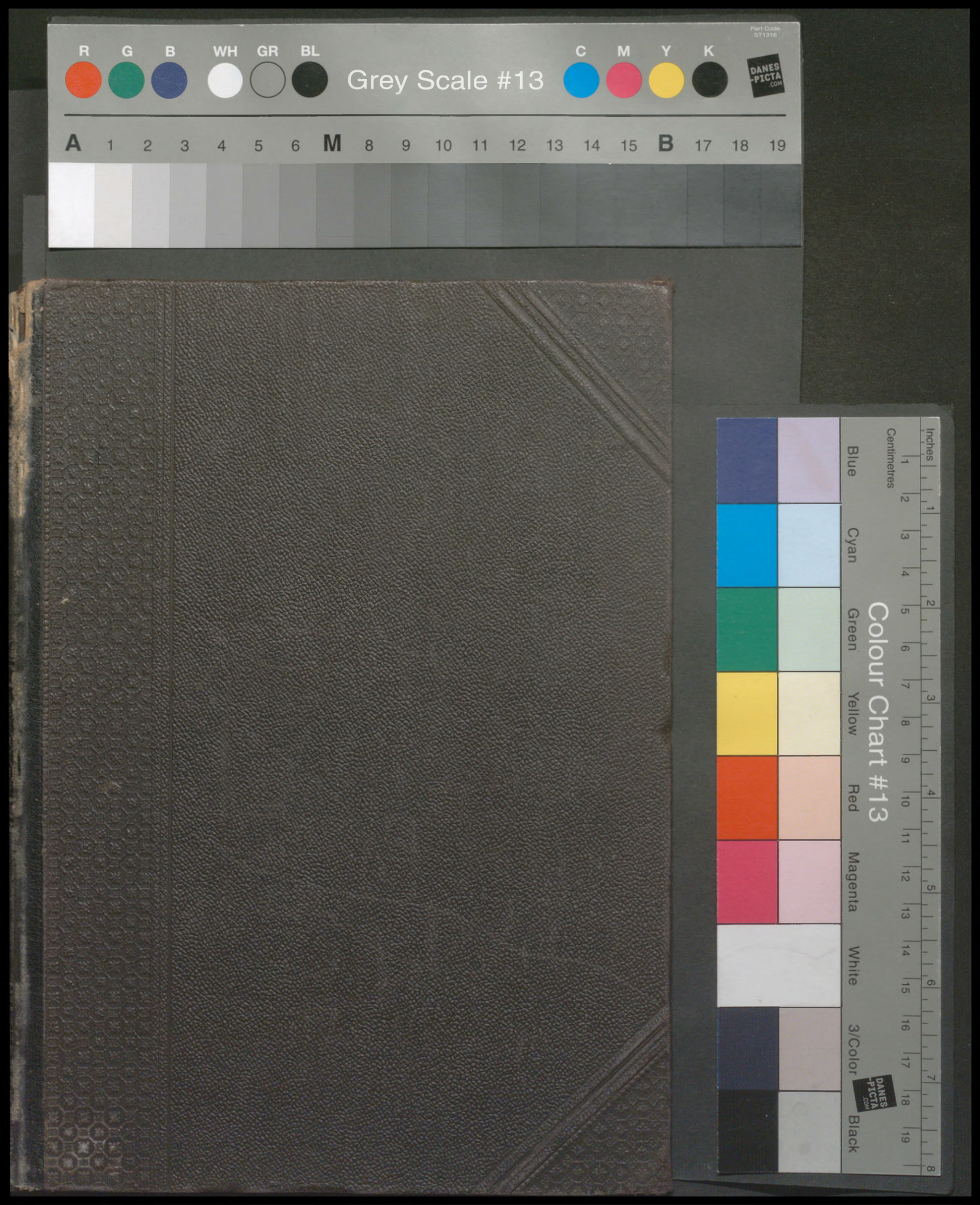
R G B WH GR BL
Grey Scale #13
C M Y K
Part Code ST1316
DANES PICTA .COM
A 1 2 3 4 5 6 M 8 9 10 11 12 13 14 15 B 17 18 19
Colour Chart #13
Blue
Cyan
Green
Yellow
Red
Magenta
White
3/Color
Black
Inches
Centimetres

S. Orgelbranda

Encyklopedja Powszechna.

„ 1937 r.
„TRYBUNA RADZIECKA"

S. Orgelbranda

Encyklopedja Powszechna

Z ILUSTRACJAMI I MAPAMI.

CAŁEGO WYDAWNICTWA

Tom XVIII.

SUPLEMENT II.

CZĘŚĆ DRUGA.

Od Kaan-Albert do Żytomierz.

UZUPEŁNIENIA DO SUPLEMENTU II.

Od Abegg do Wilson.

Z 399 rysunkami, 1 kolorową mapą etnograf.-statystyczną oraz 7 tabl. czarnemi.

8313

Bibliotheca Ord. Tow. ... Nr T5600

GŁÓWNY ZARZĄD POLITYCZNY
WOJSKA POLSKIEGO
Zarząd II
Nr inw. 1651.

WARSZAWA.
WYDAWNICTWO TOWARZYSTWA AKCYJNEGO
ODLEWNI CZCIONEK I DRUKARNI
S. ORGELBRANDA SYNÓW.

1912.

БИБЛИОТЕКА
ИЗДАТЕЛЬСТВА ИНТЕРНАЦИОНАЛ
ОБ ИНОСТРАННЫХ КНИГАХ
№

WARSZAWA.
DRUK TOW. S. ORGELBRANDA SYNÓW,
Krakowskie-Przedmieście Nr. 66.

BIBLIOTEKA NAUKOWA
WOJSKOWEJ AKADEMII POLITYCZNEJ IM. F. DZIERŻYŃSKIEGO
80309/2

K.

Kaan-Albert Henryk, kompozytor czeski, * 1852 w Tarnopolu (w Galicji), od 1890 prof. fortepjanu, od 1907 r. dyrektor konserwatorjum w Pradze. **K.** napisał dużą liczbę utworów kameralnych i orkiestrowych („Sakuntala“ poem. symf.), balety („Bajaja“ i „Olim“), opery („Germinal“ podług Zoli); jest członkiem Akademji czeskiej.

Kabat Maurycy, prawnik polski, * 1814, † 1890. W 1839 mianowany w uniwersytecie lwowskim adjunktem studjów prawno-politycznych, 1841 zapisał się do grona adwokatów. Po przekształceniu uniwersytetu lwowskiego w duchu narodowym 1867 r., **K.** powierzono jedną z trzech katedr nadzwyczajnych polskich, mianowicie, procesu cywilnego. Mianowany w kwietniu suplentem (docentem), został w czerwcu 1867 profesorem nadzwyczajnym, t. r. zwyczajnym, w 1874—75 był rektorem. Jako profesor **K.** walczył zawsze o przekształcenie uniwersytetu lwowskiego na instytucję polską; jako adwokat, powołany był na prezesa Izby obrończej. Od r. 1865—76 posłował na sejm krajowy, od 1870—1879 należał do Rady państwa. Ogłosił: „Postępowanie sądowe w sprawach drobiazgowych“ (Lwów, 1873, I wyd.; 1879 II wyd.); „O prawie cywilnym“ (Kraków, 1881); „O dowodach w procesie cywilnym z uwzględnieniem nowych reform ustawodawczych“ (Lwów, 1882).

Kabel. Ogólna długość sieci kabli podwodnych w 1908 wynosiła 472,226·4 klm.; kapitał zakładowy — koło 3 miljardów franków; z tego przypada: na Anglję 54·5%, Stany Zjednoczone 20·4%. Francję 9·0%, Niemcy 6%, Danję 3.75% i inne państwa 6·35%.

Kabelik Jan, czeski historyk literatury, * 1864 w Przerowie, studja odbywał na fakultecie filozoficznym w Pradze, był nauczycielem w szkole realnej w Brnie i Tulczy, gimnazjalnym w Przerowie (od 1888), później profesorem Szkoły przemysłowej w Pilznie i na Smichowie (od 1902). Procz rozpraw po czasopismach i książek szkolnych, ogłosił: „O Shakespearowych dramatach w Czechach“ (1885); „Leopold Hausmann“ (1907), „Literarni pozustalost M. Fr. Klacela“ (1907) i t. d.

Kabłukow Jan, chemik rosyjski, * 1857. Studja odbywał w Moskwie i Petersburgu, następnie pracował zagranicą. Od 1902 jest profesorem chemji w uniwersytecie moskiewskim. Oprócz licznych rozpraw wydał oddzielnie: „Gliceriny ili trechatomnye spirty i ich proizwodnyja“ (1887); „Sowremennyja teorji raztworow w swjazi s uczenijami o chimiczeskom rawnowiesiji“ (1891); „Oczerki iz istoriji elektrochimiji za XIX wiek“ (1901).

Kabreryt, minerał z gromady saletrowców, rzędu arsenianów wodnych, jest to arsenian niklu z domieszką niewielką magnezji.

Kacperski, Kazimierz, ekonomista polski, * 1873 w Brussach w Siedleckim, gimnazjum ukończył w Lublinie, poczym „Ecoles des sciences politiques“ w Paryżu. Współpracował w dziale ekonomicznym i skarbowości: w *Ogniwie*, *Prawdzie*, *Ekonomiście*. Jest sekretarzem redakcji *Nowej Gazety*, wykłada ekonomję polityczną w szkołach handlowych.

Kacura Taro, gienerał i mąż stanu japoński, był prezesem ministrów od czerwca 1901 do grudnia 1905, więc podczas wojny japońsko-rosyjskiej i zawarcia pokoju w Portsmouth. Kiedy gabinet Saionji, który objął po nim rządy, nie mógł uporać się z trudnościami finansowemi, **K.** znów w lipcu 1908 stanął na czele rządu z programem, według którego należało zmniejszyć wydatki na armję i flotę, a zwiększyć amortyzację długu państwowego.

Kaczyńcy, plemię turskie w stepach Kaczyńskich, powiatu Minusińskiego, gub. Jenisejskiej; 10—12,000, wyznają chrześcijanizm; część ich koczuje i hoduje bydło, inna trudni się rolnictwem.

Kaczyński Józef, ogrodnik, * 1849 (nie †, jak w gł. dziele).

Kadeci, stronnictwo polityczne rosyjskie, którego nazwa pochodzi od początkowych liter **K**

(konstytucyjny) i **D** (demokratyczny). Stronnictwo konstytucyjno - demokratyczne **(KD)** nazywa się też partją „wolności ludu". Są to szczerzy liberałowie i konstytucjonaliści; rekrutują się z warstw inteligiencji, najwybitniejsi działacze społeczni, uczeni, profesorowie, artyści, tworzą jej kadry. Partja posiada wiele głośnych nazwisk, świetnych mówców. W pierwszej Dumie miała decydujący głos, w trzeciej zaś po zmianie ordynacji wyborczej liczba jej zmalała na korzyść żywiołów reakcyjnych (ob. Duma państwowa w II suplemencie). Partja ta powstała ze „Związku wolności" (Sojuz oswobożdienia) i ostatecznie sformowała się na zjeździe w Moskwie w październiku 1905 r. Główne punkty programu **KD:** całkowita wolność jednostki, wolność i samodzielność narodowości wchodzących w skład państwa Rosyjskiego, ustrój parlamentarny, oparty na powszechnym, równym, tajnym i bezpośrednim głosowaniu, demokratyczny samorząd lokalny, podatki bezpośrednie, powiększenie własności włościańskiej przez sprzedaż dóbr kościelnych, państwowych i części latyfundjów, wolność związków robotniczych i zmów, prawodawstwo fabryczne i ośmiogodzinny dzień roboczy.

Kader Bronisław, chirurg polski, * 1865 r. w Wilnie. Studja ukończył w Dorpacie, gdzie pozostawał przy uniwersytecie jako asystent w klinikach profesorów: Wahla, Küstera i Zoegego von Manteuffel; następnie przeniósł się na takież stanowisko do Wrocławia; był naprzód asystentem Mikulicza-Radeckiego, a 1899 otrzymał docenturę chirurgji. Niebawem objął stanowisko naczelnego lekarza szpitala Czerwonego Krzyża w Łodzi, a w r. 1899 zaproszony jednocześnie na profesora chirurgji do uniwersytetu Charkowskiego i Jagiellońskiego, przyjął ostatnią propozycję i objął katedrę zwyczajną tego przedmiotu. Ogłosił szereg monografji, dotyczących przeważnie chirurgji, ulepszył sposoby operowania przepuklin udowych i wynalazł sposób nowy połączenia sztucznego żołądka z jelitem *(Gastroenterostomia posterior)*.

Kadlczak Józef M., pisarz czeski, * 1865, jest dyrektorem Szkoły przemysłowej w Frydlandzie na Morawach. Pisuje artykuły o sprawach rolniczych w czasopismach specjalnych, prócz tego opowiadania z życia ludu, krytyki, feljetony. Oddzielnie wydał: „Trzi obrazky z moravskych luhu" (1899); „Vczelarske Besedy" (1899); „Rzimska pout' Moravanu (1900); „Z tajn života" (1901); „Bez lasky a viry" (1902).

Kadm (Cd), pierwiastek metaliczny, należy do drugiej grupy w układzie naturalnym pierwiastków, jest dwuwartościowy, barwy białej, dość miękki, topi się w 315° C, wre 770°, przy zginaniu trzeszczy jak cyna, daje się walcować i ciągnąć, na powietrzu trwały; ogrzany, spala się, szerząc dym brunatny tlenku Cd. Ciężar atomowy=112.40. Cząsteczka Cd. w stanie pary składa się z jednego atomu. (Inne własności ob. w gł. dz.). W przyrodzie **K.** występuje dość rzadko, jako siarczek znany jest pod nazwą grenolitu, towarzyszy często rudom cynkowym. Otrzymuje się **K.** jako produkt uboczny w hutach cynkowych, osobliwie z pyłu brunatnego cynku. Związki: Tlenek CdO. Wodzian $Cd(OH)_2$ nie rozpuszcza się w ługach żrących, sodowym i potasowym, natomiast rozpuszcza się w amonjaku wskutek tworzenia się rozpuszczalnych związków aminokadmowych, $Cd(NH_3)_n(OH)_2$. Sole chlorowcowe **K.** ob. gł. dz. Cjanek $Cd.(CN)_2$ rozpuszcza się w nadmiarze cjanku potasu, tworząc rozpuszczalne kadmocjanki $K_2Cd(CN)_4$, siarkowodór strąca z nich siarczek Cd, co umożliwia w systematycznej analizie wykrywanie **K.** wobec miedzi (miedziocjanki nie rozkładają się od H_2S). Siarczek, CdS, (ob. gł. dz.), kryje bardzo dobrze, nie zmienia się, nie jest trującym. Produkcja **K.** na Szląsku i w prowincji Nadreńskiej wyniosła w 1903 razem 16,565 kg.

Kadmowe stopy, związki i mieszaniny kadmu z innemi metalami, odznaczają się łatwą topliwością. Stopy z platyną, złotem, miedzią są kruche: z ołowiem, cyną i. w pewnych warunkach, ze srebrem bardzo ciągliwe.

Kadner Otokar, filozof i pedagog czeski, * 1870 w Uhonicich, studja odbył w Pradze, od 1907 jest nauczycielem gimnazjalnym, t. r, habilitował się z filozofji i pedagogiki na uniwersytecie praskim. Umieścił szereg rozpraw pedagogicznych i filozoficznych w czasopismach, oddzielnie wydał „Diejiny paedagogiky" (1909).

Kaegi Adolf, szwajcarski filozof klasyczny i saskrytolog, * 1849 w Bauma (kanton Zurychski) został 1875 r. docentem w Zurycku, 1883 r. nadzwyczajnym, 1893 r. zwyczajnym profesorem tamże. Ogłosił: „Siebenzig Lieder des Rigveda übersetzt" (1875); „Der Rigveda, die älteste Literatur der Inder" (1881); „Alter und Herkunft des germanischen Gottesurtheils" (1891) i t. d.

Kaempfen Albert, publicysta i administrator * 1826 w Wersalu, † 1907 w Paryżu. Był od 1887 dyrektorem muzeów narodowych, dbał szczególnie o sprawy Luwru; w 1903 wyszedł do emerytury.

Kaffa, państwo hołdownicze Abisynji od 1897, leży na południe od Abisynji, kraina prawie nieznana; nieco wiadomości dostarczyła wyprawa A. Myliusa z 1906, $^1/_4$ ludności wyznaje *cito*, religję animistyczną, $^1/_4$ należy do *krtino* t. j. chrześcijan. Główne zajęcie ludności hodowla bydła, pszczelnictwo, uprawa bawełny, kukurydzy; lasy podszyte drzewem kawowym dostarczają kawy; z przemysłu kwitnie garncarstwo, siodlarstwo, kowalstwo, tkactwo.

Kafka Bogumił, rzeźbiarz czeski, * 1878 w Nowej Paczy, kształcił się w Pradze i w Paryżu. Początkowo dbał o naturalistyczną dokładność, później realizm łączył ze stylizacją. Nale-

ży do najwybitniejszych plastyków czeskich młodszej gieneracji. Wykonał wiele pomników i nagrobków, szczególnie wyróżnił się jego projekt pomnika cesarzowej Elżbiety, dalej, biusty dwojga dzieci, płaskorzeźba „Po morskiej kąpieli“ i popiersie dr. Mattusza.

Kafka Józef, zoolog czeski, wydał nadto: „Domaci vszevied, Illustrovauy sbornik viedomosti ze vszech oboro domaciho hospodarzstvi“ (1905); „Porzicim Mrliny a Cidliny, Jiczinsko, Horzicko a okoli Dvora Kralovie“ (1906); „O chowu salmonido, Zprava o pokusech se Salmonidy a intensivnim jejich krmeni“ (1906) i t. d.

Kahlbaum Jerzy, chemik niemiecki * 1853 † 1905 w Bazylei. Studja prowadził w Berlinie, Heidelbergu, Strasburgu, Bazylei. Habilitował się w 1887 w Bazylei i został 1892 profesorem chemji fizycznej. Skostruował kilka przyrządów, wydał wiele prac z dziejów chemji i fizyki: „Aus der Vorgeschichte der Spektralanalyse“ (Bazylea 1888); „Theophrastus Paracelsus“ (t., 1894); Siedekurven der normalen Fettsäuren“ (1894); „Studien über Dampfspannkraftmessungen“ (1893, 1897 2 części); „Mythos und Naturwissenschaft unter Berücksichtigung der Kalewala“ (1898); „Eine Spitzbergenfahrt“ (1896); „Die Einführung der Lavoisierschen Theorie im Besonderen in Deutschland. Über den Anteil Lavoisiers an der Feststellung der das Wasser zusammensetzenden Gase“ z A. Hofmannem (1897).

von **Kahlenberg** Hans, pseudonim niemieckiej autorki *Heleny von Monbart*, * 1870 w Heiligenstadt, mieszkającej stale w Berlinie. Między autorkami niemieckiemi wyróżnia się bystrą obserwacją, ciętą ironją, lekkim tonem opowieści i śmiałością w ujmowaniu i obrabianiu tematów erotycznych. Do jej powieści bardzo poczytnych należą: „Die Familie von Barchwitz“ (1899); „Die Sembritzkys“ (1899); „Eva Sehring“ (1901); „Die starke Frau von Gernheim“ (1904); „Der Weg des Lebens“ (1905); „Der König“ (1906) i t. d.

Kahn Robert, kompozytor niemiecki, * 1865 r. w Mannheim, przez parę lat był dyrygientem żeńskiego „Friedländergesangverein“ w Lipsku, od r. 1897 prof. kompozycji akademji muz. w Berlinie. Napisał szereg utworów kameralnych (3 kwartety fortepjanowe, kwartet smyczkowy, sonaty) wiele pieśni oraz utworów na chóry żeńskie i mieszane.

Kahn Sadok, wielki rabin francuski, † 1905 w Paryżu.

Kaindl Rajmund Fryderyk, historyk austrjacki, * 1886 w Czerniowcach, studja odbywał tamże i w Wiedniu, od 1901 profesor historji austrjackiej w uniwersytecie czerniowickim. Ogłosił: „Geschichte der Bukowina“ (1896—97, 3 t.); „Geschichte der Deutschen in den Karpathenländern (1907, 2 t.); „Geschichte von Czernowitz“ (1908) i t. d.

Kainit, minerał z gromady gipsowców, najczęściej występuje w postaci ziarnistej, żółtawej lub jasnopopielatej, zdarza się niekiedy jednak w kryształach jednoskośnych. Twardość jego 2, ciężar właściwy 2·13. **K.** surowy zawiera 32·1% bezwodnika siarkowego, 14·3% chloru, 18·9 tlenku potasu, 12·8% wody, co odpowiada 48·2% siarczanu magnezu, 30·0% chlorku potasu i 12·8% wody albo formale $MgSO_4 . KCl + 3H_2O$. **K.** ogrzany wydziela wodę i chlorowodór, w wodzie łatwo się rozpuszcza; krystalizować się nie daje; wodny roztwór po odparowaniu pozostawia sól podwójną $K_2SO_4 . MgSO_4 + 6H_2O$. Grube pokłady **K.** w Stasfurcie i Westeregel pod Magdeburgiem stanowią główne źródło **K.**, z którego otrzymuje się sól potasową jako nawóz sztuczny. Pokłady **K.** w Polsce, występujące w Kałuszu w Galicji, zawiodły oczekiwania pokładane w nich. Ogólna produkcja w Kałuszu wynosiła w 1906—115,000 kwintali **K.**, a w 1907 spadła do 83,000 kwintali.

Kainz Józef.

Kainz Józef, aktor niemiecki, † 1910 w Wiedniu. Był niezrównanym wykonawcą dramatów Ibsena, Hauptmana, Sudermana, całej szkoły skandynawskiej oraz wszystkich klasyków zarówno, niemieckich jak francuskich.

Kair w 1907 liczył 654,476 mieszkańców; w grudniu 1908 otwarto w **K.** uniwersytet pierwszy w Egipcie.

Kaisarijé, miasto ruin w Palestynie między Haifą a Jaffą, od 1884 zamieszkałe przez kilka tysięcy Bośniaków. Ruiny murów i resztki amfiteatru oraz hippodromu pochodzą od miasta Cesarei, zbudowanego przez Heroda w 13 roku przed Chr. C. była rezydencją prokuratora rzymskiego, następnie kolonją rzymską, rezydencją biskupa, miejscem kilku koncyljów.

Kaiser Ryszard, malarz niemiecki, * 1868 w Magdenburgu, 1886—89 był urzędnikiem sądowym tamże, poczym kształcił się w Berlińskiej akademji sztuk pięknych. Od 1894 mieszka w Monachjum, maluje portrety i krajobrazy; celuje w widokach rzecznych. Jego obrazy znajdują się w berlińskiej galerji narodowej, w Pinakotece monachijskiej, w muzeach: w Krefeldzie, Halli, Magdeburgu, Pradze.

Kaiserslautern, w 1901 liczyło 52,306 m., w tym 19006 katolików, 776 żydów.

Kajaki, nazwa miejscowa ludności z pod Częstochowy, pochodzi od kaj, używanego przez mieszkańców zamiast gdzie.

Kajalit, masa sztuczna kamienna z cementu magnezjowego.

Kajanus Robert, kompozytor finlandzki, * 1856 w Helsingforsie, studjował w Lipsku, Paryżu i Dreznie. Po powrocie do ojczyzny założył w Helsingforsie stowarzyszenie orkiestrowe i chóralne, z którego z czasem wytworzyła się orkiestra filharmoniczna, urządzająca pod dyrekcją **K.** stałe koncerty symfoniczne w wielkim stylu. **K.** jest jednym z pierwszych narodowych kompozytorów finlandzkich (2 finl. Rapsodje, Poem. symf. Aino, Kullervo itd.)

Kajeputowy olejek oprócz cyneolu, $C_{10}H_{18}O$, zawiera nadto pinen, $C_{10}H_{16}$, terpineol, $C_{10}H_{18}O$, i aldehidy. C. wł. jego waha się od 0·920 do 0·930 (ob.).

Kajper *(kejper)*, górna serja trjasu, leży na wapieniu muszlowym i obejmuje szereg warstw, w których fauna morska cofa się stopniowo, następnie pstre margle i piaskowce, zawierające tylko florę lądową i szczątki kręgowców.

Kakhjowie (birmańskie Kakhjang), lud, pokrewny birmanom, ale posiada swoją odrębną kulturę, rozrzucony po Assamie i Birmie Wyższej.

Kakodylowy kwas. Sól jego sodowa, $AsO(CH_3)_2ONa$, biały krystaliczny proszek, w wodzie rozpuszcza się dobrze, okazuje względnie mało trujące własności i dlatego w większej ilości można go wprowadzać do organizmu. Zakres zastosowania taki, jak arsenu wogóle; zaleca się przy gorączce tuberkulicznej, influenzie, ma wzmagać apetyt.

Kakoksen, minerał z gromady saletrowców rzędu fosforanów, skład chemiczny $FePO_4$, $Fe(OH)_3 + 4^1/_2H_2O$.

Kakongo, kraina w Afryce nad północnym Kongiem dolnym; w 1885 podzielona została między Angolą portugalską i państwem Kongo.

Kakowski Aleksander, ksiądz, * 1862, doktór teologji, kanonik kapituły metropolitalnej warszawskiej, był regiensem seminarjum warszawskiego i profesorem prawa kanonicznego. W r. 1910 powołany został na rektora Akademji duchownej w Petersburgu.

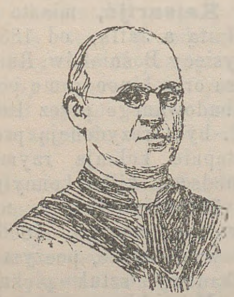

Kakowski Aleksander.

Kalamin, minerał z gromady sylikoidów grupy galmanu; jest to „galman krzemowy", tak nazywany dla odróżnienia od ważniejszego pod względem technicznym spatu cynku albo „galmanu węglowego". **K.** posiada skład chemiczny, $H_2Zn_2SiO_3$. Postać krystaliczna **K.** bywa rombowa, właściwy mu jest hemimorfizm, opisany przez Mohsa. Twardość **K.**—5; ciężar właściwy 3·35—3·5. Występowanie **K.** ob. Galman.

Kalantan *(Kelantan)*, państwo malajskie, hołdujące Anglji, na wschodnim brzegu półwyspu Malakki, obejmuje 18,130 klm. kw. z 300, 000m., w tym 15000 Sjamczyków, 10,000 Chińczyków.

Kalauria *(Kalaureia)*, wyspa grecka w zatoce Saronijskiej, obecnie Poros; **K.** słynna z ruin świątyni Posejdona, z Asylum, które uszanowali nawet Macedończycy; tutaj uciekł w 322 p. Chr. Demostenes i zażył trucizny.

Kalbeck Maksymiljan, krytyk muzyczny niemiecki, * 1850 w Wrocławiu; początkowo studjował prawo i filozofję, poczym poświęcił się wyłącznie krytyce muzycznej, najpierw w Wrocławiu, potym w Wiedniu (od 1886 *Neues Wiener Tageblatt)*; pozatym napisał dużą ilość poważnych prac z zakresu muzyki (studja nad dramatami Wagnera, I tom wielkiej biografji Brahmsa 1908 etc.) oraz przełożył szereg libret operowych.

Kaledonit, minerał z gromady gipsowców; krystalizuje się w układzie rombowym. Występuje w okolicach Leadhills w Szkocji, Red—Gillu w Kumberlandzie, Berezowsku na Uralu i innych.

Kalgoorlit, minerał z gromady lamprytów rzędu błyszczów, jest to tellurek rtęci, złota i srebra.

Kalifornit, minerał z gromady sylikoidów rzędu krzemianów, bardzo podobny jest do nefrytu (ob.), **K.** jak sama nazwa wskazuje pochodzi z Kalifornji.

Kalifornja, stan północno-amerykański, na przestrzeni 409973 klm. kw. liczyła w 1906 1,648.049 m., murzynów było 11,045, Azjatów 55,904, Indjan 15,377. Na 367,240 osób, urodzonych po za Stanami Zjednoczonymi było 1,320 Polaków (podług ks. Kruszki wszystkich Polaków w stanie 6000); Chińczyków liczba na skutek ograniczeń emigracji spadła z 71,066 w 1890 do 45,753 w 1900; Japończyków było w 1900 razem 10,151. Produkcja zboża, szczególnej pszenicy, cofnęła się wobec rozwoju owocarstwa. Produkcja wina wyniosła 18 miljonów, produkcja oliwy w 1907 — 350,000 gal. Produkcja złota w 1908 wyniosła 19,329,700 dolarów, srebra dosięgła zaledwie w 1908 wszystkiego 911,300 d., miedzi otrzymano 39,643,835 funtów wartości 5,232,986 dolarów. Ogólna wartość minerałów wyniosła 65,137,636 d. w 1908. W 6,839 fabrykach pracowało 12,283 oficyalistów, 100,355 robotników, a wyprodukowano za 367,218,494 dol. (1905) towarów.

Kaliko, tkanina z bawełny; rodzaj rzadkiego perkalu.

Kalina Antoni, lingwista polski, profesor uniwersytetu lwowskiego, † 1906 we Lwowie.

Kalinit, minerał z gromady gipsowców, rzędu siarczanów, jest to ałun potasowy naturalny.

Kalinnikow Wasyl, kompozytor rosyjski, * 1866 w Wojnie, † 1901 w Jałcie; studjował w Jałcie. Z początku był II-im kapelmistrzem opery w Moskwie, ale choroba piersiowa nie pozwoliła mu pozostać dłużej na stanowisku. **K.** należy do najwybitniejszych rosyjskich kompozy-

torów napisał: 2 symfonje (g mol i a dur), 2 poematy symfoniczne, suitę orkiestrową, kwartet smyczkowy i t. d.

Kalinowski Kazimierz, literat polski, * we Lwowie, pracował w dziennikach krakowskich i lwowskich, poczym osiadłszy w Warszawie w 1899 oddał się wyłącznie beletrystyce. Drukuje w pismach warszawskich nowele fantastyczne, poezje prozą i wierszem oraz feljetony folklorystyczne. Wydał osobno powieści: „Ulubienice kobiet"; „W ogrodzie tęsknoty"; „Inny świat", baśni fantastyczne; „Legiendy"; „Za siedmiu górami", bajki; „Pod płaszczem Madonny", nokturny; szereg książek dla młodzieży i dzieci oraz kilkadziesiąt broszur popularnonaukowych; wreszcie utwory sceniczne: „Przedślubny grzech", sztuka w 3 akt.; „Nadszedł czas", fant. scena; „Karczma na pograniczu", dr. tatrzański w 4 akt. i parę cyklów dramatów jednoaktowych.

Kalinowski Konstanty, ludowiec, * 1838 koło Świsłocza, † 1864 w Wilnie. Szanowany i kochany przez wszystkich, co go bliżej znali, był synem zagrodowego szlachcica, tkacza. Po ukończeniu uniwersytetu w Petersburgu, dostał tam posadę w Bibljotece publicznej. W 1861 wrócił na Litwę, gdzie organizował koła rewolucyjne i wespół z Feliksem Rożańskim wydawał potajemnie w Wilnie białoruskie pisemko ludowe p. t. *Mużyckaja prawda*. Wytrwale aż do śmierci stał w szeregach walczących. Kiedy na początku 1864 r. powstanie na Litwie było już prawie zdławione, nie dawał mu ostatecznie zgasnąć i skupił w swym ręku niemal całą czynność kierowniczą. Wytropiony, nie ukrywał kim był i do czego dążył. Powieszono go 10 marca 1864 r. Jeden z pomocników Murawjewa, który był świadkiem śmierci Kalinowskiego, powiada: „umierał z całą stanowczością i spokojem ducha" (*Russkaja Staryna*, 1883).

Kalinowski Zdzisław, budowniczy, kształcił się w politechnice Warszawskiej, następnie w Karlsruhe. Otrzymał wraz z bud. Cz. Przybylskim I nagr. (1909) na konkursie „Koła architektów" na zagrodę włościańską. Na wystawie dorocznej Tow. artystycznego (1908) wystawił również z Cz. Przybylskim: Model i rysunki kolonji podmiejskiej oraz dworka w Milanówku pod Warszawą.

Kalischer Alfred, pisarz muzyczny niemiecki, * w 1842 r. w Toruniu. Studjował początkowo filozofję i języki romańskie, z czasem dopiero poświęcił się prawie wyłącznie pisaniu o muzyce w licznych czasopismach. Najważniejsze znaczenie mają prace **K.** nad Beethovenem (szereg większych i mniejszych prac, wydawnictwo listów B. etc.).

Kaliska gubernja, na obszarze 11,336 klm. kw. miała ludności w 1909 1,206,141 (1065 m. na 1 klm. kw.), przyrost roczny 4%, z tego w miastach było 161,730, w miasteczkach (osadach) 108,245, na wsiach 936,166. Podług wyznania ludność dzieliła się na: katolików 983,062, żydów 107,876, protestantów 106,084, prawosławnych 7,504, marjawitów 1,565, innych 50. Skład narodowościowy ludności podług spisu powszechnego z 1897 był następujący: 83·9% Polaków, 7·8% Żydów, 7·3% Niemców, 1·1% Wielkorosjan, Mało- i Białorusinów; największy % Polaków miał powiat Wieluński z 89·8%, najmniejszy — powiat Łęczycki z 80,2%; Niemców najwięcej było w pow. Słupeckim 13·9%; najmniej w Wieluńskim 0·9%. Emigrowało w 1908 z gub. **K.** na stałe 3,320 m., na roboty sezonowe razem 108,458 m., z tego 106,614 do Niemiec, 2,157 do Danji, 232 do innych krajów Europy zachodniej, 4 do Rosji, 451 do Ameryki: *Rolnictwo:* Podział ziemi podług rodzajów własności w 1906: 50·11% należało do włościan, 40·72% do większych właścicieli, 0·50% do drobnej szlachty, 2·31% do osad, 1·21% do miast, 1·67% do skarbu, 3·48% do majoratów i innych. Z 878 majątków ziemskich większej własności, obejmujących przestrzeń 685,388 morgów, było zadłużonych w 1906 w Tow. kred. ziem. 620. Średnia wielkość majątku wynosiła 780·7 m., obciążonych serwitutami w 1902 było 257. Pod uprawą zboża z obszaru 685,388 morgów własności większej było 399,218 m., pod łąkami 51,042 m., pod lasami 183,387 m., innej kategorji 5·141 m. Ogólny obszar własności większej w 1906 zmniejszył się w porównaniu z obszarem z 1901, kiedy ten obejmował 762,375 m. Ogólna ilość fabryk i zakładów przemysłowych (1906) 452, zatrudnionych robotników 12,259, wartość produkcji 14,248,979 rub., co stanowi 3·2% produkcji fabrycznej całego Królestwa. Podług kategorji przemysłu: 4 cukrownie, 45 gorzelni, 25 przędzalni i tkalni bawełnianych, 14 fabryk sukna. Szkół wogóle było 476 z 30,460 uczącemi się, szkół średnich rządowych i prywatnych 12, zawodowych 17, początkowych 332.

Kalisz, w 1909 liczył 46,796 m., w tym 21,130 katolików, 14,740 żydów. 5,772 protestantów, 5,112 prawosławnych, 42 innych. W powiecie **K.** w 1909 było 179,301 m., w tym 132,862 katolików, 20,552 protestantów, 20,321 żydów, 5,524 prawosławnych, 42 innych. Skład narodowościowy podług spisu z 1897: Polaków 85·4%, Niemców 7·8%; Żydów 4·1%, Wielkorosjan, Rusinów, Białorusinów razem 2·6%, innych 0·1.

Kaliszewski Juljan, pisujący pod pseudonimem Klin, publicysta-satyryk, * ok. 1845 w Warszawie, † 1910, ogłosił nadto: „Moi kochani rodacy" (1887); drukował wiersze humorystyczne w „Kurjerze Niedzielnym" (później Świątecznym).

Kalita Karol, znany w powstaniu 1863 r. jako pułkownik Rębajło, szczególnie się wsławił bitwą pod Iłżą 17 stycznia 1864 r.

Kalkstein Teodor, * ok. 1850 w Prusach zachodnich, studja literackie odbywał w Lipsku i Monachjum, rolnicze w Halli. Zajął się parcelacją w Poznańskim, wszedł do zarządu Banku ziemskiego w Poznaniu, gdzie przyczynił się znakomicie do rozwoju tej instytucji, przeznaczonej do przeciwdziałania pruskiej komisji kolonizacyjnej. Ogłosił: „A. Mickiewicz, eine historisch social-politische Studie“ (Peplin 1877); „Spółki rolne“ (Toruń 1887); „Rozwój osadnictwa krajowego we wschodnich prowincjach monarchji Pruskiej i prawodawstwo rentowe“ (1894).

Kalkutta, stolica Indji brytańskich, w 1901 liczyła 1,026,987 m.

Kalle Fryderyk, ekonomista i filantrop niemiecki, * 1837. Założył z Leibingiem Tow. szerzenia oświaty ludowej w 1871. Z licznych publikacji ważniejsze: „Wirtschaftliche Lehren“ (1877. 1892); „Wie erhält man sich gesund und erwerbsfähig“ z Schellenbergiem (1908, 53 wyd.); „Wegweiser ins Wirtschaftliche Leben“ (51 tysiąc, 1908).

Kallenbach Józef, polski historyk literatury, został w 1905 profesorem literatury polskiej na uniwersytecie lwowskim; ogłosił nadto: „Zygmunt Krasiński. Życie i twórczość lat młodych, 1812—1837“ (Lwów, 1904); „Czasy i ludzie“ (t., 1905); „Mikołaj Rej“ (t., 1906); „Lata szkolne Krasińskiego“ (t., 1907); „O Wincentym Polu“ (t., 1908); „O nieznanych utworach A. Mickiewicza“ (t., 1910).

Kallirrhoë, gorące źródła w Moabie. Herod Wielki szukał w nich ulgi dla swoich cierpień. Podług starożytnej mapy mozajkowej Madaby leżą **K.** nad morzem Martwym obok ruin ez-Lâra. W odległości 8 klm. znajdują się inne źródła ciepłe, zwane w starożytności Baaru. Okolice te zbadali Manfredi i Alojzy Muzil.

Kalousek Józef, historyk czeski, w 1908 przeszedł w stan spoczynku jako profesor uniwersytetu; w Akademji czeskiej jest prezesem komisji wydawnictw, dotyczących ruchu religijnego czeskiego w XIV i XV w. Z pomnikowych prac ogłosił nadto między innemi: „Rzady selske a instrukce hospodarske z let 1350—1850“.

Kaltenbrunner Ferdynand, historyk niemiecki i profesor w Insbrucku, * 1851, † 1902. Należał do pierwszych, którzy po otwarciu archiwów watykańskich prowadzili tam studja; później był kierownikiem Instytutu austrjackiego w Rzymie. Zebrał materjał dotyczący Habsburgów i liczne dyplomaty średniowieczne. Ogłosił: „Actenstücke zur Geschichte des deutschen Reiches unter den Königen Rudolf I und Albrecht I“ (1889); „Römische Studien“ (1884—86, 3 t.).

Kalus Józef, poeta czeski, * 1855 w Frensztacie. Był tkaczem, mając 25 lat wstąpił do szkoły miejskiej, poczym przeszedł do seminarjum nauczycielskiego. W 1889 został nauczycielem w Czeladnie, od 1908 jest starszym nauczycielem w Dol. Czeladnie na Morawach. Ogłosił: „Pisni“ (1885); „Z Valaszska“ (1885); „Oblaky“ (1887); „Kresby a pisnie“ (1895); „Przimorzske dojmy a elegie“ (1903); „Kopretiny“ (1904); „Valaszsko w pisnich“ (1906); nadto cykle: „Když u nas perzi derou“ (1907); „Na hubach“ (1909) i t. d.

Kalvoda Alojzy, malarz czeski, * 1875 w Szlapanicach koło Brna, kształcił się w Pradze. Charakter jego twórczości jest przeważnie dekoracyjny; ważniejsze prace: „Brzozy“; „Poranek na równinie“ i t. d., ilustrował nadto kilka dzieł pisarzy czeskich i od 1908 jest redaktorem czasop. *Dilo*, wydawanego przez „Związek artystów czeskich“.

Kalwarja, miasto powiatowe gubernji suwalskiej, liczyło w 1909: 11,588 m., w tym 6,598 żydów, 4,279 katolików, 416 protestantów. 261 prawosławnych, 10 innych. W powiecie **K.** na 83,013 m. było 70.628 katolików, 9,460 żydów, 2,298 protestantów, 422 prawosławnych, 166 starowierców, 39 innych. Skład narodowościowy powiatu według ostatniego spisu powszechnego: 72,6% Litwinów, 10,1% Polaków, 9·3% Żydów, 3·6% Wielkorosjan, 3·6% Niemców, 0·4% Rusinów, 0·1% Białorusów, 0·3% i innych.

Kałuska gubernja, na 30,929 w 1907 miała 1,310,400 m.; 108,000 ludności miejskiej. Ludność przeważnie wielkornska i prawosławna (96%); Polaków osiadłych 762, w wojsku 1,000.

Kałusowski Henryk, wychodźca z 1831 r., mieszkał przez pewien czas w Lodnynie, gdzie pozostawał w przyjaznych stosunkach z Worcellem, następnie wyjechał do Stanów Zjednoczonych w Ameryce Północnej i był jednym z pierwszych organizatorów, przybywającej do tego kraju, ludności polskiej.

Kałusz, miasto powiatowe w Galicji, posiada pomnik Jana Sobieskiego, w kopalniach soli i warzelniach otrzymano 100,000 centnarów metrycznych soli, w kopalniach kainitu 130,000 c. m. kainitu. Ludność **K.** w 1900 wynosiła 7,829 m. W okręgu sądowym **K.** na 65,915 m. było 15·6% Polaków, 81·8% Rusinów, 2·6% Niemców; 6·1% katolików, 81·3% unitów, 10·7% żydów, 1·9% ewangielików.

Kałuszyn, miasto powiatu Nowomińskiego gub. Warszawskiej, liczyło w 1909 razem 10,090 m., w tym 8,602 żydów, 1,450 katolików, 20 protestantów, 18 prawosławnych.

Kałuszyt, minerał z gromady gipsowców rzędu siarczanów, bezbarwny, optycznie odjemny, krystalizuje się w układzie jednoskośnym. Twardość 2·5, ciężar właściwy 2·60. Skład chemiczny $K_2SO_4.CaSO_4+H_2O$, czyli 41·5% siarczanu wapnia, 53% siarczanu potasu i 5·5% wody. **K.** jest minerałem wyłącznie polskim, znajduje się wraz solą kamienną w pokładach solnych potasowo-magnezowych koło Kałusza w Galicji. Synonim jego syngienit, spokrewniony mianowicie z polihalitem.

Kamacyt, gatunek żelaza meteorycznego. Nazwa **K.** pochodzi od greckiego *kamaks* belka, żerdź, stąd synonim żelazo belkowe.

Kamanin Iwan, historyk rosyjski, * 1850, studja odbył w Kijowie. Prócz rozpraw w czasopismach ogłosił: „K woprosu o kozaczestwie do Bogdana Chmielnickago“ (1894); „Oczerk getmaństwa P. Sagajdacznago“ (1901); „Naucznyja i litieraturnyja proizwiedienija N. W. Gogolja po istorji Małorossiji“ (1902) i t. d.

Kamariyas, egipskie szklenie okien, które polega na wpuszczaniu kolorowych płyt szkła w stjukowe ramy, przeważnie stosowane bywa w niszach, znajdujących się w meczetach i przeznaczonych do modlitwy. Ornament składa się przeważnie z waz ze stylizowanemi kwiatami, napisami i t. d. Najlepsze egzemplarze pochodzą z końca XIII stulecia.

Kamasutra, traktat o miłości, napisany w języku sanskryckim na początku naszej ery przez mędrca Vatsyayanę.

Kambr *(Kambryjski system)*, obejmuje najstarsze skały, skamielinodajne, co do których istnieje pewność niezachwiana. System **K.** dzieli się na trzy piętra, z których każde zawiera odrębną faunę. **K.** rozwinięty jest bardzo dobrze na znacznych przestrzeniach w Polsce; występuje koło Sandomierza (góry Pieprzowe), w Galicji koło Tarnobrzega w postaci małej skałki wśród utworów dyluwjalnych we wsi Gorzycach.

Kamel Mustafa pasza, polityk i publicysta egipski, * 1874 w Kairze, † 1908 tamże. Studja odbywał w Kairze, następnie we Francji. W ojczyźnie swej prowadził energiczną walkę polityczną i publicystyczną na rzecz wyzwolenia kraju z okupacji angielskiej, parlamentaryzmu, autonomji, instytucji wolnościowych. **K.** w krótkim czasie stanął na czele ruchu panislamskiego w Afryce północnej. W 1900 założył dziennik *Lewa*, który docierał aż do Persji; w 1907 założył jeszcze *Etendard Egyptien* w języku francuskim i *the Egyptian Standard* w angielskim. T. r. powstała partja narodowa, wodzem jej do śmierci był **K.** Ogłosił: „Esclavage chez les Romains“; Conquête de l'Andalousie“, „Egyptiens et Anglais“ i inne.

Kamerun, kolonja niemiecka w Afryce zachodniej. Na mocy traktatu z Anglją z 16 lipca 1906 i 18 kwietnia 1908 z Francją Niemcy uregulowały granice swej kolonji. Podług umowy z Anglją od Joli do jeziora Czad granicę stanowi rzeka Jedseram, sporne Dikoa zostało przy Niemczech; podług zaś umowy z Francją kraina Kunde i Gaza na wschodniej granicy i szczyt t. zw. Kaczego dzioba koło Szari, kraina Miltu przeszła do francuskiego Kongo, za co Niemcy otrzymały cały lewy brzeg Dsza do Wesso i prawy brzeg Sanga do ujścia Njul, dopływu Sanga z przyrostem obszaru na 2,500 klm. kw. lasu dziewiczego. Zamiast 30 klm brzegu Sanga posiadają obecnie Niemcy 150 klm. nad tą rzeką, która cały rok jest spławna i stanowi dogodną drogę do Konga. Przypuszczalny obszar **K.** wynosi 495,600 klm. kw., a liczba ludności 3,500,000 głów; biała ludność wynosiła w 1909: 1127 osób (987 mężczyzn, 140 kobiet). Rząd niemiecki obłożył ludność tuziemczą podatkiem pogłównym i mieszkaniowym, z czego ściągnął w 1909: 642,135 marek. Ludność prócz roślin, któremi się żywi, uprawia kauczuk w niewielkich ilościach. Handel **K.** rozwija się nieświetnie, rok 1908 był gorszy od poprzednich, przywóz wynosił 16·78 (1907: 17·29), wywóz 12·16 (15·89), ogólny handel 28·94 (1907: 33·18) mil. marek. Budżet na 1909/10 chwiał się w wydatkach i dochodach w granicach 12,183,366 mrk. Wyprawa naukowa K. Hasserta i F. Thorbeckégo 1907/08 w góry Kameruńskie stwierdziła wulkaniczny charakter całej tej krainy. Po 50-letnim spokoju w 1909 (26—28 kwietnia) nastąpiło trzęsienie ziemi i wulkany były czynne; podług gieologa Manna, który odbył dwie wyprawy na najwyższy szczyt, Fako (4070 m.), powstał tam nowy krater, Okoli. Por. A. Terrier „la Mission Moll, la délimitation du Cameroun“ (1907); K. Dove „Die deutschen Kolonien, t. I, Tago und **K.**“ (1909); H. Dorsch „Karte des südwestlichen Teils von **K.**,“ 1 : 350,000 (4 stronice, Bazylea, 1909).

Kamfen, $C_{10}H_{16}$, terpen o budowie podobnej do kamfory; jest to masa krystaliczna, przypomina z zapachu nieco kamforę, rozpuszcza się w alkoholu, okazuje większą oporność, niż inne terpeny, na działanie powietrza i światła, topi się zależnie od pochodzenia w 48 — 54°, wre w 158·5° — 160°; z chlorowcami i z chlorowcowodorami tworzy produkty przyłączenia.

Kamfora, (wawrzynowa, japońska), $C_{10}H_{16}O$, masa bezbarwna, krystaliczna, błyszcząca, o c. wł. 0·98, proszkuje się, po zwilżeniu alkoholem rozpuszcza się 1 cz. **K.** w 1000 cz. wody; w alkoholu, eterze, benzolu, olejach eterycznych i tłustych obficie, topi się w 176·5°, wre w 209° (inne własności ob. w gł. dz. t. VIII). Pod względem chemicznej budowy **K.** należy do ketonów, wzór jej następujący:

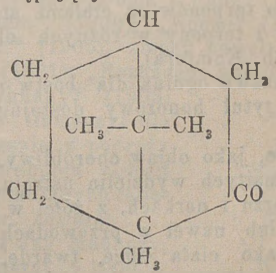

z hidroksylaminą **K.** daje kamforoksim $C_{10}H_{16}NOH$, który przez redukcję sodem przechodzi w dwa izomeryczne bornylaminy. **K.** na drodze redukcji zamienia się na borneol i izoborneol $C_{10}H_{18}O$.

przez utlenienie zaś kwasem azotowym naprzód daje kwas kamforowy, $C_{10}H_{16}O_4$, dwuzasadowy, a następnie kamforonowy, $C_9H_{14}O_6$, trojzasadowy. Z bromem tworzy bromokamforę $C_{10}H_{15}BrO$, kryształy bezbarwne o słabym smaku i zapachu zwykłej **K.**, rozpuszczalne nieznacznie w wodzie, obficie w alkoholu i eterze; kryształy te topią się w 76°, wrą w 277°, ogrzewane z wodą dają bromowodór, brom i kamforę. Bromokamfora używa się w medycynie jako środek bromowy. Z jodem **K.** daje karwakrol (ob.), z bezwodnikiem kwasu fosforowego—cymol. Kamforowy spirytus zawiera 1 cz. **K.** 7 cz. spirytusu, i 2 cz. wody; olejek **K.** składa się z 1 cz. **K.** i 9 cz. oliwy, albo 4 cz. oliwy (olejek mocny). Wino kamforowe zawiera 1 cz. **K.**, 1 cz. spirytusu, 3 cz. gumy i 45 cz. wina białego. Spotrzebowanie **K.** do celów technicznych w ostatnich czasach wciąż wzrastało, gdy produkcja spadała. **K.** można też otrzymać drogą syntetyczną czterema sposobami. Produkt sztuczny nadaje się zupełnie dobrze, jak i naturalny, do fabrykacji celuloidu, która spotrzebowuje do 90% ogólnej sumy spożycia **K.** **K.** syntetyczna topi się nieco łatwiej, niż naturalna, *officinalis*. Co do działania fizjologicznego, wszystkie odmiany wywołują pobudzenie systemu nerwowego centralnego, większe dozy przyprawić mogą o konwulsje, energiczniej działa **K.** naturalna. Por.: Aschan „Die Konstitution des Kampfers und seiner wichtigsten Derivaten“ (1903); Bartelt „Die Terpene und Kampferarten“ (1908).

Kamforowy olejek (eteryczny) otrzymuje się w Japonji jako produkt uboczny przy wydobywaniu z drzewa kamforowego kamfory. Rozróżniają: olejek biały i olejek czarny. W Japonji **O. k.** używa się do palenia, do wyrobu laki, sadzy; w Europie przerabia się na safrol, przyczym otrzymuje się dwa produkty uboczne: olejek lekki o c. wł. 0·89—0·92 i olejek ciężki o c. wł. 0·96—0·97, stosowane do celów technicznych.

Kamfory, ogólna nazwa związków o wzorze $C_{10}H_{16}O$ lub $C_{10}H_{18}O$; zbliżone do terpenów (ob.), zawierają jednak tlen, pod względem budowy są alkoholami lub kietonami. Zazwyczaj w przeciwieństwie do terpenów są ciałami stałemi, występują jak i terpeny w różnych olejkach eterycznych (ob. Kamfora).

Kami, nazwa ogólna dla bóstw narodowych w Japonji, tytuł honorowy dostojników japońskich.

Kamienie, jako objaw chorobliwy, tworzą się z osadu rozmaitych wydzielin ustroju, np.: z moczu w pęcherzu i nerkach, z żółci w pęcherzyku żółciowym lub nawet w przewodach samej wątroby. **K.** jako ciała obce, twarde, sprawiają rozmaite cierpienia; dla usunięcia tych chorób trzeba wydobyć je przez odpowiednie operacje. Rozróżniamy **K.** *ślinowe, żółciowe, moczowe, kiszkowe.* U koni i bydła rogatego spotyka się niekiedy w przewodzie gruczołu przyusznego **K.**, które można usunąć zapomocą operacji. U ludzi dość często zdarzają się kamyki żółciowe, dające powód do tak zwanej kolki żółciowej i żółtaczki. Leczenie polega na stosowaniu soli karlsbadzkiej, alkaljów, uregulowaniu djety i na ruchu. Przy leczeniu ważną rolę odgrywa odpowiednia djeta, dalej stosuje się, zależnie do składu chemicznego kamieni, odpowiednie leki i wody mineralne, ostatecznie usuwa się kamień zapomocą operacji. U koni, zwłaszcza wałachów i u wołów powstają **K.** w puzdrze. **K.** kiszkowe najczęściej zdarzają się u koni młynarskich i piekarskich, żywionych obficie mąką i otrębami, głównie w kiszkach grubych i w kiszce ślepej, są przyczyną kolki, często niebezpiecznej Oprócz tego zdarzają się u koni i bydła tak zw fałszywe **K.**, które powstają przez zlizywanie włosów w czasie lenienia się.

Kamienie siarczyste, nazwa, spotykana u Kluka, na oznaczenie minerałów, będących związkami arsenu, siarki, telluru, antymonu z metalami grupy żelaza, dzisiaj obejmowanych terminem pirytoidów (iskrzyków).

Kamieniec podolski, liczył w 1907 40,134 m., w tym Żydów 50·8%, Rusinów 32%, Polaków

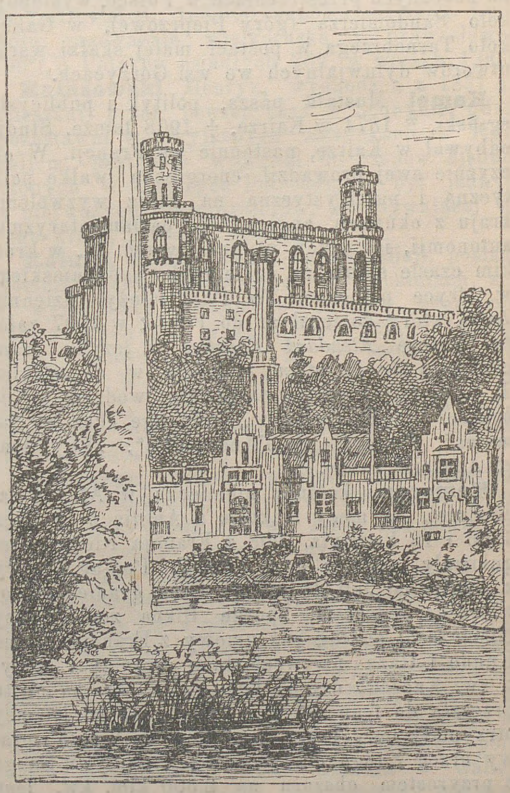

Zamek w Kamieńcu.

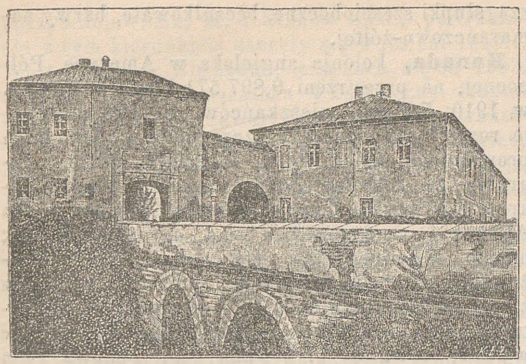

Zamek Batorego w Kamieńcu podolskim.

16%. Z kościołów katolickich najstarożytniejszy kościół św. Mikołaja (Ormian katolików), wybudowany został w 1495, obraz N. M. P. w tym kościele sięgać ma X wieku; kościół katedralny pochodzi z XVI a kościół podominikański z wieku XV, został później przebudowany. W powiecie **K. p.** w 1907 było 266,350 m., w tym 79·1% Rusinów, 13·9% Żydów, 4·1% Wielkorosjan, 2·7% Polaków, 0·1% Niemców, 0·1% innych; podług wyznań, 72·5% prawosławnych, 14% żydów, 13·8% katolików, 0·1% protestantów, 0·1% innych.

Kamień amazoński *(amazonit)*, minerał z gromady sylikoidów rzędu krzemianów bezwodnych grupy felspatów; jest odmianą mikrolinu ($K_2Al_2Si_6O_{16}$).—**K.** *butelkowy* (ob. mołdawit), zdaje się być szkłem naturalnym, znajduje się w Czechach i na Morawach.—**K.** *cynamonowy (hesonit)*, odmiana miodowo-żółta, hijacyntowa grosularu pochodzi z Cejlonu, Ali w Piemoncie i innych miejscowości; pięknie zabarwiony używa się jako klejnot.—**K.** *lodowy*, ob. kryolit.—**K.** *pudyngowy*, zlepieniec głazików krzemienia w Anglji, które mają być pozostałością gąbek. — **K.** *słoneczny*, odmiana przezroczysta minerału oligoklazu z wrosłemi blaszkami hematytu, znaleziono go koło Tvedestrandu w Norwegji. — **K.** *tłusty*, synonim nefelinu (ob.).—**K.** *turecki*, synonim kalaitu (turkusa).

Kamieński Adam, herbu Ślepowron, z przydomkiem Dłużyk lub Dłużek, rodem z Białorusi, pamiętnikarz w XVII. Wzięty do niewoli po bitwie nad rzeczką Banią w 1660, podczas walk cara Aleksego z Polską, zaprowadzony wraz innemi jeńcami na Syberję, gdzie półpięta roku przebywał. Po powrocie napisał pamiętnik p. t. „Djarjusz więzienia moskiewskiego miast i miejsc“, pamiętnik ten w odpisach przez dwa stulecia ukryty, dopiero w 1870 odnaleziony przez ks. A. Marjańskiego, został wydrukowany w 1874 (Poznań). Jest to najdawniejszy opis ziem syberyjskich w języku polskim. **K.** był poprzednikiem Beniowskiego, Karola Chojeckiego, Kopcia, Ciecierskiego, którzy dopiero w drugiej połowie XVIII w. zwiedzili te kraje i zostawili o nich wspomnienia piśmienne.

Kamieński Antoni W r. 1907 nakładem redakcji *Tygodnika Ilustrowanego* wyszło album, złożone z 10-ciu kartonów, rysowanych przez **K.** p. t. „Duch Rewolucjonista“.

Kamimura Hikonojo, wiceadmirał japoński, * 1850 w prowincji Latsumie. Brał udział jako porucznik piechoty w walkach o odnowienie cesarstwa i był raniony pod Szivakavy. Po dwuletnich studjach w uniwersytecie tokijskim 1872 wstąpił do marynarki, 1874 walczył przeciwko Formozie. W 1894 walczył na rzece Jalu i ułatwił wylądowanie wojsk w zatoce Talienwańskiej. W 1904 na początku wojny rosyjsko-japońskiej był dowódcą drugiej japońskiej eskadry; w nocy 8 lutego 1904 brał udział w napadzie na flotę rosyjską w porcie Artura. Później krążył po morzu Japońskim i strzegł statków japońskich od niespodziewanego ataku; z powodu kilku uchybień w tej misji prasa japońska doradzała mu harakiri (ob.). Odzyskał jednak całkowite uznanie po zatopieniu pancernika rosyjskiego „Rurik“ i uszkodzeniu „Gramoboja“ i „Rossiji“ (14 sierpnia 1904), później (20 sierpnia t. r.) przerwał blokadę Portu Artura, zatopiwszy okręt „Nowikow“. Odtąd **K.** uchodzi za jednego z najwybitniejszych admirałów japońskich.

Kaminek Karol, pisarz czeski, * 1868 w Pradze, po skończeniu prawa został urzędnikiem w magistracie praskim. Działalność literacką rozpoczął w 1892. Ogłosił: „Hrzich“ powieść (1895); „Dies irae“, powieść (1897); „Hasnouci svietla“, sztuka liryczna (1898); Dramaty: „Nove cesty“, (1904); „Dvie“ (1905); „Bourze“; dokonał nadto wielu przekładów, między innemi „Po drodze“ Przybyszewskiego.

Kaminský Bohdan, pseudonim *Karola Buszka*, poety czeskiego, * 1859 we wsi Huse koło Sychrowa. Uczył się początkowo rzeźbiarstwa i malarstwa. Od 1883 oddał się wyłącznie literaturze. Ogłosił; „Z Przikopu“ (1892); „V samotach“ (1893); „Versze humoristicke a satyricke“ (1893); „Zlomky romanu“ (1898). W prozie „Studie a povidky“ (1892); „Doma i jinde“ (1899); „Povidky verszem“ (1900); „Noemi“ (1902); „Na viola d'amour“ (1905); zbiory nowel: „Bumbrliczek a jine“ (1901); „Rozhazene kapitoly“ (1902); „Z raje vyhnany“ (1903) i t. d. Nadto tłumaczył dla sceny i wrażenia z podróży do Konstantynopola ogłosił w szeregu zajmujących feljetonów w *Nar. Listach.*

Kamiński Kazimierz

Kamiński Jan Maurycy, prawnik i literat, † 1900.

Kamiński Kazimierz, artysta dramatyczny polski, * 1865 w Warszawie, po raz pierwszy wystąpił na

scenie ogródkowej w „Eldorado“ w Warszawie, poczym grywał w trupach prowincjonalnych w Radomiu, Kielcach, Kaliszu, Łodzi i Odesie. W r. 1891 objął dyrekcję teatru polskiego w Petersburgu, 1892 r. udał się do Chicago. W l. 1893 — 04 za dyrekcji Pawlikowskiego występował w teatrze krakowskim, gdzie zajął wybitne stanowisko, grywając role komiczne, charakterystyczno-komiczne i dramatyczne. W rozwoju swym przeszedł całą skalę ról od krotochwil do dramatu psychologicznego. W 1908 został powołany do dramatu warszawskiego, gdzie pełni jednocześnie obowiązki reżysera. Należy do najwybitniejszych współczesnych aktorów polskich.

Kamionka - Stanisława, miasto powiatowe w Galicji, posiada starostwo, sąd, szkołę zawodową dla kołodziejów, młyn, tartaki, browar, cegielnie, prowadzi handel bydła; w 1900 liczyła 7,310 m., w tym 3,300 żydów, reszta chrześćjan. W okręgu sądowym **K.** na 31,427 m. było 39·8% Polaków, 56·2% Rusinów, 4·0% Niemców, 29·4% katolików, 54·7% unitów, 14·2% żydów, 1·7% ewangielików.

Kamocki Stanisław, malarz polski, * 1875 w Warszawie. Studje odbywał w Szkole przemysłowej w Krakowie, poczym w r. 1891 zapisał się do Szkoły sztuk pięknych, w której przebywał do 1899 r. Podróżował po Włoszech, kształcił się również w Paryżu. Wystawia przeważnie pejzaże, należąc do nowej szkoły pejzażystów polskich: „Zboże“, „Łan“, „Ruiny zamku w Tyńcu“, „Wieś“. Zajmuje się autolitogafją. Jest profesorem w szkole malarstwa dla kobiet, utrzymywanej przez Niedzielską w Krakowie.

Kamper Jarosław, dziennikarz i pisarz czeski, * 1871 w Karlinie. Studja prawne skończył w Pradze. Pisywał krytyki literackie i malarskie do czasopism czeskich, założył teatr na Vinohradach, którego został dramaturgiem. W związku ze sprawami teatralnemi ogłosił szereg monografji o dramatopisarzach czeskich. Ze studjów w XVII i w XVIII w. ogłosił: „Vaclav Vavrzinec Rainer“ (1907), nadto powieść, „Bila laska“ (1904); w 1902 redagował *Obzor literarni a umielecky*, 1909 *Kviety*. W 1909 usunął się ze związku teatralnego na Vinohradach.

Kämpf Jan, polityk niemiecki, * 1842, z zawodu kupiec. Od 1903 należy do partji wolnomyślnej ludowej w parlamencie, 1907 był drugim wiceprezesem parlamentu Rzeszy.

Kampian Marcin, († 1629) i ojciec jego Paweł, mieszczanie lwowscy z początku XVII w.; pochodzili z włościan. Doszedłszy do majątku i znaczenia w mieście, wybudowali przy katedrze lwowskiej piękną kapliczkę, zwaną do dziś Kampianowską. Marcin wzniósł za rządów swoich w mieście wieżę ratuszową.

Kampilyt (zgięty, krzywy), minerał z gromady saletrowców rzędu arsenianów, kryształy tworzą słupki szesciboczne, beczułkowate, barwy pomarańczowo-żółtej.

Kanada, kolonja angielska w Ameryce Północnej, na przestrzeni 9,897,571 klm. kw. liczyła w 1910: 7·5 mil. mieszkańców. Szybko postępuje rozwój gospodarczy, szczególuie w zachodnich prowincjach, dzięki kolei K.-Pacific, gdzie immigracja ze Stanów Zjednoczonych i Anglji 10-krotnie wzrosła. Uprawa pszenicy w prowincjach Alberta i Saskatchewan ma ogromne widoki; miasto Winnipeg stało się centrum handlu zbożowego. Z tych względów powzięto też plan zbudowania południowej kolei równoległej do portu Simpson nad oceanem Wielkim, aby ułatwić wywóz; również planowana jest budowa kolei żelaznej do portu Nelson i portu Churchill nad zatoką Hudsońską. Doniosłego znaczenia jest umowa handlowa ze Stanami Zjednoczonemi, zawarta 1910 r. Ogólna immigracja do **K.** w 1909 wynosiła 180000 osób. Finanse wykazały w 1909: 17·44 mil. f. szt. dochodów i 17·23 mil. f. szt. wydatków; dług państwowy 1908 wynosił 326 mil. doll; przywóz stanowił 1909: 309·75, a wywóz 261·5 mil. doll. Armja składała się 1909: z 4,869 ludzi i milicji czynnej 55,173, wojska angielskie zostały w 1906 zastąpione przez kanadyjskie. Flota handlowa obejmowała 7,621 statków pojemności 703,390 t., z tego 3087 parowych pojemności 295,645 tonn. Liczba senatorów w 1905 została oznaczona na 87, którzy są teraz obieralni, po dojściu do 30 lat, i zatwierdzani przez rząd.

Dzieje. Gieneralnym gubernatorem na miejsce lorda Mintosa został 1904 Karol Grey, sprawami politycznemi kieruje sir Wilfrid Laurier. Po długich walkach i trudnościach, aby ograniczyć immigrację japońską, czemu stało na przeszkodzie przymierze Anglji z Japonją w 1907, nareszcie w 1908 stanęła piśmienna umowa, ograniczająca tę immigrację. Pod wpływem Anglji powstała agitacja za utworzeniem floty. W marcu 1909 wniesiony był do parlamentu projekt, aby poczynić kroki ku obronie kraju t. j. aby stacjonujące okręty angielskie mogły być użyte dla obrony metropolji, a **K.**, aby miała swoje. W 1910 uchwała o flocie zapadła, przyczym wrazie wojny **K.** sama będzie miała kontrolę nad swoją flotą. W drugiej połowie 1909 główną sprawą dla **K.** były taryfy handlowe ze Stanami Zjednoczonemi. W sprawie tej walczyły dwa systemy: panamerykanizm, dążący do wytworzenia z państw amerykańskich jednego obszaru handlowego, i uprzywilejowanie wielkobrytańskie (utrudnienie dowozu do kolonji z innych krajów na korzyść metropolji). Zasada uprzywilejowania kraju macierzystego zwyciężyła na razie, co wywołało też silniejszy opór ze strony małych rzeczypospolitych amerykańskich przeciwko uroszczeniom taryfowym Stanów Zjednoczonych. Panamerykaniści jednak nie dali za wygranę, wypracowali traktat handlowy o wzajemnym

uprzywilejowaniu, **K.** i Stanów Zjed., pertraktacje z tym kierunkiem zaczęły się w jesieni 1910 r. Wojna celna z Niemcami, ciągnąca się od 1903, również została zawieszona i ostateczny traktat handlowy ma być zawarty po zawarciu traktatu ze Stanami Zjed.; stanęły również traktaty handlowe z Francją (1910), Włochami i Belgją. Dążności Anglji jako metropolji, objawiające się w chęci utworzenia ścisłego związku państwowego i wzajemnego uprzywilejowania handlowego, stykają się ciągle z faktami dokonanemi o tendencji wręcz przeciwnej. Termin urzędowania gieneralnego gubernatora Karola Greya został w czerwcu 1910 przedłużony o rok, przyczym jego następcą ma zostać ks. Connaught. Por.: Métin „la Colonie Britannique. Etude sur la colonisation au Canada“ (1908); F. B. Traey „the Tercentenary history of Canada“ (1908); Agnes C. Lant „C. the empire of the North“ (1909); Wrong i Langton „Review of historical publications relating to C.“ (1910, t. IV na r. 1909); Fitger „Der Zollstreit Kanadas mit den Vereinigten Staaten“ (1910).

Kanadyjski balsam, posiada c. wł. 0,9984, w. t. 15°, a zawiera 24% olejku terpentynowego, 59·9% żywicy, rozpuszczalnej w alkoholu i 16·5% żywicy nierozpuszczalnej. Własność zachowywania klarowności i po skrzepnieniu zapewniło mu zastosowanie w preparatyce mikroskopowej.

Kanadyjskiej kolei oceanu Spokojnege Towarzystwo, koncesjonowane przez uchwałę parlamentu kanadyjskiego 15 lutego, a reskryptem rządowym 6 lutego 1881 r. z siedzibą w Montreal w Kanadzie i z kapitałem 100 mil. dol., z którego jednak 35 mil. dol. zostało cofnięte. Sieć wszystkich linji, łącznie z będącemi w budowie, wynosiła w końcu 1908: 10,396 mil ang. Tow. jest obowiązane budować i utrzymywać elewatory wzdłuż linji i w punktach, mających styczność z koleją, dalej, utrzymywać statki na wszystkich wodach, przytykających do kolei, przewozić pasażerów i towary i prowadzić wszelkie interesa transportowe. Tow. obowiązane jest nadto przewozić angielską pocztę, marynarkę, wojsko, amunicję i prowianty na żądanie gieneralnego dyrektora poczt i głównodowodzącego wojskami, a to na mocy specjalnej umowy z radą gubernjalną. Również obowiązane jest w razie żądania przyjąć rządową obsługę telegraficzną za specjalnym wynagrodzeniem. W 1884 przyznał rząd kanadyjski Towarzystwu pożyczkę 22 mil. dol. Kapitał Tow. był kilkakrotnie powiększany i wynosił 30 czerwca 1908: 121·68 mil. dol., 19·9 mil. d. wpłat na nową emisję akcji na 24·3 mil. d., prócz tego istniało 48·8 mil. 4%-ych akcji, 115·7 mil. 4% obligacji (Debentures) i 39·6 mil. rozmaitych pozycji. Kapitał, tkwiący w urządzeniu linji i jej wyposażeniu wynosił 285·1 mil. d., a park żeglugi 17·8 mil. dol. Bilans został wyrównany 424·1 mil. dol. W czerwcu 1908 park kolejowy składał się: z 1,399 lokomotyw, 1627 osobowych, bagażowych i sypialnych wagonów i 44,692 towarowych. W sprawozdaniu z 30 czrrwca 1908 pod pozycją *Canadian Pacific* figurują posiadłości ziemskie obszaru 26·7 mil. akrów., z tego 30 marca 1886 zwrócono rządowi 6.79 mil. ak., a sprzedano do końca czerwca 1908: 11·41 mil. ak. Towarzystwo posiadało 30 czerwca 1908: 8·8 mil. ak. ziemi, a w Kolumbji brytańskiej nadto 4·5 mil, ak. W roku handlowym 1907/08 przewiozło Tow. 15 mil. tonn towaru i 9·46 mil. osób. Dochody brutto wynosiły 71·4 mil. dol., a netto 11·8 mil. dol. Sprzedano gruntów w 1907/08: 164,450 dol. po 9·54 dol. za 1 akr. Dywidenda za 1907/08 wynosiła 7% za akcje pierwotne. W końcu 1908 nastąpiła nowa emisja akcji na sumę 28·32 mil. dol., przez co kapitał zakładowy Towarzystwa wzrósł na 150 mil. dolarów.

Kändler Jan Joachim, niemiecki modaljer porcelany, * 1706 w Fischbach, † 1775 w Dreznie. Od 1740 był kierownikiem plastycznym w Meissen; jemu tamtejsza manufaktura zawdzięcza swój rozgłos. Roboty **K.** uchodzą dziś za klasyczne wzory plastyki porcelanowej. Pierwsze roboty są jeszcze w stylu barokowym, od 1740 całkowicie przeszedł do stylu *rococo*. Do najlepszych jego prac zalicza się: Serwis brühlowski z łabędziami, zwierzęta jako dekoracja pałacyku Japońskiego w Dreznie, wielkie grupy figur, posąg Augusta III (trzy czwarte naturalnej wielkości), niezliczona masa krynolinowych figurek i par zakochanych. Śmiały plan posągu konnego Augusta III nadnaturalnej wielkości nie udał się, pozostał tylko mały model (1763) Por. Berling „Das Meissener Porzelan und seine Geschichte“ (1900).

Kandt Ryszard, podróżnik niemiecki, * 1867 w Poznaniu. Studjował medycynę, przez jakiś czas zajmował się praktyką lekarską. W 1897 udał się do Afryki wschodniej niemieckiej; przez Taborę przedostał się na pogranicze Konga i Afryki niemieckiej, badał jezioro Kiwu, gdzie założył stację zoologiczną, 1901 przyłączył się do komisji, regulującej granice; 1902 wrócił do Europy. Wydał mapę jeziora Kiwu (1902) i opis podróży p. t. „Caput Nili“ (1904).

Kandżut, kraina na stokach południowych Hindu Kuszu, zamieszkała przez ludność aryjską i mahometańską. Od 1891 jest pod protektoratem Anglji, w 1888 zwiedził **K.** Grąbczewski.

Kanera Józef, polityk austrjacki, * 1854. Z wykształcenia prawnik, poświęcił się służbie administracyjnej w dziale szkolnictwa, 1880 został powołany do ministerjum oświaty. W 1901 mianowany szefem sekcji, przeprowadził reformę szkół miejskich, 1908 -1909 kierował ministerjum oświaty.

Kaniów, miasto powiatowe gubernji Kijowskiej w 1907 liczyło 9245 m. W powiecie Kaniowskim w 1907 było 268,860 m,. w tym Rusinów 85·2%, Żydów 9·7%, Wielkorosjan 1·0%, Polaków 0·5%; prawosławnych 89·6%, żydów 9·7%, katolików 0·5%, starowierów 0·2%.

Kanitz Jan Wilhelm Aleksander, polityk niemiecki, * 1841 w Miednikach, w Prusach wschodnich. W 1885 wybrany został do sejmu pruskiego, 1899 do parlamentu Rzeszy, gdzie jako członek partji niemiecko-konserwatywnej stoi na czele ruchu agrarnego 1891—1895; prowadził energiczną skuteczną walkę z kanclerzem Caprivim z powodu obniżki ceł na zboże. Wydał przeważnie anonimowo): „Aphorismen über Getreidezölle"; „Die preussischen Ostprovinzen und die Getreidezölle"; „Die Festsetzung von Mindestpreisen für das ausländische Getreide" (1895).

Kanitz Filip Feliks, podróżnik, etnograf węgierski; jego: „Das Königreich Serbien und das Serbenvolk von der Römerzeit bis zur Gegenwart" wyszło na rok przed śmiercią autora, w 1903.

Kankrynit, minerał z gromady sylikoidów, rzędu krzemianów bezwodnych, grupy leucytu. **K.** bywa w 2-ch odmianach: **K.** sodowy $Na_2Al_2SiO_8.CaCO_3.H_2O$, **K.** wapienny $nCaAl_2Si_2O_8.CaCO_3$. Lemberg otrzymał związki sodowe analogiczne do „**K.** sodowego".

Kansas, stan Ameryki Północnej, na przestrzeni 212,780 klm. kw. miał 1,612,471 m.; na ogólną ilość urodzonych zagranicą 126,685 osób było 8,000 Polaków. Główne zboża w uprawie kukurydza i pszenica. W kopalniach węgla pracowało 14,500 górników, którzy wyrobili 6,245,508 tonn. W 1905: 2,474 zakłady przemysłowe z 35.410 robotnikami wytworzyły za sumę 197,394,992 dol. Kansa scity, główne miasto stanu, liczyło 248, 381 m.

Kant Immanuel. Ukazały się w przekładzie polskim następujące dzieła **K.**: „Krytyka czystego rozumu" przeł. Piotra Chmielowskiego, pod redakcją Struvego (Warszawa 1904); „Uzasadnienie metafizyki moralności" przeł. prof, dr. M. Wartenberg (Lwów 1906); „Krytyka praktycznego rozumu" przeł. dr. Ben. Bornstein (Warszawa 1911); toż. przeł. F. Kierski ze wstępem prof. M. Wartenberga (Lwów 1911).

Kantecki Antoni, ksiądz, † 1893 w Studnie. Od r. 1876 był naczelnym redaktorem *Kurjera Poznańskiego*. Napisał nadto: „Żywot Leona XIII", „Jakóba starszego Apostoła", wygłosił szereg mów pogrzebowych. Kierował wydawnictwem „Straży św. Wojciecha" oraz „Przyjaciela ludu", zajmował się wydawnictwem dzieła ks. Korytkowskiego: „Arcybiskupi Gnieznieńscy".

Kanton, stolica chińskiej prowincji Kwangtungu, liczył w 1909 razem 900,000 m.

Kaolin, minerał z gromady sylikoidów, rzędu wodorokrzemianów, grupy gliny, rzadko spotyka się w kryształkach drobnych o symetrji jednoskośnej, jak na wyspie Anglesey i w Kolorado niekiedy znów w skupieniach blaszkowatych, często bywa zbity, najpospolitsza jednak postać **K.** ziemista i sypka. Barwa różna: różowa, żółtawa, zielona. C. wł. 2·2—2·6. Skład chemiczny odpowiada wzorowi: $H_2Al_2Si_2O_8 + H_2O$ czyli $2H_2O,Al_2O_3,2SiO_2$, co równa się 46·4% krzemionki, 39·7% glinki, 13·9% wody. Różne rodzaje **K.**: *Nakryt krystaliczny Litomarga*, **K.** *właściwy* (ziemia porcelanowa). **K.** występuje w pseudomorfozach: po felspacie, skapolicie, berylu, topazie, na wielką skalę jako produkt wietrzenia skał felspatowych. Często w **K.** zawarte są jeszcze resztki felspatu. O zastosowaniu **K.**, występowaniu z domieszkami produktów rozkładowych i innych ob. art. Glina.

Kaolinizacja, proces tworzenia się kaolinu z innych minerałów, ma bardzo doniosłe znaczenie w świecie minerałów. **K.** jest przedewszystkim rezultatem wietrzenia minerałów felspatowych w takich skałach jak: granit, porfir kwarcowy i t. p. Niektórzy jednak gieologowie upatrują głównie przyczynę powstawania kaolinu w działalności powulkanicznej, a mianowicie, w działaniu gazów i pary, wydobywającej się z wnętrza ziemi, na skały gotowe wulkaniczne. Nadto ob. Kaolin.

Kap, *Kaplandja, Ziemia Przylądkowa,* posiadłość angielska na południowym krańcu Afryki; zajmuje 717,388 klm. kw. obszaru i liczyła w 1907: 2,507,500 m., z czego 24·1% białych, 12·4 mieszańców, 0·6 Malajczyków, 62·9% Hottentotów, Beczuanów, Kafrów i Fingosów. Immigracja w 1908 wynosiła 27,498 osób dorosłych, emigracja 32.929 osób dorosłych. Budżet państwa na 1909/10 stanowił: w rubryce dochodów 166·8 milj. marek, w rubryce wydatków 171·8 mil. marek; dług publiczny 989·4 mil. marek. W związku z ogólną depresją ekonomiczną i nie najlepszych warunków gospodarczych w kolonji (np. emigracja wykwalifikowanych osobników wciąż trwa, jak i po wojnie boerskiej) wartość obrotów handlowych spadła; za 1908/09 przywóz stanowił wartość 279·2 mil. marek, a wywóz 225·6 mil. marek. Niejaką kompensatą osłabionego handlu i przemysłu jest rozwój rolnictwa za ostatnie lata. *Etat* na rok 1907/08 został zamknięty deficytem 20 mil. marek zamiast oczekiwanej nadwyżki na 0·8 mil. marek. Stosunki polityczne po wojnie boerskiej jeszcze 1909 nie przyszły do równowagi. Dopiero w 1910 zostało dokonane przekształcenie posiadłości angielskich w Afryce południowej, weszły one w skład Unji południowo-afrykańskiej, obejmującej Rodezję i sześć nowych prowincji. Kwestja stolicy przyszłej Unji toczyła się między Pretorją i Kapstadtem. Długość linji kolejowych w **K.** 1908 wynosiła 5,995 klm., z tego państwowych 5,253 klm., sieć linji telegraficznych 13,227, urzędów telegraficznych 586, urzędów poczto-

wych 1065. *Armja* **K.** łącznie z Natalem, Oranje i Transwaalem w 1909/10 obejmowała 11,580 ludzi wojska angielskiego; prócz tego było w **K.** (1908) kolonjalnych wojsk 575 ludzi, ochotników 4,008, policji 767.—*Flota handlowa* łącznie z sąsiedniemi krajami liczyła 82 statki o pojemności 7,514 tonn, z tego 67 parowych o pojemności 5,269 tonn. W końcu stycznia 1908 ustąpił gabinet Jamesona, następcą jego został przywódca afrykanderów, Merriman, tekę robót publicznych objął pochodzący z Oranji, Sauer, sekretarz kolonji za Cecila Rhodesa, a później przywódca opozycji. — *Herb* miasta Kapsztadtu ob. rysunek.—Por.: Passarge „Südafrika. Eine Landes-, Volks-, und Wirtschaftskunde“ (1908); Lustig „Südafrikanische Minenwerte“ (1905); Voit „Uebersicht über die nutzbaren Lagerstätten Südafrikas“ (1908); Marloth „Das Kapland, pflanzengeographisch dargestellt“; mapa gieologiczna wydana przez „Geological Commission“ (1907).

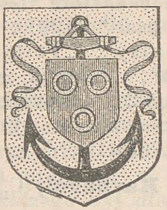

Herb m. Kapsztadtu

Kapila, mityczny mędrzec hinduski, twórca filozofji sâkhya. „Ramayana“ głosi, że **K.** zamienił jednym spojrzeniem tysiąc synów króla Sagara w popiół za to, że przeszkadzali mu w medytacjach.

Kapilavastu, miasto nawpół legiendowe, starożytna stolica Sâkyasów, ojczyzna Buddy Sâkyamuni, święte miasto buddystów. W 1895 urzędnik w Nepalu odkrył kolumnę z napisem koło Nigtivy u podnóża Himalajów. Führer na podstawie tej kolumny i kilku innych, rozpoczął kopanie między Nigliva i Lumbini i dotarł do dawnego **K.** Odkrył on w środku lasu o 29 klm. na płn.-zachód od kolumny Lumbini i 9 na płn.-zachód od Niglivy, ruiny wielkiego miasta, zbudowanego z cegły i otoczonego murami, zajmującego 11 klm. wdłuż i 5—6 wszerz, między dwiema rzekami, było to **K.** Następnego roku Führer odkrył w okolicy tego miasta: dwa „stûpas“ albo tumulusy Buddy Krakuczanda, kolumnę Asoka, ruiny świątyni Śivy, pole bitwy, gdzie poległo wielu wojowników sakyaskich w walce z armją Virudhaka, króla Kosali, na krótko przed śmiercią Buddy. Pole to było pokryte tysiącami małych tumulusów kwadratowych z cegły, symetrycznie rozłożonych koło „stûpy“ większej, u której wejścia znaleziono urnę terrakotową, zawierającą zwapniałe kości i napis „Zwłoki Mahânaraman“. Później Pepé, współpracownik Führera odkrył w Pipriano-Aligarh, nad granicą Nepalu, wielki grobowiec półkulisty, w którego podziemiach znaleziono szkatułkę z białego głazu, zawierającą urnę z kryształu górnego, 5 urn steatytowych, wypełnionych złotemi gwiazdami, złotemi liśćmi z wizerunkami lwów, złoty wizerunek matki Buddy, perły, sznury korali, sztuki kornalinu, agatów, topazów rubinów, ametystów z resztkami kufereczka z drzewa santalowego i zwapniałemi kośćmi. Jedna z waz steatytowych miała następujący napis: „ta szkatułka z relikwiami błogosławionego Buddy jest darem Sakyasów, Sukiti i ich braci, ich sióstr, ich dzieci i ich żon“.

Kapnist Piotr, dyplomata rosyjski, † 1904 w Wiedniu.

Kapostas, pochodzenia węgierskiego, ale gorący patrjota polski i zwolennik rewolucji francuskiej, wraz z Ignacym Działyńskim, organizował w 1793 r. „Związek patrjotów“. Brał czynny udział w rewolucji Kościuszkowej.

Kapp Gisbert, elektrotechnik, wydał nadto: „Dynamomaschinen für Gleich- und Wechselstrom“ (1909, IV wyd.); „Transformatoren für Wechselstrom und Drehstrom“ (1900, II wyd.); „Elektromechanische Konstruktionen“ (1902); „Normalien, Vorschriften und Zeitsätze des Verbandes deutscher Elektrotechniker“ (1904); redaguje *Elektrotechnische Zeitschrift.*

Kapras Jan, czeski historyk prawa, * 1880 w Brnie, studja odbywał w Insbruku, Pradze, Berlinie. W 1895 habilitował się z historji prawa czeskiego, 1907 również z niemieckiego. Ogłosił: „K diejinam czeskeho zastawniho prava“ (1903); „Manżelske pravo majetkove v czeskem pravu zemskem“ (1908); „Zemsky soud a zemske knihy Tieszinske“ (1909) i wiele innych bądź oddzielnie, bądź w czasopismach specjalnych.

Kapryl, C_8H_{17}, rodnik, nie istniejący w stanie wolnym; kaprylowodór podług mianownictwa współczesnego oktan C_8H_{18}; alkohol kaprylowy równoznaczny z alk. normalnym oktylowym $C_8H_{18}O$. Kwas kaprylowy, normalny kwas oktylowy, $C_8H_{16}O_2$.

Kapsali, główne miasto na wyspie Cerigo w Grecji, dawna Cytera; 1000 miesz. U brzegów **K.** w 1901 robiono poszukiwania podmorskie, które doprowadziły do odkrycia szczątków statku, napełnionego dziełami sztuki; możliwe, że jest to słynny statek Sylli. Część dzieł została wydobyta, i wydaje się, że są to oryginały sztuki greckiej z okresu klasycznego. Wydobyte egzemplarze zaliczyć można do najlepszych ze znanych okazów sztuki greckiej.

Kapsberger Jan Hjeronim von, lutnista niemiecki, zamieszkały we Włoszech, żył w pierwszej połowie XVII-go wieku (najpierw w Wenecji, potym w Rzymie na dworze papieskim). Zostawił liczne kompozycje na lutnię (Tabulatury) oraz do śpiewu (msze, mottety).

Kapstadzko-kairska kolej, ma przecinać Afrykę od Aleksandrji (Kairu) do Kapstadu na przestrzeni 9,455 klm., w tym chwilowo 3,025 wodą (Nil, Nil biały, jeziora); Kapstad-Broken

3,195 klm.; Chartum-Wadihalfa 901 klm i Kair-Assuan 949 klm.

Kapuściński Józef, powieszony w Lwowie wraz z Teofilem Wiśniowskim 31 lipca 1847 r., został ujęty w wyprawie powstańczej w 1846 r. na miasto Tarnów.

Karabczewskij Mikołaj, prawnik rosyjski, * 1851, studja odbył w Petersburgu. Jako adwokat wsławił się w sprawach karnych i politycznych. Ogłosił: „Zbiór mów“ (1901); „Pripodniataja zawiesa“, zbiór poezji i nowel (1905); „Około prawosudija“, rozprawy publicystyczne i prawnicze (1902).

Karadockie piętro, części systemu sylurskiego (ob.), przezwane tak od imienia Caratacusa, wodza celtyckiego rodu Sylurów.

Karafuto, nazwa japońska części Sachalina, odstąpionej przez Rosję Japonji na podstawie traktatu w Portsmouth.

Karásek ze Lvovic Jerzy, poeta i krytyk czeski, * 1874 w Pradze na Śmichowie. **K.** jest jednym z głównych przedstawicieli modernizmu czeskiego, teoretykiem i filozofem dekadentyzmu literackiego. Jako poeta wywarł głęboki wpływ na nowszą lirykę czeską. Ogłosił: „Ideje zitrzku“ (1898—1902), szkice literackie o pisarzach europejskich; „Horzici dusze“, dramat (1898); „Goticka dusze“, powieść (1900); „Sebrane spisy“ (1902), zbiór utworów lirycznych, nowel, krytyk; „Hovory se smrti“ (1903), utwory liryczne; „Sodoma“ (1895, I wyd.; 1905, II wyd.), erotyki; „Endymion“ (1909). Z prozaicznych utworów wydał: „Lasky absurdne“ (1904), nowele; „Roman Manfreda Macmillena“ (1907), powieść; „Scarabaeus“ (1909) powieść; dramaty: „Apollonius z Tyany“ (1905); „Sen o rziszi krasy“ 1907); „Cesare Borgia“ (1908). Poglądy swoje filozoficzne i estetyczne zawarł **K.** głównie w utworach: „Renaissanczni touhy w umieni“ (1902); „Impressionisti a ironici“ (1903); „Chimeriche vypravy“ (1906); „Umieni jako kritika zivota“ (1906) i t. d.

Karasowski Maurycy, napisał „Friedrich Chopin, sein Leben, seine Werke und Briefe“ (1877; II wyd. 1878; IV wyd. 1881).

Karat, na mocy porozumienia międzynarodowego ustawiono wagę **K.** na 200 mgr. Anglja do porozumienia nie przyłączyła się.

Karatheodori Aleksander, polityk turecki, † 1906.

Karaya, plemię indyjskie w Brazylji, bardzo mało zbadane. **K.** trudnią się rybołówstwem i rolnictwem.

Karazin Mikołaj, beletrysta i rysownik rosyjski, † 1908 w Petersburgu.

Karbaminowy kwas, CH_3NO_2 albo $NH_2CO.OH$, nie karbominowy (ob.); sól jego amonowa $NH_2CO.ONH_4$, znajduje się w handlowym węglanie amonu (zwanym również solą rogową, stosowaną przy wypieku ciasta), powstaje z amonjaku i kwasu węglowego $2NH_3+CO_2=NH_2CONH_4$; biała masa karbaminianu amonowego już w 60° rozkłada się na amonjak i dwutlenek węgla. Estry **k. k.** zowią się uretanami (ob. gł. dzieło).

Karban Franciszek, orjentalista czeski, studjował teologję w Pradze i Pilznie, poczym był wyświęcony na księdza, w 1907 otrzymał stopień doktora teologji. Ogłosił: „Arabsky czisti a psati“ (1901); „Syrsky czisti a psati pro samouky“; „Porta linguarum orientalium bohemica“; „Slovnik hebrejsko-czes. ku kize Ruth“ (1902); „Slovnik a poznamky k'Obadja“ (1903); „Slownik a vysvietlivky ku knize Bereszith“ (1903) i t. d.

Karbazol, $C_{12}H_9N = \begin{matrix} C_6H_4 \\ C_6H_4 \end{matrix}\!\!>\!NH$, jest to imid dwufenylu, występuje w smole z węgla kamiennego (w surowym antracenie), można go otrzymać przez destylację amidodwufenylu nad słabo rozżarzonym wapnem, przez przegrzewanie pary dwufenyljaku; tworzy blaszki bezbarwne, nieznacznie rozpuszczalne w alkoholu zimnym, topi się w 238°, wre w 351°.

Karbowiak Antoni, pedagog polski, * 1856 w Dąbrowie, w Wielkopolsce. Do szkół średnich uczęszczał w Krotoszynie i Śremie, krótko bawił na teologji w Würzburgu, poczym studjował filozofję w Krakowie. W 1886 otrzymał stopień doktora filozofji i zajął się nauczycielstwem, od 1893 wykładał w Szkole wyższej przemysłowej w Krakowie; w 1905 mianowany został docentem pedagogiki i historji pedagogiki w uniwer. Jagiellońskim. Prace jego dotyczą historji wychowania i szkół w Polsce i oparte są na źródłowych, archiwalnych poszukiwaniach. Do ważniejszych należą: „Mieszkania żaków krakowskich w XIV—XV“ (Lwów, 1888); „O rektorach uniw. Kazimierzowskiego i Jagiellońskiego od r. 1400—1887“ (Kraków, 1887); „Szkoły parafjalne w Polsce w XIII i XIV w.“ (t., 1896); „Dzieje wychowania i szkół w Polsce“ (Petersburg, 1898, t. I; 1904, t. II); „Szkoła katedralna krakowska w wiekach średnich“ (Kraków, 1899); „Szkoły djecezji chełmińskiej w wiekach średnich“ (Toruń, 1899); „Materjały do dziejów wychowania i szkół w ziemi Chełmińskiej od r. 1808 do 1814“ (t., 1900); „Kobieta w uniwer. Jagiellońskim w XV w. (1904, *Muzeum*); „Z działalności Staszica jako członka Dyrekcji ed. nar.“ (1904, *Muzeum*); „System djalektyczno - pedagogiczny K. E. N.“ (Warszawa, 1905); „Olizarowski o edukacji“ (Lwów, 1905); „Ks. Ign. Pawluszkiewicz i jego dziełko ped. z r. 1771“ (1905, *Muzeum*); „Pierwiastek patrjotyczny w ped. K. E. N.“ (1906, *Muzeum*); „Studja statystyczne z dziejów uniw. Jagiel., 1433 — 1510“ (Kraków, 1907); „Towarzystwo nauczycieli szkół wyższych, 1894—1909“ (Lwów, 1909); „Dzieje edukacji Polaków na

obczyźnie“ (Lwów, 1910); „Młodzież polską akademicka za granicą, 1795—1910“ (Krak., 1910); „Kazimierz Brodziński na niwie wychowawczo-oświatowej“ (Lwów, 1911).

Karburowanie, oznacza nasycanie parą węglowodorów bogatych w węgiel, jak: benzolu, eteru naftowego i t. p. gazów, zawierających niedostateczną ilość węgla, aby te mogły się palić płomieniem świecącym; tak w Ameryce stosują karburowanie do gazu wodnego (ob.), przeznaczonego do oświetlania.

Karczewski Adam, lekarz polski, * 1860 w Warszawie, † 1910 r. Gimnazjum ukończył w Płocku, Akademję lek. w Petersburgu 1884 (przedtem 3 lata w Uniw. warsz.). Był lekarzem wojskowym w Baku, od 1889 pracował u Wł. Krajewskiego w Warszawie, którego był długoletnim asystentem, później ordynatorem oddziału chirurgicznego w szpitalu Dzieciątka Jezus. Współredaktor *Przeglądu chirurgicznego*, ogłosił szereg prac z dziedziny chirurgji, które umieszczał przeważnie w *Kronice lekarskiej*, *Medycynie* i *Przeglądzie chirurgicznym*.

Karditowe warstwy, inaczej zwane raibelskiemi, stanowią jeden z poziomów łupkowych w trjasie alpejskim (ob. trjas).

Kardorff (nie Kardoff, jak w I supl.) Wilhelm, polityk niemiecki, † 1907. Był przywódcą partji wolnokonserwatywnej, zwolennikiem gorącym polityki Bismarcka. Za rządów Capriviego przyłączył się do związku agrarjuszy, ale w 1902 odłączył się odeń i zapewnił zwycięstwo bloku.

Karenowie (birmańskie *Kareng*, sjamskie *Karieng*), lud w Indjach tylnych, Tenasseriwie, Sjamie, Pegu, w górach Arakanu i Birmy Wyższej, należy do grupy Lohita; rozpadają się podług języka na trzy gromady.

Karfit, materja ze słomy sprasowanej na podkładzie ze sznurków, pokryta tkaniną jutową i rozmaicie impregnowana, używa się do izolacji przeciw ogniu, zgniliźnie.

Karfolit, minerał z gromady sylikoidów, rzędu krzemianów wodnych, krystalizuje się w układzie jednoskośnym, bywa barwy żółtej lub zielonej; cienkowłóknisty o połysku jedwabistym, tworzy często pęczki i wypełnia szczeliny. Skład chemiczny $H_4MnAl_2Si_2O_{10}$. Występuje często w towarzystwie fluorytu niebieskiego w okolicach Sławkowa w Czechach.

Kariejew Mikołaj, historyk rosyjski, w 1899 był pozbawiony profesury na uniwersytecie petersburskim, poczym wykładał na Wyższych kursach żeńskich i w liceum Aleksandrowskim; od 1902 jest profesorem w politechnice petersburskiej na wydziale ekonomicznym. Rozwinął działalność organizatorską w związku pisarzy rosyjskich, związku profesorów, w Tow. literackim, od 1904 jest radcą miejskim. Po r. 1895 ogłosił: „Gosudarstwo-gorod anticznago mira“; „Monarchiji drewniago Wostoka i greko-rimskago mira“; „Wwiedienie w izuczenije sociołogiji“; „Staryje i nowyje etjudy ob ekonomiczeskom materjalizmie“; „Politiczeskaja istorija Francji XIX w.“; „Obszczij chod wsemirnoj istorji“; „Biesiedy o wyrabotkie mirosocercanija“; „Mysli ob osnowach nrawstwennosti“; „Gławnyja ob-obszczenija wsemirnoj istorji“; „Polonica“, zbiór rozpraw o rzeczach polskich i t. d.; prócz szeregu książek ogólnokształcących dla starszej młodzieży, które miały wiele wydań, również wiele wydań miały podręczniki historji starożytnej, średniowiecznej i nowożytnej. Na polski przełożono: „Wskazówki do samokształcenia“ (Warszawa, 1908, t. I); „Podręcznik historji nowożytnej“ (t., 1906); „Podręcznik his. wieków średnich“ (t., 1909).

Karjofilen $C_{15}H_{24}$, ciało pokrewne terpenom właściwym, znajduje się w olejku gwoździkowym, w olejku z balsamu kopaiwy i z *Canella alba*, posiada temperaturę wrzenia 258 — 260°, skręca płaszczyznę polaryzacji na lewo; z chlorowcowodorami tworzy produkty przyłączenia a przez powiązanie wody przechodzi w alkohol karjofilenowy, $C_{15}H_{26}O$, ob. Karjofilina.

Karlfeldt Eryk Aksel, poeta szwedzki, * 1864 w Folkärnie. Po studjach w Upsali otrzymał posadę w Bibljotece królewskiej w Sztokholmie, poczym powołany był na bibljotekarza (1903) w Akademji rolniczej. Trzy tomy poezji: „Pieśni pustyni i miłości“ (1895); „Poematy Frydolina“ (1898); „Ogród Frydolina“ uczyniły do sławnym. Jego realizm, fantazja, poczucie natury i liryzm zbliżają go do Froedinga, a ton bardziej męski, pewna szorstkość i siła stanowią o jego oryginalności.

Karliński Franciszek, astronom polski, w 1902 przeszedł w stan spoczynku; † 1906 w Krakowie. Do śmierci samej ogłaszał przyczynki do klimatografji Galicji, stanu wód w rzekach galicyjskich i spostrzeżenia z obserwatorjum krakowskiego.

Karlowa Otto, prawnik niemiecki, profesor uniwersytetu w Heidelbergu, † 1904 tamże.

Karlsruhe, stolica w. księstwa Badeńskiego, w 1905, liczyła 111,249 m., z przedmieściami do 118,009 m.

Karlstad, miasto w obwodzie szwedzkim Wermland, liczyło w 1908 razem 16,399 m. W 1905 zawarta tu została konwencja „Karlstadzka, (ob. Norwegja w II supl.).

Karlweiss Karol *Weis*, powieściopisarz i dramaturg austrjacki, * 1850 w Wiedniu, † 1901 tamże. W powieściach z werwą komiczną i satyrycznym zacięciem karcił wady spółczesnych; nazywano go „wiedeńskim Arystofanesem“. Jako dramaturg, z powodzeniem wystawił między innemi: „Brat Jan“; „Mały człowiek“; „Nowy Samson“; „Złote serce“ i t. d.

BIBLIOTEKA NAUKOWA

Karłowicz Jan, lingwista polski. Z prac pośmiertnych **K.** ukazały się: „Słownik gwar polskich“ (Kraków 1903, t. III; 1906, t. IV; 1907, tom V).

Karłowicz Mieczysław, kompozytor polski, * 1876 w Wiśniewie na Litwie, † 1909 w Tatrach tragiczną śmiercią, zasypany przez śnieżną lawinę pod Kościelcem. Syn Jana **K.** uczył się początkowo w Warszawie (Barcewicz: skrzypce, Roguski teorja) następnie w Berlinie studjował kompozycję u Urbana (równocześnie był zapisany na wydział filozoficzny Uniwersytetu berlińskiego). Jeden z najbardziej obiecujących współczesnych polskich kompozytorów, pozostawił mimo młodego wieku szereg poważnych i wartościowych kompozycji: Symfonję e mol, koncert skrzypcowy z orkiestrą, uwerturę: „Biała Gołąbka“ i poemata symfoniczne: „Powracające fale“, „Odwieczne pieśni“, „Stanisław i Anna Oświęcimowie“, „Smutna opowieść“ i „Rapsodję litewską“; działalność kompozytorską rozpoczął od wydania pieśni op. 1—3 oraz podwójnej fugi na fortepjan. **K.** wydał cenny przyczynek do biografji Chopina: „Z niewydanych pamiątek po Chopinie“ (Warszawa 1903 po francusku Paryż 1905). Był zapalonym taternikiem i wrażenia ze swych wycieczek umieszczał w pismach specjalnych (wydane staraniem Tow. tatrzańskiego w zbiorowej pamiątkowej księdze).

Karłowicz Mieczysław.

Karmański Józef, malarz i założyciel fabryki farb olejnych w Krakowie. Wystawiał przeważnie pejzaże w latach od 1887 — 1896; † w 1904 r.

Karminowy kwas, wzór prawdopodobny $C_{22}H_{22}O_{12}$ (ob.), pod wpływem kwasów rozpada się na cukier i czerwień karminową $C_{11}H_{12}O_7$, masę purpurową z refleksem zielonym.

Karnak wieś w wyższym Egipcie. Ruiny słynnej świątyni Amona zostały zrekonstruowane przez G. Legraina, egiptologa francuskiego. Uporządkowano wnętrze kurytarza Tutmosisa III, centrum sali hipostylowej, posąg i świątynię Ramsesa III.

Karnalit, minerał z gromady solowców, rzędu chlorków metali lekkich, krystalizuje się w układzie rombowym. Twardość 1. Skład chemiczny odpowiada $KClMgCl_2+6H_2O$. O występowaniu w Kałuszu, Stasfurcie, zastosowaniu ob. gł. dz.

Karnalitowe piętro, warstwy górne pokładów solnych, w których sól kamienna ustępuje miejsca karnalitowi, występuje w sposób najbardziej typowy w salinach stasfurckich, następnie w salinach Kałuszu.

Karnijskie piętro, dział środkowy utworów w systemie trjasowym Alp północnych i południowych.

Karniów, miasto na Szląsku austrjackim, zgiermanizowane na Jägerndorf.

Karń *(Karnie)*, większa bryła rudy żelaznej darniowej ob. limonit.

Karol I, król portugalski, ob. Carlos I w II suplemencie.

Karol Edward, książę Sasko-kobursko-gotajski, objął rządy samodzielne w 1905; ożenił się w tymże roku z księżniczką Wiktorją Adelajdą Holsztyn Glücksburską; syn Jan Leopold, * w 1906.

Karol Günther, książę Szwarzburg sondershauseński, * 1830, objął rządy w 1880, † 1909, nie pozostawiając potomstwa. Księstwo zostało połączone z Szwarzburg Rudolstadtem.

Karol Ludwik, arcyksiążę austrjacki, † 1896 w Wiedniu. Najstarszy syn, Franciszek Ferdynand, obecny następca tronu austrjackiego (ob,). Drugi syn, Otto Franciszek Józef, jest od 1904 inspektorem gieneralnym kawalerji, trzeci syn Ferdynand Karol Ludwik, * 1868, jest gienerał-majorem i dowódcą brygady,

Karol Teodor, ks. bawarski, okulista, † 1909.

Karoli Jan Edward, farmaceuta polski, * 1806 w Warszawie, † 1895 tamże. Ukończył liceum warszawskie. W 1831 zaciągnął się do wojska polskiego, został mianowany głównym aptekarzem nad pięciu obustronnemi lazaretami. Po wzięciu Warszawy nie przyjął ofiarowanego mu miejsca naczelnego zarządcy nowego szpitala Ujazdowskiego. Był właścicielem apteki na prowincji, później w Warszawie, utraciwszy mienie po 1864, pełnił obowiązki zarządzającego w Ins. wód mineralnych w ogr. Krasińskich. Członek Tow. dobr., obrany opiekunem ubogich, przyczynił się do założenia jednej z pierwszych ochron pod nazwą „Ks. Baudouina“. Drukował artykuły treści społecznej i farmaceutycznej w pismach perjodycznych.

Karoli Jan, matematyk polski, † 1908.

Karolina, nazwa dwuch stanów Ameryki Północnej. **K.** płn. na 135,778 klm. kw. miała w 1906 2,059,326 m. Urodzonych za granicą było 4,492, w tym 200 Polaków. Zajętych pod fermy było 22,749,356 akrów. Najważniejsze produkty rolne bawełna, (1909—1910) 293 miljonów funtów, tytoniu (1909) 144 milj. funtów wartości 13·7 milj. dolarów. Wytwórczość górnicza niewielka. Produkcja fabryczna wynosiła w 1905: 143 mil. dol. **K.** płd., na 80258 klm. kw. w 1906: 1,453,818 m. Urodzonych zagranicą 5,528, w tym 500 Polaków. W 1900 było 155,353 ferm. Produkcja bawełny (1909) 522,644,000 funtów, tytuniu 32,000,000 funtów wartości 2,336000 dol. Wytwórczość prze-

mysłowa oceniona została w 1905 na sumę 79,376,260 dol.

Karolińskie wyspy, które w 1899 przeszły w posiadanie Niemiec, stanowią od 1906 razem z Ziemią ces. Wilhelma, archipelagiem Bismarka, wyspami Marjańskiemi, Salomona i Marshalla jeden obwód Jaluitu albo Nową Gwineę niemiecką. Niektóre z wysp nabrały niepośledniego znaczenia dzięki odkryciu obfitych pokładów fosforytów.

Karolyi Alojzy, hrabia, dyplomata austrjacko-węgierski, † 1879 w Totmegyer.

Karolyi Arpad, historyk węgierski, * 1853 w Budapeszcie, studjował tamże i w Wiedniu, otrzymał urząd w archiwum dworskim i państwowym, następnie został tam wice-dyrektorem, w 1909 dyrektorem, Prace **K.** dotyczą głównie XVI i XVII w. historji węgierskiej. Ogłosił: „Pokój w Nagy—Varad“ (1879); „Korespondencja Martinuzzi'ego“ (1881); „Zdobycie Budy i Pesztu w 1686“ (1886); „Sejm Korpona“ (1896). Redaguje „Akty sejmów węgierskich“, wydawane przez Akademję.

Karpeles Gustaw, pisarz niemiecki, † 1909 w Nauheim. Ogłosił nadto: „Allgemeine Geschichte der Literatur“ (1901); „Slavische Wanderungen“ (1905). Ułożył krytyczne wydanie dzieł H. Heinego (1887, I wyd.; 1903, II wyd.).

Karpiński Alfons, malarz polski, * 1875 w Rozwadowie w Galicji, kształcił się w Krakowie i w Wiedeńskiej akademji w oddziale prof. **K.** Pochwalskiego. Wystawia pejzaże i obrazy rodzajowe, jak: „Anioł pański“, „Za późno“, „Pogrzeb żołnierza“ i t. d.

Karpiński Wincenty, aptekarz i przemysłowiec, † 1906 w Ciechocinku.

Karpow Eutychjusz, pisarz i działacz społeczny rosyjski, * 1857, studja odbywał w Instytucie mierniczym; dla zbliżenia się z ludem, uprawiał własnoręcznie rolę i służył za majtka na parostatku; podejrzany politycznie, zesłany był na Syberję. Napisał dramaty: „Tiażełaja dola“; „Na ziemskoj niwie“; „Czary lubwi“; Ranniaja osień i t. d.; komedje: „Wolnaja ptaszka“; „Żrica iskustwa“; „Raj zemnoj“ i in.; powieści: „Na pachotie“ (1892); „Czarikow“ (1892). W 1892 został reżyserem „Newskiego tow. rozrywek ludowych“: zimą daje widowiska teatralne dla robotników, latem urządza dla nich ludowe zabawy.

Karpowicz Stanisław, pedagog polski, * 1864 w pow. Nowogrodzkim gub. Minskiej. Od 23 roku życia oddał się pracy pedagogicznej, zarówno praktycznie jak i teoretycznie. Od 1890 zamieszcza w różnych czasopismach, jak: *Przegląd pedagogiczny*, *Głos*, *Ateneum* i in., swe prace głównie w dziedzinie pedagogiki. W l. 1899—1901 był członkiem redakcji *Przeglądu pedagogicznego*, a od 1908 „Encyklopedji Wychowawczej“. W 1899 został delegowany przez War. tow. hig. wraz z inż. T. Balickim dla zbadania sprawy gier i ćwiczeń fizycznych młodzieży w Europie zachodniej; 1906 zorganizował w Warszawie „Kursy dla wychowawczyń“, gdzie stale wykłada pedagogikę; w 1907—8 wykładał ją w „Uniwersytecie dla wszystkich“, 1908 w „Tow. kultury polskiej i in. Oddzielnie ogłosił: „Wiedza przyrodnicza wobec prądów życia“ (Warszawa (1895); „Cel i zadania wychowawcze“ (t., 1897); „Nauka wychowania“ (1902, w „Poradniku dla samouków“); „Nasza literatura dla młodzieży“, razem z A. Szycówną (t., 1904); „Zabawy i gry jako czynnik wychowawczy“ (t., 1905); „Ideały i metoda wychowania społecznego“ (t., 1907); „Nasz świat“, wypisy dla młodzieży, cz. I (1906; wyd. II, 1910), cz. II (1908), cz. III (1911).

Karru *(Karroo)*, kraina w Afryce południowej angielskiej, w 1907 odkryto tam ropę; syndykat, zawiązany w celu eksploatacji, nabył 3 miljony akrów ziemi.

Karski obwód, prowincja w Transkaukazie, na 18,926 klm. kw. liczyła w 1909: 359,400 m., Ludność nadzwyczaj różnolita: 25% Ormjan, 21% Turków, 15% Kurdów, 13% Tatarów, 12% Greków, 6% Wielkorosjan, 1·5% Rusinów, 0·9% Polaków, (165 osiadłych, 2928 w wojsku). Miasto główne, Kars, jest twierdzą i liczy 22,500 m.

Karsten Gustaw, fizyk niemiecki, † 1900 w Kilonji.

Karsten Herman, przyrodnik i podróżnik niemiecki, † 1908.

Karsten Jerzy, botanik niemiecki, * 1863, studja odbywał w Rostoku. W 1909 został profesorem w Halli. Napisał: „Die Mangrovegetation im Malaischen Archipel“ (1891), „Lehrbuch der Pharmakognosie des Pflanzenreichs“ (1903); „Lehrbuch der Botanik für Hochschulen“ z Strasburgerem i Schenckiem (1909); „Vegetationsbilder“ z Schenckiem (1905); nadto opracował fitoplankton morza Antarktycznego (1905), oceanu Atlantyckiego (1906) i Indyjskiego (1907) dla „Wissenschafliche Ergebnisse der deutschen Tiefseeexpedition Valdiviä.

Kartagina. Badania archeologiczne prowadzą w dalszym ciągu Francuzi (Delattre i Gauckler) z wielką gorliwością; odkopano porty, nekropolis z czasów wojen punickich.

Kartamina (ob.), $C_{14}H_{16}O_7$ barwnik czerwony, otrzymywany z kwiatu dzikiego szafranu.

Kartele (ob.), związki przedsiębiorców.

Kartuzy (zgiermanizowane Karthaus), miejscowość główna powiatu t. n. w Prusach zachodnich, regiencji Gdańskiej, liczyło 3245 m. W powiecie podług spisu z 1900 na 62,994 m. było Polaków 67·8%, dwujęzycznych 0·2%; pod względem wyznania w 1905: 76·5% katolików, 23·0% protestantów, 0·5% innych.

Karwacki Leon, lekarz polski, * 1871 w Włodawie. Gimnazjum ukończył w Chełmie, uniwersytet w Warszawie (1890), dalsze studja odbywał w Paryżu. W 1903 osiadł w Warszawie,

8343

pracuje w Szp. Dz. Jezus. Ogłosił drukiem po polsku, francusku i niemiecku szereg rozpraw o serodjagnostyce chorób zakaźnych, o zakażeniach krętkowych (gorączka powrotna i przymiot), o gruźlicy, o cholerze i t. p.

Karwakrol, $C_{10}H_{14}O$, izomer karwonu i tymolu, o występowaniu ob. gł. dz. Ciecz gęsta krzepnie w — 20° na masę, która topi się w 0°; wre w 236°; tworzy się z karwonu przez ogrzewanie tegoż z kwasem fosforowym krystalicznym lub z wodzianem potasowym, z kamfory przez ogrzewanie z jodem.

Karwatki, nazwa lokalna Kaszubów, rybaków nadmorskich w powiatach Łęborskim i Słupskim.

Karwicki Józef Dunin, historyk polski, † 1910 w Mizoczu; napisał nadto: „Z moich wspomnień (Warszawa 1904, t., IV).

Karwin, miejscowość przemysłowo-górnicza na Szląsku austrjackim na szlaku Bogumin—Koszyce, w 1900 liczył 14,326 m., Polaków i Niemców.

Karwon (*karwol*), $C_{10}H_{14}O$, należy do kamfor, jest więc ketonem; z hidroksylaminą tworzy karwoksymy. **K.**, występujący w olejku kminkowym, skręca płaszczyznę polaryzacji na prawo, **K.** *Mentha viridis*—na lewo, a otrzymany z terpineolu jest optycznie nieczynnym. C. wł. **K.** w 15° równa się 0,953. Ogrzewany z wodzianem potasowym lub kwasem fosforowym daje karwakrol, z chinoliną zaś cymol. Wskutek redukcji i odszczepienia wody przechodzi w terpinen.

Karwowski Stanisław, historyk polski, ogłosił nadto: „Miasto Jarocin i jego dziedzińce“ (Poznań, 1903); „Władysław Jordan Krąkowski“ (t., 1904); „Krasne i Żegrze“ (t., 1904); „Czasopisma wielkopolskie“ (t., 1908); „Z podróży po Królestwie“ (t., 1909); „Klasztor oo. Reformatów w Poznaniu“ (t., 1909); „M. Święcicki, biskup poznański“ (t., 1910); „Najstarsi Długoszowi biskupi poznańscy“ (t., 1910); „U źródła zdrowia“ (t., 1910); „Polacy i język polski na Szląsku pod panowaniem Prus“ (t., 1910).

Karyntja księstwo, kraj koronny austrjacki, na 10,383 klm. kw. liczyło w 1908 878,230 m.; 25·1% ludności stanowią Słoweńcy, reszta Niemcy, co do wyznania wszyscy katolicy z wyjątkiem 20,383 protestantów (1900). Produkcja górnicza stanowiła wartość 7·79 miljonów koron. Por. „Gemeindelexikon von **K.**“ (wyd. centr. kom. statyst. w Wiedniu (1905); „Monumenta historica ducatus Carinthiae“ (1896—1906, 4 t. Klagenfurt).

Karyszew Mikołaj, ekonomista i statystyk rosyjski, † 1905 w Moskwie. W l. 1896 — 1904 był profesorem ekonomji politycznej i statystyki w instytucie agronomicznym w Moskwie, wykładał też w Wyższej szkole nauk społecznych w Paryżu; był czynny wielce jako działacz ziemski i wziął udział w zjeździe ziemskim 1904 w Petersburgu. Ogłosił między innemi: „Trud, jego rol i usłowija priłożenia w proizwodstwie“ (1897); „Zemskija chodałajstwa 1865 — 1884“ (1900); „Iz literatury woprosa o krupnom i mełkom selskom choziajstwie“ (1905) i wiele innych. Na polski przełożono „Pogadanki ekonomiczne“ (Warszawa 1906).

Kasiop (Cp), pierwiastek z grupy metali ziem rzadkich, jeden z dwuch składników, na jakie rozłożył Auer von Welsbach yterb; ciężar atomowy Cp—174,23; o drugim składniku aldebaranie (Ad) (ob).

Kasparek Jan Rudolf, prawnik polski, napisał: „Zbiór ustaw i rozporządzeń administracyjnych w Galicji“ (3 t.).

Kasprowicz Jan, znakomity poeta, w 1908 został profesorem literatury porównawczej na uniwersytecie lwowskim; ogłosił nadto: „Chrystus“, poemat społeczno-religijny (Londyn 1904, II wyd.); „Uczta Herodjady“, poemat dramatyczny w 3 ak. (Lwów 1905); „Krzak dzikiej róży“ (t., 1906, II wyd.); „O bohaterskim koniu“ (t., 1906); „Ballada o słoneczniku“ (t., 1908); „Wybór poezji“ (t., 1909); „Wybór poezji“ (Warszawa 1911); „Miłość, poemat“ (t., 1911, III wyd.). Nadto dokonał kilku wspaniałych przekładów tragików greckich i poetów angielskich.

Kasprzak Marcin, agitator socjalistyczny * ok. 1861 w Czołowie w Poznańskim, † 1905 w Warszawie. Z zawodu dekarz, prowadzi agitację początkowo w Poznańskim, za co zostaje skazany 1887 przez sąd poznański. Ucieka wtedy do Królestwa i bierze udział w ówczesnym ruchu robotniczym jako członek organizacji „Proletarjat“. Po rozbiciu tej organizacji częściowo uprawia propagandę socjalistyczną w Królestwie, częściowo za granicą. Ujęty w 1893, przesiedział półtrzecia roku w cytadeli warszawskiej i szpitalu Jana Bożego, skąd uciekając, złamał nogę. Wraca do Prus, gdzie 1901 w Poznaniu jako kandydat socjalno-demokratyczny ubiega się o mandat poselski. W 1903 pociągają go do odpowiedzialności sądowej we Wrocławiu, wtedy wyjeżdża do Warszawy, gdzie działa dalej, aż 27 kwietnia 1904 zostaje ujęty na Woli w tajnej drukarni. Przy aresztowaniu stawił upór zbrojny, zabił kilku żandarmów i policjantów, za co z wyroku sądu wojennego skazany został na śmierć i powieszony w październiku 1905 r.

Kasr (arab.) gród, miejsce ufortyfikowane, często spotyka się w nazwach miejscowości Afryki Północnej, odpowiada słowu ksar, używanemu w Algierji.

Kasr-el-Kebir (Ksar-el-Kebir, zwykle Allazar Kebir albo Lxor-el-Kebir, (hiszpańskie Alcazar Qnivir, co znaczy wielki zamek), miasto w Marokku północnym, o 45 klm. od przystani El Araiszu. **K.** liczy do 9000 m., w tym wielu żydów, posiada ruiny zamku, cytadeli, wąskie ulice, świątynię mahometańską, prowadzi ożywiony handel, przemysł wełniany i bawełniany. Odnaleziono tu napisy greckie, jedyne w Marok-

ku, które świadczą o istnieniu dawnego miasta.

Kassel, miasto gł. obw. reg. Hessen-Nassau; w 1909 liczyło 157,284 m.

Kassner Karol, meteorolog niemiecki, * 1864, studja odbywał w Berlinie; 1890 wstąpił do instytutu meteorologicznego pruskiego, 1901 habilitował się na politechnice w Charlottenburgu. Wydał: „Über die kreisähnlichen Cyklone“ (1893) „Untersuchungen über die Bewölkungsverhältnisse von Tiflis“ (1898); „Landeskunde Bulgariens“ (1907): „Das Wetter und seine Bedeutung für das praktische Leben“ (1908), „Das Reich der Wolken und Niederschläge“ (1908).

Kassner Rudolf, pisarz niemiecki, * 1873 w Wielkich Pawłowicach na Morawie, mieszka stale w Wiedniu. Pisuje rozprawy z zakresu estetyki i filozofji, jak: „Die Mystik, die Künstler und das Leben“ (1900); „Der indische Idealismus“ (1903); „Die Moral der Musik“ (1905); „Motive“ (1906); „Melancholja“ (1908) i t. d. **K.** doszukuje się genezy mistyki artystycznej i przyczyn nowożytnego neoidealizmu.

Kastalski Aleksander, kompozytor rosyjski, * 1856, uczeń konserwatorjum w Moskwie, od r. 1901 jest regiensem słynnego chóru synodalnego w Moskwie; komponuje nadzwyczaj interesujące kompozycje kościelne.

Kastner Alfred, znakomity harfista, * 1870 w Wiedniu, uczeń konserwatorjum tamże, był przez dłuższy czas harfistą Opery, następnie przez rok Filharmonji warszawskiej, obecnie jest członkiem *Queens hall orchestra* w Londynie.

Kastner Jan, rzeźbiarz czeski, * 1860 w Vrchlabiu, jest profesorem Szkoły przemysłowej w Pradze. Wykonał: „Czeską Madonnę ze św. Wacławem i Ludmiłą“, rozmaite rzeźby ołtarzowe, artystyczne dekoracje i t. d. Rzeźbi w drzewie, które pokrywa polichromją; jest to artysta modernistyczny o dążnościach dekoracyjnych.

Kasy pożyczkowo-oszczędnościowe gminne, powstały w Królestwie z inicjatywy Komitetu urządzającego przy pomocy zapomogi rządowej, na którą rząd przeznaczył procenty z funduszu użyteczności publicznej, przelanego ze skarbu państwa. Ustawa kas wydana w 1868, zmieniana była w 1870, 1884 i wreszcie 1906. Członkami kas są tylko uczestnicy zgromadzeń gminnych, wolny dobór członków wykluczony; **K.** są zależne całkowicie od komisarzy włościańskich, naczelników powiatów, oraz wyższych odnośnych instancji. Dopiero reforma z 1906 wprowadziła pewne zmiany na lepsze w zarządzie **K.,** mianowicie, wybieralność jego; członek zarządu musi umieć czytać i pisać, posiadać przynajmniej 6 morgów, wybory jednak podlegają zatwierdzeniu przez naczelnika powiatu. Naczelnik powiatu i gubernator rozciągają nadto władzę dyscyplinarną nad zarządem. Oprócz zmiany powyższej uskuteczniono jeszcze zmiany, dotyczące wydawania pożyczek. Pożyczki udzielane są w wysokości $^2/_3$ wartości ziemi, która podlega co 10 lat oszacowaniu. Ustanowiono trzy rodzaje ich: 1. na meljoracje i potrzeby gospodarcze, na zakup inwentarza; 2. na spłatę współspadkobierców przy działach i 3. bez celu oznaczonego. Według gubernji stan kas w Królestwie Polskim był następujący.

Gubernja	Rok	Ilość kas	Kapitał zakładowy	Wkładów procentow. i depozytów	Zysk czysty w roku sprawozdawczym
			w tysiącach rubli:		
Kaliska . .	1899	141	107	—	—
Kielecka. .	1906	132	133	3398	59
Lubelska. .	1905	153	115	23111	102
Łomżyńska .	1904	74	114	—	72
Piotrkowska.	1904	155	176	—	105
Płocka. . .	1905	98	85	—	30
Radomska .	„	154	164	—	79
Siedlecka .	„	146	131	—	101
Suwalska. .	„	93	107	900	51
Warszawska.	1899	184	286	—	—

Por.: Z. Pietkiewicz „Siły i środki ludu naszego“ (Warszawa, 1900.) M. Grzegorzewski, „Reforma kas gminnych pożyczkowo-oszczędnościowych w Królestwie Polskim (Kielce 1907) W. J., Chraniewicz „Oczerki ekonomiczeskawo byta krestjan w carstwie Polskom“ (Petersburg 1906); Prace Warszawskiego komitetu statystycznego zeszyt XXX r. 1907.

Kasy przemysłowców, ob. stowarzyszenie kredytowe.

Kasy wzajemnej pomocy, ob. stowarzyszenia wzajemnej pomocy.

Kaszewski Kazimierz, literat polski, † 1910 w Warszawie. Ogłosił nadto: „Mickiewicz i epopeja“ („Pamiętnik lit.“, 1904); przekłady Hezjoda, Teokryta, Anakreonta (Warszawa, 1907); „Życiorys ks. Jana Tad. Lubomirskiego“ (*Bibl. Warsz.*, 1908); „Obowiązek i państwo“ („Enckl. wychowaw.“ 1910) i t. d.

Kaszowska Felicja, śpiewaczka polska, * w Warszawie; znakomita wykonawczyni ról wagnerowskich; była do r. 1908 primadonną nadwornej opery w Darmstadzie, następnie występowała gościnnie z wielkim powodzeniem w Paryżu, Nowym Yorku, Petersburgu i w Warszawie. Mieszka stale w Berlinie.

Kaszpar Adolf, rysownik czeski, * 1877 w Bludowie, studja odbywał w Pradze. Wykonał doskonałe ilustracje do kilku dzieł, w ostatnich czasach kilka serji sztychów, w których wyróżniają się szczególnie widoki starej Pragi.

Kaszubi. Podług spisu z 1900 ogólna ilość **K.** wynosiła 100,213 osób; w przeważnej liczbie

zamieszkują powiaty Pucki, Kartuski, Wejherowski i północną część powiatu Kokierskiego, mniej licznemi gromadami siedzą w powiatach: Gdańskim, Bytowskim, Lęborskim i Słupskim. O wzroście poczucia narodowego świadczy fakt, że z Kaszub posłuje jeden Polak do parlamentu Rzeszy, a dwuch do sejmu pruskiego, a w Sobotach w 1908 wysłano 6 wyborców Polaków. Na Kaszubach wychodziły w 1909 pisma ludowe polskie: *Pielgrzym*, *Gazeta Grudziądzka*, *Gazeta Gdańska*, ostatnia próbowała wydawać dodatek bezpłatny w gwarze kaszubskiej, co jednak nie znalazło uznania u prenumeratorów; w Kokierzynie wychodzi tygodnik, poświęcony kulturze kaszubskiej. Główne zatrudnienia **K.** rolnictwo, szczególniej na właściwych Kaszubach t. j. na północy gór Szymbarskich, gdzię ziemia jest dość urodzajna, rybołówstwo nad brzegiem morskim na długim półwyspie Helu, gdzie ludność zachowuje ciekawe urządzenia wspólnoty zarobkowej (ob. Hel.) Część ludności biedniejsza wędruje jako robotnicy do miast większych, jak: do Gdańska, Sobot. W ostatnich czasach wzmógł się napływ do handlu, zaczęły powstawać rożne spółki udziałowe. Bank ludowy otwarty został w Sobotach w 1909; w Wejherowie, stolicy **K.**, zorganizowało się w 1904 stowarzyszenie dla handlu bławatnego „Kupiec“, tamże istnieje bank taki sam jak w Sobotach, również w Pucku, Gdańsku, Kartuzach, Sierakowicach, Stężycach, pozakładano podobne banki ludowe. Z innych organizacji wymienić należy, „Tow. ludowe“ w Sobotach, które zajmuje się oświatą robotników. W 1910 na **K.** było 11 spółek kredytowych z 3000 członków i kapitałem przeszło 4 miljony marek. Por. Chrzanowski B. „Na Kaszubskim brzegu“ (1910); Nitsch „Djalekty polskie Prus Zachodnich. Cz. I Djal. po lewej stronie Wisły wraz z Kaszubskim“ (Ak. Um. Krak., III, 1905); tygod. *Ziemia* № 22, 1911, monografja Kaszub z bibljografją szczegółową.

Katalaza, enzym, odkryty w liściach tytuniu przez Oskara Löwa, działa redukująco na ciała, z któremi pozostaje w zetknięciu.

Katalinić - Jeretov Ryszard, poeta i pisarz chorwacki, * 1869 w Wołosce w Istrji. Gimnazjum ukończył w Kostajnicy, akademję handlową w Rjece, poczym oddał się handlowi. Pierwsze prace drukował w piśmie. *Nasze sloga*, następnie wydał oddzielnie trzy tomy poezji: „Pozdraw istarskog Hrvata“; „Mrtwoj majci“ i Primorkinje“ prócz tego drukował szereg nowel i opowiadań w czasopismach. Wespół z Wiktorem Carem Eminem napisał kilka obrazków i portretów z Istrji. W 1898 przeniósł się do Londynu, obecnie mieszka w Paryżu.

Kataliza (ob.). Berzelius, nawiązując swoje badania do prac Kirchhofa, Thenarda, Döbereinera, Mitscherlicha i innych, wprowadził pojęcie siły katalitycznej (ob.) i podał syntezę zjawisk badanych. Hipoteza Berzeliusa, ujmując w ten sposób zjawisko **K.** pozostawiała możność dalszej pracy eksperymentalnej, nie przesądzając ostatecznego rozwiązania kwestji, ale sformołowanie orzeczenia w terminach dualizmu elektrochemicznego, który już wtedy tracił na znaczeniu, wywołało opozycję przeciw samej istocie rzeczy. Liebig, który stał na czele opozycji przeciw Berzeliusowi, wystąpił ze swą mechaniczną teorją katalizy, która przez długie lata trzymała umysły w hipnozie na martwym punkcie. Postęp w badaniach teoretycznych nad **K.** nastąpił dopiero wtedy, kiedy zagadnienie jej wciągnięto w zakres kinetyki chemicznej (ob.) i poznano, że przez **K.** nie można wywołać reakcji, niezgodnych z prawami energietyki. **K.** nie może dostarczyć nowych zasobów energji, nie wywołuje nowych zjawisk, ona jedynie może oddziaływać na zjawiska—reakcje, które same przez się są możliwe, których wynikiem ostatecznym jest równowaga trwała, zależna od stosunków energietycznych; wpływ **K.** ogranicza się tylko do oddziaływania na szybkość reakcji, z jaką może być osiągnięta równowaga. Zgodnie z powyższym katalizatorem jest wszelkie ciało, które zmienia szybkość reakcji chemicznej, nie należy jednak do produktów końcowych reakcji. Takie postawienie zagadnienia **K.** umożliwiło dalsze opracowywanie teoretyczne tej tajemniczej kategorji zjawisk. Na przykładzie inwersji cukru, z którym związane jest stwierdzenie eksperymentalne prawa zasadniczego kinetyki ekonomicznej (ob.) poznano ważne prawo działań katalitycznych. W związku z reakcjami katalizy powstaje pytanie, czy reakcje, które przebiegają w obecności katalizatorów, zachodzą również i wtedy, gdy tych katalizatorów brak. Odpowiedź twierdzącą na te pytanie otrzymano przedewszystkim na drodze eksperymentu z tąż samą inwersją cukru. Tutaj zauważyć należy, że nieraz zależnie od katalizatora jedno i to samo ciało może dawać różne produkty, tak np. jeżeli w reakcji chloru na benzol katalizatorem będzie jod, produktem przyłączenia chloru będzie sześciochlorek benzolu, gdy zaś zamiast jodu stosować chlorek cyny, powstanie chlorobenzol. Co się tyczy samego mechanizmu reakcji katalitycznych sprawa ta czeka jeszcze na wyświetlenie. W niektórych reakcjach można **K.** tłomaczyć za pomocą reakcji pośredniczących, uczynili to N. Clement (* 1779 † 1842) i C. R. Desormes (* 1777 † 1862), kiedy zbudowali teorję fabrykacji kwasu siarkowego w 1806, która się ostała do dziś dnia. Ale teorja reakcji pośredniczących nie może rościć sobie prawa do wyjaśnienia wszystkich zjawisk katalitycznych; ogólnej teorji **K.** dotychczas brak.

Katarzyna, królowa angielska * 1401 † 1438, córka króla francuskiego, Karola VI i Izabeli bawarskiej, żona Henryka V angielskiego, matka Henryka VI francuskiego i babka Henryka VII.

Katatonja, obłęd przemienny z oslupieniem; Cierpienia umysłowe (melancholja, manja, paranoja) z objawami częściowego, wkońcu całkowitego bezwładu.

Kate Herman Fryderyk Karol, antropolog i podróżnik holenderski, * 1858 w Amsterdamie, studja uniwersyteckie odbył w Lejdzie i Paryżu. Podróżował po Ameryce północnej i południowej. Indjach, Polinezji. Był kustoszem muzeum w La-Plata, spędził kilka lat w Japonji. Napisał: „Reizen Timogroepen—Polynesie, Observat. antropolog. en Onderzoekingen in N. Amerika"; „Reis in de Gouane"; „Anthropologie des Peuples d'Oceanie", „Ethnographie der Timorgruppe"; „Anciens Habitants de la Région Calchaquie",

Katechina, $C_{21}H_{20}O_9$, krystalizuje się z 5 cząsteczkami wody, w temperaturze podniesionej rozkłada się i daje pirokatechinę, wodę i kwas węglowy; wodny rozczyn przy gotowaniu w dostępie powietrza brunatnieje i strąca klej. **K.** wykazuje reakcję kwaśną, ale nie rozkłada węglanów alkalicznych, z zasadami nie tworzy związków trwałych, redukuje sole metali szlachetnych, stopiona z wodzianem potasu daje floroglucynę i kwas protokatechowy. Od chlorku żelazowego barwi się najpierw na zielono, po dodaniu alkaljów na purpurowo (ob.)

Kathrein Teodor, polityk austrjacki. W 1893 prezes parlamentu, jako wódz prawego skrzydła konserwatystów (klubu Hohenwarta) zajął naczelne stanowisko wśród koalicji, podtrzymującej rządy Windischgrätza i Badeniego; 1897 ustąpił z krzesła prezydjalnego, 1901 obrany ponownie do parlamentu został prezesem katolickiego centrum. W 1904 mianowany został prezydentem Tyrolu.

Katmandu, stolica państwa Nepalu w Indjach wschodnich, liczy 50,000 m. i posiada ogromny pałac Maharadży, liczne świętynie z dachami.

Kato Taka-akira, japoński mąż stanu, * 1859 w Nagoya, po skończeniu studjów prawnych, pracował w firmie swego teścia, bogatego Iwasaki. W 1887 został sekretarzem prywatnym ministra spraw zewnętrznych hr. Okuma; w 1894—1899 był posłem w Londynie, 1900—1901 ministrem spraw zagranicznych, później deputowanym parlamentu. Od 1904 jest wydawcą gazety *Niehi Niehi Shimbun*. W 1906 do marca 1907 znów był ministrem spraw zewnętrznych, jako przeciwnik upaństwowienia kolei ustąpił; od 1908 jest ambasadorem w Londynie.

Katolicka partja ludowa w Austrji po wyborach z 1907 przyłączyła się do partji chrześcijańsko-społecznej. **K.** p. l. na Węgrzech powstała z inicjatywy Ferdynanda Zichy'ego w 1893.

Katolickie zjazdy rok rocznie odbywają się w Niemczech od 1848 na jesieni, uczestniczą w nich związki robotnicze mieszczańskie, czeladzi rzemieślniczej, studenckie i inne, duchowieństwo, przedstawiciele partji katolickiej. Świetny okres zjazdów przypada na czasy kulturkampfu pruskiego, kiedy występowali Windhorst i jego towarzysze. Poza Niemcami i inne kraje katolickie urządzają zjazdy: Austrja, Węgry, Czechy. U nas w Królestwie zorganizowano pierwszy taki zjazd w 1910.

Katolicko-społeczne związki mają przedewszystkim na celu pielęgnowanie życia religijnego i utrwalenie w wierności kościołowi, pozatym większość z nich dba i o interesy materjalne członków, o wychowanie młodzieży w duchu katolickim.

Katowice, miasto powiatowe na Szląsku pruskim w regiencji Opolskiej, liczyło w 1905: 35,772 m., w tym 25,982 katolikow, 7077 protestantów, 2.713 żydów. W powiecie (1905): 93·6% katolików, 5·1% protestantów, 1·3% innych. Podług spisu powszechnego z 1900 na 151,660 m. było Polaków 76·3%, dwujęzycznych 5·4%, w mieście zaś Polaków 20·1%, dwujęzycznych 8·0%.

Katzer Jędrzej, gieolog czeski, mianowany został prezesem Instytutu gieologicznego w Serajewie. Napisał nadto między innemi: „Geologischer Führer durch Bosnien und Hercegowina" (1903 z 8 mapami); „Geschichtlicher Überblick der geologischen Erforschung Bosniens und d. Hercegowina" (1904); „Geologische Übersichtskarte von Bosnien und Hercegowina" (1907, 1909); „Die Braunkohlenablagerung von Ugljevik bei Bjelina in Nordostbosnien" (1907).

Kauczuk. Znaczny wzrost cen **K.** pobudził do szukania nowych źródeł tego artykułu. Znaleziono takie zródło w krzewie *Guyali*, rosnącym na wyżynach Meksyku; krzew ten, *Parthenium argentatum*, należy do rodziny złożonych, wyrasta do 1—2 m. wysokości i zawiera dość dużą ilość kauczuku, wprawdzie zmieszanego z innemi żywicami i przez to mniej wartościowego. Wobec tego, że roślina nie wytrzymuje dalekiego transportu, zaczęto przerabiać ją na miejscu w Meksyku i Teksasie, podług specjalnej metody Delafonda. Produkt otrzymywany z *Parthenium a.* dotąd używa się jako surogat lub domieszka kauczuku dobrego. Próbowano też w Ameryce na drodze regieneracji otrzymywać kauczuk z przedmiotów używanych i z odpadków przy fabrykacji. **K.** regienerowany jest pozbawiony przeważnej ilości materji obcych, zawiera mniej siarki wulkanizacyjnej, ale pod każdym względem należy jak dotąd do produktów pośledniejszych. Próby syntezy **K.** sztucznego dotychczas budzą zainteresowanie tylko naukowe, dla techniki do ostatnich czasów nie posiadły znaczenia. Produkcja i spożycie **K.** wzrastały ogromnie. Wszechświatowa produkcja **K.** w 1903/4 dosięgła 61,759 t., a wartość jej wynosiła 500 milj. franków. Por. Jumelle „les Plantes à caoutchouc et à goutta" (1903); „le Moniteur du caoutsehouc"

(miesięcznik w Paryżu). Tassily, „Caoutchouc et Guttapercha“ (Paryż 1910).

Kauczukowa tkanina, tkanina bawełniana, wełniana lub jedwabna, przetykana co 4 — 6 i więcej nitek nitką kauczukową. **K.** t. używa się na szelki. na podwiązki, kalosze i t. p.

Kauczukowy plaster *(Collemplastrum adhaesivum extensum, C. americanum elasticum)* otrzymuje się z masy plastycznej kauczuku, przygotowanej przez ugniatanie na walcach gorących; do masy **K.** dodaje się kalafonji, mirry także środków leczniczych, jak: tlenku cynku, rtęci roztartej z kredą, opjum, ekstraktów i t. p,

Kaufman Aleksander, ekonomista rosyjski, * 1864. Bada głównie ruch przesiedleńców i życie włościan syberyjskich. Napisał: „Obszczyna i uspiechy selskago chozjajstwa w Sybiri“ (1894); „Krestjanskaja obszczyna w Sibiri“ (1897); „Sibirskoje pereselenije na ischodje XIX w.“ (1901); „Pereselenije i kolonizacja„ (1905); „Zemlja i kultura. K agrarnomu woprosu“ (1906).

Kaufman Leon, malarz polski, * 1873 w Płocku. Po ukończeniu Warszawskiej szkoły rysunkowej wyjechał do Monachjum, gdzie pracował w szkole Holossy'ego, był wreszcie na studjach w Paryżu. W r. 1898 osiedlił się w Warszawie, gdzie zaczął wystawiać portrety, pejzaże nastrojowe, oddając się z zamiłowaniem studjowaniu efektów sztucznego światła. W r. 1901 urządził zbiorową wystawę swych prac w salonie Krywulta. W r. 1902 przeniósł się do Paryża, gdzie na stałe zamieszkał.

Kaufmann Ryszard, ekonomista niemiecki, † w 1908.

Kaukaski oddział, część obwodu Kubańskiego, zajmuje północo-wschód jego, jest to najurodzajniejszy obszar strefy stepowej. Na przestrzeni ogólnej 7,008 klm. kw. 260,447 m., w tym 50% kozaków; co do narodowości przeważają Małorosi; pod względem wyznania prawosławni, starowierów 8,000. Zajęcie ludności— rolnictwo i hodowla owiec. Główny punkt **K. o.** Tichorjeckaja.

Kaukaz, gieneralne gubernatorstwo Kaukaskie, od 11 marca 1905 r. podlega po dawnemu namiestnikowi. **K.** obejmuje przestrzeni (1906): 468,387·9 klm. kw., z tego kraj Zakaukaski 247,084·1 klm. kw., a Przedkaukaski 221,303·8 klm. kw. Ludność według danych Centralnego komitetu statystycznego przy ministerjum spraw wewnętrznych wynosiła w 1906: dla Przedkaukaskiego kraju 4,343,900 m., na 1 klm. kw. 19·6, dla Zakaukaskiego kraju 6,114,600, na 1 klm. kw. 24·7, razem 10,458,500 m., na 1 klm. 22·2, przyrost od 1897 o 12·6%. W ważniejszych miastach liczba mieszkańców wynosiła: w Tyflisie (1905) 240,323, Baku (1904) 222,412, Jekatierynodarze (1897) 65,697, Stawropolu (1900) 46,965, Kutaisie (1903) 40,271, Jelisawetpolu (1904) 36,895, Erywaniu (1905) 27,533.

Pod względem etnologicznym ludność dzieliła się w 1902 r.:

	Północny **K.** (kraj Przedkaukaski)	Kraj Zakaukaski.	Razem
	w tysiącach:		
A) **Rasa biała:**			
I. Indoeuropejczycy (Aryjczycy).			
1. Słowianie:			
Rosjanie	2957	235	3200
Polacy	rozsiani	—	30
Czesi i inni Słowianie	mało	mało	
2. Litwini	b. mało	b. m.	
3. Niemcy	35	14	50
4. Romańskie ludy	—	1	—
6. Irańczycy:			
Osetowie	106	81	187
Persowie	2	48	50
Tatowie	—	62	62
Taliszyńscy	—	76	76
Kurdowie	—	130	130
7. Ormianie	29	1214	1243
8. Hindusi (Cyganie)	bardzo	mało	
II. Semici:			
Żydzi (1897)	58	45	103
Aissowie } Chaldejczycy }			3 3
III. Górskie plemiona kaukaskie:			
1. Kartwelowie			
Gruzini wogóle	—	982	982
Właściwi Gruzini	—	400	400
Górale gruzińscy	—	21	21
Imeretyńcy	—	425	501
Gurjowie	—	76	
Gruzini mahometanie	—	60	60
Mingrelczycy	—	213	213
Lasowie	—	2	2
Swaneci	—	14	14
2. Zachodni górale:			
Abchazowie	10	90	100
Czerkesi	230	2	232
3. Wschodni górale:			
Czeczeńcy	252	3	255
Lesginowie	—	587	587

	Północny K. (kraj Przedkaukaski)	Kraj Zakaukaski.	Razem
	w tysiącach:		
B. Mongolska rasa:			
I. Turcy.			
1. Zakaukascy:			
Tatarzy aserbaidscy .	—	1642	1642
Turcy	—	100	100
Turkmeni.	—	13	13
Karapapachowie . .	—	33	33
2. Przedkaukascy:			
Nogajcy	82	—	82
Kumykowie	95	—	95
Kabardyńskie plemiona górskie . . .	13	—	13
Karaczejewie . . .	19	—	19
Truchmenowie . . .	19	—	19
II. Czyści mongołowie:			
Kałmucy	12	—	12
III. Finnowie:			
Estowie	1	1	2

Według religji w kraju Zakaukaskim 1897 na ogólną ilość mieszkańców 5,563,246 było: wyznania greckiego 1,677,365 (227,356 Rosjan, 81,669 Greków, 1,282,563 Kartwelów, 51,274 plemion górskich), sekciarzy tego kościoła 65,510 (64,603 Rosjan), ormiańsko-gregorjańskiego wyznania 1,091.318 (1,052,560 Ormian, 29,703 Kartwelów), rzymskich katolików 30,168 (16,817 Polaków, 1.563 innych Słowian, 3,982 Litwinów i 2,747 Kartwelów), mojżeszowego wyznania 46,752 (80.588 Żydów, 6,914 Tatów, 6.086 Kartwelów), mahometan 2,575,057 (1,701,036 turkotatarskich plemion, 588,372 Kurdów, 65,731 Kartwelów, 34,994 Taliszyńców, 11,248 Persów, innych wyznań, przeważnie ewangielicko-luterańskiego 77,076 (16,416 Niemców, 31,155 Ormian, 17,173 Kurdów, 5,605 Kartelów, 1845 Estów i innych ludów fińskich). W kraju Przedkaukaskim liczono zwierząt domowych 1906: koni 1,265,000, rogacizny 8,157,858, owiec i kóz 6,957,954, świń 698,335. Danych dla kraju Zakaukazkiego niema. Produkcja przemysłu górniczego 1903 r. wykazała (w ros. pudach): miedzi 262,919, rudy manganowej 22,976,103, węgla kamiennego 3,090,573, soli kamiennej 3,147,488, nafty 635,499.156. Długość linji kolejowych wynosiła 1905: K. północny 1602·63 klm., kraj Zakaukaski 2116·93 klm., razem 3719·56 klm. z czego 80·02 klm. linje boczne (13·87 klm. w K. północnym i 66.15 w kraju Zakaukaskim).

Dzieje. Dnia 1 stycznia 1905 ustąpił z urzędu namiestnika K. ks. Golicyn († 1907), który prowadził politykę nieprzejednaną swych poprzedników. Dnia 26 lutego t. r. powołany był na ten urząd ks. Woroncow-Daszkow, który miał zaprowadzić szereg reform i rządzić w duchu pacyfikacyjnym. Tymczasem wybuchł na K. ruch rewolucyjny, który rozpoczął się od strajku kolejarzy w Baku. Związki narodowe i socjalistyczne rozwinęły siłą agitację, Gurją rządzili socjalni-demokraci, gminne, administracyjne i sądowe urzędy objęli wybrani przez lud przedstawiciele, w innych częściach K. wrzała zacięta walka, najostrzejsza w całym państwie. Jednocześnie wybuchły krwawe waśni narodowo-religijne, podsycane przez administrację: w Nachiczewaniu (10 maja), Erywaniu (22 maja), Baku (22 sierpnia) mordowali się wzajemnie Ormianie i Persowie. Przemysł naftowy w Baku srodze ucierpiał z powodu tych niepokojów. Został ogłoszony stan wojenny na całym K. Dnia 1 sierpnia 1905 r. ukazem cesarskim kościołowi ormiańskiemu zostały zwrócone dobra, które w 1903 za rządów Golicyna były skonfiskowane. Por. Baddeley „the Russian conquets of the Caucasus“ (1908).

Kaulbach Herman, malarz niemiecki, † 1909 w Monachjum.

Kaulbach Herman.

Kaulbars Aleksander, generał rosyjski, 1904 został dowódcą odeskiego okręgu wojskowego, 1905 podczas wojny rosyjsko-japońskiej dowódcą drugiej armji mandżurskiej; podczas kampanji okazał zupełną nieudolność, poczym powróciwszy do Odessy skutecznie walczył z ruchem rewolucyjnym i wolnościowym.

Kaulbars Mikołaj, baron, generał rosyjski, † 1906.

Kaulen Franciszek, teolog katolicki, † 1907.

Kaumacyt, materjał opałowy, prawie bezdymny, wykazuje znaczny skutek cieplny, łatwo się zapala, nadaje się do palenia pod kotłami, do centralnego ogrzewania, w fabrykacji gazu wodnego zamiast koksu.

Kaup Ignacy, higjenista niemiecki, * 1870 w Marburgu w Styrji. Studja odbywał w Gracu, Wiedniu i Monachjum. Powołany do ministerjum handlu jako higjenista przemysłu, w 1904 habilitował się w Wiedniu na politechnice, 1908 został profesorem higjeny przemysłowej w Char-

lottenburgu. Prace **K.** dotyczą chemji artykułów spożywczych, przemiany materji w mięśniach, dezynfekcji formaliną, zatrucia ołowiem i fosforem w przemyśle austrjackim, ochrony macierzyństwa robotnic i wogóle higjeny robotników fabrycznych.

Kauteryzacja (ob.), wypalanie w celach leczniczych, stosowane w celu usunięcia wrzodów, brodawek i innych narośli chorobowych. Do wypalania służy żelazo rozżarzone do białości albo przyrządy w których wnętrzu jest ogień, rozżarzający powłokę metalową. W chirurgji zastosowano żegadła (galwanokautery), rozżarzane prądem elektrycznym lub parą benzyny (żegadło Paquelina). Wypalanie rozżarzonemi do białości metalami nie jest bolesne, ponieważ niszczy jednocześnie z tkanką chorą nerwy czuciowe w niej rozgałęzione. O **K.** środkami chemicznemi, ob. gryzące środki w gł. dziele.

Kautsky Karol Jan, ekonomista, socjolog i publicysta niemiecki, * 1854 w Pradze. Studja historyczne i filozoficzne odbywał w Wiedniu (ob.). Wydalony z Niemiec, 1885—1888 spędza w Londynie, od 1890 redaguje *Neue Zeit* w Stuttgardzie, od 1895 osiada w Friedenau pod Berlinem. **K.** jest jednym z najpoważniejszych teoretyków marksizmu w sensie ścisłej ortodoksji, przyczynił się wielce do rozpowszechnienia teorji Marksa, do tryumfu marksizmu na kongresie w Erfurcie 1891. W 1900 na kongresie socjalistycznym międzynarodowym wystąpił energicznie przeciw udziałowi socjalistów w ministerjum burżuazyjnym; walczy nieustannie z reformistami. Napisał nadto: „Die Klassengegensätze von 1789“ (1889); „Das Erfurter Programm in seinem grundsätzlichen Teil erläutert“ (1891 i nast.), w polskim przekładzie istnieje kilka wydań: „Zasady socjalizmu“ (Kraków, 1906); „Zasady rozwoju społeczno-demokratycznego“ (Warszawa, 1905); „Der Parlamentarismus, die Volksgesetzgebung und die Socialdemokratie“ (1893, przekład polski z dopełnieniami, 1909); „Handelspolitik und Socialdemokratie“ (1901); „Die Agrarfrage“ (1899; przekład polski, 2 tomy, Kraków, 1907); „Die sociale Revolution“ (1903; przekład polski, 1904); „Bernstein und das socialdemokratische Programm“ (1899); W „Geschichte des Socialismus in Einzeldarstellungen“ (Stuttgart, 1894 i nast.) wydał: „Die Vorläufer des neuern Socialismus“ i „Thomas More“; oprócz zaznaczonych wyszły po polsku: „Kwestja rolna w Rosji„ (Warszawa, 1906); „Narodowość i jej początki“ (Warszawa, 1891); „Podstawy socjalizmu“ (tamże, 1907).

Kautzsch Emil Fryderyk, teolog protestancki i hebraista niemiecki, * 1841 w Plauen, † 1910 w Halli. Studja odbywał w Lipsku, gdzie został 1871 profesorem, poczym w Bazylei 1872, w Tybindze 1880 i ostatecznie w Halli 1888. Ogłosił liczny szereg prac z zakresu historji i poezji biblijnej oraz z lingwistyki hebrajskiej.

Kavan Jerzy, astronom czeski, * 1877 w Pradze, gdzie odbył studja uniwersyteckie. Badania jego dotyczą księżyców Jowisza, zaćmienia słońca i księżyca; oprócz różnych rozpraw wydał oddzielnie: „Ulohy ze sfierickie astronomie“ (1905); „Uvod do sfierickie astronomie“ (1906, 1909).

Kawa. Dotychczas owoce kawowca z kiełkami uważano za zepsute i odrzucano; tymczasem badania wykazały, że owoce tego rodzaju po obłuskaniu, wysuszeniu i wypaleniu tracą smak gorzki, a natomiast zyskują na aromacie delikatnym. Sprawa szkodliwości kawy, używanej w nadmiarze, wywołała próby usunięcia zupełnego lub zredukowania do minimum zawartości alkaloidu kofeiny, jako składnika uznawanego za szkodliwy (średnia zawartość tego alkaloidu 1·29%); **K.** wolna od koteiny podług badań klinicznych nie wywiera działania ujemnego dla zdrowia. Z surogatów **K.** najwięcej rozpowszechniona jest **K.** słodowa Kathreinera, o innych surogatach ob. gł. dz. Produkcja **K.** wszechświatowa wynosiła w 1900—01 razem 15,460,000 bel po 60 klg. Spożycie kawy w klg. na 1 miesz. w 1901 wynosiło: w Stanach-Zjednoczonych 5·40, w Belgji 4·30, Niemczech 2·90, Francji 2·00, Austro-Węgrzech 1·00, Wielkobrytanji 0·40, Rosji 0·20 klg.

Kawczyński Maksymiljan, filolog i historyk literatury, profesor romanistyki w uniw. Jagiellońskim, ogłosił nadto: „Amor i Psyche“ (Kraków, 1903); „Folklor a historja literatury“ (t., 1903); „Jeszcze o folklorze“ (t., 1903); „Objaśnienie wyrazów“ (t., 1904); „Amor i Psyche w baśniach“ (t., 1908).

Kawecki Zygmunt, dramaturg polski, * 1876 w Galicji, wystawił: „Dramat Kaliny“ (1902); „Pająk“, „Widziadła“ „Szkoła“ (1907).

Kawelin, minerał z gromady lamprytów, rzędu błyszczów, krystalizuje się w układzie sześciokątnym, występuje jednak zazwyczaj w postaci drobnoziarnistej. Twardość = $1\frac{1}{2}$—2, barwa ciemna indygowa, rysa czarna, połysk metaliczny. Skład chemiczny: CuS; występuje w Szwarcwaldzie, koło Salcburga, w Chili, Boliwji, Peru, na wyspie Kawan, w lawie Wezuwjusza.

Kawogarbnikowy kwas, $C_{30}H_{18}O_{16}$, występuje w postaci soli magnezu i wapnia w kawie i herbacie paragwajskiej.

Kayser Emanuel, gieolog niemiecki, * 1845. Studjował w Halli, Heidelbergu, Berlinie; od 1885 profesor gieologji i paleontologji w Marburgu. Wydał: „Lehrbuch der Geologie“; część I-sza „Allgemeine Geologie“ (II wyd., 1905); część II-ga „Geologische Formationskunde“ (1902, II wyd.).

Kayser Henryk, fizyk niemiecki (ob. I supl.), napisał nadto: „Handbuch der Spektroskopie“ (1900—05, 3 t.); „Die Elektronentheorie“ (1903).

Kayserling Maurycy, teolog żydowski, † 1905 w Budapeszcie.

Kayssler Fryderyk, aktor i pisarz niemiecki, * 1874 w Neurode, uczęszczał na uniwersytet w Monachjum i Wrocławiu. Rozpoczął karjerę artystyczną w berlińskim *Deutsches Theater* w 1895 potym był na prowincji, następnie pod dyrekcją Reinhardta w *Neues Theater* i z nim razem znów w *Deutsches Theater*. Początkowo gra **K.** nosiła cechy naturalizmu, następnie w sztukach Ibsena, Hebbla wystąpił jako jeden z najlepszych przedstawicieli gry skupionej, wewnętrznej. **K.** napisał: „Simplicius", bajka tragiczna (1905); „Der Pan im Salon", zbiór wierszy i bajek (1907); „Sagen aus Mjnheim" (1909); „Schauspielernotizien" (1910).

Kazancew Mikołaj, pisarz rosyjski, * 1849, † 1904. W siódmym dziesięcioleciu XIX w. uprawiał propagandę śród ludu rosyjskiego. Do większości swych doskonałych powieści i nowel czerpie motywy z Uralu. Napisał też szereg sztuk teatralnych, jak: „Wsiakomu swoje"; „Po raziejannosti"; „Bywajet"; „Staryja czuwstwa żiwuczi" i t. d.

Kazańska gubernja, na 63,679 klm. kw. miała w 1907 razem 2,545,500 m. Podług narodowości było 38% Rosjan, 33% Tatarów, 21% Czuwaszów, 5% Czeremisów, 3% Mordwy, Wotjaków i innych; Polaków było 873 osiadłych i 827 w wojsku; podług wyznania 70% prawosławnych, 29% mahometan i 1% innych. Główne miasto Kazań w 1900 liczyło 143,707 m., w tym 81·7% Rosjan, 15·8% Tatarów, reszta innych narodowości.

Kazecka Marja, napisała: „Akwarelle" (Lwów, 1903); „Kędy milczy słońce" (t., 1903); „Poezje" (t., 1907).

Kazikumuchski okręg, na płn.-wschodnich stokach Kaukazu, na 2,144 klm. kw. 55,064 m. przeważnie górali plemienia lezgińskiego, wyznawców Mahometa (43,327).

Kazimierz (dolny), osada w powiecie Puławskim, gubernji Lubelskiej, liczyła w 1909: 4,721 m., w tym 2,401 żydów, 2,300 katolików, 20 prawosławnych. O zabytkach **K.** ob. J. Czekierski „Kazimierz dolny" (Kraków, 1908).

Keane August Henryk, etnolog i gieograf angielski, * 1833. Studja odbywał na uniwersytecie londyńskim. Napisał: „Ethnology"; „Man Past and Present"; „The Gold of Ophir"; „The Boer States"; „The World's Peoples". *Jan Fryer Tomasz* **K.** (All Hajj Mohammud Amin), podróżnik i publicysta angielski, * 1854. Po licznych podróżach udał się 1878—79 jako pątnik do Mekki i Medyny, mieszkał w Indochinach przez jakiś czas, podróżował po Australji 1890. Napisał: „Mere Shakings" (1874); „Six Months in Mecca" (1881); „On Blue Waters in the Merchant Service" (1883); „Three Years Wanderer's Life" (1887).

Keble John, teolog anglikański, * 1792 w Fairfordzie, † 1866 w Bournemouth, 1831 — 41 wykładał w Oksfordzie o poezji. Wsławił się jako autor hymnów: „the Christian Year" (1827, 2 t.); „the Psalter, or Psalms of David in English verse" (1839); „Lyra innocentium" (1846); po śmierci ukazały się: „Occasional papers and reviews" (1877); i 11 tomów kazań (1876—80).

Keddie Henrietta, pseud. *Sarah Tytler*, autorka angielska, * 1827, była przełożoną szkoły żeńskiej w Cupar-Fife, od 1870 — 84 mieszkała w Londynie, później w Oksfordzie, oddając się literaturze. Z licznego poczту jej utworów ważniejsze: „Miss Nanee" (1899); „a Young Dragon" (1900); „Three men of mark" (1901); „the Machinations of Janet" (1903); „the Girles of Inverharns" (1906); „the Countess of Huntingdon and her Circle" (1907).

Kedrai, starożytne miasto w Karji z ludnością mieszaną, grecką i barbaryńską, na największej z wysp Szekir-Ogianin u południowego brzegu zatoki Ceramicznej, z wielkim portem, ruinami murów obronnych, teatru, świątyni doryckiej i cmentarzyska na przeciwległym kontynencie. Wspomina już o nim Hekataos z Miletu; w V w. przed Chr. **K.** było kolonją ateńską, 406 zawojowane zostało przez Lisandra, który z mieszkańców uczynił niewolników, później znów zakwitło.

Kehr Paweł, historyk niemiecki, * 1860 r. w Walterchausen, studja odbył w Monachjum i Wiedniu; 1889 habilitował się z historji średniowiecznej w Marburgu, 1893 został tamże profesorem, 1903 dyrektorem Instytutu historycznego w Rzymie. Ogłosił: „Päpstliche Urkunden und Regesten aus den Jahren 1385—78" (1889); „Urkunden Ottos III" (1890); „Urkundenbuch des Hochstifts Merseburg" (1900); „Regesta pontificum" (1906).

Keil Bruno, niemiecki filolog klasyczny, * 1859 w Havelbergu, habilitował się 1887 r. w Strasburgu, gdzie 1891 został zwyczajnym profesorem. Główniejsze prace: „Aristidis Smyrnaei orationes XIII—LIII" (1898, 2 t.); „Anonymus Argentoratensis" (1902); „Die Solonische Verfassung in Aristoteles Verfassungsgeschichte Athens" (1892).

Keilhack Konrad, gieolog niemiecki, * 1858. Studjował w Jenie, Freibergu, Gietyndze, Berlinie. Od 1900 jest profesorem w Akademji górniczej w Berlinie. Odbył liczne podróże do Islandji, różnych innych krajów Europy, Ameryki Północnej i Południowej. Wydał: „Reisebilder aus Island" (1885); „Lehrbuch der praktischen Geologie" (1896, 1908); „Die erdgeschichtliche Entwickelung und die geologischen Verhältnisse der Gegend von Magdeburg" (1909). **K.** założył w 1898 „Kalender für Geologen, Paläontologen und Mineralogen"; w 1901 „Geologisches Centralblat".

Keim Franciszek, dramaturg austrjacki, * 1840 w Altlambach, studjował germanistykę w Wiedniu, 1875 został nauczycielem gimnazjalnym w St.-Pölten, 1899 przeniesiony w stan spoczynku i obdarzony emeryturą honorową przez sejm dolno-austrjacki. Zaczął od dramatów w wielkim stylu: „Sulamith“ (1875); „Königsrichter“ (1879), głównie jednak tworzył dramaty i komedje ludowe, jak: „Stefan Fadinger“ (1896); „Der Schenk von Dürnstein“ (1891); „Der Schelm vom Kahlenberg“ (1894); „Die Spinnerin am Kreuz“ (1892), najpopularniejszy; „Amelungen“ (1904); „Der Meisterschüler“ (1881); „Münchhausens letzte Lüge“ (1899) i t. d.; nadto wydał dwa tomy poezji: „Aus dem Sturmgesang des Lebens“ (1887) i „Lieder aus der weiten Welt“ (1902).

Kejdana Józef, pisarz czeski, * 1877 w Horzenicach, działalność literacką rozpoczął w 1901, ogłaszając kilka nowel w czasop. *Polaban*. Oddzielnie wydał: „Szilenci“ (1902); „Matczin brzich“ (1904); „Evangeliczka“ (1905); „Doktor Petrzik“ (1905); „Bezdietna“ (1905) i t. d.

Kejmar Wacław, malarz czeski, * 1869 r. w Unhoszczu, studja odbył w Pradze; maluje portrety, krajobrazy, często czerpie motywy z Chorwacji.

Kekule von Stradonitz Reinhard, archeolog niemiecki, ogłosił nadto: „Ueber Copien einer Frauenstatue aus der Zeit des Phidias“ (1897); „Ueber das Bruchstück einer Portraitstatuette Aleksanders des Grossen“ (1899); „Vorläufiger Bericht über die von d. kgl. Museen begonnenen Ausgrabungen in Millet“ (1900); „Ueber das Relief mit der Inschrift Corpus inser, Latin VI. 426„ (1901); „Ueber ein Bildniss des Perikles in d. kgl. Museen“ (1901); „Ueber das Bruchstück einer altattischen Stelle“ (1902); „Ueber den Apoll des Kanachos“ (1903); „Echelos und Basile, Attisches Relief aus Rhodos in d. kgl. Museen“ (1904); „Die griechische Skulptur“ (1906, I wyd.; 1908, II wyd.); „Die Bildnisse des Sokrates“ (1908); „Die Bronzen von Dodona“ wespół z H. Winnefeldem (1909).

Keller Emil, polityk francuski, † 1909 w Paryżu.

Keller Helena, głuchoniema i ociemniała autorka angielska, * 1880 w Puscambji, Alabama Am. Płn. Urodziła się zdrowa, ale we wczesnym nym dzieciństwie straciła słuch i wzrok. Dzięki nauczycielom: Mansfieldowi i Fullerowi, nauczyła się pisać i mówić. Później studjowała w uniwersytecie Harvarda koło Bostonu. Napisała własny życiorys („Opowiadanie mego życia“), tłumaczony na wszystkie języki, między innemi i na polski.

Keller Ludwik, historyk niemiecki, ogłosił nadto: „Die Anfänge der Reformation und die Ketzerschulen“ (1896); „Die Akademien d. Platoniker im Altertum“ (1899); „Der grosse Kurfürst und die Begründung des modernen Toleranzstaates“ (1901); „Die heilige Zahlen und die Symbolik der Katakomben“ (1906).

Kelowejskie piętro, dział jury górnej, obejmuje utwory dolne jurajskie (ob. Jurajski system).

Keltie Jan Szkot, gieograf i statystyk angielski, * 1840 w Dundee. Wydał: „History of Scottish Highlands and Clans“ (1874); „Report of Geographical Education“ (1886); „Applied Geography“ (II-gie wyd., 1908); „The Partition of Africa“ (1894); wydaje od 1889 „Thatesmans YearBoot“, „The Story of Exploration“, redaguje „Geograph. Journal“.

Kelvin, lord, ob. Thomson sir William.

Kempf Julio, pedagogiczny pisarz chorwacki, * 1864 r. w Pożeżu, gdzie jest zarządzającym szkołą. Oprócz rozpraw pedagogicznych wydał: „Listove z Afriky“ (1891); „Nove listove z Afriky“ (1894); „Od Save od Adrije“; „Uz obalu Adrije“ („Koło brzegów Adrjatyku“, 1902).

Kempiński Ludwik, skazany w 1840 na lat 10 więzienia w Kufsteinie, należał do związku ludowo-patrjotycznego, któremu dali początek w Galicji Szymon Konarski i Seweryn Goszczyński.

Kempner Stanisław.

Kempner Stanisław, ekonomista i publicysta polski, ogłosił nadto: „Sjonizm, kilka uwag polemicznych“ (Warszawa, 1903); „Józef Supiński, z powodu setnej rocznicy urodzin“ (1904); „Zarysy ekonomji społecznej“ (t., 1906); „Giełda“ (t., 1908); „Stosunki społeczne i ekonomiczne w Polsce po rozbiorach“ (t., 1909). W r. 1905 założył dziennik postępowy *(Nowa Gazeta)*, którego jest naczelnym redaktorem.

Kendell Robert, polityk niemiecki, † 1903. Wydał: „Fürst und Fürstin Bismarck. Erinnerungen aus den Jahren 1846—1872“ (1901).

Kennan Jerzy, podróżnik amerykański, w 1902 był na Martynice podczas wybuchu Mont-Pelée; 1904—1906 korespondentem w Azji; wydał nadto: „Folk Tales of Napoleon“ (1902); „The Tragedy of Pelée“ (1902).

Kenningar albo *Kendigar*, sztucznie wytworzone zwroty metaforyczne w poezji skaldów, utrudniające rozumienie tej poezji; np. w Eddach „raniąca gałęź“ (ben vondr) oznacza „miecz“, „jabłoń zgromadzenia studni“ (apaldr bryn things) „wojownik“; „koń spokojnego łoża“ (hałkvir hvilbedhiar) „dom“ i t. d., co odpowiada naszym zwrotom „rumak żelazny“ dla lokomotywy i t. d.

Kensyngtońskie muzeum *(South Kensington Museum)*, od 1899 Victoria and Albert Museum.

Kentia, rodzaj palm pokrewny Pinangom *(Areca)*. Kwiaty ma jednopłciowe, owoc - jagoda jednonasieniowa. Gatunki tego rodzaju są właściwe przeważnie Australji. U nas hodują w cieplarniach i pokojach. Najpospolitsze: **K.** *Canterburyana Bull*, z wielkiemi pierzastemi liśćmi, owalnemi, **K.** *Fonteriana*.

Kentucky, stan Ameryki Północnej, na obszarze 105,145 klm. kw. miał w 1906: 2,320,298 m.; na 50,249 urodzonych zagranicą było Polaków 4,000. Ogólna wartość produkcji górniczej sięgała 16.141,956 dol. W 3,734 zakładach z 50.794 robotnikami, wyprodukowano za 159,753,968 dol. (1905).

Kenyon Fryderyk Jerzy, filolog angielski, * 1863 w Londynie, urzęduje w *British Museum* od 1889 przy wydziale rękopisów, należy do najwybitniejszych hellenistów współczesnych. Wydał wzorowo kilku autorów greckich i ogłosił szereg prac o papirusach greckich.

Kepka Karol, architekt czeski, * 1869 w Pilznie, studja odbył w Pradze. W 1898 został profesorem Szkoły przemysłowej w Brnie, 1906 profesorem nadzwyczajnym na politechnice praskiej, 1908 zwyczajnym. Brał udział w konkursach, otrzymał 10 nagród, z tego 5 pierwszych. Budowle, wzniesione przez **K.** są w stylu czeskiego renesansu, który łączy ze stylem modernistycznym; z pośród wielu wyróżnia się kościół i dzwonnica w Husovicach.

Kepkova Teresa, z domu Novotna, czeska aktorka i pisarka, * 1870 w Pradze. Występowała w teatrze czeskim w Pilznie w rolach amantek. Ogłosiła utwory sceniczne: „Zahada“ (1901); „Dychanek pani doktorove“ (1901); „Vykoupeni“; „Finale“ (1902); „Achillova pata“ (1903) i t. d.

Keplera związek, powstał w 1907 w Frankfurcie nad Menem, ma na celu propagandę teizmu, zwalczanie ateizmu i materjalizmu na drodze szerzenia wiedzy przyrodniczej, prowadzącej do teizmu.

Kerak, główne miasto w Sandżaku tureckoazjatyckim, nad rzeką t. n., uchodzącą do morza Martwego, 1040 m. nad poziomem morza. Nadzwyczaj silna twierdza, panuje nad drogą z Syrji do Egiptu i Arabji; starozytna Kir-Moab.

Keramo, szkło grubo sproszkowane, ogrzane w piecu płomiennym prawie do temperatury topienia, następnie na gorąco poddane działaniu prasy hidraulicznej; produkt gotowy podobny jest do granatu szlifowanego.

Keratry Emil, hr., polityk i publicysta francuski, † 1904 w Paryżu.

Kerbrech Franciszek Mikołaj *Faverot*, oficer i pisarz francuski, * 1837 w Caudan, † 1905 w Paryżu. Brał udział w wojnie prusko-francuskiej. Po wojnie rząd powierzył mu reorganizację konnicy, poczym wysłał go do Stanów Zjednoczonych dla zapoznania się z hodowlą koni wojskowych. Generał brygady 1886, dywizji 1892, został naczelnym inspektorem remontu i na tym stanowisku wprowadził wiele ulepszeń do armji francuskiej. Ogłosił między innemi „les Chevaux de l'Amerique du Nord“ (1882) i „Mes souvenirs“, w których są ciekawe wiadomości o armji Sedanu, oblężeniu Paryża, walkach pod Champigny i t. d.

Kerguelen, wyspa na oceanie antarktycznym, zbadana została nieco dokładniej przez członków wyprawy naukowej 1901 - 1903. Wyspa wznosi się w otoczeniu sąsiednich wysepek jako jedno ogniwo wieńca wysp podantarktycznych na cokole podmorskim tym samym, co wyspa Hearda (ob.). Masa lądu w kształcie trójkąta wydaje się z daleka jakby jedną górą, w rzeczywistości składa się z około 50 poziomo jedne nad drugiemi zastygłych strumieni lawy. Doliny przepełnione są potokami, jeziorami i błotami między 48—50° szerokości południowej. Zachodni brzeg **K.** i nadal jeszcze prawie wcale pozostaje niezbadanym. Usiłowania Francji w kierunku zaszczepienia kultury na **K.** wydają się być na dobrej drodze.

Kerjégu James Marja Antoni *Monjaret de*, dyplomata i polityk francuski, * 1846 w Trevarez-Saint-Goarec, † 1908 w Paryżu. Od 1867 poświęcił się karjerze dyplomatycznej; był kolejno *attaché* ambasady w Ameryce Płd., Wiedniu, kierownikiem legacji w Serbji, sekretarzem ambasady w Petersburgu i Bernie. W 1889 został obrany deputowanym, przystąpił do grupy progresistów; uchodził w Izbie za pierwszorzędną powagę w sprawach agronomicznych.

Kerl Jerzy Henryk Bruno, metalurg i technolog niemiecki, † 1905. Jego praca „Grundriss der Salinenkunde“ w opracowaniu Fürera wyszła w 1900 r.

Kerll *(Kerl, Cherle)* Jan Gaspar von, znakomity organista niemiecki, * 1627 w Adorf, † 1693 w Monachjum; studjował w Wiedniu i w Rzymie; zajmował stanowisko jako organista i kapelmistrz kolejno: w Monachjum, w Wiedniu (w katedrze św. Stefana) i znowu w Monachjum. Zostawił długi szereg kompozycji kościelnych.

Kernic Ivan (pseud. *Michael Gorski)*, pisarz chorwacki; jest komisarzem królewskim w Zagrzebiu. Zdolny krytyk i nowelista. Ogłosił: „Ljubavna pricza“, nowele (1901); „Ljudi obiczni i neobiczni“, opowiadania i nowele (1906); komedje: „Kako to nekoć bijasze“; „Rozalinda“; „Jubilej u Jedrini“. Drukuje też poezje i krytyki w czasopismach.

Kernkampf Gerhard Wilhelm, historyk holenderski, * 1864 r. w Hoorn, studja odbył w Utrechcie, został początkowo nauczycielem gimnazjalnym, 1901 profesorem historji w Amsterdamie, 1903 w Unrechcie. Ogłosił: „De sleu-

tels van de Sont“ (1890); „Gedenkschriften von Bontemantel“ (1897); „Robert Fruin“ (1901); „Verslag over eene reis naar Scandinavie“ (1905) i wydał „Brieven van Johan de Witt“ (1906).

Kéroul Henryk, dramaturg francuski, * 1857 w Carte na Korsyce. Wystawił: „Billet de logement“ (1901); „la Nuit de Noces“ (1903); „le Chopin“ (1904); „Toison d'or“ (1905); „une Veine de...“ (1906). Napisał też szereg powieści, z których główniejsze: „le Revenant“; „le Secret de Madeleine“; „la Faute de Juliette“; „le Premier Baiser“, „Rose d'avril“ i t. d.

Kerr Alfred, krytyk niemiecki, * 1867 r. w Wrocławiu, mieszka stale w Berlinie jako referent tratralny pism: *Der Tag* i *Neue Rundschau*. Prowadził głębokie studja nad poezją romantyczną, wynikiem tego są prace: „C. Brentanos Jegenddichtungen“ (1894); „Godwi“ (1898) i inne. Jako krytyk teatralny walczył w obronie dramatu modernistycznego, ostrą krytyką Sudermanna wywołał wiele wrzawy; z tej dziedziny w książkowym wydaniu ogłosił: „Das neue Drama“ (1904); „Schauspielkunst“, charakterystyki artystów (1904).

Kerschensteiner Jerzy, matematyk i pedagog niemiecki, * 1854. Był nauczycielem ludowym, 1871—73, następnie studjował matematykę i fizykę w Monachjum, 1883 otrzymał stopień doktora i poświęcił się nauczaniu w gimnazjach. **K.** przyczynił się do zreformowania nauczania w szkołach średnich i ludowych, uwzględniając potrzeby wykształcenia zawodowego ludności. Oprócz licznych rozpraw wydał: „Ueber die Kriterien für die Singularitäten rationaler Kurven vierter Ordnung“ (1883); „Geometrische Darstellung der Diskriminanten der Gleichungen dritten und vierten Grades“ (1892); „Resultate meiner zweiten Gepatschfernervermessung“ (1893); „Betrachtungen zur Theorie des Lehrplanes“ (1901); „Betrachtungen und Vergleiche über Einrichtungen für gewerbliche Erziehung“ (1901); „Staatsbügerliche Erziehung der deutschen Jugend“ (1901, 1906); „Die Entwickelung der zeichnerischen Begabung“ (1905); „Grundfragen der Schulorganisation“ (1907); „Das Fach- und Fortbildungswesen“ (1906); „Das Problem der Volkserziehung“ (1908).

Kersting Fryderyk Jerzy, malarz niemiecki, * 1783 w Güstrow, † 1847 w Meissen, mało znany za życia, obecnie bardzo ceniony z powodu harmonji barw i pewnego sentymentu postaci. Galerja berlińska nabyła 1906 portret malarza Friedricha jego pendzla.

Key Ellen, autorka szwedzka, ogłosiła nadto: „Kvinnopsychologi och kvinnling logik“ (1896); „Bildning“; „Tankebilder“ (1898); „Människor“ (1899); „Fredstanker“ (1899); „Skönhed för alla“ (1905, III wyd.); „Banets arhundrade“ (1900); „I Finnland och Ryssland“ (1900); „Lifslinjer“ (1906, III wyd.); „Rahel Varnhagen“ (1908) i t. d. W ostatnich latach przebywała głównie w Niemczech, urządzała liczne konferencje i odczyty, zyskujące coraz więcej zwolenników dla swych nowożytnych poglądów. Na polski przełożono: „Kobieta“ (1903); „Indywidualność“, „Miłość i małżeństwo“, „Nauczanie religji“, „Stulecie dziecka“ (1904); „Nowe szkice“, „Trwonienie sił kobiecych“ (1905); „Miłość i etyka“, „Z cyklu „Szkice“ III cz. (1907); „Matka i dziecko“ (1909).

Kędzierski Apolonjusz, wykonał ponadto projekt urządzeń dekoracyjnych w Udziałowej mleczarni (Warszawa), oraz kawiarni Ostrowskiego (Marszałkowska w Warszawie). Do zbiorów Warszawskiego Tow. zach. sztuk piękn. został zakupiony jego obraz p. t. „Przesiewanie“.

Kępiński Stanisław, matematyk polski, * 1867 w Bochni, † 1908 w Zakopanym. Gimnazjum skończył w Krakowie, uniwersytet tamże 1889 (doktorat 1891), w 1895 zostaje nauczycielem szkoły realnej, a n. r. profesorem nadzwyczajnym matematyki w uniw. Jagiell., 1898 profesorem w Politechnice lwowskiej. Pełnił kilkakrotnie obowiązki dziekana wydziału inżynierji i rektora (w 1903—04). Działalność naukowa **K.** wchodziła głównie w zakres teorji funkcji i równań różniczkowych, przedewszystkim metod całkowania, znajdujących zastosowanie w fizyce matematycznej. Ważniejsze prace: „Własności szczególnych punktów trójkąta“ („Pr. matem. fiz.“ t. II); „O całkach rozwiązań równań różniczkowych zwyczajnych linjowych jednorodnych rzędu 2-go“ („Rozpr. Ak. krak.“, 1893); „Z teorji nieciągłych grup podstawień linjowych, posiadających spółczynniki rzeczywiste“ (t., 1892); „O związkach dwulinjowych między stałemi całek rozwiązań pewnych równań różniczkowych rzędu II-go“ (t., 1895); „O funkcjach Fuksa dwuzmiennych zespolonych“ (t., 1896); „O całkach rozwiązań równań różniczkowych, ze sobą sprzężonych, rzędu II-go, posiadających trzy punkty osobliwe“ (t., 1899, 1901); „O perjodach całek hipereliptycznych“ (t., 1899); „O krzywej normalnej Φ rodzaju p = 3“ („Pr. mat.-fiz.“, 1900).

„Całkowanie równania $\frac{d^2 j}{d \xi 2} - \frac{1 d j}{\xi d t} = 0$“

(„Rozpr. Ak. krak.“, 1905); „O drganiach poprzecznych prętów sprężystych“ („Prace mat.-fiz., 1905); „Podręcznik równań różniczkowych ze szczególnym uwzględnieniem potrzeb techników i fizyków“ (Lwów, 1907), nadto wyszły litografowane wykłady politechniczne. Por. K. Zórawski „St. **K.**“ („Pr. mat.“, Warsz., 1908).

Kępno, miasto powiatowe w regiencji Poznańskiej, liczyło w 1905: 5,879 m. w tym 3,472 katolików, 1603 protestantów, 804 żydów. W powiecie w 1905 było 82·0% katolików, 15·4% protestantów, 2·6% innych. Podług spisu powszech-

nego z 1900 na 34·593 ludności było Polaków 85·2%; dwujęzycznych 0·9%.

Kętrzyński Wojciech, historyk polski, ogłosił: nadto: „Der deutsche Orden und Konrad v. Masovien“ (1903); „Ziemia Michałowska“ (1904); „Przydomki szlachty pomorskiej“ (1905); „Pisma, 1865—1906“, bibljografja (1906); „O dokumentach Mendoga“ (1907); „O autorze i tekście najdawniejszej kroniki polskiej“ (1909); „Przyczynki do historji sejmu poznańskiego 1845“ (1909); „Z archiwów i bibljotek szczecińskich“ (1909).

Kętrzyński Stanisław.

Kętrzyński Stanisław, historyk polski, syn poprzedniego, ogłosił nadto: „Ze studjów nad Gierwazym z Tilbury“ (Kraków, 1903); „O Królestwie Wielkopolskim“; był bibljotekarzem w Bibl. ordynacji Krasińskich, został profesorem w uniwersytecie krakowskim.

Kęty, miasto w Galicji w powiecie Bialskim nad rzeką Sołą na szlaku kolei Bielsk-Kalwarja, posiada sąd okręgowy, dwa klasztory, pomnik św. Jana Kantego, który się tutaj urodził, fabryki sukienne, garbarnie, prowadzi handel nierogacizny. W 1900 **K.** liczyły 5,465 m.; w okręgu sądowym **K.** na 29,725 m. było 95·4% Polaków, 4·5% Niemców; 97·5% katolików, 2·3% żydów, 0·1% ewangielików.

Khevenhüller-Metsch Rudolf, hr., dyplomata austrjacki, * 1844 w Wiedniu, † 1910 tamże. Był ambasadorem w Belgradzie, Brukselli, ostatnio w Paryżu.

Khmerowie, lud starożytny, jeden z główniejszych w Indjach tylnych: w Kambodży i Sjamie, być może, że Hindu. Pozostały po nim ruiny, budowle z cegły ogromnych rozmiarów, mianowicie, w Angkorze, świątynie ogromne, pałace, krużganki. Ornament z kwiatu lotosu, wyobrażenia Siwy i Wisznu świadczą o wpływach indyjskich, w świątyniach jednak stały i figury Buddy.

Khnopff Ferdynand, znakomity rysownik i malarz, po części i rzeźbiarz belgijski, stworzył nadto: „Sfinks“ (1884); „Anioł“ (1886); „Memories“ (1889, muz. w Brukselli); „I lock my door upon myself“ (1892, Pinakoteka monach.). „Kadzidło“ (1898); „Białe, czarne, złote“ (muz. bruks.); „Tajemnica“ (1899); „Wspomnienie rzeczy wymarzonych i utraconych“ (1903); „Wspomnienie z Bruges“ (1904); „Niegdyś“ (1905); „Idea sprawiedliwości (1906). Znakomity rysownik fascynuje szczególnie wyrazem czaru zagadkowego w twarzach kobiecych.

Khond *(Kondh, Kand),* lud Drawidów w Indjach angielskich, zamieszkuje góry lesiste Orissy w Bengalu, Gandżamu i Wizagapatanu w Madrasie.

Khuen-Hedervary Karol, hrabia, polityk węgierski, ustąpił z gabinetu 1903, t. r. wybrany do parlamentu. Po nieudanej próbie zorganizowania gabinetu Tiszy **K. H.** otrzymał znów propozycję objęcia rządów 2 września, ale obstrukcja doprowadziła go do rezygnacji już 8 listopada. W marcu 1904 **K. H.** został ministrem *a latere* w gabinecie Tiszy, a następnie kanclerzem orderu Stefana, w 1905 ustąpił z całym gabinetem; 17 stycznia 1910 został następcą Wekerlego jako prezes ministrów. Opozycja przeciw niemu coraz bardziej zaostrzała się, w marcu został czynnie zelżony. **K. H.** rozwinął działalność wyborczą pod hasłem ugody z 1867, zdołał w tym celu zorganizować z Tiszym partję narodową pracy z dawnych liberałów, Sasów siedmiogrodzkich i początkowo z chorwatów.

Kiamil-Pasza, mąż stanu turecki, * 1827 na Cyprze. Pochodzi z rodziny żydowskiej, nawrócił się na islam, młodość spędził w Egipcie, później przebywał we Francji i Anglji, mówi po turecku, arabsku, grecku, który jest jego językiem ojczystym, francusku i angielsku. Rozpoczął karjerę urzędniczą w ministerjum finansów, 1880 został ministrem oświaty, w dwa lata później intendentem *wakaufs'u.* Był już delegowanym Porty w komisji angielsko-tureckiej, kiedy mianowany był 25 września 1885 wielkim wezyrem na miejsce Said-Paszy. Sułtan osobistym wtrącaniem się ogromnie utrudniał mu sprawowanie rządów. **K.-P.** objął rządy zaraz po przyłączeniu wschodniej Rumelji do Bulgarji, co musiał uznać jako fakt spełniony, jak również utworzenie trzech biskupstw bulgarskich w Rumelji. W 1886 urządzono na niego zamach, 1890 zawarł umowę handlową z Niemcami na 25 lat i opiekę nawpół jawną, którą Niemcy otaczały zawsze sułtana w chwilach krytycznych. Bardziej jeszcze ciążył ku Anglji. Kiedy Rosja 1891, pomimo opozycji **K.-P.** zaczęła wysyłać okręty przez Dardanelle pod flagą kupiecką, wpadł w niełaskę. Był oskarżony, że chciał sułtana namówić do uznania niezależności Bulgarji i ks. Ferdynanda za obietnicę sojuszu wojennego z Anglją. Uwięziony chwilowo, wypuszczony na wolność za wstawiennictwem Anglji, usunął się na Chios. Po czterech latach znów został wielkim wezyrem, ale zazdrosny o swą władzę, którą ciągle uszczuplał sułtan, został po czterech

Kiamil-Pasza.

miesiącach wysłany do Anatolji dla zaprowadzenia porządków, później mianowany gubernatorem Aleppo, następnie Smirny. W 1907 znów wpadł w niełaskę, otrzymał rozkaz przybycia do Konstantynopola, ukrył się wtedy w konsulacie angielskim, Anglja zaś wymogła na Turcji dla **K.** i jego rodziny bezpieczny pobyt nad Bosforem. Po zwycięskiej rewolucji 1908 został wielkim wezyrem, dopóki władza całkowicie nie przeszła w ręce młodoturków.

Kiautszeu (Kiaotszau, Kiaotscou), wydzierżawiony przez Niemcy w Chinach teren w prowincji Szantung. **K.** zajmuje 501 klm., kw. przestrzeni 1910 i liczyło w 1907: 31,500 Chińczyków i 1484 Europejczyków (w tym Niemców 1412). Główne miasto zarządu niemieckiego Tsingtau. Kolej żelazna z Szantungu, założona 1910 i łącząca się z linją Tienszin-Tetszu, i budowa portu w Tsingtau ogromnie przyczyniły się do rozwoju handlu; wartość obrotu handlowego w 1908/09 wynosiła 65,019,877 szill., wywozu 26,449,426 szill.; ruch statków: 511 o pojemności 670085 tonn. Od 1909 istnieją w **K.** trzy obce konsulaty (Stany Zjed., Anglja, Rosja), chińska Izba handlowa i oddział chińskiego Banku państwa. T. r. założona została wyższa szkoła niemiecko-chińska z czterema wydziałami: nauk państwowych, technicznych, medycyny i agronomiczno-leśnych. W 1910 rząd niemiecki postanowił zreorganizować administrację miejscową. Jako wynik prac kartograficznych 1900—05 ukazał się atlas geograficzny Szantungu i południowej części prowincji Czili, złożony z 50 map o skali 1 : 200,000. Od 1908 statki towarzystw angielskich i japońskich, kursujące między Europą i Azją wschodnią zarzucają kotwicę w Tsingtau. W Litsun i Mecklenburghaus w 1908 założono stacje telegraficzne, prawo o sądownictwie wojskowym z 1900 r. zostało przedłużone do 1912 r. Por. Weicker „**K.** das deutsche Schutzgebiet in Ostasien“ (1908, II wyd.).

Kibla (Kible arabskie), kierunek, w którym muzułmanin w czasie modlitwy zwraca swą twarz, mianowicie ku Mekce; następnie, w ogóle południe; **K.** alem czyli **K.** świata, tytuł sułtana w Turcji, szacha w Persji.

Kick Fryderyk, technolog niemiecki, * 1840 w Wiedniu, 1866 profesor w Pradze, 1892 w Wiedniu. Napisał: „Die Mehlfabrikation“ (3 wydanie 1894); „Vorlesungen über mechanische Technologie der Metalle, des Holzes, der Steine und andrer formbarer Materialien“ (1898); „Technisches Wörterbuch“ z Gintlem (II wyd. słownika Karmarsch-Heerena, 1874—1894) i in.

Kicki Kajetan Jan Kanty, syn Augusta, starosty krasnostawskiego. * 1803 we Lwowie, † 1878 w Warszawie. Cały majątek swój (344500 rub. i 130,000 koron) zapisał na cele publiczne: Tow osad rolnych, Przytułków rzemieślniczych i urządzanie w majątkach własnych szkół, sal odczytowych i t. d. Rada zarządzająca zapisem założyła dotychczas: w Sobieszynie szkołę rolniczą i stację doświadczalną oraz zbudowała trzy kościoły.

Kidd Benjamin, socjolog angielski, * 1858. Podróżował dla badań naukowych po Stanach Zjednoczonych, po Afryce, wyniki obserwacji z ostatniej podróży ujął w szereg artykułów: „Economic South Africa“ (w Times'ie 1902—1903); wydał nadto „Social Evolution“ (1894); „The Control of the Tropics“ (1898); „Principles of Western Civilisation“ (1902). **K.** jest zwolennikiem metody biologicznej w socjologji i historji.

Kiderlen Wächter Ludwik, dyplomata niemiecki, * 1852 w Stuttgardzie, wcześnie rozpoczął służbę dyplomatyczną, sprawując różne urzędy na Wschodzie; od 1884—86 był sekretarzem ambasady w Paryżu; 1888 w Berlinie radcą w urzędzie spraw zagranicznych. Potrafił pozyskać zaufanie Wilhelma II. W 1894 **K.** został ministrem rezydentem w Hamburgu; 1895 posłem w Kopenhadze; 1900—1907 posłem w Bukareszcie, w 1907 zastępował chwilowo Marchalla w Konstantynopolu. W 1908 powołany do kierownictwa urzędem spraw zagranicznych.

Kiedrin Eugienjusz, prawnik rosyjski, * 1851 w Chersoniu, studja prawnicze odbył w Petersburgu. Jako adwokat wsławił się swemi obronami w procesach politycznych, a jako radny miejski piętnowaniem korupcji wśród biurokracji. Należy do wybitnych członków partji kadeckiej.

Kiedrzyński Stefan, dramaturg i powieściopisarz polski, otrzymał pierwszą nagrodę na konkursie dramatycznym teatrów warszawskich w 1911 za sztukę „Dzisiejsi“.—Poprzednio ogłosił kilka nowel, szereg artykułów literackich w *Społeczeństwie*, dramat: „Rozkosz życia“ (Warsz., 1909) i powieść „Śladem kobiety“ (*Kurjer Poranny*, 1911).

Kiedrzyński Stefan.

Kiejcher Bartłomiej, muzyk polski, * 1548 w Krakowie † 1599; był członkiem Król. polskiej orkiestry oraz słynął jako majster-lutnik.

Kiekiernicki, pułkownik, czynny miał udział w nocy listopadowej 1830 r., znany był z swej odwagi; w bitwie pod Kownem został wzięty do niewoli.

Kiel Fryderyk, muzyk niemiecki, * 1821 w Puderbach, † 1885 w Berlinie, był profesorem Akademji muz. w Berlinie, (uczył Wł. Górskiego, Z. Noskowskiego). Pozostawił szereg kompozycji na chóry i orkiestrę („Oratorjum Chrystus“, „Missa solenis“, „Stabat mater“ i t. d.) oraz dużo utworów muzyki kameralnej.

Kielce w 1909 liczyły 30,818 m., w tym 17,996 katolików, 11,206 żydów, 1,363 prawosławnych, 253 protestantów. W powiecie kieleckim na 179,173 m. było 152,082 katolików, 24,294 żydów, 1,585 prawosławnych, 1,212 protestantów. Skład narodowościowy ludności podług ostatniego spisu powszechnego: 83·8% Polaków, 12·8% Żydów, 2·6% Wielko-, Mało- i Białorusów, 0·6% Niemców, 0·2% innych.

Kielecka gubernja na obszarze 10093 klm. kw. miała w 1909; 973,247 m. (97 m. na 1 klm. kw.), przyrost roczny ludności wyniósł 1·8%. W miastach było 71,624 m.; w miastach osadach 114,438 m., po wsiach 787,185 m. Podług wyznania ludność dzieliła się: na katolików 860,245, żydów 106,511, prawosławnych 3,451, protestantów 3040. Skład narodowościowy podług spisu powszechnego z 1897 przedstawia się, jak następuje: 87.5% Polaków, 10·91% Żydów, 1·19% Wielko- Mało- i Białorusów, 0·32% Niemców, 0·08% i innych. Największy % Polaków wykazywał powiat miechowski z 93·5%, najmniejszy kielecki 83·8%, najwięcej Niemców było w pow. włoszczowskim 0·7%. Emigracja stała w 1908 dosięgła 1,219 osób; emigracja sezonowa objęła 14,044, z czego 9,134 do Niemiec. Podział gruntów podług rodzaju własności w 1907 był następujący: 47·61% stanowiło własność włościańską nadziałową i nabytą drogą kupna, 34·23% własność większą ziemiańską, 0·45% drobnoszlachecką, 9·09% skarbową, 3·13% należało do osad, 0·64% do miast, 4·82% do majoratów i innych. Obszar własności większy, który w 1901 obejmował 607,436 morgów, w 1906 zmniejszył się do 490,193 morgów, w tym gruntów uprawnych 235,797 morg., łąk 27,503, lasu 187,222, innych 39,671 morgów. Ilość majątków wynosiła w 1906 razem 606, (średnio 808·9 mórg każdy), zadłużonych w Towarzystwie kredytowym ziemskim 382, obciążonych serwitutami 148. W 1906 było w gubernji 861 fabryk i zakładów przemysłowych, zatrudniających 7,638 robotników, z wytwórczością wartości 10,228,089 rs. Najbardziej przemysłowe powiaty: Olkuski z produkcją 8—4 milj. (kopalnie rudy cynkowej i innej), Pinczowski. Produkcja górnicza i młynarska 1·3 miljona rb., cukrownicza 1·3 miljona rb. Szkół wogóle 702, uczących się 31,187, szkół średnich 8.

Kielecko-sandomierskie góry, pasmo gór, wznoszące się na północo-wschodzie części środkowej Wyżyny Małopolskiej; stanowią one najwyższą wyniosłość Królestwa Polskiego. Pod względem orograficznym w **K. s. g.** można rozróżnić trzy główne łańcuchy równoległe, poprzerywane dolinami poprzecznemi. Najznaczniejszy i najwyższy Świętokrzyski, podzielony znów dolinami poprzecznemi na trzy części: część środkowa, najwyższa, grzbiet Łysogórski ze szczytami najważniejszemi: Świętą Katarzyną albo Łysicą na zachodzie i górą Świętokrzyską albo Łysą Górą na wschodzie (ob. Łysogóry); szczyty te wznoszą się na przeszło 600 m. Na zachodzie grzbietu Łysogórskiego wznosi się grzbiet Masłowski, na wschodzie grzbiet Opatowski. Pod względem gieologicznym **K. s. g.** należą do gór fałdowych starych. Podług badań Aleksandra Michalskiego i wniosków Aleksandra Karpińskiego pasmo Kielecko-sandomierskie jest dalszym ciągiem dyslokacji północno-zachodniej, ujawniającej się na obszarze Polski (dyslokacja Polsko-Mangiszłacka). Góry **K. s.** w znacznej części pokryte lasami, szczyty jednak najwyższe są nagie, złożone ze złomów i kwarcytowych skał. Obfitość rzek z silnym spadkiem (dostarczała i dostarcza taniej siły), bogactwa mineralne gór (marmur, piaskowiec, ruda żelazna) sprawiły, że rozwinął się tutaj przemysł górniczy (Ostrowiec, Bodzechów, Klimkiewiczów, Bzin, Ruda Maleniecka i inne).

Kielen, nazwa czystego chlorku etylu, wprowadzona we Francji.

Kielhorn Wawrzyniec Franciszek, sanskrytolog niemiecki, † 1908.

Kielhorn Wilhelm, rzeźbiarz niemiecki, * 1843 Luneburgu, od 1868 mieszka w Monachjum. Jest wynalazcą cyrklu o ramionach owalnych, który oddaje wielkie usługi rzeźbiarzom przy wymiarach brył. Wykonał model koś. św. Mikołaja w Luneburgu; synagogę w Hanowerze, ołtarz rzeźbiony w katedrze strasburskiej, „Lorelei“ bronzową (muzeum w Monachjum); dwie płaskorzeźby dla Johanneum w Luneburgu; dwie olbrzymie figury tamże; boazerję rzeźbioną dla sali magistrackiej w ratuszu monachijskim i t. d.

Kielland Aleksander, powieściopisarz norweski, † 1906 w Stavangerze. Ogłosił nadto: „Om kring Napoleon“ (1905), przekład polski „Napoleon i jego ludzie (1908); po śmierci synowie wydali jego listy w 1907 („Breve“, t. I). Pośmiertne zbiorowe wydanie dzieł wyszło w 2 tomach (1907—08).

Kielland Jens Zettlitz, powieściopisarz norweski, syn poprzedniego, * 1873 w Stavangerze. Po skończeniu prawa 1898, udał się do Francji, po trzyletnim pobycie tamże, powrócił do rodzinnego miasta. Z jego powieści, malujących życie małomiasteczkowe, ważniejsze: „Byen med det store hjerte“ (1901); „To Brödre“ (1906); „Eugenie“; „Aue Marie“ (1903); „Raegster“ (1901); „Det store Tyveri i Mynten“ (1907) i t. d.

Kielmansegg Eryk hrabia, polityk austryjacki. Wydał: „Ernst August, Herzog zu Braunschweig Lüneburg: Briefe an Johann v. Wandt“ (1901); „Geschäftsvereinfachung und Kanzeleireform bei öffentlichen Aemtern und Behörden“ (1906).

Kieniewicz Hieronim, inżynier, urodzony we Francji z wychodźcy po 1831 r., organizował w maju 1863 r. powstanie zbrojne nad Wołgą. Został rozstrzelany w Kazaniu 18 czerwca 1864 roku.

Kienzl Wilhelm, kompozytor niemiecki, * 1857 w Waizenkirchen; przebywał kolejno w Bayreuth, Monachjum, Amsterdamie jako kapelmistrz opery, wreszcie osiadł w Gracu. **K.** napisał szereg oper („Urvasi“, „Ewangelimann“, „Don Quichote etc.) oraz wydał prace estetyczne i historyczne z zakresu muzyki („Aus Kunst und Leben“, Biografja Wagnera i t. d.).

Kiepert Ryszard, kartograf niemiecki. Wydał 5 arkuszy „Formae orbis antiqui“, rozpoczęte przez ojca Henryka (1900); „Karte von Kleinasien“ (w 24 arkuszach, 1902 i nast.).

Kieratocele, przepuklina rogówki,

Kieratodermatozy, cierpienia *Stratum corneum* skóry *(Tommasoli)*.

Kieratoktomja, wycięcie rogówki oka.

Kieratomalacja, zmiękczenie rogówki.

Kieratonozy, syn. *Kieratozy*, cierpienia wywołane przez anomalję w tworzeniu się naskórka. Rozróżniamy: *hiperkieratozy*, *parakieratozy* i *kieratolizy*.

Kieratoplastyka, operacja, mająca na celu zastąpienie zniszczonej rogówki oka przez sztuczną rogówkę ze szkła lub przez transplantację rogówki innego człowieka lub zwierzęcia.

Kieratoskop, przyrząd do mierzenia krzywizny rogówki.

Kieratoskopja, metoda oznaczania łamliwości promieni światła w oku.

Kieratyna, należy do grupy albuminoidów. **K.** z błony jaja kurzego składa się: z 49·78% węgla, 6·64% wodoru, 16·43% azotu, 4·25% siarki, 22·9% tlenu. Pod działaniem kwasów i alkaljów **K.** rozkłada się na cystynę, tyrozynę, leucynę, kwas glutaminowy i t. p. Sok żołądkowy działa jedynie na bardzo młodą **K.**, dlatego roztwór **K.** używa się do pokrywania pigułek, które mają się rozpuszczać dopiero w kiszkach cienkich.

Kierazyt, minerał kontaktowy (ob.) kordjerytu (ob.), występuje w łupku gliniastym na granicy z granitem w okolicach Kodsuke w Japonji, w skałach trachytowych koło Campiglia maritima, w Toskanji i w innych.

Kierkegaard Sörem Aaby, pisarz duński. Na polski przełożono jego „Dziennik uwodziciela“ (Warszawa 1906).

Kiersnowski Edward, z Grodzieńskiego, były major wojsk rosyjskich, * 1810, † 1864 w Kamyszłowie na Syberji, w 1863 r. zasłynął jako odważny dowódca pod nazwą „Groma“.

Kieszkowski Jakób Filip, kapitan wojsk francuskich, major polski; * 1771 w Smoszewie pod Krotoszynem, † 1862 w Poznaniu. Brał udział w wojnie 1792, znajdował się w rozprawie pod Zieleńcami i Dubienką. Po przystąpieniu króla do Targowicy z pułkiem swoim pociągnął do Kościuszki, uczestniczył w bitwie pod Szczekocinami, Rakowcem, a bataljon **K.** wraz z brygadą Kołyski ułatwił przejście Dąbrowskiemu i Madalińskiemu przez Bzurę. Później **K.** zaciągnął się do legjonu naddunajskiego Kniaziewicza; był wysłany wraz z innemi na San-Domingo. Po powrocie przeznaczony był za adjutanta-Polaka do dywizji naprzód Baraguay-d'Hillersa, później Lannes'a, był w bitwie pod Pułtuskiem. Wysłany do Hiszpanji, brał udział w oblężeniu Saragosy, w bitwie pod Oceano i wyprawie pod Gibraltar. W 1814 dostał się do niewoli z całą dywizją gien. Ameya, poczym osiadł w Poznaniu. W 1831 zaciągnął się do wojska w Królestwie i wzięty był do niewoli przez korpus Rüdigera, po wypuszczeniu udał się do Francji. Do kraju powrócił w 1835, osadzono go w więzieniu, ale w końcu 1836 wypuszczono. W więzieniu spisał bardzo ciekawy pamiętnik, miał już na San-Domingo wcześniejszy i szczegółowszy, ale ten uległ zniszczeniu. Pamiętnik wyszedł w Poznaniu 1866 r. p. t. „Pamiętniki.. kapitana wojsk franc., kawalera krzyża L. H., a na ostatku majora w wojsku polskim 1831 r.“ (II wyd. Warszawa 1904). „Pamiętniki“ wyszły pod błędnym nazwiskiem Kierzkowskiego. Obaj synowie jego, *Aleksander i Leon*, walczyli w 1831 r.

Kietoksymy, związki chemiczne, które tworzą się od działania hidroksylaminy na kietony, tak np.: $CH_3CO.CH_3 + NH_2OH = CH_3C.NOH.CH_3 + H_2O$.

Kietozy, miano cukrów o wzorze heksoz, $C_6H_{12}O_6$, zawierających obok 5 grup OH, jedną grupę kietonową, CO; taką kietoheksozą jest cukier owocowy czyli fruktoza albo lewuloza, wzór kietozy $CH_2.OH,CH.OH.CH.OH.CH.OH.C=O.CH_2OH$.

Kiezmark, miasto wolne królewskie, jedno z 16 miast spiskich w komitacie Spiskim nad rzeką Popradem. Zamek kiezmarski należał niegdyś do rodziny Łaskich. **K.** posiada kościół katolicki w stylu gotyckim z 1444 r., dzwonnicę romańską, 2 kościoły ewangielickie, piękny ratusz z 1461 r. Ludność, w 1901 5,605 m., składa się ze Słowaków, Węgrów i Niemców. W **K.** istnieje muzeum Tow. karp. węgierskiego. Okręg Kiezmarski, stanowiący część starostwa Spiskiego, należał do połowy XVIII wieku do Polski. W okręgu **K.** wraz z okręgiem Lubowelskim istnieje do 40 wsi i osad z ludnością polską, około 40000.

Kijeński Van der Noot Stanisław, prawnik polski, * 1857. Wydział prawny skończył w Warszawie, studja historyczne odbywał w Krakowie. W l. 1897—98 redagował tyg. *Kurjer Niedzielny*. Za jego redakcji zaczęło wychodzić „Album zasłużonych Polaków i Polek XIX w.“, w którym umieścił „portret lit. J. I. Kraszewskiego“ (1879), „Życiorys J. P. Woronicza“ (1901), „Życiorys gien. Kat. Sowińskiej“ (1903); wydał nadto kilka broszur politycznych i społecznych, oraz pisywał do czasopism polskich i czeskich.

Kijewski Franciszek, lekarz polski, * 1858 w Warszawie. Gimnazjum ukończył w Warszawie, uniwersytet tamże (1883). W 1887 został nadet. ordynatorem kliniki chirurgicznej w Warszawie, potym 1902 r. ordynatorem szpitala Wolskiego, 1910 szpitala Dziec. Jezus. W r. 1908 po obronie rozprawy o rezekcji płuc, otrzymał doktorat w Petersburgu. Prócz pracy konkursowej o „Guzach hemoroidalnych“ nagrodzonej złotym medalem, **K.** ogłosił cały szereg prac z dziedziny chirurgji w języku polskim i niemieckim.

Kijowska gubernja, na przestrzeni 50,959 klm. kw., miała w 1909: 4,355.000 m. Skład ludności narodowościowy i wyznaniowy podług spisu 1897 był następujący: 79·39% Rusinów, 12·10% Żydów, 5·89% Wielkorosjan, 1·93% Polaków, 0·41% Niemców, 0·28% innych; 83·83% prawosławnych, 12·20% żydów, 3·09% katolików, 0·44% starowierów, 0·44% protestantów, 0·09% innych. Najbardziej polski jest powiat Berdyczowski 5·8%, później idą Skwirski 2·5%, Lipowiecki i Radomyślski po 1·9%, Wasilkowski i Taraszczański po 1·8%, Humański 0·9%, Kijowski 0·7% (miasto Kijów natomiast ma 6·7%), Zwienigrodzki 0·6%, Kaniowski 0·5%, Czerkaski 0·4% i Czehryński 0·3%. Najwięcej Rusinów zamieszkuje powiat Czehryński 89·6%, najmniej powiat Berdyczowski 67·0%. Wielkorosjan najwięcej posiada powiat Radomyślski 4·3%, najmniej Kaniowski i Taraszszański 1·0%. Żydów najwięcej mieszkało w powiecie Berdyczowskim 23·0%, najmniej w Czehryńskim 8·6%. Niemców najwięcej w Radomyślskim 2·3%. W 1904 było 456 fabryk i zakładów przemysłowych z 53 tysiącami robotników i produkcją 200 miljonów rubli; w tym 73 cukrowni z produkcją przeszło 18 miljonów pudów czyli przeszło o ¼ produkcji całego państwa.

Kijów w 1908 liczył 282,500 m., w tym Wielkorosjan 54·2%, Rusinów 23·4%, Żydów 12·1%, Polaków 6,7%, Niemców 1,8%, i innych 1·8%; podług wyznań, prawosławnych 75·9%, żydów 13·0%, katolików 7·8%, protestantów 1·9%, starowierów 0·7%, innych 0·7%. Powiat Kijowski w 1907 liczył 293,760, w tym 85·1% Rusinów, 10·2% Żydów, 3·3% Wielkorosjan, 0·7% Polaków, 0·5% Niemców, 0·2% innych; 87·8% prawosławnych, 10·3% żydów, 1·3% katolików, 0·5% protestantów, 0·1% starowierów.

Kilian Eugienjusz, pisarz niemiecki, * 1862 w Karlsruhe, studjował w Berlinie i Strasburgu. Od 1899—1905 był reżyserem i dramaturgiem nadwornego teatru w Karlsruhe, 1908 został takimż reżyserem w Monachjum. Napisał kilka cennych rozpraw o teatrze i scenicznie opracował szereg utworów znanych pisarzy.

Kilian Karol Konstanty Wilfryd, gieolog francuski, * 1862 w Schiltigheim pod Strasburgiem. Studja odbywał w Paryżu. Jest profesorem gieologji w Grenobli, był głównym współpracownikiem mapy gieologicznej Francji. Liczne prace jego dotyczą gieologji Francji.

Kiliński Jan, patrjota polski, uczestnik powstania warszawskiego w 1794, * 1760 bądź w Poznaniu, bądź Trzemesznie, † 28 stycz. 1819 w Warszawie. Z zawodu szewc, w 1780 osiadł w Warszawie, ożenił się z Marjanną Rucińską z Czerwińska, około 1790, mając stale 9 czeladzi, kupił dom na Szerokim Dunaju № 145; miał nadto jatkę własną. Głośny już wtedy obywatel został radnym m. Starej Warszawy jeszcze przed Sejmem Wielkim, na samym jego początku, ponownie w 1791 r.; oprócz tego sejm przeznaczył go do deputacji, mającej ustalić dochody miejskie. Po upadku konstytucji i kampanji 1792 r. **K.** wraz z Kapostasem, Działyńskim, Aloem, Walichnowskim, ks. Meyerem i innemi przygotowywał od wiosny 1793 powstanie w Warszawie, należąc do „Związku patrjotów“. Kiedy doszła do stolicy wieść o zwycięstwie Kościuszki pod Racławicami (ob.). **K.** przystąpił do działania, w czym pomagał mu dzielnie rzeźnik Sierakowski. Dn. 17 kwietnia 1794 **K.** stanął na czele ludu warszawskiego i rozpoczęła się walka, która po 38 godzinach skończyła się ucieczką wojska rosyjskiego. Sam **K.** okazał ogromną przezorność w działaniu, bił się dzielnie na czele cechu szewckiego. W ulicznych zgiełkach czerwcowych nie brał **K.** udziału, przeciwnie uspakajał wzburzone namiętności razem z Kapostasem. Kościuszko, ustanawiając Radę najwyższą, wprowadził do niej **K.** jako jednego z 32 „zastępców“. W sprawie ostatecznego ustalenia listy jeździł **K.** z depeszami do Naczelnika, który wtedy go dopiero poznał, a później upoważnił do wystawienia pułku piechoty i oddał **K.** nominalne nad nim dowództwo. Pułk uczestniczył w zaciętej rozprawie 28 sierpnia pod Powązkami. Podczas rzezi Pragi był **K.** poza Warszawą, na drodze do Góry Kalwarji; po rzezi wraz ze wszystkiemi i on pociągnął w województwo Rawskie. Gdy wojsko się rozpadło, z Końskich puścił się do Poznania i po ominięciu wielu niebezpieczeństw w początkach grudnia stanął w Poznaniu. Stamtąd w środku grudnia na żądanie Suworowa wydany Rosjanom, a 23 grudnia wywieziony do Petersburga razem z Ignacym Potockim, Zakrzewskim, Mostowskim, Kapostasem, przesiedział w fortecy Petropawłowskiej do grudnia 1796 r. Po odzyskaniu wolności udał się do Wilna, jak długo

Kiliński Jan.

tam przebywał i kiedy do Warszawy powrócił niewiadomo. Za Prusaków cicho o nim było w Warszawie, dopiero po zawitaniu Francuzów, wystąpił publicznie. Za Królestwa Kongresowego zaliczony był do armji i pobierał emeryturę za b. pułkownikostwo. Pozostawił dwa „Pamiętniki“: jeden spisany w więzieniu — wielce oryginalny w swej prostocie, drugi obszerniejszy, pisany w starości, nieposiadający takiej wartości historycznej, jak poprzedni. Po raz pierwszy wydania całkowitego pierwszego pamiętnika dokonał Wójcicki: **„K-go** Jana szewca, a zarazem pułk. 20-go regimentu Pamiętniki“ (Warszawa 1830), później było kilka wydań, VIII-e (Warsz., 1907). Drugi pamiętnik ogłosił w całości z autografu Zamojskich Al. Kraushar (Kraków 1899, wyd. II 1900; wyd. III 1906) p. t. „Jana **K.** szewca warsz., pułk. XX reg. piechoty, Drugi pamiętnik o czasach Stanisława Augusta“. Syn **K-go** *Franciszek*, zaliczony został do szwoleżerów napoleońskich, których sformował Krasiński, w 1811 w Hiszpanji wywalczył sobie stopień oficera. Por. Lelewel J. „Korespondencja z Tytusem Działyńskim“ (Poznań, 1884); Korzon T. „Wewnętrzne dzieje Polski“ (Warszawa, 1898); tenże „Kościuszko“ (Kraków, 1894); tenże — „Kwartalnik histor.“ (1899); Wacław *. (Edward Nowakowski) „Warszawa w 1794“ (Kraków, 1894—95, 2 cz.).

Kilo, posterunek wojskowy w państwie Kongu; zdobyło poważne znaczenie dzięki odnalezieniu pokładów złota. W r. 1909 wydobyto złota na 450,000 fr.

Kilonja (niem. *Kiel)*, miasto portowe w prowincji pruskiej Szlezwicko-holsztyńskiej, w 1910 liczył 208,845, w czym było 150,976 protestanów, 11,241 katolików, 430 żydów.

Kimberley John Wodehouse, hrabia, polityk angielski, † 1902.

Kimerydzkie piętro, obejmuje utwory geologiczne, należące do jury górnej (ob.), nazwa pochodzi od miejscowości Kimmeridge w Anglji południowej.

Kimiata, warowny zamek górski w Paflagonji w górach Olgassys (Ilkaz Dagh), dzięki któremu Mitrydates został panem Pontu. Najpewniej znajdował się o trzy kilometry na wschód od Koczihisaru koło Djendere, cokolwiek na północ od Devrez Czai, lewego dopływu Kisil Irmaku, gdzie obecnie są ruiny miasta greckiego.

Kindelski Jan, literat polski, * 1869 w gub. Łomżyńskiej. Po skończeniu szkoły wojskowej służył do 1905 w armji rosyjskiej, poczym wyjechał do Paryża, gdzie ukończył sekcję dyplomatyczną Szkoły nauk politycznych (1907). Za pracę „Piotr Antoni Steinkeller“ otrzymał nagrodę na konkursie *Gazety Handlowej;* jest współpracownikiem „Wielkiej Encykl. Ilustr.“, „Kwartalnika hist.“, *Przeglądu polskiego, Ekonomisty, Ogniwa, Nowej Gazety.*

Kinderfreund Aleksander (pseud. Alfred Konar,), powieściopisarz polski, * 1862 w Warszawie, gimnazjum skończył tamże, poczym szkołę handlową Kronenberga, następnie przebywał na studjach w Krakowie (dwa lata), Berlinie i Heidelbergu. Ogłosił zbiory nowel: „Przed ślubem“ (Warszawa, 1891); „Pierwsza miłość“ (1896); powieści: „Bankruci“ (t., 1892); „Siostry Malinowskie“ (t., 1894); „Jesień“ (1898); „Panny“ (1901); „Oazy“ (1904); „W syrenim grodzie“ (t., 1908); sztuki teatralne: „Bankruci“ (przeróbka z powieści); „Gąsienice“ (1895); „Figle amora“ (1896).

King Leonard Willjam, asystent oddziału egipskiego i asyryjskiego Muzeum brytyjskiego, * 1869 w Londynie. Kierował odkopami w Kujundiiku (Niniwa), zbierał napisy w Asyrji, Persji i Kurdistanie, podróżował po Babilonji, Egipcie, Syrji, Azji Mniejszej. Z licznych jego prac ważniejsze: „the Lettres and Incriptions of Hammurabi, King of Babylon“ (1898—1900, 3 t.); „the Seven Tablets of Creation“ (1902, 2 t.); „Annals of the Kings of Assyria“ wespół z W. Budgem (1902); „the Sculptures and Inscriptions of Darius the Great on the Rock of Behistûn in Persia“ razem z R. Thompsonem (1907) i t. d.

Kingston, główne miasto na wyspie angielskiej Jamajce, w 1907 liczyło 52,000 m. W styczniu 1907 r. uległo katastrofie trzęsienia ziemi: około 1500 osób padło ofiarą katastrofy.

Kiniorski Marjan, ekonomista polski, * 1868 w Pokrzywnicy w Radomskim. Nauki pobierał w gimn. w Radomiu, następnie w Dublanach i w Szkole nauk politycznych w Paryżu. W 1901 objął redakcję *Ekonomisty*, gdzie umieszczał drobniejsze prace, oraz jedną większą „Wielka i mała własność wobec parcelacji“ (1903); nadto pisywał do *Gaz. Polskiej, Gaz. Rolniczej, Myśli Polskiej;* a w 1907 ogłosił drukiem „Ziemia i Wola“, oraz „Zasada wywłaszczenia w programie agrarnym“. W 1904 był obrany na radcę dyr. Głównej Tow. Kred. Ziem., 1906 na posła do pierwszej Dumy; następnie został wice-prezesem Centralnego tow. rolniczego.

Kiosaï Sho-Fu, malarz i rzeźbiarz japoński, * 1839, † 1891, jeden z następców Hokusai'a. Kolekcja jego rzeźb w drzewie znajduje się w muzeum Guimet w Paryżu.

Kipling Rudyard.

Kipling Rudyard, poeta i powieściopisarz angielski, ogłosił nadto: tom poezji „the Five nations“ (1903); „Traffies and Discoveries“ (1904); „Puck of Pooaks Hill“ (1906). Popularność swą w Anglji zawdzięcza głównie poematom treści patrjotycznej, jak: „the Russional“ i „the Ballad of

East and West“ jak również nowelom. W 1907 otrzymał literacką nagrodę Nobla. W ostatnich czasach przełożono na polski: „Druga księga dżungli“; „Takie sobie historyjki“ (1903). „Listy z Japonji“ (1905); „Z pod nieba Indji“ (1906).

Kiraly Janos, prawnik węgierski, * 1858 r. w Kyseku. Był audytorem wojskowym, 1896 mianowany profesorem nadzwyczajnym historji prawa węgierskiego i historji prawodawstw europejskich. Ogłosił między innemi: „Dzieje preszburskiego prawa celnego i przewozowego“ (1890); „Prawodawstwo miasta Preszburga w wiekach średnich“ (1894).

Kirchhoff Alfred, przyrodnik, gieograf niemiecki, † 1907 w Halli.

Kirchhoff Jan Wilhelm Adólf, ob. art. w gł. dziele.

Kirchner Eugienjusz, malarz i rysownik niemiecki, * 1865 w Halli n./S., kształcił się w Berlinie. Wsławił się jako karykaturzysta przez swe rysunki w *Fliegende Blätter*. Malarstwo uprawia głównie dekoracyjne, znany też jest jako rytownik. Otrzymał złote medale: 1897 w Monachjum i 1904 w Dreznie.

Kirchhoff Jan Wilhelm Adolf.

Kirchner Teodor, pisarz muzyczny niemiecki, † 1903.

Kirchner Wilhelm, agronom niemiecki. Wydał nadto: „Die Leitung des landwirtschaftlichen Betriebes und die Rindviehhaltung (w Goltz'a „Handbuch der gesammten Landwirtschaft“); „Die zweckmässige Ernährung des Milchviehs“ (1901). Od 1891 wydaje „Mitteilungen des landwirtschaftlichen Instituts der Universität Leipzig“.

Kirchner Włodzimierz, publicysta polski i b. ksiądz * 1875 w Krasińcu, gub. Płockiej. Uczęszczał do progimnazjum w Pułtusku (1884—1889), następnie przez pół roku do Szkoły rysunkowej w Warszawie, poczym od 1891 do Seminarjum duchownego warszawskiego i Uniwersytetu Gregorjańskiego w Rzymie. W 1898 przyjął święcenia kapłańskie i został wikarjuszem w Młodzieszynie, potym w Łodzi, Szymanowie i Łowiczu, w końcu prefektem w Warszawie. W 1903 wyjechał na studja do Paryża, gdzie przebywał dwa lata. Po powrocie był wikarjuszem w Grójcu, po upływie pół roku prefektem w Warszawie przez rok cały. Następnie zdjął suknię duchowną i założył zakład fotograficzny i szkołę. Jeszcze w Łodzi zajął się filantropją pośród biedaków i ludzi bez pracy na Bałutach, założywszy chwilową pomoc, i opisał wrażenia swoje i pomysły filantropijne w książce „Walka z nędzą na Bałutach“. Następnie pisywał różne artykuły publicystyczne, przeważnie z zakresu filantropji i kwestji społecznych, które zyskały wielki rozgłos i wywołały polemiki. Zostawszy prefektem w Warszawie, założył „Wydział wyszukiwania pracy“ przy Warsz. tow. dobr. Studja społeczne a następnie badania religijne w Paryżu zmieniły gruntownie jego poglądy społeczne i religijne i zmusiły do porzucenia filantropji i stanu duchownego.

Kirchoff Adolf Jan Wilhelm, filolog niemiecki † 1908 w Berlinie; ogłosił nadto: „Das Stadtrecht von Bantia“ (1852); „Die fraenkischen Runen“ (1855); najważniejszą pracą **K.** jest opracowanie t. I i IV „Corpus inscriptionum graecarum“. **K.** był najwybitniejszym epigrafem w Niemczech i nauczycielem wszystkich współczesnych epigrafów; najznakomitszym i najoryginalniejszym następcą Momsena, Boeckha, Curtiusa.

Kirgiskie stepy, (ob.). Obecnie **K. s.** w Azji dzielą się na gienerał-gubernatorstwo Stepowe, obejmujące obwody Akmoliński i Semipałatyński, następnie na obwody: Uralski, Turgajski, Semireczyński, część obwodu Syrdaryjskiego; do 1899 stanowiły jednostkę administracyjną.

Kirgizi, plemię tureckie tatarskiego szczepu, podług spisu powszechnego liczyło w Rosji koło 3·5 miljona, z czego na Kirgizów-kajsaków przypadało przeszło 3 miljony, na właściwych Kirgizów (kara) około 300 tysięcy. Piśmiennictwa właściwego kirgiskiego dotąd niema, język książkowy jest mieszaniną kirgiskiego i tatarskiego.

Kirow Stefan, prawnik i publicysta bulgarski, * 1861 w Starym Zagorzu. Studja odbywał w Konstantynopolu, Gienewie, Paryżu, Lipsku i Brukselli. Od 1894 był redaktorem *Vésti*, organu bulgarskiego egzarchatu; jest profesorem prawa uniwersytetu w Sofji. Za jego rektorstwa (1906—07) był uniwersytet w 1907 zamknięty. **K.** zwalcza dążności absolutystyczne w zewnętrznej i wewnętrznej polityce Bulgarji, dąży do stworzenia federacji bałkańskiej, jest twórcą nowej radykalno-demokratycznej partji. Od 1904 redagował pismo *Graždanin*, w 1908 z inicjatywy **K.** powstał w Bulgarji komitet związkowy, mający przedstawicieli wszystkich grup politycznych, w których **K.** objął sekretarjat. Prace **K.** głównie dotyczą prawa konstytucyjnego bulgarskiego.

Kirsch Johann, historyk niemiecki; * 1861 w Dippach, studjował filozofję w Lucemburgu, archelogję chrześcijańską i dzieje kościoła w Rzymie. W 1890 został profesorem archeologji chrześcijańskiej we Fryburgu. Ogłosił długi szereg prac, dotyczących głównie średniowiecznych dziejów kościoła.

Kirste Ludwik Kazimierz, architekt, * 1878 w Sieradzkim. Studjował w Petersburgu, w politechnice wiedeńskiej (1902). Współautor I nagrody na dojazd do III go mostu na Wiśle w Warszawie.

Kirszrot-Prawnicki Józef, prawnik i ekonomista polski, † 1906 w Otwocku.

Kisch Enoch, lekarz, napisał nadto: „Uterus und Herz in ihren Wechselbeziehungen“ (1898); „Entfettungs-Kuren“ (1901); „Das Geschlechtsleben des Weibes“ (1904). Wydawał „Balneologisches Jahrbuch“ 1871—1880).

Kisielewski Jan August, dramatopisarz polski, ogłosił nadto: „Karykatury“ (Warsz., 1903); „Ostatnie spotkanie“ (tamże, 1903); „Życie dramatu“ (t., 1907).

Kisielewski Jan August.

Kistemaekers Henryk Hubert, pisarz francuski, * 1872 w Belgji, naturalizowany we Francji 1903 r. Wcześnie zaczął pisać do rozmaitych dzienników i ogłosił długi szereg powieści, zdradzających żywą wyobraźnię, duży zmysł obserwacyjny i skłonność do ironji; ważniejsze z nich: „Lit de cabot“ (1891); „Confidences de femmes“ (1874); „l'Amour à nu“ (1895); „la Femme inconue“ (1909); „le Marchand de bonheur“ (1903); „le Relais galant“ (1904); „Will, Trim and Com.“ (1906) i t. d.; sztuki teatralne: „Pierrot amoureux“ (1890 r.); „Martha“ (1899); „la Blessure“ (1900); „Instinct“ (1905), sztuka w 3 akt., cieszyła się wielkim powodzeniem w Komedji francuskiej, i nadto kilka jednoaktówek; takiegoż powodzenia doznała sztuka „la Rivale“ (1907).

Kisthene, najznakomitsze z mniejszych miast antycznych w zatoce Adramyttimas; najpewniej w miejscu dzisiejszego Aiwalyk. H. Kiepert i Wiegand oznaczyli położenie **K.** o 12′ dalej na północ zatoki, a na wschód od Gimedji, gdzie najpewniej leżała starożytna Possanda.

Kiszpaticz Mijat, mineralog chorwacki, * 1852 w Osieku. Studja uniwersyteckie odbywał w Wiedniu. Jest profesorem w Zagrzebiu. Prace jego, publikowane w językach chorwackim i niemieckim, dotyczą głównie petrografji i orografji Chorwacji, Styrji, Bośni. Ważniejsze z nich: „Die Entstehung der Halbopale im Augitandesit von Gleichenberg“ (1881); „Die Trachyte der Truszkagöra“ (1882 r.); „Kristalinsko kamenje Truszkegöre“ (1887); „Eruptiono kamenje u Dalmaciji“ (1892); „Die kristallinischen Gesteine der Bosnischen Serpentinzone“(1900); „Rude u Hrvatskoj“ (1901); szereg artykułów w wydawnictwie „Matici Hrvatskou“ (1878—1893) i kilka podręczników szkolnych.

Kiszpor, miasto w Prusach Zachodnich w regiencji Kwidzyńskiej, w 1905 liczył 3005 m., pamiętny układem, zawartym w 1249 przez legata papieskiego, na mocy którego Krzyżacy zobowiązywali się nadać Prusakom prawo polskie, papieżowi przyrzekli obchodzić się z podbitemi Prusakami po ludzku. Umowy tej Krzyżacy dotrzymywali przez lat dwanaście.

Kiszyniów, główne miasto gubernji Besarabskiej, liczył w 1902 razem 125,787 m., w tym przeszło połowa Rumunów, następnie idą Żydzi, Grecy, Ormianie, Rosjanie, Polacy i t. d. Powiat **K.** liczył 171,000 m. głównie Rumunów.

Kiślański Władysław inżynier, prezes komitetu Muzeum przem. i rol., zorganizował nadto przy Muzeum „Kursy przemysłowo rzemieślnicze“ i „Kursy przemysłowo-rolnicze“; jest prezesem i członkiem rady wielu akcyjnych towarzystw przemysłowych.

Kitasato Szibasaburo, lekarz i bakterjolog japoński, * 1856 w Kitasamurze w Japonji, studjował bakterjologję u Kocha w Berlinie, w 1892 otrzymał w Niemczech tytuł profesora. W 1893 wrócił do Japonji, w Tokio kierował Instytutem bakterjologicznym, od 1896 objął dyrekcję Instytutu dla chorób zakaźnych w Shiteta w prowincji Jechigo. **K.** pierwszy otrzymał czystą hodowlę laseczника tężca, wypracował metodę hodowli anerobów, z Behringem prowadził badania nad seroterapją dyfterytu i tężca; wykrył grzybek róży (?); 1894 źródło dymienicy (?) i 1898 laseczник dyzenterji.

Kitchener Horatio Herbert, lord, generał angielski. Za wojnę południowo-afrykańską otrzymał tytuł wice-hrabiego; od 1902—1909 był naczelnym wodzem armji w Indjach, 1911 w Egipcie.

Kittl Jan Fryderyk, kompozytor czeski * 1809, † 1868 w Polskim Lesznie, był przez 20 lat dyrektorem konserwatorjum w Pradze. Napisał szereg oper: „Grób Dafne“, „Francuzi pod Nizzą albo Bianca e Giuseppe“ (tekst Rysz. Wagneral) „Leśny kwiatek“ etc.

Kiwu, jezioro w grabenie środkowo afrykańskim na pograniczu państwa Kongo i Afryki wschodniej niemieckiej, odkryte przez Götzena w 1894, zbadane przez Kandta w 1898 — 1901. Por. Kandt, Karte des Kiwusees (1902).

Kizeryt, minerał z gromady gipsowców rzędu siarczanów. Skład chemiczny $MgSO_4+H_2O$ (ob.).

Kizerytowe piętro, warstwy pokładów solnych, leżące pod piętrem karnalitowem; składają się z przeważnej masy soli kamiennej z wtrąceniami kizerytu. O występowaniu (ob.) karnalitowe piętro.

Kizewetter Aleksander, historyk rosyjski, * 1866, studja odbywał w Moskwie, gdzie został docentem; wykłada też na wyższych żeńskich

kursach. **K.** bierze czynny udział w polityce, należąc do partji kadetów (ob.), ogłosił szereg rozpraw historycznych w postępowych miesięcznikach rosyjskich, a oddzielnie wydał: „Posadskaja obszczina w Rossiji XVIII stoletija".

Kjellen Rudolf, szwedzki historyk sztuki i geograf, * 1864 w Torsö, został w 1890 docentem nauk państwowych w Upsali, 1891 powołany do nowo założonego uniwersytetu w Göteborgu, gdzie od 1894 obok nauk państwowych wykłada i geografję. W l. 1905—08 był posłem drugiej Izby, przystąpił do grupy młodo-konserwatystów. Ogłosił: „Om Eriksgatan" (1889); „Studier rörande ministeransvarigheten" (1890); „Rikstättsinstitutets utbildning" (1895); „Nationell samling. Politiska och etiska fragment" (1906); „Nationella samlingslinjer" (1908) i t. d.

Kjellmann Franciszek Reinhold, podróżnik i botanik szwedzki, † 1907 w Upsali. Prace naukowe **K.** dotyczyły flory wód arktycznych, flory algologicznej. Wydał: „Norra Ishafvets algflora" (1883); „Om Japans laminariaceer" (1887); „Studier öfver chlorophyceè-slogtet acrosiphonia" (1893); „Om Floridé-släktet galaxaura" (1900); „Manuel de la flore algologique maritime de la Scandinavie" (1890).

Kjerulf Halfdan, kompozytor norweski, * 1815 w Chrystjanii, † 1868 w Bad Grafsee, znany i popularny kompozytor utworów chóralnych.

Kjerulf Teodor, gieolog norweski, † 1888 w Chrystjanji.

Klaar Alfred, publicysta i literat niemiecki, * 1848 w Pradze. W Wiedniu studjował prawo, a w Pradze filozofję i literaturę. W l. 1968—72 redagował *Tagesbote aus Böhmen*; od 1885 był docentem historji literatury na politechnice niemieckiej w Pradze; od 1901 jest redaktorem *Vossische Zeitung* w Berlinie. Ogłosił nadto: „Die Litteratur des Auslandes" (1873); „Das moderne Drama, dargestellt in seinen Richtungen und Hauptvertretern" (1883—84, 3 t.); „Franz Grillparzer als Dramatiker" (1891); „Der Faust-Cyklus" (1899); „Wir und die Humanität" (1902); „Grillparzers Leben und Schaffen" (1903) jako wstęp do dzieł Grillparzera; „Schiller und Goethe" (1905) i t. d.

Klaczko Juljan, pisarz polski, † 1906 w Krakowie. Z prac **K.** ukazały się nadto: „Studja dyplomatyczne", przekład Karola Scipio (Kraków, 1903); „Wieczory florenckie", przekład St. Tarnowskiego (t., 1903, wyd. III, 1908 wyd. IV); „Szkice i rozprawy literackie" (t., 1904); „Dwaj kanclerze" t., 1905); Studja współczesnej dyplomacji. Przygotowania do Sadowy" (t., 1907); „Listy włoskie" (t., 1909).

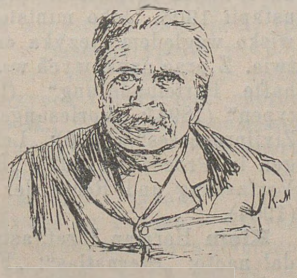

Klaczko Juljan.

Klado Mikołaj, marynarz i pisarz rosyjski, * 1861, studja odbył w Akademji morskiej towarzyszył cesarzowi Mikołajowi II w podróży koło świata, wykładał w Akademji morskiej, i innych szkołach marynarskich. W 1904 został naczelnikiem wojenno-morskiej komunikacji, admirał Skrydłow zabrał go z sobą do eskadry Port-Artura, z powodu blokady podczas wojny japońskiej udał się z eskadrą do Władywostoku, stąd wrócił do Petersburga. Później z drugą eskadrą wysłany na ocean Spokojny, z Vigo jednak został odwołany by zdać relację ze sprawy w Hull (ob. II suplement); później zwrócił na siebie uwagę szeregiem artykułów w *Nowoje Wremja*, gdzie ostro krytykował marynarkę. Szereg prac naukowych **K.** dotyczy organizacji floty i działań jej podczas wojny.

Klaić Piotr, polityk chorwacki, skończył wydział prawny i jako adwokat osiadł w Zadrzu. W 1896 obrany był posłem na sejm, gdzie zasiadał stale do 1907 r.; był członkiem klubu Słowian południowych.

Klamat, jezioro, właściwie kraina jezior w Stanach Zjednoczonych na granicy Oregonu i Kalifornji. **K.** górne i **K.** dolne łączą się z sobą w porze podniesienia się wód, według wszelkiego prawdopodobieństwa są to resztki morza wewnętrznego.

Klauwell Adolf, muzyk niemlecki, * 1818 w Langensalza, † 1879 w Lipsku; ceniony pedagog i wydawca elementarnych dziełek dla nauki fortepjanowej. Jego synem jest Otto **K.**

Klebs Edwin, lekarz niemiecki, 1896 został profesorem patologji w *Rush Medical College* w Chicago. Od 1903 wydaje: „Die kausale Therapie".

Klebs Elimar, niemiecki historyk i filolog klasyczny, * 1852 w Braunbergu, habilitował się w Berlinie, został w 1907 nadzwyczajnym, 1908 zwyczajnym profesorem historji w Marburgu. Główniejsze prace: „Prosopographia imperii Romani" (1897); „Petroniana" (z 6 tomami dodatkowemi „Philologus", 1893); „Die Erzählrng von Apollonius von Tyras" (1899).

Klebs Jerzy, botanik niemiecki, * 1857 w Niborku w Prusach wschodnich. Jest profesorem w Heidelburgu od 1907. Główne prace jego: „Zur Kenntnis niederer Algenformen" (1881); „Über die Fortpflanzungs-Physiologie der niederen Organismen, der Protobionten" (1396); „Willkürliche Entwickelungsänderungen bei Pflanzen" (1905); „Über künstlicheMetamorphosen" (1907).

Klecanda Jan (senior), pisarz czeski, * 1855 w Pradze. Studja odbywał na wydziale budowniczym politechniki praskiej. Wcześnie zaczął pisać poezje i nowele. Jako dziennikarz pracował

w wielu pismach, nie wyłączając humorystycznych, sam też był redaktorem kilku, Z utworów beletrystycznych **K.** ważniejsze „Tvrde hlavy“ (1901); „Divoke korzeni“ (1902); „Na panske službie“ (1903); „Malomiestky aposztol“ (1905); „Sokove“ (1906); „Ciri krev“ (1907); „Pohadka lesni samoty“ (1908) i wiele innych.

Klecanda Jan junior (pseud. Jan Ilavlasa), pisarz czeski, syn poprzedniego, * 1883 w Cieplicach. Już jako student uprawiał dziennikarstwo, wiele podróżował, 1904 udał się do Ameryki, gdzie przebywał jako dziennikarz czesko-amerykański. Oddzielnie ogłosił: „Horske stiny“ (1901); „Mezi životem a smrti“ (1902); „Tatranske povidky“ (1902); „Povidky z Tater“ (1904); „Jak sny umiraji“ (1906); „Lide na horaeh“ (1907) i t. d.

Klecki Karol, lekarz polski, prof. uniw. Jagiellońskiego.* 1866 w Radomiu. Ukończył gimnazjum w Warszawie (1885), uniwersytet w Dorpacie (1891). Doktorat krakowski otrzymał w 1894, poczym pracował u prof. Rydygiera (1892—96), Cybulskiego (1892—96), Gluzińskiego (1894—95), Miecznikowa w Paryżu. W 1895 habilitował się z patalogji ogólnej i doświadczalnej w uniw. Jagiell. W r. 1898 mianowany nadzwyczajnym profesorem tych przedmiotów, 1901 zwyczajnym; 1906 wybrany do senatu akademickiego; 1910/11 był dziekanem wydziału lekarskiego. Prócz rozprawy doktorskiej „Experimentelle Untersuchungen über die Zellbrücken in der Darmmuskulatur der Raubthiere (Dorpat 1891 r.), ogłosił szereg prac z dziedziny patalogji, umieszczonych w czasopismach polskich oraz w „Annales de l'Institut Pasteur“ i w niemieckich czasopismach.

Klecki Walerjan, chemik, agronom polski, * 1868 w Radomiu. Studja gimnazjalne odbywał w Warszawie, uniwersyteckie w Wiedniu, Dorpacie (dyp. 1890), Lipsku (dokt. 1894). W 1894 został asystentem w Dublanach, a następnie przy katedrze hodowli zwierząt i mleczarstwa w uniwersytecie Jagiellońskim, 1897 mianowany docentem, 1899 profesorem nadzwyczajnym, a 1902 zwyczajnym. Od 1908 jest dyrektorem Studjum rolniczego Uniw. Jagiell. **K.** jest między innemi członkiem Kom. Fizj. Akad. Krak. od 1895, czł. Międzynar. Zw. mlecz. od 1906, czł. kom. Tow. roln. w Krakowie, wiceprezesem kom. mlecz. austrjackiego w Wiedniu. Z licznych prac jego ważniejsze: „Untersuchungen über das Ranzigwerden und die Säurezahl der Butter“ (Lipsk 1894); „Margaryna“, „Masło“, „Mleczarnia“, „Mleczarstwo“, „Mleko“ w 14 tomie Encyklopedji rolniczej (Warszawa 1896); „Ein neuer Buttersäuregährungserreger (Buccillus saccharobutyricus) und dessen Bezichungen zur Reifung und Lochung des Quargelkäses“ („Centrbl. f. Bakteriologie“ 1896); „Studja nad morfologją, własnościami użytkowemi i pochodzeniem bydła rogatego Bretanji“ (Kraków 1898); „Serowarstwo“ (t. IX Enc. roln. 1900); „Sprawa wyższego wykształcenia rolniczego w świetle poglądów naszych rolników“ („Roczn. nauk. roln.“, t. II, Krak., 1905); „Studja nad rasami i odmianami bydła rogatego w Polsce“ („Spr. kom. fizjograf. Akad.“ Krak, 1903, 1907, 1909, 2 serje).

Kleczyński Jan, literat polski, * 1875 w Warszawie. Uczęszczał do gimnazjum w Warszawie i szkoły handlowej Kronenberga, poczym odbywał studja filozoficzne i przyrodnicze w uniwersytecie Jagiellońskim (1897—900). W l. 1895—97 był urzędnikiem handlowym, 1901 urzędnikiem kolei Nadwiślańskich w Warszawie; t. r., wróciwszy do Krakowa, rozpoczął pracę dziennikarską, którą uprawia i obecnie w Warszawie. W 1897 drukował pierwsze krytyki artystyczne w *Prawdzie i Głosie*, poczym wiele artykułów, szkiców i studjów o literaturze, malarstwie i rzeźbie umieszczał w *Sfinksie*, *Nowej Gazecie*, *Tyg. Ilustr.*, *Krytyce*, *Kurjerze Codziennym* (1904) i *Kur. Porannym*. Oddzielnie ogłosił: „Ziemia Snu“ (1911), zawierającą powieść „Marzanna“ i nowelę, drukowaną w „Życiu“ krakowskim 1899 za red. St. Przybyszewskiego; „Rzeźba współczesna“ (Warszawa 1909); tłumaczenie „Złotego garnka“ Hofmana (1909).

Kleeberg Klotylda, fortepjanistka francuska, * 1866 w Paryżu, † 1909 tamże, zdobyła sobie powszechne uznanie w szeregu występów w Niemczech, Austrji i Belgji.

Klein Chrystjan Feliks, matematyk niemiecki. Napisał nadto: „The Evonston Colloquium. Lectures on Mathematics“ (New-York 1894); „Über die Theorie des Kreisels“ z Sommerfeldem (1897 i nast.); „Theorie der automorphen Funktionen“ (z Frickem, 1897 i nast.) Od 1899 wydaje „Encyklopödie der mathematischen Wissenschaften.

Klein Franciszek, prawnik i polityk austrjacki niemiecki, * 1854 w Wiedniu; z początku adwokat, następnie docent uniw. Wiedeńskiego, został dyrektorem kancelarji uniw. W 1891 mianowany sekretarzem w min. sprawiedliwości, opracował projekt nowej procedury cywilnej, 1897 został szefem sekcji, 1906 otrzymał nominację na ministra sprawiedliwości w gabinecie Becka, ustąpił 1908. Jako minister zajął wrogie stanowisko względem języka czeskiego w sądownictwie. Z prac naukowych ważniejsze: „Die schuldhafte Parteihandlung“ (1885); „Mündlichkeitstypen“ (1894); „Vorlesungen über die Praxis des Zivilprocesses“ (1900); „Leit und Geistesströmungen im Process“ (1902); „Entwickelungen in der Verfassung und Recht der Aktiengesellschaften“ (1904).

Klein Herman Józef, astronom niemiecki, Wydał nadto: „Sternatlas“; „Führer am Sternenhimmel“ (1892, 1903); „Allgemeine Himmelskunde“ (1893); Die Wunder des Erdballs“ (1902, II wyd.).

Klein Jan Fryderyk Karol, mineralog niemiecki, † 1907 w Berlinie. W ostatnich latach zajmował się głównie meteorytami i wykrył pierwszą skałę lencytową pochodzenia pozaziemskiego.

Klein Maks, rzeźbiarz niemiecki, * 1847 w Goenez na Węgrzech, † 1908 w Berlinie, studja odbywał w Budapeszcie i Berlinie, gdzie osiadł na stałe. Ważniejsze prace: kolosalna grupa „Walka lwów"; biusty generałów: Werdera i Manteuffla; pomnik Bismarka w Grunewaldzie, pomnik Fontane'a; grupa lwów nad portalem parlamentu berlińskiego i t. d.

Kleiner Józef napisał: „Studja nad Słowackim" (Lwow 1909); „Układ i tekst dzieł J. Słowackiego" (t., 1910); „Pojęcie idei u Barkeley'a" (t., 1911).

Kleinmichel Ryszard, kompozytor i fortepjanista niemiecki, * 1846 w Poznaniu, † 1901 w Charlotenburgu; kolejno kapelmistrz w Lipsku i Magdeburgu, osiadł w Berlinie. Napisał parę oper, 2 symfonje, dużą liczbę utworów fortepjanowych (etiudy) oraz ułatwione wyciągi fort. wagnerowskich dramatów muzycznych („Pierścień Nibelungów", „Parsifal").

Klejnit, minerał z gromady solowców rzędu chlorków metali ciężkich, występuje w pryzmatycznych kryształach heksagonalnych barwy żółtawej o połysku djamentu. C. właściwy 7·44. Skład chemiczny $Hg_4Cl_2O_3$, znajduje się w Terlinguo w Teksasie.

Klemenc Dymitr, etnograf rosyjski * 1847. Studja odbywał w Kazaniu i Petersburgu. Za udział w organizacjach rewolucyjnych 1873—1880 został zesłany do Syberji wschodniej, gdzie spędził lat 15 i zajmował się antropologją i etnografją ludów, zamieszkujących Syberję i Mongolję. Prace swe drukował w wydawnictwach Tow. gieogr. syb. i pet., oddzielnie wydał: „Drewnosti Minusinskago muzeja"; „Pamjatniki metaliczeskich epoch" (1886). Po powrocie z Syberji został kustoszem muzeum etn. Ces. Aleksandra III w Petersburgu.

Klengel August, kompozytor i organista niemiecki, * 1783, † 1852 w Dreznie, uczeń Clementiego; był od r. 1816 nadwornym organistą w Dreznie; jako kontrapunkcista zasłynął wydaniem 54 kanonów we wszystkich tonacjach (po śmierci **K.** wydano z manuskryptów również 24 fugi). Z tej samej rodziny pochodzą: *Paweł* **K.**, * 1854 r., skrzypek i dyrygient chórów w Lipsku oraz *Juljan* **K.**, * 1859, wjolonczelista, profesor lipskiego konserwatorjum i koncertmistrz orkiesty Gewandhausu.

Klenka Ryszard, architekt czeski, * 1873 w Pradze, studja odbywał w Pradze i Paryżu, gdzie brał udział przy budowie dworca południowego. Po powrocie otrzymał kilka nagród za swoje projekty, został profesorem Szkoły przemysłowej w Pradze. Budynki stawiane przez **K.** są stylu barokowego.

Klępiński Jan, malarz polski, * 1872 roku w Łodzi. Studja odbywał w Monachjum w szkole prywatnej Ażbego i Holossego. Wystawiał widoki morskie, obrazy: „Sonata", „Ruiny" i t. d. Mieszka w Monachjum.

Kliczka Józef, muzyk czeski, * 1855 roku w Klattan, przez dłuższy czas kapelmistrz Narodowego teatru w Pradze, następnie dyrygient Tow. śpiewaczego Hlahol, wreszcie profesor organów w praskim konserwatorjum. Napisał szereg kompozycji orkiestrowych, organowych, chóralnych etc.

Kliefoth Teodor Fryderyk Detlef, teolog niemiecki, † 1895.

Klimowicze, miasto powiatowe gubernji Mohylowskiej, liczyły w 1907 5300 m., Powiat Klimowicki miał 143,285 m. Podług spisu powszechnego skład narodowościowy, względnie wyznaniowy, ludności był, jak następuje: 83·1% Białorusinów (wraz z Małorusami), 10·8% Żydów, 5·3% Wielkorosjan, 0·2% Polaków (najmniej z całej gubernji), 0·6% innych; 88·3% prawosławnych, 10·8% żydów, 0·4% katolików, 0·4% protestantów, 0·1% starowierów.

Klimsch Fritz, rzeźbiarz niemlecki, * 1870 w Frankfurcie n. M., kształcił się w Berlinie, Paryżu i Rzymie. Osiadł w Berlinie, gdzie był twórcą miejscowej secesji i jest dotychczas jej prezesem. Ważniejsze prace: „Pocałunek" (1901); „Salome" (ber. gal. nar.); „Tancerka" (drez. Albertinum); „Fantazja" (1904); szereg nagrobków i wspaniałe popiersia: ministra Miquela i Posadowsky'ego, Gneista, Lippmana i t. d. W 1906 na konkursie na pomnik Virchowa otrzymał pierwszą nagrodę.

Klimt Gustaw, wybitny malarz austrjacki, * 1862 w Baumgarten koło Wiednia, studja odbył w tamtejszej Akademji i na stałe tu osiadł. Wsławił się naprzód jako malarz dekoracyjny, wykonał freski w klatkach schodowych wiedeńskiego Burgteatru (kult Dionizosa, Terpsychory, i t. d.) i muzeum dworskiego; dalej, szkice na gobeliny i kurtyny w teatrach w Libercu, Karlsbadzie i Fiume wespół z braćmi swemi. W końcu dziewiątego dziesiątka zeszłego stulecia stworzył sobie z wpływów klasycznych, prerafaelskich, japońskich, jak również pod wpływem Whistlera, Beardley'a, Khnoppffa, własny styl, który dzięki subtelnym, stylizowanym linjom i przytłumionym delikatnym barwom, tworzy wyrafinowe efekty dekoracyjne, działające bardzo sugiestyjnie i muzykalnie. W tym stylu wykonał delikatne krajobrazy, czarujące portrety niewieście, symboliczne lub na mitologji oparte obrazy, jak: „Pallas Atene", „Judyta", „Złote ryby", lunety w pałacu Dumba i t. d., nadto trzy wielkie freski: „Filozofja", „Medycyna" i „Prawo", dla auli uniwersytetu wiedeńskiego

które są arcydziełami kolorystyki, nie były jednak przyjęte przez senat. **K.** jest twórcą i prezesem wiedeńskiej secesji i ostatnio został mianowany profesorem Akademji.

Klindworth Karol, słynny fortepjanista niemiecki, * 1830 w Hanowerze; uczeń Liszta w Weimarze, przebywał, jako wirtuoz i znakomity pedagog, najpierw w Londynie, następnie w Moskwie (od 1868—84 r. jako prof. konserwatorjum), wreszcie w Berlinie, gdzie dyrygował koncertami filharmonicznemi i założył słynną szkołę muzyczną (dziś konserwaterjum K.—Scharwenka.) Oprócz kompozycji fortep. i pieśni opracował wyciągi fortep. dzieł Wagnera oraz wydanie Chopina.

Klinger Maks.

Klinger Maks, znakomity malarz, sztycharz, rzeźbiarz i pisarz niemiecki, wykonał nadto: z wielkich obrazów olejnych: „Chrystusa na Olimpie“; freski w uniwersyt. lipskim; „Syreny“ i in. Szczególnie oryginalnym okazał się w rzeźbie; nowsze prace w tej dziedzinie: posąg Beethovena, płaskorzeźba „Spiąca dziewica“, popiersie Nietzschego, projekt pomnika Brahmsa w Wiedniu pomnik R. Wagnera i pomnik Abbégo w Jenie (1911). W rzeźbie **K.** łączy klasycyzm z fantastycznością.

Klingsor Leon *Leclère* Tristan, pisarz, malarz i muzyk francuski, * 1874 w La Chapelle. Ogłosił poezje: „Filles-Fleurs“ (1896); „Squelettes fleuris“, „l'Escarpolette“, „Schéherazade“ (1903); opowiadanie wschodnie „Jalousie du vizir“ (1899) i szkice „le Livre d'esquisses“. Jako malarz znany jest ze swych portretów kobiecych i dzieci, a jako muzyk stworzył szereg pieśni, z których najpopularniesza jest serja „Chansons de ma mère l'Oie“ (1906).

Klinika pracy, została założona w 1900 w Medjolanie przez zarząd miejski dla badań nad chorobami, związanemi z pracą zawodową i zagadnieniami z ogólnej patologji pracy: jak znużenie, wyczerpanie, infekcja zawodowa; dostępna jest dla lekarzy dyplomowanych włoskich lub zagranicznych.

Klinochlor, minerał z gromady sylikoidów, rzędu wodokrzemionów grupy chlorytu, krystalizuje się często w tabliczkach, ujawnia wyraźną symetrję jednoskośną, nierzadko zdarzają się dwojaki, a pospolite również są i trojaki. Najczęściej kryształy składają się z wielu blaszek bliźniaczych. Skład chemiczny odpowiada połączeniu serpentynu z amezytem w stosunku 2 cząsteczek pierwszego ($H_4Mg_3Si_2O_9$) z 3 cząsteczkami amezytu ($H_4Mg_2Al_2SiO_9$).

Klinoklaz, (nie jak w gł. dz. Klinokluz), skład chemiczny $(HOCu)_3AsO_4$, minerał z gromady saletrowców, rzędu arsenianów.

Klintonitu grupa albo grupa mik kruchych obejmuje glinokrzemiany, wyróżniające się wśród wodorokrzemianów dość znaczną twardością, dochodzącą do 6; zajmuje ona pośrednie miejsce między chlorytami a mikami właściwemi.

Klobb Jan Franciszek, oficer, podróżnik francuski, * 1857, † 1899 zamordowany w Damangarze w Sudanie francuskim. W 1906 wyszło dzieło jego o Sudanie francuskim: „Dernier carnet de route au Soudan français“.

Klofacz Wacław Jarosław, dziennikarz i polityk czeski, * 1868 w Niemieckim Brodzie. Po studjach na fakultecie filozoficznym w Pradze, 1890 został członkiem red. *Nar. Listów.* Od 1897 rozpoczął organizować robotników narodowców. Opierając się głównie na drobnomieszczaństwie, urzędnikach, drobnych rolnikach, stworzył partję narodowo-socjalistyczną. W 1899 wystąpił z partji młodoczeskiej, założył „Czeska obec dielnicka“ i „Ustrzedni szkola dielnicka“. W 1901 obrany był posłem do parlamentu wiedeńskiego, powtórnie 1907, nadto 1908 na sejm czeski. Często zabierał głos w parlamencie i ostro występował przeciwko rządowi w delegacjach wspólnych.

Klose Fryderyk, kompozytor niemiecki, * 1862 w Karlsruhe, od 1907 r. prof. Monachijskiej ak. muzycznej. Napisał szereg utworów na orkiestrę, („Das Leben ein Traum“, dramatyczna symfonja „Ilsebin“) oraz chóry, organy etc.

ks. Kloske.

Kloske, biskup - sufragan gnieźnieński, * 1842 na Górnym Szląsku. Pochodzi z ludu wiejskiego, studja teologiczne odbywał w Wrocławiu i Pradze. Był kapelanem u hr. Mycielskich w Smogorzewie, następnie sekretarzem proboszcza u św. Jadwigi w Berlinie, oraz tamże wikarjuszem przy kościele św. Michała i katechetą. Wkrótce potym jako proboszcz w Jaksicach, został kanonikiem metropolitalnym gnieźnieńskim i regensem seminarjum gnieźnieńskiego, pełniąc następnie w Gnieźnie obowiązki oficjała i kaznodziei katedralnego. W 1910 powołany przez stolicę Apostolską na sufraganję gnieźnieńską.

Klostermann Karol, pisarz czeski, ogłosił nadto: „Kam spieji dieti“, powieść (1901); „Biły Samun“ powieść (1903); „Svetak z Podlesi“ (1908); „Poszumavske rhapsodie“ (1908); „Urvane listy“ (1908).

Klotz (Kloz), nazwisko niemieckich fabrykantów skrzypiec w XVII wieku w Mittenwaldzie nad Izarą. Najsłynniejszemi z **K.** są: Mateusz oraz Jerzy i Sebastjan. Józef Tomasz **K.** zmarł w końcu XVIII-go wieku.

Klucki Ludwik, lekarz, przyłożył się wiele w 1848 r. do rozbudzenia Polaków w Księstwie Cieszyńskim.

Kluczbork (zgiermanizowane na Kreuzburg), miasto powiatowe na Szląsku pruskim w regiencji Opolskiej, liczył w 1905: 10,919 m., w tym 6,445 protestantów, 4,474 katolików, 297 żydów. W powiecie w 1905: 31·7% katolików, 67·3% protestantów, 1·0% innych. Podług spisu powszechnego 1900 na 48,242 m. było Polaków 61·1%, dwujęzycznych 2·9%.

Kluczewski Bazyli, historyk rosyjski, profesor uniw. moskiewskiego, członek Akademji petersburskiej od 1901. Ogłosił między innemi: „Proischożdenie krepostnago prawa“, „Sostaw predstawitelstwa na ziemskich soborach drewniej Rusi“; „Starania inostrancew w Moskowskom gosudarstwie“ i znakomitą „Historję Rosji“.

Kluczycki Franciszek, historyk i wydawca, † 1904 w Krzeszowicach.

Klukowski Feliks, ludowiec, kochany przez włościan, w siermiędze pieszo przebiegał po Litwie i czynną prowadził agitację wśród ludu wiejskiego w latach 1861 i 1862.

Klukowski Ignacy, uczeń uniwersytetu wileńskiego, wziął udział w powstaniu 1831 r. W książce, wydanej przez Feliksa Wrotnowskiego p. t. „Powstanie na Litwie i Rusi“ znajdują się jego wspomnienia. W Paryżu jako robotnik zarabiał sobie na życie pracą ręczną i był przez robotników szanowany i kochany. Przez czas pewien należał do towiańczyków, lecz nie mogąc się pogodzić z ich rezygnacją polityczną, wystąpił z ich koła.

Klunzinger Karol Benjamin, (nie Klunziger, jak w gł. dz.), zoolog i podróżnik, W 1900 ustąpił ze stanowiska profesora. Wydał nadto: „Bodenseefische, deren Pflege und Fang“.

Kładzko (zgiermanizowane na Glatz), miasto powiatowe na Szląsku pruskim w regiencji Lignickiej, liczyło w 1905: 16052 m., w tym 12,757 katolików, 3,119 protestantów, 176 żydów. W powiecie (1900) na 60819 m. było Polaków 1·3%, dwujęzycznych 0·4%.

Kłajpeda (niemieckie Memel), miasto okręgowe w Prusach wschodnich w regiencji Królewieckiej, liczyło w 1905: 20685 m., w tym 18·895 protestantów, 939 katolików, 855 żydów,

Kłobukowski Antoni, dyplomata i mąż stanu francuski, * 1855 w Auxerre, z ojca oficera polskiego i matki Francuzki. Po skończeniu prawa w 1875, rozpoczął służbę w administracji departamentalnej. Był szefem gabinetu w prefekturze Deux-Sévres (1877), Aube, (1879), Loary (1880). W 1882 udał się do Kochinchiny z Thomsonem, swoim byłym szefem, a obecnie gubernatorem w charakterze szefa gabinetu. Po powrocie do Francji 1885 mianowany konsulem, r. n. udał się znów do Indo-Chin z Pawłem Bertem, a sam po tegoż nominacji na rezydenta gieneralnego Annamu i Tonkinu zarządzał jego gabinetem. W 1887 powołany był na sekretarza gieneralnego w gieneral. gubernatorstwie w Indo-Chinach. W 1889 mianowany konsulem w Yokohamie, 1894 konsulem gieneralnym tamże, 1896—1900 w Kalkucie; w 1901 był pełnomocnikiem Francji w Bangkoku, gdzie wiele zdziałał dla uregulowania stosunków z Sjamem; 1903 w Limie, 1906 w Kairze. W 1907 wysłany do Etjopji, zapewnił Francji kolej z Djibouti do Addis - Ababa, co pociągnęło za sobą umowę z Anglją i Włochami w 1906 r. W 1908 został mianowany gieneralnym gubernatorem Indo - Chin; **K.** zalicza się do najzdolniejszych administratorów i dyplomatów kolonjalnych.

Kłobukowski Stanisław.

Kłobukowski Stanisław, napisał nadto: „Wycieczka do Parany“ (1909).

Kłodzkie góry, część Sudetów na Szląsku, w dawnym hrabstwie Kłodzkim. Szczyt ich najwyższy, Pradziad, 1600 m.

Kmet' Andrzej, działacz i pisarz słowacki. * 1841 r. w Bzenicy, † 1908 w Turcz. św. Marcinie. Był księdzem od 1865, 1906 z powodu choroby usunął się z probostwa w Prenczowie. Pisywał do czasopism słowackich *Cirill a Metod i Vojtech* w sprawach narodowych i gospodarczych.

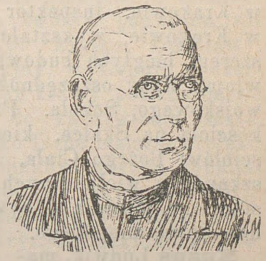

Kmet' Andrzej.

Wydał kilka książek dla rolników, organizował towarzystwa wśród Słowaków. Główną jednak zasługą **K.** jest założenie 1895 „Tow. muzealnego słowackiego“; do muzeum trzecią część zbiorów sam zakupił i całe życie gromadził dla niego zbiory; napisał kilka rozpraw etnograficznych.

Kmietowicz Józef Leopold, ksiądz wikary w Chochołowie, z organistą Janem Kantym Andruszkiewiczem, byłym żołnierzem z 1831 roku, na czele uzbrojonych chłopów w lutym 1846 r., prowadził partyzantkę na Podhalu. Ujętego do niewoli **K.** więziono w Kufsteinie w zupełnym odosobnieniu.

Knackfuss Herman Wilhelm, malarz i pisarz niemiecki, * 1848 koło Siegburga, kształcił się w Akademji düsseldorwskiej. W 1880 został profesorem Szkoły przemysłowej i artystycznej w Kasselu. Wykonał dwa wielkie freski na dworcu strasburskim; „Bitwa pod Turynem“ (1882),

fresk, w sali marszałkowskiej arsenału berlińskiego; „Rudolf Habsburg przyjmuje delegację, donoszącą o obiorze go na cesarza“ (1893); fresk w zamku berlińskim. Ogłosił nadto szereg monografji artystycznych i naukowych, mających na względzie udoskonalenie ilustracji.

Knapiński Władysław, ksiądz, dr. teologji, profesor uniw. Jagiellońskiego (ob.), * 1838, † 1910 w Warszawie; ogłosił nadto: „Andrzej Frycz Modrzewski jako teolog (1884); „Kto jest autorem dziełka o naśladowaniu Chrystusa“ (1883); „Ofir, złotodajna kraina biblijna“ (1887); „Sprawa o Kle w Ostrogu na Wołyniu (Lwów 1892); „Teorja Hummelauera o formacji Pentateuchu“ (Warszawa 1905).

Knapp Fryderyk Ludwik, technolog niemiecki, † 1904.

Knapp Jerzy Fryderyk, ekonomista i statystyk niemiecki, napisał nadto: „Die Bauernbefreiung und der Ursprung der Landarbeiter in den ältern Theilen Preussens“; „Die Landarbeiter in Knechtschaft und Freiheit“ (1891); „Grundherrschaft und Rittergut“ (1897); ze spuścizny po A. Heldzie wydał: „Zwei Bücher zur socialen Geschichte Euglands“.

Knaus Karol, architekt polski, * 1847, † 1904 w Krakowie. Inspektor budownictwa miejskiego w Krakowie, wykształcił w swym biurze całe szeregi biegłych budowniczych. Kierował budowlami: Kasy oszczędności m. Krakowa, Kasyna wojskowego, Sokoła. Przeprowadził restaurację kościoła na Skałce, kierował odnowieniem kościołów: Bożego Ciała, Św. Katarzyny, Franciszkanów i wielu innych zabytków, których restauracja musiała odbywać się pod dozorem budownicwa miejskiego.

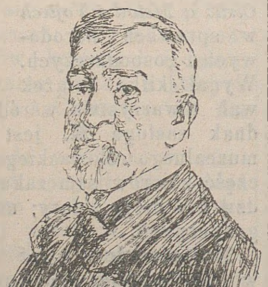
Knaus Ludwik.

Knaus Ludwik, malarz niemiecki, † 1910. Do najpopularniejszych prac **K.**, obok wzmiankowanej w gł. dziele „Bachantki“, należy też „Za kulisami“ (1880).

Knebel Walter, gieograf i gieolog niemiecki, * 1880 w Jaworzu na Szląsku, † 1907 r., utonąwszy na Islandji podczas badań naukowych. Studja odbywał w Monachjum. Zajmował się studjami nad krasem istryjskim, jurą francuską, taunem, eiflem. W 1905 zwiedził Islandję, 1906 wyspy Kanaryjskie, w 1907 poraz drugi udał się do Islandji, tym razem bezpowrotnie. Napisał: „Beiträge zur Kenntnis der Überschiebungen am Vulkanischen Ries zu Nördlingen“ (1902); „Studien über die vulkanischen Phänomene im Nördlinger Ries“, (1904); „Höhlenkunde mit Berücksichtigung der Karstphänomene“ (1906); „Vulkanismus“ (1907).

Kniaźnin Franciszek Djonizy.

Kniaźnin Franciszek Djonizy, ob. art. w gł. dziele.

Kniaże jezioro, największe z licznych błotnistych jezior na Polesiu, 64 wiorst kw., p. w. Mozyrskim, gub. Mińskie.

Kniese Juliusz, muzyk niemiecki * 1848 w Roda, † 1905 w Dreznie. Był dyrygientem różnych tow. muz. w Głogowie, Frankfurcie n/M., następnie miejskim dyrektorem muzeum w Akwizgranie, od 1882 nauczycielem chórów w Bayreuth; słynął jako znakomity znawca Wagnera. Napisał szereg utworów do śpiewu i na fortepjan.

Knight Edward Fryderyk, dziennikarz i pisarz angielski, * 1852 r., podróżował po Ameryce, Azji, Afryce, był korespondentem wojennym *Timesa* z Madagaskaru 1895, w Sudanie 1896 i 1897—98, Grecji 1897, Kuby 1898, Hiszpanji 1899, południowej Afryki 1898—1900. Ważniejsze z jego prac: „Albania and Montenegro“; „Madagaskar in War Time“; „Rhodesia to-day“; Lettres, from the Sudan“; „a Desperate Voyage“; „Small Boat Saillin“; „With the Royal Tour“ i t. d.

Knighton William, pisarz angielski, * 1834 w Dublinie, † 1900 r. tamże. Studja odbywał w Glasgowie, w młodości wyjechał na Cejlon, gdzie został dyrektorem Szkoły normalnej w Colombo, stąd powołany był na profesora do Kalkuty, 1860 r. został komisarzem w królestwie Oudh. Ogłosił: „Historję Ceylonu“; „Forest Life in Ceylon“ (1854); „the Private Life of an Eastern Queen“ (1864); „Struggles for Life“ (1856), najważniejsza praca; „Early Roman history“; „Cleon the Democrat“; „the Philosophy of Epicurus and modern Agnoticum“ i t. d. **K.** był wiceprezesem literackiego i artystycznego Tow. międzynarodowego i Tow. literackiego w Londynie (1887).

Knights of Labor, rycerze pracy, związek robotników w Ameryce Północnej z tendencją socjalistyczną; założony w 1869.

Knipowicz Mikołaj, zoolog rosyjski, * 1862, starszy zoolog muzeum Ak. nauk. Badania jego dotyczą fauny północnych wybrzeży Rosji europejskiej i przemysłu morskiego. W 1898—1901 kierował wyprawą do brzegów Murmanu. W 1901 został delegatem Rosji w Kom. międzynar. dla badań morskich.

Knittl Karol, muzyk czeski * 1853 w Polnej, † 1907 w Pradze, 1897—1901 dyrygient słynnego Tow. śpiewaczego „Hlahol“, następnie profe-

sor organów i harmonji, wreszcie dyrektor konserwatorjum w Pradze. **K.** był członkiem czeskiej akademji umiej. i autorem wielu rozpraw z dziedziny teorji muzyki oraz utworów na chóry i instrumenta.

Knobloch Alfred, polityk niemiecki * 1859. Studjował prawo, urzędował jakiś czas w administracji poznańskiej. W 1899 był nadburmistrzem Bydgoszczy, jako członek Izby panów należał do licznych komisji. W 1909 został dyrektorem Związku Hanzy.

Knoop Gerard, beletrysta niemiecki * 1861 w Bremie. Z zawodu technik, był na posadzie w Rosji od 1885. Jego korespondencje i zarysy drukowały pisma rosyjskie. Powieści i nowele pisał też w Rosji, ale motywy czerpał z życia niemieckiego; ważniejsze z nich: „Die Karburg“ (1897); „Die Decadenten“ (1898); „Die erlösende Wahrheit“ (1899); „Das Element“ (1901); „Die Pilgerschait Sebalds Soeker's“ (1903), ostatni utwór uchodzi za najlepszy.

Knorr Ernest Wilhelm, admirał niemiecki, przygotował plan przebudowy marynarki niemieckiej, mianowany admirałem 1895 po czterech latach usunął się ze służby czynnej.

Knorr Ludwik, chemik niemiecki, * 1859 r. w Monachjum; studjował tamże, w Heidelbergu, Erlangenie. W 1889 został profesorem w Jenie i Fryburgu, w 1910 w Würzburgu. Prace jego dotyczą syntez z estrem acetooctowym, pochodnych chinolinu i pyrrolu, badań nad estrem kwasu dwuacetobursztynowego, budowy morfiny. Wykrył i zbadał pyrazole, między innemi antypirynę (1889).

Knotz Alfred, polityk austrjacki † 1906.

Knox Filander Chase, polityk amerykański, * 1853 w Brownsville w Pensylwanji. Był jednym z głównych obrońców trustów, przyjacielem. J. P. Morgana, 1901—05 był naczelnikiem depart. sprawiedliwości i gien. prokuratorem Stanów; poczym z Pensylwanji wybrany został do Senatu. W 1909 stanął jako sekretarz stanu na czele gabinetu i objął kierownictwo polityki zagranicznej.

Knudsen Gunnar, polityk norweski * 1848 w Tromö, studja odbywał w Chrystjanji i Gotenburgu, od 1869, zajęty był jako inżynier okrętowy, fabrykant, kupiec. Obrany ponownie do Storthingu 1892 należał do radykalnych gabinetów Steena i Blehra, z początku w wydziale Rady państwa, następnie jako minister rolnictwa i finansów. Ponownie mianowany ministrem finansów 1905, w jesieni t. r. ustąpił, ponieważ po rewolucji 7 czerwca przeciwny był utworzeniu monarchji norweskiej, od 1906 był wiceprezesem Storthingu i wodzem opozycji. W 1908 powołany był do sformowania nowego gabinetu, objął w nim tekę ministra finansów, 1910 r. (27 stycznia) ustąpił.

Koaguliny, syn. Precypityny.

Koalicja, ob. związków prawo.

Kobalt (Co), pierwiastek metaliczny z ósmej grupy układu naturalnego, barwy srebrno-białej z odcieniem czerwonawym, silnie błyszczy (ob.); ciężar atomowy 58·97, c. właściwy 8·9; w stanie rodzimym jako metal występuje w meteorytach, analiza widmowa wykryła obecność Co na słońcu, w niewielkich ilościach spotyka się w surowcu żelaza; zwykle znajduje się tam, gdzie i nikiel, a otrzymuje się głównie z rud arsenowych, jak: smaltynu, $CoAs_2$ i kobaltynu, CoAsS. **K.** wytopiony w zwykłych warunkach odznacza się dziurkowatością, krystalicznością, nie można go ani walcować, ani kuć, dopiero po ostrożnym przetopieniu z dodatkiem 0·12% magnezu staje się kowalnym; otrzymywanie kowalnego Co datuje się od 1879—1880. Tlenki znane są trzy: kobaltawokobaltowy Co_3O_4, kobaltowy Co_2O_3 i kobaltawy CoO. Od tlenku kobaltowego pochodzą sole kobaltu najgłówniejsze. Roztwory soli kobaltawych są czerwone, taka jest barwa jonu kobaltawego; sole stężone lub ogrzane, gdy jonizacja zmniejsza się, stają się niebieskiemi. Siarczan kobaltawy, $CoSO_4 7H_2O$, równopostaciowy z $FeSO_4 7H_2O$, krystalizuje się w ciemnoczerwonych słupach jednoskośnych, z siarczanami metali alkalicznych tworzy podwójne sole, np. $K_2SO_4 CoSO_4, 6H_2O$. Azotan kobaltawy, $Co(NO_3)_2 6H_2O$, higroskopijny, występuje w czerwonych słupach. Krzemian k-awy posiada barwę niebieską i używa się do zabarwiania szkła, drobno zmielony służy jako farba malarska (błękit kobaltowy). Z innych związków szeregu kobaltawego wymienić należy wodzian k-awy, $CO(OH)_2$. Siarczek k-awy CoS, występuje w stanie rodzimym jako minerał sycpooryt. Związki kobaltowe: tlenek, wodzian ob. wyżej; sole k-owe odznaczają się nietrwałością, najtrwalsza z nich, octan k-owy rozkłada się przy ogrzewaniu i podczas parowania roztworu, wszystkie przechodzą łatwo w sole k-awe. **K.** posiada zdolność tworzenia jonów złożonych, szczególniej trwałych z cjanem, na wzór żelazo- i żelazicjanków potasu znane są kobaltocjanek $K_4Co(CN)_6$ i kobalticjanek, $K_3Co(CN)_6$, krystalizujący się w bezbarwnych słupach rombowych. Osobliwy rodzaj jonu złożonego występuje w azotynie potasowo-kobaltowym $K_3Co(NO_2)_6 nH_2O$. Azotyn potasowo-kobaltowy wiąże się z całym szeregiem związków kobaltoamonjakalnych o wzorze: $[Co(NO_2)_5 . NH_3]$ K_2 (związek nieznany); $[Co(NO_2)_4(NH_3)_2]$ K, czteroazotynodwuaminokobaltryt potasu; $Co(NO_2)_3(NH_3)_3$ trójnitroaminokobalt; $[CO(NO_2)_2(NH_3)_4]$ Cl, dwunitroczteroaminochlorek kobaltowy; $[Co(NO_2)_2(NH_3)_5]$ Cl_2, nitropięcioaminochlorek; $[Co(NH_3)_6]$ Cl_3 sześcioaminochlorek kobaltowy; badania nad budową tych związków doprowadziły Wernera do nowej teorji wartościowości (ob.). Produkcja ogólna **K.** wynosi 6,900 tonn rudy, z tego na Europę przypa-

da 3,100 t. **K.** metalicznego otrzymano w Europie 10 15 tonn. Do wykrywania **K.** w roztworach podał doskonałą reakcję Vogel.

Kobaltowa żółcień (indyjska, sól Fischera) jest azotynem potasowo-kobaltowym (ob. kobalt); używa się do malowania na szkle, porcelanie, przy analizie chemicznej dla oddzielenia kobaltu od niklu.

Kobelit, minerał z gromady lamprytów rzędu siarkosoli. Skład chemiczny $Pb_2 (Bi, Sb)_2 S_5$.

Kobiecy ruch w Polsce datuje się od Hoffmanowej. W piątym 10-leciu XIX w. występują entuzjastki z Żmichowską na czele, w siódmym, ogólny ruch umysłowy zwraca się i do kwestji kobiecej (Edward Prądzyński „O prawach kobiety"). Wkrótce potym działalność Orzeszkowej (powieść Marta) pcha całe zastępy kobiet do pracy zawodowej. Po roku 80-ym Świętochowski, Chmielowski, Prus, Wiślicki podnoszą hasła wyzwolenia kobiety, przedewszystkim jej prawo do nauki. Z żądaniem pełnego równouprawnienia politycznego, ekonomicznego, społecznego występuje pierwsza w Królestwie Paulina Reinschmidt-Kuczalska (ob. II supl); następnie M. Szeliga, Orzeszkowa, Marrénowa. W ostatnim dziesięcioleciu ruch kobiecy poczynił w Polsce znaczne postępy. Dotyczy to szczególniej Królestwa Polskiego i Galicji. W tym czasie zjawiają się pierwsze organizacje, które stawiają sobie wyraźnie za cel wywalczenie równouprawnienia kobiet. Walny przegląd sił kobiecych jak również postulatów ruchu kobiecego i osiągniętych przezeń rezultatów dokonany został w Warszawie w 1907 r. na zjeździe kobiet im. El. Orzeszkowej. Zjazd w rezolucjach swoich domagał się między innemi: praw wyborczych dla kobiet do samorządu miejskiego i ziemskiego, zniesienia paragrafów kod. cyw. krępujących wolność kobiet, szerzenia zasad współdzielczości i tworzenia kooperatyw, dążenia do reformy szkolnictwa z uwzględnieniem koedukacji. W kierunku wskazanym przez zjazd rozwijają się organizacje ruchu kobiecego, jak: „Polskie stow. Równoupr. Kobiet", powstałe w 1905 r. a zorganizowane przez członków „Koła Pracy Kobiet", z czterema oddziałami prowincjonalnemi (Kalisz, Pabjanice, Suwałki, Humań), Sekcja dla spraw kobiecych przy Tow. Kultury Polskiej, utworzona w roku 1900, Związek równouprawnienia kobiet polskich, utworzony w 1906 r. z 215 członkami w Warszawie i 375 w ośmiu oddziałach prowincjonalnych. W odróżnieniu od „Stowarzyszenia", które więcej akcentuje stronę ekonomiczną ruchu kobiecego „Związek" kładzie nacisk na stronę etyczną i pragnie wyzwolenia świadomości samych kobiet. Panie: Kuczalska-R. i Bojanowska wydają miesięcznik *Ster*, poświęcony sprawom kobiecym, prowadzony w duchu Związku. Prócz tych trzech instytucji dążących wyraźnie do równouprawnienia kobiet, rozwija się cały szereg instytucji powstałych bądź na gruncie zawodowym, bądź wyznaniowym. Do takich zalicza się: Koło Ziemianek, Związek katolicki, Związek kobiet polskich pracujących w handlu, przemyśle i biurowości, Stowarzyszenie kobiet pracujących umysłowo, Stowarzyszenie pracownic igły, Dźwignia i inne. Na kresach i na Litwie prócz oddziałów Związku i Stowarzyszenia znajdowało się Stowarzyszenie wzajemnej pomocy nauczycielek w Wilnie i Koło równouprawnienia kobiet na Litwie i B. Rusi. W Moskwie Związek kobiet polskich urządza odczyty, wieczornice, prowadzi czytelnię robotniczą. W *Poznańskim* ruch kobiecy rozwija się głównie w instytucjach należących do Zjednoczenia towarzystw kobiecych, mającego siedzibę w Poznaniu. Należą do niego tow: Warta, Promień, Czytelnia dla kobiet, Stow. personalu żeńskiego w handlu i przemyśle. Dążą one do spółdziałania w obronie narodowej i do samokształcenia. Grupa stowarzyszeń należących do Związku katolickich kobiet pracujących nie wysuwa wyraźnie haseł równouprawnienia, natomiast organizuje kasy chorych, posagowe, pośmiertne, urządzano szereg wieców narodowych. Na polu ekonomicznem poznanianki krzątają się żywo; organizują one kursa zawodowe, Stow. personalu żeńskiego urządza w Poznaniu doroczną wystawę pracy kobiet. W *Galicji* dzięki swobodniejszym warunkom politycznym ruch kobiecy skierowuje się na tory polityczne. W Krakowie żywioły postępowe grupowała oddawna Czytelnia dla kobiet. Prócz tego istnieją od 1908: Krakowskie tow. równoupr. kobiet, Tow. pomocy naukowej dla polek im. Kraszewskiego, Związek niewiast katolickich. We Lwowie na czele instytucji kobiecych mających na celu równouprawnienie, stoi Czytelnia dla kobiet. Przewodnicząca Czytelni St. Wechsierowa jest nestorką ruchu kobiecego w Polsce, od 1905 zebrała ona 12,000 podpisów na petycję w sprawie reformy wyborczej. Na jesieni 1908 połączone stowarzyszenia: Opieka dla kobiet, Kom. równouprawnienia, Komitet postępowych kobiet polskich, Stowarzyszenie kobiet narodowych i katolickich wysłały znów petycję do sejmu. W czasie kampanji wyborczej 1908 roku prowadzono ożywioną agitację na rzecz praw wyborczych kobiet. Akcję tę poparło stronnictwo ludowe. Prócz tego rozwija się we Lwowie Tow. równouprawnienia kobiet, Tow. opieki nad sługami i robotnicami. Galicja posiada 5 gimnazjów żeńskich: 2 w Krakowie, 2 we Lwowie i 1 w Przemyślu. W Królestwie ruch kobiecy zainteresował szerszy ogół w latach 1905 — 07. Idea równouprawnienia przenika coraz bardziej do wychowania. Wszystkie pensje zmieniły kurs z 6 klas na 7. Wprowadzono wykłady prawa i ekonomji. Naukę dziewcząt traktuje się coraz poważniej. W Warszawie wyższe wykształcenie pobierają

kobiety w Tow. kursów naukowych (²/₃ ogółu słuchaczy) i na Wyższych kursach handlowych, w Szkole Sztuk Pięknych, Instytucie muzycznym. Wyższe kursa pedagogiczne, 10 szkół i kursów handlowych dają wykształcenie fachowe. Prócz tego istnieje cały szereg szkół artystycznych, artystyczno-rzemieślniczych. Szkoły dentystyczne, pielęgniarstwa, szkoły dla nauczycielelek ludowych, dla freblanek, około 50 szkół kroju i szycia wydają rok rocznie kontyngens kobiet przysposobionych do pracy fachowej. To też praca kobiet spotyka się na każdym kroku. W fabrykach okręgu fabr. warszawskiego liczba kobiet wzrosła do 18,000 w 1910 r. Por. B. Chlebowski „Udział kobiet w życiu duchowem społ. naszego“ (w wyd. *Upominek)*; Edw. Prądzyński „O prawach kobiety“ (1873); Orzeszkowa „O kobiecie“ P. Kuczalska-Reinschmidt „Z historji ruchu kobiecego“ (w ks. „Głos kobiet w kwestji kobiecej“ (Kraków, 1903); „Kobieta współczesna“ (wyd. *Bluszczu*, 1907). J. Oksza „Historja rozwoju ruchu kobiecego“; E. Chwalewik „Ekonomiczne czynniki ruchu kobiecego“ (Warsz., 1908); S. Koszutski „Kobieta a polityka“ (Warsz., 1908); T. Męczkowska „Ruch kobiecy“; A. Szycówna „Kobieta w pedagogice“; L. Koszutska „Herezje w ruchu kobiecym“; C. Walewska „Ruch kobiecy w Polsce“ (1909); „Sprawozdanie ze Zjazdu im. Orzeszkowej“ *(Nowe Słowo* № 14 i 15 oraz *Bluszcz* 1907).

Kobilanska Olga, pisarka rusińska, * 1865. Działalność literacką rozpoczęła od noweli „Ljudina“ w lwowskim czasopiśmie *Zorja*. Później wydała szereg powieści i nowel, z których ważniejsze: „Cariwna“ (1895); „Bitwa“ (1896); „Niekulturna“ (1897); „Valse melancolique“ (1898) i t. d. Należy do wybitniejszych pisarek rusińskich.

Koblencja, miasto, w 1905, miało 53,897 m. w tym 41,426 katolików, 11,691 protestantów i 638 Żydów.

Koblic Andrzej (pseud. *Louis Arleth)*, poeta i pisarz czeski, * 1876 w Pradze. Praktykował w handlu, uczył się jako samouk. Napisał kilka zbiorów poezji i prozy: „Poesie“ (1897). „Z dum barda“ (1897); „Kniha Osamieleho“ (1901); „Pisnie Miriaminy“ (1902); „Zpoved' Samarita o Lazarze“; „Vyvoleni hladu a sztesti“; „Zbabielost Idara“, powieść; „Dziedictvi z Vidnie“, dramat i t. d.

Kobryń, miasto powiatowe gub. Grodzieńskiej, liczył w 1907: 9,890 m. Powiat **K.** miał 184,453 m., w tym podług spisu powszechnego: 79·7% Rusinów, 13·7% Żydów; 3·1% Wielkorosjan, 2·2% Polaków, 0·8% Białorusinów 0·1% Niemców, 0·4% innych; 83·3% prawosławnych; 13·7% żydów, 2·8% katolików (w tym katolików Białorusinów (0·6%) 0·1% protestantów; 0·1% innych. W powiecie **K.** własność ziemska, będąca w posiadaniu Polaków, wynosiła w 1905 33·2% całego obszaru większej własności ziemskiej, a 17·6% całego obszaru powiatu.

Kobyłecki, ksiądz, dr. teologji, redaktor *Przeglądu Powszechnego*, ogłosił między innemi: „Metafizyka w psychologji“, „O przyczynowości jako powszechnym prawie doświadczalnym“, „Postulaty psychologji doświadczalnej“ (Kraków, 1906).

Kocelowy kwas, $C_{20}H_{22}O_7$, p. t. 178°, otrzymano go z pewnej kladonji *(Cladonia coccifera)*.

Koch Robert, bakterjolog niemiecki, † 1910 w Baden-Baden.

Koch Ryszard, mąż stanu i ekonomista niemiecki, * 1834 w Kottbus, † 1910 w Charlottenburgu. Był sędzią w Gdańsku i Berlinie. Prace z zakresu prawa handlowego utorowały mu drogę do Banku pruskiego. Kiedy bank ten w r. 1890 przekształcono na Bank cesarstwa, **K.** wszedł do rady zarządzającej. Otrzymał doktorat *honoris causa* uniwersytetu w Heidelbergu i Strasburgu, zasiadał w Izbie panów. Ogłosił szereg rozpraw z zakresu bankowości oddzielnie, prócz tego często zabierał głos w czasopismach ekonomicznych.

Koch Simon, pisarz duński, * 1871 w Frederiksbergu, 1895 złożył egzaminy prawnicze, 1893 założył pismo młodej gieneracji pisarzy *Taarnet*. Ważniejsze z jego powieści spółczesnych: „Haabet og den haablöse“ (1901); „Ung Krigsman“ (1903); „Likkenid“ (1905); „Digteren“ (1907); „April“ (1907).

Koch Grünberg Teodor, etnolog i podróżnik niemiecki, * 1872. Studja odbywał w Giessen i Tubindze. Uczestniczył w wyprawie Xingu H. Meyera 1898 — 1900, podróżował 1903 — 05 po krainie Rio-Negso, Rio-Apaporis i Yapurze. Ogłosił: „Anfänge der Kunst im Urwald. Indianerhandzeichnungen“ (1906); „Indianertypen aus dem Amazonagebiet“ (1906 — 10); „Südamerikanische Felszeichnungen“ (1907); „Zwei Jahre unter den Indianern. Reise in Nordwest-Brasilien 1903—05“ (1908—10, 2 tomy).

Kochanowski Jan Karol Korwin, historyk polski, * 1869 w Rożenku, pow. Opoczyńskiego. Gimnazjum skończył w Piotrkowie, uniwersytet w Krakowie, poczym dalsze studja odbywał we Wrocławiu (1882—1884) i Rzymie (1893). W 1895 osiadł w Warszawie, 1900 r. został członkiem „Kasy im. Mianowskiego“, 1901 współredaktorem „Wielkiej Encyklopedji“, jest redaktorem *Książki*. Prace swe

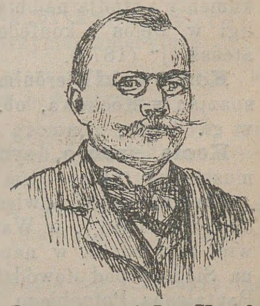

Kochanowski Jan Karol.

umieszczał w *Bibljotece Warszawskiej*, *Kwartalniku his.*, „Poradniku dla samouków“ i innych. Oddzielnie ogłosił: „Kilka słów w sprawie teorji historyczno-heraldycznej dr. F. Piekosińskiego“ (Kraków, 1890); „Kazimierz Wielki“ (t. 1899 — 1900); „Witold, w. ks. litewski“ (Lwów, 1900); „Dzieje Akademji Zamojskiej“ (Kraków, 1899 — 1900); „Początki walki słow.-niem. nad Bałtykiem“ (Warszawa, 1901); „Księgi sądowe brzesko-kujawskie“ (jako t. VII „Tek Pawińskiego“, Warszawa, 1903, z przedmową); „Szkice i drobiazgi historyczne“ (t., 1904, serja I; 1908, ser. II); „Echa prawieku“ (t., 1910).

Kochanowski Lucjan, akwaforcista i rysownik polski, * 1870 r. w Warszawie. Wystawiał rysunki, akwaforty, gwasze i pastele, które zapowiadały wybitnego artystę. Od r. 1899 **K.** przestał wystawiać.

Kochański Paweł, skrzypek polski, * 1886 w Orle; uczeń E. Młynarskiego, następnie Thomsona; był przez parę lat członkiem pierwszej orkiestry Filharmonji warszaw., następnie przez trzy lata (do r. 1911) profesorem warszawskiego konserwatorjum. Koncertuje od kilku lat z wielkim powodzeniem w stolicach Europy.

Kochański Wacław, skrzypek polski, * 1882, jest profesorem Instytutu muzycznego we Lwowie. Koncertował z powodzeniem w miastach Królestwa i Galicji oraz w Niemczech (w Lipsku razem z Melcerem).

Kocher Emil Teodor, chirurg niemiecki, w 1909 otrzymał nagrodę Nobla w dziale medycyny. Napisał nadto: „Beiträge zur Kenntnis einiger praktisch wichtigen Frakturformen“ (1896); „Die Verletzungen der Wirbelsäule“ (1896); „Hirnerschütterung, Hirndruck etc.“ (1901). Z de Quervain'em i in. wydał: „Encyklopedie der Chirurgie“ (1901—03, 2 t.).

Kochler Ulryk, archeolog niemiecki, * 1838 w Klein-Neuhausen. Należał do wyprawy pruskiej pod kierunkiem E. Curtiusa, która robiła poszukiwania w Olimpji, 1872 mianowany profesorem archeologji w Strasburgu, 1875 dyrektorem Instytutu w Atenach, który sam założył, 1886 profesorem w Berlinie. Ogłosił: t. II „Corpus inscriptionum atticarum“ (1877 — 88); „Dokumenty i studja nad historją ligi w Delos i konfederacji ateńskiej“ (1870).

Kochowski Hjeronim Wespazjan.

Kochowski Hjeronim Wespazjan z Kochowa, ob. art. w gł. dziele.

Kocie srebro, synonim muskowitu (ob.).

Kociszewski, powieszony 16 marca 1846 r. w Warszawie, brał udział w napadzie na Siedlce pod dowództwem Pantaleona Potockiego.

Kociubyńskyj Michał, wybitny nowelista rusiński, * 1864 w Winnicy. W 15-tym roku musiał zaopiekować się rodzicami, w 17-ym miał proces polityczny, w 1892 r. otrzymał posadę w Besarabji, później na Krymie, gdzie przebył 5 lat, poczym redagował czasopismo *Wołyń* w Zytomierzu, od 1898 zarządzał wydziałem statystycznym ziemstwa w Czernichowie. Prace swe zaczął ogłaszać od 1890 w czasopismach galicyjskich. Uwagę zwróciły szczególnie opowiadania życia multańskiego („Dlja zahaljnoho dobra“, „Po ljudskomu“). Śród pisarzy ruskich odznacza się największym artyzmem. W ostatnich czasach bądź ogłasza nowele psychologiczne z życia Rusinów rosyjskich („Śmich“; „Newidomyj“; „Persona grata“), bądź utwory w duchu modernistycznym, jak np., „Intermezzo“ (1909); zbiorowe wydanie dzieł (Lwów, 1905).

Kocowśkyj Włodzimierz, pisarz rusiński, * w Galicji. Ogłosił szereg prac literackich w czasopismach galicyjskich, oddzielnie wydał: „Żitje i znaczenie Mariana Szaszkiewicza“ (Lwów, 1886).

Koczalski Raul.

Koczalski Raul, fortepjanista i kompozytor polski, * 1885 w Warszawie; uczeń swego ojca, występował jako cudowne dziecko już w 7-ym roku życia i od tego czasu stale oddaje się karjerze wirtuozowskiej. Napisał opery: „Rymond“ (1902, Elberfeld); „Kara“ (1909, Mühlhausen) oraz szereg utworów fortepjanowych (Preludja); broszura o wykonywaniu utworów Chopina wyszła po niemiecku.

Koczyński Michał, prawnik polski (ob.), * 1821 w Leżajsku w Galicji, † 1903 w Krakowie.

Kodama, marszałek, margr., generał japoński, * 1852 na wyspie Hondo, † 1906 w Tokio. Wcześnie wstąpił do wojska i szybko awansował. Już jako major udał się do Niemiec na studja wojskowe. Po powrocie 1889 został generałem brygady, 1892 wice-ministrem wojny. Brał udział w wojnie chińskiej (1894—95), za odznaczenie się otrzymał tytuł baronа, 1896 został generałem dywizji, 1898 gubernatorem Formozy. Po powrocie do Tokio mianowany wice szefem sztabu generalnego, 1902 ministrem wojny. Piastując ten urząd czasowo, pełnił też obowiązki ministra spraw wewnętrznych i oświaty. Podczas wojny rosyjsko-japońskiej **K.** mianowany był szefem sztabu generalnego armji mandżurskiej, a w czerwcu 1904 marszałkiem, po wojnie 1905 otrzymał tytuł margrabiego. W 1906 powołany na naczelnika sztabu generalnego

armji japońskiej; piastował go zaledwie dwa miesiące, kiedy umarł.

Kodisowa Józefa z Krzyżanowskich, filozofka, * 1865 w gub. Mińskiej. Studja filozoficzne odbywała w Gienewie (1887) i Zurychu (1888 — 1892), przez lat kilka przebywała w Stanach Zjednoczonych, obecnie mieszka na Litwie. Ogłosiła: „Zur Analyse des Apperceptionsbegriffes“ (1892, rozprawa doktorska); „Die Anwendung des Functionsbegriffes auf die Beschreibung der Erfahrung“ („Vierteljahr. für wiss. Phil.“ 1894); „der Empfindungsbegriff“ (t., 1897); „Some remarks upon Apperception“ („Psychological Review“, 1894); „Richard Avenarius“ (tamże); „Einige empiro-kritische Bemerkungen über die neue Richtung der Gehirnphysiologie“ („Zeitsch. für die Psych.“, 1900) Z ważniejszych jej prac w języku polskim (wszystkie drukowane w *Przeg. filozoficznym*): „Zadania biologiczne psychologji“ (1898); Upadek materjalizmu w nauce“ (1899); „Energietyka“ (1900); „O możebności psychologicznego prawa czasu“ (1900); „Empirjokrytycyzm“ (1901, istnieje przekład ros.); „Rzeczywistość i jej naukowe pojęcie“ (1902). Oddzielnie wydała: „Studja filozoficzne. Wybór pism“ (Warszawa, 1903); „Kwestja rodziny“ (t., 1910). **K.** jest rzeczniczką kierunku empirjokrytycznego w filozofji.

Kodrigai (łac. *Quadriga* wóz czterokonny), letnisko koło Tarsu w starożytności, gdzie obecnie ciągną się ruiny świątyń, domów, grobowców, sarkofagów, na wschód od Bairamli (12 klm. na północ od Tarsu) do rzeki Kydnos. Nazwa pochodzi od znajdującego się tam łuku tryumfalnego Septimusa Sewera z kwadrygą.

Koebke Chrystjan Skjellerup, malarz i sztycher duński, * 1810 w Kopenhadze, † 1848 tamże. Kształcił się w mieście rodzinnym i we Włoszech. W l. 1845 — 1846 wykonał dekorac. freskowe w muzeum Torwaldsena. Z innych jego obrazów ważniejsze: „Stary majtek“ (galerja w Kopenhadze); „Poranek na Capri“ (1844, zamek Frederiksborg). Robił sztychy z lepszych prac własnych.

Koedukacja (ang.), wspólne kształcenie dziewcząt i chłopców w tych samych szkołach. **K.** najbardziej rozwinęła się w Stanach Zjednoczonych, gdzie obejmuje typy wszystkich szkół, od najniższych ludowych do uniwersytetów włącznie, i uchodzi za specjalną cechę szkolnictwa amerykańskiego. Według danych z 1904: 95·5% szkół średnich i wyższych stosuje **K.**, prywatnych szkół koedukacyjnych 43%. W Europie **K.** najbardziej przyjęła się w Skandynawji i Finlandji. W innych krajach Europy szkół koedukacyjnych jest niewiele, ale **K.** stała się jednym z punktów głównych ruchu kobiecego i ma wielu teoretycznych zwolenników. Natomiast w Ameryce w ostatnich czasach wiele odzywa się głosów przeciwko tradycyjnemu systemowi szkolnictwa, opartemu na **K.**, między innemi były prezydent Roosewelt, jest przeciwnikiem **K.**—Por.: „Coeducation in the schools and colleges of the United States“ (1904); Grundscheid „**K.** in den Vereinigten Staaten“ (1906); Meylan „la Coéducation des sexes“ (1904).

Koenig Fryderyk, architekt austrjacki, * 1842 w Gracu, studjował w Wiedniu, Düsseldorfie i Kolonji. Pod dyrekcją Schmidta zbudował nowy ratusz wiedeński; w 1882 został profesorem Szkoły dekoracyjnej w Gracu; liczne są jego prace dekoracyjne.

Kohenit, jeden ze składników meteorytów, jest właściwie węglikiem żelaza z zawartością 6% węgla $(Fe,Ni,Co)_3C$.

Koh-i-Kouadja, martwe miasto w Seistanie, starożytnej Drandżanji, na wyspie Naizar. Zostało obecnie zbadane przez oficera francuskiego H. de Bouillane de Lacoste. Były tam prawdopodobnie dwa miasta, z których późniejsze zbudowano na ruinach i z materjałów pierwszego. Pozostały jeszcze: wielka brama i wysokie mury, za któremi są łaźnie w stylu rzymskim, łuki trjumfalne; sam pałac zniszczony zupełnie, zachowany zaś dobrze cmentarz z sarkofagami i trzema kaplicami, prawdopodobnie z VII w. przed Chr. Miasto najpewniej istniało do XIII albo XIV w. i było jednym z największych w Persji. Zniszczone zostało niezawodnie przez Mongołów lub Ottomanów, mogły je też zniszczyć wody jeziora Hilmend, o czym sądzić pozwalają miejscowe legiendy.

Kohler Józef, prawnik niemiecki, ogłosił nadto: „Studien aus dem Strafrecht“ (1891 — 97); „Dantes heilige Reise“ (1901—02); „Aus Petrarcas Sonettenschatz“ (1903—04, 2 t.); „Vom Lebenspfad“, szkice (1902); „Das Eigenbild im Recht“ (1903); „Aus Kultur und Leben“, szkice (1904); „Geist des Christentums“ (1904); „Urk. Beiträge zur Gesch. des Zivilprozesses“ (1904); „Die Patentgesetze aller Völker“ (1905); „Urheberrecht an Schriftwerken und Verlagsrecht“ (1906).

Kohlfürst Ludwik, inżynier, wydał nadto: „Die selbstätige Zugdeckungseinrichtung auf Strassen-, Leicht- und Vollbahnen“ (1903).

Kohlrausch Fryderyk, fizyk niemiecki, † 1910 w Marburgu; w 1905 otrzymał emeryturę.

Kohol, substancja czarniawa, używana na Wschodzie do nacierania brwi i rzęs.

Kokcynit, minerał z gromady solowców, rzędu chlorków metali ciężkich, jest jodkiem rtęci, występuje w Meksyku; mało dotąd zbadany.

Kokimbit, minerał z gromady gipsowców, rzędu siarczanów, jest siarczanem żelazowym, $Fe_2(SO_4)_3+9H_2O$.

Kokosowy olej, wyrabia się zeń także tani produkt do przypraw, masło kokosowe (ob),

a mieszaninę kwasów tłuszczowych poddają estrowaniu i w ten sposób przyrządzają esencję do konjaku sztucznego.

Kokowcow Paweł, orjentalista rosyjski, * 1861, studja odbywał w uniwersytecie petersburskim, gdzie jest obecnie profesorem literatury hebrajskiej i syryjskiej. Z licznych jego prac ważniejsze: „Iz knigi i biesiedy upominanija Moisieja Ibn Ezry“ (1895); „Mozaika s jewrejskoj nadpisju, najdennaja w Kafr-Kennie“ (1902); „Nowyja aramejskija nadpisi iz Palmiry“ (1903); „Christiansko-sirijskija nadgrobnyja nadpisi iz Ałmałyka“ (1905) i t. d.

Kokowcow Włodzimierz, mąż stanu rosyjski (ob. I Suplement) * 1847, w marcu 1904 został mianowany ministrem finansów, t. r. odnowił traktat handlowy z Niemcami, zdobył kilka pożyczek zagranicznych w czasie krytycznym dla finansów Rosji, wprowadził szereg nowych podatków pośrednich (od zapałek, drożdży, gilz i t. d.) i opracowuje projekt podatku dochodowego; 1905 mianowany członkiem Rady państwa. Uchodził poprzednio za jednego z najbardziej reakcyjnych ministrów w gabinecie Stołypina, był przeciwnikiem konstytucjonalizmu, obecnie pogodził się z ciałami prawodawczemi i opozycja nawet w Dumie najżyczliwiej z całego gabinetu jest dlań usposobiona. Ogłosił: „Postuplenije obyknowiennych gosudarstwiennych dochodow za 5-letje 1887 — 91 w srawnieniji s smietnymi za toże wremja naznaczeniami“ (1893); „Sistiematiczeskij sbornik uzakonenij i rasporjażenij po tiuremnoj czasti“ (1894).

Kokowski W., napisał nadto: „Cwiczenia gramatyczne“ (1906); „Krótka etymologja“ (Warszawa, 1907, IV wyd.).

Koks. W Czechach zakłady przemysłowe w Cieplicach rozwinęły produkcję **K.** z węgla brunatnego. Wartość opałowa takiego **K.** dosięga 6,700—6,800 kalorji; spala się zupełnie bez dymu, nadaje się doskonale do instalacji na gazie ssącym; zużycie materjału opałowego w odniesieniu do koni parowych prawie się równa antracytowi angielskiemu, a wypada taniej i motory zanieczyszczają się bez porównania mniej. Obok **K.** otrzymuje się produkty uboczne, jak: smoła, olej węglowy, karbolineum, benzyna, amonjak, siarczan amonu i sadza.

Kolarić-Kiszur Rudolf, pisarz chorwacki, * 1882 w Zagrzebiu. Wyróżnił się swemi powieściami i dramatami. Ważniejsze z nich: dramaty, „Pred nocz“ (1906); „Kcer“ (1906); „Sin“; powieści: „Laż“ i tom poezji „Stihovi“.

Kolbe Tomasz, dowódca w Płockim w 1863 r., * 1828 w pow. Ostrołęckim, † 1863, ogromną miał wziętość u włościan; wędrował ze szkół do szkół, z Pułtuska do Warszawy, a następnie do Krakowa. W Paryżu zaprzyjaźnił się z Juljuszem Słowackim. Poległ w jednej z potyczek marcowych w lasach Ojżańskich między Ciechanowem i Płockiem.

Kolbuszowa, miasteczko w Galicji, posiada starostwo, sąd powiatowy, ruiny zamku, gorzelnię, liczyło w 1900 ludności 3,174, z przyległemi wsiami: **K.** Górną i Dolną 6,510. W okręgu sądowym **K.** na 47,348 m. było 99·4% Polaków, 0·4% Niemców; 92·6% katolików, 0·1% unitów, 7·3% żydów.

Koldewey Karol, podróżnik niemiecki, † 1908 w Hamburgu.

Koleje żelazne. Ogólna długość kolei żelaznych na całym świecie na początku 1910 r. wynosiła około 1,000,000 klm., z tego w Europie 320,000 klm. w Ameryce Płn. 420,000 klm. Ameryce Płd. i Środkowej — 57,000 klm. i Australji 29,000 klm. Pozostałe 110,000 klm. przypada na Azję i na Afrykę. O gęstości kolei w poszczególnych krajach daje pojęcie poniższa tablica:

Kraj	Na 100 klm. kw. powierzchni przypada k. ż. klm.	Na 10,000 mieszkańców przypada k. ż. klm.
Niemcy	10·6	10·0
Austrja	6·1	9·0
Belgja	25·4	11·2
Danja	9·0	14·3
Hiszpanja	3·3	8·1
Francja	8·8	13·1
Wielka Brytanja	11·8	9·0
Grecja	1·9	5·2
Włochy	5·7	5·0
Norwegja	0·8	11·5
Holandja	10·0	6·7
Portugalja	2·8	4·9
Rumunja	2·4	5·4
Rosja	1·1	5·4
Serbja	1·3	2·4
Szwecja	3·0	25·8
Szwajcarja	10·5	13·3
Turcja	1·2	3·2
Ameryka Płn.	2·1	42·2
Ameryka Centr. i Płd.	0·3	—
Australja	0·3	58·1

Szybkość biegu pociągów stale wzrasta i przekracza już niejednokrotnie 100 klm. na godzinę. Równolegle zaś z rozwojem **k. ż.** wzrasta sieć kolejek, przeznaczonych do komunikacji ulicznej i podmiejskiej wielkich miast. Wobec utrudnionego ruchu ulicznego, powstają różnorodne kolejki podziemne, napowietrzne, wiszące i t. p. W Król. Polskim pobudowano dwie znaczniejsze linje kolejowe, a mianowicie: Warszawa-Kalisz w 1904 r. i Herby-Kielce w 1911. Zamierzona jest budowa linji Warszawa-Radom i kilku pomniejszych.

Kolektywizm, system socjalistyczny, w którym wysokość dochodów, należnych za udział w produkcji społecznej, ulega pewnej określonej normie (skala tych dochodów może być różna dla uczestników), ale dziedzina spożycia nie podlega reglamentacji społecznej, każdy może w tym zakresie rozporządzać swemi zasobami dowoli Por.: Komunizm i anarchizm.

Kolemanit, minerał z gromady spinelowców rzędu boranów, skład chem.: $CaHB_3O_6+2H_2O$.

Kolessa Aleksander, filolog i polityk rusiński, * 1867 w Sopocie w Galicji. Studja odbywał we Lwowie, Czerniowcach i Wiedniu. Habilitował się w Czerniowcach, od 1901 jest profesorem rusińskiego języka i literatury we Lwowie; w 1907 został obrany posłem do parlamentu wiedeńskiego; jest członkiem wielu towarzystw naukowych, drukuje dużo z zakresu swej specjalności.

Kolhapur, państwo tuziemcze w Bombaju, na 2,855 milach klm. angielskich miało 910,011 m., stolica t. n. liczyła 54,373 m.

Koliryt, minerał z gromady sylikoidów, rzędu wodorokrzemianów grupy gliny, biały, niekiedy żółtawy, występuje w kawałkach matowych o przełomie muszlowym, wyglądzie nerkowatym; twardość posiada 1—2. Ciężar właściwy 2—2·1.

Köller Ernest Mateusz, polityk pruski, W r. 1897 został nadprezydentem w Szlezwig-Holsztynie, 1901 sekretarzem stanu dla Alzacji i Lotaryngji.

Kölliker Albert von, niemiecki anatom i zoolog. † 1905 w Würcburgu.

Kölliker Teodor, chirurg, syn poprzedniego, napisał nadto: „Ueber die Fortschritte der operativen Chirurgie des Rückenmarks und der peripherischen Nerven“ (1892); „Die Gipsdrahtschiene“ (1900).

Kollowitz Käthe, z domu *Schmidt*, rytowniczka, * 1867 w Królewcu, kształciła się w Berlinie i Monachjum, 1899—1903 była nauczycielką rytownictwa w berlińskiej Szkole artystycznej dla kobiet, 1898 otrzymała złoty medal. Wcześnie wyróżniła się swemi surowemi i pełnemi siły sztychami. Ważniejsze prace: „Powstanie tkaczy“ (1895—98, 6 kartonów); „Zamieszki“ (1899); „Stratowani“ (1900); „Carmagnola“ (1901); „Martwe dziecko“ (1903); „Wojna chłopska“ (1903—08, 7 sztychów); „Bez pracy“ (1909); od 1910 umieszcza rysunki swoje w *Simplicissimusie*. Por.: Hans W. Singer „Käthe **K.**“ (1908).

Kolman Karol, krytyk i dramaturg czeski, * 1878 w Starej Skrzenierzi. Z zawodu adwokat, pisywał krytyki i referaty ze sztuki w czasopismach: *Hlas Naroda* i *Rozhledy*; oddzielnie wydał: „Dominik“, powieść (1904); „Sedlaci“, powieść (1904); „Muszky“, komedja (1906): „Zimnikral“, dramat (1908); „Vychovatel“, komedja (1908); „Szlechtici“, komedja; „Taborzi“, dramat; „Svati“, dramat; nadto tłumaczył z rosyjskiego i francuskiego.

Kolmar, zgiermanizowana nazwa Chodzieża, miasto powiatowe w reg. Poznańskiej (ob. Chodzież).

Kolno, miasto powiatowe gub. Łomżyńskiej, liczyło w 1909: 5,125 m., w tym 2,922 żydów, 2087 katolików, 62 protestantów, 54 prawosławnych. W powiecie kolneńskim na 80,517 m. było 68,587 katolików, 11,089 żydów, 605 protestantów, 236 prawosławnych; podług ostatniego spisu powszechnego było: 86·4% Polaków (najwięcej w całej gabernji), 12·4 Żydów, 0·8% Wielko,-Mało,-Białorusów, 0·3% Niemców, 0·1% innych.

Kolofonja (ob.) rozpuszcza się w alkoholu (w 8 cz. alk. 71·%), acetonie, chloroformie, siarczku węgla, chloralu, w eterze naftowym niezupełnie, topi się w 130—135°; jest to żywica bezwodna terpentyny, zawierająca kwas protokatechowy. Żywica ta, ogrzewana, przechodzi mniej lub więcej całkowicie w **K.** bezpostaciową.

Koloidy (ob.). Roztwór **K.** zowie się zolem, zależnie od rozpuszczalnika: hidrozolem (roztwór wodny), alkozolem roztwór alkoholowy, masa zaś zżelatynowana, wydzielona, nazywa się żelem względnie hidrożelem lub alkożelem. Hidrozol przez odparowanie rozczynnika w temperaturze odpowiednio nizkiej traci najpierw tylko część wody i przechodzi w hidrożel z dużą jeszcze zawartością wody; na powietrzu, w eksikatorze strata wody odbywa się prędzej i odwodnienie może posunąć się znacznie. Jeżeli taki hidrożel przed osiągnięciem zbytnio posuniętego stopnia odwodnienia, włożymy do wody, otrzymamy ponownie hidrozol, jest to hidrozol tak zwany odwracalny. Do hidrozolu odwracalnego można niekiedy dodawać krystaloidu (ob.) w ilościach znacznych i ten nie żelatynuje się. Inne **K.** przechodzą ze stanu hidrozoli w hidrożel od najmniejszego dodatku elektrolitu (ob.) i bezpośrednio nie dają się z powrotem przeprowadzić w hidrozol. Takie **K.** względnie hidrozole zowią się nieodwracalnemi. Hidrozol nieodwracalny powstaje przy tworzeniu się osadu, jeżeli w roztworze brak dostatecznej ilości jonów (ob.). **K.** nieodwracalny można otrzymać na drodze djalizy. Trzecia metoda polega na rozpylaniu metali pod wodą przy pomocy prądu elektrycznego. **K.** w roztworze wodnym w przeciwieństwie do elektrolitów (ob.) nie dysocjują się i przewodzą bardzo źle prąd elektryczny. Z własnościami elektrycznemi **K.** jest w związku zdolność strącania się wzajemnego, zdolność tę wykazują **K.** naładowane, różnoimiennie. Zdolność strącania bywa różna i związana jest z wartościowością elektrolitu dodawanego. Niektóre sole nietrwałe żelatynują się same przez się z biegiem czasu. Można je jednak zabezpieczyć i uczynić

trwałemi, jeżeli dodać do nich hidrozolu odwracalnego np. kleju, białka, żelatyny, są to tak zwane **K.** ochronne. Stopień działania ochronnego mierzy się ilościowo liczbą złota Zsigmondy'ego. Oznacza ona ilość miligramów **K.**, która przestaje już ochraniać 10 cm.^{3} roztworu złota koloidalnego (0,0053—0,0058% złota) od zmiany barwy czerwonej na fijoletową w obecności 1 cm.^{3} 10% roztworu chlorku sodu. W roztworach **K.** maleńkie ich cząstki są w ciągłym ruchu w rodzaju tego, jaki odkrył B. Brown w 1828 w delikatnych zawiesinach wody. O istnieniu cząstek podobnych przekonywa zjawisko Tyndalla. Cząstek tych nie widać pod zwykłym mikroskopem nawet w najsilniejszym powiększeniu, zobaczyć je można dopiero w ultramikroskopie Siedentopfa i Zsigmondy'ego. Za pomocą utramikroskopu udało się w pewnych granicach oznaczyć ilość, wielkość cząstek (poniżej 5 μμ. 1 μμ.=10^{-6}mm.), amplitudę ich wahań. Ta bywa tym większa, im mniejszą bywa cząstka, w roztworach złota przekracza średnicę cząstki 100 — 1000 krotnie. **K.** przechodzą bezkarnie przez filtr z papieru, natomiast zatrzymuje je ultrafiltr albo filtr z galaretą H. Bechtolda, wynaleziony w 1906; przy tym filtrze potrzeba ciśnienia kilku atmosfer. Bardzo niedawno udało się przeprowadzić w stan koloidalny takie typowe krystaloidy, jak sole metali alkalicznych i ziem alkalicznych: NaCl, KCl, $BaSO_4$ $CaSO_4$ i t. d.; z drugiej znów strony pewne ciała, uważane dotąd za typowe **K.**, bezpostaciowce, zdołano otrzymać w pewnych warunkach w postaci krystalicznej. Wobec tego upada wyraźna granica między krystaloidami a **K.**, którą niegdyś ustanowił Graham, twórca chemji **K.** Obecnie coraz bardziej utrwala się pogląd, że zarówno stan koloidalny, jak i krystaliczny, stanowią ogólne własności materji; podobnie jak stan stały, ciekły, gazowy, zależą one jedynie od warunków. Naogół substancje o składzie cząsteczki bardzo złożonym chętniej występują w stanie koloidalnym, chociaż nie zatracają zdolności krystalizowania się w pewnych warunkach. Reakcje w roztworach koloidalnych przebiegają odmiennie od reakcji w roztworach elektrolitycznych. Prawa stechjometryczne nie zachowują tutaj swej mocy w całej pełni; wynik reakcji zależy raczej od warunków przygotowania ciał; różne etapy niejako rozwoju zarodkowego odbijają się różnie na produkcie otrzymanym. Z powodu nadzwyczajnego rozdrobnienia cząstek, wielkiego znaczenia nabiera tutaj energja powierzchniowa (adsorbcja i t. p.). Usiłowania objęcia teoretycznego całego zdobytego materjału eksperymentalnego w dziedzinie **K.** dotąd zawodzą. Istnieją różne teorje roztworów, zawiesin, adsorbcji, elektryczna i t. d., ale żadna z nich nie zdołała należycie opanować zjawisk omawianych, a tymczasem zjawiska chemji koloidalnej mają pierwszorzędne znaczenie dla praktyki: w objawach życia fizjologicznego, w technice, jak w farbiarstwie, garbarstwie, fotografji, fabrykacji szkła, w rolnictwie (nawożeniu, pochłanianiu gleby), oczyszczaniu wód odciekowych i t. d. wszędzie kwestja **K.** wysuwa na plan pierwszy Por.: Müller „Die Theorie der Kolloide“ (1903); tegoż „Allgemeine Chemie der **K.**“ (1907); R. Zsigmondy „Zur Erkenntnis der **K.**“ (1905); Freundlich „Kapillarchemie und Physiologie“ (1907); Svedberg „Die Methoden zur Herstellung kolloider Lösungen anorganischer Stoffe“ (1909); Wolfgang Ostwald „Grundriss der Kolloidchemie“ (1909).

Kolonja, liczyła po włączeniu do miasta Kalka, Bingstu 511,042 m. (1910).

Kolonje. Posiadłości kolonjalne mocarstw europejskich przedstawiały się w 1908 w następujący sposób:

	Kilometr. kw.	Ludność.	Miesz. na 1 klm.kw.
Śródziem. morze.	9,590	471,800	50·0
Azja	5,189,800	302 250,000	58·0
Afryka	5,685,300	33,000,000	6·0
Ameryka . . .	10,090,000	7,997,000	0·7
Australja i morze Południowe . .	8,249,300	5,737,000	0·6
Wielka Brytanja .	29,224,000	349,455 800	12·0
Afryka	10,214,700	28,462 000	2·8
Azja	664,200	13132000	24·0
Ameryka . . .	82,000	428,819	5·0
Morze Południowe	24,225	88,000	4·0
Francja	10.984,700	45,111,000	4·0
Afryka . . .	2,352,200	11,700,000	5·0
Niemiecka Nowa Gwinea . . .	240,826	404,000	1·7
Wyspy Marszał. .	405	15,000	37·0
Samoa	2,588	34,000	12·0
Kiauczau . . .	501	120,041	240·0
Niemcy	2,596,500	12,273,000	5·0
Belgja (Kongo) .	2,382,800	19,000.000	7·9
Afryka	2,070 000	6,460.000	3·0
Azja	22.806	796,000	40·0
Portugalja . .	2,093,000	7,256,000	3·0
Indje Wschodnie .	1,915,417	38,938,000	21.0
Indje Zachodnie .	130,230	145,466	1·5
Holandja . . .	2,045,700	39,083,000	20·0
Hiszpanja (Afryka)	212,700	301,000	1·4

	Kilometr. kw.	Ludność.	Miesz. na 1 klm.kw.
Włochy (Afryka) .	510,000	680,000	1.3
Islandja . . .	104,785	78,470	0·7
Grenlandja . . .	888,100	11,895	0.1
Indje Zachodnie .	359	30,527	85·0
Danja	193,200	120,900	0·6
Razem .	50,258,600	470,281,000	9·4

Posiadłości kolonjalne mieszczą się na przestrzeni globu ziemskiego między 80° pół. szer. i 70° połd. szer., obejmującej 135 mil. klm. kw. z ludnością 1500 mil.; z tych obszarów przypada na obszar kolonji trochę mniej, niż trzecia część, na ludność ich trochę więcej, niż trzecia część. Stan posiadania mocarstw europejskich wynosi 2,377,562 klm. kw. z ludnością 216,903,714, t. j. 91 na 1 klm. kw.; gęstość zaludnienia w metropoljach przewyższa przestrzenie kolonjalne o sześć razy, a obszar metropolji jest o 21 razy mniejszy, niż w kolonji. Do mocarstw kolonjalnych, których posiadłości nie stykają się bezpośrednio z metropolją, jak to ma miejsce w Rosji, od dziesięciolecia przybyły Stany Zjednoczone, których posiadłości (Porto-Rico, Filipiny, Guam, wyspy Hawai i Samoa, wyspy Wake i Johnston, ale bez Panamy) obejmują 306,341 klm. kw. i 8,602,345 m. (26 na 1 klm. kw.). Stanowisko **K.** angielskich do metropolji w sprawach finansowych jest przeważnie niezależne; również i Filipiny oddają Stanom Zjednoczonym tylko nadwyżkę 50 mil. pesas (1906/07). W innych państwach kolonje muszą być zaopatrywane w zasiłki pieniężne, które po części już się zwracają z powodu rozwoju handlu, w części jako nakład na koleje i inne środki komunikacji, na podniesienie rolnictwa i t. d. w przyszłości dopiero będą przynosić zyski. Francuskie kolonje pod względem finansowym tak się przedstawiały według budżetu 1904: Dochody 234,190,000 fr., wydatki 316,647,000 fr.; handel zewnętrzny kolonji francuskich wynosił 2 miljardy fr., a wywóz 975 mil. fr., tak że ogół **K.** miały ujemny bilans handlowy. Niemieckie kolonje wymagały zasiłku 87,245,695 mrk. przy przywozie z nich do metropolji 22·3 mil. mr. (1906: 20 mil.) i wywozie z Niemiec do nich (1907) 37·7 mil. mrk. Niektóre państwa za ostatnie dwa lata porobiły pewne nabytki w **K.**, inne przeprowadziły zmiany w administracji swych posiadłości, a mianowicie: *Anglja* w 1909 zdobyła leżące na południe od Ameryki południowej wyspy antraktyczne: południową Gieorgję, południową Orkoney, połud. Szetlaud i połud. Sandwich, prócz tego ziemię Grahama. Posiadłości te dołączono do wysp Falklandzkich i poddano władzy ich gubernatora. Chęć zajęcia południowej Gieorgji okazała już Anglja w 1775. Prócz tego na mocy traktatu (10 marca 1909) z Sjamem zdobyła Anglja państwa sjamskie: Kelatau, Tringganu, Kedah, Perlis z wyspami, należącemi do nich. W 1910 flaga angielska została zatknięta na wyspach Heardyjskich oceanu Indyjskiego i t. r. wydzierżawiła Anglja wyspę Lobos u wschodnich brzegów Ameryki południowej. Natomiast zrezygnowała z krajów, sąsiadujących z Somalją (Afryka wschodnia), ponieważ ciągłe powstania narażały ją na duże koszta bez żadnych widoków gospodarczych na przyszłość; zajęła równocześnie Berberję i niektóre krainy nadbrzeżne (Brytańska Somalja). Niewyjaśniona została dotychczas kwestja Lado (ob. Kongo w II Suplemencie). Umowa z Ruando 1910 (w kwietniu) między Anglją, Belgją i Niemcami określiła granice nad jeziorem Kiwu i wulkanem Kirunga w Afryce podzwrotnikowej. W celu zacieśnienia węzłów między metropolją a **K.** pod względem handlowym, postanowiono na wniosek ministra kolonji w 1909 mianować czterech komisarzy handlowych (dla Kanady, Australji, Nowej Zelandji i południowej Afryki), którzy zająć się mają zbadaniem tych stosunków, głównie w zakresie konsulatów; jest to wynik ostatniej konferencji imperjalistycznej. W 1910 nastąpiła zmiana w zarządzie kolonji (Colonial Office); zarząd ten dzieli się obecnie na dwa oddziały, z których jeden zajmuje się sprawami kolonji, posiadających samorząd, drugi resztą **K.** i protektoratów angielskich. Dla badań chorób podzwrotnikowych powstał w Anglji nowy Instytut: *The Entomological Reseurch Committee* pod prezydencją lorda Cromera; Instytut wysyła wyprawy naukowe do krajów podzwrotnikowych Afryki wschodniej i zachodniej i wyniki ogłasza w własnym organie. Anglja kładzie specjalny nacisk na hodowlę bawełny we wszystkich kolonjach, zachęcając do jej uprawy i tuziemców (np. Nigierja, Afryka zachodnia). O wzroście produkcji bawełny w kolonjach angielskich świadczy następujące zestawienie (w belach po 400 funtów angielskich):

Kolonje.	R. 1903	R. 1909
Afryka zachodnia . .	750	15,000
Afryka wschodnia . .	150	13,000
Indje zachodnie . . .	1,000	7,000
Rozmaite	—	3,000
Razem . . .	1,900	38,000
wartość w tys. fun. szt.	29,000	500,000

Francja powiększyła w 1909 swoje posiadłości kolonjalne przez zajęcie państwa Wadai z głównym miastem Abeszerem i dąży do wciągnięcia Marokka w sferę swych interesów. W 1910 rząd

francuski zajął się gorliwie w całej francuskiej Afryce zachodniej, gdzie również przygotowuje się protektorat nad krainą Adraru, formowaniem oddziałów z miejscowych murzynów, którzyby stanowili wojska kolonjalne, aby umożliwić żołnierzom francuskim powrót stopniowy do ojczyzny. *Belgja* w 1909 stała się mocarstwem kolonjalnym po objęciu praw zwierzchnictwa nad Kongiem, po śmierci Leopolda II (grudzień 1910) zabrała się do wprowadzenia tam reform (ob. Kongo w II Suplemencie). *Rosja* popiera kolonizację wschodniej i środkowej Azji. W 1910 oddano kolonistom 350,000 działek ziemi, a mianowicie: w gub. Irkuckiej 30,000, w kraju Zabajkalskim 25,000, w kraju Nadamurskim 45,000, w okręgu Nadmorskim Azji wschodniej 15,000. Również masy całe kolonistów skierowywane są nad zachodnią granicą Chin. W Turkiestanie ma być osiedlonych 4,000 rodzin, w Semipałatinskim obwodzie 13,000, w Akmolinskim 46,000 na warunkach wygodnych, aby zachęcić ludność do emigracji. *Japonja* w 1910 ogłosiła port Artura wolnym portem i po cichu zaanektowała Koreę. *Portugalja* z powodu Macao, ostatniej resztki swoich posiadłości w Indjach wschodnich miała zatarg z Chinami w 1908, ponieważ Chiny rościły pretensję do połowy zatoki. Ten spór graniczny w ciągu 1910 nie został załatwiony, Chiny odrzuciły zaproponowany przez Portugalję sąd rozjemczy. Pozatym finansowo ta **K.** portugalska przedstawia się jeszcze najlepiej. Na rok 1908/09 budżet dochodów oznaczony był na 700,400, wydatków 678,400 milreisów. Ogólny budżet kolonjalny w Portugalji wykazuje od wielu lat zmniejszenie się dochodów i zwiększenie wydatków. Deficyt za ostatnie 10 lat wzrósł z 270,907 meksykańskich dolarów na 956,576 mek. d. Kredyty przekroczyły w 1907: dla Angoli o 3,732,106, Mosambiku o 811,242, Timoru o 79,230 i Gwinei o 374,929 meksykańskich dolarów. *Hiszpanja* posiada w Afryce, a mianowicie: na wyspach Biafraibai w zatoce Gwinejskiej i w posiadłościach na kontynencie afrykańskim, według „Boletin Oficial del Ministerio de Estado" (Madryt 1909) przestrzeni i ludności:

	klm. kw.	Ludność.
Wyspy		
Fernando Po.	2072	20873
Annobom . .	18	1204
Corisco. . .	14	1428
Clobey grande	2	109
Clobey pequeno	0·2	222
Ląd stały		
Gwinea kontynentalna . .	26,000	150000—200000
Rio de Oro .	180000—190000	10000— 12000

W *Stanach Zjednoczonych Am. Pół.* na żądanie kolonistów amerykańskich na Filipinach wysunięto projekt stworzenia Urzędu kolonialnego, jako odrębnej instytucji dla tej grupy wysp. *W Niemczech* w 1907 powstał odrębny Urząd kolonialny, podległy bezpośrednio kanclerzowi Rzeszy, z sekretarzem stanu na czele. W związku z tym powstał też Najwyższy sąd kolonjalny z siedzibą w Berlinie, który w trzeciej instancji rozstrzyga wszystkie sprawy, dotyczące kolonji.

Koloradoit, minerał z gromady lamprytów rzędu błyszczów, składa się z telurku rtęci Hg Te.

Kolosvary Dezydery, generał honwedów, * 1854. Studja odbywał w Akademji technicznej wojskowej. Po różnych stopniach służby wojskowej w 1898 doszedł do szefa biura sztabu generalnego, 1901 objął dowództwo brygady kawaleryjskiej honwedów, 1903 został generałmajorem, w tym samym roku otrzymał nominację na ministra honwedów. Ustąpił z całym gabinetem Khuen-Hedervary'ego.

Kolumbja (hiszp. *Colombia*), rzeczpospolita południowo-amerykańska, liczyła na przestrzeni 1,181,573 klm. kw. w 1908: 4,301,000 m., z czego biali stanowili 10%, metysi 40%, murzyni, mulaci, zambosi 35%, Indjanie 15%. *Produkcja i przemysł.* Zbiór kawy dochodzi do 60,000 worków, z czego 25,000 idzie na konsumcję wewnętrzną, reszta do Stanów Zjednoczonych i Europy. Kapitaliści amerykańscy eksploatują kauczuk, lasy, kopalnie złota, srebra i platyny, nadto produkty rolne. Górnictwo rozwinęło się szczególnie w prowincji Antoquia, złoto znajduje się w Alta, Baja i Vitos, dalej w okręgu Choco i na granicy Ekwaduoru w stanie Narino koło Neivy w górze rzeki Magdaleny. Często w związku ze złotem znajduje się platyna, szczególnie na zachodzie i południu; ta gałęź produkcji ma dużą przyszłość. Kopalnie szmaragdów w Muzo dzierżawi syndykat angielski; w 1907 osiągnął rząd z kopalni w Muzo i Cosquez 1·5 mil. mr., inne nie były dotychczas eksploatowane. W dep. Santonder okazała się nafta, część terenów wydzierżawił rząd na 30 lat; w ostatnich też czasach przystąpiono do eksploatacji soli kamiennej i morskiej. Rząd popiera przemysł przez udzielanie koncesji na zakładanie młynów, cukrowni, fabryk przędzalniczych i innych, pozwala bez cła sprowadzać maszyny ze Stanów Zjednoczonych. Produkcja spirytualji w 1907 r. stanowiła wartość 8.5 mil. mrk.—*Handel* **K.** w 1908 wynosił 28,512,636 doll. (1907: 25,880,005); z tego przypadało na wywóz 14,998,744, na przywóz 13,573,891 doll. Przewyżka wskazuje na podniesienie handlowe kraju. Kawa, inwentarz, skóry, kauczuk, tytoń, banany, orzechy i produkty mineralne są głównemi artykułami wywozu; trzecia część kawy idzie do Stanów Zjedn., większa część tytoniu

do Niemiec; mąka zaś, tłuszcze, nafta i towary bawełniane przywożone są ze Stanów Zjedn.; cukier, ryż i kartofle z Niemiec, bawełna z Anglji. Flota handlowa w 1909 obejmowała 8 statków o pojemności 2,065 tonn, w tym jeden parowy o pojemności 457 t.—*Koleje żelazne* w 1908 ciągnęły się na przestrzeni 756 klm., nowe koncesje obejmowały prawie poczwórną ilość kilometrów; w 1909 nastąpiło połączenie kolejowe między Bogotą i Girardot, a więc z wybrzeżem morskim, 1910 kolej oceanu Spokojnego doprowadzona została do Cali, stąd pójdzie do Kartaginy. Z innych kolei ważną będzie linja z Tolu do wybrzeża Karaibskiego, która biec będzie po najurodzajniejszych terenach **K.** Oprócz kolei budują się też nowe drogi wodne i szosy, które są sprawą pierwszorzędną dla tego kraju, pełnego skarbów natury. Sieć linji telegraficznych wynosiła w 1908: 16,675 klm. — *Armja* w 1909 składała się z 6,528 ludzi, w razie wojny wszyscy mężczyźni obowiązani są stanąć pod bronią; według prawa z 14 września 1909 nastąpić miała reorganizacja armji i nowy podział na 3 dywizje z odpowiedniemi poddziałami: piechoty, kawalerji artylerji i t. d.; 1910 powstała wyższa szkoła dla oficerów. Flota wojenna składała się z jednego krążownika, dwuch kanonjerek i mniejszych statków, razem 11 okrętów; 1910 w Kartaginie powstała szkoła dla marynarzy,—*Dochody państwowe* w 1909 wynosiły 67·2, rozchody 67·2, dług państwa 19 mil. mrk. Stolica kraju Bogota (1909) liczyła 120,000 m.; w ostatnich czasach powstało w niej wiele budynków wspaniałych, nowe szkoły, rzeźnie, wzorowe domy robotnicze. Kartagina, 25,000 m., również w ostatnich czasach rozwinęła się ogromnie.—*Badania naukowe.* Do poznania gór wulkanicznych **K.** ważnym przyczynkiem są badania topograficzne i gieologiczne A. Stübla („Die Vulkanberge von Colombia", Drezno, 1906); dalej studja gieologiczne krainy Magdalena, ukończone 1906 przez H. Stillego. S. Cortes i Codazzi badali półwysep Goajirat (1902) pod względem gieograficznym, nadto Cortes badał i florę tamtejszą i opisał ją w „Monografja de las Leguminosas de Colombia" (Bogota, 1902). Wiele badań naukowych ma na oku cele praktyczne, ponieważ **K.** obok Brazylji posiada największe pola złotodajne, w morzu zaś perły, korale i gąbki.

Dzieje. Prezydent rzeczypospolitej od początku swych rządów, 1 stycznia 1905, dbał o stworzenie normalnych stosunków ze Stanami Zjednoczonemi. W 1909 stanął odpowiedni traktat ze Stanami, według którego uznana była niezależność Panamy (ob. II supl.). Opinja publiczna niechętnie się zachowała w obec tej umowy, wtedy prezydent w marcu 1909 czasowo złożył swój urząd. Kiedy zaś podczas wyborów w maju 1909 opozycja zdobyła ogromną większość, prezydent ostatecznie złożył swój urząd i wyjechał do Londynu. Tymczasem wybuchła rewolucja w **K.**, która wkrótce została stłumiona. Pomimo to, przy wyborach na prezydenta 3 sierpnia 1909 przepadł wiceprezydent i zastępca Reyesa, Holguin; do władzy doszedł generał Gonzales Valencia, kandydat poprzednio zbuntowanych wojsk, a powstanie dowódców garnizonu Bogoty na korzyść Holguinsa w sam czas zostało sparaliżowane i spokój zapanował w kraju. Rządy poprzedniego prezydenta doprowadziły **K.** do zupełnego rozprzężenia, sprzeniewierzenia były na porządku dziennym. Z pewnym powodzeniem w 1907 zostało zreorganizowane wojsko przez chilijsko-niemieckich instruktorów. Naprężenie stosunków ze Stanami Zjednoczonemi po ustąpieniu Reyesa i wtargnięciu Unji do Nicaragui znów wzmogło się i wyraziło we wrogich manifestacjach w Bogocie przeciwko obywatelom Stanów, w cłach na mąkę amerykańską. Agresywne zamiary Stanów Zjednoczonych wpłynęły też na zbliżenie się partji, które w łącznym działaniu postanowiły przeprowadzić rewizję konstytucji z 1896, i w tym celu została zwołana w 1910 konwencja narodowa, która zajęła się usunięciem niedomagań wewnętrznych. Por.: F. J. Vergaray Velasco „Tratado de metodologia y critica historica y elementos de cronologie Colombiana" (1907); R. Uribe-Uribe „Colombia" (1907); H. Jalhay „la Republique de Colombie" (1909); „Etudes sur les mines d'or et d'argent de la Colombie" (1908); Therese, prinzessin von Bayern „Reisestudien aus dem Westlichen Südamerika" (1908).

Kolumbja, okręg związkowy w Stanach Zjednoczonych Ameryki Północnej, na przestrzeni 181 klm. kw. w 1908 liczył 339,403 m. w tym murzynów 97,483.

Kołaczkowski Klemens, gienerał wojsk polskich, * 1793, † 1870. W stopniu kapitana odbył kampanję 1812 r. Przy nowej reorganizacji wojska polskiego zaliczony do korpusu inżynierów, 1820 został dyrektorem szkoły aplikacyjnej w Warszawie. Na tym stanowisku, w stopniu pułkownika zastało go powstanie listopadowe, do którego przystąpił. Z początku pełnił czynności dowódcy inżynierów, opracował projekt obrony Pragi, Warszawy i Modlina. Po bitwie pod Ostrołęką 11 czerwca posunięty na stopień gienerała brygady, 28 lipca mianowany kwatermistrzem gieneralnym. Po złożeniu przez Skrzyneckiego dowództwa, objął ponownie komendę korpusu inżynierów armji czynnej; 6 i 8 września był czynny w szańcach na Woli i Czystym. Po kapitulacji Warszawy udał się do Modlina, gdzie (13 września) objął obowiązki dyrektora inżynierów twierdzy. Znalazł się potym w Warszawie, a opuścił ją na zawsze 22 listopada, udając się do W. Ks. Poznańskiego. Napisał: „Wspomnienia" (Kraków, 1901, 5 ksiąg), bardzo cenne jako materjał historyczny, szczególnie do-

niosłe znaczenie ma opis dwudniowej obrony Warszawy.

Kołakowski Klemens, publicysta polski, * 1856, † 1908 we Lwowie. Skupił i zorganizował społeczeństwo polskie na Bukowinie w liczne instytucje i stowarzyszenia. Przeniósłszy się do Lwowa wydawał *Tygodnik Narodowy*, poczym pracował w *Dzienniku Polskim*.

Kołłątaj Hugo.

Kołłątaj Hugo, pisarz i działacz polityczny polski. W ostatnich latach ukazały się następujące przedruki prac **K.**: „Stan oświecenia w Polsce, 1750—64“ (Warszawa, 1905); „Raport wizytacji Akademji Krakowskiej“ (Kraków, 1906, nakł. Akad. Um.). Nadto w wydawnictwie „Sto lat myśli polskiej“ (1906, t. I). St. Krzemieński opracował rozdział o **K.** W 1912, na przypadającą setną rocznicę śmierci wielkiego reformatora, przygotowuje się zjazd kołłątajowski.

Koło, miasto powiatowe gub. Kaliskiej, liczyło w r. 1909: 9,397 m., w tym 5,242 żydów, 3,642 katolików, 442 protestantów, 67 prawosławnych. W powiecie Kolskim było w 1909: 139,597 m., w tym 109,834 katolików, 17,270 protestantów, 12,284 żydów, 149 prawosławnych, 60 marjawitów; podług narodowości (1897) 80.8% Polaków, 9·7% Niemców, 9·1% Żydów, 0·4% Wielko-, Mało- i Białorusów.

Kołobrzeg, miasto powiatowe w reg. Koźlińskiej na Pomorzu, liczyło w 1905: 22·856 m. w tym 21,466 protestantów, 1,054 katolików i 836 żydów.

Kołomyja, miasto powiasowe w Galicji (ob.), oprócz gimnazjum polskiego posiada i rusińskie, nadto szkołę zawodową przemysłu drzewnego, szkołę garncarską. Z fabryk: młyny, rafinerję nafty, fabrykę świec parafinowych, tkalnię, cegielnie. Ludność **K.** w 1900 wynosiła 34,188 m. W okręgu sądowym **K.** na 80,042 m. było 23·6% Polaków, 62·9% Rusinów, 13·4% Niemców; 16·2% katolików, 58·3% unitów, 23·5% żydów, 1·6% ewangielików.

Kołyszko *(Kołysko)* Adam, * 1796 na Żmudzi, † 1870 w Paryżu. Od 1821 był prezesem sądu Wiłkomierskiego; gdy wybuchło powstanie listopadowe, zebrał w woj. Trockim własny oddział, wcielony później do korpusu Giełguda. Sam zaś, obrany posłem, zasiadł w Izbie sejmowej. W sierpniu otrzymał krzyż złoty *virtuti militari*. Później wyemigrował. Był jednym z pierwszych, co, po Mickiewiczu, zbliżyli się do Towiańskiego, i pod jego wpływem do śmierci pozostał. Por.: „Rocznik Tow. hist. liter.“, 1870—1872 (Poznań, 1872).

Kołyszko *(Kołysko)* Benedykt, generał polski, * 1751, † 1833 we Lwowie. W powstaniu kościuszkowskim był generałem brygady, odznaczył się przy obronie Warszawy przeciw Prusakom i otrzymał w nagrodę od Kościuszki pierścień z napisem: „Ojczyzna obrońcy swemu“. Po upadku powstania wyszedł na emigrację; był w Dreźnie, w Paryżu, w Wenecji, wreszcie na Wołoszczyźnie, gdzie przy pomocy Turcji próbowano zorganizować nowe powstanie. Kiedy oddziały powstańcze, których **K.** był dowódcą, zostały rozwiązane, powrócił do kraju, do majątku swego na Wołyniu. W wojnach napoleońskich udziału nie brał. Dopiero gdy wybuchło powstanie listopadowe, już 80-letni starzec, zaciągnął się do powstania na Podolu. Obrano go dowódcą sił zebranych w Krasnosiółce, po drodze do Danowa siły **K.** urosły do 2,400 ludzi; ogłosił zniesienie poddaństwa i zapewnił włościanom własność posiadanej ziemi. Pokonany na razie przez gen. ros. Rotha, pobił w parę dni później nieprzyjaciela pod Michałówką i pod Obodnem, ale nowa porażka pod Majdanem (23 maja) położyła kres powstaniu podolskiemu; niedobitki weszły do Galicji. **K.** osadzony w więzieniu w Czortkowie, wypuszczony w końcu 1831 r. osiadł we Lwowie. Por.: J. Straszewicz „les Polonais et les Polonaises“ (Paryż, 1832); T. Morawski „Dzieje Narodu Polskiego“ (Poznań, 1872, t. VI).

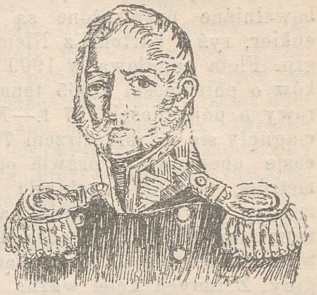

Kołyszko Benedykt.

Kołyszko albo *Kołysko* Bolesław, jeden z dowódców litewskiego powstania w 1863 r., * 1838 w pow. Lidzkim, † 1863 w Wilnie. Ukończył gimnazjum w Wilnie, był w uniwersytecie Moskiewskim, następnie w szkole wojskowej polskiej w Gienui, a później w Cuneo. Dowodził lewem skrzydłem armji Sierakowskiego. Po nieszczęśliwej bitwie Birżańskiej wzięty do niewoli, został powieszony 9 czerwca 1863 r.

Kołyszko *(Kołysko)* Feliks, uczestnik 1863, * 1837 w Wilnie, † 1889 w Mentonie. W 14-ym roku życia zesłany do bataljonów dyscyplinarnych za manifestowanie uczuć patrjotycznych. W 1863 uczestniczył w powstaniu, był dowódcą oddziału na Litwie, poczym wyszedł z kraju. Resztę życia spędził we Francji, gdzie urzędował na kolei północnej.

Kom *(Kum)*, główne miasto w dawnej prowincji perskiej Irak Adżmi, w odległości 120 klm. od Teheranu; jest celem pielgrzymek pobożnych. Zniszczone przez Afganów na początku XVIII w., liczy obecnie 30—40,000 m.

Komandorskie wyspy, na morzu Beringa w kierunku wschodnim od Kamczatki. Ludność składa się z Aleutów, Kamczadałów, Kreolów, razem 647 głów.

Komarcić Łaza, publicysta i powieściopisarz serbski, * 1839, † 1908. Początkowo był nauczycielem wiejskim, później w Belgradzie redagował czasopismo *Wideło*, gdzie obok artykułów politycznych, drukował utwory beletrystyczne. Z powieści jego ważniejsze: „Kant naszega doba“ (1893); „Dwa amaneta“ (1893); „Pretci i potomci“ (1901); „Prosioci“ (1905); „Muczenici za svobodu“ (1907) i t. d.

Komarno, miasteczko w Galicji, w pow. Rudeckim, w 1900 liczyło 5,875 m. W okręgu sądowym na 38,890 m. było 38·9% Polaków, 60·7% Rusinów, 0·4% Niemców; 30·4% katolików, 60·8% unitów, 8·5% żydów, 0·3% ewangielików.

Komáromy Andras, historyk węgierski, * 1861 w Peterfalie. Studja odbywał w Budapeszcie, poczym wstąpił do archiwum tamże, obecnie jest pomocnikiem archiwisty. Z prac jego ważniejsze: „Powstanie Ugoczskiego komitatu“ (1896); „Kallo jako miasto pograniczne“ (1897); „Święta korona a Gabr. Bethlen“ (1898); „Badania archiwalne do dziejów wolnych hajduków“ (1898) i t. d.

Komasacja, ob. Scalanie gruntów.

Kometa Halleya, po raz 29-ty z kolei, od czasu jak historja notuje, ukazała się 18 maja 1910 r. Rachunek wskazywał, że kometa znajduje się pomiędzy słońcem i ziemią i że przejdzie prawie centralnie przez tarczę słońca. Astronomowie sądzili, że część końcowa ogona, najbardziej rozrzedzona, może zetknąć się z naszą atmosferą i wywołać w niej ciekawe zjawiska optyczne, elektryczne i magnetyczne, atoli pod tym warunkiem, że w tym czasie ogon będzie całkowicie na przedłużeniu promienia wodzącego komety. Warunek ten jednak nie spełnił się. Pomimo bardzo uważnych studjów, nie dostrzeżono żadnych szczególnych objawów, potwierdzających fakt zetknięcia. Kometa była widzialna gołym okiem i dosięgała blasku gwiazd 2-ej wielkości. Długość ogona przekraczała 60°. W czerwcu przestała być widzialną.

Kometa Wielka Johanesburska, została odkryta w *Johanesburgu (Transwal)* 17 stycznia 1910 r. W kilka dni potym widziano i obserwowano ją wszędzie. Od roku 1882-go nie oglądano równie świetnego zjawiska. Jasnością jądra dorównywała gwiazdom 1-ej wielkości. Ogon wachlarzowaty miał początkowo 2° długości, lecz po kilku dniach wzrósł do 30°. Analiza spektralna kemety wykazała kilka ciekawych osobliwości. Jądro miało widmo ciągłe z wybitną linją żółtą *D* sodu. Kometa, stając się coraz bledszą, przestała być widoczna w czerwcu.

Komisja kolonizacyjna w W. ks. Poznańskim i Prusach zachodnich powstała na mocy uchwały sejmu pruskiego 20 kwietnia 1886 r. Po pierwszych 100 miljonach trzeba było uchwalić w 1898 następne 100, w 1902 jeszcze 150 miljonów. Z tej sumy 350 miljonów w okresie lat 20 (co do którego rząd pruski wydał urzędowną publikację „Zwanzig Jahre deutscher Kulturarbeit“ 1886 — 1906, Berlin, 1907) wydatkowano 292,540,512 m. na kupno 325,993 hektarów czyli około 583,000 morgów. Z rąk polskich nabyto 103,959 h., t. j., 31·6% obszaru nabytego, z rąk niemieckich 215,871 h., wreszcie z obszaru gruntów państwowych 7,063 hekt. W ostatnich 5 latach okresu sprawozdawczego kupno osad włościańskich wzrosło niewymownie: na 50 większych majątków **K. k.** nabyła 123 osady włościańskie. Po 1898 oferty z rąk polskich bezpośrednio zaczęły ustawać, rozwinęła się wtedy podaż pośrednia przez agientów podstawionych; na tej drodze w 1906 zaofiarowano 127 majątków większych o obszarze 35,647 h. i 362 osad włościańskich o przestrzeni 10,659 h. Do takiego wzrostu podaży przez włościan przyczynia się niemało haniebna ustawa z 1904 r. o osadach i zabudowaniach mieszkalnych, (ob. „Drzymały wóz“). Działalność **K. k.** wpłynęła nienormalnie na ceny ziemi; od 1886 do 1899 **K. k.** płaciła przeciętnie 582 marki za hektar, od 1903—1906 1,381 m. Za całe dwudziestolecie **K. k.** osadziła 11,957 rodzin kolonistów niemieckich, z tego jednakże 1,258 rodzin pochodziło z Prus zachodnich, 1,668 z Poznańskiego, nowych kolonistów sprowadzono 9,031 rodzin; z nabytej ziemi rozparcelowano do chwili ogłoszenia sprawozdania 178,000 hekt., czyli nieco więcej, niż połowę. W 1908 w ustawie **K. k.** wprowadzono pewne zmiany, najważniejszą rzeczą było podwyższenie funduszu kolonizacyjnego do 200 miljonów i upoważnienie rządu do wywłaszczania, co sankcjonowała w d. 20 marca odnośna ustawa; z powyższej sumy 200 milj., 75 miljonów ma być użyte na wywłaszczenie; grunta, podlegające wywłaszczeniu, nie powinny w jednym obszarze przewyższać 70,000 hektarów. Groźba wywłaszczenia, zresztą do chwili obecnej nie wprowadzonego w czyn, polega pod względem narodowym przedewszystkim na tym, że komisja zdobywa możność utworzenia w 5 powiatach zwartych obszarów niemieckich, rugując gwałtem posiadaczy polskich. W 1911 **K. k.** obchodziła 25-lecie swej działalności, dzienniki polskie poznanskie podkreśliły, że widocznym śladem tej działalności jest osadzenie kosztem prawie miljarda marek 13,000 rodzin niemieckich w Poznańskim, a 6,000 w Prusach zachodnich, polska własność w pierwszym 20-leciu poniosła znaczny uszczerbek, gdyż były to czasy ciężkie dla rolnictwa, obecnie jednak rolnictwo polskie kwitnie i po wyeliminowaniu niezdro-

wych pierwiastków własność polska dzięki organizacji samopomocy stoi na trwałych podstawach ekonomicznych. Według memorjału **K. k.** złożonego sejmowi pruskiemu w 1911, nabyto w 1910 r. ogółem 14,898 hektarów za sumę 16,595,669 marek. Z posiadłości nabytych, 3 majątki większe i 13 gospodarstw włościańskich, w obszarze 1,366 hekt. czyli 9·2% pochodziły z rąk polskich. Wszystkie nabytki **K. k.** w końcu 1910 wynosiły 385,460 hekt. (67·9 mil kw.) za 366,769,048 mrk., w tym 93% obszarów dworskich, 7% włościańskich. Z rąk niemieckich kupiła **K. k.** 274,546 hekt. czyli 71·2% ogólnego obszaru nabytego, z rąk polskich 110,914 hektarów czyli 28·8%, w tym 191 majątków i 223 osad włościańskich za ogólną sumę 88,641,995 marek.

Kommisarzewska Wiera, rosyjska artystka dramatyczna, * 1868, † 1910; niepospolitą grą zjednała sobie uznanie zagranicą, od 1896 występowała w Petersburskim teatrze Aleksandryjskim, w 1904 stanęła na czele własnego teatru w Petersburgu. Repertuar jej teatru jak i gra były nawskroś modernistyczne.

Komornicka Marja Jakóbina, poetka polska (ob.), * 1878 w Grabowie nad Pilicą. Ogłosiła nadto w miesięczniku *Chimera* „Dziękczynienie", proza rytmiczna (1901); „Czarne płomienie", 12 poematów prozą (1901); „Biesy" poemat prozą (1902 i oddzielnie, 1903); „Maj", poemat (1902); „Ze szlaków duszy", poezje (1902); „Sprzymierzenie", proza rytmiczna (1904); „Z księgi mądrości tymczasowej" (glossy). W *Chimerze* również umieszczała cięte sprawozdania krytyczne pod pseudonimem „Włast".

Komorowe kryształy, ciała te tworzą się w komorach ołowianych podczas fabrykacji kwasu siarkowego (ob.) sposobem komorowym w razie niedostatecznego dopływu pary wodnej.

Komplement (syn. *Aleksyna)*, zaczyn w surowicy krwi świeżo wypuszczonej, który łącznie z odpowiednim amboceptorem wywołuje hemolizę, względnie bakterjolizę (ob. Hemolizyny, Bakterjolizyny i Ehrlich'a teorja).

Komuna paryska (ob.), 6,500 uczestników **K.** zabito w okresie od 20 — 30 maja 1871, 38,578 uwięziono. Dopiero 14 lipca 1880 r. ogłoszono amnestję dla ostatnich uczestników komuny. O udziale Jarosława Dąbrowskiego, W. Wróblewskiego ob. II supl.—Por.: Da Costa „La commune vécue" (1903—04, 2 t.); Pauli Victor Marguerite „Une époque, la Commune", Mendelsohn Stanisław „Historja ruchu komunalistycznego we Francji 1871" (Lwów, 1904).

Komunistyczny manifest, program socjalistyczny, opublikowany przez Marksa i Engelsa w 1847 zawiera zarazem i krytykę innych szkół socjalistycznych. Przekładany wielokrotnie na różne języki, niejako stał się biblją partji socjalistycznych wszystkich krajów. Por.: K. Andler „Wstęp historyczny i krytyczny do Manifestu komunistycznego Marksa i Engelsa" (Lwów, 1905).

Komunizm (ob.), jako jeden z kierunków socjalistycznych, podług obecnych pojęć różni się od właściwego socjalizmu albo od kolektywizmu tym, że kolektywizm dopuszcza w ustroju przyszłości istnienie dochodu osobistego z pracy (zależnie od normy określonej), czego **K.** nie uznaje. Wszyscy pracujący niezależnie od zakresu i natężenia wysiłków w pracy ogólnospołecznej posiadają jednakie prawo do udziału w spożyciu. Każdy otrzymuje według swoich potrzeb. We wszystkich innych punktach obydwa te kierunki schodzą się z sobą najzupełniej i obydwa kategorycznie różnią się od anarchizmu (ob. II supl.), nie uznającego planowej organizacji produkcji. Por.: Pühlmann „Geschichte des antiken **K.** und Socialismus" (1900, 2 t.); Adler „Geschichte des Socialismus und **K.**" W głównym dziele na str. 414 (t. VIII) zamiast Max Hirner winno być Max Stirner...

Komura Jutaro.

Komura Jutaro, baron, mąż stanu japoński, * 1853 w prowincji Hûga na wyspie Chiusiu. Studjował w szkole Kaisegako, którą później zamieniono na uniwersytet w Tokio, następnie 1875 -77 w uniwersytecie Harvarda w Ameryce. Po powrocie do kraju 1878 służył w ministerjum sprawiedliwości do 1881, poczym był sędzią w Osaka, 1882 został profesorem uniwersytetu w Tokio. W r. 1885 wstąpił do ministerjum spraw zagranicznych jako tłumacz, 1893 r. sekretarz legacji w Pekinie, 1895 r. gubernator Mandżurji, 1896—97 bawił jako rezydent w Korei. Po powrocie do Japonji był wiceministrem spraw zagranicznych, 1899 w Waszyngtonie ministrem pełnomocnikiem, 1900 w Petersburgu, 1901 w Pekinie. Tegoż roku został ministrem spraw zagranicznych. W 1903 prowadził rokowania przed wybuchem wojny rosyjsko-japońskiej bardzo zręcznie, to samo 1905 podczas rokowań o pokój w Portsmouth. W styczniu 1906 ustąpił z powodu upadku gabinetu, ale już w lipcu t. r. objął urząd ambasadora w Londynie (ob. nadto I suplement).

Komutator, przyrząd służący do zmieniania kierunku, przerywania lub uruchomiania prądu w danym obwodzie elektrycznym.

Kon Feliks, polski działacz polityczny, antropolog i publicysta, * 1864 w Warszawie, ukończył gimnazjum w 1883 tamże, poczym wstąpił na wydział prawny. Aresztowany w 1884 w sprawie

pierwszego „Proletarjatu“ (ob.) i skazany do ciężkich robót, przebył tam 6 lat. W 1891 przeniesiony na osiedlenie do gub. Jakuckiej, prowadził tutaj badania antropologiczne, później w innych miejscowościach Syberji. Odbył podróż w góry Sanajskie na pograniczu chińskim w celu zbadania plemion Urjanehów—Sojotów. Sprawozdania o wynikach podróży drukowały: „Wiadomości wsch. syb. oddz. ces. ros. Tow. gieogr.“ i Ros. czasop. antropol.“ Za podróż i zdobyte zbiory otrzymał od Tow. antropol. w Moskwie złoty medal i nagrodę pieniężną. Polską publiczność zapoznał z wynikami swojej podróży zimą 1907—1908 w szeregu odczytów, wygłoszonych w Krakowie, Zakopanym, Lwowie. W 1904 pozwolono **K.** wrócić do kraju. W Warszawie redagował *Kur. Codziennego* (marzec—sierpień 1905), 1906 aresztowany, przesiedział w więzieniu kilka miesięcy, poczym wyjechał do Galicji. Ogłosił prócz wielu artykułów o Jakutach i innych ludach syberyjskich w pismach syberyjskich oddzielnie: „Jakuty, antropo-fiziołogiczeskij oczerk“; „Chatyn—Arjinskoe Skopczeskoe selenie—Nikolskaja Słabodka“; po polsku: „Etapem na katorgę“ (Kraków 1908); „W katordze na Karze“ (t. 1908); „Historja ruchu rewolucyjnego w Rosyi“ (t. 1908). „Sądy wojenne w Królestwie Polskim“ (t. 1909); pisywał nadto do „Wiekiej Encyklopedji“ (z zakresu etnografji), do *Tyg. Ilustrowanego*, *Ogniwa*, a od wyjazdu do Galicii zasilał swemi artykułami (1909—10). *Nowy Wiek*, *Kurjera Lwowskiego*, *Głos* lwowski. W 1911 w jedniodniówce „Żywe cyfry“ umieścił urywek z większego studjum statystycznego o położeniu robotników naftowych w Borysławiu.

Konarski Agrypin, kapelan w oddziałach powstańczych, został powieszony 12 czerwca 1863 r. w Warszawie.

Konarski Franciszek, pedagog i literat polski, † 1907 we Lwowie.

Konarski Szymon, patrjota-demokrata polski, * 1808 w Dobkiszkach, pow. Kalwaryjskiego, † 1839, rozstrzelany w Wilnie. Szkołę wojewódzką w Łomży ukończył 1825 r. Jak dziad i ojciec, tak i on chwycił się żołnierki: wszedł do pułku 1-go strzelców pieszych pod Szembekiem, w końcu 1826 został podoficerem, 22 stycznia 1831 r. podporucznikiem. Bił się pod Wawrem, Grochowem i Liwem (14 kw.), brał udział w wyprawie Chłapowskiego na Litwę, walczył w Puszczy Białowiejskiej, pod Lidą i u stóp gór Ponarskich pod Wilnem (19 czerw.). Po tej bitwie, w stopniu już kapitana, został dowódcą bataljonu powstańczego i bił się pod Poniewieżem i Szawlami. Po upadku powstania wyemigrował do Francji i Szwajcarji, w 1833 należał do wyprawy Zaliwskiego. Przystał do wyprawy Ramoriny na Sabaudję (luty 1834), wstępując jednocześnie w szeregi „Młodej Polski“ (ob.) w „Młodej Europie“. W grudniu 1834 znalazł się znów we Francji i pracował w red. *Północy*, założonej przez Czyńskiego, socjalistę-komunistę. Z pod pióra **K.** wyszły tu artykuły: „Zbrodnie ludu są skutkiem źle urządzonego społeczeństwa“, „Stan przejścia i ostateczne urządzenie społeczności“ i in., gdzie występuje jako zapalony rewulucjonista i skrajny demokrata. W 1835 w towarzystwie Leona Zaleskiego wyruszył do kraju z zamiarem prowadzenia propagandy na Litwie i przygotowania powstania. W Krakowie zawiązywało się „Stow. Ludu Pol.“ na zasadach „Młodej Polski“ pod przewodnictwem S. Goszczyńskiego, który wysunął na czoło nakazu uwłaszczenie ludu. Jest prawdopodobne, że **K.** powołano do steru nazwanego „Naczelnym zborem“. W grudniu 1835 **K.** przekradł się przez granicę. Odtąd rozpoczyna się propaganda demokratyczno-ludowa **K.** na Litwie i Rusi, dla której dzięki ogniowi duszy, ujmującej postaci i porywającej wymowie zjednywał coraz więcej wyznawców. Organizacja „Stow. lud. pol.“ wciąż rozrastała się i zlewała z innemi spiskowemi. W czerwcu 1837 na jarmarku w Berdyczowie odbył się ogólny zjazd i ustanowiono organizację pod zwierzchnictwem **K.** Ścigany przez policję, długo z powodzeniem wymykał się, nareszcie 27 maja 1838 pojmany okazał w więzieniu hart niezłomny pomimo tortur zadawanych; przewodniczący w kom. śledczej, ks. Trubieckoj, nazywa **K.** „żelaznym człowiekiem“. Mnóstwo innych osób zamieszanych do sprawy **K.** otrzymało wyroki na katorgę i zesłanie, **K.** wyrokiem 25 lutego 1839 skazany na śmierć, 27 lutego t. r. został rozstrzelany. Śmierć ulubionego trybuna i wodza demokracji odbiła się w sercach ogółu, w kraju i na emigracji, głośnym echem, co znalazło wyraz w licznych obchodach. Por. „Pamiętnik obchodu ku uczczeniu prac i męczeństw S. K.“ (Strasburg 1839; mówcy L. Zienkowicz i L. Siemieński, wiersz J. Goszczyńskiego); Siemieński L. „Pobyt na Litwie“ i ostatnie chwile S. K.“ (*Nowor. dem.*, Paryż, 1842); Thomas A. „la Propagande démocratique en Pologne“ (*Revue de deux mondes*, 1848 t. XII); Zienkowicz L. „Usque ad finem **K.**“ (Paryż, 1859); Sobarri (Kirkor) „Obrazki litewskie“ (*Tyg. wielkop.*, 1874); Feliński Szczęsny „Pamiętniki“ (Kraków, 1897); Szpotański „Konarszczyzna“ (Kraków, 1906); Zahorski Wł. dr. „S. K., życie i czyny podług niewydanych dokumentów“ (Wilno, 1907).

Konarski Szymon.

Konaryt, minerał z gromady sylikoidów, rzędu wodorokrzemianów, barwy żółto-zielonej, o wyglądzie ziarnistym; w jednym kierunku łamliwy, wykazuje skład chemiczny: $2NiO, 3SiO_2, 2H_2O$.

Konczyński Tadeusz, dramaturg polski, * 1875 w Krakowie. Skończył gimnazjum i wydział filozoficzny tamże, otrzymawszy doktorat na podstawie rozprawy „Józef Szujski jako teoretyk i twórca dramatyczny“ (1899), poczym wysłany był do Anglji przez wydział krajowy dla studjów nad językiem angielskim. Pierwsze utwory ogłasza w *Ateneum* 1896. Wystawił dramaty: „Z burz życia“ (1898); „Otchłań“, 4 ak. (1900): „Kajetan Orug“ 4 aktach (1901); „Błędne koło“ (1902); komedje „Białe pawie“ (1909); „Srebrne szczyty“ (1910); tragedję „Demostenes“ (1911). W 1911 zdobył III-ą nagrodę na konkursie dram. teatrów warszawskich dramatem „Straceńcy“. Nadto ogłosił powieści: Śladem tęsknoty“ (1901, 2 wydania); „Nad głębiami“ (1906, 2 wyd.); tom nowel „Wyspa smutku“ (1910); dramat „Pielgrzymi“ (1910) oraz szereg studjów literackich.

Konczyński Tadeusz.

Kondakow Jan, chemik rosyjski, * 1857. Studja odbywał w uniwersytecie petersburskim. W 1886 mianowany został laborantem chemji fizjologicznej w uniwersytecie warszawskim, 1895 r. profesorem farmacji w Dorpacie. **K.** wypracował plan reformy nauczania farmacji. Prace naukowe **K.** dotyczą działania chlorku cynku na różne związki tłuszczowe, budowy kwasu angielikowego, tyglinowego i innych.

Kondratienko Roman, gienerał rosyjski, * 1857, † 1905, studja odbywał w Szkole inżynierów wojskowych i w Akademji sztabu gienerałnego. Był dowódcą wojsk okręgu Uralskiego, w końcu 1904 odegrał wybitną rolę podczas oblężenia portu Artura. Odznaczał się dużemi wiadomościami fachowemi, odwagą osobistą i zdolnościami; uchodził za jedynego niepospolitego gienerała rosyjskiego podczas ostatniej wojny; zginął w porcie Artura.

Kondratowicz Hieronim, górnik polski, * 1846 w Sandomierzu (ob.) t. r. został prezesem warszawskiego oddziału Tow. pop. p. i h., wiceprezesem Tow. Biblj. Publicznej w Warszawie, członkiem zarządu Tow. Kursów Nauk. Ogłosił nadto: przekład rosyjski Ch. Demanet'a „Traité d'exploitation des mines de houille“ (1883—4); „Gornoje iskustwo“ podręcznik dla uczniów szkoły górniczej (1896, 1900; w 2 t.; opracow. polskie,1903, 2 t.).

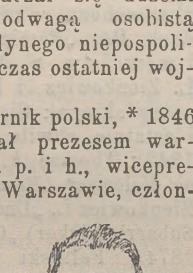

Kondratowicz Sylwerjusz.

Kondratowicz Sylwerjusz, dziennikarz, † 1910 w Warszawie.

Koneczny Feliks, historyk polski, * 1862 w Krakowie, gimnazjum ukończył tamże, poczym uniwersytet Jagieloński w 1888 r. W 1890 wysłany przez Ak. Umiejętności w t. zw. ekspedycji rzymskiej, pracował w archiwum watykańskim. T. r. został adjunktem Ak. Umiej., 1897 wstąpił do Bibl. Jagiellońskiej, po roku został amanuentem, a po śmierci Wisłockiego w 1900 powierzono mu dział rękopisów. Ważniejsze prace: „Polityka Zakonu w 1389—1390“ („Rozpr. Ak.“, t. 24); „Walter von Plettenberg, landmistrz inflandzki“ (t., t. 28); „Jagiełło i Witold“ (1892); „Jan III Waza i misja Possewina“ (1900); „Szkoły pruskie Hozjusza“ (*Przeg. Powsz.*); „Dzieje Szląska“ (Bytom, 1897); „Zatarg szkolny chełmski z XVI w.“ (*Przeg. Powsz.*); „Z zakamarków XVII w.“ (*Przeg. pol.*); „Dzieje Polski“ (Łódź 1902, 2 t.); Dzieje Polski za Piastów“ (Kraków 1902); „Dzieje Polski za Jagiellonów“ (t. 1903); „Giegografja historyczna“ (t. 1905); „Stosunki społeczne i ekonomiczne na Szląsku polskim“ (1909). Prócz rozpraw historycznych umieszczał w pismach krakowskich i warszawskich (*Bibl. warsz.*, *Ateneum*, *Przeg. powsz.*, *Przeg*, *Pol.* i in.) artykuły polityczne i społeczne oraz sprawozdania teatralne. Obecnie jest nadto redaktorem krakowskiego *Świata słowiańskiego*.

Koneczny Feliks.

Könen Adolf, gieolog, paleontolog niemiecki, napisał nadto: „Beitrag zur Kenntnis der Plakodermen“ (1883), „Beitrag zur Kenntnis der Krinoiden des Muschelkalks“ (1887); „Über Fossilien der untern Kreide am Ufer des Mango“ (1897); „Die Ammonitiden des norddeutschen Neokom“ (1902); „Über die Kreide Helgolands“ (1904) i t. d.

Konfederacja pracy, instytucja centralna związków zawodowych francuskich (*Confédération du Travail*), powstała na zjeździe w Nantes w 1894, ale dopiero zjazd w Limoges w 1895 nadał jej nazwę i określił cele; polegają one na koordynowaniu ruchu zawodowego. W 1904 — 1906 **K. p.** pozyskała duży wpływ na proletarjat francuski, będąc ogniskiem organizacji i propagandy syndykalizmu rewolucyjnego (ob.) Ogólna ilość członków **K. p.** wynosiło wtedy do 350,000, co stanowiło 39% ogółu zrzeszonych robotników. Organ **K.**, *Voix du peuple*, tygodnik, bił do 7000 egzemplarzy. Analogiczna organizacja we Włoszech „La confederazione del lavoro“ powstałało w 1906 r.

Kong Yih-Sin, książe, mąż stanu chiński, † 1898; z niełaski, w jaką popadł w 1884 dopiero 1894 częściowo doszedł do władzy, znów został prezesem Tsong-Li-Yamen'u (rada spraw

zagranicznych) i admiralicji. Podczas wojny chińsko-japońskiej prowadził rokowania z Li-Hong-Changi'em, w 1897 musiał temu ostatniemu pozostawić prowadzenie rokowań z legacjami europejskiemi.

Kong Yih-Siu.

Kongo. W 1908 r. (15 listopada) niezależne państwo **K.**, własność prywatna króla belgijskiego, Leopolda II, przeszło do królestwa Belgijskiego i odtąd nazywa się **K.** belgijskim. Na przestrzeni 2,382,800 klm. kw. liczy 19,000,000 miesz., na 1 klm. wypada 7·9; z tego Europejczyków (1909) 2,939, a Belgów 1,722, reszta murzyni Bantu i ludy karłowate; podług wyznania poganie fetyszyści lub mahometanie, niewielu chrześcijan. *Handel* (według „Annexe au Bulletin officiel du Congo belge"). Ogólny obrót handlowy wynosił w 1908: 89,138,108 fr., z czego przywóz 32,270,835, a wywóz 56,867,273 frk.; handel specjalny (wywóz produktów kolonjalnych i przywóz towarów potrzebnych na miejscu) stanowił wartość w 1908: 69,958,077 (wywóz: 43.371,795, przywóz 26,586,282) frk. Główne produkty wywozu: kauczuk, kość słoniowa, olej palmowy, kakao, dalej, miedź i złoto. Budżet 1910 wykazywał w dochodach 39,745,305, w wydatkach 50,233,040 frk., dług państwowy w 1908 wynosił 104,090,200 frk. *Żegluga.* W 1908 odwiedziło porty Banana i Boma 610 statków objętości 656,022 tonn. *Sieć kolei żelaznych* obejmowała 1909: 738 klm., wiele nowych linji jest w budowie, inne są projektowane, między innemi od wybrzeża południowej granicy do kopalni Katanga na przestrzeni 3,750 klm.; linji telegraficznych (1906) 1,742 klm., urzędów pocztowych (1908) 60 z dochodem 325,766 franków. Komisja rozgraniczająca, która pod kierownictwem R. G. T. Brighta w 1907/08 była czynna między **K.** i Ugandą brytańską, stwierdziła, że, jezioro Alberta Edwarda leży całkowicie na terytorjum belgijskim, jak również najwyższa część gór Ruwenzori, dalej, że Loia wchodzi do systemu rzeki Kongo. Postępy poczyniły też badania naukowe: do krainy Kassai przedsięwziął wyprawę Leo Frobenius, 1907 wysłany był C. Torday z ramienia antropologicznego Instytutu *British Museum* w krainę między górnym Kuilu i rzeką Lulua. *Siła zbrojna* składa się z ochotników i rekrutowanych tuziemców, służba w szeregach trwa 7 lat i w rezerwie 5; armja składa się (1908) z 13,886 żołnierzy i 325 europejskich oficerów, dzieli się na 24 kompanje, prócz tego milicja z tuziemców; 15 małych statków rządowych trzyma straż wzdłuż rzeki Kongo. *Dzieje.* Po załagodzeniu sprawy o okrucieństwach względem tuziemców, którą wszczęła Anglja (ob. w. II Suplemencie art. Belgja), wynikły nowe trudności z Anglją z powodu prowincji Lado, która 1904 została ufortyfikowana, a 1905 przyłączona do obwodu Uelle. Aby uniemożliwić istnienie posterunku, urządzonego przez kapitana Lemaire między 5° pół. szer. i 30° wsch. dł., zabronił rząd angloegipskiego Sudanu żeglugi po Białym Nilu-Barez. Sprawa ta została 9 maja 1906 zakończona następującą umową między Anglją i **K.**: 1) umowa dzierżawna z 12 maja 1894 zostaje rozwiązana; 2) kraina Lado pozostaje przy królu Leopoldzie jako władcy Konga na czas jego panowania; 3) kolej z Lado do granicy będzie zbudowana pod gwarancją finansową skarbu egipskiego; 4) w jej punkcie początkowym będzie założony port handlowy z wolną żeglugą po górnym Nilu dla statków belgijskich i kongoańskich; 5) ludzie i towary mają wolne przejście przez egipski Sudan; 6) w razie nieporozumień rozstrzygać będzie sąd rozjemczy w Hadze. Punkt II po przejściu **K.** do Belgji był przedmiotem nowych wyjaśnień. Petraktacje z parlamentem belgijskim o przejęcie **K.** (ob. Belgja w II Suplemencie) dały znów powód Anglji do żądania gruntownej rewizji berlińskiej umowy **K.** z 1885 r. Aby wytrącić broń Anglji domieszania się w sprawy **K.**, rzekomo ze względów humanitarnych, wydał król Leopold II 3 czerwca i w połowie listopada szereg rozporządzeń, które miały na celu ulepszenie administracji i ulżenie losu tuziemców. Pertraktacje o ustąpienie Belgji **K.** przez Leopolda II ciągnęły się od początku 1906 (nie licząc uchwały z 1901, regulującej stosunki między Belgją a niezależnym państwem **K.**) prawie do końca 1908 r., dopiero bowiem 15 listopada 1908 Belgja urzędownie objęła w posiadanie **K.** O warunkach objęcia tej kolonji ob. w II Suplemencie art. Belgja. Budżet kolonji, przedstawiony Izbom przez nowego ministra kolonji, Renkina, 17—23 grudnia t. r., został przyjęty. Ale jednocześnie z ostrą krytyką stosunków w **K.** wystąpił socjalista Vandervelde. Kiedy zaś w marcu 1909 wniesiona była interpelacja z powodu przymusowego zajęcia przy kolei 2,500 murzynów, rząd uznał słuszność zarzutów i potrzebę zaprowadzenia reform. Dn. 1 kwietnia oświadczył Renkin w imieniu rządu, że zgadza się na porządek dzienny, domagający się dla tuziemców: podwyższonej płacy, skróconego dnia roboczego, wypłaty zarobków w pieniądzach i zatrudniania jedynie w rodzinnej okolicy. Dalej 28 października 1909 r. przedstawił rząd Izbie obszerny program reform kolonjalnych, mających dla dobra tuziemców wprowadzić swobodę handlu, ułatwienie nabywania ziemi, ulepszenie systemu celnego, zniesienie rozmaitych przymusowych robót i zaprowadzenie szkół. To oświadczenie rządu okazało się tym konieczniejsze ze względu na nieustającą w Anglji agitację o nieludzkich stosunkach

i strasznej tyranji w **K.** Dn. 19 listopada 1909 duchowieństwo londyńskie urządziło ogromny mityng w sprawie **K.** i żądało interwencji Anglji. Politycy belgijscy 5 grudnia t. r. wystosowali zbiorowy protest przeciwko wtrącaniu się Anglji do spraw belgijskich, a 15 grudnia Renkin, minister kolonji, przy debatach budżetu kolonjalnego również w tej sprawie przemawiał. Jako skutek tego stosunku Anglji do **K.**, nie uznał rząd angielski dotychczas nowego stanu rzeczy, prócz Anglji i Stany Zjednoczone też swej zgody nie dały, inne natomiast państwa podpisały nową umowę z Belgją; najwcześniej uczyniła to Francja (22 grudnia 1908), później Niemcy (luty 1909). Śmierć króla Leopolda dała powód Anglji do nowego, gwałtownego wystąpienia przeciwko rządom w **K.** i wyrażenia swoich żądań w trzech punktach: 1) polepszenie losu tuziemców i w związku i tym przywrócenie wolnego handlu według dawnych umów; 2) przekazanie wszystkich spraw spornych, dotyczących polityki handlowej **K.**, sądowi rozjemczemu; 3) natychmiastowy zwrot okręgu Lado. Minister kolonji, Renkin, pod presją opinji publicznej, wyrażonej w *votum* nieufności komisji budżetowej, zdecydował się na wprowadzenie reform w **K.**, które w lutym 1910 zostały uchwalone przez Izbę. Są one następujące: obniżenie podatków dla osadników i tuziemców (dla ostatnich z 25 fr. na 12 fr.; w uboższych okolicah na 5 fr.), zniesienie podatku 5000 fr. dla instalujących się firm, wprowadzenie nowego i prostszego regulaminu przy nabywaniu posiadłości oraz uproszczenie i obniżenie taryfy przewozowej po rzece **K.** i dopływach. Dn. 1 lipca 1910 wprowadzono określone okręgi dla wolnego handlu tuziemców, stopniowo takich okręgów będzie coraz więcej w miarę wygasania koncesji, udzielonych rozmaitym towarzystwom. W związku z tym została zaprowadzona waluta złota i zniesione roboty przymusowe (posługi osobiste, dostawa artykułów żywności i t. d.). Ziemie nie mające właścicieli zostają w posiadaniu państwa, natomiast zrzeka się państwo pretensji do produktów rolnych, które tuziemcy mogą według swego upodobania sprzedawać (dotyczy to głównie kauczuku i kopalu). Kolonja podzielona została na szereg gubernatorstw z wice-gubernatarami na czele, którzy podlegają gieneralnemu gubernatorowi. Sprawa Ladoenklove dotychczas nie została uregulowana. Obok Anglji, mającej w **K.** rozległe stosunki, wciskają się tam coraz bardziej Niemcy, w tym celu powstało nawet w lipcu 1910 „Niemieckie tow. reform w **K.**“ Pod presją obcych rządów i staraniem miejscowej administracji została ukończona droga automobilowa w prowincji Uelle, która łączy obszary **K.** z Nilem. Por. Gotfart i Morrisens „le Congo phisique, politique etéconomique“ (1908); Davis „the Congo and coasts of Africa“ (1908); de Ghellinck „Wasserstrassen und Eisenbahnen im freien K“ (1908); Baccari „il Congo“ (1908); Errera „le Congo Belge“ (1909); A. Halot-Gevaert „Ving-cinq ans de civilisation au Congo“ (1908); C. Wengermée „Grands lacs africains et Katanga“ (1909); Schagintweit „Die kolonie Belgisch-Kongo“, z mapą (1910); „Carte de l'Etat Indépendent du Congo“, 12 arkuszy, skala 1 : 1,000,000 (Bruksella, 1907).

Kongregacje kardynalskie. Wydziały kolegjum kardynalskiego uległy innemu podziału dzięki reformie dekasterjów, dokonanej przez Piusa X na mocy *Constitutio Apostolica*, *Sapienti consilio* i dwuch jeszcze praw z 29 czerwca 1908, które weszły w życie 3 listopada 1908 r. Według tych nowych ustaw istnieją obecnie następujące **K.**: 1) Congregatio Sancti Offici (Inquisitionis) z poprzednią kompetencją (ob.); 2) Congregatio Consistorialis, która przygotowuje sprawy, mające być przedstawione w konsystorzu, zajmuje się zakładaniem, zmianami i znoszeniem djecezji i kapituł, ma pieczę nad działalnością administracyjną biskupów i rozstrzyga spory co do kompetencji poszczególnych kongregacji; 3) Congregatio de Disciplina Sacramentorum wykonywa prawo we wszystkich sprawach sakramentów, nie wyłączając małżeństwa, jak również udziela dyspensy w razie przeszkód do zawarcia małżeństwa i rozstrzyga sprawy o rozwiązanie związków małżeńskich (o ile nadają się do rozstrzygnięcia drogą procesu normalnego, wtedy **K.** powierza sprawę t. zw. Rota); 4) Congregatio Concilii zajmuje się sprawami, dotyczącemi dyscypliny duchowieństwa całego świata i laików. Z nią połączona została Congregatio Lauretana; 5) Congregatio negotiis Religiosorum sodalium praeposita rozciąga pieczę nad towarzystwami religijnemi; 6) Congregatio de propaganda Fide. Z pod kompetencji tej **K.** wyłączone zostały: Anglja, Szkocja, Irlandja, Holandja, Kanada i Stany Zjednoczone, które już nie uchodzą za kraje misyjne. Z nią połączona została Congregatio pro negotiis rituum Orientalium; 7) Congregatio Indicis; 8) Congregatio sacrorum Rituum; 9) Congregatio Caeremonialis; 10) Congregatio pro negotiis ecclesiasticis extraordinariis; 11) Congregatio Studiorum; 12) Congregatio Reverendae fabricae S. Petri. Trzecie prawo Piusa X z 29 czerwca 1908 reguluje między innemi sposób załatwiania spraw w poszczególnych kongregacjach.

Koni Anatol, prawnik rosyjski, * 1844 w Petersburgu. Po skończeniu prawa w Moskwie, wstąpił na służbę do ministerjum wojny. Po reformie sądownictwa w 1885 został naczelnym prokuratorem departamentu kasacyjnego senatu, 1891 karnego departamentu kasacyjnego senatu, wkrótce jednak powrócił do prokuratorji, W l. 1876 — 83 wykładał teorję i praktykę prawa karnego, 1896 znów objął funkcję senatora. W 1900 przeszedł z karnego departamentu kasacyjnego do ogólnego oddziału senatu. Był członkiem

rozmaitych komisji prawodawczych, 1903 został radcą miejskim w Petersburgu. Zbiór dawnych jego mów miał 2 wydania; późniejsze mowy p. t. „Za posliednije gody“ (1895); „Sudiebnyja rieczi“ (1905, IV wyd.); ogłosił nadto szereg życiorysów głównych działaczy podczas reformy sądowej; wiele rozpraw drukował w czasopismach, prace ogólnej treści ukazały się p. t. „Oczerki i wospominanija“ (1906). **K.** zalicza się do najwybitniejszych prawników rosyjskich, zasiada w Radzie państwa, głosował przeciwko Stołypinowi za wprowadzenie ziemstw na Rusi na mocy § 87 i uzasadniał w tej sprawie interpelację przeciwko premjerowi.

Konia (Konieh), miasto główne wilajetu tureckiego w Azji Mniejszej, liczy 60,000 m. W 1907 Tow. kolei anatolijskiej otrzymało koncesję na zaprowadzenie irrygacji w dolinie **K.**

Konic Henryk, prawnik polski, syn Samuela (nie Leona jak w gł. dz.), ogłosił nadto „Dzieje prawa małżeńskiego w Królestwie Polskim, 1818—1836“ (Kraków, 1903); „Komisja rządząca w Ks. Warszawskim“ (1904); był posłem do drugiej Dumy państwowej.

König Franciszek, chirurg niemiecki, przeszedł 1904 w stan spoczynku. Napisał nadto; „Die spegielle Tuberkulose der Knochen und Gelenke“ (1902).

Königsberger Leon, matematyk niemiecki, * 1837 w Poznaniu. Studja odbywał w Berlinie. Był profesorem w Gryfji, Heidelbergu, Dreznie, Wiedniu. Prace jego wchodzą głównie w zakres teorji funkcji, równań różniczkowych. Wydał: „Zur Gechichte der Theorie der elliptischen Transcendten in den Jahren 1826—1829“ (1879); „Die Principien der Mechanik“ (1901); „Herman v. Halmholtz“ (1902—03 3 tomy); „Karl Gustav Jakobi“ (1904).

Koniina, $C_8H_{17}N$, jest to ciecz bezbarwna z zapachem odurzającym o temperaturze wrzenia 168°, rozpuszcza się nieco w wodzie, skręca płaszczyznę polaryzacji na prawo; o występowaniu **K.** ob. gł dzieło. Syntetycznie **K.** otrzymał Ladenburg.

Konin, miasto powiatowe gub. Kaliskiej, liczyło w 1909: 8,071 m., w tym 4,073 żydów, 3,288 katolików, 641 protestantów, 69 prawosławnych. W powiecie **K.** było w 1909 ludności 119,775, w tym 97,301 katolików, 14,816 protestantów, 7,510 żydów, 148 prawosławnych. Skład narodowościowy ludności podług ostatniego spisu powszechnego: 83·5% Polaków 16·2% Niemców, 5·2%, Żydów, 1·1% Wielko, Mało-Białorusów.

Konitz nazwa zgiermanizowana Chojnic, miasta powiatowego w Prusach zachodnich regiencji Kwidzyńskiej.

Konkordatowe banki szwajcarskie. Na mocy prawa, uchwalonego 5 paźdz., 1905 przez Zgromadzenie federacyjne, które weszło w życie 16 stycz. 1906 w sprawie urządzenia Szwajcarskiego banku narodowego z wyłącznym prawem na puszczanie banknotów, **K. b.** obowiązane były w ciągu trzech lat wycofać swoje banknoty i swoje interesy odpowiednio urządzić. W końcu 1906 było **K. b.** 36 z filjami 56, które posiadały kapitał zakładowy 222 mil. fr. i rozporządzały emisją banknotów na sumę 245 mil. fr. Efektywny obieg banknotów 1906 wynosił 220·5 mil. fr., a pokrycie gotówką 120·9 mil. fr.

Kononienko Moisej, pisarz rusiński, samouk, * 1864. Z utworów jego ważniejsze: „Neszczasne kochanńa“ (1883); „Lira“ (1885); „Z Bohom na zmahajs“; „Moskal, zmij, ta cariwna“; „Złodij“; „Ratuj“ (1892); „Miż narod“ (1894); „Na seli“ (1898) i t. d.

Kononowicz Wiesław, budowniczy polski, otrzymał: I nagr. na konkursie wileńskim na zagrodę włościańską, II zaś na zagrodę, przeznaczoną na wystawę częstochowską; oprócz tego na konkursie „Koła architektów“: I nagroda za szpital wiejski, IV na dojazd do III mostu w Warszawie, wreszcie III na budowę szkoły ludowej w Hołcnowie koło Białej na Śląsku.

Kononowicz Władysław, jeden z dowódców powstania 1863 r., został rozstrzelany tegoż roku 4 marca w mieście Warce.

Konopacki Leszek, ogłosił: „Poezje“ (Warszawa, 1907); „Królestwo ziemi“ (t., 1910); „Na rzymskim wybrzeżu“ (t., 1910).

Konopczyński Emiljan, filolog polski, dyrektor szkoły realnej 6-cio klas. i gimnazjum filologicznego, † 1911 w Warszawie.

Konopka Józef, zbieracz pieśni ludowych (ob.), * 1812 w ziemi Krakowskiej, † 1888.

Konopnicka Marja, znakomita poetka polska, † 8 paźdz. 1910 we Lwowie. Ogłosiła nadto: „Drobiazgi z podróżnej teki“ (Warszawa, 1903); „Wybór pism“ (t., 1903); „Poezje w nowym układzie“ III, IV, V (t., 1903); „O krasnoludkach“ (t., 1904); „Na normandzkim brzegu“ (t., 1904); „Głosy ciszy“ (t., 1906); „Prometeusz i Syzyf“ (t., 1907); „Wybór pism“ (t., 1908, III wyd.); „Pan Balcer w Brazylji“, wielki poemat ludowy, jedno z arcydzieł **K.** (t., 1910); po śmierci ukazało się „Jak się dzieci w Bronowie bawiły“ (t., 1911). Por. Kozłowski St. „M. Konopnicka“ (Warszawa, 1901); Galle H. „Twórczość poetycka M. K.“ (t., 1902); Jarecki K. „Twórczość poetycka M. K.“ (Lwów, 1902); Pini T. „Lud w poezji K.“ (t., 1902); Potocki A. „M. K.“ (t., 1902); Pechnik Al. ks. „O poezjach M. K.“

Konow Wollert, polityk norweski, * 1845 na Stendzie w Kirchspiel Tane, studja odbył w Chrystjanji; 1868 został nauczycielem szkoły ludowej, od 1873 gospodarował na wsi w odziedziczonym majątku. W l. 1879—88 był deputowanym grupy liberalnej, od 1886 też i prezesem Storthingu.

1895 — 98 członkiem szwedzko-norweskiego komitetu unjonistycznego. Odegrał wybitną rolę podczas wyborów 1909, został wiceprezesem Storthingu w połowie marca 1909, a w styczniu 1910 ministrem premjerem gabinetu koalicyjnego, złożonego z liberałów i konserwatystów.

Konowałow Michał, chemik rosyjski, * 1858, studjował w uniwers. moskiewskim. W 1896—99 był profesorem chemji w politechnice kijowskiej. Prace jego dotyczą składu ropy, nitryfikacji różnych związków organicznych. Oddzielnie wydał: „Prakticzeskija uprażnienija po obszczej chimiji“ (1905).

Konrád Józef Deograt, pisarz czeski, ogłosił nadto: „Druha laska“ (1899); „Hrzich“ (1900); „Bludna srdce“ (1903); „Pavuciny“ (1905); „Bourzlivaci“ (1906), Wiele mniejszych prac i artykułów umieszczał po czasopismach pod rozmaitemi pseudonimami.

Konserwatorjum warszawskiego dyrektorem był w l. 1906—08 Emil Młynarski, następnie po dwuletnim wakansie (wobec niedojścia do skutku układów z Paderewskim) został St. Barcewicz. Klasę kompozycji po śmierci Z. Noskowskiego powierzono R. Statkowskiemu, kontrapunktu M. Surzyńskiemu, fortepjanu po Zawirskim A. Gużewskiemu. Klasę orkiestrową prowadzi od 1908 J. Cielewicz.

Konstantinow Aleko, pisarz bulgarski, * 1863, † 1897. Prawo studjował w Odesie, był sędzią, prokuratorem, później adwokatem w Sofji. Z ogromnym darem satyrycznym występował przeciwko rządom Stambułowa, był skrytobójczo zamordowany; na miejscu zabójstwa wzniesiono pomnik. Z utworów jego, pełnych werwy humorystycznej i satyrycznego zacięcia, ważniejsze: „Boj-Goña“; „Jedin nesczak wan godeż“; „Ot mnogo um“; „Pazi Boże slepo, da progleda“; „Drużestwo“ i t. d., próbował też sił w zakresie dramatu. Zbiorowe wydanie dzieł „Sczinenija“ (Sofja 1901 i 1903).

Konstantinowiczówna Natalja, * 1882, zaślubiła 1902 ks. czarnogórskiego Mirkę, drugiego syna króla Mikołaja. Ojciec jej Aleksander jest wnukiem Anny, córki Jewrema Obrenowicza, którego brat był założycielem dynastji Obrenowiczów, i siostry Miłosza, setnika rumuńskiego, którego synem był król Milan. Konstantinowicze, rodzina bardzo zamożna, żyli w niezgodzie z królem Aleksandrem. Pułkownik Aleksander K. opuścił Serbję wraz z Milanem, którego był stronnikiem.

Konstanty, ks. Sparty, wraz z innemi książętami krwi musiał złożyć dowództwo armji (ob. Grecja w II suplemencie). Ze związku z ks. Zofją pruską (* 1870) urodziły się: Jerzy (10 lipca 1890), Paweł (14 grudnia 1901), Irena (23 stycznia 1904).

Konstantynopol liczy 1,106,000 m. W 1907 ruch okrętów wynosił 15,520 o pojemności 15,201,326 tonn; na Anglję, Grecję i Austrję przypada 69·6% ładunku.

Konstantynów, osada, główny punkt powiatowy gub. Siedleckiej, w 1909 liczył 2337 m., w tym 1,976 żydów, 268 katolików, 89 prawosławnych, 4 protestantów. W powiecie **K.** na 81,156 m. było: 58,795 katolików, 12,190 żydów, 10,139 prawosławnych, (według Wierclińskiego do 1906 ubyło prawosławnych 38·6% w porównaniu z 1905), 29 protestantów, 3 marjawitów. Podług narodowości: 53·4% Polaków, 30·6% Rusinów, 13·3% Żydów, 2·6% Wielkorosjan, 0·1% innych (ostatni spis powsz.).

Konstytucyjny ustrój, (ob. konstytucyjny rząd). Konstytucja albo ustawa zasadnicza ulegać może zmianie zazwyczaj z zachowaniem warunków szczególnych, lecz nie na drodze zwykłego prawodawstwa, zawiera zaś pospolicie: 1) określenie organizacji państwa, zakresu praw i pełnomocnictw organów władzy i jej stosunku względem obywateli; 2) obowiązki i prawa zasadnicze obywateli. Obecnie **U. k.** w Europie jest formą powszechną państw. Wszędzie powstał on i umocnił się na drodze walk długotrwałych różnych grup, stanów, klas społecznych o władzę polityczną w kraju. Najwcześniej **U. k.** zaczął się rozwijać w Anglji (Magna Charta libertatum 1215). Konstytucja angielska nie przedstawia jednolitej ustawy **k.**, lecz zawarta jest w całym szeregu ustaw parlamentarnych. Podobny charakter w pewnej mierze nosi **U. k.** w dawnej Polsce (ob.). W innych krajach, jak Francja, ustawa **k.** posiada charakter dzieła jednolitego, ujętego w jedną wielką kartę **k. U. k.** w jednych krajach zaprowadzały zgromadzenia ustawodawcze (konstytuanty, konwenty), w innych natomiast bywał on niejako ustępstwem dobrowolnym samego monarchy (konstytucje oktrojowane). W Europie zachodniej walka o **U. k.** poza Anglją ciągnęła się przeszło pół wieku; po ruchach rewolucyjnych 1830, 1848 **U. k.** ugruntował się prawie we wszystkich krajach europejskich, aczkolwiek nie w jednakim stopniu (ob. parlamentaryzm). W Rosji zawiązki **U. k.** datować należy od manifestu z 30 paźdz. 1905 (ob. Rosja), w Turcji od rewolucji 1908 r. Por. A. Esmein „Elements du Droit constitutionel“ (przekład polski, 1905); G. Jellinek „Das Recht des modernen Staates“; Kowalewski, Winogradow, Milukow i inni, „Politiczeskij stroj sowremiennych gosudarstw“.

Kontaktowe utwory, są to utwory gieologiczne, które powstają ze skał uwarstwionych w razie zetknięcia się ich ze skałami masowemi, jak: sjenit, granit, bazalt. Gliny, gliny łupkowe, margle i t. p. od działania kontaktowego zamieniają się na jaspis porcelanowy; węgiel brunatny lub kamienny traci ciała lotne, bitumy i nabiera własności antracytu, koksu.

Kontaktowy sposób otrzymywania kwasu siarkowego polega na tym, że bezwodnik siarkawy, SO_2, łączy się bezpośrednio z tlenem na bezwodnik siarkowy, SO_3; reakcja przebiega szybko wobec azbestu platynowanego jako katalizatora (ob. Kataliza, supl. II); następnie bezwodnik SO_3 łączy się z wodą na H_2SO_4. W technice tlen czerpie się z powietrza i cały proces fabrykacji składa się z 4 operacji. W pierwszej przygotowuje się mieszaninę gazów (gazy pirytowe) jak i w sposobie komorowym (ob.); druga operacja ma na celu dokładne oczyszczenie mieszaniny gazów od pyłu i arsenu; w trzeciej już wytwarza się SO_3 z mieszaniny SO_2 i tlenu z powietrza; wreszcie w czwartej operacji bezwodnik siarkowy, SO_3, łączy się z wodą na H_2SO_4.

Kontrymowicz-Ogiński Jan, ziemianin i pisarz polski, * 1829 w Opatowie. Po skończeniu nauk gospodarował na wsi i pisywał artykuły do czasopism; między innemi w *Gaz. Rol.* w art. „Szlachta i chłopi“ (1862) nawoływał do natychmiastowego uwłaszczenia włościan. Oddzielnie ogłosił: „Poezje“ (1852); „Wilhelm Tell“, poemat (Poznań, 1861); „Książe Hołuba“; „W czeluściach piekła“; „Węzeł gordyjski“; „Olbrzymi rodu“; „Tragedja w Glinianach“; „W promieniach sławy“ (3 t.); „Orle Gniazdo“ (3 t.); „Niezłomni“ (1911) i in.

Konwertor albo *gruszka Bessemera*, przyrząd ruchomy, używany przy przeróbce surowca żelaznego (ob. żelazo).

Końskie, miasto powiatowe gub. Radomskiej, liczyło w 1909: 8,341 m., w tym 5,563 żydów, 2,649 katolików, 122 prawosławnych, 7 protestantów. W pow. Koneckim na 154,238 m. było 126,767 katolików, 26,010 żydów, 732 protestantów, 729 prawosławnych. Skład narodowościowy powiatu podług ostatniego spisu powszechnego: 82·6% Polaków, 15·6% Żydów, 1·4% Wielko-, Mało- i Białorusów, 0·2% Niemców, 0·2% innych.

Kooperatywa, ob. Współdzielczość.

Kopassis Efendi, od 1908 książę na wyspie Samos, pochodzenia greckiego, przodkowie jego przebywali na Krecie, poprzednio był członkiem tureckiej Rady stanu. Od chwili objęcia rządów walczy z zamieszkami tamtejszych Greków.

Kopczyce, miasteczko w Galicji w pow. Husiatyńskim, posiada sąd, gorzelnię, rozwinięte jest szewctwo; prowadzi handel zboża; 7,714 m. (1900). W okręgu sądowym **K.** na 51,465 m. było: 39·9% Polaków, 60·0% Rusinów, 1·0% Niemców; 26·7% katolików, 61·6% unitów, 11·7% żydów.

Kopecki Józef, muzyk polski, kapelmistrz dworu greckiego, * 1853 w Wieliczce, † 1902 w Wiedniu.

Kopenhaga, razem z Frederiksbergiem i Gentofte (**K.** wielka) liczyła 564,000 m. (1908). *Ruch statków* wynosił: w porcie cłowym 15,956 o pojemności 2,720,097 tonn, w porcie wolnym 1,956 o pojemności 1,150,798 tonn. *Budżet miasta* dosięgnął w 1908 około 28 miljonów koron. W 1908 kobiety uzyskały prawo wyborcze do reprezentacji miasta, w 1909 obok 35 mężczyzn wybrano 7 kobiet.

Kopera Feliks, polski historyk sztuki, * 1871 w Krakowie. Studja uniwersyteckie odbywał w Krakowie, Bazylei i Berlinie. Po dalszych jeszcze studjach zagranicą habilitował się na wszechnicy Jagiellońskiej do dziejów kultury w Polsce. W 1901 został dyrektorem Muzeum Narodowego w Krakowie i docentem historji sztuki w uniw. Jagiellońsk im, w 1910 profesorem nadzwyczajnym tamże. Ogłosił drukiem: „Tak zwana korona Bolesława Chrobrego i pierwsze insignia koronne Polski“ (1898, *Przegląd polski)*; „Dary z Polski dla Erazma z Rotterdamu“ („Sprawozdania komisji historji sztuki Ak. Umiej.“, t. VI); „Minjatury rękopisów polskiego pochodzenia w bibljotece w Petersburgu“ (tamże, t. VII, 1907); „Monety rzymskie, znajdowane na naszych ziemiach“ (1896 — 1897, *Wiadomości numizm. archeologiczne)*; „Grobowiec króla Jana Olbrachta i pierwsze ślady Odrodzenia w Polsce“ (1895, *Przegląd polski)*; „Dzieje skarbca koronnego w Polsce“ (Kraków, 1904); „Spis rycin, przedstawiających portrety w zbiorze Em. hr. Czapskiego“ (t., 1901); „O emigracji Niemców z Weissenburga i Landau do Polski w XV i XVI wieku“ (t., 1902); „Pomniki Krakowa Maks. i St. Cerchów, tekst“ (t., 1904); „O kościołach na Wawelu“ (1906, „Rocznik krak.“, t. VII); „Wit Stwosz w Krakowie“ (t., 1907); „Dzieje budownictwa i rzeźby w Polsce“ (Lwów, 1907); „Notatki do historji sztuki i kultury w Polsce“ (Kraków, 1909); „Polskie muzeum. Zbiór 64 podobizn zabytków sztuki w Polsce“ (t., 1909), wspólnie z dr. Pagaczewskim.

Kopernik Mikołaj, astronom polski. W 1909 znaleziono w Bibljotece upsalskiej w Szwecji list Kopernika do króla polskiego Zygmunta Starego. List ten, dający świadectwo polskości wielkiego astronoma, dostał się do Szwecji w czasie najazdów za Jana Kazimierza. S. Birkenmajer zamieszcza ten dokument w „Lamusie“ (zeszyt V z 1910). Nadto por.: L. A. Birkenmajer „Marco Beneventano, Kopernik, Wapowski, a najstarsza karta gieograficzna Polski“ (Kraków, „Rozpr. Ak.“, 1901); „Mikołaj **K.** Studja nad pracami Kopernika oraz materjały biograficzne“ (t., 1902).

Kopp Jerzy.

Kopp Jerzy, książę biskup wrocławski, po śmierci papieża Leona XIII stał na cze-

le opozycji przeciwko kardynałowi Rampolli, jako przyjacielowi Francuzów i wpłynął na cesarza austrjackiego po porozumieniu się z Wilhelmem, aby Austrja na *conclave* 1903 r. skorzystała z prawa *veto* przeciwko temu kardynałowi. Po elekcji Piusa X starał się nakłonić papieża do polityki niemieckiej w świecie muzułmańskim. Wrogo występuje przeciwko dążnościom narodowym ludu polskiego, szczególnie głośne było prześladowanie posła Korfantego (ob.).

Köppen Fryderyk Teodor, przyrodnik rosyjski, * 1833, † 1907. Pracował w departamencie rolnictwa, następnie w ministerjum oświaty, w r. 1872 został bibljotekarzem w Bibl. cesarskiej. Prace naukowe **K.** wchodzą w zakres entomologji i dendrologji, ważniejsze z nich: „Wrednyja nasjekomyja“ (1881—83); „Geograficzeskoje rasprostranenie chwojnych derewjew w Ewrop. Rossiji i na Kawkazie“ (1885); „Bibliotheca zoologica rossica“ ukończył część 1-szą (2 t.).

Köppen Włodzimierz, meteorolog rosyjski, został w 1903 kierownikiem stacji obserwatorjum morskiego w Gross - Bostet pod Hamburgiem. Wydał oddzielnie: „Grundlinien der maritimen Meteorologie“ (1899); „Klimalehre“ (1899); „Versuch einer Klassifikation der Klimate, vorzugsweise nach ihren Beziehungen zur Pflanzenwelt“ (1901); „Klimakunde“, I cz.; „Allgemeine Klimalehre“ (1906).

Köprülü *(Kuprili, Kiuperli, Köprili)* rodzina wielkich wezyrów osmańskich: *Mahomet*, * 1596, † 1661 w Adrjanopolu, od 1656 w. wezyr, uporządkował skarb, wojował z Wenecją, zdobył Tenedos, Lemnos, Siedmiogród i t. d.—*Ahmed*, syn poprzedniego, * 1633, † 1676, był wezyrem lat 15, prowadził liczne wojny, zdobył Kretę 1669, Kamieniec Podolski 1672, *A.* mecenasował poetom i uczonym, założył bibljotekę publiczną.— *Mustafa* (zwany *Fazil)*, brat poprzedniego, † 1691, zabity w bitwie pod Slankamen, w. wezyr od 1689 zdobył Białogród 1690.—*Amudżasade Hussein*, siostrzeniec Mahometa, † 1702, w. wezyr od 1697. — *Nuhman*, syn Mustafy, od 1710 r. w. wezyr.

Koptajew Aleksander, kompozytor i pisarz muzyczny rosyjski, * 1868 w Petersburgu; napisał biografje: Cui, Głazunowa, Skrjabina, analizy dzieł Wagnera oraz „Wagner i Rosjanie“ (1897). Z szeregu utworów muzycznych zasługują na wzmiankę „Tańce wschodnie“, „Elegja“ i „Psalm 18“ na chór i solo.

Korabiewicz Edmund, lekarz w korpusie Gielguda, * 1804 w Grodzieńskim, † 1875 r. w Paryżu.

Körber Ernest, polityk austrjacki, * 1850 w Trydencie. Studja prawne ukończył w Teresianum w Wiedniu. W 1872 r. wstąpił do sądownictwa, po 2 latach przeszedł do ministerjum handlu; 1887 został szefem kancelarji, 1895 mianowany dyrektorem gieneralnym kolei. 1896 pierwszym dyrektorem w ministerjum spraw wewnętrznych za rządów Badeniego; 1897 — 1898 był ministrem handlu w pierwszym gabinecie Gautscha, po upadku gabinetu w 1898 powołany został do Izby panów, 1899 otrzymał tekę ministra spraw wewnętrznych w gabinecie Clary'ego. W 1900 sam objął kierownictwo gabinetu, 1902 i tekę ministra sprawiedliwości; ustąpił w 1905 wobec obstrukcji Polaków i Czechów; należy do grona zaufanych doradców korony.

Körber Ernest.

Korbut Gabrjel (właściwe nazw. *Karaffa-Korbut)*, filolog polski, * 1862 w Petersburgu, ukończył gimnazjum tamże, uniwersytet w Dorpacie (1890, wydz. filolog.). Od 1895 zamieszkał w Warszawie, gdzie obok zajęć pedagogicznych pracuje w dziedzinie języka polskiego i literatury polskiej. Prace swe umieszczał: w *Głosie* (1895—99), *Ateneum* (od 1901), *Prawdzie, Książce, Kur. Warszawskim*, „Wielkiej Encyklopedji“, „Pamiętniku liter.“, „Pracach filologicznych“ i in. W l. 1902 — 04 pracował naukowo w Paryżu, 1907 wybrany na członka Tow. nauk. warsz.; bierze udział w red. wydawnictwa „Sto lat myśli polskiej“. Pisał między innemi: O Al. Tyszyńskim (1905; „Pam. literacki“); „O sfałszowanym tekście Pana Tadeusza“ (1906, tamże); o Linde'm („Enc. Wych.“); o Kopczyńskim, Tom. Zanie, Ign. Domejce, Goszczyńskim, M. Czajkowskim i in. w „Sto lat myśli polskiej“; „Mickiewicz jako leksykograf“ („Prace filolog.“, t. V); osobno ogłosił: „Wyrazy niemieckie w języku polskim pod wzgl. językowym i cywilizacyjnym“ (Warszawa, 1893); „M. Wiszniewski i puścizna po nim“ (t., 1901); „Początki wpływu Boileau w Polsce“ (t., 1910); „Gorczyczewski i Boileau“ (t., 1911).

Korczak Janusz (pseud. literacki *Henryka Goldszmita)* pisarz polski, * 1878 w Warszawie, gdzie ukończył gimnazjum i wydział medyczny. Prócz artykułów i rozpraw, drukowanych przeważnie w *Głosie* warszawskim, wydał oddzielnie: „Dzieci ulicy“, powieść (Warszawa, 1899) „Koszałki opałki“ (t., 1904); „Dziecko salonu“, powieść (t., 1906); „Mośki, Joski i Srule“ (t., 1910); „Jóźki, Jaśki i Franki“ (t., 1910), W *Kolcach* pod pseud. *Hen Eyk* umieszczał feljetony.

Korczyński - Sas Edward, lekarz polski, † 1905. Po śmierci jego wyszła w 1906 praca: „Choroby krwi“ razem z S. Szurkiem w zeszycie dodatkowym do dzieła „Nauka o chorobach wewnętrznych“ (wyd. prof. W. Jaworskiego).

Korea. Na przestrzeni 218,200 klm. kw. było według ostatnich danych 10,581,670 mieszkań-

ców, z tego w stolicy Seulu 196,646; Japończyków razem (1908) 123,885, z tego w Seulu 34,691, w Fusanie 23,885, w Czemulpo 13,118, w Phjöngyangu 10,458; nadto 11,260 Chińczyków, innych cudzoziemców koło 1,000.—*Produkcja.* Pod uprawą znajduje się cokolwiek więcej niż 2 mil. hektarów gruntu; bawełny wyprodukowano w 1905: 101 mil. funtów. — *Rybołówstwo* od 1904 jest wolne dla Japończyków u całego wybrzeża, jednocześnie Koreańczycy mają wolny dostęp do brzegów Japonji. W górnictwie też (prawo z 26 czerwca 1906) zapewnili sobie Japończycy przewagę; od tego czasu wydane cudzoziemcom nowe koncesje zaledwie zapoczątkowały swą działalność. — *Handel* zewnętrzny rozwinął się znacznie w ostatnich czasach. Przywóz w 1908: 41 mil. jenów (od 1899 czterokrotnie zwiększony), wywóz 14·1 (trzykrotnie zwiększony). Z przywozu przypada więcej niż połowa (24 mil. jenów) na Japonję, z wywozu prawie $^4/_5$ (11 mil. jenów); na drugim miejscu stoją Chiny z 4·9 wzgl. 2·3 mil. jen., dalej idzie Anglja 6·8 wzgl. 0·006 mil. jen., Stany Zjednoczone 4·2 wzgl. 0·045, Niemcy 0·395 wzgl. 0·007 mil. jenów. Niedoliczony wyżej przywóz szlachetnych metali i papieru wynosi 12·4, wywóz 6·1 mil. jenów. Szczególnie wzrósł przywóz soli, solonych ryb, nafty, węgla, papieru. Do wolnych dla handlu punktów przybyło: Widszu, Jönganfo i Chungjin. Ruch statków obliczony był (1907) na 2,943,184 tonn.—*Długość linji kolejowych* w 1907 wynosiła 1,108 klm. Kolej Seul-Fusan jest czynna od 1905, również odnoga Fusan-Masampo; linja do Mokpo jest w budowie; linja Seul - Wiju (500 klm,) została uruchomiona. Wszystkie koleje są w posiadaniu rządu japońskiego, do którego również należy według umowy z 1 kwietnia 1905 kontrola nad wszelkiemi środkami komunikacji (poczty, telegrafy i t. d.). Przez zbudowanie mostu na Jalu nastąpiło połączenie z mandżursko-syberyjską siecią kolei żelaznych. Sieć linji telegraficznych wynosiła 1907—08: 5,137 klm., telefonicznych linji 253, długość drutów 3,432 klm.; urzędów pocztowych 486; flota handlowa (1909), składała się z 5 statków parowych o pojemności 4,666 tonn.—*Finanse.* Budżet na 1909 — 10 oznaczał dochody 44·8 wydatki na 46·6 mil. marek; dług publiczny wynosił (1908) 63·6 mil. marek.— *Wojsko.* W 1907 pod wpływem Japonji wprowadzono obowiązkową służbę wojskową, ułożono plan reorganizacji armji, stworzono ministerjum wojny. Plany te nie weszły w życie. W 1908 Japończycy utworzyli korpus żandarmerji na 460 posterunkach rozlokowany z Koreańczyków, na utrzymanie których 900,000 jen wydaje rząd koreański, wojsko zaś regularne rozpuścili, pozostawiwszy tylko straż honorową dla króla. Z wojsk japońskich rezyduje w **K.** jedna cała dywizja i oddziały poszczególne innych dywizji. Po aneksji najpewniej liczba wojska japońskiego w Korei wzrośnie, aby Japonja mogła zająć na kontynencie silną pozycję strategiczną wobec Chin i Rosji. Mazampo ma zostać portem wojennym, Port-Arthur (teraz po japońsko Riodochunko) przestanie nim być. Pozycja Japonji w **K.** wzmocni się też przez szybkie budowanie całej sieci kolei.—*Klimat* **K.** dokładnie zbadany będzie w najbliższej przyszłości dzięki urządzonym przez Japończyków w 1904 r. siedmiu stacjom metereologicznym pierwszego rzędu. Dwuletnie obserwacje wykazały dla Czemulpo: średnie *maximum* w dzień latem 27°, w zimie 3·2°, jako absolutne *maximum* 37·1, *minimum* — 17·3°, największa ampetuda dzienna 22·5°.

Dzieje. Kiedy w traktacie pokojowym w Portsmouth (22 sierpnia 1905) Rosja uznała **K.**, jako zostającą w sferze wpływów japońskich, losy tego kraju całkowicie zostały uzależnione od rządu w Tokio. Dnia 17 listopada 1905 zmusiła Japonja ministerjum koreańskie do podpisania „konwencji“ pomimo protestu, na mocy której rząd japoński prowadzić ma politykę zewnętrzną **K.**, a regieut japoński z tytułem gieneralnego rezydenta w Seulu czuwać ma nad sprawami politycznemi kraju. Wszystkie obce mocarstwa kolejno uznały ten stan rzeczy, znosząc swoje reprezentacje dyplomatyczne w **K.** i przyłączając swoje konsulaty do japońskich. Wybuch patrjotyzmu koreańskiego przeciwko stopniowej zamianie **K.** w prowincję japońską nastąpił w maju 1906, kiedy mianowany rezydent gieneralny, mrg. Ito, zaczął wprowadzać reformy. Cesarz koreański zachęcał urzędników do oporu przeciwko rozkazom Japończyków, co jeszcze bardziej podniecało powstańców. Wtedy mrg. Ito obsadził swoim wojskiem pałac i cesarz stał się niejako jeńcem Japonji. Mimo to **K.** udało się złożyć protest na konferencji pokojowej w Hadze, ale zebranie delegatów ani żadne z państw nie uznało tego protestu. Jedyną odpowiedzią na protest było zmuszenie cesarza Yihönga po 44-letnich rządach do abdykacji (10 lipca 1907). Syn jego i następca jest słabo rozwinięty umysłowo i we wszystkim uległy Japonji. Przez nową konwencję z 24 lipca 1907 całe prawodawstwo i zarząd kraju zostały poddane rezydentowi gieneralnemu, który mianuje wysokich urzędników koreańskich, według swego uznania może narzucać urzędników japońskich ministerjom koreańskim, i bez jego zgody nie można zaangażować żadnego europejczyka. Na mocy rosyjsko-japońskiej umowy z 30 lipca 1907 stworzony *status quo* otrzymał uznanie międzynarodowe. Ostra cenzura prasy i silne oddziały wojska japońskiego tłumią w zarodzie wszelkie próby wrzenia. Polityka rezydenta gieneralnego, ks. Ito, aby zyskać Koreańczyków dla nowożytnego systemu rządów, wprowadzonego przez Japończyków, święciła ostatni trjumf w podróży, któ-

rą przedsięwziął cesarz koreański po najpostępowszych okręgach swego kraju latem 1909 roku. Wtedy po raz pierwszy monarcha koreański wyruszył poza obręb stolicy. Dwór i rząd wzięli udział w *Oriental Development Co*, która przez meljoracje i hodowlę jedwabników oraz bawełny przyczynić się ma do podniesienia gospodarczego kraju. W Tokio jednakże nagle postanowiono, aby skorzystać z pretraktacji w sprawie odnowienia traktatów handlowych japońskich i wymóc od mocarstw uznanie zupełnej aneksji Korei. Najbliższym krokiem ku temu była konwencja z Koreą, na mocy której Japonja przejęła w swoje ręce sądownictwo, wyznaczywszy sędziów japońskich (15 lipca 1909). Ministerjum wojny zostało zniesione, a załoga japońska powiększona o całą dywizję. Przeciwnikiem tej polityki okazał się ks. Ito, który przez pięć lat był rezydentem gieneralnym. Ks. Ito złożył swój urząd, następcą jego został mrg. Arazuke Sone (czerwiec, 1909). W **K.** wytworzyła się partja japońska, obojętnie patrząca na zniesienie niezależności **K.**, jednocześnie jednak rozwinął się silny ruch narodowy, którego ofiarą padł ks. Ito, zamordowany w Charbinie 25 października 1909 (ob. II supl.) i prezes ministrów Ji Wan Yong, zamordowany w stolicy (22 grud. 1909). Przy tłumieniu powstania w prowincji południowej Czella, Japończycy zabili 400 Koreańczyków i 1,000 wzięli do niewoli. W grudniu 1909 Japonja objęła też zarząd kolei. Kiedy w Tokio rozważano ostatni krok aneksji, usunięcie domu cesarskiego, mgr. Sono ustąpił na wiosnę 1910 z urzędu. Gieneralnym rezydentem został japoński minister wojny Terauchi, którego w Seulu zastępował wicerezydent Yamagata. Przeniesienie praw zwierzchniczych na cesarza japońskiego nastąpiło w czerwcu 1910 r. Dnia 29 sierpnia 1910 r. została uroczyście ogłoszona w Tokio aneksja **K.**, która formalnie odbyła się na zasadzie konwencji zawartej między gieneralnym rezydentem Terauckich a cesarzem **K.**, który na rzecz cesarza japońskiego zrzeka się całkowicie i na zawsze praw zwierzchniczych. Dla pozyskania wrogiej sobie opinji Japonja poczyniła po aneksji następujące zarządzenia: cesarz koreański otrzymał honorowy tytuł króla, pensję roczną 3,750,000 franków i wolny wybór miejsca zamieszkania, to samo dotyczy byłego cesarza Yi-Hyeunga; wysocy dygnitarze korańscy zostali mianowani pairami Japonji; dalej, z powodu aneksji Japonja amnestjowała wielu więźniów, umorzyła nieopłacone podatki ludzi biednych i umorzyła wszczęte sprawy o drobniejsze przestępstwa. Ostatecznie wyznaczyła 42 mil. franków na popieranie przemysłu, oświaty i tworzenie nowych szpitali i zakładów dobroczynnych. Co się tyczy traktatów zawartych niegdyś przez **K.** z mocarstwami obcemi, to przestały one istnieć po aneksji. Aby jednak nie drażnić opinji europejskiej Japonja utrzymała ich moc na lat 10. To samo dotyczy handlowych stosunków Japonji i **K.** i statków przybywających z Japonji lub **K.** Dawne porty wolne w **K.** pozostały niemi i teraz z wyjątkiem Masampo, ale za to Antung został otwarty dla komunikacji okrętowej. Mocarstwa obce nie protestowały przeciw aneksji, jedynie w Anglji, której obrót handlowy dosięga 15 miljonów, nowy krok Japonji wywołał mniej entuzjazmu, niż poprzednia akcja polityczna. Chiny nie wyraziły najmniejszego protestu. **K.** obecnie jako kolonja japońska pod nazwą Chosen (Cho-soen, urzędowa nazwa japońska dla **K.**) podlega takiemu samemu zarządowi jak Formoza i Sachalin, zdobycze wojenne z 1885 i 1905.—Por. Genthe „Reisen, t. I, Korea“ (1905). W. Sieroszewski „Korea, kraj i ludzie“ (Warszawa, 1906); Hulbert „History of **K.**“ (1906, 2 t.); C. Rosetti „Corea e Coreani“ (1905, 2 t.); A. Backhausen „Die japanische Verwaltung in **K.** und ihre Tätigkeit“ (1910); H. N. Allen „Thengs Korean, a collection of scetches and anecdotes missionary and diplomatic“ (1909).

Korec Jan, filolog czeski, w 1908 został dyrektorem gimnazjum w Trzebicy na Morawach.

Korek górny, minerał z gromady sylikoidów, rzędu wodorokrzemianów.

Koreometr, przyrząd mierzący średnicę otworu soczewki oka.

Korewa Klet, oficer ze szkoły wojskowoj leśniczej w Petersburgu, w 1863 r. przez rząd narodowy został mianowany wojennym naczelnikiem powiatu trockiego. Ujęty, został rozstrzelany tegoż roku 24 marca w Kownie, mając 26 lat.

Korfanty Wojciech, polityk polski na Szląsku Górnym, w 1905 założył pismo *Polak*, 1907 *Kurjera Szląskiego*. W 1911 wszedł w porozumienie z Napieralskim, swoim dotychczasowym przeciwnikiem, a zwolennikiem centrum, w celu wydawania wspólnego organu i prowadzenia wspólnej akcji politycznej.

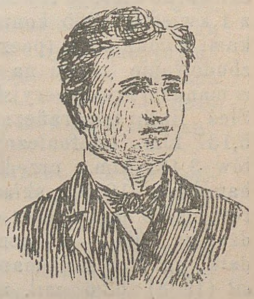

Korfanty Wojciech.

Korfu, wyspa jońska, ma 719 klm. kw., Konomos 745 klm. kw. i 99,571 m. (1907); miasto **K.** (1909) 28,254 m. Pałac ces. Elżbiety Achilleion (ob. II supl.) w 1907 nabył Wilhelm II.

Korniłowicz Edward, lekarz, † 1909 w Warszawie.

Korolewicz-Waydowa Janina, śpiewaczka polska, * w Warszawie, początkowo uczennica Myszugi, karjerę swą rozpoczęła w operze lwow-

skiej, poczym przez kilka lat była primadonną sceny warszawskiej; po zwinięciu rządowej opery, występowała gościnnie z wielkim powodzeniem we Włoszech, Hiszpanji i Ameryce.

Koron *(Coronium)*, pierwiastek chemiczny, wykryty na drodze analizy widmowej w gazach wulkanów i w koronie słońca.

Körösi Józef, statystyk węgierski, † 1909 r. w Peszcie.

Korotyńska Wanda *(Grot-Bęczkowska)*, autorka polska, ogłosiła nadto: powieści: „Marzycielka“ (Warszawa, 1900); „W szponach“ (t., 1902); „Anima vagans“ (t., 1902); „Z prądem fali“ (t., 1904). Prócz tego drukowała w *Bluszczu*: „Z prądem fali; w *Wędrowcu*: „Stella Ogarkówna i „Bo w świecie ducha niema pożegnania“; w *Tyg. polskim*: „Idylla starokawalerska“, w *Dobrej Gospodyni*: „Szklane pałace“ (1911). Na scenach warszawskich wystawiła komedję „Dzieci cudowne“ i sztukę „Kolej w Honolulu“.

Korotyński Władysław, literat polski, ogłosił nadto: „Dawne rady miejskie i powiatowe“ (Warszawa, 1906); „Losy szkolnictwa w Królestwie Polskim“ (t., 1906); „V upominku na Varszavu“ (t., 1909). Wydał „Gościniec albo opisanie Warszawy“ z r. 1643 Ad. Jastrzębskiego“ (Warszawa, 1909); pracę tę poprzedził życiorysem autora oraz zaopatrzył w objaśnienia historyczne i topograficzne. **K.** ogłasza w *Kurjerze Warszawskim* przyczynki do historji Warszawy, jak: „Kamienica Załuskich“ (1899); „Rymy archiwalne“ (1903); „Nazwa Warszawy“ (1905); „Pałac Prymasowski“ (1907); „Rocznica Archiwum głównego“ (1908); „Przeszłość, obszar i ludność Warszawy“ (1911).

Korowajew, oficer w korpusie Geismara, za chęć ułatwienia ucieczki Konarskiemu, został uznany za obłąkanego i zesłany na Kaukaz („Za sto lјet“ Londyn, 1897).

Korowin Konstanty, malarz rosyjski, * 1861 w Moskwie, uprawia głównie malarstwo dekoracyjne w teatrze w Moskwie i Petersburgu, na wystawie paryskiej i t. d. Otrzymał wiele odznaczeń, między innemi złoty medal na wystawie powszechnej w Paryżu 1900.

Korschelt Eugienjusz, zoolog niemiecki, *1858. Studja odbywał w Heidelbergu, Lipsku, Freiburgu. Od 1892 jest profesorem zoologji i anatomji porównawczej w Marburgu. Ogłosił: „Beiträge zur Morphologie und Physiologie des Zellkerns“ (1889); „Reifung und Befruchtung von Ophryotrocha“ 1893); „Über Doppelbildungen bei Sumbriaden“ (1906); „Regeneration und Transplantation“ (1907), i in. Wydaje od 1902 „Verhandlungen der deutschen zoologischen Gesellschaft“, a od 1903 nadto „Zoologischer Anzeiger“ w Lipsku.

Korsyka, wyspa i departament francuski, na 8732 klm. kw. miała w 1906 291,160 m.

Korumdofilit, minerał z gromady sylikoidów rzędu wodorokrzemianów, podobny do klinochloru (ob.).

Korvin Jan D., poeta czeski, † 1905 r. w Pradze.

Korybulbina, *Korydyna, Korykawamina. Korykawina, Korytuberyna*, alkaloidy, odkryte w korzeniach korydaliny (ob. makowate w dz. gł.).

Koryncki kanał, przekopany został przez przesmyk Koryncki w 1893, projekt kanału sięga czasów starożytnych. Kanał ma 6,546 m. długości, 22 m. szerokości i 8 m. głębokości.

Korynt. *Archeologja.* W 1896 amerykańskie Tow. archeologiczne pod kierunkiem Richardsona rozpoczęło poszukiwania; 4½—6 m. pod powierzchnią odkryto teatr, dalej więzienie. Wojna turecko-grecka przerwała roboty; nanowo były podjęte 1898, przyczym na głębokości 9 m. odkryto słynne *Peirene*, dalej. propyleje, dorycką świątynię Apolina, przed którą jeszcze stoi siedem słupów, wspaniałe resztki fontanny Glauciny, wzmiakowanej w powieści o Medeju i Glamis, małżonce Jazona.

Korytowski Witold.

Korytowski Witold, polski mąż stanu, minister austrjacki, * 1850, w Poznaniu, studja prawne odbył w Wiedniu, poczym w 1875 został urzędnikiem prokuratorji finansowej. Za rządów Dunajewskiego był powołany do ministerjum finansów w 1880, gdzie wywierał duży wpływ, miał głos decydujący przy rewizji taryf celnych z 1882 roku i przy ugodzie z Węgrami 1887 roku. Po upadku Dunajewskiego w 1891 r. objął urząd wiceprezesa krajowej dyrekcji finansowej we Lwowie, 1901 otrzymał tytuł radcy tajnego, od 2 czerwca 1906 do 15 listopada 1908 był ministrem finansów w gabinecie Becka.

Koryzyna, mentolowy eter kwasu etyloglikolowego, ciecz trudno rozpuszczalna w wodzie, obficie w wyskoku. Znalazła zastosowanie w lecznictwie.

Korzeniowski Konrad, pisarz angielski; przełożono na polski jego „Lorda Jima“ (Warszawa, 1904).

Korzeniowski Stanisław, malarz polski, * 1873 w gub. Kowieńskiej; studja odbywał w Monachjum, gdzie dotąd mieszka. Ważniejsze prace: „Świętojańskie ogniki“, „W pracowni“, „Dudarz“, „Przed lustrem, „Nad książką, „Ciekawa bajka“ i t, d.

Korzeń *(radix)*, organ podziemny rośliny, przeznaczony do pobierania pokarmów z gleby

i przeprowadzania ich ku pędom. Prócz tego służy on do mechanicznego przytwierdzenia rośliny **K.** najczęściej ma postać walcowatą, wydłużoną, a więc przystosowaną do rozsuwania cząstek podłoża. Zazwyczaj rozróżniamy: 1) **K.** główny *(radix primaria s. palaria)*, będący przedłużeniem pędu nadziemnego i tworzący razem z nim oś główną rośliny, 2) **K.** boczne *(radicellae)* wyrastające z **K-nia** głównego, 3) **K.** przybyszowe *(r. adventiriae)* rozwijające się z nasady lub międzywęźli pędów, rzadziej z liści. Wierzchołek **K.** okrywa czapeczka *(calyptra)*, chroniąca punkt wzrostowy od mechanicznych uszkodzeń. Większość korzeni posiada na swej powierzchni, w pobliżu wierzchołka korzeniowego t. zw. włoski korzeniowe czyli włośniki; za ich pomocą korzeń pobiera z gleby wodę i sole mineralne. Prócz **K.** typowych u wielu roślin spotykamy **K.** zmienione odpowiednio do zmian, zachodzących w czynnościach fizjologicznych: 1) Kłącze **K-owe** służą do przechowywania materjałów zapasowych, 2) **K.** powietrzne — u wielu obrazkowatych *(Araceae)* i storczykowatych podzwrotnikowych, żyjących na gałęziach drzew, jako epifity. Są to korzenie przybyszowe, zwieszające się swobodnie w powietrzu, skąd czerpią parę wodną; 3) **K.** podpierające u drzew z rodzajów *Pandanus, Rhizophora* i t. p. 4) **K.** oddechowe; 5) Ssawki, właściwe wielu pasorzytom kwiatowym, np. u kanianki *(Cuscuta)*.

Korzistka Karol Franciszek, gieodeta i gieograf czeski, † 1906 w Pradze.

Korzon Tadusz, historyk polski, ogłosił nadto: „Historja nowoczesna 1788—1805, uzupełniona datopisem XIX st.“ (Warszawa, 1906); „Kim i czym był Kościuszko“ (t., 1907); „Co się działo i co ma się dziać w Czersku (t., 1909); „Dzieje wojen i wojskowości w Polsce“ (Kraków, 1911, 3 t.). W kwietniu 1903 na kongresie historycznym, w Rzymie czytał **K.** swój referat „Definition de l'Histoire générale“, ogłoszony w „Atti del Congresse Internationale di scienze storiche“ (t. III, 1906). W 1906 przewodniczył na zjeździe Rejowskim w Krakowie.

Kos Franc, historyk słowieński, * 1853 w Selcach koło Szłotja Lohy w Krainie, gimnazjum ukończył w Lublanie, uniwersytet w Wiedniu, jest nauczycielem gimnazjalnym. Ogłosił drukiem: „Gradivo za zgodovino Slovencev w srednjem veku“ (1902, t. I; 1906, t. II); „Slovenci za Karola Velikoga“ (1882); „Kdaj so Slovenci priszli v svojo sedanje domovino?“ (1896); „Oglejski in gradeszki szkofje v zaczatku srednjego veka“ (1896); „Czrtice o naszi domovini pred prihodom Slovencv“ (1897); „Iz zgodovine Jugoslovanov v 6 stoletju“ (1898); „Prvi nastop Slovences v zgodovini“ (1901) i inne, dotyczące dziejów Słowienców w wiekach średnich.

Koschwitz Edward, filolog niemiecki, † 1904 w Królewcu.

Kosel Manswet, minister autrjacki w Galicji. Pracował czas jakiś w ministerjum handlu, był dyrektorem urzędu do kas oszczędnościowych pocztowych; od października 1904 do 2 czerwca 1906 pełnił urząd ministra finansów w gabinetach Körbera i Hohenlohego.

Koser Reinhold, hisłoryk niemiecki, * 1852 w Brandenburgji, koło Prenzlau, studja odbywał w Berlinie, Wiedniu, Halli, był współpracownikiem przy publikacji korespondencji Fryderyka, podjętej przez Akademję berlińską, 1880 powierzono mu kurs historji nowożytnej w uniwersytecie berlińskim. W 1882 został archiwistą archiwum Narodowege pruskiego, 1884 profesorem nadzwyczajnym, 1891 profesorem tytularnym w Bonn, 1896 dyrektorem archiwum pruskiego w Berlinie po śmierci Sybla w 1898 historjografem państwa pruskiego, 1906 prezesem dyrekcji wydawnictwa „Monumenta Germaniae historica“; jest członkiem Akademji. Prace jego dotyczą epoki Fryderyka Wielkiego.

Kosiakiewicz Wincenty.

Kosiakiewicz Wincenty, powieściopisarz i publicysta polski, ogłosił nadto; „Sarna“ (Warsz., 1907); „Z powrotem“ (t., 1908), „Żywe obrazki“ (t., 1908); „Jej chłopcy“ (t, 1910); „Dzwonnik“, tragiedja (1911), nagrodzona na konkursie im. J. Słowackiego.

Kosina Jan, pisarz i pedagog czeski, ogłosił nadto: „Život stareho kantora“ (1899); † 1899 w Ołomuńcu.

Koskinen Yrjö, historyk fiński, † 1903 r.; w 1899 usunął się z senatu, gdzie zasiadał od 1882. W 1900 dopiął dawniej wyrażonego żądania, aby Finnowie zerwali stosunki ze Szwedami i samoistnie domagali się swych praw. Za rządów Bobrikowa, najskuteczniej działał, cała polityka kompromisów i następstw była w znacznej części jego dziełem.

Koskowski Bolesław, publicysta polski, ogłosił nadto: „O reformie gruntowej“ (Warszawa, 1905); „Jak wychowywać demokrację“ (t., 1906); „Niebezpieczeństwo niemieckie“ (1907).

Kosor Josip, pisarz chorwacki, * w Drniszy w Dalmacji. Wyróżnił się szczególnie jako nowelista. Swoje opowiadania i nowele ogłasza głównie w czasopismach: *Vijenac, Savremenik, Pokret* i *Obzor*. Oddzielnie wydał: „Optuźba“; „Crni glasovi“; „Rasop“.

Kosotoksyna *(Koussotoksyna), Koseina, Kousydyna*, ciała trujące, otrzymane z kwiatów *Cousso*.

Kosów, miasteczko w Galicji nad Rybnicą, niedaleko od Kołomyi, posiada zakład przyrodoleczniczy, szkołę tkacką, kopalnię i warzelnię

soli, tkalnię. W 1910 liczył 3,105 m. W okręgu sądowym **K.** na 40,129 m. było 4·9% Polaków, 82·1% Rusinów, 13·0% Niemców; 5·1% katolików; 81·6% unitów; 13·3% żydów.

Kossak Wojciech, namalował w latach 1900—1901 panoramę: „Bitwa pod Piramidami". Poprzednio był zamiar wykonania panoramy, przedstawiającej bitwę pod Somo-Sierą, na co Kossak zawarł już kontrakt z gronem kapitalistów i porobił studja w Hiszpanji, dokąd jeździł z malarzem Michałem Wywiórskim; jednakże ówczesny generał-gubernator ks. Imeretyński swego pozwolenia na wystawienie podobnej panoramy udzielić nie chciał, przez co plan poprzedni został zaniechany, a wykonana została „Bitwa pod Piramidami". W r. 1902 **K.** zrezygnował z godności nadwornego malarza w Berlinie. Ważniejsze prace z ostatnich lat: 4 szkice do panoramy Somo-Siery; „Wiosna 1813 r."; „Walka o sztandar"; „Koniec epopei"; „Emilja Plater"; „Rekonesans" i inne.

Kossobudzki Ignacy, dziennikarz polski, * 1872, w *Gazecie Polskiej*, umieszczał recenzje muzyczne, do 1903 był sekretarzem *Wędrowca*, później *Gońca*.

Kossogol, jezioro słodkowodne w Mongolji, posiada podług Jełpaczewskiego, który je badał w 1910, długości 132 klm., szerokości 47 klm., głębokości do 247 m.

Kossuth Franciszek, polityk Węgierski. Wybrany do parlamentu 1895 objął kierownictwo partji niezawisłości. W czasie *ex lex* 1903—1904 niejednokrotnie był w rozterce z swoją partją. Pod koniec 1904 stanął na czele koalicji opozycyjnej i w sojuszu z Apponyiem, odniósł zwycięstwo w nowych wyborach 1905. W 1906 został ministrem komunikacji w gabinecie Wekerlego.

Kostanecki Antoni, ekonomista polski, * 1866 w Myszakowie w Król. Pol., gimnazjum ukończył w Poznaniu (1884), uniwersytet w Berlinie (1889). W 1901 mianowany profesorem ekonomji politycznej i skarbowości uniwersytetu we Fryburgu szwajc., 1910 profesorem ekon. pol., socjologji i statystyki w Politechnice lwowskiej. Ogłosił: „Der öffentliche Kredit im Mittelalter"(1889); „Schmollers St.-u. socialwiss. Forschungen"; „Der wirtschaftliche Wert vom Standpunkt der geschichtlichen Forschung" (Berlin, 1900); „Das Aktienindossament" (t., 1909); „Der Lagerschein als Traditionspapier" (t., 1902), tłómaczenie japońskie (Tokio); „Arbeit und Armut" (Fryburg i Bryzgowja, 1909); „Dantes Philosophie des Eigentums" (1910—11); „Archiv für Rechts-u. Wirtschafsphilosophie".

Kostanecki Stanisław, chemik polski, brat Kazimierza i Antoniego, * 1860 w Myszakowie, † 1910 w Würzburgu. Po ukończeniu gimnazjum w Poznaniu, studjował chemję na politechnice berlińskiej i do r. 1887 był asystentem profesora Karola Liebermana tamże. Następnie wykładał chemję organiczną w Miluzie, skąd powołany został w r. 1890 na katedrę tegoż przedmiotu do uniwersytetu w Bernie. **K.** położył wielkie zasługi dla rozwoju chemji barwników, zwłaszcza naturalnych, opracował szereg metod syntetycznych, na zasadzie których sztucznie otrzymał liczne barwniki żółte grupy ksantonów i flawonów wzgl. flawonolów (ostatnie nazwy wprowadzone zostały przez niego) jak:gientyzyna, chryzyna, luteolina, kwercetyna,moryna i in.; budowę ich uprzednio sam poznał. Badania nad najważniejszemi barwnikami naturalnemi, przypuszczalnie należącemi do grupy chromonolów, hematoksyliną i brazyliną, **K.** nie zdążył zakończyć. Poza wielkiemi doświadczalnemi wynikami prac **K.** podnieść należy i teoretyczne, dotyczące związku pomiędzy budową ciał i ich własnościami, jako barwników. Liczne prace **K.**, własne i wykonane wespół z uczniami, którzy go niezwykle miłowali, mieszczą się przeważnie w „*Berichte der Deutschen Chemischen Gesellschaft*", *Rozpr. Akad. Um. w Krakowie* i w *Chemiku Polskim*. **K.** za swe prace otrzymał liczne odznaczenia, jak: medale od towarzystw chemicznych w Paryżu, Miluzie, Rouen i in. Por. *Chemik Polski* (1910 № 24).

Kostanecki Stanisław.

Kostecki Platon, pisarz polski i rusiński, † 1908 we Lwowie.

Kostić Łaza, poeta serbski, * 1841 w Kowilju (południowe Węgry), studjował prawo w Wiedniu. Brał czynny udział w życiu politycznym, za co go rząd węgierski skazał na więzienie. Po przyjęciu poddaństwa serbskiego zostawał w stosunkach z królem Milanem, Mikołajem czarnogórskim i królem Piotrem i był czynny w polityce. Literaturze poświęcał chwile wolne od polityki; w l. 1870—80 należał do najpopularniejszych poetów serbskich, obecnie mieszka w Zomborze. Jako liryk przestał pisać, uprawia tylko w dalszym ciągu dramat. Do bardzo popularnych tragedji **K.**, pisanych jambami należą: „Maksim Crnojević" (1887, II wyd.); „Pera Segedinac" (1887, II wyd.) i „Gordana", komedja. Poezje liryczne **K.** wyszły p. t. „Pesme" (1874—75), są one silne w wyrazie, nowe w rytmie i w wielu razach zdradzają tendencje modernistyczne. **K.** dokonał też wiele przekładów Szekspira.

Köstlin Henryk Adolf, teolog i pisarz muzyczny niemiecki, † 1907 w Kannstat.

Köstlin Juljusz, teolog niemiecki, † 1902 w Halle.

Köstlin Karol, teolog, pisarz muzyczny niemiecki * 1846 w Tybindze † 1907 w Darmstadzie, gdzie był superintendentem; na uniwersy-

tecie w Giessen wykładał teologję. Ważniejsze prace: „Geschichte der Musik im Umriss“ (1875, ost. wyd. 1910). „Die Tonkunst. Einführung in die Aesthetik der Musik“.

Kostromska gubernja, na 83,999 kw. klm. liczyła w 1907 1,610,000 m. Ludność przeważnie wielkorosyjska i prawosławna; raskolników do 4000; Czeremisów do 2000; Polaków osiadłych, 365. w wojsku 338. Miasto, Kostroma 46,000 m.

Koszalin ob. Koźlin, miasto i regiencja.

Koszat Tomasz, kompozytor niemiecki, * 1845 w Viktring, w Karyntji. Był członkiem kapeli cesarskiej i zasłynął kompozycjami na męskie chóry w tonie ludowym karynckim. **K.** wydał również parę tomów poezji bez muzyki i jest autorem obrazka scenicznego: „Am Wörthersee“.

Koszczyc Wacław, powieściopisarz polski, † 1904 we Lwowie.

Koszin Józef z Rajdostowa, pisarz czeski, ogłosił nadto: „Nejnovieszi pohadky“ (1899); „Slunce i mraczna“ (1899); Pszenice a koukol“ (1900); „Kviety plne i hluche“ (1900); „Stromky rovne a krzive“ (1900).

Kosztial Franciszek Jerzy, pisarz czeski, † 1909 w Skuhrowie; ogłosił nadto: „Obecni sirotci“ (1904); „Ze života horskeho lidu“ (1900); „Ve sparech dravcovych“ (1907); „Z horskych far a z jich okoli“ (1908); „Z usmievu hor a podhorzi“ (1909); „Ze chnur podhorzi“ (1909).

Kosztial Józef, folklorysta czeski, ogłosił nadto: „Rostlinstvo w podani prostonarodnim“ (1907): „Ze svieta pohadek a baji“ (1003); „Pohadky, bachorky a poviesti“ (1909); „Drobne baje, pohadky a poviesti“ (1909) i inne.

Koszutska Ludwika z Jahołkowskich, literatka polska, * 1869 w Popławach na Białej Rusi. Należała do pierwszych założycielek szkół froeblowskich w Warszawie, do inicjatorek „Stow. równouprawnienia kobiet“, którego była przewodniczącą w l. 1908—09. Bierze czynny udział w ruchu kobiecym, drukuje prace z zakresu pedagogiki, krytyki literackiej i beletrystyki w czasopismach. Osobno ogłosiła: „W ogródku dziecięcym“, razem z Warnkówną (Warszawa, 1893); „W domu“, 30 powiastek (t., 1897); „Spotkanie“ (1898, w ks. jubil. Świętochowskiego); „Z teki wrażeń“ (t., 1900); „Herezje w ruchu kobiecym“ (t., 1907); „Z oddali“, powieść (1911, *Sfinks*).

Koszutski Hilary ks., napisał: „Żywot św. Jana Kantego“ (1889); „Żywot św. Walfarda, patrona rymarzy“ (1893).

Koszutski Stanisław, ekonomista polski, * 1872 w Ibramowicach w Krakowskim, gimnazjum ukończył w Kielcach 1891, wydział prawny w Kijowie 1897, od 1900 wykłada ekonomję polityczną w szkołach i na kursach handlowych, od 1902 jest adwokatem przysięgłym. Pisać rozpoczął w 1892, umieszczając swe artykuły treści społecznej, politycznej, prawnej i ekonomicznej w *Głosie*, *Prawdzie*, *Tyg. Ilustr.*, *Gaz. Sądowej*, *Gaz. Handlowej*, *Ateneum*, *Bibl. Warsz.* Oddzielnie wydał: „Rozwój przemysłu wielkiego w Król. Polskim“ (Warszawa, 1901): „Rozwój ekonomiczny Król. Pol. w ostatnim 30-leciu“ (t., 1905); „Nasz przemysł wielki na początku XX stulecia“ (t., 1905); „Podręcznik ekonomji politycznej“ (t., 1907). Prócz tego ogłosił dwa zbiorki poezji: „Z bólów duszy“ (Warszawa, 1898) i „Nim słońce skończy dzień“ (t., 1909) oraz przełożył Ruskina „Droga do sztuki“ (t., 1900).

Koszutski Witold, literat polski, * 1874 w Krzykówce w Galicji, kształcił się w Krakowie. Był współpracownikiem red. *Nowej Reformy*, następnie *Mieszczanina*. Napisał szereg nowel i poezji; dalej, „Historję literatury polskiej“ (1905) i szkice historyczne „Nasze prababki“ (1905).

Koszyłkowice, miejscowość w powiecie zaleszyckim w Galicji, gdzie Hodaczek profesor uniwersytetu ze Lwowa, w 1910 odkopał osadę przemysłową z przed 3000 lat do Chrystusa, w której znalazł mnóstwo piecyków garncarskich, budowanych w trzech szeregach, malowane naczynia gliniane, figurki męskie, żeńskie, zwierzęce i t. d., nadto liczne wyroby kamienne, jak: topory, noże, gładziki (z krzemienia), ułomek figury kościanej, spiralkę bronzową. Wykopaliska te mają znaczenie dla poznania epoki neolitycznej na południowschodzie Europy.

Kościałkowska Zyndram Wilhelmina, powieściopisarka polska, ogłosiła nadto: „Jedna z wielu“ (Warszawa, 1903); „Obrazki“ (1904); „Bajki archaiczne i nowele“ (t., 1906). „Szkice literackie“ (t., 1907, t. I; 1909, t. II) i t. d. Jest autorką najlepszego studjum o Chodźce (*Ateneum* 1882).

Kościan, (zgiermanizowany Kosten), miasto pow. w reg. Poznańskiej. liczyło w 1905: 6,868 m., w tym 5,481 katolików, 1,230 protestantów, i 157 żydów. Miasto posiada farę, kościół parafialny, prawdopodobnie z XIII w., gruntownie odbudowany w XVI wieku. W powiecie **K.** na 42,980 m. (1900) 89·2% Polaków, 0·2% Polaków dwujęzycznych; w 1905 było 90 6% katolików, 8·8% protestantów, 0·6% innych.

Kościelecki Lucjan, dziennikarz polski, † 1907 w Otwocku pod Warszawą.

Kościelski Józef, polityk i pisarz polski, † 1911 w Miłosławiu w Poznańskim. Ogłosił nadto: „Dzienniczek Justysi“ (1903); „Prelegient“ (1903); „Prusy a Polacy“ (1904); „Co mi dały Tatry“ (1905); „W imię krzyża“, dramat historyczny w 5 odsł. (Poznań 1910).

Kościerzyna (zgiermanizowane Berent) miasto pow. w Prusach zachodnich reg. Gdańskiej, liczyło w 1905: 6,207 m.; w tym 4,053 katolików, 1,935 protestantów, 319 żydów; w powiecie (1905) katolików 60·4%, protestantów 38·8%, innych 0.8%. W 1900 na 49,821 m. było Polaków 54·8%; dwujęzycznych 0·3%.

Kościński Konstanty, publicysta polski, ogłosił między innemi: „Franciszkanie i Bernardyni w Nowym Mieście“, „Parafja kaszubska Konarzyny“, „Polskie ordynacje“, „Prawa narodowe Polaków w parlamencie pruskim“, „Przyczynek do hist. ziemi Michałowskiej“, „Przyczynki do etnografji Kaszub“ (1906); „Imiona i nazwy wobec prawa“, Prawo proces. cyw. w Prusach“, „Prawo publ. w Prusach“, (1907); „Człuchów“, „Idea słowiańska na Kaszubach“, „Prawo karne w Prusach“, „Pr. o stow. w Prusach“, „Prawo podatkowe w Prusach“ (1908); „Przewodnik po Poznaniu“, „Sprawa mazurska“, „Szkoły rydzyńskie“ (1909); „Przyczynki do historji Kaszub“ (1910); „O prawnym upewnieniu posiadania i hipotece w dawnej Polsce“ (Poznań 1911) i t. d.

Kościuszki góra, właściwie grupa gór, w Australji na południo-wschodzie, sięga 2,234 m. wysokości. Por. R. Lendenfeld w „Petermanns Mitteilungen“ 1904.

Kościuszko Tadeusz.

Kościuszko Tadeusz. W 1910 został odsłonięty pomnik **K.** w Waszyngtonie (ob. rysunek) przy udziale władz amerykanskich, reprezentacji miejskiej, w obecności licznie zebranej amerykańskiej kolonji polskiej i gości polskich z Europy.

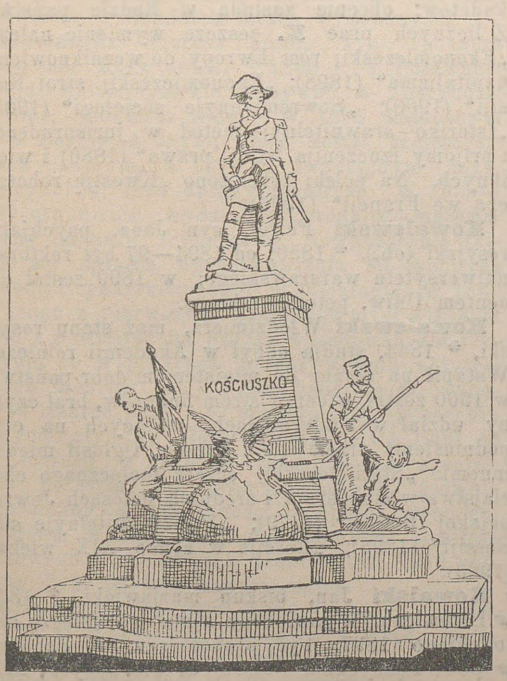

Pomnik Kościuszki w Waszyngtonie.

Kot Antoni (w zakonie Franciszek), założyciel sekty „Bezkościelnych“, * 1862 w okolicach Mińska. Był robotnikiem fabrycznym w Sosnowcu. Na razie nie zrywając z kościołem katolickim szerzył zasady ewangieliczne i zachęcał do żarliwości religijnej. Wzrastający wpływ **K.** wywołał zatargi z duchowieństwem i zerwanie z kościołem. **K.** odtąd nauczał swoich zwolenników, których liczba (1908) sięgała 4000, u siebie w mieszkaniu na przedmieściu Sosnowca. **K.** wygłasza zasady pokrewne modernizmowi (ob.) i kwakrom (ob).

Kotarbiński Józef, krytyk, literat i artysta dramatyczny, w l. 1900—05 był dyrektorem teatru krakowskiego, gdzie wystawiał poematy dramatyczne z doby romantyzmu naszego we własnym opracowaniu i układzie (Słowackiego, Krasińskiego, „Dziady“ w oprac. Wyspiańskiego), wprowadził na scenę sztuki Wyspiańskiego, Przybyszewskiego, Żuławskiego, Nowaczyńskiego i in. W l. 1905—06 występował u Gawalewicza w Filharmonji warszaw. i rezyserował kilka sztuk, w 1907 wraca na scenę warszawską, 1909 obejmuje kierownictwo literackie dramatu i komedji w teatrach rządowych. Jako literat prowadzi w *Kur. warsz.* (1907—08) dział krytyczno-literacki, artykuły i studja literackie umieszcza w *Bibl. warsz.*, *Nowej Gazecie*, *Sfinksie*, *Bluszczu*. Oddzielnie ogłosił nadto monografję o Wyspiańskim „Pogrobowiec romantyzmu“ (Warszawa, 1909). Prócz tego wygłosił **K.** w l. 1907—11 szereg odczytów o Słowackim, Wyspiańskim, Orzeszkowej, Konopnickiej w Warszawie, Petersburgu, Moskwie, Kijowie i różnych miastach Królestwa.

Kotarbiński Miłosz, malarz polski, po śmierci Adama Badowskiego został mianowany profesorem w Warszawskiej szkole rysunkowej.

Kotek Józef, skrzypek * 1855 r. w Kamieńcu-podolskim, † 1885 w Davos; uczeń konserwatorjum w Moskwie i Joachima, zamianowany profesorem Król. szkoły muz. w Berlinie. Wydał szereg etiud i utworów solowych na skrzypce.

Kotkiewicz Piotr, poeta ruski, bardzo czynny w agitacji wśród ludu, w 1840 r. udusił się chustką w więzienin lwowskim.

Kotkowski Władysław, uczestnik 1863 r., za próbę powstania na Syberji rozstrzelany 27 listopada 1866 r.

Kotłów parowych kontroli stowarzyszenia, zawiązywane przez przemysłowców, mają na celu wykonywanie stałej inspekcji nad instalacjami kotłów parowych, udzielanie odnośnych wskazówek i porad technicznych. Posiadają własną literaturę w postaci różnych wydawnictw perjodycznych i książek, opracowują normalne instrukcje i układają różnorodne normalja techniczne w dziedzinie budowy i eksploatacji kotłów parowych. Stow. podobne zawiązuje się obecnie w Król. Polskim i ma przyjąć na siebie część

spraw, załatwianych dotąd przez inspekcję fabryczną.

Kotłubaj Henryk, weterynarz polski, * 1911 w Warszawie.

Kotowcy, u ludu *Koty,* wyznawcy zasad Kota (ob.) **K.** sami nazywają się „Bezkościelnemi", gdyż nie uznają hjerarchji kościelnej.

Kotowicz Apolinary, malarz polski, * 1859 r. w Bieczu w Galicji. Studja malarskie odbył w Krakowie do r. 1888 pod kierunkiem Jana Matejki i w Monachjnm od r. 1888 do 1890 w szkole Holossye'go. Wystawia krajobrazy, sceny rodzajowe: „Przed egzaminami", „Widok z Tatr"; „Zacisze klasztorne", „Mnich", „W Parku" i t. d.

Kotowski Damazy, portrecista polski, mieszka przeważnie we Lwowie, Jego „Autoportret" był wystawiany na wszystkich wystawach krajowych.

Kötschau Karol, niemiecki historyk sztuki, * 1868 w Ohrdrufie, studjował w Bonn, Berlinie, Strasburgu, Lipsku. W 1897 został dyrektorem muzeum w Koburgu, 1902 dyrektorem muzeum historycznego w Dreznie, 1906 w muzeum Goethego w Wejmarze, 1909 drugim dyrektorem muzeum Fryderyka w Berlinie. Jako pisarz wydał szereg monografji, dotyczących sztuki niemieckiej, nadto „Goethes Schweizer-Reise 1775. Zeichnungen und Niederschriften" (1907).

Kotsmich Wojciech, pedagog i filozof czeski, † 1906 w Pradze.

Kott Franciszek, filolog klasyczny czeski, przełożył nadto na czeski: „Gaja Velleja Paterhula" „Dzieje rzymskie aż do konsulatu M. Vinicjusza" (1902); „M. Junjona Justina" Wyciągi z dziejów Filipa Pompejusza Troga" (1905).

Kottbus (Chociebuz, Chorzobnz), miasto powiatowe w reg. Frankfurckiej pruskiej, liczyło w 1905 46,270 m.

Kotunit, minerał z gromady solowców, rzędu chlorków metali ciężkich, jest chlorkiem ołowiu, $PbCl_2$, występuje w drobnych białych lub żółtawych kryształach rombowych na Wezuwjuszu.

Kotynina, $C_{10}H_{12}N_2O$, ciało, otrzymane z nikotyny działaniem bromu w rozstworze kwasu octowego i następne odszczepienie bromowodoru działaniem cynku i kwasu solnego.

Koučela Józef, prawnik i polityk czeski, * 1845 w Pokojowie, studja prawnicze odbywał w Pradze. Zajmował się adwokaturą, jednocześnie rozwijając ruchliwą czynność w zakresie spraw społeczno-ekonomicznych i kulturalnych. Od 1884 był posłem sejmu morawskiego, należał do wydziału krajowego, 1901 obrany był posłem do parlamentu wiedeńskiego.

Kovarz Jan, chemik czeski, * 1863. Studja odbywał w Pradze. Pracował w cukrownictwie i badania jego dotyczą głównie tej gałęzi techniki. Ważniejsze prace: „O mazadlech, ijch upotrzebeni a zkouszeni" (1899); „Nova, rychla a exaktni methoda ku stanoveni stupno Ballingovych" (1911); „Studien über den Kompensationspolarimeter" (1900); skonstruował wagę do sachorometrji i piknometr z korrektorem.

Kowalczyk Jan, astronom polski, * 1833 r. w Rzeszotarach w Galicji zachodniej. W 1905 otrzymał emeryturę, ale pozostał dalej na stanowisku astronoma obserwatorjum warszawskiego. Wydał nadto: „O sposobach obliczania przeszkód biegu ciał niebieskich" (Warszawa, 1901).

Kowalewski Bronisław, malarz polski, * 1870 w Płockim. Wykształcenie artystyczne otrzymał najpierw w Warszawskiej szkole rysunkowej, następnie w Krak. szkole sztuk pięknych, gdzie pracował pod kierunkiem Wyczółkowskiego i Stanisławskiego. W 1902 na stałe zamieszkał w Warszawie. Wystawia przeważnie krajobrazy. Jest nauczycielem rysunków w szkole przy Muzeum przemysłu i rolnictwa.

Kowalewski Eugenjusz, powstaniec 1863 r. wydał w Wilnie 1907 r. „Wspomnienia z przeszłości" (o powstaniu na Litwie).

Kowalewski Maksym (ob.), prawnik rosyjski, * 1850. W 1900 zarządzał Wyższą szkołą rosyjską w Paryżu i miewał tam wykłady z prawa państwowego, jednocześnie wykładając w rozmaitych uniwersytetach zagranicznych. Po powrocie do Rosji w 1905 został profesorem zwyczajnym prawa państwowego w uniwersytecie i politechnice w Petersburgu. Od r. 1905 brał udział w życiu politycznym, został obrany posłem do pierwszej Dumy, należał do nielicznej grupy reform demokratycznych, konstytucjonalistów szczerych, lecz mniej doktrynerskich od kadetów; obecnie zasiada w Radzie państwa. Z licznych prac **K.** jeszcze wymienić należy: „Ekonomiczeskij rost Ewropy do wozniknowienia kapitalizma" (1898); „Ekonomiczeskij stroj Rossiji" (1900); „Sowremiennyje sociołogi" (1905); „Istoriko-srawnitelnyj metod w jurisprudencji i prijomy izuczenija istorji prawa" (1880) i wiele innych. Na polski przełożono „Kwestję robotniczą we Francji" (1906).

Kowalewski Paweł, syn Jana, psychjatra rosyjski (ob.), * 1850; od 1894—97 był rektorem uniwersytetu warszawskiego; w 1899 został docentem Uniw. petersburskiego.

Kowalewski Włodzimierz, mąż stanu rosyjski, * 1844, studja odbył w Akademji rolniczej. Wstąpił na służbę do ministerjum dóbr państwa, w 1900 został wiceministrem finansów, brał czynny udział w konferencjach, mających na celu podniesienie przemysłu i handlu. Ogłosił między innemi: „Statisticzeskij oczerk mołocznago chozjajstwa w siewiernoj i średnich połosach Jewropejskoj Rossiji" (1879); „Proizwodiitelnyje siły Rossiji" (1896); „Rossija w konce XIX wieka" (1900).

Kowalski Jan, biskup marjawicki, * 1871 w Latowiczu. Wyświęcony został na księdza katolickiego 1897, był proboszczem w Sobótce, w pow. Łęczyckim. Należał do pierwszych, któ-

rzy podnieśli bunt przeciw biskupom, a następnie przejrzawszy i przerobiwszy plan reformy życia duchownego, opracowany przez kapucyna o. Honorata (ob.), doszedł do obmyślenia nowej zupełnie organizacji duchowieństwa. Gdy zaś papież wyklął zgromadzenie Marjawitów jako odszczepieńcze, ułożył nową organizację władzy kościelnej sekty Marjawitów. Konsekrowany w Holandji przez biskupów starokatolickich na biskupa marjawickiego, stanął na czele sekty Marjawitów (ob. II supl.). W walce z odłamem marjawitów warszawskich, na czele których stał ks. Żebrowski, okazał autokratyzm i bezwzględność większą, aniżeli ta, przeciwko której jakoby walczył.

Kowalski Leon, malarz polski, * 1870 w Kijowie. Kształcił się początkowo w szkole Muraszki, następnie w Krakowie, wreszcie w Paryżu i Monachjum. Był przez pewien czas nauczycielem rysunków w Kijowie, obecnie mieszka w Krakowie. Oprócz malarstwa uprawia również i akwafortę. Ważniejsze prace: „Wiedźma“, „Portrety rodziców“, „Ukrainka“, „Portret damy“ i inne.

Kowalski Wierusz Alfred, malarz, został mianowany honorowym profesorem Akademji monachijskiej. W nowej Pinakotece w Monachjum jest jego obraz p. t. „Wilki“ oraz „Minister baron Lutz na polowaniu“. W galerji obrazów w Dreźnie: „Odpoczynek“. W Warszawie w r. 1908 była urządzona w Tow. zach. szt. piękn. zbiorowa wystawa, obejmująca około 30 prac, przeważnie w ostatnich latach wykonanych.

Kowalski Wierusz Józef, syn Tadeusza agronoma, fizyk polski * 1866 r. w Puławach. Studja uniwersyteckie odbywał w Gietyndze, Berlinie, (doktorat 1888). W 1892 habilitował się w Bernie z fizyki, 1894 został profesorem nadzwyczajnym, a 1896 r. zwyczajnym fizyki w Fryburgu; 1897 obrany rektorem. W 1895—1897 organizuje wydział przyrodniczo-matematyczny na uniw. fryburskim. Równocześnie zajmuje się sprawą upaństwowienia sił wodnych kantonu Fryburskiego i ich eksploatacją. W 1898 **K.** jeden z pierwszych podejmuje myśl wiązania azotu z powietrza na drodze wyładowań elektrycznych, co w praktyce urzeczywistnia asystest **K.** inż. Mościcki (ob.). Prace naukowe **K.** wchodzą w zakres nauki o sprężystości, mieszanin różnych płynów, elektrotechniki. Od 1900 do 1911 ogłosił w różnych czasopismach specjalnych przeszło 30 prac naukowych, głównie z dziedziny elektryczności i optyki promieni Röntgena. W 1903 **K.** został członkiem komitetu naukowego Tow. fizyków francuskich, 1910 prezesem Tow. fizyków szwajcarskich.

Kowalski Wierusz Karol, malarz polski, * 1869 w Warszawie, bratanek Alfreda, uprawia podobny rodzaj malarstwa, jak jego stryj; wystawia przeważnie w Warszawie.

Kowarzowić Karol, kompozytor i kapelmistrz czeski, * 1862 w Pradze, od 1899 dyrektor kapelmistrz czeskiej opery narodowej w Pradze; **K.** jest znakomitym dyrygientem i skomponował szereg oper („Ženichove“, „Cesta oknem“, „Psohlavci“, 1898, etc.

Koweit (Kveit, Kueit) maleńkie państewko arabskie nad zatoką Perską w nominalnej zależności od Turcji, w ostatnich czasach przeszło pod protektorat Anglji. Miasto t. n. liczy 20000 m. posiada przystań doskonałą, w projekcie kolei bagdadzkiej uważane jest za punkt krańcowy kolei.

Kowel, miasto pow. gub. Wołyńskiej, stacja węzłowa kolei nadwiślańskiej, liczy 22,000 m. Powiat **K.** miał 1907: 211,493 m., w tym podług spisu powszechnego było: 78·8% Rusinów z niewielką domieszką Białorusinów, 11·9% Żydów, 4·6% Polaków, 3·5% Wielkorosjan, 0·9% Niemców, 0·1% Czechów, 0·9% innych; albo 81·9% prawosławnych, 11·9% żydów, 4·7% katolików, 1·3% protestantów, 0·1% starowierców, 0·1% innych.

Kowerska Zofja, powieściopisarka, ogłosiła nadto: „Marzyciel“ (1895), „Na służbie“ (1895); „Kaprysy“ (1895); „Losy Adasia“ (1896); „Ofiara“ (1897); „Dzielny chłopiec“ (1898); „Z pamiętnika ornitologa“ (1900); „Podlotek“ (1902); „W suchowskim dworze“ (1903).

Kowerski Stefan, jeden z pośredników mirowych na Litwie, za to, że w swym urzędowaniu chciał działać zgodnie ze swem sumieniem, został w 1863 r. skazany na wygnanie. Umarł w Lubelskim. Spisywał z czasu swego wygnania ciekawe pamiętniki.

Kowieńska gubernja, na przestrzeni 40,189 klm. kw. liczyła w 1909: 1,720,500 m. Skład narodowościowy i wyznaniowy gub. podług spisu powszechnego był następujący: 66·02% Litwinów, 13·76% Żydów, 9·04% Polaków, 4·70% Wielkorosjan, 2·56% Białorusów i Rusinów, 2·27% Łotyszów, 0·24% Niemców, 0·16% innych; 76·42% katolików, 13·79% żydów, 4·51% protestantów, 3·01% prawosławnych, 2·13% starowierców, 0·94% innych. Najbardziej polski jest powiat Kowieński 23·02%, następnie idą: Wiłkomirski 10·0%, Nowoaleksandryjski 8·9%, Poniewieski 6·5%, Szawelski 6.56%, Telszewski 1.4%. Najwięcej Litwinów zamieszkuje w powiecie Telszewskim 81·2%, najmniej w Kowieńskim 41·5%. *Rolnictwo:* Z ogólnej przestrzeni było 38·6% ziemi uprawnej, 24·2% łąk, 25·4% lasów, 11·8% nieużytków. W rękach polskich w 1905 było 25·5% ogólnego terytorjum, a 54·22% obszaru, stanowiącego większą własność; najwyższy procent polskiej własności większej był w powiecie Telszewskim 69·94%, najniższy w pow. Wiłkomirskim 27·98%; w stosunku do całego obszaru najlepiej reprezentuje się powiat Rosieński 32·9% najgorzej Wiłkomierski 12·7%. W 170 fabry,

kach i zakładach przemysłowych wytworzono towarów wartości 10 milj. rubli, w tym przemysł młynarski zajmują pierwsze miejsce (2 milj.), następnie garbarski (1 milj.), gorzelniczy i piwowarski.

Kownacki Józef Marjan, ostatni we Francji wychodźca polski z 1831, * 1806 w Płocku † 1908 w Joinville-le Paris. Student uniw. warszawskiego, w powstaniu 1831 należał do wyprawy Dwernickiego na Ruś, a gdy generał ten przeszedł do Galicji, zaciągnął się jako podoficer do powstania litew.-żmudzkiego; 17 września otrzymał krzyż srebrny *virtuti militari*. Po upadku powstania w stopniu podporucznika przedostał się do Krakowa, a stąd do Francji. Należał do zakładu (dépot) w Bourges, później pracował przy kolei, ostatecznie przy muzeum w Orleanie.

Kowno (litewskie *Kauna*), miasto gubernjalne, pierwszorzędna twierdza, liczyło w 1907: 75,350 m., w tym 14% żydów. Powiat Kowieński na obszarze 3534 w. kw. miał 227 tysięcy m.; podług spisu powszechnego ludność powiatu dzieliła się na: Litwinów 41.3%, Polaków 23.2% (najbardziej polski powiat w gubernji), Żydów 19·9%, Wielkorosjan 11·6%, Niemców 2·3%, Mało- i Białorusów 0·5%, innych 1%; podług wyznania katolików 65·0%, żydów 19·9%, prawosławnych 9·4%, starowierców 2·7%, protestantów 2·4%, innych 19·6%. W powiecie **K.** własność ziemska większa, będąca w posiadaniu Polaków, wynosiła w 1905 wszystkiego 42·82% obszaru własności większej wogóle, a 24·6% całego obszaru powiatu.

Kozakiewicz Bronisław, literat, * w Płocku, po studjach uniwersyteckich objął sekretarjat u hr. Chambruna, autora cennych dzieł o muzyce. **K.** przyswoił literaturze francuskiej wszystkie prawie dzieła Sienkiewicza, pisał studja o romantyzmie polskim, jest współautorem dzieł scenicznych francuskich.

Kozarac Josip, pisarz chorwacki, * 1858 r. w Winkowcach w Slawonji, † 1906 tamże. Odbył studja w Akademji leśnej w Wiedniu, był nadleśnym rządowym. Ogłosił: „Dona Inez“ (1898); „Dwie powiastki“ (1899); „Martwe kapitały“ (1900) i t. d. Utwory **K.** mają cechę realistyczną o pogłębieniu psychologicznym.

Koziatyn (rosyjskie Kazatin), miasteczko w pow. Berdyczowskim, gub. Kijowskiej, liczy 13.000 m., jest stacją węzłową, posiada znaczny ruch tranzytowy, warsztaty kolejowe.

Kozicki Stanisław, publicysta polski, * 1876 w Łempicach, ukończył Akademję rolniczą w Berlinie, 1889 doktoryzował się w Halli. W 1899—1902 był asystentem prof. Jentysa w Krakowie i redaktorem *Tyg. Rolniczego*. Od 1902 zamieszkał w Warszawie, gdzie redagował tyg. *Czytelnia dla Wszystkich*, potym *Naród*, był współpracownikiem *Ekonomisty*, *Społem*, *Gońca*, *Kur. Warsz.*, *Gazety rolniczej* i in. Ogłosił szereg broszur dla ludu, brał udział w życiu politycznym, pracując w szeregach stronnictwa narodowo-demokratycznego.

Kozicki Władysław, dr. fil., polski historyk sztuki, jest docentem uniwersytetu lwowskiego. Napisał: „Św. Sebastjan“, studjum porównawcze z dziejów sztuki włoskiej, (Kraków 1906); „Michał Anioł“ (Lwów, 1908); „Wolne duchy“, dramat karnawałowy (t., 1911).

Kozieł Wincenty, dowódca w powiecie Wilejskim na Litwie, poległ 28 maja 1863 r. w bitwie pod wsią Władykami, mając lat 24.

Koziełło Jan, bardzo czynny w latach poprzedzających 1863 r., wytworzył w Mińsku litewskim kółko oddanych sprawie narodowej ludzi i w 1863 r. należał do centralnego komitetu wileńskiego, a następnie za Traugutta był mianowany, jako pułkownik Skała, dowódcą jednego z organizowanych korpusów.

Kozienice, miasto powiatowe gub. Radomskiej, w 1909 liczyło 8683 m., w tym 4702 żydów, 3,810 katolików, 106 prawosławnych, 15 protestantów. W powiecie na 137,360 m. było 116,962 katolików, 15,264 żydów, 4,821 protestantów, 213 prawosławnych. Skład narodowościowy powiatu podług ostatniego spisu powszechnego: 81·7% Polaków, 12·4% Żydów, 3·2% Niemców (najwięcej w całej guberji), 2·2% Wielko-Mało,-Białorusów, 0·5% innych.

Koziołkiewicz Jan, polski lekarz weterynarji, * 1857 r. Studja odbywał w Warszawie, w Petersburgu, Berlinie, Dreznie. W 1885 został weterynarzem powiatowym w Grójcu, 1902 weterynarzem kolei żelaznych w Warszawie. Od 1901 prowadzi zakłady lecznicze dla zwierząt w Warszawie; pierwszy w kraju rozwinął szpitalnictwo zwierząt podług wymagań nauki.

Koziorowski Franciszek, polski lekarz weterynarji, * 1835, † 1898. Studja odbywał w Warszawie; 1861 uzyskał stopień magistra, został nauczycielem b. szkoły weterynaryjnej, a 1889 docentem Inst. weterynaryjnego w Warszawie; proponowanej w 1885 katedry w podobnym instytucie w Charkowie **K.** nie przyjął. Wydał: „Rys, historyczno-bibljograficzny, literatury weterynaryjnej (*Przegl. nauk lekarskich*, 1871): O chorobach zwierząt domowych (*Gazeta lekarska*, 1875); „Choroby zewnętrzne zwierząt domowych“ („Encyklopedja rolnicza“); nadto przełożył kilka dzieł.

Kozłow Piotr, podróżnik i botanik rosyjski, * 1853 w Duchowszczynie w gub. Smoleńskiej. Uczestniczył w wyprawie Przewalskiego 1883—1885, następnie w wyprawie Pewcowa 1889—90; podróżował z Roborowskim po Turkiestanie 1893—1894; stał na czele wyprawy do Tybetu 1899—1901; w 1907 znów wyruszył do Azji. Z podróży swych ogłosił wyniki w „Mongolija i Kamczatka, Trudy ekspedicji R. geogr. Obszczestwa 1899—1901“ (1906—07).

Kozłowska Felicja Franciszka, tercjarka, założycielka sekty Marjawitów (ob.) zwanej też

od jej nazwiska Kozłowitami, * ok. 1864 w Siedleckim, z ojca oficjalisty leśnego. Matka, pozbawiona opieki mężowskiej i zmuszona służbą w Warszawie zarabiać na życie, wychowywała ją przy sobie. Wykształcenie posiada elementarne. Wcześnie wpadła w praktyki religijne. Zostawała przez pewien czas pod wpływem ojca Honorata. W charakterze pielęgniarki przebywała w Warszawie w przytulisku przy ul. Wilczej. W 1898 wyjechała do Płocka i tu wraz z innemi tercjarkami założyła szwalnię haftów i robót kościelnych. Zasłynęła śród swych wyznawców z objawień. Wierni nazywają ją „mateczką“, spowiadają się przed nią na klęczkach, rozstając się z nią całują ją w ręce i nogi. **K.** otrzymuje stale od wyznawców swoich nazwy „świętej“, „nieskalanej“, niekiedy nawet, „podobnej do Matki bożej“, co więcej „małżonki Chrystusa“, „św. Marji Franciszki“.

Kozłowski Karol, budowniczy polski, * 1847 w Warszawie, † 1902 r. w Karlsbadzie. Do szkół uczęszczał w Warszawie, następnie dla dalszego kształcenia się wyjechał do Francji. Po powrocie do kraju pracował peczątkowo u budowniczego Ankiewicza, później u Żochowskiego. Pierwszą wybitniejszą pracą samodzielną był projekt gmachu teatru i resursy w Lublinie, odznaczony I nagrodą na konkursie. Z późniejszych prac wyróżnić należy: kościół w Sosnowcu, przebudowę pałacu Brühlowskiego na użytek biur centralnych telegrafu z domem dochodowym od ul. Wierzbowej, gmachu panoramy przy ul. Karowej, wreszcie wiele domów dochodowych w Warszawie. Ostatnią pracą **K.** był gmach Filharmonji w Warszawie. Poza architekturą uprawiał z zamiłowaniem malarstwo i muzykę.

Kozłowski Stanisław, dramaturg polski, napisał nadto: „Luminarz“ (Warszawa, 1903); „Pod okrętem“ (t., 1904); „Komandor“ (t., 1905); „Pochodnia“ szt. w 3 akt. (t., 1907); „Złota kaczka“ (1911) i in.

Kozłowski Stanisław

Kozłowski Władysław Adolf, budowniczy, * 1859 w Kieleckim, wykształcenie techniczne otrzymał w Gliwicach na Szląsku, poczym studjował w politechnice ryskiej, wreszcie w Wiedeńskiej akademji szt. p., w Charlottenburgu i we Włoszech. W r. 1891 otrzymał nagrodę konkursową za projekt dworca centralnego w Warszawie. W l. 1895—1898 wraz z budown. G. Schmeickem przeprowadził parcelacje placów na Koszykach z przeprowadzeniem ul. Ś-ej Barbary, oraz zaprojektował rozszerzenie ul. Karowej z wiaduktem i zabudowaniem sąsiednich placów. Projektował również przebudowę dawnej Doliny szwajcarskiej na lokal dla Tow. łyżw. W l. 1899—1904 łącznie z arch. A. Nieniewskim wystawił: Gmach ochrony dziewcząt w Mokotowie, Schronisko w Piasecznie, gmach Tow. kr. z. w Płocku i in.; przedstawił projekt hal targowych dla Warszawy; konkursowy projekt (nagroda II) na gmach dla Stow. sub. h. w. m.; kolonje letnie „Zofijówka“ i „Wilhelmówka“; po zatym wykonał projekty dworów wiejskich, pałaców, will podmiejskich i t. d.

Kozłowski Władysław Mieczysław, przyrodnik, filozof i publicysta polski, wykłady na uniw. w Genewie przerwał w 1905. T. r. wrócił do Warszawy, gdzie należał do założycieli Tow. kursów naukowych, na których wykłada filozofję od 1906. W 1905 brał udział w zjeździe działaczy społecznych w Moskwie jako przedstawiciel postępowej demokracji oraz w zjeździe akademickim w Petersburgu. Ogłosił nadto „Entente entre la Russie et la Pologne“ (Paryż, 1903); „Z haseł umiejętności współczesnej“ (Kraków, 1903); „Zasady przyrodoznawstwa w świetle teorji poznania“ (Warszawa, 1903); „Przyczynowość“ (t., 1905); „Wykłady o filozofji współczesnej“ (Lwów, 1905); „Autonomja Król. Polskiego w 1815—32“ (Kraków, 1907); „Historja filozofji do końca XVIII w.“ (Warszawa, 1904); „Hist. filozofji w XIX w.“ (t., 1910); „Przyrodoznawstwo i filozofja“ (t., 1908); „Budowa i życie rośliny“ (t., 1908); „Jak czytać utwory piękne“ (t., 1909); „Historja filozoficzna umysłowości współczesnej“ (t., 1910, t. V); „Kościuszko w Ameryce“ (*Przegl. hist.*, 1909, 1910, 1911); „Historja rewolucji francuskiej“ (t., 1910); „Idée d'une philosophie sociale“ (1908), szereg artykułów w *Revue philosoph.*, *Archives de Psychologie* i in. pismach francuskich; przekład „Pragmatyzmu“ James'a i studjum o pragmatyzmie“ (Warszawa, 1910).

Kozowa, miasto w powiecie Brzeżańskim, w Galicji, liczyła w 1900: 3,500 m., w okręgu sądowym **K.** na 39,981 było 41·1% Polaków, 58·9% Rusinów; 29·7% katolików, 59·9% unitów, 10·4% żydów.

Kozubowski Feliks, literat polski (ob), * 1832 w Warszawie, † 1907 w Krakowie.

Koźle (niem. *Cosel*), miasto powiatowe na Szląsku pruskim w reg. Opolskiej, liczyło w 1905: 7,499 m. w tym 5,850 katolików, 1,681 protestantów, 168 żydów. W powiecie w 1905 było: 94·9% katolików, 4·3% protestantów, 0·6% innych. Podług spisu z 1900 na 71·146 m. było Polaków 80.5%, dwujęzycznych 8%.

Koźlin (*Kösl'n*), miasto główne regiencji pruskiej t. n. na Pomorzu, liczył w 1905: 21,474 m., w tym 20,498 protestantów, 641 katolików i 224 żydów; w regiencji na 14,035 klm. kw. mieszkało 606,070 m., w tym 581,509 protestantów, 18,655 katolików, 3,641 żydów. Polaków (razem z Mazurami, Kaszubami) było 10,192,

Koźmian Stanisław, napisał nadto: „Podróże i polityka“ (Kraków, 1906, 3 t.); „Pamiętniki“ (t., 1907, cz. I, II, V, VI).

Koźmin, miasto powiatowe w reg. Poznańskiej, liczył w 1905: 4·812 m., w tym 3,786 katolików, 914 protestantów, 312 żydów. W powiecie w 1905 było 84·6% katolików, 14·1% protestantów, 1·3% innych. W 1900 na 31,251 m. było Polaków 82·7%, dwujęzycznych 0·1%.

Kożniewska Marja, współczesna malarka polska, kształciła się w Paryżu. Wystawia przeważnie portrety, przypominające techniką prace Olgi Boznańskiej.

Kółka rolnicze, ob. Stowarzyszenia rolnicze.

Krafft Gwido, agronom niemiecki, † 1907 r. w Wiedniu.

Krag Tomasz, powieściopisarz norweski, ogłosił nadto: „Enken“ (1898); „Iljem“ (1900); „Det glade Hjörne“ (1901); „Sorte Skove“ (1903); „Daudmandsholmen“ (1903); „Gunvor Kjeld“ (1904); „Ildliljen“ (1905); „Stenbanken“ (1905); „Det Allerhelligste“ (1997); sztuki sceniczne: „Kong Aagon“ (1894); „Hegtemaend og Lygte maend“ (1903).

Krag Wilhelm, poeta norweski, brat poprzedniego, napisał nadto: „Mariana“ (1902); „Lille Bodil“ (1902); „Den gamle Garde“ (1903); „Issac Kapergast“ (1901); „Isaac Seehusen“ (1900); „Jul i Skrivegaarden“ (1899); „Thea Marie“ (1904); „Vandrings mand“ (1907); utwory dramatyczne: „Den sidste Dag“ (1897); „Livet en Lag“ (1901); „Bolste Dag“ (1897); „Livet en Lag“ (1901); „Baldevins Bryllup“ (1900); „De gode Gamle“ (1905); „Sangen om Florens“ (1907) i t. d.

Krajewski Aleksander A.

Krajewski Aleksander Albert, literat, publicysta i patrjota polski (ob.), * 1818 w Warszawie, † 1903 tamże. Śród młodzieży należał do pierwszych, którzy przystąpili w Warszawie do „Stowarzyszenia ludu polskiego“ (ob.). W jego mieszkaniu, bądź przy ul. Ś-to Krzyskiej, bądź przy kościele od Krak. Przedm. zgromadzano się tak często, że cała filja warszawska otrzymała stąd nazwę *Świętokrzyżców (Świętokrzyżczaków).* **K.** przyaresztowany wraz z Olszewskim, Wałeckim, Ehrenbergiem, Podlewskim i Wężykiem, skazany był 1839 na ciężkie roboty w kopalniach Kutumaru. W 1844 zamieniono mu katorgę na osiedlenie, a po amnestji koronacyjnej cesarza Aleksandra II pozwolono wrócić do Warszawy. Na początku 1862 uległ ponownemu uwięzieniu jako podejrzany o redagowanie tajnego pisemka *Sternik,* ale 4 czerwca t. r. wolność odzyskał.

Krajewski Henryk.

Krajewski Henryk, prawnik polski (ob.), * 1824 we wsi Dub. w pow. Tomaszowskim, † 1897 w Warszawie (daty w gł. dz. mylne). Uwięziony za dążności patrjotyczne do 1860 spędził w Daurji Nerczyńskiej. Po powrocie do Warszawy w 1861 zasiadał w t. zw. „Delegacji“ aż do jej zwinięcia. W lutym 1862 wywieziony znów na dwumiesięczny pobyt w Tambowie, bierze udział w wypadkach 1863 r. Noty, zamieszczane w *Monitorze* francuskim, wyrażające poglądy patrjotyzmu polskiego na stan polityczny Królestwa i liczne odezwy od lata do końca 1863 i na początku następnego roku, są jego pióra. Był w tym czasie głównym wykonawcą poleceń i pomysłów rządu narodowego czerwcowego, a od pierwszej połowy października — dyktatury Traugutta. Za rządu Nar. wpłynął **K.** na ustalenie treści manifestu do Europy z 31 lipca 1863 r., za Traugutta prowadził korespondencję z ks. Wład. Czartoryskim. W jesieni 1864 po raz trzeci skazany na wywiezienie z Warszawy do gub. Penzeńskiej, gdzie spędził trzy lata. Dalej ob. I suplement.

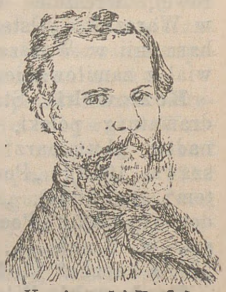
Krajewski Rafał.

Krajewski Rafał, budowniczy i uczestnik 1863 r., * 1834 w Łempicach W., † 1864 w Warszawie. Do szkół średnich uczęszczał w Pułtusku i Łomży, w r. 1850 wstąpił do Szkoły sztuk pięknych na wydz. budownictwa. W 1856 rozpoczął samodzielnie pracować jako budowniczy i jednocześnie w sprawach swej specjalności i społecznych drukuje artykuły w *Gazecie Cadziennej* i *Bibl. Warszawskiej* (ok. 1860). W r. 1863 z organizacji miejskiej w Warszawie wczesnym latem wszedł do organizacji centralnej na referenta w wydz. spraw wewnętrznych, a potym na kierującego tym wydziałem. Wytrwale stał na niezmiernie trudnym stanowisku, gdy powstanie chyliło się już do upadku. W zimie 1863 — 64 aresztowany, osadzony w cytadeli, skazany na śmierć w charakterze członka rządu Narodowego, powieszony został na stokach cytadeli 5 sierpnia 1864 r. wraz z Toczyńskim, Jeziorańskim, Żulińskim i Trauguttem. **K.** jako zdolny budowniczy zdobył nagrodę na konkursie na no-

wy ratusz w Warszawie, który z małemi zmianami już po jego śmierci według jego planów został zbudowany; dla niektórych wyjaśnień plany przysłano mu do więzienia w ostatnich dniach; z innych prac wymienić należy dom Fajansa na Krak.-Przedmieściu. **K.** posiadał silnie rozwinięty zmysł artystyczny, polot poetycki, umysł niepospolity i ogromną szlachetność charakteru, należał do najbardziej świetlnych postaci swego czasu.

Krajewski Władysław, chirurg polski, † 1907 w Warszawie.

Krajna, pas wązki na lewym brzegu Drwęcy dolnej, stanowiła niegdyś obszerną posiadłość biskupstwa kujawskiego; na początku XIX w. przeszła na własność rządową z wyjątkiem Złotorji Sitna z przyległościami, które dostały się Prusom.

Krajna, również *Skrajna* czyli ziemia na krańcach. Tak zwało się pogranicze między Pomorzem a Wielkopolską. Polacy tworzą zaledwo do 40% ludności. Po drugiej stronie Wisły ciągnęła się Krajna dobrzyńska (ob.); być może nazwa **K.** obejmowała całe pogranicze od północy. Por.: St. Kuyot „Pomorze polskie"; Schmitt „Der Kreis Flatow".

Kraków. W 1909 terytorjum miejskie obejmowało wraz z Błoniami 6.88 klm. kw. (bez Błoń 4·77 klm. kw.), ludność wynosiła 109,103 m. Dnia 13 listopada 1909 sejm uchwalił przyłączenie okolicznych gmin: Zakrzówka, Dębnik, Półwsia Zwierzynieckiego, Zwierzyńca, Czarnej Wsi, Krowodrzy, Nowej Wsi, Łobzowa, Prądnika, Grzegorzek - Piasków w obszarze łącznym 22·27 klm. kw., a niebawem uchwalono przyłączenie nadto Dębia, Ludwinowa i Płoszowa. Obecnie Wielki **K.** obejmuje 41·42 klm. kw., a ludność z gminami wcielonemi dosięgła 165·962 (1910). W celu racjonalnego zagospodarowania Wielkiego **K.** rada miasta rozpisała konkurs na plan regulacyjny; konkurs w 1910 przyniósł plon obfity. Na gruntach nabytych rozpoczęto roboty pomiarowe i niwelacyjne i pomyślano o ulepszeniu komunikacji na krańcach miasta. *Finanse* miasta w 1909: w rubryce wpływów 6,876,773 koron, majątek miasta wynosił 39,654,613 kor., dług—23.600,000 kor. wydatki na szkoły 708,383 koron. Z gmachów publicznych **K.** w ostatnich czasach posiadł: klinikę chorób wewnętrznych, *Collegium phisicum* i *agronomicum*, klinikę psychjatryczną, gmach szkoły przemysłowej Muzeum techniczno - przemysłowego, domy Towarzystwa techniczno-rolniczego i t. d.; z pomników między innemi pomnik Władysława Jagiełły w 500-lecie Grunwaldu (ob. obchód grunwaldzki); miasto uzyskało budowę nowego dworca kolejowego (1910). O zamku królewskim ob. Wawel. Pod względem liczby instytucji kulturalnych **K.** zajmuje przodujące miejsce wśród miast polskich. W uniw. Jagiellońskim w 1909 — 10 byłe 3,211 uczniów, w Szkole przemysłowej — 442 uczniów, w 11 szkołach średnich męskich i żeńskich — 4,250 uczących się, w 27 szkołach publicznych wydziałowych i pospolitych — 11,607, w 17 prywatnych — 2,108, w 19 szkołach uzupełniających 1,500 uczących się. Por.: K. Potkański „Kraków przed Piastami" (Kraków; 1897); F. Piekosiński „Stary Kraków" (t.. 1901); Rudolf Sikorski „Kraków w 1900 oraz jego podział administracyjny" (t., 1904); Józef Pakies „Nowożytny Kraków" (1903); R. Sikorski, W. Grodyński i J. Leo „Wielki Kraków". Studja do sprawy przyłączenia gmin sąsiednich" (1905); „Statystyka m. Krakowa" (od 1883 r. 10 tomów); Jan Ptaśnik „Włoski Kraków za Kazimierza Wielkiego i Władysława Jagiełły" (Krak., 1910); Stanisław Kutrzeba i Jan Ptaśnik „Dzieje handlu i kupiectwa krakowskiego" (1911); Klemens Bąkowski „Dzieje Krakowa" (Krak., 1911).

Krakowski W., napisał: „Nowa Zelandja" (Warszawa, 1903); „Norwegja" (1907).

Krakusy, ob. ryciny i art. w gł. dziele.

Oficer Krakusów z 1831 r.

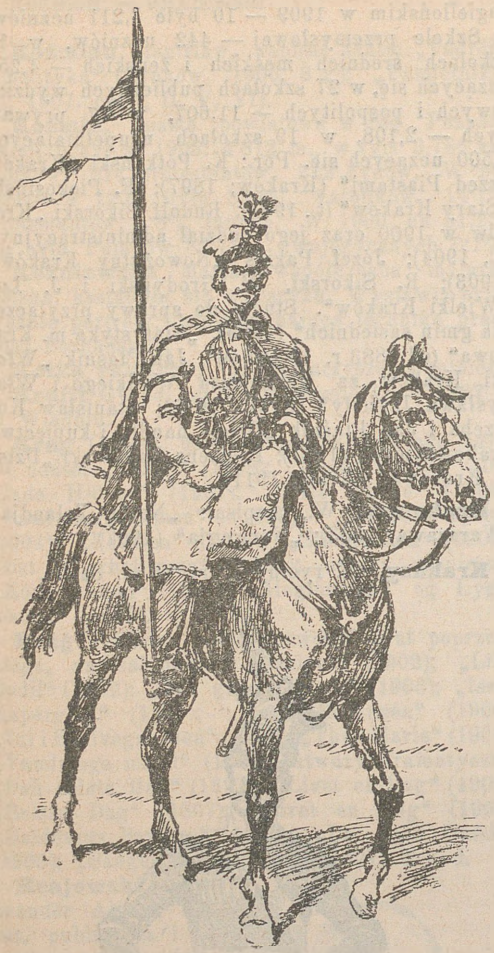

Krakus z 1831 r.

Kral Józef, malarz czeski, * 1877, studja odbywał w Pradze. Uprawia pejzaż nastrojowy, często obiera motywy wieczorne do swych obrazów, w których dba o efekty świetlne; ważniejsze z nich: „Stary park“, „Przedmieście Pragi“ i t. d.

Kral Józef, klasyczny filolog czeski, ogłosił nadto: „O nyniejszim stavu badani mythologickeho“ (1900); „Poznamky z Sofokl. Elektrze“ (1901); dalej, szereg rozpraw o prozodji greckiej, a głównie czeskiej w czasopismach i oddzielnie: „Rzecka a rzimska metrika“ (1906); „Czeska prosodie“ (1909). **K.** w 1908 został członkiem Akademji Czeskiej i kr. Tow. naukowego, otrzymał doktorat honorowy uniwersytetu St. Andrews w Szkocji.

Kramarz Karol, polityk czeski, po wstąpieniu Pacaka do gabinetu Becka, został prezesem

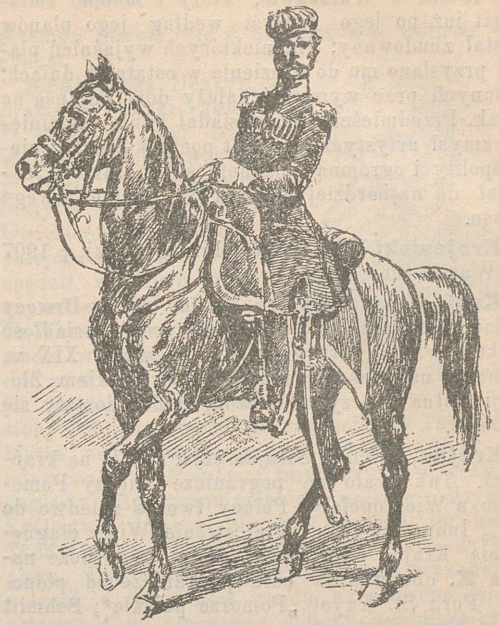

Oficer Krakusów z 1814 r.

klubu czeskiego; po wyborach 1907 i utworzeniu klubu narodowego również był prezesem tego klubu. **K.** zainicjował ruch t. zw. neosłowiański, doprowadził do kongresu słowiańskiego w Pradze 1908; pomimo tarć i rozdźwięków w neoslawizmie, **K.** dokłada starań dla podtrzymania go. Należy do najwybitniejszych polityków czeskich i nielicznych szczerych orędowników jedności słowiańskiej. Wybory do parlamentu w 1911 były szeregiem tryumfów i owacji dla **K.** ze strony ludności Pragi.

Kramarz Karol.

Kramarz Oldrzich, filozof czeski, ogłosił nadto: „O vychovie a uczitelstvu“ (1904); „O ethickem a socialnim vyznamu manzielstvi“ (1905); „Zaklady metafysiky“; „O citech a obrazotvornosti“; „O stupnich viedomi“ (1906); „O pomieru ustrojenstva k vesmiru“ (1906); prócz tego mniejsze rozprawy i artykuły w czasopismach.

Krämer Adolf, agronom niemiecki. Napisał nadto: „Die Landwirtschaft im 19 Jahrhundert“ (1902); „Elementargeometrie in Anwendung auf die Gewerbe der Bodenkultur“ (1905).

Krämer Herman, agronom szwajcarski, * 1872 w Zurychu. Studja odbywał w Zurychu, w Gies-

sen. Pracował jako rolnik w Szwajcarji i Niemczech. W 1901 został profesorem w Bernie, 1908 w berlińskiej szkole weterynaryjnej. Prace **K.** dotyczą stosunków między budową ciała a zdolnością wypasania się, historji karmienia, historji ras zwierząt domowych i znaczenia jej dla hodowli praktycznej, stałości ras i potęgi indywidualności, historji konia, darwinizmu i hodowli zwierząt i t. d.

Kramsztyk Feliks, prawnik polski, ogłosił nadto: „Kurs prawa dla szkół handlowych“ (Warszawa, 1910).

Kramsztyk Marceli, prawnik polski, † 1906 w Warszawie.

Kramsztyk Stanisław, przyrodnik polski, † 1906 w Warszawie. Jego „Wybór pism“ wydany staraniem kolegów, przyjaciół i uczniów wyszedł 1909 w Warszawie.

Kramsztyk Zygmunt, lekarz polski, ogłosił nadto: „Bohaterowie Pana Tadeusza. I. Jankiel (1907), II. „Soplicowie“ (1908); „Objawy kliniczne chorób oczu“ (1907).

Krandrjewskaja Anastazja z domu *Tarchanowa*, autorka rosyjska, * 1868. Ogłosiła kilka zbiorów nowel: „Nicztożnyje“ (1905); „Dla duszi“; „Na rabotu“; „Docz naroda“; „Tolko czas“ i t. d.

Kranjczević Silvije Stratimir, wybitny poeta chorwacki, * 1875 w Senji, † 1908 Serajewie. Skończył gimnazjum w Senji, wstąpił do tamecznego seminarjum duchownego. W 1883 z polecenia biskupa przyjęty był do kolegjum niemiecko-węgierskiego w Rzymie, później studjował jeszcze w Zagrzebiu. Był nauczycielem w Mostarzu, Liwnie, w seminarjum nauczycielskim w Serajewie i tamże w Szkole handlowej. Rozpoczął ogłaszać swoje poezje w czasopismach od 1883. Oddzielnie ogłosił zbiory poezji: „Bugarkinje“ (1885); „Izabrane pjesme“ (1898); „Trzaji“ (1902). **K.** ze względu na siłę słowa, obrazowość, głębię uczuć i polot myślowy swych utworów, zalicza się na najwybitniejszych poetów chorwackich. Jest poetą wolności politycznej i duchowej, głębokim symbolistą i mistrzem słowa.

Krantz Jan Marja, pisarz francuski, * 1849 w Nancy, uczeń szkoły Normalnej, 1877 habilitował się w Nancy, gdzie wykładał literaturę francuską. Ogłosił dwie rozprawy doktorskie: „De amiertia apud Aristotelem“ i „Essai sur l'esthétique de Descartes“; kilka prac krytycznych, jak: „l'Art en Lorraine“ (1886); „Etude sur J. J. Grandville“ (1893) i t. d., nadto wystawił komedję w 3 akt. „Miss Fanfare“ (1881).

Kräpelin Emil, znakomity psychjatra niemiecki, * 1856 w Neustrelitz, studjował w Monachjum, Würzburgu i Lipsku; 1886 został profesorem psychjatrji w Dorpacie, 1890 w Heidelbergu, 1903 w Monachjum. **K.** planowo zastosował metodę psychologji doświadczalnej do badań zaburzeń umysłowych i zbudował nową systematykę chorób psychicznych. Na szczególną uwagę zasługują prace **K.** nad halucynacjami, trwaniem prostych procesów psychicznych, niemocą psychiczną, asocjacją wyobrażeń, psychologją komizmu, złudzeniami pamięci, psychologją przestępstwa i t. d. Napisał: „Psychiatrie“ (1904, VII wyd., 2 t.); „Zur Hygiene der Arbeit“ (1896); „Zur Überbürdungsfrage“ (1897); „Die psychiatrischen Aufgaben des Staates“ (1900); „Einführung in die psychiatrische Klinik“ (1905, II wyd.); „Die Arbeitskurve“ (1902); „Ueber geistige Arbeit“ (1903, IV wyd.): **K.** wydaje od 1895 „Psychologische Arbeiten“.

Krapka Józef (pseud. Nachodsky), polityk czeski, jeden z twórców i organizatorów ruchu socjal-demokratycznego śród Czechów, * 1862 w Nachodzie, † 1909 w Prostiejowie. Uczył się w szkole przemysłowej w Wiedniu, później jako stypendysta podróżował po Europie, następnie pracował w fabrykach w Wiedniu i Pradze, poczym był aktorem wędrownym. Od 1899 oddał się wyłącznie agitacji i dziennikarstwu; 1888 redagował *Rajblik a Hoblik*, 1889 był kasjerem pierwszej robotniczej piekarni w Pradze; poczym redagował kolejno: *Bicz*, *Heslo*, *Socialni demokrat*, *Truhlarzske listy*, *Rovnost*, *Dielnicke Listy* (w Wiedniu), *Hlas Lidu*. Jako mówca, agitator i dziennikarz często był ścigany sądownie. Oddzielnie ogłosił: „Chudobky“, zbiór poezji (1892); „Valka“, sztuka w 11 odsłonach; „Smrt za svobodu“, sztuka w 1 ak. (1892); „O životie a pusobeni Ferdinanda Lassala (1893); „Z ružnych kruhu“, opowiadania (1894); „Z pamieti sztvacze“, zbiór opowiadań (1905); „Obrazky z Valaszska“ (1905); „Odsouzena“, sztuka teatralna (1904); „Vzpominky na mezinarodni kongres socialistu ve Sztutgartie“; „Marna obiet'“, obrazy z życia; w rękopisie pozostały: „Exulant“, „Ulamane kviety“, „Czerne slze“; nadto przetłumaczył kilka prac treści społecznej na czeski i drukował szereg nowel w rozmaitych czasopismach socjalno-demokratycznych.

Krapotkin Piotr.

Krapotkin Piotr, książe, gieograf, publicysta i anarchista rosyjski, ogłosił nadto: „Memoirs of a revolutionist“ (1899), pamiętniki, które są nieocenionym źródłem do historji ruchu rewolucyjnego w Rosji w siódmym dziesiątku XIX w., a po części i później; dalej: „Wzaimopomoszcz sredi żiwotnych i ludiej“ (1904); „Ideals and realities in russian literature“ (1905). W końcu 1905 r. zaczęły się ukazywać pisma **K.** w wydaniu rosyjskim, np., „Rieczi rewolucjoniera“ (1906). Por. Stiepniak „Podpolnaja Rossija“ (1905); Lauren-

tius „Kropotkins Morallehre und deren Beziehungen zu Nietzsche“ (1896). Na polski przełożono: „Do młodzieży“ (1904); „Wspomnienia“ (1904); „Zdobycie chleba“ (1904).

Kras, obszar typowy pod względem gieologicznym, występujący w Krainie, jest terenem rozmaitych zjawisk, objętych ogólną nazwą „krasowych“. Zjawiska krasowe zachodzą wszędzie tam, gdzie są silnie rozwinięte pokłady wapienne, dolomitowe, gipsowe, łatwo ulegające podziemnemu działaniu wody. Zasadniczą cechę z. k. jest przeważnie erozja chemiczna, szczególniej w głębi ziemi, i słabsza erozja, głównie mechaniczna, na powierzchni ziemi. Skutkiem tego w głębi ziemi powstają jaskinie, kanały, lejki skalne czyli doliny krasowe na powierzchni, nadające specjalny charakter utworom krasowym. Powstawanie dolin jest następstwem załamywania się rozległych i obszernych jaskiń podziemnych, ale jeszcze więcej skutkiem erozji powierzchniowej. Do zjawisk krasowych należą także: nagłe znikanie całych potoków, liczne wielkie strumienie podziemne, źródła nadzwyczaj obfite, tryskające z czeluści ziemi, bardzo charakterystyczny iłczerwony, *terra rossa*. Najpiękniej rozwinięty **K.** jest w Krainie, Istrji i Dalmacji, u nas w Tatrach w dolinie Małej Łąki i w okolicy Krakowa.

Krasiński Adam, hrabia, ordynat, † 1909 w Ospedaleti we Włoszech; ogłosił nadto: „Zygmunta Krasińskiego nieznany pomysł trylogji“ (Pamiątkowa księga uczniów Tarnowskiego 1866—1890“; Kraków, 1904); „W sprawie rolnej“ (Warszawa, 1907).

Krasiński Izydor, * w 1774 r., brał udział w rewolucji Kościuszkowskiej, odbył kampanję 1809 r., w 1831 r. przez czas pewny był ministrem wojny.

Krasiński Zygmunt. W ostatnich czasach ukazały się następujące prace o **K.**: Porębowicz E. „Tryjady Zygmunta Krasińskiego“ (Lwów 1900); Kallenbach J. „Z. K. Życie i twórczość lat młodych“ (1812—1838) (Lwów 1904); Hoesick F. „Miłość w życiu Krasińskiego“ (Kraków (1909, II wyd.); Chlebowski Br. „Przedświt, gieneza i charakterystyka“ (*Sfinks*, luty 1909); Tretiak Z. „Najświętsza Panna w poezji Polskiej“ (Kraków 1904); Niemojewski A. „Sybilla i Przedświt“ („Myśl“, Warszawa, 1904); Krasiński A. „Z. Krasińskiego nieznany pomysł trylogji“ („Pamiątkowa księga 1866—1890, uczniów Tarnowskiego“, Kraków, 1904); Dobrzycki S. „Nieboska komedja“ (Kraków 1907); Kwieciński „Ostatni Z Krasińskiego“ (Przewodnik naukowy i literacki“, 1908); W 1906 wyszło we Lwowie najpełniejsze z dotychczasowych wydanie dzieł **K.** pod redakcją Pinigo, 1907 wzorowane na poprzednim w Warszawie. Na przypadającą w 1912 setną rocznicę śmierci poety, wyjdzie nowe, pełniejsze od dotychczasowych, zbiorowe wydanie dzieł poety, podjęte staraniem wdowy po Adamie Krasińskim.

Krasnodębski Piotr Hipolit, malarz polski, * 1876 we wsi Borszynie pod Łęczycą. Pierwsze nauki rysunku pobierał w Warszawie u Gersona, następnie wyjechał do Krakowskiej akademji sztuk pięknych, którą w r. 1902 z medalem ukończył; od r. 1902 mieszka w Warszawie. Malował początkowo olejne studja głów i pejzaży, potym oddał się grafice, wystawiając z powodzeniem barwne drzeworyty, śród których na szczególne wyróżnienie zasługują: Portret malarza Lenca, bar. Kronenberga i Dobrzańskiego.

Krasnojarsk, miasto główne gubernji Jenisejskiej, powiatu Krasnojarskiego, stacja drogi syberyjskiej; liczył (w 1900) 33,337 m.

Krasnow Andrzej, gieograf rosyjski, * 1862 w Petersburgu, gdzie ukończył uniwersytet. W 1894 został profesorem w uniwersytecie charkowskim. Odbył liczne podróże do Azji, Ameryki. Prace jego głównie dotyczą gieografji roślin.

Krasnowolski Antoni, filolog i pedagog polski, * 1855 w Świeciu, w Prusach zachodnich, † 1911 w Warszawie. Studja uniwersyteckie na wydziale filozoficznym odbywał w Berlinie w l. 1876—80. Od 1889 mieszkał w Warszawie, gdzie obok zajęć pedagogicznych pracował naukowo. Ogłosił: „Systematyczna składnia języka polskiego“ (Warszawa, 1897). „Materjały, plany i wzory do ćwiczeń stylistycznych“ (t., 1902); „Słowniczek frazeologiczny“ (t., 1899); „Najpospolitsze błędy językowe“ (t., 1903); „Przenośnie mowy potocznej“ (t., 1905—06); „Gramatyka jęz. pol. szkolna“ (t., 1906); „Gramatyka łacińska“ (t., 1906); „Ćwiczenia do nauki jęz. łacińskiego“ (t., 1906); nadto dokonał wielu przekładów z niemieckiego, francuskiego i rosyjskiego.

Krasnowolski Józef, malarz polski, * 1879 w Kwidzyniu, studja odbywał w Warszawie, Krakowie, i Monachjum. Mieszka na wsi pod Krakowem; maluje obrazy z życia wiejskiego ludu krakowskiego. Ważniejsze z nich: „Oczepiny“, „Do kościoła“ „Przyśpiewek“ i inne.

Krasnystaw, miasto powiatowe gubernji Lubelskiej, liczyło w 1909: 8,279 m., w tym 5,888 katolików, 1,921 żydów, 466 prawosławnych, 4 protestantów. W powiecie **K.** na 126,276 m. było 102,094 katolików, 14,354 żydów, 9,717 prawosławnych, (według Wiercińskiego do stycznia 1906 przeszło na katolicyzm 3,371 osób), 111 protestantów. Skład narodowościowy powiatu według ostatniego spisu powszechnego: 80·2% Polaków, 10·9% Żydów, 5·7% Rusinów, 2·8% Wielkorosjan 0·2% Niemców, 0·2% innych.

Krasyćkyj Fotij, wybitny malarz i ornamencista rusiński, krewny Szewczenki, * 1873 w Zielonej Dąbrowie w Kijowszczyznie. Studja odbywał w Kijowie, Odesie i Petersburskiej akademji. Maluje w duchu szkoły naturalistyczno-etnograficznej; ważniejsze z jego obrazów: „Gość z Za-

poroża", „W święto", „U studni" i t. d., nadto portrety wybitnych mężów rusińskich.

Kraszewska Otolja, malarka polska, pochodzi z Ukrainy, uczennica Ajwazowskiego, mieszka w Monachjum. Jest współpracowniczką pisma *Jugend.* Maluje kwiaty, obrazy rodzajowe („Pokusa", „Kabalarka") wreszcie wachlarze, odznaczające się ogromnym smakiem i subtelnością wykonania. Najpopularniejszą jej pracą jest „Primavera", znana z licznych reprodukcji, fotografji i pocztówek.

Kratochvil Józef, filozof czeski, * 1882 w Dolnych Kauncach na Morawie, studja filozoficzne odbywał we Włoszech, w Paryżu, Wiedniu. Oprócz rozpraw w czasopismach ogłosił oddzielnie: „Problem dusze w rzecke filosofii" (1906); „Filosofa Seneky rozhovor o duszevnim klidu a kratkosti života" (1908); „Zahada Boha v anticke filosofii" (1908); „Pojem a vyznam mystiky" (1908); „Dneszni otazky filosoficke" (1909). **K.** jest neoidealistą, dążącym do znalezienia równowagi między światem zewnętrznym a wewnętrznym, do syntezy naukowego myślenia z kulturą chrześcijańską.

Kraus August, rzeźbiarz niemiecki, * 1868 w Ruhrort. W l. 1882 — 1888 wykonywał prace kamieniarskie, 1888—91 studjował w Akademji berlińskiej, następnie pomagał Begasowi przy pomniku Wilhelma I, 1905 mianowany profesorem w Berlinie. Główniejsze prace: pomnik Iltisa (1898); „Henryk Dziecko" w alei Zwycięstwa w Berlinie (1900); „Dziewczyna z sandałami" (1902); „Grający w boccia" (1904, gal. nar. berl.); „Pasterz z gór Sabińskich"; „Biegnące dziecko" i in. Otrzymał kilka nagród i medali, jest członkiem secesji berlińskiej,

Kraus Arnoszt Wilhelm, giermanista czeski, w 1906 został profesorem w Pradze i członkiem Czeskiego tow. naukowego; ogłosił nadto: „Stara historie czeska v niemiecke literaturze" (1902); „K Smilovie Nove radie" (1904); „Dansko, jeho hmotna a duszevna kultura" (1908); „J. F. Opiz' Autobiographie" (1909); „Faustsplitter" (1908); „Grillparzerfunde in Neuhaus" (1909); „Kong Kristian IV Kärlig hed sbreve" (1909) i t. d.

Kraus Ernest słynny tenor niemiecki, * 1863 w Erlangen; był początkowo piwowarem, jest od 1896 tenorem bohaterskim król. opery w Berlinie.

Kraus Wiktor, historyk i polityk austrjacki, † 1905 w Wiedniu. Ogłosił nadto: „Deutsche Geschichte zur Zeit Albrechts II und Friedrichs III, 1438—1486" (1889—1905, t. I); t. II po śmierci autora opracował Koser (1906 i nast.).

Kraushar Aleksander, historyk polski, ogłosił nadto: „Antoni Magier" (Warszawa, 1903); „Miscellanea historyczne" (t., 1903); „Towarzystwo królewskie Przyjaciół Nauk" (Warszawa, ks. III 1903—04, ks. IV 1905—06); „Znachor" (t., 1903); „Miscellanea his. Próba ankiety z 1813 r." (t., 1904); „Warszawa na schyłku XVIII w." (t., 1904); „Dwa szkice historyczne z czasów Stanisława Augusta" (t., 1905); „Miscellanea his." IV—XI (t., 1905—07); „Nowe przyczynki do Olchrachta Łaskiego" (t., 1906); „Pierwsza książka prawnicza polska z w. XVI" (t., 1906); „Po 45 latach" (t., 1905); „Edward Jurgens" (t., 1907); „Miscellanea historyczne", XIV—XXIV (t., 1907—1908); „Misc. hist.", XXV — XL (t., 1909); „Misc. hist.", XLI—XLVI (t., 1910); „Miscellanea archiwalne, I" (t.; 1910); „Misc. archiwalne, II" (t., 1911); „Misc. hist. XLVII" (t., 1911); **K.** prócz godności wymienionych w gł. dziale piastuje nadto: godność prezesa Tow. miłośników historji i wydziału starej Warszawy przy Tow. opieki nad zabytkami przeszłości, sekretarza wydziału II przy Tow. naukowym warszawskim. Dn. 30 kwietnia 1911 świat naukowy i literacki polski święcił jego jubileusz 50-letniej pracy naukowej.

Krauss Fryderyk, etnograf niemiecki, napisał nadto: „Allgemeine Methodik der Völkerkunde" (1899); „Die Anmut des Frauenleibes" (1904); „Südslavische Volksüberlieferungen, die sich auf den Geschlechtsverkehr beziehen" (1904 cz. I); „Die Volkskunde in den Jahren 1897—1902" (1903); „Streifzüge im Reiche der Frauenschönheit" (1903). Od 1903 **K.** wydaje „Antropophyteia"; **K.** znany jest jako tłumacz z języków słowiańskich na niemiecki.

Krauss Gabrjela, śpiewaczka, † 1906 w Paryżu.

Kraussneck Artur, aktor niemiecki, * 1856 w Ballethen, występował w Meiningen, Karlsruhe, od 1888 w Berlinie w „Deutsches Theater" i teatrze królewskim. Celuje w kreacjach Schillera, Szekspira, Hauptmana. Jest też profesorem konserwatorjum i szkoły dramatycznej.

Krauz Kazimierz *Kelles*, baron, polski socjolog i działacz społeczny, * 1872 w Szczebrzeszynie, gub. Lubelskiej, † 1906 w Wiedniu. Uczęszczał do gimnazjum w Radomiu, poczym odbywał studja socjologiczne w Paryżu, gdzie ukończył Szkołę nauk politycznych. W 1897 rozpoczął wykłady z zakresu socjologji w „Collége libre des sciences sociales" w Paryżu, w l. 1901 i 1903 wygłosił wykłady w Wolnym uniwersytecie brukselskim, który mu przyznał tytuł doktorata *honoris causa.* W 1901 przeniósł się do Wiednia, należał do założycieli „Kursów wakacyjnych w Zakopanym". W ciągu całego pobytu zagranicą bierze żywy i wpływowy udział w sprawach Polskiej partji socjalistycznej, jako organizator, publicysta i teoretyk. Pisać zaczął bardzo wcześnie, był korespondentem *Kurjera warsz.* (1901—05), *Gazety polskiej*, współpracownikiem *Prawdy, Głosu, Ogniwa, Krytyki, Devenir social* (pseud. El. Esse), *Revue socialiste, Neue Zeit, Arbeiter Zeitung* i in. Z prac naukowych **K.** wyszły: „Rzut oka na rozwój socjologji w XIX st."

(istnieją przekłady rosyjski, niemiecki, francuski); „Pisma polityczne“ (1908); „Portrety socjologów“, (Warszawa, 1906); „Demokracja w nowoczesnym ustroju państwowym“ (1907); „Materjalizm historyczny, studja i szkice“ (1908). Pod pseudonimem *Michała Luśni* ogłosił szereg broszur politycznych. Używał prócz wymienionych jeszcze pseudonimu *Radosławski*.

Krawczyński Sergjusz. Na polski przełożono jego: „W Rosji w ósmym 10-leciu XIX w.“ (1907).

Krczek Franciszek, filolog polski, * 1869 we Lwowie, gimnazjum i uniwersytet (1893) ukończył tamże, dalsze studja odbywał zagranicą. W 1896 został suplentem gimnazjalnym we Lwowie, 1901 profesorem gimnazjalnym w Jarosławiu, 1905 we Lwowie, 1906 habilitował się tamże z filologji słowiańskiej. Działalność naukowa **K.** jest różnorodna. Rozpoczyna się pracami z filologji polskiej: „Modlitewnik Nawojki“ (1894); „Najważniejsze sądy współczesnych o Panu Tadeuszu“; „Czasop. „Moravia“ o prelekcjach paryskich Mickiewicza“; „Z korespondencji Czelakowskiego“; „Jasełka krośnieńskie z r. 1661“ (1900); „Grupy dźwiękowe polskie *tart* i *cir* (*z*) *ć*“; „Przyczynki do księgi przysłów“ (1908); „Teorja Peiskera“ (1909); „Nowe przyczynki do „Księgi Przysłów“ (1910); „Przyczynki do oceny krytycznej „Monitora“ (1910); „W sprawie pisowni polskiej“ (1910); „Polonica“ (Berlin, 1911) i t. d. Obok tego liczne krytyki i sprawozdania w *Kwartalniku historycznym*, *Pamiętniku literackim* lwowskim oraz prace bibljograficzne; obok tego pisał artykuły i rozprawy o dawniejszej i spółczesnej literaturze czeskiej. Pracował również na polu ludoznawstwa; był jednym z założycieli „Tow. ludoznaw.“ we Lwowie i spółredaktorem czasop. *Lud*. Prace sprawozdawcze z zakresu językoznawstwa drukował w *Eosie*, *Ludzie*, *Muzeum*, którego spółredaktorem został 1906 r.; w 1900 redagował pismo dla dzieci *Przyjaciel młodzieży*.

Kreatyna, $C_4H_9N_3O_2$, krystalizuje się z jedną czesteczką wody; syntetycznie otrzymano ją przez powiązanie sarkozyny z cjanoamidem (ob.).

Krebs Artur Konstanty, francuski oficer, inżynier, aeronauta, * 1850. Był współpracownikiem Renarda w zabiegach koło urządzenia szkoły aerostatyki w Chalais, następnie poświęcił się całkowicie przemysłowi aeronautycznemu.

Krechowiecki Adam, powieściopisarz polski, ogłosił nadto: „Sława“ (Warszawa, 1901); „Mrok“ (t., 1905); „Amen“ (t., 1911); „Prawdy i Bajki“, nowele i szkice literackie (t., 1911, t. I); prócz tego studjum literackie „O Cyprjanie Norwidzie“ (Warszawa, 1910). Od 1903 jest radcą dworu, od 1902 prezesem Tow. dziennikarzy polskich, od 1908 członkiem honorowym tegoż towarzystwa.

Kreczmar Roman, poeta polski, poezje swoje drukuje w *Sfinksie* i tygodnikach warszawskich, oddzielnie wydał: „Poezje“ (Warszawa, 1911).

Kreda (ob.) Od **K.** właściwej odróżniamy odmianę ściślejszą, martwicę kredową tudzież **K.** glaukonitową (ob.). **K.** jeziorowa jest to osad ziemisty wód stojących, w stanie suchym kruchy i rozcieralny; podobnyż osad drobnopiaszczysty z dna trzęsawisk błotnistych znany jest pod nazwą „alma“. **K.** w Polsce występuje obficie: **K.** miękka, pisząca: w Rejowcu, pod Chełmem, Górze zamkowej w Chełmie, Udryczach pod Zamościem, Częstochowicach pod Piaskami, białe **K.** w Częstochowicach zawierają celestyn; **K.** chlorytowa znajduje się w Kazimierzu nad Wisłą.

Kredowy system (ob. Kredowa formacja) W kredzie górnej rozróżniamy 3 piętra, w kredzie dolnej również 3 piętra. W systemie **K.** pojawiły się po raz pierwszy rośliny dwuliścienne, przytym zakwitły naprzód w Ameryce Poł. i stąd przewędrowały do Europy. W Krakowskim, nad Nidą, na wyżynie Lubelskiej, na Litwie, Wołyniu i Podolu rozpowszechnione są prawie wszędzie utwory kredy górnej, natomiast w Karpatach występuje obok górnej i kreda dolna.

Kredyt drobny i kr. wzajemny ob. stowarzyszenia kredytowe.

Krefeld, miasto w reg. Düsseldorfskiej, liczył (1910) 129,000 m.

Krehschmer Paweł, wybitny lingwista niemiecki, * 1866 w Berlinie, studja odbył tamże, gdzie też i habilitował się 1891. W 1897 został profesorem nadzwyczajnym w Marburgu, 1899 zwyczajnym w Wiedniu na katedrze lingwistyki porównawczej. Ważniejsze prace: „Die griechischen Vaseninschriften ihrer Sprache nach untersucht“ (1894); „Einleitung in die Geschichte der griechischen Sprache“ (1896); „Die Entstehung der Koine“ (1900); „Der heutige lesbische Dialekt verglichen mit übrigen nordgriechischen Mundarten“ (1905). Wespół ze Skutschem wydaje „Glotta, Zeitschrift für griechische und lateinische Sprache“ (Giettynga).

Krehl Stefan, kompozytor niemiecki, * 1864 w Lipsku, uczeń konserwatorjum w Dreznie. Był początkowo w Karlsruhe, a następnie od 1902 r. w Lipsku profesorem teorji i fortepjanu w konserwatorjum; wydał cenne dzieło pedagogiczne oraz szereg kompozycji.

Kreibig Józef Klemens, filozof austrjacki, * 1863 w Wiedniu, studja odbył w tamże, i w Insbruku. W 1895 habilitował się w Wiedniu, jest radcą w ministerjum oświaty. Na jego poglądy psychologiczne duży wpływ miał Brentano. Niezależnie od tego stworzył własną etykę, opartą na teorji wartości, której korzenie tkwią w siłach natury. Ważniejsze pisma. „Geschichte und Kritik des ethischen Skeptizismus“ (1896); „Die Aufmerksamkeit als Willenserscheinung“ (1897); „Die fünf Sinne des Menschen“ (1907, II wyd.); „Psychologische Grundlegung

eines Systems der Werttheorie“ (1902); „Die intellektuellen Funktionen“ (1908).

Kreis Wilhelm, architekt niemiecki, * 1873 w Etwille, studja odbywał na politechnikach w Monachjum, Karisruhe, Charlottenburgu. Jeszcze jako student 23-letni otrzymał pierwszą nagrodę konkursową na pomnik „Bitwy narodów“, później dwie pierwsze nagrody na pomniki Bismarka. Był profesorem w Drezdeńskiej szkole sztuki stosowanej, 1906 dyrektorem wystawy w Dreznie, 1908 został dyrektorem Szkoły sztuki stosowanej w Düsseldorfie. Wystawił hallę wystawową (złoty medal), kilka pomników i szereg oryginalnych budynków.

Kreisler Fryderyk, skrzypek, * 1875 w Wiedniu, uczeń Hellmesbergera, następnie Massarta i Delibesa w Paryżu, jeden z najlepszych współczesnych skrzypków.

Krejczi Franciszek, filozof czeski, w 1905 został profesorem uniwersytetu w Pradze; prócz licznych rozpraw po czasopismach ogłosił nadto: „Zasada vyvoje v psychologii“ (1900); „Psychologia“ (1902, 1904, 1906, 1909, dotąd 4 t.); „O filozofii prztitomnosti“ (1904); „Svoboda, vule a mravnost“ (1906). W związku z tym zostają jego prace pedagogiczne w czasopismach i oddzielnie napisana: „Positivism a vychova“ (1906); z dziedziny estetyki: „O wyznamu umieni ve vyvoji“ (1901); nadto monografje: „Augustin Smetana v boji o naboženstvi“ (1905); „David Bedrzich Strauss“ (1908); „L. N. Tolstoj, filozof“ (1909) i „Naboženstvi a mravnost“ (1909). **K.** wydaje „Sbornik Durdikuv“, gdzie ogłosił szereg rozpraw. **K.** łączy filozofję pozytywistyczną z ewolucją, jest zwolennikiem wolnej szkoły, jednym z głównych propagatorów wolnej myśli w Czechach.

Krejczi Franciszek V., krytyk i publicysta czeski, ogłosił nadto szereg monografji literackich, estetycznych i szkiców filozoficznych. W pracach literackich trzyma się nowej metody psychologicznej, takie są: „Julius Zeyer“ (1901); „Jan Neruda“ (1902); „Karel Hynek Macha“ (1907); „Zrozeni basnika“ (1907); Bedrzich Smetana“ (1906). W szkicach filozoficznych łączy socjalizm z nitzcheanizmem, snuje myśli o przyszłej, wolnej od więzów religijnych, społeczności; ważniejsze z nich: „Vieczne jitro v umieni“ (1903); „Vychova novych lidi“ (1904); „Naboženstvi a moderni ideal człovieka“ (1905); „Sen nove kultury“ (1906). Styl barwny i obrazowość dodaje wiele uroku tym pracom. **K.** jest nadto referentem literatury czeskiej w pismach niemieckich: *Zeit, Oesterreichische Rundschau, Literarisches Echo, Arbeiter-Zeitung.*

Krejczi Jan, giermanista czeski, ogłosił nadto: „Valdsztein v dramaticke a romanove poesii niemecke“ (1899); „Grillparzeruv pomier k filozofii“ (1901); „Studie z noviejszi literatury niemecke“ (1904); „O strzedohornoniemecke mluvie spisovne“ (1906); Dvie novodobe messiady“ (1908) i t. d.

Krejczi Józef, muzyk czeski i teoretyk, * w 1822 w Milostinie, † 1881 w Pradze, był słynnym organistą i dyrektorem najpierw (1858) szkoły organowej, następnie (1865) konserwatorjum w Pradze oraz profesorem teorji; (uczniem **K.** był Wł. Zeleński). Wydał też sporo kompozycji organowych i wokalnych.

Krek Jerzy, lingwista słowieński, † 1905, ogłosił nadto: „Slavische Anthologie“.

Kremnofobja, uczucie strachu przy spoglądaniu z wysokości w dół.

Kreolina, środek dezynfekcyjny, rozpuszcza się w wodzie, zawiera do 10% krezolów, ksylenolu, chinoliny, zasad pirydynowych.

Kreozot (ob.), oznacza w handlu kilka produktów. **K.** z węgla kamiennego, inaczej olej kreozotowy, obejmuje mieszaninę krezolów i fenolu, używa się do wyrobu czystego fenolu, kwasu pikrynowego, do konserwacji. **K.** z fabryk parafiny, **K.** z węgla brunatnego jest mieszaniną fenolów, używa się do nasycania drzewa i jako środek dezynfekcyjny. **K.** z drzewa bukowego (ob.).

Kreta albo *Kandja*, wyspa na morzu Śródziemnym, na przestrzeni 8618 klm. kw. liczyła (1900) 310,386 mieszkańców, z czego 270,049 było greckiego kościoła, 33,496 mahometan, 728 żydów i 6113 cudzoziemców (prawie $^2/_3$ Greków). Zbiór oliwek w 1909 nie dopisał, ale wysokie ceny i oszczędności z powodu wycofania obcych milicji, które rocznie kosztowały 3 — 4 mil. drachm, złagodziły niedobór. Handel w 1908 notował w rubryce przywozu 21·7 mil., a wywozu 18·4 mil. drachm; mąki z powodu nieurodzaju przywieziono za 4 mil. dr., tkanin, za 4—5 mil. dr. Głównym produktem wywozu jest oliwa (1908 za 10·5 mil. dr.), dalej suszone winogrona, chleb świętojański, owoce południowe, kokony, wino. Żeglarstwo obejmowało w 1908: 2839 statków o pojemności 1,533,427 tonn. **K.** posiada 20 urzędów pocztowych i 6 telegraficznych. Budżet na 1907/08 oznaczał wpływy na 5,930,332, rozchody 5,905,980 drachm, dług publiczny wynosił 5·3 mil. drachm. W 1908 została przekształcona milicja i żandarmerja; każden Kreteńczyk musi służyć w milicji przez 30 lat, z czego 1 rok służby czynnej, później w rezerwie i pospolitym ruszeniu; naczelne dowództwo należy do naczelnika żandarmerji. Milicja składa się z 4 bataljonów z odpowiedniemi poddziałami, uzbrojenie i umundurowanie jak w Grecji. Żandarmerja składa się 5 kompanji i liczyła (1908) 32 oficerów, 252 podoficerów, 946 żandarmów. *Poszukiwania archeologiczne* na **K.** rozpoczęły się dość późno. W południowej części **K.**, w starożytnym Gortynie znaleziono największy ze znanych dotychczas napisów, zawierający prawo miejskie; w 1884 odkopano grotę Zeusa

na Idzie, która zawierała wiele cennych rzeczy; od 1890 zostały zbadane Knosos przez Evansa, Phaistos i Hagia Triada przez Halbherra, nadto jeszcze Paläochastro, Gurnia i Basiliki. Odkopano szereg pałaców w II w. p. Ch., urządzonych z wielkim przepychem, noszących piętno kultury myceńskiej. Są to budowle monumentalne o licznych podwórcach, salach, kurytarzach, pokojach, kolumnach, tarasach i t. d. Wspaniałe w kolorycie malowidła ścienne zdobią sale i krużganki, wszędzie znać wysoką kulturę i sztukę, która tak żywo wyobraża postaci ludzkie, jak to czyniła sztuka grecka w okresie rozkwitu. Znaleziono liczne napisy, ale wyrażone w języku i znakami nieznanemi dotychczas, których jeszcze nie dało się odcyfrować. *Dzieje.* Po ustąpieniu ks. Jerzego został naczelnym komisarzem **K.** 30 sierpnia 1906 Aleksander Zaimis. Jego rządy to zdziałały, że już latem 1908 międzynarodowe załogi mogły się wycofywać powoli z wyspy. Przewrót państwowy w Turcji i uniezależnienie się Bułgarji wywołało na **K.** nowy ruch. Dn. 8 paźdz. ogłosiło Zgromadzenie narodowe połączenie z Grecją i w końcu 1908 **K.** uważała się za wcieloną do Grecji. Od chwili tej proklamacji zarządza **K.** rząd prowizoryczny, złożony z trzech osób w imieniu króla greckiego. Rządy opiekuńcze pośrednio uznały ten fakt, ponieważ mimo to 26 lipca 1909 wycofały swoje załogi z wyspy. Według konstytucji z 21 lutego 1907 parlament kreteński składa się z 64 deputowanych, którzy przynajmniej 25 lat skończyli i są na trzy lata obierani. W ciągu 1909, po ustąpieniu wojsk obcych, poczyniono cały szereg kroków, dążących do zjednoczenia z Grecją; wprowadzono na wyspie: greckie prawo, marki pocztowe, oficerów greckich, uznano kompetencję ateńskiego sądu kasacyjnego. Kiedy wywieszono flagę grecką, Turcja zaczęła słać groźne noty, co pociągnęło za sobą zjawienie się krążowników mocarstw opiekuńczych w lipcu 1909 i usunięcie tej flagi. Jednocześnie w parlamencie tureckim uchwalono, że Turcja nigdy nie zrzeknie się praw do **K.**, a gabinet grecki (Ralli) wysłał notę pokojową — na krótko więc zapanował spokój. Niebawem jednak **K.** oświadczyła, że wyśle deputowanych do Izby greckiej. W tym fakcie Turcja, pożądająca łatwego zwycięstwa dla umocnienia się wewnątrz, widziała *casus belli.* Mocarstwa znów musiały interwenjować. W maju 1910 **K.** obrała sobie nowy rząd tymczasowy z Venizelosem na czele, po wyborach deputowani składali przysięgę na wierność królowi greckiemu i nielicznych deputowanych mahometan usunięto z Izby za to, że podobnej przysięgi nie chcieli złożyć. To stało się powodem nowych zawikłań. Dopiero deklaracje przedstawicieli mocarstw w Konstantynopolu uspokoiły Turcję. Towary greckie były bojkotowane w całej Turcji, co wpłynęło, że Grecja radziła **K.** poddać się żądaniom mocarstw. Posłowie mahometańscy byli dopuszczeni do zgromadzenia narodowego, stacjonujące okręty odpłynęły, ale zgromadzenie było niebawem odroczone. Tymczasem Venizelos agitację swoją przeniósł do Grecji, gdzie dużą większością został obrany do Zgromadzenia narodowego 20 sierpnia 1910 r. Ten wybór znów poruszył Turcję, wobec czego Venizelos w 1910 złożył swój urząd kreteński, następcą jego w tymże komitecie wykonawczym został Maris. *Por.* R. Wagner „Der kretische Aufstand 1866/67 bis zur Mission Aali Paschas“ (1908); „Annual of the British School at Athens“; Fr. Nowak „Homerische Paläste“ (1903); Angello Mosso „The Palaces of Crete and their builders“ (1907); Burrows „the Discoveries in Crete and their bearing on the history of ancient civilisation“ (1907); J. Lagrange „la Crète ancienne“ (1908).

Kretkowski Władysław, matematyk polski, † 1910.

Kretschmayr Henryk, historyk austrjacki, * 1870 w Moscie. Jest dyrektorem archiwum przy ministerjum spraw wewnętrznych i docentem historji średniowiecznej oraz nowożytnej na uniwersytecie wiedeńskim. Ogłosił: „Ludovico Gritti“ (1896); „Das deutsche Reichsvizekanzleramt“ (1897); „Geschichte von Venedig“ (1906). Wydał prace b. archiwisty Tomasza Fellnera „Die österreichsche Zentralverwaltung“ (1907).

Kretschmer Edmund, kompozytor niemiecki, * 1830 w Ostritz, † 1908 w Dreznie, gdzie od 1883 — 1901 r. był nadwornym organistą. Napisał wiele utworów wokalnych (msze), orkiestrowych; na niemieckich scenach grywano jego opery: „Die Folkunger“, „Heinrich der Löwe“, etc.

Kretzschmar Herman, słynny pisarz muzyczny niemiecki, * w 1848 r., w Olbernhau, studja odbywał w Dreznie i Lipsku. Początkowo był dyrygientem orkiestry w Rostock, następnie muzyki uniwersyteckiej w Lipsku, gdzie w r. 1895 został prof. nauk muzycznych w uniwersytecie. W 1904 powołany na takie samo stanowisko do Berlina, gdzie jest równocześnie dyrektorem Instytutu muzyki kościelnej. Z prac jego najsłynniejszym jest „Przewodnik po salach koncertowych“ (Führer dürch den Konzertsaal“, 1887, w kilku wydaniach), następnie „Musikalische Zeitfragen“ i wiele innych.

Kreuger Nils Edward, malarz szwedzki, * 1858 w Kalmarze, kształcił się w Sztokholmie i Paryżu. Z początku ulegał wpływom francuskim, następnie w tonach niezwykle silnych i ze szczerym realizmem malował pejzaż Szwecji południowej. Ważniejsze prace: „Zmierzch“; „Światło księżyca“ (1891); „Wiosna w Halland“ (muzeum w Sztokholmie) i t. d.

Kreutz Feliks, mineralog i geolog polski, * 1844 w Nowym Sączu, † 1910 w Zakopanym,

studja uniwersyteckie odbywał we Lwowie, Krakowie, Wiedniu i Tubindze, gdzie w 1869 uzyskał doktorat; 1870 habilitował się z mineralogji w uniw. Jagiellońskim, t. r. mianowany profesorem nadzwyczajnym w uniw. lwowskim, a 1873 zwyczajnym tamże, 1887 w Krakowie, gdzie pozostawał do emerytury (1903). We Lwowie **K.** powiększył znakomicie zbiory mineralogiczne; należał do założycieli Pols. Tow. Przyrod. im. Kopernika w 1874, którego był pierwszym prezesem, 1903 został jego członkiem honorowym. Był członkiem Rady górn. galicyjskiej, przyczynił się do zapoczątkowania wielkiego Atlasu gieograficznego Galicji, wydawanego przez Akademję Krakowską, był członkiem a później przewodniczącym Komisji fizjograficznej, od 1887 członkiem korespondentem, 1888 członkiem czynnym Ak. Umiejęt.. Prace naukowe **K.** wchodzą głównie w zakres petrografji i mineralogji, następnie niektóre należą do krystalografji, stratygrafji, wreszcie do gieologji. **K.** pierwszy w Polsce zastosował do badania skał mikroskop z polaryzacją i płytki cienkie (szlify). W rozprawie o amfibolu z nad Sigilu w Kamczatce (Biul. Ak. Um., 1904), podaje swój sposób oznaczania ciężaru właściwego drobnych ilości minerału. Prace główniejsze: „Tatry i wapienie rafowe w Galicji“ (1868). O stosunkach gieologicznych Mroźnicy i Schodnicy“ *(Kosmos* 1881); „O pochodzeniu wosku ziemnego i nafty“ (tamże 1881); „O różnopostaciowości“ („Rozpr. Ak. Um.“ 1879—1880). „O fluorescencji, oraz fosforescenji soli kamiennej („Rozpr. Ak. Um.“, 1897).

Kreutz Henryk, astronom niemiecki, 1907.

Krezole, C^7H^8O (ob.), są właściwie oksytolulolami i mogą być syntetycznie otrzymane działaniem wodorotlenku sodowego na kwas tolilosulfonowy. Wszystkie **K.** znajdują się w smole z węgla kamiennego, mianowicie, w frakcji wrzącej w 170 — 230°C., także w smole z drzewa sosnowego i bukowego.

Krępowiecki Tadeusz, jeden z założycieli towarzystwa „Ludu Polskiego“ w Anglji, * 1798 † 1847 w Londynie, walczył piórem i orężem w 1831 r., na emigracji należał do skrajnych rewolucjonistów. Bardzo zdolny, szlachetnego usposobienia, lecz namiętny i z tego powodu często niesprawiedliwy.

Krętek blady, ob. Spirochaeta pallida.

Krętki, drobnoustroje, stanowiące rodzinę *Spirillaceae.* Do tej rodziny należą dwa rodzaje: rodzaj *Vibrio,* po polsku mętnik; tu należą drobnoustroje, których kształt stanowi tylko część skrętu linji śrubowej, naprz., *Vibrio cholerae asiaticae*—mętnik lub przecinkowiec cholery azjatyckiej; do drugiego rodzaju—*Spirillum,* po polsku krętek, zaliczamy gatunki, przedstawiające więcej skrętów linji śrubowej. Drobnoustroje z tego rodzaju są sztywne, inne znów, a mianowicie, t. zw. *Spiroehaetae,* należące do pierwotniaków, są giętkie i wyginają się podczas ruchu.

Kridl Manfred, polski historyk literatury, * 1882 we Lwowie, studja uniwersyteckie odbywał tamże, doktorat filozofji otrzymał 1909 r. Jest nauczycielem literatury polskiej w szkołach prywatnych warszawskich, drukuje krytyki i recenzje w *Książce.* Oddzielnie ogłosił: „Stosunek Mickiewicza do Lammenais'go“ (Warszawa 1908); „Mickiewicz i Lamennais“ (t. 1909); „Mickiewicz w świetle nieznanych pism“ (t. 1910) i kilka pomniejszych prac.

Krieg Edward, malarz francuski, * 1829 r. w Drubec, † 1901 w Paryżu uprawiał malarstwo religijne i portrety. Ważniejsze z ciekawych prac jego: „Kommunja Joanny d'Arc“ (1864); „Śmierć hr. Claira“ (1880); „Cud św. Denis“ (1894); „Jabłko“ (1898).

Kries Jan, fizjolog niemiecki, napisał: „Die Gesichtsempfindungen und ihre Analyse“ (1902); „Die Principien der Wahrscheinlichkeitzrechnung“ (1886); „Ueber Begriff der objektiven Möglichkeit“ (1888); „Studien zur Pulslehre“ (1892); wydawał: „Abh. zur Phys. der Gesichtsempfindungen“ (1897—1902).

Krishnawarma Shyamaji, znakomity lingwista i polityk hinduski, * 1857 w Kutch. W dzieciństwie już okazywał wielkie zdolności i na całym półwyspie Indyjskim miał taką sławę uczonego, że profesor sanskrytu w Oksfordzie, Monier William, powołał go na swego asystenta. W Anglji zapoznał się z literaturą i filozofją Zachodu, nauczył się łaciny i greki i był pierwszym Hindusem ze stopniem naukowym *(master of Arts).* W 1883 obrany członkiem król. tow. azjatyckiego, był delegatem angielskim na kongresach wschodnich w Berlinie i Lejdzie; został kolejno mianowany ministrem trzech państw indyjskich cesarstwa Brytańskiego. Tymczasem wzrastający ruch narodowy hinduski oddziałał na **K.**, który wkrótce zajął w nim naczelne stanowisko. Założył Dom hinduski *(Indian House),* który miał kształcić studentów, ale który zamienił się niebawem w organizację patrjotyczną i polityczną, skierowaną przeciwko Anglji. Działalność **K.** wywołała oburzenie w Londynie, w obawie przed aresztowaniem uciekł do Paryża w czerwcu 1909, gdzie redaguje dziennik *Indian Sociologist,* skierowany przeciwko Anglikom. Kilka zamachów przeciwko urzędnikom angielskim w Indjach przypisywano wpływom **K.**, wykreślono go z król. tow. azjatyckiego. Wiadomość o przyrzeczonym „Indian Councils Bill 1909“, rodzaju reprezentacji ludowej nie zadowoliła **K.**, uważa to za pierwszy krok do całkowitego wyzbycia się zależności od Anglji. W gwałtownych artykułach nawołuje do walki z Anglją, stawiając patrjotom hinduskim za wzór bohaterów narodowych europejskich, którzy nie cofali się przed niczym i nieśli w ofierze dla ojczyzny swe życie.

Krizman Tomisław, malarz południowo-słowiański, * 1883 w Karłowcu. Studja odbywał w Zagrzebiu i Wiedniu, gdzie stale przebywa. Ważniejsze obrazy: „Nad jeziorem“; „Jesień“; „Z okolic Krosu“; „W przystani“; „Oliwki“; „O zmierzchu“: „Ostatnie promienie“; „Pinje“; „Wybrzeże morskie“; „Brzozy“; „Nad morzem“ i t.d.

Krobicki-Rozprza Józef, literat polski, odebrał wyższe wykształcenie w Krakowie. Drukował utwory poetyckie w pismach galicyjskich, w *Wędrowcu* i *Chimerze*; krytyki teatralne w *Kur. Teatralnym* i wzmianki teatralne w pismach codziennych; oddzielnie wydał: „Śmieci“.

Kröcher Jordan, polityk pruski, * 1846. Studjował nauki prawnicze; brał udział w wojnach 1866, 1870—71. Wybrany do sejmu pruskiego 1879, należy do wybitnych członków partji konserwatywnej. Po ustąpieniu Köllera w 1898 został prezesem sejmu, w tym samym roku wszedł do parlamentu Rzeszy.

Krofta Kamil, historyk czeski, * 1875 w Pilznie, studja uniwersyteckie odbywał w Pradze i Wiedniu. Z polecenia wydziału krajowego w. l. 1899 — 901 pracował w archiwach watykańskich; w 1901 wstąpił do archiwum Król. Czeskiego; 1905 habilitował się w Pradze; 1904 został członkiem korespondentem Akademji czeskiej; 1905 członkiem Tow. naukowego czeskiego. Ogłosił: „Kniez Jan Protiva z Nove Vsia Chelczickeho „mistr Protiva“ (1909); „K papieżske approbaci volby Vaclava IV“ (1901); „K literarni czinnosti M. Jana Przibrama a M. Jana Rohycany“ (1903); „Kurie a cirkevni sprava zemi czeskych v dobie przedhusicke“ (1904, 1906, 1908, dotąd nie ukończone); „Jaroslav Goll“ (1907); „Sniemy czeske“ (1908); „Dekret kutnohorsky“ (1909). Wydał nadto jako V t. „Monumenta Bohemiae Vaticana“: „Listiny papieża Urbana VI a Boniface XI z l. 1378 aż 1404“ (1903 — 05); dalej, w ogłaszanych przez archiwum krajowe „Sniemy czeske od r. 1526 aż po naszi dobu“, ułożył i opracował okres 1605 — 10; redagował wespół z J. Bidlem i G. Friedrichem „Golluv Sbornik“ (1906), w którym ogłosił „Rzim a Czechy v dobie przedhusitske“.

Krofta Wacław, poeta czeski, * 1875 w Hor. Brzizie pod Pilznem. Studja odbywał na uniwersytecie w Gienewie, jest nauczycielem miejskim w Pilznie. Prócz poezji i opowiadań, drukowanych w czasopismach, ogłosił oddzielnie: „Pohadky smutnych oczi“ (1901); „Nalady osamieni“ (1908); „Na horke pude“ (1908).

Kröger Timm, pisarz niemiecki, * 1844 w Halle. Prawo studjował w Kilonji, Zurychu, Lipsku i Berlinie, 1876 był prokuratorem w Marienburgu, adwokatem i notarjuszem w Flensburgu, 1880 przeniósł się do Elmschorn, gdzie zawarł przyjaźń z Liliencronem, który wywarł nań decydujący wpływ. Oryginalność i siła twórczości **K.** polega na mistrzowskim malowaniu chłopów holsztyńskich. Ważniejsze z jego utworów: „Die Wohnung des Glücks“ (1899, I wyd., 1906 II wyd.); „Leute eigner Art“ (1908, IV wyd.); „Um den Wegzoll“ (1905); „Mit dem Hammer“ (1906); „Das Buch der guten Leute“ (1908); „Aus alter Truhe“ (1908).

Krohn Ilmari, dr. fil., pisarz muzyczny finlandzki, * 1867 w Helsingforsie, gdzie jest docentem uniwersytetu katedry muzykologji. Wydał cenne prace w zakresie pieśni ludowych fińskich; jest sam wybitnym kompozytorem.

Krokienko, miasto w Galicji, posiada 3 zdroje alkaliczno-słone, pod względem zawartości kwasu węglowego wolnego dorównywujące najbogatszym wodom zagranicznym. W 1900 liczyło 1,979 m. W okręgu **K.** na 20,510 m. było 88·4% Polaków, 11·6% Rusinów; 84·7% katolików, 11·6% unitów, 3·7% żydów.

Krokosz ołowiany synonim krokortu ob. ołowiane rudy.

Kronawetter Ferdynand, polityk austrjacki, * 1838 (nie 1833), zwalczał zawzięcie niemieckich liberałów, antysemitów, klerykałów, od 1873 do 1902 z przerwami zasiadał w parlamencie wiedeńskim; od 1896—1902 był członkiem sejmu dolno-austrjackiego, reprezentując kierunek socjalno-polityczny.

Kronbauer Rudolf Jarosław, pisarz czeski, obecnie komisarz krajowego zarządu finansowego w Pradze; od 1885 jest członkiem redakcji *Hlas Naroda* i redaktorem oraz referentem teatralnym *Nedielnich listu*. Ogłosił nadto: „Bez matek a bez otcu“ (1900); „Jižvy“ (1900); „Sila hroudy“ (1901); „Dieti w jeskynich“ (1902): „Ze života naszi bohemy“ (1904): „Dvanact hodin v pancerzove sini“ (1905); „Duellanti“ (1906); „Vzpominky“ (1907); „Sedma velmoc“ (1907); „Duna“ (1907).

Kronecker Hugo, fizjolog niemiecki, * 1839 w Lignicy. Studja odbywał w Heidelbergu i Berlinie. W 1885 został profesorem fizjologji w Bernie. Wydał: „Beiträge zur Anatomie und Physiologie“ (1874); „Beiträge zur Kenntnis des Einflusses der Respirationsbewegungen auf den Blutlauf im Aortensystem“ z Heinriciusem (1888); „Haller redivivus“ (1902); „Zentralblatt für die medizinischen Wissenschaften“ z Senatorem (1881—1885).

Kronsztadt, port wojenny i handlowy, twierdza petersburska, liczył w 1909 59,525 m. Ruch okrętów z chwilą otwarcia kanału morskiego w 1885, wiodącego do portu petersburskiego, upadł znacznie. W 1906, (1 sierpnia) wybuchło powstanie marynarzy, jeden fort opanowali powstańcy, na drugi dzień jednak powstanie zostało zgniecione.

Kropaczek Alfred, generał austrjacki, w 1907 ustąpił z urzędu generalnego inspektora artylerji.

Kropiwnicki Marceli, więzień w Kufsteinie, został skazany 5-go grudnia 1840 r. za należenie do związków ludowo-patrjotycznych w Galicji.

Kropywnićkij Marko, ukraiński dramaturg, artysta dramatyczny i dyrektor teatru, † 1910.

Kropywnićkij Marko.

Krosiński Włodzimierz, prawnik polski, gimnazjum ukończył w Stanisławowie, uniwersytet we Lwowie. Napisał: „Systematyczne zestawienie nowych austrjac. ustaw procesowych w sprawach prywatno-prawnych“ (1897); „Tow. wz. ubezpieczeń w Krakowie“ (1898); „Bank krajowy ks. Galicji i Lodomerji z W. Ks. Krakowskim“ (1898 r.); „Wiejskie kasy pożyczkowe systemu Raiffeisena“ (1892); „Ubezpieczenie bydła domowego“ (1902); „Memorjał zawodowego stow. handlarzy nierogacizny i tychże współpracowników do Koła pol. w Wiedniu etc.“ (1902) i „Obrona czci“, pod pseud. dr. X. Y. Z. (1904).

Krosno (ob.) miasto powiatowe w Galicji, posiada szkołę realną, seminarjum nauczycielskie, szkołę tkacką, znaczny przemysł tkacki. Ludność **K.** w 1900: 4,410 m. W okręgu sądowym **K.** na 56,386 m. było 89·8% Polaków, 10·1% Rusinów, 0·1% Niemców; 84·5% katolików, 10·3% unitów, 5·1% żydów.

Krotoski-Szkaradek Kazimierz, historyk polski, * 1860 w Zbąszyniu, gimnazjum ukończył w Krotoszynie, studja uniwersyteckie odbywał w Krakowie, Lipsku, Monachjum w l. 1882—1887. W 1904 mianowany dyrektorem gimnazjum w Nowym Targu. Należał do twórców stronnictwa katolicko-narodowego. Ogłosił szereg broszur publicystycznych, pisywał rozprawy i sprawozdania historyczne w *Przeglądzie powszechnym*, *Dzienniku poznańskim* i in. Oddzielnie wydał: „Norwegja pod względem fizycznym“ (Kraków 1890); „Norwegja pod względem kultury“ (t., 1891); „Stosunki polskie po śmierci Leszka Białego“ (t., 1891); „Walka o tron krakowski w r. 1228“ (t., 1895); „Gallus, scholastyk poznański“ (Lwów, 1899); „Św. Stanisław b-p. krakowski, w świetle historjografji nowożytnej“ (Toruń, 1902); „Św. Stanisław b-p. krakowski, w świetle źródeł“ (Kraków, 1902); „O łacińskich panegirykach“ (1904); „Św. Stanisław, b-p. krak. i jego zatarg z Bolesławem Śmiałym“ (Lwów. 1905): „Z dziejów reformacji w Wielkopolsce“ (1906); „Pruski kulturträger z końca XVIII w.“ (1907); „Historja powszechna“ (1908, t. I); „Nowe idee w szkolnictwie“ (1908); „Stosunki etnograficzne na Spiżu“ (1908); „Opowiadanie z dziejów monarchji austrjacko-węgierskiej“ (1910).

Krotoszyn, miasto powiatowe w reg. Poznańskiej, liczyło w 1905: 12,665 m., w tym 7,144 katolików, 4,996 protestantów i 5,257 żydów; w powiecie **K.** w 1905 było: 69·7% katolików, 28·6% protestantów, 1·7% innych. Podług spisu powszechnego z 1900 na 45,281 m. Polaków było 65·3%, dwujęzycznych 0·5%.

Krotyna—substancja, wyługowana z nasion *Croton tiglium*, jadowita dla zwierząt. W surowicy krwi, organizmów uodpornianych tym jadem powstają ciała, zobojętniające działanie jadu.

Kröyer Peter Severyn, malarz duński, * 1851 w Stavangerze w Norwegji, † 1909 w Skagen w Danji. Był pierwszym impresjonistą, twórcą szkoły modernistycznego malarstwa w Danji. Kształcił się w Kopenhadze, uprawiał pejzaż, malując przeważnie okolice Skagenu; prócz tego do celniejszych jego obrazów zalicza się: „Poławiacze sardynek we Włoszech“ (1881); „Giełda w Kopenhadze“ (1895); „Posiedzenie Tow. naukow. duńskiego“ (1897) i t. d.

Kröyer Piotr Seweryn.

Kroyer Teodor, dr. fil., pisarz muzyczny niemiecki, * 1873 w Monachjum, uczeń Sandbergera (muzykologii) i akademji muzycz. W r. 1907 został profesorem nauk muzycznych uniwersytetu monachijskiego; wydał szereg cennych prac teoretycznych („Die Anfänge der Chromatik im ital. Madrigal“) oraz kompozycji (symfonje).

Kroże (ob.). Na mocy ukazu z 1891 klasztor Benedyktynek został skasowany. Zabudowania klasztorne i kościół miały uledz rozbiórce. Ludność podała prośbę do cesarza o przemianowanie kościoła na parafialny, i w oczekiwaniu od-

Widok ulicy w Krożach. W głębi klasztor Benedyktynek.

powiedzi broniła kościoła, nie pozwalając go opróżnić. Wobec tego 10 listop. 1893 gubernator kowieński, Kligenberg, w otoczeniu strażników i żandarmerji zarządził sam zamknięcie, lecz spotkał się z oporem ludu i wobec nielicznej eskorty (żandarmerja, uważając postępowanie gubernatora za niewłaściwe, odjechała) najprzód pertraktował z tłumem, potym schronił się w pobliżu ołtarza. Niebawem przybyli kozacy, opasano miasteczko, aresztowano wszystkich i wymierzono chłostę. Według wieści ludowych strzelano do uciekających, rabowano i gwałcono kobiety. Na sądzie ta strona nie była rozpatrywana, dokładnych więc danych niema. Dzięki zabiegom hr. Al. Zubowowej cesarz Aleksander III delegował hr. Kantakuzena dla przeprowadzenia śledztwa, który śledztwo zbył niczym, za co popadł w niełaskę, a z woli monarszej sprawę oddano na drogę sądową. Sprawa w Izbie sądowej wileńskiej sadzona była 2 paźdz. 1894; przed sądem stanęło 71 osób, w wieku lat 16—80. Na mocy wyroku, zapadłego 11 paźdz., skazano 4 osoby na 20 lat ciężkich robót, inne na osiedlenie na Syberji, więzienie, areszt policyjny i t. d. Cesarz, Mikołaj II, ułaskawił wszystkich skazanych.

Król Kazimierz, pedagog polski, * 1853 w Częstochowie, ukończył gimnazjum piotrkowskie, następnie wydział filologiczny w Warszawie. Jest nauczycielem języka polskiego w szkołach warszawskich. Działalność literacką rozpoczął od krytyk w *Kronice rodzinnej* (1874), był współpracownikiem „Słownika geograficznego“, „Słownika języka polskiego“, współredaktorem *Przeglądu pedagogicznego* (1900—06). i „Encyklopedji wychowawczej“. Wydał „Historję literatury polskiej“ (Warszawa, 1898, I wyd.; 1903, II wyd.; 1907, III wyd.) wspólnie z J. Nitowskim; „Krzyżacy w Polsce“ (1908); nadto dokonał wielu przekładów.

Króla Chrystjana ziemia zbadana została podczas drugiej wyprawy podbiegunowej Sverdrupa w 1900; obejmuje ona 7,300 klm. kw., między 77°—78° sz. płn., 101°—105° dł. wsch., oddziela ją od Ellef Ringues ziemi cieśnina Duńska.

Królewiec w 1910 liczył 243,940 m.; w 1905 223,770 m., w tym 205,836 protestantów, 10,320 katolików i 4,415 żydów. Starożytny tum został odrestaurowany. Obwód regiencyjny **K.** na obszarze 14,010 klm. kw. (ob. niżej) miał w 1905 razem 893,427 m., w tym 756,953 protestantów, 121,255 katolików, 7,293 żydów. Ilość Polaków podług spisu 1900 wynosiła 179,587, co stanowiło 14·9%, gdy w 1890—16·1%, a 1867—16·4%. W 1905 z regiencji **K.** wyłączono 5 powiatów najbardziej polskich i z 4 powiatami z reg. Gąbińskiej stworzono nową reg. Olsztyńską. Wobec wyłączenia ludności polskiej przeważnie w reg. **K.** z 179,587 Polaków w 1900 pozostało w 1905 zaledwie 2,434 obok 31.972 Litwinów. Por.: Silbergleit, „Preussens Städte, Denkschrift zum 100 jährigen Jubiläum der Städteordnung“ (1908); Stein „Das alte **K.**“ (1910).

Królewiecki kanał morski, zbudowany w 1894—1901, ma 34 klm. długości, 30 metrow szerokości i 6·7 m. głębokości, prowadzi z morza do Królewca.

Królewska Huta (niemieckie Königshütte), miasto powiatowe na Szląsku pruskim, w reg. Opolskiej, liczyło w 1905: 66,042 m., w tym 57,076 katolików, 7,976 protestantów i 990 żydów. Podług spisu powszechnego z 1900 na 57.919 m. było Polaków 53·4%, dwujęzycznych 9·8%.

Królikowski Ludwik, filozof i socjolog polski, † 1883 w Ameryce, błędnie łączony zazwyczaj z Karolem **K.** Przybył po 1831 r. jako emigrant do Francji, gdzie został uczniem Cabeta (ob.) i jednym z redaktorów cabetowskiego organu *le Populaire* (1833—51). Wydał pod swoim nazwiskiem w 1840 przysłany z kraju „Mémoire hist. etc.“, którego autorem jest Hilary Meciszewski (ob.) Pierwszy własny utwór „Westchnienie pobożne za dynastję Czartokysrick w Polsce, przesłane z ziemi ucisku do synów jej w rozproszeniu“ (1840); potym „Dziesięć obrazów z wyprawy do Polski 1833 r., 1834—1835“ (1841), utwór zazwyczaj przypisywany Michałowi Chodźce, jak i następny „Zbigniew Czarło“, dramat (1847); w pierwszym przedmowa i przypisy napewno są pióra **K.** Od 1842 wydawał zeszytami „Polskę Chrystusową“, główne źródło do poznania teorji **K.** Należał **K.** do współpracowników pism emigracyjnych: *Zjednoczenie* (1841—43) i *Teraźniejszość i przyszłość* (1843—48). Założył stowarzyszenie „Braci Zjednoczonych“, ich organem było *Zbratanie*, niejako dalszy ciąg „Polski Chrystusowej“. W 1851 wydał sześć książeczek pod ogólnym tytułem „Systeme de fraternité“ (przedruki własnych artykułów z *Populaire*), gdzie ujął swój a zarazem Cabetowski program w szereg formuł. Po upadku rewolucji i prześladowaniu wyznawców Cabeta podczas reakcji, zdaje się, wraz z innemi wyjechał **K.** do Ameryki, przez 1863—64 przebywał w Szwajcarji, po upadku Napoleona III wrócił do Paryża, około 1880 wyjechał do Ameryki, do rodziny, i tam umarł. Prócz wymienionych prac ogłosił nadto: satyrę wierszowaną „Pochwała rodu gęsiego, wypowiedziana przed obliczem Bożem, ku przestrodze i zbudowaniu braci, szukających zbawienia wiecznego swojej ojczyzny“ (Paryż 1862) — zawarty tu pogląd **K.** na przyszły ustrój społeczny; dalej, „Zbawienie Ojczyzny...“ (Bendelikon 1865) i „Do Panslawistów pogłos etc.“ (Zurych 1868).

Króliński Kazimierz (*Jan Denes*), pisarz polski, * 1874 w Królinie w Galicji. Początkowo samouk, maturę uzyskał w 1902, studja uniwersyteckie odbywał we Lwowie. Był nauczycielem ludowym, potym w szkołach lwowskich, pracował równocześnie w red. *Kur. Lwowskiego*. Ogłosił

oddzielnie: „Ostatni z czterdziestu“ (1901); „Nasze dzieje“ (1903); „Naród polski i jego ziemie“ (1903); „O Kościuszkowskim powstaniu“ (1903); „Księstwo Warszawskie“ z ilustr. Kaczor-Batowskiego (1904); „Tonie“ (Lwów 1904); „Galicja od r. 1772 do naszych czasów“ (1904).

Krótka, szczyt w Tatrach wschodnich obok Krywania nieco na wschód od niego, wznosi się do 2,370 m.

Krótkogłowość, określenie, używane w antropologji dla oznaczenia pewnego typu czaszki, której poprzeczny przemiar w stosunku do podłużnego jest większy.

Krstew Krestju, pisarz bulgarski, * 1865, studja odbywał w Niemczech, jest profesorem filozofji w Sofji. Wydawał czasopisma: *Literaturno-nauczno spisanije* (1890), *Kritika* (1891) i najlepsze z bulgarskich czasopism, *Misl* (od 1892). Ważniejsze z jego prac: „Kritiki i Etjudy“ (1895); „Litieraturni i filosofski studiji“ (1897).

Krstić Mikołaj, prawnik i mąż stanu serbski, * 1829 w Wacowie na Węgrzech, † 1902 w Belgradzie. Filozofję i prawo studjował w Peszcie, brał udział w ruchu 1848 r. W 1853 został profesorem encyklopedji i historji prawa w Belgradzie, 1865 członkiem sądu kasacyjnego w Serbji, 1875 prezesem tegoż, 1884 członkiem Rady państwa, po 10 latach wiceprezesem. Po abdykacji Milana 1889 był profesorem króla Aleksandra. Jako polityk był konserwatystą i cieszył się względami ks. Michała Obrenowicza. Ogłosił: „Razmatranja o Duszanovom zakoniku“ (1854—1855); „Razmatranja o starim srpskim pravima“ (1857—59); „Istorija srpskoga naroda“ (1863—64, 2 t.); „Beleszke pokojnog vladike Muszickog o Filipu Visznjiću“ (1866) i t. d.; nadto przełożył „Historję prawodastw słowiańskich“ Wacława Maciejowskiego, uzupełniwszy część traktującą o prawie serbskim, i ogłosił szereg drobniejszych rozpraw bądź z polityki, bądź z prawa. Por. S. Nowakowić „Dr. Nikoła **K.**“ (1908).

Krüger Franciszek, rzeźbiarz niemiecki, * 1849 w Berlinie, studjował tamże, wykonał wiele prac w Wrocławiu, Berlinie, Frankfurcie n/M. W ostatnim mieście prawie wszystkie rzeźby nowej opery są jego dłuta; ponadto w wielu miastach powznosił pomniki.

Krüger Stefan Jan Paweł, prezydent rzeczypospolitej południowo-afrykańskiej, † 1904 w Clarens w Szwajcarji, pochowany w Pretorji w Transwalu. Kiedy w 1900 r. przybył do Europy, by szukać pomocy na drodze dyplomatycznej w walce z Anglją, przyjmowany był entuzjastycznie w Marsylji, Ljonie, Dijonie, Paryżu, gdzie prezydent Loubet udzielił mu audjencji, natomiast zarówno Wilhelm II jak cesarz Mikołaj II odmówili mu przyjęcia.

Krukowiecki hr. Aleksander, syn generała Jana, który w 1831 r. wydał Warszawę, odznaczył się w r. 1863 i, osiedliwszy się w Galicji, był posłem sejmowym.

Krumbacher Karol, filolog niemiecki, † 1909 w Monachjum; ogłosił nadto: „Das Problem der neugriechischen Schriftsprache“ (1903); „Populäre Aufsätze“ (1909). Paweł Mare wydał register do **K.** „Byzantische Zeitschrift“ (1909), odnoszący się do t. I—XII (do 1903).

Krümmel Otto, gieograf niemiecki, napisał nadto: „Reisebeschreibung der Planktonexpedition“ (1892); „Über Gezeitenwellen“ (1897); „Ausgewählte Stücke aus den Klassikern der Geographie“ (1904); „Handbuch der Oceanographie“ (1907 i nast.).

Kruse Maks, rzeźbiarz niemiecki, * 1854 w Berlinie, w Sztuttgardzie studjował architekturę, w Berlinie rzeźbę. Wiele podróżował, osiadł na stałe w Berlinie. **K.** wynalazł maszynę do wykonywania kopji każdej wielkości i w każdym materjale, aparat latający i transparentową plastykę marmurową. Zajął się gorliwie reformą teatru, jego pomysły po raz pierwszy wcielił w życie Reinhardt przy wystawieniu „Salomy“ i „Elektry“ Straussa. **K.** otrzymał wiele złotych medali: w Monachjum, Paryżu (1900) i t. d., 1907 został profesorem i jest od wielu lat wiceprezesem secesji berlińskiej. Ważniejsze prace: „Zwiastun zwycięstwa“ (1881, gal. ber.), „Grobowiec rodziców“ (1884); „Herma Uhlanda“, popiersia w drzewie: matki (gal. berl.). Liebermanna, G. Hauptmanna i innych; „Grupa kochanków“ (1896); popiersie Nietzsche'go (1899) i t. d.

Kruszka W., ksiądz, napisał „Historja polska w Ameryce“ (1909).

Kruszwica (ob.), miasteczko w powiecie Inowrocławskim, w 1905 liczyło 2,937 m., w tym 2,323 katolików, 523 protestantów i 91 żydów.

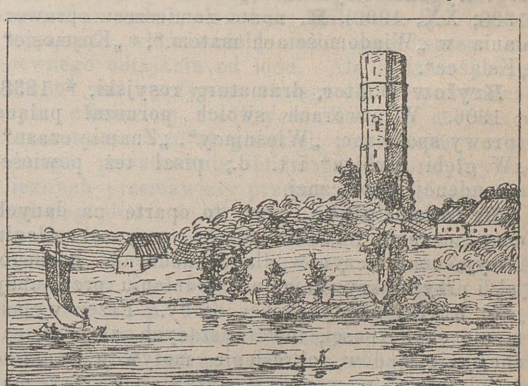

Mysia wieża pod Kruszwicą.

Kruszynek, miejscowość w pow. Włocławskim gub. Warszawskiej, od 1905 posiada szkołę gospodarstwa wiejskiego z internatem dla włościanek.

Krwawiec (krwawnica), synonim hematytu ob. żelazne rudy.

Krwawy kaszel ob. Kaszel w gł. dz.

Kryczewśkyj Wasyl, wybitny akwarelista rusiński, architekt i znawca stylu ukraińskiego, * 1872 we wsi Worożbie, gub. Charkowskiej. Uczył się w charkowskiej szkole technicznej, specjalizował się w zakresie akwareli, poczym badał ukraińską narodową ornamentykę i stosował ją w architekturze. Zbudował monumentalny dom ziemstwa połtawskiego w stylu ukraińskim z odpowiedniemi ornamentacjami.

Kryczyński Bronisław, literat polski, * 1875 w Podhorcach pod Złoczowem, gimnazjum ukończył tamże, na uniwersytet uczęszczał we Lwowie. W 1889 objął redakcję *Gaz. Polskiej* w Czerniowcach; umieszczał tam: poezje, nowele, szkice, recenzje. W 1902 po powrocie do Galicji, został nauczycielem gimnazjalnym we Lwowie. Ogłosił nadto w *Ludzie*: „Szopka w Podlwicach“ (1899); „Śpiewy haiłkowe w Podlwicach“ (1900).

Krygowski Zdzisław, matematyk polski, * 1872 we Lwowie. Studja odbywał w Krakowie (doktorat 1895), w Berlinie i w Paryżu. W 1899 nauczyciel gimnazjalny w Przemyślu, 1901 r. docent, 1909 zwyczajny profesor politechniki lwowskiej. Ogłosił: „O pewnej klasie funkcji przestępnych i ich rozwijaniu na szeregi Fouriera“ („Prace mat. fiz.“, t. V), „Sur les fonctions á espaces lacunières“; („Bull. de la Soc. math. de France“, t. XXV); „Przyczynek do teorji funkcji w obszarach osobliwych“; („Prace mat. fiz.“ t. IX): „Z teorji funkcji analitycznych“ („Wiad. mat.“, t. III); „O pewnych kształtach całek kanonicznych hipereliptycznych II-go gatunku i ich związku z funkcjami teta“ („Wiad. mat.“, 1908) „O rozwinięciu funkcji hipereliptycznych na szeregi trygonometryczne“ („Prace mat. fiz.“, XIX, 1908; XX, 1909). **K.** nadto zamieszcza sprawozdania w „Wiadomościach matem.“, „Kosmosie“, „Książce“.

Kryłow Wiktor, dramaturg rosyjski, * 1838, † 1906. W utworach swoich poruszał palące sprawy społeczne: „Wieśniacy“, „Znamię czasu“, „W głębi Sybiru“ i t. d.; pisał też powieści o tendencji społecznej.

Kryminalistyka, jest to oparte na danych doświadczenia i nauki badanie przy określaniu i wyjaśnianiu czynów dla dochodzenia karnego, jak i przy wykrywaniu, udowodnianiu przestępcy jego winy i identyczności osoby. Przez wyjaśnienie okoliczności, towarzyszących zbrodni, zachowanie śladów, określenie motywów, analizę podejrzanych momentów **K.** stara się dostarczyć materjału obciążającego władzom sądowym. Dawniej **K.** nie trzymała się żadnego systemu i wyniki badań zależne były od indywidualności urzędnika. Obecnie przez wyzyskanie wszystkich najnowszych środków pomocniczych, stała się **K.** rzeczywistą wiedzą, nauką pomocniczą prawa karnego. Miejsce dawnego policyjnego, bez wszelkiego systemu, prowadzonego dochodzenia, zastąpiło dochodzenie karne, oparte na ścisłych metodach i podstawach naukowych. Największe zasługi w tej dziedzinie położył profesor austrjacki prawa karnego, Hans Gross, który przez dokładne określenie niewzruszonych zasad, jak wskazanie wszystkich pomocniczych środków, stworzył naukowy system **K.** Do takich środków należy: 1) fotografja dokładna miejsca zbrodni, fotografja zamordowanego w pozycji takiej, jaka podczas zbrodni miała miejsce; używa się specjalnych aparatów fotograficznych ze specjalnemi statywami; 2) poszukiwanie skrupulatne najmniejszych śladów zbrodniarza: papier, guziki, zapałki, włosy i t. d.; 3) niektóre z tych rzeczy, jak np. włosy poddawane są analizie mikroskopowej; 4) fotografja odcisków ręki zbrodniarza na przedmiotach gładkich, jak: szyby, szkło lampy, klamki i t. d.; 5) analiza chemiczna i mikroskopowa śladów krwi; 6) odfotografowane, wymierzone i oddane w gipsie ślady nóg i rąk zbrodniarza; 7) przy tropieniu przestępcy korzystanie z usług psów policyjnych; 8) po zebraniu tych danych przegląd albumów przestępców, które posiadają urzędy policyjne większych miast, łączenie registrem pomiarów Bertillona (ob. II suplement); 9) przegląd registru daktyloskopji (ob. II suplement). Por. H. Gross „Handbuch für Untersuchungsrichter als System der **K.** (1908, VII wyd.); tegoż inne pisma; Wulffen „Handbuch für den exekutiven Polizei-und Kriminalbeamten“ (1905, 2 t., II wyd.); tenże „Psychologie des Verbrechers“ (1908, w „Encyklopädie der modernen **K.**, t. II); Weingart „Kriminaltaktik“ (1904); Niceforo-Lindemau „Die Kriminalpolizei und ihre Hilfswissenschaften“ (1909), „Archiv für Kriminalanthropologie und **K.**“ (wydawany przez H. Grossa w Lipsku).

Krymśkyj Agatangel, wybitny filolog rusiński, orjentalista i poeta, * 1871 we Włodzimierzu Wołyńskim. Studja odbywał w Kijowie i Moskwie, poczym podróżował w celach naukowych po Syrji. Po powrocie do Moskwy został w 1900 lektorem w Łazarewskim instytucie i nadzwyczajnym profesorem literatury arabskiej oraz historji Wschodu. Ważniejsze prace, pisane po rosyjsku: „Isłam, jego wozniknowienije i stariejszij period jego istoriji“ (1901); „Istorija musułmanstwa“ (1903); „Oczerk rozwitija sufijstwa do końca III w. gidźry“ (1895); „Istorja Persiji, jeja litieratura i dierwiszskoj tieosofiji“ (1903); „Istorija arabów, ich chalifat, ich dalniejszija sudjby i kratkij oczerk arabskoj literatury“ (1903); „Drewnij kijewskij gowor“ (1907); „Ukrainskaja gramatika“ (1907—08). Po rusińsku ogłosił: „Musułmanstwo i jeho buducznist'“ (1904); zbiór opowiadań: „Powistki i eskizy“ (1895); „Łahowśkyj“, powieść (1905); w zbiorze „Palmowe hyllja“ (1902—08) drukował swe poezje.

Krynicki Konstanty, gieograf, * 1854 w Warszawie, gimnazjum ukończył tamże, poczym wydział weterynaryjny (1883). Ogłosił: „O Wiśle i miastach nad nią leżących“ (5 wydań); „Z Niedzieli do Soboty“; „Rys gieografji Król. Polskiego“ (1907 III wydanie); zasilał swemi artykułami: *Kłosy*, *Wędrowca*, *Przyj. Zwierząt*, *Przeg. Weterynarski*, *Echa Płockie* i *Gaz. Kujawską*.

Kryński Adam Antoni, językoznawca polski, profesor filologji słowiańskiej w uniwersytecie lwowskim, ogłosił nadto: Gramatyka jezyka polskiego“ (Warszawa 1910, V wyd.); „Pisownia polska“ (t. 1910); „Gramatyka języka polskiego szkolna“ (t. 1907); „Język i językoznawstwo“ (*Ateneum Pol.*, 1908, t. I); „Języki słowiańskie, ich rozwój i stosunki wzajemne“ (Lwów 1908); „O wpływie języka łacińskiego na jęz. polski“ (W ks. jub. „Zbornik u slavu Vatroslava Jagića“; Berlin, 1908; streszczenie w „Spraw. Tow. n. war.“, 1908); „Zabytki języka staropolskiego“ (Warszawa 1909, zesz. I i II) razem z Mirosławem K.; „Prawidła pisowni polskiej“ (Lwów 1910); „Błędy językowe“, szereg drobnych art. (ok. 90) w *Słowie Polskiem* (1908—10). Nadto ogłosił szereg życiorysów uczonych w *Ogniwie*, *Pam. lit.*, *Pam. hist.*, *Pracach filologicznych*. „Prace filologiczne“ które zaczęły wychodzić w 1884 (nie 1874 jak w dz. gł.), obecnie wydaje **K.** sam. W 1906 **K.** wyszedł do emerytury jako nauczyciel jęz. francuskiego, w 1906 — 07 wykładał na Kursach naukowych w Warszawie his. języka polskiego, 1907 należał do założycieli Tow. nauk. war. T. r. powołany na katedrę filologji słowiańskiej we Lwowie, 1908 mianowany profesorem zwyczajnym tamże. Z inicjatywy **K.** powstało przy uniw. lwowskim seminarjum filologji słowiańskiej, którego dyrektorem został w 1909 r.; w 1910 wybrany na prezesa Tow. ludoznawczego we Lwowie.

Kryński Jan, wychodźca z powstania 1831 r., był jednym z czynniejszych członków „Ludu Polskiego“ w Anglji.

Kryohidratyczny punkt, ob. punkt eutektyczny.

Kryolit (ob.), minerał z gromady solowców, rzędu fluorków, posiada c. właściwy 2,95—2,98, skład chemiczny Na_3AlF_6.

Kryoskopja (ob.). Stopień obniżania się temperatury zamarzania roztworu jest w stosunku prostym do ilości rozpuszczonej substancji, podług zaś Raoulta „roztwory równocząsteczkowe“ (t. j., które w jednakowej ilości rozpuszczalnika zawierają substancje w stosunku ilościowym ciężarów cząsteczkowych—gramocząsteczek) posiadają jednakową temperaturę zamarzania; jeśli więc dwa ciała, rozpuszczone w tej samej objętości rozczynnika wywołują w nim jednakowe obniżenie punktu krzepnięcia, tedy ilości obu tych ciał zawierają jednakową liczbe cząsteczek, stoją do siebie w stosunku swych ciężarów cząsteczkowych. Z porównania stałych różnych rozczynników wynika, że one stoją zwykle w stosunku wzajemnym takim samym, w jakim i ich ciężary cząsteczkowe, stąd i iloraz z depresji cząsteczkowej i ciężaru cząsteczkowego jest wielkością stała=koło 0.62. Wyjątki z tej reguły stanowią sole, mocne kwasy, zasady. Wprost przeciwne zazwyczaj odstępstwa właściwe są substancjom obojętnym; zależy to prawdopodobnie od niezupełnego rozpadu ich na cząsteczki pojedyńcze. Do rozwoju **K.** przyczynili się Blagden, Rüdorff, de Coppet, a szczególniej Raoult, następnie Guldberg i vant-Hoff, dwaj ostatni teoretycznie uzasadnili prawa **K. K.** zdobyła też pewne znaczenie w medycynie: w badaniach krwi, zawartości żołądka, mleka, uryny. Por. Korany „Die wissenschaftlichen Grundlagen der **K.** in ihrer klinischen Anwendung“ (1904); Claude i Balthazard „La cryoscopie des urines“ (1901).

Kryoterapja, metody leczenia za pomocą sztucznego ochładzania np. przez parujące szybko ciecze (chlorek etylu i t. d.).

Kryptol, mieszanina luźna karborundu, gliny i grafitu, używa się jako masa na oporniki w przyrządach elektrycznych, może być ogrzana ponad 2500°C.

Krypton, Kr., pierwiastek z grupy gazów szlachetnych (obojętnych), występuje w powietrzu w ilościach bardzo drobnych—(0,028%), posiada c. właściwy 40,88 (wobec tlenu=16); ciężar atomowy 83,0.

Krystyna, córka infanta Franciszka, ks. Kadyksu i Luizy z Burbonów sycylijskich, † 1902 w Madrycie.

Kryształy płynne. Niektóre ciała stałe w pewnych warunkach zdobywają własności płynów, niejako płyną same; takiemi są np. asfalt na wyspie Trinidadzie, lodowce; usiłowano zjawiska te wyjaśniać właściwością ciała smołowatego lub pewnego odtajania od lodu. Ale badania Tresci w 1864 nad wypływem stałego ołowiu pod znacznym ciśnieniem i odkrycia Reusda, dotyczące przesuwania wzdłuż gładkich powierzchni i sztucznego powstawania bliźniaczych form krystalicznych przemawiały przeciw powszechnemu dotąd poglądowi, że płynność jest wyłączną własnością cieczy w przeciwstawieniu do ciał stałych. Kwestja **K. p.** pociąga za sobą wogóle kwestję kryształów i różnych zjawisk fizycznych. Fakt istnienia **K. p.** podług Lehmanna dowodzi przedewszystkim niesłuszności teorji optycznych, podług których załamywanie podwójne zależy od sprężystości i natężenia sprężystości; płyny posiadają jedynie chwilową sprężystość, granica ich sprężystości=0. Budowa anizotropowa nie może więc zależeć od sił sprężystości, lecz ze wszechmiar prawdopodobnie zależy od sił elektrycznych lub elektromagnetycznych. Teorja budowy krystalicznej wyjść musi z ładunków elek-

trycznych atomu — elektronów (ob.) i określenie „ciało stałe“ należy usunąć z definicji kryształu. **K. p.** wykazują, że własności fizyczne jak: rozpuszczalność, topliwość, natężenie pary i t. d., nie zależy od rodzaju skupienia cząsteczek; tak zwane trzy stany skupienia są to modyfikacje enancjotropowe, różnią się budową cząsteczek, podobnież i polymorfizm sprowadza się do izomerji fizycznej i chemicznej. Na tej samej zasadzie ciała bezpostaciowe różnią się od modyfikacji krystalicznych nie skupieniem nieprawidłowym cząsteczek, lecz jedynie tym, że stanowią mieszaninę różnych modyfikacji.

Krysztófek Franciszek Ksawery, ksiądz, czeski historyk kościelny, w 1905 otrzymał od Piusa X godność prałata domowego, w 1909 został członkiem *Consilium a Vigilantia*, bierze czynny udział w ruchu katolicko-społecznym w Czechach; ogłosił nadto: „Protestantstvi v Czechach aż do bitvy Bielohorskie 1517—1620“ (1906); „Bivta na Bile Horze“ (1908) oraz szereg większych rozpraw w *Časop. kat. duchovenstva*.

Krysztófek Jan, historyk czeski, brat poprzedniego, ogłosił nadto: „Dva obrazy z diejin naroda czeskeho r. 1848“ (1902); „Görgei a Vilagosz“ (1902); „Diejiny nove doby“ (1900—04, 5 t.).

Krywult Aleksander, właściciel Salonu sztuki, * 1848, † 1903 w Warszawie, kształcił się w Krakowskiej szkole sztuk pięknych za dyrekcji Łuszczkiewicza. W r. 1881 założył w Warszawie salon artystyczny, który w ciągu 20 lat przeszło z wielką umiejętnością i zamiłowaniem prowadził. W salonie tym wystawiali wszyscy artyści polscy, a niejeden z nich początki swej karjery salonowi Krywulta zawdzięcza. Otwarty początkowo w Resursie kupieckiej, przez dłuższy czas mieścił się w Hotelu Europejskim, wreszcie został przeniesiony do umyślnie na ten cel przebudowanego domu przy zbiegu ulic Nowego-Swiatu i S-to Krzyskiej.

Krywult Jan, syn poprzedniego, * 1878 r. w Warszawie, prowadził dalej salon, jednakże po trzechletnim borykaniu się z trudnościami, musiał go w r. 1906 zamknąć. Obecnie jest dyrektorem administracji Tow. zachęty sztuk pięknych.

Kryzl Karol, chemik czeski, * 1871. Studja odbywał w Pradze. Od 1900 jest profesorem w Hradcu. Wydał: „Nauka o zbożi“; „Chemie organicka s chemickou technologii“; „Chemie mineralni s chemickou technologii“ (1906—09).

Kryzys. Najstarszy pomnik nauki o dniach krytycznych w chorobach tworzy „Corpus Hippocraticum“. Metodycznie zasady **K.** i dni krytycznych wyłożył Galenas, który upatrywał ich źródło we wpływach księżyca. Później **K.** zajmowała się astrologja naprzód w Aleksandrji, następnie Arabowie, więcej jeszcze jatromatematycy późnego średniowiecza, renesansu i XVI w. W XV i XVII krytykowano uznane przyczyny. Amatus Lusitanus objaśniał przyczyny **K.** na podstawie mistyki liczbowej Pitagorasa. Następnie spór o istotę febry znów oparł się o dni krytyczne. Ludwik Traube znów potrafił ożywić dawną naukę i sądził, że dokładne obserwacje temperatury chorych na febrę pozwolą wniknąć w istotę **K.**

Krzem (ob.), Si, pierwiastek chemiczny czterowartościowy z grupy węgla, ciężar atomowy 28·3, ciężar właściwy **K.** bezpostaciowego 2·35, krystalicznego 2·49. Najdogodniej otrzymuje się z mieszaniny 400 gr. strużyn glinu, 500 gr. siarki i 360 gr. piasku (SiO_2), mieszaninę zapala się za pomocą lontu, po spaleniu pozostaje masa biała, złożona przeważnie z siarczku glinu i krzemu. Kwasem solnym rozcieńczonym rozkłada się siarczek i otrzymuje się krzem, sposób ten podał Kühne. W powietrzu z Si spala się dopiero w temperaturze bardzo wysokiej na SiO_2; z fluorem łączy się z objawami zarzenia się w zwykłej temperaturze; z chlorem po słabym ogrzaniu. W wysokiej temperaturze wiąże się z azotem i niektóremi metalami, na krzemki, które otrzymał najpierw Moissan w swoim piecu elektrycznym (ob. Krzemki). Kwasy: siarczany, azotowy, solny nie działają na Si, chlorowodór w wysokiej temperaturze tworzy Si czterochlorek krzemu i krzemochloroform; doskonałym rozpuszczalnikiem dla Si jest kwas fluorowodorowy, przyczym powstaje czterofluorek krzemu i uchodzi wodór; również gorący ług sodowy i potasowy roztwarzają krzem, wydzielając wodór i dając krzemian. Związki: krzemowodór, SiH_4 (ob.), Si_2H_6, krzemoetan. Związki z chlorowcami: czterochlorek, $SiCl_4$, krzemochloroform $SiHCl_3$, czterofluorek krzemu, SiF_4. Wodzian tegoż $H_2SiF_6+2H_2O$ znany jest w postaci stałej, topi się w 19°, przygotowuje się przez wprowadzenie SiF_4 do stężonego roztworu HF. Sole H_2SiF_6 są przeważnie rozpuszczalne w wodzie, ale sól potasowa trudno, a barowa wcale nie rozpuszcza się w wodzie. O zastosowaniu H_2SiF_6 ob. gł dz. Z tlenem **K.** daje jeden tylko tlenek krzemu czyli bezwodnik krzemowy, SiO_2; związek ten w przyrodzie występuje w bardzo znacznych ilościach i w wielkiej liczbie odmian; w postaci krystalicznej, jako kryształ górny, kwarc, ametyst, trydymit, onyks, kocie oko; piasek przeważnie się składa z SiO_2, także i piaskowiec, zabarwiony na czerwono przez tlenek żelaza jaspis; odmiany bezkształtne zawierają wodę, jak, opal, lub są bezwodne jak, agat (szczegóły ob. pod tytułami odpowiedniemi). Sztuczne SiO_2 otrzymuje się przez ogrzewanie kwasu krzemowego w postaci proszku bezkształtnego białego. SiO_2 bezkształtny ma c. wł. 2·21, krystaliczny zaś 2·6; Dwutlenek **K.** topi się nadzwyczaj trudno (ob.), SiO_2 pod względem chemicznym szczególnie w postaci krystalicznej ulega bardzo nieznacznie

działaniu kwasów z wyjątkiem kwasu fluorowodorowego. Alkalja stopione roztwarzają go na krzemiany, węgiel redukuje SiO_2 w piecu elektrycznym, dając karborund (ob.), także redukuje go w wyższej temperaturze magnez (ob. Krzemki); SiO_2 jest właściwie bezwodnikiem kwasu krzemowego. Roztwór kwasu krzemowego jest natury koloidalnej; djaliza długotrwała jego (w ciągu kilku tygodni) prowadzi do ścinania się roztworu i wytworzenia t. zw. żelu (ob. Koloidy) Rozpuszczalności kw. **K.** sprzyja obecność śladów soli, kwasów i t. d., do pewnej granicy rozpuszczalność ta wzrasta, później zaczyna znów zmniejszać się. Kwas krzemowy o wzorze H_2SiO_3 jest właściwie kwasem metakrzemowym, uboższym o jedną wodę od normalnego kwasu krzemowego, H_4SiO_4, któremu nadać można powyższy wzór na zasadzie analogji. Jak węgiel dzięki zdolności wiązania się stanowi podstawę związków organicznych, tak krzem, również jak węgiel, czterowartościowy, obdarzony możnością tworzenia złożonych krzemianów (ob.) jest podstawą związków mineralnych. Związki **K.** z innemi pierwiastkami: dwusiarczek, SiS_2, azotek **K.** Si_2N_3. Z metalami **K.** tworzy tak zwane krzemki, analogiczne do węglików. Najbardziej znane **K.** są: krzemek sodu i glinu.

Krzemiany, czyli sole kwasu krzemowego w przyrodzie są nadzwyczaj rozpowszechnione, jako minerały należą do najważniejszych składników skałotwórczych. **K.** powstają przez działanie kwasu krzemowego na zasady, przez ogrzewanie kwasu **K.** z solami kwasów, mniej opornych na działanie temperatury wyższej, przez wzajemny rozkład (**K.** nierozpuszczalne). W wodzie rozpuszczają się jedynie **K.** metali alkalicznych, wszystkie natomiast **K.** topią się, niektóre jednak w bardzo wysokiej temperaturze zastygają na masy krystaliczne lub szkliste, szczególnie podwójne **K.** dają piękne szkliwo (szkła, żuzle). Z krzemianów, rozpuszczalnych w wodzie, można wydzielić kwas krzemowy w postaci galarety. **K.** tym łatwiej ulegają działaniu kwasów, im więcej zawierają zasad i wody. Rozróżnia się orto (normalne) **K.**, wyprowadzone od kwasu H_4SiO_4, jak np.: oliwin, Mg_2SiO_4, cyrkon, $ZrSiO_4$; metakrzemiany od H_2SiO_3, jak: wolastonit, $CaSiO_3$, enstatyt, $MgSiO_3$. Bez porównania liczniejsze w świecie minerałów wielokrzemiany wywodzą się od odwodnionych w różnym stopniu kwasów o ogólnym wzorze $m\,Si(OH)_4 — n\,H_2O$. Zależnie od ilości atomów krzemu w cząsteczce obezwodnionego kwasu istnieją dwu, trój, czterokrzemowe kwasy wzgl. krzemiany. **K.** znajdują liczne zastosowanie: **K.** alkaljów jako szkło wodne, glinki, jako wyroby gliniane; osobliwie podwójne **K.** posiadają obszerne znaczenie: tworzą szkła, szlaki, występują w cemencie.

Krzemieniec, miasto powiatowe gub. Wołyńskiej, liczył w 1907: 19700 m. Z pamiątek posiada ruiny zamku z XIV w. na wyniosłej górze, zwanej górą królowej Bony. Powiat **K.** w 1907 miał 219,934 m.; ludność podług spisu powszechnego składała się: z 80·7% Rusinów (w tym i Białorusi), 12·2% Żydów, 3·4% Wielkorosjan, 3·0% Polaków, 0·1% Czechów, 0·1% Niemców, 0·5% innych; 80·3% prawosławnych, 12·2% żydów, 7·1% katolików, 0·1% protestantów, 0·3% innych wyznań.

Krzemieniecka Hanna, pisarka polska, ogłosiła: „Fatum“ (Warszawu 1904); „A gdy odejdzie w przepaść wieczną“ (t. 1910).

Krzemień (ob.), minerał z gromady tlenków, rzędu tlenków szklistych, jest właściwie odmianą chalcedonu; występuje w kredzie na wyspach Rugji, Moen, Jutlandji, Anglji; pospolity u nas w warstwach kredowych i jurajskich, zwłaszcza w tak zwanej opoce (marglu kredowym białym) na południu Królestwa, w Krakowskim, nad Dniestrem i t. d. Tworzy często skamieniałości zwierząt morskich (ob.).

Krzemiński Stanisław, publicysta, krytyk, historyk, uczestnik r. 1863, ogłosił nadto: „Listy z zaboru rosyjskiego“ (Kraków 1876, serja IV—X); „Dwadzieścia pięć lat Rosji w Polsce 1863—1888“ (Lwów 1892) pod pseud. Dr. X*; „Polemika“ (Warszawa 1903); „Komisja edukacyjna“ (t. 1908); „Nowe szkice literackie“ (Warszawa 1911). W wydawnictwie „Sto lat myśli polskiej“ opracował w t. I: Staszica, Kołłątaja, Czackiego, Albertrandiego, M. K. Czartoryskiego, Wybickiego, Matuszewicza, Al. Sapiehę; w t. II: St. K. Potockiego, J. S. Bandtkiego, J. W. B. Bandtkiego, Rakowieckiego, Siarczyńskiego, Surowieckiego, Sołtykiewicza, Chodakowskiego; dla następnych m. in. życiorys A. J. Czartoryskiego. Jako uczestnik 63 r., jeździł do Gienui z ramienia Mierosławskiego zażegnać nieporządki w szkole wojskowej. Dn. 21 stycznia 1863 wysłany był z Warszawy do Paryża, by skłonić Mierosławskiego do objęcia dyktatury, w marcu uczestniczył w pracach Komitetu Centralnego, nie należąc jednak do organizacji. Aresztowany 3 kwietnia, odzyskał wolność 23 t. m. W czerwcu wszedł w skład rządu powstańczego, zredagował tam ostatecznie manifest do narodu (31 lipca) i ułożył administracyjną organizację prowincjonalną (z 6 sierpnia), kierował *Niepodległością*, organem rządu; kilka artykułów jest tam jego pióra. Dn. 30 września nowy rząd pod dyktaturą Trauguta zamianował go dyrektorem prasy, obowiązki te pełnił do 8 grudnia. Po upadku powstania wstąpił do Szkoły Głównej, którą ukończył 1867. W 1881 powołany do biura statystycznego, 1885 przeszedł na stanowisko naczelnika sekcji statystycznej na kolei Dąbrowieckiej, po roku zmuszony był opuścić ten urząd. Dalej ob. gł. dzieło.

Krzemionki, miejscowość pod Krakowem, zawdzięcza nazwę skałkom z wapienia krzeministego, nadającym tyle uroku okolicom Krakowa.

Krzesz Józef Męcina, malarz polski, * 1860 w Krakowie, studja odbywał najpierw pod kierunkiem Matejki, następnie zaś w Paryżu u Jana Pawła Laurens'a. Otrzymał na wystawie lwowskiej 1894 r. medal srebrny, medal złoty w wiedeńskim Künstlerhauzie 1901 r. Wystawił ostatnio obrazy: „Przekleństwo“, „Jadwiga“ i „Ostatnie chwile Szopena“.

Krzeszowice, miejscowość w powiecie Chrzanowskim w Galicji, posiadają kilka zdrojów siarczanych; w okręgu sądowym **K.** na 27984 m. było w 1900 podług języka 99·8% Polaków, 0·1% Niemców; podług wyznania 96·8% katolików, 3·1% żydów.

Krzivanek Henryk, inżynier i rolnik czeski, * 1861. Studja odbywał w Pradze i Taborze. Od 1904 pełni urząd technika kultury rolnej. Wydał: „Osobni dań z przijmu s ohledem na rolnictwo“; „Sceloviani czi kommassace pozemko“; „Upraveni kultur. technickie służby v Czechach i in.

Krziż Marcin, archeolog czeski, ogłosił nadto: Przispievek k jeskynni literaturze“ (1900); „Punkva-Macocha a Sloup na Moravie“ (1900); „Pruvodce do moravskych jeskyni“ (1900), wespół z Florjanem Koudelką.

Krzymiński Józef, dr. med., poseł do parlamentu Rzeszy niemieckiej (ob.), egzamin doktorski złożył w Berlinie 1885. Do rady miejskiej w Inowrocławiu obrany 1889. Założył na zlocie sokołów wielkopolskich w Inowrocławiu „Związek sokołów wielkopol.“, był pierwszym prezesem związkowym. Od 1906 jest prezesem komitetu wyborczego na powiat Inowrocławski, od 1910 prezesem Rady nadzorczej „Banku sp. z. z ogr. p.“ w Inowrocławiu.

Krzymuska Marja, literatka polska, * 1850, † 1901, ogłosiła: „Studja literackie“ (Warszawa. 1903).

Krzymuski Edmund (nie Edward, jak w gł. dz.), prawnik polski, profesor prawa karnego na uniw. Jagiellonskim, w 1888 został profesorem zwyczajnym, kilkakrotnie sprawował funkcje dziekana, rektorem był 1903—04, jest prezesem komisji egzam. rządowej nauk politycznych. Ogłosił nadto: „Wykład prawa karnego“ (1911, III wyd.; 2 t.); „Wykład procesu karnego“ (1891, I wyd.; 1910 II wyd.); prócz tego wydał kilka większych prac po niemiecku i francusku i szereg rozpraw po polsku.

Krzyształowicz Stanisław Turbia, malarz polski, * 1867 r. w Krakowie. Studja odbywał najpierw w Krakowskiej szkole sztuk pięknych, następnie w Monachjum u St. Grocholskiego, wreszcie w Paryżu. Wystawia przeważnie w Warszawie i Krakowie: pejzaże, portrety i studja; wykonał szereg winiet do czasopisma „Chimera“; udziela lekcji rysunków w warszawskich zakładach naukowych.

Krzywicki Ludwik, polski antropolog, socjolog, ekonomista, ogłosił nadto: „Some Notes ou the Primitive Horde“ (w „International Folk-lore Congress“ Chicago), pierwsza praca wykazująca, że podstawą ustroju pierwotnego był antagonizm pomiędzy dojrzałemi mężczyznami i wyrostkami, później dopiero ideę tę rozwijać zaczął Atkinson, A. Lang i inni; „Zmudź starożytna“ (Warszawa 1907); „Sic itur ad astra“ (t. 1907), (istnieje przekład rosyjski); „W Otchłani“ (t. 1909r.); opracowanie dziejów kultury i nauki o kulturze w „Poradniku dla samouków“ (serje: „Swiat i człowiek“ i „Dzieje myśli“); **K.** jest redaktorem naczelnym „Wielkiej Encyklopedji Ilustrowanej“, profesorem na Kursach naukowych, w zamkniętym przez władzę Uniwersytecie dla wszystkich, do założycieli którego należał. Akademja Umiejętności w Krakowie powierzyła **K.** redakcję działu antropologicznego w przygotowywanej wielkiej „Encyklopedji polskiej“. **K.** był inicjatorem głównym Tow. naukowego warszawskiego i Bibljoteki publicznej. Obok wielkiej erudycji w kilku gałęziach wiedzy posiada **K.** umysł syntetyczny, dzięki czemu dochodzi do głębokich i oryginalnych syntez w badanych przez siebie dziedzinach. Szczególnie świetny wyraz te zdolności wybitnego uczonego znalazły w jego „Ludach“, gdzie pierwszy określił w rozwoju ludzkości właściwą rolę pierwiastków: etnicznego, gieograficznego, i ekonomicznego.

Krzywicki Ludwik.

Krzywosądz na Kujawach, gdzie Mierosławski został zaskoczony przez Schildnera-Schulsnera, i mały oddziałek powstańczy uległ zgnieceniu przez siły przeważające.

Krzywoszewski Stefan, dramaturg i powieściopisarz polski, * 1866 w Inochowicach, gub. Kieleckiej. Uczęszczał do gimnazjum realnego w Warszawie, szkoły handlowej Kronenberga, Akademji handlowej w Antwerpji (1885). Od 1897 r. przez lat pięć przebywał w Paryżu, potym w Berlinie, Wiedniu, poświęcając się wyłącznie literaturze i publicystyce. Ogłosił:

Krzywoszewski Stefan.

„W walce życiowej“, zbiór nowel (Warszawa 1898); „Zmierzch“, powieść (t. 1901 r.); „Pani Jula“, powieść (t. 1902 r.); „Rusałki“, nowele (t. 1905). Wystawił w teat. Rozmaitości komedje: „Piękna ogrodniczka“ w 1 ak. (1902); „Małe dusze“, 3 ak. (1903); „Tęcza“, 3 ak. (1904); „Biały królik“, 1 ak. (1905); „Edukacja Bronki“, 3 ak. (1906); „Przywódca“, dramat, 3 ak. (1908); „Aktorki“, 4 ak. (1909); Rusałka“, 4 ak. (1910). Sztuki **K.** wypełniły około 200 wieczorów Rozmaitości. Równocześnie ukazały się wydania książkowe tych utworów scenicznych.

Krzywy Róg (Kriwoj Rog), miejscowość w powiecie i gub. Chersońskiej, jest ośrodkiem obszaru górniczego, Krzyworoża (150 kl. kw.), obfitującego w rudy i różne minerały. Eksploatacja prawidłowa rozpoczęła się w 1873. Roczna produkcja rudy żelaznej wynosi przeszło 30 miljonów pudów, surowca zaś 1282 tysięcy pudów. **K. R.** ma 15000 m.

Krzyżanowska Natalja (pseud. Anatol Krzyżanowski), powieściopisarka polska, ogłosiła nadto: „Na strażnicy“ (1903); „Ogniwa“ (1903); „Rozbitek“ (1907); „Odrodzenie“ (1907); „Pasierby“ (1907); „U progu nowego życia“ (1908); „Wobec sumienia“ (1908); „W godzinie próby“ (1910). „Za winy niepopełnione“ (1910); „Galatea“ (1911).

Krzyżanowski Adam, ekonomista i publicysta polski, * 1873 w Krakowie, fakultet prawny ukończył tamże (1894). W l. 1896 — 904 był sekretarzem krakowskiego Tow. rolniczego, obecnie jest redaktorem organu tow. *Tygodnika Rolniczego*. Profesor ekonomji (od 1896) w wyższej szkole handlowej i na kursach Baranieckiego (od 1906), ogłosił między innemi: „Die Grundbesitzverteilung in Galizien (1895, „Schmoller's Jahrb.“); „Zakładka na sprzężaj w Pabianicach“ („Rozpr. Ak.“, t. 39, 1897); Studja argrarne“ (Kraków 1900); „Związki rolników“ (t. 1905); „Subwencja“ (t. 1907); „Teorja Malthusa“ (t. 1908); „Towarzystwa i stowarzyszenia rolnicze“ (t. 1911) i t. d.; nadto szereg artykułów i rozpraw w *Przeglądzie Polskim*, *Przegl. powszechnym* i in.

Krzyżanowski Adam Szymon Jan, prawnik polski (ob.), * 1785, † 1847 w Czubicach.

Krzyżanowski Adrjan, matematyk i pedagog polski, * 1788, † 1852 w Warszawie. Jego rozprawa o gieometrji, przedstawiana Dyrekcji Edukacyjnej miała n. „O trudnościach zachodzących przy wykładzie gieometrji elementarnej“ i ogłoszona została w „Pamiętniku Umiejętności“ (ob.). Niemałą zasługę **K.** stanowiło zbieranie materjałów do życiorysu Kopernika; ogłosił w tym zakresie: „O rodzinach spółczesnych i zażyłych w Krakowie z Kopernikami“ (*Bibl. Warsz.*, 1841); „Kopernik w Walhalli“ (*Kurjer Warsz.*, 1843); „Wspomnienie jubileuszowe Kopernika“ (w Kalendarzu Niezabitowskiego 1844 oraz w „Dawnej Polsce“); „Kopernik“ (broszura na uroczystość odsłonięcia pomnika wielkiego astronoma w Warszawie w 1830); „M. Kopernik i J. Śniadecki, astronomowie“ (1852); **K.** zachęcił Browna do przetłomaczenia rozprawy Śniadeckiego o Koperniku na język angielski, nie żałował kosztów na wykupienie medali pamiątkowych Kopernika z fałszywie podaną narodowością. Rękopisy **K.** w liczbie przeszło 30 numerów znajdują się w archiwum bibljoteki uniwersyteckiej w Warszawie.

Krzyżanowski Konrad, malarz polski, * 1872 w Krzemieńczugu na Ukrainie, kształcił się najpierw w Petersburskiej akademji sztuk pięknych, potym w prywatnej szkole Holossy'ego w Monachjum. W r. 1900 osiadł w Warszawie, gdzie założył szkołę malarstwa, poczym został powołany do zorganizowanej przez K. Stobrowskiego szkoły sztuk pięknych. Wystawia portrety, malowane z wielką brawurą, śród których na wyróżnienie zasługuje: portret własny, portret Przybyszewskiego, C. Witkowskiej i in.

Krzyżanowski Paweł, astronom polski, ogłosił: „Nonullae animadversiones nexum elementarum potissimum arithmeticorum concernentes“ (w Miscellanea Cracoviensia“, 1815); „Zamiana czasu prawdziwego słonecznego na czas średni za pomocą przyłączonych poprawek, dla dokładnego regulowania zegarków kieszonkowych i ściennych“ (1815); „Gnomonika uważana jako wstęp do astronomji, z zastosowaniem rozbioru i objaśnieniem na przykładach ojczystych“ (1820).

Krzyżanowski Platon, syn gubernatora penzeńskiego, urodził się w Rosji i był wyznania prawosławnego. Odziedziczył dobra na Podolu. W 1831 r. wziął udział w powstaniu. Pomimo swoich 65 lat objął dowództwo nad oddziałem w 1863 r. Wzięty do niewoli, tegoż roku został rozstrzelany w Kijowie 25 września.

Krzyżanowski Seweryn, pułkownik w wojsku polskim, kochany i szanowany przez towarzyszy z powodu swej dobroci i charakteru męskiego, odgrywał w związkach tajnych ważną rolę. W Kijowie porozumiewał się ze spiskowcami rosyjskiemi. Uwięziony, został skazany przez sąd sejmowy w Warszawie w 1828 r. na trzy lata więzienia, z potrąceniem mu półtora roku odsiedzianego więzienia śledczego. W Petersburgu nie zadowolniono się tym. Osadzono go nasamprzód w twierdzy Petropawłowskiej, a następnie zesłano na Syberję, gdzie umarł.

Krzyżanowski Stanisław, historyk polski, * 1865 w Kętach w Galicji, na uniwersytet uczęszczał w Krakowie (1882—86), poczym do „Scuola di paleografia e critica storica“; 1887 otrzymał dyplom paleografa archiwisty papieskiego, t. r. doktora praw w Krakowie, 1888 doktora filozofji. W 1891 mianowany docentem nauk pomocniczych historycznych i historji średniowiecznej, 1898 profesorem nadzwyczajnym

1905 zwyczajnym. Od 1890 pracował w archiwum akt dawnych m. Krakowa, po otrzymaniu katedry został dyrektorem tegoż archiwum; od 1902 jest członkiem korespondentem Ak. krak., od 1907 konserwatorem zabytków archiwalnych w w. Ks. Krakowskim. Założyciel Tow. miłośników his. i zab. Krakowa, 1900 został jego prezesem i wydawcą „Roczników Krakowskich“. Ważniejsze prace: „Początki Wołoszczyzny“ (1889, rozpr. dokt.); „Dyplomy Bolesława Wstydliwego dla katedry krak.“ („Pam. Ak. Um. wydz. hist. filoz.“ VIII, 1890); „Dyplomy i kancelarja Przemysłowa“ (tamże 1890); „Początki dyplomatyki polskiej“ („Kwart. hist.“, 1872); „Wielka własność gruntowa i jej wpływ na organizację społ. i pol. wieków śr.“ („Pam. III zjazd. hist.“, 1900); „Poselstwo Kazimierza W. do Avinjonu i pierwsze uniwersyteckie przywileje“ („Rocz. krak.“, 1900, t. IV); „Album Paleographicum“ i wspaniałe „Monumenta Poloniae Paleographica“ (1908); „Doktryna polityczna Pawła Włodkowicza“ (1908); nadto szereg rozpraw dotyczących historji Krakowa w „Rocznikach krakowskich“. Z wielkich wydawnictw: „Księgi ławnicze krakowskie“ (1365—1376, 1391—1397) (1904); „Katalog archiwum aktów dawnych m. Krakowa. I. Dyplomy pergaminowe“ (1907) i „Prawa i przywileje m. Krakowa.“ Recenzje prac historycznych drukuje w *Przegl. polskim i Kwartalniku historycznym.*

Ksar, nazwa berberyjska miejscowości ufortyfikowanych w Algierji południowej, w liczbie mnogiej Ksur.

Ksenon, X, pierwiastek z grupy gazów szlachetnych, obok neonu i kryptonu wykrył go Ramsay w 1898; X wydostaje się z pozostałości po wolnym odparowaniu wielkich ilości ciekłego powietrza; posiada gęstość (wobec tlenu=16), 64, ciężar atomowy 130,7, skroplony wre w temp. —109°. Z szeregu 5 gazów szlachetnych X wykazuje najwyższą temperaturę wrzenia, natomiast co do stopnia rozpowszechnienia zajmuje ostatnie miejsce, jest to najrzadszy gaz w powietrzu, zawartość jego na wagę wynosi 0·005%.

Książe, miasteczko w powiecie Śremskim reg. Poznańskiej, liczy 898 m., pamiętne zwycięską potyczką Mierosławskiego, stoczoną 30 kwietnia 1848 z wojskiem pruskim.

Księżaki, nazwa ludności księstwa Łowickiego (ob.), obejmującego przeszło 200 wsi powiatów: Łowickiego, Skierniewickiego, Gocławskiego; stanowiąc oddawna pewną całość odrębną, **K.** wyróżniają się i dzisiaj od innej ludności włościańskiej. Oczynszowani najwcześniej w Królestwie, za czasów W. ks. Konstantego, **K.** zdobyli względnie większą zamożność i niezależność charakteru. Strój **K.** odznacza się bogactwem i większą gustownością, niż sąsiadów. Gwara **K.** jest mazowiecka. **K.** należą do zamożniejszej ludności w Królestwie, gospodarze nieraz posiadają po włóce gruntu, a półwłókowi właściciele stanowią typ dość zwykły. Produkcja płótna wynosi rocznie 800000 łokci, wartości 200000 rs., a przeróbka wełny dochodzi do 181000 funtów, wartości 567600 rs., (Kalendarz łowicki, 1910). W księstwie Łowickim liczy się 13.544 m., w tym katolików 89%, protestantów 2,50%, marjawitów 1%, prawosławnych 0.5%, żydów 7%.

Księżarski Feliks, inżynier polski,* 1810 w Krakowie, † 1884 tamże. Studja odbywał w Krakowie, w Karlsruhe, w Metzu i w Paryżu, 1848 został aplikantem budownictwa w Krakowie, 1854 elewem budownictwa, 1857 członkiem Tow. naukowego w Krakowie. W 1863 wykonał projekt restauracji Collegium Jagiellońskiego, projekt pomnika Michała Korybuta w katedrze krakowskiej; wzniósł kaplicę św. Bronisławy na kopcu Kościuszki; prowadził budowę pałacu w Czerniowcach; rozpoczął budowę gmachu uniwersyteckiego w Krakowie; przebudował zakład leczniczy w Krynicy, a w 1860 wzniósł nowe łazienki.

Kuang-Su.

Kuang-Su, *Kwangsu,* cesarz chiński, † 1908 r. w Pekinie. Następcą jego został ks. Pu-yi (Hsuan-Tung), * 1906, najstarszy syn Tsai-fênga, ks. Czun, i córki wielkiego sekretarza Yung-lu. Regientem mianowany ojciec cesarza obecnego ks. Czun, który jest bratem młodszym zmarłego cesarza.

Kuba, rzeczpospolita amerykańska na największej z wysp Antylskich tejże nazwy, na przestrzeni 118.833 klm. kw. liczyła (1907 r.) 2.048,980 m., z tego 1,502,000 białych, 235,000 murzynów, 271,000 metysów, 15,000 Chińczyków; pod względem religji większość rzymsko-katolicka, garść ewangelików i pogan. Dochody państwowe w 1908/09 wynosiły 142·1. wydatki 130·5 mil. marek, dług publiczny (1908) 207·3 mil. mrk., na procenty i amortyzację poszło 12·2 mil. marek. Wojsko składało się (1908) z 5000 członków milicji, która pełni obowiązki policyjne i 2000 regularnego wojska, które nie posiada jeszcze odpowiedniego wyszkolenia. Urzędów pocztowych było w 1909: 418, linji kolejowych 3748 klm., sieć linji telegraficznych 8151 klm. **K.** utrzymuje stosunki handlowe głównie ze Stanami Zjednoczonemi, które przez wzajemne uprzywilejowanie, są w warunkach bardzo wygodnych w porównaniu do innych państw. Przywóz **K.** w 1908 wynosił: 86⅓ mil. dol., z czego przypada 46·6 mil. na Stany Zjednoczone, 11·7 na Anglję, 7·5 na Hiszpanję i 7·2 na Niemcy. Wywóz t. r. wynosił 98·8 mil. dol. z czego przypada na Stany Zjedn. 78·9 mil., na Anglję i Niem-

cy po 4·7 mil. dol. z górą. Głównemi artykułami wywozu są: cukier, tytoń i owoce. Flota handlowa obejmowała w 1909: 169 stat. o pojemności 48,518 tonn, z czego 46 parowych o pojemności 36,137 tonn. *Dzieje.* Za rządów prezydenta Estrady Palmy (ob. II Suplement) rzeczpospolita kubańska zostawała pod wyłącznym wpływem Stanów Zjednoczonych. Umowa z 16 lutego 1906 r. pozwalała St. Zjednoczonym urządzać na wyspie stacje węglowe i okrętowe; w tym celu do dyspozycji Unji były pozostawione porty Guantanama i Bahia Honda. Taryfa celna z 8 lutego 1904 największe uprzywilejowanie udzielała Unji, umowa handlowa z Anglją z 1905 (6 maja) nie dawała tej ostatniej podobnych prerogatyw. Partja nacjonalistów niechętnie odnosiła się do istniejących stosunków i wywołała szereg powstań przeciwko nowemu rządowi. W połowie sierpnia 1906 wybuchła wojna domowa. Stany Zjedn. wysłały okręt wojenny. Kiedy powstańcy nie ulękli się tego, wtedy sekretarz wojny Taft wylądował na wyspie z większym oddziałem wojska, zmusił prezydenta Palmę do złożenia urzędu i sam objął w imieniu Stanów Zjednoczonych zarząd, a po stłumieniu powstania ustąpił władzę gubernatorowi Mayoonowi. W końcu 1906 zapowiadał się nowy wybuch, gubernator Mayoon zażądał posiłków. Spisek gienerała Parra i innych przeciwko Amerykanom został odkryty w jesieni 1907. Sytuacja t. r. była o tyle niepewna, że wybory, wyznaczone na 1908, zostały odłożone. Wybory prowincjonalne i gminne odbyły się dopiero latem 1908, zwyciężyła nowa partja konserwatywna, która utworzyła blok z liberałami. Blok zwyciężył przy wyborach powszechnych w jesieni 1908 r., został obrany prezydentem Miguel Gomez, wiceprezydentem Alfred Zayas. Nowy rząd zaczął funkcjonować na początku 1909, wojska amerykańskie od stycznia do kwietnia stopniowo opuszczały wyspę. Tendencje samodzielności rzeczypospolitej wyraziły się w projekcie organizacji wojska, co jednak na żądanie Stanów Zjednoczonych musiało być zaniechane. Stan finansowy rozwijał się o tyle pomyślnie, że już w 1909 zniżono cła wywozowe na tytoń, cukier, likiery i cygara. Dwa nowe prawa taryfowe mają być zaprowadzone: 1) o 30% ma być podniesiona taryfa dla państw, które znacznie więcej przywożą, niż wywożą z **K.**; 2) o 30% podniesienie taryfy celnej dla państw, które mają taryfy maximalne i minimalne i z ostatniej nie pozwalają korzystać **K.** Co do tytoniu mają też być wydane nowe zarządzenia. W październiku 1906 huragan wyrządził wielkie szkody na wyspie, szczególnie w Hawannie. W 1909 wielu emigrantów hiszpańskich udało się na **K.**, aby uniknąć służby wojskowej w ojczyźnie. Por. Aimes „a History of slavery in C. 1511 — 1868“ (1907); Sargent „the Compaign of Santiago de C.“ (1907).

Kubala Ludwik, historyk polski (ob.), brał udział w wypadkach 1863, organizował Galicję z ramienia rządu Narodowego wraz z Tadeuszem Wojciechowskim, znakomitym historykiem. Wkrótce dostał się do więzienia. W 1906 jako profesor gimnazjalny otrzymał emeryturę. W 1903 został rzeczywistym członkiem Akademji Umiej., jest konserwatorem Bibljoteki Pawlikowskich we Lwowie. Ogłosił nadto: „O wydawnictwie źródeł historycznych XVII w.“ (1890, „Pamiętnik II zjazdu hist. polskich we Lwowie“); „Szkice historyczne“ (Warszawa 1901, IV wyd.); „Przysięga w Pereasławiu i „Stati“ Bohdana Chmielnickiego“ („Kwart. hist.“, 1904); „Stanisław Orzechowski“ (Kraków, 1906); „Zaprzepaszczona kraina“ („Kwart. hist.“, 1907); „Szkice historyczne“, serja III (Warszawa, 1910); pod kierunkiem K. wyszedł (1905) po polsku w Wiedniu XV tom „Dziejów powszechnych ilustrowanych“.

Kubański obwód, zajmuje północno-zachodnią część Kaukazu, na przestrzeni 92,428 m. kw. miał 1909: 2,388,100 m. W miastach zamieszkiwało 186 tysięcy. Jądro ludności stanowią kozacy, których pierwsza partja osiadła w 1792 w ilości 3,847. W 1794 na ziemi przez Katarzynę II oddanej wojsku czarnomorskiemu (kozakom zaporoskim) było już 18,171 osób, kolonizacja postępowała odtąd szybko: ściągali kozacy i inni, którzy się zaciągali do wojska; 91% ludności stanowią prawosławni, koło 9% górale mahometanie, Polaków osiadłych było 811, w wojsku 56. **K. ob.** przedstawia bardzo ciekawy teren badań archeologicznych, zebrano materjał obfity z epoki bronzu dla historji państwa Bosforskiego. Główne miasto **K. o.** Ekaterynodar, liczyło 65,606 m.

Kubelik Jan, skrzypek czeski, * 1880 w Michlach pod Pragą, uczeń prof. Szewczyka, zdobył sobie, dzięki znakomitej technice i umiejętnej reklamie w Europie i Ameryce, sławę pierwszorzędnego wirtuoza.

Kubesz Adolf, historyk czeski, † 1908 w Brnie.

Kucharzewski Feliks, inżynier polski, od 1874—84 redagował *Przegląd Techniczny*, do którego redakcji należy i obecnie; od 1881 jest członkiem Kom. budowy kanalizacji i wodociągów Warszawy; 1898 należał do założycieli Stow. techników, od 1895 jest członkiem kom. K. Mianowskiego, od 1896 jej sekretarzem. Jest członkiem kor. Tow. przyj. n. w Poznaniu, członkiem kom. biblj. przy Ak. Um. w Krakowie. Działalność naukowa **K.** dotyczy krytyki, historji, bibljografji i słownictwa polskiego. Z większych prac wymienić należy nadto: „Piśmiennictwo Techniczne Polskie“ (*Przegl. Tech.*, 1911).

Kucharzewski Jan, prawnik i publicysta polski, * 1876 w Wysokim Mazowieckim. Gimnazjum ukończył w Łomży, uniwersytet w Warszawie (1898), poczym w Berlinie pracował nad prawem i filozofją (do 1900). Do 1906 był obrońcą

prokuratorji Król. Pol., od 1906 jest adwokatem przysięgłym w Warszawie, wykłada prawo, ekonomję polityczną na kursach naukowych i handlowych oraz w szkołach. Ogłaszał prace z socjologji, ekonomji politycznej i dziejów porozbiorowych polskich w *Gazecie Sądowej*, *Ekonomiście*, *Myśli Polskiej*, *Przeglądzie Narodowym* i in. Ważniejsze z nich: „Początki prawa małżeńskiego“ (Warszawa 1901), „Socjalizm prawniczy“ (t., 1906); „Narodowość a państwo“ (1907, *Myśl Polska*); „Sprawa polska w parlamencie frankfurckim“ (1908, *Przegl. Narodowy*); „Maurycy Mochnacki“ (Warszawa 1910).

Kuco-Wałachy, nazwa nadawana w Macedonji licznemu odłamowi ludności chrześcijańskiej, mieszkającej głównie w wilajetach Monastyrskim i Salonickim. Jest to ludność pochodzenia rumuńskiego, która od przeszło półtora wieku usadowiła się na południe od Dunaju. Drobna część zaledwie zachowała język rumuński, przeważnie w użyciu jest serbski. **K.-W.** liczy się do 30,000 głów, większość przyjęła kulturę i obyczaje greckie. **K.-W.** byli w 1906 powodem ostrego konfliktu między Grecją a Rumunją. Pod pretekstem, że patrjarchat grecki, jedynie uznany przez Turcję w Macedonji, wyzyskuje swój wpływ religijny dla propagandy panhelleńskiej, Rumunja żądała utworzenia oddzielnego egzarchatu dla **K.-W.** i zniesienia obowiązku posługiwania się językiem greckim przy rytuale religijnym. Porta przez irade sułtańskie uznała ustawę dla gmin religijnych **K.-W.**, wtedy w całej Macedonji zawrzała gwałtowna agitacja i nastąpiło zerwanie stosunków dyplomatycznych między Rumunją i Grecją.

Kucz Marjan, literat polski, * 1849 w Bilczy w Sandomierskim. Studja odbywał na wydziale historyczno-filologicznym w Szkole Głównej. Przez 11 lat był nauczycielem, potym urzędnikiem administracyjnym. Działalność literacką rozpoczął w 1866, zamieszczając swe prace w dziennikach i tygodnikach warszawskich. Oprócz powiastek pomniejszych i licznych artykułów publicystycznych, pedagogicznych i etnograficznych, napisał monografję „Państwo Brzózkie“; „Przysłowia ludowe“ (wyd. Akad. Um. w Krakowie); „Czytanki polskie“; „Podania i opowieści ludowe“; Świątniki i Świątniczanie“, szkic historyczno-etnograficzny i inne.

Kuczalska-Reinschmidt Paulina Marja, działaczka na polu praw kobiecych, * 1860 w Warszawie. Sprawą kobiecą zajmowała się od 1879. Artykuły swoje drukowała w *Echu*, *Przegl. Tyg.*, *Świecie*, *Tyg. Ilustr.*, *Ogniwie;* redagowała *Ster* we Lwowie (1895—98), pisywała do czasopism feministycznych cudzoziemskich, ogłosiła szereg broszur jak: „Młodzież żeńska i sprawa kobieca“ (1904); „Wyborcze prawa kobiet“ (1907) i t. d., i sztukę dramatyczną „Siostry“ (grana 1906). **K.** była współzałożycielką: III szwalni dla kobiet (przy Tow. dobr. w Warszawie), Bazaru wyrobów kobiecych, Komitetu damskiego przy Towarz. opieki nad zwierz., Delegacji pracy kobiet, następnie „Koła kobiet“ przy Tow. popierania p. i han. W 1905 powołała do życia „Związek równouprawn. kobiet polskich“, którego jest przewodniczącą i redaktorką organu związkowego, *Steru*. Wygłaszała odczyty, uczestniczyła w kongresach kobiecych wszechświatowych i była współzałożycielką „Powszechnej unji kobiecej“ w 1889 r.

Kuczalska-Reinschmidt.

Kuczborski Stanisław, malarz, * 1870 w Warszawie, † 1911 tamże kształcił się w Krakowie. Za obraz „Pogrzeb“ otrzymał list pochwalny w 1904 na wystawie konkursowej Tow. Z. S. P. Osiedliwszy się w Warszawie zwrócił na siebie uwagę szeregiem karykatur t. zw. „Kukiełek“— portretów warszawskich osobistości, które w teatrzyku „Momus“ pokazywano.

Kuczera Bogumił, fizyk czeski, * 1874 w Semilach. W 1908 został mianowany profesorem nadzwyczajnym fizyki eksperymentalnej w Pradze. **K.** jest członkiem Tow. naukowego w Pradze, członkiem zagranicznym „Société française de physique“ w Paryżu. Wydał oddzielnie: „Die Oberflächenspannung von polarisiertem Quecksilber“ (1903); „Przispievek ku kalibraci velmi uzkych kapillar a mierzeni povrchovieho napieti vážením kapek“ (1903); „O adhesi u vodnich roztoka rzady mastnych kyselin“ (1903).

Kuczera Otto, fizyk, matematyk, astronom chorwacki, * 1857. Jest profesorem w Zagrzebiu. Napisał: „Crte o magnetizmu i elektriciteti“; Nasze nebo“; „Crtice iz astronomije“; „Magnetizam i elektricitet“ i in.

Kuczyński Aleksander, inżynier polski, * 1848 w Rusinowym Beresteczku na Wołyniu. Studja inżynieryjne ukończył w Gandawie. Pracował w fabrykach prywatnych, od 1907 jest dyrektorem cukrowni. Oprócz rozpraw w *Przeglądzie Technicznym* ogłosił: „Podręcznik techniczny“ (1892 II wyd.); „O wydajności cukrzyc i produktów w cukrowniach“ (*Gazeta cukrownicza* 1903—04).

Kuczyński Dominik, senator, kasztelan Królestwa Kongresowego, * 1760 w Korczewie na Podlasiu, † 1819 w Warszawie. Należał do związku t. zw. jakobinów polskich, do „Tow. Republikantów polskich“ (od 1798 r.), propagującego w dalszym ciągu tradycje klubu Kołłątajowskiego (z 1794). Walczył z rządem Ks. Warszawskiego, szczególnie ostro występował przeciwko

ministrowi Feliksowi Łubieńskiemu. Rząd Tym. Król. Polskiego powołał go do komisji organizacyjnej (1814), następnie mianowany był senatorem kasztelanem Królestwa.

Kudelka Szczęsny, technik, rolnik polski, * 1844 w Kątach w Galicji. Studja odbywał w Dublanach i Proszkowie. Był nauczycielem w Żabikowie pod Poznaniem, 1876 wykładał w Dublanach, następnie pracował w cukrowni. Napisał: „Choroby roślin gospodarskich". „Burak cukrowy i jego uprawa" (w kilku wydaniach).

Kuder Hugon, budowniczy polski, * 1866, kształcił się na politechnice w Charlottenburgu. Budował wiele kościołów oraz gmachów użyteczności publicznej. Między innemi wystawił kościoły: w Zawierciu, Koziegłowach i Jeziornie, oprócz tego w Zawierciu kąpiele oraz szpital fabryczny. Był pomocnikiem J. Dziekońskiego przy budowie szpitala Dzieciątka Jezus.

Kudirko, muzyk pisarz litewski, † 1899 w Wilnie. Należał do założycieli miesięcznika *Varpas* (Dzwon). Częstym tematem jego opowiadań były obrazki z życia urzędników na Litwie.

Kudrjawskij Dymitr, filolog rosyjski, * 1867, studja odbywał na uniwersytecie petersburskim, jest profesorem językoznawstwa porównawczego w Dorpacie. Ważniejsze z jego prac: „Czetyre stadiji w żyzni drewniago indusa" (1900); „Kak żili ludi w starinie" (1907, II wyd.); „Naczalnaja sanskritskaja christomatija" (1903); Izsledowanija w obłasti drewnie-indijskich domasznich obrjadow" (1904).

Kudrnácz Wacław, pisarz czeski, ogłosił nadto nowe sztuki teatralne: „Jan Skala" (1900 r.); „Kozakovsky poklad" (1901); „Matczino srdce" (1903); „Trzi granaty" (1903); „Vzpominky ze zaszlych dob" (1906); „Ružne povidky" (1908) i inne; od 1908 redaguje czasopismo turystyczne *Czes. Raj* w Tarnowie.

Kuffner Józef, pisarz i publicysta czeski, ogłosił nadto: „Czeho nam trzeba" (1898); „Zdani a podoby" 1900); „Scena za scenou" (1900); „Slozanske svity" 1903); „Czasy leti" (1904) i t. d. Od 1889 podróżował wiele po Niemczech, Francji, Austrji i Rosji, wrażenia z tych podróży ogłaszał w dziennikach. **K.** *Hanusz,* brat Józefa, publicysta i pisarz wojskowy, ogłosił nadto: „Husitskie voyny v obrazech" (1907). **K.** *Karol,* brat poprzedniego, psychjatra czeski, został 1900 zwyczajnym profesorem na fakultecie medycznym, ogłosił nadto: „Statisticke zkuszenosti o psychosach alkoholovych" (1901); „Zkuszenosti o demencie afaticke" (1902); „Psychiatrie a reforma paenalni legislatury" (1906).

Kuhlenbeck Ludwik, prawnik i filozof niemiecki, * 1857 w Osnabrück, 1903 został profesorem w Lozannie, od 1908 jako adwokat mieszka w Jenie. Napisał długi szereg prac z zakresu prawa niemieckiego i rzymskiego, z których najważniejsze „Die Entwickelungsgeschichte des römischen Rechts" (1910); z dziedziny filozofji „Der Schuldbegriff als Einheit von Wille und Vorstellung in ursächlicher Beziehung zum Verantwortlichkeitserfolg" (1892); „Im Hochland der Gedankenwelt" (1903); nadto przetłumaczył na niemiecki dzieła Giordona Bruna i napisał jego życiorys (1888). Z innych dziedzin ogłosił: „Das Problem einer internationalen Gelehrtensprache und der Hellenismus der Zukunft" (1889); „Reform der Ehe" (1891); „Der Okkultismus der nordamerikanischen Indianer" (1896); „Das Evangelium der Rasse" (1905); prócz tego wydał kilka tomów poezji: „Eros i Psyche" (1890, II wyd.); „Lorbeer und Rose: Sonette und andere Verse G. Brunos i Tansillos nebst eignen Dichtungen" (1894); „Liebe, Bürgin der Unsterblichkeit" (1890).

Kühn Juljusz, rolnik niemiecki, † 1910 w Halli.

Kühn Otto Bernard, chemik niemiecki, † 1863.

Kujawski Kazimierz Józef, przyrodnik polski, * 1874 w Warszawie. Ukończył gimnazjum w Kielcach, wydział przyrodniczy w Warszawie, dalsze studja odbywał w Kopenhadze i Berlinie. Był kierownikiem kursów i stacji doświadczalnej Zgromadzenia piwowarów oraz nauczycielem w szkołach prywatnych. Od 1906 jest dyrektorem gimnazjum polskiego. Napisał: „O stosunku jądra do ciała komórki" (1896 r.); „Fermenty" (1899 w „Wielk. Encykl. ilustr."); „Rady praktyczne dla piwowarów" (1902). Pisuje artykuły specjalne w pismach przyrodniczych i *Gazecie Rzemieślniczej,* ogłaszał też artykuły treści ogólniejszej i sprawozdania w *Kurjerze Codziennym.*

Kujundzić Milan Aberdar, filozof i poeta serbski, † 1893. Prócz prac filozoficznych drukował poezje liryczne, wydał „Srpski patrijat ili S. Dežewena Dunaw, poemat w 6 pieśniach (1861); zbiorki poezji: jeden w 1868, drugi 1870 r.

Kukla Karol Władysław, publicysta i pisarz czeski, ogłosił nadto: „Zvirzata a lide" (1903), opowiadania; „Pajmana Rokosova" (1904), powieść; „Noczni Prahou" (1905), powieść humorystyczna; „Revoluce" (1907). W 1906 przestał być redaktorem czasp. *Sviet zvirzat* i *Narodni Obzor,* 1908 objął redakcję czasopisma humorystycznego: *Vesela kopa.*

Kulczycki Ludwik, polski socjolog, publicysta i działacz polityczny, * 1866 w Warszawie, uczęszczał do szkoły realnej Pankiewicza i Górskiego, 1884—87 do szkoły Handlowej Kronenberga, 1887—88 do uniwersytetu Gienewskiego, studjując nauki społeczne. Aresztowany 1888 i posądzony o należenie do partji socjalistycz. „Proletarjat" przesiedział w więzieniu do 1893 r. W listopadzie 1895 are-

Kulczycki Ludwik.

sztowany powtórnie, po 2½ lat więzienia 1899 zesłany na Syberję, skąd uciekł za granicę i osiadł we Lwowie. Artykuły treści politycznej, społecznej i historycznej ogłaszał: w *Głosie*, *Prawdzie*, *Nowej Gazecie*, *Krytyce*, *Kur. Lwowskim* i in. Oddzielnie wydał: „Zarys podstaw socjologji“ (Lwów, 1900); „Współczesne prądy umysłowe i polityczne“ (tamże, serja I, 1902; serja II, 1904); „Anarchizm współczesny“ (t., 1902), istnieje przekład rosyjski i czeski znacznie powiększony; „Nowy kierunek w socjalizmie europejskim“ (t., 1905); „Autonomja i federacja“ (t., 1906); „Rewolucja Rosyjska“ (t., 1909—11, 2 t.), przekład rosyjski, niemiecki i inne; „Anarchizm w obecnym ruchu społeczno-politycznym (1907); „Narodowa demokracja“ (1907); „Związek postępowo-demokratyczny jako stronnictwo polityczne“ (1907); pod pseudonimem *Mazowieckiego* „Historja polskiego ruchu socjalistycznego w zaborze rosyjskim“ (Kraków, 1904); „Federalizm a polityka socjalistyczna“ (Kraków, 1906).

Kulczyński Ignacy, ludowiec, * 1840, niestrudzony i nieustraszony pośrednik pomiędzy związkami galicyjskiemi i naddnieprzańskimi, w 1836 r., widząc się osaczonym przez policję, odebrał sobie życie z pistoletu.

Kulczyński Leon, pedagog polski, ogłosił nadto: „Ogólne zasady pedagogiki“ (Kraków, 1911).

Kulczyński Władysław, przyrodnik polski, * 1854 w Krakowie, gdzie ukończył gimnazjum i uniwersytet. W 1879 został nauczycielem gimnazjalnym, 1891 prof. uniw. Jagiellońskiego. Jako systematyk pająków **K.** uchodzi za powagę wszechświatową. Prace swe ogłasza w kilku językach, przedewszystkim w sprawozdaniach Ak. Umiej. w Krakowie, a następnie innych instytucji naukowych. **K.** jest od r. 1880 sekretarzem komisji fizj., od 1894 członkiem kor. Ak. krak., członkiem Tow. Kopernika we Lwowie od 1883; należy nadto do kilku instytucji naukowych zagranicznych, jak Tow. zool.-botanicznego w Wiedniu, Ak. peszteńskiej, Akad. paryskiej (1901). Z licznych prac **K.** ważniejsze: „Species Oribatinarum in Galicia collectae“ (Kraków, Bul. Akad., 1902); „Erigonae Europaeae“ (tamże); „Araneaurum et Opillonum species in insula Creta a Comite Dre Carolo Attems collectae“ (t., 1903); „Fragmenta arachnologica“ (t., 1904 i nast.); „Symbola ad faunam aranearum Javae et Sumatrae cognoscendam“ (t., 1908), zawierają opis pająków zebranych przez prof. Raciborskiego i inżyniera Libelta na Jawie i Sumatrze.

Kulczyński Władysł.

Kulikowska Marcelina, pisarka polska, brała czynny udział w sprawach oświatowych w Galicji, † 1910, pozbawiwszy się życia. Napisała między innemi: „Dzisiejszym dniom“ (Lwów, 1904); „W promieniach“ (t., 1907); „Dusze kobiece“ (Kraków, 1909); „Barwy duszy“ (t., 1911); „Z wędrówek po kraju“ (t., 1911).

Kuliński Tomasz Teofil, biskup kielecki, † 1907 w Kielcach.

Kulisy, (ob.) Chińczyków **K.** w 1900 było: w Stanach Zjed. 90,167, w Kanadzie 17043 (1901), w Australji do 30000 (1901), na Hawai (1901) 25,472. Japończyków **K.** w Stanach Zjed. było: (1900) 284,610, na Hawai 58,500. Malajscy wędrują na Cejlon i na wyspę ces. Wilhelma.

Kulm, zgiermanizowana nazwa Chełmna (ob.), miasta powiatowego w Prusach zachodnich reg. Kwidzyńskiej.

Külpe Oswald, psycholog niemiecki, * 1862; był asystentem w Instytucie psychologicznym Wundta w Lipsku (1887-94), obecnie jest profesorem filozofji i estetyki w Würzburgu. Ogłosił: „Grundriss der Psychologie“ (1893); „Einleitung in die Philosophie“ (1907, IV wyd.); „Philosophie der Gegenwart in Deutschland“ (1905, III wyd.); „Im. Kant“ (1907).

Kultury polskiej Towarzystwo, założone w 1907, rozwija swą działalność w kierunkach: społecznym, oświatowym i etycznym. Zarząd mieści się w Warszawie, wpływy sięgają na całe Królestwo Polskie. W 1910/11 **T. k. p.** liczyło około 5000 członków, miało 34 oddziały na prowincji. Towarzystwo posiada własny organ, miesięcznik: „Kulturę Polską“.

Kulwieć Kazimierz, przyrodnik polski, * 1871 w Trubiszkach gub. Suwalskiej. Gimnazjum ukończył w Suwałkach, uniwersytet w Warszawie (1897), 1898—99 jako stypendysta rządowy pracował na stacjach w Villefranche-sur-Mer i na Helgolandzie, w 1902 uzyskał stopień magistra, w 1907, został dyrektorem szkoły handlowej żeńskiej Raczkowskiej w Warszawie. Był jednym z założycieli Stow. naucz. polskiego (został jego wiceprezesem) i Pol. tow. krajozn. Należy do red. „Pamięt. fizjograficznego“, „Szkoły Polskiej“, „Wiel. Enc. Illustr.“, redaguje „Ziemię“. Oprócz artykułów i rozpraw, ogłaszanych po polsku, rosyjsku i niemiecku wydał oddzielnie między innemi: „Chrabąszcz. Jego życie i stosunek do człowieka“ (1902); „Organizm jako społeczeństwo komórek“ (1903); „Chrząszcze polskie. Klucz do określenia owadów tęgopokrywych“ (1907).

Kułakowski Feliks, poeta, jeden z najwybitniejszych Filaretów, * 1799 w Mińszczynie, † 1830 w Petersburgu. Czynny bardzo w stowarzyszeniach uczniów wileńskich, radca Błękitnego Grona, wielki przyjaciel Mickiewicza. Celował w improwizacjach poetyckich. Zbiór wierszy

K. w 1840 w obawie rewizji spaliła Górska, zaginęły też przekłady trzech komedji Arystofanesa. W Wilnie jakiś czas krążyła t. zw. „Szejnekatarynka“ czyli „Latarnia czarnoksięzka“. **K.** po uwięzieniu skazany był na wygnanie do Kazania. Mickiewicz unieśmiertelnił go w „Dziadach“. Z twórczości **K.** zachowały się jeno okruchy, niektóre pieśni.

Kułakowski Romuald, inżynier, podczas wielkiej manifestacji nad Niemnem w Kownie w dniu 12 sierpnia 1861 r. jako rocznicy połączenia się Litwy z Polską, przy pomocy przewoźników złączył na rzece most, przez władze rosyjskie rozebrany. Zesłany najprzód do Wiatki, następnie do Pawłowska gub. Woroneskiej, wywierał dobroczynny wpływ na młodzież wygnańczą.

Kumamoto, miasto japońskie na wyspie Kuisiu, posiada silną twierdzę, stanowi główny punkt jednego z 10-ciu okręgów wojskowych; w 1908 miał o 61233 m.

Kumanudi Kosta, prawnik serbski, * 1874 w Belgradzie. Studja odbywał w Paryżu, gdzie otrzymał doktorat. W 1902 został docentem Wyższej szkoły w Belgradzie, 1904 profesorem nadzwyczajnym tamże, 1905 profesorem uniwersytetu Belgradzkiego. Ogłosił: „les Traités d'alliance au XIX siècle“ (1901); „Nasze zakonodawstwo o czinownicima“ (1904); „Pravni položaj odstupelih ministara“ (1904); „Pogled na ulogu Rusije i Austrije u istocznom pitanju“ (1904) i t. d.; nadto szereg rozpraw w „Trp. Knjiž Glasnihu“.

Kumiczić Eugienjusz, pisarz chorwacki, † 1904 w Zagrzebiu.

Kundmann Karol, rzeźbiarz niemiecki, profesor Akademji wiedeńskiej, w 1909 przeszedł w stan spoczynku.

Kunert Maksymiljan (pseud. M. Kart), pisarz czeski, * 1877 w Wałaskim Międzyrzecu. Po skończeniu prawa wstąpił na służbę do urzędu finansowego, jest koncepistą w Nowym Jiczynie na Morawach. Ogłaszał feljetony w pismach, oddzielnie wydał: „Zkaza“, dramat; „Basnie“ (1908); „Vszichni trzi“, sztuka teatralna.

Kunicki Stanisław, socjalista polski, * na Kaukazie. Po ukończeniu gimnazjum w Tyflisie, wstąpił do Inst. dróg i komunikacji w Petersburgu, gdzie został członkiem partji „Narodnaja Wolja“, następnie organizacji socjalistycznej, założonej przez młodzież polską w Petersburgu. Po zlaniu się tej ostatniej z „Proletarjatem“ w 1883, wszedł do Kom. cent. „Proletarjatu“ (ob. II supl.). Wkrótce potym **K.** bawi jakiś czas na Litwie i w Rydze, przeprawia zagranicę w Libawie Diegajewa, zabójcę Sudiejkina. W styczniu 1884 w imieniu Centr. kom. „Proletarjatu“ zawiera w Paryżu umowę z kom. wykonawczym „Narodnej Wolji“ co do współdziałania tych partji, zakłada zagraniczny organ partji, *Walkę klas.* Po powrocie do Warszawy z niezmierną energją poświęca się organizacji i agitacji w sferach robotniczych; z jego też inicjatywy planowane i dokonane zostają różne zamachy. Aresztowany w czerwcu 1884, został skazany na śmierć i w d. 28 stycznia r. 1886 stracony. Por. „Wspomnienie o Kunickim i Bardowskim“ („Z pola walki“, Londyn, 1904); *Ros* „Dzieje ruchu soc. w zaborze rosyjskim“ (Kraków, 1910).

Kuniczić Petar, pisarz chorwacki, * 1863 w Dole na wyspie Hvarze. Jest starszym nauczycielem w Starym Gradcu, ogłosił wiele artykułów w pismach, oddzielnie wydał: „Pupoljei“, zbiór pieśni i prozy (1887); „Viszki boj“ (1892); „Stjepan Buzolić“ (1894); „Kumpanija“ (1897); „Mjesec dana pjeszke“ (1898); „Vrbovska i njezina rijethost“ (1902).

Kunitzer Juljusz, przemysłowiec łódzki * 1844 w Tyńcu pod Kaliszem, † 1905 zabity w Łodzi. Szkoły ukończył w Kaliszu, założył w Widzewie pod Łodzią ogromną fabrykę wyrobów bawełnianych, zatrudniających do 10,000 robotników. **K.** brał czynny udział w życiu publicznym; wystąpił jako kandydat kompromisowy do I Dumy.

Kuntze Otto, botanik niemiecki. w 1904 zwiedził Australję i Nową Zelandję; wydał „Lexicon generum phanerogamarum“ (1908).

Kuntzli Arnold, oficer i mąż stanu szwajcarski, * 1832 w Riekers, † 1903 w Murgenthal. Mając 21 lat wstąpił do wojska i przeszedłszy wszystkie stopnie karjery wojskowej został dowódcą korpusu. Jednocześnie pełnił rozmaite funkcje polityczne i dyplomatyczne: był kilkakrotnie członkiem Rady narodowej, potym komisarzem federalnym w kan. Tessińskim; reprezentował Szwajcarję na pierwszej konferencji haskiej, brał udział w pertraktacjach, dotyczących umów handlowych z Francją, Niemcami i Włochami.

Kupelwieser Franciszek, hutnik niemiecki, † 1903.

Kupka Franciszek, wybitny malarz czeski, * 1871 w Dobruszce. Studja rozpoczął w Pradze, poczym kontynuował w Paryżu, gdzie osiadł. Tutaj zwrócił uwagę swemi pełnemi werwy rysunkami, jak: Taniec hieraticzny“, „Taniec nowożytny“ (kankan), „Pieniądze“ (w *„Assiette au beurre“).* W 1900 otrzymał medal na wystawie paryskiej. W jego rysunkach, sztychach, obrazach jest coś z demonizmu Ropsa; również jak Rops po mistrzowsku oddaje ciało kobiece; jako malarz zdobywa się na miękką harmonję barw i wzniosły nastrój.

Kuprin Aleksander, pisarz rosyjski, * 1870. Służył w wojsku, po wystąpieniu w 1894 oddał się literaturze. Od r. 1901 jest spółredaktorem czasop. *Mir Boży* i wydawnictwa „Znanie“. Popularność po wyjściu tomu opowiadań z życia wojskowego„ Razskazy“ zamieniła się w głośną sławę po ukazaniu się powieści „Poedinok“ (prze-

kład polski, 1906); potym ogłosił: powieści „Swadjba“ i „Jama“ (polski przekł. 1909) i dalsze tomy opowiadań „Razskazy“. Na polski przetłumaczono prócz wymienionych: „Gambrinus i inne nowele“ (Kraków 1910); „Banzaj i inne arcyzabawne humoreski“ (t., 1911). Należy do najpoczytniejszych współczesnych beletrystów w Rosji.

Kur, choroba, ob. odra w gł. dz.

Kuratorja trzeźwości wprowadzone według pomysłu hr. Wittego jednocześnie z monopolem wódczanym w gub. Cesarstwa w 1895, w Królestwie Polskim 1898. Mają one przeciwdziałać używaniu alkoholu przez urządzanie odczytów, pogadanek, otwieranie herbaciarni, czytelni ludowych, teatrów i t. p. Zarząd **K. t.** skupiony został w rękach urzędników. W Królestwie spotkały się **K.** prawie z jednomyślną opozycją społeczeństwa, które widziało w nich przeciwdziałanie samorzutnej pracy oświatowej. W Warszawie **K.** założyło teatr ludowy i urządzało zabawy publiczne.

Kurczewski Józef, ksiądz, ukończył seminarjum wileńskie i Petersburską akademję duchowną ze stopniem magistra św. teologji. Profesor seminarjum rz. katolickiego w Wilnie, prałat kapituły wileńskiej i kaznodzieja katedralny. Wydał: „Kazania“ (2 t.) i szereg popularnych prac religijnych; historyczny, obszerny artykuł o djecezji wileńskiej w „Encykl. kościelnej“; „Kościół zamkowy czyli katedra wileńska“ (Wilno, 1910).

Kurdwanowski Henryk, właściciel ziemski w powiecie Jasielskim w Galicji, † 1875, pod wpływem szerzących się przekonań socjalistycznych, wyrobił sobie własny światopogląd na stosunki społeczne. Troskliwością swoją o dobrobyt włościan, zjednał ich sobie, i w 1846 r. stanęli oni w obronie jego wsi. W 1848 r. usamowolniwszy włościan, darował gminie na cele publiczne przypadającą mu od rządu indemnizację.

Kurek Filip, włościanin z Okuniewa, za udział w wyprawie Zaliwskiego w 1833 r. dostał 2,000 kijów i został skazany do kopalni nerczyńskich, gdzie „przez wiele lat mozolnie i w nędzy pracując, nie uronił ani jednej cnoty narodowej“— pisze Giller w swoich wspomnieniach z kraju Zabajkalskiego.

Kurja (ob.), w czasach nowszych oznacza ciało wyborcze. W Austrji przed wprowadzeniem powszechnego równego głosowania do Rady państwa istniało 5 kurji. Wybory do sejmów różnych krajów austrjackich między innemi do sejmu galicyjskiego, dalej, do sejmu pruskiego, do Dumy państwowej (ob. w II supl.) i t. d., są kurjalne. System ten wprowadza ograniczenie jednych grup, dając przywileje innym; jest zazwyczaj antydemokratyczny.

Kurja rzymska (ob.). Od 3 listopada 1908 nastąpiło zupełnie nowe ukształtowanie **K.** na mocy *Constitutio Apostolica* Piusa X z 29 czerwca 1908 „Sapienti consilio“, jak również wydanego tegoż dnia „Lex propria Sacrae Romanae Rotae et Signature apostolicae“ i „Ordo servandus in sacris Congregationibus Tribunalibus Officiis Romane Curiae“. Kongregacje uległy zupełnemu przeobrażeniu (ob. II Suplement). Zasadnicze zmiany objęły *Tribunalia.* Składają się one: z *Sacra Romana Poenitentiaria, Sacra Romana Rota* i *Signatura apostolica.* Jako *Officia* funkcjonują: *Cancelaria apostolica, Secretaria status* i *Secretaria brevium.* Niezależnie od częściowo zupełnej reorganizacji kongregacji, bardzo wybitne zmiany zaszły w instytucjach sądowych. *Poenitentiaria* pozostaje sądem w sprawach sumienia. Natomiast *Rota Romana* uległa zasadniczym zmianom, nanowo występuje jako najwyższy sąd dla świata chrześcijańskiego; wszystkie sporne sprawy cywilne i karne, o ile nie są specjalnej wagi *(majores causae),* mają być w przyszłości załatwiane nie w kongregacjach, lecz w obliczu tego sądu. Przez „Lex propria“ w szczegółach została określona organizacja sądu (10 prałatów, zwanych Auditores, z których każdy obiera sobie Adjutora, dwaj publiczni przedstawiciele kościoła Promotor justitiae dla obrony prawa i Defensor matrimonii, professionis i ordinationis), jego kompetencja, procedura, obrona i t. d. Jako najwyższy sąd ustanowił Pius X *Signatura apostolica.* Składa się ona z sześciu kardynałów i uchyla wyroki *Rota* i usuwa Auditorów jej w razie wykroczeń urzędowych; dla tego sądu ustawy i procedura ściśle określa prawo. *Signatura papalis gratiae et justiciae* zostały zniesione. Jako Officia występują wyżej wzmiankowane. Przy *Cancellaria apostolica* załatwianie spraw zostało uproszczone. *Dataria apostolica* uległa gruntownym przeobrażeniom; stojący na jej czele kardynał ma obecnie tytuł Datarius, nie Pro-Datarius jak dawniej. *Dataria* załatwia obecnie tylko część dawnych spraw, mianowicie decyduje o odpowiedniości osób, które się starają o beneficja, zarezerwowane przez **K.** i nie podlegające zwykłemu rozdawnictwu przez Kongregacje, jak również o ekspedjowanie listów Apostolskich w sprawie tych urzędów i innych związanych z niemi funkcji. *Camera apostolica* zachowała swoje dawne funkcje, również *Secretaria status,* która na nowo została zreorganizowana i *Secretaria brevium.* Na mocy konstytucji Piusa X z 28 września 1908 zwykła droga publikacji papieskich i kurjalnych zarządzeń bywa ogłaszana w urzędowym piśmie papieskim. Por. Russo „la Curia romana nella sua organizzazione etc. a datare dal 3 novembre 1908“ (1909, II wyd.).

Kurlandzka gubernja, na 27025 klm. kw. liczyła w 1909: 727,300 m. Podług narodowości ludność dzieliła się na: Łotyszów 78·0%, Niemców 8%, Żydów 6%, Polaków 2·7% (19,462 osiadłych i 226 w wojsku), Litwinów 2·4%, reszta Rosjan i innych; według wyznania było

75% protestantów, 11% katolików, 7% żydów, 6% innych wyznań. Analfabetów było 29%. Ogólnego obszaru 38·1% należy do włościan; 214 fabryk i zakładów zatrudniały 12007 rob.; wartość produkcji wynosiła 21 milj. rubli. Główne miasto, Mitawa, liczyło 35,131 m.

Kurnatowski Jerzy, publicysta polski, * 1874 w Woli Krokockiej w Sieradzkim, gimnazjum ukończył w Łodzi, fakultet prawny w Warszawie (1897), poczym Szkołę nauk politycznych w Paryżu (1906). Od 1901 był adwokatem w Łodzi, od 1903 w Warszawie, w 1904 wyjechał do Paryża, skąd pisywał korespondencje do pism warszawskich oraz zamieszczał artykuły w pismach francuskich o sprawach polskich. Po powrocie do kraju umieszczał swe prace w *Prawdzie*, *Nowej Gazecie*, *Kulturze i Społem*. Oddzielnie wydał: „Nietzsche“, studja i tłom. (Łódź, 1903); „Dobro i zło“ (1907); „1815—905“ (1905); „Zarys solidarności politycznej“ (1905); „Katolicyzm i polskość“ (1906); „O solidaryzmie“ (1907); „Moralność i życie“ (1908); „Doktryny ekonomiczne“ (1909); „Pomoc wzajemna“ (1909); „Rob. związki zawodowe“ (1911); „Kooperatywa i kooperatyzm“ (1911) i t. d.

Kurnatowski Mieczysław, numizmatyk polski, * 1840 w Zdziechowie w Poznańskim, † 1905 w Krakowie, ukończył gimnazjum w Poznaniu, akademję handlową w Gdańsku. W 1873 przeniósł się do Krakowa, gdzie otworzył antykwarjat. W 1882 wydał „Skorowidz monet polskich od r. 1506 do 1864“ (Kraków, 1882), w l. 1884—1888 wydawał „Zapiski numizmatyczne“, przyczynił się do założenia krakowskiego Tow. numizmatycznego; staraniem jego wybito medale pamiątkowe: Kraszewskiego, Matejki, rocznicy odsieczy Wiednia, Mickiewicza i wiele innych.

Kuroki Tamemoto, baron, generał japoński, * 1844 w prowincji Satzuma; rodzina jego należała do rodu feodalnego tejże nazwy. Wstąpił do wojska 1871, mając lat 17. Z początku żołnierz gwardji, w trzy miesiące później kapitan, następnego roku major, 1875 podpułkownik. Na tym stanowisku stłumił powstanie feodałów klanu Satzuma, do którego sam należał. W 1878 pułkownik gwardji, następnie służył w sztabie generalnym, 1885 generał brygady, 1893 gen. dywizji. Odbył w tej randze wojnę chińsko-japońską pod Oganą, biorąc udział w bitwach pod Kosan i Wei-Hai-Wei. Po wojnie otrzymał tytuł barona, 1896 dowodził dywizją gwardji cesarskiej, n. r. został inspektorem armji, 1903 r. generałem armji. W 1904 wszedł do Wyższej rady wojennej, kiedy wybuchła wojna z Rosją. Otrzymał wtedy dowództwo nad pierwszą armją, z którą odniósł zwycięstwo w maju 1904 pod Yalu, następnie odparł atak Rosjan na Mo-Tien-Ling, potym odegrał rolę decydującą w paźdz. 1904 w bitwach pod Liao-Yangiem i Mugdenem, gdzie jego armja tworzyła skrajne skrzydło lewe sił japońskich, ścigał Rosjan aż do Tie-lingu. W 1907 otrzymał tytuł margrabiego, jest obecnie inspektorem armji. Por. Palmer „With K. in Manchuria“ (1904); V. Thomas „Trois mois avec K.“ (1905).

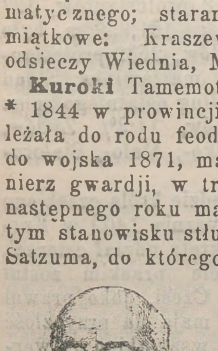

Kuroki Tamemoto.

Kurońska mierzeja, szereg diun, największych i najwyższych (do 62 m.) w całej Europie. Diuny te stopniowo, mniej więcej o 6 m. rocznie, posuwają się w głąb zatoki Kurańskiej i grożą jej z czasem zasypaniem. Dla przeciwdziałania temu są obsiewane i obsadzane.

Kuropatkin Aleksy, generał rosyjski, minister wojny, po porażce Rosjan pod Mugdenem w wojnie rosyjsko-japońskiej został pozbawiony naczelnego dowództwa, które objął generał Liniewicz, **K.** zaś na skutek własnej prośby do cesarza otrzymał dowództwo jednej z trzech armji, zostających pod jego rozkazami, tej mianowicie, którą dowodził Liniewicz. Po skończonej wojnie usunął się do życia prywatnego i napisał „Pamiętniki“ (4 t.) z mapami i planami, gdzie usiłuje bronić się z powodu niefortunnych operacji w Mandżurji.

Kurowski Apolinary, po 1846 skazany przez sądy berlińskie na odcięcie głowy, a następnie przez rewolucją 1848 r. uwolniony, w 1863 r. w Krakowskim zgromadził oddział przeszło 2,000 ludzi liczący. Napad jego na Miechów 17 lutego skończył się klęską.

Kürschner Josef, pisarz i leksykograf niemiecki, † 1902.

Kurska gubernja, na 46,456 klm. kw. liczyła w 1909: 2,903,200 m. Podług narodowości 77% Wielkorosjan, 22·3%, Małorusów, Polaków osiadłych 1923, w wojsku 939; 21 tysięcy starowierców, 6 tysięcy innych wyznań, reszta prawosławni. Główne miasro Kursk, liczyło 75,721 m.

Kurth Godfred, historyk belgijski, * 1847 w Arlou, profesor w Leodjum, ogłosił nadto: „la Frontière linguistique en Belgique et dans le nord de la France“ (1890); „Clovis“ (1896); „Sainte Clotilde“ (1897); „Qu'est-ce que le moyen age“ (1906). W 1906 ustąpił z katedry i został dyrektorem belgijskiego Instytutu historycznego w Rzymie. **K.** pisał też poezje i powieści, pod pseud. *Victor d'Hinselline* wydał: „Jeanne ou la Loi de maleur“ (1884), a pod pseud. V. *Chretien* „Roma, poésies catholiques“ (1877).

Kurupedion albo *Korupedjon* albo *Kyrupedjon* (Dolina Cyrusa), pole w Lidji, gdzie w 281 po Chr. król Lysimaetos był pobity i zginął z ręki Seleuhosa I. Pole bitwy rzekomo położone w Hellesponcie, najpewniej leżało między rzekami: Her-

mos (Gediz Crai) i Hyllos albo Phrygios (Kara Crai) w Lidji, na wschód od Maghnisy.

Kurytyba, miasto główne stanu brazylijskiego Parany, 1900 liczyła 50,124 m., Polaków podług danych konsulatu austro-węgierskiego było 1908: 3,500, Rusinów 500. **K.** 1908 posiadała 4 szkoły polskie, 8 stowarzyszeń polskich; wychodziły 3 pisma polskie: *Gazeta Polska* (od 1892), *Polak w Brazylji* (od 1904) i *Naród* (od 1908 r.). Sporo sklepów i warsztatów rzemieślniczych znajduje się w rękach polskich, istniała 1 księgarnia polska wraz z wypożyczalnią książek.

Kurzyna Jan, * 1835 w Warszawie, † 1865 w Zurychu, kształcił się początkowo na księdza, lecz następnie zmienił swój zamiar i zapisał się do Akademji Medycznej w Warszawie. Potężnej woli, wywierał wpływ wielki na młodzież. Wydalony z Akademji i oddany pod dozór policyjny w 1859, uciekł do Francji i stał się pośrednikiem pomiędzy generałem Mierosławskim i młodzieżą warszawską. Pod Krzywosądzem 19 lutego 1863 r. dał dowód zimnej odwagi. Widząc niepodobieństwo wspólnego działania z Mierosławskim, zerwał z nim. Po upadku dyktatury Traugutta, wspólnie z Aleksandrem Guttrym rozwijał największą czynność w podtrzymaniu powstania. Poróżniwszy się z Guttrym, w pojedynku z nim 10 kwietnia 1865 r. został ciężko raniony i 2 lipca umarł.

Kusparyna $C_{20}H_{19}NO_3$, *Kusparydyna* $C_{19}H_{17}NO_3$, alkaloidy *Cusparia trifoliata* (ob.) wzgl. jej kory *angostura.*

Kuspidatowy kwas, ciało o p. tp. 218° znaleziona w *ramalina cuspidata.*

Kussmaul Adolf, lekarz niemiecki, † 1902 w Heidelbergu; ogłosił nadto: „Jugenderinnerungen eines alten Arztes“ (1899, VI wyd.); „Aus meiner Dozentenzeit in Heidelberg“ (1902).

Kuszar Marceli, filolog chorwacki, * 1858, jest nauczycielem gimnazjalnym w Zadarze. Zajmuje się badaniami djalektologicznemi; ogłosił: „O hrv. jeziku i književnosti u Dalmaciji“; Povijest raz vitka jezika hrvatskoga ili srpskoga“.

Kuszłejko Tomasz, jeden z dowódców powstania na Żmudzi, trzymał się tam jeszcze ze swoim oddziałem w pierwszych miesiącach 1864 r.

Kusztelan Józef, jeden z wybitniejszych działaczów polskich na polu kooperatywy, * 1843 w Strzeszkach, w pow. Szredzkim, † 1907 w Poznaniu. Studja matematyczne ukończył w uniw. berlińskim 1872, poczym był nauczycielem w szkole realnej w Poznaniu. Usunięty przez władze pruskie, w 1876 założył handel szkła, następnie pracował w Tow. pożyczk. przem. poznańskich. W 1881 został prezesem rady nadzorczej Spółki poznańskiej, w rok potym członkiem Komitetu Związku sp. zarob. i gosp. Utworzył Bank centralny w 1885 i był jego dyrektorem przez lat 27; nadto był członkiem dyr. Tow. ubez. „Vesta“, zasiadał w radach nadzorczych „Sp. meljoracyjnej“, „Banku parcel.“, „Dziennika pozn.“, spółki budowlanej „Pomoc“ i in. Miewał odczyty, redagował „Poradnik dla spółek“ i statystyczne „Sprawozdania Związku“, był sekretarzem wydziału przyr. w Tow. przyj. n., wreszcie pisywał artykuły w *Dzien. pozn.* oraz broszury i dzieła, z których ważniejsze: „O wartości pieniężnej człowieka“, „Kilka uwag o organizacji i rozwoju spółek polskich pod panowaniem pruskim“, „Raiffeisen i jego spółki włościańskie“, „Zarys o wekslach“, „O czekach“ i t. d.

Kutaiska gubernja, na południo-zachodzie Transkaukazu, miała na przestrzeni 27,758 klm. kw. 1909: 955,100 m. (zmniejszyła się wobec utworzenia w 1903 z okręgu Batumskiego i Artwińskiego nowego obwodu Batumskiego). Ludność podług narodowości dzieliła się na: Gruzinów 30·8%, Imeretyńców 29%, Mingrelców 26·3%, Abchazów 6·4%, Swanetów 1·7%, Rosjan 1·4%, Polaków osiadłych 1,073, w wojsku 865. Najobfitsze w świecie rudy manganowe koło stacji kolejowej Kwiryły (do 23 miljonów pudów rocznie). Główne miasto Kutais, 32,476 m.

Kutler Mikołaj, mąż stanu i polityk rosyjski, * 1859, studja odbył w Moskwie, poczym wstąpił do ministerjum finansów, został wiceministrem finansów, a 1905 zarządzającym departamentem rolnictwa. Ułożył projekt ustąpienia na rzecz włościan dóbr państwowych i gabinetowych, wobec czego musiał ustąpić z zajmowanego stanowiska w marcu 1906 r. Został gorliwym członkiem partji kadetów, współpracownikiem ich organu *Rjecz* i posłem do trzeciej Dumy.

Kutno, miasto powiatowe gubernji Warszawskiej, w 1909 liczyło 14,407 m., w tym 9,083 żydów, 4,885 katolików, 312 protestantów, 127 prawosławnych. W powiecie na 101,958 m. było 84,991 katolików, 14,009 żydów, 2542 protestantów, 239 prawosławnych, 177 marjawitów. Skład narodowościowy ludności podług ostatniego spisu powszechnego: 85·4% Polaków, 11·3% Żydów, 2·0% Niemców, 1·1% Wielko-, Mało-, Białorusów, 0·2% innych.

Kutnohorski dekret, orędzie króla czeskiego Wacława IV, wydane 18 stycznia 1409 w Kutnej Horze. Według tego dekretu udział czterech narodowości na uniwersytecie praskim został zmieniony w ten sposób, że Czesi, jako prawni dziedzice i obywatele kraju, mają na przyszłość korzystać z trzech głosów we wszystkich uniwersyteckich radach, sądach, egzaminach i t. d., obcym zaś narodowościom, korzystającym dotychczas z trzech głosów w tych sprawach, ma być na przyszłość udzielony tylko jeden głos. Powodem do wydania **K. d.** był wzrost słuchaczów i profesorów Czechów w końcu XIV i na początku XV wieku i fakt, że uniwersytet trzema głosami obcemi przeciwstawił się polityce kościelnej króla. Wacław IV, który oświadczył się przeciw obydwu papieżom, Grzegorzowi XII i avignońskiemu Benedyktowi i stanął po stronie so-

boru kardynałów w Pizie, który miał obrać nowego papieża. Do wydania **K. d.** przyczynili się wielce Hus i Hieronim. Niemcy protestowali przeciw dekretowi i w maju 1409 w dużej liczbie opuścili Pragę, udając się przeważnie do Lipska. Por. Wykłady i rozprawy prof. V. Novotnego, K. Krofty, Jos. Szusty i G. Friedricha, wydane przez „Klub Historyczny“ (1909); Zibrt „Bibliografja, II, 1147—48“.

Kutrzeba Stanisław, historyk prawa polskiego, * 1876 w Krakowie, gimnazjum ukończył tamże, poczym uniw. Jagielloński 1898; w latach 1898—09 pracował w archiwum watykańskim, 1899—900 w bibljotekach paryskich. W 1902 habilitował się do historji prawa polskiego w uniw. Krakowskim, 1908 mianowany tamże profesorem nadzwyczajnym po śmierci Piekosińskiego, jest nadto członkiem Komisji hist. i prawniczej Ak. Um. i sprawuje czynności konserwatora sekcji III t. j. dla archiwów powiatów podgórskich. Ważniejsze prace: „Materjały do dziejów pospolitego ruszenia z l. 1497 — 1509“ („Arch. Kom. his.“ t. IX, 1901); „Akta odnoszące się do stosunków handlowych Polski z Węgrami z l. 1354—506“ (tamże); „Wykaz urzędów i służby dworu królewskiego w Polsce z czasów Henryka Walezego“ („Arch. Kom. praw.“ t. VIII, 1908); „Katalog krajowego arch. aktów gr. i ziem. w Krakowie“ (1908); „Prawo w średniow. Krakowie“ („Rocznik Kr.“ 1898); „Historja rodziny Wierzynków“ (tamże 1899); „Finanse Krakowa w wiekach średnich“ (tamże 1900); „Sądy ziemskie i grodzkie w wiekach średnich“ (Krak. 1903); Handel Krakowa w w. średnich“ (tamże. 1903); „Handel Polski ze Wschodem w w. średnich“ (t. 1903); „Starostowie i ich początki i rozwój do końca XIV w.“ („Rozpr. Ak.“, t. XLV, 1903 i oddzielnie 1904); „Urzędy koronne i nadworne w Polsce, ich początki i rozwój do 1504 r.“ („Przew. nauk. i lit.“, 1904); „Historja ustroju Polski w zarysie“ (Lwów, 1905—I wyd., 1911—III wyd.; dwa wydania rosyjskie: 1906 i 1907); „Skład sejmu polskiego, 1493 — 1793“ („Przeg. Hist.“, 1906); „Dawny zarząd Wawelu“ („Rozpr. Akad.“, t. L, 1907 r.); „Mężobójstwo w prawie polskim“ (1907); „Katalog arch. krajowego w Krakowie“ (1908); „Catalogus codicum M. S. Musei principum Czartoryski“), Kraków t. I — 1909; t. II — 1911); „Data stanagirk Mechitora Gosza i Statut ormiański“, „Pojedynki w Polsce“, „Studja do hist. sądownictwa w Polsce“ (t. 1909); „Przegląg lit. historji prawa“ i „Dzieje handlu i kupiectwa krakowskiego“ wespół z J. Ptaśnikiem (t. 1911). Nadto szereg drobniejszych prac: o chłopach XVI w., o konstytucji ks. Warszawskiego i in. oraz liczne krytyki w „Kwartalniku Hist.“ Obecnie opracowuje „Źródła prawa polskiego do „Encyklopedji polskiej“, przygotowywanej przez Akademję Umiejętności.

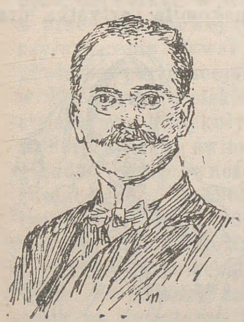

Kutrzeba Stanisław.

Kuun Geza, hr., orjentalista węgierki, * 1837, † 1905. Ogłosił między innemi: „Codex cumanicus“ (1880); „Relationum Hungarorum cum oriente gentibus que orientalis originis historia antiquissima“ (1893—94, 2 t.); „Wiadomości ze źródeł arabskich i innych wschodnich, dotyczących podboju Węgier“ (1894, po węgiersku); „Źródła, dotyczące podboju Węgier przez Madziarów“ (1900, po węgiersku) i t. d.

Kuyper albo *Kuijper* Abraham, teolog i polityk holenderski, * 1837 w Maastius. Studja odbył w Lejdzie, był pastorem w Beest, Utrechcie i Amsterdamie (1870), walczył z „modernizmem“ i gorąco stawał w obronie kalwinizmu. W 1872 redagował konserwatywny dziennik *Standaard;* 1874 obrany do parlamentu, 1877 złożył mandat i zajął się organizacją partji antyrewolucyjnej. W 1880 utworzył w Amsterdamie fakultet wolnej teologji, którego był profesorem, jednocześnie uprawiał politykę i partji swej nadał charakter kościelny. Obrany ponownie do parlamentu 1894—1901, przystąpił do demokracji chrześcijańskiej. Powstał blok ortodoksyjnych protestantów i katolików, który 1901 uczynił **K.** premierem. Dewizą jego gabinetu było: „Wierzący i chrześcijanie przeciwko niewierzącym“. Zwalczany przez swą dziwaczną politykę gabinet **K.** upadł dzięki koalicji, do której weszli socjaliści w lipcu 1905 r. Potym odbył **K.** podróż po południowej Europie i opisał ją w „Om de Oude Wereldzee (1907). Po powrocie został znów posłem drugiej Izby. Ogłosił między innemi: „Encyclopaedia theologiae“ (1894); „Lectures on calvinism“ (1898); „the Work of the holy spirit“ (1900); „De gemeene gratie“ (1903).

Kuyper Abraham.

Kuzmanović Adalbert, dramaturg chorwacki, * w Zagrzebiu. Ogłosił „Vitropir“ (1901); „Za obraz“; „Republika w Magaraszevcu“. Jest współpracownikiem pism: *Vrjenac* i *Kolo*, mieszka w Serajewie.

Kuzmin-Karawajew Włodzimierz, prawnik rosyjski. Był do 1905 profesorem prawa karnego w Akademji wojenno-prawniczej. Od 1897 czynny jako działacz ziemski w gub. Twerskiej, w 1904 zmuszony był na żądanie Plewego usunąć się od

spraw ziemskich, jak również z rady miejskiej m. Petersburga. W 1905 jako honorowy profesor otrzymał emeryturę. Brał żywy udział w życiu politycznym od 1905 r., został posłem do Dumy. Od 1898 ogłaszał liczne artykuły i rozprawy w czasop. *Prawo*, *Wiestnik Jewropy*, *Rusi* i in. Oddzielnie wydał: „Wojenno-ugołownoje prawo“ (1895); „Charakteristika obszczej czasti ułożenija i woinskago ustawa o nakazanijach (1890); „Ziemstwo i dierewnija (1904).

Kuznieсow Mikołaj, malarz rosyjski, * 1850 w gub. Chersońskiej, syn włościanina. Studja odbywał w Petersburgu, 1897 otrzymał profesurę, której się zrzekł po dwuch latach. Ważniejsze z jego obrazów: „Odpoczywająca ukrainka“; Stado świń“; „Po obiedzie“; „Objazd majątku“; Śpiąca dziewczyna“ i t. d., nadto szereg portretów, jak: Riepina, Czajkowskiego i innych.

Kuznowicz Mieczysław, ksiądz T. J., ogłosił: „W sprawie patronaży i samorządu młodzieży rękodzielniczej i robotniczej“ (Kraków, 1911); „Wśród młodocianych kat. rękodz. i rob. za granicą“ (t. 1911); „Znaczenie pierwiastku religijnego w akcji robotniczej“ (t. 1911).

Kuźma Bogumił, chemik czeski, * 1873. W 1909 został profesorem chemji nieorganicznej w Pradze. Napisał: „Przispievek k analitickiemu studiu o telluru“ (1902); „O atomove vaze bismutu“ (1907); „Studie o t. zv. elektrolytickem superoxydu strzibra“; „O latkach radioaktivnich“; „O vyszszich kyslikatych słouczeninach“.

Kvaczala Jan, wybitny czeski historyk literatury, ogłosił nadto nowy szereg prac o Komenskim oraz „Neue Beiträge zum Briefwechsel zwischen D. E. Jablonski und G. W. Leibniz“ (1900); „D. E. Jablonski und Grosspolen“ (1901); „Rafael hr. Leszczynski“ (1903): „Z poslednych dnov Jana Husa“ (1903); „Novoveka filosofie u Slovanu (1903); „Campanella-li okom novej vychovovedy“ (1904); „Pierełomy wo wiere Komenskeho a Mickiewicza“ 1907); „Th. Campanella und Ferdinand II“ (1908); „Thomas Campanella, ein Reformator der ausgehenden Renaissance“ (1908). Wydał nowoznalezioną książkę Komenskiego „Spicilegium didacticum“ (1895) i „Listove do nebe“ (1902). W sprawozdaniach uniwersytetu dorpackiego ogłasza nowe materjały o Komenskim p. t. „Anecdota Comeniana“.

Kvapil Franciszek, poeta i pisarz czeski, napisał nadto: „Kornel Ujejski“ (1897); „Ze vspominek o Adamu Asnykovi“ (1897); „Adam Asnyk (1897); „Adam Mickiewicz w Czechach (1898); „U hrobu Julia Słowackeho“ (1898); „Adam Mickiewicz (1899); Životem k ideału“ (1900), rzecz o Mickiewiczu i Asnyku z przekładem „Ody do młodości“, „Farysa“, „Reduty Ordona“; „Když kvetly maky“, poezje (1905); „O Juliovi Słowackem“, obszerne studjum (1907). W l. 1893—908 drukował w czasopismach: *Czeska Revue*, *Slovanski Przehled*, *Zlata Praha*, *Niedzelni Listy* i in., szereg przekładów do projektowanej wielkiej antologji nowożytnej poezji polskiej. Oddzielnie wydał: nowy przekład „Nieboskiej komedji (1900) i „Irydjona“ (1905) Krasińskiego ze wstępem historyczno-literackim; przekład „Grażyny“ (1906); „Ksiąg narodu i pielgrzymstwa polskiego“ (1907); poezji Tetmajera (1908); „Beatrix Cenci“ i „Złotej czaszki“ Słowackiego (1909).

Kvapil Jarosław, znany poeta czeski, w 1900 został dramaturgiem i głównym reżyserem teatru Narodowego w Pradze; na stanowisku tym rozwinął owocną działalność, która zwróciła nań uwagę zagranicy. Sam wystawił nadto: „Oblaka“ (1903), sztukę liryczną; „Sirotek“ (1906), baśń fantastyczną; napisał też libretto do „Rusalky“, najpopularniejszej opery Ant. Dvorzaka. Z poezji lirycznych ogłosił nadto zbiory: „Trosky chramu“ (1899); „Andante“ (1903). Zbiorowe wydanie wszystkich prac lirycznych wyszło p. t.: „Basnie Jaroslava K., 1886—1906“ (1907), obejmuje ono i najnowszą twórczość liryczną **K.**, cykl poezji „Zavoje“. Dla teatru Narodowego przełożył szereg sztuk, głównie Ibsena. **K.** jest członkiem Akademji czeskiej od 1903 r.

Kvapilova Bożena, autorka czeska, ogłosiła nadto: „V zabradie mladi“ (1904); „Patnactileta“ powieść dla dziewcząt (1904).

Kvapilova Hanna, znakomita artystka dramatyczna czeska, * 1860, † 1907 w Pradze. Szczególnie celowała w odtwarzaniu postaci ibsenowskich i björnsonowskich i w ogóle głębokich natur kobiecych, które interpretowała właściwym sobie sposobem, inaczej niż Eleonora Duse.

Kvapilova Hanna.

Kviczala Jan, filolog i polityk czeski, † 1903 w Potszłynie. Ogłosił nadto: „Ad notationes criticae ad Euripidis fragmenta (1900); „Przyspievky k posouzeni Euripidovych tragoedii“ (1992); „Observationes ad cyclica Graecorum fragmenta“ (1903); „Observationes ad Enni Annalium fragmenta (1902); „Questiones Ennianae“ (1902); „K Athenaiovi“ (1904); „Ruzne przispievky ke kladbie a fraseologii“ (1902 — 04); „Przispievky k dieinam rzeckego dieje pisectvi (1904); „Slovo o rzecztinie“ (1900); „Przispievky ku poznani Kollarova pusobeni“ (1903); „Przispievky kd iejinam lyrickeho a tragickeho basnictvi rzeckeho“ (1908 „Rozprawy Czes. akademie“). Był członkiem Akademji czeskiej, krakowskiej, wiedeńskiej.

Kwangtung, obwód w Madżurji południowej, zajmuje kraniec półwyspu Liaotung; z wyspami stanowił przestrzeń 3,162 klm. kw. W 1899 wydzierżawiony Rosji przez Chiny na przeciąg 25 lat, w 1905 na podstawie traktatu pokojowego w Portmouth dzierżawa wraz z koleją od Kuenczenzy do Portu Artura, Dairemu (Dalnjego), arsenałem, fortyfikacjami, dokami wojennemi i t. d. przeszła na rzecz Japonji. Ludność **K.** w 1907 wynosiła 445,414 m., w tym koło 400,000 Chińczyków i około 40,000 Japończyków.

Kwasy (ob.). Zgodnie z teorją jonów definicja **K.** brzmieć będzie: **K.** są to związki tworzące w roztworze wodnym katjony czyli jony wodorowe (H), gdy związki, dające jony wodorotlenowe (OH) są uważane za zasady (ob.). O terminologji kwasów ob. chemiczne słownictwo.

Kwercetyna, $C_{15}H_{10}O_7$, krystalizuje się z 2 cząsteczkami wody, jest produktem rozkładu kwercytryny (ob. Kwercytyna).

Kwercytryna, $C_{21}H_{22}O_{12}$, krystalizuje się z 2 cząsteczkami wody w igłach żółtych, od kwasów rozkłada się na ramnozę i kwercetynę (ob.).

Kwiatek Józef, socjalista polski, * 1878 w Płocku, † 1910 w Krakowie. Już w latach swych studjów uniwersyt. w Warszawie brał gorliwy udział w pracy oświatowej ludu robotniczego. Więziony, zsyłany, nie dawał się zrazić. Był członkiem „Polskiej partji socjalistycznej“ (PPS). Pracował w Królestwie Polskiem, w Galicji, na Śląsku austrjackim. Artykuły pióra jego, umieszczane w dziennikach, świadczyły o rozległości jego poglądów, gruntowności wiedzy i niepospolitych zdolnościach. W 1905 należał do Centr. kom. robotniczego PPS i odegrał dominującą rolę w wywołaniu strajku powszechnego w Warszawie t. r. Dotknięty nieuleczalną chorobą, odebrał sobie życie. Ze składek zebranych postawiono mu pomnik na cmentarzu żydowskim w Krakowie.

Kwiatkowski Remigjusz, literat polski, napisał: „Literatura babilońska“, „L. rosyjska“, „L. duńska“, „L. egipska“, „L. indyjska“, „L. japońska“ (Warszawa 1908).

Kwaśniewski Feliks (pseudonim Szczęsny i Ewka), literat polski, * 1862 w Olechowie, nauki ukończył w Krakowie 1880 r. Wydał nowele: „Rocznica“, „Lejba Tysz“, „Na wygnaniu“, „Nędzarz“, „Wigilja św. Andrzeja“ i t. d.; dramaty: „Mama“, „Papa Pepy“, „Karnawał warszawski“, „Krajpa“ i t. d.; dwa tomy nowel p. t. „Z niedoli ludzkiej“. W *Wieku* prowadził feljetony bieżące.

Kwidzyń (zgermanizowane Marienwerder), miasto główne obwodu reg. t. n. w Prusach zachodnich, liczyło w 1905: 10,258 m., w tym 7,872 protestantów, 2,188 katolików, 147 żydów. W powiecie **K.** w 1905: 46·7% katolików, 52·1% protestantów, 1·2% innych; podług spisu z 1900 na 66,753 m.: Polaków 36·8%, dwujęzycznych 1·0%; W regiencji **K.** w 1905 na 17,585 klm. kw. było: 882,434 m., w tym, 501,381 katolików, 414,902 protestantów, 10.892 żydów; Polaków 374,991, gdy w 1900—367,546 na 897,666 ogółu mieszkańców. Stosunek procentowy Polaków (razem z Mazurami i Kaszubami) w różnych latach przedstawiał się, jak następuje: 1909 — 40·9%, 1890 — 39·7%, 1880—37·9%, 1867—36·5%, 1861—37·5%, 1852—39·0%, 1831—34·2%.

Kybal Vlastimil, historyk czeski, * 1880, studja odbywał w Pradze. Ogłosił: „M. Matiej z Janoża a M. Jakoubek ze Strzibra“ (1905); „Mistr Matiej z Janova“ (1905); „Matiej z Janova“, jeho život, spisy a uczeni“ (1905); „Jindrzich IV a Rudolf II (1907); „De regulis veteris et novi testamenti I“ (1907), krytyczne wydanie prac Macieja z Janowa i inne.

Kyrżakos Anastasios Diomedes, wybitny grecki historyk kościoła, profesor fakultetu teologicznego w Atenach. Ważniejsze z jego prac: „Ἱστορία ἐκκλησιαστική“ („Dzieje kościelne“, 1881); „Μελεταί“ (1888); „Dzieje kościołów wschodnich od 1453 — 1898“ (1902, po niemiecku u Rauscha).

Kyzistra, starożytna forteca w Kappadocji, najpewniej leżała w miejscu dzisiejszej *Zengibar Kale*, o 57 klm. na południo-wschód od Kaisarije, jednej z najsilniejszych fortec Azji Mniejszej.

L.

Labarraque Antoni Germain, chemik francuski, * 1777, † 1850 (ob. Eau de Javelle i Eau de L.).

Laboratorjum (łac., pracownia, ob.). Nazwę tę stosowano dawniej prawie wyłącznie do pracowni chemicznych, farmaceutycznych i piroteehnicznych. Z rozwojem nauk doświadczalnych przyrodniczych i technicznych powstał liczny szereg innych **L.**, jak: fizjologiczne, baktorjologiczne, histologiczne i t. d., jako pomocniczych przy studjach przyrodniczych, lekarskich i mechanicznych. W wielu krajach utworzono **L.** państwowe (miejskie i t. d.); z pomiędzy nich szerokim zakresem działalności i doskonałą organizacją odznacza się niemieckie **L.** „Reichsprüfungsanstalt“ w Berlinie.

Laboratorjum chemiczne (ob.). O urządzeniu poszczególnych **L. ch.** traktują dzieła: Lang (1858) o **L. ch.** w Heidelbergu; Müller (1864), w Gryfji; Cremer (1868), Fischer i Guth (1901) w Berlinie; Kolbe (1872) w Lipsku; Ferstel (1874) w Wiedniu; Baeyer i Geul (1880) w Monachjum; Bluntschli i Lunge (1889) w Zurychu; Breymann i Kirstein (1890) w Gietyndze. Z ostatnio zbudowanych **L. ch.** wyróżniają się **L.** Sorbonny, uniwersytetu zurychskiego, politechniki warszawskiej.

Laborde Jan Baptysta Wincenty, lekarz i fizjolog francuski, † 1903 w Paryżu.

Labori Ferdynand Gustaw Gaston, adwokat i polityk francuski, 1906 r. wybrany został do parlamentu; ogłosił: „Affaire Zola. Plaidoirie“ (1898).

Labouchère Henryk, polityk i dziennikarz angielski, wycofał się w końcu 1905 z życia parlamentarnego, 1906 obrany do Rady tajnej.

Laboulaye, Antoni René Paweł Lefebvre de, dyplomata francuski, † 1905 w Paryżu.

La Brète Jan (pseud. Alicji Cherbonnel), pisarka francuska, * 1858 w Anjou. Powieści jej, odznaczające się bystrą obserwacją i zaletami stylu, cieszą się dużą wziętością; ważniejsze z nich: „Mon oncle et mon curé“ (1889); „la Solution“; „Conte bleu“ (1903); „un Reveil“ (1904); „l'Impossible“ (1905) i wiele innych.

Labriola Antonio, filozof, socjolog i socjalista włoski, * 1843 w Cassino, † 1904. Studja odbywał w Neapolu. Był od 1874 profesorem pedagogiki, etyki, filozofji i historji na uniwersytecie w Rzymie. Z początku konserwatysta, następnie stał się zwolennikiem marksizmu i socjalnym demokratą, wśród socjalistów włoskich posiadał ogromne wpływy, aczkolwiek w życiu parlamentarnym nie brał udziału. Z pism jego ważniejsze: „La dottrina di Socrate seconde Senofonte, Platone ed Aristotele“ (1871); „Dell insegnamento della storia“ (1876); „I problemi della filosofia della storia“ (1887); „Saggi della concezione materialistica della storia“, „In memoria del manifesto dei comunisti“ (1902); „Discorrendo di socialismo e di filosofia“ (1898). **L. A.** żywił sympatję dla sprawy polskiej, czemu między innemi dał wyraz w „Pamiątce majowej“ (1896), wydanej przez Pol. p. soc. (P.P.S.) Córka Antonia, *Teresa* **L.** wykłada filozofję prawa na uniwersytecie w Rzymie, opublikowała: „Revisione critica delle più recenti teorie sulle origini del diritto“, (1901); „Del divorzio“ (1901); „La donna nella societa moderna“ (1902); „La Persona“ (1902) i in.

Labriola Arturo, syn Antonia, ekonomista, teoretyk syndykalizmu rewolucyjnego, wykłada ekonomję na uniwersytecie w Neapolu, ogłosił: „Le dottrine economiche di F. Quesnay“ (1897); „La teoria dol valore di C. Marx“ (1899); „Produttività marginali e distribuzioni del Dividen-

do“ (1900); „Sul principio regolatore della Finanza pubblica“ (1902); „Riforme e rivoluzione sociale“ (1904); „La speculazione“ i in.

Labrunie Gérard, pisarz francuski, ob. Gérard de Nerval w gł. dziele.

Lacase Duthiers Henryk de, zoolog, † 1901 w Las Fous.

Lacava Piotr, włoski mąż stanu, * 1835, studjował prawo w Neapolu, brał udział w przygotowaniach do rewolucji 1860 r. Od 1870 deputowany, 1876—77 jeneralny sekretarz ministerjum, 1878—79 sekretarz ministerjum robót publicznych, 1889—91 zarządzał nowopowstałym ministerjum poczt i telegrafów. W gabinecie Giolittiego był 1892—93 ministrem rolnictwa, w gabinecie Pelloux 1898—1900 ministrem robót publicznych.

Lachaud Karol Aleksander, znakomity adwokat francuski i przywódca bonapartystów, † 1882 w Paryżu.

Lachenal Adrjan, mąż stanu szwajcarski, 1903 obrany został prezydentem Rady stanów, do której należał od r. 1900 po złożeniu swego urzędu w Radzie związkowej.

Lachnicki Cyprjan, dyrektor Warszawskiej szkoły rysunkowej i Muzeum, znawca i zbieracz dzieł sztuki, * 1824, † 1906 w Warszawie. Swe bogate zbiory zapisał miastu, pod tym jednakże warunkiem, że w ciągu dwuch lat od daty jego śmierci miasto wystawi gmach na pomieszczenie zbiorów muzealnych, mieszczących się dotąd przy Szkole rysunkowej; napisał „Cześć zbiorów C. L. w Warszawie“ (Warszawa, 1903).

Lachnicki Ignacy, pułkownik wojsk polskich i pisarz, * 1755, † ok. 1830, stryj Ignacego Emanuela **L.** (ob.). W Ak. wileńskiej otrzymał w1772 stopień dra fil., następnie służył wojskowo, 1789 został pułkownikiem. W 1794 był komisarzem litewskiej komisji skarbowej, po ostatecznym rozbiorze kraju przebywał w Wilnie, będąc członkiem komitetu opracowującego sprawę żydowską. Posiadając spory majątek w Grodzieńszczyznie (1530 dusz męskich) zasłynął z humanitarnych stosunków ze swemi poddanemi. W 1811 obrano go członkiem Tow. rolniczego w Warszawie. Swoje przekonania wieku oświeconego wyłożył w książce: „Biografja włościanina nad brzegami Niemna powyżej Łososny mieszkającego“ (Warszawa, 1815). Zajmował się też literaturą piękna, między innemi przetłómaczył tragedję Woltera „Alzyra“ (Warszawa, 1780). Por. „Opis służbowy, 1819 r.“ (rękopis).

Lachowicz Feliks, uczeń uniwersytetu wileńskiego, kiedy wykryto tajny związek „Zorzan“, przyjął na siebie całą odpowiedzialność i został skazany na twierdzę i następnie służbę szeregową w korpusie kaukaskim. Proces „Zorzan“ z 1826 i 1827 r. oświetla „Archiwum do dziejów lit. i ośw. w Polsce“ (t. IX). W 1846 r. był wysłany na Syberję. Po powrocie do kraju, szanowany był powszechnie z powodu wielkiej zacności charakteru; † 1878 r.

Lachs Jan, polski lekarz i historyk medycyny, * 1869 w Nowym Sączu, uniwersytet skończył w Krakowie, dalsze studja odbywał w Wiedniu i Monachjum, od 1902 prymarjusz szp. żydowskiego w Krakowie, członek kilku towarzystw lekarskich zagranicznych i Tow. lek. krakowskiego. W czasopismach polskich i niemieckich ogłosił liczny poczet prac z zakresu historji medycyny wogóle i w Polsce w szczególności, między innemi „Kronika lekarzy krakowskich do XVI w. “ (Kraków, 1909).

Lachy, nazwa nadawana Polakom przez Rusinów. Podhalanie z okolic Zakopanego i Beskidów dzisiaj jeszcze nazywają **L.** mieszkańców nizin. Przeciwstawność między góralem a **L.** ujawnia się w piosnkach ludowych. W. Pol wyznacza dla **L.** szląskich miejsca od Ustronia do Skoczowa. **L.** nazywają się mieszkańcy okolic Ket, Oświecimia, Wadowic. Wreszcie nazwa ta jest stosowana do ludności Cieszyna i płc.-wsch. okręgu Moraw, gdzie istnieją gwary pośrednie między mową czeską a polską.

Lack Stanisław, krytyk polski, * 1876 w Krakowie. † 1909 w Wiedniu. Nauki gimnazjalne i prawne odbywał w Krakowie. Podróżował po Francji, Włoszech i Stanach Zjed. (1900—02). Przez pewien czas kierował działem literackim *Nowego Słowa* (1903—04), następnie w *Życiu krakowskim* pisywał recenzje, charakterystyki artystów i rozprawy ogólno-estetyczne, w których wykazał niepospolity dar analizy artystycznej. Później drukował artykuły w *Młodości* i ostatecznie w *Krytyce* mniejsze i większe rozprawy z dziedziny literatury i sztuki. Tłumaczył też wiele z obcych języków (Poe, Latorgue, Schwoob, Barbey d'Aurevilly). Z początku był zwolennikiem impresjonizmn w krytyce, później symbolizmu, ostatecznie łączył symbolizm z psychologizmem. Z pisarzy polskich przeważnie Wyśpiański służył mu za podstawę do snucia własnej filozofji sztuki. Oddzielnie ogłosił: „Notatki i uwagi“ (Kraków, 1906); „Spór o pomnik“ (t., 1906).

Lacki Teodor, jeden z najznakomitszych wojowników z czasów Stefana Batorego i Zygmunta III. Zwiedził Niemcy, Francję, Niderlandy, Włochy, Maltę, gdzie wszędzie zyskał wielki rozgłos tak z odwagi w potrzebach okazanej, jak z olbrzymiej siły i zręczności. Powróciwszy z zagranicy przez 20 lat w rycerskiej został służbie i poważne oddał ojczyźnie usługi. Walczył przeciwko Karolowi Gustawowi w Inflantach, pod Kircholmem (1605). Zasiadał jako poseł na sejmach, 1607 wyznaczony został przez Rzptę na komisarza do uspokojenia rokoszu.

La Cour Paweł, fizyk i metereolog duński, † 1908; w r. 1886 wynalazł spektrotelegrafję, 1895 kratcstat i automatyczne regulatory do wytwarzania elektryczności zapomocą siły wiatru.

W 1903 założył towarzystwo stacji elektrycznych, opartych na działaniu wiatru. Ogłosił: „Historję matematyki“ (1900—03, II wyd.) i „Historję fizyki“ z I. Appelem (1896—1901); „Forsögsmöllen“ (1900—03). Od 1904 redagował czasopismo „Tidsskrift for Vind Elektrisitet“. **L.** był od r. 1891 dyrektorem rządowej stacji doświadczalnej do badania sposobów zużytkowania wiatru.

Lacour-Gayet Jerzy, historyk francuski, * 1856 w Marsylji. Studja odbywał w Wyższej szkole normalnej i szkole francuskiej w Atenach. Profesor historji w liceum Saint Louis i profesor marynarki w Wyższej szkole marynarskiej, od 1911 członek Akademji nauk moralnych i politychnych. Ogłosił: „Antonin le Preux et son temps“ (1888); „Education politique de Louis XIV“ (1898); „la Marine militaire de la France sous le regne de Louis XV“ (1909, II wyd.): „la Marine militaire de la France sous le regne de Louis XVI“ (1905).

Lacretelle Henryk Piotr de, poeta i romansista francuski, † 1899 w Paryżu.

Lacroix Jan Chrzciciel Marie Albert, literat i wydawca belgijski, † 1903 w Paryżu.

Lacroix Julian Adolf Zygmunt, (Krzyżanowski), polityk francuski, † 1909 w Ville-Evrard. Wydał nadto: „Département de Paris et de la Seine pendant la Revulation de 1791 à l'an VIII“; „les Actes de la Commune de Paris pendant la Revolution“ (1892—1905 w Collecton de documents relatifs á l'histoire de Paris) i in.

Lacroix Juljusz, poeta i literat francuski, † 1887.

Lacroix Franciszek Antoni Alfred, mineralog francuski, † 1863 w Mâcon. Preparator *Collége de France* i profesor mineralogji w Muzeum przyrody. Z polecenia rządu francuskiego 1902 po wybuchu wulkanu Mont Pelé, kierował wyprawą naukową na Martynikę, 1906 na Wezuwjusz. Jest autorem wielu dzieł z zakresu mineralogji, petrografji i gieologji. W 1904 został członkiem Akademji nauk ścisłych w Paryżu.

Ladegast Fryderyk, organmistrz, † 1905 w Weissenfels.

Ladenburg Albert, wybitny chemik niemiecki, 1909 opuścił katedrę chemji w Wrocławiu.

Lado, kraina w Kongo (ob. II supl.), która miała zostać przy Belgji do śmierci Leopolda II, w 6 miesięcy po jego zgonie przeszła do Anglji i przyłączona do Sudanu brytańskiego. Wszelkie koszta, wyłożone na urządzenie kraju (stacji, fortecy, drogi) zostały zwrócone Belgji.

Ladow Anatol, kompozytor rosyjski, * 1855 w Petersburgu, profesor konserwatorjum petersburskiego, komponuje przeważnie drobne utwory fortepjanowe; na orkiestrę napisał Scherzo, op. 16, „Scena w karczmie“, „Baba Jaga“ etc.

Laeken, półn. przedmieście Brukseli, (1906) 32,418 m.; rezydencja króla.

Laermans Eugienjusz Juljusz, wybitny malarz i akwarelista belgijski, * 1864 w Molenbeek-Saint-Jean, studja odbywał w Brukselli. Czerpie motywy do swych obrazów z życia wiejskiego, które oddaje z prawdą prymitywów i bogactwem kolorytu. Ważniejsze obrazy: „Sielanka wiejska“, „Śpiew liturgiczny“, „Wieczór“, „Na trawie“, „Ścieżka“ i t. d. Szczególnym powodzeniem cieszył się tryptyk „Emigranci“ i „Bruzda“.

Laet Jan Jakób de, pisarz flamandzki, * 1815, † 1891; obrońca języka i praw narodu swego, od 1863 członek parlamentu. Napisał: Het huis van Wezenbeke“ (1842); „Het Lot“ (1846), „Gedichten“ (1883, II wyd.) i i.; utwory beletrystyczne podpisywał *Johan Alfried*.

Lafargue Paweł, socjalista francuski, (ob.), jeden z głównych teoretyków marksizmu we Francji, w polityce idzie razem z Guesdem i zwalcza z jednej strony tzw. reformizm Jaurèsa (ob.), z drugiej sydykalizm rewolucyjny. Wspólnie z Guesdem opracował program francuskiej partji robotniczej. Ogłosił mnóstwo artykułów, rozrzuconych po pismach socjalistycznych; osobno wydał: „le Communisme et l'Evolution économique“ (1892); „la Religion du Capital“; „Matérialisme économique de Ch. Marx“; „le Droit de la paresse“; „le Socialisme et la conquête des pouvoirs publics“ (1899); „la Propriété, origine et evolution“; „le Communisme et l'evolution économique“ i in. W polskim tłumaczeniu ukazały się: „Kwestja kobieca“, „Prawo do lenistwa“, „Religja kapitału“ (Warszawa, 1906); „Praca umysłowa wobec maszyny“, „Rozwój własności“, „Sprzedany apetyt“, „Trusty amerykańskie“ (Warszawa, 1907).

Lafayette Marja, Jan, Paweł.

Laffayette Marja Jan Paweł Roch Yves Gilbert Motier, margrabia de, gienerał i polityk francuski, ob. ryc. i art. w gł. dziele.

Lafitte Piotr, filozof francuski, ob. ryc. i artyk. w główn. dziele.

Laforest Jan Ludwik Dubut de, francuski powieściopisarz, * 1853 w St. Pardoux, † 1902 w Paryżu. Napisał szereg powieści skrajnie naturalistycznych, „Le Gaga, moeurs parisiennes“ (1885); „Messidor“ (1898) i in.

Laforge Anatol de, publicysta francuski, † 1892 w Paryżu.

Laforgue Jules, wybitny poeta francuski, jeden z twórców kierunku symbolistycznego, * 1860 w Montevideo, † 1887, studja uni-

Lafitte Piotr.

wersyteckie odbył w Paryżu. W 1883 przyjął miejsce lektora u cesarzowej niemieckiej Augusty i przemieszkał cztery lata w Berlinie, studjując filozofję współczesną. Artykuły z zakresu malarstwa, literatury i filozofji umieszczał w *Gazette des Beaux-Arts*, *Figaro*, *Rev. Indépendante* (1886—87), *Décadent*, *Vogue*, *Symboliste*, *Vie Moderne* i in. Poezja **L.** nosi cechę intelektualistyczną, nie zatracając nic z pierwiastków uczuciowych; wprowadził do poezji nowy rodzaj ironji, polegający na modernizowaniu znanych postaci ze świata klasycznego i średniowiecza. Dla tematów filozoficznych znajdował szatę i styl bardziej artystyczny od poetów północy. Bogactwo duchowe **L.** szczególnie przebija się w jego listach, licznych notatkach i fragmentach („Oeuvres", t. II). Ogłosił: „Complaintes" (1888); „l'Imitation de Notre-Dame la Lune", „le Concile feérique" (1886); po śmierci ukazały się: „Les Fleurs de bonne volontés"; „Moralités legendaires"; „Derniers Vers de Jules L. (1890); „Poésies complétes" (1894); „Oeuvres". complètes" (1901—03, 3 t.). Por. Camille Mauclair „Jules L. Essai" z przedmową M. Maeterlincka (1898); Remy de Gourmont „le Livre des Masques" (1908); Zdzisław Brodzki „Poezja symboliczna we Francji" (1908, *Sfinks*). Jan Lorentowicz „Młoda Francja" (Warszawa, 1910).

Lagae Juljusz, wybitny rzeźbiarz belgijski, * 1862 w Russelaere, studja odbywał w Brukselli i Florencji. W swych pracach łączy niepowszedniość pomysłu z naturalistyczną techniką; ważniejsze z nich: „Pokutnicy" (1892); „Matka i dziecko" (I-a nagr. na wyst. Monachjum); popiersia rodziców; popiersia braci Van de Velde w Gandawie; pomnik Palfynsa w Courtrai i t. d.

Lagarde Piotr, malarz francuski, * 1853 w Paryżu. Jego krajobrazy jak i malowidła rodzajowe odznaczają się wdziękiem kompozycji i kolorytu. Ważniejsze z jego prac: „Pastusi", „Wizja św. Huberta", „Mgły wieczorne", „Las" i t. d.

Lagarrigue Juan Henryk, filozof chilijski, * 1852 w Valparaiso, gorący apostoł dokryn altruistycznych, wydał: „Szkice filozoficzne"; „Przejście do religji ludzkości" i in.

Lagarrigue Jerzy, publicysta i filozof chilijski, brat poprzedniego, * 1854 w Valparaiso, † 1894 tamże. Podczas studjów w Paryżu został zwolennikiem Aug. Comte'a; w 1877 jako wyznawca religji ludzkości pisał rozprawy i wygłaszał odczyty o pozytywizmie w Chili i Paryżu. Pisał po francusku i hiszpańsku; ważniejsze z jego dzieł: „Positivismo et Catolicismo"; „le Positivisme et la Vierge Mére" i in.

Lagerlöf Selma, powieściopisarka szwedzka, napisała nadto: wielki utwór na tle życia chłopów p. t. „Jerusalem" (1903, wyd. IV); „Königinnen ni Kungahalla" (1899). „Herrenhofssage" (1899). „Christuslegenden" (1904); „Hern Arnes Schatz". Na polski przełożono: „Legiendy o Chrystusie" (1905); „Gösta Berling" (1906); „Jerozolima" (1908) r.; „Cudowna podróż" (1910 — 1911, 3 części). **L.** 1910 otrzymała nagrodę Nobla w dziale literatury.

Legerlöf Selma.

Laginja Matko, polityk chorwacki, * 1852 w Castua, adwokat z zawodu, szermierz prawa państwowego chorwackiego, 1909 został wiceprezesem parlamentu austrjackiego.

Lagonit, minerał z gromady spinelowców, rzędu boranów, występuje jako powłoka ziemista w lagunach kwasu borowego w Toskanji, jest wodnym boranem żelazowym $Fe_2B_6O_{12}+3H_2O$.

Lagorio Leon, malarz rosyjski, † 1905.

Lagos, kolonja angielska w Afryce Zachodniej, w 1906 włączona została pod względem administracyjnym do Nigierji południowej.

Lagrange Jan, rytownik i medaljer francuski, * 1831 w Ljonie. Prace jego upamiętniają w sposób niezwykły inauguracje Wielkiej opery paryskiej, Pałacu sprawiedliwości, przyłączenie Sabaudji do Francji i t. d.

Lagrée Doudart de, francuski marynarz, * 1823, † 1868, brał udział w kampanji krymskiej, 1866 badał spławność Mekongu. Przez Kambodżę, Sjam i Birmę dotarł do Yiunanu, gdzie zmarł w Tungszuanfu. Garnier ogłosił dziennik **L.** p. t. „Voyage de l'exploration en Indo-Chine" (1873).

Lagthing albo Lagting, dawniej ludowe zgromadzenie prawodawcze w Norwegji; dziś część *Storthingu*, Izba wyższa, złożona z $^1/_4$ ogólnej ilości posłów.

Lagunowe wyspy, ob. Atole.

Lahmann Henryk, lekarz niemiecki, * 1860 w Bremie, † 1905 w Friedrichsthal. Założył 1887 r. ogólne sanatorjum przyrodo-lecznicze pod Dreznem. Napisał: „Die diätetische Blutentmischung als Grundursache aller Krankheiten" (1907, XVII wyd.) i in.

Lahovary Jakób, generał i polityk rumuński, * 1846 w Bukareszcie, † 1907 w Paryżu. Studja wojskowe odbywał we Francji, był profesorem uniwersytetu w Bukareszcie. Brał udział w wojnie rosyjsko-tureckiej (1877). 1891—94 jako minister wojny w gabinetach liberalnych zreorganizował armję rumuńską, ukończył fortyfikację Boscavi, Bukaresztu etc.

Lähr Henryk, psychjatra niemiecki, * 1820 r. Sagan, † 1905. Ogłosił „Die Litteratur der Psychiatrie, Neurologie und Psychologie in 18 Jahrhundert" (1895, II wyd.); „von 1459—1799" (1900, 3 t.) i in. Od 1858 wydawał „Allgemeine Zeitschrift für Psychiatrie".

Laisant Karol Anioł (nie Anna jak w gł. dz.), polityk i matematyk francuski, w 1887 przystąpił do bulanżystów, po upadku tego stronnictwa odsunął się od polityki. Ogłosił nadto: „Théorie et applications des équipollences“ (1887); „l'Anarchie bourgeoise, politique contemporaine“ (1887); „la Matematique. Philosophie, l'enseignement“ (1897; II wyd., 1907); „l'Education fondée sur la science“ (1904).

La Jeunesse Ernest Leon, pisarz francuski, * 1874, współpracownik wielu czasopism. Ogłosił oddzielnie prócz kilku tomów krytyk, ogromnie niepowciągliwych w tonie, powieści: „l'Inimitable“ (1899); „Demi-Volupte“ (1900); „la Forçat honoraire“ i t. d.; nadto napisał kilka sztuk dla teatru i zbiór poezji, a swoją werwę ironiczną zużytkował też jako karykaturzysta w *Assiette au beurre*.

Laki farbierskie (ob.), wyrabia się także przez osadzenie roztworów barwników, zawierających siarczan magnezu zapomocą węglanu amonu, jak również z roztworów, zawierających glinian sodu przez osadzenie kwasami. **L. f.** znajdują zastosowanie do wyrobu farb wodnych i olejnych, w fabrykacji papierów kolorowych i tapet. Por. Bersch „Fabrikation der Mineral-und Lackfarben (2 wyd. (1893 II wyd.); Jennison „Herstellung von Farblacken aus künstlichen Farbstoffen“ (niem. prz. 1901).

Lakierowanie (ob. Werniksy), wykonywa się obecnie na wielką skalę sposobem mechanicznym Serenyi'ego, polegającym na stosowaniu rozpylaczy, działających prądem zgęszczonego powietrza o 2—5 atmosferach ciśnienia; znalazło zastosowanie w litografji, w fabrykacji papierów ozdobnych, sztucznych kwiatów, porcelany, obić papierowych, linoleum i rozmaitych wyrobów galanteryjnych. Por. Bentel „Die Materlialen des Kunst-und Dekorationsmalers, des Anstreichers und Lackierers“ (1907.)

Lakowe wyroby (ob.) Por. Rein „Japan“ (1886); Gonse „L'art japonais“ (1889); Hart „Notes on the history of lacquer (1893).

Laktagol, preparat przygotowywany przez ekstrakcję nasion bawełnianych, **L.** odznacza się działaniem na wydzielczość gruczołów mlecznych.

Laktodensymetr, przyrząd służący do oznaczenia c. wł. mleka ob. galaktometr w dz. gł.

Laktony (ob.), wewnętrzne bezwodniki organicznych oksykwasów z położeniem γ lub δ grupy hidroksylowej względem karboksylowej. **L.** powstają przez wystąpienie cząsteczki wody z obydwu wspomnianych grup jednej cząsteczki oksykwasu. Kwas oskywalerjanowy np. daje lakton zw. laktonem walerjanowym:

$$CH_3CHCH_2CH_2COOH = CH_3CHCH_2CH_2CO + H_2O$$

OH O

L. są ciecze przeważnie łatwo rozpuszczalnie w wodzie, wyskoku i eterze. Posiadają odczyn obojętny i zapach słabo aromatyczny. Gotowane z wodą przemieniają się poczęści w oksykwasy; z wodnego roztworu wydzielają się jako olej od działania potażu. Z ługami dają sole oksykwasów. Por. Hjelt (1903).

Lalewicz Jerzy, fortepjanista polski, * 1876 r. w Peterburgu, uczeń Essipowej i Leszetyckiego. W r. 1900 zdobył nagrodę Rubinsteina w Wiedniu, od 1902—05 był profesorem fortepjanu w konserwatorjum w Odessie, od 1905 zajmuje takież stanowisko w Krakowie.

Lallemand Leon Fryderyk, historyk i ekonomista francuski, * 1844 w Paryżu. Przez 22 lat pracował w zarządzie dobroczynności publicznej, został szefem zarządu opieki nad dziećmi. Jest członkiem francuskiej Akademji nauk moralnych, członkiem Akademji belgijskiej, hiszpańskiej, portugalskiej i in. Ważniejsze prace **L.**: „Histoire des enfants abandonnés et délaissés“ (1885); „la Revolution de 1789 el les Pauvres“ (1898); „Histoire de la charité“, cz. I.; „d'Antiquité: les civilisations disparues“ (1902), cz. II; „les Neufs premiers siécles de l'ère chrêtienne“ (1903), cz. III, le Moyen âge: de la dissolution de l'empire de Charlemagne au XVI siècle“ (1906).

L'Allemand Zygmunt, malarz austrjacki, jest od 1883 profesorem Akademji sztuk pięknych w Wiedniu.

Lalo Edward, kompozytor francuski, † 1892 w Paryżu; jego opera niedokończona „Jaquerie“, uzupełniona przez Coquarda, wystawiona była w Paryżu 1896. Najsłynniejsze jego kompozycje są 3 koncerty skrzypcowe („Symfonje hiszpańskie“) oraz „Ropsodja szwedzka“ (na orkiestrę).

Lalo Edward.

Lalo Piotr, syn poprzedniego, jest znanym krytykiem muzycznym w *Temps* paryskim.

Laloy Ludwik, pisarz muzyczny francuski, * 1874 w Grey, uczeń *Schola Cantorum* oraz dr. fil. uniwersytetu w Paryżu. Założyciel „Mercure musical“, następnie współredaktor „Bulletin S. I. M.“ (Societé Internat. de Musique). Ogłosił szereg cennych rozpraw z zakresu historji muzyki.

La Lumia Izydor, historyk włoski, * 1823 w Palermo, † 1879. Studjował prawo, wcześnie oddał się literaturze i polityce. Brał czynny udział w rewolucji 1848, był uczestnikiem rewolucji 1860 r. W 1864 został dyrektorem archiwum w Palermo. Napisał szereg dzieł, dotyczących historji Sycylji i wydał zbiór odnośnych materjałów archiwalnych. Zbiorowe wydanie dzieł historycznych „Storie siciliane“ (1883—84. 4 t.).

La Mara, pseudonim Maryi *Lipsius*, autorki licznych biografji muzycznych.

Lamarck Jan Chrzciciel Antoni Piotr Monet, znakomity przyrodnik francuski (ob.). Por. Packard „L., the founder of evolution“ (1902).

Lamarck Jan.

Lamartine Alfons.

Lamartine Alfons Prat de, poeta i mąż stanu francuski, ob. rysunek i art. w dziele gł.

Lamb Marta Joanna Read, amerykańska autorka, † 1893.

Lambeaux Jef, rzeźbiarz belgijski, * 1852 w Antwerpji, † 1908 w Brukselli. Studja odbywał w Brukselli i Paryżu. Z licznego pocztu wspaniałych jego dzieł wyróżniają się: „Żebrak“; „Zorza“; „Pocałunek“; „Pijaństwo“; „Szalona Pieśń“; „Faun pokąsany“; „Namiętności ludzkie“, płaskorzeźba; „Siłacze“; „Szalony taniec“ i t. d. **L.** dzięki pełni koncepji, rozmachowi wykonania nazywanym bywa Rubensem w rzeźbie.

Lambeau Jef.

Lambermont August, baron, mąż stanu belgijski, † 1905 w Brukselli.

Lambert Marceli, architekt i rzeźbiarz francuski, * 1847 w Paryżu, naczelny budowniczy Wersalu i Trianon, w których dokonał świetnych restauracji, jak również w katedrze w Tours. Wybudował kilka wspaniałych kościołów, jest profesorem architektury w Szkole sztuk pięknych.

Lambrecht Wilhelm, mechanik niemiecki, † 1904 w Gietyndze.

Lambros Spirydjon, historyk grecki, * 1851 na Kortu. Studja odbywał w Atenach i Berlinie. Od 1886 profesor uniw. ateńskiego, potym członek niemieckiego Instytutu archeologicznego i prezes sekcji filozofji i archeologji na Parnasie. Ogłosił: „Ateny w końcu XII st.“; „Historja Grecji od najdawniejszych czasów do panowania Ottona“ (1886—94); „Katalog rękopisów na górze Athos“ (1895—901) i in.

Lamennais Hugo Feliks Robert, filozof i polityk francuski (ob.), żywo interesował się losami Polski. Podczas powstania 1830 r. umieścił w swoim *l'Avenir* szereg gorących artykułów w obronie Polski, na wzięcie Warszawy napisał artykuł pełen bólu („Prise de Varsovie“). Stale utrzymywał stosunki z emigracją polską. Polaków pozuał u Montalemberta, u którego bywali: Kniaziewicz, hr. Czapski, Wołodkiewicz, Worcell, Zaleski, Jan Dwernicki, Dembiński, Wł. i Cezary Platerowie, ks. Ad. Czartoryski, hr. Wł. Zamojski. Bywał i Mickiewicz, z którym **L.** widywał się często. W Rzymie **L.** poznał Ankwiczów i w albumie Henryki Ankwiczówny w r. 1832 napisał dłuższy „Hymne à la Pologne“. **L.** oburzał się na *breve* papieskie do bisknpów polskich z kwietnia 1832 r., a bardziej jeszcze na potępienie „Ksiąg pielgrzymstwa“. Wraz z A. Constant'em po zajęciu Krakowa przez Austrję i po rzezi galicyjskiej napisał odezwę „le Deuil de la Pologne“ (1847) w imieniu demokracji francuskiej. Głośną swą książkę „Paroles d'un croyant“, (100 wydań w ciągu kilku lat) pisał, jak sam wyznaje, pod wpływem Mickiewicza („wziąłem myśl z Pielgrzymstwa polskiego Mickiewicza“). Stosunki **L.** z Mickiewiczem, od chwili gdy poeta został towiańczykiem, urywają się, jest jednak pełen uwielbienia dla osoby wieszcza, a mesjanizm Mickiewicza nazywał „jednym z najoryginalniejszych dzieł ludzkiego ducha“, Mickiewicz zaś pomimo oziębionych stosunków ofiarował mu z dedykacją drugi tom prelekcji swoich „l'Eglise et le Messie“. **L.** silnie oddziałał na umysły emigracji polskiej. Skrzynecki zwierzał się Montelembertowi z silnego wpływu pism **L.** na siebie i licznych znajomych. W pismach politycznych, emigracyjnych, z wpływami **L.** spotkać się można bardzo często. Z poetów polskich prócz Mickiewicza ulegał jego wpływowi i Krasiński. Obraz upadku kościoła w „Irydjonie“ w równej mierze należy przypisać oddziaływaniu Mickiewicza, jak **L.** W pismach Słowackiego też widoczne są ślady tych wpływów, znać je w „Anhellim“, znać i w innych pismach. Wpływ **L.** przedostał się nawet pomiędzy ówczesną młodzież w Królestwie, która tworzyła przed r. 1848 kółka w duchu jego zasad. Ukazały się **L-go** „les Lettres inèdites à la baronne Cottu (Paryż 1909).

Lami Stanisław, rzeźbiarz francuski i historyk sztuki, * 1858 w Paryżu. Ważniejsze prace: „Maska Berlioza“ (1884); „Pierwszy błąd“ (1891); „Pies duński“ (1892); „Tancerka“ (1894); „Młoda kobieta z gołębiami“ (1897) i wiele popiersi. Jako pisarz ogłosił kilka dykcjonarzy rzeźbiarzy w starożytności, we Francji w wiekach średnich, za Ludwika XIV i t. d.

Lammasch Henryk, prawnik austrjacki, * 1853 w Seitenstetten, studjował w Wiedniu. W 1885 profesor w Insbruku, 1889 w Wiedniu, 1899 członek Izby panów, od 1900 sądu rozjemczego w Hadze, 1903—04 należał do sądu polubownego w sprawie Venezueli, 1905 był prezesem sądu w sprawie Moskatu. Napisał: „Das Recht der Auslieferung wegen politischer Verbrechen“ (1884); „Auslieferungspflicht und Asylrecht“ (1887);

„Grundriss des oestereichischen Staatsrechts“ (1902 II wyd.) i in.

Lammers August, ekonomista i publicysta niemiecki, † 1892 w Bremie. *Matylda* **L.**, żona jego † 1905 r.

Lamont Daniel Scott, polityk amerykański, * 1851 w Cortlandville, delegowany do Rady Stanów, główny *clerk* departamentu stanu New Jork, następnie sekretarz prezydenta Clevelanda, a za drugiej kadencji tegoż minister wojny. **L.** ogłasza artykuły w *New. Jork Sun* i *Albany Argus*.

Lamoureux Karol, muzyk francuski, skrzypek i kapelmistrz, * 1834 w Bordeaux, † 1899 w Paryżu. Uczeń paryskiego konserwatorjum, początkowo skrzypek orkiestry Wielkiej opery, w r. 1873 założył „Société de Musique sacrée“, w 1878 został kapelmistrzem Wielkiej opery aż do r. 1881, tj. do założenia własnej orkiestry symfonicznej, która w r. 1897 przekształciła się w „Tow. koncertów Lamoureux“, istniejące do dziś pod dyrekcyą K. Chevillarda (zięcia **L.**).

Lampertico Fidelis, ekonomista włoski, † 1906 w Vicenza. Napisał nadto: „Io Statuo e il Senato“ (1886); „Giacomo Zanella ricordi“ (1902, II wyd.).

Lamprecht Karol, historyk niemiecki, ogłosił nadto: „Die kulturhistorische Methode“ (1900); „What is history“ (1905); „Americana“ (1906); „Moderne Geschichtswissenschaft“, gdzie wyłożył swoją teorję socjalno-psychologiczną w historji; „Zur jüngsten deutschen Vergangenheit“, 3 tomy jako uzupełnienie „Deutsche Geschichte“, ostatni w 1907. Wydaje od 1894 wraz z Heerenem i Uckertem zbiorowe dzieło „Allgemeine Staatengeschichte“ (Gotha).

Lamsdorf Włodzimierz, dyplomata rosyjski, † 1907 w San-Remo.

Lamy Stefan Marja Wiktor, pisarz francuski, * 1845 w Cize, redaktor pisma *Correspondant*, 1905 obrany członkiem Akademji. Napisał: „Etudes sur le second Empire“ (1895); „la Femme de demain“ (1901); „la France du Levant“ (1902); „Temoins du jour passés (1907) i in. Wydał też „Mémoires d'Aimée de Coigny“ (1902).

Lanciani Rudolf Amadeusz, archeolog włoski, * 1847 w Rzymie. Od 1887 jako uczeń Rossiego brał udział we wszystkich poszukiwaniach archeologicznych w Rzymie. Profesor topografji starożytnej uniw. w Rzymie, wydał „Forma urbis Romae“, plan miasta klasycznego (od 1892), Prace **L.** są porozrzucane po rozmaitych czasopismach, niektóre z nich tłumaczone na wiele języków. Jego „Guida del Palatino“ (1976) i „Monografja della città di Roma“ (1881) uchodzą za klasyczne; najważniejszym jednak dziełem jest „Storia degli scavi di Roma a notizia intorno le collezioni romani di antichita dall'anno 800“ (1902—04), które służy jednocześnie za komentarz do „Forma urbis Romae“.

Lanckoroński Karol, hr., kawaler maltański, dziedziczny członek austrjackiej Izby panów, znany ze swych wypraw i podróży naukowych oraz bogatych zbiorów artystycznch. Chęć do podróży i pociąg do studjów odziedziczył po ojcu, jednym z założycieli kolei Karola Ludwika. Wydał w trzech językach (polskim, niemieckim i francuskim) z wielkim nakładem cenne dzieło p. t. „Miasta Pamfilji i Pizydji“ (Städte Pamphyliens u. Pisidiens, Wiedeń 1890), z wytwornemi ilustracjami, owoc studjów archeologicznych w Azji Mniejszej, którą znacznym kosztem w l. 1881—1885 przedsiębrał. W 1889 odbył podróż naokoło świata, zatrzymawszy się dłużej w Indjach i Japonji, skąd przywiózł bogate zbiory artystyczne i etnograficzne; podróż tę opisał w dziele „Naokoło ziemi 1888—89, wrażenia, poglądy“ (Kraków 1893). Znaczna część zbiorów znajduje się w pałacu **L.** w Rozdole w Galicji, między niemi jeden z najliczniejszych fotografji dzieł sztuki i przyrodniczych, naukowo uporządkowany. **L.** jako wytrawny znawca sztuki i archeologji należał do komitetu restauraeji katedry na Wawelu i w tej sprawie ogłosił: „O robotach w katedrze na Wawelu“ (1903); nadto napisał „Der Dom von Aquileia“ (1904).

Landau Marek, niemiecki historyk literatury, napisał nadto: „Rom, Wien, Neapel während des spanischen Erbfolgekriegs“ (1885); „Geschichte Kaiser Karls VI als König von Spanien“ (1889); „Skizzen aus der jüdischen Geschichte“ (1897); i „Geschichte der italianischen Litteratur im 18 Jahrhundert“ (1899).

Landau Stanisław, fizyk polski * 1881 ogłosił: „Nieco o wagach i ważeniu“ (*Wszechświat*, Warszawa, 1906); „Fizyka w szkole średniej“ (t., 1907); „Z dziedziny elektrooptyki (tamże); „Próba okazania wpływu pola magnetycznego na zjawiska uginania się światła“ (*Wiad. mat*, 1908); „Promieniotwórczość w wykładzie elementarnym“ (tamże); „O nowych zdobyczach w dziedzinie promieni elektrycznych“ (*Wszechświat*, 1908); „Ćwiczenia z fizyki w szkole średniej“ (t.); „O świetle ugiętym, siatkach dyfrakcyjnych i o spektroskopie schodkowym“ (tamże); „Pomiary dyspersji w zjawisku Faradaya“ (*Wiad. mat.*, 1908); „Spostrzeżenia nad promieniotwórczością atmosferyczną w okolicy Ojcowa i Olkusza („Spraw. Tow. n. w.“, 1910).

Landberg-Hallberger Karol, hrabia, arabista szwedzki, * 1848 w Gotenburgu. Studja odbywał w Upsali, Paryżu, Lipsku. Był agientem dyplomatycznym w Kairze, podróżował po Syrji, Jemenie i Abisynji. Odnalazł wiele cennych rękopisów arabskich, ogłosił szereg prac z zakresu arabistyki.

Lande Dawid, architekt * 1868 w Łodzi, gdzie ukończył wyższą szkołę rzemieślniczą oraz Instytut inżynierów cyw. w Petersburgu, następnie praktykował w Berlinie przez lat 2, Mieszka

w Łodzi. Wykonał projekty i budowę domów dochodowych w Łodzi i w Warszawie; gmach pocztowy w Łodzi, projekt Banku Państwa w Łodzi. Nagrodzone projekty na konkursach: Hotel Bristol w Warszawie, 2-ga nagroda; Dom Zaremby, 1-wsza nagroda; odznaczenia za projekty na: gmach Tow. „Rosja“ w Warszawie, dom Jankowskiego, kościół katolicki w Łodzi, gmach Tow. „Rosja“ w Moskwie. Wykonał również szereg will w Łodzi, Klenku, Turczynku, Częstochowie, Tomaszowie i Wązownі.

Landelle Karol, malarz francuski, † 1908 Chennevières-sur-Marne.

Landois Herman, zoolog niemiecki, † 1905 w Münsterze.

Landois Leonard, fizjolog niemiecki, † 1902 w Gryfji.

Landolt Jan, chemik niemiecki, † 1910 w Berlinie.

Landor Henryk Savage, podróżnik angielski, ogłosił nadto: „China and the Allies“ (1901, 2 t.); „Across coveted lands, or a Journey from Flushing to Calcutta over land“ (1902, 2 t.); „Gems of the East“ (1904, 2 t.); „Tibet and Nepal“ (1905).

Landowska Wanda.

Landowska Wanda, kompozytorka i fortepjanistka polska, * 1877 w Warszawie, uczennica Warszaws. konserwatorjum (Michałowski), następnie H. Urbana (kompozycja) w Berlinie; od 1900 mieszka stale w Paryżu, gdzie zyskała sobie sławę jako znakomita klawicenistka i znawczyni dawnej muzyki. Od 1906 odbywa z wielkiem powodzeniem podróże artystyczne po Europie. Wydała szereg dawnych kompozycji na klawicymbał oraz książkę p. t. „la Musique ancienne (1908) i pisuje liczne artykuły do wydawnictw naukowych, muzycznych.

Landowski Paweł Maksymiljan, rzeźbiarz, * 1875 w Paryżu. Uczeń Barriasa, 1900 otrzymał wielką nagrodę rzymską. Ważniejsze prace: „Sfarcatori“, płaskorzeźba (1903, Salon); „Synowie Kaina: pasterz, poeta, robotnik“, grupa bronzowa, (1906), za którą **L.** otrzymał wielki medal.

Landsthing, Izba wyższa *Rigsdagu*, parlamentu duńskiego (Izba niższa—*Folkenthing*), składa się z 66 członków, z nich 54 obieralnych. Co 4 lata połowa posłów **L.** ustępuje, wybory dwustopniowe według skomplikowanego systemu.

Lane-Poole Stanley, pisarz i orjentalista angielski, ogłosił nadto: „Moghul emperors of Hindostan“ (1892); „Cairo; history, monuments and social life“ (1897, II wyd.); „Story of Cairo“ (1902); Mediaeval India under Mahhomadan rule“ (1903), szereg katalogów numizmatycznych.

Lanessan Jan Marja, polityk i przyrodnik francuski, ustąpił z ministerjum w 1902 wraz z całym gabinetem, przepadł przy wyborach 1906; ogłosił nadto: „la Lutte pour l'existénce et l'evolution des sociétés (1900); „la Concurence sociale et les devoires sociaux“ (1901); „la Morale des religions“ (1905); „l'Etat et les églises en France“ (1906); „les Missions et leur protectorat“ (1907); „la Morale naturelle“ (1908).

Lang Andrew, znakomity folklorysta angielski, ogłosił nadto: „the Red book of animals“ (1899); „Parson Kelly“ (z A. E. W. Masonem 1900); „Magic and religions (1901); nadto szereg biografji i wydał: „Life, letters and diares of Earl Iddesleigh“ (1890).

Lang Henryk, teolog protestancki, † 1876 w Zurychu.

Lang Jakób, dr. filozofji, profesor Akademji zamojskiej od 1642, następnie proboszcz w Bychawie, zamordowany przez kozaków 1649 roku. Ogłosił kilka utworów wierszowanych. Por. Bibl. Estreichera (t. XX); Wadowski X. „Wiad. o prof. Zamojskich“; Kochanowski J. K. „Dzieje Ak. zamojskiej“.

Lang Ludwik, węgierski statystyk i polityk, * 1849 w Peszcie; od 1878 poseł do parlamentu, 1883—98 profesor uniwersytetu w Peszcie, 1890—1893 sekretarz stanu w ministerjum finansów; 1898 wiceprezes parlamentu; 1902 minister handlu, 1903 ponownie profesor. Napisał: „Statistik Ungarns“ (1884, 2 t.); „Die Nationalitäten in Ungarn und Oesterreich“ (1898); „Zollpolitik“ (1904).

Lange Antoni, poeta polski, ogłosił nadto: „Przekłady poetów obcych“ (1900, 2 t.); „Wybór poezji“ (Lwów, 1900); „Fragmenta“ (1901); przekład poematu staroindyjskiego „Nal i Damaganti“ (Warszawa, 1906); „Rozmyślania“ (Kraków, 1906); „Analfabetyzm“ (Warszawa, 1906); „Zbrodnia“ (Kraków, 1907); „Pierwszy dzień stworzenia, pieśni społeczne (t., 1907); „Zarys literatury powszechnej“ (Warszawa, 1908); „Wenedzi“ (t., 1909); „Dwie bajki“ (t., 1910); „Stypa“, powieść (t., 1911); „O sprzecznościach sprawy żydowskiej“ (t., 1911); „Atylla“, tragedja (t., 1911).

Lange Józef, prawnik polski, brat poprzedniego, * 1863 w Warszawie, prawny fakultet ukończył tamże. Pisywał artykuły prawne w *Gazecie Sądowej*, społeczne w *Prawdzie*, *Nowej Gazecie* i in. Osobno wydał „Kodeks przemysłowca“ wraz z J. J. Litauerem; „Teksty konstytucji typowych“ (1906).

Lange Helena, (ob. I supl.), wydaje od 1893 miesięcznik *Die Frau* (Berlin), a z Giertrudą Bäumer od 1901 „Handbuch der Frauenbewegung“.

Lange Karol (ob.), prawnik polski, * 1804 (nie 1814 jak w gł. dz.), † 1889 w Krakowie. Należał do spisku Smolki i Fr. Wiesiołowskiego, który przeznaczył go na naczelnika obwodu Rzeszowskiego w 1846 r. W 1848 wybrany został na sekretarza Rady narodowej w Krakowie, a następnie na posła do parlamentu w Wiedniu i Kromieryżu. Od 1856 r. mieszkał w Kr. Polskim, w 1863 musiał wyjechać wskutek nakazu rządu rosyjskiego, synowie zaś jego, Tadeusz (ob.) i Kazimierz (ob.), wstąpili do powstania.

Lange Kazimierz, publicysta polski, † 1905.

Lange Konrad von, niemiecki historyk sztuki, * 1855 w Gietyndze, od 1884 profesor historji sztuki w Jenie, Gietyndze, Tubindze; napisał m. in. „Die Komposition der Agineten“ (1878); „Das Wesen der Kunst“ (1906, II wyd., 2 t.); „Das Wesen der künstlerischen Erziehung“ (1902).

Lange Maksymiljan, pisarz niemiecki, † 1899 w Lipsku.

Langénieux Benedykt Marja, kardynał, † 1905 w Reims.

Langerhans Paweł, polityk niemiecki, * 1820 w Berlinie, † 1909 tamże. W l. 1862—903 był posłem sejmu pruskiego, 1881—1903 posłem do parlamentu Rzeszy. Od 1875 członek berlińskiej rady miejskiej, od 1893 jej przewodniczący.

Langhans Karol Gotthard, budowniczy ob, Langhaus w gł. dziele.

Langhans Wilhelm, † 1892 w Berlinie.

Langhaus Paweł, kartograf niemiecki, * 1867 w Hamburgu, studjował nauki przyrodnicze, ekonomję. Ogłosił liczne prace z zakresu kartografji, zwłaszcza niemieckiej, wydaje czasopisma: *Deutsche Erde* i *Rechts und links von der Eisenbahn!*

Langhoffer August, zoolog chorwacki, * 1863 w St. Pazowie. Jest profesorem zoologji w uniwersyt. Zagrzebskim, kierownikiem oddziału zoologicznego w Muzeum narodowym chorwackim. Z licznych prac jego najważniejsza: „Prilozi entomoloskoj fauni Hrvatske“ *(Rhycota L.)*.

Langiewicz Marjan Melchjor, dyktator w powstaniu 1863 r., † 12 maja 1887 w Konstantynopolu (nie w Lille jak w gł. dziele), pochowany na cmentarzu angielskim w Chajdar Pasza pod Konstantynopolem. W Turcji od 1877 był reprezentantem fabryki broni Kruppa i zaopatrywał armję turecką w działa tej fabryki; w 1873 ożenił się powtórnie z Angielką Berry. Pozostawił pamiętnik p. t. „Relacje o kampanji własnej“, wydany w 1905 r.

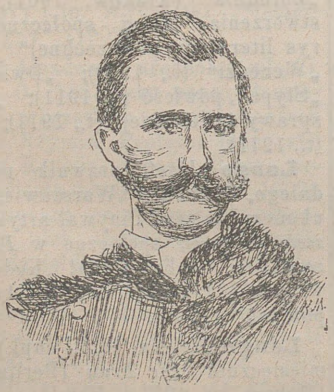

Langiewicz Marjan.

Langley Samuel Pierpont, wybitny astrofizyk amerykański, * 1834 w Roxbury, † 1906 w Aiken, początkowo budowniczy i inżynier, 1867 profesor astronomji w Pensylwanji, 1887 dyrektor „Smithsonian Institution“. Wsławił się aeroplanami własnej konstrukcji (ob. Lotnictwo). Ogłosił prócz prac w rocznikach „S. J.“: „The selective absorption of solar energy“ (1883); „Researches on solar heat and its absorption by the easts atmosphere“ (1884); „On the temperature of the surface of the moon“ (1884); „On hitherto unrecognized wevenlegths“ (1886); „The new astronomy“ (1887); „The temperatur of the moon“ (1889); „The solar and the lunar spectrum“ (1889); „Experiments in aerodynamics“ (1891).

Lankester sir Edwin Rey, zoolog angielski, * 1847. Studjował w Cambridge i Oksfordzie. Był profesorem uniw. w Londynie 1874 — 90, w Oksfordzie 1890 — 98, *Royal Institut* (1898 — 1900), dyrektorem wydziału przyrodnicz. w *British Muzeum*. Wydał: „Comparative longevity“ (1871); „Contributions to developement history of the Molusca“ (1875); „Degeneration“ (1880); „Limulus and Arachnid“ (1881); „Spolia maris“ (1889); „Extinctanimals“ (1905); „The Kingdom of man“ (1907) i in.

Lannelongue Odilon Marek, chirurg francuski, * 1840 w Castera-Verduzan. Od 1884 profesor uniw. paryskiego, 1895 r. członek akademji. Niektóre z prac jego uchodzą za klasyczne: „De l'ostéomyélite aiguë pendant la croissance“ (1879 r.); „De l'ostéomyélite chronique ou prolongée“; „Abcès froids et tuberculose osseuse“ (1881); „Traité des affections congénitales“ (1891), i in. Wybrany w 1893 do parlamentu, a w 1906 do senatu.

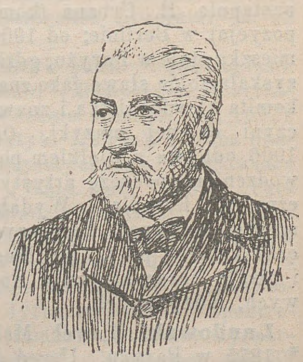

Lannelongue Odilon Marek.

Lansdowne Henryk Karol Keith *Petty Fitzmaurice*, piąty margrabia **L.**, mąż stanu angielski, * 1845, był 1872—74 podsekretarzem w ministerjum wojny w pierwszym gabinecie Gladstone'a, w drugim tegoż gabinecie podsekretarzem Indji od 1880, wkrótce jednak ustąpił, nie godząc się na irlandzką politykę Gladstone'a. W l. 1883—88 był gieneralnym gubernatorem Kanady, 1888—94 Indji. W 1895 objął tekę mi-

nistra wojny w gabinecie Salisbury'ego. Podczas wojny boerskiej działalność jego ostro krytykowała prasa, wobec czego w listopadzie 1900 r. zamienił tekę ministra wojny na tekę ministra spraw zagranicznych.

Lansdowne Henryk.

Lantan (ob.) pierwiastek metaliczny, otrzymuje się z cerytu, a mianowicie, z roztworu w kwasie chromowym, który zawiera po oddzieleniu ceru **L.**, prazeodym i neodym. Tlenek **L.** i sole w stanie zupełnie czystym są bezbarwne. Sam metal podobny jest nader do ceru, kowalny, lecz nie ciągliwy; na powietrzu prędzej się utlenia niż cer.

Lanuszka ob. konwalja.

Lanyi Bartłomiej, polityk węgierski, * 1851 w Hibbe. W 1873 adwokat, 1884 sędzia, od 1891 urzędnik w ministerjum sprawiedliwości, 1905 poseł do parlamentu, t. r. został ministrem sprawiedliwości.

Lanz Karol Alfred, rzeźbiarz szwajcarski, * 1847 w Chaux-de Fonds. Studja odbywał we Francji i Niemczech. Wykonał: pomnik gien. Dufour w Gienewie, pomnik Zschokkego w Argowji, Pestalozziego w Yverdon i in. Otrzymał złoty medal 1889 na wystawie powszechnej w Paryżu.

Laojan *(Liao-Yang)*, miasto w Mandżurji, w prowincji Mugdeńskiej, stacja węzłowa kolei. Kampanja pod **L.** (ob. rosyjsko-japońska wojna w II suplem.) składała się z szeregu bitw, od 26 sierpnia do 4 września 1904, między armją rosyjską pod dowództwem gien. Kuropatkina (ob.) i japońską pod dowództwem marszałka Oyama (ob. II supl.). Armja rosyjska składała się z 7 korpusów, 2 europejskich i 5 syberyjskich z 2 dywizjami gienerałów Samsonowa i Miszczenki. Zastępy japońskie tworzyły 3 armje gienerałów: Oku, Kuroki i Nodzu. Razem w walce brało udział około 300,000 ludzi, 140,000 Rosjan i 160,000 Japończyków. Dn. 26, 27 i 28 sierpnia Japończycy zdobyli pozycje przednie, właściwa bitwa rozpoczęła się 29 sierpnia, a 3 września Japończycy zmusili do odwrotu Rosjan, którym groziło otoczenie ze strony Kuroki'ego.

Laparra Willjam, malarz francuski, * 1873 w Bordeaux, uczeń Lefebre'a, Bouguereau i Tony. Ważniejsze prace: „Hjob"; „Coplas"; Jakób Bonhome", tryptyk; „Owacja"; „Judyta i Holofernes" i wiele innych. Otrzymał kilka medali na wystawach i wiele odznaczeń.

Laplace Piotr Szymon, hrabia, matematyk i astronom. Z jego „Oeuvres complètes", wydawanych przez Akademję Paryską od 1878, wyszło do 1904 13 tomów.

Laplace Piotr Szymon.

Laporte Aleksander Gabrjel, rzeźbiarz francuski, * 1851 w Tuluzie, † 1904 tamże. Z prac jego, lekkich w kompozycji i silnych w wykonaniu, ważniejsze: „Zejście z Olimpu"; „Garonna i Ariège", „Fronton szkoły medycznej" w Tuluzie.

Laporte-Blairsy Leon, rzeźbiarz francuski, * 1867 w Tuluzie, studja odbywał w Paryżu. Z wielu kapitalnych prac jego szczególnie wyróżniają się: „Menuet" (1900); „Zaloty fauna" (1900); „Biesiadnicy" (1905); „Szczątki" (1906); „Pierworodny" (1908).

Lapparent Albert, gieolog francuski, stały sekretarz Akademji, † 1908 w Paryżu. Napisał nadto: „les Anciens glaciers" (1893); „Science et apologétique" (1905).

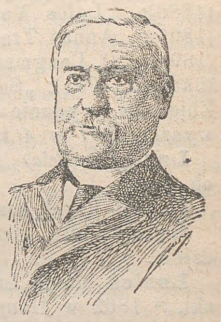

Lapparent Albert.

Larderelit, minerał z gromady spinelowców, rzędu boranów, występuje w drobniutkich, białych tafelkach jednoskośnych na lagunach borowych w Toskanji; jest wodnym boranem amonu, $(NH_4)_2O.4B_2O_3.4H_2O$.

Lardy Karol, dyplomata szwajcarski, * 1847 w Neuchatel, 1883 r., pełnomocnik Szwajcarji w Paryżu, obecnie dziekan ciała dyplomatycznego. Od 1892 członek Instytutu międzynarodowego, przewodniczący na konferencjach tego Instytutu (1899 w Neuchatel, 1902 r. w Brukselli), członek międzynarodowego sądu rozjemczego w Hadze. Ogłosił: „les Législations civiles des cantons suisses en matière de tutelle, de régime matrimonial quant aux biens et de succesions" (1877) i in.

La Rey Jacobus Herdrik, gienerał boerski, * 1847 w Wimburgu. Pochodził z rodziny hugonockiej, służył w wojsku, od 1890 był deputowanym parlamentu. Od początku wojny angielsko-boerskiej stał na czele armji, która broniła granic zachodnich. W 1899 brał udział przy oblężeniu Kimberley, był jednym z dowódców w bitwie pod Modder River, później kierował akcją w okręgu Colesberg

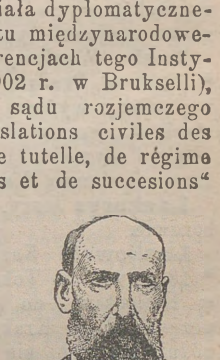

La Rey Jacobus Herdrik.

wespół z gen. Lemmer. Po bitwie pod Donkerhoek, w której uczestniczył, zoorganizował doskonale obronę siedmiu okręgów zachodnich Transwaalu. Po wojnie udał się do Europy z generałem Bothą i de Wetem. W 1903 ofiarowano mu mandat do Rady prawodawczej, którego nie przyjął. W końcu t. r. udał się do Indji brytańskich, aby przekonać opornych Boerów, internowanych przez Anglję, by uznali warunki pokoju i powrócili do ojczyzny. Żona **L. R.**, która mu towarzyszyła w pochodach wojennych, spisała pamiętnik p. t.: „My rambles and experiences during the war“ (Amsterdam).

Larochefoucauld-Bisaccia Karol Gabrjel Marja *Sosthènes*, hr., mąż stanu francuski, † 1908 na zamku Bonnétable.

L'Arronge Adolf, dramaturg niemiecki, † 1908 w Konstancji. Napisał nadto: „Die Verkannten“ (1886); „Lolos Vater“ (1893); „Pastor Brose“ (1895); „Annas Traum“ (1896); „Mutter Thiele“ (1898); „O. Langmanns Witwe“ (1899); Die Wohlthätigen (1901); „Sanatorium Siebenberg“ (1903). Zbiorowe wydanie utworów dramatycznych **L.** wyszło 1907 w 4 t.

Las *(Las Bela)* miejscowość w Beludżistanie ob. Lus.

Lasch Karol, malarz niemiecki, † 1888.

Lascy Piotr, generał rosyjski, ob. Lacy w gł. dziele.

Lasies Marja Ludwik Józef, polityk francuski, * 1862 w Houga. Był oficerem, 1893 podał się do dymisji. W 1898 został obrany posłem do parlamentu, przy następnych wyborach zatrzymał mandat. Był jednym z najenergiczniejszych przeciwników rewizji procesu Dreyfusa, zwalczał gabinet Waldecka-Rousseau. Należy do najrubliwszych i najwymowniejszych rzeczników obozu nacjonalistycznego.

Laska Wacław, astronom i gieodeta polski, * 1862 w Pradze. Jest profesorem astronomji i gieodezji wyższej we Lwowie. Ogłosił: „O trzęsieniach ziemi w Polsce (Lwów, *Kosmos*, 1902); „Cele i wyniki najnowszych badań w dziedzinie trzęsień ziemi *(Wszechświat*, 1902).

Laskarys Jerzy, pisarz polski, † 1888 w Dowborowie.

Laskowski Kazimierz *(El)* pisarz polski, * 1861 we wsi Tokarnia w Kieleckim, do szkół uczęszczał w Krakowie, później uczył się cukrowarstwa. Pisać zaczął w 1883 korespondencje do pism warszawskich i prowincjonalnych, wiersze do *Kolców* (Nie-Jadam). Osiadłszy w 1892 w Warszawie, pracował w miejscowych pismach codziennych i tygodnikach. Ogłosił wiele powieści i kilka tomów poezji. Ważniejsze powieści: „Parcelacja“ (Warszawa, 1894); „Zrośli z ziemią“ (t., 1901, II wyd.); „Na giełdzie cnoty“ (Kraków, 1898); „Licytanci“ (Warszawa, 1900); „Pamiętniki ex-dziedzica z dopiskami ex-pachciarza“ (t., 1904); „Lokaut“ (t., 1907); „Litwaki“ (t., 1910); „Oluś u króla Zimy“ (t., 1911); utwory wierszem: „Z chłopskiej piersi“ (War., 1901, 6 serji); „Melodje“ (I ser., Kraków, 1903; II ser., Warszawa, 1905); „Z pod serca“ (t., 1889); „Wiersze i śpiewki“ (Warsz. 1900 — 01); „Na przyzbie“ (t., 1908); „Z rapsodów wolności“ (t., 1907); „Ostatnia szarża“ (1910); „Bańki mydlane“ (tamże, 1902); „Próbki antologji żargonowej“ (t., 1907); „Wybór poezji“ (t., 1909, 6 t.). **L.** jest też autorem sztuk scenicznych: „Pogrzeb“ (1902); „Wyścig dystansowy“ do spółki z Junoszą (1898); „Bieda“ razem z Bolesławskim, „Panowie szlachta“, „Nic się nie dowiem“, „Szopka nad szopkami“ (1908), i kilka broszur. Od 1907 wydaje *Wieś polską*.

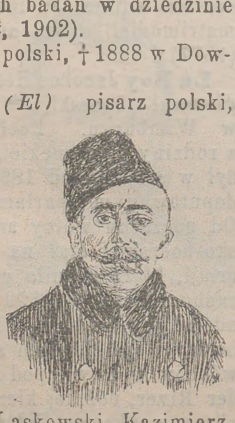

Laskowski Kazimierz.

Laskowski Stanisław, zdolny dowódca w powstaniu litewskim 1863 r., służył poprzednio w wojsku rosyjskim.

Lasocki Kazimierz, malarz polski, * 1871 w Gombinie (gub. Warszawskiej), kształcił się najpierw w Warszawskiej szkole rysunkowej, następnie zaś w Monachjum w szkole Ażbego i w akademji u prof. Hertericha i Stucka; dłuższy czas bawił we Włoszech, obecnie mieszka w Warszawie. Ważniejsze prace: „Mojżesz“, tryptyk, (reprodukowany w *Tyg. Ilustr.*); „Anarchista“; „Z kawalerskiego życia“; „Pierwszy ogień“; „Bańki mydlane“; wreszcie szereg widoków równin i piasków Mazowieckich, które z zamiłowaniem maluje.

Lasocki Wacław, lekarz polski, uczestnik 1863 r., * 1837 w Bisówce na Podolu. Szkoły średnie ukończył w Żytomierzu, wydział medyczny w Kijowie (1854—59). W 1863, jest członkiem czynnym organizacji powstańczej, schwytany z papierami, skazany został na śmierć, następnie ułaskawiony i zesłany do ciężkich robót w Syberji. Na mocy manifestów i starań 1873 przybywa do Warszawy, gdzie 1875 został naczelnym lekarzem kolei Nadwiślańskiej. W tym czasie jest jednym z inicjatorów i założycieli zakładu leczniczego w Nałęczowie, dokąd przeniósł się w 1878. Bogatą bibljotekę i zbiory zabytków ofiarował muzeum Narodowemu w Krakowie. W Nałęczowie założył muzeum etnograficzne, Tow. kredytowe, opiekuje się szkołami koszykarstwa i zabawkarstwa, założonemi przy jego współudziale i popieranemi przezeń. W 1909

Lasocki Wacław.

obchodzono uroczyście w Nałęczowie 50-lecie jego pracy zawodowej.

Lasowiaki, nazwa lokalna ludności, osiadłej między Wisłą a dolnym Sanem, w okolicach Leżajska i Mielca.

Laspeyres Hugon, gieolog i mineralog niemiecki, * 1836 w Halli. Poświęcał się naprzód górnictwu, później pracował u Bunsena, od 1867 wykładał mineralogję i gieologję w Berlinie, Akwizgranie, Kilonji i Bonn. Wykonał liczne badania minerałów, krystalograficzne i chemiczne.

Laspeyres Stefan, brat poprzedniego, ekonomista i statystyk niemiecki, * 1834 w Halli, od 1860 profesor w Heidelbergu, 1864 w Bazylei, 1866 w Rydze, 1869 w Dorpacie, 1873 w Karlsruhe, 1874 w Gienewie. Napisał szereg prac z zakresu ekonomji politycznej.

Lassale Ferdynand (ob.). Nowsze prace o nim: H. Oncken „L." (1904, istnieje przekład polski); E. Bernstein „Ferd. L. und seine Bedeutung für die Arbeiterklasse" (1904). Na polski przełożono następujące prace **L.**: „O istocie konstytucji" (1905); „Nauka a robotnicy" (1906); „Program robotników (1906).

Lassale Ferdynand.

Lassar Cohn, chemik niemiecki, * 1858 r. w Hamburgu; profesor uniwersytetu w Królewcu. Wydał: „Arbeitsmethoden für das organisch-chemische Laboratorium" (1906—07); „Allgemeine Gesichtspunkte f. organ. chem. Arbeiten" (1904); „Die Chemie im täglichen Leben" (1908, VI wyd., przekład polski); „Einführung in die Chemie in leichtfasslicher Form" (1907, II wyd.).

Lassar Oskar, lekarz, * 1849 w Hamburgu, † 1907 w Berlinie, gdzie był profosorem dermatologji; wprowadził liczne nowe metody leczenia. Wydawał „Dermatologische Zeitschriit" (od 1893).

Lassen Edward, kompozytor niemiecki, † 1904 w Wejmarze.

Lasswitz Kurd, filozof i beletrysta niemiecki, * 1848 w Wrocławiu, † 1910 r. w Gotha. Studjował matematykę, fizykę i filozofję w Wrocławiu i Berlinie. Początkowo był nauczycielem gimnazjalnym, 1884 r. został profesorem. Z prac filozoficznych w duchu kantyzmu do którego zwrócił się od subjektywizmu filozoficznego ważniejsze: „Atomistik u. Kritizismus" (1878); „Die Lehre Kants von der Idealität des Raumes und der Zeit allgemeinverständlich dargestellt" (1883); „Wirklichkeiten. Beiträge zum Weltverständnis" (1903, II wyd.) i in. Z utworów beletrystycznych główniejsze: „Bilder aus der Zukunft" (1879); „Seifenblasen" (1901, III wyd.); „Nie und Immer" (1902) i t. d. Na polski przełożono: „Gustaw Teodor Fechner" (1904).

Lasswitz Kurd.

Laszlö Filip, malarz węgierski, znakomity portrecista; * 1869 w Budapeszcie. Wykonał portrety: papieża Leona XIII, cesarzowej Elżbiety i in.

Laszowski Emil Filip, historyk chorwacki, * 1868 w Bilogu, studja odbywał w Zagrzebiu. Od 1900 jest członkiem Tow. archeologicznego, 1907 Akademji południowo-słowiańskiej. Ogłosił szereg prac, dotyczących Dalmacji i Slawonji.

La Tailhède Raymond Piotr *Gagnabede*, poeta francuski, * 1867 w Moissac, przybył do Paryża 1888. Należy do t. z. szkoły romańskiej, mającej na wzór mistrzów renesansu. Ogłosił: „les Faucheurs de Jules Tellier" (1890, dołączone do pośmiertnych utworów J. Tellier); „la Métamorphose des Fontaines"; „Odes"; „Hymnes". Liryzm romantyczny łączy z harmonją klasyczną.

Latham Robert Gordon, filolog i etnolog angielski, † 1888 Puiney.

Latkowski Juljusz, historyk polski, * 1860 w Polance Wielkiej pod Oświęcimiem. Gimnazjum skończył w Wadowicach (1884), uniwersytet w Krakowie. W 1889 został suplentem w Tarnowie, 1896 nauczycielem głównym historji i gieografji w seminarjum nauczycielskim w Stanisławowie, 1901 profesorem gimnazjalnym w Złoczowie, 1904 w Stanisławowie. Ogłosił: „O podziale dnia w kronice Nestora", „Spór o grody czerwińskie" („Pamiętn. sluch. Un. Jag., 1887); „Chrzest Mendoga" (Kraków, 1892).

Latscher von Lauendorf Juljusz, minister austrjacki, * 1846 w Iglawie; uczestniczył w kampanji 1866, wstąpił do sztabu gieneralnego w 1870, dosłużył się stopnia komendanta korpusu, a 1906—1907 piastował tekę ministra obrony krajowej.

Latyczów, miasto powiatowe gub. Podolskiej w 1907 liczyło 9,700 m. W powiecie **L.** podług spisu powszechnego na 184,477 m. było: 81·9% Małorusów, 13·2% Żydów, 3·7% Wielkorosjan, 1·7% Polaków, 0·1% Niemców, 0·4% innych. Podług wyznania: 73.1% prawosławnych, 13·3% żydów, 12·5% katolików, 0·9% starowierców, 0·1% protestantów, 0·3% innych.

Latzina Franciszek, statystyk i gieograf, * 1843 w Brnie, 1864 wywędrował do Argientyny, gdzie został profesorem uniwersytetu w Cordobie, 1881 dyrektorem biura statystycznego w Buenos-Airos. Napisał szereg prac statystycznych i ekonomicznych, dotyczących przeważnie rzeczypospolitej Argientyńskiej.

Laub Józef, matemetyk i fizyk polski, ogłosił: „Krótki zarys analizy wektorów (*Wiad. mat.*, Warsz., 1905); „O wtórnych promieniach katodowych“ („Rozpr. Ak. Krak.“, 1907); „Przyczynki do elektrodynamiki ciał poruszających się“ („Prace mat. fiz.“, 1909).

Lauda Ryszard, malarz czeski, * 1873 w Jistebnicy. Motywy do swych obrazów czerpie z życia dzieci wiejskich („Radości małych“, „Rodzice i dzieci“) lub z krajobrazów czeskich. Pod względem kolorytu jest zwolennikiem modernizmu.

Launhardt Wilhelm, inżynier niemiecki. * 1839 w Hanowerze, studjował tamże, 1859 wstąpił do służby kolejowej, 1869 profesor w politechnice hanowerskiej, od 1898 członek Izby panów. Ogłosił liczne prace ze swej specjalności.

Laurans Michał, malarz polski, portrecista, * w Warszawie, kształcił się początkowo u Gersona w Szkole rysunkowej, następnie w Monachjum i Paryżu. Maluje portrety i należy do wybitniejszych warszawskich portrecistów. Między innemi wykonał: portret inż. Zaborowskiego, adw. Patka, adw. Papieskiego i t. d. Wystawiał również kopje z dzieł Velasqueza, w Madrycie wykonane.

Laurens Jan Paweł, malarz francenski, od 1891 członek Akademji sztuk pięknych. Wykonał nowy poczet obrazów historycznych, między innemi: „Siedmiu trubadurów“ (1890); „Ś-ty Jan Chryzostom“ (1893); „Proklamacja republiki 1848“ (1902), „Porażka“ (1905), „Dwaj kalwini“ (1906), freski w Panteonie (z życia św. Genowefy), i w gmachu Legji honorowej, nadto portrety, dekoracje, ilustracje dzieła A. Thierry'ego i t. d.

Laurens Józef Augustyn Juljan, malarz francuski, † 1901 w Saint-Didier.

Laurent Ernest Józef, malarz francuski, *1860 w Paryżu, studja odbywał tamże i we Włoszech. Ważniejsze prace: „Klara Harlowe“ (1883, odznaczenie); „Zwiastowanie“ (1885, odznaczen.); „Chrystus uzdrawiający paralityka“ (1889, nagr. rzymska); Św. Franciszek z Asyżu podczas modlitwy“ (1895, medal). Później oddał się wyłącznie portretom, które znajdują się w muzeach: Luksemburgu, Nantes, Nancy i t. d., a za które otrzymywał często medale, na wystawie powszechnej 1900 złoty. **L.** jest impresjonistą i lubi malować w *pleinairze*.

Laurent Mateusz Paweł Herman, matematyk francuski, * 1841 w Luksemburgu, † 1908 w Paryżu. Był profesorem matematyki w Instytucie agronomicznym. Z prac jego ważniejsze: „Traité des séries“ (1866); „Theorie des assurances (1902); „La Géometrie analitique générale“ (1906); „Statistique mathematique“ (1907).

Laurent-Pichat Leon, literat i mąż stanu francuski, † 1886 w Paryżu.

Lauria Amilcare, * 1854 w Neapolu, pisarz włoski. W młodzieńczych latach uczestniczył w walkach wolnościowych, wydał między innemi: „Le Garibaldine“ (1904), wspomnienia z dziejów walki, przepojone gorącym uczuciem.

Laurier Wilfrid sir, adwokat, kanadyjski mąż stanu, * 1841 w St. Lin, przywódca partji liberalnej w parlamencie kanadyjskim, od 1898 premjer, zwolennik unji celnej z Anglją.

Laurjonit, minerał z gromady solowców, rzędu chlorków, cięższy od metali, występuje w małych słupkach rombicznych, bezbarwnych, o połysku djamentu, razem z cerassytem i fosfogienitem pod Laurionem w Grecji. Jest tlenochlorkiem zasadowym ołowiu o składzie $PbCl_2.Pb(OH)_2$. Ten sam skład posiada biały jednoskośny paralaurjonit, towarzyszący **L.**

Laurysiewicz Stanisław, w zakonie Stefan, ksiądz rit. greck., Bazyljanin, * 1836 w Lubelskiem, † 1864 w Krakowie. Studja odbywał w Ak. duch. w Warszawie i Rzymie. Pius IX wysłał go do Bulgarji, jako misjonarza apostolskiego. W 1861 powrócił w strony rodzinne. Dał inicjatywę i uczestniczył w przygotowaniach i doprowadzeniu do skutku wielkiej manifestacji patrjotycznej pod Horodłem 10 października 1861, w której przewodniczył tłumom. Wkrótce potym zmuszony opuścić kraj, przebywał na Wschodzie tureckim aż do rozwoju wypadków 1863 r. Wtedy wrócił do Krakowa i tu wziął udział bardzo czynny w pracach organizacji narodowej, administrując jednocześnie kościołem unickim w Krakowie.

Lauser Wilhelm, publicysta i historyk niemiecki, † 1902 w Charlottenburgu.

Lautaryt, minerał z gromady gipsowców, występuje w kryształach jednoskośnych wpostaci zbitej; bywa bezbarwny aż do żółtawego; twardość 4; ciężar właściwy 4,59; skład chem. jodan wapnia $Ca(JO_3)_2$; znajduje się w saletrze sodowej na pustyni Atakamie.

Lauterbach Jan K., skrzypek, był profesorem konserwatorjum w Dreznie do 1877.

Lauth Franciszek Józef, egiptolog niemiecki, † 1895 w Monachjum.

La Valette St. George Adolf, anatom niemiecki, * 1831, studjował medycynę, 1875 profesor anatomji w Bonn i jednocześnie ichtjologji w Ak. rol. w Poppelsdorfie. Prace **L.** dotyczą embrjologji i ichtjologji. Od 1875 wydaje: „Archiv für mikroskopische Anatomie“. Ma zasługi na polu rybołówstwa, zbudował aparat do zarybiania (1882).

La Vaudère Janina, pisarka francuska, * 1862 w Paryżu. W l. 1887—91 ogłosiła 5 tomów poezji, później z powodzeniem pisała powieści, jak: „le Droit d'aimer“ (1893); „les Sataniques“ (1895); „Trois Fleurs de Volupté“ (1899); „l'Amasone du roi de Siam“ (1901); „les Courtisanes de Brahma“ (1902) „le Harem de Syta“ (1904)

„l'Amante de Pharaon“ (1905); „la Vierge d'Israël“ (1906) i in.; nadto wystawiła szereg sztuk w teatrze.

Lavedan Henryk Leon Emil, dramatopisarz i romansopisarz francuski, członek Akademji francuskiej, wystawił nadto: „Le vieux marcheur“ (1899), „le Marquis de Priola“ (1902); „le Duel“ (1905). **L.** napisał też mnóstwo nowel: „Leur beaux phisique“ (1894); „Les petites visites“ (1896); „C'est servi“ (1904); „Baignoire 9“ (1905); „le Bon Temps“ (1906).

Lavedan Hubert Leon, publicysta francuski, † 1904 w Paryżu.

Laveran Karol Ludwik Alfons, lekarz, * 1845 w Paryżu, studja odbył w Strasburgu, od 1867 lekarz wojskowy, od 1884 profesor w Szkole *Val de Grâce* w Paryżu i członek Instytutu Pasteura; 1880 odkrył w Algierze zarazki malaryczne (Malariahämatozoon); 1898 i 1899 badał trypanozomy, zwłaszcza śpiączki, i zalecił preparat arsenowy z czerwienią trypanową. W 1907 otrzymał nagrodę Nobla. Napisał: „Traité des fièvres palustres“ (1884); „Nouveaux élements de pathologie médicale“ z Tenierem (1894, IV wyd.); „Du paludisme et de son hématozcaire“ (1891); „Les hématozoaires de l'homme et des animaux“ z Blanchard'em (1895, 2t.) „Traité du paludisme“ (1897; „Traité d'hygiene militaire“ (1896); „Prophylaxie du paludisme“ (1903 r.); „Trypanosome et trypanosomiases“ z Mesnilem (1904).

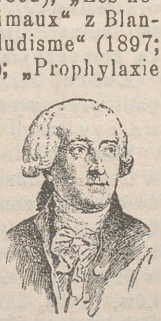

Lavoisier Antoni Wawrzyniec.

Lavigerie Karol Marcjal Allemand, kardynał, teolog francuski, ob. rysunek i art. w gł. dziele.

Lavignac Aleks. Jan Albert, muzyk francuski, * 1846 w Paryżu; od 1882 profesor paryskiego konserwatorjum, jest autorem cennych, prac elementarno-muzycznych: „Cours complet de dictée musical“, „Solfèges manuscrits“, „50 leçons d'harmonie“ etc. Prócz tego pisywał szersze rozprawy muzyczne (o Wagnerze).

Lavigierie Karol Marcjal Allem.

La Villemarqué Teodor Hersart, wicehrabia, archeolog francuski, † 1895 w Quimperlé.

Lavisse Ernest historyk francuski, dyrektor Wyższej szkoły normalnej, 1892 wybrany do Akademji francuskiej. Napisał nadto: „Vue generale de l'histoire politique de l'Europe“ (1890); „La jeunesse du Grand Frédéric“ (1894, II wyd.); „Histoire générale du IV siècle à nos jours“ (1893—1901, 12 t.) razem z Rambaud; „Histoire de France“ (1900 i nast., praca zbiorowa). W 1904 brał udział w pracach reorganizacyjnych Szkoły normalnej.

Lavoderma, dezynfekujący preparat mydlany, zawierający rtęć.

Lavoisier Antoni Wawrzyniec, gienjalny chemik francuski (ob). Por.: E. Schultze „L. der Begründer der Chemie“ (1895); Kahlbaum i A. Hoffmann „Die Einführung der Lavoisierschen Theorie, im besondern in Deutsch land“ (1897); „Die Vorläufer Lavoisiers“.

Lavreince (Lafrensen) Mikołaj młodszy, malarz szwedzki, * 1717 w Sztokholmie, † 1807 tamże, syn malarza Mik, **L.** starszego, profesor Akademji sztuk pięknych. W l. 1774 — 91 bawił w Paryżu, gdzie należał do najwybitniejszych malarzy, z prac jego robiono często sztychy. Do najpopularniejszych obrazów **L.** należą „Bal maskowy na dworze francuskim dla Gustawa III“; „Słodki bilecik“; „Zgromadzenie w klasztorze“ i wiele innych.

Lawsonit, minerał z gromady sylikoidów, rzędu wodorokrzemianów, bezbarwny, bladoniebieski, występuje w kryształach rombicznych, dobrze łupliwych, łupkach amfibolowych gabro Kalifornji, Ligurji, Korsyce; twardość przeszło 8, c. właściwy 3·12. Skład chem.: w przybliżeniu glinokrzemian z 11·3% wody, wydzielającej się w żarze czerwonym, wzór $H_4CaAl_2Si_2O_{10}$.

Laxa Otokar, chemik czeski, * 1874 w Karlinie, wykłada mleczarstwo na Czeskiej technice w Pradze. Oprócz licznych rozpraw w czasopismach specjalnych wydał: „Praktickie uvahy z mlekarzskie bakteriologie“ (Praga (1903); „Chemickie zkouszeni mleka o miecznych vyrobku“ (1907).

Layard Austen Henry, angielski mąż stanu, podróżnik i archeolog, † 1894. Ukazała się jego „Autobiography and letters“ (1903. 2 t.).

Lazare Bernard, wybitny krytyk i publicysta francuski, * 1865 w Nîmes, † 1903 w Paryżu. W 1886 przybył do Paryża, wszedł w grono młodych literatów, wśród których zajął wybitne stanowisko; walkę o nowe prądy w sztuce łączył z pojęciami anarchistycznemi w sprawach społecznych. Był współpracownikiem pism: *Mercure de France*, *Figaro*, *Echo de Paris*, *Journal*, *Revue Blanche*, gdzie pisał krytyki, feljetony, zebrane razem p. t. „Figures contemporaines“ (1894). Prócz tego ogłosił oddzielnie: „la Fiancée de Corinthe“ (1886) razem z E. Mikhaëlem; „les Entretiens politiques i littéraires“ (1890) wespół z Paul Adamem, H. de Regnier, F. Viellé-Greffiin; „le Miroir de légendes“ (1892); „la Telepathie et le Néospiritualisme“ (1893); „l'Ecrivain et l'Art social“ (1897); „les Porteurs de torches“ (1897); „la Porte d'ivoire“. Z broszur politycznych ważniejsze: „Vérité sur l'affaire Dreyfus“ (1896); „Antisemitisme et religion“ (1898) i t. d.

Lazarus Maurycy, filozof niemiecki, † 1903

(nie 1874 jak w gł. dz.). Po śmierci ukazały się „Pädagogische Briefe“ (1903).

Lazulit, minerał bladoniebieski lub zielonawy, którego piękniejsza, błękitna odmiana, zwie się turkusem (ob.) i należy do cennych kamieni ozdobnych.

Lea Henryk Karol, amerykański historyk kościelny, * 1825 w Filadelfji, † 1909 tamże. Napisał szereg cennych prac, dotyczących historji kościoła ludów romańskich, jak: „a History of the inquisition of the middle ages“ (1888); „a History of the inquisition of Spain“ (1906—07, 7 t.); the Inquisition in the Spanish Dependencies“ (1908) i wiele innych

Leader Benjamin Willams, pejzażysta angielski, * 1831 w Worcester; częstym motywem jego obrazów są wieczory i jesień w Anglji i Szkocji.

Leandre Karol Lucjan, malarz i rysownik francuski, * 1862 w Champsecret. Malował obrazy rodzajowe i portrety, z których ważniejsze: „Życie malarza“, tryptyk (1892); „Wyjście na rezurekcję“ (1906) i t. d. Bardziej popularny jest jako akwarelista, przedewszystkim jednak zdobył sławę jako rysownik karykaturzysta pracami w *Figaro i Rire*. Oddzielnie wyszły albumy rysunków: „Nocturnes“; „Paris et la province“ i t. d. Jest też poszukiwanym rysownikiem afiszów i sztycharzem; z tej dziedziny wyróżniają się szczególnie: „Kobieta z małpą“; „Kartka miłości“, „Dziewczyna normandzka“ i t. d.

Leandre Karol Lucjan.

Lebaudy Paweł, przemysłowiec, aeronauta, polityk francuski, * 1858 w Enghien. Po ojcu Gustawie odziedziczył ogromną fortunę, wielkie zakłady przemysłowe, poświęcił znaczne sumy na badania z zakresu aeronautyki i zdobył praktyczne rozwiązanie żeglugi powietrznej. Pierwsze próby z aerostatem „Jaune“ odbył w 1902, 1903. Następnie wespół z bratem Piotrem i mechanikami, Juchneslu i Rey'em, zbudował balon sterowy „Lebaudy“. Był posłem do parlamentu.

Le Blanc Maksymiljan, chemik, * 1865 w Barten (Prusy wsch.), studja odbywał w Tubindze, Monachjum i Berlinie, od 1901 profesor w Karlsruhe, od 1906 następca Ostwalda w Lipsku. **L.** wykonał liczne badania fizyczno-chemiczne, zwłaszcza elektrochemiczne (był też czynny jako elektrochemik w fabryce w Höchst). Napisał: „Lehrbuch der Elektrochemie (1906, IV wyd.); „Die Darstellung des Chroms und seiner Verbindungen mit Hilfe des elektrischen Stroms“ (1902).

Leblond Marjusz i Ary, pisarze francuscy, dwaj bracia, pracujący zawsze razem, Marjusz * 1877 w St. Denis, Ary, * 1880 w St.-Pierre na wyspie Reunion. Studja odbywali w Paryżu. Początkowo uprawiali powieść psychologiczną: „les Vies parallèles“ (1902); „le Secret des robes“ (1903); uznanie zdobyli nowelami z życia kolonji: „le Zezère “(1903) i powieścią o tendencji politycznej „la Sarabande“ (1904). Ogłosili nadto: „les Romans des races. Les sortilèges“ (1905); „la Société francaise sous la troisième République“ (1905); życiorys „Leconte de Lisle“ (1906); „l'Oued“ powieść (1907); „la Grande île de Madagascar“ (1907); „l'Idéal du XIX siècle“. Są wielkiemi przyjaciołmi Polaków, należeli do założycieli Tow. polsko-francuskiego, w 1908 bawili w Warszawie, byli też w Galicji w celu bliższego poznania Polski.

Lebon André, polityk francuski, napisał nadto: „Mission au Sénegal et au Soudan. Voyage de M. André **L.**“ (1898); „La politique de la France en Afrique de 1886 à 1898“ (1901).

Leborne Ferdynand, kompozytor belgijski, * 1862 w Belgji; uczeń Masseneta, Saint-Saënsa i Cezara Francka, autor licznych kompozycji orkiestrowych oraz oper („Dafnis i Chloe“, „les Girondins“, „la Catalana“). **L.** jest sprawozdawcą muzycznym *Monde artiste* w Paryżu.

Lebret Jerzy, polityk francuski, 1902 przepadł przy wyborach do Izby i objął katedrę parwa cywilnego w uniwersytecie w Caen.

Lec, miasto powiatowe w Prusach wschodnich w reg. Gąbińskiej do 1905, od t. r. należy do nowo utworzonej reg. Olsztyńskiej, liczył w 1905: 6,551 m., w tym 6,354 protestantów, 123 katolików, 74 żydów. W powiecie **L.** na 41,609 m. w 1905 było: 96·7% protestantów, 1·7% katolików, 1·6% innych; w 1900 na 40,454 m. było Polaków 46·2%, dwujęzycznych 7·9%

Le Cardonnel Ludwik, ksiądz, poeta francuski, * 1862 w Valence. Po przybyciu do Paryża należał do najwybitniejszych współpracowników pism Młodej Francji: *Ermitage* i *Mercure de France*; potym został księdzem, 1899 wstąpił do zakonu Benedyktynów, 1905 przeniósł się do Assyżu. W 1904 prowadził w *Mercure de France* rubrykę „Questions morales et religieuses“, t. r. wydał tom poezji „Poèmes“, w których maluje swoją ewolucję duchową.

Le Chatelier Henryk Ludwik, francuski chemik i górnik, * 1850 w Paryżu, profesor w *Collège de France* od 1889. Prace naukowe **L. Ch.** dotyczą głównie równowagi chemicznej i metalografji, rozwija w dalszym ciągu teorję faz Gibbsa i zasady energietyki, wynalazł liczne przyrządy. **L. Ch.** jest wielokrotnym laureatem i członkiem Akademji nauk. oraz wielu towarzystw naukowych. Oprócz licznych rozpraw po czasopismach wydał oddzielnie: „Recherches experimentales sur la constitutions des mortiers hydrauliques“

(1887); „Lampes de sureté“ (1889); „le Grisou“ (1899); „Procédés matériaux hydrauliqes“ (1898); „Mesures des températures élevées“ (1900).

Lechera rurka, ob. elektryczne fale.

Lecky William Edward Hartopole, historyk angielski, † 1903; na polski przełożono jego „Dzieje wolnej myśli (1908, 2 t.).

Lecocq Aleksander Karol, napisał od r. 1877 dwadzieścia kilka operetek, z tych najsłynniejsze: „Ali Baba“ (1887); „Ninette“ (1896); „la Belle au bois dormant“ (1909). Balet „le Cygne“ był wystawiony w Operze komicznej w Paryżu.

Lecomte Jerzy, pisarz francuski, * 1867 w Mâcon. Po skończeniu studjów prawnych w Paryżu był tam początkowo adwokatem, później uprawiał krytykę artystyczną w pismach francuskich i niektóre swe studja ogłaszał w *l'Art impressionniste* (1892); wsławił się jednak głównie powieściami: „les Valets“ (1897); „les Cartons verts“ (1901); „le Veau d'or“ (1903); „les Hannetons de Paris“ (1905); „l'Espoir“ (1908).

Lecomte de Nouy Juljusz Jan Antoni, malarz francuski. Wykonał nadto: „Ramzes w haremie“ (1887); Sobota w żydowskiej dzielnicy Marokka“ (1889); „Niedziela w Wenecji“ (1890); „Austerlitz“; „Smutek faraona“ (1901); „Panna Maupin“ (1902); „Czarownica“ (1904) oraz freski do koś. św. Trójcy w Paryżu.

Leconte de Lisle Karol Marja, poeta francuski (ob.). Por. Dornis „**L.** intime“ (Paryż, 1895); Calmettes „**L.** et ses amis“ (t., 1902).

Lecornu Leon Franciszek Alfred, inżynier francuski, * 1854 w Caen. Studja odbywał w Szkole politechnicznej, 1904 został profesorem w Szkole politechnicznej, 1909 w Szkole wyższej aeronautycznej. Jednocześnie od 1878 do 1910 sprawował różne urzędy w administracji kolei, następnie został inspektorem gieneralnym górnictwa, w 1900 członkiem Akademji nauk. Prace naukowe **L.** dotyczą głównie mechaniki czystej i stosowanej.

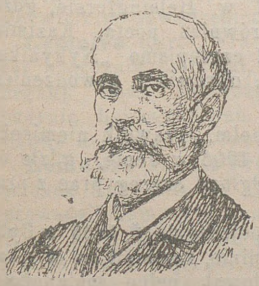

Lecornu Leon.

Lecouteux Lionel.

Lecouteux Lionel Arystydes, rytownik francuski, * 1847 w Mans. Uczeń Gaucherela, Luminais i Waltnera, zwrócił na siebie uwagę akwafortą „Leda“ (1879, odznaczenie), później sztychami z obrazów Milleta, Delacroix Van Marke'go utwierdził swą sławę. Za kliszę „Odjazd do Cytery“ (podług Watteau) otrzymał medal honorowy, a na wystawie powszechnej 1900 pierwszą nagrodę za całą twórczość. **L.** zalicza się do najwybitniejszych akwaforcistów spółczesnych.

Lednica jezioro, Lednogorskie jezioro w W. Ks. Poznańskim niedaleko od m. Pobiedzisk. Na jeziorze leżą wyspy: Ostrów ze znanemi zwaliskami i szczątkami architektonicznemi (Sokołowski Marjan „Ruiny na Ostrowie jez. Lednicy“; w „ Pamiętniku Ak. Um. T. III r. 1876) i Ledniczka.

Lednicki Aleksander, polski prawnik i polityk, * 1866 w Mińszczyznie, kończył gimnazjum w Mińsku, prawo w liceum Demidowa w Jarosławiu. Należy do wybitniejszych adwokatów moskiewskich, jest prezesem Katolickiego tow. dobroczynności w Moskwie. Jako polityk jest członkiem rosyjskiej partji konstytucyjno-demokratycznej, brał udział w różnych zjazdach w 1905: adwokackim ziemskim i in.; był posłem do pierwszej Dumy (1906 maj—lipiec) z Mińska lit. W Dumie zabierał często głos, szczególnie w sprawach polskich; za podpisanie odezwy wyborskiej oddany był pod sąd 1907 r. i skazany na trzymiesięczne więzienie. Utrzymuje bliższe stosunki z polskim stronnictwem postępowo-demokratycznym, należąc do jego Rady; był jednym z założycieli Tow. kultury polskiej. Pisuje do *Prawdy*, do *Nowej Gazety;* w Rosji do pism: *Russkaja Mysl*, *Russk. Wiedomosti*, ogłosił nadto studjum o Konopnickiej. (*Russkaja Myśl*, 1904) i po polsku „Mowy polityczne“ (1906).

Ledóchowski Jan, polityk polski, * 1791 w Warszawie, † 1864 w Paryżu. Wychowaniec szkoły wojskowej w Wiedniu, wstąpił do wojska Ks. Warszawskiego i, jako adjutant ks. Poniatowskiego, ranny pod Raszynem, posunięty na stopień kapitana, dostał się niebawem do niewoli austrjackiej. Wydostawszy się z niej, brał udział w wyprawie 1812 r. Od 1825 piastował mandat poselski i uczestniczył w sejmach: 1825, w czerwcowym 1830 i powstańczym 1830/31. Po wybuchu powstania listopadowego mianowany (6 grud.) regimentarzem i dowódcą sił zbrojnych województwa Krakowskiego, sformował sam pierwszy pułk Krakusów i 9-ty piechoty; dowództwo zdał Hen. Dembińskiemu, sam zaś wziął bardzo czynny udział w sprawach sejmowych; należał jednak do 8-go pułku piechoty w bataljonie Karskiego i bił się pod Grochowem, Dębem Wielkim, a w początkach lipca został mianowany dowódcą pospolitego ruszenia w woj. Krakowskim. Za granicą brał czynny udział w życiu demokracji polskiej, którą i materjalnie wspierał; był członkiem „Kom. nar. polskiego“ pod prezydencją gien. Dwernickiego. Wydalony z Francji,

przeniósł się do Anglji. Po powrocie do Paryża należał do Tow. Demokratycznego i jako ostatni prezes komitetu rozwiązał go w 1862 jeszcze przed powstaniem styczniowym. Popierał pracą i pieniędzmi szkołę polską w Batignolles, na którą pierwszy ofiarował 30,000 fr. Por. Barykowski St. „Hist. powst. listopadowego".

Ledóchowski Włodzimierz, * 1866, wychowywał się w Wiedniu, w Teresianum, nauk teologicznych słuchał w Rzymie i Tarnowie, wstąpił do zakonu jezuitów 1889 r. Został superjorem domu św. Barbary w Krakowie 1896, a po złożeniu profesji czterech ślubów doszedł do godności prowincjała 1901 r. Pisywał do *Przeglądu Powszechnego* artykuły w kwestjach religijnych, w l. 1897—900tamże prowadził dział p. t. „Sprawy kościoła".

Ledrain Eugienjusz, orjentalista francuski, † 1910 w Paryżu.

Lee Sidney, angielski historyk sztuki, * 1859 w Londynie, wydawca „Dictionary of National Biography", napisał: „Stattford-on Aron (nowe wyd. 1890); „Shakespeare" (1898) i in.

Lee William, * w Calverton, gdzie był wikarjuszem, 1589 wynalazł warsztat pończoszniczy; † 1610 r.

Lefébure Albert Leon, polityk i publicysta francuski, (ob.), * 1838, jest współpracownikiem pism *la Presse, Temps. Revue contemporaine* i in.; 1903 został członkiem Akademji.

Lefebvre Hipolit, rzeźbiarz francuski, * 1863 w Lille. Ważniejsze prace: „Adam wygnany z raju" (1892, nagr. rzymska); „Przebaczenie", „Cierpienie" (1896); „Niobe" (1898, I med.); „Młodzi ślepcy" (1902, med. hon.); „Lato" (1905); „Zima" (1906). Wytworność figur i czar kompozycji łączy ze świetną techniką.

Lefebvre Juljusz Józef, malarz francuski, wystawił nadto m. in. „Lady Godiva" (1890); „Córka Ewy" (1892); „Spiąca Westalka"; „Cierpienia Marji Magdaleny" (1903); liczne portrety.

Lefort Paweł Adolf, francuski historyk sztuki, * 1829 w Mamers, † 1904 w Paryżu, w 1880 mianowany inspektorem sztuk pięknych, głównie prowadził badania nad sztuką hiszpańską, o której napisał szereg cennych prac (Goya, Murillo, Zurbaran, Ribera, Velasquez i t. d.

Legendre Ludwik, dramaturg i poeta francuski, * 1851 w Paryżu, † 1905 w Villers. Ważniejsze utwory: „Jean Darlot", dramat (1902); „Ce que disent les fleurs" (1890), poezje; „le Son d'une âme", poezje: „les Brindilles, maksymy i t. d.

Leger Ludwik, pisarz francuski, profesor literatur słowiańskich w *Collège de France*, ogłosił nadto: „Etudes slaves" (1875—86); „l'Evangéliaire de Reims" (1899); „les Souvenirs" d'un slavophile" (1905); „Prague" (1907); „Histoire de Russie (1908); „Histoire de la littérature russe" (1908).

Le Gout-Gérard, malarz francuski, * 1856 w Saint-Lo. Celuje w obrazach z życia bretończyków i pejzażach morskich, szczególnie efekty wieczorne oddaje z bogactwem tonów wielce harmonijnych; ważniejsze z jego obrazów olejnych i pasteli: „Powrót łodzi z połowu", „Concarneau rankiem", „W porcie", „Pogrzeb marynarza" i t. d.

Legrand Emil, helenista francuski, † 1903 w Paryżu.

Legrand Piotr, polityk francuski, po raz drugi został ministrem handlu 1887 w gabinecie Floqueta; † 1895 w Paryżu.

Le Guyader Fryderyk Jan Marja, poeta francuski, * 1847 w Brasparts. Ogłosił: „Anne" (1888), „Du Guesclin Siège de Rennes", 1356", poemat (1896), „l'Eve bretonne" (1896, nagr. Ak.), „la Chanson du cidre" (1901), „la Bible: d'Adam à Jesus" (1903).

Lehmann Otto, fizyk, napisał nadto: „Elektrizität und Licht" (1895); „Die Elektrischen Lichterscheinungen oder Entladungen" (1898); „Flüssige Kristalle" (1904); „Magnetischer Wind und Magnet-Kathodenstrahlen" (1901).

Lehman-Filhes Rudolf, astronom niemiecki, * 1854 w Berlinie, studja odbył tamże, 1890 profesor astronomji w Berlinie. Napisał: „Zur Theorie der Stern-Schuppen" (1878); „Die Bestimmung der Meteorbahnen, nebst verwandten Aufgaben" (1883); „Ueber die Säkularstörung der Länge des Mondes unter der Annahme einer sich nicht momentan fortpflanzenden Schwerkraft" (1898).

Leichtentritt Hugo, niemiecki pisarz muzyczny, * w Plenewie (w Ks. Poznańskim), jest profesorem w konserwatorjum Klindworth-Scharwenka, autorem cennych prac historycznych („Historja mottetu", „Biografja Chopina" etc.) oraz krytykiem muzycznym.

Leinberg Karol Gabrjel, historyk i pedagog finlandzki, † 1905 w Sztokholmie.

Leino Enno. poeta finlandzki, * 1878 w Paldamo, studja odbywał w Helsingforsie, gdzie wraz z bratem swym, również poetą, Kazimierzem (* 1866), założył czasopismo „Nykyaika" („Teraźniejszość"), **L.**, uprawia z powodzeniem poezję liryczną.

Leist, Burkard Wilhelm, prawnik niemiecki, * 1819 w Westen, † 1906 w Jenie, gdzie od 1853 był profesorem. Ogłosił szereg prac z prawa rzymskiego.

Leistikow Walter, pejzażysta, * 1865 w Bydgoszczy, † 1908 w Berlinie, kształcił się w Akademji berlińskiej; malował pełne melancholji krajobrazy z motywów marchji Brandeburskiej, wybrzeży morza Północnego i Skandynawji.

Leith, miasto i port w Szkocji (ob.), 77.439 m. (1901). Przywóz prawie 14 milj. f. szt.. wywóz 7 milj. f. szt. (1907).

Leitner Bogumił Wilhelm, orjentalista angielski, † 1899 w Bonn.

Leixner-Grünberg Otton, poeta i literat, † 1907 w Grosslichterfelde; napisał nadto prócz rozpraw literackich powieść: „Also sprach Zarathustras Sohn“ (1903, II wyd.), oraz medytacje p. t. „Überflüssige Herzensergiessungen eines Ungläubigen. Betrachtungen aus deutscher Weltanschauung“ (1902, II wyd.); Wybór poezji **L.** wyszedł w 3 t. (1902).

Le Jeune Juljusz, prawnik belgijski, * 1828 w Luksemburgu, † 1911 w Brukselli; 1887—93 minister sprawiedliwości, 1893 r. senator i profesor honorowy Uniwersytetu wolnego; był współpracownikiem pism: *La Belge judiciaire* i *Journal de procedure.*

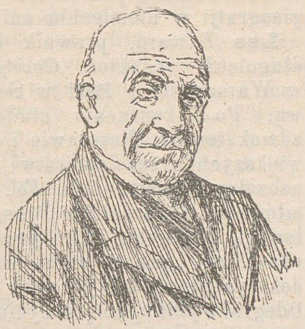

Le Jeune Juljusz.

Lejkin Mikołaj, pisarz rosyjski, † 1906; na polski przełożono **L.** „W gościnie u Turków“ (1903).

Lejowa Emilja, literatka polska, † 1906 w Warszawie; po śmierci wyszła jej „Historja Polski“ (Warszawa 1908).

Leland Karol Godfred, pisarz i humorysta amerykański, † 1903 w Florencji, napisał nadto: „Legends of Florence“ (1895); tom poezji „Song of theSea and lands“ (1897) i „Kuloskap the master, and other Algonkin poems“ z J. T. Prince'em, (1903).

Le Lorrain Jakób, poeta i powieściopisarz francuski, * 1856 w Bergerac, † 1904 w Paryżu. Z powieści jego szczególnie: „le Rousset“, „Nu“, „Au dela“, „les Voluptueux“, a z poezji: „Evohe“, „Fleurs pâles“, „Çà et la“, cieszyły się wielkim powodzeniem.

Lemaire Karol, Franciszek, Aleksander, oficer podróżnik belgijski, * 1863 w Cuesmes (Hennegau). Będąc na służbie w Kongu, prowadził badania hidrograficzne. Wydał „Mission scientifigue de Katanga, Journal de route“ (1904).

Lemaitre Juljusz Franciszek, pisarz francuski, członek Akademii od 1875, do końca 1904 r. prowadził kampanję nacjonalistyczną w *Écho de Paris,* poczym wycofał się z życia politycznego i poświęcił wyłącznie literaturze i teatrowi. Napisał nadto: „Theorie et impressions“ (1903); „Un nouvel état d'esprit“ (1904), gdzie przedstawił ewolucję swych pojęć; tom poezji „En marge des vieux livres“ (1905) i odczyt na rocznym posiedzeniu Instytutu (1905) p. t. „Sur les Vieux livres“. Dla sceny z powodzeniem napisał dwie komedje 4-aktowe: „la Massière“ (1905) i „Bertrande“ (1906). W 1907 i na początku 1908 miał w Sorbonie szereg konferencji o Racinie i Corneille'u, w których upatrywał istotę twórczego ducha Francuzów w przeciwstawieniu do Rousseau'a, który według niego zwichnął twórczość narodową; o Rousseau wykłady przełożono na język polski (1910). Pomimo uwielbienia dla klasycyzmu francuskiego w poruszonej w 1911 ankiecie o wykształceniu klasycznym i realnym, stanął po stronie tego ostatniego. **L.** i poprzednio należał do ankiet szkolnych.

Lemański Jan, poeta i bajkopisarz polski, ogłosił nadto: „Colloquia albo rozmowy“ (Warszawa 1905); „Ofiara królewny“, powieść fantastyczna (t., 1906); „Nowenna“ (t., 1907); „Prawo własności“ (t., 1909); „Baśń o prawdzie“ (t., 1910); „Dzień i noc“ (t., 1910); „Kamień filozoficzny“, nowele, satyry i groteski (t., 1911); „Czyn“, poezje i satyry (t., 1911).

Lemberger Ignacy, chemik polski, ogłosił: „Przyczynki doświadczalne do nauki o otruciu tlenkiem węgla“ (*Nowiny lekarskie,* Poznań, 1902) z Wachholzem; „O rozkładzie chloroformu podczas stosowania go przy narkozie“ (tamże, 1905); „Kreseptol, septasol i lithantrol“, *Przegląd lekars.,* 1905); „Wiskogien i fomasol“ (tamże, 1906); „Komentarz do 8-mego wydania farmakopei austrjackiej“ (Kraków, 1907, t. 2).

Lemcke Karol, estetyk niemiecki, napisał nadto pod pseud. Karl Manno powieść: „Gräfin Gerhild“ (1892) i „Jugendgenossen“ (1898, t. 2) i opracował szereg monografji o sztuce niderlandzkiej.

Lemoyne Andrzej, poeta francuski, † 1907 w Paryżu.

Lempke Włodzimierz z Ukrainy, energiczny organizator, od końca marca do połowy czerwca 1863 r. wywierał wielki wpływ w kierownictwie powstania.

Lenard Filip, fizyk niemiecki, 1905 otrzymał nagrodę Nobla, 1907 został profesorem w Heidelbergu.

Lenartowiczowa Zofja z Szymanowskich, malarka, * 1825 w Otwocku Wielkim, w pow. Stanisławowskim, † 1870 w Miłosławiu, w Poznańskim. Siostra przyrodnia Celiny, żony Mickiewicza, obdarzona zdolnościami artystycznemi, celowała w muzyce, śpiewie i malarstwie, któremu się ostatecznie poświęciła. W 1850 przebywała w domu Mickiewicza, a po śmierci żony zaopiekowała się jego córkami. W 1858 bawiła w celach artystycznych w Rzymie, gdzie poznała Teofila Lenartowicza, którego zaślubiła 8 maja 1861 r. Ważniejsze jej prace: portret Celiny Mickiewiczowej z córkami Marją i Heleną, Mickiewicza w dwuch egzemplarzach, męża i własny; kilka obrazów religijnych. Z obrazów rodzajowych ważniejsze: „Dziadek kościel-

ny", „Góral", „Bandyta", „Egipcjanin", „Towarzysz pancerny".

Lenbach Franciszek, znakomity portrecista niemiecki, † 1904 w Monachjum. Por. Rosenberg „Lenbach" (1906).

Lenel Otto, romanista niemiecki, * 1849 w Mannheimie, 1882 profesor w Kilonji, 1884 w Marburgu, 1885 w Strasburgu. Napisał szereg dzieł dotyczących przeważnie prawa rzymskiego i niemieckiego.

Lenfant Eugienjusz, podróżnik francuski, * 1865 w Melun, od 1886 oficer armji kolonjalnej, obecnie dowódca floty na Nigrze. Zbadał Anam i Tonking, Sudan i środkową oraz południową Nigerję. Napisał: „Exploration hydrographique du Niger" (1903); „Le Niger voie ouverte à notre empire français" (1903); „Grande route du Tschad" (1905).

Lenhossek Józef, anatom, * 1818 w Ofen, † 1888 w Peszcie, ostatnio profesor w Peszcie.

Lenhossek Michał, anatom, syn poprzedniego, * 1863 w Peszcie, 1889—96 profesor w Bazylei, Würzburgu, Tubindze, 1900 następca swego ojca w Peszcie. Napisał: „Beiträge zur Histologie des Nervensystems und der Sinnesorgane" (1894); „Der feinere Bau des Nervensystems im Lichte neuester Forschungen" (1895, II wyd.); „Die Geschmacksknospen" (1894).

Lenient Karol, Feliks, literat francuski, † 1906 w Paryżu.

Lenkiewicz Tadeusz, uczestnik powstania 1830 r., * 1804 na Litwie, † 1867 w Londynie. Był nauczycielem gimnazjalnym w Kownie. Zaciągnął się do powstania na Żmudzi, przeszedł potym do regularnego wojska, kończył kampanję w 6-ym pułku strzelców, jako podporucznik. Z korpusem Giełguda wszedł do Prus, a stąd udał się do Anglji, gdzie utrzymywał się z pracy ręcznej i świecił cnotą śród kolonji polskiej w Londynie.

Lenôtre Teodor *Gosselin*, historyk i dramaturg francuski, * 1857 w Pepinville. Ogłosił szereg rozpraw z czasów Wielkiej rewolucji, jak: „Paris révolutionnaire" (1893); „la Captivité et la mort de Marie-Antoinette"; „le Drame de Varennes" i wiele innych, za które w 1902 otrzymał nagrodę Akademji. Dla teatru napisał: „Colinette" z G. Martinem (1893); „Les Trois Glorieuses" (1902); „En musique" (1902); „Varennes" z H. Lavedanem (1904).

Lentz Stanisław.

Lentz Stanisław, namalował nadto w ostatnich czasach: portret Górskiego, portret A. Lednickiego, autoportret, Frenkla, Kosiakiewicza, Kamińskiego i wielu innych. W zbiorach Tow. Z. S. Pięknych jest jego portret Aleksandra Jabłonowskiego oraz obraz rodzajowy „Strajk". W r. 1901 został powołany na stanowisko dyrektora Warszawskiej szkoły sztuk pięknych na miejsce ustępującego K. Stabrowskiego.

Lenz Maksymiljan, historyk niemiecki, * 1850 w Gryfji, od 1876 profesor w Marburgu, w Wrocławiu, od 1890 w Berlinie, 1897 członek Akademji tamtejszej. Ogłosił szereg dzieł historycznych, przeważnie dotyczących dziejów Niemiec.

Lenz Oskar, podróżnik, 1909 opuścił katedrę gieografji w niemieckim uniwersytecie w Pradze.

Leo Edward, prawnik i publicysta polski, długoletni redaktor *Gazety Polskiej*, * 1829 w Warszawie, † 1901 w Sosnówce pod Warszawą. Po skończeniu studjów zagranicą, był adwokatem w Warszawie i radcą prawnym największych przedsiębiorstw w Królestwie. Jako naczelny redaktor *Gaz. Pol.* skupił cały zastęp młodych sił literackich (Prus, Sienkiewicz, Chmielowski, Henkiel i in.) i poprowadził pismo w duchu t. zw. „pracy organicznej", aczkolwiek do doktryn pozytywistycznych się nie przyznawał. Odegrał wybitną rolę w życiu literacko-artystycznym Warszawy.

Leo Juljusz.

Leo Juljusz, polityk polski. Jest profesorem ekonomji politycznej na uniwersytecie Jagiellońskim, prezydentem miasta Krakowa i posłem do Rady państwa. Dawniej należał do stronnictwa konserwatywnego, po zaprowadzeniu w Austrji głosowania powszechnego zbliżył się do demokracji, ogromnie przyczynił się do ożywionej działalności tego stronnictwa w ostatnich czasach i do zorganizowania t. z. demokracji bez przymiotnika. Jako prezydent Krakowa ma wielkie zasługi w stworzeniu Wielkiego Krakowa i opracowaniu planu racjonalnej gospodarki miejskiej.

Leonard *(Słończewski)*, dr. teologji i sztuk wyzwolonych, proboszcz kanoników regularnych św. Grobu przy kośc. św. Jadwigi na Stradomiu w Krakowie, kaznodzieja katedralny krakowski, w l. 1546—62 biskup kamieniecki, * na początku XVI w., † 1562. Zasłynął jako kaznodzieja wykształcony. Pomawiany był o sprzyjanie „nowinkom religijnym" z powodu bliskich stosunków z Fryczem Modrzewskim i dzięki tematom, poruszanym w kazaniach. Kazania jego miały niezwykłą u nas cechę dysput religijnych. Cieszył się zaufaniem Zygmunta Augusta. Śladów piśmienniczej działalności **L.** nie wiele, zaledwie na przedmowę do traktatu Modrzewskiego „De Legatis ad concilium mittendis" można wskazać, jako na dzieło jego pióra. Jest bardzo wątpliwe, czy tłumaczenie polskie Biblji Leopolity jest

pracą **L.**, choć mu je autorowie niektórzy przypisują (ob. gł. dz.). Por. „Korespondencja Zebrzydowskiego“ (wyd. Wisłockiego); „Epistolae Hosii“ (wyd. Hipplera i Zakrzewskiego). „Uchańsciana“ (wyd. Wierzbowskiego); herbarze Paprockiego i Niesieckiego; Nakielskiego „Miechovia“.

Leonardo da Vinci (ob), gienjalny malarz, rzeźbiarz, inżynier i uczony włoski. O restauracji „Wieczerzy Panskiej“ **L.**, ukończonej w 1908, ob. art. Cena w II suplemencie. W wrześniu 1911 r. została skradziona „Gioconda“, jeden z nielicznych, wykończonych obrazów **L.**, uchodzący za jedno z największych arcydzieł malarstwa wszechświatowego. Z dzieł **L.** w ostatnich czasach wydano: „Codex atlanticus“ przez Akademję dei Lincei (Medjolan 1893—904, t. 16); „Codice da Luca Beltrami“, będący w posiadaniu ks. Trivolzio (Medjolan 1891); rękopisy, znajdujące się w Akademji paryskiej: „Les Manuscrits de **L.** de **V.**—de la Bib. de l'Institut“ (Paryż 1880 — 92, t. 6), wydane przez Karola Ravaisson - Molliena; „Codice sul volo degli ucceli e varie altre materia“ (Paryż 1893) i „Dell'Anatomia“ (Turyn 1901), wydane przez T. Szabasznikowa i opracowane przez G. Puimatti; reprodukcja wszystkich rękopisów, znajdujących się w Windsorze, muzeum Brytańskim i South Kensington w Londynie, obliczona na 41 tomów, zaczęła wychodzić w Paryżu od 1901 r. Por. nadto: Stendahl „Histoire de la peinture en Italie“ (1893); Walter Pater „The Renaissance. L. da V.“ (1893); Jean Paul Richter „L. de Vinci“ (1894); tenże „the Literary-works“ of L. da V.“ (1893); Muntz „**L.** da **V.** l'artiste, le penseur, le savant“ (1899); A. Wołyńskij. **L.** da **V.**“ (1900); Ed. Solmi „Documenti inediti sulla di mora di **L.** da **V.** etc.“ (1904); tenże „Nuovi studi sulla filosofia naturale di **L.** da **V.** (1905); tenże „le Fonti dei manuscritti di **L.** da **V.**“ (1908); Luca Beltrami „Una corsa attraverso il. „Codice Atlantico“ (1904); tenże „il Cenacolo di **L.**“ (1908); Marie Herzfeld „**L.** da **V.** Der Denker, Forscher und Poet“ (1906); Pelledan „**L.** da **V.** Textes choisis, pensées, théories... etc.“ (1907); Gabriel Séailles „**L.** da **V.** l'artiste et le savant“ (1906, now. wyd.).

Leoncavallo Ruggiero, (ob.) kompozytor włoski. Opera *Zaza* była wystawiona w Medjolanie w 1900 r., w Warszawie 1907; „Roland von Berlin“ (na zamówienie cesarza Wilhelma II), 1904 wystawiony w Berlinie, jest operą bez wartości.

Leonhard Rudolf, prawnik niemiecki, * 1851 w Wrocławiu, od 1885 profesor prawa cywilnego w Marburgu, 1907 zaproszony na wykłady do New-Jorku. Napisał: „Der Irrtum bei nichtigen Verträgen nach römischem Recht“ (1883, 2 t.); „Institutionen des römischen Rechts“ (1894) i in.

Leon Y Castillo Fernando, margr. *del Muni*, dyplomata i mąż stanu hiszpański, * 1842 na wyspie Teneryfie. Deputowany w Kortezach, senator królestwa, był ministrem spraw wewnętrznych, później kolonji. Mianowany ambasadorem w Paryżu w l. 1888—1890, powtórnie 1892—95, po raz trzeci 1897. Jest członkiem Akademji nauk moralnych i politycznych w Madrycie.

Leon Y Castillo.

Leopardi Giacomo, poeta, pisarz włoski. Na polski przełożono: „Myśli“, tłumaczył I. Ruffera (Lwów. 1909); „Do ojczyzny“ (1910). Ukazały się „Scritti vari inediti di G. **L.**“ (1906). Por. nadto Chiarini „**L.**“ (1905); P. Gatti „**L.** il suo sistema filosofico“ (1906).

Leopold II, król Belgów, † 1909 na zamku Laeken pod Bruksellą. Tron objął po nim bratanek ks. Albert (ob. Belgja). Na krótko przed śmiercią **L.** zaślubił Blankę Karolinę Delacroix, dawną kochankę, której nadał tytuł baronowej Vaughan. Dwaj synowie **L.** z tego związku otrzymali tytuły: jeden hr. de Tarvueren, drugi hr. Ravenstein. Bar. Vaughan wyszła w 1910 za mąż. Najmłodsza córka **L.**, Klementyna (* 1872) poślubiła w 1910 ks. Wiktora Napoleona (* 1862), pretendenta do tronu francuskiego.

Leopold, hrabia Lippe-Biesterfeld, do 1905 regient księstwa Lippe, został po śmierci księcia Aleksandra (1905) na mocy wyroku sądu rozjemczego (25 października 1905) księciem tego państwa.

Leopold Salwator, arcyksiąże austrjacki, * 1863 w Alt-Bunzlau, syn arcyks. Karola Salwatora; służył w artylerji, jest obecnie inspektorem gieneralnym artylerji; rząd powierzył mu jej reorganizację.

Leopold Stefan Karol Antoni Gustaw Edward Tassilo, książe Hohenzollern, † 1905 w Berlinie.

Leopolita (patrz Lwowczyk).

Léouzon-Ledue Ludwik Antoni, pisarz francuski, † 1889 w Paryżu.

Lepel, miasto powiatowe gub. Witebskiej, w 1907 liczyło 7200 m. W powiecie Lepelskim podług spisu powszechnego było 156706 m., w tym 82·0% Białorusinów, 11·5% Żydów, 4·0% Polaków, 1·7% Wielkorosjan, 0·5% Łotyszów, 0·1% Niemców, 0·2% innych. Podług wyznania 78·8% prawosławnych, 8·7% katolików, 11·5% żydów, 0·5% starowierców 0·5% protestantów.

Le Petit Alfred, znany karykaturzysta francuski, * 1841 w Aumale. Początkowo zasilał

swemi karykaturami pisma prowincjonalne, następnie paryskie *(Journal amusant, Monde pourrire, Charivari etc.)*. Założył kilka pism ilustrowanych: *la Charge*, *le Pétard*, *le Sans - Culotte* (1880), za które był skazywany na kary pieniężne i więzienie. Ogłaszał pieśni, pamflety i robił ilustracje do książek, między innemi „le Cochon", do której sam napisał tekst. Wydał zbiór karykatur: „Contemporains dans les assiettes".

Lepidyna (ob.), jest γmetylochinoliną o budowie:

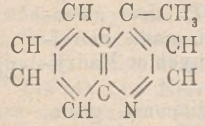

L. ciecz o p. w. 257° otrzymano syntetycznie. Izomerem l. jest chinaldyna.

Lépine Ludwik.

Lépine Ludwik, prefekt policji w Paryżu, znany z nadzwyczajnej energji i zdolności organizacyjnych, powrócił na dawne stanowisko za gabinetu Waldeck-Rousseau i przetrwał wszystkie gabinety do obecnej chwili. Wprowadził ulepszenia w policji rzecznej, rynkowej, stworzył oddział policji na welocypedach, obmyślił środki wygodnej cyrkulacji miejskiej i t. d.

Leppert Władysław, chemik polski, wydał nadto: „Marceli Nencki" (*Chem. polski.*, Warsz., 1901); „Pierwsza farba anilinowa" (tamże, 1906), „Chodkiewicz Aleksander" (tamże, 1910). W 1911 został prezesem Koła chemików przy Stowarz. techników w Warszawie.

Lepsius Reinhold, malarz niemiecki, * 1857 w Berlinie, studja odbywał w Niemczech i zagranicą. Maluje głównie portrety kobiece, wyróżniające się jasną, powietrzną tonacją barw; wykonał też kilka portretów znanych uczonych. Otrzymał medale na powszechnej wystawie w Florencji (1887) i Dreznie (1887). Żona jego *Sabina L.* z domu *Gräf*, * 1864 w Berlinie, również oddaje się malarstwu portretowemu, głównie maluje dzieci.

Lepszy Leonard, polski historyk sztuki, * 1856 w Krościenku, ukończył Akademję górniczą w Leoben. Urzędował przy salinach w Bochni, od 1880 w urzędzie probierczym w Wiedniu, od 1883 w Krakowie. W badaniach nad sztuką stosowaną główną baczność poświęcił przeszłości sztuki złotniczej. Rozprawy z zakresu sztuki i kultury w Polsce drukuje w pismach Ak. Umiejętności lub w miesięcznikach i kwartalnikach. Ważniejsze z nich: „Pacyfikał sandomierski oraz złotnicy krakowscy w. XV" („Spraw. kom. hist. sz." 1892); „Cech złotniczy w Krakowie, jego organizacja i dzieje" („Rocz. krak.", 1898); „Lud wesołków w dawnej Polsce. Studjum obyczajowe" (Kraków, 1899); „Kultura epoki jagiellońskiej" (t., 1903); „Historja malarstwa krakow.", „Przemysł artystyczny w Krakowie" (obydwie w „Roczn. krak. VI", 1904); „O przeszłości zamku na Wawelu" (*„Przegl. Powsz."*, 1905); „Muzeum djecezjalne w Tarnowie" („Teka konserwatorów w Gal. zach.", 1906) i wiele in. **L.** jest członkiem wydziału „Miłośników his. i zab. Krakowa", redaktorem „Krakowa", konserwatorem zabytków okręgu Gorlice, Jasło, Krosno, Limonowa, Nowy Sącz i Nowy Targ, członkiem czynnym Akad. Umiejęt. od 1908, członkiem wydziału komitetu Muzeum narodowego.

Lerche Wincenty *Stoltenberg*, malarz norweski, * 1837 w Tönsberg, † 1892 w Düsseldorfie, w obrazach swych odtwarzał życie salonów XVIII w., oraz życie klasztorne. Znany też był jako rytownik.

Lerius Teodor van, belgijski historyk sztuki, * 1819 w Antwerpji, † 1880 tamże. Ogłosił szereg gruntownych prac, jak: „Notre Dame d'Anvers avant la seconde invasion française en 1794" (1841); „De liggereu en andere historische archieven der Antwerpsche St.Lucasgilde" (1864-76), z P. Rombours'em „Biographies d'artiste anversois" (1883), wydane po śmierci.

Le Roy Gabrjel.

Le Roy Gabrjel Eugenjusz, pisarz francuski, * 1836 w Hautefort, † 1907 w Montignac. Służył w wojsku, był nauczycielem, wyszedł do emerytury 1902. Prócz trzech rozpraw historycznych, ogłosił szereg powieści i nowel: „le Moulin du Frau" (1895); „Jacqou le Croquant" (1889); „Niette et Millou" (1901); „Pays de pierres" (1906); „les Gens d'Auberoque" (1907) i in. Wziętość jego polegała na świetnym malowaniu życia prowincji francuskiej.

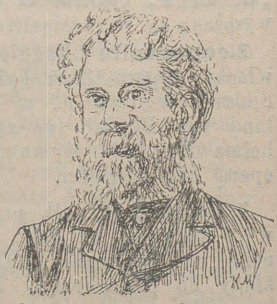

Leroy-Bealieu Henryk

Leroy - Bealieu Henryk Jan Baptysta Anatol, publicysta francuski, napisał nadto: „Les juifs et l'antisémitisme" (1893); „La papauté, le socialisme et la démocratie" (1893 r.); „Etudes russes et eu-

ropéennes“ (1897); „Les doctrines de haine. L'antisemitisme, l'antiprotestantisme, l'anticléricalisme“ (1903) i in. Na polski przełożono „Antysemityzm“ (Warszawa, 1906).

Leroy-Bealieu Piotr Paweł, ekonomista francuski, ogłosił nadto: „Précis d'économie politique“ (1894, IV wyd.); „l'État moderne et ses fonctions“ (1891, II wyd.); „Traité théorique et pratique d'économie politique“ (1905, IV wyd.4.t.); „Le Sahara, le Soudan et les chemins de fer transsahariens“ (1904).

Le Sidaner Henryk, malarz francuski, * 1862 na wyspie Maurice. Uczeń Cabanela, wkrótce wytworzył sobie własną oryginalną technikę, polegającą na dzieleniu tonów barwnych za pomocą plam odrębnych w formie równoległych kresek, przez co osiągał znakomite efekty świetlne. Prace jego posiadają muzea w Luksenburgu, Dublinie, Pau, Limoux i in.; ważniejsze z jego obrazów: „Błogosławieństwo morza“ (1891); „Kanał w Bruges“ (1899); „Pustynia“; „Pałac dozów w Wenecji“ (1906) i t. d.

Lesiewicz Włodzimierz, filozof rosyjski, † 1905.

Leskien August, filolog niemiecki, napisał nadto: „Die Bildung der Nomina im Litauischen“ (1891).

Leskovar Janko, pisarz kroacki * 1861 r. w Pregradzie. Ogłosił między innemi: „Propali dvori“ (1896); „Sjene ljubari“ (1898); „Katastrofa““ (1902).

Leskow Mikołaj, beletrysta rosyjski, † 1895 w Petersburgu.

Lesley Jan Piotr, gieolog amerykański, † 1903.

Leslie Jerzy Dunhop (ob.), malarz i pisarz angielski, członek Akademji londyńskiej, napisał: „Our river; personal reminiscences of artist's life on Thames“ (1899, II wyd.); „Letters to Marco“ (1894) i dalszy ciąg „Riverside letters“ (1896).

Lessar P., mąż stanu rosyjski, * 1851, † 1905 w Pekinie. Budował most żelazny przez Prut 1877 — 1878 r., był członkiem komisji rozgraniczającej między Turkiestanem i Afganistanem w 1885, potym agientem dyplomatycznym w Bucharze. W 1902 został ambasadorem w Pekinie; ogłaszał prace gieograficzne w rosyjskim Tow. gieograficznym.

Lessing Gotthold Efraim, znakomity pisarz niemiecki. Ukazało się nowe, pełniejsze od dotychczasowych, wydanie dzieł **L.**: „Sämmitliche Schritten“ (1886 — 1904, t. 18) pod red. Munckara.

Lessing Juljusz, niemiecki historyk sztuki, * 1843 w Szczecinie, † 1908 w Berlinie. W 1872—1908 dyrektor Muzeum sztuki stosowanej w Berlinie. Napisał: „Altorient, Teppichmuster“ (1877); „Holzschnitzereien des 15 u. 16 Jahrhunderts“ (1882); „Gold und Silber“ (1907, II wyd.); „Wandteppiche und Decken des Mittelalters“ (1900 i nast.).

Lessing Otton, rzeźbiarz i malarz niemiecki, profesor i członek Akademji berlińskiej, wykonał nadto szereg pomników dla Alei zwycięstwa w Berlinie oraz pomnik Szekspira w Wejmarze. Napisał prócz tego: „Schloss Ansbach, Barock- und Rokokodekorationen aus dem 18 Jahrhundert“.

Leszczyńska Honorata z Rapackich, artystka dramatyczna, * 1864 w Krakowie. Kształciła się pod kierunkiem ojca, Wincentego Rapackiego (ob.). W 18-ym roku życia debiutowała w Rozmaitościach, poczym zaangażowana była do teatrów rządowych, występowała w „Rozmaitościach“ i „Małym“ teatrze (później „Nowościach“). W 1893 roku przeniosła się do Krakowa, gdzie pracowała pod dyrekcją Pawlikowskiego i tu należała do rzędu najwybitniejszych artystek. Wróciwszy na scenę warszawską w 1895, odtąd stale występuje w „Nowościach“ i w teatrze „Nowym“, stanowiąc główną siłę kobiecą w repertuarze krotochwilowym.

Leszczyńska Honorata

Leszczyński Edward, poeta polski, * 1880 w Przemyślu, gimnazjum ukończył tamże, studja uniwersyteckie na wydziale filozoficznym odbywał w Krakowie. Ogłosił: „Poezje“ (Kraków, 1901); „Cupio dissolvi“ (t., 1903); „Ahaswer (*Chimera*, 1904); „Jolanta“, (Kraków, t., 1904); „Płomień ofiarny“ (t., 1907); „Kabaret szalony“ (t., 1908); „Atlantyda“ (t., 1909); „Konik zwierzyniecki“ (t., 1910); „Wiosenne niebo“ (t., 1910).

Leszczyński Jan Nepomucen, pedagog polski, * 1806 w Kaliszu, † 1886 w Warszawie. Skończył w Warszawie wydział prawa i administracji ze stopniem magistra, poczym wszedł do Komisji rz. Prz. i Skarbu. Po wybuchu powstania listopadowego w 1831 wyznaczony był do Komisji potrzeb wojska. Po upadku rewolucji na razie powrócił na dawną posadę, w 1832 otrzymał dymisję. Wtedy wyruszył zagranicę i kształcił się w pedagogice. Po wielu staraniach pozwolono mu w 1845 otworzyć szkołę realną, była to, słynna przez 20 lat na ziemi polskiej pod panowaniem rosyjskim, pensja **L.** W 1877 r. odstąpił **L.** swą szkołę Wojc. Górskiemu.

Leszczyński Samuel, obożny koronny, żołnierz i poeta XVII w., łucki i hersoński starosta. Wydał bezimiennie: „Potrzeba z Szeremetem hetmanem moskiewskim y z Kozakami w r. p. 1600 od Polaków wygrana etc.“ (60 str., 4-o), bardzo szczegółowa i dokładna relacja wierszo-

wana. Z większym polotem poetyckim opisał potrzebę chocimską, chociaż złożony chorobą, udziału w niej nie brał: „Classicum nieśmiertelnej sławy JW. wodzów kor. i W. X. Lit. i wszystkiego cnego rycerstwa obojga narodu etc.“ (Kraków, 1674, 99 str., 4-o); dawniej mylnie przypisywano ten utwór Stanisławowi Lubomirskiemu. Jestto ciekawy okaz epiki żołnierskiej XVII w.

Leszczyński Stanisław, polski prawnik i działacz społeczny, syn Jana N. L., * 1856 w Warszawie. Wykształcenie pobierał w zakładzie naukowym ojca, w gimnazjum i na wydziale prawnym uniwersytetu warszawskiego, który ukończył w 1877. Zajął się praktyką adwokacką i rozwinął doniosłą działalność na polu oświaty. Od 1895 jest prezesem wydziału czytelń bezpłatnych przy Warsz. tow. dobr. W l. 1904—06 czynny był w politycznym obozie postępowym i jeździł do Petersburga w delegacji, która domagała się reformy szkolnictwa w duchu polskim.

Leszetycki T., * 1830 w *Łańcucie*, wydał szereg utworów fortepjanowych.

Leszno, miasto powiatowe w reg. Poznańskiej, w 1905 liczyło 16,021 m., w tym 6,482 katolików, 996 żydów, 8,543 protestantów. W powiecie **L.** na 40,313 m. było: w 1900 36·3% Polaków, 0·6% dwujęzycznych; podług wyznania w 1905 było: 60·1% katolików, 37·4% protestantów, 2·5% innych.

Lesznowski Stanisław, redaktor *Gazety Warszawskiej*, † 1909 w Warszawie.

Leśmian Bolesław (pseudonim Bolesława Lesmana), poeta polski, * 1878 w Warszawie. Gimnazjum i wydział prawny ukończył w Kijowie, poczym udał się zagranicę (Monachjum, Włochy, Francja). W Paryżu oddawał się studjom literatury francuskiej. Zaczął drukować swe utwory od 1899 w *Wędrowcu*, *Tyg. Illustrowanym*, *Chimerze*, która drukowała najlepsze jego utwory: „Baśń o rycerzu pańskim“ (1904); „Z księgi przeczuć“ (1902)); „Legienda o zaklętym ogrodzie“ (1904); „Oddaleńcy“ (1907). Od 1908 pisywał recenzje literackie w *Nowej Gazecie*, niekiedy większe rozprawy w *Kurjerze Warszawskim*, 1911 objął kierownictwo Teatru artystycznego, mieszczącego się w Filharmonji warszawskiej.

Leśniewicz Joachim, oficer wojsk polskich, * w końcu XVIII w. na Podolu, † 1852 w Woroneżu. W wojsku Ks. Kongresowego był podporucznikiem ok. 1824, należał do posądzonych o udział w sprzysiężeniach patrjotycznych (Por. S. Askenazy „Łukasiński“). Bierze udział w powstaniu listopadowym, należy do obrońców Zamościa. Po poddaniu się Zamościa, tego najdłużej trzymającego się posterunku walki listopadowej, wraca na Podole, ale już w 1835 należy do założycieli stowarzyszenia tajnego, które później weszło w skład organizacji, utworzonej przez Szymona Konarskiego (ob. II supl.). Ujęty, skazany został 1838 na 15 lat katorgi. Po **L.** zostały „Pamiętniki“. Por. M. Budzyński „Wspomnienia z mojego życia“ (Poznań, 1880); M. Rolle „Z minionych stuleci“ (Lwów, 1908); Heleniusz „Pamiętniki z różnych czasów“ (Kraków, 1882).

Leśniewicz Tytus, żołnierz 1831 r. krewny poprzedniego. Po skończeniu szkół w Kamieńcu (1825) uczęszczał na prawo w uniwer. wileńskim. „Junta“ podolska porwała żywioły szlacheckie, potomków barskich rycerzy, **L.** zaś wykształcony w Wilnie, człowiek nowszych pojęć, działał głównie śród mieszczaństwa kamienieckiego. Kiedy oczekiwana pomoc Dwernickiego nie przybyła na Podole, udał się do Królestwa, gdzie zdumiewał odwagą i walecznością podczas częstych wycieczek z oblężonego Zamościa. Nieprzyjaciel tak wysoko go cenił, że przy wymianie jeńców za tego prostego żołnierza trzeba było oddać dwuch jeńców Rosjan, pułkownika i majora. Por. Eust. Helweniusz „Pamiętniki polskie z różnych czasów“ (Kraków, 1882).

Leśniewski Henryk, dziennikarz polski, rozpoczął pisywać w *Gazecie Toruńskiej* i *Dzienniku Poznańskim*; poczym w pismach warszawskich drukował obrazki z życia dzieci i poezje; za dramat „Burza“ otrzymał nagrodę na konkursie *Wędrowca* (1904).

Leśniowolski Walerjan, uczestnik powstania 1831, * 1813 w Woli Okrzejskiej w Siedleckim, † 1909 w Izdeburku koło Kalwarji Zebrzydowskiej, wychowywał się w korpusie kadetów. Po wybuchu rewolucji 1830, gdy korpus kadetów rozwiązano, wstąpił w szeregi walczących jako oficer. Osiadł następnie w Galicji; podczas powstania 1863 we dworze **L.** gromadzili się powstańcy, których żywił, ubierał i dopomagał wszelkiemi sposobami. W 1897 porzucił gospodarstwo i przeniósł się do Krakowa.

Leśniowolski Walerjan.

Letourneau Karol, wybitny socjolog i antropolog francuski, * 1831 w Auray, † 1902 w Paryżu. Profesor historji cywilizacji w Szkole antropologicznej, badania socjologiczne traktował z punktu widzenia filozoficznego materjalizmu. Główniejsze prace przełożone na języki europejskie (na polski „Rozwój moralności“, 1890): „Physiologie des passions“ (1868); „la Biologie“ (1875); „Science et materialisme“ (1879); „la Sociologie d'après l'ethnographie“ (1880); „Questionnaire de sociologie et d'ethnographie“ (1882); „l'Evolution

de la morale“ (1886); „l'Ev. du mariage et de la famille“ (1888); „l'Ev. de la propriété“ (1889); „l'Ev. des institutions politiques“ (1890); „l'Ev. des institutions juridiques“ (1891); „l'Ev. littéraire dans les diverses races humaines“ (1893); „l'Ev. de l'esclavage“ (1895); l'Ev. du commerce dans les diverses races humaines“ (1897); „la Guerre dans les diverses races humaines“ (1898); „l'Ev. de l'éducation“ (1898); „la Psychologie ethnique“ (1901). Już po śmierci **L.** uczeń i następca na katedrze w Szkole antropologicznej, Papillault, wydał jego „la Condition de la femme dans les races et civilisations“ (1903). Por. L. Krzywicki: artykuły w *Prawdzie* od 1888 o poszczególnych pracach **L.**

Leube Wilhelm, lekarz, ogłosił nadto: „Therapie der Nierenkrankheiten“ (1898, II wyd.); „Ueber Stoffwechselstörungen und ihre Bekämpfung, mowa (1896): „Ueber künstliche Ernährung“ (1898).

Leucyna (ob.), daje kwas leucynowy od działania kwasu azotowego, a nie azotnego, jak podano w dziele gł.. **L.** otrzymana z konglutyny, globulinowego składnika, skręca płaszczyznę polaryzacji na lewo, jej chlorowodzian na prawo. Ogrzewana z wodzianem baru staje się ona nieczynną optycznie, jak syntetycznie otrzymana (kwas amidoizokapronowy $(CH_3)_2CH.CH_2CH.(NH_2)COOH$) Obiedwie **L.** dają z kwasem azotowym kwas oksyizokapronowy $(CH_3)_2CHCH_2CH(OH)COOH$. Pod wpływem pleśniaka *Penicilium glaucum* nieczynna **L.** staje się prawoskrętną, chlorowodzian ostatniej skręca na lewo.

Leukemja, (ob.). W ostatnich latach osiągnięto znaczne polepszenie stanu wielu chorych przez długotrwałe działanie promieni Roentgena, które wywołuje nieraz znaczne zmniejszenie ilości białych ciałek krwi oraz poprawę ogólnego odżywienia; zwiększenie śledziony zanika całkowicie lub częściowo; w niektórych wypadkach przypuszczano prawie zupełne wyleczenie. Próby usuwania śledziony kończyły się zawsze śmiercią chorego. Por. nadto: Virchov. „Gesammelte Abhandlungen“ (1862, II wyd.) i Löwit „Die Lunkämie als Protozoeninfektion“ (1900).

Leukocytoza (ob.), występuje często w wypadkach tworzenia się ropy w organizmie, może przeto być wskaźnikiem głębiej położonych ognisk zapalnych i służyć wówczas jako środek djagnostyczny (w ostatnich czasach przy zapaleniach ślepej kiszki).

Leukomainy (ob.), występujące w żyjących organizmach zwierzęcych, są następujące: kreatynina, karnina, guanina, sarkina, szczególnie zasady, odkryte przez Gautier'a w świeżym mięsie wołowym: ksantokreatynina, amfikreatyna, chryzokreatynina i pseudoksantyna.

Leumann Ernest, sanskrytolog niemiecki, * 1859 w Berg. W 1884 profesor nadzwyczajny, 1897 zwyczajny w Strasburgu. Ogłosił między innemi: „Das Aupapâtika-Sûtra“(1882); „Liste von transkribierten Abschriften und Auszügen vorwiegend aus der Jaina-Literatur“ (1891); „Ueber eine von den unbekannten Literatursprachen Mittelasiens“ (1900); „Ueber die einheimischen Sprachen von Ostturkestan im frühern Mittelater“ (1907—08). Od 1905 wydaje „Indica“.

Levasseur Piotr Emil, historyk i ekonomista francuski, od 1868 członek Akademji. Napisał nadto: „L'agriculture aux Etats Unis“ (1895); „L'ouvrier américain“ (1897, 2 t.); „L'enseignement primaire dans les pays civilisés“ (1904, II wyd.). Stworzył nowy dział gieografji t. zw. gieog. ekonomiczną.

Léveillé Juljusz, prawnik francuski, * 1834 w Rennes. W 1859 docent uniw. w Rennes, 1865 w Paryżu, 1873 objął katedrę prawa państwowego. W 1871 — 77 członek rady municypalnej, 1891 — 98 poseł do parlamentu. Wydał liczne dzieła z rozmaitych dziedzin prawa.

Levertin Oskar, szwedzki poeta i historyk literatury, * 1862 w Norrköping, † 1906 w Sztokholmie, gdzie od 1884 był profesorem. Napisał studjum „Gustaw III som dramatik Forfattare“ (1894); zbiór poezji „Dikter“ (1901), nowele i in.

Levetzow Albert Karol Gerhard de, polityk niemiecki, w 1896 złożył urząd prezydenta reg. Brandenburskiej, w 1897 objął kierownictwo partji konserwatywnej parlamentu Rzeszy, w 1903 zrezygnował z kandydatury swej.

Levi Herman, kapelmistrz niemiecki, † 1900 w Monachjum.

Levi Leon, statystyk i ekonomista, † 1888 w Londynie. Napisał nadto „International law, with material for a code“ (1887). Należał do inicjatorów międzynarodowego prawa handlowego.

Lévi Sylvain, sanskrytolog francuski, * 1863 w Paryżu, od 1889 prowadził wykłady w Sorbonie, doktoryzował się 1890, od 1894 jest profesorem sanskrytu w *Collège de France*. W l. 1897—98 powierzono mu misję w Indjach i Japonji. Główniejsze prace: „le Théâtre indien“ (1890); „Quid de Graecis veterum Indarum monumenta tradiderint“; „la Doctrine du sacrifice dans les Brâhmanas“ (1898); „le Népal“ (1905).

Levi-Civita Tullio, matematyk i fizyk włoski, * 1873 w Padwie, gdzie jest profesorem mechaniki teoretycznej. Ważniejsze prace: „Sur les surfaces de M. Zaremba“ („Rozpr. Ak. Krak.“, 1902); „Badanie szczególnych rozwiązań układów różniczkowych i o ruchach umiejscowionych“ („Prace mat. fiz.“ 1906); „Metody rachunku różniczkowego bezwzględnego i ich zastosowania“ z Riccim (tamże, w 1901).

Levittoux Karol, członek związku młodzieży szkolnej w Łukowie, nie mogąc znieść męczarń w Cytadeli warszawskiej, a nie chcąc nikogo wydać, w 1841 r. podpalił swoje łóżko i na nim życie zakończył.

Levy Armand, gorący czciciel Mickiewicza, przyjaciel jego rodziny, * 1827 w dep. Côte-d'or † 1891 w Paryżu, był pochodzenia żydowskiego, lecz narodowości francuskiej. Chodząc do szkół średnich, wiele zawdzięczał swemu nauczycielowi, Jakóbowi Malinowskiemu, i już wówczas uczuł ku Polakom szczególną sympatję. W 1848 r. z całym zapałem rzucił się w wir spraw publicznych, stając wszędzie pod sztandarem najbardziej postępowym. Z powodu manifestacji 15 maja w sprawie Polski był uwięziony i, chroniąc się przed prześladowaniem reakcji, wyjechał do Belgji, a następnie do Anglji. Kiedy wybuchła wojna wschodnia, wyjechał wraz z Mickiewiczem w 1855 r. do Turcji i zaciągnął się tam do legjonu polskiego. Po śmierci wieszcza zajął się gorliwie sprawą przewiezienia jego zwłok do Francji. W 1863 r. wraz z Władysławem Mickiewiczem wyjechał do Szwecji, chcąc stamtąd dostać się na Litwę. Był członkiem Stowarzyszenia międzynarodowego robotników. Podczas Komuny pozostał w Paryżu i stał po stronie ludu. Kiedy przenoszono zwłoki Adama Mickiewicza z Montmorency do Krakowa w 1880 r., w rzewnym przemówieniu uczcił jego pamięć. Znaczny majątek, odziedziczony po ojcu, straciwszy w hojnych ofiarach na sprawy publiczne i na wspomaganie wygnańców i prześladowanych politycznie, sam umarł w nędzy. Wśród przemówień nad grobem, szczególnie się wyróżniły serdeczne i piękne słowa Władysława Mickiewicza.

Lévy-Dhurmer Lucjan, malarz francuski, * 1865 w Algierze. Uczeń Viona i Walleta wyróżnił się w malarstwie olejnym i pastelu. Portrety jego odznaczają się wielką wytwornością rysunku i subtelną harmonją barw, jak: Rodenbacha, Emila Olivier, pani Cambon i t. d.; z innych prac **L.** wymienić należy: „Ślepi w Tangierze"; „Ewa", tryptyk; „Żebracy w Hiszpanji"; „Macierzyństwo" i t. d.

Levy Maurycy, matematyk i inżynier francuski, † 1909 w Paryżu. Napisał nadto: „Etudes des moyens mécaniques et électriques de traction des bateaux" z. G. Pavie, (1894, cz. I) i „Leçons sur la théorie des marés" (1898, I cz.).

Lewakowski Karol.

Lewakowski Karol, polityk polski, * 1836 w Snopkowie. Po skończeniu wydziału prawnego w uniwer. lwowskim wstąpił w 1862 do t. zw. Ławy Czerwonej, zamyślającej pod przewodem Jana Dobrzańskiego, a w związku z Mierosławskim i Warszawą, o powstaniu. Po wybuchu powstania wszedł do Komisji Ekspedycyjnej, z polecenia Rządu Narodowego wyjechał do Księstw Naddunajskich, w zimie 1863—64 był pod rozkazami Strusia (ob.). W obawie prześladowania ze strony rządu austrjackiego przez lat kilkanaście przebywał w Jassach jako urzędnik kolejowy. Po powrocie do Galicji (po 1880) został obrany posłem do parlamentu ze Lwowa, reprezentując tam polski demokratyzm. Należał wraz z Rozwadowskim i Wysłouchem do założycieli „Stronnictwa ludowego". W 1896 kandydatura jego nie utrzymała się, wtedy usunął się od polityki i całkowicie oddał się sprawom muzeum w Rapperswilu i Skarbu narodowego, jako członek Rady zawiadowczej. W 1903 wystąpił ze składu komisji nadzorczej Skarbu, nie zgadzając się na panujący tam kierunek narod.-demokratyczny. **L.** był stałym uczestnikiem zjazdów Pokoju i Unji parlamentów, na których zawsze ku niezadowoleniu obecnych podnosił sprawę polską; czynny też był przy układaniu memorjału o położeniu Polski, jaki emigracja wysłała na konferencję haską w 1899 i sam ten memorjał w imieniu emigracji zawiózł do Hagi. Od 1896 mieszka stale w Rapperswilu.

Lewandowski Romuald Aleksander, prawnik polski, * 1856 w Sokołowie w Galicji. Gimnazjum oraz wydział prawny ukończył we Lwowie. Radca stanu przy Trybunale lwowskim, redaktor i wydawca miesięcznika *Reforma Sądowa*, zasila swemi artykułami czasop. *Przegląd prawa i administracji*. Osobno ogłosił „Austrjackie prawo asekuracyjne" (1893).

Lewandowski Walenty, z legjonu polskiego w Węgrzech, w 1863 prowadził z powodzeniem partyzantkę w Podlaskim, lecz raniony w nogę dostał się do niewoli.

Lewenberg Alfons, matematyk polski, ogłosił: „Gieometrja rzutowa tworów pierwiastkowych" (Warszawa, 1902).

Lewenhaupt Karol hr., szwedzki mąż stanu, * 1835 w Herrevads, 1858 wstąpił do służby dyplomatycznej, 1876 był posłem w Waszyngtonie, 1884 w Paryżu, w 1889—95 ministrem spraw zagranicznych, do 1902 posłem w Londynie. W kwestjach spornych Unji stał na stanowisku prawicy.

Lewes Jerzy Henryk, filozof angielski (ob.). Na polski przełożono jego „Historję filozofji starożytnej" (1906).

Lewicki Jan, rysownik i sztycharz polski, † 1871 w Paryżu podczas zamieszek ulicznych.

Lewicki Jan Leonidas, inżynier, † 1907 w Dreznie. Ogłosił nadto: „Sprawozdanie komisji zwołanej w kwestji bezdymnych palenisk kotłowych w Saksonji" (Lipsk, 1896).

Lewicki Witold, publicysta i polityk polski, * 1859 w Złoczowie. Gimnazjum i wydział hist.-filozoficzny ukończył we Lwowie, doktorat z prawa otrzymał w Krakowie 1883 r. Był współpracownikiem *Gazety Lwowskiej* (1885—87), *Przegl-*

du społecznego, *Prawdy*, *Słowa polskiego* (1897—1902), redagował tyg. *Trybuna* (1889), *Ekonomistę polskiego* (1890—94) wespół z St. Szczepanowskim, Rutowskim, T. Romanowiczem, *Przełom* (1896) w Krakowie. W 1890 obrany posłem do Rady państwa, 1897 ponownie. Osobno ogłosił: „Samorząd gminny w Galicji“, „Materjały do reformy w Galicji“, Nasze czy obce żywioły“ (Lwów, 1887); „Polityka ekonomiczna sejmu galicyjskiego“ (t., 1891), „Zagadnienia samorządu miejskiego na polu szkolnictwa ludowego“ (1907). Od 1902 jest współredaktorem warszawskiego *Słowa*.

Lewicki Włodzimierz, prawnik, * 1869 w Sanoku, † 1909 w Krakowie, gimnazjum i uniwersytet ukończył w Krakowie, przez pewien czas był współredaktorem *Głosu narodu*, zajmując się jednocześnie adwokaturą. Napisał utwory dramatyczne: „Wernyhora“; Błędne gwiazdy“; „Południca“; „Excelsior“; „Inne życie“ (1904), oraz broszurę „Sprawa Matejko — Windischgrätz“ (1906).

Lewickij Jan (Nieczuj Iwan), pisarz rusiński, * 1838 w Steblowie, pow. Kaniowskim, był nauczycielem gimnazjalnym w Kiszyniowie, 1885 osiadł w Kijowie. Ważniejsze utwory: „Ribałka Panas Krut“; „Priczepa“; „Staroswitski batiuszki i matuszki“; „Kajdaszewa siwja“ i wiele innych.

Lewickij Orest, historyk rosyjski, * 1849, studja odbywał w Kijowie, jest nauczycielem gimnazjalnym tamże. Ważniejsze prace: „Socijanstwo w Polszje i jugo—zapad. Russji“ (1882); „Otgołoski polsko-russkoj borby XVII w.“ (1887); „Hanna Montowt“ (1887), przyczynek do historji szlachty wołyńskiej XVI w.; „Anna Elojiza kn. Ostrożskaja“ (1883) i in. Oddzielny dział stanowią prace **L.** z zakresu stosunków kościelnych.

Lewin Ludwik, toksykolog niemiecki, * 1850 w Tuchel, od 1881 wykłada farmakologję i toksykologję w Berlinie, od 1894 jako profesor. Wykonał liczne prace z zakresu swej specjalności i ogłosił: „Die Nebenwirkungen der Arzneimittel“ (1899, III wyd.); „Lehrbuch der Toxicologie“ (1897, II wyd.); „Die Pfeilgifte“ (1894); „Die Fruchtabtreibung durch Gifte und andre Mittel“ (1904, II wyd.); „Die Wirkungen von Arzneimitteln und Giften auf das Auge“ (1905, t. I) z Guillery i in.

Lewin - Funke Artur, rzeźbiarz niemiecki, * 1866 w Dreznie. Początkowo uczył się snycerstwa jako rzemieślnik, później w Akademji berlińskiej, następnie we Włoszech i Paryżu. Ważniejsze prace: „Tancerka“, bronz (1902); „U źródła“, grupa marmurowa (1904); „Matka“ (1908) i t. d.

Lewinger Maksymiljan, skrzypek polski, * 1870 w Sułkowie pod Krakowem, † 1908 r. w Dreznie. Kształcił się w konserwatorjach w Krakowie i we Lwowie, następnie w Wiedniu u Grüna. Początkowo był (od 1893) profesorem skrzypiec w Bukareszcie, następnie w Helsingforsie, przez rok 1897 był koncertmistrzem orkiestry *Gewandhasu* w Lipsku, potym w Dreznie (jako król. nadw. koncertmistrz).

Lewinson Izydor, uczestnik 1863 r., * 1840 w Płocku, † 1873 w Warszawie. Od 1858 przebywał w Paryżu dla uzupełnienia wykształcenia, 1865 zapisał się do polskiej szkoły wojskowej w Gienui, następnie przeniesionej do Cuneo. Po zamknięciu tej szkoły zaciągnął się bezzwłocznie do legjonu Garibaldi'ego i walczył u jego boku pod Aspromonte. Na wieść o powstaniu puścił się z Aug. Damięckim i Józ. Dzikowskim do kraju. Brał udział w nieszczęsnej wyprawie Łapińskiego (ob.), a następnie walczył, jako „Jastrząb“ w Kieleckim, gdzie w potyczce z oddziałem Czengery'ego ciężko ranny dostał się do niewoli. Wydostawszy się z rąk Czengery'ego, uszedł do Ameryki, gdzie w San-Francisco założył polskie stowarzyszenie. Po wybuchu wojny francusko-pruskiej wrócił do Europy i walczył pod Hauke-Bosakiem, wreszcie pod Garibaldim i, wysłany przez tegoż z depeszami do Bourbakiego, przeszedł z całym jego korpusem zimą do Szwajcarji. Po wojnie, złamany na duchu, powrócił do Kalifornji. W przeczuciu zgonu, chcąc umrzeć na rodzinnej ziemi, powrócił do kraju na krótko przed śmiercią.

Lewinson Ludwik, prawnik polski, brat poprzedniego, * 1845 w Płocku, † 1907 w Krakowie. Gimnazjum ukończył w Płocku, nauki prawne w szkole Głównej (1863—67). Patron trybunału, później adw. przysięgły, pierwszorzędny cywilista za manifestowanie swych uczuć patrjotycznych po 20-letniej praktyce adwokackiej zmuszony był zwinąć swą kancelarję w Płocku. Czynny był we wszystkich organizacjach zawodowych prawników warszawskich. Prace swoje z zakresu stosunków ekonomiczno-społecznych umieszczał w *Gazecie sądowej*, *Ekonomiście*, *Ogniwie*.

Lewiński Alfred, gienerał pruski, † 1906 w Gorlicach.

Lewiński Edward, gienerał pruski, † 1906 na swym zamku Burgwitz pod Trzebnicą na Szląsku.

Lewiński Jan, gieolog polski, * 1876 w Lublinie, studja uniwersyteckie odbywał w Warszawie, 1899 napisał: „Wskazówki do kompletowania zbiorów krajowych“ („Por. dla samouków“, cz. I, 1901); „Przyczynek do znajomości utworów jurskich na wschodnim zboczu gór Świętokrzyskich“ („Pam. fizjogr.“, 1902); „Sprawozdanie z badań gieologicznych, dokonanych wzdłuż drogi żelaznej Warszawsko - Kaliskiej“ (tamże, 1904); „Utwory jurajskie t. zw. pasma Sulejowskiego“ („Rozpr. Akad. Krak.“, 1907); „Pasmo Przedborskie“ (tamże, 1908) i in., został asystentem przy katedrze gieologji w uniwersy-

tecie warszawskim, 1901 objął kierownictwo pracowni gieologicznej przy Muz. przem. i roln. w Warszawie.

Lewiński Jan, architekt, profesor politechniki lwowskiej, wykonał szereg stylowych domów dochodowych we Lwowie, między innemi t. zw. „Rondo“ przy ulicy Asnyka, które prawie całe zabudował.

Lewiński Jakób, gienerał polski, * 1792, † 1867 w Warszawie. Za Ks. Warszawskiego, jako 15-letni chłopiec, zaciągnął się do wojska, uczęszczał do szkoły elewów już w randze podporucznika. Bił się pod Raszynem jako oficer gienerał sztabu, brał udział w kampanji 1812 r. na stanowisku szefa sztabu dywizji 7-ej lekkiej jazdy. Bitwa pod Możajskiem przyniosła mu legję honorową, a inne wypadki kampanji 1813—14 również dawały mu możność wyróżnienia się. W Ks. Kongresowym pozostaje na dawnym stanowisku. Podczas powstania listopadowego pełnił po dawnemu obowiązki szefa sztabu jazdy.

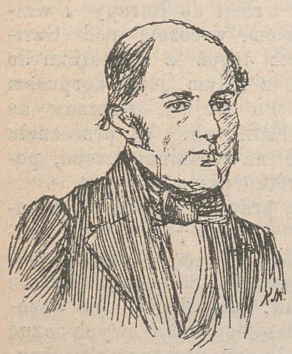

Lewiński Jakób.

Po bitwie grochowskiej w stopniu pułkownika umieszczony przy gien. Umińskim. Od 1 czerwca był podszefem sztabu głównego pod gienier. Łubieńskim, 13 czerwca 1831 po bitwie ostrołęckiej mianowany gienerałem, pracował nadal w sztabie głównym. Po wyruszeniu Łubieńskiego na plac boju, został zastępcą szefa gieneralnego sztabu. Wraz ze sztabem głównym **L.** opuścił Warszawę, dzielił losy armji aż do jej przejścia poza kordon pruski. Otrzymawszy amnestję powrócił do Warszawy. Nie przyjął ofiarowanego sobie subsydjum od rządu rosyjskiego, pracował w przedsiębiorstwach Banku Polskiego. W 1861 został wybrany do „Delegacji obywateli m. Warszawy“, w której był wiceprezesem, potym do „Wydziału tymczasowego obywatelskiego“ i ostatecznie do „Tymczasowej rady municypalnej“. W 1866 zaczął pisać swe „Pamiętniki z r. 1831“ (Poznań, 1835).

Lewiński Józef, artysta dramatyczny niemiecki, † 1907 w Wiedniu.

Lewisham, przemieście Londynu na południe od Greenwich, (1901) 127, 495 m.

Lewis-Wallace, gienerał, i pisarz amerykański, * 1821, † 1906 w Crawfordsville. Brał udział w wojnie secesyjnej (1861—65), w której otrzymał stopień gienerała, potym był gubernatorem Utahy, następnie posłem w Konstantynopolu (1881—85). Jako pisarz wsławił się powieścią „Ben Hur albo Opowieść o Chrystusie“ (1880), tłumaczoną na wszystkie języki. Powieść ta przerobiona na dramat doznała szalonego powodzenia (1902); z innych jego prac wyróżniają się: „Bóg sprawiedliwy“ (1873); „Życie Chrystusa“; „Życiorys Ben. Harrisona“; „Książę Indji“ i t. d.

Lewitan Izaak, wybitny malarz rosyjski, * 1861 w Kowieńskim, † 1900, był profesorem sztuk pięknych w Moskwie. Stworzył cały szereg krajobrazów nastrojowych. Obrazy olejne oraz akwarele **L.** znajdują się w galerjach moskiewskich i petersburskich.

Lewitow Aleksander, wybitny beletrysta rosyjski, * 1835 w gub. Tambowskiej, † 1877 w Moskwie. Cierpiał wielką nędzę, był słuchaczem Ak. medycznej, dwa lata spędził na zesłaniu. Zdobywszy rozgłos, został współpracownikiem miesięczników postępowych. Malował życie ludu wiejskiego i proletarjatu miejskiego; ważniejsze utwory: „Stepnyje oczerki“; „Niedola siół, wiosek i miast“ i in.; zbiorowe wydanie dzieł ukazało się w 1884 r.

Lewkin Jakób, oficer kozacki, za udział w powstaniu 1863 r., został rozstrzelany w Kielcach. Był znany w szeregach partyzanckich pod nazwą Krzywdy lub Moroka.

Lewkowicz Jakób, filozof, * 1882 w Piotrkowie, † 1910 w Warszawie. Do gimnazjum uczęszczał w Piotrkowie, potym w uniwersytetach szwajcarskich studjował nauki filozoficzne, przyrodnicze i społeczne. Działalność literacką rozpoczął od artykułów w kwestji żydowskiej (*Woschod* rosyjski, i niem. *die Welt*). Pierwsza praca filozoficzna **L.** wyszła p. t. „Spinoza's Lehre über Gott in einer kritischen Beleuchtung“ (przekład polski 1903 r. w „Przegl. filozof.“). Osiadłszy 1904 w Warszawie, ogłaszał swe prace: w „Przegląd. filoloficznym“, „Bibl. naukowej“, „Wielk. Enc. Ilustr.“, *Prawdzie*, *Głosie*, *Ogniwie*, *Kulturze* i in. Osobno wydał: „Salomon Majmon i jego filozofja“; „Z filozofji judaizmu“ (Warszawa, 1908); „Podstawowe zagadnienia teoretycznej i praktycznej filozofji“ (t., 1909, t. I), wstęp do własnego systemu filozoficznego. **L.** wykładał na „Kursach naukowych“, był członkiem Tow. filozoficznego lwowskiego i Psychologicznego warszawskiego.

Lewkowicz Jakób.

Lewy Albert **Taljański,** ob. Taljański Albert.

Lexis Wilhelm, ekonomista niemiecki, napisał nadto: „Gewerkvereine und Unternehmerverbände in Frankreich“ (1879); „Abhandlungen

zur Theorie der Bevölkerungs-und Moralstatistik“ (1903) i in. Wraz z Conradem, Elsterem i Löningem wydał „Handwörterbuch der Staatswissenschaften“ (1898—1901, 7 t.), a z temiż od r. 1891 wydaje: „Jahrbücher für Nationalökonomie und Statistik“.

Leyden Ernest, znakomity lekarz niemiecki, † 1910 w Berlinie. Napisał nadto: „Die Tabes dorsalis“ (1901, wyd. III); po śmierci wyszły „Lebenserinnerungen“ (1910).

Leydet Wiktor, polityk francuski, * 1845, † 1908 w Paryżu, od 1881 deputowany parlamentu w grupie skrajnej lewicy, 1897 wybrany do senatu, 1905 powołany został na wice-prezesa senatu.

Leydig Franciszek, zoolog, † 1908 w Rotenburgu.

Leydt Johannes Willem, holenderski mąż stanu, * 1859 w Magelang. Po skończeniu prawa 1884 powołany był na prokuratora do Transwaalu; 1889 mianowany sekretarzem stanu, 1898 został pełnomocnikiem w Europie. Podczas wojny starał się o pozyskanie sympatji Europy dla Boerów.

Leygues Jerzy, polityk francuski, 1902 ustąpił z ministerjum wraz z całym gabinetem Waldecka-Rousseau, później zwalczał gabinet Combesa, 1906 w gabinecie Sarriena objął tekę ministra koloonji.

Lezbijska miłość, homoseksualizm u kobiet (ob. Lesbos), syn. trybadyzm.

Lezgistan, miejscowość, ob. Dagiestan.

Lhassa, *Hlassa,* stolica Tybetu (ob.), miasto wzmiankowane po raz pierwszy przez mnicha Odorico di Pordenone około 1325. W 1661 jezuici, Gruber i d'Orville, przebywali około dwuch miesięcy w **L.,** Kapucyn Desideri podobno szereg lat (od 1716—29), a jego zakon posiadać tam miał własną misję w l. 1741—60; najwybitniejszy członek tejże Horazio della Penna zebrał obfity materjał w Tybecie. W drugiej połowie XVII w, Anglicy przez Indje nawiązali stosunki z **L.,** które jednak ustały w zupełności po zamknięciu granicy ze strony Tybetu w r. 1792. Od tej chwili z Europejczyków w **L.** byli jedynie lekarz angielski Manning w r. 1811 i francuscy lazaryści, Huc i Gabet, w r. 1846. Wszelkie późniejsze próby Europejczyków przedostania się do **L.,** udaremniane były przez Tybetańczyków. Jedynie indyjscy pundyci i ostatnio kilku hołdujących lamizmowi Rosjan (Nordrunow i Czybikow) uzyskali pozwolenie na przyjazd do **L.** Dn. 3 lipca 1904 r. wkroczył do **L.** pod mocną osłoną wojskową pułkownik Younghusband, wysłany z Indji dla traktowania z Dalaj Lamą, który jednak umknął przed nim na północ. Wyprawa angielska opuściła **L.** 23 września (ob. Tybet).

Lhermitte Leon August, malarz francuski, * 1844 w Mont-Saint-Père. Motywy do swych obrazów czerpie z życia wiejskiego, które oddaje za pomocą prążków barwnych (własna maniera); też tematy i w ten sam sposób odtwarza coraz częściej w ostatnich czasach pastelowo i kredką. W 1905 został członkiem Akademji sztuk pięknych i t. r. profesorem Szkoły sztuk pięknych. Ważniejsze prace; „Zbiór kartofli“; „Kosiarze“; (1882, m. luks.); „Odpoczynek kosiarzy“ (1900 r.); „Śmierć drwala“ (1902, muzeum w Amiens); „Żniwa“; „Odpoczynek wieczorny“ (1903) i wiele innych. Otrzymał wiele odznaczeń i kilka medali.

Lhermitte Leon August.

Lhota Antoni, malarz religijny i historyczny czeski, † 1905.

Liard Ludwik, filozof i pedagog francuski, w 1896 wybrany członkiem Akademji nauk moralnych i politycznych; w 1902 wicerektorem uniwersytetu paryskiego. Napisał nadto, „Pages éparses“ (1902).

Lias, dolna serja systemu jurajskiego, zwana jurą czarną, rozwinięty szczególniej w Szwajcarji i Niemczech, nie występuje w Polsce.

Liau-ho (Lau-ho), rzeka w półn. wsch. Chinach, dzieli prowincję mandżurską Szeng-King na części wschodnią (Liau-tung) i zachodnią (Liau-si): ujście ma do zatoki Liau-tung.

Liau-tung (Lao-Tung, Kwan-tung), półwysep należący do prowincji Madżurskiej Szeng-King, oddzielający zatokę **L.** od morza Żółtego (ob. mapę Japonji w t. I Supl. II), płaskowzgórze (900—1000 m. n. p. morza); południe stanowi obszar dzierżawiony Kwan-tung (ob.).

Libański Edmund, inżynier polski i popularyzator nauk przyrodniczych * ok. 1865 w Galicji. Miewał wykłady w uniwersytecie ludowym im. Mickiewicza w Krakowie i Lwowie i na prowincji. Ogłosił długi szereg dziełek przyrodniczych, kilka prac literackich i historycznych; ważniejsze z nich: „Perpetuum mobile“ (1903); „Rózia Liesbach“ (1904); „Ze świata postępu, techniki i przemysłu“ (1904—08, 4 t.); „Monologi satyryczne“ (1905); „Marsyljanka“ (1906); „Upadek miast“ (1906); „Szkice z dziejów cywilizacji“ (1908); „Naokoło świata“ (1911).

Libelt Karol, syn znakomitego pisarza i filozofa, poległ 29 kwietnia 1863 w potyczce pod Osowiem niedaleko Brdowa, mając niespełna 20 lat.

Liberja, rzeczpospolita murzyńska. Po umowie z Francją z 1907—08 co do zmiany granic **L.** liczy 95,400 klm. kw. i 1,500,000 m., w tym 18,000 murzynów cywilizowanych i 100 białych. Dochody państwa w 1907/8 wynosiły 397,416,

wydatki 415,591 dolarów; dług publiczny 1908: 250,000 f. szt. W związku z pertrakcjami ze Stanami Zjednoczonemi w sprawie trudności finansowych zostawała kwestja otwarcia brzegu dla handlu cudzoziemskiego; **L.** zabroniła jednak po dawnemu eksploatacji górnictwa. Handel prowadzony głównie z Anglją, Niemcami, Holandją, wynosił 1907—08: dla przywozu 952,488, dla wywozu 707,499 dol. W 1909 tajne poselstwo udało się do Mac Kinley'a w sprawie przyłączenia **L.** do Unji. Nastrój w tym kierunku zmienił się całkowicie 1903, kiedy nie udało się przesiedlić 54 murzynów z Giorgji do Eheesemanburgu. W 1909 miał miejsce zatarg dyplomatyczny z powodu strzałów z kanonierki liberyjskiej do okrętów angielskich i niemieckich podejrzanych o kontrabandę. W 1910 pancernik niemiecki pod pozorem pomocy liberyjskiemu generałowi, Tadmare, przeciwko powstańcom wysadził wojsko na ląd, co wywołało zaniepokojenie innych mocarstw; po dwuch miesiącach (w marcu) sprawa została na drodze dyplomatycznej załatwiona. W 1910 senat Stanów Zjed. odrzucił prośbę **L.** w sprawie uzdrowotnienia jej finansów. Utrudnienia w stosunku do białych, co do nabywania na własność ziemi, trwają nadal, mimo to od r. 1905 działa w **L.** angielskie towarzystwo eksploatacji kopalń złota „West African Gold Concessions Company". **L.** posiada od r. 1900 kodeks karny. Szkoły początkowe znajdują się w każdej nieco większej miejscowości, niebawem ma powstać szkoła średnia (College). W miastach murzyni przyjmują wiarę chrześcjańską, w głębi kraju natomiast znaczne postępy czyni mahometanizm. Por. nadto: Delafosse „Un état nègre; la republique de L." (1900); Johnston „Liberia, the negro republic in West Africa" (1905); tegoż „Liberia" (1906, 2 t.); „Bulletin du Comité de l'Afrique Française (1908).

Libicki Stanisław, prawnik i publicysta polski, był wice-prezesem zarządu Macierzy szkolnej, 1907 wraz z innemi członkami zarządu musiał wyjechać z kraju, ale już po kilku miesiącach pozwolono mu wrócić do Warszawy i do końca 1908 uczestniczył w pracach stronnictwa dem.-narodowego; od 1907 jest dyrektorem Tow. kred. m. Warszawy; w 1911 przewodniczył komisji, wydelegowanej do Rapperswilu, dla zbadania stanu tamtejszego Muzeum narodowego; napisał nadto: „Lwów jako miasto samorządne" (1911).

Libreville, miejscowość w franc. Kongu, siedziba namiestnika kolonji Gabun; 1500 m.

Licencja (ob.), pozwolenie użytkowania w mniejszym lub większym zakresie z patentowanego wynalazku w całości lub z poszczególnych tegoż części.

Licht Hugon, architekt niemiecki w latach 1898—905 wybudował nowy ratusz w Lipsku: napisał nadto „Die Architektur des 20 Jahrhunderts" (1901 i nast.).

Lichtański Karol, mistyk polski, † 1898 r, w Warszawie. Jako młodzieniec za udział w powstaniu 1863 r. zesłany na Syberję, należał tam, jak się zdaje, do ruchu zabajkalskiego, co stało się powodem obostrzenia kary. Po powroeie do Warszawy początkowo założył przedsiębiorstwo dorożkarskie, później prowadził czytelnię naukową. Drukował artykuły w *Głosie*, skupił koło siebie grono wyznawców, miewał odczyty. Przewaga kierunków racjonalistycznych śród ówczesnej inteligiencji warszawskiej nie pozwoliła **L.** na zdobycie szerszych wpływów pomimo oryginalności. Ogłosił oddzielnie: „Zarys antropozofji. Zarys metodyczny humanitarnych stosunków przyrodniczych, etycznych i międzyludzkich" (Warszawa 1882); „Głos publiczności o znaczeniu zajść 3-go maja r. 1891" (t., 1892); „O metodzie wykładów na uniwersytetach niewieścich" (t, 1893). Pisywał też po rosyjsku.

Lichtenberger Andrzej, pisarz francuski, * 1870 w Strasburgu, pobierał nauki początkowo w liceum w Bayonne, studja historyczne odbył w Paryżu. W 1905 został szefem gabinetu w ministerjum Doumer'a, a w r. 1907 objął kierownictwo wydawanego przez tegoż tygodnika *l'Opinion*. Rozpocząwszy zawód pisarski od szeregu studjów o socjalizmie we Francji, jako to: „le Socialisme en XVIII siècle" (1895); „le Socialisme utopique" (1898); „le Socialisme et la Révolution française (1899), **L.** zwrócił się ku opowiadaniom z życia dziecięcego, w których ujawnił niezwykły talent: „Mon petit Trott" (1898)i „La petite soeur de Trott" (1899; przekład polski, 1906); „La mort de Corinthe" (1900). Najlepszym utworem **L.** jest powieść z XVIII „Monsieur de Migurac ou le Marquis philosophe" (1903); prócz tego napisał: „Les centaures", mitologiczna fantazja (1904); „Line" (1905): „Gorri le forban" (1906); „Notre Minnie"; „La folle aventure" (1908).

Lichtenberger Andrzej.

Lichtenberger Henryk, pisarz francuski, * 1864 w Miluzie, brat poprzedniego, kształcił się w Strasburgu i Paryżu; jest od 1905 profesorem literatury niemieckiej w Sorbonie. Napisał nadto: „Le poême et la légende de Nibelungen" (1891); „Histoire de la langue allemande" (1895); „H. Heine, penseur". Od r. 1905 redaguje *Revue Germanique*. Na polski przełożono jego pracę p. t. „Nietzsche" (1905).

Lichtenstein Leon, matematyk polski, * 1878 w Warszawie, gdzie ukończył szkołę realną. Mechanikę, a następnie matematykę studjował od r. 1894 w politechnice charlottenburskiej i uniwersytecie berlińskim, 1901 otrzymał medal srebrny za rozprawę konkursową, 1907 tytuł doktora inżynierji (rozprawa: „Zur Theorie der elektrischen Kabel"), 1909 tytuł doktora filozofji za pracę „Zur Theorie der gewöhnlichen Differenzialgleichungen und der partiellen Differenzialgleichungen zweiter Ordnung". W 1910 docent matematyki czystej na politechnice charlottenburskiej, od szeregu lat stoi na czele działu fizycznego zakładów Siemensa i Schuckerta w Berlinie. Prace z zakresu matematyki i elektrotechniki ogłasza w pismach polskich, niemieckich i francuskich; m. in. napisał: „Ueber das Verschwinden der ersten Variation bei zweidimensionalen Variationsproblemen"; „Zur Theorie der partiellen Differentialgleichung"; „Ueber die Integration eines bestimmten Integrals in Bezug auf einen Parameter"; „Ueber einige Eigenschaften der Potentialfunktionen"; „Ueber einige Integrallitätsbedingungen zweigliedriger Differentialausdrücke mit Anwendung auf den Cauchyschen Integralsatz". Prace techniczne ogłasza w „Zeitschrift des Vereins Deutscher Ingenieure", w „Dinglers Politechnisches Journal" i in.

Lichtenstein, księstwo, ob. Liechtenstein w gł. dziele.

Lichtwark Alfred, estetyk niemiecki, * 1852 w Hamburgu, od 1886 dyrektor galerji tamtejszej, napisał: „Seele und Kunstwerk" (1901, II wyd.); „Uebungen in der Betrachtung von Kunstwerken" (1906, VI wyd.) i in.

Liciński Ludwik Stanisław, powieściopisarz polski, * 1874, † 1908 w Warszawie. Życie upływało mu w nędzy i nieustających wędrówkach, które zasilały wyobraźnię w sposób nowy i zupełnie oryginalny. Pisał stylem jędrnym, świeżym, bezwzględnym, nie cofał się przed jaskrawością obrazów, ani dobitnością wyrażeń. Zdążył napisać tylko: „Pamiętnik włóczęgi" (Lwów, 1908), znamionujący wybitny talent, oraz „Halucynacje" (Warszawa, 1911, poprzednio drukowane w *Głosie*).

Liciński Ludwik Stanisław.

Licynjusz Jan (Namysłowski), nauczyciel i minister arjański, Szlązak z Namysłowa, powołany w 1585 do szkoły w Iwiu, urządzonej przez Kiszkę, kasztelana wileńskiego. Szkoła w Iwiu za rektorstwa **L.** cieszyła się wielkim rozgłosem i licznych zwabiała uczniów. Dla szkoły tej wydał: „Sententiae ad communem vitae usum etc..." (Łosk, 1589), 225 sentencji moralnych wierszem w trzech językach: łacińskim, polskim i niemieckim. Ogłosił szereg broszur polemicznych, tłumaczył z łaciny, dokonał nowego przekładu Nowego Testamentu (1606 i 1620) i pozostawił Postylę kazań polskich. Por. T. Grabowski „Literatura arjańska w Polsce" (Kraków, 1908).

Lida, miasto powiatowe gub. Wileńskiej, w 1907 liczyło 9900 m. W powiecie **L.** na 205767 miesz. podług spisu powszechnego było:

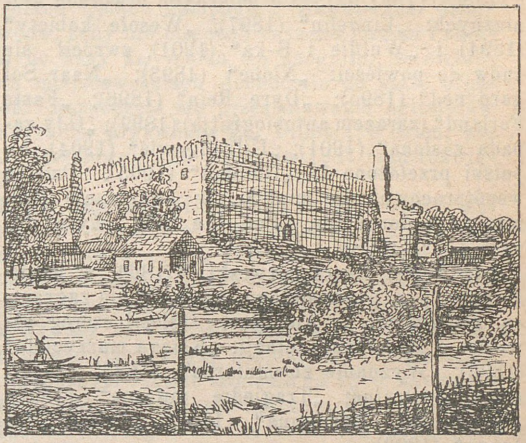

Ruiny zamku w Lidzie.

73·2% Białorusinów, 12·2% Żydów, 8·7% Litwinów, 4·6% Polaków, 1·2% Wielkorosjan, 0.1% innych; podług wyznania 56·8% katolików, 30·6% prawosławnych, 17·1% żydów, 0·2% starowierców, 0·3% innych.

Lidsz-Jeassu, cesarz Abisynji (Negus Negesti), * 1896, syn księżniczki (Uiseró) Szoargasz i Ras Mikaela z Wollo, został mianowany w czerwcu 1908 następcą swego dziadka Menelika II. Ożenił się 16 maja 1909 z siedmioletnią Romaną Work (Melograno), córką Ras Mangaszy i prawnuczką cesarza Jana. Przy tej okazji był uroczyście obwołany następcą tronu, a objął formalnie rządy 14 kwietnia 1910 pod opieką Ras Tessamy wobec tego, że Menelik był zupełnie sparaliżowany, a władza cesarzowej Taitu od końca marca 1910 była złamana. W czerwcu 1910 **L.** rozwiódł się z swą żoną (synowicą Taitusa).

Lie Erik, pisarz norweski, syn Jonasa, * 1868 w Chrystjanji, ogłosił szereg udatnych nowel: „Ołówkiem" (1890); „Życiorys Balzaca" (1893); „Literatura europejska w obrazach kulturalno-historycznych" (1896); „Życiorys ojca swego" (1908) i in.

Lie Jonas Laurits Idemil.

Lie Jonas Laurits Idemil, poeta norweski, † 1908 w Bärum pod Chrystjanją. Napisał nadto: „Współżycie“ (1886); „Maisa Jons“ (1888); „Złe potęgi“ (1890). W utworach swych **L.** ujmuje się za pokrzywdzonemi i przepaja swe proste opowiadania ciepłem serdecznym. Dążenia ostatniego dziesięciolecia zeszłego wieku odtworzył w 24 fantastycznych baśniach p. t. „Trold“ (1891/92). Po miernych utworach scenicznych: „Lindelin“ (1897); „Wesołe kobiety“ (1894) i „Wulffie i S-ka“ (1901), zwrócił się znów do powieści: „Niobe“ (1893); „Naar Sol gard ned“ (1895); „Dyre Rein“ (1896); „Faste Forland“ (zarazem autobiografja) (1899); „Gdy zapada zasłona“ (1901); „Ulfrungowie“ (1904). Na polski przełożono **L.** „Otchłań“ (1905). Dzielną współpracowniczkę miał **L.** w swej żonie Thomasinie z domu Lie. Por. Lie Erik „Życie Jonasa Lie“ (1908).

Lie Mons, pisarz norweski, * 1864 w Kongsvinger, syn poprzedniego, kształcił się zagranicą, podróżował po Ameryce. Ogłosił szereg powieści o strzelistej fantazji: „Księga marzyciela“ (1895); „Wyznanie zbrodniarza“ (1896) i t. d.; sztuki teatralne; „Tragiedje miłosne“ (1897); „Lombardo i Agrippina“ (1898); „Smierć don Juana“ (1900).

Liebart Juljan, polityk i finansista belgijski, * 1848 w Courtrai. Prawo skończył w Lowanjum, zajął się adwokaturą, 1890 obrany deputowanym, 1899 został ministrem finansów, następnie ministrem kolei, poczt i telegrafów, 1907 znów ministrem finansów.

Liebault Ambroży August, lekarz, * 1823 w Favières, † 1904 w Nancy, gdzie po 15 letnim pobycie w St. Vincent stale praktykował. Zajmował się przeważnie hipnotyzmem (ob.) i z Bernheimem stał na czele szkoły nantejskiej. Prace **L.** przyczyniły się wielce do poznania hipnotyzmu i histerji: Napisał: „Du someil et des états analogues“ (1866); „Ébauche de psychologie“ (1873); „Etude sur le zoomagnétisme“ (1883); „Le sommeil provoqué et les états analogues“ (1889); „Thérapeutique suggestive, son mécanisme“ (1891).

Liebe Karol Teodor, ornitolog i gieolog, * 1828 w Moderwitz, † 1894 w Gera. Położył duże zasługi w kierunku gieologicznej kartografji Niemiec.

Liebenau Herman, von, historyk szwajcarski, * 1807 w Reiden, † 1874 w Lucernie. Od 1837 lekarz w Lucernie, 1855—60 w Rzymie. Napisał szereg monografji historycznych, przeważnie z dziejów Szwajcarji.

Liebenau Teodor, von, historyk szwajcarski, syn poprzedniego, * 1840 w Lucernie, od 1871 archiwarjusz tamże, płodny i wielostronny pisarz historyczny.

Lieber Oskar Montgomery, gieolog amerykański, † 1862 w Richmond.

Lieberman Karol, znany chemik niem., * 1842 w Berlinie, studjował w Berlinie i Heidelbergu, od 1868 wykłada chemję organiczną w Berlinie (naprzód w szkole przemysłowej, później politechnice i uniwersytecie). Wsławił się wykonaną wraz z Graebem syntezą alizaryny. Doniosłe prace **L.** dotyczą wielu tematów chemji organicznej barwników (kwercetyny, koszenilli), kwasu opjanowego i cynamonowego, alkaloidów (kokainy, higryny i in.).

Liebert Edward, pisarz wojskowy niemiecki, † 1906 w Sternbergu, 1900 otrzymawszy dziedziczne szlachectwo w randze gienerała porucznika podał się do dymisji. W r. 1905 wybrany został do parlamentu, gdzie przyłączył się do partji państwowej.

Liebig Jerzy, lekarz, syn Justusa, † 1903 w Monachjum.

Liebig Justus, znakomity chemik niemiecki. Por. nadto Liebig G. v. i Echtermeyer „Briefwechsel Justus v. L. mit Th. Reuning neber landwirtschaftliche Fragen“ (1884); A. W. Hofmann: „Aus Justus Liebigs und Friedr. Wöhlers Briefwechsel“ (1888, 2 t.); Carriere „Berzelius und **L.**, ihre Briefe von 1831—1845“ (1893); Kahlbaum i Thon „Briefwechsel **L.** mit Schönbein“ (1900); Kahlbaum „Briefwechsel **L.** mit Mohr“ (1904). Th. v. Bischoff „Ueber den Einfluss **L.** auf die Entwickelung der Physiologie“ (1874); Vogel „**L.** als Begründer der Agrikulturchemie“ (1874); Erlenmeyer „Einfluss **L.** auf die Entwickelung der reinen Chemie“ (1874); Kolbe „**L.** als Lehrer, Gelehrte und Reformator“ (1874); Pohl „Justus v. Liebig und die landwirtschaftliche Lehre“ (1885), Shenstone „J. von **L.**, his life and work“ (1895); Roth „J. v. **L.**, ein Gedenkblatt“ (1898); prócz tego dzieła Naumana (1903); E. v. Meyera (1903); Volharda i Knappa (1903), Kohuta „Justus v. **L.** sein Leben und Wirken“ (1904).

Liebisch Teodor, mineralog niemiecki, * 1852 w Wrocławiu, gdzie ukończył studja 1874, został kustoszem muzeum mineralogicznego w Berlinie 1875, profesorem nadzwyczajnym mineralogji 1880 w Wrocławiu, zwyczajnym w Gryfji 1883, w Królewcu 1884, Gietyndze 1887, w Berlinie 1908. **L.** uchodzi za powagę w dziedzinie optyki kryształów, wynalazł i udoskonalił wiele przyrządów optycznych; napisał: „Die in Form von Diluvialgeschieben in Schlesien vorkommenden massigen nordischen Gesteine“ (1874); „Geometrische Krystallographie“ (1881); „Physikalische Krystalographie“ (1891); „Grundriss der physikalischen Krystallographie“ (1896); „Die Synthese der Mineralien und

Gesteine“ (1901). Od 1885 jest współwydawcą: „Neues Jahrbuch für Mineralogie“ i „Zentralblatt für Mineralogie, Geologie und Paläntologie“.

Liebreich Mateusz Eugienjusz Oskar, lekarz niemiecki, † 1908 w Berlinie, napisał nadto: „Encyklopädie der Therapie“ z Mendelsohnem i Würzburgiem (1895—1900, 3 t.); „Ueber die Wirkung der Borsäure und des Borax“ (1903); od 1887 wydawał „Therapeutische Monatshefte“.

Liechtenstein Alfred, książe, polityk austrjacki, † 1907 na swym zamku Hollenegg pod Deutsch-Landsberg.

Liechtenstein Alojzy, książe, polityk austrjacki, brat poprzedniego, w 1906 został marszałkiem krajowym Austrji Dolnej.

Lieder-Rolicz Wacław, poeta polski, * 1867 w Warszawie, studja odbywał w uniwersytecie krakowskim, potym pracował w Akademji dyplomatycznej w Wiedniu i Paryżu. Ogłosił: „Poezje“ (1889); „Z księgi lirycznej“ (1890); „Dokument wstecznictwa gazeciarskiego“ (1892); „Poezje“, 5 serji (1890—1903); „Nowe wiersze“ (1903); „Pieśni niepodległe“ (1906); prócz tego wydał: „Gramatykę arabską“ (1893); „Abu Sajid Fadlulach ben Abubchair i tegoż czterowiersze“ (1895); „Krakof i Olof, dwaj bajeczni władcy Wawelu“, dochodzenia archeologiczno-filologiczne (Warszawa, 1910).

Liège, prowincja belgijska (1904) 863,254 m.

Liège, miasto (1904) 168,532 m. przeważnie Walloończyków, których jest główną siedzibą.

Lienhard Fritz, pisarz alzacki, * 1865 w Rothbach. Napisał poezje: „Lieder eines Elsässers“ (1895); „Nordlandslieder“ (1899); dramaty: „Naphtali“ (1888); „Till Eulenspiegel“ (1896); „Die heilige Elisabeth“ (1904); powieść „Die weise Frau“ (1889); „Wasgaufahrten“ (1902, III wyd.); „Neue Ideale“ (1902) i in.

Liflandzka czyli Inflancka gubernja na obszarze 47,030 klm. kw. miała w 1909: 1431000 m. Podług narodowości ludność dzieliła się na: Łotyszów 44%, Estów 40%, Niemców 8%, Rosjan 5%, Żydów 2%, 1% Polaków.

Liga Narodowa, polska tajna organizacja polityczna, zawiązana przez grono emigrantów w Szwajcarji w 1886 r., rozszerzyła się następnie w kraju we wszystkich dzielnicach śród młodszych gron inteligencji. Celem **L. N.** była praca nad urzeczywistnieniem polskich ideałów narodowo-politycznych przez uświadomienie narodowe inteligiencji, a głównie mas ludowych. Najszerszą działalnością **L. N.** było organizowanie oświaty ogólnej mas ludowych w zaborze rosyjskim łącznie z uświadomieniem narodowym tychże mas oraz jednolite oddziaływanie na młodzież uniwersytecką i szkolną we wszystkich zaborach i na obczyźnie. Od 1898 r. istnienie swe **L. N.** ujawniła w szeregu odezw do społeczeństwa; ostatnia odezwa **L. N.** pojawiła się na początku 1905. Z **L. N.** wyłoniło się z biegiem czasu stronnictwo narodowo-demokratyczne (ND).

Liga narodowa irlandzka, założona w 1882 w Dublinie na miejsce zamkniętej przez rząd Ligi rolnej (ob. II supl.). Postawiła sobie za cel uzyskanie odrębnego parlamentu irlandzkiego, samorządu miejscowego, reform rolnych i stworzenie własności włościańskiej w Irlandji. Wówczas jednak wystąpiło na scenę stronnictwo nieprzejednane irlandzkie Fenjan (ob.), dążące do wywalczenia wolności środkami gwałtownemi, które swoją akcją paraliżowało działalność **L.** Kiedy jednak na czele rządu angielskiego stanął Salisbury, **L.** zorganizowała opór, któremu nadała miano „planu kampanji“. Zawezwano dzierżawców, żeby nie uiszczali czynszu lordom i składali do kasy **L.** Walka się zaogniła, w niektórych miejscowościach dochodziło do starć orężnych. Rozpoczęło się prześladowanie agitatorów irlandzkich, przywódcy **L.,** Dillon i O'Brien, zostali aresztowani, 20 września 1887 rząd rozwiązał **L.**

Liga oświaty (Ligue de l'Enseignement), założona we Francji w 1866 przez Jana Macé. Celem jej było w chwili założenia i pozostało do ostatnich czasów sfederowanie stowarzyszeń, które by inicjatywą prywatną wyprzedzały i przygotowywały działalność państwa w sprawie nauczania obowiązkowego, bezpłatnego i świeckiego. W pierwszym okresie istnienia do 1880 zakładała szkoły, bibljoteki ludowe i liczyła wkońcu 18,000 uczniów. W drugim okresie 1870—74 skierowała głównie swą akcję ku zdobyciu szkoły państwowej, bezpłatnej i obowiązkowej. W trzecim zajęła się wychowaniem umysłowym młodzieży i dorosłych, działała przez patronaty, konferencje, kolonje szkolne, stowarzyszenia b. uczniów, ogniska żołnierzy, komitety damskie i t. d. Na czele **L.** stoi Rada powszechna, której prezesami honorowemi są prezydenci rzeczypospolitej (Loubet, Fallières). W 1908 **L.** zjednoczyła 3,938 stowarzyszeń sfederowanych.

Liga patrjotyczna, organizacja polityczna nacjonalistów francuskich, założona 1882 przez Déroulède'a. **L.** tworzyła stowarzyszenia gimnastyczne, strzeleckie, szermierskie, organem jej był tyg. *Drapeau.* W 1888 nastąpił rozłam, opozycję tworzyli przeciwnicy bulanżyzmu. W 1889 rząd, upatrując w **L.** machinacje monarchiczne, wytoczył proces jej członkom, **L.** zamknął. Wznowiono ją w 1896, ona kierowała akcją antydreyfusowską. 1899 przywódca **L.,** Déroulède, usiłował podburzyć żołnierzy do powstania przeciwko republice. W 1900 powstała „Ligue de la Patrie française“, która składała się głównie z arystokracji i duchowieństwa, tendencje jej były te same, co i **L. p.**: klerykalizm, antysemityzm, militaryzm, szowinizm; „Francja dla Francuzów“ było hasłem tego kierunku.

Liga rolna, ob. Landliga.

Lignica, zgiermanizowane *Lignitz*, miasto główne regencji t. n. liczyło w r. 1905: 59,706 m., w tym 47,767 ewangielików, 10.520 katolików i 820 żydów.

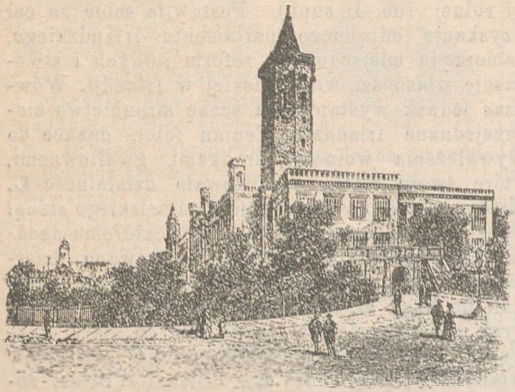

Zamek Piastowski w Lignicy.

Lignosulfit (ob.). O zastosowaniu **L.** do inhalacji przy suchotach por. Simon „Die Lungenschwindsucht und das Lignosulfit“ (1900).

Ligoń Juljusz, z zawodu kowal, lubiany na Szląsku poeta polski.

Ligroina (ob.) destylat naftowy o c. wł. 0,68—0,72 i p. wrzenia 80—120°, znajduje zastosowanie jako środek do ekstrahowania, do wywabiania plam, do wyrobu linoleum, ceraty, lakierów, jako materjał oświetlający, do nawęglania gazu i t. d. Eter naftowy (eter oleju skalnego) natomiast posiada c. wł. 0,67—0,675 i wre w 50—60°; względnie jako gazolina nieco wyższy c. wł. i p. wrzenia.

Ligroinowe motory ob. naftowe motory.

Li-Hsi, król koreański, później cesarz pod imieniem *Yi Hyeung*, * 1852. Pochodzi z dynastji Han, której początki sięgają 1392 r. **L. H.** był 30-tym królem koreańskim. Wstąpił na tron 1864, przybrał tytuł cesarza 1897, poślubił 1866 Tau-Lang-Dao, córkę ks. Min Tszirok, * 1851 i zamordowaną 1895, z którą miał syna *Yi-Syek*, następcę tronu, * 1874 (ostatniego cesarza Korei). Dnia 10 lipca 1907 rząd japoński zmusił go do abdykacji (ob. Korea w II supl.), zarzucając mu inicjatywę wysłaniu protestu przeciwko Japonji na konferencję haską.

Li-Hsi.

Likiert Nikodem, prawnik polski, * 1852 w Warszawie, gdzie ukończył uniwersytet. Artykuły publicystyczne drukował w *Nowinach*, *Kur. Warszawskim*, prawne w *Gaz. Sądowej*, *Ogniwie*, *Gaz. Handlowej*; oddzielnie wydał kilka broszur z zakresu prawa.

Likowski Edward, biskup sufragan gnieźnieński, przez cały czas rządów arcybiskupa Stablewskiego, t. j. do 24 listopada 1906 r. był znów oficjałem i wikarjuszem generalnym a przez ostatnie 9 lat życia arcybiskupa Stablewskiego, wskutek jego choroby, większa część ciężarów rządów na **L.** spoczywała. Od r. 1906 sprawował po raz drugi administrację djecezji; jest prezesem Poznańskiego tow. przyj. nauk i członkiem Akademji Krakowskiej. Dn. 20 września 1911 pięćdziesięciolecie działalności kapłańskiej **L.** uroczyście obchodziło Poznańskie tow. prz. n., a Akademja krakowska wystosowała doń z tego powodu specjalny adres. Ogłosił nadto: „Geschichte des Verfalls der unirten Kirche“ (1903); „Nauki do dzieci Marji“ (1904); „Die ruthenischrömische Kirchenvereinigung“ (1904); „Katechizm rzym.-katolicki“ (1905); „Synody djecezji Chełmskiej“ (1905); „Dzieje kościoła unickiego“ (1906); „Ilustrowany katechizm“ (1906); „Krótki katechizm“ (1906); „Unja brzeska“ (1907).

Liliana, pseudonim poetki polskiej, której utwory odznaczają się silnym erotyzmem; oddzielnie wydała „Płomienie“ (1905).

Liliencron Detlev (ob.), baron, znakomity poeta niemiecki, * 1844 w Kilonji, służył w wojsku, brał udział w wojnach 1866 i 1870, w randze kapitana podał się do dymisji i zamieszkał w Abt-Rachlstedt pod Hamburgiem. Ogłosił nadto: powieść „Breide Hummelsbüttel“ (1887), dramat: „Der Friefels und Palermo“ (1905, II wyd.); „Arbeit adelt“ (1886); tragedję: „Pokahuntas“ (1905); opowiadania: „Unter flatterndeu Fahnen“ (1888); „Der Mäcen“ (1889, 2 t.); „Krieg und Frieden“ (1891); „Kriegsnovellen“ (1893); poezje: „Neue Gedichte“ (1893, wiele wydań); „Kämpfe und Ziele“ (1897); „Bunte Beute“ (1905, V wyd.) i „Ausgewählte Gedichte“ (1901). Poezje **L.** odznaczają się świeżością, silnym kolorytem i świetną formą; dla tych zalet uchodzi **L.** za najwybitniejszego współczesnego poetę niemieckiego; wszystkie te cechy najsilniej przemawiają z jego eposu „Poggfred“ (1905, V wyd.). Zbiorowe wydanie dzieł ukazało się w Berlinie (1904—05, 14 t.). Por. F. Böckel „D. v. **L.** im Urteile zeitgenössischer Dichter“ (1904).

Liliencron Detlev.

Lilienfein Henryk, pisarz niemiecki, * 1879 w Stuttgardzie. Znany głównie z ciekawych

dramatów: „Kreuzigung“ (1902); „der Berg des Aergärniss (1905); „Der grosse Tag“ (1907); „Der schwarze Kavalier“; „Olympias“ (1908); i wiele innych. Jest też autorem wielce oryginalnych: „Modernus. Die Tragikomödie seines Lebens“ (1904) i „Ideale des Teufels, eine boshafte Kulturfahrt“ (1908), zbiór satyr.

Liliental owa Regina z domu *Eiger*, * 1875 w Zawichoście. Ogłosiła szereg rozpraw z zakresu etnografji, folklorystyki Żydów; prace swoje drukowała w *Wiśle*, *Ludzie*, „Roz. Ak. Krak.“, *Ogniwie* i in. Ważniejsze z nich: „Przesądy żydowskie“; „Wierzenia, przesądy i praktyki ludu żydowskiego“; „Pieśni ludowe żydowskie“; „Święta żydowskie w przeszłości i teraźniejszości“ (1909) i wiele innych.

Liljefors Bruno Andreas, malarz szwedzki * 1860 w Upsali. Celuje w malowaniu zwierząt; ważniejsze obrazy: „Cietrzewie“ (pin. mon.), „Lis z pojmanym zającem“ (gal. drez.), „Orzeł morski“ (muz. sztokh.), „Kruki“ (gal. Fürstenberga) i tak dalej.

Liljencron Roch, baron, pisarz muzyczny niemiecki, * 1820 w Plön, jest zasłużonym giermanistą, przebywa w Szlezwigu w klastorze Św. Jana; stoi na czele wydawnictwa: „Denkmäler Deutscher Tonkunst“; napisał wiele rozpraw z dziedziny muzyki kościelnej. Na uczczenie 90 rocznicy urodzin **L.** wydali muzykologowie niemieccy książkę, zawierającą szereg poważnych prac naukowych.

Lilly Wiljam Samuel, adwokat i pisarz angielski, * 1840 w Fifehead, był podsekretarzem w Madrasie (1869), później adwokatem (1873). Ogłosił między innemi: „Ancien Religion and Modern Throught“(1884); „Renaissace Types“(1901); „Christianity and modern Civilisation“ (1903); Studies in Religion and Literature“ (1904) i t. d.

Lilpop Edward, architekt polski, * 1844, † 1911, wystawił szereg okazałych domów prywatnych, między innemi wielki dom Scheiblera przy ul. Trębackiej.

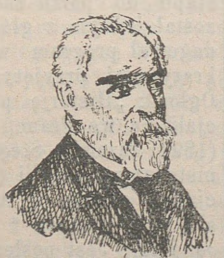

Lilpop Edward.

Lilpop Franciszek, budowniczy polski, łącznie z bud. Jankowskim otrzymał wiele nagród na konkursach a mianowicie: 1899 dom „Zaremby“ (róg Chmielnej i Zielnej)—II-ga nagr.; 1902 r. za projekt na „Dom dla pracowników hand. i przem. m. Warszawy“—III nagr.; 1903 r. „Dwór w Raszkowie“ — odznaczenie; 1905 r. „Gmach szkoły Handlowej w Łodzi“—I nagroda; 1907 r. „Dom dochodowy Ordynacji hr. Krasińskich“—III nagr.“; „Kościół dla cukrowni Zagłębia w Lubelskim“—odznaczenie. Nadto wykonali plany na Szkoły ludowe wiejskie P. M. S., Ambulatorjum przy kopalni „Niemce“, Instytut higjeny dziecięcej im. bar. Lenvala w Warszawie, Dom dochodowy Tow. lekarskiego w Warszawie i wiele innych prac pomniejszych.

Lima, 1) departament rzeczypospolitoj Peruwiańskiej (1896) 298,106 m.; 2) stolica rzeczypospolitej Peruwiańskiej (1896) 113,000 m.; 3) miasto w stanie Ohio Am. Półn. (1900) 21.723 m.

Limakologja, nauka o ślimakach.

Limanowa, miasto powiatowe w Galicji, w 1900 liczyło 1,806 m. W okręgu sądowym **L.** podług spisu 1900 na 50,085 m. było: 100·0% Polaków, 96·6% katolików, 3·4% żydów. Por. Bujak, Fr. „L. stan społeczny i gospodarczy“ (Kraków, 1902).

Limanowski Bolesław, zasłużony socjolog i historyk polski, działacz społeczny i polityczny (ob.), w 1860 w Paryżu uczęszczał do szkoły wojskowej Mierosławskiego i Wysockiego; 1861 należał do powstańczego komitetu centralnego na Litwie w Wilnie. Aresztowany 20 maja 1861, wysłany został do Mezenia (gub. Archangielskiej), po 9-ciu miesiącach przeniesiony do Archangielska, później Szenkurska za próbę ucieczki, ostatecznie 1867 do Pawłowska (gub. Woroneska). Po amnestji 1868 przybył do Warszawy, gdzie pracował jako robotnik w fabryce wyrobów żelaznych, poczym był nauczycielem domowym w Lubelskim. W 1870 wyjechał do Galicji, uczęszczał na uniwersytet we Lwowie, tam się doktoryzował i prowadził studja socjologiczne. Aresztowany 1878, otrzymał rozkaz opuszczenia Galicji. Początkowo osiadł w Gienewie, gdzie założył drukarnię i miewał odczyty, potym przeniósł się do Thun i prowadził tam zakład fotograficzny. W 1889 przeniósł się do Paryża, gdzie przez wiele lat (do 1906) pracował w Tow. ubez. „New Jork“; 1906 uzyskawszy pozwolenie na przyjazd do Galicji, wrócił do kraju i zamieszkał w Krakowie. Ogłosił nadto: „Patrjotyzm i socjalizm“ (Gienewa, 1881); „Ferdynand Lassalle i jego polemiczno-agitacyjne pisma“ (t., 1882); „Rewolucja polityczna a społeczna“ (t., 1883); „Historja powstania narodu polskiego“ (Lwów, 1882, 2 t.; wyd. II, 1908—9); krótka „His. powstania 1863—64“ (Lwów, 1889; II wyd., 1900); „Galicja“ (1892); „Historja Litwy“ (Paryż-Chicago, 1895); „Żywot Stanisława Staszica“ (1904); „Rozwój przekonań demokratycznych w narodzie polskim“ (1905 r.); „Naród i państwo“ (1906); Stanisław Worcell“ (1910); „Odrodzenie i rozkwit narodowości polskiej na Szląsku (1911); „Szermierze wolności“ (1911).

Limanowski Bolesław.

Limanowski Mieczysław, syn poprzedniego, gieolog polski, * 1881, ogłosił „Fauna werfeńska w Tatrach; „O wysepkach pratatrzańskich“ (*Kosmos*, 1901); „Perm i trjas lądowy w Tatrach“ („Pam. Tow. Tatrz.“, 1903); „Spirifer mosquensis i supramosquensis w Krakowskim“ (*Kosmos*, 1903); „Rzut oka na architekturę Karpat“ (t., 1907); „Stromboli“ (*Wszechświat* 1908); „Kto stworzył dzisiejszą syntezę Alp“ (*Kosmos*, 1909); „Wielkie przemieszczania mas skalnych w Dynarydach koło Postojny“ („Rozpr. Ak. Krak.“, 1910).

Limantour José, polityk meksykański, * 1854 w Meksyku. Studja prawne odbywał w Stanach Zjednoczonych i we Francji. Od 1875 adwokat, później profesor ekonomji, został obrany posłem parlamentu. Powołany do ministerjum finansów jako podsekretarz stanu, 1893 mianowany ministrem, uzdrowił finanse Meksyku. Od 1907 jest członkiem Akademji francuskiej.

Limonen (ob.). Przez zmieszanie jednakowych ilości prawo i lewoskrętnego **L.** tworzy się dipenten, powstający też z obydwu odmian oddzielnie pod wpływem ciepła lub działania kwasów. **L.** z olejku kminkowego znajduje zastosowanie jako pachnidło w mydlarstwie.

Lindau Paweł, wybitny pisarz niemiecki, w r. 1891 zamieszkał w Strehlau pod Dreznem. W 1895—99 był intendentem teatru dworskiego w Meiningen, w l. 1899—1905 kierował berlińskiemi scenami naprzód „Berliner Theater“, a później „Deutsches Theater“. Napisał nadto: dramaty: „Die beiden Leonoren“ (1888); „Der Schatten“ (1889); „Die Sonne“ (1890); „Der Komödiant“ (1892); „Der Andre“ (1893); Ungeratene Kinder“ (1894); „Die Venus von Milo“ (1895); „Die Erste“ (1895); „Der Abend“ (1896); „Der Herr im Hause“ (1899); „Nacht und Morgen“ (1901); „Lucians Satiren“ (1901); powieści: „Wunderliche Leute“ (1888); „Im Fieber“ (1890); „Hängendes Moos“ (1892); „Vater Adrian und andere Geschichten“ (1893); „Die Gehilfin“ (1894); „Die Brüder“ (1895); „Der König von Sidow“ (1898); „Vorspiele auf dem Theater. Dramaturgische Skizzen“ (1895); opisy podróży: „Aus der neuen Welt“ (1884); „Altes und Neues aus der Neuen Welt“ (1893, 2 t.); „Aus dem Orient“ (1890); „Ferien im Morgenlande“ (1899); „An der Westküste Kleinasiens“ (1900). Por. „Paul **L.** eine Charakteristik“ (1875); Hadisch „Paul **L.** als dramatischer Dichter (2 wyd. 1876),

Lindau Rudolf, dyplomata i pisarz niemiecki, był od 1891 delegowanym Niemiec w Turcji przy zarządzie długu państwowego, a nie jak mylnie podano w gł. dziele konsulem w Barcelonie, † 1910 w Paryżu. Napisał nadto powieści: „Ein unglückliches Volk“ (1903, 2 t.); „Erzählungen eines Effendi“ (1896); „Türkische Geschichten“ (1897); „Alte Geschichten“ (1904); wrażenia z podróży „Aus China und Japan“ (1896) i „Zwei Reisen in der Türkei (1899); zbiorowe wydanie dzieł (1893, 6 t.).

Linde Paweł Gotfryd Karol, inżynier niemiecki, w 1895 wynalazł prostą metodę skraplania powietrza i innych trudno skraplających się gazów. Przez cząstkowe parowanie ciekłego powietrza otrzymał gaz o wysokiej zawartości tlenu, gaz ten nazwano imieniem **L.** Napisał: „Sauerstoffgewinnung mittelst fractionierter Verdampfung flüssiger Luft“ (1902).

Lindeman Emil, malarz polski, * 1864 r.; kształcił się najpierw w Warszawskiej szkole rysunkowej, następnie w Krakowie, gdzie pracował przy polichromji kościoła Marjawickiego. Oprócz szeregu obrazów, wystawianych w Warszawie i Krakowie („Widok Warszawy“, „Plac Zamkowy“, „Kokietka“, „Obiad robotnika“ i t. d.) pracował przy restauracji wielu kościołów; wykonał szereg obrazów treści religijnej jak: plafon w kościele paraf. w Kowali (gub. Radomska), polichromja prezbyterjum w katedrze Kieleckiej, kościół w Janowie (gub. Kowieńskiej) i wiele innych. Mieszka w Warszawie.

Lindeman Ferdynand, matematyk niemiecki, ogłosił nadto prace, dotyczące historji cyfr i systemów wag, teorji linji widmowych i in.; wydał „Vorlesungen über Geometrie“ Clebsch'a i opatrzył przypisami przekład niemiecki dzieła Poincaré'go „Nauka i hipoteza“, dokonany przez jego żonę.

Lindeman Maurycy, gieograf niemiecki, † 1908 w Dreznie; ogłosił nadto: „Die gegenwärtige Eismeerfischerei und der Walfang“ (1899); „Urbergriffe der Wirtschaftswissenschaft“ (1904).

Lindemann Karol Hugo, pisarz i polityk niemiecki * 1867 Jaguerno (Brazylja). Studja odbywał w Gietyndze, Bonn, Monachjum. Przystąpił do partji socjalistycznej, gdzie wkrótce został jednym z głównych jej teoretyków. Zredagował program wiejski partji socjalno-demokratycznej, przyjęty na kongresie w Bremie 1904. Ogłosił: „Historję poprzedników i początków socjalizmu we Francji“; „Podręcznik socjalizmu“ (1894) razem z Stegmannem; „Ruch trade-unionistyczny w Anglji (1896); „Zarząd miejski i socjalizm miejski w Anglji“ (1897); „Zarząd miejski w Niemczech “ (1901) pod pseud. *Carl Hugo*, i in. Jest posłem w parlamencie Rzeszy od 1903.

Lindenschmidt Ludwik, archeolog niemiecki, † 1893 w Moguncji.

Linderberg Piotr Teodor, publicysta duński, * 1854 w Kopenhadze. W 1881 założył pismo radykalne *Folkebladet*, od którego musiał się usunąć z powodu procesu politycznego. Namiętny agitator, świetny mówca, szerzył doktryny Henryka George'a, założył „Ligę robotników duńskich“ (1888), której organem kierował; dla partji socjalno-demokratycznej redagował *Robotnika wiejskiego*, zorganizował „Sekretarjat społe-

czny“ (1889 r.), rodzaj muzeum społecznego. Z prac jego oryginalnych wymienić należy: „Wolna konkurencja i socjalizm“ (1895); „Karol Marx i socjalizm historyczny“ (1899).

Lindgren Hellen, szwedzki historyk literatury, * 1857 w Hedemora, † 1903 w Sztokholmie. Z matką swą, pisarką (Amanda Kerfstedt), przybył 1878 do Sztokholmu, gdzie szybko zyskał sobie rozgłos jako krytyk i essaista. Z pracy **L.** o epoce rozkwitu literatury szwedzkiej „Sveriges vitra storhetstid“ (1895—96) wyszły 2 tomy; prócz tego szkice: „Vittra stormän (1894); „Skalder och tänkare“ (1900); życiorysy: „Zola“ (1898); „Henrik Ibsen“ (1903); „Johan Ludwig Runoberg“ (1904) i in.

Lindh Andrzej Teodor, poeta finlandzki, * 1833 w Borgä, † 1904 tamże, od 1877 radny miasta. Wydał po szwedzku piękne poezje (1862, 1875), które zyskały popularność; dalej dramaty: „Król Birger“, „Marja Szkocka“ i szereg świetnych przekładów.

Lindley Józef, inżynier angielski, kierował robotami koło kanalizacji Warszawy; † 1906 w Frankfurcie.

Lindman Arvid Achates, szwedzki oficer i mąż stanu, * 1862 w okręgu Films. W l. 1882—1891 był oficerem marynarki, później dyrektorem kilku wielkich fabryk. Od 1904 poseł w pierwszej Izbie i dyrektor gieneralny telegrafu, 1905 został ministrem marynarki, 1906 prezesem gabinetu. Na tym stanowisku w 1907 przeprowadził reformę wyborów do parlamentu.

Lindner Teodor, historyk niemiecki, ogłosił nadto: „Die Fabel von der Bestattung Karls des Grossen“ (1896); „Die deutschen Königswahlen und die Entstehung des Kurfürstentums“ 1893); „Geschichte des deutschen Volkes“ (1894, 2 t.). Z polecenia pruskiego ministerjum oświaty napisał dla ludu: „Der Krieg gegen Frankreich und die Einigung Deutschlands“ (1895); „Die sogen. Schenkungen Pippins, Karls d. Gr. und Otto's I. an die Päpste“ (1896) „Die deutsche Hanse“ (1899; III wyd., 1904); „Der Hergang bei den deutschen Königswahlen“(1899); „Geschichtsphilosophie“ (1904, II wyd.); „Weltgeschte seit der Völkerwanderung“ w 9 t. (1901—03, I—II). Od 1893 wydaje: „Die hallischen Beiträge zur Geschichtsforschung“.

Lindos (ob.), starożytne miasto na wyspie Rodos. W l. 1903—04 odkopano w dolnym mieście teatr; w fortecy znaleziono ślady świątyni z IV w. z doryckiemi propileami, które są do pewnego stopnia naśladowaniem ateńskich. Liczne napisy zawierają ważne dokumenty historyczne, między innemi, na ich podstawie stwierdzić można, że grupa Laokona (ob.) pochodzi z czasów cesarza Augusta. **L.** w wiekach średnich było fortecą zakonu Joanitów, ostatnio twierdzą turecką.

Lindstedt Andrzej, astronom i matematyk, * 1854 w Sundborn, 1874 obserwator w Hamburgu, 1879 docent i obserwator w Dorpacie, 1883 profesor tamże, 1886 w politechnice sztokholmiej, 1902 dyrektor obserwatorjum. **L.** prócz prac astronomicznych, uprawiał też działalność społeczną, należał do twórców prawa o emeryturach robotniczych. W ministerjum spraw wewnętrznych jest referentem tego działu.

Linearny rysunek, wykonany tylko w linjach bez cieni i malowania (rysunek konstrukcyjny, gieometryczny), linją i cyrklem.

Lingg Herman Ludwik Otto, poeta i lekarz niemiecki, † 1905 w Monachjum. Napisał nadto: „Furchen“, zbiór nowel (1899) i „Meine Lebensreise“, autobiografja (1899).

Linneusz *(Linné)* Karol, jeden z najznakomitszych naturalistów. Por. nadto: Fries „**L.** Lefnadsteckning“ (1903). Spis prac **L.** wydał Jungk w swej „Bibliographia Linnaeana“ (1902).

Linoksyn, ob. Linoleum.

Linolenowy kwas, $C_{18}H_{30}O_2$, według, niezależnie od siebie przeprowadzonych, badań A. J. Goldsobla w Warszawie i E. Erdmana, F. Bedforda i F. Raspego w Kilonji posiada budowę: $CH_3CH_2CH{=}CHCH_2CH{=}CHCH_2CH{=}(CH_2)_7COOH$.

Linoleum, obecnie wyrabiane bywa sposobami spiesznemi. Olej lniany przeprowadza się bowiem w znacznie krótszym czasie, niż dawniej w linoksyn, przez działanie nań środkami utleniającemi, m. in., chlorkiem wapna. Por. nadto Kaufmann „Anleitung zur Darlegung und Behandlung von Linoleum“ (1902).

Linolowy kwas, $C_{18}H_{32}O_2$, według badań A. J. Goldsobla w Warszawie posiada budowę: $CH_3(CH_2)_4CH{=}CH.CH^2CH{=}CH(CH_2)_7COOH$.

Linz, stolica Austrji Górnej miała (1900) 58791 m.

Lioly Paolo, przyrodnik i polityk włoski, * 1836 w Vicenzy, † 1911 tamże. Za udział w życiu politycznym Wenecji został zesłany przez Austrję, po wyzwoleniu Włoch był posłem do parlamentu 1867—1888, 1905 został senatorem królestwa. Prace jego naukowe wchodzą w zakres gielogji, archeologji, gieografji („la Vita nel universo“) fizjografji, paleontologji rodzimego miasta, i innych miejscowości Włoch. Ostatnie natomiast prace zawierają opisy, wspomnienia i szkice filozoficzne: „il Libro della notte“, „Nell ombra“, „Istoria naturale nella campagna“, „Apparizioni e sovveniri“ (1908); wreszcie życiorysy Linneusza, Agassiza, Darwina.

Lion Justus Karol, krzewiciel gimnastyki, † 1901 w Lipsku.

Lipcowa rewolucja w Paryżu (27 lipca 1830 r.), ob. Francja w gł. dziele.

Lipiecki zjazd, 17—21 czerwca (st. st.) 1879, zgromadzenie przedstawicieli różnych rewolucyjnych grup rosyjskich (A. Michajłow, Żelabow, Tichomirow, Morozow i in.). Najwpływowsze sta-

nowisko zajął Żelabow. Na zjeździe do walki stanęli przedstawiciele dawnej ludowości („narodniczestwa"), przeciwnicy teroru i jego zwolennicy. Partja i gazeta „Ziemla i Wola" przestały istnieć, powstała partja i gazeta „Narod. Wola", która stworzyła silną organizację terorystyczną i prowadziła gwałtowną walkę z rządem, według zasad, wypracowanych na **Z. L.** Por. A. Thun „Geschichte der revolutionären Bewegung in Russland" (istnieje przekł. polski); Morozow „Woznik-nowenije Nar. Woli" *(Byłoe*, 1907, X).

Lipiner Siegfried, poeta i tłumacz Mickiewicza, napisał nadto „Widzenie ks. Piotra w III części „Dziadów" (Lwów, 1904).

Lipiński Aleksander, ksiądz, * 1808 we Lwowie, † 1864 w Sieniawie, był kapelanem wojska austrjackiego, następnie proboszczem w Sokołowie. W 1840 aresztowany wraz z Ziemiałkowskim i Smolką za propagandę narodową, więziony przez trzy lata w więzieniu lwowskim, uwolniony został w drodze łaski. Wobec niemożności otrzymania posady publicznej, był do końca życia swego bibljotekarzem księcia Władysława Czartoryskiego w Sieniawie.

Lipiński Mikołaj, dr. filozofji, brat poprzedniego, * 1806 we Lwowie, † 1874 tamże. Był profesorem uniwersytetu lwowskiego. Ogłosił 1870 pierwszy wykład wypowiedziany po polsku na tej wszechnicy, p. t. „Zarys antropologji psychicznej".

Lipiński Lucjan, syn poprzedniego, * 1840 w Tarnowie, notarjusz w Nowym Sączu. Położył zasługi dla tego miasta: piastując godność burmistrza odbudowywał je dwukrotnie po pożarach. Od 1887 jest prezesem tamtejszego towarzystwa gimnastycznego „Sokół"; przyczynił się niemało do rozwoju sokolstwa polskiego wogóle. Prócz artykułów różnej treści wydał oddzielnie: „Ustawa notarjalna z dnia 25 lipca 1871 r." (Kraków, 1884); „Powszechna księga prawa cywilnego" (Lwów, 1887—91, 3 t.); „W stuletnią rocznicę Konstytucji 3 maja 1791 (t., 1891); „Pogadanki z dziedziny prawodawstwa" (t., 1891); „Kilka słów o wolności obrotu własnością ziemską" (t., 1886); „Ograniczenia w posiadaniu własności ziemskiej" (Nowy Sącz, 1900); „O znaczeniu inwentarza gruntowego" (Lwów, 1885); „Die Bedeutung des Gutsinventars (Wiedeń, 1886); „Stanowisko cudzoziemców w Polsce przed rozbiorem i po rozbiorze" (Lwów, 1886), rozprawa drukowana także w „Bulletin de la société de legislation comparée" (Paryż, 1887) i in.

Lipiński Franciszek, lekarz, brat poprzedniego, * 1804 we Lwowie, † 1864 w Warszawie. **L.** był lekarzem wojsk polskich w 1830, następnie praktykował w Warszawie. Biorąc udział, jako lekarz, w powstaniu 1863, zmarł wskutek zaziębienia w obozie.

Lipoidy (grec. *lipos*, tłuszcz), podobne do tłuszczów w składniki komórek zwierzęcych i roślinnych. Zależnie od składu rozróżniamy trzy rodzaje **L.**: bezfosforowe i bezazotowe, zawierające tylko fosfór i zawierające azot i fosfór. **L.**, (m. in., cholesteryna) odgrywają wybitną rolę w życiu organizmów, zwłaszcza jako czynnik koordynacji poszczególnych organów pomiędzy sobą. Por. Mutermilch Wacław „Z bjochemji lipoidów i hormonów", (Warszawa, 1911).

Lipowiec, miasto powiatowe gub. Kijowskiej, w 1907 liczyło 8,500 m. W powiecie **L.** podług spisu powszechnego na 211,825 m. było 82·0% Małorusów, 15·0% Żydów, 1·9% Polaków, 1·1% Wielkorosjan. Podług wyznania: 82·1% prawosławnych, 15·0% żydów, 2·9% katolików.

Lipowski Ernest, hrabia, oficer francuski, † 1904.

Lippe, księstwo, na 1,215 klm. kw. liczyło w 1905: 145,577 m., w tym 132,708 protestantów, 5,157 katolików i 879 żydów. Budżet państwowy 1908/9 wynosił w rubryce wydatków 2,321,365 marek, w rubryce wpływów 2,273,142 m., taksa immatrykulacyjna 768,586 m. Dług krajowy w 1908 wynosił 1,287128 m.

Lippe-Biesterfeld Ernest, hrabia i regient księstwa Lippe, † 1904. Następcą został syn jego Leopold. Na mocy sądu polubownego, zwołanego 25 październ. 1905 przez prezesa niemieckiego sądu koronnego. Wyrok tego sądu rozstrzygnął spór, wynikły w sprawie rządzenia **L.**, pomiędzy trzema pretendującemi linjami książąt: Lippe-Biesterfeld, Schaumburg-Lippe i Lippe-Weissenfeld.

Lippe - Biesterfeld - Weissenfeld Leopold, członek pruskiej Izby panów i pruski minister sprawiedliwości, † 1889 w Berlinie.

Lippert Juljusz, historyk niemiecki, † 1909; napisał nadto: „Sozialgeschichte Böhmens in vorhussitischer Zeit" (1895—98, 2 t.).

Lippman Edmund, von, wybitny chemik-cukrownik, * 1857 w Wiedniu. Napisał: „Chemie der Zuckerarten" (1904, III wyd.); „Geschichte des Zuckers" (1890) i in.

Lippmann Fryderyk, niemiecki historyk sztuki, * 1838 w Pradze, † 1903 w Berlinie. Przez długie lata był kustoszem muzeum wiedeńskiego, 1876 objął dyrekcję berlińskiego gabinetu sztychów. Ogłosił: „Albrecht Dürer. Zeichnungen in Nachbildungen" (1883—905, 5 t.); „Der italienische Holzschnitt im XV Jahrh." (1885); „Der Kupferstich, Handbuch der köng. Museen zu Berlin" (1905, III wyd.) i in.

Lippmann Gabrjel, znakomity fizyk francuski, od 1883 profesor matematyki, a od 1886 fizyki ogólnej w Sorbonie. W 1898 został członkiem „Bureau des longitudes". Wsławił się pracami nad fotografją barwną, nad włoskowatością i kwestjami termodynamicznemi i wynalezieniem elektrometru kapilarnego. W 1908 **L.** otrzymał nagrodę Nobla w dziale fizyki. Wykłady **L.** wyszły p. t. „Cours de thermodynamique"

(1888); „Leçons d'acoustique et d'optique“ (1898) i „Unités élecriques absolues“ (1898).

Lipps Teodor, filozof niemiecki, od 1894 profesor w Monachjum, napisał nadto: „Die ethischen Grundfragen“ (1905, II wyd.); „Psychologie, Wissenschaft u. Leben“ (1901); „Das Selbstbewusstsein, Empfindung und Gefühl“ (1901); „Aestetik, Psychologie des Schönen und der Kunst“ (1903); „Leitfaden der Psychologie“ (1903); wraz z R. M. Wernerem wydaje od 1890 w Hamburgu „Beiträge zur Aestetik“.

Lipschitz (nie *Lippschitz* jak w gł. dziele) Rudolf, matematyk niemiecki, † 1903 w Bonn.

Lipsius Marja, muzykolog niemiecki (pseud. *La Mara*), napisała: „Musikalische Studienköpfe“ (1868, 5 t. częściowo w VII wyd.); „Im Lande der Sehnsucht“ (1901); wydała „Listy Fr. Liszta“ (1893—905, 8 t.); „Listy Berlioza (1903).

Lipsk, niem. *Leipzig*, największe miasto w królestwie Saskim, wraz z umiastowionemi ostatnio 6 gminami: Stötteritz, Probscheida, Dösen, Döllitz, Stünz i Möckern, (1910) liczył 584,000 m. Z nowych okazałych budowli wymienić należy: dworzec centralny, który nakładem 120 miljonów marek ma być wykończony w 1914. **L-owi** przybył też w 1908 piękny pomnik J. S. Bacha dłuta Seffnera. Uniwersytet lipski, który w 1909 obchodził 500-lecie swego istnienia, liczył w tymże roku prawie 6,000 słuchaczów. Por. „Festschrift zur Feier des 500 jährigen Bestehens der Universität Leipzig“ (1909, 4 t.); „Geschichte des geistigen Lebens in Leipzig“, wydanie zbiorowe Komisji historycznej (1909, 5 cz.).

Lisbonne Maksym, rewolucjonista francuski, * 1839 w Paryżu, † 1905 tamże. Mając lat 16 wstąpił do marynarki, odbył kampanję krymską, służył we Włoszech i Syrji; później był w bataljonie dyscyplinarnym, z którego został wypuszczony dzięki bohaterskiemu zachowaniu się przy pożarze. Wystąpiwszy z wojska w 1864, kierował teatrem „Folies-Saint-Antoine“ (1865—1868). Podczas oblężenia Paryża 1870 był kapitanem gwardji narodowej, 18 marca wszedł do Komitetu centralnego (ob. Komuna). Komuna mianowała go pułkownikiem, podczas ostatnich jej dni walczył na barykadach. Raniony, dwa razy stawał przed sądem polowym (1871, 1872), który skazał go na śmierć, wyrok ten zamieniono mu na dożywotnie ciężkie roboty. Amnestjonowany 1880 powrócił do Paryża, gdzie z początku kierował teatrem, a później kolejno założył kilka kabaretów na Montmatre.

Lisiecki Michał, czynny partyzant w powstaniu litewskim w 1831 r., napisał o tych wypadkach pamiętnik, drukowany w Paryżu w 1845 w „Pamiętnikach Polskich“ Bronikowskiego.

Lisiewicz Tomasz Antoni, malarz polski * 1857 w Krakowcu w Galicji, uczeń Matejki, poświęcił się malarstwu religijnemu. Pomagał swemu mistrzowi przy wykonaniu wielu witrażów (do katedry w Przemyślu i we Lwowie), przy dekoracjach politechniki Lwowskiej i kościoła Marjackiego. Wystawiał w Krakowie obrazy rodzajowej i religijnej treści. W muzeum Narodowem jest jego „Chrystus po ostatniej wieczerzy“.

Lisiogon ob. Wyczyniec.

Lisko, miasto w Galicji nad Sanem, w 1910 liczyło 4,471 m. W okręgu sądowym **L.** podług spisu 1900 na 30,940 m. było: 62·5% Rusinów, 37·1% Polaków, 0·4% Niemców; 62·9% unitów, 24·5% katolików, 12·6% żydów.

Lister Józef, baronet, znakomity chirurg angielski, w 1896 obrany prezesem „Britisch Association“, w l. 1895—900 „Royal Society“. W 1897 podniesiony do godności para Anglji. Por. Turner „Lord L. and surgery“ (1899).

Liszaj strzygący, *(trichophyton tonsurans)*, choroba wywołana przez grzybek, który pod względem wyglądu mikroskopowego i własności hodowli sztucznych bardzo jest podobny do grzybka parcha *(achorion Schönleini)*.

Liszt Franciszek, prawnik niemiecki, powołany został w 1889 na katedrę prawa cywilnego i karnego w Berlinie. **L.** jest w Niemczech jednym z głównych przedstawicieli kierunku naukowego, zapatrującego się na przestępstwo jako na chorobliwy objaw w życiu społeczeństw. Kierunek ten gorąco propaguje w piśmie założonym przez siebie 1881 z Dochowem („Zeitschrift für die gesammte Kriminalistik“), a w 1888 wraz z profesorami von Hamelem z Amsterdamu i Prinsem z Brukselli powołał w tymże celu do życia międzynarodowy związek kryminalistyczny. Napisał nadto: „Die Deliksobligationen im System des bürgerlichem Gesetzbuchs“ (1898); „Das Völkerrecht, systematisch dargestellt“ (1898, 3 wyd. 1904); „Strafrechtliche Aufsätze und Vorträge“ (1905, 2 t.). Dla publikacji niemieckiej międzynarodowego związku kryminalistycznego p. t: „Die Strafgesetzgebung in rechtsvergleichender Darstellung“ **L.** napisał tom I („Das Strafrecht der Staaten Europas“, 1894); opracował też t. IV do XII wydania Dochowa „Strafrechtsfälle“. Podstawowe dzieło **L.**: „Lehrbuch des deutschen Strafrechts“ wyszło 1905 w XV wydaniu.

Lit, *(Lithium)*, *Li*, pierwiastek chemiczny, występuje jako chlorek w niektórych źródłach, m. in., pod Redruth w Kornwalji (dzienna ilość dochodzi podobno do 400 kg. chlorku l.). Wobec swego c. wł = 0,593 **L.** jest najlżejszym z ciał stałych. Szczególną cechą **L.** jest jego znaczne powinowactwo do azotu, daje z nim nawet w temperaturze zwykłej azotek **L.** Li_3N. Wodorek **L.**, LiH, wywiązuje z kwasami największą stosunkową ilość wodoru (1 kg. daje 2,8 metr. sześc. tego gazu). Sole **L.** znajdują też zastosowanie do wyrobu wód mineralnych i do sygnalizowania w nocy (płomienie zabarwione). Metaliczny **L.** wyosobnił w 1818 Davy (nie Bunsen, jak mylnie podano w gł. dziele), który jedynie wraz z Ma-

thiesenem otrzymał w 1855 większe ilości tego pierwiastku.

Litauer Jan Jakób, prawnik polski, ogłosił nadto: „Autonomja Chorwacji“; „O naturze prawnej umowy abonamentu kasetek w opancerzonych skarbcach“; w 1907 należał do założycieli Tow. prawniczego i był pierwszym prezesem sekcji cyw. tegoż.

Lithofracteur, materjał wybuchowy, w skład którego wchodzi: 76% dynamitu i 24% prochu dla kopalń; słabszy od dynamitu zwykłego oraz mniej wrażliwy, natomiast w stanie zmarzniętym łatwiej się odeń zapala.

Litkup, także *lidkup* (ob.), jako instytucja prawa cywilnego, występuje w Polsce dopiero od w. XIV. **L.** był pierwotnie ucztą zgody, w obecności świadków, następców i zastępców bogów pogańskich, odbywaną; był również ucztą zbratania rodów, które tłumiły nieprzyjaźń wzajemną. Jako symbol tych dwu czynników, natury sakralnej i świeckiej, pozostawał w najściślejszym związku ze zwyczajem, również prastarym, picia wody zrzeczenia *(aqua abrenunciationis)*, formy zbywania praw własności. Zastosowanie **L.** w prawie miejskim było szersze, niż w ziemskim. W prawie ziemskim **L.,** jako utwierdzenie kontraktu, ustępuje stopniowo pierwszeństwa utwierdzeniu sądowemu. W zasadzie umowa skutkiem wypicia **L.** stawała się zaskarżalną i nieodwołalną, w praktyce jednak tylko zapis do ksiąg posiada dowodowe znaczenie. Poważne znaczenie posiadać musieli *litkupnicy*. Gremium ich (2—7, najczęściej 2—4) posiada charakter sądowy, odgrywają rolę świadków i jednaczy. W dziedzinie prawa karnego odwołanie się do litkupników miało znaczenie oczyszczające. Człowiek posądzony o posiadanie rzeczy kradzionej musiał się odwołać do zachodicy i litkupników. Wystawienie litkupników uwalniało od odpowiedzialności karnej, ale nie znosiło odpowiedzialności cywilnej. Por. P. Dąbkowski „**L.,** studjum z prawa cywilnego“ (Lwów, 1906); M. Handelsman „**L.**“ („Przegl. prawa i administracji“, 1906).

Litografja. Zastosowanie w **L.** płyt cynkowych, glinowych i przygotowanych z aljażu żelaza z niklem zamiast kamieni dało impuls do konstrukcji maszyn rotacyjnych (ob. drukarstwo, II supl.). Por. nadto: Fritz „Handbuch der Lithographie“ (1900); Hesse „Die Chromolithographie“ (1905, II wyd.); Haynié: „Der lithographische Umdruck“ (1900); Munié „Traité de lithographié“ (1898); Benedite i Glück „Die französische **L.** der Gegenwart und ihre Meister“ (1898); Graul i Dornhöffer „Die **L.** von ihrer Erfindung bis zur Gegenwart“ (1894—903); Freie Künste, Zeitschrift für **L.** und Steindruck (1905, 27 rocznik).

Litoplaksja, jednorazowe operacyjne usunięcie kamieni pęcherzowych przez rozmiażdżanie zapomocą litotryptora, (ob. litotrypsja).

Litopon (gr.), barwnik mineralny, w skład którego wchodzą siarczan baru i siarczek cynku, posiada własności zbliżone do własności bieli ołowianej, lecz jest trwalszy od niej i nie działa ujemnie na inne farby.

Litotamnium, wodorost morski o postaci krzaczkowatej, porasta zazwyczaj dno płytkiego morza na znacznej przestrzeni wzdłuż brzegu, wydziela wapno, stąd daje początek wapieniom litamniowym. Z takiego wapienia zbudowany jest w znacznej mierze wapień litawski miocenu, który jest kamieniem budowlanym Wiednia. Wapień litamniowy występuje i u nas w miocenie.

Little Archibald, podróżnik angielski, * 1838 w Londynie, † 1908 w Falmouth. Już w 1859 wywędrował do Chin, gdzie trudnił się handlem i odbywał liczne podróże, 1899 założył „Chunking Trading Company“ i przyczynił się wielce do uregulowania żeglugi na Jangtse. Wydał: „Through the Jangtse gorges, or trade and travel in Western China“ (1888), „Mount Omi and beyond. A record of travel on the Thibetan border“ (1901), „The Far East“ (1905). Żona jego wydała szereg opisów podróży.

Littlego choroba, drętwica ogólna noworodków na tle cierpienia mózgowego, pozostawia po sobie zwykle zboczenia cielesne lub umysłowe.

Little-Rock główne miasto w stanie Arkanzas w Unji północno-amerykańskiej; (1900) 38,307 m. w czym 14,694 kolorowych.

Littré Maksymiljan Paweł Emil, filozof i filolog francuski. Por. nadto: Poëy „**L.** et. A. Comte“ (1879), Caro „**L.** et le positivisme“ (1883).

Littré'go gruczoły, małe gruczoły w tkance śluzowej cewki moczowej, utrzymują ją w stanie wilgotnym.

Litwa. Terytorjum etnograficzne **L.** składa się z dwuch zasadniczych odłamów: 1) **L.** Pruska i 2) **L.** zwana Wielką w granicach państwa Rosyjskiego. Wielka **L.** zajmuje gubernię Kowieńską ze skrajnym południowo-zachodnim nadbałtyckim skrawkiem Kurlandji, zachodnią część gub. Wileńskiej, mały północny skrawek gub. Grodzieńskiej i znaczną część gub. Suwalskiej Król. Polskiego. **L.** pruska zajmuje klin północno-wschodni Prus Wschodnich między granicą rosyjską i Bałtykiem, na zachodzie zbliża się do Wyskrucia, głównie zaś ciągnie się wdłuż biegu dolnego Niemna w okręgach miast Kłajpedy (Memel), Tylży, Ragnity. Statystyka liczebności Litwinów nie jest ostatecznie ustalona, najprawdopodobniejszą jest liczba $2^1/_2$ mil. ogółu ludności, mówiącej po litewsku. Najbardziej zwartą pod względem etnograficznym jest ludność litewska w większej części gub. Kowieńskiej i 4 północnych powiatach gub. Suwalskiej. W powiatach Kowieńskim i częściowo Wiłkomierskim gub. Kowieńskiej śród ludności litewskiej jest znaczna ilość ludności polskiej; to samo w większym jeszcze stopniu ma miejsce w pow. Wileńskim i poniekąd Trockim. Na litewskich krańcach pow. Sejneńskiego i Suwalskiego ludność litewska

jest mieszana z ludnością mazurską. Wschodnie krańce powiatu Jeziorowskiego (gub. Kow.) oraz litewskie części pow. Święciańskiego, Lidzkiego i Oszmianskiego są w znacznym stopniu podminowane przez etnograficzny żywioł białoruski. Północne kresy pow. Jeziorowskiego i Poniewieżskiego podlegają osadnictwu Łotyszów z Kurlandji. Wewnątrz całego terytorjum litewskiego w **L.** Wielkiej Polacy stanowią przeważający element śród wielkiej i średniej własności ziemskiej, śród chrześciańskiej ludności większych miast i śród zastępów drobnej szlachty, skupionej w niektórych miejscowościach w zwartych kolonjach, zwanych „okolicami". Prócz tego we wschodnich powiatach gub. Kowieńskiej jest do 30000 osiadłych starowierców narodowości rosyjskiej. Ludność miasteczek jest przeważnie żydowska. Litewską jest cała ludność włościańska, znaczna część chrześcijańskiej ludności miasteczek (rzemieślnicy, sklepikarze), część średniej własności ziemskiej w środkowej i zachodniej **L.** oraz część inteligiencji zawodowej, zwłaszcza w dwuch ostatnich kategorjach ludności stosunek procentowy Litwinów wzrasta coraz bardziej. W pruskiej **L.** nie tworzą Litwini takiej zwartej masy jak w gub. Kowieńskiej i Suwalskiej. Dzielnica ta ulega ciągłemu postępowi giermanizacji, Litwini stanowią tam niespełna 30% ogółu ludności. Z poszczególnych okręgów tylko okręg Heidekrug posiada bezwzględną większość litewską. Emigracja litewska najliczniej skupia się w Stanach Zjednoczonych Am. Płn., gdzie ilość Litwinów wynosi $^1/_2$ miljona. W Anglji są dwa większe ogniska emigracyjne litewskie w Londynie i Glasgowie. W państwie Rosyjskim litewskie wychodźtwo zarobkowe skierowane jest przeważnie do Petersburga i do nadbałtyckich miast portowych; większe zorganizowane kolonje są w Petersburgu (30—40,000), w Rydze (do 30,000), w Libawie (do 60,000), w Odesie (5—7000). Żywioł litewski w ciągu wieków ulegał wynaradawianiu: wyższa szlachta i miasta polonizowały się, a w masach ludowych przy granicy wschodniej proces ten ujawnił się w dwoistej postaci: na południo-zachodzie w dzisiejszych gub. Suwalskiej i Grodzieńskiej promieniował prąd polonizacyjny, w innych punktach ściany wschodniej trwał prąd wynaradawiający białoruski, tylko pozbawiony cech wschodnio-bizantyjskich, które zastąpił przeważnie swemi własnemi żywioł zachodnio-katolicki. Za to w środkowej i zachodniej **L.** cechy etniczne zachowały się w czystości i stąd wyszło odrodzenie narodowe Litwinów. Początki odrodzenia litewskiego w XIX w. wyszły z szeregów inteligiencji polskiej. Profesorowie uniwersytetu wileńskiego: Lelewel, Onacewicz, Daniłowicz, Jaroszewicz badali przeszłość **L.**; ziemianie-erudyci i księża, jak: Paszkiewicz, Niezabitowski, Jerzy hr. Plater, ks. Staniewicz, układali słowniki i gramatyki, pracowali nad historją **L.** Zbierano pieśni ludowe, tłumaczono je (ks Staniewicz, Leon Rogalski). Przeszłość historyczna **L.** pociągała ku sobie wyobraźnię Niemcewicza, Bernatowicza, Mickiewicza i in. Wśród szlachty ocknął się patrjotyzm żmudzki: Pankiewicz, ks. Staniewicz, Walenowicz, bis. Giedroyć, ks. Drozdowski zaczęli pisać po litewsku i układać pieśni, śpiewane później przez lud. Po powstaniu 1830 r. represje dotkliwie odbiły się na oświacie, ale ruch umysłowy nie został przerwany i łączność jego z Polską trwała wciąż. Rozproszeni po kraju i poza krajem historycy i miłośnicy Litwy, jak: Daniłowicz, Jaroszewicz, Narbutt, Baliński, Kraszewski i in., z zapałem oddawali się badaniom nad **L.** Zwłaszcza prace Narbutta, Kraszewskiego i Jacewicza (Ludwik z Pokiewa) utrzymywały patrjotyzm wśród szlachty, szczególnie oddziaływały „Anafielas" Kraszewskiego i „Obrazy litewskie" Chodźki. Lata 1855—64, kiedy w Rosji zapanował okres reform, zaznaczyły się na Litwie znacznym ożywieniem. Sprawa uwłaszczenia włościan zwróciła uwagę inteligiencji i ziemiaństwa polskiego na życie ludu. W pismach warszawskich i jedynym dzienniku, wychodzącym na Litwie, *Kurjerze Wileńskim*, żywo omawiano sprawę uobywatelenia włościan, popierano akcję biskupa Wołonczewskiego, który wszczął energiczną akcję przeciwko pijaństwu i zalał Żmudź bractwami trzeźwości i książeczkami o niej. Ożywienie na polu litwologji odzwierciadliło się w twórczości **L.** Kondratowicza; wciągu 1855—65 ukazało się około 300 druków litewskich. Zarządzenia administracyjne po powstaniu 1863 zmierzały ku usunięciu na **L.** wpływów kultury łacińsko-polskiej, a zaszczepienie rosyjskiej. Ograniczono prawa Polaków, skrępowano działalność duchowieństwa, zastąpiono język polski rosyjskim w szkolnictwie i t. d., faworyzowano z początku język litewski; jednocześnie wyszedł zakaz używania czcionek łacińsko-polskich w drukach litewskich (okólnik ministr. d. 25 września 1868) i zastąpienia ich rosyjskiemi. Chociaż „graždanka" spotkała się z oporem ludu, ale faworyzowanie języka litewskiego w szkołach niższych i średnich, a nawet wyższych (stypendja litewskie) i wpajania poglądów polakożerczych przepoiły jadem nienawiści ku Polakom młodzież litewską, która w uniwersytetach zaczęła wyodrębniać się od młodzieży polskiej. Około r. 1880 ruch narodowy litewski zaczął się krystalizować wśród młodzieży w Moskwie i Petersburgu, z jej łona wyszło pierwsze pismo litewskie *Aušra* (Zorza, 1883 — 86), założone w **L.** pruskiej, ale przeznaczone dla **L.** Wielkiej. Na **L.** pruskiej koło niej skupiły się towarzystwa śpiewacko-literackie, polityczne; urządzano wiece, odczyty, przedstawienia. Na **L.** rosyjskiej, zachęcona przez *Aušrę* inteligencja rozpoczyna spory z Polakami, rozszerza śród ludu petycję o zwrot druku, prowadzi pracę kulturalną

śród niego. Radykalniejszy kierunek przybrał ruch śród Litwinów w Ameryce, ale spotkał się z oporem żywiołów miejscowych, które pragnęły prowadzić pracę realną przez rozpowszechnienie oświaty i tworzenie związków. Na czele tego prądu stanęli studenci litewscy w Warszawie, przejęci kierunkiem *Głosu* i moskiewscy pod wpływem marksizmu. Zdobyli się oni wkrótce na pisma: mies. *Varpas* (Dzwon, 1890—905) dla inteligiencji i dla ludu *Ukininkas* (Gospodarz, 1895—1905). Warpasowcy byli to przeważnie synowie (studenci, lekarze) włościan suwalskich, reprezentowali kierunek radykalno-demokratyczny; prócz tego księża wydawali kilka pisemek w duchu katolickim. Zapoczątkowany w gub. Suwalskiej ruch ogarniał stopniowo gub. Kowieńską, zwłaszcza jej powiaty wschodnie; w połowie IX dziesiątka z. w. inteligiencja litewska, osiadająca w Wilnie, wszczyna go i wśród Litwinów gub. Wileńskiej. Zaczynają kursować odezwy, broszury polityczne, powstają nowe pisma, mnożą się książki. Zniesienie zakazu druku (8 kwietnia 1904), a wkrótce potym (1905) i innych zakazów, ciążących nad **L.**, zmieniają warunki życia narodowogo. Obecny ruch narodowy litewski znajduje wyraz: w prasie, w stowarzyszeniach, stronnictwach oświatowych, zawodowych, politycznych i literaturze. Prasa litewska w granicach zaboru rosyjskiego składa się: z 1 dziennika, 7 tygodników, 1 miesięcznika (Draugija), 1 pisma 3 razy tyg. wychodzącego; z tych pism 3 wychodzą w Kownie, 1 w Sejnach, reszta w Wilnie. Poza tym wychodzi kilka pism w Litwie pruskiej i w Anglji, kilka w Stanach Zjedn. Am. Płn. Ogólny ruch wydawniczy litewski skupia się głównie w Wilnie; przeważający typ wydawnictw literackich są to broszury popularno-ludowe. Wilno posiada parę spółek wydawniczych litewskich, Kowno spółkę wyd. dla wydawnictw religijno-moralnych; prócz tego wydawnictwem trudnią się niektóre firmy księgarskie oraz osoby prywatne. Księgarnie litewskie są w Wilnie, w Kownie oraz w poszczególnych mniejszych miastach litewskich. W Wilnie powstało w 1906 r. „Litewskie tow. naukowe“, mające głównie na celu poznanie przeszłości i kultury narodowej; posiada ono księgozbiór i zbiory muzealne, wydaje własny rocznik „Lietuviu Tauta“ Towarzystw oświatowych posiadają Litwini kilka; najbardziej rozgałęzionym jest „Saule“ z siedzibą centralną w Kownie z licznemi oddziałami w gub. Kowieńskiej, założyło ono kilkadziesiąt szkółek ludowych i kursy nauczycielskie. Mniej rozwiniętym jest wileńskie tow. oświaty „Vilniaus Aušra“, posiadające kilka oddziałów w gub. Wileńskiej i Kowieńskiej; w gub. Suwalskiej funkcjonują dwa towarzystwa, szerzące oświatę i kulturę: „Šviesa“ i „Ziburys“. W Wilnie jest kilkuklasowa szkoła litewska im. A. Vileišisa, utrzymywana z opłat i składek narodowych. Prócz tego istnieją: tow. artystyczne „Dailes Draugija“ w Wilnie, tow. artystyczno-kulturalne „Daina“ w Kownie, tow. dramatyczne w Wilnie i t. d. Ze stowarzyszeń zawodowych dość licznie powstają, założone w gub. Suwalskiej, włościańskie kółka rolnicze. Istnieją dwie organizacje kobiece: Związek kobiet Litwinek z siedzibą centralną w Wilnie i Związek katolickich kobiet Litwinek z siedzibą w Kownie. Z innych zuaczniejszych związków zaznaczyć należy: Litewski związek nauczycielski oraz Lit. związek włościański. Stronnictw politycznych bądź zorganizowanych, bądź istniejących w postaci wyraźnego kierunku, posiadają Litwini 4: Litewski zw. chrześciańsko-demokratyczny, Lit. stronnictwo narodowo-demokratyczne (nacjonaliści), partja demokratyczna **L.** (ludowcy) i Socjalno-demokratyczna partja **L.** Przedstawicielstwo narodowe Litwinów w III Dumie państwowej składa się z 5 posłów: 3 z gub. Kowieńskiej (2 lud. i 1 soc.-dem.), 1 z gub. Suwalskiej (lud.), 1 z gub. Wileńskiej (umiarkowany, należy do koła Polaków z **L.** i Rusi). W I i II Dumie Litwini mieli po 7 posłów. Rozwój powyższych instytucji i ognisk życia kulturalnego Litwinów datuje się od r. 1904 — 05, poprzednio nie miały one bytu legalnego w państwie. *Literatura litewska* po 1890 nosi wciąż charakter przeważnie oświatowo-kulturalny i tendencyjny. Z pisarzy poprzedniego okresu wyróżniają się beletrysta Winc. Kudirka i poeta Maironis (* 1863), z nowszych poetów Franc. Vaičaitis (* 1876—† 1901) i Margalis i powieściopisarka Péleda. Por. Michał Römer „Litwa“ (Lwów 1907); Mich. Brenstejn „Druki litewskie“ (Warszawa, 1906); Ed. Wolter „Litowskaja literatura“ („Bolszaja Encykłopedja“, t. XII, 1903); S. Baltramaitis „Skarbnik bibliograficzeskich materiałow dla geografiji, istoriji, istoriji prawa, statistiki i etnografiki Litwy“ (1904, II wyd.); „Adalb. Bezzenberger „Die litauische Literatur“ (Berlin, 1908). Nowsze prace do historji **L.**: Aleks. Brückner „Starożytna Litwa, Ludy i Bogi“ (Warszawa, 1903); Papeé F. „Polska i Litwa na przełomie wieków średnich“ (Kraków, 1904); Hruszewskij M. „Istorija Ukrajny Rusi“ (Lwów, 1903 — 05, t. IV i V); Lubawskij M. „Litowsko-ruskij sejm (1900); Downar Zapolskij, „Gosudarstwennoje chozjajstwo wiel. Kniażestwa Litowskago pri Jagiełłonach“ (1901, t. I).

Lityn, miasto powiatowe gub. Podolskiej w 1907 liczył 12000 m. W powiecie **L.** podług spisu powszechnego na 210502 m. było: 83·2% Małorusów, 11·4% Żydów, 3·0% Wielkorosjan, 2·1% Polaków, 0·1% Niemców, 0·1% Rumunów, 0·1% innych; podług wyznania: 78·8% prawosławnych, 11·4% żydów, 9·4% katolików, 0·6% starowierców, 0·1% protestantów, 0·3% innych.

Lityński Jan, skazany w 1846 r. do kopalni syberyjskich, czynny brał udział w ówczesnym poruszeniu politycznym.

Lityński Michał, napisał: „Cztery tygodnie we Włoszech“ (1906); „Rys. dziejów sztuki starożytnej“ (1906).

Litzmann Bertold, niemiecki historyk literatury, w r. 1896 został profesorem zwyczajnym w Bonn; napisał nadto: „Schiller in Jena“ (1889); „Ibsens Dramen“ (1901); „Goetes Lyrik“ (1903); „Goetes Faust, eine Einführung“ (1904); „Der grosse Schröder“ (1904); „Clara Schumann. Ein Künstlerleben nach Tagebüchern und Briefen“ (1902—1905, 2 t.).

Liukiu *(Lu-Czu)*, grupa 66 wysp na oceanie Wielkim, należących do Japonji; posiadała na 41 zamieszkanych wyspach ludność 500 tysięczną.

Liu-Kuen-Ji (nie Lin-Kuen J., jak mylnie umieszczono w Supl. I), mąż stann chiński, † 1902 w Szanhaju. W 1889 mianowany wicekrólem Nankinu pozostał na tym urzędzie do śmierci, wykonywał władzę absolutną, sformował armję 20000-ną, dobrze wyćwiczoną, oraz małą flotę. Podczas powstania bokserów energicznie bronił porządku. Był szczególnie przychylnie usposobiony dla Anglji.

Liverpool, miasto w Wielkiej Brytanji, (1908) miało 753,203 m. Do portu (włącznie z Birkenhead) wpłynęło w r. 1907 okrętów 20,094 z ładunkiem 11,395,620 tonn, wypłynęło 18,897 okrętów z ładunkiem 10,847,025 tonn. Stosunki handlowe **L.** z obcemi krajami i kolonjami wciąż wzrastają (ogólny wzrost ładunku przybywających i wypływających okrętów w okresie 1903—1906: 769,091 tonn). Również znacznie wzrosła wartość eksportu zagranicznego, który w r. 1907 wynosił 142,901,220 f. szt. Por. „History of **L.**“ (1907) i Pictona „Memorial of **L.**“ (1907, 2 t.).

Livorno, miasto portowe we Włoszech, (1901) miało z przedmieściami 98,321 m. Do portu (1905) wpłynęło: 4264 okręty o pojemności 2,298,089 tonn, z ładunkiem 848,504 tonn i 29,800 pasażerami, wypłynęło 4,272 okręty o pojemności 2,300,362 tonn z ładunkiem 289,706 tonn i 27 738 pasażerami.

Liwadja niegdyś *Lebadea*, miasto w greckiej nomarchji Atylli i Beocji, (1896) 6,271 m. (jako gmina 8,476). Uprawa i przędzalnie bawełny.

Liwjusz. Dzięki znalezionemu w 1904 papirusowi w Oxyrhynchos przybyły nowe ustępy w księgach 37—40, całe brakujące księgi 48—55. Uzupełniają one znane dotychczas „Periochae“ wieloma wiadomościami o zaginionych księgach, pouczają o wielu nieznanych faktach, mianowicie, o walkach Rzymian w Hiszpanji, i umożliwiają dzięki podziałowi na konsulaty na dokładniejszą chronologję wielu wypadków. Wydanie Kornemanna w „Beiträge zur alten Geschichte“ (1904).

Lizbona (po portug. *Lisboa*), miasto stołeczne republiki portugalskiej, (1900) 356.009 m. Przywóz (1902) 36,575,900 milrejsów, wywóz 20,333,700 milrejsów. Okrętów przybiło (1902) 2913 o pojemności 4,324,026 tonn.

Lizogub Dymitr,, rewolucjonista rosyjski, * 1850, † 1879 w Odesie. W 1878 należał w Kijowie do kółka Kołotkiewicza z Al. Michajłowym, Wierą Figner, Krawczyńskim. Z powodu wyjątkowego hartu moralnego i ascetyzmu nazywano go „świętym“; majątek swój oddał na cele partji rewolucyjnej. Aresztowany 1878 w Odesie z wyroku sądu został powieszony.

Lizol, preparat dezynfekcyjny (ob.); otrucie **L.** wywołuje oparzenie warg, jamy ustnej, przewodu pokarmowego i żołądka. Ratunek polega na wypłukaniu żołądka, co okazuje się skutecznym nawet w parę godzin po otruciu. W pierwszej chwili należy otrutemu dać do spożycia tłuszcze (masło) lub białko w ilości conajmniej pięciokrotnej w stosunku zażytego przezeń **L.** Woda i ciecze wodne okazały się natomiast szkodliwe przy otruciu **L.**

Ljunggren Gustaw, estetyk szwedzki, † w r. 1905.

Lloyd - George Dawid, polityk angielski, * 1863 w Manchesterze. Deputowany od 1890, cieszy się wielką popularnością w Walji, jest orędownikiem *home rule'u*, oddzielenia kościoła od państwa, wogóle zwolennikiem skrajnej lewicy. W gabinecie Cambell-Bannermana objął 1905 tekę ministra handlu; w 1906 przedłożył Izbie ważny projekt o reformie marynarki handlowej. W 1908 został kanclerzem skarbu w gabinecie Asquitha, w którym odgrywa pierwszorzędną rolę w walce z Izbą lordów. Należy do najświetniejszych mówców ludowych.

Lniany kwas, mieszanina kwasów, wchodzących w skład oleju lnianego (ob.), otrzymywana przez rozłożenie kwasami mineralnemi mydła z tegoż oleju (t. zw. szarego mydła).

Lniany olej, według badań Hazury i Grüssnera zawiera glicerydy czterech kwasów: olejowego (ob.) linolowego (ob). linolenowego (ob.) i izolinolenowego (ob. linolenowy kwas); najmniej pierwszego, najwięcej ostatniego.

Loanda, prowincja portugalskich posiadłości Angola na zachodnim wybrzeżu południowej Afryki, liczyła (1898) 262,529 m.; główne miasto tejże nazwy (1898) 20,100 m., wśród których wielu niewolników, mimo iż niewolnictwo jest wzbronione.

Loango (ob.) kraina w Niższej Gwinei, na mocy konferencji berlińskiej z r. 1895 i traktatów z l. 1901 i 1903 podzielona została w ten sposób, że Francja otrzymała kraj na północ od Cziloango, Portugalja nieznaczny pas nadbrzeżny pomiędzy Cziloango i Kabolambo, reszta zaś przypadła państwu Kongo. Por. nadto Schurtz „**L.**“ w III t. Helmonta „Weltgeschichte“ (1901).

Löban, po łużycku Lubij, miasto w okręgu Budyszyńskim w Saksonji, (1905) 10,683 m.

Lobkowic Ferdynand, książe, marszałek krajowy w Czechach, * 1850. Od 1882 członek klubu czeskiego w Radzie państwa, 1892 powołany do Izby panów, prezes krajowej Rady gospodarczej, w maju 1908 został marszałkiem krajowym po śmierci swego stryja.

Lobkowic Jerzy, książe, czeski marszałek sejmowy, † 1908 w Pradze; 1907 złożył godność marszałka krajowego.

Lobkowic Jerzy.

Lobre Maurycy, malarz francuski * 1862. Ważniejsze prace: „Gotowalnia“ (1889); „Salon Ludwika XV (1896); „Zamek wersalski“ i t. d.; z wdziękiem i stylowo odtwarza życie dworskie XVIII w. Otrzymał wiele nagród.

Lock Michał, rzeźbiarz niemiecki, * 1848 w Kolonji, † 1898 w Berlinie. Rozpoczął od małych posążków i ornamentacji architektonicznych, później stworzył szereg arcydzieł w rzeźbie, sławnych z powodu głębokiej koncepcji i świetnego wykonania; do takich należą: „Dedal ze zwłokami Ikara“ (1884); „Spartakus uwiązany na krzyżu“ (1886); „Zdjęcie z krzyża“ (1888); „Cesarz Wilhelm I z aniołem śmierci“ (1891, wielki złoty medal), i t. d.

Locke John, głośny filozof i pedagog angielski. Por. nadto: Martinak „Die Logik J. **L.**“ (1894); Köppers „John **L.**, ein Bild aus den geistigen Kämpfen Englands im 17 Jahrhundert“ (1898); Pöhlmann „Die Erkenntnisslehre Lockes“ (1897); Hecke „Systematisch-kritische Darstellung der Pädagogik J. Lockes“ (1898); Freytag „Die Substanzlehre Lockes“ (1899); Lezius „Der Toleranzbegriff Lockes und Pusendorfs“; Paschkau „Das Verhältniss zwischen Wissen, Meinen und Glauben bei **L.**“ (1903); A. E. Fraser „John L. as a factor in modern thought (1905, t. I).

Lockroy Edward, właściwie Edward Stefan Antoni Simon, polityk francuski, w 1902 obrany został wiceprezesem Izby deputowanych. W ostatnich czasach skłania się bardziej ku prawicy. Napisał nadto: „Ahmed le Boucher: la Syrie et l'Égypte au XVIII siècle (1888); „M. de Moltke, ses mémoires et la guerre future“ (1891); „Une mission en Vendée 1793“ (1893); „La marine de guerre, six mois rue Royale“ (2 wyd., 1897); „La defence navale“ (1899); „Du Weser a la Vistule. Lettres sur la marine allemande“ (1901); wrażenia z podróży: „Les marines française et allemande“ (1904).

Lockwood sir Franck, sądownik i karykaturzysta angielski, * 1846 w Doncast, † 1897 w Londynie. Początkowo wsławił się jako adwokat, następnie był prokuratorem. Jako utalentowany rysownik i świetny karykaturzysta pozostawił tekę „the F. Loockwood Sketch-Book“ (1898).

Lockyer Józef Norman, astronom i fizyk angielski, napisał nadto: „Suns place in nature“ (1897); „Inorganic evolution as studied by spectrum analysis“ (1900).

Lodge Henryk Cabot, historyk amerykański, napisał nadto: „Boston“ (w „Historical towns“, 1891); „Historical and political essays“ (1892); „Certain accepted heroes etc“, szkice (1897); „Story of the revolution“ (1903, II wyd.); „War with Spain“ (1899) i in. **L.** wydał też dzieła Aleksandra Hamiltona (1885, t. 9); wspólnie z Teodorem Rooseveltem „Hero tales from American history“; wpólnie z Hoarem i innemi: „The United States and the Philippine Islands“ (1903).

Lodge sir Oliver Józef, fizyk angielski, * 1851 w Penkhull, 1879 asystent-profesor w *University College* w Londynie, 1881 profesor w Liverpoolu, 1887 członek Tow. królewskiego, 1900 rektor uniwersytetu w Birmingham, 1902 otrzymał szlachectwo. Badania **L.** dotyczą ciepła, elektryczności, magnetyzmu, eteru świetlnego. Napisał dzieło pierwszorzędnej doniosłości „Modern views on electricity“ 1895.

Loebell Fryderyk Wilhelm, polityk niemiecki, * 1855. Rozpoczął karjerę urzędniczą w administracji krajowej; 1898—900 był członkiem parlamentu Rzeszy, 1901—904 r. pruskiego sejmu, w 1907 otrzymał urząd podsekretarza stanu; 1909 został nadprezydentem Brandeburgji, ale ustąpił już w 1910.

Loebl Herman, baron, minister dla Galicji, † 1907 we Lwowie.

Loeffer Fryderyk, lekarz niemiecki, * 1852 w Frankfurcie nad Odrą, 1888 profesor w Gryfji, od 1901 członek państwowego urzędu zdrowia. Odkrył zarazki nosacizny, błonicy, tyfusu mysiego i wielu chorób nierogacizny. Napisał „Geschichtliche Entwickelung der Lehre von den Bakterien“ (1887 i nast.).

Loefflera bacillus, laseczka błonicy (dyfterytu), ob. dyfteryt błonica.

Loeper Gustaw von, badacz Goethego, * 1822 w Weddewill, † 1891 w Berlinie, do 1866 radca ministerjalny w Berlinie. Wydał „Fausta“ i „Poezje“ Goethego, brał także udział w wejmarskim wydaniu dzieł G.

Loevy Edward, malarz i rysownik polski, † 1910 w Paryżu. Stworzył nadto z obrazów olejnych: „Portret Jeża“; „Człowiek ze skórą kozicy“ (1897); „portret J. Montrogueila“ (1898); „Ojciec Dominik“ (1900); „Cmentarz bretoński“ i wiele scen rodzajowych oraz pejzaży, pełnych ruchu o jasnym, żywym kolorycie. Jako rysownik ilu-

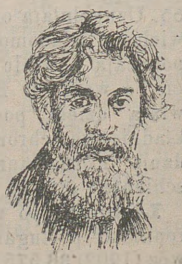

Loevy Edward.

strował nadto: „Opowiadania żydowskie“ Sacher Masocha „Dziesięć powiastek“ Juljusza Lemaître, rozmaite powieści, „Encyklopedję Larousse“; prócz tego umieszczał swoje rysunki: w *Revue Universelle*, *Petit Bleu*, *Illustration*, „Je sais tout“ *Globe Trotter* i in. Był wiceprezesem „Tow. ochrony praw autorów i artystów“.

Loevy Maurycy, astronom francuski, * 1833 w Wiedniu (ob.), † 1907 w Paryżu. Jego „Atlas photographique de la Lune“ wyszedł w 1896.

Loew Oskar, chemik, * 1844 w Markt-Redwitz w Bawarji, studjował w Monachjum i Lipsku, 1867 asystent w *College of the city of New-York*, do 1877 brał udział w czterech wyprawach naukowych po St. Zjedn., 1877 adjunkt przy katedrze fizjologji roślin w Monachjum, 1886 docent prywatny tamże, 1893 profesor chemji rolniczej w Tokjo, 1898 ekspert w Departamencie rolnictwa w Waszyngtonie, 1900 ponownie profesor w Tokjo. **L.** pracował z Bokornym nad budową ciał białkowych, nad powstawaniem skrobi w roślinach, nad składem komórek drożdżowych, nad działaniem jadów i t. d. Napisał: „Die chemische Ursache des Lebens“ (1881); „Die chemische Kraftquelle im lebenden Protoplasma“ (1882), obie prace z Bokornym; „Ein natürliches System der Giftwirkungen“ (1893); „the Energy of living protoplasma“ (1896); „Die chemische Energie der lebenden Zellen“ (1899).

Loewe Kazimierz, architekt polski, prezes koła architektów w Warszawie, ukończył instytut inżynierów cywilnych w Petersburgu. Budował między innemi Bank Dyskontowy przy ul. Kotzebue w Warszawie.

Löfftz Ludwik, malarz niemiecki, * 1845 w Darmsdtadzie, od 1879 profesor, 1893—96 dyrektor Akademji monachijskiej. Główne obrazy: „Pieta“ (1883, Monachjum); „Wniebowzięcie N. P. Marji“ (1889); malował także małe obrazki rodzajowe.

Loghem Marcin Gesinus Lambert, van, (pseud. *Fiore delle Neve*), poeta niderlandzki, ogłosił nadto: „Fokel“, powieść (1894); zbiory nowel: „Blond en Blauw“ (1888); „Fortuin“ (1898) i „Jonquilles“ (1901); przetłumaczył „Mój spoczynek“ Carmen Silvy i napisał libreta do kilku oper („Brinio“; De roos van Dekama“; „Malaghys“; „De Pahlipaarlen“).

Logomanja *(logomonomanja)*, chorobliwa gadatliwość, często objaw choroby umysłowej.

Logone, lewy dopływ rzeki Szari, w Afryce środkowej, według Loefflera i Lancrenona wypływa z gór Yadé wschodniego Kamerunu, gdzie nosi nazwę Nioye. Naprzód posiada bieg nader bystry, następnie spokojnie przepływa około 300 klm. przez żyzny i obfitujący w faunę (słonie) obszar. Lenfant przypuszcza, że przez **L.** i rzekę Nana można utworzyć dogodną komunikację z państwem Kongo.

Logonourozy, ob. logopatja.

Löher (Loeher) Franciszek, historyk niemiecki, † 1892 w Monachjum. Po śmierci **L.** wydano jego: „Das Kanarienbuch, Geschichte und Gesittung der Germanen auf den Kanarischen Inseln“ (1899).

Lohman Aleksander Frederik de *Savornin*, polityk niderlandzki, ogłosił drukiem swe mowy polityczne, m. in. „Onse Constitutie“ (1902).

Lohmeyer Karol Henryk, historyk niemiecki, † 1909 w Królewcu, napisał nadto: „Geschichte des Buchdruks im Herzogtum Preussen (1896—7, 2 t.); wydał Kaspara v. Nostitza: „Haushaltungsbuch des Fürstentums Preussen 1578“ (1893); przełożył na język niemiecki Paolisa „Grundriss zu Vorlesungen ueber lateinische Paläographie und Urkundenlehre (1885—1900, 3 cz.; 1901, 1 cz. w III wyd.) i „Die Abkürzungen in der lateinischen Schrift des Mittelalters (1892). Ostatnio wydał: „Zur altpreussischen Geschichte, Aufsätze und Vorträge“ (1907).

Lohrmann Wilhelm Gotthelf, astronom niemiecki, * 1796 w Dreznie, † 1840 tamże, 1828 dyrektor założonego wówczas technicznego zakładu naukowego (późniejszej politechniki). Napisał szereg wyczerpujących prac o księżycu i wydał odnośne mapy.

Lohse Oswald, astronom, napisał nadto: „Beobachtungen des südlichen Polarflecks des Mars und Bestimmung der Elemente des Marsäquators“ (1896); „Funkenspektra einiger Metalle“ (1902).

Loiseau-Rousseau Paweł Ludwik, rzeźbiarz francuski, * 1861 w Paryżu. Ważniejsze prace: „Ukrzyżowany“; „Młoda Holenderka“ (1900, złoty med.); „Bluszcz“ (1902); „Beatricze“ (1906); „Kobieta średniowieczna“ (1906) i t. d.

Loisy Alfred, ksiądz uczony francuski (ob.), * 1857 w Ambrieres, kształcił się w seminarjum duchownem w Châlons, 1879 otrzymał święcenia kapłańskie. Z powodu poglądów modernistycznych 1908 został ekskomunikowany. W początkach 1909 otrzymał katedrę historji kościelnej w *Collège de France*. Napisał nadto w 1908: „Simples reflexions sur le décret du Saint-Office „Lamentabli“ et sur l'encyclique „Pascendi domini gregis“ (2 wyd.); „Les évangiles synoptiques (2 t.); „Quelques lettres sur des questions actuelles et sur des événements récents“.

Lo-jang, niegdyś rezydencja chińska, ob. Honan.

Lokomobila, przenośny kocioł parowy z ustawionym na nim silnikiem parowym, naftowym albo gazowym i t. p.; **L.** znajdują zastosowanie przeważnie w rolnictwie. Niejednokrotnie również posługujemy się **L.** przy fabrykacji cegły, dachówki lub torfu i wogóle tam, gdzie zachodzi potrzeba przenoszenia silnika z miejsca na miejsce. **L.** budują również w postaci motorów stałych dla potrzeb mniejszych fabryk i elektrowni. W takiej jednak postaci ustępują one pod względ-

dem wydajności pracy zwykłym silnikom stałym.

Löland Rasmus, pisarz duński, * 1861 w Hylstjord. Samouk, gdy dał się poznać jako utalentowany beletrysta, wyjechał na studja na koszt państwa do Danji i Niemiec. Ogłosił szereg nowel i powieści, wyróżniających się świetną obserwacją i potęgą stylu, jak: „Hans i Małgorzata“ (1888); „Poszukiwacze skarbów (1894); „Starzy kawalerzy“ (1895); „Neurastenicy“ (1896) i in.

Lolli Giambattista, włoski szachista, autor „Osservazioni teorico-pratiche sopra il giuco degli scacchi“ (1763), pierwszego klasycznego dzieła o grze szachowej.

Lolling Hablo Gerhardus, archeolog niemiecki, * 1848 w Emden, † 1894 w Atenach. Od 1879 czynił poszukiwania w Grecji, 1881 został bibljotekarzem Instytutu w Atenach. Główniejsze dzieła jego: „Meduza“ (1871); „Wyniki odkopów w Pergamie“ (1880); „Grecja“ (przewodnik Baedekera, 1883); „Gieografja i topografja Grecji. Topografja Aten“ (1889) i in.

Lombardja (ob.), część Włoch północnych obejmuje (1900) 24.323 klm. kw. i 4.282.728 m. O znacznym rozwoju przemysłu w **L.** por. „Statistica industriala Lombardia“ (1900).

Lombok (ob.), jedna z małych wysp Sundzkich, na wschód od Jawy, obejmuje 4714 klm. kw. (1896) 370,556 m., w tej liczbie 305 Chińczyków i 172 Arabów. **L.** wraz z *Bali* stanowi od r. 1849 prowincję Indji holenderskich, ma 10522 klm. kw. i 1,044,800 m., w tym 106 Europejczyków i 1,556 Chińczyków.

Lombroso Cezar, antropolog włoski, † 1909w Turynie, napisał nadto: „Grafologia“ (1895), „Delitti vecchi e delitti nuovi“ (1902), „Nuovi studio sul genio“ (1902, 2 t.), **L.** „Lezioni di medicina legale“ wydał Rossi (1900); „Richerche sui fenomeni i ipnotici e spiritici“ (1909). Na polski przełożono nadto: „Podręcznik grafologji“ (1904). Por. nadto Paola i Gine Lombroso „Cesare **L.** (1906); Kurella „Cesare **L.**, als Mensch und Forscher“ (1910); Rühl „Cesare **L.** (1910).

Lombroso Cezar.

London, główne miasto hrabstwa Madison w północno amerykańskim Stanie Ohio, punkt węzłowy kolei żelaznych; handel bydłem i produktami rolniczemi; (1900) 3,511 m.

Londyn, stolica państwa Wielkiej Brytanji, liczył (1908) 4.795,757 m. z przedmieściami 7,323,227 m. Do portu należało (1906) 3,309 statków o pojemności 1,953,700 tonn. Przybiło 27,316 okrętów o pojemności 17,506,315 tonn, wypłynęło 27,725 okrętów o pojemności 16,527,768 tonn. Przywóz z zagranicy przedstawiał 1907 wartość 209,672,562 funtów szt., wywóz (1907) z Anglji 74,768,238 f. szt., z kolonji angielskich 48,772802. Budżet szkół publicznych początkowych i średnich hrabstwa za 1907—08 wynosił 4.397,185 f. szt. (w Rosji 1908 72,718,768 rubl.) na całe szkolnictwo, licząc na 604,420 uczących się. Rada hrabstwa **L.** utrzymuje lub popiera prócz tego 5 szkół wyższych (uniwersytetów), 10 szkół politechnicznych, 13 wyższych, 8 instytutów technicznych, 6 szkół artystycznych, 4 kursy wieczorne sztuki stosowanej, 28 wyższych szkół dla chłopców i 29 dla dziewcząt, 8 szkół koedukacyjnych, 22 szkoły gospodarstwa domowego. Dochód hrabstwa 1907—1908 obliczono na 11,132,594 f. szt., rozchody na 10,251,365 f. szt. Por. W. Besant „Mediaeval **L.**“ (1906, 2 t.); Gourme „The gouvernance of **L.**“ (1907).

Londzin Józef, ksiądz, * 1863, prefekt gimnazjum polskiego w Cieszynie. Był od r. 1890 do 1903 sekretarzem, od 1903 do 1904 prezesem Macierzy szkolnej dla Księstwa Cieszyńskiego (ob.). Obecnie jest redaktorem „Gwiazdki cieszyńskiej“ oraz gorliwym pracownikiem „Związku katolików szląskich“. Założył w Cieszynie „Polskie Towarzystwo Ludoznawcze“, które urządziło tam muzeum szląskie. Jest posłem do parlamentu wiedeńskiego, ponownie obrany w 1911 r.

Long Chaillé, podróżnik, towarzysząc Gordonowi (1874) odkrył jezioro nazwane na jego cześć Longsee (jezioro Ibrahima baszy), pomiędzy jeziorami Alberta i Wiktorja Niansa. W r. 1882 **L.** był konsulem Stanów Zjednoczonych w Aleksandrji (podczas bombardowania), w l. 1887—1889 generalnym konsulem w Korei. W r. 1897 brał udział w powszechnym kongresie pocztowym w Waszyngtonie, 1900 był specjalnym komisarzem Stanów Zjednoczonych na wystawie powszechnej w Paryżu. Napisał nadto: „l'Egypte et ses provinces perdues“ (Paryż 1892); „La Corée, ou Tchoseu, la terre du calm matinal“ (t. 1894).

Long John Davis, prawnik i mąż stanu amerykański, * 1838 w Buckfield. Był deputowanym stanu Massachusetts 1875—78 i prezesem Izby, 1879 został wice-gubernatorem, 1880—82 gubernatorem tamże. W 1883 obrany do Kongresu, 1897 mianowany sekretarzem marynarki, ustąpił 1902 r.

Long Walter H., mąż stanu angielski, * 1845 w Bath. Deputowany Izby niższej; od 1880, został w gabinecie Salisbury'ego sekretarzem „Local government board“. Zdecydowany przeciwnik *home rule'a* irlandzkiego, mianowany 1895 ministrem rolnictwa, 1900 prezesem „Loc. gover. board“, zachował ten urząd w gabinecie Balfoura, 1902—906. W 1904 opracował prawo o robotnikach bez zajęcia.

Longfellow Henryk Wadsworth, poeta amerykański. Por. Biografje **L.** Blanki Roosevelt (1882); Underworda (1882); Austina (1887, II wyd.), Kennedy (1882), Carpentera (1901), Higginsona (1902).

Long-Island, jedna z trzech wysp, położonych u południowego brzegu stanu New York, ma 3780 klm. kw.; (1900) 1.452,611 m. Miasta Brooklyn, Long Island City i inne połączone są kolejami, które łączą też i uczęszczane bardzo kąpiele morskie na południowym brzegu wyspy (Coney Island, West Brighton, Brighton Beach, Manhattan Beach, Rockaway Beach, Long Beach).

Longitudynalny (łac.), dotyczący długości, l. fale, ob. falowanie.

Longnon August, francuski historyk i filolog, * 1844 w Paryżu, początkowo szewc, dzięki zdolnościom i pracy stał się wybitnym uczonym. W 1871 został archiwarjuszem, 1892 profesorem historji w *Collège de France.* Napisał: „Géographie de la Gaule au VI siècle“ (1878); „Atlas historique de la France“ (1884—89); razem z Pawłem Meyerem i in. wydał dzieła Troissarta, mnicha Irminona z St.-Germain des Prés, Villona i in.

Löning Edgar, prawnik niemiecki, napisał nadto: „Die Repräsentativverfassung im XIX. Jahrhundert“ (1899); „Grundzüge der Verfassung des deutschen Reichs“ (1901, zbiór Göschena) „Die Gerichtsbarkeit über fremde Staaten und Souveräne“ (1903); z Conradem, Elsterem i Lexisem wydał: „Handwörterbuch der Staatswissenschaften“ (1898—1901, II wyd. 7 t.); jest też współwydawcą „Jahrbücher für Nationalökonomie und Statistik“ i ogłosił VI wyd. Bluntschliego „Allgemeines Staatsrecht“ i „Allgemeine Staatslehre“ (1885, 1886).

Lono Francisco, gienerał i polityk hiszpański, * 1837, † 1907 w Madrycie. Brał udział w wyprawie do Marokka 1859, przeciwko powstańcom kubańskim 1873. Mianowany gienerałem, 1874—76 zwalczał powstanie karlistów i Basków, potym był gubernatorem na wyspach Visayes (Filipiny), następnie na Kubie, w końcu jako gienerał dywizji mianowany gubernatorem Grenady, członkiem najwyższej rady wojennej, kapitanem gienieralnym Walencji. Przeszedł w stan spoczynku 1902, ale 1906 objął tekę ministra wojny w gabinecie Maury. Początkowo liberał, następnie konserwatysta, w końcu nie mieszał się do polityki. Cieszył się wielką popularnością w armji, jako energiczny i nieustraszony żołnierz.

Loos, miasto w departamencie francuskim Nord, przedmieście Lille, (1906) 10449 m. jako gmina 10640 m.

Lopez y Dominguez Don José, gienerał hiszpański, † 1901. W l. 1893 — 1895 piastował ponownie urząd ministra wojny; **L.** do śmierci był jednym z przywódców partji liberalnej w Hiszpanji.

Lop-nor *(Lop-mer, Lob-nor), Kara-Koszun,* obszar wędrujących jezior i trzęsawisk w wschodnim Turkiestanie przy ujściu rzeki Tarim. Por. Sven Hedina „Durch Asiens Wüsten“ (1899, 2 t.) i „Im Herzen von Asien“ (1903, 2 t.).

Lorde Andrzej, dramaturg francuski. * 1871 w Tuluzie. Napisał szereg krótkich, o skoncentrowanej silnej akcji, utworów: „Au telephone“ (1901); „Miss Clipp“ (1903); „le Système du docteur Goudron et du professeur Plume“ (1903); „Sur la dalle“ (1904); „la Nuit rouge“ (1905); „petite Bourgeoise“ (1906) i wiele innych.

Lorentowicz Jan, krytyk i publicysta polski, w 1905 objął sekretarjat i dział literacki w *Gazecie Polskiej,* od 1906 jest współredaktorem *Nowej Gazety,* gdzie prócz działu literackiego prowadzi krytykę literacką i teatralną, a w dodatkach niedzielnych *Now. Gaz.* umieszcza większe, ciekawe i wytwornie pisane, studja z literatury francuskiej. W 1908 został wiceprezesem „Kasy literackiej“, 1909 wice-prezesem „Tow. literatów i dziennikarzy“, którego był jednym z założycieli. W 1910 wszedł do Rady zarządzającej Warszawskiej szkoły sztuk pięknych. Ogłosił nadto: „Młoda Polska“, studja i wrażenia literackie (Warszawa, 1908, t. I i II); „Nowa Francja literacka“ (t., 1910); w druku: t. III „Młodej Polski“ i „Juljusz Słowacki w przekładach i studjach francuskich“.

Lorentz Henryk Antoni, fizyk holenderski, * 1853 w Arnheimie, studjował w Lejdzie. W 1872 nauczyciel w Arnheim, 1878 profesor w Lejdzie. Badania **L.** dotyczą głównie kinetycznej teorji gazów i elektro-magnetycznej teorji światła Maxwella; stosując tę ostatnią do ciał w ruchu, **L.** doszedł do pojęcia elektronów, dzięki czemu objaśnił zjawisko Zeemana. W 1902 otrzymał wraz z Zeemanem nagrodę Nobla. Napisał: „la Theorie électromagnetique de Maxwell et son application aux corps mouvants“ (1892); „Podręcznik rachunku różniczkowego i całkowego i początków gieometrji analitycznej (1898); „Ruchy widoczne i niewidoczne“ (1900); „Wyniki teorji elektronów“ (1905). Jego „Poglądy i teorje fizyki współczesnej“ („Ruchy widoczne i niewidoczne“) wydał w polskim przekładzie S. Tołłoczko. (Warszawa, 1904); „Termodynamika i teorje kinetyczne“ („Wiad. mat.“, Warsz. 1906).

Lorenz Otokar, historyk niemiecki, † 1904 w Jenie. Napisał nadto: „Goethes politische Lehrjahre“ (1893); Genealogisches Handbuch der europäischen Staatengeschichte“ (1895); „Staatsmänner und Geschichtsschreiber des 19 Jahrhunderts“ (1896); „Lehrbuch der gesammten wissenschaftlichen Genealogie (1898); „Friedrich Grossherzog von Baden, zum 50 jährigen Regierungsjubiläum“ (1902); „Kaiser Wilhelm und die Begründung des Reichs 1866—71“ (1902) z uzupełnieniem „Gegen Bismarcks Verkleinerer“ (1903).

Lorenz Otto Henryk, bibljograf i księgarz francuski, † 1895 w Paryżu. Prowadzony przez **L.** katalog: „Table metodique de matières“ kontynuuje D. Jondel za lata 1886—99 (t., 12—17 z indeksem, 1892—1906).

Lorenzelli Benedetto, kardynał włoski, * 1853 w Badi pod Bolonją. Po ukończonych studjach 1880 został referentem, a następnie konsultorem kongregacji kocyljów w Rzymie 1880; w tymże roku otrzymał arcybiskupstwo tytularne Sardi; w 1896 mianowany nuncjuszem w Monachjum, 1899 w Paryżu. Po zerwaniu dyplomatycznych stosunków z Francją odwołany z Paryża, zasiadł na katedrze arcybiskupiej w Lukce 1904, a 1907 otrzymał kapelusz kardynalski.

Loreto, (ob) departament południowo-amerykańskiej rzeczypospolitej Peru, sąsiadujący z Ekwadorem, Kolumbją, Brazylją i Boliwją, 747,296 klm. kw. czyli prawie połowa powierzchni całej rzeczypospolitej; (1896) około 100,000 osadników i 350 tys. niezawisłych Indjan, pomiędzy niemi wielu potomków szczepu Mayna, skupionego niegdyś przez misjonarzy Jezuitów w Pampasach Sacramento. Departament obejmuje znaczne płaszczyzny, przerznięte rzeką Amazonką (Maranou) i jej dopływami. Klimat gorący i wilgotny, gleba żyzna. Wywóz (bawełna, kawa, żywice, balsamy, solone ryby, kapelusze słomkowe) szybko wzrasta dzięki rozwijającej się żegludze.

Loria Achille, ekonomista i socjolog włoski, * 1857 w Mantui. Studja odbywał w Bolonji; 1881 został profesorem w Sienie, 1891 w Padwie, 1902 w Turynie, nadto w szkole dyplomatycznej w Rzymie, w uniwersytecie Nowym w Brukselli (1905). **L.** jest członkiem Akademji Lincei od 1902, Instytutu międzynarodowego socjologji od 1897. Wyznawca materjalistycznego pojmowania dziejów, acz nie jest zwolennikiem socjalizmu, spopularyzował teorje Marxa we Włoszech; zachowując krytyczny stosunek do Marxa, stosował oryginalnie jego metody w badaniach nad państwem i kwestją rolną. Oprócz bardzo licznych rozpraw, artykułów w różnych pismach włoskich, francuskich wydał oddzielnie: „la Rendita fondiaria e la sua divisione naturale“ (1874); „Analizi della proprieta capitalista“ (1889, 2 t., wielka nagroda królewska); „le Basi economiche della constituzione socialle“ (1902, III wyd.) „Problemi sociali contem poranei“ (1894); „la Terra ed il sistema sociale“ (1892); „la Sociologia, il suo compito, le sue scuole, i suoi recenti progressi“ (1900), istnieje przekład polski; „Marx e la suo dottrina“ (1902); „Il capitalismo e la scienza“ (1901); „Il movimento operaio: origine, forme e sviluppo“ (1903); „la Morphologie sociale“ (1904); „la Sintesi economica: Studio sulle leggi del reddito“ (1909). O. **L.** pisał L. Krzywicki w *Prawdzie* (1891).

Loria Stanisław, fizyk polski, ogłosił: „Badania nad bocznym widzeniem“ („Rozpr. Ak. Krak.“, 1904); „Badania nad dyspersją światła w gazach“, (tamże, 1908—909); „O dyspersji w wodorze świecącym“ („Wiad. mat.“, 1909) wraz z Ladenburgiem R.; „O dyspersji światła w nasyconej, nieświecącej parze sodu, w temp. 385° („Rozpr. Ak. Krak.“, 1909); „O dyspersji światła w parach metali“ (tamże); O magnatycznym zjawisku Kerra w ferromagnetycznych związkach i stopach metali“ *(Kosmos,* 1910); „O stałych optycznych niektórych ciał okazujących magnetyczno-optyczne zjawisko Kerra“ (Rozpr. Ak. Krak.“, 1910).

Lorient, miasto nadmorskie i forteca w francuskim departamencie Morbihan, na południowym wybrzeżu Bretanji (1906) 46,048 m. jako gmina 46,403 m.

Lorimer John, malarz angielski, * 1857 w Edymburgu. Studja odbywał w Paryżu. Ważniejsze prace: „Błogosławieństwo“; „Milczenie“; „Macierzyństwo“. Celuje szczególnie w portrecie, któremu obok tradycyjnych zalet angielskiego portretu nadaje większą lekkość i ogromną harmonję w tonacji.

Lorkiewicz Antoni, historyk polski, * 1849 w Górce Miejskiej w Poznańskim, † 1899. Studja gimnazjalne odbył w Śremie, uniwersyteckie w Wrocławiu (1871—74) i Lwowie (1875—77). Był nauczycielem gimnazjalnym w Sanoku, Lwowie, Stanisławowie. W l. 1875—80 był współpracownikiem *Gazety Lwowskiej,* przyczynki i recenzje ogłaszał w *Przeglądzie krytycznym, Kwart. hist.* W t. V „Monum. Pol. hist.“ wydał wspólnie z prof. Liskem „Memoriale ordinis patrum minorum“ Jana z Komorowa (1888), prócz tego „Bunt golański w r. 1525“ (Lwów, 1881). Był członkiem Kom. his. Ak. krakowskiej.

Lorne sir Jan Jerzy Edward Henryk Douglas Sutherland Campbell, książę d'Argyl, od 1892 gubernator zamku królewskiego w Windzorze; 1895—900 członek Izby niższej; w 1900 odziedziczył tytuł książący. Napisał nadto: „the United States after the war“ (1885); Canadian life and scenery“ (1886); „Viscount Palmerston“ (1892); „Queen Victoria, her life and empire“ (1901).

Lorrain Paweł *Duval,* zw. *Jean,* pisarz francuski, * 1855 w Tecamps, † 1906 w Paryżu. Był współpracownikiem wielu pism paryskich jako feljetonista. Oddzielnie ogłosił kilka tomów poezji i długi poczet nowel i opowiadań, w których głównie celował; ważniejsze z nich: „Viviane“ (1885); „Songeuse“ (1891), małe arcydzieło; „les Buveurs d'ames“ (1893); „Histoires de marques“ (1900); „Sensualité amoureuse“ (1902); „Quelques hommes“ (1903); „Maison Philibert“ (1904), utwór bardzo oryginalny; „l'Ecole des veilles femmes“ (1905); „la Crime de riches“ (1906) i wiele innych. Nadto napisał kilka sztuk teatralnych.

Los Angeles (ob.), miasto w Kalifornji,, (1900) 102,479 m., dzięki sztucznemu nawodnieniu stało się miastem ogrodów podzwrotnikowych i wzra-

sta bardzo szybko; mnóstwo pięknych budowli, uniwersytet południowo-kalifornijski (125 wykładających, 750 studentów). W 1900 r. 1415 zakładów przemysłowych, zatrudniających 8,044 robotników, wyprodukowało za 22 miljony dolarów maszyn, mąki, konserwów owocowych i t. d. Bogate pokłady asfaltu i w obrębie samego miasta, 1,100 źródeł nafty. Klimat łagodny (w styczniu 11,7°, w lipcu 20,7°) czyni z **L.** bardzo uczęszczaną zimową stację klimatyczną. Port San Pedro, odległy od **L.** 45 klm.

Loserth Jan, historyk niemiecki, w 1893 został profesorem historji w uniwersytecie w Hradcu. Napisał nadto: „Die Reformation und Gegenreformation in den innerösterreichischen Ländern“ (1898); „Der Huldigungsstreit nach dem Tode Erzherzogs Karl II“ (1898); „Die Salzburger Provinzialsynode von 1549“ (1898); „Akten und Korrespondenzen zur Geschichte der Gegenreformation in Innerösterreich“ (1898); Geschichte des späteren Mittelalters“ (1903).

Lossen Wilhelm, chemik, * 1838 w Kreuznach, studjował w Giessen i Gietyndze, był docentem w Halli, Heidelbergu, a od 1870 do 1893 profesorem w Królewcu. Odkrył hidroksylaminę, badał kokainę i atropinę, teoretycznie zaś pracował nad wartościowością.

Lotaryngja, okręg prowincji niemieckiej Alzacko-Lotaryńskiej (ob. Alzacja), na przestrzeni (1905) 6,226 klm. kw. (113,08 mil. kw.) miała 615,790 m. (1900: 564,829 przyrost 9,02%), w tym 533,389 katolików, 74,176 ewangielików i 7,615 żydów; 146,418 m. uważało francuski za język ojczysty, 25,353 włoski.

Loth Józef, filolog francuski, * 1847 w Guémené. Profesor języka celtyckiego w Rennes i dziekan tamże, następnie w *Collège de France* na takiejże katedrze, uchodzi za pierwszorzędną powagę w swej specjalności. Ważniejsze prace: „Essai sur le verbe neo-celtique en irlandais ancien et dans les dialectes modernes“ (1882); „Vocabulaire vieux-breton“ (1883, nagroda Akademji); „la Metrique galloise“ (1900—02); Remarques et corrections au „Lexicon Cornu-Britannicum de Williams“ (1902); „l'Année celtique“ (1904) i in. Jest członkiem Akademji napisów.

Lothar Rudolf, pisarz niemiecki, * 1865 w Budapeszcie, prawo skończył w Wiedniu, filologję romańską studjował w Niemczech i Paryżu. Pisywał feljetony w *Neue-Freie Presse,* od 1907 mieszka w Berlinie. Ogłosił szereg prac historyczno-literackich i krytycznych; ważniejsze z nich: „Kritische Studien zur Psychologie der Literatur“ (1895); „Henrik Ibsen“ (1902, II wyd.); „Das deutsche Drama der Gegenwart“ (1909, II wyd.). Prócz tego dramaty: „Die Rosentempler“ (1905); „Das andere“ i in.; komedje: „Herzdame“ (1904); „Venus im Grünem“; „Das Fraülein in Schwarz“ (1908) i t. d. Największym powodzeniem cieszyła się sztuka „König Harlekin“, tłumaczona na 14 języków. Jest też autorem wielu powieści, jak: „Halbnaturen“ (1888), „Septet“ (1905), „Die Fahrt ins Blaue“ (1908) oraz libret, między innemi „Das Tal des Glücks“ dla Oskara Straussa.

Loti Ludwik Marja Juljan *Viaud,* zwany Piotr **L.,** powieściopisarz francuski i oficer marynarki; w 1906 został kapitanem okrętu. Od 1899 ogłosił nowy szereg utworów, z których ważniejsze: „les Derniers Jours de Pékin“ (1902); „l'Inde sans les Anglais“ (1903); „Vers Ispahan“ (1904); „la Troisième Jeunesse de M-me Prune“ (1905); „les Désenchantées“ (1906); dla teatru; „Judith Renaudin“ w 5 akt. (1904) i przekład „Króla Leara“ Szekspira wspólnie z E. Vadelem. Na polski w ostatnich latach przełożono: „Rozczarowanie“ (1908); „Nokturn“ (1911).

Lotnictwo. Lotnictwem (aviation) nazywa się gałąź aeronautyki, traktująca o locie aerodynamicznym czyli o locie aparatów cięższych od powietrza (ob. aeronautyka). Zależnie od kształtu powierzchni, prującej powietrze, i rodzaju uderzenia aparaty lotnicze dzielą się: na latawce (aeroplany), śmigłowce (helikoptery) i skrzydłowce (ortoptery, ornitoptery). W aeroplanach powierzchnię nośną stanowi płachta, usztywniona zapomocą żeberek, mniej lub więcej wklęsła, prująca powietrze pod niewielkim kątem nachylenia do poziomu (0° do 8° mniej więcej); aby powierzchnia ta niosła, t. j. pokonywała siłę ciężkości, musi ona posuwać się szybko naprzód. Ruch postępowy płachty nośnej czyli skrzydeł latawca osiągnięty jest zapomocą śruby powietrznej, zwanej śmigłem i napędzanej przez lekki silnik benzynowy; śruba ta wkręca się w nieruchome powietrze podobnie, jak śruba okrętowa w wodę. Latawce motorowe zaopatrzone są w organy statecznikowe (stabilizacyjne) oraz w elastyczny wózek do rozpędzania się przy wzlocie i łagodzenia wstrząśnień przy lądowaniu. Przy ustroju latawca motorowego, opartego na zasadzie uderzenia ukośnego płachty nośnej o powietrze, siła, z jaką ciągnie śmigło, jest znacznie mniejsza od ciężaru latawca; inne ustroje w rodzaju śmigłowców zalety tej nie posiadają. Tak np. przy latawcu ważącym 700 kg. ciąg śmigła wynosi około 200 kg.; lot możliwy jest i przy mniejszym ciągu śmigła; nadmiar siły potrzebny jest do wznoszenia się i zakrętów, wymagających dodatkowej energji. Prędki ruch posuwisty latawca wywołuje zgęszczanie znacznych mas powietrza, dostającego się pod płachtę nośną i rozrzedzanie powietrza na grzbiecie płachty. Połączone działanie parcia z dołu i ssania z góry może być przedstawione zapomocą siły, działającej na płachtę z dołu ku górze; składowa pionowa tej siły równoważy siłę ciężkości latawca. W taki sam sposób podnosi się i utrzymuje w powietrzu latawiec dziecinny,

ciągnięty za sznurek przez biegnącego chłopca; o ile niema wiatru zatrzymanie się chłopca wywołuje natychmiastowe opadanie latawca. Z chwilą gdy prędkość lotu zmniejszy się poza pewną określoną normę, latawiec motorowy zaczyna opadać; powiększenie mocy silnika i ciągu śmigła wywołuje naodwrót wznoszenie się latawca. Przy silniku o znacznej mocy i przy sprawnie działającym śmigle lotnik ma zresztą możność wyboru pomiędzy lotem powolniejszym, połączonym ze wznoszeniem się (kąt nachylenia płachty większy), a lotem prędkim na tej samej wysokości (kąt nachylenia płachty mniejszy). Z chwilą zatrzymania się silnika prawidłowy lot latawca jest możliwy tylko przy równoczesnym opadaniu. Przy locie opadnym o odpowiednim nachyleniu ciężar latawca staje się źródłem energji mechanicznej i zastępuje w zupełności silnik. Kosztem opadania latawiec, którego śmigło zostało unieruchomionem, posuwa się naprzód; parcie powietrza, uderzającego o spód płachty nośnej, nie ustaje przytym ani na chwilę. Zniszczenie prędkości posuwistej lotu wywołuje nieuniknioną katastrofę; zahamowanie nagłe ruchu naprzód spowodować można przez nadmierne zwiększenie kąta nachylenia płachty, a wraz z tym i oporu naprzedniego. Zasadą sztuki latania jest dbałość o prędki ruch postępowy latawca, stanowiący o bezpieczeństwie lotnika. W jednym tylko wypadku zachodzi potrzeba nagłego hamowania lotu, a mianowicie, w ostatnim momencie lądowania. Manewr lotnika, polegający na podniesieniu przodu aparatu i zwiększeniu przez to kąta nachylenia płachty, ma na celu zmniejszenie intensywności uderzenia o ziemię. Przy wzlocie lotnik rozpędza aparat przez zmniejszenie kąta nachylenia płachty; przód aparatu jest wówczas nachylony ku ziemi, tył naodwrót podniesiony. W odpowiedniej chwili, gdy lotnik uzna prędkość za dostateczną, manewr sterem wysokości (chyłem) wywołuje opuszczenie się tyłu kadłuba, zwiększenie kąta płachty i oderwanie się aparatu od ziemi. W śmigłowcach (helikopterach) organem zasadniczym jest nie płachta, lecz śmigło nośne, obracające się około osi pionowej i wywołujące opór powietrza, działający wzdłuż tej osi. Modele śmigłowców unoszą się bardzo dobrze. Jak wykazały badania jednego z najpoważniejszych teoretyków lotnictwa, pułk. Renarda, śmigłowce dużych rozmiarów, zdolne do unoszenia człowieka, są niemożliwe przy dzisiejszym stanie silników benzynowych, jako zbyt ciężkich. Wykonanie techniczne śmigłowców przedstawia trudności, niepokonane dotychczas przez żadnego z konstruktorów. Z ustroju śmigłowców wynika, że ciąg śmigła nośnego powinien przezwyciężać ciężar całej maszyny latającej; śmigło tego rodzaju wymaga znacznie większej mocy motorowej, niż stosowane na latawcach (aeroplanach). O locie ślizgowym przy zatrzymaniu silnika, jak również o sterowaniu śmigłowców w czasie lotu, można rozprawiać wyłącznie z teoretycznego punktu widzenia wobec braku doświadczeń. Organem zasadniczym aparatów trzeciego typu, skrzydłowców, jest skrzydło, mające za zadanie osiągnięcie równoczesne zawisania w powietrzu i posuwania się naprzód; skrzydłowce mają naśladować mniej lub więcej dokładnie lot ptaków. Budowa skrzydłowców była ulubionym kierunkiem myśli wynalazców, poczynając od Leonardo da Vinci (ob.). Przed kilkunastu laty budowali je najwybitniejsi konstruktorzy (Bleriot); na zaniechanie konstrukcji tego typu wpłynęło bardzo powodzenie współczesne latawca. Cały szereg teoretyków wypowiedział się ujemnie o powodzeniu praktycznym skrzydłowców, przytaczając argumenty natury konstrukcyjnej (trudność zamiany ruchu obrotowego silnika na ruch bijący skrzydeł) oraz zasadniczej (nizka jakość nośna skrzydłowca w porównaniu z latawcem). Obok latawców motorowych lotnictwo obejmuje teorję latawców uwięźnych oraz ślizgowych, zwanych inaczej szybowcami (planeur). W latawcu uwięźnym ciąg śmigła zastąpiony został przez ciąg sznurka; podobnie jak w latawcu motorowym zawisanie latawca uwięźnego w powietrzu polega na pruciu powietrza przez powierzchnię, nastawioną ukośnie względem kierunku ruchu. Latawce uwięźne znajdują zastosowanie w meteorologji; w ostatnich czasach próbowano stosować je w celach wywiadowczych (fotografja, podnoszenie obserwatora na znaczną wysokość — do 300 metrów). Niemniejsze znaczenie posiada teorja szybowców t. j. latawców wielkich bez silnika (ob. aeronautyka, doświadczenia Lilienthala i Chanute'a). Jak zaznaczono wyżej każdy latawiec z chwilą zatrzymania się silnika opuszcza się jako szybowiec lotem płaskim (vol plané). *Teorja oporu powietrza.* Doświadczenie wykazało, że opór tarczy płaskiej, poruszającej się ortogonalnie (prostopadle względem powietrza nieruchomego), jest proporcjonalny do powierzchni tarczy S i do drugiej potęgi prędkości V, co wyraża wzór: $P=KSV^2$. Dawniejsi fizycy, z Newtonem na czele, określali K na drodze rozumowań abstrakcyjnych. Jak wykazały nowsze badania doświadczalne spółczynnik K posiada wartość większą, od podanej przez Newtona. Przy powierzchni S wyrażonej w metrach kw. i prędkości V w m. na sek. $K=0{\cdot}08$. Należy zauważyć, że wszystkie pomiary spółczynnika K dokonywane były na tarczach, których powierzchnia nie przekraczała 1 m. kw. i przy prędkości poniżej 40 m. na sek. Być może, że przy wielkich powierzchniach spółczynnik K posiada inną wartość. W latawcu uderzenie płachty nośnej o powietrze nie jest ortogonalne, lecz ukośne. Badania nad oporem powietrza przy uderzeniu ukośnym tarczy płaskiej i wklęsłej przeprowadzone zostały w klasyczny sposób przez inż. Eiffla (ob.). Poprzednikami

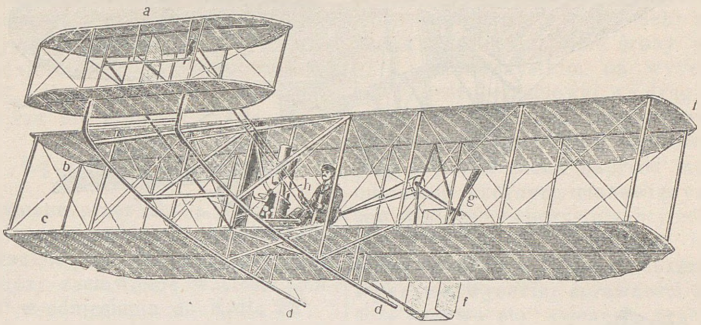

1. LATAWIEC (AEROPLAN) BRACI WRIGHT.

a. Ster wysokości (chył). *b*. Górne płachty nośne. *c*. Dolne płachty nośne. *d*. Sanki, na których spoczywa latawiec i które służą do wzlotu i lądowania. *f*. Ster. *g*. Jedno ze śmigieł. *h*. Silnik benzynowy o sile 25 koni mechanicznych. *i*. Tylna krawędź płachty nośnej skrzywiana podczas lotu.

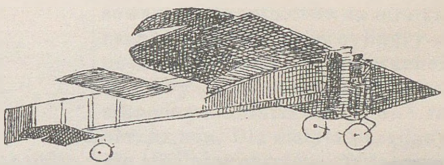

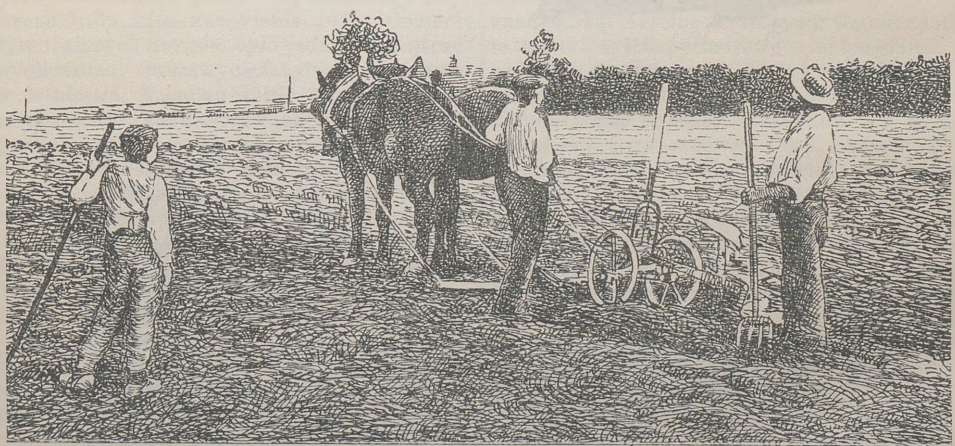

2. PIERWSZA POWROTNA PODRÓŻ POWIETRZNA.

Blériot leci 31 października 1908 r. z Artenay do Touzy i z powrotem.

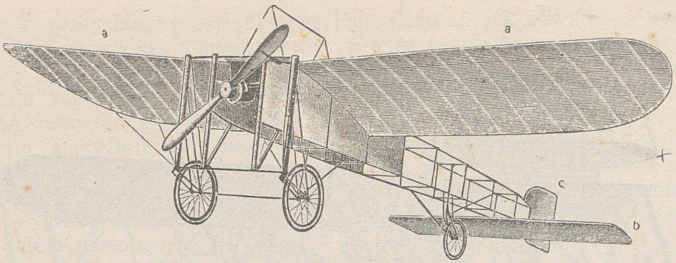

3. LATAWIEC BLERIOTA.

a. Płachta nośna. *b*. Chył. *c*. Ster.

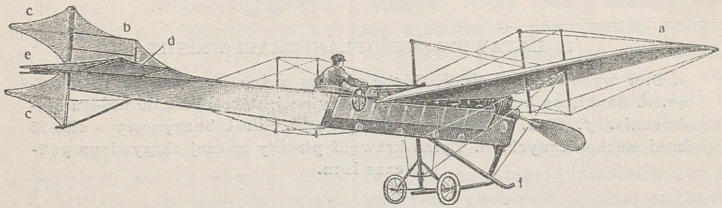

4. LATAWIEC LATHAMA (ANTOINETTE).

a. Płachta nośna. *b*. Powierzchnia kierująca pionowa. *c*. Ster trójkątny. *d*. Powierzchnia kierująca pozioma. *e*. Chył. *f*. Wózek do lądowania.

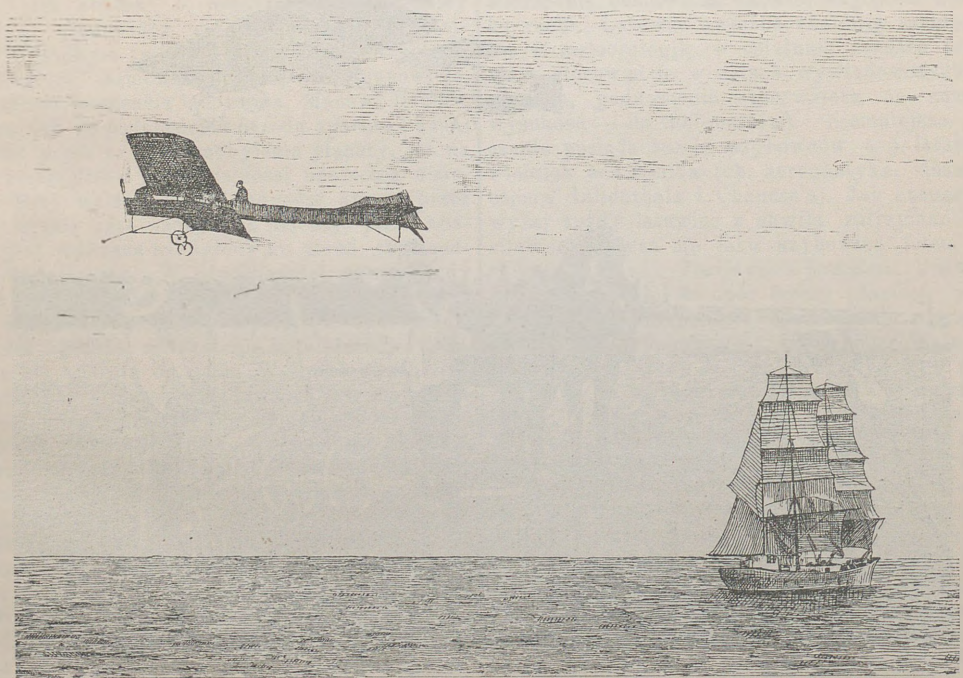

5. LATHAM DOKONYWA PIERWSZEJ PRÓBY PRZELOTU PRZEZ KANAŁ LA MANCHE 19 lipca 1909 r.

Eiffla byli inż. niemiecki Lilienthal i Riabuszynski (laboratorjum aerodynamiczne w Kuczino pod Moskwą). Według Eiffla opór powietrza przy tarczy ustawionej ukośnie względem kierunku ruchu pod kątem $\alpha < 30^0$ (rys. 1) jest ten sam co i przy uderzeniu ortogonalnem, t. j. że we wzorze $P=KSV^2$, $K=0{,}08$. Przy kątach $\alpha < 30^0$ spółczynnik K zmniejsza się proporcjonalnie

$$K\alpha = \frac{K.\alpha.}{30}$$

Jak wartości otrzymane przez Eiffla różnią się od poprzednich, nie przedstawiających zresztą takich gwarancji naukowych, jak otrzymane metodą Eiffla, świadczy zestawienie wartości spółczynnika K dla 10^0 w odniesieniu do K dla 90^0.

Wartości $\frac{K_{10^0}}{K_{90^0}}$.

Pułkownik Renard . .	0,342
Duchemin	0,337
Louvrié	0,320
Goupil	0,317
Joëssel	0,350
Hulton	0,241
Lord Rayleigh . . .	0,273
Lössl.	0,174
Thiesen	0,142
Newton	0,030
Weissbach	0,001
Soreau	0,463
Eiffel	0,333

Z zestawienia tego widać, że według znakomitego fizyka Weissbacha opór powietrza danej płachty przy danej prędkości był 463 razy mniejszy od oporu określonego przez współczesnego fizyka Soreau (dla kąta nachylenia 10^0). Obalenie autorytetu starych fizyków było jednym z najtrudniejszych zadań, przezwyciężonych przez teoretyków lotnictwa. Z badań Eiffla największe znaczenie posiadają: zaobserwowanie zjawisk zachodzących na grzbiecie płachty nośnej (zjawisko ssania), określenie jakości nośnej płacht płaskich i wklęsłych, zmiana punktu przyłożenia wypadkowej oporu ze zmianą kąta nachylenia płachty, zaobserwowanie zakłóceń powietrznych przy tarczach, rozstawionych jedna za drugą. Badania swe Eiffel prowadził początkowo na wieży paryskiej (metoda spadania), a potym w specjalnie zbudowanem laboratorjum zapomocą obmyślonej przez E. wagi aerodynamicznej. Badania nad spółczynnikiem oporu wielkich płacht latawcowych w czasie lotu zapoczątkował prof. Legrand, według którego spółczynnik K dla wielkich płacht jest większy, niż dla małych. Badania Eiffla rzuciły dużo światła na kwestję stateczności aeroplanu w zależności od profilu żeberek płachty nośnej. Od czasu doświadczeń Eiffla daje się zauważyć dążność do zmniejszenia wklęsłości płacht nośnych (M. Farman, Morane). *Teorja śmigła.* Teorję śruby powietrznej rozwinął poraz pierwszy inż. Stefan Drzewiecki w klasycznem dziełku „les Helices aëriennes“. Drzewiecki zbił błędne mniemanie, jakoby działanie śruby powietrznej polegało przedewszystkim na wytwarzaniu z jednej strony próżni częściowej, a z drugiej na zgęszczeniu powietrza. Według D. istota zjawiska, zachodzącego przy uderzaniu śmig śrubowych o powietrze przy szybkim ruchu naprzód latawca, polega na uderzeniu ukośnym, stanowiącym treść zjawiska zawisania w powietrzu płachty nośnej; słowem śmigło działa nie jak wentylator, lecz jak właściwa śruba powietrzna. Jeszcze większą zasługą D. było wykrycie wysokiej sprawności śmigła (sprawnością nazywa się stosunek pracy użytecznej do pracy zużytej). Z Polaków kontynuatorami pracy Drzewieckiego są S. Ziembiński i W. Jarkowski. *Silniki* benzynowe zastosowane zostały do latawców przez Levasseur'a, a przedtym jeszcze przez braci Wright. Ze względu na konieczną lekkość są one zawsze wielocylindrowe i obracają się z dużą prędkością. Przez odpowiednie rozstawienie cylindrów osiąga się wyrównoważenie sił, powstających przy kolejnych wybuchach, co umożliwia usunięcie koła rozpędowego i odpowiednie zmniejszenie wagi. Specjalnie przystosowanemi do lotnictwa są silniki wirujące, w których obrót otrzymują cylindry z przymocowanym do nich śmigłem, a unieruchomioną jest korba; cylindry w silnikach wirujących stanowią koło rozpędowe. Silniki benzynowe robią 1000 do 1800 obr. na min. Dla śmigła pożądanym jest zmniejszenie tej ilości obrotów. W latawcu Wrighta zostało to osiągnięte zapomocą przekładni łańcuchowej, zmniejszającej ilość obrotów śmigła do 500 obr. na min. Z silników typu samochodowego najbardziej znanemi są: Antoinette, Renault, Daimler i inne; są to silniki 4 i 8 cylindrowe z chłodzeniem wodnym lub powietrznym. Układ cylindrów jest ten sam, co i w silnikach samochodowych. Obok tego układu coraz częściej stosowany jest układ wachlarzowy i gwiazdowy. (Rep, Anzani i inne). Z wirujących silników największym rozgłosem cieszy się Gnom. Jako materjału do wyrobu cylindrów używa się najczęściej ścisłego żelaza lanego (podobnie jak i przy silnikach samochodowych). Cylindry Gnoma wykonane są z prasowanej stali kutej; angielska fabryka obrabiarek Herberta zbudowała specjalną tokarkę, na której wytoczenie cylindra z pełnego bloku stali, trwa zaledwie $1^1/_2$ godziny. Inne części mechanizmów wykonane są ze specjalnych gatunków stali niklowej, chromowej i innych. Glinu w silnikach lotniczych nie używa się prawie wcale ze względu na kruchość. Odrobienie dokładne silników uskutecznia się zapomocą precyzyjnych szlifierek; przemysł samochodowy dał pod tym względem gotowe metody warsztatowe. *Rozwój lotnictwa z latawce współczesne.* Podbój atmosfery przez lot.

aerodynamiczny był dziełem nie pojedyńczego człowieka, lecz wspólnej pracy ludzi nauki, konstruktorów, propagandystów i sportowców. W r. 1873 Penaud przedstawił paryskiej Akademji nauk ścisłych model latawca ze śmigłem, napędzanym zapomocą sprężyny kauczukowej. Duże znaczenie w początkowym okresie kształtowania się pojęć posiadały prace Tatin'a, budującego modele i opracowywującego podstawy stateczności latawca. W późniejszych czasach znaczny wpływ wywarł Drzewiecki, zwalczający konstrukcje typu śmigłowców i skrzydłowców i broniący zasady lotu aerodynamicznego zapomocą płachty przecinającej ukośnie powietrze i wprawianej w ruch postępowy przez śmigło. Decydujące wszakże znaczenie w rozwoju lotnictwa posiadały doświadczenia inżyniera niemieckiego Lilienthala. Cechowała je sumienność i cierpliwość, oraz metoda naukowa. Lilienthal dał podstawy praktycznej budowy latawców, wypracował zasady stateczności, wynalazł organa kierownicze, stosował też pierwszy płachty wklęsłe, a nie płaskie. Dokonał przeszło 2000 lotów opadnych z szybowcami (ob. aeronautyka); ostatni z nich przypłacił życiem, upadając nieszczęśliwie i łamiąc kręgosłup. L. zmarł przed wcieleniem w czyn swej myśli zastosowania mocy motorowej do latawców W cennych pracach swych pozostawił bogaty materjał doświadczalny i teoretyczny dla następców. Doświadczenia Lilienthala nad lotem ślizgowym podjął amerykański inżynier Oktawjusz Chanute, a później bracia Wright; we Francji zajmował się niemi kapitan Ferber. Ostatni badacz przeprowadził sumienne badania nad kątem lotu ślizgowego szybowca. Pierwszy lot mechaniczny miał miejsce 14 października 1897 na polu wojskowem w Satory (Francja). Latawiec zbudowany w tym celu przez wynalazcę Adera, posiadał niezwykle lekką budowę; był to jednopłat ze śmigłem, napędzanym od lekkiej maszyny parowej. Ader dokonał na nim osobiście wzlotu; aparat oderwał się od ziemi i przeleciał około 300 metrów. Silny podmuch wiatru spowodował upadek i zgruchotanie aparatu; władze wojskowe odmówiły nabycia wynalazku. Latawiec „Avion", na którym dokonany był lot 14 paźdz. 1897 znajduje się w muzeum przy Konserwatorjum sztuk i rzemiosł w Paryżu. W Ameryce pierwsze wzloty z latawcami motorowemi dokonane zostały przez braci Wright w Dayton (Ohio). Dn. 17 grudnia 1903 latawiec Wrighta zaopatrzony w silnik o 16 m. k. przeleciał 260 metrów w ciągu 59 sekund. W Europie długi czas nie dawano wiary lotom braci Wright, którzy przerwali je zresztą na pewien czas z powodu połamania aparatu przy jednej z prób. Loty motorowe wznawia w r. 1907 brazylijczyk Santos Dumont w Saint-Cyr pod Paryżem, 16 listopada 1907 przelatuje on na dwupłacie własnej konstrukcji 200 metrów w prostej linji. Przez pewien czas Francja zostawała w dziedzinie lotnictwa wtyle poza Niemcami i Ameryką, doświadczenia Lilienthala i Chanute'a były tam najzupełniej nieznane. Przodownictwo Francji w ruchu lotniczym jest zasługą niepodzielną dwuch działaczy: kap. Ferbera i Archedeacona. Poczynając od r. 1903 Archedeacon ogłasza cały szereg znakomitych artykułów propagandystycznych, rozpowszechnia wiadomości o pracach Niemców i Amerykanów i nawołuje do zajęcia się kwestją lotnictwa. Nie mniejszy wpływ wywierają liczne odczyty i wykłady kapitana Ferbera. Zasługą Archedeacona i Ferbera jest podjęcie we Francji doświadczeń z szybowcami. Wszyscy wybitniejsi wynalazcy francuscy, jak: Bleriot, Voisin i inni, byli uczniami Ferbera i Archedeacona; ten ostatni wyznaczył pierwszą nagrodę na lot aerodynamiczny. Nagrodę tę zdobywa 26/XI 1907 r. Henryk Farman, malarz francuski, przelatując 771 metrów. Tenże sam lotnik w kilka miesięcy później zdobywa nagrodę 50,000 fr., wyznaczoną przez Archedeacon'a i Deutche de la Meurthe, przelatując kilometr w 1 m. 28 s. i robiąc przytym prawidłowy zakręt. Lot Farmana dokonany 13/I. 1908 r., wywołał wielkie zainteresowanie, które wzrosło przy następnych lotach Farmana w Gandawie i Delagrange'a w Rzymie. Na jesieni 1908 r. przybyli do Europy bracia Wright; dokonane przez nich wzloty obudziły wszechświatowe zainteresowanie. Od tej pory rozwój lotnictwa szedł w bardzo szybkim tempie. Etapami tego rozwoju były turnieje lotnicze w Reims, Paryżu i wszystkich większych miastach europejskich oraz coraz to nowe rekordy czasu lotu, przestrzeni i wysokości. W r. 1911 rekord wysokości wynosił przeszło 4200 metrów; rekord czasu lotu bez lądowania—przeszło 11 godzin. Z podróży powietrznych największy rozgłos zdobyły: przelot kanału La Manche przez Bleriota (25 lipca 1909 r.), przelot Paulhana przestrzeni Londyn-Manczester, przelot Alp Chaveza (wrzesień 1910 r.), loty: Paryż-Madryt i Paryż-Turyn (1911 r.), lot okrężny europejski przez Francję, Belgję, Holandję, Anglję z powrotem do Paryża, lot San-Francisko-Nowy York. Pomniejsze podróże powietrzne dokonane zostały we wszystkich krajach europejskich oraz wielu miejscowościach Ameryki, Azji, Afryki i Australji. W Warszawie pierwsze kółko lotnicze powstało w r. 1896 z inicjatywy Czesława Tańskiego, Juljana Łukawskiego i Władysława Kocent-Zielińskiego. W r. 1898 dokonywane były próby z szybowcem pomysłu Cz. Tańskiego. W okresie doświadczeń Lilienthala dało się zauważyć w Warszawie pewne zainteresowanie lotnictwem, wyrażone w odczytach publicznych Wł. Zielińskiego, podczas których demonstrowane były modele Tańskiego. Pierwszy wzlot latawca motorowego odbył się w październiku 1909 r.; dokonał go lotnik francuski Legagneux. Następnie urzą-

dzane były kilkakrotnie wzloty i turnieje. Największy rozgłos zdobyły loty nad Warszawą zainicjowane 13 sierpnia 1911 r. przez Polaka hr. Scipio del Campo. *Latawce współczesne.* Różnorodnych konstrukcji jest w obecnej chwili taka ilość, że niesposób wyliczać ich, poprzestać trzeba na krótkim opisie tych aparatów, które mają największą wartość historyczną i praktyczną. Latawiec braci Wright jest to dwupłat o rozpiętości 12 metrów. Chył t. j. ster wysokości umieszczony jest z przodu, ster kierunkowy z tyłu płacht nośnych. Latawiec ten nie posiada wcale płachty ogonowej, nadającej aparatowi tak zw. stateczność automatyczną; lot latawca jest dzięki temu falisty. Do przywrócenia utraconej równowagi bocznej służy mechanizm, polegający na wykrzywianiu płacht (gauchissement). Dwa śmigła, umieszczone z tyłu płachty nośnej, napędzane są od silnika 25 konnego zapomocą przekładni łańcuchowej. Początkowo aparat Wrighta nie posiadał wcale wózka; rozpęd niezbędny do wzlotu latawiec otrzymywał na specjalnym pomoście zapomocą ciężaru, działającego na sznury przerzucone przez bloki (pilon). Latawiec H. Farmana jest to również dwupłat o rozpiętości 10,5 m. płacht nośnych. Chył umieszczony jest z przodu, ster kierunkowy z tyłu pomiędzy ogonem dwupłatowym, śmigło za siedzeniem lotnika i silnikiem. Latawiec Bleriota jest to jednopłat o rozpiętości 8 metrów (typ XI—przelotu La Manche). Płachta ogonowa, ster i chył umieszczone są z tyłu kadłuba; silnik i śmigło z przodu przed siedzeniem lotnika. Bleriot buduje latawce kilkuosobowe. W r. 1911 dokonał on wzlotu z 11 pasażerami naraz (aerobus Bleriota). Do ostatnich czasów przypisywano dwupłatowcom większą stateczność lotu, niż jednopłatowcom. Powodzenie praktyczne tych ostatnich, a także doświadczenia Eiffla nad modelami jedno i dwupłatowców obaliły to błędne mniemanie. Główna zaleta dwupłatowców polega na łatwości konstrukcji i wykonania. Jako materjału do wyrobu latowców używa się drzewa sosnowego (hickory), jesionowego i in. Wiązania usztywniane są zapomocą drutów stalowych o wysokiej wytrzymałości. Płachty nośne pokryte są z obu stron płótnem jedwabnym gumowanym. W Królestwie Polskiem powstała w r. 1910 fabryka latawców motorowych „Awiata“, założona przez Stan. ks. Lubomirskiego. *Szkoły i instytuty aerodynamiczne.* Od r. 1909 istnieje w Paryżu wyższa szkoła nauk aeronautycznych, w której wykładają najpoważniejsi teoretycy w zakresie lotnictwa, budowy lekkich silników i śrub powietrznych; kurs obejmuje teorję lotu statycznego i aerodynamicznego. Przy uniwer. paryskim założony został w Saint Cyr doskonale uposażony instytut aerotechniczny z fundacji mecenasa Deutche de la Meurthe. Obok tych wielkich instytucji naukowych istnieje we Francji szereg pomniejszych stacji naukowych, z których największe znaczenie posiada instytut aerodynamiczny Eiffla. W Niemczech laboratorjum aerodynamiczne posiada uniwersytet w Gietyndze; w Rosji podobne laboratorjum istnieje w Kuczino pod Moskwą. Od r. z. powstał kurs lotnictwa na politechnice lwowskiej (prof. Huber). W Warszawie miał w zimowym semestrze 1910—1911 r., sześć wykładów o lotnictwie prof. Winawer (wieczorne kursy naukowe). *Bibljografja.* Historyczne materjały o rozwoju lotnictwa znaleść można w pracy Lecornu: „la Navigation Aerienne“ oraz kap. Ferbera: „l'Aviation“ (Paryż-Berger-Levrault). Doświadczenia nad oporem powietrza opisane zostały w pracy Eiffela „la Resistance de l'air et l'aviation“, a także Marchisa „Leçons de l'université de Paris“. Z dawniejszych prac nad oporem powietrza w zastosowaniu do lotnictwa wymienić należy: O. Lilienthal „Der Vogelflug als Grundlage der Fliegekunst. Ein Beitrag zur Systematik der Flugtechnik“ (1889) oraz V. Tatin „Elements d'aviation“. Teorję śmigła opracował Drzewiecki—„les Helices aërienues“. Z pism fachowych na pierwszym miejscu należy wymienić założony w r. 1909 dwutygodnik: *la Technique aëronautique* (Paryż). Najstarszym czasopismem aeronautycznym jest wychodzący również w Paryżu, dwutygodnik *Aërophile.* Polska literatura lotnicza jest nadzwyczaj uboga. W latach 1908—1911 *Przegląd techniczny* zamieścił artykuły: Drzewieckiego „Przyszłe lotnictwo“, Ziembińskiego „Sruba powietrzna“ oraz opisy najważniejszych aparatów i silników. Feliks Laskowski napisał popularne „Zasady lotnictwa“; podobny charakter noszą inne wydawnictwa, stanowiące najczęściej przekłady z języków cudzoziemskich. W lipcu 1911 r. zaczął wychodzić w Warszawie miesięcznik *Lotnik i automobilista.*

Lott Franciszek Karol, filozof, * 1807 w Wiedniu, † 1874 w Goryceji. Studjował prawo tamże a filozofję u Herbarta w Gietyndze. W 1842 docent, 1849 profesor w Gietyndze, a 1849 w Wiedniu. Był jednym z najwybitniejszych przedstawicieli szkoły Herbarta. Główne jego dzieło „Logik“ (1845). Jego „Krytyka etyki Herbarta“ wyszła z przedmową tegoż po śmierci **L.** w 1874.

Loudun Eugienjusz (właściwie *Balleyguier*), pisarz francuski, † 1898. Od 1881 był wydawcą „Revue du monde catolique“.

Louis Jerzy, dyplomata francuski, * 1847 w Esparnay. W 1877 wszedł do ministerjum spraw zagranicznych, 1893—902 reprezentował Francję w urzędzie państwowego długu egipskiego, 1904 został dyrektorem wydziału politycznego w ministerjum spraw zagranicznych, 1909 ambasadorem w Petersburgu.

Lourenço Marquez *(Lorenzo Marquez)*, jedna z dwuch prowincji posiadłości portugalskich w Afryce wschodniej, sąsiadująca z Transwalem; na 39,000 klm. kw. liczy 80,000 m. Miasto

główne tejże nazwy 9,849 m., w tym 4,691 Europejczyków. Na skutek umowy z Transwalem z 1909 r. 50 — 55% tranzytowego przewozu do tej prowincji powinno przechodzić przez miasto **L. M.**, reszta zaś przez port Elisabeth i Durban. Przy tej okazji ułożono się co do rozmaitych innych kwestji wspólnych, zwłaszcza dotyczących kolei do Delagoa. Przywóz (1903 r.) wynosił 5,480,569 milrejsów, wywóz 2,022,993 milrejsów, transito 15,793,541 milrejsów. Ruch statków na Sambesi i Limpopo i w Delagoa (ocean Indyjski) wynosił 500 statków o pojemności 1·4 miljonów tonn. Połączenie kolejowe z Transwalem.

Lourties Wiktor, polityk francuski, * 1844 w Aire-sur-l'Adour. Lekarz z zawodu, radca gieneralny (1876), prezes Rady gieneralnej (1892), senator (1888), został ministrem (1894—95) w gabinecie Dupuy, wiceprezesem Senatu 1906.

Lousville (ob.), główne miasto hrabstwa Jefferson w północno-amerykańskim stanie Kentucky, (1900) 204,731 m., w tym 21,427 cudzoziemców i 39,139 kolorowych. Znaczny przemysł, (1900) w 2,307 zakładach przemysłowych, zatrudniających 29,926 robotników, wyprodukowano towarów za 78,746,390 dolarów. Główną gałęzią produkcji jest wyrób tytuniu (14 milj. dolarów). **L.** jest największym rynkiem tytuniowym na świecie (sprzedaje $^1/_3$ całej amerykańskiej produkcji); **L.** zostało założone w 1780 i nazwane na cześć Ludwika XVI, pierwszego sprzymierzeńca rzeczypospolitej.

Louys Piotr, pisarz francuski, * 1870 w Paryżu. Rozpoczął od zbioru wierszy „Astarté“ 1891), potym ogłosił tłumaczenie „Poésies de Méleagre“ (1893), „Ariane“ (1894), „la Maison sur le Nil“ (1894); „Scènes de la vie des courtisanes“, tłumaczenie Lucjana; „les Chansons de Bilitis“, poematy w prozie (1894); „Aphrodite“ (1896), powieść, ciesząca się ogromnym powodzeniem; „la Femme et le Pantin“, powieść (1899); „Bylis changé en fontaine“ (1898); une Volupté nouvelle“ (1899); „Mimes de courtisanes“, tłum. z Lucjana (1900); „les Aventures du roi Pausole“, powieść (1901); „Sanguines“ (1903) i „l'Archipel“ (1906), zbiory nowel i studjów. Świetny znawca świata heleńskiego, maluje życie klasyczne w obrazach przepojonych lubieżnością i stylem wytwornym, giętkim, w barwach gorących. Za zalety stylu zaliczany do wybitnych symbolistów. Jego „Pieśni Bilitis“ wprowadziły w błąd nietylko szerszą publiczność, ale i wielu specjalistów, którzy przypuszczali, że są to autentyczne pieśni greckiej poetki. Na ogromną poczytność **L.** oprócz wielkiego talentu i znawstwa antyczności składa się wybujała pornografja. Na polski przełożono: „Zagadkowa kobieta“ (1910).

Loveling Wirginja, pisarka flamandzka, * 1836 w Nevele, z siostrą swą *Rozalją L.* († 1834, † 1875), wydała subtelne „Gedichten“ (1870) i ludowe głębokie „Novellen“ (1874); „Nieuwe Novellen“ (1876); „Polydoor en Theodor“ (1882). **L.** sama prócz licznych opowieści dla dzieci napisała: „Drie Novellen“ (1883); „Het hoofdran't huis“ (1883); „Sophie“ (1885); „Een winter in het Zuidenrland“ (1889); „Idonia“ (1891); „Een dure eed“ (1904, VIII wyd.) i „Mijnheer Connehaye“ (1895); za dwa ostatnie utwory otrzymała belgijską państwową nagrodę literacką.

Lövland Jörgen Gurdersen, mąż stanu szwedzki, * 1848, jako redaktor (1885) i poseł parlamentu (1868 — 88) zajął wybitne stanowisko w partji radykalnej. W 1898 mianowany ministrem robót publicznych, ustąpił 1903, poczym był członkiom dyrekcji kolei państwowych, 1905 został ministrem stanu. Jako jeden z inicjatorów rewolucji 7 czerwca, powołany przez rząd rewolucjny na nowy urząd ministra spraw zagranicznych; 1907 objął prezydjum gabinetu, w marcu 1908 podał się do dymisji i jest obecnie dyrektorem urzędu celnego.

Lowe Sir Hudson, ang. gienerał, * 1769 w Galway, † 1844 na Cejlonie; 1815—21 był gubernatorem wyspy św. Heleny, gdzie strzegł Napoleona I, 1825 zwierzchnikiem Cejlonu. Z powodu srogiego postępowania z Napoleonem, wielokrotnie potępiany, napisał w obronie własnej: „Mémorial relatif à la captivité de Napoleon“ (1830); „Letters and journals“ (1853, 3 t.).

Lowe Sir Robert, angielski mąż stanu, † 1892; w r. 1880 otrzymał tytuł wicehrabiego Sherbrooke i podniesiony został do godności para.

Lowell (ob.), miasto w półn. ameryk. stanie Massachussets nad rz. Merrimack, (1900) 94,969m.; uchodzi za amerykański Manchester; w 981 zakładach przemysłowych, zatrudniających 31377 robotników, wyrobiono w 1900 towarów za 44,774,525 dolarów (przeważnie przemysł bawełniany i pończoszniczy). W r. 1820 **L.** liczyło zaledwie 200 m.; w 1893 założono tam pierwszą przędzalnię bawełny i odtąd datuje się szybki wzrost miasta.

Löwenfeld Rafał (ob.), krytyk i publicysta niemiecki, * 1854 w Poznaniu, ogłosił nadto: „N. L. Tolstoi, sein Leben, seine Werke, seino Weltanschauung“ (1892). Prowadził kilka teatrów ludowych, 1907 objął kierownictwo teatru Szyllera w Charlottenburgu.

Löwenthal Edward, pisarz niemiecki * 1836 w Ehrsbach. W 1865 założył Tow. religji humanistycznej „kogitantów“, 1874. Tow. niemieckie dla propagandy pokoju międzynarodowego. Ogłosił: „System und Geschichte des Naturalismus“ (1897, VI wyd.); „Das Kogitantentum als Staats-und Weltreligion“ (1892); „Der Weltstaatenbund in Sicht und die Mission des Kogitantentums“ (1900); „Wahrer Monismus und Scheinmonismus“ (1907) i wiele innych.

Lowther James William, polityk angielski, * 1855. Z zawodu adwokat, wybrany został do Izby gmin 1883; 1891—92 był podsekretarzem stanu w urzędzie spraw zagranicznych, 1895—1905 zastępcą speaker'a, 1905 speakerem, który to urząd sprawował i po wyborach 1906.

Lozanna *(Lausanne)*, miasto stołeczne szwajcarskiego kantonu Vaud, (1903), 47,444 m. przeważnie protestantów.

Lubański Juljusz Władysław, oficer i pisarz francuski pochodzenia polskiego, * 1854, † 1906 na Krecie. Służył w Afryce i Indo-Chinach, 1897 wysłany na Daleki Wschód w celu zorganizowania służby topograficznej. Podpułkownik 1901, pułkownik 1904 objął naczelne dowództwo nad wojskami międzynarodowemi na Krecie. Otrzymał nagrodę Akademji za prace topograficzne w Indo-Chinach. Jako utalentowany pisarz umieszczał swe artykuły w *Illustration* (pseud. J. Lux), *Vie Parisienne* (pseud. Jean Star.). Oddzielnie wydał razem z kapitanem Bonnerive: „Au tableau" (1905), żywy bardzo obraz życia wojskowego we Francji.

Lubański Juljusz Władysław.

Lubartów, miasto pow. gub. Lubelskiej, w 1909 liczył 8280 m., w tym 4513 żydów, 3522 katolików, 167 prawosławnych, 78 protestantów. W powiecie Lubartowskim w 1909 na 114,225 m. było: katolików 93,869, żydów 13,135, protestantów 5145, prawosławnych 2070, garść marjawitów. Skład narodowościowy podług spisu powszechnego: 81·5% Polaków, 11·5% Żydów, 4·3% Niemców, 1·9% Małorusów, 0·8% Wielkorosjan.

Lubawa, miasto powiatowe w Prusach zachodnich, w reg. Kwidzyńskiej, w 1905 liczyła 5048 m., w tym 3232 katolików, 1603 protestantów, 213 żydów. W powiecie **L.** w 1900 na 54,847 m. było: 81·0% Polaków, 0·9% dwujęzycznych; w 1905 podług wyznania było 82·6% katolików, 16·0% protestantów, 1·4% innych.

Lubawskij Matwiej, wybitny historyk rosyjski, * 1860 w Wielkich Możarach, gub. Rjazańskiej, studja uniwersyteckie odbywał w Moskwie. W studjach swych wolny od wszelkiej tendencyjności; ważniejsze prace: „Obłastnoje dielenie i miestnoje uprawlenie Litowsko-Russkago gosudarstwa ko wremieni izdanija pierwago litowskago statuta" (1893); „Litowsko-Ruskij sejm" (1901); „Niemieckaja kolonizacja i nowoje gorodskoje i selskoje ustrojstwo w Polsze"; „Kazimir Wielikij"; „Nieszawskije statuta i miesto ich w istorji pol. razwitija Polszi"; Litowskij kancler L. Sapieha w sobytijach smutnago wremieni" i in.

Lubbock sir John, angielski etnograf i zoolog, zasłużony działacz w dziedzinie oświaty, w r. 1899 otrzymał tytuł lorda *Avebury*, od r. 1900 członek Izby wyższej. Prace **L.** nad mrówkami i pszczołami rzucają światło na powstawanie i rozwój uczuć i myśli ludzkich. **L.** ogłosił nadto: „a Contribution of knowledge of seedlings" (1892, 2 t.); „the Beauties of nature and the wonders of the world" (1892, wyd. V, 1893); „the Use of life" 1894); („the Scenery of Switzerland", 1898, III wyd.); „On buds and stipules" (1898); the Scenery of England" (1902); z utworów treści ogólnej ważniejsze: „Adresses, political and educational" (1879); „Fifty years of science, adresses to the British Association" (1882, w. IV, 1892); „Essays and addresses, 1900 to 1903" (1903); „Tree Trade" (1904).

Lubbock John.

Lubecki Hjeronim, książe Drucki (ob. też Drucki-L. w gł. dz. i II supl.), ogłosił nadto: „Trembowla", dramat w 5 aktach (Wilno, 1911).

Lubecki Kazimierz, dr. fil., napisał: „Ilustrowane sonety rzymskie", „Marja, królowa pieśni", „Sanktuarja Marjańskie w ziemi świętej", „Sonety polskie", „Sonety wschodnie" 1906); „Chrześcijański robotnik" (1908); „Rys etyki społecznej" (1909); „Estetyka ludowa", „Studjum filozoficzne o moralności katolickiej", (1910); „Wstęp do nauki o stanach podświadomych" (1911).

Lubecki Ksawery Franciszek, ks. Drucki (ob. też Drucki-Lubecki w gł. dz.). Nowsze prace historyczne o D.-L.: Askenazy Szymon „Z działalności min. Lubeckiego" („Dwa stulecia" i osobno); tenże „Łukasiński" (Kraków, 1908); Radziszewski „Skarb i organizacja władz skarbowych w Królestwie Polskiem" (1907—09, 2 t.); Bloch Jan „Finanse Królestwa Polskiego (w dod. do *Ekonomisty* i „Finansach Rosji"); Smolka Stanisław „Polityka Lubeckiego przed powstaniem listopadowym" (Kraków, 1907, 2 t.); „Korespondencja Lubeckiego" wyd. Smolki (t., 1909, 4 t.), nadto artykuły Askenazego i Smolki w miesięcznikach naukowych z l. 1906—07.

Lubeka (niem *Lübeck*), jedno z miast wolnych cesarstwa niemieckiego (1905) 91541 m. W 1900 **L.** połączona została z kanałem Elba-Trawa; rozszerzono znacznie port. W 1905 **L.** była jedynym państwem w Niemczech posiadającym wyłącznie mieszczańską reprezentację. Dla utrzymania tego stanu rzeczy zmieniono umyślnie republikańską ustawę miasta z r. 1848, wzgl. 1875.

L. prowadzi rozległy handel morski przeważnie z portami północnemi (Szwecją, Danją, Rosją, Finlandją). W r. 1906 przybiło okrętów 2817 z ładunkiem 608,684 tonn, wypłynęło 2,836 z ładunkiem 623,627 tonn. Ogólna wartość transportów wynosiła 301·8 miljonów marek.

Lubeka, księstwo, (1905) 105,587 m. Budżet za 1909 wykazał 9,712,744 m. dochodu na 9,803,065 m. rozchodu (na budynki publiczne 1,087,169 m., na szkolnictwo2,142,420 m., na cele dobroczynne 647,160). Dług państwowy 1909 wynosił 59,915,521 m. Por. Brückner „Staats-u Verwaltungsrecht der freien und Hansestadt **L.**“ (1909).

Lubelska gubernja na obszarze 16,838 klm. kw. miała w 1909 ludności 1,463,271. Podług wyznania ludność dzieliła się w 1909 na: katolików 948,770, prawosławnych 268,017, żydów 206,180, protestantów 40,161, marjawitów 120, innych 23. Pod względem narodowościowym według spisu powszechnego było: 62·86% Polaków, 13·40% Żydów, 16·98% Małorusów, 4·10% Wielkorosjan, 2·24% Niemców, 0·42% innych. Najwięcej Polaków mieszkało w pow. Janowskim 85·5%, najmniej w Hrubieszowskim 23·1. Emigracja sezonowa w 1908 do rozmaitych krajów Europy i Ameryki i do Rosji razem wynosiła 14,340 osób. Emigracja trwała do Ameryki i Europy mężczyzn i kobiet 4,034 osób, w czym katolików 2328, żydów 698, protestantów 636, prawosławnych 372. Rolnictwo: Podział ziemi podług rodzaju własności w 1907: 48·89% należało do włościan, 39·03% do większych właścicieli, 1·15% do szlachty drobnej, 2·52% do osad, 1·55% do miast, 1·58% do skarbu, 5·28% do marjawitów. Z 651 majątków ziemskich większej własności ziemskiej, obejmujących obszar 1,011,423 morgów było w 1906 zadłużonych w Tow. kred. ziem. 370. Średnia wielkość majątku wynosiła 1553,6 morgów; obciążonych serwitutami było w 1902 w całej gub. 185 majątków. Ogólny obszar własności większej w 1906 zmniejszył się w porównaniu z obszarem z 1901, kiedy ten wynosił 1,167,486 m. Z ogólnego obszaru własności większej pod uprawą zboża w 1907 było 49·4%, pod łąkami 7·5%, pod lasami 35·76%, pod ogrodami, sadami i zabudowaniami 2·5%. Fabryk i zakładów przemysłowych w 1909 było 1806, robotników zatrudnionych 10,735, wartość produkcji 17,963,188, co stanowi 4·4% wartości produkcji przemysłowej całego Królestwa; pierwsze miejsce zajmuje przemysł gorzelniczy i cukrowniczy. Szkół wogóle było 1,160, w tym 1 zakład wyższy, 15 szkół średnich, w tym 7 prywatnych, 17 specjalnych, reszta początkowe, ob. Ruś Chełmska.

Lubiąż, zgermanizowane *Leubus*, miasteczko na Szląsku nad Odrą, 38 klm. od Wrocławia. Istniał tam niegdyś klasztor Cystersów, założony według podania przez Kazimierza Odnowiciela, dzisiaj zakład dla obłąkanych. W kościele znajdują się liczne grobowce książąt i znakomitych mężów szląskich.

Lubicz Aleksander (Stabrowski), były oficer wojsk rosyjskich, dowódca oddziału Zaniemeńskiego, poległ pod Wajwerami w Augustowskim 21 sierpnia 1863.

Lubieniecki Stan.

Lubieniecki Stanisław młodszy (ob.), jeden z najznakomitszych socynjanów polskich, sławny astronom i historyk, napisał nadto: „Vindiciae pro unitariorum in Polonia religionis libertate“; „Moriens Polonia suos et exteros alloquitur“ (1675); „Morientis Poloniae conservandae ratio certissima“; „Gluckstadia vera Tichopolis“ (1667); „Libellus de Deo et Spiritu sancto“ i inne pisma polemiczne; nadto biografje: Jana Schlichtynga, Bogusława Radziwiła, Jana III.

Lubiszewskie jezioro, niemieckie *Liebschauersee*, leży w pow. Starogrodzkim w Prusach wschodnich, śród wyżyn lewego brzegu Wisły; przeszło o milę od Tczewa, ciągnie się z południa na północ na przestrzeni 2 klm.

Lublana, ob., miasto Krainy (1900) 36,547 m. wraz z załogą (2592 osób) przeważnie narodowości słoweńskiej. Poblizkie okolice błotniste dzięki zbudowanemu (1780) kanałowi Gruberowskiemu i sztucznemu osuszeniu stały się przydatne pod uprawę. Droga ż. południowa przecina je, przebiegając po tamie, o długości 2,300 m. Por. Kramer „Das Laibacher Moor“ (1905).

Lublin w 1909 liczył 62,222 m., w tym katolików 25,421, żydów 31,607, prawosławnych 3,924, protestantów 1,248, innych 22; w powiecie Lubelskim na 209,219 m. było w 1909: katolików 154,396, żydów 46005, prawosławnych 4,672, protestantów 4,013, marjawitów 111, innych 22; skład narodowościowy ludności podług spisu powszechnego: 73·7% Polaków, 20·3% Żydów, 3·5 Wielkorosjan, 1·7% Niemców, 0·4% Małorusów, 0·4% innych.

Lubliner Hugo, pisarz dramatyczny niemiecki, od 1892 redagował berlińskie pismo *Der Abend*, ostatnio oficjalny przewodnik podrozy p. t. „Der oesterreichische Lloyd u. sein Verkehrsgebiet“ (1901—3, 4 cz.). Napisał nadto: „An der Riviera“ (1896); „Der Roman eines anständigen Mädchens“.

Lubliniec, miasto powiatowe na Szląsku w reg. Opolskiej, w 1905 liczył 3,656 m., w tym 2,900 katolików, 536 protestantów, 220 żydów. W powiecie **L.** podług spisu z 1905 było: 95·1% katolików, 3·9% protestantów, 1·0% innych. W 1900 na 7,213 m. było 86·0% Polaków.

Lublinski Samuel, krytyk niemiecki, * 1868 w Jańsborku w Prusach wschodnich. Jest wybit-

nym przedstawicielem modernizmu niemieckiego. Ważniejsze prace: „Jüdische Charaktere bei Grillparzer. Hebbel, Ludwig“ (1899); „Die Bilanz der Moderne“ (1904); „Shakespeares Problem in Hamlet“ (1908); „Der Ausgang der Moderne“ (1908); nadto rozprawa literacko-socjologiczna: „Literatur und Gesellschaft im 19 Jahrh“. (1899, 4 t.); nowele i dramaty **L.** posiadają mniejszą wartość.

Lubomirski Andrzej, książę, poseł na sejm krajowy w Galicji, dziedziczny członek austrjackiej Izby panów, ordynat Przeworska, * 1862 w Krakowie, gimnazjum ukończył tamże, uniwersytet w Pradze, gdzie otrzymał doktorat. Jest kuratorem Ossolineum, prezesem Związku przemysłowców galicyjskich, Ligi popierania rzemiosł, Tow. muzycznego galicyjskiego, przewodniczącym II sekcji Tow. rolniczego i członkiem wielu innych instytucji społecznych.

Lubomirski Jan Tadeusz, ks., historyk ekonomista i działacz społeczny, † 1908 w Warszawie. Ogłosił nadto: „Trzy rozdziały z dziejów skarbowości 1507—1532“ (Kraków, 1868); „Księga ziemi Czerskiej 1404—1425“ (1879); „Listy Klementyny Sobieskiej“, „Katalog Bibljoteki Jana Sobieskiego“, „Listy Aleksandra i Rozalji Lubomirskich“ (Kraków. 1900); „Rodzina w Polsce“ (Warszawa, 1905); „Adam Kisiel, wojewoda kijowski“ (1909). Z inicjatywy **L.**, pod jego kierunkiem i w znacznej mierze z jego materjalnym współdziałaniem powstała „Encyklopedja Wychowawcza“.

Lubomirski Józef, książe, pisarz francuski, † 1895 w Paryżu.

Lubusza, księżna czeska, w bajecznych czasach miała założyć z mężem swoim Przemyślem Pragę i być matką rodu Przemyślidów. Pieśń o księżnie Lubuszy sławi jej mądrość w sądzie i przypisuje jej przymioty, które w naszych legiendach posiada Wanda.

Lucanus Fryderyk Karol, szef gabinetu cywilnego cesarza niemieckiego Wilhelma II, † 1908 w Poczdamie.

Lucca Paulina, słynna śpiewaczka, † 1908 w Wiedniu.

Luce August Szymon, historyk francuski, † 1892, od 1882 był profesorem „Ecole des Chartes“ i członkiem Instytutu, napisał nadto: „Jeanne d'Arc à Domremy“ (1886): La France pendant la guerre de Cent-ans“ (1890).

Luchaire Achilles, historyk francuski, † 1908 w Paryżu. Od r. 1899 członek Akademji. Napisał nadto: „Etudes sur quelques manuscrits de Rome et de Paris“ (1899); „l'Université de Paris sous Philippe Auguste“ (1899); „Innocent III, Rome et l'Italie“ (1904, 2 wyd. 1905); „Innocent III. La croisade de l'Albigeois“ (1905); „Innocent III. La Papauté et l'Empire“ (1906); „La question d'Orient“ (1907); „Les royautés vassales du Saint-Siège“ (1908); wydane po śmierci „le Concile de Latran et la réforme de l'Eglise“ (1909).

Lucus Furrinae, gaj bogini rzymskiej w południowo-zachodniej, obmurowanej części wzgórza Janikulskiego, gdzie C. Gracchus poniósł śmierć 121 prz. Chr. Zródło i mur okalający odkopano w 1906 w willi Wurta, dawniej Sciarra. W tej starorzymskiej świątyni w II w. po Chr. urządzono świątynię bogów syryjskich, mianowicie, Jowisza Heliopolitanusa, którą za Aleksandra Sewera zburzono, a za Aureljana i Juljana po raz trzeci wznowiono.

Lucyn, miasto powiatowe gub. Witebskiej, w 1907 liczył 6100 m. W powiecie Lucyńskim na 128,155 m. podług spisu powszechnego było 64·2% Łotyszów, 20·5% Białorusów. 7·2% Wielkorosjan, 2·2% Polaków, 4·9% Żydów, 0·2% Niemców, 0·8% innych; podług wyznania: 63·5% katolików, 19·6% prawosławnych, 9·6% protestantów, 4·9% żydów, 2·4% starowierców.

Lüde Aleksandra, polska artystka dramatyczna, d. 22 maja 1908 obchodziła jubileusz 25-letniej pracy na scenie warszawskiej. Należy do najwybitniejszych współczesnych aktorek polskich, gra jej odznacza się wytwornością i ogromnym poczuciem stylu.

Lüde Alekandra.

Ludojad ob. rekin.

Lud Polski, stowarzyszenie socjalistyczne, zawiązało się w Anglji w 1835 r. Dwa były główne punkty, gdzie przebywali jego członkowie: nadmorskie miasto Portsmouth i wyspa Jersey. Członkami byli przeważnie żołnierze z wojska polskiego, pochodzący z włościan. Czynną pomiędzy niemi prowadzili propagandę: Stanisław Worcel, Tadeusz Krępowiecki, Aleksander Gronkowski, Zenon Świętosławski, Jan Kryński, Seweryn Dziewicki i inni. Rozwiązało się to stowarzyszenie w 1846 r., na wiadomość o wybuchu rewolucji w Krakowie. Świętosławski wszystkie ważniejsze dokumenty stowarzyszenia wydrukował w 1854 na wyspie Jersey w książce p. t. „Lud polski w emigracji 1835—1846“.

Ludowego przemysłu Towarzystwo, ob. Towarzystwo ludowego przemysłu.

Ludowej szkoły Towarzystwo, ob. Towarzystwo szkoły ludowej.

Ludowy uniwersytet im. Mickiewicza, ob. Uniwersytet ludowy.

Ludoznawcze Towarzystwo, ob. Towarzystwo ludoznawcze.

Ludwig Alfred, filolog, od r. 1871—1901 był profesorem zwyczajnym w Pradze. Głównem je-

go dziełem jest przekład „Rigvedy“ z wstępem i komentarzami (1875—88, 6 t.).

Ludwig Hubert Jakób, zoolog niemiecki, od 1894 nadto docent w Akademji rolniczej w Poppelsdorfie. Napisał nadto: „Arktische Seesterne und Holothurien“ (1900); „Die Seesterne der antarktischen Expedition der Belgica“ (1903). Opracował dział gwiazd morskich i holoturji wielu wypraw naukowych, pisał też o nich w dziele zbiorowym: „Fauna u. Flora des Golfs von Neapel“ i in.

Ludwig Karol, malarz niemiecki, † w 1901 w Berlinie.

Ludwigshafen (ob.), miasto w bawarskim palatynacie Nadreńskim (1905) 72,276 m. (przed 10 laty około 30 tysięcy m.). Wielki przemysł; badeńska fabryka chemiczna, zatrudniająca około 8 tysięcy robotników i in. **L.** posiada przystań, do której 1907 przybiło 4,322 statków z ładunkiem 1,635,000 tonn, wypłynęło 2,083 statków z ładunkiem 506,000 t.

Ludwik, ks. bawarski, najstarszy syn ks. regienta Luitpolda, * 1845. Jako kapitan brał udział w wojnie 1866 przeciwko Prusom, a jako dowódca bataljonu w wojnie francusko-pruskiej, został generałem i naczelnym dowódcą armji bawarskiej. Po śmierci Ludwika II bawarskiego, kiedy ks. Luitpold objął regiencję, **L.** został przypuszczalnym następcą tronu. Żywo zajął się polityką jako członek Izby panów, przyczym okazywał nietajoną niechęć do Prus, miał kilka zatargów z cesarzem Wilhelmem. Liberał z poglądów, przyczynił się do wprowadzenia wyborów powszechnych do Izby bawarskiej. Poślubił w 1868 Marję Teresę austrjacką, córkę arcyks. Franciszka d'Este, z którą miał 12 dzieci.

Ludwik II Otton Fryderyk Wilhelm, król bawarski (ob.). W czerwcu 1910 wzniesiono mu wspaniały pomnik w Monachjum dzieło rzeźbiarza Ferdynanda v. Millera i budowniczego M. Doscha. Por. nadto: Luise von Kobell „König **L. II** und die Kunst“ (1898) i „König **L. II** und Fürst Bismarck im Jahre 1870“ (1899); Röckl „**L. II** und Richard Wagner, 1864, 1865“ (1903).

Ludwik, Salwator, toskański, arcyksiąże austrjacki 1889 został obrany członkiem honorowym Akad., napisał nadto: „Hobarttown oder Sommerfrische in den Antipoden“ (1886); „Lose Blätter aus Abbazia“ (1886); „Paxos und Antipaxos“ (1887); „Die Liparischen Inseln“ (1897); „Benzert“ (1898); „Bougu“ (1900); Ramleh als Winteraufenthalt“ (1900); „Helgoland“ (1901, II wyd.); „Zante“ (1904). Por. Woerl „Erzherzog **L.** Salvator als Forscher des Mittelmeers“ (1899).

Ludwik Amadeusz di Savoia (ob.), *Książe Abruzzów*, 1906 wszedł na góry Ruwenzori w Afryce podzwrotnikowej (Uganda) i dosięgnął z Bunggiungli (3875 m.) szczytu grupy górskiej Duwoni (Pic Marguerita 5069 m. w niemieckiej Afryce wschodniej); 24 lipca 1906 dotarł do Fort Portal po przejściu nieznanej dotąd doliny rzeki Buingu, wypływającej z potężnych lodowców Duwoni i wpadającej do Mubuku. **L.** zaręczył się z amerykanką p. Elkins, lecz związek nie doszedł do skutku przypuszczalnie z powodu opozycji ze strony rodziców księcia. O podróży swej ostatniej wydał: „il Ruwenzori. Viagio di esplorazione e prima ascensioni“ (1909).

Ludwika, arcyks. austrjacka, w. księżniczka toskańska, żona następcy, a obecnie króla saskiego, od 1903 hr. Montignoso powiła córkę Monikę Piję (5 maja 1903), która była uznana za dziecko królewskie. Potym przebywała pod Ljonem, w 1904 na zamku rodzinnym Wartegg, następnie we Florencji, 1907 wyszła za mąż za pjanistę florenckiego Toselli'ego.

Lueger Karol, polityk austrjacki, † 1910 r. w Wiedniu; w r. 1909 obrany został po raz siódmy burmistrzem Wiednia. Po śmierci **L.** stworzona przeważnie przezeń partja chrześcijańsko-społeczna zaczęła tracić wpływ w Wiedniu, na wyborach do parlamentu w 1911 przepadli wszyscy wybitni jej członkowie.

Lueger Otton, inżynier, * 1843 w Thengen (ks. Badeńskie), studja odbywał Karlsruhe, 1866 pracował przy tamtejszej kanalizacji, 1871 w Frankfurcie, 1874 jako naczelnik takichże robót w Freiburgu, od 1895 profesor robót wodnych na politechnice sztutgardzkiej. Napisał: „Die Brunnenleitung der Stadt Freiburg“ (1879); „Theorie der Bewegung des Grundwassers in den Alluvionen der Flussgebiete“ (1883); „Die Wasserversorgung der Stadt Sahr“ (1884); „Die Wasserversorgung der Städte“ (1890—95); „Die Wasserversorgung der Gebäude“ (1890); **L.** wydał znany „Lexikon der gesammten Technik und ihrer Hilfswissenschaften“ (1894 — 99, 7 t., 1904; n. II wyd.).

Lues, ob. Syphilis, supl. II.

Lugola płyn, składa się z jednej części jodu, rozpuszczonego w dwuch częściach jodku potasu i dwustu części wody dystylowanej. Używa się do barwienia drobnoustrojów metodą Gramm'a.

Luhaczowice (ob.), 4 źródła wody mineralnej w **L.** zawierają bromek i jodek sodu. Służą przeważnie do picia. W 1904: 2865 kuracjuszów.

Luitpold Karol Józef Wilhelm, ks. regient bawarski. W 1901 cała Bawarja uczciła 80-tą rocznicę urodzin księcia darem składkowym 1,700,000 marek, które przeznaczono do dyspozycji księcia na cele dobroczynne. W 1905 **L.** obchodził 70 lecie wstąpienia do armji bawarskiej. Powszechnie lubianemu regientowi wystawiono za życia wiele pomników. Por. nadto du Moulin Eckart „L. von Bayern, ein historischer Rückblick“ (1901). Niezamężna córka **L.** *Teresa* (* 1850) dała się poznać pod pseudonimem „Th. von Bayer“ jako dobra autorka podróży:

„Reiseeindrücke und Skizzen aus Russland“ (1885); „Ueber den Polarkreis“ (1889); „Meine Reise in den brasilischen Tropen“ (1897).

Luizjana, jeden ze Stanów Ameryki Północnej, na 126,180 klm. kw. liczył (1900) 1,381,625 m. (729,612 białych, 650,804 murzynów i mulatów, 599 Chińczyków i 593 Indjan); cudzoziemców 52,903. W 1900: 1,524 zakłady, zatrudniające 19,435 robotników wyprodukowało towarów na 63,514,505 dolarów; handel rozwinięty. Stan posiadał 1901: 393 własnych statków o pojemności 45,490 tonn. Długość linji kolejowych (1903) 4,289 klm. Z ogólnej ilości zbiorów Stanów Zjednoczonych na **L.** 1900 przypadło 7·4% bawełny, 69% ryżu, 97·5% trzciny cukrowej. Do szkół początkowych i średnich z 4818 nauczycielami, uczęszczało (1903) 208,737 dzieci, do 2 uniwersytetów (jeden murzyński) i 6 kolegjów z 217 docentami, 2,141 studentów i 621 studentek.

Lukacs Władysław, polityk węgierski, * 1850 w Zalatnie, prawo ukończył w Kolosvarze, był profesorem prawa w szkole w Györ (1874—76). Deputowany od 1878, powołany przez Wekerlego na radcę ministerjalnego, objął jego urząd 1895; był ministrem finansów przez 10 lat; uporządkował finanse węgierskie. Po nieudanych próbach w 1909 aby utworzyć gabinet z partją Justha, wstąpił 1910 do gabinetu Khuen-Héderváry'ego jako minister finansów.

Lukas Stanisław, historyk polski, † 1882 we Lwowie w młodym wieku. Ogłosił „Przyłączenie Mazowsza do Korony Polskiej“ (1875, „Przew. n. i lit.“). „Erazm Ciołek“ (1877, *Bibl. War.*), „Rozbiór Podługoszowej części kroniki B. Wapowskiego“ (1880, „Rozpr. Ak. Um.“); „Dyplomacja Sobieskiego“ (1881, *Ateneum*); „Kwestja niemiecka na schyłku w XVIII“ (t. 1888). Najważniejszą spuścizną po **L.** są 42 tomy wypisów z archiwów zagranicznych, t. zw. „Teki Lukasa“ w Ossolineum, dotyczące głównie stosunków Francji z Rzecząpospolitą w l. 1632—73.

Lukka, prowincja włoska (1901) 319,523 m. Miasto główne Lukka (1901) 30,634 m.

Luksemburg, wielkie księstwo, na przestrzeni 2,586 klm. kw. liczył w 1905: 246.455, m., w tym 31,794 cudzoziemców, najwięcej Niemców, 15,875; według wyznania było: 242,572 katolików, 2,176 protestantów, 1,128 żydów. Budżet na 1909 stanowił: 14·4 mil. mar. dochodów i 14·8 mil. marek wydatków; długość linji kolejowych wynosiła (1909) 525 klm., sieci telegraficznych (1907) 1.099 klm. Panujący od 1905 wielki książe, Wilhelm, który miał córki, uregulował następstwo tronu w ten sposób, że najstarszej córce, Marji Adelajdzie (* 1894) przeznaczył tron, a regientką uczynił jej matkę ks. Marję Annę. W 1907 sejm uchwalił ten nowy statut rodzinny i odrzucił pretensje hr. Merenberga, synowca w. księcia, który sądownie dochodził swych praw i ostatecznie z nich zrezygnował, otrzymawszy 40000 mrk. apanaży, licząc od 1905 r. Wobec posuwającej się choroby w. księcia, 20 listopada 1908 w. księżna Marja Anna objęła regiencję w **L.** Niemiecka reforma celna z r. 1909 wywołała potrzebę nowego układu stosunków. Parlament luksemburski ostatecznie uznał nową taryfę i wobec tego po dawnemu niema między temi państwami granicy celnej.

Lumière, bracia, August Marja, *1862, i Ludwik Jan, * 1864 w Besançonie; chemicy i przemysłowcy francuscy, synowie fotografa. W 1883 r. założyli w Lyonie jedną z pierwszych we Francji fabrykę płyt fotograficznych żelatyno - bromo - srebrnych, następnie papieru do fotografji, błonek, płyt autochromowych do fotografji barwnej. **L.** przyczynili się wielce do wyjaśnienia wielu procesów fotograficznych. Z licznych rozpraw ich najważniejsze: „Sur les reducteurs de la série aromatique susceptibles de développer l'image latente photographique“ (1891); w 1904 opublikowali swój sposób fotografji barwnej.

Lumière August Marja i Ludwik Jan.

Luminiscencja ob. jarzenie się w Supl. II.

Lummer Otton, fizyk, * 1860 w Gera, studjował w Berlinie, 1884 asystent Helmholtza, przeszedł z nim do urzędu fizykalno technicznego w Charlotenburgu, 1894 otrzymał tytuł profesora, 1904 profesor w Wrocławiu. Wykonał liczne prace nad interferencją światła *(pierścienie L.)*, nad fotometrją (zbudował idealny fotometr), poznał iluzoryczność t. zw. promieni N. Blondlota i t. d. Napisał: „Lehrbuch der Physik“ (Müller-Pouillet, 1894—97); „Die Ziele der Lichttechnik“ (1903); „Neues und Altes aus der photographischen Optik“ (1900) i in.

Lund Troels Fryderyk, duński historyk cywilizacji, od 1903 podpisuje się Troels-Lund. Napisał nadto: „Christian IV's Skib paa Skanderborg Sö“ (1893, 2 t.). Broszurą „Om Kulturhistorie“ (1894) polemizował z Dietrichem Schäferem (ob.).

Lundeberg Chrystjan, polityk szwedzki, * 1842 w Forsbacka, 1861—74 był oficerem, od 1885 deputowany Pierwszej izby; 1905, wkrótce po rewolucji norweskiej został prezesem gabinetu i przeprowadził umowę o zerwaniu unji z Norwegją; od 1909 jest prezesem Pierwszej izby.

Lundell Jan August, filolog szwedzki, * 1851 w Harstorp, profesor języków słowiańskich uniwersytetu w Upsali, ogłosił szereg prac o językach słowiańskich i skandynawskich.

Lundgren Egron Sellif, szwedzki akwarelista i pisarz, * 1815 w Sztokholmie, † 1875 tamże, przebywał w Anglji; malował sceny rodzajowe włoskie, epizody z wyprawy wojskowej do Indji; pisał wrażenia z podróży.

Lüneburg, dawniej księstwo Hanowerskie, obecnie regiencja pruska; (1905) 11,343 klm. kw. i 507,104 m. Miasto główne **L.** (1905) 26751 m.

Luneville, miasto w francuskim departamencie Meurthe i Vezouze, (1906) 23,486 m., jako gmina 24,266 m.

Lunge Jerzy, chemik technolog, w r. 1905 opuścił katedrę w politechnice zurychskiej. Napisał nadto: „Chemisch-technische Untersuchungsmethoden“ (nowe wydanie dzieła Böckmanna, 1900—1905, II wyd.); „Zur Geschichte der Entstehung und Entwickelung der chemischen Industrien in der Schweiz“ (1901); „Technisch-chemische Analyse“, zbiór Göschena (1904) i in.

Lunois Aleksander, malarz i litograf francuski, * 1863 w Paryżu. Do nadzwyczajnego mistrzowstwa doszedł w litografji; ważniejsze z tej dziedziny prace: „Balet“; „W więzieniu hiszpańskiem“; „Tancerki sewilskie“; litografje dzieł Eug. Carrière'a, Frianta; ilustracje do „Złotej legiendy“, Voragine'a i t. d.

Luossavara, góra w szwedzkim okręgu Norrbotten, na północ od Kirunavana; obfituje w rudę żelazną.

Lupus ob. Wilk. w Supl. II.

Lus (*Las, L. Bela*) miejscowość w pół. wsch. Beludżystanie, 20,000 klm. kw. Główne punkty: Sunmiani na brzegu morskim i Las (Lus) Bela.

Luschau Feliks, antropolog i etnograf, od r. 1904 jest dyrektorem berlińskiego Muzeum etnograficznego. Napisał nadto: „Reisen in Lykien, Milyas und Kibyratis“ z Petersenem (1889); „Die Knorrsche Sammulung von Benin-Altertümern in Stuttgart“ (1901); wydaje też „Ausgrabungen zu Sendschirli“ (3 cz. 1893—1902).

Lussy Mathis, muzyk i pisarz, † 1910 w Montreux.

Lustig—Galeotti'ego szczepionka. Gęstą zawiesinę ciał bakteryjnych rozpuszcza się w 1% ługu i strąca się 1% kwasem octowym. Osad zbiera się na sączku i w odpowiedniej ilości stosuje się do szczepień ochronnych, naprz., przeciwko cholerze. Szczepionka ta nie jest lepszą od zwyczajnej zawiesiny drobnoustrojów, zabitych przez ogrzewanie do 55—60°C.

Lustrzeń, rasa karpia, nacechowana dużemi w kilku szeregach osadzonemi łuskami.

Luteolina, $C_{15}H_{10}O_6$, barwnik *reseda luteola*, drobne żółte jedwabiste kryształy z 2 cząsteczkami wody, trudno rozpuszczalne w wodzie, łatwo w alkoholu i eterze; p. tp. 320° (z rozkładem). Przy stapianiu z alkaljami żrącemi daje floroglucynę i kwas protokatechowy. **L.** syntetycznie otrzymał St. Kostanecki.

Luthard Krzysztof Ernest, znakomity teolog niemiecki, † 1902.

Luthmer Ferdynand, architekt, rysownik i pisarz niemiecki, * 1842 w Kolonji, od 1879 dyrektor szkoły i muzeum sztuk pięknych w Frankfurcie n/M., od 1903 konserwator muzeów i szkół artystycznych w Hesse-Nassau. Ogłosił długi szereg prac z historji sztuki, głównie o renesansie niemieckim.

Lutosławski Wincenty, filozof polski (ob.), * 1863 w Warszawie, po zawieszeniu wykładów na uniw. Jagiellońskim (1902) założył prywatne „Seminarjum filozofji narodowej“, 1902 „Eleuterję“, stowarzyszenie abstynenckie, w rok później „Eleusis“, którego zadaniem miało być oddziaływanie na członków w duchu etycznym, 1907 wygłosił w różnych miastach Ameryki odczyty o Polsce oraz o psychologji woli, zakładał też liczne bractwa wstrzemięźliwości, w 1908 osiadł w Warszawie. **L.** stoi na stanowisku skrajnego indywidualizmu, wychodzi z założenia, że on sam jest rzeczywistym bytem, substancjonalną wolną istotą; wyprowadzając stąd naukę o monadach, odmawia im wspólnej jednorodnej praprzyczyny; wszystkie są zgoła i bezwzględnie samodzielne i wolne. Pogląd swój uważa **L.** za wyraz polskiej filozofji narodowej. Z biegiem lat porzucił **L.** właściwą pracę filozoficzną dla działalności społeczno-etycznej, polegającej na szerzeniu, w szczególności wśród młodzieży polskiej, poglądów i praktyk, nacechowanych mistycyzmem religijnym. Ogłosił nadto: „O pierwszych trzech tetralogjach dzieł Platona“ (Kraków, 1896); „Principes de stylométrie (Paryż, 1898); „Ueber die Grundvoraussetzungen u. Consequenzen der indiv. Weltanschauung“ (Helsingf., 1898); „Z dziejów wstrzemięźliwości“ (Kraków, 1902); „Eleusis, czasopismo Elsów“, t. I (t., 1903); „Juljusza Słowackiego Genezis z Ducha, wyd. I krytyczne z komentarzami formy i treści“ (t., 1903); „Logika formalna“ (t., 1906); „the Polish nation (Univ. of California, 1908); „Losy jaźni u Słowackiego“ (t., 1909); „Rozwój potęgi woli przez psychofizyczne ćwiczenia“ (Warszawa, 1909); „Nieśmiertelność duszy i woli“ (t., 1909); „Darwin i Słowacki“ (t., 1909); „Religja w życiu narodowym“ (t., 1909); „Listy robotnika polskiego“ (t., 1910); „Początki filozofji greckiej“ (t., 1910); „Iskierki warszawskie“, serja I (Warszawa, 1911).

Lutosławski Win.

Lutostański Seweryn, prawnik polski, * 1839, † 1905 w Warszawie. Uniwersytet skończył w Petersburgu, aplikował w Królestwie 1860 r. i tu przechodził stopnie karjery sądowej, zostawszy 1883 członkiem Izby sądowej; brał czynny udział w Tow. osad rol., Tow, dobrocz., należał

do Kom. red. *Gazety sądowej*, w której drukował artykuły głównie z zakresu kazuistyki sądowej.

Lutostański Karol, prawnik polski, syn poprzedniego, * 1880 w Radomiu, uniw. warszawski ukończył w 1903, poczym na dalszych studjach przebywał za granicą. Ogłosił: „Z badań nad pierwiastkiem prywatnym i publicznym w procesie cywilnym“ (1907); „Zaręczyny, studjum z zakresu prawa małżeńskiego“ (1907); umieszczał artykuły w *Gaz. sądowej* i *Ogniwie*, należy do redakcji Kodeksu napoleońskiego.

Lutowanie. Por. nadto: Richter „Das Löten des Bleies“ (1896); Fodor „Die elektrische Schweissung der Metalle“ (1892).

Lutrzykowski Franciszek, pedagog polski, * 1834 w Nowogrodzie, w pow. Łomżyńskim, † 1906 w Wiedniu, gimnazjum ukończył w Suwałkach, uniwersytet w Moskwie. Był nauczycielem gimnazjalnym w Warszawie, od 1886 w hotelu Lambert w Paryżu. Po wojnie francusko-pruskiej przeniósł się do Galicji, gdzie pracował we Lwowie jako literat, krytyk i estetyk. W 1892 wstąpił do zgromadzenia oo. Zmartwychwstańców.

Lütschg Karol, fortepjanista, * 1839 w Petersburgu, † 1899 w Blankenburgu; uczeń Moschelesa i Henselta oraz Kiela i Richtera, był cenionym prof. fortepjanu w Petersburgu; opracował pedagogiczne wydawnictwa utworów fortepjanowych.

Lutydyna (ob.). W smole z oleju kostnego i t. p. znajdują się mieszaniny lutydyn czyli dwumetylopirydyn C_7H_9N wzgl. $C_5H_3(CH_3)_2N$.

Luxemburg Róża, socjalistka, * 1871 w Warszawie, ukończyła gimnazjum tamże 1887, studja uniwersyteckie odbywała w Zurychu, gdzie w 1898 otrzymała stopień doktora nauk państwowych. W gimnazjum jeszcze zbliżyła się do org. soc. „Proletarjat“. W 1873 objęła red. *Sprawy Robotniczej*, organu powstającej socjal-demokracji Król. Pl., jednocześnie drukuje artykuły w *Neue Zeit*, *Vorwärts* i in. pismach socjalno-demokratycznych. W 1898 została redaktorem *Leipz. Volkszetung*, 1905 weszła do komitetu red. *Vorwärts'u*. W 1906 aresztowana w Warszawie, po półrocznym więzieniu wypuszczona została za kaucją; od 1907 wykłada ekonomję polityczną w berlińskim uniw. robotniczym. **L.** należy do najwybitniejszych sił w międzynarodowym obozie socjalistycznym, odgrywa dominującą rolę na zjazdach socjalnej demokracji Niemiec i międzynarodowych zjazdach socjalistycznych; Mehring w swej „Historji socjalizmu“ nazywa ją „najgenialniejszym uczniem Marxa“. W ruchu socjalistycznym należy do lewego skrzydła, w Niemczech zwalcza rewizjonizm Bernsteina, walczy przeciw oportunizmowi Jaurèsa i socjalistów belgijskich; u nas zwalcza kierunki które w programie swym mają niepodległość Polski. Oddzielnie wydała: „Die industriele Entwicklung Polens“; „Sozialreform oder Revolution“ (1899, II wyd. 1908); „Der Massenstreik u. die Gewerkschaftsbewegung“ (1905); „Kwestja polska a ruch socjalistyczny“ (1905); „Soc.-demokracja Królestwa polskiego i Litwy“ (1905); „Wybuch rewolucji w caracie“ (1905); „Czego chcemy“ (1906); „Z doby rewolucyjnej“ (1906) i in.

Luxemburg Róża.

Luzerna (*Luzern*), kanton szwajcarski na 1 500,8 klm. kw. liczył (1900) 146,912 m., prawie wyłącznie niemieckiego pochodzenia. Miasto główne **L.** (1900) 29,600 m.

Luzon (ob.), największa i najważniejsza wyspa hiszpańska w archipelagu Filipińskim, obejmuje 108,882 klm. kw. i liczy 3,708,350 m. Miasto główne Manila 302,154 m. (1899).

Luzzatti Ludwik, polityk włoski, od r. 1903 do 1905 był po raz trzeci ministrem skarbu w gabinecie Giolittiego, następnie w r. 1906 w gabinecie Sonnino, w r. 1909 w drugim gabinecie tegoż ministrem rolnictwa, w marcu 1910 po ustąpieniu Sonnina stanął na czele własnego gabinetu, w którym objął tekę spraw wewnętrznych, ustąpił w 1911 r.

Lwowsko-tomaszowski grzbiet stanowi przejście od wyżyny Lubelskiej a łączy się z płaskowyżem Podolskim, oddzielając kotlinę Bugu od niziny Małopolskiej, składa się z opoki (ob.), na której bezpośrednio spoczywa miocen z iłami ogniotrwałemi, pokładami węgla brunatnego, trzeci rząd pokrywają osady dyluwjum w postaci różnych iłów, glin z lössem niekiedy.

Lwów, w 1911 liczył 206,487 m., w tym: 105,740 katolików, 57,460 żydów, 39,000 unitów, 3,012 protestantów, 520 prawosławnych, 101 bezwyznaniowych; podług języka: 172,887 Polaków (tutaj urzędowo zaliczają się wszyscy żydzi), 21,812 Rusinów, 6,922 Niemców, 777 Czechów, Morawjan i Słowaków, 4,944 osób nie podało swego języka. **L.** w ostatnich latach pozyskał kilka nowych gmachów publicznych: główny dworzec kolejowy, zbudowany 1904 podług projektu Władysława Sadłowskiego, muzeum przemysłowe miejskie, mieszczące w sobie: muzeum przemysłowe, miejską galerję sztuki i towarzystwo przyjaciół sztuki, muzeum narodowe im. Jana Sobieskiego w kamienicy, będącej niegdyś własnością króla, gmach Izby handlowej i przemysłowej. Zostały rozszerzone: gmach uniwersytecki przez wybudowanie bibljoteki, politechnika przez dobudowanie nowych skrzydeł. Z pomników stanęły w ostatnich czasach: pomnik Agenora Gołuchowskiego, dłuta Cyprjana Godebskiego, odsłonięty w 1901 i kolumna Mickiewicza, wznie-

siona według projektu Antoniego Popiela. Miasto rozrosło się znacznie, powstały całe nowe dzielnice, w których zastosowano system will. Do instytucji naukowych, już dawniej istniejących, przybyły: Tow. liter. im. A. Mickiewicza, Tow. popier. nauki pol., które w 1911 obchodziło 10-lecie swego istnienia. Stan szkolnictwa w 1908/9: 37 szkół publicznych ludowych, 17 prywatnych z prawem publiczności, 5 bez praw; dzieci, zapisanych do szkół było 19,423, na naukę dopełniającą 115 do szkół publicznych i 3,320 i 144 do szkół prywatnych; do 20 szkół wydziałowych uczęszczało 4,001 dzieci; w 9 gimnazjach (z 12 filjami) w 1909 było: 5,449 uczniów, w 2 szkołach realnych 1,137; w 4 gimnazjach prywatnych żeńskich i 5 liceach razem 1,185 uczennic; w 1 szkole przemysłowej 469 uczniów, w akademji handlowej 359, w 10 szkołach uzupełniających przemysłowych 1,385 ucz; uniwersytet lwowski w 1909/10 liczył 178 wykładających i 4,704 słuchaczów, politechnika 88 wykładających i 1,660 słuchaczów w semestrze zimowym.

Lyall miss Ada *Ellen Bagly*, bardziej znana pod pseud. *Edna*, powieściopisarka angielska, * w Brighton, † 1903. Z mnóstwa jej poczytnych powieści ciekawsze: „Donovan“ (1882); „We Two“ (1884); „Wayfaring Men“ (1897); „Hope the Hermit“ (1898); „the Hinderers“ (1902) i t. d.

Lyautey Ludwik Hubert Gonzalve, generał francuski, * 1854 w Nancy, 1873 wstąpił do St-Cyr, 1878 został podporucznikiem kawalerji i, przeszedłszy wszystkie stopnie karjery wojskowej, jako generał dywizji mianowany 1908 głównym komisarzem algiersko-marokańskiego pogranicza ze specjalnemi pełnomocnictwami.

Lybeck Michał, poeta szwedzko-fiński, napisał nadto szereg wybitnych utworów beletrystycznych w języku szwedzkim.

Lyell Karol, znakomity gieolog angielski. Por. nadto: Bonney „Charles **L.** and modern geology“ (1895).

Lynch (ob.), doraźny wymiar sprawiedliwości w Stanach Zjednoczonych. Wyraz **L.**, który po raz pierwszy zjawia się w 1818, pochodzi według jednych od nazwiska burmistrza miasteczka Galway w Irlandji, który w r. 1495 powiesił własnego syna, według innych powstał w r. 1792 od nazwy miasta Lynchburg, wreszcie według trzecich od nazwiska Johna Lyncha, rzekomego sędziego północnej Karoliny z 16 w., który odznaczał się surowością dla niewolników i przestępców. Por. Cutler „Lynch law, Investigations into history of lynching in United Staates“ (1905).

Lyon, *Lugdun*, *Ljon*, główne miasto franc. departamentu Rodanu, (1906) 446,563 m., jako gmina 472,114 m.

Lyon Henryk, dramaturg francuski, * 1856. Wystawił w teatrze między innemi; „les Apparences“ (1886). „Pour le monde“ (1899); „l'Homme-sandwich“ (1901); „la Tentation de Tod Clyft“ (1903); „Capucines et Mathurins“ (1905) i in.

Lyon Jerzy, filozof i administrator francuski, * 1853 w Paryżu. W 1895 został profesorem w Wyższej szkole normalnej, t. r. dyrektorem kancelarji ministra Berthelota, 1902 rektorem uniwersytetu w Lille. Ogłosił: „l'Idealisme en Angleterre en XVIII siècle“ (1888); „An indearum philosophiae repugnet qui vacatur sensus communis“ (1888); „Code moral de l'experience et de la sagesse“ (1886); „Philosophie de Hobbes“ (1893) i t. d.

Lyttelton, sir Neville Gerald, generał angielski, drugi syn lorda Jerzego Wiljama **L.**, * 1845 w Hagley, w 1865 wstąpił do wojska, wziął udział w wyprawie egipskiej 1882, w wyprawie sudańskiej, 1898 dowodził brygadą i został generałem majorem. Uczestniczył w wojnie boerskiej, po powrocie Kitchenera do Anglji został naczelnym wodzem armji południowo-afrykańskiej. W 1904 mianowany naczelnikiem sztabu głównego armji angielskiej.

Ł.

Łabonarska puszcza, koło Święcian na Litwie, pamiętna zwycięzką potyczką powstańców pod wodzą Albertusa w r. 1863.

Łaczyński Andrzej, podkomorzy nowogrodzki, początkowo pułkownik w regimencie ojcowskim, później husarz chorągwi króla Jana III. O nim mówi And. Maks. Fredro w „Vir consilii“ (1730) „że pierwsze w senacie krzesła o niego ubiegać by się powinny“. Zawołany statysta, powszechnie znany i szanowany, cieszył się wielką powagą na sejmach, gdzie wymową łagodną ujmował serca wszystkich.

Ładnowski Bolesław, artysta dramatyczny polski, † 1911 w Warszawie; uchodził za jednego z najlepszych odtwórców postaci szekspirowskich. W roli Hamleta żaden z aktorów polskich nie dorównywał mu.

Łaganowski Karol, dziennikarz polski, * 1856 w Kieleckim. Po skończeniu wydziału prawnego w Warszawie wstąpił do red. *Nowin*, a po zamknięciu tego pisma do *Kur. Codziennego*, następnie do *Kur. Warszawskiego*. Zająwszy się adwokaturą przeniósł się do Łodzi, gdzie współpracował w *Dzienniku Łódzkim* (czas jakiś był jego kierownikiem), następnie w *Gońcu Łódzkim* oraz pisywał korespondencje do pism warszawskich. Przed kilku laty porzucił adwokaturę i wszedł do *Gońca* warszawskiego jako sekretarz redakcji, gdzie prowadził sprawozdania teatralne, pisywał feljetony teatralne oraz artykuły wstępne. Wydał tomik poezji: „Znużonym“ (1904) i przełożył baśń dramatyczną wierszem E. A. Christiansena „Piotr Plus“.

Łaganowski Stefan, pedagog polski, * 1862, gimnazjum ukończył w Kielcach, wydział przyrodniczy w Warszawie. Współpracownik kilku pism codziennych oraz czasopism specjalnych *(Naokoło świata, Przyroda; Ziemia)* i pedagogicznych *(Przegl. ped., Szkoła polska, Nowe Tory)*. Zajmował się między innemi sprawą etyki wychowawczej i przeciążenia uczniów i nauczycieli. Ułożył wypisy gieograficzne: „Ziemia w opisach i obrazach“, (cz. I, 1907) oraz podręcznik gieografji ogólnej.

Łagowski Florjan, pedagog polski, † 1909 w Piotrkowie. W ostatnich latach życia do wyd. „Książki dla wszystkich“ opracował skrót historji literatury polskiej oraz wydał „Wypisy polskie“ (Warszawa, 1906). W *szkole pol.* i *Sprawach szkolnych* (które zastąpiły *Przegląd pedagogiczny)* pomieszczał artykuły o znaczeniu stylistyki i historji literatury. Pod koniec życia opuścił Warszawę, przebywał więcej na prowincji, ostatecznie był nauczycielem w szkole polskiej W. Włodarskiego w Piotrkowie.

Łagowski Piotr, jeden z założycieli Związku templarjuszów na Wołyniu w 1820 r., dowodził brygadą w powstaniu 1831 r.; † 1843 na emigracji.

Łańcut, miasto powiatowe w Galicji, w 1900 liczył 4,850 m. W okręgu sądowym **Ł.** w 1900 na 49,598 m. było: 98·5% Polaków, 0·7 Niemców; 81·7% katolików, 8·1% żydów, 0·1% unitów, 0·1% protestantów.

Łaparewicz Aleksander, matematyk polski, ogłosił: „Zastosowanie form kwadratowych dwójkowych do rozkładu liczb na czynniki pierwsze“ („Prace mat. fiz“, 1905); „Cecha podzielności Lucasa“ („Wiad. mat.“, 1907 r.); „Gaston Tarry“ (t.); „Z rekreacji matematycznych“ (t., 1909).

Łapiński Dominik, sławny kaznodzieja wileński, karmelita. Ogłosił drukiem wiele kazań, umieszczał artykuły w *Dzienniku Wileńskim* o wymowie kaznodziejskiej (1816, t. IV). Kazania:

„Kazania o udoskonaleniu rozumu i ukształceniu serca“ (Wilno, 1808); „O przyjaźni“ (t., 1809); „O powinnościach dopełnienia obowiązków człowieka chrześcijańskiego i obywatela“ (t., 1810).

Łappo-Danilewskij Aleksander, historyk rosyjski, studja odbywał w Petersburgu, od 1891 profesor Instytutu archeologicznego, członek Akademji petersburskiej. Z cennych jego prac ważniejsze: „Kriticzeskija zamietki po istorji narodnago chozjajstwa w Wielikom N.-Gorodie i jego oblasti za w XI—XV“ (1895); „Oczerki wnutrienniej politiki imp. Ekateriny II“ (t., 1898); „Russkija promyszlennyja i torgowyja kompaniji w pierwoj połowinie XVIII st.“ (1899) i in.

Łask, miasto powiatowe gub. Piotrkowskiej, w 1909 liczył 5,820 m., w tym 3,246 żydów, 2,523 katolików, 50 prawosławnych. W powiecie **Ł.** na 160,580 m. w 1909: 119,393 katolików, 22,124 protestantów, 18,675 żydów, 387 prawosławnych. Skład narodowościowy ludności podług spisu powszechnego: 74·3% Polaków, 12·3% Niemców, 10·8% Żydów, 0·2% Rosjan, 2·4% innych.

Łaskiego Statut, pierwsze urzędowe wydanie ustaw polskich, przygotowane przez Jana Łaskiego (ob.), kanclerza w. k., z polecenia sejmu radomskiego w r. 1505. **Ł.** wywiązał się z zadania bardzo szybko. Druk statutu (w drukarni Hallera) nosi datę d. 27 stycznia 1506. Pierwsze nieurzędowe wydanie ustaw polskich t. zw. *Syntagmata* zawierały bardzo nieliczne teksty. W porównaniu z niemi daje tekst **Ł.** bardzo wiele. W celu rozpowszechnienia znajomości statutu rozesłano go po grodach i kapitułach. Kilka egzemplarzy wydrukowano na pergaminie. Tytuł dzieła, mającego 355 kart *in folio* brzmi: „Commune incliti Poloniae regni privilegium constitutionum et indultum publicitus decretorum aprobatorumque etc.“. Łaski statut podzielił na dwie części: I-sza obejmuje pomniki prawa polskiego, II-ga—pomniki prawa niemieckiego; układ miał być systematyczny, nie chronologiczny. Całości ustawodawstwa nie dał, pominął wiele ustaw, za to znów wprowadził do statutu ustawodawcze pomniki, które Polskę nic nie obchodziły, np. bulle papieskie. Szeroko rozpowszechniony, otoczony czcią przez szlachtę, stał się statut podstawą, na której szereg pokoleń uczył się znajomości ustaw polskich i wpłynął na drukowanie konstytucji następnych. Dokonano tego w 1509 r., później znów zaniechano. Do **S. Ł.** wprost nawiązano, gdy w 1524 ogłoszono nowy zbiór ustaw polskich z lat 1507—1523. Por. St. Kutrzeba „Statut Łaskiego“.

Łaszczyński Bolesław, malarz polski, † 1909 w Poznaniu. Wykonał nadto: szereg scen z „Pana Tadeusza“ i „Czatów“ Mickiewicza; portrety: arcybiskupa Stablewskiego i Ordona. Najwybitniejszą z jego prac jest cykl sześciu wielkich kompozycji, zdobiących ściany i sklepienia katedry poznańskiej: „Założenie katedry poznańskiej“, „Piast“, „Św. Wojciech, przynoszący hymn Bogurodzicy“, św. Józefat Kuncewicz“ oraz dwie grupy alegoryczne.

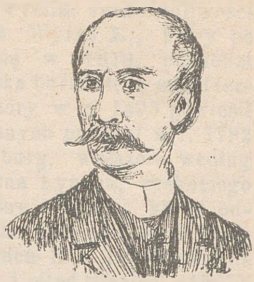

Łaszczyński Bolesław.

Łaszczyński *(de Verbno)* Witold Alfred, literat polski, * 1874 w Warszawie, pisywał pod pseud. *Alf* poezje w czasopismach (zebrane: „Poezje“, Warszawa, 1899). Z większych prac jego ważniejsze: „Ninon de Lenclos“, dramat; „Arja z Halki“, komedja; „Dziecię Jezus“, jasełka; „Serce“, dramat; „Polski projekt pokoju nieprzerwanego w Europie z 1776 r.“; „Wielki kułak“; „Państwo przyszłości“. Przełożył V akt z „Cyrano de Bergerac“ Rostanda wraz z Zagórskim i Konopnicką oraz niektóre poezje Vigny, Goethego, Szyllera, Lenau'a i in. W 1905 kierownik tyg. *Nasze Kłosy* (dodatek lit. tyg. *Dobra gospodyni*).

Ławnicze sądy, nowoczesna instytutycja sądowa niemiecka (Schöffengericht). W niektórych krajach niemieckich przechowały się resztki dawnych sądów ludowych pod postacią **S. Ł.** Nawiązując do tej instytucji starogiermańskiej, niektóre prawodawstwa niemieckie po 1848 odnowiły ją, nadając jej charakter najniższej, a kolegjalnej, instytucji sądowej z kompetencją właściwą dawniejszym sądom policyjnym. W szczególności przeciwnicy sądów przysięgłych propagowali gorąco **S. Ł.**, jako instytucję sądową mieszaną, gdzie przewodniczy sędzia (Amtsrichter), mając przy sobie dwuch ławników. W Polsce, w miastach urządzonych według prawa magdeburskiego odróżniano dwie kategorje sądów: **Ł.** (iudicium iuratum seu bannitum) do spraw mniejszych o własność, spadek i policyjno-kryminalne. Apelacja szła do magistratu (sądu radzieckiego), gdzie burmistrz z rajcami zasiadał. W sprawach większych burmistrz prezydował **Ł-kom** na tak zwanym *iudicium magnum*, a drobiazgi załatwiał z „regiestru potocznego“ przy udziale starszych cechowych z asesorami. Od wyroków miejskich odwołanie szło do Magdeburga i Halli, dopóki nie ustanowiono sądu wyższego niemieckiego w Krakowie. Najwyższą instancję tworzył Sąd komisarski z delegatów 7 miast. Charakter **S. Ł.** posiadają: Sąd handlowy warszawski (przeobrażony w 1876 z Trybunału handlowego), sądy przemysłowe w Niemczech i Austrji (*Gewerbegerichte*, 1890 i 1893), we Francji, Belgji, Szwajcarji (Conseils de prud'hommes, od 1801), we Włoszech (Collegio dei probi viri, od 1893).

Ławrow Piotr, działacz polityczny, filozof i publicysta rosyjski, ogłosił nadto szereg prac

pod rozmaitemi pseudonimami (Mirtow, Szemkin, Arnoldi, Ugrjumow, Dolenga i t. d.) dla względów cenzuralnych, z których ważniejsze: „Zadanie pojmowania dziejów“ (1898); „Współczesne teorje moralności i jej dzieje“ (1904); „Do kogo należy przyszłość“; „Z papierów 1890—96 lat“ (1905); „Ważniejsze momenty dziejów w dziejach myśli“ (1903); „Listy historyczne“ (1905, istnieje przekład polski); „Formuła postępu Michajłowskiego“ (1906) i t. d. Za granicą z początku stał na stanowisku rewolucyjnej ludowości („narodniczestwo“); w ósmym dziesiątku XIX w. został zwolennikiem bardziej rewolucyjnego kierunku „Narodn. Woli“. Zawsze jednak, pomimo stosunków z Marksem, Engelsem i całym światem socjalistycznym w Europie, nadzieje swoje i doktryny co do Rosji opierał nie na robotniku, lecz włościaninie rosyjskim. W Rosji wyznawcami tej teorji byli: Michajłowskij (ob.), Kariejew (ob.), Korolenko (ob.), pisarze grupujący się koło miesięcz. *Rusk. Bogactwo;* on jest filozofem stronnictwa „socjalistów-ludowców“ w dobie II Dumy państwowej (Miakotin, Pieszechonow) i socjalistów rewolucjonistów. Swoje teorje filozoficzne nazywał antropologizmem. W stosunku do sprawy polskiej poglądy **Ł.** ulegały wahaniom: z początku był życzliwie nastrojony dla wszystkich, najdalej idących teorji politycznych polskich, później skłaniał się nieco ku centralizmowi i niechętnie mówił o haśle niepodległości. Należał do komitetu wspólnego „Proletarjatu“ polskiego i „Nar. Woli“. Por. Miljukow P. „Mir Bożij“ (1900, № 3); Kariejew „Teorija liczności u Ł.“ (1906); Rusanow „Byłoje“ (1907, № 2); L. Kulczycki „Historja rewolucji rosyjskiej“ (Lwów, 1908).

Ławrowskij Mikołaj, historyk rosyjski, †1899.

Ławrowskij Piotr, slawista, † 1886.

Łazariewskij Mikołaj, prawnik rosyjski, * 1868, profesor uniw. petersburskiego, współzałożyciel i redaktor tyg. *Prawo*, ogłosił między innemi: „Autonomja“ (1906); „Odpowiedzialność za straty, uczynione przez urzędników“ (1905); „Prawo konstytucyjne“ (1906, t. I) i in.

Łazarski Mieczysław, matematyk polski, * 1852 w Jeleśni w Galicji, ukończył politechnikę w Karlsruhe. Profesor politechniki lwowskiej, ogłosił: „Zasady gieometrji wykreślnej dla wyższych szkół realnych“ (Lwów, 1901, II wyd.); „Zasady gieometrji wykreślnej“ (Lwów, 1903, t. I; 1905, t. II).

Łazarski Stanisław.

Łazarski Stanisław, polityk polski, b. prezes Koła polskiego w Wiedniu, *1849 w Jeleśni w Galicji, ukończył wydział filozoficzny i prawny. Był adwokatem początkowo w Białej (od 1880), później w Wadowicach. Do sukcesów palestranckich **Ł.** należy świetna obrona Dobrodzickiej przed sądem przysięgłych w Wadowicach 1909. W 1901 został obrany posłem na Sejm krajowy, 1907 do Rady Państwa. W 1911 powołany został na prezesa Koła polskiego w parlamencie wiedeńskim.

Łazowski Klaudjusz, rewolucjonista francuski, kapitan gwardji narodowej i prezes towarzystwa „Obrońców ojczyzny“, * ok. 1757, †1793 w Issy pod Paryżem. Nie był barszczaninem jak przypuszczano, który wyemigrował do Francji. W Polsce nigdy nie był, urodził się prawdopodobnie w Lotaryngji, dokąd ojciec jego przybył ze Stanisławem Leszczyńskim. Służył w wojsku, za niesubordynację skazany na śmierć, dzięki jednak możnej protekcji został ułaskawiony. Poparty przez ks. Liancourt został mianowany inspektorem handlu i przemysłu, początkowo lokalnym, później okręgowym. Kiedy wybuchła rewolucja, stanął po jej stronie jako krańcowy demokrata. Jego odwaga i zapał imponowały wszystkim. Robespierre zawsze podnosił jego zasługi i brał go w obronę przed żyrondystami, chociaż poglądami swemi zbliżał się raczej do Marata. Sława **Ł.** utrwaliła się po 10 sierpnia 1792, kiedy na czele batalionu kanonierów, którego dowództwo powierzono mu zaraz po uformowaniu się gwardji narodowej, zjawił się w Tuilerjach i kazał zatoczyć armaty do pokojów zamkowych. Rola jaką odegrał podczas rzezi wrześniowej wymaga jeszcze wyświetlenia, pewnym jest tylko to, że z oddziałem swoim towarzyszył więźniom orleańskim i był obecny, jak ich wymordowała banda Fourniera. Umarł nagle, co dało powód jakobinom do oskarżenia Żyrondy o otrucie go. Został pochowany na placu Karuzelu pod drzewem wolności, a kilkoletnią córkę zaadoptowała komuna. Z nastaniem reakcji thermidorjańskiej pomnik, który mu wystawiono na grobie został zniszczony, a grób zrównany z ziemią. Por. Pamiętniki pani Roland (t. II); Bucher et Roux „Histoire parlem. de la Révol. franç.“ (t. XVI i XVII); Mertimer-Terneaux „Histoire de la Terreur“ (t. VII); Wł. Mickiewicz „Pamiątki polskie w Paryżu“ *(Tygodn. Ilustr.* r. 1901, № 42).

Łebiński Walery, literat polski, * 1862 w Będzitówku, gimnazjum ukończył w Bydgoszczu. Artykuły treści ekonomicznej i nowele zamieszczał w *Kur. poznańskim*, 1894 objął red. *Wielkopolanina*. Oddzielnie ogłosił: „Synowie Szamila“, powieść; „Obrazki z obczyzny“; „H. K. T.“; „Dla ziemi“; „Ambicja“, dramat; „Łamali się“, dramat w 3 akt. (1909). Wystawił na scenie poznańskiej: dramat symb. w 5 akt. „Dusza ludu“ (1900); farsę „Bracia sjamscy“ (1904).

Łebskie jezioro, jedno z największych jezior na Pomorzu kaszubskim, mierzy około 100 klm. kw. powierzchni, głębokości zaś zaledwie 5·3 m., przepływa przezeń rzeka Łeba.

Łempicka Leokadja, malarka polska, maluje przeważnie portrety dzieci, kwiaty; pracuje również w zakresie pedagogicznym, utrzymując prywatną uczelnię dla kobiet.

Łepaki, nazwa lokalna mieszkańców Starczynowa w Olkuskim.

Łęczna, miasto w powiecie lubartowskim gub. Lubelskiej, w 1909 liczyła 4330 m., w tym 2,874 żydów, 1,425 katolików, 28 prawosławnych i 3 protestantów.

Łęczyca, miasto powiatowe gub. Kaliskiej, w 1909 liczyła 9,230 m., w tym: 5,802 żydów, 3,067 katolików, 241 protestantów, 115 prawosławnych, 5 innych. W powiecie Łęczyckim na 147,601 m. w 1909 było: 115,782 katolików, 18,004 żydów, 12,021 protestantów, 1,505 marjawitów, 284 prawosławnych. Skład narodowościowy podług spisu powszechnego: 80·2% Polaków, 12·8% Żydów, 6·2% Niemców, 0·7% Rosjan, 0·1% innych, 0·5% wojska.

Łętowski Ludwik Stanisław, * 1786 w Bobowy w Sandeckim, † 1868 w Krakowie. Był kapitanem dragonów w wojsku ks. Warszawskiego, odbył kampanję 1812 r. W 1816 wziął dymisję, został księdzem, był przy bis. Woroniczu (1819). W 1825 mianowany kanonikiem krakowskim, t. r. marszałkiem sejmiku stobnickiego; był przez 4 lata (od 1827) senatorem rzptej Krakowskiej. W 1838 kustosz katedry krakowskiej, 1841 administrator djecezji krakowskiej i wikarjusz apostolski na jej część w Król. Polskim, 1845 wyświęcony na bpa joppejskiego *in part. infidelium*. Założył w 1844 Tow. wstrzemięźliwości. Napisał: „Katalog biskupów, prałatów i kanoników krakowskich“ (Kraków, 1852—03, 4 t.); „Katedra na Wawelu“ (t., 1859, z chromolitografjami Stroobanta); dwa dramaty: „Samuel Zborowski“ i „Jadwiga, żona Jagiełły“; nadto przetłumaczył „O naśladowaniu Chrystusa Pana“ (Kraków, 1841); „Żywot Chrystusa Pana“ (t., 1843); I-szą księgę „Eneidy“ i wiersze Horacego; pod pseud. *Bartłomieja Podgórzanina* „Miscellanea“ (Kraków, 1866).

Łochwickaja Marja, poetka rosyjska, * 1869, † 1905; utwory jej zdradzają wielki talent liryczny; ogłosiła 5 tomów poezji; na polski tłumaczono niektóre jej poezje.

Łomnicki Antoni Marjan, gieolog polski, wydał: „Atlas gieologiczny Galicji. Zeszyt IX“; „Zeszyt XV“ (Kraków, 1901—04); „Materjały do mioceńskiego utworu słodkowodnego w okolicy Krakowa“ (*Kosmos*, 1902); „Fauna Lwowa i okolicy jego. I. Chrząszcze“ („Spraw. Kom. fizjogr.“, Kraków, 1903 i nast.); „Wiadomość tymczasowa o prasarmackiej faunie w miocenie lwowskim“ (*Kosmos*, 1906); „Kreda pod Żórawnem“ (tamże, 1908).

Łomnicki Jarosław, gieolog polski, ogłosił: „Otwornice miocenu Pokucia“ (Kraków, 1901); „Śród lodnika karpackiego u brzegu Karpat“ (*Kosmos*, 1901); „Sprawozdanie z badań nad rozprzestrzenieniem występowania węgla brunatnego w niektórych okolicach Pokucia“ (t., 1904); „O potrzebie zmiany w planie i sposobie nauki historji naturalnej w naszej szkole średniej“ (*Muzeum*, 1906); „Atlas gieologiczny Galicji, zeszyt VIII“ (Kraków, 1906); „Z doliny Prutu“ (*Kosmos*, 1909).

Łomża, w 1909 liczyła 27,343 m., w tym 12,350 katolików, 12,088 żydów, 2,566 prawosławnych, 339 protestantów. W powiecie Łomżyńskim na 124,049 m. było: 95,323 katolików, 24,751 żydów, 2,814 prawosławnych, 1,161 protestantów. Skład narodowościowy ludności podług spisu powszechnego: 69·1% Polaków, 18·4% Żydów, 10·6% Wielko-Mało-Białorusów, 0·7% Niemców, 1·2% innych, 11·1% wojska.

Łomżyńska gubernja, na 12,087 klm. kw. liczyła w 1909: 625,126 m., z tego w miastach i osadach 150,317 m., na wsi 474,809; podług wyznania: 510,162 katolików, 101,493 żydów, 7,031 prawosławnych, 6,424 protestantów, 4 marjawitów, 12 innych. Skład narodowościowy gub., podług spisu powszechnego: 77·31% Polaków, 15·75% Żydów, 5·52% Biało,-Mało,-Wielkorusów, 0·80% Niemców, 1·2% innych. Najwięcej Polaków zamieszkiwało w pow. Kolneńskim 86·4%, najmniej w Łomżyńskim 69·1%, Niemców najwięcej było w pow. Ostrowskim 2·4%. Emigrowało w 1908 z gub, **Ł.** na stałe 8,904 osób, na roboty sezonowe wywędrowało razem 17,086 osób. Podług wyznania, emigranci na stałe dzielili się na: 5,380 katolików, 3,418 żydów, 62 prawosławnych, 84 protestantów, 10 innych. *Rolnictwo*: podział ziemi podług rodzaju własności: w 1907 należało do włościan 29·72%, do większych właścicieli 16·60%, do szlachty drobnej 36·40%, do osad 2·14%, do miast 1·29% do skarbu 10·80%, do majoratów i innych 3·05%. Z 340 majątków większej własności ziemskiej zadłużonych w Tow. kred. ziem. był w 1906 razem 139. Ogólny obszar większej własności wynosił 283,097 morgów, średnia wielkość majątku wynosiła 832·7; pod uprawą zboża było 125,650 morgów, pod łąkami 30,250 m., pod lasami 84,641 m., innej kategorji 42,566 m. Ogólny obszar większej własności ziemskiej w 1906 uległ ogromnej redkucji w porównaniu z r. 1901, kiedy ten obszar wynosił 645,855 morgów. Fabryk i zakładów przemysłowych było (1906) 728, zatrudnionych robotników 2,428, wartość produkcji 3,558,135 r., co stanowi 0·9% produkcji przemysłowej całego Królestwa. Szkół wogóle 428, w tym 2 średnie rządowe, 2 średnie prywatne, 17 specjalnych, 407 początkowych.

Łopaciński Hjeronim, filolog polski, † 1906 w Lublinie. Ogłosił nadto: „Najdawniejszy widok Lublina r. 1618“ (1901); „Mons Reipublicae Polonia A. 1578, obrazowana alegorja polityczna

z czasów Stefana Batorego“ (Kraków, 1902); „Katalogi“ (Warszawa, 1903); „Życie i prace Jana Karłowicza, 1836—1903“ (t., 1904); „Próba wyjaśnienia początku jednej z zapomnianych gier dziecięcych“ (t., 1905); „Wiadomości o marmurach w Polsce“ (t., 1906).

Łopatin Herman, rewolucjonista rosyjski, * 1845, ukończył wydział przyrodniczy w Petersburgu. Dwukrotnie aresztowany, za trzecim razem uciekł z aresztu, potym dokonał zuchwałego porwania zesłanego do Kadnikowa Piotra Ławrowa (ob.), którego wywiózł za granicę. W Londynie zbliżył się do Marxa i Engelsa, którzy go wprowadzili do Rady głównej Międzynarodówki. W 1870 wrócił do Rosji, chcąc wywieźć Czernyszewskiego, schwytany 1871, przesiedział w więzieniu do 1872. Potym kilkakrotnie jeszcze był aresztowany i uciekał. W 1884 wstąpił do partji „Narodn. Woli“, t. r. znów aresztowany, skazany został na śmierć, następnie ułaskawiony na dożywotnie więzienie w Szlisselburgu, skąd na mocy manifestu list. 1905 wyszedł dopiero. Jeden z najwybitniejszych umysłów w ruchu rewolucyjnym rosyjskim, z wszechstronnym wykształceniem łączył **Ł.** niezwykłą energję i ruchliwość. Hleb Uspienskij uczynił go bohaterem powieści („Udałoj, dobryj mołodiec). Por. Ławrów „Proces 21“ (1888); „Byłoje“ (1906—07); Thun „Istorija rewol. dwiżenija w Rossiji“.

Łopatin Herman.

Łopuski Stanisław, Polak, odegrał w drugiej połowie w. XVII znaczną rolę w sztuce rosyjskiej. **Ł.**, noszący w dokumentach tytuł szlachcica ziemi Smoleńskiej, pełnił 1636—67 urząd oficjalnego mistrza sztuki malarskiej przy dworze moskiewskim. Do obowiązków jego należało malowanie portretów, obrazów świętych, dekoracji ściennych, oraz kształcenie młodych malarzy.

Łopuszańska Marja, pisarka polska (ob.), * 1870 na Podolu; ogłosiła nadto: „Bezkrólewie“; „Okrutny wujaszek“ (1910); jest współpracowniczką pism: *Dobrej Gospodyni*, *Bluszczu*, *Gaz. Polskiej*.

Łopuszański Karol, literat i artysta dramatyczny polski, * 1782 we Lwowie, † 1818 tamże. Po ukończeniu gimnazjum i uniwersytetu we Lwowie, był urzędnikiem, a potym artystą dramatycznym; od 1810 pracował przez kilka lat przy *Gaz. lwowskiej* i wydawał *Roczniki teatru lwowskiego*; redagował *Pam. Lwowski*, początkowo sam (1816), później z Chłędowskim. Przełożył kilkanaście sztuk teatralnych, grywanych na scenie miejscowej.

Łopuszański Tadeusz, matematyk polski, ogłosił: „Zarys teorji liczb względnych“ („Wiad. mat.“, 1902); „Z podstaw teorji funkcji“ (Kraków, 1903);

Łoski Franciszek, poeta polski, † 1728 w Warszawie, a nie urodził się, jak w gł. dziele.

Łoś Jan, filolog polski, został docentem uniw. petersburskiego; ogłosił nadto: „Funkcje narzędnika w jęz. polskim“ („Rozpr. Ak. Um.“, 1904); „Jakóba syna Parkoszowego traktat o ortografji polskiej“ („Mater. i prace kom. jęz. Ak. Um.“, t. II, 1907); „O polskich partykułach i spójnikach“ („Spraw. Ak. Um.“, t. XII, 6, 1907); „O niektórych funkcjach mianownika i wołacza“ (t. XIII, 4, 1908); „Stosunek zdania do innych typów morfologicznych“ („Roz. Ak.“, t. XLVI, 1909); „Nowe prace o postaciach czasowników“ (Kraków, 1910); „Mammotrekt z r. 1471“ (t., 1911) i in.; prócz tego liczne rozprawy i rozbiory w „Pracach filologicznych i „Rocz. slawistycznym“, którego jest współredaktorem. Z wydawnictw pomnikowych **Ł.** przytoczyć można: „Zwierciadło Reja“, wspólnie z prof. Czubkiem (wyd. Ak. Um.); „Epitalemium“ Zbylitowskiego („Bib. pis. pol.); „Historja bardzo śmieszna z r. 1665“ (Peter., 1895). Nakoniec **Ł.** współpracował przy wyd. „Słownika gwar polskich“ J. Karłowicza (1907, t. V) i od lat wielu usilnie pracuje nad „Słownikiem jęz. staropolskiego“ z polecenia Ak. Um. w Krakowie.

Łoś Wieńczysław, pisarz polski, * 1863 w Stoczkach (pow. Opoczyński); wykształcenie średnie otrzymał w Piotrkowie, później uczęszczał do uniwersytetu w Pizie, po powrocie do kraju ukończył szkołę dramatyczną i poświęcił się deklamacji. Pisywał do *Tyg. piotrkowskiego*, *Nowy pol.*, *Echa muz.* i *teatr.* Oddzielnie ogłosił: „Przewodnik dla urządz. zbiory botaniczne i entomologiczne“ (1890); „Łzy i śmiechy“, poezje (1890); „Ze wspomnień włoskich“, obrazki i nowele (1905); „Główne zasady deklamacji“ (1904); „O prawidłowej intonacji“ (1905); „Wybór deklamacji ze wskazówkami“ (1904); nadto tłumaczył z włoskiego.

Łoś Wincenty, hr., obywatel ziemski i powieściopisarz, ogłosił nadto: „Przewrotna kobieta“ (Warszawa, 1904); „Świat i finanse“ (t., 1904).

Łotysze (ob.). W początkach w. XIX panowało wśród **Ł.** niezadowolenie, wywołane uciskiem obszarników niemieckich, które objawiło się: w „rokoszach głodu“, wychodźtwie do cesarstwa, tłumnem przechodzeniu na prawosławie (w 5-ym dziesiątku pod wpływem pogłosek, że prawosławni otrzymają ziemię, przeszło na prawosławie 140,000 włościan). W 1848 zaczęły się śród młodzieży łotewskiej tworzyć kółka, pracujące nad stworzeniem literatury i oświatą ludu. Początkowo pracę prowadzono potajemnie, 1868 ruch ten staje się legalnym. Powstaje w Rydze „Komitet pomocy dla głodnych w Estonji“ oraz „Stow. łotewskie“, ognisko ruchu narodowego. W 1871 r. odbył się pierwszy zjazd rolników

łotewskich (514 uczestników); 1873 obchodzono pierwsze święto śpiewackie łotewskie, zwołano drugi zjazd rolników i pierwszy kongres nauczycielski (520 uczest.). Zjazdy te stały się dźwignią odrodzenia narodowego. Nienawiść do Niemców sprzyjała rozwojowi „ruchu rusofilskiego“, spodziewano się, że tą drogą uda się kraj odniemczyć, ale wkrótce rząd zajął nieprzychylne stanowisko wobec ruchu łotewskiego. Tymczasem wzrosły wielkie miasta przemysłowe: Ryga, Libawa, Dorpat i Mitawa i powstała wielotysięczna ludność łotewska robotnicza. Skutki tego ujawniły się w 1905, kiedy proletarjat miejski objął kierownictwo nad ruchawką ówczesną, zwłaszcza w sprawie rolnej. Wieś stała się widownią czynów, skierowanych przeciwko obszarnikom bez różnicy narodowości, zwłaszcza walka o wyzwolenie gminy z pod przewagi baronów przybrała charakter jaskrawy, co pociągnęło za sobą surowe wyprawy karne. Rok 1905 tworzy rozgraniczenie w ugrupowaniu sił społecznych na Łotwie. Dawny podział na „Starołotyszów“ i „Młodołotyszów“, na sympatyzujących z Niemcami i na nacjonalistów-rusofilów stracił podstawę bytu zupełnie, zaczęły się tworzyć nowe stronnictwa. Obecnie istnieją na Łotwie następujące grupy polityczne: „Łotewskie stronnictwo ludowe“—skrajni monarchiści, „Łot. str. reformatorskie“—nieco liberalniejsze, „Łot. partja konstytucyjna“, domagająca się szerokiego samorządu, „Str. demokratyczne łot.“ — radykalno-demokratyczne i „Łot. soc.-dem. partja robotnicza“; prócz tego istnieje stronnictwo szlachty niemieckiej „Baltyckie str. konstyt.“ Ogółem wraz z kolonjami w Rosji, głównie na Kaukazie, w Brazylji i w Stanach Zjed. liczy się **Ł.** do $1^1/_2$ mil. głów. Por. C. E. „Prądy autonomiczne śród narodowości państwa rosyjskiego“ (*Wiek XX*, 1909, № 17); Peterson R. „Łotyszi“ (1910); Trausche A. „Die lettische Revolution“ (1906—07).

Łowicz, miasto powiatowe gub. Warszawskiej, w 1909 liczył 14,408 m., w tym 6,978 katolików, 5,369 żydów, 836 marjawitów, 630 protestantów, 595 prawosławnych. W powiecie **Ł.** na 107,598 m. w 1909 było: 95,675 katolików, 7,264 żydów, 2,845 protestantów, 1,165 marjawitów, 649 prawosławnych. Skład narodowościowy ludności podług spisu powszechnego: 89·0% Polaków (najwięcej w całej gubernji), 6·3% Żydów, 2·8% Wielkorosjan, 1·7% Niemców, 0·2% innych. 2·7% wojska.

Łozińska Konstancja, powieściopisarka polska, ogłosiła nadto: „W rozterce“ (1905); „Życie“ (1905); „Na wiarę“ (1907).

Łoziński Bronisław, prawnik i historyk polski, ogłosił nadto: „Tłum“ (1895); „Agenor hr. Gołuchowski“ (1901); „Galicyjski sejm stanowy“ (1905). Liczne rozprawy o Galicji za rządów austrjackich, a szczególnie o 1846 r. ogłaszał w *Bibljotece Warszawskiej*, „Kwartalniku historycznym“, „Przeglądzie historycznym“, „Przewodniku Naukowo-literackim“ w l. 1901—06.

Łoziński Józef, literat polski, * 1866 w Usolu pod Irkuckiem, † 1909 w Warszawie. Kształcił się w Warszawie i Krakowie. Zaczął pisać w 1888 w *Przegl. Tygodniowym*, w 1892 był współwydawcą *Ziarna*, potym sprawozdawcą teatralnym w krakowskim *Głosie Narodu*, od 1899 pracował w *Kur. Porannym*, gdzie od 1902 prowadził dział krytyki teatralnej.

Łoziński Walery, gieolog polski, wydał: „Limany i delty“ (*Kosmos*, 1901); „Kilka uwag o obliczaniu odległości epicentrum trzęsienia ziemi“ (t., 1903); „Majevica planina“ (tamże); „Wyniki badań hidrogieologicznych w powiecie Horodeńskim“ (tamże, 1905); „Powstanie jeziorek dyluwjalnych na niżu galicyjskim“ („Rozpr. Ak. Krak.“, 1907); „Ziemia i jej budowa“ (Lwów, 1907); „O wietrzeniu mechanicznym piaskowców w klimacie umiarkowanym“ („Rozp. Ak.“, Kraków, 1909); „O morenach krańcowych i dyluwjalnej hidrografji niżu nadbużańskiego“ (tamże, 1910); „Przykład tworzenia się doliny wskutek podziemnych zapadnięć w W. Ks. Krakowskim“ (tamże); „Glacjalne zjawiska u brzegu północnego, dyluwjum wzdłuż Karpat i Sudetów“ (tamże).

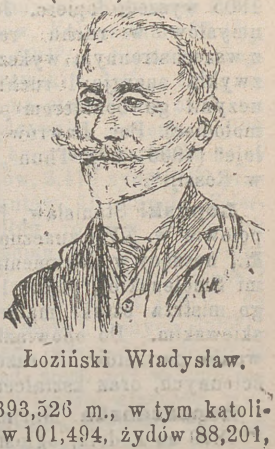

Łoziński Władysław.

Łoziński Władysław, powieściopisarz i historyk polski, był posłem na Sejm krajowy, przez pewien czas też posłem do Rady państwa i konserwatorem zabytków historycznych; ogłosił nadto: „Życie polskie w dawnych wiekach“ (Lwów, 1908, II wyd.); „Madonna Busowicka“ (tamże, 1909, III wyd.).

Łódź, miasto, w 1909 liczyła razem 393,526 m., w tym katolików 162,950, protestantów 101,494, żydów 88,201, marjawitów 30,793, prawosławnych 9,904, innych 184. W 1910 ludność wzrosła do 408 tysięcy. Skład narodowościowy **Ł.** podług spisu powszechnego: na 314,020 m. było: 46·4% Polaków, 29·4% Żydów, 21·4% Niemców, 2·4% Wielko- Mało-Biało-rusów, 0·4% innych, 1·3% wojska. Ruch ludności: 314,020 (1897), 328,586 (1904), 343,394 (1905), 329,056 (1906), 328,383 (1907). Przemysł: w 1903 było 482 fabryki, zatrudniające 65 tysięcy robotników z produkcją roczną 125 miljonów rubli; w 1905 wartość produkcji spadła do 108,5 miljona, poczym w latach ostatnich nastąpiło znowu ożywienie.

Łódzki powiat bez miasta, w 1909 liczył 184,032 m., w tym 97,968 katolików, 57,069 protestantów, 23,374 żydów, 5,101 marjawitów, 510

prawosławnych. Skład narodowościowy ludności podług spisu powszechnego: 66·3% Polaków, 26·0% Niemców, 7·5% Żydów, 0·2% Rosjan, Mało-Biało-rusów.

Łubieńska Jadwiga, hr. (z Hausnerów), rzeźbiarka polska, * 1857, kształciła się we Florencji, gdzie przez dłuższy czas mieszkała. Ważniejsze prace: „Św. Franciszek", „Głowa Chrystusa" (medaljon). W zbiorach Warszawskiego Tow. Z. S. P. jest jej marmurowy „Biust Teresiny", a w zbiorach Tow. przyjaciół nauk w Poznaniu bronzowe popiersie „Typ słowiański".

Łubieńska Marja Antonina, hr., założyła w Warszawie znany zakład św. Łukasza dla wyrobu witrażów. Jej witraż jest w zbiorach Warsz. Tow. Z. S. Pięknych (№ 299).

Łubieński Feliks Walerjan.

Łubieński Feliks Walerjan, hrabia, minister sprawiedliwości i spraw zagranicznych w Księstwie Warszawskim, ob. art. w gł. dziele.

Łubieński Feliks, w wyprawie 1833 wszedł z oddziałem z Galicji do Królest. Polskiego i przez dwa miesiące trzymał się w Lubelskim aż do odwołania walki.

Łubieński Henryk, * 1793 w Pradze Czeskiej, † 1883 w Wiskitkach. Nauki odbywał w Warszawskiej szkole prawa. Po kongresie wiedeńskim osiadł w Krakowskim, skąd jako poseł, jeździł na sejmy Królestwa. W 1826 powołany przez Lubeckiego do prac przygotowawczych przy organizowaniu Banku, otrzymał kierownictwo wydziału handlowego. Prócz tego założył z braćmi dom handlowo-komisowy. W l. 1832—42 był wiceprezesem Banku. W 1833 dodany mu został departament górniczy; na tym stanowisku rozpoczyna gorączkową działalność nad uprzemysłowieniem kraju, zwłaszcza górnictwa (Suchedniów, Starachowice, Zagdańsk, Bobrza i Dąbrowa). Nadto na własną rękę zakłada pierwszą cukrownię w Królestwie, w Guzówce, należy do spółki, która powołała do życia zakłady żyrardowskie, tworzy osadę fabryczną Irenę i t. d. Zbytnie zahazardowanie się w interesach doprowadziło do krachu. W 1842 zawieszony w czynności prezesa, niedobory Banku pokryć musiał własnym majątkiem, nadto zesłany był do Kurska. Po powrocie do kraju w 1854 już udziału w życiu publicznym nie brał.

Łubieński Henryk.

Łubieński Józef, * 1797 w Zagości, syn ministra Feliksa. Po ukończeniu nauk osiadł w Poznańskim. W Gdańsku założył dom handlowy, na którym stracił majątek. Napisał: „Katechizm rz.-katolicki" (Warszawa, 1854); „Katolickie nabożeństwo na wszystkie niedziele" (t., 1852; II wyd. 1859; III wyd., 1865).

Łubieński Konstanty Ireneusz, biskup sejneński, * 1825 w Warszawie, † 1869 w Niżnim Nowgorodzie. Syn Henryka Ł., wiceprezesa Banku Polskiego, 1849 otrzymał święcenia kapłańskie. Przebywał długo w Rosji, przejął się misją połączenia kościołów rzymskiego i wschodniego i zajął niechętne stanowisko wobec ruchów narodowych polskich. W kraju był bardzo niepopularny. Dn. 2 czerwca 1863 r. Pius IX przekonizował go na biskupa sejneńskiego, rząd narodowy zabronił biskupom wyświęcenia nominata, którego też dopiero 20 grud. 1863 wyświęcił w Janowie podlaskim Szymański (ob.). Z powodu sprawy asesorów z Królestwa do kolegjum petersburskiego, potępionego encykliką z 19 października 1867 r., został aresztowany i wywieziony 31 maja 1869 do Rosji, w drodze na zesłanie umarł.

Łubieński Maciej, hr. powieściopisarz, ogłosił Ironia pozorów", powieść (Warsz., 1904).

Łubieński Roger, hrabia, polityk i publicysta, w 1906 założył tygodnik *Wiara* i przez parę lat był jego redaktorem; napisał kilka rzeczy naukowych, jest prezesem wydziału w Warsz. tow. dobroczynności.

Łubieński Tomasz, gienerał polski, † 1870 w Warszawie. Por. Roger hr. Łubieński „Gienerał Tomasz Pomian hr. Ł." (Warszawa, 1899, 2 t., wraz z korespondencją); J. Prądzyński „Pamiętniki" (Kraków. 1909, 4 t.); A. Rembowski „Źródła do historji pułku lekko-konnego gwardji Napoleona I" (Warszawa, 1899).

Łuck, miasto powiatowe gubernji Wołyńskiej w 1907 liczyło 18,000 m., w tym do 80% żydów. W powiecie Ł. na 252,520 m. podług spisu powszechnego było: 57·1% Małorusów, 14·1% Żydów, 12·0% Niemców, 9·7% Polaków, 5·1% Wielkorosjan, 1·5% Czechów, 0·5% innych; podług wyznania 62·6% prawosławnych, 14·2% żydów, 12·3% protestantów, 10·6% katolików, 0·3% innych.

Łuczycki Jan, historyk rosyjski (ob.), Rusin z pochodzenia, bada źródłowo stosunki ekonomiczne Ukrainy; był posłem do Dumy państwowej, gdzie stał na stanowisku konstytucyjno-demokratycznej partji (kadetów) i bronił praw języka rusińskiego.

Łukasiński Walerjan, patrjota polski, * 1786, † 27 lutego 1868, odważny szermierz wolności i jedenz bardziej postępowych umysłów swego czasu, był przez l. 46 więźniem w Szlisselburgu. W służbie wojskowej, w słynnym następnie pułku

czwartym, doszedł do stopnia majora. Wraz z Machnickim, jednym z najdzielniejszych ludzi swego czasu, położył pierwsze zręby związków patryjotycznych. Był istotnym założycielem Wolnomularstwa narodowego i najwięcej się przyczynił do utworzenia Narodowego Patrjotycznego Towarzystwa. Uwięziony w październiku 1822, przeszedł straszne męczarnie i został w 1830 r. uprowadzony do Rosji przez w. Ks. Konstantego. Por. Szymon Askenazy „Łukasiński“ (Warszawa, 1908, 2 t.).

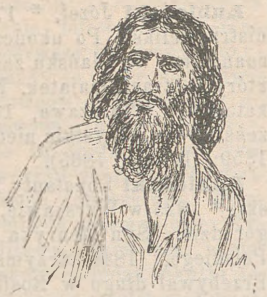

Łukasiński Walerjan.

Łukaszewicz Izydor, czynny partyzant w Grodzieńskim w 1863 r., przebiegając wioski, gromadził włościan i odczytywał im manifest rządu Narodowego, znoszący pańszczyznę.

Łukaszewicz Józef, ob. artykuł w głównym dziele.

Łukaszewski Józef, historyk polski, * 1799 w Krąplewie w Poznańskim, † 1873. Uczył się u Franciszkanów w Pyzdrach, w gimnazjum w Poznaniu i w Kaliszu, dalsze studja odbywał w Krakowie, Gdańsku, Wrocławiu i Warszawie. W 1829 został bibljotekarzem w bibl. Raczyńskich i był czynny w przygotowywaniu jej wydawnictw, od 1834 nadto wykładał język polski w gimn. poznańskim. Od 1839 redagował *Przyjaciela ludu*, w 1838 należał do założycieli *Tyg. literackiego*, 1840 *Orędownika naukowego*. Ogłosił: „Wiadomości histor. o dysydentach w Poznaniu w w. XVI i XVII“ (Poznań, 1832; przek. niem, 1843); „O kościołach Braci czeskich w dawnej Wielkopolsce“ (t., 1835); „Dzieje kościołów wyznania Helweckiego w Litwie“ (t., 1842, 2 t., przek. niem. 1848); „Dzieje kościoła kalw. w Małopolsce“ (t., 1853), „Krótki opis his. kościołów parafialnych, kaplic, klasztorów, szkółek i in. zakładów dobrocz. djec. Poznańskiej“ (t., 1858—63, 3 t.), „Historja szkół w Koronie i w W. ks. Litewskim od najdawniejszych czasów do r. 1734“ (t., 1848—52, 6 t.), najcenniejsza praca **Ł.**; pod pseud. *J. Andrysowicza* „Polska zawierająca geografję i dzieje i t. d.“ (t., 1842). Do wydawnictw Raczyńskiego przełożył: „Historję naturalną Plinjusza“ (Poznań, 1845), „o Krasomówstwie Kwintyljana“ (w rękopisie); wydał ze swemi przepisami Ostrowskiego „Dzieje kościoła polskiego“ (t., 1846, 3 t.). Por. „J. **Ł.**“ wspomnienie pośmiertne“ („Tyg. Wielkop.“, 1873) i życiorys w *Tyg. Ilustr.* (1873, № 292 i 293); „Przechadzki po mieście“ (Poznań, 1888, II, 25-37).

Łukaszewicz Józef.

Łukaszkiewicz J. A., ksiądz, * 1857 w Rzeszowie, gimnazjum skończył tamże, uniwersytet we Lwowie. Kanonik honorowy, kap. bazyliki Lor. Napisał: „U stóp krzyża“ (1903); „Przewodnik do Egiptu i Palestyny“ (1903); „Nad wodami Adrjatyku“ (1904); „Żywoty świętych“ (1904); „Dzielni Polacy“ (1905); „Kazanie o odsieczy Wiednia“ (1905); „Św. Jan Kanty“ (1905); „Żywot błogosławionego Jana z Dukli“ (1906); „Ks. Wincenty“, „Ocalony“, „Patrz w przyszłość“, „Szkice“ (1907); „Co zbawi naród polski“ (1908); „Przemówienie w czytelni w Wiedniu“ (1911).

Łuków, miasto powiatowe gub. Siedleckiej, w 1909 liczyło 10,484 m., w tym 6,692 żydów, 3,097 katolików, 672 prawosławnych, 23 protestantów. W powiecie **Ł.** na 125,764 m. w 1909 było: 108,493 katolików, 15,274 żydów, 988 protestantów, 886 prawosławnych, 123 marjawitów. Skład narodowościowy ludności podług spisu powszechnego: 84·4% Polaków, 13·2% Żydów, 1·1% Niemców, 1·0% Wielkorosjan, 0·2% Małorusów, 0·1% innych, 0·7% wojska.

Łuniewski Tymoteusz, agronom, † 1905.

Łuniński Ernest, historyk polski, * 1870, doktór praw i doktór filozofji, był nauczycielem języka polskiego przy katedrze literatur słowiańskich w Wiedniu, następnie profesorem Wyższej szkoły realnej we Lwowie. Powołany na profesora uniwersytetu sofijskiego, (w czasie przesilenia na tymże uniw. w 1899 r.) nie objął katedry. Początkowo uprawiał beletrystykę i pod pseudonimem *Włodzimierza Koszyca* wydał: „W szynelu“, „U wód“, a pod własnym nazwiskiem „Szarą drogą“ (1903). Z prac historycznych ogłosił oddzielnie: „Halszka z Ostroga“; „Koniec Morsztyna“; „Na stos. Sprawa Kazimierza Łyszczyńskiego“; „Listy Karola Radziwiłła“; „Sprawa żydowska w Sejmie Wielkim“ (Lwów, 1891); „Księżna Tarakanowa“ (1906, istnieje tłumaczenie rosyjskie); „Przed wyprawą wiedeńską“ (1907); „Berek Joselewicz i jego syn“ (1909); „Pułkownik Berek Joselewicz“ (1909); „Wspominki“ (1910). Opracował i ułożył wydawnictwo ilustrowane „Napoleon“ (Warszawa, 1910 i nast).

Łupków, przełęcz Łupkowska w Karpatach polskich wznosi się na zachodzie Beskidu Wysokiego i oddziela go od Beskidu Niskiego. **Ł.** sięga 600 m. wysokości.

Łuskina Ewa, poetka polska, córka malarza. Pierwsze utwory drukowała w *Życiu* krakowskim; osobno wydała: „Chińskim Tuszem“ (1905); Viraginitas“ (1906); „Szopen“ (1906); wespół z Leonem Stępowskim; „W obronie piękności kraju“ (1910).

Łuskina Włodzimierz, malarz polski (ob.), wydał książkę p. t. „Wielki rok“, powieść z niedalekiej przyszłości“ (Kraków, 1892, księga I). Jest to fantazja, osnuta na tle przypuszczalnych wojen w niedalekiej przysłości. Po śmierci autorao ukazały się następne tomy, t. V wyszedł w 1910 r.

Łuszczewska Jadwiga *(Deotyma)*, poetka polska, † 1908 w Warszawie. Ogłosiła nadto „Sobieski pod Wiedniem“, poemat (Warszawa, 1905).

Łuszczewski Adam, * ok. 1798, † 1853 w Poznaniu, syn ministra Jana Pawła **Ł.** (ob.). Szkoły średnie i uniwersytet ukończył w Warszawie. Poseł z ziemi Sochaczewskiej na sejm r. 1831, głosował za detronizacją Mikołaja I; po zajęciu Warszawy udał się do Zakroczymia, stamtąd do Drezna, później do Paryża, od 1840 zamieszkał w Poznaniu. Majątki jego uległy konfiskacie. Por. „Przechadzki po mieście“ (Poznań).

Łuszczewski Wacław, ob. art. w gł. dz.

Łyczaki, nazwa lokalna ludności kaszubskiej z borów pod Kościerzyną.

Łuszczewski Wacław.

M.

Maartens Maarten (pseudonim Joosta Mariusa Willema von der Poorten-Schwartza), pisarz angielski holenderskiego pochodzenia, * 1858 w Amsterdamie, wychowany w Niemczech i Anglji, w Utrechcie odbył studja prawnicze; otrzymał doktorat 1883 i został tamże docentem. Mieszka bądź na Rivierze, bądź w Algierji, bądź w Holandji, oddając się wyłącznie literaturze. Ważniejsze z jego niepospolitych powieści pisanych po angielsku: „God's fool“ (1892); „My lady Nobody“ (1895); „Some women I have known“ (1901); „Dorothea“ (1904); „the Healers“ (1906); „the New religion“ (1907) i t. d.; nadto jednoaktówka „the Jail-bird“ (wystawiona 1904).

Maass Ernest, klasyczny filolog niemiecki, * 1856 w Kołobrzegu. Studja odbywał w Tubindze i Gryfji, następnie we Francji, Włoszech, Anglji, 1883 habilitował się w Berlinie, 1886 został profesorem nadzwyczajnym w Gryfji. Ogłosił między innemi: „Anecdota Eratosthenica“ (1883); „Aratea“ (1892); „Aus der Farnesina. Hellenismus und Renaissance“ (1902); „Griechen und Semiten auf dem Isthmus von Korinth. Religionsgeschichtliche Untersuchungen“ (1903); „Die Griechen in Südgalien“ (1906); „Der neue Paris“ (1907).

Mabilleau Leopold, filozof i ekononomista francuski, * 1853 w Beaulieu, doktoryzował się w 1881; został profesorem w Tuluzie, następnie w Muzeum pedagogicznym w Paryżu, później w Caen (1890); w 1897 mianowany dyrektorem Muzeum społecznego i profesorem w *Collège de France*. Ważniejsze prace: „Etude historique sur la philosopie de la Renaissance en Italie (1881); „De perfectione apud Leibnitzium“ (1881); „Histoire de l'ecole de Padoue“ (1880); „Histoire de la philosophie atomistique“ i t. d.

Macao, kolonja portugalska na wybrzeżu południowym Chin, liczyła w 1899 razem 63,991 m. wobec 78,627 m. z 1896. Budżet w rubryce wydatków dochodził w 1907/8 do sumy 523,777 milrejsów, w rubryce wpływów 754,914 m. Handel znacznie podupadł; wartość przywozu w 1906 wynosiła 8,108.752 m., wywozu 6 388,534 m.

Maccari Cezar, malarz włoski, * 1840 w Sienie, studja odbywał we Florencji, Rzymie, Wiedniu, został profesorem w Saint-Luc, później w Rzymie. Ważniejsze prace: „Leonardo da Vinci, malujący Monnę Lizę“ (1865); „Zdjęcie z krzyża“; „Kwiaty na grobie Rafaela“ (1879); z malowideł ściennych główniejsze: „Tryumf trzech gracji“ w Kwirynale; „Dekoracja kaplicy Sudario“ w Rzymie i t. d.

Mac Carthy Justyn, polityk i historyk irlandzki, ojciec, nie umarł, jak podano w gł. dziele. Wydał: „A history of our own times“ (dalsze trzy tomy 1905); „Ireland and her history of anry“ (1903); „Britishpolitical leaders“ (1904); „Sto-Irishman“ (1904) i in.

Macchi Mauro, publicysta włoski, † 1880.

Maccio Demostenes, włoski malarz i historyk sztuki, * 1825 w Fiesole, † 1910 tamże. Początkowo sposobił się na księdza, później odbywał studja malarskie w Akademji florenckiej, które zostały przerwane wybuchem rewolucji 1848 r.; Demostenes i brat jego Likurg wzięli w niej udział i po bitwie pod Curtatone, wpadłszy w ręce wrogów, byli więzieni w Theresienstadcie. Po odzyskaniu wolności **M.** powrócił do studjów przerwanych i w dwa lata później otrzymał medal złoty za obraz historyczny. Od tej pory malował obrazy historyczne, które obok dokładności archeologicznej posiadały żywy koloryt i dobrą kompozycję; ważniejsze z nich: „Fra Benedetto de Mojano“; „Aman u nóg Estery“; „Carmagnola idąca na śmierć“; „Boccacio na grobie Wergiljusza“ i t. d. Jako historyk sztuki napisał ciekawy „Przewodnik archeologiczny po Fiesole“,

gdzie był prezesem Tow. archeologicznego, i życiorys mistrza swego Bezzoli'ego.

Mac Clintock Sir Francis Leopold, żeglarz, podróżnik angielski, † 1907 w Londynie.

Mac Cormac William, chirurg angielski, † 1901.

Mac Cormick Cyrus Hall, mechanik amerykański, * 1809 w Wirginji, † 1884 w Chicago, zbudował pierwszą żniwiarkę mechaniczną w 1831, do której następnie wprowadzał różne ulepszenia.

Mac Cosh Jakób, filozof angielski, † 1894.

Macdonald Jerzy, poeta i powieściopisarz angielski, † 1905 w Bordighera; ogłosił nadto: „Lilith" (1895); celował w malowaniu chłopów szkockich, umiejętnie łączył czułość z humorem.

Mac Donald Sir Hektor Archibald, generał angielski, † 1903 w Paryżu.

Mac Dovell Edward Aleksander, kompozytor amerykański, * 1861 w Nowym Yorku, † 1908 tamże. Początkowo był profesorem konserwatorjum w Darmstadzie, poczym po powrocie do Ameryki w 1895 został profesorem muzyki w uniwersytecie Kolumbja w Nowym-Yorku. Jako kompozytor wsławił się oryginalnemi utworami na orkiestrę (poematy symfoniczne), fortepjan (koncerty i sonaty) oraz szeregiem pieśni.

Macedonja. Dn. 8 października 1905 mocarstwa energicznie wystąpiły do Porty z żądaniem kontroli finansowej, w odpowiedzi na to Porta 8 grudnia powołała się na swoje prawa zwierzchnicze. Wtedy Austrja, Rosja, Niemcy, Anglja i Francja wręczyły Turcji zbiorową notę, domagając się przedewszystkim międzynarodowej kontroli finansowej dla wilejatu Macedońskiego. Po odmowie, państwa te (z wyjątkiem Niemiec) urządziły demonstrację morską przeciwko Turcji pod wodzą austrjackiego wiceadmirała Rippera. Demonstracja rozpoczęła się 26 listopada przed Mytyleną, 5 grudnia osiągnięty był jej cel, Porta przystała na żądanie mocarstw, 23 t. m. kontrola międzynarodowa zainstalowała się w Salonikach. Usiłowania jednak mocarstw i tym razem, jak i punktacje w Mürzstegu 1903, nie miały trwałych wyników. Wobec tego Anglja sama energicznie wystąpiła, aby dla spełnienia zadań międzynarodowej komisji finansowej dla **M.** podnieść o 3% tureckie cła przywozowe. Dn. 9 list. 1906 podniesiono cła z 8% na 11, ale dzieło reform wciąż utykało. Na bieg wypadków nie wpłynęło zamordowanie dwuch przywódców ruchu powstańczego, Borysa Sarafowa (ob.) i jego pomocnika Garbanowa przez Tanicę (10 grudnia 1907), należącego do innej grupy rewolucyjnej (Sandanski). Dn. 15 grud. 1907 wygasły mandaty obcych funkcjonarjuszy. Sułtan stawiał trudności przy zatwierdzeniu nowych, Anglja wystąpiła z odrębnym projektem, Rosja z kontrprojektem. Ostatecznie mocarstwa zgodziły się na istotne punkty, którym Turcja przyrzekła zadośćuczynić. Na miejsce gen. de Giorgisa 21 marca został obrany na naczelnika żandarmerji międzynarodowej włoski gen. Robilant, mianowany 11 kwietnia tureckim dowódcą dywizji. Jednakże liczba zabójstw i napadów nie zmniejszyła się w **M.**, chociaż zamiast band złożonych z kilkuset ludzi, których akcja teraz była utrudniona, grasowały grupy, z 8—12 ludzi złożone, które trudno było zwalczyć, ponieważ plemiona i wyznania nienawidzące się wzajem, dawały im przytułek. Wobec tego, podczas odwiedzin króla Edwarda w Rewlu, Anglja i Rosja postanowiły w czerwcu utworzyć „lotny oddział" w sile 10 — 12,000 ludzi pod dowództwem Hilmi Paszy, któryby stopniowo tępił bandytyzm w **M.** Wybuch rewolucji tureckiej (ob. Turcja w II Supl.) w lipcu w 1908 nadał inny obrót spraw **M.**, rewolucja opanowała cały wilajet Macedoński. Kiedy 24 lipca 1908 przywrócona była konstytucja z 23 grudnia 1876 r., tym samym skończyła się międzynarodowa opieka. W wrześniu oficerowie cudzoziemcy, którzy w charakterze instruktorów i kontrolerów żandarmerji miejscowej przebywali w **M.**, otrzymali urlop na czas nieokreślony; część z nich 28 lutego 1909 przyjęta była na służbę turecką. Po usunięciu w 1909 żandarmerji europejskiej z **M.**, porządek utrzymywały wojska tureckie. Prawo przeciwko bandom było bezwzględnie stosowane, nie wyłączając Turków, i sądy pracowały bez przerwy. Najzuchwalsi przywódcy band wyginęli w walce wzajemnej, głównie zwalczali się Sandanskiści, zwolennicy odrębności macedońskiej, z Warchowistami, dążącymi do stworzenia wielkiej Bułgarji. Wiele band poddało się. Rumunowie macedońscy (Arumenowie, Aromunowie) na zgromadzeniu w swoim centrum, Bitolji-Monastirze, oświadczyli się za rozwojem kulturalnym według potrzeb lokalnych. Turecki projekt dotyczący szkół i kościoła wniesiony w 1910 usiłuje zaprowadzić ład w skomplikowanych stosunkach narodowościowych. Chrześcijanie, którzy nie podlegają ekumenicznemu patrjarsze ani bułkarskiemu egzarsze, mogą zakładać szkoły i budować kościoły, ale tracą prawo do istniejących, które często do nich należały, i nie są subsydjowani przez rząd. Przez to interesy Serbów i Rumunów zostały mocno podcięte. Wobec tego do prawa wprowadzono zmiany, które znów wywołały silny protest patrjarchatu: zwołane przez patrjarchę zgromadzenie narodowe w sierpniu 1910, zostało przez Portę rozwiązane jako nieprawne w początkach września t. r. Komitet młodoturecki tworzył w **M.** grupy federacyjne z chrześcijan i mahometan, którzy jako równi obywatele jednego państwa, dbać mieli o „wspólną ojczyznę". Teoretyczne hasła równości przy centralistycznych dążnościach nowego rządu nietylko nie wpłynęły na zaspokojenie potrzeb narodowych, lecz przeciwnie wzmogły ucisk narodowości nietureckich, acz w formie kulturalniejszej. W lutym 1910 zabroniono profesorom bułgarskim

wygłaszać publiczne odczyty w Bitolji, chociaż 1909 jeszcze szkoły chrześcijan otrzymały zasiłek rządowy. Po powstaniu albańskim, nastąpiło rozbrajanie Macedończyków, wskutek czego wielu wyemigrowało do Bulgarji i wywołało protest ze strony rządu bulgarskiego. W sierpniu 1910 odbył się w Bitolji kongres rumuński, na którym zawiązała się narodowa organizacja, niezależna od Bukaresztu. Por. J. Cvijić „Remarques sur l'ethnographie de la Macédoine (1907); Focief „la Justice turque et les réformes en Macédoine“ (1907); Giov. Amadori-Virgili „la Questione Rumeliota e la politica italiana“ (1908); Scheffler „Das bulgarische Exarchat und der mazedonische Kirchenstreit“ (1909).

Macedonski Aleksander, poeta i nowelista rumuński, * 1854. Studja odbywał we Włoszech, wcześnie rozpoczął pisać, był spółpracownikiem pism francuskich i włoskich. Ważniejsze z licznych jego prac: „Prima Verba“ (1872); „Ithalo“ (1878); „Poesii“ (1882); „Excelsior“ (1894); „Bronzes“, poezje francuskie (1897); „Falimentue elerului ortodox român“ (1898); z wielu sztuk dramatycznych, wystawionych w teatrze Narodowym w l. 1880—82, główniejsze: „Jades“; „Legenda unchiasului“; „Sârâcie“ i t. d.

Maceo Antonio.

Maceo Antonio, przywódca powstańców kubańskich, * 1848 w Santiago, † 1896 w bitwie pod Ponta-la-Brava. Wstąpiwszy do armji kubańskiej w 1868, bez przerwy walczył do 1878, kolejno zdobywał wszystkie stopnie wojskowe i otrzymał przez ten czas 28 ran. Walecznością swoją podtrzymywał zapał w szeregach i służył im za wzór prostoty i uczciwości. Nie chciał podpisać paktu z Zarjon i udał się na Jamajkę. Podczas rewolucji 1895 był znów jednym z wodzów, odznaczył się w bitwie pod Paralejos. Po **M.** śmierci dowództwo objął brat jego José, który również zginął w jednej z bitw, w ten sposób poległo 10 braci i ojciec.

Mach Ernest, fizyk i filozof niemiecki, w 1902 ustąpił z katedry w uniwersytecie wiedeńskim, 1901 został członkiem Izby panów. Jako filozof napisał „Erkenntnis und Irrtum, Skizzen zur Psychologie der Forschung“ (1905). W swych poglądach filozoficznych zbliża się podobnie jak: Helmholz, Zöllner, Hertz i inni, w dziedzinie teorjopoznawczej do Kanta, ponieważ teorja poznania Kanta miała wielki wpływ na rozwój nauk ścisłych. **M.** jest pozytywistą, jego poglądy zyskują sobie teraz coraz liczniejszych wyznawców. Por. P. Königswald „Zur Kritik der **M.** schem Philosophie“ (1903). W przekładzie polskim ukazały się: „O widzeniu“; „O symetrji“ (Warszawa, 1902); „Podstawowe pojęcia w elektrostatyce“, jako wyjątek z dzieła „Mechanik in ihrer Entwickelung“ (*Wszechświat*, 1884).

Machacz Karol Ludwik, pisarz i polityk czeski, * 1867, uczył się na litografa, był korektorem. Bierze czynny udział w partji narodowo-socjalistycznej. Ogłosił: „Pokrevenci“, powieść (1896); dramaty: „Pozdie“, „Ikaza“, „Usztvana“ i t. d. Redagował kilka czasopism społecznych.

Machado de Assis, poeta, dziennikarz i powieściopisarz brazylijski, * 1839 w Rio-de-Janeiro, † 1908 tamże. Był drukarzem, potym urzędnikiem w ministerjum robót publicznych, gdzie został szefem biura. Ogłosił: „Phalenas americanas Crystalidas“, poezje (1864); „Memorias posthumas de Bras Cubas“ (1881), powieść, najwybitniejszy utwór autora; inne powieści: „Helena“; „Don Casmuro“; zbiory nowel: „Papeis avulsos“, „Centos Flumineases“ i t. d. **M.** należy do najwybitniejszych prawników portugalskich.

Machairodonty (nożozębne), dział zwierząt drapieżnych kopalnych z okresu trzeciorzędowego: obejmował on kilka rodzajów. Zwierzęta te, przewyższające znacznie największych drapieżników dzisiejszych, jak: lwa, tygrysa, wyginęły razem z olbrzymami roślinożernemi (mastodontami, słoniami, i innemi), które prawdopodobnie służyły im za zdobycz.

Machajszczyzna, kierunek społeczno-rewolucyjny, mający zwolenników głównie w Rosji, a po części i w Polsce. Datuje się od 1898, silniej objawił się podczas rewolucji rosyjskiej od 1905. Zbliżony do syndykalizmu (ob.), nie uznaje parlamentaryzmu i roli inteligencji w ruchu robotniczym. Twórcą tego kierunku jest Machajski, student uniwersytetu warszawskiego, początkowo działacz patrjotyczny w kołach młodzieży, następnie agitator robotniczy w Królestwie Polskim, zesłany po 1890 r. na Syberję, skąd uciekł zagranicę. Teorje swoje wyłożył w pracach: „Umstwiennyj roboczyj“ (1906); „Burżuaznaja rewolucja i roboczje dzieło“ (1906); „Bankrotstwo socjalizma XIX stoletia“ i in. Teoretykiem tego kierunku jest również Eugienjusz Łoziński uczeń **M.**

Máchal Jan, czeski historyk literatury, ogłosił nadto: „Literatura czeska devatenacteho století“ (1902—03); 1908 został profesorem nadzwyczajnym czeskiego uniwersytetu w Pradze.

Machar J. S.

Machar Józef Svatopluk, wybitny poeta czeski, ogłosił nadto poezje: „Golgotha“ (1901); Cztery knihy sonetu“ (1903); „Vterziny“ (1905); „V zarzi hellenskeho slunce“ (1906); „Jed z Judaey“ (1906); prozą: „Konfesse literàta“ (1901); „Stara prosa“ (1903); „Satiricon““ (1904); „Hrst beletrie“ (1905); „Rzim“ (1907); „Verszem i prosou“ (1908).

Machault Wilhelm (Machaut, Guillelmus de Mascandio), kompozytor muzyczny i poeta, *1300, † 1372, żył na dworze króla Jana Luxemburczyka oraz Karola V andegaweńskiego. **M.** jest jednym z najznakomitszych przedstawicieli sztuki kontrapunktycznej XIV wieku, pisał utwory kościelne: msze, motety oraz świeckie: ronda i ballady. Por. Joh. Wolf „Geschichte der Mensuralnotation von 1250—1460".

Machczyński Edward Stefan, żołnierz-poeta, * 1836 w Płocku, † 1873 w Warszawie, podczas lat szkolnych skazany do służby wojskowej jako szeregowiec, z pułkiem swoim był w Bessarabji i na Kaukazie; uwolniony ogłosił w 1857 r. poemat „Han-Akmet", dzieje przywódcy jednego z koczujących pokoleń kaukazkich; w 1863 bił się pod dowództwem majora Jasińskiego i Dubois; ciężko rannego przewieziono przez granicę pruską; następnie przebywał we Francji, zwiedził Włochy.

Machnicki Kazimierz, * 1780 w Poznańskim, † 1844 w Marsylji, jeden z najświatlejszych ludzi swego czasu, wraz z Walerjanem Łukasińskim najwięcej się przyczynił do założenia „Wolnego mularstwa narodowego" w 1819. Należał też do czynniejszych założycieli „Narodowego Patrjotycznego Towarzystwa" w 1821. „W Królu Zamczyska" Goszczyńskiego występuje on jako myśliciel, wskazujący narodowi drogi przyszłego jego odrodzenia.

Machniewicz Franciszek Jan, portrecista, * w Krakowie około 1858, † tamże 1897, uczeń prof. Wagnera w Monachjum, a przedtym szkoły sztuk pięknych w Krakowie pod Janem Matejką. Mieszkał w Krakowie i malował przeważnie portrety, z których ważniejsze: Stefana hr. Zamoyskiego, ks. Sapiehy oraz doktorowej Korczyńskiej; za ten ostatni otrzymał na lwowskiej wystawie krajowej medal srebrny 1894 r.

Machowicz Jan, pochodzenia włościańskiego, słuchacz uniwersytetu lwowskiego, został jednym z najgorętszych ludowców, którzy spiskowali w Galicji przed 1846 r.

Maciejowski Ignacy (pseud. *Sewer*), powieściopisarz i komedjopisarz polski. Po śmierci **M.** ukazały się nadto: „Wybór pism" (1902) i „Michał Kopeć", nowele (1903).

Maciejowski Józef, napisał: „Grzech" (1904); „Opowiadanie" (1904); „Romanse" (1905); „Z mętów" (1907); „W pętach" (1908).

Macierz Polska, fundacja polska we Lwowie, której zadaniem jest szerzenie oświaty we wszystkich warstwach ludu polskiego za pomocą wydawnictw popularnych. Myśl założenia fundacji powstała w 1879, podczas jubileuszu Kraszewskiego, a osoby, które złożyły na ten cel pieniądze, pragnęły, aby nazwiska ich były nieznane. Dopiero po wielu latach, w 1902 r., kiedy obydwaj założyciele pomarli, ogół dowiedział się, że byli to księża: kanonik Kazimierz Hulanicki, proboszcz w Kamieńcu Podolskim († 1874) i dziekan Jan Sawicki, proboszcz w Żwańcu († 1902). Do życia została powołana **M. P.** w 1882, kiedy kapitał zakładowy został doręczony Kraszewskiemu, który utworzył z niego stałą fundację. Kapitał ofiarowany przez założycieli powiększony został składkami publicznemi i nowemi ofiarami. W 1911 majątek **M. P.** w gotówce wynosił 80,452 kor., dochód ze sprzedaży książek 13,170 k. z fundacji **M.**, a 2,668 z fundacji Kościuszkowskiej. Ogółem wydano od początku istnienia **M.** do 1911 r. 169 książek w 1,125,000 egzemplarzach, rozeszło się 958,358 egzemplarzy. **M. P.** popierana jest przez sejm krajowy. W 1902 połączona była z **M.** t. j. oddana w jej zarząd fundacja im. Tadeusza Kościuszki, której kapitał zakładowy wynosił 97,331 kor. Sprawami **M. P.** zarządzają dwie rady: Rada nadzorcza, na której czele stoi kurator (pierwszym kuratorem był Kraszewski, później marszałkowie sejmowi) i Rada wykonawcza, składająca się z siedmiu osób. Z licznych wydawnictw **M. P.** zaznaczyć należy małą popularną „Encyklopedję" (1906—07, II wyd. w 8 zesz.), dzieło „Polska, obrazy i opisy", nadto szereg popularnych książeczek oraz utwory wybitnych poetów, np. „Pana Tadeusza" (za 20 hal.). Por. „Sprawozdanie z działalności **M. P.** za r. 1910" (Lwów, 1911).

Macierz Szkolna, nazwa związków polskich, mających na celu zakładanie szkół; związki wzorowane są na czeskiej „Ustrzedni Matice". Najstarszą **M. S.** dla księstwa Cieszyńskiego założył 1886 Paweł Stalmach w Cieszynie. Ma ona za zadanie zakładać szkoły polskie na Śląsku austrjackim, aby zapobiedz niemczeniu i czechizowaniu dzieci szkolnych. W 1895 założyła **M. S.** gimnazjum w Cieszynie, które wyposażała do r. 1903, kiedy zostało ono upaństwowione. W 1900 założyła szkołę ludową w Cieszynie, 1904 ochronę w Michałkowicach, 1905 szkoły: w Zbytkowie, Dzietmarowicach i t. d. **M. S.** cieszyńska pomaga kształcącej się młodzieży w gimnazjum i seminarjum polskim w Cieszynie. W lipcu 1911 odbył się zjazd jubileuszowy **M.** szląskiej w Cieszynie. Ze sprawozdania zjazdu widać, że ilość szkół ludowych i ochron wzrosła, powstały 4-ry szkoły przemysłowe. Wydatki na 1911 r. preliminowane są w wysokości 352,699 kor. Podobny związek pod nazwą Polska **M. S.** powstał w 1906 w Królestwie Polskim. Myśl założenia tej instytucji zrodziła się już 1905, ale funkcjonować zaczęła dopiero w 1906 r. Dn. 8 lipca odbył się pierwszy zjazd delegatów, otwarty przez prezesa **M. S.**, Antoniego Ossuchowskiego, który położył największe zasługi koło utworzenia tej instytucji i popierał **M.** szląską. Polska **M. S.** miała za zadanie szerzenie oświaty w duchu narodowym przez zakładanie ochron, szkół ludowych, średnich, wyższych, wygłaszanie odczytów, zakładanie bibljotek i t. d. Do 1 lipca 1907 powstało

w całym kraju 786 szkół **M.**, na cele oświaty wpłynęło z 473 kół 422,995 rub., a do zarządu głównego 387,677 rub.; wliczając wartość ofiar w naturze, ofiarność publiczna w ciągu roku dosięgła miliona rubli. W okresie tym prócz szkół elementarnych założyła **M.** 317 ochronek, 505 czytelń i bibljotek oraz zorganizowała znaczną liczbę kursów dla dorosłych. We wszystkich instytucjach **M.** pobierało naukę 63,000 uczniów i uczennic, z ochronek korzystało 14,400 dzieci, a z czytelni i bibljotek 400,544 osób. Działalność **M. S.** była tamowana przez władze: 1-go lipca 1907 na prośbę o pozwolenie otwarcia 1,247 szkół, otrzymał zarząd pozwolenie tylko na 681 szkołę, przytym w gub. Siedleckiej nie pozwolono na otwarcie żadnej szkoły; kurator okręgu naukowego nadesłał do zastosowania w szkołach **M.** plan nauki, ułożony dla szkół rządowych z 12 i 14 godzinami języka rosyjskiego tygodniowo, poczynając od pierwszej klasy; członkowie zarządu byli kolejno wydalani z kraju; po ogólnym zgromadzeniu (25 i 26 listopada 1907) generał-gubernator skazał **M.** na zapłacenie kary 3000 rb. za udział w zebraniu i przemawianiu delegatów innych instytucji oświatowych; 17 grudnia 1907 rozporządzeniem gen.-gubernatora zawieszono całkowicie działalność **M.** Dn. 24 stycznia 1908 odbyło się ostatnie walne zgromadzenie **M.**, na którym majątek **M.** podzielono między rozmaite istniejące szkoły polskie i instytucje oświatowe, nieruchomości, stanowiące własność **M.**, postanowiono zużytkować na cele oświaty polskiej. W marcu 1908 ogłoszone zostało postanowienie ministra spraw wewnętrznych o zupełnym zamknięciu **M.**

Maciesza Aleksander, doktór, ogłosił drukiem: „Atlas statystyczny Królestwa Polskiego“ (Płock, 1907); „O otworach ciemieniowych u ludzi“ (1909); „Znaczenie przewodu pokarmowego“ (1909); „Jak się strzedz ślepoty“ (1910).

Maciołowski Juljan (ob.), pedagog polski, * 1841 w Bieździedzy w Galicji, dyrektor szkoły wydziałowej (nie przemysłowej, jak w gł. dz.), od 1876 członek rady okręgowej miejskiej, od 1903 zasiada w krakowskiej radzie miejskiej. Ogłosił nadto: „Nauka czytania na podstawie pisania“ (Kraków, 1896); „Reforma elementarza“ (Lwów, 1908); „Reforma szkoły wydziałowej“ (t., 1909) oraz kilka podręczników; pisywał artykuły historyczne.

Maciszewski Maurycy, pedagog polski, w 1889 został dyrektorem gimnazjum w Tarnopolu, gdzie założył bursę polską dla ubogich uczniów i zorganizował liceum żeńskie Józefitek. Był redaktorem *Muzeum*, organu Tow. nauczycieli, w latach 1883—89. Ogłosił nadto: „Historja gimnazjum tarnopolskiego, 1820—48“ (1896. *Muzeum*) i szereg artykułów.

Mackay Eneasz, baron, holenderski mąż stanu, † 1909 w Hadze.

Mac Kenna Reginalt, polityk angielski, * 1863 w Londynie. Z zawodu prawnik, zajmował się od 1887 adwokaturą; w 1895 wszedł do Izby gmin z ramienia liberałów. W 1905—07 był sekretarzem finansów w urzędzie skarbu, następnie ministrem oświaty w gabinecie Campbell-Bannermana, wreszcie w 1908 został pierwszym lordem admiralicji w gabinecie Asquitha.

Mackenzie Aleksander Campbell, kompozytor angielski, * 1847 w Edymburgu, uczeń król. Akademji muz. w Londynie, której następnie został dyrektorem; **M.** jest dr. *hon. causa* kilku uniwersytetów angielskich. Od 1892—99 był dyrektorem Tow. Filharmonicznego, od 1908 jest prezesem (czasowym) Międzynarodowego tow. muzycznego. Napisał bardzo wielką ilość kompozycji instrumentalnych (kwartety, tria); orkiestrowych (uwertury, rapsodje) i wiele wokalnych, solowych i chóralnych utworów.

Mac Laren John *Watson* (pseud. *Jan*), kaznodzieja i powieściopisarz angielski, * 1850 w Manningtree; studja odbywał w Edymburgu i Tubindze. W 1874 został pastorem wolnego kościoła szkockiego, 1900 pastorem presbiterjańskim w Liverpoolu. Powodzenia doznały głównie dzieła, wydane pod pseud, *Jan Mac Laren*: „Kate Carnagie and Those Ministers“ (1896); „a Doctor of the old School“ (1897); „Joung Barbarians“ (1901); „His Majesty Baby“ (1902) i wiele innych.

Maclean Charles, kompozytor i muzykolog angielski, * 1843 w Cambridge, uczeń Ferd. Hillera w Kolonji, dr. uniwersytetu w Oxfordzie, gdzie przez kilka lat był organistą; po kilkunastoletniej służbie cywilnej w Indjach osiadł na stałe w Londynie i oddaje się kompozycji oraz pracom naukowym; **M.** jest od 1908 sekretarzem prezydjalnym Międzynarodowego tow. muzycznego. Napisał szereg uwertur orkiestrowych, oratorium (Noah); poemat symfoniczny i wiele in.

Macleau Kaid sir Harry Aubrey do, generał marokański, * 1848. Wpadł w 1907 pod Elkmes w ręce Rais-Uli'ego i uwolnił się jedynie na warunkach upokarzających; w 1908 przybył do Londynu.

Macleod miss Fiona, zmyślona osobistość literacka przez *Wiliama Sharpa* (1856—1905), który pod tym nazwiskiem wydał kilka dzieł, uchodzących za najznakomitsze w grupie spółczesnej anglo-celtyckiej; przez długi czas sądzona, że **M.** rzeczywiście istnieje. Ważniejsze prace: „Pharis, a Romance of the Isles“ (1894); „the Mountain Lovers“ (1895); „the Sin-Eater“ (1895); „Green Fire“ (1896); „the Laughter of Peterkin“ (1897); „the Winged Destiny“ (1904); „Nature and Dreem (1905); „the Immortal Hour“ (1906) i t. d.; zbiorowe wydanie bajek celtyckich, podzielone na trzy części: „Spiritual Tales“, „Barbarie Tales“, „Tragic Romances“ (1847). Pod własnym nazwiskiem występował jako krytyk,

wydał „Lyra Celtica“ (1887); po śmierci wyszły poezje jego „Songs and Poems old and New“ (1909).

Macleod Henryk Dunnig, ekonomista angielski, † 1902. Ogłosił nadto: „Bimetalism“ (1894); „History of economics“ (1896); „Indian currency“ (1898).

Maćkiewicz Antoni, ks., drugim Witoldem nazywany, * 1826 w okolicach Cytowina na Żmudzi, † 1863 w Kownie. Syn ubogich rodziców, sam o własnych siłach kształcił się, pieszo udał się do Kijowa, gdzie przez dwa lata słuchał nauk uniwersyteckich. W 1846 r. wstąpił do seminarjum w Worniach, a w 1850 r. został księdzem. Kochający szczerze lud wiejski, był też powszechnie kochany przez włościan. W 1863 r. okazał się dzielnym partyzantem. Zdradzony przez przewoźnika, w grudniu dostał się do niewoli i został 26-go tego miesiąca powieszony w Kownie.

Madagaskar, wielka wyspa na oceanie Indyjskim (ob.), należąca do Francji, miała 1907: 2,706,661 mieszkańców, (1,312,810 mężczyzn, 1,393 851 kobiet), w tym 7,606 Francuzów, 2,088 innych Europejczyków, 3,602 Azjatów i 1,978 innych Afrykańczyków. Tuziemcy na mocy rozporządzenia prezydenta rzeczypospolitej Francuskiej z 3 marca 1909 są poddanymi francuskimi, ale ulegają prawom i zwyczajom miejscowym. Mogą też na żądanie (jako warunek znajomość języka francuskiego), doszedłszy do 21 roku życia zostać obywatelami francuskimi, wtedy wraz z żonami i dziećmi podlegają francuskim prawom kolonjalnym. Budżet z dodatkiem Francji w 1909 wynosił 15·58 mil. fr.; wartość obrotów handlowych stanowiła w rubryce przywozu 25·13, wywozu 27·86 mil. fr. Organizacja systematyczna **M.** w 1901 r. pod względem administracyjnym, sądowym i gospodarczym rozpoczęła się; przeprowadził ją gien. Gallieni (ob.), kontynuował jego następca Augagneur. Badania geograficzne w l. 1903—05 prowadził Colin, pod względem gieologicznym P. Lemoine w 1906 dokładniej zbadał kraj od przylądka Ambre do Antsohihy. Por. Gallieni „Neuf ans à Madagascar“ (1907); M. A. Leblond „**M.**, les régions et les races, les moeurs, les têtes etc.“ (1907); Suan „La France à **M.**“ (1908); Julien „Institutions politiques et sociales de **M.**“ (1909). Od 1901 wychodzi w Tananarivo urzędowy „Bulletin économique de la Colonie de **M.**“.

Maderno, miejscowość klimatyczna nad jeziorem Garda, należy do włoskiej prowincji Brescji. Do 1377 było głównym punktem riviery nad Gardą.

Madeyski Antoni, rzeźbiarz polski, * 1862 na Wołyniu. Kształcił się początkowo w Krakowskiej szkole sztuk pięknych, następnie w Wiedniu u prof. Helmera i Zumbuscha. Przez dłuższy czas przebywał w Petersburgu. W r. 1898 **M.** osiadł w Rzymie, gdzie dotąd przebywa. Z ważniejszych prac wymienić należy: kolosalny biust Matejki, zdobiący gmach Tow. przyj. sztuk pięknych w Krakowie; grobowce w katedrze na Wawelu: Warneńczyka i królowej Jadwigi; nagrobek Aleksandra Gierymskiego w Rzymie na Campo Verano i inne. W muzeum Narodowym jest jego „Charcica“ z bronzu i „Stefan Batory“ plakieta bronzowa.

Madeyski Antoni.

Madeyski *Poraj* Stanisław, mąż stanu galicyjski, minister austrjacki, † 1910 w Lussin Grande (Istrja). Ogłosił nadto: „Studien zur Rechtsprechung des Reichsgerichts über Verletzung polit. Rechte“ (Wiedeń 1900—01, 2 t.).

Madeyski Stan.

Madl Karol B, pisarz czeski, ogłosił nadto: „Umienì vczera a dnes“; szereg monografji, jak: „Jos. Manes, jeho život a dilo“, „J. V. Myslbek“, „Joža Uprka“ i t. d. Opracował dział malarstwa czeskiego w „Encyklopedji Otta“, od 1897 pisuje krytyki artystyczne w pismach *Zlata Praha* i *Nar. Listy*, od 1891 również w kilku innych.

Madras, prowincja w Indjach wschodnich angielskich, na 390,551 klm. kw. liczyła w 1901 42,397,522 m. **M.**, miasto, miało w 1901: 509,346 mieszkańców.

Madryt, stolica Hiszpanji, liczył w 1908 r.: 573,674 m.

Madura (Madoera), wyspa na północo-wschodzie Jawy, należy do Indji holenderskich, stanowi razem z sąsiedniemi wysepkami rezydenturę, opejmującą 5,413 klm. kw. (sama **M.**—4,470 klm. kw.) z ludnością 1,624,148 m. (1895).

Madżarow M. Iw., prawnik, polityk i publicysta bulgarski, * 1854 w Kopriwsztycy, studja odbywał w Konstantynopolu. Był dyrektorem szkoły, członkiem najwyższego sądu, głównym kontrolerem państwa, ministrem robót publicznych, ostatecznie posłem i publicystą. Redagował kilka pism, pisywał do wielu.

Maeterlinck Maurycy, poeta belgijski, ogłosił nadto: medytacje filozoficzne, „la Vie des abeilles“ (1901), „le Temple enseveli“ (1902) i „le Double Jardin“ (1904); sztuki teatralne: „Monna Vanna“ (1902), „Joyzelle“ (1903), „la Soeur Beatrix“ (1903), „le Miracle de saint Antoine“ (1905), „Marja Magdalena“ (1908). Ostat-

nie prace mniej wzruszające, niż poprzednie zyskały na prostocie i jasności zarówno w konstrukcji ogólnej, jak i w szczegółach. Na polski przełożono w ostatnich czasach: „O kobiecie“ (1903); „Skarb pokornych“ (1903); „Śmierć Tintagilesa“ (1904); „Piękność wewnętrzna i życie głębokie“; „Głosowanie powszechne“ (1906); „Monna Vanna (1908), tłum. Z. Sarnecki; „Joyzella“ (1904), A. Lange; „Siostry Beatrix“ (1907), J. Kasprowicz; „Niebieski ptak“ (1910) J. Ciesliński. Wpływ **M.** widoczny w utworach Staffa, Kisielewskiego, Leszczyńskiego, Micińskiego, części Tetmajera.

Magdaleński okres, (od Mandeilne, jaskinia we franc. dep. Dordogne), ostatni poddział epoki paleolitycznej, przypada na koniec okresu lodowego. Rozprzestrzenienia **M. o.** skonstatowano w południowowschodniej Francji, Pyrenejach, Europie środkowej. U nas jaskinie Ojcowa odnoszą do tego okresu.

Magdeburg, miasto w Prusach, 1910 liczył 279.063 m., w tym 221,570 ewangielików, 13,810 katolików, i 1,935 żydów.

Maggi, preparaty pomysłu Juljusza Maggiego, jak: konserwy, buljon w kapsułkach, osobliwie przyprawa do zupy. Wyrabiają je podług sposobu, utrzymywanego w tajemnicy, z różnych warzyw fabryki tow. **M.** w Singen w Badenie i Kamptal w Szwajcarji.

Magiera Jan, literat polski, napisał: „Wł. L. Anczyc jako dramaturg“ (1903), „Mikołaj Rej“ (1905), „O mowie polskiej“ (1908), „O autorze Kościuszki pod Racławicami“ (1909), „Rozwój języka polskiego“ (1909), „Na jugu słowiańskim“ (1911).

Magini Giovanni Antonio, astrolog, astronom, matematyk, kartograf włoski, * 1555 w Padwie, † 1617 w Bolonji, gdzie był profesorem astrologji, astronomji i matematyki. Jako kartograf w „Geographie vetas et nova“ (1616) zamieścił opis Polski ówczesnej.

Magnetyczne stopy, ob. stopy.

Magnez, Mg, pierwiastek metaliczny dwuwartościowy z grupy berylowców (ob.). Ciężar atomowy **M.** 24·32, właściwy 1·75; temperatura topliwości 800°. Wrazie skąpego dopływu powietrza wytwarza się przy spalaniu **M.** substancja żółtozielona, azotek magnezu, Mg_3N_2. Woda wrząca rozkłada si; od Mg_7 z wydzieleniem wodoru, kwasy rozpuszczają łatwo M , natomiast alkalja nie działają nań. **M.** jest silnym środkiem redukującym, wyciąca z roztworów soli metalowych nawet cynk, redukuje np. SiO_2. W chlorze spala się z objawami ognia. Związki **M.** (ob.), MgO_2, nadtlenek **M.** otrzymuje się przez dodanie nadtlenku sodu do roztworu siarczanu Mg. w wodzie. Używa się do bielenia, jako „nowozon“, reklamowany przeciwko najprzeróżniejszym chorobom. Chlorek Mg. $MgCl_2$ krystalizuje się z $6H_2O$. Roztwór $MgCl_2$ w wodzie podczas odparowywania wydziela HCl, przyczym tworzy się chlorek zasadowy $Mg.OH.Cl.MgCl_2$, daje liczne sole podwójne. Z takiej podwójnej soli,

$$Mg\,Cl_2.NH_4\,Cl + 6\,H_2O$$

przez ogrzewanie otrzymać można $MgCl_2$ bezwodny w postaci masy blaszkowato-krystalicznej, topiącej się w 708°, a destylującej bez rozkładu w temperaturze żaru jasnego. $MgCl_2$ rozkłada się zapomocą tlenu powietrza lub pary wodnej; reakcje zachodzące tutaj, mają charakter odwracalności: $2MgCl_2 + O_2 \rightleftarrows 2MgO + 2Cl_2$ $MgCl_2 + H_2O \rightleftarrows MgO + 2HCl$; rozkładają i posiadają doniosłe znaczenie w technice przy przeróbce produktu odpadkowego np. w metodzie solvayowskiej, gdzie z $MgCl_2$ wytworzyć się daje Cl lub HCl. Ze stopów największe znaczenie ma stop z glinem, zwany magnalem, niekiedy Mg zastępuje cynk w mosiądzu, domieszka Mg do niklu i kobaltu czyni je kowalnemi i ciągliwemi. Inne zastosowanie ob. gł. dz. t. X.

Magnezoferryt (magnoferryt), minerał z gromady tlenków, rzędu rud, równopostaciowy z magnetytem, posiada skład chemiczny: MgF_2O_4.

Magnin Józef, polityk francuski, † 1910 w Paryżu.

Magnussen Harro, rzeźbiarz niemiecki, * 1861 w Hamburgu. † 1908 w Grünewaldzie, studja odbywał w Monachjum. Ważniejsze prace: „Fryderyk II umierający“ (1892, złoty medal); pomnik marszałka Roona w Berlinie, najwybitniejsza praca **M.**; „Żądza życia“ i t. d.

Magóra, pasmo górzyste w Beskidach wschodnich ze szczytami stożkowatemi: 1) **M.** pasmo zachodnie zaczyna się nad Banicą i ciągnie się na północo-zachód na przestrzeni 15 klm. 2) **M.**, pasmo wschodnie zaczyna się nad Wisłoką, ciągnie się na północo-zachód na przestrzeni 20 km.

Magóra Łomniańska, pasmo górskie na granicy galicyjsko-węgierskiej w Beskidach wschodnich. Najwyższy szczyt. **M. Ł.**, 1024 m. wysoki.

Magóra Spiska, pasmo górskie, długie 20 km. między Tatrami i Pieninami, dzieli się na **M.** Małą, wschodnią połać pasmo, i **M.** Wielką, połać zachodnią. W **M.** Małej na północnym jej stoku jedyny staw Magórzański, drugie Morskie Oko, na wysokości 928 m.

Magóra Turczańsko-Orawska, pasmo górskie na północnym brzegu Wagu na granicy powiatów Trenczyńskiego i Turczańskiego a następnie Orawy, ciągnie się od płd. zachodu na północo wschod. i dzieli się na: 1) **M.** Turczańską albo Krywańską ze szczytami Krywaniem Małym albo Krywaniem Tatrą (1667 m.), 2) **M.** Środkową, 3) **M.** Orawską, najniższą ze szczytem Jaworową (1129 m.).

Magre Maurycy, poeta francuski, * 1877, w Tuluzie. Ogłosił: „le Retour“, sztuka liryczna (1896); zbiory liryki: „la Chanson des hommes“

(1898); „la Poème de la jeunnesse“ (1902); „Histoire merveilleuse de Claire d'Amour“, zbiór opowiadań (1904); „les Levres et le Secret“ (1906); dla teatru napisał: „le Tocsin“ (1900); „l'Or“ (1902); „le Dernier Rêve“ (1903), „le Vieil Ami“ (1904). Brat jego, *Andrzej M.*, * 1873 w Tuluzie, ogłosił: tom poezji „Eveils“ (1895) wespół z Maurycym; „les Poèmes de la solitude“ (1900).

Mahaffy John Pentland, historyk angielski, w l. 1900—02 był sekretarzem senatu w uniwersytecie dublińskim. Ogłosił nadto: „the Greek world under Roman sway“ (1890); „Problem in Greek history“ (1892); „the Empire of the Ptolemies“ (1896); „History of classical greek literature“ (1903, IV wyd.); „the Silver age of the Greek world“ (1906); „Rambles and studies in Greece“ (1907, V wyd.).

Mahalla (arab. leże, obóz), oznacza w Afryce północnej obóz wojskowy, jak również i wojsko, zwołane na wyprawę. Główne wojska sułtana marokańskiego, walczące z powstańcami, nazywają się **M.**

Mahan Alfred Thayer, marynarz i pisarz amerykański, * 1840 w West Point. Wstąpił do marynarki 1856, uczestniczył w wojnie secesyjnej; 1865 został kapitanem lejtnantem; 1896 komendantem okrętu eskadry śródziemnomorskiej, brał udział w wojnie hiszpańskiej 1898; był członkiem konferencji pokojowej w Hadze 1899. Prace jego z zakresu historji i techniki cieszą się wielkim uznaniem. Ważniejsze z nich: „The Gulf and Inland Waters“ (1883); „Retrospect and Prospect“ (1902); „Sea Power in its relations to the War of 1812“ (1905, 2 t.). Życiorysy: „Admiral Farragut“ (1892); „Life of Nelson“ (1899, II wyd.).

Maharero Samuel, wódz Hererów w niemieckiej Afryce zachodniej, syn Kamaherery, który poddał się Niemcom w 1885, ale w 1904 wywołał powstanie i wyrządził kolonistom niemieckim wiele szkód. Pokonany skrył się w posiadłościach angielskich i osiadł nad jeziorem Nyami.

Mahdia albo **Méhédia.** Poszukiwania archeologiczne w Tunisie doprowadziły do świetnych wyników w 1907. Koło brzegów Cerigoto odkryto zatopiony statek, pełen dzieł sztuki greckiej i rzymskiej, z których szczególnie artystycznemi zaletami odznacza się: posąg młodzieńca, herma Dionisosa, oraz głowy kobiet i wiele innych.

Mahib es Saltanch, Alil Mezachan Azud el Mulk, książę rejent perski, † 1910.

Mahler Gustaw, kapelmistrz i kompozytor niemiecki, * 1860 w Kaliszt (w Czechach), † 1911 w Wiedniu; jeden z najgenjalniejszych kapelmistrzów współczesnych, początkowo uczeń konserwatorjum wiedeńskiego. Rozpoczął karjerę jako kapelmistrz operowy w Pradze (1885), poczym po kilkuletniej działalności w Peszcie i Hamburgu stanął w 1897 na czele opery wiedeńskiej jako dyrektor i kapelmistrz zarazem, na stanowisku tym pozostawał przez 10 lat, prowadząc jednocześnie koncerty filharmoniczne; po opuszczeniu Wiednia stanął w Ameryce na czele symfonicznej orkiestry dla niego specjalnie założonej. Jako kompozytor *ośmiu* symfonji dał **M.** dowód niepospolitej umiejętności oraz wysokich tendencji artystycznych.

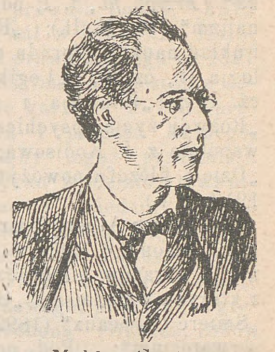

Mahler Gustaw.

Mähly Jakób, pisarz niemiecki, † 1902 w Bazylei.

Mahomet V, Mohammed Reszad-effendi, ogłoszony sułtanem pod imieniem *Mehmeda* albo **M.,** 35-ty sułtan dynastji ośmańskiej, * 1844 w Konstantynopolu, wstąpił na tron 27 kwietnia 1909. Syn sułtana Abd-ul-Medżida († 1861) i brat sułtana Murada V (zdetronizowanego 1876, † 1904) oraz sułtana Abd-ul-Hamida II, którego następcą został. Dopóki armja w Solonikach nie ogłosiła go sułtanem stał na uboczu życia publicznego. Wykształcenie posiada staranne, ale azjatyckie, dokładną znajomość literatury arabskiej i perskiej. B. sułtan przez 30 lat niepozwalał mu się ruszać ze wspaniałej rezydencji, Beylerley, nad Bosforem, bez specjalnego pozwolenia, nie wolno mu było nosić brody, jako przywileju sułtańskiego, stykać się z ludźmi z wyjątkiem kilku oddanych sułtanowi. Od 1906 podejrzliwość Abdul-Hamida jeszcze wzrosła, kiedy postanowił wbrew prawu pozbawić brata następstwa tronu na rzecz swego syna, ks. Burhan-Eddina.

Mahomet V.

Mahomet Ali, szach perski, ob. Mohammed Ali-Mirża w II supl.

Mahrburg Adam (ob.), polski pisarz filizoficzny i pedagog, * 1855 w Mińszczyznie. Po skończeniu gimnazjum w Mińsku, kształcił się w Petersburgu i tam pracował w *Kraju*, poczym przeniósł się do uniwersytetu lipskiego, który ukończył ze stopniem doktora filozofji. Osiadłszy w 1890 na stałe w Warszawie, pisywał rozprawy filozoficzne do *Ateneum*, *Nowy*, *Ogniwa*, *Przeglądu filozoficznego*, „Wielkiej Encykl. Ilustr.“, „Poradnika dla samouków“ i in. Od 1903—07 redagował miesięcznik *Książkę*. Przez szereg lat wykładał z powodzeniem nauki filozoficzne na kursach prywatnych. Ogłosił nadto: „Co to jest nau-

ka“ (*Przegl. fil.*, t. I; oddzielnie 1907); „Fenomenalizm“ (W. E. II.); „Forma“ (tamże); „Podział i układ nauk“ („Poradn. dla sam.“, cz. I); „Psychologja (t., cz. I); „Logika i teorja poznania“ (t., cz. IV); „Filozofja i metafizyka“ (t., cz. IV); „Rozwój życia psychicznego“ (t., cz. V, 1905) wspólnie z J. Kodisową; przełożył H. Höffdinga „Dzieje filozofji nowożytnej“ (Warszawa, 1906—1910, 2 t.).

Maignan Albert Piotr, malarz francuski, * 1844 w Beaumont, † 1908 w Saint-Prix. Znany głównie z obrazów historycznych i alegorycznych, z których ważniejsze: „Głosy alarmujące“ (1888); „Śmierć Carpeaux“ (1892); „Wnętrze loży w konserwatorjum“; „Pod cedrem“; „Lato“ i t. d. Uprawiał też malarstwo dekoracyjne.

Maillart Louis Aimé, kompozytor francuski, * 1817 w Montpellier, † 1871 w Moulins, był uczniem paryskiego konserwatorjum, nagrodę rzymską otrzymał 1841; z oper jego największą popularnością cieszą się do dziś dnia „Dragoni z Villars“ (po niem. „Glöckchen des Eremiten“).

Maillaud Fernand, malarz francuski, * 1863 w Mouhet, uczeń Humberta, Walleta i Cormona, zaczął wystawiać w Salonie w 1898; ważniejsze prace: „Wnętrze domu“ (1898); „Wnętrze kościoła“ (1905); „Pogrzeb“ (muz. w Issoudun); „Brzegi Creuse'y“ (muz. w Bourges); „Zaduszki“ (muz. w Châteauroux) i t. d. Otrzymał kilka nagród na wystawach.

Maindron Maurice, pisarz francuski, * 1857 w Paryżu. Po studjach historycznych i przyrodniczych w misjach rządowych jeździł do Nowej Gwinei, Indo-Chin, Etjopji i Senegalji, w l. 1876 — 902, ożenił się z córką poety Hérédia. Po wielu pracach przyrodniczych napisał powieści historyczne: „le Tournoi de Vau plassans“ (1895); „Saint-Cendre“ (1898); „Monsieur de Clérambon“ (1904) oraz powieść społeczesną „l'Arbre de Science“ (1906); ogłosił nadto sprawozdanie z podróży „l'Inde du Sud“ (1907), zbiór nowel „le Carquois“ (1907) i dramat historyczny „le Meilleur parti“ (1905).

Maine, jeden ze Stanów Zjednoczonych Ameryki Północnej, na 85,570 klm. kw. liczył w 1910: 694,466 m., w tym 692,226 białych, 1,319 murzynów i mulatów, 123 Azjatów i 798 Indjan. Wśród urodzonych po za Stanami było około 3,000 Polaków.

Maine et Loire, departament francuski, liczył w 1906: 513,490 m.

Maison Rudolf, rzeźbiarz niemiecki, * 1854 w Ratyzbonie, † 1904 w Monachjum. Był samoukiem, robił początkowo posążki, powlekane polichromją, w których zmysł satyryczny łączył się z realizmem; ważniejsze z tych prac: „Murzyn“; „Filozof obserwujący gołębie“; „Civis romanus“. Później wykonał szereg wielkich robót, między innemi: „Dwuch heroldów“ na nowym parlamencie w Berlinie i wspaniały pomnik Fryderyka. Otrzymał medal złoty na wystawie powszechnej w Paryżu.

Maistre Kazimierz, podróżnik francuski, *1863 w Montpellier. Zwiedził Madagaskar 1889 — 91, następnie stanął na czele wyprawy, spieszącej z pomocą Dybowskiemu, przeszedł 5,000 klm. Azji centralnej. Wydał: „A travers l'Afrique centrale“; „Du Congo au Niger“ (1895).

Maitland Frederick William, angielski historyk prawa, * 1850 w Londynie, † 1906 w Gran Canaria, przez 15 lat zajmował się praktyką sądową, 1884 został profesorem prawa angielskiego w Oksfordzie. Główna praca **M.** wydana wespół z F. Pollock'em „History of English law before the time of Edward I“ (1899, II wyd., 2 t.); z innych ważniejsze: „Domesday book and beyond“ (1907); „the Constitutional history of England“ (1908) i t. d.

Majano Benedykt (Benedetto da), architekt i rzeźbiarz włoski, * 1442 (nie 1424, jak w gł. dz.). Jako rzeźbiarz robił początkowo ornamentacje na meble w Santa-Maria da Fiore we Florencji i kufry Mateusza Korwina, króla węgierskiego. Następnie rzeźbił w marmurze i stał się jednym z najbardziej cenionych rzeźbiarzy ornamentacyjnych i dekoracyjnych, wykonywał też popiersia. Wykonał: biust Piotra Mellini (1474); wspaniały ołtarz w Santa Croce we Florencji (ok. 1475); Sarkofag św. Sawina w Faency; fontannę marmurową w katedrze w Loretto; obramienie drzwi w sali audjencjalnej w *Palazzo Vecchio* we Florencji; Grobowiec Filipa Strozzi w Santa Maria Nuova (1491); popiersie Filipa Strozzi (Louvre) i t. d. Prace architektoniczne ob. gł. dzieło.

Majerski Stanisław, gieograf polski, ogłosił: „Ziemie dawnej Polski“ (Lwów, 1907; skala 1 : 850,000).

Majewski Erazm, archeolog, etnograf i przyrodnik polski, ogłosił nadto: „Przedhistoryczny kult niedźwiedzia i jego domniemane resztki w zwyczajach naszego ludu“ (1896); „Bydło w mowie, pojęciach, praktykach ludu polskiego“ (1903). Z archeologji napisał: „O grocikach dłutowatych polskich do strzał przedhistorycznych“ (1899); „Zabytki przeddziejowe w Jastrzębcu, pow. Stopnicki“ (1899); „Zab. przedh. w Zernikach Dolnych w pow. Stopnickim“ (1899); „Starożytni Słowianie na ziemiach dzisiejszej Giermanji“ (1899); „Powiat Stopnicki pod wzg. przedhistorycznym“ (1902 — 07); „Nowoodkryty ornament sznurkowy falisty w ceramice neolitycznej południowych okolic Król. Pol.“ (1904); „Linja falista pozioma jako motyw zdobniczy w ceramice przedhistorycznej“ (1904); „O kurhanach ze szkieletami barwionemi świata Nadczarnomorskiego“ (1905); „Hipoteza Kosinny o giermańskiem pochodzeniu Indoeuropejczyków, a prawda w nauce“ (1905) i in. W ostatnich czasach

zaczął pracować na polu socjologji i napisał dzieło: „Nauka o cywilizacji“; cz. I, „Prolegomena i podstawy do filozofji dziejów i socjologji“ (1909; II wyd., 1911); cz. II. „Teorja człowieka i cywilizacji“ (1911), wydane w języku polskim i francuskim. **M.** jest członkiem Warsz. tow. nauk., Komisji antrop. Ak. Um. w Krakowie, Tow. antropolog. w Paryżu i Instytutu socjologicznego tamże. Posiada cenne zbiory archeologiczne, oddane do użytku publicznego.

Majewski Karol, bardzo czynny 1861 i 1862, należał w 1863 r. przez długi czas do Komitetu Centralnego. Bez stałych przekonań, utrzymywał stosunki i z białym i z czerwonym stronnictwem. Tak samo jak Oskar Awejde, złożył w komisji śledczej szczegółowe zeznania, na których opierał się w swej historji Mikołaj Berg.

Majewski Skorochód Wincenty, orjentalista polski i badacz starożytności słowiańskich, † 1835.

Majoli Tommasso, miłośnik książek, włoch z pierwszej połowy XVI w. Imię **M.** spotyka się na okładkach książek z ornamentacją w druku złotym z obrazkami barwnemi.

Majorana-Calatabiano Angelo, prawnik i polityk włoski, * 1865 w Catanji, † 1910 tamże, gdzie był profesorem prawa konstytucyjnego; 1903 został podsekretarzem stanu w ministerjum finansów, 1904—05 ministrem finansów w gabinecie Fortisa i powrotnie 1906—07.

Majoraty (ob.), prawo z dn. 3 listopada 1906 zezwala donatarjuszom w Królestwie Polskim na sprzedaż, gruntów, w skład **M.** wchodzących, włościanom bezrolnym; w 1909 ministerjum rolnictwa zezwoliło na sprzedaż **M.** wszystkim włościanom wogóle, jak również bankom włościańskim. Nie można wszakże obniżać obszaru donacyjnego poniżej 5,000 dziesięcin. (470 art. X t. 1 cz. „swoda“, wyd. 1900). W ostatnich czasach wzmogły się dążności rozparcelowania **M.** pomiędzy włościan ze środkowych guberuji cesarstwa; mianowicie, w 1910 ministerjum nakazało, aby Komitet rolny w Petersburgu określił miejscowości w gub. Lubelskiej, Siedleckiej i Suwalskiej, w których sprzedaż ma być dozwolona wyłącznie prawosławnym. Por. Kaczkowski Józef „**M.** w Królestwie Polskim“ (*Ekonomista*, 1907, t. I); tegoż „Wykaz dóbr donacyjnych“ (*Ekonomista*, 1907, tom II).

Majowe związki, organizacje, przeważnie stworzone dla dzieci celem przyuczania ich do opieki nad drzewo- i zwierzostanem kraju, kształcenia zamiłowania do przyrody. **M. z.** rozpowszechnione są w Ameryce i Europie zachodniej, u nas zostały wprowadzone w ostatnich czasach w szkołach galicyjskich.

Maka, plemię murzyńskie w Kamerunie południowym, stoją na bardzo nizkim poziomie kultury, oddają się ludożerstwu. W 1907 **M.** dotknęło ekscpedycja karna pułkownika pruskiego Dominika.

Makarewicz Juljusz, prawnik polski, * 1872 w Samborze, studja odbywał w Krakowie, Halli, Berlinie i Paryżu. Docent prawa karnego od 1897 w uniwersytecie Jagiellońskim, równocześnie sędzia w krakowskim sądzie karnym; w 1904 profesor nadzwyczajny prawa i procesu karnego, w 1907 profesor zwyczajny tegoż przedmiotu we Lwowie, w 1909 dziekan wydziału prawniczego. Ogłosił szereg prac z dziedziny prawa karnego, procesu oraz filozofji prawa. Najważniejsze dzieło **M.** „Einführung in die Philosophie des Strafrechts“ (Stuttgardt, 1906) zyskało uznanie zagranicznego świata naukowego; prócz tego ogłosił: „Das Wesen des Verbrechens“ (Wiedeń, 1896); „Idealny zbieg przestępstw“ (Kraków, 1897); „Evolution de la peine“ (1898, „Archives de l'antropologie criminelle“, przekład hiszpański w „Bibl. jurid. des autores espagnoles y extranjeros“, 1907); „Niebezpieczeństwo projektu nowej ustawy“ (1903); „Walka ze spekulacją parcelacyjną“ (1904); „Stammlers Lehre vom richtigen Recht“ (1905, cz. I); „Nowożytne zadania filozofji prawa“ (Kraków, 1905); „Juristische Abhandlungen“ (Wiedeń, 1907); „Wykład procesu karnego austrjackiego“ (Kraków, 1909); „Pornografja a prawo“ (Lwów, 1910). Drobniejsze rozprawy w języku polskim ogłasza od 1896 w pismach: *Przegląd prawa i administracji*, *Czasopismo prawnicze i ekonomiczne*, *Ateneum*, *Przegląd filozoficzny* i t. d.

Makarow A., rosyjski mąż stanu, * 1857 w Petersburgu, studja na wydziale prawnym odbywał tamże, poczym pełnił różne urzędy w prokuraturze, 1901 był podprokuratorem w Saratowie. Kiedy P. Stołypin (ob. II supl.) b. gubernator saratowski został premierem, powołał **M.** na wiceministra spraw wewnętrznych w zarządzie policji, trzy lata zajmował to stanowisko. W 1910 mianowany był sekretarzem stanu i przewodniczącym komisji, mającej za zadanie reorganizację policji. W październiku 1911 r. został ministrem spraw wewnętrznych przy premierze W. Kokowcowie (ob. II supl.).

Makonda, wyżyna na krańcu południowym niemieckiej Afryki wschodniej. W 1906/7 K. Weule zwiedzał **M.** i zebrał materjał etnograficzny o ludzie dotąd mało znanym.

Makonnen ras, dygnitarz i dowódca etjopski, * 1862. Wice-król prowincji Harrar, kuzyn cesarza Menelika, poślubił Veisero Obada, synowicę cesarza. Będąc jeszcze młodzieńcem spełniał ważne funkcje w Chao, nim Menelik został negusem. Po zwycięstwie pod Harrar (1887), kiedy Abisynja weszła w stosunki z Europą, Menelik powierzył **M.** zarząd tej

Makonnen.

prowincji; zaprowadził on tam porządek i popierał rozwój handlu. W 1887 odbył pierwszą podróż do Europy dla zawarcia traktatu z Włochami. Podczas wojny z Włochami 1896, **M.** pobił Włochów pod Ambą i Alaghi (1895) i zadał ostateczną klęskę gienerałowi Baratieri'emu. W 1902 zwiedził po raz drugi Europę, był na koronacji Edwarda VII w Londynie, bawił w Paryżu. Kiedy wieść o śmierci Menelika rozeszła się w 1906, wezwany był na jego następcę.

Makowiecki Aleksander, ekonomista polski i działacz społeczny, † 1907 w Warszawie. Ogłosił nadto: „Zmniejszenie liczby godzin pracy w fabrykach i pracowniach rzemieślniczych", „Przemysł i rzemiosła nasze dawnych czasów"; „Praca kobiet i dzieci w zakładach przemysłowych; „Przemysł drobny w Królestwie Polskim" i w. in. W 1881 wybrany w Warsz. tow. kr. m. na zastępcę dyrektora, 1890 powołany na dyrektora, 1906 zajął stanowisko prezesa tej instytucji.

Makowski Czesław, rzeźbiarz polski, * 1873 r. w Lublinie, kształcił się początkowo w szkole rysunkowej w Warszawie, rzeźby zaś uczył się u Godeckiego i Woydygi, był następnie w Rzymie i Monachjum (u prof. Eberle). Wykonał figurę t. zw. „Jacka" na ratuszu w Siedlcach, szereg pomników artystycznie pomyślanych: Dygasińskiego na Powązkach i w Ojcowie, tamże tablicę pamiątkową dra Niedzielskiego, Stefana Czarnieckiego, prałata X, Retke, Konrada Pruszyńskiego (Promyka) na Powązkach i inne. Zebrał o koło 400 podobizn literatów, artystów malarzy, rzeźbiarzy, uczonych i w ogóle ludzi, którzy się w jakikolwiek sposób zaznaczyli w kulturze polskiej ostatniej doby. Udziela lekcji rysunków i modelowania w zakładach naukowych. Mieszka w Warszawie.

Makowski Wacław, poeta, krytyk i adwokat, * 1880 w Wilnie, gimnazjum skończył tamże 1898, wydział prawny w Warszawie 1902. W 1900 zaczął drukować poezje, studja literackie i artykuły społeczne w *Głosie*, *Ateneum*, *Ogniwie*, *Sfinksie*, *Gazecie Wileńskiej*. Oddzielnie ogłosił: „Baśń puszczy Białowieskiej" (Kraków, 1902), „Godzina pogardy", zbiór szkiców literackich (Wilno, 1906), „Zbrodnia, kary i sądy wyjątkowe" (t., 1911). Jako adwokat od 1905 występował w procesach politycznych i pracuje nad procesem karnym. Przez pewien czas wykładał literaturę polską na pensjach prywatnych.

Makowskij Konstanty, wybitny malarz rosyjski, * 1839, studja odbywał w Petersburgu, 1868 został akademikiem, 1869 profesorem Akademji. Maluje potrety, obrazy historyczne, sceny rodzajowe, z których główniejsze. „Pogrzeb na wsi"; „Rusałki" (1879); „Śmierć Iwana Groźnego" (1888) i t. d.

Makowskij Włodzimierz, malarz rosyjski, brat poprzedniego, * 1846, kształcił się w Petersburgu, 1878 został akademikiem, 1894 profesorem, następnie rektorem wyższej szkoły Akademji w Moskwie. Należy do najwybitniejszych rosyjskich malarzy rodzajowych; główniejsze prace: „Poczekalnia lekarza" (1870); „U sędziego pokoju" (1880); „Krach bankowy" i t. d.

Maków, miasto powiatowe w gub. Łomżyńskiej, w 1909 liczyło 7,556 m. w tym 4,668 żydów, 2 839 katolików, 27 protestantów, 22 prawosławnych. W powiecie Makowskim na 68,612 m. było: 57,857 katolików, 10,267 żydów, 366 protestantów, i 122 prawosławnych. Podług spisu powszechnego było po wyłączeniu 2% wojska: 82·0% Polaków, 15·1% Żydów, 1·9% Biało,-Mało,-Wielko-rusów, 0·7% Niemców, 0·3% innych.

Makrocyty, ob. Miecznikowa teorja w II-gim Supl.

Makronowie-Makrocefalowie, później *Sanoi* albo *Zanoi* zwani, starożytne plemię, pokrewne pewnie góralom kaukaskim, a osiadłe nad morzem Czarnem. 10000 Greków Ksenofontu znalazło u nich serdeczną gościnę. Nazwa **M.** przechowała się w Makur Dagh i Machur (wsi).

Maksimowicz Konstanty, gienerał rosyjski, gienerał gubernator warszawski, * 1849. Po skończeniu korpusu paziów i akademji wojskowej wstąpił do służby wojskowej 1865, uzyskał rangę gienerałską 1859, w l. 1893—99 sprawował obowiązki atamana nakaźnego kozaków uralskich, 1889—905 kozaków dońskich. Mianowany gien.-gubernatorem warszawskim 4 marca 1905 podał się do dymisji 28 sierpnia t. r. W 1906 posunięty na gienerała jazdy, od 1909 jest wiceprezesem komitetu do poszukiwania pracy ofiarom wojny ros.-japońskiej. Na czas urzędowania **M.** w Królestwie przypadają początki września rewolucyjnego.

Maksylewicz Wincenty, kompozytor polski, * 1685, † 1745, był dyrygientem chóru katedralnego w Krakowie; kompozycje jego znajdują się w katedralnej bibljotece na Wawelu.

Maksymaliści, odłam partji rosyjskiej socjalistów rewolucjonistów. Dążyli do osiągnięcia *maximum* programu socjalistycznego, stąd nazwa **M.** Mieli na względzie nietylko rewolucję polityczną, lecz i społeczną, do której dążyli drogą teroru i wywłaszczenia, stosowanego do kapitalistów.

Makuszyński Kornel, poeta i nowelista polski, *1884 w Stryju w Galicji, gimnazjum ukończył we Lwowie, wydział filozoficzny tamże. Był członkiem komitetu redakcyjnego *Iskry* w Gliwicach na Szląsku; w 1904 wstąpił do redakcji *Słowa Polskiego* lwowskiego jako referent literacki i krytyk teatralny.

Makuszyński K.

W celach artystycznych podróżował po Niemczech, Włoszech, Szwajcarji, Belgji, Francji, Hiszpanji i Rosji. Czas dłuższy przebywał w Anglji i Paryżu. Oddzielnie ogłosił: „Połów gwiazd“, zbiór poezji (Lwów, 1907); nowele: „Rzeczy wesołe“ (t., 1909); „Romantyczne historje“ (t., 1910); „Dziwne powieści“ (t., 1911); „Zabawa w szczęście“ (t., 1911). Prócz tego napisał cykl studjów o sztuce i kulturze francuskiej p. t. „W kalejdoskopie“ (Lwów, 1909), dwa tomy studjów o teatrze „Dusze z papieru“ (t., 1910) oraz szereg prac drobniejszych, rozsianych po czasopismach.

Malachit, minerał z gromady sylikoidów, rzędu węglanów, skład chemiczny $(HOCu)_2CO_3$. W Polsce występuje **M.** w postaci zbitej i włóknistej w łupkach wapiennych i gliniastych na Miedziance i Miedzianej Górze pod Kielcami (Por. Rozbiory chem. M. Flauma w „Pam. Fizjograficznym“, t. VI).

Malajskie państwa hołdownicze, państwa pod protektoratem Anglji na półwyspie Malakce, w 1908 miały ludności 978,000. Załoga wojskowa wynosiła 872 ludzi pod wodzą 13 oficerów Europejczyków, nadto policji kontyngiens sięgał 2,670 ludzi pod kierunkiem 60 Europejczyków. W 1907 było 22 szkoły angielskie, 266 rządowych malajskich. Wpływy wynosiły 3·36 miljona funtów szterlingów, wydatki 2·36 milj. Ogólna wartość przywozu wynosiła w 1907 56·9 milj. dolarów, wywozu 82·3 milj. W 1910 otwarto linję kolejową łączącą główną linję z Singapurem. Por. „Twentieth century impresions of British Malaya, its history, people, commerce, etc.“ (1909); Swettenham „British Malaya“ (1906).

Malatesta Adeodato, malarz włoski, * 1806 w Modenie, † 1900, profesor, a następnie dyrektor Akademji w Modenie. Ważniejsze prace: „Św. Filip“; „Madonna ze świętemi“ (koś. Dominikański w Modenie“); „Męki Chrystusa“ (koś. św. Karola tamże) i t. d. Był członkiem honorowym wszystkich akademji włoskich.

Malatesta Enrico, anarchista włoski, * około 1840, pochodzi z rodziny arystokratycznej. W 1865 wstąpił do „Związku Międzynarodowego“, założonego w Neapolu przez Bakunina. W 1877 bierze udział w akcji „band beneweneckich“ pod Neapolem, jest aresztowany a następnie uniewinniony. W 1883 wydalony z Francji razem z Krapotkinem i Reclus'em przenosi się do Londynu, gdzie obecnie przebywa. **M.** obok Krapotkina, do którego zbliża się w poglądach cieszy się bardzo wielkim uznaniem wśród anarchistów i rewolucjonistów. Ogłosił „A Talk about Anarchist Communism between two workers“ (1890); „Fra contadini“ (1897); „Anarchia“ i in.; rosyjski przekład prac (1906).

Malato Karol, anarchista francuski, przedstawiciel kierunku umiarkowanego anarchizmu komunistycznego. W 1905 był współpracownikiem *Avant Garde*, tygodnika syndykalistycznego w Paryżu; z Sebastjanem Faur'em, Oktaw. Mirbeau i innemi należał do grupy „En-Dehors“, redagował pismo *l'Attaque* z E. Gegoutem, za co siedział rok w więzieniu. Oskarżony o udział w zamachu przeciwko Alfonsowi hiszpańskiemu i Loubetowi, został uniewinniony. Z prac jego ważniejsze: „De la commune à l'anarchie“ (1894); „Révolution chrétienne et révolution sociale“ (1897); „l'Homme nouveau“ (1898); „la Philosophie de l'anarchie“.

Malawski Adolf, ciężko ranny pod Ostrołęką w 1831, osiadł w Poznańskim, w 1847 skazany na 25 lat więzienia, uwolniony przez rewolucję 1848, znowu dostał się do więzienia, † 1887 r. w Trzemesznie.

Malborg (Marienburg), miasto powiatowe w regen. Gdańskiej w Prusach zachodnich, liczyło w 1905: 13,095 m., w tym 8,099 ewangielików, 4,831 katolików, 165 żydów. W powiecie **M.** na 60,902 m. w 1900 było: 2·8% Polaków, 0·7% dwujęzycznych. Podług wyznania ludność w 1905 dzieliła się na 35·7% katolików, 55·8% ewangielików, 0·6% innych.

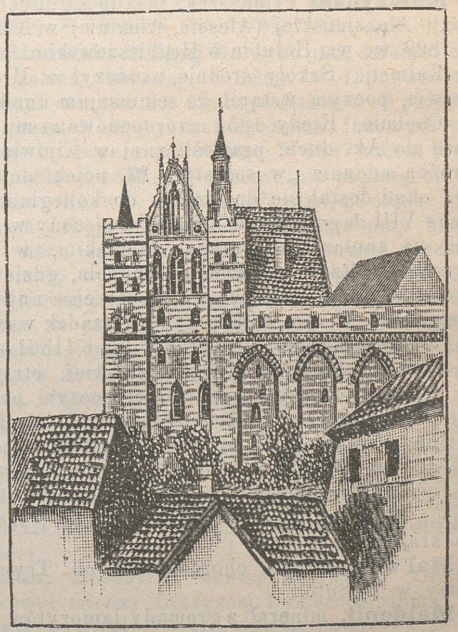

Zamek w Malborgu.

Malczewski Jacek, namalował nadto: „Śmierć Elenai“ kilkakrotnie powtórzona; „Tobiasz“; „Chrystus i faryzeusze“ (tryptyk) i wiele innych pomniejszych prac, przeważnie allegorycznych. Oprócz tego wystawił w ostatnich czasach cały szereg stylizowanych portretów, jak: Stan. Witkiewicza, St. Tondosa, Wojciecha Kossaka, Feliksa Jasieńskiego, hr. Edw. Ra-

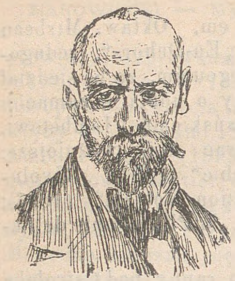

Malczewski Jacek.

czyńskiego, hr. Branickiego, Natansohna i inne. W Muzeum Narodowym jest jego „Śmierć Elenai"; w zbiorach warszawskiego Tow. Z. S. P. obraz p. t. „Dwie głowy. Jako premjum dla członków tegoż Towarzystwa wydano reprodukcję z obrazu p. t. „Skowronek", w Krakowie zaś dla członków Tow. p. s. p. reprodukcje z obrazów: „Dwa pokolenia" (1890), „Śmierć Elenai" (1903) oraz „Zesłanie studentów" (1904). Z inicjatywy Malczewskiego w 1901 utworzono t. zw. „Salon Okrężny" którego zadaniem było urządzanie perjodycznych wystaw w większych miastach Polski. „Salon" jednakże, którego Malczewski był prezesem, po kilku latach upadł.

Malczewski Konstanty, ze szkół krzemienieckich, był adjutantem Boliwara, jednego z bohaterów walki o wolność w południowej Ameryce.

Malczyński Franciszek, biskup katolicki djecezji Aleksjańskiej (Alessio, Alexium) w Albanji, * 1829 we wsi Hołubin w Hrubieszowskim, † 1908 w Kalmeti. Szkoły średnie ukończył w Hrubieszowie, poczym wstąpił do seminarjum unickiego w Chełmie. Kiedy 1854 zaproponowano mu wyjazd do Ak. duch. prawosławnej w Kijowie pod groźbą oddania „w sołdaty", **M.** uciekł do Galicji, skąd dostał się do Rzymu do kollegium Urbana VIII *de propagande fide*. Wyświęcony w Rzymie na kapłana w obrządku łacińskim, w 1860 wysłał go Rzym do Konstantynopola, gdzie miał pomagać arcb. Sokolskiemu w szerzeniu unji śród Bulgarów. W tym celu przyjął obrządek wschodni. W Konstantynopolu przebył lat 6 (1861—67), był zwierzchnikiem misji bulgarskiej, otrzymał od Piusa IX insygnja prałackie, poczym powrócił do Rzymu i obrządku łacińskiego. Po kilku latach wysłano go na administratora djecezji Alessio w Albanji, w 1870 został prekonizowany na biskupa rzeczonej djecezji i na tym stanowisku wytrwał lat prawie 40 w ciągłej tęsknocie za krajem ojczystym.

Mal de caderas, choroba koni, ob. Trypanosomy w II Supl.

Maldonit, minerał z gromady lamprytów, rzędu błyszczów, jest bizmutkiem złota, Au_2Bi, zawiera do 64,5% złota, c. wł. 8,2—9,7.

Mâle Emil, francuski historyk sztuki, * 1862 w Commentry, studja odbywał w Wyższej szkole normalnej, był profesorem retoryki w liceach w Tuluzie i Paryżu. Ogłosił: „l'Art religieux du XIII siècle en France", nagrodzona przez Akademję; „Quo modo sibyllas recentiores artifices repraesentaverint". Był współpracownikiem „Histoire de l'art" i „Musée d'art", uchodzi za pierwszorzędną powagę w zakresie średniowiecznej sztuki francuskiej.

Malecki Jan, polski pisarz protestancki w Prusach Książęcych, † 1567 w Łku, gdzie był ministrem, później archiprezbiterem; tłumaczył na polski pisma religijne. *Hjeronim* **M.**, syn Jana, † 1583, po śmierci ojca zajął jego miejsce i też tłumaczył na polski pisma religijne. Po Janie pozostała jeszcze ciekawa praca, list łaciński do rektora królewieckiego Sabina, o bałwochwalstwie starych Prusów, Liwów i pobliskich narodów (1551), przerobiony po niemiecku przez Hieronima. Por. Sembrzycki „Altpreussiche Monatschrift" (1889); Warmiński „Stosunki z Seklucjanem".

Malecki Władysław Aleksander, znany pejzażysta, † 1900 w Szydłowcu. W ostatnich latach przestał malować, dla braku środków przyjął posadę nauczycielską w Kole, którą jednak porzucił, zatęskniwszy znów do malarstwa; po krótkim pobycie w Warszawie, gdzie z biedy medale posprzedawał, wyjechał cichaczem do Szydłowca, i tam otrzymał od burmistrza lokal bezpłatny. W nim też znaleziono go nieżywym z wycieńczenia z paletą i pendzlami w ręku. Pozostawił tam około 600 pejzaży. W krakowskim Muzeum Narodowym jest jego „Sejm bociani", w zbiorach zaś warszawskiego Tow. Z. S. P. dwa krajobrazy, oznaczone w katalogu № 101 i 165.

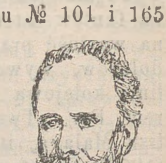

Maleszewski Władysław.

Maleszewski Władysław Józef, publicysta i beletrysta polski, od 1906 przestał być redaktorem *Biesiady literackiej* i wszedł do składu redakcji *Dziennika powszechnego*.

Maleszewski Tytus, malarz polski, † 1898 w Warszawie (data w gł. dziele mylna).

Malet sir Edward Balduin, dyplomata angielski, † 1908 r. w Londynie.

Malet Łukasz (pseud. *Marji Kingsley*), powieściopisarka angielska, * 1852 w Eversley, córka Karola K. (ob.). Podróżowała wiele po Europie, Indjach, Cejlonie, Ameryce północnej. Ogłosiła: „Colonel Endesby's Wife (1885); „the Wages of Sin" (1891); „a Modern Grotesque" (1896); „the Gateless Barrier" (1900); „the History of sir Richard Calmady (1901) i t. d.

Malewanszczyna, nazwa sekty rosyjskiej, która powstała 1889 w mieście Taraszczu gub. Kijowskiej ze sztundyzmu. Założycielem sekty był Krondra Malewannyj, który miał się za mesjasza, zapowiedzianego przez proroków. Sekta odznaczała się skrajnym mistycyzmem i przypominała naukę chłystów (ob.); 1875 zaczęła się szerzyć w innych gubernjach chociaż, założyciel jej był uwięziony i internowany w domu obłąkanych w Kazaniu.

Malewski Szymon, rektor uniwersytetu wileńskiego, członek Akademji francuskiej i Tow.

nauk. krakowskiego, * 1759, † 1832 w Wilnie. Doktór filozofji i prawa, był profesorem prawa przyrodzonego i ekonomji w uniw. Wileńskim, w 1816 został rektorem. Stan uniwersytetu za czasów **M.** był bardzo świetny, były to skutki wpływów Śniadeckiego; liczba katedr podwoiła się, profesorami byli: Lelewel, Gołuchowski, Borowski, liczba uczniów wzrosła z 458 w 1818 na 826 w 1822 r., śród nich byli Mickiewicz i jego plejada. Obrany rektorem na drugie trzeciolecie urzędniczą gorliwością naraził się profesorom i studentom, w końcu podał się do dymisji 1822 r. **M.** przyczynił się do zniesienia pańszczyzny w beneficjach uniwersyteckich. Z prac drukowanych **M.** znane są jedynie: „Rozbiór dzieła o przedawnieniu czyli preskrypcji“ *(Dziennik Wileński*, 1815, t. I) i „Zagajenie posiedzenia publicznego uniw. wileńskiego“ z r. 1820 (t., t. II). Por. Bieliński J. „Uniwersytet Wileński“ (Kraków, 1899—900, 3 t.); Mościcki H. „Wilno i Warszawa w „Dziadach“ Mickiewicza (Warszawa, 1908); Limanowski B. „Historja demokracji polskiej w epoce porozbiorowej“ (Zurych, 1901).

Malewski-Malewicz Mikołaj, mąż stanu rosyjski, * 1855 w Moskwie, urzędował początkowo w ministerjum sprawiedliwości, później w ministerjum spraw zewnętrznych. W 1892 był ekspertem prywatnego prawa międzynarodowego na konferencji haskiej, 1897 mianowany dyrektorem departamentu w ministerjum spraw zewnętrznych, później senatorem. W 1906 był pełnomocnikiem ze strony Rosji przy omawianiu traktatu handlowego z Japonją; 1908 został pierwszym ambasadorem rosyjskim w Tokio.

Malghera, fort pod Wenecją.

Malherbe Karol, francuski pisarz muzyczny, * 1853 w Paryżu, studjował z początku prawo, następnie kształcił się w muzyce (Massenet), jest archiwarjuszem bibljoteki Wielkiej Opery w Paryżu i współpracownikiem najpoważniejszych pism muzycznych francuskich *(Menestrel, Monde artiste, Revue intern. de musique*). Z jego prac najważniejsze: „l'Oeuvre dramatique de R. Wagner“ (1886); „Histoire de la seconde salle Favart“ (1893, 2 t.).

Malinow Aleksander, polityk bułgarski, * 1867 r. w Pandaklji w Besarabji, studja prawnicze odbywał w Kijowie. W 1890 został sędzią w Filipopolu, 1898 burmistrzem Sofji, w trzy lata później deputowanym w Sobranju, gdzie odrazu zajął wybitne stanowisko. W styczniu 1908 powołany był do sformowania gabinetu, na którego czele stanął.

Malinow Aleksan.

Malinowski Piotr, prawnik i publicysta polski, * 1868 w Wachnówce na Ukrainie, † 1902 w Komorowie pod Warszawą. Ukończył wydział prawniczy w Warszawie (1892), poczym wstąpił do prokuratorji. Rozprawy z dziedziny wojskowej drukował, w *Gaz. Warszawskiej, Kur. Codziennym, Ateneum*, „Wielk. Encykl. Ilustr.“ Oddzielnie ogłosił: „l'Armée russe“ (Paryż, 1894); Potęga wojenna Rosji w świetle najnowszych danych urzędowych“ (Lwów, 1900). Wiele też tłumaczył z języków obcych, między innemi P. Leroy-Beaulieu „Państwo nowożytne i jego funkcje“ (1896).

Malinowski Stanisław, jeden z najgorętszych i najgorliwszych działaczy w ruchu ludowym w zachodniej Galicji przed 1840, * 1812, † 1890, chodził na uniwersytet w Warszawie, brał udział w walce 1831 r. Tropiony silnie przez policję austrjacką, udał się w 1839 do Francji, gdzie został najprzód prefektem, a później dyrektorem szkoły polskiej na Batignollach w Paryżu.

Malinowski Tomasz, długoletni członek Centralizacji Polskiego Towarzystwa Demokratycznego we Francji, należał do najbardziej umiarkowanych jego członków. Znany był dobrze w Poznańskim, gdzie przed 1846 r. łączył szlachtę tameczną w związek demokratyczny.

Malinowski-Milguj Maksymiljan, działacz na polu kultury ludowej, * 1860 w Lipnowskim. Skończył seminarjum nauczycielskie w Wymyślnie, przez 6 lat był nauczycielem ludowym na wsi i w Dobrzyniu nad Wisłą. W 1887 zaczął prowadzić *Zorzę*, 1890—97 energicznie popierał sklepikarstwo na wsi, 1892 r. urządził „Delegację“, a potym Sekcję przemysłu domowego przy Tow. prz. i han., zakładał warsztaty wzorowe tkackie po wsiach; w 1897 urządził pierwsze wykłady dla włościan przy Muzeum pszczelniczym. W 1898 należał do założycieli Pszczelina (ob.), w 1905 do organizatorów stronnictwa ludowego. Wystąpiwszy z *Zorzy*, w 1907 założył *Zaranie*, pismo ludowe. Napisał kilka książek ludowych.

Malirzova Helena z domu *Noskova*, * 1878 w Pradze, autorka czeska, ogłosiła: „Lidskie srdce“ (1903); Krzehke kvietiny“ (1907); „Ženy a dieti“ (1908); „Pravo na sztesti“ (1908) i inne. Z lekkim humorem traktuje zagadnienia sprawy kobiecej.

Malis, starożytna nazwa krainy w Grecji środkowej między Othrysem i Spercheiosem.

Maliszewski Edward, literat polski, * 1875 w Warszawie. Od 1896 drukował nowele w *Ateneum*, potym ogłaszał je nadto w *Głosie, Prawdzie, Nowej Reformie* i *Gaz. Polskiej;* tłumaczył Ody Horacego *(Ateneum*, 1898) i wydał zbiór utworów powieściowych „Z życia“; w 1901 wstąpił do redakcji *Gazety Polskiej.*

Malling Matylda, autorka szwedzka, * 1864 w Oskarfanie, w 1890 przeniosła się do Danji, gdzie na stałe zamieszkała. Ogłosiła szereg powieści historycznych z czasów napoleońskich, po-

czątkowo pod pseudonimem *Stella Kleve;* nadto powieści spółczesne, jak: „Malin Skytte“ (1900); „Nina“ (1903); „Lilla Marica och hennes man“ (1904); „Lady Elisabeth Percy“ (1906); „Ninas Bröllopsresa“ (1909) i t. d. Utwory **M.** przełożono na wiele języków europejskich.

Mallinger Matylda, była od 1890 profesorką konserwatorjum w Pradze czeskiej, od 1895 przeniosła się do Berlina, gdzie uczy śpiewu w konserwatorjum Eichelberga.

Mallock William Harrel, pisarz angielski, ogłosił nadto: „Studies of contemporary superstitions“ (1896); „Classes and masses“ (1896); „Aristocracy and Evolution“ (1898); „Doctrine and doctrinal disruption“ (1902); „Labour and the Popular Welfare“ (1903); „the Reconstruction of Belief“ (1905).

Mallus, starożytne, dotychczas nieodnalezione, miasto Kilikji nad dolnym Pyramosem. Założone przypuszczalnie przez wróżbiarzy Mopsosa i Amphilochosa, którzy tam urządzili wyrocznię i zginęli w pojedynku. **M.** leżało najpewniej na pagórkach koło dzisiejszej wsi Belbeli, między dawnemi miastami Mopsuenstia i Magarsus.

Malm, nazwa angielska wapieni oolitycznych, przekładanych margiem. Oppel w 1858 nazwą tą objął dział górny jury (ob.), jest to więc jura biała albo górna.

Malmö, miasto główne okręgu t. n. w Szwecji, liczyło w 1907: 79,817 m.

Malolab, atol koralowy w grupie Rataku archipelagu Marshalla, posiada około 30 mil morskich długości i 15 szerokości. Składa się z kilku wysp, między któremi prowadzą liczne dobre przejścia do laguny wewnętrznej.

Malon Benedykt, publicysta i polityk francuski, * 1841, † 1893. Za młodu pasał kozy, potym był robotnikiem w Paryżu i uczył się nocami. Członek Międzynarodówki, delegat na jej zjazdy, założyciel federacji stowarzyszeń robotniczych, skazany został na rok więzienia za wywołanie wielkiego strajku w Creusot 1870 roku, Rewolucja 4 września uwolniła go. Obrany adjunktem mera XVIII cyrkułu w Paryżu, brał udział w ruchu ludowym w styczniu 1871; deputowany do Zgromadzenia narodowego, głosował w Bordeaux przeciwko zawarciu pokoju z Prusami i złożył mandat wraz z Rochefortem i in. Członek Komuny, zasiadał w Komitecie pracy, należał do mniejszości umiarkowanej, a po jej upadku emigrował. Po powrocie do Francji 1879 założył dziennik *Egalité,* 1885 miesięcznik *Rev. Socialiste.* Pisał powieści, poezje, utwory publicystyczne: ważniejsze prace: „l'Internationale, son histoire et ses principes“; la Morale sociale“ (1896, III wyd.); „le Nouveau parti“ (1882, 2 t.); „Histoire du socialisme“ (1881—85, 5 t.); „le Socialisme integral“ (1891, II wyd.). W ostatniej pracy wykład teorji **M.,** który był zasadniczym przeciwnikiem Marxa. **M.** tworzy przejście od utopijnego socjalizmu francuskiego z przed 1848 do socjalizmu Marxa. Wpływ jego we Francji był wielki, cieszył się uznaniem nie tylko tłumów, ale i wybitnych osobistości, obcych socjalizmowi. W drugiej połowie życia **M.** został reformistą. Por. Louis P. „Histoire du socialisme français“ (1901).

Malot Hektor Henryk, powieściopisarz francuski, † 1907 w Fontenay-sous-Bois; ogłosił nadto: „le Roman de mes romans“; na polski przełożono jego powieść „Przeklęty bankier“ (1905).

Malta, kolonja angielska i stacja floty, wraz z sąsiedniemi wyspami obejmuje 303 klm. kw. z (1909) 218,888 mieszk., z wyjątkiem garnizonu (7,556 ludzi) prawie samych Włochów. Główne miasto, La Valetta, miało 80,000 m. W 1907 r.: wpłynęło i wypłynęło ogółem 3,180 statków o pojemności 3,659,269 tonn. Wartość przywozu dosięgła w 1906/7 sumy 7·10 miljonów funt. szt., wywozu 6·25 mil.

Maltacyt, minerał z gromady sylikoidów, rzędu wodorokrzemianów, barwy zielonkawobiałej, składa się z krzemianu gliny i 36% wody.

Maltzahn-Gültz Helmut, polityk niemiecki, w 1899 został nadprezydentem Pomorza.

Małachowski Godzimir, prezydent m. Lwowa, prezes Tow. pedagogicznego tamże, członek wydziału Tow. prawniczego lwowskiego i Tow. muzycznego, * 1852 we Lwowie, † 1908 w Wiedniu. Po skończeniu gimnazjum i uniwersytetu we Lwowie, oddał się adwokaturze, urząd prezydenta sprawował w l. 1896—905. Za jego prezydentury doszły do skutku najważniejsze inwestycje lwowskie, jak: rzeźnia, wodociągi i t. d., popierał przemysł, rzemiosła i szkolnictwo ludowe. W 1904 został wybrany z Izby handlowej lwowskiej do parlamentu wiedeńskiego, 1906 z pierwszego okręgu Lwowa. W kole polskim należał do grupy demokratycznej. Ogłosił: „O ingierencji sądów przy zniesieniu prawa propinacji w Galicji“ (Lwów, 1889); „Sądownictwo i adwokatura w Niemczech, notatki z podróży“ (t., 1896 r.); „Austrjacka reforma wyborcza i jej znaczenie dla Galicji“ (t., 1907, cz. I).

Małcużyński Witold, historyk polski, * 1852 w Swisłoczy, był nauczycielem tamże, po 1864 urzędnikiem Komisji rządowej przychodów skarbu kr. polskiego. Ogłosił: „Posiadłości rodziny Kochanowskich w dawnej ziemi Radomskiej podług rejestrów poborowych w l. 1569, 1576 i 1577“ (1894, *Bib. warsz.*); „Rozwój terytorjalny Warszawy“ (1900); „Kilka kartek statystyki skarbowej z w. XVI“ (1902, *Ekonomista*); „Wspomnienia z Swisłoczy“ (1879, *Kłosy,* № 744—747).

Małkowski Jan Karol, dziennikarz polski, * 1854 w Poznańskim. Od 1887 pracował w *Kur. polskim,* 1887 r. założył *Nowiny Raciborskie* na Śląsku, 1895 objął redakcję *Dziennika Kujaw-*

skiego w Inowrocławiu. Napisał: „Przyszłość Wielkopolski na podstawie obliczeń statystycznych“ (1887); „Czy będzie lepiej“.

Małkowki Wacław, zoolog polski, ogłosił: „Wykaz systematyczny wszystkich ptaków krajowych“ (Warszawa, 1902).

Małopolska nizina stanowi część wielkiego niżu Polskiego, który wcisnął się między góry Kielecko-sandomierskie a wyżynę Lubelską, zajmując obszar między Wisłą a Sanem. Pokryta jest przeważnie warstwami dyluwjum lodowcowego (z wyjątkiem lössu). Z pod grubej pokrywy glin, piasków i t. d. gdzieniegdzie odsłaniają się warstwy mioceńskie, aczkolwiek znajdują się wszędzie. Liczne głazy erratyczne nadają charakterystyczne piętno krajobrazowi i świadczą o rozprzestrzenieniu lodowców na tym terenie. Na wschodzie w Galicji nizina **M.** nosi nazwę kotliny Nadbużańskiej; tutaj utwory miocenu zostały spłukane w okresie dyluwjum i dla tego gliny i piaski dyluwjalne spoczywają wprost na kredzie.

Małopolska wyżyna, kraina między górną Odrą i Wisłą a Pilicą, odznacza się wielce urozmaiconą budową gieologiczną i obejmuje Szląsk, Krakowskie i część południowo-zachodnią Królestwa na wschód aż do Sandomierza. Można w niej odróżnić dwie odrębne części: Szląsko-krakowską na zachodzie i wyżynę Kielecką na wschodzie, linja dzielna bieży doliną Nidy. Na zachodzie wyżyna Szląsko-krakowska graniczy z Zagłębiem węglowym szląskim, sterczą na niej często nagiemi skałami twarde rude dolomity, kryjące w łonie swym kruszce cynku, ołowiu, żelaza; ogromne obszary zalegają smutne ruchome piaszczyska, ta pustynna kraina — to Olkuskie. Na wschód ciągnie się pasmo wapieni skalistych od Krakowa przez Częstochowę aż do Wielunia pod Wartą, idzie ono równolegle do Sudetów i prawdopodobnie jest skutkiem działania tej samej siły, która spiętrzyła Sudety. Twarde krzemieniste wapienie tego pasma tworzą piękne okolice Krakowa, Ojcowa (słynne skałki wapienne po obu brzegach Wisły). Po za Wisłą łączy się ono z Karpatami, które się nań niejako wsparły. Druga część **W. M.,** wyżyna Kielecka, z wielu względów podobna do poprzedniej; wyróżnia ją jednak pasmo gór Kielecko-Sandomierskich z Łysą Górą, najwyższym wzniesieniem w Europie wschodniej na przestrzeni od Karpat do Uralu (ob. Kielecko-sandomierskie góry). Wyżyna Kielecka należy do najstarszych części Europy, wraz z kilku innemi małemi wyspami wynurzała się niegdyś z mórz, kolejno rozbijających o nią swe fale. Dzisiejsze góry wyżyny są to skromne szczątki potężnych niegdyś grzbietów, które powstały w trzech pierwszych okresach najstarszej epoki ziemi. Wyżynie Kieleckiej nadają znamienne cechy twarde kwarcyty łysogórskie; prócz kwarcytów występują skaliste wapienie, dawne rafy koralowe, niektóre z nich z cennym marmurem, inne z rudą miedzianą. **W. M.** obniża się łagodnie ku północy, przechodząc w niż Polski nad Wartą i Odrą; dość wyraźna krawędź oddziela ją na wschodzie od doliny średniej Wisły, najstromiej urywa się na południu nad lewym brzegiem górnej Wisły.

Mameli Goffredo, poeta rewolucjonista włoski, * 1827 w Genui, † 1849 w Rzymie. Był żołnierzem w oddziele Garibaldiego w 1848, 1849 został kapitanem rzeczypospolitej Rzymskiej. **M.** jest twórcą hymnu narodowego włoskiego i kilku innych pieśni patrjotycznych.

Manaos, główne miasto stanu brazylijskiego Amazonki, w 1900 liczyło 50,000, (mylnie podano w gł. dz. 140000).

Mancinelli Luigi, kompozytor włoski, * 1848 w Orvieto, był początkowo nauczycielem wjolonczeli, następnie dyrektorem *Liceo filarmonico* i kapelmistrzem w Bolonji; od 1886 — 88 dyrygował operą w Londynie, poczym przeniósł się do Madrytu zamianowany król. kapelmistrzem. Z oper jego najbardziej znane są: „Isora de Provenza“ i „Hero i Leander“.

Manczester miasto w Anglji, liczył w 1909 655,435 m. W okręgu fabrycznym **M.** było w 1907 koło 200 przędzalni bawełny z 5·3 milj. wrzecion. Do portu **M.** należało 78 statków o pojemności 71,928 tonn. Statków w 1906: wpłynęło 34,970 o pojemności 1,767,017 tonn, odpłynęło zaś 3532 o pojemności 1,776,671 tonn. Wartość przywozu w 1907 dosięgła 30,402,229 funt. szt.; wartość wywozu 15,754,398 f. szt.

Manczesterski kanał, łączący Manczester z Mersey i Liwerpolem, ma długości 57,119 metrów. Rozpoczęty w 1887, otwarty dla ruchu został 1894. Kanał ten uczynił z **M.** port wewnętrzny.

Mandas Firmin *Lasala y Collado*, książe, polityk i dyplomata hiszpański, * 1831 w San-Sebiastan. Po skończeniu studjów oddał się polityce. Był deputowanym Kortezów 1855 — 1857 i 1859—68. W Kortezach konstytucyjnych wotował za Amedeuszem jako królem. W 1873 połączył się z Canovas del Castillo; mianowany senatorem dożywotnim, był ministrem w 1879 i wiceprezesem senatu 1883—85. W 1890 przeszedł do konserwatystów, 1890—92 był ambasadorem w Paryżu, 1900—05 w Londynie. Jest grandem, prezesem Rady wychowania publicznego i członkiem Akademji.

Mandyczewski Euzebjusz, muzykolog, * 1857 w Czerniowcach, studjował muzykę w Wiedniu (R. Fuchs i Nottebohm), w 1897 otrzymał doktorat w Lipsku. Od 1897 jest profesorem wiedeńskiego konserwatorjum, (historja muzyki), członkiem wielu rządowo-artystycznych komisji oraz redaguje zbiorowe wydanie dzieł Haydna.

Mandżurja, prowincja państwa Chińskiego. *Handel i komunikacja.* Na mocy umowy chińsko-

japońskiej na początku 1907 zostały otwarte dla cudzoziemców miasta: Czan-czun, Kirin, Charbin, Czczichar i Manczurja. W Dalnim w 1907 urządzono chińską morską komorę celną. Charbin po wojnie rosyjsko-japońskiej upadł znacznie, natomiast rozwinął się, od 1906 otwarty dla cudzoziemców, Hsin-min-tun, jako krańcowa stacja chińskiej kolei północnej. W 1906 powstało w Japonji Tow. kolei południowej **M.** z kapitałem 220 mil. jenów, które przeprowadzić ma cały szereg nowych kolei; połowa udziałów należy do rządu. Pozatym bierze Japonja udział bezpośredni lub pośredni przy budowie i eksploatacji innych kolei, jak w planowanej ważnej linji z Kinczau do zatoki Liautung przez Czicziikar do Argamu nad Amurem. Japonja zrezygnowała z terytorjum z Czientao, ale zachowała tam prawo na 4 konsulaty. Głównym ogniskiem wpływów japońskich jest Dairem (Tairen, dawniej Dalni). Liczba Japończyków w **M.** dochodzi do 50,000. Przywóz z zagranicy wynosił w 1908: 42·1, wywóz 45·1 mil. taelów, z czego 6·3 wzgl. 9·4 na Niuczwang przypadło 17·2 wzgl. 7·3 mil. t. na Dairen.

Dzieje. Od czasu mianowania gieneralnym gubernatorem Hsi Lianga w 1909 r. zaczęły się utrudnienia administracyjne dla Japończyków i Rosjan, tak, że często odwoływać się musieli do pomocy dyplomatycznej. W Charbinie funkcjonują władze chińskie i rosyjskie, przyczym ostatnie rozciągnęły swą kompetencję na wszystkich cudzoziemców, przeciwko czemu protestowały Anglja, Ameryka i Austrja. Konflikt Chin z Rosją i Japonją w **M.** wzmagał się. Obok wojsk rosyjskich na dworcach kolei zjawiły się i posterunki chińskie, a w Aigunie, pomimo protestu Rosji, Chiny zaprowadziły cła wwozowe. Chiny próbowały też czynić trudności Japonji, ale wobec groźnej postawy rządu japońskiego ustąpiły: zrezygnowały z projektowanej własnej kolei w **M.** południowej, która robiła by konkurencję kolei japońskiej, nie przeszkadzały przebudowie linji Antung-Mukden, zrzekły się praw do kopalni wzdłuż tej linji, jak i kopalni Tushun i Jentai, za co otrzymały krainę Czientao do rzeki Tiumen, zamieszkałą przez Koreańczyków. Północna **M.**, coraz bardziej zaludniana, nasunęła Amerykanom myśl wybudowania kolei z Aigunu do Cziczikaru i połączenia z koleją mandżurską. Obawiając się przeszkód w tej i innych sprawach ze strony Rosji i Japonji, zaproponowały Stany Zjednoczone neutralizację kolei mandżurskich. Odpowiedzią na to był zjazd w Charbinie ministra rosyjskiego Kokowcowa z ks. Ito. Wobec zamordowania ks. Ito (ob. II supl.) i niedoszłej z tego powodu na razie umowy, amerykański sekretarz stanu Knox wystąpił do mocarstw z projektem neutralizacji **M.** w styczniu 1910 r. Uchylenie propozycji ze strony Rosji i Japonji i przychylne dla tych państw stanowisko Anglji pogrzebało projekt amerykański, chociaż Ameryka starała się wyzyskać rozbudzone uczucie narodowe Chińczyków. Natomiast Rosja i Japonja zawarły 4 lipca 1910 umowę, która uzupełnia konwencję z 30 lipca 1907 następującemi trzema postanowieniami: obydwie strony obowiązują się popierać się wzajem w zakresie udoskonalenia swoich linji kolejowych w **M.** i udoskonalenia połączeń kolejowych oraz powstrzymują się od wszelkiej konkurencji; 2) obydwa mocarstwa obowiązują się do utrzymania *status quo* na zasadzie zawartych wzajemnych umów i umów każdego z sojuszników z Chinami; 3) jeżeli zajdą wypadki, zagrażające *status quo*, obydwa mocarstwa będą łącznie występować, aby porozumiewać się co do środków, niezbędnych dla utrzymania *status quo*. Jednoczesne otwarcie przystani w Porcie Artura (po japoń. Riu dszunko) dla obcych okrętów handlowych i wojennych, wskazują na starania Japonji do ożywienia ruchu w południowej **M.** Por. Zepelin „Der ferne Osten“ (1907, 8 t.); Tettau „Achtzehn Monate mit Russlands Heeren in der **M.**“ (1907—08, 2 t.); „Eisenbahnbauten im russisch-japanisch-chinesischen Grenzgebiet Ostasiens“ (w „Petermanns Mitteilungen“, 1910); Thiess „Die Wirtschaftslage der **M.**“ („Mitteilungen der deutschen Gesellschaft für Natur und Völkerkunde Ostasiens, 1910, tom. XIII).

Manes Józef, malarz czeski, * 1820, † 1871, studja odbywał w Pradze i Monachjum. W swych obrazach idealnie przedstawiał typy słowiańskie. Do najwybitniejszych jego prac zalicza się dekoracja malarska zegara na ratuszu praskim; cenione są również bardzo obrazy historyczne i portrety **M.**; nadto był ilustratorem, album z jego ilustracjami wyszedł w Pradze (1888). Brat jego, *Guido M.*, * 1829, † 1880, pozostawił ilustracje i akwarele, niektóre z nich znajdują się w Rudolfinum w Pradze.

Manet Edward, znakomity malarz francuski, † 1883 w Paryżu. Za największe jego arcydzieło uchodzi „Olimpja“ (1865, muz. w Luwrze). Prócz wyliczonych w gł. dziele do najznakomitszych prac **M.** należą: „Bon Bock“ (1873); „Bal kostjumowy w operze paryskiej“ (1874); „Pociąg“ (1875); „Nana“ (1877); z akwaforf: „Madonna z królikiem“ z Tycjana, „Mali jeźdźcy z Velasquez'a“; ilustrował także dzieła: Crosa, Champleury'ego i Poe'go.

Mangan, Mn, (ob.), pierwiastek metaliczny, w układzie naturalnym zajmuje miejsce odosobnione, w najwyższym swym utlenieniu—kwasie nadmanganowym—ujawnia pewne podobieństwo do odpowiedniego związku chlorowego, $HClO_4$, sole obydwuch tych kwasów są jednopostaciowe i działają silnie utleniająco; stąd w układzie naturalnym umieszczono Mn pod Cl w grupie siódmej. **Mn.** metaliczny otrzymuje się najdogodniej sposobem Goldschmidta przez redukcję braunsztynu pyłkiem glinowym. Ciężar właściwy 7·2—8·0, temp. topliwości 1255°. Ciężar

atomowy 54'93 (O=16). Ogrzany w powietrzu pokrywa się cieniutką warstwą tlenku, mieniącą się wszystkiemi barwami tęczy; rozkłada wodę wrzącą; w kwasach rozpuszcza się na sole manganawe. **Mn.** tworzy kilka szeregów połączeń. Związki manganawe typu MnX_2, związki manganowe, MnX_3; kwas wywodzący się od bezwodnika MnO_3, i jego sole, kwas, wywodzący się od bezwodnika Mn_2O_7. Sole typu MnX_2, manganawe, odznaczają się trwałością wśród innych soli Mn. Siarczan $MnSO_4$ krystalizuje się z $7H_2O$ poniżej 6°C., powyżej z $5H_2O$ daje sole podwójne np. $K_2SO_4.MnSO_4.6H_2O$ analogicznie do Mg i Fe. Siarczek, MnS, posiada charakterystyczną barwę cielistą, mało rozpuszczalny w wodzie, rozpuszcza się w HCl, H_2SO_4, HNO_3. Roztwory wodne soli manganawych są bladoczerwone, taką jest barwa jonu $Mn^{\cdot\cdot}$. Sole typu MnX_3 odznaczają się nietrwałością, jon manganowy, $Mn^{\cdot\cdot\cdot}$, wykazuje bardzo niewielką zasadowość, przeto sole jego prawie całkowicie hidrolizują się w wodzie. Od działania HCl na wodzian manganowy, $Mn(OH)_3$ otrzymuje się ciecz ciemnobrunatną, nie udało się jednak stwierdzić obecności Mn_2Cl_6, po ogrzaniu wydziela się chlor a pozostaje $MnCl_2$. Jeżeli związek jakikolwiek **M.** stopić z KOH w dostępie powietrza a jeszcze lepiej z dodatkiem jakiego utleniacza (saletry, chloranu potasu), otrzyma się masę zieloną, rozpuszczającą się w wodzie zimnej z ciemnozielonym zabarwieniem. Ciecz, odparowywana w próżni, wydziela kryształy ciemnozielone błyszczące w postaci słupów rombowych, w ten sposób przygotowuje się manganian potasu K_2MnO_4, równopostaciowy z K_2CrO_4. Ługi żrące rozpuszczają manganian bez zmiany, natomiast już czysta woda rozkłada go na MnO_2 i na nadmanganian potasu $KMnO_4$, który zabarwia roztwór na mocno fijołkowo. Taka łatwa przemiana zjednała manganianowi nazwę kameleonu mineralnego. W roztworach wodnych manganianu i nadmanganianu znajduje się jon MnO_4, ale w roztworach manganianu jest on dwuwartościowym, MnO_4'', jak SO_4'', natomiast w roztworach nadmanganianu—jednowartościowym MnO'_4, jak ClO'_4. Jon dwuwartościowy barwy mocnozielonej jest trwały jedynie w atmosferze alkalicznej, woda, a jeszcze prędzej kwasy przemieniają go w jon jednowartościowy barwy fijołkowej. Technicznie przemianę manganianu na nadmanganian uskutecznia się za pomocą ozonu. Roztwór $KMnO_4$ w wodzie ma barwę mocno fijołkową, działa silnie utleniająco, przyczym w roztworach zakwaszonych wydziela 5 atomów tlenu, w obojętnych zaś lub alkalicznych tylko 3 atomy. O zastosowaniu $KMnO_4$ (ob. gł. dz.). Kwas nadmanganowy $HMnO_4$ znany jest jedynie w roztworze wodnym. O zastosowaniu **Mn.** ob. gł. dz. oraz Manganowe stopy. Produkcja wszechświatowa rud Mn. w 1900 wynosiła 1,463,861 tonn, w czym na Rosję przypada 659.301 t.

Manganella Renato, dramaturg i pisarz włoski, * 1870 w Rzymie. Z początku wystąpił ze zbiorami poezji „Sottili pene“ (1896), „il Monile, versi“ (1898) pod pseud. *Lucio d'Ambra*, które zjednały mu rozgłos. Dla teatru napisał: „Il Bernini“ z G. Lipparinim; „Gottredo Mameli“ z tymże; „la Via di Domasco“ komedja; wiele jednoaktówek. Wydał nadto kilka powieści: „il Miraggio“ (1900); „l'Oasi“ (1902) i szkice krytyczne z literatury francuskiej i włoskiej: „le Opere egli Uomini“ (1904).

Manganowe stopy otrzymuje się zazwyczaj przez stopienie tlenku manganu z tlenkiem innego metalu i z węglem w bardzo wysokiej temperaturze. Miedzio - mangan przygotowuje się z rud manganowych, wolnych od żelaza i tlenku miedzi; mieszaniną, sprasowaną silnie z węglem i smołą, następnie się ogrzewa. Miedziomanganu z 30% Mn, jak również niklomanganu używa się jako środka odtleniającego dla miedzi, oraz w celu nadania stopom ciągliwości i kowalności. Takich stopów z 4—6% M. używa się na pewne części lokomotyw. Stopy cyny z miedzią i 6% Mn są twarde jak stal. Bronz manganowy lany w 300° zachowuje swą oporność i używa się na przewody dla pary przegrzanej. Mosiądz czerwony manganowy: 80 Cu, 9 miedzio-manganu, 6 Su, 5 Zn., jest doskonałym metalem łożyskowym. Stapia się te metale w porządku następującym: miedź, miedziomangan, cyna, wreszcie cynk. O innych stopach ob. Mangan w gł. dz. i Żelazo.

Mangascia ras Etiopji, * ok. 1869, syn naturalny Negusa Jana, poprzednika Menelika. Ojciec uznał go dopiero 1884 i oddał mu zarząd nad krainą Tigierją, gdzie stał się bardzo popularny. Nosił się z zamiarami pretendenta i w 1898 otwarcie wystąpił przeciwko Menelikowi. Ras Makonnen (ob. II Supl.) pokonał go i wziął do niewoli.

Mangin Artur, przyrodnik francuski, † 1887.

Mangin Ludwik Aleksander, botanik francuski, * 1852 w Paryżu, od 1904 r. profesor w Muzeum. Prace **M.** wchodzą w zakres kryptogamów, którym dał doskonałą klasyfikację. Oprócz rozpraw specjalnych ogłosił: „Anatomie et physiologie vegetales“ (1895) i kilka podręczników.

Manifest 1836 r., opracowany przeważnie przez Wiktora Heltmana, wypowiadał przekonania polityczne i społeczne Polskiego Towarzystwa Demokratycznego. Przetłomaczony na języki: francuski, angielski i niemiecki, pozyskał uznanie najbardziej postępowych demokratów ówczesnych w Europie. Przemawiał on za zniesieniem wszelkich przywilejów i równouprawnieniem całej ludności.

Manifest Krakowski 1846 r., napisany przez Karola Libelta, po uwięzieniu spiskowców w Poznańskim zniszczony, a następnie odtworzony z pamięci przez Edwarda Dembowskiego, był wielce ceniony przez Considerant'a, Marx'a, Engels'a i innych europejskich przedstawicieli ówczesnej myśli postępowej.

Manila, główne miasto na Luzonie i całego archipelagu wysp Filipińskich, w 1903 liczyła 219,928 m.

Manistusu, posąg.

Manistusu, posąg alabastrowy króla **M.**, odnaleziony podczas poszukiwań archelogicznych w Suzie 1906—07, przedstawia bardzo ciekawy okaz pierwotnej sztuki asyryjskiej.

Manitius Karol Gustaw, od 1895 superintendent generalny i wiceprezes konsystorza ewangielickiego, † 1904 r. w Warszawie.

Mann Henryk, powieściopisarz niemiecki, *1871 w Lubece, wcześnie rozpoczął pisać, mieszka na przemian w Monachjum i we Włoszech. W powieściach swych z dużym artyzmem porusza w oryginalny sposób nowożytne zagadnienia; ważniejsze z nich: „Im Schlaraffenland" (1900, I wyd.; 1901, IV wyd.); „Die Jagd nach Liebe"(1903, I wyd.; 1908, III wyd.); „Zwischen den Rassen" (1907, I wyd.; 1908, IV wyd.) i t. d.; zbiory nowel: „Flöten und Dolche" (1905); „Muais und Ginevra" (1906); „Die Bösen" (1908) i inne.

Mann Maurycy, literat polski, ogłosił nadto: „Rozwój syntezy literackiej od jej początków do Gervinusa" (1911).

Mann Tomasz, pisarz niemiecki, brat Henryka, * 1875 w Lubece. Początkowo był urzędnikiem w towarzystwie asekuracyjnym, później studjował literaturę i estetykę w Monachjum, następnie redagował czasop. *Simplicissimus*: Ogłosił dwa tomy nowel: „Der kleine Herr Friedemann" (1898) i „Tristan" (1903) oraz powieść „Buddenbrooks" (1901), która go wysunęła na czoło powieściopisarzy medernistycznych w Niemczech, dzięki tragicznej poezji, głębi myślowej i naturalizmowi, wystylizowanemu oryginalnie. Nadto ukazały się **M.** „trzy sceny" renesansowe: „Fiorenza" (1906) i wielka powieść „Königliche Hochheit" (1909).

Mann im Monde, właściwe nazwisko *Beta Ottomar H.*, pisarz niemiecki, * 1845 w Berlinie, wychowany w Anglji. Studja odbywał w Halli i Lipsku, podróżował po Europie, Egipcie, Palestynie. Literacko czynny od 1867, stale mieszka w Berlinie. Z bardzo licznych prac historycznych i społeczno-politycznych **M.** ważniejsze: „Regierung und Antisemitismus" (1893); „Kolonisation in Polen und die Fuchsmühler Bauerntragödie" (1896); „Das Buch von unsern Kolonien" (1902) i wiele innych. Prócz tego pisał powieści, nowele, komedje i epos satyryczny „Barbarossas Botschaft" (1896).

Manners Jan Jakób, lord, polityk angielski, w 1888 odziedziczył po bracie tytuł księcia Rutlandu i wszedł do Izby lordów, † 1906.

Mannfeld Bernard, rytownik niemiecki, *1848 w Dreznie. Prace jego są w nastroju romantyczne i dekoracyjne. Główniejsze zbiory: „Z ziemi niemieckiej" (1875—78); „Widoki Renu" (1885—90); z oddzielnych sztychów ważniejsze: „Katedra kolońska" (1880); „Ratusz w Wrocławiu" (1882); „Rynek w Gdańsku" (1886) i t. d.

Mannheim, miasto okręgowe w Badenie, liczyło 1910 razem po włączeniu gmin sąsiednich 193,379 m.

Mannheim Amedeusz, matematyk francuski, * 1831 w Paryżu. Studja odbywał w Szkole politechnicznej. Jest pułkownikiem artylerji i profesorem gieometrji opisowej w wspomnianej szkole. Ważniejsze prace **M.**: „Mémoire d'optique géometrique"; „Transformation des proprietés métriques des figures a l'aide de la théorie des polaires reciproques" (1857) i in.

Mans Le, miasto fabryczne i stolica departamentu francuskiego Sarthe, w 1906: 65,467 m.

Mantegazza Paolo, fizjolog i antropolog włoski, †1910 w Spezji. W 1865—76 posłował do Izby deputowanych, 1876 powołany został do Senatu, 1901 uroczyście obchodzono jubileusz uczonego. Ostatnie jego prace: „Elogio della vecchiaia", „Bibbia della speranza", wyszły w 1911.

Manteuffel Otto Karol Gottlob, polityk niemiecki, 1908 został obrany na prezydenta pruskiej Izby panów.

Manteuffel Szoege Gustaw, baron, historyk i etnolog polski, ogłosił nadto: „Piltyń i archiwum Piltyńskie" (Warszawa, 1889); „Cywilizacja, literatura, sztuka w dawnej kolonji zachodniej nad Bałtykiem" (Lwów, 1896); „Krasław" (Warszawa, 1901); „Notatki o dziejach wiary rzym.-katolickiej w Rydze, 1201—1901" (tamże, 1902); „Tum ryski" (1904); „Wystawa heraldyczna w Mitawie" (1904); „Pierwotni krajowcy prowincji nadbałtyckich" (1907); „Z dziejów Dorpatu i b. uniwer. dorpackiego" (1911). Liczne mniejsze prace drukował w *Bibl. warsz.*, *Przegl. Polskim*, *Słowie*, recenzje z dziejów Inflant w „Kwartalniku historycznym", szereg artykułów w „Słowniku gieograficznym" i „Wiel. Encykl. Ilustr.". Od 1882 jest członkiem Komisji historji sztuki w Polsce przy Ak. Krak. Spis szczegółowy prac **M.** zawiera „Materialen zu einem bibliogr. Verzeichniss v. G. Bar. **M.** im Druck erschienener Arbeiten" (Ryga, 1906).

Mantovani Dino, krytyk włoski, *1862 w Wenecji. Jest profesorem literatury włoskiej w Turynie. Wydał: „Carlo Goldoni e il teatro di San Luca a Venezia“ (1885); „Passioni illustri“ (1895); „Il poeta soldato“ (1900); tom nowel: „Novelle“ i liczne artykuły po pismach.

Mantynea, miasto w starożytnej Grecji. W ostatnich czasach odkopano środek miasta, gdzie znaleziono bruk na wielu ulicach, portyki z *agora, propyleje,* dwa rynki, sklepy, teatr, *buleuterion* czyli pałac senatu, trybunę, ruiny wielu małych świątyń, płaskorzeźby i napisy.

Manuchin Sergjusz, mąż stanu rosyjski, *1856. Studja prawnicze odbywał w Petersburgu. Został pomocnikiem nadprokuratora karnego departamentu kasacyjnego senatu, starszym juriskonsultem, dyrektorem pierwszego departamentu ministerjum sprawiedliwości, wiceministrem sprawiedliwości, w lutym 1905 mianowany ministrem sprawiedliwości, w grudniu t. r. członkiem Rady państwa.

Manuiłow Aleksander, ekonomista rosyjski, * 1861. W 1900 otrzymał tytuł doktora za rozprawę „Poniatje cennosti u ekonomistow klasiczeskoj szkoły“, poczym został profesorem ekonomji w uniw. Moskiewskim. Od 1905 jest radnym miejskim i ziemstwa gubernialnego moskiewskiego. Z chwilą przywrócenia autonomji uniwersyteckiej (1905) obrany został wice-rektorem, a po śmierci ks. S. Trubeckoja, rektorem. W 1911 otrzymał dymisję z powodu zaburzeń studenckich.

Manzoni Renzo, podróżnik włoski, * 1852, odbył podróż po Arabji 1877—1880 (ob).

Mańkowski Aleksander, powieścio- i komedjo pisarz polski, ogłosił nadto: „Jadzia“ (1901); „Dwużeniec“ (1906); „Złodziej“ (1906).

Mańkowski Antoni, jeden z pierwszych organizatorów stronnictwa socjalistycznego w Galicji, * 1837 w Zarębkach w pow. Kolbunowskim, † 1899 we Lwowie. Chodził do szkół w Rzeszowie, poczym był terminatorem w drukarni. W 1863 służył w szeregach Langiewicza. Po nadaniu konstytucji, jako robotnik drukarski, krzątał się gorliwie w organizowaniu stowarzyszeń robotniczych, za co odsiadywał częste więzienie. Kiedy w 1890 zawiązano we Lwowie pierwszy legalny Komitet socjalno-demokratycznego stronnictwa, **M.** został wybrany prezesem, a równocześnie oddano mu redakcję świeżo założonego pisma, *Robotnika.*

Mańkowski Konstanty, malarz polski, *1861 w Krakowie, † 1897 tamże, uczeń Jana Matejki w krakowskiej szkole sztuk pięknych, następnie Makarta w Wiedniu. Otrzymał list pochwalny na wystawie w Paryżu 1889, medal srebrny na wystawie krajowej we Lwowie w 1894, medal złoty na konkursie imienia Józefa Brandta. W muzeum Narodowym jest jego „N. P. Marja Wiosenna“. Najważniejsze prace: „Św. Piotr wskrzesający“; „Z dziejów komuny“; „Po burzy morskiej“; „W południe“; „Mandolinota“ i t. d.

Mańkowski L.

Mańkowski Leon, orjentalista polski, * 1853, † 1909. Wydział prawny skończył w Lipsku, potym w Wrocławiu studjował slawistykę i doktoryzował się z niej na podstawie rozprawy „Kritische Bemerkungen zu dem Texte der sogenanten zweiten Uebersetzung d. Statuts v. Wiślica“ (Wrocław, 1889). Od 1891 studjuje w Wiedniu filologję sanskrycką i habilituje się tam na podstawie rozprawy „Der Auszug aus d. Pancatantra in Kshemendras Brihatkathâmanjari“ (1892); 1893 przenosi się do Krakowa i rozpoczyna wykłady sankrytu, 1904 został profesorem nadzwyczajnym. Ogłosił prócz wymienionych: „Bânas Kâdumbarî u. d. Geschichte v. 'König Sumanas in d. Brihatkathâ“ („Wiener Zeich. f. d. Kunde d. Morgenlandes, XV i XVI, 1901—02), „O poszukiwaniach nad Pancatantrą („Spraw. Ak. Um. w Krakowie“); w rękopisie niedokończony „Podręcznik nauki sanskrytu“.

Maquenne Leon Gierwazy Marja, chemik francuki, * 1853 w Paryżu, 1880 otrzymał doktorat, jest profesorem w Muzeum przyrodniczym, od 1904 członkiem Akademji w Paryżu. Prace **M.** dotyczą wydzielania wody przez rośliny, stosunku między wilgocią ziarna i zanikiem zdolności kiełkowania, pochłaniania kwasu węglowego przez liście, związku między funkcją chlorofilu i składem widma promieni wpadających i t. d.; dalej, budowy chemicznej inozytu, pinitu, erytrytu i przemian skrobi.

Mar Jan Stanisław (pseudonim *M. St. Lewina*), pisarz polski, * 1878 w Płocku, do szkół uczęszczał w Warszawie. Utwory beletrystyczne ogłaszał: w *Głosie*, *Kur. Porannym*, *Kur. Warszawskim*, poezje w *Chimerze*, pracował też w pismach humorystycznych (pseud. *Emel*, *Narcyz Konwaliusz*). Oddzielnie ogłosił: „Samotni“, powieść (1904); „Don Juan redivivus“ (1905); „Historja dwojga ludzi i jednego filistra“ (1909). Za powieść „Bronka“ otrzymał odznaczenie na konkursie *Głosu* 1898 r.

Maragliana surowica przeciwgruźlicza. Maragliano przygotował tę surowicę przez uodparnianie koni ciałami jadowitemi, otrzymanemi z hodowli laseczników gruźliczych (t. zw. toksalbumina i wyciąg wodny z laseczników gruźliczych). Uodparnienie konia trwa 4—6 miesięcy. **M. S.** nie jest radykalnym środkiem leczniczym w gruźlicy.

Maragliano Edward, patalog, lekarz włoski, *1849 w Genui. Studja odbywał tamże i w Neapolu. Od 1877—80 profesor w Genui. Z prac

jego ważniejsze: „la Febbre“ (1871); „Sul sistema nervoso“; „Patologia e terapia del cuore“, oraz długi szereg prac o tuberkulozie w języku włoskim, francuskim, niemieckim.

Marais Adolf Karol, pejzażysta francuski, * 1850 w Honfleur, uczeń Bussona i Berchère'a, zaczął wystawiać swe obrazy w 1876; ważniejsze z nich: „Krowy w letni wieczór“ (1878); „Burza“ (1879); „Pastwisko“ (1880); „Bagna z Verdier“. Otrzymał kilka medali i odznaczeń.

Marbach Hans, poeta niemiecki, † 1905 w Lipsku.

Marcel Gabrjel, gieograf francuski, * 1843 w Paryżu, † 1909 w Neuilly sur Seine. Był kustoszem i kierownikiem wydziału gieograficznego w Bibljotece narodowej, członkiem Tow. gieograficznego i jego prezesem. Prace naukowe **M.** wchodzą w zakres historji gieografji i kartografji. Ważniejsze: „Recueil de Portulans“ (1886); „Cartes et globes relatifs à la decouverte de l'Amérique du XVI au XVIII siècle“ (1893); „Choix de cartes et mappemondes des XIV et XV siècles“ (1896).

Marcel Henryk Kamil, pisarz i mąż stanu francuski, * 1854 w Paryżu. Był szefem kancelarji za gabinetu Challemel-Lacoura (1883) i J. Ferry'ego (1883—85), 1898 posłem w Sztokholmie. Mianowany 1899 radcą stanu, 1903 został dyrektorem sztuk pięknych, 1905 gieneralnym zarządcą Bibljoteki narodowej. Prócz rozpraw z dziedziny sztuki, rozsianych po czasopismach, ogłosił oddzielnie: „J. F. Millet“ (1902); „la Peinture française au XIX siècle (1905); „la Bibliothèque nationale“ (1906) wespół z Marchalem, Bouchot, Babelonem i Coudarc'em.

Marcère Emil Ludwik Gustaw *Doshayes*, mąż stanu francuski, od 1905 należy do ośmiu ostatnich senatorów dożywotnich. Ogłosił nadto: „Entretiens et Souvenirs politiques“ (1894); „Histoire de l'Assemblée national“ (2 t.).

March Otto, architekt niemiecki, *1845 w Charlottenburgu, studja odbywał w Berlinie i Wiedniu, 1902 został członkiem Akademji budownictwa, 1908 Akademji sztuk pięknych. Zbudował wiele kościołów ewangielickich i okazałych domów prywatnych.

Marchand Jan Chrzciciel, oficer i polityk francuski, * 1863 w Thoissey. Odbył kampanję do Chin, 1902 został pułkownikiem, 1904 podał się do dymisji dla względów politycznych. Wcześniej jeszcze przez samowolne zajęcie Faszody ledwie nie naraził Francji na konflikt z Anglją. Stał się przez to ulubieńcem nacjonalistów, marzył o roli Boulangera, kokietował nawet socjalistów, odtrącony przez tych, wyraźnie stanął po stronie nacjonalistów, 1906 bez powodzenia kandydował z ich strony.

Marchet Gustaw, ekonomista, polityk austrjacki, * 1846 w Badenie pod Wiedniem. W 1882 został profesorem ekonomji w wyższej szkole rolniczej w Wiedniu. W 1891 obrany do parlamentu, od 1906—08 był ministrem wyznań i oświaty w gabinecie Becka. **M.** wydał: „1848—1888, Ein Rückblick auf die Entwickelung der österreichischen Agrarverwaltung“ (1889); „1888—1898“, dalszy ciąg poprzedniego (1889); „Das Recht des Landwirtes“ (1900, 2 t.) i in.

Marchetti Ludwik, malarz i rysownik francuski, * 1853 w Rzymie, † 1909 w Meriel. Studja odbywał w Rzymie, w 22 roku życia przybył do Paryża, gdzie zwrócił na siebie uwagę obrazem „Po walce“. Malował obrazy historyczne i rodzajowe, z których ważniejsze: „Przed turniejem“ (1878); „Spotkanie Filipa Austrjackiego z Ludwikiem XII na zamku Blois“ (1884) i t. d. Przedewszystkim był znany jako rysownik, umieszczał swe prace w najlepszych francuskich czasopismach ilustrowanych.

Marchlewski Juljusz Baltazar Józef, ekonomista i polityk polski, * 1866 w Włocławku. Uczęszczał do szkół w Toruniu i Włocławku oraz do szkoły realnej w Warszawie, następnie do szkoły farbiarskiej w Mülhuzie, poczym pracował w Łodzi jako farbiarz. W l. 1891—2 uwięziony w cytadeli za należenie do Związku robotniczego. W 1893 wstąpił na wydział prawno-polityczny w Zurychu, 1895 otrzymał stopień doktora praw i nauk kameralnych. Ogłosił: „Bizjokratyzm w dawnej Polsce“ (Warszawa, 1897; rozprawa doktorska pierwotnie po niemiecku napisana, 1896); „Stosunki ekonomiczne w Ziemiach polskich zaboru Pruskiego“ (Lwów, 1903); „Ekonomja polityczna, czym jest i czego uczy“ (Warszawa, 1903); „O dochodzie“ (t., 1907). Był współpracownikiem *Bibl. warsz.*, *Ateneum*, *Prawdy*, *Głosu* i in., niemieckich pism: *Leipziger Volkszeitung*, *Neue Zeit* i t. d.

Marchlewski Leon Paweł, chemik polski, * 1870 w Warszawie, gdzie uczęszczał do szkoły realnej i stawiał pierwsze kroki w dziedzinie chemji pod kierunkiem N. Milicera w laboratorjum analitycznym, poczym odbywał studja w Zurychu na politechnice (1887—1890); przez pewien czas był asystentem J. Lungego tamże. Szereg lat pracował w Anglji jako asystent E. Schunka, z którym ogłosił liczne prace. Nie przyjął wielokrotnie proponowanych mu posad w przemyśle; wykładał jako docent w Menczesterskiej wyższej szkole przemysłowej. Następnie przeniósł się do kraju, gdzie został docentem w uniwersytecie Jagiellońskiem a zarazem nadinspektorem pracowni do badania artykułów spożywczych, obecnie wykłada chemję lekarską, jako profesor zwyczajny. Z licznych prac **M.** najważniejsze dotyczą składu i natury chlorofilu, pokrewieństwa jego z hemoglobiną. W tym kierunku **M.** pracował już z Schunkiem, z M. Nenckim a następnie z szeregiem uczniów w swoich. **M.** ogłasza prace swe w polskim, angielskim, niemieckim języku; od-

dzielnie wydał po niemiecku monografję o chlorofilu (1910, II wyd.); po polsku „Teorje i metody badania współczesnej chemji organicznej“ (1905); „Chemja organiczna“ (1910).

Marchmont Artur Williams, dziennikarz i powieściopisarz angielski, * 1852, ogłosił liczny poczet powieści, z których ważniejsze: „For Love or Crown“ (1901); „the Queen's Advocate“ (1904); „By wit of Woman“ (1906); „the Man who was dead“ (1907); „A Millionaire Girl“ (1908); „My lost Self“ (1909).

Marcinkowski Władysław, rzeźbiarz polski, * 1858 r. w Mieszkowie (Wielkopolska), uczeń znakomitego prof. Chapu w Paryżu, mieszka w Berlinie. W Galerji Tow. Przyj. N. w Poznaniu jest jego „Silen z dzieckiem“, biust Bohdana Zaleskiego, model na pomnik Mickiewicza, biust Lelewela i medaljony bronzowe: E. Andriolliego, K. E. Chojeckiego, ks. Czetwertyńskiego, Jan. Domeyki, Seweryny Duchińskiej, dra Gałęzowskiego, Z. Kaczkowskiego, Wł. Mickiewicza, dra Niegolewskiego i B. Zaleskiego. W Miłosławiu w parku p. Kościelskiego jest jego biust Słowackiego, odlew bronzowy tegoż biustu umieszczono w teatrze w Poznaniu. Na konkursie na pomnik Szopena w Warszawie 1909 r. otrzymał Marcinkowski II nagrodę.

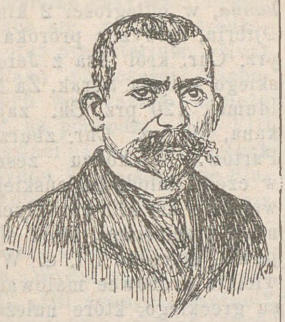

Marcinkowski Władysł.

Marcinkowski Karol, lekarz i filantrop, ob. gł. dzieło.

Marcinkowski Karol.

Marcinkowskiego Towarzystwo pomocy naukowej (ob.), w 1910 rozporządzało funduszem 1,740,000 mrk., a liczba stypendystów, kształcących się w gimnazjach, szkołach zawodowych i uniwersytetach dochodziła do 552. Na walnym zebraniu zarządu i delegatów wznowiono uchwałę, aby przedewszystkim udzielać stypendjów zdolnym młodym siłom śród ludu. Bilans na 1911 wykazywał 1,815,583 mrk.

Marcinowska Jadwiga, poetka polska, * w Starej Bielicy gub. Mohylowskiej, przez parę lat mieszkała w Warszawie, później podróżowała po Francji, Szkocji, Belgji, Szwajcarji, Grecji i zajmowała się sprawami społecznemi. Poezje swe umieszczała w tygodnikach warszawskich i galicyjskich, w miesięczniku *Sfinks*, artykuły w *Kur. Warszawskim* i in. dziennikach. Oddzielnie ogłosiła pod pseud. *Pereświt* dramaty: „Bajka“ (1900 r.); „W drugą noc“ (1902); pod własnym nazwiskiem: „Wyśniony dramat„ (1907 r.); „Kościuszko“ (1907); „Piastowie“ (1907); „Zwycięstwo“ (1910); „Twórca“ (1910); „Sejm Wielki“ (1911); zbiory poezji „Ogniwa“ (Kraków, 1904), „Przebłyski“ (tamże, 1905); nadto: „Eliza Orzeszkowa“ (1907); „Powstanie Kościuszkowskie w r. 1794“ (1907). Utwory **M.**, zdradzające duży talent, przepojone są gorącym uczuciem patrjotycznym i wielkim umiłowaniem ludu. Na konkursie im. Słowackiego, ogłoszonym przez red. *Sfinksa* otrzymała nagrodę za poemat „Tęsknota hetmana“.

Marcinowska Jadwiga.

Märcker (nie Marcker jak w gł. dz.) Maksymiljan, niemiecki chemik rolniczy, † 1901. Jego „Kalisalze und ihre Anwendung in der Landwirtschaft“ wyszły w opracowaniu Hoffmanna w 1905; „Handbuch der Spiritusfabrikation“ w opracowaniu Delbrücka 1903; „Anleitung zum Brennereibetrieb“ w opr. Delbrücka i Langego 1904; „Untersuchungen über den Wert des neuen 40% Kalidungsalzes gegenüber dem Kainit“ z Schneidewindem (1901, 1902); „Fütterungslehre“ (1902)

Marconi Guglielmo, fizyk włoski, wynalazca telegrafu bez drutu, * 1874 w Griffone pod Bolonją. Studja odbywał w Livornie i Bolonji, zajmował się od 1895 doświadczeniami w celu zużytkowania fal elektrycznych Hertza do przenoszenia wiadomości, co mu się udało zapomocą koherera; opracowanie dalsze swego wynalazku uskuteczniał w Anglji, gdzie w 1897 założono „Wireless Telegraf Company“. W 1902 udało się **M.** przesłać telegram z brzegu indyjskiego na brzeg kanadyjski (ob. telegraf bez drutu). W 1902 **M.** otrzymał nagrodę dei Lincei; potym wiele innych odznaczeń. W 1909 razem z Braunem nagrodę Nobla w dziale fizyki.

Marconi Władysław, architekt polski, wybudował w Alejach Ujazdowskich piękny dom czteropiętrowy w stylu empire, własność Ant. Strzałeckiego.

Marconigram, telegram iskrowy.

Marcora Guiseppe, polityk włoski, * 1851 w Medjolanie. Uczestniczył w walkach wolnościowych Garibaldiego. W parlamencie był 1876—1890, następnie od 1892. W 1904 został prezesem parlamentu i piastował tę godność do 1906, następnie znów obrany został w 1907.

Marcou Juljusz, gieolog francuski, † 1898 w Cambridge w Massachusetts.

Marc-Sonal Jerzy *Lanos*, autor dramatyczny francuski, * 1858 w Paryżu. Sam lub wespół z innemi napisał do 60 sztuk, wystawionych w mniejszych teatrach. Ze sztuk, grywanych w teatrach dużych ważniejsze; „Fausse manoeuvre“; „le Voyage en Suede“; „l'Election Pouparel“; „les Petites Affiches“; „la Peau de singe“ i t. d.

Marczello Helena, artystka dramatyczna polska, w 1900 występowała z wielkim powodzeniem w Pradze Czeskiej, dn. 22 stycznia 1909 obchodziła jubileusz 30-letniej pracy scenicznej w Rozmaitościach, występując w sztuce Żuławskiego „la Bestia“.

Marczewski Florjan, ostatni przeor klasztoru Kamedułów na Bielanach pod Warszawą, † 1909.

Marczewski Hipolit, rzeźbiarz polski, † 1906 roku.

Marczewski Ignacy, (ob,) literat polski * 1832.

Mardrus (pseud. Dr. J.-C.), pisarz francuski, * 1868, z zawodu lekarz, podróżował po Wschodzie i wiele tłumaczył z arabskiego. Żona jego, *Łucja Delarue M.*, poetka francuska, * 1881 w Honfleur, ogłosiła „Occident“ (1901); „Ferveur“ (1902); „Horizon“ (1904). Wytworność formy łączy z subtelnością myśli.

Marek Andrzej (pseudonim *M. Arensteina*), pisarz dramatyczny polski i żargonowy, * 1878 w Warszawie, w młodości był czeladnikiem ślusarskim. W 1900 wystawił w teatrze ogródkowym dramat w 5 akt. „Chasydzi“, w 1901 dramat „Jehuda Librowicz“ oraz w Rozmaitościach „Wieczna bajka“, 1902 w Łodzi dr. w 4 atkach „Pieśniarze“ oraz w Krakowie na obchodzie jubil. M. Konopnickiej przeróbkę jej noweli „Bociany“.

Marées Hans, malarz niemiecki, * 1837 w Elberfeldzie, † 1887 w Rzymie. Pośmiertna wystawa jego portretów w Monachjum (1891) okazała w **M.** oryginalną indywidualność, wielką stylowość dążącą do wydobycia idealnych pierwiastków, pomimo ogromnej dokładności anatomicznej. Prace jego głównie znajdują się w Schleissheim w galerji M. oraz niektóre w galerji Schacka w Monachjum.

Marenzio Łukasz, kompozytor włoski, * w połowie XVI-go wieku, † 1599 w Rzymie, długi czas spędził jako nadworny muzyk i kapelmistrz na dworze Zygmunta III-go w Warszawie, pod koniec życia był papieskim organistą w Rzymie. Słynął głównie jako twórca madrygałów, których kilka tomów drukowanych ukazało się za jego życia w Wenecji; prócz świeckich pisał też kompozycje kościelne.

Marès Henryk Piotr Ludwik, chemik, agronom francuski, * 1820 w Chalon sur Saône, † 1905 w Montpellier. Pracował u Dumas'a, Pelouze'a, Gerhardt'a, i Thenard'a. Prace jego nad siarkowaniem wina przeciwko ordium zyskały mu nagrodę 1857. **M.** był członkiem korespondentem Akademji. Ważniejsze z prac **M.**: „De la valeur nutritive du marc de raisin et de la feuille de mûrier cueillie en automne“; „Memoire sur la maladie de la vigne“.

Maresz Franciszek, historyk czeski, w 1908 mianowany konserwatorem centralnej komisji. Ogłosił nadto: „Die Martinellifrage“ (1901); „Novokrztieńci“ (1906); „Prokopa pisarze Noveho miesta Pražskeho i Praxis cancellariae“ (1908) i inne.

Maresza (grec. Marissa), starożytne judejskie miasto w pokoleniu Judy, dzisiejsze *Tell Sandahanna*, w odległości 2 klm. na południe od Bêt Djibrin, ojczyzna proroka Michy, gdzie koło 900 prz. Chr. król Asa z Jerozolimy pokonał etjopskiego księcia Serak. Za Machabejczyków stolica Idumei, 120 prz. Ch. zajęta przez Jana Hyrkana, 40 prz. Chr. zburzona na zawsze przez Partów. W końcu zeszłego wieku odkopana w części młodo-helleńskiej. Pod miastem znajdowało się do 400 okrągłych pomieszczeń, połączonych przejściami, które służyły za cysterny, olejarnie, śpichrze i t. d. W 1902 odnaleziono dwa wielkie grobowce malowane z wczesnego okresu greckiego, które należały do kolonji sydońskiej, mówiącej po grecku. Na południo-zachodzie miasta znaleziono 37 napisów z przekleństwami, jakie spotykały się w Attyce, Knidosie i Rzymie.

Maret Napoleon Józef Hugo, książe *Bassano*, dyplomata i wielki szambelan francuski, † 1898.

Margueritte Paweł i Wiktor, bracia, wybitni powieściopisarze francuscy (ob.), pierwszy * 1860 w Langhaut, drugi * 1867 w Blida. Pisują swe utwory do spółki. W swych powieściach coraz bardziej poruszają kwestje żywotne, społeczne, jak np.: sprawę małżeństwa, rozwodu, stosunków robotniczych i t. d. W ostatnich czasach ogłosili: „les Braves gens“ (1901); „les Deux vies“ (1902);

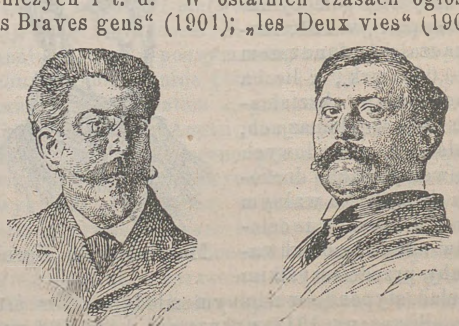

Margueritte Paweł i Wiktor, bracia.

„l'Eau souterraine“ (1903); „la Commune (1904), wieńcząca cykl powieści z końca drugiego cesarstwa i początków trzeciej rzeczpospolitej; „le Prisme“ (1905); nadto Paweł **M.** sam „Pas sur

le sable" (1906). Razem wystawili komedję w 3 aktach „le Coeur et la Loi" (Odeon 1905). Paweł **M.** był wyznaczony przez Edmunda Goncourta na członka jego Akademji, Wiktor **M.** jest od 1906 prezesem Towarzystwa literatów.

Marguiller August, francuski historyk sztuki, * 1862 w Brienne-la-Vieille. Długo przebywał w Austrji; oprócz mniejszych prac literackich, ogłosił: „un Maitre oublié du XV siècle: Michel Parcher" (1894); „Charles Dulac"; „Troyes artistique et pittoresque" (1899); „Abrecht Durer"; „l'Art allemand et autrichien" i t. d.

Maria Antiqua Sancta, kaplica na Forum Romanum w pałacu Kaliguli, której ruiny odnaleziono w 1900 r. Jest to kompletna bazylika z *atrium*, *narthex*, i *aulą*, składająca się z nawy środkowej i dwuch bocznych oraz presbiterjum. Mury były pokryte malowidłami po części zachowanemi. Niektóre z nich wyobrażają papieży i pozwalają wnioskować, że pochodzą z VII, VIII i IX w. Prócz szeregu postaci papieży i świętych są też i wielkie kompozycje: liczne sceny ze Starego i Nowego Testamentu oraz sceny z życia męczenników.

Mariano Rafaello, filozof włoski, w 1904 ustąpił z katedry w Neapolu. Wydał nadto: „l'Evangelo di Giovanni" (1892); „Gli evangeli sinottici" (1896); „il Cristianesimo nel primi secoli" (1902, 2 t.); „Uomini e idee. Giordano Bruno, Augusto Vera, Padre etc." (1905) i inne.

Marignac Jan Karol Galissard, chemik szwajcarski, † 1894 w Gienewie (data w gł. dz. mylna).

Marinelli Giovanni Giuseppe, gieograf włoski, † 1900 w Florencji, gdzie od 1892 był profesorem gieografji, od 1890 deputowanym parlamentu; w 1894 założył „Rivista geografica italiana". Ogłosił nadto: „la Superfice del Regno d'Italia"; „Venezia nella storia della geografia cartografica ed esploratrice" (1889). *Olinto M.*, syn, również gieograf, * 1874 w Udinie, prowadzi badania nad lodowcami, jeziorami, krasem, jest wydawcą wspomnianej „Rivista geografica italiana".

Marion (pseud. *Cecylji Glücksman*), utalentowana poetka i powieściopisarka polska, * 1882 w Michałowie pod Warszawą. Średnie wykształcenie odebrała w Warszawie, poczym odbywała studja w Sorbonie, wiele podróżowała po Europie zachodniej, od 1908 r. przebywa stale w Paryżu. Napisała powieści: „Na wyłomie" (I odznaczenie na konkursie *Kur. Codzien.*); „Miraże" (1899 w *Bibl. warsz.*; oddzielnie, Warsz. 1900; II wyd. 1908); „Życie" (tamże, 1906); „Pamiętnik nauczycielki wiejskiej" (t., 1907, poprzednio *Bibl Warsz.*, *Kur. Lwow.*); „Obrazki rewolucyjne" (Stanisławów, 1907); „Miasto" (1908, *Kur. Warsz.*); „Rodziny" (1909, *Nowa Gaz.*); „Ruiny" (1910, *Biesiada lit.*); „Uczciwa kobieta", opowiadanie (Warszawa, 1911). Poezje i drobniejsze utwory ogłasza w pismach warszawskich i galicyjskich. Wiele utworów **M.** tłumaczono na francuski, niemiecki, angielski i rosyjski.

Marion.

Maris, rodzina współczesnych malarzy holenderskich, uprawiających przeważnie krajobraz: 1) *Jakób* **M.**, * 1837 w Hadze, † 1899 w Karlsbadzie; ważniejsze prace: „Widok Amsterdamu"; „Nad brzegiem morza"; „Matka i dzieci" i t. d.; 2) *Matchijs* **M.**, * 1835 w Hadze, mieszka stale w Londynie, prace jego bardzo poszukiwane odznaczają się powietrznym kolorytem i polotem poetyckim, są to głównie sceny rodzajowe, jak: „Dziewczę z gołębiami"; „Kucharka flamandzka"; „Prace domowe"; 3) *Willem* **M.**, * 1844 w Hadze, † 1910 w Ryswyck, nie ulegał niczyim wpływom, jest nawskroś oryginalny, ceniony szczególnie w Anglji, Niemczech i Ameryce. Z jego krajobrazów, pełnych ekspresji i wibrującego światła ważniejsze: „Pastwisko w słońcu", „Krowa koło sadzawki"; „Kaczki"; „Letni dzień"; „Nad brzegiem rzeki" i t. d.

Maris Willem.

Marja de las Mercedas, infantka hiszpańska, księżna Asturji, † 1904 w Madrycie.

Marja Wiktorja dal Pozzo della Cisterna, ks. Aosta i królowa hiszpańska, * 1847, † 1876 w San Remo, pochodziła nie z królewskiej, lecz starożytnej rodziny włoskiej. W 1867 poślubiła ks. Aosta, z którym miała troje dzieci. Odznaczała się wielkiemi zaletami umysłu i serca. Po abdykacji króla 1873 nie chciała ani dnia pozostać we wrogiej Hiszpanji.

Marjampol, miasto powiatowe w gubernji Suwalskiej, w 1909 liczyło 5,079 m., w tym 3,643 żydów, 943 katolików, 292 protestantów, 184 prawosławnych, 12 starowierców, 5 innych. W powiecie **M.** na 113,117 m. było: 89,927 katolików, 16,453 żydów, 6,152 protestantów, 528 prawosławnych, 44 starowierców, 13 innych. Skład narodowościowy ludności podług ostatniego spisu powszechnego był następujący po wyłączeniu 4·3% wojska: 77·0% Litwinów, 10·3% Żydów, 5% Niemców, 4·0% Wielkorosjan, 2·9% Polaków, 0·4% Białorusinów. 0·1% Małorusów, 0·3% innych.

Marjańskie kongregacje (sodalicje), stowarzyszenia religijne, ku szczególnej czci N. M.

P. Powstały pierwotnie z zapoczątkowania jezuity belgijskiego Jana Leonisa, * 1535, † 1584, w *Collegium Romanum*, rozpowszechniły się następnie we wszystkich kolegjach jezuickich krajów katolickich. Rzymska kongregacja w 1584 została podniesioną do godności arcybractwa. Z czasem **K. M.** zaczęli zakładać i niejezuici. **K. M.** rekrutują swych członków głównie z młodzieży uczącej się, rzemieślniczej. Od XVIII w. istnieją i **K. M.** żeńskie, ale niemniej pomyślnie się rozwijają.

Marjawici, sekta religijna w Królestwie Polskim. Pochop do jej powstania dali młodzi księża katoliccy, ascetycznie usposobieni, którzy podnieśli bunt przeciwko biskupom, działając pod wpływem tercjarki Marji Kozłowskiej (ob. II supl.). Początkowo ruch ten śród duchowieństwa nie nosił cech herezji. Plan reformy życia duchownego wyszedł od kapucyna o. Honorata, pod którego wpływem zostawała Kozłowska. W tym okresie **M.** wyróżniali się tylko szczególniejszą czcią N. M. Panny Nieustającej Pomocy oraz chęcią bezinteresownego pełnienia posług religijnych. W 1893 r. Kozłowska zwierzała się ze swemi poglądami reformatorskiemi przed ks. Strumiłłą, który tegoż był zdania. Myśli podobne nurtowały i innych księży, a kiedy stały się jawnie heretyckie, 1897 spotkały się z represjami wyższych władz duchownych. Tymczasem liczba wyznawców marjawityzmu rosła zarówno śród duchownych, jak i śród ludu. W r. 1904 Kozłowska opracowała ustawę zakonną **M.** według reguły św. Franciszka, która początkowo zyskała uznanie Rzymu, lecz 22 września 1904 została potępiona przez kongregację Inkwizycji. W odpowiedzi na to księża marjawiccy złożyli arcybiskupowi Popielowi w sierpniu 1905 r. memorjał objaśniający, ale konsystorz uznał ich winnych nieposłuszeństwa. **M.** zdobywali wciąż szersze wpływy pomimo encykliki z 5 kwietnia 1906, potępiającej **M**-yzm. Ostateczny rozłam z kościołem nastąpił, kiedy dekretem papieskim z 22 grudnia 1906 r. wyklęto ks. Kowalskiego i Kozłowską. **M.**, uzyskawszy na zasadzie § 87 praw zasadniczych pozwolenie na założenie własnej sekty, zwołali, zgodnie z § I swej ustawy św. Franciszka z Assyżu, 10 października 1907 pierwszą kapitułę generalną w Warszawie, na której obrali ks. Jana Kowalskiego (ob. II supl.) pierwszym ministrem generalnym kościoła marjawickiego. Właściwa organizacja gmin rozpoczęła się dopiero w lutym 1909, kiedy uchwalono i zatwierdzono urzędownie ustawę gmin marjawickich. Na razie odmówiono **M.** prowadzenia własnych ksiąg metrycznych, co jednak uzyskali w 1911 r., jak i wiele innych praw i prerogatyw, których im rząd nie szczędzi. W październiku 1909 r. Jan Kowalski był konsekrowany na biskupa w Utrechcie przez biskupów starokatolickich. **M.** dążą do rzekomego odrodzenia kościoła przez: 1) naśladowanie ścisłe postępowania w życiu Apostołów i chrześcijan z pierwszych wieków; 2) adorację Przenajświętszego Sakramentu (Chrystusa w nim utajonego); 3) przez cześć obrazu M. P. Marji Nieustającej Pomocy, oraz 4) prowadzenie życia czystego. Wyznają siedem Sakramentów, zachowują liturgję katolicką i spełniają wszystkie obrzędy według rytuału katolickiego, posiłkując się zarówno Mszałem, jak i Brewiarzem, ze zmianami wszakże w celu uwydatnienia swej szczególnej czci dla Przenajświętszego Sakramentu (*Missale et Breviarum Eucharisticum*). Liturgję oraz wszelkie inne obrzędy kościelne **M.** sprawują, na żądanie wiernych, w ich języku ojczystym. Obchodzą wszystkie święta kościoła rzymsko-katolickiego, do których nadto włączyli: święto N. M. P. Nieustającej Pomocy 2 sierpnia na pamiątkę założenia swego kościoła oraz święto św. Franciszka z Assyżu 4 października, jako swego patrona. Odróżniają się od katolików rzymskich w swym wyznaniu wiary głównie tym, że nie uznają papieża za głowę kościoła, że przeczą dogmatowi nieomylności papieskiej, że głoszą odmienne *impedimenta dirimentia* i *impedientia* w małżeństwie (ob.) oraz że szczególną cześć mają dla Przenajświętszego Sakramentu. Komunikują bardzo często, niektórzy codziennie, komunję przyjmują pod jedną postacią, chociaż na żądanie parafjan i pod dwiema (*sub utraque*). **M.** są zwolennikami zjednoczenia kościołów, zachodniego i wschodniego. Sami **M.** obliczają się na 200,000 wyznawców, a według warszawskiego komitetu statystycznego było **M.** w 1907 : 58,859; w 1908 : 88,426; w 1907 : 73,033. W 1910 r. **M.** posiadali: 63 zalegalizowanych gmin, 54 kościoły, 166 kaplic, 35 przytułków i 16 szkół, w których kształci się 3,700 dzieci, 1 łaźnię, 22 zakłady przemysłowe, 5 sklepów współdzielczych, 1 drukarnię, 1 księgarnię, tygodnik *Marjawitę* i *Wiadomości Marjawickie* (2 razy na tydzień) oraz „kalendarz marjawicki“ (rocznik); prócz tego wydają po litewsku *Marijawitos* i *Marjawica Zinios*. Księża marjawiccy noszą szare habity z wyszytą monstrancją na piersiach i pasy św. Franciszka z Assyżu, w lecie chodzą w sandałach.

Markiewicz Kazimierz Dunin, malarz polski, * 1874 w Dennohowce na Ukrainie, kształcił się początkowo w Kijowie w szkole Muraszki, następnie w Paryżu w szkole Juliena. Ożeniony z Angielką mieszka w Anglii, gdzie maluje przeważnie portrety. Na krajowych wystawach rzadko spotykają się jego obrazy. Z wystawionych zanotować należy: „Paryżanka“, „Świętojańska legienda“, „Portret damy“, „Portret mężczyzny“, „Pejzaż irlandzki“.

Marković Franjo, pisarz chorwacki, profesor filozofji i estetyki uniwersytetu w Zagrzebiu, * 1845. Pod wpływem romantyków polskich,

głównie Mickiewicza, zaczął pisać poezje. Naśladując „Konrada Wallenroda“, napisał powieść poetycką „Kotan i Vlasta“ (1867), nadto dramaty: „Karlo Draczki“, „Benko Bot“ i „Zvonimir“ z historji Słowian. **M.** redagował od 1872 czasop. „Vienac“. Jako filozof wydał „Estetika“ (1903) i szereg pomniejszych rozpraw.

Marković Julius, polityk słowacki, * 1860 w Hrachowie. Z zawodu lekarz, zajął się gorliwie sprawami społecznemi, stworzył kilka instytucji kulturalnych i gospodarczych, walczy z wynaradawiającym wpływem Węgrów. W 1905 r. został obrany posłem, ale władze postarały się o unieważnienie wyboru.

Markowicz Artur, malarz polski, * 1872 r. w Krakowie, studja odbywał najpierw w Krakowskiej szkole sztuk pięknych, następnie kształcił się w Monachjum i Paryżu. Wystawia widoki miejskie i sceny z życia żydowskiego.

Markownikow Włodzimierz, chemik rosyjski, * 1839, † 1904. Był uczniem Butlerowa, profesorem chemji w Kazaniu, Odesie, Moskwie, gdzie zorganizował laboratorjum naukowe. Prace **M.** wchodzą głównie w zakres chemji organicznej. Najważniejsze: „Ob izomerji organiczeskich soedinenij“; „Materjały i woprosy o wzaimnom wlijaniji atomow w chimiczeskich soedinenijach“. Badania nad naftą, które doprowadziły do wykrycia „naftenów“, zjednały mu medal złoty od międzynarodowego kongresu naftowego w r. 1900.

Marko-Wowczok, właściwe Marja *Markiewiczowa*, autorka rusińska, † 1907 w Petersburgu.

Markowska Marja, poetka polska, * w Płocku, gdzie ukończyła gimnazjum, poczym w Krakowie odbywała studja historyczne i literackie i brała żywy udział w sprawach społecznych. Poezje jej drukowała *Prawda*, *Ogniwo*, *Krytyka*. Oddzielnie ogłosiła: „Burza“, „Melodje śmierci“, „O królu wężów i o „Jaśku“, „Poezje“ (1909); „Bajki“ (1911).

Markowski Juljan, rzeźbiarz polski, * 1848, † 1903 we Lwowie. Z prac jego wyróżnia się pomnik Seweryna Goszczyńskiego na cmentarzu Łyczakowskim.

Marlborough Karol Ryszard Spencer Churchill. W 1899 r. został generalnym płatnikiem i członkiem rady tajnej; 1900 r. jako ochotnik uczestniczył w wojnie południowo-afrykańskiej, 1902 objął ponownie dawny urząd w gabinecie Bolfoura; w 1903 r. mianowany podsekretarzem stanu w ministerjum kolonji.

Marlowe Krzysztof, znakomity dramatyk angielski. Na polski przełożono jego „Dzieje doktora Fausta“ (1908).

Marmorek Aleksander, lekarz austrjacki, * 1865 w Mielnicy, po ukończeniu studjów lekarskich w uniwersytecie wiedeńskim 1889, zajął się badaniami bakterjologicznemi, które od 1894 r. kontynuuje w Paryżu. Pracuje w instytucie Pasteura, gdzie w 1895 został szefem laboratorjum. O surowicy **M.** ob. niżej.

Marmorka surowica przeciwpaciorkowcowa, otrzymana przez uodparnianie zwierząt hodowlami bardzo zjadliwemi paciorkowca, przeprowadzanego przez zwierzęta. Była próbowana w róży, w ropowicy, w szkarlatynie bez dobrych wyników.

Marmur w Polsce występujący należy do marmurów kolorowych, używanych w budownictwie i sztuce zdobniczej, takim jest **M.** kielecki, chęciński, dębnicki (odmiana czarna), czorsztyński (odmiana czerwona) i t. d. Dawna kolumna Zygmunta w Warszawie wykuta była z marmuru chęcińskiego, obecna z granitu szląskiego.

Marni Joanna Marja, literatka francuska, * 1854 w Tuluzie, † 1910 w Cannes. Przez pewien czas występowała w teatrze, poczym oddała się wyłącznie literaturze. Z powieści jej ważniejsze: „la Femme de Silva“ (1887); „le Livre d'une amoureuse“; „Pierre Tisserand“ (1907); sztuki teatralne: „Manoune“ (1907); „le Joung“ wespół z Albertem Guinon (1903); „la Montée“ z Kamilem Mauclaire'm“ (1905). **M.** wyspecjalizowała się głównie w kronikach djalogowanych, pełnych subtelności i gorzkiej ironji; drukowała je naprzód w *Journal'u*, później wyszły oddzielnie: „Comment elles se donnent“ (1895); „Comment elles nous lâchent“ (1896); „les Enfants qu'elles ont“ (1877); „Fiacres“ (1898); „Vieilles“ (1907).

Marokko. Na przestrzeni 456,000 było według kapitana Larrasa w 1906 („la Géographie) do 7 mil. mieszkańców, może nawet tylko 4—5 mil. Według tegoż z wielkich miast Fez posiadał 65,000 m., Marrakesch 57,000, Tangier 30—32,000, Tatuan 18,000, Rabat 22—25,000, Casablanca 20,000, Magador 20,000. Podług narodowości było: Berberyjczyków 4, Arabów i Maurów 3·6, Żydów 0·15, Murzynów i mieszańców 0·25 miljonów; podług wyznań główną masę ludności stanowią mahometanie, żydzi 150,000, chrześcijanie 5,000. Wartość obrotów handlowych w 1908 wynosiła w tysiącach franków:

	Przywóz	*Wywóz*
Wielka Brytanja . .	24,989	15,988
Francja z Algierją . . .	21,986	9,520
Niemcy	1,834	8,013
Belgja	1,806	123
Hiszpanja	1,182	3,263
Włochy	237	1,934
Inne kraje	9,494	13,932
razem . .	61,528	51,873

Głównemi artykułami wywozu były: jęczmień, następnie wełna i skóry, jaja, pszenica, migdały, woły i t. d. Ruch statków wynosił w 1909 r.:

w Magadorze 194 parowce pojemności 194,569 tonn, w Saffi 254 statki pojemności 211,826 t. Wzrost wpływów francuskich w 1910 r. uwidocznia się wzrostem ludności francuskiej o 4000 osób i pojawieniem się codziennej gazety *l'Action Marocaine*. Telegrafem bez drutu zostały połączone Tangier, Rabat, Casablanca i Mogador. Badania naukowe kraju poczyniły duże postępy pod względem zbadania i ułożenia dokładnej mapy wybrzeży atlantyckich wiele zdziałała wyprawa francuska Dyé'go z 1905/6, kontynuowana przez Larrasa.

Dzieje. Ważniejsze wypadki, zaszłe za panowania Abd-el-Azisa od 1900 r., kiedy faktycznie objął on rządy, polegały na interwencji europejskiej w Fezie, buncie Bu-Hamary z r. 1904 (ob. II supl.) i zawarciu umów francusko-angielskiej i francusko-hiszpańskiej w stosunku do Marokka w 1904 r. (ob. Francja i Hiszpanja w II supl.). Niemcy, nie chcąc uznać tych umów, podburzały sułtana do oporu, a Wilhelm II manifestacyjnie przybył do Tangieru, by zapewnić sułtana o przyjaźni Niemiec. Długie pertraktacje Francji z Niemcami doprowadziły nareszcie w 1906 r. do konferencji w Algéciras (ob. II supl.). Walki pomiędzy plemionami wewnątrz **M.** trwały wciąż, a sułtan zwlekał z podpisaniem umowy w Algésiras, podpisał ją nareszcie 18 czerwca 1906 r. Demonstracja floty francuskiej przed Tangierem nie wiele pomogła, minister marokański Mohammed el Torrès (ob.) nie był w stanie zaprowadzić ładu, Erraisuli (ob.) wichszył, emisarjusze sułtana podburzali Maurów z Fort-Coppolani przeciw Francuzom; a Moulei Abu, kuzyn sułtana, objeżdżał wszystkie plemiona, nawołując do wojny świętej. Wtedy Francja w porozumieniu z Hiszpanją postanowiła czynnie wystąpić w okolicy Tangieru, a floty obudwuch państw wpłynęły na wody marokańskie. Pod wpływem tych kroków sułtan zdecydował się odebrać władzę Erraisuli'emu i w grudniu 1906 r. wysłał w tym celu 3000 wojska do Tangieru. Spokój jednak nie zapanował. Po zamordowaniu dr. Mauchamp, gien. francuski Layautey zajął miasto Udszda na północy w marcu 1907 r. W lipcu t. r. miał miejsce napad na Europejczyków w Casablanca (ob. II supl.) Dn. 5 sierpnia 1907 r. wojska francuskie wylądowały w Casablanca i stąd czyniły wyprawy pod dowództwem gien. Drude'a (ob. II supl.) a później Amade'a (ob. tamże) w głąb prowincji Szauja, flota zaś francuska trzymała w szachu porty na półn.-zachodzie i zachodzie. Tymczasem 16 sierpnia 1907 r. Mulei-Hafid (ob. II supl.) został ogłoszony sułtanem w Marrakesch. Francja popierała dawnego sułtana, a Niemcy wobec umowy w Algeciras, nie mogąc jawnie, w cichości popierali nowego sułtana. Kiedy 8 stycznia 1908 r. Mulei Hafid został ogłoszony sułtanem też i w Fezie, dokąd jako zwycięzca przybył 7 czerwca, a Abdul-ul-Azis na głowę pobity w sierpniu, uciekł się pod opiekę Francji, Niemcy okazywali coraz wyraźniejsze rozdrażnienie, snuli wciąż nowe intrygi. Ostatecznie 5 sierpnia 1909 wszystkie mocarstwa uznały Mulei-Hafida. T. r. i miesiąca stanęła umowa niemiecko-francuska, według której Francja uznaje gospodarcze interesy Niemiec w **M.**, a Niemcy specjalne polityczne interesy Francji. Kraj powoli się uspakajał, kiedy wystąpili znów dwaj pretendenci: Bu-Hamara (Roghi) i Mulei Kêbir. Wojska sułtana wysłane przeciwko Roghi'emu ostatecznie zwyciężyły go, ale 17 kwietnia 1909 r. plemiona Beni Mtir łącznie z Berberyjczykami pokonały armję sułtańską. Wskutek tej porażki powstały plemiona między Fezem a Rabatem, a Beni Mtir 24 kwietnia podsunęły się prawie pod sam Fez. W początkach czerwca sytuacja się zmieniła nagle: Beni Mtir zostali pobici, Mulei Kêbir schronił się do świętego miejsca, grobu Mulei Jobisa w górach Serhung, skąd prosił o przebaczenie. W kilka tygodni później pobił znów Roghi wojska sułtańskie, wtedy ruszył się i Mulei Kêbir, ale znów wojska sułtańskie 24 czerwca pobiły Roghi'ego, który jeszcze przez 6 tygodni trzymał się odpornie. Kiedy większa część plemion odpadła od niego, zdradzony wpadł 23 sierpnia w ręce nieprzyjaciół i w żelaznej klatce odstawiony został do Fezu, gdzie 12 września w obecności swego haremu został rozstrzelany w klatce. Tara, stolica Roghi'ego i plemiona okoliczne nie uznawały wciąż Mulei Hafida. Mulei Kêbir przedostał się do plemion Ghiata, na wschód od Fezu, i ogłosił wojnę świętą. W listopadzie pobił wojska sułtana, wszedł 9 grudnia do Tary i ogłosił się sułtanem. W początkach lutego 1910 r. znów pobił armję sułtana, po zwycięztwie przyłączyło się do niego plemię Hiaina, wtedy stanowisko jego było równie silne, jak Roghi'ego. Na zachodzie **M.** w 1909 r. toczyła się ciężka walka Hiszpanów z Berberyjczykami z Rifu koło Mellili, Alhucemas i Penon de Velez de la Gomera (ob. Mellila w II supl.) Ze strony Francyi na początku 1909 r. wysłana była ekspedycja karna gien. Moinier przeciwko berberyjskiemu plemieniu Saer za zamordowanie kapitana Maux. Jednocześnie toczyły się długie pertraktacje między sułtanem i Francją, która nową pożyczkę 160 mil. uzależniła od ich wyniku. Delegat marokański el-Mokri przystał ostatecznie na warunki francuskie, ale sułtan wzdragał się je uznać, dopiero ostre ultimatum rządu francuskiego skłoniło go do tego. Umowa polityczno-gospodarcza została podpisana obustronnie 4 marca, a 21 marca umowa o pożyczkę. Wobec tego, że sułtan nie pozwalał Europejczykom na nabywanie gruntów w promieniu 12 klm. od punktów handlowych wbrew 60 art. traktatu w Algeciras, ciało dyplomatyczne zmusiło go do tego, poczym nastąpiły jeszcze inne koncesje.

W kwietniu 1909 r. Mulei Hafid wyznaczył komisję dla zbadania i umorzenia długów swych poprzedników, jednocześnie też wyznaczył urzędników, zależnych od ministra finansów, którzy zająć się mieli robotami publicznemi, przemysłem i handlem. W czerwcu nowy ten urząd postanowił wybudować wielkie porty w Tangierze i Casablance, drogi w okolicach Tangieru i mosty na drodze z Tangieru do Tetuanu. Bank państwowy z koncesją na 40 lat został założony w **M.**, ma on wypuszczać banknoty i funkcjonować jako skarbnik **M.** Bank zostaje pod dozorem czterech cenzorów, którzy są mianowani przez Banki: francuski, niemiecki, angielski i hiszpański. Domy handlowe francuskie i niemieckie na zebraniu 26 stycznia 1909 r. przystąpiły do międzynarodowego syndykatu, zostającego pod opieką dziekana ciała dyplomatycznego. W 1910 (17 lutego) powstało w Paryżu „Międzynarodowe towarzystwo marokańskie robót publicznych“ z kapitałem 2 mil. fr., w którym Francuzi mają 50%, Niemcy 30%, inne narodowości (Anglicy i Hiszpanie) 20% udziałów. Koronę swą zawdzięczał Mulei-Hafid opinji, że jest przeciwnikiem cudzoziemców, zmuszony wszakże pogodzić się z wpływami mocarstw europejskich, wywołał przeciwko sobie taki sam ruch, jak i poprzednik, Abdul-Azis; w 1911 ruch powstańczy zbliżył się do Fezu, w maju zagrożonemu sułtanowi pośpieszyła Francja z pomocą, wojska francuskie pod dowództwem gien. Moinier pokonały zbuntowane plemiona i w początkach czerwca 1911 r. zajęły Fez, 21 czerwca święte miasto Idris, w którym dotychczas nie postała jeszcze noga chrześcijanina. Mulei Hafid ofiarował Francji protektorat nad **M.**, na co na razie rząd francuski w obawie komplikacji dyplomatycznych nie zgodził się. Prasa niemiecka z powodu tych wypadków wszczęła wielki alarm i nawoływała do zerwania umowy z Algeciras, Nowa wyprawa francuska do **M.** wzburzyła też opinję publiczną w Hiszpanji, co wyraźnie zaznaczyła prasa, parlament i oświadczenia ministrów. Niebawem rząd hiszpański wysłał 10 czerwca wojsko do **M.**, wysadził je na ląd w Larache (El Araisz), skąd pomaszerowało do El Kasr, na drodze do Fezu. Jednocześnie Niemcy pod pretekstem obrony swych poddanych wysłały kanonierkę do marokańskiego portu Agadir, a w kilka dni później jeszcze pancernik i trzeci okręt. Jednocześnie władze hiszpańskie w **M.**, najpewniej podburzane przez Niemcy, zaczęły szykanować obywateli francuskich i t. d. Niemcy i Hiszpanja głosiły, że traktat w Algeciras przestał istnieć, Francja zaś, podtrzymywana przez Anglję, weszła w pertraktacje z Niemcami. Pertraktacje te ciągnące się od kilku miesięcy, niepokoiły opinję Francji i Niemiec widmem możliwej wojny. Ostatecznie na początku listopada 1911 stanęła między Francją i Niemcami ugoda w sprawie **M.** Nowy traktat został opublikowany 6 listopada 1911 r. Według niego Francja zobowiązała się do ścisłego przestrzegania równouprawnienia ekonomicznego wszystkich państw w **M.**, zachowując zasadę drzwi otwartych. Nawzajem rząd niemiecki zrzekł się wszelkich politycznych przywilejów i żądań w **M.**, a to zrzeczenie się, zaznaczone już w ugodzie francusko-niemieckiej z 9 lutego 1909, określił obecnie z całą ścisłością. Niemcy przyznały Francji zupełną wolność akcji dla przywrócenia i utrzymania spokoju i porządku w państwie marokańskim tudzież niekrępowaną inicjatywą w podjęciu potrzebnych reform. Gdyby zaszła potrzeba wojskowej okupacji ze strony Francji za zgodą rządu marokańskiego, to rząd niemiecki w podobnym przypadku nie będzie czynił żadnych trudności. Również nie będzie rząd niemiecki protestował, jeżeliby sułtan marokański dyplomatom i konsulom francuskim powierzył przedstawicielstwo interesów marokańskich i opiekę nad obywatelami marokańskiemi za granicą oraz gdyby sułtan z przedstawicielami obcych państw w **M.** rokował za pośrednictwem przedstawicieli Francji. Te postanowienia, zawarte w trzech pierwszych artykułach traktatu, dają Francji *de facto* prawo wykonywania protektoratu nad **M.**, do czego Francja stale dąży. Dalsze artykuły traktatu omawiają szczegóły równouprawnienia gospodarczego państw w **M.** Wszystkie mocarstwa będą równouprawnionę w dziedzinie ceł, podatków i wszelkich innych danin, na polu przyszłych taryf kolejowych i okrętowych, a wreszcie co do handlowej konkurencji. Prawa i zakres działania marokańskiego Banku państwowego zostały dokładnie zakreślone; dalej zastrzega traktat, że przedsiębiorstwa górnicze nie będą składały żadnych osobnych opłat i że na żelazo nie wolno nakładać cła wywozowego. Przy rozdawnictwie robót publicznych, a zwłaszcza przy utrzymywaniu ruchu na przyszłych kolejach, wszystkie mocarstwa są także równouprawnione. Na wypadek sporu rozstrzyga sąd polubowny według reguł, określonych w traktacie. Art. XIV traktatu zawiera postanowienia, że Niemcy i Francja mają nawzajem popierać się, ażeby traktat niniejszy został uznany przez mocarstwa, podpisane na traktacie w Algeciras. Druga część ugody dotyczy Konga francuskiego i przyznaje Niemcom za ich ustąpienie z **M.** bardzo znaczne i wartościowe odszkodowanie, mianowicie, Niemcy zyskują terytorjum rozmiarów 275,000 klm. kw., odstępują zaś Francji część Kamerunu, położoną między rzekami Szari na wschodzie i Logone na zachodzie. Teraz też (8 listopada 1911) został ujawniony tekst tajnej konwencji francusko-hiszpańskiej z 1904 r. Za sferę wpływów hiszpańskich uznano w niej **M.** północno-zachodnie od wybrzeża do linji, idącej z Larache i Elksar do Mouloui. Konwencja udziela Hiszpanji w razie zmian *status quo* w **M.** swo-

body działań na pomienionej przestrzeni. Konwencja motywuje też prawa Hiszpanji do Ifni i Santa Cruz de Mar Pequena. Hiszpanie nie zajęli dotychczas Ifni. Sułtan, Mulei-Hafid, podobno pierwszy z monarchów podpisał układ o zorganizowaniu protektoratu nad **M.**, regulujący stosunek sułtana do administracji francuskiej. W związku ze sprawą marokańską zostaje zajęcie Trypolisu (ob. II supl. i Włochy) przez Włochy i wojna włosko-turecka w październiku 1911 r. Por. L. Massignon: „le **M.** dans les premières années du XVI siècle. Tableau géographique d'après Léon l'Africain" (1906); Jeannot „Etude sociale, politique et économique sur le **M.**" (1908); Sainte-Chapelle „la Campagne du **M.** et les enseignements de la guerre d'Afrique" (1909); René-Leclerc „Situation économique du **M.**" (1910); Generał de Torcy „les Espagnols au **M.**" (1910); L. Harris „With Mulai Hafid at Fez: behind the scenes in Morocco" (1909); Langhans „Politstehmilitärische Karte von **M.** 1:4,000,000 mit statistischen Begleitworten" (1907).

Marque Albert, rzeźbiarz francuski, * 1872 w Nanterre, uczeń Ponscarme'a, od 1899 zaczął wystawiać swe prace w salonach paryskich. Ważniejsze dzieła: „Zabawy dziecięce", fontanna; „Głowa śmiejącej się dziewczynki" (1904); „Kąpiący się Janek" (dziecko); „Matka pocieszająca dziecko" (1905), grupa; „Popiersie dziewczynki" (1905, muz. luksem.).

Marradi Giovanni, poeta włoski, * 1852 r. w Livornie, uchodzi za najoryginalniejszego przedstawiciela szkoły Carducciego. Napisał: „Canzoni moderne" (1879); „Fantasie marine" (1881); „Ricordi lirici" (1884); „Nouvi canti" (1891); „Bollate moderne" (1895); „Rapsodi a garibaldiana del 1849" (1899); „Rapsodia garibaldiana del 1860" (1896); „Rapsodia garibaldiana del 1860" (1902); „Terza rapsodia garibaldiana, Mentana i Varignano" (1903). Zbiorowe wydanie „Poesie, novumente raccolte ed ordinate" (1904).

Marre Eugienjusz Arystydes, orjentalista francuski, ogłosił nadto: „Madagascar au debut du XX siècle: linguistique" (1902); „Recueil des mots de provenance hispano-portugaise usités dans la langue française" (1906); „Petit lexique à l'usage des jeunes Français anglomanes" (1906) i t. d.

Mars Antoni, lekarz polski, * 1851 w Chrząstowie. Gimnazjum i uniwersytet ukończył (1875) w Krakowie, poczym był sekundarjuszem w szpitalu dla kobiet w Wiedniu, 1877 sekundarjuszem zakładu położniczego we Lwowie. W l. 1878—82 asystent przy katedrze położnictwa i chorób kobiecych w Krakowie, 1881 docent położnictwa tamże, po otwarciu wydziału lekarskiego we Lwowie był tam powołany 1898 jako profesor zwyczajny na katedrę położnictwa i chorób kobiecych. Drukiem ogłosił szereg prac, przeważnie w *Przeglądzie lekarskim* w Krakowie i „Rocznikach Tow. ginekologicznego". Został obrany rektorem uniwersytetu lwowskiego na r. 1908—909, był też przez pewien czas posłem na sejm krajowy.

Mars Antoni.

Marshall William, zoolog niemiecki, † 1907 w Lipsku. Jego: „Neue Spaziergänge eines Naturforschers" (II i III szereg) wyszły w 1907, 1908 w Lipsku.

Marsolleau Ludwik, pisarz dramatyczny francuski, * 1864 w Brest; był współpracownikiem pism paryskich, układał pantominy i balety. Jako dramaturg wystawił: „Son petit coeur" (1890); „les Grimaces de Paris" (1894); „Mais quelqu'un trouble la fête" (1900); „le Roi galant" (1904); „le Talisman" (1905); „Babouche" (1906) i t. d.

Marsylja, miasto portowe we Francji, liczyła 1906 517,498 m. Handel zewnętrzny **M.** w 1907 wynosił 2926·8 miljona franków, w tym wywóz 1322 mil., wywóz 1604·8 mil. Do portu należało w 1907: 856 statków o pojemności 377,957 tonn, w tym parowców 354 o 342,708 tonnach. W 1901 izba marsylska uchwaliła budowę kanału **M.** — Rodan, wyznaczywszy na to 71 miljonów franków, budowę rozpoczęto w 1906. Ogólna długość kanału ma wynosić 71 km., szerokość 22·3 m.

Marsylja — Rodan kanał, ob. Marsylja.

Marszałkiewicz Stanisław, minjaturzysta polski, ob. art. w gł. dziele.

Marszałkiewicz Stan.

Marszan Robert, czeski historyk prawa, w 1902 otrzymał doktorat, 1905 habilitował się w Pradze z prawa państwowego austrjackiego. Ogłosił nadto: „Dieiny policejni organisace rakouske" (1905); Vznik moderni policejni organisace rakouske" (1905), „Volebni rzad do rziszke rady" (1907); „Polaci pod vladou pruskou" (1903); „Polska otazka w Prusku od r. 1815", i t. d.

Martel Edward Alfred, speleolog francuski, * 1859 w Pontoise. Prowadził badania z zakresu speleologji we Francji, Belgji, Szwajcarji, na Kaukazie. Wydał: „Spéléologie au XX siècle" (1905—06).

Martens Adolf, inżynier niemiecki, * 1850. W 1884 r. został dyrektorem urzędu do badań materjałów w Grosslichterfelde pod Berlinem. Przyczynił się wielce do postępów w badaniach materjałów, uchodzi za ojca metalografji w Niemczech. Ogłosił: „Handbuch der Materialenkunde für den Maschinenbau“ (1898, cz. I); „Das königliche Materialprüfungsamt“ z Guthem (1904). Od 1894 wydaje „Mitteilungen aus den Königlich-Technischen Anstalten“.

Martens Edward, zoolog niemiecki, † 1904.

Martens Fryderyk Teodor, prawnik rosyjski, † 1909 w Liwonji. W 1874 był przedstawicielem Rosji na konferencji brukselskiej dla kodyfikacji prawa wojny, 1884 i 1887 na konferencjach Czerwonego krzyża, 1889 w Brukselli dla prawa handlowego i morskiego, 1890 tamże dla zniesienia niewolnictwa, 1899 na konferencji pokojowej w Hadze. Kilkakrotnie był arbitrem w sprawach międzynarodowych: 1895 między Anglją i Holandją, 1897 Anglją i Wenezuelą i t. d. Był wielką powagą w zakresie prawa międzynarodowego.

Martenzyt, węglik żelaza z zawartością do 2% węgla, ob. żelazo.

Marthold Juljusz, literat francuski, * 1852 w Paryżu. Ogłaszał powieści, krytyki, sztuki teatralne. Ważniejsze prace: „Contes sur la branche“ (1881); „Daniel Vierge, sa vie, son oeuvre“ (1906) i t. d.; sztuki teatralne: „Caïn“ (1885); „l'Orge“ (1890); „la Farce du borgne aveugle“ (1899); „Eline de Rouen“ (1905) i inne; dokonał też kilku wydań krytycznych autorów dawnych, między innemi Villona.

Martin Antoni Albert, helenista francuski, * 1844; był profesorem w Szkole francuskiej w Rzymie (1879), następnie profesorem uniwersytetu w Dijon (1882), Nancy (1886), dziekanem tamże 1902 i 1905; w 1900 został członkiem Akademji. Ważniejsze prace: „les Cavaliers athéniens“ (1886); „le Manuscrit d'Isocrate Urbinas CXI“ (1881); „les Scholies du manuscrit d'Aristophane à Ravenne“ (1882); Fac-similés de manuscrits d'Espagne“ (1892) i t. d.

Martin Bienvenu, polityk francuski, * 1847 w Saint-Bris. Doktor prawa, wstąpił do służby administracyjnej, był podprefektem, poczym zasiadał w Radzie stanu do 1897. T. r. obrany posłem, zatrzymał mandat przy następnych wyborach. Popierał radykalne gabinety Waldecka-Rousseau i Combesa, był autorem prawa o opiece nad starcami i choremi (1903), które Izba uchwaliła; stworzył nową grupę parlamentarną socjalnych radykałów (radicale socialiste) w r. 1904 i został jej prezesem. W 1905 w gabinecie Rouviera objął tekę oświaty, sztuk pięknych i wyznań, którą piastował do 1906 r. W 1905 obrany został senatorem.

Martin Henryk, znakomity malarz francuski, * 1860 w Tuluzie, od 1879 był uczniem Laurensa, od 1880 zaczął wystawiać w Salonie. Pobyt we Włoszech i obrazy Giotta wywarły decydujący wpływ na jego twórczość. Odtąd obrazy jego są nacechowane marzeniem i owiane melancholją. Posiada indywidualny sposób malowania, wywołujący wrażenie świetlnej wibracji, co osiąga za pomocą oddzielnych, równoległych dotknięć pędzla. Efekty dekoracyjne jego wielkich płócien są niezrównane. Ważniejsze prace: platon w ratuszu paryskim, wyobrażający Apolina, Muzy i Sztuki (1895); „Święto Federacji“ (1889); „Między cnotą i grzechem“ (1892 r.); „Trubadurzy“ (1893); „Nad otchłanią“ (1897); „Spokój duszy“ (1899, muz. luks.)); „Sicilanka“ (1901); „Malarstwo“ (1901); „Muza malarstwa“ (1902); freski dla Kapitolu w Tuluzie: „Krajobraz z Lot“, „Na wiosnę“, „Przewrotność“ (1903); potym corocznie wystawiał jakieś freski dekoracyjne, w których koloryt, stylizacja i rysunek tworzą wielką harmonijną całość. Otrzymał wiele nagród i odznaczeń, na wystawie powszechnej 1900 pierwszą nagrodę.

Martin Henryk.

Martin Piotr Gabrjel, poeta francuski, * 1862 w Cabosse. Ogłosił: „les Cantiques impies“ (1888); „Poèmes fantaisistes“ (1894); „les Poésies fantastiques“ (1904); powieści: „Margaretl“ (1900); „l'Honorable M. Battier“ (1906). W 1906 wystawił „Pa-Hos et Zu'ella“; legiendę dramatyczną, zaczerpniętą z własnych „Poésies fantastiques“.

Martin Rudolf, antopolog szwajcarski, * 1864 w Zurychu, studja odbywał w Freiburgu i Lipsku; 1891 habilitował się w Zurychu z antropologji, 1899 został nadzwyczajnym, 1905 zwyczajnym profesorem tamże oraz dyrektorem Instytutu antropologicznego przy uniwersytecie. Odbył podróże do Egiptu, Cejlonu, Birmy, Indji tylnych i ogłosił prócz wielu mniejszych prac „Die Inlandstämme der Malaiischen Halbinsel“ (1905).

Martinez Alonzo, mąż stanu hiszpański, * 1827 w Burgos, † 1891 w Madrycie. Był kilkakrotnie ministrem przed restauracją Alfonsa XII, poczym utworzył centrum parlamentarne, które podtrzymywało Canovasa; w 1897 jego grupa połączyła się z liberałami i popierała Sagastę, który **M.** powierzył tekę ministra sprawiedliwości w l. 1881—83 i następnie 1885—88; 1889—91 był prezesem Izby. **M.** wprowadził w Hiszpanji kodeks cywilny (1888); Ogłosił: „Prawa osobiste“; „Państwo, Rodzina i Własność“.

Martinez de la Vega Joachim, malarz hiszpański, * 1846 w Almeira, † 1905 w Maladze. Jeden z największych malarzy hiszpańskich XIX w. Do najznakomitszych jego dzieł liczy się: „Chrystus“ w San-Juan w Maladze i „Borracho“ (Pijak). Umarł w wielkiej nędzy.

Martini Ferdinando, pisarz i polityk włoski, 1892 — 93 był ministrem oświaty, 1897 został komisarzem cywilnym kolonji erytrejskiej, ustąpił w marcu 1907. Z dzieł jego wymienić należy: „Dell' ordinamento delle scuole secondarie“ (1889); „Memorie de G. Giusti“ (1890); „Nell' Africa italiana“ (1891); „Commemerazione di G. Giusti“ (1894); „la Vipera“, komedja (1894); „Epistolario edito ed inedito di Giuseppe Giusti“ (1894, 3 t.).

Martinowicz Ignacy Józef, słynny w swoim czasie profesor fizyki i mechaniki w uniwersytecie lwowskim, * w Peszcie, † 1795 r. tamże. Drukował we Lwowie swoje lekcje i rozprawy w języku łacińskim. Chociaż zakonnik, kapucyn, należał do iluminatów i znany był ze swej wolnomyślności. Wróciwszy do Węgier, zorganizował tam spisek w celu odzyskania niepodległości. Ucięto mu głowę.

Martonne Emanuel, gieograf francuski, * 1873 w Chabris. Od 1905 profesor gieografji na uniwersytecie w Ljonie i prezes tamtejszego Tow. gieograficznego. Zwiedził Karpaty, Rumunję, Siedmiogród, Serbję, potym Stany Zjednoczone Meksyk, Kanadę. Napisał: „La Valachie, essai de monographie géographique“ (1902); „Recherches sur la distribution géographique de la population en Valachie“ (1903); „Recherches sur l'évolution morphologique des Alpes des Transylvanie (Karpates méridionales, 1907); „Traité de géographie physique“ (1909).

Martucci Józef, kompozytor włoski, * 1856 na wyspie Kapua, uczeń konserwatorjum w Neapolu, obecnie tegoż dyrektor; pierwszorzędny kapelmistrz oraz jeden z niewielu włoskich symfonistów (symfonje D mol i B dur, sonaty, utwory kameralne).

Marty Jerzy, kompozytor i kapelmistrz francuski, * 1860, † 1908 w Paryżu, uczeń Masseneta w paryskiem konserwatorjum, którego następnie był profesorem; początkowo korepetytor w wielkiej operze, został następnie kapelmistrzem opery oraz koncertów konserwatorjum. Napisał kilka oper oraz szereg utworów orkiestrowych.

Martynika, wyspa w małych Antylach, należąca do Francji, na 988 klm. kw. w 1905 r. miała 182,024 m. Dn. 8 maja 1902 z powodu strasznego wybuchu wulkanu Mont Pelè postradało życie 30—40,000 m. Główne miasto Fort de France—miało w 1905: 27069 m. Por. Garaud „Trois ant à la **M.** (1902).

Martynowski Franciszek Ksawery, archeolog i historyk sztuki polskiej, † 1896.

Maruéjouls Emil, polityk francuski, * 1837 w Villefranche-de-Rouergue, † 1908 w Trioulou (Aveyron). Był współpracownikiem *Temps* i innych pism, wiceprezesem Rady prefektoralnej. Obrany deputowanym w 1893, zachował mandat przy późniejszych wyborach; w gabinecie Brissona został ministrem handlu i przemysłu (1898), w gabinecie Combesa ministrem robót publicznych (1902—05).

Maruszewski Tomasz, spiskowiec z powstania Kościuszkowskiego, emisarjusz kołłątajowski, był jednym z najenergiczniejszych działaczy, którzy przyczynili się do rozpowszechnienia instrukcji Kościuszki w kraju, oraz przygotowali Warszawę do wybuchu. Dzięki relacji **M.** powstanie kościuszkowskie przyśpieszone zostało, złożył on bowiem dowody niezbite, że wojsko polskie ma być przez rządy rozbiorcze rozpuszczone. Razem z księdzem Mayerem rozstrzygnął o wypadkach kwietniowych warszawskich (1794). **M.** należał do odłamu radykalnego, porozumiewał się z Kołłątajem, występował przeciwko Kapostasowi, przystąpił do „Klubu“, zamienionego później na „Zgromadzenie“, który był odtworzeniem klubu kołłątajowskiego z 1792 r. W „Zgromadzeniu“ tym w kwietniu 1794 nastawał, aby wymódz na Radzie zastępczej natychmiastowe osadzenie i ukaranie więźniów stanu. Wyzyskał panikę w Warszawie 8 maja 1794 r. wraz z Meyerem, Konopką, Dembowskim i Szaniawskim i doprowadził do wieszań dnia następnego. W 1795 należał do „Deputacji“ związku Jakobinów polskich. Po powrocie z emigracji, około 1798, nie mieszał się do spraw politycznych, dzierżawił pod Częstochową majątek poklasztorny, w którym gościł u siebie 1802 r. Kołłątaja. Por. Tokarz W. „Ostatnie lata Hugona Kołłątaja“ (Kraków 1905, 3 t.); Wybicki „Pamiętniki“.

Marutse - Mambunda (Mabunda), państwo Bantu w środku Afryki południowej, obejmuje przestrzeń około 344,000 klm. kw. (podług urzędowych mało prawdopodobnych danych 699,000 klm. kw.); ludność dochodzi do 350,000 osób. Marutse (a właściwiej Barotse) stanowią klasę panującą, Mambunda zaś wraz z wieloma innemi ludami—klasę podbitych. Por. Harding „In remotest Barotseland“ (1905).

Marvin Karol, podróżnik i pisarz niemiecki, † 1890 w Londynie.

Marx Fryderyk, niemiecki filolog klasyczny, * 1859 w Darmstadzie, studja odbywał w Bonn, 1888 został nadzwyczajnym profesorem w Rostocku, 1889 zwyczajnym w Gryfji, 1893 w Wrocławiu, 1896 w Wiedniu, 1899 w Lipsku, 1906 w Bonn; członek Kr. saskiego tow. naukowego Główniejsze prace: „Incerti auctoris de ratione dicendi ad C. Herennium libri IV“ (1894); „Lucilii carminum reliquiae“ (1904, 2 t.) i t. d.

Marx Karol (ob.), ekonomista i polityk niemiecki. W 1864 na mityngu międzynar. w Londynie **M.** zaproponował założenie stow. międzyn. robotników, które stormowało się ostatecznie w 1866 r. podług jego planów, kierował nim do 1872. Dążenie **M.** do założenia w Niemczech rewolucyjnej partji socjalno-demokratycznej przeciw lasalczykom, uskutecznił pod jego egidą W. Liebknecht wraz z A. Bebłem w r. 1869. W 1875 przyłączyli się do niego radykalni lasalczycy. Z prac **M.**, prócz podanych w gł. dz., ważniejsze: „Die Klassenkämpfe in Frankreich 1848—1850“ (1850); „Das Kapital, Kritik der politischen Ökonomie“, t. I (IV-te wydanie 1897), zawiera główne rysy krytyki ustroju kapitalistycznego; t. II, „Der Zirkulationsprocess des Kapitals“, ukazał się po śmierci **M.** w 1885 staraniem F. Engelsa; t. III, „Der Gesamtprocess der kapitalistischen Produktion“ (1894, 2 cz.). W 1904—1905 wydał Kautsky z rękopisów **M.** „Theorien über den Mehrwerth“, uważane niejako za IV i V t. „Kapitału“. W 1900—04 wyszły 4 tomy „Aus dem literarischen Nachlass von K. Marx, Fr. Engels und T. Lassale“, staraniem Mehringa. Na polski w ostatnich czasach przełożono: „Odbudowanie Polski“ Marks, Engels i Liebknecht (1904 i 1910); Manifest komunistyczny“ (1904, nowe wyd.); „Praca najemna i kapitał“ (1905); „Rewolucja i kontrrewolucja“ (1906); „Pisma pomniejsze“ (1907, nowe wyd.); „Wojna domowa we Francji“ (1907).

Mary, królowa angielska, ob. art. Jerzy, król angielski.

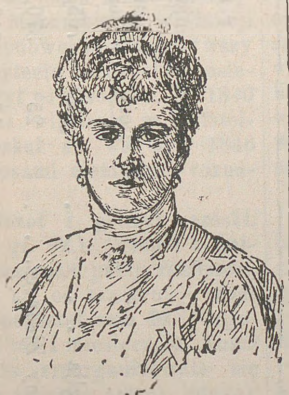

Mary, królowa angielska.

Maryański Aleksander ksiądz, * 1845 w Gniewkowie, na Kujawach pruskich, kształcił się w gimnazjum w Trzemesznie i w Poznaniu, potym w seminarjum poznańskim i gnieźnieńskim. Pracował pewien czas w zakładzie wychowawczym ks. Koźmiana i jako kapelan ss. Sercanek. Po wypędzeniu tego zakonu przeniósł się do Lwowa, gdzie przez 20 lat przebywał jako pedagog, później jako kapelan, w zakł. Sercanek lwowskich. Z powodu choroby powrócił do Gniezna. Znaczną ilość artykułów literackich i historycznych ogłosił w pismach poznańskich *(Warta, Przeg. kościelny, Dziennik pozn.)*, lwowskich *(Gaz. kościelna, Lud)*, we Lwowie redagował pismo *Bonus pastor* (1874—76); pospolicie pisał bezimiennie, niekiedy tylko używając inicjałów: L. Gn., B. J. K., ks. M. S. Nader cenne są jego wydawnictwa druków dawnych polskich lub prac rękopiśmiennych, często z przypisami pełnemi erudycji. Z prac oryginalnych, najczęściej bezimiennie drukowanych, wymieniamy: „Materjały do historji czci Matki Boskiej w Polsce“ (1883); „Krótka wiadomość o życiu O. Florjana Jaroszewicza, Reformatora“ (Poznań, 1893); „Róża złota, fragment historyczny“ (Lwów, 1890); „Unicka M. Bos. Nowogródzka zamkowa“ (t., 1898—99); „Krzywdy kościoła polskiego pod berłem rosyjskim“ (t., 1878); „Materjały do dziejów upadku Unji w djecezji Chełmskiej“ (Poznań, 1878); „Gody weselne w Sielcu“ (Gniezno, 1910).

Maryański Bronisław, ksiądz, * 1863 w Lipnie gub. Płockiej. Po ukończeniu seminarjum nauczycielskiego w Skępem, był nauczycielem wiejskim, pisywał powiastki oraz artykuły do pism ludowych. Następnie wstąpił do seminarjum duchownego w Płocku, poczym jako kapłan zamieszkał na wsi. Założył przy Warszawskim tow. muz. sekcję muzyki kościelnej, której przez kilka lat był prezesem. Wydawał „Roczniki dla organistów, pisał „kazania“, artykuły różnej treści społeczno-religijne w *Przegl. katolickim, Zorzy, Niwie.* W Paryżu słuchał filozofji w Instytucie katolickim i literatury w Sorbonie. Oddzielnie ogłosił: „Ester“, powieść; „Judyt“, powieść

Maryański Modest, górnik polski, brat Aleksandra, * 1854 w Trzemesznie, gimnazjum ukończył tamże, akademję górniczą w Berlinie. Pracował na Szlązku Górnym, potym w Galicji, ale głównie w Kalifornji, w Meksyku i Australji zachodniej, obecnie wrócił go kraju. Wydawał w 1907 w Shenectady (stan New.-York) pismo *Polska praca.* Ogłosił oddzielnie: „Z kresów Ameryki północnej, stan Washington“ (Lwów, 1891); „O emigracji, a w szczególności o em. polskiej etc.“ (Chicago, 1893); „Przewodnik polsko-angielski dla wychodźców polskich“ (t., 1905); „Wskazówki dla wychodźców do Ameryki“ (w „Kalend. kółek roln.“, Lwów, 1908).

Maryański Witalis, ksiądz, brat poprzedniego, protonotarjusz Stolicy Apostolskiej, tajemny rządca archidjecezji gnieźnieńsko-poznańskiej, * 1835 w Gniewkowie, na Kujawach pruskich, † 1895. Po ukończeniu gimnazjum w Trzemesznie, odbywał nauki teologiczne w semin. duchow. w Poznaniu i w Akademji w Münster. Po wyświęceniu na kapłana 1858 r. przechodził przez różne niższe stanowiska duchowne, a w 1866 r. został sekretarzem i kapelanem arcybis. Ledóchowskiego; w r. 1869—70 towarzyszył arcybiskupowi na sobór do Rzymu, w 1870 do Wersalu do króla Wilhelma z polecenia papieża. W 1871 otrzymał **M.** kanonję katedralną poznańską, podczas kulturkampfu był trzecim z rzędu tajnym delegatem sprawującym rządy w archidjecezji. Poza temi obowiązkami oddawał się czynom miłosierdzia i działalności obywatelskiej.

Po ustaniu walki z kościołem, kiedy rząd pruski wypłacił duchowieństwu zatrzymane dochody, **M.** z kwoty odebranej wszystko rozdawał na cele polskie i katolickie; prace jego literackie składają się z broszur treści religijnej, bądź oryginalnych, bądź przerobionych z dzieł Abellego lub ks. Ségur.

Maryland, jeden ze Stanów Zjednoczonych Ameryki Północnej, na 31,620 klm. kw. miał w 1908: 1,304,564 m.; podług spisu z 1900 r. 1,188,044, w czym było kolorowych 235,064; urodzonych po za Unją 93,934, w tym Polaków (podług Polish Press.) 30,000, 5,299 urodzonych w Anglji.

Marynarka. *M. wojenna.* Wszystkie mocarstwa morskie dążą do wyzyskania doświadczeń z wojny japońsko-rosyjskiej, stąd datuje się od 1905 gorączka reorganizacji marynarki wojennej. Na pierwszy plan wysuwają się znów okręty linjowe, następnie idą krążownlki opancerzone. Nadzwyczaj szybki rozwój techniki sprawia, że okręty bojowe w krótkim czasie starzeją się, muszą być zastąpione przez okręty nowego typu. Czas służby okrętów linjowych nie przenosi lat 20; mniejsze krążowniki, torpedowce zachowują gotowość bojową zaledwie w ciągu lat 10. Wobec ciągłej reorganizacji floty wojennej i wzrostu wydatków ogromnych na nie, mocarstwa usiłują nakreślić program działania na szereg lat. Wydatki na **M.** wojenną w ciągu ostatnich lat przedstawiają się w miljonach rubli, jak następuje:

	rok 1906		rok 1907		rok 1908	
	Ogółem	Na budowę nowych okrętów	Ogółem	Na budowę nowych okrętów	Ogółem	Na budowę nowych okrętów
Anglja . .	300·9	111	296	97	305	87·9
Stany Zjed.	198·6	64·8	194	46	240	60
Francja . .	120	44	116	37	120	32
Niemcy . .	116·7	47	129	55·5	157	74
Rosja . .	104	47	74·1	25·5	87·5	27·8
Japonja . .	38	19	78·7	46	78·6	30·1
Włochy . .	50·8	12·5	50·9	13·8	60	18
Austro-Węgry .	22	10·2	25·5	7·9	23	6·9

Stan marynarki w l. 1908 i 1911 w porządku zstępującym potęg morskich był następujący:

	rok 1908				rok 1911			
	Okręty linjowe		Krążowniki opancerzone		Okręty linjowe		Krążowniki opancerzone	
	Ilość	pojemność w tonnach	Ilość	pojemność w tonnach	Ilość	pojemność w tonnach	Ilość	pojemność w tonnach
Anglja . . .	52	765,713	34	408,426	56	857,515	39	493,368
Stany Zjednocz. . .	25	370,585	15	208,993	29	450,243	14	199,950
Francja	17	218,290	16	152,890	19	282,387	19	200,321
Niemcy	22	260,020	8	79,980	25	314,000	10	110,000
Japonja	11	155,244	11	110,170	15	236,244	14	158,188
Włochy	8	98,760	5	35,050	9	115,552	9	74,382
Rosja	5	64,335	4	51,167	9	125,101	6	67,366
Austro-Węgry . .	3	31,800	3	18,990	6	75,300	3	18,990

Por. F. T. Jane, „Heresies of sea power“ (1906); Belincourt „Les flottes de combat en 1909“ (1900). **M.** *handlowa.* Pierwsze miejsce zajmuje tutaj Anglja, ale w szybkim nadzwyczaj tempie wzrasta **M.** Niemiec; gdy w 1897 sprawność **M.** niemieckiej wynosiła $^1/_7$ sprawności **M.** angielskiej, w 1907 stosunek ten podniósł się prawie do $^1/_4$. Aby zapobiedz konkurencji towarzystwa istniejące syndykują się, w 1909 odbyło się w Londynie porozumienie przedstawicieli towarzystw przewozowych morskich z całej Europy. Stan **M.** handlo-

wej w różnych państwach Europy przedstawiał się w 1909/10, jak następuje:

	Ogólna ilość statków	Ogólna pojemność	Parowce	Pojemność parowców
Anglja . . .	21,189	11,586,000	11,797	10,285,000
Niemcy . . .	4,658	2,859,307	1,950	2,349,557
Norwegja . . .	8,702	1,581,146	2,810	855,754
Francja . . .	17,376	1,452,495	1,608	804,284
Włochy . . .	5,327	1,020,062	626	566,738
Szwecja . . .	2,938	777,714	1,187	564,300
Hiszpanja . .	855	745,521	550	697,923
Rosja . . .	3,419	720,436	925	459,286
Danja . . .	3,832	517,900	645	401,659
Holandja . . .	729	510,976	303	463,878
Austro-Węgry .	1,499	497,114	429	447,786
Grecja . . .	1,143	457,474	261	293,087
Belgja . . .	101	187,444	97	184,261

Marynowski Stanisław, jeden z nawybitniejszych członków Związku Mazurskiego w Galicji zachodniej, był gorącym ludowcem. Ukończywszy wydział prawa w uniwersytecie wiedeńskim, osiedlił się wśród chłopów i żył po chłopsku. W 1840 został skazany na 12 lat więzienia w Kufsteinie. Uwolniony, zamieszkał na wsi i w 1846 padł pod morderczemi ciosami ciemnego i roznamiętnionego tłumu.

Masaryk Tomasz, filozof i polityk czeski, * 1859 (nie 1850 jak w gł. dz.). Wespół z Kaizlem i Kramarzem stanął na czele partji realistów, którzy w 1893 odłączyli się od tej grupy, wtedy przewódcą realistów pozostał sam **M.** Organami partji były: tyg. *Czas* i miesięcznik *Nasza Doba*. W 1900 grupa ta zreorganizowała się w czeską partję ludową (Czeska strana lidova); przeciwna jest nacjonalistycznym tendencjom młodoczechów, żąda swobody wszystkich narodowości, zrzeka się czeskiego prawa historycznego, dba o kulturalny rozwój kraju, o reformy społeczne, blisko stoi socjalnych demokratów, nie uznając ich programu *maximum*. **M.** słowem na zebraniach i w parlamencie oraz piórem występuje zawsze, kiedy humanitarne lub kulturalne sprawy bądź Czechów, bądź ludzkości całej są zagrożone. W ostatnich latach gorliwie zajmuje się sprawami wolnej myśli i etyki niezależnej. W delegacjach, wspólnych 1910 i 1911 zdemaskował machinacje rządu w procesie zagrzebskim (ob. Chorwacja w II supl.). Ogłosił nadto: „Filozofja i socjologiczne podstawy marksizmu“ (1899), kapitalna praca, przełożona na kilka języków; prócz tego wydał: „Palacky's Idee des Böhmischen Volkes“ (1899); „Czeska otazka“ (1895); „Nasze nyniejsi krise“ (1895); „Vboji o naboženstvi“ (1904); „Intelligence a naboženstvi“ (1907) oraz wiele rozpraw filozoficznych i artykułów politycznych w czasopismach.

Mascagni, napisał w r. 1901 operę „le Maschere“, 1905 teatr w Monte Carlo wystawił ostatnie jego dzieło „Amica“.

Mascart Eleuterjusz Eljasz Mikołaj, fizyk francuski, * 1837 w Quarouble, † 1908 w Paryżu. Był uczniem Szkoły normalnej w Paryżu, następnie kustoszem jej zbiorów, profesorem fizyki w kolegjum Chaptala, w *College de France* (1872), dyrektorem centralnego biura meteorologicznego od 1878. Napisał: „Éléments de mécanique“ (1900, VII wyd.); „Traité d'électricité statique“ (1876, 2 t.); „Traité d'optique“ (1893, 3 t.); wydawał nadto roczniki biura meteorologicznego.

Mas działania prawo. Działanie chemiczne różnych ciał na siebie odbywa się w myśl prawa **D. M.**, wypowiedzianego po raz pierwszy w 1867 przez Guldberga i Waage'a. Prawo to orzeka, że przebieg reakcji poza powinowactwem chemicznym zależy od stosunków ilościowych ciał reagujących i że równowaga w reakcjach odwracalnych (ob.); przesuwa się zgodnie ze zmianami, zachodzącemi w stężeniu pojedyńczych składników reakcji. Działanie chemiczne stoi w prostym stosunku do stężenia pewnego ciała. Kierunek, w jakim pójdzie reakcja w lewo czy w prawo, zarówno jak czas nastąpienia równowagi, zależą od stosunku ilościowego ciał. Ob. nadto reakcji szybkość.

Masella Alojzy, kardynał, † 1902 w Rzymie.

Masi Ernesto, krytyk włoski, * 1837 w Bolonji. Jest profesorem w Instytucie nauk wyższych w Florencji, należy do wybitniejszych krytyków we Włoszech, osobliwie poważnym dorobkiem **M.** są studja nad teatrem i obyczajami XVIII w., następnie studja z dziejów polityki i literatury XIX w. Ważniejsze prace: „Studi e ritratti“ (1881); „Sulla storia del teatro italiano nel secolo XVIII“ (1891); „Nell Ottocento, idee e figure del secolo XIX“ (1905).

Masłowski Stanisł., malarz polski, otrzymał w Paryżu 1900 r. za obraz „Rynek w Kazimierzu n. Wisłą“ medal bronzowy. W muzeum Narodowym jest jego „Wschód księżyca“, w zbiorach zaś Warsz. tow. z. sz. p. akwarela „Kościół wiejski“. W ostatnich latach urządził w Warszawie kilka zbioro-

Masłowski Stan.

wych wystaw, z tych jedna w r. 1904 po powrocie z Włoch (przeważnie akwarele z okolic Florencji). Z większych prac najpopopularniejszy był obraz „Świt“, przedstawiający kozaków, prowadzących przez Aleje Ujazdowskie, zaaresztowanych robotników.

Massachusetts, jeden ze Stanów Zjednoczonych Ameryki Północnej, na 21,540 klm. kw. miał w 1905 razem 3,003,680 m.: w tym 34,041 kolorowych, 2,224 Chińczyków, 100 Japończyków, 553 Indjan; pozatym bieli. Urodzonych poza Unją było 918,044, w tym 21,490 Polaków (ogół Polaków podług spisu z 1900: 21,503; podług X. Kruszki 80,000; podług Polish Press 240.000).

Massarani Tullo, krytyk włoski, * 1826 w Mantui, † 1905 w Medjolanie. Był głównie krytykiem artystycznym i jednocześnie zdolnym essayistą. Napisał: „Saggi su Carlo Tenca“ (1886); „Saggi su Cesare Correnti“; „Studi di letteratura e d'arte“ (1873); „Studi di politica e di storia“ (1875, 1899); „Storia e fisiologia dell'Arte di ridere“ (1902), najgłówniejsza jego praca.

Massawa, dawniejsza stolica Erytrei, ustąpiła pierwszeństwa Asmarze (ob.). W 1905 liczyła 2,625 m., w tym 975 Europejczyków; wartość przywozu wynosiła w 1907: 10,605,877, wywozu 2,188,205 lirów.

Massegne Jacobello i Pierpaolo, rzeźbiarze włoscy z XIV i XV w., wykonali 1388 wielki ołtarz marmurowy z San Francesco w Bolonji, 1394 figury w bocznych nawach św. Marka w Wenecji, od 1399 pracowali przy katedrze medjolańskiej. Wiele grobowców dożów, płaskorzeźby w lunetach i t. d. przypisuje się im.

Massenet Juljusz, był profesorem kompozycji w konserwatorjum paryskim do r. 1896. Napisał nadto: „Ariane“ (1906); „Griselidis“ (1901); „le Jongleur de Notre Dame“ (1902); „Bacchus“ (1908); „Cherubin“ (1905); „Therese“ (1907) oraz nowe balety „le Carisson“, „la Cigale i „Espada“.

Massey Gerald, poeta angielski, † 1907 w Londynie.

Massier Klemens, ceramik francuski, * 1844 w Vallauris. Wykonywa naczynia o refleksach metalicznych z czasów renesansu oraz według wzorów artystycznych, hiszpańsko - arabskich i perskich; doszedł w swym kunszcie do nadzwyczajnej doskonałości. Pierwszorzędne muzea europejskie, jak: luksemburskie, berlińskie, monachijskie, amsterdamskie i wiele innych, posiadają jego prace.

Masson Antoni Filibert, fizyk francuski, * 1806 w Auxonue, † 1858 w Paryżu. Był profesorem w liceum Ludwika Wielkiego i szkole centralnej. Prace **M.** zmierzały do wyprowadzenia konsekwencji z odkryć Ampere'a i Faraday'a. Ważniejsze publikacje **M.**: „Théorie physique et mathématique des phénomènes électrodynamiques et du magnetisme“ (1838); „Recherdes sur l'induction opérée par un courant sur lui même“ (1837); „Instruction“ (1842); „Corrélation des propriétés physiques des corps“ (1858).

Masson Dawid, szkocki historyk literatury, † 1907 w Edymburgu.

Masson Fryderyk, historyk francuski (ob.), * 1847 w Paryżu, 1903 został członkiem Akademji. Ogłosił nadto: dalsze tomy „Napoléon et sa famille“ (1906, t. VII); prócz tego „l'Impératrice Marie-Louise“ (1901); „Napoleon et son fils“ (1903); „les Quadrilles á la cour de Napoleon I“ (1904).

Masson-Forestier Alfred, pisarz francuski, * 1852 w Hawrze, od 1895 mieszka w Paryżu. Ogłosił zbiory nowel: „la Jambe coupée“ (1894); „Remords d'avocat (1896), nagrodzona przez Akademję; „Angoisses de juge“ (1898); sztuki teatralne: „Attaque nocturne“ (1904); „Baraterie“ (1906).

Massonius Marjan (ob.), pisarz polski zajmujący się filozofją i estetyką, * 1859 w Mińsku, jest obecnie czynny jako nauczyciel w szkołach prywatnych polskich. Posłował do pierwszej Dumy z gub. Minskiej.

Mastelski J., napisał: „Filozofja przyrody“ (1903).

Mastelski Kazimierz, malarz, * 1869 w Warszawie, kształcił się początkowo u Gesona, następnie w Monachjum, gdzie dłuższy czas mieszkał, wystawiając swe obrazy w monachijskim „Glaspalascie“. Jego „Św. Cecylję“ reprodukowało pismo *Moderne Kunst.* Prócz tego na wystawach krajowych figurowały przeważnie główki kobiece zatytułowane: „Modlitwa“, „Kokietka“ i t. d. W ostatnich latach przestał wystawiać, oddawszy się całkowicie malowaniu świętych obrazów.

Masuccio Tommaso dei Guardati, pisarz włoski z XV stulecia, * 1421 w Salerno, † 1484. Przebywał na dworze neapolitańskim i wsławił się jako autor „Novellino“, zbioru 50 nowel, wzorowanych na Dekameronie.

Maszek Ignacy, pedagog i filolog czeski, † 1901 w Pradze.

Maszek Karol, pisarz i poeta czeski, ogłosił nadto: „Popievky tulácké (1900); „Bily listek“ (1902); „Pierrotova loutka“, poezje (1904); „Betlem“ (1905); „Kral“, tragedja w 5 ak. (1909); „Mlyn o samotie“, opowiadania (1909).

Maszkowski Kacper, patrjota, uczestnik 1831 r., * 1806 w Bogdanówce na Wołyniu, † 1884 w Kijowie. Kształcił się w liceum Krzemienieckim, poczym zajął się gospodarstwem. Podczas powstania listopadowego zaciągnął się jako szeregowiec do legji Litewsko-ruskiej. W bitwie pod Świnkami, u murów Zamościa, otrzymał 17 ran. Zdumiewał męstwem broniąc Zamościa, a po kapitulacji twierdzy, okryty ranami w stopniu porucznika i z krzyżem zasługi dostał się do więzienia w Żytomierzu. Wypuszczony po półroku udał się za granicę, gdzie zetknął się z emi-

Maszkowski Kacper.

gracją. Po powrocie do kraju założył w 1835 r. związek patrjotyczny, który głównie miał na celu przygotowanie szlachty do zniesienia poddaństwa ludu i pańszczyzny. W pierwszych szeregach tych działań tajemnych stali koledzy **M.** z Krzemieńca: Łepkowski, Beaupré, Oraczewski, Borowski, Piniński, wkrótce przybyli i inni. Po roku tych zabiegów przyjechał do kraju Szymon Konarski (ob. II supl.) jako emisarjusz „Ludu polskiego". Obydwa związki zlały się, a aresztowanie Konarskiego pociągnęło za sobą uwięzienie **M.** i jego koła. W 1839 **M.** i towarzysze skazani byli na śmierć, wyrok ten zamieniono wszystkim czterem na ciężkie roboty. W 1857 pozwolono **M.** wrócić do kraju, osiadł wtedy w Kijowie, gdzie życia dokonał. W więzieniu w 1838 spisał relację obszerną o Tow. patrjotycznym, która dostała się do rąk władz śledczych, a w druku ukazała się w 1909 w przekładzie rosyjskim w piśmie „Russkij Archiw" (Moskwa, 1909, zesz. IV). Por Heleniusz „Rozmowy o koronie Polskiej"; Mamajew „**M.**" (1901 „Istoriczeskij Wiest."; przekład polski, Warszawa, 1901). W muzeum Rapperswilskim egzemplarz „Ustawy Tow. ludu polskiego" mylnie przypisywany jest związkowi Konarskiego, jest to statut stowarzyszenia **M.** napisany przez niego.

Maszkowski Rafał, kapelmistrz polski, * 1858 we Lwowie, † 1901 w Wrocławiu, uczeń wiedeńskiego (przyjaciel Grottgera) potym lipskiego konserwatorjum; początkowo od r. 1885 był dyrygientem stowarzyszenia „Imthurneum" w Szaffhauzie, w 1889 dyrektorem muzycznym w Koblencji, od 1890 dyrygientem Stowarzyszenia orkiestrowego i koncertów symfonicznych w Wrocławiu jako następca M. Brucha. **M.** był pierwszym polskim kapelmistrzem, który za granicą zdobył sobie sławę i wszechstronne uznanie.

Maślarnie współdzielcze, rozwinęły się pomyślnie w Galicji, gdzie jako wzór może posłużyć **M. w.** w Rybnej pod Czernichowem; przerabia ona przeszło miljon litrów mleka rocznie, członków posiada do 800. Gospodarka znajduje się prawie wyłącznie w rękach włościańskich. W Królestwie Polskim **M. w.** zaczęły powstawać w 1903. Pierwszą **M. w.** założyła spółka włościańska w Desznie w pow. Jędrzejowskim, następnie powstały w Szhararadzie, Odechowie w Radomskim. Ale rozwój **M. w.** w K. P. na ogół jeszcze dość słaby.

Mataja Wiktor, ekonomista austrjacki, * 1857. Jako docent wykładał w Wiedniu 1885, następnie został profesorem w Insbrucku 1890, czas krótki sprawował urząd ministra handlu (1891), jest naczelnikiem urzędu statystyki pracy. Oprócz licznych rozpraw wydał oddzielnie: „Unternehmergewinn" (1884); „Recht des Schadenersatzes" (1888); „Grossmagazine und Kleinhandel" (1890, przekład polski 1897); „Die Reklame" (1910).

Matavulj Szymon, pisarz serbsko-chorwacki, † 1908 w Belgradzie.

Matejko Adolf, inżynier starostwa w Galicji, brat Jana, * 1839, † 1902 w Krakowie.

Matejko Jan. W wydawnictwie „Nauka i sztuka" ukazało się dzieło Stanisława Witkiewicza o Matejce, ozdobione licznemi reprodukcjami (Lwów, 1909).

Materna Amelja, śpiewaczka dramatyczna, * 1845 w St. Georgen (w Styryi); debiutowała jako subretka w operze w Gracu, poczym ze śpiewaczki operetkowej w wiedeńskim Karltheater przeszła w r. 1869 jako primadonna na scenę wielkiej opery; w r. 1882 pierwsza kreowała w Bayreuth partję Kundry w Parsifalu Wagnera; od r. 1897 ustąpiła ze sceny i zajmuje się pedagogją.

Mathieu Franciszek Dezyderjusz, biskup i kardynał francuski, * 1839 w Einville-au-Jard, † 1908 w Londynie. Studja odbywał w seminarjum w Nancy, doktorat literatury otrzymał w 1878, był przez 20 lat (1860—79) profesorem literatury w seminarjum, w 1893 został biskupem w Angers, 1896 arcybiskupem w Tuluzie i kardynałem. Ogłosił: „Historję Konkordatu" i broszurę o „Konklawe z 1903"; w 1906 został członkiem Akademji francuskiej.

Mathuisieulx Henryk Jan Marja Méhier de, podróżnik i badacz francuski, * 1860 w Rzymie. Przez czas pewien był oficerem marynarki i odbył kampanję w Indochinach, nadto dwie wyprawy do Tripolisu, w 1901 i 1903. Ogłosił: „A travers la Tripolitaine" (1903); „Rapport sur une mission scientifique en Tripolitaine" (1903).

Matiejka Bogumił, czeski historyk sztuki, 1904 mianowany profesorem nadzwyczajnym na czeskim uniwersytecie w Pradze. Ogłosił nadto: „Czeske pavezy" (1902); „Zbytky rom. chramu na Vyszehradie" (1903); „Okres litomyszlsky" (1908), opis zabytków historycznych i artystycznych Królestwa Czeskiego wespół z J. Sztepankiem i dr. Z. Wirthem.

Matkowsky Adalbert, aktor niemiecki, † 1909 w Berlinie.

Matlokit, minerał z gromady solowców, rzędu chlorków ciężkich metali, jest tlenochlorkiem ołowiu, Pb_2Cl_2O.

Mato-Grosso, stan w Brazylji na przestrzeni 1,380,000 klm. kw., ma 118,525 m., przeważnie kolorowych i Indjan.

Matsukata Mosayoski, hrabia polityk japoński (ob.), * 1840 w Kagoszimie, w 1903 mianowany został członkiem tajnej Rady państwowej

(sumitsuin) i członkiem Rady starych dygnitarzy *(genro)*. Napisał: „Report on the post bellum financial administration of Japan 1896 — 1900“ (1901).

Matteuci vitt. Raf.

Matteucci Vittorio Rafaele, fizyk i gieolog włoski, *1846 w Sinigagli, † 1909 w Neapolu. Pierwsze prace jego dotyczyły chemji i petrografji, ale właściwą zasługą **M.** były badania nad wulkanizmem, które zjednały mu imię i ułatwiły drogę do stanowiska dyrektora obserwatorjum na Wezuwjuszu. W 1906 **M.** przepowiedział wybuch Wezuwjusza. Ogłosił szereg prac o wybuchach Wezuwjusza oraz „Kilka wycieczek gieologicznych do wielkiego księstwa Badeńskiego, Hesji, Bawarji, Wirtembergu“ (1895).

Matthiessen Ludwik, fizyk niemiecki, † 1906 w Rostoku.

Mattioli Ercolo Antonio hrabia, dyplomata włoski, * 1640 w Bolonji, † 1703 w Bastylli. Był ministrem Ferdynanda Karola, księcia Mantui. Za zdradę tajemnic dotyczących Ludwika XIV został z rozkazu jego aresztowany 1679, więziony w Pinerolo, potym 1694 w S-te Marguerito, wreszcie 1698 w Bastylli, gdzie zmuszony był do noszenia maski czarnej. Był tz. „Maską żelazną“, o której snuło się wiele legiend.

Matusiak Szymon, polski filolog, etnograf i pedagog, w 1899 został dyrektorem seminarjum w Krośnie, 1905 inspektorem szkół miejskich we Lwowie. Ogłosił nadto oddzielnie prócz licznych rozpraw w *Wiśle*, *Muzeum*, *Ludzie*: „O Dziadach Mickiewicza“ (Lwów, 1903); „Lech czy Lęch“ (1904); „O zbieraniu imion własnych“ (1905); „Sobótka“ (1907); „Olimp polski“ (1908). Artykuły sprawozdawcze umieszczał prócz tego w *Przeglądzie polskim* i *Przeglądzie powszechnym*; redagował *Krakusa*, pismo ludowe, i *Lud* po śmierci Kaliny. Bierze też udział w życiu społecznym, zakładając bursy szkolne, organizując towarzystwa nauczycielskie i zabiegając koło oświaty ludu.

Matuszewicz Tad.

Matuszewicz Tadeusz, statysta polski, ob. art. w gł. dziele.

Matuszewski Ignacy, znakomity krytyk i estetyk polski, ogłosił nadto: „Słowacki i nowa sztuka“ (Warszawa, 1911 r., III wyd.); „Król Duch czy Króle Duchy“ (t., 1908); „Weyssenhoff“ i „Laury“ Wyspiańskiego“ (t., 1911). Wykłada literaturę powszechną na Kursach naukowych i Kursach pedagogicznych Miłkowskiego. Por. Chmielowski P. „Dzieje krytyki literackiej w Polsce (Warsz., 1902); W. Feldman „Współczesna krytyka literacka w Polsce“ (Lwów, 1905); Brzozowski St. „Współczesna krytyka literacka w Polsce“ (t., 1906); Lorentowicz J. „I. **M.** z powodu 25-lecia pracy literacko-krytycznej“ *(Nowa Gazeta*, 1910, № 52).

Matuszewski Karol, krytyk i estetyk polski (ob.), * 1840 w Warszawie, † 1902 tamże. Po skończeniu gimnazjum realnego, kształcił się w szkole sztuk pięknych na malarza. Wypadki 1859—63 oderwały go od tych zajęć; kilkakrotnie więziony, podczas powstania działał w organizacji wojskowej i walczył w Kaliskim. Wysłany na Sybir, przepędził tam blisko 8 lat. Do Warszawy wrócił w 1871, został współpracownikiem *Gazety Polskiej*, potym *Ogniska Domowego* i ostatecznie w *Bibl. Warszawskiej* (1880), gdzie mieszczą się jego najważniejsze studja i rozprawy. Por. „Spis przedmiotów *Bibljoteki Warszawskiej*“ u Estreichera (1891, cz. II).

Mátyás Karol Marja, folklorysta polski, ogłosił nadto: „Boże Narodzenie“ (1903); „Nowy rok u ludu“ (1903); „Jesień“ (1904); „Boski policjon“ (1904); Z życia cyganów (1904).

Matyász Wacław, pisarz czeski, † 1904 w Małym Bolesławiu.

Matylda Letycja Wilhelmina, ks. Bonaparte, ob. Bonaparte w II supl.

Matzen Hennig, prawnik i polityk duński, * 1830 w Szlezwigu, † 1910 w Kopennadze. W 1870 mianowany profesorem uniwersytetu w Kopenhadze, 1879 obrany był do Landsthingu (senatu). Należał do komisji, pertraktujących z delegatami Szwecji i Norwegji o wspólnych prawach handlowych i 1892 zredagował większą część skandynawskiego kodeksu handlowego. Wyznaczony do stałego sądu rozjemczego w Hadze przez rząd duński, w 1903 r. prezydował w pierwszym trybunale rozjemczym w zatargu Stanów Zjednoczonych z Meksykiem. W 1909 r. został członkiem korespondentem Akademji paryskiej. Ogłosił między innemi: „Kurs prawa publicznego duńskiego“, klasyczna praca w uniwersytetach skandynawskich; „Historja prawa hipotecznego w Danji“ (1867); „Historja uniwersytetelu kopenhaskiego, 1479—1879“ i t. d.

Mau August, archeolog niemiecki, † 1909 w Rzymie. Ogłosił nadto: „Pompeii in Leben und Kunst“ (1908).

Mauclair Kamil, właściwe nazwisko *C. Faust*, pisarz francuski, * 1872 w Paryżu. Wcześnie zwrócił na siebie uwagę jako krytyk artystyczny kierunku symbolistycznego; ważniejsze prace z tej dziedziny: „Jules Laforgue“ (1896); „l'Impressionisme“ (1904); „Histoire de la peinture française 1800—1900“ (1905); życiorysy „Fragonard“ (1904) i „J. B. Créuze“ (1906); „De

Watteau à Whistler“ (1905); „Trois crises de l'art actuel“ (1906) oraz biografja R. Schumanna (1906). Jest też autorem powieści: „l'Orient vierge“ (1897); „l'Ennemie des rêves“ (1899); „les Mères sociales“ (1902); „la Ville lumiere“ (1904), oraz zbioru poezji „Sonatines d'automne“ (1894) i dramatu „le Génie est un crime“ (1905). Por. Aubry „Camille M.“ (1905).

Maud Karolina Marja Wiktorja, królowa Norwegji, * 1869 w Marlborough House. Córka króla angielskiego, Edwarda VII, poślubiła w 1896 Karola, ks. duńskiego, syna obecnego króla Danji, Fryderyka (ob. Haakon VII w II supl.).

Maud Karolina Marja Wiktorja.

Maufra Maksym Emil, malarz francuski, * 1861 w Nantes. Zaczął wystawiać swe prace od 1880, z których ważniejsze: „Wylew“ (muz. w Cholet); „Wschód księżyca“ (1897, muz. w Hawrze); „Wschód słońca“ (1901); „Potok“ (1904) i t. d.

Maugham William Somerset, powieściopisarz angielski, * 1874, studja odbywał w Canterbury i Heidelbergu; ogłosił między innemi: „the Hero“ (1901); „Mrs Craddock“ (1902); „the Bishop's Apron“ (1906) i t. d.; dramaty: „Lady Frederick“ (1907); „Mrs Dot, The Explorer“ (1908) i inne.

Maugras Gaston, literat francuski, ogłosił nadto: „le Duc et la Duchesse de Choiseul, leur vie intime, leurs amis et leur temps“ (1902); „la Disgrace du duc et de la duchesse de Choiseul“ (1903); „la Cour de Lunéville au XVIII siècle“ (1904); „les Demoisselles des Verrieres“ (1904); „l'Idylle d'un gouverneur, la Comtesse de Genlis et le Duc de Chartres“ (1904).

Mauna-Loa, szczyt wulkaniczny na Hawai, ma 4,145 m. wysokości. W grudniu 1906 i styczniu 1907 wybuch **M.** poczynił wielkie spustoszenia.

Maunoury Michał Józef, generał francuski, * 1847 w Mentonie. Studja odbywał w Szkole politechnicznej do 1867, potym w aplikacyjnej w Metzu. Podczas wojny 1870 r. był podporucznikiem artylerji. Po przejściu wszystkich stopni wojskowych w 1901 został generałem, 1907 dyrektorem Wyższej szkoły wojskowej, 1908 generałem korpusu, 1910 gubernatorem wojennym Paryża, w listopadzie t. r. członkiem Najwyższej rady wojennej. Jest specjalistą w zakresie artylerji.

Maupassant Henryk René Albert *Guy de*, nowelista i powieściopisarz francuski. W ostatnich latach przełożono na polski następujące utwory **M.**: „Nowele“ (1904, 3 t.), tłumaczył Z. Niedźwiecki; „Przy świetle księżyca“ (1904); „Miłość“ (1905); „Trzy nowele“ (1907); „Życie“ (1907); „Horla“ (1909); „Kulka łojowa“ (1909); „Prawdziwa historja (1910); „Wybór pism“ (4 t. do 1911 r.).

Maura y Montaner Antonio, mąż stanu hiszpański, * 1843. Z zawodu adwokat, 1893 został prezesem Akademji prawniczej, n. r. członkiem Akademji hiszpańskiej. Monarchista liberalny, stworzył w Kortezach własną grupę, 1902 powołany na ministra spraw wewnętrznych. W 1903 stanął na czele gabinetu, który przedstawił Izbom szereg reform, dotyczących armji i floty. Wykonano na niego dwa zamachy podczas podróży, w której towarzyszył królowi do Katalonji. W 1904 gabinet upadł, **M.** przeszedł do opozycji, w 1907 znów stanął na czele rządu, ustąpił 1909 r.

Maura y Mantaner Antonio.

Maurer Juljusz, meteorolog niemiecki, * 1857. Jest dyrektorem instytutu meteorologicznego w Zurychu. Prace **M.** dotyczą przedewszystkim absorbcji i stosunków temperatury w atmosferze, aktonometrji i meteorologji w Szwajcarji, w Alpach.

Maurer Konrad, historyk niemiecki, † 1902.

Maurik Justus, humorysta i poeta holenderski, † 1904 w Amsterdamie.

Maurowie (ob.). Obecnie nadaje się miano **M.** w Afryce północnej osiadłym w miastach Arabom, mieszańcom ze strony żeńskiej z Berberami i Hiszpanami z czasów pobytu ich na półwyspie Pirenejskim; dalej ludności Trarsy, Brakny i Duaiżu na północy od Senegalu, która składa się z mieszańców czarnych albo arabskich i berberyjskich, z niewielkiej garstki Arabów czystych i Berberów; wreszcie na Cejlonie potomkom zdobywców Arabów i Syngalezanek (w 1901: 224,719 osób).

Maurytanja albo **Mauretanja saharska** albo **M. zachodnia**, nowa prowincja francuska w Afryce zachodniej, ciągnąca się od Atlantyku w głąb lądu. Granice jej stanowią ocean i Senegalja do przylądka Białego; ciągnie się na wschód do 12° szer. i zajmuje około 700,000 klm. kw. przestrzeni, obejmując kraje: Tagant, Hodh, Azouad, Adrar i t. d., kilka wielkich plemion: Trarzas, Braknas, Duich, Zenayas i inne, oraz mnóstwo drobnych. Ludność, wynosząca koło 300,000 głów, jest mieszaniną Berberów, Arabów i murzynów; kolor skóry chwieje się od bronzowego do czarnego. Kraj przeważnie pustynny i stepowy, urodzajne doliny i strumienie spotyka się rzadko; klimat zdrowy, suchy, Europejczycy znoszą go dobrze, wybrzeża obfitują w ryby.

Dzieje. Niektóre plemiona płaciły Francji podatki, umowy z naczelnikami z 1858 i 1891 były raczej fikcyjne. W 1902 król Trarzasów, Ahmed-Salum, żądał pomocy Francji dla stłumienia rokoszu. Wojska francuskie wkroczyły do kraju, Ahmed-Salum został zdetronizowany, w 1903 Maurytańczycy uznali protektorat Francji, posterunki francuskie zostały umieszczone w Sult-el-Ma et Ku-ruła. W 1905 r. gubernator francuski Coppolani został zamordowany, co nie przeszkodziło dalszej penetracji ze strony Francji. Według dekretu z 1904 r. **M.** tworzy terytorjum cywilne z budżetem oznaczonym w ogólnym budżecie Afryki zachodniej; zarządza nią delegat generalnego gubernatora, któremu podlegają naczelnicy plemion. Wypadki marokańskie z 1906 r. oddziałały na Maurów w **M.**: zaczęły się bunty, napaści na posterunki francuskie. Fort Coppolani, przez trzy tygodnie był oblężony przez Maurów. W 1909 **M.**, wchodząca od 1903 w skład francuskiej Afryki zachodniej, została ogłoszona oddzielnym protektorem francuskim.

Maxence Edgard, malarz francuski, * 1871 w Nantes, uczeń Szkoły sztuk pięknych, Delaunay'a i D. Moreau. Celuje w malowaniu głów kobiecych; ważniejsze prace: „Kwiaty jeziora“ (1900, medal złoty); „Duch lodowca“ (1905); „Legienda bretońska“ (1906) i „Medytacja“ (1907) i t. d.

Maxima proch bezdymny wynalazku Maxima Hudsona 1893, posiada skład następujący: 83,8% nitrocelulozy, 12,1% nitrogliceryny, 3% substancji lotnych (acetonu i innych), 0,96% mocznika.

May Karol, pisarz niemiecki, * 1842 w Hohenstein-Ernstthal (Saksonja), uczęszczał do seminarjum nauczycielskiego, ale wkrótce zwrócił się do literatury i odbył dalekie podróże, które znalazły odbicie w jego utworach. Naśladuje Coopera, Reyda, Verne'a bardzo zręcznie, wprowadzając wiele efektownych scen i awanturniczych epizodów. Ważniejsze utwory wyszły w 30 tomach jako „Opowiadania z podróży“ (od 1892); dalej, „Die Königin der Wüste“ (1901); „Der verlorene Sohn“ (1905) i t. d. Wiele utworów **M.** tłumaczono na polski.

Mayer Adolf, chemik rolniczy niemiecki, 1889 został prezydentem kolegjum kierowników stacji doświadczalnych Holandji, profesorem w Hageningen tamże. Wydał nadto: „Die Kunstbutter“ (1884); „Die Ernährung der landwirthschaftlichen Kulturpflanzen“ (1898); „Resultate der Agrikulturchemie (1903); „Lehrbuch der Agrikulturchemie in Vorlesungen“ (1905); „Los vom Materialismus“ (1905 i inne. Jego „Chemja rolnicza w odczytach“ wyszła w przekładzie polskim Z. Jotejko-Rudnickiej, z uzupełnieniami K. Rogóyskiego (Warszawa, 1903).

Maynert Gotfryd, medaljer warszawski, * 1767, † 1846 w Warszawie. Przybył do Warszawy jako złotnik, w 1810 powołany był na rytownika stempli do mennicy, wkrótce został medaljerem tamże. Jego roboty są ówczesne medale w nagrodę dawane.

Maynert Józef, syn poprzedniego, medaljer warszawski, * 1812, † 1872. Po skończeniu szkoły wojewódzkiej u Pijarów 1829 r., wstąpił do wydziału sztuk pięknych uniw. warszawskiego, skąd po dwuch latach powołany został do mennicy warszawskiej, gdzie z czasem został medaljerem. W 1861 otrzymał posadę inspektora tabacznego, **M.** wykonał przeszło 40 różnych medali i żetonów.

Mazanowski Antoni, pisarz polski, ogłosił nadto: „Uwagi o nauce literatury polskiej“ (Kraków, 1904); „Józef Ignacy Kraszewski“ (1905); „Gorkij, Czechow, Weresajew“ (1907); Stanisław Wyspiański“ (1906); „Klucz do symboliki „Anhellego“ (1909); „Charakterystyki literackie pisarzy polskich XIX w.“ (1911); razem z Mikołajem **M.** „Podręcznik do dziejów literatury polskiej“ (1910). Sam **M.** Mikołaj napisał „Charakterystyki pisarzy polskich XVIII w.“ (1908).

Mazaraki Ludwik, dowódca powstańczy w r. 1846 w Miechowskim, został ujęty do niewoli i skazany do kopalń syberyjskich.

Mazeau (nie Mazean jak w gł. dz.) Karol Jan Jakób, polityk francuski, † 1905 w Paryżu.

Mazowiecki powiat gub. Łomżyńskiej, w 1909 liczył 86,139 m., w tym 41,700 mężczyzn, 44349 kobiet; podług wyznania ludność dzieliła się na: katolików 70,509, żydów 14,154, prawosławnych 1,193, protestantów 283. Skład narodowościowy ludności podług ostatniego spisu powszechnego był następujący: po wyłączeniu wojska (0·2%), 82·8% Polaków, 15·8% Żydów, 1·1% Biało-, Mało- i Wielkorusów, 0·2% Niemców, 0·1% innych. Miasto główne p. Tykociny (ob.).

Mazowsze pruskie albo kraina *Mazurów pruskich* lub wprost *Mazury*, obejmuje powiaty: Jańsborski, Lecki, Łecki, Margrabowski, Żądzborski, Szczycieński, Niborski, Węgoborski i Gołdapski; linję graniczną tej krainy na północy można wytknąć od Przerośli nad granicą Pruską przez Gołdap, Węgoborek, Rastembork, Szesno, Biskupiec, Pasyń, Dąbrowno do Działdowa niedaleko Mławy a wtedy cały pas na południe do granicy Królestwa będzie stanowił **M.** W 9 powiatach wymienionych ludności polskiej liczy się około ćwierć miljona (1900), przyczym w 7 pierwszych Polacy stanowią większość, w dwuch ostatnich znaczną mniejszość (ob. pow. poszczególne). Podług spisu z 1900 język mazurski, t. j. polski, jako ojczysty, podało 142,049 m. **M.** są wyznania ewangielickiego, z wyjątkiem jakich 15,000 katolików. Ta okoliczność, zarówno jak dawne oderwanie dzielnicy od pnia ojczystego (w połowie w. XIII zdobyta przez Krzyżaków, w w. XV stała się lennem polskim, a następnie jako taka przeszła do książąt Brandeburskich) tłumaczą ni-

ski stopień uświadomienia narodowego i szybkie niemczenie się szczególniej inteligiencji i zamożnych warstw. **M.** używają naogół pisma gotyckiego, ale w ostatnich czasach zaczynają przywykać do alfabetu łacińskiego, jednocześnie zaczyna się budzić wśród nich i poczucie przynależności plemiennej. Ludność miejska zniemczona, ludność wiejska dzieli się na 3 kategorje: majętniejszych, zwanych gburami (ob.), posiadających często do 300 morgów ziemi; chałupników posiadaczy niewielkich obszarów, i robociążów żyjących z zarobku.

Mazur Władysław, rzeźbiarz polski, * 1868 w Galicji, kształcił się w Akademji wiedeńskiej, twórca projektu pomnika Bartosza Głowackiego i figury Bethowena dla warszaw. Filharmonji. Wykonał oprócz tego: „Ze snu“ (własność muzeum Narodowego w Krakowie); „Przestrach“; „Pocałunek“; „Zgryzota sumienia“; „Myśl“. Wystawił też szereg portretów, z których na wyróżnienie zasługuje portret J. Jaroszyńskiego, K. Kamińskiego w roli „Bogatego wujaszka“.

Mazurkiewicz Jan, lekarz polski, psychjatra, zarządzał zakładem dla umysłowo chorych w Kochanówce pod Łodzią, obecnie powołany do takiegoż zakładu krajowego w Galicji. Ogłosił: „Andrzej Towiański“, studjum psychologiczne (Warszawa, 1905, II wyd.); „Zjawiska życiowe i psychiczne wobec jedności przyrody“ (1906); „O zaburzeniach kojarzeń“ (1910).

Mazurkiewicz Wincenty, członek Centralizacji Polskiego Towarzystwa Demokratycznego w 1847 r., był autorem dość upowszechnionej w swoim czasie broszurki: „O demokracji“.

† **Mazurowska** Józefa, z domu *Pogorzelska*, polska artystka dramatyczna, * 1824 w Warszawie, † 1907, uczęszczała do szkoły dramatycznej. Debiutowała 1845 r. w teatrze warszawskim i odtąd dzięki swej wrodzonej werwie komicznej była cenioną siłą w komedji.

Mazut, pozostałość od destylacji surowej nafty, używa się jako środka opałowego szczególniej na okrętach wojennych.

Mazzini Andrea, synowiec Giuseppe **M.**, † 1849 w Marsylji.

Mazzini Giuseppe, agitator, patrjota włoski, pochowany został w Genui. W r. 1904 zadekretowano wydanie całkowite dzieł **M.** kosztem państwa. Manuskrypta **M.** złożył E. Nathan do bibljoteki Wiktora Emanuela w Rzymie. Por. Oxilia: „G. **M.** uomo e letterato“ (1902); A. Luzio „Mazzinie“ (1902).

Mazzoni Guido, poeta i krytyk włoski, * 1859 w Florencji, profesor w Instytucie nauk wyższych tamże, sekretarz Akademji *della Crusca*. W poezji należy do szkoły Carducciego. Wydał: „Poesie“ (1904); „Glorie e memorie dell'arte e della civiltà d'Italia“ (1905); „E sercitazioni sulla letteratura religiosa in Italia nei secoli XIII i XIV“ wraz z innemi (1905).

Mažuranić Włodzimierz, prawnik i poeta chorwacki, * 1845 w Karlowcu. Studja prawnicze odbywał w Zagrzebiu i Wiedniu. W 1867 wstąpił do sądownictwa, 1878 był przydzielony jako komisarz cywilny gienerałowi Filipowiczowi w Bośni. Opracował z polecenia rządu prawa o „zadrugach“ i zaopatrzył je gruntownym wstępem; 1908 mianowany prezesem sądu. Ogłosił: „Prinosi za hrvatski pravno-povjestni rjecznik“ (1908); jako poeta: dramat „Grof Ivan“ (1883), humoreskę „Anarhiste“ (1889) i inne.

Mączeński Zdzisław, budowniczy polski, * 1878, ukończył politechnikę w Krakowie 1897. Na konkursie na kościół N. Marji Panny Niep. Pocz. w Warszawie otrzymał II-ą nagr.; w 1909, t. r., na konkursie polskiej sztuki stosowanej— III, na kościół w Limanowej—I-ą. Pracuje w biurze bud. J. Dziekońskiego.

Mączyński Franciszek, budowniczy polski, * 1874 w Krakowie, kształcił się początkowo u prof. Odrzywolskiego, następnie w Wiedniu, w końcu w Paryżu u Paulin Qudlex. Twórca gmachu Tow. Przyjaciół szt. pięknych w Krakowie (1901). Ponadto łącznie z arch. Stryjeńskim wykonał przebudowę klasztoru pp. Karmelitanek bosych (1905) oraz teatru starego w Krakowie. Jest autorem licznego szeregu planów; wystawiał między innemi pracami plany polichromji bóżnicy w Kamionce Strumiłowej (12 tablic). Na konkursie na ratusz w Krakowie otrzymał III nagrodę, wreszcie I nagr. na konkursie na pomnik Szopena w Warszawie (1909) wraz z rzeźbiarzem M. Szymanowskim. Należy do zdolniejszych architektów młodszego pokolenia.

Meaux Marja Kamil Alfred. mrgr., polityk francuski, † 1907 r, na zamku Ecotay-l'Olme (arrond. Montbrisson). Po chybionej kandydaturze do senatu 1879, w 1885 kandydował do Izby bez powodzenia, poczym usunął się od życia politycznego i oddał się studjom archeologicznym; ogłosił nadto swoje pamiętniki „Souvenirs“ (1905); Montalembert“ (1897).

Mechelin Leopold Henryk Stanisław, mąż stanu finlandzki, * 1839 w Fredrikshamn. Profesor prawa państwowego na uniwersytecie w Helsingforsie, prezes Rady miejskiej (1892—99), jeden z najświetniejszych mówców sejmu finlandzkiego, głównie walczył jednak za pomocą broszur i dzieł, mających na celu zwrócenie uwagi Europy na sprawy finlandzkie, jak: „Kwestja finlandzka“ (1893), „Finlandja w XIX w.“ (1894); „Herr von Plehwe och den finska fragan“ (1903); „I fragan om ett närmare ordnande af de rättsliga forhollandena mellan Ryssland och Finland“ (1909) i t. d. W 1900 Finlandja wybiła medal na jego cześć. Wygnany 1903, udał się do Sztokholmu, skąd prowadził dalej kampanję konstytucyjną. W 1904 powrócił, zajął miejsce dawne w sejmie, przyjęty

przez aklamację, w listopadzie 1905 został prezesem senatu, ustąpił w czerwcu 1908 r.

Meckel Klemens Wilhelm Jakób, pisarz wojskowy niemiecki, † 1906 w Grosslichterfelde pod Berlinem.

Medeksza J. A., uczestnik w walce zbrojnej w 1863 r., przygotował monografję oddziałów powstańczych na Żmudzi, z której pewne ustępy były drukowane w 1865 r. w *Ojczyźnie*, wydawanej przez Agatona Gillera. Był także jednym z redaktorów pisma socjalistycznego, które pojawiło się w Zurychu w 1870 r. p. t.: *Zmowa—Kupos susitarimas—Hromadzki zhowor*.

Medjolan liczył w 1909: 291,430 m. W 1906 katedra otrzymała wspaniałe drzwi w głównym portalu, wykonane przez prof. Lodovico Pagliaghi w stylu gotyckim; wbrew pierwotnemu postanowieniu komisji obramienie pozostało renesansowe; na drzwiach tych jest 14 płaskorzeźb, przedstawiających radości i cierpienia Matki Boskiej. W 1909 odsłonięto widok na kośc. San Bernardino i Santa Maria delle Gracie. T. r. zbiory Leonarda (Raccolta Vinciana) w Castello Sforzesco wzrosły o 100 numerów: rysunki Leonarda z Oksfordu, zbiór sztychów jego z Rzymu i unikaty bibljograficzne. Galerja Ambroziana w 1909 powiększona o dwie sale: jedna z freskami B. Luini'ego, druga z obrazami nowożytnemi; dostępna obecnie dla publiczności sala bibljoteczna pełna osobliwości historycznych: listy Tassa, Ariosta, Galileusza, Lukrecji Borgi i t. d.; na parterze Ambroziany umieszczono zbiory: „Archimedesa medjolańskiego“ Manrefa Settala z XVII w. Do zbiorów galerji Brera przybyły: freski Luini'ego z willi Pellucca koło Monzy, dwie Madonny Pardenone'a, „Alegorja“ Schiavone, „Złożenie do grobu“, Besarti, „Matka Boska“ Cima da Conegliano, wspaniały „Rycerz maltański“ B. Strozzi, dalej, obrazy Borgognone'a, Cesare da Sesto, Gaudenzio Ferrari, l'Ortolano i wiele rysunków. Pinakoteka Braidense liczy obecnie 750 dzieł 330 mistrzów, oraz archiwum fotograficzne z 20,000 numerów. O restauracji „Wieczerzy Pańskiej“ Leonarda, dokonanej 1908 r., ob. artykuł „Cena“ w II suplemencie.

Medniański z Mednego Marcin, patrjota i pisarz słowacki, † 1899 w Trenczyńskim Istebniku.

Medżlis (arab.—zgromadzenie), nazwa, stosowana w Turcji do kolegjów, sądów i konferencji. Zwykle **M.** w Turcji nazywają się kolegja, zostające pod zwierzchnictwem gubernatorów prowincjonalnych albo grono notabli lub też przedstawicieli gmin religijnych. W Persji **M.** nazywa się tamtejszy parlament, który w 1906 zyskał sobie uznanie świata cywilizowanego z powodu rozległych reform społecznych (ob. Persja). **M.** perskiemu udało się z początku pokonać przeciwników w osobach: szacha, feodałów i duchowieństwa, ale w początkach 1908 uległ krwawej walce, został zawieszony wtedy aż do wypracowania nowej ustawy. Tymczasem nowa rewolucja, która pozbawiła szacha tronu, powołała **M.** znów do życia. Szczegóły ob. art. Persja w II supl.

Meerheim Ryszard, pisarz niemiecki, * 1825. Był oficerem, brał udział w kampanjach 1866 i 1870 r., ogłosił szereg prac treści wojskowej. Stał się głośnym dzięki swoim psycho-dramatom albo monodramatom: „Psycho - Monodramen“ (1882); „Monodramen-Welt“ (1886); „Psychodramen“ (1888). Są to monologi dramatyczne, objaśniające słuchaczom sytuację, którzy o dramacie z wielu osobami dowiadują się z silnego, skoncentrowanego monologu. **M.** przeprowadza to z niezwykłą potęgą. W 1892 w Dreznie utworzyło się towarzystwo literackie „Psychodrama“ z własnym organem. Podług siły akcji psychodramaty należą do tego nowego okresu w historji dramatu, przedstawicielami którego są R. Wagner i Ibsen; według treści historyk literatury R. Meyer uważa je za sąsiadów „Nietzsche'go“. Por. A. v. Hanstein, „Das jüngste Deutschland“ (1900).

Megastoma entericum Grassi, Syn. *Lamblia intestinalis, Hexamitus duodenalis Davaine, Dimorphus muris Grassi, Megastoma intestinale* R. Blanchard. Pasorzyt z rodziny wiciowców, odkryty w Warszawie przez prof. Lambla w r. 1859. Znajdowano go w górnym odcinku jelita cienkiego u człowieka, psa, kota, owcy i myszy; wywołuje jakoby rozwolnienie. Pasorzyt ma kształt rzepy; posiada 8 rzęsek i wgłębienie w rodzaju „gęby“, którą przyczepia się do ścianki jelita. Długość pasorzyta równa się 10—21 μ., szerokość 5—12 μ., długość rzęsek 9—14 μ. Sposób rozmnażania się dotąd nie jest dokładnie zbadany. To tylko jest wiadome, że pasorzyt w swym rozwoju tworzy cysty.

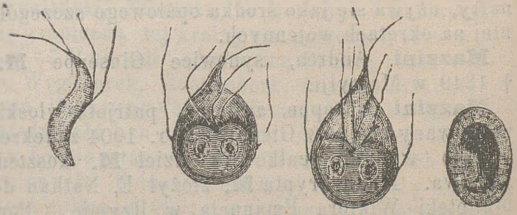

1 2 3

Megastoma entericum.

1) Widok z góry, 2) widok z boku, 3) postać inkapsulowana podług Roos,a. Dł. 15—17 μ, szer. 9—11μ. „Deut. Archiv. f. klin. Medicin.“, t. 15, str. 506.

Megede Jan Ryszard, powieściopisarz niemiecki, * 1864 w Sagan, † 1906 w Bartenstein. Pisał powieści i nowele, z których najlepsze;

„Von zarter Hand“ (1902); „Der Ueberkater“ (1905); „Modeste“ (1906).

Megiddo, starożytne miasto kanaańskie w krainie Isaschar, na południowym krańcu równiny Jezreel w Palestynie i dawnej drodze z Egiptu do Damaszku. Posiadało znaczenie strategiczne w starożytności (zdobyte przez Thutmesa III ok. 1500 prz. Ch.). Tam pobił faraon Necho Josję. Ruiny zwane dziś Tell-el-Mutesellim były odkopane 1903—05, składają się one z egipskiej fortecy z przed 2000 lat przed Chr. i kanaańskiej przedizraelskiej fortecy z XVI—XIII prz. Chr.

Mehnert Paweł, polityk saski, * 1852. Studjował prawo, przez czas jakiś był adwokatem. W 1885 wszedł do Izby drugiej, 1890—93 był członkiem parlamentu Rzeszy. W r. 1899 został prezesem Izby drugiej i przeprowadził reformę wyborczą na niekorzyść robotników, za co w 1909 został powołany do Izby pierwszej.

Mehoffer Józef, publicysta i statystyk galicyjski, ob. art. w gł. dziele.

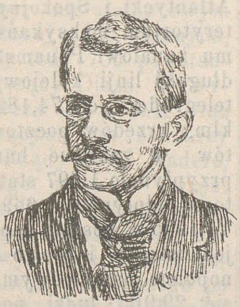

Mehoffer Józef.

Mehren August Michał, orjentalista duński, * 1822 w Helsinger, † 1907 w Fredensburgu, studja odbywał w Kopenhadze, Francji i Niemczech. Po powrocie do Danji otrzymał katedrę w Instytucie kopenhaskim; dla badań epigraficznych bawił w Egipcie. Prace jego dotyczą średniowiecznej literatury arabskiej, zarówno naukowej, jak i pięknej. Ogłaszał je przeważnie po francusku w „Sprawozdaniach Akad. petersburskiej“. Ważniejsze z innych prac **M.**: „Traités mystiques d'Avicenne“ i „Manuel de la cosmographie au moyen âge“.

Mehren August.

Mehring Franciszek, pisarz niemiecki, *1846. Z początku przeciwnik demokracji społecznej, od 1890 gorliwy jej zwolennik, w walce socjalizmu niemieckiego z Bernsteinem oświadczył się bezwzględnie przeciw niemu. Jest redaktorem *Leipziger Volkszeitung* i *Neue Zeit*. Ogłosił oddzielnie „Geschichte der deutschen Sozialdemokratie“ (1904, II wyd.); „Gründung d. deutschen Socialdemokratie“ (1901); nadto wydanie puścizny po Marxie i innych (ob. Marx).

Meier-Graefe Juljusz, estetyk niemiecki, * 1867 w Reschitza, studja odbywał w Berlinie, Monachjum, Zurychu, Paryżu. Redagował artystyczne czasopismo „*Pan*“ (1895), *l'Art decoratif* (w Paryżu). Ogłosił: „Der moderne Impressionismus“ (1903); „Manet und sein Kreis“ (1903); „Entwickelungsgeschichte der modernen Kunst, als Beitrag zu einer neuen Aesthetik“ (1904, 3 t.), gdzie głównie wykłada swoje poglądy; „Der Fall Böcklin und die Lehre von den Einheiten“ (1905); „Corot u. Courbet“ (1905); „Impressionisten. Guys, Manet, van Gogh, Pissarro, Cézanne“ (1907); „Die grossen Engländer“ (1908) i t. d.

Meili Fryderyk, prawnik szwajcarski, * 1848, profesor uniwersytetu zurychskiego. Uchodzi za najznakomitszego w Europie znawcę prywatnego prawa międzynarodowego. Ważniejsze prace: „Das Telegraphenrecht“ (1873); „Das Telephonrecht“ (1885); „Internationale Eisenbahnverträge“ (1887); „Die Kodifikation des internationalen Civil- und Handelsrechts“ (1891); „Das internationale Civil- und Handelsrecht auf Grund der Theorie, Gesetzgebung und Praxis“ (1902); „Das internationale Civilprocessrecht“ (1904).

Meillet Paweł Antoni, lingwista francuski, * 1866 w Moulins. Studja odbywał w Sorbonie i *Ecole des hautes études*, habilitował się 1889, l. 1889 — 90 spędził na Kaukazie na studjach lingwistycznych, (1891) został profesorem w *E. des hautes études*, 1906 w *Collège de France*. Ważniejsze prace: „Recherches sur l'emploi du genitif-accusatif en vieux slave“ (1897); „De indo-europea radice Men—„mente agitare“ (1897); „Etudes sur l'étymologie et le vocabulaire du vieux slave“ (1905); Introduction à l'étude comparative des langues indo-européennes“ (1903); „les Dialectes indo-europeens“ (1908) i t. d.

Meiostagminowy odczyn, polega na tym, że mieszanina antygenu z odpowiednią surowicą swoistą zmniejsza napięcie powierzchni płynu, co wyraża się w zwiększeniu ilości kropel określonej uprzednio ilości płynu. Antygeny, wywołujące odczyn, są to wyciągi alkoholowe o charakterze lipoidów. Ascolis przypuszcza, że podczas zmieszania antygenu z odpowiednią surowicą swoistą powstaje lub uwalnia się nowe ciało, które on nazwał meiostegminą i które sprowadza zmniejszenie napięcia płynu. Do wykonywania tej reakcji służy przyrząd Taube'go, zwany stalagmometrem. Dotąd odczyn był probowany w syfilisie, w nowotworach złośliwych, w gruźlicy, w tyfusie, w bąblowcu, w chorobie tęgoryjcowej i wykazał znaczny stopień swoistości.

Meitzen August, ekonomista i statystyk niemiecki, † 1910.

Mejer de Wolda Józef (ob.), ksiądz i publicysta polski. Pisywał do *Dziennika handlowego* (od 1789), ujawniając tam sympatje swoje dla Sejmu Wielkiego i projektowanych reform. W r. 1793 po upadku *Dzien. handlowego*, zostawszy

właścicielem drukarni, zaczął wydawać (od 1793) *Dziennik uniwersalny*, który po wyjściu kilkunastu arkuszy upadł, gdyż sprawy polityczne zbyt absorbowały **M.** Pomagał Kilińskiemu w organizowaniu powstania warszawskiego. Brał udział w wypadkach kwietniowych 1794 w Warszawie. Z Konopką, Dembowskim, Mirosławskim powiódł pospólstwo 9 maja 1794 r. do Rady Zastępczej, domagając się ukarania zdrajców i razem z niemi wobec odmowy Rady skierował tłum do rzucenia się na więzienie i wywleczenie stamtąd zdrajców na szubienicę. Uwięziony, wskutek silnego poparcia Kołłątaja został 30 lipca 1794 wypuszczony na wolność. Podczas rozruchów wydał kilka numerów pisma rewolucyjnego *Dziennik powstania narodu*. Przedtym z drukarni swej puścił pisemko Rabauta (Warszawa, 1794) o rewolucji francuskiej i broszurę: „Co jest bydź prawdziwym patrjotą“. Po wzięciu Pragi przez Suworowa nie bierze udziału w życiu narodowym. Por. Smoleński Wł. „Kuźnica Kołłątajowska“ (Kraków, 1885); Wojda „O rewolucji polskiej z r. 1794“ (Poznań, 1867); „Kiliński J. „Pamiętniki“; Wybicki „Pamiętniki“ (Poznań, 1840).

Meklemburg. *M. Szweryn*, podług spisu z 1905 r. na 13,127 klm. kw. liczył 625,045 m. Według wyznania było: 609,914 protestantów, 12,093 katolików, 1,482 żydów i 1,556 innych. Budżet w rubryce dochodów wynosił na 1910/11: 27,865,000 marek, w rubryce rozchodów— tyleż, dług państwowy w 1910 sięgał 135,137.700 m. **M.** *Strelic*, w 1905 na 2,930 klm. kw. miał 103,541 m.; podług wyznania ludność dzieliła się na: 100,314 protestantów, 2,499 katolików, 298 izraelitów, 340 innych. Finanse w rubryce dochodów wynosiły w 1910: 4,625,500 m., rozchodów— 4,493,000 m., dług państwowy w 1909 r. sięgał 2,266,400 m. *Dzieje*. Z inicjatywy wielkiego księcia **M.** Szweryńskiego, Fryderyka Franciszka IV (ob.), podniesiono sprawę zmodernizowania ustroju obydwuch państw, a rządy obydwuch księstw doszły do obopólnego porozumienia i wypracowały projekt nowoczesnej konstytucji. **M.** Szweryn miał posiadać 84 członków sejmu; **M.** Strelic zaś 22. Projekt ten pomimo poparcia w. księcia strelickiego, Adolfa Fryderyka (ob.), natrafił na opór stanu rycerskiego i został odrzucony.

Meksyk, stolica rzeczypospolitej t. n. liczył w 1900: 344,721 m., w tym około 50% Kreolów, 25% Indjan, 6,302 Hiszpanów, 2,117 Amerykanów, 1,671 Francuzów, 785 Niemców, 614 Anglików, 596 Włochów.

Meksyk, rzeczpospolita federacyjna na południu Ameryki Północnej, na przestrzeni 1,987,201 klm. kw., miała w 1900: 13,607,259 mieszkańców. Stosunki gospodarcze, które się wogóle ogromnie poprawiły za rządów prezydenta Diaza, od 1907 zaczęły się znów pogarszać z powodu kryzysu w Stanach Zjednoczonych, spadku cen srebra, miedzi i innych metali, co dotychczas stanowi główny przedmiot produkcji krajowej, zmniejszył się ogromnie przywóz i wywóz; w l. 1908/09 wywóz wynosił 231·7 mil. pesos, gdy w poprzednim roku 243 mil. pesos, wywóz w tymże czasie spadł na 156,504,447 pesos z 221,757,464. To odbiło się ujemnie na finansach państwa, zamiast przewyżki ostatnich lat okazał się deficyt. Górnictwo i rolnictwo rozwijały się wciąż, pierwsze szczególnie wzrosło dzięki nowym kopalniom węgla i terenom naftowym. Dla eksploatacji nafty (w stanach San Louis Potosi, Tamaulipas i Veracruz) w 1909 r. utworzone zostało czysto meksykańskie przedsiębiorstwo „Compania Mexicana de Petroleo El Aguila S. A.“. Dla rozwoju kraju posiada wielką doniosłość ciągły wzrost sieci kolei żelaznych: w r. 1907 ukończono budowę kolei Tehuantepec przez przesmyk Istmyjski do portów z obydwuch stron, dzięki czemu połączono ocean Atlantycki i Spokojny dobrą komunikacją przez terytorjum meksykańskie i stworzono przyszłemu kanałowi Panamskiemu konkurencję. W 1909 długość linji kolejowych wynosiła 24,161 klm., telegraficznych 74,182 klm., telefonicznych 1,380 klm.; urzędów pocztowych było 495. Ruch okrętów w zakresie handlu wywozowego 1906/7: przypłynęło 1,697 statków o pojemności 3,282,125 tonn, odpłynęło 1,669 o pojemności 3,257,932 t. W 1905 r. została zaprowadzona na nowo waluta jednostajna i prawo bicia monety stało się monopolem państwowym. *Armja* w 1909 składała się: 29,966 ludzi podczas pokoju i 84,494 na stopie wojennej, flota wojenna z 20 kanonjerek i 1,380 załogi. *Badania naukowe* z zakresu gieologji i hidrologji **M.** poczyniły wielkie postępy, wyniki badań ogłaszane są w „Boletin“ i „Parérgones“ Instytutu gieologicznego, o badaniach klimatologicznych podają sprawozdania Tow. „Antonio Alzate“ (1904); archeologiczne i etnologiczne badania prowadzili: Seler, Preuss, Lehmann i inni; wyniki ogłosił Lehmann: „Ergebnisse und Aufgaben der mexikanistischen Forschung“ (1907 „Archiv für Anthropologie“, t. IV).

Dzieje. Na początku 1907 powstał spór między **M.** i Guatemalą, ponieważ Guatemala nie chciała wydać generała Limę, posądzanego o udział w morderstwie Barillasa, poprzedniego prezydenta Guatemali, który przebywał w **M.** W 1907 r. odwiedził **M.** Root, sekretarza stanu Unji, w celu nawiązania bliższych stosunków z Ameryką łacińską i pozyskania stacji węglowej w zatoce Magdaleny. Stację pozyskał Root, ale zbliżenie się nie nastąpiło, ponieważ imperjalizm Stanów Zjednoczonych zraża ku nim państwa romańskie Ameryki; wobec tego spotkanie prezydentów Tafta i Diaza, 16 października 1909, polegało jedynie na wymianie grzeczności. Wewnątrz kraju wybuchały sporadycznie powstania, które

wojska rządowe stłumiły; najznaczniejsze wybuchło 1909 r. w prowincjach Nuevo Leon i Coahuila w przededniu nowych wyborów, które Diazowi udało się stłumić. T. r. ogromny pożar w stolicy zniweczył parlament z archiwum za 25 lat, a miasto Monterey zostało zalane przez rzekę Katarzynę, w powodzi zginęło 1,400 ludzi. W r. 1911 wybuchła nowa rewolucja, skierowana przeciwko Diazowi, tym razem o tyle niebezpieczniejsza, że Stany Zjednoczone nieoficjalnie popierały rewolucjonistów, a ślady roboty aferzystów amerykańskich były bardzo widoczne. W podtrzymywaniu rewolucji szczególnie zainteresowany był trust „Standard Oil“, z którym nafta meksykańska dzięki zarządzeniom prezydenta Diaza skutecznie walczyła na rynku wszechświatowym. Przez kilka miesięcy Diaz skutecznie walczył z rewolucją, ale ostatecznie dał za wygraną, chociaż rozporządzał jeszcze znaczną armją. W maju 1911 podpisał akt zrzeczenia się i wymówił sobie bezpieczny wyjazd z portu Vera Cruz do Europy; nie ufając swym wrogom zażądał eskorty, złożonej z 300 własnych, oddanych mu żołnierzy. Gdy tedy 700 powstańców napadło na pociąg, wiozący Diaza na wygnanie, wywiązała się morderczа bitwa, sam Diaz stanął na czele towarzyszących mu żołnierzy i rozproszył napastników. Rządy objął Madero, który nie posiada wielkiego miru w kraju. Świetny rozwój **M.** za ostatnie 30 lat, zarówno pod względem ekonomicznym, finansowym i militarnym przypisać należy wyłącznie dobrej gospodarce Diaza, który obaliwszy wybranego po długich walkach w 1876 r. prezydenta Tejedę, objął władzę w **M.** 30 listopada t. r. i z przerwą czteroletnią, od 1880 do 1884, utrzymał ją w swych rękach do tej pory. W 1911 r. dwukrotnie silne trzęsienie ziemi nawiedziło **M.** Za pierwszym razem, w czerwcu, znaczna liczba miasteczek i wsi uległa zniszczeniu, zginęło przeszło 1,300 osób, z czego na m. Zapotlan przypada 500, na m. Meksyk 172 osoby. W Guadalajara zawalił się starożytny, wspaniały kościół, zawierający obrazy Murilla; wulkany Colima i Popocatepetl wznowiły działalność. Za drugim razem, w październiku, trzęsienie ziemi nawiedziło Kalifornję meksykańską tudzież pobrzeże stanu Sonora; fale morskie zniszczyły 4 miasteczka nadbrzeżne, przyczym zginęło około 1,000 osób. Por. Lauterer: „**M.** das Land der blühenden Agave einst und jetzt“ (1908); Carson „Mexico, its ancient and modern civilisation, history and political conditions“ (1909); Bigot „le Mexique moderne“ (1910); „Mexican Yearbook a statistical, financial, and economic annual“ (1910).

Melanteryt (witrjol żelazny), minerał z gromady gipsowców rzędu siarczanów, krystalizuje się w układzie jednoskośnym, tw.2, c. wł. 1·9. Barwy zielonej posiada smak ściągający. Skład chemiczny: $FeSO_4 + 7H_2O$; topi się we własnej wodzie krystalizacji, pozostawiając masę białą.

Melba Nellie, właściwe nazwisko *Helena Mitchell*, słynna koloraturowa śpiewaczka, * 1859 w Australji (pod Melbourne). Uchodzi za wszechświatową sławę; śpiewała na wszystkich scenach Europy i Ameryki. W 1882 wyszła za kapitana K. Armstronga.

Melbourne, główne miasto Wiktorji, stanu australskiego, liczyło w 1908 wraz z przedmieściami 549,200 m.

Melcer Henryk, muzyk polski, był przez sezon 1901/2 dyrygientem lwowskiej Filharmonji, następnie przez trzy lata (do 1906) profesorem konserwatorjum w Wiedniu, poczym osiedlił się na stałe w Warszawie; w 1908 był dyrektorem warszawskiej Filharmonji; obecnie oddaje się pedagogji oraz prowadzi chór filharmonijny, występując często na koncertach jako bardzo ceniony wirtuoz-fortepjanista. Opera **M.**: „Marja“ (według Malczewskiego) wystawiona była w Warszawie w 1904. Pięć pieśni **M.** wyszło nakładem Piwarskiego w Krakowie.

Melchers Juljusz Gari, malarz amerykański, * 1860 w Detroit (Stany Zjedn.). Studja odbywał w Düsseldorfie i Paryżu. Ważniejsze prace: „Kazanie“ (1886); „Piloci“ (1888); „Komunja“ (1900); „Pasterka“ (1900); „Siostry“ (1901); „Macierzyństwo“ (muz. luksem.); „Dziewczę czytające“ (nowa Pinakoteka monach.); „Rodzina“ (gal. berl.); „Konstruktor statku“ (muz. drezd.) i t. d.

Melchissedec Leon, jest od 1894 profesorem śpiewu i deklamacji w konserwatorjum paryskim.

Melich Janos, filolog węgierski, * 1872 w Szarvaszu, jest kustoszem Bibljoteki narodowej węgierskiej i docentem w Budapeszcie. Zajmuje się kwestjami filologicznemi, dotyczącemi wpływów słowiańskich na język węgierski; najważniejszą pracą w tej dziedzinie: „Szlav jövevényszavaik“ („Nasze słowa przyjęte od Słowian“, 1903—05). Akademja węgierska poruczyła mu ułożenie węgierskiego słownika etymologicznego.

Melichar Jan, pisarz czeski, † 1901 w Krzyżanowie na Morawach.

Melichar Franciszek, pisarz czeski, ogłosił nadto: „Diejiny cechovnictvi v Czechach“ (1902).

Méline Feliks Juljusz, polityk francuski, w 1902 wszedł powtórnie do Izby, 1903 został senatorem. W Senacie bronił ceł na zboże, zwalczał projekt oddzielenia kościoła od państwa. Ogłosił nadto: „le Retour à la terre et la surproduction industrielle“ (1905). Z chwilą kiedy gabinet **M.** upadł (1898), stanął na czele żywiołów nacjonalistycznych Izby, od 1903 wpływ jego zmalał, na czele nacjonalistów stanął Doumer.

Mellan Klaudjusz, malarz i sztycharz francuski, * 1598 w Abbeville, † 1688 w Paryżu. Uczeń Szymona Vouet, pracował od 1624 w Rzy-

mie, gdzie rytował według rzeźb zbioru Giustiniani'ego. Do najlepszych prac **M.** liczą się: sztych „Chustki św. Weroniki“, składający się z jednej spiralnej linji; portrety rozmaite; sztychy według obrazów Vouet'a i Tintorettta. **M.** stworzył nowy kierunek w rytownictwie, unikając kratkowania.

Meller Jan, muzyk polski, † 1903.

Mellerowa Zofja, komedjopisarka polska, † 1909 w Warszawie; napisała nadto: „Zbyt doświadczony“ (1902); „Wdowa z Efezu“, komedje i djalogi (1911).

Mellila. W 1909 koło **M.** toczyła się formalna wojna między Hiszpanią a plemionami marokańskiemi. Konflikt rozpoczął się od napaści Marokańczyków na robotników hiszpańskich, pracujących przy kolei. Dn. 10 lipca gien. Marina odparł nowy napad plemion, ale nie mógł ich ścigać. Walki ponawiały się wciąż, 22 lipca Hiszpanie mieli 300 zabitych i rannych, w tym pułkownika Cobrerę i 6 oficerów; 27 t. m. odbyła się najkrwawsza bitwa, Hiszpanie stracili 1000 żołnierzy, dwuch pułkowników i gienerała, ale utrzymali się na wzgórzach Gurugu i odparli Marokańczyków od placu kolejowego. Tymczasem nadeszły posiłki pomimo zaburzeń wewnętrznych (ob. Hiszpanja w II supl.), dzięki którym gien. Marina mógł przejść do działania zaczepnego i 27 września po zajęciu Seluanu kampanja była prawie zakończona. Dn. 1 paźdz. Hiszpanie opanowali wzgórza Beni Ensar, 8 paźdz. zajęli półwysep Tres Forcas, a 10 października już były przedsięwzięte środki do wznowienia robót przy kolei od Atalajon do Nador, prowadzącej do kopalni.

Melonit, minerał z gromady lamprytów, rzędu pirytoidów, jest właściwie telurkiem niklu, $NiTe_2$, o zawartości 81,3% teluru, posiada barwę czerwonawą, połysk metaliczny.

Melsens Ludwik Henryk Fryderyk, chemik i fizyk belgijski, * 1814 w Leodjum, † 1886 w Brukselli. Był profesorem w uniwersytecie bruksełskim, przyczynił się znacznie do ulepszeń w fabrykacji świec stearynowych.

Melsted Hennig, pisarz szwedzki, * 1875 w Sztokholmie, 1891—97 studjował prawo w Upsali. Napisał szereg doskonałych opowiadań, odznaczających się impresjonistyczną bezpośredniością i neoromantycznym nastrojem: „Georg Dahna“ (1898); „Leo Dahna“ (1899); „Burzliwe czasy“ (1903); „Losy kobiet“ (1905); „Nowele djalogowane“ (1901); „Podróż zakochanych“ (1902); „Nędza“ (1904) i t. d. Z mniejszym powodzeniem próbował pisać dramaty („Silniejsze niż życie“, „Walki“) i t. d.

Memel, ob. Kłajpeda.

Menander (greck. *Menandros*), komedjopisarz grecki (ob.). Dorobek literacki **M.** teraz dopiero w pełni się okazuje po odkryciach ostatnich czasów. W 1894 odnaleziono papirus (obecnie przechowuje się w Gienewie) ze sceną z „Georgos“, 1903 szereg dalszych ułamków, np. z „Kolax“, 1907 członkowie francusko-egipskiej „Service des antiquités“ w Kom-Ishkaon, dawnym Aphroditopolisie, odnaleźli resztki księgi papirusowej z II w. prz. Chr., która zawierała połączone sceny z czterech komedji **M.**: „Heros“, „Perekeiromene“, „Samia“ (?) i „Epitrepontes“. Odkrycia te wskazują, że genialna charakterystyka i subtelna sztuka djalogów u naśladowców rzymskich, jak: Terencjusz i Plautus, albo straciła na wytworności, albo zupełnie została zatarta; po drugie, że *recitativa* i partje do śpiewu, które u naśladowców rzymskich zajmują dużo miejsca, zupełnie nieznane są **M.** O fragmentach poprzednio znalezionych ob. A. Kretschmara „De Menandri reliquiis nuper repertis“ (Lipsk, 1906); druk ostatniego papirusu w „Fragments d'un manuscript de Menaudre“, wydanie Lefebvre'a (Kair, 1907), J. van Leeuwen (Lejda, 1908); po niemiecku przez Roberta „Szenen aus Menanders Komödien“ (1908). Por. Robert „Der neue Menander“ (1908).

Ménard Emil René, wybitny malarz francuski, * 1862 w Paryżu, wystawia w Salonie od 1883, głównie pejzaże i portrety o perspektywie powietrznej. Jego niewielkie obrazy odznaczają się gorącym kolorytem i polotem poetyckim. Ważniejsze z nich: „Zmierzch“ (1896); „Jesień“ (1897); „Sąd Parysa“ (1898); „Nad morzem“ (1899); „Stado“ (1900); „Ziemia antyczna“ (1901); „Rzeka“ (1901); „Zachód słońca po deszczu“; „Burza“ (1901); „Wnętrze lasu“ (1903); „Brzeg Korsyki“; „Ostatni promień“, pastel; „Pożółkłe drzewo“ (1904), pastel; „Nagie kobiety o wschodzie słońca“ (1905); freski dla Sorbony: „Świątynia“, „Zatoka“, „Wschodzące słońce“ (1906) i t. d.

Mendel Jan Grzegorz, botanik niemiecki, *1822 na Szląsku austrjackim, † 1884 w Bernie morawskim. W 1843 wstąpił do Augustjanów w Bernie, 1851 — 53 studjował nauki przyrodnicze w Wiedniu; 1854 został nauczycielem w wyższej szkole w Bernie, 1868 prałatem. Prace **M.** nad hibrydyzmem posiadają doniosłe znaczenie nietylko teoretyczne, lecz i praktyczne w racjonalnej hodowli nowych gatunków na drodze sztucznego krzyżowania. Dwie rozprawy: „Versuche über Pflanzenhybriden“ (1865); „Über einige aus künstlicher Befruchtung gewonnene Hieracumi-Bastarde“ (1869) wydał Tschermak w klasykach Ostwalda № 121 (1901).

Mendelejew Dymitr, chemik rosyjski, † 1907 w Petersburgu.

Mendelsohn Arnold, stryjeczny wnuk *Feliksa* **M.**, muzyk niemiecki, * 1855 w Raciborzu, z początku poświęcał się studjom prawniczym, dopiero następnie muzyce (uczeń Kiela); od 1890 gimnazjalny profesor muzyki i kapelmistrz kościelny w Darmstadzie. A. **M.** jest znany jako

kompozytor interesujących pieśni oraz większych dzieł na chóry, sola i orkiestrę.

Mendelson Stanisław, publicysta polski i działacz polityczny, * 1858 w Warszawie. Był uczestnikiem pierwszych kółek socjalistycznych w Królestwie, 1878 uciekł zagranicę. W 1879 założył w Genewie z kolegami czasop. *Równość*, t. r. aresztowany w Krakowie, w 1880 uniewinniony został przez sąd, ale wydalony z Austrji. Osiadłszy w Szwajcarji, założył pismo *Przedświt* w 1881, *Walkę klas* w 1884, w których szerzył zasady międzynarodowego socjalizmu. Prócz tego prowadził agitację w Poznańskim, za co trzy lata przesiedział w więzieniu. Wydalony ze Szwajcarji, osiadł w Paryżu, gdzie studjował prawo. Przed ostatnim egzaminem znów wydalony z Francji, przeniósł się do Londynu, gdzie zdał egzamin adwokacki i został *barrister at law* przy sądach angielskich. Jednocześnie poglądy **M.** uległy zmianie w kierunku socjalizmu narodowego. W 1892 objechał Królestwo, Litwę i kolonje polskie w Rosji i krzewił myśl zjednoczenia wszystkich organizacji pod nazwą „Polskiej Partji Socjalistycznej". W 1893 usunął się już od nowej partji i od socjalizmu wogóle. Zaczął pisywać artykuły publicystyczne jako *Wacław Nadolski* do *Prawdy*, *Przeglądu*, *Dzien. Poznańskiego*, *Ateneum*, *Gaz. Polskiej*, *Ogniwa* (pseud. *Sygma* i *Meta*). W 1907 przeniósł się do Lwowa, wstąpił do red. *Kur. Lwowskiego*, po roku przeszedł do red. *Czasu*, obecnie pracuje w *Słowie* warszawskim. Oddzielnie ogłosił: „Historja ruchu komunalistycznego we Francji 1871" (Lwów, 1904).

Mendelsonowa Marja, żona *Stanisława* **M.** (ob.), z pierwszego męża *Jankowska*, z domu *Zaleska*, * 1850 w Rotmistrzówce w pow. Kaniowskim, † 1909 we Lwowie. Brała czynny udział w życiu socjalistycznej emigracji polskiej. Jej inteligencja, wykształcenie i zalety duchowe zjednały jej przyjaźń wybitnych ludzi w Europie, jak: Fr. Engels, Ed. Bernstein, Ellen Key, prof. Miecznikow i in. Cały swój majątek poświęciła na cele partyjne, pisywała artykuły do *Walki klas* pod pseud. *Stefan Leonowicz*, osobno ogłosiła: „Wspomnienia o Zofji Kowalewskiej" (1911).

Menczik Ferdynand, czeski historyk kultury, 1907 został lektorem języka czeskiego w Akademji rolniczej wiedeńskiej. Ogłosił nadto: „Dvorni knihovna ve Vidnie" (1906); „prof. dr. Alois Musil" (1903) i t. d.

Mendès Catulle, pisarz francuski, † 1909 w Paryżu, zmiażdżony przez pociąg w tunelu Saint-Germain; ogłosił nadto: „le Chercheur de tares" (1898); „Arc-en-ciel et Sourcil-Rouge" (1899); „Bêtes roses" (1899); „les Braises du cendier" (1900), poezje, na których znać wpływ romantyków i parnasistów; dzieła krytyczne: „l' Art au theatre"; l'Oeuvre wagnérienne en France"; „le Mouvement poétique de 1867 à 1900; sztuki teatralne: „la Reine Fiammette" (1898); „Médée" (1898); „Scarron" (1905); „Glatigny" (1906); libretta: „le Cygne" (1899); „la Carmélite" (1902); „le Fils de l'Etoile" 1904); „Vierge d'Avila" (1906); „Ariane", libretto do opery Masseneta (1906 r.); „l'Imperatrice" (1908); „Bacchus" (1909). Po polsku wyszły jeszcze w przekładzie Niedźwiedzkiego „Nowele" (Złoczów, 1908).

Mendès Catulle.

Mendez Capote Domingo, gienerał i polityk kubański, * ok. 1860 w Cardenas. Do wybuchu rewolucji 1895 r. był adwokatem, przystąpił do powstańców i został wkrótce gienerałem. Jako członek rządu kubańskiego spełniał funkcje wiceprezydenta republiki, prezydentem był gien. B. Maso. Po wojnie hiszpańsko-amerykańskiej (1898), obrany był członkiem Zgromadzenia, zwołanego przez rewolucjonistów. Kiedy gienerał Brook sformował rząd na wyspie, **M.** został ministrem spraw wewnętrznych. Przewódca konserwatystów, którzy później przekształcili się w umiarkowanych, mianowany był senatorem, wice-prezesem senatu, a 25 września 1905 wice-prezesem republiki na okres do 20 maja 1906. Podczas rewolucji 1906 r. próbował zorganizować opór przeciwko inwazji amerykańskiej, po nieudanej próbie podał się do dymisji razem z prezydentem Estradą Palma.

Mendypit, minerał z gromady solowców, rzędu chlorków metali ciężkich, o składzie chemicznym $Pb_3 Cl_2 O_2$, jest więc tlenochlorkiem ołowiu, barwy żółtej i blado-różowej.

Menehbi (El Madhi el-), mąż stanu marokański, * 1871. Pochodzi z plemienia Menahba, był w otoczeniu sułtana Moulei Hassana, a po śmierci tegoż został faworytem Abd-el-Azisa. Mianowany ministrem wojny, kiedy jeszcze nie miał 30 lat, powziął zamiar wprowadzenia reform europejskich i w tym celu udał się w 1903 r. do Paryża i Londynu. Reformatorskie zapędy **M.** wytworzyły mu wrogów w *maghzenie*. Skorzystali oni z porażki, jaką zadał jego wojsku wrogi Bu Hamara (ob. II supl.) w 1903 r., i zniechęcili przeciwko niemu sułtana. Usunięty od dworu prosił o pozwolenie udania się do Mekki. Po powrocie do Marokka dowiedział się, że sułtan zabrał jego majątek i dopiero za wstawieniem się Anglji została mu zwrócona większa część.

Mengelberg Józef Wilhelm, kapelmistrz holenderski, * 1871 w Utrechcie, początkowo dyrektor muzyczny w Lucernie, jest od r. 1895 kapelmistrzem koncertów symfonicznych i stowarzyszenia chóralnego (Toonkunst) w Amsterdamie. Od r. 1907 prowadzi nadto słynne

„Museum“ koncerty w Frankfurcie nad Menem. **M.** jest jednym z najbardziej utalentowanych kapelmistrzów współczesnych.

Menger Antoni, prawnik austrjacki, * 1841 w Maniowie w Galicji, † 1906 w Wiedniu. Był profesorem prawa na uniwersytecie wiedeńskim, ustąpił z katedry w 1899. Wyznawca doktryn socjalistycznych Marksa i Engelsa, starał się w szeregu głębokich prac, wykazać środki legalne, dzięki którym odbędzie się przejście od ustroju kapitalistycznego do socjalistycznego. Ważniejsze prace: „Prawo do całkowitego wytworu pracy, rozprawa historyczna“ (1891; przekład polski, Warszawa, 1909); „Prawo cywilne i klasy nieposiadające“ (1891); „Obowiązki społeczne nauki prawa“ (1895); „Nowa nauka o państwie“ (1903; przekład polski, Lwów, 1907, II wyd.), najważniejsza praca; z innych prac są w przekładzie polskim: „Społeczne zadania nauki prawa“ (Warszawa, 1908); „Polityka ludowa“ (Stanisławów, 1908); toż dzieło p. t.: „Polityka ludu“, (Łódź, 1907); „Nowa nauka o moralności“ (1906).

Menger Karol, ekonomista austrjacki, w 1900 został powołany do Izby panów. **M.** był nauczycielem arcyksięcia Rudolfa, towarzyszył mu w podróży do Szwajcarii, Anglji, Szkocji, Irlandji, Francji, Niemiec. Jako teoretyk ekonomji **M.** broni analitycznej i dedukcyjnej metody, osobliwie w nauce o wartości, z całą stanowczością występuje przeciw historyczno-realistycznemu kierunkowi, panującemu w Niemczech. Z prac jego wymienić należy: „Die Irrthümer des Historismus in der deutschen Nationalökonomie“ (1884); „Beiträge zur Währugsfrage in Österreich-Ungarn“ (1892); „Der Übergang zur Goldwährung“ (1892),

Menilek II, cesarz Abisynji (ob.), w 1878 r. pokonał Ras Mangaru, 1889 oddał Tygierję pod zarząd Ras Makonnena, 1905 zawarł traktat handlowy z Niemcami, które wysłały doń specjalną legację, t. r. Narodowemu bankowi egipskiemu pozwolił założyć Bank państwowy abisyński. Energicznie zajął się kolejami, których budowę powierzył „International Ethiopian Railway Trustand Construction Co“. Następcą swym mianował swego synowca Ligg Manu. Od początku 1911 r. dochodzą niesprawdzone wieści o śmierci **M.** i objęciu rządów przez Ligg Manu. Por. Hentze „Am Hofe des Kaisers **M.** von Abessynien“ (1905).

Menilit, odmiana żółtawo-popielata, nieprzezroczysta opalu, wykazuje połysk wybitnie tłusty; tworzy buły (stąd inaczej zwie się opalem bulastym) lub drobne warstewki wśród margli i glin łupkowych. Występuje między innemi na Szląsku, w Galicji, zwłaszcza koło Dynowa i Jurowca.

Meningitis cerebrospinalis epidemica, epidemiczne zapalenie opon mózgowych. Choroba, szerząca się epidemicznie, wywoływana przez dwoinkę, podobną do dwoinki tryprowej, gonokoka; dwoinka epidemicznego zapalenia opon mózgowych (*Meningococcus—diplococcus intracellularis meningitis*) nie barwi się metodą Gramm'a.

Menkell Juljusz, polityk i pisarz szwedzki, * 1828 w Sztokholmie, † 1879 tamże. Był porucznikiem od 1850, kiedy w 1863 r. potajemnie opuścił Szwecję, aby wstąpić w szeregi powstańców polskich. Po powrocie do Szwecji wrócił do szeregów, został 1869 kapitanem, 1874 wystąpił z wojska. Znakomite prace z zakresu wojskowości i historji ogłaszane od 1855, wysunęły go na czoło partji liberalnej. Członek drugiej Izby (1870—72), był czynny przy opracowywaniu reform (prawo wojskowe radykałów z 1878 jest wyłącznie jego dziełem). Od r. 1883—90 zasiadał w pierwszej Izbie, ale 1891 powrócił do drugiej. Za udział w t. z. „Ibie ludowej“ nie otrzymał mandatu w 1896 r. Był członkiem „Akademji wojskowej“ i redagował jej organ. **M.** uchodzi za najwybitniejszego liberała szwedzkiego XIX w. Ważniejsze prace o wojskowości: „Hvilket lör ändamalet vara med Stockholms befästande“ (1859); „Anteckningar rörande finska armeens och Finlandskrigshistoria“ (1870) i t. d.; historyczne dotyczą przeważnie wojny trzydziestoletniej, jak: „Erik XIV's fall“ (1876); „Om Gustav II Adolf politik“ (1881); „Fälttaget i Norge 1814“ (1887) i t. d.

Menszutkin Mikołaj, chemik rosyjski, * 1842, † 1907. Był profesorem w uniwersytecie petersburskim od 1869. Prace jego wchodzą głównie w zakres chemji organicznej: pochodne kwasu moczowego, wpływ izomerji alkoholi i kwasów na tworzenie się estrów i inne. Jego „Uczebnik analityczeskoj chimiji“ doczekał się 7 wydań, 3 niemieckich; „Lekciji organiczeskoj chimiji“ 3 wydań.

Menter Zofja, była profesorką konserwatorjum petersburskiego do r. 1887, obecnie mieszka w swej posiadłości wiejskiej Itter w Tyrolu.

Mentona, w 1906 liczyła 13,029 m.

Mentzel Adolf Fryderyk, malarz, litograf i rysownik niemiecki, † 1905 w Berlinie.

Merat Albert, poeta francuski, † 1909 w Paryżu, zabity na ulicy kulą rewolwerową.

Meray Hugues Charles Robert, matematyk francuski, * 1835 w Chalon-sur-Saône, profesor w Dijon, wydał dzieło klasyczne „Nouveaux éléments de géométrie“ (1903, II wyd.).

Mercier Dezyderjusz Józef, kardynał, arcybiskup w Malines, prymas Belgji, * 1851 w Braine-l'Alleud, studja odbywał w Malines i Lowanjum. Doktor teologji i filozofji, był początkowo profesorem seminarjum w Malines, później w uniwersytecie w Lowanjum na nowokreowanej katedrze pod wpływem encykliki Leona XIII *Aeterni Patris*. Wezwany przez papieża do Rzy-

Mercier Dezyderjusz Józef.

mu ułożył nowy program studjów filozoficznych według św. Tomasza z Akwinu i zorganizował „Instytut wyższej filozofji“, którego został prezesem, jak również i seminarjum Leona XIII. Mianowany arcybiskupem w 1906, kapelusz kardynalski otrzymał w 1907 r. Znany zagranicą z prac filozoficznych, w Belgji cieszy się wyjątkową powagą. Ogłosił między innemi: „le Déterminisme et le libre arbitre“ (1883—84); „les Origines de la psychologie contemporaine“ (1898); „Cours de philosophie“ (7 t.); „Traité élémentaire de philosophie“ (1905—07); nadto drukował mnóstwo artykułów w rozmaitych czasopismach, głównie w *Museon*, *la Revue des questions scientifiques*, *Revue néo-scolastique*, które sam założył, oraz napisał szereg listów pasterskich, z których: „Sur le modernisme“ stał się bardzo głośny. Na polski przełożono: „Logika“ (1904); „Neoscholastycyzm“ (1908).

Merczyng Henryk, fizyk i inżynier polski, ogłosił nadto: „Teorja prądu elektrycznego, zarys zasadniczych praw ustalonego prądu elektrycznego i towarzyszących mu zakłóceń magnetycznych. Podstawy elektromagnetycznej teorji światła“ (Warszawa, 1905); „Podręcznik matematyczny szkół polskich za Zygmunta III“ („Rozpr. Ak. Krak.“, 1907); „Bieg cieczy w rurociągach przy znacznym przecięciu żyły ciekłej i znacznej chyżości“ (tamże, 1907); „Równanie różniczkowe Fouriera $\frac{dV}{dt} = A \triangle^2 V$ w zastosowaniu do poznania zjawisk natury“ („Wiad. mat.“, 1907); „Studja nad widmem elektrycznem w zakresie fal bardzo krótkich“ („Rozpr. Ak. Krak.“, 1910); „Zarys obecnych granic poznania natury w przestrzeni i czasie“ (1911, Warszawa). **M.** nadto zajmuje się historją i demografją polską; dla „Źródeł dziejowych“, opracował topografję Mazowsza (t. XVI); ogłosił „Zbory i senatorowie protestanccy w Dawnej Rzeczypospolitej“ (Warszawa, 1905 z mapą) i inne.

Merecki Romuald, astronom, meteorolog polski, napisał między innemi: „Obserwacje mikrometryczne mgławic“ („Prace mat. fiz.“, 1902); „Stacja centralna meteorologiczna przy Muz. Prz. i Roln. w Warszawie“ z Gorczyńskim (1903 i nast.); „Wpływ zmiennej działalności słońca na czynniki meteorologiczne ziemskie“ („Spraw. Tow. Nauk. Warsz.“ 1908) i t. d.

Meredith Jerzy, znakomity powieściopisarz i poeta angielski, † 1909 w Boxhill koło Dorking. Ogłosił nadto powieści: „the Adventures of Harry Richmond“ (1871); „Beauchamp's Career“ (1875); „Diana of the Crossways“ (1885); „The Amazing Marriage“ (1895); poezje: „Poems“ (1851); „Modern Love“ (1862 r.); „Poems and Lyrics of the Joy of Earth“ (1883); „Ballads and Poems of Tragic Life“ (1887); „A reading of Earth“(1888); „the Empty Purse“ (1889); „A reading of Life“ (1901). **M.** był najwybitniejszym, chociaż mało popularnym, powieściopisarzem Anglji współczesnej. Metoda pisania jego była nawskroś odrębna, niczym nie przypominająca pisarzy całego świata. Głęboki filozof i psycholog o wyobraźni bujnej, w swoich koncepcjach życia i moralności był typowym Anglikiem, nie znoszącym krańcowości. Lubi śmiech i bezwzględną satyrę obok dociekań filozoficznych. Świat jego powieści stoi zdala od nizin ziemskich, a rozumowania i djalogi przeplatają stale opowieść i wymagają wielkiej uwagi i natężenia umysłowego ze strony czytelnika. Realizm i ezoteryzm przeplatają się stale. W poezjach **M.** są tożsame idee filozoficzne, ten sam styl wyśrubowany, chwilami mglisty, bujny i subtelny zarazem, wyobraźnia potężna. Por. G. M. Trevelyan „the Poetry and philosophy of George M.“ (1906); Henderson „George M., novelist, poet, refermer“ (1909; C. Dick „George M.“ (1910).

Meredith Jerzy.

Merenberg Jerzy, hr., pretendent luksenburski, * 1871 w Wiesbadenie z morganatycznego małżeństwa ks. Mikołaja Nassau (1832—1905) i Natalji Puszkin, córki znakomitego poety rosyjskiego, której ks. Jerzy Wiktor Waldeck 1868 nadał tytuł hrabiowski. Jako najbliższy agnat, rządzącego od 1905, w. ks. Wilhelma, wystąpił bezskutecznie w 1907 z prawami pretendenta na mocy prawa domu Nassau-orańskiego z 1783; zwrócił się też do sądów niemieckich z powodu nieuznania jego praw do majoratów nassauskich, położonych w Niemczech. Od 1895 ożeniony jest z ks. Olgą Jurjewską córką cesarza Aleksandra II i jego morganatycznej żony, ks. Olgi Dołkorukow. Zatarg o prawa pretendenckie ostatnio został załatwiony (ob. Luksenburg w II supl.).

Merey von Kapos-Mére Kajetan, dyplomata austrjacki, * 1861. Wstąpił do ministerjum spraw zagranicznych w 1884, był przy rozmaitych poselstwach, następnie dyrektorem gabinetu ministra spraw zagranicznych w Wiedniu od r. 1895. W 1910 został ambasadorem przy dworze włoskim,

Mereżkowski Dymitr, wybitny pisarz rosyjski, * 1866 w Petersburgu, wydział filologiczny

Mereżkowski Dymitr.

ukończył tamże. Wcześnie rozpoczął pisać; oprócz przekładów tragików greckich ogłosił zbiory poezji: „Stichotworenija“ (1888); „Simwoły“ (1892); „Sobranija stichów“ (1904). Jednocześnie wystąpił jako oryginalny i głęboki krytyk; prace z tej dziedziny: „Wiecznyje sputniki“ (1897); „Tołstoj i Dostojewskij“ (1901; przekład polski, Lwów, 1904); „Prorok russkoj rewolucji“ (1906); „Griaduszczyj cham“ (1906) i t. d. Prócz tego niepokojące go zagadnienia filozoficzne i religijne poruszał w rozprawach, drukowanych w miesięcznikach. Najdoskonalszy wyraz swym dążnościom artystycznym i religijno-filozoficznym dał w powieściach historycznych, objętych ogólnym tytułem „Smiert' bogow“. Jest to wspaniała trylogja, której poszczególne części noszą nagłówki: „Juljan Odstupnik“ (1895, przekład polski, Warszawa, 1901); Woskresszije bogi, Leonardo da Vinci“ (1902; przekł. polski, Warszawa, 1910); „Antichrist, Piotr i Aleksiej“ (1905; dwa przekłady polskie, Kraków, 1908). **M.** należy do najoryginalniejszych współczesnych pisarzy rosyjskich. *Mereżkowska Zenaida*, żona **M.**, pisząca pod nazwiskiem panieńskim *Hippius*, należy do wybitniejszych przedstawicieli symbolizmu i mistycyzmu w literaturze rosyjskiej.

Mergal, $(C_{24}H_{39}O_5)_2Hg$, cholan rtęciowy, z dodatkiem taninalbuminy stosuje się w chorobach przymiotu. Organizm bardzo łatwo przyswaja sobie **M.** i szybko wydziela rtęć.

Merhaut Józef, pisarz czeski, * 1863 w Szwabinie, † 1907 w Brnie. Był współpracownikiem kilku pism morawskich, oddzielnie wydał: „Povidky“ (1890—91); „Hadajiné povidky“ (1892—1893); „Czerná pole“ (1897); „Andielska sonata“ (1900); „Vranov“ (1906); po śmierci wyszły: „Výbor z feuilletonu“ (1908); „Basnie“ (1909).

Merian Hans, krytyk i satyryk szwajcarski, ogłosił nadto: „Hermann Weinberg“, życiorys (1891); „Karl Bleibtreu als Dramatiker“ (1892); „die Barusschlacht“.

Mérite Edward, malarz i rzeźbiarz francuski, * 1867 w Neuburg. Wyspecjalizował się w malowaniu ptaków drapieżnych: „Polowanie na czaple z sokołem“ (1889), „Sępy nad martwym osłem“ (1892), „Orły i jastrzębie“ (1900) i t. d. Przerzuciwszy się do rzeźby też głównie wykonywał zwierzęta: „Walka szakali“ (1901, muz. w Evreux); „Orzeł nad jagnięciem“ (muz. w Roubaix); „Pies mongolski“ (1903); „Lwy i małpy“ i t. d. W 1905 brał udział w wyprawie arktycznej na „Belgice“, gdzie znajdowali się również dwaj Polacy, Arctowski i Dobrowolski.

Merker Maurycy, badacz niemiecki, * 1867, † 1908. Podczas pobytu w Afryce wschodniej na służbie wojskowej oddawał się badaniom obyczajów tuziemców; napisał: „Die Rechtsverhältnisse und Sitten der Wadschagga“ („Petermanns Mitteilungen“, 1903); „Die Masai. Ethnographische Monographie eines Ostafrikanischen Semitenvolks“ (1910, II wyd.).

Merlin Martial Henryk, mąż stanu francuski, * 1860 w Paryżu. Urzędowanie w administracji rozpoczął 1887 jako rezydent wysp Ganbier, 1889 był na wyspach Marszałkowskich, 1891 w Senegalji; 1897 został sekretarzem gieneralnym w Kongo, 1898—99 samodzielnie zarządzał Kongiem. W 1901 mianowany gubernatorem Guadelupy, 1902 sekretarzem gieneralnym francuskiej Afryki zachodniej, 1908 gieneralnym gubernatorem Konga.

Merlou Piotr, polityk francuski, * 1849 w Denguin. Lekarz z zawodu (od 1877) w Saint-Sauveur, 1880 był merem tamże, później radcą gieneralnym, od 1889 deputowanym parlamentu obozu radykalnego. W 1905 został podsekretarzem stanu w ministerjum finansów za gabinetu Rouviera, a kiedy ten objął tekę spraw zagranicznych, **M.** objął tekę finansów w 1905 r.

Mérode Westerloo Henryk, hrabia, *mgr. de W., ks. de Rubempré* i *Grimberghen*, polityk belgijski, * 1856 w Paryżu (ob. rodzina M.), † 1908 w Lozannie. Studja prawnicze odbywał w Lowanjum, doktorat otrzymał 1879. Został obrany z Brukselli deputowanym do parlamentu 1884; w 1900 mianowany senatorem. Sekretaz Izby 1886—1892, 1895 został ministrem spraw zagranicznych, ustąpił z tego stanowiska z powodu różnicy zdań z kolegami w sprawie Konga. W 1904 obrany prezesem Senatu; zajmował się czynnie sprawami rolniczemi i uchodził za powagę wielką w partji katolickiej.

Mérode Westerloo Henryk.

Merriman John Xavier, polityk kaplandzki, * 1841 w Street w Somersetshire; w 1849 wywędrował do Afryki południowej, 1873—78 i 1881—1884 był komisarzem kraju koronnego, 1890—93 i 1898 pełnił urząd podskarbiego gieneralnego kolonji. W 1897 należał do komisji śledczej dla „Jameson Reid.“. Jako wódz związku afrykanderów w 1904 przepadł podczas wyborów do parlamentu kaplandzkiego, po obaleniu Jamesona został w 1908 premjerem Kaplandji.

Merry del Val Rafael, sekretarz stanu, kardynał, ob. I Suplement.

Merson Luc Olivier, malarz francuski, * 1846 w Paryżu, od 1905 profesor Szkoły sztuk pięknych w Paryżu. Uprawia głównie malarstwo dekoracyjne, w którym doszedł do mistrzowstwa. Ważniejsze prace: freski w pałacu Chantilly; kartony do figur mozaikowych w kaplicy Pasteura; „Życie św. Cecylji“, szereg ślicznych witraży do koś. św. Andressy (rysunki w muzeum luksem.); freski w Operze komicznej: „Śpiew w wiekach średnich i poezja“; z obrazów stalugowych: „Zwiastowanie“ (1903) i „Umarli“, obraz alegoryczny.

Merry del Val Rafael.

Mertens Edward, chemik niemiecki, * 1860. Udoskonalił technikę światłodruku. W 1900 otrzymał sposób przygotowywania fotograwiury na walcach metalowych dla drukowania na papierze i tapetach; 1903 przystosował powyższy sposób do drukowania tkanin. W 1910 po 13 latach usiłowań osiągnął możność drukowania rotacyjnego dzienników zapomocą walców z fotograwiurą („druk Mertensa“).

Merunowicz Teofil, publicysta i polityk polski (ob)., * 1846, kształcił się we Lwowie, był wiceprezydentem m. Lwowa, posłem na sejm krajowy i do Rady państwa.

Merwart Paweł, malarz polski, † 1902 na Martynice. Rząd francuski wysłał go w celach artystycznych do swych kolonji i mianował malarzem departamentu kolonji, następnie dep. marynarki. Z wrażeń, odbytych w podróży powstała 1900 djorama „Poławiacze pereł w oceanie“ i szereg obrazów na wystawie 1900. W 1901 bawił w Guyanie francuskiej, gdzie namalował nowy cykl obrazów. Zginął na Martynice podczas wybuchu krateru w St. Pierre.

Merwin Bertold, literat polski, * 1879, profesor gimnazjalny we Lwowie, był współpracownikiem *Słowa Polskiego*, następnie redaktorem wyd. porannego *Nowego Głosu polskiego*. Pisuje do *Prawdy*, *Tygodnika Ilustrow.*, *Nowej Reformy* i in. Osobno wydał; „Profile i perspektywy szkiców“ (Lwów, 1902); „Sjoniści“ (t., 1907); „Przewroty w sjonizmie“ (t., 1910); „Żydzi w powstaniu 1863 r.“ (t., 1910); „W krainie dolara“ (t., 1911).

Merx Adalbert, niemiecki teolog protestancki i orjentalista, profesor w Heidelbergu, † 1909 tamże.

Merzbach Henryk, poeta i publicysta polski, ogłosił nadto zbiory poezji: „Strzaskana lutnia. Z wspomnień ostatniego powstania“ (Poznań, 1871); „Z jesieni“ (t., 1882), oraz cenną monografję „Ostatnie lata życia Joachima Lelewela w Brukselli“ (1889).

Merzbacher Gotfryd, podróżnik niemiecki, * 1848. Zwiedził wiele niedostępnych dotąd szczytów Kaukazu 1891 — 92; Tianszan 1902 — 03, 1907, 1908. Wydał: „Aus der Hochregion des Kaukasus“ (1901); „An Expedition into the Central Thian Shan Mountains“ (1905); „Von meiner neuen Tian Schan Expedition 1907, 1908“ (1910).

Messedaglia Angelo, socjolog i ekonomista włoski, * 1820 w Villafranca di Verona, † 1901 w Rzymie. Wykładał ekonomję polityczną w uniwersytecie rzymskim, 1884 został senatorem, był prezesem Akademji dei Lincei. Z prac jego ważniejsze: „la Teoria della popolazione, principalmente sotto l'aspetto del metodo“; „la Statistica, i suoi metodi e la sua competenza“; „la Moneta e il sistema monetario“ i in.

Messel Alfred, architekt niemiecki, * 1853 w Darmstadzie, studja odbywał w Kasselu, uzupełniał je we Włoszech, Francji i Hiszpanji. Profesor nadzwyczajny politechniki w Charlotenburgu 1885—93, potym zwyczajny w Muzeum sztuki stosowanej. Wystawił mnóstwo wspaniałych prywatnych gmachów, wiele budynków w Ogrodzie zoologicznym, gmach Banku berlińskiego i t. d. Wszystkie te budowle są przeważnie w stylu baroku włoskiego, częściowo też renesansowe.

Mesyna, prowincja i miasto na Sycylji. Dn. 28 grudn. 1908 straszne trzęsienie ziemi nawiedziło **M.**, objęło ono znaczny obszar po obydwuch stronach cieśniny; epicentrum trzęsienia wypadło w samej cieśninie Mesyńskiej. Z większych miast ucierpiały Mesyna i Regio. W **M.** $^2/_3$ miasta uległo kompletnemu zniszczeniu, ogólnie ilość ofiar katastrofy w samej Mesynie wyniosła 60,325 osób, w Kalabrji południowej 16,958. Miasto ma być odbudowane podług planów, zatwierdzonych na konkursie specjalnym, w którym uczestniczyło 219 fachowców. Zanim miasto zostanie odbudowane ludność rozlokowała się w barakach, które tworzą całe kwatery na przestrzeni 1·5 klm. kw. W 1901 **M.** wraz z gminą liczyło 149,778 m.

Mesztrović Iwan, rzeźbiarz chorwacki, *1883 w Djakowie, studja odbywał w Budapeszcie. Ważniejsze prace: „Na dnie żywota“; „Portret“; „Madonna“; „Martwa miłość“; „Przeżyci“; „portret Biankini'ego“ i t. d.

Metale. Badania Moissana wykazały, że wszystkie **M.** ulatniają się w odpowiednio wysokiej temperaturze: 200 gr. miedzi zamienia się na gaz w ciągu 8 minut w prądzie o 300 amperów i 110 woltów, nieco trudniej ulatnia się złoto. Gdy jednak 150 gr. złota zamienia się w parę przy 110 woltach i 500 amperach w ciągu 5 minut, w tych samych warunkach zdoła ulotnić się zaledwie 12 gr. platyny. Najtrudniej zamienia się na gaz wolfram, który zaczyna wrzeć dopie-

ro przy 700 amperach i 110 woltach. Watts ułożył tablicę metali podług ich temperatury wrzenia. Por. Hollard „Analyse des Metaux par electrolyse“ (1906); Baumann „Die Festigkeitseigenschaften d. **M.** in Wärme und Kälte“ (1907); Görens „Einführung in die Metallographie (1906).

Metalki, związki krzemu z metalami, wytwarzane w piecu elektrycznym, znajdują zastosowanie w technice. Przyrządy takie odznaczają się kruchością. Przygotowuje się z nich parownice, łączniki, wentylatory; szczególną zaletą **M.** jest oporność na działanie kwasów. **M.** w wielu razach doskonale mogą zastępować platynę.

Metalografja (ob.). Analiza chemiczna daje możność poznania składu ilościowego danego stopu, metalu, nie może zaś pokonać trudności, nasuwających się przy rozpoznawaniu budowy przedmiotu ukształtowanego, czynników twórczych danego układu. Pomocnemi tutaj okazują się spostrzeżenia krystalograficzne, stałe fizyczno-chemiczne, jak: temperatura zastygania, ciepło właściwe, ciężar właściwy, ciepło roztwórcze, przewodnictwo elektryczne, siła elektromotoryczna i t. d. Ale dopiero **M.** nowoczesna daje wyniki pewniejsze w badaniach budowy wewnętrznej różnych ciał. Głównym przyrządem pomocniczym nowoczesnej **M.** jest mikroskop, wprowadzony do tej dziedziny przez anglika Sorbyego. Za pomocą mikroskopu bada się powierzchnię metalową odpowiednio przygotowaną, z cech właściwych różnym składnikom metalu wnioskuje się o składzie i budowie jego. Por. Charpy „Etude microscopique des alliages metalliques“ (1901); Osmond „Methode générale pour l'analyse micrographique des aciers au carbone“ (1901); E. Goevens „Einführung in **M.**“ (1909); Hein i Bauer „Metallographie“ (1909, 2 t.); Revillon „la Metallographie microscopique“ (1900).

Meteoryczny krater, zagłębienie w formie krateru na wyżynie Kolorada, w Arizonie, na południe od Canona Diabla, w wapieniu i piaskowcu górnokarbońskim; wznosi się na 50 m. wysokości, otoczone wałem o łagodnym spadku. Utworzenie się krateru należy zdaniem badaczy przypisać nie działalności wulkanu, lecz gwałtownemu spadkowi meteorytu o niezwykłych rozmiarach. **K. M.** z wyglądu podobny jest do znanych kraterów na księżycu, które zdaniem niektórych badaczy powstały właśnie od gwałtownego uderzenia ciał kosmicznych. Por. Merrill „the Meteor crater of Canyon Diablo, Arizona“ (Smithsonian Miscell. Collections“, t. XL, 1908); Gilbert „the Moon's face“ (1893).

Metetyl, mieszanina chlorku metylu z chlorkiem etylu, stosuje się jak sam chlorek etylu do znieczuleń miejscowych w dentystyce i w małych operacjach.

Methuen Paweł Sandford, lord, generał angielski, 1904—907 był dowódzcą wojsk w okręgu wschodnim Anglji, 1907 mianowany został głównodowodzącym wojsk w Afryce południowej.

Metius Adrjan, matematyk holenderski, * 1571 w Alkmaar, † 1635 w Francker, wsławił się obliczeniem stosunku okręgu do średnicy czyli wartości π, bardziej dokładnej od Archimedesowskiej $\frac{22}{7}$, mianowicie **M.** podał $\frac{355}{119}$. Brat jego Jakób uchodzi za wynalazcę teleskopu.

Metochinon, wywoływacz fotograficzny, połączenie hidrochinonu i metyloparamidofenolu (metolu); otrzymał **M.** Lumière w Ljonie.

Metoda barwienia Gramm'a ob. Gramm w II supl.

Metrosideros, rodzaj roślin z rodziny mirtowatych *(Myytaceae)*. Są to drzewa właściwe Australji i wyspom oceanu Spokojnego, odznaczające się nadzwyczaj twardym drewnem.

Mettal Otto, polityk czeski, * 1848 w Humpolcu. Doktorat prawa otrzymał 1872, poczym odbywał studja rolnicze. W 1875 mianowany profesorem Instytutu agronomicznego w Libverdzie. Obrany był posłem na sejm czeski i do parlamentu wiedeńskiego (1897—907). W 1907 został dożywotnim członkiem Izby panów. Ogłaszał rozprawy z zakresu rolnictwa i ekonomji oraz artykuły polityczne, po niemiecku wydał „Encyklopedję rolniczą“. Należał do członków zarządu Muzeum czeskiego i Centralnego tow. rolniczego.

Metz, twierdza pierwszorzędna w Lotaryngji, w 1905 liczył 60,419 m., w tym 43,082 katolików, 15,556 protestantów, 1,691 żydów. Podług języka ludność **M.** dzieliła się na: Niemców 45,183, Francuzów 12,829, Włochów 1,156. W 1909 ludność wzrosła do 71,801.

Metzinger Leon Fryderyk Robert, generał francuski, * 1842 w Dijon. Walczył w Tonkinie, na Madagaskarze, Tanaryfie. Po przejściu wszystkich stopni wojskowych 1901 został dowódcą korpusu, 1902 członkiem Wyższej rady wojennej.

Meunier Jan Chrzciciel, sztycharz belgijski, † 1900 w Brukselli.

Meunier Konstanty, znakomity rzeźbiarz i malarz belgijski, * 1831 w Brukselli, † 1905 tamże. Studja odbywał w Akademji brukselskiej. początkowo w zakresie rzeźbiarstwa, potym przerzucił się do malarstwa pod kierunkiem Degroux, malarza życia robotniczego, który nań wywarł wpływ decydujący. Motywem bowiem stałym prac **M.**, malarsk. i rzeźbiarskich, jest świat ciężkiej pracy—robotnicy fabryczczni i rolni, którzy imponują siłą wyrazu plastycznego, kompozycji i charakterystyki typów. Obrazy **M.**, olejne

Meunier Konstan.

czy pastelowe, oraz rysunki odtwarzają widoki całych miast fabrycznych i fabryk oddzielnych, przeważnie w efektownym oświetleniu. Rzeźby wyobrażające robotników różnych gałęzi pracy, jak: kowali, górników, hutników, rolników i t. p. cechuje silna modelacja głowy. Wysiłek i cierpienie charakteryzuje też utwory religijne **M.**, jak: „Męczeństwo św. Szczepana“, „Pogrzeb trapisty“. Do najwybitniejszych prac rzeźbiarskich **M.** należą: „Powrót syna marnotrawnego“, bronz (gal. berl.); „Chrystus na krzyżu“; „Przemysł“, płaskorzeźba (Albertinum w Dreznie); „le Grison“ (muz. bruks). Ostatni utwór monumentalny **M.** „Glorvfikacja pracy“ jest niejako syntezą potężnej jego twórczości, wyrażoną przez cztery figury, wykute w całości: „Kopalnia“, „Żniwa“, „Port“, „Przemysł“, nad wszystkim zaś góruje imponujący „Siewca“ naturalnej wielkości. **M.** był przez pewien czas profesorem Akademji w Leodjum; otrzymał wiele medali, między innemi wielkie: w Monachjum, Dreznie, Paryżu.

Meunier Stefan Stanisław, gieolog francuski, ogłosił nadto: „les Convulsions de l'Ecorce Terrestre“ (1910),

Meurer Maurycy, malarz niemiecki, * 1839 w Waldenburgu, studja odbywał w Dreznie i Monachjum. Od 1867 do 1883 był profesorem w Muzeum sztuki stosowanej w Berlinie. Uprawiał malarstwo dekoracyjne, wzorując się na włoskim renesansie; ogłosił też z tej dziedziny szereg prac, z których ważniejsze: „Italienische Flachornamente“ (1876); Italienische Majolikafliesen“ (1881): „Farbige Dekorationen aus dem XV—XIX Jahrhundert“ (1890); „Pflanzenformen und Pflanzenbilder“ (1895 i 1898); „Vergleichende Formenlehre des Ornamentes und der Pflanze“ (1909).

Meyendorf Aleksander (ob. Meyendorf rodzina w gł. dz.), polityk rosyjski, * 1858, wybitny członek frakcji październikowców, poseł do III-ej Dumy. Docent uniwersytetu petersburskiego, gdzie wykładał prawo prowincji nadbałtyckich. Należy do lewego skrzydła październikowców, cieszy się opinją liberalnego i niezależnego w swych przekonaniach działacza politycznego: występował przeciwko projektowi, znoszącemu odrębność Finlandji oraz przeciw rusyfikacji szkolnictwa. Był przez pewien czas wiceprezesem Dumy państwowej.

Meyer Foerster Wilhelm.

Meyer Foester Wilhelm, powieściopisarz i dramaturg niemiecki, * 1862 w Hanowerze. Studja odbywał w Berlinie, Monachjum, Wiedniu, osiadł w Degerloch koło Stuttgardu. Powieści jego mają dużą werwę satyryczną; ważniejsze z nich: „Derby“ (1898); „Elschen'an d. Universität“(1899); „Eldena“ (1900); „Karl-Heinrich“ (1902); „Heidenstamm“(1901); „Suderssen“ (1902); „Saxo-Saxonen“ (1902), parodja, miała szalone powodzenie (100,000 egzemplarzy); dramaty: „Alt-Heidelberg“ (1905) z dużym powodzeniem grany zagranicą i w Warszawie w 1911; „Niewidzialne kajdany“ (1890); „Kriemhild“(1891); komedje: „Eine schlechte Nacht“ (1893); „Der Vielgeprüfte“. Żona jego *Elżbieta M.-F.*, * 1868 w Wrocławiu, † 1902 w Bozen, też pisała ciekawe nowele.

Meyer Henryk, aktor francuski, * 1857 w Paryżu, uczeń konserwatorjum, zaczął występować w 1883. Okazał się niezrównanym komikiem, towarzyszył Coquelinowi starszemu w podróżach artystycznych, występował prawie we wszystkich wielkich teatrach francuskich,

Meyer Herman Juljusz, księgarz i publicysta niemiecki, * 1826 w Gotha, † 1909 w Lipsku. Syn Józefa (1796—1856), założyciela Instytutu bibljograficznego, pracował u ojca, jednocześnie biorąc udział w ruchu politycznym. Skompromitowany po rewolucji 1848, emigrował do Ameryki, skąd powrócił do Lipska po śmierci ojca. Sam puścił w świat wiele poważnych wydawnictw, nadał inny układ Encyklopedji. W 1885 prowadzenie interesów powierzył synom, a sam oddał się filantropji i sprawom społecznym. Synowie jego: *Jan*, * 1858 (data w gł. dz. młyna) i *Arndt*, * 1859 r.

Meyer Jerzy, prawnik niemiecki, † 1900 w Heidelbergu; po śmierci ukazało się „Das parlamentarische Wahlrecht“ (1901). Wespół z Jellinkiem wydawał „Staats-und völkerrechtliche Abhandlungen“ (od 1885).

Meyer Leo, znakomity niemiecki badacz języków, † 1910 w Gietyndze; ogłosił nadto: „Handbuch der griechischen Etymologie“ (1901).

Meyer Oskar Emil, fizyk niemiecki, † 1909 w Wrocławiu.

Meyer Ryszard, niemiecki historyk literatury i germanista, * 1860, profesor uniwersytetu berlińskiego; ogłosił: „Grundlagen des mitteldeutchen Strophenbaues“ (1886); „Goethe“ (1896—97); „Die deutsche Litteratur des XIX Jahrh.“(1900); „Grundriss der neuern deutschen Litteraturgeschichte“ (1902) i t. d.

Meyer Wilhelm, astronom niemiecki, † 1910 w Meranie.

Meyer-Helmund Eryk, śpiewak i kompozytor, * 1861 w Petersburgu, jest autorem wdzięcznych i popularnych pieśni oraz opery „Sny Heinego“.

Meyer-Lübke Wilhelm, romanista niemiecki, * 1861, profesor uniwersytetu w Jenie, potym w Wiedniu. Ważniejsze prace: „Grammatik der roman. Sprachen“ (1890—92, 4 t.); „Einführung in das Studium der romanischen Sprachenwissenschaft“ (1901) i t. d.

Méyet Leopold, prawnik i literat polski, jest członkiem komisji liter. Ak. Um., od 1909 człon-

kiem Tow. nauk. warszawskiego; wydał nadto: Utwory i pisma Słowackiego (1903, 6 t.), wspólnie z Hoesickiem; „Losy pewnego projektu Steinkellera“ (1904); „Kiedy się urodził Juljusz Słowacki“ (1909); „Słowacki i Komierowski“ (1910); „Słowacki i Wiszniewski“ (1910).

Meyn Jerzy Ludwik, portrecista niemiecki, * 1859 w Berlinie, studja odbywał tamże. W 1900 został nauczycielem w Akademji sztuk pięknych, 1902 mianowany profesorem, 1910 zwyczajnym profesorem. Z portretów przez **M.** robionych najcenniejsze: Virchowa, O. E. Hartlebena, J. Kainza, M. Pohla i t. d. Portrety jego pendzla znajdują się w Królewcu (Fryderyk Wielki), w ratuszu w Duisburgu (Wilhelm II), w Grudziądzu (cesarzowa Augusta Wiktorja) i t. d. Otrzymał złoty medal w Berlinie (1897) i w St. Louis (1904).

Meyrick Fryderyk, teolog angielski, * 1827 w Ramsbury, † 1906 tamże. Brał czynny udział w tz. „ruchu oksfordzkim“, był jednym z założycieli *Anglo-Continental Society*. Wydał szereg prac w obronie kościoła anglikańskiego i przeciwko nieomylności papieża. Świetny kaznodzieja, wywierał ogromny wpływ.

Mezières Alfred, francuski historyk literatury, w 1906 obrany został senatorem, pisuje do *Temps* i *Revue des Deux Mondes*.

Meznik Antoni, prawnik i polityk czeski, † 1907 w Pradze.

Mezotan, ester metoksylowy kwasu salicylowego. Zmieszany z oliwą, używa się do pendzlowania w wypadkach reumatyzmu, iszjasu, newralgji i t. p.

Mezzofantiego związek, stowarzyszenie międzynarodowe, nazwane tak od imienia kardynała Mezzofantiego, (ob.), założone w 1906 w Wiesbadenie, ma na celu popieranie studjów języków najbardziej rozpowszechnionych; odbywa doroczne kongresy. Organem jego jest miesięcznik *Weltwarte*, wychodzący w Lipsku.

Męczkowska Teodora, z domu *Oppman*, żona *Wacława M.* przyrodniczka polska, zajmuje się działalnością pedagogiczną w szkołach prywatnych polskich, bierze czynny udział w ruchu kobiecym, napisała: „O szkołach mieszanych“ (1903); „Służące a prostytucja“ (1906); „Ruch kobiecy“ (1907); „Spis rozumowany książek przyrodniczych dla młodzieży szkół średnich“ (1911).

Męczkowski Wacław, lekarz polski, * 1863 w Dębach w Łukowskim, gimnazjum ukończył w Siedlcach, uniwersytet w Warszawie (1894). Był ordynatorem w szpitalu Dzieciątka Jezus, od 1910 jest kierownikiem szpitala na ul. Złotej. Od 1896 drukował artykuły w *Kurjerze Warsz.*, *Nowej Gazecie*, *Kulturze*, *Gazecie lekarskiej*, *Zdrowiu*, głównie z zakresu szpitalnictwa. Osobno ogłosił: „Historja szpitala starozakonnych w Kaliszu“ (Warszawa, 1905); „Historja szpitala w Milanowie“ (t., 1905); „Monografje historyczne szpitali w Polsce“ (t., 1907, t. I); „Stan i potrzeby szpitali Królestwa Polskiego“ (t., 1907); „O udawaniu objawów nerwowych“ (t., 1908); „Prowizorowie szpitali w dawnej Polsce“ (t., 1909); „Sprawa funduszów instytutowych“ (t., 1909). W 1910 był wiceprezesem Kultury polskiej.

Męt wik cholery azjatyckiej, syn. *Vibrio cholerae asiaticae.*

Miakotin Benedykt, publicysta rosyjski, * 1867, wydział historyczny ukończył w Petersburgu, był profesorem w liceum Aleksandrowskim, aresztowany 1901 i 1903. W 1905 założył nowe stronnictwo ludowo-socjalistyczne, 1907 pociągnięty do odpowiedzialności sądowej z całym komitetem organizacyjnym stronnictwa. Napisał: „Krestianskij wopros w Polsze w epochu jeja razdielow“ (1880); „Biografija Mickiewicza“ (1891); „Prikreplenije krestianstwa lewobierežnoj Małorossiji w XVIII w.“ (1894); „Iz istoriji ruskago obszczestwa“ (1902); „Na zarie ruskoj obszczestwiennosti (1905).

Miary w Polsce. Do najdawniejszych należą takie określenia głębokości, jak: po kostki, po kolana, w pas, w pachy, głęboko na chłopa. Ręce rozskrzyżowane poziomo dawały „sięg“ czyli długość, do której sięgały ich kończyny. Tkanina trzymana za jeden brzeg palcami, a drugim dociągnięta do środka piersi dawała „łokieć wielki“, zaś od palców do pachy—mały. Później łokieć wielki nazwany „giętym“ lub „strzałą“, miał bowiem długość strzały od łuku, mały zaś, przyjęty przez kupców, nazwano „kramnym“, a w XVIII w. pozyskał nazwę urzędową „warszawskiego“. Największą długość rozwartości pomiędzy końcem palca wielkiego i serdecznego dała „piędź“. Takich piędzi liczono w łokciu wielkim 4, w małym 3. Szerokość palca wielkiego (w brzuścu) dała cal, będący $^1/_{24}$ częścią łokcia małego. Długość stopy, wynosząca około połowy takiego łokcia, $^1/_6$ zaś sięga, nazwana została „stopą“. Skok człowieka rozpędzonego uważano za największą miarę kroku ludzkiego, większą od „sięga“, a równą połowie „laski“ czyli pręta i ze stu takich skoków stworzono „staje“, „stajanie“. Zwykły garnek gliniany do warzenia strawy, zwany w staropolszczyźnie „garncem“ stał się miarą nalewną czyli „garncem piwnym“, gar zaś dwa razy większy, używany do przechowywania rzeczy sypkich, został garncem podwójnym czyli „zbożnym“ t. j. zbożowym. Słowem wszystkie miary, które wystarczały w życiu domowym, noszą nazwy polskie. Wszystkie zaś ściślejsze, które weszły w użycie przez zawiązanie stosunków handlowych z kupcami zagranicznemi, wzięto od sąsiadów i tylko spolszczono ich nazwy cudzoziemskie: cal, mila, wiertel, łaszt, kłoftą, tatra, antał, fasa, tuzin, mędel, łut, funt, centnar, mórg, huba, sznur, łan i in. W prawodawstwie widzimy z jednej strony usiłowanie ujednostajnienia miar i wag w pań-

stwie, z drugiej wyrozumiałość na różnice prowincjonalne, odwiecznym zwyczajem miejscowym uprawnione.

Miaskowski August, ekonomista niemiecki, † 1899 w Lipsku. Ogłosił nadto: „Agrarpolitische-Zeit- und Streitfragen“ (1889); „Das Problem der Grundbesitzverteilung“ (1890); „Die Anfänge der Nationalökonomie“ (1891).

Miaskowski Kazimierz, ksiądz, dr. teologii, napisał: „Cztery nieznane druki krakowskie“ (Poznań, 1905); „Z młodych lat Stanisława Hozjusza (t., 1905).

Miasta-ogrody. Pobudkę do zakładania **M.-O.** dali dwaj fabrykanci angielscy, Cadbury i Sewer. Drugi założył w 1888 **M.-O.** Port-Sunglight pod Liverpoolem, pierwszy w 1895 Bourneville pod Birminghamem. Obydwa miasta zbudowano w ten sposób, że każdy domek otoczony jest drzewami i trawnikami, prócz tego istnieją sale do zebrań, koncertów, park etc. Mając te wzory przed oczyma E. Howard zaczął krzewić myśl nowych miast: w 1898 wydał książkę „to Morrow“ („Jutro“; późniejsze wydania „Garden Cities of to Morrow“). Według Howarda należy przestrzegać następujących zasad przy budowie **M-O.**: obszar wynosi 2,400 h. (ok. 140 włók); kapitał powstaje drogą pożyczki, którą uskutecznia spółka (trust), nabywając grunta i kierując budową, do niej należy prawo własności. **M.-O.** powinno leżeć w środku nabytego obszaru i pokrywać $^1/_6$ część jego. Centrum zajmuje wielki ogród, dokoła którego wznoszą się gmachy publiczne (ratusz, bibljoteka, muzeum, teatr i t. d.); dalej, idzie park, dokoła niego hala oszklona, w której mieszczą się sklepy. Od środka ku ogrodowi ciągnie się promieniami 6 wielkich bulwarów i t. d. Obszar dzieli się na 5,500 parcel, przeznaczonych dla pojedyńczych rodzin; **M.-O.** obliczony na 30,000 mieszkańców; $^5/_6$ obszaru po za miastem obraca się na cele rolniczo-gospodarcze. Spółka nie sprzedaje parcel, lecz je wydzierżawia, z czynszu opłaca procenty od kapitału, administrację, pozostałej sumy używa na cele publiczne (parki, ulice, szkoły etc.). Pod wpływem agitacji Howarda w 1900 powstało w Londynie stow. „Garden City Association“, szerzące ideę **M.-O.** i dzięki zabiegom jego w 1902 założono tow. akcyjne „Garden City Pioneer Co.“ z kapitałem 20,000 f. szt., podzielonym na akcje po 1 f. szt. Tow. nabyło obszar gruntu w oddaleniu 50 klm. od Londynu, poczym przelało swoje czynności na nowe tow. „First Garden City Limited“ czyli pierwsze akcyjne Tow. **M.-O.**, zarejestrowane w 1903 z kapitałem 300,000 f. szt. Niezwłocznie przystąpiono do sporządzenia planu przyszłego miasta, które otrzymało nazwę Letchworth, i rozparcelowania gruntów. W końcu 1908 miasto liczyło 6,000 m., 1,200 gotowych i wiele budujących się domów. Akcjonarjusze otrzymują 5% dywidendy, pozostały dochód idzie na cele pubiczne nowego miasta. Ruch zapoczątkowany w Anglji, przeniósł się do Francji i Niemiec. W Polsce myśl tę podjął dr. Wł. Dobrzyński, z jego inicjatywy sprawą tą zajęło się Warszawskie tow. hygjeniczne, przy którym wytworzyła się osobna delegacja **M.-O.** W 1910 delegacja ta urządziła w Warszawie wystawę **M.-O.** i nosi się z zamiarem utworzenia przedmieścia-ogrodu w Warszawie. Por. Howard, Seunet „Garden Cities“ (1905); T. Fritsch „die Stadt der Zukunft“; po polsku: Wł. Dobrzyński „O miastach przyszłości“ (Warszawa, 1909); tenże **„M.-O.** w Anglji (t., 1910); J. Holewiński „Miasto przyszłości“(t., 1909); nadto liczne artykuły w *Zdrowiu*.

Michaelis Adolf Teodor Fryderyk, archeolog niemiecki, † 1910 w Strasburgu. Od 1874 był członkiem komisji centralnej niemieckiego Instytutu archeologicznego w Rzymie; ogłosił nadto: „Strassburger Antiken“ (1901); „Codex Escurialensis“ (1905); „Die archäologischen Entdeckungen des XIX Jahrh“. (1906) i t. d.

Michaëlis Karin z domu *Bech Bröndum*, powieściopisarka duńska, * 1872 w Randers. Z początku uprawiała muzykę, potym oddała się literaturze; 1895 wyszła za mąż za **M.** W swych licznych utworach, bardzo popularnych w Niemczech, stylem barwnym maluje odczute obrazy z życia dzieci, kobiet i chorych: „Högt Spil“; „Barnet“; „Lillemor“; „Hellig Enfold“; „Sönnen“; „Gyda“; „Munken gaar i Enge“; „De smaa Mermesker“; „Kyllingesorger“; „Over al Forstand“; „Betty Rosa“ i t. d. W 1910 wydała powieść p. t. „Niebezpieczny wiek kobiety“, która wywołała wiele wrzawy w całej Europie, autorka z tego powodu miewała usprawiedliwiające konferencje i odczyty. Po polsku wyszły aż trzy przekłady tej powieści (1911); prócz tego na polski przełożono „Losy Ulli Fangel“ (1904).

Michaëlis Sophus, pisarz duński, * 1865 w Odenso. Studja romanistyczne odbywał w Kopenhadze. Ogłosił: poezje: „Kwiaty słoneczne“ (1893); „Syreny“ (1898); „Święto życia“ (1900); dalej, dzieła krytyczne i estetyczne, pełne subtelności, nowele i powieści, jak: „Grzech“ (1891); „Taniec macabre (1900), „Palmorne“ (1904); „Revolutionsbryllup“ (1906); „Giovanna“ 1908) i t. d. W 1900 objął redakcję czasop. *Sztuka*. Forma wytworna, wyrafinowana, estetyzm, potężna fantazja charakteryzują jego talent, jeden z najpłodniejszych w Danji. Por. art. Klemensiewiczowej w *Prawdzie* (1906, № 47).

Michajłow Aleksander, rewolucjonista rosyjski, * 1855, † 1883. Student Instytutu technologicznego, wydalony za udział w rozruchach studenckich, 1877—78 prowadził propagandę śród starowierców na Wołdze, brał udział w zamachu na Aleksandra II (1879), obecny był na zjeździe Lipeckim (ob.). W 1879 czynny koło podkopu na drodze Moskiewsko-Kurskiej w celu wysadzenia w powietrze pociągu cesarskiego, 1880 przy za-

łożeniu miny pod mostem w Petersburgu. Aresztowany 1880, skazany był 1882 w procesie 20 narodowolców na śmierć, wyrok zamieniono na wieczną katorgę, umarł w fortecy Szlisselburskiej. Por. Burcew „Za sto let“ (1896); „Process 20 narodowolcew“ („Byłoje“, 1906).

Michajłow Michał, pisarz i rewolucjonista rosyjski, * 1826 na Uralu, † 1865 pod Nerczyńskiem. Był urzędnikiem w zarządzie solnym, stał się sławnym jako autor powieści „On“, „Adam Adamycz“, Wolnaja ptaszka“ i t. d. oraz jako tłumacz poezji zagranicznej. Będąc za granicą zbliżył się do Hercena; napisał i rozpowszechniał jedną z pierwszych odezw w Rosji, domagającej się konstytucji, aresztowany z tego powodu, skazany został do ciężkich robót, gdzie dokonał życia.

Michajłowski Mikołaj, znakomity publicysta, filozof i socjolog rosyjski, * 1842 w Meszczowsku, † 1904 w Petersburgu. W 18-ym roku życia zaczął pisać do rozmaitych czasopism i był czynny w kółkach młodzieży radykalnej. Pracą „O postępie“ nie tylko wysunął się na czoło opozycyjnej publicystyki rosyjskiej, ale stanął w rzędzie głębokich myślicieli i twórców t. zw. socjologji subjektywnej. Teorję tę szczegółowo rozwinął w szeregu prac o stosunku teorji Darwina do nauk społecznych, w rozbiorze poglądów H. Spencera, w rozprawie „Wolnica i spodwiżniki“ i t. d. Filozof „jednostki“ i jej roli w walkach dziejowych, przeciwstawiał ideały przyrodzonemu biegowi rzeczy. Z pośród stronnictw działających w Rosji, najbliżej stał „propagandystów“, skupiających się koło Ławrowa (ob.). Teoretyczne uzasadnienie programu „Narodnej Wolji“, a później socjalistów rewolucjonistów z pism **M.** czerpało swe podstawy. Jego doktryny przeciwstawiały się marksizmowi. Pisał też świetne krytyki literackie, jak: o Dostojewskim, Tołstoju, Szczedrynie. Po za ogromnym wpływem na społeczeństwo rosyjskie, wywierał też **M.** znaczny wpływ na pewne odłamy młodzieży polskiej, najdłużej ten wpływ utrzymał się w *Głosie* (do 1890), gdzie ludowcy warszawscy zapatrywania **M.** przeciwstawiali rozpowszechniającemu się marksizmowi; z polskich pisarzy społecznych pod wpływem **M.** zostawał Stanisław Krasiński (ob.). Zbiorowe wydanie dzieł „Soczynienija“ (1896 — 97, 6 t.). Por. Kariejew „Osnownyje woprosy filosofiji istoriji“ (1883); Wołynskij „Russkije krytiki“ (1896); Berdiajew „Subjektiwizm i indiwidualizm w obszczestwiennoj filosofiji“ (1899); Czerkow „Subjektiwnyj metod w sociołogiji“ (1901, „Rus. Bogactwo“); po polsku: Krzywicki L. w *Ogniwie* (1904, № 9), Sieroszewski w *Prawdzie* (1904, № 10), Brzozowski St. w *Głosie* (1904, № 14); Krauz K. „Portrety zmarłych socjologów“ (Warszawa, 1907).

Michajłowskij Stojan, najwybitniejszy satyryk i bajkopisarz bulgarski, * 1851. Skończył wydział prawny we Francji, był nauczycielem, profesorem, adwokatem, nadsekretarzem w ministerjum spraw zagranicznych, prezesem Komitetu macedońskiego, deputowanym w Sobraniu, gdzie wyróżnił się erudycją i wymową. Ogłosił: „Poema na Złoto“ (1889); „Currente Calamo“; „Suspiria de Profundis“, poemat; „Rinforzando“, poezje; „Novissima verba“; „Satiriczeski Sonieti“ (1895); „Iztoczni legendi“ (1903); „Ot razwała km prowała“ (1904); „Dnes czuk, utrie nakowalnia“ (1905); „Prołogomieni“ (1906) i t. d.

Michalski Fryderyk, którego córka była narzeczoną Szymona Konarskiego, skazany w 1839 na szubienicę, został wysłany do kopalni w Nerczyńsku. Całą rodzinę Michalskich wywieziono na wygnanie.

Michalski Jerzy, napisał: „Austrjacki powszechny podatek zarobkowy“, studjum porównawcze i krytyczne (Kraków, 1903); „O funduszach rezerwowych przedsiębiorstw“ (t., 1903); „Prawo ubogich“ (t., 1904); „O austrjackim prawie skarbowym“ (t., 1905); „Projekt reformy administracji a skarbowość“ (t., 1905); „Projekt reformy podatków“ (t., 1908).

Michalski Myrton Zygmunt Walenty, malara polski, * 1864 w Uzarzewie w Wielkopolsce, † 1909 w Paryżu. Kształcił się początkowo w Krakowskiej szkole sztuk pięknych, następnie w Paryżu u Carolusa Duran. Od 1887 wystawiał w paryskich „salonach“ portrety, techniką nieco przypominające jego mistrza.

Michał Anioł. W ostatnich latach o **M. A.** ukazały następujące prace po polsku: Kozicki Władysław „**M. A.**“ (Lwów, 1908); Chłędowski Kazimierz „Rzym. Ludzie odrodzenia“ (t., 1909); przekład dzieła prof. R. Saitschicka p. t. „Ludzie i sztuka odrodzenia włoskiego“ (Warszawa, 1911).

Michał Konstantynowicz, autor tz. „Pamiętników Janczara“. Serb czy Bośniak z pochodzenia, niewiadomego nazwiska, w młodości wzięty do niewoli przez Turków, służył jako janczar w wojsku tureckim, po latach 10-ciu udało mu się umknąć. Za Jana Olbrachta przybył do Polski, gdzie przyjęto go do stanu szlacheckiego i tu skreślił swoje pamiętniki. „Pamiętniki janczara“ pisane były w języku cerkiewno-słowiańskim około 1500, ale dokonano współcześnie licznych przekładów na język polski. W „Pamiętnikach“ przebija współczucie autora dla Polski i wielka cześć dla Jana Olbrachta za to, że był jedynym z monarchów chrześcijańskich, który podniósł oręż przeciwko muzułmanom. „Pamiętniki“ cieszyły się powodzeniem w literaturze europejskiej. Czesi przełożyli je kilkakrotnie i ogłosili drukiem (1561 i 1581). Wyjątki z tych „Pamiętników“, odkryte u nas w odpisach w pierwszej połowie XIX w., wywołały polemikę naukową co do pochodzenia autora i języka oryginału. Ostatecznie prof. czeski J. Jireczek wykazał, że autor był

Serbem z pochodzenia i że przekładu czeskiego dokonano z odpisu w języku polskim.

Michałowicz Jan z Urzędowa, wybitny rzeźbiarz i architekt polski z XVI w. Bliższe szczegóły jego życia nie są znane. **M.** jest twórcą grobowca bisk. poznańskiego, Benedykta Izbińskiego († 1553), w katedrze poznańskiej i kaplicy Zebrzydowskich, dziś Potockich, w katedrze krakowskiej, która w 1840 została przebudowana przez Piotra Nobile. Prócz tego Pagaczewski (ob.) dowodzi, że **M.** jest również autorem: grobowca Padniewskiego i Ant. Zebrzydowskiego, biskupów krakowskich, w katedrze na Wawelu, oraz przypuszczalnie Marcina Białobrzeskiego († 1586) w Mogile i prymasa Jakóba Uchańskiego w kolegjacie łowickiej. Tworzył w duchu Odrodzenia, pochowany w kolegjacie łowickiej, gdzie posiada nagrobek, na którym go nazwano „polskim Praksytelesem".

Michałowski Aleksander jest od 1885 profesorem wyższej klasy fortepjanu w konserwatorjum warszawskim. Wydał szereg drobniejszych utworów na fortepjan.

Michałowski Piotr.

Michałowski Piotr, malarz polski, ob. art. w gł. dziele.

Michejda Francisz., pastor, działacz narodowy polski na Szląsku austrjackim (ob.), * 1848, gimnazjum ukończył w Cieszynie, nauki teologiczne w Wiedniu, Lipsku i Jenie, od 1874 jest pastorem w Nawsiu na Szląsku austrjackim. W 1880 został obrany prezesem Rady nadzorczej pierwszego na Szląsku Tow. oszczęd. i zaliczek. Redagował pisma: *Przyjaciel ludu* (1885), *Rolnik* (przez 23 lata), *Przegl. polityczny* (początkowo jako dodatek do *Przyj. ludu*, później jako samoistny tygodnik). W 1905 powstał *Dziennik Cieszyński*, który głównie poparciem **M.** utrzymuje się. **M.** jako prezes „Ewangielickiego Tow. oświaty ludowej" rozwinął obszerną działalność wydawniczą; towarzystwo rozpowszechniło około 40,000 egzemplarzy książek polskich i broszur. „Macierz szkolna" (ob.) jemu po części zawdzięcza, że utrzymuje się jako tako.

Michel Andrzej, francuski historyk sztuki, * 1853 w Montpellier. Konserwator działu renesansowego i nowożytnego w Luwrze i profesor szkoły Luwru (1898), profesor historji sztuki w Szkole architektów. Ogłosił między innemi: „Peinture française de David à Delacroix"; Boucher, monografja; „Notes sur l'art moderne" i t. d.; objął redakcję wielkiej „Historji sztuki".

Michel Franciszek, krytyk i malarz francuski, * 1828 w Metzu, † 1909 w Paryżu. Uczeń Migette'a, malował krajobrazy, z których ważniejsze: „Przepaść" (1876); „Poranek" (1888); „Prowancja (1902); „Brzeg włoski" (1904); „Jesienny siew" (1873, muz. luksemb.); „Wzgórza piaszczyste koło Harlemu" (tamże). Jako krytyk artystyczny ogłosił między innemi: „les Musées d'Allemagne" (1885); „Notice sur le conte de Nieuwerkerke" (1892); „les Bruegel" i t. d., nadto szereg artykułów w *Revue des Deux Mondes* i *Gazette des Beaux-Arts*.

Michel Gustaw, rzeźbiarz francuski, * 1851 w Paryżu, zaczął wystawiać swe prace od 1875; ważniejsze z nich: „Hebe" (1875); „Pokój" (1881); „Ślepy i sparaliżowany" (1883); „Fortuna, podnosząca przepaskę (1889); „Myśl" (1896, muz. luksem.); „W marzeniu" (tamże); „Zmierzch życia" (1901, muz. Galiera); „Ekstaza" (1904); „Jesień" (1906) i t. d. Otrzymał kilka złotych medali i odznaczeń.

Michel Ludwika, rewolucjonistka francuska, † 1905 w Marsylji. Napisała nadto: „le Livre du jour de l'an" (1872); „la Misère", powieść (1881); „les Méprisées" (1882); „Nadine", dramat (1883); ciekawe pamiętniki „Mémoires" (1886); „les Microbes humaines" (1886); „les Crimes de l'epoque" (1888); „le Coq rouge", dramat (1888); „la Commune" (1892).

Michelet Wiktor Emil, literat francuski, * 1861 w Nantes. Pracował w rozmaitych czasopismach, redagował *Jeune France, Psyché, Humanité nouvelle*. Ogłosił oddzielnie: „l'Esotérisme dans l'art" (1890); „Contes surhumains" (1900); „Contes aventureux" (1900), nagrodzone przez Akademję; nadto tom poezji „la Porte d'or" (1902, nagroda im. Sully Prudhomme'a); sztuki teatralne: „Florizel et Perdita" (1904), dramat liryczny; „le Pèlerin d'amour".

Michelsen Chrystjan, polityk norweski, *1857 w Bergen. Po skończeniu prawa oddał się polityce, przystąpiwszy do odłamu umiarkowanego partji radykalnej. Brał udział w ruchu separatystycznym od 1891. Deputowany parlamentu, wyróżnił się krasomówstwam, został ministrem handlu (1903—05) i w tym charakterze prowadził pertraktacje w sprawie odrębnych konsulatów. W 1905 mianowany prezesem ministrów podczas najostrzejszego konfliktu, wkrótce ustąpił wobec oporu króla. Na jego wniosek Izba uchwaliła detronizację Oskara II-go i obdarzyła go czasowo pełnomocnictwami królewskiemi, które zachował do końca konferencji karlstadzkiej i nominacji przez parlament nowego króla, Hakona VII (ob. II suplem.). W 1907 podał się do dymisji z całym gabinetem.

Michelsen.

Michelsen Hans, rzeźbiarz norweski, * 1789 w Trondhjem, † 1859 w Chrystjanji. Syn biednego włościanina, studja odbywał w Rzymie pod

Thorwaldsenem. Wykonał: 12 apostołów do koś. w Trondhjem, biust Helberg, rozmaite posągi w zamku królewskim w Oseorshal i t. d. Uchodzi za pierwszego znakomitego rzeźbiarza norweskiego.

Michelson Albert Abraham, fizyk amerykański, * 1852 w Strzelnie w Poznańskim. Wstąpił do marynarki Stanów Zjednoczonych, był następnie nauczycielem fizyki i chemji w Akademji morskiej w Maryland, obecnie jest profesorem fizyki na uniwersytecie w Chicago. Prace **M.** dotyczą głównie optyki, udoskonalił metodę Foucault'a mierzenia prędkości światła, zbudował z Morleyem refraktometr interferencyjny.

Michigan, jeden ze Stanów Zjednoczonych Ameryki Północnej, na 152,585 klm. kw. miał w 1909: 2,666,309 m. Podług spisu z 1904 na 2,530,016 było: białych 2,509,629, murzyn. 14,206, Indjan 5,935, Azjatów 246. W 1900 na 2,420,982 m. urodzonych poza granicami Unji było 26,805 Polaków, (wogóle Polaków podług ks. Kruszki 140,000).

Miciński Tadeusz, wybitny poeta polski, ogłosił nadto: „Do źródeł duszy polskiej“ (Kraków, 1905); „Kniaź Patiomkin“, dramat (1907); „Nowe życie“ (1907); „W mrokach złotego pałacu czyli Bazylissa Teofanu“ (1908); „Nietota“, powieść tatrzańska (Warszawa, 1910); „Dęby czarnobylskie“, „Walka o Chrystusa“ (t., 1911).

Mickiewicz Adam. Z utworów **M.** ukazały się w ostatnich czasach: „la Tribune des Peuples“ (Paryż-Kraków, 1907), zbiór całkowity artykułów z *Trybuny ludów*; „Nieznane pisma A. **M.**“ (Kraków, 1910), wydane przez prof. Kallenbacha z archiwum Filomatów. Z nowszych prac o **M.** wymienić należy: Bruchnalski W. „**M.**-Niemcewicz“ (Lwów, 1906); Chlebowski Br. „Idea i układ Dziadów kowieńskich“ (Warszawa, 1908); tenże „A. **M.**“ (1907 w „Sto lat myśli pol.“); Górski Ar. „Monsalwat. Rzecz o A. **M.**“ (Kraków, 1908); Konopnicka M. „**M.** jego życie i duch“ (Warszawa, 1899); Kridl M. „**M.** i Lamennais“ (t., 1909); tenże „**M.** w świetle nieznanych pism“ (t., 1910); Matuszewski Ign. „Twórczość i twórcy“ (t., 1904); Śliwiński A. „**M.** jako polityk“ (t., 1908); Tretiak J. „**M** i Puszkin“ (t., 1906); Wasilewski Z. „Śladami **M.**“ (Lwów, 1905); tenże „O sztuce i człowieku wiecznym“ (t., 1910); Waszyński S. „A. **M.**, jego historjozoficzne i społeczne poglądy“ (Poznań, 1900); Windakiewicz S. „Sonety krymskie“ (1906, *Przeg. pol.*); Wojciechowski K. „Werther w Polsce“ (Lwów, 1904). Nowe wydania dzieł **M.**: staraniem Tow. im. A. **M.** we Lwowie wychodzi kompletne krytyczne wydanie dzieł poety, dotąd ogłoszono 5 tomów; „Pisma“ (Brody, 1911), pod redakcją prof. J. Kallenbacha.

Mickiewicz Władysław, literat polski, syn Adama, ogłosił nadto: dalszy ciąg pracy „Memorial de la Légion polonaise de 1848 crée en Italie par. A. Mickiewicz“ (1909—10); „Emigracja Polska w Paryżu 1860—1890“ (Kraków, 1908). Jest zastępcą delegata Akademji Umiejętności przy Stacji naukowej paryskiej i dożywotnim dyrektorem muzeum Mickiewiczowskiego, założonego przy Bibljotece polskiej na Quais d'Orleans. Muzeum to jest dziełem Wł. **M.**, który przez całe życie gromadził pamiątki po Adamie.

Middlesbrough, miasto nadmorskie w Anglji, w 1909 liczyło 105,255 m. Do portu wpłynęło i wypłynęło zeń statków o pojemności 2,837,001 tonn.

Midhat-effendi Ahmed, pisarz turecki, * 1841 w Konstantynopolu. Zajmując skromną posadę w administracji, założył koło 1875 dwa pisma: *Hittihad* (Łączność), później *Terdjumani-Hahidate*, rodzaj przeglądu encyklopedycznego, w którym znalazły wyraz wszystkie nowożytne idee. Jako panislamista ogłosił: „Mudaafa“ („Obrona“) „Islamizm w Ameryce“ i t. d. Napisał dla teatru kilka wybitnych sztuk, jak dramaty: „Intikam“, „Siauch“; komedje, „Atszik-Bach“ i t. d.; dalej, „Historję ludów europejskich“ (16 t.). Nadewszystko zaś znany jako powieściopisarz; ważniejsze utwory w tej dziedzinie: „Muszaadate“; „Zabite“; „Hassam-Mellach“; „Hussein Fellah“; „Turek w Paryżu“; „Ahmed Metine urodzony Chirzad“ i t. d. **M. e.** uchodzi za najznakomitszego pisarza Młodej Turcji i imponuje wszechstronnością swego umysłu.

Midhat-effendi.

Miechów, miasto powiatowe w gub. Kieleckiej, w 1909 liczyło 3,783 m., w tym 2,269 katolików, 1,340 żydów, 170 prawosławnych, 4 protestantów. W pow. Miechowskim na 150,414 m. było: 143,343 katolików, 6,583 żydów, 467 prawosławnych, 21 protestantów. Skład narodowościowy ludności podług ostatniego spisu powszechnego był następujący po wyłączeniu 1% wojska: 93·5% Polaków (najwięcej ze wszystkich powiatów królestwa), 5·0% Żydów, 1·4% Biało,-Mało,-Wielko-rusów, 0·1% Niemców.

Miecznik Antoni, powieściopisarz i publicysta polski, współpracownik *Dziennika powszechnego*, napisał nadto: „Krwawa Szarotka“ (Warszawa, 1906); „Księżna Satta“ (t., 1907); „O Serbji i Serbach“ (t., 1907); „Żydzi“ (t., 1910).

Miecznikow Eljasz.

Miecznikow Eljasz, zoolog i bakterjolog rosyj-

ski, w 1908 otrzymał wraz z Pawłem Ehrlichem nagrodę Nobla z działu medycyny. Ogłosił nadto: „l'Immunité dans les maladies infectieuses“ (1901); „Etudes sur la nature humaine“ (1903; przekład polski wyszedł w Warszawie 1905 p. n. „O naturze ludzkiej“); „Zarys filozofji optymistycznej“ i in.

Miecznikow Leon, gieograf, socjolog i publicysta rosyjski, brat poprzedniego, * 1838 w gub. Charkowskiej, † 1888 w Szwajcarji. Był tłumaczem na Wschodzie, później służył w marynarce handlowej, w 1860 uczestniczył w powstaniu sycylijskim pod wodzą Garibaldiego, należał do sławnych „trzechset z Marsali“. Zagranicą wszedł w bliższe stosunki z Hercenem, Bakuninem, Reclus, został współpracownikiem jego „Géogr. Universelle“. Pod rozmaitemi pseudonimami drukował w czasopismach rosyjskich prace z dziedziny literatury, krytyki, socjologji i t. d. Ważniejsze z nich: „la Civilisation et les grands fleuves historiques“ (1889; przekład polski skonfiskowany); „Gieograficzeskaja teorija razwitija istoriczeskich narodow“ (1889 r. *Wiestnik Jewropy*). Por. L. Krzywicki „Poradnik dla Samouków“ (t. II str. 197).

Miecznikowa teorja odporności polega na fagocytozie, t. j., na zjawisku pochłaniania i przetrawiania ciał stałych martwych lub żywych przez żyjące komórki. W ustrojach całego świata zwierzęcego rolę fagocytozy wykonywują pewne komórki ustroju zwane fagocytami. Fagocyty pełnią ważną rolę w metamorfozie zwierząt przez pożeranie narządów, które stały się zbyteczne, dalej w sprawach zanikowych tak chorobowych, jak starczych, przez pożeranie tkanek zanikających narządów; mają znaczenie także w sprawach resorbcyjnych wylewów krwawych, przesięków, wysięków, w sprawach zapalnych i w odporności. Fagocyty dzielą się na makrofagi i mikrofagi. Makrofagi są to duże, jednojądrowe komórki, biorą udział głównie w sprawach resorbcyjnych i tylko w niektórych chorobach zakaźnych, jak w gruźlicy i w promienicy. Mikrofagi są to leukocyty wielojądrowe, wykazujące swoją działalność głównie w chorobach zakaźnych. Bakterje, wprowadzone do ustroju sztucznie lub przez zakażenie naturalne zostają pochłonięte i zniszczone głównie przez mikrofagi (t. zw. fagocytoza); na tym zjawisku polega odporność tak wrodzona, jak również nabyta. Jeżeli ustrój nie jest odporny na pewien rodzaj bakterji, to fagocytoza wcale się nie przejawia lub też tylko w słabym stopniu. Fagocyty posiadają enzym trawienny: makrocyty—makrocytazę, mikrocyty—mikrocytazę. **M.** uważa je za indentyczne z aleksyną Buchnera. Buchner jednak sądzi, że żywe leukocyty wydzielają aleksynę na zewnątrz w ustroju żywym do krwi; **M.** zaś uważa cytazy za endoenzymy, t. j. enzymy, związane z ciałami leukocytów wzgl. fagocytów i uwalniające się z nich tylko w przypadkach t. zw. fagolizy, t. j. obumierania i rozpadania się fagocytów wskutek śmierci, względnie krzepnięcia krwi. Pochłonięte przez fagocyty drobnoustroje zostają zabite i rozpuszczone przez cytazy z pomocą jednak kinazy, podobnie jak trypsyna trawi z pomocą enterokinazy. Działanie kinazy wykonywają tu amboceptory, zwane przez **M.** fiksatorami (ob. amboceptor w II supl.). Drobnoustroje, względnie ich jady oddziaływają na fagocyty przyciągająco *(Chemotaxis positiva)* lub odpychająco *(Chemotaxis negativa)*; fagocyty posiadają ruch i obdarzone są wrażliwością na te bodźce zewnętrzne; w przypadkach *Chemotaxis positivae* nagromadzają się w dużej ilości w miejscu wtargnięcia bakterji chorobotwórczych do ustroju. Trzeba nadmienić, że teorja **M.** nie wyjaśnia wszystkich zjawisk odporności, szczególniej odporności na jady bakteryjne.

Mieczyński Stanisław, pedagog i lingwista polski, † 1910 w Warszawie.

Mieczysławska Makrena, zakonnica, przełożona Bazyljanek w Mińsku, † 1869 w Rzymie, świeckie jej imię było Julja. W r. 1838 biskup Siemaszko zażądał od **M.**, aby porzuciła unję wraz ze wszystkiemi zakonnicami. Gdy trzykrotne nalegania nie pomogły, użył przemocy: Bazyljanki deportowane zostały do klasztoru prawosławnego w Witebsku, gdzie poddano je surowemu rygorowi, 5 z nich zmarło w Witebsku. Po dwuch latach przeniesiono je wraz z **M.** do klasztoru czernic w Połocku, gdzie położenie ich było jeszcze uciążliwsze. Następnie przetranzlokowano je do monastyru Miadziołskiego, skąd w 1848 **M.** i trzem innym zakonnicom udało się uciec. Po kilkumiesięcznej tułaczce **M.** dostała się do Paryża, a stamtąd do Rzymu, gdzie Pius IX pozwolił jej otworzyć klasztor reguły św. Bazylego. Opowiadania **M.** o przejściach Bazyljanek mińskich poruszyły nietylko emigrację polską, ale całą prasę europejską. W poezji polskiej losy **M.** znalazły odgłos w Słowackiego „Rozmowie z Matką Makryną **M.**“ i w Wyspiańskiego „Legjonie“. Por. Bronikowski „Pamiętniki polskie“ (1845, t. III); ks. Smolikowski P. „Historja Zgrom. Zmartwychwstania pańskiego“ (Kraków. 1895); ks. Chotkowski Wł. „Dzieje zniweczenia św. Unji“ (Kraków, 1898).

Miedniczek i nerek zapalenie, ob. Pyelitis.

Miedź, Cu, pierwiastek metaliczny z grupy miedziowców (ob.), ciężar atomowy 63·57, c. właściwy 8·94; temperatura topliwości 1050°. **M.** daje dwa szeregi związków: miedziawe, gdzie Cu jest jednowartościową i miedziowe, kiedy Cu występuje jako pierwiastek dwuwartościowy. *Związki miedziawe:* Tlenek, Cu_2O, (ob.); Chlorek, Cu_2Cl_2 (ob.). Jodek, Cu_2J_2, osadza się, jeśli do roztworu siarczanu **M.** dodać jodku potasu, przyczym połowa jodu wydziela się w stanie wolnym. Cjanek **M.** Cu_2Cy_2 tworzy się w warunkach analogicz-

nych do jodku. *Związki miedziowe.* Tlenek CuO, czarny, ciężki proszek, tworzy się podczas ogrzewania miedzi w dostępie tlenu, prażenia wodzianu, węglanu, azotanu, siarczku. Sproszkowany dokładnie zagęszcza na swej powierzchni parę wodną, stosuje się w analizie elementarnej. Wodzian, $CuO.nH_2O$, strąca się z roztworów soli **M.** po dodaniu ługu żrącego w postaci kłaczkowatego niebiesko-zielonego hidrożelu, po zagotowaniu czernieje; przechodzi w tlenek CuO. Chlorek, $CuCl_2$, $2H_2O$ otrzymuje się przez rozpuszczenie tlenku lub węglanu **M.** w kwasie solnym i następne wyparowanie. Bromek, $CuBr_2$, podobny do chlorku. Jodek, CuJ_2, bardzo nietrwały, rozpada się zaraz na jodek miedziawy, Cu_2J_2, i jod wolny. Siarczan, $CuSO_4 5H_2O$ (ob.). Azotan, $Cu(NO_3)_2$, ciemnoniebieski, krystalizuje się z 3 lub 6 cząsteczkami wody. Węglan, znany jest tylko zasadowy. *Arsenin,* $CuHAsO_3$, farba zielona—zieleń Scheelego, (ob.). Siarczek, CuS, czarny osad, tworzący się po wprowadzeniu siarkowodoru do rozczynów **M.** Sole miedziowe wobec amonjaku: od małej ilości amonjaku strąca się wodzian, ten w nadmiarze rozpuszcza się na płyn niebieski; z płynu po odparowaniu lub dodaniu alkoholu wydziela się sól jak $CuSO_4 4NH_3 H_2O$. Otrzymywanie miedzi metalicznej doznało wielkiego impulsu z chwilą zastosowania prądu elektrycznego. Przedewszystkim rozwinęło się rafinowanie elektrolityczne **M.** Wytwórczość dziennie miedzi elektrolitycznej w samych Stanach Zjednoczonych wynosiła w 1900 połowę wytwórczości powszechnej, 57,300 kg. Przeróbka elektrolityczna rud **M.** wymaga przedwstępnego przygotowania i nie daje dotąd wyników zadawalających. W sposobie Siemensa siarczek miedzi rozpuszcza się w siarczanie żelazowym i roztwór poddaje się elektrolizie. Höpfner znów ługuje rudy **M.** roztworem chlorku miedziowego i chlorku sodu lub wapnia. O zastosowaniu **M.** ob. gł. dz. Produkcja wszechświatowa wynosiła w 1904: 652,522 tonn, z czego na Stany Zjed. przypadało 311,536 tonn. Por. Eissler „Hydrometallurgy of copper" (1902); Ulke „Die elektrolytische Raffination des Kupfers" (przekład niemiecki, 1904); Stevens „Copper Handbook. Manual of copper industry of the world" (1903—1904).

Miedziane rudy (ob.) Miedź rodzima znajduje się w ogromnych ilościach nad Jeziorem Wyższym. W 1857 znaleziono tam w kopalni Minnesota bryłę miedzi rodzimej, ważącą 420 tonn, a następnie czasami spotykano bloki o 2,000 tonn. Piasek miedziany, zwany *cuborilla* znajduje się w Peru, Boliwji, Chili, zawiera on 60—90% miedzi metalicznej. W Polsce miedź rodzima w niewielkiej ilości występuje w pokładach kruszcowych Miedzianej góry pod Kielcami w wapieniu muszlowym, w Monastercu pod Sanokiem, gdzie spotyka się ziarna wielkości orzecha laskowego w malachicie i chryzokoli osadzonych w glinie marglowatej. Miedziana góra (ob.) zawiera różny kruszec miedziany, jak: błyszcz, malachit, azoryt, bornit i inne. Kopalnie znów zostały puszczone i dają do 1,000 pudów rocznie.

Mielczewski Marcin, muzyk polski z XVII-go wieku, nadworny kapelmistrz króla Władysława IV-go, następnie księcia Karola Ferdynanda w Płocku. Przeważna ilość jego kompozycji istnieje w rękopisach(20 mszy i Motetty 4 i 5 głosowe).

Mielec, miasto powiatowe w Galicji, w 1900 liczyło 4,986 m. W okręgu sądowym **M.** podług spisu 1900 było: 97·7% Polaków, 2·3% Niemców; 87·8% katolikow, 10·7% żydów, 1·5% ewangielików.

Mielęcki Kazimierz, dowódca powstańców kujawskich, staczał pomyślne boje, lecz postrzelony 22 i 23 marca 1863 w utarczkach pod Kazimierzem i Slesinem, zmarł 9 lipca, mając lat 32.

Mielżyński Maciej, hrabia (ob.), brał udział w związkach tajnych (loże wolnomularskie, związek kosynierów), na czele których stał gien. Umiński. Uwięziony 1825 wraz z Umińskim i J. Krzyżanowskim przesiedział rok w więzieniu. Podczas powstania listopadowego wstąpił do szwadronu poznańskiego w stopniu porucznika, dosłużył się rangi kapitana, odznaczył się męstwem w bitwie pod Długim Siodłem. Przy boku gien. Chłapowskiego, którego był adjutantem, odbył całą wyprawę na Litwę, utracił brata Ignacego w bitwie pod Szawlami. Za udział w powstaniu był dwukrotnie więziony przez rząd pruski, w Poznaniu 1832 r. i w Świdnicy 1834 r.

Mielżyński Seweryn, hrabia, brat poprzedniego (ob.), czynny był w 1830, po upadku powstania przebywał czas dłuższy we Francji. W 1846 należał do organizatorów powstania; zaaresztowany w 1847, znalazł się w Moabicie śród grupy patrjotów, oskarżonych w procesie ówczesnym. Uczestniczył w ruchu 1848. Żyjąc skromnie, obracał fundusze na wspieranie emigrantów, przez dom jego przesuwały się tłumy działaczy; podtrzymywał stosunki z Centralizacją wersalską.

Mien Juljusz, literat polski i francuski, † 1905 w Krakowie.

Mierosławski Ludwik, pisarz i wódz powstańczy (ob.), w 1830 został podchorążym w 5-ym pułku piechoty, podczas rewolucji porucznikiem w pułku strzelców. Z korpusem Różyckiego wszedł do Galicji i udał się do Paryża. W 1842 wstąpił do Tow. Demokratycznego i pisał artykuły do *Demokraty polskiego,* nadto z Wysockim zajmował się przygotowaniem regulaminów i kursów sztuki wojskowej. W przewidywaniu rychłego ruchu zbrojnego w 1845 był obrany do Centralizacji jako upatrzony naczelny dowódca przyszłego powstania. W tym celu przybył do Poznania 24 grud. 1845 i czynnie zajął się przygotowaniami do wybuchu. Uwięziony 12 lutego 1846 z całą niemal naczelną organizacją, stanął przed sądem w Berlinie 1847, który skazał go na

Mierosławski Ludwik.

śmierć. Wyrok ten później zamieniono na wieczne więzienie i osadzono go wraz z wielu skazanemi w więzieniu Moabit. Rewolucja 1848 r. w Berlinie uwolniła skazańców. Lud berliński **M.** i Libelta powitał owacyjnie, pociągnął z niemi pod pałac królewski i wywołał króla. Jeszcze większe owacje czekały **M.** w Poznaniu. Kiedy wkrótce nastąpiło starcie między oddziałami polskiemi i wojskiem pruskim, **M.** pod Miłosławiem 30 kwiet. i pod Wrześnią 2 maja walczył pomyślnie z Prusakami. Po ostatecznej klęsce oddziałów polskich wyjechał do Francji. W początku 1849 dowodził powstańcami sycylijskimi przeciwko Ferdynandowi Neapolitańskiemu, nie mógł jednak z powodu szczupłych hufców powstrzymać zwycięskiego pochodu armji neapolitańskiej. T. r. powołany był na dowódcę naczelnego powstania w Badeńskim, Marx i Fischer chlubnie wspominają o jego akcji jako wodza. Z Centralizacją zerwał, dążąc do roli dyktatora w sprawie polskiej. Podczas wojny krymskiej w 1854 i 1855 wbrew Centralizacji popierał utworzenie legjonu polskiego. Przed 1863 wziętość **M.** w krajowych kołach demokratycznych była ogromna. W 1861 był dyrektorem polskiej szkoły wojskowej w Genui, gdzie wielu zniechęcił ku sobie. Następnie chciał rządzić komitetem Centralnym z Paryża, a kiedy ten zażądał jego przyjazdu do Warszawy, usiłował stworzyć nowy komitet. Pomimo to naznaczono go naczelnym wodzem. Wtedy dostał się na Kujawy, pod Krzywosądzem rozłożył się obozem z małym oddziałem (83 ludzi), który był zgnieciony przez Schilder-Schuldnera. Objąwszy dowództwo nad oddziałem Mielęckiego (około 1,000), pod Nową Wsią 23 lutego został pobity; raniony i zrozpaczony odjechał zagranicę. Wyznaczono mu termin do powrotu, nie dał na to odpowiedzi. Podrażniona miłość własna **M.** wiele się przyczyniła do rozdwojenia w obozach powstańczych. Chcąc usunąć ten szkodliwy stan rzeczy, starano się go przejednać urzędami, ale bezskutecznie. Rząd Narodowy 15 czerwca mianował go gieneralnym organizatorem sił zbrojnych zagranicą. W końcu Traugutt w listopadzie dał mu dymisję. W następnych latach **M.** zorganizował na emigracji Tow. Demokratyczne, które nie miało żadnego znaczenia, sam poróżnił się ze wszystkiemi wybitniejszymi demokratami i w końcu usunął się z widowni politycznej, poświęcając resztę życia na ukończenie swojej historji powstania 1830 r. Napisał nadto: „Krytyczny rozbiór kampanji r. 1831“ (1842—45, 3 t.); „Powstanie narodu polskiego w r. 1830 i 1831“ (Paryż, t. I—II, 1845—46; III, 1865; IV—V, 1867—68; VII, 1876); „Historja gminy polskiej od w. X do w. XVIII“; „Relation de la campagne de Sicile 1849“ (1849); „Poland, Russia and the Western Powers“ (1855); „Dokumenta urzędowe do dziejów organizacji Jeneralnej powstania narodowego 1863—64“ (Paryż, 1864); „De la nationalité polonaise dans l'equilibre européen“ (Paryż, 1856); liczne podręczniki umiejętności wojskowej i powstańczej oraz rozprawy publicystyczne. Ukazała się też w druku jego mowa obrończa w Berlinie, która w całej Europie wywarła silne wrażenie: „Mowa przed sądem kameralnym w Berlinie dn. 9 sierpnia 1847“ (liczne wydania po polsku, francusku i niemiecku). **M.** jest również autorem hymnu rewolucyjnego „Do broni ludy“ i pięknego wiersza o bitwie grochowskiej.

Mierz Edma, poetka polska, ob. Ostrowska Bronisława.

Mierzejewski Jan Lucjan, psychjatra polski, † 1908 w Paryżu.

Mierzwiński Władysław, śpiewak polski, † 1909 w Paryżu.

Mierzyński Antoni, filolog klasyczny i mitolog porównawczy polski, † 1907 w Warszawie.

Mieszane zakażenie, ma miejsce, kiedy podczas choroby, wywołanej jednym zarazkiem, dostaje się do ustroju, już osłabionego w swej odporności, inny mniej lub więcej zjadliwy i chorobotwórczy zarazek. Wskutek zakażenia mieszanego popełniano niejednokrotnie błędy co do etjologji niektórych chorób zakaźnych, naprz., przy cholerze świń (ob. II supl.). W szkarlatynie znajdowano bardzo często paciorkowce, i niektórzy autorzy uważają je nawet za etjologję szkarlatyny, inni znów twierdzą, że szkarlatynę wywołuje nieznany dotąd drobnoustrój, paciorkowce zaś znajdują się w chorym ustroju wskutek zakażenia wtórnego, mieszanego.

Miethe Adolf, fizyk niemiecki. Najnowsze prace **M.** dotyczą fotografji barwnej, w której zakresie udało mu się poczynić pewne ulepszenia, mianowicie, w otrzymaniu zdjęć barwnych z natury. Wydał w 1904 „Dreifarbenphotographie nach der Natur“.

Mięczakowate *(Molluscoidea)*, typ zwierząt obejmujący klasy: 1) Ramienionogów *(Brachiopoda)* i 2) Mszywiołów *(Bryozoa)*. Do typu **M.** początkowo (Milne-Edwards) zaliczano mszywioły i osłonice, później Huxley dołączył i ramienionogi, aż w końcu, gdy osłonice wyodrębniono w typ oddzielny, miano **M.** otrzymało znaczenie obecne. Typ ten pod wielu względami jest wątpliwy, dla tego też wielu uczonych odrzuca obecnie jego istnienie i zalicza ramienionogi i mszywioły do typu robaków *(Vermes)*.

Międzychód, zgiermanizowane na *Birnbaum*, miasto powiatowe w reg. Poznańskiej, w 1901

liczyło 5,126 m., w tym 3,269 ewangielików, 1,739 katolików, 118 żydów. W powiecie **M.** na 27,586 m. z 1900 było: 51·7% Polaków, 0·3 dwujęzycznych; podług wyznania ludność dzieliła się w 1905 na: 58·5% katolików, 40·5% ewangielików, 1·0% innych.

Międzynarodowe kongresy robotnicze, jako dalszy ciąg w nowej formie kongresów Międzynarodowego stowarzyszenia robotniczego (ob.) rozpoczyna kongres paryski 1889. Na kongresie tym ustanowiono „Święto majowe“ 1 maja we wszystkich krajach kulturalnych. Następne kongresy odbywały się co trzy lata. Pierwszy kongres w Paryżu 1900 powołał do życia stałą organizację w postaci „Międzynarodowego biura socjalistycznego“ z siedliskiem w Brukselli, ostatni 8-my kongres odbył się w Kopenhadze 1910.

Międzynarodowe stowarzyszenie robotnicze, powstało w Londynie w 1864 r. Wybrany komitet opracował statut i program i przedstawił je do zatwierdzenia konferencji w Londynie 1865 r. Opracowano dwa projekty, ale przyjęty został program Marxa, który bronił jawności organizacji i oparł go na zastosowaniu zasad, wyłuszczonych w „Manifeście komunistycznym“ Marxa. Marx został prawdziwym kierownikiem **M. S. R.** Głównym organem **M. S. R.** były kongresy, które mianowały Radę Gieneralną i wyznaczały co rok jej siedzibę. Rada pośredniczyła między organizacjami krajowemi, które stanowiły sekcje **M. S. R.** Rozwój **M. S. R.** był z początku powolny. Na kongresie gienewskim 1866 ujawniła się rozbieżność zdań między Francuzami, przeważnie zwolennikami Proudhona a przedstawicielami innych krajów, zwolennikami Marxa; zgodzono się jedynie na przyjęcie hasła, że wyzwolenie klasy robotniczej musi być dziełem samej klasy robotniczej, że **M. S. R.** i należące do niego organizacje i osoby, uznają prawdę, prawo i moralność jako zasadę w stosunkach wzajemnych bez różnicy rasy, wyznania i narodowości. Na III kongresie w Brukseli 1868 po ostrej walce zwycięstwo przechyliło się na rzecz kolektywizmu, uchwały zapadłe noszą piętno wyraźniejsze marxizmu. Lata 1868—1869 należą do epoki największego rozkwitu **M. S. R.** Na IV kongresie w Bazylei 1869 rozpoczęła się walka między Marxem i Bakuninem (ob. II supl.). Na kongresie w Hadze 1872 zawrzała ona na dobre, co zadecydowało ostatecznie o losach **M. S. R.** Rada gieneralna została przeniesiona do New Jorku i wyłączyła federacje: jurajską, belgijską i hiszpańską, nie uznała federacji włoskiej, zostających pod wpływem Bakunina. Przy **M. S. R.** a właściwie przy Marxie zostały Ameryka, Anglja, Niemcy; sekcje ich odbyły szósty kongres w Gienewie 1874 (8—13 września), nie miał on już żadnego wpływu. Oficjalne rozwiązanie **M. S. R.** nastąpiło na zebraniu delegatów 14 sekcji amerykańskich w Filadelfji 15 lipca 1876. Odłam Międzynarodówki bakuninowski, „Związek demokracji socjalistycznej“ odbył swe kongresy w St. Imiers 1872, w Gienewie 1873, Brukselli 1874, Bernie 1876, Verviers 1877. Po upadku **M. S. R.** ruch robotniczy rozwijał się w poszczególnych krajach, organizując się w partje socjalistyczne. Skoro te nowe formy ruchu umocniły się, zrodziła się na nowo pewna potrzeba łączności międzynarodowej, która znalazła ostateczny wyraz w kongresie międzynarodowym w Paryżu 1889 r.; zapoczątkował on nową formę łączności międzynarodowej robotników. (ob. Międzynarodowe kongresy robotnicze). Por. E. E. Fribourg „l'Association Internationale des Travailleurs“ (1871); Oscar Testut „l'Internationale“ (1871); G. Jaeckh „Historja Międzynarodowego stowarzyszenia robotniczego“ (Kraków, 1906).

Międzyrzecz, miasto powiatowe w reg. Poznańskiej, w 1905 liczyło 5,800 m., w tym 3,770 ewangielików, 1,859 katolików, 171 żydów. W powiecie Międzyrzeckim na 49,822 m. z 1900 było: 20·8% Polaków, 9·7% dwujęzycznych; w 1905 było katolików 48·4%, ewan. 50·7%, innych 0·9%.

Migula Walter, bakterjolog, botanik niemiecki, * 1863 na Szląsku Górnym. Studja odbywał w Wrocławiu, 1893 profesor nadzwyczajny, a 1895 zwyczajny w Akademji leśniczej w Eisenach. Wydał: „System der Bakterien“ (1897—1900, 2 t.); „Synopsis Characearum europaearum“ (1898); „Biologie der Pflanzen“ (1908) i in.

Migulin Piotr, ekonomista rosyjski, * 1870. Jest profesorem uniwersytetu w Charkowie. Wydał: „Nasza bankowaja politika“ (1904); „Agrarnyj wopros“ (1906) i in.

Mijatović Czedomilj, serbski mąż stanu i pisarz, * 1842 w Belgradzie, studja odbywał w Monachjum, Lipsku, i Zurychu. W 1865 został profesorem ekonomji w Belgradzie, 1873 ministrem finansów i handlu, 1880 ministrem spraw zagranicznych, 1884 posłem w Anglji, 1894 w Rumunji, 1900 w Konstantynopolu. W 1901 obrany do Skupczyny, 1902 znów wysłany do Anglji, po zabójstwie króla Aleksandra podał się do dymisji 1903 r. Ogłosił kilka rozpraw ekonomicznych i nowel po serbsku oraz kilka prac po angielsku, jak: „a Royal Tragedy“ (1906); „Servia and the Servians“ (1908) i in. Żona **M.**, angielka, z domu *Elodie Lawton* napisała: „History of modern Servia“; „Servian Folklore“; „Kossowo, Servian national ballads“.

Mikkelsen Einar, podróżnik podbiegunowy duński, uczestniczył w wyprawie Amdrupa 1899—1901 do wybrzeży Grenlandji wschodniej, 1901—1902 w wyprawie Zieglera do ziemi Franciszka Józefa; w 1906 podjął wyprawę na morze Lodowate powyżej Alaski, wrócił do Norwegji z ostatniej rocznej wyprawy w 1910.

Mikkola Józef, filolog finlandzki, * 1866, profesor filologji słowiańskiej w Helsingforsie. Głów-

niejsze prace: „Berührungen zwischen den westfinnischen und slawischen Sprachen“ (1893); „Kilka uwag o gwarach kaszubskich“ (1897); „Baltisches und Slawisches“ (1904) i t. d.

Mikkola Majla, autorka finlandzka, pisząca pod pseudonimem *Maila Talvio*, * 1871. Ogłosiła po fińsku szereg opowiadań, powieści i romans „Pimeänpirtin hävitys“ (1901). Bierze czynny udział w kobiecym ruchu robotniczym.

Miklaszewski Bolesław, chemik polski, * 1871 w Ociescu, w powiecie Radomskim. Studja wyższe odbywał w Zurychu i Antwerpji. Jest kierownikiem laboratorjum chemicznego przy Muzeum przemysłu i rolnictwa od 1909, wydawcą i redaktorem *Chemika polskiego* od 1907. Oprócz kilku rozpraw, ogłoszonych w *Chemiku polskim* i w innych pismach, wydał w zbiorowym opracowaniu: „Technologję chemiczną ogólną“ podług S. Schultza (Warszawa, 1908); „Metodykę analiz główniejszych produktów rolnych“ (broszura 1910); „Studjum porównawcze 3 izomernych (β) amidofenyl-benzymida soli“ (rozprawa doktoryzacyjna, 1900).

Miklaszewski Sławomir, gleboznawca polski, * 1875 w Augustowie. Studja wyższe ukończył w Warszawie. Jest kierownikiem pracowni gleboznawczej przy Centralnym towarzystwie rol. od 1909, ogłosił: „Rozbiory chemiczne i mechaniczne gleb chojnowskich“ (*Chem. pol.*, 1903); „Gleby typowe gubernji kieleckiej“ („Pam. fizjograficzny“, 1904); „Przyczynek do znajomości gleb Królestwa Polskiego“ (tamże, 1907); „Gleby ziem polskich ze szczególnym uwzględnieniem Kr. Polskiego“ (Warszawa, 1907); „Wyniki poszukiwań nad glebami Kr. Polskiego“ („Spr. Tow. Nauk. Warsz.“, 1908); „Absorbcja w glebach typowych“ (tamże, 1909). Por. bibljografję prac **M.** w „Pamiętniku Fizjograficznym“ (1909).

Miklaszewski Walenty, lekarz polski, * ok. 1870, gimnazjum i uniwersytet ukończył w Warszawie, artykuły treści społecznej i higjenicznej drukuje w *Nowej Gazecie*, *Krytyce*, *Myśli Niepodległej*. Wydał oddzielnie: „Wrócić do przyrody“ (Warszawa, 1906); „Cztery żywioły w życiu człowieka“, „Dla kultury przyszłości“, „Kąpiele słoneczno-powietrzne“, „Wstęp do higjeny dla proletarjatu“ (t., 1907); „Życie płciowe (t., 1908); „Dokoła Sycylji“ (t., 1909).

Miko z Hydwegu Emeryk, hrabia, polityk i historyk węgierski, (ob.) * 1805, † 1876.

Mikołaj Michajłowicz, w. ks. rosyjski i historyk, * 1859, syn w. ks. Michała Mikołajewicza. Studja odbywał w Berlinie, gdzie 1910 został mianowany doktorem *honoris causa*. Ogłosił: „Książęta Dołgorukije współpracownicy cesarza Aleksandra I w pierwszych latach jego panowania, (1902); „Graf Pawieł Aleksandrowicz Strogonow, 1774—1817“ (1903); „les Relations diplomatiques de la Russie el de la France d'après les rapports d'Alexandre et de Napoléon, 1808—1812“ (1905—1908, 6 t.); „Impieratrica Elisawieta Aleksiejewna, supruga impieratora Aleksandra I“ (1908—09, 3 t.); „Portraits russes des XVIII et XIX siècles“ (1910, 5 t.).

Mikołaj, książę Czarnogóry, ogłosił się na propozycję Skupczyny i po uprzednio zdobytej zgodzie mocarstw za króla 29 sierpnia 1910 r. Cesarz rosyjski Mikołaj II-g mianował go przy tej okazji feldmarszałkiem rosyjskim.

Mikołaj, ks. Czarnogóry.

Mikołaj z Radomia, jeden z najstarszych kompozytorów polskich, którego rękopis z pierwszej połowy XV-go wieku znajduje się w bibljotece Krasińskich w Warszawie. Msze, magnificat i hymny **M. z R.** wskazują na wpływy najwcześniejszej sztuki flamandzkiej.

Mikorzyńskie kamienie. Dwa kamienie rzeźbione z napisami runicznemi słowiańskiemi, odkopane w 1856—57 we wsi Mikorzynie (pow. Ostrzeszowski, W. ks. Poznańskie), obecnie własność Akademji Umiejętności w Krakowie. Pierwszy z nich, granitowy, wyobraża nieudolnie mniemanego bożka pogańskiego Prowego, czczonego według Helmolda przez Wagirów; drugi ma wyżłobione podłużne koło z wyobrażeniem konika wewnątrz; oba kamienie otoczone są napisami runicznemi, na pierwszym run 13, na drugim 21, z tych 9 run kilkakrotnie się powtarza. Odkrycie tych pomników, jedynych na ziemiach słowiańskich, wzbudziło wielkie zaciekawienie i żywą polemikę co do ich wiarogodności w gronie uczonych. Zdania podzieliły się: jedni (Cybulski, Józ. Przyborowski, Al. Przeździecki, K. Szulc i kanonik Pietruszewicz) uznali je za autentyczne pomniki z doby pogańskiej z oryginalnemi

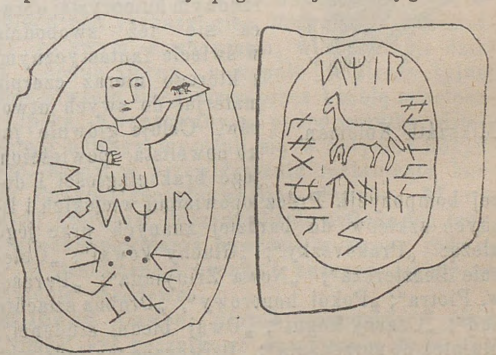

Mikorzyńskie kamienie z pismem runicznym.

napisami runowemi słowiańskiemi, inni (Lelewel, Małecki, K. Estreicher), widząc w nich falsyfikaty znacznie późniejsze z XVIII a nawet XIX w., zaprzeczają wogóle istnieniu pisma runowego u Słowian. Lelewel powagą swego imienia na długie lata przerwał dociekania uczonych badaczy. Dopiero 1897 r. Piekosiński (ob.) na podstawie zgromadzonego materjału i po odbyciu studjów runologicznych, zabrał głos w tej sprawie, uznał autentyczność **K. M.** i usiłował wyzyskać te zabytki w duchu swojej teorji o powstaniu państwa polskiego i szlachty polskiej. Sprawa **M. K.** pozostaje w ścisłym związku z Przylwickiemi bałwankami (ob.), ale dotychczas pomimo rozpraw powag naukowych nie jest ostatecznie wyświetlona. Por. Piekosiński Fr. „Kamienie **M.**“ („Studja, rozprawy i materjały z dziedziny historji i prawa polskiego“; Kraków, 1897 t. I); tam rownież i bibljografja dotycząca **K. M.**

Mikrobiologja, nauka o zjawiskach życiowych u najdrobniejszych organizmów.

Mikrocyty, ob. Miecznikowa teorja w II-m supl.

Mikrofen, połączenie chininy i lecytyny, używa się jako środka przeciwgorączkowego w anemji, neurastenji, histerji i t. d.

Mikrolit, maleńki kryształik, widzialny jedynie pod mikroskopem.

Mikszáth Koloman, wybitny powieściopisarz węgierski, * 1847 w Szklabonya, † 1910 w Budapeszcie. Studja prawnicze odbył w Peszcie, poczym był urzędnikiem komitatu, który niebawem porzucił aby oddać się wyłącznie literaturze. Od 1887 stale zasiadał w parlamencie. Rozpoczął pisać w 1869, pracował w rozmaitych pismach, w 1881 wydał dwa zbiory: „Opowiadania słowackie“ i „Dobrzy Palaczowie“, które zostały przetłumaczone na kilka języków i ustaliły jego sławę. **M.** jest głębokim realistą w malowaniu ludzi i natury i pierwszorzędnym humorystą; obraca się też swobodnie w świecie fantastycznym, z którego nieraz czerpie materjał do swych utworów. Celuje głównie jako nowelista, powieściom jego brak ciągłości i dobrej kompozycji. Prócz opowiadań wiejskich i licznych szkiców do bardziej znanych prac jego należą: „Prakovszky“; „Głuchy kowal“; „Oblężenie Besztercza“; „Nowa Zrinyiada“; „Parasol św. Piotra“; „Pokój honorowy“; „Drobna szlachta i lud“; „Czarny kogut“; „Dwaj biedni studenci“; „Majątek do sprzedania“; „Dziwaczne małżeństwo“ i t. d., nadto życiorys Jokay'a w 2 t. Od 1888 wydawał rocznik, koło którego zgrupował najlepszych nowelistów, i „Zbiór najlepszych powieści węgierskich XIX w.“ **M.** był członkiem Akademji węgierskiej i towarzystw: „Kisfaludy“ oraz „Petöfi'ego“.

Mikszáth Koloman.

Mikulicz-Radecki Jan, znakomity chirurg, * 1850 w Czerniowcach, † 1905 w Wrocławiu. Wydział lekarski skończył w Wiedniu 1875, poczym został tamże asystentem prof. Billrotha, a od 1880 docentem. W 1881 powołany na katedrę chirurgji w Krakowie, 1887 przeniósł się do Królewca na taką samą katedrę, 1890 do Wrocławia. Ogłosił prócz wielu cennych rozpraw w czasopismach fachowych niemieckich i angielskich: „Atlas der Krankheiten der Mund- u. Rachenhöhle“ (1891), razem z Michelsonem; „Die Krankheiten des Mundes“ (1898), razem z Kümmelem; wspólnie z Bergmannem i Brunsem opracował „Handbuch d. prak. Chirurgie“ (1903, II wyd.); nakoniec z Tomaszewskim „Orthopädische Gymnastik gegen Rückgratsverkrümmungen und schlechte Körperhaltung“ (1904, II wyd.). Od 1881 przez czas pobytu w Krakowie ogłaszał też swe prace po polsku w *Przegl. lekarskim, Gazecie lek.* i „Sprawozdaniach Akad. Umiejętności; najważniejsza z nich „Przyczynek do nauki o leczeniu ran“ (Kraków, 1884; odbitka z *Przegl. lek.*).

Mikulski Stefan, literat polski, * 1870 w Krakowie, gdzie uczęszał do szkół. Był współpracownikiem *Kurjera Świątecznego*, potym *Djabła* krakowskiego. W 1902—03 redagował w Krakowie pismo humorystyczno-satyryczne *Liberum conspiro.*

Milaković Józef, poeta chorwacki, * 1861 w Samoborze. Jest nauczycielem w seminarjum w Serajewie. Prócz artykułów do czasopism ogłosił zbiory poezji: „Prve ljubice“ (1887); „Iz uvela liszća (1890); „Proljetno cvijeće“; „Vjetor i talasi“ i t. d., nadto monografję historyczną „Majka u naszej narodnoj pjesni“.

Milan Mikołaj, pisarz chorwacki, * 1843 w Budzinie. Zarządzał chorwackim teatrem krajowym, głównie uprawiał twórczość dramatyczną; ważniejsze z jego dramatów: „Armanda“; „Bez brkova“; „Veteranci“; „Tordoglavac“; „Dva Leopoldovca“; „Punica kao roda“ i t. d.

Milcendeau Karol, malarz i rysownik francuski, * 1872 w Soullans. Uczeń G. Moreau, za jego radą specjalnie studjował starych mistrzów i w tym duchu stworzył szereg wspaniałych rysunków akwarelowych i piórkowych, znajdujących się w muzeum luksemburskim w Paryżu. Jako malarz też tworzył w tym duchu: „Drwal“; „Uczta ogrodników“; „Kobiety z krainy Basków“ i t. d.

Milde Ary, ceramik holenderski, * ok. 1700 r., udatnie naśladował kamienne wyroby chińskie pod względem formy i masy. Do niedawna wyroby jego przypisywano Böttgerowi.

Milena, królowa czarnogórska, * 1847; córka wojewody Piotra Wowkoticza, poślubiła ks. Mikołaja, obecnie króla Czarnogóry 1866, z którym miała 9 dzieci; sześć córek, z których Helena jest królową włoską, i trzech synów.

Milena, kr. Czarnogórska.

Miler Ferdo, pisarz chorwacki,*1853 w Urfahrze. Był profesorem i dramaturgiem teatru krajowego. Napisał mnóstwo humoresek, nowel, szkiców, pieśni, komedji i dramatów, z których najlepszy: „Cvijeta i Miljenko“ (1881). Mieszka w Zagrzebiu.

Milet, miasto w Azji Mniejszej (ob.). Dawne poszukiwania, czynione przez Francuzów, prowadzone były za miastem koło świątyni Apollina, znalezione fragmenty architektury umieszczono w Luwrze. W samym mieście poszukiwania czynili Niemcy, którzy odkopali: koło portu małe *agora*, portyki, wspaniałą pompę, otoczoną mnóstwem posągów. W środku miasta odkryto drugą *agora*, większą, otoczoną podwójnym portykiem w stylu doryckim i sklepami; z tego placu piękna brama prowadzi do *Buleterion* albo pałacu senatu, najoryginalniejszego pomnika **M.**; ukończono też odkopywanie teatru, największego w Azji Mniejszej, ostatecznie odnaleziono resztki sanktuarjum Apollina Delfickiego i t. d. W 1906—1907 odkopano: sanktuarjum Asklepiosa, nymfeum z wielu posągami, gimnazjum z doryckiemi i jońskiemi kolumnami; dalej termy cesarzowej Faustyny z halą koryncką 100 m. dług., w których jedna sala ozdobiona posągami Apollina i muz, tam też znaleziono posągi Asklepiosa z Harpokratesem, Higjei, Afrodyty, Dionisosa i jakiegoś zwycięzcy. Na zachodzie od portu koło świątyni Ateny odkopano świątynię pergamskiego krola Eumenesa II-go. W 1908 odkopano termy w hellenśko-rzymskim mieście, południową część południowego rynku oraz świątynię Serapisa i Izydy.

Miletić Stjepan, pisarz chorwacki i intendent teatru w Zagrzebiu, * 1868 w Zagrzebiu, † 1908 tamże; ogłosił nadto: „Tomislav“ (1903), dramat; „Hrvastko glumiszte“ (1904), dzieje teatru chorwackiego.

Miletić Swietozar, jeden z przywódców Serbów węgierskich, † 1901 w Vrszcu.

Milewski Edward, publicysta polski i działacz społeczny, * 1876 w Ekaterynosławiu, gimnazjum ukończył w Wilnie, wydział prawny w Moskwie 1900 r. Od 1901 drukował artykuły: w *Gazecie Handlowej*, *Głosie*, *Ateneum*, *Ogniwie*, *Niwie polskiej*, *Kur. Codziennym*, *Krytyce*, *Naprzodzie*, *Gazecie Wileńskiej*, *Trybunie* i in. W l. 1904—5 brał udział w ruchu politycznym, 1906 wyjechał zagranicę, 1910 objął redakcję pisma współdzielczego we Lwowie *Odrodzenie*, t. r. założył we Lwowie pierwsze w Galicji Stowarzyszenie spożywcze, oparte na systemie Rochdalskim, a 1911 „Tow. kooperatystów“ dla Galicji. Oddzielnie ogłosił drukiem: „Kwitnące ciernie“, poezje (1906); „Sklepy społeczne“ (1911).

Milewski Józef, ekonomista i polityk polski, * 1859 w Poznaniu, studja odbywał w Krakowie. Berlinie i Lipsku. W 1886 habilitował się w uniwer. Jagiellońskim i rozpoczął wykłady; w 1906 usunął się od wykładów i objął stanowisko dyrektora Banku krajowego we Lwowie; uniwersytet lwowski mianował go 1907 profesorem honorowym. W l. 1894—900 był posłem do parlamentu wiedeńskiego, od 1900 posłem na sejm krajowy. W parlamencie i sejmie pracował w komisjach, przez szereg lat był referentem budżetu, nadto czynny bardzo w Tow. rol. krakowskim i lwowskim. Główniejsze prace: „Obecny stan kwestji monetarnej“ (1887); „Budżet i kredyt publiczny“ (Kraków, 1898); „W sprawie utrzymania ziemi w naszym ręku (Poznań, 1884); „Stosunek wartości złota do srebra“ (Kraków, 1891); „Cele polityki agrarnej“ (t., 1897); „Cła opiekuńcze“ (t., 1888); „O kwestji społecznej“ (1890); „Reforma socjalna w Anglji“ (1893); „Zdobycze i iluzje postępu (1901); „Stan kwestji monetarnej na schyłku w. XIX“ (1903); „Zadania narodowej oświaty“ (1904); „Polityka ekonomiczna“, razem z prof. Czerkawskim (Kraków, 1905, 2 t.); „Społeczne zadania obecnej chwili“ (1906). „Zagadnienia narodowej polityki (Lwów, 1909); Prócz tego ogłosił długi szereg rozpraw w czasopismach, jak: *Bibl. Warszawska*, *Przegląd polski*, *Przegląd powszechny* i t. d.

Milewski Walenty, uczestnik powstania listopadowego, * 1801 w Wierzchni w obwodzie Stryjskim, † 1881 w Kołomyi. Od 1825 dzierżawił majątek na Wołyniu. Na wieść o wybuchu powstania ruszył z przyjaciółmi do Królestwa i wstąpił do szwadronu legji litewsko-ruskiej. Przeszedłszy pod rozkazy gien. Różyckiego, uczestniczył ze swym szwadronem w asekuracji dział pod Chodną Górną, następnie w straży tylnej bronił odwrotu Różyckiego przez groblę miasteczka Lipska. Awansowany na podporucznika, dzielnością i odwagą wyróżnił się w korpusie Różyckiego. Kiedy w przewidywaniu rozbrojenia korpusu Różycki zaczął uwalniać oficerów, **M.** nie opuścił szeregów, lecz dzielił do ostatka ich losy. Po upadku powstania powrócił w strony rodzinne. W testamencie poczynił znaczne legaty na instytucje narodowe.

Milhaud Gaston, filozof francuski, * 1858 w Nimes; był początkowo docentem matematyki, później profesorem filozofji w Montpellier. Ogło-

sił: „Essai sur les conditions et les limites de la certitude logique“ (1898); „les Philosophes géomètres de la Grèce (1900); „la Pensée scientifique chez les Grecs et les modernes“ (1906); „le Positivisme et le Progrès de l'Esprit“ (1902).

Milicer Nepoleon, chemik polski, † 1905 r. w Warszawie.

Miličzević Milan Djakow, serbski mąż stanu i pisarz, † 1908 w Belgradzie.

Militaryzm, przewaga czynników wojennych i wojskowych nad innemi czynnikami współczesnego życia państwowego. Pod bronią znajdowało się w 1909 i 1910 w tysiącach:

Mocarstwa	Armja podczas pokoju	Armja podczas wojny
Francja	600,94	4.372,0
Niemcy	622,28	4.350,0
Rosja	1.384,00	3.615,4
Austro-Węgry .	388,84	1.872,2
Turcja	360,00	1.440,0
W.-Brytanja	252,85	1.067,5
Włochy . . .	282,77	795,6
Japonja . . .	220,00 (1907)	1.000,0 (1907)
St. Zjed. Am. Płn.	60.00 „	250,0 „

Wydatki na armję lądową i na marynarkę (ob.) wraz z długami państwowemi uwidocznia następujące zestawienie (rok 1909—1910):

Mocarstwo	Budżet ogólny w miljonach rubli	Budżet militarny w miljonach rubli	Dług państwowy w miljonach rubli	Ilość ludności w miljonach
Austro-Węgry . .	170	4	2180	—
Austrja	890	40	1970	26
Węgry	690	0,2	2350	19
Francja	1629	465	12150	39
Niemcy	1420	430	2275	60
Rosja	2890	680	9340	155
W.-Brytanja . .	1620	620	7540	45
Stany Zjed. Amer.	1370	600	5590	84
Japonja	518	107	2255	50

O wzroście ciężarów militarnych w ciągu 25 lat świadczą następujące dane:

Mocarstwo	rok 1883 Armja	rok 1883 Marynarka	rok 1883 Ogółem	rok 1908 Armja	rok 1908 Marynarka	rok 1908 Ogółem
	w miljonach rubli					
Austr.-Węgry	118	0.9	118.9	187	24	219
Francja . . .	233	82	315.0	310	128	438
Niemcy . . .	183	18	191	427	173	600
Rosja . . .	308	48	356	512	92	604
W.-Brytanja .	172	108	280	270	320	590
Włochy . . .	100	23	123	120	63	283
Różne . . .	193	44	237	306	73	379
Razem	1307	323.9	1630.9	2132	873	3105

Ogółem państwa w tym okresie wydały na cele militarne 58 mijardów rubli. Liczby powyższe uwydatniają bilans **M.** w czasie pokoju, wojny oczywiście pochłaniają nadetatowe sumy. Wojna boerska kosztowała Anglję 2,2 miljardarubli, rosyjsko-japońska: Rosję 2,5 miljarda, Japonję 2 miljardy. Co do strat w ludziach obliczono, że wojny europejskie (prowadzone i w kolonjach przez państwa europejskie) pochłonęły w okresie 1793—1904 około 15,000,000 ofiar. Por. nadto art. Marynarka w II supl.

Millaud Edward, polityk francuski, * 1838 w Boulbon de Provence. Z zawodu adwokat, został 1871 deputowanym, 1880 senatorem; 1886—1887 był ministrem robót publicznych; jest obecnie przywódcą *Union républicaine.*

Mille Piotr, publicysta i podróżnik francuski, * 1864 w Choissy-le-Roi. Pracował w *Temps, Débats.* Podróżował po Madagaskarze, Senegalji Sudanie, Syrji, Palestynie, Chinach, Kongo, był jako korespondent na wojnie grecko-tureckiej i boerskiej. Podróże swe opisał w trzech książkach: „De Thessalie en Crète“ (1898); „Au Congo belge“ (1899); „Sur la vaste terre“ (1906). W *Temps* ogłaszał feljetony humorystyczne „En passant“.

Miller Antoni, literat polski, * 1870 w Witebsku, kształcił się w seminarjum rz.-katolickim w Wilnie, następnie na wydziale prawnym w Warszawie i ostatecznie w konserwatorjum w Moskwie (śpiew i skrzypce). Był współpracownikiem *Echa muzycznego, Śpiewu kościelnego, Głosu* i in., brał udział w życiu społecznym. Oddzielnie ogłosił: „Trzy cmentarze“, poemat (Warszawa, 1902); „Z pamiętnika prostytutki“ (t., 1906, I wyd.; 1909, II wyd.).

Miller Jerzy Abraham, matematyk amerykański, * 1863 w Lynville w Pensylwanji. Jest profesorem w Palo Alto w Kalifornji. Z prac jego niektóre ogłoszone zostały w czasopismach polskich, mianowicie, w „Pracach matematyczno-fizycz." i „Wiadomościach matematycznych" w l. 1901—1909".

Millerand Aleksander, mąż stanu francuski, będąc ministrem przeprowadził przez izby 10-godzinny dzień roboczy i na mocy dekretów 8-godzinny dzień roboczy w większej części zakładów rządowych, powołał do życia komisję do ułożenia „Kodeksu pracy" (I księga uchwalona przez Senat 1910). Za jego rządów miały miejsce zbrojne starcia strajkujących robotników z wojskiem pomimo zabiegów **M.** w duchu pojednawczym. W 1902 ustąpiwszy wraz z całym gabinetem Waldecka Rousseau, zwalczał gwałtownie gabinet Combesa, łącząc się z nacjonalistami. Z tego powodu rozszedł się z Jaurèsem i w 1904 wykluczony został z partji socjalistycznej. Ponownie obrany był do parlamentu w 1906. W latach 1902—1906 przewodniczył w Izbie „Komisji ubezpieczeń społecznych" i wypracował projekt prawa o emeryturach robotniczych (przyjęty dopiero na wiosnę 1910, obowiązujący od lipca 1911.) Wstąpienie **M.** do gabinetu wywołało spór teoretyczny śród socjalistów całego świata, znalazło odgłos na międzynarodowym kongresie socjalistycznym w Paryżu 1900, gdzie ostatecznie przyjęto wniosek Kautsky'ego, że socjalista tylko w wyjątkowych razach i za zezwoleniem partji może zostać ministrem. W lipcu 1909 objął tekę ministra kolei, poczt i telegrafów, ustąpił w paźdz. 1910; przy wyborach 1910 otrzymał mandat dopiero przy ściślejszym głosowaniu; ogłosił nadto: „le Socialisme réformiste français" (1905); „l'Oeuvre de **M.** Un ministre socialiste" (1902), zbiór mów.

Milleticz Stefan, pisarz kroacki, * 1868 w Zagrzebiu, † 1908 w Nicei, studja odbywał w Wiedniu, był 1893—98 intendentem kr. teatru krajowego w Zagrzebiu, poczym przebywał przeważnie zagranicą. Prócz zbioru poezji „Grobne pjesme" (1889), pozostawił utwory dramatyczne: „Diognes", komedja (1887); „Graf Pakschus"(1891); „Boleslav", tragedja (1893); z cyklu dramatów „Królowie kroaccy", który w ośmiu częściach miał objąć historję Kroacji, ukazały się tylko „Kral Tomislav" (1903). **M.** położył duże zasługi koło teatru, który doprowadził do wysokiego poziomu artystycznego.

Millies-Lacroix Rafael, polityk francuski, * 1850 w Dax. Kupiec, był merem w Dax (1887—1900), radcą generalnym; w 1897 obrany senatorem, został sekretarzem Senatu (1903—1905). W gabinecie Clemenceau objął tekę ministra kolonji (1906).

Milne John, gieolog, sejsmolog angielski, * 1850 w Liwerpolu. W 1874 uczestniczył w wyprawie do północno-zachodniej Arabji; 1876 w Tokio objął katedrę górnictwa i mineralogji, i założył Tow. sejsmologiczne. Oprócz licznych rozpraw w „Transactions of the Seismological Society of Japan" ogłosił: „Earth quakes and other earth movements" (1894, IV wyd.); „the Miner's handbook" (1902, III wyd.); „Seismology" (1898); „Crystallography"; z Burtonem „Vokanves of Japan" (1892, cz. I).

Milner Alfred, wicehrabia, polityk angielski, * 1854 w Bonn. W 1901 mianowany został gubernatorem anektowanego Transwalu i Oranji, podniesiony do godności para, a po zawarciu traktatów z Boerami w 1902 otrzymał godność wicehrabiego. Ustąpił w 1905, ogłosił: „England in Egypt" (1899, VI wyd.).

Milowanowić Milowan, mąż stanu serbski, * 1863 w Belgradzie, studja prawnicze odbywał w Paryżu, gdzie otrzymał doktorat. W 1888 mianowany profesorem prawa państwowego i międzynarodowego w Belgradzie, 1889 został referentem wydziału politycznego w ministerjum spraw zagranicznych, 1892 wysłany do Wiednia w sprawie traktatu handlowego, t. r. otrzymał dymisję za redagowanie opozycyjnego organu *Odjek*. W 1893 został posłem Skupczyny, t. r. powołany na ministra spraw zewnętrznych w radykalnym gabinecie, 1894 powrócił na katedrę, 1896 znów jest ministrem sprawiedliwości. Po zamachu Kneżewicza skazany na dwa lata więzienia, uszedł za granicę. Powróciwszy po amnestji, 1900 mianowany posłem w Bukareszcie, 1901 ministrem handlu, 1902 wystąpił z gabinetu, t. r. objął urząd posła w Rzymie, 1908 znów jest ministrem spraw zagranicznych. Ważniejsze prace **M.**: „Nasza spoljasznja politika" (1894); „Srbi i Hrwati" (1895); „Naszi trgowinski ugowori" (1895); „Srbi i Bugari" (1898); w Steada „Servia by the Servians" opracował dzieje prawodawstwa serbskiego; nadto mniejsze prace wygłaszał po niemiecku i francusku. Był współpracownikiem *Journal des Débats*, *Temps* oraz kilku czasop. serbskich, najobficiej zasilał *Delo*, którego był redaktorem (1894—95).

Milowicz Włodzimierz, z kijowskiego uniwersytetu, † 1884 w Krakowie, czynny udział brał w wypadkach od 1860 do 1864 r.; pozostawił opis początków tego ruchu narodowego, drukowany w „Materjałach do historji powstania 1863 r." (Lwów).

Milton John. Ukazał się nowy przekład „Raju utraconego" **M.**, dokonany przez Władysława Bartkiewicza (Warszawa, 1902).

Milukow Paweł, historyk i polityk rosyjski, * 1859; profesor uniwersytetu moskiewskiego 1886—95. Zmuszony dla względów politycznych opuścić Rosję, prowadził wykłady w Bulgarji i Ameryce. W 1899 powrócił do Rosji, przez krótko redagował *Mir Bożij*, został aresztowany i kilka miesięcy spędził w więzieniu; 1902—04

Milukow Paweł.

bawił zagranicą. Od 1905 bierze czynny udział w ruchu wolnościowym, jako organizator związku związków, członek komitetu zjazdów ziemskich i miejskich i jako jeden z twórców partji konstytucyjno-demokratycznej. W r. 1908 znów aresztowany, po miesiącu odzyskał wolność; w grudniu t. r. redagował *Swobodnyj Narod* i *Narodnaja Swoboda*, pisma te wkrótce zamknięto, a **M.** pociągnięty był do odpowiedzialności. Obecnie redaguje dziennik *Rjecz*, jest posłem III-ej Dumy, przywódcą partji kadeckiej. Prócz szeregu artykułów w *Prawie*, *Syn Otieczestwa*, *Russkije Wiedomosti*, ogłosił oddzielnie: „Oczerki po istorji russkoj kultury“ (1896—905, 3 t.); „Iz istoriji russkoj inteligienciji“; „the Liberal movement in Russia“ (1905); „Diemokratizm i wtaraja pałata“; „Politika Izwolskago“ (1909) i t. d.

Milwaukee, główne miasto stanu Wisconsin, liczyło w 1905: 317,903 m.

Milwid Antoni, kompozytor z XVIII go wieku i jeden z pierwszych symfonistów polskich. Szczegółów o życiu jego brak,

Miłarow Swietosław, historyk i publicysta bulgarski, * 1850, † 1892 w Sofji. Studja odbywał w Konstantynopolu i Zagrzebiu, był nauczycielem, urzędował w ministerjum spraw zagranicznych, redagował rozmaite pisma. Za czasów Stambułowa, posądzony o knowania polityczne, został powieszony. Pisywał rozprawy historyczne, publicystyczne, dramaty i komedje.

Miłasz Nikodem, biskup i kanonista serbski, * 1845 w Szibeniku. Studja odbywał w seminarjum w Karłowicach, w Kijowskiej akademji duchownej. Powróciwszy do Dalmacji został profesorem seminarjum w Zadrze; 1890 mianowany biskupem prawosławnym w Dalmacji. Jest członkiem honorowym Akademji duchownej w Petersburgu i Moskwie, członkiem Akademji serbskiej i innych. Ogłosił bardzo wiele prac teologicznych.

Miłkowski Józef napisał: „Ze wspomnień legjonisty. Wyprawa Dahomejska“ (Warszawa, 1910).

Miłkowski Ludwik, uczestnik 1830 r., * 1797 w Strżyżewie, † 1867 w Poznaniu, podczas powstania listopadowego służył w ochotnikach kaliskich, potym w korpusie gen. Różyckiego. Po rewolucji zamieszkał w Krakowie, wszedł do „Stow. ludu polskiego“, za propagandę w 1836 został aresztowany, następnie wypędzony z Austrji. We Francji przystąpił do Tow. Dem. polskiego, ale jako krańcowy ludowiec wkrótce porzucił szeregi Tow., ogłosiwszy „Deklarację wystąpienia z Tow. Dem. Pol.“ (1838). W 1842 powrócił do ks. Poznańskiego, gdzie był jednym z najczynniejszych członków Ligi, zakładał bibljoteki ludowe, towarzystwa i t. d. Przy końcu życia sparaliżowany, zmarł w nędzy. Dokonał wielu przekładów z francuskiego oraz napisał „Odpowiedź na recenzję pisma „O narodowości polskiej“ (1840).

Miłkowski Zygmunt (*T. T. Jeż*), wybitny powieściopisarz i polityk polski (ob.), jest autorem broszury „Rzecz o obronie czynnej i skarbie narodowym“ (1885; nowe wyd., Kraków, 1910), która przyczyniła się wielce do skrystalizowania ruchu tz. wszechpolskiego; był jednym z twórców „Ligi polskiej“ (ob.), której polityce został wierny. Kiedy z szeregów Ligi wyłoniło się stronnictwo „Demokratyczno-narodowe“, **M.** szedł z nim razem, dopóki nie przemogły w stronnictwie tym prądy oportunistyczne. Już po r. 1905 ujawniła się rozterka pomiędzy narodową demokracją a **M.**, aż w końcu **M.** zaprotestował publicznie przeciwko skażeniu programu. Dla krzewienia umiłowanych przez siebie poglądów, odbył w 1910 podróż po kolonjach polskich Am. Półn. W sprawach politycznych ogłosił nadto: „Z wychodźtwa polskiego w Europie“ (1896, *Przegl Wszechpolski*); „Do młodzieży“ (1899, *Teka*); „Społeczesne wychodźtwo polskie w oświetleniu przydatności politycznej“ (1900, *Przegl. Wszechpol.*); „Z wędrówek po kolonjach polskich w Ameryce“ (1902, II wyd.); z powieści historycznych: „Za gwiazdą przewodnią“ (Lwów, 1905).

Miłobędzki Tadeusz, chemik polski, * 1873, studja przyrodnicze ukończył na uniwersytecie warszawskim, pracował też w pracowni Ostwalda w Lipsku i Friedheima w Bernie. Od założenia politechniki warszawskiej zajmuje stanowisko asystenta przy katedrach chemji mineralnej i analitycznej, wykłada chemję ogólną i analityczną na wyższych kursach naukowych i rolniczych. Ogłaszał prace z zakresu chemji mineralnej, organicznej. Wydał oddzielnie: „Podręcznik analizy jakościowej“ (Warszawa, 1910).

Mincheimer Jan, rytownik i medaljer warszawski, podpisujący się początkowo *Münchheimer*, * 1808, † 1879, był od 1829 rytownikiem Banku polskiego, gdzie wykonywał wzory do asygnat i pieczęci skarbowych, w 1852 otrzymał emeryturę. W 1856 założył w Warszawie pierwszy zakład drzeworytniczy, w którym wykształciło się sporo biegłych drzeworytników; sam też wykonał kilka niepospolitych medali, które znajdują się w zbiorach Czapskiego.

Minden, miasto główne regiencji t. n. w Westfalji, w 1905 liczyło 25,425 m.

Mineralne wody. W ostatnich czasach z rozwojem nauki o promieniotwórczości zaczęto badać wody **M.** na zawartość ciał promieniotwórczych i przekonano się, że zawartość ta jest większa zazwyczaj, niż w wodach ze źródeł zwy-

łych. A gdy jeszcze przy stosowaniu wody radiogienowej (nasyconej emanacją radu) otrzymano na ogół wyniki dodatnie, zaczęto wierzyć, że skuteczność wód zależy w wysokim stopniu od zawartości ciał promieniotwórczych; niektórzy posuwali się nawet tak daleko, że w promieniotwórczości jedynie widzieli źródło własności leczniczych. O wynikach badań nad promieniotwórczością **W. M.** polskich por. T. Łazarski „O promieniotwórczości naszych zdrojów“ (Lwów, 1911).

Ministerjum pracy zostało zorganizowane we Francji w 1906 przez wyodrębnienie z **M.** handlu niektórych wydziałów; oficjalna nazwa: „Ministère du travail et de la prévoyance sociale“ czyli **M.** pracy i przezorności społecznej. Z **M.** pracy związane są różne rady i komitety: Rada naczelna pracy, Rada naczelna statystyki (od 1905), Komisja naczelna pracy w przemyśle, Komisja higjeny przemysłowej i in. Nadto **M. p.** podlega organizacja inspektoratu fabrycznego. O analogicznych organizacjach w innych krajach ob. Urzędy pracy.

Mink Paulina Adela *Mękierska*, publicystka i rewolucjonistka francuska, * 1840 w Clermont-Ferrand, † 1901 w Paryżu. Córka emigranta polskiego, w 1870 broniąc Auxerre przed Niemcami, była raniona. Potym udała się do Paryża, gdzie wkrótce wyróżniła się śród mówczyń klubów kobiecych Komuny. Brat jej, Juljan Karol *Mękierski*, był komisarzem policji w Komunie. Pisywała do *Paris libre* i zdążyła ujść do Szwajcarji po upadku Komuny. Wzięła udział w kongresie lozańskim 1871, powróciwszy do Francji po amnestji była czynna w ruchu robotniczym, zabierała często głos na kongresach robotniczych. Zagrożona wydaleniem z Francji w 1881 za udział w manifestacji w Marsylji, poślubiła mechanika Maksyma Negro. W 1888 redagowała *le Socialist* w Perpignan, później pracowała w rozmaitych dziennikach paryskich: *Cocarde*, *Petite République*, *Aurore*. W teatrze społecznym wystawiła 1894 dwie sztuki „Qui l'emportera ?“; „le Pain de la honte“.

Minkiewicz Romuald Kazimierz, polski poeta, filozof i przyrodnik, * 1878 w Suwałkach, gimnazjum ukończył w Marjampolu 1895, wydział przyrodniczy w Petersburgu 1900. W 1899 przed ostatecznym egzaminem uwięziony, przesiedział kilka miesięcy w więzieniu, po wypuszczeniu powołany na asystenta przy katedrze zoologji w Kazaniu, pozostawał tam przez 5 lat. Od 1905 przebywa w Galicji, przeważnie w Zakopanym. W 1903 ogłosił pierwszy swój utwór poetycki „Smutna bajka“, kołysanka robotnicza, poczym wydał: „Nad morzem mojem“, poezje (1909); „U wiecznych wrót tęsknicy“, studja literackie (1910); „Lucjan“, dramat w 5 akt. z prologiem (1910); „Królowa morza czyli Dzień życia“, baśń dram. w 4 akt. (1911); prace społeczno-filozoficznej treści „O dysharmonjach w naturze ludzkiej“ (1905); „O pełni życia i komunie duchowej“ (1907); „Ideał a życie socjalisty“ (1908); „Utracić wiarę w człowieka...“ (1908); „Młodzież a uniwersytet“ (1911); prace przyrodnicze: „Przystosowanie się organizmów niższych do rozczynów o zwiększonej koncentracji“ (1901); „Sztucznie wywołany ruch rytmiczny roślin“ (1903); „Rytmiczny podział jaja“ (1903); „Próba analizy instynktu metodą objektywną: porównawczą i doświadczalną“ (1907—08); prócz tego długi szereg rozpraw przyrodniczych, pisanych po francusku. Popularne artykuły przyrodnicze umieszczał w *Wszechświecie*, *Ogniwie*, *Krytyce* i in.

Minkowski Herman, matematyk, * 1864 w Aleksocie, † 1909 w Gietyndze, habilitował się w Bonn, 1893 został profesorem nadzwyczajnym tamże, 1894 w Królewcu, 1895 zwyczajnym tamże, 1896—1902 w politechnice zurychskiej, od 1902 w Gietyndze. Prace **M.** dotyczą głównie teorji liczb przestrzeni i czasu, wydał: „Geometrie der Zahlen“ (1896); „Diophantische Approximationen, eine Einführung in die Zahlentheorie“ (1907). Swój oryginalny sposób pojmowania czasu i przestrzeni **M.** rozwijał w „Göttinger Nachrichten“ (1908).

Minkowski Maurycy, malarz rodzajowy, maluje sceny z życia żydowskiego; jego: „Ofiary pogromu“, „Na dworcu kolei w Siedlcach po pogromie“ i inne obrazy aktualnej treści z czasów pogromów i rewolucji, zwróciły na siebie powszechną uwagę. **M.** pochodzi z Sosnowca, kształcił się w Krakowskiej Akademji szt. p., mieszka w Warszawie.

Minnesota, stan północno-amerykański, na 215,910 klm. kw. w 1906 miał 2,025,615 m.; Polaków podług spisu z 1900 było 11,361, podług ks. Kruszki 60,000, a podług *polish Press* 120,000.

Minto Gilbert John Murray Kynynmond Eliot, hrabia, polityk angielski (ob. I supl.), * 1847. Był attaché armji tureckiej w wojnie turecko-rosyjskiej 1877; 1891 odziedziczył tytuł hrabiowski; 1898—1904 był gienerał-gubernatorem Kanady; 1905 został następcą Curzona w Indjach Wschodnich.

Mińsk, miasto gubernialne, w 1908 liczył 90,912 m., w tym 51·2% Żydów, 25·5% Wielkorosjan, 11·4% Polaków, 9·3% Białorusów wraz z Małorusami, 0·7% Niemców, 1·9% innych; podług wyznania: 52·3% żydów, 30·1% prawosławnych, 15·1% katolików, 0·9% protestantów, 0·1% starowierców, 1·5% innych. W pow. Mińskim na 186,237 m. było: 83·6% Białorusów wraz z Małorusami, 9·3% Żydów, 5% Polaków (najwięcej ze wszystkich powiatów gubernji), 1·7% Wielkorosjan, 0·2% Niemców, 0·2% innych; 61·6% prawosławnych, 28·6% katolików, 9·4% żydów, 0·3% protestantów, 0·1% innych.

Mińska gubernja na obszarze 91407,6 klm. kw. liczyła w 1908: 2,693,900 m. Podług spisu powszechnego z 1897 ludność ówczesna, wynosząca

2,147,621 m. dzieliła się pod względem wyznania na: 72·56% prawosławnych, 16·06% żydów, 10·15% katolików, 0·74% starowierców, 0·27% protestantów i 0·22% innych; pod względem zaś narodowościowym: 76·50% Białorusów (z niewielką domieszką Małorusów), 16·06% Żydów, 3·91% Wielkorosjan, 3·01% Polaków, 0·08% Niemców i 0·44% innych. Z 9 powiatów, na jakie podzielona **g. M.** do najbardziej polskich zaliczał się powiat Miński z 5% Polaków, do najmniej polskich—Żeczycki z 1·1%, natomiast najbardziej rosyjski był powiat Bobrujski z 10% Wielkorosjan, najmniej rosyjski znów Żeczycki z 1·4% Wielkorosjan. Powiat Żeczycki miał największy procent Białorusów, 84·3%, najmniej Białorusów było w powiecie Bobrujskim, 68·0%. Co do katolików najwięcej ich zamieszkiwało w powiecie Mińskim, mianowicie 28·6%; najmniej zaś w powiecie znów Żeczyckim, 3·8%. Rolnictwo: 66% ogólnego obszaru należy do własności prywatnej, 24% do własności włościańskiej nadziałowej, 10% do skarbu i instytucji publicznej; 21·9% obszaru przypada na nieużytki, 40·2% na lasy, 23·5% na ziemię uprawną, 12·5% na łąki i pastwiska. Na południu gub. Polesiu prowadzone są roboty osuszające. W 342 fabrykach i zakładach z 9,000 robotników wyprodukowano za 20 miljonów rubli, w tym około 160 gorzelni dało produkcji za 14 milj.

Miński *(Albertus)*, słynny bitwą zwycięzką 21 maja 1863 r. w puszczy Łabonarskiej (ob. II supl.), brał udział w ruchach rewolucyjnych 1848 r. W 1863 dostał się do niewoli i został wysłany na Sybir. W 1892 wrócił do Warszawy i wkrótce umarł.

Miocen, dział młodszego trzeciorzędu (ob.). W Polsce morskie warstwy miocenu należą do bardzo rozpowszechnionych: ogromne przestrzenie ich ciągną się w Galicji, na Wołyniu, Podolu, Szląsku, między pasmem Krakowsko-wieluńskim a Kielecko-sandomierskim, na wyżynie Lubelskiej i na południu dawnej Polski i t. d.; w części środkowej i północnej natomiast ustępują miejsca warstwom starszym—oligocenowi. Szczególniej doniosłe znaczenie ma **M.** podkarpacki, ciągnie się on pasem równoległym do północnego brzegu Karpat Polskich. Dolna część, zwana solonośną, zawiera pokłady gipsu i soli kamiennej na przemian z iłami szaremi, znajdujemy w niej prócz tego cenne kałuskie sole potasowe (Wieliczka, Bochnia, Dobromil, Stebnik, Kałusz, Kosów i t. d.), naftę, ozokieryt (Borysław, Dzwinicz), wreszcie siarkę (w Swoszowicach, Truskawcu) łącznie z galeną i sfalerytem (w Truskawcu). W górnej części **M.** polskiego obok iłów występują sypkie piaskowce, a miejscami węgiel brunatny. Siły górotwórcze podczas ostatniego spiętrzenia się Karpat, które przypadło już po osadzeniu się utworu mioceonowego, wywołały w znacznej części sfałdowanie jego.

Mirabello Carlo, admirał i polityk włoski, * 1847 w Tortonie, † 1910 w Mejolanie. Wstąpił do marynarki w 1865. Uczestniczył w nieszczęśliwej kampanji adrjatyckiej. W 1896 został kapitanem okrętu, 1900 r. kontradmirałem, 1902 komendantem eskadry na dalekim Wschodzie. W 1903—904 był ministrem marynarki i senatorem.

Mirabello Carlo.

Mirandola F. (pseudonim *Franciszka Pika)*, poeta polski, * 1871 w Krośnie, studja odbywał w Krakowie, Heidelbergu, Berlinie i Paryżu. Twórczość **M.**, pełna wibracji delikatnych i zamgleń mrocznych stale przebywa w świecie fantastycznym, zdala od rzeczywistości codziennej. Prócz utworów drukowanych w *Prawdzie, Głosie, Ogniwie, Krytyce,* wydał oddzielnie: „Liber tristium" (1898); „Liryki" (1900); „Podarek dla dzieci (1904).

Mirbeau Oktawjusz, pisarz francuski, ogłosił nadto: „Vingt et un jours d'un neurasthénique" (1901), zbiór nowel; „le Jardin des supplices", powieść (1903); „les Affaires sont les affaires" (1903), kom. w 3 akt., wystawiona w Komedji francuskiej; „Farces et moralités (1904), zbiór komedji satyrycznych; „Sébastian Roch" (1906); „Foyer" (1906), komedja; „Vieux menage" (1907), komedja; „Scrupules" (1909). **M.** jest głębokim satyrykiem, ze zjadliwą ironją zdziera maskę obłudy ze wszystkich świętości ustroju współczesnego. Na polski przełożono: „Ksiądz Juljusz" (1906), tłum. Mirandola"; „Wywiad" (1906); „Pamiętnik panny służącej" (1909), tłum. Garlikowska; „Ogród udręczeń" (1909), tłum. Choromański; „Kartki z notatnika nerwowca" (1910). Ze sztuk **M.** wystawiono na scenach polskich w Warszawie, Krakowie i Lwowie: „Interes przedewszystkim (1904); „Złodziej" (1904); „Wywiad" (1907).

Mirecki Kazimierz, malarz polski, † 1911 w Krakowie.

Mirecki Michał, jeden z organizatorów ruchu rewolucyjnego w 1846, został skazany na śmierć, lecz wyrok ten zamieniono mu na dożywotnie ciężkie roboty w kopalniach syberyjskich.

Miredyci, najsilniejszy szczep albański, który najdłużej zdołał zachować w Turcji stanowisko uprzywilejowane. Zamieszkują Miredytę, krainę na płd. od Dryny, w górnej Albanji. **M.** jest około 30,000, z których zaledwie 3,000 wyznaje islam, reszta katolicy; zachowali ustrój patrjarchalny, dzielą się na rody i rządzą według prawa rodowego; pochodzenia bulgarskiego, zupełnie zalbanizowali się i mówią narzeczem heliskim języka albańskiego. Podczas powstania albańskiego 1911

r. ruch **M.** najbardziej zaniepokoił rząd turecki, który pospieszył zawrzeć pokój z Albańczykami.

Mirman Leon, polityk francuski, * 1865 w Paryżu. Studja odbywał w Wyższej szkole normalnej, był nauczycielem matematyki w liceum Reims. Wcześnie zajmował się polityką, pisywał do pisma socjalistycznego *le Franc Parleur*. Obrany deputowanym w 1893 zatrzymał mandat przy wyborach 1898 i 1902. Nie należąc do żadnej grupy, zwalczał ministrów wojny, Freycineta i Gallifeta. W 1905 złożył mandat poselski i został dyrektorem wydziału dobroczynności i higjeny przy ministerjum spraw wewnętrznych.

Miroment, masa na podłogi, składa się z mączki drzewnej, magnezytu i pewnych chemikalji, kładzie się zazwyczaj w dwuch warstwach: warstwę dolną przekłada się gęsto korkiem, górną układa się jednostajnie. Podłoga z **M.** jest pozbawiona szpar, nie przepuszcza wody, ciepła, bardzo trwała, a więc wolna od kurzu.

Mirziczka August, kryminalista czeski, * 1863 w Liczinie. W 1885 skończył fakultet prawny w Pradze, poczym urzędował w sądownictwie; 1900 habilitował się w Pradze z prawa wojskowego i kryminalnego, 1907 został profesorem nadzwyczajnym tamże. Oddzielnie ogłosił: „Ist die Militärstrafgerichtsbarkeit auf Militärdelikte einzuschränken“ (1889); „O formach trestne viny a jich upravie zakonne (1904); „Die Formen der Strafschuld und ihre gesetzliche Regelung“ (1903); „Delikty tiskove ve viedie, zakonodarstvi a judikaturze (1908), nadto liczny szereg rozpraw w czasopismach specjalnych niemieckich i czeskich.

Miseno Capo, starożytne *Promontorium Misenum*, przylądek zatoki Neapolitańskiej. W północnej części **M.** Mare Morto, słynny starożytny port (portus Misenus) z czasów Augusta. W pobliżu portu leżało miasto Misenum, zniszczone przez Saracenów i willa Lukulla, w której umarł Tyberjusz. Na **M.** istnieje latarnia morska i średniowieczny zamek.

Mississippi, stan północno-amerykański, na 121,376 klm. kw. w 1906 liczył 1,706,172 m. Urodzonych za granicą wszystkich 7,981, w czym około 500 Polaków.

Missona Kazimierz, pisarz polski, ogłosił drukiem: „Dorastająca młodzież a świadomość płciowa“ (Brody, 1905); „Wesele“, dramat St. Wyspiańskiego„ (Kołomyja, 1905); „Deutsche Literatur in ihrer historischen Entwickelung“ (1906); „Dziady“ Adama Mickiewicza“ (1906); „Pan Tadeusz“ Mickiewicza“ (1907); „Cześć polskiej ziemi“, „O wielkim poecie J. Słowackim“, „Wyzwolenie“, „Zaczarowane litery“ (1911).

Missouri, stan północno-amerykański na 179,791 klm. kw. w 1906 liczył 3,363,153 m. Na 216,379 urodzonych za granicą było Polaków podług spisu 1900 ogółem 3,680, podług ks. Kruszki 28,700, podług *polish Press* 40,000.

Misthia, starożytne miasto pirydyjskie w Orondeisie, najpewniej w tym miejscu, gdzie obecnie według źródeł starohettejskich Fasiler, o 15 klm. na wschód od Beiszehru.

Mistral Fryderyk, poeta prowansalski, w 1904 otrzymał nagrodę Nobla do podziału z José Echegaray, poetą hiszpańskim i Sienkiewiczem. Ogłosił nadto: „Mes origines: Memoires et recits de F. Mistral“ (wydanie francuskie i prowansalskie). O **M.** i prowansalizmie pisali po polsku: Porębowicz „Antologja prowansalska“ (1887); tenże „Ruch literacki płd.-zachodniej Europy“ (1888); A. War-ski „Felibry i felibryzm“ (1897, *Ateneum*).

Miśnia (po niemiecku *Meissen*), miasto w Saksonji, w 1905 liczyło 32,336 m., w tym 2,128 katolików, 62 żydów, reszta ewangielików.

Mitarski Wilhelm, malarz i krytyk artystyczny, * 1880 we Lwowie. Po skończeniu szkół średnich kształcił się w Akademji sztuk pięknych w Krakowie, następnie we Florencji. Sprawozdawca działu sztuki w *Czasie* i *Krytyce*.

Mitchell Donald Grant, pisarz amerykański, † 1909 w swojej fermie Edgewood koło Newhaven.

Mithouard Adrjan, pisarz francuski, jeden z głównych współpracowników *Mercure de France* i założyciel czasop. *Occident*, brał też czynny udział w ruchu nacjonalistycznym, a jako członek rady miejskiej poświęcił się tz. „estetyce miast“. Ogłosił: „le Pauvre pêcheur“, poezje w duchu neokatolickim; „le Tourment de l'unité“, zasady estetyki symbolistycznej; „les Pas sur la Terre“ i t. d.

Mitomanja (greckie *mythos* zmyślone opowiadania), skłonność chorobliwa, mniej lub więcej świadoma, do kłamstwa i tworzenia zmyślonych bajek. Stan ten chorobliwy został zbadany i wydzielony w odrębną kategorję przez francuskiego psychjatrę Dupré.

Mitoza, sposób rozmnażania się komórek przez podział, w którym jądro komórki wykazuje figury, zwane karjokinezą.

Mitra, Mithra, Mitras (ob.). Kult **M.** miał wyznawców od Syrji do Hiszpanji, od Brytanji do Sahary, oparły mu się tylko Grecja i Azja Mniejsza. Była to przedewszystkim religja żołnierzy, o istocie jej niewiele mówią źródła. W dogmatyce i misterjach **M.** połączone są staroirańskie mity, babilońska astrologja, olimpijskie wyobrażenie bogów przez synkretystyczne spekulacje. **M** nie jest jedynym i najważniejszym Bogiem w tym systemie, lecz zajmuje pierwszorzędne miejsce w misterjach, w których objawia się perskie pojęcie dualizmu w walce Ormuzda z Arymanem w świecie i życiu ludzkim. To nadawało mu wysoce poważny i etyczny charakter; żądał od wyznawców hartu woli, odwagi, czystości, wierności i prawdy. **M.** jest twórcą dobroczynnych zwierząt i roślin, pomaga swym wyznaw-

Mitra zabijający byka (wielka płaskorzeźba Borghese z Luwru paryskiego).

com w walce z widomemi i niewidomemi wrogami *(invietus)*, po śmierci towarzyszy pobożnym w niebezpiecznej podróży przez siedem sfer planet do stałego pobytu błogosławionych; ostatecznie przy końcu świata zbudzi ludzi, oddzieli dobrych od złych, pierwszym zapewni nieśmiertelność, drugich zaś z Arymanem i złemi demonami strawi płomień światowy, z którego wyjdzie nowy, wiecznie szczęśliwy świat. Wizerunek **M.** (ob. rycinę) przedstawia boga jako bohatera kosmicznego mitu (**M.** tworzy przez zabicie prabyka pożyteczne rośliny i zwierzęta). Inne przedstawiają go, rodzącego się ze skały, jako rozdawcę wody i t. d. Niektóre z tych wyobrażeń z małemi zmianami przeszły do sztuki chrześcijańskiej (Szymon rozrywający lwa, Mojżesz wydobywający wodę ze skały). Miejscami kultu **M.** były podziemne krypty *(Spelaea)*. Wyznawcy dzielili się na siedem stopni. Pierwsze trzy: *corax, kryphios, miles* były służebne, następne cztery: *leo, persa, heliodromos, pater*, uczestniczyły w misterjach; *pater patrorum* stał zapewne na czele gmin wyznaniowych pewnej miejscowości. Kobiety pozbawione były udziału w misterjach, w późniejszych czasach pewnie znajdowały rekompensatę w kulcie Wielkiej Matki *(Magna Mater, Kybele)*. Liczne podobieństwa między mitracyzmem a chrześcijaństwem w starożytności już wywoływały gorące polemiki, a w czasach nowszych były podstawą śmiałych historycznych teorji. Misterja **M.** mają też swoje *Logos*, swoje siedem sakramentów, mianowicie, chrztu i komunji; czczą swego boskiego bohatera jako „światło świata“ i „słońce sprawiedliwości“ i obchodzą w czasie zimowej odmiany słońca jego coroczne narodziny i t. d. Liczyć się jednak trzeba z tym, że rokwit mitracyzmu przypadł na III w. po Chr. i mógł uledz wpływom chrześcijaństwa, a wspólne idee i obrzędy obydwuch religji dadzą się wytłumaczyć pochodzeniem obydwuch ze zhelenizowanego Wschodu. Por. F. Cumont „Textes et monuments figurés relatifs aux mystères de Mithra“ (1894—900, 2 t.); tegoż „les Mystères de Mithra“ (1902, II wyd.); A. Dietrich „Eine Mithrasliturgie“ (1910, II wyd.); Grill „Die persische Mysterienreligion im römischen Reich und das Christenthum“ (1903); G. Wolff „Über Mithrasdienst und Mithräen“ (1909).

Mitraljeza Madsena. Broń ręczna samoczynna pomysłu duńskiego ministra wojna Madsena, wprowadzona w roku 1904 do użytku w armji duńskiej, szwedzkiej i norweskiej. **M.** odznacza się małą wagą i nieznacznemi wymiarami, może być przeto noszona jak karabin zarówno w konnicy, jak i w piechocie. Siłą wprowadzającą **M.** w ruch jest reakcja wystrzału.

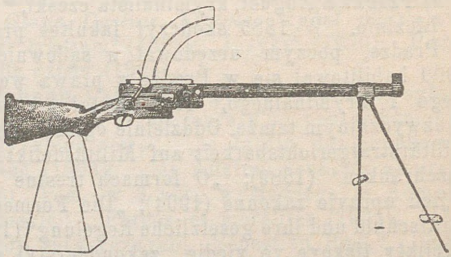

Mitraljeza Madsena.

Mittag Lefler Gustaw Magnus, matematyk szwedzki, * 1846 w Sztokholmie, gdzie na uniwersytecie jest profesorem czystej matematyki. Jego „O przedstawieniu analitycznym jednoznacznej gałęzi funkcji analitycznej“ przełożył S. Dickstein („Prace mat. fiz.“ 1905, 1907).

Mitteis Ludwik, prawnik niemiecki, * 1859 w Lublanie, studja odbywał w Lipsku i Wiedniu; był 1880—86 sędzią w Wiedniu, habilitował się tamże 1884, został nadzwyczajnym profesorem niemieckiego uniwersytetu w Pradze 1897, później zwyczajnym, 1895 był profesorem w Wiedniu, 1899 w Lipsku, gdzie 1902 mianowany dyrektorem zbiorów papirusów; jest członkiem Akademji wiedeńskiej, berlińskiej i monachijskiej, od 1903 doktorem honorowym uniwersytetu wrocławskiego. Ogłosił między innemi: „Reichsrecht und Volksrecht in den östlichen Provinzen des römischen Kaiserreichs“ (1891); „Zur Geschichte der Erbpacht im Altertum“ (1901); „Griechische Urkunden der Papyrussamlung zu Leipzig (1906); „Römisches Privatrecht bis auf die Zeit Diokletians“ (1908, t. I); jest współwydawcą I t. „Corpus Papyrorum Raineri“ i innych.

Mitterwurzer Antoni, śpiewak niemiecki, * 1818 w Tyrolu (Sterging) † 1876 w Döbling pod Wiedniem, został w 1839 barytonistą opery

w Dreznie, był słynnym przedstawicielem ról wagnerowskich i mozartowskich.

Mitylena, miasto na Lesbosie na morzu Egiejskim, liczy 15,000 m. W ostatnich latach wzrósł znacznie ruch statków, w 1908 objął 1,706 parowców o 877,954 tonnach i 3,195 żaglowców o 33,831 tonn.

Mizerski Antoni, weteran wojsk polskich, * 1791, † 1864 w Poznaniu. Jako 20-letni młodzieniec wstąpił do I pułku szwoleżerów gwardji Napoleona, odbył kampanję w Saksonji i Francji, brał udział w bitwach pod Budziszynem, Dreznem, Montmiral, Montereau i t. d.

Mizoneizm, neologizm, utworzony przez Lombrosa dla oznaczenia niechęci przyrodzonej do nowości.

Mleczarstwo. Rozwój przemysłu mleczarskiego wywołał potrzebę wyjaśnienia teoretycznego zjawisk, na których opiera się technika mleczarska. Badania fizjologiczno-chemiczne dążą do wyświetlenia kwestji tworzenia się mleka w wymieniu, wpływu paszy na ilość i skład chemiczny mleka i t. p. Najmłodszy kierunek badań, bakterjologiczny, którego przedstawicielami są: Pasteur, Duclaux, Hüppe i inni, podejmuje rozwiązanie kwestji, zależnych od fermentacji. Obecnie **M.** urosło do całej samodzielnej umiejętności i stało się przedmiotem wykładu w szkołach wyższych i niższych i t. d. Pierwszą katedrę **M.** utworzono w Halli. W Galicji istnieje szkoła mleczarska w Rzeszowie. Niezmierne znaczenie dla rozwoju **M.** miały postępy w budowie różnych maszyn i przyrządów mleczarskich, wreszcie technika handlowa. Pierwsze miejsce pod względem rozwoju **M.** zajmuje Danja, która jest wciąż jeszcze pierwszorzędnym dostawcą masła na największy rynek— angielski. Za Danją poszły Niemcy od 1870, a następnie i inne kraje. U nas **M.** dopiero w ostatnich czasach zaczęło wchodzić na drogę gospodarki racjonalnej. W Galicji z końcem 1905 podług zestawień instruktora krajowego było 12 mleczarń spółkowych, 54 mleczarń zbiorowych, 234 mleczarń dworskich i 8 mleczarń przemysłowych. Por. Fleischmann „Handbuch der Milchwirtschaft"; Duclaux „Principes de laiterie"; Pourian „La laiterie"; S. Serkowski „Mleko i Mleczarstwo" (1907); Z. Chmielewski „Zarys techniki mleczarskiej" (1911, 2 wydanie); tenże „O korzyściach z mleczarń spółkowych" (1910).

Mlicki Teofil, obywatel ziemski w Ossowcu pod Trzemesznem, uczył się w gimnazjum w Lesznie. Podczas powstania listopadowego zaciągnął się do jednego ze szwadronów jazdy poznańskiej i w niej jako prosty żołnierz odbył wojnę. Uczestniczył w wyprawie gienerała Dembińskiego na Litwę i w odwrocie jego do Warszawy. Potym brał udział w 1846 i 1848 r., kiedy był porucznikiem pierwszego pułku ułanów. W 1863 ułatwiał przewóz broni dla powstańców i przejście ochotników przez granicę. Czynny w walce ekonomicznej Polaków z Prusakami, wykupywał niejednokrotnie ziemię polską z rąk kolonizatorów Niemców. Por. „Album Muzeum Narodowego w Rapperswylu" (1882).

Mława, miasto powiatowe, w gub. Płockiej, liczyła w 1909: 17,178 m., w tym 8,614 katolików, 7,738 żydów, 571 protestantów, 243 prawowosławnych, 12 innych niechrześcjan. Wpowiecie Mławskim na 114,372 m. było: 100,308 katolików, 11,496 żydów, 1,953 protestantów, 603 prawosławnych, 12 innych. Pod względem narodowościowym według ostatniego spisu powszechnego ludność dzieliła się na: Polaków 86·4%, 9·0% Żydów, 3·3% Biało,-Mało,-Wielkorusów, 1·2% Niemców, 0·1% innych.

Młociny, miejscowość nad Wisłą o 12 wiorst od Warszawy za rogatkami marymonckiemi liczą do 1,200 m., posiadają piękny pałac i park rozległy na Wisłą, kilka fabryk. **M.** należały najpierw do książąt mazowieckich, o dalszych dziejach ob. Młocińskie starostwo. Pałac zbudował Henryk Brühl, który otrzymał **M.** w 1748. W ostatnich czasach magistrat Warszawy nabył **M.** pod park miejski.

Młocki Alfred, działacz polityczny i społeczny (ob.), brał udział w powstaniu listopadowym, razem ze Ślaskim, posłem kieleckim, wystąpił przeciwko Rządowi Tymczasowemu za brak stanowczości, Dembiński przeznaczył go na adjutanta maj. Henisza, dowódcy kadrów dwuch pułków, tworzących się w Chęcinach. Wielka była zasługa **M.**, że województwo Krakowskie dostarczyło w znacznej liczbie dobrego żołnierza. Podczas odwrotu Różyckiego odznaczył się zaszczytnie pod Odechowem (21 sierp.), pod Janówcem (9 września) i pod miasteczkiem Lipskiem. Po upadku powstania zamieszkał w Krakowie, uczestnicząc nadal w ruchu konspiracyjnym. Aresztowany 1836 przez władze austjackie i wydany Rosji, uniknął kary i powrócił do Krakowa. W 1848 należał do krakowskiego komitetu tymczasowego. Wysłany był następnie od komitetu do Paryża w celu porozumienia się z rządem tymczasowym rzplitej Francuskiej w sprawie wspólnego działania dla oswobodzenia Polski i innych ludów. Za powstania styczniowego był czynny piórem i radą, nie skąpiąc przytym pieniędzy na uzbrojenie oddziałów, spełniał też wszelkie polecenia rządu Narodowego. Po stłumieniu powstania opiekował się stale unitami chełmskiemi, dopomagał im w ciężkiej niedoli. Wydał dla nich broszurę zachęcającą do oporu, opublikował i rozrzucił pomiędzy włościan podlasko-lubelskich głośny list Piusa IX do arcybiskupa Sembratowicza. O działalności społecznej i ekonomicznej w Galicji, ob. gł. dz. Napisał prócz wymienionych w gł. dz.: „Pamiętnik A. **M.**" („Zbiór pamiętników do hist. powst. polskich" z r. 1830—31); „J. H. Dąbrowski, gien. wojsk polskich, twórca legjonów polskich i J. ks. Poniatowski, naczelny wódz w. pol-

skich i marszałek Francji" („Album muz. Nar. w Rapperswylu", 1876); „Rzut oka na rozwój Narodu Polskiego, jego upadek i wpływ jaki ten wywiera na stan Europy" (Paryż, 1862); „O prześladowaniu Kościoła rzym. i grecko-katolickiego i jego wyznawców przez schizmę" (Lwów, 1870); „la Question d'Orient comme consèquence inévitable du partage de la Pologne" (Bruksella, 1877). Por. „Wieniec pamiątkowy półwiekowej rocznicy powstania listopadowego" („Album muz, Nar. w Rapperswylu", 1882); B. Limanowski „Historja demokracji polskiej w epoce porozbiorowej" (Zurych, 1901).

Młocki Włodzimierz, † 1861, szkoły i uniwersytet ukończył w Krakowie. Zapisał cały swój majątek, do 400,000 złp. wynoszący, na stypendja dla uczniów szkoły Głównej w Warszawie, każde wynoszące po 2,000 złp.

Młoda Polska wyłoniła się z *Młodej Europy*, Została zawiązana w Bernie szwajcarskim 12 maja 1834 r. Do komitetu kierującego weszli: Józef Dybowski, Franciszek Gordaszewski, Feliks Nowosielski, Karol Stolzman i Konstanty Zaleski. W październiku została zatwierdzona „Ustawa **M. P.**", nawskroś przeniknięta duchem republikańskim i ludowym. „Jedynym wszechwładcą—głosiła ona—jest *Lud*; jedynym prawodawcą: *Wola Ludu*". W 1835 r. przeniesiono siedzibę naczelnego komitetu do Brukselli, i zostali do niego wybrani: Joachim Lelewel, Karol Stolzman, Walenty Zwierkowski, Wincenty Nienokoć, Walerjan Pietkiewicz, Andrzej Gawroński i Karol Królikowski, Wysłannicy **M. P.** przyczynili się do zawiązania w Krakowie *Stowarzyszenia Ludu Polskiego*, które rozpostarło szeroką propagandę ludową we wszystkich prowincjach. Szymon Konarski (ob.) był emisarjuszem **M. P.**

Młodoturcy, zwolennicy ruchu reformatorskiego w Turcji, początkowo w literaturze, następnie w polityce. Inicjatorem ruchu był Szinasi Effendi, który dążył do oczyszczenia literackiego języka tureckiego od naleciałości perskich i arabskich. W tym celu założył czasopisma *Terdszyman-i-ahval* (1859) i *Tassvir Efkhiar* (1861). Dalej prowadził w kierunku bardziej politycznym rozpoczętą sprawę Kemal bej, Zia pasza, do których przyłączył się ks. Fazil Mustafa pasza, szczególnie kiedy w 1876 tak się złożyły okoliczności, iż zdawało się, że dążności **M.** będą wcielone w życie. Po strąceniu z tronu sułtana Abdula Azisa 1 maja 1876 Midhat pasza, jako prezes Rady stanu, ułożył projekt konstytucji, do której nadania skłonił Abdul Hamida II 22 grudnia 1876. Ale już 5 stycznia 1877 wielki wezyr Midhat pasza skazany był na wygnanie, jego następcą został Edhem pasza; zwołał on parlament, który 14 stycznia 1878 był rozpuszczony. Nowy wielki wezyr, Chair-eddin pasza próbował przeprowadzić szereg reform, głównie finansowych, ale i temu sprzeciwił się sułtan. Po zawieszeniu konstytucji **M.** dalej prowadzili swe dzieło. Organizacja ich „Comité ottoman d'Union et de Progres" dbała przedewszyskim, aby przez publicystykę zdobyć sobie nowych zwolenników w Turcji i w Europie. **M.** skierowali swą czynność na reformy natury kulturalnej, na wewnętrzną organizację i działalność literacką, aczkolwiek głównym ich celem była zmiana ustroju politycznego. Dopiero w lipcu 1908 udało im się, mając grunt dobrze przygotowany i świetną organizację, wywołać rewolucję polityczną i skierować swą akcję w dziedzinę polityki (ob. art. Turcja w II supl.). **M.** wydali manifest którego główne punkty były następujące: 1) „głównym celem Ligi Ottomanskiej — nazwa organizacji **M.** — wprowadzenie w życie konstytucji 1876. Obcy konsulowie w Macedonji są przeświadczeni, że sytuacja obecna monarchji Ottomanskiej tkwi w despotyzmie i korupcji. Ale prawda zwycięży; 2) Liga uroczyście proklamuje, że nie żywi wrogich zamiarów wobec ludów nietureckich i że władze konstytucyjne dbać będą o życie, honor i dobrobyt wszystkich ludów w Turcji. Jeżeli liga ucieka się niekiedy do środków ostatecznych czyni to w wypadkach wyjątkowych i dla przestraszenia nieprzejednanych wrogów wolności; 3) unikamy zbytecznego rozlewu krwi". To energiczne wystąpienie zmusiło sułtana do ogłoszenia konstytucji 2 sierpnia 1908 r. **M.** dzięki dobrej swej organizacji wytrzymali zwycięsko próbę kontrrewolucji, i pod nowym sułtanem ujeli rządy w swe ręce. Prócz faktycznego rządu Komitet młodotu recki rządzi z Salonik, gdzie ma swą siedzibę. W 1910 zaczęły się tarcia w stronnictwie, w maju 1911 nastąpiła rekonstrukcja Komitetu i kompromis z opozycją. W stosunku do narodowości nietureckich **M.**, zarówno w rządzie jak komitecie, nie dotrzymali przyrzeczeń. Ich polityka centralistyczna bardziej jeszcze daje się we znaki narodom nieturecki m, niż rządy despotyczne Abdul Hamida, wynikiem czego są powstania w Arabji i Albanji i wrzenie śród Greków i Słowian (ob. art. Turcja w II suplemencie).

Młodnicka Wanda, rzeźbiarka i autorka polska, napisała nadto: „Stare baśnie" (Kraków, 1904); „Zajmujące powiastki dla dzieci" (t., 1905); „Historja dziadka do orzechów" (t., 1906); „Rozmaitości dla młodych gości" t., 1908); „22 powiastki" (t., 1910).

Młynarski Emil, był w roku 1903 pierwszym kapelmistrzem i głównym reżyserem opery warszawskiej, a od 1904—1907 r. dyrektorem warszawskiego konserwatorjum. Od roku 1909/10 dyryguje koncertami symfonicznemi w Glasgowie,

Mniszech Andrzej, hrabia, malarz polski, wnuk Michała Jerzego, ostatniego marszałka w. kr., * 1820, † 1905 w Paryżu. Sprzedawszy swe rodzinne dobra Wiśniowiec, osiedlił się w 1854 r. w Paryżu. Malował mało, ale rzeczy nadzwyczaj

wytworne, techniką przypominające dawnych mistrzów holenderskiej szkoły. Za tryptyk p. t. „Złotnik z XVII wieku“, otrzymał na Lwowskiej wystawie krajowej medal bronzowy. W muzeum Narodowym jest jego portret Wł. Chadźkiewicza oraz portret Wł. Zdzitowieckiego. W galerji Tow. przyjaciół nauk w Poznaniu portret braciszka Daniela Zubczewskiego w Wiśniowcu, malowany 1840 r. Był właścicielem sławnego zbioru obrazów holenderskiej i francuskiej szkoły.

Mniszek Helena, powieściopisarka polska, napisała: „Trędowata“ (Warszawa, 1909, 2 t.); „Ordynat Michorowski“ (t., 1910); „Zaszumiały pióra“ (Kijów, 1911).

Möbius Karol August, zoolog niemiecki, † 1908. Wydał nadto: „Bruchstücke einer Rhizopodenfauna der Kieler Bucht“ (1889); „Das Flaschenthierchen Folliculina ampulla“ (1887); „Über die Grundlagen der ästhetischen Beurteilung der Säugetiere“ (1900); „Die Tierwelt Ost-Afrikas und der Nachbargebiete“ (tom 3 i 4, 1895—1898).

Mocenigo, słynna rodzina wenecka z której wyszło wielu dożów rzeczypospolitej. Najznakomitszy z nich Alvise IV Giovanni, * 1701, † 1778, dożą został 1763; wtedy zawarł bardzo wygodne traktaty pokojowe i podjął ważne reformy administracyjne.

Mocetto Girolamo, włoski malarz i sztycharz, * 1454 w Murano, † ok. 1531. Uczeń G. Bellini'ego, malował religijne obrazy, które znajdują się w Weronie, Wenecji, Vicenzy, Modenie, galerji londyńskiej i t. d. Większe jeszcze znaczenie posiadają jego sztychy, z których zachowało się 17, między innemi: „Judyta z głową Holofernesa“, „Jan Chrzciciel“, „Chrzest Chrystusa“ i kilka Madonn.

Moch Gaston, oficer i pisarz wojskowy francuski, * 1859. Kształcił się w Szkole politechnicznej, służył w artylerji, podał się do dymisji w randze kapitana. Był współpracownikiem wielu czasopism i ogłosił szereg rozpraw, gdzie występuje jako zdecydowany przeciwnik wojny i militaryzmu. Ważniejsze z jego prac: „Sedan, les derniers coups du feu“; „l'Ere sans violence“ (1899); „l'Armée d'une democratie“ (1899); „la Question de la langue internationalle et sa solution par l'esperanto“ (1900); „la Défense des côtes et la marine“; „la Poudre sans fumée et la tactique“ i t. d.

Mochnacki Bazyli, prawnik (ob)., ojciec *Maurycego*, był uczestnikiem powstania 1830 r., należał do Tow. patrjotycznego, na którego posiedzeniach występował z wnioskami zaprowadzenia sądu przysięgłych, reprezentacji włościan i t. d. W czerwcu 1831 był jednym z założycieli „Tow. wychowania dzieci po poległych rycerzach Polski“. Uczestniczył w słynnej deputacji klubu do Rady administracyjnej 2 grud. 1830. Po upadku powstania przebywał w Galicji.

Mochnacki Maurycy, publicysta, polityk i estetyk polski (ob.). † 20 grudnia 1834 w Auxerre we Francji (data w gł. dz. mylna). W listopadzie 1823 uwięziony i trzymany u Karmelitów na Lesznie za należenie do organizacji, prowadzonej przez W. Heltmana (ob. II supl.), i do związku Wolnych Braci Polaków, okupił sobie wolność tz. „Pismem karmelickim“ t. j. napisaną przezeń na zlecenie komisji politycznej śledczej rozprawką „O źródłach skąd tyle złego wynikło“. Prócz tego dał jeszcze Szaniawskiemu (ob.) przyrzeczenie, że wstąpi do cenzury, co też w 1826 uczynił. W 1829 wciągnął go brat, Kamil, do spisku wojskowego. W 1830 r. podczas wybuchu powstania razem z Duninem, Karmańskim, Żukowskim, Kozłowskim poruszał Stare Miasto. Dn. 1 grudnia należał do grona, zwołującego lud na narady polityczne, wszedł do Rady administracyjnej, w klubie sal redutowych wystąpił ostro przeciw Chłopickiemu. Dn. 4 grudnia po rozpędzeniu klubu prowadził podchorążych i lud na Lubeckiego, aby go zamordować, a wieczorem tego samego dnia musiał już szukać schronienia w jego biurach i korzystał z jego stołu. Na początku 1831 wszedł do red. *Nowej Polski* J. B. Ostrowskiego, gdzie drukował ogniste artykuły patrjotyczne. W lutym 1831 bił się już pod Okuniewem, prócz tego uczestniczył w bojach pod Wawrem (gdzie był ranny), Liwem, Długosiodłem, Przetyczą, Tykocinem i wreszcie pod Ostrołęką, za którą otrzymał medal zasługi. Otrzymawszy cztery rany, przez czerwiec leczył się z nich w Warszawie. Potym przeszedł na stronę reformistów, trzymał ze Skrzyneckim przeciw sejmowi, wszedł w konszachty z Krukowieckim, który przyrzekł mu stanowisko w nowym rządzie. Dnia 2 listopada **M.** znalazł się w Paryżu i odrazu uderzył na Komitet Bon. Niemojewskiego. Gdy na jego miejsce stanął komitet Narodowy Lelewela, był sekretarzem w zgromadzeniu inauguracyjnym, kiedy jednak na wyborach nie wszedł do jego składu, zniechęcił się do tej instytucji demokratycznej. Coraz bardziej odsuwał się od demokracji, powstanie Tow. Demokratycznego (1832) przejęło go niechęcią. Zbliżył się naprzód do Kaliszan, a później do Zamoyskiego i Czartoryskiego. Ostateczne przechylenie się do obozu monarchicznego przypada na pobyt w Auxerre, dokąd udał się w końcu lata 1834. Listy do Zamoyskiego, wydobyte w ostatnich czasach z archiwum wskazują, iż żywił nadzieję otrzymania redaktorstwa w projektowanym organie hotelu Lambert. Z prac **M.** ukazały się w ostatnich latach: Śliwiński Artur wydał „Maurycy **M.**, pisma poraz pierwszy edycją książkową objęte“ (Lwów, 1910), wybrane z *Dziennika Warsz.* (1825), *Gazety Polskiej* (1827 — 29), *Kurjera Polskiego* (1829—30); „O literaturze polskiej (1910, nowe wyd.) z przedmową A. Drogoszewskiego; „Memorjał więzienny z r. 1824“ wy-

drukował Kraushar („Przeg. historyczny“, 1906—1907 i osobno w Miscelleneach). Nowsze prace o **M.**: Kraushar Aleks. „Poglądy polityczne **M.** w r. 1826“ *(Kraj* petersb., 1903, № 52; „Wizerunki historyczne“); tenże „Z archiwum senatora Nowosilcowa“ („Przegl. histor.“, 1906—07, t. III); Przewóski Edw. „M. **M.**, jako krytyk literatury“ (Warszawa, 1905); Śliwiński A. „Maurycy **M.**“ (Lwów; 1910); Kucharzewski J. „Maurycy **M.**“ (Kraków, 1910); „Szpotański St. „Maurycy **M.**“ (tamże, 1910).

Mochnacki Kamil, oficer wojsk polskich, brat *Maurycego* (ob.), należał do spisku Piotra Wysockiego (ob.) w 1828 r., w nocy listopadowej był czynny, członek Tow. patrjotycznego. Kampanję odbył całą, początkowo w stopniu podporucznika strzelców piechoty, potym kapitana, 9 czerwca 1831 otrzymał krzyż złoty. Walczył pod Wawrem, Liwem, Przełęczą, Długosiodłem, Nadborami, Kościelcem i Ostrołęką i ze szczątkami wojska skierował się do Prus, a potym awansowany na majora udał się do Paryża. Na emigracji był inicjatorem komitetu Dwernickiego i przeciwnikiem komitetu Lelewela; mianowany honorowym członkiem Rady zakładu w Avignon.

Mockel Albert, poeta i krytyk belgijski, * 1866 w Ougrée koło Leodjum. Założył pismo *la Wallonie*, koło którego zgrupował młodych literatów, 1889 przeniósł się do Paryża. Jako poeta tworzył po części w duchu Maeterlincka, po części w duchu francuskich symbolistów, co widoczne w „Chantefables un peu naïves“ (1891); „Clartés“ (1902); „Contes pour-les enfants d'hier“ (1908), bajka filozoficzna w poetyckiej prozie; jako krytyk młodej literatury ogłosił: „Propos de littérature. Esthetique du poème (1894); „Emile Verhaeren“ (1895); „Stéphane Mallarmé un heros“ (1899) i „Charles van Lerberghe“ (1904).

Modernizm, oficjalna, kościelna nazwa różnych prądów i kierunków, które szerzyły się w ostatnich czasach wśród teologów i duchowieństwa katolickiego. **M.** dąży, według opinji jego wyznawców, do wyrównania różnic między religją katolicką a spółczesnym sposobem myślenia, wystąpił jako reakcja przeciwko teologji i filozofji ultramontańskiej; ruch ten nosił poprzednio też nazwę katolicyzmu idealnego, reformistycznego, liberalnego. Główne postulaty **M.** wyrażały się: w porzuceniu średniowiecznego poglądu na świat i przestarzałej metody scholastycznej, w walce ze wzrastającym kultem świętych i relikwji, co według modernistów nosiło cechy pogaństwa, w swobodnym badaniu pisma św. i tradycji kościelnej, w rozpatrywaniu historji kościoła i dogmatów z ewolucyjnego punktu widzenia, w zachęcaniu do większego interesowania się sprawami narodowemi, społecznemi i literackiemi laików. Postulaty te były związane z silną wiarą w żywotność katolicyzmu, w jego zdolność do łączenia się z kulturą nowoczesną i postępem, wypływały z przywiązania do kościoła katolickiego i niechęci do protestantyzmu, jako czynnika rozkładowego dla dusz. **M.** nie zaczepiał ani samych dogmatów, ani urządzeń kościelnych, chociaż w krytyce teologicznej szedł dalej od protestantów, uważając, że dogmaty są pokrywą, bez której jądro religijne, posiane śród ludzkości przez Chrystusa, nie byłoby zdolne do kiełkowania; powaga zaś kościoła jest potrzebna, by duch Chrystusa trwał czysty i żywotny. Nieomylność papieża również była uznawana przez **M.** Prawie jednocześnie wystąpił **M.** w rozmaitych krajach katolickich. Pierwszym i najwyraźniejszym jego przejawem był t. z. amerykanizm, teorja nawróconego Izaaka Heckera (ob. II supl.). We Francji **M.** reprezentują: Loisy (ob.), Houtin, Laberthonnière, Le Roy. W Anglji **M.** wyrósł na ideach kardynałów Manninga i Newmana, obecnie jego przywódcą jest były protestant, eks-jezuita Jerzy Tyrrel, najoryginalniejsza postać w całym ruchu. We Włoszech początkowo **M.** łączył się z ruchem społecznym (abbé Romolo Murri i „chrześcijańska demokracja“), później przyłączyli się uczeni: Buonaiuti, Minocchi, Semaria, poeta Fogazzaro (w tym duchu jest jego powieść „il Santo“). W Niemczech pierwszemi modernistami byli: Kraus, Schell i przyjaciele na fakultecie teologicznym w Würzburgu oraz Ehrhard, profesor strasburski. Rozkwit **M.** przypada na ostatnie lata Leona XIII i początki pontyfikatu Piusa X. We Francji, Niemczech, Anglji i Włoszech powstała bogata literatura modernistyczna. Dobrze redagowane czasopisma szerzyły idee modernistyczne śród kleru parafjalnego i wykształconych warstw świeckich. Leon XIII, aczkolwiek potępił amerykanizm, tolerował wszakże modernistów. Pius X zaś od początku swego pontyfikatu prowadzi systematyczną i nieubłaganą walkę z **M.** Początkowo papież ograniczał się do ostrzeżeń, ale już przy allokucji do kardynałów 18 kwiet. 1907 wypowiedział **M.** walkę, jako źródłu wszelkich herezji. W *breve* do Dominikanów (7 maja 1907) nawołuje ten zakon do walki z **M.** Nieliczne innych wystąpień, główny cios zadał **M.** „Syllabus“ z 3 lipca 1907 (Dekret *Lamentabili* św. rzymskiej i powszechnej inkwizycji), który usiłuje zwalczyć przenikanie filozofji kantowskiej do scholastyki; 8 września ukazała się encyklika „De modernistrarum doctrinis“ (enc. *Pascendi*). Encyklika maluje **M.** jako zbiorowisko rozmaitych herezji, które z konieczności prowadzą do ateizmu i podaje szereg praktycznych środków do zwalczenia **M.** na fakultetach i w seminarjach, mianowicie: w każdej djecezji ma być ustanowiona rada nadzorcza, ma ona czuwać nad duchowym i literackim życiem okręgu i szczególnie niedopuszczać do wciskania się **M.** do stowarzyszeń społecznych; co dwa miesiące rada ma zdawać relację biskupowi, który znów co trzy lata pod przysięgą składa sprawozdanie o stosowaniu środ-

ków, zalecanych przez kurję. W „Motu proprio“ z 18 listop. 1908 zagroził Pius X ekskomuniką każdemu nie stosującemu się do encykliki i „Syllabusa“ i rozkazał biskupom usunąć wszystkich nauczycieli, skłaniających się ku **M.**, podejrzanych kleryków nie wyświęcać, pisma modernistyczne usunąć z księgarni i rąk studentów. We Włoszech walka rozpoczęła się najwcześniej, usunięto profesorów, między innemi, C. Buonaiti'ego, prof. uniwersytetu papieskiego. Natomiast pomimo groźby ekskomuniki pismo *il Rinnovamento* wychodzi dalej, nawet w 1908 powstało w Rzymie nowe pismo *Nova et Vetera*. We Francji i Niemczech również usunięto kilku profesorów w uniwersytetach katolickich, innym zagrożono zasuspendowaniem i ekskomuniką. W odpowiedzi na te zarządzenia kurji, między innemi umieszczenie na indeksie wszystkich dzieł modernistycznych, włoscy moderniści wydali protestujące pismo: „il Programma dei modernisti“ (1908) a francuscy broszurę „les Demains d'Encyclique“ (1908). Loisy, który również ostro wystąpił, został ekskomunikowany, temuż losowi uległ Jerzy Tyrrel. W 1910 nakazał papież całemu duchowieństwu złożyć przysięgę antymodernistyczną; wobec silnej opozycji, wywołanej tym zarządzeniem w Niemczech, kurja rzymska wyłączyła od przysięgi profesorów wydziałów teologicznych, które stanowią składową część uniwersytetów ogólnych. Walka kościoła z **M.** opiera się na tej zasadzie, że **M.** pozostawia jedynie zewnętrzne formy wiary, a podrywa jej istotę, widząc w sakramentach tylko symbole uczucia religijnego, w ewangelji księgę natchnioną wprawdzie, ale nie różniącą się od natchnień wieszczów, w kościele nie Chrystusa nauczającego i rozkazującego, lecz tylko emanację historycznej ewolucji i uczuć wierzących; dalej, kościół zarzuca **M.**, że według nich, Bóg się objawia każdemu człowiekowi z osobna bez potrzeby jakichś objawień osobnych, i że na dogmaty patrzą moderniści jako na produkty uczuć religijnych, które z konieczności „przyoblekły się w formę, a te się skraplały już to w kulcie zewnętrznym, już też w doktrynie“ (arcyb. Teodorowicz). Por. Holl „Modernismus“ (1908); Kübet „Geschichte des katholischen **M.**“ (1909); P. Sabatier „les Modernistes“ (1909); Teodorowicz, arcybis. „O modernizmie“ (1907); Macko Andrzej, ks. „Znaczenie encykliki o modernizmie“ (t., 1910); Ciemniewski Jan, ks. „U źródeł modernizmu“ (Włocławek, 1910); Tomczak Kaz., ks. „Modernizm a protestantyzm liberalny“ (Warszawa, 1911).

Modersohn Otto, malarz niemiecki, * 1865 w Soest, studja odbywał w Düsseldorfie i Karlsruhe. Mieszka w Fischerhunde, gdzie maluje krajobrazy, przepojone poezją nastrojową i melancholją. Pejzaże jego znajdują się w galerjach w Berlinie, Bremie, Dreznie i innych niemieckich.

Modraczek Franciszek, pisarz czeski, * 1871 w Habrowcu, uczył się w gimnazjum, potym w szkole przemysłowej; był przez kilka lat pomocnikiem rzeźbiarskim, następnie oddał się dziennikarstwu. W 1892 wydalony był z Austrji, w procesie „Omladiny“ (ob.) skazany na $1^1/_2$ roku więzienia, 1894 również w sprawie politycznej na 2 lata. Jako demokrata socjalny od 1907 jest deputowanym w parlamencie. Ogłosił większą pracę: „Marxuv nazor na diejiny a socializm“ (1900); broszury: „Socialni zapas a viteźstvi schopniejszího“ (1899); „Mistr Jan Hus a jeho doba“ (1903), a jako redaktor *Akademie* szereg rozmaitych artykułów w tym piśmie.

Modrzejewska Helena, artystka dramatyczna polska, † 1909 w swym majątku Bay City w pobliżu San Francisco w Kalifornji. Pochowana w Krakowie.

Moedeebeck Herman, aeronauta niemiecki, * 1857, † 1910. Z zawodu oficer artylerji uchodził w Niemczech za najzasłużeńszego pracownika teoretyka w zakresie żeglugi powietrznej; był założycielem związku floty powietrznej w Berlinie, prezesem komisji międzynarodowej i niemieckiej dla kartofracji aeronautycznej. Wydał: „Die Luftschiffart unter besonderer Berücksichtigung ihrer militärischen Verwendung“ (1886); „Die Luftschiffart, ihre Vergangenheit und ihre Zukunft“ (1906); „Fliegende Menschen“ (1909). **M.** założył „Illustrierte Aeronautische Mitteilungen“.

Moeller Niels Lauritz, pisarz duński, * 1859 w Svendborgu. Ogłosił: dwa tomy poezji, zbiór nowel, szereg krytyk literackich. W poezjach okazuje wielką potęgę słowa, w nowelach głębię psychologiczną.

Mogilnicki Aleksander, prawnik polski, * 1875 w Warszawie, uniwersytet ukończył tamże, od 1900 prowadzi kancelarję adwokacką w Łodzi, od 1905 r. wykłada historję i prawo handlowe w szkołach polskich w Łodzi, jest czynny w towarzystwach kulturalnych. Pisywał do *Ateneum*, *Ogniwa*, *Kraju*, *Kurjera Codziennego*, *Gońca Łódzkiego*, *Gazety Sądowej*. Oddzielnie wydał: „Sąd przysięgłych“ (1899); „Sądy administracyjne“ (Warszawa, 1900); „Indywidualizacja kary“ (t., 1900); „Obrońca kryminalny a opinja publiczna“ (t., 1911); „Kary dodatkowe“ (Łódź, 1907); nadto tom poezji „Z jasnych dni“ (Łódź, 1903).

Mogilno, miasto powiatowe w reg. Bydgoskiej, w 1905 liczyło 4,280 m., w tym: 3,051 katolików, 1,081 ewangielików, 148 żydów. W powiecie Mogilnickim na 43,248 m. w 1900 było: 75·7% Polaków, 0·2% dwujęzycznych; w 1905 ludność powiatu podług wyznania: 73·0% katolików, 25·6% ewangielików, 1·4% innych.

Moguncja, miasto i twierdza w wielkim księstwie Hesko-darmstadzkim, w 1900 liczyła 113,245 m.

Mohammed-Ali-Mirza, szach perski, * 1872. Najstarszy syn szacha Musaffer Ed-dina, zarządzał od 1899 Aderbaidżanem, największą prowincją, gdzie okazał wiele zdolności administracyjnych. Pomimo wykształcenia europejskiego, był wrogiem konstytucji, nadanej Persji przez ojca w 1906; rozpędził parlament i przy pomocy kozaków rosyjskich, po krwawych egzekucjach wrócił do absolutyzmu. Nowy jednakże wybuch rewolucji (ob. Persja) pozbawił go tronu, musiał uchodzić z kraju i zamieszkał na południu Rosji.

Mohammed-Ali-Mirza.

W 1911 potajemnie udał się do Persji i na czele swoich zwolenników umyślił opanować tron. Dotychczas walka między zwolennikami **M.-A.-M.** a rządem perskim ostatecznie nie została rozstrzygnięta (ob. Persja w II supl.).

Mohammed ben Abdullah, szalony Mułła z Somalji angielskiej, wystąpił wrogo przeciw Anglikom w 1902, w latach następnych opierał się ekspedycji angielsko-włoskiej, dopiero w 1905 gubernatorowi Somalji włoskiej, Pestalozzie, udało się internować go w krainie nadbrzeżnej. W 1908 znów rozpoczął działania przeciw Anglikom, w 1909 poniósł klęskę od sułtana Oblji, sprzymierzeńca Włoch; w maju 1910 pobity przez sprzymierzeńców Anglji, odniósł rany i ma być nawet zamordowany.

Mohammed el-Hadi, bej Tunisu, * 1855 tamże, † 1906 w zamku Dermech koło Kartaginy. Jako następca tronu często bywał w Paryżu; w 1902 wstąpił na tron po śmierci ojca Sidi Ali'ego. Prezydent Loubet odwiedził go w Tunisie 1903, **M.** rewizytował prezydenta w 1904.

Mohammed el Nacer, bey Tunisu, * 1856, syn brata młodszego Sidi Ali'ego, został następcą beya Mohammeda el-Hadi (ob. wyżej) w 1906.

Mohammed el Torrès, polityk marokański, główny doradca sułtana Abd-el-Azisa, * ok. 1830, † 1908 w Tangierze.

Mohammed Rakhim Bahadur, chan Chiwy, * 1845, syn Seid Mohammeda chana, objął tron ojca w 1865. Jeden z jego synów, Sein Asfendiar Tjurja, pułkownik kozaków orenburskich, wyznaczony został przez cesarza rosyjskiego jako domniemany następca tronu.

Mohmandowie *(Mohamandowie)*, lud górski, afgański, należy do szczepu irańskiego. Często występowali wrogo przeciw Anglikom; w 1908 zostali zniewoleni do poddania się przez generała Wilkock'a.

Mohrbutter Alfred, malarz niemiecki, * 1867 w Celle, studja odbywał w Wejmarze, Monachjum, Paryżu. Do 1909 był profesorem w szkole rzemieślniczej. Głównie znany z artystycznie wykonanych rysunków na tkaniny. Z prac jego ważniejsze: „Dama w niebieskich szatach" (1897); „Sonata" (1904); „Muzyka w pracowni". Olejne obrazy **M.** posiada muzeum w Hamburgu, Weimarze i t. d., prace graficzne i gobeliny: Drezno, Kopenhaga, Hamburg i t. d.

Mohrenheim Artur, dyplomata rosyjski, †1906 w Pau.

Möhring Bruno, architekt niemiecki, * 1863 w Królewcu, studja odbywał na politechnice w Charlottenburgu, gdzie w 1907 został profesorem. Wykonał kilka wspaniałych mostów: w Bonn, Swinemünde, Berlinie i t. d., szereg pawilonów niemieckich na wystawach powszechnych (Turyn, St. Louis, etc.) i mnóstwo okazałych budowli publicznych oraz prywatnych. „Ogłosił: Architektonische Charakterbilder" (1900 — 1901); „Stein und Eisen" (1903—09); jest współredaktorem *Berliner Architekturwelt.*

Mohylowska gubernja, na obszarze 48,047 klm. kw. miała w 1908: 2,114,600 m. Podług spisu powszechnego z 1897 ogół ludności wynosił 1,686,764 m. a skład jej narodowościowy był następujący: 82·61% Białorusinów (z Małorusami), 12·07% Żydów, 3·45% Wielkorosjan, 1·04% Polaków, 0·11% Niemców; pod względem wyznaniowym ludność dzieliła się na: prawosławnych 83·13%, żydów 12·09%, katolików 2·98%, starowierców 1·39%, protestantów 0·41%, innych 0·01%. Z 11 powiatów w gubernji najbardziej polskim jest Siennicki z 2·4% Polaków, namniej Klimowicki z 0·2%; Wielkorosjan najwięcej wykazał powiat Homelski 9·7%, najmniej Czauski i Czerykowski po 0·7%. Najbardziej białoruskim jest powiat Czerykowski 89·9%, najmniejszy procent Białorusinów zamieszkuje powiat Mohylowski z 70·0%. Do własności prywatnej należy 56% obszaru, 39% stanowi ziemię nadziałową, 5% w posiadaniu skarbu i instytucji publicznych. Fabryk i zakładów przemysłowych w 1904 było 254 z 5000 robotników, wartość produkcji dochodziła zaledwie do 7 milj. rb.

Mohylów nad Dnieprem, miasto gubernialne, w 1900 liczył 47,591 m. w tym 53% żydów. W pow. Mohylowskim na 155,740 było: 70·0% Białorusinów wraz z Małorusami, 22·0% Żydów, 5·6% Wielkorosjan, 1·5% Polaków, 0·2% Niemców, 0·7% innych; 71·7% prawosławnych, 22·1% żydów, 5·2% katolików, 0·6% starowierców, 0·4% protestantów.

Mohylów nad Dniestrem, miasto powiatowe gub. Podolskiej, liczył 33,000 m. W powiecie Mohylowskim na 227,672 m. podług spisu powszechnego było: 80·6% Małorusów, 14·5% Ży-

dów, 2·8% Wielkorosjan, 1·9% Polaków, 0.1% Niemców; 76·5% prawosławnych, 14·6% żydów, 8·6% katolików, po 0·1% starowierców i protestantów.

Moissan Henryk, chemik francuski, * 1852 w Paryżu, † 1907 tamże. Od 1886 r. profesor w Wyższej szkole farmaceutycznej i uniwersytecie paryskim. Osobliwie doniosłe są prace **M.** w zbudowanym przezeń piecu elektrycznym (ob. piec Moissana). **M.** wydał: „Sur les oxydes métalliques de la famille du fer“ (1880); „Série du cyanogène“ (1885); „Recherches sur l'isolement du fluor“ (1887); „Le four électrique“ (1897); „Le fluor et ses composés“ (1900); „Classification des éléments“ (1904); „Traité de chimie minérale“ (1905, 2 t.). W 1906 **M.** otrzymał nagrodę Nobla z działu chemji.

Mojsisovics Edmund, gieolog niemiecki, †1907. Wydał nadto: „Die Cephalopoden der Hallstätter Kalke“ (1873 — 1903, 8 t.); „Beiträge zur Kenntnis der obertriadischen Cephalopodenfauna des Himalaya“ (1896).

Mokłowski Kazimierz, architekt polski i działacz polityczny, * 1869 na Huculszczyźnie, †1905 we Lwowie. Do gimnazjum uczęszczał w Stanisławowie, poczym skończył politechnikę lwowska. Brał żywy udział w galicyjskim ruchu socjalistycznym, pracował nad historją stylów w Polsce, na co otrzymał zapomogę od Akad. Umiejętności, pod koniec życia był nauczycielem rysunków w Gródku. Ogłosił drukiem „Sztuka ludowa w Polsce: cz. I. Dzieje mieszkań ludowych; cz. II. Zabytki sztuki ludowej“ (Kraków, 1903); „Do dziejów architektury cerkiewnej na Rusi Czerwonej“ (t., 1905) razem z Marjanem Sokołowskim.

Mokronowski Stanisław, gienerał polski, (ob.), w stopniu brygadjera brał udział w wojnie z Rosją 1792, w której odznaczył się niepospolitą odwagą i zdolnościami. Pod Boruszkowcami, osłaniając uchodzące bagaże polskie, zmusił Rosjan do odwrotu. Pod Zieleńcami stanął na przodzie zawróconej przez oficerów i Sanguszkę jazdy, i powiódłszy ją na jazdę Markowa, z pomocą Lubowskiego i kozaków Poniatowskiego, złamał ją, przerzucił za Zieleńce i rozproszył całkowicie. Po otrzymaniu w obozie polskim wiadomości o przystąpieniu króla do Targowicy, **M.** wraz z Wielhorskim udał się do Warszawy z raportem Poniatowskiego, stanął przed królem w ubiorze cywilnym i zagroził zbiorowym podaniem się do dymisji, i wraz z innemi 30 lipca 1772 r. w randze gienerała lejtenanta podał się do dymisji. Po wybuchu powstania Kościuszkowskiego mianowany komendantem m. Warszawy, kierował działaniami w okolicach stolicy. Podczas oblężenia Warszawy zajmował obóz pod Marymontem do 5 sierpnia, gdy z polecenia Kościuszki miał się udać do Wilna, by objąć dowództwo nad wojskiem litewskim. Miał sobie zarazem oddane dowództwo nad korpusem Chlewińskiego i Sierakowskiego. Nie przybył jednak na czas do Wilna (przed 11 sierpnia) i nie wykazał dawnej energji, doznał klęski pod Kobyłką. Por. Korzon T. „Wewnętrzne dzieje Polski“ (t. V i VI) Soplica T. „Wojna polsko-rosyjska“ (1842, I); „Kampanja Koronna“ (Kraków, 1906); Sanguszko Eust. „Pamiętniki“ (wyd. Szujskiego, Kraków, 1877).

Moldenhawer Aleksander, prawnik polski, † 1909 w Krakowie.

Molenaer, dwaj malarze holenderscy: 1) *Jan Minse* **M.**, * 1600, † 1668, uczeń Halsa, później Rembrandta; ważniejsze prace: „Wiejskie święto“ (gal. w Hadze); „Pięć zmysłów“ (tamże); „Pijani chłopi“ (gal. w Dreznie) i t. d. 2) *Klas* **M.**, * ok. 1630, † 1676, malował krajobrazy, widoczny wpływ Ruysdalsa; ważniejsze obrazy: „Widok zimowy“ (Ermitaż w Petersb.); „Wieś w zimie“ (muz. w Sztokholmie) „Bielenie płótna“ i t. d.

Molengraaff Gustaw Adolf Fryderyk, gieolog, podróżnik holenderski, * 1860 w Nimwegen, profesor gieologji w politechnice w Delft, uczestnik w 1893—94 wyprawy na Borneo, był gieologiem rządowym w Transwalu do zajęcia go przez Anglików. Wydał: „Borneo Espeditie. Geologische verkenningstochten in Centraal Borneo“ (1901).

Molibden, Mo, pierwiastek metaliczny z grupy chromowców (ob.), topi się w bardzo silnym żarze. Połączenia Mo odznaczają się ogromną rozmaitością form związkowych; ważniejsze z nich: tlenek zasadowy, Mo_2O_3; obojętny, MoO_2; bezwodnik MoO_3 podobny do CrO_3. Roztwór molibdenianu amonu i kwasu azotowego używa się jako odczynu na kwas fosforowy, Mo daje z chlorem: $MoCl_2$, $MoCl_4$ i $MoCl_5$, tlenochlorki $MoOCl_4$ i MoO_2Cl_2, z fluorem sześciofluorek, MoF_6. Stopy **M.**: ferromolibden z 50% Mo i molibdenonikiel z 25% Mo, używane są do wyrobu specjalnej stali. W porównaniu z glinem, ferrokrzemem, ferromanganem ma tę zaletę, że daje lotny tlenek.

Möller Alfred, botanik, leśnik niemiecki, * 1860, od 1906 dyrektor akademji leśniczej w Eberswalde. Ogłosił między innemi: „Brasilische Pilzblumen“ (1895); „Protobasidiomyceten“ (1895); „Phykomyceten und Askomyceten“ (1901); wydaje od 1909 sam „Zeitschrift für Forst—und Jagdwesen“.

Möller Józef, farmakognosta austrjacki, *1848, od 1886 profesor w Innsbrucku, 1893 w Gracu, 1908 w Wiedniu. Prace **M.** wchodzą głównie w zakres anatomji roślin i mikroskopji środków spożywczych i surowców technicznych.

Möller Teodor Adolf, polityk niemiecki, *1840, w 1890 wszedł do parlamentu Rzeszy, jako członek liberałów narodowych, 1893 do pruskiego sejmu. W 1901 został pruskim ministrem handlu, ustąpił w 1905, powołany do Izby panów w 1908.

Möller-Zakomelskij Aleksander, baron, generał rosyjski, * 1844, w 1905 wysłany z ekspedycją karną bezwzględnie stłumił ruch rewolucyjny wzdłuż kolei syberyjskiej, jeszcze surowiej spełniał tęż funkcję w 1906 w kraju Bałtyckim.

Molleson Jan, uczeń szkoły kiejdańskiej, syn rektora tejże szkoły, * 1806, występujący w „Dziadach“ Mickiewicza jako *Rollison*, obmyślił 1824 wraz z kolegami, plan zamachu na w. ks. Konstantego. Wyrokiem sądu wojennego (8 kwietnia 1824) skazany był na śmierć, cesarz Aleksander I złagodził ten wyrok na zesłanie do Nerczyńska do robót fortecznych. Por. H. Mościcki „Wilno i Warszawa“ (Warszawa, 1908).

Möllhausen Baldwin, pisarz niemiecki, † 1905 w Berlinie.

Molmenti Pompeo Gherardo, literat i polityk włoski, * 1852 w Wenecji, poseł do parlamentu. Lwią część swoich prac poświęcił Wenecji, ludziom i sprawom związanym z nią.

Mols Robert, malarz belgijski, * 1848 w Antwerpji, † 1903 tamże. Studja odbywał w Paryżu, wystawiać w salonach zaczął w 1873, uprawiał głównie pejzaż. Ważniejsze prace: „Stary port w Marsylji“ (1879); „Widok Hawru“; „Kanał Brasseurs“ i t. d.

Moltke Fryderyk, polityk pruski, * 1852, bratanek generał-feldmarszałka, odbył studja prawne, urzędował w administracji. W 1903 został nadprezydentem Prus wschodnich, 1907 ministrem spraw wewnętrznych w Prusach, ustąpił w 1910.

Mombert Alfred, wybitny poeta niemiecki, * 1872 w Karlsruhe, mieszka jako adwokat w Heidelbergu. Ogłosił księgi liryk: „Tag und Nacht“ (1894); „Der Glühende“ (1896); „Die Schöpfung“ (1897); „Der Denker“ (1901); „Die Blüte des Chaos“ (1905); „Der Sonne-Geist“ (1905); wybór poezji p. t. „Der himmlische Zecher“ (1909) oraz dramat metafizyczny „Aeon der Weltgesuchte“ (1907). Początkowo **M.** był poetą stanów bezwiednych, halucynacji, wizji nieziemskich, które z wielkim talentem oddawał wolnym wierszem; w drugim okresie stał się piewcą faustowskich dociekań kosmicznych i prometeuszowskich walk człowieka. Por. Przybyszewski St. „Na drogach duszy“ (Kraków, 1900).

Momigny Hjeronim, muzyk francuski, * 1762, † 1838 w Paryżu; był długi czas zapoznanym teoretykiem, którego dzieła, dotyczące pojęć o rytmice, są podstawą dzisiejszego frazowania muzycznego; Momigny'ego „Cours complet d'harmonie et de compositon“ (1806) był swego czasu odrzucony przez Komisję konserwatorjum paryskiego.

Mommsen Teodor, historyk niemiecki. Ostatnie prace **M.**: „Chronica minora s. IV, V, VI, VII“ (1891—98); „Eugippi vita Severini“ (1898); „Gestarum pontificum romanorum“ (1898, t. I). Po śmierci ukazały się z jego „Gesammelten Schriften“ t. I—III, dzieła prawnicze; t. IV i V, prace historyczne, i t. VII, filologiczne (1906—1909); „Theodosiani libri XVI cum constitutionibus Sirmondianis et leges novellae ad Theodosianum pertinentes“ (1904—05, 2 t.); „Eusebius Werke“ (1903—08); „Reden und Aufsätze“ (1905). Przed samą śmiercią pracował nad ostatnim tomem „Historji rzymskiej“ i kodeksem teodozjańskim. W 1902 otrzymał nagrodę Nobla. Po niefortunnych występach przeciw Czechom w 1902 nawoływał do łączności liberałów i socyalnych demokratów w imię zadań kulturalnych przeciwko konserwatystom i klerykałom jako rzecznikom zastoju i reakcji Po smierci **M.** z wyrazami kondolencji do rodziny zwrócili się obok cesarza niemieckiego i socjaliści. W 1909 odsłonięto pomnik **M.** Por. „Theodor **M.**, biographische Skizze“ (1908).

Monachjum, w 1910 r. liczyło 576,000 m., w czym 449,211 katolików, 75,981 protestantów, 10,056 żydów i 3,735 innych.

Monaci Ernesto, filolog i historyk włoski, * 1844 w Sorsano, od 1877 profesor w Rzymie. Należy do zasłużeńszych uczonych w swoim zakresie. Wydał: „Uffizi dramatici dei disciplinati d'Umbria“ (1872); „Archivio poleografico italiano“ (1882); „Crestomazia dei primi secoli“ (1889 i nast.).

Monaco, księstwo samodzielne (ob.), liczyło w 1908 r. 19,121 mieszkańców, gdy w 1861 tylko 1,200. Ludność składa się przeważnie z cudzoziemców: Włochów 8,251, Francuzów 7,306 i t. d. Poddanych księcia 1,482 osób, z których 847 są naturalizowanemi cudzoziemcami, rodowitych Monakańczyków było (1908) tylko 635. Natomiast cudzoziemcy posiadają duży majątek w nieruchomościach i kapitałach w **M.** Własność prywatna księcia i publiczna nie była oddzielona, jak i zarząd nad nią. Wobec tych warunków nie łatwe było wypracowanie konstytucji dla takiego kraju. Została ona opracowana przez trzech wybitnych prawników francuskich i nadana przez ks. Alberta I, który dotychczas był monarchą absolutnym, dn. 5 stycznia 1911 r. Według niej przedstawicielstwo narodowe składa się: z Rady narodowej, która łącznie z księciem wykonywa władzę prawodawczą, i z 3 rad komunalnych. Rada narodowa składa się z 21 członków, obieranych na 4 lata na zasadzie giosowania powszechnego. Inicjatywa prawodawcza należy do księcia, który może Radę rozwiązać. Rada narodowa może również żądać od księcia przedłożenia prawa, które uważa za konieczne. Rady komunalne (Monaco, Condamine i Monte-Carlo) składają się z 9 członków, obranych na trzy lata, mera i adjunkta. Ich pieczy powierzone są sprawy lokalne i majątek gmin. Przy ich zaprowadzeniu i określeniu kompetencji brane były pod uwagę interesy licznych cudzoziemców. Władza wykonawcza skupiona jest w rękach ministra stanu, który prze-

wodniczy Radzie państwa, złożonej z 3 naczelników poszczególnych zarządów: spraw wewnętrznych, finansów, robót publicznych i innych spraw.

Monacyt (ob.). Piasek monacytowy na polach złotodajnych w Brazylji i Ameryce Półn. stanowi produkt zwietrzenia skał. Spożycie wszechświatowe piasku **M.** wynosi rocznie koło 2,000 tonn. Cena azotanu toru spadła od 1895 z przeszło 900 rubli do jakich 12·5 rb. za kg.

Monasterzyska, miasto w Galicji w powiecie Buczackim, w 1900 liczyło 4,867 ludności; w czym 2,506 Żydów, reszta Polaków, Rusinów. W okręgu sądowym **M.** było podług spisu z 1910: Polaków 41·5%, Rusinów 58·2%, Niemców 0·2%; katolików 32·9%, unitów 56·7%, żydów 10·3%.

Monceaux Paweł, helenista i archeolog francuski, * 1859 w Auxerre. Odbywał podróże po Tesalji i innych okolicach Grecji, prowadził poszukiwania archeologiczne na miejscu igrzysk Istmyjskich oraz na północy Afryki. Był profesorem Szkoły francuskiej w Atenach (1881), Wyższego liceum w Algierze (1884), w Paryżu (1885). Ważniejsze prace: „les Proxenies grecques“ (1885); „De communi Asiae Provinciae“ (1885); znakomita „Histoire littéraire de l'Afrique chrétienne: 1) Tertulian: les Origines, 2) Saint Cyprien et son temps, 3) le IV siècle, d'Arnobe à Victoria“ (1901) i t. d. Ponadto ogłosił szereg rozpraw w czasopismach archeologicznych, historycznych i ogólnych.

Mond Ludwik, chemik, * 1839 w Kassel, † 1909 w Londynie. Studja odbywał w Heidelbergu, Marburgu. Posiadał największe na świecie zakłady produktów alkalicznych. **M.** udoskonalił sposób amonjakalny otrzymywania sody, wynalazł metodę otrzymywania chloru, gazu wodnego obok amonjaku jako produktu ubocznego; odkrył karbonylki niklu i innych metali i zużytkował to odkrycie do otrzymywania czystego niklu.

Mond Ludwik.

Monet Klaudjusz, znakomity malarz francuski, * 1840 w Paryżu. Obok Maneta, Sisley'a, Pissarro, Renoira i in., jeden z twórców szkoły impresjonistycznej (ob.), wywarł wielki wpływ na malarstwo całego świata. Po części był uczniem Maneta, a po pobycie w Anglji oddziałał na swego mistrza. W swej technice malarskiej doszedł do nadzwyczajnych wyników w oddawaniu powietrza, wody, słońca i światła wogóle. Jest najlepszym przedstawicielem pleinairyzmu w malarstwie, uprawiał głównie krajobraz. Ważniejsze prace: „Kanał w Holandji“ (1885); „Góra Argenteuil“ (1888); „Śniadanie na łące“ (1890); „Katedra w Rouen“ (1895); szereg krajobrazów wodnych jak np. „les Nymphéas“ (48 obrazów z liljami wodnemi na stawie) i wiele innych. Muzeum luksemburskie posiada kilka jego doskonałych płócien.

Moneta Ernesto Teodoro, publicysta i polityk włoski, * 1833 w Medjolanie. Służył pod Garibaldim, od 1862 w armji reguralnej, którą opuścił w 1867, by szerzyć zasady pokoju powszechnego. W 1867—1886 był redaktorem *il Secolo*, prezesem „Unione lombarda“, tow. międzynar. pacyfistów. W 1907 r. otrzymał wespół z L. Renaultem nagrodę Nobla. Wydał „le Guerre gli insurrezioni e la pace in XIX s.“.

Moneta Ernesto Teodoro.

Mongolja, kraj koronny chiński w Azji środkowej, na przestrzeni 2,787,600 klm. kw. posiada do 2,600,000 m. **M.** dzieli sie na wewnętrzną i zewnętrzną. **M.** wewnętrzna ma obszaru 1,057,000 klm. z ludnością około 2 miljonów, **M.** zewnętrzna zajmuje 1,384,000 klm. kw. i ma 300,000 m. Projektowana kolej ma prowadzić z Kałganu do Urgi i z Urgi do Kiachty. Rosja utrzymuje konsulaty w Kobdo i Urdze. Przed wojną 1904—1905 poczyniła wielkie postępy w kierunku opanowania **M.**, wojna japońsko-rosyjska przeszkodziła temu w części; obecnie na nowo Rosja podejmuje swe zabiegi. Por. Campbell „Journeys in Mongolia“ (w „Geogr. Journal“ 1903 — 1904); Pozdniejew „Mongolja i Mongoły“ (1897 i nast.); de Lesdain, „En Mongolie“ (1903).

Monis Aleksan. Emanuel Ernest, polityk francuski, 2 czerwca 1902 r. ustąpił z gabinetem Waldecka - Rousseau. Brał czynny udział w walce parlamentarnej o oddzielenie kościoła od państwa, należąc do najgorętszych zwolenników rozdziału. W 1906 obrany ponownie do Senatu, został wiceprezesem tegoż. W 1911 po upadku gabin. Brianda, mianowany premierem, ustąpił t. r. po części z powodu choroby, jakiej się nabawił, kiedy spadający aeroplan poranił go ciężko, a ministra wojny Berteaux zabił na miejscu.

Monis Aleksander.

Moniuszko Jan Czesław, malarz syn autora „Halki“, * 1857 r., † 1908 w Warszawie; kształcił się początkowo u Gersona, następnie w Petersburskiej akademji sztuk pięknych. Obdarzony fantazją, z talentem odtwarzał sceny z epoki

stanisławowskiej. Niestety obrazy zwykle ledwie zaczęte, ledwie podmalowane bez modeli i akcesorjów potrzebnych do wykończenia obrazu, odrazu wędrowały do handlarzy. Aczkolwiek **M.** wystawiał bardzo mało był jednakże popularny, gdyż znano jego obrazy z witryn sklepowych. Jego sejmiki, zajazdy, uczty i bachanalje, tańce i flirty salonowe („Atak kawalerji") z werwą szkicowane ściągały tłumy do okien sklepowych i łatwo znajdowały nabywców. A mimo to, artysta godzien lepszego losu zmarł w nędzy. Jego „U płatnerza" reprodukowano w wydawnictwie albumowym St. Kulikowskiego „Malarstwo Polskie".

Moniuszko Dominik.

Moniuszko Dominik, jeden z najgorliwszych filantropów na Litwie, ob. art. w gł. dziele.

Monod Gabrjel, historyk francuski, ogłosił nadto: „les Maitres de l'Histoire: Renan, Taine, Michelet" (1894); „Portraits et souvenirs (1897); „Souvenirs d'adolescence" (1903); „Souvenirs et lettres inédites" (1904) i in. W 1905 otrzymał w *Collège de France* katedrę historji ogólnej i metody historycznej. Jest członkiem wszystkich prawie akademji świata, współpracownikiem różnych komisji francuskich.

Monoplan, jednopłatowiec, ob. Lotnictwo.

Monreal Hektor *Rieunier*, autor dramatyczny i piosenkarz francuski, * 1839 w Carcassonne, † 1910 w Asnierères. Wespół z innemi, głównie z Henrykiem Blondeau napisał wielką ilość przeglądów i obrazów fantastycznych oraz pieśni; niektóre z nich, jak: „les Pompiers de Nanterre" stały się bardzo popularne; pisał też szkice humorystyczne w dziennikach ilustrowanych.

Monroego zasada obejmuje 3 punkty wytyczne dzisiejszej polityki imperjalistycznej Stanów Am. Półn. Dwie z nich należą do Monroego Jakóba (op.), trzeci został dodany w nowszych czasach i głosi, że Unja ma protektorat nad państwami Ameryki Środkowej i Południowej (Ameryka dla Stanów Zjedn. półn.-ameryk.). Mocarstwa europejskie protestowały przeciw zasadzie **M.** w całej rozciągłości, ale na ogół w praktyce nieraz dawały dowody uznawania jej. Tymczasem Unja nie czuje się związana zasadą **M.** i wtrąca się często do spraw azjatyckich i europejskich. Por. Pétin „Les États Unis et la doctrine de Monroe" (1900); Roosevelt „Amerikanismus" (przekład niemiecki 1903).

Monrowia, stolica Liberji, liczyła wraz z Krutownem w 1905 8,000 m.

Monsabré Jakób Marja Ludwik, teolog francuski, † 1907 w Hawrze.

Mont Karol Maria Polydoor, bardziej znany pod nazwiskiem *Pol de Mont*, poeta i krytyk flamandzki, * 1857 w Wambeek, koło Brukseli. Był profesorem literatury holenderskiej w Tournoi (1880), w Akademji sztuk pięknych w Antwerpji (1882), konserwatorem muzeum sztuk pięknych (1904). **M.** wielce się przyczynił do rozbudzenia spółczesnego ruchu literackiego flamandzkiego. Ogłasza poezje, nowele, opowiadania, krytyki literackie i artystyczne, sztuki teatralne. Prócz tego napisał szereg prac z historji sztuki po francusku, holendersku i niemiecku, mianowicie: o Van Dycku (1900), o sztuce holenderskiej od XIV do XVI w. (1903—04), o Piotrze Brughelu starszym (1906) i t. d.

Montalembert Karol Forbes de *Troyon*, hrabia, francuski publicysta i mąż stanu (ob.), przez całe życie stawał w obronie Polski, począwszy od artykułów w *l'Avenir* 1830 r. W 1833 napisał przedmowę do książki Mickiewicza i wydał ją p. t. „Livre de Pélérins Polonais"; 1834 pisywał do *le Polonais*, pisma założonego przez Wł. hr. Platera. Dn. 6 czerwca 1836 popierał w Izbie wyższej wniosek hr. Taschera, aby Francja czuwała nad wypełnieniem traktatu wiedeńskiego, potym jeszcze niejednokrotnie z trybuny parlamentarnej gorąco przemawiał za Polską. W 1839 (15 czerwca) na zebraniu przyjaciół Polski w Londynie pod prezydencją ks. Sussex wygłosił płomienną mowę w obronie Polski. W 1846 z powodu rzezi galicyjskiej wykazał w Izbie haniebną politykę Austrji wobec Polski, a z powodu zajęcia Krakowa żądał interwencji Francji. W 1848 był jednym z najgorliwszych członków komitetu francusko-polskiego w Paryżu. W 1861 przybył umyślnie do Polski, aby lepiej poznać jej cierpienia. Owocem tej podróży było pismo „Naród w żałobie" w *le Correspondent* (25 sierp. 1861). W lutym 1863 ogłosił nowe pismo „Powstanie Polski", a w 1864 „le Pape et la Pologne". Nakoniec przesłał znakomite dary dla bibljoteki polskiej w Paryżu i dla muzeum historycznego w Rapperswilu. Por. Wł. hr. Plater „Karol hr. de **M.** Nekrolog" (Zurych, 1870).

Montalvo Juan, literat w Ekwatorze, * 1833 w Ambato, † 1889 w Paryżu. Najwybitniejszy prawnik Ameryki Południowej, filozof i uczony. Z licznych jego prac ważniejsze: „Kosmopolita"; „Młodość przechodzi"; „Próba naśladowania niezrównanej książki albo Rozdziały zapomniane przez Cervantesa", kontunuacja Don Quichotte'a.

Montana, stan północno-amerykański, na 379,607 klm. kw. liczył w 1909: 325,000 m.; urodzonych zagranicą 67,067, w czym Polaków około 2,100.

Montanes Martinez Juan, rzeźbiarz i budowniczy hiszpański XVII w., * w Alcala el Real, † 1649. Stworzył szereg polichromowanych posągów w drzewie, które przez głębokie uduchowienie i prawdę życiową należą do arcydzieł rzeźby

hiszpańskiej. Ważniejsze prace jego znajdują się w Sewilli w muzeum, w katedrze, w kościele uniwersyteckim („Chrystus na krzyżu"); popiersie „Mater dolorosa" w muzeum berlińskim. Por. Dieulafoy „La statuaire polychrome en Espagne" (1908).

Mont Blanc, w 1905 rozpoczęto roboty, koło budowy kolei elektrycznej, która ma wychodzić z miejscowości Le Fayet, należącej do St. Gervais, i prowadzić do Aiguille du Goûter (3873 m. wysokości). Por. „Le Mont Blanc de pres et loin" (1903); Mapa X. Imfelda (1905).

Montebello Gustaw Ludwik *Lannes,* mrg., dyplomata angielski, * 1838 w Lucernie, † 1907 w Paryżu. Był sekretarzem ambasady w Petersburgu, Rzymie, Madrycie, Tokio, później ministrem pełnomocnikiem w Monachjum i Brukseli (1882), następnie ambasadorem w Konstantynopolu (1886) i Petersburgu.

Montecitorio, pałac w Rzymie, zbudowany podług planów Bernina na zlecenie papieża Innocentego X, po zajęciu Rzymu przez Włochy Zjednoczone został miejscem obrad parlamentu.

Montecuccoli Rudolf, hr. admirał austrjacki, * 1843 w Modenie. Uczestniczył w bitwie pod Lissą, dowodził siłami morskiemi podczas powstania bokserów 1899—1901, w 1903 został wiceadmirałem, a po ustąpieniu Spauna naczelnym wodzem i admirałem.

Montépin Ksawery Aymon, powieściopisarz francuski, † 1902 w Paryżu.

Montero Rios Eugienjusz, mąż stanu hiszpański, * 1832 w Corogne. Był profesorem prawa kanonicznego w uniw. Oviedo, Santiago i Madrycie. W 1869 obrany deputowanym, 1870 został ministrem sprawiedliwości, ministrem *Fomento* w 1885. Prezes Najwyższego trybunału 1888, znów minister sprawiedliwości 1890, prezes Izby 1893, prezes Senatu 1894, 1898, 1899, został premierem 1904 — 05. **M.** należy do najwybitniejszych członków partji liberalno-demokratycznej. Podczas rewolucji 1869 odgrywał wybitną rolę w Kortezach. Wielki znawca prawa kanonicznego i cywilnego, był orędownikiem swobody sumienia, chociaż sam gorliwy katolik ustanowił w Hiszpanji śluby cywilne. Brał czynny udział w zreformowaniu hiszpańskiego kodeksu karnego i tworzeniu izb handlowych.

Montero Rios Eugenjusz.

Montes Ismael, prezydent rzeczypospolitej Boliwskiej, * 1860 w Paz. Był pułkownikiem, kiedy w 1904 został prezydentem. Poprzednio okazał dużo energji w dwuch kampaniach: w pierwszej pobił rewolucjonistów na terytorjum Acre, druga skończyła się traktatem z Brazylją. Jako prezydent zawarł umowę z Chili i zapewnił Boliwji kapitały cudzoziemskie dla budowy kolei.

Montesquiou-Fézensac Robert, hrabia, pisarz francuski, * 1855 w Paryżu. Pochodzi ze starożytnego rodu francuskiego. W 1892 wydał pierwszy zbiorek poezji „les Chauves-Souris", który go uczynił sławnym, poczym nastąpiły zbiory poezji: „le Chef des odeurs suaves" (1894); „les Parcours du Rève au Souvenir" (1895); „les Hortensias bleus" (1896); „ler Perles Rouges" (1899); „les Paons" (1901); „Prières de tons" (1902); „Passiflora" (1907); „Poésies", wybór poezji (1909, 7 t.), Znany jest też jako oryginalny krytyk literacki; z tej dziedziny wydał oddzielnie: „Roseaux Pensants" (1897); „Autels privilégiés" (1899); „Professionnelles beautés" (1905); „Altesses Sérenissimes" (1907).

Montevideo, stolica rzeczypospolitej Urugwajskiej, w 1908 liczyła 291,465 m.

Monticelli Adolf, malarz francuski, * 1824 w Marsylji z rodziców włoskich, † 1886 tamże. Studja odbywał w Marsylji i Paryżu, gdzie decydujący nań wpływ wywarł Diaz. Mozaika barw wysuwa się u niego na plan pierwszy, sceny i postaci giną w powodzi barw. Wspaniała gama płomiennych kolorów nadaje pierwszorzędną wartość jego płótnom, które za życia niewiele cenione, teraz cieszą się ogólnym uznaniem.

Monticelli Teodoro, ob. montyczelit.

Monticolo Giovani Battista, historyk włoski, * 1852 w Wenecji, † 1909 w Rzymie, był profesorem historji w Rzymie; ważniejsze prace: „Cronache veneziane antichissime" (1900); „I capitolari delle arti veneziane dalle origini al 1320" (1896—1905, 2 t.).

Montignoso, hrabina, ob. Ludwika saska w II supl. i **M.** w I supl.

Montmorylonit, minerał z gromady sylikoidów, rzędu wodorokrzemianów, grupy gliny, jest krzemianem wodnym glinu, o większej zawartości krzemionki niż kaolin.

Montpellier, miasto główne departamentu franc. Herault, liczyło w 1906. 77,114 m.

Montroydit, minerał z gromady tlenków rzędu tlenków metalicznych, jest tlenkiem rtęciowym, HgO.

Monts de Mazin Antoni, hrabia, dyplomata niemiecki, * 1852. Był ambasodorem niemieckim w Rzymie 1902—1909.

Montt Emanuel, mąż stanu chilijski, * 1809 w Santiago, † 1880 tamże. Był kilkakrotnie ministrem; zostawszy prezydentem rzeczypospolitej 1851—61, wprowadził cały szereg reform w zakresie sądownictwa, szkolnictwa, popierał kolonizację, handel, przemysł, żeglugę i t. d. W 1861 mianowany prezesem Sądu najwyższego, 1865 jako pełnomocnik Chili na kongresie w Limie przewodniczył mu.

Montt Joryk (ob.), wice admirał, prezydent rzeczypospolitej Chilijskiej, krewny poprzedniego, * 1846 w Casablanca.

Montt Pedro, adwokat i mąż stanu chilijski, * 1846, † 1910 w Bremie w przejeździe do Bad-Nauheim. Syn prezydenta Emanuela **M.**, w młodości jeszcze obrany deputowanym, kilkakrotnie był prezesem Izby. W 1886 mianowany ministrem sprawiedliwości i oświaty, 1887 ministrem przemysłu i robót publicznych. Pełnomocnik Chili w Waszyngtonie, senator, wice-prezes Senatu, powołany był na prezydenta rzeczypospolitej 1906 — 11 na miejsce Riesca.

Montt Pedro.

Montvel Ludwik Maurycy *Boutet*, malarz i ilustrator francuski, * 1851 w Orleanie. Zaczął wystawiać w Salonie od 1874. Pierwsze dwie nagrody otrzymał za obrazy: „Dobry Samarytanin“ (1878) i Czarownice“ (1880), poczym wielokrotnie był wyróżniany. Z podróży po Algierji 1876—80 przywiózł kilka doskonałych płócien wschodnich. Wsławił się jako portrecista dzieci. Stworzył też w duchu archaicznym serję wspaniałych witraży dla katedry w Bourges; nadto zasila pełnemi uroku ilustracjami czasopisma francuskie.

Montwiłł Józef, polski działacz społeczny na Litwie i Białorusi, * 1850 w Mityaniszkach pod Szatami, w pow. Wilkomirskim, † 1911 w Wilnie. Po ukończeniu gimnazjum w Wilnie i wydziału prawnego na uniwersytecie petersburskim dalsze studja odbywał w Berlinie, Wiedniu i Krakowie. Po powrocie do kraju powołany został 1885 na kierownika Banku ziemskiego, którego był dyrektorem głównym aż do śmierci; przekształcił również Bank handlowy w Wilnie. W majątkach rodowych założył kasę pożyczkową dla włościan, w Szatach 1896 szkołę tkacką „Biruta“; przez 12 lat był radnym miejskim w Wilnie, 1897 obrany został na prezydenta, lecz niezatwierdzony. Powołał do życia 22 instytucje społeczne, zarówno na Żmudzi, jak w Wilnie. **M.** zawdzięcza powstanie: „Lutnia“ wileńska, Tow. opieki nad dziećmi z licznemi oddziałami, miejskie ambulatorjum, Tow. popierania pracy, szkoła ogrodnicza, szkoła rysunkowa, bazar rzemieślniczy i t. d. Był wspólnie ze swym bratem Stanisławem, jednym z założycieli Tow. przyjaciół nauk w Wilnie, którę zawdzięcza mu nadto swoją siedzibę. Nie mało zdziałał również dla rozwoju Wilna: dzięki jego staraniom zorganizowano kilka wystaw, rozpoczęto na przedmieściach budowę „miasta-ogrodu“. Koroną działalności **M.** jest „Fundacja braci Montwiłłów, Józefa i Stanisława“, mająca na celu dawanie inicjatywy w organizowaniu wszelkich nowych towarzystw społeczno filantropijnych oraz wspieranie zasiłkami pierwszych kroków na drodze ich rozwoju samodzielnego. W 1907 ofiarowano **M.** mandat wileński do Dumy państwowej, gdzie został powołany na prezesa Koła posłów polskich Litwy i Rusi. W 1910 wszystkie wileńskie instytucje społeczne obchodziły z wielką okazałością 60-tą rocznicę urodzin **M.**

Montwiłł Józef.

Montyczelit, minerał z gromady sylikoidów, rzędu krzemianów bezwodnych, grupy oliwinu. Nazwa pochodzi od opata benedyktynów, Todoro Monticell'ego, * 1759, † 1845, który prowadził w ciągu 30 lat badania nad Wezuwjuszem.

Monval Jerzy Hipolit *Mondain*, artysta dramatyczny i historyk francuski, † 1910 w Paryżu. Specjalnie poświęcił się studjom nad Molierem, którego był najlepszym znawcą, wydawał pismo *le Moliériste*. Ogłosił nadto: „Histoire de l'Odeon“ (1876); odszukał i wydał oryginał francuski „le Neveu de Rameau“ (1892).

Moore Jerzy, powieściopisarz angielski, * 1857 w Irlandji. Po za tomem poezji „Flowers of Passion“, zaczął pod wpływem naturalistów francuskich, głównie Zoli, pisać powieści realistyczne, jak: „a Mummer's Wife“ (1884); „Esther Waters“ (1894) i t. d. Z innych dziedzin ogłosił: „Parnell and his Ireland“ (1887); „Confessions of a young man“ (1888); „Impressions and opinions“ (1890); znakomite „Modern Painting“ (1893) i in. Niebawem **M.** zwrócił się do kierunku idealistycznego, został członkiem „Młodej Irlandji“, połączył się z ruchem t. z. odrodzenia celtyckiego, był współpracownikiem *Ideals in Ireland* (1901). W tym czasie ogłosił: „the Bending of the Bough“, komedję w 5 ak. (1900); „Sister Teresa“ (1901); „the Untilled Field“ (1903).

Moore John Edward, zoolog i podróżnik angielski. W 1898—99 kierował wyprawą do jezior wewnątrz Afryki. Wyprawę swą opisał w „To the mountains of the moon“ (1901); „the Tanganayika problem“ (1902); „the Tanganayika and the countries north of it“ (1902).

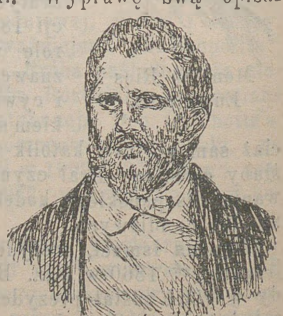

Moraczewski Jędrzej.

Moraczewski Jędrzej, znakomity badacz dziejów polskich, ob. art. w gł. dziele.

Moralès Carlos, generał i mąż stanu

Moralès Carlos.

dominikański, * 1865 w Puerto Plata. Po zabójstwie prezydenta Heureaux przystąpił do ruchu jimenistów i został powołany na członka kongresu. Mianowany gubernatorem na północy, był odwołany po rewolucji, która obaliła prezydenta Iimeneza. W 1903 r. wszczął ruch powstańczy na własną korzyść, lecz znalazł silnych przeciwników i dopiero dzięki poparciu Stanów Zjedn. utrzymał się przy władzy w 1904. W końcu 1905 zamierzał dokonać zamachu antykonstytucyjnego, lecz opuszczony przez kongres, musiał uciekać na krążowniku amerykańskim. Prezydentem na jego miejsce został gien. Cacéres.

Morandi Luigi, włoski krytyk i historyk literatury, * 1844 w Todi (Umbr.a). Uczestniczył w walkach Garibaldiego; w 1880 został profesorem literatury włoskiej w Rzymie; 1881—86 był wychowawcą obecnego króla włoskiego. Wydał: „Originie della lingua italiana“ (1887); „Sonetti romaneschi del Belli“ (1886—89). W 1905 został senatorem.

Morawja, ob. Morawy.

Morawska Zuzanna, powieściopisarka, ogłosiła nadto: „Przygody imć pana Mikołaja Reja“ (Warszawa, 1905); „Wilcze gniazdo“, „Witek z Kleparza“ (t., 1907); „Opowiadanie z dziejów ojczystych“, „Pokój z Krzyżakami“, „Powieści dla moich przyjaciół“ (t., 1908); „Pod Sasowym Rogiem“, „Powiastki prawdziwe“, „Zabawy w dawnych czasach“ (t., 1909, 2 cz.); „Dziewięć powiastek historycznych“, „Fatalna pomyłka“, „Lalka panny Zosi“ (t., 1910); „Na zgliszczach zakonu“ (t., 1911).

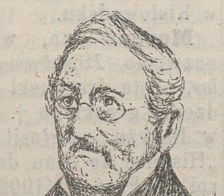

Morawski Francisz.

Morawski Franciszek, poeta i generał polski (ob.), w powstaniu 1830—31 dowodził zrazu brygadą, następnie przez naczelnego wodza, Michała Radziwiłła, mianowany generałem dyżurnym armji, w tym stopniu bił się pod Grochowem, poczym przez Skrzyneckiego powołany został na stanowisko ministra wojny. Po upadku powstania nie poszedł na emigrację, lecz pozostał w Warszawie, stąd wywieziony został do Wołogdy. W 1833 r. uzyskał pozwolenie powrotu i w sierpniu t. r. był już w Guzowie w Lubelskim, a stamtąd przeniósł się do dziedzicznej Luboni w Poznańskim.

Morawski Franciszek, pierwszy organizator stronnictwa Polskiej par. socjalistycznej (P. P. S.) w prowincjach polskich państwa pruskiego, * 1847 w Poznańskim, † 1906 w Katowicach, z zawodu był stolarzem. W 1901 przeniósł się z Berlina, gdzie dotąd przebywał, do Katowic jako odpowiedzialny redaktor *Gazety Robotniczej*. Skazany w 1902 r. na dwa lata więzienia, wyszedł na wolność ze zniszczonym zdrowiem.

Morawski Kazimierz, profesor uniw. Jagiellońskiego, napisał nadto: „Catuliana et Ciceroniana“ (Kraków, 1903); „Histoire de l'université de Cracovie“ (t., 1903); „Ovidiana“ (t., 1903); „De Athenarum gloria et gloriositate Atheniensium“ (t., 1905); „Historja literatury rzymskiej“ (t., 1910).

Morawski Kazimierz Marjan, dr. filozofji, literat polski, współpracownik pism galicyjskich, osobno ogłosił: „Pogląd na opozycję magnacką między pierwszym rozbiorem a sejmem czteroletnim“ (Kraków, 1908); „Wczesna młodość Ignacego Potockiego“ (t., 1909); „Dwie rozmowy St. Augusta z Ksawerym Potockim“ (t., 1910); „Idalja z Mężyńskich Michałowska, 1840—1911“ (t., 1911).

Morawski Szczęsny, malarz i pisarz polski, † 1898 w Galicji.

Morawski Szczęsny, napisał: „Arjanie polscy“ (Lwów, 1906).

Morawski Teodor, mąż stanu i historyk polski (ob.), uczestniczył w ówczesnych stowarzyszeniach narodowych, tajnych; należał do założonego przez Prądzyńskiego i Kołaczkowskiego w 1814 Tow. prawdziwych Polaków; później do utworzonego przez Piątkiewicza i Heitmana w 1820 związku Wolnych Polaków, w 1821 był jednym z założycieli Tow. Patrjotycznego, gdzie zetknął się z Łukasińskim (ob.). Następnie zbliżył się do braci Niemojowskich (ob.), z któremi tworzył tz. partję kaliską, obejmującą i brata jego *Teofila*. W 1825 za swą działalność opozycyjną został osadzony u Karmelitów w Warszawie. Dwumiesięczny pobyt w więzieniu opisał w „Moich przygodach“ (1873). Zawiadomiony o nowym rozkazie aresztowania, uszedł do Paryża. Po wybuchu rewolucji listopadowej pozostał na razie w Paryżu w misji dyplomatycznej, 10 lipca 1831 przybył do Warszawy. Mianowany nadzwyczajnym komisarzem rządu do województwa Kaliskiego, zbadał zasoby województwa; obrany posłem z Kalisza, 25 lip. wszedł do Sejmu i wyznaczony nazajutrz do Komisji do spraw dyplomatycznych. Po usunięciu Skrzyneckiego od dowództwa, wpłynął na obiór Prądzyńskiego. Dn. 20 sierpnia powołany na mi-

Morawski Teodor

nistra spraw zagranicznych, podał się do dymisji 7 września. Podczas szturmu Warszawy w Izbie sejmowej redagował akt złożenia Krukowieckiego, a po obiorze prezesa rządu ponownie objął ministerjum i z Zakroczymia wydał ostatni cyrkularz do mocarstw zagranicznych. W Paryżu zorganizował Komitet tymczasowy emigracji, 1832 należał do założycieli Tow. literackiego. W paźdz. 1832 wszedł z zastrzeżeniem do komitetu Dwernickiego, w styczniu 1833 uczestniczył w zebraniu 34 członków dawnego sejmu. Po wystąpieniu z komitetu Dwernickiego (luty 1833) usunął się wogóle od życia politycznego, poświęcił się pracy nad historją Polski. Ogłosił nadto: „Quelques mots sur les paysans"; „Sur les intentions de la dernière révolution polonaise à l'égard des paysans"; „Powstanie Kościuszki" (Paryż, 1838); „Sur la Pologne" (t., 1843); „Mowa w Tow. Literackim" (t., 1840); „Rozmowy tułackie" (t., 1843); „Wskazówki do Dziejów Narodu Polskiego wkrótkości zebrane (Drezno, 1872); „Odpowiedź na odpowiedź Chełmickiemu i Zwierkowskiemu" (Paryż, 1843).

Morawski Dzierżykraj Franciszek, wnuk poety *Fran.* **M.**, polityk i publicysta, * 1868 w Luboni. Po skończeniu gimnazjum w Lesznie kształcił się w uniwersytetach: w Wrocławiu, Berlinie, Paryżu. Przez pewien czas redagował *Kurjera Poznańskiego*, ogłosił szereg rozpraw polityczno-ekonomicznych, z których główniejsze: „O przesiedlaniu się ludności"; „O dzierżawach tabularnych"; „Za głosem kraju"; „Dyletantyzm polityczny"; „Rząd a nierząd"; dwa większe dzieła: „Z zachodnich kresów" i „Z walki dwuch duchów", nadto: „Prussiens et Polonois"; „Propos allemands"; „der Kommende Tag". W październiku 1910 obrany został posłem do parlamentu niemieckiego, w Kole polskim reprezentuje kierunek umiarkowany.

Morawy (łac. *Moravia*, niem. Mähren), margrabstwo i kraj koronny monarchji austrjacko-węgierskiej, liczyła w 1906: 2,553,405 mieszkańców; podług narodowości było w 1900: Czechów 1,727,270 (71·36%), Niemców 675,492 (27·90%), Polaków 15,560 (0·65), Rusinów 387, Słowieńców 407, Serbów i Chorwatów 1,566, Włochów 41 i Rumunów 24; podług wyznania: rzymskich katolików 2,325,574 (9,540%), ewangielików 66,365 (2·72%), żydów 44.265 (1·82%), prawosławnych 185 (0·01%), innych wyznań 1,327 (0·05%). Szkół ludowych było 1906: 2,517, z tego czeskich 1,767, niemieckich 738, utrakwistycznych 12, do których uczęszczało 407,362 dzieci (czeskich 303,785, niemieckich 131,225); szkół miejskich było (1906) 190, z tego 109 czeskich, 81 niemieckich. Szkolnictwo średnie składało się z 30 gimnazjów (16 czeskich, 14 niem.) z 589 nauczycielami i 8,379 uczniami, dalej, 31 szkół realnych z 547 nauczycielami i 8,473 uczniami. Prócz tego na **M.** istnieją dwa wyższe zakłady naukowe: politechnika czeska (1906) z 64 profesorami i docentami oraz 367 słuchaczami i niemiecka z 81 profes. i docent. i 655 słuchaczami, nadto seminarja nauczycielskie, duchowne, szkoły przemysłowe, rolnicze, handlowe i t. d. Wydawnictw perjodycznych w 1907 było: 339 gazet, z tego 135 politycznych, 11 dzienników; niemieckich pism 121, czeskich 205 i 2 polskie. *Komunikacja:* 12,645 klm. szos, 263·6 klm. dróg wodnych, 1900 klm. linji kolei żelaznych. Kas oszczędności 1905 było 77 z wkładami na 306 mil. kor. Po wprowadzeniu głosowania powszechnego w Austrji (1907) **M.** wysyłają do parlamentu wiedeńskiego 49 posłów. W 1906 Czesi uzyskali większość w sejmie krajowym, a przez to i w Wydziale; w innych miastach też stopniowo przewaga wpływów politycznych przechyla się na stronę Czechów, jak w Kromieryżu, Vyszkowie, Litovelu i innych. Politechnika czeska istnieje w Brnie od 1899, usiłowania o zdobycie uniwersytetu czeskiego dotychczas nie odniosły skutku. W ogólnym rozwoju nauki i sztuki czeskiej **M.** w ostatnich latach biorą bardzo czynny udział; szczególnie czeskie malarstwo, rzeźbiarstwo i poezja modernistyczna wybitnych miała przedstawicieli na **M.** Namiestnikiem morawskim od 1908 jest br. Karol Heinold-Udyński. Por. R. Dvorzak „Diejiny markr. Moravského" (1906); F. Bily „Morawská czitanka" (1907); Bertholz „Das mährische Landesarchiv" (1908).

Mordasewicz Kazimierz, portrecista polski, * 1859 w gub. Mińskiej. Kształcił się w Warszawskiej szkole rysunkowej oraz Akademji Petersburskiej. Wykonał oprócz mnóstwa portretów ludzi współczesnych, portrety Adama Mickiewicza i jego żony wedle daguerotypów. Mieszka w Warszawie. Z ostatnich jego prac wymienić należy portret Al. Świętochowskiego, reprodukowany w miesięczniku „Sfinks".

Mordowcew Danjel, historyk rosyjski, † 1905 w Kisłowodsku.

Moréas Jan, właściwe nazwisko *Papadiamantopoulos*, poeta francuski pochodzenia greckiego † 1910 r. w Paryżu. Ogłosił nadto: „Histoire de Jean de Paris, roi de France" (1902); „Voyage en Grèce 1897" (1902); „Contes de la vieille France" (1903): sześć ksiąg „les Stances" (1906); „Esquisses et Souvenirs" (1908). W 1903 wystawił piękną tragiedję „Iphigénie à Aulis" (teatr Orange, później Odeon). Jak niegdyś stanął na czele symbolistów, tak później, odwróciwszy się od symbolizmu, założył szkołę tz. romańską *(Ecole romane française* albo *Romanité)* i należał do pier-

Moréas Jan.

wszych neoklasyków we Francji wraz z Mieczysławem Goldbergiem (ob. II supl.), Henrykiem Regnier i kilku innemi.

Moreau Adrjan, malarz francuski, * 1843 w Troyes, * 1906 w Paryżu, uczeń Pilsa, zaczął wystawiać w Salonie od 1868. Ważniejsze prace: „Wyjście z balu“ (1874); „Wesele w wiekach średnich“ (1875); „Cyganie“ (1877); „Dobosz wiejski“ (1892); „W Tuilerjach“ (1898); „Wypoczynek na polowaniu (1899); „Kąpiel“ (1900); „Pasterz“, pastel (1901); „Marzenie“, pastel (1901) i t. d.

Moreau Mathurin.

Moreau Mathurin, rzeźbiarz francuski, wykonał nadto: pomnik Piotra Joigneaux w Beaune, grupa marmurowa (1897, medal honorowy); posąg prezydenta Carnota (1898), jako część pomnika w Dijon; posąg bronzowy Małgorzaty Anjou w Angers (1901); posąg Gramme'a dla grobowca na Père-Lachaise.

Morelowski Juljan, prawnik polski, * 1850 w Krakowie, uniwersytet ukończył tamże. Zajmował różne stanowiska w magistraturze galicyjskiej: w l. 1896—903 wice-prezes sądu krajowego i kierownik sądu karnego w Krakowie, w 1903 radca przy sądzie apelacyjnym w Krakowie, od 1906 radca dworu przy Najwyższym trybunale sprawiedliwości w Wiedniu. Jest członkiem komisji prawniczej Ak. Umiejętności od 1899 r. Ważniejsze prace: „Austrjackie prawo karne wojskowe w zarysie porównawczym“ (Lwów, 1885); „Ustawy o chorobach zaraźliwych zwierzęcych“ (t., 1883); „Rzut oka na stan więzień w Austrji i wnioski reformy“ (Kraków, 1884); „O stylu urzędowym i terminologji prawniczej“ (t., 1903). Prócz tego ogłosił wiele artykułów w czasopismach bądź ogólnych, bądź prawniczych.

Morelowski Łukasz Stanisław, konfederat barski, * 1750, † 1840 w Lipsku. Wincenty Pol poświęcił mu wspomnienie w „Zgodzie Senatorskiej“, jemu bowiem zawdzięczał większą część tradycji ziemi Sanockiej.

Morenga Jakób, wódz powstańców hotentockich, w Afryce niemieckiej. Był z początku górnikiem, 1903 stanął na czele powstańców. W 1905 pobity w bitwie pod Narudą, rozpoczął pertraktacje z władzami niemieckiemi ale bezskutecznie; walka rozpoczęła się na nowo, **M.** ranny w 1906 oddał się w ręce policji kaplandzkiej, ale wkrótce uciekł do kolonji niemieckiej. Osaczony przez oddziały wojska angielskiego i niemieckiego, w Kalahari pod Eenzamem, w walce z majorem Elliotem padł w 1907.

Morès Antoni *Manca de Vallombrosa*, margr., awanturnik francuski, * 1858 w Paryżu, † 1896 w Tunisie. Był oficerem, stracił majątek, ożenił się z bankierówną amerykańską, prowadził handel mięsem, podróżował po Indjach, Tybecie. Tonkinie. Nie znalazłszy posłuchu u gubernatora Indo-Chin dla swych awanturniczych planów, powrócił do Francji i agitował przeciw rządowi w duchu antysemickim i bulanżystowskim. Wtedy głośny stał się we Francji i Europie całej. Po upadku bulanżyzmu przedsięwziął awanturniczą wyprawę do Afryki, gdzie został zamordowany przez Tuaregów.

Moret y Prendengast Zygmunt, polityk hiszpański, * 1838 w Kadyksie, studja odbywał w Madrycie, gdzie został profesorem uniwersytetu. W 1860 obrany deputowanym, po rewolucji 1868 przystąpił do partji demokratycznej. W 1870 był ministrem kolonji, wtedy opracował konstytucję dla Porto Rica i wydał dekret o zniesieniu niewolnictwa. Założył grupę dynastycznych demokratów, 1883 w ich imieniu utworzył gabinet. Potym połączył się z Sagastą, pod którego prezydencją piastował kilka tek. Był zwolennikiem autonomji Kuby i przeciwnikiem wojny z Ameryką, ale zachował tekę do ukończenia kryzysu. W 1905—06 stanął na czele gabinetu, poczym znów był premierem w 1909 na krótko ustąpiwszy miejsca Canalejasowi. Zajmował się gorliwie sprawami ekonomicznemi, społecznemi i finansowemi i wiele przyczynił się do reform społecznych, które uchwaliła Izba.

Morfozan, zasada czwartorzędowa z grupy morfiny, bromowodzian metylomorfiny, pokrewna bromometylowej pochodnej apomorfiny (eumorfiny) i kodeiny (eukodyny); wszystkie te związki w dozach medycznych są w porównaniu z substancjami macierzystemi całkowicie nieszkodliwe.

Morgan Jakób Jan Marja, inżynier i archeolog francuski, * 1857 w Huisseau-sur-Cosson. Wysłany na czele delegacji francuskiej do Persji 1897, rozpoczął systematyczne odkopy w Suzie 1898 i odkrył sławny słup Hamurabi'ego (ob. II supl.). Misja dokonała prócz tego licznych odkryć gieograficznych i archeologicznych. Zbiory archeologiczne **M.** i towarzyszy (Scheil, Lampre i t. d.) złożone zostały w Luwrze w 1905 r. W l. 1905—06 odnalazł płaskorzeźbę nieznanego króla Suzy i ruiny miasta Sassanidów. Ogłosił: „Etudes sur les terrains crétaces de la Scandinavie“ (1881); „Geologie de la Bohême“ (1881); „Mission scientifiques au Caucase“ (1890); „Fouilles à Dashchour“ (1894); „Délégation en Perse“ (1901); „Histoire et travaux de la délégation en Perse du ministère de l'instruction publique“ (1905); „Mémoires de la délégation en Perse (1900—05, t. 6 dotychczas).

Morgenstern Lina, autorka niemiecka, † 1909 w Berlinie.

Morice Karol, francuski poeta i krytyk, * 1861 w St.-Etienne, studja odbywał w Ljonie, mieszka

od 1881 w Paryżu. Uznawszy Verlaine za ojca nowożytnej poezji poświęcił mu pracę „Paul Verlaine“ (1887), a w drugiej oryginalnej bardzo „la Littérature de tout á l'heure“ też wysuwa go na czoło; nadto wydał ciekawe studja o Rodinie (1900), Eugienjuszu Carrière (1908); „O nowoczesnych poglądach na piękno“ (1909). Poezje bogate w treść o doskonałej formie zawarł w „Noa-Noa“ (1901), „le Rideau de pourpre“ (1908); prócz tego wydał alegoryczny dramat „Chérubin“ i redagował czasop. *Lutèce*.

Morice Leopold, rzeźbiarz francuski, * 1843 w Nîmes, studja odbywał w Paryżu, zaczął wystawiać swe prace od 1868; ważniejsze z nich: „Rosa Mystica“ (1879); posąg Republiki na placu t. n. w Paryżu (1883); pomnik Claude Bernarda (1894): „Djana i Endymjon“ (1901); Symboliczny pomnik m. Dunkierki (1905); „Cierpienie“, płaskorzeźba na grobowcu brata (1906) i t. d.

Morin Enrico Constantino, marynarz i polityk włoski, * 1841 w Genui. Był sekretarzem gieneralnym wydziału marynarki, posłował do izby gmin 1886—1897; w 1900 wszedł do senatu. Był podsekretarzem stanu w ministerjum marynarki w gabinecie Crispiego 1888 — 1891; ministrem marynarki 1893—1896 i 1900—1903; ministrem spraw zagranicznych 1903, ustąpił po kilku miesiącach wraz z Zanardellim.

Morizot-Thibault Karol, prawnik i publicysta francuski, * 1853 w Nevers. W karjerze sądowniczej doszedł do wiceprokuratora rzeczypospolitej, 1907 został członkiem Akademji. Prace jego dotyczą prawa konstytucyjnego i cywilnego; ważniejsze z nich: „Réflexion sur l'organisation du pouvoir législatif dans la constitution de l'an III“ (1889); „De droits des Chambres hautes ou Sénats en matière de lois de finances“ (1890); „De l'autorité maritale“ (1899), nagrodzona przez Akademję, i wiele innych.

Morley John.

Morley John, polityk i pisarz angielski, w 1908 został parem z tytułem wicehrabiego **M.** *of Blackburn*. W 1899 zwalczał politykę angielską w Afryce połud ; w 1905 mianowany sekretarzem stanu dla Indji, najpierw w gabinecie Campbell-Bannermana a następnie Asquitha. Wydał nadto: „Walpole“ (1889); „Oliver Cromwell“ (1900, 1904); „Life of W. E. Gladstone“ (1903, 3 t.); „Literary essays (1906); „Miscellanies“(1908); „Indian speeches“ (1907—1909).

Mormoni (ob.). W 1889 stanął na ich czele Welford Woodruff, w 1890 sąd związkowy upoważnił rząd do konfiskaty majątku sekty; Woodruff uwolnił swych podwładnych od obowiązku wielożeństwa. W 1910 państwo **M.** po 73 latach istnienia zostało rozwiązane. Wszystkich **M.** w 1904 było z 400,000. W ziemi Utahu stanowili połowę ludności; w Anglji było ich około 5,000, Szwecji i Norwegji 5,500, Holandji i Belgji 1,600; w Niemczech 2.509; w Szwajcarji 1,314, w Austrji tylko 18. Por. Linn „The Story of the Mormons“ (1902).

Mornington, wyspa w zatoce Carpentaria w Australji, w archipelagu Wellesleya; w 1908 odkryto na niej plemię pierwotne, które nie miało styczności z białemi.

Moroni Giovanni Battista, malarz włoski, * 1520 w Bondo, prow. Bergamo, † 1578 w Brescji. Jego portrety, znakomicie malowane i bardzo żywe, uchodzą za najlepsze w szkole włoskiej. *National Galery* jest wyjątkowo bogata w portrety **M.** Jest tutaj jego arcydzieło: „Krawiec“, nadto „Ludovico de Terci“, „Prawnik“, „Patrycjusz włoski“ i „Dama włoska“. Inne portrety znajdują się w Nantes, Dublinie, Madrycie, Wiedniu, Berlinie, Frakfurcie, Petersburgu. We Włoszech też zachowały się piękne okazy, jak: „Bernardo Spini i jego żona“ (muz. w Bergamo); „pisarz Jan Antoni Pantera“ (muz. Uffici we Florencji); „Navagero, podesta Bergamo (muz. Brera w Medjolanie). Bibljoteka *Ambrasiana* posiada wspaniały „Portret mężczyzny“ naturalnej wielkości. Pomimo zalet kolorystycznych i charakterystyki figur obrazy religijne **M.** stoją niżej od portretów, jak: „Koronacja P. Marji“ (Bergamo, koś. św. Trójcy) i „Sąd ostateczny“ (koś. w Gorlago). Istnieje jeszcze dwuch **M**: *Domenico M.*, * 1442, i syn jego Francesco (1474—1529), którzy stoją o wiele niżej od G. **M.**

Moronobu Hiszikava, malarz japoński, * 1638, † 1714. Pierwszy artysta japoński, który zaczął robić drzeworyty czarne zlekka zabarwione ręcznie. Wsławił się zwłaszcza jako ilustrator książek przyrodniczych i powieści. Pierwszy do drzeworytów wprowadził barwy.

Morosini Francesco, admirał i doża wenecki, * 1618, † 1694. Słynny z obrony Kandji od Turków (1667—1669), zdobywca Peloponnesu, stąd przezwany peloponeskim.

Morozewicz Józef, mineralog i gieolog polski, profesor uniwersytetu Jagiellońskiego, ogłosił nadto: „Mineralogja i gieologja“ („Poradnik dla samouków“, cz. I); „O bekelicie, cerolantanodydymo-krzemianie wapna“ („Rozpr. Ak. Krak.“, 1904); „O metodzie oddzielania potasu od sodu w postaci chloroplatynianów“ (tamże, 1906); „Próba racjonalnego słownictwa glinokrzemianów“ (*Kosmos*, 1907); „Przyczynki do znajomości węglanu wapniowego“ (tamże); „O składzie chemicznym nefelinu“ („Rozpr. Ak. Krak.“, 1907); „O hacetynie z Bonarki pod Krakowem“ (tamże, 1908); „Wyodrębnianie ziem rzadkich z mainipolitu“ (tamże, 1909); „Z mineralogji i petrografji Tatr“ (*Kosmos*, 1909); „O stellerycie, nowym minerale zeolitowym“ („Rozpr. Ak. Krak.“, 1909).

Morozow Mikołaj, uczony poeta i rewolucjonista rosyjski, * 1850. Pierwsze utwory poetyckie pisał podczas czteroletniego pobytu w więzieniu śledczym. Uwolniony przez sąd, brał potym bardzo czynny udział w rosyjskim ruchu rewolucyjnym, był redaktorem organu partji „Narodnaja Wola“. Aresztowany w 1881, został skazany na bezterminowe roboty ciężkie i osadzony w Szlisselburgu, skąd wyszedł w listopadzie 1905 r. **M.** zaznaczył się jako oryginalny filozof i matematyk. Ogłosił między innemi: „Rewolucjonnaja żurnalistika“ (1905); „W Burie i grozie“ (1906; istnieje przekład polski). Na polski przełożono też jeg „Objawienie“ (1909).

Morris Ludwik, poeta angielski, † 1907 w Carmathem w Walji południowej.

Morselli Enrico, antropolog, psychjatra, filozof włoski, * 1852 w Modenie. Jest profesorem psychjatrji i kierownikiem kliniki psychjatrycznej w Genui. Z licznych prac jego ważniejsze: „Il suicidio, saggio di statistica morale comparata“ (1879); „Biografia di un bandito“ (1903); „Antropologie psicologica“ (1904) i in.

Morska świnka, (ob. Morświnka w gł. dziele).

Morkie Oko, ob. art. w gł. dziele.

Morstin Ludwik Hjeronim, poeta polski, ogłosił drukiem: „Na racławickim błoniu“ (Kraków, 1905); „Pieśni“ (t., 1907); „Psalm ziemi“ (t., 1908); „Chwasty na rodzajnym polu“ (t., 1909); „Błogosławione próżniactwo“, drm. w 1 ak. (t., 1909); „Przed tarą“ (t., 1910).

Mortkowiczowa Janina, z domu *Horwitzówna*, literatka polska, pisuje artykuły treści pedagogicznej w *Nowych torach*; osobno wydała: „O wychowaniu estetycznym“ (1904); „Stacho“, opowiadanie (Kraków, 1906).

Morzkowska Antonina, literatka polska, napisała: „Żołnierzyk barski“ (1903); „Co Bronia robiła“ (1903).

Morzkowski Zygmunt, publicysta polski, * 1866 w gub. Radomskiej, uczył się w szkole realnej W. Górskiego i politechnice ryskiej. Od 1898 drukował artykuły treści społecznej w *Gazecie polskiej, Tyg. Ilustr., Kurjerze Warsz.*

Morzycka Faustyna, działaczka społeczna i pisarka ludowa, * w Tambowie, † 1910 w Krakowie, córka powstańca, lata dziecinne spędziła na Syberji. Później przebywała w Nałęczowie, gdzie pomimo zakazów i kar prowadziła długie lata szkółki i ochronki. Napisała wiele książek dla ludu: „Benjamin Franklin“; „Jan Zamojski“; „Wincenty Pol“; „Juljusz Słowacki“; „Ignacy Krasicki“; „Z dalekiej Północy“; „Francja“ (1903); „Szwajcarja“; „Sen Józia“; „Przygody Jakóba Falle“; „Z dnia wczorajszego“ (1907, 2 cz.); „Grecja“ (1910); „Pod nową gwiazdą“ (1911); „Dzwon na wysokiej wieży“ (1911) i wiele in.

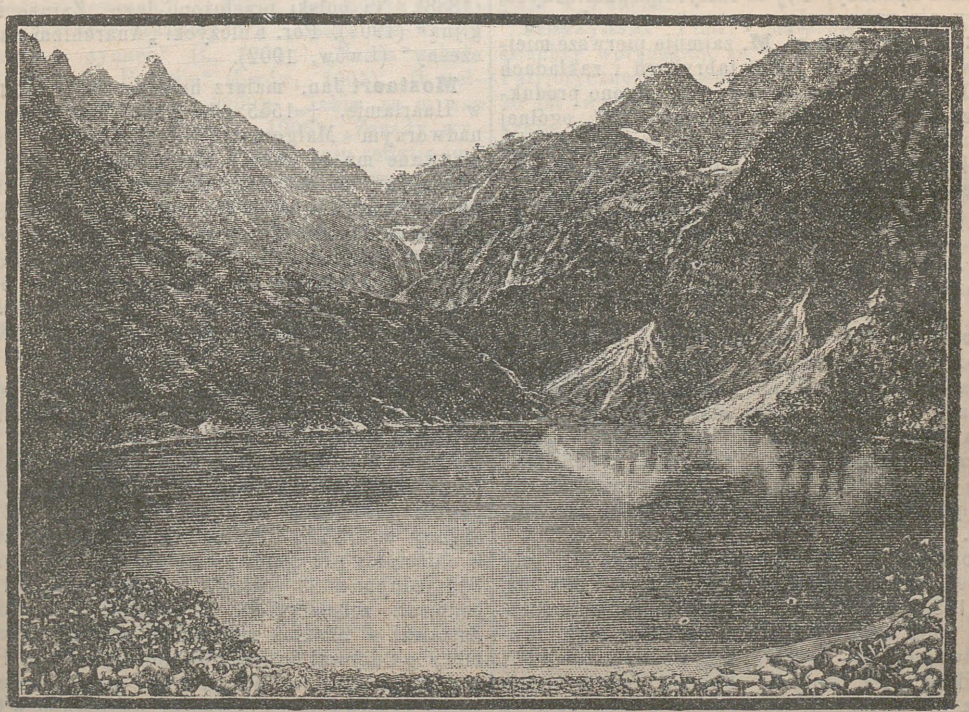

Morskie Oko w Tatrach.

nych; nadto powieści: „Drogami życia“; „Powrotne Fale“ (1906).

Moser Łukasz, malarz niemiecki XV w. z Weil, pierwszy wybitniejszy malarz szwabski, nim van Eyk oddziałał na tę szkołę. Obrazy jego wskazują na duże poczucie natury, postaci posiadają miękkość niewieścią. Por. Schmarsow „Die oberrheinische Malerei“ (1903).

Moser, pedjatra wiedeński * 1865 (ob. Mosera surowica).

Mosera surowica przeciwszkarlatynowa (przeciwko paciorkowcom, znajdowanym w szkarlatynie). Podług Tavel'a przygotowuje się przez uodpornianie koni 20 i więcej hodowlami różnych paciorkowców, otrzymanych z przypadków szkarlatyny i nie przeprowadzanych przez zwierzęta. Wstrzykiwana w dużych ilościach, 30—180 cm. w przypadkach szkarlatyny, wykazywała jakoby dobre działanie.

Moskiewska gubernja na obszarze 33,304 klm. kw. miała w 1908: 2,816,500 m., czyli 84·5 m. na 1 km. kw., ludność miejska wynosiła około 1·3 mil. w tym jednak Moskwa 1·2 mil. Narodowość przeważnie wielkoruska i prawosławna 94%, raskolników i starowierców około 4%, reszta katolicy, protestanci, Żydzi, Ormianie i inni. Polaków osiadłych 7,424, w wojsku 3,536. Rolnictwo: 55% całego obszaru stanowi ziemię nadziałową; 36% własność prywatną; 5% należy do skarbu i apanaży; 4% do instytucji publicznych. Zbiory nie pokrywają zapotrzebowań. *Przemysł:* pod tym względem **g. M.** zajmuje pierwsze miejsce w państwie; w 2,400 fabrykach i zakładach z 280 tysiącami robotników wytworzono produktów za 350 mil. rubli, co stanowi 25% ogólnej produkcji fabrycznej Rosji. Ważniejsze działy: bawełniany za 104 mil. rubli; jedwabie 25 mil., farbierski 15 mil., wełniany 27 mil., budowa maszyn i wagonów 10 mil. W przemyśle chałupniczym zajętych było do 300 tysięcy osób. Długość linji kolejowych 1,225 wiorst. W 1,794 zakładach naukowych po za Moskwą było 109 tysięcy uczących się.

Moskow Mosko, pisarz bulgarski, * 1863, studja odbywał w Odesie i Gienewie, nauczyciel gimnazjum tyrnowskiego. Ogłosił zbiory poezji: „Stojana“ (1881); „Moma slava“ (1883); „Prolietna kitka“ (1890) i t. d.; opowiadania: „Bezzaszczitna żertwa“ (1890); „Emigrant“ (1895) i in.; nadto studja polityczne i literackie oraz „Istorija na Błgarskata literatura“ (1895); pisze też dramaty.

Moskwa w 1907 liczyła 1,359,254 m., gdy w 1897 miała 1,038 591, w 1871 — 601,969, a w 1830—306,000 m. Podług spisu jednodniowego 1902 było 1,173,427 m., w czym 94% prawosławnych, 2% żydów, 2% protestantów, 1% katolików i 1% innych. Fabryk było w 1904: 794 z 107 tysiącami robotników i produkcją za 183 miljonów rubli; pierwsze miejsce zajmował przemysł włóknisty z przeszło 200 fabrykami i 95 tysiącami robotników. Rzemiosłami zajmowało się do 3 tys. ludzi. Handel przewyższał sumę 2·5 miljarda r. W 778 zakładach naukowych było 82,184 uczących się. Uniwersytet **M.** w 1908 liczył 8,083 uczniów. *Dzieje.* Od początku wojny japońsko-rosyjskiej **M.** była często widownią objawów rewolucyjnego wrzenia; 21 grudnia 1904 zgromadzenie radców miejskich żądało reform konstytucyjnych dla całej Rosji. 25 stycznia 1906 doszło do starcia między robotnikami i wojskiem; 23—28 grudnia 1905 miasto pokryło się barykadami, to tak zwane powstanie grudniowe w **M.** stłumiło je dopiero wojsko (pułk Siemionowski), przybyłe z Petersburga.

Mosso Angelo, fizjolog i archeolog włoski, od 1879 był profesorem fizjologji w Turynie; następnie członkiem Akad. *dei Lincei*, od 1904 senatorem; † 1910. Ogłosił nadto: „Mens sana in corpore sano“ (1903); „Vita moderna degli Italiani“ (1905); „Escursioni nel Mediterraneo egli scavi di Creta“ (1907).

Most Jan Józef, anarchista niemiecki, † 1906 w Cincinati. Na zjeździe widyńskim socjalnej demokracji niemieckiej został usunięty z partji, poczym przeszedł do anarchistów i wydawał w Ameryce „Die Freiheit“. Ważniejsze pisma **M.**: „Die Freie Gesellschaft“ (1884); „Unsere Stellung in der Arbeiterbewegung“; „Vive la Commune“ (1888). Na polski przełożono jego „Zarazę religijną“ (1907). Por. Kulczycki „Anarchizm współczesny“ (Lwów, 1902).

Mostaert Jan, malarz holenderski, * ok. 1475 w Haarlamie, † 1555 albo 1556; był malarzem nadwornym Małgorzaty Niderlandzkiej. Przypisywane mu są obrazy ołtarzowe, np. „Zdjęcie z krzyża“ w kolekcji Oultremont, i portrety (w Berlinie, Brukselli, Livorpolu etc.). Pewności, jednak co do autorstwa jego niema, nie należy go wszakże mieszać z tz. *Pseudo M.*, † 1551 w Brügge, który właściwie nazywał się *Adrian Isenbrant*, był uczniem Gerarda Dürera i którego „Madonna“ jest w brukselskiej Notre-Dame, „P. Marja z Dzieciątkiem“ w gal. berlińskiej.

Mostowski Józef, poseł inflancki na sejm Czteroletni, członek honorowy uniw. Wileńskiego i Warszawskiego, * 1763 na Litwie, † 1817 we Lwowie. Wychowywał się pod opieką podkanclerzego Chreptowicza (ob.). W 1790 został obrany posłem inflanckim na sejm Wielki; szczególnie czynny w l. 1790—91; należał do grona, które w tajemnicy przygotowywało projekt konstytucji. Był jednym z 83 posłów, którzy 2 maja 1791 podpisali zobowiązanie popierania konstytucji. Zostawał w bliskich stosunkach z Piatolim (ob.), który go używał do robót dyplomatycznych. Później zamieszkał w Wilnie i był współpracownikiem i współwydawcą *Dziennika Wileńskiego*, w którym m. in. ogłosił: „O początku i wzroście nie-

których wynalazków i odkryć w 1806", „O dykcjonarzach i potrzebie słownika technicznego polskiego", „O rozbiorze sposobu uczenia Pestalozziego" i w. in. Por. M. Sokolnicki „Tadeusz i Józef Mostowscy i czynności polityczne polskie w r. 1792 1797" („Przegl. Hist.", 1908 t. VI); Smoleński Wł. „Bracia Mostowscy" („Przegl. Hist", 1908, t. VII).

Moszczeńska Izabella (Iza), zamężna *Rzepecka*, publicystka polska córka *Alfonsa* **M.** (ob.), * 1864 w Rzeczycy w Poznańskim. Działalność literacką rozpoczęła od artykułów w pismach poznańskich i warszawskich. W 1890 przeniosła się do Warszawy i tu oddała się pracy nauczycielskiej i publicystycznej. Pisywała w sprawach pedagogicznych i społecznych, w *Głosie* i *Przegl. Pedagogicznym*. W 1894 po wyjściu za mąż za Kazimierza Rzepeckiego (ob.), redaktora *Gońca Wielkopolskiego*, pracowała w tym piśmie i pisywała do *Przeglądu Tygodniowego*. Po przeniesieniu się do Lwowa 1898 była współpracowniczką *Kurjera Lwowskiego* i *Słowa Polskiego*, a po powrocie do Warszawy 1899 weszła do komitetu redakcyjnego *Przeglądu pedag.* i umieszczała swe artykuły w postępowych tygodnikach; w l. 1908—09 kierowała *Prawdą* oraz pisywała do *Nowej Gazety*, *Kurjera Porannego* i *Nowych Torów*. Oddzielnie wydała: „Reformy w wychowaniu moralnym" (Warszawa, 1903); „Co matka swej dorastającej córce powiedzieć powinna?" (t., 1903); „Jak mówią z dziećmi o rzeczach drażliwych", „Czego nie wiemy o naszych synach" (t., 1904); „Nasza szkoła w Królestwie Polskim" (Lwów, 1905); „O wolności politycznej" (t., 1909); „Jakie są u nas stronnictwa i czego chcą (t., 1906); „Zasady wychowania" (t., 1907); „O wychowaniu religijnym" (1908) i in. **M.** zostawszy rzeczniczką tz. antysemityzmu postępowego, ogłosiła szereg artykułów w tej sprawie w *Kurjerze Porannym* oraz wydała broszurę „Postęp na rozdrożu". Tłumaczyła też wiele z obcych języków w zakresie pedagogiki i nauk społecznych.

Moszczeński Aleksander Ezechiel, starosta brzesko-kujawski, † 1847 w Wiatrowie. W 1792 komisarz apelacyjny graniczny województwa Gnieźnieńskiego, podczas powstania 1794 bił się na czele własnej drużyny pod Kcynią, uczestniczył w wyprawie Dąbrowskiego do Wielkopolski i czynny był przy zdobyciu Bydgoszczy. Po wkroczeniu Napoleona do Wielkopolski 1806 r., zorganizował, powołany przez władze ówczesne, zbrojną siłę narodową. Po zawarciu pokoju w Tylży, zorganizowany przez siebie oddział wojska oddał do pułku ks. Sułkowskiego. W 1815 po nowym zajęciu kraju przez Prusaków, wycofał się z życia publicznego i w podeszłym wieku umarł.

Moszczeński Alfons, prezes inowrocławskiej rady powiatowej i Tow. rolniczego inowrocławskiego, * 1816 w Rzeczycy na Kujawach, † 1890 tamże. Pierwsze nauki pobierał u Pijarów w Płocku. Wstąpił do wojska i służył w nim kilka lat. Przed 1846 należał do organizacji tajnej, przygotowującej powstanie w Poznańskim. Aresztowany, przesiedział w więzieniu berlińskim do rewolucji 1848 r. Następnie był czynny w ruchu, który objął Wielkopolskę. Podczas powstania 1863, nie wierząc w powodzenie ruchu, służył sprawie, udzielając schronienia rannym lub zbiegłym. Skoro po 1863 nastąpił okres pracy organicznej, stał się jednym z najgorliwszych działaczy w życiu publicznym, był czynnym w wielu stowarzyszeniach, które wówczas powstały.

Moszczeński Wincenty, porucznik napoleoński, * 1789, † 1849, syn poprzedniego. W 1809 wprost ze szkół poznańskich wstąpił do pułku piechoty Kęszyckiego. Odbył wyprawę przeciwko Austrjakom w dywizji Dąbrowskiego i zdobył krzyż *Virtuti militari*. Z wojny rosyjskiej 1812 powrócił jako inwalida w randze porucznika. W 1848 r. z trzema synami był pod rozkazami Garczyńskiego w obozie pod Wrześnią. Po konwencji Jarosławskiej wrócił do domu, a po wybuchu nowych walk bił się 10 maja 1848 z Prusakami pod Kcynią. Po kapitulacji czarnopietkowskiej odsiadywał ciężkie więzienie w Poznaniu.

Moszkowski Maurycy, od r. 1899 mieszka stale w Paryżu.

Moszyński Piotr, marszałek gubernjalny szlachty wołyńskiej, za należenie do Narodowego Patrjotycznego Towarzystwa został skazany na 20 lat wygnania na Syberji. Po powrocie do kraju, osiadł w Krakowie i gorliwie się zajmował losem więźniów i wygnańców.

Mościcki Henryk, historyk polski, studja odbywał we Lwowie. Prace swe drukuje w czasopismach historycznych, *Tyg. ilustrowanym*, *Bibljotece Warszawskiej*, w której jest sekretarzem redakcji. Osobno ogłosił drukiem: „Sprawa włościańska na Litwie (1908); „Wilno i Warszawa w „Dziadach" (1908); „Dzieje porozbiorowe Litwy i Rusi" (1910—11).

Mościcki Ignacy, inżynier, elektrotechnik polski, * około 1868. Studja wyższe odbywał w Rydze, Fryburgu szwajcarskim, gdzie został asystentem profesora Kowalskiego (ob.), a następnie podjął eksploatację swoich wynalazków, mianowicie, pojemników elektrycznych o wysokim napięciu, sposobu otrzymywania kwasu azotowego z powietrza. W r. 1911 mianowany profesorem elektrochemji na politechnice lwowskiej. Oprócz prac, w czasopismach polskich i obcych umieszczonych, **M.** ogłosił oddzielnie: „Badania nad wytrzymałością dielektryków" (Kraków, 1904); „O stratach dielektrycznych w kondensatorach pod wpływem działania prądów przemiennych" (t.); „Ueber Hochspannungs-Kondensatoren" (1904); „Bemerkungen und Vorschläge betreffend Über-

spannungssicherungen“ (1905); „Beseitigung der durch atmosphärische Elektricität in den elektrischen Anlagen verursachten Betriebsstörungen“ (1906) i in.

Mościska, miasto powiatowe w Galicji, liczyły w 1900. 4,474 ludności. W okręgu sądowym **M.** podług spisu z 1900 było: 54·2% Rusinów, 45·6% Polaków, 0·2% Niemców; 56·9% unitów, 33·0% katolików, 10·0% żydów, 0·1% ewangelików.

Mot Emil, polityk belgijski, * 1835 w Antwerpji, † 1909 w Brukselli. Adwokat z zawodu, był obrońcą króla Leopolda w sporze o spadek z córkami, 1888 został prezesem Izby adwokackiej. Od 1889 był burmistrzem Brukselli, deputowanym parlamentu 1892—94, senatu od 1900.

Mothes Oskar, budowniczy niemiecki, † 1903.

Motono Itchiro, dyplomata japoński, * około 1861. Studja prawnicze odbywał w Ljonie. Po powrocie do Anglji wstąpił na drogę dyplomatyczną. Podczas wojny z Chinami pełnił w Korei bardzo odpowiedzialną funkcję. W 1897 był sekretarzem ambasady w Rosji, w 1899 ambasadorem w Belgji, 1902 w Paryżu, 1906 w Petersburgu.

Mottl Feliks, znakomity muzyk niemiecki, * 1856 w Unter St. Veit pod Wiedniem, † 1911 w Monachjum. Uczeń konserwatorjum wiedeńskiego, początkowo był dyrygientem akademickiego związku imienia Wagnera, od 1884 kapelmistrzem opery w Karlsruhe, od 1903 pierwszym kapelmistrzem, później dyrektorem opery w Monachjum; dyrygował też, od 1886 począwszy, w Bayreuth z wielkiem powodzeniem. Prócz kompozycji (oper) mniejszej wartości pozostawił cenne opracowania baletowych tańców z oper: Glucka, Rameau, Gretry etc.

Motty Marceli, pisarz polski, † 1898 w Poznaniu.

Motz Bolesław, lekarz polski, * 1865 w Radzyniu w Siedleckim. Gimnazjum ukończył w Białej, poczym zapisał się na wydział przyrodniczy w Petersburgu. Jako politycznie podejrzany w 1888 został uwięziony, uwolniony po półtora roku, wyjechał do Paryża, gdzie ukończył wydział lekarski. Był przez 14 lat asystentem w klinice chirurgicznej chorób dróg moczowych prof. Guyona i miewał wykłady z urologji dla lekarzy. Drukiem ogłosił około 50 prac, które dotyczą gruźlicy dróg moczowych, raka, przerostu gruczoła krokowego, zapalenia przewlekłego pęcherza, zapaleń cewki moczowej oraz ich powikłań. Prace **M.** dwukrotnie były nagradzane przez Akademję umiejętności w Paryżu, a czterokrotnie przez Akademję medyczną tamże. Obecnie jako *professeur libre* wykłada w Paryżu choroby narządów moczowych; jest członkiem wielu towarzystw lekarskich w różnych krajach.

Mougeot Leon Paweł, polityk francuski, * 1858 w Montigny-le-Roy. Z zawodu adwokat, był merem, został obrany deputowanym w 1893. Sekretarz Izby w l. 1896—98, wstąpił do gabinetu Brissona jako podsekretarz stanu poczt i telegrafów; urząd ten zachował w gabinecie Dupuy'go (1898) i Waldecka-Rousseau (1899—902). W gabinecie Combesa (1902—05) objął tekę ministra rolnictwa.

Mounet Paweł, aktor francuski, brat *Jana* **M.** *Sully*, * 1847 w Bergerac, debiutował w teatrze „Odeon“ po skończeniu medycyny, 1889 został zaangażowany do Komedji francuskiej, od 1891 był jej członkiem, potym profesorem deklamacji w konserwatorjum paryskim. Jest świetnym wykonawcą postaci w tragedjach klasyków francuskich i Szekspira (Otello).

Mounet-Sully Jan, aktor francuski, * 1841 w Bergerac, studja odbywał w konserwatorjum. Brał udział w wojnie 1870 jako oficer, 1872 wstąpił do Komedji francuskiej, 1874 został jej członkiem. Gra wielkie role heroiczno-tragiczne (Sofoklesa, Szekspira, Corneille'a, Racine'a, W. Hugo) ze wspaniałym patosem i monumentalnie stylizowanemi giestami. We własnej komedji „Vieillesse de Don Juan“ występował w Odenie w 1906 r.

Mount Margaret, pole złotodajne w Australji zachodniej, rozpoczęto je eksploatować w 1897, a Mount Morgan w 1902. Zbudowano kolej do tych obfitych kopalni.

Mourek Wacław Emanuel, germanista czeski ogłosił nadto: „Ueber die Negation im Mittelhochdeutschen“ (1902); „Zur Syntax des Konjunktivs im Beowulf“ (1908) i t. d. W 1901 reprezentował uniwersytet praski na 450-letnim jubileuszu uniwersytetu w Glasgowie, 1907 został kuratorem, Muzeum czeskiego, 1908 egzaminatorem języka angielskiego dla nauczycieli wyższych szkół handlowych.

Moustier Le, grota w departamencie francuskim Dordogne, znaleziono w niej mnóstwo narzędzi kamiennych z czasów przedhistorycznych.

de-Moya Pedro, malarz hiszpański, * 1610, † 1666. Był żołnierzem, zawędrował do Flandrji, gdzie przejął się Van Dyckiem, łączy w swych obrazach delikatność i wytworność tego z siłą kolorytu, właściwą Hiszpanom. Ważniejsze prace: „Sześć scen z życia św. Józefa“ (muzeum w Madrycie); „Madonna z Dzieciątkiem“ (katedra w Granadzie); „Niepokalane poczęcie“; „Wróżbiarka i młodzieniec“ (pinakoteka monach.); „Scena miłosna przy kartach“ (tamże) i t. d.

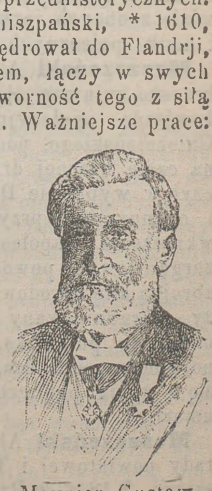

Moynier Gustaw.

Moynier Gustaw, filantrop szwajcarski, prezes komitetu międzynarodowego Czerwonego Krzyża. W 1863 na konferencji genewskiej projekt **M.** został przyjęty

przez 14 państw. **M.** od początku był prezesem tej instytucji, a podczas wojny francusko-pruskiej po raz pierwszy okazał się dobroczynny jej wpływ. W 1873 **M.** zwołał do Gandawy prawników, którzy utworzyli wraz z nim „Instytut prawa międzynarodowego“, będący uzupełnieniem Czerwonego Krzyża. Prace w tych dwuch instytucjach wypełniły całe życie **M.**

Mozambik albo Afryka wschodnia portugalska (ob.), dekretem z 1907 została zreorganizowaną pod względem administracyjnym. Stolicą **M.** jest obecnie m. Lourenço Marques. W 1909 między Transwalem i Mozambikiem zawarto umowę, na mocy której całej wybrzeże otwarte jest dla angielskich przemysłowców kopalń djamentów i złota, nadto port Lourença i kolej do Pretorji uznano za część składową sieci kolei Unji południowo-afrykańskiej. Umowa ta wzmocniła znacznie wpływy angielskie. Rozpoczęto budowę nowej linji kolejowej ze stolicy do ziemi Swazi, podjęto studja przygotowawcze na terenie od wybrzeża **M.** do Nyassy. Nad górną Zambezi odkryto pokłady złota, a w Tete znaczne pokłady węgla. Dochody **M.** w 1909/10 wynosić miały 5,291,444 milrejsów, rozchody 5,112,758 m. Por. Negreiros „Le Mosambique (1904); Maugham „Portuguese East Africa“ (1906).

Mozyr, miasto powiatowe gub. Mińskiej, liczy 9,800 m. W powiecie Mozyrskim na 181,161 m. podług ostatniego spisu było: 79·6% Białorusinów wraz z Małorusami, 16·3% Żydów, 2·1% Polaków, 1·5% Wielkorosjan, 0·3% Niemców i 0·2% innych; 78·4% prawosławnych, 16·2% żydów, 4·9% katolików, 0·4% protestantów, 0.1% starowierców.

Mrkviczka Jan, malarz czeski, * 1856. W 1881 powołany na profesora rysunków do Filipopola, został dyrektorem szkoły rysunkowej w Sofji. Odtwarzał typy bulgarskie. Za portret ks. Marji Ludwiki otrzymał medal złoty w 1900 na wystawie powszechnej w Paryżu. Ważniejsze obrazy: „Wesele“; „Hajdamacy“; „Gjaury“ i t. d.

Mroczkowski Aleksander, malarz polski, * 1850, kształcił się początkowo w krakowskiej szkole szt. pięknych, przydzielonej wówczas do techniki krakowskiej, potym był w Monachjum u prof. Wagnera i Seitza, w końcu z powrotem w Krakowie w Szkole kompozycyjnej Jana Matejki. Początkowo malował obrazy rodzajowe: „Przed loterją“, „Kulig z końca XVIII wieku“; potym zaczął uprawiać prawie wyłącznie pejzaż. Jego „Morskie Oko“ znajduje się w muzeum Narodowym w Krakowie.

Mrsztik Alojzy, pisarz czeski, ogłosił nadto: ciąg dalszy swych „Rok na wsi“ (1904); od 1908 redaguje wespół z bratem Wilhelmem czasp. *Moravskoslezska Revue.*

Mrsztik Norbert, lekarz i pisarz czeski, brat poprzedniego, † 1905 w Wisznowie na Morawach.

Mrsztik Wilhelm, pisarz czeski, brat poprzedniego, ogłosił nadto: „Verunka a drobne povidky“ (1902); „Kniha cest“ (1905); „Zlata nit“ (1907) i in.; prace krytyczne: „Moje sny“ (1901); „A. F. Pisemskij“ (1908); „Zumrzi“, powieść (1908, 2 t.).

M...ski Adam (pseudonim *Zofji Trzeszczkowskiej*), wybitna poetka polska, * 1847 w Drohowicy, w gub. Mińskiej, † 1911 w Wilnie, Córka Adama Mańkowskiego, kształciła się w Warszawie na pensji Kleczkowskiej. W młodym wieku wyszła za mąż za wojskowego Wacława Trzeszczkowskiego i wyjechała z nim razem w głąb Rosji. Podczas wojny tureckiej w przebraniu żołnierskim towarzyszyła mężowi w pochodzie. Po skończonej wojnie zamieszkała z mężem w Ruszczuku, po pewnym zaś czasie wróciła z nim do Rosji. Zaznaczyła się szczególniej jako tłumaczka arcydzieł literatury obcej, jak: „Mireio“ Mistrala, „Luizjad“ Camoensa, „Kwiatów grzechu“ Baudelaire'a, „Jocelyna“ Lamartina, „Melodji hebrejskich“ Byrona, „Magdaleny“ Machara. Tłumaczyła nadto cały szereg autorów, jak: Guy de Maupassant, Aleneida Barbier, Leconte de l'Isle, Robinot Bertrand, Andrée Theuriet, Alfred de Vigny. Doskonałe te tłumaczenia zyskały wielkie uznanie w świecie literackim. Z oryginalnych jej utworów znane są: „Jeden z wielu“, poemat na tle dziejowym; „Przebrzmiałe akordy“, zbiór poezji, w których przewijają się wspomnienia z 1863 r.; cykl „Pieśni Drohowickie“. Drobne wiersze porozrzucane po pismach (*Ateneum, Prawda* etc.). W utworach poetki żywym tętnem bije uczucie, które wylewa się w przecudną formę poetycką. Poezje jej zawsze wytworne, potrącają głębsze sprawy ducha lub zagadnienia społeczne oraz wspomnienia narodowe, a erotyki posiadają wyjątkową delikatność tonu.

Mścisław, miasto powiatowe gubernji Mohylowskiej, liczy 9,600 m., w tym 60% Żydów. W powiecie Mścisławskim na 103,300 m. podług ostatniego spisu powszechnego było: 1·5% Białorusinów, 1·4% Wielkorosjan 0·9% Polaków, 16·2% Żydów, 0·1% innych; 82·5% prawosławnych, 16·2% żydów, 1·3% katolików.

Mucha Alfons, malarz i ilustrator czeski, wydał piękne album p. t. „Mistr Jan Hus na Koncilu Kostnickém“ (1902).

Mucharski Tadeusz, malarz polski, † 1907 w Warszawie.

Muczkowski Józef, napisał: „Jak konserwować zabytki przeszłości“ (1904); „Rzeźba w Krakowie“ (1904); „Dawne warownie krakowskie“ (1910).

Muel Leon, historyk i publicysta francuski, 1850 w Tronville-en-Barrois, urzędnik senatu. Prace jego dotyczą parlamentarnej historji Francji; ważniejsze z nich; „Gouvernements, Ministè-

res et Constitution de la France de 1789 à 1895" (1896); „Précis historiques des Assemblées parlementaires et des Hautes Cours de Justice en France de 1789 à 1895" (1896); „Tableau synoptique de tous les Ministères de la troisième République" (1902) i t. d.

Mueller Stanisław A., powieściopisarz polski, ogłosił: „Henryk Flis" (Lwów, 1908).

Mukden (chińskie *Föngtien*), główne miasto w Mandżurji, liczyło w 1908 około 158,132 m.; do 24 lutego 1905 był w **M.** komisarjat rosyjski, policja rosyjsko-chińska. Pod **M.** odbyła się 23 lutego — 10 marca 1905 walka, która miała wpływ rozstrzygający na przebieg wojny japońsko-rosyjskiej (ob.). W odległości 1—1½ wiorsty od miasta przechodzi linja kolei Wschodnio-chińskiej. **M.** posiada misję katolicką i kilka świątyń chrześcjańskich.

Muklanowicz Józef, dziennikarz polski, *1875, † 1907 w Warszawie. Ukończył gimnazjum w Warszawie. Zawód dziennikarski rozpoczął w 1900; pracował w *Głosie*, *Bluszczu*, *Tyg. Ilustr.*, *Wędrowcu*, *Gazecie polskiej* i in. przełożył na polski kilka prac z dziedziny filozofji, pedagogiki i psychologji.

Mulder Lodewijk, pisarz holenderski, † 1907 w Hadze.

Mulei-Hafid, sułtan marokański, * 1875 r. w Fezie, ogłoszony za władcę Marokka w sierpniu 1907. Najmłodszy syn sułtana Mulei-Hassana (ob.) i mulatki z plemienia Szauras; był zdala trzymany od spraw publicznych. Gorliwie zajmował się sprawami religijnemi i uchodził za najbardziej wykształconego księcia. Za sułtana Abd-el-Azisa, następcy Mulei-Hassana, najmłodszego z braci, odgrywał podrzędną rolę podawnemu i dzięki temu nie był uwięziony wraz z starszemi braćmi. W 1902 został kalifem Huzy. W 1905 protestował publicznie, jakoby nosił się z zamiarem usunięcia sułtana, jednakże zdążył wytworzyć sobie gorących zwolenników śród plemion południowych i wschodnich, jako obrońca islamu i starego porządku oraz przeciwnik wpływów europejskich. W sierpniu 1907 r. przed okupacją Casablanki przez Francuzów, wybuchło powstanie, caid z Glaui ofiarował **M.-H.** koronę publicznie przed meczetem w Marakech w styczniu 1908, a w Fezie został on ogłoszony sułtanem. Musiał jednak uznać wpływy Francji i innych mocarstw i rządził spokojnie do końca kwietnia 1911 r., kiedy ruch powstańczy plemion skierował się przeciw niemu. Francja pospieszyła mu z pomocą i wojska francuskie zajęły Fez, co wywołało nowe komplikacje w Marokku (ob. II supl.).

Mulei-Hafid.

Mulei-Hassan, sułtan marokański, * ok. 1830, † 1894. Panował od 1873 — 94, następcą jego został Abd-el-Azis (ob.), dziewiąty z 13 synów. Za panowania **M.-H.** toczyły się walki z Hiszpanją w okolicach Melilli, które zakończył traktat, zapewniający Hiszpanji 20 mil. pesetas indemnizacji.

Mulei (Abd el) Kêber, brat sułtana marokańskiego Mulei Hafida, walczył o zdobycie tronu, do 1909 szedł łącznie z Roghi'm, po jego śmierci ogłosił się sułtanem w Fezie (ob. Marokko w II supl.).

Müllenbach Ernest, pisarz niemiecki, * 1862, pisał poezje, nowele, powieści, przeważnie z życia prowincji nadreńskiej: „Vom heissen Stein" (1897); „Waisenheim"; „Siebolds von Lyskirchen"; „Maria"; „Aphrodite"; „Aus junger Ehe" (1902).

Müller Edward.

Müller Edward, polityk szwajcarski, * 1848 w Dreznie. Adwokat w Bernie od 1874, t. r. prezes trybunału w Bernie, obrany był w 1882 do Wielkiej rady kantonu Bern, której prezydował w 1885, do Rady narodowej 1884. Jako wojskowy był 1890 pułkownikiem. W 1895 powołany do do Rady federalnej, zarządzał departamentem sprawiedliwości i policji. Stał na czele wydziału wojskowego, kiedy w 1898 manowany był prezesem Konfederacji na r. 1899; w 1906 został wice-prezesem Rady federalnej, aby ponownie, według zwyczaju, być w 1907 mianowany prezesem.

Müller Fryderyk, profesor uniw. Monachijskiego, znakomity klinicysta, autor wielu prac nad przemianą materji, specjalnie dotyczących cukrzycy, dusznicy nerwowej i choroby Basedowa. Polska młodzież uniwersytecka licznie odwiedza Monachjum, by korzystać z wykładów profesora **M.**

Müller Jan, znakomity matematyk i astronom, ob. Regiomantus.

Müller Karol, pisarz niemiecki, brat Adolfa, † 1905.

Muller Piotr Ludwik, historyk holenderski, † 1904 w Gordone nad jeziorem Garda.

Multatuli (*Dekker*, ob.). Po polsku wyszło nadto z jego utworów: „Wybór pism" (Warszawa, 1903); „Kto z was bez winy" (t., 1907).

Multipartialis, multivalente serum, ob. surowica w II supl.

Multscher Hans, malarz i rzeźbiarz niemiecki ze szkoły szwabskiej, * 1400 w Reichenhofen, * 1476 w Ulmie; ważniejsze prace: obraz ołtarzowy w koś. Sterzing w Tyrolu i posągi na ołtarzu; „Madonna“ i „Życie Chrystusa“ w muzeum berlińskim.

Mułkowski Stefan, gorliwy propagator sprawy ludowej, w grudniu 1840 został skazany we Lwowie na 15 lat więzienia w Kufsteinie.

Mumm von Schwarzenstein Filip Alfons, dyplomata niemiecki, * 1859 w Frankfurcie. Odbył studja prawne, z początku pracował w administracji sądowej, następnie przerzucił się do dyplomacji. W 1903—94 był posłem przy Watykanie, 1898 w Luksemburgu, 1900 w Pekinie, 1906 został ambasadorem w Tokio.

Munch Edward, wybitny norweski malarz, rytownik i litograf, * 1863 w Löiten, na krótko uczęszczał do szkoły technicznej i szkoły sztuk i rzemiosł w Chrystjanji, zostawał pod wpływem Krohga i Heyerdahla, ale rozwinął się samodzielnie i należy do najbardziej oryginalnych i samoistnych artystów doby obecnej. Pierwsze jego nastrojowe obrazy: „Chora dziewczynka“ (1885); „Portret pisarza Hansa Jägera“ (1888) i „Wiosna“ znajdują się w muzeum w Chrystjanji. W 1889 przebywał w Paryżu, pracując u Bonnata. Wtedy doszedł do krańcowości w impresjonistycznym tworzeniu, co w połączeniu z bujną fantazją składało się na dzieła, wprawiające w zachwyt zwolenników i oburzało oficjalną krytykę. **M.** jest niepospolitym kolorystą, duchowe i mistyczne wrażenia oddaje w jaskrawo-kolorystycznych, szeroko traktowanych obrazach. Główną jego pracą jest serja „Z życia“, 18 motywów, skomponowanych w formie fryzów. Por. S. Przybyszewski „Studjum o **M.**“; Jens Thür „Edward **M.** (1908, „Zeitschrift der bildenden Kunst“).

Munck Karol, kapelmistrz niemiecki, * 1859 w Darmstadzie, uczeń konserwatorjum lipskiego. Początkowo był kapelmistrzem operowym w Zurychu, Salzburgu i Gracu, następnie w Pradze czeskiej, od 1892 jest pierwszym dyrygientem król. opery w Berlinie; **M.** należy do najznakomitszych współczesnych kapelmistrzów operowych; dyryguje także w Bayreuth.

Muncker Franciszek, niemiecki historyk literatury, * 1855 w Bayreuth. Studja filologiczne i literackie odbywał w Monachjum, gdzie 1880 habilitował się, a 1890 został profesorem nadzwyczajnym. Napisał: „Ueber zwei kleinere deutsche Schriften Aventins“ (1879); „Lessings persönliches und litterarisches Verhältniss zu Klopstock“ (1880); „Fr. Gottl. Klopstock, Geschichte seines Lebens und seiner Schriften“ (1888), najważniejsza jego praca; „Richard Wagner“ (1891) i t. d. Wydał: staro-francuską pieśń rycerską „Joufrois“ (1880) z K. Hofmanem; krytyczne wydanie dzieł Lessinga (1886) i innych pisarzy niemieckich.

Mundanowie, lud murzyński w Afryce środkowej na pograniczu Konga francuskiego i Kamerunu niemieckiego w dolinie górnej M. Kabbi, M. Pe; prowadzą żywot osiadły, rolniczy, nie noszą broni, tylko podczas świąt swoich urządzają pochody fantastyczne w strojach starożytnych wojowników na koniach (ob. rycinę). **M.** byli przedmiotem badań misji Molla w 1905—06.

Jeźdźcy Mundanowscy.

Municypalizacja ziemi, przejście ziemi na własność wspólną lokalnych organów samorządu (gmin wiejskich, miejskich i t. d.); obok ziemi municypalnej może istnieć ziemia ogólnonarodowa, która stanowi własność państwa. **M. z.** wchodziła do programu reformy agrarnej partji socjalistycznych.

Munro Robert, archeolog angielski, * 1835 w Rosshirze w Szkocji. Studja odbywał w Edymburgu, w l. 1888—99 był sekretarzem Tow. archeologicznego w Szkocji. Ogłosił: „Ancient Scottish Lake-Dwellings“ (1882); „Prehistoric Problems“ (1897); „Archeology and False Antiquities“ (1905); „Man as Artist and Sportaman in the Palaeolithic Period“ (1906) i wiele innych prócz mnóstwa artykułów i referatów.

Münster, główne miasto w Westfalji, stolica regencji t. n., w 1905 liczył 81,468 m., w tym 67,221 katolików, 13,612 protestantów i 555 ży-

dów. W regiencji było 818,054 m., w tym: 677,822 katolików, 135,335 protestantów i 3,186 żydów. Polaków 40,723; Holendrów 11,543.

Münsterberg Hugo, psycholog niemiecki, ogłosił nadto: „Die Amerikaner“ (1904); „Eternal life“ (1905); „Science and idealism“ (1906); „Philosophie der Werte. Grudzüge einer Weltanschauung“ (1908); „Essays on psychology and crime“ (1908).

Münster-Ledenburg, Jerzy Herbert, ks. *Derneburg* od 1899, dyplomata niemiecki, był przedstawicielem Niemiec na konferencji pokojowej w Hadze 1899, ze stanowiska ambasadora w Paryżu ustąpił w 1900; † 1902.

Munthe Gerard Ludwik, malarz norweski, * 1841 w Aaröen, † 1906 w Düsseldorfie. Kształcił się w Düsseldorfie, urządzał wycieczki artystyczne do Francji, Holandji, Włoch, skąd przywoził śliczne krajobrazy. Celował w pejzażu melancholijnym, pustynnym o skąpym oświetleniu, w którym przedmioty otoczone są mgłą. Ważniejsze prace: „Pejzaż jesienny“; „Pejzaż zimowy“; „Wieczór w Eggedal“ i t. d.

Müntz Eugienjusz, francuski historyk sztuki. Ukończył przed śmiercią „Musée d'art“, przegląd historji sztuki, wydawany pod jego redakcją.

Müntz Eugienjusz.

Murad V, były sułtan turecki, po straceniu z tronu 31 sierpnia 1876 przez 28 lat był więziony jako umysłowo chory; † 1904 w Konstantynopolu.

Murat Joachim Napoleon, książe, generał francuski, † 1901 na zamku Chambly.

Murawjew Mikołaj, syn Walerjana, rosyjski mąż stanu, w 1905 ustąpił ze stanowiska ministra sprawiedliwości i został ambasadorem w Rzymie; † 1908 w Rzymie.

Murchison, pole złotodajne w Australji zachodniej. Wzmianka o nim spotyka się już w 1855, eksploatację rozpoczęto w 1891. Great Fingall Reef należy do największych ze znanych złotonośnych żył kwarcowych.

Murillo Toro Manuel, prezes rzeczypospolitej Kolumbijskiej, * 1816 w Chaparral, † 1880 tamże. Obrany posłem, został sekretarzem spraw zewnętrznych i finansów. Gorący liberał, przyczynił się do zniesienia niewolnictwa, reorganizacji finansów, złagodzenia praw o przestępstwach politycznych. Był posłem w Stanach Zjed., poczym prezydentem rzeczypospolitej 1864—66. Następnie został senatorem, posłem w Stanach Zjednoczonych i Wenezueli i ponownie prezydentem 1872—74. Uchodził za znakomitego mówcę i utalentowanego pisarza.

Muromcew Sergjusz, prawnik i polityk rosyjski, † 1910 w Moskwie; był nadto członkiem rady miejskiej w Moskwie i ziemstwa moskiewskiego; dwa razy z rzędu był prezesem zjazdu ziemców. Obrany na posła do pierwszej Dumy państwowej, był powołany 11 maja 1906 na jej prezesa. Po rozwiązaniu pierwszej Dumy podpisał manifest wyborski, za co dwa miesiące spędził w więzieniu. Po wyjściu z więzienia hołd uznania składała mu cała Rosja opozycyjna i inteligencja. Pogrzeb **M.** stał się olbrzymią manifestacją polityczną, pierwszą po stłumieniu rewolucji.

Muromcew Sergjusz.

Murray James Augustus, filolog angielski, * 1837 w Denholmie. Był egzaminorem w uniw. londyńskim, członkiem londyńskiego Tow. filologicznego i dwukrotnie jego prezesem (1878—80 i 1882—84). Przy pomocy tego towarzystwa i uniw. w Oksfordzie ogłosił kolosalną pracę „New English Dictionary on historical principles“ (1879); nadto „the Dialect of the Southern Counties of Scotland“ (1873) i t. d.; dokonał też krytycznych wydań: „Horae Paulinae“; „the Romance and Prophecies“ Tomasza Ercildoune'a i in.

Mürzsteg, miejscowość w Styrji nad Murem. W tamtejszym zamku cesarskim w 1903 spisana została umowa między Austro-Węgrami (Gołuchowski) i Rosją (Lamsdorf) w sprawie macedońskiej. Program opracowany w pierwszym rzędzie obejmował zorganizowanie żandarmerji międzynarodowej i dwuch agientur cywilnych zagranicznych. Pomimo uzyskania aprobaty ze strony wszystkich państw, podpisanych na kongresie berlińskim, przeprowadzenie tego programu w rzeczywistości natrafiało na trudności ze strony Turcji.

Musaeus *(Musajos)*, gramatyk grecki (ob.). Jego epopeję erotyczną „Hero i Leander“ przetłumaczył na polski Fr. Konarski w 1908 r.

Musaffer Ed-din, szach perski, † 1907. Przez całe życie umiejętnie równoważył wpływy angielskie i rosyjskie. Jedynie 1898 po odmowie pożyczki 30 miljonów ze strony Anglji, zezwolił na założenie banku rosyjskiego w Teheranie i umocnił tym wpływy rosyjskie w północnej Persji.

Musgu, plemię murzyńskie w Kamerunie nad środkową Logoną; do 1904 byli prawie niezależni, następnie zostali wcieleni do kolonji K. Ogólna ilość ich wynosi do 300,000 osób.

Musiołek Michał (pseudonim *M. Radomczyk*), pisarz ludowy polski, † 1898 we wsi Wysokiej pod Szydłowcem.

Muspratt James Sheridan, chemik angielski, * 1821; † 1871.

Mussafia Adolf, filolog austrjacki, † 1905 w Florencji.

Mussorgski Modest, kompozytor rosyjski, * 1835 w Karewie (gub. Pskowska), † 1881 w Petersburgu. **M.**; należy do najoryginalniejszych autorów rosyjskich ostatniej doby; największą wartość posiadają jego pieśni; z oper zaś „Borys Godunow“ (przeinstrumentowany przez Rimskiego-Korsakowa) jest jedną z najpopularniejszych oper w Rosji.

Muszkat-Muszkowski Jan, literat polski, * w Warszawie, studja uniwersyteckie odbywał w Lipsku, gdzie otrzymał doktorat filozofji, redagował przez pewien czas *Przegląd Społeczny*, ogłaszał artykuły literackie w *Odrodzeniu* i innych czasopismach. Oddzielnie wydał: „Spartacus“ (1909).

Muszyński Jan, literat polski, * 1871 w Warszawie, † 1910 w Kochanówce pod Łodzią. Gimnazjum ukończył w Warszawie, poczym wstąpił na wydział przyrodniczy tamże. Aresztowany w sprawie „Związku robotniczego“, po wypuszczeniu na wolność zmuszony był przerwać studja w Warszawie, kontynuował je w uniwersytecie dorpackim, który ukończył w 1896 r. Obok wielkiego zapału dla spraw społecznych żywił **M.** nie mniejszy dla sztuki. W tym celu odbył szereg podróży do muzeów zagranicznych (Włochy, Francja, Belgja, Holandja, Niemcy). Po powrocie do kraju wykładał historję sztuki w tz. uniwersytecie latającym i kompletach prywatnych. Artykuły z zakresu sztuki i fejletony literacko-artystyczne drukował w *Prawdzie*, *Głosie*, *Gazecie polskiej*; był stałym referentem malarstwa i rzeźby w *Ogniwie*, a większe rozprawy z dziedziny estetyki i historji malarstwa umieszczał w „Wielkiej Encyklopedji Ilustrowanej“. Kilkoletnia choroba i przedwczesna śmierć nie pozwoliły doprowadzić do końca zamierzonych na wielką skalę prac z historji malarstwa, renesansowego i polskiego, o wielce oryginalnej koncepcji. Pozostawił nadto w rękopisie szereg ciekawych prac beletrystycznych.

Mutermilch Michał, literat polski, * 1874 w Kamieńcu Podolskim, studja fizyczno-matematyczne ukończył w Dorpacie. Pisywał przez dłuższy czas o sztukach plastycznych w *Prawdzie*, od kilku lat prowadzi, referowany dawniej przez Jana Lorentowicza (ob.), dział polski w paryskim *Mercure de France*. Osobno ogłosił drukiem: „Zasady estetyki w zarysie popularnym“ (1908); „Idea w sztuce“; „Piewca niedoli“, rzecz o W. Sieroszewskim (1903); „Zarys dziejów sztuki“ (1908); z beletrystyki: „Ironja“, zbiór nowel (1901); „Smutne dusze“ (1902); „Żydzi“ (1905); „Kędy wiatr zawiesie“ (1908); „Listopad“ (1910).

Mutermilch Wacław, chemik polski, * 1872 w Warszawie, ukończył wydział przyrodniczy tamże, dalsze studja odbywał w Berlinie i w Paryżu. W 1894 aresztowany był i wysłany administracyjnie za udział w obchodzie na cześć Kilińskiego. Jako popularyzator ogłosił szereg artykułów z chemji teoretycznej w *Wszechświecie*, *Chemiku polskim*, *Naokoło świata*, *Przyrodzie*, której był współzałożycielem oraz książkę p. t. „O materji promieniotwórczej“ (Warszawa, 1904). Z prac oryginalnych wymienić należy: „Hipoteza budowy zarodzi“ (tamże, 1905); „Kilka uwag o teorjach odporności“ (t., 1905); „O autokatalizie“ (t., 1910); „Krytyka teorji doboru naturalnego“ (t., 1910); „Z biochemji lipoidów i hormonów“ (t., 1911). Przygodnie zajmował się publicystyką, drukując swe artykuły w *Gazecie Warszawskiej*.

Mutermilchowa Melanja, malarka, żona *Michała* M., * 1876 w Warszawie, kształciła się początkowo pod kierunkiem M. Trębacza, później Miłosza Kotarbińskiego, w Paryżu w szkole Collarossi'ego. Wystawia w Salonie paryskim (ancien Champs-de-Mars) od 1903 r. W r. 1907 w Towarz. Zachęty była jej specjalna wystawa, na którą złożyło się kilkadziesiąt płócien, śród nich przeważały motywy bretońskie („Dzieci bretońskie“, „Nad brzegiem morza“), studja głów, pejzaże nastrojowe i portrety.

Muther Ryszard, niemiecki historyk sztuki, profesor uniwersytetu wrocławskiego, † 1909 w Wölfelsgrund, koło Landeck na Szląsku. Napisał nadto: „Geschichte der Malerei“ (w zbiorze Göschena, 5 tomików, 1899—902; istnieje przekład polski, Warszawa, 1900—05); „Studien und Kritiken“ (1901—02, 2 t.); „Ein Jahrhundert französischer Malerei“ (1901); „Geschichte der englischen Malerei“ (1903); „Die belgische Malerei im XIX Jahrhundert“ (1904); „Rembrandt, ein Künstlerleben“ (1904); od 1902 wydawał zbiór monografji pod tytułem „Die Kunst“ (Berlin), w którym ukazały się życiorysy: L. Cranacha, Leonarda da Vinci, J. F. Millieta, Velasqueza, Goyi i odrodzenie starożytności. Sławne dzieło **M.** „Geschichte der Malerei im XIX Jahrhundert“ ukazało się w nowym wydaniu angielskim, powiększonym przez autora (1907, 4 t.; dawne niemieckie wydanie 3 t.); po śmierci wyszło „Geschichte der Malerei“ (1909, 3 t.).

Muthesius Herman, architekt i pisarz niemiecki, * 1861 w Gross-Neuhausen. Studja odbywał w Berlinie, był architektem rządowym w Japonji, technicznym *attaché* przy ambasadzie niemieckiej w Londynie, gdzie gruntownie badał architekturę angielską, od 1903 referentem szkół artystyczno-rzemieślniczych przy krajowym urzędzie rzemiosł w Berlinie. Ogłosił: „Die englische Baukunst der Gegenwart“ (1900—04); „Stilarchitektur und Baukunst“ (1903); „Das englische Haus“ (1904—05); „Kultur und Kunst“ (1904); „Landhaus und Garten“ (1907); „Kunstgewerbe und Architektur“ (1907).

Muzea zapobiegania nieszczęśliwym wypadkom podczas pracy i higjeny przemysłowej. Instytucja ta ma za zadanie pokaz środków ochronnych przeciw niebezpieczeństwu, związanemu z pracą zawodową i środków oraz sposobów okazywania pomocy w razie nieszczęścia. Pierwszą tego rodzaju instytucję założył w 1867 przemysłowiec z Mülhuzy Engel Dollfus, następnie **M.** podobne powstały w Wiedniu 1890, Amsterdamie 1891, Monachjum 1900, Charlottenburgu 1903, Paryżu 1904.

Mużik Augustyn Eugienjusz, poeta czeski, ogłosił nadto: „Duchu Husovu“ i „Krupieje rosy“, poezje patrjotyczne; jest obecnie redaktorem czasopisma *Svietozor*.

Myasthenia, choroba polegająca na niezwykle szybko występującym wycieńczeniu mięśni, niekiedy w krótkim czasie prowadzącym do zupełnego zaniku zdolności fizjologicznych całych grup mięśniowych. Kończy się to cierpienie zejściem śmiertelnym; zmian anatomopatologicznych ustroju nerwowego, wzgl. i mięśniowego przytym nie skonstatowano. Pierwsi opisali to cierpienie Erb (Heidelberg) i Goldflam (Warszawa).

Myceny, miasto w południowej Grecji, w Argolidzie. Przed poszukiwaniami Schliemanna (1876—77) znano jedynie mury Aktropolisu, bramę lwów i skarbiec Atreusza. Schliemann odkopał *agora*, grobowce Agamennona i towarzyszy, dotarł do podziemi, gdzie znalazł broń, biżuterję i wiele drobiazgów. Późniejsze poszukiwania wykryły resztki domów i sklepów na Akropolisie, świątynię dorycką z VI albo V w., a pod świątynią pałac królewski, poza Akropolisem nowe grobowce, komnaty w skale i t. d.

Mycielski Jerzy, hrabia, profesor uniwersytetu Jagiellońskiego ogłosił nadto: „Cztery portrety rodziny Oświęcimów“ (1902); „Katalog wystawy obrazow dawnych malarzy włoskich, holenderskich flamandzkich i t. d. w gmachu Tow. przyj. szt. p.“ (Kraków, 1902, 1903, 1908, 1911); „Inwentarz skarbca Konrada i Janusza, książąt mazowieckich“ (t., 1907); „Stosunki hetmana Zamojskiego ze sztuką i artystami“ (t., 1907); „Odczyt“ (Lwów, 1909).

Mycielski Józef, poseł poznański, ogłosił: „Słowiańskie nazwy miejscowości w monarchji Austro-węgierskiej“ (Poznań, 1903).

Myelitis, ob. Polyomyelitis anterior infectiosa w II supl.

Mylius-Erichsen L., podróżnik duński, * 1872 w Viborgu na Jutlandji, † 1907 na północnogrenlandzkiej ziemi króla Fryderyka VIII. W 1902—1904 kierował wyprawą duńską do Grenlandji, w 1906 — 07 taką samą, która dla **M.** zakończyła się nieszczęśliwie, zginął na pustyni lodowatej. Wyniki wyprawy grenlandzkiej w 1902 — 1904 opublikował **M.** z uczestnikiem H. Moltkiem „Gronland, illustreret skildering etc.“ (1906); sprawozdanie z 1907 wyszło w 42—44 tomach „Meddelelser om Gronland“ (1909—1910).

Mylodon, rodzaj ssaków-szczerbaczów, należący do podrodziny *mylodontines*, obejmuje z 12 gatunków kopalnych trzecio- i czwartorzędu nowego świata. **M.** były to potężne zwierzęta, mało co ustępowały *megatherum* (ob.); łapy przednie o pięciu palcach zaopatrzone były w ogromne pazury, któremi **M.** wykopywał korzenie drzew, tylne nogi miały tylko 4 palce. Szczątki *M. Harlani* znaleziono w czwartorzędzie w Stanach Zjednoczonych, M. *Martini* w pliocenie argientyńskim.

Mylodon. *a.* czaszka.

Myophoria, przedstawiciele małżów, występują w systemie trjasowym: *M. costata* obficie i szeroko rozpowszechniona w górnej części piaskowca pstrego; *M. vulgaris* w wapieniu muszlowym, *M. Ewaldi* należy do fauny piętra retyckiego, *M. Kefersteini* i *M. Whateleyae* spotkano w warstwach raibelskich trjasu lallstackiego.

Myotonia congenita (choroba Thomsena), polega na tym, że przy ruchach, specjalnie na początku, występuje nadmierne napięcie mięśni; powoli objaw ten znika, wskutek czego ruchy mogą być jedynie powoli i z pewnym trudem wykonywane. Cierpienie to znane jest tylko jako wrodzone.

Myslbek Józef, rzeźbiarz czeski, wykonał nadto: posąg św. Wacława (1909); dwie rzeźby dekoracyjne przed nowym zamkiem w Wiedniu; portrety: Josefa Hlavki, ks. Lobkovica, Riegera i t. d. W 1905 został członkiem Izby panów, 1909 otrzymał medal złoty od m. Pragi. Tow. graficzne „Unie“ wydało reprodukcje prac **M.** p. t. „Józef V. **M.**“ (1901).

Myslbek Karol, malarz czeski, syn poprzedniego, * 1874 w Pradze, studjował jednocześnie tamże filologję w uniwersytecie i malarstwo w akademji. Był nauczycielem w szkołach realnych w Pradze, Pisku, Żiżkovie. Jako malarz początkowo tworzył krajobrazy, później obrazy rodzajowe, portrety i inne; ważniejsze z nich: „Portret siostry artysty“; „Clown“; „Wyścigowcy“; „Walka byków“ i t. d.

Myslik Juljusz, pisarz czeski, * 1877 w Suszycy, kształcił się w szkole przemysłowej w Pradze, był urzędnikiem w kancelarjach architektów, pracował w redakcji *Prawo Lidu*, obecnie jest urzędnikiem w okręgowej kasie chorych. Należy do stronnictwa socjalno-demokratycznego, jest jednym z założycieli tow. wolnomyślicieli „Agustin Smetana“ i czasop. *Volna Myszlenka*, które redaguje sam. **M.** pisywał wiersze satyryczne do czasopism socjalno-demokratycznych pod pseudonimem *J. Bodlak* i redagował humorystyczne czasop. *Szlehy*. Oddzielnie ogłosił: „Bodlaczi“ satyry wierszem (1898); „Dielnicke pisnie“ (1903); „Antonin Prav. Vesely“ (1905); „Protokol kongresu „Volne Myszlenky w Praze 1907“ (1908) i szereg broszur.

Mysłowska Sabina, napisała: „Żona paralityka“ (Kraków, 1903); „Obrazki z życia“ (t., 1905, cz. I i II).

Mystkowski Ignacy, dowódca powstańczy w 1863, * 1823 w Łomżyńskim, † 1863. Wyemigrował do Francji w 1845 i tam się kształcił na inżyniera. Podczas powstania węgierskiego służył w legjonie polskim i otrzymał stopień porucznika. W 1861 r. zajęty przy budowie kolei warszawsko-petersburskiej, prowadził propagandę ludową. W 1863 r. dowodził oddziałem, prawie z samych włościan złożonym. W zaciętej bitwie 13 maja pod Małkinią, został śmiertelnie raniony. Umarł, mając lat 40. Żonę jego, Franciszkę, za czynne popieranie ruchu powstańczego, wysłano na wygnanie do gubernji Archangielskiej.

Myszkin Hipolit, rewolucjonista rosyjski, * ok. 1850, † 1882 w Szlisselburgu. Brał udział w agitacji rewolucyjnej śród ludu, w 1875 usiłował uwolnić Czernyszewskiego (ob.) z Wilujska, przebrawszy się za żandarma. Pojmany i skazany w sprawie 193 na katorgę, internowany był początkowo w Syberji, później w Szlisselburgu, gdzie został rozstrzelany za obrazę urzędnika. Należał do najbardziej śmiałych rewolucjonistów rosyjskich, koło osoby jego osnuto wiele legiend.

Myślenice, miasto powiatowe w Galicji, w 1900 liczyło 2,549 m. W okręgu sądowym **M.** podług spisu z 1900 było: 99·1% Polaków, 0·1% Niemców; 97·5% katolików, 2·4% żydów, 0·1% ewangielików.

Myxobolus bicaudatus Zschokke, ob. Hennegyaa Zschokke i Gurley. w II supl.

N.

Nabielak Robert, spiskowiec z 1846, pozostawił ciekawy „Pamiętnik więźnia stanu“ (Lwów, 1875).

Nabokow Włodzimierz, rosyjski prawnik i działacz społeczny, * 1870. Studja odbywał w uniwersytecie petersburskim, gdzie 1892 pozostał dla przygotowania się do profesury. Od 1896 wykładał prawo karne w Szkole prawniczej. W 1904 za udział w zjeździe ziemskim (jak i innych) musiał ustąpić z katedry. Od 1903 jest radcą miejskim w Petersburgu. Należy do wybitniejszych członków partji kadeckiej, był posłem do I-ej Dumy. Ogłosił szereg prac z zakresu prawa karnego; od 1899 bierze udział w wydawaniu czasop. *Prawo*, jest współpracownikiem *Wiestnika Prawa*, *Obrazowonija*, od 1906 redaktorem *Jeżeniedielnika*, organu partji konstytucyjno-demokratycznej.

Nabuco de Araujo Joachim Aureli, dyplomata i polityk brazylijski, * 1849 r. w Recife (Brazylja), † 1910 w Waszyngtonie. W 1871 otrzymał doktorat z prawa, w 1878 obrany posłem do parlamentu, zwalczał niewolnictwo. Po upadku monarchji na razie usunął się od rządu nowego, 1899 przyjął misję rządu republikańskiego w sprawie granic z Gujaną angielską, poczym został posłem w Waszyngtonie. Jako dziennikarz ogłaszał w *O Paiz* artykuły, które elektryzowały opinję publiczną. Cenieny bardzo za świetną wymowę, dzielność charakteru, a nadto za głębię filozoficzną i polot poetycki, rozsiany w jego pracach, z których ważniejsze: „Camoês e os Lusiadas“; „o Portido ultramontano“; „o Abolicionismo“; „Balmaceda e a guerra civil do Chili“; „um Estadista do Imperio“ i t. d.; po francusku: „le Droit au meurtre“ i „Pensées détachées et souvenirs“.

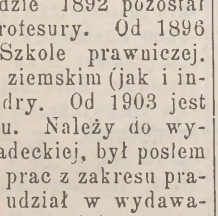

Nabuco de Araujo Joachim Aureli.

Nacewicz Jerzy, polityk bułgarski, w 1899 w gabinecie Grekowa objął tekę ministra handlu, którą zachował i w gabinecie Iwanowicza do 1900. W 1905 mianowany był pełnomocnikiem bułgarskim w Konstantynopolu.

Nacjonalizacja ziemi, unarodowienie ziemi, t. j. przejście jej z rąk właścicieli prywatnych na własność ogólnonarodową. Za warunek niezbędny **N. z.** uważa się demokratyzację państwa. Przedstawicielstwo ludowe oddaje ziemię do użytkowania ludności pracującej. Ideja **N. z.** pochodzi od Milla, spopularyzował ją Henryk George (ob.). W ostatnich czasach odżyła w programach partji socjalistycznych i pewnej aktualności nabrała w Rosji, kiedy grupa pracy i partje socjalistyczne wystąpiły w Dumie I i II ze swojemi projektami reformy agrarnej.

Nadar Feliks, właściwie Feliks *Tournachon*, rysownik, pisarz i aeronauta francuski, † 1910 w Paryżu.

Naden Konstanty *Woodhill*, poeta anglelski, * 1858 w Edgbaston, † 1889 tamże. Poezje jego, pełne wzniosłości i pięknej formy, przepojone są filozoficznemi medytacjami. Główniejsze zbiory: „Songs and sonnets of Springtime“ (1881); „a Modern Apostle (1887); „the Elixir of life“ (1887) i inne.

Nadji Ahmed, poeta i publicysta turecki, *1848 w Konstantynopolu, † 1892 tamże. Był z początku studentem teologji, później oddał się wyłącznie literaturze. Pod wpływem literatury europejskiej wystąpił jako reformator poezji tureckiej.

Główniejsze zbiory jego poezji: „Alek-Pare“ („Płomyki“); „Szerare“ („Iskry“); „Firousan“ („Błyski“) i t. d.

Nadmanganian potasowy, ob. związki manganu.

Nadworna, miasto w Galicji, w 1900 liczyła 7,629 m., w tym 3,663 żydów. W okręgu sądowym **N.** na 36,983 m. było: Polaków 9·7%, Rusinów 77·4%, Niemców 12·7%; podług wyznania: 12·0% katolików, 74·0% unitów, 13·7% żydów, 0·2% protestantów.

Nafta (ob.). Z trzech hipotez powstawania nafty hipoteza pochodzenia nieorganicznego **N.** przez działanie wody na węgliki metali natrafia na największe trudności osobliwie ze stanowiska gieologji. Hipotezy inne przypuszczają, że **N.** powstała z substancji organicznych: roślinnych lub zwierzęcych albo z jednych i drugich. Ponieważ nie można ustalić gienetycznego związku między kopalnym węglem a **N.** (zazwyczaj **N.** występuje zupełnie niezależnie od węgla kopalnego), przeto nowsze badania wychodzą z założenia, że raczej flora mikroskopijna, mogła być źródłem **N.** Szlam takiej *Mycrocystis flos aquae*, posunięty już znacznie w rozkładzie zawiera do 20% i więcej tłuszczu. Przypuszczenie o zwierzęcym pochodzeniu **N.** nabrało szczególniejszej wagi po doświadczeniach Englera, któremu udało się otrzymać **N.** z tłuszczu ryb i muszli. Za tym przypuszczeniem oświadcza się Höfer ze stanowiska gieologicznego. W pokładach naftonośnych zazwyczaj wykopywują obłite resztki zwierząt, natomiast bardzo skąpe roślin; łupki bitumiczne, z których otrzymuje się olej i parafinę, również są bardzo ubogie w szczątki roślinne albo nawet zupełnie pozbawione ich. Odkrycie zdolności skręcania płaszczyzny polaryzacji na prawo, zdawało się, że przechyli szalę zwycięstwa na rzecz hipotezy powstawania **N.** z roślin. Kwestja więc pochodzenia **N.**, pozostaje nadal nierozstrzygnięta. Wszechświatowa produkcja **N.** w 1907 wynosiła 35,094,086 tonn, w czym Stany Zjednoczone 22,149,862 tonn, czyli 63%; Kaukaz 8,247,795 t., czyli 23%; Sumatra, Jawa i Borneo 1,178,797 t., czyli 4%; Galicja 1,175,974 tonn, czyli około 4%, nadto w większych ilościach produkowały: Rumunja, Indje, Japonja, Meksyk, Kanada, Niemcy, Peru, Włochy. Por. Engler „Die neuern Ansichten über die Entstehung des Erdöls“ (1907); Rakusin „Die Untersuchung des Erdöls“ (1906); Wł. Szusjki „Przemysł naftowy galicyjski“ (1908); R. Zuber „Gieologja pokładów naftowych w Karpatach galicyjskich“; tenże „Mapa obszarów naftowych w Galicji“; „Polski kalendarz naftowy“ (1907 i nast.); „Nafta“, organ kraj. Tow. naftowego pod redakcją Załozieckiego i St. Bartoszewicza (Lwów, 1900 i nast).

Naftalan, destylat z odpadków ropy kaukaskiej, z dodatkiem 50% mydła, używa się na maści, plastry.

Naftenowe kwasy (kwasy sześciowodorobenzoesowe), tworzą się przez redukcję kwasu benzoesowego i jego homologów w roztworze alkoholu amylowego lub kaprylowego. Kwasy **N.** są izomeronami kwasów występujących w ropie kaukaskiej. Z kwasów sześciometylenodwukarbonowych w wyższej temperaturze tworzą się kw. sześciometylenojednokarbonowe a te od działania jodowodoru dają węglowodory sześciowodoroaromatyczne, natteny (ob.), z jednakową ilością węgla w cząsteczce. Stąd kwasy powyższe nazywają **N.** Najprostszy z nich (sześciowodorobenzoesowy), $C_6H_{11}COOH$, topi się w 28° C.

Nafteny (sześciowodorobenzole, cykloheksany), stanowią głównie składową część ropy kaukaskiej, znajdują się również w ropie galicyjskiej, która zajmuje pośrednie miejsce między kaukaską i pensylwańską (składającą się głównie z parafinów), w smole od destylacji węgla brunatnego, łupku, w olejach żywicznych, otrzymywanych przez destylację kolofonji. **N.** różnią się od izomerycznych oletinów wyższym ciężarem właściwym i niezdolnością przy łączeniu bromu. Z chlorem dają najpierw jednochlorowe produkty podstawienia, z kwasem azotowym nitropochodne.

Nagana, inaczej choroba *Tse-tse*, nazwana tak od muchy Tse-tse *(glossina morsitans)*, która ją przenosi przez ukłucie z osobników chorych na zdrowych. Choroba ta, wywoływana przez *Trypanosoma Brucei*, panuje wśród wszystkich zwierząt ssących w Atryce. (Ob. Trypanosomy, Świdrowce i Tse-Tse).

Naganowski Edmund, powieściopisarz i literat polski (ob.), * 1853 w Gostyniu w Poznańskim. ,L. 1890—902 spędził w Londynie, oddając się wyłącznie pracom literackim, był współpracownikiem pism angielskich, korespondentem polskich. Od 1903 przebywa we Lwowie, jest bibljotekarzem Fundacji im. Baworowskich, lektorem języka angielskiego w Szkole politechnicznej i stałym współpracownikiem *Słowa Polskiego;* prace swe drukuje też i w innych pismach. Należy do założycieli Tow. zabaw ruchowych (1904), Tow. ligi obyczajności społecznej (1908), Ochrony młodzieży, Kółek pomocy naukowej i t. d. Napisał nadto: „Kultura subjektywności jako czynnik wychowania“ (Lwów, 1909).

Nagasaki, główne miasto prowincji japońskiej Hizan, liczyło (1908) 176,480 m.

Nagel Wilbald, niemiecki pjanista i pisarz muzuczny, * 1863 w Mühlheim; jest profesorem nauk muzycznych w akademji politechnicznej w Darmstadzie. Wydał szereg cennych publikacji („J. Brahms“, „Beethoven und seine Klaviersonaten“, 3 t. etc.).

Nägeli Jan Jerzy, słynny pedagog muzyczny, * 1773 pod Zurychem, † 1836. **N.** zasłużył się głównie jako nauczyciel śpiewu w szkołach lu-

dowych i wydawca pism z zakresu pedagogji śpiewu oraz utworów dawnych mistrzów („Repertoir des clavecinistes“).

Nagidus, starożytna kolonja Samijezyków w Kilikji odnaleziona przez Heberdey'a i Wilhelma w nadbrzeżnej wsi Boz Jazy, naprzeciwko wyspy Nagidusa.

Nagoya, miasto w Japonji (1908) liczyło 378,231 m.

Naimski Zygmunt Józef, dziennikarz polski, * 1869 w Rzechowie, pow. Sochaczewskim. Do gimnazjum uczęszczał w Warszawie i Krakowie. Zaczął pisywać w 1887 do *Korespondenta Płockiego*, równocześnie wysyłał korespondencje z Płocka do pism warszawskich. Należał do składu redakcji *Dziennika Łódzkiego*, 1894 przeniósł się do Warszawy, 1894—96 redagował „Cyklistę“, 1896 wszedł do red. *Kurjera Codziennego*, później do *Kurjera Warsz.*, którego jest obecnie jednym ze współredaktorów.

Najdienow, (pseud. *Sergjusza Aleksiejewa*), pisarz rosyjski, * 1869, zwrócił na siebie uwagę sztuką „Dieti Waniuszina“ (wystawiona też w Warszawie; przekład polski, 1903), potym również sztukami „Bogatyj czełowiek“ i „Awdotjina żizń“. Zbiór dramatów ukazał się 1904. Idzie śladem Ostrowskiego, malując sferę kupców rosyjskich, a jako bystry psycholog zbliża się do Czechowa.

Nakajama, cesarzowa japońska, matka mikada, Mutsuhito, † 1907 w Kobe.

Nalepiński Tadeusz, poeta i literat polski, * na Litwie, studja uniwersyteckie odbywał w Petersburgu, poczym bawił w Londynie i Paryżu. Artykuły treści filozoficzno - literackiej i recenzje oraz nowele i poezje drukował w *Prawdzie*, *Nowej Gazecie*, *Kurjerze Warszawskim*. Osobno wydał: „Gaśnienie“, poezje (Warszawa, 1904); „On idzie!“, rzecz o królu-Duchu w Rosji“ (Kraków, 1907); „Chrzest. O Polsce strof czterdzieści i cztery“, poezje (tamże, 1908); „Chrzest. Fantazja polska“ (t., 1910).

Nałęcz Włodzimierz Jan, malarz polski, *1865 w Kijowie, studja odbywał w Petersburgu, Düsseldorfie, Paryżu wreszcie w Norwegji. Oprócz szeregu krajobrazów norweskich (fjordy), wystawiał cykl widoków krymskich, („Sonety krymskie“). Wreszcie na ostatniej jego wystawie w salonie Kulikowskiego 1908 r., przeważały krajobrazy z Mazowsza. Przez dłuższy czas mieszkał na Wołyniu, w Żytomierzu, obecnie przebywa w Warszawie. Oprócz malarstwa, pracuje także na polu pedagogicznym, pisuje wreszcie sprawozdania z wystaw do pism warszawskich.

Nałkowska Anna, gieografka polska, żona *Wacława* **N.,** ogłosiła: „Gieografja ziem dawnej Polski“ (Warszawa, 1907).

Nałkowska-Rygier Zofja, ob. Rygier-Nałkowska.

Nałkowski Wacław, gieograf, pedagog i publicysta polski, † 1911 w Warszawie. Z prac jego wyszły nadto: „Rozwój ziemi“ („Poradnik dla samouków“, część V, zesz. I, Warszawa, 1903); „Gieografja fizyczna“ (t., 1904); „Zarys gieografji rozumowej“ (t., 1907, wyd. III); „Z powodu politycznych wystąpień p. Sienkiewicza“ (t., 1907); „Zarys metodyki gieografji“ (t., 1908); „Gieografja malownicza“ (t., 1910), „Krajoznawstwo“ (t., 1910).

Namysłów, miasto powiatowe w reg. Wrocławskiej, w 1905 r. liczył 3,803 m., w tym: 2,152 katolików, 539 protestantów, 312 żydów. W powiecie Namysłowskim na 34,548 m. podług spisu 1910 było: 31·6% Polaków, 3·2% dwujęzycznych, a w 1905: 46·6% katolików, 52·8% protestantów, 0·6% innych.

Nanking, miasto w Chinach (ob.), w 1909 r. liczył 267,000 m.

Nannarelli Fabio, poeta włoski, † 1894 r. w Corneto Tarquinia.

Nansen Piotr, powieściopisarz duński. Na polski przełożono nadto: „Spokój Boży“ (Warszawa, 1903); „Próba ogniowa“, nowele (t., 1907).

Nansen Fridjof, podróżnik norweski, w 1896 został profesorem zoologji w uniwersyt. w Chrystjanji, 1901 kierownikiem międzynarodowego laboratorjum do badań morskich; w 1905 ministrem pełnomocnym w Londynie. Wydał nadto: „Eskimoliv“ (1892); „The Norvegian North Polar Expedition 1893—1896. Scientific resultats“ (1900—1904); „Norwegja i unja ze Szwecją“ (w licznych przekładach, 1905). Na polski przełożono nadto: „Eskimowie, ich kraj, życie i obyczaje“ (1907); „Wyprawa do bieguna północnego“ (1910).

Nantes, miasto we Francji, liczyło w 1906: 128,223 m.

Naprawnik Edward, muzyk czeski, jest od 1869 pierwszym kapelmistrzem cesarskiej opery w Petersburgu; koncertami symfonicznemi ces. Tow. muz. dyrygował do r. 1881.

Naquet Alfred, prawnik i polityk francuski, ogłosił nadto: „la Loi du divorce“ (1903); „l'Anarchie et le Collectivisme“ (1904).

Narbutt Kazimierz, dowódca powstańczy w 1863 r., prowadził dość szczęśliwą partyzantkę w pow. Brzeskim i na Polesiu.

Narbutt Ludwik, partyzant 1863 r., syn historyka Teodora, * 1831 w Szawry, w powiecie Lidzkim. Chodził do szkół w Lidzie, a następnie uczył się w gimnazjum wileńskim. Za należenie do spisku miejskiego w 1849 skazano go na 300 rózeg i 12 lat soldactwa na Kaukazie. Chłostę wymierzono w obecności wszystkich klas gimnazjum. Na Kaukazie odznaczył się w bojach odwagą i przytomnością umysłu, w 1859 otrzymał stopień oficera. Wróciwszy do kraju, w 1861 ożenił się i został gospodarzem rolnym. Na wezwanie Komitetu Centralnego, wyruszył na Litwie pierwszy do powstania 2 lutego 1863. Oddział

jego, złożony z 1000 gorącej młodzieży, odziany w świtki szare, z zaufaniem szedł za swym wodzem, który niespodziewanemi zwroty i szybkością ruchów wymykał się ścigającemu go wojsku rosyjskiemu. Z powodzeniem walczył: w puszczy nad Mereczanką pod Rudnikami, w lesie Podubieckim i koło Łuksztucian. Ściskany zewsząd, podążył do puszczy Grodzieńskiej, lecz koło Dubicz, zdradzony przez gajowego, został 13 maja otoczony przez przeważne siły rosyjskie. Raniony w nogę, podtrzymywany, a później niesiony przez swych towarzyszy, nie ustawał kierować walką. Wreszcie ugodzony kulą w piersi, z ostatniem uściśnieniem przemówił do podtrzymujących go towarzyszy, że „miło jest za ojczyznę umierać". Dowódca rosyjski, Timofiejew, opowiada, że na drugi dzień po bitwie przyniesiono zabitego **N.**: „Ubrany był on skromnie w czamarkę szaraczkową bez żadnych odznak i długie buty. Twarz była piękna, wysokie czoło, regularne rysy, na których zastygł dumny uśmiech".

Narbutt Teodor, zasłużony historyk Litwy, ob. art. w gł. dziele.

Narbutt Teodor.

Narodnaja Wola, partja rewolucyjna rosyjska zorganizowana na zjeździe Lipieckim (ob. II supl.) w czerwcu 1879 r. W przeciwstawieniu do „Ziemli i Woli", z której się wyłoniła **N. W.**, wysuwała na plan pierwszy walkę polityczną, jako środek do osiągnięcia ustroju politycznego. Teoretyczne podstawy rewolucyjnych ludowców („*narodniki*") weszły do programu **N. W.**, jak dawniej „Ziemli i Woli", a więc obok ogólnosocjalistycznych zasad o niewoli ekonomicznej i politycznej ludu ze strony kapitalistów, popieranych przez państwo, przeświadczenie, że lud rosyjski ze względu na swoją gminę („mir") szczególnie jest skłonny do przyjęcia ustroju socjalistycznego. W tym celu partja chciała dokonać przewrotu politycznego i zwołać konstytuantę, której zadaniem miało być zaprowadzenie ustroju demokratycznego, samorząd lokalny, niezależność gminy, jako jednostki ekonomicznej i administracyjnej, unarodowienie ziemi i fabryk i t. d. Wszystkie zamachy terorystyczne od zamachu Sołowiewa na cesarza Aleksandra II były dziełem **N. W.** Nieliczna w swym składzie i opierająca się na sympatji drobnej tylko części inteligiencji, bez wpływów w szerszych masach ludowych, **N. W.** okazała tyle energji, że uwierzono w jej wszechmoc. Polityka liberalna hr. Loris-Melikowa odciągnęła od **N. W.** część inteligiencji, sympatyzującej z nią. Kiedy partja, nieprzejednana ustępstwami, zabiła 1881 cesarza Aleksandra II, wywołała tym reakcję silną nietylko rządu, ale i opinji publicznej. Mimo to **N. W.** w następnych latach prowadziła jeszcze swoją akcję terorystyczną (zabójstwo Strelnikowa, Sudejkina). W 1884 aresztowanie Łopatina (ob. II supl.) i wielu osób, zostających z nim w stosunkach, ostatecznie obezwładniło **N. W.** W 1886 powstała nowa grupa **N. W.** (z Uljanowem i Szewyriewem na czele), która chciała wykonać zamach na cesarza Aleksandra III, potym jeszcze kilka grup, które nie miały powodzenia i ostatecznie **N. W.** zanikła. Podczas swego rozkwitu partja wydawała w tajnych drukarniach w Petersburgu pisma: *Narodnaja Wola* i *Listki* **N. W.**, nadto zagranicą *Wiestnik N. W.* pod redakcją Ławrowa (ob.), najwybitniejszego teoretyka **N. W.** Por. Plechanow „Naszi raznogłasia" (1884), surowa krytyka partji; Stepniak „Podpolnaja Rossija" z sympatją dla **N. W.**; „Dieło 1 marta 1881", oficjalna relacja; A. Thun „Istorija rewolucjonnych dwiżenij w Rossiji" (1906).

Narodowo - demokratyczne stronnictwo. Pod tą nazwą powstały na ziemiach polskich trzy ugrupowania polityczne, mające źródło w jednym prądzie ideowym. Początków tego prądu szukać należy w „Lidze Narodowej" (ob. II supl.), założonej przez emigrantów, wyznawców zasad Tow. Demokratycznego. Młodsza gieneracja w kraju, która wzięła udział w tworzeniu „Ligi" składała się po części z ludzi wychowanych w tradycjach patrjotyczno-demokratycznych, po części z odszczepieńców obozu postępowego, hołdujących kierunkowi ludowemu i wysuwających interesy ludu wiejskiego na plan pierwszy. W końcu 1886 wyznawcy tych zasad założyli w Warszawie tygodnik *Głos*, który przez długi czas w osobach głównych przedstawicieli (Popławski, Hłasko, Więckowski, Balicki) hołdował zasadom rosyjskiego „narodniczestwa" (ludowość) i z prac teoretyków tego kierunku (Juzow, Michajłowskij i in.) czerpał motywy do swych artykułów programowych i haseł partyjnych („podporządkowanie interesów warstw posiadających interesom ludu" i t. d.). Wpływy „Ligi" i głosowiczów najwcześniej objęły młodzież uniwersytecką warszawską i młodzież polską w uniwersytetach zagranicznych, pod ich kierownictwem zostawał utworzony w tych czasach „Związek młodzieży polskiej", obejmujący wszystkie dzielnice i uniwersytety zagraniczne; następnie grupa *Głosu* zaczęła wywierać wpływ na „Koło oświaty ludowej", instytucję z początku bezpartyjną. Pozyskanie tego „Koła" było dla „Ligi" bardzo ważne, gdyż za jego pośrednictwem zdobyła dostęp do ludu wiejskiego w Królestwie Polskim. Z biegiem czasu grupa *Głosu* wyzbywała się coraz bardziej radykalizmu politycznego i społecznego, który ją często zbliżał do socjalistów, wysuwała natomiast hasła ogólno-narodowe i kształtowała swe poglądy według modły partji nacjonalistycznych Europy zachodniej, przyczym antysemityzm, nieśmiało odzywający się już na szpaltach *Głosu*, stawał się

jednym z głównych punktów programu. W latach 1896—1897, „Liga“ postanowiła zorganizować „szersze“ **N. D. S.** Kierunek demokratyczno-narodowy nabrał wszelako wyraźnego charakteru i zaczął się wypowiadać w bardziej określony sposób dopiero od roku 1895, z chwilą założenia we Lwowie *Przeglądu Wszechpolskiego*, skąd ruch ten często nazywano też „wszechpolskim“. *Przegląd Wszechpolski* (przeniesiony następnie do Krakowa) istniał przez lat 10, i w ciągu tego czasu fizjognomia rzeczonego prądu całkowicie się zarysowała, głównie w pismach J. L. Popławskiego, R. Dmowskiego i Z. Balickiego. Sama nazwa po raz pierwszy została użyta w 1897, kiedy w *Przegl. Wszechpolskim* ogłoszono „Program stronnictwa demokratyczno-narodowego w zaborze rosyjskim“. Przez szereg lat głównym terenem działalności stronnictwa było Królestwo; głównym jego celem na tym terenie było podniesienie świadomości narodowej w szerokich warstwach społeczeństwa oraz wyrobienie w nim odporności na wpływy antynarodowe; wreszcie, głównemi środkami działania stała się praca tajna na polu uświadomienia narodowego wśród ludu, a narzędziem ku temu miesięcznik p. t. *Polak* (wychodzący w Krakowie od roku 1896) oraz próby walki o prawo, zwłaszcza na gruncie samorządu gminnego. W r. 1903 ukazał się w Krakowie obszerny program ówczesny stronnictwa. Z chwilą wybuchu kryzysu wewnętrznego w państwie Rosyjskim ruch demokratyczno-narodowy wystąpił do stanowczej walki z socjalistycznym ruchem rewolucyjnym; po ogłoszeniu zaś manifestu październikowego i ustanowieniu Izby państwowej **N. D.** w Królestwie wystąpiła jako stronnictwo jawne, które potrzykroć (w r. 1906 oraz na początku i w końcu 1907 r.) wzięło w swoje ręce całe wybory do Izby państwowej i zorganizowało w niej przedstawicielstwo polskie pod nazwą „Koła polskiego“, dopuszczając do niego częściowo i żywioły, stojące po za stronnictwem. Nowa ta doba działalności i organizacji **S. N. D.** w Królestwie zaznaczyła się usiłowaniem nakreślenia też i nowego programu. Wyrazem usiłowań w tej mierze stała się w 1906 broszura programowa obejmująca wskazania „Na chwilę bieżącą“, obok której, w przededniu pierwszej Izby państwowej, ukazała się w maju 1906 odezwa programowa stronnictwa, podpisana przez osiemdziesięciu kilku wybitnych jego członków. W tymże czasie wyszła popularna broszura p. t. „Demokracja Narodowa i jej zasady“. W prasie głównym organem stronnictwa w Królestwie ostatniemi czasy była od r. 1907 *Gazeta Polska*, a po niej *Gazeta Warszawska*, obok której wychodziły też i wychodzą czasopisma, w duchu stronnictwa wydawane. Jednocześnie prawie z publicznym wystąpieniem **N. D.** w Królestwie, pod tą samą nazwą i w duchu tych samych teoretycznych założeń zorganizowało się stronnictwo **N. D.** w Galicji, którego najwybitniejszym przedstawicielem na arenie parlamentarnej jest b. prezes Koła Polskiego w Wiedniu i b. minister, profesor uniwersytetu Stanisław Głąbiński, a organem urzędowym we Lwowie *Słowo Polskie*. Nakoniec, nieco później, mianowicie w r. 1908 powstała organizacja demokratyczno-narodowa w zaborze pruskim, pod postacią „Towarzystwa demokratyczno-narodowego“ w Poznaniu, którego organem stał się *Kurjer Poznański* i pod którego sztandarem przechodzi przy wyborach część posłów do parlamentu Rzeszy niemieckiej i do sejmu pruskiego. Polityka Koła polskiego w Izbie państwowej rosyjskiej wywołała niezadowolenie w szeregach samej **N. D.**, co pociągnęło za sobą naprzód secesję grupy inteligencji, organem której stał się *Goniec*, potym „Narodowego związku robotniczego“, stworzonego do walki z socjalistami, i ostatecznie zrzeszeń młodzieży. Neoslawizm, uprawiany przez wodza stronnictwa R. Dmowskiego (ob. II sup.) i tegoż enuncjacja w sprawie szkolnej (1911 r.) wywołały nowe odstępstwa. W Galicji reakcja przeciwko polityce **S. N. D.** ze strony społeczeństwa i rządu krajowego objawiła się podczas wyborów do Rady państwa 1911, kiedy stronnictwo to utraciło wiele mandatów i wpływ jego w Kole zmalał. Ostatecznie w Poznańskim wodz **S. N. D.**, poseł Korfanty (ob.), naprzód połączył się z grupą Napieralskiego (ob.), z którym stale walczył, a w 1911 nie wystawił zupełnie swej kandydatury do parlamentu Rzeszy.

Narzan, źródło mineralne w Kisłowodsku, obfituje w wolny kwas węglany, posiada temp. 10.5°.C. Używa się do picia.

Nasi Nunzio, b. minister włoski, w 1907 wrócił z Tunisu, ponieważ sąd kasacyjny zniósł wyrok na niego ale senat 1908 skazał go na 10 miesięcy i 20 dni więzienia.

Nassalski Marjan, ksiądz, * 1860 w Pątnowie w Wieluńskim. Gimnazjum ukończył w Piotrkowie, seminarjum w Włocławku, akademję duchowną w Petersburgu, poczym powołany był na profesora seminarjum djecezjalnego w Włocławku. Dał inicjatywę do wydawania *Homiletyki*, w której zamieścił szereg artykułów. Pracę literacką rozpoczął w 1895, pisując do *Przegl. katol.*, i „Wielkiej Encykl. ilustr.“. Osobno ogłosił: „Formularium parochiale“ (1895); „Upomnienie duchowne“ (1903); „Ćwiczenia duchowne dla dzieci przystępujących do spowiedzi i pierwszej komunji św.“ (1907) i in.

Nast Tomasz, karykaturzysta amerykański, * 1840 w Landau (Bawarja), † 1902 r. tamże. Wcześnie zaczął umieszczać rysunki w pismach amerykańskich. Przybywszy do Europy, brał udział w wyprawach Garibaldi'ego, później w amerykańskiej wyprawie secesyjnej. Szereg karykatur na tle tej wojny uczynił go sławnym, uchodzi za twórcę karykatury w Ameryce; prócz tego robił ilustracje i malował obrazy olejne.

Natal, stan, państwo związkowe Unji południowo-afrykańskiej od 1903 (ob. Unja). W 1897 anektowano kraj Zulów, a w 1903 przyłączono do **N.** okręgi, niegdyś do rzeczypospolitej Południowo-afrykańskiej należące: Utrecht, Vrijheid i część Wakkerstroomu. Podług najnowszych danych, **N.** obejmuje 33,676 klm. kw. a ludności w 1908 miał 1,206.386 m., w czym Europejczyków 91,443. Finanse w 1907/8: w rubryce dochodów wynosiły 3,510,350 f. szt., rozchodów— 3,689,752 f. szt. *Rolnictwo:* z 12,000,000 akrów w samym **N.** oprócz kraju Zulów i nowych okręgów pod uprawę zajętych było przez Europejczyków 390,209 akrów; tuziemców 460,000; Indjan 35,000 akrów; najważniejsze ziemiopłody: kukurydza, trzcina cukrowa, kartofle. *Górnictwo:* w 1908 r. otrzymano 442 uncji złota, wartości 1,878 Ł., 1,669,774 tonn węgla; znaleziono pokłady rudy miedzianej, fosforytu. Wartość przywozu w 1908 r. wynosiła 7,034,422 Ł., wywozu 3,062,479 Ł. Por. Twentieth Century „Impressions of Natal“ (1906).

Natalja, eks-królowa serbska, po zabójstwie króla Aleksandra otrzymała od rządu serbskiego jego klejnoty i dobra osobiste; rząd serbski ofiarował jej pensję, której nie przyjęła. W 1902 r. przeszła na katolicyzm. Wydała pamiętniki po francusku: „Mémoires de Natalie, reine de Serbie (1891).

Natalja.

Natanson Władysław, fizyk polski, w 1903 został profesorem zwyczajnym fizyki w uniwersytecie Jagiellońskim; członek czynny Akademji krakowskiej od 1900, objął w 1907 r. urząd sekretarza wydziału matematyczno-przyrodniczego. Z licznych prac (około 150), ogłoszonych w języku polskim, angielskim, francuskim lub niemieckim wymienić należy: „O prawach tarcia wewnętrznego“ (Kraków, „Rozpr. Ak.“, 1901); „O prawach zjawisk dyfuzyjnych“ (t.); „O podwójnym załamaniu światła w cieczach odkształcanych“ (tamże); „Pogląd na rodzaje zjawisk w materjalnym wszechświecie“ (t., 1901); „O rozchodzeniu się małych ruchów w płynach lepkich“ („Rozpr. Ak. Krak.“, (1902); „O przewodnictwie cieplnym poruszającego się gazu (tamże); „Inercja i koercja“ (Kraków, 1902); „O funkcji dyssypacyjnej płynów lepkich“ (tamże); „O odkształcaniu krążka plastyczno-lepkiego (t.); „O stopniu przybliżenia pewnych równań teorji tarcia wewnętrznego („Rozpr. Ak. Krak.“, 1903); „O zastosowaniu równań Lagrange'a w teorji tarcia wewnętrznego“ (tamże); „Uwagi nad teorją zjawiska zluźniania“ (tamże); „Z filozofji nauk przyrodniczych. O teorji materji“ (*Przegląd polski*, 1903); „O pewnej właściwości podwójnego załamania światła w cieczach odkształcanych, mogącej posłużyć do wyznaczania ich czasu zluźniania“ („Rozpr. Ak.“, 1904); „Odczyty i szkice“ (Warszawa, 1907); „Świat widziany od strony elektrycznej“ („Dziennik Zjazdu Lek. i Przyr. we Lwowie“, 1907); „Studja nad teorją elektromagnetyczną dyspersji w ekstynkcji w ciałach gazowych“ („Rozpr. Ak.“, 1907); „O eliptycznej polaryzacji światła, przechodzącego przez ciało naturalne skręcające i pochłaniające“ (tamże, 1908); „Dopełnienia do powyższej pracy“ (tamże, 1909); „Szkice z dziedziny fizyki elektronowej“ (Kraków, 1908); „O teorji ekstynkcji w ciałach gazowych“ („Rozpr. Ak. Krak.“, 1909); „Przyczynek do teorji dyspersji w ciałach gazowych“ (tamże); „O teorji podwójnego załamania światła w polu elektrycznym lub magnetycznym“ (tamże, 1910).

Natansonówna Sabina, napisała: „Pomiędzy ludźmi“, szkice i obrazki (Warszawa, 1906, 2 cz.); „Trójkąt małżeński“, szkic powieściowy (tamże, 1911).

Naturyzm, kierunek literacki we Francji z końca XIX w., propagowany przez grupę młodych literatów z Saint-Georges Bouhelier na czele. Prócz niego do grupy przystąpili: Michał Abadié, André Gide, Maurice le Blond i Paweł Fort. W manifeście, wydanym 1897 naturyści nawoływali do powrotu do tradycji narodowych i protestowali przeciwko wpływom niemieckim, rosyjskim, skandynawskim, które według nich w sztuce i literaturze zdeprawowały smak francuski. Trzej wielcy artyści stali się bożyszczami nowej doktryny artystycznej: Zola, Rodin, Kl. Monet, walkę wypowiedziano Wagnerowi, Nietzschemu, Ibsenowi i Tołstojowowi. Na tym stanowisku stał Maurice Le Blond w swych „Essai sur le naturisme“ i tych zasad broniło czasop. *Revue naturiste* (1897). **N.** jako taki nie zakreślił szerszych kręgów we Francji, chociaż reakcja przeciwko prądom niezgodnym z duchem francuskim w sztuce wzmaga się wciąż, przybierając rozmaite nazwy, między innemi, neoklasycyzmu. Idzie to w parze z walką przeciwko romantyzmowi, prowadzoną jednocześnie przez starszą generację (Lemaitre, Lassere), i wysuwaniem na plan pierwszy starych klasyków francuskich.

Naudet Paweł Antoni, ksiądz i dziennikarz, * 1859 w Bordeaux, studja odbywał tamże. Był kapelanem wojskowym (1883—90) w Bordeaux i jałmużnikiem domów sierot (1890—91). W 1893 założył pismo *Justice sociale*, redagował *le Monde* (1894—96), został profesorem w „Kolegjum wolnym nauk społecznych“. Ogłosił: „Vers l'avenir“ (1896); „Propriété, capital et travail“ (1897); „la Democratie et les démocrates chrétiens“ (1900) i wiele innych. **N.** należy do najwybitniejszych francuskich księży demokratycznych. Na polski przełożono jego: „Dlaczego katolicy przegrywa-

li“, „Zasady socjologji katolickiej“, „Nasz obowiązek społeczny“, „Prasa katolicka i katolickie piśmiennictwo“ (1907).

Naukratis, starożytne miasto egipskie (ob.). Poszukiwania z 1899 wykazały, że tylko część północna miasta była kolonją grecką. Zabytki sztuki ceramicznej wskazują też na immigrację Fenicjan i Cypryjczyków. Zdaje się, że Grecy i inni cudzoziemcy osiedlili się w **N.** przed VI w. i że Amasis w 570 zreorganizował jedynie tę kolonję cudzoziemską. Miasto zachowało swe znaczenie do VI w. naszej ery.

Naumann Fryderyk, polityk niemiecki, 1896 założył partję narodowo-społeczną, która podkreślała konieczność emancypacji robotników, na zasadach chrześcijańskich i narodowych. W 1903 partja rozwiązała się i **N.** wraz ze swemi zwolennikami przeszedł do szeregów wolnomyślnych, którzy w 1907 obrali go do parlamentu Rzeszy. Z licznych broszur jego wymienić należy: „Nationalsocialer Katechismus“ (1896); „Demokratie und Kaisertum“ (1906, IV wyd.); „Neudeutsche Wirtschaftspolitik“ (1906, II wyd.); „Briefe über Religion“ (1908); Der Streit der Konfession um die Schule“ (1904); „Die Politik der Gegenwart“ (1905).

Naum-Pasza Abdullach, mąż stanu turecki, * 1848, został 1890 sekretarzem generalnym w ministerjum spraw zagranicznych, 1892 gubernatorem Libanu, gdzie odpowiedział położonym w nim nadziejom mocarstw (**N.** jest katolikiem), 1903 sekretarzem stanu w ministerjum spraw zagranicznych, 1908 ambasadorem w Paryżu.

Navarra Franciszek, ksiądz, napisał: „Gawęda“ (1910); „Ideały mistyczne“ (1910).

Navarro Emygdio, dziennikarz i polityk portugalski, * 1844 w Vizeu, † 1905 tamże. Deputowany od 1879, był ministrem robót publicznych w gabinecie Castra, stał na czele partji progresistów; 1891 został posłem w Paryżu; wydawał dziennik *As Novidades* od 1885 do śmierci.

Naveiller Edward Felicjan, rzeźbiarz francuski, * 1865 w Paryżu. Wyspecjalizował się w zakresie zwierząt. Ważniejsze prace: „Stary jeleń na czatach“ (1895, muz. luksem.); „Słoń i pelikany“ (1903, tamże); „Owce nad brzegiem“ (1906); „Pies“ (1908) i wiele innych.

Naville Edward Henryk, egiptolog szwajcarski, * 1844 w Genewie, studja odbywał tamże, poczym w Berlinie, Bonn i Paryżu. Udał się do Egiptu, gdzie przedsięwziął bardzo owocne poszukiwania. Wyniki swych badań ogłosił w szeregu cennych prac.

Naville Juljusz Ernest, filozof i publicysta szwajcarski, od 1890 profesor honorowy uniwersytetu genewskiego, † 1909 w Genewie.

Nawrocki Bolesław, malarz polski, * 1877 w Rabianicach. Kształcił się początkowo w Warszaw. szkole rysunkowej u Gersona, następnie w Monachjum w szkołach prywatnych oraz w Akademji i ostatecznie w Paryżu w szkołach Juliena i Collarossiego. Po raz pierwszy wystawił w Salonie swe prace w 1898. Mieszkając w Paryżu wykonał wielkich rozmiarów obraz, przedstawiający „Przyjęcie Wiktora Emanuela II przez Radę miejską w Ratuszu paryskim“. Obraz ten był zamówiony przez przedstawicieli kolonji włoskiej w Paryżu i ofiarowany do Kwirynału, przed tym jednakże wraz z całym szeregiem studjów portretowych był wystawiony w Ratuszu paryskim. Drugi obraz, gdzie również mnóstwo osób ze świata paryskiego było portretowanych, przedstawiał „Demonstrację Fonendoskopu przez d-ra Bianchi'ego wobec profesorów uniwersytetu w Paryżu“. W Warszawie urządził Nawrocki dwie zbiorowe wystawy: pierwszą w salonie Kulikowskiego 1908, drugą w Zachęcie. Śród kilkudziesięciu wystawionych prac przeważały portrety, wnętrza, widoki Paryża, przeważnie przy sztucznym oświetleniu. W kompozycjach zaś przebija upodobanie do malowania ciała ludzkiego czyli tak zwanych „aktów“. Nawrocki jest kawalerem orderu „korony włoskiej“. Od 1908 r. mieszka w Warszawie.

Nawrocki Władysław, poeta polski i tłumacz, ogłosił nadto: „Pieśni współczesne“ Henryka Heinego (Warszawa, 1909). Ma przygotowany do druku przekład wszystkich poezji H. Heinego. W 1902 na konkursie *Wędrowca* za balladę „Rym o Grabi z Tęczyna“ otrzymał pierwszą nagrodę, „złotą różę“.

Nazianzus, rezydencja biskupia ojca kościoła, Grzegorza z **N.**, „teologa“ (329—90), znajdowała się nie jak dotąd sądzono w miejscowości o podobnej nazwie, Nenizi (36 klm. na wschód od Akserai w Kappadocji), lecz o godzinę drogi dalej na południo-wschód w dolinie, pełnej ruin.

Neapol, główne miasto prowincji włoskiej t. n., w 1908 liczył 596,000 m. W ostatnich latach miasto pozyskało gęstą sieć kolejek elektrycznych, naokoło Wezuwjusza prowadzi kolej okólna. Nad morzem powstała cała dzielnica nowa. W 1905 ukończono fasadę katedry w stylu włoskiego gotyku. Muzeum narodowe (ob. niżej), zreorganizowane świeżo, wydało „Guida illustrata del Museo Nationali di Napoli“ (1908). Również uporządkowane zostało muzeum historyczne w San Martino. Por. „Italia artistica“ (1907, t. 32-gi).

Neapolitańskie muzeum narodowe, mieści się w dawnych koszarach ks. Ossuna z 1586 r.; od 1615 do 1780 był tam uniwersytet. W 1780 umieszczono w gmachu tym zbiór obrazów i rzeźb starożytnych, a 1816 nazwano go Muzeum burbońskim (*Museo Reale Borbonico*). Z czasem przybyły zbiory: Farnese, Portici, Capodimonte, Borgiów etc., wykopaliska z Herkulanum, Pompei, Kapui i t. d. Zbiory sztuki antycznej są jedyne w świecie, zawierają: malowidła ścienne, mozaiki, napisy, posągi marmurowe, między któremi są:

„Herkules farnezyjski“, „Byk farnezyjski“, Wenus Kapuańska“, „Harmodios i Aristogiton“, Wenus Kallipygos“, „Flora farnezyjska“, bronzy, prawie wszystkie z Herkulanum, które tworzą kolekcję niezrównaną; terakoty, witraże, medale, wazy, kamee i t. d. Oddział nowożytny zawiera galerję obrazów szkoły neapolitańskiej i innych szkół włoskich.

Nebraska, jeden ze stanów zjednoczonych Ameryki Północnej, na 200,768 klm. kw. miał w 1909: 1,335,000 m. Polaków podług spisu z 1900 było 3,094, podług ks. Kruszki 29,200, wreszcie *Polish Press* podaje 25,000 osób.

Neera, powieściopisarka włoska, ob. Raddius-Luccari.

Neergaard Niels Thomasius, duński historyk i mąż stanu, * 1854 w Ugilt koło Hjörring, studja odbywał w Kopenhadze i Berlinie (1872—79). W 1882 został asystentem w państwowej instytucji ubezpieczeń na życie, od 1897 był dyrektorem kilku towarzystw ubezpieczeniowych, 1884—1892 redagował pismo *Folkstyren*, potym *Aarhus Amtstidende*. W Folkethingu (1887—90 i od 1892) należał z początku do radykalnej lewicy, później do lewicy oportunistycznej, której przywódcą został. W 1908 mianowany ministrem finansów w gabinecie Christensena, po upadku tegoż z powodu sprawy Alberti'ego (ob. Danja w II supl.), 11 paźdz. t. r. stanął na czele nowego gabinetu koalicyjnego. Ustąpił 31 lipca 1909 po odrzuceniu przez parlament jego projektu o ufortyfikowaniu Kopenhagi; poczym był ministrem finansów w liberalnym koalicyjnym gabinecie Holstein-Ledreborga do 23 paźdz. t. r., od 4 lipca 1910 jest znów ministrem finansów. Napisał prócz wielu rozpraw historycznych i ekonomicznych doskonałe dzieło „Under Junigrundloven 1848—66“ (1892, dotychcz. 2 t.) i ostatnie rozdziały (od 1852) w ilustrowanej „Danmarks Riges Historie“ (1906).

Negri Ada, poetka włoska, wydała nadto: „Maternità“ (1904) i „Dal profundo“ (1910). Na polski przełożono nadto: „Niedola, burze“ (1904).

Negri'ego ciałka, są to ciałka okrągławe lub owalne, które Negri znalazł w 1903 u zwierząt padłych na wściekliznę, uznał je za pasorzyty, wywołujące tę chorobę i nazywał *neurorycles hydrophobiae*. Według poglądu innych autorów, więcej prawdopodobnego, ciałka te są tylko wyrazem odczynu komórek nerwowych na działanie dotąd nieznanego zarazka wścieklizny.

Negrier Franciszek Oskar, generał francuski, * 1839 w Belfort. Uczeń szkoły Saint-Cyr, został kapitanem 1868 r., odznaczył się w wojnie prusko-francuskiej 1870, był wtedy dwa razy raniony. Potym w Algierji walczył z Arabami z wielką umiejętnością i odwagą. Mianowany 1879 pułkownikiem, 1883 generałem brygady, w tej randze wysłany do Tonkinu 1884 okazał wielkie zdolności wodza, za co 1886 otrzymał rangę generała dywizji. Po powrocie do Francji t. r. powierzono mu dowództwo korpusu armji. W 1894 powołany do Najwyższej rady wojennej i mianowany inspektorem armji. W 1899 usunięty z Najwyższej rady dla względów politycznych, jako nacjonalista, powrócił do niej w 1900; w 1906 otrzymał emeryturę. Ogłosił szereg artykułów w *Revue des deux mondes* i *Revue de Paris*. **N.** uchodzi za najzdolniejszego współczesnego generała francuskiego.

Nehring Alfred, zoolog niemiecki, † 1904.

Nehring Władysław, historyk i filolog polski, profesor uniwersytetu wrocławskiego, † 1909 r. w Wrocławiu; ogłosił nadto: „Die slovenischen Volkslieder“ (1904).

Nehrling Henryk, ornitolog amerykański, *1853 w Howard Grove pod Chicago. Był z początku nauczycielem, następnie 1890 — 908 kustoszem w muzeum historji naturalnej w Milwaukee. Napisał: „Die nordamerikanische Vogelwelt“(1889—1892); „Our native birds of song and beauty“ (1893—896, 2 t.).

Nekanda-Trepka Kazimierz, uczestnik 1863, † 1910 w Warszawie, ziemianin, odznaczający się gruntownym wykształceniem, za udział w powstaniu styczniowym został skazany na śmierć. Potym ułaskawiony z zamianą śmierci na wygnanie, przebył na Syberji 37 lat. Był prezesem katolickiego Tow. Dobroczynności w Irkucku. Po powrocie do kraju zamieszkał w Warszawie, gdzie życia dokonał.

Nekrobacillus, wysmukła laseczka, niejednakowej długości, rosnąca czasami w kształcie długich nitek i wytwarzająca cuchnący gaz. Wywołuje u zwierząt sprawy zgorzelinowe (dyfterytyczne) błon śluzowych, była znajdowana w ogniskach zgorzelinowych i w ropniach wątroby i płuc oraz w innych chorobach, jak cholera świń (Schweinepest).

Nelidow Aleksander, dyplomata rosyjski, † 1910 w Paryżu.

Nencki Leon, lekarz polski, † 1904 w Warszawie.

Nencki Marceli, chemik polski. Zbiorowe wydanie dzieł opublikowane zostało jako „Marceli **N.** opera omnia“ (Brunświk, 1904, 2 t.).

Nenitescu Jan, pisarz rumuński, *1854 w Galaczu, † 1901. Brał udział w wojnie 1877—78 gdzie był raniony; poczym skończył filozofję w Niemczech i został profesorem seminarjum nauczycielskiego, następnie inspektorem szkół, ostatecznie przeszedł do administracji i był prefektem. Ważniejsze z jego utworów: „Flori de primavara“ („Kwiaty wiosenne“); „Soimii de la Resboeni“ („Sokoły z Res.“); „Pui de lei“ („Lwice“). Ogłosił też pracę o Rumunach macedońskich.

Nénot Henryk Paweł, wybitny architekt francuski, * 1853 w Paryżu, w 1877 otrzymał nagrodę rzymską, 1895 został członkiem Akademji sztuk pięknych. W 1882 uzyskał pierwszą nagrodę konkursową na przebudowę Sorbony, wo-

bec czego jemu powierzono wykonanie tego wspaniałego gmachu. Nowa Sorbona, dzieło **N.** ukończona została w 1905. Następnie **N.** powiększył Szkołę nauk politycznych, odrestaurował i wystawił szereg zamków i pałaców prywatnych i t. d. Prócz odznaczeń w salonach otrzymał medal złoty na wystawie powszechnej 1889 i pierwszą nagrogę w 1900.

Neodym, Nd, pierwiastek chemiczny z grupy ceru, ciężar atomowy Nd 144·3, sole jego ametystowe zostały wydzielone obok soli zielonych prazeodymu z dawnych soli didymu przez Auera-Welsbacha w 1885. Sole N. w roztworze dają zabarwienie czerwone; widmo ich bardzo charakterystyczne. Azotan Nd używa się do barwienia szkła.

Neoimpresjonizm, kierunek w malarstwie, polegający na metodycznym dzieleniu kolorów na pierwiastki dla otrzymania najwyższego natężenia barwy. Różni się od dawnego impresjonizmu tym, że opiera się na wynikach badań naukowych, mianowicie: Chevreula i Karola Henry, gdy szkoła Moneta i Lisley'a opierała się jedynie na obserwacji natury. Ten sposób malowania za pomocą oddzielnych plam barwnych, kładzionych obok siebie, nie jest nowy; spotykany już u Delacroix i Turnera, wyłącznie stosowany przez impresjonistów, w nowej szkole zaś dla otrzymania silniejszych efektów wyraził się przez malowanie punktami barwnemi (*pointillisme*). Metoda ta wynika z zasad widma słonecznego. Neoimpresjoniści unikają na palecie mieszania kolorów, które nie sąsiadują w widmie słonecznym, poszczególne kolory mieszają tylko z białym kolorem dla spotęgowania intensywności. Kładąc na płótnie punkty barwne obok siebie liczą na optyczne ich zmieszanie; dalej, stosują uzupełniające światła i cienie i prawo kontrastów nagłych, jak np. barwę żółtą obok niebieskiej. Zasady **N.**, uznane w Anglji przez Ruskina i wyłożone we Francji przez Chevreula, znalazły gorącego wykonawcę w Jerzym Seurat († 1891), który w tym duchu stworzył kilka ciekawych obrazów („Niedziela", „Cyrk" i t. d.); teoretykiem grupy był Paweł Signac w ciekawym studjum „Eugène Delacroix au **N.**". W ten sposób malowali Dubois-Pillet, Cross, Lucjan Nissaro, Luce, Angrand, Petitjean, Van Rysselberghe, tworząc zwartą grupę. **N.** jako metoda malowania z konieczności pociągał za sobą wiele stron ujemnych: łatwo stawał się manierą, ignorował tony lokalne, nie oddawał dokładnie rodzaju materji, zaniedbywał linję, a często i rysunek. Oddziałał jednak silnie na takich wybitnych artystów, jak: Kamil Pisaro, Henryk Martin, przedewszystkim zaś na Ernesta Laurent i Henryka Le Sidaner, którzy dzięki tej metodzie osiągnęli potężne efekty barwne; ostatecznie **N.** silnie i dodatnio wpłynął na akwarelistów.

Neon, Ne, pierwiastek chemiczny z grupy helowców, gazów szlachetnych, ciężar atomowy jego 20·0, temperatura wrzenia w stopniach absolutnych 35°, w stopniach Celsjusza—238°, ciężar właściwy w odniesieniu do tlenu=16 równa się 9·97. Pod względem chemicznym obojętny, zerowartościowy, znajduje się w powietrzu w stosunku 1: 60,000 objętości, na wagę stanowi 0.00086%, razem z helem występuje w najbardziej lotnej frakji powietrza ciekłego. Dewar wydzielił **N.** z helem wprost z powietrza gazowego, umieszczając w powietrzu wyżarzony węgiel drzewny i następnie oziębiając do —185°. Węgiel pochłania wszystkie inne gazy powietrza, pozostawiając jedynie **N.** i hel, które można rozpoznać po ich widmie. W ostatnich czasach **N.** znalazł zastosowanie w oświetleniu elektrycznem, światło neonowe jest pomarańczowe.

Neoslawizm, kierunek ideowy, dążący do zbliżenia Słowian na gruncie ekonomicznym i kulturalnym w odróżnieniu od dawnego politycznego panslawizmu. Inicjatorem tego ruchu był Karol Kramarz (ob.), który razem z burmistrzem Lublany Hribarem i starorusinem Hlibowickim brali udział w naradach przedwstępnych w Petersburgu w maju 1908 r., gdzie postanowiono urządzić zjazd ogólnosłowiański 12 lipca 1908 w Pradze. Wobec głoszenia nowych zasad (równość wszystkich Słowian) i udziału demokratycznych oraz liberalnych żywiołów społeczeństwa rosyjskiego Polacy też wzięli udział w naradach petersburskich i obecni byli na zjeździe praskim. W Polsce głównym orędownikiem **N.** był przedewszystkim poseł do Izby państwowej Roman Dmowski, na zjeździe w Pradze uczestniczyli prócz tego: H. Konic, W. Łypacewicz, Doboszyński i in. Wobec jednak przewagi wstecznych i nacjonalistycznych żywiołów rosyjskich, które dawniej frymarczyły panslawizmem (Filewicz, Wergun etc.), żywioły rosyjskie postępowe, usunęły się od **N.**, Polacy również, już na zjeździe w Sofji 7 lipca 1910 jedni i drudzy nie byli obecni. **N.** poszedł drogą dawnego panslawizmu. Na zjeździe sofijskim postanowiono założyć słowiańską agencję telegraficzną, teatralną, związek turystyczny i t. d., ułożyć słowiańską terminologję handlową i naukową. O banku słowiańskim, o którym była mowa w 1908 nie wspominano. Po zastałym konfliktem między Polakami i Rosjanami, zarysował się też konflikt między Rosjanami a Rusinami i Serbami a Macedończykami.

Neotomizm. System filozoficzny i teologiczny, dążący do pogodzenia tomizmu z współczesnemi metodami filozoficznemi i naukowemi. Tomizmem nazywa się zbiór doktryn filozoficzno-teologicznych św. Tomasza z Akwinu lub przypisywanych mu. Tomizm odżył w połowie XIX w. dzięki poparciu papieża Leona XIII, głosi to encyklika „Aeterni Patris". Podjęto nowe wydania dzieł Tomasza z Akwinu, a nauka w Rzymie podążała w tym kierunku. Jednocześnie Leon XIII zażądał od biskupów belgijskich, by w Lowanjum

utworzyli specjalną katedrę tej filozofji. Wykład powierzono ks. Mercier (ob. II supl.). Odtąd wytworzył się podwójny kierunek tomizmu. Tomizm rzymski trzymał się ściśle starych doktryn, a tomizm w Lowanjum łączył się z wiedzą społeczesna, prowadził szerokie badania historyczne, filozoficzne, korzystał z doświadczeń laboratoryjnych etc. Ten kierunek, zainicjowany przez Merciera nazywa się **N.** i podejrzliwie jest traktowany przez tomistów rzymskich.

Nepal, niezależne państwo w Himalajach, na 154,000 klm. kw. posiada do 5,000,000 m. Handel w rubryce wywozu z Indji wynosił w 1908 15·2 mil. rupji, przywozu do Indji 34·1 mil. Por. Lévi „Le Népal“ (1905).

Nernst Walter, fizyk niemiecki, w 1905 powołany został do Berlina na profesora i dyrektora instytutu chemji fizykalnej. Wydał nadto: „Theoretische Chemie“ (1909, VI wyd.); „Lehrbuch der Differenzial — und Integralrechnung mit besonderer Berücksichtigung der Chemie, razem z Schönfliesem (1907); „Zeitschrift für Electrochemie“ (1896 — 1901); „Jahrbuch der Electrochemie“ (1895—1901) z Borcherem.

Neruda Wilhelmina, od 1900 mieszkała w Berlinie; † 1910.

Nervi, miasto w prowincji włoskiej Gienui, stacja kolei Gienua—Piza, miejscowość klimatyczna, średnia temperatura w zimie 11°C; razem z gminą liczyło (1901) 6,766 m.

Nessler Juljusz, chemik niemiecki, † 1905 w Karlsruhe.

Nestorowicz Józef, literat polski, † 1907 w Warszawie.

Neuchâtel (albo *Neuenburg*), kanton południowozachodni szwajcarski, liczył w 1908: 135267 m.

Neuert Hans, aktor niemiecki, * 1838 w Monachjum. Występował początkowo na prowincji, od 1872 w teatrze ludowym w Monachjum, od 1879 w królewskim „Gärtnerplatz-Theater“ w Monachjum, gdzie jest obecnie reżyserem. **N.** napisał też kilka sztuk ludowych, grywanych z powodzeniem.

Neufeldówna Bronisława, literatka polska, * 1857 w Warszawie, zawód dziennikarski rozpoczęła 1882 w *Nowinach*, poczym pracowała w *Gazecie Polskiej*, *Gaz. Handlowej* i *Nowej Gazecie*.

Neuman Abraham, pejzażysta, * w 1872 r. w Sierpcu (gub. Płocka), ukończył szkołę sztuk pięknych w Krakowie, pejzaż zaś studjował pod Stanisławskim. Mieszka przeważnie na wsi w Tatrach. Oprócz wystaw krajowych, bierze udział w Secesji wiedeńskiej. W Warszawie urządził trzy wystawy swych prac; pierwszą w salonie Krywulta, dwie ostatnie (1908 i 1911) w salonach Tow. Z. S. P. Prace Neumana odznaczają się wielką szczerością i głębokim umiłowaniem polskiego krajobrazu. Zwłaszcza zimowe motywy, rozmaite zamarznięte potoki górskie, smreki i limby śniegiem pokryte, wyróżniają się czystością koloru i bogactwem tonów jasnych, tak trudnych do uchwycenia. Wystawy urządzone w Warszawie spotkały się z bardzo życzliwym przyjęciem prasy.

Neumann Emil, błędnie umieszczony w gł. dziele; o tym samym muzyku jest artykuł pod prawdziwym jego nazwiskiem *Naumann*.

Neumann Karol Gotfryd, matematyk niemiecki, nie umarł, jak podano w gł. dziele.

Neumann Stanisław, pisarz czeski, * 1875 w Pradze. Za udział w „Omladinie“ (ob.) przesiedział 15 miesięcy w więzieniu. Od 1897 r. wydawał anarchistyczny *Nový kult* i „Knihovnu Noveho kultu“, od 1903 uprawiał dziennikarstwo w *Moravskem Kraju*, później w *Lidovych Novinach*. Ogłosił: „Nemesis bonorum custos“ (1895); „Jsem Aposztol nového žití“ (1896); „Almanach secesse“ (1896); „Apostrofy hrdé a vasnivé“ (1896); „Satanova sláva mezi nami“ (1897); „Sen o zastupu zoufajicich“ (1903); „Hrst kvietu ružnych saison“ (1907); „Socializm a svoboda“ (1909). Nadto tłumaczył symbolistów francuskich i współpracował w organach czeskich modernistów.

Neumanowa Anna, pisarka polska, ogłosiła nadto: „Chrzest w ogniu. Obraz dramatyczny z dziejów męczeństwa ludu naszego“ w 1 odsłonie (Lwów, 1910); „Tobie ojczyzno!“, poezje (t., 1911).

Neumayer Jerzy, geofizyk niemiecki, † 1909.

Neumayer Józef, polityk austrjacki, * 1844, w Wiedniu, gdzie w 1877 otworzył kancelarję adwokacką. W 1895 wszedł do rady miejskiej, 1896 został drugim wiceburmistrzem; 1905 pierwszym wiceburmistrzem, w 1910 po śmierci Luegera burmistrzem Wiednia. **N.** należy do partji chrześcijańsko-społecznej, od 1902 jest członkiem Sejmu dolno-austrjackiego.

Neureuther Bogumił, architekt niemiecki, * 1811 w Manheim, † 1887 w Monachjum. Był profesorem w politechnice monachijskiej. Cieszył się wielką powagą w Niemczech, wprowadzał nanowo renesans włoski. Kierował budową monumentalnych dworców w Würtzburgu, Aschaffenburgu i innych. Do jego arcydzieł należą: politechnika monachijska (1866—70) i Akademja sztuk pięknych w Monachjum (1873—85).

Neuroryctes hydrophobiae, ob. Negri'ego ciałka.

Neusser Gustaw, lekarz polski, * 1840, † 1904. Był docentem uniwersytetu Jagiellońskiego, lekarzem armji cesarza Maksymiljana meksykańskiego, ostatecznie dyrektorem szpitala dla umysłowo chorych w Kulparkowie w Galicji.

Neuwirth Józef, ekonomista i polityk austrjacki, † 1895.

Nevada, jeden ze stanów zjednoczonych Ameryki Północnej, na 287,675 klm. kw. miał w 1907: 75,000 m., w tym Polaków około 200.

Newberry Percy Edward, egiptolog angielski, * 1869, studja z botaniki odbywał w Londynie,

od 1884 z egiptologji. W 1891—1901 zbadał cmentarze tebańskie, ułożył katalog muzeum kairskiego 1902—03, od 1907 jest profesorem egiptologji w Liverpoolu. Ważniejsze prace: „Beni Hasan“ (1892—93); „the Amherst Papyri“ (1900); „the Tomb of Thouthmosis IV“ (1904); „Scarabs“ (1905); „Scarabshaped Seals“ (1907); „the Timins Collection“ (1908) i t. d.

Newcomb Szymon, astronom austrjacki, † 1909 w Waszyngtonie. Ogłosił nadto: „the Stars“ (1902); „Astronomy for everybody“ (1903); „Reminiscences of an astronomer“, autobiografja (1903).

Newel, miasto powiatowe, w gub. Witebskiej, liczył 9,980 m. W powiecie Newelskim w 1907 było 110,394 m. Skład narodowościowy ludności podług spisu powszechnego: 84·0% Białorusinów, 7·4% Żydów, 7·1% Rosjan, 0·3% Polaków, 0·1% Łotyszów, 0·1% Niemców, 1·0% innych. Podług wyznania: 86·6% prawosławnych, 7·4% żydów, 4·8% starowierców, 0·8% katolików, 0·4 protestantów.

Newfounland i Labrador, kolonja angielska obejmuje wyspę **N.** u północnowschodnich brzegów Ameryki północnej, przy wejściu do zatoki św. Wawrzyńca, obszar **N.** wynosi 110,670 klm. kw., w 1908 ludność—233,012 m; Labrador (ob.) należący do **N.** obejmuje 18,000 klm. z ludnością 4,035 (1908). W 1908: wydatki 605,394 Ł., wpływy—614,268 Ł. Wartość przywozu 2,337440 Ł., wywozu 2,194,680 Ł. (1908/9). Rybołówstwo, jedno z najgłówniejszych zajęć, doczekało się uregulowania przez konwencję angielsko-francuską z 1904, angielsko-amerykańską 1909 w Waszyngtonie. Por. „Correspondence respecting the Newfoundland Fisheries“.

New Hampshire, jeden ze stanów zjednoczonych Am. Półn., na 24,192 klm. kw. liczył w 1906: 432,624 m. liczba Polaków sięgała 5,000.

New Jersey, jeden ze stanów zjednoczonych Ameryki Północnej, w 1906 liczył na 21,299 klm. kw. 2,196,237 m. Polaków podług spisu z 1900 było 14,357, ks. Kruszka obliczył ilość Polaków na 70,000, a *Polish Press* na 120,000.

New-Mexico, ob. Nowy Meksyk (II sup.).

Newtona metal, stop bizmutu (8); ołowiu (5), cyny (3), posiada temperaturę topliwości 94·5°C.

Nexö-Andersen Marcin, pisarz duński, * 1869 w Kristianshavn. Był szewcem, murarzem, nauczycielem ludowym w Odense, później w szkole realnej w Frederiksbergu. Pisywał nowele i powieści, z ktorych główniejsze: „Skygger“; „Dryss“ (1902); „Muldskud“; „Soldage“ (1903); „Familien Frank“; „Pelle Erobreren“ (1906—7, 2 t.); „Af Dybets Lovsang“ (1908). Utwory jego o silnym realizmie posiadają głębią psychologiczną.

Nguyen-Than, mąż stanu annamicki, * 1840. Pochodzi z rodziny włościańskiej. Po ucieczce pretendenta Ham-Nghi w góry **N.-T.** uśmierzył powstanie w krainie Song-Phong, za co rząd francuski mianował go mandarynem. Wpływy jego jeszcze wzrosły, kiedy nowy władca Thamh-Thai poślubił jedną z jego córek. W 1896 został prezesem regiencji, a od chwili pełnoletności króla, prezesem Rady tajnej. W 1902 na czele delegacji odwiedził Francję.

Nibork, miasto powiatowe w Prusach wschodnich dawniej w reg. Królewieckiej, od 1905 należy do nowoutworzonej reg. Olsztyńskiej, liczył w 1905; 4,736 m., w tym 714 katolików, 3,984 protestantów, 138 żydów. W powiecie Niborskim na 55,293 m. podług spisu z 1900 było: 71·2% Polaków, 2·0% dwujęzycznych; a w 1905 było: 89·4% protestantów, 14·4% katolików, 1·2% innych.

Nicaragua *(Nikaragua)*, rzeczpospolita w Ameryce Środkowej. Na przestrzeni 128,340 klm, kw. liczyła w 1907 przeszło 600,000 m., w tym z górą 40000 nieucywilizowanych Indjan (30%), pozatym murzynów i mulatów 16, innych mieszańców 53, Europejczyków 1%. Stosunki gospodarcze w ostatnich czasach pogorszyły się w części z powodu klęsk żywiołych (trzęsienia ziemi i wybuchy wulkanów), po części z powodu niepokojów politycznych. W 1906 wartość przywozu wynosiła 3,408,830 dolarów, wywozu 4,231,048 dol. Pierwsze miejsce w obydwuch rubrykach zajmują Stany Zjednoczone. Wywóz głównie dotyczy: kawy, złota, bananów, kauczuku i t. d. Linje kolejowe miały 320 klm. (1908), linje telegraficzne 5,072 (1905), urzędów pocztowych 135; nowe koleje są w budowie. Prezydent Santos Zelaya zakończył wojnę z Hondurasem, stłumił powstanie i nadał republice nową konstytucję. W 1895 wojska angielskie wylądowały w Cornito z powodu niepłacenia długu przez **N.**, sprawa ta przy pośrednictwie Stanów. Zjed. została wkrótce załatwiona. W 1896 wybuchło powstanie na północy, które prezydent Zelaya stłumił. W 1899 gien. Pablos Reyes wywołał nowe powstanie, wogóle wrzenie wybuchało często. W 1904 **N.** z Salvadorem i Honduras zawarła ugodę przeciwko Guatemali, w zatarg musiały się wdać Stan. Zjed. i Meksyk, w 1908 **N.** w innej kombinacji wystąpiła przeciwko Hondurasowi. W obawie przed supremacją Stanów Zjed. pięć republik Ameryki Środkowej w 1908 zawarło między sobą sojusz i urządziło w Cartaginie (Costarica) środkowoamerykański sąd rozjemczy, ale współzawodnictwo między temi republikami pcha je do ciągłych walk wzajemnych. Z tego skorzystały Stany Zjedn., aby usunąć w 1909 prezydenta **N.** Zelaya, który był duszą związku państw Ameryki Środkowej. Popierały one powstanie gen. Juana Estrady przeciwko prezydentowi **N.** Na razie nie dopięły swego celu, prezydentem został José Madriz, a wobec energicznej postawy Meksyku musiała Unja w marcu 1910 wycofać swą flotę, ale nie przestała wichrzyć. W lipcu 1910 Madriz musiał złożyć swój urząd, prezydentem tymczaso-

wym został Jóse Estrada, brat rewolucjonisty, który na stałego prezydenta wyznaczył swego brata. Unja dopięła swego, wspierany przez nią wódz powstańców stoi na czele rządu **N.**

Nicaragua kanał. Wobec wznowienia prac koło budowy kanału panamskiego w 1903, projekt kanału **N.** upadł.

Niceta albo **Niketas**, pisarz kościelny ok. 400, biskup Remesiany (Romatiana) w Dacji, napisał wskazówki przy chrzście, z których pozostała piąta „Explanatio symboli". Prawdopodobnie jest twórcą *Te deum*. Por. Burn „**N.** of Remesiana his life and works" (1905); Patin „**N.** Bischof von Remesia als Schriftsteller und Teologe" (1909).

Nicholson Sir William Gustaw, generał angielski, * 1845. Wstąpił do wojska 1865. Uczestniczył w wyprawie afgańskiej 1878—80, egipskiej 1882, birmańskiej 1886—87. W 1891 został pułkownikiem, 1898—99 generał adjutantem armji indyjskiej, 1901 — 1904 naczelnikiem biura mobilizacyjnego i wywiadowczego w ministerjum wojny, 1905—1907 kwatermistrzem generalnym armji angielskiej, 1908 naczelnikiem sztabu generalnego.

Nicodé Jan Ludwik, kompozytor niemiecki, * 1853 w Jerzycach (pod Poznaniem) z matki polki; kształcił się w Berlinie; od 1878 został profesorem drezdeńskiego konserwatorjum; od 1885—88 prowadził koncerty symfoniczne, obecnie oddaje się wyłącznie kompozycji. Napisał szereg poematów symfonicznych, sonat, etiud i pieśni.

Nicolai Otton, kompozytor niemiecki, * 1810 w Królewcu, † 1849 w Berlinie. **N.** był założycielem słynnych koncertów filharm. w Wiedniu. Z oper jego najlepsza i najsłynniejsza: „Wesołe kumoszki z Windsoru".

Nicolson sir Artur, dyplomata angielski, * 1849. Studjował w Oksfordzie prawo. W 1870—1874 pracował w urzędzie spraw zagranicznych; 1874, 1878 był sekretarzem ambasady w Berlinie, w Pekinie 1876, w Konstantynopolu 1879 i 1884, Atenach (1884), Teheranie (1885), konsulem generalnym w Budapeszcie 1890—1893, ajentem dyplomatycznym w Bulgarji 1894, ministrem rezydentem w Marokku, ambasadorem w Madrycie 1904. Reprezentował Anglję na konferencji w Algeciras 1906, po skończeniu jej udał się na stanowisko ambasadora w Petersburgu.

Nicz Edward, drzeworytnik polski, był wydawcą *Ziarna i Przemysłowca*, robił ilustracje do książek. Brał udział w wystawach: w Warszawie, Krakowie, Lwowie, Petersburgu, Berlinie, Wiedniu; odznaczony medalami, i nagrodami pieniężnemi oraz listami pochwalnemi.

Niderlandy, inaczej królestwo *Holandji*, wraz z kolonjami obejmuje 2,078,727 klm., z ludnością (1907) 43,678,675; sama metropolja w 1909 liczyła 5,853,037 m. na przestrzeni 33,078·6 klm.; ludność miejska stanowiła 79·3%, wiejska 29·7%. Koszta wychowania publicznego w 1907 wynosiły 26,814,300 guldenów. W 1908 powierzchnia ziemi produkcyjnej wynosiła 2.401,194 hek. (72·6%), z tego w uprawie rolnej było 862,740 hek., łąk i pastwisk 1,204,433, ogrodów warzywnych 47,094, owocowych i kwiatowych 27,481, lasów 259,446. Obok produkcji zbożowej i hodowli inwentarza (1904: 15,000 koni fryzyjskich wywieziono), rybołówstwo stanowi wybitną rolę w rubryce produkcji: w 1908 połów śledzi w morzu Północnym przyniósł 8·2 mil. gul., wywóz zaś świeżych ryb wynosił 17,181 tonn, ostryg 1·8 mil., przy rybołówstwie zajętych było (1908) 5,356 łodzi z załogą 20,502 ludzi. W kopalniach węgla kamiennego 1908 zajętych było 5,078 robotników, wydobyto 908,201 t. *Przemysł* rozwija się wolno, w 1908 było 4,937 fabryk i 7,289 kotłów parowych. Przywóz wynosił 1908: 2,823·7 mil. gul., wywóz 2,181 mil. (łącznie z 10 mil. kamieni szlachetnych). *Ruch* statków 1908: przybiło 13,801 statków, odpłynęło 13,821, z tego pod flagą holenderską 27·1% pod względem ilości tonn. Flota handlowa morska składała się w 1908: 686 statków, z tego 403 parowców objętości 1,297,000 metrów sześć., prócz licznych statków rzecznych. Sieć linji kolejowych 1908 wynosiła 3,070 klm. Kas oszczędności było 1907: 336, wkładów 90,995,000 gul., nadto wkłady w pocztowych kasach oszczędności (1907) wynosiły 151,638,000 gul. Budżet na 1910 stanowił: w rubryce dochodów: 188,326,473 w rubryce wydatków 207,187,207 guld.; dług państwowy dosięgnął w 1910: 1122·7 mil. guld. Armja w 1908 składała się 30,454 ludzi, flota wojenna 1909: 119 statków o 471 działach z czego 22 opancerzonych z 322 działami, obsługa i piechota marynarki 10,867 ludzi.

Dzieje. W 1906 rządy objął gabinet liberalny De Meestera. W Izbie pierwszej nie miał większości, w Izbie drugiej podtrzymywali go socjaliści. Wysadzona komisja konstytucyjna opracowała nowe prawo wyborcze w duchu powszechnego głosowania. W 1907 wniesiono projekt rewizji konstytucji, tymczasowo zaś zaprowadzono cały szereg reform w prawodawstwie socjalnym: reglamentacja pracy kobiet i dzieci, pracy w kopalniach i cegielniach, ubezpieczenia od wypadków, kontrakty pracy, (lipiec 1907) najważniejsze z nich i t. d. Projekty ministra Staala o zreformowaniu armji (luty 1907) na wzór szwajcarski wywołały konflikt między Izbami. Ministerjum wręczyło dymisję królowej, kryzys zakończył się na dymisji Staala, którego miejsce zajął gen. Rappard. Izba druga jednak odrzuciła jego projekt budżetu, wtedy powstał nowy kryzys, z powodu którego ustąpił Cohen Stuart, minister marynarki, miejsce jego zajął Wentholt. Sprawa obrony krajowej wysunęła się na plan pierwszy: armja ludowa i kadry stałe, ściślejszy związek armji i marynarki, kontynuowanie lub przerwa w kosztownych robotach fortyfikacyjnych koło

Amsterdamu i t. d. Wybory prowincjonalne 1907 wzmocniły jeszcze bardziej siły klerykalnej większości w Izbie pierwszej; odrzucenie budżetu wojny w końcu 1907 wywołało dymisję gabinetu. Na czele nowego rządu stanął antyrewolucjonista T. Heemskerk. Nowy gabinet (10 lutego 1908) prawicowy w oczekiwaniu wyborów 1909 nie decydował się na żadne stanowcze wystąpienie, wobec czego miał poparcie starych liberałów, a reszta partji liberalnej również nie występowała z ostrą opozycją. Ostry zatarg z Wenezuelą o kolonję Curassao po demonstracji floty holenderskiej 1908 i dymisji prezydenta Castro (ob.) został w końcu 1909 załagodzony. Dn. 30 kwietnia 1909 królowa powiła córkę, Juliannę, przez co zostało zapewnione następstwo tronu domowi Orańskiemu. Wybory 1909 do Izby drugiej dały dużą większość prawicy, która rozporządzała 60 głosami przeciwko 40 głosom zjednoczonej lewicy. Stanowisko gabinetu Heemskerka wzmocniło się, ustąpił jedynie minister kolonji Idenburg, który został gieneralnym gubernatorem Indji, miejsce jego zajął De Waal Malefyt. Mowa tronowa w wrześniu trzymana była w tonie chrześcijańskim, zaznaczyła jednak powściągliwość w planach tego kierunku, co umiarkowanych liberałów mocno osłabionych musiało zadowolić, a śród radykałów i socjalistów wywołało silną opozycję. Zdaje się, że rząd umiarkowanie konserwatywny przez najbliższe lata ma zapewniony byt. W zewnętrznej polityce coraz silniejsze są wpływy Niemiec. W 1910 pod naciskiem Berlina rząd postanowił ufortyfikować Vlissingen, co w razie wojny Francji z Niemcami utrudniłoby pomoc Anglji lub w razie wojny Niemiec z Anglją utrudniłoby tej ostatniej wylądowanie na kontynencie. Sprawa ta stała się przedmiotem wymiany not dyplomatycznych, zaniepokoiła opinję publiczną, ale na zmianę pierwotnego postanowienia nie wpłynęła. Por. Frost „Agrarverfassung und Landwirtschaft in den **N.**“ (1906); von Kalken „la Fin du regime espagnol aux Pays-Bas“ (1907); Wätjen „Die Niederländer im Mittelmeergebiet zur Zeit ihrer höchsten Machtstellung“ (1909).

Niderlandzka literatura od 1880 r. Nowy rozkwit **N. l.** datuje się od dziewiątego dziesiątka XIX w. Szczególnie liryka ponownie rozwinęła się bujnie, zerwawszy ze starą manierą. Przywódcą nowego ruchu był Herman Gorter, którego impresjonizm wzorował się na francuskim wolnym wierszu; w ślady jego poszli Frederik van Ceden, Albert Verwey i inni. Jednocześnie tematy i treść utworów zmienia się radykalnie. Większość pisarzy wyznaje zasady socjalistyczne, niektórzy noszą się nawet z planami praktycznemi tworzenia gmin komunistycznych i t. d., jak: Ceden, Gorter, Helena Holst, van der Schalk jedynie Kloos pozostał indywidualistą. Jednocześnie poezja katolicka zaczęła się rozwijać. Krytykę reprezentował Karol Scharten (* 1873). Koło 1890 prąd poetycki słabnie, kierunek pozostaje ten sam. Z nowych talentów wyróżniają się: Frans Bastiaanse (* 1868), P. H. van Moerkerken (* 1877), A. Gutteling (* 1884), P. N. van Eyck, socjalistyczni: Helena Holst van der Schalk (* 1869) i K. S. Adama van Scheltema (* 1877), i religijny poeta Seerp Anema (* 1875). Powrót do romantyzmu w pewnych kołach wyraża się w twórczości epickiej: P. H. Bonten, B. Scheper, E. B. Koster. Poetycką prozę tego kierunku reprezentuje L. Couperus („Babel“, 1901; „Dionysos“, 1904). Powieść przeważnie czerpie motywy z życia mieszczańskiego, (Emante, Borel, Scharten i t. d.), trzyma się kierunku realistycznego, w 1900—05 zaznaczył się pewien zwrot do poruszania szerszych tematów społecznych, chociaż wybitniejsi pisarze, jak: Robbers, de Meester, Coenen i inni uprawiali realizm mieszczański. Obok istniała szkoła psychologiczna w powieści: van Hulzens, Everts i inni. Jako powieściopisarz historyczny wyróżnił się Adrjan van Oorts. Dramat reprezentowali: znany zagranicą H. Heijermans, który najcelniejszą twórczość swoją zawarł w nowelach; za najlepszego dramaturga uważać należy M. Emantsa („Domheitsmacht“, 1903; Fantazie“, 1906; „Geuren“ 1910, i t. d.). Z innych dramaturgów jeszcze wymienić można: „J. Reyneke van Stuve, J. van Schevichaven, Fabricius. Z nielicznych dramatów historycznych wyróżnia się Adriana van Oortsa „Floris V“ (1902).

Niderlandzkie Indje. W 1905 krajowcy mieli w uprawie 3·6 mil. hek., reszta mieszkańców 2 mil. hek. Główną kulturą był ryż (2·7 mil. hek.), dalej bawełna, trzcina cukrowa, tytoń, indygo, kawa (92,109,467 fun.), kora chinowa (8·5 mil. klg.), herbata. Z bogactw mineralnych: węgiel kamienny na Jawie, Sumatrze i Borneo (327,191 t.), olej mineralny (12,860,430 hl.), cyna na Bance. W przemyśle czynnych było 2,763 maszyn parowych. Przywóz wynosił 1905: 218,781,371, wywóz 309,103,428 guldenów. Dochody państwowe w 1907 zamknął deficyt 1·4 mil. guld. *Szkolnictwo:* w 1904 było 349 rządowych szkół i 61,414 uczniów i 761 prywatnych z 49,740 uczniami. Dla cudzoziemców azjatyckich było nadto 496 szkół z 11,248 uczniami. W 1905 było czynnych 172 misjonarzy chrześcijańskich rozmaitych wyznań. W pielgrzymce do Mekki wzięło udział 1904: 10,000 pątników. Armja kolonjalna w 1906 składała się z 10,952 oficerów i 36,599 żołnierzy, z tego 12,461 Europejczyków. *Dzieje.* Dla badań Sumatry powstał w 1906 Instytut w Amsterdamie, który zgromadził cały dostępny materjał o Battakach. Dla innych szczepów mają także instytuty powstać. Na Jawę wysłano dalsze wyprawy dla badań warstw *Pithecanthropusa* w trzeciorzędnej formacji. W 1906 na wyspie Bali wybuchło nowe powstanie przeciwko rządowi holenderskiemu w państewku Tabanan. Na Celebesie został w 1908 ukarany książe Sigi za przytrzymanie

podróżników, Pawła i Fryderyka Sarasina. Bunty w państwie Sidenreng (południo-wschód Celebesu), które wybuchły w 1905, dotychczas nie zostały ostatecznie stłumione. Por. Schöppel „Kommerzielles Handbuch von **N.**“ (1907).

Niebieska ropa, ob. Ropa.

Niebieskie mleko. Mleko niebieszczeje czasami wskutek rozwoju w nim laseczek, wytwarzających barwnik (*bacillus cyanogenes*, syn. *bacterium syncyanum.*). Drobnoustroje te nie rozkładają cukru mlecznego, nie zakwaszają mleka i nie ścinają sernika.

Niecks Fryderyk, muzyk angielski niemieckiego pochodzenia, * 1845 w Düsseldorfie; w 23 roku życia przeniósł się do Szkocji jako organista w Dumfries; zajął jedno z pierwszych stanowisk jako krytyk i pisarz muzyczny; od 1891 profesor muzycznego fakultetu uniwer. w Edymburgu. **N.** jest autorem pierwszej wielkiej i cennej biografji F. Chopina („F. Ch. as a man and a musician“, 1888; po niemiecku w przekładzie Langhausa, 1889).

Nieczajew Sergjusz, rewolucjonista rosyjski, * 1848, † 1882 w fortecy Piotra i Pawła. Prowadził propagandę rewolucyjną śród studentów petersburskich od 1868, wywołał głośne rozruchy uniwersyteckie 1869. Zabił studenta Iwanowa za to, że szedł wbrew jego woli. Uszedłszy zagranicę wydał czasop. *Narodnaja Rasprawa.* W 1872 rząd szwajcarski wydał go Rosji, sąd moskiewski skazał go na dożywotnie więzienie. Próbował swego sugiestyjnego wpływu i w fortecy, zjednał sobie straż i ledwie nie był uwolniony. Śród rewolucjonistów rosyjskich wyróżnia się szaloną energją i bezwzględnością oraz demonizmem.

Niederhausern - Rodo August, rzeźbiarz szwajcarski, * 1863 w Vevey. Jest impresjonistą w rzeźbiarstwie, poczęści też ulega wpływom symbolistów. Ważniejsze prace: „Pocałunek“ (1898); „Pomnik Verlaine'a (1902—04); „Muzy“ (1904); „Adam i Ewa“ (1906). Muzea szwajcarskie w Bernie, Bazylei, Gienewie (między innemi „Głowa Verlaine'a“) posiadają jego prace. Na wystawie powszechnej w 1900 otrzymał złoty medal.

Niederle Lubor, wybitny historyk i archeolog czeski, * 1865 w Klatovach. Gimnazjum i uniwersytet ukończył w Pradze (1889), poczym dalsze studja i badania naukowe prowadził w Monachjum, Paryżu i Rosji. W l. 1895—98 zarządzał Muzeum etnograficznym w Pradze. W 1898 mianowany został profesorem nadzwyczajnym, w 1904 profesorem zwyczajnym archeologji i etnologji na uniwersytecie praskim. W 1907—08 był dziekanem fakultetu filozoficznego. Prócz referatów i krytyk w czasopismach fachowych ogłosił: „Nastin diejin anthropologie“ (1889); przekład polski w *Wiśle* t. IV); „Przispievky k antropologii zemi czeskych (1891—92); „Lidstvo v dobie predhistorické se zvlasztnim zrzetelem na zemie slovanské“ (1893—4; przekład polski w „Światowidzie“, 1899); „O puvodu Slovanu“ (1899); „Starovieke zprávy o zemiepisu vych. Evropy“ (1899, „Rozpr. czes. Ak.“); „O początcich diejin zemi czeskych“ (1900); „Makedonská otázka (1901); „Narodopisna mapa uherskych Slovaku“ (1903; II wyd., 1906); „K slovanske kolonisaci Malé Asie a Syrie w VII stol.“ (1907); monumentalną pracę „Slovanské Starožitnosti“ (1904—06 i następ., 2 t. dotychczas), która mu zjednała wielkie uznanie śród slawistów (przekład polski Ks. Chamca, Warszawa, 1906, t. I, cz. I; 1910, cz. II) i wiele innych. **N.** bierze też udział w polityce należąc do partji wolnomyślnej; jest członkiem Akademji czeskiej, petersburskiej, serbskiej, bułgarskiej, Tow. historji i starożytności w Moskwie, Tow. antropologicznego w Paryżu, takiegoż w Waszyngtonie, Tow. ludoznawczego we Lwowie i t. d. Od 1898 wydawał „Viestnik slovanskych starožitnosti“, przekształcony w 1901 w „Vestnik slovanské filologie a starožitnosti“

Niedermeyer Ludwik, kompozytor francuski, * 1802 w Nyon, † 1861 w Paryżu. Komponował z początku opery, potym zwrócił się ku muzyce kościelnej i założył „Szkołę muzyki kościelnej“. **N.** skomponował także szereg utworów kościelnych (Msze, Motetty etc.).

Niedziałkowski Karol, ks. biskup łucko-żytomierski, † 1911 r. w Żytomierzu; napisał nadto: „O Hiszpanji“ (Warszawa, 1910).

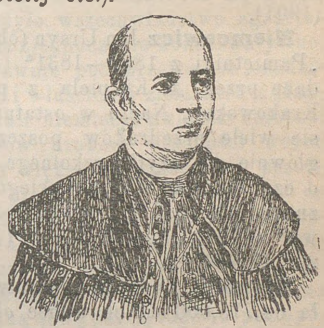

Niedziałkowski Karol.

Niedzielski Kazimierz, dr., napisał: „Polacy pod sztandarami obcemi“ (Warszawa, 1911).

Niedźwiecki Zygmunt, powieściopisarz polski (ob.), * 1865 w Krakowie. Tworzy w duchu Maupassanta, malując głupotę i przewrotność ludzką. Utwory jego mają zacięcie satyryczne, po nad humorem i ironją góruje jednak nuta zgryźliwa. Ogłosił nadto następujące zbiory nowel: „Grzech“ (1895); „Sam na sam“ (1895); „Popielec“ (1897); „Pneumatyk № 301“ (1897); „Liść figowy“ (1900); „Fraszki“ (1900); „Lekcja życia“ (1903); „Erotyki“ (1904); „Oczy“ (1904); „Humoreski sceniczne“ (1904); „Nowe erotyki“ (1907); „Czarna pantera“ (1908); „J. Król. Mość Boadusiciel“ (1908).

Niedźwiedziński Ignacy, ksiądz, napisał: „Socjalizm, jego rozwój i zasady“ (Poznań, 1911).

Niedźwiedzki Juljan, mineralog i gieolog polski, * 1845 w Przemyślu w Galicji, jest profesorem uniwersytetu i politechniki we Lwowie, ogłosił:

„Przyczynek do gieologji pobrzeża Karpat przemyskich“ (*Kosmos*, 1901); „O występowaniu piętra barrémien na obszarze wsi Sopotnik“ (tamże, 1903); „Petrografja“ (Lwów, 1905 i1909); „Gieologja“ (tamże, 1906); „O bursztynach z Karpat galicyjskich“ (*Kosmos*, 1908); „O nowym gatunku ostryg mioceńskich“ („Rozpr. Ak. Krak.“, 1908); „Nowsze odsłonięcie złoża soli potasowych w Kałuszu“ (*Kosmos*, 1900).

Niedźwiedzki Władysław Marcin, lingwista polski, po śmierci Karłowicza objął redakcję „Słownika języka polskiego“; jest lektorem języka polskiego w uniwersytecie warszawskim.

Nielsen Fryderyk, biskup protestancki, historyk kościoła duńskiego, † 1907 w Aarhus.

Nielsen Lauritz Chrystjan, poeta duński, * 1871 w Hindholmię. Był marynarzem, osiadł w Kopenhadze, gdzie redaguje *Illustrered Tidende*. Ogłosił zbiory poezji: „Mit Land“; „Rejsem til Rom“; „Vaardigte“; „Vandringer“; nadto poemat dramatyczny „Tre Maend“, powieść „De onde Aar“ i szereg nowel. Uchodzi za mistrza prozy.

Niemann August, pisarz niemiecki, ogłosił nadto: „Gerechtigkeit“ (1900); „Gwedolin“, (1904); „Der Weltkrieg“ (1904); „Graf Gansebach“ (1904); „Aetherio“ (1906); nadto rozprawy filozoficzne: „Karma und Nirvana“ (1894); „Der Mahatma“ (1901).

Niemcewicz Jan Ursyn (ob.). Ukazały się jego „Pamiętniki z 1830—1831“ (Kraków, 1909) wydane przez A. Kurpiela z polecenia Akademji Krakowskiej. Nadto w ostatnich czasach zjawiło się wiele przedruków poszczególnych utworów głównie dla użytku szkolnego, a więc: „Pamiętnik o czasach Ks. Warszawskiego“ (1903); „Żywoty znacznych w XVIII wieku ludzi“ (1905); „Puławy“ (1907); „Powrót posła“ (1908); „Wybór poezji“ (1909) i t. d.

Niemcy. Ludność cesarstwa w 1910 wynosiła 64,775,000 m., co wobec obszaru 540,777 klm. kw. dało 118 m. na 1 klm. kw. Emigracja nie przybiera już od dłuższego czasu znacznych rozmiarów: w 1905 emigrowało 28,075, w 1909 24,921 osób. Wszystkich obcokrajowców było w 1905: 1028560, w tym: z Austro-Węgier 525821, Rosji 106,639. W 1905 ludności miejskiej było: 34,818,797 (57·42%), wiejskiej 25,822,481 głów (42·58%). Skład wyznaniowy ludności w 1905: protestantów 37,646,852 (62·1%), katol. 22,109,644 (36·5%), innych chrześcijan 259,717 (0·4%), żydów 607,862 (1·0%), reszta 17,203 (0·03%). Podług narodowości ludność dzieliła się w 1900 na: 51,883,000 Niemców, 3,329,000 Polaków, 224,000 Francuzów i Walonów, 141,000 Duńczyków, 107,000 Czechów, 106,000 Litwinów, 93,000 Wendów, 80,000 Holendrów, 66,000 Włochów, 20,600 Fryzów, 20,200 Anglików. *Szkolnictwo:* w 1906 w 60,584 szkołach publicznych, szkołach ludowych było 9,737,262 uczących się, 137,213 nauczycieli i 29,384 nauczycielek; ogólne wydatki na szkoły ludowe wynosiły 523,940 tysięcy marek, w tym wydatki państwowe dochodziły do 28·9%. W 21 uniwersytetach w 1909/1910 było 52,407 studentów, w 10 politechnikach 11,688 w 1907/08 r. *Górnictwo* (Niemcy wraz z Luksemburgiem) w 1906 r. w 1,527 głównych zakładach górniczych, zatrudniających 688,853 robotników wyrobniono: 229,146,061 tonn wartości 1637.1 miljonów marek. Produkcja surowca żelaznego dosięgła w 1906 $^1/_5$ produkcji wszechświatowej, ustępuje jedynie Stanom Zjednoczonym, a wynosi 12,292,819 tonn wartości 715·2 milj. marek (z Luksemburgiem). *Przemysł fabryczny:* w 236,643 fabrykach i zakładach pracowało 4,821,557 robotników i robotnic. *Handel* (w obrębie niemieckiego związku cłowego) w 1907 wynosił w rubryce przywozu 9003·3 milj. marek, wywozu 7100·3 milj. mar. *Flota handlowa* w 1910 obejmowała 2,708 żaglowców z pojemnością 509,750 tonn, 1,950 parowców z 234,955 t. i załogą z 73,516 ludzi. Długość linji kolejowych w 1910 wynosiła 60,624 klm., linji telegraficznych 217,958 klm., linji telefonicznych 109,526 klm. w 1909, urzędów pocztowych (1909) 40,769. *Armja* w 1910 na stopie pokojowej 622,285 ludzi w tym 25,494 oficerów, na stopie wojennej 2,549,918 ludzi, do tego rezerwa i pospolite ruszenie około 1,800,000 razem 4,350,000 ludzi. *Flota wojenna* w 1910 składała się z 133 okrętów z załogą 62,013 ludzi. *Finanse* na 1910/11 w rubryce wpływów dosięgły 2,853,781,095 marek toż samo i w rubryce wydatków; od szeregu lat równowaga budżetu utrzymuje się za pomocą specjalnych zasiłków, w 1908/9 zasiłek ten dosięgnął prawie 258 milj. mrk. *Posiadłości kolonjalne* w 1910 r. obejmowały 2,637,000 klm. kw. z 14810,000 m., budżet ich wynosił w 1910/11: wpływy i wydatki po 107,807,625 marek. (ob. oddzielne artykuły). *Dzieje.* W okresie 1904—05 przed zamknięciem pierwszej sesji 11 parlamentu 30 maja 1905 uchwalono przy poparciu centrum podwyższenie kontyngiensu wojska stałego (1910: 505,839 ludzi) z jednoczesnym zastrzeżeniem ustawadawczym dwuletniej powinności wojskowej. Druga serja rozpoczęła się 28 października 1905; pod obrady weszła reforma podatków i finansów i sprawa reorganizacji wydziału kolonjalnego, centrum skorzystało z okoliczności i wytoczyło przed forum parlamentu nadużycia w zarządzie kolonjalnym (szczególniej skompromitowany został minister rolnictwa Podbielski). Projekt reformy kolonji, został odrzucony w następstwie czego rząd rozwiązał parlament w d. 13 grudnia 1906. Kanclerz Bülow ogłosił centrum za stronnictwo antynarodowe i, pod hasłem koncentracji stronnictw narodowych w imię imperjalizmu niemieckiego, rozwinął urzędową agitację przeciw nieuarodowemu centrum, a szczególniej przeciw socjalistom; wmieszał się do walki wyborczej i cesarz Wilhem II. Tymczasem centrum

wyszło zwycięsko z zapasów, gdyż otrzymało 105 miejsc zamiast dawnych 100 z 1903, zapał nacjonalistyczno-imperjalistyczny dał się we znaki głównie socjalistom, którzy weszli do nowego parlamentu w liczbie 45, gdy w poprzednim było ich 81. Ilość jednak głosów socjalnej demokracji wynosiła około $3^1/_2$ miljona, gdy w 1903 r. sięgała nieco więcej niż 3 miljony. W wyborach 1907 wzmogli się nieco Polacy, uzyskali bowiem 20 przedstawicieli, gdy poprzednio mieli 16. Z innych stronnictw narodowi liberali zdobyli 53 krzesła, konserwatyści 61, partja cesarska 25, partja reformy 6, związek gospodarczy 19, zjednoczenie wolnomyślne 14, wolnomyślna partja ludowa 28, niemiecka partja ludowa 7, bezpartyjni 15. Nowy parlament otwarty został uroczyście przez cesarza 19 lutego 1907. Bülow ze stronnictw narodowych od konserwatystów aż do wolnomyślnych potrafił sklecić blok rządowy. Blok rządowy zapewnił Bülowowi uchwałę o organizacji urzędu kolonji, o wydatkach na zgniecenie powstania w Afryce zachodniej i odszkodowanie zniszczonych ferm (spokój w kolonjach niemieckich po strasznych bezlitośnych walkach nastał zaledwie w 1908) i upoważnił kanclerza do zaciągnięcia pożyczki około 254 miljon. marek. 13 maja parlament został odroczony do listopada. W tym czasie zaszły zmiany w ministerjach: ministrem kolonji został Dernburg; minister spraw wewnętrznych Posadowsky ustąpił miejsca konserwatyście Bethmann Holwegowi, bardziej uległemu woli Bülowa i cesarza; miejsce Tschirsky'ego, podsekretarza stanu w zarządzie spraw zagranicznych, zajął Schön, ambasador z Petersburga; 22 listopada ponownie rozpoczęły się obrady parlamentu. W bloku rządowym powstały niejakie tarcia, wolnomyślni okazywali nieco niezadowolenia z powodu opozycji Bülowa przeciw reformie wyborczej do sejmu pruskiego, ale pogodzili się znów z kanclerzem na tle walki z socjalistami i Polakami. Dowodem tego była uchwała ustawy o związkach i stowarzyszeniach z 15 maja 1908, wymierzona przedewszystkim przeciw Polakom i innym nieniemieckim narodom a następnie i przeciw socjalistom. Jednych i drugich krępuje znacznie silny dozór policyjny nad związkami szczególniej politycznemi; pierwszych nadto dotyka osobliwie kagańcowy § 12 ustawy o języku, na mocy którego językiem obrad na zgromadzeniach publicznych może być jedynie niemiecki, wyjątek stanowią zgromadzenia podczas wyborów, następnie w przeciągu 20 lat od chwili ogłoszenia ustawy można używać języka nieniemieckiego na publicznych zgromadzeniach w okręgach administracyjnych, gdzie ludność z dawna osiadła nieniemiecka dochodzi do 60% ogółu. (O skutkach tej ustawy dla Polaków ob. Poznańskie). Wynikiem polityki bloku była również uchwała ustawy, ograniczającej w pewnej mierze operacje giełdowe i złagodzone nieco prawo o obrazie majestatu z 17 lutego 1908. Ponownie zebrał się parlament 4 listopada 1908. Pod obrady weszła reforma finansów, która panowała nad wszystkiemi innemi kwestjami aż do końca obrad 13 czerwca 1909. Deficyt wzrastał z roku na rok i przewyższył sumę 24 miljardów. Dn. 14 listopada 1908 parlament otrzymał 8 nowych przedłożeń od samego kanclerza w kwestji powiększenia podatków. Już pierwsze czytanie projektu wywołało w bloku rządowym tarcie; przekazany komisji 28 listopada projekt powyższy po 82 posiedzeniach wyszedł z niej zupełnie przekształcony nie do poznania. Komisja złożona z przedstawicieli centrum, konserwatystów, partji cesarskiej i Polaków (co w kraju wywołało w pewnych sferach silne niezadowolenie), opracowała nowy projekt podatków, który z pewnemi zmianami został przeforsowany w plenum. Uchwalono więc: stempel wekslowy, zwyżkę cła na kawę i herbatę, opodatkowanie środków do oświetlenia, piwa, tytuniu, spirytusu, napojów gazowych, zapałek, stempel od papierów wartościowych, od gruntu, czeków, opodatkowanie talonów. Następstwem reformy finansowej był upadek bloku rządowo-narodowego, usunięcie się Bülowa, który ustąpił kanclerstwa Bethmannowi Hollwegowi (ob.). W ugrupowaniu stronnictw zaszły znaczne zmiany: od konserwatystów odłączyła się grupa miejska, której ciążyło wszechwładztwo agrarjuszów, stworzyła ona zjednoczenie konserwatywne; drobni rolnicy, głównie pod przewodem osadników w Poznańskim i właścicieli ziemskich z Hanoweru zorganizowali niemiecki związek chłopski dla obrony interesów drobnej własności wobec zamachów ze strony większych właścicieli; przedstawiciele handlu, przemysłu przyłączyli się do związku hanzeatyckiego, ale szczególniej doniosłym faktem wydawało się połączenie lewicy: wolnomyślna partja ludowa, wolnomyślne zjednoczenie i niemiecka partja ludowa połączyły się na początku 1910 w jedną nową partję ludowo-postępową. Socjalna demokracja przy wyborach dopełniających uzyskała 6 mandatów. Druga sesja rozpoczęła się 29 list. 1909. Najważniejszym przedmiotem w tej sesji był projekt o odpowiedzialności kanclerza, związanej z zajściami w listopadzie 1908, które ujawniły jaskrawo nieobliczalną, zbyt osobistą politykę Wilhelma II (ob. niżej stosunki zewnętrzne). Zapadło kilka uchwał w dziedzinie prawodawstwa socjalnego, poczym parlament został odroczony do jesieni. Na nowo obrady podjęte zostały 22 listopada, w 4 dni zgłoszona została interpelacja w sprawie mowy cesarza w Królewcu, 13 grudnia burzliwe obrady z powodu procesu o zaburzenia w Moabicie w październiku t. r.; 26 stycznia 1910 rozpoczęto pierwsze czytanie projektu rządowego konstytucji dla Alzacji i Lotaryngji, który został odrzucony w komisji 11 maja; 19 maja komisja uchwala własny projekt, w plenum 26 maja. *Stosunki zewnętrzne* **N.** wciąż

pozostawały naprężone względem Anglji i Francji. Poważne zawikłania dyplomatyczne wywołała umowa z 1904, zawarta między Anglją i Francją w sprawie podziału sfer interesów w Marokku. **N.** uznały, że ostrze umowy skierowane zostało przeciw nim i podjęły akcję. Cesarz w celu pokrzyżowania zamiarów Francji niespodzianie odwiedził sułtana marokańskiego 31 marca 1905, akcentując w ten sposób samodzielność sułtanatu i gotowość obrony. Dyplomacji niemieckiej udało się doprowadzić do konferencji międzynarodowej w Algeciras (ob.) wbrew intencjom Francji. Na konferencji **N.** poczuły się w odosobnieniu, wierną pozostała jej jedynie Austrja, gdy Włochy popierały Francję. Naprężenie między Anglją i **N.**, spotęgowało się na skutek ujawnionego porozumienia się anglo-francuskiego, zgładziło je nieco spotkanie się cesarza Wilhelma z królem angielskim w Cronbergu 16 sierpnia 1906. Z Rosją stosunki **N.** układały się według ich życzenia. Korzystając z wojny japońsko-rosyjskiej **N.** zmusiły Rosję do zawarcia bardzo dogodnego dla siebie traktatu handlowego, w okresie rewolucji w Rosji cesarz Wilhelm II nie szczędził rządom petersburskim rad nie wstępowania na drogę ustępstw. W 1907 **N.** dokładały starań do wzmocnienia trójprzymierza, polepszenia stosunków z Anglją i zniewolenia sobie Rosji. Odbyły się spotkania monarchów niemieckiego i rosyjskiego w Swinioujściu 3 sierpnia, niemieckiego i angielskiego w Wilhelmshöhe 14 sierpnia. Względem Francji **N.** stały się powolniejsze. Za to w 1908 wybuchło nowe zaostrzenie. Ponowne spotkanie się Wilhelma II z królem angielskim Edwardem VII w Cronbergu 11 sierp. zdawało się, że nieco złagodziło ostre naprężenie. Z Francją wynikły znów powikłania dyplomatyczne z racji Marokka (ob.), zajście w Casablanca (ob.) zostało załatwione na drodze sądu rozjemczego 24 listopada 1908. W czasie pertraktacji z Francją londyński *Daily Telegraf* z 28 października ogłosił interwiew Wilhelma II z Anglikami, wywołało to wielkie podniecenie umysłow. Parlament Rzeszy zażądał 10—11 listopada od kanclerza gwarancji, że cesarz na przyszłość nie będzie szkodził państwu swemi osobistemi wystąpieniami. Tymczasem omal, że nie doszło do nowej sensacji, północno-amerykański *Century Magazine* wydrukował inny interwiew cesarski, Bülow wymógł na cesarzu potwierdzenie swego oświadczenia, złożonego w parlamencie: „cesarz zachowywać będzie nadal w swoich wystąpieniach prywatnych rezerwę, konieczną zarówno dla polityki konsekwentnej, jak i dla powagi korony“. Pewne uspokojenie w stosunkach z Anglją wprowadziły zapowiedziane na luty 1909 odwiedziny Berlina przez króla Edwarda VII (doszły do skutku 6 — 12 lutego). 23 kwietnia 1908 została w Berlinie podpisana deklaracja przez rządy Anglji, Danji, Francji, Holandji, Niemiec i Szwecji, stwierdzająca chęć utrzymania *status quo* na morzu Północnym. Pod koniec 1908 dyplomacja **N.** okazała pomoc Austro-Węgrom w grożącym zatargu z Rosją z powodu aneksji Bośnji i Hercegowiny, 14 — 15 maja 1909 odbyło się uroczyste przyjęcie pary cesarskiej w Wiedniu, przedtym (12 maja) nastąpiło spotkanie się pary cesarskiej niemieckiej z parą królewską włoską w Brindisi. Zjazd cesarza niemieckiego z monarchą Rosji w Björkö 17 czerwca 1909 dowodził powrotu do tradycyjnej familijnej przyjaźni domów panujących. Z Francją **N.** zawarły porozumienie w kwestji Marokka 9 lutego 1909, w sprawie Casablanki uznały wyrok sądu haskiego z 22 maja. W czerwcu 1910 **N.** rozpoczęły porozumiewać się z Francją o wspólne korzystanie z kabli morskich; 30 maja królestwo Belgji goszczą w Berlinie, a 25 października cesarz z cesarzową odwiedzili Brukselle, gdzie jednak żywioły radykalne zajęły wobec gości niemieckich dość wrogie stanowisko, 4—5—11 listopada w Potsdamie i w Borgsdorfie (w Hesji) nastąpiły odwiedziny wzajemne monarchów Rosji i Niemiec, ich ministrowie spraw zagranicznych porozumiewali się w sprawie polityki ogólnej a osobliwie tureckiej i perskiej. **N.** dokładały starań do odciągnięcia Rosji od trójporozumienia (Anglji, Francji i Rosji). Dn. 9 listopada **N.** zgadzają się na udzielenie Turcji pożyczki, 10 grudnia kanclerz Bethmann-Hollweg stwierdza zawarcie porozumienia Rosji z Niemcami w kwestji tureckiej. Dn. 1 lipca 1911 **N.** wysłały statki wojenne do Agadiru, portu zamkniętego w Marokku, zmusiły Francję do pertraktacji, prowadzonych w Berlinie w sprawie kompensaty w innych krajach Afryki. Groźny ton **N.** mięknie nieco pod wpływem wystąpień energicznych polityków angielskich w Londynie (ob. Wielko-Brytania). Dn. 19 sierpnia hrabia Pourtales, ambasador niemiecki w Petersburgu podpisuje umowę z Rosją, w sprawach perskich, zabezpieczającą **N.** korzyści ekonomiczne, 3—7 września w kołach finansowych i przemysłowych ujawnia się silne przygnębienie, na giełdzie znaczny spadek walorów, kasy oszczędnościowe oblegane przez żądających zwrotu wkładek, wszystko to z powodu zwłoki, a nawet kilkutygodniowej przerwy, w pertraktacjach marokańskich, wreszcie 11 października staje umowa w kwestji Marokka (ob.), podcyfrowana przez J. Cambona i Kiderlen-Wächtera w Berlinie a 4-go listopada zostaje podpisany traktat francusko-niemiecki. W kilka dni później (9 list.) kanclerz Bethmann Hollweg omawiał układ, zawarty z Francją o Marokko w parlamencie zaznaczając, że parlament nie ma prawa zatwierdzania lub odrzucania podobnych aktów państwowych. Mowa kanclerza była przyjęta chłodno, a nawet wywoływała śmiech sarkastyczny. Przeciw kanclerzowi wystąpił w imieniu konserwatystów wódz ich, Heydebrand, zarzucał Bethmanowi, że naraził honor **N.**, ustępując wobec Francji. Kanclerz

w następnym dniu (10 listopada) wystąpił z odwetem przeciw konserwatystom i wyraził gotowość podjęcia wojny z niemi. Energiczne wystąpienie Bethmanna przeciwko junkrom było następstwem poparcia, jakie kanclerz znalazł u cesarza, który nadto zabronił następcy tronu na przyszłość podobnych demonstracji, jakie książę Fryderyk Wilhelm okazał w parlamencie podczas debaty marokańskiej, oklaskując Heydebranda. Po za dyskusją marokańską sesja jesienna 1911 nie przedstawia już większego zainteresowania (listopad 1911), wisi nad parlamentem kwestja przyszłych wyborów w 1912 r. Por. Chr. Gruber „Deutsches Wirtschaftleben“ (1907); A. Geiser „Deutsches Reich und Volk“ (1906); E. Hasse „Deutsche Politik“ (1907, 2 t.); urzędowe wydanie „Das Deutsche Reich in gesundheitlicher und demographischer Beziehung“ (1907); nadto ob. poszczególne państwa związkowe.

Niemczycki Stanisław, chemik polski, profesor uniwersytetu lwowskiego, ogłosił: „Analiza miareczkowa“ (Lwów, 1901); „O trzech normalnych butylotoluolach“ („Rozpr. Akad.“, 1902); „Bronisław Lachowicz“ *(Chemik Polski*, 1903); „Przyczynek do syntez za pomocą chlorku cynkowego“ (Rozpr. Ak.“, 1904).

Niemec Bogumił, przyrodnik czeski, od 1907 profesor zwyczajny anatomji i fizjologji roślin w czeskim uniwersytecie w Pradze; oprócz licznych rozpraw wydał oddzielnie: „Studien über die Regeneration“ (1905); „Vztahy rostlin k vniejszimu svietu“ (1907); „Diejiny nejdolezitiejszich rostlin kulturnich“ (1908); „Anatomie a fysiologie rostlin“ (1907, 1908).

Niemejc August, malarz czeski, * 1861. Studja odbywał w Pradze, Monachjum i Paryżu, poczym osiadł w Pilznie, gdzie badał typy okoliczne. Namalował: „Beznadziejna miłość“; dekoracje dla muzeum miejskiego w Pilznie: „Obwód pilzeński świętuje jubileusz cesarza“, „Dożynki w okolicach Pilzna“, „Rynek zduński w Pilznie“ i inne. Obrazy swe wystawia w Pradze, Wiedniu i Petersburgu.

Niementowski Stefan, chemik polski, * 1866 w Żółkwi w Galicji; jest profesorem politechniki lwowskiej, ogłosił: „Studjum porównawcze trzech izomernych β aminofenylbenzimidazoli“ z B. Miklaszewskim („Rozpr. Ak.“, 1901); „O homologach alizaryny, hystazaryny, chinizaryny“ (tamże); „O nowych rodzajach anhydrozwiązków“ (tamże); „O pochodnych bifenilu“ (tamże); „Amidynowe pochodne bezwodnika antranilowego“ (t., 1902); „O granicach tworzenia się związków dwuazoaminowych i o pewnych barwikach azowych“ (t.); „Kondensacja kwasu antranilowego z benzoyloctanem etylowym“ (tamże, 1904); „Nowe dwuchinolile“ (tamże); „Oksychinakrydyna i florchinyl“ (tamże, 1906).

Niemeyer Teodor, prawnik niemiecki, * 1857 w Boli, studja odbywał w Lipsku, Heidelbergu, Berlinie. Habilitował się w Halli, gdzie 1893 r. został nadzwyczajnym profesorem, 1894 zwyczajnym w Kilonji, 1895 tamże w Akademji morskiej wykładał prawo międzynarodowe. Prace jego dotyczą głównie prawa międzynarodowego cywilnego.

Niemiec Antoni, publicysta i polityk czeski, * 1858 w Brnie. Był robotnikiem, 1886 redagował w Brnie *Rovnost*. W 1894 udał się do Wiednia, gdzie po za pracą zawodową, brał czynny udział w ruchu robotniczym, redagował *Czervanky*, *Dielnicke Listy* (od 1894) i pisał utwory beletrystyczne. W 1897 objął w Pradze redakcję dziennika socjalistycznego *Pravo lidu*. Został obrany posłem do parlamentu wiedeńskiego, prezesem klubu czeskich posłów socjalno-demokratycznych, prezesem komitetu wykonawczego partji. W biurze międzynarodowym socjalistycznym z dr. Skoupiem reprezentuje Czechy. Za swą działalność polityczną i publicystyczną często był ścigany sądownie i więziony w Pradze i Wiedniu.

Niemiecka Afryka połud.-zachodnia, leży między 12° i 28° szerokości południowej i obejmuje 823,500 klm. kw. z ludnością 205,000. Groźne powstania tuziemców, Hererów, 1905 zostały bezlitośnie stłumione 1908.

Niemiecka Afryka wschodnia, kolonja niemiecka leży między 1° i 11° szerokości południowej i obejmuje 995000 klm. kw. z ludnością 10003000 m. w 1910. Groźne powstanie tuziemców 1905—1906.

Niemiecka Afryka zachodnia, obejmuje kolonje: Togo, Kamerun, niemiecką Afrykę południowo-zachodnią, razem 1,397,900 klm. kw. i 4,180,000 m. w 1910 (ob. oddzielne tytuły). Na mocy traktatu francusko-niemieckiego o Marokko z dn. 4 listopada 1911 Niemcy ustąpiły Francyi 16,000 klm. kw. Toga i Kamerunu, otrzymując wzamian 275,000 klm. kw. Konga francuskiego.

Niemiecka literatura z końca XIX i z początków XX w. W ósmym dziesiątku XIX w. przechodziła **L. n.** okres tz. „konsekwentnego naturalizmu“. Następne dziesięciolecie poczęści rozwijało tę zasadę, poczęści stanowiło reakcję przeciwko niemu: hasłem jego było „przezwyciężenie realizmu“ (Ueberwindung des Naturalismus). W istocie szło tylko o usunięcie jaskrawości naturalistycznych. Ruch, rozpoczęty pod znakiem Zoli, w późniejszych stadjach zostawał pod wpływem pisarzy skandynawskich, a po części i rosyjskich. Na **L. n.** ogromny wpływ wywarł R. Wagner zarówno swoją sztuką dramtyczną jak i filozofją, a po nim Nietzsche swoją filozofją, głębią i powagą oraz niektórzy starzy klasycy, jak: Hebbel, K. F. Meyer, G. Keller, O. Ludwig. W tych warunkach krańcowy naturalizm szybko przeszedł we wzniosły realizm społeczny, malujący szerokie obrazy na tle życia społecznego; ostatecznie przez realizm psychologiczny, odda-

jący wewnętrzne przejawy życia duchowego, dochodzi **L. n.** do symbolistycznej syntezy idealizmu i realizmu. Na pierwszym planie stoi sprawa techniki, nowej formy odpowiadającej nowej treści. Ale nie o samą tylko formę idzie, nowa, bogata treść tak absorbuje twórców, że często zapominają całkowicie o formie. Poezja refleksji i filozofja literacka nie rozwijały się tak bujnie od czasów „Młodych Niemiec". Powieść tendencyjna prawie zanika; z tej grupy utrzymali się zaledwie: socjalista Konrad Telmann i utalentowana katolicka powieściopisarka Henryka, v. Handel-Mazetti (ob. II supl.) inni im nie dorównywują. Więcej powodzenia miała powieść łącząca realizm obyczajowy z psychologizmem, jak: Wolzogen, Towote, Ola Hanson (piszący po niemiecku teraz), Hollender. Najwybitniejszym powieściopisarzem realistycznym w tym okresie był Sudermann. Szczególną uwagę poświęciła powieść reelistyczna księdzu, nauczycielowi i oficerowi (Beyerlein, Bilse i t. d.) i innym zawodom. Estetyzm znalazł wyznawców w utworach braci Thomas i H. Manna, H. Hofmannsthala, Jakóba Wassermanna, Otto Gysaca, Keyserlinga i in. Dekadentyzm znalazł malarzy z pewnym zacięciem satyrycznym w osobach K. Martensa, H. Lilienfeina, R. Schaukala. Cała serja powieści powstała pod wpływem tz. „Heimatkunst" (lokalnej sztuki), a więc powieści z nadreńskich prowincji, z północy, pruskie, pomorskie, szląskie i t. d.; w tym dziale wyróżnili się: Klara Viebig, J. Lauff, W. Schmidtbonn i in. W pewnym powinowactwie z niemi zostaje grupa pisarzy szwajcarskich. Powieść historyczna jest prawie w upadku, z nielicznych wybitniejszych jej przedstawicieli wymienić należy: A. Hausratha, O. Leitgeba, A. Schmitthennera, B. Willego i t. d. Nie wiele lepiej przedstawia się humorystyka, w której zaledwie błyszczą: E. Wolzogen, H. Boudlow, E. Pötzl. Wśród szerokiej publiczności powodzeniem natomiast cieszą się utwory, nie tyle wartościowe pod względem artystycznym, ile sensacyjne w treści, z tych autorów wsławili się: Trenssen („Jörn Uhl"), F. Beyerlein („Jena oder Sedan", 1903), Bilse („Aus einer kleinen Garnison", 1903), Małgorzata Böhme („Tagebuch einer Verlorenen", 1905), Elsa Jerusallem („Der heilige Skarabäus", 1909) i wiele innych. Nowela i opowiadanie miały ciekawych i utalentowanych przedstawicieli w pisarzach austrjackich, którzy pod względem formy, układu i żywości stanowią odrębny typ, niektórzy nawet uznają specjalny rodzaj tz. „Wiener Novelle"; z tych pisarzy szczególnie wyróżniają się: Artur Schnitzler, J. Wassermann, Marja della Gracie, J. David, W. Fischer, E. Ertl, Otto Leitgeb i inni. Nowy dramat też przybrał z początku barwę naturalistyczną, a właściwie realizmu artystycznego. Mistrzami ze starych byli: w teorji—Fr. Gebbel i O. Ludwig, w praktyce—Grillparzer, a najbardziej Ibsen. Z młodych teoretyków najenergiczniej wystąpili: O. Brahm, P. Schlenter, bracia Hart, poczęści M. Harden. Czasopismo i scena, założone 1889 pod nazwą „Die Freie Bühne" urzeczywistniały zasady teatru naturalistycznego. Pierwszemi dramaturgami tej szkoły byli A. Holz i J. Schlaf, ich następcą był twórca współczesnego dramatu niemieckiego G. Hauptmann. Od naturalizmu „Tkaczy" do symbolizmu takich jego sztuk jak „Elga" (1905) i „Und Pippa tantzt" (1906), Hauptmann przeszedł wszystkie stadja, jakie przeżywała **L. n.**, wzbogacając je indywidualną treścią. Obok niego stanął, a właściwie przed nim wystąpił drugi potentat dramatu Sudermann, mniej głęboki, ale bardziej sceniczny i efektowny. Do szkoły Hauptmanna należą: M. Halbe, M. Dreyer, K. Reiling, G. Hirschfeld, P. Ernst, L. Fulda. Austrjacy tworzą odrębną, wielce oryginalną grupę śród dramaturgów niemieckich przez liryczną miękkość i wyrafinowanie. Na czele ich stoi Artur Schnitzler, dalej idą Hofmansthal, J. David, H. Bahr, R. Beer-Hofmann (* 1866). Obok dramatu literackiego, czasem realistycznego w formie, ale w założeniu symbolistycznego, rozwija się scena ludowa jak: w Alzacji, Tyrolu, Szwajcarji, która często stanowi czynnik kulturalny w walce politycznej. Naogół polityka we współczesnym dramacie niemieckim zajmuje więcej miejsca tu, niż w liryce i powieści. Ten kierunek reprezentuje F. Langmann, F. Adamus, K. Schenger, J. Ruderer. Zjadliwa satyra F. Wedekinda zbliża go do anarchizmu. Z młodszych dramaturgów niemieckich jedyny Wedekind (ob. II supl.) reprezentuje głębsze i poważniejsze dążności, inni nie dorównywują wyżej wymienionym. W ostatnich latach czuć zupełny upadek sceny. Operetka rozrosła się do niebywałych rozmiarów, a obok niej kabarety. Te działy sztuki scenicznej rugują inne rodzaje lub zmuszają je do przystosowania się do gustów publiczności, a więc ogromnym powodzeniem cieszą się sztuki kostjumowe, jak: Vollmöllera, Hardta i in.; dalej, historyczne, w których też rozwinięty jest przepych dekoracyjny, jak: Weiganda, Schotza, Geigera, Greinera i t. d. W związku z niemi zostają fantazje dramatyczne i bajki udramatyzowane Holgera, G. Hauptmanna („Dzwon zatopiony", „A Pipa tańczy"), K. Hauptmanna („Bergschmiede"), A. Paula i in. Bujnie w tym okresie rozwinęła się poezja liryczna, usuwając na plan dalszy literaturę epiczną. Jedni łączą nową poezję z nowemi hasłami politycznemi: M. R. Stern (* 1860), G. Makay, L. Jakobi (1840—95) i najwybitniejszy w tej grupie K. Henckel, który przeszedł od retoryki rewolucyjnej do wnikliwej liryki. A. Holz i J. Schlaf wskazali nie tylko nową technikę dramatyczną, ale i liryczną. Do nich przystał odrazu Detlew von Liliencron (ob. II supl.), który rozwinął się samodzielnie, bezsprzecznie najwybitniejszy liryk niemiecki zesz-

łej ćwierci wieku. W ślady Liliencrona poszli: Awenarius, poczęści Falke, Corolat, Börries von Münchhausen, K. Tielo, L. Strauss i inni baladyści. Większość jednak poetów poszła śladem nerwowego, skłonnego do refleksji R. Dehmela (ob.), wszyscy ci, których nazywają dekadentami i symbolistami, jak: Hugo von Hofmannsthal (ob. II supl.), Stefan George (ob. II. supl.), R. Schaukal, M. Dautende, A. Mombert (ob. II supl.) i t. d. Z najmłodszej generacji wyróżnili się szczególnie J. V. Widmann swojemi liryczno-epiczno-filozoficznemi poezjami, epiczny F. Werner von Oesteren („Merlin", 1900), B. Wille religijno-społecznemi wierszami, subtelny Austrjak, R. Schaukal, ze swoją refleksyjną liryką („Verse", „Bilder", 1900), Otto Hauser („Runen", 1908), Austrjak R. Nielke („Neue Gedichte", 1908), mistrz formy Arno Holz, poczęści Ricarda Huch (ob. II supl.) i A. Mombert i in. Wielkie zasługi dla rozbudzonego ruchu literackiego położyli krytycy literaccy, jak: z dawnych bracia Hart i Conrad, z nowszych H. Bahr, H. Stein, R. Muther, R. Lothar, A. Kerr, F. Servaes i wiele innych. Por. S. Lubinsky „Litteratur und Gesellschaft im XIX Jahrhundert" (1899, 4 t.); H. Bahr „Zur Kritik der Moderne" (1890); Werner „Vollendete und Ringende" (1900); Weitbrecht „Das deutsche Drama" (1900); Levysohn „Jüngstdeutsche Lyrik" (1902). Odbicie współczesnego ruchu literackiego znaleść można w czasopismach: *Der Kunstwart* (Monachjum), *Litterarisches Echo* (Berlin), *Freie Bühne* (1889), *Neue Deutsche Rundschau*, Die *Zeit* Bahra (z 1894), *Die Wage* R. Lothara (z 1895).

Niemiecki związek marchji wschodniej (hakatyści) w 1909 r. liczył 52,000 członków (w 1909 r. przybyło 4.000) w 431 oddziałach miejscowych, majątek związku łącznie z zapomogami rządowemi wynosił 694,000 marek.

Niemir Józef (pseud. *Freudensona*), literat polski, * 1854 w Warszawie, gdzie uczęszczał do gimnazjum, a następnie kształcił się za granicą. Był współpracownikiem *Nowin*, *Prawdy*, *Przeglądu Tyg.*, *Niwy*, *Kolców i Echa Muzyczn.* W pismach tych umieszczał artykuły treści społecznej, krytycznej i artystycznej. Wydał nowele: „Ida" i „Wyrodna"; „Obrazek grecki," satyra wierszem; „Rozkiełznani", dram. w 5 akt.; „Żongler", farsa w 3 akt.; „Pasierb", dram. w 1 akt.; nadto w *Kurjerze Warsz.* drukował „Wrażenia z podróży na Wschód".

Niemira Wacław, właściciel drukarni i autor dzieł religijnych, † 1903 w Warszawie.

Niemirowicz-Danczenko Włodzimierz, dramatopisarz i powieściopisarz rosyjski (ob.). Na polski przełożono jego: „Z obrazów wojennych" (1905, serja I); „Czujni, odważni i silni" (1907); „Kwiat swego narodu" (1909).

Niemodlin (zgermanizowany *Falkenberg*), miasto powiatowe na Szląsku w reg. Opolskiej, liczył w 1905: 2,158 m. w tym 1,270 katolików; 845 protestantów; 38 żydów. W powiecie Niemodlińskim na 38,000 m. podług spisu z 1900 było: 11·1% Polaków; 1·5% dwujęzycznych.

Niemojewski Andrzej, poeta i publicysta polski, brał czynny udział w ruchu wolnościowym l. 1905—06, za co był wysłany z Królestwa, bywał uczestnikiem zjazdów międzynarodowych wolnomyślicieli, czynił próby zorganizowania ruchu wolnomyślicielskiego w Polsce, od 1906 wydaje w Warszawie czasopismo *Myśl Niepodległa*; skazany na rok twierdzy 1911 r. w sprawie prasowej, odsiaduje obecnie (listopad 1911) więzienie w cytadeli warszawskiej; należał do inicjatorów tz. antysemityzmu postępowego. Ogłosił nadto: „Legiendy" (Chicago, 1903; wydanie bez skróceń, takież wydanie lwowskie, 1903 i 1905, p. t. „Tytuł skonfiskowany"); „Dzień on, dzień gniewu Pańskiego" (Lwów, 1903); „Stanisław Wyspiański" studjum (Warszawa, 1903); „Zaklęty królewicz" i „Szopka" (1903) dla teatru marjonetek w Warszawie; „Któż ten mąż" (Kraków, 1904); „Pokrzywy" (t., 1905); „Doba obecna w Królestwie Polskim" (t., 1905); „Z pod pyłu wieków: 1) Sokrates, 2) Aszur i Mucur" (Warszawa, 1906, 2 t.; przekład rosyjski, 1908); „Ludzie rewolucji" (Kraków, 1906); „Epoka eunuchów nad wodami rzeki Idiglat" (Warszawa, 1906); „Boruch" (Kraków, 1907; przekład hebrejski, 1908); „O masonerji i masonach" (t., 1907); „Objaśnienie katechizmu" (t., 1907), za co skazany 1911 na rok twierdzy; „Katechizm wolnego myśliciela" (t., 1908); „Dzieje krzyża" (t., 1908; przek. czeski 1909); „Dwa drzewa biblijne", „Sokrates" (przekład czeski, 1909), „Giordano Bruno" (Warszawa, 1908); „Sprawa legiend i objaśnienie katechizmu" (t., 1909); „Stworzenie świata według Biblji" (t., 1909); „Bóg Jezus w świetle badań cudzych i własnych" (t., 1909; rozszerzone po niemiecku jako „Gott Jesus im Lichte fremder und eigener Forschungen", Monachjum, 1910); „Warum eilten die Jünger nach Emmaus" (Frankfurt, 1911); „Skład i pochód armji piątego zaboru", „Planetnik" (Warszawa, 1911). Przetłumaczył: E. Renana „Żywot Jezusa" (Kraków, 1904; II i III wyd., Warszawa, 1907); Józefa Flawjusza „Dzieje wojny żydowskiej przeciwko Rzymianom" (Kraków, 1906); Fryderyka Delitzscha „Babilon i Biblja" (Warszawa, 1907; II wyd., 1911); Konrada Germana „Klasztory przed sądem ludu" (t., 1909). Prócz wymienionych przetłumaczono na rosyjski następujące prace **N.**: „Legiendy" (1907), „Bajka" (1903), „Listopad" (1905), „Listy człowieka szalonego" (1908); nad-

Niemojewski Andrz.

to „Liegiendy“ wyszły w tłumaczeniu czeskim (1908), bulgarskim (1911), esperanckim (1911).

Niemojowski Bonawentura, polityk i publicysta polski (ob.), od 1820 poseł wieluński do sejmu Królestwa Polskiego, przyłączył się do opozycji i stanął do walki obok brata Wincentego (ob.) i posła marjampolskiego Godlewskiego. To ściągnęło na niego, równie jak na brata, niechęć rządu i stało się źródłem licznych prześladowań. Aby zagrodzić drogę do dalszej działalności sejmowej, wytoczono mu sprawę karną. Podczas wyborów 1830 pod silnym naciskiem z góry nie był wybrany. Ale **N.** nie dał za wygranę i rozwinął działalność opozycyjną piórem, o ile na to przepisy cenzuralne pozwoliły, i zyskiwał coraz szersze uznanie i wpływy. Po wybuchu listopadowym 1830 **N.** wszedł znów do sejmu, zaczął odrazu odgrywać bardzo wybitną rolę polityczną, jako jeden z członków t. zw. stronnictwa kaliskiego, opierającego się ściśle na podstawach konstytucyjnych, a zajmującego środek między t. zw. arystokratami a demokratami. Wtedy też korzystając z wolności prasy, nieraz chwytał za pióro, walcząc nim w prasie spółczesnej. Zostawszy ministrem spraw wewnętrznych i policji **N.** gorąco obstawał w sejmie za zniesieniem pańszczyzny. Dn. 3 maja 1831 ustąpił z rządu potym, jak odrzucono jego wniosek o zniesieniu poddaństwa na Litwie, a obrano drogę środkową, odwołując się do uczuć szlachty, by uczyniła to dobrowolnie. Gdy w drugiej połowie sierpnia gien. Krukowiecki został prezesem rządu, chcąc sobie ująć stronnictwo kaliskie, powołał na wiceprezesa **N.** Podczas układów Krukowieckiego o poddanie stolicy, w nocy z dnia 7 na 8 września, izby połączone, usuwając gienerała tego, mianowały **N.** prezesem rządu. **N.** przyjął ten wybór, nie chcąc odmową zakłócać położenia i tak już rozpaczliwego, a gdy kapitulacja nastąpiła, udał się razem z wojskiem do Modlina. O ile mógł starał się sprawę upadającą podtrzymać, lecz gdy 23 września wielka rada wojenna oświadczyła się ogromną większością przeciwko dalszemu prowadzeniu walki, **N.** oburzony złożył swą godność i razem z innemi członkami rządu kraj opuścił, udając się na emigrację. W Paryżu, gdy 6 listopada 1831 emigracja obrała komitet Narodowy Polski Tymczasowy, prezesem jego został **N.** Ogłosił nadto: „l'Autocrate et la constitution du royaume de Pologne“ (Bruksella, 1832); „Kilka słów do współrodaków z powodu fałszów przez J. B. Ostrowskiego w piśmie *Nowa Polska* zwanym ogłoszonych“ (Paryż, 1833); „Reclamation et protestation“ (t., 1834). Por. H. Schmidt „Dzieje Polski“ (Lwów, 1868); B. Limanowski „Historja Demokracji Polskiej“ (Zurych, 1901).

Niemojowski Wincenty, polityk polski (ob.), † 1834 w Moskwie. W 1806 wezwany przez gienerała Dąbrowskiego i Józefa Wybickiego został członkiem Izby administracyjnej departamentu Kaliskiego. Ożeniony 1810 z Katarzyną Umińską osiadł na wsi, zajmując się obok gospodarstwa rolnego naukami politycznemi, a trzymając się wzorów francuskich, które wywarły wpływ stanowczy na sposób myślenia i postępowania jego w latach późniejszych. Po ogłoszeniu Królestwa Polskiego, obrany posłem kaliskim, wszedł 1818 do sejmu i stanął odrazu na czele opozycji, którą uprawiał podług pojęć parlamentarnych francuskich, jako gorliwy obrońca konstytucji. Na stanowisku tym trwał ciągle, pomimo że przez to stał się ofiarą różnych prześladowań, które doszły tak daleko, że w 1825, nie zważając na jego godność poselską, nietylko nie dopuszczono go do obrad sejmowych, ale zabroniono mu wstępu do stolicy i odstawiono go pod strażą do domu, skąd mu nie dozwolono wyruszyć na krok jeden. Po wybuchu powstania listopadowego w 1830 **N.** pospieszył do Warszawy, by zasiąść w sejmie jako poseł kaliski, a 30 stycznia 1831 wszedł do rządu rewolucyjnego wraz Teofilem Morawskim (ob.) od grupy konstytucyjnej i odegrał bardzo wybitną rolę. Ogłosił nadto: „Głosy posła kaliskiego na sejmie Królestwa Polskiego“ (Poznań, 1818); „Głos zastępcy Ministra spraw wewn. i policji miany w Izbach połączonych na sesji 24 stycznia 1831 r.“ (Warszawa, 1831); nadto przełożył z poezji H. Delavigne'a „Do Napoleona jedna z Messenian“ (Warszawa, 1830). Por. H. Schmidt „Dzieje Polski“ (Lwów, 1868); B. Limanowski „Historja Demokracji polskiej“ (Zurych, 1901).

Nieszawa, miasto powiatowe gub. Warszawskiej, w 1909 liczyła 3,191, w tym 2,000 katolików, 549 żydów, 546 protestantów, 94 prawosławnych. W powiecie Nieszawskim na 114,542 m. było: 95,557 katolików, 13,653 protestantów, 4.680 żydów, 650 prawosławnych. Skład narodowościowy ludności podług spisu powszechnego: 84·0% Polaków, 10·4% Niemców, 3·7% Żydów, 1·7% Rosjan, 0·2% innych, 1·1% wojska.

Nietzsche Fryderyk, filozof niemiecki. Na polski przełożono wzorowo dzieła **N.** (Warszawa, 1905—1911); tłumaczyli: W. Berent, K. Drzewiecki, L. Staff, S. Wyrzykowski i S. Frycz. Por. nadto: Berent Wacław „Źródła i ujścia Nietzcheanizmu“ (Warszawa, 1906).

Nieuwenhuis Antoni Wilhelm, podróżnik, etnolog, geograf holenderski, jest profesorem w uniwersytecie lejdeńskim. Przedsięwziął dwie wyprawy na Borneo w 1894 i 1896. Wyprawę swą opisał w „In Centraal-Borneo. Reis von Pontianak naar Samarinde“ (1904 2 części).

Nieuwenhuis Domela Ferdynand, socjalista holenderski, * 1846 w Amsterdamie. Był pastorem luterańskim w Beverwyk, Harlingen i Hadze. W 1878 wystąpił z kościoła i oddał się propagandzie socjalistycznej. Swoje stanowisko wyłożył w książce „Moje wystąpienie z kościoła“.

Ważniejsze prace: „Kapitał i praca“; „Kurs popularny kapitału Marksa“; „Komunizm i wiedza urzędowa“; „Szkice i obrazy z Rewolucji francuskiej“. Założył i przez długie lata redagował pismo *Prawo dla wszystkich*. **N.** był kierownikiem partji socjalistycznej, dopóki Troelstra nie założył partji socjaldemokratycznej i nie wziął w swe ręce kierownictwo socjalizmu holenderskiego. **N.** usunął się i wystąpił dopiero podczas strajku kolejowego i kongresu międzynarodowego socjalistów w Amsterdamie. Wydawał *Socjalistę wolnego*.

Niewęgłowski Bolesław Aleksander, matematyk polski, inspektor gieneralny wychowania, ogłosił nadto: „O metodzie skróconej wyciągania pierwiastku kwadratowego z liczb“ („Wiad. mat.“, 1901); „O teorji momentów“ (tamże); „Pewne zagadnienie o hiperboli“ (tamże, 1902); „Z elementarnej teorji liczb“ z S. Dicksteinem (tamże); „Rozwiązywanie w liczbach całkowitych równań $x^2-ay^2=1$, $x^2-ay^2=1$“ (tamże, 1908); „Geometrié analitique“ (3 t.).

Niewiadomska Cecylja, autorka polska, napisała nadto: „Nowa gwiazdka“ (Warszawa, 1903); „W kółku rodzinnym“ (t., 1904); „Pierwszy rok gramatyki“ (t., 1905); „Drugi rok gramatyki“, „Trzeci rok“ (t., 1906); „Legiendy historyczne“ (t., 1909—11, I—XII); „O czym Zosia nie wiedziała“ (t., 1909) z ilustracjami K. Gorskiego.

Niewiadomski Eligjusz, malarz i krytyk artystyczny, wydał nadto: „Atlas do dziejów Polski“ (Warszawa, 1908); prowadzi dział krytyki artystycznej w miesięczniku *Książka*.

Niewiadomski Stanisław, kompozytor polski, * 1859 r. w Soposzynie w Galicji, jest krytykiem muzycznym (*Słowa Polskiego*) we Lwowie; napisał wiele bardzo pięknych pieśni, jak cykl „Jaśkowa dola“ (do słów Konopnickiej), utwory fortepjanowe, Kolendy polskie (chóry i orkiestra).

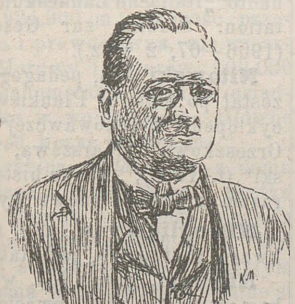

Niewiadomski Stanisław.

Niewiarowski Stanisław, ksiądz, kanonik honorowy archikatedry warszawskiej; † 1910 w Warszawie.

Niezabitowski Edward Lubicz, zoolog polski, wydał: „Materjały do fauny złotek w Galicji“ (Kraków, „Spraw. Kom. fizjogr.“, 1901); „Przyczynek do fauny kręgowców Galicji“ (t., 1901, 1903); „Kilka słów o pstrągu z Morskiego Oka“ („Ekom, Tow. Ryb.“, Kraków, 1902); „Meterjały do fauny os w Galicji“ (Kraków, „Spraw. Kom. fizg.“, 1902); „Materjały do zooceeidjologji Galicji“ (tamże, 1905); „Gąsienice wyżłabiające wapienie“ (tamże, 1910); „Klucz do oznaczenia zwierząt kręgowych ziem polskich“, pod red. H. Hoyera ze współudziałem J. M. Kowalskiego, Wł. Mierzejewskiego (Kraków, 1910).

Nigercompany (Royal), towarzystwo angielskie ustąpiło swe prawa państwu. Posiadłości **N.** stanowią obecnie część Nigerji północnej (ob. Nigerja).

Nightingale (Miss *Florence*), † 1910 w Londynie.

Nigerja, kraina w Afryce środkowej wzdłuż dolnego Nigru, stanowi kolonję angielską i protektorat angielski. Ogólny obszar 935,000 klm. kw., ludność (1908) 13,664,751 głów. Protektorat czyli **N.** północna posiada obszar 732,000 klm. kw. i (1908) 7,164,751 m. Kolonja korony—**N.** południowa obejmuje dawny Niger Coast Protectorat i Lagos, ogólny obszar jej wynosi 203,000 klm. kw. z ludnością około $6^1/_1$ miljona głów. Artykuły wywozu: olej palmowy, kauczuk, kość słoniowa.

Nigra Constantino, dyplomata włoski, † 1907 w Rapallo.

Nikiel Ni (ob.), pierwiastek chemiczny z grupy żelazowców, ciężar atomowy 58,68 topi się w 1484° C., inne własności ob. gł. dz. W przyrodzie występuje w stopach z żelazem, np. w meteorytach, w minerale awarnicie. Do najczystszych rud z których obecnie wytapiają **N.** metaliczny należy garnieryt z Nowej Kaledonji, jest to uwodniony krzemian magnezu i niklu $(Ni,Mg)_3.SiO_2$ ważnym związkiem jest karbonylek, $Ni(CO)_4$, za pomocą niego otrzymuje się czysty **N.** Karbonylek powstaje, jeżeli nad pyłkiem niklu prowadzić tlenek węgla w zwykłej temperaturze, otrzymuje się wtedy ciecz bezbarwną, która silnie załamuje światło, wre w 43°, zestala się w —25°, łatwo się rozkłada, na powietrzu zapala się, przyczym wydziela silnie kopeć. Wszechświatowa produkcja **N.** wynosiła w 1909 r. 16,100 tonn, gdy w 1840—50 sięgała 100—120 tonn. W 1909 Stany Zjednoczone dały 9,000 t., Niemcy 3,100 t., Anglja 2,800 tonn.

Nikisch Artur, był od r. 1889 do 1893 dyrektorem słynnej orkiestry symfonicznej w *Bostonie* (Ameryka).

Niklowe monety, w ostatnich czasach prawie wszędzie zastąpiły dawną monetę zdawkową ze srebra. Odznaczają się małą wagą wobec znacznej wartości, wymagają bardzo silnych maszyn do wybijania, przez co dają pewną gwarancję wobec fałszerzy, niewiele się niszczą. Od 1850 istniejące **M. n.** w Szwajcarji są to stopy miedzi, cynku, srebra z 10% niklu, w 1856 wprowadziła je Ameryka Północna — stopy miedzi z 12% Ni, potym Belgja, Austro-Węgry (20 i 10 helerówki z czystego Ni), Włochy, Francja i Niemcy.

Niklowy stop o składzie: 25 cz. niklu, 25 cz. cyny i 50 cz. miedzi odznacza się twardością, daje się polerować, jest mało ciągliwy, z presą rożowawą podobną do stali, o pięknym dźwięku, oporny na działanie powietrza i siarkowodoru, nadaje się na łożyska.

Nikolić Izydor *Srbogradski*, poeta i historyk serbski, * 1806 w Sentomaszu, † 1862 w Samborzu. Był adwokatem, potym notarjuszem, 1843 mianowany sekretarżem namiestnicwa w Peszcie, 1849 wielkim żupanem, 1852 przeszedł w stan spoczynku. Prócz wierszy serbskich i łacińskich ogłosił: „Car Lazar“, tragiedja (1835); „Wojwodstwo Srba austriskih“ (1849); „Istorija welikog županstwa bačzko-torontalsko-wrszaczkog“ (1849—1852) i t. d.

Nikolić Mikovil, pisarz chorwacki, * 1878 w Kriczkach w Dalmacji. Wsławił się jako poeta i dramaturg. Oddzielnie ogłosił trzy tomy poezji, z których trzeci p. t. „Nove pjesme“; dramaty: „Razbijeni sni“; „Pred jesen“ i t. d.

Nilssen Sven, pisarz norweski, * 1864 w Stavanger; ogłosił powieści: „Dvaergene“ (1895); „Bark Franciska“ (1901); nowele: „Skygger“ (1894); „Proletar“ (1896) i t. d. Maluje stosunki drobnomieszczańskie jak Kielland.

Ninica Claudiopolis, starożytne miasto w dawnej Kilikji, gdzie obecnie Mut Oeren niedaleko od Mut; za cesarza Domicjana stała się kolonją rzymską, *Colonia Julia Augusta Felix Ninica C.;* dawniej czytano błędnie na monetach Niniva, sądząc, że Rzymianie założyli kolonję w Asyrji.

Niob, Nb, pierwiastek chemiczny z rodziny wanadowców grupy azotowców, w stanie metalicznym otrzymuje się przez prażenie pięciotlenku **N.** z opiłkami glinowemi podług metody Goldschmidta (ob.); ponieważ zawiera zwykle nieco glinu, oczyszcza go się przez odparowanie glinu w próżni. Czysty Nb. ma ciężar właściwy 12.7; topi się w 1950° C. Ciężar atomowy Nb=93.5. Oporny na działanie kwasów, spala się w tlenie dość trudno. Związki Nb. wskazują na pięciowartościowość jego. Lotny $NbCl_5$ rozkłada się od wody na podobieństwo NCl_5 (ob.), znane są podwójne fluorki 2KF. Nb. F_2; pięciotlenek Nb_2O_5 daje z zasadami sole kwasu $H_3Nb.O_4$.

Niobida.

Niobida z Rzymu. Taką nazwę nadano posągowi znalezionemu w marcu 1907 w Rzymie. Był on zamurowany w piwnicy gmachu *Banca commerziale* i pochodzi najpewniej z 410 prz. Chr., kiedy był ukryty podczas najścia Alaryka. Posąg wyobraża młodą postać niewieścią, zatrzymującą się nagle w biegu i chwytającą się obydwiema rękami za ramię, w które ugodziła strzała niewidzialnej pary bóstw. Znawcy skonstatowali z zupełną pewnością, że posąg ten z marmuru paroskiego wyobraża córkę Nioby. Najpewniej należał on do grupy „Niobe i Niobidzi“, która znajduje się we Florencji *(Uffici)* i odnaleziony został w Rzymie 1583 r. Rzeźby tworzące grupę uchodzą za kopje rzymskie arcydzieł Skopasa lub Praksytelesa. To samo da się powiedzieć o posągu **N.**, chociaż niektórzy uczeni uważają **N.** za oryginał attycki z V prz. Chr. W każdym razie odnaleziony posąg jest niedościgłym arcydziełem i zachowany w stanie bardzo dobrym.

Nisami-Pasza Osman, mąż stanu turecki, * ok. 1850, studja odbywał w szkole wojskowej w Pancaldi. Od 1889 był *attaché* wojskowym przy ambasadzie w Rzymie, potym komisarzem cesarskim w zarządzie wschodnich kolei, zreorganizował żandarmerję na Krecie, 1903 jako gienerał powołany był na naczelnika urzędu dróg, 1908 przez krótko był ministrem wojny, t. r. mianowany posłem w Berlinie.

Nisko, miasto okręgowe w Galicji, w 1900 r. liczyło 4,904 m. W okręgu sądowym **N.** na 43,837 m. było: 98.8% Polaków, 1·1% Niemców, 0·1% Rusinów; 91·2% katolików, 0·2% unitów, 7·6% żydów.

Nissen Henryk, archeolog niemiecki, ogłosił nadto: „Italische Landeskunde“ (1902, 2 t.); „Orientation. Studien zur Geschichte der Religion“ (1906—07, 2 zesz.).

Nitowski Jan, pedagog i pisarz polski, w 1910 został po śmierci Plenkiewicza redaktorem „Encyklopedji Wychowawczej“. Ogłosił nadto: „Eliza Orzeszkowa“ (Warszawa, 1903); „J. I. Kraszewski“ (t., 1906); „Zarys historji literatury polskiej“ razem z Królem (nowe wydanie).

Nitrogliceryna (ob.), uważana jest za ester kwasu azotowego, jako taki ma wzór $C_3H_5(NO_3)_3$.

Nitrozyl, grupa NO, występuje w kryształach komorowych czy kwasie nitrozylosiarczanym o wzorze $OH.SO_2.O.NO$, nadto znamienny jest związek, chlorek **N.**, NOCl, w zwykłej temperaturze gaz żółty, skrapla się na ciecz żółto-czerwoną o temperaturze wrzenia — 5.6°, temp. topnienia — 60°; powstaje z bezpośredniego połączenia NO z Cl, z kryształów komorowych przez ogrzewanie z solą kuchenną, nadto stanowi jeden z produktów reakcji mieszaniny kwasu azotowego i solnego, znanej pod nazwą wody królewskiej: $HNO_3 + 3HCl = 2H_2O + NOCl + HCl$.

Nitryl (ob.), grupa nitrylowa, inaczej cyjanek ma wzór CN, występuje często w związkach organicznych i posiada doniosłe znaczenie w różnych syntezach organicznych. Bywają **N.** tłu-

szczowe, jak np. nitryl octowy CH_3CN, **N.** aromatyczne, jak C_6H_5CN (ob. gł. dz.).

Nitsch Kazimierz, lingwista polski, * 1873 w Krakowie, gdzie ukończył gimnazjum w 1891, poczym odbywał studja filologiczne w uniwersytecie Jagiellońskim w l. 1891—95, następnie dla dalszych studjów przebywał w Pradze, Zagrzebiu, Belgradzie, Sofji i Petersburgu. W l. 1895—1910 był nauczycielem gimnazjalnym w krakowie. Docent uniw. Jagiellońskiego, w 1905 został mianowany profesorem nadzwyczajnym filologji słowiańskiej tamże. Od 1910 jest członkiem korespondentem Akademji Umiejętności. Od r. 1903 publikuje prace djalektologiczne w „Materjałach i pracach Komisji językowej Ak. Umiejętności", oparte na podstawie własnych badań, prowadzonych na obszarze całej Polski. Oddzielnie ogłosił drukiem: „Djalekty polskie Szląska" (Kraków, 1909); „Z badań nad językiem polskim" (t., 1909, wyd. Ak. Um.); „Próba ugrupowania gwar polskich" (t., 1910); „Mowa ludu polskiego", z mapą (t., 1911), nadto prace o mowie Połabian i in.

Niziński Piotr, malarz polski, * 1858 w Wieliczce. Ukończywszy krakowską szkołę sztuk pięknych, poświęcił się polichromowaniu kościołów; wykonał cały szereg prac w Krakowie, w Galicji, w Rosji i Królestwie Polskim. Między innemi dekorował kościół w Zakopanym, Katedrę kielecką, kościół w Niwce i t.p. Mieszka w Krakowie.

Nizza, miasto we Francji (ob.), liczyła w 1906: 105,451 m..

Niżegorodzka gubernja na 51,273 klm. kw. posiadała w 1908: 1,924,900 m.; ludność przeważnie wielkorosyjska i prawosławna, ale mieszka w niej do 100,000 Mordwy i Tatarów, 100,000 raskolników, 45,000 mahometan; Polaków osiadłych było 1,098, nadto w wojsku 159. Główne miasto, Niżni Nowogrod liczył 98,000 m.

Noailles Anna, hrabina *Mathieu de,* z domu ks. *Brancovan,* pochodzenia rumuńskiego, poetka francuska, * 1876 w Paryżu. Młodość spędziła w Sabaudji i Gienewie, 1897 poślubiła hr. *Mathieu de N.* Poezje jej odznaczają się wybujałym marzycielstwem, a forma przypomina Verlaine'a. Ogłosiła zbiory poezji: „le Coeur innombrable" (1901); „l'Ombre des jours" (1902) i „les Éblouissements" (1907); powieści: „la Visage émerveillé" (1904), „la Domination" (1905) i t. d.

Noailles Emanuel, mrgrb., dyplomata francuski, † 1909 w Paryżu.

Noakowski Stanisław, architekt polski, profesor szkoły sztuk pięknych w Moskwie, artysta obdarzony dużym talentem i fantazją, wykonał szereg rysunków i szkiców fantastyczno-architektonicznych, odtwarzających średniowieczne grody i zamki, (Wawel i jego dawne komnaty, Kreml i t. d.).

obla fundacja. Zmarły 1896 inżynier i wynalazca szwedzki Alfred Nobel (ob.) testamentem z 1895 rozporządził, aby procenty od jego kapitału (50 mil. franków) corocznie dzielone były na pięć równych części i służyły za nagrody dla epokowych prac, wynalazków i t. d. w dziedzinie fizyki, chemji, medycyny (wzgl. fizjologji), dla wybitnych utworów o tendencji idealistycznej oraz działaczy zasłużonych ludzkości i pracujących w duchu braterstwa ludów. Przyznawanie nagród z fizyki i chemji powierzył Nobel Akademji przyrodniczej w Sztokholmie, medyczno-fizjologicznej, Koralińskiemu medyczno-chirurgicznemu instytutowi tamże, literackiej Akademji sztokholmskiej, nagrody pokoju komisji pięciu, wybranej przez *Storthing* norweski. Statut **F. N.** i specjalny regulamin ze względów prawnych został ogłoszony dopiero 29 czerwca 1900 (wzgl. 10 kwietnia 1905). W uroczystym posiedzeniu (10 grudnia) sądzących korporacji (ob. wyżej) bywa ogłaszane komu z proponowanych kandydatów może być przyznana nagroda. Każda nagroda Nobla (ok. 150,000 mrk.) może być dzielona najwyżej na trzy części i musi być udzielona przynajmniej raz na 5 lat. Laureat otrzymuje prócz nagrody dyplom i medal złoty i powinien najmniej w sześć miesięcy po ogłoszeniu nagrody mieć odczyt publiczny, zostający w związku z nagrodzoną pracą w Sztokholmie lub Chrystjanji. Wydawanie nagród (dotych. 10 grudnia) od 1909 odbywa się w Sztokholmie 3 czerwca roku następnego. Dla poparcia komitetu Nobla przy ocenie prac kwalifikowanych do nagrody jak również dla poparcia celów **F. N.** postanowiły korporacje, biorące udział w F., urządzić szereg naukowych instytucji (sale posiedzeń, laboratorja, bibljoteki i t. d.) w Sztokholmie, wzgl. w Chrystjanji. Niektóre budowle tego Instytutu Nobla są planowane, inne znajdują się w budowie, niektóre są wykończone. Z Polaków dotychczas zostali nagrodzeni: Marja Curie-Skłodowska razem z mężem (1903, nagr. z fizyki), po raz drugi M. Curie-Skłodowska sama (1911) i Henryk Sienkiewicz (1905, nagr. z literatury). Por. „les Prix Nobel" (1901 i nast.); „Nobelstiftelsens kalender 1908" (1908).

Nocard'a laseczka (syn. *bac. psittacosis),* drobnoustrój, wykryty przez Nocard'a, wywołujący chorobę u papug. Należy do grupy *Typhus-Coli.* Niektórzy autorzy opisali kilka przypadków zachorowań u ludzi, wywołanych jakoby tą samą laseczką. Stanowczo jednak nie stwierdzono dotąd, że drobnoustrój ten jest chorobotwórczy dla ludzi. Nocard wsławił się jeszcze wykryciem zarazka, wywołującego epidemiczne zapalenie płuc u koni *(Peripneumonie infectieuse).*

Nocentini Lodovico, orjentalista i publicysta włoski, * 1849 w Florencji, † 1910 w Rzymie. Był tłumaczem poselstwa w Chinach, następnie wice-konsulem włoskim w Szanghaju, potym profesorem języka chińskiego w uniwersyt. w Rzymie. Ważniejsze z prac jego: „l'Europa e China"

(1898); „l'Europa nel estremo Oriente e gli interessi italiani“ (1904).

Nocq Henryk, rzeźbiarz i medaljer francuski, * 1868 w Paryżu. Był jednym z pierwszych śród współczesnych artystów, którzy odrodzili sztukę stosowaną. Prace jego z zakresu sztuki dekoracyjnej (medale, lustra, agrawy, pierścienie, kolje i t. d.) znajdują się w muzeach: Luksemburskim, South Kensington, w Wiedniu, Brukselli i in. Otrzymał kilka medali i wiele odznaczeń; ogłosił „Tendances nouvelles“ (1896).

Nodnagel Ernest Otto, muzyk niemiecki, * 1870 w Dortmundzie, † 1909 w Berlinie. Studjował prawo i muzykę tamże, był przez pewien czas krytykiem muzycznym i profesorem śpiewu w konserwatorjum w Królewcu. **N.** był jako kompozytor skrajnym modernistą; napisał analizy symfonji Mahlera.

Nodzu Mitszitsuza, hrabia, generał japoński, * 1841, † 1908 w Tokio. Syn generała, 1871 został dowódcą bataljonu po reorganizacji armji, 1878 generałem brygady. W 1881 towarzyszył gener. Oyama, ówczesnemu ministrowi wojny, w podróży po Europie. W 1894 r. uczestniczył w wojnie z Chinami jako generał dywizji, przez pewien czas zastępował marszałka Yamagatę w charakterze naczelnego wodza I armji, stoczył wtedy szereg zwycięskich bitew, za co po skończeniu wojny otrzymał stopień generała armji i tytuł hrabiego. Czas jakiś dowodził dywizją gwardji, potym był inspektorem generalnym szkół wojskowych. Podczas wojny rosyjsko-japońskiej w czerwcu 1904 otrzymał dowództwo IV-ej armji, która wystąpiła dopiero w drugiej połowie kampanji. Ze swoją armją odegrał wybitną rolę w bitwie pod Sza-Ho, gdzie wzmocnił szeregi generała Oku, potym w bitwie pod Mukdenem, gdzie zajmował środek pozycji japońskiej. W 1907 otrzymał tytuł margrabiego.

Nodzu.

Noel H., ob. Hirszenberg Leon.

Nogi Maresuke, margrabia, generał japoński, * 1849. Pochodzi z rodziny samurajów, w zreorganizowanej armji w 1871 został dowódcą bataljonu. Brał udział w stłumieniu powstania Aisuki'ów i Satzuma'sów. W 1885 został generałem, 1886 wysłany był w misji do Europy. W wojnie chińsko-japońskiej odegrał wybitną rolę przy oblężeniu i zdobyciu Port-Artura, potym w bitwach pod Kaipingiem i przy wzięciu Ikeu. Mianowany generałem dywizji 1895, udał się na wyspę Formozę, przeprowadził pacyfikację i zarządzał nią jako gubernator 1896—98. Po wybuchu wojny rosyjsko-japońskiej, otrzymał rangę generała armji i dowództwo III-ej armji 6 czerwca 1904 r. Po raz drugi powierzono mu oblężenie Port-Artura, który zdobył w początkach stycznia 1905 r., wziąwszy do niewoli generała rosyjskiego Stoessela, po czym połączył swe wojska z armją marszałka Oyama. Połączone wojska następnego miesiąca stoczyły bitwę pod Mukdenem, gdzie **N.** zdecydował o zwycięstwie, okrążywszy swą armją prawe skrzydło Rosjan. W 1907 otrzymał tytuł margrabiego, jest obecnie inspektorem armji.

Nogi.

Noll Fryderyk, botanik niemiecki, * 1858, † 1908 w Halle, gdzie był profesorem i dyrektorem ogrodu i instytutu botanicznego. Oprócz licznych rozpraw z fizjologji roślin napisał fizjologję roślin dla „Lehrbuch der Botanik“ Strasburgera i innych (1908, IX wyd.).

Nonan, związek organiczny szeregu parafinów o wzorze C_9H_{20}; **N.** normalny posiada temper. topnienia -51^0, wrzenia $+150^0$, ciężar właściwy 0·718 w temp. 20^0.

Nord Alexis, generał i prezydent rzeczypospolitej Haiti, * 1820 w Cap-Haitien, † 1910 r. w Kingston na Jamajce. Ojciec jego, baron **N.**, pochodził z rodziny murzyna Krzysztofa, który w 1811 proklamował się królem na północy wyspy. Wcześnie wstąpiwszy do wojska, był **N.** adjutantem prezydenta Pierrot, potym gubernatorem za Faustyna I. Będąc stronnikiem prezydenta Salnave'a walczył w jego sprawie i razem z nim udał się na wygnanie. Po zwycięstwie Salvane'a został ministrem wojny, a po ostatecznym jego upadku, pomimo wielkich wysiłków nie mógł uratować mu życia. Wygnany sam przez prezydenta Dominique'a, ostatecznie powrócić mógł w 1879. W 1888 wziął udział w nowej rewolucji, po jej zwycięstwie mianowany był gubernatorem departamentów: Północnego i Północno-wschodniego. Po 14 latach tego urzędowania, stanął znów na czele rewolucji przeciwko nowomianowanemu prezydentowi Firmanowi. Zostawszy zwycięzcą obrany był przez swych stronników na prezydenta rzeczypospolitej w 1902 r. Bardzo energiczny, generał **N.** usilnie zabiegał koło naprawy finansów i zapewnienia przyszłości ekonomicznej swemu krajowi, ale rządził przy pomocy strasznego teroru. W 1908 musiał uciekać

Nord Alexis.

przed nową rewolucją. Będąc na wygnaniu przygotowywał spisek przeciwko nowemu prezydentowi Simonowi.

Nordau.

Nordau Maks Szymon, pisarz niemiecki, ogłosił nadto powieści: „Drohnenschlacht“ (1898, II wyd. 1903); „Morganatisch“ (1904 r.); dramat „Dr. Kohn“ (1898, III wyd., 1902 r.); studja: „Zeitgenössische Franzosen“ (1901 r.); „Der Zionismus“ (1902); „Von Kunst und Künstlern (1905); „Der Sinn der Geschichte“ (1909). Na polski przełożono nadto: „Miłość“ (1903).

Norden Edward, niemiecki filolog klasyczny * 1868 w Emden, studja odbywał w Berlinie i Bonn, habilitował się w Strasburgu, został profesorem zwyczajnym 1893 w Gryfji, 1898 w Wrocławiu, 1906 w Berlinie. Główniejsze prace: „Beiträge zur Geschichte der antiken Philosophie“ (1893); „Die antike Kunstprosa vom VI Jahrh. v. Chr. bis in die Zeit der Renaissance“ (1909); „Vergils Aeneis Buch VI erklärt (1903) i t. d. Razem z Gerckem wydaje „Einleitung in die Altertumswissenschaft“ (1910, t. I).

Nordenskjöld Otto, podróżnik szwedzki, *1869 w Hesseby. Był docentem gieologji w Upsali. W 1895 — 97 przedsiębrał wyprawę naukową wraz z botanikiem Duzenem do Magellana i ziemi Ognistej; 1898 zwiedził Alaskę i Klondykę; 1901—1903 kierował wyprawą szwedzką do bieguna południowego. Wydał: „Fran Eldslandet, Skildringar fran den svenska expedition till Magellansländerna 1895—97“ (1898; po niemiecku 1905); nadto z Anderssonnem, Larsenem i Skottsbergiem: „Dwa lata wśród śniegów i lodów u bieguna południowego“ (po niemiecku 1904).

Nordica Liljan, śpiewaczka, * 1859 w Farmington (N. York), uczennica konserwatorjum w Bostonie, święciła tryumfy jako śpiewaczka dramatyczna na największych scenach Europy i Ameryki.

Noreen Adolf Gotthard, filolog szwedzki, * 1854 w Oestra Emtervik. Od 1877 docent, od 1887 profesor języków skandynawskich na uniwersytecie w Upsali, prędko zasłynął ze swych znakomitych prac: „Fonetyka mowy Fryksdal“ (1877); „Mowa Dalby“; „Altislaendische und altnorwegische Grammatik“, najznakomitsza praca **N.** (1884) i wiele innych; nadto ogłaszał mniejsze rozprawy w czasopismach specjalnych. Jest członkiem Tow. reformy ortografji szwedzkiej i Tow. literackiego.

Norlind Tobjasz, pisarz muzyczny szwedzki, * 1879 w Hvelinge, studjował muzykę w Lipsku i Monachjum (u Thuillego) gdzie równocześnie został dr. fil. (jako muzykolog). Od 1903 jest dyrektorem uniwersytetu ludowego w Tomelilla. **N.** ogłosił mnóstwo cennych prac z zakresu muzykologji i filologji; jego rozprawa o „Dawnych tańcach polskich“ jest ważnym przyczynkiem do historji naszej muzyki („Zur Geschichte der polnischen Tänze“ („Sammelbände der Intern. Mus. Ges.“, wrzesień, 1911, zesz. IV).

Normalne roztwory, są to w chemji roztwory, zawierające równoważnik ciała rozpuszczonego w jednym litrze wody, inaczej są to roztwory molowe elektrolitów (ob.) dysocjujących się na 2 jony jednowartościowe. Roztwór molowy zawiera mol czyli gramocząsteczkę ciała rozpuszczonego. Np. molgramocząsteczka chlorowodorowego kwasu HCl = 35.46 + 1.01 = 36,47. Roztwór molowy tego kwasu zawierać będzie w litrze 36.47 gr. HCl i będzie **R. n.,** gdyż HCl dysocjuje się na 2 jony jednowartościowe H' i Cl'. Jeżeli elektrolit dysocjuje się na jony wielowartościowe, wtedy dla przygotowania **R. n.,** mol czyli gramocząsteczkę należy podzielić przez wykładnik wielowartościowości jonu dysocjującego się.

Norris Frank, dziennikarz i powieściopisarz amerykański, * 1870 w Chicago, † 1902 tamże. Początkowo uprawiał malarstwo, później oddał się publicystyce. Był korespondentem z pola walki podczas wojny 1896 w Afryce południowej i na Kubie 1898, poczym redagował *San Francisco Wave.* Z powieści jego o silnym realizmie i napięciu dramatycznym ważniejsze: „Mac Teague“ (1899); „Blix“ (1899); „a Man's Woman“ (1901); „the Octopus“ (1901); „the Pit“ (1903); „Schangaied“ (1904) i t. d.

Norris William Edward, powieściopisarz angielski, ogłosił nadto: „the Credit of the County“ (1902); „Lord Leonard the Luckless“ (1903); „Nature's comedian“ (1904) i t. d.

Northbrook Tomasz Jerzy Baring hrabia, polityk angielski, † 1904 (nie w 1891 jak w gł. dziele).

North Coolgardie, złotodajne pole w Australji zachodniej u podnóża pagórka Mulgabbie, niedawno rozpoczęto je eksploatować.

Northcote Henryk *Stafford,* lord, drugi syn hrabiego *Iddesleigha,* polityk angielski, * 1846. Był sekretarzem prywatnym Salisburego 1876—1877; w 1880 wybrany został do Izby gmin, 1885 mianowany sekretarzem finansów w ministerjum wojny, 1886—87 sprawował urząd dyrektora biura kartograficznego. W 1900, podniesiony do godności para i lorda, mianowany był gubernatorem Bombaju, a 1903 gubernatorem gieneralnym Związku australskiego.

Northcote sir Sttafford Henryk, późniejszy hrabia *Idde leigh;* polityk angielski, † 1887 w Londynie.

Norton Karol Eliot, krytyk amerykański, * 1827 w Cambridge (Massachusets), † 1908 tamże. Studja odbywał w uniwersytecie Harvarda,

gdzie został profesorem 1874 — 98. Ważniejsze prace: „Recent social theories“ (1853); „Dante's Vita Nuova“ (1859); „Church Building in the Middle Ages“ (1876); „the poet Gray as a Naturalist“ (1903) i t. d.; nadto ogłosił listy Carlyle'a, Emersona, J. R. Lowella i J. Ruskina.

Norwegja, od 1905 samodzielna monarchja konstytucyjna, na 322,987 klm. kw., (według najnowszych obliczeń) liczyła w 1909: 2,363,511 m., z tego Norweżczyków 2,212, Finnów 8, Lapończyków 22 tysiące; emigracja z 22,135 (1907) spadła na 8,497 (1908). Prócz uniwersytetu w Chrystjanji (1908: 67 profesorów i 1,584 studentów), Akademji rolniczej, politechnik: w Chrystjanji, Bergen, i Drontheim (razem 471 słuch.), 14 liceów, 51 gimnazjów, średnich szkół po wsiach i wielu prywatnych zakładów naukowych, posiadała **N.** w 1906: 5,961 szkół ludowych na wsi z 5341 nauczycielami 271,401 uczniami i budżetem na 5·3 mil. koron, miejskie szkoły ludowe miały 89,620 uczniów, 804 nauczycieli i 1,577 nauczycielek i budżet 4·9 mil. kor. Obok dawniej uprawianego rolnictwa i rybołówstwa w ostatnich czasach bardzo rozwinął się przemysł, w 1908 łącznie z kopalniami i kamieniołomami liczono 4,238 zakładów przemysłowych z 102,852 robotnikami i motorami w sumie o sile 457,639 koni; główne gałęzie przemysłu: motorowy, metalurgiczny, papierniczy, drzewny. Przywóz w 1908 wynosił 376,129,000, a wywóz 240,077,000 koron. *Flota handlowa* w 1908 składała się: z 7,387 statków o pojemności 1,571,980 t., z tego 1,645 parowych o pojemności 846,588 t. Długość linji kolejowych wynosiła w 1909: 2,942 klm. kolei państwowych i 2859 klm. prywatnych. Sieć linji telegraficznych w 1909: 13,979 klm., stacji (łącznie z telefonicznemi) 1052, stacji pocztowych (1908) 3,184. *Budżet* na 1909 określał w rubryce dochodów 144·6 mil. (w tym pożyczek 8·7 mil.), w rubryce wydatków 137·5 mil. kor.; dług państwowy wynosił 329·3 mil. kor. *Armja* w 1909 składała się 80,000 wojska linjowego i 30,000 pospolitego ruszenia, flota wojenna z 54 statków i 234 dział. W 1909 Storthing uchwalił nowe prawo o podziale armji i sposobie rekrutowania szeregów, które obowiązuje od 1911 r., w kawalerji już od 1910 r.

Dzieje. Kiedy na wyborach 1903 r. zwyciężyły żywioły umiarkowane i na czele rządu stanął Hagerup, przez cały następny rok zdawało się, że sprawa konsulatów odrębnych i wogóle wszelkie kwestje sporne między **N.** i Szwecją będą zgodnie załatwione. Tymczasem z upadkiem gabinetu Hagerupa i objęciem rządów przez Michelsena (ob. II supl.) partja przeciwników unji z Szwecją wzmogła się. Po części wpłynęły na to niepowodzenia Rosjan na Dalekim Wschodzie, znikała obawa przed wspólnym potężnym sąsiadem. Premier Michelsen (ob. II supl.), minister stanu Löwland, prezes Storthingu Berner i podróżnik podbiegunowy Fridtjof Nansen (ob.) utworzyli rodzaj spisku. Pomimo prowadzonych pertraktacji przygotowali po cichu wojsko i opinję publiczną do zerwania unji, zajęli fortece na granicy Szwecji i wymogli od Storthingu pożyczkę wojenną 45 mil. mrk. Dn. 23 maja 1905 postanowił Storthing jednostronnie (nie licząc się z parlamentem szwedzkim i komisją mieszaną) wprowadzenie odrębnych konsulatów. Król uznał ten krok za antykonstytucyjny, nie dał swej sankcji tej uchwale. Wtedy gabinet Michelsena podał się do dymisji, której król nie przyjął. W odpowiedzi na to gabinet urządził strajk, a Storhing uchwalił 7 czerwca, że król pozbawiony jest tronu norweskiego i unja ze Szwecją zerwana. Tak odbyła się rewolucja. Storthing złożył tymczasowe rządy w ręce Michelsena i wyraził życzenie, aby tron objął któryś z młodszych książąt domu Bernadotte. Król nie przystał na ostatnią propozycję, uchwałę Storthingu nazwał rewolucyjną i dla rozstrzygnięcia sprawy zwołał nadzwyczajną sesję parlamentu szwedzkiego, który zażądał od **N.** aby w sprawie zerwania unji zwołała nowy, specjalny Storthing albo ogłosiła plebiscyt, wyznaczyła tymczasowo neutralny pas między obydwoma państwami i zagwarantowała prawa Szwedów w **N.** Z takim tylko Storthingiem chciał parlament pertraktować. Na poparcie swych żądań Szwecja zaczęła czynić przygotowania wojenne na lądzie i morzu. Kiedy 13 sierpnia **N.** 368,200 głosami przeciwko 184 wypowiedziała za zerwaniem, Storthing zwrócił się do Szwecji z prośbą o rozwiązanie unji w drodze pokojowej. W sprawie tej odbyła się konferencja przedstawicieli obydwuch narodów w Karlstadzie (ob. II supl.), która trwała od 13 sierpnia do 14 września. **N.** pod groźbą wojny musiała w wielu punktach ustąpić (sprawa fortec na granicy), ugoda karlstadzka z 23 września zastrzegała oddanie wszystkich możliwych sporów w ciągu 10 lat pod rozstrzygnięcie sądu rozjemczego w Hadze. Dn. 9 października przyjął ją Storthing norweski, 16 października parlament szwedzki, 25 października przedstawiciele obydwóch narodów podpisali umowę, 27 paźdz. król zrzekł się prawa do tronu norweskiego i o zerwaniu unji z **N.** zawiadomił mocarstwa. Jeszcze na wiosnę 1905 rząd rewolucyjny w tajemnicy ofiarował koronę ks. Karolowi duńskiemu, ale król Chrystjan IX nie pozwolił mu jej przyjąć, dopóki spór między Szwecją i **N.** nie będzie rozstrzygnięty w drodze pokojowej. Z tego skorzystali republikanie i postawili wniosek w Storthingu, aby plebiscyt zdecydował o przyszłej formie rządów. Rządowi udało się wniosek ten usunąć i postawić inny kompromisowy: zaproponować koronę ks. Karolowi, o ile lud się za nią opowie. W głosowaniu ludowym za ks. Karolem padło 259,563 głosów, przeciwko 69,264. Dn. 18 listopada Storthing jednogłośnie uchwalił oddać koronę ks. Karolowi,

który przybrał nazwę Haakona VII (ob. II supl.). Tak powstała niezależna konstytucyjna monarchja **N.** i dalszy bieg wypadków rozwijał się bez wstrząśnień. Wybory w jesieni 1906 odbyły się według nowego prawa z 15 maja 1905, wprowadzającego wybory bezpośrednie i podział kraju na 123 okręgi. W nowym Storthingu grupa konserwatywno-liberalna Michelsena rozporządzała tylko 44 głosami na 123, opozycja składała się z 30 skrajnych radykałów i 11 socjalistów. Wszystkie uchwały zależały od lewicy radykalnej pod wodzą prezesa parlamentu K. Bernera. W tym składzie Storthing uchwalił szereg praw natury ekonomicznej i społecznej, między innemi prawo wyborcze dla kobiet, przez co liczba głosujących do Storthingu wzrosła o 300,000. Zatargi w łonie samego gabinetu pociągnęły za sobą naprzód ustąpienie kilku ministrów, a 28 paźdz. 1907 dymisję całego gabinetu. Na czele nowego rządu stanął Lövland, który musiał walczyć z silną opozycją i 13 marca 1908 podczas debaty nad mową tronową ostatecznie upadł. Następny skrajnie radykalny gabinet, Knudsena, do którego weszło kilku republikanów, wniósł między innemi projekt o budowie floty i obronie krajowej. Stosunki **N.** z europejskiemi mocarstwami były dobre z wyjątkiem Szwecji. Po rozwiązaniu unji akt z 1885 sam przez się przestał istnieć, wobec tego zastąpiono go nową umową międzypaństwową 2 listop. 1907, na mocy której **N.** zobowiązała się nie ustępować żadnemu z mocarstw nic ze swego terytorjum, Niemcy zaś, Anglja, Fracja i Rosja przyrzekły szanować całość terytorjum **N.** i, w razie grożącego jej niebezpieczeństwa, pośpieszyć z pomocą. Umowa ta, skierowana wyraźnie przeciwko Szwecji, wywołała tam wielkie wzburzenie. Rozmaite spory ze Szwecją, wynikłe w 1908, zostały oddane do rozstrzygnięcia sądowi rozjemczemu w Hadze. Gabinet Knudsena, chcąc utrzymać się przy władzy, musiał czynić zadość wielu żądaniom socjalistów, przez co utracił zaufanie wielu swoich własnych zwolenników śród włościan. Do ważniejszych uchwał w 1909 należy prawo o reformie w wojskowości. W jesieni 1909 odbyły się nowe wybory, w których brało udział 300,000 kobiet. Socjaliści zawarli blok z radykałami, konserwatyści z liberałami. Wybory przyniosły porażkę partji ministerjalnej. Obrano tylko 47 (dotychczas 60) radykałów i 11 (dotychczas 10) socjalistów, blok konserwatywno-liberalny wzrósł z 53 na 65. Mowa tronowa na otwarcie nowego Storthingu 26 stycznia 1910 zapowiadała szereg projektów podatkowych (od piwa i t. d.) i sądy rozjemcze między robotnikami i przedsiębiorcami. Na czele nowego gabinetu koalicyjnego z liberałów i konserwatystów 1 lutego stanął liberalny wiceprezes Storthingu, W. Konow. Dn. 28 lutego parlament uchwalił utworzenie ministerjum rolnictwa, które objął Holtsmark. Uchwalone w maju rozszerzenie wyborczych praw komunalnych dla kobiet, które powiększyły liczbę wyborców o 200,000, wywołało to częściowe przesilenie ministerjalne: ustąpił konserwatywny minister handlu, Arctander, miejsce jego zajął minister robót publicznych, Bräune, którego stanowisko zajął D. Jensen. Pozatym program polityczny nowego rządu, mianowicie gospodarcze i militarne wzmocnienie **N.**, znalazło całkowite uznanie Storthingu; wielki plan budowy sieci kolei został uchwalony, 23 lipca zaś parlament 90 głosami przeciwko 30 uchwalił nadzwyczajny kredyt 4·6 mil. marek na potrzeby marynarki i obrony lądowej. Wniesiony przez opozycję projekt o zniesieniu *veta* królewskiego w sprawach ustawodawczych został 25 lipca przed zamknięciem sesji Storthingu odrzucony 64 głosami przeciwko 59. Por. „Norges Historie, fremstillet for det norske Folk“ (1908): Fridtj. Nansen „**N.** und die Union mit Schweden“ (po niemiecku 1905); K. Nordlund „Die schwedisch-norwegische Krise in ihrer Entwickelung“ (po niemiecku 1905).

Norweska literatura od 1900. Główni przedstawiciele najnowszej literatury norweskiej debiutowali koło 1890 r. Wielkość poprzedników takich jak: Ibsen, Björnson, Jonas Lie i Kielland przytłaczała ich swą powagą. Wobec nich na nic istotnie wielkiego zdobyć się nie mogli. Zdobyli się jednak na wysubtelnienie języka i pogłębienie psychologji w powieści i poezji wierszowanej. Impresjonizm w malowaniu słowem przeważał, szczególnie hołdowali mu Knut Hamsun i Hans C. Kinck; w ślady ich szedł Tomasz Piotr Krag. Pod względem treści powieść czerpie motywy głównie z życia prowincji, do najlepszych z tej dziedziny należą: T. P. Kraga „Wesoły brzeg“ (1901), Hamsuna „Rosa“ (1908), J. Bojersa „Potęga wiary“ (1903) i t. d. Również jak i w Szwecji daleka północ ma swoją szkołę pisarzy (A. Haukland, R. Jölsen, H. Aanrund i t. d.). Tendencyjne powieści ustępują psychologicznym albo się z niemi łączą, jak u Bojersa, Kraga i innych. Najczęściej jeszcze poruszana bywa kwestja kobieca. Psychologiczno-liryczny kierunek reprezentują: Berut Lie („Siostra Judyta“, 1901), Mons Lie („Adam Rown“, 1902), wyłącznie psychologiczny Sigbjörn Obstfelder († 1900) w „Dzieniku księdza“ (1900). Powieść historyczna usunięta na bok przez naturalizm znów odżyła, utalentowanych przedstawicieli znalazła w J. B. Bullu, Wilhelmie Kragu i Tryggve Andersenie. Na dramacie bardziej jeszcze znać wpływy Ibsena i Björnsona, w utworach wszystkich wybitniejszych pisarzy, jak: Mons Lie, Nils Kjaer, Gunnar Heiberg, Jan Bojer, K. Jonson, dźwięczą odgłosy lutni tych dwuch koryfeuszów. Liryka i epika, które za czasów starszej gieneracji odgrywały podrzędną rolę, koło 1890 odzyskały należne im prawa. Ze starszej gieneracji wyróżniają się Sigurd Bödtker i Nils Collet Vogt, z młodszych stał się głośny

jako liryk Knut Hamsun, najwybitniejszy i najwszechstronniejszy talent śród młodych, dalej, Gabrjel Scott, Sigbjörn Obstfelder i Wilhelm Krag, dwaj ostatni wysubtelnieni dekadenci. Z innych liryków wymienić jeszcze należy: Nilsa Kjaera, Ivara Saetera, Iynge'go, Schöyena. Wszyscy ci autorzy piszą w oficjalnym języku norweskim, który różni się od duńskiego tylko lekkim zabarwieniem lokalnym, Ale i ludowy język norweski tz. „Maal“ zdobywa coraz więcej zwolenników w literaturze. Do inicjatorów tego ruchu należy Arne Garborg (ob.) z wielkiemi poematami fantastycznemi: „Haugtussa“ (1895) i „I helheim“ (1901), w ślady jego poszedł A. Hovden z realistycznym eposem „Chłopi“ (1901). Lirykę reprezentuje Gunnar Rystad i Jon Norstog, dramat Ivar Mortenson („Wilk w świątyni“, 1901), który w dykcji zbliża się do mowy Skaldów. Nowelę uprawiają obok A. Garborga szczególnie Rasmus Löland, świetnie malujący młodzież („Asmund Aarak“) i Hans Geland, który czerpie motywy do swych utworów z życia górali.

Norwid Cyprjan Kamil, znakomity poeta polski i malarz (ob.), * 24 września 1821 we wsi Laskowo Głuchy, † 28 maja 1883 w Paryżu. Młodość spędził w Warszawie, gdzie budził wielkie nadzieje jako poeta i rysownik. Dalsze studja odbywał we Włoszech od 1844, potym bawił w Berlinie i Brukselli. W 1848 brał udział w wypadkach rzymskich, zaprotestował publicznie przeciwko legjonowi Mickiewicza. Mimo to Mickiewicz do końca życia w dobrych z nim pozostawał stosunkach. W Rzymie poznał się też i zaprzyjaźnił z Z. Krasińskim, a w Paryżu ze Słowackim i Chopinem. Doznawszy zawodu w miłości, w 1853 bez środków wyjechał do Ameryki. Po półtorarocznym pobycie w New Yorku w 1854 przeniósł się do Anglji, a 1856 do Paryża, wszędzie cierpiąc wielką nędzę. W Paryżu zamieszkał na stałe, raz tylko jeden w 1876 udał się do Rzymu w celu znalezienia pracy. Niegdyś światowiec, poszukiwany przez najpierwsze towarzystwa, coraz bardziej był samotny i opuszczony. Malował dużo, ale obrazy jego rozproszone po świecie, w kraju znajduje się ledwie trochę rysunków; pisał wiele, ale nie znajdował nakładcy. Osłabiony ubóstwem i chorobą musiał w 1877 przenieść się do zakładu św. Kazimierza. Twórczość **N.** nie osłabła ani na chwilę; w ostatnich latach powstało mnóstwo utworów wzniosłych, jasnych pod względem myśli, chociaż zawiłych pod względem formy. Zwłoki **N.**, pochowane na Montparnasse, w 1889 przewieziono do Montmorency. Pisma **N.** poszły w zapomnienie, dziś należą do rzadkości bibljograficznych; większa część rękopisów, podobnie jak dzieł malarskich, rozproszona po świecie. Dopiero Zenon Przesmycki odkrył światu **N.** *Chimera* od 1901 zaczęła publikować utwory **N.** pierwszorzędnej wagi i piękności, niektóre w przedrukach, więcej ze spuścizny pośmiertnej. **N.** uosabia w poezji polskiej najgłębiej i najuniwersalniej pierwiastek czystego ducha, dzięki czemu godzien jest stanąć obok największych jej mistrzów. Prócz prac zaznaczonych w gł. dziele wyszły: utwory w 22—24 zeszytach *Chimery*, gdzie jest też najlepszy życiorys poety i bibljografja utworów drukowanych i pozostających w rękopisach; „Assonta czyli Spojrzenie“, poemat (1908), z autografu wydał J. Kallenbach; „Wybór pism“ (Kraków, 1908), zebrał i objaśnił Roman Zrębowicz; „O Juljuszu Słowackim“ (Warszawa, 1909); „Czarne i białe kwiaty“ (Lwów, 1911), zebrał i przedmową opatrzył R. Zrębowicz; w druku „Zbiorowe wydanie“ dzieł **N.** pod redakcją Z. Przesmyckiego (Miriama).

Norymberga, miasto w Bawarji, liczyła w 1910 razem z przedmieściami 332,539 m.

Nosacizna (ob.) Chorobę tę wywołują laseczki nosacizny *(bacillus mallei)*. Laseczki te nie barwią się metodą Gramm'a, są nieruchome, rosną dobrze na zwykłych podłożach. Hodowla jest charakterystyczna na kartoflu. Do rozpoznania w razach wątpliwych szczepi się morskie świnki, a wtedy powstaje u samców dość charakterystyczne obrzmienie jąder. (ob. malleina).

Nosema bombycis, pasorzyt z rodziny mikrosporydji, zakażający i niszczący gąsiennice jedwabników.

Noskowski Tadeusz, malarz polski, syn muzyka Zyg. Noskowskiego, * w Warszawie, kształcił się w Krak. szkole sztuk pięknych, poświęcił się przeważnie zdobnictwu. Wykonał polichromję kilku kościołów, między innemi w Mławie, kaplicę w Goworowie (Łomż. gu.) w stylu romańskim i w. innych. Wystawia drobne krajobrazy, odznaczające się subtelnym wykończeniem, wreszcie jako illustrator wykonał wiele winiet, inicjałów i okładek do wydawnictw ozdobnych.

Noskowski Witold, dziennikarz polski, * 1869 w Warszawie, gimnazjum ukończył tamże, poczym odbywał studja we Lwowie, Medjolanie, Moskwie. W 1899 wstąpił do redakcji *Głosu Narodu*, gdzie zamieszczał artykuły treści społecznej oraz artystycznej; od 1904 pracuje w *Czasie* krakowskim.

Noskowski Zygmunt, muzyk polski, † 1909 r. Oprócz opery: Liwji Quintilli (wystawionej w Warszawie (1901) napisał „Wyrok“ (1907), „Święto Ognia“ (opero-balet, 1902). Od 1904 był kapelmistrzem Filharmonji i Opery.

Nossig Alfred, literat (ob.), * 1863 we Lwowie. Studja odbywał na wydziałach prawniczym, filozoficznym i medycznym we Lwowie, Wiedniu i Czerniowcach, gdzie doktoryzował się na podstawie rozprawy o Spinozie. W 1880 redagował czasop. *Ojczyzna*, pisywał do *Prawdy*. Obecnie przebywa w Berlinie, jako współpracownik pism niemieckich oraz korespondent *Kurjera Warszaw-*

skiego. Oddaje się też z powodzeniem rzeźbie. Ogłosił nadto: „Kolonizacja żydowska w Palestynie“ (1904).

Nostitz-Wallwitz Herman, minister saski, † 1906.

Nothnagel Herman, lekarz niemiecki, fizjolog i patolog, profesor uniwersytetu wiedeńskiego, † 1905 w Wiedniu.

Novak Arne, pisarz czeski, * 1880 w Litomyślu, filologję słowiańską i germańską studjował w Pradze i Berlinie, w 1902 otrzymał doktorat, 1906 habilitował się w Pradze z literatury niemieckiej, jest profesorem szkoły realnej tamże. Prócz licznych artykułów ogłosił: „Kriticke przispievky k diejinam czeskego humanismu“; „Menzel, Boerne, Heine a poczatkove kritiky mladoniemecke“ (1906); „Nová czeská poesie“ (1907) i t. d.

Novak Jan Andrzej, historyk czeski, * 1872 w Orlicy, studja odbywał w Pradze i zagranicą. W 1897 r. mianowany bibljotekarzem uniwersytetu w Pradze, 1900 koncypjentem w archiwum krajowym tamże. Wydział krajowy wysłał go do Rzymu dla badań w archiwach watykańskich. W 1904 został członkiem Akademji czeskiej, 1907 Tow. naukowego czeskiego. Prace jego dotyczą dziejów czeskich z XIII w. i publikacji archiwum krajowego.

Novak Witesław, kompozytor czeski, * 1870 w Kamienicy. Studjował równocześnie prawo, filozofję i muzykę w Pradze, gdzie od 1909 jest profesorem kompozycji w konserwatorjum. **N.** należy do najwybitniejszych współczesnych kompozytorów czeskich; z jego kompozycji, utrzymanych w stylu modernistycznym, najważniejsze są utwory orkiestrowe (poematy symfoniczne np. „W Tatrach“) oraz kameralne.

Novak Witesław.

Novakova Teresa, autorka czeska, * 1853 w Pradze. Dawniej tworzyła w duchu romantycznym, w ostatnich czasach hołduje realizmowi. Główniejsze utwory: „Ulomky żuly“ (1902); „Jan Jilek“ (1904); „Jirzi Szmatlán“ 1906); „Na Librovie gruntie“ (1907); „Dieti czisteho živého“ (1909); „Dvie starzenky“ (1909) i t. d.

Novelli Ernesto, artysta i pisarz dramatyczny włoski, * 1851 w Lucca. Zdobył sobie sławę w rolach komicznych i charakterystycznych, występując w teatrze Narodowym w Rzymie, w Paryżu (1898); w Berlinie (1900), Turynie.

Novopacky Jan, malarz czeski, † 1908 r. w Slavietinie; wydał nadto: „Obrazy z Alp“ (1903), 40 litograficznych reprodukcji do olejnych oryginałów.

Novotny Wacław historyk czeski, * 1869 w Ivanczycach, uniwersytet ukończył w Pradze. Był nauczycielem gimnazjalnym, archiwistą, pracował w archiwum watykańskim. W 1898 habilitował do historji czeskiej w Pradze, w 1908 został profesorem historji Czech w uniwersytecie praskim. Ogłosił: „Husuv glejt“ (1896); „Listy Husovy“ (1898); „Inquisitio domorum hospitalis S. Johannis Hier. Pragensem per archidiocesim facta anno 1373“ („Archiwum histor. Akademji czeskiej, 1901); „M. Jan Hus“ (1903); „Jan Milicz z Kromierziże“ (1907); „Dekret kutnohorsky“ (1909); „Studien zur Quellenkunde Böhmens“ („Mitt. d. Inst. f. öst. Gesch.“, XXIV); „Zur böhmischen Quellenkunde“ (1907) i t. d.

Nowaczyński-Neuwert Adolf (przydomek *Neuwert* dodany do nazwiska jako pseudonim literacki). Wybitny satyryk i dramatopisarz polski, od 1904 zamieszkał w Warszawie. Ogłosił nadto następujące utwory satyryczne: „Skotopaski Sowizdrzalskie“ (Warszawa, 1904); „Figliki Sowizdrzalskie“ (t., 1908); „Meandry Sowizdrzalskie“ (t., 1911); prace krytyczne: „Wizerunek M. Reya“ (t., 1905); „Wczasy literackie“ (t., 1906); „Co czasy niosą“ (t., 1909); utwory dramatyczne: „Siedem dramatów jedno-aktowych“ (t., 1905; istnieje przekład rosyjski); „Starościc ukarany“ tragi-komedja z czasów Stanisława Augusta (t., 1906); „Smocze Gniazdo“ (Djabeł łańcucki), dramat z czasów Zygmunta III-go (t., 1905, I wyd.; 1910, II wyd.); „Jegomość Pan Rey w Babinie“, komedja historyczna w 3 akt. (tamże, 1906); „Bóg Wojny“, epizod napoleoński z 1812 r. (t., 1907); „Car Dymitr Joanowicz“, kronika dramatyczna (t., 1908, I wyd.; 1909, II wyd.); „Wielki Fryderyk“, powieść dramatyczna (t., 1910); „Cyganerja Warszawska“, komedja (t., 1911). Prócz tego drukował szereg artykułów publicystycznych w *Głosie*, *Nowej Gazecie*, *Tygodniku Ilustrowanym*, *Kurjerze Porannym*. „Małpie zwierciadło“ zostało przetłumaczone na język niemiecki (1906). Utwory dramatyczne **N.** grane były na wszystkich scenach polskich, nadto jednoaktówki w Petersburgu i Pradze.

Nowaczyński-Neuwert Adolf.

Nowa Gwinea (ob). *Angielska* **N. G.** obejmuje północno-wschodnią część wyspy **N. G.** z sąsiedniemi wyspami D'Entrecasteaux i Luizjady, obszar jej wynosi 229,102 klm. kw., ludność: 500,000 kolorowych, 711 Europejczyków i 514 innych (1907). Zorganizowana jako kolonja angielska w 1887, została w 1905 pod nazwą terytorjum Papuów włączona do Związku państw australskich. Wartość wywozu w 1909 wynosiła 79,692 l., przywozu 94,680 l. *Holenderska* **N. G.**

obejmuje zachodnią część wyspy **N. G.** i sąsiednie wyspy, jak: Waigeu, Salwati, Misol, razem 394789 klm. kw. i 200,000 m. (1905). *Niemiecka* **N. G.** (ziemia cesarza Wilhema) obejmuje północno-wschodnią część wyspy **N. G.**; w 1899 przeszła z rąk kompanji nowogwinejskiej pod zarząd państwa niemieckiego i wraz z innemi niemieckiemi wyspami na oceanie, wyjąwszy Samoę, stanowi jednostkę administracyjną. Obszar niemieckiej **N. G.** 181650 klm. kw., ludność 110000. O odkryciach geograficznych ob. Australja i Oceanja. Por. Seligmann „the Melanesians of British New Gwinea“ (1910), G. P. Rouffair „Tijdschrift van het Aar drijkskundig Genootschap te Amsterdam“ (1908).

Nowa Kaledonja, należąca do Francji wyspa na oceanie Spokojnym (ob.). Dopiero w ostatnich dziesięcioleciach rząd francuski przyszedł do wniosku, że deportacja przestępców ujemnie wpływa na rozwój tej kolonji. Już w 1894 gubernator Feillet próbował dopuścić na wyspę wolnych plantatorów kawy. Od kilku lat napływ wolnych kolonistów wzrósł. Klimat ma być również zdrowy jak we Francji. Sprawa sił roboczych wciąż była paląca: chińscy kulisi okazali się nieodpowiedni, inteligientni i dzielni Japończycy aklimatyzowali się łatwo, ale żądali takiego traktowania jak Europejczycy i byli drodzy, większość nadto powróciła do ojczyzny podczas wojny japońsko-rosyjskiej. Robiono też próby z Jawajczykami i Hindusami. Na uprawę kawy wydano do 5 milj. fr., ale przy niskich cenach, a wysokich płacach roboczych, małe są widoki zysków; w 1903 wywieziono 530 tonn kawy. Obecnie rząd przyszedł do wniosku, że jedynie eksploatacja bogactw mineralnych zapewni kolonji przyszłość. Wywóz w 1906 wynosił 9,210,000 fr., a przywóz 10,412,000 fr. Dn. 17 stycznia 1908 wyszło nowe prawo, dotyczące nabywania gruntów, dzierżawy i zarządu w **N. K.** Por. Le Goupils „un Type de colonisation administrative. La crise coloniale en Nouvelle-Caledonie“ (1905); Glasser „Rapport sur les richesses minérales de la **N.-C.**“ (1904); „Annuaire de la **N.-C.** et dépendances“.

Nowak Jan, gieolog polski, ogłosił: „Kopalna flora senońska z Potylicza“ („Rozp. Ak.“, 1907); „Badania w zakresie głowonogów z górnej kredy w Polsce“ (tamże, 1908); Stratygrafja górnej kredy w okolicach Halicza“ (tamże, 1909); „Przyczynek do znajomości senonu w Król. Polskim“ (tamże); „O kilku głowonogach i o charakterze fauny z karpackiego Kampanu (*Kosmos*, 1909) i inne.

Nowakowicz Stojan, uczony serbski, w 1909 mianowany prezesem gabinetu serbskiego. W ostatnich czasach ogłosił nadto: „Ustanak na dahije, 1804“ (1904); „Kosovo. Srpske narodowe pesme“ (1906, XI wyd.); „Tursko carstwo pred srpski ustanok, 1780 — 1804“ (1806); „Matije Wlastara Sintagmat“ (1907); „Dr. Nik. Kristić“ (1908); „Wizantijski czinowi i titule u srpskim zemljama XI—XV weki“ (1910).

Nowakowski Aleksy, malarz polski, * 1872 w Obodowce na Podolu, kształcił się w krakowskiej szkole sztuk pięknych najpierw za Matejki, potym po trzechletniej przerwie w studjach w zreorganizowanej szkole pod kierunkiem Wyczółkowskiego. Maluje sceny rodzajowe z Ukrainy.

Nowakowski Juljan, napisał: „Opowiadanie Bartosza Grzymały“ (Lwów, 1903); „Memento“ (1904); „Miłosierdzie nagrodzone“ (1904): „Na ofiarnym stosie“ (t., 1906); „Dwaj bracia“ (t., 1909).

Nowa południowa Walja, kolonja angielska w Australji, należy od 1901 do związku państw australskich — *Commonwealth of Australia* (ob.). W 1909 na obszarze 803,860 klm. kw. (włączając wyspy Lord Howe i Norfolk) miała 1,645,545 m. Immigrowało w 1908 z za oceanu 101,589 osób, emigrowało za ocean 88,683. W 1909 dochody podatkowe wynosiły 13,625,071 f. szt., rozchody 12,882,607. W 1909 zebrano pszenicy 15,483,276 buszli, kukurydzy 5,216,038 b., owsa 1,119,113 buszli. Wartość ogólna produkcji górniczej wynosiła 8,384,149 Ł. w 1908, wobec 4,756,414 z 1898. Przemysł w 1908 zatrudniał 80,008 robotników w 4,453 zakładach i dał produkcję wartości 16,317,006 Ł. Handel międzyzwiązkowy ogólny wynosił w 1908 razem w rubryce przywozu 37,642,746, a w rubryce wywozu 40,985,759 Ł. Długość linji kolejowych w 1908 wynosiła 6,185 km. Por. „The Officiel Year Book of N. S. W.“ (1910); Collins „An account of the English Colony of **N. S. W.**“ (1910).

Nowa Zelandja, kolonja angielska w Oceanji, od 1907 *Dominion of the Zealand*, obejmuje przestrzeń 271,166 klm. kw., ludność w 1909 wynosiła 1,029,417 m., w tym: Europejczyków 969,346, Maori 47,731, mieszkańców Cooka 12340, Chińczyków 2,570. Immigracja w 1908 dosięgła 44,970, emigracja 30,709. *Finanse:* w 1908—09 w rubryce wpływów wynosiły 9,109,341 f. szt., w rubryce wydatków 8889365 f. szt. dług 70938534; wartość przywozu 49,880,859 f. szt., wywozu 64,314,058 f. szt.

Nowgorodcew Paweł, filozof rosyjski, * 1866, studja odbywał na uniwersytecie moskiewskim, gdzie w 1894 został docentem, później profesorem. Ogłosił: „Istoriczeskaja szkoła juristow“ (1896); „Kant i Gegiel w ich uczeniji o prawie i gosudarstwie“ (1901) i t. d. Redagował wydawnictwo „Problemy idealizma (1903).

Nowicki Adam, publicysta polski. * 1865 r. w Warszawie, studja odbywał w Krakowie i tam od 1886 zaczął pracować na niwie dziennikarskiej; w l. 1887—98 mieszkał w Warszawie i pisywał artykuły treści społecznej naprzód do

Prawdy i pism postępowych, później do *Roli*, *Niwy* i innych konserwatywno-klerykalnych; przez pewien czas był redaktorem *Niwy*. Od 1898 r. przebywa w Wiedniu jako korespondent dzienników polskich. Osobno wydał nowele: „Czy pamiętasz?“; „Ojczyzna“, zbiór nowel; tłumaczył „Głód“ Hamsuna, „Młoda Skandynawja“ Hansona“; „Napoleona“ Bleibtreu'a i t. d.

Nowicki Feliks Witold, poeta polski, napisał: „Pod czarem“, erotyki (Warszawa, 1909); „Tęsknota“, poezje (t. 1909).

Nowicki Franciszek, poeta polski, * 1864 r. w Krakowie, studja uniwersyteckie odbywał tamże. Drukował nowele w *Biesiadzie literackiej* 1882—83, opis Tatr w *Świcie* z 1888 r. i poezje, które pojawiały się w czasopismach od 1885. Poezje jego są wyrazem odłamu młodzieży, która około 1890 w Krakowie podjęła walkę za ideały ludowe, grupując się koło pisma *Ognisko* i Czytelni akadamickiej, którą **N.** prowadził. Jest to pierwszy z poetów, którzy po okresie pozytywizmu i pracy organicznej uderzyli znów w struny zapału, podniosłego uczucia i szerokich idei, poprzednik tz. Młodej Polski. Dlatego tom jego „Poezji“ (Kraków, 1891) młodzieńczych posiada historyczną doniosłość. Przestał pisać, został nauczycielem gimnazjalnym początkowo w Tarnowie, później w szkole realnej we Lwowie, w 1911 w Krakowie. W 1905 wyszły w II wyd. jego „Pieśni czasu“ (Tarnów). **N.** wyprzedził też innych poetów „tatrzańskich“, Tatry opiewał po mistrzowsku, jakby z granitu kując swe sonety („Obrazy pustyni“). Dążności artystyczne łączył **N.** z tendencjami społecznemi.

Nowicki Napoleon, żołnierz z 1831, w końcu 1833 założył czynną lożę węglarską w Krakowie. Brał gorliwy udział w propagandzie Konarskiego i w 1839 został wysłany do ciężkich robót na Syberji.

Nowicki Seweryn.

Nowicki Seweryn, artysta dramatyczny polski, * we Lwowie, † 1911 r. w Fuldzie. Karjerę artystyczną rozpoczął we Lwowie, 1884 przeniósł się do Warszawy, gdzie występował głównie w operetkach w teatrze Małym. W 1893 zawarł nowy kontrakt z dyrekcją teatrów warszawskich, według którego miał jedynie wykonywać role w dramatach i komedjach. Przez szereg lat pracował na scenie Rozmaitości jako „kochanek“ dramatyczny, u szczytu powodzenia stanął w „Prawach serca“ Zalewskiego, „Safo“ Daudet'a, „Madame Sans“Gêne“, „Nieuczciwych Rowetty.“ Był też jednym z najlepszych odtwórców postaci Przybyszewskiego. W l. 1907—08 był głównym reżyserem teatru Rozmaitości.

Nowicki Władysław, filolog i pedagog polski, † 1906; ogłosił nadto: „Początki języka polskiego“ (Warszawa, 1903); „Wypisy do literatury polskiej“ (t., 1905).

Nowikow Jan, socjolog rosyjski, * 1850. Przemysłowiec odeski, podróżował wiele po Europie, brał udział w wielu kongresach. Ogłosił szereg prac z zakresu ekonomji i socjologji po francusku; ważniejsze z nich: „les Luttes entre les sociétés humaines et leurs phases successives“ (1893); „Contribution à l'étude de la question sociale“ (1894); „l'Expansion de la nationalité française“ (1903) i t. d. Ogłaszał też prace po rosyjsku.

Nowińska Alicja, malarka polska, * 1861, kształciła się najpierw w Warszawie u Gersona, później w Berlinie. Założyła w Warszawie prywatną szkołę rysunków i malarstwa dla kobiet.

Nowiński Józefat, literat polski, † 1906 r. w Warszawie, pozbawiwszy się życia.

Nowoaleksandrowsk, dawne *Jeziorosy*, miasto powiatowe gub. Kowieńskiej, w 1907 r. liczył 6,359 m. W pow. Nowoaleksandrowskim w 1907 było 208,487 m. Skład narodowościowy ludności podług ostatniego spisu powszechnego: 49·8% Litwinów, 16·8% Biało- i Małorusinów, 12·7% Żydów, 9·9% Rosjan, 8·9% Polaków, 1·8% Łotyszów, 0·1% Niemców; podług wyznania: 73·1% katolików, 12·7% żydów, 8·8% starowierców, 3·0% protestantów, 2·1% prawosławnych, 0·2% innych. W 1905: 62·01% obszarów wielkiej własności ziemskiej należało do Polaków, stanowiło to 26·1% całego terytorjum powiatu.

Nowodworski Franciszek, prawnik, publicysta i polityk polski, od 1900—903 był wysłany z Warszawy, 1905 uczestniczył w zjeździe listopadowym w Moskwie. W l. 1906—07 był posłem z Warszawy do I i II Izby państwowej. Należał do założycieli Kasy literackiej, Tow. hygienicznego, Macierzy i innych instytucji społecznych. Jako adwokat bronił w wielu procesach politycznych. Ogłosił nadto: „Projekty ustawodawcze I Izby państwowej“ (Warszawa, 1907); „Koło polskie w I Izbie państwowej“ (t., 1907). Z prac, drukowanych po czasopismach wymienić należy: „Ochrona leśna“; „Ustawy wyjątkowe“; „Tolerancja religijna“; „Kwestja chełmska“; „W obronie naszych szkół“; „Język polski w gminie“; „Sprawa chełmska i cyfry“ i wiele innych. Pisywał też utwory poetyckie, jak „Gladjator (*Tygodnik ilustrow.*, 1887) i in.

Nowodworski Henryk August, rysownik polski, * 1875 w Warszawie, kształcił się w Akademji sztuk pięknych w Petersburgu, Monachjum i Wiedniu. Poświęcił się sztuce stosowanej, afiszom, etykietom, reklamom, oraz ilustrowaniu pism humorystycznych w Warszawie.

Nowodworski Witold, historyk polski, * 1861 w Semnie w gub. Mińskiej. Gimnazjum ukończył w Płocku, uniwersytet w Petersburgu, gdzie 1900 został docentem. Prace krytyczne zamieszczał w czasopismach. Napisał: „Jan Zamojski, jego życie, działalność polityczna i t. d.“. (Petersburg, 1888); „Lata szkolne Jana Zamojskiego“ („Rozpr. Ak. Um.“, Kraków, 1901 i osobno); „Borba za Liwoniju mieždu Moskwoju a Rjeczju pospolitoju, 1570—1582“ i in.; wydał z polecenia Akademji Umiejętności „Interregnum“ Orzelskiego w oryginale.

Nowogródek, miasto powiatowe gub. Mińskiej, w 1907 liczył 7,889 m. W powiecie Nowogrodzkim było 247,320 m. Skład narodowościowy ludności podług spisu powszechnego: 84·0% Białorusinów, 12·3% Żydów, 1·7% Polaków, 1·6% Rosjan, 0·1% Niemców, 0·3% innych; podług wyznania: 76·4 prawosławnych, 12·3% żydów, 10·8% katolików, 0·1% protestantów, 0.4% innych.

Nowogrodzka gubernja w 1908 na 122,339·2 klm. kw. (wraz z wodami, z których jeziora obejmują 3,780 klm. kw.) liczyła 1,607,900 m. Po za Wielkorosjanami było 10,000 Korelów i Czudów, 2,000 Estów i Niemców, 1,332 Polaków osiadłych i 1,780 Polaków w wojsku. Miasto Nowogród w 1900 liczył 26,972 m.

Nowogród wołyński, miasto powiatowe gub. Wołyńskiej, liczyło w 1907: 16,904 m. W powiecie **N.** było 348,950 m. Skład narodowościowy ludności podług spisu powszechnego: 65·5% Małorusów, 15·6% Żydów, 11·0% Niemców, 5 2% Polaków, 2·4% Rosjan, 0·2% Czechów, 0·1% innych; podług wyznania: 60·6% prawosławnych, 15·7% żydów; 12·2% katolików; 10·9% protestantów; 0·3% innych.

Nowogwinejska kompanja oddała swe posiadłości w ręce Rzeszy niemieckiej w 1899, (ob. Nowa Gwinea).

Nowomiński, miasto powiatowe gub. Warszawskiej, w 1909 liczył 5.547 m., w tym 3,402 żydów, 1,896 katolików, 236 prawosławnych, 13 marjawitów. W pow. Nowomińskim na 124,428 m. było 96,152 katolików, 20,769 żydów, 4,717 marjawitów, 2,327 protestantów, 463 prawosławnych. Skład narodowościowy podług spisu powszechnego: 76·0% Polaków, 18·1% Żydów, 3·9% Rosjan, 1·7% Niemców, 0·3% innych, 4% wojska.

Nowoormjańska literatura. Mechithar i jego uczniowie usiłowali ożywić na nowo armeńską literaturę okresu złotego, były to jednak tylko uczone próby. Literatura ożyła dopiero wtedy, kiedy w XIX w. kilku po europejsku wykształconych Ormian zaczęło pisać w żywej mowie ludu, kombinując ją tylko niekiedy z językiem klasycznym. Twórcą tej literatury był student dorpackiego uniwersytetu, Chatszatur Abowjan (* 1814), pochodzący ze wschodniej Armenji, jak i wielu jego następców. Głównym jego dziełem jest powieść „Rany Armenji“. Koło niego utworzyła się grupa, złożona ze Stefana Nasarjana, Michała Nalbandjana i Rafaela Patkanjana. Ładnemi wierszami odznaczył się Sembat Szah-Aziz (Szahazizjan, * 1841), który jako liryk („Godziny Muzy“) i jako epik („Cierpienia Leona“) wzorował się na Byronie. Poezję kontynuowali: młodo zmarły Petros Durjan, który pisał patrjotyczne i erotyczne wiersze oraz dramaty, Zaturjan, Issakjan i inni. Tradycyjna twórczość ludowa zachowała się i XIX w. Lukianos (Lukjan) w pierwszej połowie XIX tworzył (po ormiansku i turecku) mistyczne, erotyczne, historyczne i okolicznościowe wiersze; Dsziwani („Młody“, właściwie Serope, * 1846) uprawiał ludową i artystyczną poezję (zbiory ich ukazały się 1900 i 1904 w Tyflisie); Kamar Katiba opiewał powstanie ormiańskie. Powieściopisarzami w duchu Europy środkowej są: Raffi i Tserenz, którzy pisali powieści w rodzaju Walter-Scotta, w czasach nowszych Schirwansadeh, Nar Dos; pani Dussap († ok. 1900) i pani Toneljan; kierunek ludowy reprezentują Leon Aghanjanz i Petros Proszjanz. Najwybitniejszym dramaturgiem jest Gabrjel Sundukjanz (* ok. 1835), który wzorował się na komedjach Moliére'a i przetłumaczył Schillera „Miłość i Intryga“. Jerzy Burchudarjanz przetłumaczył inne dramaty Schillera, Lessinga „Natana“ i Goethego „Fausta“ (1902).

Noworadomsk, miasto powiatowe gub. Piotrkowskiej, w 1909 liczył 18,620 m. w tym 9,540 katolików, 8,471 żydów, 305 protestantów, 304 prawosławnych. W powiecie Noworadomskim na 168,625 m. było: 147,770 katolików, 15,853 żydów, 4,519 protestantów, 544 prawosławnych. Skład narodowościowy ludności podług spisu powszechnego: 88·8% Polaków (najbardziej polski powiat w całej gub.), 8·2% Żydów, 2·3% Niemców, 0·5% Rosjan, 0·2% innych, 0·4% wojska.

Nowosielski Feliks, jeden z założycieli *Młodej Polski*, * 1800 na Mazowszu, † 1864. Ukończył szkołę wojskową kadetów ze stopniem oficera. Wziął udział w Związku Wysockiego w walce zbrojnej 1831. Wyszedł za granicę w stopniu podpułkownika. Należał do hufca świętego, który miał wkroczyć w 1833 r. do Niemiec, oraz do wyprawy Sabaudzkiej w 1834 r. Wszedł do pierwszego komitetu Młodej Polski. Przybywając następnie w Londynie, brał udział w pracach demokracji emigracyjnej.

Nowotomyśl, miasto powiatowe w reg. Poznańskiej, liczył w 1905: 1985 m., w tym 1501 protestantów, 359 katolików, 113 żydów. W powiecie Nowotomyślskim na 33,180 m. podług spisu 1900 było: 50·8% Polaków; w 1905 zaś 57·0% katolików, 42·0% protestantów, 1·0% innych.

Nowowiejski Antoni, ks., kanonik katedry płockiej, regens seminarjum i oficjał djecezji,

został w 1908 r. konsekrowany na biskupa płockiego.

Nowowiejski Antoni.

Nowowiejski Feliks, muzyk polski, * 1875 w Wartenburgu, uczeń konserwatorjum Sterna i majsterszuli berlińskiej akademji; od 1909 dyrektor Towarzystwa muzycznego w Krakowie. Napisał szereg kompozycji na śpiew (solowy i chóralny), orkiestrę i organy. W 1901 otrzymał nagrodę imienia Meyerbeera za oratorjum: „Syn marnotrawny". Ważniejsze utwory: „Symfonja h mol"; „Swaty polskie" (uwertura); „Busola", opera i „Quo Vadis", oratorjum.

Nowowiejski Feliks.

Nowy Meksyk *(New-Mexico)* terytorjum należące do Stanów Zjedn. Am. Półn. na 317,609 klm. kw. liczyło w 1909 do 500,000 m., w tym Polaków 500.

Nowy Pazar *(Novipazar)*, sandżak w wilajecie tureckim Kosowo, został w 1908 przez Austrję zwrócony Turcji za uznanie aneksji Bośnji i Hercegowiny.

Nowy Targ, miasto w Galicji, stacja kolei Chabowska-Zakopane i **N. T.**—Sucha, w 1900 liczył 6,546 m. W okręgu sądowym Nowotarskim na 42,483 m. było podług spisu 1900: Polaków 100%; katolików 96·6%, unitów 0·1%, żydów 3·3%.

Nowy York *(New-York)* największe miasto Ameryki Północnej, w 1910 liczył 4,766,883 m. W 1900 ludność wynosiła 3,437,202 m., w tym 180,432 urodzonych w Królestwie Polskim i Rosji, 121,993 w Austro-Węgrzech.

Nowy York *(New-York)*, jeden ze stanów zjednoczonych Ameryki Półn. na 127,433 klm. kw. liczył w 1906: 8,223,990 m. Polaków ze wszystkich trzech zaborów podług urzędowych danych było 69,685, podług ks. Kruszki ogół Polaków wynosił 340,000, a *Polish Press* podnosi liczbę do 475,000.

Nozal Aleksander, malarz francuski, * 1852 w Paryżu. Uczeń Luminais, debiutował w 1876. Początkowo malował krajobrazy górskie. Jest niezrównany w pastelu, gdzie siłę rysunku łączy z subtelnością kolorytu, w ostatnich czasach szczególnie celuje w malowaniu wody i nieba; ważniejsze z jego obrazów: „Ruiny zamku" (1885); „Wschód księżyca" (1892); „Cyrk w Gavanie" (1897); „Lande d'or" (1895, m. luksm.); „Wiosna w Garches"; „Słoneczny poranek w dolinie Rodanu"; „Koniec dnia"; „Skały w Tryas". Muzea prowincjonalne francuskie posiadają wiele prac **N.**

Nozière Ferdynand *Weyl*, dziennikarz i krytyk francuski, * 1874 w Paryżu. Rozpoczął czynność literacką w pismach młodych *(Ermitage, Plume, Art et Vie)*; pisywał poezje, krytyki literackie i feljetony w *Temps*, krytyki teatralne w *Gil Blas* i *Matin* (pseud. *Guy Launay*). Wystawił też kilka jednoaktówek.

Numancja *(Numantia)*, stolica Arewaków w *Hispania Tarraconensis*. Podczas drugiej wyprawy archeologicznej od sierpnia do listopada 1906 Schulten odkopał z kamiennych fortec Scypjona Młodszego pięć; 1907 odnalazł największą na południu miasta, 1908 zbadał ją dokładnie i uznał za główną kwaterę Scypiona Afrykańskiego podczas oblężenia **N.** 134—33 prz. Chr.; to *Castillejo* pomieścić mogło 10 kohort czyli cały legion. W 1909 odkopano obóz koło wsi Renieblas, założony w pierwszym roku wojny numantyjskiej, 153 prz. Chr., przez konsula Q. Fulviusa Robiliora. W 1910 zajęto się dokładniejszym zbadaniem obozu jak i nowoodnalezionym obozem Scypiona Raza, na południe od **N.**

Nunez de Arce don Gaspar, poeta hiszpański, † 1908 w Madrycie.

Nusbaum Henryk, lekarz polski, ogłosił nadto: „Nauki przyrodnicze" (Warszawa, 1903): „Pamięć" (t., 1904); „Zarys fizjologji i patologji" (t., 1904); „Już wielki czas" (t., 1906); „Nienawiść" (t., 1906); „Serce" (t., 1906); „Na nutę Ekklesiastes" (t., 1910); „Odczyty i szkice" (t., 1910).

Nusbaum-Hilarowicz Józef, zoolog polski, w 1904 został członkiem Akademji Krakowskiej, 1906 po ustąpieniu B. Dybowskiego profesorem zwyczajnym zoologji i anatomji porównawczej w uniwersytecie lwowskim. Ogłosił nadto: „Biologja ogólna" („w Por. dla samouków", cz. I, 1901); „Rozwój życia organicznego" („w Por. dla samouków", część V, 1903); „Zasady anatomji porównawczej" tom II (Warszawa, 1903); „Nauki przyrodnicze w wychowaniu" (tamże); „O regeneracji kilku wieloszczetów, sztucznie zranionych" („Rozpr. Ak. Krak.", 1904); „Studja nad regeneracją II. O odradzaniu się przedniej części ciała u wazonkowców" („Polskie arch. biol.", 1904); „Podręcznik zoologji dla klas wyższych" z T. Wiśniowskim (Lwów, 1904); Z zagadnień biologji i filozofji przyrody" (Warszawa, 1905); „Z teki biologa" (Lwów, 1905); „Z zagadek życia" (Lwów, 1908 II wyd.); „Zootomja praktyczna" (Warszawa, 1908); „Rozwój potylicy oraz kostek Webera u ryb karpiowatych" („Rozpr. Ak. Krak.", 1908); „Szlakami wiedzy" (Lwów, 1909, II wyd.); „Idea ewolucji w biologji" (Lwów, 1910); „Wiadomości z zoologji" (tamże); „Przyczynki do poznania regeneracji u wstężnic" z M. Oksnerem („Rozpr. Ak. Krak." 1910); „Uczeni i uczniowie" (Lwów, 1910) i nadto liczne rozprawy w języku niemieckim.

Nyblaeus Jan Aksel, filozof szwedzki, * 1821 w Sztokholmie, † 1899 w Lundzie. Po skończonych studjach został docentem historji filozofji w Upsali 1852, potym profesorem filozofji praktycznej w Lundzie (1853—86). Doktryny Bostroema stosował do zagadnień religijnych i społecznych. Ważniejsze prace: „Podstawa i natura państwa“ (1864); „Trzy studja z filozofji religji“ (1874); „Badania filozoficzne w Szwecji od końca XVIII w.“ (1873—95, 4 t.), najważniejsza praca.

Nyblom Helena, pisarka szwedzka. Na polski przełożono jej: „Wieczór wigilijny“ (1911), tłum. R. Bernsteinowa; „Sprzymierzeńcy Franka“, baśń (1911); „Przebudzenia się ogrodu“ (1911).

Nyblom Karol Rupert, poeta i estetyk szwedzki, † 1907 w Sztokholmie.

Nye Edgar Wison, humorysta amerykański, * 1850 w Shirley, † 1896 w Buck Shoals. Z zawodu adwokat, ogłosił pod pseudonimem *Bill N.* szereg humoresek fantastycznych; ważniejsze z nich: „the Forty Liars“ (1883); „Baled Hay“ (1884); „Bill Neyes Blossow Rock“ (1885); „Remarks“ (1886); „Bill Nye's Thinks“ (1888) i t. d.

Nyrop Marcin, architekt duński, * 1849 w Ringkjöbing. Studja odbywał w Ak. sztuk pięknych w Kopenhadze, gdzie otrzymał dwa złote medale (1877 i 1880), trzy lata bawił zagranicą, został profesorem architektury w Akademji. Do najwspanialszych jego prac należą: Archiwa prowincjonalne, Muzeum Thorvaldsena, a przedewszystkim Ratusz w Kopenhadze (1892 — 902), arcydzieło nowożytnej architektury duńskiej.

O.

Obedenaru Jerzy Michał, lekarz, publicysta i dyplomata rumuński, * 1839 w Bukareszcie, † 1885 w Atenach. Profesor szkoły medycznej, od 1874 był kolejno pierwszym sekretarzem ambasady w Rzymie, Konstantynopolu i ostatecznie posłem w Atenach. Z licznych jego prac ważniejsze: „la Roumanie économique d'après les données les plus récentes: Gieographie, état économique, antropologie avec une carte de la Roumanie“ (1876); „Texte Macedo-Române, basme si poesii poporale de la Crusova“ („Teksty macedońsko-rumuńskie, baśni i pieśni ludowe z Kruszowy“, 1891).

Obertyński Kazimierz, polityk polski, * 1840, ukończył politechnikę we Wiedniu, studja rolnicze wprowadził w Grignon i Grandjonau we Francji. Członek partji narodowo-demokratycznej, został obrany posłem do parlamentu 1907; jest prezesem filji Tow. rolniczego w Złoczowie oraz innych instytucji społecznych.

Obchód grunwaldzki. Pięćsetlecie zwycięstwa grunwaldzkiego obchodzono uroczyście w lipcu 1910 r. w miarę możności na całym obszarze Polski. Wszędzie odbywały się uroczyste nabożeństwa; w wielu miastach nietylko Galicji, ale i Królestwa, jak: w Łodzi, Lublinie, Częstochowie, Kielcach i t. d. z powodu rocznicy tej urządzane były wieczory i odczyty. Warszawa z musu ograniczyła się do skromnego obchodu: we wszystkich kościołach odbyły się nabożeństwa, urządzono dwa odczyty, sklepy przez dwie godziny były zamknięte, była też częściowa dekoracja domów i wieczorem iluminacja. Lwów obchodził rocznicę okazalej: po za nabożeństwami, pochody, wiece i zgromadzenia uświetniły ten dzień. Obchód we Lwowie odbył się wcześniej, by nie przeszkodzić walnemu zjazdowi w Krakowie. W konieczności **O. g.** najsłabiej zaznaczył się w zaborze pruskim. Środkiem ciężkości dni grunwaldzkich były uroczystości krakowskie, które trwały przez trzy dni, 15, 16 i 17 lipca 1910. We wszystkich kościołach krakowskich z uderzeniem tej samej godziny odprawiona była ofiara dziękczynna za zwycięstwo na polach tannenberskich. W kościele Marjackim na tym samym miejscu, gdzie przed 500 laty sławił zwycięstwo Jagiełłowe mistrz Akademji krakowskiej, Jan z Kluczborga, ks. biskup Bandurski w pięknych słowach głosił znaczenie Grunwaldu i jego na przyszłość rozumienie. Następnym i najważniejszym punktem programu było odsłonięcie pomnika Władysława Jagiełły, dłuta rzeźbiarza Ignacego Wiwulskiego, dar Ignacego Paderewskiego. W pałacu sztuki otwarto wystawę pamiątek z epoki Jagiełły. Wybitne miejsce w uroczystościach zajął zlot sokołów z ćwiczeniami zbiorowemi, w których brało udział przeszło 4000 osób; dalej, pochód na Wawel do sarkofagu pogromcy Krzyżaków, w którym uczestniczyły nieprzebrane tłumy z wszystkich dzielnic Polski bez różnicy stanu, klas i wyznania—cała Polska składa hołd nieśmiertelnemu królowi. Miasto samo pięknie udekorowane i świetnie iluminowane; odbywały się liczne odczyty, wykłady popularne i zgromadzenia publiczne, w uroczyście przybranych salach zbliżali się do siebie ludzie ze wszystkich dzielnic Polski, z obczyzny, z za oceanu. Obradował też wtedy szereg zjazdów: Tow. szkoły ludowej, Związku dziennikarzy i literatów z udziałem delegatów z Warszawy i Poznania, i t. d.; obchodzono 500-lecie kongregacji kupieckiej m. Krakowa, datującej się od tego samego roku, co wiekopomne zwycięstwo; odbył się wreszcie wiec oświatowy, który uchwalił szereg postulatów w dziedzinie szkolnictwa. Krakowski **O. g.** wyróżnił się olbrzymim udziałem włościaństwa

w uroczystościach. Przypadł on w wyjątkowo ciężkich dla narodu czasach i był sam przez siebie wielkim pokrzepieniem, a widok rzesz chłopskich tymbardziej napełniał dusze wiarą i pewnością, że Polsce przybyła nowa, niespożyta siła w postaci uobywatelonego ludu. **O. g.** miał też wyjątkowo doniosłe znaczenie w dziejach Polski ostatnich lat.

Obmiński Tadeusz Antoni, inżynier budowniczy polski, * 1874 we Lwowie; tamże ukończył 1892 szkołę realną i 1897 politechnikę, doktoryzował się 1908. Był asystentem, później docentem, w 1910 został profesorem zwyczajnym budownictwa na politechnice we Lwowie. W l. 1907—1910 dyrektor instytutu technologicznego we Lwowie, od 1910 należy do centralnej komisji dla konserwacji zabytków w Wiedniu. Wykonał liczne budowle prywatne i publiczne, między innemi szpital w Sokalu, kościół w Jaremczu, gmach Izby handlowej i Instytutu technologicznego we Lwowie (wspólnie z Alfredem Zachariewiczem). Oprócz kilku mniejszych ogłosił większą rozprawę: „Gieneza i rozwój budownictwa drewnianego, jako przyczynek do historji kultury Słowian“ (Lwów, 1908).

Oboleński Iwan, książę, mąż stanu rosyjski, * 1853, † 1910 w Petersburgu, był generał-gubernatorem Finlandji do 1905 r.

Oboleński Leonidas, publicysta, beletrysta i filozof rosyjski, † 1906 w Petersburgu.

Oborniki, miasto powiatowe w reg. Poznańskiej, w 1905 liczyły 4,006 m., w tym 2,309 katolików, 1470 protestantów, 227 żydów. W powiecie Obornickim na 50,352 m. było w 1900: Polaków 61·2%, dwujęzycznych 0·1%; katolików 64·3% (1905), protestantów 33·5%, innych 2·2%.

Oborski Ludwik, wojskowy z 1831 r., dowodził hufcem świętym, który w 1833 miał wesprzeć rewolucję niemiecką. Przebywając następnie w Londynie, czynny brał udział w życiu emigracyjnym. W 1848 walczył w Poznańskim pod dowództwem Mierosławskiego.

Obratil Karol, pisarz czeski, * 1866 w Hukvaldach. Nauczyciel z zawodu, pracuje w pismach politycznych, oddzielnie ogłosił: „Majowy deszt“ (1892), poezje; „Malovani dejovými barvami“ (1908); „Moderni kreśleni“ 1908) i in.

Obrecht Jan, ob. Hobrecht.

O'Brien William, polityk irlandzki, w 1910 odłączył się od zjednoczonej partji irlandzkiej, podczas wyborów zwalczał wraz z T. Healym Radmonda, wybrany do Izby gmin łącznie z 9-ciu zwolennikami utworzył grupę własną niezależnych narodowców.

Obruczew Mikołaj, generał rosyjski, † 1904 na zamku Jaure we Francji.

Obrzut, profesor patologji w uniwersytecie lwowskim, † 1910 we Lwowie.

Obstfelder Sigbjörn, poeta norweski, † 1900 w Kopenhadze.

Oceanja. *Angielska* obejmuje Nową Zelandję z przyległemi wysepkami, Fidżi, Tongę i inne wyspy sąsiednie, razem 328200 klm. kw. i 1363600 m. *Francuska*—Nową Kaledonję z Wallisem i Futuą, Tahiti z przyległemi, razem 24,220 klm. kw. i 293,000 m. *Niemiecka*—Ziemię cesarza Wilhelma, archipelag Bismarka, wyspy Karolińskie, wyspy Palau albo Pelew, Marjańskie, Solomona, Marshalla, Samoan, razem 243,800 klm. kw. i 456,000 m.

Oceanograficzne muzeum otwarte zostało przez ks. Alberta w Monaco; dyrektorem jest Richard. Po śmierci ks. Alberta **M. O.** przechodzi na własność Instytutu oceanograficznego w Paryżu.

Oceanografja. W 1902 zorganizowana została komisja międzynarowa do badań mórz północnoeuropejskich od kanału angielskiego do Nowej Ziemi. Do komisji należą przedstawiciele wszystkich państw północnych (Francję wyjąwszy). Siedziba biura znajduje się w Kopenhadze.

Ochenkowski Henryk, napisał: „Klucz“, poezje (Kraków, 1904).

Ochenkowski Władysław, ekonomista polski, * 1840 we wsi Skrzeszewie na Podlasiu, † 1908 we Lwowie. Brał udział w powstaniu 1863 r., studja uniwersyteckie ukończył w Jenie 1868, poczym był urzędnikiem biura statystycznego przy Wydziale krajowym we Lwowie (1874—75). W 1878 habilitował się w Jenie na podstawie rozprawy „Englands Gesetzgebung im Bezug auf die Preise“ z ekonomji politycznej, w 1880 r. został tam profesorem nadzwyczajnym tegoż przedmiotu, następnie w Münsterze, a od 1872 r. we Lwowie. W 1902 był rektorem. Ważniejsze jego prace dotyczą historji gospodarczej Anglji: „Englands wirtschaftliche Entwickelung im Ausgange des Mittelalters“; „Zur Geschichte des englischen Geldwesens im Mittelalter“; „Adolf Helds sozialpolitische Geschichte Englands“; główniejsze prace polskie: „Olej skalny w Galicji“; „Sprawa gruntowa w Irlandji“; „Wychowanie elementarne w Anglji“; „Ziemska własność gminna w Galicji“; „O podatku zbytkowym“; „Angielskie kasy oszczędności“; „Listy cudzoziemca (J. Forstera) o Wilnie“ i in. Był członkiem Akademji krakowskiej.

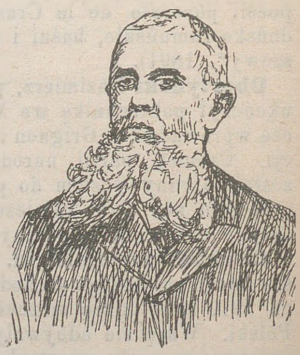

Ochenkowski Władysław.

Ochimowski Feliks, prawnik polski, * 1848 w Woli Pękoszewskiej, w guber. Warszawskiej. Gimnazjum w Warszawie ukończył 1866, wydział

prawniczy Szkoły Głównej tamże w 1870; jest adwokatem przysięgłym. W 1873 założył z L. Méyetem, Z. Mirosławskim, H. Elzenbergiem i in. dwutygodnik *Niwę*, potym pracował w *Echu*, *Wieku*, *Gaz. Sądowej*, „Encyklopedij Orgielbranda“, „Wielkiej Ilustrowan. Encyklopedji“, *Nowej Gazecie*, *Gospodarzu i lokatorze*. Ważniejsze prace, ogłoszone w *Gaz. Sądowej*: „Organizacja i procedura sądowa“ (1876); „Umiejętności prawnicze w ostatnim 30-leciu“ (1895); „Odpowiedzialność karna małoletnich“ (1897); „Centralizacja i decentralizacja“ (1897); „Sądownictwo ludowe karne“ (1899); „Ustawa stemplowa“ (1900); „Prawa dzieci nieślubnych“ (1902); „Wydział prawniczy Szkoły Głównej“ (1903); „Postulaty samorządu“ (1908); „Samorząd w gubernjach zachodnich“ (1910); „Samorząd miejski“ (*Gazeta Nowa*). Oddzielnie ogłosił drukiem: „Adwokatura“ (Warszawa, 1898); „Samorząd“ (t., 1899); „Prawa konstytucyjne“ (tamże, 1907); „Polacy i samorząd w Austrji, Prusiech i Rosji“ (1910, „Księga Kongresu w Waszyngtonie“).

Ochorowicz Juljan, psycholog i literat polski, ogłosił nadto: „Pierwiastki charakteru narodowego“ (1907); „O kształceniu własnego charakteru“ (1907); „Układ genetyczny pierwiastków“ (Kraków, 1911).

Ochs Zygfryd, muzyk niemiecki, * 1858 r. w Frankfurcie n. M., uczeń Kiela i Rudorffa w Berlinie (konserwatorjum), jest założycielem i dyrygientem słynnego chóru filharmonicznego w Berlinie; skomponował wiele drobnych, wartościowych utworów.

O'Connor Mikołaj Roderyk, dyplomata angielski, † 1908 w Konstantynopolu.

Oczapowski Jan, doktór medycyny (ob.), wprowadził do chemicznego słownictwa naukowego, zamiast „kwasorodu“ termin „tlen“. Swoje „Uwagi o tlenie (*oxygenium*)“ ogłosił w „Projekcie do słownictwa chemicznego“ (Warszawa, 1853). Por. Wł. Leppert, „Materjały do historji chemji w Polsce. II“ (*Chemik Polski*, № 12, 1910).

Oczkowski Adam, budowniczy, otrzymał na konkursie Koła architektów (1901) łącznie z budowniczym St. Grochowiczem I nagrodę za projekt domu dochodowego przy zbiegu ulic Marszałkowskiej i Moniuszki. Oprócz tego pobudował: Hotel Francuski (plac Zielony) i pałacyk Goldstandów przy ul. Moniuszki. Mieszka w Warszawie.

Odescalchi Balblassare III Ladislao Erba książę Syrmji, * 1844 w Rzymie, † 1909 w Civita Vecchia. Uczestniczył w ruchu narodowym włoskim; 1867 był posłem w Wiedniu, 1870 należał do rządu prowizorycznego w Rzymie; 1874 wybrany był do Izby deputowanych; 1896 został senatorem.

Odesa (*Odessa*) liczy 650,000 m.

Odobescu Aleksander, rumuński historyk, archeolog i polityk, * 1834 w Bukareszcie, † 1895 tamże. W 1862 został ministrem oświaty, później profesorem archeologji w uniwersytecie w Bukareszcie. Ogłosił: „Historję archeologji“ (1874); wielką pracę „Trésor de Petroasa“ („Wykopaliska w Petroasie“). Przyczynił się bardzo do rozwoju literatury rumuńskiej swym czasop. *Revista Româna* (1861—63). Zostawił też kilka mistrzowskich nowel: „Księżna Chiajna“, „Mihnea okrutny“ i t. d., oraz fantazję poetycką „Pseudokynegetikos“ (1874).

Odolanów (zgiermanizowane *Adelnau*), miasto powiatowe w reg. Poznańskiej, w 1905 liczył 2,286 m., w tym 1,807 katolików, 353 protestantów, 126 żydów. W powiecie Odolanowskim na 33,480 m. podług spisu 1900 było: Polaków 91·3%, dwujęzycznych 1·3%; katolików 77·9% (1905), protestantów 21·4%, innych 0·7%.

O'Donnell y Aubreu Carlos, ks. Tetuanu, generał i polityk hiszpański, synowiec *Leopolda O'D.* (ob.). Służył w wojsku na Filipinach (1854), uczestniczył w wyprawie do Maroka (1860 r.). W 1863 obrany do Kortezów, przystąpił do unji liberalnej, przyczynił się do zwycięstwa rewolucji 1868 i wypędzenia Izabeli. W 1874 wszedł na drogę dyplomatyczną, był pełnomocnikiem Hiszpanji w Brukselli, Wiedniu i Lizbonie. W 1879 został ministrem spraw zagranicznych, 1881 senatorem dożywotnim. Później przeszedłszy do obozu konserwatywnego, był jeszcze kilkakrotnie ministrem spraw zagranicznych w gabinetach konserwatywnych; wtedy zalecał bezwzględne stanowisko w stosunku do Kuby i Filipinów.

Odyniecki Antoni, uczestnik 1831 r., * 1808 na Podolu, † 1872 w Paryżu. Studja odbywał w uniwersytecie wileńskim, gdzie zaskoczyło go powstanie listopadowe. Jeden z pierwszych zaciągnął się do szeregów powstańczych pod wodzą Karola Rożyckiego; w jeździe wołyńskiej odbył całą kampanję. Na emigracji należał przez lat kilka do Tow. Demokratycznego, następnie do Zjednoczenia, w ciągu lat kilku zasiadał w komitecie kierującym wraz z Lelewelem i Zwierkowskim, aż do chwili rozwiązania go 1846. Przebywając kolejno w Poitiers i Paryżu, pełnił do śmierci obowiązki dozorcy-korepetytora (*maître d'etudes*) w zakładach naukowych francuskich. Zostawał zawsze w bliskich stosunkach z St. Staniewiczem z otoczenia mickiewiczowskiego. Por. „Rocznik Tow. Historyczno-Literackiego w Paryżu, 1870—1872“ (Poznań, 1872).

Ody Salomona, zbiór 42 psalmów żydowskich w obrobieniu chrześcijańskim, po hebrajsku lub po grecku napisanych, które J. Rendel Harris w tłumaczeniu syryjskim odnalazł w 1909. Najpewniej w obecnej postaci zostały przywiezione do Syrji w jakie 100 po Chr.; są ważnym przyczynkiem do zrozumienia klasycznej teologji, rozwiniętej na podstawie ewangielji św. Jana. Por. Harris „the Odes of Solomon“ (1909); Harnack

„Ein jüdisch-christliches Psalmbuch aus dem ersten Jahrhundert“ (1910).

Odżakow Piotr, prawnik i dziennikarz bułgarski, * 1841 w Laskowcu. Studja uniwersyteckie odbywał w Odesie, gdzie został profesorem prawa kanonicznego, poczym służył w sądownictwie rosyjskim. Po wyzwoleniu Bułgarji został głównym prokuratorem sądu kasacyjnego. Ogłaszał prace publicystyczne i prawne.

Oechelhäuser Adolf, niemiecki historyk sztuki, * 1852 w Mülheim, studja odbywał w Berlinie, potym we Francji, Włoszech i Anglji, 1890 został profesorem nadzwyczajnym w Heidelbergu, 1893 zwyczajnym w politechnice w Karlsruhe. Ogłosił: „Der Bilderkreis zum Wälschen Gast des Thomasin von Zerclaere“ (1890); „Aus Anselm Feuerbachs Jugendjahren“ (1905) i in.

Oechsli Wilhelm, historyk szwajcarski, ogłosił nadto: „Die Verbündeten und die schweizerische Neutralität 1813“ (1898); „Die Schweiz in den Jahren 1798 und 1799“ (1899); „Urgeschichte Graubündens“ (1903); „Geschichte der Schweiz im XIX Jahrhundert (1903); „Geschichte der Gründung des eidgenössischen Polytechnikums 1855—1905“ (1905) i t. d. Opracował też kilka map Szwajcarji.

Oefele Franciszek Ignacy, zwany inaczej *Hewelskim*, malarz pochodzenia polskiego zcudzoziemczony, * 1721 w Poznaniu, uczył się w Niemczech i Włoszech. Elektor Maksymiljan III mianował go malarzem nadwornym, później profesorem nowozałożonej Akademji sztuk pięknych. Portret własny **O.** znajduje się w Pinakotece monachijskiej. Z prac jego z Polską związanych wymienić należy: dwa portrety M. Suffczyńskiego, kasztelana czerskiego; jeden z nich znajdował się w rodzinie portretowanego w Hostynnem (w Hrubieszowskim), drugi w Heidelbergu w galerji hr. K. Garniberga, na obydwuch podpisany jest po polsku; portret J. hr. Miączyńskiego i obraz religijny „św. Franciszek“, w zbiorach Soczyńskiego w Krakowie. **O.** rytował także na miedzi.

Oels, miasto powiatowe w reg. Wrocławskiej, w 1905 liczył 10,940 m., w tym: 2,238 katolików, 162 żydów. W powiecie Oelskim na 64,390 m. było: 2·0% Polaków, 0·6% dwujęzycznych; 18·1% katolików, 81·3% protestantów, 0·6% innych.

Oertzen Karol Fryderyk, baron, pisarz niemiecki, * 1829 w Brunn, † 1910 we Fryburgu w Bryzgowji. Ważniejsze utwory: „Pieśni i ludzie“ (1883); „Kronika liryka“ (1888); „Podróż letnia sentymentalisty“ (1888); „Echa liryczne“ (1891) i in. Używał często pseudonimu *Ludwik Robert.*

Oestéren Fryderyk Werner von, pisarz niemiecki, * 1874 w Berlinie. Studja odbywał w kilku uniwersytetach niemieckich, służył krótko w wojsku w Galicji. Ogłosił: „Merlin“, epos nowożytny (1900); „Domitian“, dramat wierszowany (1901); „Schatten im Walde“, poezje (1902); „Wir“, bajki satyryczne (1901); opowiadania z życia galicyjskiego: „Die Wallfahrt“ (1903), „Maria mit Musik“ (1910), z któremi zostaje w związku powieść, „Christus nicht Jesus“ (1906); nadto: der Weg ins Nichts“, nowele (1908) i „Die Exzellenzen, eine Gasteiner Geschichte“ (1909).

Oettingen Aleksander, statystyk niemiecki, † 1905.

Oettingen Artur, fizyk i teoretyk muzyczny, wydał nadto: „Schule der Physik“ (przekład polski w przygotowaniu).

Offmański Mieczysław, popularyzator dzieł historycznych. Był współpracownikiem *Przeglądu Tygodniowego*, *Biesiady Literackiej* i pism galicyjskich. Oddzielnie ogłosił: „Wypadki historyczne w Polsce po 3 maja 1791“ (Kraków, 1893); „Monitor“, czasopismo polskie z w. XVIII“ (Lwów, 1896, odznaczenie Ak. Umiejęt.); „Co się znajduje w dziele T. Korzona“, „Grünwald“ (Warszawa, 1903); „Przyczynek do życiorysu Asnyka“ (t., 1904); „Dzieje warszawskiego Towarzystwa Przyj. nauk“, „Pamiątki po Piastach i Jagiellonach“, „Słownik miejscowości w których znajdują się jeszcze zabytki czasów Piastowskich i Jagiellońskich“ (t., 1907); „Królestwo Polskie“ (t., 1908).

Ogé Piotr Marja, rzeźbiarz francuski, * 1849 w Saint Brieuc, jest profesorem rzeźby w Instytycie głucho-niemych. Wykonał między innemi dekoracje głównych schodów w Ratuszu paryskim, szereg biustów dla Muzeum wersalskiego, Akademji francuskiej i t. d.

Ogiński Mikołaj Kleofas, książę, uczył się kompozycji u Józefa Kozłowskiego; oprócz polonezów (najsławniejsze: „Rozbiór Polski“ *f* dur i „Pożegnanie ojczyzny“ *a* mol), napisał operę do francuskiego tekstu: „Zelis et Valcour ou Bonaparte au laire“.

Ogrizović Milan, poeta, dramaturg i krytyk chorwacki. Jest nauczycielem gimnazjalnym, wydał kilka zbiorków satyrycznych, djalog alegoryczny „Slava njima“; dramaty: „Dak“, „Proljetno jutro“, „Ljetno podne“, „Jesenje vecze“, „Sujet“ i t. d.; razem z Milezinowiczem 4-aktowy dramat „Plokletstvo“.

O'Higgins Bernard, pierwszy prezydent Chili, * 1778 w Chillan, † 1842 w Montalvan (Peru). Po porażce wojsk hiszpańskich przez wojska argientynskie, **O'H.** został obwołany dyktatorem (1817 — 23). Ogłosił wtedy niezależność Chili po zwycięstwie pod Maipo (1818). Zaprowadził ład wewnątrz kraju, popierał przemysł górniczy, założył uniwersytet.

O'Higgins.

Konstytucja (1822) nadała mu duże przywileje, przeciwko czemu protestowali liberałowie, którzy doprowadzili do rewolucji i zmusili **O'H.** w 1823 do dymisji. Wtedy udał się do Peru, gdzie umarł. W 1869 rząd sprowadził do ojczyzny zwłoki **O'H.** i wystawił mu kilka pomników.

Ohio, jeden ze stanów Unji amerykańskiej, na 106,340 klm. kw. liczył w 1906: 4,448,677 m., Polaków podług spisu 1900 było 16,822, podług ks. Kruszki 80,000, a *Polish Press* 200,000.

Ohlin Axel, zoolog i podróżnik szwedzki, * 1867, † 1903. Uczestniczył w wyprawach do Grenlandji 1894, do Ziemi Ognistej 1895, do Ziemi Karola i Spicbergu 1898, wreszcie w wyprawie do bieguna południowego O. Nordenskjölda, 1901. Ogłosił: „Om antarktiska färder oct Antarktis“ (1901).

Ohnet Jerzy, powieściopisarz i dramaturg francuski, ogłosił nadto: „le Crépuscule“; „la Marche à l'amour“; „le Marchand de poisons“ (1903); „le Chemin de la gloire“; „la Conquerante“; „la Dixieme Muse“ (1907). Na polski przełożono nadto: „Handlarz trucizną“ (1904).

Ohrenstein Jerzy, literat, * 1871, współpracownik *Izraelity*, *Przyjaciela zwierząt*, *Wędrowca*, *Wisły*. Ogłosił oddzielnie powieść „Miljony“ (Warszawa, 1903).

Ohryzko Józefat, jeden z budzicieli polskiego ruchu umysłowego przed 1863 r., * 1827 w pow. Lepelskim, † 1890 w Irkucku. Ukończył gimnazjum w Mińsku litewskim, a wydział prawny w uniwersytecie petersburskim, poczym wszedł do służby rządowej w Petersburgu i z czasem otrzymał posadę w ministerjum finansów. W 1858 zaczął wydawać w Petersburgu dziennik polski *Słowo* z miesięcznym dodatkiem książkowym treści literacko-naukowej, w którym hołdował budzącemu się realizmowi śród Polaków petersburskich. Pismo zyskało wielu prenumeratorów, lecz zostało wkrótce przez rząd zamknięte. Ważną też zasługą **O.** było wydanie zbioru praw polskich „Volumina Legum“. Uwięziony w 1863 r., badany przez osobistych wrogów w Wilnie, został skazany na więzienie do Syberji. W 1870 r. uwolniono go, lecz osiedlono w Syberji pod ścisłym dozorem policyjnym. Por. Dybowski B. „Pamięci Józefata **O.**“ (*Bibl. Warsz.* maj, 1907).

Ojetti Ugo, romansopisarz i krytyk włoski, * 1871 w Rzymie. Rozpoczął jako zwolennik naturalizmu, następnie jako przeciwnik napisał: „le Vie del peccato“ (1902); „il Cavallo di Troia“ (1904); dramaty: „l'Inutilita del male“; „Tutto per l'amore“; „il Garafano“. Był korespondentem podczas wojny hiszpańsko-amerykańskiej i wydał zbiór artykułów „l'America vittoriosa“ (1899); podobnyż zbiór później „l'Albania“ (1902).

Okeghem *(Ockenheim)* Jan, kompozytor niderlandzkiej szkoły XV w., uczeń Dufay'a, od 1461 królewski kapelmistrz w Paryżu. Pisał: msze, motety, pieśni i kanony; był nauczycielem Josquina de Près.

Oklahoma (włącznie z terytorjum Indyjskim), jeden ze stanów Unji amerykańskiej, ukonstytuowany został w 1907 z dawnych terytorjów **O.** i ter. Indyjskiego. Obejmuje 181,577 klm. kw. z ludnością 1,414,179 w 1907; liczba Polaków podawana bywa na 1,100. Główne miasto **O.** city liczyło 32,452. **O.** posiada od 1892 uniwersytet, kollegjum rolne i mechaniczne.

Okniński Ryszard, malarz polski, * 1851, kształcił się w Monachjum. Wystawiał przez pewien czas sceny rodzajowe, myśliwskie oraz portrety,

Okołowicz Józef, publicysta polski i działacz społeczny, * 1875 w Kossowie w Król. Polskim. Do gimnazjum uczęszczał w Radomiu, na uniwersytet w Zurychu, Monachjum i Bazylei. W 1905 aresztowany w procesie politycznym, spędził 10 miesięcy w cytadeli warszawskiej, poczym wyjechał zagranicę. W 1908 udał się do Brazylji jako delegat Polskiego tow. handlowo-geograficznego we Lwowie. W Kurytybie (w Paranie) redagował w 1908 *Gazetę Polską w Brazylji*, a następnie tygodnik ludowy *Prawda*. W 1907 rozpoczął wydawać we Lwowie dwutygodnik *Polski Przegląd Emigracyjny*, który przeniesiony został w 1909 do Krakowa, gdzie dotychczas wychodzi. W 1908 założył „Polskie tow. emigracyjne“, którego został naczelnym dyrektorem. Od 1909 napisał szereg ludowych książeczek w sprawach emigracyjnych, jak: „Kalendarz Polsko-Amerykański“; „Wskazówki dla wychodźców, udających się do Ameryki“; „Poradnik dla robotników rolnych we Francji, Czechach, Danji i Szwecji“; „Widoki dla robotników sezonowych w Argientynie“ i t. d.

Okołowiczówna Stanisława, napisała: „Źli i dobrzy“ (1904); „Dźwięki życia“ (1907); „Henryk Pestalozzi“ (1907); „Światełka“ (1907); „Ulicznicy“ (1908); „Nasze czytanki“, wspólnie z Orszą (1909, cz. 3).

Okoń Tadeusz, malarz polski, * w Galicji ok. 1870 r., kształcił się najpierw w Krakowskiej szkole sztuk pięknych, następnie w Monachjum. Przez kilka lat mieszkał w Paryżu. Wystawia bardzo rzadko, chociaż należy do wybitniejszych talentów śród współczesnych malarzy, w Krakowie: „Portret dzieci“, „Portret matki artysty“; w Warszawie: „Szkic do afiszu artystycznego“, „Portret własny“ (piórkiem). Mieszka w Galicji.

Okręt Rudolf, redaktor *Gazety Handlowej*, * 1839 w Warszawie, † 1906 tamże.

Okrugić Eljasz, pisarz słowieński, † 1897 w Petrovaradinie (Slawonja).

Okubo Tosimitsi, mąż stanu japoński, * 1830 w Kagosima, † 1878 w Tokio. Samuraj, brał udział w rewolucji japońskiej 1860, należał do najwpływowszych doradców mikada, którzy go skłonili do reform. Wielce się przyczynił do po-

konania feodalizmu w Japonji i zeuropeizowania jej. Był ministrem finansów 1871, później spraw wewnętrznych, 1872—73 stał na czele wielkiej misji, wysłanej do Europy. W 1874 i 1877 stłumił powstanie, ale przez zemstę został zamordowany przez samuraja.

Okulicz Stefan, wydał: „Obrazki z 1863“ (1910); „Przed laty“ (1910); „Zbiór zadań algiebraicznych w układzie metodycznym“ (1911).

Okuń Edward, malarz polski, * 1872 w Warszawie. Kształcił się najpierw u Gersona, następnie w Krakowskiej szkole sztuk pięknych pod kierunkiem Jabłońskiego. Opuściwszy po rocznym niespełna pobycie Kraków, udaje się do Monachjum, gdzie pracuje u Grocholskiego, Ażbego, wreszcie w szkole plenair'u, utrzymywanej na Węgrzech przez Holossy'ego. W Paryżu w 1905 wystawił w Salonie swą pierwszą pracę „Bretonka„. Od 1897 mieszka we Włoszech, dość rzadko przyjeżdżając do kraju, przeważnie tylko dla urządzenia swych wystaw, których w Warszawie było cztery: pierwsza w salonie Krywulta 1899, trzy następne w Zachęcie (1902, 1906 i 1911). Ważniejsze prace: „Sen Paganini'ego“; „Za siedmioma górami“; „Portret żony artysty“; „Sulamitka“; „Grajek“ (własność muzeum we Lwowie); „Portret własny w stroju torreadora“ i wiele in. Obrazy Okunia odznaczają się wykwintną techniką, malowane z precyzją i wirtuozowstwem zawsze znajdowały bardzo przychylne przyjęcie zarówno w prasie jak u publiczności. Oprócz obrazów wykonał mnóstwo wytwornych winiet, okładek, inicjałów i t. d. do czasop. *Chimera* i innych ozdobnych wydawnictw. *Tygodnik Ilustr.* i *Świat* zamieściły wiele prac **O.**, niektóre zaś obrazy były reprodukowane w monachijskim piśmie *Jugend*.

Okuń Edward.

Oku Yasukata, baron, generał japoński, * 1849. Wstąpił do wojska w 1871. Jako kapitan brał udział w tłumieniu rewolucji 1874 i wyprawie na Formozę przeciwko piratom. Przeszedłszy wszystkie stopnie karjery wojskowej, w wojnie chińsko-japońskiej dowodził dywizją piechoty, odznaczył się szczególnie w bitwach, staczanych w Mandżurji, za co otrzymał tytuł barona i dowództwo gwardji cesarskiej. W 1878 był komendantem Tokio, 1903 mianowany generałem armji i członkiem Wyższej rady wojennej. Podczas wojny rosyjsko-japońskiej dowodził drugą armją, z którą wylądował na półwyspie Lao-Tang i wkroczył w głąb kraju, staczając zwycięskie bitwy pod Teliess i Daszitszao, potym pod Sza-Hopu i Kai-Pingiem. Od października 1904 zostając pod rozkazami marszałka Oyamy, odegrał decydującą rolę w bitwie pod Lao-Yangiem, otoczywszy armję rosyjską. Nie mniej decydujący był jego udział w bitwie pod Mukdenem (luty, 1905), która rozstrzygnęła o losach wojny. W 1906 został mianowany szefem sztabu generalnego armji japońskiej na miejsce zmarłego gen. Kodamy.

Oku Yasukata.

Olbrich Józef, budowniczy niemiecki, * 1867 w Opawie, † 1908 w Düsseldorfie. Kształcił się w Wiedniu, Francji, Włoszech i Anglji. W 1899 został profesorem w Darmstadzie. Otrzymał wiele nagród za swoje oryginalne prace, wystawił kilka okazałych budowli, jak np. gmach wystawy m. Darmstadt. Ogłosił: „Ideen“ (1904, II wyd.); „Architektor“ (1901—07. 2 t.); „Neue Gärten“ (1905); „Der Frauen—Rosehof“ (1907) i in.

Olchowicz Konrad, dziennikarz polski, * 1858 w Warszawie, uniwersytet ukończył w Wiedniu. Za czasów bytności na uniwersytecie pisywał korespondencje do pism warszawskich i redagował czasopism. *Ojczyzna* w duchu asymilatorskim. W l. 1899—905 prowadził kronikę ekonomiczną p. t. „Tydzień handlowy“ w *Kuryerze Warszawskim*, od 1905 objął naczelną redakcję *Kur. Warszawskiego*. Oddał się pracy społecznej jako inicjator, członek zarządu albo przewodniczący wielu instytucji, jak: Tow. wpisów szkolnych, Tow. opieki nad dziećmi, Wyższe kursy naukowe, Tow. krajoznawcze, Kasa literacka, Tow. higjeny Prusa, Patronat nad więźniami i wiele in.

Oldenberg Herman, sanskrytolog niemiecki, od 1908 profesor w Gietyndze; ogłosił nadto: „die Literatur des alten Indien“ (1903); „Vedaforschung“ (1905); „Göttergnade und Menschenkraft in den altindischen Religionen“ (1906); „Indien und die Religionswissenschaft“ (1906). Dzieło „Buddha sein Leben, seine Lehre, seine Gemeinde“ ukazało się w V wydaniu (1906).

Oldenburg, wielkie księstwo, w 1907 liczyło 450,251 m., w tym protestantów 339,916, katolików 96,067 i żydów 1,522. Polaków było 1900: 1,343. Budżet wynosił w 1909 w rubryce wpływów 14,891,940 marek, wydatków 14,374,864 marek. Dług państwowy dosięgnął 65,382,624 m., taksa immatrykulacyjna 2,989,397 m.—*Dzieje.* Reforma wyborcza z 1909 wprowadza pluralność, tajne, bezpośrednie i powszechne wybory. Nowa ustawa szkolna z 1910 usuwa wpływ kleru miejscowego. Z powodu małoletności panującego regiencję od 1909 sprawuje ks. szlezwicko-holsztyńsko-sonderbursko-glücksburski, Fryderyk Ferdynand.

Olearski Kazimierz, fizyk polski, * 1855 r. w Wielkich Drogach w Galicji. Ukończył gimna-

zjum w Krakowie, uniwersytet tamże. W 1882 habilitował się w uniw. Jagiell., 1886—1889 był docentem fizyki w Dublanach, 1889 mianowany profesorem fizyki na politechnice we Lwowie. Prace naukowe ogłaszał głównie w „Rozpr. Akad. Krak."; ważniejsze z nich: „O elektrycznych oscylacjach"; „O sile odpornej mieszanin gazów przy przejściu iskier"; „Z termodynamiki wydłużeń ciał sprężystych"; „Nowy sposób całkowania pewnych równań różniczkowych pierwszego rzędu"; „Metoda mierzenia małych oporów elektrycznych".

Olechnowicz Władysław, antropolog polski, * 1848 w Olszanie gub. Kijowskiej. Gimnazjum ukończył w Białej Cerkwi 1867, wydział medyczny uniw. warszawskiego 1871, poczym zajął się praktyką w Lublinie. W l. 1879—82 podróżował, między innemi był w Indjach (sprawozdanie w *Gaz. Lekarskiej* 1884). Ogłosił: „Esquisse d'une histoire de civilisation d'après la méthode brahmanique" (Paryż, 1882; jest streszczeniem studjów hist.-filologicznych ojca jego, Franciszka **O.**); nadto poważne przyczynki do antropologji kraju w „Zbiorach Wiad. do antr. krajowej", wydawanych przez Ak. Umiejęt. w Krakowie, a mianowicie: „Charakterystyka antropologiczna ludności gub. Lubelskiej" (1893); „Char. antrop. szlachty drobnej gminy Grabowo, gub. Łomżyńskiej" (1894); „Char. antrop. Litwinów" (1894); „Char. antrop. ludności pow. Opatowskiego"; „Poszukiwania archeolog. w gub. Lubelskiej" (1897); „Crania Polonica" (1898); „Czaszki z cmentarzyska w Nowosiłkach, gub. Wołyńska, pow. Włodzimierski" (1903); prócz tego: „Szlachta i włościanie (*Wisła*, 1892); „Rasy Europy i wzajemny ich stosunek dziejowy (t., 1901—1902); „Kilka słów o typie polskim wogóle" (t., 1902) oraz wskazówki do pomiarów antropologicznych i liczne drobniejsze prace w *Wiśle* i *Gaz. lekarskiej*.

Olechowski Gustaw, napisał: „Kilka zasadniczych pojęć społeczno-politycznych" (1909); „Rzeczy widziane", nowele (Kraków, 1911).

Oleck, nieoficjalna nazwa *Margrabowa*, miasta powiatowego w reg. Gąbińskiej Prus wschodnich, w 1905 liczył 5,021 m., w tym 4,842 protestantów, 129 katolików, 50 żydów. W powiecie **O.** na 38,430 m. było: 37·9% Polaków, 4·4% dwujęzycznych; 97·6% protestantów, 1·4% katolików, 1·0% innych.

Olesiński Antoni, rzeźbiarz polski, * 1857, † 1906, kształcił się w Warszawskiej szkole rysunkowej, w rzeźbie zaś u Syrewicza. Wykonał mnóstwo figur kościelnych, biustów portretowych, medaljonów. Jego biust hr. Marji z Tyzenhauzów Przeździeckiej znajduje się w kościele O.O. Zmartwywstańców w Rzymie. Na konkursie im. Kurjerowa w Tow. Z. S. P. otrzymał nagrodę.

Oleszczyński Seweryn, kaligraf i litograf polski, † 1876, nie urodził się jak w gł. dziele.

Olędry, nazwa lokalna ludności dawnych osad holenderskich i niemieckich w Poznańskim, dzisiaj przeważnie polskich.

Olhopol, miasto powiatowe w gub. Podolskiej, liczył 8,134 m. (1907). W powiecie Olhopolskim na 284,253 m. podług spisu powszechnego było: 81·8% Małorusów, 11·4% Żydów, 2·2% Wielkorosjan, 1·5% Polaków, 2·8% Rumunów, 0·2% Niemców, 0·1% innych; 84·2% prawosławnych, 11·5% żydów, 3·5% katolików, 0·6% starowierców, 0·2% protestantów.

Olimpijskie igrzyska (ob.) były wznowione w Atenach według wzorów starożytnych w 1896, jako międzynarodowy konkurs gimnastyczny. Z inicjatywy bar. Piotra de Coubertin, gorliwego propagatora wychowania fizycznego i sportów we Francji, zwołany był 1894 w Paryżu międzynarodowy „kongres olimpijski", na którym postanowiono urządzać **I. O.** Pierwsze odbyły się w Atenach (1896), drugie w Paryżu (1900), trzecie w Ameryce i in.

Olimpja. Poszukiwania Dörpfelda z 1908 udowodniły przedhistoryczne pochodzenie **O.** Wykopane naczynia niczym nie różnią się od takich samych naczyń z warstw przedhistorycznych w Nidri na Leukas, w Kakovatos i Pylos Nestora, co posiada doniosłe znaczenie pod względem historycznym i etnograficznym.

Oliva Ferdynand, pisarz czeski, * 1865 w Pradze, prócz utworów humorystycznych napisał sztuki teatralne: „Železna koruna"; „Bujna krev"; „Před svatbou"; „Tajnosti Pražske"; „Ubité sztesti" i t. d.

Oliva Wiktor, malarz czeski i ilustrator, * 1861, od 1897 redaguje część ilustracyjną czasop. *Zlata Praha*, *Humoristicke Listy*, świetnie ilustruje książki np. Czecha; z licznych jego portretów wyróżniają się: portret prof. Eiselta i posła A. Schauera.

Olive Jan Chrzciciel, malarz francuski, * 1848 w Marsylji. Uczeń Vallona, maluje pejzaże morskie o jasnym południowym kolorycie, silne w tonach, a mimo to ogromnie zharmonizowane w barwach. Ważniejsze z nich: „Statek w porcie"; „Wybrzeże w Villefranche", „Skały w Flan" i t. d. Otrzymał wiele odznaczeń.

Olivecrona Samuel Rudolf, prawnik szwedzki, * 1817 w Mässik, † 1905 w Sztokholmie. Był profesorem uniw. w Upsali (1852—68), potym członkiem sądu najwyższego i posłem parlamentu, gdzie zwalczał reformę konstytucyjną (1865—66); następnie porzuciwszy karjerę polityczną, oddał się badaniom prawniczym, głównie z zakresu kryminalistyki; prace te tłumaczone na języki europejskie cieszyły się wielką powagą.

Olkusz, miasto powiatowe gub. Kieleckiej, w 1909 liczył 6,032 m., w tym 3,249 żydów, 2,580 katolików, 172 prawosławnych, 31 protestantów. W powiecie Olkuskim na 152,013 m. było: 135,023 katolików, 16,368 żydów, 424 pra-

wosławnych, 198 protestantów. Skład narodowościowy podług spisu powszechnego: 88·9% Polaków, 10·1% Żydów, 0·9% Wielko,-Mało,-Biało,-Rusów, 0·1% Niemców, 0·6% wojska; m. **O.**, jedno z nielicznych miast mniejszych powiatowych posiada od 1903 wodociągi.

Ollanescu Dymitr, pisarz i dyplomata rumuński, * 1849 w Fokszanach. Studja odbywał w Rumunji, Francji, Niemczech i Belgji, był posłem w Atenach, 1900 generalnym komisarzem rumuńskim na wystawie powszechnej w Paryżu. Z prac jego najgłówniejsza: „Teatrul la Români“ („Teatr w Rumunji“, 1897); pod pseudonimem *Ascanio* ukazały się liczne studja, nowele i poezje.

Ollivier Emil, mąż stanu francuski, ogłaszał w dalszym ciągu prace, dotyczące drugiego cesarstwa: „l'Entrevue de Biarritz“ (1902); „l'Année fatale“ (1903); „le 19 Janvier“, „Queretaro“ (1904); „l'Agonie de l'Empire autoritaire“, „Mentona“, „le Loi militaire“, „Loi sur la presse et les reunions publiques“ (1905) i in.

Olmedo José Joachim, mąż stanu i poeta w Ekwatorze, * 1780 w Guayaquilu, † 1847 r. tamże. Jako polityk był deputowanym w Kortezach od 1812. W 1820, miasto Guayaquil ogłosiło swą niezależność i obrało **O.** prezydentem. Był nim do 1822, kiedy Guayaquil przyłączył się do Wielkiej Kolumbji (Wenezuela i Nowa Grenada). Po rozpadnięciu się Wielkiej Kolumbji w 1830 i utworzeniu Ekwatoru, **O.** opracował konstytucję dla nowej republiki i do śmierci okazywał wielkie usługi swej ojczyźnie. Jako poeta należy do najwybitniejszych poetów Ameryki łacińskiej. Najważniejsze utwory jego: „Zwycięstwo Junina“; „Hymn Boliwara“; „Mój portret“; „Bitwa pod Minarico“ i wiele innych. Zbiorowe wydanie utworów wyszło w 1896.

Olmedo.

Olszewski Jan, malarz polski, * 1873 w Będzinie, kształcił się początkowo w Warszawie, następnie w Petersburskiej akademji szt. p. Wystawia pejzaże i obrazki rodzajowe, jak: „Przeprawa promem“, „Przy fortepjanie“ i t. d. Liczne ilustracje i reprodukcje swych prac zamieszczał w *Wędrowcu*, *Tygod. Ill.*, „Dziejach Polski“ prof. Sokołowskiego, „Wiśle“ i t. d. Udziela lekcji rysunków w prywatnych zakładach naukowych,

Olszewski Karol, chemik i fizyk polski, w dalszym ciągu pracował nad skraplaniem gazów. Badał warunki skraplania się helu (ob.) i wykazał, że temperatura krzepnienia wodoru i ciśnienie 200 atmosfer nie wystarczały do skroplenia tego gazu. Wydał nadto: „Oznaczenie temperatury inwersji zjawiska Kelvina w wodorze“ (Kraków, Rozpr. ak., 1901); „Przyrządy do skroplenia powietrza i wodoru“ (tamże, 1902); „ Nowy przyrząd do skraplania wodoru“ (tamże, 1903); „Przyczynek do oznaczenia punktu krytycznego wodoru“ (tamże, 1905); „Dalsze próby skraplania helu“ (tamże); „Temperatura inwersji zjawiska Joule'a i Kelvina w powietrzu i azocie“ (tamże, 1906, 1907); „Skroplenie gazów“, szkic historyczny“ (Kraków, 1908).

Olszewski Marjan, napisał: „Droga suggierowania optymizmu“ (Lwów, 1906); „Quosque tandem“ (1907); „Rozwój polskiego malarstwa“ (Kraków, 1907); „Jan Stanisławski“ (t., 1908).

Olszewski Michał, polityk polski, poseł do parlamentu wiedeńskiego, * 1868 w Lustawiczu, gdzie posiada większą zagrodę włościańską. Ukończył siedmioklasową szkołę wydziałową w Tarnowie, obrany posłem w 1907, jest prezesem Kasy pożyczkowej w Tuchowie i przewodniczącym komitetu kościelnego w Zakliczynie.

Olsztynek, (zgiermanizowane *Allenstein*), miasto główne nowo utworzonego 1905 obwodu regiencyjnego w Prusach Wschodnich, liczyło w 1905: 27,422 m., w tym 16,035 katolików 10,868 protestantów, 471 żydów. Obwód regiencyjny **O.** obejmuje południowe powiaty obwodu Królewieckiego (5) i Gąbińskiego (4), należy tutaj głównie pojezierze Prus Wschodnich, zamieszkałe przeważnie przez Mazurów; na 12,037 klm. kw. było w 1905: 563,264 m., w tym: 379,103 protestantów, 147,028 katolików, 2,830 żydów; 276,814 Polaków-Mazurów.

Olwja, starogreckie miasto na prawym brzegu Bugu (Hipanida), kolonja jońskiego miasta Miletu. Grecy z Azji Mniejszej i Grecji właściwej nazywali **O.** *Borystenem* albo miastem Borysteni-dów. Plinjusz nadaje jej dwie nazwy *Olbiopolis* i *Miletopolis*. Położona w kraju Scytów, **O.** była jednym z głównych centrów hadlowych na północnym brzegu morza Czarnego, łącznikiem między Scytją i krajami wschodnimi oraz północnemi a Grecją. Założona została w VII w. prz. Chr. Według Herodota, który ją zwiedził w V w. była miastem bogatym i pełnym dzieł sztuki, chętnie w nim przebywał król Scytów, Scila. Znalezione napisy, wazy, posągi i t. d. świadczą, że w V—IV w. wpływ Aten był przeważający. W III w. **O.** zależna była od Saitafarnesa (ob.) i królów scytyjskich. Większość zabytków archeologicznych pochodzi z tej epoki. W II—I prz. Chr. **O.** wchodziła w skład państwa Mitrydatesa Eupatora, po upadku tego króla była rozgromiona przez Getów i przez pewien czas w upadku. Później przeszła do Rzymu. Wpływy rzymskie znać w epoce Tyberjusza, wzrastają one za Trajana i Hadrjana. Za Anonina wojska rzymskie bronią **O.** od Tauroscytów, jest wtedy jeszcze *civitas libera*. Za Septimusa Sewera **O.** została przyłączona do Mezji Niższej. Wiadomości o **O.** sięgają jeszcze VI w. po Chr., potym niema o niej żadnych wzmia-

nek nigdzie. Wykopaliska z 1904—05 dotyczą głównie czasów rzymskich, poprzednie 1902—03 i dalej wstecz epoki greckiej.

Ołoniecka gubernja, na 112,322 klm. kw. w 1908 liczyła 422,200 m., w tym Wielkorosjan 78%, Finnów 21%, Polaków było osiadłych 284, w wojsku 23; podług wyznania: 99% prawosławnych, innych 1%. Petrozawodzk, główne miasto, liczył 14,000 m.

Ołów, pierwiastek metaliczny z grupy węglowców (ob.), symbol Pb, ciężar atomowy 207.10 wobec tlenu O=16;C. właściwy 11,25, temperatura wrzenia około 1,600°. Własności ob. gł. dz. Związki Pb bywają dwuch szeregów: *ołowiawe,* jak $PbCl_2$, PbJ_2 chlorek, jodek ołowiawy i inne, gdzie Pb występuje jako dwuwartościowy pierwiastek; *ołowiowe,* jak $PbCl_4$, chlorek ołowiowy, gdzie Pb jest czterowartościowym. Woda z rur ołowianych, może działać trująco, o ile **O.** dostaje się do organizmu ludzkiego; deszczówka zawierająca zwykle tlen, dwutlenek węgla, amonjak i sole amonowe, kwas azotowy, rozpuszcza Pb bardzo szybko, nie należy więc jej z rynien ołowianych używać do picia, natomiast woda ze źródeł może być uważana za nieszkodliwą po przejściu przez rury ołowiane, gdyż obecne zwykle w niej kwaśny węglan wapnia i gips wytwarzają na powierzchni rury warstwę nierozpuszczalnego zasadowego węglanu Pb i siarczanu Pb, chroniącą od dalszego rozpuszczania się Pb. Produkcja wszechświatowa **O.** w 1905 wynosiła 1,005 tysięcy tonn. W Polsce ołów w postaci galeny, błyszczu ołowiu, występuje wraz z blendą i galmanem w pasie od Olkusza do Bytomia, kwitnie tutaj przemysł ołowianocynkowy. W Królestwie galmanu z błyszczem wydobyto w 1910 384,540 pudów, wytapiają jednak **O.** tylko na Szląsku; do drugiej połowy XVII w. istniały rozległe kopalnie kruszczu ołowianego w Olkuszu, które następnie zaniedbane znowu zaczęto odnawiać dla galmanu. Oprócz tego występuje galen w okolicach Kielc, Chęcin. W Galicji wydobywają galenę w Kątach pod Chrzanowem, a znajdują ją wraz z siarką i blendą w Truskawcu; w gnejsach i łupkach krystalicznych w Tatrach nad doliną Kościeliską. Z innych rud ołowianych cerusyt czyli węglan ołowiu występuje w Będzińskim, w Długoszynie, Lgocie, w górach Tarnowskich i t. d. W postaci ziemistej (ołowianka) znajduje się w Olkuskim, w Tarnowicach na Szląsku; pod Kielcami w Jaworznie wykryto cerusyt jako substancję skamielinową lilji morskich. Cena 100 klg. metalu **O.** około 25 franków.

Ołtuszewski Władysław, lekarz polski, *1855 w Lublinie, gimnazjum i uniwersytet ukończył w Warszawie, od 1892 kieruje własnym zakładem dla osób, dotkniętych zboczeniami mowy. Prócz wielkiej ilości prac, zajmujących się przeważnie mową ludzką i jej zboczeniami, które drukował w *Medycynie, Gazecie lek., Przeglądzie lek.* i fachowych pismach zagranicznych, oddzielnie ogłosił: „Szkice fizjologji mowy ze szczególnym uwzględnieniem głosek alfabetu polskiego“ (Warszawa, 1893); „Rozwój mowy u dziecka oraz stosunek tego rozwoju do jego inteligiencji“ (t., 1896); „Psychologja oraz filozofja mowy“ (t., 1899); „Niemota, bełkotanie, mowa nosowa, jąkanie oraz higjena mowy“ (t., 1901, II wyd.); „Żądanie rodziców oraz społeczeństwa względem dzieci umysłowo upośledzonych“ (t., 1900); „Zarys nauki w zboczeniach mowy“ (Kraków, 1905; wchodzi w skład dzieła zbiorowego: „Nauka o chorobach wewnętrznych“, wyd. prof. Jaworskiego); „Szkice nauki o mowie i jej zboczeniach oraz higjena mowy“ (Warszawa, 1905; tworzy część „Bibl. lekarskiej“); „O zboczeniach mowy“ (tamże, 1906) i in.

Oman Karol Wiljam Chadwick, historyk angielski, * 1860 r. w Muzaffarpur (Indje tylne). Studja odbywał w Oksfordzie, gdzie 1905 został profesorem. Ogłosił: „a History of Greece“ (1888, 7 wydań); „the Bizantic empire“ (1892); „a History of the art of war in the middle ages“ (1898); „Seven Roman statesmen“ (1902); „the Great revolt of 1381“ (1906) i in.

Omańkowska Janina, autorka powiastek dla dzieci, napisała nadto: „Marji Konopnickiej hołd“, „Miłe śpiewaki“, „Śpiewniczek dla dziatwy“(1903); „Sześć nowych jasełek“ (1907); „W chacie wielkopolskiej“ (1910).

Omsk (ob.), liczył 1908: 62,574 m.

Onciul Dymitr, historyk rumuński, * 1856 r. w Straji, studja odbywał w Czerniowcach i Wiedniu, był nauczycielem gimnazjalnym tamże, 1895 profesorem historji rumuńskiej w Bukareszcie, od 1900 jest dyrektorem archiwum państwowego. Liczne jego prace, szczególnie „Originile principalitor române“ (1893), dotyczą początków państwowości rumuńskiej.

Oncken August, ekonomista niemiecki, w 1909 ustąpił z katedry uniwersyteckiej w Bernie.

Oncken Herman, historyk niemiecki, * 1869 w Oldenburgu, habilitował się 1898 w Berlinie, 1906 został zwyczajnym profesorem w Giessen, 1907 w Heidelbergu. Napisał: „Lassalle“ (1904, 2 t.; przekład polski, Lwów, 1908); „Rudolf von Bennigsen“ (1910, 2 t.) i in.; nadto wydał: „Die ältesten Lehnsregister der Grafen von Oldenburg und Oldenburg-Bruchhausen“ (1893).

Oncken Wilhelm, historyk niemiecki, † 1905 w Giessen.

Ondrziczek Franciszek, słynny skrzypek czeski, * 1859 w Pradze, uczeń konserwatorjum praskiego i Massarta w Paryżu; mieszka stale w Wiedniu, odbywając liczne podróże koncertowe.

Onslow Jerzy, kompozytor francuski angielskiego pochodzenia, * 1784, † 1852 w Clermont-

Ferrand; słynął swego czasu jako autor utworów kameralnych (kwintety, tria, sonaty).

Opatów, miasto powiatowe gub. Radomskiej, 1908 liczył 7,881 m. w tym: 5,092 żydów, 2,707 katolików 82 prawosławnych; w powiecie Opatowskim na 173,280 m. było: 146,186 katolików, 26,485 zydów, 319 prawosławnych, 290 protestantów. Skład narodowościowy podług spisu powszechnego: 83·3% Polaków, 16·3% Żydów 0·2% Wielko-, Mało-, Biało-, Rusów, 0·1% Niemców, 0·1% innych.

Opieński Henryk, muzyk polski, * w 1870 w Krakowie; po ukończeniu nauk gimnazjalnych studjował chemję na politechnice w Pradze oraz równocześnie muzykę (skrzypce u Lachnera, teorję u I. B. Förstera). Przez rok 1893 był czynny w austrjackiej służbie państwowej jako inspektor gorzelń, poczym ukończywszy konserwatorjum krakowskie (pod Żeleńskim) udał się na studja do Paryża (Stojowski teorja, Górski skrzypce, Paderewski kompozycja); od 1897—98 mieszkał w Berlinie gdzie uczył się u H. Urbana (kompozycja). Po powrocie do Paryża był przez 2 lata członkiem orkiestry Colonne'a oraz uczniem *Schola cantorum* (V. D'Indy), 1901—03 członkien i inspektorem ork. Filharm. oraz dyrygientem przez siebie zorganizowanego chóru Filharmonji warszawskiej. W r. 1904—05 studjował w Lipsku (kurs kapelmistrzowski u Nikischa oraz muzykologję u H. Riemanna), poczym powrócił do Warszawy gdzie z powodzeniem debiutował jako kapelmistrz opery (Halka), w 1908 został mianowany kapelmistrzem baletu teatrów rząd. warsz. Jako kompozytor wystąpił z szeregiem pieśni, utworów na skrzypce; kantata Mickiewiczowska (chór miesz. i orkiestra) nagrodzona była na konkursie w Milwaukee w 1898 r.; warjacje fortep. na konkursie w 100-ną rocznicę urodzin Chopina we Lwowie w r. 1910. Prócz tego napisał operę „Marja“ (według Malczewskiego), kwartet smyczkowy, „Veni Creator“ (do słów Wyspiańskiego na chór i orkiestrę); poematy symfoniczne: „Lilla Weneda“ i „Zygmunt i Barbara“. Jest profesorem historji muzyki w szkole Tow. muz. oraz na Kursach naukowych, sprawozdawcą muz. *Nowej Gazety* i stałym korespondentem miesięcznika *die Musik* w Berlinie. Osobno ogłosił: „F. Chopin“ (Lwów, 1909), „I. J. Paderewski“ razem ze St. Rossowskim (Lwów, 1910); „Historja muzyki w zarysie (Warszawa, 1911),

Opieński Henryk.

Opoczno, miasto powiatowe gub. Radomskiej, 1909 liczyło 7,550 m. w tym: 3,307 katolików, 4,025 żydów, 138 prawosławnych, 80 protestantów. W powiecie Opoczyńskim na 133,072 m. było: 115,899 katolików, 14,706 żydów, 1 965 protestantów, 333 prawosławnych, 169 marjawitów. Skład narodowościowy podług spisu powszechnego: 88·3% Polaków, 10·0% Żydów, 1·6% Niemców, 0·1% Wielko-, Mało-, Biało-, Rusów.

Opole, główne miasto reg. Opolskiej na Szląsku pruskim, w 1905 liczyło 30,769 m., w tym: 76% katolików, 22·1% protestantów, 1·9% innych; Polaków było 24·0%. Obwód regiencyjny Opolski na 13,227 klm. kw. w 1905 miał 2033656 m., w tym (1900): katolików 1,681,400, protestantów 165,971, żydów 20,270; Polaków 1,118,526. W powiecie Opolskim na 107,911 m. było: Polaków 81·2%, dwujęzycznych 2·5%; katolików 90·0%, protestantów 9·8%, innych 0·2%.

Opolski Stanisław, chemik polski, * 1876 w Żurawnie w Galicji. Studja uniwersyteckie ukończył w 1898 we Lwowie (doktorat 1900). Był asystentem chemji we Lwowie, tamże habilitował się w 1905. W 1911 objął katedrę chemji na uniwersytecie lwowskim. Prace swe ogłasza po polsku i niemiecku; ważniejsze z nich: „Przyczynek do znajomości elektroujemnej natury rodników organicznych“ („Rozpr. Ak.“, 1900); „Wpływ ciepła i światła na chlorowanie i bromowanie homologów tiofenu“ (tamże, 1905); „Über einen violetten aci-Aether des Heksanitrodiphenylamins“ wspólnie z Hantschem („Berl.-Berichte“, 1908); „Über Salze und Ester aus Benzolsulfonitraniliden“ (t., 1907); „O estrach benzolsulfonitranilidów“ („Rozpr. Ak. Krak.“, 1910); „Chemja organiczna“ (Lwów, 1911).

Oppert Juljusz, orjentalista francuski, † 1905 w Paryżu.

Oppler Aleksander, rzeźbiarz niemiecki, * 1869 w Hanowerze, studja odbywał w Monachjum. Obok wielkich posągów uprawia też i portret. W Gliptotece monachijskiej znajduje się jego wspaniały biust męski, w muz. hanowerskim popiersie bronzowe. Otrzymał złote medale: w Monachjum, Dreznie, Kolonji i t. d.

Oppler Ernest, malarz niemiecki, brat poprzedniego, * 1867 w Hanowerze, studja odbywał w Monachjum, poczym w Holandji i Belgji, gdzie zaczerpnął zamiłowanie do odtwarzania wnętrza mieszkań w formie stylizowanej o kolorycie delikatnym i z powodzeniem też maluje portrety. Obrazy jego znajdują się w wielu galerjach niemieckich, między innemi, w Pinakotece monachijskiej. Otrzymał wiele nagród i odznaczeń.

Oppman Artur (pseud. *Or—ot*), wybitny poeta polski, jest obecnie redaktorem *Tygodn. Ilustrowanego*. Ogłosił nadto: „Poezje“ (Warszawa, 1903); „Poezje“, wydanie zbiorowe w 5 tomach (tamże, (1905—06); „Idzie żołnierz borem lasem“(t., 1905); „Pieśń o Staszku junaku i królewnie zaklętej“

(1905); „Jam jest z wami“ (t., 1906); „Abecadło polskich dzieci w krajobrazach“ (t., 1907); „Szopka polska“ (t., 1907); „Bajki 1001 nocy“ (t., 1908); „Wybór poezji“ (t., 1908); „Bajki“ (t., 1909); „Historja o grzybowych ludkach“ (tamże, 1911); nadto mnóstwo drobnych utworów wierszowanych jako objaśnienie do wydawnictw obrazkowych dla dzieci.

Oraczewski Artur, architekt polski, * 1856 w Płocku, ukończył Akademję sztuk pięknych w Petersburgu; ważniejsze prace: nowy szpital na Pradze, 4 pawilony szpitala zapasowego na Woli, rozszerzenie szpitala w Tworkach (10 pawilonów), przytułek Panny Marji dla starców oraz wiele budynków miejskich i domów prywatnych.

Orang-Mamma, plemię we wnętrzu Sumatry, odkryte na początku 1899 przez G. Schneidra, różni się znacznie od innych mieszkańców wyspy, prawdopodobnie stanowi resztkę nieliczną (400—500 głów) pierwotnej tuziemczej ludności.

Oranje *(Oranje River)*, niegdyś państwo wolne w Afryce południowej, kolonja Angielska od 1900 r., na 130,500 klm. kw. w 1904 r. liczyło 383,045 m., w tym 143,419 Europejczyków; białych było 37·25%. W 1907 **O.** otrzymała nową konstytucję, podług której zgromadzenie prawodawcze składa się z 38 deputowanych (27 od wsi, 11 od miast), w Izbie wyższej zasiada 11 osób, mianowanych przez rząd. Prawo wyborcze przysługuje każdemu obywatelowi, który ukończył 21 lat. Pierwszy konstytucyjny gabinet, na którego czele stał Abram Fischer, świadczył o zwycięstwie stronnictwa burskiego. W 1909 **O.** weszła do południowo-afrykańskiej Unji, jako państwo związkowe wolne: *Orange Free State (Oranje Vrijstaat).*

Orchardson William Qulller, malarz angielski, † 1910 w Edymburgu. Namalował nadto: „Taniec pod szpadami“; „Pierwsza chmura“, wielokrotnie reprodukowana. Najczęstszym motywem jego rodzajowych obrazów były czasy Dyrektorjatu. Obrazy **O.** zalewają ciepłe, jasno-brunatne tony, w czym jest niedoścignionym.

Orchowski Aloizy, autor Pamiętnika o spisku Gorzkowskiego, * 1767 w Łucku, † 1847 w Chateauroux. Legjonista, emigrant po 1831, pozostawił świadectwo kilku ważnych faktów z rewolucyjnej przeszłości.

Ordęga Józef, emigrant z 1831, autor rozprawy: „O narodowości polskiej z punktu widzenia katolicyzmu i postępu“, był członkiem Centralizacji Towarzystwa Demokratycznego w 1849. W 1863 i 1864 r. był ajentem politycznym we Włoszech i zawarł umowę z Mazzinim oraz z generałem Klapką.

Ordon Juljusz Konstanty, oficer wojsk polskich (ob.), podczas wojny krymskiej przebywał na Wschodzie, jako dowódca ochotników polskich, wysłanych kosztem Anglji w sukurs armji tureckiej. Tutaj w połowie października 1855 r.— według relacji Pankracego Wodzyńskiego, porucznika kozaków otomańskich—spotkał się w namiocie Sadyka (ob.) z Mickiewiczem, który w wierszu „Reduta Ordona“, przekazał go potomności jako poległego bohaterską śmiercią na reducie pod Wolą. **O.** cofając się z kanonierami ku magazynowi, kazał magazynierowi sztupiny u drzwi do prochów prowadzące zapalić. Wybuch oszołomił go tylko i poranił i w takim stanie wzięty był do niewoli i odprowadzony do Nadarzyna. Por. Bełza Wł. „Ordon i Mickiewicz“ *(Kurjer Warsz.*, 1911, z 26 listop.).

Ordoñez José Battle, prezydent rzeczypospolitej w Urugwaju, * 1856. Po skończeniu prawa w Europie, powrócił do Montevideo, gdzie oddał się dziennikarstwu. Jako redaktor dziennika *Razon* zwalczał rząd gen. Santosa. Z tego powodu musiał uciekać do Buenos-Ayres; po powrocie w dzienniku *el Dia* znów gwałtownie występował przeciw rządowi, był więziony, a po wypuszczeniu zorganizował zbrojne powstanie, które doprowadziło do nominacji Herreray Obesa na prezydenta. Deputowany od 1899, został obrany sam prezydentem rzeczypospolitej w marcu 1903. Przyczynił się do utrwalenia prawa o przedstawicielstwie mniejszości.

Ordonez.

Orefice Jakób, kompozytor włoski, * w Vicenzy, autor szeregu oper („Mariská“, „Consuelo“, „il Gladiatore“) z których najbardziej znaną jest „Chopin“ (przeróbka utworów Chopina w zastosowaniu do opery).

Oreglia di Santo Stefano Luigi, kardynał włoski, * 1828 w Bene Vagienna Mondovi, kardynałem został 1873; stał czas długi na czele kongregacji obrzędów, od 1885 r. kamerarjusz kościoła i prefekt kongregacji ceremonjalnej, podczas interregnum po śmierci Leona XIII kierował sprawami kurji i wyborem następcy.

Oregon, jeden ze stanów Unji Amerykańskiej, na 250,800 klm. kw. liczył w 1909: 750,000 m.; w 1900 było 2,900 Polaków.

Orenburska gubernja liczyła w 1908 roku: 1,934,400 m.; w tym: Wielkorosjan 73%, Baszkirów 16%, Tatarów 4%, Mordwy 3%, innych 4%; prawosławnych 73%, reszta przeważnie mahometanie; Polaków osiadłych 1,333, w wojsku 363. Główne miasto, Orenburg, 74,083 m.

Orgelbrand Maurycy, księgarz i wydawca polski, † 1904 w Warszawie.

Orka (pseudonim), napisała: „Kobieta w sejmie i gminie“ (Warszawa, 1911).

Orkan Władysław (pseudonim literacki *Franciszka Smreczyńskiego)*, wybitny powieściopisarz

Orkan Władysław.

i poeta polski, * 1875 w Porębie Wielkiej w powiecie Limanowskim, w Gorcach. Szkołę przygotowawczą przebył u OO. Cystersów w Szczyrzym (1884—87), potym uczył się w gimnazjum św. Jacka w Krakowie, dalsze studja odbywał w Gienewie. Ogłosił: „Nowele“ (Kraków, 1897); „Nad urwiskiem“, nowele (tamże, 1900); „Komornicy“, powieść (Lwów, 1900); „W roztokach“, powieść (tamże, 1902); „Z tej smutnej ziemi“, poezje (t., 1903); „Skapany świat“, dramat (1903); „Ofiara“, dramat (1905); „Wina i kara“, tragiedja (1905); „Herkules nowożytny“, nowele (1905); „Miłość pasterska“, nowele (1908); „Franek Rakoczy“, dramat (1908); „Pomór“, powieść (1910); „Drzewiej“, powieść (1911); „Z martwej roztoki“, poezje (1911).

Orlando Vittorio Emanuele, prawnik i polityk włoski, * 1860 w Palermo, profesor prawa w uniwer. w Rzymie. Wybrany do parlamentu w 1897, w gabinecie Giolittiego 1903—05 był ministrem oświaty, w 1907 ministrem sprawiedliwości. Ogłosił liczne prace z zakresu prawa; od 1890 wydaje „Archivio di diritto publico.

Orlicz-Garlikowska Helena z Piskorskich, powieściopisarka polska, * 1876 w Służewie na Kujawach. W 1896 ukończyła szkołę dykcji i deklamacji przy warszawskim Towarz. muzycznym i t. r. wstąpiła do teatru który porzuciła 1900 r. Wydała: tom nowel „Drapieżna Idylla“ (Warszawa, 1901); „Nie-komedjantka“, historja teatralna (t., 1903, przedtym w *Wieku*); „W odmęcie“, nowelle (1912); inne utwory ob. Garlikowska-Orlicz w II supl.

Orłowska gubernja, liczyła w 1908 roku: 2,470,600 m., prawie wyłącznie Wielkorosjan; Polaków osiadłych było 1,524, w wojsku 1,898. W 1900 w 8.889 zakładach przemysłowych pracowało 43,600 rob., wartość produkcji 30 milj. rub., w tym produkcji zakładów Brjańskich 12 milj. Główne miasto, Oreł, 69735 m.

Orłowski Antoni, (pseud. *Krogulec*), literat i humorysta polski, w l. 1902—03 był wydawcą, a później do 1907 redaktorem tyg. *Naokoło świata*. Od 1906 jest współpracownikiem i współredaktorem *Muchy* oraz współpracownikiem *Świata*. We wrześniu 1906 administracyjnie skazany na wyjazd z kraju, przebywał trzy miesiące w Krakowie; za redagowanie pisma satyrycznego *Kukułka* odsiedział miesiąc aresztu. Osobno wydał nadto: zbiór satyr politycznych p. t. „Roku pierwszego konstytucji“ (1908); takiż zbiór „Roku drugiego konstytucji“ (1909); „Ilja i Tryfon“, korespondencja braterska (1909, 2 t.); „Kalendarz Krogulca“, satyryczno-polityczny (1911).

Orłowski Józef, generał polski z końca XVIII w., komendant Kamieńca Podolskiego. Przyjaciel Kościuszki w korpusie kadetów, w 1768 brygadier, 1789 komendant Kamieńca Podolskiego, 1794 komendant ks. Mazowieckiego i generał-lejtenant. Na tym stanowisku, uprawniającym go do wydawania rozkazów, np. Sierakowskiemu, wytrwał do końca, t. j. do wkroczenia Suworowa do Warszawy.

Orłowski Marjan, prawnik polski, napisał: „Ustawa gminna“ (Kraków, 1903); „Język urzędowy władz“ (t., 1907); „Obowiązki naczelnika gminnego“ (t., 1907); „O sądach polubownych w stosunku do gminnych urzędów rozjemczych i sądownictwa gminnego“ (Lwów, 1904).

Orpiszewski Ludwik, literat i publicysta polski (ob.), nauki średnie pobierał w Płocku u Pijarów, 1828 wstąpił na uniwersytet warszawski w 1830 należał do Belwederczyków. Znalazłszy się po powstaniu zagranicą na emigracji czas dłuższy przebywał w Badeńskim, zdala od ruchu emigracji polskiej. W Paryżu osiadł w 1835 r. i wkrótce zbliżył się do ks. A. Czartoryskiego. Należał do liczby tych dwunastu, którzy pod przewodnictwem Narcyza Olizara (ob.) założyli w Paryżu Stowarzyszenie 3-go maja, mające na celu szerzenie idei monarchicznych, i w ich imieniu od końca 1839 redagował pismo *Trzeci Maj*. Od 1844 z ramienia ks. Adama zajął stanowisko agienta dyplomatycznego przy Kurji papieskiej. Za papieża Grzegorza XVI rola **O.** była bardzo trudna, za Piusa IX stosunek papieża i kurji do **O.** i sprawy polskiej zmienił się gruntownie. Podczas pobytu Mickiewicza w Rzymie, aczkolwiek wyrobił mu audjencję w Watykanie, oświadczył się przeciw naukom Towiańskiego, co pociągnęło za sobą zerwanie z wieszczem. Od 1851 osiadł na stałe w Szwajcarji i już nie wrócił do życia politycznego pomimo nalegań ks. Adama i Władysława hr. Zamoyskiego. Ogłosił nadto: „Kilka wspomnień z 1830 i 1831 r.“; „les Cinq grandes puissances de l'Europe“; „Coup d'oeil sur l'histoire de la maison d'Autriche“ (1860); „la Pologne, le germanisme, et le czarat de Moscou“ (1861); „les Comtes de Cavour, de Bismarck, de Gołuchowski et Napoleon III“ (1866), oraz szereg artykułów i broszur po francusku, tyczących się historji i literatury polskiej. Por. Zaleskiego Br. życiorys **O.** w *Przeglądzie pol.* (1875).

Orsza, miasto powiatowe w gub. Mohylowskiej, w 1907 liczyła 13,061 m. W powiecie Orszańskim na 187,068 m. podług spisu powszechnego było: 80·0% Białorusinów (i Małorusinów), 12·2% Żydów, 2·6% Wielkorosjan, 1·8% Polaków, 0·3% Niemców, 3·2% innych; 80·9% prawosławnych, 12·2% żydów, 5·3% katolików, 1·5% protestantów, 0·1% starowierców.

Orsza H. (pseud. *Heleny Radlińskiej z Rajchmanów*), pisarka polska, * 1879 w Warszawie, studja odbyła w uniwersytecie Jagiellońskim. Udzielała lekcji historji polskiej w Warszawie, obecnie mieszka w Krakowie. Drukowała artykuły w pismach ludowych oraz oceny i przeglądy wydawnictw ludowych w *Książce* i *Przegl. Pedagogicznym*. Oddzielnie wydała: „Kto to był Mickiewicz?“ (1897); „Teofil Lenartowicz, lirnik mazowiecki“ (1899); „Z życia królowej Jadwigi“ (1899); O pierwszych naszych książkach, dawnych szkołach i uniwersytecie krakowskim“ (1900); „Jan Kanty i jego czasy“ (1903); „Z dziejów narodu. Wypisy z źródeł i streszczenia z opracowań historycznych“ (Warszawa, 1908, t. I); „W sprawie polskiego dorobku wychowawczego“ (1910); „Na ziemi polskiej przed wielu laty“ (1911).

Orth August, architekt niemiecki, * 1828 r. w Windhausen, † 1901 w Berlinie. Uczeń Akademji berlińskiej, wybudował szereg monumentalnych gmachów (dworce, zamki). Wsławił się szczególnie umiejętnym wznowieniem stylu gotyckiego i romańskiego w wystawionych przez siebie kościołach w Berlinie, Wrocławiu, Pyrmoncie i t. d.

Orth Jan.

Orth Jan (ob. Jan Nepomuc. Salwator), arcyks. austrj., w r. 1911 uznany oficjalnie za nieżyjącego.

Ortsztajn, rodzaj piaskowca najczęściej bardzo twardego, barwy rdzawo-brunatnej, zawiera domieszki humusu, żelaza i nieco wapna.

Ortwin Ostap (pseudonim literacki *Elenkatzenbogena*), polski krytyk literacki. Głównie zajął się dramatem, większe studja umieszczał w *Krytyce* krakowskiej, szczególnie o dramatach Wyspiańskiego.

Orvieto, miasto okręgowe w prowincji włoskiej Perugii. Posiada wspaniałą bazylikę, której budowa trwała od 1200 do 1580. Fasada, dzieło Lorenza z Sieny od 1310, jest jednym z najpiękniejszych okazów stylu gotyckiego, na fasadzie słynne rzeźby Maitauiego i innych. Wnętrze bazyliki zdobią freski z Fiesole i Luca Signorelli. Miejskie muzeum zawiera okazy etruskie i średniowieczne. W pobliżu **O.** grobowce etruskie; o 3 klm. w 1864 odkryto miasto grobowców starożytnych *Volsinii*. **O.** w 1901 liczyło wraz z gminą 18,543 m. Znane już w VII wieku jako *Urbs vetus*, w średnich wiekach z początku było rzeczpospolitą, w XIV panowali w **O.** Monaldeschi, w 1420 przeszło do papieża Marcina V.

Orwid Władysław, napisał; „Henryk Baron“ (1910); „Stefan Okrzeja“ (1910).

Orzeszkowa Eliza, znakomita powieściopisarka polska, † 18 maja 1910 w Grodnie. Ogłosiła nadto: „Ad astra. Dwugłos“ (Warszawa, 1904), wspólnie z Juliuszem Romskim; „I pieśń niech zaplacze“ (t., 1905); „Przędze“, nowele (t., 1905); „Gloria victis“, zbiór nowel (t., 1910). Po śmierci ukazały się wyjątki z „Pamiętników“ ogłoszone przez A. Drogoszewskiego w *Sfinksie* (1911), przez L. Méyeta w *Kurjerze Warszawskim* oraz ustępy w *Bibljotece Warszawskiej* (1910). Z nowszych prac o **O.** wymieniamy: A. Drogoszewskiego *(Sfinks*, 1910) i H. Gallego *(Bibljoteka Warszawska*, 1911).

Orzyskiewicz Zdzisław, poeta i działacz społeczny polski, † 1909 w Złoczowie w Galicji.

Osada Stanisław, napisał: „Historja związku Narodu Polskiego i rozwój ruchu narodu polskiego w Ameryce Północnej“, „Liga narodowa w Ameryce“, „Sześć odczytów o stronnictwie demokratyczno-narodowym i Lidze“ (1907); „Sokolstwo polskie“ (1909).

Osaka, miasto w Japonji na Nipponie, w 1908 liczyła 1,226,590 m.

Osborn Maks, niemiecki historyk literatury i sztuki, * 1870 w Kolonji, jest krytykiem artystycznym dziennika berlińskiego *Nationalzeitung*. Ogłosił: „die Teufellitteratur d. XVI Jahr.“ (1893); „Dürers schriftliches Vermächtnis“ (1905). „Die Deutsche Kunst im XIX Jarhr.“ (1901); „der Holzschnitt“ (1905); „Berlin“ (1908) i in.

Osep albo **Sep**, danina w wiekach średnich w Polsce, składana w zbożu na rzecz księcia. Mogła mieć także inną nazwę ze względu na sposób jej składania (np. od radła—poradlne) lub na jej cel (np. stróża, o ile ją składano jako wykup za obowiązek stróży osobistej). W 1374 wraz z innemi daninami szlachty znika i **O.**, ale nie we wszystkich ziemiach. Dają jeszcze **O.** ziemie: Kujawska i Dobrzyńska, w czasie wydania przywileju koszyckiego niepodlegające berłu króla polskiego, oraz ziemia Ruska, której przywilej ten nie dotyczył. Dopiero przywilej brzeski z 1425 uwalnia od tego obowiązku ziemie Kujawską i Dobrzyńską, a jedliński z 1430 i krakowski z 1433 ziemie ruskie. Utrzymuje się nadal **O.** jako stała danina, ale tylko z dóbr kościelnych, choć nie wszystkich, aż do w. XVIII, przynajmniej w Małopolsce, gdzie ją ściąga wielkorządca. Miały wielkorządy nawet osobną kamienicę, zwaną sepną, do której oddawały **O.** klasztory. Por. Piekosiński F. „Ludność wieśniacza w Polsce w dobie piastowskiej“; Lewicki A. „Przywilej brzeski“ („Rozpr. Ak. Um.“, t. 24).

Osgood William Fogg, matematyk amerykański, * 1864 w Bostonie, jest profesorem w uniw. Cambridge w Massachusetts. Jego „O funkcjach określonych przez szeregi nieskończone, etc...“, w przekładzie polskim wyszły w *Wiad. matem.* (Warszawa, 1902).

Osiecki Teofil, literat polski, † 1902 w Nizzy.

Osjan (ob.). „Pieśni“ **O.** w przekładzie Seweryna Goszczyńskiego ukazały się w nowym poprawionym wydaniu pod redakcją Zygmunta Wasilewskiego (Lwów, 1911).

Oskar II Fryderyk, król szwedki, † 1907 r. w Sztokholmie. Ogromnie przejęty uchwałą *Storthingu* norweskiego, który go pozbawiał korony norweskiej, dokładał mimo to wszelkich starań, by zatarg międzypaństwowy zakończyć pokojowo. Prócz dzieł dawniej ogłoszonych pozostawił jeszcze obszerny pamiętnik.

Oskierka Aleksander, literat polski i działacz społeczny, † 1911 w Widtach w gub. Kowieńskiej.

Osławski Wiktor, filantrop polski, * 1814 w Oblassach, gub. Radomskiej, † 1893 w Paryżu. Matką jego była *Tekla z Dembińskich*, siostra gen. Henryka Dembińskiego i matki Al. Wielopolskiego. Podczas powstania 1831 był adjutantem Dembińskiego. Po upadku powstania wyemigrował do Francji, gdzie 1860 został naturalizowany, a 1885 przyjął poddaństwo austrjackie. Dorobił się w Paryżu na spekulacjach giełdowych znacznego majątku, który ofiarował na fundację edukacyjną (stypendja, wydawnictwo prac naukowych, zasiłki dla laboratorjów uniw. lwowskiego i krakowskiego), zostającą pod zarządem Akademji Umiejętności w Krakowie. Ze zbiorów swoich cenne obrazy, piękne bronzy, medaljony ofiarował muzeum Narodowemu w Krakowie, a papiery i książki Bibljotece Akademji Umiejętności.

Osm, Os, pierwiastek metaliczny (ob.), z grupy ciężkich platynowców, ciężar atomowy 190.9 wobec tlenu, **O**=16, c. właściwy 22,4, temperatura topnienia około 2,500°; jeden z najtrudniej topliwych metali, występuje w heksagonalnym newjanskicie czyli osmo-irydzie, zawierającym prócz **O.** i irydu jeszcze rod i ruten, i w szczególnie obfitującym w **O.** w również heksagonalnym irydo-osmie. Najcharakterystyczniejszym związkiem jest OsO_4, czterotlenek **O.** Roztwór OsO_4, niesłusznie zwany „kwasem osmowym“, (ob.) posiada reakcję obojętną, używa się do badań mikroskopowych. Metal Os znajduje zastosowanie w żarówkach osmowych Auera von Welsbacha.

Osman Digna, wódz mahdystów w 1900 dostał się do niewoli w Rosetta.

Osmański Wojciech, kompozytor polski, † 1908 w Warszawie.

Ospedaletti, miejscowość klimatyczna we Włoszech nad morzem Liguryjskim. W 1901 liczyła 1,067 m.

Osłaszewski-Barański Kazimierz, dziennikarz polski, * 1861 w Buczaczu. Gimnazjum ukończył we Lwowie, studja prawnicze odbywał w Wiedniu i Lwowie, gdzie 1889 otrzymał doktorat obojga praw. Od 1884 jest współwłaścicielem *Dziennika Polskiego* we Lwowie, a od 1886 jego naczelnym redaktorem. W 1893 należał do założycieli „Tow. dziennikarzy polskich“; jest obecnie jego sekretarzem, nadto od 1890 kierownikiem Biura statystycznego m. Lwowa oraz od szeregu lat wice-prezesem „Związku dziennikarzy słowiańskich“. Z większych prac ogłoszonych drukiem, wymienić należy: „Z okien wagonu“ (Lwów, 1886); dziewięć roczników „Wiadomości statystycznych o m. Lwowie“ (1892—1901); „Lwów w okresie samorządu, 1870—1894“ (w „Książce pam. jub. samorz. m. Lwowa“); „Szkolnictwo we Lwowie w l. 1870—94“, wspólnie z B. Baranowskim; liczne studja statystyczne o Lwowie w wydan. „Oester. Städte-Buch“; „Z krainy stu wysp“ (Lwów, 1902); „Z nad Drawy, Sawy i Soczy“ (t., 1903); „Z dorzecza Wełtawy“ (t., 1905); „Z nadreńskich stron“ (t., 1906); „Z krainy prawa, wolności i pracy“ (t., 1907); „Z morawskiej ziemi“ (t., 1908); „Panslawista polski“ (t., 1909); „Agenor Gołuchowski i Rusini w r. 1859“ (t., 1910); w wyd. „Stulecie Gaz. Lwowskiej“, szereg monografji, które ukazały się też w osobnych odbitkach; „Wacław Michał Zaleski, pierwszy Polak-gubernator Galicji, 1799—1849“ (Lwów, 1912). Prócz tego drukował liczne feljetony w *Dzienniku Pol.*, *Gaz. Narod.*, *Gaz. Lwowskiej*, po części w *Przeglądzie*, *Nowej Reformie* i *Czasie*, głównie z dziejów Lwowa lub wspomnień o r. 1846 i 1848. Z tego zakresu wyszły osobno: „Krwawy Rok, 1846“ (Złoczów, 1896); „Rok złudzeń, 1848“ (t., 1899); w druku „Nowe materjały do genezy rzezi w r. 1846“.

Osten Jan, beletrysta czeski, uprawiał krytykę literacką i teatralną w pismach praskich. Osobno ogłosił między innemi: „Raniena srdce“ (1902); „Dusze i srdce“ (1905); „Velke cile“ (1905); „Kvety bez plodu“ (1906) i in.

Osten L., napisał: „Józef Chłopicki, luźne wspomnienia towarzyszów broni generała“ (Poznań, 1903).

Osterloff Waldemar, pedagog polski, * 1858 w Żarkach, gub. Piotrkowskiej. Współpracownik *Przegl. pedagog.*, *Bluszczu*, *Głosu*, *Przyjaciela Dzieci*, „Wielkiej Encykl. Ilustr.“, „Poradnika dla samouków“, „Encykl. wychowawczej“ i in. Pisuje artykuły treści pedagogicznej, społecznej i literackiej. Oddzielnie ogłosił: „Zarys historji literatury niemieckiej“ (Warszawa, 1904); „Kurs metodyczny nauki języka niemieckiego“ (t., 1905); „Słowniczek niemiecko-polski“ (t., 1906); „Prawidła pisowni niemieckiej“ (t., 1907); „Henryk Pestalozzi“ (t., 1910); wspólnie z J. Szustrem „Dzieje powszechne“ (t. 1909, cz. I—IV).

Ostojić Mato, pisarz chorwacki, * 1861 w Povlji. Z zawodu rolnik i przemysłowiec, ogłosił wiele utworów, z których ważniejsze: „Iskre i plamovi“; „Ugarci“; „Fra Andrija Dorotić i njegova pjesma“.

Ostrołęka, miasto powiatowe w gub. Łomżyńskiej, w 1909 liczyła 11,612 m., w tym 6,219 żydów, 4,928 katolików, 318 prawosławnych, 146

protestantów. W powiecie Ostrołęckim na 921·43 m. było: 79,377 katolików, 11,710 żydów, 793 prawosławnych, 259 protestantów, 4 marjawitów. Skład narodowościowy podług spisu powszechnego: 78·7% Polaków, 11·9% Zydów, 8·4% Wielko-, Mało-, Biało-, Rusów, 0·2% Niemców, 0·9% innych, 9·1% wojska.

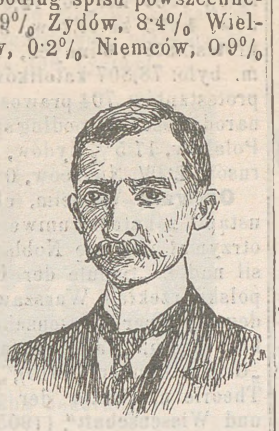

Ostroróg Leon.

Ostroróg Leon, hrabia, prawnik polski, * 1867 r. w Warszawie. Syn emigranta z 1848 *W.* **O.**, doktór praw i języków wschodnich, członek Akademji francuskiej, został powołany w 1909 na stanowisko wice-ministra sprawiedliwości w Tureji. Rząd otomański powierzył mu reorganizację tego departamentu, a także wprowadzenie licznych zmian w ustawodawstwie tureckim. Pracę kodyfikacyjną, dotyczącą kodeksu cywilnego, karnego, handlowego i morskiego ukończył **O.** w krótkim czasie i projekty przedłożył Izbie deputowanych. Przetłumaczył nadto traktat „El-Mawerdi“ i zaopatrzył go licznemi komentarzami.

Ostrowiec, miasto fabryczne w powiecie Opatowskim, gub. Radomskiej, w 1909 liczył 13,051 m., w tym: 5,207 katolików, 7,799 żydów, 45 prawosławnych.

Ostrowo, miasto powiatowe w reg. Poznańskiej, w 1905 liczyło 13,115 m., w tym: 7,942 katolików, 4,427 protestantów, 476 żydów. W powiecie **O.** na 37,420 m. było podług spisu z 1900: Polaków 80·2%, dwujęzycznych 0·5%; podług wyznania 1905: katolików 80·4%, protestantów 17·6%, innych 2·0%.

Ostrowska Bronisława z *Brzezickich*, utalentowana poetka polska, * 1881 w Warszawie, kształciła się tamże w gimnazjum żeńskim. W 1901 wyszła za mąż za *St. Ostrowskiego*, rzeźbiarza; 1902 na konkursie *Wędrowca* otrzymała nagrodę za sonet. Ogłosiła drukiem: „Opale“ (Warszawa, 1903); „Jesienne liście“, nastroje nowelistyczne (Lwów, 1904); „Poezje“ (t., 1905); „Książeczka Halusi“ (t., 1907); „O Janku Płanetniku“ (Kraków, 1908); „Chusty ofiarne“ (Warszawa, 1910). Poezje **O.** odznaczają się wdziękiem formy i tęsknym, melancholijnym nastrojem.

Ostrowski Grzymała Stanisław, redaktor *Niwy* i naczelnik wydz. taryfowego kolei Warsz.-Wiedeńskiej, * 1846 w Chrośnie, † 1908 w Warszawie. Szkoły średnie ukończył w Płocku, 1863 wstąpił do Szkoły Głównej, stopień magistra prawa i administracji otrzymał 1867 r. Był członkiem warszawskiego sądu handlowego, redagował *Niwę* 1887—89.

Ostrowski Józef Bolesław, pisarz polityczny polski (ob.), * 1805 w Pobujanach na Podolu, † 1871 w Meaux. Uniwersytet ukończył w Warszawie ze stopniem magistra praw i administracji. Brał udział w nocy 29 listopada. W 1831 został sekretarzem w ministerjum sprawiedliwości za B. Niemojowskiego. Na emigracji był w ciągłych zatargach ze wszystkiemi odłamami tułactwa polskiego. Wróciwszy z Londynu do Paryża został przysięgłym tłumaczem przy prefekturze policji w Paryżu i wtedy szkodził ogromnie emigrantom polskim.

Ostrowski Juljusz, hrabia, do 1905 wydał swej „Księgi herbowej rodów polskich“, zeszytów ośmnaście.

Ostrowski Krystyn Józef (ob.), na wieść o powstaniu listopadowym przybył z zagranicy, zaciągnął się jako prosty żołnierz do wojska, służył jako kanonier w czwartej baterji artylerji, konnej, zdobył szlify podporucznika, otrzymał krzyż *Virtuti militari*. Po upadku rewolucji podążył z ojcem na emigrację, początkowo zaciągnął się do armji belgijskiej, jako oficer artylerji, i w 1832 r. brał udział w oblężeniu Antwerpji. Zniechęcony do rządu belgijskiego, wziął w 1837 dymisję i przeniósł się do Paryża, gdzie rozpoczął zawód publicystyczny i literacki. Brał udział w wypadkach politycznych 1848 w Paryżu, Berlinie, Krakowie, czynny był też w okresie powstania 1863 — 64. Testamentem z 1881 zapisał cały swój majątek (320 tys. fr.) na stypendja dla kształcącej się młodzieży polskiej. „Stypendystów **O.**“ liczono 1906: 38, otrzymywali oni ogółem 13,000 fr. (najwyższe stypendjum 50 fr. miesięcznie, najmniejsze 25 fr.). „Dzieła Polskie“ Krystyna **O.** ukazały się w Paryżu (1876, 3 t.).

Ostrowski Nałęcz Stanisław, powieściopisarz polski, * 1873 w Nowej Uszycy na Podolu. Gimnazjum ukończył w Kamieńcu Podolskim 1893, poczym zapisał się na wydział filologiczny uniw. warszawskiego. W 1895 wysłany administracyjnie do gub. Symbirskiej za udział w obchodzie rocznicy Kilińskiego. Po powrocie do kraju i odbyciu studjów rolniczych w uniw. Jagiellońskim osiadł na roli na Wołyniu. Ogłosił szereg utworów wierszowanych, umieszczonych w *Bluszczu, Tyg. Ilustr., Tyg. Polskim, Biesiadzie Literackiej*, od 1896 r. Napisał powieści historyczne: „Pasy rycerski“ (Warszawa, 1901, 2 t.); „Sępy germańskie“ (t., 1904); „Przed burzą“, powieść historyczna z XV w. z cyklu „Półksiężyc a krzyż“ (Warszawa, 1905); „Żarzewie“, pow. z czasów Księstwa Warszawskiego (t., 1907); „A gdy się lała krew ofiarna“, nowela historyczna z VIII w. (t., 1908); „Z dziejów pułku. Pułk dwunasty piechoty Księstwa Warszawskiego“ (t., 1909); „Z gwiazdą mocarza“, powieść historyczna z czasów Księstwa Warszawskiego“ (t., 1910); „Śladami legionów“ (1910, *Kur. Warsz.*); „Wielki Rok“ (Warszawa, 1911).

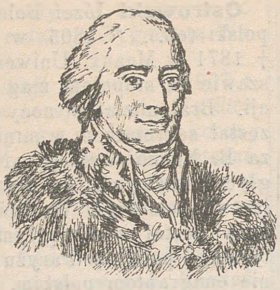

Ostrowski Tomasz.

Ostrowski Tomasz Adam, mąż stanu, ob. art. w gł. dziele.

Ostrowski Władysław, marszałek Izby poselskiej 1830—1831 r. (ob.), wstąpił do wojska 1808 (nie 1818 jak w gł. dziele), w randze kapitana artylerji w 1809 osłaniał odwrót wojska z pod Raszyna. W r. 1814 z polecenia Dąbrowskiego jeździł do Petersburga z zapytaniem o zamiary cesarza względem Polaków. Wszedł do sejmu 1830 z pow. Piotrkowskiego, trzymał z kaliszanami i przewodniczył ich deputacji do ks. Konstantego. Dn. 1 grud. wespół z Lelewelem wszedł do wydziału wykonawczego Rady administracyjnej później był w Rządzie tymczasowym. Po otwarciu sejmu 18 grudnia okrzyknięty marszałkiem, wytrwał na stanowisku aż do wejścia wojska do Prus w październ. 1831. Był zwolennikiem dyktatury Chłopickiego, ale skłonił go do poddania się delegacji sejmowej, która miała prawo złożyć go z urzędu, potym gorąco obstawał za Skrzyneckim. Ostro postawił się Krukowieckiemu wobec Berga, kiedy wojska rosyjskie stały już u rogatek wolskich, nie uląkł się pogróżki aresztowania i odmówił podpisu. Zainicjował zmianę rządu po Krukowieckim i wespół z bratem, przewodniczącym w Senacie, nominację Bon. Niemojowskiego podpisał. Przeciwny limicie Sejmu, poszedł z nim razem na wygnanie. Por. nadto: „Pamiętnik" Antoniego **O.** o powstaniu 1830—31"; tegoż „Żywot Tomasza **O.**"; Zaleskiego Br. Życiorys **O.** w „Roczn. Tow. hist.-liter. w Paryżu r. 1869" (Paryż, 1870).

Ostrowski Władysław, malarz polski, * 1878 w Warszawie, ukończył Krakowską akademję sztuk pięknych. Bawił przez dłuższy czas na Podolu i Ukrainie, potym w Zakopanym. W 1907 urządził w salonach Tow. zachęty szt. p. zbiorową wystawę swych dzieł, na którą złożyło się kilkadziesiąt prac, przeważnie widoków tatrzańskich oraz kilka portretów. Mieszka w Warszawie.

Ostród, miasto powiatowe reg. Olsztyńskiej w Prusach wschodnich, w 1905 liczył 13,957 m., w tym 1,974 katolików, 191 żydów, reszta protestantów. W powiecie **O.** na 71,856 m. było: 47·8% Polaków; 10·9% katolików, 88·0% protestantów, 1·1% innych.

Ostróg, miasto powiatowe w gub. Wołyńskiej, 1607 liczyło 14,749 m. W powiecie **O.** na 169,351 m. podług spisu powszechnego było: 76·8% Małorusów, 10·8% Żydów, 6·6% Polaków, 2·5% Wielkorosjan, 1·6% Czechów, 1·5% Niemców, 0·2% innych; 77·8% prawosławnych, 10·8% żydów, 9·7% katolików, 1·5% protestantów, 0·2% innych.

Ostrów, miasto powiatowe w gub. Łomżyńskiej, 1909 liczyło: 12,659 m., w tym 7,209 żydów, 4,965 katolików, 379 prawosławnych, 100 protestantów, 6 innych, W powiecie **O.** na 100,695 m. było: 78,807 katolików, 17,733 żydów, 3,445 protestantów, 704 prawosławnych, 6 innych. Skład narodowościowy podług spisu powszechnego: 73·2% Polaków, 17·5% Żydów, 6·1% Biało-Mało-Wielkorusów, 2·4% Niemców, 0·8% innych, 6·8% wojska.

Ostwald Wilhelm, chemik niemiecki, w 1906 ustąpił z katedry uniwersyteckiej w Lipsku, 1909 otrzymał nagrodę Nobla w dziale chemji. Ogłosił nadto: „Schule der Chemie" (1903—04, 2 cz.; polski przekład, Warszawa 1906—07). „Der Werdegang einer Wissenschaft" (1907; polski przekład pod n. „Jak powstała chemja", Lwów, 1910); „Grosse Männer" (1910); „Malerbriefe. Beiträge zur Theorie u. Praxis der Malerei" (1904); „Kunst und Wissenschaft" (1905); „Ikonoskopische Studien" (1905); „Individuality and immortality" (1906); od 1901 wydaje „Annalen der Naturphilosophie".

Osuchowski Antoni, działacz społeczny polski, * 1849 w Paryżu. Syn emigranta, gimnazjum ukończył w Warszawie, poczym wstąpił do Szkoły Głównej w 1866, dyplom zaś kandydata praw otrzymał już z uniwersytetu warszawskiego 1870 r. Był patronem trybunału gub. Warszawskiej, a od reformy (1876) adwokatem przysięgłym. Przyczynił się wielce do rozsprzedania znacznej ilości akcji Banku Ziemskiego w Poznaniu, który powstał 1887 dla przeciwdziałania Komisji Koloniz. Zajął się gorliwie losem Polaków na Szląsku. Był ojcem duchowym Macierzy Cieszyńskiej, zbierał dla niej fundusze, swoją działalnością sprawił, że powstały w Cieszynie: gimnazjum polskie i seminarjum nauczycielskie. Macierz szkolna w Warszawie, wiele mu też zawdzięcza, 8 lipca 1906 powołany został na jej prezesa. Przed zamknięciem Macierzy pozyskał dla niej 100,000 rb. (zapis J. Wiemanowej) obrócony po zamknięciu na fundusz stypendjalny. Dla pomnożenia środków wydawniczych Akademji Umiejętności zespolił grono ludzi i zebrał kilkadziesiąt tysięcy rubli.

Piechury, fragment fryzu.

Osuna (ob.), miasto hiszpańskie, sławne z wykopalisk. Znaleziono tam ta-

blice bronzowe, zawierające ustępy z konstytucji miejskiej, nadanej w 43 po Chr. kolonji *Julia Genitiva* przez Juljusza Cezara. W 1903 znów francuscy archeologowie odkopali fortecę, w której prócz murów, broni, bardzo ciekawe są zabytki sztuki Iberyjczyków, szczególnie płaskorzeźba żołnierzy i spiącego byka (ob. ryciny).

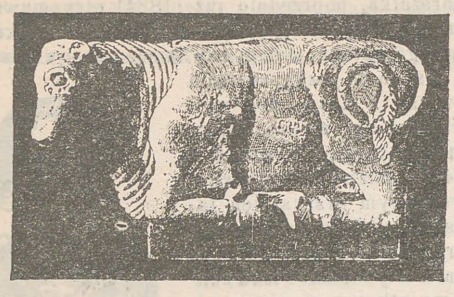

Byk spiący, rzeźba dekoracyjna.

Oswobożdienija sojuz *(Związek wyzwolenia)* — tajne stowarzyszenie rosyjskie, założone w 1903 r., w skład którego weszli działacze ziemscy, profesorowie uniwersytetów, literaci. Celem związku było zorganizować opinję publiczną do walki z samowładztwem. W 1904 odbył się pierwszy tajny zjazd w Petersburgu. W drugim półroczu 1904 **S. O.** zorganizował tz. kampanję bankietową; zjazd ziemców w listopadzie 1904 był też jego dziełem; dalej, **S. O.** stworzył wszechrosyjski związek literacki i cały szereg innych związków zawodowych, jak: inżynierów, lekarzy, profesorów, nauczycieli i t. d. Na zjeździe w Moskwie 1905 większość postanowiła przystąpić do założenia partji konstytucyjno-demokratycznej i wtedy **S. O.** faktycznie przestał istnieć. Grupa petersburska i moskiewska związku opracowała projekt konstytucji rosyjskiej w końcu 1904 z przedmową P. Struwego, który przez pewien czas był przedmiotem dyskusji publicznej.

Oswobożdenije — rosyjskie, nielegalne pismo, które wychodziło pod redakcją P. Struwego w l. 1902—05, początkowo w Stuttgardzie, później w Paryżu. Po „Kołokole" Hercena należało do najwpływowszych pism nielegalnych; było organem związku „Oswobożdenie" (ob.), grupowały się koło niego wszystkie żywioły opozycyjne, które domagały się reform i konstytucji. Dzięki szerokim wpływom redakcji udawało się ogłaszać najtajniejsze rozporządzenia rządowe.

Oszmiana, miasto powiatowe gub. Wileńskiej, 1900 liczyło 7,506 m. W powiecie Oszmiańskim na 233,559 m. podług spisu powszechnego było: 80·1% Białorusinów, 12·1% Żydów, 3·8% Litwinów, 2·3% Wielkorosjan, 1·7% Polaków, 0·1% innych; 56·8% katolików, 30·6% prawosławnych, 12·1% żydów, 0·2% starowierców, 0·3% innych. W 1905 w posiadaniu Polaków było 52·6% większej własności ziemskiej, 0·03% nadziałowej, co razem stanowiło 28·8% ogólnego obszaru.

Ott Arnold, poeta szwajcarski, * 1836, † 1910 w Lucernie. Miał sławę utalentowanego liryka, był autorem licznych dramatów, z których za najlepszy uchodzi „Karol Śmiały i jego towarzysze".

Otter Fryderyk Wilhelm, marynarz i mąż stanu szwedzki, † 1910 w Karlskronie.

Öttingen Wolfgang, pisarz niemiecki, * 1859 w Dorpacie; od 1892 profesor historji literatury w Düsseldorfie, w l. 1897—905 sekretarz stały Akademji berlińskiej. Z licznych prac jego główniejsze: „Daniel Chodowiecki, ein Berliner Künstlerleben" (1895); „Die Bunte Menge" (1906) i wiele innych.

Ottman Rudolf, kustosz bibljoteki Jagiellońskiej, † 1904 w Krakowie.

Otto Zygmunt, rzeźbiarz polski, * 1874 we Lwowie. Wykształcenie artystyczne otrzymał w lwowskiej szkole przemysłowo-artystycznej, później był przez pewien czas w krakowskiej szkole sztuk pięknych w końcu w Wiedniu. Wykonał mnóstwo figur dekoracyjnych, między innemi do gmachu Stow. Techników, dla Tow. Zachęty S. P., Hall targowych, wreszcie do wielu domów prywatnych. Twórca fontanny w Rydze oraz projektu na pomnik Szopena, za który na konkursie w Warszawie 1909 otrzymał trzecią nagrodę. Mieszka w Warszawie.

Otto Zygmunt.

Otton, arcyksiążę austrjacki, brat młodszy arc. Franciszka Ferdynanda (ob.), następcy tronu, * 1863 w Gracu, † 1906 w Wiedniu. Ożeniony z Marją Józefą, księżniczką saską w 1886, zostawił dwuch synów: Franciszka Józefa Karola * 1887, domniemanego następcę tronu, i Maksymiljana Eugenjusza Ludwika, * 1895.

Otzen Jan, budowniczy niemiecki, 1904 został prezesem Akademji sztuk pięknych w Berlinie, jest członkiem Ak. wiedeńskiej.

Ouadai, kraj w Sudanie środkowym, na wschód od jeziora Tsadu, zamieszkały przez murzynów i Arabów w ilości 2,500,000. Ludność pasterska koczująca. W 1910 Francja zajęła **O.** i ugruntowała tam swe wpływy.

Oudemans Jan Abraham Chrystjan, astronom holenderski, † 1906 w Utrechcie.

Ouida (pseud. *Luizy de la Ramée*), powieściopisarka angielska, † 1908 w Viareggio. W pol-

skim przekładzie ukazały się nadto: „Córka djabła“ (Gródek, 1905, 2 t.); „Listek wśród burzy“ (1910).

Ouida.

Ouvré Henryk, francuski historyk literatury i filolog klasyczny, * 1863, † 1903 w les Avants w Szwajcarji, profesor języka greckiego w uniwersytecie w Bordeaux, wiele podróżował po Grecji. Ogłosił: „un Mois en Phrygie“ (1896); „Sur les marches du Temple“ (1897); „les Formes littéraires de la pensée grecque“; ostatnia zdobyła mu sławę wszechświatową.

Overbeck Franciszek, teolog protestancki, † 1905 w Bazylei.

Ovidio Francesco, filolog i krytyk włoski, * 1849 w Campobasso, profesor uniw. w Neapolu, członek akademji *dei Lincei* i *della Crusca*, od 1905 senator, wydał: „Dell'origine dell'unica forma flessionale del nome italiano“ (1872); „Studii sulla Divina Commedia“ (1901); „Nuovi studie danteschi“ (1906); „Rimpianti“ (1903) i inne oraz liczne rozprawy.

Owidzki Jan, malarz polski, * 1852 r., kształcił się początkowo w Warszawskiej szkole rysunkowej, następnie w Monachjum. Ważniejsze prace: „Wypłata robocizny“; „Przerwany pojedynek“; „Echo“; „Votum“ oraz szereg ilustracji do czasopism warszawskich. W 1908 w salonie Kulikowskiego wystawił szereg swych prac najnowszych, przeważnie pejzaży.

Owrucz, miasto powiatowe gub. Wołyńskiej, 1907 liczył 7,393 m., w tym 50% żydów. W powiecie **O.** na 205,390 m., było podług spisu powszechnego: 83·9% Małorusów, 10·6% Żydów, 2·6% Wielkorosjan, 1·3% Polaków, 1·2% Niemców, 0·2% Czechów, 0·1% innych; 81·9% prawosławnych, 10·6% żydów, 5·4% katolików, 1·2% protestantów, 0·9% starowierców.

Owruczanin wydał: „Kirke. Rozmowy o człowieku“ (Kraków, 1906).

Oxford, miasto główne w hrabstwie angielskim t. n., w 1909 liczył 52,774 m.

Oxiński Józef, dowódca powstańczy z 1863 r., wojskowo się kształcił w Szkole generalnej, prowadził czynną partyzantkę w Kaliskim. Urywki z jego Pamiętnika zostały ogłoszone w dziele: „W czterdziestą rocznicę powstania styczniowego“ (Lwów, 1903).

Oyama Ivao, japoński marszałek i mąż stanu, * 1843. Brał czynny udział w odzyskaniu władzy przez mikada 1868 i w stłumieniu rewolucji Satsumy (1877); potym został podsekretarzem stanu w ministerjum wojny, następnie pretektem policji w Tokio (1879). W 1880 mianowany ministrem wojny, 1882 szefem sztabu generalnego. W l. 1870—71 i 1884 bawił w Europie dla studjów nad organizacją armji. Podczas wojny chińsko-japońskiej (1894—95) dowodził drugą armją i wygrał bitwę pod portem Artura (list. 1894). W nagrodę zato otrzymał tytuł margrabiego i marszałka, poprzednio już (1884) otrzymawszy tytuł hrabiego. W l. 1899—904 był naczelnikiem głównego sztabu. Jemu zawdzięcza armja japońska doskonałe przygotowanie do wojny z Rosją, pod jego kierunkiem był wypracowany plan kampanji. W czerwcu 1904 był mianowany głównodowodzącym wszystkich japońskich sił lądowych w Mandżurji i na półwyspie Laoduńskim. Na tym stanowisku okazał wyjątkowy genjusz militarny. Dzięki jego ogólnemu kierownictwu trzema armjami (Kuroki, Oku, Nodzu) Japończycy odnieśli zwycięstwo pod Lao-Yangiem, zmusili do odwrotu Rosjan z nad rzeki Sza-Ho (bitwa pod Sandepu) i przy pomocy czwartej armji Nogi'ego, przybyłej z pod Portu Artura odnieśli stanowcze zwycięstwo pod Mukdenem. Po powrocie do Japonji podejmowany z wielkimi honorami i szalonym entuzjazmem ludu, w lutym 1906 ustąpił na własne żądanie z naczelnego dowództwa armji japońskiej, 1907 otrzymał tytuł księcia.

Oyama Ivao.

Oyenes Dawid, malarz holenderski, * 1842 w Amsterdamie, † 1902 w Brukselli. Zdobył wielkie uznanie w Belgji swemi małemi obrazkami, trzymanemi w stylu mistrzów XVIII w. Najbardziej znany jego utwór „Czytanie“ posiada muzeum brukselskie.

Ozierow Iwan, ekonomista rosyjski, * 1869, studja odbywał w Moskwie, gdzie później habilitował się z prawa finansowego. Jest obecnie profesorem tego przedmiotu w Moskwie, wykłada go też i w Petersburgu. Z licznych prac jego wymieniamy: „Itogi ekonomiczeskago razwitija XIX w.“ (1902); „Razwitije obszczeczełowieczeskoj solidarnosti“ (1902); „Iz żizni truda“ (1904); „Ekonomiczeskaja Rossija i jeja finansowaja politika“ (1905); „Bolszija goroda, ich zadaczi i sredstwa uprawlenija (1906) i in.

Ozon (ob,). Tlen, ogrzany silnie, zamienia się częściowo w **O.**, ponieważ jednak rozkłada się nadzwyczaj szybko, należy go raptownie studzić. W temper. 1000° stężenie **O.** w ciągu 0·0007 sekundy spada z 1% do 0·001%. W mocno ogrzanym powietrzu oprócz **O.** tworzy się tlenek azotu, a w razie wilgoci dwutlenek wodoru. Otrzymywanie **O.** na drodze elektrolitycznej poczyniło znaczne postępy, jak w nowym przyrządzie Siemen-

sa i Halskiego. Przyrząd ten na 1 kilowat godzinę daje 40 gr. **O.** wobec zawartości 2—3gr w $1m^3$ powietrza. Inne przyrządy stosują większe napięcie np. Tindalla do 40—50,000 woltów. **O.** w stanie ciekłym ma barwę indygową, wre w—119° pod ciśnieniem normalnym, w temp. zwykłej jest substancją trwałą, w wodzie rozpuszcza się bardzo nieznacznie. Znajduje zastosowanie jako energiczny środek utleniający, głównie w fabrykacji waniliny, w procesie oczyszczenia wód do picia. Por. La Coux „l'Ozone et ses applications industrielles“ (1904); Douzal „Production électrique de l'ozone (1909).

Ozorków, miasto fabryczne w pow. Łęczyckim gub. Kaliskiej, 1909 liczył 16,948 m., w tym 5,473 katolików, 7,476 żydów, 3,945 protestantów, 54 prawosławnych.

Ożegalski Kościesza Józef, jego „Wspomnienia krwawych czasów z 1863“, ukazały się w nowym wydaniu (Kraków, 1908).

P.

Paalzow Karol Adolf, fizyk niemiecki; * 1823, † 1908 w Charlottenburgu, gdzie był profesorem fizyki. Prace jego dotyczą głównie teorji barw, połysku i zjawisk elektrycznych.

Paasche Herman, ekonomista i polityk niemiecki, * 1851. Był profesorem na politechnice w Akwizgranie 1879,—w Rostoku, w Marburgu 1884, w Charlottenburgu 1896—1906. Wybrany do parlamentu Rzeszy 1881, przyłączył się do narodowych liberałów, 1903 i 1907 był wiceprezesem parlamentu, ustąpił 1909. Oprócz szeregu rozpraw ogłosił oddzielnie między innemi: „Die Zuckerproduktion der Welt“ (1905); „Deutsch-Ostafrika“ (1906).

Pabianice, miasto fabryczne w powiecie Łaskim gub. Piotrkowskiej, 1909 liczyły 37,491 m. w tym 24,358 katolików, 7,825 żydów, 5,591 protestantów, 217 prawosławnych. Por. Baruch M. „Pabianice, Rzgów i wsie okoliczne“ (Warszawa, 1903).

Pacak Fryderyk, czeski polityk, 1906 został ministrem krajowym, 1907 ustąpił ze swego stanowiska.

Pacanowski Henryk, lekarz polski, † 1911; ogłosił nadto: „Nowe leki“ (Warszawa, 1905).

Pachulski Henryk, fortepjanista polski, * 1859 w gub. Siedleckiej, uczeń Strobla i Żeleńskiego w Warszawie, następnie Taniejewa, Mik. Rubinsteina i Pabsta w Moskwie, od 1886 jest profesorem moskiewskiego konserwatorjum. Wydał szereg utworów fortepjanowych („Fantazja“, „Sonata“, „Etiudy“) i orkiestrowych („Suita Op. 13“).

Pacioli Luca, również *Lucas de Burgo Sancti Sepulcri*, matematyk włoski, * około połowy XV wieku, † 1509. Był minorytą, uczył matematyki w rozmaitych miastach włoskich. Napisał między innemi „Divina proporzione, opera a tutti l'ingegni perspicaci e curiosi necessaria“ (1509), do którego Lionardo da Vinci, dorobił figury geometryczne.

Pack, termin, stosowany przez badaczy podbiegunowych, do szerokich przestrzeni, utworów lodowcowych pływających bez względu na postać ich, niekiedy jedne **P.** z drugiemi stapiają się.

Pacyfizm, kierunek polityczno-etyczny dążący do usunięcia wojen ze stosunków między państwami. W rozmaitych utopjach politycznych sprawa ta była poruszana i uważana za wyższą formę spółżycia ludzkiego. Nasi wielcy reformatorowie, jak: Frycz Modrzewski, Skarga, rozróżniali dwa rodzaje wojen „zaczepną i obronną“, i z całą stanowczością potępiając pierwszą, zalecali jedynie stawać w obronie zagrożonej ojczyzny. August Comte uważał **P.** jako podstawę przyszłego ustroju społecznego. W XIX w. czynione były próby wprowadzenia w życie **P.** przez niektórych polityków. Zorganizowali zjazdy pokoju i prowadzili w tym duchu propagandę za pomocą odczytów, książek, odezw. Wsprawie **P.** położyli duże zasługi: Fryderyk Passy, Karol Richet, d'Estournelles de Constant we Francji; hr. Albert Aponyi na Węgrzech; baronowa Suttner w Austrji; Eljasz Ducommun w Szwajcarji; Jan Bloch w Polsce; nadto jeszcze: Bernaert, Vandervelde, Björnson, Nowikow, Tołstoj, Carnegie, Stead, Cremer i in. Towarzystwa pokoju istnieją w każdym prawie państwie. Z instytucji państwowych hołduje **P.** „Stały sąd rozjemczy w Hadze“, którego działalność w bardzo drobnym stopniu spełnia ideały **P.**, ale w samym fakcie utworzenia go państwa po raz pierwszy uznały słuszność zasad **P.** Sprawie **P.** poświęconym jest również muzeum w Lucernie, założone przez Jana Blocha.

Paderewski Ignacy Jan, kompozytor i fortepjanista polski, mieszka od 1898 stale w Szwajcarji (w Morges, nad jeziorem Gienewskim); po 1901 napisał: „Warjacje fortep., Op. 23“; „Sonatę fortepjanową, Op. 21“; 12 pieśni do słów C. Mendésa, oraz „Symfonję polską“ (h mol), wykonaną po raz pierwszy w Bostonie w r. 1908. W 1910 upamiętnił swe imię wspaniałym darem narodowym, wystawiwszy własnym kosztem w Krakowie pomnik Grunwaldzki (dłuta Wiwulskiego); na jesieni tegoż roku przemawiał na uroczystości 100-nej rocznicy urodzin Chopina we Lwowie. **P.** jest członkiem honorowym wielu Towarzystw krajowych i zagranicznych; w 1909 został odznaczony wielkim krzyżem legji honorowej.

Padlewski Władysław, ojciec Zygmunta, zamożny właściciel ziemski na Ukrainie, w 1863 r. sformował własnym kosztem oddział zbrojny. Wzięty do niewoli, został w Kijowie rozstrzelany.

Padlewski Zygmunt, uczestnik 1863, * 1835 we wsi Czerniówce pod Berdyczowem, † 1863 Z uniwersytetu kijowskiego przeniósł się do szkoły artyleryjskiej w Petersburgu. Ukończył ją świetnie i otrzymał tam posadę profesora. Wyjechawszy za granicę, był przez pewien czas profesorem artylerji w Cuneo. Powołany w końcu 1862 r. do Komitetu Centralnego, głosował za przyśpieszeniem powstania, ażeby ostatecznie załatwić sprawę wyzwolenia włościan. Dn. 9 marca bił się zwycięsko pod Myszyńcem. Ujęty do niewoli, został 15 maja 1863 r. rozstrzelany w Płocku.

Pagaczewski Juljan, polski historyk sztuki, * 1874 w Krakowie, gimnazjum ukończył tamże, poczym uniwersytet Jagielloński ze stopniem dr. filozofji, dalsze studja prowadził w muzeach zagranicznych. W l. 1901 — 11 był kustoszem w Krakowie; od 1909 docent historji w uniwersytecie Jagiellońskim. Jest członkiem korespondentem Komisji centralnej do badania i konserwowania zabytków w Wiedniu, członkiem Komisji historji sztuki Akademji Umiejętności w Krakowie. Oprócz szeregu referatów i artykułów w „Sprawozdaniach Komisji historji sztuki Akad. Um.“ ogłosił odzielnie: „Jasełka krakowskie“ (Kraków, 1902, „Rocznik Tow. miłośników his. i zabytków Krakowa“, t. V); „Baltazar Fontane w Krakowie“ (tamże, t. XI). Redagował wspólnie z dr. Koperą (ob. II supl.) *Muzeum Polskie*, gdzie pomieszczał artykuły z dziedziny historji sztuki.

Pagels Hermann Joachim, rzeźbiarz niemiecki, * 1876 w Lubece. Studja odbywał w Berlinie, poczym w celach artystycznych podróżował po zachodniej i południowej Europie. Z prac jego wyróżniają się szczególnie grupy dzieci; niektóre rzeźby **P.** zakupiło muzeum berlińskie.

Pagliano Eleuterio, malarz włoski, † 1903 w Medjolanie.

Painlevé Paweł, matematyk francuski, * 1863 w Paryżu, gdzie został profesorem matematyki w Szkole politechnicznej. Jest członkiem Akademji paryskiej od 1900. Ogłosił oddzielnie „Leçons sur le frottement“ (1895).

Pajakow Łazar, polityk bułgarski, * 1859, studja odbywał w *Ecole libre* w Paryżu. Był dyrektorem Bibljoteki publicznej w Sofji, dyrektorem szkoły handlowej w Sistowie, od 1903 ministrem finansów. Redagował kilka pism, napisał oddzielnie „Finansowata politika na Bołgarija“ (1905).

Pająkówna Aniela, malarka polska * w Galicji. Studja odbywała w Monachjum i Paryżu. Wystawia od 1887 r. Uwagę zwrócił jej portret Mieczysława Pawlikowskiego (1890). Przeniosła się do Lwowa i otworzyła tam pracownię. Otrzymała list pochwalny na wystawie krajowej we Lwowie 1894.

Pajgert Władysław, malarz polski, * w Sidorowie, pow. Husiatyńskim (Galicja), kształcił się w Monachjum u St. Grocholskiego, w r. 1902 wyjechał do Paryża. Utonął w raz z trzema kolegami Francuzami w Normandji podczas przejażdżki morskiej. W 1894 wystawiono w Krakowie jego 30 krajobrazów. Pochowany w Sidorowie.

Pajk Janko, filozof i filolog słowiński, * 1837, był nauczycielem w rozmaitych miastach słowiańskich Austrji. Z prac filologicznych ważniejsze: „Nekateri foneticni zakoni naszego jezika“; „O turszkich slovanih“ i t. d. Z prac filozoficznych drukowanych po niemiecku główniejsze: „Ueber einige psychophysische Elemente der Paedagogik“ (1885); „Zur Theorie der menschlichen Nachamungen. Psychologische Studien“ (1887); „Praktische Philosophie“ (1899) i in.

Pajkova Paulina, poetka i powieściopisarka słowiańska, * 1854, † 1901, żona poprzedniego. Z poezji jej najbardziej znane: „Materni glasovi“; „Ranjeni czornogorec“; „Privikriž na turszkem polju“; z powieści zaś: „Odlomki ženskega življenja“ (1881); „Roka in srce“; „Maczeha“; „Arabela“; „Spomini tete Klare“ (1895). Utwory **P.** z początku pełne polotu romantycznego z biegiem czasu nabrały cech realistycznych.

Pajzderski Tomasz, architekt polski, * 1864, † 1908 w Jeżowie (Ks. Poznańskie). Architekturę studjował w Charlottenburgu, gdzie ze specjalnym zamiłowaniem poświęcił się badaniu średniowiecza, a dla uzupełnienia studjów wyjechał do Paryża. W 1895 wstąpił do ministerjum robót publicznych w Berlinie, następnie tamże do budownictwa miejskiego. Podczas pobytu w Berlinie prócz kilku will i domów wystawił w Poznaniu gmach Związku spółek zarobkowych w stylu niemieckiego renesansu oraz kościół w Jubrosinie w stylu nadreńskiego romanizmu. W 1903 przeniósł się do Warszawy, gdzie go powołano wkrótce do świeżo powstałej szkoły sztuk pięknych. Tutaj wykonał: willę Szelechowa w Alejach (do wspólki z Grochowiczem), kościół

w Mińsku gub. (w stylu romańskim), kaplicę grobową Wrzosków w Dąbrowie Górniczej, przebudował kościół w Lubrańcu (w stylu romańskim), dwór i kaplicę grobową w Fajsławicach pod Lublinem. Ostatniemi czasy pracował nad odnowieniem kościoła gotyckiego w Brześciu Kujawskim. Obdarzony dużym talentem i wiedzą, ze specjalnym zamiłowaniem tworzył w stylu romańskim. Jego architektura bez drobiazgowych zdawkowych ozdób działa swą harmonją i masą, a przez to robi wrażenie monumentalnej budowy. Oprócz architektury uprawiał P. również i sztukę stosowaną. Napisał: „Kościół XX. Filipinów w Gostyninie“ (1906).

Pak Hoi albo **Pei-Hoi**, miasto w Chinach w Kuangtungu nad morzem Chińskim, port otwarty, 25,000 m., wywozi cukier, indygo i t. d.

Palaccio Manuel, poeta hiszpański, * 1832 w Lerida, † 1906 w Madrycie. Był współpracownikiem wielu dzienników i czasopism, od rewolucji 1868 zbliżył się do konserwatystów. Wydał kilka zbiorów poezji, między innemi: „Sonetos, canciones y coplas“ (1884); „Veladas de otono“ (1884); „Chispas“ (1894) i t. d.; nadto zbiory satyr politycznych: „Cabezas y calabezas“; „Z Tetuanu do Walencji z postojem w Miraflores“.

Palacio Valdès Armand, powieściopisarz hiszpański, ogłosił nadto: „el Cuarto poder“ (1892); „el Maestrante“ (1893); „los Majos de Cadiz“ (1889); „la Megria del Capitan Rebel“ (1899); „la Aldea perdida“ (1903); „Tristan, o el Pesimismo“ (1906) i in.

Palacký Jan, geograf i przyrodnik czeski, profesor uniwersytetu w Pradze, † 1908 tamże.

Palacký Jan.

Palacz Jan, gospodarz ze wsi Górczyna, w 1846 został uwięziony jako czynny spiskowiec. W 1848 należał do Komitetu Narodowego w Poznaniu.

Palacz Maciej, sołtys w Górczynie w Poznańskim, zjednał wielu włościan w 1846 dla sprawy narodowej. W 1848 był wybrany do deputacji, która udała się do Berlina z żądaniem autonomji dla Poznańskiego.

Paladilhe Emile, jest członkiem komisji pedagogicznej konserwatorjum paryskiego, a od r. 1892 członkiem Akademji francuskiej. W 1886 wystawiono jego wielką operę: „Patrie“.

Palatynat, (bawarski) stanowi obwód regencyjny o obszarze 5,928 klm. kw. z ludnością 885,833 m. (1905).

Paleogien, nazwa obejmująca dolne piętra trzeciorzędu (eocenu i oligocenu).

Paleolog. W 1907 znaleziono w muzeum Propagandy w Rzymie wspaniały posąg cesarza bizantyjskiego, Jana **P.**, dłuta rzeźbiarza i architekta florenckiego Antonio Averlino, zwanego Filaretem.

Paleotyczny wiek obejmuje okres kamienia łupanego (ob.)

Palermo, w 1909 liczyło 309,694 m. W 1905: wpłynęło 3,370 statków o pojemności 2,446,867 tonn, odpłynęło 3,378 statków o 2,450,912 t.

Palestryny dzieł wydanie zbiorowe wyszło w 33 tomach (od 1862—903) u Breitkopfa i Härtla w Lipsku. Por. P. Wagner: „Palestrina als weltlicher Komponist“ (1890).

Palestyna (ob.). Badania archeologiczne **P.** rozpoczęły się na dobre w 1890 od odkopania biblijnego Laehis (Tell el-Hesi) i Azeki; potym odkopano szereg miast i fortec z epoki kanaańskiej. Dalsze odkopy prowadzone przez *Palestine Exploration* w 1902 wydały świetne wyniki przy badaniu miasta Geser, a w 1908 Jerycha. Amerykańska wyprawa z 1909 badała dolinę Jordanu i brzegi morza Martwego i uznała w obecnym Suweim miejsce, na którym stała Sodoma. Powyższe badania archeologiczne doszły do ogólnego wniosku, że przed przybyciem Izraelitów istniała odrębna kultura kanaańska, która w miarę rozwoju ulegała wpływom babilońskim i egipskim, wpływy fenickie dają się zauważyć dopiero po XIV w. prz. Chr. Z wtargnięciem Izraelitów kultura kanaańska została zniszczona i widoczne jest cofanie się. Nowi dziedzice kraju, którzy tworzyli słabo zorganizowane i zwalczające się nieucywilizowane plemiona, w epoce sędziów nie zdradzali jeszcze śladów obcowania z kulturą i sztuką. Przy dalszym rozwoju ożywiły się stosunki z zagranicą. Wpływy babilońskie ustępują wpływom egipskim i fenickim, które trwały przez kilka stuleci. Od VIII w. szczególnie silnie oddziaływa kultura grecka, która od epoki wygnania babilońskiego do czasów rzymskich wywarła najsilniejszy wpływ w całej **P.** *Dzieje*. Od 1908 r. t. j. od czasu ogłoszenia konstytucji tureckiej (ob. Turcja w II supl.) Żydzi ze wszystkich stron świata masowo napływają do **P.**, głównie do Jerozolimy (na 100,000 miesz. $^4/_5$ stanowią Żydzi), Jaffy, Tyberiasu, Safedu i Haify (koło góry Karmel); dolina Esdrelonu (Jesreel) i Jordanu prawie całkowicie zostały przez nich wykupione, kolonje żydowskie ciągną się wdłuż całego kraju aż do granicy egipskiej. Jednoczesnie płyną duże zasiłki od współwyznawców z Europy i Ameryki do **P.** na budowę domów, szpitali, synagog, szkół i t. d. Jerozolima posiada obecnie przeszło 100 szkół żydowskich. Handel i banki są w rękach Żydów, szczególnie sjonistów, jak Angielsko-palestyńskie towarzystwo. Przytym podnosi się kultura kraju, wskutek nowożytnych narzędzi rolniczych i nowych systemów gospodarowania osiągane bywają lepsze zbiory, niż dotychczas. Rząd turecki zorganizował specjalny oddział żandarmerji żydowskiej. Por. L. Bauer „Volksleben im Lande der Bibel“ (1903,

II wyd.); H. Soden „**P.** und seine Geschichte“ (1904); G. Hölscher „Landes und Volkskunde von **P.**“ (1907); Pickthall „Folk-lore of the Holyland“ (1910); Thomsen „Systematische Bibliographie der Palästina-Literatur“ (t., 1895—904; 1908); Schumacher „Karte des Ostjordanlandes“, skala 1:63360 (1910).

Pallad, Pd (ob.), pierwiastek chemiczny metaliczny z grupy platynowców lekkich, ciężar atomowy 106,7, wobec O=16, c. właściwy 11.9, temperatura topnienia 1500°, niższa niż platyny. Znamienną własność Pd. stanowi zdolność pochłaniania wodoru w znacznych ilościach. Przypuszczano dawniej, że następstwem pochłaniania bywa związek Pd_2H, nowsze badania Bakhuisa Roosebooma i Hoitsemy zakwestjonowały ten pogląd. Palladowodór działa silnie redukująco. Związki Pd tworzą dwa szeregi: PdX_2 palladawe i PdX_4 palladowe. Z pierwszych najznamieniejszym jest jodek Pd—awy, PdJ_2. Ze związków drugiego szeregu najważniejszy chlorek Pd-owy, $PdCl_4$ i sole podwójne K_2PdCl_6 i $(NH_4)_2PdCl_6$.

Pallanza, miasto okręgowe w włoskiej prowincji Novara, nad jeziorem Lago Maggiore, stacja klimatyczna; liczyła jako gmina (1901) 5,237 m. Posiada kilka pięknych starożytnych kościołów.

Pallat Ludwik, archeolog i filolog niemiecki, * 1867 w Wiesbadenie, studja odbywał w Monachjum, Lipsku, Berlinie (1886—92). W 1895—1898 był zarządzającym muzeum starożytności w Wiesbadenie, poczym radcą w ministerjum oświaty i kierował odkopami pamiątek rzymskich w Niemczech. Napisał kilka dzieł z zakresu pedagogiki i archeologji.

Pallavicini Emilio, markiz *(di Priola)*, generał włoski, † 1901 w Rzymie.

Pallavicini Jan, margrabia, dyplomata austrjacki, * 1848; pracował w ambasadach: Berlina, Paryża, Londynu, 1894—95 był radcą legacji w Petersburgu, następnie został powołany do ministerjum spraw zewnętrznych w Wiedniu. W 1899 był w Bukareszcie, 1906 został ambasadorem w Konstantynopolu.

Pallavicino Jerzy, margrabia, polityk włoski, † 1878 w Ginesteille.

Pallulon Mieczysław Leonard, biskup żmudzki, † 1908 w Kownie.

Palma Estrada Tomasz, ob. Estrada Palma w II supl.

Palmen Ernest Gustaw, baron, finlandzki historyk i polityk, w 1907 obrany został wice-prezesem sejmu, 1909 już nie utrzymał się przy nowych wyborach.

Palmer albo *Dirck-Gerritza*, archipelag antarktryczny na południu Ameryki, między 64 i 65° szerokości południowej, odkryty przez wyprawę na statku „Belgica“ w 1898.

Palumbo Guiseppe, admirał włoski, * 1840 w Neapolu, wstąpił do marynarki 1856; wice-admirałem został 1896; podsekretarzem stanu w min. marynarki 1893, 1897; wybrany do parlamentu w 1897 objął tekę ministra marynarki w gabinecie Pelloux w 1898—899; 1904 powołany został do senatu, prezyduje najwyższej radzie marynarki.

Palustre Leon, archeolog francuski, * 1838 w Saivres, † 1894 w Tours. Prace jego dotyczą renesansu; ważniejsze z nich: „la Renaissance en France“ (1879 — 83); „Mélanges d'art et d'archéologie“ (1889); „Découvertes en Berry“ (1890) i in.

Pamir (ob.). Traktat-angielsko-rosyjski w 1895 określił granice Afganistanu i sferę wpływów rosyjskich i angielskich w **P.** Część **P.,** należąca do Rosji, obejmuje obszar około 40 tysięcy klm. kw. i stanowi część powiatu Oszskiego w obwodzie Fergańskim.

Panamerykanizm (ob.). Na wniosek prezydenta Stanów Zjednoczonych, Mac Kinley'a, drugi kongres panameryański odbył się 22 października 1901 w Meksyku i trwał do 1 lutego 1902. Z uchwał powziętych ważniejsze: wydawanie przestępców, ochrona patentów i marek, wolne wykonywanie profesji. W orędziu do kongresu w Waszyngtonie, 5 grudnia 1906 r., prezydent Roosvelt określił dokładniej zasady **P.:** żadne państwo europejskie niema prawa wysadzić wojska na ląd amerykański pod żadnym pozorem. Protektorat Stanów Zjed. nad innemi republikami amerykańskiemi, a głównie Ameryką Środkową, podlegać będzie interwencji regulowaniu sporów politycznych i finansowych z mocarstwami europejskiemi i wyznaczeniu specjalnej ku temu komisji w Waszyngtonie. Trzeci kongres panamerykański odbył się w 1906 w Rio-Janeiro.

Panamska rzeczpospolita (ob. I supl.), proklamowana w 1903 r., na przestrzeni 87,480 klm. kw. miała 420,000 m., główne miasto Panama 30,000 m. Budżet na 1908 określał wydatki na 12,169,238, dochody na 12,196,508 fr. Obrót handlowy wykazał w 1907 r. w rubryce przywozu 17,204,984, w rubryce wywozu 1,960,665 balbaos; Stany Zjedn. dowożą najwięcej: za 5,196,964 balbaos. Głównym artykułem handlu są banany, wartość ich (1908) wynosiła 1,388,222 balbaos, po zatym są w uprawie: kakao, kawa, orzechy kokosowe, kauczuk, trzcina cukrowa, ryż i t. d. Grunt jest bardzo urodzajny (w uprawie 76,450 akrów). Flota handlowa składała się z jednego statku o pojemności 454 t.; kolej żelazna miała 76 klm.; oddział policji składał się z 400 ludzi. Na mocy traktatu z 18 listop. 1903 komisja północno-amerykańska 5 maja 1904 objęła w posiadanie terytorjum kanału, zaczęła jednak wprowadzać traktat w życie z takim pogwałceniem interesów **P.,** że ta założyła protest przeciwko projektowi kanału. Aby mieć przeciwwagę dla wpływów Unji, **P.** 1905 próbowała wejść w porozumienie z Costaricą, ale bezskutecznie. Z Ko-

lumbją była też w niezgodzie z powodu pogwałcenia granic, ale przy pośrednictwie Stanów Zjed. w grudniu 1908 zawarła **P.** umowę, w której Kolumbja uznała jej niezależność w zamian za przyjęcie części długu państwowego (2.5 mil. dol.). Z Costaricą zawarła **P.** umowę w 1906 w sprawie granic. Z otrzymanej za terytorjum kanału sumy utworzony będzie bank hipoteczny dla farmerów. Stosownie do umowy ze Stanami Zjed. w stolicy **P.** i Colonie zaprowadzono wodociągi i inne urządzenia higjeniczne. W 1908 generał José Domingo de Obaldia był obrany prezydentem do 1912, zmarł jednak 1 marca 1910; następcą jego został dotychczasowy wice-prezydent A. C. Mendeza. *Naukowe* badania kraju niebardzo posunęły się naprzód, pod względem geograficznym i hidraulicznym najdokładniej zbadane jest terytorjum kanału, bogaty materjał w tym względzie stanowią roczne sprawozdania „Isthmian Canal Commision". Por. H. Pensa „la République et le Canal de P." (1905); „Notes on P." (1903); Cattel „P." (1905).

Panamski kanał (ob. gł. dz. i art. rzeczpos. Panamska w I supl.), budowany przez Amerykanów ma być ukończony 1 stycznia 1915, koszta obliczono na 139,700,000 dolarów. Roboty są energicznie prowadzone, szczególnie od chwili, jak pułkownikowi Gorgasowi udało się pokonać febrę żółtą, która w 1905 demoralizująco oddziałała na robotników, i zaprowadzić wzdłuż całego pasu kanałowego urządzenia higjeniczne. W 1908 zostały zniszczone niektóre części wielkiej tamy koło Gotun, jednakże inżynier Goetals zapewnia, że potrafi przeprowadzić kanał podług dotychczasowych planów, koszta wszakże będą większe, niż początkowo obliczano. Część końcowa kanału nad oceanem Spokojnym tz. kanał Labo został 1910 otwarty dla żeglugi. **K. P.** skróci drogę z Liwerpolu do San Francisco o 9,527 klm., do Valparaiso o 4,535 klm., do Aucklandu o 817 klm. Por. Cornish „the **P.** Canal" (1909); Regel „Der **P.**—kanal" (1908).

Pancerna płyta. Dla nadania odpowiedniej ciągliwości dodaje się 3·5% niklu i 2% chromu, jednocześnie (dodatek ten przeciwdziała trzaskaniu płyty), następnie poddaje się blachę cementowaniu i hartowaniu, podług metody Harveya—Kruppa albo ulepszonej Davis'ego, który stosuje elektrody do cementowania. Sposób ten skraca czas o 30 dni. Cementowanie **P.** cieńszych, niż 100 m/m. nie opłaca się, takie **P.** tylko hartują.

Panczakiewicz Ludwik, budowniczy polski, wykonał nadto w ostatnich czasach: kościół w Pniewniku (gub. Warszawska), gmach II Tow. pożyczk.-oszczędn. w Łodzi oraz kilka domów dochodowych w Warszawie; przebudował kościół paraf. w Eismontach (gub. Grodz.).

Pando José Manuel, generał i prezydent rzeczypospolitej Boliwskiej, * 1851 r. w La Paz. Obrany prezydentem jednomyślnie przez Konwencję narodową w 1899, zaprowadził w Boliwji najzupełniejszą wolność. Kiedy w prowincji Acre wybuchło powstanie separatystyczne, energicznie zwalczał rewolucję, dopóki nie nastąpił pokój, dzięki porozumieniu z Brazylją. **P.** wybudował kolej z Huaqui do La Paz, zreorganizował armję, poprawił finanse państwa, zakładał szkoły. Ustąpił z prezydentury w 1904 r.

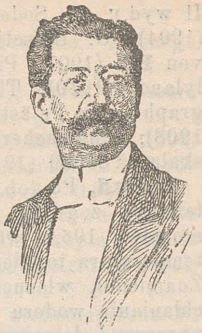

Pando José Manuel.

Panhidrometr, rodzaj areometru do oznaczeń ciężarów właściwych cieczy.

Panieńskie Skały w okolicach Krakowa, szereg ścian skalistych z wapienia krzemienistego, które są tego samego pochodzenia co Krzemionki i Wawel.

Panislamizm, dążenie wszystkich ludów, wyznających islam do połączenia się w jeden organizm państwowy i wyzwolenia z zależności europejskiej. Dążenie zaczęło się silnie objawiać w południowej Algierji śród Marabutów; dalej, w Afryce środkowej, nad jeziorem Czad, w krainie Zinder, gdzie w 1906 wybuchło powstanie, skierowane przeciwko misjom francuskim i angielskim. **P.** szczególnie silnie rozwinął się w Egipcie. Szerzy go młoda prasa mahometańska, pisma: *Lewa* i *Mahayad*, które inspirowane są z Konstantynopola, a rozchodzą się po Algierji, Tunisie, Marokku, Turkiestanie aż do Indji. Obok prasy duży wpływ w tym kierunku wywiera uniwersytet muzulmański w El-Azar, gdzie zbierają się studenci muzulmańscy z całego świata dla nauki i wymiany myśli przedtym, nim udają się na pielgrzymkę do Mekki. **P.** główną siłę jednoczącą upatruje w sułtanie tureckim.

Pankow, przedmieście Berlina, liczył w 1905 razem 29,066 m.

Panormita ob. Beccadelli Antonio.

Pantano Edoardo, polityk włoski, * 1843 r. w Assoro, walczył w szeregach Garibaldiego. W 1886 wybrany do parlamentu zasiadł na skrajnej lewicy i następnie przechylił do lewicy umiarkowanej; w 1906 piastował tekę ministra rolnictwa w gabinecie Sonnina.

Pantielejew L. F., czynny w wypadkach rewolucyjnych 1862—63, ciekawe z tych czasów zapisał wspomnienia: „Iz wospominanij proszłago" (Petersburg, 1905) i „Sprawy dni dawno minionych" (*Byłoje*, 1907, styczeń i luty).

Panza Alberto, dyplomata włoski, * 1844 r. w Turynie, rozpoczął w 1865 służbę w ministerjum spraw zewnętrznych, 1877 został radcą legacji w Atenach, 1886 gen. konsulem w Peszcie, 1889 posłem w Pekinie, 1894 konsulem gen.

w Kairze, 1895 ambasadorem w Konstantynopolu, 1900 w Londynie, 1907 w Berlinie.

Panzacchi Enrico, poeta i estetyk włoski, † 1904 w Bolonji. Ogłosił nadto: „Nuove liriche", „Cor sincerum" (1902).

Panzini Alfredo, literat, nowelista włoski, * 1863 w Senigallia. Wydał: „il Libro dei morti"; „La lanterna di Diogene"; „le Fiabe della virtu" (1911); „Il 1859. Da Plombières a Villafranca", szkic historyczny i in.

Pape Edward, malarz niemiecki, † 1905.

Papée Fryderyk, historyk polski, położył wielkie zasługi około uporządkowania i przeniesienia do nowego gmachu bibljoteki uniwersytetu lwowskiego; w 1900 został powołany na dyrektora Bibljoteki Jagiellońskiej po śmierci Karola Estreichera; ogłosił nadto: „Studja i szkice" (1907); „O hetmanie Żółkiewskim" (1908); „Św. Kazimierz" (1910).

Papi Teresa Jadwiga, polska autorka pism dla dzieci i młodzieży, † 1906 w Warszawie.

Papieski Leon, prawnik polski, * 1858 w Słucku gub. Mińskiej, gimnazjum ukończył w Warszawie, wydział prawny tamże w 1892, poczym był kandydatem przy sądzie kieleckim i siedleckim. W 1886 otrzymał posadę podprokuratora w Nowym Margielanie w Turkiestanie, następnie zajmował takąż posadę w Samarkandzie, Kiszyniowie i Odesie. W 1900 podał się do dymisji i zaczął praktykę adwokacką w Warszawie, poświęciwszy się wyłącznie praktyce karnej. Pisywał po zamieszkaniu w Warszawie artykuły treści społecznej i prawnej w *Gazecie Polskiej*, *Kurjerze Warsz.*, *Gazecie Sądowej* i „Wielkiej Encykl. Ilustr.". Nadto dawniej w *Gazecie Polskiej*, a obecnie w *Przełomie* zamieszcza pod pseud. *Le-nek* feljetony satyryczne społeczno-politycznej treści. W życiu politycznym był jednym z organizatorów Polskiej partji postępowej.

Papieski Zygmunt, malarz polski, * 1852 r. w Krakowie. Studja odbywał początkowo w krakowskiej szkole sztuk pięknych, potym w Wiedniu i Monachjum. Uprawia malarstwo rodzajowe. Ważniejsze prace: „Nudy"; „Mnich"; „Bańki mydlane"; „Zwierzenia"; „Staś i Mania"; „Sielanka" i inne.

Papieskie wybory. Pius X na mocy konstytucji „Vacant sede apostolica" z 24 grudnia 1904 skodyfikował **W. p.** Głównie zostały skodyfikowane dawne ustawy, konstytucja ta jednak zawiera kilka inowacji. Najważniejsza polega na tym, że o ile wybory przez skrutynjum nie dają wyniku, ściślejsze wybory będą się odbywały nie jak dawniej przez *accessus*, lecz powtórzy się skrutynjum. Prawo ekslusywy zniósł Pius X na mocy konstytucji „Comissum nobis" z 20 stycznia 1904.

Papirolit, masa zbita, ścisła, nieprzepuszczalna, używa się do wypełniania szczelin, wykładania podłóg, okładania ścian.

Papiu Aleksander Ilarjon, historyk rumuński, * 1826 w Sibini, † 1879 tamże, był profesorem statystyki i prawa karnego w Jassach, 1861 generalnym prokuratorem sądu kasacyjnego, potym ministrem sprawiedliwości. Napisał po rumuńsku: „Dzieje Rumunów w Dacji Górnej" (1852); „Niezależność ustawodawcza Siedmiogrodu" (1861); „Odpowiedzialność ministerjum" (1866) i t. d.

Papp Szill Bela, minister węgierski, * 1845. W 1905 został szefem sekcji w wspólnym ministerjum wojny austro-węgierskim, w 1906 r. objął tekę ministra honwedów w gabinecie Fejervary'ego, następnie powrócił na dawne stanowisko.

Papua terytorjum, oficjalna nazwa na mocy *Papua Act* z 1905 — 06, wydanego przez parlament związkowy Australji, obejmuje dawną angielską Nową Gwineę (*ob.*), wyspy Eutreca steaut, Luizjady i inne przyległe. Ogólny obszar **P. t.** 229,100 klm. kw., ludność w 1907 wynosiła około 500,000 kolorowych, 711 Europejczyków.

Paraguay, *Paragwaj*, południowo-amerykańska rzeczpospolita, na przestrzeni 253,100 klm. kw. posiadała w 1908: 636,000 m. łącznie z 50,000 ludjan. **P.** dostarcza na rynki międzynarodowe wiele materjałów surowych, nadto cygara i papierosy; pierwsze miejsce w produkcji kraju zajmuje hodowla inwentarza dzięki znakomitym pastwiskom; w 1908 było: 2·8 mil. wołów, 214,000 owiec, 187,000 koni, 24,000 kóz, 8,000 mułów i wołów. Handel zewnętrzny wyraził się 1907 w przywozie 12,233,823 dol. i wywozie 4,156,409 dol. Długość linji kolejowych do 1908 wynosiła 247 klm., obecnie nowe linje są w budowie, z których jedna łączyć się ma z kolejami argientyńskiemi, druga dochodzić ma do Alto Parana; sieć linji telegraficznych wynosiła w 1907: 3,165 klm., a telefonicznych 1,006 klm., urzędów pocztowych było 221. Dochody państwowe w 1908 wynosiły 12·6 mil., wydatki 12·6 mil. mrk., dług publiczny 139·4 mil. mrk. Wojsko składa się z 2,600 ludzi, podczas wojny pełnią służbę wszyscy od 18 do 45 r. życia podług prawa z 1909 r.; flota wojenna składa się z 3 okrętów o 4 działach i 112 ludzi załogi; policja portowa z 170 ludzi.—*Dzieje.* W ciągu ostatnich 10 lat wrzała szczególnie gwałtowna walka partji, czerwonych (*coloradós*, do których należą radykałowie) i białych (*blancos* zwanych też *civicos*, którzy się mają za liberałów). W 1902 prezydent E. Auval był strącony przez czerwonych, 1904 ich prezydent, Juan Ezcurra przez białych pod wodzą Benigno Ferreira i przy pomocy Argientyny. Odtąd do 1908 stali u steru biali pod rozmaitemi prezydentami, ostatnio pod samym Ferreirą, który w połowie swej prezydentury zmuszony był przez własnego wiceprezydenta, Emiliano Gonzalez Navero, do ustąpienia. Próba, aby usunąć tego ostatniego, latem 1909, nie udała się. Stan oblężenia, trwający w kraju od dłuższego czasu został zniesio-

ny w listopadzie 1909 r. Pod obecnym rządem stosunki przybierają bardziej normalną postać. Bilans handlowy przez ograniczenie dowozu przedstawia się korzystniej; znać też większą dbałość o środki komunikacji (ob. koleje) i o wzmożenie immigracji, która dotychczas była bardzo nieznaczna. Por. F. de Azora „Geografia fisica de las Provincias de **P.**“ (1904); C. Romero „Mapa de la Republica del **P.**“, skala 1 : 1,000,000 (1906); A. Rastoul „les Jésuites du **P.**“ (1907); M. M. Mulhall „Explorers in the New World, and the story of the Jesuit missions of **P.**“ (1909).

Parana, stan nadbrzeżny w Brazylji południowej, między 22°45—26°29′ sz. poł. i 47°55′—55°3 dł. zach., graniczy na wschodzie z oceanem Atlantyckim. Ogólny obszar podają jedni na 240,000 klm. kw., inni 221, 319km. kw.; ludność w 1900 wynosiła 327,130; w tym podług danych konsulatu austrjackiego było 49,200 Polaków i 20,300 Rusinów. Kraina przedstawia jakby trzy płaskowzgórza wznoszące się coraz wyżej nad wązkim pasem nadmorskim. Większe rzeki **P.** stanowią granicę stanu, wszystkie obfitują w „porohy“, stąd mało spławne. Teren płaskowzgórzy, usiany zazwyczaj drobnym lasem *(campoes)*, najczęściej z araukarji, przecinają wilgotne góry i wąwozy, natomiast pas nadmorski posiada bujną podzwrotnikową roślinność. Klimat **P.** nad brzegiem gorący i niezdrowy (żółta febra), na płaskowzgórzu zdrowy, dla Europejczyka znośny; upały w lecie nie przewyższają zazwyczaj 30°C w cieniu, w zimie zaś mrozy—5°C., średnia temperatura w lecie 19° w zimie 14°, ilość opadów rocznie 1,800 m/m. Na wybrzeżu uprawiają: kawę, ryż, manjokę, bawełnę, na wyżynie różne zboże, kartofle, jabłka, gruszki i specjalną herbatę paragwajską— *herva mate*, na wschód i zachód od Kurytyby kwitnie hodowla bydła. Przemysł nieznaczny, głównie tartaki, garbarnie, gorzelnie, browary, parę fabryk bawełnianych i fabryk zapałek. Bogactwa mineralne niezbadane. Ludność się składa z białych na wybrzeżu i w kilku okolicach wyżyny, Indjan z Guarini, i mieszańców. Z białych Polacy i Rusini stanowią dominujący żywioł w rolnictwie, nadto, obok Włochów i Brazylijczyków, prowadzą handel detaliczny, gdy Niemcy przeważają szczególnie w handlu hurtowym. Nieliczni Włosi i Francuzi prowadzą winnice. Polacy posiadali (1908) szkół polskich 41 z 1,973 uczącemi się, 30 różnych stowarzyszeń. Stolica **P.** Kurytyba w 1900 liczyła 50,124 m., w tym podług danych konsulatu austr. 3,500 Polaków i 500 Rusinów; szkół polskich 4, stowarzyszeń 8, pism 3. Z Kurytybą połączone są koleją żelazną port Paranagua i Antonina. Por. „Chorographia do **P.**“ (1899); Warchałowski Kaz. „Do Parany“ (Kraków, 1903); Włodek Ludwik „Polskie kolonje rolnicze w Paranie“ (*Ekonomista* 1909, zesz. 1, 2).

Paranagua, miasto portowe w stanie brazylijskim Paranie, nad zatoką t. n. oceanu Atlantyckiego, 5,000 m., posiada połączenie z Kurytybą, 4 kościoły, teatr, prowadzi ożywiony handel *hervy mate*, ryżu, drzewa, manioki.

Paranefryna, preparat otrzymywany z nerek, w handlu znajduje się jako płyn sterelizowany i stosuje się do zatamowania krwi przy krwawieniu żołądka, kiszek i t. p.

Parascos albo **Paraskho** Achilles, poeta grecki, * 1835 w Nauplie, † 1895 w Atenach. W młodości ogłaszał poezje patrjotyczne. Zaczął niebawem pisać w narzeczu ludowym. Utwory jego jak: „Rzeka“, „Pragnienia“, „Wspomnienia“, „Sierota“ „Chrystus i dziecko“, poematy na rocznicę powstania 1821, na śmierć Canarisa, na powstanie na Krecie (1866 — 68), uczyniły go sławnym poetą narodowym. Zbiorowe wydanie utworów wyszło w 3 tomach.

Paratyfus, laseczka znajdująca się w bliskiem pokrewieństwie z laseczką tyfusu brzusznego, różniąca się niektóremi własnościami biologicznemi i aglutynacją. Rozróżniamy jeszcze dwie odmiany tej laseczki A i B; wywołują one chorobę, podobną do tyfusu brzusznego, jednak o przebiegu zwykle łagodniejszym. Zakażenie może czasami powstawać wskutek spożycia niezdrowego mięsa.

Parczew, miasto w powiecie Włodawskim gub. Siedleckiej, 1909 liczył 7,473 m., w tym 3,399 katolików, 3,911 żydów, 163 prawosławnych.

Parczewski Alfons, prawnik i historyk polski, jest prezesem wielu towarzystw w Kaliszu, jak: Muzycznego 1891—908, Kredytowego miejskiego i jego dyrektor 1886—905, Pożyczkowo-oszczędnościowego od założenia 1896—908, potym kurator honorowy tegoż, Kaliskiego oddziału popierania przemysłu i handlu 1897 — 910. Brał udział w zjazdach historyków polskich i zjazdach prawników i ekonomistów polskich w l. 1880—94; nadto w zjazdach panceltyckich w Dublinie i Carnarvau, 1900 został Bardem Walji tj. członkiem Tow. „Gorsedd“. Na Łużycach w 1880 dał inicjatywę zawiązania Tow. pomocy naukowej i oddziału dolno-łużyckiego Tow. Macierzy serbsko-łużyckiej tamże. Jest członkiem honorowym tych instytucji oraz Komisji historycznej Akademji krakowskiej. W 1906 należał do inicjatorów założenia Tow. przyjaciół nauk w Wilnie. Poseł do I, II i III Dumy z ziemi Kaliskiej, był członkiem komisji parlamentarnej Koła polskiego oraz kilku komisji dumskich. Zabierał głos w sprawach: wyznaniowych, sądowych, robotniczej i t. d. Ogłosił nadto: „Emigracja z wschodnich prowincji monarchji pruskiej“ (Lwów, 1893); „O przemyśle domowym“ (Poznań, 1894); „Szczątki kaszubskie w prowincji Pomorskiej (t., 1896); „Swanty Wid“ (t., 1900);

Parczewski Alfons.

„O zbadaniu granic i liczby ludności polskiej na kresach obszaru etnogr. polskiego“ (tamże, 1900); „Początki chrystjanizmu w Polsce i Missja Irlandzka“ (Poznań, 1902); „Prohar i Proculus w katalogach biskupów krakowskich“ (*Przeg. Hist.*, 1907); „Szpitale i Zakłady dobroczynne wobec projektu samorządu w gub. Kaliskiej“ (Kalisz, 1911); „Rys. hist. Tow. kred. m. w Kaliszu“ (t., 1911); nadto artykuły w *Wiśle*, *Gaz. Sądowej* i *Gaz. Warszawskiej*. Po łużycku: „Przyczynek do bibljografji łużyckiej w Bibl. miejskiej w Wrocławiu“ (w „Czasop. Macierzy łużyckiej“ w Budyszynie); „Łużyczanie w Prusach“ (tamże); „O zadaniach oddziału hist.-archeologicznego Macierzy serbsko-łużyckiej“ (tamże); „Łużyczanie i Misznianie na uniw. Krakowskim w XV i XVI w.“ (tamże i oddzielnie, 1900); „Psałterz dolnołużycki w Wolfenbüttel“ (t., 1907). Po niemiecku: „Ein Ueberblick über die Sprachkarte Europas und der Entwurf eines internationalen Friedensvereins zum Schutze der sprachlichen Minderheiten“ (Paryż, 1904), przeznaczone na kongres panceltycki w Carnarvau.

Parczewski Konstanty, partyzant na Litwie w 1831 r., odznaczył się wielką odwagą i ruchliwością, działał w pobliżu Wilna.

Pardo-Bazan Emilja, powieściopisarka hiszpańska, 1910 została powołana do ministerjum oświaty w charakterze radczyni ministerjalnej.

Pardyak Stanisław, napisał: „O bohaterach Eschila, Sofoklesa i Eurypidesa“ (1904); „Z podróży po Grecji“ (1908).

Paris August, rzeźbiarz francuski, * 1850 w Paryżu. Wykonał szereg pomników, między innemi: Dantona w Paryżu, Bacheliera w ratuszu paryskim, „Archeologji“ w Sorbonie. Z innych jego prac godne zaznaczenia są: „Czas i pieśń“, „Orfeusz i Eurydice“ i szereg biustów: Faustyna Hélie (Akademja), Boivina (Bib. nar.), Lamartine'a, Musseta, W. Hugo i in.

Paris Gaston, filolog francuski. Ukazały się nadto: „François Villon“ (1901); „Légendes du moyen age“ (1903); po śmierci wyszły z jego „Mélanges linguistiques“ 3 tomy (1906 — 09), prócz tego „Esquisse historique de la littérature française au moyen-âge“ (1907) i „Mélanges de littérature française en moyen-âge“ (1910 i nast.). W 1903 powstało w Paryżu Tow. im. Gastona **P.** pod prezydencją Pawła Meyera.

Paris Jan Alfred, malarz i rysownik francuski, * 1848 w Tarbes. Maluje sceny batalistyczne i obrazy rodzajowe, jak: „Weteran“ (1888); „Droga z Mascary“ (1902) i t. d.; robił ilustracje do *Figaro illustré*, do „Gieografji powszechnej“ Reclus i wielu innych książek.

Paris Józef Piotr, archeolog francuski, * 1859 w Rodez, od 1882 profesor Szkoły francuskiej w Atenach, od 1892 profesor archeologji i historji sztuki w uniwersytecie w Bordeaux; w 1901 został członkiem Akademji. Ogłosił: „Elatée“ (1891); „Quatenus feminae res publicas in Asia Minore, Romanis imperantibus, attigerint“; „Polyclète“; „Essai sur l'art et l'industrie de l'Espagne primitive“ (1902).

Parker Gilbert, nowelista amerykański, ogłosił nadto: „the Lane that had no Turning“ (1900); „the Right of Way“ (1901); „Donovan Pasha“ (1902); „Old Quebec, a History“ (1903); „a Ladder of Swords“ (1904).

Parkinson Ryszard, podróżnik niemiecki, * 1844, † 1909. Odbył liczne podróże po oceanie Południowym i zebrał obfity materjał etnograficzny w Melanezji. Wydał: „Album von Papuatypen, Neuguinea u. Bismarck-Archipelag“ (1894—1900); „Dreissig Jahre in der Südsee“ (1907).

Parlamentaryzm w ścisłym znaczeniu, jedna z odmian ustroju przedstawicielskiego, w którym rządy spoczywają w ręku większości parlamentu. **P.** rozwinął się w Anglji w XVIII wieku (1782), we Francji po 1830, 1848 i 1871, we Włoszech i t. d. Przeciwstawieniem **P.** jest inny typ ustroju konstytucyjnego, właściwy takim monarchjom, jak różne państwa niemieckie a szczególniej Prusy, następnie Rosja po 1905, gdzie panujący nie liczy się z wotum zaufania izby, wybiera ministrów nawet nie z większości ciała prawodawczego. W Austrji również dotąd nie ustalił się jeszcze ścisły **P.**

Parma, miasto we Włoszech, w 1908 liczyła 49,340 m.

Parmy książe, Robert Burbon, * 1848 we Florencji, † 1907 w willi Pianori koło Viareggio. Syn ks. Karola III parmeńskiego i ks. Ludwiki Burbońskiej, wstąpił na tron po śmierci ojca. Po sześciu latach rządów pod regiencją matki z powodu małoletniości w 1859 musiał ustąpić, kiedy Parma została przyłączona do król. Sardyńskiego. Odtąd nie wtrącał się do polityki i spokojnie mieszkał we Włoszech. Poślubił w 1869 ks. Marję Pia della Grazia z Burbonów Sycylijskich, powtórnie infantkę Marję Antoninę portugalską. Z obydwóch związków miał 20 dzieci, jedna z córek Ludwika († 1899) była żoną króla Ferdynanda bułgarskiego.

Parocchi Lucido Maria, kardynał, † 1903 w Rzymie.

Parry Hubert, kompozytor angielski, jest od 1891 profesorem kompozycji i historji muzyki, od 1894 dyrektorem *Royal College of Music* w Londynie. **P.** jest dr. muzyki *hon. c.* uniwersytetów: w Cambridge (1883), Oxfordzie (1844) i Dublinie (1891). Oprócz licznych kompozycji wydał kilka dzieł teoretycznych jak: „the Evolution of the art of music“ (1896) etc.

Parry-Archipelag, grupa wysp arktycznych w Ameryce Północnej na północ od cieśniny Lancastarskiej, składająca się z 6 większych, 11 mniejszych, razem obejmuje 153,359 klm. kw. W 1818 odkrył ją Parry, w 1908/1909 I. C. Bermer po-

djął wyprawę i objął **P. A.** imieniem rządu w posiadanie Kanady, odnalazł przytym w zatoce Zimy zapiski Parry'ego.

Parseval August, niemiecki żeglarz powietrzny, * 1861 w Frankenthalu w Pfalzu, służył w wojsku do 1906; poświęcał się od młodości technice aeronautycznej. W 1906 wykonał z Kroghem pierwsze próby ze swoim balonem sterowym, objął kierunek techniczny w fabryce do budowy motorów dla żeglugi powietrznej; zbudował statek powietrzny dla ministerjum wojny. Ogłosił: „Die Mechanik des Vogelfluges“ (1889); „Der Drachenballon“ (1897).

Partsch Józef, gieograf niemiecki, w 1905 objął katedrę w Lipsku. Ogłosił nadto: „Schlesien, eine Landeskunde (1903, t. II); „Mitteleuropa“ (1904).

Parvi Zenon, literat polski, współpracownik *Nowej Reformy* i autor całego szeregu popularnych dramatów historyczno-patrjotycznych, † 1910 w Krakowie; ogłosił: „Knajpa“, dramat w 3 akt. (Kraków, 1903); „Rok 1794“ (Berek Joselowicz). dramat historyczny w 5 akt. (t., 1904); „Marsz, marsz Dąbrowski“ (t., 1906) i in.

Parvus (pseud. *Helephanta*), znany niemiecki i rosyjski pisarz i działacz socjaldemokratyczny, * ok. 1860. Brał udział w ruchu rewolucyjnym rosyjskim, 1890 emigrował zagranicę, pracował w niemieckiej prasie socjalno-demokratycznej, głównie w *Neue Zeit*; 1905 powrócił do Rosji, uczestniczył w wydawnictwie pisma *Naczało* i agitacji socjalistycznej, 1906 był aresztowany. Ważniejsze prace: „Mirowoj rynok i sielskochoziajstwiennyj krizis“ (1897); „Das hungernde Russland“ (1900) i t. d. Na polski przełożono: „Opurtunizm w praktyce“ (1904); „Sprawa wschodnia“ (1904); „Kryzys handlowy“ (1907).

Parylak Piotr, filolog i pedagog polski, ogłosił nadto: „O największym naszym poecie Adamie Mickiewiczu“ (Lwów, 1903); „Z górnych chwil życia“ (t., 1906).

Paryż, w 1906 liczył 2,763,393 m. W porównaniu z 1901 ludność wzrosła zaledwie o 49,325 (1·82%), daleko mniej niż w poprzednich okresach. Miasto wewnętrzne 11 okręgów utraciło 51,364, m., zewnętrzne 12 — 20 okręgu zyskało 100,689 osób. Należy jednak na rachunek miasta zapisać przyrost ludności w dep. Sekwany (178,688 dusz). Z przedmieść **P.** 13 miały przeszło po 30,000, wzrost ludności dosięgnął w nich 50,305 głów.

Pascal Ernesto, matematyk włoski, * 1865 w Neapolu, jest profesorem w Pawji. Ogłosił: „Calcolo infinitesimale“ (1902; przekład polski S. Dicksteina: t. I „Rachunek różniczkowy“, t. II „Rachunek całkowy“, t. III „Rachunek warjacyjny i rachunek różnic skończonych“, Warszawa 1896, 1897); „Reportorio di matematiche superiori“ (1898—1900 2 t.; przekł. pol. S. Dicksteina: „Repertorjum matematyki wyższej“, t. I „Analiza“, t. II „Gieometrja“, Warszawa 1900—1901); „Esercizi di calcolo infinitesimale“ (1902; przekł. pol. S. D., 1909, „Ćwiczenia z rachunku różniczkowego i całkowego); „Gruppi continui di transformazioni“ (1901; przekł. pol. S. D. „Grupy ciągłe przekształceń“, 1903); „Beltrami Eugienio“ (po polsku S. D., 1902) i in.

Pascal Jan Ludwik.

Pascal Jan Ludwik, architekt francuski, * 1837 w Paryżu, studja odbywał w Szkole sztuk pięknych tamże. Podczas pobytu w Grecji i we Włoszech dokonał znakomitych restauracji. Po powrocie do Francji otrzymał nagrody: na konkursie na ratusz paryski i kościół Sacré-Coeur. W r. 1875 został architektem Bibljot. narodowej, w której wystawił front od ul. Colberta. Nadto do wybitnych prac jego należą pomniki: Micheleta na Père-Lachaise, prezydenta Carnota w Bordeaux, Karola Garnier przed Operą paryską i t. d. Jest od 1890 członkiem Akademji sztuk pięknych, inspektorem naczelnym budowli prywatnych.

Pascarella Cesare, poeta włoski, * 1858 w Rzymie. Z początku oddawał się rzeźbie i malarstwu, następnie jednak wyłącznie zajął się poezją. Ważniejsze prace: „Villa Gloria“ (1867); „Er morto do Campagna“; „Scoperta dell'America“; „Sonetti“ (1900).

Pascoli Giovanni, poeta i polityk włoski, * 1855 w San Mauro, 1903 został profesorem uniw. w Bolonji. **P.** uważa siebie za ucznia Carducciego i uchodzi obok d'Aununzia za najwybitniejszego poetę Włoch spółczesnych. Ogłosił: „Myricae“ (1892; 1905, VII wyd.); „Poemetti“ (1897); „Primi poemetti“ (1907); „Canti di Castelvecchio“ (1906); „Odi ed inni“ (1906); „Poemi conviviali“ (1905); „Canzioni di Re Enzio“ (1908); „Garibaldi“; „Inno a Romo“; „Poemi italici“; „Italia“; „Nel cinquantenario della patria“ (1911); jako krytyk zajmował się bardzo Dantem.

Pasicz Mikołaj.

Pasicz Mikołaj, mąż stanu serbski, w 1904 został ministrem spraw zagranicznych, ustąpił 1905 z całym gabinetem. W 1906 stanął na czele gabinetu liberalnego. Dopiął wznowienia stosunków dyplomatycznych z Anglją przez usunięcie zabójców króla Aleksandra z posad. Petraktacje handlowa z Austrją za to nie wydały pożądanego skutku. W 1908 usunął się z zaj-

mowanego stanowiska po częściowej rekonstrukcji gabinetu w 1907 i w kwietniu 1908.

Pasorzyt zimnicy ptasiej, syn. *Proteosoma Labbé* (ob. Proteosoma Labbé, II supl.).

Pasorzyty krwi *(Haemosporidia)*, małe komórki amebowate, zawierające ciemnobrunatny barwnik i żyjące w czerwonych krążkach krwi ptaków, zwierząt ssących, ewentualnie człowieka. Wywołują u tych zwierząt choroby, zwane zimnicą lub malarją. Przybierają różne postaci w swym cyklu rozwojowym—*schizonty, gametocyty. Haemospozidia* rozmnażają się w dwojaki sposób: bezpłciowy *(schizogonia)* i płciowy *(sporogonia). Schizogonja* odbywa się tylko we krwi żywiciela. Gdy schizont w ciałku czerwonym krwi dojrzeje, jądro jego dzieli się na kilka części, które przesuwają się na powierzchnię komórki. Propoplazma dzieli się także przez podział promienisty. Powstałe przez podział młode komórki, zwane merozoitami, oddzielają się od pozostałego środka, wykazującego złogi barwnika, a uwolniwszy się, czepiają się świeżych ciałek czerwonych, dostają się do ich wnętrza i zaczynają nowy okres schizogonji. Temu okresowi odpowiada napad gorączki u chorego. *Sporogonja*, rozwój płciowy, odbywa się wyłącznie w przewodzie pokarmowym żywicieli pośrednich, t. j. komarów, przytym pasorzyty zimnicy ludzkiej przechodzą ten cykl u gatunku komarów z rodzaju *Anopheles*, a pasorzyty ptasie u komarów z rodzajo *Culex*. W krwi chorych na zimnicę obok schizontów znajdują się także komórki płciowe pasorzyta, t. zw. *gamety*, które pochodzą również od merozoitów. Rozróżniamy: makrogamety czyli gametocyty żeńskie i mikrogamety czyli gametocyty męskie. Męskie osobniki są mniejsze, mają kilka cienkich biczyków, jądro ich mocno się barwi, protoplazma zaś bardzo słabo. Gdy samica komara z rodzaju *Anopheles* (tylko samice kłują, samce żywią się sokiem roślin), ukłuje chorego na zimnicę i wessie jego krew, natenczas wraz z krwią dostają się do przewodu pokarmowego komara schizonty i gamety, schizonty giną; gamety zaś przez zapłodnienie zapoczątkowują nowy rozwój pasorzyta w błonie śluzowej przewodu pokarmowego komara. Ostateczny produkt tego rozwoju—komórki, t. zw. sporozoity, przedostają się do wszystkich jam ciała komara, a także do ślinianek; z których podczas ukłucia, przedostają się do krwi ukłutego człowieka.

Passarge Zygfryd, gieograf niemiecki, * 1867, profesor w Instytucie kolonjalnym w Hamburgu od 1908. Podróżował po Kalahari 1904, 1905. Ogłosił: „Die Buschmänner der Kalahari“ (1907); „Südafrika. Eine Landes,-Volks-und-Wirtschaftskunde“ (1908).

Passendorfer Artur, lingwista polski, dyrektor Szkoły realnej, napisał: „Błędy językowe“ (Lwów, 1904, II wyd.); „Słowniczek błędów językowych“ (t., 1905); „Słownik ortograficzny na podstawie uchwał Akademji Umiejętności“ (Warszawa, 1911).

Passerini, Giuseppe Lando, hrabia, literat włoski, * 1858 w Florencji, jeden z najzasłużeńszych dantofilów współczesnych, założyciel i kierownik wielu wydawnictw poświęconych Dantemu, między innemi: monumentalnego „Codice diplomatico danteico“ w opracowaniu z Guido Biagim.

Passini Ludwik, malarz niemiecki, † 1903 w Wenecji.

Passy Fryderyk, ekonomista francuski, * 1822 w Paryżu, w 1867 należał do założycieli międzynarodowej Ligi pokoju, której został sekretarzem gieneralnym. W 1881 obrany deputowanym parlamentu, domagał się od rządu inicjatywy w sprawie rozbrojenia powszechnego i międzynarodowych sądów rozjemczych. W 1901 otrzymał do podziału z Dunantem nagrodę pokoju Nobla. Nieustając w szerzeniu pacyfizmu (ob. II supl.), doprowadził do skutku zbiorową konferencję polityków francuskich rozmaitych obozów 26 listopada 1903 z okazji odwiedzin Paryża przez parlamentarzystów angielskich, mianowicie: Berthelot, Combes, Deschanel, Jaurès, Denys Cochin etc. Z licznych prac jego ważniejsze: „Mélanges économiques“ (1857); „les Machines et leur influence sur le progrès social“ (1866); l'Histoire de travail“ (1873); „la Barbarie moderne“ (1872); „la Solidarité du travail et du capital“ (1875); „Verités et paradoxes“ (1894); „le Respect“ (1895); „Histoire du mouvement de la paix“ (1905); „les Causeries du grand-père“ (1905); „les Causes économiques des guerres“ (1905) i in. Na polski przełożono: „Pogadanka dziadka z wnukami“ (1907).

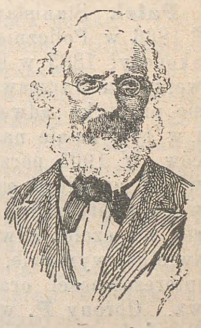

Passy Fryderyk.

Pastonchi Francesco, poeta, literat włoski, * 1875 w Riva Ligure. Napisał: „Saffiche“(1891); „A mia madre“ (1900); „Italiche“ (1903); „Sul limite dell'ombra“ (1905) i in. Należy do wybitniejszych poetów włoskich młodszej gieneracji,

Pastor Leon, ksiądz, polityk polski, * 1846 w Mielcu. Gimnazjum ukończył w Rzeszowie, seminarjum duchowne w Przemyślu. Należał do grupy Stojałowskiego, od 1893 był posłem do parlamentu wiedeńskiego.

Paszkowicz Kazimierz, czynny w nocy 29 listopada 1830, * 1788, † 1845 w Paryżu. Uczestniczył w wielu bitwach, dowodził drugim batalionem hufca świętego, który w 1833 dążył z Francji na pomoc rewolucji niemieckiej.

Paszkowski Edward, literat polski, * 1863 w Krzemieńcu, ukończył wydział prawny w uni-

wersytecie warszawskim. W l. 1887—89 należał do składu redakcji tyg. *Głos*, poczym przeniósłszy się do Żytomierza, zajął się praktyką adwokacką. W *Głosie* umieszczał artykuły treści społecznej, oddzielnie ogłosił powieści: „Podniebie, kronika IV piętra“ (Warszawa, 1901); „Jasne wody“ (t., 1904); „Dolorosa“ (t., 1905); „Rozbitki“ (t., 1911).

Patejdi Wacław, pisarz czeski, * 1859 w Pilznie. Napisał: „Mezi rudokorzci“ (1884), powieść; „Narodu navracena (1904), nowele; „Klapy—klepy—klap“ (1907), komedja; „Mlynskie historky“ (1908) i t. d., tłumaczył też wiele z angielskiego.

Patek Antoni, * 1811 w Lubelskim, † 1877 w Gienewie. Podporucznik z 1831 r., ozdobiony krzyżem *Virtuti militari*, nauczył się w Gienewie zegarmistrzowstwa i, wszedłszy w spółkę z Czechem Czapkiem, ex-żołnierzem wojsk polskich i współtułaczem, założył w Gienewie słynną w swoim czasie fabrykę zegarków.

Patek Stanisław, wybitny adwokat polski, * 1866 w Policznie gub. Radomskiej, gimnazjum ukończył 1885 w Radomiu, wydział prawny uniwersytetu warszawskiego w 1889, poczym zajął się praktyką adwokacką w zakresie cywilistyki i w tym dziale należał do zdolniejszych obrońców. W 1905 porzuciwszy intratną praktykę cywilną, poświęcił się wyłącznie obronom w sprawach politycznych i karnych i niebawem wybił się na czoło adwokatury warszawskiej dzięki świetnej wymowie, ogromnemu poświęceniu i bezinteresowności oraz doskonałej znajomości prawa. Obrony **P.** wyróżniały się pośród innych, że obok porywającej wymowy posiadały wielką konsekwencję logiczną i silne umotywowanie prawne, co wyniósł z długoletniej praktyki cywilnej. Niestrudzonemu obrońcy setki osób zawdzięczają wolność i życie. Działalność ta zjednała **P.** gorące uznanie ze strony wszystkich warstw społeczeństwa, lecz naraziła go na szereg spraw dyscyplinarnych, w końcu zaś na mocy orzeczenia warszawskiej Izby sądowej 20 maja 1911 został wykreślony z listy adwokatów przysięgłych.

Patek Stanisław.

Między zarzutami Izby sądowej przeciw **P.** figurują: kierownictwo instytucją p. n. „Pogotowie prawne w sprawach politycznych“, wybitny udział w organizacji pomocy dla pozbawionych pracy robotników w Warszawie i Łodzi i w „Związku pomocy dla więźniów politycznych i ich rodzin“. **P.** brał czynny udział w wielu stowarzyszeniach społecznych i sportowych: był przez 10 lat wiceprezesem Tow. łyżwiarskiego, założycielem, a później członkiem honorowym Tow. Kobiet pracujących, prezesem rady Tow. wzajemnego kredytu do 1905, t. j. chwili, kiedy całą duszą oddał się pracy obrończej; należy do zarządu Kultury Polskiej i t. d. Napisał: „O pojedynkach“ (rozprawa kandydacka); „Ekonomiczny stan Polski za Stanisława Augusta“.

Pater Walter, znakomity angielski historyk sztuki i powieściopisarz, * 1839 w Shadwell, † 1894 w Oksfordzie, studja odbywał tamże, czas jakiś był docentem w *Brasenose College*. Miał zamiar zostać duchownym anglikańskim, ale zmieniwszy przekonania religijne (początkowo deista, później eklektyk) odstąpił od swego zamiaru. Zwrócił na siebie uwagę rozprawą o Colderidge'u, pisaną stylem eleganckim i wyrafinowanym. Ogłosił szereg niepospolitych szkiców: o Winckelmanie, Leonardo da Vinci, Botticelim, Michale Aniole etc., zebrane razem, p. t. „Studja z historji renesansu“ (1873), które w ostatnich czasach stały się szczególnie popularne i zostały przetłumaczone na wiele języków europejskich, (istnieje przekład polski). W zakresie krytyki zaznaczyć należy: „Portrety fikcyjne“ (przekład polski St. Lacka w „Wyborze pism“ **P.**, Lwów, 1909), „Roztrząsania“ (Lamb Woordsworth, Rossetti, Tomasz Browne i Blake), „Szkice o stylu“. Jako powieściopisarz ogłosił: arcydzieło „Marius the Epicurean (1883); „Gaston de La Tour“; „Esmerald Uthward. Jest nadto autorem ciekawej pracy „Plato and Platonism“ (przekład polski w „Wyborze pism“) i „Miscellaneous studies“ (1895), które zawierają rozmaite szkice wielkiego stylisty.

Paterson, miasto w Stanach Zjednoczonych, w New Jersey, 113,000 m. Liczne przędzalnie i fabryki metalurgiczne.

Patmore Coventry, poeta angielski, † 1896 w Lymington.

Pattai Robert, polityk austrjacki, * 1846 r. w Gracu. W 1876 osiadł jako adwokat w Wiedniu, od 1885 jest posłem do Rady państwa, należy do partji chrześcijańsko-społecznej; w 1909 został prezesem parlamentu wiedeńskiego, zasiada w Wydziale krajowym Austrji Dolnej.

Pau Paweł Marja, generał francuski, * 1848 r. w Montélimar. Po skończeniu szkoły Saint-Cyr zaraz jako podporucznik wziął udział w wojnie 1870. Raniony pod Froeschwiller, musiał się poddać amputacji ręki, mimo to dalej pełnił służbę, walcząc z Prusakami. I po wojnie pozostał w wojsku, 1897 mianowany generałem brygady, 1907 dowódcą korpusu, 1909 r. członkiem najwyższej rady wojennej, 1911 zaproponowano mu nowoutworzone w armji francuskiej stanowisko wodza naczelnego.

Pau Paweł Marja.

Pauer Ernest, muzyk niemiecki, † 1905 w Jugenheim pod Darmstadtem.

Paul Herman, malarz i karykaturzysta francuski, * 1874 w Paryżu. Współpracownik *Figara* i *Sifflet*, wydał kilka albumów litografji: „la Vie de M. Quelconque“ (1895); „la Vie de M-me Quelconque (1896); „l'Alphabet pour les grands enfants“ (1897), w których okazał się bezlitosnym satyrykiem mieszczaństwa; dalej, ilustrował zbiór poematów satyrycznych L. Tailhade'a „Au pays du mufle“, serję „Guignols“ i powieść „le Veau gras“ (1904). Jako malarz wykonał szereg doskonałych portretów, między innemi, malarza Cézanne'a (1904).

Pauliści (kapłani misyjni św. Pawła), stowarzyszenie, założone 1859 przez Isaaka Heckera (ob. II supl.) w celu nawracania Amerykanów na katolicyzm. Głównym środkiem propagandy (1898 — 905 około 2,500 nawróconych) są odczyty treści religijnej. Stowarzyszeni nie składają ślubów zakonnych, w 1906 było czynnych 51 kapłanów i 25 nowicjuszów.

Paulsen Adam Fryderyk Wivet, meteorolog duński, * 1833 w Nyborku, † 1907 w Kopenhadze. W 1884 został dyrektorem duńskiego meteorologicznego instytutu. Jego teorja o zorzy polarnej w tym zakresie należy do najlepszych, ogłosił ją w „Bull. de l'Ac. de Danemark“ (1894—1895), nadto wydał: „Sur les récentes théories de l'aurore polaire“ (1906).

Paulsen Fryderyk, filozof niemiecki, † 1908 w Steglitz pod Berlinem. W 1896 został profesorem zwyczajnym filozofji i pedagogiki. Ogłosił nadto: „Versuch einer Entwickelungsgeschichte der Kantischen Erkenntistheorie“ (1875); „Einleitung in die Philosophie“ (1891, I wyd.; 1906, XVI wyd.); „Immanuel Kant, sein Leben und seine Lehre (1898, I wyd.; 1904, IV wyd.; przekład polski, dokonany przez W. Dawida, Warszawa, 1903); „Schopenhauer, Hamlet, Mephistopheles, drei Aufsätze zur Naturgeschichte des Pessimismus“ (1900, I wyd.; 1902, II wyd.; przekład polski, 1905); „Philosophia militans. Gegen Klerikalismus und Naturalismus“ (1901); „Die deutschen Universitäten und das Universitätsstudium“ (1902); „Zur Ethik und Politik“, zbiór rozpraw i artykułów; „Das deutsche Bildungswesen in seiner geschichtlichen Entwickelung“(1906); „Moderne Erziehung und geschlechtliche Sittlichkeit“ (1908); po śmierci wyszło „Richtlinien der jüngsten Bewegung im höhern Schulwesen Deutschlands“ (1909).

Paur Emil, kapelmistrz niemiecki, * 1853 r. w Czerniowcach, gdzie ojciec jego był dyrektorem Tow. muz.; uczeń wiedeńskiego konserwatorjum. Od 1876—1893 zajmował kolejno posady w Kassel, Królewcu, Mannheimie i Lipsku; w 1893 został powołany jako następca Nikischa do Bostonu, potym do Nowego-Yorku jako dyrygient filh. koncertów. Od 1904 jest dyrektorem orkiestry symf. w Pittsburgu w Ameryce.

Pautsch Fryderyk, malarz polski, * we Lwowie, ukończył krakowską szkołę sztuk pięknych. Maluje sceny z życia Huculów. Większych rozmiarów obraz p. t. „Pogrzeb“ był wystawiony w Wiedniu i w Warszawie. Prócz tego na V wystawie dorocznej portret poety Staffa, kilkakrotnie reprodukowany w czasopismach.

Pauwels Ferdynad Wilhelm, malarz belgijski, † 1904 w Dreznie.

Pavlik Jan (pseud. *Max Leonier*), dziennikarz i pisarz czeski, * 1880 w Czernilowie. W l. 1895—1898 był robotnikiem, potym redagował kolejno kilka pism. Oddzielnie ogłosił: „Halpar Osvicenec“, dramat (1904); „Szedesát szest“, powieść (1907); „Umirani“ (1907); „Lovci“ (1908); „Strach“, powieść (1909) i t. d.

Pawiński Adolf, historyk polski. Ze spuścizny po **P.** ukazał się t. VII „Tek“ (Warszawa, 1906).

Pawlewski Bronisław, chemik polski, * 1852 w Wołowie w Królestwie Polskim. Gimnazjum i uniwersytet ukończył w Warszawie. W 1877 mianowany został asystentem w Instyt. agronom. w Puławach, 1879 w Uniw. warszawskim, 1881 w Szkole politechn. we Lwowie, 1882 habilitował się. W 1885 mianowany profesorem nadzwyczajnym, a 1888 zwyczajnym technologji chemicznej; 1895/6 i 1899/10 rektor szkoły. **P.** należy nadto do Rady miasta Lwowa, krajowej Rady górniczej, krajowej Komisji dla spraw przemysłowych. Oprócz licznych rozpraw w językach: polskim i niemieckim, ogłaszanych w różnych czasopismach, wydał: przekład Al. Classena „Podręcznik do analizy ciał organicznych“ (Warszawa, 1876); „Podręcznik analizy miarowej“ (1883); „Sposoby oceniania wartości nafty“(1884); „Badania piwa i piwa warszawskie“ (1889); „Wosk ziemny i jego przetwory“ (1887); „Technologja nafty i wosku ziemnego“ (1891); „Podręcznik analizy chemiczno-technicznej“, cz. I i II (Lwów, 1896 i nast.); „Organiczna preparatyka chemiczna“ (t., 1909).

Pawlicki Piotr Paweł, redaktor *Przyjaciela zwierząt* i działacz społeczny, † 1902 w Warszawie.

Pawlicki Stefan, filozof polski, zostawszy kapłanem zgromadzenia Zmartwychwstańców prowadził w Rzymie papieskie kolegjum polskie do 1894 jako prorektor. W 1881 mianowany został profesorem filozofji chrześcijańskiej i teologji fundamentalnej na wydziale teologicznym uniw. Jagiellońskiego, następnie 1894 przeniesiony na katedrę zwyczajną filozofji na wydziale filozoficznym, 1910 przeszedł na emeryturę, ale wykłada jako profesor honorowy; w 1905—06 był rektorem. Ogłosił nadto: „Historja filozofji greckiej“ (Kraków, 1906, II wyd.); „Alfred Fouillée's neue Theorie der Ideenkräften““ (Wiedeń, 1893); „Leben und Schriften Ernest Renan's“ (t.,

1894); „Żywot i dzieła Ernesta Renana“ (Warszawa, 1906, 2 t.); „Historja nowszej filozofji od Kanta“ (1907); „Etyka“ (1908); „Metafizyka“ (1908); „Socjologja“ (1909); Książka „der Ursprung des Christenthums“ wyszła w Moguncji (1885), a nie w Krakowie, jak podano w gł. dz.

Pawlik Franciszek Ksawery, medaljer austrjacki, † 1906 w Wiedniu.

Pawlik Stefan, dr., napisał między innemi: „Materjały do historji leśnictwa polskiego“, „Okręgi robocze“, „Słów kilka o dzierżawie“, „Teorja i praktyka pomiaru polskiego“ (1908); „Wrażenia z Wielkopolski“, „Kontrakt dzierżawny w XVIII w.“ (Poznań, 1911); „Na marginesie „Galicji“ Bujaka“ (Kraków, 1911).

Pawlikowski Jan Gwalbert, polityk i literat polski, syn *Mieczysława* **P.** (ob.), jeden z przywódców stronnictwa narodowo-demokratycznego w Galicji, współpracownik *Słowa Polskiego*, napisał: „Mistyka Słowackiego“ (Kraków, 1909) jako cz. I „Studjów nad Królem Duchem“.

Pawlikowski Mieczysław, publicysta i powieścio-pisarz polski (ob.). Ukazały sie nadto jego „Obrazki i opowiadania“ (Lwów, 1904).

Pawliszak Wacław, został w 1904 w kłótni z rzeźbiarzem Dunikowskim przez tegoż zastrzelony. Ważniejsze prace, wykonane w ostatnich latach: ilustracje do wiedeńskiego wydawnictwa „Tysiąca i jednej nocy“; stylizowane portrety Władysława IV i Jana Kazimierza; „Handel niewolnicą“; „X. Józ. Poniatowski“; „Bitwa pod Raszynem“ i t. d. Pośmiertna wystawa prac, urządzona w Tow. Z. S. P. zyskała ogólne uznanie publiczności i prasy. W zbiorach Tow. Z. S. P. jest jego „Orzelska i August II w Wilanowie“.

Pawłow Jan, lekarz i fizjolog rosyjski, * 1849 w Riazaniu, od 1890 profesor akademji wojskowo-lekarskiej w Petersburgu, dyrektor wydziału fizjologicznego w Instytucie medycyny doświadczalnej, 1897 profesor fizjologji tamże. Prace jego dotyczą głównie innerwacji serca, a szczególniej trawienia, działalności wydzielczej gruczołów, wydzielin soku żołądkowego; do badań tego rodzaju **P.** opracował nową, bardzo dogodną metodę. Napisał: „Lekcji o rabotie gławnych piszczewaritelnych żelez“ (1897); „Das Experiment als zeitgemässe und einheitliche Methode medicinischer Forschung“ (1900). W 1904 **P.** otrzymał nagrodę Nobla.

Pawłowicz Edward, malarz i pisarz polski, ogłosił nadto: „Muzeum Lubomirskich“ (Lwów, 1904); „Moje wspomnienia z czasów szkolnictwa na Litwie z przed lat kilkudziesięciu“ (t., 1904); „Z życia Litwina“ (t., 1904); „W sprawie narodowych pamiątek“ (t., 1905).

Pawłowicz Lucjan, przyrodnik polski, profesor botaniki i agrykultury, † 1899.

Pawłowski Antoni, dyrektor Akademji handlowej we Lwowie, c. k. radca rządu, * 1859 w Witkowie Dolnym na Bukowinie, ukończył szkołę realną w Czerniowcach 1877, poczym uniwersytet tamże. W 1882 rozpoczął pracę nauczycielską w szkole realnej, następnie przemysłowo-handlowej w Czerniowcach, od 1899 jest dyrektorem Ak. handlowej we Lwowie i członkiem Rady szkolnej. Ważniejsze prace: „Anleitung zum Zeichnen geometr. Gebilde“ (Wiedeń, 1891); „Die Buchhaltung im Baugewerbe“ (Lipsk, 1896); „Podręcznik do nauki rachunków kupieckich“ (Lwów, 1901, 1911, 1912, 3 t.); „Buchalterja pojedyńcza“ (t., 1903); „Zasady arytmetyki politycznej“ (t., 1905); „Nauka rachunków przemysłowych“ (t., 1905—1906, 3 t.); „Buchalterja rękodzielnika“ (t., 1908 i 1911); „Tematy do książkowania w interesie towarowym“ (t., 1911, wyd. III); nadto ogłaszał liczne rozprawy w czasopismach fachowych.

Pawłowski Bronisław, historyk, dr. fil., napisał: „Kwestja włościańska w Królestwie Polskim, 1815 — 1831“ (Warszawa, 1909); „Lwów w 1809 r.“ (Lwów, 1909).

Pawłowski Józef, malarz i właściciel salonu artystycznego w Warszawie, * 1851, † 1909.

Paygert Jan, dr., prawnik polski, były profesor prawa karnego w Sofji, docent uniwersytetu we Lwowie, ogłosił: „Zbrodnicze zaniedbanie“ (Lwów, 1906); „Zasady nauki o wyłączeniu poczytania“ (t., 1909).

Paygert Kornel, dr., prawnik i publicysta polski, napisał: „Podstawy do określenia żądań Galicji na polu polityki handlowej“ (Kraków, 1903); „Rzut oka na działalność kraju na polu jego uprzemysłowienia“ (t., 1905); „Jednostronność budżetu krajowego“ (t., 1909); „Walka klasowa i sądy rozjemcze“ (t., 1909).

Payne Seveno, polityk amerykański, * 1843 w Hamiltonie. Należy do partji republikańskiej, od 1883 z małemi przerwami jest członkiem kongresu, związał swe imię z wysoką taryfą celną z 1909.

Payot Juljusz, pedagog i filozof francuski, * 1859 w Chamonix, studja odbywał w Grenobli i Paryżu. Był profesorem w liceum, obecnie jest dyrektorem akademji w Aix. Ogłosił: „Education de la Volonté“ (przekład polski, 1905 i 1908); „De la croyance“; „Aux Instituteurs et aux Institutrices“; „l'Education de la Démocratie“; „Cours de morale“ (przekład polski, 1905); „la Morale à l'Ecole“ i t. d.

Pazdro Zbigniew, prawnik polski, * 1874 w Przewłoce w Galicji. Gimnazjum ukończył we Lwowie, studja uniwersyteckie odbywał tamże i w Monachjum, doktorat prawa otrzymał 1900. W l. 1900—09 był urzędnikiem Wydziału krajowego jako referent w Biurze statystycznym, następnie w Krajowym biurze pracy, w l. 1909—1911 profesorem nauk społecznych w Akademji rolniczej w Dublanach, w 1911 został profesorem nauk prawniczych w Politechnice lwowskiej, gdzie od 1905 wykładał jako docent ekonomję społeczną i nauki prawnicze. Ważniejsze prace: „Ucznio-

wie i towarzysze cechów krakowskich“ (1900); „Lichwa w świetle ustawodawstwa synodalnego polskiego w wiekach średnich“ (1902); „Organizacja i praktyka żydowskich sądów podwojewódzkich“ (1903), praca nagrodzona przez uniwersytet lwowski na konkursie im. Wawelberga; „Sądy konfederacyjne z 1672—73“; „Statut czeladzi kupieckiej krakowskiej z XVII w.“ (1899); „Strejki rolne w Galicji wschodniej, 1902—03“ (1903); „Zaludnienie gmin i obszarów dworskich w Galicji“ (1903); „Wydatki administracyjne w gminach wiejskich w Galicji“ (1902); „Trzy lata działalności publicznych biur pracy w Galicji“ (1908) i in.

Peano Giusepe, matematyk włoski, * 1858 w Cuneo, jest profesorem rachunku nieskończonościowego w uniwersytecie turyńskim. Z prac jego w polskim przekładzie S. Dicksteina wyszedł: „Zarys rachunku gieometrycznego“ (Warszawa, 1897).

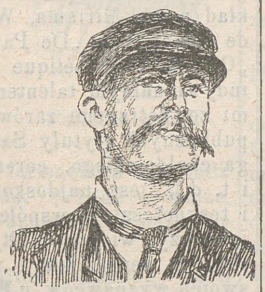

Peary Robert.

Peary Robert, amerykański podróżnik podbiegunowy (ob.), * 1856 r. w Cresson w Pensylwanji, w 1902 dotarł przez zatokę Baffina i Smitha Suonda do 84° 17′ półn. szer., w 1905 znów podjął wyprawę i 21 kwietnia 1906 dotarł do 87° 6′ szer. półn. Wreszcie w lipcu 1908 podjął czwartą wyprawę do bieguna, która doprowadziła go ostatecznie do celu upragnionego; 6 kwietnia 1909 stanął u bieguna północnego, 5 września wrócił do Indian Harbour na Labradorze. O pięć dni wcześniej, do Europy doszła wiadomość o sukcesach Cooka (ob.). Por. „the North Pole“ (1910; przekład niem., 1910).

Pease Józef Albert, polityk angielski, * 1860 w Darlington. Studja odbywał w Cambridge, w 1901 wybrany do Izby gmin jako liberał, 1905—1908 lord młodszy; 1908—910 był sekretarzem partji liberalnej, 1910 mianowany kanclerzem Lancasteru.

Peçanha Nilo, prezydent rzeczypospolitej Brazylijskiej, * w Campos, gdzie był czynny jako adwokat. W młodości wyznawca gorący idei republikańskich, po ogłoszeniu rzeczypospolitej powołany został do kongresu, który zajął się ułożeniem nowej konstytucji, i odtąd jako deputowany pozostał w Izbie. W 1904 mianowany prezydentem stanu Rio de Janeiro, 1906 obrany wice-prezydentem republiki, jednocześnie był też profesorem na wydziale prawnym w Rio. Po śmierci prezydenta Penna 14 czerwca 1909 objął jego urząd.

Pechnik Aleksander, ksiądz, pisarz polski, ogłosił nadto: „O poezjach Marji Konopnickiej“ (Lwów, 1903); „Nowe hasła i dążenia“ (t., 1903); „Z podróży do Szwajcarji“ (t., 1904); „Pierwsza pielgrzymka uczniów do Rzymu“ (t., 1905); „Kazania pasyjne“ (t., 1909); „Piękność w sztuce“ (t., 1911).

Pecht Fryderyk, malarz niemiecki, redaktor czasop. *Kunst*, † 1903 w Monachjum.

Pechuel-Loesche Edward, gieograf niemiecki, został 1907 r. profesorem w Erlangenie; wydał: „Volkskunde von Loango“ (1907).

Pecqueur Konstanty, ekonomista francuski, * 1801, † 1887. Z początku saint-simonista, później fourierysta i współpracownik *Phalenstère* (1832—33), z czasem stworzył własną doktrynę komunizmu religijnego. W 1848 należał do Komisji pracy w Luksemburgu, 1848—51 był podbibljotekarzem Zgromadzenia narodowego. Ogłosił: „Intérêt du commerce et de l'industrie“ (1836); „Améliorations matérielles“ (1839); „Théorie nouvelle d'économie sociale et politique“ (1842); „la République de Dieu“ (1844) i in. Malon nazywa go nestorem kolektywizmu francuskiego.

Peczeniżyn, miasto powiatowe w Galicji wschodniej, w 1900 liczył 6,854 m. W okręgu sądowym **P.** na 37,135 m. było w 1900: Rusinów 85·9%, Polaków 14·0%, Niemców 0·1%; unitów 84·0%, żydów 12·0%, katolików 3·9%.

Pedersen Holger, lingwista duński, * 1867 w Gelballe na Jutlandji, studja odbywał w Kopenhadze i Niemczech. W 1903 został nadzwyczajnym profesorem filologji słowiańskiej i językoznawstwa porównawczego. Ważniejsze prace: „Teksty albańskie z glossami“ (1885); „Językoznawstwo albańskie“ (1898); „Aspirationen i Irsk“ (1897); „les Pronoms demonstratifs de l'ancien arménien“ (1905); „Gramatyka porównawcza języków celtyckich“ (1908).

Pedrell Filip, kompozytor hiszpański, * 1841 w Tortozie, był samoukiem, jest obecnie najpoważniejszym ze współczesnych muzyków hiszpańskich. **P.**, profesor konserwatorjum madryckiego oraz od 1894 członek Akademji, napisał szereg oper: „el Ultimo Abencevajo“ (1874); „Quasimodo“ (1875); „el Tasso a Ferrara“; „Mazeppa“; trylogję „Pyreneje“ i wiele in. Wydał również szereg prac teoretycznych i historyczno-naukowych i redaguje czasopismo: *La musica religiosa en Espana.*

Peel James, pejzażysta angielski, * 1811 r. w Newcastle-on-Tyne, † 1906 tamże. Prócz krajobrazów uprawiał też z powodzeniem portret.

Peel sir Robert, syn, polityk angielski, † 1895.

Peinte Henryk, rzeźbiarz francuki, * 1845 r. w Cambrai. Ważniejsze prace jego: „Sarpedon“ (1877, nagroda); „Orfeusz usypiający Cerbera“ (1889, I nagroda), zakupiony do muz. Luksemburskiego; nadto szereg biustów.

Peirce Karol Sanders, filozof amerykański, * 1839 w Cambridge (Massachussetts). Studja odbywał w uniwersytecie Harvarda głównie z za-

kresu chemji i mechaniki, gdzie został później profesorem (1903) oraz w Instytucie Lowella (1903 — 04). Napisał wiele rozpraw z najrozmaitszych gałęzi wiedzy: o logice, języku angielskim, sztuce katalogowania bibljotek, i t. d. Oddzielnie ogłosił między innemi: „Studies in Logic“ (1889); „Photometrie Researches“ (1878). Wydał powiększoną i poprawioną „Linear Associative Algebra“ Benjamina P. (ob.) i był współpracownikiem „Century Dictionary“ oraz „Encyklopedji psychologji i filozofji“ Baldwina.

Peisker Jan, wybitny historyk czeski, * 1851, jest docentem uniwersytetu praskiego. Główniejsze prace: „Místopisná studie“ (1883); „Pomezny hvozd“ (1885); „Zádrucha na Prachensku“; „Libuszin Sud a zadruha prachenská“ (1889); „Die Knechtschaft in Böhmen“ (1890); „Počzatkové diejepisu socialního“ (1894); „O slovanském pluhu“ (1896); „O starosłovinské župie“ (1897); „O srbské zádruze“ (1900) ;„Die älteren Beziehungen der Slaven zu Turko-tataren und Germanen und ihre socialgeschichtliche Bedeutung“ (1905); „Die ältere Social - und Wirtschaftsverfassung der Alpenslaven“ (1909) i in. Prace **P.** przeważnie z historji kultury Słowian rzucają zupełnie nowe światło na pierwociny ustroju i życia Słowian; ma licznych zwolenników swych teorji, ale też i wielu przeciwników.

Pejaczević Teodor, hrabia, polityk chorwacki, * 1855 w Naszicach w Slawonji. Studja prawnicze ukończył w Preszburgu. Do 1901 (przez 14 lat) był żupanem w Osieku. W 1903 został banem chorwackim po Khuen-Hédervarym.

Pekarz Józef, historyk czeski, * 1870, jest profesorem uniwersytetu praskiego. Ważniejsze prace: „Kandidatury krále Przemysla Otokara II na niemecki trun“ (1893); „Dieliny Valdsztejnského spiknutí 1630—1634“ (1895); „Czechové jako apostolové barbarstvi“ (1897), odpowiedź na list Momsena (istnieje przekład polski); „Ke sporu o zádruhu staroslovanskou“ (1900); „K czeskym diejinam agrárnim ve strzedovieku“ (1901).

Péladan Józefin, pisarz francuski, * 1858 w Ljonie. Syn pisarza mistyka, rozpoczął działalność literacką od powieści w duchu Barbey d'Aurevilly, potym zwrócił się do nauk okultystycznych, ogłosił się za maga, przybrał tytuł *sar*, założył salon „Rose-Croix“ (1892—98), urządzał konferencje estetyczne pełne ekscentryczności. Dzieła jego pełne dziwacznej obrazowości są ciekawą mieszaniną marzeń ezoterycznych z wiarą katolika nieprzejednanego, idealizmu i halucynacji z gloryfikacją ciała i zmysłowości erotycznej. Główne jego dzieło, serja powieści, nazwane przezeń „Ethopées“ wyszło pod ogólnym tytułem „Décadence latin“ i obejmuje: „le Vice suprême“ (1884); „Curieuse“ (1885); „Initiation sentimentale“ (1886); „A coeur perdu“ (1887); „Istor“ (1888); „la Victoire du mari“ (1889); „Coeur en peine“ (1890); „Androgyne“ (1891); „Gynandre“ (1892); „Panthée“ (1891); „le Dernier Bourbon“ (1895); „Finis Latinorum“ (1899); „Pereat“ (1902); „Modestie et vanité“ (1903); „Pérégrine et Pérégrin“ (1904). Z innych prac **P.** ważniejsze: „Comment on devient mage“ (1892); „Comment on devient fée (1893); „l'Art idealiste et mystique“ (1894); „la Science, la Religion et la Conscience“ (1895); „la Terre du sphinx“ (1899); „l'Occulte catholique“ (1898); „la Terre du Christ“ (1901); „l'Art de choisir sa femme après la physonomie“ (1904) i t. d.; sztuki teatralne: „le Fils des étoiles“ (1895); „Prométhé“; „Semiramis“ (1897, z wielkim powodzeniem grana 1904); „Oedipe et Sphinx“ (1898); „le Mystère du Graal“. W ostatnich czasach **P.** ogłosił szereg prac, przeważnie krótkich szkiców, mniej przepojonych dziwactwami, w których formułuje podstawowe zasady swych poglądów estetycznych i etycznych, jak: „la Dernière Leçon de Leonard de Vinci“ (przekład polski Miriama, Warszawa, 1907); „la Clef de Rabelais“; „De Parsifal à Don Quichotte“; „Origine et esthétique de la tragédie“. **P.** po za indywidualnym talentem pisarskim i dziwactwami zewnętrznemi zarówno stylu, jak występów publicznych (tytuły Sara, Merodacha, szaty maga chaldejskiego, ceremonjał zakonu Rose-Croix i t. d.), jest najdoskonalszym wyrazem dążeń i tęsknot sztuki współczesnej, w której świat tajemniczy, wiedza okultystyczna, stylizacja, hieratyzm, sensualizm i mistycyzm katolicki mają swoich wyznawców; u **P.** łączą się te pierwiastki w jedną barokową całość. Wpływ jego znać i na Wyspiańskim: w stylizacji hieratycznej obrazów, w „Protesilaosie i Laodamji“, „Legiendzie“, „Kazimierzu Wielkim“ i in., w łączeniu hellenizmu i chrystjanizmu w „Akropolisie“ i t. d.

Pelczar Sebastjan Józef, biskup przemyski, ogłosił nadto: „List pasterski“ (1903); „Rozmyślania o życiu kapłańskim“ (1907, 2 cz.); „Medycyna pasterska“ (1908); „Jezus Chrystus wzorem i mistrzem kapłana“ (1909); „Masonerja“ (1910).

Pelczarski Władysław, rzeźbiarz polski, * w Rymanowie, w Galicji wystawia od 1887 r. Jako stypendysta Wydziału krajowego odbywał studja w Paryżu; odznaczony w Salonie 1889 *(mention honorable)* za grupę marmurową. Odebrał sobie życie 1891 w parku Saint-Cloud, doprowadzony do ostateczności nędzą.

Pelé (mont), *Pelée*, szczyt wulkaniczny na wyspie Martynice, 1,300 m. wysoki. Wybuch wulkanu w maju 1902 zniszczył miasto Saint Pierre.

Peliksza Kornel Gerard, * 1824, † 1872 r. w Galicji, naczelnik cywilny i organizator województwa Mińskiego, był powszechnie poważany i zasłużony w obywatelstwie ziemiańskim. Kraszewski miał go przedstawić jako Hutora-Grabę w swej powieści „Dziwadła“.

Pellegrini Carlos, mąż stanu argientyński, * 1846 w Buenos-Ayres, † 1906 tamże. Z zawodu prawnik, deputowany parlamentu od 1873, został ministrem wojny w 1880, wice-prezydentem rzeczypospolitej w 1886, prezydentem 1890—1892 po obaleniu prezydenta Juareza Celmana. Podczas jego prezydentury kraj zakłócony był ruchem rewolucyjnym, który **P.** pokonał w 1891 i 1892 r. Następcą jego został Luis Saenz Pena (ob.). Od 1895 był senatorem i jednym z wodzów partji narodowej.

Pelletan Kamil.

Pelletan Kamil Karol, polityk i publicysta francuski, został ministrem wojny w gabinecie Combesa, 1902—905, i jako taki wystawiony był na silne ataki opozycji w 1902 i 1904; specjalna komisja parlamentarna wysadzona była dla zbadania spraw tego ministerjum. Przy następnych wyborach do parlamentu zatrzymał swój mandat. Ogłosił nadto: „les Guerres de la Révolution“ (1894).

Pelletier Piotr Józef, farmaceuta i chemik francuski, * 1788 w Paryżu, † 1842 r. tamże. Z licznych prac jego najważniejsze — odkrycie chininy.

Pelliot, egiptolog i podróżnik francuski, * 1878 w Paryżu. W 1899 wysłany był przez Akademję napisów dla badań archeologicznych do Indo-Chin, później do Chin. W 1906 stanął na czele wyprawy naukowej, wysłanej do Turkiestanu chińskiego, skąd przywiózł nader cenny zbiór rękopisów chińskich, tybetańskich i sanskryckich (około 20,000 zwojów). Ta zdobycz z Tsien-fo-tong łącznie z rękopisami z innych części Chin, zdobytemi przez **P.,** dochodzi do 30,000 tomów; dzięki im Bibljoteka Narodowa w Paryżu posiada obecnie najbogatszy zbiór chiński po za Chinami i Japonją.

Peltier Jan Karol Atanazy, fizyk francuski, * 1785 w Ham (Somme), † 1845, wykrył zjawisko termoelektryczne związane z jego nazwiskiem, mianowicie, miejsce spojenia w ogniwie termicznym rozgrzewa się lub oziębia jeżeli przez ń przepuszczać prąd.

Pembaur Józef, muzyk i kompozytor niemiecki, * 1848 w Insbruku, uczeń konserwatorjów w Wiedniu i Monachjum; od 1875 jest dyrektorem szkoły muz. w rodzinnym mieście. Napisał szereg pieśni. Syn jego, *Józef* **P.,** * 1875 w Insbruku, jest cenionym pjanistą, profesorem konserwatorjum w Lipsku.

Pena Roch Saenz, oficer, dyplomata i polityk argientyński, * 1851 r. w Buenos-Ayres. Podczas wojny domowej 1874 walczył po stronie rządu, 1876 obrany deputowanym rady prowincjonalnej Buenos-Ayres, r. n. został jej prezesem, 1879 na czele batalionu ochotników walczył po stronie Peru w wojnie z Chili. Po powrocie do kraju redagował dziennik *Sud-America.* Jako deputowany i dyplomata odegrał wybitną rolę, reprezentował Argientynę na kongresie panamerykańskim w Waszyngtonie, gorąco popierał immigrację, brał udział w drugiej konferencji haskiej i został członkiem stałego sądu rozjemczego. Był przedstawicielem Argientyny w Montewideo i Madrycie, potym ministrem spraw zagranicznych, od 1907 ambasadorem w Rzymie, skąd 1910 powołany został na prezydenta rzeczypospolitej Argientyńskiej.

Pena Roch Saenz.

Pendezec Jan Marja Touissaint, generał francuski, * 1842 w Loudéac, uczeń szkoły Saint-Cyr i Aplikacyjnej, wstąpił do sztabu generalnego, odbył kampanję 1870, zdążył umknąć podczas kapitulacji armji pod Sedanem i udał się do Tours, gdzie służył w sztabie 15-go korpusu armji Loary. Mianowany generałem brygady 1875, szefem sztabu generalnego okręgu wojskowego paryskiego 1889, następnie szefem sztabu generalnego armji francuskiej 1902, członkiem Wyższej rady wojennej 1905 r. Należy do najpopularniejszych generałów francuskich.

Penka Karol, wybitny antropolog i etnolog austrjacki, * 1847 w Müglitz. W Wiedniu studjował filologję klasyczną i giermańską, archeologję i etnologję, był profesorem gimnazjalnym w Wiedniu 1873—906, poczym wyszedł do emerytury. Dla celów naukowych odbywał podróże po krajach skandynawskich, Austrji i Niemczech. Stworzył oryginalną teorję o ojczyźnie Indo-Giermanów (Arjów), o oddziaływaniu na ich język ludów wcześniej zamieszkujących staro-duńskie kraje (allofile) i czasie zasiedlenia przez Indo-Giermanów Europy, części Azji i Afryki. Główniejsze prace: „Origines Ariacae“ (1883); „Die Herkunft der Arier“ (1886); „Die Entstehung der neolithischen Kultur Europas“ (1907); „Die Herkunft der alten Völker Italiens und Griechenlands wie ihrer Kultur“ (1907); „O. Schraders Hypothese von der südrussischen Heimat der Indogermanen“ (1908).

Penna Alfonso A. Moreira, prezydent rzeczypospolitej Brazylijskiej, * 1847 w Santa Barbara, † 1909. Za panowania Pedra II trzykrotnie był ministrem. Po ogłoszeniu rzeczypospolitej był senatorem, prezesem Banku państwa. W 1902 zo-

stał obrany wiceprezydentem rzeczypospolitej, 1906 prezydentem. Za jego rządów stosunki finansowe i gospodarcze Brazylji poprawiły się ogromnie.

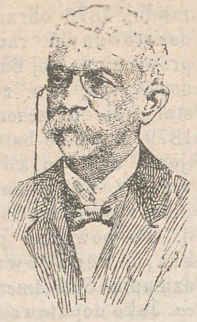
Penna Alfons.

Penniński łańcuch *(Pennine Range)*, składa się z pojedyńczych grup górskich i ciągnie się na północy Anglji. Znaczne przestrzenie zajęte przez torfowiska; liczne doliny stanowią doskonałe pastwiska, na południu **P.** ogromne pokłady węgla.

Penobscot *(P. River)*, rzeka w północno-amerykańskim stanie Maine, uchodzi do zatoki Penobscot.

Penon de Velez de la Gomera, mała wysepka u brzegów śródziemno-morskich Marokka. Stanowi ważny punkt strategiczny dla Hiszpanji; narażona na napady plemion marokańskich, ostatni w 1909 podczas powstania Riffu.

Penwityt, minerał z gromady sylikoidów rzędu wodorokrzemianów, skład chem. odpowiada mniej więcej $MnSiO_3—2H_2O$.

Penzeńska gubernja na obszarze 38,840 klm. kw. liczyła w 1908: 1,748,100 m., w tym 83% Wielkorosjan, 13% Mordwy, 2% Tatarów. Polaków osiadłych w 1897 było 619, w wojsku 283 osób; 94·5% prawosławnych, 4% mahometan, 1·5% innych. W 2,264 fabrykach i zakładach przemysłowych z 12,000 robotników wartość produkcji 22 milj. rub. Główne miasto gubernji, Penza, (1907) liczyło 65,200 m.

Percylit, minerał z gromady solowców rzędu chlorków metali ciężkich, skład chem. $PbCl_2$, $Cu(OH)_2$ albo $Pb(OH)Cl.Cu(OH)Cl$. wodny tlenochlorek ołowiu i miedzi.

Perczel Dezydery, polityk węgierski, * 1848 w Szegzardzie w komitacie Tolna. Wybrany w 1877 do parlamentu przyłączył się do liberałów, był wice-prezesem parlamentu; 1895 został ministrem spraw wewnętrznych w gabinecie Banffyego, przeprowadził prawo kościelne, ustąpił w 1899. Obrany w 1903 r. na prezesa parlamentu zmusił Izbę do przyjęcia *Lex Daniel* 1904, obalonego w 1905; za wyjednanie sobie podwójnej pensji, opozycja zmusiła **P.** do złożenia mandatu.

Perez Caballero, mąż stanu hiszpański, * 1861 w prowincji Manche. *Attaché* ambasady hiszpańskiej w Paryżu (1882—85), podsekretarz stanu w ministerjum spraw zagranicznych, potym minister pełnomocnik w Belgji, pierwszy delegowany na konferencji w Algésiras, został 29 czerwca 1906 ministrem spraw zagranicznych w gabinecie Moreta, ale wkrótce podał się do dymisji z całym gabinetem.

Perfall Karol, baron, muzyk niemiecki, † 1907 w Monachjum; był intendentem królew. teatrów w Monachjum od 1893.

Perfumy sztuczne. Fabrykacja **P. sz.** datuje się od niedawna, początki rozwoju tej gałęzi przemysłu należy sprowadzić do pierwszej syntezy waniliny. Obecnie fabrykacja **P. sz.** rozwinęła się bardzo; odbywa się głównie we Francji i Niemczech i sięga wartości kilku miljonów.

Pergament Michał, prawnik rosyjski, * 1866. Po studjach w uniwersytecie odeskim i berlińskim został profesorem w Dorpacie, następnie w Petersburgu. Ogłosił między innemi: „K woprosu o zadaczach nauki rimskago prawa“ (1899); „Sojuz germanskich juristow i jego XXVI zjezd“ (1903); „Naczało locus regit actum i st. 1068 t. X.“ (1904) i t. d. Prowadzi badania nad prawem handlowym w Besarabji i bierze udział w życiu politycznym.

Pergamus (ob.). W 1901 r. otwarte zostało w Berlinie muzeum pergamskie, zawierające wykopaliska z **P.** Nowe poszukiwania czynione były od 1900. Odkopano całe ulice, *agora*, otoczone portykiem z epoki cesarskiej, szereg domów, gimnazjum, dalej ruiny wielkiej budowli, której sale pełne były waz, napisów, rzeźb, jedna z nich odpowiada Hermesowi Alkamena. W zachodniej stronie *agora* odkopano obszerny dom z epoki rzymskiej, którego pokoje zawierają resztki posadzek mozaikowych i napisów. Prócz tego odkopano mur, okalający miasto i mnóstwo cennych napisów, rzeźb, terakoty, bronzów, naczyń i wiele drobniejszych przedmiotów najrozmaitszego rodzaju.

Perhidrol, 30% roztwór dwutlenku wodoru, przygotowywany przez Mercka.

Perić Živojin, prawnik serbski, * 1868 w Stublinach, studja odbywał w Paryżu. Po powrocie do kraju został profesorem nadzwyczajnym w Belgradzie 1898, zwyczajnym 1905. Działalność pisarska **P.** jest bardzo rozległa i wszechstronna, prace swe umieszcza przeważnie w francuskich czasopismach prawniczych.

Perier Jan Paweł Piotr, prezydent rzeczypospolitej Francuskiej, ob. Casimir-Perier w II supl.

Peripneumonie infectieuse Nocard'a (syn. *Pleuropneumonia contagiosa bovum)*, zapalenie płuc wysiękowe międzyzrazikowe z następczym zapaleniem i zwątrobieniem zrazików płucnych i zapaleniem opłucnej, jest to choroba bydła, przebiega epizootycznie. Zarazek tej choroby, wykryty przez Nocarda i Roux, jest nadzwyczaj mały, widoczny niewyraźnie dopiero w powiększeniu 1:2000, morfologicznie nie zbadany, przechodzi przez filtry Berkefelda z ziemi okrzemkowej. Zarazek daje się hodować w buljonie Martin'a (ob. pożywki II supl.) z dodatkiem 6—8% surowicy królika lub wołu; buljon po rozwinięciu się hodowli opalizuje. Jeżeli do tej pożywki płynnej

dodamy agaru i przyrządzimy w ten sposób pożywkę stałą, to zarazek rośnie na niej w kształcie bardzo nieznacznych punkcikowatych kolonji. Szczepienia ochronne wykonywują się w ten sposób, że kilka kropel hodowli płynnej lub wysięku płucnego wstrzykuje się w koniec ogona. Ogon często obrzmiewa; może nawet powstać zgorzel i koniec ogona odpada. Sztuka szczepiona potym staje się odporną na zarazę. Wstrzykiwanie w innym miejscu pod skórę wywoluje zwykle śmierć.

Perkin William Henryk, chemik angielski, twórca przemysłu barwników, * 1838, † 1907 w Sudbury pod Harrowem. Syn jego również *William Henryk*, * 1860, jest profesorem chemji organicznej w Manczesterze; drugi syn *Artur Jerzy*, * 1861, profesor farbiarstwa w Leeds.

Perlit, jeden ze składników w układzie żelazo-węgiel, jest to żelazo z zawartością węgla w ilości 0·85%, posiada budowę niejednoroduą i uważany bywa za mieszaninę eutektyczną (ob.) ferrytu (ob.) z cementytem (ob.).

Permska gubernja, na obszarze 332054 2 klm. kw. w 1908 liczyła 3,604,900 m., w tym 90% Wielkorosjan; w 1897 było około 60,000 Baszkirów, 50,000 Permjaków, 20,000 Tatarów 8,000 Czeremiszów, przeszło 2,000 Wogułów; 87% prawosławnych, 7·2% starowierców i raskolników, 5% mahometan, 0·8% innych i bałwochwalców. Polaków osiadłych 1,668, w wojsku 312. Znaczne bogactwa mineralne; w górnictwie pracuje do 200,000 osób, a w 225 fabrykach i zakładach innych gałęzi przemysłu 15,000. Główne miasto, gub. Perm, w 1907 liczyło 47,000 m.

Permski system występuje w dwuch facjesach: jeden z nich w postaci utworów ilastych, piaskowcowych i t. p., drugi w postaci morskich dolomitów, wapieni i t. d. W Niemczech dolna część systemu jest piaskowcowa, górna dolomitowa. W Polsce utwory permskie występują głównie w Tatrach i w Krakowskim.

Pernerstorfer Engelbert, polityk austrjacki, * 1850 w Wiedniu. Był z początku nauczycielem w różnych szkołach wiedeńskich W 1881 objął redakcję *Deutsche Worte*, 1885 wybrany do parlamentu, został wodzem narodowców niemieckich, ale 1891 wystąpił z frakcji narodowo-niemieckiej i przystąpił do socjalnej demokracji, 1909 piastował godność wice-prezesa parlamentu z ramienia socjalnej demokracji. Z prac **P.** na polski przełożono: „Demokracja społeczna a sprawa narodowa“ (1906).

Pernter Józef Marjan, meteorolog austrjacki, * 1848 w Neumarkt, † 1908 w Arco. Był profesorem w Insbruku 1890—97, następnie w Wiedniu. Ogłosił: „Meteorologische Optik“ (1902); „Voraussetzungslose Forschung, freie Wissenschaft und Katholizismus“ (1902) i in.

Peroksydaza, ferment rozpuszczalny ropy, rozkłada wodę utlenioną i przenosi tlen na hidrochinon i t. p.

Peroksydiastaza, substancja diastatyczna, występuje w otrębach pszennych.

Peron Piotr Alfons, oficer i gieolog francuski, * 1834 w Saint-Fargeau, † 1908 w Auxerre. Jako oficer walczył w Algierji przeciwko powstańcom 1864 r., następnie w wojnie francusko-niemieckiej 1870, poczym służył w intendenturze, 1906 wyszedł do emerytury jako dyrektor administracyjny 6-go korpusu i komandor legji honorowej. Badania gieologiczne i paleontologiczne wprowadził we Francji i Algierji, był prezesem Tow. gieologicznego od 1905 i członkiem Akademji od 1900. Ważniejsze z jego prac: „Essai d'une description géologique de l'Algérie“ (1883); „les Echinides fossiles de l'Algérie“ (1891) razem z Cotteau i Gauthier i wiele in.

Perosi Wawrzyniec, ksiądz, kompozytor włoski, jest od 1898 r. dyrygientem chóru kaplicy Sykstyńskiej w Rzymie. Napisał nadto utwory na orkiestrę (Warjacje) i operę „Romeo i Julja“.

Perow Bazyli, malarz rosyjski, † 1882 w Kuzminsku.

Perowska Zofja, rewolucjonistka rosyjska, * 1854, † 1881, wnuczka ministra Perowskiego (ob.), córka gubernatora petersburskiego. Koleżankami jej w gimnazjum były przyszłe rewolucjonistki, Leszern i Korniłowa. W 1870 opuściła dom rodzicielski, brała udział w kółku Czajkowskiego (ob. II supl.). Za agitację śród włościan była aresztowana 1873, po wypuszczeniu na wolność nauczyła się felczerstwa. Uniewinniona w sprawie 193, ale zesłana administracyjnie, uciekła z drogi. Przystąpiła do partji „Ziemla i Wola“ (ob. II supl.), a później do „Narodnej Woli“ (ob. II supl.). Uczestniczyła w zamachu na cesarza Aleksandra II w 1881. Została aresztowana po zamachu i skazana na powieszenie.

Perret Aimé, malarz francuski, * 1847 w Ljonie. Maluje obrazy historyczne, rodzajowe, dawniej w duchu akademickim, obecnie w modernistycznym; ważniejsze prace: „Chrzest w Bresse“ (m. ljońskie); „Wiatyk“ (m. luksemb.); „Siewca“; „Wiosna życia“; „Anioł pański“; „Babka“ (ratusz paryski); „Joanna d'Arc“ i in.; nadto szereg portretów.

Perrier Jan Oktawjusz Edmund, przyrodnik francuski, * 1844 w Tulle. Jest profesorem i dyrektorem muzeum historji naturalnej w Paryżu, należy do wybitnych przedstawicieli transformizmu we Francji. Z prac jego najważniejsze: „Les Colonies animales“ i „la Formation des organismes“ (1890).

Perrin Jakób, rzeźbiarz francuski, * 1847 w Ljonie. Uczeń Dumonta, wykonał: „Pietę“ (1903); „Sen p. Marji“, grupa marmurowa; 12 figur kamiennych na moście Aleksandra III w Paryżu i t. d. Prace **P.** odznaczają się czystością linji i powagą nastroju.

Perroneau Jan Chrzciciel, malarz francuski, * 1715 w Paryżu, † 1783 w Amsterdamie. Wy-

konał szereg portretów pastelowych i olejnych, które za życia artysty nie były zbyt cenione, obecnie uchodzi za pierwszorzędnego pastelistę.

Perrotin Henryk Józef Anastazy, astronom francuski, † 1904 w Nizzy.

Perry John, elektrotechnik, inżynier angielski, * 1850 w Garvagh w Irlandji. Był profesorem w Tokio 1875, w Flinsbury 1882, potym w South Kensington. Prace jego dotyczą głównie elektrotechniki; wynalazł maszynę dynamoelektryczną, lampę elektryczną, fotometr dyspersyjny, przyrząd do mierzenia siły elektromotorycznej i ogłosił szereg prac w tym zakresie.

Persja, monarchja konstytucyjna od 1906 r., na przestrzeni 1,645,000 klm. kw. miała (1902) 9,500,000 miesz., w tym Persów 5·2 mil., koczowników 2·5 (Arabowie, Kurdowie, Turcy, Beludżowie, Cyganie i t. d.). Rozpoczęta w 1905 reorganizacja wojska utknęła z powodu ciągłych niepokojów. Ogólna wartość obrotów handlowych w 1908 wynosiła 290 mil. mrk., przywóz 163, wywóz 127 mil. mrk.; cyfry te wskazują na cofanie się w porównaniu z poprzednim rokiem. Główne artykuły wywozu: owoce 18·5, bawełna surowa 18, dywany 12, ryby, jedwab w kokonach po 10, ryż 9·2 mil. mrk. Ruch statków w zatoce Perskiej obejmował 1,098,506 (897,159 angielskich), w portach morza Kaspijskiego 555,192 (łącznie z rosyjskiemi) tonny; flota handlowa perska składała się z 200 statków o pojemności 65000 t. Stacji pocztowych (1906) było 140, telegraficznych 131, sieć drutów telegraficznych 15,608 klm. Dochody państwa w 1908 wynosiły 80 mil. kran, co przy wyższym kursie srebra stanowiło o 32 mil. mrk. więcej, dług publiczny (1906) 72·4 mil. mrk. Nowa taryfa celna zwiększyła dochody o 3—4 mil. mrk., co na r. 1907/08, stanowiło 32 mil. mrk.; budżet zachował mniej więcej równowagę między wydatkami a dochodami. Badania naukowe kraju dzięki Mannowi, Sarre'mu i Hedinowi posunęły się naprzód.—*Dzieje.* W chwili objęcia rządów przez szacha Musaffer-ed-Dina **P.** była wstrząsana zamieszkami wewnętrznemi. Na przyjęciu uroczystym dygnitarzy szach przyrzekł na zawsze znieść podatek od chleba i mięsa. W lutym 1900 wojska rosyjskie posunęły się w kierunku Merwi, aby zmocnić swoje wpływy w **P.** po udzieleniu jej pożyczki. Pożyczka ta w sumie $22^1/_2$ mil. rub. była zagwarantowana na komorach perskich i udzielona z zastrzeżeniem, że do całkowitej jej spłaty (75 lat), wszelkie zagraniczne pożyczki **P.** zaciągać będzie mogła po porozumieniu się z Bankiem rosyjsko-perskim. Od kontroli rosyjskiej wolne zostały komory w portach zatoki Perskiej, co oznaczało, że południe **P.** po dawnemu zostaje w sferze interesów angielskich, reszta podlegać miała wpływom rosyjskim. Rosja otrzymała jednocześnie koncesję na budowę kolei żelaznych, z których linja Dżulfa-Hamadan (via Tebriz) została ukończona w 1903 r. pod kierownictwem rosyjskiego sztabu generalnego. W 1901 Rosja zaprowadziła nową linję statków parowych między Odesą i portami zatoki Perskiej, nadto wprowadziła wyjątkowo niskie taryfy dla towarów z Rosji, idących przez Odesę. Szach, który zwiedził Europę w 1900, przybył następnie w 1902 do stolic europejskich i ponawiał tę podróż corocznie. Rosja udzieliła **P.** nowej pożyczki w sumie 10 mil. rub., za co otrzymała koncesję na koleje z Tebrizu do Teheranu i nowy korzystny traktat handlowy. Z powodu zatargu granicznego między **P.** a Afganistanem w sprawę wmieszały się wojska angielskie, co Rosja przyjęła za pogróżkę ze strony Anglji. W 1903 naprzód specjalna misja angielska odwiedziła szacha, następnie t. r. lord Curzon przybył do zatoki Perskiej na pancerniku i był podejmowany przez szacha. Wypadki te jak i mowa lorda Lansdowne'a w Izbie wskazywały, że Anglja nie pozwoli nikomu usadowić się nad zatoką Perską. Niepomyślna wojna rosyjsko-japońska obniżyła powagę Rosji w **P.** Rząd turecki pod pretekstem, że komisja rozgraniczająca persko-turecka, pracująca nad ustaleniem granic, nie postępuje w swych robotach, w 1906 zajął sporne terytorjum. Początek tego sporu datuje się od 1823 r., konwencje z 1847 i 1869 nie doszły do żadnych wyników. Koniec panowania Musaffer-ed-Dina zaznaczył się niezwykłemi wypadkami: zwołaniem parlamentu i nadaniem konstytucji. Przewrót ten wywołały: z jednej strony wznowione wpływy Anglji, po osłabieniu Rosji z powodu wojny japońskiej i rewolucji wewnętrznej, z drugiej niezadowolenie wszystkich klas społecznych z powodu złego stanu finansów państwa. W ciągu ostatnich siedmiu lat rząd perski zadłużył się na 150 mil. fr., nie przedsięwziąwszy żadnych inwestycji publicznych. Podatki na codzienne artykuły wzrosły niepomiernie, co wywoływało ciągłe zaburzenia. W kwietniu 1906 do ruchu rewolucyjnego przyłączyli się mułłowie (duchowni), dotychczas podtrzymujący wszelką reakcję, i bogaci kupcy w Teheranie. Wobec tego szach prawie umierający wydał 5 sierpnia 1906 reskrypt, zwołujący parlament. Zgromadzenie to naprędce zwołane, składało się tylko z przedstawicieli prowincji najbliższych stolicy i odbyło pierwsze posiedzenie 7 października 1906 w jednym z najpiękniejszych pałaców teherańskich, Baharistan. Parlament długo debatował nad rządowym projektem konstytucji, tekst ostateczny konstytucji podpisał szach 1 stycznia 1907 r. Podług tej ustawy, zawierającej 51 artykułów, władza wykonawcza należy do szacha, który ją przelewa na odpowiedzialnych ministrów; władza prawodawcza do dwuch zgromadzeń: Senatu, składającego się z 60 członków (30 mianowanych przez rząd i 30 obieralnych) i Izby deputowanych, składającej się ze 162 członków (z czasem może wzrosnąć do 200). Inicjatywa prawodawcza należy do Izb i do rzą-

du, w sprawach finansowych Izba niższa posiada szersze pełnomocnictwa, niż Senat. Nowy szach Mohammed-Ali-Mirza (ob. II supl.), który niechętnie się odniósł do konstytucji jeszcze jako następca tronu, wobec nowych zaburzeń w Tebrizie 11 lutego 1907 wydał manifest, w którym potwierdzał ustawę, nadaną przez poprzednika. Szach wywołał nowy niepokój przez zamianowanie wielkim wezyrem Ali-Asghar-Chana, który grał wybitną rolę za poprzedniego szacha, a obecnie był posądzany, że dąży do odrestaurowania absolutyzmu. Parlament odnosił się do niego z nieufnością, 31 sierpnia został Ali-Asghar-Chan zamordowany przez członka tajnego związku *(fedavis)*. Głośne manifestacje ludowe odbywały się na cześć zabójcy, który został stracony. Po tym wypadku szach w obawie przed terorystami nie wychylał się ze swego pałacu. W kraju panowały zamieszki, sytuacja finansowa była rozpaczliwa, chłopi nie chcieli płacić podatków, Turcja, korzystając z kłopotów **P.**, wysłała wojsko dla zajęcia spornych oddawna prowincji. Pod presją tych okoliczności szach zdecydował się podpisać 8 paźdz. 1907 prawa uzupełniające konstytucję, które oddawna były oczekiwane. Prawa te stanowiły o podziale władzy, głosiły nieodpowiedzialność monarchy i odpowiedzialność ministrów, określały prawa obywateli perskich i gwarantowały wolność osobistą, nietykalność majątku, równość wobec prawa, swobodę sumienia, nauczania, prasy i stowarzyszeń; wskazywały też w ogólnych zarysach na reorganizację sądownictwa, administracji i armji. Nowym premierem został Nasr-el-Mulk, który odbywał studja w Europie, jak i wielu z jego kolegów w gabinecie; premjer objął tekę ministra finansów. W tym czasie, mianowicie, 31 sierpnia 1907, została zawarta konwencja angielsko-rosyjska (ob. II supl.), która w stosunku do **P.**, zastrzegając jej całość i niezależność, ściśle określa sferę wpływów Rosji i Anglji w **P.** Umowa odczytana 6 października w parlamencie perskim, wywołała wielkie niezadowolenie, posłowie i prasa upatrywali w niej obcą interwencję, a minister spraw zagranicznych oświadczył, że o ile **P.** wywiązuje się ze swych zobowiązań finansowych, nikt nie ma prawa wtrącać się do jej spraw. Na razie stanęła zgoda między szachem a parlamentem, który 12 listopada uroczyście złożył przysięgę na wierność konstytucji wobec parlamentu. Wkrótce jednak wynikł zatarg na gruncie listy cywilnej. Szach oburzony był wyznaczeniem mu tylko 2.500,000 fr. i rozkazał zaaresztować cały gabinet oraz wielu deputowanych. Dopiero dzięki interwencji obcych pełnomocników zostali oni wypuszczeni na wolność, a szach przyjął warunki medżilisu (parlamentu): wydalenie zauszników, oddanie armji pod rozkazy ministra wojny, odpowiedzialnego przed parlamentem, jednocześnie wszakże inspiratorowie zamieszek mieli być ukarani; poczym szach po raz piąty złożył przysięgę na wierność konstytucji. Prezesem nowego gabinetu 20 grudnia został Nizam-es-Sultaneh. Dn. 18 stycznia 1908 szach znów wystąpił z zarzutami przeciwko parlamentowi, publicznie kazał wychłostać i wygnał dwuch prowodyrów zamieszek grudniowych, parlament zaś uchwalił wotum nieufności dla ministra spraw wewnętrznych, który musiał podać się do dymisji. Zamieszki w Teheranie i na prowincji wciąż trwały, 28 lutego zaś na jadącego automobilem szacha wykonano zamach, rzucono dwie bomby, które szachowi nie wyrządziły krzywdy, ale śród tłumu było wiele ofiar. Potym wypadku szach wystosował do medżilisu odezwę, w której zarzuca mu, iż nie zwalcza terorystów; 29 marca prezes parlamentu podał się do dymisji, w kilka dni później gabinet. Jednocześnie na kresach zachodnich, w Urmji, Kurdowie czynili napady i zachęcali ludność do poddania się Turcji, a Rosja wysłała wyprawę od strony Transkaukazu. Szach czekał tylko odpowiedniej chwili, aby wystąpić do walki z parlamentem. Dn. 4 czerwca opuścił Teheran, udał się do letniej rezydencji, gdzie otoczył się wiernemi mu wojskami, głównie kozakami perskiemi pod wodzą pułkownika rosyjskiego Lachowa. Dn. 23 czerwca po odmowie parlamentu wydania kilku posłów, rozkazał szach otoczyć parlament kozakami, a kiedy członkowie klubów zaczęli strzelać, stając w obronie Izby, z rozkazu szacha zbombardowano parlament, dokonano licznych aresztowań i egzekucji; parlament był rozpędzony, a jego prezes ukrył się w poselstwie francuskim. Dla uspokojenia opinji wydał szach na razie manifest, w którym przyrzekał nowe wybory w październiku. Nie miał jednak zamiaru dotrzymać przyrzeczenia, parlamentu nie zwołał w oznaczonym czasie, a 22 listopada ogłosił nowy reskrypt, potępiający system parlamentarny w imię koranu. Pod presją rządów europejskich cofnął ten reskrypt, przyrzekł zachować konstytucję i zorganizować Radę stanu, złożoną z 50 członków, mianowanych przez rząd, która miała zastąpić parlament. Od zamachu stanu z czerwca 1908 ruch rewolucyjny i zamęt w kraju jeszcze wzrósł. Tebriz był w rękach konstytucjonalistów pod wodzą Sattar-Chana, a niebawem i cała prowincja Azerbeidżan. Powstanie objęło wszystkie prowincje **P.**: Charassan, Kurdistan, Irak-Adżemi. W Meszhedzie (prow. Charassan) ludność pod wodzą wielkiego kapłana rozbroiła garnizon; w styczniu 1909 powstał Ispahan, któremu z pomocą przyszły górskie plemiona Bachtjarów pod wodzą głośnego Samsam-es-Sałtane. Odbyły się wybory do parlamentu prowizorycznego, jak również w Tebrizie. Wojska szacha nie wiele zdziałały, cała północ była w rękach zbuntowanych nacjonalistów, na południu i w centrum panowała anarchja, a Rosja wysłała oddział, który zajął Tebriz. Wobec tych wypadków i pod presją mocarstw szach 5 maja 1909 wydał nową prokla-

mację o zachowaniu konstytucji, utworzył gabinet pod wodzą Nasr-el-Mulka, którego niedawno skazał na wygnanie, i wyznaczył Komitet do opracowania nowego prawa wyborczego. Nie spieszył się jednak z ogłoszeniem nowej konstytucji, a rewolucjoniści po tylokrotnym złamaniu przysięgi nie ufali mu. Bachtjarowie pod wodzą Sirdar Assada szli na Teheran w końcu czerwca z zamiarem strącenia szacha z tronu, połączyli się z niemi nacjonaliści z Sipahdarem Nasr-el-Sultaney'em. Dn. 3 lipca 1909 powstańcy weszli do Teheranu, gdzie walka rozpoczęła się w mieście, 15 lipca rewolucjoniści byli panami miasta, wojska szacha cofnęły się, a on sam skrył się w poselstwie rosyjskim. Najstarszy syn szacha 11 letni Ali-Mirza został proklamowany szachem, regiencję powierzono Azed-el-Mulkowi, głowie rodu Kadżarów, do którego należy rodzina królewska, mającemu opinję rzecznika reform. Koronacja nowego szacha odbyła się 21 lipca, zdetronizowany szach 10 września udał się w otoczeniu 200 kozaków na Krym, gdzie Rosja ofiarowała mu gościnę i wymogła dlań od nowego rządu stałą roczną pensję w sumie 100,000 tomanów, po jego zaś śmierci dla rodziny dożywocie w wysokości 25,000 tomanów rocznie; nadto rząd perski przejął długi eks-szacha w Banku rosyjsko-perskim, wynoszące 1·5 mil. tomanów (około 3 mil-rub.), które w ciągu 10 lat musi spłacić wraz z procentami po 6 od 100. Ale już w początkach listopada plemiona, osiadłe w pobliżu Kaukazu, rozpoczęły ruch na korzyść starego szacha i opanowały miasto Ardebil, do którego niebawem i Rosja wysłała swe wojska. Wybory do parlamentu odbyły się w sierpniu. Podług nowego prawa wyborczego, deputowanych było tylko 120, wybory zaś dwustopniowe. Trzeci medżilis został uroczyście otwarty 15 listopada 1909 i rozpoczął pracę od wyrażenia votum zaufania Sipahdarowi i Serdar-Assadowi, którzy przez lipiec rządzili państwem; dalej zajął się projektami reorganizacji sądownictwa, skarbu i in., ale ciągłe zmiany w gabinecie, gdzie Sipahdar wprowadzał swoje kreatury, wytwarzały tylko chaos. Tymczasem Sipahdar, mocno atakowany przez skrajnych nacjonalistów, złożył urząd w czerwcu 1910. Nowy gabinet sformował Mustofi-el-Mamalek, który był już wielkim wezyrem w 1882, a w gabinecie liberalnym 1907 ministrem wojny. Początki gabinetu były szczęśliwe. Udało mu się zgnieść powstanie Fidajów, którzy przybyli z Kaukazu podczas powstania 1909 r. ze swoim naczelnikiem, Sipahdarem, i korzystali z jego wszechmocy, aby bezkarnie gospodarzyć w Teheranie. Pomimo obietnic poddania się ustawom Fidajowie nie dotrzymali przyrzeczenia, a ich wodzowie Saffar-Chan i Baghir-Chan ciągle grozili stolicy. Dzięki energji rządu bunt ten został stłumiony przy pomocy Bachtjarów 7 sierpnia. Śmierć wpływowego regienta, Azed-el-Mulka, znów pogorszyła sytuację. Parlament wyznaczył na stanowisko regienta Nassir-el-Mulka, który odbywał studja w Anglji, był prezesem gabinetu w 1906, a w 1908 musiał schronić się w konsulacie angielskim; w lutym 1911 przybył do **P.** dla objęcia nowych obowiązków. Na przyjęciu medżilisu nowy regient ostro krytykował zły stan państwa, przypisując go walce partji; sformowanie gabinetu powierzył przywódcy partji liberalnej, Sipahdarowi, który objął prezesostwo i tekę wojny. Stosunki z mocarstwami zagranicznemi, z Rosją i Anglją, były naprężone. Okupacja miast północnych: Tebrizu, Ardebilu, Resztu, Kazwinu i in., które Rosja uznała w 1907 za pozostające w sferze jej wpływów, wywołała gwałtowne protesty ze strony nacjonalistów. Mowa tronowa przy otwarciu parlamentu w listopadzie 1910 dała wyraz temu niezadowoleniu. W styczniu 1910 Rosja i Anglja udzieliły **P.** pożyczek, każda po 200,000 fn. szt. dla utrzymania porządku w kraju, wypłaty żołdu wojsku i naprawy dróg. W końcu marca próby uzyskania nowej pożyczki nie powiodły się, rząd uzyskał natomiast pożyczkę wewnętrzną od kupców miejscowych. W lutym 1911 wojska rosyjskie opuściły Kazwin. Anglja ze swej strony 18 października 1910 wysłała notę z pretensjami na brak bezpieczeństwa na drogach między Buszirem a Ispahanem (południowa **P.**); notę tę poparła wysadzeniem załogi w Lingah. Po wyznaczonym trzymiesięcznym terminie (styczeń 1911) uznała środki, przedsiębrane przez rząd perski za wystarczające i odłożyła zamiar zorganizowania tam policji. Rosja i Anglja działały w **P.** w porozumieniu, Turcja zaś, zapewne pod wpływem Niemiec, wzmocniła swe załogi na granicy perskiej. Porozumienie rosyjsko-niemieckie, będące skutkiem zjazdu poczdamskiego z listopada 1910, miało na celu uregulowanie stosunków wzajemnych Rosji i Niemiec w **P.** Rząd rosyjski oświadczył, że nie stawia żadnych przeszkód Niemcom w projektowanej przez nich kolei bagdadzkiej i nie niema przeciwko udziałowi w tym przedsięwzięciu kapitałów obcych oraz że obowiązuje się połączyć od Chankinu przyszłą kolej perską z linją bagdadzką. Rząd niemiecki ze swej strony oświadczył, że niema żadnych spraw politycznych w **P.** i dąży jedynie do celów handlowych, uznaje specjalne interesy rosyjskie w **P.** północnej zarówno polityczne, jak strategiczne i ekonomiczne oraz obowiązuje się nie budować innych kolei prócz bagdadzkiej i linji do granicy rosyjsko-perskiej na północ od Chankinu. Układ ten w ostatecznej formie został podpisany przez obydwie strony 19 sierpnia 1911 r. Tymczasem na początku sierpnia 1911 b. szach Mahomet Ali, bawiący na kuracji w Badenie, potajemnie opuścił Europę i zjawił się w Persji. Powrót jego dla rządu perskiego nie był niespodzianką. W Astrabadzie od roku czyniono przygotowania na przyjęcie szacha. W Mezanderanie

i w kraju Turkmenów agitacja na korzyść b. szacha nie ustawała nigdy. Mezanderan też wybrał szach za swą podstawę operacyjną. Drogę prowadzącą stąd do Teheranu zamieszkują bogaci chanowie, usposobieni niechętnie dla rządu konstytucyjnego. Kiedy układy z niemi i wojowniczemi Turkmenami zostały zakończone zawarciem ugody i dostarczeniem Turkmenom nowej broni, przemycanej z Rosji, wtedy ex-szach ukazał się w **P.**, aby rozpocząć walkę o tron. Głównym sprzymierzeńcem Mahometa-Alego jest brat jego Szoa es-Saltane, który prowadził korespondencję ze wszystkiemi plemionami i wydawał rozkazy, głównym dowódcą Izmaił-chan. Początkowo szczęście sprzyjało ex-szachowi, pokonał wojsko rządowe w kilku bitwach, tak że w końcu sierpnia **P.** północna, od Koczana do Kedżury, znajdowała się pod jego władzą. Wojsko Mahometa-Alego było już o 50 wiorst od Teheranu. Liczba zwolenników jego rosła, kiedy wojska rządowe zaczęły pokonywać przeciwników i ostateczną porażkę zadały oddziałom ex-szacha pod Waraminem 2 września 1911, gdzie dowódca Machometa-Alego i jego szwagier, Serdar-Arszad, był wzięty do niewoli i rozstrzelany, wojska się rozbiegły a ex-szach ukrył się. Anarchja wewnątrz rosła wciąż, regient zwrócił się do medżilisu z orędziem, przedstawiając krytyczne położenie państwa, żądał, aby gabinet opracował program i przedstawił go medżilisowi, gdyby medżilis nie usłuchał jego rady, wówczas ustąpi. Do zamętu wielce przyczyniło się stanowisko Bachtjarów, którzy przybywszy w sile 7,000 z Ispahanu rozbili siły ex-szacha; brat ich wodza Sirdara-Asada, Samsam-es-Saltane został premierem. Osiągnąwszy dominujące stanowisko, Bachtjarowie rozpoczynają podwójną politykę, która doprowadziła ich do konfliktu z demokratami perskiemi. Zaczynają sprawować służbę policyjną w Teheranie, bronią domów reakcjonistów i stronników ex-szacha, rozpędzają zebrania ludowe i mityngi. Kiedy w ostatnich czasach zaczęły się zabójstwa reakcjonistów, premier ministrów, Samsam-es-Saltane, oświadczył w medżilisie, że wielu demokratów odpowie za to głowami. W chwili tego wybuchu ostrej nienawiści pomiędzy demokratami a Bachtjarami nastąpił konflikt persko-rosyjski. Szereg starć między władzami perskiemi a przedstawicielami rządu rosyjskiego poprzedził ostateczny wybuch. Poseł rosyjski w Teheranie prosił osobiście, aby aresztowanego b. gubernatora Ardabilu, Reszida-el-Molka, traktowano w więzieniu z pewnemi względami, gdyż posiada on order rosyjski, a znów 28 lipca 1911 konsul gieneralny zażądał całkowitego uwolnienia Reszida. Kiedy gubernator nie zgodził się na to, trzystu kozaków rosyjskich wkroczyło do więzienia i uprowadziło Reszida z sobą. Drugie zajście wynikło z tego powodu, że medżilis 13 czerwca 1911 powołał na stanowisko gieneralnego zarządcy skarbowości Amerykanina, Morgana Shustra, i jemu przyznał wyłączne prawo podpisywania czeków w imieniu rządu perskiego. Shuster przesłał bankowi rosyjskiemu i angielskiemu oświadczenie, że nadal jak dotychczas wypłata procentów dla zagranicznych wierzycieli stanowić będzie najpierwsze obciążenie dochodów z ceł oraz obligacji państwowych nowego systemu. Oświadczenie to wspomniane banki przyjęły do wiadomości, a wypłaty dotychczasowe uskuteczniał Shuster bez zarzutu. W ostatnich dniach lipca jednak poseł rosyjski zawiadomił rząd perski, iż nadal wypłaty dla Rosji dokonywane być mają przez administratora ceł, Belgijczyka, Mornarda. Wywołało to wielką konsternację w kołach politycznych Teheranu. Konflikt trzeci: majorowi angielskiemu Stoches'owi powierzył rząd reorganizację żandarmerji celnej. Rosja uznała to za naruszenie swych interesów i zażądała równorzędnego stanowiska dla oficera rosyjskiego. Ostatecznie najostrzejszą formę przybrał konflikt z powodu konfiskaty dóbr i nieruchomości ks. Szao-es-Saltana, przeciwko czemu protestował rząd rosyjski, ponieważ pomieniony książe był wierzycielem banku rosyjskiego. Na tym tle powstało starcie zbrojne między funkcjonarjuszami rządu perskiego i rosyjskiego. Rząd rosyjski przesłał wtedy ostre *ultimatum* **P.**, ale napotkał na opór rządu i parlamentu perskiego, i w właściwym terminie (23 listopada) odpowiedzi nie otrzymał, natomiast rozpoczął się bojkot towarów rosyjskich oraz manifestacje i mityngi skierowane przeciwko Rosji Rząd rosyjski wysłał wyprawę wojskową do **P.** W obec takiego obrotu rzeczy regient rozwiązał parlament 25 grudnia, kontroler finansów perskich, Shuster, otrzymał ostatecznie dymisję, a rząd perski doręczył posłowi rosyjskiemu notę w której uznał wszystkie warunki *ultimatum* rosyjskiego, o czym również ministra spraw zagranicznych zawiadomił perski *chargé d'affaires* w Petersburgu 22 grudnia. Wszakże tego samego dnia rozpoczęły się utarczki zbrojne ludności perskiej, głównie Fidajów, z wojskiem rosyjskim w Tebrizie, Reszcie, Enzeli i innych miejscowościach. Rząd rosyjski wysłał wtedy do **P.** ekspedycje karne i cyrkularzem z 27 grudn. 1911 nakazał im „stosować najsurowsze kary, sądzić według praw stanu wojennego, rozbroić Fidajów, niszczyć miejscowości, skąd stawiany jest opór". W myśl przyjętego przez rząd perski *ultimatum* rosyjskiego. **P.** nietylko usuwa z urzędu Amerykanina, Morgana Shustera, lecz nadto zobowiązuje się nadal nie angażować żadnych zagranicznych funkcjonarjuszów bez zgody Rosji i Anglji, tym samym przeto rezygnuje z samodzielności decydowania w swych sprawach i stosunkach zagranicznych czyli przestaje być państwem niezależnym nietylko faktycznie lecz i formalnie. Dalej **P.** zobowiązuje się zapłacić Rosji koszta wyprawy wojskowej, przedsięwziętej dla poparcia *ulti-*

małum, które to koszta z powodów oporu zbrojnego doznają znacznego podwyższenia; że zaś rząd perski nie wie skąd wziąć pieniędzy na ten cel, zobowiązanie takie stanowi źródło zatargów na przyszłość. Por. Jackson „Persia past and present“ (1906); Aulin „la Perse d' aujourd'hui“ (1908); H. Grothe „Wanderungen in **P.**, Erlebtes und Erschautes“ (1910); Hone i Dickinson „**P.** in revolution“ (1910); Berard „Révolution de la **P.**“ (1910).

Perth, miasto główne w państwie angielsko-australskim Australji Zachodniej, w 1907 liczyło 50,527 m., port jego Fremantle leży o 18 klm.

Pertussis, koklusz, ob. zarazek kokluszu w II supl.

Peru (po hiszp. *El Perú*), południowo-amerykańska rzeczpospolita. Nowa granica z Boliwją została przeprowadzona przy pośrednictwie Chili w 1909 r.; **P.** zyskało 30,320 klm. kw., wprawdzie słabo zaludnionego kraju. Również spór graniczny z Brazylją, ciągnący się od 1863, został załatwiony. *Górnictwo* i *rolnictwo* stanowią główne źródła produkcji. W 1907 wartość produkcji mineralnej wynosiła 14·7 milj. marek; pierwsze miejsce zajmowała miedź (w 1907: 20,681 tonn), dalej, węgiel, srebro, nafta, złoto i ołów; produkcja nafty w 1907 r.: 100,184 tonn z 569 szybów, systematyczna eksploatacja ogromnych terenów zaledwie się rozpoczęła; ważną gałęzią produkcji jest też eksploatacja guana (w 1907 wywieziono 80,000 t., 26,000 zużyto na miejscu). Z produktów rolnych naczelne miejsce zajmuje: cukier, bawełna i ryż. *Handel* zewnętrzny i wewnętrzny jest w stanie kwitnącym; przywóz wynosił 112·8, wywóz 117·3 milj. mrk. w 1907. Podstawą dobrobytu **P.** jest pomyślny rozwój górnictwa, którego produkcja w 1907 była o 20 milj. mrk. większa, niż w 1906. *Flota handlowa* składała się 1909 z 67 statków o pojemności 36,429 t., w tym 7 parowych o 6,959 t. Rząd dba o rozwój kolei, które w 1910 wynosiły 2,646 klm.; najważniejszą linją jest kolej centralna (250 klm.) z Callao do Oroya z rozgałęzieniami w okręgu Cerro de Pasco i do Huancaya. *Linji telegraficznych* w 1908 r. było: 5,409 klm. państwowych i 1,900 klm. prywatnych, telefonów 4,800 klm., nadto kilka stacji telegrafu bez drutu; stacji pocztowych (1906) 416. *Dochody państwa* w 1910 wynosiły 62·8 milj., wydatki 65·4 milj. mrk., dług publiczny (1908) 74 milj. mrk. *Wojsko* podczas pokoju składa się z 3,157 ludzi, podczas wojny z 15,330 oraz 74,093 gwardji narodowej, prócz tego 3,150 żandarmów; flota wojenna składa się (1907) z 4 pancerników i 9 mniejszych statków. Badania geograficzne w ostatnim dziesięcioleciu ogromnie postąpiły. *Dzieje.* Od czasów prezydentury Romanasa (do 1903) zwykle partja cywilna decydowała o wyborze prezydenta, co sprowadziło pewien spokój w stosunkach wewnętrznych w przeciwieństwie do rządów niespokojnego generała Pierola. Ostatnio byli prezydentami: Candano († 1904), José Pardoy Barreda (1904—08) i Augusto B. Leguia (od 31 sierpnia 1908—12). Również i ministrowie pomimo częstych zmian gabinetu nierzadko zostawali na swoich stanowiskach, tak minister spraw zagranicznych, Meliton Porras, i minister wojny, Pedro Muñoz (1903—08 i 1910). Próba Pieroli obalenia prezydenta w maju 1909 nie udała się dzięki zreorganizowanej przez Francję armji. Pertraktacje z Chili o zwrot prowincji Tarna i Arica, ciągnące się od 1898, dotychczas nie zakończyły się; na początku 1910 r. groził wybuch wojny. Spór z Ekwatorem o pola kauczukowe nad rzeką Putumayo w 1910 wywołał już nawet mobilizację wojsk, dopiero interwencja Stanów Zjednoczonych zapobiegła wojnie. Również z Boliwją były naprężone stosunki w 1908 po orzeczeniu sądu rozjemczego Argientyny, który **P.** przyznawał większą część krainy Acre (ob. II supl.), na co Boliwja przystać nie chciała. Por. C. B. Cisneros „Resena economica del **P.**“ (1906); Enock „the Andes and the Amazon, life and travel in **P.**“ (1907); tenże „**P.**, its former and present civilisation, topography and natural resources“ (1908); Walle „le **P.** économique (1908); Guinnes „**P.** its story, people and religion“ (1908); C. de Meyendorff „l'Empire du Soleil. Perou et Bolivie“ (1909). Nowe mapy: R. E. Baluaste „Map of **P.**“, 1:3000000 (1903); mapa stanów zachodnich Marstera i Deustua (1:550000) jako dodatek do V. F. Marstera „Informe sobre la costa sur del **P.**“ (Lima 1909 r.); mapa prowincji Huamachuco“ (1:500000) jako dodatek do F. Malagi Santrolalli „Monografia Mineral de la Provincia de Huamachuco“ (t., 1907).

Perugia, miasto we Włoszech, w 1908 liczyła 61,385 m.

Perzyński Włodzimierz Stefan, poeta, komedjopisarz i publicysta polski, * 1878 w Opocznie, gimnazjum ukończył w Petersburgu, poczym przebywał dłuższy czas w Krakowie, we Włoszech (1899—1901) i Paryżu. Liczne utwory poetyckie zamieszczał w pismach warszawskich, krakowskich i lwowskich, głównie w *Życiu* krakowskim, którego był sekretarzem. W l. 1901—04 był sekretarzem, a później współredaktorem *Głosu Narodu*, drukując jednocześnie nowele, feljetony, utwory poetyckie, wrażenia z podróży do Egiptu, Grecji i t. p. też i w innych pismach. Osobno ogłosił drukiem: „Poezje“ (1900), „To

Perzyński Włodzim.

co nie przemija", nowele (Kraków, 1900); komedje: „Lekkomyślna siostra" 4 akt. (1905); „Aszantka" (1906); „Majowe słońce", 1 akt (1907); „Idealiści", trzy jednoakt. fragmenty sceniczne (1909); „Sławny człowiek", powieść (Warszawa, 1907); „Pamiętnik wisielca, nowele (t., 1907); „Nowele" (1909); „Michalik z P. P. S." (1910).

Pescadores, grupa wysp w cieśninie Fokien w pobliżu Formozy, ogólny obszar 221 klm. kw., (1903) 55,222 m. W 1895 przeszły od Chin do Japonji i otrzymały nazwę *Hoksto.*

Peschka Franciszek, polityk austrjacki, * 1856, † 1908 w Wiedniu, należał do Rady państwa od 1891, reprezentował partję niemiecko-postępową, 1907 stoi na czele niemiecko-narodowego związku, 1907 r. mianowany został niemieckim ministrem rodakiem.

Peschka Gustaw, matematyk, inżynier austrjacki, † 1903 w Wiedniu.

Pesty Fryderyk, historyk węgierski, * 1833 w Temesvarze, † 1889 w Bupaszcie. Brał udział w rewolucji 1848, poczym musiał emigrować; powróciwszy do Węgier 1850 został sekretarzem Izby handlowej w Temesvarze. W 1861 obrany deputowanym, należał do założycieli Tow. historycznego i poświęcił się studjom gieografji historycznej Węgier; był dożywotnim sekretarzem Akademji węgierskiej.

Peszke Józef, lekarz polski, jest członkiem zarządu Tow. literatów i dziennikarzy oraz redaktorem „Wielkiej Encykl. Ilustr." od 1911 r. Ogłosił nadto: „O najnowszym słownictwie anatomicznym" (Warszawa, 1903).

Petelenz Ignacy, pedagog i polityk polski, * 1860 w Turce, około Sambora, † 1911 w Krakowie. Gimnazjum ukończył we Lwowie, studja uniwersyteckie odbywał we Lwowie i Wiedniu, a doktorat filozofji uzyskał w Krakowie. Odrazu zaznaczył się jako zdolny pedagog na stanowisku nauczyciela gimnazjalnego i docenta politechniki lwowskiej. W 1889 mianowany dyrektorem gimnazjum w Samborze, 1896 dyrektorem szkoły realnej w Krakowie. Czynny był w Tow. nauczycieli szkół wyższych, uczestniczył we wszystkich zjazdach dorocznych, głos jego miał nieraz znaczenie rozstrzygające. Należał do stronnictwa demokratycznego krakowskiego i brał żywy udział w jego działalności. W 1901 uzyskał mandat do Rady państwa, 1907 po raz drugi. W Kole pracował nad podniesieniem szkolnictwa w Galicji. Grupa demokratyczna w Kole powołała go na prezesa, a później na członka Delegacji; jako oficer rezerwowy zasiadał w komisji wojskowej Delegacji austrjackiej. Do Rady m. Krakowa wszedł w 1908 z koła inteligiencji. Napisał: „Walki Zulów i Boerów" (Kraków, 1882); „Karol Darwin" (1883); „Podręcznik do nauki zoologji" (Warszawa, 1900, I wyd.).

Peter Herman, filolog niemiecki, w 1905 przeszedł w stan spoczynku.

Peter Wiktor, rzeźbiarz francuski, * 1840 r. w Paryżu. Ważniejsze prace: „Młode nieździadki"; „Lew i szczur"; „Arab z koniem"; „Rzeźba" (ratusz paryski) i t. d.; szereg medali na cześć Rodina, Dalou, Puvis de Chavannes'a i in., znajdujące się w Luksemburgu; nadto kilka posągów i dekoracje w ratuszu paryskim. Otrzymał wiele odznaczeń, między innemi, na wystawie powszechnej w Paryżu 1900 złoty medal.

Peters Karol, podróżnik niemiecki, ogłosił nadto: „Ophir and Punt in South Africa" (1902); „England und Engländer" (1905); „Die Gründung von Deutsch-Ostafrika" (1906).

Petersa bibljoteka publiczna w Lipsku, założona przez właściciela firmy wydawniczej **P.**, dr. M. Abrahama, w 1893, jest bardzo bogato uposażona w dzieła muzyczne dla celów naukowych.

Petersburg, w 1909 r. liczył 1,454,700 m., z przedmieściami w 1907: 1,678,000 m.; w tym 87·6% Rosjan, 3·5% Niemców, 3·1% Polaków, 2·4% Finów i Estów, 0·9% Żydów, 2·5% innych; 85·5% prawosławnych, 7·3% protestantów, 4·3% katolików, 1·5% żydów, 1·6% niechrześcijan innych. W 503 fabrykach i zakładach przemysłowych z 75,775 robotnikami wytworzono towarów wartości 173 milj. rb. Ruch statków w porcie Petr.-Kronstackim z zagranicą 1,613 o pojemności 1,412,141 tonn. Szkół wyższych 23, średnich 128, niższych miejskich 334 z 28 tys. uczących się, % umiejących czytać i pisać w 1907 wynosił: 79·7% mężczyzn i 59·3% kobiet (powyżej 5 lat jednych i drugich). *Petersburska gubernja,* na obszarze 39203,2 wiorst kw. w 1909 liczyła 2,740,300 m.; w tym Rosjan 82%, Finnów 10%, reszta innych; Polaków osiadłych 37,811, w wojsku 8,029; 83% prawosławnych, 13% protestantów, 4% katolików i innych. W 1905 należało do większej własności 28·2% ogólnego obszaru, do włościan 29·8% z nadziału, 6% z kupna, do skarbu 15·4%, do innych 20·6%. W 631 fabrykach wyprodukowano za 34 milj. rb. (oprócz Petersburga i Kronstadtu); w 1,128 szkołach elementarnych uczyło się 57,291 dzieci.

Petit Edward, profesor i publicysta francuski, * 1835 w Marsylji. Docent uniwersytetu, profesor liceum w Nîmes, prowadził usilną agitację w sprawie organizacji nauki pozaszkolnej; od 1899 jest inspektorem gieneralnym szkolnictwa. Ogłosił szereg artykułów w pismach i wydał liczny poczet broszur oraz monografji.

Petit Fryderyk, astronom francuski, † 1865.

Petit Michał Ernest, historyk francuski, * 1836 w Châtel-Gérard. Badał dzieje Burgundji i od 1857 ogłosił szereg materjałów nowych i cennych. Z prac jego ważniejsze: „Avallon et Avallonnais"; „Itinéraires de Philippe le Hardi et Jean sans Peur" i t. d. Za kapitalną pracę „Histoire des ducs de Bourgogne de la race capétienne" otrzymał nagrodę Akademji.

Petkow Dymitr, polityk i publicysta bułgarski, * 1858, † 1907 w Sofji. Był samoukiem, w 1875 przystał do band powstańczych bułgarskich, po ich rozpędzeniu przebywał w Rumunji, następnie w Kiszyniowie, gdzie jako prosty robotnik pracował na kolei. Podczas walki o wyzwolenie Bułgarji z jarzma tureckiego wstąpił do wojska jako ochotnik, został raniony pod Szypką. Po skończonej walce był urzędnikiem. W 1881 za agitację przeciwko rządowi skazany na dożywotnie więzienie, ale po półtora roku wypuszczony na wolność. Od tej chwili zajął się publicystyką. W 1883 redagował pismo *Swirka*, gdzie występował przeciwko polityce rosyjskiej, później *Niezawisimost* i in. Od 1884 był deputowanym i przywódcą partji narodowo-liberalnej, 1893 prezesem zgromadzenia narodowego. W gabinecie Stambułowa objął tekę ministra robót publicznych, po jego upadku przeszedł do opozycji, nie utraciwszy jednak względów ks. Ferdynanda. Przez długi czas był prezydentem m. Sofji, na tym stanowisku wielce się zasłużył. W 1903 mianowany ministrem spraw wewnętrznych w gabinecie Petrowa. Po ustąpieniu Petrowa w 1906 stanął na czele własnego gabinetu, złożonego z młodych stambułowców, 11 marca 1907 został zamordowany. Po jego śmierci kierownictwo partji stambułowców przeszło do Genadjewa.

Petrażycki Leon, prawnik polski, * 1867 r. w Klimowicach gub. Mohylewskiej. Gimnazjum ukończył w Witebsku 1885, uniwersytet w Kijowie 1890, dalsze studja odbywał w Heidelbergu (1890); Paryżu (1891), Berlinie (1891—02). W 1896 magistrował się z prawa rzymskiego w Kijowie, 1898 otrzymał doktorat w Petersburgu. W 1894 został docentem, 1899 profesorem encyklopedji i historji filozofji prawa w Petersburgu, 1905 obrany dziekanem wydziału prawnego. Był posłem do pierwszej Dumy państwowej, za podpisanie odezwy wyborgskiej skazany na 3 miesiące więzienia. Ważniejsze prace: „Lehre von Einkommen“ (Berlin, 1893, I wyd.; 1895, II wyd.); „Bona fides w graždanskom prawie“ (1903, II wyd.); „Akcjonierpaja kompanija“ (1898, I wyd.; 1911, II wyd.); „Wwiedenije w izuczenije prawa i nrawstwiennosti“ (1908, II wyd.); „Teorija prawa i gosudarstwa w swiazi s teorijej nrawstwiennosti“ (1909—01, 2 t., II wyd.) i in.

Petrino Aleksander, austrjacki minister rolnictwa, † 1899 w Wiedniu.

Petronjusz (ob.). Jego „Ucztę Trymalchiona“ przełożył Ignacy Strycharski (1908, cz. I).

Petrunkiewicz Iwan, rosyjski działacz społeczny i polityczny, * 1843 w Czernihowie. Po skończeniu uniwersytetu wszedł do ziemstwa Czernihowskiego, 1869 został sędzią pokoju. Za działalność opozycyjną zesłany administracyjnie, 1886 powrócił w strony ojczyste, lecz znów zesłany, osiadł w Twerze, gdzie 1890 wszedł do tamtejszego ziemstwa i zajął wybitne stanowisko. W ruchu wolnościowym 1904—06 brał czynny udział, należał do deputacji, która 1905 wręczyła monarsze petycję o potrzebie zwołania przedstawicielstwa narodowego. Jest jednym z najczynniejszych członków partji konstytucyjno-demokratycznej (KD.), był posłem do pierwszej Dumy. Brat jego, *Michał* **P.**, lekarz z zawodu, również działacz ziemski, od 1904 radny m. Petersburga, poseł do pierwszej Dumy, należy do wybitniejszych członków partji kadeckiej.

Pettigrew James Bell, fizjolog angielski, † 1908 w St. Andrews.

Petunse albo **Petunze**, rodzaj skalenia polnego, którego chińczycy używają do wyrobu porcelany.

Peyrot Jan Józef, chirurg i polityk francuski, * 1843 w Perigueux. W 1870 był na wojnie jako lekarz, 1878 mianowany chirurgiem w szpitalu, 1880 habilitował się. Wydał „Podręcznik patologji zewnętrznej“ wespół z 3 innemi docentami, opracował dział w „Grand traité de chirurgie“ Duplay'a. Członek Akademji od 1898, został obrany senatorem.

Peytral Paweł Ludwik, polityk francuski, obrany został wice-prezesem Senatu 1901, ponownie 1902 przy wyborach senatorjalnych 1903 utrzymał swój mandat.

Pękiel Bartłomiej, ksiądz, kompozytor polski, był wice-dyrektorem kapeli królewskiej (Władysława IV) oraz organistą; należy jako przedstawiciel szkoły rzymskiej do najwybitniejszych kompozytorów polskich XVII wieku. Utwory jego w rękopisach znajdują się w księgach Borantystów na Wawelu oraz w bibljotece berlińskiej. Mszę zwaną *Pulchenima* wydał w „Monumenta musicae sacrae“ ks. dr. J. Surzyński.

Pfau Ludwik, poeta i literat niemiecki, † 1894 w Stuttgardzie.

Pfaundler Leopold, fizyk niemiecki, wydał „Die Physik des täglichen Lebens“ (1906).

Pfeiffr'a objaw polega na tym, że przecinkowce cholery azjatyckiej wstrzyknięte do jamy brzusznej morskiej świnki wraz z surowicą swoistą zamieniają się w kulki, a następnie zupełnie się rozpuszczają, i świnka pozostaje zdrową. Odczyn ten jest swoisty, t. j. powstaje w wysokich rozcieńczeniach tylko z surowicą zwierząt uodpornianych przecinkowcami cholerycznemi. Objaw Pfeiffr'a ma stanowcze znaczenie w odróżnianiu przecinkowca cholery azjatyckiej od innych drobnoustrojów tego samego gatunku. Z laseczkami tyfusu brzusznego i odpowiednią surowicą swoistą można także otrzymać objaw Pfeiffr'a, lecz mniej wyraźnie.

Pferl, Joachim Fryderyk, podróżnik niemiecki, w 1897 zwiedził Marokko, w 1904 znowu udał się do niemieckiej Afryki wschodniej. Ogłosił nadto: „Studien und Beobachtungen aus der Südsee“ (1899); „Die Gründung der Bureustaaten“ (1899).

Pfitzner Jan, kompozytor niemiecki, * 1869 w Moskwie, uczeń konserwatorjum w Frankfurcie, był przez krótki czas profesorem konserwatorjum w Koblencji, od 1897 prof. konserwatorjum Sterna w Berlinie i kapelmistrzem opery (Theater des Westens); po rocznym pobycie w Monachjum jako kapelmistrz orkiestry Kaima został w 1908 dyrektorem konserwatorjum w Strassburgu. Jest jednym z najwybitniejszych przedstawicieli powagnerowskiej twórczości muzycznej w Niemczech; oprócz szeregu kompozycji na chóry i orkiestrę napisał dwie opery: „Der arme Heinrich“ i „Die Rose vom Liebesgarten“.

Pfleiderer Otto, teolog protestancki, † 1908 w Grosslichterfelde koło Berlina; ogłosił nadto: „Religion und Religionen“ (1906); „Die Entwickelung des Christentums“ (1907).

Pflüger Edward Wilhelm Fryderyk, fizjolog niemiecki, † 1910 w Bonn.

Pfohl Ferdynand, muzyk niemiecki, * 1863 w Czechach, przebywał w Lipsku, następnie przeniósł się do Hamburga gdzie jest znanym i cenionym krytykiem muzycznym *(Hamburg. Nachrichten)*. Wydał także szereg kompozycji.

Pfretzschner Adolf, polityk bawarski, † 1901 w Monachjum.

Phaistos, starożytne miasto na Krecie, niedaleko od południowego wybrzeża, sławne z odkopania w 1900—02 dwuch pałaców przedhistorycznych, z których późniejszy powstał na ruinach dawniejszego. Późniejszy o odmiennych konturach i budowie przypomina pałace achajskie, opisane przez Homera i spotykane w Argolidzie. W. Dörpfeld uważa wcześniejszy pałac za siedzibę achajskiego księcia Krety (ok. 1400 przed Chr.), a późniejszy za siedzibę królów karyjsko-likijskich (ok. 1800 prz. Chr.); dalej, upatruje w technice i budowie późniejszych pałaców kreteńskich i achajskich w Argolidzie wpływy starego budownictwa kreteńskiego i przypuszcza, że były one budowane przez Kreteńczyków.

Phelps Edward Jan, polityk amerykański, † 1900 w New Jorku.

Phelps Wilhelm Walter, polityk amerykański, † 1894.

Phigalia. Towarzystwo archeologiczne w Atenach, przedsięwzięło restaurację świątyni w Bassae w pobliżu **Ph.** w Arkadji, jednej z najsłynniejszych i najlepiej zachowanych. Nie daleko stamtąd na zboczach góry Kotilios odszukano dwie małe świątynie, zdaje się, Afrodyty i Artemizy. Pochodzą one z V w. i obydwie składają się z *prodomos* i *naos* bez kolumn. W ruinach tych znaleziono lustra bronzowe i liczne biusty terakotowe.

Philippe Karol Ludwik, powieściopisarz francuski, * 1874 w Cérilly, † 1909 w Paryżu. Rozpoczął w 1897 od powieści „Quatre histoire de pauvre amour“, poczym pojawiły się: „la Bonne Madeleine et la Pauvre Marie“ (1898); „la Mère et l'Enfant“ (1899); „Bubu de Montparnasse“ (1901); „le Père Perdix“ (1902); „Marie Donadieu“ (1905); „Croquignole (1906) oraz zbiór opowiadań „Contes“ (1908). Ogromne powodzenie zawdzięcza wielkiej prostocie, z jaką kreśli życie maluczkich, i pierwiastkowi uczuciowemu, którym przepaja swe opowiadania, obok gryzącej ironji.

Philippi Feliks, pisarz niemiecki, ogłosił nadto: „Mengersteld“ (1897); „Spadek“ (1878); „Złota klatka“ (1899); „Wielkie światło“ (1901); „Ponure towarzystwo“ (1902); „Zielona gałązka“ (1903).

Phillips Stephen, poeta i dramaturg angielski, * 1868 w Somertown. Był aktorem, nauczycielem, zanim się oddał całkowicie literaturze. Ogłosił: „Marpessa“ (1890); „Christ in Hades“ (1892), poemat, za który otrzymał I nagrodę Akademji; dramaty: „Paolo and Francesca“; „Herod“ (1900); „Ulysses“ (1902); „the Sin of David“ (1904); „Neron“ (1905). Utwory **Ph.** cechuje górny polot i wspaniały wiersz.

Phiz (pseud. *Hablota Knight Browne*), rysownik i karykaturzysta angielski, * 1815 w Lambeth, † 1882 w Brighton. Zaopatrywał książki: Dickensa, Walter Scotta, Levera i in., w świetne ilustracje; robił też znakomite akwarele. Sparaliżowany w 1867 otrzymał pensję od Akademji królewskiej.

Piacenza, miasto we Włoszech, liczyło w 1906 36,064 m.

Piasecka Janina, napisała: „Przygody Wojtaszka“ (1909); „W obronie honoru“, opowiadanie (1910).

Piasecki Eugienjusz, napisał: „Memorjał w sprawie wychowania fizycznego młodzieży“; „Z podróży naukowej“ (Lwów, 1903); „Atletyzm a wychowanie“, „Zasady wychowania fizycznego“ (t., 1904); „Czy piękność znika“, „Jak chronić naszych synów“, „Nieco o gimnastyce szwedzkiej“ (t., 1906); „Przyczynek do wiadomości o prawach pracy mięśniowej“ (t., 1907).

Piątkowska Ignacja z *Kuczborskich*, literatka polska, współpracowniczka pism warszawskich i galicyjskich. Ogłosiła szereg nowel, obrazków scenicznych, rozpraw z dziedziny etnografji i t. d.

Piątkowski Henryk, malarz i pisarz polski, ogłosił nadto: „Nasi współcześni“ (Warszawa, 1903); „Andrioli w sztuce i życiu społecznym“ (t., 1904), wespół z H. Dobrzyckim; „Nasze bziki“ (t., 1908); „Mistrz kłębek“, powieść“ (t., 1910); „Szary śmiech“, powieść (t. 1911, II wyd.). Jest referentem działu malarstwa i rzeźby w *Kurjerze Warszawskim*. W 1903 urządził wystawę swych prac w salonie Krywulta, złożoną ze 100 dzieł.

Piątkowski Wiktor, publicysta, prawnik i estetyk polski, * 1841, † 1909 w Warszawie, wychowaniec Szkoły Głównej, magister prawa i administracji, b. prokurator i sędzia, potym adwokat przysięgły i obrońca konsystorski. Napisał

kilka broszur i szereg artykułów z dziedziny prawa i administracji w *Przeglądzie Sądowym*, *Gazecie Sądowej*, *Niwie*, *Wieku* i in. Jako estetyk pisywał do *Echa Muzycznego* i *teatralnego*, *Niwy*, *Przeglądu Tygodniowego*, artykuły przeważnie dotyczące teatru i sztuki aktorskiej. W 1888 zainicjował przy Tow. muzycznym szkołę dramatyczną, której został dyrektorem i profesorem; na rzecz tej szkoły ponosił znaczne ofiary pieniężne.

Picard Alfred, inżynier francuski, w 1902 został członkiem Akademji nauk ścisłych, 1904 był francuskim komisarzem generalnym wystawy powszechnej w Saint-Louis. Opracował: „Rapport général administratif et technique de l'Exposition de 1900“ (9 tomów ogromnych); „le Bilan d'un siècle, 1801—1900“ (1906), encyklopedja ekonomiczna.

Picard Andrzej, dramaturg francuski, * 1874 w Paryżu. Wystawił na scenie: „le Cuivre“ (1876) z Paul Adamem; „la Confidente“ (1878); „Franchise“ (1898); „un Amant délicat“; „Bonne Fortune“ (1903); „le Protecteur“ (1904); „Jeunesse“ (1906) i in. Talent subtelny, łączy naturalność djalogu z wytwornym stylem i głębią psychologiczną.

Picard Ludwik, malarz francuski, * 1861 w Paryżu. Uczeń Gérome'a, z początku ulegał jego wpływom, następnie efekty kolorystyczne doprowadził w swych obrazach do wyjątkowego mistrzowstwa często z krzywdą dla rysunku. Ważniejsze prace: „Nad brzegiem morza“; „Piękna, śpiąca w lesie“; „Dziewczę z różą“; „Handlarka fijołków“ i t. d. Portrety **P.** posiadają też same zalety, nadto rysunek ich jest bez zarzutu, takie są: pani Le Bargy, Coquelina starszego i in.

Picavet Franciszek Józef, filozof francuski, * 1851 w Petit-Fayt. Początkowo profesor liceów, następnie „Ecole des hautes etudes“, 1904—06 sekretarz *Collége de France*, 1906 profesor filozofji średniowiecznej w Sorbonie. Głównie prowadzi badania nad filozofją wieków średnich; ogłosił: „les Ideologues français“ (1890); „Mémoire sur le scepticisme“ i t. d.; jest redaktorem „Revue internationale de l'Enseignement“.

Piccini Giulio, pisarz włoski, * 1849 w Volterra, z zawodu adwokat we Florencji, maluje obyczaje współczesne, zaprawiając opowiadania łagodną ironją. Wydał: „Attori“; „Cantanti“; „la Figlia dell'aria“; „il Processo Bartelloni“ i in.

Pichon Stefan.

Pichon Stefan, mąż stanu francuski, * 1857 w Arnay-le Duc, członek paryskiej Rady miejskiej, od 1885 deputowany parlamentu. Reprezentował Francję w San Domingo, Brazylji i Pekinie (1897); 1901 został generalnym reprezentantem w Tunisie. W 1906 obrany senatorem, przystąpił do grupy socjalnych radykałów, pozostając na dawnym stanowisku w Tunisie. W 1907 mianowany ministrem spraw zagranicznych; ustąpił dopiero w 1911 r. wraz z całym gabinetem Monisa.

Pichor Stanisław, malarz polski, * 1875 r. w Krakowie, ukończył najpierw konserwatorjum muzyczne w Warszawie, następnie Akademję sztuk pięknych w Krakowie. Wystawia przeważnie pastele: „Symfonia“; „Portret Biegasa“; „Portret własny“; wreszcie cykl portretów profesorów krakowskiego konserwatorjum. Mieszka w Krakowie.

Pickering William Henryk, astronom amerykański, * 1858, brat Edwarda Karola, również astronoma, profesor uniwersytetu w Cambridge, sfotografował w 1890 planetę Marsa, 1901 księżyc, wydał „Photografic Atlas of the Moon“ (1904).

Picot Jerzy, historyk francuski, † 1909 w Grenobli; w 1878 został członkiem Akademji, w 1896 dowożytnim jej sekretarzem sekcyjnym. Ogłosił: nadto: „Etienne Marcel“ (1880); „Dufaure, sa vie et ses discours“ (1883); „la Pacification religieuse et les Suspensions de traitement, 1832 — 92“ (wiele wydań); „Gladstone“ (1904); „Etudes d'histoire contemporaine“ (1907) i in.

Picquart Jerzy, generał francuski, * 1854 w Strasburgu. Służył w żuawach w Algierji, mianowany kapitanem 1880, brał udział w wyprawach do Tonkinu i Annamu, został szefem bataljonu w 33 roku życia. Następnie wykładał topografję w Szkole wojskowej i asystował jako delegowany ministerjum wojny przy pierwszym procesie Dreytusa. W 1895 został naczelnikiem biura wywiadowczego. Na tym stanowisku powziął wątpliwość o winie Dreyfusa (ob.) i doszedł do przekonania, że autorem sławnego „bordereau“ jest Esterhazy. Zwierzył się z tym swoim zwierzchnikom, którzy źle to przyjęli, i chcąc się go pozbyć z Paryża, wysłali go z fikcyjną misją do Afryki; poczym otrzymał **P.** nominację na podpułkownika strzelców algierskich. Wezwany jako świadek w procesie Zoli 1898 r. naraził sobie cały sztab generalny, który po skończeniu procesu, oskarżył go o fałszerstwa i zdradę kraju, dał mu dymisję i wtrącił do więzienia. Uwolniony po roku prawie, zeznawał na nowo w procesie w Rennes, do armji nie powrócił, pisywał do rozmaitych dzienników postępowych, głównie do *Aurore*. Po ostatniej rewizji procesu Dreyfusa (1906), mianowany na mocy specjalnego prawa generałem brygady, potym dywizji (wrzesień 1906), obdarzony został urzędem komendanta Paryża. W październiku 1906 powołany był na ministra wojny w gabinecie Clemenceau, z którym razem ustąpił w 1909 r.

Picz Józef Władysław, archeolog czeski, * 1847. Nauczyciel gimnazjalny w Pradze, następnie uni-

wersytetu czeskiego tamże, ogłosił szereg prac po czesku, rosyjsku i niemiecku, dotyczących starożytności słowiańskich, w szczególności zaś czeskich; najważniejsza praca nosi tytuł „Czechy przedhistoryczne“ (1899). Dokonał wielu poszukiwań archeologicznych, śród wykopalisk **P.** są rzeczy nader cenne.

Piechowski Wojciech, art. malarz, * 1846 w Nosarzewie pod Mławą, † w Skutach pod Kutnem 1911 r. Po ukończeniu gimnazjum w Płocku wstąpił do Warszawskiej szkoły sztuk pięknych. Był w malarstwie typowym ziemianinem, a pod względem znajomości wsi, małych miasteczek i wogóle całego polskiego partykularza, **P.** nie miał równych sobie w malarstwie naszym. Nie umiejąc w sztuce wchodzić w kompromisy, **P.** próbował zarabiać jako rolnik; gospodarował na swoim, potym „dzierżawami chodził“, na wszystkim jednakże tracił, tak, że pod koniec pędził niemal tułacze życie. Wybitny indywidualista, jeden z najszczerszych artystów, jakich sztuka polska wydała, **P.** nietylko nie umiał nagiąć się do panujących w danej chwili prądów, lecz odwrotnie szedł jakby umyślnie w poprzek drogi. Więc w czasach rozkwitu i bezwzględnego panowania romantyzmu w sztuce, **P.** malował: „Podbieranie pszczół“, „Toast weselny“ i inne nawpół żartobliwe obrazy; w czasach natomiast realistycznych, wystąpił z wielkim obrazem przedstawiającym Ukrzyżowanie („Nasza Droga“) za który uzyskał medal w Paryżu (1889). Po kilkoletniej przerwie, w okresie znów symbolizmu, namalował olbrzymi obraz „Procesja“ przepojony swojszczyzną, nagrodzony w Paryżu medalem bronzowym (1900). W ostatnich czasach, **P.** zaczynał w chodzić w modę. Tow. Z. S. P. wydało jako premjum reprodukcję z jego „Chrystusa“, rysowaną przez Pankiewicza, salon Kulikowskiego urządził wystawę jego prac, śród których „Chore dziecko“ — powszechny budziło zachwyt. Wydawn. Kulikowskiego „Malarstwo Polskie“ zamieściło reprodukcję jego obrazu zatytułowanego „Marsz żałobny“. Ostatnio był **P.** urzędnikiem w administracji majątków br. Dangla pod Kutnem, gdzie też i umarł w skutek najechania nań samochodu.

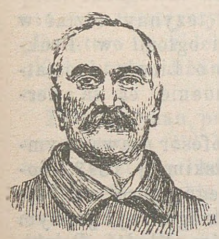

Piechowski Wojc.

Piehl, egiptolog szwedzki, * 1853, † 1904 w Sigtuna. Studja odbywał w Chrystjanji, Paryżu, dalsze w Egipcie. Po powrocie do kraju został profesorem w Upsali. Zbadał wiele tekstów hjeroglificznych, od 1897 redagował czasopismo poświęcone egiptologji, *Sphinx*.

Piekarski Florjan, malarz polski, * 1866. Kształcił się początkowo w Warszawskiej szkole rysunkowej, następnie w Krakowie. Na II dorocznej wystawie w Warszawie (1905) wystawił kolekcję swych prac przeważnie pejzaży, subtelnie i szczerze odczutych, oraz portret męski. Mieszka w Warszawie, zasilając tutejsze wystawy swemi pracami.

Piekarski Marek, napisał: „Mistrzowstwo formy u Juljusza Słowackiego“ (1909).

Piekarski-Rola Witold, publicysta i rysownik polski, * 1857 w Smoleńsku, † 1909 w Bukareszcie. Nauki odbył w Warszawie i pracował tu jakiś czas w izbie obrachunkowej. Brał udział w ruchu socjalistycznym, ścigany przez policję w 1878 opuścił Warszawę, udając się do Krakowa, gdzie wkrótce został aresztowany, jako zamieszany do sprawy Waryńskiego (ob.). Dwa lata przesiedział w więzieniu śledczym; sąd uniewinnił go, ale władze kazały mu opuścić Austrję. W 1885 podczas wojny bulgarsko-serbskiej zaciągnął się **P.** do szeregów bulgarskich. Po wzięciu Śliwnicy założył pierwsze w Bulgurji pismo humorystyczne *Viesmiki*, a równocześnie razem z dzisiejszym dyrektorem drukarni rządowej, Piperofem, utworzył pierwsze bulgarskie towarzystwo drukarń. Potym wydawał pisma codzienne: *Glas* i *Narodna Wola*. Za artykuły w ostatnim dzienniku, zwrócone przeciw Stambułowowi, był wydalony z Bulgarji w 1887 r. Wtedy udał się do Rumunji. Pracował z początku w pismach humorystycznych i drukował cięte satyry polityczne. Przez jakiś czas był nauczycielem rysunków, założył następnie kilka pism humorystycznych, z których każde początkowo cieszyło się olbrzymim powodzeniem, wkrótce jednak upadało. Ze szczególnym upodobaniem zajmował się **P.** rumuńską sztuką ludową. Wielki zbiór rysunków z tej dziedziny, wystawiony przez Rumunję w Paryżu w 1900 na wystawie powszechnej, był wyłącznie dziełem **P.** Nadto zakładał banki ludowe i kółka rolnicze w Rumunji, wygłaszał odczyty na powyższe tematy i urządzał uroczystości wiejskie, przez 12 lat wydawał też pismo ludowe. Równocześnie zajmował się w dalszym ciągu sztuką ludową; na wystawie krajowej 1906 figurował jego zbiór prześlicznych wyrobów ceramicznych, których rysunek oparty był na motywach starorumuńskich. Niepospolity ten człowiek umarł w takiej nędzy, że przyjaciele złożyć się musieli na koszta pogrzebu.

Piekosiński Franciszek, historyk polski, profesor historji prawa polskiego na uniwersytecie Jagiellońskim, † 1906 w Krakowie; ogłosił nadto: „Rycerstwo polskie“ (Kraków, 1903, t. III), „Wybór zapisek sądowych“ (t., 1903, t. I); „Najdawniejszy dokument polski“ (t., 1903); „Szkice do historji prawa polskiego“ (t., 1907); „Studja, rozprawy i materjały z dziedziny historji prawa polskiego“ (t., 1908, t. VII).

Pieniążek Czesław, komedjopisarz polski, ogłosił nadto: „Słomiany wdowiec“, 2 akty (Kraków, 1887); „Na przystanku“, 1 akt (Lwów, 1889);

„Biały wachlarz“, 1 akt (t., 1889); „Ilustrowana historja starożytna“ (1894); „Z dawnych lat, gawędy i opowiadania“ (Kraków, 1902); „O życiu i dziełach Mikołaja Reja“ (1905); „Polska i Krzyżacy“ (1910); „O życiu i dziełach Adama Mickiewicza“ (Kraków, 1910).

Pieńkowski Adolf, przyrodnik, † 1867 w Paryżu, był nauczycielem gimnazjalnym w Królestwie Polskiem. W organizacji 1863 r. zawiadywał policją. Na emigracji poświęcił się specjalnie chemji i wynalazł dobry sposób konserwowania mięsa.

Pieńkowski Stanisław, poeta i literat polski, * 1871 w Siedlcach. Należał do założycieli czasop. *Strumień*, w którym drukował artykuły programowe, recenzje; umieścił też tam kilkanaście sonetów, zwróciły one powszechną uwagę z powodu niezwykłych zalet artystycznych. Później zasilał swemi pracami rozmaite czasopisma, między innemi *Krytykę* krakowską, obecnie prowadzi dział krytyki malarskiej w *Głosie Warszawskim* (dawniej w *Gazecie Warszawskiej*).

Pierantoni Augusto, prawnik i polityk włoski, * 1840 w Chieti. Brał udział w walkach Garibaldiego; od 1874—1883 był członkiem parlamentu, 1883 został senatorem, 1868 objął katedrę prawa międzynarodowego w Modenie, 1870 katedrę prawa publicznego w Neapolu, 1876 w Rzymie. **P.** uchodzi za powagę w zakresie prawa międzynarodowego, ogłosił wiele prac z tej dziedziny.

Pierling Paweł, historyk rosyjski, * 1840 w Petersburgu, studja odbywał tamże i w Insbruku. Wstąpił do zakonu jezuitów i przedsięwziął szereg studjów, dotyczących stosunków Rosji z Rzymem. Napisał: „Bathory et Possevino, documents inédits sur les rapports du Saint-Siège avec les Slaves“ (1887); „la Russie et le Saint-Siége“ (1896—906, 4 t.); „Rome et Demetrius“; „Pierre le Grand et la Sorbonne“; jest stałym współpracownikiem „Revue des questions historiques“ i „Russkaja Starina“.

Pierné Gabrjel, kompozytor francuski, * 1863 w Metzu, uczeń Lavignaca, Marmontela, C. Franck'a i Masseneta w konserwatorjum paryskim; nagrodę rzymską otrzymał w 1882; po śmierci Edwarda Colonne'a został jego następcą jako dyrygient „Koncertów Colonne“ w Paryżu. Napisał szereg oper („Salome“, „Vendée“); operet, pantomin oraz większych i mniejszych utworów na orkiestrę, chóry etc.

Pierotti Rafał, kardynał z zakonu OO. Dominikanów, * 1836 w Sorbonie del Vescovo w djecezji Lucca, † 1905 w Rzymie, został w 1896 kardynałem-djakonem śś. Kosmy i Damjana.

Pierson Mikołaj Gierard, polityk niderlandzki, * 1839 w Amsterdamie, † 1909 tamże. Dyrektor banku w Surinamie 1864—68, dyrektor, później prezes Banku holenderskiego 1868—91, profesor ekonomji politycznej w Amsterdamie 1877 — 84, piastował urząd ministra finansów 1891—94, powtórnie 1897. Po kilku latach abstynencji od życia politycznego, obrany był deputowanym do parlamentu ponownie w 1905. Ogłosił: „Zasady ekonomji politycznej“ i „Podręcznik ekonomji politycznej. Polityka kolonjalna“.

Piestrak Feliks, napisał: „J. Agrikoli „De re metalica“ (Lwów, 1903); „O Wieliczce“ (Kraków, 1903); „Szkic monograficzny salin Dolińskich“ (t., 1907).

Pieszechonow Aleksy, publicysta rosyjski, * 1867 r. Był współpracownikiem czasopism: *Wiestnik Ewropy* i *Russkoje Bogactwo*. W 1894 aresztowany po raz pierwszy, potym 1901, 1905, 1906. W 1906 należał do założycieli partji socjalistów ludowych. Jest wybitnym publicystą, oddzielnie ogłosił: „Na oczerednyje tiemy“ (1904); „K woprosu ob inteligencyji“ (1906); „Nakanunie“ (1906); „Krestijanie i raboczyje“ (1906); „Ekonomiczeskaja politika samoderżawja“ (1906); „Agrarnaja problema“ (1907) i „Chleb, swiet, swoboda“ (1908).

Pietkiewicz Michał, brał czynny udział w powstaniu litewskim 1831 r. i ogłosił w Brukselli w 1832 r. cenne dziełko o Litwie i ostatniem jej powstaniu. „la Lithuanie et sa dernière insurrection“.

Pietkiewicz Walerjan, profesor prawa rzymskiego, w uniwersytecie wileńskim, † 1843, powstaniec w oddziale Zaliwskiego, poseł na Sejmie 1831 r. z powiatu Słuckiego, był jednym z najbardziej cennych członków Młodej Polski. Zostawszy inspektorem kolonji rolnej w Mettroy, zajmował się głównie jej sprawami.

Pietkiewicz Zenon, publicysta i dziennikarz polski, założył i redagował w 1900 *Ekonomistę*, 1902—03 redagował *Przegląd polski przemysłu i handlu*, 1905 *Gazetę Rzemieślniczą*, 1906 w Wilnie *Gazetę Wileńską*, 1907 założył i redagował przez półtora roku miesięcznik *Kulturę*. W l. 1902—03 był sekretarzem *Kurjera Codziennego*, 1903—05 stałym współpracownikiem *Ogniwa*, obecnie ogłasza swe prace w rozmaitych pismach warszawskich. Wydał oddzielnie nadto: „Szkice społeczne“ (Warszawa, 1898); „Z naszych stosunków ekonomicznych“ (t., 1904); „Siły i środki ludu naszego“ (t., 1905); „Walka z nędzą“ (t., 1907); „Zrzeszenie wiejskie“ (t., 1907).

Pietkiewicz Zygmunt, publicysta i beletrysta polski (ob.), * 1859 w Pruszynie, gub. Mińskiej, w l. 1889—906 był stałym współpracownikiem *Prawdy*, pisując artykuły treści publicystycznej pod własnym nazwiskiem lub pseud. *Zygmunt Atanazy*, 1905 ogłaszał artykuły w *Ogniwie* i *Kur. Codziennym*, 1906 był współredaktorem dziennika *Głos Kijowski*, współpracując jednocześnie w *Gazecie Wileńskiej*, w l. 1908—09 w miesięczniku *Kultura*, od 1910 w *Sfinksie*,

Z prac beletrystycznych ogłosił nadto: „Szara chwila“ (1893, *Prawda*); „Dzień-Widmo“ (1896, *Głos*); „Samodręczyciel“ (1905, *Kur. Codz.*); „Tak mówił smutek“ (1906, *Gaz. Wileńska*); „Na łukach słońca“ (Warszawa, 1911), powieść filozoficzna.

Pietras Kazimierz, malarz polski, † 1909 w Warszawie.

Pietri Józef Marja, administrator i polityk francuski, † 1902 w Sartène.

Pietrzycki Jan, literat polski, napisał: „Refleksy światła“ (1904); „Bielecki“, „Nowe szczegóły o ostatnich chwilach Słowackiego“, „Powstanie listopadowe w dramatach Wyspiańskiego“ (1908); „Kobieta i miłość w życiu Juljusza Słowackiego“, „Pan Brzeżan“, fragment historyczny z czasów Zygmunta Wazy (Lwów, 1909).

Piętak Leonard, profesor uniwersytetu lwowskiego, b. minister dla Galicji, † 1909 w Wiedniu. Urząd ministra krajowego piastował we wszystkich gabinetach Körbera aż do 1907 r.

Pigl Franciszek (pseud. *Voszicky*), pisarz czeski, * 1867 w Ml. Voszicy. Z zawodu kupiec, redagował dwa pisma, ogłaszał przeważnie utwory beletrystyczne, z których ważniejsze: „Desatero povidek“ (1906), „Kvety starosti“; „Kubisztovy libánky“; „Odrodilec“; „Meliorace“ i t. d.

Pilat Roman, polski historyk literatury, † 1906 we Lwowie. Od 1908 r. ukazuje się w zeszytach „Historja literatury polskiej“, są to wykłady uniwersyteckie **P.**, opracowane przez L. Bernackiego, W. Bruchnalskiego, B. Gubrynowicza, T. Piniego i in.; „Gramatyka języka polskiego“ (1908), wykłady uniwersyteckie, opracował dr. Franciszek Krczek.

Pilat Tadeusz, ekonomista polski, profesor administracji i statystyki uniwersytetu lwowskiego, poseł na sejm krajowy i do Rady państwa, ogłosił drukiem: „O miejskich biurach statystycznych“ (1871); „O metodach zbierania dat do statystyki żniw“ (1871); „Wiadomości statystyczne o stosunkach krajowych“ (1875 r.); „Skorowidz dóbr tabularnych w Galicji i W. Ks. Krakowskim“ (1890).

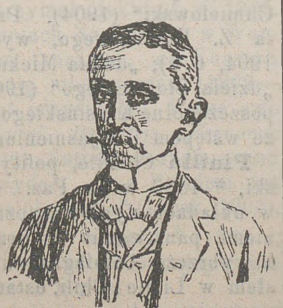

Pilat Władysław.

Pilat Władysław, profesor politechniki lwowskiej, † 1908 we Lwowie; ogłosił między innemi: „O nowoczesnej socjologji“, razem z Witoldem Lassotą (Lwów, 1903); „Socjologja sztuki“ (t., 1907).

Pilatus, góra w Szwajcarji, obok Lucerny, 2123 m., posiada kolejkę wiszącą.

Pilbara, pola złotodajne w Australji zachodniej. Obecnie złoto wyczerpuje się, natomiast rozwija się produkcja cyny i tantalitu. W **P.** znaleziono również niewielkie djamenty.

Pilecka Ida napisała: „Jutro“ (1906); „Koń-widmo“, opowiadania z czasów napoleońskich (1907); „Z za świata“ (1909).

Pilecki Antoni, prawnik, publicysta i poeta polski, był kierownikiem literackim czasopisma *Przełom*. W 1875 redagował *Opiekuna Domowego*, potym *Antrakt*, następnie *Rocznik literacki*. Z prac literackich wymienić należy nadto: „Kobiety poetki“; „Pesymizm w utworach poetek naszych“; „Poeta i świat“.

Pilecki Tytus, malarz polski, uczeń akademji monachijskiej, twórca „Goplany“. W zbiorach Warsz. Tow. Z. S. P. jest jego „Krajobraz wieczorny“. Ceniony portrecista, wiele jego obrazów znajduje się w W. Ks. Poznańskim.

Pilichowski Leopold, malarz, * 1869 we wsi Pile pod Sieradzem, kształcił się początkowo w Warszawskiej szkole rysunkowej pod Gersonem, następnie w Monachjum i Paryżu, osiadł w Łodzi. Maluje sceny rodzajowe z życia robotników, ze szczególniejszym zaś zamiłowaniem maluje sceny i typy żydowskie. Na wystawie w Paryżu 1900 r. otrzymał *mention honorable* za obraz „Robotnik“. W r. 1909 urządził w Warszawie swą zbiorową wystawę, w salonach Tow. Z. Sz. P.

Pillati Gustaw, malarz polski, syn Ksawerego **P.**, kształcił się w Krakowskiej szkole sztuk pięknych. W 1909 r. urządził w Tow. zachęty sztuk pięknych swą zbiorową wystawę, obejmującą kilkadziesiąt prac, obrazów olejnych oraz rysunków kolorowemi kredkami. Przeważyły portrety, pejzaże i studja. Ważniejsze: „Dziadek i wnuczka“; „Rekrut“; „Portret Łuk. Dobrzańskiego“; „Portret p. Kreczmera“ i inne. Oprócz malarstwa z powodzeniem pracuje na niwie pedagogicznej, udzielając lekcji rysunków w warszawskich zakładach naukowych.

Pillati Ksawery, malarz polski, † 1902 w Zakopanym (nie 1901 jak w gł. dziele).

Pilo Mario, przyrodnik i estetyk włoski, * 1859 w Pallanza. Był z początku nauczycielem. Wydał: „la Psychologie du beau et de l'art“ (1895, przekład polski 1900); „Psicologia musicale“ i in.

Pilon Edmund, pisarz francuski, * 1874 w Paryżu. Pisywał do pism „Młodej Francji“: *Mercure de France*, *Plume*, *Vogue* i in. Ogłosił oddzielnie dwa tomy poezji, pełnych harmonji: „les Poèmes de mes soirs“ (1896); „la Maison d'exilé“ (1898); studja literackie: „Octave Mirbeau“ (1903); „Paul i Victor Margueritte“ (1905); „Portraits français“ (1907, 2 t.) i t. d.

Piloty Ferdynand, historyczny malarz niemiecki, brat Karola, * 1828 w Monachjum, † 1895 tamże. Był profesorem Akademji mona-

chijskiej. Z prac jego wyróżniają się szczególnie freski w Pinakotece monachijskiej i Maximilianeum, które wyobrażają: Elżbietę angielską na przeglądzie wojska; nadto zaznaczyć należy: „Tomasza Morusa w więzieniu“; „Rafaela na łożu śmierci“ etc.

Piloty Robert, prawnik niemiecki, * 1863 w Monachjum, od 1895 profesor zwyczajny w Würzburgu. Ogłosił między innemi: „Die Arbeiterversicherungsgesetze des Deutschen Reichs“ (1908, III wyd.); „Autorität und Staatsgewalt“ (1905); „Ein Jahrhundert bayrischer Staatsrechtslehrer“ (1908). Wydawał od 1905 z Jellinkiem i Labandem „Das öffentliche Recht der Gegenwart“ i „Jahrbuch des öff. Rechts“, a od 1908 również „Archiv für öff. Recht“.

Piltz Erazm, publicysta i dziennikarz polski, * 1851, studja odbywał w uniwersytecie warszawskim, a następnie w petersburskim. W 1879 założył w Warszawie pismo *Nowiny*, potym założył i prowadził w Petersburgu tygodnik *Kraj* w l. 1882—905; obecnie jest dyrektorem zarządzającym Towarz. popierania pracy społecznej. Osobno ogłosił drukiem: „Prusy i Polacy“; „O chwili obecnej“ (1898); „Nasza młodzież“ (1901); „Nasze stronnictwa skrajne“ (1902); „Listy polskie“ (1904); „Wobec wojny“ (1904); „Polityka rosyjska w Polsce“ (1908); „Obrachunek“ (1909); „O naszym stronnictwie“ (1910).

Piltz Jan, lekarz polski, profesor psychjatrji i neuropatologji uniwers. Jagiellońskiego, ogłosił między innemi: „O porażeniach czucia“, „Stanowisko psychjatry“, „W sprawie budowy zakładu dla obłąkanych w zachodniej Galicji (Kraków, 1906); „Schematy do oznaczenia zaburzeń czucia“, „Schematy do oznaczenia obwodowego, rdzeniowego i mózgowego unerwienia skóry“ (t., 1907); „Pilna sprawa sanitarna“ (t., 1910).

Pilzno, miasto w Czechach, w 1900 liczyło 68,079 m., w tym 55,612 Czechów, 9,174 Niemców, 3,293 Żydów.

Pilzno, miasteczko powiatowe w Galicji nad Wisłoką, w 1900 liczyło 2,138 m. W okręgu sądowym Pilzeńskim na 32,144 m. w 1900 było: 100·0% Polaków; 94·3% katolików, 5·6% żydów, 0·1% unitów.

Piła, miasto w Poznańskim, w reg. Bydgoskiej, w 1900 liczyła 26,082 m.

Piława (ob. Pilawa), miasto powiatowe i twierdza w reg. Królewieckiej, liczyła 1905 razem 7,374 m. w tym 233 katolików. W twierdzy **P.** więziono żołnierzy polskich, którzy po upadku rewolucji 1831 przeszli granicę pruską.

Piłsudzki Bronisław, etnograf i socjolog polski, napisał: „Poród, ciąża i poronienie u tubylców Sachalinu“ (1909).

Piłsudzki Józef, polityk polski, napisał: „Walka rewolucyjna“ (1904).

Pinachromja, sposób otrzymywania fotografji trójbarwnych, polegający na stosowaniu leukozasad barwników, które, wystawione na światło, bezpośrednio zabarwiają się na żółto, czerwono lub niebiesko.

Pinard Piotr Ernest, mąż stanu francuski, † 1909 w Bourg en Bresse.

Pinatypja, sposób kopjowania, wynaleziony w 1904 przez Didiéra; polega na odmiennym zachowaniu się dwuchromianożelatyny wyświetlonej i niewyświetlonej wobec wodnych roztworów barwników. **P.** służy w pierwszym rzędzie do kopjowania w trójbarwnej fotografji, do otrzymywania jednobarwnych reprodukcji, wielobarwnych diapozytywów, duplikatów, negatywów itd. Por. E. König, „Farbenphotographie“ (1906).

Pinero Artur Wincenty, dramaturg angielski, otrzymał 1909 tytuł barona. Ogłosił nadto: „Iris“ (1901); „Letty“ (1901); „A wife without a Smile“ (1904); „His House in Order“ (1906); „the Thunder bolt“ (1908).

Pingwit, minerał z gromady sylikoidów rzędu wodorokrzemianów grupy nontronitu, występuje w skupieniach zbitych, o połysku tłustym; na kantach przezroczysty, bywa zielonawy lub ciemno oliwkowy.

Pini Tadeusz, polski historyk literatury, *1872 we Lwowie, gimnazjum i uniwersytet ukończył tamże (studja polonistyki pod prof. R. Pilatem). W 1900 mianowany profesorem gimnazjalnym w Tarnowie, 1903 we Lwowie. Prowadził redakcję „Pamiętnika literackiego“ w l. 1905—07; redaguje, stworzone przez siebie, wydawnictwo ilustrowane „Nauka i Sztuka“ oraz „Bibljotekę klasyków polskich“. Prócz recenzji i artykułów w czasopismach naukowych, ogłosił osobno: „Z. Krasińskiego t. zw. Niedokończony Poemat“ (Lwów, 1897); „Studjum nad genezą Irydjona“ (t., 1899); „A. Asnyk“ (1897); „K. Ujejski“ (1897); „Dwaj poeci filozofowie“ (1900); „Wł. Syrokomla“ (1901); „Nasza współczesna poezja“ (1902); „Utwory pośmiertne Z. Krasińskiego“ (1902); „Mickiewicz jako wydawca poezji Garczyńskiego“ (1898); „Stefan Garczyński, 1805 — 1830“ (1898); „Młodość Słowackiego“ (1909); „Piotr Chmielowski“ (1904). Prócz tego wydał: „Dzieła Z. Krasińskiego, wyd. krytyczne“ (Lwów, 1904, 6 t.); „dzieła Mickiewicza“ (t., 1911, 12 t.); „dzieła Słowackiego“ (1909, 2 t.), nadto utwory poszczególne Krasińskiego, Romanowskiego i t. d. ze wstępem i objaśnieniami.

Pinilla Claudio, polityk i dyplomata boliwski, * 1863 w La Paz. Odegrał wybitną rolę w układach dyplomatycznych Boliwji z sąsiedniemi państwami: z Brazylją o Acre, z Chili o wybrzeże Antofagasta i t. d. Był kolejno posłem w Limie i Chili, ostatecznie ministrem spraw zagranicznych.

Pinilla Macario, polityk boliwski, * 1860 w La Paz. Od 1885 stale obierany na posła lub senatora, był kilkakrotnie ministrem spraw wewnętrznych i sprawiedliwości. Podczas ruchu

federalistycznego w La Paz 1898 r. należał do rządu tymczasowego. W 1900 był pełnomocnikiem Boliwji we Francji i Hiszpanji. Po powrocie do kraju, ponownie obrany senatorem, powołany został na prezesa kongresu narodowego.

Piniński Leon, hrabia, b. namiestnik Galicji, został członkiem austrjackiej Izby panów. W 1911 ofiarował Muzeum Narodowemu w Krakowie swoje bogate zbiory dzieł sztuki. Ogłosił nadto: „Zamek na Wawelu“ (1905); „Ewolucja i moda w pojmowaniu piękna“ (1908); „Przechadzka po muzeach madryckich“ (1908); „Przemówienie przy otwarciu wystawy dawnych mistrzów“ (Lwów, 1909); „Pod wrażeniem „Rozmyślań“ Marka Aurelego“ (t., 1911).

Piniński Mieczysław.

Piniński Mieczysław, hrabia, pisarz polski, *1862 w Grzymałowie w Galicji. Gimnazjum ukończył (z odznaczeniem) w Tarnopolu, następnie wyższą szkołę rolniczą w Dublanach. Posłował do Sejmu galicyjskiego oraz do Rady państwa w Wiedniu w l. 1901—1907. Prócz licznych artykułów literackich, umieszczanych w pismach galicyjskich, ogłosił drukiem następujące utwory beletrystyczne: „O ziemię i inne szkice“ (Lwów, 1901); „Ankieta“ (t., 1902); „Nowiny“, nowele (t., 1904); „Onuferko“(t., 1905, 3 serje); „Do widzenia“, powieść (t., 1907).

Pinkowa sól, inaczej sól różowa (od ang. pink-różowy), jest to podwójna sól chlorku cynowego i chlorku amonowego $SnCl_4.2NH_4Cl$, występuje w kryształach różowych i służy do zaprawy włókien w farbiarstwie.

Pinkus Norbert, prawnik polski, * 1879 w Toruniu. Gimnazjum (1897) i wydział prawny (1901) ukończył w Warszawie, dalsze studja odbywał w Gietyndze, gdzie otrzymał doktorat w 1906. Od 1906 wykłada na Kursach Naukowych w Warszawie nauki społeczne i prawne, na Kursach handlowych encyklopedję ubezpieczeń (1909—1910), od 1907 adwokat przysięgły. Prace swe ogłasza w *Gazecie Sądowej*, *Prawdzie*, *Economic Journal*, „Jahrbucher für Nationalökonomie und Statistik“. Oddzielnie wydał: „Das Problem des Normalen in der Nationalökonomie“ (Lipsk, 1906).

Pino Giuseppe, inżynier włoski, * 1868 r. w Chiampo, wynalazł przyrząd do odnajdywania i wydostawania skarbów z morza.

Pino von Friedenthal Feliks, baron, minister austrjacki, † 1906 w Volkermarkt.

Pinto Aníbal, mąż stanu chilijski, * 1825, gubernator prowincji Conception (1826—70), senator 1870, minister spraw wewnętrznych, następnie wojny i marynarki, ostatecznie prezydent rzeczypospolitej w l. 1876—81. Na tym stanowisku prowadził zwycięską wojnę z Peru i Boliwją.

Pinto Serpa Aleksander Albert da Rocha, podróżnik portugalski, † 1900 w Lisbonie.

Pińczów, miasto powiatowe gub. Kieleckiej, 1909 liczył 10,480 m., w tym 4,622 katolików, 5,593 żydów, 230 prawosławnych, 35 protestantów. W powiecie Pińczowskim na 138,015 m. było: 120,542 katolików, 17,102 żydów, 321 prawosławnych, 50 protestantów; 86.2% Polaków, 12.7% Żydów, 1.1% Rosjan, 1.0% wojska.

Pińsk, miasto powiatowe gub. mińskiej, 1907 liczył 34,000 m. W powiecie Pińskim podług spisu powszechnego na 230,763 m. było: 74.9% Białorusinów (wraz z Małorusami), 19.6% Żydów, 2.6% Polaków, 2.6% Wielkorosjan, 0.2% Niemców, 0.1% innych; 75.7% prawosławnych, 19.6% żydów, 4.5% katolików, 0.2% protestantów.

Pioda Jan Chrzciciel, dyplomata szwajcarski, * 1850 w Lugano, prawo studjował w Rzymie, tam też od 1875 rozpoczął karjerę dyplomatyczną w poselstwie szwajcarskim; 1884 radca legacji, t. r. poseł w Waszyngtonie, od 1902 w Rzymie.

Piombino. Wynikiem poszukiwań prowadzonych od 1908 w sąsiednich ruinach Populonji, było odkopanie grobowców etruskich z IV i III w. prz. Chr.

Piot Edme, polityk i publicysta francuski, * 1828 w Montbard, † 1909 w Saint Mandé. Był robotnikiem ziemnym na kolei, później przedsiębiorcą robót kolejowych i w tym charakterze wykonał szereg wielkich robót. W życiu politycznym brał udział od wojny 1870, obrany do Senatu 1897 przystąpił do lewicy demokratycznej. Jako polityk i publicysta gorąco interesował się losem robotników i wyludnieniem Francji; na ostatnią sprawę szczególnie zwracał uwagę opinji francuskiej.

Piotra Wielkiego zatoka u południowego krańca pobrzeża rosyjsko-syberyjskiego między ujściem Tumenu, w pobliżu granicy koreańskiej, i przylądkiem Powortnym. Odkryta przez Francuzów 1852, zajęta została 1855 przez Anglików, 1859 przez Rosję.

Piotrkowska gubernja, na 12,249 klm. kw. liczyła w 1909: 1,901,662 m., w tym 1,290,944 katolików, 298,062 żydów, 245,275 protestantów, 45,839 marjawitów, 21,123 prawosławnych i 419 innych; po wsiach mieszkało 1,009,075, w miastach i osadach 891,687. Podług narodowości w 1897 było: 72.08% Polaków, 15.21% Żydów, 10.60% Niemców, 1.57% Wielko-Mało i Białorusów; najwięcej Polaków wykazał powiat Noworadomski—88.8%; najmniej Brzeziński—64.8%; najwięcej Żydów pow. Brzeziński—19.5%, najmniej Łódzki bez Łodzi—7.5%; najwięcej Niem-

ców pow. Łódzki—26%, najmniej Częstochowski—1·3%. Emigracja sezonowa objęła razem 39,024 osób, emigracja na stałe 1,748 osób. *Rolnictwo:* z 1,102,151 dziesięcin ziemi w 1907 w posiadaniu włościan było 48·58% (ziemi nadziałowej i kupnej), własności większej 35·01%, własności drobnoszlacheckiej 0·59%, do osad należało 3.57%, do miast 1·91%, do skarbu 6·08%, do majoratów i innych 4.26%. Własność większa liczyła w 1906: 696 majątków, o średnich rozmiarach 892·8 morgach. *Przemysł. Górnictwo i hutnictwo:* ogółem w 1901 w 179 zakładach z 31,034 rob. wytworzono produktów wartości 39,598 tysięcy rubli, z tego w 29 kopalniach węgla kamiennego z 18,195 rob. wydobyto 267,238 tysięcy pudów wartości 17,300 tysięcy rb., w 4 kopalniach węgla brunatnego z 360 robotnikami wydobyto 3,680 tys. pudów wartości 100 tys. rb., w 26 kopalniach rudy żelaznej z 2,241 rob. wydobyto 9,545 tys. pudów wartości 563 tys. rb., a w 10 zakładach hutniczych z 8,639 rob. wytworzono żelaza surowcowego, stali i innych 29,346 tys. pudów wartości 20,115 tys. rb.; w 3 zakładach hutniczych cynku z 731 rob. wytopiono 373 tys. pudów wartości 1,306 tys. rb. *Przemysł fabryczny,* tkacki: 449 zakładów, 94,346 robotników, wartość produkcji 180,182 tys. rb.; metalurgiczny i mechaniczny: 79 zakładów, 9,521 robotn. wartość 21,465 tys. rb.; chemiczny: 21 zakł., 1,308 rob., wartość 5,005 tys. rb.; ceramiczny: 81 zakładów, 4,758 rob., wartość 4,088 tys. rb.; drzewny: 57 zakł., 3,762 rob., wartość 3,211 tys. rb. i t. d., ogółem w 1,011 zakładach z 149,205 robotnikami wytworzono produktów wartości 264,182 tys. rubli, sam przemysł bawełniany liczył: 137 zakładów, 49,587 robotn. i przedstawiał wartość 87,020 tys. rb.; wełniany: 261 zakł., 36,980 rob., wartość 82,493 tys. rb. Na gub. **P.** przypada 90% fabryk bawełnianych i 95% robotników, zatrudnionych w przemyśle bawełnianym. W 1902 ilość robotników w gub. **P.** stanowiła 56·6% ogółu robotn. w Kr. P., wartość produkcji—58·1%.

Piotrków, miasto gubernjalne, w 1909 liczył 38,114 m.; w tym 19,743 katolików, 13,960 żydów, 2,900 prawosławnych, 1,499 protestantów. W powiecie Piotrkowskim na 187,704 m. było: 141,816 katolików, 24,794 żydów, 18,017 protestantów, 3,065 prawosławnych, 12 innych; 78.3% Polaków, 11·9% Żydów, 7·2% Niemców, 2·3% Rosjan, 0·5% innych, 1·6% wojska.

Piotrowski Feliks, literat polski, popularyzator wiedzy, * 1867. Ogłosił szereg artykułów z zakresu fizyki, techniki w *Wszechświecie* (od 1900), w *Przyjacielu dzieci* (1899), treści zaś społeczno-obyczajowej w *Przeglądzie Katolickim* (1903), *Nowe Polskiej* (1903) i t. d.; nadto wydał kilka książeczek dla ludu.

Piotrowski Józef, uczestnik 1863 r., członek Rządu Narodowego, † 1863 w Warszawie, powieszony 21 listopada.

Piotrowski Mieczysław Korwin, malarz polski, * 1869 w Kamieńcu Podolskim, kształcił się w Krakowskiej szkole sztuk pięknych, potym w Monachjum u St. Grocholskiego. Osiadł we Lwowie, gdzie poświęcił się przeważnie malarstwu krajobrazowemu a także scen myśliwskich. „Dwanaście miesięcy“ szkice olejne, zostały wydane w reprodukcjach na kartach korespondencyjnych przez St. W. Niemojewskiego ze Lwowa, który za nie na wystawie w Medjolanie 1901 otrzymał list pochwalny.

Piotrowski Stanisław, ekonomista i publicysta polski, artykuły w sprawach społecznych, głównie robotniczych drukuje w *Kurjerze Warszawskim* i innych pismach, jest referentem działu publicystycznego w miesięczniku *Książka.* Osobno wydał: „Bezrobocie powszechne“; „Technika i polityka“, „Uwłaszczenie robotników“, „Wywłaszczenie przedsiębiorcy“ (1906); „Dyktatura proletarjatu (1907); „Strajk mularski (1909).

Piou Jakób, polityk francuski, * 1838 w Angers. Obrany deputowanym w 1885 jako monarchista, powoli zbliżył się do republikanów. Jeden z twórców grupy tz. *raillies,* w 1901 został prezesem „Action liberale“. Należy do lepszych mówców parlamentarnych we Francji. W ostatnich latach ogłosił szereg broszur, w których zwalcza radykalny kierunek rządów francuskich i rewolucyjne tendencje ruchu robotniczego.

Pirandello Luigi, poeta, humorysta włoski, * 1867 niedaleko Girgenti na Sycylji. Debiutował zbiorami poezji „Pasqua di Gea“ (1891) i „la Zampagna“ (1902), następnie pisał powieści i nowele przesiąknięte pesymizmem: „Defunto Mattia Pascalo“ (1904); „Turno“ (1903); zbiory nowel; „Quando era matto“ (1903); „Bianche e nere“ (1904) i in.

Pirenne Henryk, historyk belgijski, * 1862 w Verviers. Studja odbywał w Leodjum, Paryżu i Niemczech, 1885 został docentem w Leodjum, 1886 profesorem w Gandawie; jest członkiem Akademji belgijskiej i holenderskiej. Prace jego dotyczą głównie średniowiecznej historji Belgji; ważniejsze z nich: „Histoire de la constitution de la ville de Dinant au moyen âge“ (1889); „la Hanse flamande de Londres“ (1899); „le Soulèvement de la Flandre maritime en 1323—1328“ (1900); „Histoire de la Belgique“ (1902) i wiele innych.

Piroforyczne metale. W postaci doskonałego rozdrobnienia niektóre metale w zetknięciu z tlenem powietrza zapalają się same płomieniem już w temperaturze zwykłej, stąd nazwa **P.**

Piroforyczne stopy, są to stopy żelaza z cerem i lantanem, wynalezione przez Auera Welsbacha 1903. Od pociągnięcia pilnikiem lub klungą noża lub od uderzenia dają jasne światło, wywiązując bardzo mało dymu i ciepło. Można zastąpić część żelaza manganem, niklem, kobaltem. Obfitość żelaza sprzyja większej jasności

i większym rozmiarom iskier, ale wobec zawartości, przewyższającej 30% żelaza iskry zmniejszają gwałtownie. **S. p.** odznaczają się opornością na działanie powietrza, twardością, topią się w temper. topliwości żelaza lanego. **S. p.** cerowe dają najsilniejsze światło, lantanowe— najgorętsze iskry. **S. p.** stosują do zapalania lontów, lampek spirytusowych, gazu, środków wybuchowych, same nie wybuchają; zużytkowano je do sygnalizacji, do oświetlenia błyskawicznego w fotografji.

Piroplazma lub **Pirosoma,** pierwotniak, pasorzytujący w czerwonych krążkach krwi zwierząt, wywołuje choroby, zebrane pod ogólną nazwą piroplazmozy. Rozwój pasorzyta nie jest zbadany. Pasorzyty mają kształt gruszek, połączonych po dwie grubemi lub cienkiemi końcami. Z piroplasmoz znamy: 1) piroplasmozę bydła, t. zw. gorączkę teksańską, inaczej hemoglobinowe moczenie krów; 2) piroplasmozę koni i 3) piraplasmozę owiec i psów. Choroby te przenoszą na zwierzęta różne gatunki kleszczów, w których ustroju Koch spostrzegł okresy rozwojowe pasorzyta.

Pirquet'a odczyn, polega na tym, że w skórę po zdrapaniu górnej warstwy naskórka wcieramy odpowiednio przygotowaną tuberkulinę. U ludzi gruźliczych występuje w tym miejscu przekrwienie i małe obrzmienie. Odczyn ma pewne znaczenie rozpoznawcze.

Pisa Ugo, polityk, ekonomista włoski, * 1845 w Ferrarze, † 1910 w Medjolanie. Uczestniczył w wojnie austro-włoskiej 1866, następnie po ukończeniu studjów prawnych w Pawji 1870, wstąpił do służby dyplomatycznej, którą jednak porzucił 1885, aby się poświęcić całkowicie studjom z zakresu ekonomji politycznej; długoletni radca miasta Medjolanu i prezes Izby handlowej tamże. Prace **P.** wchodzą głównie w zakres spraw ubezpieczeniowych, finansowych, i ogólnie ekonomicznych.

Pischel Ryszard, sanskrytolog niemiecki, * 1849 w Wrocławiu, studja odbywał w Berlinie, docent prywatny w Wrocławiu 1874, profesor sanskrytu i gramatyki porównawczej w Kilonji 1875, w Halli 1885, w Berlinie 1902 r.; został 1905 członkiem francuskiej Akademji napisów. Ogłosił: „Recenzje z Câkuntalâ Kâlidâsy" (1870, po łacinie); „Gramatyka Prâkritu" (1874, po łacinie); „the Assalâyanasuttam" (1880); „Studja wedickie" (1901); „Gramatyka języków prâkrickich" (1900 w „Grundriss der indo-arischen Philologie") i t. d.

Pissaro Kamil, znakomity malarz francuski, jeden z twórców impresjonizmu (ob.). Początkowo malował z wielką prostotą i szczerością winnice i krajobrazy normandzkie, potym stał się zapalonym impresjonistą, ostatecznie pointilistą (malowanie punktami i kreskami). Długo jako krańcowy pointelista malował drzewa, kamienie, powietrze i wodę w stanie fibracji. Pod koniec doszedł do większej harmonji między wydobywaniem efektów świetlnych i barwnych a oddawaniem konturów i bryłowatości ciał. Wywarł wielki wpływ na współczesne malarstwo europejskie. Ważniejsze prace: „Krajobraz koło Montmorency" (1859); „Nad brzegiem wody" (1865); „Lato" (1869); „Rynek w Rouen"; „Widoki Paryża"; „Brzegi Sekwany" (cały cykl). Muzeum luksemburskie posiada kilka jego najlepszych prac.

Pithecantropus. Podług badań Volza wiek **P.** odnieść należy do dyluwjum, nie jak sądzono do trzeciorzędu. Przypuszcza on, że na wyspach oceanu Indyjskiego istniał jednocześnie już wykształcony człowiek dyluwjalny i wysokorozwinięta małpa **P.,** ale ostatni zginął w walce o byt.

Pitreich Henryk, feldmarszałek austrjacki, * 1841 w Lublanie, sprawował urząd ministra wojny 1903—1906.

Pitres Albert, lekarz francuski, * 1848 w Bordeaux, gdzie rozpoczynał studja lekarskie a następnie został profesorem kliniki medycznej. Prace jego dotyczą fizjologji ośrodków nerwowych, zmian anatomopatologicznych w mózgu i t. p.

Pius X. Pontyfikat **P. X.** zaznaczył się przedewszystkim konfliktem z rzeczpospolitą Francuską (ob. Francja w II supl.) i walką z modernizmem (ob. tamże). Z wewnętrznych spraw kościelnych zaznaczyć należy postanowienia papieskiej Komisji biblijnej, która nakazuje wierzyć w autorstwo Mojżesza co do pięcioksięgu, Jezajasza co do drugiej połowy księgi Jezajasza, w autentyczność ewangelji św. Jana i *Comma Johanneum.* Na mocy zarządzenia z 29 czerwca 1908 zakres czynności kongregacji rzymskich (ob.) i innych władz kurjalnych został zreorganizowany. Bulla z 7 marca 1909 zabrania na przyszłość przy wyborach papieża zakładać *veto* w imieniu państwa, co uczyniła Austrja podczas ostatniego *conclave* przez usta kardynała Puzyny (ob). Papież uprościł ceremonjał swoich występów i dworu. Dn. 18 sierpnia 1908 obchodził 50-letni jubileusz swego kapłaństwa. W *Motu proprio* z 29 lipca 1910 nakazał pod przysięgą doktorantom pisma św. poddawać się w roztrząsaniach biblijnych orzeczeniom kurji rzymskiej. Z rozporządzeń przeciwko modernizmowi (ob.) zaznaczyć należy: encyklikę Boromeusza (26 maja 1910), list do biskupów francuskich z 25 sierpnia 1910 i *Motu proprio* z 1 września 1910, na mocy czego całe duchowieństwo, a więc i profesorowie teologji przed objęciem urzędu składać muszą przysięgę, że zwalczać będą modernizm. Dekret kongregacji Sakramentów z 7 sierpnia 1910 oznacza wiek dla przystąpienia do pierwszej komunji na lat 7. Od 1909 rozporządzenia papieskie ogłaszane bywają w miesięczniku „Acta Apostolicae Sedis". W październiku 1911 papież mianował 18 nowych kardynałów, z czego większość przypadła cudzoziem-

com, a tylko cześć Włochom; po śmierci kardynała Puzyny, nikt z Polaków nie wchodzi w skład św. kolegjum. Na wiosnę 1912 ojciec św. zamierza kreować jeszcze kilku kardynałów.

Piza. Odkopy z 1908 świadczyć mają o istnieniu zburzonej już w 572 prz. Chr. *Pisatis*, miejscowości w starogreckiej krainie Elis (ob.).

Planchon Juljusz Emil, botanik francuski, * 1823 w Gauges (Herault), † 1888 w Montpellier, gdzie był profesorem botaniki; pierwszy rozpoznał filokserę na winie.

Planck Bogumił, prawnik niemiecki, * 1824 w Gietyndze, † 1910 tamże. W 1847 rozpoczął urzędowanie w sądownictwie; ale 1859 r. został zawieszony w czynnościach z powodu przekonań liberalnych, wtedy habilitował się w uniwersytecie w Gietyndze. Od 1867 poseł do parlamentu Rzeszy i sejmu pruskiego, przyczynił się do opracowania nowych kodeksów niemieckich, szczególnie kodeksu cywilnego (1894—95) i procedury cywilnej, rozdziały o stosunkach rodzinnych są jego autorstwa.

Planck Maks, fizyk niemiecki, * 1858 w Kilonji, od 1889 jest profesorem w Berlinie. Ogłosił: „Das Princip der Erhaltung der Energie“ (1887, 1908); „Vorlesungen über Thermodynamik“ (1897, 1905); „Acht Vorlesungen über theoretische Physik“ (1910).

Planiol Marceli, prawnik francuski, * 1853 w Nantes. Docent uniwersytetu w Grenobli (1880), w Rennes (1881), Paryżu (1887), został tamże profesorem prawa cywilnego. Ogłosił szereg prac z historji starożytnego prawa francuskiego i znakomity kurs prawa cywilnego: „Traité élémentaire de droit civil“ (1889—901).

Planquette Robert, kompozytor francuski, * 1850 w Paryżu, † 1903 tamże; autor licznych operetek, jak: „Dzwony z Corneville“ (1877); „le Chévalier Gaston“ (1879); „le Talisman“ (1893) i w. in.

Plasmodium malariae, pasorzyt zimnicy ludzkiej (malarji). Rozróżniamy trzy gatunki pasorzytów: 1) *Plasmodium praecox* s. *Laveranie malariae;* długość czasu rozwoju pasorzyta trwa 24, czasami 48 godzin; w innych znów przypadkach czas ten jest krótszy lub dłuższy; wywołuje złośliwe postaci gorączki o typie nieprawidłowym, t. zw. *febris tropica.* 2) *Plasmodium vivax* s. *Haemamoeba vivax.* Okres rozwoju równa się 48 godz. czyli napad gorączki powtarza się co trzeci dzień. T. zw. trzeciaczka—*febris tertiana.* 3) *Plasmodium malariae* s. *Haemamoeba malaria.* Okres rozwoju trwa 72 godz. T. zw. czwartaczka—*febris intermittens quartane.* Pogląd na zimnicę, jako na chorobę miazmatyczną, t. j. chorobę zależną od miejscowości, względnie od właściwości gruntu, coraz więcej upada. Zastąpiła go t. zw. „teorja komarów“ (ob. pasorzyty krwi, II supl.).

Plate Ludwik, zoolog niemiecki, * 1862 w Bremie. Był profesorem w wyższej szkole rolniczej w Berlinie 1904—909, od 1909 w Jenie, jest gorącym zwolennikiem monizmu. Ogłosił: „Fauna chilensis“ (1897); „Die Abstammungslehre“ (1901); „Selektionsprincip und Probleme der Artbildung“ (1908); „Ultramontane Weltanschauung und moderne Lebenskunde; „Orthodoxie und Monismus“ (1907).

Plater Filip, po śmierci Czackiego wizytator szkół na Rusi, spełniał swe czynności gorliwie, liberalnie, z odwagą wypowiadania swych przekonań.

Plater Kazimierz, hr., pułkownik wojsk polskich, w 1817 podczas sejmików szlacheckich postawił wniosek zniesienia poddaństwa włościan na Litwie i doprowadził do jego uchwalenia.

Plater Leon, hr., za czynny udział w powstaniu 1863 r., został rozstrzelany w Dynaburgu 8 czerwca.

Plater Ludwika, hr., napisała „Wybrana“, obraz sceniczny w 5 akt. (Poznań, 1903).

Platerówna Emilja, ob. art. w gł. dziele.

Platerówna Emilja.

Plater-Zyberkówna Cecylja, hr., napisała: „Myśli o wychowaniu“ (Warszawa, 1903); „O podniesieniu gospodarstwa wiejskiego“ (tamże, 1903).

Platon, filozof grecki (ob.). W przekładzie polskim z dzieł **P.** ukazały się nadto: „Uczta. Djalog o miłości“ (Lwów, 1909), tłumaczył Wł. Witwicki; „Biesiada“ (Warszawa, 1909), tłum. Stefan Okołów; „Apologja Sokratesa — Kryton“ (Kraków, 1910, wyd. II), tłum. Stan. Siedlecki.

Plattis-Majocchi Marja, mrg., pisarka włoska, * 1864 w Cento (pseud. *Jolanda i Margheritina di Cento*). Napisała: „Rivincita“; „Tre Marie“; „Alle Soglie d'eternita“; „le Incognite“ i in.

Platyna, Pt, (ob.), pierwiastek chemiczny metaliczny, najważniejszy z grupy platynowców, ciężar atomowy 195·0 wobec tlenu 0=16, ć. właściwy 21·45, temperatura topnienia 1,770°. Rozpylona zapomocą łuku elektrycznego pod wodą Pt przechodzi przez filtr i pod mikroskopem nie wykazuje różnorodności; roztwór jej, zabarwiony na czarno, posiada własności katalityczne analogiczne z roztworami fermentów organicznych. Związki Pt: typ PtX_2 platynawe i typ PtX_4 platynowe. Najbardziej znany jest kwas chloroplatynowy H_2PtCl_6. Z innych związków oprócz podanych w gł. dz. wymienić należy wodzian Pt $Pt(OH)_4$. Wszechświatowa produkcja Pt w 1906 wynosiła 6,540 kg., w 1904—5,910 kg., z czego na kopalnie Uralu przypada 95%. Cena kg. Pt w sztukach od 1874 wzrosła ogromnie; w 1908 wynosiła 4,000 fr.

Platzhoff Lejeune Edward, filozof i socjolog niemiecki, * 1874 w Frankfurcie n. M., profesor uniwersytetu w Gienewie. Pod wpływem wielkich moralistów francuskich i amerykańskich napisał szereg cennych dzieł z filozofji praktycznej: „Werk und Persönlichkeit“ (1903); „Lebenskunst“ (1905); „Religion gegen Theologie und Kirche“ „Handschuhmoral“ (1905). Prace te przesiąknięte są neoidealizmem i uczuciem religijnym. **P.** jest też autorem znakomitych monografji: „E. Renan“ (1900) i „P. de Lagarde“ (1903).

Plaza Gutierrez Leonidas, generał i polityk ekwatorski, * 1865 w Bahia. Zajmował wpływowe stanowisko w partii liberalnej podczas niepokojów, panujących w Ekwatorze, został generałem, 1900 obrany był prezydentem na 4 lata. Za rządów jego panował spokój i wprowadzone były niektóre reformy polityczne i ekonomiczne.

Pląskowski Włodzimierz, humorysta i satyryk (ob.). Ukazały się w wydaniu książkowym jego „Satyry“ (Warszawa, 1903).

Plebiński Marceli, budowniczy polski, † 1906.

Plechanow Jerzy, publicysta i działacz polityczny rosyjski, * 1857. Nauki odbywał w szkole junkierskiej i instytucie górniczym w Petersburgu, gdzie brał udział w ruchu politycznym i zajął wybitne stanowisko w partji „Zemla i Wola“ (ob.) oraz w organie jej umieścił pracę „Zakony ekonomiczeskago razwitija i zadaczi socializma w Rossiji“, która uzasadniała program partji. Kiedy wybuchły w tej partji spory i doprowadziły do powstania „Narodnoj Woli“ (ob.) o charakterze terorystycznym, **P.** usunął się, jako przeciwnik teroru, i przystąpił do grupy „Czernyj Peredeł“. Ścigany przez policję, wyjechał zagranicę i oddał się tam gruntownym studjom społecznym. W 1883 z W. Zasulicz, Dejczem, Akselrodem i Ignatowym założył grupę „Oswobożdenie truda“, która wydała jego broszurę „Socializm i politiczeskaja borba“ (1883), potym „Naszi raznogłasia“ (1884; II wyd., 1906). Rozprawy te posłużyły za punkt wyjścia dla rosyjskiego ruchu socjalno-demokratycznego. Od 1880 **P.** pod rozmaitemi pseudonimami pisał w wydawnictwach legalnych, między innemi, w *Otieczestwiennych zapiskach*. W 1895 wydał książkę „K woprosu o razwitji monisticzeskago wzgłada na istoriju“ pod pseud. *Beltow*, która stała się nową podwaliną socjaldemokratyzmu w Rosji. Od 1890 wiele drukował po niemiecku w *Neue Zeit*. Od 1889 bierze czynny udział w międzynarodowych kongresach socjalistycznych, którym kilkakrotnie przewodniczył. W 1889 wydalono go z Gienewy, 1895 z Francji. Od 1901 był członkiem redakcji pism *Iskra* i *Zarja* w Gienewie. Po rozłamie socjalnej demokracji rosyjskiej (1903) na tz. „mienszewików“ i „bolszewików“, **P.** stanął po stronie pierwszych, aczkolwiek w niektórych kwestjach zajął odrębne stanowisko, zaznaczyło się to w wydawanym przez niego od 1905 „Dniewniku pisatela“, w którym ostro wystąpił przeciwko taktyce socjal-demokracji rosyjskiej podczas rewolucji i przy wyborach do I-ej Dumy. **P.** należy do najwybitniejszych teoretyków marksizmu nietylko w Rosji, ale w całym międzynarodowym ruchu socjalistycznym. Z prac jego oprócz wymienionych wyżej zaznaczyć należy: „Za dwadcat'let. Sbornik statiej literaturnych, ekonomiczeskich, filosowskich i istoriczeskich“ (1905); „Kritika naszich kritikow“; „Russkij raboczyj w rewolucjonnom dwiżeniji po licznym wospominaniam“; „Wserossyjskoje razorenie“ i t. d. Zbiorowe wydanie dzieł zaczęło wychodzić w 1905 w Gienewie, wobec możności drukowania w Rosji wydawnictwo to zostało przerwane. Na polski przełożono: „Czy socjalizm jest nauką“ (1904); „Anarchizm i socjalizm“ (1905).

Plejstocen (greck. *pleiston* najwięcej i *kainos* nowy), nazwa okresu, objętego również mniej odpowiednim mianem dyluwjum (ob.).

Plener Ignacy, polityk austrjacki, † 1908 w Wiedniu.

Plenkiewicz Roman, polski historyk literatury, pedagog i redaktor *Encyklopedji Wychowawczej*, † 1910 w Warszawie; ogłosił nadto: „Akta sądowe do życiorysu Kochanowskiego“ (Warszawa, 1903); „Mikołaj Rej z Nagłowic“ (t., 1905).

Plessis Fryderyk Edward, filolog i poeta francuski, * 1851 w Brest'cie. Doktór prawa i literatury, profesor literatury w Poetiers (1881), Caen (1884), Bordeaux (1887), Ljonie (1891), w Wyższej szkole normalnej (1892—906), w Sorbonie od 1906 r. Ogłosił: „Études critiques sur Properce et ses elégies“ (1884); „Metrique grecque et latine“ (1888) i t. d. Dokonał kilku krytycznych wydań, między innemi dzieł Horacego i wyboru epitafji łacińskich (Choix d'epitaphes latins“ 1905) ze znakomitemi komentarzami filologicznemi i literackiemi. Jako poeta napisał kilka tomów poezji, z których „la Lampe d'argile“ (1886) nagrodzona została przez Akademję, i wydał zbiór swych poezji „Poésies complètes“ (1904). Jest też autorem ciekawych powieści: „Angèle de Blindes“ (1897), „le Mariage de Leonie“ (1897); „le Chemin montant“ (1902), oraz nowel.

Pleszczyński Adolf, ksiądz, napisał: „Dzieje Akademji Duchownej warszawskiej“ (Warszawa, 1907); „Wykład litanji Loretańskiej“ (t., 1907).

Pleszew, miasto powiatowe w reg. Poznańskiej, w 1905 liczył 7,551 m., w tym 5,444 katolików, 1.716 protestantów, 391 żydów. W powiecie Pleszewskim w 1900 na 34,660 m. było: 84·6% Polaków, a 0·2% dwujęzycznych; w 1905: 87·1% katolików, 11·8% protestantów, 1·1% innych.

Pleszowski Antoni, rzeźbiarz polski, * 1857 w Krakowie, † 1897 w Meranie. Uczeń Krakowskiej szkoły sztuk pięknych u Gadomskiego i następnie w Wiedniu u prof. Zumbuscha. Jego najpiękniejszym utworem jest „Smutek“, figura

marmurowa ustawiona na jednym z grobowców na Wawelu, odlew zaś bronzowy w Muzeum Narodowym, zakupiony w r. 1896. W temże Muzeum znajduje się jego „Ślepiec“ z gipsu, wreszcie **P.** „Kain“ jest własnością Krakowskiego tow. przyjaciół sztuk pięknych.

Plewe Wiaczesław, mąż stanu rosyjski, * 1846, † 1904 w Petersburgu. Prawo ukończył w Moskwie, był prokuratorem w Królestwie Polskim, później w Petersburgu, 1881 dyrektorem departamentu policji, 1884 senatorem, 1894 członkiem Rady państwa, 1899 ministrem i sekretarzem stanu dla Finlandji. W 1902 mianowany ministrem spraw wewnętrznych, przedsięwziął szereg represji przeciwko Finlandji, Polsce, Żydom i ruchowi wolnościowemu, prześladował ziemstwa, ograniczał ich kompetencję, aresztował i skazywał na zesłanie działaczów ziemskich. Dn. 28 lipca 1904 student Sazonow wykonał nań zamach w Petersburgu, bomba zabiła **P.** i stangreta jego. Mianowany po nim ministrem Mirski-Światopełk osłabił represję **P.**; wtedy rozpoczął się okres ruchu wolnościowego w Rosji, poprzedzający rewolucję 1905 r.

Plewińska Zofja, malarka, * 1888 w Warszawie, kształciła się początkowo prywatnie, następnie zaś w Warszawskiej szkole sztuk pięknych. Na konkursie im. Kurjerowa w 1911 otrzymała nagrodę za obraz „Koźlątko“. Wykonała mnóstwo winiet, okładek i rysunków do rozmaitych wydawnictw a w tej liczbie do czasopisma „Sfinks“.

Plewkiewicz Roman, filantrop polski, działacz narodowy, † 1911 w Grosslichterfeldzie pod Berlinem. Założył w Warszawie fabrykę wyrobów srebrnych i platerowanych, i dorobiwszy się znacznej fortuny, rozdzielał ją na rozmaite cele społeczne w Poznańskim. Gmach Tow. przyjaciół nauk w największej mierze jemu zawdzięcza swe istnienie. Kosztem jego stanął pomnik Mickiewicza w Poznaniu; teatr polski i wszystkie instytucje pomocy naukowej wspierał hojnie. W ostatnich czasach, mieszkając pod Berlinem, abonował dla polskich robotników pisma polskie i utrzymywał własnym kosztem kaznodzieję polskiego w Tempelhofie.

Plockhorst Bernard, malarz niemiecki, * 1825 w Brunświku, † 1907 w Berlinie, był profesorem Szkoły sztuk pięknych w Wejmarze 1866—1870, pozatym stale przebywał w Berlinie, gdzie wsławił się jako malarz religijny; ważniejsze prace: „Zmartwychwstanie“; „Chrystus nad morzem“; „Archanioł Michał i Szatan walczący nad grobem Mojżesza“ i wiele in.

Pluralny system wyborczy polega na tym, że część wyborców posiada więcej, niż jeden głos; dotyczy to majętniejszych, posiadających cenzus wykształcenia i t. d. **P. s. w.** istnieje w Anglji w wyborach komunalnych, w Szwecji, Belgji, Austrji i wielu krajach niemieckich.

Płatkowski Jan Szczęsny (pseud. *Pobratyniec, de Cameron, Stanello*), pisarz polski, * 1864. Drukował nowele w *Świecie ilustr.* (1883), *Przyjacielu domowym* (1885), *Ognisku domowym* (1886) i in. Utwory humorystyczne ogłoszał w *Djable, Kolcach, Śmigusie, Musze, Humoryście, Chochliku Krakowskim* i t. d. Materjały z dziedziny ludoznawstwa umieszczał w kwartalniku *Lud* (1896—1899). Oddzielnie ogłosił drukiem: „Urzeczona. Szkiełka z kalejdoskopu“, nowele (1892); „Pan burmistrz z Wielkich Kozłowic“, krotochwila w 2 akt. (1894); „Monologi“ (1900—03); „Monologi“ (1903); „Baraszki“ (1910); „Zrękowiny u Druzgały“ (1910).

Płażek Feliks, dramaturg polski, napisał: „Święta wiosna“, 2 dramaty (Lwów, 1904); „Elektra“; „Pogrom“; „Eirene“ (1907).

Płock, miasto gubernjalne, w 1909 liczył 30,612 m., w tym 16,653 katolików, 11,981 żydów, 1,156 prawosławnych, 822 protestantów. W powiecie płockim na 123,867 m. było: 95,071 katolików, 19,673 żydów, 7,192 protestantów, 1,202 prawosławnych, 729 marjawitów; 75·7% Polaków, 13·4% Żydów, 5·4% Niemców, 5·1% Rosjan, 0·4% innych. 4·5% wojska (p. spisu pow.).

Płocka gubernja, na obszarze 9,446 klm. kw. liczyła w 1909: 681,047 m., w tym 556,028 katolików, 71,224 żydów, 49,843 protestantów, 3,150 prawosławnych; w miastach i osadach 142,024; po wsiach mieszkało 539,023. Skład narodowościowy w 1897; 80·86% Polaków, 9·26% Żydów, 6·50% Niemców, 3·17% Wielko,-Mało,-Biało-, Rusów, 0·21% innych; najbardziej polskim z powiatów okazał się Mławski—86·4%, najmniej Lipnowski—74·0%; najwięcej Żydów zamieszkiwało pow. Płocki—13·4%, najmniej Lipnowski—5·6%; najwięcej Niemców pow. Lipnowski—18·8%, najmniej Przasnyski — 0·2%. Emigracja sezonowa objęła 34,249 osób, na stałe 4,982 osób. Z ogólnego obszaru 850,195 dziesięcin należało 35·52% do włościan (gruntów nadziałowych i kupnych); 41·83% do większej własności, 15·15% do drobnej szlachty, 1·56% do osad, 1·33% do miast, 2·49% do skarbu, 2·12% do majoratów i innych. Większa własność liczyła 1120 majątków o średnich rozmiarach 623 morgów (najniższa w całym Królestwie). Przemysł nadzwyczaj słabo rozwinięty, wartość ogólna produkcji przemysłowej wynosiła w 1903/4 zaledwie 1·8% ogólnej produkcji kraju; w 42 zakładach przemysłowych z 2622 robotn. wytworzono towarów zaledwie za 5,855 tys. rb., liczba umiejących czytać i pisać wynosiła 33·00.

Płońsk, miasto powiatowe w gub. Warszawskiej, w 1909 liczył 11,682 m., w tym 7,563 żydów, 4,002 katolików, 103 prawosławnych, 14 protestantów. W powiecie Płońskim na 105,001 m. było: 850,103 katolików, 14,225 żydów, 3,276 protestantów, 1,215 marjawitów, 1,181 prawosławnych; 74·1% Polaków, 11·1% Żydów, 10·0% Ro-

sjan, 3·4% Niemców: 1·4% innych, 10·2% wojska (p. spisu pow.).

Płoński Michał.

Płoński Michał, rysownik i malarz polski, ob. art. w gł. dziele.

Płoskirów, miasto powiatowe gub. Podolskiej, w 1907 r. liczył 26,000 m., w tym 40% żydów. W powiecie Płoskirowskim na 226,091 m. podług spisu powszechnego było: 78·2% Małorusów, 12·1% Żydów, 6·4% Polaków (najwięcej w całej gubernji), 2·9% Wielkorosjan, 0·1% Niemców; 65·0% prawosławnych, 22·7% katolików, 12·1% żydów, 0·1% protestantów, 0·1% innych.

Pobiedonoscew Konstanty, ober-prokurator synodu, † 1907 w Peterburgu.

Pochwalski Kazimierz został mianowany profesorem Wiedeńskiej akademji sztuk pięknych, w sierpniu 1893 r.

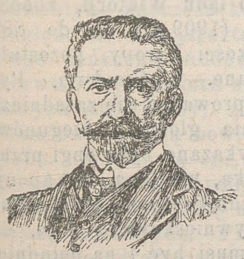

Pochwalski Kazimierz.

Pociecha Michał.

Pociecha Michał, malarz polski, * 1852 w Prokocimiu pod Wieliczką, † 1908 w Krakowie. Kształcił się początkowo w Krakowskiej szkole sztuk pięknych pod Matejką i Łuszczkiewiczem, następnie w Monachijskiej akademji sztuk pięknych. Malował przeważnie akwarelowe krajobrazy i sceny rodzajowe o motywach sielskich. Na wystawie krajowej we Lwowie otrzymał medal srebrny (1894 r.). Jego „Po kolędzie“ wydało krakowskie Towarzystwo P. S. P. w albumie artystycznym za rok 1887, a jeden z jego krajobrazów został reprodukowany w „Malarstwie Polskim“.

Pocztowa i telegraficzna obsługa państw wojujących i neutralnych została uregulowana na drugiej haskiej konferencji pokojowej (w październiku 1907). Ważniejsze postanowienia w tej mierze: 1) jeńcy korzystają ze swobody poczty, urządzone będą punkty wywiadowcze, które załatwiać mają przesyłkę poczty, dostarczać wiadomości o poległych i t. d.; 2) podmorskie kable, łączące terytorjum neutralne ze stroną wojującą tylko w razie konieczności będą przerywane; 3) mocarstwo neutralne nie jest obowiązane zabraniać stronie wojującej korzystania z telegrafów, telefonów, nie wyłączając radiotelegraficznych stacji; 4) znalezione na statkach przesyłki pocztowe stron wojujących czy neutralnych zarówno urzędowe jak prywatne są nietykalne. O ile następuje areszt statku, należy je dalej wyekspedjować; 5) nietykalność przesyłek listowych nie zwalnia neutralnych statków pocztowych od praw i zwyczajów wojny morskiej. Rewizja wszakże powinna mieć miejsce tylko w razie konieczności, odbyć się szybko i być możliwie względna.

Podbiegunowe wyprawy. *A. Wyprawy naukowe a podróże sportowe:* Nauce najmniej zależy na dotarciu „aż do samego bieguna“, do owego punkciku, który wszak niczym szczególnym nie może się różnić od swego otoczenia. Nauce zależy na poznaniu dwuch olbrzymich obszarów naokół dwuch biegunów. Nie idzie tu tylko o zapełnienie dwuch białych plam na mapie globu, ale głównie o dokładne zbadanie właściwości tych szczególnych krajów, gdzie się stykają najważniejsze zagadnienia nauki o ziemi. Dzieje podróży polarnych pouczają, jak z motywów wązko-życiowych wyłaniał się powoli cel właściwy, czysto naukowy, oraz jak obok tego celu, od czasów powstania błędnej hipotezy „o wolnym morzu“ na nieznanej północy, zrodziły się pobudki natury sportowej, najłatwiej przez ogół odczuwane i rozumiane. Już Weyprecht, po powrocie ze swej słynnej podróży, wystąpił z krytyką „wyścigów do bieguna“. Wpadł nawet w przesadę, bo odmawiał racji bytu wszelkim nowym podróżom w głąb nieznanych lodów. Zamiast nich, w myśl Weyprechta, państwa europejskie organizują, w 1882 r., 49 stacji polarnych. Atoli rychło zrozumiano, że bez jednoczesnych dalszych odkryć gieograficznych, praca na samych stacjach polarnych mierne tylko dać może wyniki; że wyprawy muszą stopniowo utorować drogę dla coraz to nowych stacji, których sieć winna coraz gęściej i coraz głębiej w kraje lodowe się wciskać. A więc wyprawy i stacje, połączenie ścisłe tych dwuch metod pracy—oto nowożytny drogowskaz badań. Ale hasło sportsmeńskie: „aż do bieguna!“ publiczność łatwiej odczuwa i rozumie, niż sprawy nauki; to też pieniędze na takie hasło łatwiej się znajdują. Nic dziwnego więc, że po zdrowej acz przesadnej reakcji Weyprechta, z chwilą nowego kursu w sprawie polarnej, odżyły również dawne, popularne instykty sportowe; często nawet wyprawy czysto naukowe podszywać się muszą pod wiecznie modne hasło. Nic dziwnego również, że uczeni — jeśli nawet sami, jak Nansen lub książę Abruzzów, nie są porwani aureolą sportu, — to przynajmniej dla pozoru przyklaskują wyścigom biegunowym. Nie tylko bowiem w ten

sposób pragną utrzymać w tłumach zapał do sprawy polarnej, ale wiedzą również, że podróże nawet czysto rekordowe, — gdzie idzie tylko o to, by prześcignąć swego poprzednika o 1 stopień lub 1 minutę,—że takie podróże, nawet mimowolnie, mogą wpaść na jakieś ważne odkrycie. Tragiczna wyprawa „Jeanette'y", wysłana w 1879 r. przez dziennikarza amerykańskiego, a która sznurem trupów rozsiała się u delt Leny, miała zdobyć biegun; ale niechcący, odkryła szereg wysp na północ od Nowej Syberji: rzeczy stanowczo więcej warte. Nansen chciał też się dostać do tego punkciku; ale, zamiast tego, sprawdził swą hipotezę prądu północno-zachodniego, stwierdził głęboki, oceanowy charakter morza pod biegunem, wreszcie zbił, raz na zawsze, mrzonki Petermann'a o wrzekomym kontynencie polarnym, jakoby łączącym Grenlandję z lądem Wrangla; są to rzeczy ważniejsze od „odkrycia bieguna". Książę Abruzzów również próbował dotrzeć do mety; ale przy tym zbadał ziemię Franciszka Józefa i okoliczne morze lodów—i to są prawdziwe zdobycze. I jeśli liczne, uparte rekordy zawodowego sportsmena polarnego, Peary'ego, mają prawdziwą wartość, to tylko dzięki „ubocznym odkryciom", jak: wiadomości o wnętrzu Grenlandji lub odkrycie północnej granicy tej olbrzymiej wyspy. Niedawno (1909) mieliśmy wyścig Cook'a i Peary'ego do bieguna północnego; obaj twierdzili, że „zdobyli biegun", kłócąc się przy tem w bardzo niesmaczny sposób; okazało się, że Cook świadomie kłamał, a Peary się omylił, choć był już bardzo blizko. Obecnie (1911), odbywa się wyścig do bieguna południowego; do zapasów stanęli: Scott, wytrawny znawca terenu, oraz Roald Amundsen, zdobywca przejścia północno-zachodniego.— *B. Zadania i dotychczasowe wyniki badań polarnych.* Mnóstwo zagadnień, i to pierwszorzędnej dla nauki wagi, tkwi w tych dwuch obszarach globu. Oto niektóre z najważniejszych: 1. *Kartografja.* Pierwsze zadanie: zamiast dwuch pustek, sporządzić dwie dokładne mapy. Na północy, nowsze podróże nie wiele dodały nowych lądów. Poza Islandją i Jan Mayen, najlepiej zbadanym jest Szpicberg. Znajomość Grenlandji znacznie posunęła się naprzód; ustalono topografję nietylko brzegów zachodnich (ostatnia wyprawa księcia Orleańskiego, 1905), ale w znacznej części i wschodnich; jednak największe zdobycze dotyczą północnej Grenlandji (nieprzerwane podróże Peary'ego od 1891 r.); a wytrwałe próby przejścia tej wyspy wpoprzek przyczyniły się do poznania jej lodowatego wnętrza. Książę Abruzzów choć nie wykończył, to jednak znacznie uzupełnił mapę ziemi Franciszka Józefa. Mapa Nowej Ziemi, zwłaszcza części północnej, bardzo wiele pozostawia do życzenia. Topografja północnych wybrzeży Syberji, poprawiona przez E. Nordenskjöld'a, jest wciąż jeszcze nader niedokładna, a w wielu punktach prawdopodobnie fantastyczna. Wreszcie wyspozbiór Parry zwiedzony został w latach 1904—1906 przez Roalda Amundsen'a, który po raz pierwszy w dziejach przepłynął tędy z Atlantyku do Oceanu Wielkiego, zbadał okolice morskie między ziemią Króla Wiljam'a a lądem Wiktorji oraz dokonał zdjęć kartograficznych z górą stu wysp. Na północ od Szpicbergu i Ziemi Franciszka Józefa, zarówno jak na północ od cieśniny Behringa między lądem Wrangla a archipelagiem Parry, przeczuwa się jakieś lądy. Zresztą, olbrzymia przestrzeń wielkości Rosji europejskiej, jest jeszcze zupełnie nieznana.—Wypraw do lodów północy, w ubiegłym i obecnym stuleciach, odbyło się z górą 600, zaś podróży do Antarktyku wszystkich zaledwie 60, skąd 23, a więc trzecia część wypada na ostatnie dziesięciolecie, po przykładzie „Belgiki". Nowe wyprawy antarktyczne mało co dodały do urywanego łańcucha wybrzeży, przed półwiekiem odkrytych. Zaś głębiej na południe, w ląd i w morze, weisnęły się tylko wyprawy: belgijska, w morze lodowate na zachód od Ziemi Aleksandra do 71°; szkocka, w morze Weddel'a, do 72°, a zwłaszcza dwie angielskie, licznemi wycieczkami wgłąb lądu Wiktorji, zbadanego przez Shackleton'a (1909 r.) aż do 88°. Olbrzymie wnętrze wielkości Europy, pozostało jeszcze zupełnie niezbadane.—2. *Gieodezja.* Pytanie o kształcie ziemi sprowadza się zasadniczo do określenia spłaszczenia globu u biegunów. Spłaszczenie północne wykazane było ongi przez słynną wyprawę francuską, wysłaną do Laponji dla pomiaru stopnia południkowego (Maupertuis i Clairaut, 1736 r.). Wywnioskowano stąd, że takie same spłaszczenie musi być i na południu. Tę hipotezę należało sprawdzić, jeśli nie drogą bezpośrednich pomiarów, to przynajmniej za pomocą spostrzeżeń nad ruchami wahadła. Otóż nowsze pomiary wahadłowe zdają się wykazywać, jakoby to spłaszczenie było mniejsze, niż to wypadało z dotychczasowych obliczeń. Stało się więc koniecznym uskutecznić nowy, możliwie ścisły pomiar bezpośredni i to możliwie blizko bieguna. W tym celu Szwecja zorganizowała olbrzymią wyprawę na Szpicberg, do której, ze względu natury politycznej, zaprosiła również Akademję petersburską (1898 — 1902 r.); zmierzono z nadzwyczajną ścisłością łuk południkowy wielkości 4°11′, t. j. długi na 460 kilom. 3. *Oceanografja.* Pierwszym zadaniem jest tu poznanie dna oceanów drogą pomiarów głębokości. Okazało się, że poznana dotąd część północnego morza lodowatego ma charakter oceanowy oraz że głębokość zda się wzrastać ku północy; to zaś dowodziłoby, że puszcza północy jest to jedno wielkie morze, dalszy ciąg i ośrodek mórz przybrzeżnych, oraz że jeśli są tu jakie lądy, to tylko chyba w postaci rzadko rozsianych wysp. Przeciwnie, w morzach lodowa-

tych Antarktyku, dno podnosi się ku południu, zaś ku północy spada gwałtownie, a wyprawy „Belgiki“ i „Valdivii“ stwierdziły naokoło wybrzeży antarktycznych przepaścistą rynnę morską, najmniej 4,000 m. wgłąb, a przeważnie o wiele głębszą; przemawia to za naturą lądową puszczy południowej.—Drugim zagadnieniem jest krążenie wody w oceanach, w szczególności zaś pochodzenie prądów zimnych. Zdaje się, że głównym gniazdem tych ostatnich nie jest północne jezioro morskie, zamknięte w ramy lądów i podwodnych progów, nadomiar — jak to stwierdził Nansen—z względnie wysoką temperaturą u dna (prawdopodobnie od Golfsztromu), a wolny ze wszech stron Antarktyk. To jednak należy ściśle sprawdzić. A więc pomiary temperatury oraz procentu soli i gazów na rozmaitych głębokościach—są to prace obowiązkowe dla każdej wyprawy polarnej.—4. *Gieologja* ma tu zadania liczne i ważne, zwłaszcza na południu. Powszechność skał wulkanicznych oraz wulkanów, wygasłych i żywych, na lądzie Antarktydy, przedziwnie odpowiada ogniskom wulkanicznym północy, Islandji i Jan Mayen. Prócz tego O. Nordenskjöld stwierdził, że wyspy i wybrzeża Antarktyku naprzeciwko Ameryki stanowią, ze względu na swą strukturę, jakby koniec wielkiego łańcucha Andów. Ale najciekawsze są pierwsze wykopaliska z potężnych pokładów osadowych Antarktydy, zdobyte przez Anglików i Szwedów; rzucają bowiem światło na przeszłość globu. Wykazują one, że Australja i Ameryka Południowa kiedyś połączone były mostem lądowym, którego resztkę stanowiłaby właśnie dzisiejsza Antarktyda. Prócz tego te dane paleontologiczne zdradzają niesłychaną zmianę wyglądu i klimatu, jakiej uległ ląd Antarktydy w głębokiej przeszłości; tam, gdzie dziś martwe pustkowia lodowców, kiedyś bujne krzewiło się życie. To też nauka niecierpliwie wyczekuje stamtąd nowych, obfitszych wykopalisk, które stanowić będą zapewne wiele niespodzianek i nowych objawień o ewolucji istot żywych. 5. W kwestjach i pracach polarnych *meteorologja* pierwszorzędne zajmuje miejsce. Bieguny to dwa zasadnicze węzły atmosfery; dopiero po ich rozplątaniu będziemy rozumieli naprawdę krążenie powietrza, jego budowę i życie.—Na półkuli północnej stwierdzono trzy bieguny zimna: jeden, amerykański, na lodowatym lądzie Grinel'a; drugi, syberyjski, około Werchojańska; wreszcie trzeci, na lodach Grenlandji. Dalej na północ już cieplej; przyczyną tego jest morski charakter puszczy północnej. Prócz tego, mamy tu, zdaje się, do czynienia z pasem wysokiego ciśnienia, które, gdyby „mur wichrów“ (Supan), przez większą część roku dzieli morze północy na dwie części; we wschodniej, wiatry wieją na wschód, ku morzu Behring'a; w zachodniej zaś połowie, na północo-zachód, ku Atlantykowi.—Na Antarktyku inne są stosunki. W przeciwieństwie do północy, zimno i suchość wzmaga się tu w miarę posuwania się ku południu, a nieznane wnętrze kryje prawdopodobnie temperatury niesłychanie niskie. Niespodziewanie niska przeciętna temperatura roczna na morzach i wybrzeżach; błyskawiczny spadek rtęci i wilgotności, skoro tylko zawieje wiatr od południa; wreszcie jednostajny, lądowy charakter wiatru u wybrzeży—wszystko to wskazuje na kontynent; a wspólny kierunek tych wichrów, od wschodu i południo-wschodu wskazuje na obecność wysokiego ciśnienia (antycyklonu) wewnątrz puszczy południa.—6. *Nauka o lodzie morskim* ma w tych krajach, oczywiście, wyłączny swój teren. Morze północy — to nieprzejrzane pole kry. Ta kra, pędzona wichrem i prądem, tu się rozluźnia, tworząc nawet wielkie jeziora i morza wolnej wody; ówdzie znów skupia się, spajając się w istny kontynent lodu. Dlatego to tak trudno posuwać się wgłąb puszczy lodowej. Sanki z trudem wlokące się po fantastycznie szczerbatym stepie lodu, natrafiają nagle na wolne fale; okręt zaś, na zbitą krę. Wprawdzie Makarow, swym gienjalnym „lodokołem“ rozstrzygnął, w zasadzie, kwestję żeglugi po przez najgęstszy i najgrubszy lód; a przerzynanie lodowej pustyni w dowolnych kierunkach zdaje się być tylko kwestją kosztu; bo gdzie nawet jeden lub dwa lodokoły nie poradzą, tam da sobie napewno radę łańcuch z trzech lub czterech. Ale trudno poradzić sobie z owym fatalnym *ciśnieniem* lodów, podczas którego kry walczą z sobą, wspinają się na siebie, tworząc istne icebergi z piętrzących się brył lodu.—Dotychczas nie znamy praw, według których te pola kry poruszają się i rozkładają w przestrzeni. A poznanie tych praw jest rzeczą niezmiernie ważną nie tylko dla żeglugi—jak tego dowiódł E. Nordenskjöld, którego sekret sukcesu w morzu Karskim polegał właśnie na wyśledzeniu ścisłej pory, w której ruszają lody—ale zwłaszcza dla tego, aby módz raz nareszcie przewidywać pogodę w Europie, zależną w znacznym stopniu od zbliżania się lub oddalania od nas lodów północy.—Ląd Antarktydy otoczony jest zewsząd przez zmienny pierścień kry, który miejscami tylko (zwłaszcza w morzu Ross'a) rozluźnia się, zaś wszędzie indziej nie daje okrętom dotrzeć do brzegu, a najczęściej nie pozwala nawet dojrzeć lądu; dla tego to nie wszystkie wybrzeża Antarktydy są jeszcze odkryte. 7. *Nauka o lodowcach*. Ziemie polarne są jak gdyby żywym obrazem epoki lodowej. Całe wnętrze Grenlandji zdaje się być pokryte całunem lodu, jak to wykazały trudne podróże Nansena, Astrupa, Peary'ego. Ale lodowce lądów arktycznych to nic w porównaniu ze spójną, potworną falą lodu Antarktydy, co całe wzgórza i doliny grzebie pod sobą bez śladu, wybiegając miejscami na setki

wiorst przed wybrzeża w morze, gdzie tworzy owe baśniowe „mury lodu“. Po względnie gładkiej powierzchni tych lodów łatwiej bodaj będzie dotrzeć wgłąb, nawet „do bieguna“, niż na północy. Epoka lodowa, w klimacie wilgotnym, zaznaczyła się tu potężniej, niż na Arktyku, pod klimatem lądowym. Atoli i w polarnych krajach ogólny a stopniowy wzrost temperatury po epoce lodowej zrobił swoje. Na północy widać to wszędzie; linja wiecznego śniegu nie dochodzi tu już nigdzie do poziomu morza, a nawet wewnątrz Grenlandji spotykają się oazy, rojące się latem od kwiatów, owadów, piżmowców. Na Antarktydzie epoka lodowa cofnęła się również i cofa się wciąż, acz nie w takim stopniu. Szwedzi („Antarctic“) stwierdzili ślady czasów, gdy lodowce ziemi Grahama i archipelagu Palmera były bez porównania potężniejsze i rozleglejsze. Von Drygalski („Gauss“, ziemia Wilhelma) na wulkanie Gaussberg zauważył również wyraźne ślady cofania się lodów. A Anglicy („Discovery“) dostrzegli, że „mur lodowy“ wzdłuż wybrzeża Wiktorji, co za czasów Ross'a wysuwał się aż na 340 kilom. wgłąb morza, przez 60 lat cofnął się o jakie 60 kilom. ku południu.— 8. *Icebergi.* Od lodowców lądów arktycznych (głównie Grenlandji) wciąż jeszcze odrywają się wielkie masy lodu, co w postaci gór lodowych czyli „icebergów“ płyną po morzu. Jednak icebergi północy, stworzone przez oddzielne lodowce, nie są ani tak liczne ani nie dochodzą do tych fantastycznych wymiarów, co pływające wyspy Antarktyku, odłamujące się od owych spójnych, nieprzejrzanie długich „murów lodowych“. Z tej samej przyczyny nie mają one naogół tej typowej postaci płyt, często jak kryształ regularnych, która cechuje młode icebergi południa. Taki nieprzebrany tłum gór lodowych, których sześciokroć potężniejsza masa skryta jest w głębinach, rozjeżdżając po oceanie południowym, musi topnieniem swoim nieustannym wpływać przemożnie na temperaturę i klimat nawet dalszych okolic. — 9. *Biologja*— zwłaszcza gieografja istot żywych—ma tu wiele zagadnień do rozwiązania i niemało niespodzianek do odkrycia. Jedną z ważnych kwestji, związaną z oceanografją, jest: czy flora i fauna morska obudwuch puszcz lodowych jest podobna. W miarę gromadzących się zbiorów, symetrja życiowa obu biegunów zdaje się występować coraz jaśniej. Jaka jest tego przyczyna, na to dokładnie odpowiedzieć może tylko coraz dokładniejsza znajomość organizmów na rozmaitych głębokościach morza około biegunów, zarówno jak i całej reszcie oceanów; dziś na ten temat można tworzyć tylko przypuszczenia. Ciekawym jest, że plankton—owe miljardy mikroskopowych istotek roślinnych i zwierzęcych, stanowiących główny pokarm mieszkańców morza—najżywiej roi się i najlepiej prosperuje właśnie w zimnych morzach i prądach. Na północy ważnym byłoby wyśledzić najbardziej północne siedziby i wędrówki ptaków polarnych, niedźwiedzia białego, polarnego lisa i wilka, piżmowca, wreszcie człowieka-eskimosa; byłby to doniosły przyczynek do kwestji przystosowania się organizmów do tych, tak szczególnych warunków bytu. Na południu, już poza 54° szerokości, zwierząt lądowych niema; niezmiernie za to są ciekawe tłumne stada bezlotków, które ze swą oryginalną organizacją społeczną, sprężystą a sprawną, są nową zupełnie glebą dla badacza zwyczajów zwierząt, stanowiąc zjawisko, dla socjologji zwierzęcej również ciekawe, jak ule i mrowiska. Zaś dla wielkiej kwestji przystosowania, tutejsze mewy są wielkiej wagi, jako ptaki przybyłe tu ongi z odległych lądów, a przystosowane do egzystencji w lodach. Wreszcie botanika antarktrytyczna, owe mchy i porosty, domaga się jaknajdokładniejszego poznania. Albowiem flora wysp pomiędzy Antarktykiem a cyplami odległych kontynentów wykazuje uderzające analogje, a więc wysuwa pytanie, jaki stosunek łączy tę roślinność z florą właściwie antarktyczną. 10. *Magnetyzm ziemski* posiada tu dwa swoje węzły: bieguny magnetyczne. Te dwa punkty nie są stałe, nieruchome, lecz zmieniają swe położenie. Otóż określić to położenie, jego wahania w czasie i w przestrzeni, kierunek, granice i okresy tych wahań, jest to oczywiście, sprawa naczelna dla nauki o magnetyzmie ziemskim. Ale od czasów James'a Ross'a, który biegun magnetyczny północny określił z całą dokładnością, a do południowego prawie że dotarł, aż do ostatnich czasów nikt tych nadzwyczaj ważnych punktów na nowo nie oznaczał. Dopiero w 1906 r. Roald Amundsen dokonał nowego oznaczenia bieguna magnetycznego na północy, a Shackleton w trzy lata później na południu. W ścisłym związku z tą sprawą zostają potrzeby żeglugi, zwłaszcza na półkuli południowej, gdzie, poczynając od 40° szerokości, t. j. w okolicach najbardziej przez okręty uczęszczanych, od czasów Ross'a nowych pomiarów magnetycznych nie było. A od tych czasów stosunki magnetyczne na oceanie południowym zmieniły się tak znacznie, że dawne mapy magnetyczne okrętom już nie wystarczają.—11. *Zorze polarne.* Jak tajemnicze aż dotąd są te cudowne zjawy nocy polarnych, wystarcza przeczytać piękną książkę Angot'a „Aurores polaires“, gdzie ten uczony zebrał całą szczupłą garść danych, opisów i pomiarów, oraz całe mnóstwo hipotez, co około tej tajemnicy krąży, próżno siląc się ją wyjaśnić. A nie rozumiemy zorzy głównie dla tego, że to zjawisko za mało badamy, zarówno samo w sobie jak i w zależności od stosunków magnetycznych. Należy ściśle określić rozkład zórz naokół obudwuch biegunów magnetycznych. Należałoby również badać ich przebieg w jednakiej

od tych biegunów odległości w tym samym czasie, a więc za pomocą jednoczesnych wypraw na północ i na południe. Por. D. Bruun „Kampen om Nordpolen“ (1902); Ch. Bénard, „la Conquête du Pôle“ (1904); F. Regel „Die Nordpolarforschung“ (1905); W. Dröber „Die Polargebiete und deren Erforschung“ (1906); J. D. Hoare „Arctic exploration (1906); F. Regel „Die Südpolarforschung“ (1907); E. von Drygalski „Ziele und Methoden der Polarforschung nach den Verhandlungen des Internationalen Kongresses zur Erforschung der Polargebiete in Brüssel“ („Geogr. Anzeiger“ 8, 1907); K. Hassert „Die Polarforschung, Geschichte der Entdeckungsreisen“ (1907, II wyd.).

Podernia Kazimierz, archeolog i literat polski, * 1843 w Inflantach, † 1910 w Wilnie. Kształcił się w Instytucie szlacheckim w Wilnie, późniejsze studja odbywał w uniwersytecie moskiewskim na wydziale matematycznym, w 1889 był sekretarzem wileńskiej „Deputacji szlacheckiej“. Osiadłszy w Wilnie z zamiłowaniem oddawał się studjom archeologicznym. Od 1883 przez czas dłuższy umieszczał korespondencje w *Kraju* petersburskim oraz w *Gazecie Warszawskiej*. Prócz tego ogłosił: „O P. Sławińskim, astronomie wileńskim“ („Księga jubil. mickiewiczowska“, 1898); „O rodzie Chreptowiczów“ (w „Pam. Oszmiańskim“ Cz. Jankowskiego); „Studja“ o zabytkach skarbowych wileńskich i trockich“ (w księdze zbiorowej „Z ziemi pagórków leśnych“).

Podgórska Wanda z Turskich, pisarka i działaczka polska, * 1859 w Płocku, † 1911 w Moskwie. Kształciła się w Warszawie na pensji Jasińskiej. W 20 roku życia otrzymała odznaczenie na konkursie lwowskim za sztukę „Żona cudzoziemca“. Pisywała do *Świtu*, *Bluszczu*, *Przyjaciela Dzieci*, gdzie w l. 1879—86 umieściła szereg powiastek i komedyjek. Od zamążpójścia (1878) mieszkała w Moskwie, biorąc bardzo czynny udział w życiu kulturalnym i narodowym miejscowej kolonji polskiej. Prócz wymienionych ogłosiła nadto: „Jan III Sobieski, studjum historyczne; „Dwie mazurki“, powieść (obydwie prace nagrodzone przez Macierz szląską); „Dziad Obieś“ i „W chacie Leśnika“, sztuki ludowe (Kraków, 1900); „Historja włościan“, „Naród“, studja.

Podgórski Stanisław, malarz polski, * 1882 w Kałuszu (Galicja). Ukończył Akademję sztuk pięknych w Krakowie. Maluje przeważnie krajobrazy i widoki morskie. W Warszawie w 1907 była jego zbiorowa wystawa w Tow. Z. S. P.

Podgórze, miasto w Galicji naprzeciw Krakowa (kwestja przyłączenia **P.** do Wielkiego K. w toku), liczyło w 1910 razem 22,008 m., W okręgu sądowym **P.** na 38.310 m. było w 1900: Polaków 97·9%, Niemców 1·3%, Rusinów 0·1%; katolików 83·9%, żydów 15·5%, unitów 0·4%, protestantów 0·2%.

Podhajce, miasto powiatowe w Galicji wschodniej, 1900 liczyło 5,997 m. W okręgu sądowym **P.** w 1900 na 63,891 m. było: 37·4% Polaków, 62·5% Rusinów, 0·1% Niemców; 64·3% unitów, 25·8% katolików, 9·9% żydów.

Podhorska Jadwiga, ogłosiła drukiem: „Poezje“ (1906); „Skarga“ (1907); „Ballady i poezje“ (Kraków, 1909).

Podkowiński Władysław, malarz polski (ob.). Ukazało się studjum H. Piątkowskiego p. t. „Władysław **P.**“ (Warszawa, 1896). Jego „Szał“ znajduje się od r. 1901 w zbiorach Feliksa Jasieńskiego w Krakowie.

Podlewski Franciszek, prawnik i literat polski, † 1910 w Warszawie.

Podolecki Jan Kanty, rodem z Galicji Wschodniej, wielce utalentowany publicysta, pisał w *Dzienniku Stanisławowskim* (1848) i w *Demokracie Polskim* (1851). Był przez czas pewien członkiem przebywającej w Londynie Centralizacji Polskiego Towarzystwa Demokratycznego.

Podolska gubernja, na obszarze 42,018·5 klm. kw. miała w 1908: 3,604,000 m. Skład narodowościowy ludności podług spisu powszechnego: 80·96% Małorusów, 12·33% Żydów, 3·21% Wielkorosjan, 2·31% Polaków, 0·88% Rumunów, 0·13% Niemców, 0·28% innych; 78·14% prawosławnych, 12·28% żydów, 8·71% katolików, 0·63% starowierców, 0·12% protestantów, 0·12% innych. Z 12 pow. w gub. najwięcej Polaków miał pow. Płoskirowski (6·4%), najmniej Bełcki (0·9%); najbardziej małoruski—pow. Hajsyński (86·4%), najmniej—Winnicki (74·8%); tenże Winnicki wykazał najwyższy % Wielkorosjan (7·2%), gdy najmniej Wielkorosjan zamieszkiwało powiat Hajsyński i Jampolski (po 1·9%). Do włościan należało 1·8 miljonów dziesięcin z nadziału, 1·8 milj. stanowiło własność prywatną, 0·3 milj. należało do skarbu, apanaży i innych. W 293 fabrykach i zakładach przemysłowych wyprodukowano za 48 milj. rubli, w tym cukrownie za 37 milj., gorzelnie 5 milj.

Podpuszczka (ob.). Podpuszczkę wydzielają także niektóre drobnoustroje, szczególnie peptonizujące mleko bakterje Flügge'go, które ponadto wydzielają trypsynę i ścięta kazeinę napowrót rozpuszczają.

Poe Edgar Allan, poeta amerykański (ob.). W ostatnich czasach na polski przełożono z prac **P.**: „Nowele“ (1907); „Kruk“ (1910).

Pogodin Aleksander, filolog i publicysta rosyjski, * 1872. Ukończył uniwersytet petersburski, magistrował się na podstawie rozprawy „Iz istoriji słowianskich peredwiżeniji“, a doktorat otrzymał na zasadzie pracy „Sledy korniej-osnow w słowianskich jazykach“. Był profesorem uniwersytetu warszawskiego na katedrze filologji słowiańskiej; obecnie jest bibljotekarzem w Petersburgu i prowadzi wykłady na kursach prywatnych. Ogłosił między innemi: „Osnownoj kurs obszcza-

go jazykoznanija“ (1896); „Religija Zoroastra“ (1903); „Bogi i geroi Ellady“ (1904); szereg rozpraw z językoznawstwa porównawczego, gieografji historycznej, etnografji. Był członkiem t. zw. związku akademickiego, składającego się z postępowych profesorów, stawał w obronie szkoły polskiej i autonomji Królestwa. O Polsce współczesnej napisał książkę, o autonomji Królestwa rozprawę w czasop. *Russkaja Myśl* (1906, № 3). W sprawach polskich zabierał często głos w postępowych pismach rosyjskich, zawsze z wielką życzliwością dla nas. Obecny był w Krakowie na obchodzie grunwaldzkim.

Pohl Ryszard, pisarz muzyczny, † 1896 w Baden-Baden.

Pöhlmann Robert, historyk niemiecki, * 1852 w Norymberdze, był nauczycielem gimnazjalnym 1874—75, habilitował się 1879 w Erlangen z historji starożytnej, 1884 został profesorem nadzwyczajnym, 1886 zwyczajnym tamże, a od 1900 w Monachjum. Ogłosił: „Der Römerzug Kaisers Heinrichs VII“ (1875); „Die Anfänge Roms“ (1881); „Die Uebervölkerung der antiken Grosstädte“ (1884); „Geschichte des antiken Kommunismus und Socialismus“ (1853 — 1900, 2 t.); „Sokrates und sein Volk“ (1899); „Griechische Geschichte im XIX Jahrhundert“ (1902); „Zur Geschichte der antiken Publicistik“ (1904); „Grundriss der griech. Geschichte nebst Quellenkunde“ (1906, III wyd.); „Zur Geschichte der Gracchen“ (1908) i t. d.; nadto opatrzył uwagami 23 i 24 wydanie Roschera „Grundlagen der Nationalökonomie“ (1900 i 1906).

Poictevin Franciszek Paweł, pisarz francuski, * 1854 w Paryżu, † 1904 w Mentonie. Podróżował wiele po Europie, rozpoczął pisać w 1882. Utwory **P.** posiadają nadzwyczaj wyszukany styl i niepowszednią głębię i polot. Przez wczesną jego śmierć, literatura francuska poniosła wielką stratę. Napisał: „la Robe du moine“; „Ludine“; „Songes“; „Petitau“; „Seuls“; „Derniers songes“; „Double“; „Tout bas“; „Ombres“ i in.

Poincaré Henryk, matematyk i fizyk francuski, w 1904 — 1908 był profesorem astronomji ogólnej w Szkole politechnicznej. Jest członkiem albo korespondentem 34 akademji i towarzystw naukowych, w 1909 został członkiem Ak. francuskiej, doktorem 6 uniwersytetów, otrzymał liczne nagrody i inne odznaczenia. **P.** wystąpił w ostatnich latach jako filozof przedewszystkim z krytyką koncepcji nauki, opartej na podstawie metafizycznej, i wprowadził pojęcie „dogodności“ (commodité). Ta „dogodność“ zbliża się do „ekonomji“ Macha i pozbawiona jest dowolności pragmatyzmu (ob.). Ogłosił nadto: „Electricité et optique. La lumière et les théories électrodynamiques“ (1901, II wyd.); „Figures d'équilibre d'une masse fluide“ (1902); „Leçons de mecanique céleste“ (1905 — 07, 3 t.); „Cours d'Astronomie générale“ (1906—1907); „La science eth ypotèse“ (1902; przekład polski 1907); „la Valeur de la Science“ (1901; prz. polski 1910); „Science et méthode“ (1906; prz. polski 1911); „Savants et Ecrivains“ (1910) i in. Por. J. Sageret „H. **P.**“ (1911).

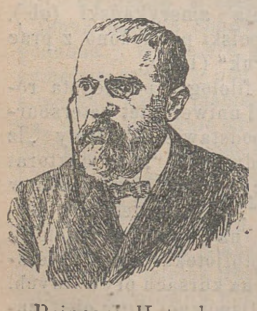

Poincaré Henryk.

Poincaré Lucjan Antoni, fizyk francuski, * 1862, jest inspektorem gieneralnym nauczania publicznego, wydał: „la Physique moderne, son Evolution“ (nagroda Ak.); „L'electricité“ (1910).

Poincaré Rajmund, polityk francuski, w 1906 został ponownie obrany do Senatu, 14 marca t. r. objął tekę ministra finansów w gabinecie Sarriena, w październiku 1906 odmówił Clemenceau przyjęcia teki ministra spraw zagranicznych w jego gabinecie. Napisał: „Du droit de suite dans la propriété mobilière“; „l'Ancien droit et le code civil“ (1883); „Idées contemporaines“ (1906); „Etudes et figures politiques“ (1907); „Causes littéraires et artistiques“ (1908).

Poincaré Rajmund.

Point Armand, malarz francuski, * 1860 w Algierze. W obrazach swych wzorował się na prerafaelitach angielskich i *quattrocento*, głównie Botticellim. Ważniejsze prace: „Zwiastowanie“ (1895); „Nadzieja i Cierpienie“ (1896); „Syrena“; „Zapach mimozy“ (1906) i t. d.

Poirier Paweł, znakomity chirurg francuski, * 1853, † 1907 w Paryżu. Profesor anatomji w uniwersytecie paryskim, znany był zwłaszcza ze studjów nad chorobą raka.

Poiseuilla Prawo odnosi się do tarcia, jakiego doświadczają ciecze i gazy przy przepływie przez bardzo cienkie rurki. **P. P.** wykreśla obieg krwi w naczyniach włoskowatych organizmu.

Pojezierze baltyckie, zwane również płytą baltycką, jest to płaska kraina, opasująca Bałtyk, stanowi ono na przestrzeni między Odrą a Niemnem granicę północną niżu Polskiego. Różne wały, usypiska, grzędy sprawiają, że wody tej krainy rozlewają się w tysiące, nawet dziesiątki tysięcy jezior, skąd i nazwa **P.** Są tam jeziora, zajmujące 100 km.² powierzchni, jak Śniardwa. Jedne łaciaste, jakby połączenia wielu jezior, inne podłużne, podobne do Gopła, wreszcie okrągłe, koliste jakby pod cyrklem, jak Świteź w Nowogrodzkim. Bagna—to również znamienna cecha **P.**

Pokutyński Józef, architekt krakowski, wykonał przebudowę „Grand Hotelu“ oraz dawnej bursy przy M. Rynku w Krakowie. Oprócz tego pobudował różne domy dochodowe w Krakowie, przeważnie w spółczesnym stylu. W czasopiśmie *Architekt* były reprodukowane jego: „Kaplica w Dębnikach“ (1902); „Kolonja lecznicza w Rabce“ (1903); „Dom Akademicki w Krakowie“ (1904); „Projekt kościoła O.O. Jezuitów w Krakowie“ (1907).

Polak Józef, lekarz polski, ogłosił nadto: „Polityka bliskiej przyszłości“ (1909); „Patrjotyzm i zgoda narodów“ (1910).

Polavieja, margrabia Garcia de P. Y del Castillo, gienerał i polityk hiszpański, * 1838 w Madrycie. Walczył jako ochotnik w Marokku od 1858; kapitan 1871, gienerał brygady 1876, gubernator w Puerto-Pricipe, później w Santiago na Kubie występował przeciwko powstańcom. W 1890 gubernator gieneralny Kuby, następnie Filipinów, starał się o załagodzenie zatargu tych krajów z Hiszpanją, odwołany 1897. W 1899 zestał ministrem wojny, potym senatorem dożywotnim, ostatecznie szefem sztabu gieneralnego w 1905. Ogłosił wspomnienia z Kuby i kilka prac historycznych.

Polenz Wilhelm, wybitny powieściopisarz niemiecki, * 1861, † 1903 w Dreznie. Jako malarz współczesnego społeczeństwa niemieckiego liczy się do najprzedniejszych. Do najszczęśliwszych należą powieści **P.** z życia prowincji. Ważniejsze utwory: „Die Sühne“ (1890); „Der Pfarer von Breitendorf“ (1893); „Der Büttnerbauer“ (1895); „Der Gräbenhänger“ (1897); „Thekla Lüdekind“ (1900); „Liebe ist ewig“ (1900); „Wurzellocker“ (1902) i t. d.; zbiory nowel: „Karline“ (1894); „Reinheit“ (1896); „Luginsland“ (1901) i in.; sztuki teatralne: „Heinrich von Kleist“; „Preussische Männer“; „Andreas Bockholdt“; „Junker und Fröhner“; Po śmierci ukazały się: „Glückliche Menschen“, powieść (1905); „Erntezeit“, poezje (1904); „Das Land der Zukunft“, wrażenia z podróży do Ameryki (1904).

Poliński Aleksander, polski pisarz muzyczny, jest od 1904 profesorem historji muzyki polskiej w konserwatorjum warszawskiem. Wydał po 1900 rozprawę o „Bogurodzicy“ (Warszawa, 1903) oraz „Dzieje muzyki polskiej w zarysie“ (Lwów, 1907).

Poliomyelitis anterior infectiosa *(syn. Poliomylitis acuta infantum),* ostre zapalenie przednich rogów rdzenia najczęściej u dzieci. W ostatnich czasach wyodrębniono zarazek, wywołujący tę chorobę, i chorobę dało się przenieść na zwierzęta (małpy, młode króliki). Zarazek jest bardzo mały, trudno go zobaczyć przez największe powiększenia, dlatego morfologicznie nie zróżniczkowany; przesącza się przez filtry z ziemi okrzemkowej. Flexner, Lewis i Levaditi otrzymali mętw buljonie z 10—25% surowicy króliczej, hodując zarazek na tym podłożu.

Politzer Adam, lekarz, profesor wiedeński, ustąpił w 1906 z katedry uniwersyteckiej.

Pollack Kazimierz, dziennikarz polski, ukończył warszawską szkołę realną. Współpracownik kolejno: *Kolców, Gazety Warsz., Gońca Handlowego, Gońca Porannego* i *Wieczornego.*

Pollard Albert Fryderyk, historyk angielski, * 1869 w Ryde. Studja odbywał w Oksfordzie, od 1903 profesor historji konstytucji, od 1907 historji Anglji w *University College* w Londynie. Ogłosił: „England under Protector Somerset“ (1900); „Henry VIII“ (1905, II wyd.); „Tudor tracts“(1903); „a Life of Thomas Craumer“ (1904); „Factors in modern history“ (1907) i t. d.

Poller Jan, numizmatyk polski i znawca starożytności, * 1821, † 1902 w Krakowie, był urzędnikiem bibljoteki Jagiellońskiej.

Pollock Frederick sir, prawnik angielski, napisał nadto: „Introduction to the history the sciences of politics“ (1902; przekład polski, 1903).

Polon, pierwiastek promieniotwórczy, strąca się w niektórych reakcjach razem z bizmutem, kiedy osadzić siarczek bizmutu lub wydzielić zasadową sól bizmutu po rozcieńczeniu roztworu wodą; **P.** osiada na pręcikach: srebrnym lub bizmutowym, zanurzonym do rozczynu, zawierającego ten pierwiastek. Promieniotwórczość **P.** jest tysiąc razy większa, niż radu. **P.** odkryty przez Skłodowską Curie 1898, z powodu bardzo nieznacznej jego ilości w rudzie smolistej, (Marckwald z 15 ton rudy otrzymał zaledwie 3mg soli polonowej zanieczyszczonej) pod względem chemicznym nie jest zbadany, jest on bardzo podobny do bizmutu. Pod względem promieniotwórczym **P.** jest identyczny z radem F. (ob. Promieniotwórczość), wysyła promienie, nie działające na płytę fotograficzną; perjod (ob. Promieniotwórczość) **P.** wynosi około 140 dni, tyleż, co radu F., otrzymanego na drodze dezintegracji emanacji radowej.

Polska. L u d n o ś ć. Statystyka ludności polskiej oprócz zwykłych trudności natrafia na specjalne, wynikające z braku samodzielności politycznej narodu polskiego. Urzędy statystyczne w państwach, do których Polacy należą, zazwyczaj, jak n. p. w Niemczech, zmniejszają tendencyjnie ilość Polaków, następnie w państwach, do których Polacy emigrują, najczęściej zapisują nazwę państwa, skąd immigrant przybywa, a nie narodowość. Z tych względów dokładne obliczenie Polaków jest rzeczą wprost niemożliwą pomimo wielokrotnie podejmowanych prób. Pierwszą próbę naukowego obliczenia Polaków uczynił F. Sulimierski, twórca „Słownika Gieograficznego“, który podaje w 1883 w *Ognisku* ilość Polaków na: „z górą 12 miljonów“. Z następnych prób wymienić należy Szymańskiego w *Orędowniku,* E. Czyńskiego w *Wiśle* 1887, podającego 12·5

miljona, F. Olszewskiego w *Kurjerze Warszawskim* 1898 i „Kalendarzu katolickim“ 1901: 15·6 miljona, L. Straszewicza w „Miesięczniku Kurjera Polskiego“ 1900: 18 do 19 miljonów, Wł. Czerkawskiego w „Badaniach nad ilością Polaków i ich ugrupowaniem w krajach zagranicznych“, przedstawionych Ak. Um. w Krakowie 1902: 21·1 milj. wraz z Litwinami, B. Koskowskiego w „Opisie ziem, zamieszkałych przez Polaków“ (1903), znów E. Czyńskiego w „Etnograficzno-statystycznym zarysie liczebności i rozsiedlenia ludności polskiej“ (1909), L. Wasilewskiego w „Słowiańszczyznie współczesnej“ i idącego za tegoż przykładami J. Grabca w „Współczesnej Polsce w cyfrach i faktach“ (1911). E. Czyński w ostatnim wydaniu swego „Zarysu“ podaje liczbę ludności polskiej we wszystkich częściach świata w 1909 na przeszło 20 miljonów, gdy Koskowski dla 1903 roku obliczał na 19·105 miljonów. Grabiec, nawiązując do pracy L. Wasilewskiego, podnosi liczbę Czyńskiego do *22½ miljona*. Z tego na obszarze narodowościowym własnym, obejmującym głównie dorzecze Wisły, między 34° a 41°, dł. wsch. oraz 49° i 53° sz. półn., sięgającym na północy do Bałtyku a na południu przekraczającym Karpaty, zamieszkiwało 15,030,000 Polaków, a mianowicie w granicach cesarstwa Rosyjskiego 8,700,000, Austrjackiego 2,720,000, królestwa Pruskiego 3,510,000, Węgierskiego 100,000. W krajach, sąsiadujących z obszarem narodowościowym, jak, w Galicji wschodniej mieszkało 1,500,000, na Litwie 1,100,000, Ukrainie, Wołyniu, Podolu 900,000, razem 3,500,000. Wreszcie na wychodźtwie rozproszonych było po Europie, Ameryce, Azji i t. d. 3,965,000, z czego w Niemczech 350 tysięcy, Austrji 60 tysięcy, Rosji 400 tys., innych krajach Europy 100 tysięcy, w Stanach Zjednoczonych Ameryki Północnej 2,935,000, Brazylji 100,000, Kanadzie 10,000, Argientynie i innych 10,000. Gdy więc na terytorjum etnograficznym mieszkało 15·03 miljona czyli 66·8%, w krajach ościennych 3·5 milj. czyli 15·4, w Ameryce 3,055 miljona czyli 13·60%, na wychodźtwie w Europie 0·91 miljona czyli 4·1%. Wśród różnych narodów europejskich, Polacy na początku XX stulecia zajmowali ósme miejsce: po 1) Anglikach liczących 125 milj., 2) Niemcach—80 milj., 3) Rosjanach—60 milj., 4) Hiszpanach—50 milj., 5) Francuzach—46 milj., 6) Włochach—33 mil., 7) Ukraińcach—30 milj., szli 8) Polacy liczący—*22·5 milj.*, a dopiero następne miejsce zajmowali: 9) Portugalczycy—20 milj., 10) Rumunowie—10 milj., 11) Serbo-chorwaci—9·2 milj., 12) Węgrzy—8·7 milj., 13) Białorusini—8 milj., 14) Czesi—6·6 milj., 15) Holenderzy—6·3 milj., 16) Szwedzi—5·5 milj., 17) Bulgarowie—5·4 milj., 18) Grecy—5 milj., 19) Duńczycy i Norwegowie—4·5 milj. i t. d. Podług obecnego podziału polityczno-administracyjnego Polacy stanowili większość w następujących dzielnicach: 1) w Królestwie Polskim—73·5% wobec całego ogółu ludności (1907) 11,505,112 m., 2) w W. Ks. Poznańskim — 61·4% wobec ogólnej ilości (1907) 1,206,391 milj., 3) w W. Ks. Cieszyńskim — 60·96% wobec 371,354 milj. (1900), 4) na Szląsku Opolskim — 58·3% wobec 2,054,399 milj. (1907), 5) w Galicji—54% wobec 7,999,259 milj. (1908); następnie zamieszkiwali zwartą masą, tworząc jednak mniejszość ludności ogólnej: 1) w Prusach Zachodnich 35% wobec 1,641,746 milj. (1905), 2) w Prusach Wschodnich 16% wobec 2,030,176 milj. (1905), wreszcie 3) na obszarze Litwy i Rusi, gdzie wśród ludności całej około 23 miljonów (1906) Polacy stanowili 10%, przyczym odsetek Polaków w powiecie Bialskim, Białostockim i m. Wilnie wahał się między 30 i 40%, w pow. Kowieńskim od 20 do 30%; w 5 innych powiatach z m. Mińskiem od 10 do 20%; w 20 pow. od 5 do 10%; w 27 pow. od 2 do 5%; w 37 poniżej 2%. W 1909 podług E. Czyńskiego z 18.3 miljona, czyli z ogólnej ilości Polaków bez zamieszkałych w Ameryce, 10·15 milj. czyli 55.5% podlegało rządowi rosyjskiemu, 4·1 milj. czyli 22·5% austrjackiemu i 4·3 milj. czyli 22·0% niemieckiemu. Podług wyznania te 18·3 miljona dzieliły się na: 17·6 milj. czyli 96% katolików, 0·487 milj. protestantów czyli 2·6%; 0·102 milj. czyli 0·6% żydów, 0·075 milj. czyli 0·4% unitów, 0·06 milj. czyli 0·3% marjawitów, 0·036 milj. czyli 0·1% prawosławnych i innych. Por. „Polska obrazy i opisy“ (Lwów, 1906, 2 t.); „Opisy ziem, zamieszkałych przez Polaków“ (Warszawa, 1904, 2 t.); E. Czyński „Etnograficzno-statystyczny zarys liczebności i rozsiedlenia ludności polskiej“ wraz z T. Tillingerem (Warszawa, 1909, II wyd.); L. Wasilewski „Słowiańszczyzna współczesna“ (1909); J. Grabiec „Współczesna Polska w cyfrach i faktach“ (Kraków, 1911).

Stan badań dotychczasowych **P.** pod względem: *I) Fizjograficznym.* Trzon półwyspu zachodnio-europejskiego, przyrastającego do wielkiego lądu Eurazji, zajmuje **P.** Obszar ten pozbawiony wyraźnych granic wschodnich i zachodnich łączy nizinę Niemiecką z niziną Rosyjską, przesuwając się nieszerokim pasem pomiędzy Bałtykiem a Karpatami i rozszerzając się stopniowo na wschodzie. Tylko na południowej granicy rozciągnęły się większe góry (Karpaty do 2.000 m. wys.), pozatym Niż **P.** (ob. II supl.) mało jest urozmaicony pod względem hipsometrycznym. Na północy rozłożyły się pagórki jako t. zw. Pojezierze Bałtyckie (ob. II supl.). Pochodzenie swoje zawdzięczają one lodowcom, podobnie jak cała północna połowa **P.**, o ukształtowaniu której zadecydował ubiegły, lodowcowy okres gieologiczny. Materjał skalny, z którego złożone jest Pojezierze przedstawia się jako glina z otoczakami i głazami, a rzadziej piasek. Pas środkowy, ciągnący się z zachodu na wschód, położony jest

nieco niżej, na nim rozłożyły się moreny czołowe (PdZ—PnW), a bardziej na wschodzie (Podlasie) zaległy wielkie obszary piasku, wyniesionego ongi przez wody lodowcowe z pod czoła lodowca. W tym podłożu wielkie rzeki dyluwjalne rzeźbiły sobie doliny. Bardziej na południu, również w kierunku zachodnio-wschodnim, ciągnie się pas wyżyn t. zw. południowo-polskich. Hipsometrycznie pas ten przedstawia ciągłość, genetycznie jednak, część jego środkowa różni się bardzo od bocznych, położonych na prawym dorzeczu Wisły, oraz górnym dorzeczu Warty i Wisły. Zachodnia część pasma złożona jest ze skał jurajskich (pasmo Wieluńsko-Krakowskie), wschodnia z kredowych (wyżyna Lubelska) a środkowa jest bez porównania starszą, gdyż materjały, jakie w niej obserwujemy, powstały jeszcze w okresie paleozoicznym, poczym wypiętrzyły się, uległy niszczącym wpływom wietrzenia, erozji, a może i egzaracji i obecnie przedstawiają zgrzybiały, zniszczony górotwór. Wreszcie południo-wschód **P.** zajmuje olbrzymia gładka granitowa płyta Podolska, będąca przeważnie (w swej gieologicznej przeszłości) lądem. Obecnie pokrywa ją gruba powłoka loessu, ale w głębokich jarach, wyżłobionych przez rzeki, odsłania się nam wnętrze lądu. Płyta podolska, była widownią ruchów górotwórczych, a i dziś zachodzą na niej drobne ruchy skorupy ziemskiej, zależne od cyklonów (oscylacje pulsatoryczne). Rzeki Niżu polskiego sformowały się w okresie lodowcowym, oznaczając się wtedy olbrzymią ilością wody i odmiennym kierunkiem. Leżący na Pojezierzu lodowiec tamował odpływ na północ, to też Wisła płynęła na zachód, przyjmowała jako dopływy Odrę, Ren i t. p. i wpadała do morza Niemieckiego. Podobnie Niemen, nie będąc w stanie płynąć na północ, niósł wody wolnej od lodów części Litwy do Narwi, a ta wraz z Bugiem (jak obecnie) wpadała do Wisły. Po ustąpieniu lodowca Wisła skróciła sobie drogę do Bałtyku, Niemen oddzielił się od Narwi, niosąc wody litewskie bezpośrednio do morza, tak iż wschodnia **P.** zyskała symetryczną siatkę wodną (zlewisko Niemna i Dniepru), a zachodnia i środkowa prawie całkowicie leży w dorzeczu Wisły. Błota poleskie, mokradła torfowe i jeziora są pozostałościami lodowcowemi. Co do tych ostatnich, to jedni badacze przypuszczają, że wgłębienia wyrył sam lodowiec, inni zaś, że są one dziełem wód podlodowcowych. Klimat nie jest ani morskim, ani lądowym, bowiem przez Warszawę przechodzi izoamplituda 23°, uważana za przejście między jednym i drugim. Izotermy roczne biegną ku południo-wschodowi, opady (około $^1/_2$ mm.) są prawie jednakowe na całym obszarze, tylko góry Świętokrzyskie i Karpaty otrzymują większą ich ilość. Intensywność opadów połączona jest z burzami elektrycznemi (termiczne i cyklonalne), na północy kraju ilość burz elektrycznych jest mniejsza, niż na południu. Pogoda u nas zależy od ukształtowania się trzech centrów barometrycznych: syberyjskiego maks., azowskiego maks., i islandzkiego min., co jest powodem znacznych wahań klimatycznych i utrudnia przewidywania zjawisk meteorologicznych. Roślinność **P.**, wogóle ta sama, co i niziny Niemieckiej, posiada jednak nielicznych przedstawicieli krajów odległych. Na większych wyniosłościach (Łysogóry) zgrupowały się rośliny zarówno właściwe strefom zimniejszym, jak i cieplejszym, w Sandomierskim mamy przedstawicieli flory stepowej; w wodach północnych rozpleniła się zaraza Kanadyjska, nowy obcy przybysz. Z pośród organizmów zwierzęcych bytują u nas też niektóre zwierzęta charakterystyczne dla fauny krajów ościennych (bóbr, suslik, szarańcza). Najcharakterystyczniejszą cechą **P.** jak tego dowiódł Nałkowski (ob.), jest brak znamion charakterystycznych dla całego terenu, który wykazuje przejściowość widoczną w zakresie gieologji, hidrografji, klimatu, flory, fauny, ludności, kultury z jej przejawami i t. p. *II) Antropologicznym.* Badania nad młodzieżą poborową wykazały, iż ludność dzielnic rdzennie polskich wyróżnia się względnie niskim wzrostem: wzrost średni Polaków popisowych z Królestwa Polskiego wynosi 1,645 — 1,649 mm., w Galicji jest jeszcze niższy, Mazurzy pruscy również nie odbiegają od tego poziomu (wogóle liczby dotyczące wzrostu są w obrębie państwa Pruskiego tajemnicą państwową i niepodobna dokładnie obliczyć wielkości wzrostu). W ten sposób dzielnice polskie tworzą część składową rozleglejszego terytorjum niskorosłego, które zacząwszy się od zgięcia Wołgi i źródeł Donu ciągnie się przez Białoruszczyznę, Król. Pol., Galicję środkową i zachodnią i polskie dzielnice Szląska, Słowacczyznę, oraz wzdłuż lewego porzecza Cissy, a nawet poniekąd przez Węgry i Siedmiogród aż do wschodniej Bułgarji. Ale z tej jednolitości pozornej nie należy wnioskować o jednolitości typów antropologicznych na całej tej przestrzeni, albowiem nawet w obrębie Król. Pol. zgoła inne typy złożyły się na ten względnie niski poziom wzrostu: w Mławskim nizkorosły, długogłowy blondyn, w Kieleckim krótkogłowi, wykazujący znaczne ilości pierwiastków typu ciemnego. Oddziaływanie ze strony roślejszych typów szło od Słowiańszczyzny południowej (t. zw. typ dynaryjski), głównie przez bramę czarnomorską i oddziałało na wschodnie rusińskie dzielnice Galicji, a także może przez bramę morawską i wpłynęło dodatnio na wzrost Szląska austrjackiego i krawędź Galicji zachodniej, oraz z północy (długogłowy blondyn) i podniosło wzrost w Suwalskim, a także może tu i owdzie w Wielkopolsce. Zdaje się, że każda z dzielnic polskich, a zatym Mazowsze, Małopolska i t. d. wyróżnia się odrębnością pod tym względem. Ośrodkami wzrostu niskiego są: Małopolska oraz

Mazowsze stare, zwłaszcza Łomżyńskie. Wzdłuż Wisły idzie terytorjum roślejsze: Włocławskie, bodaj Lipnowskie, Płońskie zwłaszcza wyróżniają się wzrostem swoim, a terytorjum to ciągnie się między in. od ujścia Narwi do pow. Garwolińskiego, wzdłuż prawego brzegu Wisły, przerzuca się na lewy i jakoś przez Radomskie ciągnie się do Koneckiego długim a wązkim pasem. Wzrostem swoim wyróżnia się także ludność wyżyny wodziałowej, leżącej pomiędzy porzeczem Wisły a Warty. Ale najwyższym wzrostem odznacza się Pobuże poniżej zgięcia Bugu. Szczegóły, dotyczące wzrostu, tworzą dotychczas najważniejszy przyczynek do naszej znajomości kraju pod względem antropologicznym. Następnie idą dane co do barwy włosów i oczu. Badanie nad barwą pozwalają mniemać, iż w ogólnym zarysie ziemie polskie wchodzą w skład owych stref równoleżnikowych, które ciągną się przez całą nizinę niemiecką, ale z zawikłaniami, sprawionemi przez to, że typy ciemniejsze posuwając się wzdłuż rzek (Odra, prawdopodobnie Wisła), wywołały odchylenia liczne w tej prawidłowości. Kaszubszczyzna, jako ognisko najbardziej napiętej obecności pierwiastków typu blondynowego, a Szląsk austrjacki, jako takie samo ognisko pierwiastków typu ciemnego, przeciwstawiają się sobie nawzajem z całą mocą. W ogólnym zarysie pierwiastki typu blondynowego wzrastają, ciemnego ubywają w miarę tego, jak posuwamy się z południa na północ, ale zasada ta bynajmniej nie daje pojęcia o kształtowaniu się właściwości w różnych okolicach. Małopolska w porównaniu z Mazowszem starym wyróżnia się obfitością pierwiastków typu ciemnego, Pobuże w porównaniu z porzeczem Wisły—w obrębie tej samej szerokości — większą obfitością pierwiastków typu jasnego, Szląsk jako klin ciemniejszy w chodzi pomiędzy Galicję a Wielkopolskę, a wływy jego ciągną się dalej w Królestwie. Co do kształtów czaszki, ogniskiem krótkogłowości są Karpaty, zwłaszcza krawędź ich zachodnia, wskaźnik głowny dosięga tutaj 85. I znowu w ogólnym zarysie obniża się on w kierunku ku północy, aż do 80—81 na Mazowszu. Ale zebrane materjały nie pozwalają wytknąć szczegółowo jego rozmieszczenia. To rozmieszczenie różnych cech fizycznych w obrębie ziem polskich świadczy, że nie może być mowy o jakimś jednym typie polskim; raczej należy przyjąć iż typy te są liczne. Źródłem tej niejednolitości jest różnorodność składu rasowego ludności polskiej. W stanie dzisiejszym antropologji niepodobna wyróżnić tych wszystkich części składowych, które sprzężeniem swoim utworzyły naród polski. W Lubelskim daje się odczuwać obecność typu dynaryjskiego (krótkogłowy wysokorosły brunet), w Beskidach może doniosłą rolę odgrywa *homo alpinus* w odmianie swojej, w Mławskim występuje niskorosły długogłowy blondyn, w Płońskim takiż wysokorosły blondyn. Wchodzą jeszcze inne typy, których wydzielenie w obliczu małej liczby rozciągłych poszukiwań nie może rościć pretensji do dokładności. Por. L. Krzywicki „Charakterystyka fizyczna ludności ziem polskich i dzielnic ościennych“ („Encyklopedja Polska“, t. I); J. Czekanowski „Beiträge zur Anthropologie v. Polen“ („Archiv für Anthropologie“, 1911). *III) Ludoznawczym.* Państwo Polskie powstało z połączenia licznych plemion. W ciągu wieków współżycia wiele właściwości, idących w parze z tą odrębnością prastarą plemion, uległo zupełnemu zatarciu, ale wiele pozostało jeszcze. Gwary: mazurska, kaszubska, wielkopolska, poniekąd zlewają się z temi dawnemi granicami plemiennemi, ale tylko poniekąd, bo np. Mazurzy, dzięki osadnictwu, wyszli z dawnych granic, a wraz z tym i gwara mazurska zajęła obszar o wiele rozleglejszy, aniżeli niegdyś. Ubiór ludu nosi także na sobie piętno odrębności: starczy porównać ubiór ludowy z różnych dzielnic Małopolski z ubiorem ludowym Kurpików albo Mazurów z Mazowsza leśnego, ażeby dostrzedz różnice poważne. Prawdopodobnie, z tą dawną odrębnością plemienną pozostaje w związku moc cała innych zwyczajów ludu: odmienność melodji i tańców (wyrwas, kujawiak, krakowiak), ornamentyka ludowa, rysy właściwe obrzędom różnym (rozpowszechnienie obrzędu konika w Małopolsce, tura i kozy w innych dzielnicach). Niestety, ta strona zwyczaju swojskiego, t. j. rozmieszczenie jego wzdłuż i wszerz ziem polskich, oraz odmienne piętno, którym wyróżnia się on w okolicach oddzielnych **P.**, dotychczas były lekceważone w puszukiwaniach ludoznawczych. Istnieją zaledwie przyczynki nieliczne, i to pochodzące już z czasów ostatnich. Tutaj należą badania K. Nitscha nad rozmieszczeniem właściwości gwarowych, J. Karłowicza nad rozmieszczeniem struktury chaty polskiej. Natomiast inne fazy zwyczaju ludowego oczekują dopiero na ujęcie ich z tego stanowiska. Do tego zakresu badań należą także nazwy pojedyńczych odłamów ludności polskiej, takie jak: Kaszubi, Kociewie, Pałuki, Bory, Kurpie i t. d., niezmiernie liczne, gdyż obok nazw, obejmujących rozleglejszą przestrzeń, istnieją inne, dotyczące zaledwie paru wiosek. Wiele z tych nazw jest dzisiaj dla nas niezrozumiałych, ale wiele wykazuje wyraźnie brzmieniem swoim, iż powstały z przedrzeźniania pewnych zwrotów mowy (np. jacaki) lub wydrwiwania ubioru lub innych cech (np. Kurpie—od obuwia). W ogóle jednak zwyczaj ludowy, może prócz górali i puszczaków, występuje zazwyczaj w postaci niezmiernie zlenionej, wyszarzałej. Lata 1815—1846 przyczyniły się w mierze bardzo znacznej do takiego wyjałowienia: w tym okresie odbywało się niezmiernie napięte wywłaszczanie włościan z gruntów, prawo bowiem w 1807 (księstwo Warszawskie), znosząc poddaństwo, nie oddało ziemi na

własność włościanom, i dwor usuwał ich jako dzierżawców, osady zaś wcielał do ziemi folwarcznej. Wyrzucona z ziemi gromada opuszczała niekiedy wioskę lub też pozostawała w niej w charakterze komorników—ale jedna i druga sytuacje nie sprzyjały zachowaniu obyczajów prastarych. A nadewszystko znikały odrębności, istniejące pomiędzy okolicami sąsiedniemi w zakresie tego samego obrzędu. Przecież dotrwały do dnia dzisiejszego różne obrzędy pogańszczyzny, i dopiero doba obecna—dróg żelaznych, napiętego obiegu towaru, ludzi i t. d.—zaczęła je poważnie usuwać, tak samo jak i ubiory ludowe, które w wielu okolicach znikły zupełnie. Do takich obrzędów należą: obchody popielcowe, wynoszenie Bachusa, topienie Śmierci, Dziada i t. d., aż do klocków przyczepianych w Warszawie—szczątki obchodu, poświęconego chowaniu starego lata (roku) i obumarłej wegietacji, gaiki i maski i inne obchody, zwiastujące nastanie nowego lata i nowej wegietacji; obchodzona bywa tu i owdzie Sobótka z ogniami swemi, swobodą swawolną i t. d. Inne obchody wsiąknęły w uroczystości kościoła katolickiego (wigilja Bożego Narodzenia, święcone i inne obrzędy wielkanocne, dziady podczas zaduszek, święta Matki Boskiej „Gromnicznej“, „Zielnej“, „Siewnej“). Tutaj także należą poniekąd dożynki (z dochowanym tu i owdzie zwyczajem pozostawiania na polu „pępka“, t. j. garści niezżętego zboża). Jeszcze liczniej dochowały się poglądy staroczesne w zakresie zażegnywania chorób (uroków) wraz z nieodłącznemi liczbami świętemi: trójką, dziewięcią, trzema dziewięciami, a niekiedy i z dawnemi barwami świętemi (zwłaszcza czerwoną przy odczynianiu uroków i czarną przy ich rzucaniu). Te poglądy są tak zakorzenione, że nawet w początkach w. XX wywoływały samosąd gromady wioskowej nad rzekomą wiedźmą (w Płockim), która postępowaniem swoim miała sprowadzać choroby na bydło. Niekiedy dawne zwyczaje ukryły się pod nazwą cudzoziemską, co daje się zwłaszcza dostrzedz w zakresie postaci nadprzyrodzonych: skrzat, dydko, strzyga, bynajmniej nie świadczą, ażebyśmy wierzenia w te duchy zaczerpnęli z obczyzny, jeno o tym, że lud, mniemając iż wyrzeczony wyraz pociąga zjawienie się takiej postaci („o wilku mowa, a wilk tuż“), wolał posługiwać się terminami cudzoziemskiemi. Tak samo kalendarz ludowy zespolił się z różnemi postaciami świętych i utrwalił się w przysłowiach: św. Zofja kłosy wywija, na św. Roch zbieraj groch. Wogóle, badając obyczaj ludowy, można spostrzedz, że dochowanie zwyczajów prastarych, a także i oryginalność ubioru, ornamentyki i t. d. i niejakie przywiązanie do nich idzie w parze z dwojakiego rodzaju warunkami: 1) ustronnością okolicy, tutaj np. należą Górale, Kurpie i niektóre zakątki Małopolski; 2) zamożnością włościan i ich świadomością obywatelską, np. Książacy z Łowickiego. Są to dzielnice, w których lud nie „wstydzi“ się ani ubiorów swoich, ani zwyczajów, a ufając w własne siły, umiał na wytwory swoje położyć piętno niekiedy wielkiej oryginalności i artystyczności („styl zakopiański“ doczekał się już rehabilitacji, ale Księżaków lub Kurpików jest dotychczas lekceważony).

Czynniki jedności kulturalnej. Rolę łączników kulturalno-narodowych dla całej **P.** w ostatnich dziesięcioleciach odgrywały: instytucje naukowe, literackie i artystyczne oraz bibljoteki i muzea, rozsiane we wszystkich dzielnicach polskich; dalej, zjazdy naukowe, obchody narodowe, zloty sokołów, wystawy i prasa. *Instytucje naukowe:* dawniejsze, Akademja Umiejętności w Krakowie, Towarzystwo Przyjaciół Nauk w Poznaniu, Tow. Popierania Nauki polskiej we Lwowie, Kasa im. J. Mianowskiego w Warszawie, Tow. im. Kopernika we Lwowie z oddziałami w Krakowie i innych miastach galicyjskich (organ *Kosmos*), Towarz. Ludoznawcze we Lwowie (organ *Lud*), Towarzystwa lekarskie w Warszawie, Łodzi, Galicji i Poznaniu, Towarzystwa prawnicze tamże, Towarzystwo Techników w Warszawie i Politechniczne we Lwowie, Towarzystwa rolnicze w Galicji, Królestwie i Poznańskim, Towarzystwa ogrodnicze w Warszawie, Krakowie i Lwowie, Towarzystwo miłośników historji i zabytków Krakowa (wydaje cenne „Roczniki“); niedawno powstałe: Towarz. Naukowe Warszawskie, Tow. Przyjaciół Nauk w Wilnie, Tow. Krajoznawcze w Warszawie (wydaje „Roczniki“ tow. Krajoz. i *Ziemię*), Tow. Psychologiczne w Warszawie (z własną pracownią), Miłośników historji w Warszawie, Koło matematyczne i Koło chemików w Warszawie i in.; dalej Towarzystwa dziennikarzy i literatów we Lwowie i w Warszawie, Towarzystwa zachęty sztuk pięknych w Warszawie, Krakowie, Lwowie i Poznaniu (z własnemi galerjami); Towarzystwa muzyczne w Warszawie i Lwowie; muzea: Muzeum Narodowe w Krakowie, Muz. Czartoryskich w Krakowie, Muzeum etnograficzne i Muzeum przyrody również w Krakowie, M. historyczne m. Lwowa, M. Dzieduszyckich we Lwowie, Galerja miejska we Lwowie, M. imienia Mielżyńskich w Poznaniu, Polskie M. Ludoznawcze w Poznaniu (1910), M. Góralszczyzny w Zakopanym, Muz. miejskie w Warszawie, Muz. etnograficzne w Warszawie (przy Tow. przemysłu i rolnictwa), M. Rapperswilskie i in. Bibljoteki: Biblj. Jagiellońska w Krakowie, Ossolineum we Lwowie, Biblj. Baworowskich we Lwowie, Biblj. Pawlikowskich w Medyce (Galicja), Biblj. w Kurniku (Poznańskie), Biblj. Krasińskich w Warszawie, Zamoyskich w Warszawie, Przeździeckich w Warszawie, Biblj. Publiczna w Warszawie, Biblj. w Rapperswilu, Polska Biblj. w Paryżu i szereg innych instytucji naukowych, literackich i artystycznych. *Zjazdy naukowe i zawodowe.* Perjodycznie odbywają się

ogólne zjazdy lekarzy i przyrodników polskich (ostatnie: 1908 we Lwowie, 1911 w Krakowie), następnie specjalne, jak: chirurgów, neuropatologów polskich (1910 w Warszawie), zjazdy inżynierów polskich (1906 we Lwowie), specjalne górników i hutników (1910 w Krakowie, 1911 we Lwowie), historyków (ostatnie: 1900 Rejowski w Krakowie, 1909 Słowackiego we Lwowie), prawników i ekonomistów (ostatni 1906 w Krakowie po 13-letniej przerwie); dalej, nauczycieli (filologów i przyrodników w Warszawie 1905), wolnomyślicieli (1905 w Warszawie), zjazdy kobiece polskie, częste zjazdy Sodalicji marjańskich (ostatni 1910 w Przemyślu), konsewatorów (1911 w Krakowie), doroczne zjazdy młodzieży polskiej, kształcącej się na uniwersytetach zagranicznych i t. d. Na wielu międzynarodowych zjazdach naukowych i społecznych **P.** jest reprezentowana przez odrębną delegację, złożoną z przedstawicieli wszystkich dzielnic polskich, tak: na zjazdach lekarskich, historyków (ostatni w Rzymie 1906), wychowania publicznego (ost. w Londynie 1908), filozoficznych (ost. w Bolonji), wolnomyślicieli, socjalistycznych i t. d. *Obchody narodowe.* Liczne rocznice narodowe i jubiluszowe nastręczały również powodów do jednoczenia się duchowego. Do takich uroczystości, cokolwiek dawniejszych należały: sprowadzenie zwłok Mickiewicza do Krakowa, odsłonięcie pomnika Mickiewicza w Krakowie, rocznica Unji Lubelskiej we Lwowie, odsłonięcie pomnika Mickiewicza w Warszawie (1897), jubileusz Kraszewskiego w Krakowie; w czasach ostatnich: 500-lecie istnienia wszechnicy Jagiellońskiej (1900), Obchód Rejowski, jubileusz Konopnickiej we Lwowie (1902), Orzeszkowej w Warszawie (1907), rocznica śmierci Słowackiego we Lwowie (1909), połączona ze zjazdem historyków, koronacja obrazu cudownego Matki Boskiej w Częstochowie (1906), szereg obchodów grunwaldzkich w rozmaitych miastach polskich w 1910 i najwspanialszy z nich w Krakowie (ob. „Obchód grunwaldzki“ w II supl.), wreszcie odsłonięcie pomnika Kościuszki w Chicago 1911 r., połączone z kongresem polskim. *Zloty Sokołów* odgrywają wybitną rolę podczas wszelkich uroczystości narodowych; odbywają się też samoistne perjodyczne zloty sokołów galicyjskich, na które przybywają często delegacje sokolskie z Poznańskiego i Ameryki. *Wystawy* niektóre również przekraczają normę czynnika ekonomiczno-handlowego i nabierają doniosłości ogólno-narodowej, jak: Lwowska (1893), Częstochowska (1909).

Prasa jest jednym z najsilniejszych czynników łączności i poczucia jedności narodowej. Zadanie to spełniają przedewszystkim czasopisma: tygodniki, miesięczniki i kwartalniki, naukowe, literackie, artystyczne i społeczne, które poświęcone są nietylko sprawom bieżącym danej dzielnicy, ale obejmują zagadnienia kulturalne całego narodu. Spełnia też misję jednoczącą do pewnego stopnia prasa codzienna, informując o życiu poszczególnych dzielnic polskich oraz o stosunkach i sprawach osadnictwa polskiego po za krajem macierzystym. Według wykazu prasy, ogłoszonego w 1911 r. w Berlinie było ogółem, włączając w to perjodyczne wydawnictwa informacyjne i wydawnictwa perjodyczne książek, 639 czasopism polskich, z tego w Królestwie Polskim i cesarstwie 211, w Galicji ze Szląskiem austrjackim 232, w Poznańskim i Niemczech 105, w Ameryce 90, we Francji 1. We wszystkich tych państwach i krajach wychodziło w 1911 właściwych polskich pism: codziennych 73, tygodniowych 253, dwutygodniowych 113, miesięczników i kwartalników 130, prócz rozmaitych perjodycznych wydawnictw. W rozwoju czasopiśmiennictwa polskiego, w okresie ostatnich lat dziesięciu, na ziemiach polskich przodowała Warszawa. Pomimo krępującej cenzury prewencyjnej, jeszcze przed rokiem 1902 powstają nowe pisma codzienne, obliczone na większy i droższy nakład i zyskują pokaźną liczbę czytelników. W okresie przedrewolucyjnym łagodnieje do pewnego stopnia surowość cenzury prewencyjnej, zwłaszcza w kwestjach ekonomicznych, wyraz „strajk“ długo wykreślany czerwonym atramentem zyskuje prawo obywatelstwa, słabszemu dozorowi i przesianiu podlegają też w cenzurze wiadomości bieżące, wspomnienia historyczne, mowy okolicznościowe, a nawet wiadomości polityczne i przedruki z pism rosyjskich. Wypadki l. 1905—06 uwalniają prasę od twardego hamulca cenzury prewencyjnej. System regiestracyjny wydawania gazet dopiero około 1909 zaczyna dawać wyniki zdecydowanie dodatnie, natomiast trwający w kraju stan wyjątkowy, pomimo zniesienia cenzury czyni, wolność prasy dosyć problematyczną. Na pisma spadają całe masy pieniężnych kar administracyjnych, zawieszeń i t. p. represji. Uspokojenie stosunków w okresie porewolucyjnym zastało prasę warszawską w składzie niezbyt zmienionym zarówno pod względem ilościowym, jak i wyglądu zewnętrznego. Typ wielkoarkuszowego dziennika europejskiego nie zyskał prawa obywatelstwa. Pod względem treści zarysowały się wyraźniej różnice tendencyjne i odrębności partyjne, wywołujące zaciętą polemikę. Z drugiej strony, rozbudzone życie polityczne wyprowadziło na widownię kilka istotnych talentów polemicznych. Wreszcie stwierdzić należy powstanie kilku tygodników zawodowych, rozwijających się względnie słabo, oraz dosyć poważny rozwój prasy ludowej. Lata 1911—12 wykazują w Warszawie 11 pism codzienych, 112 tygodników naukowych, literackich, zawodowych, wyznaniowych, dla młodzieży, humorystycznych i t. p. Literatura humorystyczna perjodyczna rozwinęła się również przeważnie w kierunku politycznym *(Mucha, Szczutek)*, do innych wkradła się i rozwielmożniła pornografja. Prasa perjodyczna w Królestwie Pol-

skim na prowincji w okresie tym nie poczyniła prawie żadnych postępów zarówno pod względem ilościowym, jak i jakościowym. Uboższa w zasoby materjalne, nie była w stanie znieść ciężaru represji administracyjnych, które w znacznym stopniu podkopały jej postęp oraz odebrały odwagę do śmielszego wypowiadania poglądów. Pod względem ilościowym przodowała Łódź, wychodzą tam w danej chwili 4 pisma codzienne. Największy wszakże rozwój prasy prowincjonalnej zaznaczył się w Zagłębiu, gdzie z małemi zmianami istnieją już lat kilka dwa pisma codzienne i tygodnik; dalej idzie Częstochowa z dwoma pismami codziennemi i dwoma tygodnikami ludowo-wyznaniowymi, potym Lublin (dwa pisma codzienne). W Kaliszu z małemi przerwami wychodzą dwa pisma, dwa we Włocławku; Kielce, Radom, Płock, Hrubieszów mają po jednem. Co do kierunku cechuje je przeważnie konserwatywny. Dopiero w czasach ostatnich daje się zauważyć prąd postępowy w Łodzi, Włocławku, Lublinie i Zagłębiu. Na Litwie żywszym tempem zaznaczył się ruch dziennikarski w Wilnie (trzy pisma codzienne, tygodnik i kwartalnik). Na Ukrainie krzewią dziennikarstwo polskie dwa pisma, wreszcie w Petersburgu miejscową kolonję polską obsługuie 1 pismo codzienne. Pod zaborem austrjackim piśmiennictwo perjodyczne poczyniło bardzo nieznaczne postępy. Uwydatnił się nieco żywiej rozwój działów informacyjnych, bardzo pocieszającym objawem jest też wyzbycie się galicyzmów. Prasa tamtejsza spełnia jednak zadanie swe więcej po obywatelsku, traktując szerzej niż warszawska potrzeby krajowe. Ilościowo pod względem wydawnictw perjodycznych Lwów stanął wyżej od Krakowa, bijąc 11 dzienników i 30 tygodników, podczas gdy w Krakowie wychodzi 6 dzienników i 12 tygodników, w Przemyślu wychodzi 5 polskich pism, z tych 4 tygodniowe i jedno 2 razy na tydzień; miasta pomniejsze posiadają: Sanok dwa tygodniki, Kołomyja, Nowy Sącz, Rzeszów, Sambor—po jednym tygodniku. Przekonania i poglądy polityczne prasa polska w Galicji akcentuje daleko wyraźniej, wypisując tendencję w nagłówku. Pod tym względem panuje duża rozmaitość. W Krakowie pojedyńcze pisma dzielą się na: konserwatywno-katolickie, postępowo-demokratyczne, chrześć.-socjalne, socjalistyczne, narodowo-demokratyczne, socjal-demokratyczne i ludowe. We Lwowie przeważa kierunek narodowo-demokratyczny i klerykalny. Prowincja jest odbiciem dwuch głównych miast kraju, Lwowa i Krakowa. W najtrudniejszych warunkach znajduje się prasa w Poznańskim i na Szląsku. Rozwój poszedł tam głównie w kierunku ludowym. W Poznaniu istnieje dzienników 8, jedno pismo wychodzące 3 razy tygodniowo i 1 tygodnik; w Ostrowie wychodzą 2 pisma, w Gnieźnie 2, w Bydgoszczy, Inowrocławiu—po jednym oraz kilka czasopism ludowych w miastach pomniejszych. Szląsk obsługuje 10 pism, z których 5 wychodzi w Katowicach. W Prusach Zachodnich przoduje Toruń (3 pisma polskie), w Gdańsku, Grudziądzu, Peplinie — po jednym. Prusy Wschodnie mają tylko 2 pisma, wreszcie 1 wychodzi w Westfalji i 1 w Berlinie. Liczne kolonje polskie w Stanach Zjednoczonych Ameryki Półn. obsługiwane są przez prasę o typie amerykańskim — wielkoarkuszowe formaty z obficie rozwiniętym działem ogłoszeniowym—które z zapałem służą sprawie narodowej, podtrzymując w emigrantach ducha patrjotycznego, nawołując do zrzeszeń na gruncie narodowym, przypominając i organizując uroczystości narodowe i t. d. Pism polskich w Stanach Zjednoczonych Amer. Poł. było w 1911: 59, w tym 9 dzienników (1 socjalistyczny), 46 tygodników (1 socjalistyczny), 4 miesięczniki. W kolonjach polskich w Brazylji prasa polska dotyczas nie rozwinęła się tak bujnie, reprezentują ją 3 pisma, wydawane w Kurytybie (Parana). Nadto wychodzi jedno pismo polskie na Bukowinie, jedno w Paryżu i jedno w Kanadzie.

N a u k i. *Teologja.* Polska literatura teologiczna (katolicka) w XX w. jest echem ogólnych dążeń współczesnych w kościele. Wskutek niezwykłej działalności papieży, wielkiego Leona XIII i Piusa X-go ożywił się lub powstał ruch umysłowy. W zachodniej Europie ruch ten na polu religijno-filozoficznym doszedł do znacznego rozwoju. Wskutek zaś rozkwitu nauk pokrewnych teologji powstały nowe działy wiedzy teologicznej. W Polsce wszystkie te prądy znalazły odbicie w literaturze teologicznej. Dotychczas, wskutek ubóstwa polskiej literatury teologicznej, posługiwano się u nas dziełami zagranicznemi, szczególniej łacińskiemi. Dopiero w ostatnich czasach, wobec ogólnych dążeń zagranicy do stworzenia dzieł teologicznych w językach narodowych, powstał i u nas prąd do wypełnienia tej luki. Stąd to obok licznych tłumaczeń w tym czasie spotykamy dzieła oryginalne. Prace te wyszły z pod pióra teologów-księży. Pisarzy świeckich, posiadających głębsze wykształcenie teologiczne, społeczeństwo polskie nie posiada. Opracowaniem poszczególnych dzieł zajęli się przeważnie profesorowie seminarjów, akademji i uniwersytetów. Przy zestawieniu naszego bilansu teologicznego zwrócimy uwagę jedynie na dzieła oryginalne, pomijając tłumaczone i drobne ascetyczno-religijne. W XX w. w teologji zwrócono większą, niż zwykle, uwagę na podstawy religji; badano jej początek i charakter, zajęto się jej czynnikami, charakter naturalny i nadnaturalny szczególniej psychologiczny były przedmiotem licznych prac. Tematy te wyświetlają dzieła następujące: ks. dr. Ciemniewski „O akcie wiary ze stanowiska nowożytnej psychologji"; ks. Adamski „O zasłudze wiary" (1901); ks. dr. Żukowski „Religja wobec pragnień szczęścia" (1909); ks. dr. Radziszewski „Geneza religji" (1911). Studja biblijne

tak wszechstronnie uprawiane zagranicą znalazły i wśród nas specjalistów. Zamiłowanie na tym polu pracy spowodowało ukazanie się licznych dzieł. Ważniejsze z nich: ks. Zaremba „Racjonalizm biblijny"; ks. dr. Szydelski „Z walki o nadnaturalny charakter Biblji" (1904); ks. dr. Szlagowski „Wstęp ogólny do Pisma św." (1907—908); ks. dr. Trzeciak „Literatura religijna u Żydów" (1911, 2 t.); ks. dr. Hozakowski „Klemens z Aleksandrji o osiemdziesięciu tygodniach Daniela proroka" (1912); ks. dr. Korzonkiewicz „Jehoszna" (1909) i „Od stworzenia do potopu" (1910); ks. Kruszyński „Ewangelja św. Marka (1906), „Harmonja Ewangelji" (1907), „Księga psalmów Dawidowych" (1911); ks. dr. Karczmarczyk „Bóstwo Chrystusa istotą Ewangelji" (1910); ks. Jakubowski „Jezus Chrystus" (1910); ks. dr. M. Godlewski „Archeologja biblijna" (1901); ks. A. Lipiński „Archeologja biblijna" (1911); ks. dr. Szczepański „Na Synaju" (1911), „W Arabji Skalistej" (1910). Poznanie starożytności, zbliżenie się do Wschodu starożytnego, zbadanie początków chrześcijaństwa, to również temat kilku opracowań: ks. dr. Szydelski „Początki chrześcijaństwa" (1911); Wiszniewski „Bóg Jezus" (1911); Miciński „Z walki o Chrystusa" (1911). Historja kościoła miała swych przedstawicieli, którzy z upodobaniem opracowali jej całokształt lub niektóre działy. Ks. prałat Szcześniak wydał „Obrządek Słowiański w Polsce" (1905) i „Historja kościoła kat." (dotychczas 2 t.); ks. Krynicki „Historja kościoła" (1908); ks. dr. Chotkowski „Kościół katolicki za czasów Marji Teresy"; ks. prof. dr. M. Godlewski opracował niektóre dokumenty odnoszące się do historji kościoła w Rosji; Lorch „Kościół kat. pod rządami Katarzyny II-ej" (1911); ks. Załęski „Jezuici w Polsce"(1908); ks. Gromnicki „Świętopietrze w Polsce"; ks. Sinda „Św. Stanisław w świetle Galla, Kadłubka i Wojciechowskiego" (1910). Na polu teologji moralnej i dogmatycznej pracowali i piszą dzieła: ks. Piątkiewicz „Mistyczne ciało Chrystusa a charaktery Sakramentów" (1908); ks. dr. Kopyciński „O pokucie" (1900); ks. Morawski „Świętych obcowanie" (1904); ks. Adamski „Chrystus Bóg"; ks. dr. M. Biernacki „Teologja pasterska" (1911). Ostatnie lata są świadkiem licznych reform, obejmujących praktyczną działalność kościoła. Prawodawstwo kościelne w niektórych sprawach uległo znacznej zmianie. Leon XIII i Pius X wydali nowe rozporządzenia, które w dziedzinie prawa kanonicznego wprowadziły udogodnienia. Wyjaśnieniem tych praw, ich stosunkiem do starych zajęli się polscy prawnicy-teolodzy. Wyniki onych badań ogłosili w specjalnych dziełach. Niektóre z nich: dr. Rittner „Prawo kościelne katolickie" (1907); ks. Szczepański „Nowy indeks ksiąg zakazanych" (1903); ks. Gromnicki „Forma zawierania zaręczyn i małżeństwa"; ks. Roth „Forma zaręczyn i małżeństwa"; Abraham „Forma zawarcia zaręczyn i małżeństw"; Brzeziński „Nowy dekret Stolicy św. o proboszczach"(1910); ks. Opieliński „Nowe dekrety", „Prawo małżeńskie", „Ne temere" i „Provida" (1908). Nad udoskonaleniem kaznodziejstwa przez podanie zasad i przypomnienie wzorów pracowali: ks. Krynicki „Wymowa święta"; ks. bp. Pelczar „Kaznodziejstwo Polskie"; ks. Zieliński „Konkordancja z dzieł Ojców i Pisarzy Kościoła" (1909). Liturgję kościoła kat. opracowali: ks. Noiszewski: „Liturgja rzymska" (1903) i ks. biskup Nowowiejski „Wykład liturgji kościoła". Aktualnej sprawie modernizmu i pokrewnym mu kwestjom poświęcili swe prace: X. Pawelski „Szkice o modernizmie" (1910); ks. dr. Ciemniewski „U źródeł modernizmu" (1910); ks. Charszewski „Moderniści, modernizanci i antimoderniści nasi i obcy" (1910); ks. Miłkowski „O modernizmie" (1910); ks. dr. Dobroniewski „Modernizm i moderniści" (1911). W dziale filozofji chrześcijańskiej pracowali: ks. dr. Gabryl, ks. Orkais, dr. Straszewski, ks. dr. Radziszewski. Kwestja społeczna była rozpatrywana z punktu chrześcijańskiego w licznych rozprawach i dziełach. Zasłużyli się tutaj: Jaroszyński, ks. Lipke, ks. Zimmerman, ks. Kulwieć, ks. dr. Zegarliński, ks. dr. Wójcicki. Ponadto prace nad teologją we wszystkich jej dziedzinach znalazły swój wyraz w dwuch encyklopedjach kościelnych: „Większej" (rozpoczęta w 1873 przez ks. bisk. Nowodworskiego) i „Podręcznej encyklopedji kościelnej" ks. Chełmickiego, w „Bibljotece dzieł chrześcijańskich" (132 tomów dzieł bądź oryginalnych bądź tłumaczonych). Ponadto teologowie polscy pracują na tym polu, wydając pisma tej dziedzinie wiedzy poświęcone: *Kwartalnik teologiczny* w Warszawie (do 1907); *Przegląd Powszechny* w Krakowie, *Ateneum Kapłańskie* we Włocławku, *Przegląd Kościelny* (Unitas), w Poznaniu, *Przegląd Katolicki* w Warszawie, *Głosy na czasie* w Poznaniu, *Wiedza i wiara* w Warszawie, *Współczesne zagadnienia podstawowe* w Warszawie, zamieszczają rozprawy i artykuły, wyświetlające zagadnienia teologji w chwili obecnej.

Filozofja i psychologja. Po długotrwałej obojętności, z jaką od czasu upadku heglizmu oraz słabych przejawów w czasie „pozytywizmu warszawskiego" traktowano w Polsce zagadnienia filozofji, z końcem w. XIX ruch filozoficzny poczyna rozwijać się coraz silniej, czego wymownym dowodem są nowopowstające wydawnictwa i organizacje. Kwartalnik specjalny „Przegląd Filozoficzny" (założony w r. 1897), oprócz stale umieszczanych prac z wszystkich gałęzi filozofji, wydał szereg przekładów (m. in. Schopenhauera „O podstawie moralności", Wundta „Wstęp do filozofji", nadto wydawnictwa zbiorowe, jak „Filozofja nowokrytyczna" oraz „Bibljoteka neoscholastyczna"), a także dzieł oryginalnych (wymienionych niżej). W r. 1911 oddzielił się od „Przeglądu Fil." dział bibljograficzno-sprawo-

zdawczy i informacyjny i zaczął wychodzić osobno we Lwowie p. n. „Ruch filozoficzny“ (10 zesz. rocznie) pod redakcją prof. K. Twardowskiego. Założona w Warszawie przez H. Struvego „Bibljoteka filozoficzna“, wydawana nakładem Kasy im. Mianowskiego i redagowana od r. 1906 przez H. Goldberga, wydała w ostatnich latach kilka przekładów (m. in. Kanta „Krytykę czystego rozumu“ 1905, tegoż „Krytykę praktycznego rozumu“ 1911, Platona „Biesiadę“ 1909, James'a „Pragmatyzm“ 1911). W r. 1904 powstało we Lwowie „Polskie Tow. Filozoficzne“, wydające własnym nakładem nietylko przekłady dzieł klasycznych (jak Hume'a „Badania dotyczące rozumu ludzkiego“ 1905, Kanta „Uzasadnienie metafizyki moralności“ 1906, tegoż „Krytyka praktycznego rozumu“ 1911), lecz i prace oryginalne. W 1907 powstało w Warszawie „Polskie Tow. Psychologiczne“, którego staraniem założona została pracownia psychologiczna (kierownik E. Abramowski), w 1909 „Tow. Filozoficzne“ w Krakowie. Nadto, przy perjodycznych zjazdach lekarzy i przyrodników polskich utworzono sekcję filozoficzną, a w przyszłości odbywać się mają samodzielne zjazdy filozofów polskich. W ostatnich latach przystąpiono do uporządkowania polskiej terminologji filozoficznej, zwłaszcza zaś psychologicznej, oraz projektuje się wydawanie dzieł dawniejszych filozofów polskich, a także monografji o nich; w tym też celu założono nawet przy Akad. Umiejętności w Krakowie komisję do badań dziejów filozofji w Polsce. Wreszcie pewną jednolitość pracy osiągnięto we Lwowie na skutek działalności K. Twardowskiego na katedrze uniwersyteckiej, w seminarjum i Tow. filozoficznym. Pozatym praca filozoficzna ostatnich lat 20 rozpada się pomiędzy poszczególne działy, którym poświęcają się oddzielni badacze. Na pierwszym miejscu postawić należy badania psychologiczne, rozwinięte stosunkowo poważnie pod niewątpliwym wpływem analogicznej pracy na Zachodzie. W dziale tym czynni są: E. Abramowski („Teorja jednostek psychicznych“, 1898; „Dusza i ciało“, 1902; „Badania doświadczalne nad pamięcią“, 1910—1911, 2 t.); W. Heinrich („Teorje i wyniki badań psychologicznych“, 1902; „Psychologja uczuć“, 1907); J. Joteykówna, kierowniczka pracowni fizjologicznej przy Uniw. Brukselskim i redaktorka „Journal de Psychologie“ (liczne prace w języku francuskim); W. Dawid („Inteligiencja, wola i zdolność do pracy“, 1911). Z dziedziny pogranicznej między psychologją a logiką wydali prace K. Twardowski („Wyobrażenia i pojęcia“, 1898) i jego liczna szkoła: J. Łukasiewicz („Analiza i konstrukcja pojęcia przyczyny“, 1906; „O zasadzie sprzeczności u Arystotelesa“, 1910), B. Bandrowski, W. Witwicki, A. Stögbauer. Nadto z logiki i teorji poznania ogłosili prace: W. Biegański („Zasady logiki ogólnej“, 1903), W. M. Kozłowski („Zasady przyrodoznawstwa w świetle teorji poznania“, 1903), J. Kodisowa („Studja filozoficzne“, 1903); przełożono też trzy dzieła Poincaré'go (ob.) Do dziedziny wytwarzającej się dopiero teorji wartości należy praca F. Znanieckiego („Zagadnienie wartości w filozofji“ 1910); dają się tu też zaliczyć niektóre dzieła S. Brzozowskiego („Legienda Młodej Polski“, 1909; „Idee“, 1910). Prace etyczne ogłosili: J. Ochorowicz („Metoda w etyce“, 1906), A. Świętochowski („Źródło moralności“, 1912); J. Kurnatowski, A. Zieleńczyk. W dziedzinie estetyki pracują: M. Sobeski („Uzasadnienie estetyki objektywnej“, 1910); A. Werner-Silberstein („Wstęp do estetyki nowoczesnej, 1912); J. Segał, K. F. Wize. Wreszcie z historji filozofji powszechnej większe lub mniejsze przyczynki ogłosili M. Straszewski, W. Rubczyński, W. M. Kozłowski, M. Wartenberg, J. Halpern, B. Bornstein, W. Tatarkiewicz; a o filozofji w Polsce oprócz drobniejszych studjów, ogłaszanych przez różnych autorów przeważnie w wydawnictwach perjodycznych, ukazało się większe dzieło H. Struvego („Historja logiki jako teorji poznania w Polsce“, 1911). Por. „Dziesięciolecie Przeglądu Filoz.“ (odbitka z „Przegl. Fil.“, 1908), H. Struve, l. c.; tenże „Filozofja polska w ostatnim dziesięcioleciu 1894—1904“ (przekł. z niem., 1907), A. Zieleńczyk „Drogi i bezdroża filizofji polskiej“ („Sfinks“, 1910), tenże „Przegląd prac o filoz. polskiej w ostatnim dziesięcioleciu 1901—1910“ („Ruch fil.“, 1911). Oddzielnie od powyższych prac filozoficznyych stoją te, które są w bliższym lub dalszym związku z ideami mesjanizmu polskiego (Towiański, Cieszkowski, Mickiewicz, Słowacki—i nieznany Hoene-Wroński). Tu przedewszystkim wymienić należy wydawane obecnie przez syna w dalszym ciągu dzieło Aug. Cieszkowskiego „Ojcze-Nasz“ (1 tom wyszedł za życia autora w 1848—obecnie dalszych ukazało się 4). O mesjanizmie piszą: Dzieduszycki Wojciech (ob.), prof. M. Zdziechowski (ob.), J. Gw. Pawlikowski (ob., „Mistyka Słowackiego“), Andrzej Baumfeld (ob., „Polska myśl mesjaniczna“, Warszawa, 1910). W luźniejszym już związku z ową epoką snuje pomysły swoje W. Lutosławski (ostatnia książka: „Na drodze do wielkiej przemiany“), wraz z uczniami swemi, piszącemi przeważnie w czasopismie *Eleusis*. Nadto wspomnieć należy próby wniesienia do piśmiennictwa polskiego pierwiastków teozoficznych i okultystycznych; należą tu przekłady: d-ra T. Pascala „Główne zarysy teozofji“ (przeł. Hanna Krzemieniecka, Warszawa, 1911) i „Bibljoteka hermetyczna“ pod. red. Józ. Jankowskiego (ob.).

Matematyka i fizyka. Ostatnie lata od 1901 zaznaczyły się w piśmiennictwie polskim z zakresu matematyki, fizyki i astronomji wielkim ożywieniem w porównaniu z latami poprzedzającemi. Prócz obszerniejszych opracowań i dzieł oryginalnych, niektóre z nich podajemy w końcu,

ukazało się wiele przyczynków naukowych, skupiających się głównie w „Rozprawach Akademji Krakowskiej“, w wydawanych w Warszawie „Pracach Matematyczno-Fizycznych“ oraz od r. 1909 w „Sprawozdaniach T-wa naukowego warszawskiego“. Rozprawki przystępniejszej treści drukowane były w „Wiadomościach Matematycznych“, wydawanych przez S. Dicksteina. W wspomnianych publikacjach znajdujemy prace K. Zórawskiego z teorji równań różniczkowych, W. Sierpińskiego z teorji liczb i analizy, W. Gosiewskiego z teorji prawdopodobieństwa, S. Zaremby z teorji funkcji, L. Silbersteina z fizyki teoretycznej, W. Natansona i M. Smoluchowskiego z teorji kinetycznej materji, K. Olszewskiego i T. Estreichera o skraplaniu gazów, M. P. Rudzkiego z geofizyki; S. Dicksteina, L. A. Birkenmajera, F. Kucharzewskiego z dziejów piśmiennictwa matematycznego; H. Arctowskiego, A. Witkowskiego, W. Gorczyńskiego, R. Mereckiego, W. Smosarskiego, W. Szaniawskiego z meteorologji; J. Lauba, W. Złobickiego, J. Kowalskiego, S. Kalinowskiego, S. Landaua z fizyki; T. Banachiewicza, L. Grabowskiego, W. Dziewulskiego, J. Krassowskiego, St. Kosińskiej z astronomji; M. Feldbluma, A. Axera, E. Stamma, A. Łaparewicza, L. Lichtensteina, A. Rosenblatta z matematyki. Pracowały również w tej dziedzinie następujące instytucje: Biuro meteorologiczne i Pracownia fizyczna przy Muzeum przem. i rolnictwa w Warszawie, Obserwatorjum im. Jędrzejewicza w Warszawie i świeżo powstałe Obserwatorjum W. Szaniawskiego w Przegalinach (Siedleckie). Wreszcie sprawami dydaktycznemi zajmowało się koło Matem.-Fiz. w Warszawie od 1905. Spis ważniejszych dzieł, które się ukazały w okresie omawianym: a) *z matematyki:* J. Sochocki „Zasady teorji funkcji eliptycznych“ (1903); J. Puzyna „Teorja funkcji analitycznych“; Zaremba „Teorja wyznaczników i równań linjowych“ (1909); W. Sierpiński „Teorja liczb niewymiernych“ (1910); W. Gosiewski „Zasady rachunku prawdopodobieństwa (1906); B. Danielewicz „Metoda najmniejszych kwadratów (1904); T. Łopuszański „Z podstaw teorji funkcji“ (1903); A. Lewenberg „Gieometrja rzutowa“ (1902); M. Feldblum „Gieometrja wykreślna“ (1903); Łazarski „Gieometrja wykreślna“ (1910); S. Dickstein i B. Danielewicz „Arytmetyka polityczna (1911); P. Dziwiński „Wykłady matematyki“ (1908); Stodółkiewicz „Rachunki wyższe“ (1903). b) *Z fizyki, meteorologji, astronomji:* K. Merczyng „Teorja prądu elektrycznego“ (1905); L. Silberstein „Elektryczność i magnetyzm“ (1908); Bodarzewski „Teorja ruchu wody“ (1902); M. P. Rudzki „Fizyka ziemi“ (1909); W. Gorczyński „Sur la marche diurne de l'intensité du rayonnement solaire à Varsovie“ (1906); J. Kowalczyk „O sposobach obliczania przeszkód biegu ciał niebieskich“ (1901); tenże „Catalog v. 6041 Sternen“ (1904); W. Ehrenfeucht „Miernictwo“ (1907).

Chemja. (1900 — 10). Polska nauka w ostatnich czasach poniosła ciężkie straty z powodu śmierci M. Nenckiego (ob.), twórcy nowoczesnej chemji biologicznej, S. Kostaneckiego (ob.), twórcy teorji barwników organicznych, osobliwie żółtych oraz J. W. Brühla (ob.), organika i spektrochemika. Nowy posterunek dla chemji zdobyła w Paryżu M. Skłodowska-Curie. Z jej polskim imieniem związane zostało odkrycie pierwiastków promieniotwórczych, które stanowi w dziejach chemji nieomal taką epokę, jaką tworzyło wystąpienie atomistyki Daltona. W kraju skupiają siły chemiczne dwa ogniska: w Krakowie Emil Godlewski (senior), L. Marchlewski (chem. organiczna, ch. chlorofilu); K. Olszewski (ch. fizyczna, nizkie temperatury); J. Morozewicz (ch. mineralna); L. Bruner (ch. fizyczna, równowaga chemiczna, kataliza); we Lwowie S. Niementowski; B. Pawlewski (obydwaj chem. organiczna); W. Syniewski (chem. fermentacji i t. p.); S. Tołłoczko (ch. fizyczna); w 1910 ustąpił B. Radziszewski. Z różnych działów chemji wysuwają się na pierwsze miejsce chemja organiczna a za nią fizyczna, widać to z niżej zamieszczonego, oczywista niekompletnego zestawienia badaczy, czynnych na polu chemji już przed tym i tych, którzy dopiero w tym okresie wstąpili na nie. *Ch. ogólna i fizyczna:* J. Brühl (ob. wyżej), L. Bruner (ob.), M. Centnerszwer (teorja roztworów), T. Estreicher (ch. fiz. nizkie temperatury), T. Godlewski (ch. fiz. elektrochemja), K. Jabłczyński (kataliza), J. Kowalski (ch. fiz. luminiscencja, fosforescencja), K. Olszewski (ob. wyżej), W. Świętosławski (termochemja), S. Tołłoczko (ob. wyżej), A. Wroczyński († 1911, powinowactwo chem.), J. Zawidzki (ch. fiz.). *Ch. nieorganiczna:* W. Broniewski (ch. metalów), J. Morozewicz (ob. wyżej), T. Rotarski (ch. kryształów), M. Skłodowska-Curie (ob. wyżej), St. Thugutt (ch. mineralna), Z. Weyberg (ch. mineralna). *Ch. organiczna:* R. Alpern, E. Bandrowski, J. Baruch († 1899, ch. tłuszczów), J. Bielecki, J. Boguski, J. Braun (ch. związków azotowych), J. Brühl (ob. wyżej), Buraczewski, K. Dziewoński, Wł. Feuerstein († 1902), A. J. Goldsobel (ch. tłuszczów), A. Korczyński, St. Kostanecki (ob. wyżej), K. Łagodziński († 1907), L. Marchlewski (ob. wyżej), St. Moycho, A. Niementowski, Br. Pawlewski (ob. wyżej), K. Sławiński, W. Syniewski, (ch. skrobi), Fr. Zienkowski, B. Znatowicz. *Ch. fizjologiczna i rolnicza:* M. Nencki (ob. wyżej), T. Chrząszcz, S. Dzierzgowski, Z. Gatin-Grużewska, E. Godlewski (chem. fizj. roślin), S. Krzemieniewski (toż samo, wiązanie azotu), J. Modrakowski, W. Moraczewski, J. Mikułowski-Pomorski, W. Mutermilch, S. Niklewski (fizj. roślin), St. Serkowski, A. Wróblewski, J. Żaleski. *Ch. analityczna:* T. Miłobędzki, B. Pawlewski, J. Schramm (an. techniczna), H. Wdowiszewski (an. metalurgiczna). *Ch. techniczna:* J. Berlinerblau, J. Boguski (t. nieorganiczna), Z. Chmielewski (mle-

czarstwo), T. Chrząszcz (t. fermentacyjna), J. Mościcki (technika wiązania elektrycznego azotu), E. Neugebauer (technologja wody), B. Pawlewski, F. Polzeniusz (techn. wiązania azotu), St. Prauss (metalurgja), G. Steingräber (techn. węgla, nafty), W. Syniewski (techn. fermentacyjna), B. Załoziecki (techn. nafty). *Historja chem.:* M. Centnerszwer, J. Grabowski, W. Leppert, J. Zawidzki. Organów polskich, które służą chemji istnieje obecnie zaledwie 4: *Chemik Polski* (Warszawa), *Rozprawy Akademji Krakowskiej, Kosmos*, we Lwowie. „Sprawozdanie Warszawskiego Towarzystwa Naukowego". Rejestrację prac ogłaszanych w języku polskim prowadzi katalog literatury naukowej polskiej, wydawany przez komisję bibljograficzną wydziału matematyczno-przyrodniczego Akademji Umiejętności w Krakowie od 1900, wogóle prac Polaków bibljografja J. Zawidzkiego w *Chemiku polskim* również od 1900. Podług katalogu tego autora w okresie 1900—1908 zarejestrowano 2,070 różnych prac w języku polskim i w obcych wydawanych przez Polaków, z tego w języku polskim ogłoszono 43·09%, niemieckim 39·13%, rosyjskim 8·41%, angielskim 1·74%. Co do miejscowości można sądzić z tego, że na 1,106 prac w okresie 1900—905 przypada na zachodnią Europę 37·36%, Galicję 31·29%, Król. Polskie 18%, Cesarstwo 13.39%. Z prac obszerniejszych tego okresu, które wyszły oddzielnie, ważniejsze oryginalne: L. Marchlewski, „Teorje i metody badania współczesnej chemji organicznej"(1905); tenże „Chemja organiczna" (1910), tenże „Rozwój historyczny pojęć chemicznych" („Poradnik dla samouków. Dzieje myśli", t. I, 1911—12); J. Braun „Badania w dziedzinie azotowych związków organicznych i ich pochodnych" (1908); L. Bruner „Pojęcia i teorje chemji" (1904), tenże „Ewolucja materji"; M. Centnerszwer „Szkice z historji chemji" (1909); tenże „Teorja jonów, jej rozwój i najnowsze kierunki" (1902); Br. Pawlewski, „Podręcznik analizy chemiczno-technicznej" (1896—1906); tenże „Organiczna preparatyka chemiczna" (1908); J. Schramm, „Podręcznik analizy jakościowej"(1911); T. Miłobędzki, „Szkoła analizy jakościowej"(1910); W. Syniewski, „Mikrobiologja techniczna"(1900); tłumaczone: Treadwell „Analiza ilościowa" przekład pod redakcją L. Brunera (Warszawa, 1908); Holleman „Podręcznik chemji nieorganicznej" (przekł. K. Jabłczyńskiego, II wyd., 1908); „T. chem. organicznej" (p. K. Sławińskiego i T. Pytasza 1911); S. Schultz „Technologja chem. ogólna" (w zbiorowym opracowaniu, 1908).

Mineralogja i gieologja. Jak dawniej, tak i w ostatnim dziesięcioleciu ukazywały się od czasu do czasu niewielkie rozprawy z mineralogji, ale kwestje w nich poruszane nadto dotyczyły większych zagadnień. Dopiero Morozewicz, Weyberg i Thugut St., a szczególnie dwaj pierwsi podnieśli swemi pracami mineralogję polską na wyżyny wiedzy europejskiej. Badacze ci pracują nad sztucznym wytwarzaniem minerałów w warunkach laboratoryjnych (syntezy pirogienetyczne) i nad poznaniem krzemianów wchodzących w skład skał ogniowych. Drugą pracą na większą skalę, podjętą w ostatnich latach, są studja law okręgu Krakowskiego, dokonywane przez E. Rozena, S. Kreutza i in. Gieologowie polscy pracują nad różnemi formacjami, przekładając jednak te, w których zawierają się kopaliny użyteczne (Karbon, trzeciorząd), wiadomości o tym znajdzie czytelnik w art. Fizjografja.

Fizjografja. Na początku wieku bieżącego ogólna produkcja prac fizjograficznych, dotyczących **P.** zaczęła się zmniejszać, a w roku 1904 spadła do 327 prac, czyli do $^1/_3$ tego, co było w 1899, ale w tym czasie dzieła polskie stanowią $^1/_2$ produkcji ogólnej, podczas gdy w końcu wieku XIX i początku XX, dzieła polskie stanowiły tylko $^1/_3$. Do powstałej na początku bieżącego wieku placówki badań fizjograficznych—Pracowni Gieologicznej przy warsz. Muz. Przem. i Rol.— przybyły dwie nowe, a mianowicie: przy „Lwowskim Towarz. przyrodników im. Kopernika" powstała „Komisja zachęty do badań fizjogr.", a przy Polskim Tow. krajoznawczym „Komisja Fizjograficzna". Z poszczególnych dyscyplin fizjograficznych topografja może być wykonywana jedynie przez państwa: Galicję i Poznańskie zmapowano dokładnie już dawniej, Królestwo doczekało się tego względnie niedawno, w dodatku mapy sztabowe są tajemnicą państwową i tylko w nadzwyczajnych wypadkach udzielane bywają badaczom. Prace meteorologiczne rozszerzyły się o tyle, że powstało wiele nowych stacji, a spostrzeżenia na nich wykonane i ich wyniki drukują niżej przytoczone wydawnictwa. Z dzieł uogólniających tego rodzaju badania wyszło: R. Mereckiego „Szkic klimatologji Ziem Polskich" (1907). Nieznane zupełnie stosunki magnetyczne, jakie panują w kraju zaczął badać St. Kalinowski, a wraz z W. Dregé'ówną gorliwie pracuje nad mapą magnetyczną ziem polskich. Hidrografją kraju zajęli się Niemcy, dając pomnikową monografję naszych rzek w dziele zbiorowem, opracowanym pod redakcją Kellera p. t.: „Memmel - Pregel und Weichselstrom" (cztery wielkie tomy, atlas i tom z tablicami). Nad poznaniem budowy gieologicznej ziem polskich pracowało i pracuje zawsze liczne grono uczonych, szczególniej w Galicji. Nie mając możności wymienić wszystkich, pracujących w tym dziale badaczów, a tymbardziej tytułów ich prac, poprzestaniemy tylko na wyliczeniu kilku nazwisk takich jak: Siemiradzki, Szajnocha, Zuber, Niedźwiedzki, Kontkiewicz oraz młodszych: Lewiński, Kuźniar, Wójcik i w. in. Z pośród powodzi drobnych prac gieologów naszych, wyróżniają się w ostatnim dziesięcioleciu prof. J. Siemiradzkiego „Gieologja Ziem Polskich" i Wójcika „Monografja węglowego Zagłębia Dą-

browskiego". Nad utworami lodowcowemi pracują głównie obcy badacze, jak np. Wanschaffe, Keilhack (pojezierze baltyckie), Prawosławlew, Krisztafowicz (Królestwo i Litwa). Florystyką zajmuje się prof. M. Raciborski; Hugo Zapałowicz między innemi opracowuje: „Krytyczny przegląd roślinności Galicji", Eichler i Chełchowski badają grzyby, J. Paczoski ujmuje florystykę głębiej w swych opracowaniach formacji roślinnych. Poza tym do poznania naszej roślinności przyczyniają się: Błoński, Hryniewiecki, Trzebiński i in., pomiędzy któremi są i badacze obcy, (np. Ganieszyn: „Geo-botaniczeskij oczerk centralnoj czasti Kielecko-Sandomirskago kraża"). W ostatnich latach przedsięwzięto w Galicji pracę nad zobrazowaniem flory polskiej, niestety, inicjatywa przyjęła się, jak dotychczas, tylko w Królestwie, gdzie Woycicki i Cholewiński zdołali już opracować część „Obrazów flory polskiej". Z faunistyki, najwięcej opracowań wykazuje entomologja, w ostatnich czasach podjęto pracę i nad innemi działami: np. plankton, nad poznaniem którego pracuje Minkiewicz i inni. Wreszcie lata ostatnie przyniosły parę zaledwie, ale niezwykłych u nas prac, bo prac antropogieograficznych, jakiemi dotyczas nikt się w Polsce nie zajmował (jednak, o ile nam wiadomo Nałkowski, w jednym ze swych niewydanych dzieł dał zarys antropogieograficzny **P.**). Mamy tu na myśli prace Hupki „Wieś polska na Podkarpaciu", Hanslika „Kulturgrenze und Kulturzyklus in den polnischen Westbeskiden", Łozińskiego „Przyczynki do antropogieografji krainy jarowej Podola", Sawickiego „Stosunki ogólne rozmieszczenia ludności w Karpatach", tegoż „Wędrówki pasterskie w Karpatach" i in. Prace fizjograficzne rozrzucone są po wielu polskich i obcych wydawnictwach, z pośród nich *Kosmos* (Lwów), „Sprawozdania Komisji fizjograficznej" (Kraków) i „Pamiętnik Fizjograficzny" (Warszawa), drukują tych prac najwięcej, a ponadto *Kosmos* zamieszcza „Spis prac odnoszących się do fizjografji ziem polskich".

Biologja. Jako odzwierciadlenie ruchu naukowego w dziedzinie nauk biologicznych w **P.** w ostatnim dziesięcioleciu, można przytoczyć następujące prace i rozprawy 1) o charakterze bardziej specjalnym: Godlewski Em. (ojciec) „Dalszy przyczynek do znajomości oddychania śródcząstkowego roślin" („Rozpr. Ak. Um.", 1904), Raciborski Mar. „Utleniające i redukujące własności komórki żywej" („Rozpr. Ak. Um.", 1905), Hoyer Hen. „Badania nad układem limfatycznym kijanek" („Rozpr. Ak. Um.", 1908), Dybowski Ben. „Zęby zwierząt ssących" (*Kosmos*, 1905 — 907), Kulczyński Wł. „Fragmenta arachoologiczne" („Roz. Ak. Um.", 1901—10), Nusbaum Józ. „Studja porównawcze nad regieneracją" (Polsk. arch. biol.-lek., Lwów, 1904), Godlewski Em. (syn) „Doświadczalne badania nad wpływem systemu nerwowego na regieneracje" („Rozpr. Akad. Um.", 1904—1905), Kowalewski Miecz. „Studja helmintologiczne" („Rozpr. Ak. Um.", 1904—07), Ejsmond Józef „Niektóre uzupełnienia do teorji mechanicznej centrozom" (*Wszechświat*, 1901). 2) Rozprawy, artykuły i dzieła treści ogólniejszej: Nusbauma Józ. „Biologja ogólna" („Poradn. dla samouk.", cz. I, 1901), „Rozwój życia organicznego" („Poradn. dla samouk.", cz. V, zesz. I, 1903), „Z zagadnień biologji i filozofji przyrody" (1905, wyd. II), „Z teki biologa" (1905), „Szlakami wiedzy", (1909, wyd. II znacznie rozszerzone), „Idea ewolucji w biologji" (1910), Cybulski Nap. „Biologja wobec najnowszych badań fizycznych" („Rozpr. Akad. Um.", 1905), Dybowski Ben. „Parę słów o rzekomo nowych teorjach biologicznych na polu wiedzy przyrodniczej u nas w kraju" (*Wszechświat*, 1906), Kiernik Eug. „Życie w nurtach oceanu" (Kraków, 1911), 3) Rozprawy i dzieła, tyczące się fauny i flory **P.**: Rozwadowski Józ. „Nasze ryby" („Okóln. ryb.", Kraków, 1905, 1906, 1908). Dyakowski B. „Atlas motyli krajowych" (Warszawa, 1906), Schille F. „Materjały do fauny owadów siatkoskrzydłych i szarańczaków doliny Popradu" i „Przyczynek do fauny motyli okolic Krakowa" („Sprawoz. Kom. fizjograf.", Kraków, 1906—07), Kulwieć Kazim. „Chrząszcze polskie, klucz do określania owadów tęgopokrywych" (Warszawa, 1907), „Materjały do fizjografji jeziora Wigierskiego" („Pam. fizjograf.", 1904) i „Spis roślin, zebranych na brzegach jeziora Wigierskiego" („Pam. fizjogr.", 1904), Kowalski J., Mierzejewski Wł., Niezabitowski E., Udziela S. „Klucz do oznaczania zwierząt kręgowych ziem polskich" (Kraków, 1910), Zapałowicz Hugo „Krytyczny przegląd roślinności Galicji" („Rozpr. Akad. Um.", 1904—908), Werminski F. „Flora Królestwa Polskiego" (Warszawa, 1903).

Antropologja. Podstawy zajęcia się antropologją kładzie I. Kopernicki. Ten po opuszczeniu kraju po r. 1863 osiadł w Krakowie i tam pospołu z drem J. Majerem przeprowadził dwukrotnie ankietę antropologiczną w obrębie Galicji (1875 i 1884), której ogłoszone wyniki są niemal jedynym przyczynkiem do znajomości antropologicznej tej dzielnicy i dostarczyły oparcia dla cennych rozpraw dra J. Majera o przyroście ludności polskiej, rusińskiej i żydowskiej. Jednocześnie doprowadzili oni do otwarcia, przy Akademji Umiejętności w Krakowie, Komisji antropologicznej (dn. 23 marca 1874), zakreślającej zresztą rozleglejsze koło zadań, bo nie tylko badania w właściwym znaczeniu antropologiczne, ale także archeologiczne i etnograficzne. Jako organ Komisji powstaje rocznik „Zbiór wiadomości do antropologji krajowej" (tomów 18: 1877—1895), który od 1896 wychodzi pod nazwą „Materjały antropologiczno-archeologiczne i etnograficzne" (dotychczas tomów 11); wydawnictwo to za-

warło w sobie wszystkie niemal ważniejsze przyczynki do antropologji krajowej. Ale starania Kopernickiego nie wywarły wpływu na samą Galicję, nawet na wszechnicy Jagiellońskiej spotkał się z niechęcią i nadaremnie czekał na katedrę, zbiory zaś jego w ciągu lat wielu poniewierały się. Ale przykład jego oddziałał na zabór rosyjski: dr. L. Dudrewicz w Warszawie, dr. J. Talko-Hryncewicz na Rusi i Litwie, dr. Wł. Olechnowicz w Lubelskiem imają się pomiarów. Jednak wpływ silniejszy wywrzeć miały inne czynniki: w budzącym się w latach 1879—1883 ruchu ludowym ścierać się zaczynają socjaliści i ludowcy (późniejsza demokracja narodowa), i w dyskusji teoretycznej sięgają po dowody do antropologji. Zainteresowanie tą nauką wzrasta, L. Krzywicki popularyzuje jej wyniki, A. Zakrzewski ima się studjów swoich nad wzrostem ludności w Królestwie, dr. L. Rutkowski rozpoczyna swoje poszukiwania w Płońskiem. Dzisiaj antropologja liczy dość znaczny poczet sił młodych, z których większość pobierało wykształcenie pod kierunkiem prof. Martina w Zurychu (J. Czekanowski, Loth, Poniatowski); w Krakowie r. 1910 powstała katedra antropologji, którą powierzono d rowi J. Talko-Hryniewiczowi, w Warszawie od lat kilku istnieje pracownia antropologiczna (pierwiastkowo przy Muzeum handlu i przemysłu, obecnie przy Tow. Naukowem) pod kierunkiem M. Stołyhwy, pracującego głównie nad rasami kopalnemi.

Ludoznawstwo. Twórcą ludoznawstwa krajowego jest *Adam Czarnocki* (Zorjan Chodakowski), człowiek o intuicji genialnej, który poniekąd zmarnował swe życie w ciężkich warunkach bytu: zanadto przewyższał epokę ówczesną pomysłami swemi, ażeby go zrozumiano. Ale posiew pozostaje: jego drobne przyczynki stają się pobudką dla młodzieży, która zwraca się do ludu, ażeby gromadzić jego dorobek, poetycki przeważnie— ruch, który miał znaczenie rozleglejsze, bo był pierwszą próbą dopuszczenia ludu do obywatelstwa kraju, w obrębie twórczości najpierw. Ukazuje się cała moc zbieraczy podań, poezji i melodji, po większej części mało przygotowana naukowo i dość bezkrytyczna. Z pośród niej wyjdzie niestrudzony pracownik na tym polu O. Kolberg. Przyczynki te ukazują się już oddzielnemi książkami, już są rozrzucone w licznych czasopismach. Do tego grona należy zaliczyć W. Pola, który wprawdzie nie zbierał płodów twórczości ludowej, ale dał w swoich „Obrazach z życia i przyrody“ nie zawsze należycie wykończone, ale swoją drogą potężne zarysy stosunku człowieka do przyrody w różnych dzielnicach ziemi polskiej, będące próbą pierwszą antropogieografji polskiej. Powstanie komisji archeologicznej przy Akademji Umiejętności (1874) stwarza w wydawnictwach jej ognisko dla ześrodkowania ukazujących się przyczynków. Ale prace te nie wybiegają po za proste gromadzenie materjału: Z. Gloger, ks. Siarczyński, St. Ciszewski, Petrow i inni drukuje tam swoje prace. Nowe tchnienie wnosi J. Karłowicz, stojący na poziomie nauki europejskiej. *Wisła* w Warszawie (założona 1887) pod jego ręką staje się jednym z najlepszych organów ludoznawczych Europy, zogniskowuje dokoła siebie liczne siły, wprowadza ducha nauki współczesnej do ludoznawstwa swojskiego; staraniem J. Karłowicza wychodzi także „Bibljoteka Wisły“, zbiór monografji faktycznych oraz powstaje w Warszawie Muzeum Etnograficzne. *Wisły* wyszło tomów 19 (1888—905); po śmierci J. Karłowicza pismo to, znalazłszy się w ręku niespecjalistów, podupada. Za przykładem Warszawy idzie Lwów: 1895 powstaje tam towarzystwo ludoznawcze i zaczyna wydawać własny organ *Lud*, istniejący i obecnie. Ukazywać się zaczynają monografje, które jak praca d-ra Matlakowskiego o zdobnictwie ludowym na Podhalu jest poniekąd arcydziełem. W liczbie tych przyczynków warto wymienić prace W. Szuchewicza o Hucułach, M. Fedorowicza o ludzie białorusińskim, Udzieli i Saloniego o ludzie polskim Galicji zachodniej. Powstaje przy Muzeum Dzieduszyckich oddział etnograficzny, a 1911 w Krakowie Muzeum etnograficzne; w Warszawie 1911 odbyła się wystawa zdobnictwa ludowego staraniem Tow. krajoznawczego (lwowska nie doszła do skutku); oddziały Tow. krajoznawczego krzątają się około zgromadzenia okazów. R. 1911 otworzono w Uniwersytecie lwowskim katedrę etnologji, którą objął St. Ciszewski i która niewątpliwie przyczyni się do nadania ludoznawstwu krajowemu piętna bardziej naukowego. Wogóle w ostatnich 20—30 latach daje się dostrzedz znaczne pogłębienie metod i zadań ludoznawstwa pod wpływem zwiększonego zainteresowania zagadnieniami etnologicznemi (socjologicznemi); ukazują się liczne przekłady (Spencera, Morgana, Tylora, Gomme'a, Frazera), istnieją samodzielni pracownicy (St. Ciszewski, L. Krzywicki). Warto także zaznaczyć prace J. Kubarego nad ludami Mikronezji, jedne z piękniejszych w zakresie etnografji powszechnej, ale ukazawszy się w języku niemieckim i wydane przez towarzystwo niemieckie, uchodzą za dorobek kultury niemieckiej. Zesłanie tłumne socjalistów do Syberji wzbogaciło naukę przyczynkami W. Sieroszewskiego o Jakutach i Br. Piłsudzkiego o Ajnach, wczesniejszy zaś okres — słownikami ludów wschodnich prof. B. Dybowskiego. Wyprawa ks. Meklemburskiego do Afryki liczyła wśród uczestników J. Czekanowskiego, który zresztą zajmował się głównie poszukiwaniami antropologicznemi. Całą moc materjału etnologicznego, w tej liczbie i oryginalnego, zawiera czasopismo „Misje katolickie“.

Archeologja przedhistoryczna w ostatnim 10-leciu (1900 — 1910) wykazuje u nas niewątpliwe postępy. Wprawdzie czasopismo specjalne *Światowit* (1899 — 907), poświęcone archeologji na

VII tomie utknęło i przestało wychodzić, jednakże, na ogół, zainteresrwanie archeologją się wzmogło, ilość pracowników naukowych wzrosła, przybyło mnóstwo prac i przyczynków oryginalnych i tłumaczonych, zarówno w wydaniu książkowym, jak i rozsianych po różnych czasopismach, jak: *Materjały antropologiczno-archeologiczne*, wydawane przez Akad. Krak.; *Rocznik Krakowski*, *Wiadomości numizmatyczno archeologiczne*, *Wisła* i w. in. Z prac oddzielnie wydanych zasługują na uwagę: Baruch M. „Boże Stopki“ (1907); Bogusławski E. „Metoda i środki poznania czasów przedhistorycznych w przeszłości Słowian“ (1901); Bölsche W. „Pochodzenie człowieka“ (1904); Bołsunowski K. „Znaki symboliczne na ołowiu, ich znaczenie i klasyfikacja“ (1904); Bujak Fr. „Studja nad osadnictwem Małopolski“ (1905); Clodd E. „Człowiek pierwotny“ (1902); Czarnowski S. J. „Album przedhistoryczne zabytków ziem polskich i ob cych“ (1906—910); tegoż „Grodzisko na górze Okopy nad rz. Prądnikiem pod Ojcowem“ (1902); tegoż „Jaskinia Borsucza“ (1901); tegoż „Jaskinia górna w Okopach“ (1902); tegoż „Miejscowości przedhistoryczne i zarys mapy paletnologiczej porzecza lew. Wisły od Przemszy do Nidy“ (1905); tegoż „Bibljografja archeloogji przedhistorycznej polskiej i Polski dotyczącej“ (1907); Czapkiewicz B. „Materjały archeologiczne z Galicji zachodniej“ (1910); Demetrykiewicz Wł. „Ceramika przedhistorzna z półksiężycowemi uchami“ (1901); Dybowski B. „O starożytności rodu ludzkiego“ (1905); Gloger Z. „Dolinami rzek“ (1903); Gumowski M. „Wykopalisko pod Bochnią“ (1905); tegoż „Wykopalisko Ciechanowskie“(1906); Hadaczek K. „Cmentarzysko całopalne koło Przeworska“ (1909); tegoż „Grabarka Niesłochowska“ (1909); tegoż „Album przedmiotów wydobytych w grobach cmentarzyska całopalnego koło Przeworska“ (1909); tegoż „Złote skarby michałkowskie“ (1904); Jastrzębowski i Warzewniecki M. „Poszukiwania archeologiczne w Król. Polskiem w 1902 r.“ (1904); Krisztafowicz „O siedzibach człowieka neolitycznego w okolicy Lublina“ (w „Gidro-geołogiczeskoje opisanie territorii goroda Lublina“, 1902); Krzywicki L. „Żmudź starożytna“ (1906); Kramarczyk K. „O wykopaliskach korynckich“ (1907); Kuźniar i Demetrykiewicz „Ślady siedziby człowieka przedhistorycznego z okresu paleolitu na górze Bronisławy pod Krakowem“ (1909); Leciejewski J. „Runy i runiczne pomniki słowiańskie“ (1906); Majewski E. „Pochodzenie maku i jego nazwisk“ (1903); tegoż „Nowoodkryty ornament sznurkowy w ceramice neolitycznej południ. okolic Król. Polsk.“ (1904); tegoż „Linia falista jako motyw zdobniczy w ceramice przedhistorycznej“ (1904); tegoż „Ważny przyczynek do mioceńskiej postaci człowieka“ (1909); Parczewski A. „Swanty Wid, żywa nazwa w mowie ludu kaszubskiego“ (1900); Radliński I. „Historja nauki o człowieku“ (1902—903); tegoż „Przeszłość w teraźniejszości“ (1901); Rzepiński Stan. „Archeologja w szkołach średnich“ (1910); Stołyhwo K. „Czaszka z Gadomki“ (1903); Szukiewicz Wandalin „Szkice z archeologji przedhistorycznej Litwy“ (1901); tegoż „Poszukiwania archeologiczne w pow. Lidzkim gub. wileńskiej“ (1910); Wawrzeniecki M. „Nowe naukowe stanowisko pojmowania i wyjaśniania niektórych przejawów w dziedzinie ludoznawstwa i archeologji przedhistorycznej“ (1910) i w. in.

Numizmatyka. Wprawdzie ilość kolekcjonistów monet polskich wzrosła w ostatnich czasach, ruch atoli numizmatyczny naukowy uczynił słabe postępy, ogniskując się w dalszym ciągu głównie koło redakcji *Wiadomości numizmatyczno-archeologicznych*. Z prac naukowych numizmatycznych w okresie (1900—10) zasługują na uwagę: Barwińskiego B. „Pieczęcie książąt halicko-włodzimierskich z pierwszej połowy XIV w.“ (1909); Demla B. „Liczmany mennicze zwane podskarbiówkami“ (1911); Gumowskiego M. „O grzywnie i monecie piastowskiej“ (1908); tegoż „Wykopaliska monet polskich z X i XI w.“ (1905); tegoż „Wykopalisko monet w Goślinie“ (1907); Haleckiego O. „Herby na brakteatach wielkopolskich“ (1910); Litwińskiego J. „Album pieniędzy papierowych polskich z 1794 r.“ (1908); Plagiego Karola „Monety bite dla prowincji polskich przez Austrję i Prusy oraz monety wolnego m. Gdańska, Księstwa Warszawskiego i w oblężeniu Zamościa“ (1906); Zakrzewskiego Z. „O brakteacie pamiątkowym Bolesława Krzywoustego“ (1909); tegoż „Dwa zagadkowe solidy X i XI w.“ (1901) i w. in. pomniejszych.

Językoznawstwo i filologja. Językoznawstwo dzisiejsze w ścisłym znaczeniu tego wyrazu jest nauką europejską, dokładniej amerykańsko-europejską. Nie można przeto mówić o językoznawstwie polskim, lecz tylko o językoznawstwie w Polsce, o językoznawstwie, uprawianym przez Polaków i w języku polskim. Nowsza jego i bardziej naukowa postać puściła trwałe korzenie na gruncie polskim, mniej więcej koło r. 1870 (J. Baudouin de Courtenay). Przypisać to należy krótkotrwałej lecz płodnej w skutki działalności Szkoły Głównej. Nie przygotowywała ona wprawdzie językoznawców, lecz dała kilku swym wychowańcom odpowiednią zachętę. Nie małą też zasługę w tym względzie położyły uniwersytety polskie, szczególniej Jagiellońskí (L. Malinowski) a w części Lwowski. Ogromne także znaczenie dla nauki wogóle, jak dla językoznawstwa w szczególności posiada Akademja Umiejętności w Krakowie. W ostatnich dziesięciu latach praca nad językoznawstwem kupiła się w Krakowie koło owocnej działalności profesorów J. Rozwadowskiego, J. Łosia i K. Nitscha. Niestety, usunięty został z tego grona, nestor językoznawstwa polskiego, J. Baudouin de Courtenay. Jest on obecnie ozdobą Uni-

wersytetu Petersburskiego i nie ustaje w pracy zarówno naukowej jak pedagogicznej (od niego wywodzi się liczna szkoła młodych językoznawców rosyjskich, a w części i polskich). Uniwersytet Lwowski posiada również katedry, poświęcone naukom, mającym styczność z językoznawstwem. W Warszawie ogniskowała się działalność językoznawców w „Pracach filologicznych“, a od r. 1908 również w Warsz. Tow. Naukowym (Wydział językoznawstwa i literatury). Z dzieł i rozpraw, ogłoszonych przez Polaków w języku polskim w ostatnich dziesięciu latach (1901—1911) przytoczymy: 1) z historji językoznawstwa: J. Baudouina de Courtnay „Zarys historji językoznawstwa czyli lingwistyki (glottologji)“ w „Poradniku dla samouków“ (cz. VI, t. 2, z. 2, str. 85—302); tegoż „Językoznawstwo czyli lingwistyka w wieku XIX“ („Szkice językoznawcze“, 1904); A. A. Kryńskiego „Językoznawstwo polskie w XIX stuleciu“ (*Prawda* 1901, № 3); J. Rozwadowskiego „Współczesny stan językoznawstwa europejskiego“ (1910); 2) ogólne dzieła i rozprawy językoznawcze: K. Appela „Język i społeczeństwo“ (1908); „O istocie zjawisk językowych“ (1908); Baudouina de Courtenay „Szkice językoznawcze“ (1904); tegoż „O prawach głosowych“ („Rocznik slawistyczny“, t. III, 1910); J. Rozwadowskiego „Semazjologja czyli nauka o rozwoju znaczeń wyrazów“ (1903); 3) z fonetyki: Tytusa Benniego „Z dziedziny akomodacji międzywyrazowej“ i „Drobne spostrzeżenia w dziedzinie polskiego sandhi“ („Materjały i prace Kom. językowej Ak. Um. w Krakowie); J. Rozwadowskiego „Szkic wymowy (fonetyki) polskiej“ (tamże); 4) z psychologji i socjologji języka: J. Baudouina de Courtenay „O psychicznych podstawach zjawisk językowych“ (*Przegląd Filozof.*, 1903, str. 122—171); tegoż „Próba uzasadnienia samoistności zjawisk psychicznych na podstawie faktów językowych“ („Rozprawy Wydziału filolog. Ak. Um. w Krakowie“, t. XL., str. 68 — 93); tegoż „O związku wyobrażeń fonetycznych z wyobrażeniami morfologicznemi, syntaktycznemi i semazjologicznemi“ (1908); St. Szobera „O podstawach psychicznych zjawisk językowych“ (1907); 5) z zakresu „gramatyki porównawczej“: Jana Łosia „Funkcje narzędnika w języku polskim“ (1904); tegoż „Nowe prace o postaciach czasowników“ (1910); K. Nitscha „Stosunki pokrewieństwa języków lechickich“ (1903); R. Pilata „Gramatyka języka polskiego“ w opracowaniu Fr. Krčeka, (1912, na ukończeniu); 6) z djalektologji: K. Nitscha „Mowa ludu polskiego“ (1911); 7) z zakresu językoznawstwa stosowanego: K. Appela „W sprawie nauczania języków obcych“ (1907); „W imię jedności pisowni“ (1908); „Poczucie językowe w oświetleniu pisowni“ (1910); „W obronie tradycji żywej w języku i pisowni“ (1910) i inne; O. Balzera „Jeszcze o punktach spornych pisowni polskiej“ (1910); J. Baudouina de Courtnay „Znaczenie języka jako przedmiotu nauki szkolnej“ (1908); „O języku pomocniczym międzynarodowym“(1908); A. Brücknera „Cywilizacja i język“ (1901) i t. d. 8) zanotujemy też tutaj, że badaniem języków plemion Syberji Wschodniej, Kamczatki i Sachalinu zajmowali się między innemi następujący skazańcy polityczni: Dybowski, Piłsudzki, Jastrzembski, Sieroszewski, Piekarski i inni. Nadto wychodziło między rokiem 1901—1911 kilka czasopism językoznawczych, zawierających nieraz artykuły prawdziwej wartości naukowej; wymienimy przedewszystkim „Materjały i prace Komisji językowej Akademji Umiejętności w Krakowie“; „Rozprawy Wydziału filologicznego Akademji Umiejętności w Krakowie“; „Prace filologiczne“, założone i wyd. przez J. Baudouina de Courtenay, J. Karłowicza, A. A. Kryńskiego i L. Malinowskiego w Warszawie; „Orędownik językowy dla wychodźtwa polskiego w Ameryce“ od r. 1905; „Poradnik językowy“ pod red. R. Zawilińskiego od r. 1901 w Krakowie (zawiera artykuły J. Czubka, St. Dobrzyckiego, P. Jaworka, J. Magery, K. Nitscha, J. Rozwadowskiego, J. Steina, H. Ułaszyna, R. Zawilińskiego); „Rocznik slawistyczny“, wydawany przez J. Łosia, L. Mańkowskiego, K. Nitscha i J. Rozwadowskiego w Krakowie od r. 1908. Dodać wreszcie należy, iż ze współczesnych językoznawców najwięcej rozbiorów krytycznych ogłasza H. Ułaszyn. (Łatwo zrozumiałą i dostateczne rzecz wyczerpującą historję językoznawstwa wogóle, i w szczególności w Polsce znajdzie czytelnik we wspomnianym „Zarysie historji językoznawstwa“ J. Baudouina de Courtenay). Przechodząc do *filologji polskiej* zaznaczyć należy, że nauka ta łączy w sobie oderwane wiadomości z zakresu rożnych nauk. Zarywa i z historji filozofji, i z historji literatury, i z historji organizacji prawnych, prawa i prawodawstwa, etologji i mitologji, historji języka i t. d. W ściślejszym znaczeniu filologją nazywają ogół nauk, obejmujący językoznawstwo, literaturę i historję. W części więc to, co powiedziano w dziale tych nauk stosuje się i do filologji. Specjalnie jednak filologji polskiej są poświęcone oprócz wymienionych w dziale językoznawstwa katedry w uniwersytetach polskich, Jagiellońskim (prof. Ign. Chrzanowski i inn.) i Lwowskim (prof. L. Bernacki, W. Bruchnalski, B. Gubrynowicz, A. A. Kryński, Fr. Krček, T. Pini, K. Wojciechowski i inn.) w Petersburskim (prof. Ptaszycki), w Warszawskim (prof. T. Wierzbowski), w Berlińskim (prof. Al. Brückner) Zarówno uniwersytety polskie, jak oddzielne katedry, poświęcone filologji polskiej (lub słowiańskiej—w Berlinie) wychowały dość liczny zastęp młodszych filologów. Równie wielkie znaczenie dla rozwoju filologji polskiej jak dla językoznawstwa posiada Akademja Umiejętn. w Krakowie (Wydział filologiczny), z kolei ze zbiorowych ciał naukowych należy wymienić „Towarzystwo dla popierania nauki polskiej“ od 1901 we Lwo

wie i „Warszawskie Towarzystwo Naukowe“ od 1908. Wspiera też skutecznie nauki wogóle, a filologję polską w szczególności Kasa im. J. Mianowskiego w Warszawie. Czasopisma, poświęcone filologji, oprócz wymienionych w dziale językoznawstwa, lub też tylko zawierające między innemi prace filologiczne: „Sprawozdania Warsz. T-wa Naukowego“, „Zabytki piśmiennictwa polskiego“ (wyd. „Archiwum Naukowe“ publikacja „Towarzystwa dla popierania nauki polskiej“) we Lwowie, tamże „Eos“ (wyd. „Towarzystwa Filologicznego“) i „Lud“ (zawiera nieraz przyczynki do etymologji nazw, miejscowości, wyrazów, historji przysłów i t. p.) „Miesięcznik heraldyczny“ we Lwowie p. red. Wł. Semkowicza „Przewodnik Naukowy i Literacki“ we Lwowie, „Gryf“ poświęcony kaszubszczyźnie, „Zaranie śląskie“ i inn. Systematycznej działalności wydawniczej materjałów do dziejów literatury poświęca się prof. Al. Brückner, prof. T. Wierzbowski, i inn. Z dzieł, mających źródłowe znaczenie dla badań filologicznych zaznaczyć należy kontynuację „Słownika języka polskiego“, rozpoczętego przez J. Karłowicza, A. A. Kryńskiego i Wł. Niedźwieckiego, obecnie zaś wydawanego przez Wł. Niedźwieckiego przy współudziale K. Króla, oraz ukończenie „Słownika gwar polskich“ J. Karłowicza.

Historjografja. Ostatnie dziesięciolecie (1901—1910) przyniosło polskiej nauce historycznej bogaty plon w postaci licznych monografji i dzieł o szerszym zakroju. W okresie tym, obok wychodzącego we Lwowie *Kwartalnika historycznego* powstało nowe czasopismo historyczne w Warszawie *Przegląd historyczny* pod redakcją J. K. Kochanowskiego. Wśród źródeł, wydawanych w tym czasie, zjawił się t. IV „Kodeksu małopolskiego (1386—1450)“, wydany w 1905 przez Franciszka Piekosińskiego; t. r. wyszła część pierwszza „Matricularum Regni Poloniae summaria, 1447 — 1492“, wydana przez T. Wierzbowskiego, część II tej pracy wyszła w 1907 i obejmuje lata 1492—1501. Na polu historji ustroju **P.** po wielu latach ciszy zauważyć się daje ożywienie. Wybitne miejsce w tej dziedzinie zajmuje Oswald Balzer, liczne dzieła jego rzuciły światło na cały szereg zagadnień; oto niektóre: „Historja prawodawstw słowiańskich. Główne kierunki i jej istotne zadanie“, „Przyczynki do historii źródeł prawa polskiego“ (1903), „Historja ustroju Polski. Przegląd wykładów uniwersyteckich“(1905), „Państwo polskie w pierwszym siedemdziesięcioleciu XIV i XV w.“ („Kwart. hist.“, 1907). Obok Oswalda Balzera występuje Stanisław Kutrzeba, autor prac „Historja ustroju Polski w zarysie“ (1905), „Skład sejmu polskiego 1493 — 1793“, „Handel Polski ze Wschodem w wiekach średnich“ (1903), „Handel Krakowa w wiekach średnich“ („Rozpr. Ak. Um.“, t. XLI). Do dziejów osadnictwa w Polsce wnosi Karol Potkański nowe punkty widzenia: zwraca się do badania stosunków ekonomicznych i wpływu tychże na stosunki osiedlenia. Znakomitemu badaczowi temu nieobce są i inne tematy; prace jego mają wybitne znaczenie, czy to będzie „Opactwo na Łęczyckim grodzie“ (1901), czy „Przywilej z r. 1086“, czy „O pochodzeniu wsi polskiej“ (1905), czy też „Zajęcie Wielkopolski r. 1313—1344“, czy wreszcie studja nad w. XIV“ (1905). Śladami Potkańskiego kroczy Franciszek Bujak, autor znakomitej pracy „Studja nad osadnictwem Małopolski“ („Rozpr. Ak. Um.“, 1905). Ekonomiczną historją **P.** zajmował się również Adam Szelągowski, który wydał cały szereg prac w ostatnim dziesięcioleciu, a wśród nich „Sprawę północną w wiekach XVI i XVII“ (1904), „Wzrost państwa Polskiego na przełomie wieków średnich i nowych“ (1904), „Rozkład Rzeszy i Polska za panowania Władysława IV“ (1907), „Rozwój ekonomiczny i społeczny w Polsce do r. 1795“ (1907), „Najstarsze drogi z Polski na Wschód w okresie bizantyńsko-arabskim“ (1909), „Z dziejów współzawodnictwa Anglji i Niemiec, Rosji i Polski“ (1910), „Pieniądz i przewrót cen w XVI i XVII wieku w Polsce“. Niemniej niż inne bogata jest dziedzina historji nowożytnej Polski. Pracuje tu Szymon Askenazy, wiodący za sobą długi szereg uczniów; z prac Askenazego prócz bardzo cennego „Łukasińskiego“ wymienić możemy „Dwa stulecia XVIII i XIX“ (1910), „Rosję i Polskę 1815 — 1830“ (1907 r.), „Wczasy historyczne“ (1902), i „Nowe wczasy historyczne“ (1910 r.). Władysław Konopczyński wydał nową „Wojnę siedmioletną“, a Władysław Smoleński „Konfederację Targowicką“. Kilku historyków zajęła postać Maurycego Mochnackiego; pisali o nim Jan Kucharzewski, Stanisław Szpotański i Artur Śliwiński, oświetlając wszechstronnie tę postać. Nad historją nowożytną pracuje również Wacław Sobieski, autor „Szkiców historycznych“ (1904), „Trybuna ludu szlacheckiego“ (1901), „Polski a Hugonotów po nocy św. Bartłomieja“ (1910), „Nienawiści wyznaniowej tłumów za Zygmunta III-go“ (1902). Powyżsi autorowie nie zamykają bynajmniej szeregu uczonych historyków, którzy pracami swemi wzbogacili naszą literaturę historyczną w ostatnim dziesięcioleciu. Wśród niewielu, których uwzględnić możemy, nie podobna pominąć Aleksandra Jabłonowskiego (ob.), badacza Rusi, Władysława Abrahama (ob.), opracowującego dzieje kościoła w Polsce, Tadeusza Wojciechowskiego (ob.), badającego średniowiecze. Nad dziejami kultury i szkolnictwa w Polsce pracowali: Antoni Karbowiak (ob.), A. Kraushar (ob.), M. Rolle (ob.), ks. J. Fijałek (ob.), K. Morawski (ob.), J. Bieliński (ob.), ks. Chodyński, T. Wierzbowski (ob.), W. Łoziński (ob.), Al. Brückner (ob.). Dokładny wykaz znajdzie czytelnik w bibliografji historji polskiej d-ra Ludwika Finkla (ob.), której tom ostatni wyszedł w 1906,

a dodatek ma się wkrótce ukazać, oraz w bibliografji, wychodzącej przy *Kwartalniku historycznym*.

Prawo. Plon pracy prawniczej na niwie naukowej w ostatnim 10-leciu (1900—10) przedstawia się dość zadawalająco. Dwa wydziały prawne (we Lwowie i Krakowie) działały w tym czasie w pełnym, nieuszczuplonym składzie. Oba liczyły trzydziestu kilku specjalistów z zakresu wszystkich dyscyplin prawnych, prócz samotnie, w odosobnieniu pracujących—romanisty Dydyńskiego i cywilisty Dunina (w Warszawie) i germanisty Halbana (w Czerniowcach). Pism zawodowych w tymże czasie posiadali prawnicy polscy cztery: lwowski *Przegląd Prawa i Administracji*, *Prawnika*, krakowskie *Czasopismo prawnicze i ekonomiczne* i warszawską *Gazetę sądową*. Wiązali się wreszcie, poza organizacjami korporacyjnemi, w towarzystwa prawnicze, z których życiem naukowym poważniejszym odznaczały się: krakowskie, lwowskie i warszawskie. Co się tyczy dyscyplin poszczególnych, to z zakresu *historji prawa* należy z dziedziny prawa pierwotnego wymienić rozprawę St. Estreichera „Początki prawa umownego“ i J. Kucharzewskiego „Początki prawa małżeńskiego“ (1901). *Historja prawa polskiego* poczyniła też w okresie 1900—10 znaczne postępy i pochlubić się może pracami O. Balzera (zwłaszcza „Corpus juris polonici“) oraz przedsięwziętemi pod jego kierunkiem „Studjami nad historją prawa polskiego“, dalej Dąbkowskiego „Prawo prywatne polskie“ (1910), Fiericha „Prawo wekslowe w Polsce“ (1908), Handelsmana „Kara w najdawniejszym prawie polskim“ (1908 — 09, 2 t.) tudzież licznemi pracami St. Kutrzeby z dziejów sądownictwa polskiego, Piekosińskiego („Archiw. Kom. Prawniczej“, t. VII i VIII; „Codex Dyplomaticus Majoris Poloniae“, t. V; „Kodeks dyplomatyczny Małopolski“, t. IV; „Zdobycze szlachty polskiej w dziedzinie prawa publicznego w w. XV“, 1900); Semkowicza, Ulanowskiego, Winawera („Najdawniejsze prawo zwyczajowe polskie“, 1901) i innych. *Historji prawa rzymskiego* poświęcili swe prace profesor Zoll (starszy) „Historja prawodawstwa rzymskiego“ i T. Dydyński „Historja źródeł prawa rzymskiego“ (1904). Z dziedziny *prawa cywilnego* zasługują na uwagę J. Wł. Jaworskiego „Kodeks cywiny austrjacki“ (1905); Tilla „System prawa prywatnego austrjackiego“; Fr. Zolla (młodszego) „Prawo prywatne w zarysie“ (1910), Taraszkiewicza „Teorja darowizn rękodajnych“, piękny przekład polski pracy Demolombe'a „O spadkach“ (1900—01), Sadowskiego „O imieniu i nazwisku“ (1902), H. Konica „Dzieje prawa małżeńskiego w Król. Polskiem“ (1903), K. Lutostańskiego „Zaręczyny“ (1907), ks. A. Lecherta „O zaręczynach“ (1908), B. Birencweiga „O małżeństwie cywilnem“ (1901), przekład dzieła Mengera „Prawo do całkowitego wytworu pracy“ (1909), H. Cederbauma „Bezrobocie wobec prawa“ (1905) i w. in. *Prawo handlowe* zyskało prace: A. Górskiego „Zarys prawa handlowego austrjackiego“, M. Kuratowa „O protestach weksli“(1906), S. Posnera „Prawo a życie“ (1900), nadto może się poszczycić zbiorowym wydawnictwem cennych pism Wł. Andrychiewicza p. t. „Studja. Monografje i rozprawy z dziedziny prawa handlowego“ oraz kilkoma wybornemi podręcznikami, jak K. Dunina „Zasady prawa handlowego“ (1907) i F. Kramsztyka „Kurs prawa dla uczniów szkół handlowych“ (1910). *Prawo międzynarodowe prywatne* miało przedstawicieli między innemi w osobach Sz. Rundsteina („Kodyfikacja prawa międzynarodowego prywatnego w Niemczech“, 1901) i T. Sadowskiego („Zasady prawa międzynarodowego prywatnego“, 1903) i zyskało doskonały przekład Liszta „System prawa międzynarodowego“ (1907). Do literatury *prawa karnego* przybyło wyd. II-gie poważnej pracy E. Krzymuskiego „Wykład procesu karnego austrjackiego“ (1901), Paygerta „Zbrodnicze zaniechanie“, St. Makarewicza „Prawo i postępowanie administracyjno-karne“ (1903), Al. Mogilnickiego „Kary dodatkowe, kary cielesne, kary hańbiące“ (1907) i w. in. Nader pokaźnym był plon pracy naukowej polskiej w dziedzinie *prawa państwowego*, ze względu na rewolucję zaszłą w tym międzyczasie (1900—10) w Rosji. Ukazał się cały szereg przekładów cennych prac, jak Esmeina „Zasady prawa konstytucyjnego“ (1904), Dicey'a „Wstęp do nauki o prawie konstytucyjnym“ (1908), Jellinka „Prawo mniejszości“ (1901), A. Mengera „Nowa nauka o państwie“ (1907), Lassale'a „O istocie konstytucji“, Ashley'a „Zarząd centralny i lokalny w Anglji, Prusiech i Stanach Zjednoczonych“ (1910). Przybyło wiele prac oryginalnych, jak Fr. Ochimowskiego „Prawa konstytucyjne“ (1907), St. Starzyńskiego „Studja konstytucyjne“, A. Świętochowskiego „O prawach człowieka i obywatela“(1907), A. Suligowskiego „O prawie wyborczym do ciał prawodawczych“, E. Grabowskiego „Wolności obywatelskie w państwie rosyjskiem“ (1910). Kwestja stosunku dzielnic odrębnych państwa do całości jego wysunęła na czoło zagadnień prawnych *sprawę autonomji* i posłużyła jako temat pracom Bohuszewicza „Nowe poglądy na autonomję Król. Polskiego“ (1907), T. Ciświckiego „W sprawie naszej walki o autonomję“ (1907), T. Filipowicza „Polska i autonomja“(1908), A. Gostkowskiego „Nasz przyszły samorząd“ (1907), L. Kulczyckiego „Autonomja i federalizm“ (1906), Wł. M. Kozłowskiego „Autonomja Król. Polskiego“ (1907), J. Steckiego „W sprawie autonomji Król. Polskiego“ (1907), Wł. Studnickiego „Wyodrębnienie Galicji“ (1908), W. Szyszły „Samorząd czy autonomja“ (1907), J. Baudouin de Courtenay'a „Autonomja Polski“ (1907) i in. W zakresie *prawa administracyjnego* okres powyższy (1900—10) odznaczył się pracami oryginal-

nemi Bresiewicza, Buzka („Studja z zakresu administracji i wychowania publicznego"), Gargasa, J. Litauera, Ochimowskiego, Suligowskiego, i innych. W tymże okresie Suligowski dokonał żmudnej pracy o „Bibliografji prawniczej polskiej", prawnicy również przedsięwzięli szereg wydawnictw zbiorowych pism Andrychiewicza, Hubego, Łaguny, Okolskiego i Rembowskiego.

Nauki społeczne. Dla nauk społeczno-ekonomicznych okres 1900 — 910 był stosunkowo bardzo pomyślnym. Uwydatniła się w nim bowiem znaczna płodność twórczości naukowej oraz dążność do ogarnięcia jaknajróżnorodniejszych dziedzin życia społeczno-ekonomicznego. Paląca kwestja higjeny społecznej wysunęła i u nas na porządek dzienny kwestję abolicjonizmu i stworzyła dość liczną literaturę zarówno w przekładach (J. Butler „Mój pochód krzyżowy"; E. Duclaux „Higijena społeczna"), jak i w pracach oryginalnych A. Blumenfelda „Choroby płciowe" (1905), T. Męczkowskiej „Służące a prostytucja" (1906), S. Posnera „Nad otchłanią" (1903), A. Wysłoucha „Ohyda wieku" (1904) i innych. Teorje anarchizmu znalazły swój wyraz w licznych przekładach oraz spotkały się z krytyką naukową w pracach A. St. Kempnera „Indywidualizm najkrańcowszy" (1905) i L. Kulczyckiego „Anarchizm współczesny" (1902). Wzmagający się alkoholizm w społeczeństwie powołał całą literaturę antyalkoholiczną, z której zasługują na uwagę prace: Z. Golińskiej „Alkoholizm i społeczeństwo"(1902), B. Dybowskiego „O wpływie trunków alkoholicznych na organizm zwierzęcy i ludzki" (1902), Skalskiego „Alkoholizm i sprawa robotnicza"(1907), St. Witkowskiego „Alkoholizm i wychowanie" (1907) i w. in. Ruch chrześcijańsko - społeczny reprezentowali, między innemi: ks. Biederlack „Kwestja społeczna" (1908), J. Goyan „O katolicyzmie socjalnym" (1906), ks. W. Gryziecki „Duchowieństwo a socjalna kwestja" (1902), Szcz. Jeleński „Prąd nowy" (1907), Jan Rostworowski „Liberalny katolicyzm" (1906), J. Teodorowicz „Katolicyzm a cywilizacja" (1907), ks. A. Woroniecki „Historja katolickiej akcji społecznej w w. XIX" (1907), K. Zimmerman „Znaczenie stanu robotniczego dla społeczeństwa i kościoła" (1908) i inni. O stosunkach kościelnych, klerykalizmie, antyklerykalizmie i wolnej myśli pisali: Hempel „Kazania polskie" (1907), Fr. Młot „Worek Judaszów" (1908), A. Szech „O pracy katolickiej" (1906), E. Wrocki „W imię krzyża" (1908) oraz A. Niemojewski (ob.) w swych licznych pracach. Dokonano nadto przekładu całego szeregu prac z tej dziedziny: Tołstoja „Wiara a kłamstwo wyznaniowe" (1907), Tschirna „Moralność bez Boga" (1908) i w. in. Literatura *ekonomiczna* w ścisłym tego słowa znaczeniu wzbogaciła się zarówno szeregiem prac oryginalnych, obejmujących wykład ekonomji (Bouffał „Wykład ekonomji politycznej", 1907; Głąbiński „Ekonomika społeczna", 1905; Z. Golińska „Ekonomja społeczna", 1906—1907; St. A. Kempner „Zarys ekonomji społecznej", 1906; St. Koszutski „Podręcznik ekonomji politycznej", 1907; H. Landau „Zarys ekonomji społecznej", 1908; J. Marchlewski „O dochodzie", 1907; J. Stecki „Zasady ogólne ekonomji społecznej", 1907; Wł. Studnicki „Wykład ekonomji politycznej", 1900), jak i licznemi przekładami. Z dziedziny badań historyczno-ekonomicznych ukazały się: dr. K. Gorzyckiego „Zarys historji społecznej państwa polskiego" (1901), A. Szelągowskiego „Pieniądz i przewrót cen w Polsce XVI i XVII w." (1902), St. Grabskiego „Zarys rozwoju idei społeczno - gospodarczych w Polsce" (1903), Z. Gargasa „Poglądy ekonomiczne w Polsce XVII w." (1903), Korzona i Kempnera „Handel w przeszłości i w stanie dzisiejszym świata" (1901) i Rakowskiego „Wewnętrzne dzieje Polski. Zarys rozwoju społecznego i ekonomicznego" (1908). Z dziedziny teorji finansów zyskaliśmy pracę St. Głąbińskiego „Wykład nauki skarbowej" (1902), a z zakresu dziejów finansowych dwie poważne prace H. Radziszewskiego „Skarb i organizacja władz skarbowych w Król. Polskiem" (1907—08) i „Bank Polski" (1910). Idee kooperatyzmu przyspożyły literaturze naukowej polskiej zarówno wiele dzieł obcych, (Banzla i K. Gide'a) jak również cały szereg dzieł swojskich: E. Abramowskiego „Idee społeczne kooperatyzmu" (1907), J. Becka „Współdzielczość jako program życiowy" (1907), L. Krzywickiego „Stowarzyszenia spożywcze" (1903), J. Kurnatowskiego „O solidaryzmie" (1908), E. Milewskiego „Sklepy społeczne" (1910), Strasburgiera „Kooperacja spożywcza, jej rozwój w Król. Polskim" i w. in. Równie obszerną literaturę wywołała u nas kwestja agrarna, w której, między innemi, wypowiadali się: Z. Golińska „Własność rolna w Galicji" (1900), P. Górkowski „Przyczynek do kwestji rolnej w Król. Polskim" (1908), P. Górski i St. Staniszewski „Projekt reform agrarnych w Król. Polskim" (1906), Wł. Grabski „Wywłaszczenie folwarków i program reform rolnych w Król. Polskim" (1907), J. Jezierski „Sprawa agrarna w Król. Polskim" (1906), J. Jeziorański „Sprawa agrarna w Król. Polskim" (1906), A. Krasiński „W sprawie agrarnej" (1907), L. Krzywicki „Kwestja rolna" (1903), Potocki Wł. „Sprawa agrarna w Rosji i u nas" (1906), J. Stecki „Stosunki rolne w Król. Polskim" (1906) i in. O kwestji kobiecej pisali, między innemi: Bendlewicz „Kobieta wobec zarobkowości i przemysłu" (1905), E. Chwalewik „Ekonomiczne czynniki ruchu kobiecego" (1908), M. Dulębianka „Polityczne stanowisko kobiety" (1908), M. Karczewska „O prawa równe i sprawiedliwe" (1907), St. Koszutski „Kobieta i polityka" (1908), P. Kuczalska „Wyborcze prawa kobiet" (1907), J. Lange „O prawach kobiety" (1907), T. Męczkowska „Ideały etyczno-społeczne ruchu kobiecego"(1907),

J. Rostworowska „Kilka słów o kwestji kobiecej“ (1901), M. Turzyma „Wyzwalająca się kobieta“ (1906) i w. in. Wzbogaciła się również i literatura o kwestji robotniczej. Oprócz licznych dzieł tłumaczonych, ukazało się wiele prac oryginalnych, jak: St. Gorskiego „Sprawa robotnicza“ (1906), M. Mazowieckiego „Historja ruchu socjalistycznego w zaborze rosyjskim“ (1905), M. Romańskiego „Wolność strajków“ (1907), E. Strasburgera „Zur Entwickelung d. Arbeiterfrage im Königreich Polen“ (1907), A. Woycickiego „la Classe ouvrière dans la grande industrie du Royaume de Pologne“ (1909) i w. in. I kwestja żydowska liczyła wielu szermierzy, a śród nich wyróżniły się głosy: Belaryusza „Nasze rachunki i sjonizm“ (1903), A. Boryny „Antysemityzm a kwestja żydowska“ (1907), H. Grossmana „Proletarjat wobec kwestji żydowskiej“ (1905), M. Horwitza „W kwestji żydowskiej“ (1907), T. Jeskego „Sjonizm“ (1904), St. A. Kempnera „Sjonizm“ (1903), H. Nusbauma „Głos w kwestji żydowskiej“ (1906), J. Relidzyńskiego „W kwestji żydowskiej“ (1907) i w. in. Z prac omawiających przemysł i handel zasługują na uwagę: L. Blumenthala „Zarys nauki handlu“ (1907), Fr. Bujaka „Galicja“ (1908), L. Janowicza „Zarys rozwoju przemysłu w Król. Polskiem“ (1907), St. Koszutskiego „Rozwój ekonomiczny Kr. Polskiego w ostatniem 30-leciu“ (1905), B. J. Marchlewskiego „Stosunki społeczno-ekonomiczne w ziemiach polskich zaboru pruskiego“ (1903), Z. Pietkiewicza „Z naszych stosunków ekonomicznych“, St. Staniszewskiego „Rzut oka na stan ekonomiczny Król. Polskiego“ (1907), Żukowskiego Wł. „Bilans handlowy Król. Polskiego“ (1901 — 04) i w. in Badania socjologiczne uprawiali: Z. Balicki („Parlamentaryzm“, 1906), K. Krauz („Portrety zmarłych socjologów“, 1906), A. Kurcjusz („Studja socjologiczne“, 1907), W. Lassota („Dwa systemy socjologiczne“, 1906), B. Limanowski („Naród i państwo“, 1906), J. K. Potocki („Współzawodnictwo i współdziałanie“, 1907), nie licząc tłumaczeń licznych. Statystyce się poświęcali: Z. Gargas („Studja z zakresu teorji statystyki“, 1901), E. Czyński („Etnograficzno-statystyczny zarys liczebności i rozsiedlenia ludności polskiej“, 1909), St. Głąbiński („Ludność polska w Galicji wschodniej“, 1903), Z. Golińska („Nauka o ludności“), W. Załęski („Z statystyki porównawczej Król. Polskiego“, 1908). O wychodztwie pisali: Caro („Statystyka emigracji polskiej“, 1907). B. Koskowski („Wychodźtwo zarobkowe z Król. Polsk.“, 1901), J. Trzciński („Russisch-polnische und galizische Wanderarbeiter im Grossherzogtum Posen“, 1906) i inni.

Literatura. W dziewiątym dziesięcioleciu XIX w. nastąpiła wyraźna reakcja przeciw t. zw. pozytywizmowi i pracy organicznej w dążeniach społecznych. Długi szereg przyczyn wywołał nowy zwrot w pojęciach, między innemi: wzmożone uczucie patrjotyczne pod wpływem stosunków w zaborze pruskim oraz polityki Hurki i Apuchtina w Królestwie, budzący się kierunek ludowy śród inteligiencji i młodzieży (*Głos*), która odrodzenie narodu widziała w ludzie wiejskim, radykalizm społeczny śród innej części inteligiencji i młodzieży, która znów zbawienia szukała w robotniku miejskim i socjalizmie. Fala uczucia, entuzjazmu i zapału wraca, czasy rozsądku, trzeźwości i oportunizmu—co było znamiennym rysem poprzedniej epoki—giną bezpowrotnie z szeregów młodego pokolenia. Nowy ten nastrój i nowe pojęcia znalazły w literaturze wyraz w utworach: początkowo B. Czerwińskiego (ob.), następnie Fr. Nowickiego (ob.), An. Niemojewskiego (ob.) oraz w pierwszych wystąpieniach J. Kasprowicza, K. Tetmajera i S. Żeromskiego. Tych, którym nie szło o jakość idei, lecz o wspaniały ich wyraz literacki, nie zadowolnił odbywający się zwrot. Wprawdzie artyzmu pełne były dzieła pisarzy starszej gieneracji (Sienkiewicz, Prus, Orzeszkowa, Konopnicka), ale ich metoda tworzenia była stara, ciążył na nich brak rozpędu, jako dziedzictwo czasów minionych. Rozpęd, polot, wezbrane uczucia posiadali młodzi, ale artystycznym wymaganiom nie czynili zadość. Równocześnie więc pożądanie wielkiej sztuki, walka z tendencją w literaturze znajduje szermierzy w Ant. Langiem (ob.) i Miriamie (ob.), który w tym celu zakłada specjalne pismo (*Życie*, 1887); obydwaj esteci, intelektualiści, poszukiwacze nowego piękna, nowych sensacji artystycznych; obydwaj pisali krytyki, rozprawy literackie, tworzyli poezje nowe z ducha i doskonałe pod względem formy. Niebawem nastąpiło krótkotrwałe wyczerpanie walką w szeregach młodych, chwilowe zniechęcenie do akcji czynnej, co pociągnęło za sobą wejście w głąb dusz własnych. Wczorajsi bojowcy przedzierzgnęli się w bezwolnych analityków; stwarza to w literaturze na krótko zwrot psychologiczno-dekadencki (Ig. Dąbrowski (ob.), Belmont (ob.), L. Koszutska (ob.), popularność nadmierna skandynawczyków, Stendhala (ob.) i „Bez dogmatu“ Sienkiewicza). Objawy wewnętrzne duszy, analiza psychologiczna wysuwają się na plan pierwszy. Pod wpływem ogólnego nastroju P. Chmielowski (ob.) przypomina, że Polska miała swego powieściopisarza-psychologa, L. Sztyrmera (ob.) i pisze wtedy o nim studjum. Wprawdzie wszędzie poruszana była mniej więcej psychologja ludzi normalnych i objawy psychiczne normalne były tematami utworów, ale od tego wejścia w siebie, odwrócenia się od rzeczywistości i stanięcia oko w oko z własną duszą, łatwe już było przejście do objawów psychicznych nadzwyczajnych: marzeń, przeczuć, jasnowidzeń, halucynacji i t. d., od duszy wogóle do duszy utrapionej, targającej się i szukającej, do duszy wyzwolonej z wszelkich pęt intelektu... do nagiej duszy. Nastrój pokolenia z jego rojeniami, smu-

tkiem, marzeniami, pesymizmem, rozczarowaniem najplastyczniej i najartystyczniej wyraża poezja K. Tetmajera (ob.), która jest powrotem do czystej sztuki, zupełnym zerwaniem z niedawną przeszłością, aczkolwiek brak jej wyraźnej orjentacji duchowej dla przyszłości. Tetmajer rozpoczyna nowy zwycięski pochód literatury, która najwyższe skrystalizowanie znalazła w Wyspiańskim (ob.), a obok niego w Kasprowiczu (ob.), Przybyszewskim (ob.), Żeromskim (ob.). Na początku XX w. literatura polska zostaje pod ich znakiem: grają w niej marzenia zaziemskie, ból niewysłowiony, rozpacz, wszystkie dysonanse bytu i gorączkowe, namiętne poszukiwanie dróg zbawczych dla duszy jednostkowej i zbiorowej. Równą, spokojną, racjonalistyczną metodę tworzenia zastąpiła twórczość wybuchowa, o zmiennym pulsie i nastroju, łatwo przechodząca od wściekłych miotań do łagodnych westchnień. Poezja rymowana znów odzyskała utracone prawa. Jeżeli poprzedni okres cierpiał na brak poezji, obecny odwrotnie ma jej nadmiar. Przybyszewski (ob.), który po przyjeździe do Krakowa, zgromadził koło *Życia* krakowskiego (1897) grono młodych talentów najwcześniej choć najjednostronniej sformułował zadania nowej poezji w utworze „Confiteor“ (1899). Wszystkie jego pisma: rozprawy teoretyczne, rapsody, dramaty, przenika wizjonerstwo i ekstaza, które gorączkowo oplątują się koło zagadnienia płci, pojętej jako kategorja kosmiczna („Wigilje“, „Nad morzem“, „Androgyne“, „Requiem aeternam“, „Złote runo“, „Dzieci szatana“ i t. d.). Kasprowicz (ob.) początkowo stanął w przedniej straży wieku i zadzwonił pieśń bojową, pieśń pokolenia, głoszącą „że zbawienie leży pod siermięgą“, aby wkrótce odwrócić się od „bożyszcza tłumów“ i w samotni korzyć się przed niepojętym. Ale nim jeszcze skończył się okres kontemplacji, gdy rozpoczął już wędrówkę ciernistą po „Wzgórzu śmierci“. Wszystkie bóle i niepokoje znajdują w Kasprowiczu wyraz: upada, szarpie się i miota, ale dąży do syntezy, do jasności. Okres zmagania się, walki, w której, zdaje się, że poeta ulegnie zawierają zbiory: „Anima lachrymans“, „Miłość“, „Krzak dzikiej róży“. Wśród tych szamotań twórczość poety potężnieje i wylewa się potokiem spowiedzi i suplikacji w zbiorach: „Ginącemu światu“, „Dies irae“, „Święty Boże“, aby dojść do ukojenia, do zlania się z wieczystą harmonją Absolutu i w tonie spokojniejszym wypowiedzieć się w „Balladzie o słoneczniku“ (1908) i pełnych rezygnacji „Chwilach“ (1911). Wyspiański (ob.) wraz z „Weselem“ (1901) odrazu wyrósł nad wszystkich, młode pokolenie uznało w nim nietylko wielkiego poetę dzięki „Klątwie“ (1899), „Kazimierzowi Wielkiemu“ (1900), „Protesilaosowi i Laodamji“ (1899) etc., ale też i wieszcza, który przejął spadek po poetach romantycznych; był to wieszcz-prorok, który karcił naród i dźwigał go na duchu, ciskał w oczy prawdy najsroższe i zarazem podnosił serca; tak rozumiano dawniej napisane utwory: „Legjon“ (1900), „Warszawiankę“ (1899), „Lelewela“ (1899), tak odniesiono się do „Wyzwolenia“ (1903), „Akropolisu“ (1904), „Nocy listopadowej“ (1904) i in. Obok Wyspiańskiego i Kasprowicza „rząd dusz“ przeszedł i do Żeromskiego (ob.); był on najdoskonalszym malarzem bólów, rozdarcia i wierzeń młodego pokolenia. Jeżeli we wszystkich utworach roztaczał okropne perspektywy, wysuwał mszczącego się Arymana, to z drugiej strony wskazywał na Walgierza—na konieczność ponoszenia najwyższych ofiar dla dobra idei. Okropna, bezwzględna szczerość i głębia wstrząsała i fascynowała czytelników. Po „Walgierzu udałym“ (1906), wyśpiewał „Dumę o Hetmanie“, aby znów straszny obraz roztoczyć w „Dziejach grzechu“(1908) i dojść do zharmonizowania wszystkich pierwiastków, do równowagi, prawdziwej podniosłości, bez nut patetycznych, jakie dźwięczą jeszcze w „Dumie o Hetmanie“, w ostatnim utworze, wspaniałym dramacie p. t. „Sułkowski“ (1911). Literatura polska XX w. t. zw. Młoda Polska zostaje pod mniejszym lub większym wpływem tych pisarzy, którzy będąc sami wytworem zmienionych stosunków społeczno-narodowych, wchłonęli w siebie nowe prądy artystyczne bądź zrodzone na Zachodzie, bądź wykwitłe na niwie ojczystej. Starsza generacja znakomitych pisarzy odzywa się rzadko: Sienkiewicz pisze „Na polu chwały“ (1906), „Wiry“ (1909) i „W pustyni i puszczy“ (1911), powieść dla dzieci; Prus — powieści: „Ze wspomnień cyklisty“ (1904) i „Dzieci“ (1909) oraz „O ideale doskonałości“; Orzeszkowa: „Ad astra“ (1904), „I pieśń niech zapłacze“ (1905), „Przędze“ (1905), „Gloria victis“ (1910); Konopnicka: „Na normandzkim brzegu“ (1904); „Głosy ciszy“ (1906); „Prometeusz i Syzyf“ (1907) i ukończyła wielki poemat „Pan Balcer z Brazylji“ (1910), uważany za epopeję ludową; Świętochowski prócz kilku rozpraw z filozofji wydał dalsze części swych „Duchów“. *Poezja liryczna.* Z poetów Młodej Polski poza wymienionemi koryfeuszami wyróżnili się szczególnie: Leopold Staff (ob.), mistrz formy, pełen refleksji, która pozwoliła mu przeboleć bankructwo ideałów dawnych i stanąć na ruinach z myślą budowniczego; Tadeusz Miciński (ob.), wielbiący mrok mistyczny i wpatrzony w tajnie bezdenne; Lucjan Rydel (ob.), artysta o wielkiej kulturze, posiadający zdolność wcielania się w przeróżne formy twórcze i naginania wiersza według swej woli na tony huczne lub powiewne. Jerzy Żuławski (ob.), pełen filozoficznej zadumy, który bliżej życia stanął dopiero w swych sztukach teatralnych; dalej, cała plejada poetów nastrojowców, malujących rzadkie stany duszy, głębokie, najtajniejsze, estetów, doprowadzających sztukę wierszowania do rzadkiego wirtuozostwa, lubujących się w stylizacji, jak: Szczepański Ludwik (ob.), Mirandola (ob.), Le-

wandowski (ob.), Leszczyński Edward (ob.), Wyrzykowski Stanisław (ob.), Brzozowski Stanisław (ob.), Brzozowski Wincenty (ob.), Wroczyński Jan (ob.), Jedlicz Józef (ob.), Dębicki Zdzisław (ob.), Władysław Bukowiński (ob.), Henryk Zbierzchowski (ob.), Edward Słoński (ob.), który również pisuje powieści, Władysław Zaleski (ob.), Tadeusz Nalepiński (ob.), Zygmunt Różycki (ob.), Bolesław Leśmian (ob.), Józef Ruffer (ob.), Ludwik Eminowicz, Jan Rundbaken, Bolesław Herbaczewski (ob.), A. Szczęsny („To co się stało", 1912), Wiktor Dzierżanowski (ob.), Michałowski i wielu in. Ze starszej generacji na nutę odmienną tworzą wciąż: Wiktor Gomulicki (ob.), Artur Or-Ot (ob.), Kazimierz Gliński (ob.), Józef Jankowski (ob.), Kazimierz Laskowski (ob.) i in. Najwybitniejszą poetką Młodej Polski była Kazimiera Zawistowska (ob.), która swe przeżycia duchowe przelewała w poezję głęboką w formie wysoce artystycznej; dalej, wymienić należy: Marję Komornicką (ob.) o duszy niespokojnej, buntowniczej; Bronisławę Ostrowską (ob.), pełną rozmarzenia i zadumy; Marję Wolską (D-mol) o szerokiej gamie uczuć i pomysłów poetyckich, władającą po mistrzowsku wierszem; Jadwigę Marcinowską (ob.), nastrojoną patrjotycznie, Marję Markowską (ob.), Savitri (ob.), Szadurską, Beatę Liberą i in. Wydała Młoda Polska kilku satyryków, odmiennych z ducha od satyryków i humorystów poprzedniej epoki. Prym między niemi trzyma Jan Lemański (ob.), spoglądający na życie z chłodnym, zjadliwym uśmiechem, jest on przytym pełnym wyrafinowania poetą. Polem wycieczek satyrycznych dla Lemańskiego jest bajka wierszowana, wiersz satyryczny lub opowiadanie w prozie. Adolf Nowaczyński (ob.) uprawia swoją satyrę zjadliwą w „Facecjach", „Figlikach sowizdrzalskich" i w artykułach publicystycznych z szalonym rozmachem i piekielną furją pisanych. Najmłodszy z nich Kornel Makuszyński (ob.) obok gorzkiej ironji i sarkastycznych zgrzytów wnosi wiele humoru i wesołej swywoli, pisuje też wiersze dużej wartości poetyckiej. *Powieść.* W tym dziale widzimy stosunkowo więcej pisarzy starszej generacji. Obok wymienionych wyżej powieści piszą: Kazimierz Gliński (ob.), Wiktor Gomulicki (ob.), Adam Krechowiecki (ob.), Walery Przyborowski (ob.), Teodor Choiński (ob.); wszyscy oni uprawiają przeważnie powieść historyczą, która wśród młodszej generacji ma nielicznych pracowników; z ostatnich głównie piszą powieści historyczne: Stanisław Nałęcz Ostrowski (ob.) i Wacław Gąsiorowski (ob.); beletrystyce oddają się nadto ze starszych: Wincenty Kosiakiewicz (ob.), Marjan Gawalewicz (ob.), Abgar-Sołtan (ob.), Kazimierz Laskowski (ob.), Artur Gruszecki (ob.), Zygmunt Niedźwiecki (ob.) i in. Powieściopisarze Młodej Polski zostają pod mniejszym lub większym wpływem Żeromskiego i Przybyszewskiego. Własną drogą poszedł Wł. Reymont (ob.), talent żywiołowy, który odrazu wniósł wielki rozmach i świeżość do swych utworów; niezrównany w opisie masowych poruszeń („Pielgrzymka na Jasną Górę", „Ziemia obiecana", „Chłopi"), w bujnym, soczystym malowaniu krajobrazu i życia chłopa polskiego, do rzadkiego mistrzowstwa doszedł w „Chłopach" (1904—10, 4 t.), poczym jeszcze ogłosił: „Z ziemi Chełmskiej" (1909), „Marzyciel" (1910), „Wampir" (1911). Samoistny kierunek obrał też sobie Wacław Sieroszewski, który rozpoczął od utworów na tle życia syberyjskiego („Na kresach lasów", 1894; „W matni", 1896) i Kaukazu („Risztau", 1904), aby przejść do malowania Dalekiego Wschodu („Powieści chińskie", 1903; „Ol Soni-Kisań", 1906; „Z fali na falę", 1906; „Zamorski djabeł", 1909). Obok egzotyzmu epiczny spokój cechuje tego pisarza, i tym właśnie silnie odrzyna się on od tła Młodej Polski, przepojonej nerwowością, łączy go za to silnie ze współczesnym pokoleniem strona myślowa i dążności społeczne. Fantastyczną powieść o podkładzie filozoficznym uprawia Jerzy Żuławski, po powieści „Na srebrnym globie" (1903), wydał niejako dalszy jej ciąg p. t. „Zwycięzca" (1910) i „Stara ziemia" (1911). Pisuje też powieści Kazimierz Tetmajer; po „Aniele śmierci" (1898) ogłosił szereg powieści, jak: „Otchłań" (1900), „Panna Mery" (1901) i in., w ostatnich czasach wydał „Króla Andrzeja" (1909), „Grę fal" (1910), tom nowel „Z wielkiego domu" (1910) oraz „Szkice" (1910). Z prozy Tetmajera szczególną wartość artystyczną posiada pięć serji opowiadań p. t. „Na skalnym Podhalu" (1903 — 10); w skład „Skalnego Podhala" wchodzą też powieści: „Maryna z Hrubego" (1909) i „Janosik Nędza Litmanowski" (1911). Silniej jeszcze z Podhalem związany jest Władysław Orkan (ob.), który wiernością opisów dawał początkowo kartki etnograficzne, ale w ostatnich czasach talent jego dojrzał i rozwinął się, na co wskazują powieści i nowele takie, jak: „W Roztokach" (1902), „Herkules nowożytny" (1905), „Miłość pasterska" (1908), „Pomór" (1910), „Drzewiej" (1911); dramaty: „Wina i kara" (1905), „Franek Rakoczy" (1908) i zbiór poezji p. t. „Z martwej roztoki" (1911). Duch Żeromskiego znać szczególniej w utworach Gustawa Daniłowskiego (ob.), malującego walki i wysiłki młodego pokolenia z takimże bólem i goryczą jak Żeromski, wprawdzie bez jego potęgi, ale prościej i rzewniej; po utworach „Z minionych dni" (1902), „Dwa głosy" (1903), „Fragment z pamiętnika" (1905), ogłosił „Jaskółkę" (1907) i „Wrażenia więzienne" (1908), bezpośrednio związane z dobą bieżącą. Od Żeromskiego też się wywodzi, aczkolwiek szeroką skalę tego ostatniego zwęził do jednej nuty, pisarz najmłodszej generacji Andrzej Strug (ob.) malarz proletarjatu, jego bohaterów i ostatniej rewolucji, talent męski, skondensowany; bogata galerja

jego typów rewolucyjnych przesuwa się przez zbiory: „Ludzie podziemni“ (1908), „Ze wspomnień starego sympatyka“, (1909), „W twardej służbie“ (1909), „Jutro“ (1908), „Historja jednego pocisku“ (1910). Przybyszewskiego wpływ znać po za mnóstwem poematów i wierszy mniejszych w utworach beletrystycznych: Wacława Grubińskiego („Uczta Baltazara“, 1907; „Bunt“, 1909; „Moc kamienna“, 1911); J. Kleczyńskiego („Marzanna“, 1910); Theresity (M. Krzymuskiej: „Stygmat“), Ed. Paszkowskiego („Dolorosa“), Leona Choromańskiego („Zuzanna“, 1911) i talencie wielkim, samoistnym, jednym z koryfeuszów Młodej Polski, Wacławie Berencie (ob.). Krucza pieśń żałoby i rozpaczy wieje z jego utworów, orgja obłędnych szamotań bije z nich szkałartną łuną, ale przepych tła i skala nastrojów większe niż u Przybyszewskiego, nie posiada zaś koncentracji dramatycznej tego ostatniego, panuje jednak nad przedmiotem i jako świadomy artysta nie pozwala się unosić tematowi; po „Próchnie“ (1903) napisał „Oziminę“ (1911), która właściwie nie jest powieścią, ale poematem o współczesnej duszy polskiej, widzianej przez pryzmat indywidualności autora, utwór zarówno pod względem kompozycji, metody twórczej, jak i stylu (dążącego do osiągnięcia rytmiki) nawskroś oryginalny. Zdala od młodych, bardziej ze szkoły Sienkiewicza, jest Józef Weyssenhoff (ob.), który swój antagonizm wobec Młodej Polski zaznaczył w rozprawie o Wyspiańskim. Dba o harmonję i jasność kompozycji, o wycieniowany rysunek charakterów, potrafi malować półtonami i miękkiemi linjami, lekko i wytwornie przytym ironizując. Te zalety pióra łącznie z widnokręgiem pojęć trzeźwych, zrównoważonych uczyniły go ulubionym pisarzem szerokiego ogółu, należy do najpopularniejszych spółczesnych pisarzów polskich; w ostatnich czasach wydał: „Dni polityczne“ (1906 r.), „Unja“ (1910), „Hetmani“ (1911), „Panna i Soból“ (1911), „Erotyki“ (1911). Z innych powieściopisarzy wymienić jeszcze należy: Zygmunta Bartkiewicza (ob.), Tadeusza Jaroszyńskiego (ob.), Macieja Wierzbińskiego (ob.), Kazimierza Zdziechowskiego (ob.), Włodzimierza Perzyńskiego (ob.), Jana Augustynowicza (ob.), Wacława Rogowicza (ob.), Tadeusza Konczyńskiego (ob.), Stanisława Brzozowskiego (ob., „Płomienie“, „Sam wśród ludzi“), Juljusza Korczaka (ob.), Starkmana i in. Odrębne stanowisko zajmują: Feliks Brodowski (ob.), malujący obrazy nędzy ludzkiej bólem i krwią przesiąkłe i Feliks Jabłczyński (ob.), w którym refleksja pokonała wszelką żywiołowość tworzenia. Z najmłodszej gieneracji wyróżnili się przedwcześnie zmarli: Ludwik Liciński (ob.) i Mieczysław Srokowski (ob.), przesiąknięty erotyzmem — dalej, Leon Choromański, Stefan Kiedrzyński (ob.), Juljusz German, Ludwik Kaden i in., którzy również pierwiastek erotyczny wysuwają na plan pierwszy. Z autorek młodszej gieneracji niewiele poszło śladami Orzeszkowej, wybitniejsze są przeważnie indywidualistkami, śmiało i otwarcie, a nieraz i drastycznie traktującemi sprawę miłości, stosunku wzajemnego płci, często ulegają wpływom Żeromskiego i Przybyszewskiego. Wpływ Orzeszkowej i Konopnickiej tak w technice jak i w ideach znać jeszcze na pisarkach z końca wieku zeszłego, jak: Ludwika Godlewska (ob., Exterus), Janina Baudouin de Courtenay (ob.), Wanda Dalecka, Emma Jeleńska (ob.), Eugenja Żmijewska (ob.). Nowy wiek wydobył z serc kobiecych dążenie do wyzwolenia. Wyzwolenie, ku któremu cała młodsza gieneracja dąży przybiera rozmaite postaci; u znacznego odłamu kobiet najmłodszych przejawia się jako nieprzeparta chęć wyzwolenia potrzeb i pragnień erotycznych, czasem w łączności z innemi zagadnieniami, często zaś bez nich. Bunt młodej duszy kobiecej, duszącej się wśród tradycyjnych form bytu widać u Marji Komornickiej („Halszka“, „Biesy“), gorączkowa żądza życia występuje w utworach Marion („Miraże“, „Życie“, „Miasto“, „Rodziny“. „Uczciwa kobieta“). Bohaterki Zofji Rygier-Nałkowskiej (ob.), najbardziej utalentowanej z pośrod młodszych powieściopisarek, żyją też bezustannie w zaklętym kole erotyzmu, ale jako estetki używają swej piękności, inteligieneji, swojej kultury, pozbawione są przytym wszelkiej żywiołowości uczuć („Lodowe Pola“, „Kobiety“, „Książe“, „Rówieśnice“, „Narcyza“, „Noc Podniebna“). Wyrafinowanie artystyczne i erotyczne widnieje też w utworach Ewy Łuskiny (ob.), ale posiada ona więcej żywiołowego pędu i żaru namiętności („Chińskim Tuszem“, „Viraginitas“); z innych autorek w tym duchu piszących, a więc dla epoki typowych, wymienić można: Theresitę, Helenę Orlicz-Garlikowską i t. d. Częściowo łączy się z niemi, mając jednak zawsze na względzie tendencję społeczną Gabrjela Zapolska („O czym się nie mówi“, 1910; „Córka Tuśki“, 1908; „Miłość sezonowa“, 1905 i t. d.). Prócz tego wyróżniły się jako powieściopisarki: Helena Mniszek („Trędowata“, 1909; „Ordynat Miechowski“, 1910; „Zaszumiały pióra“, 1911), Anatol Krzyżanowski (pseud., ob.), Helena Romer, Zofja Rogoszówna (ob.); autorki te nie zostają w żadnym prawie związku z wyżej wyliczonemi, popularność ich opiera się na łatwości pisania i umiejętności poruszenia strun uczuciowych przeciętnego czytelnika. Piszą nadto powieści i nowele: Ludwika Koszutska (ob.), Zuzanna Rabska (ob.), Jerzy Orwicz, Cieszkowska, Cecylja Walewska (ob.) i w. innych. Lata rewolucyjne 1905—06 i następne odbiły się głośnym echem we wszystkich działach literatury, ale najwięcej wrzeniem rewolucyjnym zajęła się powieść i nowela. Dla większości pisarzy, jak i dla społeczeństwa, wybuch rewolucyjny był gromem z jasnego nieba; nie znali oni stosunków w państwie Rosyjskim, stali zdala od prądów, nurtujących warstwy ro-

botnicze w Polsce, które fala dziejowa wyniosła, oddając im na krótko ster spraw publicznych. Większość też pisarzy albo z lękiem i niechęcią, albo też przestrachem i niezdecydowaniem porusza te sprawy, u innych znów znać ból i przygnębienie z powodu losów, kierunku i skutków rewolucji, jeszcze innych strona dekoracyjna ruchu interesuje—ale na wszystkich z malemi wyjątkami widać, że obracają się w sferze spraw i ludzi obcych sobie, których dusz nie znają i dążeń nie odczuwają w pełni. W trosce, by walka rewolucyjna nie nadwyrężyła dobra narodu pisze Sienkiewicz swoje „Wiry“ (1910), a Prus „Dzieci“ (1909), wybuchowi powstańczemu mas robotniczych poświęca Tetmajer „Rewolucję“ (1906), Reymont na tym tle pisze nowelę „Sumienie“ (1906), Miciński wkracza w łono samej rewolucji rosyjskiej dramatem „Potemkin“ (1907), o rewolucję potrąca Daniłowski w „Jaskółce“ (1907) i we „Wspomnieniach więziennych“; zahacza też o nią Żeromski w „Dziejach grzechu“ (1909), Niemojewski pisze o „Ludziach rewolucji“ (1906), Marjon „Obrazki rewolucyjne“, Kulikowska Marcelina „W promieniach“ (1907). Pokonana rewolucja znalazła surowego sędziego w Weyssenhofa „Hetmanach“ i szydercę w Perzyńskiego „Michaliku z P. P. S.“ (1910); dzieje niedawnych wypadków są treścią utworów Słońskiego: „W więzieniu“ (1910) i „Partja“ (1911), dalej, Gorczyńskiego, Zabojeckiej i w. in. Na tle tej literatury rewolucyjnej szczególnie wyróżnia się Berenta „Ozimina“, najpełniejszy obraz rozmaitych warstw społeczeństwa polskiego w chwili wybuchu rewolucji; utwory Andrzeja Struga przez zgłębienie, odczucie i żywe oddanie postaci rewolucjonistów i Józefa Katerli „Róża“, potężna tragiedja, ociekająca krwią serdeczną i pełna grozy. *Dramat.* Literatura dramatyczna dawniej posiadająca niewielu przedstawicieli w ostatnich czasach rozwinęła się dość bujnie. Po Zalewskim i Lubowskim w komedji poważnej oraz Bałuckim i Przybylskim w wesołej i krotochwilnej wystąpił z szeregiem dekoracyjnych sztuk St. Kozłowski (ob.), z „Larykiem“ Gadomski, „Leną“ (1886) Jasieńczyk, St. Rzewuski („Ostatni dzień“, „Cudne dzieci“), Jan Szutkiewicz („Popychadło“); następnie Kasprowicz, Sewer, Orkan ze sztukami ludowemi; B. Roniker, E. Grabowiecki, St. Graybner i in. Po nich: Lucjan Rydel („Zaczarowane koło“, 1900), Maciej Szukiewicz (ob.), Tad. Kończyński (ob.), którzy już wchłonęli w siebie pewne pierwiastki modernizmu, ale na dobre Młoda Polska zjawia się na scenie dopiero w osobie Jana Kisielewskiego (ob.); jego „W Sieci“ (1899) i „Karykatury“ (1900) siłą dramatyczną, pełnią i żywością figur oraz nastrojem nawskroś nowoczesnym zdobyły szturmem powodzenie. Cała twórczość Wyspiańskiego obracała się też koło teatru. Obok sztuk, dla których teatr był tylko syntetycznym środkiem, jak dla Wagnera, przy którego pomocy mógł obok wielkiej poezji oddziałać malarsko-dekoracyjnemi efektami i nastrojem muzycznym wiersza, by osiągnąć pełnię artystycznego wzruszenia, napisał też Wyspiański „Klątwę“ (1899) i „Sędziów“ (1907), wielkie tragiedje w ścisłe scenicznym znaczeniu. Znakomitym pisarzem scenicznym okazał się Przybyszewski, mistrzem, który opanował wszystkie tajniki techniki scenicznej („Dla szczęścia“ 1900; „Złote Runo“; „Goście“ 1901; „Snieg“ 1903; „Śluby“ 1905; „Odwieczna baśń“ 1906; „Gody życia“ 1910) i w którego dramatach wypadki chociaż rozwijają się gwałtownie, zachowują żelazną logikę i nie zbaczają ani na chwilę z głównej linji, zakreślonej charakterami. Pomijając pełne poezji głębokiej, o stylu indywidualnym, malarsko-dekoracyjne poematy dramatyczne Kasprowicza („Herodjada“), Staffa („Skarb“, „Godiva“), Micińskiego („Kniaź Potemkin“), oraz Żeromskiego („Sułkowski“), zaznaczyć należy cieszące się wielkim powodzeniem na scenie dramaty Jerzego Żuławskiego (ob.). Pisują nadto dramaty: Feliks Płażek (ob.), J. Marcinowska (ob.), Juljusz German („Lilith“, 1904; „Więźnie“, 1906; „Mściciel“, 1907), St. Obrzud, Wacław Grubiński (ob.), Zygmunt Kawecki (ob.), Mieczysław Hertz („Ananke“), Adolf Jan Hertz (ob.), Ignacy Grabowski i in. Przeważna część autorów i autorek bardzo uwzględnia pierwiastek dekoracyjny, po części pod wpływem Wyspiańskiego, po części zaś pod wpływem panującej w tym względzie mody w teatrach zagranicznych. Do najpopularniejszych autorów scenicznych doby ostatniej należą: Adolf Nowaczyński (ob.) ze swojemi dramatami historycznemi, Gabrjela Zapolska (ob.), która sceniczność swych sztuk ostatnich posunęła do mistrzowstwa, w pewnym stopniu stosuje się to i do Tadeusza Kończyńskiego (ob.) szczególnie z powodu ostatniej sztuki „Straceńcy“ (1911, nagrodzona na kon. teatrów warszaw.); dalej Stefan Krzywoszewski (ob.), Włodzimierz Perzyński (ob.) i Tadeusz Jaroszyński (ob.), ze swemi komedjami, po części też Bolesław Gorczyński (ob.) i Zygmunt Kawecki (ob.). Wśród najmłodszych pisarzy dramatycznych wyróżnili się: Stefan Kiedrzyński, który otrzymał I-ą nagrodę na konkursie teatrów warszawskich 1911, za sztukę „Dzisiejsi“, Czesław Halicz (Rozenblatowa), obdarzona na tymże konkursie II-gą nagrodą za sztukę „Sąd“. Ilościowo i jakościowo produkcja dramatyczna zwiększa się coraz bardziej, zauważyć nawet można specjalne usiłowania autorów, aby pisać dla sceny. *Krytyka.* Z generacji starszych krytyków działają jeszcze w końcu XIX i na początku XX w. Piotr Chmielowski (ob.), Stanisław Tarnowski (ob.), Józef Kotarbiński (ob.), Teodor Choiński (ob.), Bolesław Lutomski (ob.), Ant. Sygietyński (ob.) i in. Z wystąpieniem Ignacego Matuszewskiego (ob.) zaznacza się stopniowa ewolucja od racjonalizmu poprzedniej epoki. Ten najwybitniejszy współczesny krytyk polski rozsze-

rzył dotychczasowy widnokrąg krytyki, otworzył rozległe perspektywy dla twórczości artystycznej, wskazał na piękno utworów, stojących zdala od rzeczywistości (poezje indyjska, prerafaelizm), uzasadnił prawa i rację bytu krytyki subjektywnej. Duża erudycja, ogromny zmysł analityczny pracom jego nadały wielką wartość, kapłański zaś stosunek do sztuki niezmierną powagę. Z sympatją i często z uwielbieniem odnosząc się do nowej literatury swoją powagą torował jej drogę w opinji ogółu. Zasługę tę z nim dzieli Wilhelm Feldman (ob.), który nim wydał swą „Historję literatury“, w szeregu mniejszych i większych prac tłumaczył znaczenie i istotę budzących się prądów w sztuce i ich doniosłość artystyczną oraz narodową, nadto w redagowanym przez siebie czasop. *Krytyka* skupił grono teoretyków i twórców *Młodej Polski*. Metodą nie analizy, lecz impresji literackich tejże sprawie służyli Antoni Potocki (ob.), o najsilniej rozwiniętym zmyśle piękna wśród współczesnych krytyków polskich, i Jan Sten (ob.). Jan Lorentowicz (ob.) zaś, pisarz o wysokiej kulturze literackiej i Władysław Jabłonowski torowali drogę nowym prądom przez artykuły i rozprawy głównie z dziedziny współczesnej literatury francuskiej. Od kanonów pozytywistycznych odsunęli się też Marjan Zdziechowski (ob.), stojący na stanowisku moralno-religijnym, zdala od utylitaryzmu, oraz Aureli Drogoszewski, hodujący w duszy ideały społeczno-humanitarne w najszerszym i najszlachetniejszym znaczeniu, ale nie narzucający ich dziełom sztuki, wobec których występuje jako sumienny i głęboki analityk. Bliżej jeszcze nowej literatury stanął Artur Górski (ob.); wystąpił on w *Życiu* krakowskim z programem „Młodej Polski“ jako odrębnego obozu przeciwko starym, ale nie tyle szło mu o właściwą literaturę, ile o psychikę młodego pokolenia i ideały nowe, których wcielenie widział w Mickiewiczu; po latach z tych poglądów powstał jego „Monsalwat“ (1908), w którym formułuje nowy „ideał duchowy“. Młodej Polski jako jedności duchowej ani w życiu ani literaturze jeszcze nie było, wtedy był dopiero okres fermentacji. Właściwemi heroldami „Młodej Polski“ w ściśle literackim znaczeniu byli Zenon Przesmycki (ob.) i Antoni Lange (ob.). Pierwszy żądał „sztuki w treści metafizycznej w formie symbolicznej“ (rozprawa o Maeterlinku i inne), drugi w licznych artykułach i rozprawach („Studja z literatury francuskiej“, 1897; „Studja i wrażenia“, 1900) domagał się symbolizmu w sztuce, ponieważ „symbol jest w gruncie kwintesencją rzeczy“. Jako chorąży nowej literatury rzucił Przybyszewski swoje „Confiteor“ (1899), a Jerzy Zuławski (ob.) w zbiorze „Prologomena“ (1902), jako filozof konsekwentnie umotywował hasła rzucone przez Przybyszewskiego. Jednocześnie jako krytyk i wyznawca nowego kierunku ogłaszał recenzje i rozbiory Stanisław Lack (ob.), opierający się początkowo o Przybyszewskiego, by potym znaleść punkt środkowy swej filozofji sztuki w utworach Wyspiańskiego, co również uczynił inny krytyk Młodej Polski Ostap Ortwin (ob.). Na zdobytym szańcu buńczucznie stanął Adolf Nowaczyński (ob.), który z furją atakował starych i w przesadnych superlatywach wielbił nową poezję z zapałem, pozbawionym często krytycyzmu. Głęboko i wszechstronnie ujmował jej istotę, staczając również boje ze staremi Stanisław Brzozowski (ob.) w mniejszych artykułach i większych rozprawach („O nowej sztuce“, „Nasze widnokręgi“), aby pod koniec życia w „Legiendzie o Młodej Polsce“ uczynić obrachunek ze zdobyczy i usiłowań Młodej Polski i nakreślić swój własny, mętny w treści i chaotyczny w wykładzie, ale bądź co bądź oryginalny program dla dążności narodowych i dla literatury; zbliża się w swych poglądach do Brzozowskiego Karol Irzykowski (ob.). Krytykę literacką uprawiali nadto: Cezary Jellenta (ob.), Czesław Jankowski (ob.), Zdzisław Dębicki (ob.), Władysław Bukowiński (ob.), Adolf Strzelecki (ob.), Stanisław Krzemiński (ob.), Adam Siedlecki (ob.), Marja Krzymuska (ob.), Henryk Galle (ob), Wacław Makowski (ob.), Andrzej Baumfeld (ob.), W. Rzymowski (ob.), Jan Muszkowski (ob.) i in. Z krytyków teatralnych po usunięciu się Bogusławskiego, wyróżnili się: Władys. Rabski (ob.), Jan Lorentowicz (ob.), Kazimierz Ehrenberg (ob.), Adam Dobrowolski (ob.), Władysław Prokesch (ob.), Władysław Bukowiński, Adam Siedlecki i in. Z krytyków artystycznych wyróżnili się: Eligjusz Niewiadomski (ob.), Feliks Jasieński (ob.), Antoni Austen (ob.), Marjan Wawrzeniecki (ob.); Stanisław Pieńkowski (ob.), Henryk Piątkowski (ob.), Marjan Trzebiński (ob.) i in. *Historja literatury* miała w tym okresie (1900—11) licznych bardzo pracowników. Ukazały się trzy duże opracowania obejmujące całokształt dziejów literatury polskiej: Piotra Chmielowskiego sześciotomowa „Historja literatury polskiej“ (1890—900), Stanisława Tarnowskiego siedmiotomowa „Historja literatury polskiej“ (1900 — 1907); Aleksandra Brücknera „Dzieje literatury polskiej“ (1903, 2 t.); od 1903 uczniowie prof. R. Pilata (ob.) wydają jego kursy pod redakcją Wilhelma Bruchnalskiego, dotychczas ukazało się 12 zeszytów. „Historja literatury polskiej“ R. Pilata stanowić będzie pierwszy podręcznik w zakresie uniwersyteckim. Tutaj nadmienić jeszcze należy Wilhelma Feldmana (ob.) „Współczesną literaturę polską, 1864—907“ (1908, wyd. V) i Antoniego Mazanowskiego „Młoda Polska w powieści, liryce i dramacie“ (1902). Nadzwyczaj bogaty jest plon monografji historyczno-literackich, nie sposób nawet głównych autorów i tytułów dzieł wymieniać, odsyłamy czytelnika do Bibljografji Estreichera („Bibl. pol. w. XIX, 1881—1900“ [1906—11]), Finkla („Bibl. histor. polsk.“) oraz czasopism bibljograficznych

(*Książka, Przewodnik bibljograficzny*), tutaj zaznaczamy tylko, że pracowano głównie nad wiekiem XIX. W tym dziale szczególnie wyróżnił się Bronisław Chlebowski (zbiorowe wydanie dzieł w 5 tom. od 1911, dotychczas wyszły 2 tomy) pracami: „Idea i układ Dziadów kowieńskich“ (1910) oraz „Jak powstawały Dziady“ (1911); Ignacy Matuszewski dziełem „Słowacki i nowa sztuka“ (1903; 1911—12 III wyd.) oraz Jan Gwalbert Pawlikowski „Studjami nad Królem-Duchem, cz. I „Mistyka Słowackiego“ (1909). Kilka studjów poświęcono Cyprjanowi Norwidowi (ob. II supl.), który staje się coraz bardziej popularnym i znanym, pisał o nim Adam Krechowiecki „O Cyprjanie Norwidzie, próba charakterystyki“ (1910), Cezary Jellenta „C. Norwid, szkic syntezy“ (1908), Balicki, Miriam i in. Mnóstwo prac ukazało się też o Wyspiańskim, z których ważniejsze: J. Kotarbińskiego „Pogrobowiec romantyzmu“ (1909), A. Siedleckiego „Stanisław Wyspiański“ (1909), A. Potockiego „St. Wys.“ (1902), J. Flacha „St. W.“ (1908), St. Brzozowski w „Legiendzie o Młodej Polsce“ (1910), J. Lorentowicz w „Młodej Polsce“ (1908) i t. d. O Mochnackim ukazały się prawie jednocześnie trzy prace: Jana Kucharzewskiego (ob.), Artura Śliwińskiego (ob.), Stan. Szpotańskiego (ob.). Jubileusz Słowackiego wywołał całą powódź studjów, rozpraw, przyczynków i szkiców (ob. Słowacki w II supl.). Do najpoważniejszych pracowników na polu historji literatury polskiej należą: Aleksander Brückner (ob.), który wydobywa wciąż nowe skarby piśmiennictwa polskiego z XV i XVII w., po części opracowuje i wiek XVI, Stanisław Tarnowski (ob.), Bronisław Chlebowski (ob.), Ignacy Chrzanowski, pracujący głównie nad wiekiem XVI, J. Kallenbach (ob.), W. Bruchnalski (ob.), St. Windakiewicz (ob.), St. Ptaszycki (ob.), J. Tretiak (ob.), T. Pini (ob.), K. Haeck (ob.), W. Hahn (ob.), T. Grabowski (ob.), T. Wierzbowski (ob.), St. Krzemiński (ob.), F. Hoesick (ob.); dalej, St. Dobrzycki (ob.), Z. Wasilewski (ob.), M. Kridl (ob.), K. Jarecki (ob.), M. Mann (ob.), A. Mazanowski (ob.), J. Kleiner („O Słowackim“), A. Łucki („O Brodzińskim“, 1910), M. Janik (ob.), F. Krczek (ob.) i wielu innych. Przyczynki historyczne do dziejów literatury ogłaszali: Leopold Méyet (ob.) i Aleksander Krausbar (ob.). Pismem specjalnie poświęconym historji literatury jest „Pamiętnik Literacki“, prócz tego wiele miejsca dziejom literatury poświęca „Przewodnik naukowy i literacki“ (dodatek do *Gazety Lwowskiej*), *Przegląd Polski*, *Bibljoteka Warszawska*, „Rozprawy Akademji Umiejętności“, „Sprawozdania Tow. Naukowego Warszawskiego“. Nad historją literatury powszechnej pracowali w **P.**: M. Kawczyński (ob.), E. Porębowicz (ob.), I. Matuszewski (ob.), K. Morawski (ob.), J. A. Święcicki (ob.), W. Gostomski (ob.); o współczesnej literaturze narodów Europy zachodniej pisali: J. Lorentowicz (ob.), W. Jabłonowski (ob.), Z. Brodzki (ob. uzupełnienie do II suplem.), A. Lange (ob.), Z. Przesmycki (ob.), Posner-Garfeinowa (ob.) i in.

Sztuka. *Malarstwo i grafika.* Śmierć Matejki jest w dziedzinie sztuki najważniejszym zdarzeniem, największą klęską i momentem przełomowym. W ostatnich latach swego życia, usunąwszy się, jako dyrektor szkoły, od intensywnej pracy nad swemi uczniami, patrzył pobłażliwym okiem na wdzieranie się do murów krakowskiej uczelni realizmu i na zanik stopniowy stylizacji i monumentalnego malarstwa. Uczniowie Matejki: Malczewski (ob.), Pruszkowski (ob.), lub też młodzi— Tetmajer (ob.), Wodzinowski (ob.), Zelechowski i inni—przepowiadali swemi pracami zwrot w krakowskiej sztuce, jednakże Kraków wtedy nie przodował jeszcze w dziedzinie sztuk plastycznych, a zwłaszcza nie był ogniskiem pojęć nowatorskich. Rdzeń polskiej sztuki był wówczas poza Krakowem: w Warszawie i, co dziwne, do pewnego stopnia—w Monachjum. W Warszawie wystąpił na widownię publiczną St. Witkiewicz (ob.). Namiętny apostoł realizmu, strącał dawne bogi, walił taranem w mury malarstwa monumentalnego i torował drogę nowym ludziom. Al. Gierymski (ob.), zaciekły realista, J. Chełmoński (ob.), ogromem swego talentu przerastający kierunki, bajeczny technik i wirtuoz Wyczółkowski (ob.), dwaj młodzi impresjoniści Pankiewicz (ob.) i Podkowiński (ob.), rycerz-romantyk Pawliszak (ob.), malarz ludowy Masłowski (ob.) —tworzyli w Warszawie silny zespół malarski, szli na przebój śmiało naprzód, zwalczając dawne kierunki, uosobione naówczas w seniorze warszawskich malarzy prof. Gersonie (ob.). W Monachjum, oprócz malarzy starszego pokolenia Brandta (ob.) i Kowalskiego (ob.), z młodszych sił wybitniejszych mieszkali: Szymanowski (ob.) i Grocholski (ob.) i wśród Niemców malowali swojskie obrazy rodzajowe. Była to anomalja, która trwać długo nie mogła. Głośne imiona przyszłych kierowników uczelni krakowskiej, jak i zapowiedziane inowacje, po śmierci Matejki wywarły ten skutek, że młodzież tłumnie zaczęła opuszczać zagraniczne akademje i przenosić się do Krakowa, który wkrótce stał się ziemią obiecaną dla młodych artystów. Grono zdolnych ludzi, powołanych na katedry, pracowało z zapałem, podniecając uczniów nie tylko słowem, ale i kapitalnemi obrazami. Wyczółkowski wystawił wkrótce szereg pięknych obrazów, wśród których dominowały „Sarkofagi“, Malczewski namalował Błędne koło“ i cały szereg symbolicznych obrazów, Axentowicz—szereg wykwintnych główek kobiecych, lecz nad wszystkiemi wpływem na uczniów dominował Stanisławski (ob.), który sprawił, że z jednej ostateczności wpadano w drugą. Po czasach szczepienia każdemu z uczniów zasad monumentalności i przebrzmiałego na Zachodzie romantyzmu w sztuce, nastąpiła negacja kompozycji.

Pejzaż powoli zaczął dominować w sztuce polskiej, a choć życie artystyczne wrzało w całej pełni, zwłaszcza po założeniu pisma artystyczno-literackiego, którego kierownictwo objął Przybyszewski *(Życie)*, to jednakże sama sztuka długo jeszcze nie wychodziła poza notatki, poza żywe „kawały natury". Nastrój, stylizowanie i transformacja, wreszcie malarstwo zdobnicze i sztuki graficzne, wszystko to miało dopiero przyjść później i, co dziwniejsza, wyszło nie ze szkoły, ale z poza niej. Rola reformatorska przypadła tu dwum młodym malarzom krakowskim, świeżo przybyłym z Paryża: Wyspiańskiemu (ob.) i Mehofferowi (ob.). Gdy po wykonaniu wspaniałej polichromji w kościele Franciszkańskim w Krakowie zabłysło imię Wyspiańskiego, gdy następnie Mehoffer zwrócił na siebie uwagę przez swoje kartony do witraży, zaczął się powolny zwrot sztuki w stronę zdobnictwa. Wkrótce też utworzoną została katedra malarstwa dekoracyjnego, którą ofiarowano Wyspiańskiemu. Pejzaż zaczął ustępować kompozycji: wystąpili młodzi uczniowie szkoły sztuk pięknych, dziś znani już artyści-malarze, więc: Rembowski (ob.), Vlastimil Hoffman (ob.), Jakimowicz (ob.), Krasnowolski (ob.) wreszcie przedwcześnie zgasły Wojtkiewicz (ob.). Sztuka zaczyna się coraz więcej i wszechstronniej rozwijać, powstaje nowy gmach dla Tow. Z. S. P, powstaje żywotne towarzystwo „Polska Sztuka Stosowana", a szkoła krakowska zostaje podniesioną do godności Akademji. Rozpoczyna się rekonstrukcja prastarego Wawelu, Mehoffer występuje ponownie z wysoce artystyczną polichromją „Skarbca" i „Kaplicy Szafrańców" w katedrze wawelskiej. Z inicjatywy Tow. „Polska Sztuka Stosowana", przy przebudowach i urządzeniach wewnętrznych, prace zaczynają być powierzane artystom. Tak powstaje stylowo wykonana przebudowa starego teatru i jego wewnętrznych urządzeń, rekonstrukcja kilku starych domów, dekoracje kawiarni i t. d.; słowem, sztuka zaczyna się wciskać wszędzie i staje się tam powoli potrzebą życia codziennego. Tak więc w Krakowie, dawnej stolicy Polski, pod opiekuńczym duchem prastarych murów, wieżyc i budynków wawelskich, powstaje silna i indywidualna sztuka polska. W życiu artystycznem Warszawy ostatnie kilkanaście lat przyniosły prawie same tylko klęski. Mamy obecnie w Warszawie dwie szkoły sztuk pięknych: jedną rządową, t. zw. szkołę rysunkową, drugą prywatną, dwie słabo rozwijające się i słabo uposażone uczelnie. Wystawy prac uczniów wykazały sporo samoistnych talentów, wykazały umiejętne skierowanie w stronę przemysłu artystycznego. Jednakże wobec słabego poparcia moralnego i materjalnego, żadna z nich wpływu na zewnątrz nie wywiera. Do strat, jakie kolonja malarska w Warszawie poniosła, należy przedewszystkim śmierć Gersona (ob.), który sztandar sztuki trzymał wysoko, dalej, idzie likwidacja salonu Al. Krywulta (1906), który wielką rolę odegrał w rozwoju życia artystycznego w Warszawie. Próby utworzenia nowego Salonu stale się nie udają. Przerzedziły się wreszcie szeregi kolonji warszawskiej, gdy Wyczółkowski i Pankiewicz przenieśli się do Krakowa, a śmierć zabrała wielu: Podkowińskiego, Pawliszaka, wreszcie S. Buchbindera, ostatniego malarza monumentalno-religijnego. Lwów, jak dotąd, w życiu artystycznym zawsze bierze gorący udział, jednakże sztuka tam słabszym bije tętnem, niż w Krakowie i Warszawie. Do objawów dodatnich w końcu zaliczyć należy fakt budzącego się życia artystycznego w Poznaniu, gdzie istnieją dwa towarzystwa artystyczne i gdzie wydano w 1909 album artystów z Wielkopolski. Naogół stwierdzić można, że horyzonty sztuki polskiej w ostatnich latach znacznie się rozszerzyły, nastąpił zwrot ku kompozycji, ku sztuce twórczej, monumentalnej. Oprócz malarstwa t. zw. „sztalugowego" rozwija się silnie sztuka zdobnicza, w której mamy tak dzielnych reprezentantów, jak: Mehoffer, Bruzdowicz (ob.), Dębicki (ob.), Kędzierski (ob.), Noskowski (ob.) i wielu innych. Dalej mamy również doniosły fakt do zanotowania, że młodzież artystyczna otrzymuje wykształcenie fachowe w kraju, co z czasem musi wpłynąć dodatnio na zarysowanie się indywidualne sztuki polskiej. Z dawnej trójcy mistrzów polskich pozostał przy życiu tylko Brandt, jednakże imiona Chełmońskiego (ob.) i Malczewskiego (ob.) godne są, aby przyświecały swą aureolą młodszym pokoleniom malarzy. Oprócz wyżej wymienionych mistrzów, mamy tęgich portrecistów, jak: Pochwalski (ob.), Axentowicz (ob.), Augustynowicz (ob.), Boznańska (ob.), Lenc (ob.); mamy wirtuozów pędzla, jak: Fałat (ob.), Wyczółkowski (ob.), Zmurko (ob., † 1911); z młodszej gieneracji: Krzyżanowski (ob.), Sichulski (ob.), wreszcie Boruciński (ob.). Pejzaż reprezentują: Masłowski (ob.), Ruszczyc (ob.), Kamocki (ob.), Filipkiewicz (ob.), Stanisław Czajkowski (ob.) i wielu innych; miejskie mury i stare zabytki maluje Cieślewski (ob.), Tondos (ob.), Trzebiński (ob.) i inni; kompozycje i fantastyczne nastroje tworzy Gawiński (ob.), przedwcześnie zgasły Wojtkiewicz (ob.), wreszcie w świat tajemnic średniowiecza wprowadza nas Wawrzeniecki (ob.). Kompozycje z odcieniem dekoracyjnym z powodzeniem uprawiają: Zdzisław Jasiński (ob.), Okuń (ob.), Wygrzywalski (ob.). Wreszcie najdzielniejszą, choć najmłodszą, jest grupa, uprawiająca sztukę stosowaną. Posiadając własne towarzystwo, drukując publikacje, mając zresztą tak dzielnych członków, jak: Jan Bukowski (ob.), Józef Czajkowski (ob.), Edward Trojanowski (ob.), Tichy (ob.) i t. d., rozwija się ogromnie żywotnie i szybko. Natomiast mniej dodatnio przedstawia się ilustratorstwo i karykatura. Po dawnych czasach, gdyśmy posiadali Kossaka (ob.), Andriollego (ob.), gdy zresztą każdy malarz chę-

tnie chwytał się ołówka, ostatnie lata, oprócz A. Kamieńskiego (ob.), nie dały nam żadnego wybitnego ilustratora. Sztuki graficzne, do niedawna jeszcze będące w zaniedbaniu, teraz szybko zaczynają się rozwijać. Akwaforta do niedawna prawie nieznana u nas, dziś posiada wielu bardzo zdolnych przedstawicieli; prócz Feliksa Jasieńskiego (ob.) i Ignacego Łopieńskiego (ob.), zajmują się również akwafortą: Józef Pankiewicz (ob.), Lucjan Kochanowski (ob.), Leon Kowalski (ob.), Feliks Jabłczyński (ob.) i in. Litografja u nas do niedawna jeszcze nie stała na poziomie artystycznym. Dziś, gdy się zjawiła teka autolitografji J. Rapackiego (ob.), kilka drobnych szkiców, wykonanych przez Stanisławskiego (np. kościół ś-go Marka, dodatek do *Chimery*), wreszcie zbiorowe album rysunków Axentowicza, Kamockiego, Stanisławskiego, Trojanowskiego i Wyczółkowskiego, i ta gałęź sztuki rozwija się pomyślnie. Z młodszej gieneracji studjom nad sztukami graficznemi oddaje się Brandel (ob.), Rubczak (ob.), Krasnodębski (ob.). Ten ostatni wykonał kilka portretów, odbitych w barwnym drzeworycie.

Rzeźba rozwija się znacznie słabiej od malarstwa. Posiadamy bardzo mało pomników, a i te, które zostały wzniesione, nie zawsze są monumentalnemi dziełami sztuki. Rzeźba zdobnicza słabo również się rozwija. Kilka pomników Mickiewicza, szereg kolosalnej wielkości grup z bronzu, przedstawiających Stacje Męki Pańskiej, ustawione w Częstochowie (dłuta Welońskiego), wreszcie szereg pomników i biustów na plantach krakowskich świadczą o pewnych usiłowaniach, przedsięwziętych i w tym kierunku w ostatnich latach. Oprócz rzeźbiarzy starszego pokolenia: Szymanowskiego (ob.), Laszczki (ob.), Popiela (ob.), wśród nielicznego grona młodszych na pierwszy plan wysunął się Biegas (ob.), (pisma, poświęcone sztuce: angielskie, francuskie, włoskie i t. d., podnosiły zalety jego dłuta) i Dunikowski (ob.); dalej, Glicenstejn, bardzo utalentowany i zrównoważony artysta, Mazur (ob.), pełen żywiołowej siły i szczerości w obserwacji, Z. Otto (ob.), rzeźbiarz z dużym zacięciem dekoracyjnym również jak J. Reszka (ob.), wreszcie Wittig (ob.), Szczepkowski (ob.), Nalborczyk (ob.), Biernacki (ob.), Rembowski (ob.) i w. in. Na polu artystycznej ceramiki pracują Bębnowski (ob.) i Jagmin (ob.). Coraz częściej budowa pomników na cmentarzach, powierzana bywa artystom. W ten sposób powstały artystycznie pomyślane pomniki, wykonane przez Jabłczyńskiego, Jagmina, Jeziorańskiego, Czesława Makowskiego, Wacława Szymanowgo i Leopolda Wasilkowskiego.

Architektura. Pod względem architektonicznym wiele miast u nas w ostatnich latach zmieniło niemal zupełnie swój dawniejszy wygląd, nie zawsze na korzyść. Brak instytucji, czuwających nad całością zabytków architektury, brak środków do ich obrony przed zagładą, sprawiły, że mnóstwo wartościowych pamiątek architektonicznych zostało zniszczonych lub też przez nieumiejętne odnawianie zepsutych. W Galicji więcej stosunkowo ocalało, a mniej zniszczono, niż w Królestwie. Umiejętna i z pietyzmem dokonywana rekonstrukcja Wawelu, przeróbka starego teatru i wielu starożytnych domów w Krakowie, sprawiła, iż stary ten gród, rozwijając się i rosnąc, nic nie traci ze swego historycznego piętna. W Warszawie dzieje się się wręcz przeciwnie. Najpiękniejszą część miasta—starą dzielnicę, pozostawiono w zapomnieniu, jakby przeznaczoną na zagładę. Miasto rozwija się przypadkowo, bez z góry powziętego planu i myśli przewodniej. Zepsuto piękny plac Warecki, oszpecono Aleje Ujazdowskie, długą i piękną perspektywę ulicy Marszałkowskiej przedzielono na dwie części skwerem, Krakowskie-Przedmieście oszpecono przebudowaniem pięknego pałacu Sztaszica, pozbawiono pięknego widoku na uniwersytet (pałac Kazimierowski), zasłoniwszy go przed kilkunastu laty nowym budynkiem bibljoteki publicznej, a w 1909 wysoką murowaną bramą. Wyliczać wszystkich zmian, jakie w ostatnich latach w Warszawie zaszły, niesposób, dodać jeszcze wypada, że z przyczyn zresztą od nas niezależnych, nietylko niektóre dzielnice, jak np. plac Saski, ale nawet i cała sylweta Warszawy zmienia powoli swój, dawny, historyczny charakter. W twórczości architektonicznej w ostatnich latach daje się spostrzedz pewien zwrot ku poszukiwaniom motywów swojskich. Zwrot ten, wywołany wewnętrzną narodową potrzebą, przez wysokiej wartości studja Matlakowskiego (ob.) i Witkiewicza (ob.) skierowany w stronę sztuki ludowej zakopiańskiej, w tym też kierunku zaczyna się rozwijać. Oprócz szeregu will stylowych, pobudowanych w uzdrowiskach polskich, wpływ ludowy szczególnie silnie się zarysował na wystawie Częstochowskiej (1909), gdzie wiele pawilonów w swojskim stylu pobudowano, z których na szczególne wyróżnienie zasługiwał pawilon sztuki, według projektu Jana Witkiewicza postawiony. W Krakowie, gdzie ruch budowlany znajduje się pod pewną artystyczną kontrolą, powstały piękne dzielnice, zabudowane stylowemi domami, wśród których dom Tow. Techników, według projektu S. Odrzywolskiego (ob.), oraz szereg domów, pobudowanych przez Talowskiego (ob.), na szczególne wyróżnienie zasługują. Z gmachów publicznych, w ostatnich czasach wystawionych, wymienić należy oryginalny budynek Tow. Przyjaciół Sztuk Pięknych, zbudowany przez Fr. Mączyńskiego (ob.). We Lwowie, oprócz kilku gmachów publicznych, jako to: nowy dworzec kolei państwowych, gmach Izby handlu i przemysłu, powstały całe dzielnice, jak np. ulica Asnyka, zabudowana przeważnie przez prof. Lewińskiego (ob.). W Warszawie, gdzie się buduje stosunkowo najwięcej, powstały całe szeregi bezstylo-

wych domów dochodowych, wśród których kilka tylko posiada wartość artystyczną. Do najpiękniejszych jakie w ostatnich czasach zbudowano, należą: dom firmy „Gebethner i Wolff“ Rogóyskiego (ob.), dom p. Strzałeckiego w Al. Ujazd. według projektu Marconiego (ob.), dom Wapińskiego, budowany przez Szyllera (ob.) oraz w stylu t. zw. „secesji“ dom dochodowy przy ul. Służewskiej, zbudowany przez Tołwińskiego (ob.). Do ozdób wreszcie nowej Warszawy należy piękny kościół Zbawiciela wzniesiony według projektów Dziekońskiego (ob.), Panczakiewicza (ob.) i Zychiewicza (ob.).

Muzyka. Po roku 1900 muzyka polska rozwinęła się znacznie w kierunku symfonicznym; przyczyniło się do tego rozwoju bezwątpienia powstanie Filharmonji Warszawskiej (ob.). Kompozycje symfoniczne przysporzyli literaturze muzycznej polskiej w ostatnim dziesięcioleciu: Z. Noskowski („Step“, symfonja „od Wiosny do Wiosny“), Z. Stojowski (symfonja „D-mol“), M. Karłowicz (symfonja „Odrodzenie“ i szereg poematów symfonicznych), Paderewski (słynna „Symfonja Polska h-mol“), E. Młynarski (Symfonja), L. Różycki (poematy symfoniczne), H. Opieński („Lilla Weneda“), Grzegorz Fitelberg („Pieśń o Sokole“ i 2 symfonje), Karol Szymanowski (2 symfonje), J. Wertheim (symfonja), B. Walewski (poem. symf.). I w zakresie muzyki instrumentalnej oraz pieśni rozwinęła się znacznie twórczość polska ostatnich czasów. Sonaty (Paderewski, Szymanowski, Melcer, Różycki, Fitelberg), kwartety smyczkowe (Statkowski, Opieński), koncerty fortepjanowe i skrzypcowe (Melcer, Karłowicz), wogóle utwory fortepjanowe (Paderewski, Szymanowski, Różycki, Fr. Brzeziński, H. Łopuska) i pieśni o nowoczesnym stylu polskim (Paderewski, Karłowicz, Opieński, Różycki, Szymanowski, Szopski, Melcer, Wertheim) są dorobkiem, który wskazuje na wysoki poziom kulturalno-artystyczny. W zakresie muzykologji zrobiła nauka polska w latach ostatnich niemniej znaczne postępy. Dr. A. Chybiński, dr. Z. Jachimecki, dr. I. Reis, H. Opieński, Alicja Simonówna pracują nad materjałami do polskiej historji muzyki, powiększając szczupły bardzo dotychczas zastęp naszych pracowników na tej niwie. W r. 1910 Uniwersytet Krakowski utworzył katedrę muzykologji, której docentem został mianowany dr. Z. Jachimecki; w Warszawie pismo: *Kwartalnik muzyczny* koncentruje w sobie ruch na polu historyczno-estetycznym w zakresie muzyki. W ruchu operowym zaznaczyć należy konkurs (w r. 1904) K. Wołodkowicza na napisanie opery na temat „Marja“ Malczewskiego, którego lauretem (5,000 rb.) został Roman Statkowski; prócz niego pisali opery na tle poematu Malczewskiego: H. Melcer (Warszawa, 1903), H. Opieński, M. Sołtys, W. Gawroński. Najwybitniejszemi nowościami operowemi były: „Manru“ Paderewskiego, następnie „Filenis“ Statkowskiego (nagrodzone na konkursie w Londynie), „Janek“ i „Stara baśń“ Żeleńskiego, „Livia Kwintilla“ i „Wyrok“ Noskowskiego oraz L. Różyckiego „Bolesław Śmiały“ i „Meduza“.

Teatr. Przełomowym momentem w dziejach teatru polskiego jest objęcie dzierżawy i dyrekcji teatru krakowskiego przez Tadeusza Pawlikowskiego (ob.) w l. 1894—1899: Pawlikowski okazał się niepospolitym reżyserem zarówno w wyborze sztuk, skompletowaniu personelu jak i opracowaniu szczegółów. Skorzystał z bogatych źródeł twórczości dramatycznej rodzimej, które wtedy otworzyły się szeroko; przedefilowali przez scenę krakowską: Wyspiański i Przybyszewski, Kisielewski, Maskof, Kasprowicz, Rydel, Szukiewicz, z zagranicznych: Hauptman, Ibsen, Praga, Schnitzler i in. Dzięki wybitnym indywidualnościom aktorskim i twórczemu kierownictwu reżyserji zaczęto przetwarzać styl gry scenicznej, zerwano z tradycją gry klasycznej, której idealną przedstawicielką była Modrzejewska. Wanda Siemiaszkowa (ob.) wniosła do gry aktorskiej realistyczną prawdę życiową i wielką szczerość oraz prostotę łączyła z poezją nastrojową. Marja Przybyłko (ob.) dyskretną grą oddawała niezrównanie bogactwo duchowe współczesnych bohaterek. Kazimierz Kamiński (ob.) działał mistrzowską charakterystyką, opanowaniem giestu i wycieniowaniem szczegółów. Ludwik Solski (ob.) podbijał szeroką skalą swego talentu, wielostronną inteligiencją i artystycznym stylizowaniem. Artyści ci wysuwają się na czoło najmłodszej gieneracji aktorskiej, dyrekcja zaś tak umiejętnie organizowała tłum, by nie przytłaczając wybitnych indywidualności aktorskich, tworzyć całość zharmonizowaną i wielce artystyczną. Po Pawlikowskim dyrekcję teatru krakowskiego (1900—1905) objął Józef Kotarbiński (ob.), którego zasługą jest, że wprowadził na scenę największą część dzieł Słowackiego, Wyspiańskiego, a także „Dziady“ i „Nieboską“, przytym Słowackiego i Krasińskiego we własnym opracowaniu i układzie; dalej, Przybyszewskiego, Żuławskiego i Nowaczyńskiego. Od 1905 kierownictwo teatru krakowskiego spoczywa w rękach Ludwika Solskiego. Przez pierwsze dwa lata podniósł on poziom zespołu artystycznego, więcej jednolitości i piękna stylowego wprowadził w stronę zewnętrzną przedstawień, odświeżył kilka sztuk Słowackiego („Książę Niezłomny“ „Beatrix Cenci“) i Fredry, wystawił „Irydjona“. Potym na scenie krakowskiej ukazywały się kolejno, prócz wybitniejszych utworów oryginalnych, największe arcydzieła literatury dramatycznej wszechświatowej, jak dzieła Aischylosa, Arystofanesa, Corneilla, Moliera, Szekspira. W l. 1909—10 bardzo stylowo wystawione były: „Orestea“ Aischylosa w tłumaczeniu Kasprowicza, tudzież „Gromoja“ Arystofanesa. W tym też czasie, jako pamiątkowym ro-

ku Słowackiego, teatr krakowski wystąpił ze świetnie opracowanym cyklem utworów wieszcza; szczególną pieczą otacza też dramaty Wyspiańskiego, które wystawia z nadzwyczajną pomysłowością; ostatnio grane były: „Noc listopadowa“ i „Legjon“. Sztuki A. Nowaczyńskiego otrzymały również niesłychanie bogatą ekspozycję pod względem kostjumowym i dekoracyjnym („Starościc ukarany“, „Car Dymitr“, „Wielki Fryderyk“). Wogóle teatr krakowski wysoką wartością swego repertuaru oraz starannością w opracowaniu odpowiednich do stylu szczegółów zajmuje we współczesnym polskim ruchu teatralnym miejsce przodujące, skąd artyzm promienieje na wszystkie sceny polskie. Z artystów, prócz dyrektora Solskiego, wyróżniają się: Sosnowski, Weychert, dwaj Węgrzyni, Kosiński, Leszczyński, Siemaszko; z artystek: Solska, Wysocka, Pytlińska, Morozowiczówna, Kosmowska, Słubicka, Turowiczówna. Teatr lwowski sprostać mu nie może, wprawdzie w l. 1897—900 pod kierownictwem J. Bandrowskiego i L. Hellera (ob.) baczniejszą uwagę zwrócono na ruch teatralny zagranicy, ale z powodu otoczenia mniej kulturalnego, niż w Krakowie, teatr chłodno traktował twórczość młodszych talentów swojskich. W 1900 Lwów wystawił nowy gmach teatralny i kierownictwo powierzył T. Pawlikowskiemu, który tutaj znalazłszy się w mniej przyjaznych dla wielkiej sztuki warunkach, ostatecznie z dyrektorstwa ustąpił. Od lipca 1906 kierownictwo sceny lwowskiej spoczywa w rękach Ludwika Hellera, objął on dzierżawę do lipca 1912 r. Teatr lwowski stoi obecnie na operze, która ma oddawna ustalone dobre tradycje, oraz na operetce. Dramat i komedja zepchnięte są na plan dalszy, chociaż personel dramatyczny zawiera w składzie swoim kilka pierwszorzędnych sił aktorskich, jak: Siemaszkowa, Gostyńska, Irena Trapszo, Feldman (ob.), Żelazowski (ob.), Adwentowicz. Teatry rządowe warszawskie, zostające pod zarządem urzędników administracyjnych, obcych nie tylko sztuce polskiej, ale wszelkiej sztuce wogóle, nie dorastają do poziomu, na jakim, z racji zasobów materjalnych i doboru sił aktorskich, stać powinny. Że względów politycznych niema w nich miejsca dla sztuk Słowackiego i Wyspiańskiego; przez długie lata pojawiał się na scenie tylko „Mazepa“, jako dzieło J. S. Bywały lata, że przez cały rok nie widziano w teatrze Wielkim i Rozmaitości ani jednej oryginalnej sztuki polskiej. W 1901 kierownictwo artystyczne teatrów rządowych warszawskich objął kierownik operetki, Ludwik Śliwiński. Repertuar sceniczny pod względem literackim odświeżył nieco, wprowadził na scenę Kisielewskiego, Przybyszewskiego, Konczyńskiego, Szukiewicza i wybitniejszych pisarzy zagranicznych. W ostatnich czasach znać zmianę na lepsze w rządowych teatrach warszawskich, mianowicie od czasu objęcia dyrekcji przez obecnego prezesa, Małyszewa. Kierownikiem literackim dramatu i komedji od 1909 jest Józef Kotarbiński (ob.), dbający o podniesienie poziomu artystycznego teatru i popierający oryginalną twórczość dramatyczną polską. Od 1 lipca 1910 do 30 czerwca 1911 wystawiono w teatrach rządowych warszawskich dramatów i komedji oryginalnych: nowych 13, wznowionych 31, którym razem poświęcono 355 przedstawień. Z artystów dramatu i komedji do wybitniejszych zaliczają się prócz starszej generacji (Rapacki, Leszczyński, Prażmowski, Wolski, Wojdałowicz) Frenkiel (ob.), Kamiński (ob.), Śliwicki (ob.), Roland, Brydziński, Knake-Zawadzki, Owerłło i in., z artystek prócz Lüde, Marczello, Żółkowskiej, Dulębianka (ob.), Sulima (ob.), Lubicz-Sarnowska, Ordon-Sosnowska, Pichor i t. d. Głównym siedliskiem dramatu i komedji jest teatr Rozmaitości. Teatr Wielki część sezonu poświęca tylko wielkim tragiedjom i dramatom, pozatym gości tam opera, która doszła do zupełnego upadku, 1910 istniała zorganizowana prywatnie opera, 1911 znów opera weszła pod zarząd teatrów rządowych, wreszcie teatr Wielki udziela swych podwojów trupom rosyjskim. Obok tych dwuch scen przy teatrach rządowych od kilku lat istnieje trzeci teatr t. zw. „Nowy“, poświęcony lekkiej komedji i farsie pod kierunkiem L. Sliwickiego, który jednocześnie kieruje operetką (teatr „Nowości“). Rozporządza on trupą dobrze zgraną i bogatą w wybitne talenty aktorskie (Gasiński, Osterwa, Fertner, Leszczyńska, Ćwiklińska i in.), co sprawia, że „Teatr Nowy“ cieszy się wielką popularnością. Pozatym istnieje w Warszawie kilka scen prywatnych: „Teatr Mały“, przed kilku laty założony przez Marjana Gawalewicza, obecnie prowadzony przez Kazimierza Zalewskiego, od 1911 „Teatr Zjednoczony“, pragnący w miarę możności dawać posłuch nowym prądom w sztuce scenicznej i „teatr Łaskiej“, poświęcony farsie. Z poważniejszych scen prowincjonalnych w miastach Królestwa Polskiego na szczególniejszą uwagę zasługują dwa teatry stałe w Łodzi: jeden, którego był kierownikem dawniej M. Gawalewicz, ostatnio Zelwerowicz (do 1911) pod opieką i protekcją Tow. dramatycznego, po pożarze w 1911, chwilowo nie funkcjonuje; drugi— teatr popularny, prowadzony przez Mielewskiego. Takie same Tow. przyjaciół teatru powstało w Wilnie i niesie pomoc materjalną teatrowi polskiemu, założonemu przez Ninę Młodziejowską. Po usunięciu się założycielki kierunek teatru objął Józef Popławski. W najsmutniejszych warunkach pracuje teatr polski w Poznaniu. Ciąży na nim cenzura pruska, sezon teatralny kończyć się musi w kwietniu, w miesiącach letnich nie wolno dawać przedstawień. Rozbija to rok rocznie trupę aktorską, gdyż artyści, nie będący poddanemi pruskiemi muszą opuszczać granicę państwa na kilka miesięcy; według najnowszego rozporządzenia rządu pruskiego wogóle niepruscy poddani nie będą mogli występować w teatrze

Poznańskim. Dalej, rząd pruski nie dopuszcza istnienia bodaj jednej sceny polskiej poza Poznaniem, gdy poznańska nie może wyjeżdżać na prowincję. Nad popieraniem teatru Poznańskiego pracuje oddawna zorganizowane Towarzystwo teatralne, które wypłaca dyrektorowi znaczne subsydjum, co pozwala mu na prowadzenie w sposób bardzo przyzwoity opery, operetki, dramatu i komedji. Dyrekcję po Lelewiczu w 1912 obejmie Nina Młodziejowska, założycielka teatru wileńskiego. W zakresie dramatu do wybitniejszych sił sceny poznańskiej należą: Andruszewski, Bogusiński, Boroński, Werowski (reżyser), Bogusińska, Czerniakowa, Królikowska, Sławińska i in.; w dziale operowym: Celińska, Hendrych, Krajewska, Hess i t. d. Największego powodzenia poza operą i operetką doznają sztuki ludowe i kontuszowe. Istnieją nadto stałe teatry ludowe: w Krakowie od 1909 pod dyrekcją Edmunda Rygiera i we Lwowie oraz kółka teatralne włościańskie w Królestwie. W ciągu ostatnich kilkunastu lat ogłoszono kilka konkursów dramatycznych: *Kurjera Warszawskiego* 1898, na którym pierwszej nagrody nikt nie otrzymał, drugą „Familja“ Niemojewskiego, „W sieci“ Kisielewskiego dopiero trzecie wyróżnienie; im. Paderewskiego 1899, pierwszą nagrodę przyznano „Zaczarowanemu Kołu“ Rydla, trzecią „Karykaturom“ Kisielewskiego; im. Sienkiewicza 1903, pierwszą nagrodę otrzymała „Maszyna“ Rittnera, odznaczenie: „Ananke“ M. Hertza; *Kurjera Warszawskiego* 1910 r.: pierwsza nagr. „Sokół“ Ig. Grabowskiego, druga „Dzwonnik Kosiakiewicza; Teatrów rządowych warszawskich 1911: pierwsza nagr. „Dzisiejsi“ Kiedrzyńskiego, druga „Sąd“ Halicza, trzecia „Straceńcy“ Konczyńskiego; na konkursach galicyjskiego Wydziału krajowego otrzymały pierwszą nagrodę: 1892 „U kolebki narodu“ Bełcikowskiego; 1895— „Towarzysz pancerny“ M. Wołowskiego; 1899— „Na wyżyny“ nieznanego autora; 1900—„Cyrce“ St. Rossowskiego; 1904—„Madej zbój“ Mattauscha; 1906—nagrody pierwszej nie przyznano nikomu, drugiej udzielono T. Micińskiemu, nie zalecając jego dzieła do wystawienia.

Polska Partja Postępowa *(P. P. P.)* powstała w r. 1906 z inicjatywy Henryka Konica (ob.), który występując z postępowej demokracji (ob. II suplem.) wraz z kilku innemi członkami usiłował wytworzyć kompromis z opinją bardziej konserwatywną, acz skłaniającą się ku pewnym łagodnym reformom postępowym. Podczas wyborów do drugiej Izby Państwowej **P.P.P.** zawarła kompromis z Narodową Demokracją, na którego mocy wysłała trzech posłów do Izby: H. Konica (z Płockiego), St. Sunderlanda (z Siedleckiego) i Babickiego (z Łodzi). Posłowie ci wstąpili do Koła Polskiego pod warunkiem solidarności. **P. P. P.** nie ujawniała jednak nigdy zdolności rozwojowej samodzielnej i w końcu 1907 połączyła się z P. P. D., tworząc t. zw. *„Zjednoczenie postępowe“*. Nie wytrwała atoli w nim długo i wkrótce odłączyła się znowu. Obecnie (r. 1912 w lutym) grupa **P. P. P.** istnieje w postaci luźnego związku. Organem **P. P. P.** było początkowo pismo codzienne *Przełom*, następnie dziennik *Epoka*, a od 1911 ponownie *Przełom*, przekształcony na dwutygodnik, który wszakże z końcem 1911 przestał wychodzić z braku poparcia.

Polska Partja Socjalistyczna *(P. P. S.)*— stronnictwo socjalistyczne, które wysunęło się na pierwszy plan w polskim ruchu robotniczym po upadku dawniejszych organizacji, jak: „Proletarjat“ (ob. II supl.), „Związek robotniczy“ (ob. II supl.) i „Zjednoczenie“ (ob. II supl.). Stronnictwo to założone zostało na zjeździe paryskim, który rozpoczął swe obrady w d. 21 listopada 1892 r. i na którym zebrali się przedstawiciele różnych kierunków socjalistycznych, istniejących w zaborze rosyjskim. Uczestniczyli w zjeździe między innemi: A. Dębski, B. Jędrzejewski, W. Jodko, St. Mendelson, F. Perl, A. Sulkiewicz, J. Strożecki i in., przewodniczył B. Limanowski. Uchwalono program nowej partji, w którym naczelne miejsce zajęło żądanie samodzielnej rzeczpospolitej polskiej, opartej na zasadach demokratycznych. Opracowanie deklaracji, zawierającej umotywowanie programu, zlecono zarządowi „Związku Zagranicznego Socjalistów Polskich“, która to organizacja została na zjeździe powołana do życia. Deklaracja razem z programem ogłoszona została w № 5 *Przedświtu* w r. 1893 p. t. „Szkic programu Polskiej Partji Socjalistycznej“. Wprowadzenie do programu żądania niepodległości wzbudziło obawę spaczenia ruchu socjalistycznego. Obawy te były podsycane przez próby, czynione przez kierowników nowej partji, porozumienia się z grupami, stojącemi na gruncie narodowym („narodowi socjaliści“ i ludowcy). Niezadowoleni z nowego kierunku wytworzyli w sierpniu r. 1903 „Socjal-demokrację Król. Polskiego“ (ob. II supl.); usunęła się też „gmina narodowo-socjalistyczna“, reprezentująca kierunek narodowy. Działalność **P. P. S.** zagranicą wyrażała się w wydawaniu londyńskiego *Przedświtu*, do którego później dołączyło się przeniesione z Ameryki *Światło*, w wydawnictwie licznych broszur oraz w zorganizowaniu sekcji w różnych miastach zagranicznych. W kraju partja rozwijała organizację, wydawała *Robotnika* i wielką ilość odezw okolicznościowych, urządzała manifestacje, zwłaszcza majowe, brała udział w strajkach. Zaczęto wydawać odezwy i w żydowskim języku, z czasem powstała żydowska sekcja **P. P. S.** z osobnym organem wydawanym po żydowsku. Partja wytworzyła znakomicie funkcjonującą „technikę“ partyjną, t. j. organizację, której główne zadanie polegało na przygotowywaniu i rozpowszechnianiu wydawnictw nielegalnych i innych czynnościach o charakterze technicznym. Zdarzały się często

wypadki zamachów, na osoby podejrzane o szpiegostwo, dokonywane przez różne grupy miejscowe. **P. P. S.** utrzymywała ścisłą łączność z polskiemi organizacjami socjalistycznemi i innych zaborów. W pojmowaniu i stosowaniu programu zaznaczyła się wielka rozbieżność pomiędzy emigracją a krajem. Zagranicą na pierwszy plan wysuwano postulat niepodległości Polski. Niepodległość miała być wywalczona przez powstanie, w którem rolę naczelną miała odegrać klasa robotnicza. Wydawnictwa zagraniczne, zwłaszcza *Przedświt*, nosiły mocne zabarwienie polityczne i uprawiały ideologję powstańczą. W kraju myślano przedewszystkim o rozwinięciu ruchu robotniczego i nadaniu mu charakteru klasowego. Na tem tle powstawały liczne zatargi wewnątrz partji. W r. 1904, gdy pod wpływem wojny japońskiej, rozpoczęło się w całym państwie wrzenie polityczne, **P. P. S.** postanowiła nadać swej walce z rządem ostrzejszy charakter. W d. 13 listopada 1904 odbyła się głośna demonstracja zbrojna na placu Grzybowskim, potym nastąpiły wypadki oporu przeciw mobilizacji, połączone z krwawemi starciami. Gdy po wypadkach styczniowych w Petersburgu rozpoczął się strajk powszechny w Cesarstwie i Królestwie, strajk ten wybuchnął z niezmierną siłą i trwał dłużej niż gdzieindziej. Jako hasło strajku **P. P. S.** wystawiła żądanie konstytuanty warszawskiej. W toku rewolucji coraz jaśniej zaczął zarysowywać się antagonizm pomiędzy różnemi odłamami **P. P. S.**, zwolennikami starego pojmowania programu i starej taktyki—„prawica“ i zwolennikami masowego ruchu robotniczego na gruncie klasowym—„lewica“, pośrodku stało niezdecydowane centrum. Na zjazdach partyjnych zaczął brać górę nowy „kurs lewicowy“, przedstawiciele którego zaczęli być wybierani do centralnych organów partyjnych. *Przedświt* pod nową redakcją wystąpił ostro przeciwko ideologji powstańczej. „Lewicowcy“ uznawali, że zadaniem obecnej rewolucji jest przekształcenie państwa Rosyjskiego w duchu demokratycznym, czego wynikiem będzie usamodzielnienie ziem polskich, w skład państwa wchodzących. „Prawicowcy“ nie wierzyli ani w rewolucję rosyjską, ani w jakiekolwiek pomyślne jej wyniki dla Polski i żądali akcji, wprzód zmierzającej do wyzwolenia Polski. Na razie ukształtował się pewien *modus vivendi* w ten sposób, że „prawicowcy“ skupili się w organizacji bojowej, „lewicowcy“ w robocie agitacyjnej. Gdy jednak organizacja bojowa zaczęła działać na własną rękę i wbrew zakazowi Centralnego Komitetu, dokonała napadu na kolej pod Rogowem, za co przez C. K. została zawieszona, rozłam stał się nieunikniony. Dokonał się on na IX zjeździe partyjnym, na którym członkowie organizacji bojowej zgłosili swe wystąpienie z partji. Utworzyli oni „frakcję rewolucyjną“ **P. P. S.**, później przyswoili sobie nazwę partji **P. P. S.** Odtąd obydwa odłamy stanowią oddzielne partje, zwalczające się zacięcie. Partja **P. P. S.** (była „lewica“) odbyła na początku r. 1908 swój X zjazd, na którym przyjęto nowy program; żądanie niepodległości zostało w nim odsunięte na dalszy plan, jako najbliższe żądanie polityczne wystawiono szeroką autonomję Król. Pol., opartą na sejmie prawodawczym. Prócz tego wyrażano życzenie zjednoczenia polskich partji socjalistycznych, działających w zaborze rosyjskim, wypowiedziano się przeciwko akcji terorystycznej i bojowej oraz podkreślono ściśle klasowy charakter ruchu robotniczego. Partja **P. P. S.** wydaje swego *Robotnika*, prowadzi robotę organizacyjną wśród robotników, usiłuje pokierować ruchem zawodowym i kulturalnym mas robotniczych, dąży do wytworzenia silnego stronnictwa robotniczego, na podobieństwo stronnictw robotniczych Europy zachodniej. „Frakcja“, która przybrała też nazwę partji **P. P. S.**, również wydaje *Robotnika* i obok pracy organizacyjnej i zawodowej, przejawia swą działalność w kraju głównie w zamachach „bojowych“, zagranicą w licznych wydawnictwach, w organizacji szkół wojskowych i przyszłych kadrów powstańczych, w agitacji wśród młodzieży w duchu „niepodległościowym“, w którym to celu wytworzone zostały odrębne organizacje młodzieży. W ostatnich czasach we frakcji nastąpił rozdźwięk pomiędzy poszczególnemi jej częściami: „władzami centralnemi“, „bojówką“ i „organizacją“.

Polski niż zajmuje około $^1/_3$ części całej Polski. Ściele się on z północy od wyżyny Małopolskiej (ob.) na wschód, i od płyty Czarnomorskiej (ob.) na zachód; od Polesia przez dorzecza średniego i dolnego Bugu z Narwią, średniej Wisły, średniej i dolnej Warty jakoteż średniej Odry, przekracza Odrę i łączy się z podobnym niżem Niemieckim, gdy na wschodzie styka się z środkową wyżyną rosyjską za Dnieprem. Północną granicę jego stanowi pojezierze Bałtyckie (ob). W przeciwstawieniu do wyżyn i gór **N. P.** znamionuje jednostajność formy. Średnie jego wzniesienie wynosi około 120 m., krańcowe punkty wahają się od 230 m. do 300 m. Największa różnica we wzniesieniach dla całego rozległego obszaru wynosi ledwie 200 m. Powierzchnię **N. P.** tworzą wszędzie grube pokłady dyluwjalnych glin, piasków i t. p., przeważnie pochodzenia lodowcowego z głazami erratycznemi w zachodniej części. Pod dyluwjum ukrywają się warstwy trzeciorzędu, przeważnie oligocenu. Gdzieniegdzie małemi wyspami odsłaniają się starsze utwory—kredowe i jurajskie.

Polskie Królestwo. Obszar dotąd wciąż pozostaje niedokładnie obliczony. Podług obliczeń: byłej Komisji Sprawiedliwości wynosił 2327·8 mil kw., astronoma Szwajcera 2313·9 mil kw., Strelbickiego (1882)—2312·2 m. kwadrat. czyli

126950·3 klm. kw., podług zaś Warszawskiego komitetu statystycznego —108451·5 m. kw. albo 123420·7 klm. kw. Najbliższe prawdy wydają się być obliczenia Strelbickiego. Na tych 126950·3 klm. kw. było na początku 1909: 11,935,318 mieszkańców, w tym 5,864,613 mężczyzn i 6,070,705 kobiet; na 1 klm. kw. 94 miesz.; pod względem gęstości zaludnienia **K. P.** zajmuje 7 miejsce wśród państw europejskich. Wzrost ludności w porównaniu z 1908 wynosił 2·12%, gdy z 1907—1·56%. Przyrost naturalny w 1908 dał 192,828, immigracja 54,637. Z 10 gubernji **K.** pierwsze miejsce w 1908 zajmowała Piotrkowska z 1,901,662 m., następnie Warszawska z 1,674,631 m., Lubelska z 1,463,721 m., Kaliska z 1,206,141 m., Radomska z 1,069,744 m., Kielecka z 973,247 m., Siedlecka z 943,661 m., Płocka z 681,047 m., Suwalska z 632,734 m. i Łomżyńska z 625,126 m. Największy przyrost ludności wykazała gub. Piotrkowska z 4·9% (napływ ludności robotniczej fabrycznej). Ludność miejska wynosiła 2,614,859 osób, co stanowiło 21·92%. W osadach było 1,036,809 m. czyli 8·68%. Razem w miastach i osadach 30·60% ogółu ludności, a po wsiach 8,283,650 m. czyli 69·4%. Oficjalnie uznane miasta w liczbie 116 wykazują znaczny wzrost ludności miejskiej, szczególniej w okresie 20-u lat ostatnich; pominięto tu przedmieścia Warszawy (161,000), Żyrardów (40,000), Dąbrowę Górniczą (36,000) i t. d. W 1890 r. % ludności miejskiej (w 114 naówczas) wynosił 17·7% ogółu ludności, w 1910 stanowił 22%. Ludność miast w tym okresie wzrosła o 87·3%, przyczym ludność Warszawy i Łodzi w 1910 stanowiła 43·4% całej ludności miast, a w 1890—38·8%. Z 116 miast 48 miast miało ludności powyżej 10 tysięcy, 13 powyżej 30 tysięcy, wreszcie 10 powyżej 35 tysięcy. *Ruch ludności:* w 1908 zawarto 83,933 śluby, czyli 72 na 1,000 m., urodziło się 438,248 dzieci—37·5 na 1,000 m. w tym 221,843 chłopców i 216,405 dziewczynek. W 24 miastach, gdzie ludność żydowska stanowiła 51·9% ogółu urodziło się dzieci żydowskich 40·7%, gdy % chrześcjańskich urodzin dochodził 59·3%. W 1908 roku zmarło 245,421 osób, czyli 21 na 1,000 m. W miastach śmiertelność wynosiła 19·7 na 1,000 m., w osadach—21·1 na 1,000 m., a na wsiach—21·6 na 1,000 m. Obcych poddanych w Królestwie w 1908 było 86,741 m., czyli 0·8%. *Skład wyznaniowy ludności.* W 1908 roku było katolików 9,001,349 czyli 75·4%, prawosławnych wraz z sekciarzami, ormiano-gregorianami 476,845 m. czyli 3·99%. Ubyło ludności prawosławnej od 1/1 1905 do 1/1 1907 jedynie w gub. Siedleckiej 87,848, w gub. Lubelskiej—18,892 (dane warsz. kom. statyst.); podług Wiercińskiego w gub. Lubelskiej było 1/1 1906 conwersów 57,801; podług statystyki ludności gub. Lubelskiej i Siedleckiej wobec projektu utworzenia gub. Chełmskiej *(Ekonomista* 1909 z. I.) w 1905 i 1906 w obydwuch gub. ubyło prawosławnych 114,111 osób, przybyło katolików 127,892; protestantów w 1909 było 634,649 czyli 5·3%, najwięcej protestantów miała gub. Piotrkowska 245,275, następnie Kaliska 106,084, Warszawska 101,660 i t. d.; marjawitów w 1909 było 73,033 czyli 0·61%; żydów (1909) 1,747,655 czyli 14·6%, najwięcej żydów zamieszkiwało gub. Piotrkowską 298,062, Lubelską 206,180, Warszawską bez Warszawy 191,604 (w Warszawie 281,754) i t. d. W 1909 żydzi stanowili 40·2% ludości miejskiej; w 82 miastach żydzi w 1909 posiadali większość, oprócz jednak Lublina z 50·8%, Siedlec z 57·7% i Suwałk z 54·9%, są to małe mieściny; w samych Siedlcach ludność żydowska z 64·1% w 1893, spadła do 57·7%; w osadach w 1909 było żydów 45·1%. Niechrześcjan innych w 1909 było 1787 czyli 0·015%. Skład narodowościowy podług spisu jednodniowego 1897: na ogólną ilość ówczesnej ludności 9,402,254 było 6,755,503 Polaków czyli 71·8%, w tym 6,644,025 katolików, 31,883 prawosławnych, 46,390 żydów, 31,174 luteran, 1,143 kalwinów, 377 ormjan-katolików, 143 mahometan, 127 baptystów, 241 innych wyznań. W 1907 podług Czyńskiego % Polaków wynosił 73·45%; na 8,471,000 Polaków do protestantów, marjawitów, żydów i innych należało 160,000. Najbardziej polskim z 85 jednostek terytorjalnych (83 powiatów i 2 miast), był powiat Miechowski z 93·5% Polaków, powyżej 80% Polaków miało 51 jednostek, od 70%—80% —16, od 60—70%—6. W mniejszości Polacy byli w 12 powiatach gub. Suwalskiej, Siedleckiej i Lubelskiej, przyczym tylko w 4 mieli mniej niż 20%; Żydów było w 1897: 13·68%, w 1907 podług Czyńskiego 13·69%. Największy % żydów miała Warszawa: w 1897 narodowościowo 27·1%, wyznaniowo 32%, w 1907 wyznaniowo 34·7%, w Łodzi w 1897—29·4% i 31·4%, w 1907—23·1%. Z powiatów najwięcej żydowski w 1897 był Bielski — 22·4%, następnie Lubelski 20·7%; w 31 powiatach Żydzi mieli więcej niż 15%. Niemców w 1897 było 407,274 czyli 4·37%, w 1907 podług Czyńskiego 587,000 czyli 5·10%, inaczej przybyło Niemców w okresie 10 letnim 0·73%. Najwięcej Niemców miał powiat Łódzki — 22·66% w 1897, — 26% 1907, Lipnowski 18·8% , Wołkowyski 15·91%, Słupecki 13·9%, Gostyński 13.3%, Brzeziński 14·4%, Chełmski 12·7%, Łaski 12·3%, Rypiński 10·9%, Nieszawski 10·4%, Koniński 10·2%, słowem w 11 powiatach Niemcy stanowili przeszło 10% ludności, od 5% do 10% Niemców było w 14 innnych powiatach; w miastach mieszkało Niemców 27·9%; co do wyznania dzielili się na: 90·6% protestantów, 7·1% katolików, 2·3% innych. Rusinów było w pow. Hrubieszowskim 59·6%, Włodawskim 55·8%, Tomaszowskim 49·6%, Bialskim 38·1%; stanowili $^1/_6$ część ludności gub. Lubelskiej

i $^1/_{11}$ Siedleckiej, spis 1897 podaje ogólną ilość na 335,336, a Czyński w 1907 — 368,000 czyli 3·52%. Litwini w 1897 wynosili razem 305,513, zajmując głównie gub. Suwalską, w 1907 było ich 320,000 czyli 2.58% całej ludności; najbardziej litewskim był powiat Wołkowyski 82·8%; Litwini oprócz 3,500 luteran byli katolikami. Wielkorosjan w 1897 rozsianych po kraju było 268,155, z tego ludności cywilnej 111,044, w 1907 podług Czyńskiego 130,000 czyli 1·11%, w tym 14,000 starowierców, 10,000 żydów, ewangelików i katolików, reszta prawosławni. Białorusi w 1897 wynosili 29,347, wszyscy katolicy, 0·25% ogółu ludności; wreszcie Czechów i Słowaków w 1897 było 6,450. Na stałe emigrowało w 1908 razem 40,813, w tym 28,294 katolików, 8,313 żydów, 3,469 protestantów, 625 prawosławnych, 112 innych (ob. nadto Emigracja w II supl.). *Rolnictwo.* Z ogólnego obszaru 11,266,729 dziesięcin w posiadaniu włościan (ziemi nadziałowej i kupnej), w 1907 było 45·58%, średnie rozmiary gospodarstwa nadziałowego wynosiły 12 morgów, kupnego 10 morgów; własność większa stanowiła 34·45%, średnia wielkość majątku wynosiła 860 morgów; drobna szlachta posiadała 6·13%, posiadłość średnia 24 morgów; do osad należało 2·68%, do miast 1·34%, skarbu 5·84, własność majoratów stanowiła 3·1%, reszta 6·88% należała do kościołów, instytucji publicznych i t. d. W 1906 w 10 guberniach **K.** było 7,417 majątków prywatnych większej własności ziemskiej, z tego 4,449 było zadłużonych w Tow. kredytow. ziemskim; 1,912 majątków było obciążonych serwitutami, stanowiło to w 1907: 25·8%, wreszcie w 1,180 majątkach w 1907 była szachownica, około 15·9%. W dzierżawie było 7·9% ogółu większej własności ziemskiej, w tym dzierżawców włościan 1·2%. Obszar własności włościańskiej w 1907 obejmował 5,134,921 dziesięcin czyli 45·58%, gdy w 1904—5,508,092 czyli 48·8%, w tym ziemia nadziałowa wynosiła 4,590,325, reszta nabyta. Własność drobnoszlachecka obejmowała w 1907: 690,582 dziesięcin, 6·13%. Ludność rolnicza w 1907 wynosiła 8,397,800, bezrolnej ludności w 1901 na wsiach było 1,220,333, w osadach 211,746, razem 1,432,079, co stanowiło 15·4% ogółu mieszkańców. Z ogólnego obszaru 11,266,729 dziesięcin gruntów ornych było 68%, lasów, pastwisk, łąk i t. d. 32%. Z 5,134,921 dziesięcin własności włościańskiej 3,492,668 dz. stanowiły grunta orne, 522,368 łąki, 436,092 pastwiska, 211,778 lasy, 238,638 było zajętych pod budowle, ogrody i sady, 233,377—nieużytki. Z 3,881,468 dzies. większej własności, 2,071,323 przypadało na grunta orne, 1,033,978 — lasy, 291,036 — łąki, 206,121—pastwiska, 171,432—nieużytki, 107,578 na ogrody, sady i budowle. Ogólna produkcja średnia w okresie 1901—1906 wynosiła 840 miljonów pudów oziminy, 589 jarzyny, 2,625 kartofli; było 974,301 koni roboczych, 342,257 stadniny, 2,442,102 bydła rogatego, 1,563,410 owiec, 844,428 świń. *Górnictwo i hutnictwo:* w 1910 w 38 kopalniach węgla kamiennego wydobyto 54,687,627 c. metr., robotników zatrudnionych było 23,516; węgla brunatnego w 1910 w 8 kopalniach z 453 robotnikami wydobyto 1,166,804 cent. m. W 320 kamieniołomach wydobyto wapienia, kamienia budowlanego, dolomitu, piaskowca wartości 774 tysięcy rb., robotników zatrudnionych było 2,045 w 1901. Rudy żelaznej wydobyto w 1909: 7,558,573 pudy, wartości 1,033,000 rb., robotników zatrudnionych było 4,110; w 1909 spożyto rudy z Krzywego Roga 1,290,194 pudów. W 1910 było czynnych 8 wielkich pieców, 13 kopulaków, pieców Martina 26, pieców gazowych 62, pieców pudlowych 14; wytworzono: surowca niższego rodzaju 15,300,471 pudów, bloków 24,640,610 pud., odlewów i rur 1,695,672 pud., szyn, stali, drutu 21,866,491 pud., wyrobów różnych 3,315,930 pud., robotników zatrudnionych (1911)—16,812. W 1901 ogólna produkcja rudy cynkowej wynosiła 3,496,000 pudów, cynku wytopiono 373,000 pud. wartości 1,306,000 rb., liczba robotników w kopalniach 1,399, w hutach 731. *Przemysł fabryczny: włókniśty* (bawełna, wełna, jedwab) obejmował w 1901 (podług S, Koszutskiego) 628 fabryki z 121,481 robót. i produkcją wartości 207,663,000 rb., z czego na gub. Piotrkowską przypadało 449 fabryk z 94,346 robotnikami i produkcją wartości 180,182,000 rb., przyczym *p. bawełniany* w 1908 reprezentowały 76 fabryk, zatrudniających 55,183 robotników, a wytwarzających produktów ogólnej wartości 103,506,000 rb. *Przemysł papierowy i poligraficzny* obejmował w 1901: 128 fabryk, 8,022 robot. i produkcja 1,102,200 rb.; *przemysł drzewny* (1901), 213 zakładów z 9,358 robotnikami i produkcją wartości 9,681,000 rb.; *p. spożywczy, nie obciążony akcyzą* liczył 233 fabryk z 4,086 robotn. i produkcją wartości 16,933,000 rb.; *przemysł obciążony akcyzą:* w 49 cukrowniach (1910) wyprodukowano 3,310,405 pudów rafinady, 7,807,685 pud. kryształu, wywóz 2,954,453 pud.; 469 (1909) gorzelnie wypędziły 14,330,430 wiader okowity 40°, wywieziono spirytusu rektyfikowanego $1^1/_2$ miljona wiader; browarów, miodosytni i t. p. (w 1901) 106 z produkcją 7,063,000 rb.; fabryk tytuniu 7 z produkcją 2,311,000 rb. Ogółem p. spożywczy akcyzowy obejmował 484 fabryk z 23,986 rob. i produkcją 52,994,300 rb. *Przemysł zwierzęcy* w 1901 (garbarnie i białoskórnie, fabryki wyrobów ze szczeciny, rogu, kości, łoju, mydła, kleju i t. p.) obejmował 141 fabryk z 4826 robot. i produkcją wartości 15,966,000 rb. *Przemysł metalowy i mechaniczny* (bez hutnictwa i górnictwa) w 1901 razem liczył 287 fabryk z 31,570 robotnikami i produkcją wartości 57,491,000 rb., w tym na Warszawę przypadało 146 fabryk z 17,383 robotnikami i produkcją

31,277,000 rb. *Przemysł ceramiczny* (fabryki szkła, fajansu, asfaltu, ceramiki, kafli i t. d.) 249 fabryk z 15,018 robotnikami i produkcją wartości 11,483,000 rb. *Przemysł chemiczny* w 1901 liczył 62 fabryki z 3,966 robotnikami i podukcją wartości 13,956,000 rb., z czego w Warszawie 22 fabryki z 1,925 robot. i produkcją wartości 6,767,000 rb. Cały przemysł fabryczny w 1901 obejmował 2,419 fabryk z 222,313 robotnikami i produkcją wartości 397,189,000 rub., wraz z górnictwem i hutnictwem 2,933 fabryk, z 264,842 robot. i produkcją wartości 454,890,000 rub. Podług gubernji podział produkcji był w 1903/4 następujący: Piotrkowska 53·1% ogółu produkcji przemysłowej, m. Warszawa 17·6%, gub. Warszawska 9·6%, Lubelska, Radomska po 4·8%, Kaliska 3·4% itd. W 1909 w okręgu warszawskim fabrycz. obejmującym oprócz Królestwa g. Grodzieńską, Kowieńską i Wileńską, w 3,349 fabrykach było 279,921 robotników (na wspomniane gub. litewskie przypadało 772 fabryki z 28,244 robot.). Fabryk, nie podlegających inspekcji fabrycznej, było w 1909: 257 z 3,043 robotnikami. *Przemysł drobny* obejmuje rzemiosła, p. domowy i włościański na wsi. Podług St. Koszutskiego w 1897 było 121,000 do 126,000 rzemieślników, z tego w Warszawie 55,000 do 60,000 rzemieślników, wartość zaś produkcji rzemieślniczej wynosiła około 120 milj. rub.; produkcja rzemieśln. pod względem wartości stanowiła $^1/_4$ produkcji wielkoprzemysłowej (505 milj. rub. 1897) i zatrudniała mniej niż $^1/_2$ osób zajętych w przemyśle wielkim; przemysł domowy uprawiali w 1897 w Łodzi tkacze w liczbie 633, wartość produkcji wynosiła 337,816 rub. Oprócz Łodzi ta forma tkactwa rozpowszechniona jest wogóle w gub. Piotrkowskiej i podług Komitetu statys. warsz. (z. XXIX) sięgała produkcji jakiego 1 miljona rubli. Poza gubernją Piotrkowską, prz. d. tkacki rozpowszechniony w gub. Kaliskiej, gdzie podług tegoż źródła liczba tkaczy wynosiła 3,307 w 1894 r. Przemysł włościański istnieje w różnych okolicach kraju, podług danych urzędowych, przytaczanych przez M. Malinowskiego (w „Przeglądzie Polskim rozwoju przem. fabr. handlu i rolnictwa“ i *Ekonomiście* 1902 r.), zajętych w przemyśle tym poza gub. Piotrkowską i Kaliską było 21,133 osób. Najbardziej rozpowszechnione było płóciennictwo w 700 gminach, sukiennictwo w 254 gminach, koszykarstwo w 53 gminach, wyroby z drzewa w 30 gminach, wełniaki w 42 gminach, garncarstwo w 24 gminach i t. d. Cały p. domowy—miejski i włościański, podług przypuszczalnych obliczeń St. Koszutskiego, zatrudniał do 30,000 osób, wartość produkcji sięgała 30 miljonów rubli, razem przemysł drobny Kr. zajmował 130—150 tysięcy pracowników, a wartość produkcji wynosić mogła 130—150 miljonów rubli. *Kredyt i banki* w 1900 w Królestwie działały: 1 kantor Banku państwa i 10 oddziałów jego (kantor warszaw. miał w 1900 czystego zysku 970,000 rb., skup weksli w 1899 dosięgał 91 miljon. rb.); 3 oddziały Banku włościańskiego, pozatym idą instytucje i banki prywatne akcyjne: 4 banki handlowe z 11 oddziałami i 4 agienturami; 12 Towarzystw wzajemnego kredytu, 1 Towarzystwo kredytowe ziemskie, 10 Towarzystw kredytowych miejskich, 2 lombardy akcyjne, 7 kas pożyczkowo-wkładowych, 6 kas pożyczkowo-przemysłowych, oprócz domów bankowych mniejszych i większych, nadto Stowarzyszenia współdzielcze (ob. niżej). Rozwój St. współdzielczych datuje się właściwie od niedawna, większość ich rozwinęła się, a nawet powstała po 1905, inne zostały zreorganizowane. Podług „Rocznika“ komisji współdzielczej z 1910 otrzymano sprawozdań od towarzystw pożyczkowo-oszczędnościowych w liczbie 150 w 1908, reprezentujących udziałów na sumę 4,27 miljonów rb. Wkładów—13·1 m. rb., pożyczek—15·28 m. rb., ilość członków 115,044; towarzystw kredytowych (drobnego kredytu) 19 z 22,412 uczestnikami, 1·58 milj. rb. wkładów i 11·57 milj. rb. pożyczek; Towarzystw wzajemnego kredytu i kas pożyczkowo-przemysłowych 52 z 1908, posiadających 51,549 członków, 8·78 milj. rb. udziałów, 46·81 milj. rb. wkładów, 52·40 miljonów rb. pożyczek. Omawiane towarzystwa podług „Rocznika“ stanowiły 85% wszystkich istniejących współdzielczych stowarzyszeń kredytowych w **K. P.** *Stowarzyszeń spożywczych współdzielczych* według *Ekonomisty* (rok IX, zeszyt 4) było w 1908: 670 (z tego 500 powstało w 1907, 1908), liczyły one 93,000 członków, posiadały kapitału udziałowego 1·25 milj. rb., 14 milj. rb. obrotu i 750 sklepów, zatrudniających 1,500 osób. *Współdzielczość wytwórcza* wyraziła się tylko w 2 fabrykach tkackich w Łodzi, 1 w Zgierzu i 1 w Liskowie gub. Kaliskiej, nadto 1 huta szklana w Wyszkowie. *Stowarzyszenia rolniczo-współdzielcze:* w 1908 było 17 syndykatów rolniczych z 2,129 członkami, kapitałem udziałowym 0·39 milj. rb. i, sumą obrotów 4·39 milj. rb.; 8 towarzystw specjalnych (1 mleczarskie, 1 właścicieli gorzelni, 6 związków hodowlanych); 3 tow. ubezpieczeniowe, 2 towarzystwa zabezpieczenia starości i 2 tow. techniczno-rolnicze (1 meljoracyjne i 1 budowlane). Z innych form zrzeszenia tutaj wymienić należy związki zawodowe robotnicze, których według wykazów urzędowych 1 stycznia 1910 r. miało być 94, gdy sprawozdanie „Komisji organizacyjnej“ w sprawie zwołania zjazdu związków zawodowych w 1907 podawało dla **K. P.** 62 związki z 47,400 członk. *Handel i komunikacje:* Podług obliczeń specjalnej komisji w 1899 wysokość obrotów handlowych wynosiła 545·6 milj. rb., z czego na Warszawę przypadało 232·1 milj. na gub. Piotrkowską 111·5 milj. rb. Ogólna długość kolei w **K. P.** wynosiła w 1907 zaledwie

2826 wiorst. Dróg bitych utrzymywanych przez rządy gubernjalne było 76 z ogólną długością 3552 wiorst, dróg wodnych 3051 wiorst. Długość linji telegraficznych nie przekraczała 6500 wiorst w 1907. *Ogólna wartość produkcji* podług St. Koszutskiego w 1899 wynosiła 1,150 milj.—1,200 milj. rb., z czego na rolnictwo przypadało 400 milj. rb., na przemysł wielki 600—650 milj. rb., (do tej sumy podnosi Koszutski podaną powyżej liczbę 454,890,000 z uwagi na niedokładność i pewną dowolność obliczeń oficjalnych); rzemiosła, przemysł drobny 150 miljonów rb. Ogólny majątek podług tegoż ekonomisty szacować można na 5 miljardów, a mianowicie: majątek rolny (z lasami i budowlami) 1,500 milj., inwentarz żywy 235 milj., ruchomości domowe 50 milj., kościoły we wsiach 15 milj., razem majątek wiejsko-rolny 1,800 milj.; nieruchomości miejskie 500 milj., przemysł wielki 1,200 milj., rzemiosła i przemysł drobny 250 milj., koleje 500 milj., przedsiębiorstwa handlowe 500 milj., ruchomości domowe 50 milj., kościoły w miastach 25 milj., cały majątek miejski i przemysłowy 3,025 milj. Ogólny majątek 4,825 m., po włączeniu wolnych kapitałów, własności publicznej, bibljotek, zbiorów muzealnych i t. p. można podnieść sumę majątku krajowego do 5-ciu miljardów, analogiczne obliczenia dla 1870 dają sumę 2,400 milj., czyli w ciągu 30 lat wartość majątku **K. P.** podwoiła się. *Dochody* i *wydatki państwa* w **K. P.** W 1901—1904 podług obliczeń W. Żukowskiego wynosiły średnio na rok: pierwsze 152,8 milj. rb., drugie 138,9 milj. rb. Z podatków gruntowych i od nieruchomości każdy mieszkaniec **K. P.** wnosił 1·06 rb., gdy w Cesarstwie 0·26, suma podatku przemysłowego z **K. P.** stanowiła 9·6 — 11·2% ogólej sumy w państwie, gdy stosunek zaludnienia był 8%, podatku pośredniego 12%. Zaległość podatków stałych w **K. P.** stanowiła 4·2 — 7·2%, gdy w Cesarstwie 18·2%—24,3%; dochód z poczty wynosił 4·28 milj. rb. w 1904, czyli 10·5%; z telegrafu 1·54 milj. rb., koleje rządowe dały w 1903 razem 25·7 milj. rb. Z ogólnej sumy dochodów w postaci podatków wpływało rocznie po 81·3 milj. rb., a 71·5 milj. rb. innej kategorji. Suma dochodów z **K. P.** stanowiła 9%, gdy ludności 8%, natomiast suma wydatków 138·8 milj. rb. czyii 7·6%; 75% wydatków pochłaniały potrzeby ogólne państwowe i utrzymanie urzędników, tych było 1910 razem 31,888 osób (obok tego kontyngiensu armji urzędniczej należy mieć na względzie i armję wojska około 250,000, rozlokowaną w **K. P.**), 30,501 mężczyzn i 1,387 kobiet; 1 urzędnik przypadał na 87 mieszkańców i na 3·5 w. kw., gdy w Cesarstwie na 148 i 13·5; mieszkaniec **K. P.** opłaca na administrację 2·48 rb., Cesarstwa 1·66 rb., natomiast z wydatków inwestycyjnych, jak: szkoły, drogi, zapomogi rolnicze i t. d. rząd wydaje w **K. P.** na 1 mieszkańca 0·85 rb., w Cesarstwie 1·01 rb. Ogólne obciążenie podatkowe 1 mieszkańca w **K. P.** wynosiło 1897 przeszło 14·26 rb., gdy najwyższe w gub. Cesarstwa 6·32 rb. *Statystyka przestępczości.* W 1906—897 rocznie na 100,000 m. wypada: 129·6 oskarżonych, a 90·2 skazanych przez sądy ogólne, 161·0 skazanych przez sądy pokoju i gminne. Podług kategorji było: 57·4% przestępstw przeciw własności, 26·4% przeciw państwu i porządkowi publicznemu, przeciw osobom 16·1%, przeciw moralności 1·5 na 100,000 m. *Szkolnictwo i oświata.* W 1903—04 w 3,821 szkołach ludowych rządowych z 6,152 nauczycielami uczyło się 279,092 dzieci chrześcjańskich, jedna szkoła przypadała na 28·3 wiorsty kw., 2,573 mieszkańców i 433 dzieci w wieku szkolnym, gdy w Galicji 1 szkoła na 1782 m., 19·1 klm. kw. i 229 dzieci. Na 1,000 mieszkańców w Galicji uczęszczało do szkoły 113·5, w **K. P.** 27·6 dzieci. Wysokość wydatków w Galicji 76 kop., w **K. P.** 20·7. O nienormalnych stosunkach w szkolnictwie świadczą cyfry, podane przez posła Rządu podczas rozpraw w Izbie państwowej. W 1909 w gub. Radomskiej 1 szkoła wypadała na 4,572 m., gdy w 1809 na 3,191 m. Podług statystyki urzędowej w 1908 było 30·5% umiejących czytać i pisać (w gub. Warszawskiej 39%), w Cesarstwie wogóle 22.9%. W 1897 było 2,837,335 umiejących czytać i pisać, a zaledwie 109,186 z wykształceniem wyższym niż początkowe. Obok szkół rządowych istniało 385 cerkiewno-parafjalnych z 13 tys. uczących się i około 500 szkółek polskich. Dla dorosłych było w 1903/4 szkół pod opieką rządu 117. Szkolnictwo średnie: w 1910 liczba uczniów w szkołach rządowych i z prawami rządowemi wynosiła 16,205 uczniów i uczennic. Wyższe szkolnictwo rządowe reprezentował uniwersytet w Warszawie z 1911 studentami w 1 paźdz. 1911 r. i 85 farmaceutami; (podług wyznania 1,544 prawosławnych, 189 żydów i 124 katolików), 1 politechnika w Warszawie, 1 instytut weterynaryjny w Grochowie pod Warszawą, 1 instytut agronomiczny w Puławach. Po za szkolnictwem rządowym szczególniej po 1905 rozwinęło się szkolnictwo prywatne z polskim językiem wykładowym a właściwie utrakwistyczne. Niższe szkoły jak wyżej sięgały liczby 500. Różnych wyższych, średnich ogólno-kształcących i technicznych szkół prywatnych podług spisu Kujawskiego, zestawionego dla komitetu wystawy w Częstochowie w 1909 r. było 329; z tych 218 zakładów miało 32,183 uczących się; 4 wyższe kursy ogólnie kształcące: 1 wyższe kursy naukowe, 3 kursy pedagogiczne, 1 kursy przygotowawcze do studjów uniwersyteckich dla kobiet, razem liczyły 1,210 uczących się. W 1911 do tych kursów wyższych przybyły kursy rolnicze, założone przez Muzeum przemysłu i rolnictwa i Centralne towarzystwo Rolnicze; 17 szkół średnich filologicznych męskich miało 5.500 uczniów, 7 realnych—1,877; 62 szkoły średnie żeń-

skie—9,230 uczennic, 6 seminarjów nauczycielskich—432, 9 szkół handlowych męskich—2,970, 7 żeńskich—1,476, 10 kursów handlowych—1440 ucz., 3 szkoły techniczne—814 ucz., 5 szkół rzemieślniczych—803 ucz., 3 kursy zawodowe przemysłowe (pzy Muzeum przem. i roln.)—450 ucz., 4 kursy rysunkowe—548 ucz., 6 szkół rolniczych i ogrodniczych—332 ucz., 5 gospodarstwa domowego—308 ucz., 7 szkół muzycznych i dramatycznych — 642 ucz., 2 lekarsko-dentystyczne—448 ucz., 5 akuszeryjnych — 399 ucz., 18 kroju i szycia—835 ucz., 3 niedzielne—1,419 ucz. *Instytucje społeczne*, poświęcone nauce lub szerzeniu wiedzy po 1905: Towarzystwo naukowe warszawskie (po 1907) z Instytutem naukowym, Towarzystwo naukowe płockie, Towarzystwo krajoznawcze, Towarzystwo kultury Polskiej (1907), Towarzystwo Bibljoteteki publicznej, Macierz szkolna (zamknięta 1908), Uniwersytet dla wszystkich w Warszawie i na prowincji, Uniwersytet ludowy w Warsz. i na prowincji (obecnie zamknięte obydwa), Stowarzyszenie kursów dla analfabetów dorosłych (zamknięte); Towarzystwo czytelń m. Warszawy (od 1906) i inne (ob. poszczególne artykuły.

Dzieje. Wiek XX zastał społeczeństwo polskie przy usilnej pracy nad wytworzeniem warunków życia, odpowiadających stosunkom, powstałym pod wpływem rozwoju gospodarczego Królestwa Polskiego na końcu ubiegłego i początku obecnego stulecia. Zakładanie szkół średnich, organizacja kursów dla rolników i wykładów specjalnych dla ludności miejskiej wskazywały na żywą działalność na polu oświatowym. W całym kraju powstały instytucje i zrzeszenia, omawiające sprawy zawodowe różnych warstw społecznych, przygotowujące do podniesienia poziomu gospodarczego i kulturalnego kraju. Tworzą organizacje więksi posiadacze rolni, naradzają się przemysłowcy i kupcy, skupiają się dokoła organizacji tajnych robotnicy, pozbawieni możności zakładania związków zawodowych i stowarzyszeń jawnych. Na wsi parcelacja rośnie szybko, a włościanie wędrują na zarobki do Europy zachodniej i Ameryki. Pracy twórczej stoją na przeszkodzie ciasne ramy życia politycznego, hamującego każdy krok samodzielny. Masa pracująca daje wyraz niezadowoleniu temu w licznych manifestacjach czy to podczas dni święta robotniczego 1-go maja, czy to w rocznicę konstytucji 3-go maja. Z roku na rok liczba uczestników manifestacji rośnie, władze zaś uciekają się do coraz energiczniejszych środków zapobiegawczych. Na urządzoną w d. 4 grudnia 1901 manifestację przed konsulatem niemieckim, protestującą przeciwko gwałtom pruskim nad dziećmi w Poznańskim, świeżo mianowany gien.-gub. Czertkow odpowiedział aresztem części uczestników od 2—3 miesięcy zgodnie z wydanym na początku tegoż roku (12 stycznia 1901) postanowieniem p. o. gien. gub. warszawskiego Podgorodnikowa, grożącym karami za urządzanie zgromadzeń na placach, ulicach i t. d. Władze centralne domagają się zaprowadzenia języka rosyjskiego w Tow. Kred. Ziemskim, odkładając początkowo na rok, później na dwa lata wprowadzenie w życie tego żądania. Dn. 17 stycznia 1902 wyszło rozporządzenie, aby alumni seminarjów przed otrzymaniem nominacji na stanowiska kapłanów składali egzamin z dostatecznej znajomości języka rosyjskiego i przedmiotów rosyjskich. Oberpolicmajster wydaje przepisy, dotyczące kontroli dochodów, płynących z przedstawień, koncertów i zabaw publicznych, zapobiegając używaniu funduszów tą drogą zdobywanych na cele przez władze niezaaprobowane. W celu zapobieżenia manifestacjom oberpolicmajster Warszawy zabrania noszenia zwłok przez ulice Warszawy, pozwalając jedynie na zdejmowanie trumien z karawanu przy rogatkach, o ile osoby, zajmujące się pogrzebem, przyjmą na siebie odpowiedzialność za ewentualne zakłócenie porządku; dn. 31 stycznia 1902 poleca oberpolicmajster zamknąć wszystkie biura porad prawnych, oddające usługi najuboższej ludności Warszawy. Gien.-gub. otrzymał prawo zamykania czytelni i bibljotek w Królestwie Polskim. W tym czasie wniesiony został do ministerjum spraw wewnętrznych projekt wprowadzenia instytucji ziemskich w **K. P.** oraz rozciągnięto na Królestwo moc obowiązującej w cesarstwie ustawy paszportowej. Dn. 11 września 1902 r. zaszedł w Częstochowie wypadek, świadczący o niezbędności podjęcia przez społeczeństwo pracy oświatowej; wskutek nieporozumienia między handlarzem żydem i włościanką doszło do ekscesów przeciwżydowskich, podczas których zabito dwie i raniono sześć osób. Coraz częstsze rozprawy nożowe na przedmieściach i krańcach Warszawy wskazywały również na potrzebę zajęcia się przez społeczeństwo pracą kulturalną; rozporządzenia władz, grożące karami, nie zaradzały złemu. Przedmieście Wola, najbardziej tą klęską dotknięte, uwolniło się od zwolenników rozpraw nożowych dzięki, energicznie przez warstwy robotnicze podjętej, samoobronie. Dn. 15 września 1902 otwarto ruch na świeżo zbudowanej kolei Kaliskiej, mającej duże znaczenie dla rozwoju gospodarczego zachodniej części Królestwa. Dn. 25 maja 1903 wydany został reskrypt cesarski, zezwalający na nauczanie religji w języku polskim w 8 męskich i 2 żeńskich średnich zakładach naukowych **K. P.**, które nie korzystały do tego czasu z rozporządzenia wydanego w r. 1880. Wydanie reskryptu powyższego poprzedziły protesty młodzieży w szkołach, gdzie wykładano religję w języku rosyjskim. Znaczenie szkoły polskiej dla społeczeństwa podnosił uroczysty zjazd wychowańców b. Szkoły głównej w czerwcu r. 1903. Gdy z jednej strony życie wysuwało cały szereg niezaspokojonych po-

trzeb natury umysłowej, z drugiej klęski żywiołowe w r. 1903, przypominały o niezbędności reform, bez których Królestwo rozwijać się prawidłowo nie może. Powódź sprowadziła na kraj widmo głodu, któremu po miastach towarzyszyła drożyzna mięsa, wywołana przez spekulantów. Społeczeństwo, wobec ciasnych ram zakreślonych mu przez władze, nie mogło skutecznie zaradzić złemu. W tym czasie powstaje sekta marjawitów (ob.). Rok 1904 przyniósł w lutym wojnę rosyjsko-japońską. Część społeczeństwa polskiego, widząca braki ustroju państwa Rosyjskiego, czuła, że zbliża się walka o zdobycie ulg dla życia społecznego i narodowego. Dn. 24 października 1904 r. powołano pod broń rezerwistów. W odpowiedzi na to Polska Partja Socjalistyczna urządziła w Warszawie 30 listopada manifestację przed kościołem Wszystkich Świętych na placu Grzybowskim, gdzie 41 osób poniosło śmierć lub rany. Był to początek wrzenia rewolucyjnego, które wstrząsało krajem przez lata następne. Od tej chwili wypadki szybko się rozwijały. W Królestwie działały naówczas cztery partje socjalistyczne: Polska Partja Socjalistyczna (ob.), Socjaldemokracja Kr. P. i Litwy (ob.), Proletarjat (ob.) i Bund (ob.); obok nich zaczął rozwijać się związek ludowców. Poza temi partjami istniała organizacja Narodowej Demokracji i Stronnictwo polityki realnej. Każde z tych stronnictw czy partji inaczej zapatrywało się na swój stosunek do Rosji i władz rządowych i stosownie do tego prowadziło swą politykę. Dn. 17 października grono obywateli w liczbie 23, t. zw. ugodowców, złożyło ministrowi Światopołk-Mirskiemu (ob.) memorjał, trzymany w ramach umiarkowanych życzeń i próśb, który nie odpowiadał zupełnie nastrojowi ludności. Wśród protestów zjawił się „list otwarty Polaka do ministra rosyjskiego“ napisany przez H. Sienkiewicza, a zaopatrzony w uwagi Szymona Askenazego, który głosił, że o powstaniu w Polsce niema mowy, ale i o wyrzeczeniu się przez Polaków narodowości, języka i wyznania również mowy być nie może. Dn. 23 grudnia Władysław hr. Tyszkiewicz z upoważnienia ks. Światopołka-Mirskiego złożył mu „memorjał o położeniu i potrzebach **K. P.**“, w którym domagano się wprowadzenia języka polskiego w szkołach, urzędach i sądach, dopuszczenia Polaków do wszelkich stanowisk służby publicznej, samorządu w okręgach miejskich i wiejskich z udziałem wszystkich warstw ludności oraz uznania gminy za podstawową jednostkę samorządu; wreszcie zapewnienia swobody wyznania unitom i przywrócenia praw kościołowi katolickiemu. Memorjał ten wyszedł z kół demokratyczno-narodowych. Tymczasem warstwy postępowe i rewolucyjnie nastrojone, uważały za właściwsze nawiązać stosunki nie z przedstawicielami rządu, lecz ze społeczeństwem rosyjskim, domagającym się zmian zasadniczych w ustroju państwowym, i tam szukać poparcia w walce o uzyskanie swobód obywatelskich i narodowych. Strzały dane w d. 22 stycznia 1905 w Petersburgu do procesji robotników, dążących z Haponem na czele do pałacu Zimowego, aby tam domagać się reform, odbiły się echem w całej Rosji i **K. P.** Dn. 27 stycznia 1905 r. rozpoczął się strajk powszechny w **K. P.**, któremu towarzyszyły gęste strzały patrolów wojskowych. Dn. 29 stycznia ogłoszono stan ochrony wzmocnionej w gubernjach Warszawskiej i Piotrkowskiej, a 4 lutego rozciągnięto go na guber. Kaliską, Siedlecką i Radomską. Dn. 19 lutego odbył się wiec rodzicielski w sali Muzeum przemysłu i rolnictwa, gdzie zgromadzeni rodzice wobec kuratora Szwartza uchwalili bojkot szkoły rosyjskiej, domagając się zamiany jej na szkołę polską; 20 marca młodzież opuściła szkoły. Dn. 2 marca otrzymał dymisję gen.-gubernator Czertkow, miejsce zaś jego 4 marca zajął gen. Maksimowicz, który w 27 marca otrzymał polecenie zaprojektowania reform dla **K. P.** Dn. 19 czerwca ogłoszono uchwały Komitetu ministrów; wprowadzały one w szkole ludowej (jednoklasowej i pierwszych klasach szkół początkowych) naukę wszystkich przedmiotów prócz języka rosyjskiego po polsku, w dalszych zaś klasach utrakwizację z większą ilością godzin dla nauki języka polskiego; w średnich szkołach rządowych naukę języka polskiego i literatury polskiej z wykładem w języku polskim, zezwalały uczniom rozmawiać między sobą po polsku poza lekcjami; upoważniały wreszcie mieszkańców do tworzenia prywatnych progimnazjów z wykładem polskim wszystkich przedmiotów z wyjątkiem języka rosyjskiego, historji i gieografji; w istniejących już pełnych prywatnych szkołach średnich pozwolono na wykłady wszystkich przedmiotów po polsku z wyłączeniem przedmiotów historycznych i fizyko-matematycznych; szkołom tym nie dawano żadnych praw szkół rządowych; w końcu tych uchwał wspomniano o wprowadzeniu samorządu gminnego i miejskiego. Uchwały powyższe wywołały rozgoryczenie wśród zwolenników traktowania na drodze pokojowej z rządem, podnieciły jeszcze bardziej zwolenników obozu rewolucyjnego, to też w maju i czerwcu r. 1905 **K. P.** bierze czynny udział w ruchu rewolucyjnym, za co spada na Łódź oraz powiat Łódzki stan wojenny. Większe znaczenie dla **K. P.**, niż uchwały Komitetu Ministrów, miał reskrypt tolerancyjny ogłoszony w d. 30 kwietnia 1905, zapewniający swobodę wyznania mieszkańcom państwa Rosyjskiego, a wśród nich unitom. Manifest zapowiadający zwołanie Dumy państwowej, jako „jednej z wyższych instytucji doradczych“ pomijał w ordynacji wyborczej **K. P.**, orzekając, że dla niego będą wydane osobne przepisy. Dn. 31 sierpnia jako protest przeciwko Dumie doradczej wybuchł w Warszawie strajk powszechny,

poczym rozciągnięto na Warszawę stan wojenny. Dn. 30 sierpnia otrzymał dymisję gen. Maksimowicz, zastąpiony przez gen. Skałona, który wydał rozkaz energicznego tłumienia rozruchów. Dn. 7 września na kolei Wiedeńskiej przywrócono samorzutnie język polski. Na zjeździe wrześniowym przedstawicieli ziemstw i miast w Moskwie uchwalono autonomję Polski. Dn. 3 paźdz. komitet ministrów pozwala wykładać w szkołach prywatnych **K. P.** wszystkie przedmioty po polsku z wyjątkiem języka rosyjskiego, gieografji i historji rosyjskiej. Dn. 24 paźdz. ogłoszono ordynację wyborczą dla **K. P.** Dn. 28 paźdz. wybuchnął strajk powszechny w **K. P.**, do którego dały hasło wiadomości o strajku w całej Rosji. Po ogłoszeniu manifestu z dn. 30 paźdz. 1905 r. w Warszawie 1 listopada odbył się cały szereg pochodów robotniczych, do jednego z nich strzelała warta na Placu Bankowym, a wieczorem kozacy napadli na tłum zgromadzony przed ratuszem, raniąc mnóstwo osób; dn. 2 listopada odbywają się pochody patrjotyczne w Warszawie, których koroną: wielki pochód narodowy 5-go lipca w Warszawie, i takież w Lublinie i Kaliszu. Strajk powszechny trwał ciągle, dzienniki przestają wychodzić, nie chcąc podlegać cenzurze. Dn. 6 listop. gien.-gub. warszawski zakazuje pochodów i wieców ulicznych. Następnego dnia zniesiono cenzurę pism w **K.**; 12 listop. całe **K. P.** ogłoszono w stanie wojennym; 14 listop. *Praw. Wiestnik* zagroził niezastosowaniem manifestu październikowego do **K. P.**, jeżeli nie zapanuje w nim spokój. Rada deputatów robotniczych w Petersburgu ogłosiła nowy strajk, żądając zniesienia stanu wojennego w Polsce, 31 listop. zniesiono rzeczywiście stan wojenny w **K. P.** Warszawa jęła się pracy energicznej, korzystając z chwilowej swobody. Narodowa Demokracja zwołała w d. 27 grudnia wiec włościański, na którym szeroko mówiono o potrzebach włościan. Gdy wskutek represji rozpoczął się ruch rewolucyjny w Rosji nanowo, odbił się on żywo w **K. P.**, wobec czego 22 grudnia gien. Skałon ogłosił stan wojenny w całym **K. P.**; między motywami tego kroku wspomniano o zabezpieczeniu wolności wyborów do Dumy państwowej, przeciwko którym agitowały partje socjalistyczne i w których nie wzięły udziału. Do wyborów stanęły dwa obozy: jeden demokratyczno-narodowy w związku z realistami, drugi—postępowy, składający się ze stronnictwa Postępowo-demokratycznego oraz partji „Proletarjat“. Zwycięstwo odniosła pierwsza grupa, z 36 posłów 25 należało do Dem.-Narodowej. Posłowie z **K. P.** zorganizowali się w Koło Polskie jednolite i solidarne. Podczas rozpraw nad adresem Koło Polskie wniosło deklarację, w której powołując się na traktaty Kongresu wiedeńskiego z r. 1815 i nadaną przez cesarza Aleksandra I konstytucję, domagało się przywrócenia autonomji **K. P.** Zamiast tego Duma umieściła w adresie ustęp o zadowoleniu żądań poszczególnych narodowości. Polacy w pierwszej Dumie nic nie uzyskali, nie zdobyli sobie również trwałych sprzymierzeńców w opozycji; do odezwy wyborskiej (ob. Duma w II supl.) nie przyłączyli się. W kraju tymczasem praca rozwijała się pomyślnie. Pod przewodnictwem prezesa Antoniego Osuchowskiego w 8 lipca 1906 r. odbyło się pierwsze zgromadzenie „Polskiej Macierzy szkolnej“ (ob. Macierz szkolna w II supl.). Zakładano domy ludowe, czytelnie, bibljoteki, ochronki dla dzieci. W Warszawie powstało Koło uniwersytetu ludowego, Stowarzyszenie kursów dla analfabetów, Muzeum szkolne, a pod Warszawą w Ursynowie Seminarjum dla nauczycieli ludowych. Koła stojące blizko Aleksandra Świętochowskiego założyły Tow. Kultury Polskiej, zatwierdzone w 31 paźdz. 1906 r. (zebranie organizacyjne odbyło się 25 listop. 1906); powstał Uniwersytet dla Wszystkich, zalegalizowany 17 paźdz. 1906 i otwarty w d. 27 t. m., Towarzystwo Naukowe, Towarzystwo Kursów Naukowych, Towarzystwo Bibljoteki Publicznej i cały szereg innych instytucji oświatowych. Kraj korzystał z danej mu możności pracy. Niemniejszy ruch panował na polu ekonomicznym. Powstawały związki zawodowe: bezpartyjne, narodowe i socjaldemokratyczne. Do drugiej Dumy (ob. art. w II supl.) wybierały połączone stronnictwa realistów, narodowych demokratów i Polskiej partji postępowej (utworzonej z części dawnych zwolenników postępowej demokracji) przeciwko Postępowej demokracji w połączeniu z Proletarjatem i luźno idącemi socjalistami. Zwycięstwo pozostało przy pierwszych: 27 mandatów otrzymali narodowi demokraci, 2 realiści i 3 członkowie Polskiej partji postępowej. Polacy uchylili się od zajęcia miejsca w prezydjum Dumy, chcąc zachować w swych wystąpieniach wolną rękę, tym potrzebniejszą, że wobec niemożności uformowania większości przez jakąkolwiek część Dumy głosy polskie miały decydujące znaczenie w wielu wypadkach. Wkrótce wnieśli Polacy do Dumy wniosek o autonomji **K. P.**, co wywołało niezadowolenie kadetów; dalej głosowali za kontyngensem rekruta, przyczym Konic wygłosił mowę programową, w której oświadczył, że Polacy nie są w opozycji wobec narodu rosyjskiego, ani wobec państwa, że będą głosowali za koniecznościami państwowemi, prowadzą bowiem walkę parlamentarną, nie rewolucyjną. W dalszej swej działalności polityka delegacji w II-ej Dumie stała się chwiejną, pozycja, zajęta przez Koło, wzbudziła nieufność i niechęć zarówno w lewicy jak i prawicy. Ratowała opinję Koła praca w komisjach i zachowanie się parlamentarne w plenum Izby. Dn. 16 czerwca 1907 r. rozwiązano Dumę, a nowa ordynacja wyborcza zmniejszyła liczbę posłów z **K. P.** do 12, wśród których znalazł się jeden

mandat dla przedstawiciela Rosjan z Warszawy. Do trzeciej Dumy weszli wyłącznie członkowie Demokracji Narodowej. Polityka Koła polskiego, wzbudziła niezadowolenie w pewnej części społeczeństwa, a nawet śród szeregów samej Narodowej Demokracji (ob. II supl.), co wpłynęło na złożenie mandatu przez prezesa Koła polskiego Romana Dmowskiego. Nowym posłem z Warszawy został obrany Władysław Jabłonowski (ob. II supl.) w 1910 r. Niezadowoleni z taktyki Narodowej Demokracji utworzyli t. zw. frondę narodowo-demokratyczną. W kraju tymczasem wzrastały represje. W grudniu r. 1907 zamknięto Polską Macierz szkolną, 25 paźdz. 1908 takiż los spotkał Uniwersytet dla Wszystkich a potym i cały szereg innych instytucji oświatowych i związków. Inne rozwijają owocną działalność. Sekcję rolną przy Tow. popierania przemysłu i handlu zamieniono w 1907 na Centralne Tow. Rolnicze, z którego inicjatywy powstały w 1911 Kursy Rolnicze. Dzięki hojności prywatnych ofiarodawców założono Instytut nauk doświadczalnych im. M. Nenckiego. W marcu r. 1909 powstało Tow. Literatów i Dziennikarzy. Dużo życia budzi Polskie Tow. Krajoznawcze. Rozwijają się pomyślnie kooperatywy spożywcze. Korzystając z reakcji i wyczerpania warstw pracujących, fabrykanci, poczynając od roku 1908 systematyczne obniżali zarobki, co wywołuje ponowne strajki i opór robotników. Dn. 11 paźdz. 1908 zamieniono stan wojenny na ochronę wzmocnioną w gub. Suwalskiej, Łomżyńskiej, Płockiej, Siedleckiej, Lubelskiej, Kaliskiej (z wyjątkiem powiatów Sieradzkiego i Łęczyckiego) i Kieleckiej (prócz powiatu Olkuskiego); w gub. Radomskiej i Warszawskiej na ochronę nadzwyczajną. Społeczeństwo mimo klęski przeżyte powoli otrząsać się zaczyna z apatji i zabierać do pracy, oczekując na normalne warunki życia, któreby umożliwiły rozwój ekonomiczny i kulturalny kraju. Szkoły polskie prywatne, które na mocy rozporządzenia Komitetu ministrów z 3 paźdz. 1905 wprowadziły wykład polski otrzymały zawiadomienie inspektora, że nie tylko historja i gieografja Rosji, ale i historja powszechna i gieografja ma być wykładana po rosyjsku i przez nauczycieli wyznania prawosławnego, czego przed 1905 nie było. Nowy ten nakaz opiera się na Najwyżej zatwierdzonej opinji Rady ministrów z 24 maja (s. st.) 1908 o wykładzie gieografji przez prawosławnych oraz na cyrkularzu kuratora warszawskiego okręgu z 30 paźdz. 1910 (№ 28680) o wykładzie gieografji i historji powszechnej przez prawosławnych. Na mocy nowego cyrkularza z 15 stycznia 1911 (№ 378) powiększono liczbę godzin rosyjskiego, historji i gieografji. Dawniej było po 4 godziny tygodniowo w klasach niższych, po 3 w wyższych. Nowy cyrkularz wprowadza w klasach: wstępnej i pierwszej po 6 godzin, II, III, IV i VII po 5 godz., w V i VI po 4 godziny. W lutym 1912 kurator okręgu naukowego polecił naczelnikom wszystkich dyrekcji naukowych w **K. P.** oraz inspektorom szkół w Warszawie, aby zawiadomili właścicieli i właścicielki szkół prywatnych, że wszelkie uzupełnienia programu szkolnego wprowadzane być mogą wyłącznie po uprzednim wyjednaniu pozwolenia władzy szkolnej; wykraczający przeciwko tym przepisom pozbawieni być mogą prawa utrzymywania szkół. Nakaz ten ujęty obecnie w formę cyrkularza, od pewnego czasu stosowany już był przez okręg naukowy resp. inspekcję i wyrażał się w tym, że nakazano zaniechać: prowadzenia pogadanek przyrodniczych w klasach niższych oraz w wyższych wykładu literatury powszechnej, higjeny, trygonometrji, jak również zakazano rozpoczynać fizykę w kl. V (co było we zwyczaju), ponieważ w gimnazjach rządowych dzieje się inaczej. Inspektorzy, wizytujący szkoły zwracają baczną uwagę, aby nie uczono historji literatury polskiej, lecz jedynie czytano autorów i komentowano ich ponieważ program mówi o „literaturze, a nie o historji literatury". Przewinienia pod względem lojalności poszczególnych uczniów lub nieprzestrzeganie rozmaitych formalności grozi zamknięciem całym zakładom naukowym: w 1909 została zamknięta szkoła Zrzeszenia, 1910 szkoła w Kielcach, 1911 w Łowiczu i wiele innych. Stowarzyszeniom i związkom przypomniano dawny rozkaz, aby zaopatrzyły się w pieczęci, blankiety etc. rosyjskie, pod groźbą zamknięcia. W przepisach ministerjalnych dla duchowieństwa z 1906 punkt trzeci nakazuje, aby duchowieństwo korespondowało z sobą i z wiernemi po rosyjsku. Przepisów tych wobec niespokojnych czasów arcybiskup Popiel nie ogłaszał, przeciwko czemu rząd nie protestował. Arcybiskup zmuszony był je ogłosić dopiero w 1910; w sprawie przeciwko sądowi konsystorskiemu, w której skazani byli na rok twierdzy ks. biskup Ruszkiewicz i ks. Ciepliński w styczniu 1912, akt oskarżenia między innemi zarzuca im używanie języka poskiego w procedurze sądowej duchownej. W r. 1909 urządzona była wystawa krajowa w Częstochowie, na którą zjechała liczna delegacja czeska z burmistrzem Pragi, dr. Groszem. Delegacja bawiła też w Warszawie uroczyście podejmowana przez rozmaite korporacje i entuzjastycznie witana przez ludność Warszawy. Czesi złożyli wieńce u stóp Mickiewicza, ale na wygłoszenie mów władze miejscowe nie pozwoliły. Jesienna sesja Dumy 1911 obfitowała w sprawy dotyczące **K. P.** Naprzód projekt chełmski wniesiony do Dumy jeszcze w 1909 i przesłany do komisji, powrócił przed plenum Izby 8 grudnia 1911 r. Społeczeństwo polskie sądziło, że po śmierci Stołypina (ob. II supl.) projekt wydzielenia z **K. P.** kilku powiatów gub. Siedleckiej i Lubelskiej i stworzenia z tych powiatów odrębnej gubernji upadnie, wobec tego, że podobny

projekt nieraz wypływał i znajdował licznych przeciwników w wyższych sferach biurokratycznych i dostał się do Dumy jedynie z powodu silnie nacjonalistycznej polityki premiera. Kiedy w komisji po rzeczowych i wymownych dowodach posłów polskich, głównie Dymszy i Harusewicza przekonano się, że w nowej gubernji prawosławni stanowić będą mniejszość, nacjonaliści, za sprawą biskupa Eulogjusza, wysunęli czynnik narodowościowy, uważając miejscową ludność za rosyjską. Posłowie polscy przedstawili członkom Dumy obszerną, popartą faktami deklarację, zbijającą wywody większości komisji. Obrady nad utworzeniem gubernji Chełmskiej jeszcze nie zostały ukończone w Dumie (luty 1912), ale wobec tego, że nacjonaliści, inicjatorowie projektu mają większość w Dumie, jest to sprawa przesądzona. Niewiadomo tylko w jakim stopniu ograniczenia dotkną Polaków w nowej gubernji. Dn. 2 lutego 1912 r. Duma uchwaliła większością 154 głosów przeciwko 107 przejście do czytania szczegółowego t. j. w zasadzie przyjęła projekt w pierwszym, rozstrzygającym czytaniu. Dn. 21 lutego 1912 postanowiła większością 89 głosów przeciwko 72 rozważać pierwsze dwa artykuły projektu razem. Cały projekt chełmski w redakcji komisji Dumy państwowej składa się z 13 artykułów, z których 5-ty znosi obecną gub. Siedlecką; 10-ty wyłącza gub. Chełmską z **K. P.** i oddaje ją pod ogólny zarząd ministra spraw wewnętrznych; 11-ty — zachowuje w nowej gubernji zarząd administracyjny i ustrój sądowy, obowiązujący w **K. P.** przekazując prawa generał-gubernatora ministrowi, szkoły— kuratorowi okręgu kijowskiego, sądy—izbie sądowej kijowskiej, dobra skarbowe — zarządowi rolnictwa na Wołyniu; nadto wylicza ograniczenia dla języka polskiego w szkołach i sądach; 13-ty określa termin utworzenia nowej gubernji na dzień 1 lipca 1912 r. W Dumie projekt chełmski popierali prawicowcy, nacjonaliści i październikowcy, lewica przemawiała przeciwko projektowi, z jej głosów szczególnie wyróżniła się mowa Rodiczewa; z posłów polskich przekonywająco, popierając każde zdanie faktami wygłosili mowy Dymsza, Parczewski, Żukowski i Harusewicz, przemówienie zaś posłów Nakoniecznego i Jabłonowskiego odznaczało się wielką siłą i porywającym wybuchem zbolałego uczucia narodowego. Jednocześnie rozpatrywany był w Dumie projekt samorządu dla miast **K. P.** (ob. Samorząd miejski w **K. P.** w II supl.) i przez Dumę uchwalony 19 lutego 1911. Kiedy samorząd miejski zostanie wprowadzony w życie trudno przewidzieć wobec tego, że przejść jeszcze musi przez Radę państwa i uzyskać sankcję monarszą; że zaś kilka artykułów ustawy miejskiej, przy których upierał się rząd Duma odrzuciła, losy projektu są jeszcze niepewne. W ogólnych zarysach projekt uchwalony przez Dumę wprowadza trzy kurje: polską, rosyjską i żydowską, z nieuzasadnionym uprzywilejowaniem drugiej i silnemi ograniczeniami trzeciej. Język polski ma mieć znaczenie tylko pomocnicze, a już podczas drugiego czytania (w grudniu 1911) przyjęła Duma dodatek zaproponowany przez posła Aleksiejewa, przedstawiciela urzędników warszawskich Rosjan, aby prezydujący obowiązkowo prowadził rozprawy po rosyjsku; za wnioskiem tym prócz zwykłej większości rządowej, głosowali i kadeci; w trzecim czytaniu Duma poprawkę tę zatwierdziła. Uchwalony 19 lutego 1912 r. projekt samorządu pogarsza wogóle znaczenie rolę języka polskiego w porównaniu z projektem pierwotnym. W kwestji języka biurowości Polacy domagali się, aby język rosyjski ograniczyć tylko do tych ksiąg i aktów, które podlegają kontroli rządowej. Taką redakcję udało się przeprowadzić posłom polskim tak w komisji, jak i w Dumie w drugim czytaniu, ale już w komisji przed trzecim czytaniu nastąpiła zmiana, i w trzecim czytaniu Duma uchwaliła prowadzenie wszystkiego w języku rosyjskim większością 107 głosów przeciwko 65. Prócz tego Duma przyjęła poprawkę Bułata, aby wprowadzić język litewski w miastach: Władysławowie, Szakach, Wołkowyszkach, Wierzbołowie, Kalwarji, Marjampolu, Prenach i Sejnach. Na żądanie zaś ministerjum spraw wewnętrznych uchwalono nie wprowadzać samorządu w miastach: Biłgoraju, Hrubieszowie, Zamościu, Tomaszowie lub., Chełmie, Białej sied. i Włodawie, jako wchodzących do przyszłej, wydzielonej gub. Chełmskiej. Nareszcie w ostatnich miesiącach 1911 wypłynął niespodzianie projekt skupu przez rząd kolei Warszawsko-Wiedeńskiej, uchwalony w grudniu przez Dumę i Radę państwa i sankcjonowany przez Monarchę 3 stycznia 1911. Wniosek przeszedł w Dumie wszystkiemi głosami prócz Polaków i części socjalnej demokracji. Głos powszechny opinji publicznej uważa skup kolei W.-W. za wielki cios dla kraju pod względem gospodarczym, kulturalnym i narodowym. Zostająca w związku ze skupem kolei sprawa przerobienia toru wązkiego na szeroki odbije się dotkliwie na interesach Warszawy, jako punktu przeładunkowego. Por. „Prace Komitetu statystycznego warszawskiego“ (po rosyjsku, Warszawa, 1907 i nast.); A. Maciesza „Atlas statystyczny Królestwa Polskiego“ (Płock, 1907); W. Załęski „Z statystyki porównawczej Król. Polskiego“ (Warszawa, 1908); „Tablice statystyczne Tow. Kultury Polskiej“, przygotowane na wystawę Częstochowską w 1909 r.; St. Staniszewski „Rzut oka na stan ekonomiczny **K. P.**“ (Warszawa, 1907); St. Koszutski „Rozwój ekonomiczny **K. P.** 1870—900“ (Warszawa, 1905); tenże „Nasz przemysł wielki na początku XX wieku“ (Warszawa, 1905); W. Grabski „Materjały do sprawy włościańskiej“; tenże „Ciężary samorządu w **K. P.**“ (Warszawa, 1908); tenże „Historja Towarzystwa Rolniczego“

MAPA ETNOGRAFICZNO-STATYSTYCZNA

rozsiedlenia ludności polskiej
na terytorjum dawnej Rzeczypospolitej
i krajów ościennych.

❀ ❀

Opracowana przez EDWARDA CZYŃSKIEGO
przy współudziale T. TILLINGERA

Skala procentowości Polaków.

mniej niż 2%	2-5%	5-10%	10-20	20-30	30-40	40-50	50-60	60-70	70-80	80-100

Powiaty, w których Polacy, będąc w ilości mniej niż 50%, stanowią jednak stosunkową większość, są oznaczone odcieniem 50-60.

(Warszawa, 1910); Bilans **K. P.** w finansach państwa rosyjskiego" (Warszawa, 1909); H. Radziszewski „W naszych sprawach" (Warszawa, 1899, 1900, 1902); tenże „Statystyka szkolnictwa początkowego w **K. P.** 1903—04"(Warszawa, 1908); tenże „Skarb i organizacja władz skarbowych w **K. P.** 1815 — 1867" (Warszawa, 1907, 2 t.); tenże „Bank Polski" (Warszawa, 1911); W. Żukowski „Dochody i wydatki państwowe w Królestwie Polskim" (Warszawa, 1908); S. Askenazy „Sto lat zarządu w Królestwie Polskim 1800 — 1900" (Lwów, 1903); B. Wasiutyński „Administracja lokalna w **K. P.** 1807—1905" (Warszawa, 1910); W. Korotyński „Losy szkolnictwa w **K. P.**" (Warszawa, 1906).

Polskie osadnictwo w Ameryce. Ameryka północna. *Stany Zjednoczone.* Początki wychodźtwa do Ameryki datować można od drugiej połowy XVIII w.; pierwsze to wychodźtwo, pomnażane następnie przez falę emigracyjną, wzmagającą się po wypadkach politycznych z 1830, 1863, miało charakter głównie polityczny. Dopiero w 6-tym dziesiątku lat XIX-go wieku rozpoczęło się i wychodźtwo ekonomiczne na większą skalę. W 1855 w Teksasie, stanie północno-amerykańskim wychodźcy ze Szląska zakładają pierwsze osady polskie: Pannę Marję i Częstochowę, były to kolonje rolne; w parę lat później powstają podobne osady w Stanach Michigan i Wisconsin; stany te wraz z innemi, jak: Ohio, Illinois, Indiana, Minnesota i obecnie posiadają najwięcej polskich osad rolniczych, wszystkie one z wyjątkiem Teksasu, leżą na północo-wschodzie Stanów Zjednoczonych. Po r. 1871 zaczął emigrować do Ameryki robotnik i rzemieślnik polski, ten osiadał po miastach i tworzył w nich całe dzielnice polskie, jak w Chicago (250,000 w 1903), Buffalo (50,000); Milwaukee, Filadelfja (po 40,000); Baltimore, Pittsburg, Cleveland, Detroit, Teledo, Nowy York (po 25000—do 30,000); St. Paul, Minneapolis, Doluth, Stevens, Point, Bay City, Grand Rapids, South Bent, Indianopolis, Rochester, Boston (po 5 — 15000). Podług ks. Kruszki w Stanach Zjednoczonych Polacy grupują się w 810 osadach, a ogólna liczba ich w 1903 wynosiła około 2,000,000. Statystyka urzędowa w 1900 zapisywała jako Polaków jedynie tych, którzy oświadczali, że się urodzili w Polsce. Polacy urodzeni w Ameryce wciągani byli do rubryki Amerykanów, podający za miejsce urodzenia Austrję, Niemcy lub Rosję również nie uznawani byli za Polaków; stąd cyfra urzędowa 383,595 nie może odpowiadać istotnemu stanowi. Polsko-angielski miesięcznik *Prasa polska* podaje w 1908 liczbę Polaków na 4,000,000, a znów „Kalendarz związkowy" 1910, wydany w Chicago, ogólną ilość Polaków oblicza na 3,063,000, ostatnia liczba najbardziej zgadza się z rzeczywistością. Według stanów Polska ludność w 1910 dzieliła się, jak następuje: Pensylwanja 500,000 Polaków, czyli 8% ogólnej ludności, Illinois—475,000 czyli 9·5%, Nowy York —475,000 czyli 6·5%, Wisconsin—250,000 czyli 12%, Michigan—240,000 i 10%, Massachusets — 240,000 i 8,75%, Ohio—200,000 i 5%, New Jersey—120,000 i 6%, Minnesotta—120,000 i 6%, Connecticut—120,000 i 13%; Indians, Missouri, Maryland, Nebraska, Teksas, Rhode Island, Delaware, Maine od 20 do 50,000 i 0·8% — 11%; West Virginia, Kalifornja, New Hampshire, North Wiscota, Kanzas od 12 do 15,000 i 0·8%—6%; Waszyngton — 15,000 czyli 2·5%, inne razem 10,000. Ludność polska w Stan. Zjedn. składa się głównie z rolników, rzemieślników i robotników. Ci ostatni spełniają zazwyczaj najcięższe roboty: pracują w kopalniach, przy budowlach i t. p.; naogół poziom kulturalny ludności naszej jest o wiele niższy, niż nowego jej otoczenia, tym się tłumaczy fakt, że Polacy pomimo znacznej swej liczebności nie posiadają odpowiedniego znaczenia w życiu polityczno-społecznym i nie zdolni są zapewnić praw należnych swojemu językowi; że zaś pozyskanie tych praw jest rzeczą możliwą świadczą o tym stosunki np. w stanie Wisconsin, gdzie język polski uznany jest za urzędowy na równi z angielskim i niemieckim, w senacie zasiada Polak, a tak zwana gwardja Kościuszki pełni obowiązki milicji rządowej. W ostatnich czasach uświadomienie Polaków czyni szybsze postępy, wskazują na to zabiegi stronnictw amerykańskich o pozyskanie sobie Polaków podczas wyborów, kongres waszyngtoński (ob. niżej). *Kościół i szkolnictwo.* Podług ks. Kruszki ludność polska posiadała w 1903 razem 517 kościołów i 546 księży polskich, około 300 szkół parafjalnych, w których uczą przeważnie zakonnice; oprócz przedmiotów, obowiązujących w szkołach elementarnych publicznych dzieci uczą się jeszcze religji, języka polskiego i historji polskiej, ale poziom nauczania z powodu niedostatecznego przygotowania personelu nauczycielskiego jest nizki. Szkoły średnie w liczbie zaledwie 5: w Detroit, w Chicago, Pułaski, Green Bay wraz z tak zwaną Akademją Najświętszej rodziny z Nazaretu, głównie dla dziewczyn przeznaczoną, są w rękach księży lub zakonników. Pierwszy średni zakład świecki otwiera Związek Narodowy polski (ob.) dla dzieci swych członków, ma on odpowiadać gimnazjum europejskiemu i posiada nadto wydziały: rolniczy, leśniczy, handlowy. W grudniu 1911 r. nabył Związek gmach odpowiedni w Cambridge Springs w Pensylwanji i przystąpił do organizacji. Nadto wydział oświaty Związku zapewnia opiekę Polakom, uczęszczającym do wyższych zakładów amerykańskich. W Chicago funkcjonuje polski uniwersytet ludowy, 1909—10 miał 4,298 słuchaczów. *Stowarzyszenia.* Pierwsze stowarzyszenia jak i pierwsza emigracja miały przedewszystkim charakter ideowy, polityczny, takiemi podług J.

Kruszki były „Towarzystwo Polaków w Ameryce“, założone w 1842 przez żołnierzy z 1831 r.; „Towarzystwo demokratyczne wygnańców polskich w Ameryce“, zawiązane w 1852 w Nowym Yorku; „Gmina polska“, powstała w 1866 w Chicago staraniem wychodźców 1863. Te stowarzyszenia wiodły zazwyczaj niedługi żywot, o losie niektórych brak ścisłych wiadomości. W 1870 zawiązały się w Nowym Yorku Zjednoczenie Polaków w Ameryce i Związek Narodowy Polski o kierunku narodowym i liberalnym. Niezadowolone z kierunku ich klerykalne żywioły przeciwstawiają się tym stowarzyszeniom w założonym 1873 przez siebie w Detroit Zjednoczeniu Rzymsko-katolickim polskim. W 1880 powstała liga towarzystw polskich pod nazwą Związek narodowy polski. Organizacje te z początku miały, jak i wymienione wyżej pierwsze Stowarzyszenia, jedynie cele idealne, rozwijały się słabo, rozkwit ich nastąpił dopiero z chwilą, gdy włączyły w zakres swej działalności pomoc wzajemną na wypadek choroby lub śmierci. W 1908 Związek Narodowy Polski, najpotężniejsza z organizacji polskich wogóle liczyła 900 grup z przeszło 62,000 członkami, majątek jego wynosił około 525,000 dolarów. Związek posiada liczne instytucje społeczne, jak: biuro prasowo-informacyjne, komisje rolnictwa, kolonizacji (utrzymuje dom polski emigracyjny w Nowym Yorku), wydział oświaty (ob. wyżej). W pierwszych dniach maja (4—7) 1910 staraniem głównie Związku odbył się pierwszy kongres polski w Waszyngtonie; jednocześnie nastąpiło odsłonięcie pomników Kościuszki i Pułaskiego. W Kongresie uczestniczyli i Polacy z Europy. Z uchwał, zapadłych na nim, wymienić należy: naród ma prawo do bytu własnego; emigranci winni się łączyć pod sztandarem Związku; kongres ma być instytucją stałą; wychowanie młodzieży winno być wolne od względów partyjnych i klerykalnych; w szkołach amerykańskich, do których uczęszczają licznie Polacy, należy starać się o wprowadzenie nauki języka polskiego, w uniwersytetach wykładów literatury polskiej. Kongres wzywa wszystkie instytucje do wspólnej akcji, zapewniającej opiekę wychodźtwu polskiemu, prosi sejm galicyjski o założenie filji Banku krajowego w Ameryce. Po Związku Narodowym Polskim drugie miejsce należy się Zjednoczeniu Rzymsko-Katolickiemu polskiemu, liczyło ono w 1908: 30,250 członków i posiadało kilkaset tysięcy dolarów majątku. Inne stowarzyszenia mają lokalne znaczenie, gdy tamte obejmują całą Unję. Takiemi są: „Unja polska rzymsko-katolicka“ w St. Paul, „Stowarzyszenie Polaków w Ameryce“ w Milwaukee, „Związek Polaków w Toledo“ i t. d.; tutaj należą kasy pożyczkowo-budowlane, istniejące prawie w każdym mieście większym. Towarzystwa gimnastyczne reprezentują stowarzyszenia wojskowe, istniejące po parafjach polskich, a następnie sokolstwo; pierwsze gniazdo sokole powstało w 1887 w Chicago, ale rozwój sokolstwa nastąpił dopiero po 1905. W 1910 było 300 gniazd z 10,000 sokołami. *Prasa:* ogólna liczba pism w 1911 wynosiła 59, w tym 9 dzienników (1 socjalistyczny), 46 tygodników (1 socjalistyczny), 4 miesięczniki. *2. Kanada.* Poza Stanami Zjednoczonemi osady polskie w Ameryce Północnej istnieją w Kanadzie w prowincji Manitobie, osobliwie koło miasta Winnipegu, następnie w prowincji Alberta i Saskaczewan (w okręgu Assiniboja); są to osady rolne, założone przez wychodźców głównie z Galicji, obok Polaków są tam w dużej ilości i Rusini. Żywioł to niezorganizowany, niedawno osiadły (najwyżej od lat kilkunastu), pracuje na roli, w kopalniach, na kolejach. Wostatnich latach do organizowania Polaków kanadyjskich zabrał się Związek Narodowy Polski. Liczebność Polaków kanadyjskich nieznana, podają na 40,000; posiadają Polacy tam kilka parafji swoich. W Winnipegu wydają tygodnik „Gazetę Katolicką“. *Ameryka południowa. 3. Brazylja.* Najważniejsze placówki kolonizacji polskiej w Amer. Płdn. znajdują się w brazylijskim stanie Paranie, gdzie ludność polska wynosi około 90,000, co stanowi około 25% ogółu ludności, bliższe szczegóły ob. Parana w II supl.; po za Paraną osady polskie istnieją w 3 stanach: w Sao-Paolo, osady rolne, Sao-Bernardo i Caprivari robotnicy, rzemieślnicy w mieście Sao-Paolo; Santa Catharina, po Paranie najwięcej przez Polaków zamieszkały stan; na południu w S. Bento osiedli wychodźcy z Prus zachodnich, po środku w okręgu na pół niemieckim Blumenczu w Massarandubie mieszka około 200 rodzin Polaków katolików i 70 rodzin Polaków ewangielików, robotników z Łodzi i Zgierza, dalej istnieje 20 osad mniejszych, mieszanych z Włochami, Węgrami, Łotyszami, Niemcami. W okręgu Bruske istnieje kolonja napół polska, napół włoska Vachegana i polska Riberau Lageado; napół polska, napół rusińska Pinheral. W południowej części stanu ciągną się kolonje polskie Grao Prara nad Rio Varta, dalej Christiume i Cacal. W stolicy stanu Desterro dość liczna kolonja posiada swoje towarzystwo, czytelnię, bibljotekę, szkołę. W najbardziej południowym stanie Rio Grande do Sul istnieje czysto polska osada San Feliciano, licząca 10000 m., dwie inne z większością polską Marianno Pimentel i Barao de Triumfo, dalej 4 ogromne kolonje z mniejszością polską (4:10) Cascias, Antonio Prado, Alfredo Chaves, Guapore; na północo-zachodzie stanu istnieje spora kolonja Polaków Jaguary w pomieszaniu z Włochami i Niemcami i przeważnie polskie Ipahy i Guarany. Nadto w miastach Rio Grande do Sul jak w stolicy Porto Alegre, następnie Pelotas, Rio Grande mieszka sporo rzemieślników i robotników Polaków, więcej niż w miastach Parany, wszędzie mają swoje towarzystwa. W ostatnich cza-

sach rozwijać się zaczęły kolonje polskie wzdłuż kolei, budowanych szczególniej w Paranie południowej. Prasę polską w Brazylji reprezentowały w 1908 r. 3 pisma, wydawane w Kurytybie, stolicy Parany, 1, wychodzące w Sao Paolo. *4. Argientyna.* Tutaj Polacy tworzą kolonje na terytorjum sąsiadującym z Paraną i Rio Grande do Sul, zwanym Missiones. Osada Corpus jest czysto polska, Apostolos, Azara i Ignacio — polsko-rusińskie, założyli je emigranci z Królestwa i Galicji, pozatym emigracja polska w Ameryce nie stworzyła większych środowisk. Ilość Polaków w Argientynie nie przewyższa pewnie 10000. W całej Ameryce Południowej w 1908 było około 200,000 Polaków, z tego 90,000 w Paranie, około 100,000 rozrzuconych po innych Stanach brazylijskich, reszta w Argientynie. A wogóle liczebność **P. O.** w **A.** przedstawia się w 1908 jak następuje: Stany Zjednoczone Ameryki Płnc. 3,063,000, Kanada 40,000, Brazylja z Argientyną 200,000, razem 3,303,000 czyli około $3^1/_2$ miljona. Por. Dunikowski „Wśród Polonji w Ameryce"; A. Hempel „Polacy w Brazylji"; Siemiradzki „Za morze"; ks. W. Kruszka „Historja polska w Ameryce" (1903); Kalendarz Związkowy na 1910 (Chicago); Kalendarz na pogotowie ratunkowe 1912 (Warszawa); nadto ob. bibljografję: „Emigracja Polska", „Parana", „Polska" w II supl.

Polskie Stronnictwo Ludowe. (P.S.L.). Myśl organizowania chłopów w Galicji, jako siły politycznej, rzucił właściwie ks. Stojałowski około 1875, na nowe wszakże tory pchnęła ruch ludowy galicyjski dopiero działalność B. Wysłoucha, który założywszy 1886 *Przegląd Społeczny*, zaczął w nim szerzyć idee ludowe „widząc w nich pogodzenie naszych ideałów narodowych z ogólnym demokratycznym ideałem wszechludzkim", i zdołał zgromadzić dookoła *Przeglądu* żywioły radykalne galicyjskie rozmaitych odcieni. Przystąpienie w 1889 Bojki i Stapińskiego do programu Wysłouchowego nadało ruchowi ludowemu, na poły inteligienckiemu, charakter masowy. Tym trzem osobistościom stronnictwo ludowe w Galicji winno swe powstanie. Początkowo jednak ruch ten nie był ujęty w program i nie miał charakteru stanowego, był raczej wyrazem fermentu opozycji przeciw dotychczasowym rządom stańczyków w Galicji. Dopiero w lipcu 1895 przeobraził się na właściwe „Stronnictwo ludowe" które wystąpiło z własnym programem i przy wyborach do sejmu 25 września 1895 przeprowadziło z kurji włościańskiej swoich 7 posłów. Wł. Studnicki przeparł na zjeździe **P. S. L.** w Tarnowie 30 czerwca 1901 zasadniczą uchwałę, żądającą wyodrębnienia Galicji, rozgraniczenia z wolą ludu czeskiej części Szląska i oparcia wyborów do sejmu krajowego na czteroprzymiotnikowym głosowaniu. Na tej podstawie stanął ostatecznie oficjalny program stronnictwa, uchwalony na posiedzeniu Rady naczelnej i mężów zaufania w Rzeszowie 27 lutego 1903. „Chcemy w ogólności takich urządzeń społecznych, aby ci, którzy pracy potrzebują, mieć ją mogli, a ci co pracują, mieli zapewnione wraz z rodzinami środki egzystencji i opiekę prawa przed pokrzywdzeniami" — czytamy w programie. Następnie idzie żądanie czteroprzymiotnikowego głosowania przy wszelkich wyborach, a w szczególności przy wyborach do rad gminnych, powiatowych, sejmu, izb handlowo-przemysłowych i parlamentu, dalej, żądanie uprzemysłowienia kraju, gruntownej reformy szkolnictwa i energiczniejszego popierania oświaty w duchu narodowym, usamodzielnienia kraju, rozszerzenia kompetencji sejmu i odpowiedzialności wobec niego rządu. Obecnie ludowcy należą do najsilniejszych stronnictw galicyjskich, rozporządzają znaczną liczbą posłów w sejmie i w parlamencie i powoli lecz konsekwentnie dążą do zagarnięcia rządów w Galicji. Opanowali do tysiąca rad gminnych, w wielu radach powiatowych mają większość, założyli własny Bank parcelacyjny we Lwowie. Na gruncie wspólnych spraw agrarnych ludowcy zbliżyli się do konserwatystów t. zw. stańczyków, kompromis stawał się coraz ściślejszy, przy ostatnich wyborach do parlamentu wiedeńskiego 1911 ludowcy w sojuszu z konserwatystami, popierani przez namiestnika Bobrzyńskiego przeprowadzili 25 posłów, i z ich grona został powołany minister-rodak dla Galicji, Władysław Długosz. Przeciwko oportunistycznej polityce wodza **P. S. L.** Janowi Stapińskiemu, oddawna protestował Wysłouch w *Kurjerze Lwowskim*, z czasem opozycja rosła i doprowadziła do frondy. Dn. 12 lutego 1912 obradował w Tarnowie zjazd lewicy **S. L.** przy udziale 380 delegatów i mężów zaufania. Uchwalono utworzyć odrębną organizację **S. L** i wybrano komitet, mający kreować radę naczelną nowego stronnictwa. Na czele komitetu stoi redaktor *Kurjera Lwowskiego*, Wysłouch.

Polymitus avrium, (syn. *Halteridium)*, ob. Halteridium w II supl.

Polzenjusz Ferdynand Edward, chemik polski, * 1862 w Warszawie, gdzie uczęszczał do gimnazjum, następnie do szkoły handlowej Kronenberga. W 1883—1889 studjował medycynę w Gienewie i Bernie; 1889 chemję na politechnice w Zurychu, następnie na uniwersytecie w Bernie. W 1894 został asystentem, a potym zastępcą profesora na wydziale chemji w Wyższej szkole przemysłowej w Krakowie, asystentem na studjum rolniczym tamże; 1898 chemikiem, potym dyrektorem fabryki w Frankfurcie nad Menem, a zarazem docentem w elektrotechnicznej szkole tamże. Obecnie jest dyrektorem i współwłaścicielem fabryki farb w Krakowie. Ważniejsze prace naukowe i techniczne **P.** dotyczą urządzeń nowych akumulatorów, następnie otrzymywania związków azotowych z powietrza. Oprócz

rozpraw w języku polskim i niemieckim wydał oddzielnie: „Chemia analityczna ilościowa“ (Kraków, 1896).

Połabianie, odłam słowian zamieszkałych nad Łabą (Elbą). Po badaniach Schleichera ustalono, że **P.** należeli do grupy lechickiej polskiej, pod względem języka najbliżsi byli do Kaszubów. Resztki języka **P.** zestawił Pfuhl w XVI i XVII t. „Casopis towarzstwa macicy serbskej“ (1863—64). Najdłużej do XVIII w. zachowały się resztki **P.** w okolicach Jectze, w tak zwanej ziemi Kanoweskiej Wendow. Por. Tetzner „Die Slaven in Deutschland“ (1902); Pawiński, „Połabscy Słowianie“ (1871); Hilferding, „Historja słowian baltyckich“ (1874 t. IV).

Połock, miasto powiatowe w gub. Witebskiej, 1907 liczył 23,600 m., w tym 50% żydów. W powiecie Połockim na 141,841 m. podług spisu powszechnego było: 73·1% Białorusinów, 12·1% Żydów, 11·1% Wielkorosjan, 2·0% Polaków, 1·2% Łotyszów, 0·2% Niemców, 0·3% innych; 72·1% prawosławnych, 12·1% żydów, 10·5% katolików, 4·2% starowierców, 1·1% protestantów.

Połtawska gubernja, na obszarze 49,896 klm. kw. w 1908 liczyła 3,472,100 m., w tym 93% Małorusów, reszta Żydów, Wielkorosjan i innych, Polaków osiadłych 1,414, w wojsku 1,527; prawosławnych 96%. Wartość produkcji przemysłowej, głównie związanej z rolnictwem, jak: młynarstwo, cukrownictwo, gorzelnictwo i t. p., wynosiła 22 milj. rub., robotników było 7,900. Główne miasto Połtawa w 1907 liczyło 58,100 m., w tym 20% Żydów.

Południowo-afrykański Związek. *(Union of Sorth Africa, angielska Afryka południowa).* W 1903 utworzył się Związek celny, obejmujący Kaplandję, Oranję, Transwal i Natal, kolonje angielskie w Afryce południowej. Po tym zjednoczeniu ekonomicznym przyszła kolej na ściślejsze połączenie zainteresowanych państw i na polu politycznym. Izba gmin w Londynie przyjęła 19 sierpnia 1909 projekt opracowany przez 4 parlamenty kolonjalne, a 31 maja 1910 do nowego związku państw przystąpiły cztery wymienione kolonje. Obszar związku zajmował 1,241,177 klm. kw., 5,426,435 m., w tym: 1,133,700 białych. Rząd związku składa się z 1) gubernatora gieneralnego, mianowanego przez króla angielskiego (pierwszym został Herbert Gladstone), a rezydującego częścią w Pretorji, częścią w Kapstadzie; 2) z senatu (40 członków) i 3) przedstawicielstwa narodowego *(House of Assembly),* w ilości 121 reprezentantów (51 Przylądka, 36 Transwalu i po 17 Oranji i Natalu), zgromadzającego się na wspólne obrady w razie kwestji spornych. Prawo wyborcze czarnym przysługuje jedynie w kolonji Przylądka; do parlamentu związkowego mogą być wybierani jedynie obywatele Wielko-Brytanji pochodzenia europejskiego; Transwal i Oranja zachowują swe sejmy dla spraw miejscowych. Siedzibą parlamentu związkowego został Kapstadt, rządu związkowego Pretorja, najwyższego sądu — Bloemfontein; język holenderski uznany za równouprawniony z angielskim. Podatki bezpośrednie zastrzeżone są dla państw związkowych; cła ogólne, koleje dla związku. Armja terytorjalna zorganizowana podług wzoru angielskiego. Trzy terytorja Afryki południowej: ziemia Basuto, Swasi, Beczuanów pozostają nadal jako kolonje korony pod zarządem *High Commisioner,* którym jest każdorazowy gienerał-gubernator. O Rodezji ob. R. Kraje te mogą z czasem przystąpić do Związku z zachowaniem pewnych warunków. 70·9% przywozu a 93·1% wywozu przypadało w 1909 na Anglję; 8·8% i 2·7% na Niemcy, 8·6% przywozu na Stany północno-amerykańskie. Dług państwa związkowego w 1907 wynosił 106,996,336 Ł.—*Dzieje.* W pierwszym gabinecie Związku gienerał Ludwik Botha objął przewodnictwo i tekę rolnictwa; gienerał J. C. Smuts — sprawy wewnętrzne, górnicze i obronę krajową. Opozycja pod wodzą L. St. Jamesona, złożona z postępowców, zowiących się odtąd unionistami, występowała w parlamencie przeciw polityce Bothy, poświęconej zagadnieniom rasowym i pracującej na rzecz afrykanderyzmu. Wybory do pierwszego parlamentu związkowego dały: 67 ministerjalnych, 37 unjonistów, 13 niezależnych (Natalu), 4 z partji robotniczej. Por. R. H. Brand „The Union of South Africa“ (1909); G. Mc. Cell Theal „The Government of South Africa“ (1908).

Pomairols Karol, poeta francuski, * 1843 w Villefranche. Ogłosił: „la Vie meilleure“ (1879); „Rêves et pensées“ (1881); „la Nature et l'âme“ (1887); „Regards intimes“ (1894); „Pours l'enfants“ (1904); nadto rozprawę „Etude de morale et d'esthétique“ (1889). Z formy kunsztownej należy do parnasistów, chociaż w swojej poezji daje wyraz najtajniejszym uczuciom. Dzięki szczęśliwemu połączeniu obydwóch pierwiastków zalicza się do najwybitniejszych poetów współczesnych we Francji.

Pomianowski Karol, inżynier polski, * 1874 we Lwowie, gdzie ukończył gimnazjum i politechnikę. W 1909 został docentem wodociągów i kanalizacji na politechnice we Lwowie. 1904—08 opracował zestawienie sił wodnych Galicji, projekty wodociągów, kanalizacji Truskawca, Wieliczki itd., rybne gospodarstwa w różnych miejscowościach; 1908 — 1910 projekt kanalizacji Lwowa, zakładu wodno-elekrytycznego w Szczawnicy; 1910—11 zakładu wodnego w Uniżu nad Dniestrem, w Tyszownicy z akumulacją siły na zbiorniku 60,000 k. w. g., w Zakopanym na potoku Bystrym.

Pommerol Joanna, autorka francuska, * 1869 koło Sens. Podróżowała po Azji Mniejszej, Egip-

cie, Saharze i kraje te opisywała bardzo wyczerpująco, stylem barwnym; głośniejsze jej prace: „Deraciné“ (1894); „Didja“; „Psychologie d'un chef d'insurrection“ i wiele innych.

Pomorze, na obszarze 30,120 klm. kw. liczyło w 1905: 1,684,326 m., w tym 1,616,550 protestantów, 50,206 katolików i 9,660 żydów. Podług spisu z 1900 Polaków w całej prowincji było 14,472 wraz z Kaszubami. W powiecie Bytowskim stanowili Polacy 14·5% w 1900, 13·1% w 1890; w powiecie Lęborskim 5·3% w 1900 i 5 w 1890. W całej Koszalińskiej regiencji w pow. Słupskim, Lęborskim i Bytowskim było Polaków w 1905 r. 10,192.

Pongin Artur, pisarz muzyczny francuski, * 1834 w Châteauroux, uczeń paryskiego konserwatorjum; był przez dłuższy czas skrzypkiem orkiestrowym i kapelmistrzem mniejszych teatrów paryskich, poczym poświęcił się wyłącznie pracom literackim; od 1885 r. jest redaktorem *Menestrela* i zasila różne pisma artykułami o muzyce.

Poniatowski Stanisław August. „Pamiętniki“ króla Stanisława Augusta, z autografu francuskiego przełożył Brun. Zaleski (Warszawa, 1903).

Poniewież, miasto powiatowe gub. Kowieńskiej, 1907 r. liczył 12,700 m. W powiecie Poniewieskim na 222,881 m. podług spisu powszechnego było: 71·6% Litwinów, 12·1% Żydów, 6·8% Łotyszów, 6·5% Polaków, 2·0% Wielkorosjan, 0·1% Mało- i Białorusów, 0·3% innych, 0·7% wojska; 77·1% katolików, 12·2% żydów, 8·6% protestantów, 1·6% prawosławnych, 0·4% starowierców, 0·1% innych. W 1905 Polacy posiadali ziemi 59·75% większej własności, co stanowiło 27·5% ogólnego obszaru.

Ponza di San Martino Coriolano, hrabia, generał i polityk włoski, w 1902 ustąpił ze stanowiska ministra wojny.

Poole Reginald Lane, historyk angielski, * 1857 w Londynie, 1880—81 asystent *British Muzeum*, od 1886 r. lektor historji i dyplomatyki w Oksfordzie i archiwista uniwersytetu oraz wydawca „English Historical Review“. Ogłosił: „a History of the Huguenots of the dispersion at recall of Edict of Nantes“ (1880); „Sebastian Bach“ (1882); „Illustration of the history of mediaeval thought“ (1884); „Wycliffe and movements for reform“ (1889) i in. Wydał też „Historical atlas of modern Europe“ (1897—902).

Popiel Antoni, rzeźbiarz polski, † 1910.

Popiel Ignacy, napisał: „Towarzystwo kredytowe ziemskie w Królestwie Polskim“ (Warszawa, 1903).

Popiel Jan, napisał: „A la mr. le comte L. Tolstoi“, „O stanowisku deputowanych z Królestwa Polskiego w Petersburgu“ (1905); „O autonomji Królestwa Polskiego“; „O broszurze X. Prawdzica „Lud a duchowieństwo“ (1906); „O reformie kościoła“ (1907).

Popiel Leopold, napisał: „Ustawy i rozporządzenia o komasacji gruntów rolnych, dzieleniu gruntów wspólnych i regulacji praw użytkowania i zarządu“ (Złoczów, 1903).

Popiel Michał, polityk polski, poseł na sejm 1848 w Kromieryżu, † 1903 w Samborze.

Popiel Paweł, filolog polski, profesor Szkoły Głównej, † 1910 w Krakowie.

Popiel Tadeusz, malarz polski, wykonał nadto freski w kaplicy polskiej w kościele św. Antoniego w Padwie.

Popiel-Sulima Włodzimierz, napisał: „Ofiarny stos“, powieść na tle powstania styczniowego (Kraków, 1910).

Popiołek Fr. napisał „Szkice z dziejów kultury Szląska“ (Cieszyn, 1905).

Popławski Antoni, literat i dziennikarz polski, * w Królestwie Polskim, † 1911 we Lwowie. Po ukończeniu studjów przeniósł się do Poznania, potym do Lwowa, gdzie pracował przez kilka lat w *Dzienniku Polskim*, następnie założył i redagował *Wiek Nowy*.

Popławski Jan Ludwik, wybitny publicysta i polityk polski, * 1854 w Bystrzejowicach, w Lubelskim, † 1908 w Warszawie. Gimnazjum ukończył w Lublinie, poczym wstąpił na wydział prawny uniwersytetu warszawskiego. Jako student IV kursu zamieszany był w proces polityczny Adama Szymańskiego i w 1878 deportowany do gub. Wiackiej. Po powrocie do kraju rozpoczął zawód publicystyczny początkowo w *Prawdzie*, następnie w *Głosie* od 1887, który przez szereg lat redagował wspólnie z Józefem Potockim (ob.). W 1894 aresztowany za udział w manifestacji na cześć Kilińskiego, spędził 13 miesięcy w więzieniu, a uwolniony za kaucją, wyjechał do Lwowa, gdzie rozwinął ożywioną działalność jako współredaktor *Przeglądu Wszechpolskiego* i redaktor pisma ludowego *Polak*. W 1900 stanął na czele dziennika lwowskiego *Wiek XX* a następnie objął kierownictwo polityczne *Słowa Polskiego*. W 1905 r. wrócił **P.** do Warszawy i wspólnie z R. Dmowskim kierował redakcją *Gazety Polskiej;* na tym stanowisku trwał do śmierci. **P.** był jednym z twórców a właściwie najistotniejszym wyrazicielem i duszą t. zw. ruchu ludowego, który nastąpił po okresie pozytywizmu, około 1886 r., objął publicystykę, młodzież uniwersytecką oraz inteligiencję i odbił się po części na literaturze pięknej. Kiedy ruch ten stopniowo przeradzał się w kierunek narodowo-demokratyczny, **P.** nietylko sam odbywał ewolucję w tym kierunku, ale przo-

Popławski Jan Ludw.

dował nowym dążnościom i kierował niemi. Oddzielnie ogłosił: „Życie i czyny pułkownika Zyg. Miłkowskiego (Lwów, 1902); „Galicja w liczbach“ (1906); „Stanisław Żółkiewski“ (1906); „Szkice literackie i naukowe“ (1909); nadto przełożył P. Guiraud'a „Opowiadania historyczne“ oraz „Rzym, życie prywatne i publiczne Rzymian“ (Warszawa, 1896).

Popow Aleksander, elektrotechnik rosyjski, * 1859, † 1906. Był profesorem i dyrektorem w Instytucie elektrotechnicznym w Petersburgu. Przez Rosjan uważany jest za wynalazcę telegrafu bez drutu (1895).

Popow Dymitr, mąż stanu i uczony bulgarski, * 1859 w Kaloferze, † 1909 w Sofji. Fakultet prawny i przyrodniczy skończył w Niemczech, dla dalszych studjów z zakresu matematyki, medycyny i literatury przebywał w Paryżu. Po powrocie do Bulgarji zajął się dziennikarstwem i przystąpił do partji narodowej Daniewa. Poseł do Sobranja przez 15 lat, zajął tam wybitne stanowisko. W 1902 został w gabinecie Daniewa ministrem handlu, 1903 w gabinecie Petkowa piastował tekę robót publicznych.

Popowicz Bazyli, poeta i dziennikarz bulgarski, * 1832, pisywał artykuły do rozmaitych czasopism, oddzielnie wydał: „Dietska gusla“; „Monolog ili misli na Vladikata Ilariona“ i t. d.

Popowilew Michał, prawnik bulgarski, *1873, studja odbywał we Francji, od 1899 jest profesorem prawa publicznego w Sofji i z tej dziedziny napisał wiele rozpraw po bulgarsku i francusku.

Poppenberg Feliks, krytyk niemiecki, * 1869 w Berlinie. Należy do najoryginalniejszych przedstawicieli kierunku modernistycznego w literaturze niemieckiej, odznacza się nadto wnikliwością psychologiczną i nerwowym wycezylowanym stylem; ważniejsze prace: „Nordische Portraits“ (1905); „Bibelots“ (1905); „Maeterlinck“ (1907); „Buchkunst“ (1908).

z Poradowa Juljan Moers (Elżbieta z Rulikowskich *Baśniacka)*, dramatopisarka polska, * 1837 w Rebedajłówce na Ukrainie, † 1904 w San Giuliano. Napisała: „Przeor Paulinów“; „Lilja Wawelu“ (1874); „Wesele zdobywcy“; „Gorysława“; „Kleopatra“. Zbiorowe wydanie dzieł ukazało się we Lwowie (1907).

Porcosan, nazwa fabryczna dla szczepionek przeciwko róży świń.

Porczyński Antoni Kazimierz, architekt polski, * 1863 na Wołyniu. Wykształcenie otrzymał na politechnice w Rydze, poczym odbył podróż w celach artystycznych po Niemczech i Szwajcarji. Wybudował na Wołyniu: kościół w Ostrogu oraz dwory w Nowosiółce, Bielecku i Ferdynandowie, wreszcie w Zakopanym kaplicę w sanatorjum Dłuskiego. W zakresie sztuki stosowanej urządził w stylu zakopiańskim jadalnię w pałacu hr. Przeździeckiego w Rakiszkach (Inflanty), w tymże stylu wykonał meble dla inżyniera Maciańskiego, wreszcie na konkursie Tow. artystycznego w 1902 otrzymał nagrodę za projekty do mebli również w zakopiańskim stylu. W 1893 na konkursie na posadzkę terakotową dla firmy Dziewulski i Lange otrzymał I i II-gą nagrodę, a w 1895 na ogłoszonym jeszcze raz przez tą samą firmę konkursie—nagrodę II-gą. Wystawiał w Tow. Z. S. P. meble w stylu zakopiańskim oraz projekt ołtarza. W sekcji IV-ej Tow. popierania przemysłu i rzemiosł oraz w Tow. artystycznym prowadził wykłady historji sztuki; mieszka w Warszawie.

Porębowicz Edward, romanista polski (ob.), * 1861 w Warszawie, gimnazjum ukończył w Tarnowie 1880. Po studjach w uniwersytecie Jagiellońskim (1880 — 83), dalsze studja prowadził w Berlinie (1884), Monachjum (1885), Montpellier (1885 — 87), w Hiszpanji (1887), Florencji (1888), doktorat z filologji romańskiej uzyskał w Wiedniu 1890, brał udział w konferencjach *École des Hautes Études* w l. 1896—7 pod kierunkiem prof. G. Paris, A. Thomasa, Morela-Fatio. W 1899 mianowany profesorem nadzwyczajnym filologji romańskiej we Lwowie, 1907 profesorem zwyczajnym tamże, jest członkiem Tow. dantejskiego we Florencji, członkiem Akademji krakowskiej od 1910. Ogłosił nadto: „Zbiór nieznanych druków hiszpańskich z Bibl. Jagiellońskiej“ („Rozpr. Ak.“, Kraków, 1891); „Revision de la loi des finales en espagnol“ (Paryż, 1897); „Znaczenie synkopy dla ustroju form romańskich“ (Lwów, 1896); „Dante Alighieri, Boska Komedja. Przekład“, ze wstępem i objaśnieniami: „Piekło i Czyściec“ (I wyd. 1899), „Raj“ (1906), „Piekło“ (II wyd., 1904), „Czyściec“ (II wyd., 1909), „Nowe wydanie“ (całość, Warszawa, 1909); „Dante“, monografja (Lwów, 1900); „Tryady Zygmunta Krasińskiego“ (Lwów, 1900); „Studja do dziejów literatury średniowiecznej“ (tamże, 1904); „Berta z dużemi stopami i Rycerz z łabędziami“ (Lwów, 1909). Rozprawy i recenzje umieszczał w *Ateneum, Bibl. Warszawskiej, Przeglądzie pol., Kwartalniku hist., Pamiętniku literackim, Chimerze* i in.

Port Arthura, miasto portowe na południowym krańcu półwyspu Liaotung w Mandżurji. Nazwa pochodzi od angielskiego kapitana W. Arthura, który w 1857 pierwszy wpłynął do zatoki, po chińsku **P. A.** nazywa się *Luszunko*, Japończycy po zdobyciu nazwali go *Rjodochunko*. Dn. 17 marca 1898 Rosja wymogła od Chin koncesję na 25-letnią dzierżawę **P. A.** i Talienwanu. W sierpniu 1899 na terytorjum tym utworzono okręg Kwantuński (ob. II supl.), w sierpniu 1903 z okręgu Kwantuńskiego i obwodu Nadamurskiego utworzono namiestnictwo Dalekiego Wschodu (ob. II supl.). Na południowym krańcu półwyspu zostało wybudowane nowe miasto, Dalnij, połączone koleją żelazną syberyjską. Na skutek oblężenia i zdobycia **P. A.** w 1905 (2 stycznia) przez Ja-

pończyków i niepowodzeń rosyjskich w Mandżurji, dzierżawą **P. A.** i Talienwanu przeszła do Japonji, która uczyniła zeń port wolny, a fortecę ma zamiar przenieść w inne miejsce.

Portu Arthura oblężenie, trwało 329 dni, od 9 lutego 1904 do 2 stycznia 1905. Załoga składała się z 35,000 ludzi oraz eskadry w porcie, liczącej 18 wielkich statków wojennych i przeszło 40 torpedowców z 10,000 majtków; miasto otoczone było szeregiem silnych fortyfikacji. Naczelne dowództwo należało do gien. Stoessla. W nocy z 8 na 9 lutego flota japońska pod wodzą admirała Togo napadła na flotę rosyjską i uszkodziła trzy wielkie statki. Od tej chwili flota rosyjska była prawie nieczynna. Dowództwo po wypadkach 9 lutego objął admirał Makarow, który zginął wraz z pancernikiem „Pietropawłowsk". Kontr-admirał Withoft 10 sierpnia, chcąc przedrzeć się z flotą do Władywostoku zginął również, część floty zawróciła, część przybiła do portów chińskich, gdzie była rozbrojona przez Japończyków. Jednocześnie armja japońska, złożona z 70,000 ludzi pod wodzą gien. Nogi oblegała **P. A.** od strony lądu i ciągłemi walkami gnębiła oblężonych, aż ostatecznie zmusiła do kapitulacji 2 stycznia 1905, wziąwszy do niewoli gien. Stoessla z 15-tysięczną załogą, armatami i dużym zapasem prowiantu. Japończycy przy tym oblężeniu utracili 20,000 ludzi, nie licząc 80,000 rannych, Rosjanie mieli 11,000 zabitych, 8,000 zmarłych z powodu chorób, 16,000 rannych. Gien. Stoessel (ob.) po powrocie do Petersburga był stawiony przed sąd wojenny za złą obronę fortecy.

Port au Prince (ob.) liczy około 100,000 m. W 1903 do portu wpłynęło 220 statków o pojemności 302,460 tonn.

Porto-Riche Jerzy, poeta i dramaturg francuski, * 1849 w Bordeaux z rodziców Włochów. Jako poeta ogłosił: „Prima verba" (1872); „Tout n'est pas rose" (1877); „Vanina" (1879); „Bonheur manqué" (1889). Głównie jednak znany jako autor dramatyczny, którego komedje należą do najoryginalniejszych śród współczesnych francuskich dzięki zaletom stylu, inwencji, żywemu, nerwowemu djalogowi i dramatycznemu napięciu akcji. Ważniejsze z nich: „le Vertige" (1873); „un Drame sous Philippe II" (1875); „les Deux fautes" (1878); „la Chance de Françoise" (1888); „l'Infidèle", wierszem (1891); „Amoureuse" (1891); „le Passé" (1897). Cztery ostatnie wyszły razem p. t. „Théâtre d'amour" (1898). W 1904 wystawił znakomitą komedję „les Malefilâtre".

Porto-Riche Jerzy.

Portorico (ob.) Po opuszczeniu **P.** przez wojska hiszpańskie w 1898 wyspa przeszła pod zarząd wojskowy Stanów Zjednoczonych: początkowo zarządzał nią gienerał Henry, później Davis. Radykałowie domagali się zarządu cywilnego, swobody handlu, zmniejszenia załogi amerykańskiej i praw obywateli amerykańskich. Specjalna komisja orzekła, że lud tamtejszy nie dojrzał do korzystania z praw politycznych i zaleciła rewizję taryf celnych na towary, przywożone ze Stanów Zjednoczonych. Wkrótce potym Najwyższy sąd Stanów Zjednoczonych orzekł, że wyspa jest własnością Unji, ale kongres w Waszyngtonie nie zgodził się na obdarzenie wyspy prawami. Dn. 12 kwietnia 1900 zarząd wojskowy został zastąpiony przez cywilny i Karol H. Allen mianowany był pierwszym gubernatorem wyspy. Orędzie prezydenta Mac-Kinley'a wprowadziło swobodę handlu między **P.** a Stan. Zjedn. (25 lipca 1901) i od tej pory wyspa poddana była takiemu samemu zarządowi, jak terytorja kontynentalne. Na czele rządu wyspy stoi gubernator, mianowany przez prezydenta St. Zjednoczonych. Zgromadzenie prawodawcze składa się z Rady wykonawczej i Izby deputowanych. Municypalnościami zarządzają tubylcy, obierani przez ludność. Komisarz rezydent przebywa w Waszyngtonie, ale jego władza jest tylko nominalna. W wrześniu 1903 anarchiści chcieli wywołać powstanie przeciwko władzom amerykańskom w San-Juan, lecz byli pokonani, nowych prób nie czyniono. Środki skierowane do ukrócenia kontrabandy wywołały szereg zamachów przeciwko oficerom, i urzędnikom amerykańskim, co pociągnęło za sobą kilka wyroków śmierci.

Portsmouth, miasto główne w hrabstwie angielskim t. n., w 1909 liczyło 214,726 m.

Portsmouth, miasto w Stanach Zjednoczonych, w stanie New-Hampshire liczyło w 1906: 11,123 m. Tutaj dn. 6 września 1905, po miesiącu pertraktacji, został podpisany traktat pokojowy rosyjsko-japoński na mocy którego Korea przechodziła pod faktyczny protektorat japoński, Mandżurja wracała pod panowanie Chin, Japonji odstępowała Rosja Port Arthura (ob.) i Dalnij oraz południową część Sachalinu i udzielała jej prawa do rybołówstwa na swoim terytorjum w morzu Japońskim, Ochockim i Behringa.

Portugal Michael-pasza, turecki polityk i finansista, * 1842 w Armenji, † 1897 w Konstantynopolu. Z pochodzenia Ormianin, był urzędnikiem na Krecie, 1868 dyrektorem komory w Galacie, 1887 prezesem Rady podatkowej, podsekretarzem stanu w ministerjum finansów, dyrektorem banku rolniczego, od 1891 ministrem dworu. Był też profesorem finansowości w Wyższej skole w Miłkie. Wydał po turecku swój kurs finansowości, a po ormiańsku: cenną pracę o religji i języku perskim oraz studjum krytyczne o „Historji Vartana" historyka Elizjusza.

Portugalja, rzeczpospolita od 1910 r., obejmowała wraz z kolonjami 2,182,454 klm. kw. i posiadała 12,678,448 m.; według spisu powszechnego z 1900 metropolja z Maderą i wyspami Azorskiemi miała 5,423,132 m.; emigracja wciąż wzrasta, w 1907 wynosiła 41,500 osób, kieruje się głównie do Brazylji; przyrost ludności od 1901 do 1905 mógł wynosić 205,000 osób; ilość zawartych małżeństw najmniejsza w Europie (6·8 na 1000). Stan finansowy państwa przedstawiał się nie świetnie budżet na 1909—10 określał dochody na 69,262,336 milrejsów, wydatki na 74,605,880 milrejsów, dług publiczny (pożyczki wewnętrzne, zewnętrzne i bieżące) w 1908 wynosił 740,378,612 milrejsów. Armja w metropolji składała się w 1909 z 33,230 ludzi podczas pokoju i 175,380 na wypadek wojny, z czego 64,243 przypadało na rezerwy; armja kolonjalna liczyła (1907) podczas pokoju 13,114 ludzi. Flota wojenna w 1909 składała się z 50 statków i 256 dział, w tym jeden pancernik z 7 działami, załoga wynosiła (1907) 6,477 ludzi. Urzędów pocztowych było w 1907: 3,682, telegraficznych 493; długość linji telegraficznych 9,428 klm., długość drutów telegraficznych 21,397 klm. Sieć kolei żelaznych w 1909 wynosiła 2,894 klm., w tym państwowych 933. Statystyka handlowa na 1907 podaje w rubryce przywozu łącznie z metalami szlachetnemi 61,738,300 milrejsów, w rubryce wywozu 31,336,500 milrejsów. Anglja pod jednym i drugim względem zajęła pierwsze miejsce, dalej idą Niemcy, Francja, Brazylja (wywóz) i Hiszpanja. Ruch statków w Portugalji łącznie z Maderą i Azorami wynosił w 1907: 11,145 statków, które przybiły do brzegów portugalskich i 11,184 statków, które odpłynęły o pojemności 18,005,508 wzgl. 17,987,642 tonn. Flota handlowa portugalska składała się w 1909 z 58 parowców o 39,618 tonnach i 269 żaglowców o 49,536 tonnach. Rolnictwo w 1909 ucierpiało z powodu dwuch klęsk żywiołowych: w końcu kwietnia trzęsienie ziemi zniszczyło nadbrzeżne okolice Tajo; jeszcze gorsze skutki pociągnął za sobą wylew rzek w końcu grudnia, szczególnie w północnej **P.**, gdzie rzeka Duero zalała najdalsze okolice. Stan oświaty pozostawia wiele do życzenia. Aczkolwiek liczba szkół elementarnych wciąż wzrasta (1901: 4,665, 1905: 5,119), ale duży procent dzieci nie uczęszcza do nich lub pozostaje krótko, nie zdając egzaminów; w średnich szkołach było 1905: 5,347 uczniów i uczennic, gdy w 1900: 3,472.

Dzieje. Od 1904 postępowe i konserwatywne ministerja zmieniały się szybko, a propaganda republikańska czyniła widoczne postępy; mimo kilkakrotnego rozwiązywania parlamentu pokój nie był poważnie zakłócony. Zupełna zmiana nastąpiła od chwili, kiedy król w maju 1906 mianował Joao Franca (ob. II supl.) prezesem ministrów i popróbował przez poważne reformy ukrócić nadużycia i nieład w zarządzie państwa. Franco wywołał oburzenie powszechne przez to że dworowi zostającemu w ciągłych kłopotach finansowych, wypłacił z góry pieniądze na rachunek listy cywilnej, która miała być podwyższona. Chcąc pokonać opór partji rozwiązał parlament 10 maja 1907 r. Bezpośrednio potym oświadczył król, że przeprowadzi dzieło reformy bez parlamentu. Od tej pory objął Franco władzę dyktatorską, zawiesił niektóre swobody obywatelskie, krępował wolność prasy, przemocą tłumił wszelki opór. Przywódcy opozycji, szczególnie republikanie, byli wydaleni z **P.**, tak, że pozornie panował spokój w kraju. Franco zabrał się energicznie do wprowadzania w życie poszczególnych reform, objętych jego szerokim programem. Na mocy dekretu dyktatorskiego zniósł wiele niepotrzebnych urzędów, powprowadzał oszczędności i mógł dzięki temu przedstawić na r. 1907—08 budżet ze zmniejszonym deficytem. Również na mocy dekretu podniósł listę cywilną króla i przelał do dyspozycji dworu 4 mil. ze skarbu państwa, chociaż w poprzednim dekrecie mówił o zmniejszeniu wydatków dworu królewskiego. Dalej na mocy dekretu wprowadził szereg reform, dotyczących spraw społecznych i robotniczych, jak: obowiązkowy odpoczynek niedzielny, organizacja kas emerytalnych dla robotników, zarządzenia przeciwko kryzysom rolnym i przeciwko obniżaniu sztucznemu cen na wino. Miał zamiar przeprowadzić reformę wyborczą, reformę sądownictwa, zainicjować szereg robót publicznych i stworzyć system protekcyjny dla popierania rolnictwa i przemysłu, kiedy tragiczne wypadki rozegrały się w **P.** i doprowadziły do jego upadku. Król Carlos I następca tronu dom Ludwik Filip zostali zamordowani 1 lutego 1908 (ob. Carlos I w II supl.). Przeciwnicy Franca oddawna pracowali nad tym, by go pozbawić zaufania króla, co im się nie udawało. Niechęć zaś w kraju ku dyktatorowi rosła z powodu jego bezwzględności. W końcu stycznia dyktator rozkazał dokonać mnóstwa aresztowań, zawiesił wiele dzienników i skazał na wygnanie licznych swych przeciwników. Następcą Carlosa został Manuel II (ob. Emanuel II w II supl.). Nowy król pod wpływem królowej Amelji dał dymisję dyktatorowi i powierzył sformowanie gabinetu admirałowi Ferreira d'Amaral, niezależnemu postępowcowi, który stworzył ministerjum koncentracji monarchicznej. Dymisja Franca uspokoiła wzburzone namiętności w kraju. Rozporządzenia dyktatorskie Franca zostały odwołane. Więźniowie polityczni byli wypuszczeni na wolność, swobody obywatelskie przywrócone, dekret, regulujący dochody dworu zniesiony. Dawne rady generalne, municypalne i gminne, które zostały rozwiązane, zaczęły na nowo funkcjonować. Zniesiony był też dekret Franca o rozwiązaniu Izb, zostały one rozwiązane, ale tym razem drogą konstytucyjną. Nowe wybory odbyły się 5 kwietnia w nowym

porządku z wyjątkiem stolicy, gdzie z powodu zamieszek musiało wystąpić wojsko. Wynik wyborów okazał się przychylny dla rządu, partja odrodzenia miała kilka głosów większości w stosunku do postępowców. Kortezy zebrały się 29 kwietnia. Mowa tronowa wywarła korzystne wrażenie, zaznaczała rewizję konstytucji i reformę wyborczą. Dn. 6 maja król złożył przysięgę na konstytucję, ogłoszono amnestję powszechną z wyłączeniem królobójców. Zawotowano prawo, sprowadzające listę cywilną króla do poprzedniej normy. Sesja kortezów została zakończona we wrześniu przyjęciem budżetu. Wybory municypalne, które odbyły się 1 listopada, dały wszędzie z wyjątkiem Lizbony, zwycięstwo partji monarchicznej. Król objechał w listopadzie prowincje północne, witany we wszystkich miejscowościach z entuzjazmem. Zjednoczenie parlamentarne nie trwało długo; w grudniu 1908 konserwatyści *(regeneradores)* przy pomocy stronników Franca obalili gabinet Amarala i ster rządów oddali Campos Henriquezowi; republikanie odpowiedzieli na to gwałtownemi pogróżkami, wszakże pierwsza rocznica zamachu przeszła spokojnie. Cały rok 1909 pełen był złowieszczych zwiastunów, zapowiadających burzę, która wstrząsnąć miała podstawami państwa. Partje liberalne wytworzyły taką gwałtowną obstrukcję w Kortezach, że gabinet Campos Henriqueza w końcu marca 1909 podał się do dymisji. Zewnętrznym powodem opozycji był udział ministra finansów, Espregueira, w przedsiębiorstwach państwowych, któremu opozycja zarzucała oszustwo, w rzeczywistości w grę wchodziła walka partji i koterji. Kryzys ministerjalny trwał przeszło tydzień i wyłonił z siebie gabinet koncentracyjny pod wodzą gienerała Sebastjana Telles. Nowy gabinet nie był szczęśliwszy od poprzedniego i już w początkach maja ustąpił miejsca bezpartyjnemu gabinetowi Wenceslao Lima, dawnemu ministrowi spraw zagranicznych. Pierwszym krokiem jego było odroczenie Kortezów na dwa miesiące w celu uspokojenia umysłów. W zewnętrznych stosunkach **P.** zaznaczyć należy kilka zawartych traktatów z państwami europejskiemi, co świadczyło o dobrych z niemi stosunkach, jak to wygłosił król w swej mowie tronowej. Na początku lipca 1909 powrócił do **P.**, po półtorarocznej nieobecności, Joao Franco, co ponownie wywołało oburzenie liberalnych i radykalnych partji. Podczas sesji Kortezów na początku sierpnia opozycja wywołała taką gwałtowną burzę przy omawianiu sprawy jezuitów, że gmach parlamentu trzeba było opróżnić przy pomocy wojska. Znów na krótko zapanował spokój do października, kiedy minister sprawiedliwości, Medeiros, miał zatarg z biskupem Beji o dymisję nauczycieli, czego rada ministrów nie zatwierdziła. Medeiros podał się do dymisji, a premjer, nie mogąc przez długi czas znaleźć nikogo na wakujący urząd, w końcu grudnia ustąpił z całym gabinetem. Następny postępowy gabinet Franiszka Veigi Beirao, odroczył Kortezy znów na dwa miesiące zaraz po ich otwarciu 2 stycznia 1910, ponieważ teraz stanęli w opozycji konserwatyści i radykałowie *(regeneradores* i *dissidentes)*. Po wznowieniu posiedzeń 3 marca rząd przedstawił projekt nowego prawa wyborczego, a właściwie nowego podziału okręgów i obowiązkowego głosowania. W połowie kwietnia miały miejsce nowe gwałtowne sceny w Kortezach z powodu monopolu cukrowego na Maderze, do którego rościł prawa Anglik Hinton. Republikanie przy tej okazji wystąpili z całym szeregiem ostrych zarzutów przeciwko wielu dygnitarzom państwowym, wskutek czego Kortezy znów były odroczone do czerwca 1910. Przy wznowieniu posiedzeń ponowiły się napaści na gabinet z powodu zajść przy *Credito predial* i doprowadziły do jego ustąpienia w środku czerwca 1910 r. Po nieudanych próbach stworzenia bezpartyjnego ministerjum, rządy objął Teixeira de Sousa. Aczkowiek należał od partji *regeneradores*, oświadczył, że rządzić pragnie w duchu liberalnym, spotkał się jednak z silną opozycją grup postępowych. Przy nowych wyborach w sierpniu 1910 gabinet otrzymał nieznaczną większość, tymczasem liczba głosów republikańskich znacznie wzrosła. W tych warunkach normalna praca prawodawcza stawała się niemożliwa. Jedynym jasnym promieniem było zaniechanie zatargów dynastycznych w rodzinie Braganzów. Dom Miguel Braganza zrzekł się pretensji do tronu (marzec 1909). W marcu 1910 złożył stryj królewski, Dom Alfonso, przysięgę na konstytucję i był uznany za arcyksięcia. W nocy z 3 na 4 października 1910 nagle wybuchła rewolucja, która jak się okazało w cichości była oddawna przygotowywana. Król Emanuel z rodziną uszedł, rewolucjoniści obalili królestwo i ogłosili **P.** rzeczpospolitą i z rządem tymczasowym na czele. Król Emanuel, uciekając przed powstańcami, przybył w nocy 6 października do Gibraltaru, a stamtąd w parę dni później udał się do Anglji. Czterej wybitniejsi członkowie rządu tymczasowego podzielili między siebie władzę w ten sposób, że rządy prezydenta sprawował Theophilo Braga, ministra spraw zewnętrznych Bernardino Machado, ministra sprawiedliwości Alfonso Costa, ministra spraw wewnętrznych José Almeida. W połowie czerwca 1911 zebrał się w Lizbonie pierwszy parlament portugalski, wybrany pod opieką tymczasowego rządu republikańskiego, i dokonał sankcji rzeczypospolitej. Prezydent odczytał dekrety, znoszące monarchję i ogłaszające banicję dynastji Braganzów oraz proklamujące republikę demokratyczną. Odczytanie dekretów przyjęto entuzjastycznemi okrzykami. Następnie prezydent wyszedł na balkon i odczytał uchwalone dekrety wobec zgromadzonego ludu, który z radosnemi

okrzykami towarzyszył defilującemu wojsku. Po ponownym otwarciu posiedzenia zgromadzenie uchwaliło, aby rząd tymczasowy pozostał dalej przy władzy, poczym posiedzenie zamknięto. Zgromadzenie narodowe pod prezydencją Braomcampa Fereire wśród wielkiego entuzjazmu uchwaliło ostatecznie ustawę konstytucyjną państwa, wobec czego na porządku dziennym stanęła bezpośrednio sprawa wyboru prezydenta nowej rzeczypospolitej. „Dyrektorjum stronnictwa republikańskiego“, urzędowe kierownictwo partji rządowej, postawiło kandydaturę Fereire'go, licząc iż osiągnie on potrzebną większość dwuch trzecich głosów. Wobec jednak pozornej, jak się okazało, przewagi radykałów, prezes zgromadzenia narodowego, Fereire, cofnął swą kandydaturę. Dn. 26 sierpnia 1911 odbyły się wybory na prezydenta rzeczypospolitej Portugalskiej. Wybrany został Manuel d'Arriaga, na 217 głosujących w Izbie otrzymał nowy prezydent 121 głosów, jego kontr-kandydat, dotychczasowy minister spraw zewnętrznych, Bernardino Machado, otrzymał 89 głosów. Inni kandydaci, zrezygnowali z wyboru. Manuel d'Arragia liczy obecnie 75 lat był dawniej adwokatem, a po ogłoszeniu republiki zajął stanowisko naczelnego prokuratora. Jako członek Izby należał zawsze do wyznawców zasad republikańskich, od lat 40 brał udział w życiu republikańskim i nieraz narażał się dla tej idei na prześladowanie. Uchodzi za człowieka zdolnego o czystym charakterze i wielkiej energji. Jego wybór jest zwycięstwem umiarkowanej grupy republikańskiej która nie chce zbyt ostrego przeciwstawienia się Rzymowi. Machada był kandydatem radykałów. Nowy prezydent pobierać będzie 24 contos de reis czyli około 60,000 koron rocznej pensji. Wybór Arriagi przyjęto z zapałem w Lizbonie i na prowincji. Rzeczpospolitą Portugalską uznały już wszystkie państwa republikańskie, najwcześniej Stany Zjedn. Am. Pół. i republiki południowo-amerykańskie, potym Związek szwajcarski, w sierpniu Francja, państwa monarchiczne dotychczas tego nie uczyniły. Partja monarchiczna nie dała za wygranę i liczy wciąż na przywrócenie monarchji. Głową tego ruchu jest kapitan Paiva Conceiro, który po rewolucji wyjechał do Hiszpanji, zapowiadając otwarcie, że będzie wszelkiemi środkami zwalczał rząd republikański. Do siedziby Conceiry w Hiszpanji zaczęli napływać zwolennicy monarchji i rozpoczęło się organizowanie oddziałów powstańczych. Dn. 5 października oddział monarchistów, złożony z 700 ludzi wtargnął do prowincji Braganzy i zajął niektóre miasteczka. Do monarchistów przyłączyło się jeszcze 2,000 ludzi. Wojska rządowe wyparły monarchistów z granic **P.**, ale obawa opanowania północnej **P.** przez monarchistów, gdzie mają najwięcej zwolenników, wciąż trwa. Rząd republikański zostaje w ciągłej kolizji z katolikami z powodu zarządzeń antykościelnych. Dn. 4 stycznia 1912 na tle zatargu nowego rządu portugalskiego z biskupami doszło w Lizbonie do poważnych rozruchów, mianowicie z powodu rozkazu, aby arcybiskup lizboński opuścił kraj na 4 lata. Tłum ludności katolickiej zgromadził się przed pałacem arcybiskupim, a w odpowiedzi na to nadciągnęli republikanie w sile 4,000 ludzi z okrzykiem „Śmierć monarchistom“! „Śmierć klerowi“! Wywiązała się zacięta walka i republikanie przerwawszy kordon policji, wdarli się do pałacu, wobec czego duchowieństwo ukryło się w oddalonych pokojach. Dopiero wysłanie silnego oddziału policji i wojska położyło kres tym gorszącym zajściom. Dn. 20 stycznia 1912 wybuchła znów walka między klerykałami i radykałami w Oheo-Bartolomeu, wiele osób odniosło rany, wojsko musiało interwenjować, dokonano licznych aresztowań. Jednocześnie rozpoczęło się silne wrzenie wśród robotników na tle socjalnym. Strajk w Evorze stłumił gubernator siłą, niebawem w imię solidarności wybuchnął o wiele groźniejszy strajk w Lizbonie, Exas i innych miastach. Dn. 31 stycznia rząd sprowadził do Lizbony posiłki, zastrajkowali robotnicy wszystkich fachów. Strajkujący przeszkodzili wyjazdowi z remiz wagonów tramwajowych, część pociągów kolejowych również stanęła. Dzienniki niektóre zostały zawieszone, inne nie wyszły, lud staczał krwawe walki z wojskiem. Dn. 3 lutego Izba posłów uchwaliła stan oblężenia i zawieszenie gwarancji konstytucyjnych w Lizbonie na przeciąg miesiąca oraz wyraziła rządowi zaufanie. Następnie rozważano wniosek nagły ministra sprawiedliwości, aby osoby aresztowane podczas rozruchów stawić przed sądem wojskowym grupami po 25 ludzi, tudzież, aby instancją apelacyjną był tylko wyższy trybunał wojskowy. Lokal związku robotniczego zamknięto, obecnych tam przywódców robotniczych w liczbie 600 osób aresztowano. Rząd w Izbie broniąc swego stanowiska przypisywał machinacjom rojalistów wywołanie strajku i całe wrzenie w kraju. W lutym 1912 klęska powodzi nawiedziła **P.**; wylały rzeki Tejo, Douro, Sado, Guarhana oraz wiele rzek pomniejszych, tory kolejowe zostały podmyte, w wielu miejscowościach domy zalane, utonęło kilkanaście osób, szpitale przepełnione były choremi i poranionemi. Izba posłow uchwaliła pół miljona franków dla powodzian, powódź obecna przewyższa gwałtownością katastrofę z 1876 r. Por. H. M. Stephens „Portugal“ (w zbiorze „Story of the nations“, 1908, IV wyd.); Mezzacapo „Storia dei Portughesi“ (1908); Almada Negreiros „les Colonies portugaises“ (1908); Jousset „l'Espagne et le P. Illustrés“ (1907); Koebel „P., its land und people“ (1909); Viagioni „le P., aperçus financiers, économiques et statistiques“ (1910).

Portugalska Afryka wschodnia, obejmuje prowincję Mozambik, z obszarem 761,100 klm. kw. i ludnością 3,120,000.

Portugalska Afryka zachodnia, ob. Anola.

Portugalskie Indje, ob. Goa.

Posadowsky Wehner Artur, hrabia, polityk niemiecki, w 1897 r. został sekretarzem stanu w urzędzie cesarskim spraw wewnętrznych i zarazem ministrem pruskim, brał czynny udział w opracowaniu traktatów handlowych z 1904—1905, ustąpił w 1907.

Poselt Robert, skrzypek polski, * 1873 w Nowym Sączu, uczeń lwowskiego i praskiego konserwatorjum (Bennewitz i Ondrziczek). Przebywa w Krakowie jako profesor skrzypiec; występował przez pewien czas z powodzeniem na koncertach w Warszawie, Krakowie i Lwowie.

Posner Stanisław, prawnik i publicysia polski, w l. 1902—05 był redaktorem *Ogniwa*, (zawieszone administracyjnie 1905, zamknięte sądownie 1906). Czynny był przy organizacji Uniwersytetu dla Wszystkich; zaproszony do wykładania prawa konstytucyjnego na Kursach Naukowych, nie objął katedry z powodu wyjazdu zagranicę.

Posner Stanisław.

Ogłosił nadto: „Nauki społeczne w Szkole Wyższej“ (Warszawa, 1905); „Demokratyzacja Finlandji“ (1906); „Deklaracja Praw człowieka i obywatela“ (t., 1906); „Bibljoteki amerykańskie“ (t., 1911); „Ludwik Gumplowicz“ (t., 1911); przełożył Piotra Orsi „Włochy spółczesne“. Pisuje stale do *Gazety sądowej, Książki* i in. Jest członkiem „Société d'Etudes Legislatives“ w Paryżu, „Institut de droît composé“ w Brukselli, „Internationale Vereinigung für vergleichende Rechtswissenschaft“ w Berlinie. **P.** należy do najlepszych znawców filozofji prawa i socjologji śród prawników polskich, artykuły zaś publicystyczne jego, przesiąknięte zawsze głębszą myślą obywatelską, odznaczają się wytwornością stylu.

Posocznica, *septis, septicaemia.* Pod tą nazwą rozumiemy każdą chorobę zakaźną, w której drobnoustroje chorobotwórcze przedostają się do krwi i w niej się rozmnażają. Posocznicę najczęściej wywołują paciorkowce i gronkowce.

Postawka Leon, ksiądz, dr. teol., prałat domowy papieski, rektor misji polskiej w Paryżu, napisał: „Pamiętniki, obejmujące okres od 1863 do 1908“ (Paryż, 1910).

Postępowo-Demokratyczna partja. W końcu 1904 utworzyła się w Królestwie Polskim p. n. „Związku demokratycznego“ organizacja, która pierwotnie miała na celu obronę programu autonomicznego Królestwa Polskiego. Do Związku tego przystąpiły z jednej strony żywioły postępowe, z drugiej zaś część żywiołów socjalistycznych. Jakkolwiek obydwa te odłamy różnił znaczny przedział dążeń społecznych, a zarazem różnic taktycznych, to jednak zrazu zdawało się, że możliwa będzie harmonja w zakresie walki o autonomję. Aljans wszakże rozbił się wkrótce; ze Związku wystąpiły żywioły ciążące ku P.P.S. z W. Sieroszewskim, Z. Heryngiem i Feliksem Kohnem na czele. Pozostała reszta utworzyła wówczas dość jednolite stronnictwo postępowe już pod nazwą Partji Postępowo-Demokratycznej, zwanej wulgarnie „Pedecją“. Na czele **P. D.** stanął Al. Świętochowski, wybitniejszemi uczestnikami byli: Stan. Krzemiński, Aleks. Lednicki, St. A. Kempner, T. Balicki, A. Wierzchlejski, Stan. Leszczyński, Henryk Konic i inni. Działalność swoją **P.P.D.** zaznaczyła przedewszystkim dokładnym opracowaniem projektu autonomji Królestwa Polskiego oraz obroną tego projektu na zjazdach polsko-rosyjskich, przyczym w myśl wskazań **P.P.D.** żywioły postępowe rosyjskie (późniejsi kadeci) zaakceptowały projekt autonomji Królestwa Polskiego. Projekt ten, prawie bez zmiany szczegółów, został następnie przyjęty przez wszystkie stronnictwa polskie, nie wyłączając nawet ugodowców (późniejszych realistów). **P. P. D.** rozporządzała dwoma organami: *Prawdą* za red. Sieroszewskiej pod wpływem A. Świętochowskiego i *Nową Gazetą*. Niepowodzenia w wyborach do I i II Izby państwowej oraz popularność w tym okresie Narodowej Demokracji osłabiły wpływy postępowców, śród których nadto poczęły się budzić wewnętrzne różnice przekonań po części na tle sprawy żydowskiej, a po części na punkcie radykalizmu. W 1906 z **P.P.D.** zerwała niewielka grupa, która stworzyła nowe stronnictwo p. n. „Polskiej Partji Postępowej“ (ob. w II supl.). W 1907 nastąpiło znów połączenie **P. P. D.** z P.P.P. pod ogólną nazwą Zjednoczenia Postępowego. Zgoda nie trwała długo, powstał nowy rozłam. W Zjednoczeniu pozostały dawne żywioły postępowo-demokratyczne. Odtąd jednak wpływ Zjednoczenia Postępowego osłabł, poza nim bowiem pozostały różne wybitne jednostki postępowe, które bądź odrazu do Zjednoczenia nie przystąpiły, bądź też występowały zeń w miarę zmian programu. Obecnie (r. 1912 w lutym) Zjednoczenie składa się z nielicznej grupy, nie mającej wpływu na opinję publiczną. Do rozterek wewnętrznych, które zwiększyły dysonanse w obozie postępowym przyczyniły się w znacznym stopniu wystąpienia w duchu t. zw. antysemityzmu postępowego Izy Moszczeńskiej oraz *Prawdy*.

Posurowicza choroba, występuje czasam po wstrzykiwaniach surowic innych zwierząt, jak np., po wstrzykiwaniu surowicy dyfterytycznej końskiej. Okres wylęgowy trwa 8—12 dni. Potym zwykle raptownie występują objawy chorobowe. Gorączka może sięgać 39°, nawet 40° C., Na skórze zjawia się pokrzywka mocno swędząca

naprzód w miejscu zastrzyknięcia surowicy, a potym może się rozszerzyć po całej skórze i zająć nawet błony śluzowe. Wysypka na skórze może przybrać charakter wielopostaciowy, ponadto może jej towarzyszyć obrzęk skóry. Najmniejszy ruch wywołuje czasami straszny ból w stawach; obrzęku stawów przytym nie spostrzegano. Gruczoły powiększają się i stają się bolesne na dotyk. Zależnie od natężenia choroby wszystkie te objawy mogą występować jednocześnie lub też występuje jeden albo kilka objawów w słabym lub mocniejszym natężeniu. Nie wszyscy jednakowo są narażeni na tę chorobę. Większa część po wstrzykiwaniach surowicy wcale nie choruje; duża ilość osobników wykazuje zaledwie nieznaczne, szybko przemijające objawy choroby. Ciężkie przypadki zdarzają się bardzo rzadko i dotąd zawsze kończyły się wyzdrowieniem. Choroba trwa zwykle dwa, trzy dni, poczym w krótkim czasie następuje wyzdrowienie. Stopień wrażliwości na surowicę zależy od indywidualności danego osobnika i od indywidualności konia, którego surowicę wstrzykujemy: od jednej surowicy choruje tylko część osób i nie wszyscy w jednakowym stopniu; surowice różnych koni wykazują nie jednakową jadowitość. Gieneza tej choroby jest ciemna. W ostatnich czasach przypuszczają, że działają tu te same czynniki, które wywołują t. zw. anafilaksję, ablergję. Morska świnka znosi zastrzykiwanie nawet 5 cm.³ surowicy. Jeżeli jednak uczulimy ją w ten sposób, że zastrzykniemy jej minimalmą ilość tej surowicy, to po 14—20 dniach świnka staje się nadzwyczaj wrażliwą na powtórne wstrzykiwanie tej surowicy i pada.

Posybilizm, nazwa kierunku ugodowego, używana w partjach radykalnych, szczególnie socjalistycznych, **P.** na drodze pokojowej i przez porozumienie dąży do osiągnięcia możliwych korzyści (fran. *possible)* w danych warunkach. Posybiliści są przeciwieństwem nieprzejednanych *(intransigeants).* **P.** wyznają szczególnie niektórzy socjaliści francuscy pod wodzą Brousse'a (ob. II supl.), którzy się odłączyli od marksistów. Różnice zarysowały się po raz pierwszy w 1878 na ljońskim kongresie robotniczym, a całkowity rozłam nastąpił na kongresie w Hawrze 1880. Marksiści zachowali nazwę kolektywistów, a posybiliści przybrali nazwę socjalistycznego stronnictwa robotniczego („Fédération des travailleurs socialistes de France"). **P.** dąży do poprawy stosunków klasy robotniczej za pomocą szeregu drobnych reform społecznych („nous voulons tractionner notre but, jusqu'a le rendre possible" — słowa Brousse'a). Z czasem śród posybilistów nastąpił rozłam, secesja pod wodzą Allemanne'a (ob. II supl.) utworzyła grupę t. zw. allemanistów, którzy główny nacisk kładli na tworzenie syndykatów (związków) robotniczych. **P.** w ostatnich latach znalazł licznych zwolenników w Niemczech, którzy pod wodzą Bernsteina (ob. II supl.) tworzą zastępy t. zw. rewizjonistów, również we Włoszech, gdzie zwą się reformistami.

Poświkowa Bronisława, z domu *Biedrzycka,* malarka polska, * 1856 w Kielcach, † 1902 we Lwowie. Studja odbywała pod Gersonem i Wiesiołowskim w Warszawie, następnie w Monachjum i Paryżu. Po powrocie do kraju założyła popularną w Warszawie szkołę sztuki stosowanej dla kobiet.

Potas, K (ob.), pierwiastek chemiczny metaliczny z grupy potasowców; ciężar atomowy 39·10 wobec tlenu 0=16; ciężar właściwy w temperaturze 13° = 0,875; temp. topnienia 62·5°, temp. wrzenia 757°, przyczym barwa pary jest zielona, objętość atomu 45.3. Oprócz tlenku, K_2O istnieję nadtlenek KO_2. Węglan potasu, K_2CO_3, potaż, obecnie otrzymuje się sposobem Le Blanca z KCl, nadto z melasu, produktu odpadkowego w cukrowniach, zawierającego sole K z buraków; w Nowym Stasfurcie otrzymują K_2CO_3 z KCl. Nadwęglan potasu, $K_2C_2O_6$, otrzymuje się przez elektrolizę nasyconego roztworu węglanu w temper. 15°, podobnież przez elektrolizę nasyconego roztworu siarczanu potasu przyrządza się nadsiarczan K, $K_2S_2O_8$. Roztwór nadsiarczanu w kwasie siarczanym daje „Cara płyn".

Potebnia Andrzej, rodem z Rusi zadnieprzańskiej, oficer, czynny brał udział w ruchu 1862 i 1863 r. Poległ w bitwie pod Pieskową Skałą 4 marca.

Potiechin Aleksy, powieściopisarz i dramaturg rosyjski, † 1908 w Petersburgu.

Potkański Karol, historyk polski (ob.), * 1862 w Prędocinku w Król. Polskim, † 1907 w Krakowie. Gimnazjum i uniwersytet ukończył w Krakowie, dalsze studja prowadził w Lipsku i Paryżu (1887—90), gdzie był dyrektorem Bibljoteki polskiej oraz stacji naukowej. Następnie habilitował się w uniwersytecie krakowskim jako docent do historji polskiej; zajmował się dziejami powszechnemi i austrjackiemi, chociaż specjalnością jego pozostała historja polska. W 1901 mianowany profesorem nadzwyczajnym, 1902 powołany został na członka krakowskiej Akademji Umiejętności. Ogłosił nadto: „Grenzen und Ansiedlungen des Tatralandes Podhale" (1896; „Anzeiger der Ak. der Wiss."); „Studja nad pierwotnym osadnictwem Polski" (1896); „Napis grobowy Bolesława Wielkiego" (1896); „Pierwsi mieszkańcy Podhala" (1897, „Pam. tow. tatrz."); „Walka o Poznań 1306 — 1312" (1899, „Rozpr. Ak."); „Zdrada Wincentego z Szamotuł" (tamże, 1899); „Daty zjazdów koszyckich, 1373, 1374 i 1379" (t., 1900); „Granice biskupstwa Krakowskiego" (1900, „Roczn. krak."); „Jeszcze o Piaście z powodu rozprawy prof. Brücknera" (1900, „Kwart. hist."); „Badania historyczne i etnologiczne nad rozsiedleniem plemion polskich" (1900, „Bull. de l'Ac. Crac."); „Jeszcze sprawa restytucji" (1901, „Rozpr. Ak."); „Opactwo na łęczy-

ckim grodzie“ (t., 1901); „O pochodzeniu Słowian“ (1902, „Kwart. hist.“); „Geneza organizacji grodowej w Polsce“ (1905, „Spraw. Ak. Um.“); „O pochodzeniu wsi polskiej“ (Lwów, 1905); „Konstantyn i Metodeusz“ (Kraków, 1905); „Zajęcie Wielkopolski, r. 1313—1314“ (1905, „Rozpr. Ak. Um.“).

Potocka hr. Adamowa, Katarzyna z hr. *Branickich*, * 1825 w Białej cerkwi, † 1907 w Krzeszowicach. Była damą pałacową cesarzowej austrjackiej, prezesową Towarz. dobroczynności w Krakowie.

Potocka Delfina z *Komarów*, * 1807 w Murowanych Kuryłowcach na Podolu, † 1877 za granicą. Odznaczała się niepospolitą urodą, była muzykalna, ładnie śpiewała, posiadała naturę marzycielską, poetyczną i nadzwyczaj tkliwe serce; o dobroci jej krążyło wiele legiend. Młodo wyszła za mąż za *Mieczysława Potockiego*, z którym wiodła życie smutne z powodu dziwactw i brutalnego charakteru męża; miała z nim dwoje dzieci, które umarły, co bardziej jeszcze zasępiło jej widnokrąg życiowy. Rozstawszy się z mężem przebywała za granicą. W Neapolu w końcu 1838 poznał ją Zygmunt Krasiński i zawiązał się między niemi bliższy stosunek, który tak dodatnio wpłynął na twórczość poety. **P.** stała się przyjaciółką i powiernicą twórczych planów Zygmunta. W poemacie „Przedświt“ Krasiński poświęcił temu stosunkowi piękne ustępy, świadczące o niezmiernie silnym przywiązaniu do Delfiny, tak samo jak i listy spółczesne do niej pisane. Z imieniem Delfiny wiąże się też wiele liryk Krasińskiego oraz „Sen Cezary“. Widzenie w „Przedświcie“ podał poeta, jako wspólne dzieło swoje i Beatryczy (tak się **P.** w poemacie nazywa). **P.** figuruje nadto w dramacie Juljusza Słowackiego „Niepoprawni“ jako hrabina Idalja. **P.** znała również Chopina i jak podanie niesie, śpiewała mu, kiedy wielki muzyk był już na łożu śmierci.

Potocka Delfina.

Potocka Klaudyna.

Potocka Klaudyna z domu hr. *Działyńska*, ob. art. w gł. dz.

Potocki Andrzej, hrabia, galicyjski mąż stanu, namiestnik Galicji, † 1908 we Lwowie, zamordowany przez studenta Rusina, Mirosława Siczyńskiego, ze względów politycznych. **P.** był członkiem austrjackiej Izby panów, na stanowisku namiestnika zostawał od 1903.

Potocki Andrzej

Potocki Antoni, krytyk polski, redagował w Paryżu miesięcznik artystyczny *Sztuka;* ogłosił nadto: książeczki dla ludu, Listy z Ameryki“, „O Krzysztofie Kolumbie“, „O Guttenbergu“, „Kwestjonarjusz w sprawie oświaty dla ludu“ razem z Z. Wasilewskim; „Portrety literackie“ (Warszawa, 1900); „Stanisław Wyspiański“, studjum literackie (1902); „Marja Konopnicka“, szkic literacki; „Szkice i wrażenia literackie“ (Lwów, 1903); „la Pologne contemporaine“ (Paryż, 1903); „Wychowawcze znaczenie ogółu. Szkolnictwo francuskie od 1870 — 1895“ (Lwów, 1907); „Grottger“ (t., 1907); „Dzień powszedni“ (1908, II wyd.); „Katalog dzieł Jana Ziarnki, malarza i rytownika polskiego z XVI i XVII w., z życiorysem artysty“ (Kraków, 1911).

Potocki Henryk, hrabia, * 1868 w Chrząstkowie pod Koniecpolem, gimnazjum ukończył w Warszawie, poczym studjował rolnictwo i ekonomję polityczną w Wrocławiu i Halli. Osiadłszy później na roli, oprócz pracy ziemiańskiej brał udział w sprawach społecznych; był jednym z twórców i organizatorów Tow. emerytalnego pracowników rolnych, które go powołało na prezesa, zasiadał w radzie Tow. rolniczego kieleckiego i t. d. Posłował w drugiej Dumie, 1908 obrany był do Rady Państwa, 1910 wybór ten ponowiono. Należy do stronnictwa polityki realnej.

Potocki Ignacy.

Potocki Ignacy, mąż stanu i mówca polski, ob. art. w gł. dz.

Potocki Jan, znakomity historyk i podróżnik (ob.). Ukazało się o nim dzieło Aleksandra Brücknera p. t. „Prace i zasługi naukowe Jana hr. Potockiego“ (Warszawa, 1911).

Potocki Józef.

Potocki Józef, hrabia (ob.), * 1862 był wice-prezesem Tow. rolniczego ki-

jowskiego w l. 1896—901, został obrany posłem do pierwszej Dumy państwowej. W 1911 nabył za przeszło 200,000 rb. czteropiętrowy gmach przy ulicy Kaliksta w Warszawie i ofiarował go na siedzibę dla Towarzystwa Naukowego warszawskiego.

Potocki Konstanty, hrabia, ordynat na Teplíku, Sitkowcach i Bukszawcach od 1875, * 1846, † 1909. Wychowanie młodzieńcze otrzymał w szkołach emigracyjnych pod kierunkiem Władysława hr. Zamoyskiego. Był wzorowym gospodarzem. W olbrzymich dobrach swoich, litewskich i podolskich, dbał bardzo o polepszenie bytu włościan, zakładał włościańskie stowarzyszenia ubezpieczeniowe, spółki spożywcze, straże ochotnicze i t. d. Hrabią przez Rosję uznany w 1903.

Potocki Pantaleon, spiskowiec 1846 r., ujęty przy wtargnięciu z oddziałem do Siedlec, został powieszony tamże 17 marca.

Potocki Tomasz, napisał: „Kwestja agrarna w oświetleniu urzędowym“ (1906); „Kwestja agrarna w Rosji“ (1906); „Ścibor“, baśń dramatyczna z XVI w. (Kraków, 1911).

Potoczek Stanisław, polityk polski, * 1849 w okolicy Nowego Sącza, właściciel zagrody włościańskiej; zorganizował „Związek chłopski“ i wydawał pismo t. n., później należał do t. zw. centrum pod wodzą Stołajowskiego. Jest posłem do parlamentu od 1899 r.

Potter Paweł, dramaturg amerykański, * 1853 w Brightonie. Był współpracownikiem kilku wielkich dzienników, później oddał się wyłącznie teatrowi. Z licznych jego sztuk, cieszących się ogromnym powodzeniem na scenie, wymienić należy: „the World's Fair“ (1891); „the American Minister“ (1892); „Trilby“, przeróbka powieści Du Mauriera (1892); „Under two Flags“ (1901); „Notre Dame“ (1908); „the School Girl“ (1904) i t. d.

Pouchet Anna Gabrjel, chemik i higjenista francuski, * 1851 w Paryżu, profesor farmakologji tamże i członek Akademji medycznej. Wydał: „Traité de médicine légale, de jurisprudence et de toxicologie“, z Legrandem du Saulle i Barrierem; „Traité de toxicologie“ Lamiego, przekład i dodatki (1903); „Leçons de pharmacodynamie et de matières médicales“ (1900 — 1904) i liczne rozprawy.

Poulsen Weldemar, inżynier duński, * 1869 w Kopenhadze. Studja odbywał tamże. W 1898 wynalazł telegraton czyli przyrząd do zapisywania rozmowy telefonicznej. W ostatnich latach przez zastosowanie fal tak zwanych nietłumionych, przyczynił się do postępów telefonu bez drutu. Współpracował z nim rodak jego P. O. Pedersen.

Pourtales Fryderyk, hrabia, dyplomata niemiecki, * 1853. Był czas jakiś oficerem huzarów; 1880 przeszedł do służby dyplomatycznej; 1889 był pierwszym sekretarzem ambasady w Petersburgu, 1899 posłował w Hadze, 1902 w Monachjum, 1907 został ambasadorem w Petersburgu.

Powell John Wesley, gieolog amerykański, † 1902 w Haven.

Powietrze (ob.). Po odkryciach dokonanych przez Ramsaya, Rayleigha i Traversa, skonstatowano, że w skład **P.** oprócz azotu i tlenu w stosunku na objętość 20·81% O i 79·19% N i na wagę 23·01% O i 76·99% N, mniej lub więcej znacznych ilości pary wodnej i dwutlenku węgla (średnio 0·04%), śladów wodoru, amonjaku, ozonu i prawdopodobnie nadtlenku wodoru (nie licząc przypadkowych zanieczyszczeń) wchodzą gazy szlachetne. Z tych argon w ilości 0·937% na objętość lub 1·2% na wagę, hel 0·000057% na wagę, neon łącznie z helem 0·00086%, krypton 0·028%, ksenon 0·005% na wagę. **P.** *ciekłe*, obecnie wyrabiane na większą skalę dla celów technicznych, jest cieczą ruchliwą barwy niebieskiej, wre w—190°, używa się do wytwarzania nizkich temperatur. Dwutlenek węgla, wprowadzony do naczynia z powietrzem ciekłym natychmiast zestala się w płatkach śnieżnych. **P.** ciekłe można wylewać na rękę, przyczym nie doświadcza się praženia zimna (zjawisko Leidenfrosta); zawiera ono znacznie więcej tlenu, niż gazowe, stąd łuczywo żarzące spala się w nim gwałtownie. Można je przechowywać dość długo w naczyniu o podwójnych ściankach z próżnią, zapomocą destylacji rozdziela się na części składowe, z oziębionego jeszcze silniej P. c. Erdmann otrzymał azot wykrystalizowany. Por. „Odczyty o powietrzu“ urządzone staraniem Tow. Przyr. im. Kopernika (Kraków, 1900).

Powojczyk Aleksander (pseud. *Goldringa*), dziennikarz i pisarz teatralny polski, * 1878 w Warszawie, pracował w *Głosie*, obecnie w *Gońcu*, wystawił w teatrze: „I tak się dzieje“, dramat w 1 akcie, krotochwile: „Warszawka“, „Znalazło się dziecko“ i in.

Poynter Edward John, malarz angielski, * 1836 w Paryżu, studja odbywał tamże i w Anglji. Profesor sztuki w uniwersytecie londyńskim (1871—77), członek Akademji królewskiej od 1876, prezes jej w 1897 r.; nadto dyrektor galerji Narodowej od 1896 i członek francuskiej Ak. sztuk pięknych od 1878. Z dzieł jego główniejsze: „Izrael w Egipcie“ (1867); „Święto złotego wieku“ (1875); „Wizyta u eskulapa“ (1880); „Prozerpina“ (1890) i t. d. Wykonał też modele mozaik do Westminsteru, freski w Saint-Stephens, malował portrety i akwarele.

Poznań, miasto, w 1910 liczył 154,811 m., w tym Polaków 89,428 czyli 57·77%, Niemców 41·78%; w 1905 **P.** liczył 136,808 m., w tym 87,613 katolików, 43,082 protestantów, 5,761 żydów; 78,309 Polaków, 58,552 Niemców, 206 innych. W 1900 było 57·8% Polaków. W okręgu **P.** wschodnim na 39,139 m., w 1900 było 72.5%

Polaków, a w o. **P.** zachodnim na 36,471 m.— 87·5% Polaków. W 1910 po wybudowaniu zamku cesarskiego miastu **P.** nadano tytuł rezydencji królewskiej.

Poznański Czesław, napisał: „Rzeźba francuska XIX i XVIII w.“. (Lwów, 1909).

Poznański Edward, matematyk polski, wydał: „Pierwiastki pierwotne liczb pierwszych. Ustęp z teorji liczb“ (Warszawa, 1901).

Poznańskie Wielkie Księstwo na obszarze 28,970 klm. kw. liczyło w 1910: 2,099,831 m., w tym katolików 1,422,238, protestantów 646,580, żydów 26,512, innych 4,501. Ruch ludności w 1907: na 1,000 m. było urodzin 39·7, skonów 20·2, przewyżka urodzin wyniosła 19·5, emigrowało do Ameryki Północnej 1,376. Stosunki narodowościowe w okresie mniej więcej 50 lat układały się, jak następuje:

Rok:	Polacy:	Niemcy:	Inni:	Procentowo: Polacy:	Niemcy:
1858	783,692	619,936	—	55·8	44·2
1861	801,372	666,083	149	54·6	45·4
1890	1,053,098	697,224	1,320	60·1	39·8
1900	1,162,461	723,703	1,111	61·6	38·4
1905	1,219,612	765,068	1,957	61·4	38 5

Na 1,219,612 Polaków w 1905 było: 11,452 Polaków ewangielików, natomiast na 765,068 Niemców było 138,569 Niemców katolików. Liczba Polaków ewangielików stale maleje. Liczba żydów w 1905 wynosiła 30,433, gdy w 1840— 77,100. Od 1861 do 1900 ludność polska wzrosła o 362,000, ludność niemiecka o 87,000, po 1900 do 1905 ludność polska rośnie o 57,000, gdy niemiecka o 41,000, ujawniają się już pierwsze skutki osadnictwa niemieckiego. Obecnie w **P.** można już rozróżniać obszar ludności polskiej i obszar zwarty niemiecki. Obszar zwarty niemiecki ciągnie się od granicy Królestwa Polskiego wzdłuż Wisły i Noteci do Brandeburgji, stąd wzdłuż granicy brandeburskiej i szląskiej do Rawicza, a odtąd granicą Szląska do powiatu Sycowskiego. Na tym obszarze, obejmującym 7 powiatów ludność polska nie dochodziła nigdzie 50%, w powiecie Wyrzyskim miała 47·3% w 1900, natomiast w Skwirzyńskim 5·5%; z innych—w Bydgoskim wiejskim 38·6%, w Bydgoskim miejskim 16·8% i t. d. 11 powiatów, jak Inowrocławski z 63·9% w 1900, Szubiński z 56·9%, Obornicki z 61·0%, Szamotulski z 73·5% i t. d. leżą częścią na obszarze niemieckim, częścią polskim; reszta, 24 powiaty z ludnością polską najmniejsze, w powiecie Poznańskim miejskim 56·8% w 1900 a 50·3% w 1890 i największą w powiecie Odolanowskim z 90·7% w 1900 wobec 92·9% w 1890. We wszystkich powiatach Księstwa w okresie 1890—1900 ludność polska wzrosła, wyjątek stanowi 8 powiatów. To zmniejszenie się liczebności Polaków w pierwszym rzędzie należy przypisać działalności komisji kolonizacyjnej, która w 1891—1900 operowała głównie na powyższym terenie. Podług regiencji ludność polska w Poznańskiej miała 67% w 1900, w Bydgoskiej zaś zaledwie 51%. Ludność polska przeważa głównie na wsi, miasta do ostatnich czasów były przeważnie niemieckie, szczególniej większe. Na ogół w miastach, otoczonych większą polską własnością, wzrastają Polacy, w miastach otoczonych kolonjami niemieckiemi—Niemcy. O wzmaganiu się żywiołu polskiego w miastach świadczą następujące fakty: w Poznaniu w 1878 wśród rzemieślników Polacy stanowili 36%, w 1898 zaś—49,8%, wśród przemysłowców 22·7% i 36·8%. W regiencji Poznańskiej ludność miejska niemiecka z 94219 w 1871, spadła do 85,156 w 1895; zmniejszenie to ludności niemieckiej powstało dzięki napływowi ludności polskiej rugowanej ze wsi przez komisję kolonizacyjną i emigracji Niemców do bardziej przemysłowych miejscowości; w regiencji Bydgoskiej, gdzie rozwój miast był nieco pomyślniejszy i żywioł niemiecki zdawna stanowił ½ ludności miejskiej, gdy w Poznańskiej ⅓, ludność miejska polska wzrosła z 47·8% do 51·5%, ale wzrost ten należy położyć głównie na karb emigracji żydów. *Rolnictwo.* Z całkowitego obszaru Księstwa 2,898 316 hektarów przypadało na rolę 60·8%, łąki 8 2%, lasy 20·5%. **W. k. P.** jest wciąż jeszcze krajem wielkiej własności, 52·2% ziemi należy do 2,600 posiadaczy. Obok przewagi wielkiej własności ziemskiej występuje znacznie rozdrobnienie własności włościańskiej, 62% gospodarzy tej kategorji posiadało mniej niż 4 morgi; 126 tysięcy rodzin małorolnych rozporządzało zaledwie 3% obszaru, tylko wysoka kultura rolna i ogólna chroni ludność wiejską od nędzy i sprawia, że wspomniane 4 morgowe gospodarstwo daje tyle, co 10 morgowe gospodarstwa (średnia wielkość gospodar. włościańskiego) w Królestwie. Ludność bezrolna lub małorolna szukać musi zarobków u innych, stąd. Wychodźtwo czasowe robotników polskich po za granice kraju, w którym słabo rozwinięty przemysł nie może zużytkować pracy rąk wolnych, wychodźcy „obieżysasi“ udają się na roboty rolne do folwarków zachodnio-niemieckich, do fabryk, kopalni w Westfalji, Nadrenji; podług statystyki urzędowej, której dane należy zwiększyć o 33% przynajmniej, liczba obieżysasów wynosiła w 1905: 37,600. Obieżysastwo posiada doniosłą rolę w życiu gospodarczym i narodowym Księstwa. Oszczędności wychodźców, które dla Poznańskiego i Prus Zachodnich, podług danych komisji kolonizacyjnych, wynoszą rocznie 15 milj. marek, idą na zakupno ziemi i stanowią potężną broń w walce, która się toczy o ziemię między Polakami a Niemcami. W okresie 1896 — 904 włościanie polscy nabyli od samych Niemców 267,400 ha. Dzięki temu bilans walki o ziemię między dwoma narodami, z których jeden niemiecki—rozporządza ta-

kiemi kolosalnemi środkami, jak Komisja kolonizacyjna (ob.) i prawa wyjątkowe (ob. niżej) zaczyna po 1898 przechylać się na naszą stronę. O rozwoju stosunków własności ziemskiej polskiej i niemieckiej świadczy zestawienie następujące: w 1881 należało do

	własności wielkiej	własności drobnej	razem
Polaków i kościoła	717,900	655,700	1,373,600
Niemców i państwa	974,600	399,500	1,374,100

Powyższe dane są dokładne jedynie dla własności wielkiej. Do 1897 własność wielka polska ponosiła stale straty na rzecz niemieckiej, w okresie 1861—86 zmniejszyła się ta katagorja własności w Poznańskim i Prusach zachodnich o 293,378 ha.; w przeciągu 6 lat—1880—1886, w samym Poznańskim obszar wielkiej własności polskiej skurczył się do 656,443 ha. Dopiero po 1897 zaczęła własność polska przynajmniej w części wetować dotychczasowe straty. Wprawdzie wielka własność dalej stopniowo zmniejsza się, ale przedewszystkim odbywa się to powolniej po stronie polskiej, niż niemieckiej, tak np. w 1905, 1906 r. wielka własność polska zmniejszyła się o 3,421 ha, niemiecka zaś o 26,171 ha, następnie straty, poniesione przez Polaków w kategorji wielkiej własności, z nadwyżką zostają wynagrodzone przez nabytki włościan polskich od Niemców (ob. wyżej). Według Bernharda zysk Polaków w ciężkiej walce o ziemię wynosił 31434 ha za lata 1896—905, pomimo, że w ostatnich latach Komisja kolonizacyjna (ob.) miała dość liczne zaofiarowania i ze strony włościan. Zdobycze, osiągnięte po 1898, nie pokryły strat lat poprzednich i w 1906 własność niemiecka, rządowa i królewska obejmowała 52% ziemi ornej. Własność prywatna niemiecka wynosiło 1,140,000 ha, własność prywatna polska 1,076,000 ha. Wielka własność polska zajmuje 25% obszaru regiencji Poznańskiej i 20·41% obszaru regiencji Bydgoskiej, podług powiatów podział jej jest bardzo nierównomierny. *Przemysł:* mało rozwinięty, drobny albo związany i zależny od rolnictwa. W 1905 liczono 3,657 fabryk z 50,168 robotnikami; 37 towarzystw akcyjnych z 74 milj. marek; 566 gorzelni wyprodukowało w 1908/9 razem 684,707 hektolitrów alkoholu; kartofle, zużyte przez gorzelnie, zajmowały przeszło $^1/_6$ obszaru ziemi rolnej; 20 cukrowni dały 2,271,861 cent. produktu surowego w 1908/9, a przerobiły w 1898/9 razem 1,310,385 tonn buraków, sprzęt z hektara wynosił 278 cent. metr.; 117 browarów w 1908/9 wyrobiły 621,830 hl. piwa. Do tych gałęzi przemysłu wielkiego rolniczego dodać należy cegielnie parowe, młyny, tartaki, właściwego przemysłu fabrycznego ledwie są zawiązki skromne głównie w regiencji Bydgoskiej. O drobnych rozmiarach przedsiębiorstw przemysłowych świadczy fakt, że w 1909 średnia ilość robotników w przedsiębiorstwie wynosiła 12·5. Wśród właścicieli przedsiębiorstw przeważają Niemcy, rzemiosła natomiast po mniejszych miastach są polskie, nadto wyrobnicy i służba rekrutują się głównie z Polaków (70%). Handel zatrudniał w 1895: 1·43% ogółu ludności, udział Polaków znaczniejszy niż w innych dzielnicach, gdyż na 100 osób, zajętych w handlu, było przeszło 40 Polaków. *Komunikacje.* W 1908 długość linji kolei żelaznych wynosiła 2499·5 klm., nadto 734·9 klm. kolejek i 27·1 klm. tramwajów. *Oświata* w **W. Ks. P.** jest wyłącznie niemiecka, szkoły polskie zupełnie wzbronione. W 1906 na 1,392 szkoły ludowe z dziećmi polskiemi w reg. Poznańskiej zaledwie w 822 szkołach udzielana nauka religji jeszcze w języku polskim, w regiencji Bydgoskiej wykład religji w języku polskim tolerowano zaledwie na niższym stopniu i to bynajmniej nie we wszystkich szkołach (ob. niżej). Polacy mają jedynie instytucje samopocy, jak Towarzystwo pomocy naukowej im. K. Marcinkowskiego (ob. II supl.), Tow. pomocy naukowej dla dziewcząt polskich, Tow. przyjaciół nauk, Tow. czytelń ludowych, dawniej Tow. oświaty ludowej, z 2,000 bibljotek; do tego dołączyć trzeba usiłowania na polu oświaty w towarzystwach zawodowych i prasę, która w Poznańskim i Niemczech miała w 1911 razem 105 organów. Instytucje społeczno-ekonomiczne celują pod względem organizacji, sprawności i zakresu działalności wśród podobnych urządzeń całej Polski. Centralne Tow. gospodarcze, założone w 1861, z siecią kółek rolniczych w liczbie 360 z 17,000 członków w 1911 posiadało 14 towarzystw filjalnych. Polskie spółki parcelacyjne w liczbie 17 w 1908 zdołały za okres swej działalności nabyć i rozparcelować 44 tys. hektarów: dalej, Bank ziemski rozparcelował 33 tysiące ha. do 1908; Związek ziemian, od 1902 istniejący, przeprowadza częściową parcelację lub podejmuje administrację majątków, których obszar w 1908 przenosił 100 tysięcy morgów magdeburskich; 16 spółek parcelacyjnych wraz z Bankiem ziemskim i Związkiem ziemian w Poznańskim, Prusach Zachodnich (4) i Szląsku (1) posiadały razem udziałów na sumę 5.6 milj. marek, funduszów rezerwowych 2.2 milj. marek, depozytów 11.9 milj. marek. Spółki zarobkowe, zorganizowane w jeden związek, na którego czele stoi patron, w liczbie 248 posiadały w 1908: 133,689 członków, ogólna suma wkładów w 1909 przekroczyla 177 milj.; Bank związku spółek zarobkowych w Poznaniu z kapitałem zakładowym 6 milj, w 1909 r. miał obrotu ogólnego 606.86 milj. marek. Najstarsza spółka polska, Bank przemysłowców w Poznaniu, założony w 1861, miał w 1909: 5,876 członków i 6.83 milj. m. udziałów. Obok tych stowarzyszeń ekonomicznych istnieją liczne towarzystwa zawodowe. Rolnicy są zorganizowani w Centralne tow., Kółka rolnicze; przemysłowcy, rzemieślnicy w różne towarzystwa,

połączone w Związku Towarzystw Przemysłowych; kupiectwo polskie posiada Związek kupiecki, Związek kupców podróżujących, Związek młodzieży kupieckiej; robotnicy należą do związków centralnych socjalistycznych, organizacji katolickich, do Zjednoczenia robotników polskich w Poznańskim, na Szląsku i na obczyznie; Zjednoczenie w 1910 liczyło przeszło 60,000 członków.

Dzieje prawnopolityczne. W pierwszym dziesiątku XX wieku walka eksterminacyjna rządu pruskiego z Polakami doszła do szczególnego natężenia i niezależnie od komisji kolonizacyjnej (ob.) zaczęto stosować ustawy wyjątkowe. Do takich należy nowa ustawa o osadnictwie, uchwalona przez sejm, a sankcjonowana 10 sierpnia 1904; dotyczy ona 7 prowincji wschodnich i Westfalji. Podług niej, wymagane jest pozwolenie władzy na osiedlenie i wtedy, kiedy w następstwie zamiany posiadłości ziemskiej lub części tejże na kilka gospodarstw budynek mieszkalny stanąć ma w obrębie miejscowości zabudowanej, pozwolenia udziela wydział powiatowy. Żeby nie było wątpliwości przeciw komu ustawa jest zwrócona, § 13b. ustawy stanowi, iż wydział powiatowy musi odmówić w Poznańskim i Prusach zachodnich przyzwolenia na osadę, jeżeli petent nie przedłoży poświadczenia prezesa regiencji, że osada nie sprzeciwia się celom ustawy z 26 kwietnia 1886 o popieraniu kolonizacji niemieckiej przeciwko tendencjom polonizacyjnym. Przepisy ustawy tej przeprowadzono z całą bezwzględnością pruską (wóz Drzymały); na czas krótki w obozie polskim powstała konsternacja, wkrótce jednak znaleziono nowe drogi, które od biedy zaspakajają potrzeby osadnictwa polskiego, jest to t. zw. parcelacja sąsiedzka, rozkolonizowanie majątków między okolicznych włościan, i osiedlanie kolonistów w domkach dworskich, przebudowanych odpowiednio. Te formy parcelacji sprawiły, że wprawdzie ustawa z 1904 czyni pochód osadnictwa polskiego powolniejszym, ale nie może go bynajmniej zatrzymać. Skoro ta „ostra broń“ w zastosowaniu praktycznym, nie okazała się dość skuteczną, rząd pruski zażądał nowej ustawy wyjątkowej. Dn. 17—23 listop. 1907 wniesiony został do sejmu projekt ustawy o wywłaszczeniu; 18 stycznia 1908 sejm uchwalił ustawę z tym ograniczeniem, że gdy rząd domagał się prawa wywłaszczenia bez zastrzeżenia dowolnego, ustawa przyjęta orzeka: 1) rząd może nabyć w drodze wywłaszczania najwyżej 70,000 ha. 2) rząd może wywłaszczać w okręgach, gdzie zabezpieczenie żywiołu niemieckiego jest możliwe nie inaczej, jak przez wzmocnienie i zaokrąglenie osad niemieckich zapomocą tworzenia nowych, i tylko potrzebne w tym celu grunta. 3) wywłaszczać nie wolno budynków kościelnych, cmentarzy i gruntów nabytych przed 26 lutego 1908, a będących własnością kościoła, stowarzyszeń wyznaniowych, mających prawo korporacyjne, lub fundacji wyraźnie dobroczynnych. Ustawa powyższa dotąd (listopad 1911) nie była ani razu stosowana, wisi ona w postaci ciągłej groźby głównie nad wielką własnością polską. Z innych środków walki ekonomicznej wymienić należy popieranie przez rząd przemysłu niemieckiego na drodze subwencji pieniężnych, głównie z funduszu dyspozycyjnego prezesów naczelnych prowincji wschodnich; fundusz ten w l. 1905—07 wynosił 2·25 milj. marek; celem wzmocnienia żywiołu niemieckiego rząd wyjednał w 1903 dodatki kresowe dla urzędników, nauczycieli pruskich, a w 1908 rozciągnięto prawo otrzymywania dodatków i na agientów Rzeszy. Dla urzędników buduje rząd domy mieszkalne, zakłada niemieckie teatry, muzea, akademje, bibljoteki. To krzewienie kultury niemieckiej w samym Poznaniu pochłonęło w okresie 1897—907 przeszło 29 miljonów marek. Celem zapobieżenia napływowi ludności polskiej z innych dzielnic w 1905 wydano zakaz zatrudniania robotników Polaków zagranicznych w fabrykach i wogóle przedsiębiorstwach przemysłowych; polski robotnik rolny od 1900 może pozostawać w granicach państwa pruskiego jedynie od 1 lutego do 25 grudnia a na mocy rozporządzenia ministerjalnego z 1907 winien się zaopatrzyć w specjalne karty legitymacyjne, wystawiane przez pograniczne urzędy pruskie; na karcie wymienione zostaje nazwisko pracodawcy, robotnik nie może dowolnie szukać pracy. Od 1900 zarządy kopalń skarbowych nie przyjmują Polaków nie umiejących po niemiecku. Bojkot ekonomiczny Polaków ujawnia się i w niedopuszczaniu ich do dostaw publicznych, do dzierżaw publicznych gruntów, zakazie, wydawanym żołnierzom, kupowania u Polaków, uczęszczania do teatru polskiego; by dotknąć polskie spółki zarobkowe minister finansów nakazuje urzędnikom i członkom ich rodzin wycofać wkłady z polskich spółek kredytowych i t. d. Do zwykłych już w zaborze pruskim prześladowań prasy polskiej, polskich stowarzyszeń i zgromadzeń rok 1908 dodaje jeszcze ulegalizowany na drodze ustawodawczej środek zniszczenia prawa zgromadzania się i zrzeszania się ludności polskiej. Tym razem cios zadany Polakom otrzymał sankcję parlamentu Rzeszy. Nowa ustawa z 8 kwietnia 1908 o stowarzyszeniach i zgromadzeniach obowiązująca od 15 maja 1908 w stosunku do ludności nieniemieckiej a osobliwie polskiej musi być uznana za gwałt legalny (ob. Niemcy w II supl.). Według wykazu, sporządzonego na zasadzie spisu z 1900, liczba powiatów z 60% polaków, gdzie wolno używać języka polskiego wynosiła w całym państwie 47. Poza temi 47 powiatami Polacy pozbawieni są możności porozumiewania się w mowie ojczystej na zebraniach publicznych z wyjątkiem przedwyborczych. Ustawa nie określa dokładnie pojęcia zebrania publicznego, wobec czego poli-

cja ogranicza swobodę zebrań członków stowarzyszeń polskich. Innym środkiem niszczenia polskości jest walka rządu pruskiego z językiem polskim w szkołach publicznych. Od słynnej sprawy wrzesińskiej w 1901 (ob.) rząd prowadził swe dzieło narzucania wykładu niemieckiego religji z wzrastającą energją. Złamane społeczeństwo polskie nie znajdowało środków, aż w 1906 wybuchł przeciw niemieckiej nauce religji prawie powszechny strajk dzieci polskich. Pod koniec października w 733 szkołach strajkowało 46,668 dzieci polskich, strajk trwał do lata 1907. Rząd, by stłumić strajk, karał dzieci przetrzymywaniem w szkole, chłostą cielesną, rodziców okładano grzywnami, wydalano z gimnazjów starsze rodzeństwo strajkujących, setkę redaktorów i innych osób pociągnięto do odpowiedzialności za podburzanie przeciw rządowi. Do arsenału barbarzyńskich środków tępienia polskości wciągnąć należy rozporządzenie przesyłania listów, druków, przesyłek z adresem polskim do biura tłumaczeń (1901), wyjątek stanowi korespondencja międzynarodowa; dalej, giermanizację polskich imion, nazwisk, rozporządzenie ministra sprawiedliwości Schönfelda (1905) nakazuje w nazwiskach kobiet zachowywać końcówkę „ki“ zamiast „ka“; giermanizację polskich nazw miejscowości, w jednym 1905 zgiermanizowano 97 polskich nazw; zakaz używania mowy polskiej przez funkcjonarjuszy Polaków nawet u siebie w domu. Jak rząd pruski nie szczędzi kosztów na walkę z Polakami, świadczy o tym suma 640 miljonów marek, wydatkowana na ten cel przez skarb państwa w ciągu 10 lat, 1898—907. W ostatnich czasach rozpęd polityki niszczycielskiej rządu pruskiego doznał pewnego zahamowania, dowodem tego mają być przedewszystkim dwa fakty: niestosowanie dotychczas ustawy o wywłaszczeniu i zmiana na urzędzie naczelnego prezesa księstwa. Miejsce zaciekłego giermanizatora, Waldowa (1903—11), zajął nieco poprawniejszy administrator Schwarzkopff (1911). Te drobne zmiany zaniepokoiły już hakatę, kanclerz Bethmann Hollweg uspokoił ją jednak oświadczeniem, że nigdy nie cofnie się. Społeczeństwo polskie wprawdzie doznało ulgi niejakiej na wieść o ustąpieniu Waldowa, ale zachowuje się sceptycznie wobec zapowiedzi zmiany kursu. Siłę odporną tego społeczeństwa stanowi organizacja jego, oparta na samopocy a obejmująca coraz to szersze warstwy ludowe. Pod względem organizacji szczególniej na polu ekonomicznym Poznańskie przoduje innym dzielnicom polskim, posiada ono najbardziej rozwiniętą demokrację, która wprawdzie długo dawała się i daje jeszcze kierować kołom uprzywilejowanym, ale już zaczyna i pod tym względem emancypować się. **P. W. K.** miało w 1907 w parlamencie niemieckim 11 przedstawicieli Polaków, 4 Niemców, natomiast w sejmie pruskim 1908 było 10 Polaków, 19 Niemców, ta niewspółmierna przewaga Niemców w przedstawicielstwie do sejmu wynika z systemu wyborczego pruskiego, trójklasowego i plutokratycznego. Dn. 12 stycznia 1912 odbyły się walne, a 24—25 ściślejsze wybory do parlamentu, Polacy w **P.** utrzymali dawny stan posiadania; na ogólną liczbę 15 miejsc zdobywając i tym razem 11. Odrazu w walnych wyborach zdobyto 10 okręgów. Pocieszającym w pewnej mierze objawem było, że w takim pewnym dotąd dla Niemców okręgu, jak Czarnków Niemiec musiał stawać do wyborów ściślejszych, to samo w okręgach Wschowa—Leszno i Babimost—Międzyrzec. Podług prasy niemieckiej korzystnym był wynik dla Polaków i w okręgu Leszno, wybrano tam centrowca hr. Oppersdorffa, uważanego za przyjaciela Polaków. W innych dzielnicach polskich (ob. Prusy Zachodnie, Szląsk Opolski), wybory wypadły mniej pomyślnie, tak, że ogółem reprezentacja polska w parlamencie posiada 18 członków. W poprzednim z 1907 parlamencie zasiadało 20 polaków. W 1907 oddano na kandydatów Koła polskiego wogóle 453,850 głosów, w 1912 liczba ta spadła do 438,307, ale do pierwszej liczby dodać należy przynajmniej $^2/_3$ głosów, które w ogólnej liczbie 8,000 padły na kandydatów polskiej partji socjalistycznej w zaborze pruskim, a do drugiej $^2/_3$ ogólnej liczby 25,000 głosów, jakie zdobyli kandydaci powyższej partji w wyborach obecnych, wtedy ogólna liczba głosów polskich w pierwszym przypadku podniesie się do 459,180, a w drugim do 455,574, różnica wynosi 3,606 na niekorzyść. Ubytek głosów polskich na kandydatów Koła polskiego w Poznańskim i Prusach Zachodnich prawie żaden, natomiast cały bez mała ten ubytek odbił się na Szląsku, gdzie kandydaci Koła potracili głosy na rzecz socjalistów polskich i niemieckich i na rzecz centrum (ob. Szląsk Opolski). W ostatnich latach **P.** utraciło kilka wybitnych postaci: ks. arcybiskup Stablewski † 24 listopada 1906; po jego śmierci rozpoczęła się walka rządu o mianowanie Niemca; pod koniec 1910 śmierć zabrała ks. Piotra Wawrzyniaka, patrona związku spółek poznańskich, miejsce jego zajął ks. Stanisław Adamski, wreszcie w 1911 zmarł Józef Kościelski, niegdyś twórca partji dworskiej. Por.: J. B. Marchlewski „Stosunki społeczno-ekonomiczne pod panowaniem pruskim“ (Lwów — Warszawa, 1903); J. Buzek „Historja polityki narodowościowej rządu pruskiego wobec Polaków“ (Lwów, 1909); J. K. Maćkowski, „Wielkopolska wobec wywłaszczenia“; Adamczewski „Walka o ziemię w W. K. Poznańskim“; L. W. „Ziemia polska pod berłem pruskim“; Caspari „Polska własność większa w W. K. Poznańskim“ („Ekonomista“, 1909); Cleinow „Die Zukunft Polens“; „Gemeindelexikon der Provinz Posen auf Grund der Volkszählung 1905“ (Berlin, 1908); Z. Światopełk Słupski „Mapa kolonizacji W. Ks. Poznańskiego“; tenże „Mapa W. Ks. Poznańskiego“.

Pożaryski Mieczysław, fizyk i elektrotechnik polski, * 1875 w Warszawie. Studja wyższe odbywał w Petersburgu i Darmstadzie. Wykłada fizykę i elektrotechnikę w szkole technicznej H. Wawelberga i S. Rotwanda, nadto jest starszym laborantem w politechnice warszawskiej. Napisał: „O nauce elektryczności i magnetyzmu w szkołach średnich“ (*Wiad. mat.*, Warszawa, 1907).

Pożywki, podłoża do rozwoju bakterji i otrzymywania hodowli bakteryjnej, przygotowują się z różnych ciał przeważnie natury organicznej. Najwięcej używane są buljon, żelatyna i agar. Buljon przygotowuje się w ten sposób, że do jednego funta mięsa wołowego lub cielęcego, pozbawionego tłuszczu i drobno posiekanego, dolewa się jeden litr wody zwyczajnej i pozostawia się w temperaturze pokojowej na 12 godzin. Wodę potym się przesącza, mięso trzeba wyżąć przez płótno, dodać 0,5% soli kuchennej, 1—2% peptonu, ługu do słabo alkalicznego odczynu, przegotować i przefiltrować. Przez dodanie do tej **P.** płynnej 10—15% żelatyny lub 2% agaru otrzymamy **P.** stałe. W bakterjologji jest w użyciu jeszcze dużo innych **P.** do wyodrębniania i różniczkowania drobnoustrojów. Do wyodrębniania przecinkowców cholery azjatyckiej z wypróżnień chorych posługujemy się wodą peptonową (ob. woda peptonowa w II supl.).

Półczyński-Janta (nie *Połczyński*, jak w I supl.) Roman Stanisław, polityk polski, * 1849 w Komorzu Wielkim, gimnazjum ukończył w Poznaniu 1868. W l. 1868—70 odbywał studja muzyczne. Od 1870 gospodaruje we własnym majątku. Stworzył szereg kompozycji fortepjanowych i pieśni. Jest prezesem Związku rolników w Węgrowicach. Od 22 lat gieneralny sekretarz Koła polskiego w parlamencie berlińskim, od 1906 r. członek Komisji parlamentarnej i reprezentant Koła w konwencie seniorów. Pisywał pod pseud. *Romana Bończy* oceny artystyczne i krytyki.

Prade Henryk, polityk austrjacki, * 1853 w Libercu w Czechach. Do sejmu czeskiego i do parlamentu wszedł 1885. W 1906 został ministrem rodakiem w gabinecie Becka, ustąpił 1907, by objąć ponownie tekę 1908 i piastować ją do upadku gabinetu 15 września 1908.

Prado Mariano Ignacio, b. prezydent rzeczypospolitej Chile, † 1902 w Paryżu.

Praga, stolica Czech, w 1909 liczyła 233,649 m., z przedmieściami w 1910 ludność **P.** dochodziła 500,000 m.; podług spisu z 1900: 91·3% używało języka czeskiego, 8·6% niemieckiego.

Praga Marco, romansopisarz i dramaturg włoski, * 1862 w Medjolanie. Po pierwszych próbach dość miernych zdobył uznanie śmiałą i bezlitościwą satyrą w „Vergini“ (1889) i w „Moglie ideale“; oprócz tego napisał: „Due case“ razem z V. Colombą; „l'Amico“; „Giuliana“; „Mater dolorosa“; „Innamorata“; „Alleluia“; „l'Erede“; „l'Incanto“; „la Manuna“; „il Bell' Apollo“; „Il Dubbio“; „la Morale della favola“; „l'Ondina“ i in. Na polski przełożono jego utwór p. t.: „Przyjaciel“ (1911), który doznał dużego powodzenia na scenach polskich: w Warszawie, Krakowie i Lwowie.

Pragmatyzm, nowy kierunek filozoficzny, który głównie rozwinął się w Ameryce. Jest to pewna odmiana wolontaryzmu, według której idee zawsze dążą do wcielenia się w życie, wobec czego życie duchowe należy ujmować ze strony teologicznej. W związku z tym zostaje przeświadczenie, że wszystkie fakty konkretnie i duchowo wypowiadają się za pomocą woli. Energja jest to samo co wola. Kierunkowi temu hołdowali między innemi znani psychologowie Wiljam James (ob. II supl.) i James Marc Baldwin, w Anglji reprezentuje go C. Schiller. Większe zainteresowanie **P.** nastąpiło po międzynarodowym kongresie filozoficznym w Heidelbergu (1908), gdzie odbyła się gorąca dyskusja między zwolennikami **P.** i niemieckiemi rzecznikami kantyzmu. Dla **P.** nie tyle charakterystyczne są jego poszczególne postulaty, które przeważnie były już wygłaszane przez innych filozofów, ile ogólny stosunek do problematów filozoficznych. Jak wskazuje sama nazwa, wychodzi **P.** (od greck. pragma, dokonane, czyn) z założenia, że człowiek jest przedewszystkim istotą dążącą i działającą: poznanie nie jest celem dla siebie, lecz środkiem pomocniczym na usługach woli. Zasada ta, do której doszli już Schopenhauer i H. Spencer, wychodząc z odmiennych założeń, prowadzi, rozwijana konsekwentnie do zaprzeczenia absolutnego kryterjum prawdy, tkwiącej bądź w rozumowaniu, bądź w rzeczywistości. Słusznym jest każde wnioskowanie, które jest celowe, niema ustalonej konieczności myślenia, jak aprioryzm, ani opartej na doświadczeniu zgodności myślenia i bytu, jak to uznaje empiryzm. Na tym punkcie zbliża się **P.** do teorji poznania Macha, opartej na zasadzie „ekonomji myślenia“, ale odbiega od niej przez uznawanie metafizyki spekulacyjnej. Nie zakreśla żadnych ograniczeń wyobrażeniom metafizycznym i nadnaturalnym: powinniśmy z wielu, nasuwających się wyobrażeń o świecie uznać za prawdziwe to, które najlepiej odpowiada naszemu czuciu, chceniu i postępowaniu. W ten sposób **P.** uznaje idee spekulacyjne o Bogu, wolności i t. d., jako przedmioty rozsądnej wiary i zbliża się przez to do nauki Kanta o „Pierszeństwie praktycznego rozumu“ („Primat der praktischen Vernunft“). Por. W. James „Pragmanizm“, przekład W. M. Kozłowskiego (Warszawa, 1910); Kozłowski Wł. M. „Studjum o pragmatyzmie“ (t., 1910); J. Pratt „What is Pragmatism“ (1909); Jacoby „**P.**“ (1909); Mac Chachron „**P.**“ (1910).

Prasek Wincenty, uczony czeski, * 1843 r. Z prac lingwistycznych jego oprócz „Porównawczej fonetyki czeskiej“ (1873) najbardziej znana

jest „Syntaktické studie ze Sztitného o genetivie“ (1874). Z prac historycznych ważniejsze: „K diejinam rzemesel ve Slezku“; „Vlasti vieda Slezska“ (1888); „Prameny diejin Opavských a Tieszinských (1893); „Organisaci prav magdeburských“ (1899); „Z diejinám latinských szkol Olomonckych“ (1903).

Prászek Justyn, historyk czeski, * 1853, od 1907 profesor historji handlu i kultury w Akademji handlowej w Pradze. Ogłosił między innemi: „Kambyses a podani staroviekie“ (1885); „Diejiny starovieky národu wychodnich“ (1899—1901); „Diejiny starovieky národu strzedomorzských“ (1904); „Médie, Médové a rzisze Médska“ (1905); „Brandejs und Labem“ (1907) i t. d., nadto kilka podręczników szkolnych.

Prászek Karol, czeski minister krajowy, * 1868 w Rzivnie. Z zawodu ziemianin, od 1901 poseł do Rady państwa i jeden z twórców czeskiej partji agrarnej. W 1907 został następcą Pacaka na urzędzie ministra dla Czech, 15 list. 1908 ustąpił wraz z całym gabinetem Becka.

Pratesi Mario, powieściopisarz włoski, * 1842 w Santaflora wywodził się ze szkoły Manzoniego, chociaż pod niektóremi względami zbliża się do werystów. Najlepsze z jego powieści: „Belisario“ (1876); „un Vagabondo“ (1878); „le Perfidie del caso“ (1898); „la Dama del minuetto“ (1905); „Die paese in paese“.

Prazeochlorek kobaltowy, dawna nazwa związku trój-chloro-cztero-aminokobaltu, Co $(N H_3)_4 Cl_3$, ob. Kobalt.

Prazeodym, Pr, pierwiastek chemiczny z grupy metali ziem rzadkich, występuje w cerycie, stanowi jeden ze składników dawnego dydymu. Ciężar atomowy Pr=140.6 wobec tlenu, O=16.

Prażak Albert, czeski krytyk literacki, * 1880 w Chroustovicach, uniwersytet ukończył w Pradze, jest nauczycielem gimnazjalnym tamże. Prócz prac z historji literatury i krytyki po czasopismach, ogłosił oddzielnie: „Jan Neruda“ (1907, w „Liter. XIX w.“); „Christian Weise a jeho vztach k Czechám“ (1907); „Narodni filozofie Holeczkovych „Naszich“ (1908); ze studjów literackich ważniejsze: „J. Vrchlický“ (1903); „J. V. Sladek“, „Sv. Czech“ (1906) i t. d.

Prażak Jerzy, prawnik czeski, * 1846, † 1905 w Pradze, profesor prawa austrjackiego w praskim uniwersytecie czeskim. Po czesku ogłosił między innemi: „O žalobie pro obohaceni dla práva oberanskeho“ (1872); „Narok expopriata na wyplaceni primierzené nahrady“ (1875); „O ukolech viedy prava verzejneho“ (1892); „Rakouské právo ústavni“ (1905, II wyd.).

Prażmowska Teresa z *Wysockich*, powieściopisarka polska, * 1842 w Czortowicach gub. Lubelskiej. Kształciła się na pensji pp. Wizytek w Warszawie. W 1903 zmuszona była wyjechać do Odesy, skąd ją administracyjnie wysłano do Archangielska. Po powrocie do kraju pracowała w rozmaitych instytucjach społecznych, jak: Macierz Szkolna, Towarz. opieki nad dziećmi i in. W 1909 obchodziła 40-letni jubileusz pracy autorskiej i społecznej. Ogłosiła drukiem: „Rozsądna panna“ (1870); „Nie w porę“ (1871); „W dziewiczych lasach Ameryki“ (1892); „Podarek babci“ (1893); „Nie z salonu“ (1896); „Serce“ (1896); „Romans gąski“ (1903); „Na wyraj“ (1906); „Dzieje trzech rozbiorów Polski“ (1909); „Z domów niewoli“ (1910). Prócz tego zamieszczała w czasopismach sprawozdania literackie oraz przekłady z obcych języków.

Prądnik, (zgiermanizowany *Neustadt*), miasto powiatowe na Szląsku w reg. Opolskiej, w 1905 liczył 20,187 m., w tym 17,211 katolików, 2,859 protestantów, 117 żydów. W powiecie Prądnickim w 1900 na 98,324 m. było: 47·2% Polaków, 2·5% dwujęzycznych; w 1905—92·1% katolików, 7·0% protestantów, 0·3% innych.

Precławska Janina, napisała: „Dusza“ (1905); „O Jadwidze królowej“, poemat (Warszawa, 1911).

Precypitacja, jako odczyn biologiczny, polega na powstawaniu strątów w przesączach starych hodowli buljonowych drobnoustrojów lub w roztworach białkowych po dodaniu do nich surowicy zwierząt, uodpornionych odpowiedniemi drobnoustrojami lub roztworami białkowemi. Ciała, znajdujące się w surowicy zwierząt uodpornionych i wywołujące precypitację, nazywamy precypitynami. Chemiczna budowa ich jest nieznana. Są one zupełnie swoiste i znalazły zastosowanie w medycynie sądowej do rozpoznawania śladów krwi, a mianowicie, czy wyschnięty ślad krwi jest krwią ludzką, czy też zwierzęcia. Za pomocą precypitacji można rozpoznać, jakie mięso zawarte jest w konserwach.

Pressensé Francis *Dehaut* de, polityk i publicysta francuski, * 1853 w Paryżu, był sekretarzem ambasady (1880), potym porzucił karjerę dyplomatyczną i prowadził w *Temps* świetne przeglądy polityki zagranicznej, które go wsławiły w całym świecie. Republikanin konserwatywny, wielbiciel kardynała Manninga, zmienił swe poglądy w 1898, został jednym z najgorętszych obrońców kapitana Dreyfusa i pułkownika Picquarta, przewodniczył na konferencjach socjalistycznych, wystąpił z red. *Temps*, podał się do dymisji jako kawaler legji honorowej, wstąpił do redakcji *Aurore*. W 1902 został obrany do parlamentu jako socjalista, 1903 wyłożył w Izbie swoje doktryny międzynarodowe, kreśląc obraz przyszłych stanów zjednoczonych Europy. Popierał gabinet Combesa, głosował za oddzieleniem kościoła od państwa, doprowadził do skutku zjednoczenie grup socjalistycznych francuskich (1905); ostatecznie jest prezesem „Ligi praw człowieka i obywatela“ (ob. II supl.). Przy następnych wyborach zatrzymał swój mandat. Ogłosił oddzielnie: „l'Irlande et Angleterre, depuis l'acte d'union“ (1889); „le Cardinal Manning“ (1896);

„un Heros, le lieutenant-colonel Picquart“ (1898); „les Lois scélérates de 1893—1894“ (1899); „l'Idée de patrie“ (1889) i t. d.

Presser Wilhelm, literat polski, * 1882 w Kałuszu, w Galicji. Gimnazjum ukończył w Stryju, prawo we Lwowie. Umieszcza artykuły literackie w czasopismach galicyjskich. Osobno ogłosił „Studjum o St. Przybyszewskim“ (Lwów, 1903).

Prevost Marceli, romansopisarz francuski, ogłosił w ostatnich czasach: „la Princesse d'Erminge“ (1905); „l'Accordeur aveugle“ (1905); „M. et M-me Moloch“ (1905) i in. Wystawił w Komedji francuskiej komedję w 4 aktach „la Plus faible (1904), która doznała dużego powodzenia. W 1909 został członkiem Akademji. Na polski przełożono nadto: „Listy do Frani“ (1903); „Juleczka (1905); „Profesor Moloch“ (1907); „Listy do Frani mężatki“ (1909, 2 t.); „Między nami panienkami“ (1909); „Panna Kazia“ (1911); „Nowele“ (1911).

Preys Juljan, pisarz ludowy polski, † 1904 w Bydgoszczy. Pod pseudonimem *Siesp-Polaczek* wydawał pisemko *Biedaczek* i kalendarze dla ludu. Jego kroniki rymowane cieszyły się wielkim powodzeniem u ludu.

Priene, starożytne miasto greckie w Azji Mniejszej na równinie Meadra. Badania archeologiczne Muzeum berlińskiego dały następujące wyniki: dawne przedhistoryczne miasto zostało opuszczone przez mieszkańców w połowie IV w. prz. Chr. Odkopane ruiny tworzyły miasto późniejsze. Środek miasta stanowił rynek (100:120 m.), na którym wznosił się ołtarz i było mnóstwo posągów marmurowych i bronzowych; z boku ciągnęły się portyki o kolumnach doryckich, za któremi były sklepy; w północnej stronie była miejska sala kolumnowa, przeznaczona dla uroczystości i bankietów; dalej szły *buleuterion* i *prytaneion*. Główna świątynia Ateny była dziełem Phythiosa, Aleksander W. dużo przyczynił się do jej upiększenia. Marmurowa w stylu jońskim hala *peripteros*, prowadziła do *celli*, w której znajdował się nadnaturalnej wielkości posąg Ateny według wzoru pertenońskiego. Świątynia zachowała się do czasów chrześcijańskich. Domy prywatne w **P.**, przeważnie z II i III w. prz. Chr. są doskonałą ilustracją mieszkań greckich: środek stanowiło podwórze o otwartym portyku, który prowadził do pokoi sypialnych i mieszkalnych. Wiele domów później przebudowanych zbliża się do typu rzymskiego. Wykopaliska **P.** są bardzo ważnym przyczynkiem do poznania budowy i planu miast oraz mieszkań greckich. Por. Wiegand i Schrader „**P.**, Ergebnisse der Ausgrabungen“ (1904); „In Schriften von **P.**“ (1906).

Primo de Rivera Fernand, margr. *Estella*, generał i polityk hiszpański po skończeniu Akademji wojskowej w Madrycie, brał udział w walkach w Afryce i z karlistami. W 1874 był jednym z kierowników rewolucji, która wprowadziła na tron Alfonsa XII. Został ministrem wojny 1874—75, kapitanem gieneralnym Madrytu 1895, gubernatorem gieneralnym Filipinów 1898. Za pokonanie ruchu karlistowskiego otrzymał 1876 tytuł margr. Estella. Marszałek od 1895, w lipcu 1907 powołany na ministra wojny w gabinecie Maury.

Prinet René Franciszek Ksawery, malarz francuski, * 1861 w Vitry-le-François. Maluje przeważnie obrazy rodzajowe, odznaczające się wielką wytwornością i ujmującym kolorytem, z których główniejsze: „Kąpiel“ (muz. luks.), „Kadryl“, „Cztery pory roku“, „Refektarz“, „Adoracja magów“, „Lekcja tańca“ i t. d., znajdują się w muzeach francuskich. Do tych dodać jeszcze należy z ostatnich lat: „Sonatę Kreutzerowską“ (1902); „Balkon“ (1906) i całą serję scen pokojowych.

Prinetti Giulio, mrgr., polityk włoski, ustąpił w 1903 z powodu choroby, † 1908 r. w Rzymie.

Prinetti Giulio.

Prior Melton, dziennikarz i rysownik angielski, * 1850 w Londynie, † 1910 tamże. Był najwybitniejszym korespondentem wojennym w prasie całego świata. Od walk karlistowskich 1874 do ostatniej japońsko-rosyjskiej wojny obecny był podczas wszystkich wojen jako korespondent na terenie walk.

Procajłowicz Antoni Stanisław, malarz polski, * 1876 w Rodatyczach w Galicji. Studja odbywał w Krakowskiej szkole sztuk pięknych, nadto we Florencji w *Scola libera*. Najważniejsze prace wystawione: „Po burzy“; „Willa włoska“; „Gródek“; „Świątowid“; ilustracje do książki J. Żuławskiego „Na srebrnym globie“. W zakresie typografji wykonał ozdoby do wydania utworów dramatycznych Lucjana Rydla. Mieszka w Krakowie, gdzie jest profesorem w szkole przemysłowo-artystycznej.

Prochaska Antoni, historyk polski, ogłosił nadto: „Hołdy mazowieckie“ (Lwów, 1904); „Przymierze Władysława Jagiełły z Danją“ (t., 1906); „Samosąd województwa ruskiego w walce z opryszkami“ (Kraków, 1907); „Władysław Jagiełło“ (t., 1908, 2 t.).

Procházka Antoni, rzeźbiarz czeski, * 1849, † 1903 w Pradze. Studja odbywał w akademji praskiej i monachijskiej. Prócz popiersi współczesnych działaczy czeskich, figur świętych i nagrobków, jest twórcą alegorycznych i historycznych płaskorzeźb w muzeum miejskim w Pradze, w teatrze pilzeńskim, biustów Husa i Tomasza Sztitnego w panteonie muzeum miejskiego w Pradze oraz grup dla wystawy praskiej 1891 i paryskiej 1900 r.

Prochazka Arnoszt, poeta czeski, * 1869 r. Ogłosił drukiem szereg rozpraw o literatach zachodnich oraz wiele opowiadań i poezji w duchu impresjonistycznym i symbolistycznym; część tych ostatnich złożyła się na książkę p. t. „Prostibolo dusze“ (1894).

Prod'homme Jakób Gabrjel, pisarz muzyczny francuski, * 1871 w Paryżu, gdzie stale przebywa; główną jego pracą jest książka o Berlioze: „**H. B.**, sa vie et ses oeuvres“ (1905).

Prokesch Władysław, literat i dziennikarz polski (ob.), od 1886 pracuje w *Nowej Reformie*, prowadząc tam dział krytyki literackiej. Prócz tego artykuły z tej dziedziny pomieszczał w *Ateneum*, *Prawdzie*, *Dodatku literackim do Kraju*, *Tyg. Ilustr.* i *Kurjerze Warszawskim*. Z większych prac ważniejsze: „Piotr Chmielowski“ (Kraków, 1892); „Nasi powieściopisarze“ (tamże, 1886); „Jarosław Vrchlicki“ (t., 1893); „Leopold Löffler“ (t., 1892); „M. Konopnicka w świetle krytyki literackiej“ (*Nowa Ref.*, 1902); „Nowa historja lit. polskiej“ (*Nowa Ref.*, 1899); „Monitor“, czasop. polskie z XVIII w.“ (*Świat*, 1895); „Pierwsza emancypantka z XVIII w.“ (*Nowa Ref.*, 1900); „Franciszek Żmurko“ (Kraków, 1911). W grudniu 1911 obchodził **P.** 25-letni jubileusz pracy literackiej.

Prokop O. Kapucyn, ogłosił nadto: „Żywot Matki Bożej“, wyd. ilustrowane (Warszawa, 1903); „Miesiąc Marji“ (t. 1905); „Nowy miesiąc maj“ (t., 1905).

Prokopowicz Stanisław, wice-prezydent krajowej dyrekcji skarbu we Lwowie, † 1910 tamże.

Proletarjat, pierwsza większa organizacja socjalistyczna w Polsce. Do r. 1881 istniały w Król. Polskim luźne kółka socjalistyczne, które zajmowały się przeważnie propagandą ideową zasad socjalizmu i kontaktu z samą masą robotniczą nie miały. Kółka te były często przetrzebiane aresztowaniami. Wielu działaczy schroniło się do Galicji, gdzie usiłowali wzbudzić ruch socjalistyczny, ale i tam byli aresztowani i dali powód do wielkiego procesu socjalistycznego w Krakowie (1880); dalej, w 1881 powstało w Petersburgu kółko młodzieży, które zamierzyło pracować nad wznowieniem ruchu socjalistycznego w kraju, ostatecznie rozbitego przez aresztowanie członków „gmin socjalistycznych“ w Warszawie, Wilnie, Petersburgu i Moskwie. Przybrało ono nazwę „Ogniska“, najczynniejszemi jego członkami byli: Płoski, Dębski i Rechniewski, później Kunicki, przez krótki czas Michalewicz. W grudniu 1881 przyjechał z emigracji do Warszawy wybitny działacz socjalistyczny, uczestnik procesu krakowskiego, Ludwik Waryński, który zgrupował dokoła siebie grono, bardzo nieliczne zresztą, inteligiencji socjalistycznej i zaczął zawiązywać stosunki z robotnikami, w czym mu był pomocny robotnik mydlarski Henryk Dulęba (ob.). Dążeniem Waryńskiego było wytworzenie masowej organizacji robotniczej. Stopniowo budowała się organizacja, na której czele stanął Komitet robotniczy. Komitet ten ujawnił swe istnienie we wrześniu 1882 r., wydając odezwę programową w imieniu partji soc.-rewolucyjnej **P.**, zredagowaną w duchu socjalizmu międzynarodowego. Praktyczna działalność partji, polegała na agitacji i wydawaniu odezw w sprawach, obchodzących robotników, jak: zatarg w warsztatach kolei Warsz.-Wiedeńskiej w kwietniu 1881, strajki w różnych fabrykach, protest przeciwko rozporządzeniu policji warszawskiej, oddającemu robotnice pod dozór policyjno-lekarski w lutym 1883 i t. d. W końcu 1882 nastąpiło pierwsze zetknięcie się Waryńskiego z grupą petersburską socjalistów polskich. W styczniu 1883 r. odbył sie w Wilnie zjazd, na którym obecni byli: Waryński jako przedstawiciel **P.**, Kunicki i Rechniewski jako przedstawiciele „Ogniska“ petersburskiego, St. Krusiński jako przedstawiciel warszawskiej młodzieży socjalistycznej oraz paru przedstawicieli powstałej w Wilnie grupy litewsko-białoruskiej. Wynikiem zjazdu było wstąpienie w marcu 1883 członków „Ogniska“ do **P.** Na czele zjednoczonej organizacji stanął Komitet centralny, na czele organizacji miejscowej Komitety robotnicze (warszawski, łódzki, zgierski, pabjanicki, białostocki), w kolonjach młodzieży w uniwersyteckich miastach rosyjskich powstały koła wspierające działalność partji, ustanowiono funkcjonarjuszów partyjnych pod nazwą agientów pierwszego i drugiego stopnia i t. d. Przystąpiono do wydawania pisma nielegalnego *Proletarjat*, którego ukazało się 5 numerów; wydawano liczne odezwy; dokonano szeregu zamachów na osoby, podejrzane o szpiegostwo. **P.** zawiązał ścisłe stosunki z partją rosyjską „Narodna Wolia“, zastrzegając sobie zupełną samodzielność. W 1883 spadły na partję pierwsze aresztowania, które zrobiły znaczny wyłom w organizacji. Jesienią aresztowany został Waryński, wkrótce potem Płoski i Aleksandra Jentysówna. Miejsce ich zajęli Dębski (ob.) i Kunicki (ob.) z Petersburga, później Janowicz z Moskwy. W r. 1884 na czoło organizacji wysunął się Kunicki, który rozwinął akcję terorystyczną, planując szereg zamachów. Dn. 10 lipca w mieszkaniu sędziego pokoju Bardowskiego został on aresztowany, wkrótce potym Janowicz (ob.), w sierpniu nastąpił szereg innych aresztów, w październiku w ręce policji wpadła drukarnia. Ogółem w sprawie **P.** pociągnięto do odpowiedzialności 190 osób, z nich oddano pod sąd wojenny 29. Sprawa sądowa rorpoczęła się 23 listopada 1885 i trwała prawie cały miesiąc. Zapadło 6 wyroków śmierci, z nich wykonano 4. Pozostałych oskarżonych skazano na katorgę, trzech tylko na osiedlenie. Działalność partji, przetrzebionej aresztowaniami, nie ustała jednak całkowicie. Organizację odbudowano, wybitną w niej rolę grała Marja Bohuszewiczówna. Aresztowania dokonane we wrześniu 1885

znowu osłabiły **P.**, wreszcie aresztowania w 1886 zburzyły ją doszczętnie. Parę lat trwała zupełna cisza. W początku 1888 występuje nowe pokolenie działaczy: L. Kulczycki (ob.), St. Kasjusz, Wł. Studnicki (ob.), którzy wskrzeszają organizację **P.** Po aresztowaniach w końcu 1888, działalność partji znowu zamiera i ożywia się cokolwiek w związku z obchodem święta majowego. **P.** bierze udział w pierwszym obchodzie święta majowego w Warszawie w 1890 (działają wtedy St. Podlewski, B. Jędrzejewski i in.) chociaż na plan pierwszy ruchu robotniczego wysuwa się wtedy „Związek robotniczy“ (ob. II supl.). W 1892 na zjeździe paryskim dokonało się połączenie wszystkich grup socjalistycznych polskich w jedną „Polską partję socjalistyczną“ (ob.) i wraz z tym zakończyło się istnienie **P.** Wybitnie narodowy i blankistowski charakter „Polskiej partji socjalistycznej“ oraz zaniechanie przez nią akcji terorystycznej i przeważający wpływ emigracji wywołały secesję z jej szeregów pewnego odłamu, który w 1899 utworzył oddzielną grupę i przybrał nazwę **P.**, był to t. zw. trzeci **P.**, który w nielicznym składzie przetrwał do rewolucji 1905 i działał podczas ruchu rewolucyjnego obok innych grup socjalistycznych. Grupa ta pierwsza wystawiła w swym programie *minimum* autonomję Królestwa Polskiego. Podczas wyborów do I Dumy **P.** okazał się bardziej pokojowo nastrojony od innych partji socjalistycznych, gdyż on jedynie wziął udział w wyborach, popierając kandydatów Demokracji Postępowej (ob.).

Promienica, choroba, wywoływana przez grzybek chorobotwórczy *(actinomyces bovis s. hominis)*. Zwykle spotyka się u bydła rogatego i powoduje powstawanie guzów w okolicy żuchwy, mających skłonność do ropienia. Ropa zawiera zawsze ziarna żółte, które pod mikroskopem wykazują budowę promienistą, pojedyńcze promienie są na końcu maczugowato zgrubiałe. Grzybek łatwo przenieść się może na człowieka. Zazwyczaj dostaje się do ustroju przez spróchniałe zęby, daje powód do ropiejących guzów szczęki i prowadzi niekiedy do promienicy narządów wewnętrznych (płuc, opłucnej, otrzewnej, wątroby, nerek, serca, mózgu). Zakażenie powstaje prawdopodobnie przez ziarna zbożowe, zakażone w jakiś nieznany sposób w naturze grzybkiem promieniczym.

Promieni ciśnienie. Już Kepler (1618) przypuszczał, że światło musi wywierać ciśnienie na ciało, na które pada; pogląd taki był w zupełnej zgodzie z teorją emisyjną światła Newtona. Ale sam twórca teorji emisyjnej, Newton, nie godził się na ten pogląd Keplera (w sprawie odpychania warkoczy komet od słońca) i swoim autorytetem usunął zagadnienia ciśnieniu światła z pola badań na długi szereg lat. W 1746 Euler (ob.), powrócił znowu do twierdzenia Keplera. Na początku XIX w. teorja emisyjna światła musiała skapitulować, dzięki pracom Younga przed teorją falowania; o ciśnieniu światła nie było mowy. Dopiero 1873 Maxwell, twórca teorji elektromagnetycznej światła, uzasadnił i obliczył ciśnienie światła, 1876 włoski uczony Bartoli dowiódł, że nietylko promienie światła wywierają ciśnienie, ale również i promienie ciepła i wogóle wszelka energja promienista, następnie w 1902 Rayleigh wykazał, że fale, rozchodzące się nawet w ośrodkach materjalnych, jak np. fale na powierzchni wody, fale dźwiękowe sprawiają ciśnienie na ciało, na które padają i że ciśnienie to ulega ogólnemu prawu Maxwella i Bartolego. Wzór Maxwella, podany z początku jedynie dla ciśnienia promieni elektromagnetycznych, rozciągnięty został i na inne promienie przez Bartolego i uogólniony jeszcze bardziej przez Rayleigha. Boltzmann z prawa Maxwella-Bartolego wyprowadził prawo promieniowania Stephana i prawo W. Wiena, przez co dał pośredni dowód istnienia w rzeczywistości ciśnienia promieni. Na drodze eksperymentu dowodów bezpośrednich dostarczyli przedewszystkim Lebiediew, profesor moskiewskiego uniwersytetu, wraz ze swoimi uczniami oraz Nichols i Hull, uczeni amerykańscy. Lebiediew w sprawie ciśnień promieni zasłużył się podobnie jak Hertz w zakresie fal elektromagnetycznych. Ciśnienie światła wykazali i zmierzyli prawie jednocześnie w 1901 Lebiediew oraz (przy pomocy przyrządu własnego wynalazku) Nichols i Hull; ciśnienie fal dźwiękowych zmierzył bezpośrednio uczeń Lebiediewa, Altberg, w 1903 r., a ciśnienie fal, sztucznie wytwarzanych na powierzchni wody, drugi uczeń jego, Kapcow, 1905. Poynting i Barlow, badacze angielscy wykonali szereg doświadczeń, w których udowodnili fakt ciśnienia promieni na ciało, które te promienia wysyła. Fitzgerald, uczony angielski, opracował sprawę ciśnienia promieni na gazy teoretycznie, Lebiediew w 1910 r. sprawdził wnioski Anglika doświadczalnie. Doniosłość badań **c. P.**, dopiero w przyszłości może zostać ocenioną, ale już obecnie można przewidzieć, że pomiary **c. P.**, np. fal dźwiękowych, mogą służyć do oznaczania siły głosu, pomiary ciśnienia światła dadzą nową metodę fotometryczną. Technika oświetlenia nowoczesnego w stwierdzeniu doświadczalnym ciśnienia światła otrzymała dowód pośredni praw, na których się opiera, a które ujął wzór Stephana, następnie potwierdzony przez Boltzmana. Ale najwięcej z nowych odkryć skorzystała kosmogonja. Już w 1900 znany uczony szwedzki Arrhenius zaczął za pomocą ciśnienia światła wyjaśniać liczne dotąd niezrozumiałe zjawiska kosmiczne, tę samą pracę podjął wspomniany już Poyting. Podług niego ciśnienie promieni słonecznych na ziemię wynosi 75.000 tonn, znikomo małe wobec siły przyciągania ziemi przez słońce, która przekracza 3 miljony biljonów tonn. Ale jeśli zamiast ziemi wystawić 8 jednakowych kul tej samej gęstości, co ziemia, ciążenie pozostanie to samo,

zaś powierzchnia i ciśnienie **P.** podwoi się. W ten sposób w miarę rozdrobnienia coraz więcej wzrasta ciśnienie **P.** Śrucina ołowiu jest już przyciągana przez słońce 100 razy mocniej, niż odpychana przez promienie słoneczne, kulki o gęstości ziemi a promieniu równym $13.5 10^{6}$ mm. byłyby jednako przyciągane przez słońce, jak i odpychane przez ciśnienie **P.**, a w kólkach o mniejszym promieniu ciśnienie **P.** przemagałoby ciążenie powszechne względem słońca, kulki byłyby odpychane. W ogonie komet występują gazy i prawdopodobnie drobniutki pył, wyrzucany z jądra komety; ten drobny pył i cząsteczki pochłaniające gazu muszą być mocniej odpychane przez ciśnienie **P.**, niżeli przyciągane przez słońce; dlatego warkocze komet zwracają się przeciwnie względem kierunku słońca. Arrhenius stosuje ciśnienie **P.** do wyjaśnienia pochodzenia metoeorytów, pochodzenia i rozpowszechnienia życia (ob.), t. zw. „panspermji“ i t. d. Por. Arrhenius „Jak powstają światy“ (Warszawa, 1910); J. Poynting „the Pressure of light“; Hasenöhrl „Über den Druck des Lichtes“ („Jahrbuch der Radioaktivität und Elektronik“, 1903); Lebiediew (tamże); W. Biernacki „Ciśnienie energji promienistej“ *(Przegląd techniczny*, 1912, № 4, 5, 7).

Promienie pozafijoletowe albo **ultrafijoletowe.** W wypadku krańcowym wykazują $\lambda = 0.1823$ dla światła, otrzymanego przez spalanie glinu, liczba drgań, wyższa od 750 tryljonów dochodzi 3,000 tryljonów. Zależnie od źródła światła różnią się **P. p.** pod względem ilości i jakości. Prawie wszystkie światła białe obfitują w **P.** fijoletowe i **P. p.** (światło słoneczne, łukowe elektryczne osobliwie z węglami na glinie, auerowskie i t. d.), ale w pierwszym rzędzie jako źródło najdogodniejsze **P. p.** służą lampki łukowe z rtęcią, z tych najbardziej w użyciu jest system Cooper-Hewitta. Inny rodzaj wytwarzania **P. p.** podał Billon Naguerre. Ten w rurce kwarcowej z rozrzedzonym gazem wywołuje szereg iskier indukcji; potrzebny jest do tego prąd pierwotny bardzo słaby. **P.**, wytworzone w ten sposób, należą do krańcowych hiperultrafijoletowych o fali długości około 0,28, odznaczają się osobliwą energją. Działanie chemiczne **P.** pozafijoletowych znane jest oddawna (ob. światło). Na tkance organicznej sprowadzają zmiany widoczne. Na wzrok **P. p.** wpływają ujemnie, wywołując zaburzenia, dlatego oczy należy ochraniać za pomocą szkieł żółtych. Komórki roślinne również doznają zmian pod wpływem **P.** ultra, niekiedy wpływ ich bywa zabójczy, z drugiej strony jednak przy pewnym miarkowaniu działania wpływ **P.** bywa dodatni np. przyspiesza dojrzewanie jajek rybich. Wpływ zabójczy **P.** ultra na niższe organizmy zużytkowano do sterylizacji *(bacilus subtilis* niszczy w 15—20 sekund), **P.** długości 0,28 okazują się najskuteczniejsze, inne zastosowanie **P. p.** dotyczy terapeutyki chorób skórnych.

Promieniotwórczość (ob. supl. I). Do poznawania, odróżniania i mierzenia promieniowań, wysyłanych przez ciała promieniotwórcze służą przedewszystkim 3 metody: 1. wywoływanie fluorescencji takich ciał, jak siarczku cynku, platynocjanku baru, siarczanu uranylu, kamieni szlachetnych i innych; 2. działanie na płytkę fotograficzną; 3. jonizacja gazów. Fluorescencję uwidocznia spintaryskop, jeden taki przyrząd Crookesa, opisany został w supl. I, ogólny widok jego podaje fig. 1 na tablicy I. W nieco zmienionym spintaryskopie Josta (fig. 2 tablica I, gdzie L soczewka, T ramię ruchome z preparatem radowym R, K—kołpak z ekranem S.) można wykazać, że nawet cienka płytka celuloidowa znosi świecenie-scyntylizację. Okoliczność ta świadczy, że przez płytkę nie przenikają promienie, w tym wypadku promienie α: następnie, jeżeli ekran, pociągnięty platynocjankiem baru, odwrócimy stroną wolną do radu, promienie α nie będą dochodziły do platynocjanku, a zielonkawe świecenie pochodzić będzie od promieni β. Zasłona poczerniona znosi działanie promieni β, ale ponieważ jeszcze przenikać mogą przezeń promienie γ, dla zupełnej ciemni należy stosować blaszkę ołowianą. Z spintaryskopem można wykonać i inne doświadczenia. Na dno pudełka do płytek fotograficznych kładzie się czułą bromosrebrową płytkę żelatynową powierzchnią uczuloną do góry, na niej mały kluczyk, pudełko szczelnie zabezpiecza się od światła; po wstawieniu spintaryskopu bez kołpaka z ekranem po upływie 6—8 godzin wywołuje się na kliszy wyraźny obraz kluczyka. Skoro przyrząd po zdjęciu ekranu umieścić na tafelce szkła mlecznego, po 14 dniach w miejscu oświetlonym przez preparat radowy uwidoczni się plama brunatna, która z czasem przenika coraz głębiej; ogrzewanie plamę usuwa, jeśli to dzieje się w ciemności, ujawnia się silna fosforescencja w tym miejscu (termoluminescencja). Otwarty spintaryskop, zwrócony preperatem radowym do krążka elektroskopu, z odległości 5 cm. wywołuje w ciągu kilku sekund opadanie listków naładowanego elektroskopu. Większą skuteczność działania promieniotwórczego uwydatnia komórka radowa (fig. 3 tabl. I); składa się ona z futerału ebonitowego, na którego jednej stronie znajduje się zagłębienie do pomieszczenia bromku radowego. Płytka z łyszczyku, umocowana zapomocą oprawy metalowej, zamyka komórkę z tej strony. Do tego samego celu służy sztabka, odtworzona na fig. 4 tabl. I, zawiera ona w główce ebonitowej preparat radowy; ponieważ nie osłania go tutaj łyszczyk, więc mogą występować i promienie α. Przyrząd należy troskliwie chronić od wilgoci, wpływ jonizujący promieni ujawnia się z kawałkiem rudy smolistej uranu; jeżeli przyrząd trzymać stroną z preparatem zwróconą na odległość 2—3 cm. od gałki elektroskopu, listki opadają w ciągu kilku se-

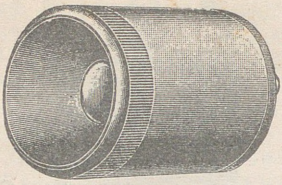

1. Spintaryskop Crookes'a.

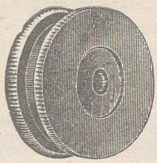

3. Komora radowa.

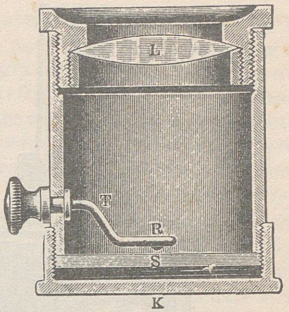

2. Spintaryskop Josta.

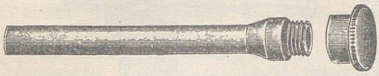

4. Sztabka z komorą radową.

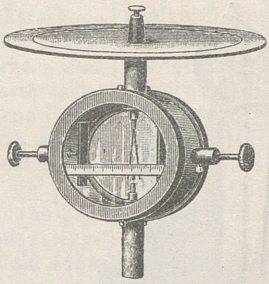

5. Elektroskop Exnera.

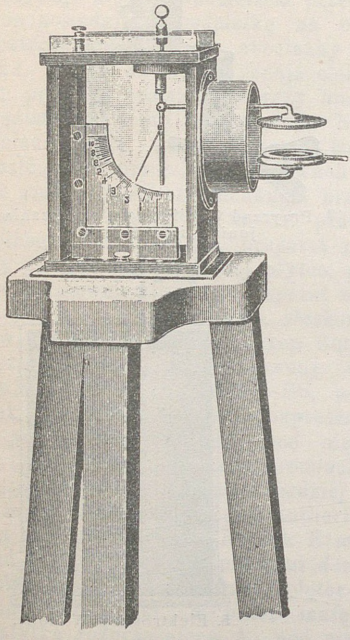

7. Elektroskop Kolbego.

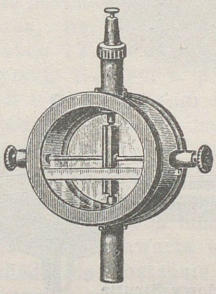

6. Elektroskop Exnera, (zatrzymany).

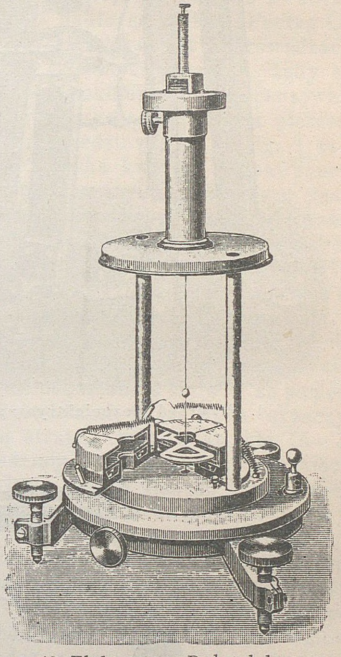

10. Elektrometr Doleżaleka.

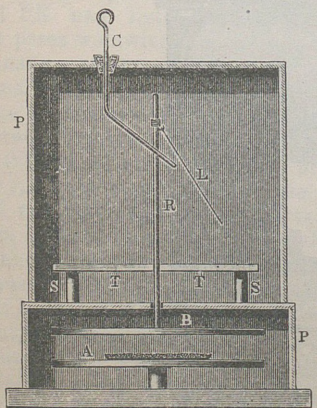

8. Elektroskop Rutherforda.

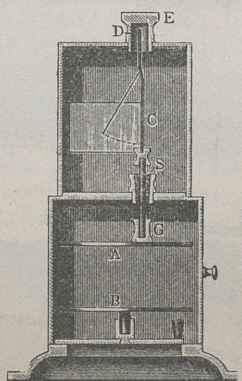

9. Elektroskop Rutherforda.

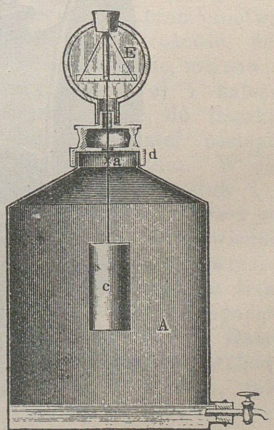

11. Fontaktoskop.

Do art. Promieniotwórczość (supl. II).

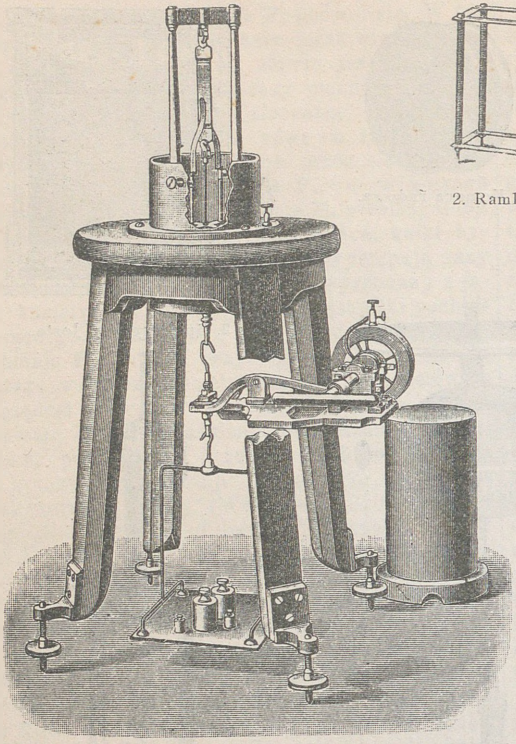

1. Przyrząd piezoelektryczny Piotra Curie.

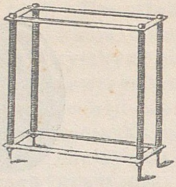

2. Ramka (do fig. 3).

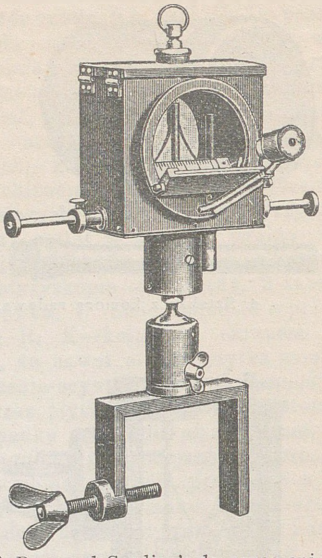

3. Przyrząd Gerdien'a do oznaczania jonizacji powietrza.

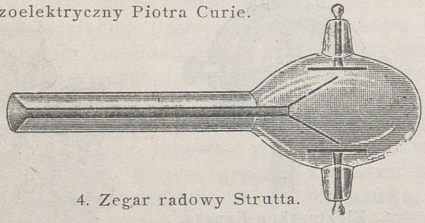

4. Zegar radowy Strutta.

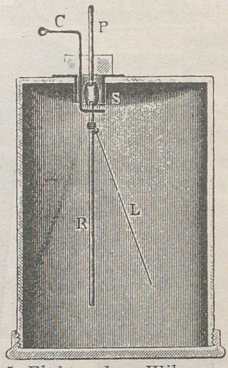

5. Elektroskop Wilsona.

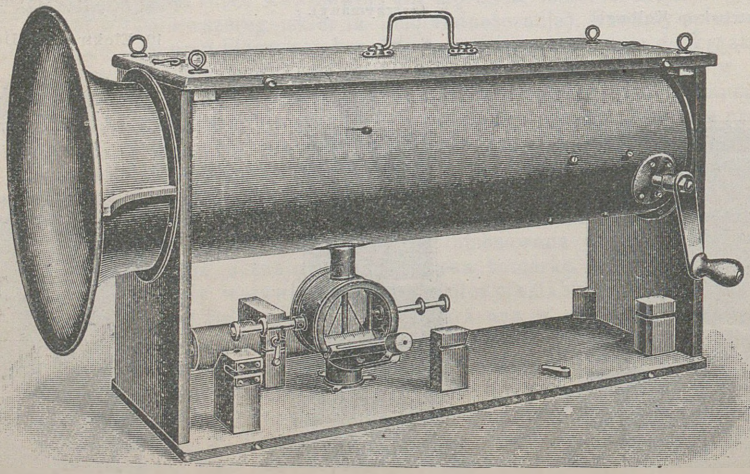

6. Przyrząd Gerdien'a do oznaczania jonizacji powietrza z aspiratorem.

kund. Do pomiarów **P.** najpowszechniej korzystają z metody, opartej na jonizacji gazów; polega ona na tym, że pod wpływem promieniowania ciała promieniotwórczego gazy stają się przewodnikami elektryczności i ładunki elektryczne, umieszczone w nich, rozpraszają się. W większości przypadków chodzi o porównanie mocy promieniowania różnych ciał, wtedy wprost stosunek szybkości rozpraszania ładunków $\frac{V_1 - V_0}{t}$ daje stosunek mocy promieniowania. Nieraz zamiast elektrometru wystarcza użyć elektroskopu listkowego. Szybkość opadania listka elektroskopu obserwuje się z chronometrem przez słaby mikroskop posiadający podziałkę na okularze. Sam elektroskop ładuje się chociażby potartą laską łaku. Fig. 5 na tabl. I podaje elektroskop Exnera; preparat promieniotwórczy umieszcza się na krążku, który się naśrubowuje. Elektroskop ten posiada zaletę, że bezpiecznie można go przewozić, gdyż przez zsunięcie dwuch bocznych płytek można listki unieruchomić, przyrząd zatrzymać, co wskazuje fig. 6. W przyrządzie znów Kolbego, fig. 7 tabl. I, preparat promieniotwórczy kładzie się na dolnej płytce, przez nasunięcie metalowej nakrywy preparat odcięty zostaje od powietrza zewnętrznego. Doskonale do pomiarów **P.** nadaje się elektroskop Rutherforda, fig. 8, tabl. I. Trzon R, umocowany w sztabce TT, utwierdzonej na izolatorach SS, podtrzymuje listek L i posiada płytkę, rozpraszającą B u dołu w pudle, naprzeciw niej pod nią znajduje się płytka druga z substancją promieniotwórczą, połączona z ziemią. Jeszcze bardziej udoskonaloną odmianą elektroskopu tegoż Rutherforda przedstawia fig. 9 na tabl. I. Kołpak E można zdejmować, co zapewnia bezpośredni dostęp do trzonu elektroskopu DC, ten przez izolator S wchodzi do dolnej przedziałki, a przez mufę G łączy się z płytką rozpraszającą A, pod nią naprzeciwko umieszczona płytka B, odprowadzona do ziemi. W elektroskopie znów Wilsona (fig. 5 tabl. II) pręt PR nad listkiem glinowym L przerwany jest przez wstawienie bursztynu; izolacja bursztynu usuwa straty, gdyż część pręta, wystająca ponad naczynie doprowadza się do nieco wyższego napięcia. Jeżeli pudło elektroskopu Wilsona zaopatrzyć w okno z blachy glinowej grubości 0·1 m. m. i umieścić pod nim preparat radowy, wtedy przenikają jedynie promienie β i γ, jeśli zaś zastosować dno z płytki ołowianej grubości 5 mm., otrzymuje się działanie tylko promieni γ. Najodpowiedniej wykonywać pomiary zapomocą elektrometru kwadrantowego. Fig. 10 na tabl. I podaje taki elektrometr Doleżalka, 4 kwadranty wspierają się na słupkach bursztynowych. Bardzo lekka igła z papieru posrebrzanego ma kształt ∞ i wisi na nitce z kwarcu albo z fosforobronzu, ładują ją do 100—300 woltów, obydwie pary kwadrantów są połączone z zaciskami śrubowemi. Gdy zostanie wywołana różnica napięć w nich, jedna para będzie igłę przyciągała, druga odpychała; igła się odchyli, co się uwidoczni w zwierciadełku. Zaciski po włączeniu znacznego oporu łączy się z baterją galwaniczną, a zapomocą międzywłącznika z dwiema płytkami metalowemi w zamkniętym pudle; na dolnej płytce znajduje się substancja promieniotwórcza. Skoro prąd zamknąć, ten, przechodząc między płytkami, zmniejszy niezwłocznie odchylenie igły i czas potrzebny, aby plama świetlna na stali przesunęła się na określoną odległość będzie miarą wielkości prądu, a więc i **P.** W nowszych elektrometrach binantowych stosują zamiast kwadrantów binanty, igła i pudło są kuliste. Podług Curiego do górnej płyty dobrze jest doprowadzać z właściwego źródła tyle elektryczności, żeby odchylenie elektrometra dokładnie się kompensowało. Do tego nadaje się przyrząd z kwarcu piezoelektryczny Curiego, przedstawiony na fig. 1 tabl. II; składa się on z paska kwarcu, zaopatrzonego z obydwuch stron w sprężyny kontaktowe; pasek ten można obciążać za pomocą ciężarków i wzbudzać z obydwuch stron różnoimienną elektryczność. Do badań **P.** wód źródlanych cieplic używają przyrządu Englera i Sievekinga, zwie się on kontaktoskopem, a składa się (fig. 11 na tabl. I) z flaszki blaszanej A, na której znajduje się elektroskop E w połączeniu z ciałem rozpraszającym *c*, połączenie uskutecznia się w *a* za pomocą mufy *d*. Przed badaniem właściwym oznaczyć należy normalną stratę, (wynosi zwykle 15—30 woltów na 1 godzinę). W tym celu po zdjęciu elektroskopu wlewa się do flaszki 1 litr wody nieczynnej, zamyka korkiem kauczukowym i wykłóca mocno w ciągu $^1/_2$ minuty, żeby emanacja, zawarta w wodzie, zmieszała się z powietrzem, następnie wodę się wypuszczcza, ustawia na flaszce elektroskop, który ładuje się zapomocą potartej laski ebonitowej do 200 — 300 woltów i obserwuje spadek napięcia w ciągu godziny. Przy badaniu wody mineralnej na promieniotwórczość trzeba zachować pewną ostrożność, żeby emanacja (ob. niżej) nie ulotniła się, mianowicie ochłodzić do temperatury pokojowej i zależnie od mocy promieniotwórczości wlać do flaszki 2 litry, 1 litr, $^1/_2$ lub $^1/_4$ litra, później postępuje się, jak przy przedwstępnym badaniu. W obliczeniu trzeba uwzględnić stratą normalną i tę odjąć, następnie wpływ pochłanianej przez wodę emanacji, którą się otrzymuje z odpowiedniego spółczynnika, a którą trzeba dodać, wreszcie poprawkę, zależną od **P.**, wzbudzonej na ściankach naczynia. **P.** powietrza bada się zapomocą przyrządu Gerdiena (fig. 2 i 3 tabl. II). Ramka na fig. 2 składa się z drutu, na którym wzbudza się **P.**, ramkę tę wstawia się do aparatu, ładowanie elektrometru odbywa się przez zamykany a wyłożony bursztynem otwór w pokrywie. Fig. 6 na tablicy II wskazuje elektrometr Gerdie-

na z aspiratorem do wciągania powietrza; fig. 4 podaje tak zwany zegar radowy Strutta, polega on na zużytkowaniu własności promieni β, które posiadają ładunek ujemny, o czym można się przeświadczyć z tego, że rad, jeśli przez zalutowanie go w rurce przeszkodzić wysyłaniu promieni α, zachowuje ładunek dodatni. W zegarze rad ma połączenie metalowe z listkami złotemi elektroskopu w próżni. Listki rozchodzą się w miarę, jak się ładują dodatnio, a skoro odchylą się dostatecznie, przez zetknięcie się z kontaktem doziemionym wyładowują się raptem i schodzą się, wtedy doświadczenie rozpoczyna się nanowo. W razie zastosowania 30 mg. bromku radu listki rozchodzą i schodzą się kilkakrotnie w ciągu minuty, a odbywa się to z regularnością zegarka. Promienie β, pochłaniane przez płytkę metalową, oddają elektryczność ujemną, promieniowanie 1 g. radu odpowiada prądowi o $1{\cdot}6\times10^{-9}$ amperów. Ciała promieniotwórcze, jak wiadomo, wysyłają trojakiego rodzaju promienie. Niektóre własności ich ob. w supl. I. Promieniom tym odpowiadają promienie, otrzymywane w rurce Crookesa t. j. w rurce z bardzo rozrzedzonym gazem podczas wyładowań elektrycznych. Promienie α, odpowiadające promieniom kanałowym, rozchodzą się z prędkością początkową od 10^9 do 2×10^9 cm. sek. czyli prędkością $=1/_{20}$ prędkości światła, składają się z α cząstek o bardzo rożnej prędkości, posiadają ładunek elektryczności dodatniej. Masa wyrzucanych cząstek równa się mniej więcej masie jednej cząsteczki wodoru. Znaczna względnie masa i powolna szybkość tłumaczą małą zdolność przenikania promieni α. Podług najnowszych badań cząstki α składają się raczej z atomów helu (nie wodoru, jak dawniej przypuszczano), z 2 ładunkami dodatniemi. Za powyższym przypuszczeniem przemawia obecność helu w wszystkich minerałach **P.** Promienie β posiadają ładunek ujemny, są tu promienie katodowe o bardzo wielkiej prędkości, mianowicie 10^8 do $3{\cdot}10^{10}$ cm/sek. czyli bardzo zbliżonej do prędkości światła. Masa jednej cząstki wynosi około $1/_{2000}$ masy atomu wodoru. Z wielką prędkością promieni β wiąże się znaczna ich przenikliwość. Promienie β są zwykle bardzo niejednolite, posiadają rozmaite prędkości. Jeżeli wiązkę promieni β odchylić w polu magnetycznym lub elektrycznym, otrzymuje się zamiast jednolitej wiązki całe pasemko, „widmo magnetyczne“, albowiem promienie szybsze będą mniej, powolne więcej odchylone. Cząstki, pędzące z prędkością, zbliżoną do prędkości rozchodzenia się fal elektromagnetycznych (światła), wykazują bezwładność wskutek samoindukcji elektrycznej, powstaje jakby zwiększenie „masy“ cząstek, część tej masy, jeśli nie cała masa, jest pozorna, wywołana przez wpływy elektryczne. Sprawa stosunku masy istotnej i pozornej prowadzi do przypuszczenia, że zwykłe zjawisko mechaniczne jest następstwem działania sił elektromagnetycznych; dla teorji **P.** posiada mniejszą doniosłość. Promienie β, jako mające mniejszą masę, a więc mniejszą energję kinetyczną, jonizują daleko słabiej, aniżeli promienie α. W jonizacji, wywołanej przez ciało **P.**, wysyłające promienie α i β, na rzecz promieni β przypada zaledwie 1%. Zato promienie β oddziaływają energicznie na płytkę fotograficzną, co daje możność badania ich metodą fotograficzną. Promienie γ, nieczułe na pole elektryczne i magnetyczne, działają silnie na płytkę fotograficzną; bywają przyczyną uszkodzeń na skórze, wywołanych przez mocne preparaty radowe, podobnie jak przez promienie Röntgena; uważane też są za bardzo przenikliwe, intensywne promienie Röntgena. Niektórzy badacze widzą w nich bliźniacze związki elektronów dodatnich i ujemnych, co tłumaczyłoby ich obojętność w polu elektrycznym czy magnetycznym, inni—potężne falowanie eteru, wywołane uderzeniami elektronów o jakiś stały opór. Znaczenie promieni γ dla teorji **P.** jak dotąd, mało doniosłe. Korzysta się z nich dla mierzenia większych ilości ciał **P.**, czyli n. p. radu w dużych bryłach minerału uranowego. Zdolność jonizacji promieni γ jest 10000 razy mniejsza, aniżeli promieni α. Prędkość ich równa się mniej więcej prędkości światła. Każdy rodzaj promieni posiada właściwą sobie graniczną odległość rzutu cząstek, to znaczy że działanie jonizacyjne czy fotograficzne ich zanika, skoro promienie przebiegły pewną drogę w powietrzu. Tę graniczną odległość oznacza się w sposób następujący: nad ciałem p-czym rozpostartym na płytce zbliża się kondensator, połączony z elektrometrem i z ziemią, dolna płyta jego zastąpiona jest przez siatkę drucianą, co umożliwia cząstkom przedostawanie się między siatkę a drugi biegun kondensatora. Pomiary jonizacji w różnych odstępach dolnej siatki kondensatora od ciała p-czego, naniesione na spółrzędne, dają krzywą spadku. Ta odległość rzutu dla promieni α wynosi 3·5 cm.: dla β jest 100 razy większa, dla γ—bardzo wielka.—Wysyłanie promieni przez ciało p-cze wiąże się ze zmianami, zachodzącemi w atomach tych ciał, te zmiany bardzo zawiłe nieraz, zniewalają do uważania **P.** za skutek samoistnego rozpadu atomu pierwiastku **P.** Rozpad odbywa się wśród wywiązywania znacznej ilości ciepła: 1 gr. radu wydziela w ciągu godziny 113 gramo-kalorji, stąd temperatura preparatów radowych bywa stale wyższa, aniżeli otoczenia; ilość ciepła z rozpadu 1 gr. radu przewyższa 250,000 razy ilość ciepła wywiązującego się podczas tworzenia się 1 g. wody z pierwiastków. To ciepło jest wynikiem bombardowania radu przez jego własne cząstki α. Innym zjawiskiem, związanym z rozpadem samoistnym atomu, jest tak zwana wzbudzona albo indukowana **P.** W pobliżu preparatu **P.**

(najlepiej w roztworze) każde ciało pozyskuje czasową **P.** Osobliwie występuje ta **P.** wzbudzona, jeżeli preparat promieniotwórczy umieścić w zamkniętej przestrzeni, wtedy zarówno ścianki naczynia, jak ciała wewnątrz naczynia, stają się promieniotwórczemi. Skoro zaś ciało promieniotwórcze zamknąć w rurce zatopionej, poza nią nie okaże się **P.** wzbudzonej, choć promienie przenikają przez rurkę nazewnątrz. Okoliczność ta dowodzi, że **P.** wzbudzona nie jest wynikiem promieni α czy β lub γ. Rutherford skonstatował że przyczyną jej jest coś, co wypływa z ciał promieniotwórczych, i co ten badacz nazwał emanacją (ob.). Ciała z **P.** wzbudzoną wysyłają promienie jednakowe z radem, **P.** ich należy przeto uważać za następstwo rozkładu emanacji. Emanacja i **P.** wzbudzona są to stopnie przejściowe rozkładu atomu radowego, rozkład ten między innemi prowadzi do wytworzenia helu, jak to stwierdzili Ramsay i Soddy. Rozpad i powstawanie pierwiastków promieniotwórczych podlega w zupełności prawu reakcji jednocząsteczkowej. Prędkość takiej reakcji wyraża się przez równanie: $V = \frac{dC}{dt} = KC$, gdzie C jest stężenie ciała, K zaś—stała. To równanie zapomocą rachunku całkowego przekształca się w inne $C = C_0 e^{-Kt}$, gdzie C_0 jest stężenie początkowe, e — podstawa logarytmów naturalnych, t zaś — czas; można je również wyrazić w postaci logarytmicznej $l\frac{C}{C_0} = -Kt$. W razie stosowania tego równania do rozpadu pierwiastków promieniotwórczych C oznacza natężenie promieniowania i mierzy się elektrometrycznie. Charakterystyczną cechą dla ciała promieniotwórczego jest właśnie spółczynnik K z powyższego równania; nie zależy on od temperatury i ciśnienia wbrew temu, co zachodzi w zwykłych reakcjach chemicznych. Zamiast K bierze się często wielkość z nim sprzężoną, wtedy równanie ma postać:

$$-\frac{l\frac{C}{C_0}}{K} = t.$$

Jeżeli uczynić $\frac{C}{C_0} = {}^1/_2$ czyli założyć, że natężenie promieniowania opadło do połowy, wtedy otrzymuje się $-\frac{l\,{}^1/_2}{K} = \frac{l\,2}{K} = t$. Ten czas t, potrzebny do przemiany połowy ciała promieniotwórczego, nazywa się perjodem tego ciała. Perjod radu wynosi około 2000 lat, polonu 143 dni, uranu 10^9 lat. Zestawienie przemian pierwiastków promieniotwórczych daje całe szeregi ich. Znane są: szereg promieniotwórczy uranoradowy (ob.), szereg toru (ob.), szereg aktynu (ob.). Z oddzielnych pierwiastków promieniotwórczych, oprócz najbardziej znanego radu (ob.) wymienić należy uran, tor, polon (ob.), aktyn, jon (ob.), radjotor (ob. tor). Ciała promieniotwórcze wykazują osobliwe własności chemiczne: sprowadzają zamianę tlenu na ozon, fosforu zółtego na czerwony, rozkładają kwas jodowy, wodę na ich pierwiastki. Roztwór wodny soli radu wydziela mieszaninę piorunującą w ilości 0.6cm.^{2} dziennie na 1 g. radu. O działaniu na skórę ob. wyżej; zaznaczyć należy, że wobec ciał promieniotworczych szkło, porcelana, sole metali alkalicznej zmieniają barwę. Rozpowszechnienie **P.** w przyrodzie nie ograniczа się do wymienionych ciał silnie promieniotwórczych. Występuje ona w powietrzu w różnym stopniu zależnie od miejsca. Podług pomiarów, wykonanych w laborator. Rutherforda, 1m^3 powietrza zawiera emanacji w ilości, odpowiadającej 3.10^{-11} g. radu; o **P.** wód (ob. mineralne wody w II supl.). Badania Strutta, Joly'ego i innych ustaliły zawartość radu w 1m^3 skał pierwotnych między 0.002—0.025 mg. radu. Blanc wykrył obecność toru w ziemi z ogrodu rzymskiego i różnych granitach. Cały zapas radu na kuli ziemskiej obliczają na 300—250 miljonów tonn. Zawartość ciał promieniotwórczych w skałach skorupy ziemskiej ma doniosłe znaczenie dla gieologji. Ciepło, związane z rozpadem pierwiastków **P.**, wystarczyłoby na pokrycie z nadwyżką strat, powstałych przy ostyganiu ziemi, przez promieniowanie. Nauka o **P.** daje możność obliczania okresów gieologicznych na zasadzie zawartości helu w minerałach. Jeden gram radu wydziela na dobę 0.4 mm.^{3} helu, na rok 0.14 cm^3. Jeżeli znana będzie zawartość radu w 1 g. minerału, a zarazem zawartość helu w nim, można obliczyć, ile czasu trzeba było do nagromadzenia helu w danym minerale. W sprawie, jakoby **P.** była ogólną własnością wszelkiego rodzaju materji, Levin i Ruer prowadzili badania przeważnej liczby pierwiastków i stwierdzili niewątpliwą obecność **P.** poza wymienionemi znanemi ciałami o silnej **P.**, u potasu i rubidu, aczkolwiek w stopniu bardzo słabym. Por. M. Skłodowska-Curie „Recherches sur les substances radioactives“ (Paryż 1904, przekład polski p. n.: Badania ciał promieniotwórczych w *Chem. P.* 1905); tejże, „la Radioactivité“ (Paryż, 1911, 2 tomy); Soddy, „Radioctivity“ (Londyn 1904); Rutherford „Radioactivity“ (1907); A. Righi, „la Moderna teoria dei fenomeni fisici (radioattivita, ioni, elettroni; 1907); Marckwald „Über Becquerelstrahlen und radioaktivite Substanzen“ (1904); Gruner „Die radioaktiven Substanzen und die Theorie des Atomzerfalls“ (1906); Lucas „Bibliographie der radioaktiven Stoffe“ (1908); L. Bruner „Ewolucja materji, — Zarys nauki promieniotwórczości“ (Kraków, 1909). Nadto ob. Rad.

Protasewicz Ignacy, malarz polski, wystawia przeważnie krajobrazy (w Warszawie i Krako-

wie). Kształcił się w Krakowie, Paryżu i Rzymie. Mieszka w Warszawie.

Proteosoma Labbé (syn. *Haemamoeba relicta, Cytosporon* Danilewskiego), pasorzyt malarji ptasiej, podobny co do rozwoju do pasorzyta malarji ludzkiej. Zakażenie powstaje wskutek ukąszenia przez komary *(culex pipiens)*, w których żołądku pasorzyty się zapładniają i rozmnażają.

Proticz Stojan, mąż stanu serbski, po raz drugi został ministrem spraw wewnętrznych w r. 1906, ustąpił z zajmowanego stanowiska 12 lipca 1907 i wszedł do Rady państwa.

Protomery, hipotetyczne składniki konstrukcyjne protoplazmy, nie dostrzegalne pod mikroskopem, nazwa zaproponowana przez M. Heidenhaina; por. *plasmosomy* Wiesnera, *micelle* Nägelego, *biofory* Weissmanna, *pangieny* v. Vriesa i t. d.

Proudhon Piotr Józef, socjolog i polityk francuski. Por. nadto jego życiorys napisany przez C. Droza (1908).

Prousek Jan, malarz czeski, * 1857, studja odbywał w akademjach: praskiej, monachijskiej i wiedeńskiej. Z obrazów jego główniejsze: „Petrzyńskie skały“ (1886), „Zagroda włościańska“; pozatym znane są jego ilustracje do książki „Kronika obce Svijan-Podoli“ (1884) i album z rysunkami, opartemi na motywach ludowych: „Drzeviene stavby starobylé“.

Proust Antoni, polityk i publicysta francuski, † 1905, pozbawiwszy się życia.

Prout Ebenezer, muzyk angielski, * 1835 r. w Oundle; jako *Baccalaurens artium* (Londyn, 1859) był od 1879 profesorem harmonji i kompozycji w Król. akademji muzycznej; od 1894 prof muz. uniwersytetu w Dublinie, gdzie został dr. *hon. c.* Jest wybitnym kompozytorem oraz teoretykiem; ogłosił dzieła dydaktyczne z zakresu teorji muzyki: „Harmonja“, „Kontrapunkt“, „Fuga“, „the Orchestra“ (tłom. na polskie).

Provins Michał, właściwie Gabrjel *Lagros de Langeron,* literat francuski, * 1861 w Nogent-sur-Seine. Sądownik, adwokat, sekretarz Waldeck-Rousseau, ostatecznie nauczyciel; ogłosił szereg powieści o niezrównanej psychologji, jak: „la Femme d'aujourd'hui“, „les Passionnettes“, „le Fond secret“, „Nos petits coeurs“ i t. d.; utwory sceniczne: „Dégénérée“, „l'Ecole de flirts“, „le Fruit défendu“, „le Desir“, „le Vertige“ i in.

Prószyński Konrad, pisarz ludowy polski, redaktor *Gazety Świątecznej,* † 1908 w Warszawie; ogłosił nadto: „Budowanie z piasku“ (Warszawa, 1903); „Ciekawe zjawiska w świecie“ (t., 1905); „Elementarz“ (1905, nowe wyd.); „Wprawy w piękne pisanie“ (t., 1906); „Pierwszy wykład nauki czytania i pisania—obrazowym sposobem“ (t., 1907); „Czytelność a nieczytelność narodu“ (t., 1907).

Prunier Gaston, malarz francuski, * 1863 r. w Hawrze. Głównie uprawia akwarelę, w której zdobywa się na niezwykłą siłę w oddawaniu mas architektonicznych. Prace jego znajdują się przeważnie w muzeach francuskich, a więc w Luksemburskim: „Basen“ (1900) i „Warsztaty w Auteil“ (1902); w Tuluzie: „Brzegi Bretanji“ (1903), „Niedziela na fortyfikacjach“ (1904); w Hawrze: „Kanał św. Marcina“ (1902), „Sekwana około Javel“ (1905) i w kilku innych.

Prusy królestwo, na obszarze 348679·9 klm. kw. (bez portów i części morza) liczyły w 1905: 37,293,324 m.—107 m. na 1 klm. kw. Ludność w miastach (gminach powyżej 2,000 m.) stanowiła 53·7%, na wsiach 41·3%. Skład narodowościowy ludności w 1905: 32,857,970 Niemców, 88.11%; 4,269,391 czyli 11·45% nieniemców; nadto 165,963 osób podało za swoje dwa języki, co stanowi 0·44%. Z ludności nieniemieckiej pierwsze miejsce zajmują Polacy z Mazurami, Kaszubami w ilości 3,646,446 czyli 9,78% (9,59 w 1900); następnie idą Duńczycy i Norwegowie 139,577 czyli 0·37% (0·39); Litwini 101,534 czyli 0·27%; Holendrzy 84,555 czyli 0·23%; Morawianie 66,373 czyli 0·18%; Wendowie 63,143 czyli 0·17%; Czesi 36,910 czyli 0·10%; innych narodowości 110,968. Po za obszarem zdawna zajmowanym przez Polaków, największą ich ilość wykazuje regiencja arnsburska (Westfalja) 97703, dyseldorfska (Nadrenja) 45,625, monasterska 40,723, poczdamska (Brandenburgja) 30,233, Berlin miasto 24281. Skład wyznaniowy ludności w 1905: 62·59% protestantów; 35·80% katolików; innych chrześcijan 0·49%; 1·1% żydów. *Szkolnictwo:* w 1906 było 37,761 szkół ludowych z 6,164,398 uczącemi się, 84,980 nauczycielami i 17,784 nauczycielkami. Koszta nauczania wynosiły 245·87 milj. marek, budowy szkół 44·9 milj. m. W 1907 było w 153 seminarjach nauczycielskich męskich, 18 żeńskich; 330 gimnazjach, 41 progimnazjach, 108 gimnazjach realnych, 64 wyższych szkołach realnych i 163 szkołach realnych uczyło 11,538 nauczycieli i 799 zastępców nauczycieli, a uczących się było razem 208,170. Na 12 uniwersytetach z 1,824 docentami kształciło się w 1909 razem 23,745 studentów; do 5 szkół wyższych technicznych w 1908 uczęszczało 4,085 studentów. *Rolnictwo.* W 1907 z rolnictwa żyło 28·6% ogółu ludności, gdy w 1895 jeszcze 36·1%. Liczba gospodarstw rolniczych i leśnych wyniosła 3400144 czyli o 92,818 więcej niż w 1895 (przyrost osobliwie znaczny w gospodarstwach chłopskich średnich i parcelacyjnych). Ogromny postęp wykazuje liczba gospodarstw, posiadających maszyny w rolnictwie: 816,308 w 1907 wobec 476,325 z 1895, i w tym wypadku zwiększenie, szczególniej wybitne w gospodarstwach drobnych i średnich (do 20 hektarów). *Górnictwo:* w 1908 naliczono 1060 przedsiębiorstw głównych z 487508 robotnikami stałemi i 206,677 rob. na dniówkę, wytwórczością ogólną 205,461 tys. tonn. Główne produkty wytwórczości kopalnej: węgiel kamienny, węgiel brunatny, ruda żelazna; dalej, kajnit i in.

Hutnictwo w 1908: w 73 zakładach z 223 piecami wielkiemi wyprodukowano 7.989 miljon. surowca, w 934 giserniach odlano wyrobów wagi 1.627 milj. tonn i t. d.; nadto w dużych ilościach cynk, ołów, miedź oraz w 58 zakładach kwasu siarczanego otrzymano 997,931 t. tonn. 27·68 mem. *Przemysł.* Z przemysłu łącznie z górnictwem żyło w 1907: 42·8% ogółu ludności, gdy w 1895—38 7%. Ilość przedsiębiorstw, zatrudniających powyżej 1,000, wzrosła o 89%, jednoosobowych zaś spadła o 23%. Wzrosła znacznie liczba przedsiębiorstw, korzystających z silników: 142,227 w 1907. Ogólna ilość fabryk i zakładów przemysłowych (włączając górnicze i hutnicze) w 1905 wynosiła 129,823 (99,998 w 1902) z 2,838,925 robotnikami i robotnicami (2,396,941 w 1902 r.). *Komunikacje* w 1908: 34,671 klm. kolei głównych i 13,238 klm. drugorzędnych państwowych a 2035 prywatnych, linji tramwajowych było 2,871 klm. Flota handlowa w 1910 posiadała 1,616 żaglowców o pojemności 63,294 tonn, 631 parowców o 222,971 tonnach z załogą 13,151 ludzi. *Finanse.* W 1910—11 w rubryce wpływów i wydatków wynosiły po 3,933,731,344 m., dług państwowy w 1910—11: 9,421,77 milj. m.

Dzieje. Obrady nowego sejmu po wyborach 1903 zaczęły się 16 stycznia 1904. Ważniejsze sprawy tej kadencji stanowiły nowela do nowej ustawy osadniczej, skierowanej przeciwko polakom (ob. Poznańskie w. ks.) i przedłożenia, dotyczące dróg wodnych. Już 25 stycznia 1904 minister Hammerstein w sejmie oświadczył: „Będziemy mieli spokój z kwestją polską dopiero wtenczas, gdy nie będziemy mieli Polaków, lecz tylko po polsku mówiących Prusaków. My nie mamy przeciwnika równego sobie, naszą rzeczą jest rozkazywać, ich rzeczą słuchać". Hasło sprusaczenia za wszelką cenę przyświecać miało odtąd już nietylko rządowi, lecz i izbie prawodawczej. Z powodu wybuchu zaburzeń w styczniu 1905 wśród górników zagłębia w Ruhr uchwalono 26 maja 1903 zmiany w ustawie, dotyczącej górników. Dn. 1 października 1905 w Prusach wschodnich zreorganizowano zarząd administracyjny przez wydzielenie nowego obwodu regiencyjnego — Olsztyńskiego (ob.), reorganizacja ta ma na celu przyspieszenie giermanizacji, głównie Mazurów pruskich, którzy całkowicie weszli wskład nowej regiencji. Działalności ustawodawczej sejmu, który nie rozchodził się do 7 lipca 1906, najważniejszym wynikiem było uchwalenie nowej ustawy szkolnej; sankcjonowała ona zasadę wyznaniowości w szkolnictwie ludowym. Bez znaczenia większego natomiast okazała się ustawa, wprowadzająca nikłe zmiany w ordynacji sejmowej: liczba posłów wzrosła do 443 (+ 10), liczba okręgów wyborczych pomnożona została o 20; nie mogło to zadowolnić żywiołów demokratycznych kraju i sprawa reformy wyborczej do sejmu nie przestaje poruszać umysłów. Sesja jesienna sejmu w 1907 rozpoczęła się 26 listopada pod hasłem ukucia nowej broni przeciw Polakom; po niedługich targach, przyczym pewną opozycję stawiali konserwatyści, zgodzono się na haniebną ustawę o wywłaszczeniu, uchwaloną 20 marca 1908 (ob. Poznańskie w. ks.). Sejm rozwiązano już 1 czerwca 1908, aby dać możność przygotowania się do nowych wyborów, które po raz pierwszy wprowadziły socjalistów do sejmu pruskiego (w liczbie 7), zwiększyły liczbę posłów polskich o 2 (15 posłów). Sejm w nowym składzie zgromadził się w 26—28 czerwca, przyjął powiększenie opłat na cele kościołów krajowych 1908, do prezydjum wybrał dotychczasowych członków. Sesja jesienna, otwarta już 20 października poświęcona była przedewszystkim polepszeniu bytu urzędników i łataniem kłopotliwego stanu finansów w drodze ustanawiania nowych podatków. Dla pokrycia przewyżki w rozchodach 126 miljonów mar. rząd wniósł projekt zmian ustawy o podatkach od dochodów i podatkach dopełniających, następnie o obciążeniu towarzystw zarobkowych w tym samym stopniu, co osoby fizyczne. Tylko projekt pierwszy został przyjęty i nabrał mocy ustawodawczej 26 maja 1909; brak 16 milj. marek, wywołany odrzuceniem drugiego projektu powetować winny były nowe opłaty stemplowe (ustawa 26 czerwca 1909). Na początku nowej sesji sejmu, zgromadzonego 11 stycznia, weszła na porządek dzienny wielokrotnie już poruszana sprawa reformy wyborczej. Jeszcze 10 stycznia 1908 ówczesny prezes ministrów Bülow wniósł odpowiedni projekt. Dn. 4 lutego wniesiono do izby projekt, zaprowadzający wybory bezpośrednie, kurje podług zdolności płatniczej. Pod wpływem licznych i groźnych demonstracji ludowych przystąpiono wreszcie do obrad nad projektem reformy, który został uchwalony przez sejm, ale doznał wielu zmian w Izbie panów, które nie znalazły uznania u większości Izby deputowanych, z czego rząd skorzystał i cofnął cały projekt. Dn. 17 czerwca sejm uchwalił powiększenie listy cywilnej o 2 miljony marek. Po zamknięciu sejmu zaszły zmiany w ministerjum. Ustąpili minister rolnictwa Arnim-Kriewen, minister spraw wewnętrznych Moltke, minister finansów Rheinbaben, a miejsca ich zajęli Schorlemer Lieser, mniej przychylnie witany przez hakatystów, Dalwitz i Lentze (24 czerwca 1910).

Prusy Wschodnie (dawniej Książęce), na obszarze 36996.8 klm. kw. liczyły 2,030,176 m. w 1905. Podług wyznania ludność dzieliła się na: ewangielików 1,720,565, katolików 278,190, innych 17,781. Liczba Polaków wynosiła 305,026 w 1905, 298.964 w 1900, 344,800 w 1867. Straty polskie w **P. W.** są bardzo znaczne i dotyczą wszystkich powiatów, uwidocznią je następujące cyfry, odnoszące się do 1825 i 1900: Nibork 92·5% i 70·3%; Szczytów 92·8% i 75·7%; Jań-

sbork 93·0% i 72·5; Ełk 88·8% i 55·8%; Ostróda 63·9% i 45·8%; Olsztyn 84·2% i 48·9%; Reszel 15·8% i 14·8%; Ządzbork 85·6% i 53·6%; Lec 86·2% i 42·1%; Margrabowa 79·9% i 35·7%; Węgobork 51·7% i 4·3%; Gełdap 15·8% i 1·5%. Ludność polska prawie cała mieszka obecnie w regiencji Olsztyńskiej, utworzonej w 1905 z powiatów regiencji Królewieckiej i Gąbińskiej w celach łatwiejszej giermanizacji zamieszkujących kraj przeważnie Mazurów (ob. Olsztyn). W 1900 Polacy w regien. Królewieckiej stanowili 15%, w Gąbińskiej 16·7%.

Prusy Zachodnie (dawne Królewskie), na obszarze 25533·5 klm. kw. miały w 1905 razem 1641746 m., w tym 844,566 katolików, 764,719 protestantów, 16,514 innych. Polaków w 1905 było 572,652 czyli 34·9%, Polaków protestantów 3,480, reszta katolicy. Procent Polaków wzrasta stopniowo: w 1900 r. wynosił 34·9, w 1890—34·4, w 1861—32·4, w 1858—30·9%; natomiast liczba Polaków protestantów spadła z 6,548 w 1890 do 4,168 w 1900. **P. Z.** pod względem narodowym przedstawiają 3 obszary: 1) Dolina i ujście Wisły wraz z częścią kraju na wschód od Wisły przeważnie niemiecka. Polacy zajmują zwartą masą w powiatach nad granicą Król. Polskiego, mianowicie, procentowy stosunek Polaków na tym obszarze w 1890 i 1900 był następujący: Lubawa 78·7% i 80·5%; Brodnica 64·9% i 65·7%; Wąbrzeźno 57·1% i 57·8%; Toruń miasto i powiat 42·7% i 24·5% i miasto a 52·5% powiat; Chełmno 51·4% i 53·7%; Grudziądz miasto i powiat 28·5% i 12.1% m. a 41·2% p.; Susz 8·9% i 7·7; Kwidzyń 35·0% i 36·3%; Sztum 40·3% i 37·7%; Tczew 39·5% i 51·2%; Gdańsk pow. górny 12·0% i 12.1%; Gdańsk pow. dolny 0·5% i 0.7%; Gdańsk miasto 2·9% i 2·8%; Malborg 3·0 i 2·4; Elbląg miasto i powiat 0·5% i 0·3%. 2) Obszar, położony w rogu między Poznańskim i Pomorzem, obejmujący trzy powiaty: Człuchów z 13·4% w 1890 i 14·4% Polaków w 1900, Wałcz z 25·7% i 26·2%; Złotów z 0·6% i 0·5%, należą do Niemców. 3) Obszar, położony między Wisłą i Pomorzem, stanowiący resztę **P. Z.** jest przeważnie polski, aczkolwiek krańce powiatów wszystkich postrzępione są znacznie przez niemieckie osadnictwo. Procentowy stosunek Polaków podług powiatów był następujący w 1890 wz. 1900: Świecie 51·7% i 54·4%; Tuchola 62·9% i 65·3%; Chojnice 52·5% i 54·2; Starogród 73·2% i 73·1%; Kościerzyna 53·2% i 54·4%; Kartuzy 66·5% i 68·9%; Wejherowo 54·6% i 53.0%; Puck 67·7% i 69·1%. W całej reg. Kwidzyńskiej procent Polaków podniósł się z 34·2% w 1831 do 40·9% w 1900 r., a Gdańskiej z 24·1% w 1831 do 28·0% w 1900. Ostatnie wybory 12 stycznia 1912 r. dały zwycięstwo Polakom w 3 okręgach, a mianowicie: Wejherowo—Puck—Kartuzy, Chojnice—Tuchola, Kościerzyna—Starogród—Tczew; porażkę ponieśli Polacy w okręgu Swieckim, reprezentowanym w parlamencie z 1907 przez Polaków, wprawdzie pomimo nadużyć komisarza Sas Jaworski otrzymał większość o jeden głos, ale w wyborach ściślejszych przepadł na rzecz komisarza rządowego; doprowadziło to do burzliwych demonstracji ze strony Polaków (ob. nadto Poznańskie Wielkie Księstwo.)

Pruszyńska Sława, ogłosiła drukiem „Poezje“ (Warszawa, 1905); „Najdalszym“ (t., 1907)

Prużany, miasto powiatowe w gub. Grodzieńskiej, w 1907 liczyło 8,500 m., w tym 68% żydów. W powiecie Prużańskim na 139,974 m. podług spisu powszechnego było: 75·5% Białorusinów, 12·8% Żydów, 6·7% Małorusów, 3.0% Wielkorosjan, 1·4% Polaków, 0·3% Niemców, 0·3% innych; 78·8% prawosławnych, 12·8% żydów, 7·9% katolików, 0·3% protestantów, 0·2% innych. W 1905 r. w posiadaniu Polaków było: 36·8% większej własności ziemskiej, 0·24% nadziałowej, co razem stanowiło 11·3% ogólnego obszaru.

Przasnysz, miasto powiatowe gub. Płockiej, w 1909 liczył 10,583 m., w tym 5,243 żydów, 4,973 katolików, 225 prawosławnych, 142 protestantów. W powiecie Przasnyskim na 79,482 m. było: 69,850 katolików, 8,944 żydów, 409 prawosławnych, 236 protestantów; 86·0% Polaków, 10·1% Żydów, 3·3% Rosjan, 0·2% Niemców, 0·4% innych, 3·2% wojska.

Przecinkowiec cholery azjatyckiej, (syn. Mętwik, *Vibrio cholerae asiaticae),* ob. cholera azjatycka i krętki w II supl.

Przedbórz, miasto w powiecie Koneckim gub. Radomskiej, w 1909 liczył 8,097 m., w tym: 6,353 żydów, 1,720 katolików, 22 protestantów, 2 prawosławnych.

Przemyśl, miasto powiatowe w Galicji, w 1910 liczył 4,6029 m. W okręgu sądowym Przemyskim na 101,776 m. w 1900 było: 47.54% Polaków, 47·52% Rusinów, 3·9% Niemców; 49·7% unitów, 32·8% katolików, 17% żydów, 0·5% protestantów.

Przesmycki Tomasz, inżynier polski, * 1827, † 1906, uczeń Pancera (ob.), uporządkował odpisy kursów swego profesora; część, traktującą o budowie dróg bitych dopełnił własnym wykładem o konserwacji dróg i wydał p. n. „O budowie i konserwacji dróg bitych i zwyczajnych przez Feliksa Pancera, etc.“ (Warszawa, 1895).

Przeworsk, miasto w powiecie Łańcuckim w Galicji wschodniej, w 1900 liczył 3,205 m. W okręgu sądowym **P.** na 49,095 m. w 1900 było: 92·5% Polaków, 5·7% Niemców i 1·6% Rusinów; 86·8% katolików, 7·4% żydów, 5·8% unitów.

Przewóska Marja Czesława *(Helia),* pisarka polska, ogłosiła nadto: „W nieskończoność“ (1905, I wyd.; 1911, II wyd.); „Eliza Orzeszkowa“ (Lwów, 1906).

Przewóski Adolf, uczestnik 1863 r., * 1833 w Lublinie, † 1911 w Zwierzyńcu lubelskim. Kształcił się w słynnych szkołach szczebrzeszyńskich, a po zamknięciu ich, w gimnazjum lubelskim. Wypadki 1861 zastały go na stanowisku urzędnika lubelskiego rządu gubernjalnego. Osadzony w twierdzy w Zamościu 1863, po 18 miesiącach więzienia skazany był na powieszenie. Wyrok ten zamieniono początkowo na ciężkie roboty, później na osiedlenie w Krasnojarsku. Po 10 latach pozwolono mu zamieszkać w gub. Kostromskiej, a 1875 powrócił do kraju i objął posadę w ordynacji Zamojskiej, gdzie pozostał do śmierci.

Przewóski Edward, literat polski (ob.). Ukazała się w druku jego książka „Maurycy Mochnacki“ (1905).

Przezdziecki Gustaw, hrabia, filantrop i działacz społeczny, * ok. 1850, † 1909 w Cannes. Brał czynny udział w pracach Tow. Dobroczynności i u Magdalenek, od 1896 oddał się całą duszą sprawie Pogotowia ratunkowego. Obrany na prezesa Pogotowia ratunkowego, piastował tę godność do 1905, kiedy stan zdrowia nie pozwolił mu nadal pełnić obowiązków; w 1907 powołano go na członka honorowego tej instytucji. **P.** był też inicjatorem i twórcą Tow. ochrony kobiet, nie szczędził czasu ani kosztów na tworzenie schronisk, ognisk, i t. p. instytucji Towarzystwa.

Przyborowski Walery, pisarz polski (ob.), brał udział w powstaniu 1863 pod Langiewiczem, Oksińskim, Chmieleńskim, Ososukiem. Od 1903 jest nauczycielem literatury polskiej i historji w szkole handlowej w Radomiu. Za dwie powieści dla młodzieży: „Grom Maciejowicki“ i „Reduta Woli“ wytoczono mu proces karny. Ogłosił nadto: „Historja dwuch lat“ (Kraków, 1895, 5 t.); „Dzieje 1863 r.“(t., 1897, 4 t.); „Przyczyny upadku Polski“ (Warszawa, 1907); powieści historyczne dla młodzieży: „Młody konfederat barski“ (Warszawa, 1904); „Racławice“ (t., 1906); „Pod Stoczkiem“ (t., 1908); „Grom Maciejowicki“ (t. 1908); „Reduta Woli“ (t., 1908); „Olszynka Grochowska“ (t., 1907); „Zali Prusacy uciekli z Warszawy“ (t., 1908); „Berezyna“ (t., 1910) i in.; nadto: „Upiory“, powieść z 1863 (Kraków, 1903); „Było to pod Jeną“ (Warszawa, 1904); „Męty“ (t., 1906) i t. d.

Przybylski Czesław, budowniczy polski, kształcił się na politechnice warszawskiej, następnie w Karlsruhe i w Paryżu. Otrzymał łącznie z budowniczym Zdz. Kalinowskim I nagrodę (1909) na konkursie Koła architektów za model zagrody włościańskiej. Na wystawie dorocznej Tow. artystycznego (1908) wystawił również z Zdz. Kalinowskim model i rysunki kolonji podmiejskiej oraz dworku w Milanówku pod Warszawą.

Przybylski Wacław, uczestnik 1863 r., * 1828 w Wilnie, † 1872 w Paryżu, po ukończeniu uniwersytetu w Petersburgu był nauczycielem gimnazjalnym. Pisywał do dzienników polskich. Kierował prasą podczas dyktatury Traugutta. Następnie był we Francji przedstawicielem Rządu Narodowego.

Przybylski Zygmunt, komedjopisarz polski, b. dyrektor teatru lwowskiego, † 1909 w Warszawie; napisał nadto nowy szereg komedji, jak: „Guwerner“, „Krew nie woda“, „Nieudana próba“ (Warszawa, 1904); „Odwet“, „Pożegnanie“, „Wdowa z musu“ (1905); „Antkowe wesele“, „Fotografja Jędrusia“, „Księżyc i słońce“, „Wiosna“, „W zielonym gaiku“ (1907); „Debiutantka“, „Panna służąca“, „Wesele brata“, „Za słońcem“, „Znawca kobiet“ (1908); „Babula“, „Czary“, „Przygody pana Edwarda“ (1909) i t. d.

Przybyłko-Potocka Marja, wybitna aktorka polska, * 1871, ukończyła szkołę dramatyczną przy Warszawskim tow. muzycznym. Przez czas pewien należała do składu teatru łódzkiego, potym zaangażowana została do teatru krakowskiego za dyrekcji Pawlikowskiego—tutaj w pełni zajaśniał wielki jej talent dramatyczny; 1900 zaliczona w poczet artystek teatru Rozmaitosci, scenę warszawską opuściła w 1911, ale przyjeżdża często do Warszawy na występy gościnne.

Przybyłko-Potocka.

Zarówno w Krakowie jak i Warszawie odtwarzała pierwszorzędne role współczesnego repertuaru. **P.** cechuje gra dyskretna i wytworna, celuje w oddawaniu bogactwa duchowego współczesnych bohaterek dramatu. Wyszła za mąż za znanego literata, *Antoniego Potockiego* (ob.).

Przybyszewski Stanisław, wybitny poeta, dramaturg i powieściopisarz polski, ogłosił nadto: „Synowie ziemi“, powieść (Warszawa, 1904); „De profundis“ (1904); „Requiem aeternam.... Trzecia księga Pentateuchu“ (Lwów, 1904); „O dramacie i scenie“ (t., 1905); „Odwieczna baśń“, dramat (1906); „Dzieci szatana“, powieść (Kraków, 1907); „Śluby“, poemat dramatyczny w 3 akt. (1907); „Tyrteusz“ (1907); „Szlakiem Kaina“ (1907); „Dzień sądu“ („Synów ziemi“, część wtóra), powieść (Warszawa, 1908); „Gody życia“, dram. w 4 akt. (Kraków, 1909); „Szopena Naród“ (tamże, 1910); „Zmierzch“ (t., 1910); „Mocny człowiek“ (1911); „Topiel“ (1911). Prócz tego tłumaczył Momberta, Schleia, Novalisa „Hymny ku nocy“.

Pseudoeozynofilia, ziarnistość w protoplazmie białych ciałek krwi, istniejąca prawidłowo u królików.

Psichari Jan, filolog francuski pochodzenia greckiego, * 1854 w Odesie, od 1903 profesor nowożytnego języka greckiego w Szkole języków wschodnich. Ogłosił szereg prac z filologji greckiej po francusku, stoi na czele ruchu literackiego greckiego, pragnie oprzeć współczesny grecki język na gwarze ludowej. Napisał w tym języku kilka utworów literackich.

Pskowska gubernja, na 44,209 klm. kw. w 1908 liczyła 1,317,600 m. Podług spisu powszechnego na 1,122,317 m. było: 1,065,405 Wielkorosjan, 11,127 Łotyszów, 25,458 Estonów, 3885 Niemców, 3,640 Polaków osiadłych i 826 w wojsku; 93·5% prawosławnych, 3% starowierców, 2% protestantów, 1·5% innych. Główne miasto, Psków, w 1907 liczyło 33,200 m.

Pstrokoński Stanisław, malarz polski, * 1871 w Kaliskim, osiadł w Paryżu; wystawia swe obrazy przeważnie w salonach paryskich. Maluje krajobrazy i kompozycje, w których przebija zamiłowanie do studjowania ciała ludzkiego.

Psychoanaliza, metoda psychologiczna i psycholecznicza, której twórcą jest lekarz i profesor wiedeński Zygmunt Freud (ob. uzupełnienia do II supl.). Przez ogół neurologów i psychjatrów dotąd jeszcze w pełni nie uznawana, często gwałtownie zwalczana ze stanowiska psychologicznego, przedewszystkim zaś ze stanowiska leczniczego, metoda ta po raz pierwszy podana została przez Freuda w dziele napisanym razem z J. Breuerem p. n. „Studien ueber Hysterie“ (1895). Ma ona na celu pod względem teoretycznym wyjaśnienie powstawania nerwic (chorób nerwowych czynnościowych), zwłaszcza histerji i natręctwa myślowego, a także niektórych chorób umysłowych, jak otępienie wczesne *(dementia praecox)*, obłęd chroniczny *(paranoia chronica)* i t. d. **P.** zgodnie z poglądami Freuda i jego zwolenników ma również i cel praktyczny, leczniczy, albowiem usuwa te objawy chorobowe zwłaszcza w histerji i natręctwie myślowym. Freud z Breuerem, badając chorych na histerję, doszli do przekonania, że chorzy ci, znajdując się w stanie hipnozy, przypominają sobie te wyobrażenia, przeważnie albo prawie wyłącznie dotyczące życia płciowego, które, jako zabarwione afektem nieprzyjemnym, niechętnym *(unlustbetont)*, zostały w czasie przeżycia wyparte w podświadomość, straciły przez to możność zespalania się przy pomocy skojarzeń z całokształtem psychiki danego osobnika i, jako coś w niej obcego, wywołały bądź objawy cielesne (w histerji np. porażenia, znieczulenia, bóle), bądź psychiczne, jak w natręctwie myślowym. Dzięki temu, że w hipnozie wyobrażenia te wraz z towarzyszącym im afektem przeżywane są odnowa, reprodukowane i przez to wprowadzane z życia podświadomego, gdzie istniały dotąd, w życie świadome, tracą one swój wpływ chorobotwórczy, a objawy chorobowe, przez nie uwarunkowane, ustępują. Stopniowo Freud przyszedł do przekonania, że wielu chorych hipnozie się nie poddaje, i zaczął stosować w tych samych celach t. zw. metodę psychoanalityczną, w której wprowadzenie chorego w stan hipnotyczny okazuje się zbędnym. Wystarczy chorego wypytywać o powody, które dany objaw wywołały, przyczym należy żądać od chorego, ażeby mówił wszystko, cokolwiek mu w danej chwili z powodu danego objawu chorobowego na myśl przychodzi, bez względu na wstyd, nie krytykując ważności chwilowo powstałego w umyśle skojarzenia. Chory leży przytym z oczyma zamkniętemi dla lepszego skupienia się, a lekarz kładzie mu rękę na czole i przepowiada, że w danej chwili powstaną w umyśle jego wspomnienia, które wszystkie bez wyjątku należy wypowiedzieć. W ten sposób analitycznie zdobyty materjał daje możność dotarcia drogą bardzo zawiłych skojarzeń do owego w podświadomości uwięzionego dotąd wyobrażenia, afektywnie zabarwionego, i dzięki tej odtwórczej reakcji psychicznej *(Abreagieren)* chory może być wyleczony. O wartości tej metody pod względem czysto teoretycznym i psycholeczniczym toczą się wciąż w literaturze zażarte dyskusje; przyznać należy, że przeciwnicy Freuda nie opierają swoich argumentów na dokładnej znajomości zasadniczych podstaw teorji, zawierającej niewątpliwie genjalne pomysły i zdradzającej olbrzymią intuicję jej twórcy.

Ptaszycki Stanisław.

Ptaszycki Stanisław, polski lingwista i historyk literatury, profesor uniwersytetu petersburskiego, ogłosił między innemi: „Polskaja bibliografija“ (1901); „Sistematiczeskij ukazatel trudów po jazykoznaniju, literature etc.“ (Petersburg, 1903); „Nowiejszije trudy po istoriji polskoj literatury“ (t., 1902); „Średniewiekowyja powiesti w Polsze“ (tamże, 1902); „Iwan Feodorow, izdanija ostrożskoj bibliji“ (t., 1903). Ogłosił nadto szereg źródłowych wydawnictw czy to w „Bibljotece pisarzów“ Akademji Krakowskiej, czy też osobno, jak: Mikołaja Reja „Wizerunk własny żywota człowieka poczciwego“, według wydania 1560 r. (Petersburg, 1889 r.) i „Psałterz Dawidów“ (t., 1901); „Modlitewnik dla kobiet z XVI wieku; Wielkiego ks. Litewskiego i Żmudzkiego kronika. Kodeks Olszewski Chomińskich“ z rękopisu (Wilno, 1907); wspaniałą edycję paleograficzną do spółki z profesorem Sobolewskim i wiele innych.

Ptaś Józef, polityk polski, * 1864 w Nowym Targu, gimnazjum ukończył w Wadowicach, uniwersytet w Krakowie. W 1890 rozpoczął prakty-

kę palestrancką, wkrótce został referentem prokuratorji, w 1899 zastępcą prokuratora w Krakowie, 1905 radcą sądu. Należy do stronnictwa narodowo-demokratycznego, jest posłem do parlamentu wiedeńskiego od 1907, na prezesa frakcji parlamentarnej swego stronnictwa powołany w 1910 r. Napisał: „Projekt ubezpieczenia społecznego“ (Lwów, 1909).

Ptaśnik Jan, dr. fil., historyk polski, głosił drukiem: „Z dziejów kultury włoskiego Krakowa“ (Kraków, 1906); „Kollektorzy kamery apostolskiej w Polsce Piastowskiej“ („Rozpr. Akad. Um.“ i oddzielnie, Kraków, 1907); „Denar św. Piotra“ (t., 1908); „Do rodziny Salomonów genealogicznych szczegółów kilka“ (t., 1908); „Gli Italiani a Cracovie“ (1910); „Włoski Kraków za Kazimierza Wielkiego i Władysława Jagiełły“ (t., 1910); „Z dziejów krakowskiego kupiectwa od XIV do XIX w.“ t., 1910); „Dagome index. Przyczynek krytyczny do genezy świętopietrza w Polsce“ (t., 1911).

Puacz Józef, polski malarz rodzajowy i portrecista, kształcił się w Krakowie i Monachjum. Mieszka w Warszawie.

Puchalski Włodzimierz, fortepjanista i kompozytor polski, * 1848 w Mińsku, uczeń konserwatorjum petersburskiego (Leszetycki, Johannsen), jest od 1876 dyrektorem szkoły muzycznej w Kijowie. Napisał szereg utworów na orkiestrę, fortepjan i śpiew.

Puchewicz Władysław, pedagog i literat polski, † 1899 w Rzeszowie.

Puchta Krystjan Henryk, niemiecki poeta religijny, † 1858 w Augsburgu. Z prac jego ukazały się natdo: „H. Puchtas geistliche Lieder und Gedichte“ (1908).

Puck, miasto powiatowe w Prusach Zachodnich reg. Gdańskiej, w 1905 liczył 2,160 m., przeważnie katolików. W powiecie Puckim na 25,216 m. w 1900 było: 69·4% Polaków, 0·8% dwujęcznych; w 1905: 78·3% katolików, 21·3% protestantów, 0·4% innych.

Pudłowski Tadeusz, pisarz dla modzieży, ogłosił drukiem: „Baśń wigilijna“, „Zwycięstwo wojny“, „Zochna w krainie śnieżek“ (Warszawa, 1908); „Dobrzy znajomi“, „Oglądajcie“, „O Wiochnie, Wiośnie i królewiczu Chłodzie“ (t., 1910).

Puech Denys Piotr, rzeźbiarz francuski, * 1854 w Gavernac. Prace jego, odznaczające się wielkim wdziękiem i świetną techniką, dzielą się na trzy grupy: rzeźby właściwe, pomniki i popiersia. Z pierwszej grupy szczególnie wyróżniają się: „Muza Cheniera“ (muz. luks.); „Dziecko z rybą“ (1884); „Syrena“ (1890, m. luks.); „Sen gwiazdy“ (1891); „Św. Antoni Padewski“ (1895); „Jutrzenka“ (1901); „Myśl“ (1902). Z pomników: Leconte de Lisle'a w ogrodzie Luksem. w Paryżu, F. Garnier tamże, Juljana Simona i wielu innych. Z mnóstwa popiersi wymienić należy: pani Cauvin (m. luks.), J. Frrry'ego (w senacie), Loubeta, Gastona Paris i t. d., które są skończonemi arcydziełami. **P.** otrzymał wiele nagród, jest od 1905 członkiem Instytutu.

Pugno Raul, pjanista francuski, * 1852 w Montrouge, uczeń paryskiego konserwatorjum (A. Thomas) oraz szkoły Niedermayera, przez jakiś czas zajmował miejsce organisty w kościele św. Eugienjusza, poczym został profesorem harmonji w konserwatorjum (1891—901). Karjerę wirtuozowską rozpoczął późno, bo dopiero w 41 roku życia, zdobywając sobie odrazu pierwszorzędne stanowisko jako fortepjanista. Jako kompozytor wystąpił z szeregiem operetek, baletów oraz kompozycji fortepjanowych.

Pujo Maurycy, pisarz francuski, * 1872 w Lorroz-le-Bocage. Rozpoczął od prac filozoficznych w duchu idealistycznym, w tym też duchu pisywał w organach Młodej Francji, później stał się gorącym agitatorem nacjonalistycznym. Ogłosił oddzielnie: „le Règne de la grâce“ (1884); „la Crise morale“ (1897); „Paroles á la fiancée“ poemat prozą (1902).

Pułaski Franciszek, historyk polski, bibljotekarz ordynacji Krasińskich, sekretarz gieneralny Warszawskiego Tow. Naukowego, ogłosił: „Wystawa strojów w Petersbugu“ (Warszawa, 1902); „Inwentaz zbrojowni ordynacji hr. Krasińskich“, „Najdawniejsze druki brzeskie“, „Nieznany djalog z pierwszej połowy XVI w.“, „Spory o bibljotekę i zapis Swidzińskiego“ (1909); „Nowe szczegóły o Biernacie z Lublina“ (Warszawa, 1911).

Pułaski Kazimierz, konfederat barski, ob. art. w gł. dziele.

Pułaski Kazimierz, historyk polski, napisał nadto: „Szkice“, ser. III (1906); „Szkice i poszukiwania historyczne“ (1909 r.); „Kronika polskich rodów szlacheckich Podola, Wołynia i Ukrainy“, monografje (Warsz., 1911, t. I).

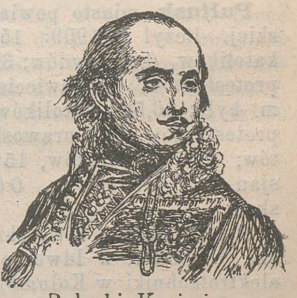

Pułaski Kazimierz.

Pułaski Kazimierz, malarz batalista. * 1863. Kształcił się w Monachjum. Brał udział przy malowaniu panoramy „Berezyna“ i „Pod Piramidami“, wystawia obrazy treści rodzajoweji batalistycznej.

Puławy, miasto powiatowe gub. Lubelskiej, w 1909 liczyły 8,934 m., w tym 2,882 katolików, 5,531 żydów, 483 prawosławnych, 38 protestantów. W powiecie Puławskim na 173,314 m. było: 139,351 katolików, 32 293 żydów, 1,334 prawosławnych, 336 protestantów; 73·5% Polaków,

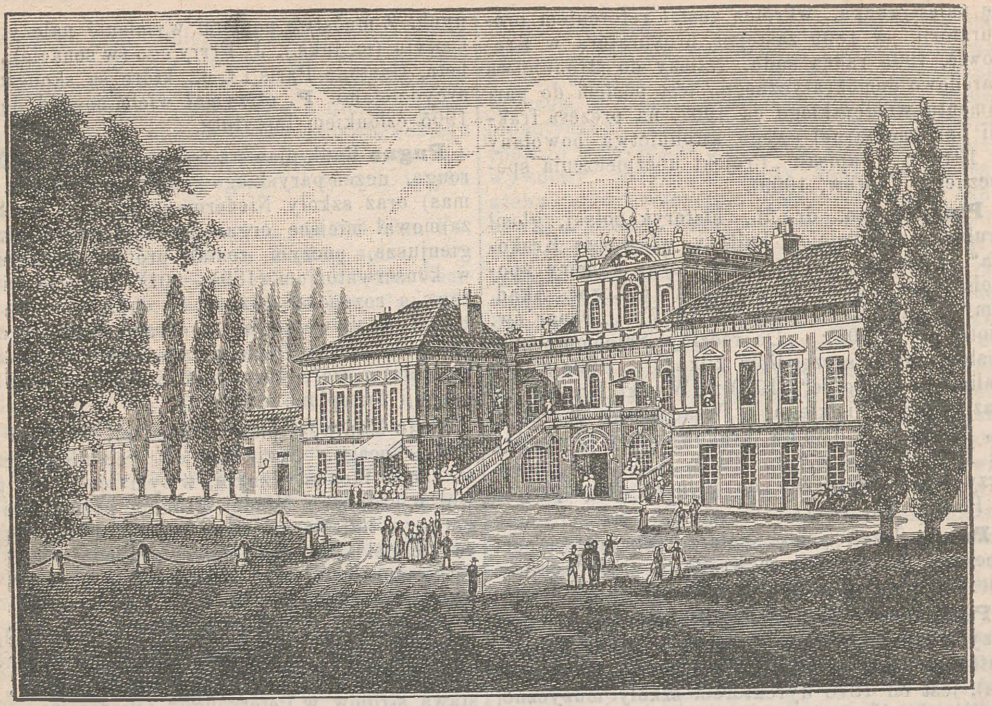

Zamek Czartoryskich w Puławach.

16·5% Żydów, 6·5% Wielkorosjan, 1·7% Małorusów, 0·2% Niemców, 1·5% innych, 9·0% wojską.

Pułtusk, miasto powiatowe w gub. Warszawskiej, liczył w 1909: 15,198 m., w tym 7,689 katolików, 6,950 żydów; 324 prawosławnych, 235 protestantów. W powiecie Pułtuskim na 118,864 m. było: 96,562 katolików, 19,007 żydów, 2,573 protestantów, 502 prawosławnych, 220 marjawitów; 75·7% Polaków, 15·7% Żydów, 5·8% Rosjan, 2·2% Niemców, 0·6% innych, 4·2% wojska.

Pupin Michał Idworski, elektrotechnik serbski, * 1858 r. w Idworze w Banacie. Profesor elektrotechniki w Kolumbji; przyczynił się wielce do udoskonalenia telefonów na znaczną odległość. Ogłosił szereg prac dotyczących elektryczności.

Purcell Henryk, kompozytor angielski, * 1658 w Westminster, † 1695 w Londynie. Najsłynniejszy z kompozytorów angielskich, twórca angielskiej narodowej opery; był organistą opactwa Westminsterskiego, a później (od 1682) kaplicy królewskiej. Jego dzieła stanowią epokę z rozwoju kompozycji angielskiej i wskazują, że Haendel był pod silnym wpływem Parcella. **P.** ilustrował muzyką dramaty Szekspira, pisał pierwsze angielskie opery („King Arthur") oraz utwory, kościelne, sonaty, etc.

Purpura, barwnik (ob.), względnie łatwo daje się otrzymać syntetycznie, **P.** sztuczna odznacza się większą czystością od naturalnej i jest tańszą od niej.

Puscarin Sextil, filolog rumuński, * 1877, studja odbywał w Lipsku i Paryżu, jest profesorem w Czerwniowcach. Ogłosił drukiem: „Schite"; „Snoave" (pod pseud. *Sex. Til*); „Juvenilia"; „Studii si notite filologice" i rozmaite artykuły treści naukowej i literackiej. Jest redaktorem wielkiego słownika, który wydaje Akademja rumuńska w Bukareszcie.

Pusch Jerzy Bogumił, gieolog. Jego „Gieologiczny opis Polski oraz innych krajów, na północ od Karpat położonych", wyszedł w Dąbrowie (1903).

Pustowójtówna Henryka.

Pusłowski Franciszek Ksawery, napisał: „Castrum doloris", treny i poezje (muzyka Roztworowskiego); „Wigilje", poezje (Kraków, 1910).

Pustowójtówna Henryka, * 1838 w pobliżu Żytomie-

rza, † 1881 w Paryżu, była córką Rosjanina, generał-majora, i Polki, Kossakowskiej. Będąc adjutantem Langiewicza, dała dowód wielkiej odwagi. Na emigracji wyszła za mąż za doktora Lewenhardta. Była troskliwą matką i powszechnym cieszyła się szacunkiem. Por. Fr. Rawita-Gawroński: „Henryka Pustowójtówna“ (Lwów, 1911).

Puszet Ludwik (baron *du Puget*), rzeźbiarz polski, * 1877 w Krakowie, odebrał wykształcenie artystyczne w Krakowskiej szkole sztuk pięknych. Wystawia studja zwierząt, pisuje przytym artykuły z dziedziny sztuk plastycznych, z których „Nowe klejnoty miasta Krakowa“ zwróciły na siebie uwagę. Jest współpracownikiem Komisji do badania historji sztuki w Polsce przy Akademji Umiejętności.

Putbus Wilhelm Malte, książę niemiecki, * 1833, † 1907 w Pegli; z zejściem jego wygasła linja męska. Z pięciu córek najstarsza *Marja* wyszła za Franciszka Veltheima, który został głównym spadkobiercą i otrzymał w 1908 nazwisko i tytuł księcia **P.**

Puzyna Jan, kniaź na Kozielsku, książę biskup krakowski, kardynał, † 1911 w Krakowie. Podczas ostatniego *conclave* w imieniu Austrji wniósł *veto* przeciwko wyborowi na papieża kardynała Rampolli, 1909 zaś wbrew opinji większości społeczeństwa zakazał umieszczenia zwłok Juljusza Słowackiego w grobach królewskich na Wawelu.

Puzyna Józef, matematyk polski, * 1856 w Martynowie Nowym w Galicji. Studja gimnazjalne ukończył we Lwowie, uniwersyteckie odbywał tamże i w Berlinie. Habilitował się w 1885 we Lwowie, 1889 został profesorem nadzwyczajnym, 1892 zwyczajnym, 1894 piastował godność dziekana, 1904 rektora uniwersytetu. Od 1900 jest członkiem korespondentem Akademji Krak. Prace naukowe ogłaszał w „Rozpr. Ak. Krak. w „Pracach matematyczno-fizycznych“, w „Monatshefte für Math. und Physik“; oddzielnie wydał: „Teorja funkcji analitycznych“ (Lwów, 1900).

Puzyrewski Aleksander, generał rosyjski i pisarz wojskowy, † 1904 w Warszawie.

Pyelitis, zapalenie miedniczek nerkowych (ob. Nerki). Z drobnoustrojów, wywołujących zapalenie miedniczek, wymienić trzeba najczęściej laseczkę okrężnicy (*Bact. Coli*), często lasecznika gruźlicy, gronkowce i dwoinkę tryprową. Jeżeli zakażenie rozszerzyło się z dołu ku górze, t. j. z pęcherza przez moczowody do miedniczek, to spotykamy często mieszaninę różnych jednocześnie drobnoustrojów (gronkowce, ziarnkowce, *bact. coli.*, *bact. proteus* i t. d.).

Pyocyanaza, zaczyn, wydzielany przez laseczki ropy błękitnej (*Bact. pyocyaneus*), rozpuszczający śluz i włóknik. Stosowany jest leczniczo do rozpuszczania nalotów dyfterytycznych w gardle.

Pypin Aleksander, rosyjski historyk literatury, † 1905 w Petersburgu.

Pyrowicz Ludwik, rzeźbiarz polski, † 1910.

Pyrowicz Ludwik.

Pyrowicz Stanisław, literat polski, brat poprzedniego, * 1846 w Płocku, gimnazjum ukończył tamże, potym wydział prawa i administracji Szkoły Głównej w 1867. Był patronem przy Trybunale cywilnym w Płocku, od 1876 adwokatem przysięgłym oraz współredaktorem *Korespondenta Płockiego*. W 1898 osiadłszy w Warszawie, prace ekonomiczne i społeczne drukował w *Pamiętniku Naukowym*, *Niwie*, *Ateneum*. Współpracownik *Gazety Sądowej*, „Wielkiej Encyklopedji Ilustrow.“, *Gazety Handlowej*, jest obecnie referentem działu politycznego *Gazety Nowej*.

Q.

Qeensland (ob.), kolonja brytańska w Australji, państwo Związku australskiego. Ludność w 1908 wynosiła 546,467 głów, przyczym uderzająca jest przewaga mężczyzn, szczególnie wśród Chińczyków (298,040 mężcz. i 248,427 kobiet). Ogólna ilość ludności kolorowej wynosiła 1908: 14,895 głów. Stolica Brisbane miała 1908: 135,655 m. Po części ze względów socjalno-politycznych (wysokie płace robocze), poczęści zaś ze względów gospodarczych (susza kilkoletnia), rząd **Q.** przez długi czas nie tolerował immigracji, tak, że od 1901 do 1906 liczba emigrantów i immigrantów nie przekroczyła w 7,515. Dopiero od 1906 rząd czynił starania w tym kierunku. Stosunki handlowe w 1907 zarówno w zakresie minerałów, jak i inwentarza i wełny przedstawiały się korzystnie, za to przemysłowe były mniej pomyślne, do czego przyczyniły się kryzys wszechświatowy i wysokie płace. Przywóz wynosił w 1907: 9,429,691 f. szt., z czego na Anglję z kolonjami wypadło 8,018,582, na Niemcy 366,927 f. szt.; wywóz w 1907: 14.684,019 f. szt., przeszło połowa do innych stanów australskich, reszta do Anglji, Ameryki, Francji i t. d. Dochody państwa w 1909 stanowiły 4,766.214, wydatki 4,756,304 f. szt., przyczym od podatku dochodowego został zwolniony w 1907 wszelki dochód poniżej 200 f. szt. W górnictwie eksploatacja złota zmniejszyła się, natomiast srebra i miedzi wzrosła. Produkcja rolnicza w ostatnich latach osłabła z powodu panującej przez kilka lat z rzędu suszy. Hodowla inwentarza w 1907 przedstawiała się w następujący sposób: koni 488,486, rogacizny 3,892,232, owiec 16,738,047. Próba wprowadzenia hodowli kóz angorskich udała się najzupełniej. Wzrostowi przywozu i wywozu odpowiada wzrost ruchu statków, który w 1907 wynosił 846 (1906: 793) statków. Przez umowę z *British India Co*, jest **Q.** od 1908 połączony z Wielką Brytanją komunikacją statków, odpływających raz na miesiąc przez cieśninę Torres (w powrotnej drodze z Europy koło przylądka Dobrej Nadziei), jak również od 1908 z Batawją i Indjami holenderskiemi. Por. I. Mathew „the representative tribes of **Q.**“ (1910); Mapa **Q.** o skali 1:2,534.000 (Brisbane 1906).

Querlon Piotr *Peyrot des Gaschons*, powieściopisarz francuski, * 1880 w Valençay, † 1904 w Etampes. Drukował swe prace w czasopismach młodych, jak: *Ermitage*, *Mercure de France*, od 1899 redagował z braćmi *l'Hemicycle*. Oddzielnie ogłosił: „Tablettes romaines“ zbiór poematów w prozie; powieści: „la Liaison fâcheuse“ (1902); „les Joues d'Hélène“ (1903); „Amours de Leucippe et de Clitophon“ (1904), naśladowanie Tacjusza; „la Princesse à l'aventure (1904). Po śmierci ukazały się: „la Maison de la petite Livia“ (1904); „Céline, fille des champs“ (1905); „la Boule de vermeil“ (1906). Utwory **Q.** odznaczają się klasyczną prostotą.

Querol y Subirats.

Querol y Subirats Augustyn, rzeźbiarz hiszpański, * 1863 w Tortosie, † 1909. Uchodzi za odrodziciela nowożytnej rzeźby hiszpańskiej. Szczególnie świetnie oddawał wzruszenie; ważniejsze prace: „Św. Jan każący na pustyni“ (1883); „Św. Franciszek z Asyżu leczący zadżumionych“; „Tradycja“; „Rozpacz“; „Skromność“; „Mater dolorosa“; „Zwyciężony“; nadto wspaniałe biusty, między inne-

mi, króla i królowej, panujących obecnie. Otrzymał wiele nagród na wystawach międzynarodowych.

Quignon Ferdynand, malarz francuski, * 1854 w Paryżu, pleinairzysta, doprowadzający efekty świetlne do możliwego natężenia. Głośniejsze obrazy: „Czarne zboże“; „Żniwa“; (1890); „Kwitnący owies“ (1892, muz. luksm.); „Dojrzałe zboże“ (1896); „Jabłonie w kwiecie“ (1900); „Bagno w Waben“ (1905); „Owies“ (1908) i t. d.

Quintana Manuel, prezydent rzeczypospolitej Argientyńskiej, * 1834, † 1906 w Maison-Rose. Po skończeniu prawa był adwokatem, potym profesorem prawa, od 1860 oddał się polityce, należąc do zgromadzenia prawodawczego swego stanu. Następnie obrany był deputowanym i senatorem. Brał udział w kongresie państw południowo-amerykańskich w Montevideo, potym w panamerykańskim w Waszyngtonie (1889). Minister spraw wewnętrznych 1904, t. r. został obrany prezydentem rzeczypospolitej do 1910. Po jego śmierci urząd prezydenta przeszedł do wiceprezydenta, Alcorty Figueroa.

Quost Ernest, malarz francuski, *1843 w Avallon. Jest niezrównanym malarzem kwiatów, co z dużym smakiem zużytkował w wielkich płótnach dekoracyjnych. Ważniejsze prace: „W kwietniu“; „Gniazda i róże“; „Brzegi Orge“ i t. d. Otrzymał wiele nagród i odznaczeń na wystawach paryskich i międzynarodowych.

R.

Ra, symbol chemiczny radu.

Raab Adolf, napisał: „Nauka teoretyczna i praktyczna prawa wekslowego i handlowego“ (Przemyśl, 1903).

Raab Franciszek Antoni, ekonomista austrjacki, * 1722 w St. Leonard w Karyntji, † 1783 w Wiedniu. Położył wielkie zasługi koło przemysłu w Austrji i stworzenia drobnej własności; t. zw. „System Raaba“ rozpowszechniony w Czechach, na Morawach, w Galicji, Austrji Dolnej, Styrji.

Raabe Wilhelm, nowelista niemiecki, najwybitniejszy niemiecki humorysta współczesny, † 1910 w Brunświku.

Raband Henryk, kompozytor francuski, * 1880, uczeń konserwatorjum paryskiego, obecnie drugi kapelmistrz Wielkiej opery w Paryżu. Napisał 2 symfonje i operę („la Fille de Roland“).

Rabát (arab. *Errebat*), miasto portowe na atlantyckim brzegu Marokka, 60,000 m.; wspaniałe ruiny pałacu i meczetu z wieżą 65 m. wysoką. O jakie 2 klm. od miasta znowu ruiny kartagińskiego miasta Selha, późniejszej rzymskiej Chelli.

Raba Wyżnia, stacja kolei na szlaku Chabówka—Zakopane.

Rabdomancja, wróżenie lub mniemana sztuka odkrywania skarbów za pomocą różdżki czarodziejskiej.

Rabies (syn. *lyssa*), wścieklizna.

Rabka, miejscowość lecznicza w powiecie Myślenickim w Galicji, posiada solanki alkaliczne, jodo-bromowe.

Rabot Karol, gieograf francuski, * 1856 w Nevers. Uczestniczył w wyprawie do bieguna północnego i na Spicberg, prowadził studja nad zmianą długości lodowców (1897—1903).

Rabska Zuzanna, powieściopisarka polska, córka historyka, *Aleksandra Kraushara* (ob.), * 1886 w Warszawie, odebrała wykształcenie domowe. 1905 poślubiona krytykowi i publicyście, dr. *Władysławowi Rabskiemu*. Prace beletrystyczne oraz przekłady liryki: francuskiej, niemieckiej i angielskiej, umieszczała w pismach tygodniowych i codziennych, głównie w *Kurjerze Warszawskim*. Oddzielnie ogłosiła drukiem zbiory nowel: „Zanim światła pogasną“ (Warszawa, 1909); „Dogaressa“ (t., 1912).

Rabski Władysław, wybitny krytyk teatralny i literat polski, od 1897 napisał szereg rozpraw literackich, między innemi: „Kobiety Ibsena“, „Peer Gynt“, „Heine a Polacy“ i t. d., które ogłaszał w różnych tygodnikach i dziennikach warszawskich oraz poznańskich. Nadto umieszczał stale w *Kurjerze Warszawskim* swoje świetne recenzje teatralne. Dwukrotnie ofiarowano mu mandat poselski do parlamentu niemieckiego: w 1910 w Poznaniu, w 1912 na Górnym Szląsku; mandatu nie przyjął. Przygotowuje wydanie krytyk teatralnych w dwuch tomach.

Rabsztyn, miejscowość w gub. Kieleckiej pow. Olkuskiego; zachowane ruiny są pozostałością zamku z XV w., będącego niegdyś własnością Toporczyków.

Racek Adolf, pisarz czeski, * 1876 w Vsetynie, redaktor pisma *Rozvój* w Ołomuńcu, od 1901 urzędnik Izby handlowej w Pradze. Osobno ogłosił drukiem: „De profundis“ (1898); „Sniva moudrost“ (1900); „Dablova sonata“ (1904); „Lyrikův pad“ (1906); „Básnie“ (1909).

Racemja (od *Sal racemicum*, soli kwasu gronowego) występuje w związkach organicznych których cząsteczka zawiera węgiel asymetryczny. Wiele substancji optycznie czynnych występuje w różnych odmianach: jednej prawo, drugiej lewo-skrętnej, trzeciej obojętnej. Ta trzecia odmiana powstaje z połączenia pierwszych dwuch i daje się na nie rozszczepić—jest to odmiana ra-

cemiczna. Przykładem takiego związku może być kwas winowy.

Rachilde Małgorzata *Eymery* (po ślubie *Valette*), powieściopisarka francuska, * 1862 w Perigueux. Z szeregu oryginalnych i głębokich psychologicznie powieści jej ważniejsze: „Nono“(1885); „A mort“ (1886); „la Marquise de Sade“ (1886); „le Tiroir de Mimi Corail“ (1887); Madame Adonis“, „Monsieur Vénus“ (1889); „la Sanglante Ironie“ (1891); „l'Animale“ (1893; w przekładzie polskim p. t. „Bestja“); „le Démon de l'absurde“ (1894); „la Princesse des ténèbres“ (1896); les Hors-nature“ (1897); „la Tour d'amour“ (1899); „l'Heure sexuelle“, „la Jongleuse“ (1900); „les Desous“ (1904); „le Meneur de Conves“ (1905) i t. d. Wychowana w szkole naturalistów, Goncourta i Huysmansa, zbliżyła się później do symbolistów. Połączenie obydwuch pierwiastków tworzy oryginalną cechę jej utworów; ze szczególnym mistrzowstwem maluje niezwykłe stany duchowe. Ogłosiła też tom sztuk teatralnych, zawierający: „Madame la Mort“, „le Vendeur de soleil“, „le Voix du sang“ (1891). „Por. J. Lorentowicz „Młoda Francja (Warszawa, 1910).

Rachmaninow Sergjusz, kompozytor rosyjski, * 1873 w gub. Nowogrodzkiej, uczeń konsertorjum petersburskiego, później moskiewskiego konserwatorjum (Tanjejewa i Arenskiego). Zasłynął najpierw jako pianista, później jako kompozytor. W 1903 został profesorem Maryjskiego instytutu w Moskwie, od paru lat mieszka stale w Dreznie, oddany wyłącznie kompozycji. Napisał szereg bardzo wartościowych utworów na orkiestrę (symfonje, 3 koncerta fortepjanowe, poemata symfoniczne), kameralnych, chóry kościelne oraz opery.

Raciążek, osada w powiecie Nieszawskim gub. Warszawskiej, w 1909 liczył: 1,534 m., w tym: 1,507 katolików, 18 żydów, 9 prawosławnych. Ruiny zamku pochodzą z XVIII w.

Raciborski Marjan, botanik polski, * 1863 w Brzostowie pod Opatowem, studja ukończył w Krakowie, do 1892 był asystentem przy katedrze botaniki, od 1893—96 asystentem w Instytucie fizjologji roślin w Monachjum, 1896 — 900 prowadził studja botaniczne na Jawie; 1900—10 profesor Akademji rolniczej w Dublanach, 1903—10 profesor nadzwyczajny, a 1910 profesor zwyczajny biologji botanicznej uniwersytetu we Lwowie. Prace swe naukowe z różnych działów botaniki ogłasza po polsku, francusku, niemiecku, holendersku, w ostatnich latach ogłosił: „O kilku nieznanych paprociach archipelagu malajskiego“ (*Kosmos*, 1902); „Próba określenia górnej granicy ciśnienia osmotycznego umożliwiającego życie“ (Kraków, „Rozpr. Akad.“, 1905); „Utleniające i redukujące własności komórki żywej“ (t., 1905); „Chemomorfozy grzyba Aspergillus niger“ (t., 1905); „Zapiski mikrochemiczne“ (t., 1906); „Jawańskie Hypocreaceae i Scolecosporae“ (t.); „O asymilacji związków azotowych przez grzyby“ (tamże); „O rozroście krokowym komórki“ (tamże, 1907); „Zatamowanie wzrostu ruchomego u Basidiobolus ranarum“ (tamże, 1908); „Nalistne i pasorzytne grzyby Jawy“ (tamże, 1909); „Opisy kilku rdzy Jawy“ (tamże).

Raciborz, miasto powiatowe w reg. Opolskiej na Szląsku Górnym, w 1905 liczył 32,690 m., w tym: 27,729 katolików, 4,138 protestantów i 823 żydów. W powiecie Raciborskim na 147,328 m. w 1900 Polacy stanowili 44·9%, dwujęzyczni 1·1%.

Rackham Artur, rysownik i ilustrator angielski, * 1867. Świetnie ilustrował cały szereg książek, między innemi: „Bajki“ Grimma (1900 r.) i „Sen nocy letniej“ Szekspira (1908); celuje zarówno w oddawaniu motywów fantastycznych jak i scen realistycznych.

Raczyńska Marja, napisała: „Moizes“ (Warszawa, 1909); „Dzienniczek Hanusi Tymieckiej“ (Lwów, 1910); „Listy prababki 1830—1836“ (t., 1910).

Rad, Rd, pierwiastek promieniotwórczy, pierwszy wyodrębniony przez Piotra Curie i żonę jego M. Curie-Skłodowską w 1898 (ob. Promieniotwórcze ciała), w układzie naturalnym zajmuje ostatnie miejsce w grupie wapniowców. Występuje stale jako towarzysz uranu; w nader drobnych ilościach prawdopodobnie rozpowszechniony jest wszędzie w skorupie ziemskiej. Ogólna ilość Ra na kuli ziemskiej obliczają na 250 miljonów tonn, km^3 kuli ziemskiej ma zawierać 10^{-15} g. R; 1g. masy 0.2×10^{-12} g. do 5.8×10^{-12} g. w wodzie morskiej podług Jolyego niedaleko od brzegu w oceanie Atlantyckim na 1g. wody przypada 0.0314×10^{-12} do $0,04000 \times 10^{-12}$ g. Ra., osady morskie zawierają większe ilości, mianowicie 3.1×10^{-12} do 54.5×10^{-12} g. Ra w 1g. substancji. O zawartości Ra. w źródłach, wodach mineralnych (ob.). **R.** wraz z torem jest najprawdopodobniej przyczyną promieniotwórczości wolnego powietrza (ob. Promieniotwórczość). Otrzymuje się Ra wyłącznie z rud uranowych (z uranem Ra połączony jest węzłem genetycznym). Z rud uranowych najważniejsze znaczenie mają rudy północno-amerykańskie w stanie Karolina i rudy czeskie koło Jachimowa. Te ostatnie stanowią monopol rządu austrjackiego; 10,000 kg. rudy uranowej daje 1 gr. chlorku Ra, wartości około 400,000 koron. Rudę smolistą uranową praży się z sodą, wyciąga następnie wodą i kwasem siarkowym, pozostałość z ciałami promieniotwórczemi, przeważnie w postaci siarczanu, traktuje się kwasem solnym, gotuje z sodą, by siarczany Ba i Ra zamienić w węglany, wyciąga czystym kwasem solnym i otrzymuje chlorek barowo-radowy. 3 tonny rudy pierwotnej dają 1 tonnę odpad-

ków, które dostarczają zaledwie 2 kg. chlorku barowo-radowego. Do tego stadjum przeróbka odbywa się w fabryce, oddzielenie zaś Ra od Ba uskutecznia się w laboratorjum zapomocą cząstkowej krystalizacji; chlorek i bromek Ra trudniej się rozpuszczają w wodzie niż odpowiednie sole barowe; 6—8 krotna krystalizacja wystarcza do oddzielenia bromków Ra od bromków Ba. Przeróbka rud, dokonana z polecenia rządu austrjackiego, 1909 dała około 3 g. chlorku radowego; preparat otrzymany nie był czysty, był to raczej chlorek baru z 7% chlorku Ra; do większości badań fizycznych i chemicznych taki preparat zupełnie dobrze się nadaje. Ra, jak wyżej, należy do grupy ziem alkalicznych, sole jego białe, w roztworach bezbarwne, izoformiczne z solami barowemi; chlorek, bromek, azotan rozpuszcza się w wodzie dość obficie, siarczan nieznacznie. Sole Ra zabarwiają płomień palnika gazowego na ciemno-karminowo, dają widmo podobne do widma innych wapniowców, najważniejsze linje niebieskie i fijoletowe wykazują długość fali 0·46830, 0·43406, 0·38147 i 0·36496 μ. Ra metaliczny otrzymali w 1910 M. Skłodowska-Curie i A. Debierne za pomocą elektrolizy $RaCl_2$. Stosowali oni katodę z rtęci a anodę platynoirydową i dostali ciekłą ortęć radową, rozkładającą wodę i szybko zmieniającą się na powietrzu. Ortęć tę następnie destylowali w rurze kwarcowej w atmosferze wodoru. Po odpędzeniu rtęci znaleziono biały błyszczący metal; ulatniał się on obficie w temperaturze około 700°, przyczym silnie nagryzał rurę kwarcową. Ra, metaliczny szybko się zmienia na powietrzu, czernieje prawdopodobnie z racji powstawania azotku, wodę rozkłada energicznie, rozpuszczając się w niej, również rozpuszcza się prawie zupełnie w rozcieńczonym kwasie solnym. Własności promieniotwórcze Ra metalicznego odpowiadały przewidywaniom, aktywność jego wzrasta zgodnie z prawem tworzenia się emanacji (ob.). Ciężar atomowy Ra, podług obrachunku M. Skłodowskiej-Curie jeszcze z 1908, wynosił 226·4. Badania promieniotwórczości **R.** silnie są związane, z badaniami wogóle promieniotwórczości (ob.). Podług teorji rozkładu ciał promieniotwórczych, objaśniającej zjawiska zachodzące w nich, Ra. musi ulegać rozkładowi; półokres jego życia, tak zwany perjod, wynosi około 1800 lat. Ra nie jest pierwotnym ciałem promioniotwórczym, zajmuje on określone stanowisko w szeregu przemian uranu i należy do szeregu gienetycznego uranowo-radowego. Dzięki pracy ośmiu badaczy, osobliwie Boltwooda, wyjaśniona została dostatecznie sprawa pochodzenia Ra; macierzystym ciałem jego jest Uran (ob.), ale Ra nie powstaje wprost z U, najprawdopodobniej dwa produkty rozkładu dzielą U od Ra, mianowicie Uran X i Jon, a znów Ra sam daje następnie produkty dezintegracji, jak emanację (ob.): rad A, rad B, rad C, rad E, rad F (ob. Polon), ciała promieniotwórcze, wreszcie ciało nieczynne, przypuszczalnie ołów (ob. Uran). Por. M. Skłodowska-Curie i A. Debierne „Rad metaliczny“ (*Chemik Polski*, 1910, № 19); Righi „Il radio“ (1904); E. Bekier i L. Bruner „Zawartość radu w minerałach kałuskich“; nadto ob. Promieniotwórczość.

Rada Państwa. Wraz z reformą ustroju państwowego w Rosji nastąpiła reorganizacja **R. p.** Nowy jej skład i kompetencję określa „Urządzenie **R. p.** z 7 maja 1906 r.“ Władza prawodawcza w Rosji według praw zasadniczych z 1906 należy do monarchy łącznie z **R. p.** i Dumą państwową. **R. p.** i Duma państwowa są jakby dwiema izbami parlamentu rosyjskiego, chociaż w urządzeniach o nich nie użyto słowa parlament; określone są jako „urządzenia państwowe“, w których „roztrząsane bywają projekty prawodawcze, skierowywane do najwyższej władzy samodzierżawnej na mocy praw zasadniczych i według porządku, określonego w ich urządzeniu“. **R. p.** w składzie swym jest przeważnie instytucją biurokratyczną. Składa się obecnie (od 1906) z członków z nominacji i członków z wyboru. „Do zasiadania w **R. p.**“ powoływani są przez władzę Najwyższą tylko niektórzy członkowie z nominacji, których liczba nie może przewyższać liczby członków z wyboru. Członkowie z wyboru dzielą się na 5 kategorji: 1) przedstawiciele duchowieństwa rosyjskiej prawosławnej cerkwi, w liczbie 6 „wybierani są przez św. synod w porządku określonym i najwyżej zatwierdzonym“; 2) sześciu członków **R. p.** obierają wyborcy z pośród wybranych przedstawicieli akademji cesarskiej i wszystkich uniwerstytetów, każda z tych instytucji obiera trzech wyborców; 3) 12 członków **R. p.** obierają wyborcy, wybrani przez Radę handlu i przemysłu, komitety giełdowe oraz zgromadzenia kupieckie; 4) 18 członków **R. p.** obierają wyborcy, obrani przez zgromadzenia szlacheckie tych gubernji, gdzie odbywają się wybory szlacheckie; 5) 34 członków **R. p.** obierają gubernjalne zgromadzenia ziemskie, po jednym z każdego. Departamenty **R. p.**, w liczbie dwuch, składają się z członków **R. p.** z nominacji, którzy powoływani są tam przez władzę Najwyższą. Powierzone mają sobie pewne sprawy specjalne, jak: sprawy, dotyczące urządzeń majątków majoratowych, sprawy o odpowiedzialności za przestępstwa, popełnione przez członków Dumy państwowej, członków **R. p.**, ministrów i t. d. Oddział kodyfikacyjny przy **R. p.** został zniesiony; obowiązki jego powierzono kancelarji państwowej, której funkcje nieco rozszerzono.

Radde Gustaw Ferdynand Ryszard, naturalista i podróżnik niemiecki, † 1903 w Tyflisie.

Radecke Albert Marcin, muzyk niemiecki, * 1830, uczeń konserwatorjum lipskiego; do 1907 dyrektor Instytutu muzyki kościelnej. **R.** jest *ho-*

norowym członkiem król. Akademji w Berlinie. Napisał szereg kompozycji orkiestrowych i pieśni.

Radecki-Mikulicz, generał austrjacki, polny marszałek-porucznik, † 1910 w Wiedniu.

Radius-Zuccari Anna, (pseud. *Neera*), romansopisarka włoska, * 1846 w Medjolanie. Znana z utworów malujących życie małomiasteczkowe, jak: „Teresa“; „Il Nido“; „Il marito dell'amica“; „Lydia“; „L'amuleto“; „Una passione“; „il Romanzo della fortuna“ (1906); „il Canzoniere della donna“ i inne.

Radjobaryt, kryształy barytu promieniotwórczego z Karolowych Warów.

Radjometryczne ciśnienie. W najbardziej posuniętej próżni, jaką osiągnąć można (10^{-8} atmosfery albo $\frac{1}{100,000}$ m.m. słupa rtęci) podług teorji kinetycznej gazów w 1 cm.^{3} pozostają jeszcze miljony cząsteczek gazu (około $30 \cdot 10^{10}$). W tak mocno rozrzedzonych gazach ujawnia się zjawisko zwane **C. r.** Różnica ciśnień po obydwuch stronach krążka—oświetlanej i nieoświetlanej—daje ciśnienie **R.** Ponieważ ciśnienie **R.** w porównaniu z ciśnieniem promieni przedstawia 10-krotnie większą wartość, przeto usunięcie skutków jego ma pierwszorzędne znaczenie w doświadczeniach ciśnienia promieni (ob. Promieni ciśnienie w II supl., Radjometr gł. dz.).

Radjotelegrafja, od 1906 przyjęta międzynarodowa nazwa telegrafji bez drutu.

Radliński Ignacy, orjentalista polski, ogłosił nadto: „Historja nauki o człowieku, czasy przedhistoryczne“ (1902); „Prorocy hebrejscy wobec krytyki i dziejów“ (Warszawa, 1904); „Apokryfy judaistyczno - chrześcijańskie“ (Lwów, 1905 r.); „Dzieje jednego Boga“ (Warszawa, 1905); „Dwa dokumenty ludzkości“ (t., 1907); „Na przełomie dziejowym“ (t., 1907); „Dzieje jednego z synów bożych“ (., 1908); „Spinoza“ (t., 1910); „Apokryfy judaistyczno - chrześcijańskie w polskich przeróbkach“ (t., 1911); „Jezus, Brahma, Spinoza. Rzecz historyczno - społeczna“ (Kraków, 1912); „Modernizm i Myśl wolna“ (., 1912).

Radolin Hugo.

Radolin Hugo Leszczyc, książę, dyplomata niemiecki. Jako ambasador w Paryżu, przyczynił się do umowy francusko-niemieckiej z 8 czerwca 1905.

Radom, miasto gubernjalne, w 1909 liczył 39,981 m., w tym 20,256 katolik., 16,979 żydów, 2,244 prawosławnych, 492 protestantów, 10 innych. W pow. Radomskim w 1909 na 196,468 m. było: 159,738 katolików, 31,537 żydów, 2,721 protestantów i 2,462 prawosławnych i 10 innych; 80·9% Polaków, 14·2% Żydów, 3·1% Biało-Mało-Wielkorusów, 1·2% Niemców, 0·6% innych.

z Radomia Mikołaj, ob. Mikołaj z Radomia.

Radomska gubernja na 12,352 klm. kw. w 1909 liczyła 1,069,744 m., 536,502 kobiet, 533,242 mężczyzn; na wsi mieszkało 810,409 m., w osadach 141,311 m., w miasteczkach 118,024 m. Podług wyznania było: 898,032 katolików, 153,782 żydów, 12,771 protestantów, 4,942 prawosławnych, 207 marjawitów, 10 innych. Skład narodowościowy według spisu powszechnego: 83·57% Polaków, 13·76% Żydów, 1·36% Biało-Mało-Wielkorusów, 1·07% Niemców, 0·22% innych. Najwięcej Polaków wykazał powiat Iłżecki z 88·7%, następnie idą: Opoczyński z 88·3%, Opatowski z 83·3%, Konecki z 82·6%, Kozienicki 81·7%, Radomski z 80·9%, Sandomierski z 80.6%. Najbardziej żydowski pow. Sandomierski z 16·7%, najmniej Opoczyński z 10·0%; najbardziej niemiecki pow. Kozienicki z 3·2%, najmniej Opatowski z 0·1%. Emigracja sezonowa w 1908 wynosiła 13,213 osób. Emigracja stała wynosiła 2,205 osob. W 1908 na 1.000 m. było 7·2% ślubów, 39·9% urodzin, 22·1% skonów, przyrost 17·8%. *Rolnictwo.* W 1907 należało do włościan 50·23% ogólnego obszaru, do wielkiej własności 33·01%, drobnej szlachty 0·58%, do osad 4·06%, do miast 0·77%, do skarbu 6·92%, do majoratów i innych 4·43%. Obszar własności większy wynosił w 1906: 523,568 morgów, średnia wielkość majątku 862·5 morga. *Górnictwo i przemysł:* w 196 zakładach górniczych i hutniczych 8,920 rob. wyprodukowano za 17,557 tysięcy rubli. W 127 zakładach i fabrykach przemysłu wielkiego pracowało 5,943 rob., a wytworzono za 8,495 tys. rb. Razem przemysł fabryczny, górnictwo i hutnictwo skupiały się w 328 zakładach, zatrudniały 14,863 rob., a wartość produkcji wynosiła 26,052 tysięcy rubli. W 489 zakładach naukowych uczyło się 29 tys. uczniów i uczennic; szkół średnich 9, w tym rządowych 5.

Radomyśl, miasto powiatowe gub. Kijowskiej, w 1907 liczył 15,500 m. W powiecie Radomyślskim na 315,629 m. było: 78·2% Małorusów, 13·0% Żydów, 4·3% Wielkorusów, 2·3% Niemców, 1·9% Polaków, 0·3% innych; 78·4% prawosławnych, 13·0% żydów, 4·7% katolików, 2·4% protestantów, 1·3% starowierców.

Radowitz Józef Marja, dyplomata niemiecki (ob.), * 1839, † 1912. W 1892 został ambasadorem w Madrycie, w 1906 zastępował Niemcy na konferencji w Algeciras, przeszedł w stan spoczynku 1908.

Radwan Józef, literat i publicysta polski, * 1858. Od 1879 zaczął pisywać do *Gazety Warszawskiej*, następnie pracował w „Słowniku geograficznym“ oraz umieszczał artykuły w *Wieku*, w 1891 został redaktorem i wydawcą *Gazety Kaliskiej*.

Radziejowski Stanisław, malarz polski, * 1863. Kształcił się w Krakowskiej szkole sztuk pięknych i Akademji monachijskiej. Maluje sceny rodzajowe lub fantastyczne na tle sielskim, wreszcie pejzaże. Najbardziej znane obrazy: „Południca"; „Duch grajek"; „Z kościoła"; „Zaloty" i inne. Mieszka w Kieleckim na wsi, gdzie osiadł na roli.

Radzikowski Stanisław Eljasz, dr., historyk polski, napisał: „Powstanie chochołowskie 1846" (Lwów, 1904, I wyd.; Kraków, 1911, II wyd.). W pracy tej umieszczone są ważne dokumenty, dotyczące powstania chochołowskiego, jak: Pamiętniki i Listy Jana Kantego Andrusikiewicza.

Radzikowski Walery Eljasz, malarz polski, * 1841 w Krakowie, † 1904 w Zakrzówku pod Krakowem. Malował obrazy historyczne, odtwarzając sławne momenty z dziejów ojczystych. Z wielkich jego płócien ważniejsze: „Sobieski pod Wiedniem", „Czarniecki" i in. Zbierał pamiątki historyczne i okazy sztuki ludowej. Ogłosił drukiem między innemi: „Stary Kraków", z ilustracjami (Kraków, 1902); „Przewodnik do Tatr i Pienin" (przełożony na czeski); „Zakopane w Tatrach" (przekład czeski Ed. Jelinka); „Królowie polscy", z ilustracjami; „Ubiory w Polsce i u sąsiadów w w. XV" z ilustracjami (Kraków, 1905). Zostawał w przyjaznych stosunkach z Czechami, był członkiem towarzystw naukowych i artystycznych oraz Sokoła krakowskiego.

Radziszewski Bronisław, chemik polski. Z powodu przekroczenia 70 lat, ustąpił z katedry chemji w uniwersytecie lwowskim w 1910. Por. St. Opolski, „B. R." (*Kosmos* 1910).

Radziszewski Henryk, ekonomista polski, do 1905 pełnił obowiązki: prezesa Stow. pracowników handl., prezesa Wydziała wyszukiwania pracy, prezesa Sekcji robót publicznych. Został powołany na członka Warsz. Tow. Naukowego oraz członka Komisji historji przy Akad. Umiejętności w Krakowie. Ogłosił nadto: monografję „Piotr Steinkeller" (Warszawa, 1906), za którą otrzymał nagrodę na konkursie *Gazety Handlowej;* „Statystyka szkolnictwa początkowego w Królestwie Polskim" (t., 1907); „Skarb i organizacja władz skarbowych w Królestwie Polskim" (t., 1907—08, 2 t.), nagrodzona przez kasę im. Mianowskiego; „l'Instruction publique au Royaume de Pologne" (t., 1909); „Bank polski" (t., 1910), nagrodzona przez kasę im. Mianowskiego; „Statystyka stosunków handlowych komór celnych Król. Polskiego z Anglją w r. 1908" (t., 1910).

Radziszewski Idzi, ksiądz, dr. teologji, napisał: „Polska bibjografja filozoficzna" (Warszawa, 1905, № 1, 2; 1907, № 3); „Wszechnica katolicka w Lowanjum" (t., 1908); „Teologja a nauki przyrodnicze" (Włocławek, 1910); „Gieneza religji w świetle nauki i filozofji" (t., 1911).

Radziwiłł Antoni Fryderyk Wilhelm, książę, † 1904 w Belinie, był nadto ordynatem kleckim, od 1885, ordynatem nieświeskim od 1876, członkiem dożywotnim pruskiej Izby panów od 1871, pruskim generałem infanterji w 1888, artylerji w 1889, generał-adjutantem cesarzów niemieckich: Wilhelma I, Fryderyka III i Wilhelma II. Odnowił zamek w Nieświeżu i przywrócił mu dawny świetny wygląd.

Radziwiłł Ferdynand, książę, jest nadto ordynatem przygodzickim w W. Ks. Poznańskim od 1871, ołyckim zaś na Wołyniu od 1876 (nie 1873 jak w gł. dz.), członkiem dożywotnim Tow. przyj. Nauk w Poznaniu od 1877.

Radziwiłł Fryderyk Wilhelm Paweł Mikołaj (ob.). Mylnie podano w gł. dziele, jakoby potomkowie tego **R.**, resp. jego synów, Antoniego i Bogusława, zniemczeli. Wszyscy ci **R.** zachowali narodowość polską, pożenili się z Polkami i wszyscy z nich, mający potomstwo, z wyjątkiem Ferdynanda **R.** (ob. gł. dz. i II supl.), przyjęli poddaństwo rosyjskie.

Radziwiłł Maciej, książę, * 1842 w Połoneczce, † 1907 w Konstancji, potwierdzenie ks. w Rosji 1867, właściciel dóbr Połoneczka w gub. Mińskiej, kawaler honorowy maltański *in gremio religionis*, ces. ros. szambelan 1884, łowczy dworu 1902, piastował godność prezesa warszawskiego Tow. dobroczynności w l. 1900—03, prezesa warsz. Tow. rolniczego 1902.

Radziwiłł Michał, książę, * 1853 w Warszawie, † 1903 tamże, właściciel Szpanowa na Wołyniu, Nieborowa, Arkadji pod Łowiczem, wydawca i redaktor *Bibljoteki Warszawskiej* 1896, ces. ros. szambelan 1897, łowczy dworu, prezes Tow. dobroczynności w Warszawie 1895 — 98, fundator z żoną przytułku „Nazareth" dla chłopców w Warszawie 1898. Pisywał powieści, nowele, zabierał głos w sprawach literackich.

Radziwiłłowicz Rafał, lekarz polski, psychjatra, * 1860 w Petersburgu, gimnazjum ukończył w Warszawie 1879, uniwersytet w Dorpacie w 1886, doktoryzował się z medycyny w 1887. W l. 1887—88 pracował w szpitalach warszawskich, latem w zakładzie leczniczym w Nałęczowie, 1889—91 ordynator szpitala dla umysłowo chorych w Petersburgu i kliniki psychjatrycznej prof. Mierzejewskiego, 1891—905 ordynator szpitala w Tworkach, od 1905 praktykuje w Warszawie. Od 1908 wykłada psychologję na Wyższych kursach pedagogicznych dla kobiet. Ogłosił drukiem: „Ueber Nachweis und Wirkung des Cytisins" (1887, rozprawa doktorska); „O patogienezie syringomgelji"; „Znaczenie odśrodkowych włókien nerwowych w odśrodkowych drogach zmysłowych"; „Przyroda omamu zmysłowego"; „Stanowisko psychologji"; „William James"; „Pragmatyzm"; „Histologja mózgu" (w zbiorowej książce „Histologja ciała ludzkiego"); stale opracowuje dział neurologji w „Przeglądzie Pi-

śmiennictwa Lekarskiego Polskiego". Oddzielnie wydał: „Zagadnienia psychologji". Zajmuje się nadto gorliwie sprawami społecznemi, jest jednym z głównych pjonierów ruchu współdzielczego w Królestwie Polskim.

Radzymin, miasto powiatowe gub. Warszawskiej, w 1909 liczył 3,637 m., w tym 2,332 żydów, 1,234 katolików, 57 prawosławnych, 12 protestantów, 2 innych. W powiecie Radzymińskim na 81,896 m. było: 68,927 katolików, 8,031 żydow, 3,594 protestantów, 1,092 marjawitów, 220 prawosławnych, 2 innych. Por. S. Łagowski, „Radzymin. Od czasu założenia aż do dni naszych" (Warszawa, 1905).

Radzyń, miasto powiatowe, gub. Siedleckiej, w 1909 liczył 7,029 m., w tym 4,453 żydów, 2,458 katolików, 118 prawosławnych. W powiecie Radzyńskim na 103,275 m. było: 78,674 katolików, 17,680 żydów, 5,517 prawosławnych, 1,403 protestantów. W 1907 katolików było 77·3%, wobec 73·1% z 1897.

Radżputana, kraje Radżputów (ob.), zajmują północno-zachodnią część Indji angielskich, pozostają pod władzą 21 książąt krajowych, którzy podlegają naczelnemu komisarzowi angielskiemu; obszar **R.** wynosi 336,038 klm. kw., ludność (w 1900) 9,723,301 m.

Radż szahi *(ang. Rajshahi)*, kraina między Bramaputrą, Gangiesem i Himalajami, obejmuje 45,137 klm. kw. z ludnością (1901) 8,495,159 m.; stanowi obwód lejtenant-gubernatorstwa Bengalji.

Rafaelit, minerał z gromady solowców rzędu chlorków ciężkich metali, występuje w małych fijoletowych jednoskośnych igłach w kopalniach San Rafael w Sierra Nevada w Chili; jest tlenochlorkiem ołowiu.

Raffaeli Jan Franciszek, wybitny malarz francuski pochodzenia włoskiego, * 1850 w Paryżu. Przątkowo był śpiewakiem podrzędnym, później uczył się u Gérome'a. Zaczął wystawiać w Salonie od 1870 r. Kilka razy zmieniał rodzaje malarstwa i sposób malowania. Z początku malował krajobrazy o wyrazistych bardzo konturach („Pejzaż", 1870; „Wspomnienie z Nicei, 1875 i t. d.), następnie sceny rodzajowe z okolic Paryża, potym portrety w oryginalnej tonacji szarej i czarnej („Clemenceau", „Goncourt"). Ostatecznie przeszedł do rysunku o delikatnych, pajęczych linjach i do kolorytu białawego, co, razem tworząc wytworną i harmonijną całość, stanowi jego oryginalną cechę i w czym doszedł do mistrzowstwa; tą manierą maluje: portrety, sceny paryskie i krajobrazy z okolic Paryża. Ważniejsze z tych prac: „Piękny poranek"; „Kwestarka" (1901); „Portret młodej dziewczyny" (1902); „Notre-Dame"; „Inwalidy"; „Pola Elizejskie"; „Kobieta przy toalecie" (1902); „Porzucona droga" (1905); „Młyn" (1906) i t. d. Jest też twórcą świetnych akwafort kolorowych, jak np. „Ogród", i doskonałych rysunków.

Raffaeli Jan.

Raffray Achilles, podróżnik i przyrodnik francuski, był od 1898 do 1905 konsulem gieneralnym w Kapstadzie. Wydał nadto: „Les églises monolithes de la ville de Lalibéla" i inne.

Raguar Lodbrok, mityczny bohater skandynawski.

Rahoza Benedykt, rodem z Litwy, służył w bataljonach francuskich podczas oblężenia Paryża w 1870 i 1871 r. Przetłumaczył na język polski romans Bulwera: „Cola Rienzi"; w Szwajcarji wydawał *Wici*; podczas wojny turecko-rosyjskiej służył w legjonie polskim i w bitwie pod Saramdar 21 sierpnia 1877 r. stracił obie nogi. Umarł, mając lat 30.

Rainer arcyksiąże austrjacki, złożył dowództwo obrony krajowej i usunął się od życia publicznego 1906.

Rais-uli Mulei Ahmed albo *Ressuli* albo *Erressuli* (ob. II supl.), gubernator marokański, w końcu października 1906 opanował miasto portowe Arsilę. Dn. 27 grudnia 1906 był pozbawiony urzędu w krainie Andszera przez sułtana Ab-dul-Asisa, ale przez porwanie w czerwcu 1907 Kaida Macleona zdobył nowe przywileje (zarząd Tangieru i t. d.). W końcu lutego 1909 został mianowany przez nowego sułtana Mulei Hafida gubernatorem dwunastu plemion w Marokku północnym, na początku czerwca 1910 paszą w Ksar el-Kebir (Alkassar).

Rajchman Aleksander, po opuszczeniu Warszawy w r. 1908 zamieszkał w Paryżu, gdzie ma agienturę koncertową.

Rajewski Jan, matematyk polski, wydał: „O funkcjach hipegeometrycznych rzędu wyższego i ich przekształceniach" (Kraków, „Rozpr.-Akad.". 1901); „O szeregach i iloczynach warunkowo zbieżnych" („Prace mat. fiz.", Warszawa 1903).

Rajna Pio, romanista włoski, * 1847 w Sondrio, profesor języków i literatur nowołacińskich w Florencji. Ogłosił oddzielnie: „Ricerche intorno ai Reali di Francia etc" (1872); „le Fonti dell' Orlando furioso" (1900 2 wyd.); „le Origini dell' epopea francese"; krytycznie opracowane „De vulgari eloquentia" Dantego.

Rakehas, *(râkehasa,* żeński *râkehasîs)*, indyjskie złe duchy.

Rakowiecki Tadeusz, napisał; „Duma o hetmanie Stefana Żeromskiego" (Warszawa, 1909); „Szkice krytyczne o twórczości Żeromskiego" (t., 1910).

Rakowska Janina, nowelistka polska, napisała nadto: „Ósemka" (Warszawa, 1904).

Rakowska Marja, literatka polska, przebywa stale za granicą, skąd nadsyła do pism warszawskich i krakowskich rozprawy i artykuły o lite-

raturze Zachodu. Ogłasza swe prace w *Nowej Gazecie*, *Krytyce*, dawniej w *Głosie*, *Prawdzie* i in. Oddzielnie wydała: „Zarys literatury angielskiej od początków do naszej doby“ (Warszawa, 1911, 3 części).

Rakowski Kazimierz, polski działacz społeczny i literat, * 1874 w Piotrkowie, studja odbywał w Szwajcarji i Niemczech, doktoryzował się w Berlinie. Za redagowanie *Pracy* poznańskiej wydalony z Prus; za gorliwą pracę nad odrodzeniem narodowym Szląska odsiedział trzy lata więzienia. Przeniósłszy się do Warszawy wziął czynny udział w ruchu społeczno-chrześcijańskim, jest członkiem zarządu Kasy pożyczkowej, założonej przez tę grupę, od 1906 redaguje *Sztandar*, tygodnik społeczno chrześcijański. Prócz wielu artykułów publicystycznych w pismach warszawskich, galicyjskich i poznańskich, ogłosił oddzielnie: „Powstanie poznańskie w 1848 r.“ (1900); „Dzieje W. Księstwa Poznańskiego“ (1904); „Trzy lata w więzieniu pruskim“ (1905); „Walka w obronie narodowości pod berłem pruskim (1905); „Wewnętrzne dzieje Polski“ (1907); „Dzieje rozwoju ekonomicznego Polski“ (1908). Napisał nadto: dramat „Ocknienie“ (1900); „Droga pielgrzymstwa“ (1905); „Kwiat paproci“ (1906).

Ralli *(Rallis)* Demetrios, mąż stanu grecki, w 1905 znów stanął na czele opozycji, która po wyborach 1908 posiadała większość 44 głosów. W kwietniu 1909 ponownie kandydował na premiera, ale Theotokisowi po zmianach w gabinecie udało się na razie pozostać u steru rządów. Dopiero w lipcu 1909 **R.** powołany był na premiera, już jednak w sierpniu musiał ustąpić. Przy wyborach do nadzwyczajnego Zgromadzenia narodowego w 1910 połączył się **R.** z Theotokisem, aby utrzymać panowanie starych partji, popieranych przez Venizelosa (ob. II supl. i art. Grecja).

Ramann Lina, pisarka muzyczna niemiecka, * 1833, przez długi czas poświęcała się pracy pedagogicznej w Ameryce i w Niemczech (w Norymberdze przez 25 lat stała na czele szkoły muz.). Obecnie przebywa w Monachium, gdzie oddaje się wyłącznie pracy literackiej w zakresie muzyki (Biografja F. Liszta).

Rambaud Alfred Mikołaj, historyk i polityk francuski, † 1905 w Paryżu; był członkiem Akademji.

Rameau Wawrzyniec *Labaigt*, podpisujący się *Jean R.*, poeta i powieściopisarz francuski, * 1859 w Gaas. W dźwięcznych i kolorystycznych wierszach splata harmonijnie nastrój wzniosły ze swywolą: „Poésies fantasques“ (1885); „la Vie et la Mort“ (1886); „Sensation d'été“ (1890); „les Féeries“ (1897) i t. d. Jest też autorem wielu poetycznych powieści i nowel: „Possédée d'amour“ (1887); „Yan“ (1894); „Ame fleurie“ (1897); „le Dernier Bateau“ (1900); „la Blonde Lilian“ (1901); „la Belle des belles“ (1903); „la Bonne Etoile“ (1905); „Du crime á l'amour“ (1907).

Ramée Ludwika, powieściopisarka angielska, † 1908 w Viareggio, ob. nadto Ouida w II supl.

Ramessenna *(Ramesseion)*, świątynia Ramzesa II.

Ramon y Cajal Santiago, histolog hiszpański, * 1852 w Petilli w Aragonji. Studja medyczne odbywał w Saragosie, gdzie z początku praktykował jako lekarz, potym mianowany profesorem histologji w uniwersytecie madryckim. Kongres międzynaradowy lekarski w Paryżu 1900 przyznał **R.** nagrodę za prace medyczne, w 1906 Storthing norweski podzielił nagrodę Nobla w dziale fizjologji i medycyny między **R.** i Golgim.

Ramotowski Konstanty Wawer, odznaczył się jako partyzant w 1863 w Augustowskim.

Rampur, państwo hołdownicze w obwodzie zjednoczonych prowincji angielsko-indyjskich Rohilkand (ob.), na 2,447 klm. kw. liczył (1901) 533,212 m. Stolica t. n. jest miastem świętym dla mahometan, liczy 78,758 m.

Ramsay Wiljam Michał, archeolog angielski, wydał nadto: „Historical commentary on St. Pauls Epistle to the Galatians (1899); „Letters to the sevon Churches of Asia“ (1904); „Pauline and other studies in early christian history“ (1906); „Studies in the history and art of the castein provinces of the Roman Empire“ (1906).

Ramsay Wiljam, chemik angielski, w 1905 odkrył radjotor, przedtym wykazał przemianę radu na hel. Sprawa przemiany miedzi na hel wywołała polemikę z Curie-Skłodowską. W 1904 otrzymał nagrodę Nobla, wydał: „Modern Chimistry“ (1901).

Ramsay Wil.

Ranc Artur, publicysta i polityk francuski, † 1908 w Paryżu. W 1891 został obrany do senatu, 1905 objął redakcję *Aurore* po ustąpieniu Clemenceau. Był prezesem Związku dziennikarzy republikańskich i wiceprezesem komitetu Powszechnego stowarzyszenia prasy francuskiej. Ogłosił „l'Assemblée de 1871 et la République“(1872); „une Evasion de Lambèse“ (1877).

Ranc Artur.

Randa Antoni, prawnik i polityk czeski, 1906 ustąpił ze stanowiska ministra dla Czech.

Randegger Albert, muzyk włoski, * 1832 w Tryjeście; rozpoczął swoją karjerę muzyczną we Włoszech, poczym przeniósłszy się do Londynu został tam w 1868 profesorem

śpiewu w Akademji muzycznej. Oprócz pracy pedagogicznej poświęcał się **R.** kapelmistrzowstwu (opera włoska) oraz był od 1881—905 dyrektorem *Queens Hall Choral Society*. Prócz oper pisał dużo utworów na chóry z orkiestrą.

Raoul, książę burgundzki i król francuski, * 922, † 936.

Raoult Franciszek Marja, chemik francuski (ob.), † 1901 w Grenobli. Wydał: „la Tonometrie“ (1900); „la Cryoscopie“ (1901).

Rapacki Wincenty, artysta i pisarz dramatyczny, ogłosił nadto: „Trefniś“, powieść (1900); „Około teatru“ (Kraków, 1905); „Kostka Napierski“ (t., 1907).

Rapacki Wincenty (syn), artysta dramatyczny, ogłosił nadto: „Humoreski“ (Warszawa, 1907); „Piosnki, kuplety, djalogi etc“ (t., 1908).

Rapallo, stacja klimatyczna włoska nad zatoką Gienueńską; (1900) 3,404 m. W średnich wiekach **R.** należało do rzeczypospolitej Gienueńskiej.

Raphael Axel Ferdinand, ekonomista szwedzki, * 1850 w Gottembergu, w 1875 został promowany w Upsali za pracę: „Przyczynek do historji planów Gustawa III względem Polski i zawiązanych z tym pertraktacji 1788—1791“. Należy do szkoły wolnohandlowców. Napisał: „Der schwedische Arbeiterschutz“, „Bostadsfragan“ (1903) i inne.

Rapidyna, destylat z oleju mineralnego w temperat. 100°— 250°. Oczyszczona przez dodanie benzolu, soli i kwasów nadaje się zamiast benzyny do motorów eksplozyjnych. 300 gr. **R.** zużywa się na godzinę na 1 konia parowego.

Rapisardi Mario, poeta włoski, * 1844, † 1912 w Katanji; występował w swych utworach refleksyjnych jako przeciwnik Carducciego. Zbiór jego poezji p. n. „Opere ordinate e corrette“ (1894—1897, 6 t.). Republikanin, wywierał ogromny wpływ na inteligiencję włoską. W 1910 obchodzono jubileusz **R.**

Rappaport Emil Stanisław, prawnik i publicysta polski, * 1877 w Warszawie, gdzie ukończył gimnazjum (1897) i uniwersytet (1901), dalsze studja odbywał w Berlinie i Paryżu, doktorat z prawa otrzymał 1910 w Neuchâtel; od 1906 jest adwokatem przysięgłym w Warszawie. W l. 1906—08 był sekretarzem zarządu „Polskiej partji postępowej“, wiceprezesem Sekcji prawa karnego w Tow. prawniczym warsz. od 1910, członkiem Komitetu redakcyjnego *Gazety Sądowej* do 1911. Artykuły treści publicystycznej i politycznej drukował od 1902: w *Niwie Polskiej*, *Nowej Gazecie*, *Przełomie*, *Prawdzie*, *Kurjerze Warszawskim* i in. Obszerniejsze rozprawy z zakresu prawa umieszczał w *Gazecie Sądowej*, *Kulturze* i czasopismach specjalnych: francuskich, niemieckich i szwajcarskich. Oddzielnie ogłosił: „Radykalizm u nas i u obcych“ (Warszawa, 1908); „Państwo i prawo“ (t., 1909); „Walka o reformę prawa karnego w Niemczech“ (t., 1909); „Warstwy średnie w świetle polityki klerykalnej“ razem z Goreckim (t., 1909); „la Lutte autour de la reforme du droit penal en Allemagne et les transformations du droit penal moderne“ (Paryż, 1910); „la Loi de pardon. Etude analitique des projets français“ (Paryż, 1911, rozprawa doktoryzacyjna).

Rapperswyl (ob.). Pierwszym prezesem rady muzealnej w **R.** był założyciel instytucji (od 1869) Wład. hr. Plater, który przybrał sobie do pomocy J. I. Kraszewskiego, Agatona Gillera, Stefana Buszczyńskiego i Henryka Bukowskiego. Po śmierci hr. Platera kooptowano do zarządu Józ. Gałęzowskiego i ks. Ant. Krukowieckiego. Dyrektorem został Gałęzowski, kusztoszem Włodz. Rużycki. Skład zarządu powiększono w 1890 r. Weszli do niego: Wawrz. Benzelstierna-Engestroem z Poznańskiego; z emigracji: W. Gasztowtt, J. Janowski, E. Jerzmanowski, Z. Laskowski, Z. Miłkowski, A. Szczawiński-Brochocki. W 1894 przybyli do rady zarządzającej z emigracji: B. Rubach i kustosz Rużycki. Prezes rady, dyrektor Muzeum, Gałęzowski, zarządzał finansami i ogólną administracją; wiceprezes, H. Bukowski, objął kierownictwo gospodarstwa muzealnego i obowiązki te pełnił do końca życia, do 1900. W 1892 weszli do rady, z kraju: August Sokołowski (usunął się 1903) i St. Szczepanowski († 1900 r.) W 1894, z kraju, St. Motty (usunął się 1898); w 1898, z kraju: Zygmunt Balicki, Jakób Bojko; z emigracji: Eug. Korytko; w 1900, z kraju R Dmowski; w 1901 z emigracji, L. Dygat, z kraju W. E. Radzikowski (usunął się 1903); 1902 z kraju, Fr. Rawita-Gawroński, 1903 Wł. Turski; 1904, z kraju L. Tarnowski, z emigracji H. Obrycki. Po śmierci H. Bukowskiego, wiceprezesem rady został L. Laskowski, a po ustąpieniu w 1907 L. Laskowski, a po ustąpieniu w 1907 K. Lewakowskiego z urzędu wiceprezesa, pomocnikiem do spraw finansowych i wiceprezesem rady został E. Korytko. Wobec coraz częściej pojawiających się głosów o złej gospodarce w Muzeum—z oskarżeniem między innemi wystąpili K. Żeromski, dyrektor Kopera, Szpotański, Kłyszewski i in.— w sierpniu 1911 specjalna komisja pod prezydencją St. Libickiego, zbadała stan rzeczy w Muzeum. Wynik ankiety, ogłoszonej w pismach, nie zadowolnił opinji publicznej, świadczył jedynie o tym, że oskarżyciele w wielu punktach nie mieli racji. Sprawozdanie z 1910 podaje, że: na zakupy wydano zaledwie 431 fr. 99 ctm., wydatki administracyjne wynosiły 15,448 fr.; kapitał żelazny po odliczeniu wziętych z niego pożyczek. Wynosił z końcem 1909: 33,176 fr.; część funduszu instytucji lokowana jest w akcjach kolei lombardzkich. Istniejący przy Muzeum fundusz stypendjalny z biegiem lat zwiększył się o 100,000 fr. Komisja uchwaliła budżet na 1911 dla Muzeum w dochodach 11,600 fr., w wydatkach 16,735 fr., niedobór 5,136 fr.; dla funduszu

stypendjalnego im. Ostrowskiego 24,045 fr. w dochodach i rozchodach; dla innych funduszów 15,768 fr.

Rasa, w znaczeniu zoologicznym grupa indywiduów jednego gatunku, która się wyodrębnia od innych grup tegoż gatunku przez szereg cielesnych cech stale odziedziczanych. W zastosowaniu do gatunku „człowiek“ *(homo sapiens)* te wszystkie cechy wchodzą w skład **R.**, które odnoszą się do większej liczby właściwości cielesnych, jak: barwa skóry, włosów, oczu, kształt czaszki i wzajemny stosunek poszczególnych jej części (długość, szerokość i wysokość jej, nosa, twarzy i t. d.), wzrost korpusu, stosunek wzajemny różnych części ciała, budowa włosów i t. d. i pewne właściwości duchowe, zostające w związku z cielesnemi. Cechy rasowe powstały z przeciwdziałania dwuch czynników, zmienności i dziedziczności, z których ostatni wziął górę. Wobec tego, że ludzie przez całe tysiącolecia podlegali wszędzie mniejszej lub większej mieszaninie, w chwili obecnej niema nigdzie prawdziwie czystej rasy; można najwyżej mówić o rasach mniej lub więcej mieszanych. Im większe było odosobnienie pierwotnej rasy, tym większa pozostała jej czystość. Z tego punktu widzenia Fritsch w czasach ostatnich Stratz rozróżniają trzy wielkie grupy rasowe śród ludzi: rasy *protomorfne*, zgrupowania ludzi z pierwotnemi cechami, które odpowiadają ludom dzikim, *archimorfne* rasy, odpowiadające najwyżej stojącym ugrupowaniom ludzkim, narodom kulturalnym i *metamorfne* rasy, które powstały ze zmieszania dwuch pierwszych. Do **R.** najniższych, protomorfnych, należą Australczycy. Wyraźne już różniczkowanie w kierunku jednej z trzech archimorfnych **R.** okazuje reszta **R.** protomorfnych: Papuasi i Melanezejczycy, Kokoinowie i Akka, t. zw. środkowi Malajczycy (Battak, Dajak), Kanacy, Andamańczycy, szczepy amerykańskie, Ajnowie, Weddowie, Drawidzi jak również Baskowie i Celtowie. Do **R.** archimorfnych zalicza Stratz: białą, żółtą, czarną. Wyraz **R.** często stosowany jest do plemion i ludów zupełnie nieodpowiednio. Pojęcia **R.** nie należy mieszać z pojęciem lud i narodowość. Lud, plemię—jest to grupa ludzi dla których węzłem łączącym jest język. Można mówić o ludzie polskim, angielskim, niemieckim. Najrozmaitsze **R.** mogą wchodzić w skład plemienia, np., lud niemiecki składa się z północnych Europejczyków, Słowian, Celtów i t. d. Nie należy też mówić o **R.** indogiermańskiej, lecz o plemionach indogiermańskich. Pojęcie narodowości ostatecznie polega na związku ludzi, opartym na gruncie wspólnego rozwoju politycznego, wypadków historycznych, prawodawstwa i t. d., t. j. całokształtu życia kulturalnego. Ogłoszona oficjalnie podczas Wielkiej rewolucji narodowość francuska *(nation)* powstała drogą wspólnej tradycji i języka z rozmaitych **R.** (północnych Europejczyków, Celtów, Włochów, Basków i t. d.). To samo powiedzieć można i o innych narodach.

Rassam Hormuzd, asyrjolog, † 1910 w Brighton.

Raszanowiczówna Marja, towarzyszka bojowa Emilji Platerówny podczas powstania 1831.

Raszka Jan, rzeźbiarz polski, * 1871 w Ropicy pod Cieszynem. Kształcił się w wiedeńskiej Akademji sztuk pięknych, potym przez rok w Paryżu. Uprawiał początkowo również i malarstwo, wystawił: „Skrzypek i jego córka“, „Swaty u Jacków w Jabłonkowie“. W 1898 otrzymał na konkursie, za projekt: „Hołd naszemu Cesarzowi“ II-gą nagrodę. W 1899 na konkursie, za projekt: „Przeszłe i przyszłe stulecie“, przeznaczony na wystawę w Paryżu, I-szą nagrodę, 5,000 koron. Później nagrody za projekt na tablicę Łuszczkiewicza i za „Amazonkę“, przeznaczoną na nagrodę wyścigową. Modelował portret arcyksięcia Eugenjusza na koniu dla królowej hiszpańskiej, konny portret cesarza austrjackiego, grupy z życia robotników górniczych i wielką płaskorzeźbę „Cud różanny św. Elżbiety“. Od 1902 jest w Krakowie profesorem szkoły przemysłowo-artystycznej. Tutaj wykończył oprócz licznych projektów z zakresu malarstwa dekoracyjnego dwie płaskorzeźby do bramek obok głównego ołtarza na Wawelu, dwie figury do baldachimu Łokietka, nadto większą grupę: „Walka Ursusa z turem“.

Raszkiewicz Urban, ksiądz polski, † 1909 w Otis, w Stanach Zjednoczonych Am. Półn.

Ratibory i Corvey Maksymiljan, książę, dyplomata niemiecki, * 1856. Najpierw służył w wojsku, później przeniósł się do dyplomacji, był radcą legacji w Rzymie 1889, w Wiedniu 1890, konsulem gieneralnym w Budapeszcie 1895, posłem w Atenach 1903, w Belgradzie 1906, w Lizbonie 1908, w Madrycie 1910.

Rattazzi Marja, pisarka francuska, † 1902.

Ratuld Kazimierz, uczestnik 1863 r., * 1844 w Piotrkowie, † 1911 w Paryżu. W 16-ym roku życia udał się do szkoły Centralnej w Paryżu, ale zaledwie do niej był wstąpił, zaskoczony wypadkami 1863, powrócił do kraju i uczestniczył w nich czynnie, jako oficer ordynansowy gienerała Wysockiego. Ciężko ranny, po wyleczeniu się, powtórnie udał się do Francji, gdzie ukończył studja inżynierskie. Jako ochotnik piątego bataljonu legji zagranicznej odbył całą kampanję pruską 1870—71 w armji Loary, był przy wzięciu Orleanu i w innych bitwach, w których otrzymał trzy rany. Przeniesiony do korpusu inżynierji wojskowej, **R.**ukończył kampanję ówczesną w stopniu porucznika. Następnie od 1872 zajmował stanowisko inspektora oświetleń i opału w Tow. kolei północnej. W 1875 uczestniczył znów jako członek gwardji Don Carlosa w powstaniu karlistów w Hiszpanji, poczym powrócił na pomienioną kolej, z której wyszedł do emerytury w 1892 r. Bez

powodzenia prowadził też rozmaite przedsiębiorstwa finansowe i giełdowe.

Ratyński Władysław, dziennikarz polski, * 1870 w Irkucku, kształcił się w gimnazjum kaliskim, politechnice w Karlsruhe i w uniwersytecie zurychskim. W 1897 zamieszkał w Łodzi, gdzie został współpracownikiem i sekretarzem *Rozwoju*.

Ratyt, minerał z gromady lamprytów rzędu pirytoidów, krystalizuje się w słupach rombicznych, c. właściwy **R.** 5.42, twardość 3.

Ratzel Fryderyk, podróżnik i gieograf niemiecki, † 1904 w Ammerland na jeziorze Starnberskim. Z podstawowych prac **R.** wyszły: „Anthropogeographie“ (1899); „Politische Geographie“ (1903, II wyd.); „Die Erde und das Leben, eine vergleichende Erdkunde“ (1901—1902); nadto „Kleine Schriften“ (1906). Por. „Zu Fr. Ratzels Gedächtniss“ (1904). W. Nałkowski „Historja ogólnej nauki o ziemi“ (1907).

Ratzenhofer Gustaw, filozof i socjolog austrjacki, * 1842 w Wiedniu, † 1904 w Ameryce. Brał udział w kampanji 1886 i przy okupacji Bośni, 1887 został szefem sztabu gieneralnego, przeszedł w stan spoczynku 1901 w randze podmarszałka. **R.** jest zwolennikiem monizmu dynamicznego, państwo uważa za organizm, którego rozwój zależny jest od dynamiki sił społecznych. Ogłosił: „Wesen und Zweck der Politik“ (1893, 2 t.); „Die sociologische Erkenntnis“ (1898); „Der positive Monismus und das einheitliche Princip aller Erscheinungen“ (1899); „Positive Ethik. Die Verwirklichung des sittlich Seinsollenden“ (1901); „Kritik des Intellekts“ (1902). Pisał też rozprawy z zakresu wojskowości, brał udział w wydawnictwie „Feldzüge des Prinzen Eugen“, a pod pseud. *Gust. Rehner* napisał „Im Donaureiche“ (1876—77, 2 t.).

Rau Albrecht, filozof niemiecki, * 1843. Napisał: „Das Empfinden und Denken“ (1896); „Die Ethik Jesu“ (1899); „Der moderne Panpsychismus“ (1901); „Reformation und Renaissance“ (1902); „Harnack, Goethe, D. Strauss und L. Feuerbach über das Wesen des Christentums“ (1903); „Bibel und Offenbarungsglaube“ (1903), „Theorien der modernen Chemie“ (1877—84) i in.

Rauch Levin, baron, ban Kroacji, * 1819 w Lucznicy, † 1890 tamże, należał do twórców partji unjonistycznej, przeprowadził w 1868 ugodę Kroacji z Deakiem, poczym został mianowany banem i na tym stanowisku pozostał do 1872 r.

Rauch Paweł, ban Kroacji, syn poprzedniego, * 1865 w Zagrzebiu, od 1895 bierze udział w życiu politycznym, jako członek partji unjonistycznej, ale jednocześnie przeciwnik bana Khuen-Héderváry'ego; po ustąpieniu Rakodczay'a został mianowany 8 stycznia 1908 banem Kroacji.

Rauchinger Henryk, rysownik polski, mieszkający stale w Wiedniu. Wykonał między innemi karton do tkaniny Szczepanika „Apoteoza Fr. Józefa“.

Rauh Fryderyk, filozof francuski, * 1861 w Saint-Martin-le-Vinoux, † 1909 w Paryżu. Po skończeniu Wyższej szkoły normalnej i otrzymaniu doktoratu (1890), wykładał filozofję w liceach, poczym mianowany był profesorem uniwersytetu w Tuluzie, następnie w Paryżu. Ogłosił: „Essai sur le fondement métaphysique de la morale“ (1890): „De la méthode dans la psychologie des sentiments“ (1898); „Psychologie appliquée à l'éducation“ (1900); „l'Expérience morale“ (1903), oraz szereg rozpraw w czasopismach filozoficznych. **R.** jest moralistą i przeciwnikiem socjologów współczesnych, rozpatrujących moralność z punktu widzenia ewolucji społecznej.

Raulin Gustaw Wawrzyniec, architekt francuski, * 1837 w Paryżu. W 1875 otrzymał nagrodę konkursową za projekt kościoła Sacré-Coeur w Paryżu, potym za pałace wystaw w 1878, 1887, 1900. Wystawił wspaniałą salę przyjęć w Galerji maszyn, ratusz w Pantin i t. d.

Rava Luigi prawnik i polityk włoski, * 1863 w Rawennie, studjował prawo i był profesorem w Bolonji, 1890 został posłem do parlamentu, 1893 podsekretarzem stanu w ministerjum poczty, 1906 ministrem oświaty. **R.** napisał: „Filosofia del divitto e definizione del diritto“ (1885); „Celso Mancini, filosofo e politico del secolo XVI“ (1888); „Angelo Frignani“ (1898); jest prezesem Tow. Dantego.

Ravanastron *(Serinda)*, indyjski wielostrunny smyczkowy instrument.

Ravenna, miasto włoskie prowincji t. n., w 1908 liczyła 64,031 m.

Rawa, miasto powiatowe gub. Piotrkowskiej. W 1909 liczyła 9,793 m., w tym 5,109 żydów, 4,312 katolików, 215 prawosławnych, 157 protestantów. W powiecie Rawskim na 90,936 m. było: 75,605 katolików, 10,915 żydów, 4,047 protestantów, 268 prawosławnych, 5 marjawitów, 96 innych.

Rawa-Ruska, miasto powiatowe w Galicji, w 1900 liczyła 9,006 m., przeważnie Polaków. W okręgu sądowym **R.** na 52,572 m. Polacy stanowili 37·8%, Rusini 60·6%, Niemcy 1·4%; katolicy 13·8%, unici 70·1%, żydzi 15·2%, protestanci 0·8%.

Rawicz, miasto powiatowe w reg. Poznańskiej, w 1905 liczył 11,403 m., w tym 7,835 protestantów, 3,140 katolików i 428 żydów. W powiecie na 49,149 m. podług spisu 1900 było 54·8% Polaków, 0·3% dwujęzycznych; podług wyznania w 1905 było 62·8% katolików, 36·1% protestantów, 1·1% innych.

Rawicz Władysław, syn bankiera z Warszawy, lat 33, jako naczelnik cywilny województwa Podlaskiego, oddawał wielkie usługi sprawie powstania 1863 r. Ujęty, † 22 listopada na szubienicy.

Rawita Franciszek, pisarz polski, ob. Gawroński-Rawita Franciszek.

Rawlinson Jerzy, historyk angielski (ob.), * 1812 w Chadlingtonie, † 1902.

Rawski Wincenty, architekt polski, prezes Koła architektów we Lwowie pobudował między innemi dom Tow. politechnicznego we Lwowie. W *Czasopiśmie technicznym* podał: „Projekt budowy na pomieszczenie biur c. k. dyrekcji ruchu kolei Państwowych we Lwowie“ (1885) oraz „gmach Towarzystwa Sztuk pięknych we Lwowie“ (1897), w *Architekcie* „Projekt konkursowy na kościół św. Elżbiety we Lwowie“ (1903).

Rayleigh John William Strutt baron, fizyk angielski, w 1904 otrzymał nagrodę Nobla, 1905 został prezesem *Royal Society*, jest członkiem korespondentem Akademji nauk w Paryżu. Wydał: „the Theory of Sound“ (1896); „Experiments of the unit of resistance“, z Sidgwickem; „Circulation of air in Kundt's tubes“; „Electrochemical equivalent of silver“; „Argon a new constituent of the atmosphere, z Ramsayem; „Scientific papers“; zbiór licznych monografji (1899—1903, 4 t.).

Rayleigh John William.

Raymond Fulgiencjusz.

Raymond Fulgiencjusz, psychjatra francuski, * 1842 w Saint Christophe, † 1910, uczeń i następca Charcota w Salpetrière, członek Akademji paryskiej od 1899. Oprócz licznych rozpraw ogłosił: „Atrophies musculaires et maladies amyotrophiques“ (1889) nagrodzone przez Akademję; „Psychasthenie“ (1907); „Neurasthenie syndrome“ (1907) i in.

Raymond Hipolit, dramaturg francuski, † 1895 w Saint-Mandé.

Raynaud Ernest Gabrjel Mikołaj, wybitny poeta francuski, * 1864 w Paryżu. Był sekretarzem w komisarjacie (1886), później komisarzem policji (1900). Wcześnie zaczął drukować poezje w czasop. *Lutèce* pod red. Verlaine'a. Poezje jego w duchu dekadenckim odznaczają się oryginalną expresją, są subtelne i harmonijne, w formie bardzo wyrafinowanej. Ważniejsze zbiory: „le Signe“ (1887); „les Chaires profanes“ (1888); „les Cornes du faune“ (1890); „l'Oeuvre de sang“ (1891). W 1891 przystąpił do tz. szkoły romańskiej i w tym duchu napisał: „le Bocage“ (1895): „Tour d'ivoire“ (1899); „la Couronne des jours“ (1905). Artykuły krytyczne ogłaszał w *Mercure de France*, sam założył czasopismo *Sagittaire* (1900—01), gdzie drukował „les Joyeusetés d'Aimé Passereau“, utwór satyryczny.

Rayski Konstanty Kietlicz, malarz polski, * 1868 w Kieleckiej gub., kształcił się w Krakowskiej szkole szt. pięknych, mieszka w Lublinie; wykonał szereg typów ludowych (przeważnie z Lubelskiego), reprodukowanych na pocztówkach, drukował w miesięczniku *Wisła* w 1893 „Zwyczaje weselne w Białej Błotnej, pow. Włoszczowski“, w 1895 „Śpiewki i zagadki“, wreszcie 1899 „Bajki i śpiewki z Małopolski“.

Rayski Ludwik Ferdynand, malarz niemiecki, * 1806 w Pegau w Saksonji, † 1890 w Dreznie, Wsławił się jako portrecista, którego istotną wartość dopiero teraz oceniono. Ważniejsze jego prace są to portrety: Schoetera, hr. Einsiedel i in.. prócz tego obraz impresjonistyczny „Dziki“ (1863). Utwory **R.** posiada głównie galerja drezdeńska i muzeum lipskie.

Rączkowski Józef, napisał: „W blaskach młodości“ (Kraków, 1903); „Wóz Drzymały“ (t., 1911, II wyd.).

Rebczyński Władysław, dyrektor Muzeum przemysłowego lwowskiego, * 1836 w Sorokotiarzyńcach, na Podolu, † 1911 we Lwowie. Uczestniczył w powstaniu 1863 r., poczym przebywał we Francji, gdzie ukończył studja górnicze, następnie przeniósł się do Galicji. W 1877 objął kierownictwo miejskiego Muzeum przemysłowego we Lwowie, które mu głównie zawdzięcza dzisiejszy rozwój. Mianowany wkrótce kustoszem, w 1904, kiedy Muzeum przeniesiono do gmachu własnego, otrzymał tytuł dyrektora.

Rebec (*Rebeca, Ribeca, Rebab*) smyckowy instrument używany w średnich wiekach we Francji i Hiszpanji.

Rebell Jerzy *Grassal*, zwany *Hugues R.*, pisarz francuski, * 1867 w Nantes, † 1905 w Paryżu. Po wyjściu z Kolegjum jezuickiego wszedł w grono poetów symbolistów, ale wkrótce przystał do szkoły romańskiej. Obdarzony bujną zmysłową wyobraźnią, stylem obrazowym i silnym, pisał wiele w rozmaitych kierunkach. Ważniejsze prace: „les Chants de la pluie et du soleil“ (1894), poemat; szereg powieści na tle antycznym i renesansu: „la Camorra“, „la Câlineuse“ (1900); „l'Espionne imperiale“ (1901); „le Magasin d'auréoles“ (1896); „la Nichina“ (1897) i t. d.; nadto szereg szkiców i portretów, jak: „Athlètes et psychologues“ (1890); „Inspiratrices de Stendhal, Flaubert et Mérimée“ i in., oraz rozprawy: „la Méthode scientifique de l'histoire littéraire“ (1900), „l'Union des trois aristocrates“ (1902) etc.

Reber Franciszek, niemiecki historyk sztuki, * 1834, profesor estetyki i historji sztuki w po-

litechnice monachijskiej, dyrektor Pinakoteki starej. Ważniejsze prace: „Geschichte der Baukunst im Altertum“ (1864—67); „Kunstgeschichte des Altertums“; „Geschichte der neuern deutschen Kunst“ (1876); „Die Ruinen Roms und der Campagna“ (1877).

Rebikow Włodzimierz, muzyk rosyjski, * 1866 w Krasnojarsku, uczeń moskiewskiego konserwatorjum, założyciel (1897) Tow. rosyjskich kompozytorów. Mieszka stale w Wiedniu. Kompozycje jego odznaczają się wyszukaną oryginalnością.

Reboux Paweł, francuski pisarz i krytyk, * 1877 w Paryżu, wcześnie oddał się dziennikarstwu, gdzie wkrótce zasłynął jako subtelny krytyk teatralny. Pierwsze poezje „les Matinales“ (1897) już odznaczały się głębią uczucia i wytwornością formy. Potym ogłosił: „les Iris noirs“ (1898) i „Missel d'amitié“ (1900). Następnie zwrócił się do prozy i z powodzeniem pisał powieści obyczajowe o tendencji humanitarnej w duchu Zoli: „Josette“ (1903); „la Maison de danses“ (1905); „le Phare“ (1907). Z *Karolem Mullerem* ułożył szereg zręcznych satyrycznych naśladowań znakomitych literatów „A la manière de...“ (1908).

Receptory, chwytniki, ob. Ehrlicha teorja odporności.

Rechbauer Karol, polityk austrjacki, † 1889.

Rechenberg Albrecht, dyplomata niemiecki, * 1859 w Madrycie, studjował prawo, w 1889 wstąpił do służby dyplomatycznej; był konsulem w Zanzibarze, konsulem w Moskwie 1901, konsulem gieneralnym w Warszawie 1905, gubernatorem Afryki wschodniej niemieckiej 1906.

Récipon Jerzy, malarz i rzeźbiarz francuski, * 1860 w Paryżu. Jako malarz tworzył freski i pejzaże, wsławił się jednak głównie jako rzeźbiarz. Jego dłuta są dwie wielkie kwadrygi ze wspaniałemi figurami alegorycznemi w „Grand polais“ paryskim. Z innych prac ważniejsze: „Rodzina i prawo“; posąg konny gienerała Lariboisière“; „Powrót marnotrawnego syna“ i t. d. Z biustów, wykonanych przez **R.**, zaznaczyć należy: malarza Gêrome'a, rzeźbiarza G. Thomasa, Mézières'a i in. Otrzymał wiele nagród i odznaczeń.

Récipon Paweł Edmund, rzeźbiarz i złotnik francuski, ojciec poprzedniego, * 1832 w La Motte-Tilly, † 1898 w Paryżu. Wytworny artysta, jego dziełem są odrzwia w koś. św. Magdaleny w Paryżu; prace **R.** przypominają artystów francuskich XVIII wieku, są wielce poszukiwane przez kolekcjonistów.

Recklinghausen Fryderyk Daniel, anatom i fizjolog niemiecki, † 1910 w Strasburgu.

Reclus Jan Jakób Elizeusz, gieograf i anarchista francuski, † 1905 w Thourout w Belgji. Oprócz dzieł, przytoczonych w gł. dz. wydał: „l'Afrique australe“ (1901); „l'Empire du Milieu“ z bratem Onezymem (1902); „Introduction a la géographie de la France“ (1905); przygotował na krótko przed śmiercią: „l'Homme et la Terre“, dzieło filozoficzne, obliczone na 5 tomów, (1905); „Atlas des volcans du globe“. Ideje anarchistyczne **R.** wyłożył: w „A mon frère le paysan“ (1893); „L'anarchie“ (1896); „L'anarchie, la revolution et l'idéal anarchique“ (1898). Por. W. Nałkowski „Historja nauki ogólnej o ziemi“ (Poradnik dla samouków cz. VI); G. de Greef, Eloge d'Elisée **R.**“ (1906); Z. Kulczycki „Anarchizm“ (1902). W 1911 wyszła „Correspondance“ E. R., obejmuje okres 1850—905. *R. Michał Eljasz*, brat starszy Jana, * 1827, † 1904, był profesorem mitologji porównawczej w uniwersytecie Nowym w Brukseli, wydał samodzielnie: „Les Primitifs, études d'ethnologie comparée“ (ost. wyd. 1903); *R. Onézime*, * 1837 w Orthez, również jak Jan, gieograf, oprócz współpracownictwa w dziełach brata, napisał: „La terre à vol d'oiseau“ (1877); „La France et ses colonies“ (1889 2 t.); „Le plus beau royame sous le ciel“ (1904. II wyd.); „Lachons l'Asie, prenons l'Afrique“ (1904); *R. Armand*, * 1843 w Orthez, do 1885 oficer marynarki, opublikował szereg pism w sprawie kanału panamskiego. *R. Paweł*, chirurg francuski, ogłosił nadto: „Anesthesie localisée par la cocaine“ (1903); „Etude sur la stovaine“ (1904); *R. Paulina*, * 1838 w Bordeaux, zamężna *Duplessis Kergomard*, znana literatka i feministka.

Recurrens, ob. Tyfus powrotny.

Reder Henryk, gienerał i poeta niemiecki, * 1824 w Mellrichstadt, † 1909 w Monachjum. W 1848 wstąpił do wojska bawarskiego, brał udział w wojnie prusko-francuskiej jako kapitan, 1906 wraz emeryturą otrzymał stopień gienerała. Przez cały czas służby wojskowej zajmował się literaturą, pisząc nowele i poezje z życia obozowego; ważniejsze z nich: „Pieśni żołnierskie“; „Próby liryczne“; „Mój przewodnik“; „Krew czerwona i błękitna“, zbiór nowel i t. d.

Redhouse James William, dyplomata i orjentalista angielski, * 1811 w Londynie, † 1892 tamże. Był tłumaczem przy ambasadach w Turcji, Egipcie i Persji. Wydał kilka słowników i gramatyk języków wschodnich oraz szereg rozpraw, dotyczących historji i literatury Wschodu, które cieszyły się wielką powagą.

Redi Francesco, przyrodnik włoski, znakomity uczony, * 1626 w Arezzo, † 1697 w Pizie. Był lekarzem nadwornym w. księcia Toskanji, członkiem *Accademia del cimento*. Zbiorowe wydanie dzieł ukazało się w Florencji (1664—1690, 7 t.) oraz w Wenecji (1712—1728.).

Redlich Józef prawnik i polityk austrjacki, * 1869 w Gódingu na Morawach. Studjował prawo w Wiedniu, Lipsku, Tubindze. Habilitował się w Wiedniu 1901, gdzie w 1906 został profesorem nadzwyczajnym a 1909 profesorem zwyczajnym w politechnice. W 1906 wszedł do sejmu

morawskiego, 1907 do rady państwa, należy do frakcji niemców postępowych. **R.** wydał „Englische Lokalverwaltung“ (1901, 2 t.); „Recht und Technik des englischen Parlamentarismus“ (1905, 3 t.).

Redmond John Edward, polityk irlandzki, w 1900 osiągnął połączenie narodowej frakcji parlamentarnej i został uznany za jej wodza, w 1911 niewielka grupa pod wodzą O'Connora (ob.) odszczepiła się od redmondystów podczas wyborów styczniowych.

Redon Odilon, malarz i rytownik francuski, * 1840 w Bordeaux. Prace jego litograficzne, posiadające niopospolitą wartość, zawarte są w kilku albumach: „W marzeniu“ (1879); „Noe“ (1886); „Kuszenie św. Antoniego“ (1888. I ser.; 1896, II ser.); „Sny“ i t. d. Z oddzielnych prac lotność fantazji i doskonała technika uderza szczególnie „W oczach zamkniętych“ (muz. luks. obraz). Jako malarz jest niezrównanym wykonawcą kwiatów.

Rée Paweł, filozof niemiecki, * 1849 w Bartelshagen, † 1901 Celerinie, doktorat z filozofji otrzymał w Halli 1877, później studjował medycynę ze względu na poglądy darwinowskie. Ogłosił: „Psychologische Beobachtungen aus dem Nachlass von *.*.“ (anonimowo, 1875); „Der Ursprung der moralischen Empfindungen“ (1877); „Die Illusion der Willensfreiheit“ (1885); „Die Entstehung des Gewissens“ (1885). Najważniejsza praca „Die Philosophie“ (1903) ukazała się, zgodnie z życzeniem autora, po jego śmierci.

Reed Edward James, budowniczy okrętów i pisarz, † 1906.

Reer Jan, naznaczony przez Mierosławskiego jako naczelnik wojenny na Litwie w 1846 r., został przez sąd wojenny rosyjski skazany na 1,200 kijów i wysyłkę do kopalń syberyjskich.

Reforma sceny. W ostatnich czasach czynione są rozmaite próby zreformowania widowni teatralnej. Z takich reformatorów wyróżnili się w Niemczech Savits (ob. II supl.), Perfalt, Lautenschläger, twórcy t. zw. widowni szekspirowskiej, która ma wykrój amfiteatralny z zakrytą przestrzenią dla orkiestry albo przerzuconym mostkiem; dalej pozbawiona jest pstrej mieszaniny malowanych kulis i plastycznych przedmiotów; kulisy zastąpione są stylizowaną dekoracją, jak: kotary, gobeliny, dywany, ornamentacyjne rośliny, kolumny i t. d. W podobny sposób urządzane są sceny w Monachjum, Charlottenburgu, Bayreuth. Inny system polega na tak zwanej płaskiej scenie, gdzie bocznych kulis niema, a jedyna kulisa na wprost sceny jest wprawdzie malowana, ale tylko szkicowo i wystylizowana. Usuwając rekwizyty teatralne, zreformowana scena kładzie natomiast wielki nacisk na efekty świetlne, mianowicie na oświetlenie wielkich, spokojnych płaszczyzn. Duże zasługi w sprawie **R. s.** położył Anglik, Crag, szczególnie w zakresie sceny płaskiej i odpowiedniej gry aktorów. Z powodzeniem w życie wcielał te usiłowania teatr petersburski Komisarzewskiej. U nas poczęści samoistne, poczęści pod wpływem wymienionych reformatorów czynił próby **R. s.** Wyspiański w inscenizowaniu własnych sztuk i Kordjana. Do rzędu tych reformatorów liczy się też Reinhardt (ob. II supl.), który głównie zręcznie stosował pomysły innych, sam wprowadził przedstawienia do cyrków. Ruch ten w mniejszym lub większym stopniu oddziałał nawet na rutyniczne sceny, które dbają obecnie więcej o stylizację sztuki.

Regel Jan Albert, podróżnik niemiecki † 1908 w Odesie.

Reger Maksymiljan, kompozytor niemiecki, * w 1873 r. w Brand, uczeń H. Riemanna; był początkowo profesorem teorji w Wiesbadenie, następnie w Monachjum (w Król. akademji muz.), wreszcie w r. 1907 powołany został na profesora kompozycji do konserwatorjum w Lipsku, gdzie obecnie stale przebywa. Uniwersytet w Jena mianował go dr. fil. *hon. causa.* **R.** należy do najwybitniejszych współczesnych kompozytorów. Mimo młodego wieku napisał już sto kilkadziesiąt dzieł, niektóre wielkich rozmiarów (koncerta, utwory orkiestrowe) i głębszej wartości artystycznej.

Reger Tadeusz, polityk polski, * 1872 w New Yorku, gimnazjum ukończył w Krakowie, poczym wstąpił na uniwersytet tamże, ale był 1892 relegowany za propagandę socjalistyczną. Jest redaktorem polskiego pisma socjalistycznego w księstwie Cieszyńskim, *Robotnik Szląski.* Za wykroczenia prasowe i inne polityczne sprawy przesiedział koło 3 lat w więzieniu. Obrany posłem do parlamentu austrjackiego w 1907, ustąpił swój mandat Daszyńskiemu; przy następnych wyborach w 1911 znów wszedł do parlamentu jako członek polskiej partji socjalno-demokratycznej.

Reger Witold, działacz i pisarz socjalistyczny polski, brat poprzedniego, * 1877 w Stryju, † 1905. W artykulikach, które pisywał do pism robotniczych, przejawiał niezwykłą siłą myślową.

Reggio di Calabria, miasto główne włoskiej prowincji t. n., w 1908 liczyła 44,415 m., w tym samym 1908 miasto z okolicą nawiedzione zostało przez straszne trzęsienie ziemi, którego ofiarą padło 25,000 osób. (ob. Messyna).

Regia, gmach zbudowany w Rzymie na Forum przez Numę; tu przebywał wielki kapłan i mieściły się różne sanktuarja, bogate archiwa, zawiarające roczniki, komentarze, kalendarze *(fastes).* Odkopy z l. 1888—99 ukazały wewnętrzny rozkład komnat w **R.**

Regienerator, część urządzeń w piecach gazowych, w maszynach o powietrzu gorącym.

Regnault Eugienjusz Ludwik Jerzy, dyplomata francuski, * 1857. W 1884 był w Tunisie z początku jako sekretarz, następnie konsul, 1870 w Grecji na takimż urzędzie, 1896 został szefem gabinetu Hanotaux, ministra spraw zagranicznych. W 1898 wysłany był do Marokka dla opracowa-

nia ustaw celnych, 1906 reprezentował Francję na konferencji w Algésiras, t. r. mianowany ministrem pełnomocnikiem i przedstawicielem Francji przy sułtanie marokańskim.

Régnier Henryk, wybitny poeta i powieściopisarz francuski, * 1864 w Honfleur. Prócz kilku tomów nowel, jak: „Contes à soi-même“ (1893), „le Trèfle noir“ (1895), „la Canne de Jaspe“ (1897), „le Trèfle blanc“ (1899), w których okazał się artystą subtelnym i szukającym nowych dróg, **R.** ogłosił powieści: „la Double Maîtresse“ (1900); „les Amants singuliers“ (1901); „le Bon plaisir“ (1902); „le Mariage de minuit“ (1903). Do najważniejszych zbiorów jego poezji należą: „les Lendemains“ (1885); „Apaisement“ (1886); „Sites“ (1887); „Episodes“ (1888); „Poèmes anciens et romanesques“ (1890); „Tel qu'en songe“ (1892); „Aréthuse“ (1895); „les Jeux rustiques i divins“ (1897); „les Médailles d'argile“ (1900); „la Cité des eaux“ (1902); „la Sandale ailée“ (1906). Leconte de Lisle i Heredia byli początkowo jego mistrzami. Ale większa miękkość, pierwiastek uczuciowy i tajemniczy obok wielkiej harmonijności formy uczyniły go jednym z wodzów symbolizmu, co głównie wyraziło się w poematach o wierszu wolnym. Już jednak „Médailles d'argile“ łączył symbolizm silniej z tradycją literacką Francji co w konsekwencji doprowadziło go, jak i kilku innych pisarzy, do stworzenia grupy neoklasyków łącznie z Janem Moreasem (ob. II supl.) i Mieczysławem Goldbergiem (ob. II supl.). Prócz wymienionych powieści **R.** zaznaczyć jeszcze należy: „les Vacances d'un jeune homme“ (1903); „les „Recontres de Monsieur de Breot“ (1904); „le Passe vivant“ (1905); „la Peur de l'amour“ (1907), w których wyrafinowanie artysty łączy się z klasyczną formą. **R.** jest też autorem tomu krytyk „Figures et caractères“ (1901) i wrażeń z podróży „Esquisses vénitiennes“ (1906).

Régnier Henryk.

Rehm Herman, prawnik niemiecki, * 1862 r. w Augsburgu, studja odbywał w Monachjum, habilitował się tamże w 1889, został profesorem nadzwyczajnym w Marburgu 1891, zwyczajnym w Giessen 1893, w Erlangen t. r., w Strasburgu 1903. Ogłosił szereg prac z zakresu prawa państwowego i handlowego, wydał źródła do „Prawa państwowego bawarskiego“ (1903, 1907). „Komentarze do prawa giełdowego“(1908). Jest współwydawcą „Zeitschrift für Handelswissenschaft und Handelspraxis“ (1908).

Rehman Antoni, gieograf polski, wydał: „Czym są limany i w jaki sposób powstały“ (*Kosmos*, 1902); „Ziemie dawnej Polski i sąsiednich krajów słowiańskich, opisane pod względem fizyczno-gieograficznym“ (Lwów, 1904).

Rehmke Johann, filozof niemiecki, * 1848, profesor uniwersytetu w Gryfji. Nie uważając się za zwolennika filozofji immanentnej, stoi wszakże na gruncie monizmu w teorji poznania. Jest stanowczym przeciwnikiem paralelizmu Spinozy, uznając fakt wzajemnego oddziaływania duszy i ciała. Główniejsze prace: „Philosophie des Weltschmerzes“ (1876); „Die Welt als Wahrnehmung und Begriff“ (1880); „Der Pessimismus und die Sittenlehre“ (1882); „Physiologie des Kantianismus“ (1883); Unsere Gewissheit von der Aussenwelt“ (1874); „Grundriss der Philosophie“ (1896); „Zur Lehre vom Gemüth“(1897); „Aussenwelt, Innenwelt, Leib und Seele“ (1898).

Reich Emil, estetyk niemiecki, * 1864 w Koryczanach na Morawach, profesor uniwersytetu wiedeńskiego. Z jego oryginalnych i wytwornie pisanych dzieł ważniejsze: „Schopenhauer als Philosoph der Tragoedie“ (1888); „Grillparzers Kunstphilosophie“ (1890); „H. Ibsens Dramen“ (1908, III wyd.); „Fr. Grillparzers Dramen“ (1909, III wyd.), gdzie daje wyraz swoim estetycznym i filozoficznym poglądom; „Volkstümliche Universitätsbewegung“ (1897); „Kunst und Moral“ (1901) i inne.

Reichard Paweł, podróżnik niemiecki, * 1854, uczestniczył w wyprawie do Afryki 1880. Opis podróży zamieścił w „Mitt. d. Afrik. Gesellsch. in Deutschland“, wydał nadto: „Emin Pascha“ (1891); „Deutsch - Ostafrika“ (1892), biografję Stanleya (1896).

Reichenbach Maurycy (pseud. hrabiny *Valeska von Bethuzy-Huck*), powieściopisarka niemiecka, * 1849. Z licznego poczту jej ciekawych powieści ważniejsze: „Die Eichofs“ (1881); „Seine Frau“; „Die Prinzessin“; „Glück im Wald“; Wanderndes Volk“; „Nach stillen Inseln“; „Die Ballnacht von Rodity“ (1904).

Reichenow Antoni, zoolog niemiecki, * 1847 w Charlottenburgu, studja odbywał w Berlinie, Gryfji, Rostocku. Od 1906 jest drugim dyrektorem muzeum zoologicznego w Berlinie, 1872—73 prowadził badania zoologiczne w Afryce. Główne prace jego wchodzą w zakres ornitologji. Ważniejsze dzieła **R.**: „Vogelbilder aus fernen Zonen“ (1878—83); „Die Vögel Afrikas“ (1900—03, 3 t.). **R.** wydaje „Ornithologische Monatsber.“ (od 1893); „Jour. f. Ornithologie“ (od 1894).

Reichensperger Piotr Franciszek, polityk niemiecki, † 1892 w Berlinie.

Reichmann Teodor, słynny barytonista niemiecki, * 1849 w Rostock, † 1903 w Marbach. W 1882 został śpiewakiem ces. opery w Wiedniu; **R.** kreował w przedstawieniach w Bayreuth rolę Amfortasa w Parsifalu Wagnera.

Reid Robert Thresbie, lord *Loreburn*, polityk angielski, * 1846 w Mouswald Place, studja prawnicze odbywał w Oksfordzie, 1871 został adwo-

katem w Londynie; 1886 wszedł do Izby gmin, 1905 otrzymał tekę lorda kanclerza w gabinecie liberalnym Campbell-Bannermana, jednocześnie dostał tytuł barona Loreburna i godność para.

Rein Tiodolf, wybitny finlandzki uczony i publicysta, * 1838, profesor filozofji i wicekanclerz uniwersytetu helsingforskiego, usunięty przez Plewego 1903, powrócił na dawne stanowisko 1906. Głównie oddaje się badaniom psychologicznym jako zwolennik systemu Lotzego. Główniejsze prace: „O możliwości poznania“(1867);„ O stosunku metody filozoficznej do innych metód naukowych“ (1868); „Próba wykładu psychologji“ (1891); „Johan Vilhelm Snellman“ (1905, II wyd.), „Artykuły i mowy“ (1903) Od 1872 bierze udział w życiu parlamentarnym.

Reinach Józef, polityk francuski, brał żywy udział w walkach związanych ze sprawą Dreyfusa, należał do założycieli „Ligi praw człowieka i obywatela“ (ob. II supl.). Przy wyborach 1898 przepadł, natomiast w 1906 znów odzyskał utracony mandat. Ogłosił nadto: „Essais de politique et d'histoire“ (1899); „Rapport sur le cas de cinq détenus des iles du Salut“ (1899); „Histoire de l'affaire Dreyfus“ (1898—905) i t. d.

Reinach Salomon, filolog i archeolog francuski, został profesorem archeologji narodowej w szkole Luwru. Ogłosił nadto: „Recueil de têtes antiques idéales ou idéalisées“ (1903); „Apollo. Histoire générale des arts plastiques“ (1904); „Répertoire de peintures au moyen âge et de la Renaissance“ (1906).

Reinach Teodor, historyk i polityk francuski, w 1906 został obrany deputowanym do parlamentu.

Reinecke Karol, † 1910 w Lipsku; był kapelmistrzem *Gewandhausu* do 1895.

Reinhardt Maks, aktor niemiecki i dyrektor teatru, * 1873 w Baden pod Wiedniem, kształcił się w konserwatorjum wiedeńskim, debiutował w Wiedniu i Salcburgu. Od 1894 występował w berlińskim „Deutsches Theater“ w rolach starców. W 1902 objął kierownictwo Małego teatru, t. r. również i Nowego w Berlinie. W 1905 został dyrektorem „Deutsches Theater“, do którego n. r. dołączył scenę w sąsiednim budynku dla t. zw. „sztuk kameralnych“. Sława europejska **R.** polega na jego działalności reżyserskiej, na szczęśliwych próbach reformy sceny i jej stylizowaniu.

Reinschmidt Leon, literat i publicysta polski, * 1880 w Warszawie. Pisać rozpoczął w 1900, był współpracownikiem „Poradnika dla czytających książki“, przez pewien czas redagował *Tygodnik Polski* oraz *Gazetę Sportową*, potym pracował w *Wędrowcu*, *Słowie*. Drukował fragment z dramatu „Dzisiejsi“, szereg poezji prozą z cyklu „Zaduma“. Oddzielnie ogłosił: „O potrzebach przemysłu Król. Polskiego“ (Warsz., 1910).

Reinstein Franciszek, publicysta polski, był redaktorem i wydawcą pisma satyryczno-humorystycznego *Śmiech* w l. 1906 — 910; ogłosił nadto: „Mały światek“, powieść (1892, *Tygodn. Ilustrow.*); „Monografja cechów rzemieślniczych w Warszawie (1892—93, *Tyg Ilustr.)* oraz 6 tomów humoresek i monologów

Reisenauer Alfred, pjanista niemiecki, † 1863 w Królewcu. † 1907 w Libawie. Uczeń L. Köhlera i F. Liszta, zasłynął w krótkim czasie jako znakomity wirtuoz. Od 1900 — 06 był profesorem wyższej klasy gry fortepianowej w lipskim konserwatorjum.

Reiss Wilhelm, podróżnik i gieolog niemiecki, † 1908.

Reissman August, kompozytor i pisarz muzyczny niemiecki, † 1903 w Berlinie.

Reiter Jonatan, poeta finladzki, * 1859, z zawodu inżynier, profesor politechniki helsingforskiej. Poezje **R.**, w których opisuje morze i życie na szcherach, odznaczają się wielką prostotą. Wydał kilka zbiorów wierszy: „Dikter“ (1884); „Nya Sönger och Dikter“ (1888); „Dikter i Färg och Ord“ (1891) i „Seglande Skyar“ (1896), i trzy tomy opowiadań, opartych na tych samych motywach. Jest założycielem szwedzkiego teatru narodowego w Helsingforsie.

Reiter Marjan, dr., literat polski, napisał: „Chronologja listów Adama Mickiewicza“ (Kraków, 1903); „Stanisław Staszic“ (Lwów, 1906).

Reiter Odo Morannal, zoolog i poeta finlandzki, * 1850, profesor uniwersytetu helsingforskiego, wybitny entomolog (do 200 prac naukowych), największa powaga europejska w zakresie *hemipterigia*. Główniejsze prace naukowe: „Revisio critica Capsinarum praecipue Scandinaviae et Fenniae“ (1875); „Hemiptera Gymnoceratae Europae“ (1873—96, 5 t.); „Ad cognitionem Reduviidarum (1881); „Monographia Anthocoridarum orbis terrestris“ (1885). Jest też autorem prac popularnych o Finlandji po francusku oraz 4 zbiorów poezji: „Dikter“ (1881); „Nya Dikter“(1898); „W krytycznej chwili“ (1889); „Dikter“ (1906), poematu „Karin Mansdotters Saga“ (1880) i zbioru opowiadań (1899).

Reitzenstein Ryszard, niemiecki filolog klasyczny, * 1861 w Wrocławiu, studja odbywał w Halli i Berlinie, habilitował się w Wrocławiu 1888, profesor nadzwyczajny w Rostocku 1889, zwyczajny w Giessen 1892, w Strassburgu 1893. Główniejsze prace: „Epigramm und Skolion“(1893); „Geschichte der griechischen Etymologika“(1897); „Poimandres. Studien zur griechisch-ägyptischen und frühchristlichen Literatur“ (1904); „Hellenische Wundererzählungen“ (1906); „Die hellenistischen Mysterienreligionen“ (1910).

Rej Mikołaj, znakomity pisarz polski XVI w. (ob.). Z racji 400-ej rocznicy urodzin **R.** odbył się w Krakowie 1905 zjazd historyków polskich. Z tego też powodu ukazała się zbiorowa książka p. t. „Z wieku Mikołaja Reja“ (Warszawa, 1905); dalej, Aleksander Brückner wydał pracę „Mikołaj Rej“, studjum krytyczne (Kraków, 1905); na-

kładem Akademji Krakowskiej ukazało się wspaniale wydane „Zwyerciadło“ **R.**, a Wiktor Wittyg wydał „Figliki“ **R.**, w podobiznie (Kraków, 1905). Z dawniejszych krytycznych wydań utworów **R.** wymienić należy: „Wizerunk własny żywota człowieka poczciwego“, według wyd. 1560 ogłosił St. Ptaszycki (Petersburg, 1899), on też wydał „Psałterz Dawidów“ (t., 1903); „Kupiec to jest podobieństwo Sądu Bożego ostatecznego“, wydany przez Celichowskiego według egzemplarza Bibl. w Kórniku (Poznań, 1898); Akademja krakowska wydała nadto: „Zwierzyniec“ (Kraków, 1895, Bib. pis. polskich) w opracowaniu Windakiewicza i „Krótka rozprawa“ (t., 1892, Bib. p. pol.). Z opracowań wymienić jeszcze należy Windakiewicza „Mikołaj Rej“ (1895).

Rejchan Stanisław, malarz polski, * 1858 we Lwowie. Kształcił się początkowo w Wiedniu, następnie w Paryżu, gdzie mieszkał przez dłuższy czas, ilustrując pisma zagraniczne, jak: *Graphic, Illustration, Revue illustrée, Moderne Kunst, Illustrierte Zeitung* i inne. Ilustrował również wiele dzieł francuskich: „Sapho“ Daudeta, „M. de Camors“ Feuilleta, dzieła Musseta i Andrzeja Theurieta. Rysował dyplom honorowy dla wystawy lwowskiej (1894), według jego szkicu wykonano plafon i fryz nad proscenjum w teatrze lwowskim. Mieszka we Lwowie.

Rejowicz Jarosław, ksiądz jezuita, napisał: „Kartka z dziejów Pomorza i Rugji“ (Kraków, 1903); „Pamiątka koronacji Matki Boskiej w Tuligłowach“ (t., 1909); „Pięćsetlecie krakowskiej kongregacji kupieckiej“ (t., 1910).

Relidzyński Józef, napisał: „Wielki inkwizytor“ (1907); „Poezje“ (Kraków, 1908).

Religja. Rozpowszechnienie różnych religji na kuli ziemskiej w początku XX wieku obrazuje następujące zestawienie:

	Ludność w miljonach	Katolików rzym.	Protestantów	Obrządku wschodniego	Izraelitów	Mahometan	Buddystów i hindu	Różnych pogan
Europa .	396.67	439	252	260	2.2	19	—	1
Azja . .	822.89	8	1.7	14.6	0.6	202	583	184 *)
Afryka .	140.10	13	12	26	2.6	522	1.4	421
Ameryka .	145.39	515	445	0.8	8	—	2.7	9
Australja wraz z Oceanją . .	6.80	182	532	—	2.9	5.6	17	225

*) włączając wyznawców szintoizmu głównie w Japonji, konfucjonizmu i taoizmu w Chinach. Razem 550 miljonów chrześcjan, w tym 259 miljonów katolików rzymskich, 172 milj. protestantów, 119 milj. obrządku wschodniego; 962 milj. niechrześcjan, w tym $10^2/_3$ milj. izraelitów, 247 milj. mahometan, 484 milj. wyznawców Buddy i Bramy, 220 milj. innych.

Rembowski Aleksander, historyk polski, † 1906 w Warszawie. Z prac **R.** ukazały się nadto: „Z życia konstytucyjnego w Księstwie Warszawskim“ (Warszawa, 1905); „Pisma“, t. III, studja historyczno-polityczne“ (t., 1906).

Remenyi Edward, skrzypek węgierski, * 1830 w Heves, † 1898 w San-Francisko; uczeń konserwatorjum wiedeńskiego, jako uczestnik wojny węgierskiej w 1848 musiał uciekać do Ameryki. W 1853 powrócił do Europy, gdzie zasłynął jako znakomity wirtuoz; mieszkał stale w Paryżu, był zaprzyjaźniony z Lisztem.

Remington Philo, technik amerykański, †1889 w Silver Springs.

Remsen Ira, chemik amerykański, wydał nadto: „the Elements of chemistry“ (1902); „a Laboratory manual“ (1902, III wyd.); „Chemical experiments“ (1902, II wyd.); jego „Inorganic chemistry advanced course“ wyszedł w przekładzie polskim p. n. „Wykład chemji nieorganicznej, jako wstęp do nauki chemji“ (Warszawa, 1907).

Rémy Saint-Maurice (pseudonim *Maurycego Diarda*), powieściopisarz francuski, * 1865 w Calviae. Z licznych jego powieści odznaczających się bystrością obserwacji i żywym stylem, ważniejsze: „Temple d'amour“ (1897); „la Maison de sommeil“ (1899); „les Eves stériles“ (1902); „l'Eternelle Folie“ (1903); „les Derniers Jours de Saint-Pierre“ (1903); „les Corsaires de la Danai“ (1904) i t. d. Jako publicysta pracował w *Revue bleue, Journal'u, Humanité*.

Renan Ernest Józef, filozof i orjentalista francuski. Z pism pośmiertnych **R.** ukazały się: „les Lettres intimes d'Ernest Renan et d'Henriette Renan, 1842—1845“ (1896); „la Correspondance de Renan et de Berthelot, 1847 — 1892“ (1898); „Etude sur la politique religieuse du règne de Philippe le Bel“ (1899); „les Lettres du seminaire“ (1902); „les Mélanges religieux et historiques“ (1904); „Cahiers de jeunesse“ (1906). W 1903 wniesiono **R.** pomnik w rodzinnym jego mieście, w Tréguir. Na polski przełożono z prac **R.**: „Żywot Jezusa“ (Kraków, 1903 i Warszawa, 1907); „Wybór pism“, (Warszawa, 1905).

Renard Alfons, mineralog belgijski, † 1903 w Brukselli, (data w I supl. mylna).

Renard Emil, malarz francuski, * 1850 w Serves, uczeń Cabanela, zaczął wystawiać swe prace w Salonie od 1873. Ważniejsze prace: „Portret babki“ (1876, muz. luks.); „Chrzest“ (1889, tamże); „Modlitwa“ (1896); „Wiatyk“ (1903); „Serdeczność“ (1904); „Chleb“ (1905) i t. d.

Renard Józef Karol Ludwik, oficer i inżynier francuski, * 1847 w Damblin, † 1905 w Chalais-Meudon. Po skończeniu szkoły aplikacyjnej w Metz został porucznikiem sztabu 1870, kapitanem 1873. Wszedłszy do komisji aeronautycznej przy ministerjum wojny, przyczynił się wielce do postępów lotnictwa wojskowego. Ostatnim niezwykłym wynalazkiem **R.**, był pociąg automobilowy dla dróg bitych (1903).

Renard Juljusz, wybitny powieścio- i dramatopisarz francuski, * 1864 w Chalons, † 1910 w Paryżu. Po skończeniu szkoły normalnej, oddał się handlowi z woli ojca, porzucił jednak wkrótce ten zawód, by poświęcić się całkowicie literaturze. Należy do najoryginalniejszych współczesnych pisarzy francuskich; z pośród innych wyróżnia go wielka powaga i skoncentrowanie. Był członkiem Akademji Goncourtów i za prace swe otrzymał od niej nagrodę. Główniejsze powieści **R.**: „le Crime de village“ (1888); „Sourires pincés“(1890); „l'Ecornifleur“ (1891); „Coquecigrues“ (1893 I wyd.; 1904, II wyd.); „la Lanterne sourde“ (1893, II wyd. 1906); „le Coureur de filles“ (1894): „Poil de carotte“ (1894), jego arcydzieło; „Histoires naturelles“ (1896); „la Maîtresse“ (1896); „Bucoliques“ (1893); „les Philippe“ (1907); „Ragotte“ (1909). Dla teatru napisał szereg niedużych sztuk, które cieszyły się ogromnym powodzeniem: „la Demande“ (1895); „Une femme qui bégaie“ (1897); „le Plaisir de rompre“ (1897); „le Pain de ménage“ (1899); „M. Vernet“ (1903); „Huit jours á la campagne“ (1906); „la Bigote“ (1909). Jest też autorem książki „Nos frères farouches“ (1906).

Renard Juljusz.

Renault Ludwik, prawnik francuski, * 1843 w Autun. Profesor prawa w Dijon, następnie w Paryżu, dyrektor konferencji prawa międzynarodowego w Szkole nauk politycznych, radca prawny przy ministerjum spraw zagranicznych, został pełnomocnikiem Francji na pierwszej konferencji haskiej. Jako arbiter występował często w sądach rozjemczych między państwami; jest członkiem Akademji nauk moralnych i politycznych. Główniejsze prace: „Introduction à l'étude du droit international“; „Traité de droit commercial“ i t. d.

Rendu Eugienjusz, pisarz francuski, † 1903 w Labbeville.

Renkin Juljusz, polityk belgijski, * 1862 w Ixelles koło Brukseli, studja prawnicze odbywał w Lowanjum. Z zawodu adwokat w Brukseli, od 1882 brał czynny udział w organizowaniu żywiołów katolickich i konserwatywnych, a razem z księdzem Daensem utworzył partję demokratyczno-katolicką. Deputowany od 1896, w Izbie odgrywał wybitną rolę, był referentem wielu komisji, 1907 został ministrem w gabinecie Trooza.

Rennenkampf Paweł Jerzy, generał rosyjski, * 1854. Służbę wojskową rozpoczął w 1870 jako podoficer, później był w szkole junkierskiej, poczym powołany do sztabu, został 1899 naczelnikiem sztabu wojsk zakaukaskich. W 1900 generał major, 1903 generał lejtenant, podczas wojny rosyjsko-japońskiej dowodził dywizją kozaków zabajkalskich. W okresie rewolucji rosyjskiej wysłany był z oddziałem karnym i wdłuż kolei syberyjskiej szerzył postrach licznemi egzekucjami.

Renoir Piotr August, znakomity malarz francuski, * 1841 w Limoges. Początkowo uprawiał dekorację ceramiczną, potym udał się do Paryża, wszedł w bliższe stosunki z Monetem (ob. II supl.) i Sisley'em (ob. II supl.) i stał się jednym z najwybitniejszych artystów szkoły impresjonistycznej. Kontynuator mistrzów XVIII w., początkowo był malarzem młodości, radosnego światła, ciała kobiecego, później zmienił kierunek. Jest świetnym kolorystą, na przemiany silnym to znów subtelnym, szukającym impresji życiowych w powodzi efektów świetlnych. Motywy jego obrazów są bardzo urozmaicone: pejzaże, sceny paryskie i inne, bale, wycieczki na łodziach, kwiaty, portrety i t. d. Znaczna część obrazów **R.** znajduje się w muzeum Luksemburskim, między innemi: „le Moulin de la Galette“ (nazwa sali tańca w Paryżu, 1874); „Huśtawka“; „Czytelniczka“; „Most w Chatou“ i t. d. Z innych prac **R.** wymienić należy: „Taniec“; „Kobieta z kotem“; „Kąpiące się kobiety“; „Śniadanie“; „Kobieta z dzieckiem“; „Spacer“; „Filiżanka herbaty“; „Sekwana pod Argenteuil“; „Róża“ i in., oraz szereg wspaniałych portretów, jak np. pani E., o świetnym rysunku i kolorycie.

Renouvier Karol, filozof francuski, ogłosił nadto: „Derniers entretiens“ (1904); „Critique de la doctrine de Kant“ (1905). W l. 1872—89 redagował „la Critique philosophique“. **R.** był twórcą neokrytyzmu we Francji i szedł w kierunku odmiennym, niż filozofowie niemieccy. Na polski przełożono z prac **R.**: „O obowiązkach człowieka i obywatela“ (Warszawa, 1906). Por. Janssens „le Néocriticisme de **R.**“ (1904); Séailles „la Philosophie de **R.**“ (1905); Picard „la Philosophie sociale de **R.** (1908).

Rentowe włości ob. włości rentowe.

Reńska albo **Nadreńska prowincja pruska** na 26,995 klm. kw. liczyła w 1905: 6.436,337 m. Prócz Niemców, w 1900 było 9,612 Walonów Francuzów, 31,733 Polaków i 4,948 dwujęzycznych. Ilość Polaków wzrosła od tego czasu znacznie, w 1905 w samym tylko obwodzie reg. Düsseldorfskim liczba Polaków wynosiła 45,624. W 1908 wydobyto: 40,193,450 tonn węgla kamiennego wartości 442,056 tys. mrk.; 12,538,074

tonn w. brunatnego, 1,219,541 t. rudy żelaznej, 63,333 t. rudy cynkowej, 32,649 t. rudy ołowianej, 64,824 t. rudy manganowej. Wyprodukowano 4.391,000 t. surowca, 51,582 t. cynku, 62,743 t. ołowiu, 935,111 kg. srebra, 189,717 t. kwasu siarkowego; 591,296 t. wyrobów z żelaza lanego, 136,151 t. wyrobów z żelaża spawanego, 4,596,352 tonn bloków i innych wyrobów z żelaza zlewnego.

Res (pseudonim) napisał: „Adam Mickiewicz“, „Koordynacja czy utożsamienie“, „Kwestja polska w oświetleniu socjalnej demokracji polskiej“ (Warszawa, 1907); „Patrjotyzm a socjalizm“ (Kraków, 1909); „Dzieje ruchu socjalistycznego w zaborze rosyjskim“ (Warszawa, 1910); „Rewolucja 1848 r. we Francji“ (t., 1911).

Restorff Aleksander, prawnik polski, † 1908 w Warszawie.

Reszel, miasto powiatowe w reg. Olsztyńskiej w Prusach Wschodnich, w 1905 liczył razem 4,363 m., w tym 3,247 katolików, 1,052 protestantów i 64 żydów. W powiecie Reszelskim na 50,300 m. w 1900 było: 15·5% Polaków, 1·5% dwujęzycznych. Podług wyznania w 1905 katolicy stanowili 89·9%, protestanci 9·7%, inni 0·4%.

Reszke Edward, od r. 1907 osiedlił się w Warszawie jako nauczyciel śpiewu.

Reszke Jan, od r. 1900 przebywa stale w Paryżu jako słynny nauczyciel śpiewu.

Réthy László, historyk i numizmatyk węgierski, * 1851, jest kustoszem gabinetu numizmatycznego w Muzeum Narodowym i prezesem Tow. numizmatycznego. Ogłosił między innemi: „Powstanie języka i narodu rumuńskiego“ (1890); „Corpus nummorum Hungariae“ (1899); „Romanizm w Ilirji“ (1893).

Rettel Leonard, belwederczyk, pisał piękne korespondencje z Paryża do *Gazety Warszawskiej* i jest autorem dobrego dzieła o Cyrylu i Metodym (1871).

Retyzyt, minerał z gromady sylikoidów rzędu wodorokrzemianów, barwy szmaragdowej, jabłkowo zielonej, podobny do garnierytu.

Retzius Magnus Gustaw, lekarz i fizjolog szwedzki, * 1842 w Sztokholmie, był profesorem w szkole medycznej tamże, 1900 prezesem Akademji szwedzkiej; 1895 obrany członkiem Akademji paryskiej, później wiedeńskiej, petersburskiej, monachijskiej. **R.** należy do twórców neurologji współczesnej. Ogłosił: „Studja biologiczne“ (1881—82 i 1891—1906 13 t.); „Das Menschenhirn“ (1896); „Craina suecica antiqua“ (1900); „Anthropologia suecica“ z Fürstem (1902); „Cerebra simiarum illustrata“ (1906) i inne.

Reuleaux Franciszek, inżynier niemiecki, † 1905 w Berlinie. Ogłosił nadto „Aus Kunst und Welt“ (2 wyd. 1901); „Abriss der Festigkeitslehre“ (1904).

Reuling Carlot, pisarz niemiecki, * 1861. Zasłynął bajkami: „Aus Hag und Tann“, „Zwischen Licht und Dunkel“, „Knecht Hagebuchen“, opowiadaniami, jak: „Fragwürdige Gestalten“; szczególnie zaś doznał powodzenia dzięki dramatom realistycznym: „Der Mann im Schatten“, „Der Stärkere“, „Die Gerechte Welt“ i in.

Reuss, księstwa oddzielne niemieckie (ob.). W 1908 książe Henryk XIV z linji młodszej złożył regiencję, którą sprawował od 1902 za nieudolnego księcia dziedzicznego z linji starszej, regiencję objął Henryk XXVII z linji młodszej i ten zarządza obydwoma księstewkami.

Reuss Edward Wilhelm Eugienjusz, teolog protestancki niemiecki, † 1891.

Reuss Henryk VII, książę, polityk niemiecki, † 1906 w Trebsehen pod Lüllichau.

Reuss Henryk XXIV, książę Reuss-Köstritz, kompozytor niemiecki, * 1855, † 1893 pod Wiedniem; uczeń Rusta i Herzogenberga, napisał szereg wartościowych utworów kameralnych (kwartety, kwintety).

Réval Gabrjela (pseudonim *Laforterie* z domu *Logerot*) literatka francuska, * 1870 w Vitebre. Była profesorką szkoły normalnej w Sèvres, potym oddała się wyłącznie pracy literackiej. Ogłosiła szereg studjów społecznych w oryginalnej romantycznej formie: „les Sèvriennes“ (1900); „un Lycée de jeunes filles“ (1901); „Lycéennes“ (1902); „l'Avenir de nos filles“ (1904); „Notre-Dame des Ardents“ (1903); „la Cruche cassée“ (1904); „le Ruban de Vénus“ (1905). Jest współpracowniczką *Revue de l'enseignement primaire, Femina* i in.

Reveillère Paweł Emil Marja, marynarz i geograf francuski, * 1829 w Saint-Martin na wyspie Ró. W 1845 wstąpił do szkoły marynarki, 1899 dosłużył się stopnia kontradmirała. **R.** pierwszy przezwyciężył prąd Mekongu; pisał wiele głównie pod pseudonimem *Paol Branda*, oprócz rzeczy geograficznych ogłaszał pisma społeczno-polityczne, osobliwie propagujące pokój. Ważniejsze prace: „Mers de l'Inde“ (1870); „Mers de Chine“ (1872); „Contre vent et marée“ (1883); „Reflexions diverses“ (1876—91 II t.); „Mégalithisme“ (1900).

Reventlow (właściwie *Karol Otto*), mnemotechnik, † 1873 w Kempten w Bawarji.

Revere Giuseppe, poeta włoski, † 1889 w Rzymie.

Reville Jan, francuski teolog protestancki i historyk, * 1854 w Rotterdamie, † 1908 w Paryżu, profesor fakultetu teologicznego tamże, brał udział w międzynarodowych kongresach religji. Ogłosił między innemi: „les Origines de l'Episcopat“ (1894); „la Résurrection d'une Apocalypse“: „le Livre d'Henoch“ (1894); „le Protestantisme liberal, ses origines, sa nature, sa mission“ (1903).

Révoil Paweł Amedeusz, dyplomata francuski, * 1856 w Nîmes. Adwokat z zawodu był szefem biura podsekretarza stanu kolonji 1886, potym ministra spraw zewnętrznych 1893, pomocnikiem

rezydenta gieneralnego w Tunisie (1895—90), pełnomocnikiem Francji w Marokku 1900, gubernatorem Algierji 1901. Pertraktował z Niemcami w sprawie Marokka, co doprowadziło do konferencji w Algésiras, gdzie reprezentował Francję razem z Regnault (ob. II supl.).

Rewakowicz Henryk.

Rewakowicz Henryk, polityk i publicysta polski, * 1836, † 1907 we Lwowie. Brał udział w powstaniu 1863, był długoletnim redaktorem najdemokratyczniejszego dziennika galicyjskiego, *Kurjera Lwowskiego*. Szczery demokrata w stronnictwie ludowym odgrywał przodującą rolę. Jako publicysta i działacz społeczny bez wytchnienia walczył z czynnikami reakcji i zastoju i torował żywiołom ludowym drogę do emancypacji politycznej, społecznej i kulturalnej. W ruchu demokratycznym galicyjskim zajmował jedno z najwybitniejszych stanowisk.

Rewel, w 1908 liczył 70,700 m., w tym 57% Estończyków, 25% Niemców, 17% Rosjan, reszta Polaków i innych. Do portu **R.** w 1907 wpłynęły 532 statki o pojemności 387,477 tonn.; odpłynęły zeń 534 statki o pojemności 388,544 tonn.

Rewieński Stanisław, pisarz polski w przedmiotach hodowli koni i sportu wyścigowego, † 1907 Kołdyczewie.

Rewizjoniści, nazwa grup czy obozów politycznych, dążących do gruntownego przejrzenia i zmiany konstytucji, lub programu. W ostatnich latach nazwa ta stosuje się osobliwie do frakcji socjalnej demokracji niemieckiej, domagającej się od 1890 zmiany programu marksowskiego. We Włoszech bardziej utarła się nazwa reformistów.

Rewkowski Zygmunt, matematyk, inżynier, ekonomista polski, * 1807, † 1893 w Wilnie. W 1830 wykładał w Uniwersytecie wileńskim rachunek prawdopodobieństwa, po zamknięciu uniwersytetu zesłany na Kaukaz, pozostawał tam jako szeregowiec do 1841, następnie jako inżynier wojskowy do 1856 i inżynier komunikacji do czasu wysłużenia emerytury; jako emeryt wrócił do Wilna i z zapałem podjął prace nad teorją analityczną robót. Ogłosił: „Badania analityczne o cenach robót w ogólności“ (Wilno, 1882); „Początki ekonomji politycznej“ (tamże, 1887); „Teorja analityczna robót w ogólności w najobszerniejszym znaczeniu“ (Petersburg, 1888, po rosyjsku).

Rewoliński Teofil, lekarz i numizmatyk polski, założyciel *Gazety Radomskiej*, † 1899 w Radomiu.

Rewolucja krakowska 1846 r. Centralizacja Towarzystwa Demokratycznego Polskiego (ob.), zasnuła szeroką sieć spiskową w całej Polsce. Zwłaszcza w Poznańskim spisek przybrał ogromne rozmiary, i w 1843 r. zorganizowano w Poznaniu Komitet centralny, który w porozumieniu z Centralizacją T. Demokratycznego, dalej prowadził pracę spiskową. Na zjeździe w Poznańskim w 1845 r. zadecydowano powstanie w 1846 r. Dn. 8 stycznia 1846 r. zjechali się w Krakowie delegaci Związków, postanowili, że wybuch powstania ma nastąpić w nocy z 21 na 22 lutego i wybrali Rząd Narodowy. Tymczasem zaszły dwa ważne nieprzewidziane wypadki, które silnie pokrzyżowały zamiary spiskowców: 12 lutego w Poznańskim uwięziono Mierosławskiego, a następnie prawie wszystkich przywódców spisku, a w tej liczbie Karola Libelta, jednego z członków wybranego Rządu Narodowego; oraz 18-go lutego gienerał austrjacki, Collin, wszedł z wojskiem do Krakowa i zajął militarnie jego okręg. Wobec tego, członek Rządu Narodowego z ramienia Centralizacji, Jan Alcyjata, wymógł od trzech innych członków, znajdujących się w Krakowie, Gorzkowskiego, Tyssowskiego i Grzegorzewskiego, odwołanie powstania i sam wyjechał. Wysłano więc w rozmaite strony powiadomienie o odwołaniu, lecz nie wszędzie ono doszło. Tymczasem w okręgu krakowskim potworzyły się oddziały powstańcze, pobiły oddziałki austrjackie, zajęły przedmieścia Krakowa i zmusiły Collina do cofnięcia się za Wisłę do Podgórza. Nastąpiło to wieczorem 22 lutego. Edward Dembowski (ob.), który w tym czasie przybył do Krakowa, skłonił członków Rządu Narodowego, ażeby objęli władzę nad rozpoczynającem się powstaniem. W dniu więc 23 lutego Rząd Narodowy ogłosił manifest do narodu powołując go do powstania i obwieszczając przytym, że „ziemia, dotąd przez włościan warunkowo tylko posiadana, stanie się bezwarunkową ich własnością, ustaną czynsze, pańszczyzny i wszelkie tym podobne należytości, bez żadnego wynagrodzenia“, „że przywilej żaden i pod żadnym kształtem mieć nie będzie miejsca“. Ogłoszono też zupełne równouprawnienie żydów i zapowiedziano organizowanie narodowych warsztatów rzemieślniczych. Dla nadania energicznego kierunku organizowaniu i uzbrojeniu powstańców, za poradą Dembowskiego, Jan Tyssowski ogłosił się 24 lutego dyktatorem. Przerażeni radykalizmem postanowień rewolucyjnych, notable krakowscy namówili profesora uniwersytetu Michała Wiszniewskiego, że przy pomocy uzbrojonej młodzieży uniwersyteckiej odebrał od Tyssowskiego w nocy z 25 na 26 lutego władzę dyktatorską, zmuszony jednak został przez ustępującego dyktatora do zaprzysiężenia, że władzę

sprawować będzie w duchu ogłoszonego manifestu. Skoro jednak rozeszła się o tym wiadomość, lud krakowski zgromadził się licznie, obwołał Tyssowskiego ponownie dyktatorem, a Wiszniewskiemu zagroził śmiercią. Wiszniewski pośpiesznie opuścił Kraków i wyjechał zagranicę. Tymczasem nadbiegało ku Krakowowi wojsko austrjackie i rosyjskie. Właściciele kamienic zaczęli błagać Tyssowskiego, by obronę swoją nie doprowadził do zburzenia miasta. Tyssowski wielkiej inteligiencji, lecz dość słabego charakteru, straciwszy energicznego swego doradcę, Dembowskiego, którego przy strzelaniu przez Austrjaków do wyszłej z miasta procesji zabito, uległ tym prośbom i błaganiom i wyprowadził wojsko powstańcze z Krakowa wczesnym rankiem 3 marca. W Krzeszowicach odbyła się rada wojenna, i większością głosów zadecydowano udać się ku granicy pruskiej i tam złożyć broń, co nastąpiło 4 marca przy moście nad rzeką Przemszą. Tak się skończyła **R. K.**

Rex Artur, hrabia, dyplomata niemiecki, * 1856 w Dreznie, w 1883 wstąpił do służby dyplomatycznej; był sekretarzem poselstwa w Lizbonie, Paryżu, Białogrodzie 1884—89, w Petersburgu 1891—93, następnie został 1896 ministrem rezydentem w Wenezueli, 1899 w Teheranie i 1906 w Pekinie.

Rey Mieczysław, napisał: „Stefan Marcel“ (Lwów, 1906); „Przed balem“ (Tarnopol, 1911).

Rey Mikołaj, hrabia, polityk polski, * 1866, gimnazjum i uniwersytet ukończył w Krakowie. Bierze żywy udział w instytucjach agronomicznych Galicji, ogłasza artykuły i rozprawy treści ekonomicznej i politycznej w galicyjskich dziennikach i czasopismach.

Reybekiel Adolf, filozof polski, studja uniwersyteckie odbywał zagranicą, jest nauczycielem w polskich prywatnych zakładach naukowych w Warszawie. Prócz artykułów i rozpraw treści filozoficznej w *Głosie* i *Przeglądzie Filozoficznym*, ogłosił oddzielnie: „Das biologische Princip in den moralphilosophischen Anschauungen W. Rolph's, M. Guyau's und Fr. Nietzsches“ (Kraków, 1906).

Reyer Ludwik, kompozytor francuski, † 1909 w Le Lavandu, napisał nadto opery: „Sigurd“ (1884) i „Salammbo“ (1900).

Reyes Rafael, generał i prezydent kolumbijskiej rzeczypospolitej, * 1850 w Boyaca. Przedsięwziął kilka wypraw naukowych w głąb Kolumbji, badał góry Cauca 1869—71 i 1874—84. Stłumił bunty w krainie Cauca i Panamie 1895. Potym był pełnomocnikiem Kolumbji w Paryżu, w 1903 podczas zatargu z Panamą głównodowodzącym w wojnie z powstaniem. T. r. wysłany został do Waszyngtonu dla pertraktacji w sprawie Panamy. Czas jakiś sprawował urząd ministra spraw wewnętrznych, poczym 1904 mianowany prezydentem rzeczypospolitej na miejsce ustępującego Marroquina.

Reyes Rafael.

Reymont Władysław, wybitny powieściopisarz polski, ogłosił nadto: „Sprawiedliwie“(1900); „W jesienną noc“, nowele (1900); „Przed świtem“ (1902); powieść „Chłopi“ (I. Jesień, Warszawa, 1902; II. Zima, 1904; III. Wiosna, 1906; IV. Lato, 1909), która jest wspaniałą epopeą ludową; „Komurasaki“ (t., 1903); „Burza“ (t., 1907); „Marzyciel“ (t., 1910); „Z ziemi chełmskiej“ (t., 1910); „Wampir“ (t., 1911).

Reys Jakób, lutnista, ob. Jakób Polak.

Reyzner Mieczysław, malarz polski, * 1864 we Lwowie. Studja odbywał w Wiedniu, Monachjum i Paryżu, gdzie przez dłuższy czas mieszkał. Maluje typy, sceny rodzajowe i portrety przeważnie pastelowe. Mieszka we Lwowie.

Rezek Antoni, polityk czeski, minister austrjacki, * 1853 w Iindrzychowym Hradcu, † 1909 w Budiejowicach. Początkowo uczył się zegarmistrzowstwa, później studjował historję na uniwersytecie praskim, gdzie następnie został docentem historji. W 1896 powołany był do Wiednia na radcę w ministerjum oświaty, z czasem został szefem sekcji. W 1900 mianowany ministrem dla Czech, piastował ten urząd do 1903 r. W 1904 obrany posłem, nie przyjął mandatu z powodu choroby. Prace jego historyczne przeważnie dotyczą nowożytnych dziejów Czech; ważniejsze z nich: „Wybór i koronacja Ferdynanda I-go na króla Czech“ (1878); „Historja Ferdynanda I-go w Czechach“ (1890); „Historja nowożytna Czech i Moraw“ (1893) doprowadzona do 1665 i t. d. **R.** był członkiem Akademji czeskiej.

Rezniczek Emil, kapelmistrz niemiecki, był od 1906 — 08 dyrygientem Filharmonji i opery warszawskiej. Obecnie jest kapelmistrzem opery komicznej w Berlinie.

Rezniczek Ferdynand, rysownik niemiecki, * 1869 w Ober-Sievering koło Wiednia, † 1909 w Wiedniu. Rozpoczął karjerę jako wojskowy, później kształcił się w Akademji monachijskiej. Głównie pracował w *Simplicissimusie* jako ilustrator, i jemu wiele zawdzięcza wytworny kierunek satyry pełnej taktu w tym piśmie.

Rheinbaben Jerzy, polityk pruski, * 1855 r. w Frankfurcie nad Odrą. Studjował prawo, w 1882 wstąpił do administracji pruskiej, w 1896 był prezydentem naczelnym reg. Düsseldorfskiej, 1899 został ministrem spraw wewnętrznych, 1901—10 ministrem finansów i na tym stanowisku okazał się gorliwym popleczníkiem hakaty. W 1910 objął stanowisko naczelnego prezesa prowincji Reńskiej.

Rheinboldt Józef Mikołaj, polityk niemiecki, * 1860 w Sinzheim w Badenie. W 1884 wstąpił do służby skarbowej, 1900 został pełnomocnikiem do spraw celnych i podatkowych dla prowincji Saskiej, Anhaltu i państw turyngskich, 1910 mistrem skarbu w Badenie.

Rhode Island, jeden ze stanów zjednoczonych Ameryki półn., na 3,233 klm. kw. liczył 490387 m. (1906). Polaków podług *the Polish Press* było 25,000 m.

Rhys John, filolog angielski, * 1840, profesor języków celtyckich w uniwersytecie oksfordzkim. Główniejsze prace: „Celtic Britain“ (1884, II wyd.); Studies in the Arthurian legend“ (1891); „the Welsh people“ (1904, II wyd.); „Celtic folklore“ (1901) i in. Wydał z Evansem serję pomników literatury walijskiej: „Mabinogion“ (1887), „the Bruts“ (1890) i t. d.

Ribbert Hugo, lekarz niemiecki, * 1855 r. w Elsey w Westfalji. Studjował medycynę w Bonn, gdzie habilitował się w 1880 i został profesorem nadzwyczajnym w 1883. W 1892 jako profesor zwyczajny i dyrektor instytutu patologicznego przeniósł się do Zurychu; w 1900 w tym samym charakterze przeszedł do Marburga, a w 1902 do Gietyngi. Prace **R.** dotyczą głównie zapalenia nerek, białkomoczu, normalnej i patologicznej fizjologji nerek, suchot płucnych i t. d.

Ribeirao-Preto, miasto w stanie brazyljskim Sao Paulo 10,000 m., zawdzięcza swój rozwój plantacjom kawy w tym stanie.

Ribot Aleksander Feliks Ludwik, polityk francuski, obrany ponownie posłem do parlamentu 1902, gwałtownie zwalczał gabinet Combesa i projekt prawa o oddzieleniu kościoła od państwa. W 1906 powołany został na członka Akademji francuskiej na miejsce ks. Audiffret-Pasquier. Ogłosił nadto: „Acte du 5 août 1873 pour l'établissement d'une cour suprême de justice en Angleterre“ (1874); „Biographie de lord Erskine“ (1866); „la Réforme de l'enseignement secondaire“ (1900); „Quatre années d'opposition. Discours politiques“ (1905).

Ricard Ksawery Ludwik, poeta i polityk francuski, * 1843 w Fontenay-sous-Bois, † 1911 r. w Marsylji. Syn gienerała napoleońskiego, w 20 roku życia przystąpił do ruchu republikańskiego; 1863 założył pismo *Revue de progrès*, które zaprowadziło go do więzienia, 1870 wydał pamflet „le Patriote français“ z powodu którego musiał uciekać do Szwajcarji. W 1870 służył w wojsku jako ochotnik, potym brał udział w Komunie, co go zmusiło do powtórnej ucieczki. Po powrocie razem z Catulle Mendès'em (ob.) wydawał „Parnasse contemporain“, gdzie drukowali swe utwory najwybitniejsi poeci parnasiści. Z poezji **R.** najważniejsze: „les Chants de l'aube“ (1862) i „Ciel, Rue, Terre et Foyer“ (1866). **R.** był inicjatorem ruchu decentralistycznego w literaturze francuskiej, w tym celu wydawał *la Cigale* (1876) i *la Lauseto*, almanach languedocki. Pisał też powieści: „les Conditions de Claire“ (1896); „Brune, blonde, rousse“(1898); „Officier de fortune“(1899); M-me de Lavalette“ (1900); „les Foueades de la duchesse“ (1903); „l'Hotel du plaisir Mesdames!“ (1903) i t. d. Pod koniec życia redagował kilka pism na południu Francji.

Ricci Corrado, włoski historyk sztuki i filozof, * 1858 w Rawennie, inspektor pomników tamże, dyrektor galerji królewskiej w Parmie, pinakoteki Brera w Medjolanie a od 1903 galerji i muzeum narodowego w Florencji. Wydał: „Ravenna“; „Cento vedute di Firenze antica“; „la Pinacoteca di Brera“; „Volterra“; „il Palazzo publico di Siena“.

Richards Teodor, chemik amerykański, * 1868 w Germantown, w 1901 został profesorem w uniwersytecie Harvarda. W 1894 zbudował nefelometr, różne przyrządy do odwodniania higroskopijnych substancji, do wywiązywania gazów, suche ogniwo elektryczne. Prace jego naukowe w pierwszym rzędzie polegają na niedoścignionym do tego czasu pod względem ścisłości oznaczeniu ciężarów atomowych i wielu innych stałych fizyczno-chemicznych, następnie na oznaczeniu przemian energji w reakcjach, wywiązujących ciepło, na badaniach ściśliwości atomów. Wydał: „A table of atomic weights“ (1896, II wyd.); „List of experiments“ (1900, II wyd.).

Richarz Franciszek, fizyk niemiecki, * 1860 w Endenich. W 1895 został profesorem fizyki w Gryfji, 1901 w Marburgu. Napisał: „Neuere Fortschritte auf dem Gebiet der Elektrizität“ (1902, II wyd.); Über die ferromagnetischen Eigenschaften von Legierungen unmagnetischer Metalle“, z Heuslerem, Starckiem i Hauptem (1904); „Temperaturveränderungen in künstlich auf und ab bewegter Luft“ (1902); „Analogien zwischen Radioaktivität und dem Verhalten des Ozons“, z Schenckiem (1903).

Riche Danjel, pisarz francuski, * 1864 w Kairze. Po studjach w Paryżu i Bordeaux został dziennikarzem. Ogłosił długi szereg powieści, z których ważniejsze: „Amour de mâle“ (1892); „le Charme d'amour“ (nagr. Akademji); la Vertu de madame“; „Drames du mariage“; „l'Oiseau rare“ i t. d.; sztuki teatralne: „Sous le joug“ (1897); „la Revanche des femmes“; „l'Amour à credit“; „le Prétexte“ i in.

Richemont, hrabia, ob. Artur III bretoński.

Richemont Alfred Paweł, malarz francuski, * 1854 w Paryżu, uczeń Bina i Maignana, otrzymał pierwszą nagrodę w Salonie 1884 za obraz „Zbiegowie“. Z innych jego prac ważniejsze: „Marzenie“ (1900, muz. luks.); „Mnisi obsługiwani przez aniołów“; „Ofiara“; „Maris stella“ (1906) i in. Pierwiastek dekoracyjny i uczuciowy stał się znamienną cechą jego obrazów o jasnym kolorycie i subtelnym rysunku. Prócz odznaczeń otrzymał kilka medali złotych.

Richepin Jakób, poeta dramatyczny francuski, syn *Jana R.*, * 1880 w Paryżu. Napisał kilka silnych dramatów wierszem: „la Reine de Tyr“ (1899); „la Cavalerie“ (1901); „Cadet-Roussel“ (1903); „Falstaff“ (1904). Pisuje artykuły do pism: *Revue de Paris*, *Figaro*, *Gaulois*, *Presse*.

Richepin Jan, wybitny poeta francuski, ogłosił nadto: powieści: „Cesarine“ (1888); „le Cadet“ (1890); „Truandailles“ (1890); „Cauchemars“ (1891); „Miseloque“ (1892); „l'Aimé“ (1893); „Flamboche“ (1895); „les Grandes Amoureuses“(1896); „Contes de la décadence latine“ (1898); „Lagibasse“ (1899); „Paysages et coins de rue“ (1900); „Contes espagnoles“ (1901); z poezji: „Mes paradis“ (1894); „la Bombarde“ (1899); sztuki teatralne: „le Chien de garde“ (1889); „le Mage“ (1891); „Par le glaive“ (1894); „Vers la joie“ (1894); „le Chemineau“ (1897); „la Martyre“ (1899); „les Truandes“ (1899); „la Gitane“ (1900); „l'Imperatrice“ (1901); „Mademoiselle Napoléon“ (1903); „la Du Barry“ (1905); „Don Quichotte“ (1905).

Richepin Jan.

Richet Karol, fizjolog francuski, w 1898 został członkiem Akademji, ogłosił nadto: „Dictionnaire de physiologie“, wstęp do „Nouveaux éléments de physiologie“ Langlois'a; z Héricourtem prowadził badania nad traktowaniem tuberkuł surowicą, od 1896 ogłasza prace w sprawie pokoju powszechnego, jak: „les Guerres et la Paix“ (1899, przekład polski 1904) i in.

Richet Karol.

Richter Edward, gieograf niemiecki, † 1905.

Richter Eugjenjusz, polityk niemiecki, † 1906 w Berlinie. Napisał nadto: „Politisches ABC Buch“ (10 wyd., 1903); „Sozialdemokratische Zukunftsbilder“ (1891, polski przekład pod n. „Pod czerwonym sztandarem“, 1907) i in.

Richthofen Ferdynand, baron, gieolog i podróżnik niemiecki, † 1905 w Berlinie. Na kilka lat przed śmiercią w 1901 podjął organizację instytutu dla badań morskich. Ogłosił nadto: „Das Meer und die Kunde vom Meer“ (1904); w Neumayera „Anleitung zu wissenschaftlichen Beobachtungen auf Reisen“ opracował gieologję (1905, III wyd.).

Richthofen Oswald, baron, polityk niemiecki, * 1847 w Jassach, † 1906 w Berlinie. W 1875 wstąpił do urzędu spraw zagranicznych; w 1896 mianowany dyrektorem urzędu kolonjalnego, 1897 podsekretarzem stanu w urzędzie spraw zagranicznych, 1900 sekretarzem stanu.

Ricotti Ercole, historyk włoski, † 1883.

Ricotti-Magnani Cesare Francesco, generał, polityk włoski, * 1822 w Borgo Lavezzaro. Brał udział w kampanjach: 1848, 1854, 1859 i 1866. W 1864 mianowany generałem dywizji, wkrótce wybrany został do parlamentu z Novary. Był ministrem wojny w gabinecie Minghettiego 1870—76; później w gabinecie Depretisa 1884—1887; w 1890 został senatorem, 1896 i 1905 znowu ministrem wojny w gabinecie Rudiniego.

Ricotti-Magnani.

Rictus Jehan (pseud. *Gabrjela Randon de Saint-Amand*), literat i poeta francuski, * 1867 w Boulogne-sur-Mer. Pisywał artykuły do dzienników paryskich i uprawiał poezję w duchu symbolistycznym. Od 1894 w żargonie przedmieść paryskich zaczął tworzyć poematy na tle życia nędzarzy paryskich, pełne brutalnej, fascynującej siły. Sam je deklamował w kabaretach, gdzie zjednywał sobie powszechny poklask. Główniejsze z nich: „les Soliloques du pauvre“ (1897); „Doléances“ (1900); „les Cantilènes du malheur“ (1902). Jest też autorem pamfletu przeciwko Rostandowi „un Bluff littéraire“ (1903) i powieści „Fil de fer“ (1906) oraz komedji „Dimanche et lundi“.

Riedl Kazimierz, ksiądz jezuita, napisał: „Oto Matka Twoja“ (IV wyd.), „Przyjdź Królestwo Twoje“, „Żywot świętej Zyty“ (1910, II wyd.); „Pamiątka dla dziewcząt służących“ (Warszawa, 1911).

Riemann Hugo, został w 1901 profesorem uniwersytetu w Lipsku (od 1905 etatowym); w r. 1908 mianowany dyrektorem instytutu muzycznego *Collegium musicum*. Jest honorowym członkiem kilku akademji; jego dzieła z zakresu pedagogji (w dziedzinie harmonji i kontrapunktu) stanowią przewrót w nauczaniu teorji muzyki; obecnie coraz więcej szkół i konserwatorjów przyjmuje system **R.** Olbrzymia ilość prac historycznych **R.** wniosła nowe prądy w metody badań nad dziejami muzyki. Leksykonu **R.** VII wydanie ukazało się w 1909.

Ries Franciszek, muzyk niemiecki, * 1846 r. w Berlinie, wnuk *Ferdynanda R.*, uczeń swego ojca *Huberta* oraz Kiela (kompozycji); jest współwłaścicielem znanej firmy wydawniczej „Ries & Erler“ w Berlinie oraz kompozytorem popularnych utworów na skrzypce (Suity, Kwartety i t. d.).

Riesco German, prezydent rzeczypospolitej Chilijskiej, * 1853, członek Najwyższego sądu, senator 1900, w 1901 został obrany prezydentem. Załagodził spór z Argientyną o granice And, przeprowadził ugodę 1902, dotyczącą częściowego rozbrojenia obydwuch krajów i przedstawiania na przyszłość sporów sądowi rozjemczemu. Spór o granice z drugą sąsiednią rzeczpospolitą, Peru, nie zdążył załatwić za swej prezydentury, ustąpiwszy w 1906 z zajmowanego stanowiska. Następcą jego został Pedro Montt.

Riesser Jakób, prawnik niemiecki, * 1853 w Frankfurcie, studja odbywał w Heidelbergu, Lipsku i Gietyndze, 1880 — 88 był adwokatem, 1888 — 905 dyrektorem banku w Berlinie, od 1905 profesorem zwyczajnym tamże. Jednocześnie był wiceprezesem Izby handlowej w Berlinie, 1909 został jednym z trzech dyrektorów Związku hanzeatyckiego. Ogłosił długi szereg rozpraw z zakresu finansowości i prawa handlowego niemieckiego.

Riffert Juljusz, dramaturg niemiecki, * 1854 w Halli, napisał: „Heinrich IV“, trylogja; „Alexander Borggia“, tragiedja; „Huttens erste Tage“; „Luthers Abschied von der Wartburg“(1905). Jest redaktorem *Leipziger Zeitung*.

Righi Augusto, fizyk włoski, * 1850 w Bolonji, studja odbywał tamże; 1875 został profesorem fizyki na tamtejszej politechnice, 1880 przeniósł się do Palermo, skąd 1889 powrócił do Bolonji, w 1905 został senatorem. Prace **R.** dotyczą głównie fal elektrycznych i magnetyzmu. **R.** wydał: „Ricerche di elettrostatica“ (1873); „Su alcuni punti controversi di elettrostatica“ (1873); „l'Ottica dello oscillazioni elettriche“ (1897); „Volta e la pila“ (1899); „il Moto dei ioni nelle scariche elettriche“ (1901); „il Radio“ (1904); „la Moderna teoria dei fenomeni fisici“ (1904); „la Materia radiante e i raggimagnetici“ (1905).

Riksdag *(riksdag)*, nazwa parlamentu w Danji i Szwecji.

Rimbaud Artur, poeta francuski, * 1854 w Charleville, † 1891 r. w Marsylji. Zostawał w przyjaznych stosunkach z Verlain'em, później oddał się karjerze handlowej w Egipcie. Ceniony bardzo śród dekadentów francuskich na podstawie poezji, kursujących w rękopisach. Dopiero dzięki Verlaine'a „les Poètes, maudits“ stał się znanym szerszej publiczności. Po śmierci już ukazały się „Poésies complètes“ (1895) z przedmową Verlaine'a; „Oeuvres“ (1898); „Lettres de J. A. R.“ (1899). Por. Berrichon „la Vie de J. A. **R.**“ (1897).

Rindfleisch Jerzy Edward, lekarz niemiecki, † 1908 w Würzburgu.

Rinne Fryderyk, mineralog niemiecki, * 1863 w Osterode w Harcu. Studja odbywał w Gietyndze, 1894 został profesorem wyższej szkoły technicznej w Hanowerze; 1908 w Królewcu, t. r. przeszedł do Kilonji, a 1909 do Lipska. Ogłosił: „Das Mikroskop im chemischem Laboratorium“ (1900); „Die geologischen Verhältnisse der deutschen Kalisaltzlagerstätten“ (1906) i inne.

Rinoscleroma, ob. twardziel nosa.

Rinuccini Ottavio, poeta włoski, * 1564, † 1621, uważany za jednego z twórców melodramatu we Włoszech, jest autorem „Dafne“, „Euridice“ „Arianna“.

Riodachunko, japońska nazwa Portu Arthura (ob.).

Rio de Janeiro, stolica Brazylji, liczyła w 1906 r. 811,255 m., w 1908 odbyła się w **R.** wystawa wszechświatowa.

Riou Edward, ilustrator francuski, * 1838 w Saint-Servan. Uczeń Daubigny i Doré'go wyróżnił się jako płodny i utalentowany rysownik, zasilał największe ilustracje francuskie, ilustrował powieści Verne'a i Chatriana, podróże Stanley'a, Gallievie'go i t. d. Zajmuje się też malarstwem olejnym.

Ripon Jerzy.

Ripon Jerzy Fryderyk Samuel Robinson, mgr., Grey, polityk angielski, † 1909 r. w Sorkshire; w 1905 był ministrem spraw zagranicznych w gabinecie Campbell-Bannermana. Godność margrabiego przeszła na syna, Fryderyka *Olivera Robinsona*, dotychczasowego hrabiego *de Grey*, * 1852; 1874—1880 członka Izby gmin, od 1901 podskarbiego królowej Aleksandry.

Riria Carolia, *Gutowska* z męża, autorka rumuńska, * 1869 w Bacanie, ogłosiła kilka tomów poezji o głębszej myśli i wytwornej formie: „Ultima rada din viéta lui Eminescu“ („Ostatni promień słoneczny w życiu Eminesca“); „Cântari vechi“ („Stare pieśni“); „Cântara noua“ („Nowe pieśni“); „Elvin“; „Jan Voda cel Cumplit“ („Ks. Iwan straszny“).

Risler Edward, fortepjanista francuski, * 1873 w Baden-Baden, uczeń paryskiego konserwatorjum (Diemer i Dubois), ceniony i uznany powszechnie wirtuoz.

Risler Karol Eugienjusz, agronom, ekonomista francuski, * 1828 w Cernay w Alzacji, † 1905 w Calèves w Szwajcarji; od 1876 był profesorem w Instytucie agronomicznym narodowym. Z prac jego najważniejsze: „Physiologie et Culture du blé“ (1885); „Traité de géologie agricole“ (1880—1897); „Irrigations et drainages“ (1904).

Rist Piotr Fryderyk, oficer i pisarz duński, * 1844 w Kopenhadze. Brał udział w wojnie 1864, został pułkownikiem 1894. Napisał szereg dzieł z historji wojskowej i liczny poczet opowiadań na tle wojny 1864, w których wzrusza-

jący realizm przypomina wielkich powieściopisarzy rosyjskich: „Zaciąg 64“ (1889); „Żołnierze“ (1890); „Po bitwie pod Dybloel“ (1892); nadto nowele: „Jonatan“ (1902); „Opowiadania i typy“ (1902) i t. d.

Ristori Adelaida, artystka dramatyczna włoska, † 1906 w Rzymie.

Ritschie Karol Thomson, baron *Dundee*, polityk angielski, * 1838 w Dundee, † 1906 w Biarritz. Z zawodu kupiec zdobył znaczny majątek. W 1874 wybrany do Izby gmin, 1885 został sekretarzem admiralicji, 1886 prezydentem urzędu do spraw samorządu lokalnego; 1888 stworzył rady hrabstw; 1895 objął urząd do spraw handlowych; w 1900 został ministrem spraw wewnętrznych; 1902 kanclerzem skarbu, ustąpił w 1903. W 1905 podniesiony do godności para, otrzymał tytuł barona.

Ritt August, mąż stanu austrjacki, * 1852 r. w Budziejowicach, pełnił urząd ministra pracy w gabinecie Bienertha 1909.

Ritter Anna z domu *Nuhn*, poetka niemiecka, * 1865 w Koburgu. Ogłosiła kilka tomów poezji o wytwornej formie i głębi uczuciowej, które cieszyły się wielkim powodzeniem; ważniejsze z nich: „Gedichte“ (1898); „Befreiung“ (1900) i t. d.

Ritter Eugienjusz, lingwista szwajcarski, * 1836 w Gienewie, profesor uniwersytetu tamże od 1873, dziekan fakultetu filozoficznego 1886—1896, prezes Instytutu gienewskiego 1894—902. Ogłosił prócz licznych rozpraw w czasopismach: „Fiançailles et mariages au bon vieux temps“ (1887); „Glossaires et lexicographes genevois“ (1893); „la Famille et la Jeunesse de J. J. Rousseau“ (1896), nagrodzone przez Akademję francuską, i in.

Ritter Paweł, malarz i rytownik niemiecki, * 1829 w Norymberdze, † 1907 tamże. Początkowo oddawał się rytownictwu, następnie przeszedł do malarstwa, czerpiąc motywy z rodzinnego miasta. Z obrazów jego, cenionych dla prawdy historycznej i ze względu na wartość artystyczną, ważniejsze: „Wnętrze kościoła św. Wawrzyńca“ (1874); „Podwórze ratuszowe w Norymberdze“ (1883) „Wjazd cesarza Meteusza do Norymbergi“ (1890) i t. d. Wymienione, jak i wiele innych, znajdują się w muzeach austrjackich i niemieckich.

Rittner Tadeusz, nowelista i dramaturg polski (ob. I supl.), jest obecnie urzędnikiem w ministerjum oświaty w Wiedniu. W 1893 otrzymał odznaczenie na konkursie *Czasu* za nowele: „Dora“ i „Lulu“; pod pseudonimem *Tomasza Czaszki* ogłaszał następnie w *Życiu* krakowskim impresje i korespondencje artystyczne z Wiednia, potym w innych też pismach, ostatnio w *Kurjerze Warszawskim*. Jego „Maszyna“ była odznaczona pierwszą nagrodą na konkursie Sienkiewicza. Napisał nadto: „W małym domku“ (1904); „Czerwony bukiet“ (1905); „Przebudzenie“ (1905); „Nowele“ (1907); „W obcym mieście“, nowele (1912); „Głupi Jakób“, komedja (1912).

Riva, miasto w Tyrolu południowym, malowniczo rozłożone na północno-zachodnim brzegu Gardy (ob.), stacja klimatyczna, (1900) 4,285 m. z gminą 7,550, przeważnie Włosi.

Riviera, 1) wybrzeże nad zatoką Gienueńską między Nizzą i Spezią, miasto Gienua dzieli je na **R.** *di Ponente* (zachodnią) i **R.** *di Levante* (wschodnią) od G. do Spezii, 2) dolina nad brzegiem alpejskim Ticina, 3) **R.** *Gardone*, ob. jezioro Garda.

Rivière Benjamin Henryk, malarz i rytownik francuski, * 1864 w Paryżu. Stworzył szereg dekoracji teatralnych o zupełnie nowej koncepcji i wysoce artystycznych. Jako rytownik wydał kilka wspaniałych serji litografji kolorowych i drzeworytów. We wszystkich pracach zdobywa się na dyskretną harmonję barw i prostotę linji. Tworzy też pastele i akwarele.

Rivière-Theodore.

Rivière-Théodore Ludwik August, wybitny rzeźbiarz francuski, * 1857 r. w Tuluzie, studja odbywał tamże i w Paryżu. Szczęśliwie używa jako materjału kombinacji bronzu, marmuru i kości słoniowej. Prace jego obok doskonałej techniki wyróżniają się wysubtelnieniem nerwowym, inne napięciem energji obok świadomego unikania gwałtowności. Ważniejsze z nich: „Ultimum feriens“ (1894, muz. luks.); „Salambô“ (1895, tamże); „Tancerka“ (muz. drezd.); „Ślub“; „Dwa cierpienia“ (1903, muz. luks.); „Rozum“ (1905); „Życie“ (1906) i t. d.; prócz tego szereg wspaniałych biustów. Otrzymał wiele odznaczeń i medali (złoty 1900).

Rivoire Andrzej, poeta francuski, * 1872 r. w Vienne, studja odbywał w Ljonie i Paryżu, od 1895 jest członkiem red. *Revue de Paris*. Ogłosił: „les Vierges“ (1895); „Berthe aux grands pieds“ (1899); „le Songe de l'amour“ (1900, powiększone wyd. 1906); „le Chemin d'oubli“ (1905, nagr. Akad.). Dla sceny napisał wierszem: „la Peur de souffrir“ (1904); „Il était une bergère“ (1905), wys. w komedji fr.; „l'Ami du menage“ (1906); „le Bon roi Dagobert“ (1908) sztuka w 4 akt., która doznała ogromnego powodzenia. **R.** jest jedynym z poetów francuskich końca XIX w., który nie uległ symbolizmowi. Poezje jego wyróżniają się dyskretnym tonem, subtelnym cieniowaniem, słodką melancholją oraz nieskazitelną formą.

Rixdorf, od 1899 miasto w Prusach, w 1909 liczył 221,681 m.

Rizow Dymitr, wybitny publicysta i polityk bulgarski, * 1862. Kształcił się w Belgji, publi-

cystykę uprawia od 1883 r., był deputowanym w Wielkim zgromadzeniu narodowym 1891, zwalczał rządy Stambułowa, za co był aresztowany. W 1902 został agientem dyplomatycznym w Czarnogórzu, 1903 w Belgradzie. W sejmie uchodzi za jednego z lepszych mówców.

Rizzo Antonio, architekt i rzeźbiarz włoski, * 1430 w Weronie, † w Fuligno, dokąd zbiegł 1498 z Wenecji, oskarżony o oszustwo. Pracował 1465—67 w Certosa di Pavia, potym w Wenecji, gdzie kierował robotami artystycznemi podwórca w pałacu dożów, wielkie schody są najpewniej jego dziełem. Był pierwszym wielkim rzeźbiarzem renesansowym w Wenecji. **R.** jest napewno twórcą Ewy na *Arco Foscari*, przypuszczalnie też i Adama oraz giermka na frontonie podwórca. Jego dłuta ma też być wielki grobowiec doży Trona w *S. Maria de'Frari*, gdy grobowce dożów Malipiera i Marcella w *S. Giovani e Paulo* obecnie przypisywane są Piotrowi Lombardi. Co do wielu jeszcze prac niema pewności czy są dziełem **R.**

Rjazańska gubernja na 42,099 klm. kw. liczyła w 1909: 2,192,300 m. Podług spisu powszechnego z 1897 na 1,802,196 m. było: 1792683 Wielkorosjan, 5,033 Tatarów, 436 Polaków osiadłych, 1,307 w wojsku, 586 Niemców; pod względem wyznania: 98·5% prawosławnych, 1% starowierców, reszta innych. Główne miasto, Rjazań, liczyło 46,122 m.

Robert, ks. Parmy, † 1907 w Viareggio.

Robert-Fleury Tony, malarz francuski, wystawił nadto: „Podczas rewolucji“, „Kąpiel“ (1903); „Strach“, „Robotnica“, „Melancholja“ (1904); „Marja Antonina w dniu stracenia“, „Robotnica“ (1906) i t. d. Jest prezesem Tow. artystów francuskich.

Robertson Edmund, lord *Lochee*, angielski prawnik i polityk, * 1845 w Szkocji, studja odbywał w Oksfordzie, 1871 został prokuratorem, był przez długie lata profesorem prawa rzymskiego w uniwersytecie londyńskim. W 1885 obrany przez liberałów do Izby niższej, sprawował 1892—95 urząd lorda admiralicji, 1905—08 był sekretarzem finansów w admiralicji, otrzymał tytuł para przy ustąpieniu. Napisał: „American home rule“ (1887) i wiele rozpraw w „British Encyclopaedia“.

Robertson G. Croom, filozof angielski, * 1842, † 1892, profesor *University College* w Londynie. Początkowo empiryk, później przechylił się na stronę Leibnitza i Lottzego. Główniejsze prace: „Philosophical Remains“ (1895); „Elements of general Philosophy“ (1896); „Elements of Psychologie“ (1896) i in.

Roberval *(Giles Personne* albo *Personnier)*, matematyk francuski, * 1602 w Roberval, † 1675 w Paryżu, był członkiem Akademji, podał sposób konstrukcji stycznych i innych, wynalazł wagę, zwaną od jego imienia.

Robilant Antonio, hrabia, gienerał włoski, * 1855 w Turynie, w 1871 wstąpił do akademji wojskowej, był oficerem, *attaché* ambasady w Berlinie. W 1908 objął stanowisko naczelnika międzynarodowej żandarmerji w Macedonji, pozostał w służbie tureckiej nawet po odwołaniu we wrześniu 1908, jako gienerał dywizji.

Roche Juljusz, polityk francuski, * 1841 r. w Saint-Etienne. Z zawodu adwokat, był współpracownikiem pism republikańskich; członek Rady miejskiej w Paryżu od 1879, był jej wice-prezesem w 1881. Obrany deputowanym do parlamentu 1881, przystąpił do unji republikańskiej, był referentem budżetu (1886—1889), zwalczał klerykalizm i bulanżyzm; 1886 mianowany członkiem rady administracyjnej kolei państwowych, 1890 ministrem handlu w gabinecie Freycineta, 1892 w gabinecie Loubeta, ścigał sądownie panamistów. W ostatnich czasach przeszedł do opozycji: 1904 r. zwalczał projekt prawa o podatku dochodowym, 1905 oddzielenie kościoła od państwa. Napisał: „Allemagne et France“ (1898); „Contre l'impot sur le revenu“ (1896); „la Politique économique de la France“ (1894); „Nos finances“ (1899); „Finances et politiques“ (1899); „les Budgets du XIX siècle et Questions diverses“ (1901).

Roche Juljusz.

Rochebrun Franciszek, z wojska francuskiego, był nauczycielem w Krakowskim, a następnie w Krakowie założył salę fechtunku. Na początku powstania 1863 r. zorganizował oddział Zuawów śmierci. Odznaczał się wielką odwagą i przytomnością umysłu.

la Rochefoucauld (ob.). Ukazały się w przekładzie polskim jego „Zdania i uwagi moralne“ (Lwów, 1910).

Rochegrosse Jerzy, wybitny malarz historyczny francuski, wystawił nadto: „Zabójstwo cesarza Géta“ (1899); „Cudowna legienda o królowej Sabie i królu Salomonie“ (1901); „Portret żony“ (1903); „Ulica Kasbach w Algierji“ (1905); „Czerwona rozkosz“ (1906); prócz tego wykonał ilustracje do wielu książek.

Rochegrosse.

Rockefeller John Dawison, przemysłowiec amerykański, * 1839 koło Clevelandu w Ohio. W młodości swej zarabiał na życie różnemi sposobami, po kilku szczęśliwych operacjach zdobył majątek, który

w 1906, po zorganizowaniu trustu naftowego, dosięgnął 5 miljardów franków. Przyczynił się znacznie do ufundowania uniwersytetu w Chicago i innych instytucji naukowych oraz filantropijnych. **R.** wydał swoje „Pamiętniki“ (polski przekład, Warszawa, 1910).

Rod (ob.). pierwiastek chemiczny z grupy platynowców lekkich, posiada ciężar atomowy 102.9 wobec tlenu 0=16, ciężar właściwy 12.6; występuje w osmio-irydzie, w stopie ze złotem w Meksyku, otrzymuje się z odpadków platyny. Przetopiony ma wygląd glinu, ciągnie się jak srebro. Bardzo oporny na działanie królewskiej wody, stopy bizmutowe z zawartością Rh niżej 12% rozpuszczają się w kwasie azotowym z zabarwieniem różowym albo żółtawym. Czerń Rh działa jak platynowa; Rh, ogrzewany na powietrzu, daje tlenek, RhO, Rh pochłania znaczne ilości wodoru. Stosowanie praktyczne Rh z powodu drożyzny bardzo ograniczone; używa się na końce do stalówek złotych, do wyrobu błyszczu złotego. Por. Séidie „Palladium, Iridium, Rh“ (1901).

Rod Edward, wybitny pisarz francuski, † 1910 w Grasse w Szwajcarji; ogłosił nadto: „un Vainquer“ (1904); „la Fête des vignerons à Vevey“ (1905); l'Affaire J.-J. Rousseau (1906); „l'Incendie“, powieść (1906); „l'Ombre s'étend sur la montagne“ (1907); „Aloyse Valérien“ (1908); dla teatru: „Réformateur“, dramat w 3 akt. (1906); z prac literackich i filozoficznych: „Giacomo Leopardi“ (1888); „Dante“ (1891); „Stendhal“ (1892); „Lamartine“ (1893); „Essai sur Goethe“ (1898); „Idées morales du temps présent“ (1891). Na polski z utworów **R.** przełożono: „Daremne wysiłki“ (1903).

Rod Edward.

Roda-Roda Aleksander, humorysta niemiecki, * 1872 w Puszta Zdenci na Węgrzech, był wyższym urzędnikiem austrjackim, obecnie mieszka w Monachjum jako członek redakcji *Simplicissimusa*. Jest najdowcipniejszym autorem małych satyrycznych opowiadań we współczesnych Niemczech. Biurakrację austrjacką i pruską oraz mieszaninę narodową na Węgrzech wyśmiewa niezrównanie. Ze zbiorów jego opowiadań główniejsze: „Der gemütskranke Husar“ (1903); „Frau Helenens Ehescheidung“ (1904); „Soldaten“ (1904); „Adelige Geschichten“ (1906); „Lieber Simplicissimus!“ (1908); „Der Schnaps, der Rauchtabak und die verfluchte Liebe“ (1908); „Von Bienen, Drohnen und Baronen“ (1909) i t. d.

Rodde Karol Gustaw, pejzażysta niemiecki, * 1830, † 1906 w Berlinie. Czas długi przebywał we Włoszech, gdzie czerpał motywy do swych licznych obrazów. Prawie każda większa galerja niemiecka posiada kilka jego płócien.

Rode Helge, dramatopisarz duński, * 1870 w Kopenhadze, prócz nowel i kilku tomów poezji lirycznych ogłosił szereg sztuk teatralnych, z których szczególnie „Walki Stefana Borgsa Heima“ (1901) rozsławiły jego imię. Brat jego *Ove R.* * 1867 w Kopenhadze, znany jest z satyrycznych feljetonów w *Politiken*.

Rodenbach Albert, poeta flamandzki, * 1856 w Roulers, † 1880 tamże. Z pośród jego utworów do najsławniejszych liczą się: „Karel de Goede“ („Karol Dobry“), dramat historyczny i „Gudrun“, dramat wierszem.

Rodenbach Jerzy (ob.). Na polski przełożono jego utwór p. t. „Dzwonnik“ (Warszawa, 1906).

Rodezja *(Rhodesia)*, ogromna kraina w Afryce południowej po obydwuch brzegach rzeki Zambezi, nazwa pochodzi od C. Rhodesa (ob.) urzędownie weszła w użycie 1895 r. Granice **R.** ustaliły dekrety królewskie 1898, 1899, 1900. Dzieli się na **R.** południową, **R.** północnowschodnią, **R.** północno zachodnią. Cała **R.** obejmuje 1,058,000 klm. kw., a ludność jej wynosiła w 1908 około 1,606,950 m., w tym 18,950 Europejczyków. Posiada klimat podzwrotnikowy, między jez. Bangweolo i Meru pokryta sawanami, najwyższe jej wzniesienie, grzbiet górski Mutczyna, sięga 1,500 m. Z rzek oprócz Zambezi ważniejsza Kafue, dopływ pierwszej. Najważniejsza część **R.** południowa, obejmuje krainę Matabele na południu i Mashona na północy. Główne ich miasto Bulawayo i Salisbury łączy kolej żelazna, która prowadzi na wschód do Beiry (Afryki wschodniej portugalskiej) a na południe do Kapsztadu. **R.** południowa obfituje w bogactwa mineralne jak: złoto, srebro, miedź, ołów, antymon, chrom, azbest, djamenty, węgiel kamienny. Ogólna wartość przywozu do **R.** południowej w 1908 wynosiła 1,818,372 f. szt., wywozu 2,614,496 f. szt., w tym złoto stanowiło 2,391,552 f. szt. **R.** północno-wschodnia nadaje się do hodowli bydła, do uprawy pszenicy, bawełny, kawowca. Z minerałów znaleziono złoto na południu, węgiel nad Nyassą. Główne artykuły wywozu kość słoniowa i kauczuk. **R.** północno-zachodnia albo ziemia Barotse z głównym punktem Kalomo, nadaje się do hodowli bydła, uprawy ryżu, pszenicy, kawowca, drzew żywicznych. Wartość przywozu **R.** płnc. z. w 1908 wynosiła 120,029 f. szt., wywozu 118,326 f. st. *Dzieje.* Do 1898 **R.** podlegała wyłącznie angielskiemu Towarzystwu w Afryce południowej, następnie zarząd oddano wraz z Kaplandją, ziemią Basuto, obydwiema kolonjami burskiemi i protektoratem Beczuanskim komisarzowi naczelnemu Afryki południowej. Do boku tego komisarza przydano administratora wspomnianego Towarzystwa, radę wykonawczą i radę ustawodawczą. Przyłączenie **R.** do Związku południowo-afrykańskiego *(Union of South Afrika;* ob.) dotych-

czas nie nastąpiło. **R.** południowa należy od 1903 do związku celnego Afryki południowej, do którego później przystąpiła i **R.** północno-zachodnia. Por. Hone „Southern Rhodesia“ (1909); E. de Renty, „la Rhodesia“ (1907).

Rodiczew Teodor, polityk rosyjski, * 1856, wydział prawny skończył w Petersburgu. W 1876 był ochotnikiem w Serbji podczas wojny tureckiej, 1877—90 powiatowym marszałkiem szlachty gub. Twerskiej, zrezygnował z tej godności po zaprowadzeniu ziemskich naczelników. Będąc delegatem ziemstwa twerskiego, zasłynął jako wybitny działacz społeczny; uchodził wraz z Petrunkiewiczem (ob. II supl.) za przedstawiciela liberalizmu ziemskiego, przez co ściągnął na siebie niechęć sfer reakcyjnych i rządu; minister Durnowo nie zatwierdził jego wyboru w 1891 na prezesa gubernjalnego ziemstwa twerskiego. W 1894 zaproponował temu ziemstwu bardzo nieśmiały adres do cesarza o potrzebie przedstawicielstwa narodowego. Adres przyjęty przez ziemstwo, dał powód Najjaśniejszemu Panu do wypowiedzenia słynnych słów o „bezmyślnych marzeniach“. Jako inicjator adresu pozbawiony był prawa udziału w zgromadzeniach stanowych i społecznych. Od 1898 był adwokatem przysięgłym w Petersburgu, występował często jako obrońca w sprawach politycznych. W 1901 r. został zesłany administracyjnie, 1904 przywrócono mu wszystkie prawa. W 1902 brał udział w założeniu pisma zagranicznego *Oswobożdenie* (ob. II suplem.), a później i grupy politycznej t. n. W 1904 r. czynny był w kompanji bankietów i zjazdów, 1905 należał do deputacji zjazdu, przyjętej przez cesarza w Peterhofie. W jesieni 1905 był jednym z twórców partji konstytucyjno-demokratycznej i należy do najwybitniejszych jej członków. Wszedł jako poseł do Dumy pierwszej i zasłynął jako znakomity mówca. Przed rozwiązaniem pierwszej Dumy wyjechał w charakterze delegata do Londynu na międzyparlamentarną konferencję, wobec czego nie był w Wyborgu, nie podpisał odezwy wyborskiej i przez to nie utracił prawa kandydowania przy następnych wyborach. Został też obrany do drugiej i trzeciej Dumy. **R.** jest wielkim przyjacielem Polaków, w Dumie często występuje w obronie sprawy polskiej, był na obchodzie grunwaldzkim w Krakowie 1910 r.

Rodiczew Teodor.

Rodin August, znakomity rzeźbiarz francuski (ob.), * 1840 w Paryżu. Ok. 1862 uczył się w pracowni Barye'go, gdzie prowadził usilne studja nad żywemi modelami. **R.** „człowiek ze złamanym nosem“ (1864), świadczył o żywiołości talentu. Przez czas krótki pod wpływem Carrier-Belleuse'a zszedł z drogi właściwej swemu talentowi, lecz wkrótce zawrócił na nią, co znać w biustach Garniera i M. B. (1875). Prócz prac wymienionych w gł. dz. wykonał nadto: Pomnik Wiktora Hugo; „Sen życia“; „Karjatyda powalona“(1897); „Pocałunek“; „Francesca i Paolo di Rimini“ (1898, muz. luks.); „Ewa“, bronz (1899); „Cienie“(1902); „Myśliciel“ (1904, na placu przed Panteonem paryskim); „Portret pani S.“ (1904); „Biust rzeźbiarza E. Guillaume“ (1905); „Dwa Torsy“ (1906). Na wystawie powszechnej w Paryżu 1900 był specjalny pawilon rzeźb **R.** i jego uczniów, zawierający przeszło 200 dzieł sztuki.

Rodin August.

Rodkiewicz Stanisław (pseud. *Stanisław Poból*), dziennikarz polski, * 1863 w Petersburgu, ukończył wydział prawny w Warszawie (1886). Pisywał artykuły w kwestjach ekonomiczno-prawnych i społecznych do *Gazety Warszawskiej*, *Kurjera Warszawskiego*, *Kraju*, potym był współpracownikiem *Gazety Polskiej*.

Rodos, wyspa turecka na morzu Śródziemnym (ob.). Badania archeologiczne ostatnich lat doprowadziły do odkopania świątyni doryckiej Ateny Lindia, zbudowanej około 400 przed Chr., wielu waz i napisów dotyczących świątyni. W podwórzu fortecy Lindos, którą opanowali rycerze Joanici, a później Turcy, znaleziono pomnik bohatera morskiego, wzniesiony na dziobie okrętu, jak sławne „Zwycięstwo z Samotras“ w Luwrze.

Rodriguez Barbosa, botanik brazylijski, † 1909 w Rio de Janeiro na stanowisku dyrektora tamtejszego ogrodu botanicznego i profesora uniwersytetu.

Rodzianko Michał, polityk rosyjski, * 1859 ukończył korpus paziów, poczym służył w pułku kawaleryjskim w l. 1878—82; był nowomoskiewskim powiatowym marszałkiem szlachty w l. 1886—96, później prezesem zarządu gubernjalnego ziemskiego gub. Ekaterynosławskiej w l. 1900—1906. W 1906 został obrany na członka Rady państwa. Nadto od 1885 jest honorowym sędzią pokoju oraz honorowym kuratorem szkoły realnej. Obrany posłem do III Dumy, należy do przywódców stronnictwa październikowców. Dn. 4-go kwietnia 1911 został powołany na prezesa Dumy 199 głosami przeciwko 123.

Rodziewiczówna M.

Rodziewiczówna Marja, powieściopisarka polska,

w 1911 obchodziła jubileusz 25-letniej pracy literackiej. Ogłosiła nadto: „Światła“ (Warszawa, 1904); „Ragnarök“ (tamże, 1905); „Pożary i zgliszcza“ (t., 1907, II wyd.); „Byli i będą“ (t., 1908); „Rupiecie“ (t., 1908); „Magnat“ (tamże, 1911); „Jasna droga“ (1911, *Kurjer Warsz.*).

Roeren Herman, polityk niemiecki, * 1844 w Rüthen w Westfalji. Studjował prawo, 1861—1891 służył w sądownictwie pruskim. Do sejmu pruskiego wszedł w 1882, do parlamentu Rzeszy 1893. Jest członkiem centrum i zajmuje w nim kierownicze stanowisko. W starciu z Dernburgiem, dyrektorem kolonji, w grudniu 1906 odegrał wybitną rolę.

Rogalski Leon. Portret i odsyłacz w suplemencie I (t. XVI, str. 257) odnosi się do **R.** Leona, a nie do Ludwika.

Rogberg Karol, historyk szwedzki, * 1829 w Zepsali, † 1907 w Sztokholmie, gdzie był kustoszem archiwum królewskiego. Ogłosił pracę o Karolu IX i wydał t. IX Schinkela „Minneur Sveriges nyare historia“ (1864).

Roger-Blocke Paweł, rzeźbiarz francuski, * 1865 w Paryżu. Wsławił się znakomitym reprodukowaniem nędzy w najrozmaitszych postaciach. Główniejsze prace: „Dziecko“ (1899, muz. luks.); „Chłód“ (1902, tamże); „Głód“ (1905, ratusz paryski); „Febra“; „Dziewczynka z przytułku“ (m. luks.); „Portret Shermitte'a“ (tamże) i t. d. Prócz wielu odznaczeń, otrzymał medal złoty na wystawie powszechnej 1900 r.

Rogers Jakób Edwin Thorold, ekonomista i polityk angielski, ogłosił nadto: „Six centuries of work and wages, a history of English labour“ (1884); „the Economic interpretation of history“ (1898, II wyd.); „Local taxation especially in English cities and towns“ (1888); „The industrial and commercial history of England“ (1898 2 t.).

Rogi (ob. Bu-Hamara w II supl), nazwa powstańca marokańskiego *Omara Serhuni*, który w październiku 1902 podał się za brata sułtana marokańskiego, Mulai Mahommeta, i przezwany był z powodu zamiłowania do osłów Bu-Hamara (ojciec osłów). Przydomek **R.** pochodzi od pewnego Dszelil-er-Rogi, który wzniecił powstanie w Gharbie 1862 i pociągnął na Fez. Z powodu traktatu w Algeciras, odpadnięcia drugiego powstańca Bu-Amama w 1906 i kroków wojennych sułtana Abd-ul-Asisa, **R.** usunął się; ale na przełomie 1908 i 1909 nanowo wystąpił, grasował na północy Marokka w mieście Tasa, w początkach marca 1909 groził Fezowi (ob. Marokko w II supl.). W połowie t. r. znów szczęśliwie walczył przeciw wojskom sułtana i ponownie groził Fezowi, ale ostatecznie z powodu przekupienia większej części jego stronników był przez nich opuszczony i 12 sierpnia 1909 pobity. Uciekł wtedy do świątyni Omram w krainie Beni Mesar, gdzie pomimo szalonego oporu był pojmany; przewieziony do Fezu w żelaznej klatce, 12 września został rozstrzelany.

Rogiński Ferdynad, żołnierz z 1831 r., na emigracji dał się poznać jako publicysta postępowy w języku polskim i francuskim.

Rogiński Roman, uczeń szkoły wojskowej w Cuneo, w powstaniu 1863 r. zasłynął zuchwale śmiałym swym pochodem przez powiaty: Prużański, Słonimski i Piński. Zdumiewająca jego odwaga ocaliła mu nawet życie: ujęty do niewoli, skazany został na Sybir.

Rogoszówna Zofja, powieściopisarka polska, ogłosiła drukiem: „Piskleta“ (Kraków, 1910); „Dziecinny dwór“ (t., 1911).

Rogowicz Wacław, literat polski, * 1879 w Warszawie, gimnazjum ukończył tamże (1898), studja wyższe odbywał na uniwersytecie warszawskim i w Sorbonie paryskiej. W l. 1904—1906 był urzędnikiem kolei Warsz.-Wied. Pierwszy utwór drukował 1899 w *Wędrowcu*, w 1910 został kierownikiem literackim i sekretarzem *Prawdy*, gdzie umieszczał artykuły literackie i recenzje teatralne. Szkice krytyczne z zakresu literatury i sztuki, nowele, przekłady z francuskiego i angielskiego (z O. Wilde'a) drukował w *Nowej Gazecie*, *Tyg. Illustr.*, *Kurj. Warszawskim*. Oddzielnie wydał: „Zocha“, powieść (Warszawa, 1902); „Hedda“, poemat (t., 1903); „Mozaika kaukaska“, zbiór poezji i nowel (t., 1903); „Proscenium“, nowele (1906). Niewydane dramaty: „Hormuntowie“, 4 akty (1902) i „Łańcuch“, 3 akty (1907—09).

Rogoziński Marcin, rzeźbiarz polski, wystawił w Krakowie 1854 płaskorzeźbę, przedstawiającą Chrystusa, kuszonego przez szatana. Była to pierwsza rzeźba polskiego artysty, wystawiona w salonach, świeżo założonego Towarzystwa (Warszawska „Zachęta“ powstała w pięć lat później). Dziś znajduje się ta płaskorzeźba w Muzeum narodowym w Krakowie.

Rogójski Józef Bohdan, chemik polski, (ob.). Por. Z. Zawidzki, „Dr. J. B. **R.**“ („Materjały do historji chemji w Polsce“ *Chemik polski*, 1911, № 20, 24).

Rogóyski Bron.

Rogóyski Bronisław, wybitny architekt polski, ukończył gimnazjum w Radomiu oraz politechnikę we Lwowie. Budował wraz z arch. St. Szyllerem warszawską politechnikę. Oprócz tego prawie wszystkie piękniejsze gmachy, wzniesione w ostatnich latach w Warszawie są jego dziełem, a mianowicie: „Klub wioślarzy“ (1901), Dom firmy „Gebethner i Wolf“ (1906), Dom firmy „Drzewiecki i Jeziorański“ (1905). Szereg domów dochodowych przy ul. Foksal i przy ul. Smolnej w Warszawie (wł. hr. Branickiego)

wreszcie centralny gmach telefonów—budynek 12-o piętrowy. W ostatnich czasach powierzono **R.** budowę politechniki w Ekaterinosławiu. Jako członek red. *Przegl. Techn.* umieszcza tam artykuły z zakresu budownictwa.

Roguski Stefan Marjan (pseud. *Esemer*), inżynier i literat polski, * 1849 na Podolu, † 1910 w Warszawie. Studja inżynierskie odbywał na politechnice w Leodjum, był przez czas pewien inżynierem okręgowym, następnie przez czas dłuższy pracował jako elektrotechnik na Węgrzech i w Argientynie. Po powrocie do kraju urzędował na kolejce mareckiej i budował kolejkę z Nieszawy do Służewa. Pierwsze powieści *Esemera*, osnute na tle walk żywiołu giermańskiego na ziemiach polskich, drukowała przed laty dwudziestu *Gazeta Polska*, a ostatnia powieść „Bolko Szczodry“ wyszła w „Bibljotece Dzień Wyborowych“. Prócz tego **R.** jest autorem „Historji ruchów rewolucyjnych w Rosji“ oraz kilku utworów dramatycznych, grywanych na scenach prowincjonalnych.

Rohacze, szczyty górskie w Tatrach zachodnich, dostęp do nich z polany Chochołowskiej przez Rakoń (ob.). **R.** stanowią srzereg urwistych szczytów, z tych najwyższy **R.** Płaczliwy ma 2,126 m.

Rohaczew, miasto powiatowe gubernji Mohylowskiej, w 1907 liczył 10,300 m., 50% żydów. W powiecie Rohaczewskim na 224,652 m. podług spisu powszechnego było: 87·0% Białorusinów wraz z Małorusami, 1·1% Polaków, 2·0% Wielkorosjan, 9·7% Żydów, 0·1% Niemców, 0·1% innych; 85·9% prawosławnych, 9·7% żydów, 3·3% katolików, 0·8% starowierców, 0·1% protestantów.

Rohatka, przełęcz w Tatrach wschodnich na wysokości 2,290 m.

Rohatyn, miasto powiatowe, w Galicji wschodniej, w 1900 liczył 7,201 m., Polaków i Rusinów. W okręgu sądowym **R.** na 51,950 m. Polacy stanowili 21·2%, Rusini 78·5%, Niemcy 0·2%; unici 76·5%, katolicy 12·1%, żydzi 11·2%, protestanci 0·1%.

Rohilkand, kraina w Indjach angielskich między Himalajami i Gangiesem, obejmuje 28,186 klm. kw. z 5,479,688 m.

Rohling August, niemiecki teolog katolicki, * 1839, prof. uniw. w Münsterze i Pradze. Z prac jego o zacięciu antysemicko-polemicznym, ważniejsze: „Der Talmudjude“ (1877, VI wyd.); „Die Ehre Israels“ (1889); „Auf nach Zion“ (1901); „Das Judentum nach neurabbinischer Darstellung der Hochfinanz Israels“ (1903).

Rojan Kazimierz, ob. Rosinkiewicz Kazimierz w II supl.

Roland Klaudjusz, dramaturg francuski, * 1872 w Bordeaux. Utwory jego mają tendencję społeczną i są świetną satyrą na stosunki polityczne. Główniejsze z nich: „l'Aiguilleur“ (1895); „la Crime de Lormoret“ (1898); „M-me Talien“; „la Courroie“ (1901); „l'Homme du jour“ (1903); „Francs-Maçons“ (1905) oraz kilka libret do oper i operetek.

Rolfsen Johan Nordahl Brun, pisarz norweski, * 1848 w Bergen. Studja nad teatrem odbywał w Wiedniu i Kopenhadze, jest prezesem Tow. autorów norweskich. Ogłosił: „W śniegu“, poezje (1874); długi szereg sztuk teatralnych, jak: „O zachodzie słońca“ (1879), „Valkirja“ i wiele in.; opowiadania dla dzieci i t. d.

Rolin-Jacquemyns Gustaw, polityk i prawnik belgijski, † 1902 w Brukselli.

Roll Alfred Filip, wybitny malarz francuski, * 1847 w Paryżu. Zaczął wystawiać w Salonie od 1870. Początkowo wystąpił jako świetny kolorysta w duchu romantycznym, następnie tworzył w duchu rodzajowego malarstwa flamadzkiego (Jordaens), ostatecznie ok. 1880 został pleinairzystą, jednym z najświetniejszych śród malarzy francuskich. Ważniejsze prace: „Zmowa górników“ (1880); „Swięto narodowe w Paryżu“ (1882); „Kobieta z bykiem“ (1886); „Wojna“ (1887, m. luks.); „Stara wieśniaczka pikardyjska“ (1890); „Rozkosze życia“ (1895, ratusz paryski); „Koniec dysputy“ (1902); „Macierzyństwo“ (1903): „Juno“ (1904); „Miasto zadymione“ (1904); „Radości życia“ i „Młodość“, freski dla ratusza paryskiego (1905); „Dzień letni“ (1906) i t. d.; nadto liczne portrety i pastele. **R.** jest prezesem Towarz. narodowego sztuk pięknych.

Roll Alfred.

Rolland Jerzy Franciszek Józef, inżynier francuski, * 1852 w Paryżu, † 1910 w Gorcy. Prowadził studja w sprawie kolei transsaharskiej, kolei Biskra-Uargla; jako sekretarz komisji specjalnej do ułożenia mapy gieologicznej Francji, opracował mapę zagłębia Brieya. Z prac jego ważniejsze: „Sur les grandes dunes de sable du Sahara“; „Hydrographie et orographie du Sahara algérien“ (1886); „Géologie du Sahara“ (1890) z Philibertem; „le Transsaharien“ (1891).

Rolland Romain, pisarz francuski, * 1866 w Clamecy, po skończeniu paryskiej Szkoły normalnej, był tam profesorem historji sztuki 1895—1904. Wystawił na scenie z powodzeniem kilka dramatów historycznych, jak: „le Triomphe de la raison“ (1899); „le Quatorze juillet“ (1902). Wsławił się jednak jako autor powieści: „Jean Christophe“, tetralogji składającej się: z „l'Aube“ (1904), „le Matin“ (1904), „l'Adolescent“ (1905), „la Revolte“ (1906); na polski tłumaczył tę powieść Henryk Sienkiewicz; dalej, „Antoinettte“ (1908); „la Foire sur la place“ (1908), niejako ciąg dalszy „Jana Krzysztofa“. Jako historyk sztuki ogłosił: „Histoire de l'opera en Europe avant

Lulli et Scarlatti“ (1895); „François Millet“ (1902); „le Théâtre du peuple“ (1903); „Vie de Beethoven“ (1908, III wyd.); „Vie de Michel-Ange“ (1909, II wyd.); „Musiciens d'aujourd'hui“ (1908, III wyd.); „Musiciens d'autreifois“ (1909, II wyd.).

Rolnicze towarzystwa kulturalno-naukowe i zawodowe do niedawna mogły się rozwijać w Galicji i Poznańskim, zaledwie od kilku lat zaczęły w szybkim tempie powstawać i w Królestwie. Najstarsze **R. t.**, z obecnie istniejących, posiada *Galicja*. Galicyjskie Towarzystwo gospodarskie we Lwowie, założone w 1829, przeobrażone w 1845, 1869, 1877, obejmuje działalnością swą 40 powiatów Galicji wschodniej, w 1906 posiadało 32 oddziały gospodarcze i około 3,296 członków, w czym 1,782 przedstawicieli drobnej własności i niższych oficjalistów. Towarzystwo rolnicze w Krakowie, założone 1845, pracuje na terenie Galicji zachodniej, łączy 13 tow. okręgowych i w 1907 miało 2,021 członków, w czym 1085 włościan. Towarzystwo kółek rolniczych z zarządem głównym we Lwowie powstało w 1882, w 1910 liczyło 1,536 jednostek organizacyjnych, z 65,712 członkami zwyczajnemi. Wszystkie te trzy **T. R.** korzystają z zapomóg państwa i kraju. W 1906 T. lwowskie otrzymało od państwa 318,000 koron, od kraju 158,000; T. krakowskie 138,000 i 92,000 k.; T. K. rolniczych 79,300 k. i 90,500 k. w 1910. Na *Śląsku Cieszyńskim* **R. t.** w Cieszynie obejmuje działalnością swą wyłącznie włościan, w 1904 liczyło ono 72 kółka włościańskie. *W. Poznańskim* rolnictwo reprezentuje Centralne T. gospodarskie, które w 1911 obchodziło 50-lecie swego istnienia: posiada ono 14 tow. powiatowych, filjalnych z 792 członkami, związane z nim kółka rolnicze w liczbie 360 liczyły w 1911 razem 17,000 członków. W *Prusach zachodnich*, gdzie kółka rolnicze zaczęły powstawać w 1862 było ich w 1911 razem 63. *Królestwo Polskie*. 11 marca 1907 zawiązane Centralne **T. r.** w Warszawie obejmuje 31 towarzystw okręgowych, 400 kółek rolniczych (tyle przysłało sprawozdanie 1911). **T.** posiada wydziały: rolniczy, leśny, budowlany i ekonomiczno-społeczny. Kółka rolnicze, związane z **T.** mają odrębny zarząd. **T.** popiera szerzenie wiedzy fachowej, udzielając pomocy istniejącym szkołom rolniczym, jak wydziałowi rolniczemu Tow. Wyższych Kursów Naukowych, Kursom rolniczym w Pszczelinie. W 1911 **T.** zapewniło zapomogę stałą samodzielnej instytucji Wyższych kursów rolniczych. Poza C. T. R. rolnicy głównie drobni mają jeszcze jedną organizację: Towarzystwa kółek rolniczych im. Staszica, założone w 1906; było ich około 90 w 1910. O innych rodzajach stowarzyszania się ob. Współdzielczość.

Rolski Edward należał do założycieli Komitetu, który 15 października 1861 r. przeobraził się w Komitet Centralny. Poległ w utarczce pod Drążewem nad Narwią 12 marca 1863 r.

Rolski Józef, w sierpniu 1862 r. prezes Komitetu Centralnego, był także naczelnikiem miasta Warszawy.

Romani Joanna *Carlesimo*, malarka włoska, * 1869 w Velletri. Ważniejsze prace: „Herodjada“; „Bianea Capello“; „Desdemona“; „Salome“; „Wiosna“; „Kwiaty alpejskie“, oraz długi szereg portretów doskonałych zarówno w wyrazie, jak w kolorycie i rysunku.

Romanowicz Tadeusz, wybitny polityk, ekonomista i publicysta polski, † 1904 we Lwowie. W uzupełnieniu danych gł. dzieła dodać należy, że skończył wydział prawny uniwersytetu lwowskiego. Jeszcze jako student redagował czasop. *Znicz*, brał udział w ruchu narodowym, czynny był w powstaniu 1863 r. Po powrocie do Lwowa w grudniu t. r. został aresztowany i skazany na dwa lata więzienia, które odbywał w Ołomuńcu do 1865, kiedy był amnestjowany. Czynny był w rozmaitych redakcjach, szczególnie w *Dzienniku Polskim*. W 1876 obrany był posłem na sejm krajowy, 1879 przeniósł się do Krakowa, gdzie redagował *Nową Reformę* do 1889, kiedy został członkiem Wydziału krajowego. W 1899 ustąpił z tego stanowiska, objąwszy redakcję *Słowa Polskiego*. W 1900 obrany posłem do Rady państwa przez stronnictwo demokratyczne, następnie powołany ponownie do Wydziału krajowego, złożył mandat poselski i zamieszkał we Lwowie.

Romanowski Henryk, ekonomista polski, napisał: „Wstęp do ekonomji społecznej chrześcijańskiej“ (Kraków, 1910); „Ekonomja społeczna a religja i filozofja“ (t., 1911).

Romans, główne miasto dep. Drôme; 17,620 m.

Romańczuk Juljan, polityk austrjacki, ob. art. w gł. dz.

Romańczuk Juljan.

Romberg Bernard, wjolonczelista niemiecki, * 1767 w Oldenburgu, † 1841 w Hamburgu; był przez parę lat profesorem konserwatorjum w Paryżu, następnie solistą nadwornej kapeli w Berlinie, ostatecznie kapelmistrzem tamże; odbywał liczne podróże; jako wirtuoz cieszył się wielkiem powodzeniem. Pozostawił bardzo liczne kompozycje, przeważnie wjolonczelowe.

Romer Eugjenjusz, gieograf i gieolog polski, * 1871 we Lwowie, studja gimnazjalne odbywał w Jaśle i Nowym Sączu, uniwersyteckie w Krakowie, Halli i we Lwowie, gdzie otrzymał doktorat 1894. Od 1893 wykładał gieografję w gimnazjach i szkołach realnych, 1899 w Akademji handlowej we Lwowie, t. r. otrzymał docenturę w uniwersytecie, a 1911 zajął katedrę gieografji po Rehmanie. W 1902 — 07 prowadził badania

Romer Eugenjusz.

w Karpatach wschodnich, 1908—09 w Alpach Szwajcarji i Francji, 1910—11 odbył podróż w celach topograficznych do Syberji wschodniej, skąd przez Japonję, Chiny, Indję wrócił do kraju. Prace naukowe **R.** wchodzą w zakres meteorologji, klimatologji, hidrografji i gieomorfologji. Ważniejsze: „Gieograficzne rozmieszczenie opadów w krajach karpackich“ („Rozpr. Ak.“, 1895); „Gieografja dla klasy pierwszej szkół średnich“ (1908, wyd. II z atlasem); „Kritische Bemerkugen zur Frage der Terraindarstellungen“ („Mitt. kk. gieogr. Ges“, Wiedeń, 1908); „Mapa ziem dawnej Polski“ (1910); „Fizyczna gieografja ziem polskich. Polska. Obrazy i opisy“ (1904); „Epoka lodowa na Świdowcu“ („Rozpr. Ak. Krak.“, 1905); „Einige Bemerkungen über fossile Dünen“ („Verh. geol. Reichsanstalt.“, Wiedeń, 1907); „l'Instabilité du plateau suisse dans le temps postglaciaires“ („Compt. rendus Acd.“, Paryż, 1909); „Sur les zones morphologiques de la Suisse Occidentale“ (tamże); „Mouvements epeirogeniques dans le haut bassin du Rhone et evolution du paysage glaciaire“ („Bull. Soc. Vaid.“, Lozanna, 1911); „Klimatologja ziem polskich“ z Mereckim Rom. (*Wiad. matem.*, Warszawa, 1902); „Wisła, jej dorzecze i sieć wodna“ (*Kosmos*, 1902); „Kilka wycieczek u źródliska Bystrzycy, Łomnicy i Cisy czarnej“ (t., 1904); „Sprawozdanie z wycieczek do wydm niżowych z poglądem na ich powstanie“ (tamże); „Kilka spostrzeżeń i wniosków nad utworami lodowcowemi między Przemyślem a Dobromilem“ (t., 1907) i in.

Römer Izydor, polski działacz społeczny na Litwie i obywatel ziemski, † 1910 w Wilnie.

Römer Michał, publicysta i pisarz polski, * 1880 we wsi Bohdaniszkach gub. Kowieńskiej. Po skończeniu Cesarskiej szkoły prawa w Petersburgu 1901, dalsze studja odbywał w uniwersytecie Jagiellońskim (1902) na wydziale filozoficznym i w „Ecole libre des sciences politiques“ w Paryżu (1905) w sekcji ekonomiczno-społecznej. Od 1906 zamieszkał w Wilnie, gdzie założył i redagował dziennik o kierunku radykalnym, *Gazetę Wileńską* (w drugim półroczu zamknięta, redaktorowi wytoczono proces prasowy). W 1909 zapisał się do adwokatury wileńskiej, w 1911 wespół z gronem literatów założył w Wilnie tygodnik demokratyczny *Przegląd Wileński*. Prócz *Gazety Wileńskiej*, drukował **R.** artykuły w *Krytyce* (1906), *Przeglądzie społecznym* (1906—07), *Prawdzie* (1906—08), *Kurjerze Lwowskim* (1906—07), *Myśli socjalistycznej* (1907), *Kulturze* (1907—908), *Nowej Gazecie* (1909—11), *Tygodniku Wileńskim* (1911), *Przeglądzie Wileńskim* (1912), *Świecie Słowiańskim* (1911), „Roczniku Tow. Przyjaciół Nauk w Wilnie“ (1908) i in., prócz tego w pismach litewskich: *Lietuvos Ukininkas* (1907—09) i *Lietuvos Žinios* (1910—11). Oddzielnie ogłosił: „Stosunki etnograficzno-kulturalne na Litwie“ (Kraków, 1906); dużą pracę „Litwa“, studjum o odrodzeniu narodu litewskiego (Lwów, 1908); „Litwini w Prusach Książęcych“ (Kraków, 1911, odb. ze *Świata Słowiańskiego*).

Romero Giron Vicente, polityk i prawnik hiszpański, * 1835. Adwokat, profesor prawa, deputowany parlamentu od 1869 z grupy demokratów monarchicznych, został podsekretarzem stanu, następnie ministrem kolonji. Szedł razem z Zorillą w l. 1871—80, potym z grupą Sagasty. Senator 1881, minister sprawiedliwości 1883, senator dożywotni 1886, minister kolonji 1898, minister *Fomento* 1899, jest też wybitnym prawnikiem, szczególnie w zakresie prawa karnego.

Romero Robledo Franciszek, polityk hiszpański, † 1906 w Madrycie. W ostatnich latach, przeszedłszy na stronę konserwatystów, prowadził w charakterze prezesa Izby niebłaganą walkę z gabinetami Maury, Arcarragi i Villaverde.

Romme Karol Gilbert, członek Konwencji z czasów Wielkiej rewolucji, * 1750 w Paryżu, † 1795 tamże, jest twórcą kalendarza republikańskiego. Oskarżony o współudział w powstaniu Górali z 1 prairiala i skazany na śmierć, pozbawił się życia.

Romundt Henryk, filozof i teolog niemiecki, * 1845. Zostaje pod silnym wpływem Kanta, podkreślając szczególnie etyczną stronę jego nauki. Główniejsze prace: „Antäus“ (1882); „Die Herstellung des Lebens Jesu durch Kants Reform der Philosophie“ (1883); „Die Vollendung des Sokrates“ (1885); „Ein neuer Paulus, Kants Grundlegung zu einer sicheren Lehre von der Religion“ (1886); Ueber Schönheit und Kunst mit besonderer Beziehung auf Kant“ (1897); „Der Planismus in Kants Kritik der Urteilskraft“ (1901); „Kants philosophische Riligionslehre“(1902); „Kirchen und Kirche nach Kants philosopischer Religionslehre“ (1903); „Kants Widerlegung des Idealismus“ (1904).

Rongelab, atol w grupie Ralik archipelagu Marshalla, długości 30 mil morskich. Mieszkańcy w liczbie 100 wędrują z niego na zmianę na atol Rongerik z tejże grupy wysp, gdzie eksploatują drzewo na łodzie.

Rongerik, ob. Rongelab.

Ronikier Jaksa Bohdan, hrabia, powieściopisarz i dramaturg polski, * 1873 w Korytnicy, gub. Siedleckiej, gimnazjum ukończył w Warszawie, potym uczęszczał z kolei na uniwersytety: berliński, lipski i monachijski, ukończył wydział matematyczno-filozoficzny w Monachjum w 1899 r., następnie studjował literaturę polską w Krakowie. Będąc uczniem drukował w pismach ulotne wiersze i nowele, później ogłaszał nadto

w rozmaitych pismach artykuły krytyczne, feljetony z dziedziny psychologji, etyki i sztuki współczesnej. Przez lat kilka redagował *Kurjera Świątecznego*. Oskarżony o skrytobójcze morderstwo własnego szwagra, skazany był przez sąd I-ej instancji na ciężkie roboty w 1911. Oddzielnie ogłosił dramaty: „Czy warto“, „Zgaszeni“, sztuka nagrodzona na konkursie im. Paderewskiego; „Nieszczęśliwi“ (1896); „Dla rodu“ (1897); „I co teraz“ (1898); „Miłość“; „Wspomnienie“; „Okowy“; „Karjera“ nagrodzona także na konkursie im. Paderewskiego (1899); „Ojciec i syn“, „Frazesowicz“ (1899); „Współzawodnicy“, „Zawód“ (1904); powieści: „Hrabia na Rostoku“ (1900); „Promienna toń“ (1903); „Sześć kobiet“, „Cienie“, nowele (1902).

Röntgena prąd. W 1888 R. odkrył zjawisko wzbudzania sił elektrodynamicznych przez ruch dielektryka, pozostającego pod wpływem ładunków statycznych. Tarczę z twardej gumy umieszcza się między dwiema poziomemi płytkami kondensatora, jedna z płytek, dolna, zachowuje stałe napięcie, druga, górna, jest odprowadzona; nad górną płytką blizko jej brzegu prostopadle do promienia wisi jedna z dwuch igieł magnesowych układu astatycznego; tarczę wprawia się w ruch obrotowy. Przy każdorazowej komutacji ładunku dolnej płytki kondensatora zachodzi odchylenie igły magnesowej, jakby to miało miejsce w zjawisku Rowlanda (ob.), gdyby dielektryczna tarcza ebonitowa składa się z cząstek spolaryzowanych (ob. Dielektryczna polaryzacja). Niezależnie od powyższego przypuszczenia, teorja Maxwella dielektrycznych przesunięć prowadzi do podobnegoż wyniku. **R. p.** różni się od zjawiska Rowlanda w tym, że dielektryk ruchomy (tarcza szklana obracająca się) nie posiada ładunku rzeczywistego.

Roosevelt Teodor, polityk północno-amerykański, * 1858 (ob. gł. dz.), obrany na prezydenta Unji ponownie w 1904 pełnił ten urząd do 1909. Uprawiał wytrwale politykę imperjalistyczną, dążył do wzmocnienia marynarki i armji, jako środków ekspansji politycznej i ekonomicznej na oceanie Spokojnym. Uznając samodzielność Panamy, przeciwstawiał się dążnościom Kolumbji, zmierzającym do przyłączenia siłą zrewoltowanego stanu. W 1904—05 podpisał z Francją i innemi państwami konwencję o rozjemczych sądach, w 1905 pośredniczył między Rosją i Japonją w sprawie zawarcia pokoju w Portsmouth, w 1906 interwenjował w sprawach wewnętrznych Kuby, w tym samym roku **R.** otrzymał nagrodę Nobla za zasługi w sprawie szerzenia idei pokoju powszechnego; nagrodę tę przeznaczył **R.** na fundację stałej komisji rozjemczej. W polityce wewnętrznej **R.** usiłował zapewnić sobie poparcie demokratów, podjął energiczną walkę z trustami finansowemi i przemysłowemi, interwenjując osobiście w zatargach między przedsiębiorcami a robotnikami. Po upływie okresu drugiej prezydentury wyruszył naprzód w podróż do Afryki wschodniej, potym do Europy. Odwiedził Neapol, Rzym, Wiedeń (gdzie był na audjencji u cesarza), Budapeszt, Paryż, Bruksellę, Amsterdam, Chrystjanję (miał wykład, jako laureat Nobla o ograniczeniu uzbrojeń), Berlin (zaproszony na rewję wojsk przez Wilhelma II), Londyn, gdzie na pogrzebie Edwarda VII oficjalnie reprezentował Stany Zjednoczone Am. Płnc. Dn. 31 maja otrzymuje obywatelstwo honorowe. Wogóle w całej Europie podejmowany z wielkiemi zaszczytami, wygłaszał mowy w parlamentach, prelekcje, uniwersytety obdarzały go (Berlin, Chrystjanja) honorowemi doktoratami etc. Z prac **R.** przełożono na polski: „Życie hodowców“ (Warszawawa, 1903); „Życie wytężone“ (t., 1904).

Roozeboom Hendrick Wilhelm Bakhuis, chemik holenderski, * 1854 w Alkmaar, † 1907 w Amsterdamie. Studja odbywał w Lejdzie, 1874—78 pracował w fabryce, następnie był asystentem w Lejdzie, 1890 lektorem, a 1896 profesorem chemji w Amsterdamie. Działalność naukowa **R.** obejmowała zagadnienia z chemji nieorganicznej i fizykalnej, osobliwie związane z teorją faz (ob.). Ogłosił: „Znaczenie nauki o fazach“ (w jęz. niem. 1900), „Równowaga niejednorodna ze stanowiska nauki o fazach“ (w jęz. niem. 1901 i nast.).

Roparts Guy, kompozytor francuski, * 1864 w Quingamp, uczeń paryskiego konserwatorjum (Dubois, Massenet i Cezar Franck), jest od 1894 dyrektorem konserwatorjum i dyrygientem koncertów symfonicznych w Nancy; napisał szereg interesujących kompozycji („Pêcheurs d'Islande“, poemat symfoniczny według P. Lotiego).

Ropczyce, miasto powiatowe w Galicji, w 1900 liczyły 3,578 m. W okręgu sądowym Ropczyckim na 51,951 Polacy stanowili 100%; katolicy 92·4%, żydzi 7·5%, unici 0·1%.

Ropp Edward, baron, biskup wileński (ob. I supl.). W 1904 został przeniesiony z Saratowa na stolicę biskupią do Wilna. Obejmując rządy w nowej djecezji, znalazł tutaj niezwykle trudne warunki pracy. W działalności swej uznał za podstawę sprawiedliwe zaspokojenie potrzeb religijnych w ojczystej mowie każdego, nie pozwalał na walkę w kościele. Stanowisko takie nie podobało się nacjonalistom litewskim; wystąpili oni przeciw biskupowi, oskarżając go wobec władz państwowych jako polonizatora katolików litewskich i białoruskich. Jednocześnie wystąpiono do stolicy apostolskiej, oskarżając ks. biskupa **R.** w złożonym memorjale o cały szereg win względem narodu litewskiego. Memorjał pozostał bez

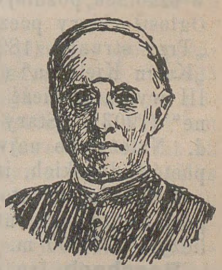

Ropp Edward.

skutku. Ponadto, niezwykły wpływ ks. biskupa **R.** na wszystkie warstwy narodu, znaczenie jego głosu nie tylko w dziedzinie religijnej, ale i społecznej, a szczególniej utworzenie na Litwie stronnictwa politycznego, dążącego do zaspokojenia sprawiedliwych żądań wszystkich narodowości mieszkających na Litwie zgodnie z ideą chrystjanizmu, jego wybór do I Izby państwowej, dalej, nieuznanie języka rosyjskiego w kościołach, usposobiło nieprzyjaźnie przeciwko biskupowi duchowieństwo prawosławne i przedstawicieli rządu. Rozpoczęła się otwarta walka i nieustanne oskarżenie w Petersburgu działalności biskupa. Kilkakrotnie wzywany był do Petersburga i ostatecznie 5 października 1907 skazany został na usunięcie z Wilna i wogóle z Litwy. Od tej chwili zamieszkał w majątku Niszrzy. Pomimo kilkakrotnych projektów, by zrzekł się stolicy biskupiej wileńskiej, sprawy tej niechce samowolnie załatwić, polecając jej rozstrzygnięcie papieżowi. Dotychczas też jest on w pojęciu prawa kanonicznego biskupem wileńskim, choć rządy w Wilnie za zgodą papieża sprawuje chwilowo wikarjusz apostolski ks. kan. Michalkiewicz. Gorliwy, skromny, ofiarny, ks. biskup **R.** podzielił los swych poprzedników ks. biskupów: Krasińskiego, Hryniewieckiego, Zwierowicza.

Ropp Goswin, baron, historyk niemiecki, * 1850 w Goldingen w Kurlandji, studja odbywał w Berlinie, Gietyndze, Wiedniu; habilitował się 1875 w Lipsku, 1878 został profesorem nadzwyczajnym, 1879 zwyczajnym w politechnice drezdeńskiej, 1882 uniwersytetu w Giessen, 1890 w Wrocławiu, 1891 w Marburgu. Napisał: „Zur deutsch-skandinawischen Geschichte des XV Jahrhunderts“ (1876); „Deutsche Kolonien in Deutschland im XII und XIII Jahrhundert“ (1886) i in.; nadto wydał „Hanserezesse 1431—1476“ (1876—1892).

Roquefavour, wioska w dep. Bouches-du-Rhône, ze sławnym wodociągiem prowadzącym wodę z Durance'y do Marsylji, dług. 375 m. i szerokości 82.

Rördam Waldemar, poeta duński, * 1872 w Dalby, studja uniwersyteckie odbywał w Kopenhadze, gdzie był jednocześnie nauczycielem w szkołach, później oddał się wyłącznie literaturze. Ogłosił zbiory poezji: „Słońce i chmury“ (1895); „Trzy struny“ (1897); „Na wszechnicy“ (1898); „Karin Kjeldsen“ (1900); „Gudrun-Dyre“ (1902, III wyd.), powieść wierszowana; „Poezje miłosne“ (1903); „Stary kapitan“ (1906—08, 3 t.) i t. d. Należy do najwybitniejszych współczesnych poetów duńskich, imponuje bogactwem wiersza.

Rosario, miasto portowe i główny punkt departamentu argientyńskiego Santa-Fé, w 1907 liczyło 135,000 m.

Roschach Jan Józef Gabrjel, archeolog francuski, * 1837 w Tuluzie. Początkowo profesor w liceum, następnie w uniwersytecie tuluskim, nadto inspektor starożytności i dyrektor muzeum tamże, dożywotni sekretarz Akademji umiejętności, członek Akademji napisów i sztuk pięknych, ogłosił prócz wielu rozpraw po pismach: „Etudes historiques sur la province du Languedoc, depuis la régence d'Anne d'Autriche jasqu,à la creation des départements“ (1877, nagr. Akad.); „Douze livres de l'historire de Toulose..... etc.“ (1877); „Histoire graphique de l'ancienne province de Languedoc“ (1905).

Roscoff, osada w dep. Finistère, 5500 m.; sławne laboratorjum zoologji doświadczalnej.

Rose Hugo Henryk, baron Strathnairn, admirał angielski, * 1801, † 1885, służył najprzód w wojsku tureckim pod rozkazami Omera baszy przeciw Egipcjanom, następnie wziął udział w wyprawie przeciwko powstańcom w Indjach.

Rosé Arnold, skrzypek wiedeński, * 1863 r. w Jassach, uczeń wiedeńskiego konserwatorjum, od 1881 koncertmistrz i solista wiedeńskiej nadwornej orkiestry, stoi na czele słynnego kwartetu smyczkowego.

Rosebery Archibald Filip Primrose, lord. Po złożeniu kierownictwa partji liberalnej zachowywał stanowisko niezależne; 1903—905 zwalczał energicznie politykę celną Chamberlain'a, nie chciał jednak wstąpić do gabinetu liberalnego 1905. **R.** wydał biografję Pitta młodszego (1892); Roberta Peela (1899); „Napoleon, the last phase“ (1904, II wyd.).

Rosegger Piotr, pisarz niemiecki, ogłosił nadto: „I. N. R. I.“ albo „Frohe Botschaft eines armen Sünders“ (1905); z powieści ludowych dalszy ciąg „Wildlinge“ (1906) i „Nixnutzig Volk“. Na polski z utworów **R.** przełożono; „Z górskich wsi“ (Kraków, 1908).

Rosellen Henryk, pjanista i kompozytor francuski, * 1811 w Paryżu, † 1876 tamże; napisał między innemi utworami na fortepjan znane „Rêveries“.

Rosen Fryderyk, dyplomata niemiecki, * 1856 wykładał od 1888 w Seminarjum orjentalnym; był tłumaczem w Teheranie 1890 r., konsulem w Bagdadzie 1897, w Jerozolimie 1899; stał na czele misji do Abisynji 1905, t. r. objął stanowisko posła w Tangierze, z hr. Tottenbachem reprezentował Niemcy na konferencji w Algeciras 1906; został posłem w Teheranie 1908, w Bukareszcie 1910.

Rosen Paweł, malarz rodzajowy, * na Podolu, mieszka w Warszawie. Na konkursie Tow. Zachęty S. P., za obraz „Kury“ otrzymał nagrodę pieniężną.

Rosen Wiktor, orjentalista rosyjski, * 1849, † 1908 r., profesor uniwersytetu petersburskiego i członek Akademji. Pisał wiele po rosyjsku i niemiecku o literaturze arabskiej i perskiej. Szcze-

gólną wartość posiada praca o Al-Bekrim, który pisał o Słowianach.

Rosenberg Adolf, niemiecki estetyk i historyk sztuki, ogłosił nadto: szereg szkiców o starych mistrzach: Ghiberti, Donatello, San-Sovino, Teniers, Wateau, Rubens, Rembrant, Leonardo da Vinci; „Handbuch der Kunstgeschichte“(1902) i in.

Rosenberg Marjan, prawnik polski, napisał: „O wpływie prawa niemieckiego na ustawy naftowe“ (Lwów, 1905); „Przepisy górniczo-policyjne“ (t., 1904); „Uprawnienie górnicze i naftowe“ (t., 1906); „Ustawodawstwo naftowe“ (t., 1905); „Kodeks naftowy“ (Kraków, 1908).

Rosenblat Józef, prawnik polski (ob.), * 1853 w Krakowie, gimnazjum i uniwersytet ukończył tamże. W 1883 został profesorem zwyczajnym prawa i procesu karnego, 1901 prezesem Izby adwokackiej, 1884 radnym m. Krakowa, 1907 członkiem Komisji ministerjalnej dla opracowania nowego kodeksu karnego, za co 1910 r. otrzymał szczególne uznanie cesarskie. Ogłosił nadto: „Środek prawny rewizji w procesie karnym“ (Kraków, 1899); „O reformie prawa prasowego“ (t., 1900); „O skutkach karno-sądowego zasądzenia“ (tamże, 1901); „Fałszywe wyroki karne i ich przyczyny“ (t., 1908); „Obowiązki lekarskie i prawo karne“ (t., 1911); „Ostatnie projekty nowych kodeksów kryminalnych“ (t., 1910) oraz wiele prac w języku niemieckim.

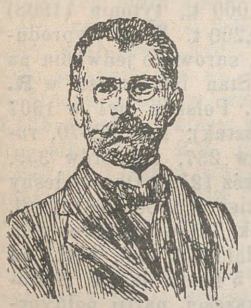

Rosenblat Józef.

Rosenfeld Morris, żydowsko-żargonowy poeta, * 1862 w Bokszy gub. Suwalskiej. Był początkowo krawcem w New-Yorku i Londynie i szlifierzem kamieni w Amsterdamie. Od 1886 mieszka w New-Yorku, gdzie jest redaktorem dziennika żargonowego. Ogłosił: „Dzwon“ (1888); „Łańcuch z kwiatów“ (1890); „Księga pieśni“ (1897); „Pieśni Ghetta“ (1899), tłumaczone na wiele języków europejskich, między innemi i na polski; zbiorowe wydanie poezji ukazało sie w 1904. Na polski przełożono **R.** „Pieśni pracy“ (Warszawa, 1906) i „Pieśni z Ghetta“ (t., 1908).

Rosental Juljusz, bulgarski poeta rewolucjonista, * 1872, † 1903, był nauczycielem w rozmaitych miastach bulgarskich, brał udział w rewolucyjnym ruchu macedońskim i został zabity razem z dowódcą ruchu Dielewym. Napisał mnóstwo pełnych talentu elegji, społecznych i epicznych pieśni, satyr, które po śmierci wyszły w książce p. t. „Niedopieti piesni“.

Rosenthal, szachista polski, * 1838 w Warszawie, † 1902 w Neuilly pod Paryżem, zamieszkał na stałe w Paryżu, gdzie utrzymywał się głównie z dawania lekcji gry szachowej. W 1873 otrzymał na wielkiem turnieju wiedeńskim nagrodę.

Rosenthal Izydor, fizjolog niemiecki, * 1836 w Łabiszynie w Poznańskim. Studja odbywał w Berlinie. W 1867 został profesorem nadzwyczajnym a 1872 zwyczajnym fizjologji i higjeny w Erlangenie. Napisał: „Elektrizitätslehre und Elektrotheraphie“ (1883); „Lehrbuch der allgemeinen Physiologie“ (1901; przekład polski M. Flauma 1912, II w.); „Der physiologische Unterricht und seine Bedeutung für die Ausbildung der Arzte“ (1904) i in.

Rosenthal Jakób, lekarz, † 1912 w Warszawie.

Rosenthal Maurycy, fortepjanista, * 1862 we Lwowie, uczeń Mikulego we Lwowie i Liszta w Weimarze; od 1876 podróżuje jako bardzo ceniony wirtuoz, mieszka stale w Wiedniu.

Rosenzweig Józef, literat polski, * 1865 r., ukończył wydział prawny w Warszawie, następnie mieszkał kolejno w Anglji i Petersburgu, skąd pisywał korespondencje do *Gazety Polskiej* i *Słowa;* później był korespondentem muzycznym z Warszawy do paryskiego *Monde musical* oraz członkiem komitetu i sekretarzem Tow. muzycznego w Warszawie. Oddzielnie ogłosił: „Duch angielski“; „Bez dogmatu“ (Kraków); „Crescendo“, studjum filozoficzno-literackie (Warszawa, 1901); „Nowe pojęcia w akustyce muzycznej“ (t., 1911).

Rosienie, miasto powiatowe gub. Kowieńskiej, w 1907 liczyły 7,455 m. przeważnie żydów. W powiecie Rosieńskim na 235,362 m. podług spisu powszechnego było: 76·4% Litwinów, 11·2% Żydów, 5·5% Polaków, 4·4% Niemców, 2·0% Wielkorosjan, 0·4% Biało-Małorusów, 0·1% Łotyszów; 78·6% katolików, 11·2% żydów, 7·8% protestantów, 2·3% prawosławnych, 0·1% starowierców. W 1905 Polacy posiadali 32·2% całego obszaru powiatu, 65·16% większej własności, 0·01% nadziałowej ziemi.

Rosier Józef Bernard, dramaturg francuski, * 1798, † 1880, twórca wesołych i dowcipnych komedji oraz dramatów: „le Mari de ma femme“, „le Manoir de Monlouvie“.

Rosinkiewicz Kazimierz, pisujący pod pseudonimem *Łojana,* powieściopisarz polski, * 1865 w Cyganach w Galicji. Studja odbywał na politechnice lwowskiej i wiedeńskiej. Od 1901 jest sekretarzem politechniki we Lwowie, od lat 12 pracuje nad konstrukcją maszyn zecerskich, kilka pomysłów opatentował. Ogłosił nadto powieści: „Wynalazca“ (1906, *Gazeta Lwowska);* „Jutrzenka“ (Lwów, 1907); „Sami“, powieść dla młodzieży (t., 1908); „Książę kolega“ (1911, *Słowo Polskie).*

Rosja. W państwie Rosyjskim na przestrzeni 22 296,727 klm. kw. było w 1908 155·4 mil. mieszkańców, z czego miała:

Rosja europejska (bez Król. Pol.)		113,841,000
Królestwo Polskie		11,360,900
Finlandja		2,974,804
Rosja europejska .		128,176,704
Kaukaz . . .	10,908,400	
Syberja	7,049,200	
Azja środkowa .	9.305,200	
Rosja azjatycka .		27,262,800
Całe państwo Rosyjskie		155,439,504.

Emigracja, w której biorą udział głównie Polacy i Żydzi (ob. art. Emigracja w II supl.) w 1908 była mniejsza, niż lat poprzednich: przez porty niemieckie wyjechało 46,376 osób, z których 33,958 udało się do Stanów Zjedn., a 10,170 do innych państw amerykańskich. Według wykazów amerykańskich państw wywędrowało z Rosji i Finlandji w 1908: 156,711 osób do Stanów Zjedn., 9,530 do Argientyny (1907), 11,201 do Kanady (1906). Przez granicę rosyjską wyszło 245,690 osób, powróciło tylko 206,855; z obcych poddanych przybyło do państwa 340,848, z których 55,808 pozostało. O wewnętrznej kolonizacji ob. rolnictwo. Przyrost ludności w 1904 wynosił 1·82% (1897: 1·44%). *Oświata*. W 1912 było wszystkich szkół elementarnych (podległych min. oświaty, św. Synodowi i innym dykasterjom) 100,295, nauczycieli 154,177, uczyło się w nich 6,180,510 dzieci. Szkół średnich pod zarządem ministerjum oświaty było w 1907: 246 gimnazjów, 37 progimnazjów, 178 szkół realnych, 73 seminarjów nauczycielskich (z 7,399 uczniami), 10 instytutów dla nauczycielek, 24 szkoły techniczne, 433 gimnazja żeńskie, 172 żeńskie progimnazja. Przybywa coraz więcej szkół realnych i handlowych oraz szkół żeńskich. Kobiety coraz częściej stają się nauczycielkami w męskich szkołach średnich. W 1909 powstał nowy uniwersytet w Saratowie. W 1912 średnich zakładów naukowych pod zarządem ministerjum oświaty było 1,864. Wyższych zakładów naukowych, podlegających ministerjum oświaty było w 1912: 39, w których uczyła się młodzież płci obojga w liczbie 71,469. Ogółem liczba uczących się w 1912 dosięgła 7 miljonów, liczba nauczycieli i nauczycielek do 200,000 tys. Budżet ministerjum oświaty w 1912 obliczono na 114,436,072 rub., wydatki na oświatę początkową wynoszą 60,209,166 rub. Nowa ustawa uniwersytecka, wydana po 1905, zapewniająca autonomję szkoły wyższej, cyrkularzami ministerjalnemi ministrów, Schwartza i Kasso, została ograniczona, co wywołało wrzenie w uczelniach, i na skutek którego nastąpiły represje skierowane przeciwko studentom i profesorom. Duch nacjonalistyczny w szkole wyraził się w zamykaniu prywatnych szkół obcoplemieńców, w zwiększeniu liczby godzin wykładu rosyjskiego, w żądaniu wykładu gieografji i historji po rosyjsku i przez Rosjan i w posiłkowaniu się miejscowym językiem jedynie w szkole ludowej. *Rolnictwo*. W 1905 w **R.** europejskiej było w uprawie rolnej (prócz Polski) 34·6% ogólnej przestrzeni, pod sadami, łąkami i pastwiskami 16·5%, lasy zajmowały 40·9% i nieużytki 8%. Dla Królestwa Polskiego powyższe rubryki były następujące: 55·6, 19·21 i 4·4. W 1908 zbiór ziemiopłodów w **R.** europejskiej łącznie z Królestwem i północnym Kaukazem był następujący w tysiącach tonn: pszenicy 13,314·2, żyta 19,271·1, jęczmienia 8,052·9, owsa 12,113, kartofli 28,852·9. Siana zebrano 48464000 met. t. (1908), lnu w całym państwie (1907) 525,000 t., siemienia lnianego 551,000 t., konopi 498,000 t. i siemienia 418,000 t., tytoniu (1908) 94,324 t., chmielu (1909) 6,200 t. Wina wyprodukowano (1906) 2·1 mil. hl., surowego jedwabiu na Kaukazie (1908) 360 t. Stan inwentarza w **R.** europejskiej wraz z Król. Polskim był w 1907 następujący (w tysiącach sztuk): koni 22570, rogacizny 34409, wielbłądów 237, reniferów 359, owiec 41712, świń 11173, kóz 1232. Obszar leśny obejmował w **R.** europejskiej w 1906: 191·8 mil. hek., w czym 115·7 mil. hek. lasów państwowych, na Król. Polskie przypadało 2·7 mil. hek., na Kaukaz 7·6 mil., z czego 5·4 mil. lasów rządowych. Wbrew opinji większości partji politycznych, które głodowi ziemi chłopa rosyjskiego zapobiedz chciały przy zachowaniu, a nawet wzmocnieniu spólnoty gromadzkiej (obszczyny), jako instytucji rdzennie rosyjskiej, rząd na mocy art. 87 przeprowadził (20 paźdz. 1906) reformę rolną, pozwalającą na występowanie ze spólnoty, przez co właściwie zniósł tę odwieczną instytucję ludu rosyjskiego; w końcu 1908: 3·5 milj. dziesięcin było wyłączone już ze spólnoty gromadzkiej i przeszło w indywidualne władanie. Prócz tego rząd usilnie popiera kolonizację wewnętrzną, w listopadzie 1909 utworzono specjalny komitet w tym celu. Kolonizacja Syberji w obwodzie Ałtajskim i Nadamurskim postępuje wciąż: w l. 1896—1907 wywędrowało razem 1,560,905 osób. Bank włościański mający też na celu zaopatrzenie włościan w ziemię rozporządzał 1 kwietnia 1909: 4,487,000 dziesięcinami ziemi (1 dzies. = 1·0925 hek.). W pierwszym kwartale 1909 Bank rozsprzedał włościanom 76,900 dziesięcin. Bank rolny (1909) udzielać ma włościanom kredytu na zakup narzędzi rolniczych. Wszystkie te środki nie wiele zapobiegły zaognionej kwestji agrarnej w **R.** Rząd stale musi wyznaczać wielkie sumy dla zapobieżenia nędzy ostatecznej i głodowi chłopa. Jednorazowy nieurodzaj sprowadza głód ludności na wielkich obszarach państwa. Po urodzaju 1907 i 1910, znów nieurodzaj w 1911 wysunął widmo

klęski głodowej, rząd już nie czekając zebrania się Dumy w październiku 1911 wyasygnował 13 milj. rub. dla gubernji, dotkniętych nieurodzajem, Duma ma uchwalić dalsze zapomogi. *Górnictwo i hutnictwo.* Wydobyto w 1908: złota 42,209 kg., srebra 4,109 kg., platyny (1907) 5,301 kg., ołowiu 500 tonn, miedzi 16,800 t., cynku (1909) 9,100 t., rudy żelaznej 4,450,000 t. Produkcja żelaza i stali wynosiła w 1908: 2,381,300 tonn, z czego na Król. Polskie przypada 283,700 t., węgla 25,994,000 tonu, nafty 8,292,000 t., t. j. 2,17·5% produkcji wszechświatowej. Soli wydobyto (kamiennej, morskiej i z solanek) w 1907: 1,865,300 t. W przemyśle górniczym zatrudnionych było w 1905: 453,649 osób. *Przemysł.* Zakładów przemysłowych (wraz z Polską i Kaukazem) było w 1910 r.: 15,721, które zatrudniały 1,902,743 robotników i robotnic. Na tę liczbę robotników miały miejsce w 1910 r. 222 strajki, w których brało udział 46,623 robotników, czyli 1·4% zakładów i 2·4% robotników (w 1909— 2·3% zakładów i 3·5% robotników); 46 strajków było załatwionych na korzyść robotników, a 57 w drodze ustępstw wzajemnych. W 1909 było 2,625 gorzelni, które wyprodukowały 5,585,200 hl. alkoholu, 274 cukrowni wyprodukowało 1,275,000 t. cukru (z 542,490 hek. buraków). Przeróbka bawełny 1908: 923,118 bel (po 200 kg.) i 7,829,210 wrzecion (1909). Prawodawstwo fabryczne mało postąpiło. W 1910 prawodawstwo ograniczyło ilość godzin w przedsiębiorstwach handlowych. Od listopada 1909 związki zawodowe robotników są zamykane przez władzę. *Handel i komunikacja.* Ministerjum handlu zostało w 1909 r. zorganizowane na wzór niemieckiego. System protekcyjny znalazł nowy wyraz w zamknięciu wolnych portów nad Amurem i w okręgu Zabajkalskim (29 stycznia 1909 Władowostok, 27 marca reszta) i zabronieniu obcej żegludze kursowania wzdłuż wybrzeży oceanu Spokojnego (14 paźdz. 1909). Żegluga rosyjska doznała poparcia, między innemi w tym, że pozwolono bez cła sprowadzać statki żelazne. W 1909 handlowa flota rosyjska składała się z 3,363 statków o pojemności 700,959 tonn, w tym parowych 898 o 257,716 tonnach. *Handel zewnętrzny* w 1909 (bez Finlandji) wynosił: w rubryce przywozu 788·4, w rubryce wywozu 1366 4 milj. rb. Głównemi artykułami przywozu (1909) były w tysiącach rub.: maszyny 98,761, bawełna (łącznie z rosyjską z Azji) 87,605, towary metalowe 35,066, wełna 39,764, tkaniny 34,830, węgiel i koks 31,839, kauczuk i gutaperka 26,270, skóry 38,587, drzewo i wyroby z drzewa 28,309, ryby 28,609, herbata 29,024, spirytualja i wina 15,526 i t. d.; głównemi artykułami wywozu (też w tys. rub.): zboże i mąka 748,298, drzewo i wyroby z drzewa 126,092, jaja 62,212, produkty mleczne 48,404, len 67,946, makuchy 33,651, nafta 32,595, siemię lniane i inne nasiona 25,779, futra 34,982, metale 21,985, konopie 12,431, wyroby bawełniane (głównie do **R.** azjatyckiej) 23,109, ptactwo i zwierzyna 12,674, cukier 15338, nadto do **R.** azjatyckiej 12,328, szczotki, pierze, włosie—razem 6,268, wełna 6,642, ruda 7,553, konie 8,119 i t. d. Handel zewnętrzny **R.** odbywa się głównie z następującemi państwami:

	Przywóz 1908	Wywóz 1908
Niemcy	320·1	278·6
Wielkobrytanja .	121·0	220·1
Hollandja . . .	11 6	93·6
Francja	35·0	64·4
Austro-Węgry .	25·1	48·8
Włochy . . .	12·7	29·9
Belgja	8·1	34·4
Stany Zjednocz. .	74·6	2·4

W 1911 bilans wywozowy **R.** wyraził się w olbrzymiej sumie 1,513 milj. rb., przy sumie przywozu 1,022 milj., czyli że przewyżka wywozu nad przywozem wynosiła 491 milj. rb. i była większa o 120 milj. od średniej liczby z ostatniego dziesięciolecia. Ale **R.** wywozi po dawnemu za granicę zboże i zapasy żywności, a importuje fabrykaty i maszyny. Pomimo nieurodzaju 1911 wywieziono z **R.** około 20% płodów rolniczych; na duszę ludności pozostało nie więcej nad 16 pudów zboża, wobec 24 pudów z lat poprzednich—jest to już norma głodowa. W portach rosyjskich było 1907 r. w komunikacji zagranicznej 11,251 statków o pojemności 11,240,000 tonn., z tego rosyjskich statków 1896 (16·8%) o pojemności 1,405,000 t., przyczym na pojedyncze morza przypadało: na Białe 803 statki (506,000 t.), Baltyckie 5,952 (4,240,000 t.), Czarne 3,893 (5,802,000 t.), ocean Wielki 623 (692,000 t.). Ogólna długość dróg wodnych w **R.** europejskiej wynosi 125,078 klm., po których krążyło w 1906: 26,676 statków (z nich 3,696 parowców) o 21·4 mil. t. Ministerjum zajęło się reorganizacją dróg wodnych. W 1909 zarząd budownictwa i kolei został połączony. Ogólna długość linji kolejowych w całym państwie (bez Finlandji) wynosiła w 1909: 71,780 klm., z czego na Europę przypada 54,899 klm., na Azję 16,881 klm. W Europie 35,715 klm. kolei było państwowych, 16,855 prywatnych, 2,329 klm. lokalnych kolei. Kolej Nadamurska i drugi tor Syberyjskiej są w budowie. W budżecie na 1909 dochód *brutto* z kolei państwowych wynosi 546·1 milj. rub., wydatki zaś 516·6 milj. rub. Dochód z poczt, telegrafów i telefonów określony na 82·9 milj. rub., wydatki na 53·3 milj. rub. Urzędów pocztowych było (1907) 13983, linji telegraficznych 190,440 klm., wysłanych depesz 30 milj., z tego zagranicę 3·5 milj. Od 1907 Petersburg połączony bezpośrednio kablem z Libawą i Rödvigiem (Danja), od 1908 Sewastopol z Warną. Długość linji telefonicznych wynosiła 1908: 10985, sieć dru-

tów 289773, miejsc do rozmowy było 98,340. *Budżet* państwa na 1912 określa dochody zwyczajne na 2,855,169,551 rub., nadzwyczajne 5,400,000, a ogólny wpływ dochodów na 2,860,599,551 rub.; zwykłe wydatki obliczono na 2,685,950,215 rub. i nadzwyczajne wydatki na 279,301,855 rb., ogólna suma 2,975,252,100 rub. Dodawszy do tego 100 miljonów z wolnej gotówki, budżet z 1912 przekroczy 3 miljardy. Wskutek poczynionych przez komisję budżetową zmian w obliczeniach suma dochodów zwykłych przewyższa wydatki o 232000000 rub., budżet obliczony nietylko bez niedoboru, ale z przewyżką dochodów w sumie 54,000,000 rub. Dług państwa 14 stycz. 1911 wynosił 9030300000 rub. W ciągu 1911 r. powinien się był zmniejszyć o 71,400,000 rub. Co się tyczy wydatków państwowych to najznaczniejsze ich powiększenie nastąpiło w ministerjum marynarki, mianowicie o 56 milj. rub. Powiększa się także systematycznie budżet ministerjum oświaty. 1912 o 17 bez mała miljonów w porównaniu z rokiem ubiegłym; w budżecie min. rolnictwa powiększenie wynosi 14 milj. rub., z czego $5^1/_2$ milj. na podniesienie kultury rolniczej. Wśród dochodów na 1911: dochód z monopolu powiększył się o 75 miljonów, z ceł o 65 milj., z kolei wynosił 197 milj. rub. Planowana jest podwyżka podatków. Podatek przemysłowy już podwyższono, wprowadzenie postępowego podatku dochodowego i wojskowego jest projektowane, jak również spadkowego. Wogóle w ciągu ostatnich 5 lat wzrost podatków wyraża się w liczbie 250 milj. rub.; przyczym podatki bezpośrednie wzrosły w wymienionym okresie o $4^0/_0$, podatki zaś pośrednie o $8^0/_0$, jest to tendencja wręcz odwrotna do panującej na Zachodzie. *Armja.* Po wojnie z Japonją przedsięwzięto lub postanowiono szereg reform. Żołnierze otrzymali wyższy żołd i lepszą strawę, zaprowadzono nowe umundurowanie, skrócono służbę w szeregach o rok (więc obecnie w piechocie 3 lata, w konnicy 4). Zmieniony będzie system ulg, wynikających bądź ze stosunków rodzinnych, bądź z cenzusu naukowego. Wykształcenie oficerów odbywać się ma według zmienionego planu. W 1906 została utworzona najwyższa komisja kwalifikacyjna pod prezydencją prezesa obrony państwowej dla oceny kwalifikacji gienerałów, w styczniu 1907 podobna specjalna komisja pod prezydencją inspektora gieneralnego piechoty. Decentralizacja w zarządzie wojskowym, objawiająca się po wojnie japońskiej, znów została zastąpiona systemem centralistycznym: 1908 sztab gieneralny ponownie został poddany władzy ministra wojny. Obecnie każdy kandydat na oficera musi przesłużyć rok w szeregach, nim wstąpi do szkoły wojskowej lub junkierskiej, wyjątek stanowią wychowańcy korpusów kadeckich. Szereg fortec i fortyfikacji w Królestwie Polskim został zniesiony, jak: Warszawa, Modlin, Dęblin, Zegrze, linję obronną obecnie tworzyć będą: Brześć Litewski, Grodno, Kowno, Łuck, Rowno, Kijów, Bendery. W 1910 liczebność armji podczas pokoju wynosiła 1,384,000, na stopie wojennej 3,615,400. *Flota wojenna.* Reorganizacja floty po wojnie japońskiej rozpoczęła się 1907 r. Z powodu porażki i straty w okrętach (56 okrętów wojennych o 249,000 t.) podczas ostatniej wojny marynarka rosyjska zamiast dawnego trzeciego miejsca śród potęg morskich zajmuje obecnie siódme miejsce. Pomimo pewnego oporu Duma uznała potrzebę planowej odbudowy floty, wydatki na cel ten przeznaczone w 1908 wynosiły około 90 milj. rub. Od 1906 wybudowano: 4 okręty linjowe, 4 pancerniki, 1 opancerzony krążownik, 2 torpedowce, 4 kanonjerki, 26 kontrtorpedowców, 16 łodzi podwodnych. W 1910 flota wojenna rosyjska składała się: na morzu Bałtyckim z 231 statków i 1687 dział, na morzu Czarnym z 79 statków i 583 działa, na oceanie Spokojnym z 92 statków i 369 dział, na morzu Kaspijskim z 9 statków i 29 dział; załoga zaś całej floty składała się z 42,479 ludzi.

Dzieje. Mianowany w kwietniu 1902 ministrem spraw wewnętrznych senator Wiaczesław Plewe, terorem policyjnym drażnił najspokojniejsze warstwy ludności. Represje jego przedewszystkim skierowane były przeciwko ziemstwom, jako siedlisku zasad liberalnych. Zabronił ziemstwom prowadzenia statystyki rolnej; prawo 1904 nakazuje ziemstwom powiatowym bezpośrednio znosić się z gubernatorami, a nie przez ziemstwa gubernjalne jak dawniej; ziemstwom nie wolno się komunikować z sobą i t. d. W końcu 1902 represje dotknęły wybitnych członków komitetów rolniczo-przemysłowych (zesłanie z Woroneża Bunakowa i Martynowa, dymisja prezesa zarządu sudżańskiego ziemstwa, ks. Dołgorukowa i in.). W 1904 najliberalniejsze ziemstwo twerskie rozpędzone, dymisję otrzymał cały zarząd, przyczym zakazano przebywania wybitnym członkom w granicach guberuji; niezatwierdzono Szipowa, jednego z najwybitniejszych działaczy ziemskich, na stanowisku prezesa ziemstwa moskiewskiego. Represje względem młodzieży uniwersyteckiej, ruchu robotniczego, włościan, kresów, stosowane były z większą jeszcze bezwzględnością. Dla Polski wszelkie represje nie były nowością, teraz objęły one i Finlandję (ob. II supl.). Z powodu rozruchów agrarnych w gubernji Połtawskiej i Charkowskiej 1902 r. gminy stają się odpowiedzialne materjalnie za udział w rozruchach ich członków. Najbezwzględniej policja postępowała z żydami, wypędzanie z Rosji, ograniczenia wciąż nowe na mocy cyrkularzy i wyjaśnień dawnych ograniczających praw mnożyły się bez liku, nadto w 1903 w Homlu i Kiszyniowie wybuchły pogromy, w których wielu żydów postradało nie tylko mienie, ale i życie. Według powszechnej opinji Plewe parł do wojny z Japonją, aby zaabsorbować naród wypadkami zewnętrznemi i osłabić w ten sposób niezadowole-

nie wszystkich warstw, które objawiało się coraz natarczywiej w ciągu ostatniego dziesięciolecia, przybierając najrozmaitszą postać. Stopniowo organizował się proletarjat robotniczy; włościaństwo nieraz reagowało na ciężki swój los przez rozruchy agrarne; ucząca się młodzież przeszła od demonstracji i manifestacji do urządzania strajków uniwersyteckich. Wojna z Japonją wybuchła w lutym 1904 (ob. Rosyjsko-japońska wojna w II supl.). Rachuby Plewego okazały się mylne. Niepomyślna dla Rosji wojna na Dalekim Wschodzie silniej jeszcze wzburzyła opinję narodu przeciwko rządom biurokratycznym. Szereg porażek, doznanych przez wojska rosyjskie, zdyskredytował rząd całkowicie i najsilniej uwidocznił braki ustroju państwowego. Gruntowna reforma państwowa okazała się nieuniknioną. Opozycyjne i rewolucyjne żywioły podczas 1904 występują coraz jawniej i natarczywiej. Demonstracje i strajki studenckie nie ustają, dotrzymują im kroku manifestacje i strajki robotnicze, w wielu okolicach włościaństwo dopuszcza się rozruchów agrarnych. Jednocześnie ludzie rozmaitych zawodów grupują się w związki, które oprócz spraw fachowych uprawiają propagandę polityczną; w ten sposób powstają związki: prawników, profesorów uniwersyteckich, inżynierów, kolejarzy, lekarzy, robotników rozmaitych zawodów i t. d.; działacze ziemscy pracują nad zjednoczeniem ziemstw w celach walki o wolności polityczne; w społeczeństwie rosyjskim tworzą się powoli zarodki partji politycznych. Liczne zjazdy zamieniły się w szereg demonstracji. Rząd odpowiedział na te objawy niezadowolenia społecznego zwiększonemi represjami. Dn. 29 lipca 1904 został zabity Plewe przez studenta Sazonowa. Następca jego, ks. Światopołk-Mirski (ob.), opowiedział się za koniecznością, „zaufania“ wobec społeczeństwa ze strony rządu. Zniesienie wielu ograniczeń, umorzenie wielu kar administracyjnych z czasów Plewego— potwierdzały dobre chęci ministra. Ale miał on na względzie jedynie złagodzenie represji i drobne zmiany, gdy społeczeństwo rosyjskie dążyło do rdzennej reformy państwowej. Zjazd ziemców, odbywający się w Petersburgu w listopadzie 1904 wyraźnie żądał konstytucji. Z powodu jubileuszu reformy sądowej miały miejsce bankiety polityczne, zebrania adwokatów i innych korporacji; wszędzie uchwalano rezolucję o potrzebie stworzenia przedstawicielstwa narodowego w **R.**, 14 grudnia w tym sensie wypowiedziała się też moskiewska rada miejska. Rząd zareagował na to dwoma aktami 24 grudnia 1904. W ukazie Najwyższym do senatu wyłożony został plan reform o sądach, włościanach, robotnikach, o usunięciu zbytniego skrępowania prasy i t. d. Kwestje te opracować miał komitet ministrów. Tegoż dnia rząd wydał rozkaz, zabraniający ziemstwom i radom miejskim zajmowania się sprawami ogólnopolitycznemi. Dn. 22 stycznia 1905 odbyła się w Petersburgu wielka manifestacja robotników pod wodzą popa Hapona (ob.); tłum robotników, który z petycją o swobody, z krzyżami i chorągwiami kościelnemi, kierował się do pałacu Zimowego, został powitany salwą wystrzałów. Następnego dnia gien. Trepow mianowany był gien.-gubernatorem Petersburga; wkrótce zaś ks. Światopołk-Mirski otrzymał dymisję, miejsce jego zajął Bułygin. Komitet ministrów przystąpił do opracowania punktów, zawartych w Najwyższym ukazie z 24 grudnia. Tymczasem ze strony zgromadzeń szlacheckich i ziemskich oraz rad miejskich wysyłane były do cesarza petycje o konieczności zwołania przedstawicieli narodowych. Dn. 16 lutego zabity został w. ks. Sergjusz przez studenta Kalajewa. Dn. 3 marca ogłoszone były: reskrypt Najwyższy do ministra Buługina, manifest do ludności i ukaz do Senatu (ob. Duma państwowa). Dn. 18 czerwca cesarz przyjął deputację, wysłaną przez zjazd działaczy ziemskich i miejskich: ks. Trubeckoj wygłosił w imieniu deputacji mowę, w której wskazywał na konieczność powołania do życia politycznego wszystkich warstw ludności bez różnicy stanu, wyznania i narodowości, a monarcha potwierdził bliskość zwołania przedstawicieli narodowych. Podczas lata t. r. do rozmaitych objawów głębokiego niezadowolenia wśród społeczeństwa przyłączyło się poważne wrzenie w armji i flocie. Powstanie floty czarnomorskiej przybrało niezwykłe rozmiary; bunt na pancerniku „Kniaź Potemkin“ 27 czerwca, który bombardował Sewastopol, manewrował u brzegów Krymu i odpłynął do Rumunji, zwrócił uwagę całego świata i wywołał szereg dalszych buntów wśród floty w Libawie (29 czerwca), w Kronstadzie (20 czerwca) i armji, jak: w Łodzi (15 lipca), w Kronstadzie (10 listopada), w Władywostoku (14 list,) i Sewastopolu (30 list.) i t. d. Dn. 19 sierpnia 1905 ukazał się nakoniec komunikat o „urządzeniu Dumy Państwowej“ (ob. II supl.), owoc trzymiesięcznej pracy komisji. Treść tej enucjacji nie zadowolniła pragnień ogółu. Jesień 1905 upłynęła w mobilizowaniu sił społecznych dla zdobycia swobód obywatelskich. Tworzyły się i organizowały partje, odbywały się liczne mitynga, czyniono przygotowania do strajku powszechnego. Strajk wybuchł w październiku i trwał do wydania manifestu 30 października, który wprowadzał wolności obywatelskie, wolność zrzeszania się, rozszerzał prawo wyborcze do Dumy państwowej i nadawał jej funkcje już nietylko doradcze według projektu Bułygina, lecz prawodawcze, tak, że bez zgody przedstawicieli narodu żadne prawo nie nabierało mocy obowiązującej. Jednocześnie zarząd państwa przybrał postać jednolitą przez stworzenie godności prezesa Rady ministrów, którym został sek. stanu hr. Witte, ministrem spraw wewnętrznych zaś P. Durnowo. Finlandji przywrócono prawa autonomiczne (ob. Finlandja w II supl.). Manifest 30

paźdz. 1905 nie sprowadził oczekiwanego uspokojenia. Radykalne elementy postanowiły bojkotować Dumę, domagając się zwołania konstytuanty i czteroprzymiotnikowego głosowania; ukaz z 24 grudnia 1905 (ob. Duma państwowa) nie zadowolił ich. Trwają więc demonstracje polityczne, nadto rozruchy agrarne, polityczna i społeczna rewolucja wre w kraju Nadbałtyckim, w Gruzji na Kaukazie, akcja rewolucyjna i strajkowa w Królestwie Polskim (ob. II supl.). W grudniu wybuchło zbrojne powstanie w Moskwie, co wywołuje krwawe represje ze strony rządu; ekspedycje karne działają w kraju Nadbałtyckim, na Kaukazie, w Moskwie, na Syberji, poza tym w Królestwie i innych częściach państwa funkcjonują sądy wojenne. W tych warunkach odbyły się w kwietniu 1906 wybory do pierwszej Dumy, która zebrała się 10 maja 1906. Na kilka dni (4 maja) przed jej otwarciem hr. Witte i Durnowo otrzymali dymisję, w parę dni później reszta ministrów. Premjerem, mianowanego 8 maja, gabinetu został I. Goremykin; w skład jego weszli: Szczegłowitow—minister sprawiedliwości, Stiszinski—głównozarządzający rolnictwem, Schwanebach—kontroler państwa, Kaufman—minister oświaty, Izwolskij—m. spraw zagranicznych, Stołypin—m. spraw wewnętrznych, Kokowcew—minister finansów (10 maja). O stosunku rządu do przedstawicielstwa narodowego, rozwiązaniu Dumy (23 lipca 1906) i proteście kadetów ob. Duma państwowa (II supl.). Żywioły lewicowe: socjal.-demokraci, socjaliści rowolucjoniści i ludowi oraz grupa pracy, chciały czynnie zareagować przeciwko rozwiązaniu Dumy. Ale próba się nie udała, energja rewolucyjnych mas latem 1906 była już wyczerpana. Przeprowadzić strajku powszechnego też nie udało się. Na kilka godzin przed rozwiązaniem Dumy otrzymał dymisję premjer. Miejsce jego zajął P. Stołypin, zachowując tekę ministra spraw wewnętrznych. Większość ministrów dawnego gabinetu pozostała, z nowych: ks. Wasilczykow objął zarząd rolnictwa, nadprokuratorem synodu został P. Izwolski, ministrem handlu i przemysłu Filosofow, m. marynarki Dikow. Ruch masowy ustał, ale wrzenie rewolucyjne objawiało się w częstszych zabójstwach politycznych, poszczególnych drobnych buntach i t. d.; przybrało ono teraz przeważnie charakter anarchistyczny. Dn. 30 lipca wybuchnął bunt wojskowy w Sweaborgu, powstańcy opanowali kilka fortów, na pomoc pospieszyli im robotnicy finlandzcy, ogłosiwszy strajk kolejowy, oraz rewolucyjna gwardja czerwona. Walka zakończyła się nazajutrz pokonaniem powstańców; 1 sierpnia zbuntowała się załoga w Kronstadzie, ale też została pokonana; taki sam los spotkał zbuntowanych majtków na pancerniku „Pamiat'Azowa“. Dn. 2 sierpnia zabity został bombą samarski gubernator Błok, 26 sierpnia zastrzelony gen. Min, dowódca półku Siemionowskiego, który pokonał powstanie moskiewskie; 27 sierpnia wykonano zamach w willi Stołypina w Petersburgu, spiskowcy przebrani za żandarmów rzucili kilka bomb, wybuch zniszczył prawie zupełnie willę, do 30 osób zginęło, między innemi i sprawcy zamachu, dzieci Stołypina były ranione, on sam jednak nie poniósł żadnego szwanku. Jednocześnie za pomocą zamachów zaczyna działać „czarna sotnia“, członkowie „Związku narodu rosyjskiego“: 31 lipca 1906 zabili w Terjokach posła do Dumy, kadeta Hercensteina (ob.); chociaż zabójcy byli znani, zostawali na wolności; sądom finlandzkim udało się jednak pociągnąć do odpowiedzialności część przestępców; żywioły reakcyjne w Rosji głośno protestowały przeciwko temu; później z tychże ster wyszli zabójcy Jołłosa (ob., 27 marca 1907) redaktora liberalnych *Russkich Wiedomosti*. Coraz częstsze stają się zamachy, urządzane przez maksymalistów (ob. II suplement), połączone z ekspropriacją pieniędzy w bankach, na poczcie, w sklepach monopolowych, w rozmaitych kasach i u osób prywatnych. Głośne szczególnie było ograbienie karety, wiozącej 300,000 rb. do Banku państwa w Petersburgu 26 paźdz. 1906. Zrabowane pieniądze szły czasem na cele polityczne, a czasem stawały się własnością rabujących. Zatarła się na tym gruncie różnica między przestępstwami politycznemi i kryminalnemi. Jedne i drugie wzrosły niepomiernie. W lipcu i sierpniu 1906 Stołypin pertraktował z N. Lwowem, ks. Lwowem, hr. Heydenem o wstąpienie ich do gabinetu, ale bez powodzenia. Nie przyjął teki ministra sprawiedliwości również i senator Koni; ministerjum pozostało więc czysto biurokratyczne. Prawo z 18 paźdz. 1906 znosiło rozmaite ograniczenia dla włościan rosyjskich, prawa z 22 list. t r., wydane nie normalną drogą prawodawczą, lecz na mocy 87 art. ustaw zasadniczych zadało cios gminie rosyjskiej („mir“), istniejącej odwiecznie. Walka rządu z ruchem rewolucyjnym nie ustawała, w końcu 1906 prawie cała **R.** znajdowała się w stanie wojennym albo ochrany wzmocnionej czy nadzwyczajnej. Na mocy art. 87 został obostrzony kodeks sądownictwa wojennego, prócz tego zaprowadzono w miejscowościach, zostających w stanie wojennym, sądy polowe, w których nie było obrońców, sprawa załatwiana bywała w ciągu dwuch dni, wyrok wykonywany w ciągu doby. Przez pierwsze 6 tygodni funkcjonowania sądów polowych (do 14 paźdz.) gazety doniosły o 160 egzekucjach, do lutego 1907 liczba wyroków śmierci nie była mniejsza, niż 100; jednocześnie wykonywano wyroki śmierci na mocy orzeczenia sądów wojennych, ale w liczbie znacznie mniejszej. Zesłanych administracyjnie i aresztowanych była moc; więzienia, fortece, kazamaty okazały się niewystarczające. W ciągu 9 miesięcy — od stycznia do września 1906 — skazano na ciężkie roboty za przestępstwa polityczne 851 osób. Gazety były zamykane, zebra-

nia nie dozwolone. W końcu 1906 bardzo często władze nakładały dużą kontrybucję na całe gminy za przestępstwa poszczególnych jej członków, na gospodarzy domów za przestępstwa lokatorów, ekspedycje karne burzyły działami domy, skąd wykonano zamach. Zabójstwa osób urzędujących i eksproprjacje nie zmniejszały się wcale. Zamęt polityczny podsycany był bardziej jeszcze przez wielki nieurodzaj: w 60 gubernjach panował głód (w 20 bezwzględny, w 40 częściowy). Wiceminister spraw wewnętrznych Hurko, któremu poruczono dostarczyć 10 milj. pudów zboża dla gubernji głodnych, powierzył dostawę i dał zaliczkę 800,000 rub. firmie Lidwal, której specjalnością były waterklozety; firma zboża nie dostarczyła, prasa zdemaskowała całą sprawę, Hurko dostał dymisję i oddany był pod sąd. W związku z nieurodzajem zostawał wielki kryzys przemysłowy. W jesieni przystąpiono do wyborów do II Dumy. O przebiegu wyborów, wyjaśnieniach senatu, które miały na celu ograniczenie praw pewnych grup społecznych, jak: robotnicy, włościanie i t. d., następnie przebieg sesji II Dumy (5 marca 1907—16 czerwca 1907), ob. Duma państwowa (II supl.). Podczas sesji II Dumy działalność sądów polowych i wojennych osłabła (w marcu stracono tylko 9 osób). Potym liczba egzekucji, ale już tylko z wyroków sądu wojennego (sądy polowe Duma zniosła) znów wzrosła. Dn. 16 czerwca 1907 zjawił się ukaz Najwyższy o rozwiązaniu Dumy i jednocześnie manifest z tego powodu ze zmianą ordynacji wyborczej. Szczegóły nowej ordynacji wyborczej z 16 czerwca 1907, ob. Duma państwowa (II supl.). Dn. 10 lipca ogłoszona została nowa redakcja 11 artykułów kodeksu wojskowego na mocy art. 14 praw zasadniczych, według której wszystko odnoszące się do urządzenia siły zbrojnej **R.** zostaje w sferze zarządu Najwyższego, a przez to nie podlega kontroli ze strony Dumy państwowej; według tej noweli wprowadzono obostrzenia w sądach wojennych (sąd może nie wzywać świadków, adwokat może zapoznać się ze sprawą swego klijenta w ostatniej dopiero chwili i t. d.). Liczba aresztów dosyć znaczna podczas sęsji II Dumy, wzrosła jeszcze po jej rozwiązaniu; między innemi aresztowano kilkudziesięciu deputowanych z grupy socjalno-demokratycznej, którzy padli ofiarą prowokacji (ob. niżej). Zamachy terorystyczne i eksproprjacje nie ustawały, wybuchały też sporadycznie większe strajki robotnicze. Cały szereg gubernji i w 1907 dotknięty został klęską nieurodzaju. W lipcu zaczęły się przygotowania do wyborów do III Dumy. Wyjaśnienia ministerjum spraw wewnętrznych obok nowej ordynacji wyborczej bardziej jeszcze zacieśniają koło ludzi mających prawa wyborcze. Wśród partji dyskutują nad kwestją, czy brać udział w wyborach, czy je bojkotować. W początkach września „Związek narodu rosyjskiego“ urządził pogrom w Odesie, podczas którego zabito wielu żydów, a masy całe raniono. Dn. 14 listopada została otwarta III Duma krótką mową rz. radcy tajnego Gołubiewa, 18 listopada obrała na prezesa Chomiakowa (ob. II supl.), październikowca, na wiceprezesów: ks. Wołkońskiego, prawicowca, i bar. Meyendorfa (ob.), październikowca, 26 uchwaliła adres do cesarza, 29 premier Stołypin wygłosił mowę programową, w której wzywał posłów do współudziału w sprawie zamierzonych reform. Rozwinął swój program agrarny, polegający na stworzeniu drobnej własności prywatnej. Kładł nacisk na dalszą walkę z rewolucyjnym wrzeniem i stworzenie silnej centralistycznej, narodowej polityki. Była to już zapowiedź nieprzejednanej walki z obcoplemieńcami. W końcu oświadczył, że najcenniejszym dobrem **R.** jest autokracja historyczna i nieograniczona wola monarsza. Program nacjonalistyczny polityki Stołypina zaznaczył się w motywach rozwiązania II Dumy, oparł się on na tym ustępie Najwyższego manifestu z 16 czerwca 1907, który oświadczył: że „Duma musi być rosyjska z ducha“. Nowa oktrojowana ustawa wyborcza, zmniejszająca liczbę członków Dumy z 524 na 442, dotykała jedynie Polskę, Kaukaz i Azję; z tych krajów ogólna liczba posłów ustanowiona została na 39, gdy w I i II Dumie same Koło polskie rozporządzało 36 mandatami; ale i z tych 39 mandatów, zapewniono bezwzględnie dla Rosjan 14, tak iż „obcoplemieńcy“ otrzymali ogółem w III Dumie 25 mandatów. Hasło nacjonalistyczne polityki Stołypina objęło jednak nietylko sprawę udziału obcoplemieńców w Dumie; rozszerzyło się na ogólny powrót do polityki rusyfikacyjnej z czasów przedrewolucyjnych. Społeczeństwo polskie spotkał cios przez zamknięcie 13 grudnia 1907 „Macierzy Polskiej“ (ob.), w lutym 1908 zamknięto „Oświatę“ wileńską i kijowską, potym organizację „Związku katolickiego“ w Chełmszczyznie. Było to już w związku z projektem oderwania Chełmszczyzny od Król. Polskiego (ob. II supl.), ktorym rząd oddziałał podniecająco na umysły skłonne do szowinizmu. Równocześnie odczuła i Finlandja (ob. II supl.) skutki nowego hasła polityki rządowej. Październikowcy już w odezwie wyborczej z września poszli odrazu pod wpływ nacjonalizmu rządowego, oświadczając, że „panowanie kadetów, trudowików i innych grup nierosyjskich w I i II Dumie zwiększyło tylko nieporządki“. Programy wyborcze najbardziej protegowanych stronnictw „Związku narodu rosyjskiego“ i „prawdziwych Rosjan“ proklamowały jako hasło—przywileje dla Rosjan, ustawy wyjątkowe dla obcoplemieńców. Według dawnej ustawy wyborczej 40% ogółu wyborców stanowili włościanie, 33% właściciele ziemscy, 23% mieszkańcy miast, według zaś nowej ustawy 50% wyborców stanowili właściciele ziemscy, 22% włościanie, 13% pierwsze kolegjum miejskie, 11% drugie

kolegjum miejskie. W 28 gubernjach, wybierających 255 deputowanych do Dumy na ogólną liczbę 442, więksi właściciele tworzą większość absolutną wyborców, w 4 gubernjach rozporządzają połową głosów, w 16 posiadają większość względną. Nadało to istotnie z natury rzeczy III Dumie charakter reakcyjny. O składzie partyjnym III Dumy i jej charakterze nacjonalistycznym oraz reakcyjnym ob. nadto art. Duma państwowa w II supl. W początkach grudnia za udział w zakazanych wiecach relegowano z uniwersytetu około 800 studentów i przeważną część studentek. Dn. 14 grudnia 1907 rozpoczął się wielki proces o zdradę stanu przeciwko socjaldemokratom. Wśród 49 oskarżonych było 37 posłów do II Dumy; z oskarzonych 11 skazano na 5 lat ciężkich robót, 15 na 4 lata, 12 na wieczne osiedlenie w Syberji, 11 uniewinniono. W sprawie tej w 1912 wnieśli socjaldemokraci i kadeci w Dumie interpelację z żądaniem rewizji procesu wobec stwierdzonego faktu prowokacji ze strony agienta ochrany, Brodzkiego. Duma obradowała przy drzwiach zamkniętych i interpelację odrzuciła. Dn. 16 grudnia 1907 na mocy ukazu Najwyższego przedłużono stan ochrony wzmocnionej w wielu miejscowościach, między innemi wzdłuż linji kolejowych moskiewskich, w gubernji Warszawskiej i Włodzimirskiej; 28 grudnia Duma uchwaliła kredyt przeszło 15 miljonów dla gubernji dotkniętych głodem. W tym czasie stosunki zewnętrzne Rosji znacznie się poprawiły. Umowa z Japonją zawarta 30 lipca 1907 regulowała sprawę połowu ryb, skoordynowania czynności kolei japońskich i rosyjskich w Mandżurji, sprawę żeglugi i gwarantowała całość terytorjum Chin. Stosunki z Japonją stawały się coraz bliższe, wspólną akcją odparły obydwa mocarstwa rozmaite uroszczenia Stanów Zjednoczonych. Dobre stosunki z Niemcami znalazły wyraz w spotkaniu monarchy z cesarzem Wilhelmem w Swinemünde 3 sierpnia. Z Anglją, z którą **R.** przez długi czas była w konflikcie z powodu spraw azjatyckich, została zawarta umowa 31 sierpnia 1907; według niej obydwa mocarstwa gwarantują całość i niezależność Persji i rozgraniczają ściśle sferę swych interesów w Persji, mianowicie, sfera rosyjska rozciągać się ma poza linją od Kasri i Szirimu przez Ispahan, Jezd i Thakk do skrzyżowania granic Rosji, Persji i Afganistanu; sfera zaś Wielkobrytanji ciągnie się poza linją od granicy Afganistanu do Gazik przez Birdshand i Kirman do Bender Abbâs. Obydwa mocarstwa uznały niezależność Afganistanu, Tybet jako część Chin; w ciągu trzech lat żadna ze stron miała nie posyłać do Tybetu ekspedycji naukowych. W połowie września nastąpiło porozumienie się z papieżem w sprawie wykładu języka, historji i literatury rosyjskiej w seminarjach Królestwa Polskiego; na mocy niego urzędnicy państwowi w charakterze kontrolerów obecni są na egzaminach. Dn. 5 kwietnia 1908 Duma uchwaliła budowę kolei Nadamurskiej, a 16 kw. przeprowadzenie drugiego toru na kolei Syberyjskiej. Z powodu projektu budowy kolei przemawiał premjer Stołypin, który obok rozmaitych racji państwowych nie omieszkał potrącić o nutę nacjonalistyczną, żądając aby kolej była budowana „rękami rosyjskiemi“, co zjednało mu poklask prawicy i centrum. W maju minister finansów Kokowcew wypowiedział w Dumie, że „chwalić Boga **R.** niema parlamentu“, co posłużyło za temat do sporów na pewien czas dla Dumy i prasy o tym czy **R.** posiada konstytucję; 21 maja 17 członków I Dumy sąd skazał za podpisanie odezwy wyborskiej na trzy miesiące więzienia; 5 czerwca Duma ostro skrytykowała nieporządki, panujące w flocie, a następnego dnia odrzuciła kredyty 11 miljonów rubli na budowę pancerników. W tym właśnie czasie wywiązały się pierwsze utarczki pomiędzy gabinetem, a Radą państwa. Projekt okrojeń budżetowych w wydatkach na sztab gieneralny marynarki, uchwalony przez Dumę z inicjatywy Stołypina i przy energicznym poparciu Guczkowa, spotkał się z ostrą krytyką grupy członków Rady państwa, na których czele stali hr. Witte i Durnowo. Opozycja ich sprawiła tym większe wrażenie, że właśnie hr. Witte był twórcą ustaw zasadniczych i wystąpił w charakterze ich komentatora. Twierdził mianowicie, że ustawy te przyznają jedynie monarsze prawa prawodawcze w kwestjach wojskowych, że zatym przekazywanie podobnych ustaw izbom prawodawczym, stanowi naruszenie prerogatyw należnych władzy najwyższej. Minister Kokowcew (poczęści w charakterze ministra finansów, po części w charakterze zastępcy Stołypina, będącego od marca 1908 na urlopie w Liwadji) wyjaśnił w odpowiedzi, że według ustaw monarcha zakłada i organizuje sztab gieneralny marynarki, ale że zwraca się do izb po niezbędne na ten cel kredyty. Komisja Rady państwa zaakceptowała wprawdzie punkt widzenia gabinetu, większość jednak w Radzie państwa wytworzyła się jedynie dzięki temu, że ministrowie oddawali głosy za zatwierdzeniem ustawy, przyjętej przez Dumę. Frakcja hr. Wittego rozpoczęła już wówczas zakulisowe starania dworskie około odmowy sankcji, w nadziei, że tego rodzaju rozstrzygnięcie wywoła dymisję gabinetu. Nadzieje te zostały zawiedzione. Monarcha odmówił wprawdzie istotnie sankcji projektowi, ale w niczym nie zmniejszył zaufania dla Stołypina. Reskrypt Najwyższy na imię Stołypina z 10 maja 1909 zawiera słowa aprobaty dla działalności premjera. Na początku 1909 Stołypin trzymał się raczej złotego środka, jeszcze 4 czerwca 1909 oświadczył, że „rząd nie może przechylać się ani na prawo, ani na lewo“, niewątpliwie jednak każdy dalszy krok w polityce rządowej oznaczał odtąd silne odchylanie się na prawo, mimo że niezadowalniało to bynajmniej

starej biurokracji reakcyjnej, zaniepokojonej dążeniami Stołypina do wykorzenienia pewnych tradycyjnych nałogów niezgodnych z obyczajami zachodnio europejskiemi i z interesem państwa. Dn. 18 czerwca 1908 powstał „Związek nacjonalistów“ pod hasłem „Rosja dla Rosjan“, gorąco popierarany przez rząd i radośnie witany przez prasę reakcyjną. Dn. 17 lipca minister finansów przedstawił izbie projekt budżetu, był to budżet po raz pierwszy uchwalony przez przedstawicielstwo narodowe w **R.**; 17 września profesorowie uniwersytetu założyli protest przeciwko ograniczeniu zgromadzeń studenckich i cenzurze profesorów; w początkach października na wielu uniwersytetach agitowano za strajkiem; 3 grudnia ogłoszono wynik śledztwa przeciwko policji moskiewskiej, z którego okazało się, że funkcjonarjusze policji zostawali w stosunkach z bandytami i złodziejami, dzielili się z niemi łupem i puszczali ich bezkarnie; naczelnik miasta, zarządzający policją gien. Reinbot został oddany pod sąd za fałszerstwo, łapownictwo i wymuszanie. Dn. 11 grudnia Duma uchwaliła pożyczkę w wysokości 450 milj. rub.; t. m. nastąpiło zniesienie fortów wolnych w obwodach Nadamurskim i Zabajkalskim. Najdonioślejszym zdarzeniem w polityce wewnętrznej **R.** lat ostatnich była reforma agrarna, wprowadzona podczas nieobecności Dumy na mocy ukazu z 22 list. 1906 r. Z ziem gabinetowych i majątków zakupionych przez Bank włościański rozprzedano włościanom na własność indywidualną ziemię. Jednocześnie okręgowe komitety rolne wydzierżawiły lub rozprzedały do 1000,000 dziesięcin rozporządzalnych gruntów państwowych, łącznie rozprzedano lub wydzierżawiono do 2 milj. dziesięcin. Równocześnie prawo ułatwiało występowanie z gminy i otrzymywanie od niej na własność działu. W ten sposób Stołypin chciał stworzyć podwaliny drobnej własności. Debaty nad kwestją agrarną rozpoczęły się w Dumie 1 listopada 1908, szło o to, czy Duma uprawomocni zarządzenia rządu, czy ich nie uzna. Dn. 18 grudnia 1908 sprawy tej bronił premjer w Dumie. Zapewniał, że $3^1/_2$ mil. dzies. już jest w rękach chłopów i że jedyne zbawienie dla Rosji iść dalej w tym kierunku. Stosunki prasowe pogarszały się coraz bardziej; administracja dowolnie nakładała wysokie kary lub zawieszała całkowicie wydawnictwa; w ciągu 1908: 73 dzienniki i czasopisma zostały zawieszone, z czego w Petersburgu 28. Wstosunkach zewnętrznych w 1908 nastąpiło widoczne zacieśnienie węzłów przyjaźni z Anglją i Francją, wyrazem tego były wizyty, złożone monarsze w Rewlu przez króla angielskiego 9 czerwca, a przez prezydenta Fallièrsa 27 lipca z oddziałem floty; prócz tego 1 maja przybył do Carskiego Sioła król szwedzki, Gustaw V. Dn. 23 kwietnia została zawarta umowa w Petersburgu między Niemcami, Danją, **R.** i Szwecją w sprawie zachowania *status quo* na morzu Baltyckim. Stosunki z Austrją natomiast zaostrzały się coraz bardziej. Plany kolei austrjackiej do Salonik i umocnienie jej wpływów na Bałkanach wywołało naprężenie stosunków. Aneksja Bośni i Hercegowiny 5 paźdz. 1908 (ob. II supl.), ostatecznie zaogniły sutuację. Prasa rosyjska gwałtownie napadała na Austrję i Aerenthala, w Dumie rozlegały się mowy napastnicze; 28 paźdz. Izwolski, minister spraw zagranicznych zniósł się z Paryżem, Londynem i Berlinem w sprawie konferencji międzynarodowej, przyczym **R.** żądała wolnego przejazdu przez Dardanele. Przez pewien czas **R.** wyraźnie popierała uroszczenia Serbji, 30 paźdz. bawił w Petersburgu serbski następca tronu, podejmowany przez monarchę. Dn. 25 grudnia miał długie exposé w Dumie o polityce zagranicznej **R.**, minister spraw zewnętrznych, w którym lwią część zajmowała sprawa aneksji i projektowana przez niego konferencja międzynarodowa w sprawie wschodniej. Zabiegi Izwolskiego okazały się jednak daremne. Nienormalne stosunki, panujące w policji politycznej ujawniły się w pełni w 1909, szczególnie w sprawie Azefa. Dn. 16 stycznia 1909 dziennik francuski *Humanité* doniósł, że kierownik organizacji bojowej socjalistów rewolucjonistów, Eugienjusz Azef, jest agientem policji rosyjskiej. Wiadomość opierała się na relacji znanego rewolucjonisty, Burcewa, i Bakaja, b. urzędnika ochrany warszawskiej i petersburskiej oraz b. dyrektora departamentu policji Łopuchina. Azef od 10 lat miał być pomocnikiem naczelnika policji politycznej Raczkowskiego, a jednocześnie sprawcą zamachów na ks. Oboleńskiego, w. ks. Sergjusza, Plewego, Trepowa, Durnowo i innych dostojników państwa. Sprawa nabrała wielkiego rozgłosu nietylko w Rosji, lecz i w całej Europie. Rząd czuł się zniewolonym do ogłoszenia komunikatu z tego powodu 9 lutego; 24 lutego socjaldemokraci i grupa prasy wniosła interpelację w Dumie o akcji prowokatorskiej Azefa, 26 lutego Stołypin odpowiedział na nią; stanął w obronie policji i Raczkowskiego i zaprzeczył prowokatorskiej działalności Azefa. Prawica i centrum zadowoliła się tym oświadczeniem. Łopuchin zaś był aresztowany za zdradzanie tajemnic państwowych i skazany 11 maja początkowo na 5 lat katorgi, zamienionych (6 czerwca) na osiedlenie na Syberji. Azef w późniejszych błagalnych listach do rewolucjonistów sam przyznał się do zamachów. Wybuch bomby od którego zginął w Petersburgu 8 grudnia pułkownik Karpow, naczelnik ochrany, w mieszkaniu terorysty, świadczył, że stosunki policji politycznej z terorystami trwały nadal. Wielkie nadużycia, mianowicie, systematyczne łapownictwo wyższych urzędników, jakoteż i niższych, wykryła rewizja senatora Garina w Moskwie i inne rewizje senatorskie (Medema, Gliszczyńskiego, Palena, Neuhardta) w innych miejscowościach państwa. Jako wynik re-

wizji senatorskich był długi szereg procesów (dotychczas jeszcze nie wszystkie ukończone), głównie przeciwko intendenturze w rozmaitych miastach, dalej, zarządom kolejowym, magistratom etc. Dn. 22 stycznia 1909 zapadł wyrok wsprawie gien. Aleksiejewa za konszachty z zagranicznemi firmami z powodu materjałów wojennych podczas kampannji rosyjsko-japońskiej. Aleksiejew pozbawiony był urzędu i skazany na zapłacenie 10,000 rub. Władywostok przestał być portem wolnym od 14 marca. Pomiędzy rządem a Dumą wynikło kilka zatargów konstytucyjnych. Dn. 3 marca 1909 wniesiono interpelację o nieprawnym wypuszczeniu obligacji prywatnych kolei żelaznych bez zezwolenia Izby. W odpowiedzi na interpelację minister finansów Kokowcew oświadczył w Dumie, że sprawy towarzystw kolejowych nie podlegają kompetencji Dumy, lecz należą do prerogatyw monarchy. Postanowienia Rady ministrów, zawierające wyjaśnienie art. 96 praw zasadniczych, głosiły, że organizacja sił wojskowych państwa należy do prerogatyw monarchy i nie podlega debatom w Dumie; postanowienia te uzyskały 16 września Najwyższe zatwierdzenie, a 21 grudnia komisja budżetowa odrzuciła plan budowy floty, przedstawiony przez rząd (16·5 milj. rub.), ponieważ przyznane na 1909: 21·9 milj. rub. zostało użytych nie na budowę floty, lecz na umorzenie starych długów. Plenum Dumy również odrzuciło przedłożenie rządu, Rada państwa zaś uchwaliła je, a rząd pokrył odpowiednią pozycję wpływami dodatkowo wstawionemi przez ministra finansów. Dn. 3 marca 1909 Adżemow (kadet) wystąpił w Dumie z ostrą krytyką polityki wewnętrznej Stołypina. „Teoretycznie mówił—**R.** teraz jest państwem praworządnem, faktycznie jednak dowolność biurokratyczna jest nieograniczona“. Jako przykład charakterystyczny przytoczył mówca, że w ogólnej sumie 73 wypadków kary za przestępstwa prasowe, tylko 14 razy kara nałożona została przez wyrok sądowy, w innych wypadkach działał „porządek administracyjny“; „od wydania manifestu 30 paźdz. 1905 stracono w **R.** 2,835 ludzi. Żadna z wolności publicznych nie została zabiezpieczona w sposób realny. Stan wyjątkowy z zarządzenia tymczasowego, stał się normalnym środkiem rządzenia“. Inny mówca przy tej samej dyskusji, Szidłowskij (październikowiec) wykazywał, że w mechanizmie administracyjnym **R.** niepomiernie rozrósł się dział policyjny; poparł go bar. Meyendorf (paźdz.). Odpowiedział imieniem nieobecnego premiera wiceminister Kurłow, stając w obronie policji. Druga sesja III Dumy zajmowała się naprzód ustawami agrarnemi, wydanemi na mocy art. 87 przez Stołypina, aprobującemi rozwiązać kwestję rolną rozwojem własności indywidualnej, operacjami Banku włościańskiego i wewnętrzną kolonizacją; zniesienie wspólnoty uchwalone zostało ostatecznie znaczną większością. W dyskusjach nad wolnością religijną październikowcy przeprowadzili wolność propagandy dla staroobrzędowców; 14 czerwca 1909 ustawa o przechodzeniu z jednego wyznania na drugie uchwalona została także w duchu liberalniejszym, niż tego chciał premjer. Sprawa finlandzka, sprawa Chełmszczyzny, a wreszcie sprawa ograniczenia pod względem politycznym żywiołu polskiego na Litwie i Rusi górowały ponad wszystkim. Dn. 18 kwietnia 1909 monarcha ofiarował Tow. „Ruskoje Sobranje“, złożonego z polityków prawicy, 100,000 rb. z powodu świąt wielkanocnych; 28 kwietnia zaszczycony był audjencją w Carskim Siole poseł Markow ze skrajnej prawicy i monarcha przesłał przez niego pozdrowienie dla frakcji skrajnej prawicy. Dn. 1 czerwca został wniesiony do Dumy projekt chełmski (ob. Król. Pol. w II supl.). Dn. 18 maja w Kiwinebb (Finlandja) podczas procesu o zamordowanie Hercensteina (ob.) sąd postanowił zażądać od władz rosyjskich wydania prezesa „Związku prawdziwych Rosjan“, Dubrowina; w wrześniu, po interpelacji w Dumie, rząd wydał sprawców tego morderstwa, członków „Związku narodu rosyjskiego“ Juszkiewicza, Kraskowskiego i Łariczkina sądowi finlandzkiemu, który ich skazał na więzienie 25 października; byli jednak wkrótce uwolnieni na żądanie władz rosyjskich. Dn. 18 listopada dyrektor Banku państwa Timaszew został mianowany ministrem handlu. Na początku 1909 w sprawach zewnętrznych **R.** wciąż zajęta była skutkami aneksji Bośni i Hercegowiny. Dn. 2 lutego **R.** przeprowadziła ugodę między Bułgarją a Turcją, którą **R.** zwolniła od długu z czasów wojny 1878, była to indemnizacja za wschodnią Rumelję, Bułgarja zaś miała dług ten w rocznych ratach spłacać **R.** To wzmocniało nadwątloną powagę **R.** w Bułgarji, która zawdzięczała swe wyzwolenie głównie Austrji, i uzależniało ją do pewnego stopnia od **R.**, a tej ostatniej ułatwiało drogę do projektowanej unji państw bałkańskich. W krótce potym Ferdynand bułgarski był podejmowany w Petersburgu z królewskiemi honorami. W interesach Serbji pragnęła **R.** konferencji międzynarodowej, na którą Austrja nie przystała. Serbja licząc na pomoc **R.** i zachęcana przez opinję rosyjską w marcu 1909 szykowała się do wojny; dopiero na przedstawienie Niemiec **R.** oddziałała na Serbję w duchu uspakajającym. Zjazd monarchy z cesarzem Wilhelmem 17 czerwca w Björkö w Finlandji był potwierdzeniem serdecznych stosunków między dwoma panującemi domami; 26 czerwca odwiedził cesarz króla szwedziego w Sztokholmie, a 15 lipca król duński z królową podejmowani byli w Petersburgu. Dla umocnienia stosunków przyjaznych z Francją i Anglją, odbył cesarz i cesarzowa podróż do Cherbourga 31 lipca, a do Cowes 4 sierpnia, w powrotnej zaś drodze widział się z cesarzem

Wilhelmem 7 sierpnia w Kilonji. Odbył też monarcha dawno planowaną podróż do Włoch i 23 października przybył do Racconigi dla widzenia się z krolem włoskim. Propozycja amerykańska o neutralizacji kolei mandżurskich z grudnia 1909 przy wspólnej akcji **R.** i Japonji została odrzucona w styczniu 1910 r. Rząd Stołypina w 1910 kontynuował politykę uspokojenia, likwidacja rewolucji odbywała się jednak pod hasłem cokolwiek odmiennym, mianowicie, zamiast dawniej przyrzeczonych reform, które miały nastąpić po uspokojeniu państwa, premjer wysunął tendencje nacjonalistyczne na plan pierwszy. Znalazłszy przychylny oddźwięk dla tych haseł w Dumie i miarodajnych sferach społeczeństwa rosyjskiego, kurs nacjonalistyczny w rządzie, Dumie, prasie oraz znacznej części opinji rosyjskiej doszedł do niebywałego napięcia. Naganka na obcoplemieńców stała się węzłem łączącym dla tych wszystkich czynników, które się nawzajem podniecały w gorliwości „patrjotycznej“. Nacjonalizm, stopniowo rozwijający się w **R.** po 1905, w 1910 święcił prawdziwe orgje. Zaraz na początku 1910 powstał w Petersburgu „klub nacjonalistów“, do którego weszli członkowie prawicy i część październikowców; niebawem nacjonaliści wytworzyli silną grupę w Dumie, na której głównie oparł się Stołypin i która październikowców ciągnęła za sobą w decydujących chwilach. Łupem wojującego nacjonalizmu stali się w pierwszej linji Polacy, żydzi i Finlandja, dalej Kaukaz, a po części i Niemcy. Te motywy wysunęły projekt zaprowadzenia ziemstw w sześciu gubernjach Litwy i Rusi, aby usunąć Polaków z Rady państwa. Projekt ziemstw oparty na kurjach narodowych z uprzywilejowaniem obywateli Rosjan i ograniczeniami dla Polaków oraz włościan wszedł pod obrady Dumy 20 maja 1910. Projekt pozbawienia Finlandji autonomji państwowej wniesiony do Dumy 30 marca, został uchwalony 10 czerwca, przy cynicznym okrzyku Puryszkiewicza „Finis Finlandiae“ i radosnych oklaskach prawicy i październikowców (ob. Finlandja w II supl.). Projekt chełmski, obrabiany w komisjach, wciąż otrzymywał nowe dodatki na niekorzyść Polaków (powiększenie terytorjum przyszłej gubernji z nowych powiatów Król. Pol., nowe ograniczenia Polaków etc.). W stosunku do żydów rząd nawet nie fatygował Dumy, tu wystarczały wciąż nowe cyrkularze i wyjaśnienia, które szły jedne za drugiemi. W odpowiedzi na interpelację prawicowców z 5 czerwca 1907 o prawie zamieszkiwania żydów, ministerjum wydało tajny cyrkularz, aby zachęcać włościan do uchwał gminnych, żądających wysiedlania żydów. Wysiedlają chorych z miejscowości leczniczych (Piatigorsk); powstaje kwestja zamieszkiwania małoletnich dzieci przy rodzicach-żydach i ma miejsce tragiczny epizod wysiedlenia dzieci żydowskich, wbrew wyjaśnieniu senatu, w Moskwie. Senat nie przyznaje praw zamieszkania żydom, uczniom konserwatorjum, to samo stosuje się do zdających egzaminy. Minister Schwarz cyrkularzem pozbawia gimnazja żydowskie praw i określa swoją normę wbrew art. 3 Najwyżej zatwierdzonych praw. To samo czyni Timaszew w stosunku do szkół handlowych, Tołmaczew w Odesie a zanim i inni pociągają Żydów do odpowiedzialności sądowej za używanie imion chrześcijańskich. Wołogodzki gubernator zabrania żydom, mającym prawo zamieszkiwania w całej Rosji, na pobyt w swojej gubernji, gubernator miński nie pozwala wydawać żydom paszportów bezterminowych. Z Kijowa wyrzucają 651 rodzin żydowskich, składających się z 2,700 osób (9 kwietnia), z Moskwy 50 rodzin (27 maja). Dn. 8 listopada wniesiono do Dumy projekt zwalczania kolonizacji niemieckiej na południu **R.** i t. d. Interpelacja kadetów i socjaldemokratów o naruszenie art. 96 praw zasadniczych przez wydanie przepisów z 5 września w imię „patrjotyzmu“ zostaje odrzucona przez większość Dumy. Podczas sesji 1910, Duma uchwaliła kilka ważnych aktów prawodawczych: o występowaniu z gminy („mir“) poszczególnych jej członków oraz o sądach lokalnych (wniesiony 1909, uchwalony 10 czerwca 1910), w którym zezwala się stronom składać zeznania w języku ojczystym w miejscowościach poza rdzenną **R.**; dalej, projekt o szkołach początkowych z wykładem w języku ojczystym, podczas pierwszych dwuch lat nauki. Projekt o sądach lokalnych rozpatrywany jest obecnie w Radzie państwa (marzec 1912). Dn. 29 stycz. 1910 rewizja gen. Jakubowskiego wykryła nadużycia przy budowie koszar i fortec w kraju Nadamurskim, dochodzące do miljona rub., na liście winnych znajduje się szef sztabu gen. Debesz; 4 lutego klub nacjonalistów piorunuje na profesorów niemieckich, którzy podpisali protest przeciwko zamachom na samodzielność Finlandji; 15 lutego narady Komitetu organizacyjnego neoslawistów w Petersburgu w wyniku swym miały usunięcie się Polaków; 17 marca Chomiakow rezygnuje z prezesowstwa Dumy; 21 marca prezesem Dumy obrany wódz październikowców, Guczkow; 14 kwietnia prawica stawia wniosek o nieprzyjmowanie Żydów do wojska; 17 maja prezes Dumy oświadcza, że liczne protesty w sprawie Finlandji z zagranicy, napływające do prezydjum, pozostaną bez odpowiedzi i nie będą rozpatrywane w plenum; 30 czerwca minister oświaty Schwartz podał się do dymisji, następcą jego został Kasso, dyrektor liceum w Moskwie (11 października); 14 września rewizja intendentury kijowskiej stwierdza, że za 5 lat ostatnich łapówki urzędników przekroczyły 8 miljonów; 28 września minister spraw zagranicznych Izwolski mianowany ambasadorem w Paryżu, następcą jego został Sazonow, ambasadorem zaś w Wiedniu Giers (13 paźdz.). Dn. 23 paźdz. po zebraniu się Dumy na sesję jesienną,

wiceprezes Wołkoński niechciał zaproponować Dumie uczczenia pamięci zmarłego pierwszego jej prezesa Muromcewa (ob.), wobec czego lewica demonstracyjnie opuściła salę zebrań; 10 listopada nadszedł do Dumy adres parlamentu francuskiego w sprawie „nieprzedawnionych praw Finlandji", podpisany przez 120 senatorów i 292 deputowanych; Duma zwróciła go z ordynarną odpowiedzią Krupieńskiego, z tego też powodu Puryszkiewicz obrzucił Francję stekiem wymysłów z trybuny dumskiej. Dn. 22 list. Duma uczciła śmierć Tołstoja (ob. II supl.) przez powstanie i zawieszenie czynności na dzień jeden. Śmierć ta i następnie pogrzeb wielkiego pisarza poruszyły szlachetniejszą część społeczeństwa rosyjskiego. Cała myśląca i czująca **R.** pragnęła w jakikolwiek sposób uczcić pamięć wielkiego apostoła, wobec czego rząd znalazł się w przykrej sytuacji, gdyż Tołstoj był wyklęty przez cerkiew prawosławną. Dn. 8 grudnia Duma uchwaliła 10 milj. rub. na szkoły ludowe, i postanowiła każdego następnego roku powiększać ją o 10 milj. rub. aż dojdzie do 100 milj. W grudniu znów wybuchły rozruchy studenckie; 13 grudnia odbył się w petersburskim uniwersytecie wiec protestujący z powodu poddania chłoście w katordze Nerczyńskiej skazańców politycznych, co niektórych pchnęło do samobójstwa. Policja raniła wielu uczestników wiecu; 21 grudnia odbył się zakazany wiec w uniw. odeskim, doszło do strzałów, 1 student był zabity, 8 ranionych, 7 policjantów również ranionych, aresztowano 240 studentów. Nagła interpelacja w Dumie 30 grudnia z powodu zajść odeskich po namiętnych debatach została odrzucona. Budżet na 1910 został uchwalony 16 lutego bez deficytu. Początek 1910 w stosunkach zewnętrznych **R.** upłynął na pertraktacjach z Austrją, dążących do wznowienia normalnych stosunków dyplomatycznych po zatargach na tle aneksji Bośni i Hercegowiny oraz konfliktu austrjacko-serbskiego. Obydwie strony pomimo wymiany zdań prowadzą własną wykluczającą się wzajemnie politykę wschodnią i gotowe z lada powodu (jak przyjazd któregoś z monarchów bałkańskich do Petersburga lub Wiednia) przerwać pertraktacje. Dn. 23 lutego do 3 marca bawił w Petersburgu bulgarski król Ferdynand z żoną. Ostatecznie porozumienie z Austrją nastąpiło 20 marca, ale opublikowane komunikaty wskazują, że stosunki stały się jedynie poprawne, o zbliżeniu mowy niema. Dn. 22 marca król serbski Piotr przyjechał do Carskiego Sioła. Dn. 12 maja ministerjum spraw zagranicznych ogłasza komunikat o przyjacielskim porozumieniu z Japonją, które 4 lipca doprowadziło do umowy rosyjsko-japońskiej (ob. Mandżurja w II supl.), poczym nastąpiła aneksja Korei przez Japonję; poprzednio w maju bawił w Petersbugu japoński ks. Sadanaru Fusimi. Dn. 27 października został podpisany traktat o sądzie rozjemczym między **R.** a Włochami. W październiku odbył się zjazd monarchy z cesarzem Wilhelmem w Poczdamie, co według krążących wieści dziennikarskich, miało za sobą pociągnąć sojusz rosyjsko-niemiecki i odsunięcie się **R.** od Francji i Anglji. Dla uspokojenia opinji minister Sazonow oświadczył 8 listopada, że podstawą wszelkich sojuszów **R.** jest bliski związek z Francją i serdeczne zbliżenie z Anglją i że opierając się na tej podstawie w Poczdamie omawiano sprawy bliskiego Wschodu oraz sprawy perskie. Porozumienie poczdamskie (ob. Persja w II supl.) uwzględnia specjalne interesy **R** w Persji północnej i ma na uwadze interesy Niemiec, związane z koleją bagdadzką. Rok 1911 w **R.** zaznaczył się jeszcze silniejszym wzmożeniem fali nacjonalistycznej, rozpasanie nacjonalizmu w prasie i Dumie doszło do takiej orgji, że znalazło przeciwników nawet w żywiołach tak konserwatywnych i reakcyjnych, jak ks. Mieszczerski, red. *Graždanina*. Zaledwie jedne projekty według myśli nacjonalistów są uchwalane, już mają oni w zanadrzu nowe: projekt samorządu w Król. Pol. skażono (ob. Kr. Pol. w II supl.), teraz szykuje się projekt zmiany ordynacji miejskiej na Litwie. Duma przyjęła interpelację w sprawie rytualnego zabójstwa Juszkiewicza przez żydów; wyrzucanie żydów z rozmaitych miejscowości nie ustaje, wyjaśnienia pozbawiają praw tych żydów, którzy dawniej z nich korzystali; gubernatorzy i gien.-gubernatorzy wydają własne prawa w stosunku do żydów (gien.-gub. omski zabrania wszystkim wogóle żydom przejazdu przez swoje terytorjum) czynią na nich obławy po lasach (Smoleńsk), w Charkowie zarządzający szpitalami rozesłał cyrkularz, aby nie przyjmować chorych żydów do szpitali (luty); żydom mającym prawo pobytu w Petersburgu, Kijowie, Niżnim Nowogrodzie i t. d., zabrania się wyjeżdżać na letniska (cyrkularz z czerwca); 23 marca wychodzi prawo ograniczające o żydach eksternach; kijowski sąd okręgowy ustanawia normę 10-procentową dla żydów pomocników adwokatów (31 grudnia), pozbawiając koło 100 prawników stawania w sądach w samym Kijowie; w tej że sprawie w marcu 1912 senat wydaje ogólną decyzję, że żydzi, przypisani do chrześcian, pozbawieni będą praw pomocników adwokatów; przytym decyzja ma obowiązywać wstecz, gdyż nie jest to prawo, lecz tylko wyjaśnienie prawa. Stołypin nosi się z projektem „unarodowienia kredytu" t. j. chce wprowadzić normę procentową przy korzystaniu przez żydów z kredytu. Poza tym charakterystyczna była walka ministra oświaty z szkołą wyższą oraz walka Stołypina z Radą państwa i konflikt parlamentarny, który powstał na tym tle. Ostatnia sprawa związana była z projektem ziemstw na Rusi i Litwie. Uchwalony przez Dumę nie doznał przychylnego przyjęcia w Radzie państwa. Chcąc wywrzeć presję na Radę państwa Stołypin 20

marca podał się do dymisji, która nie była przyjęta. Mimo to projekt został odrzucony przez Radę państwa dużą większością 24 marca. Tegoż dnia na mocy ukazów najwyższych sesja Dumy i Rady państwa była przerwana na 3 dni. Członkowie Rady państwa Trepow, i Durnowo (przeciwnicy Stołypina i projektu), otrzymali urlop przymusowy do 1912, a Stołypin został na stanowisku; 25 marca Rada ministrów postanowiła wprowadzić w życie projekt o ziemstwach w 6 gubernjach na mocy art. 87 praw zasadniczych, 26 marca wyszedł Najwyższy ukaz w tej materji. W związku ze sprawą ziemstw 26 marca Guczkow zrezygnował z prezesowstwa w Dumie. Dn. 28 marca po wznowieniu posiedzeń Dumy wpłynęły 4 nagłe interpelacje z powodu niewłaściwego zastosowania art. 87. Dn. 20 kwietnia Stołypin odpowiedział na interpelacje, 203 głosami przeciwko 83 Duma uznała wyjaśnienia za niewystarczające. Projekt w drodze prawodawczej został przez rząd wniesiony do Dumy podczas jej ferji, 27 maja. Po wznowieniu posiedzeń odesłany był do komisji (chociaż październikowcy grozili, że go odrzucą), gdzie spoczywa dotychczas, a ziemstwa, wprowadzone mocą art. 87, tymczasem funkcjonują. Wrzenie na uniwersytetach, które rozpoczęło się już w końcu 1910, trwało prawie przez cały r. 1911, represje ze strony ministra Kasso i władz administracyjnych zaostrzały bardziej jeszcze sytuację i przewlekały zamęt. Dn. 23 stycznia Rada ministrów zabroniła zebrań studenckich w gmachach uniwersyteckich, 22 w Kijowie administracja zamknęła bibljotekę studentów prawników, 23 wyszedł cyrkularz ministra o dozorze nad uniwersytetami; 2 lutego z instytutu technologicznego w Tomsku wydalono 375 studentów, 40 aresztowano; 3 lutego odeski naczelnik miasta, Tołmaczew, uprzedził profesorów, że jeżeli nie wznowią wykładów (strajk studentów i obstrukcja chemiczna uniemożliwiały wykłady), to wyśle ich administracyjnie; 9 lutego senat uniw. petersburskiego wobec panującego wrzenia postanawia zawiesić wykłady, następnego dnia Kasso wydał rozkaz, aby wykładów nie zawieszać; 14 lutego rektor, wicerektor i prorektor uniw. moskiewskiego otrzymali dymisję, rada profesorów zaznacza swą solidarność i sympatję dla dymisjowanych, wykłady w Petersburgu i Moskwie odbywają się pod ochroną policji; 17 lutego otrzymało dymisję trzech dziekanów politechniki kijowskiej; 18 lutego wydalono z uniw. petersburskiego 392 studentów, z politechniki 54; 20 lutego w Kijowie aresztowano 133 stud.; 28 lutego i dni następnych masowe relegacje studentów w Moskwie, Petersburgu, Dorpacie, Kijowie, Charkowie i t. d; 14 marca 12 najwybitniejszych profeserów uniw. moskiewskiego podaje się do dymisji, 23 marca to samo uczyniło grono profesorów politechniki kijowskiej. Dymisje profesorów i rektorów trwają przez następne miesiące, jak również areszty i relegacje studentów: 7 czerwca relegowano 514 studentów z uniw. kijowskiego, 28 lipca 375 z tomskiej politechniki, wszystkie studentki z wyjątkiem kilku z medycznych kursów Petersburga i t. d. Życie akademickie zostało zupełnie zdezorganizowane, około 200 katedtr nieobsadzonych; ministerjum wobec tego projektuje wysłać zagranicę zastęp młodych ludzi, aby się kształcili na przyszłych profesorów. Rewizje senatorskie i, jako ich skutek, procesy sądowe o łapownictwo i sprzeniewierzenie, wytaczane urzędnikom głównie intendentury, ale też innych dykasterji, ciągnęły się przez cały 1911 r. Dn. 2 kwietnia ministrem marynarki został admirał Grigorowicz, a 15 maja nadprokuratorem synodu W. Sabler. Walka prowadzona z katolicyzmem od pewnego czasu wywołała rewizję 19 kwietnia w gimnazjum męskim i żeńskim przy koś. św. Katarzyny w Petersburgu, a 10 sierpnia usunięcie proboszcza tej parafji, ks. Około-Kułaka, potym jeszcze zamknięcie ochrony katolickiej. We wrześniu odbywały się uroczystości w Kijowie z powodu odsłonięcia pomnika Aleksandra II, na które przybył monarcha i premjer Stołypin. W trakcie ich podczas galowego przedstawienia 14 września do premiera Stołypina strzelał pomocnik adwokata przysięgłego, Bogrow, który, jak się okazało, był agientem ochrany kijowskiej i od niej otrzymał bilet wejścia. Stołypin zmarł w 4 dni po zamachu, 18 września, a Bogrow został skazany na powieszenie 22 września, wyrok zaś wykonano 25 września. Śmierć Stołypina wywołała tym silniejsze podniecenie w obozie nacjonalistów, że Bogrow był pochodzenia żydowskiego, szykował się pogrom w Kijowie, Żydzi masami opuszczali miasto, ale energiczna interwencja władz zapobiegła rozruchom. Naczelnik ochrany kijowskiej, Kulabko, otrzymał natychmiast dymisję (18 września), a senator Trusiewicz z rozkazu Najwyższego przeprowadzić miał rewizję ochrany (22 września). Z powodu zabójstwa Stołypina do Dumy wniesiono kilka interpelacji, na które 30 listopada odpowiedział minister spraw wewnętrznych. Debaty były gorące, lewica krytykowała ostro działalność policji politycznej. W związku z tą sprawą minister spraw wewnętrznych, zarządzający policją, Kurłow otrzymał dymisję 1 listopada, a na skutek rewizji sen. Trusewicza w lutym 1912 został oddany pod sąd wraz z Kulabką, którego aresztowano. Na następcę Stołypina na stanowisko prezesa ministrów powołany był W. Kokowcow 24 września, przyczym zachował tekę ministra finansów, ministrem zaś spraw wewnętrznych mianowany został A. Makarow (ob. II supl.) 4 października. Z objęciem władzy przez nowego premjera, który w Radzie ministrów tworzył opozycję przeciwko nacjonalistycznej polityce Stołypina, powstał niepokój w sferach nacjonalistycznych, że kurs polityki się zmieni, w innych zaś obozach budziły się pewne

nadzieje na lepsze jutro. Nadzieje te jednak rychło zostały rozwiane. Kokowcow w swej deklaracji wobec Dumy oświadczył, że trzymać się będzie polityki poprzednika i niebawem stwierdził to faktami, popierając osobiście projekty antyfinlandzkie oraz wniesiony 23 list. projekt skupu kolei Warsz.-Wiedeńskiej (ob. Król. Pol.). W 1911 **R.** nawiedził znów głód. Dotkniętych nieurodzajem było 20 gubernji i obwodów, przyczym 13 gubernji i obwodów dotkniętych było nieurodzajem na całym ich obszarze. Ludność terytorjum, dotkniętego nieurodzajem, wynosiła 19,500,000 dusz; z liczby tej 8,200,000 bez pomocy natychmiastowej obejść się nie mogła. Kokowcow w Dumie oświadczył (16 listopada 1911), że ogólna wysokość potrzeb żywnościowych wyraża się w sumie okrągłej 120 milj. rub.; cyfra ta nie jest ostateczna. Minister z kapitału żywnościowego już wyasygnował 32 milj., o wyznaczeniu dalszych funduszów minister spraw wewnętrznych wystąpi do Dumy; 26 listopada zakończyły się debaty w Dumie o głodzie, premjer oświadczył, że samodzielna akcja społeczna jako też ogólnoziemska pomoc w tej sprawie jest niedopuszczalna. Do najważniejszych projektów natury społecznej uchwalonych przez Dumę, należał projekt o ziemstwach gminnych („wołostnych"), rozpatrywany od 29 lutego w ciągu 15 posiedzeń. W stosunkach zewnętrznych r. 1911 wydawał niejako owoce poprzednio zawartych umów z Japonją (o Chiny), z Anglją (o sprawy perskie) z Niemcami w Poczdamie (o stosunki perskie i po części bałkańskie). Dn. 16 lutego **R.** wysłała notę do Chin, domagając się ścisłego przestrzegania przez nie umowy handlowej z 1881. Dn. 20 lutego Chiny dały zadawalniającą odpowiedź na 4 punkty, co do dwuch innych, mianowicie, o handlu bez cła towarami chińskiemi, jak herbata, nie godziły się, jak i na utworzenie konsulatu rosyjskiego w Kobdo. Po drugiej nocie rosyjskiej Chiny odpowiedziały, że godzą się tylko na punkt drugi. Wobec tego **R.** wysłała 24 marca już oficjalne *ultimatum* z oznaczeniem terminu na odpowiedź (28 marca). Sądzono że nie da się uniknąć interwencji zbrojnej, wojska chińskie ściągały do granicy mandżurskiej, ale 27 marca poseł rosyjski w Pekinie otrzymał od rządu chińskiego żądaną odpowiedź. Wybuch powstania albańskiego, nad którym patronat rozciągnęła Austrja, zaniepokoił **R.** z powodu nowych wpływów Austrji na Bałkanach, kiedy więc Turcja groziła Czarnogórzu, które dawało przytułek i pomoc Albańczykom, **R.** szykowała notę do Turcji. Zjawiła się ona przed urzędowym doręczeniem 23 maja w prasie, co zmusiło posła Czarykowa przy doręczeniu jej osobiście złagodzić ton niektórych zwrotów. Odpowiedź w imieniu rządu tureckiego 26 maja również ustna ze strony Turchana paszy zaznaczała, że rząd turecki jest „zdziwiony i zasmucony nieprawdziwym przedstawieniem rzeczy". Z chwilą wybuchu wojny włosko-tureckiej (20 września 1911) wypłynęła znów kwestja otwarcia Dardanellów. Turcja nie chciała przepuszczać statków rosyjskich ze zbożem przez Dardanelle, dopiero po dłuższych pertraktacjach zgodziła się na to 11 października. Przy tej sposobności podjęta przez dyplomację rosyjską akcja o otwarcie cieśnin dla wszelkich statków rosyjskich (a więc i wojennych) nie doprowadziła do pomyślnych wyników. O stosunkach **R.** z Persją, (ob. art. Persja w II supl). Rosyjski sąd polowy zaczął funkcjonować w Persji od 1 stycznia 1912 straceni byli wpływowy mułła Sirket-ul-Islam, poseł Sadyk ul-Mulk, przywódca demokratów Ibrahim-Kawkazi, szeik Selim i in., 6 stycznia powieszeni Mohamed-chan, wódz Fidajów Chadzi-Ali Dawafurusz i wielu innych. Ekzekucje te wpływowych osób, wśród których było wielu duchownych, dokonywane podczas uroczystych świąt wywołały silną depresję w Persji, a w Londynie szereg protestujących mityngów i namiętnych mów w parlamencie przeciwko **R.** i polityce współczesnego rządu angielskiego. Grey bronił w Izbie stanowiska rządu angielskiego i rosyjskiego, ale nie znalazł podtrzymania nawet we własnym oficjalnym organie. Wojska rosyjskie dotychczas pozostają w Persji (11 marzec 1912). Po wybuchu rewolucji chińskiej (ob. uzupełnienie do II supl.) i ogłoszeniu niezależności przez północną Mongolję widoki dyplomacji rosyjskiej skierowały się w tę stronę. Mongołowie zwrócili się do **R.** o pomoc w ich dążeniach autonomicznych, komunikat urzędowy z 10 stycznia 1912 głosi, że **R.** podjęła się roli pośredniczącej, stawiając przytym swoje warunki rządowi chińskiemu i biorąc na siebie rolę współdziałania w Mongolji. W końcu grudnia 1911, wybuchł konflikt między **R.** a Stanami Zjedn. Am. Półn. z powodu zakazu przyjazdu do **R.** żydom amerykańskim. Dn. 15 grudnia 1911 kongres z tego powodu większością 200 głosów przeciwko 1 uchwalił zerwanie traktatu handlowego z **R.** z 1832. Dn. 17 grudnia i senat szykował podobną rezolucję, wtedy prezydent Taft uprzedził senat i postanowił zerwać umowę w formie łagodniejszej bez przytoczenia motywów; 28 grudnia ambasador amerykański w Petersburgu zawiadomił ministra rosyjskiego o zniesieniu (od 29 grudnia 1912) dawnego traktatu i zaproponował przystąpienie do omówienia nowego na „zasadach bardziej odpowiadających interesom obydwuch państw". Rosyjska prasa nacjonalistyczna wszczęła z tego powodu wielki alarm, grupy prawicowe i październikowcy urządzali zebrania, a 21 grudnia 1911 październikowcy wnieśli do Dumy projekt o wojnie celnej ze Stanami Zjedn. Am. Półn. Dn. 17 maja 1911 przybył do Carskiego Sioła niemiecki następca tronu z żoną, 31 sierpnia król Piotr. serbski z królewną Heleną do Petersburga. W lutym 1912 bawiła w Petersburgu i Moskwie deputacja angielska, złożona ze sfer parlamentarnych, wojskowych i przedstawicieli duchowień-

stwa anglikańskiego, podejmowana gorąco przez sfery rządowe i nacjonalistyczne oraz duchowieństwo prawosławne, z którym duchowni anglikańscy omawiali sprawę połączenia kościołów, prawosławnego i anglikańskiego. Wizyta angielska już kilkakrotnie była odkładana wobec nieprzyjaznej postawy nacjonalistów rosyjskich. Obecny entuzjazm wynikał z tego powodu, że w skład delegacji weszli ludzie innych sfer, a nie prawdziwi parlamentarzyści, którzy się poprzednio wybierali do **R.** Podczas wizyty petersburskiej odbył się szereg mityngów w Londynie z inicjatywy *Labour Party*, protestujących przeciwko wizycie i przyjaznym stosunkom z obecnym rządem rosyjskim. Dn. 11 marca 1912 odwołany został poseł w Konstantynopolu, Czarykow, który zajmował to stanowisko od 29 lipca 1909 r., miejsce jego zajął Giers (ob. nadto art. Finlandja i Królestwo Polskie w II supl.).

Rosmer Ernst, pseudonim pisarki niemieckiej *Elzy Bernstein*, * 1866, córki muzyka *Porgesa*, która była aktorką, nim poślubiła prokuratora i pisarza *M. Bernsteina*. Prócz zbioru nowel „Madonna“(1894) ogłosiła dramaty: „Wir drei“ (1893); „Dämmerung“ (1893), najlepszy jej utwór; „Königskinder“ (1898, IV wyd.); „Dagny“ (1900); „Johannes Herkner“ (1904); „Nausikaa“, tragiedja (1906).

Rosner Ignacy, polityk i literat polski, * 1865 w Krakowie, studja uniwersyteckie odbywał w Lipsku, Krakowie i Berlinie. Był profesorem uniwersytetu Jagiellońskiego, później radcą ministerjalnym w Wiedniu. W 1911 został obrany posłem do parlamentu wiedeńskiego. W Kole polskim przystąpił do grupy konserwatystów. Napisał między innemi: „O polsko-węgierskiej kronice“ (1885). „W sprawie dróg w Galicji“ (1903). Prócz tego artykuły treści literackiej drukuje w *Czasie* krakowskim, oddzielnie wydał z tej dziedziny: „Wyzwolenie Wyspiańskiego“ (Kraków, 1903); „Literatura p. Feldmana“ (t., 1909).

Rosner Ignacy.

Rosny J. H., pseudonim dwuch braci, powieściopisarzy francuskich (ob.), *Józefa Henryka Honorjusza Boex*, * 1856 w Brukselli, i *Serafina Justyna Franciszka Boex*, * 1859 w Brukselli. **R.** ogłosili nadto: „l'Héritage“ (1902); „le Crime du docteur“ (1903); „le Docteur Harambur (1904); „Thérèse Degaudy“; „les Deux Femmes“; „la Luciole“; „le Millionnaire“ (1905); „le Testament volé“; „le Fardeau“ (1906); dwa zbiory nowel: „l'Epave“ i „la Fugitive“ (1905). Rozpoczęli jako naturaliści, 1887 odłączyli się od Zoli i zredagowali t. zw. „Manifeste des cinq“. Utwory ich wyróżniają się tendencją społeczną, dążnościami idealistycznemi, malowaniem konfliktów na tle moralności jednostkowej i społecznej; wogóle pierwiastek uczuciowy i socjalny stanowi ich odrębną cechę śród współczesnych powieściopisarzy francuskich. Styl **R.** pomimo wielu dziwactw odznacza się pełnią, blaskiem i plastyką. Obydwaj zostali wyznaczeni przez E. Goncourta na członków Akademji jego imienia. Na polski z utworów **R.** przełożono: „200 lat temu“ (Warszawa, 1910); „Osaczona“ (t. 1910).

Rosse Lawrence Parsons (nie Partons jak w gł. dz.), astronom angielski, † 1908.

Rossel Wirgiljusz, szwajcarski historyk literatury, ogłosił nadto: „Histoire des relations littéraires entre la France et l'Allemagne“ (1897); „Clément Rochard, moeurs politiques, suisses“ (1902); „Deux forces“ (1905), powieść.

Rosseli Cosimo, malarz włoski, * 1430 we Florencji, † 1507 tamże, twórca pięknych obrazów religijnych, na których sportretował znane postaci współczesne, jak np. we fresku „Cud św. Sakramentu.

Rossi Azarja, uczony żydowski (ob.), * około 1513, † 1578 w Ferrarze.

Rossi Giuseppe, polityk włoski, * 1818 w Catanzaro, † 1910 tamże. W 1838 został adwokatem, 1848 stanął na czele ruchu wolnościowego w Kalabrji; aresztowany, skazany został na wygnanie. W 1860 wraca do Kalabrji, organizuje milicję narodową i pomaga wyprawie Garibaldiego. W 1866 obrany do parlamentu, w 1876 do senatu, do końca życia był jednym z wodzów partji liberalnej; znaczny majątek swój przeznaczył jeszcze za życia na cele filantropijne.

Rossi Jan Karol Feliks, rzeźbiarz angielski, * 1762 w Nottingham, † 1839 w Londynie. Uczeń Akademji londyńskiej, która go obdarzyła złotym medalem, czas dłuższy spędził we Włoszech. Po powrocie został członkiem Akademji (1802) i rzeźbiarzem ks. regienta, później króla Jerzego IV. Ważniejsze prace: „Merkury“; „Musidora“; „Zefir i Aurora“; „Wenus uprowadzająca Helenę do Parysa“ i in.; nadto szereg posągów, pomników i biustów. Duża ilość dzieł **R.** znajduje się w *Buckingham-Palace*.

Rossi Ludwik Feliks, kompozytor włoski, * 1805, † 1863, celował w kompozycjach muzyki kościelnej.

Rosso, właściwie *Rosso del Rosso*, malarz włoski, * 1494 w Florencji, † 1541 w Fontainebleau. Powołany do Francji przez Franciszka I, pracował nad ozdobieniem pałacu w Fontainebleau. Z jego obrazów najbardziej znane znajdują się w Louwrze: „Najświętsza Panna przyjmująca hołd św. Elżbiety“; „Złożenie do grobu“ i in.

Rosso Józef, budowniczy włoski, * 1760, † 1831, odrestaurował wiele pamiątkowych gmachów w Florencji. Ogłosił kilka cennych prac z zakresu budownictwa.

Rossowski Jan, malarz polski, * 1857 w Monasterzyskach w Galicji. Należał do wybitniejszych uczniów Jana Matejki. Reprodukcję obrazu „Skazana“, wykonanego pod okiem mistrza, wydało krakowskie Tow. P. S. P. w litografji kolorowej jako premjum za rok 1885. Oprócz tego namalował Rossowski: „Wjazd królowej Jadwigi do Krakowa“, szereg obrazów religijnych, wreszcie duże płótno, przeznaczone do kościoła Franciszkańskiego w Krakowie p. t. „Przyjęcie Franciszkanów przez Bolesława Wstydliwego“.

Rossowski Stanisław, poeta polski, ogłosił nadto: „Tempi passati“ (1894); „Psyche“ (1900); „Cyrce“ (Lwów, 1906).

Rostafiński Jan, polski przyrodnik, agronom i inspektor hodowlany, * 1882 w Krakowie, syn prof. *Józefa R.* Studja odbywał w uniwersytecie Jagiellońskim, gdzie otrzymał 1907 doktorat. W 1907—09 był asystentem w instytucie fizjologji zwierząt w Bonn, uzyskał tam patent na inspektora hodowlanego. Obecnie jest inspektorem hodowlanym przy C. T. Rolniczym w Warszawie i kierownikiem związków kontroli obór w błońskim. Wydał: „Über den Einfluss der Rasse auf die Behaarung des Rindes“ („Rocznik XLVI Ak. Krak.“, 1906); „Porównawcze badania nad przemianą materji u przeżuwacza wobec naturalnych pasz lub sucharów“ („Roczniki nauk rolniczych“, Kraków, 1909); „Kilka uwag o hodowli bydła rasowego w Galicji wschodniej“ (Lwów, 1909); „O znaczeniu pasz treściwych“ (Kraków, 1909); „O tuczeniu bydła“ (Warszawa, 1910); „Studien über die Tierzucht Ungarns“ (Wiedeń, 1912); nadto szereg artykułów w *Rolniku* (Lwów), *Tygodniku rolniczym*, *Gazecie rolniczej* (Warszawa).

Rostafiński Józef, botanik polski, ogłosił nadto: „Botanika szkolna na klasy wyższe“ (Kraków, 1901); „Przewodnik do oznaczania krajowych roślin nasiennych“ (1901); „Prowincjonalne nazwy polskie roślin XVIII w. Prus książęcych“ (1905); „O pamięci jako ogólnym podkładzie zjawisk życia“ („Kraków. Rocznik Ak.“, 1905); „Przewodnik do oznaczania pospolitych roślin“ (Kraków, 1906); „Botanika na biologicznej podstawie“ (Warszawa, 1906); „O pierwotnych siedzibach i gospodarstwie słowian w przedhistorycznych czasach“ (Kraków, Akad. Um. 1908).

Rostand Edmund, dramaturg francuski, napisał nadto: komedję wierszem, w której działającemi osobami są zwierzęta, p. t. „Chantecler“ (przekład polski, Lwów, 1911); wystawiono ją z wielkim przepychem w 1909 w Paryżu i innych miastach Europy.

Rostów nad Donem, miasto okręgowe obwodu wojska Dońskiego, liczył w 1905: 123,000 m., w tym wielu Żydów, Ormian, Greków, Niemców, Włochów, Francuzów wreszcie Polaków; w okresie żeglugi nadto do 60,000 przybyszów.

Rostworowski Jan, ksiądz jezuita, napisał: „Z nowych kierunków myśli katolickiej“ (Kraków, 1905); „Liberalny katolicyzm“ (t., 1906); „O L. Mańkowskim“, „Z nowszych kierunków myśli katolickiej“ (Warszawa, 1909); „O potrzebie popierania katolickiego piśmiennictwa“ (t., 1911).

Rostworowski H. K., napisał: „Pro memoria“ (Kraków, 1907); „Ante lucis artum“(t., 1908, III wyd.); „Maya“ (t., 1908, II wyd.); „Pod górę“ (t., 1910).

Rostworowski M.

Rostworowski Michał, hrabia, prawnik polski, * 1864 r. w Dreznie. Gimnazjum ukończył w Warszawie 1883, wydział prawny uniwersytetu petersburskiego 1887 jako kandydat praw, poczym otrzymał dyplom w paryskiej „Ecole des sciences politiques“ 1891 r., a doktorat prawa w Krakowie 1893. W 1896 został docentem uniwersytetu Jagiellońskiego, 1903 mianowany profesorem nadzwyczajnym prawa narodów i prawa politycznego, 1908 profesorem zwyczajnym tamże; 1911 powołany na dyrektora „Polskiej szkoły nauk politycznych“ w Krakowie. Prace z dziedziny prawa międzynarodowego i prawa politycznego umieszczał w czasopismach naukowych. Oddzielnie ogłosił: „Rada ministrów i Rada stanu Księstwa Warszawskiego“ (Kraków, 1912); „Djarjusz sejmu z 1830—1831 r.“ (Kraków,1907—12, 6 t.).

Rosyjska literatura od 1900. Powieść realistyczna rosyjska, która miała znakomitych przedstawicieli, znanych szeroko po za granicami ich ojczyzny, rozwijała się nadal w pomienionym okresie i była wciąż główną panującą formą literacką. Zmieniły się jednak dążności i treść utworów. Tendencje społeczne, które leżały w osnowie utworów dawnych pisarzy, powoli znikają, pisarze bądź malują objektywnie życie powszednie, jak Czechow, bądź pod wpływem Nietschego wysuwają na plan pierwszy czynnik indywidualistyczny, swoiście rozumiany i oddawany, jak Gorkij. Miesięczniki, cieszące się dużą poczytnością, pierwszeństwo oddają krótkim opowiadaniom, nowelom i szkicom, i ta też dziedzina *(short-story*, ob. w II supl.) rozwinęła się najbujniej i miała najbardziej utalentowanych przedstawicieli. Mistrzem w tej dziedzinie był przedewszystkim Antoni Czechow (ob.). Nowele jego i szkice, malujące wszystkie warstwy, są zwięzłe, jasne, o silnym zacięciu satyrycznym, niekiedy pełne humoru. Maksym Gorkij (ob.) celuje w świeżym bujnym malowaniu natury i był odkrywcą świata „bosiaków“ oraz wszelkich wykolejeńców, których nieokiełznane charaktery, niedające się nałamać do zwykłych norm życia, malował nieporów-

manie, otaczając ich nimbem romantyczności i melancholijnym nastrojem. Najbliżej niego stanął Skitalec (właściwie S. Petrow, ob.). Obok Gorkiego, zaraz po pierwszych wystąpieniach (1901) wsławił się Leonidas Andrejew (ob.), którego głęboka psychologja i fascynujący sposób malowania uczyniły koło 1905 najpoczytniejszym pisarzem rosyjskim. Początkowo idzie śladami Czechowa, później występuje jako impresjonista, nie znoszący określonych konturów i malujący plamami, oraz jako symbolista, skupiający całą uwagę na jednym punkcie w cieniu niejako pozostawiając resztę. Tego rodzaju są mistrzowskie opowiadania: „U okna“, „Mołczanje“, „W tiemnuju dal“, „Razskaz o Siergieje Pietrowicze“; jest też Andrejew subtelnym psychologiem, psychologja jego często przechodzi w psychopatologję; autor jakby umyślnie zaciera granicę normalności w takich opowiadaniach, jak: „W tumanie“, „Bezdna“, „Myśl“, „Żizn Wasilja Fiwejskago“; do późniejszych utworów Andrejewa należą: „Prizraki“, „Krasnyj smiech“, „Razskaz o siemji powieszennych“, „Saszka Żegulew“ (1911). Nieudana rewolucja, bankructwo wielu ideałów wywołało wśród inteligiencji rosyjskiej reakcję przeciwko wszelkim dążnościom społecznym, wysunęło na plan pierwszy życie osobiste jednostki, nieskrępowane żadnemi nakazami społecznemi i moralnemi; w związku z tym zostawał gwałtowny wybuch erotyzmu i uciech zmysłowych. Wyrazem tego nastroju była cała najmłodsza **L. r.**, tak silnie odrzynająca się od literatury epoki poprzedniej; usiłowała ona przytym wprowadzić nową metodę tworzenia, symbolizm w miejsce realizmu, i jest przedstawicielką modernizmu rosyjskiego. Wielu z pisarzy uprawia głównie poezję liryczną. Najwybitniejszemi przedstawicielami tego kierunku w powieści są: Michał Arcybaszew (ob.), ze zbiorami swych opowiadań (począwszy od 1905) i głośną powieścią „Sanin“, Teodor Sołogub (ob.) z licznemi nowelami i powieściami: „Tiażołyje sny“ (1900); „Miełkij bies“ (1908); „Najwji czary“ (1909), który łączy chorobliwy erotyzm z mistycyzmem oraz dążnością do symbolicznego malowania rzeczy; dalej, poeta Walery Brjusów ze stylizowanemi nowelami z czasów renesansu i utopjami przyszłości („Piepeł ziemli“, 1906) oraz archaizującym romansem „Ognienny angieł“ (1908); Zenaida Hippius-Mereżkowska ze zwięzłemi nowelami psychologicznemi (ob., „Czornoje na biełom“, 1908; „Czortowa kukła“, 1911); dalej młodzi moderniści, niejako następcy poprzednich: Michał Kuzmin, Aleksy Remisow, Osip Dymow, S. Siergiejew-Censkij, Kamenskij i Borys Zajcew. Kuzmin zwrócił na siebie uwagę powieściami homoseksualnemi („Krylja“, 1907 i in.), ale okazał się przytym doskonałym odrodzicielem stylu historycznego w rodzaju Brjusowa; Remisow zdradza podobne upodobania; Zajcew wyróżnia się stylem impresjonistycznym, spokojem i radością życia, bijącą z jego utworów („Izgnanie“, 1911 i in.). Do pewnego stopnia łączy się z tą grupą Aleksander Kuprin (ob.) ze swojemi opowiadaniami („Razskazy“) i powieściami „Pojedynok“ (1905) oraz „Jama“ (1909), cechuje go jednak powaga oraz nerw społeczny i moralny, co zbliża Kuprina do dawnych pisarzy rosyjskich. Odrębne stanowisko zajmuje Dymitr Mereżkowskij (ob.), chociaż łączą go z tą grupą upodobania mistyczne. Po za rozprawami filozoficznemi, poezjami, najdoskonalszy wyraz swym dążnościom artystycznym i filozoficzno religijnym dał w trylogji historycznej p. t. „Smiert'bogow“; należy do najoryginalniejszych współczesnych pisarzy rosyjskich. Z innych wybitniejszych powieściopisarzy i nowelistów wymienić należy: realistę Aleksego Tołstoja („Dwie żizni“, 1911), Amfiteatrowa (ob.), malującego lud wiejski Priszwina, Krandiejewską, stylizatora Auslendera, Iwana Szlemowa („Czełowiek iz restorana“, 1911), F., Krjukowa („Ugłowyje żilcy“), A. Kipena (Razskazy, 1911), A. Serafinowicza (ob. II supl.), Gusiewa-Orenburskiego i t. d. *Dramat* rosyjski zawdzięcza swój rozwój koło 1890 utworom Czechowa, Gorkiego, a później Andrejewa. Uderza pewną prymitywnością, jaskrawemi efektami, brutalnym lub znów zbyt sentymentalnym rysunkiem figur i przeważnie nosi cechy odtwórcze oraz zawiera tendencję społeczną. Czechow ze swojemi dramatami nastrojowemi zajmuje odrębne stanowisko („Tri sestry“, 1901; „Wiszniowyj sad“, 1903). Tendencja społeczna silnie bije w dramatach Gorkiego („Mieszczanie“, 1902; „Na dnie“ i t. d.). Tendencja i aktualność występują również u Andrejewa, który w ostatnich dramatach wznosi się do wyżyn swoiście wykoncypowanego symbolizmu; w utworach jego znać niezmordowane poszukiwanie nowych dróg dla sztuki („K zwiezdam“, 1906; „Sawa“, 1906; „Zizń czełowieka“, 1907; „Anatema“, 1909; „Czornyja maski“, 1910). Wyłącznie tendencyjnemi są dramaty Eugienjusza Czirikowa („Za sławoj“; „Druzja głasnosti“; „Jewrei“, 1905; „Mużyki“, 1906); Semjona Juszkiewicza („Gołod“, 1906; „Korol“, 1908). W dalszym lub bliższym stosunku do tych utworów pozostaje szereg innych realistycznych dramatów, jak: S. Najdenowa (ob.), „Dieti Wanjuszina“ (1902), „Kwartiranty“ (1902), „Awdotjewa żizń“ (1904), J. Kosorotowa „Junoszeskija pochożdenia“ (1907), „Osipa Dymowa „Nju“ (1909), „Slysz Izrail“ (1908), B. Protopopowa „Wnie żizni“ i t. d. Z modernistów próbowali sił w dramacie: Mereżkowski w historycznym („Cesarz Paweł“, 1907), Brjusow w fantastycznym („Ziemla“, 1905, dramat z końca świata), Sołogub i Balmont w dramacie baśniowym, pierwszy ze stylizowaną prymitywnością pod wpływem Maeterlincka („Pobieda śmierti“, 1907; „Nocznaja plaska“, 1909; „Założniki żizni“, 1912); drugi pod wpływem Gerarda Hauptmanna, którego tłumaczył

(„Kwiaty“, 1906). Maeterlinka dramaty nastrojowe znalazły naśladowcę w Aleksandrze Fiedorowie („Wicher“, 1900; „Stary dom“, 1901). Aleksy Remizow probował naśladować w stylu i formie dawne rosyjskie misterja duchowne („Djawolskoje nawoždienje i prjenje żiwota so smiertju“, 1908). Prócz tego starzy ulubieni autorowie, jak: ks. Al. Sumbatow, Kriłow, Potapienko i in., pisali wiele dla sceny. Właściwy rozwój literacki wyraził się w liryce pod wpływem symbolizmu, którego odgłosy zjawiają się w Rosji w końcu XIX w. Poprzednikami jego w Rosji byli: Fet (właściwie Anastazy Szenszin, 1820—92) pod względem formy i Konstanty Słuczewski (1837 — 904) pod względem wyrazu. Chociaż pogoń za nowością wyrażała się w ekstrawagancjach stylowych i dziwactwach tematu, na ogół ruch ten w zakresie liryki, która wpadła w poprawną retorykę, był zbawczy dla poezji rosyjskiej; nadto nie ograniczyła się ona na muzykalności wiersza, lecz dążyła do tego, by dać wyraz liryczny współczesnemu życiu duchowemu. Najbardziej utalentowanym poetą okazał się Konstanty Balmont (ob.), który przez skończoną formę i harmonję swoich strof najwięcej zbliża się do parnasistów francuskich, chociaż zostaje też w pewnej zależności od liryków angielskich (Shelley). Zenaida Hippius-Merežkowska, Konstanty Fofanow przez swój umiar artystyczny i muzykalność stoją najbliżej Balmonta. Samodzielniejszy jest Walery Brjusow (ob.), może najsilniejszy talent liryczny wśród modernistów rosyjskich. Subtelny Teodor Sołogub, Minskij, Błok, pełen głębokich myśli Wiaczesław Iwanow, N. Gumilew, poetka Dubnowa, dalej, Iwan Bunin, Andrzej Biełyj (ob.), a z najmłodszych Sergjusz Gorodeckij, Igor Siewierjanin są głównemi przedstawicielami tej grupy. Pozatym wielu poetów tworzy według dawnej maniery (np. Mikołaj Morozow kontynuator Niekrasowa z swym zbiorem „W murach więziennych“, 1906), ale naogół moderniści stali się wyrazicielami epoki i stworzyli szkołę tak wpływową, że cała prawie współczesna liryka rosyjska trzyma się ich maniery, nie probując rozwijać jej dalej. Wielu z dawnych marksistów i materjalistów filozoficznych zmieniło w ostatnich czasach poglądy na idealistyczne, co łącznie z mistykami z rodzaju Merežkowskiego i, skłonnemi do mistycyzmu, rosyjskiemi poetami symbolistami wytworzyło silny prąd idealistyczno-mistyczny, głównemi przedstawicielami którego są: Piotr Struwe, Berdiajew, Sergjusz Bułhakow, Filosofow, Czełkow (anarchizm mistyczny), Merežkowskij, Biełyj, Bugajew. Kierunek ten znalazł wyraz w szeregu prac religijno-filozoficznych, społecznych, czysto filozoficznych; wytworzył silną przeciwwagę rozwielmożnionemu seksualizmowi, jako panującemu prądowi, zaczął zabarwiać utwory beletrystyczne i poezje (Biełyj, Iwanow), oddziałał nawet na pewien odłam socjalistów (Łunaczarskij), niekiedy zaś łączy się z sensualizmem (Sołogub i in.).

Rosyjsko-japońska wojna 1904—05. Pierwszy okres działań wojennych trwał od 6 lutego 1904 do bitwy pod Tiurenczenem 1 maja 1904 (ob. Rosja, I supl.). Od 1 maja do 8 lipca 1904 ciągnął się okres drugi. Po bitwie tiurenczeńskiej Japończycy wysadzili na Laotungu jeszcze trzy armje pod wodzą Oku, Nodzu i Nogi, odcięli południową część od głównych sił zbrojnych rosyjskich, konsystujących w Mandżurji; 26 maja po krwawej walce zajęli fort przedni Kwantungu; Cziń-Czou, 30 maja weszli do porzuconych przez Rosjan Dalniego (Talienwanu) i zaczęli oblężenie Portu Artura z lądu. Tymczasem Rosjanie ześrodkowywali swe siły koło Laojanu, dowództwo nad armją rosyjską sprawował gienerał Kuropatkin; na spotkanie z gienerałem Oku wyszedł korpus Stackelberga, 15 czerwca poniósł jednak porażkę pod Wafangou i cofnął się. Japończycy wciąż posuwali się na północ, staczając cały szereg potyczek (przełęcz Janzelińska, Daszicao, Chajczan i in.), a Rosjanie odstępowali do Laojanu, dokąd skierowywał trzy armje japońskie Oyama (ob. II supl.). Drugi okres wojny przyniósł Japończykom oczyszczenie całego Laotungu z wyjątkiem Portu Artura od wojsk rosyjskich. W następnym okresie toczyła się walka jednocześnie o dolinę rzeki Laoho i o Port Artura; od 24 sierpnia do 4 września odbył się cały szereg bitw około Laojanu (ob. w II suplem.). Japończycy 5 września zajęli Laojan i kopalnie Jantajskie. W Porcie Artura sprawa szła opornie: kilka ataków japońskich Rosjanie odparli, Japończycy zdecydowali się na prawidłowe oblężenie (ob. Portu Artura oblężenie w II supl.). Na lądzie tymczasem po bitwie Laojańskiej obydwie strony wzmacniały swoje szeregi. Na początku października gienerał Kuropatkin zgromadził na brzegu południowym Szaho armję 300-tysięczną i postanowił rozpocząć ofensywę. Krwawe boje trwały cały szereg dni (od 7 do 15 października), ofensywa rosyjska skończyć się musiała defensywą, tym razem jednak Rosjanie utrzymali się zwycięsko na brzegu południowym Szaho pomimo nadzwyczajnych strat. Po bitwie nad rzeką Szaho na terenie północnym wojny nastąpiła długotrwała cisza. Dn. 25 października mianowany został głównodowodzącym siłami lądowemi i morskiemi gienerał Kuropatkin; wojska lądowe zostały zreorganizowane w trzy armje: 1-sza pod wodzą Liniewicza, 2-ga Grippenberga, 3-cia Kaulbarsa, i wynosiły razem do 400 tysięcy; 8—12 stycznia 1905 r. gienerał Miszczenko dokonał kilka śmiałych pochodów wywiadowczych, ale zarówno te wystąpienia Miszczenki, jak i marsz Grippenberga na Sandepu 25—28 stycznia były bez znaczenia, 24 lutego rozpoczęły się boje na wschód od pola walk październikowych; 1—10 marca toczył się bój pod Mukdenem. Armja rosyjska

straciła przeszło 50 tysięcy żołnierza i zmuszona była w pośpiechu cofnąć się na północ do Hunczulina. Następstwem bitwy mukdeńskiej było owładnięcie przez Japończyków doliną rzeki Laoho, o co walka trwała od 8 lipca 1904. Japończycy 16 lipca zajęli Tienlin, a 21 Czangtu. Droga do Girynu i Charbinu stała otworem. Klęska mukdeńska wywołała zmianę w osobie głównodowodzącego: Kuropatkin ustąpił miejsca Liniewiczowi, po którym objął dowództwo nad armją pierwszą; Liniewicz potrafił utrzymać obronną linję Tungho, i niepokoić armję japońską. Do 18 września. Japończycy nie przedsiębrali dalszej ofensywy w Mandżurji, natomiast usunęli Rosjan z północno-wschodniej Korei, a 8 lipca 1905 zajęli Sachalin. Na morzu sytuacja nie układała się pomyślniej dla Rosjan. Druga eskadra, tak zwana baltycka, długo przygotowywana, opuściła Libawę 15 października 1904 pod dowództwem Rożdiestwieńskiego (ob. II supl.), połączyła się 12 maja z dopełniającą eskadrą Niebogatowa na morzu Chińskim i zatoce Honko. Dn. 14 maja flota połączona ruszyła w zamiarze dostania się do Władywostoku przez drogę Cuszymy, ale 27 maja flota japońska pod wodzą admirała Togi przecięła jej drogę u północnego przylądka wyspy Cuszymy; w ciągu kilku godzin większa część okrętów rosyjskich została zatopiona. Admirał Rożdiestwieński raniony dostał się do niewoli; kilka okrętów z admirałem Niebogatowem poddało się Japończykom, trzy—uciekły do wysp Filipińskich; do Władywostoku dostał się jeden krążownik „Ałmaz". Cuszyma zakończyła czwarty okres wojny, trzeci zdobycie Portu Artura. Niepowodzenia te skłoniły Rosję do przyjęcia propozycji prezydenta Roosewelta z 8 czerwca 1905 co do podjęcia pertraktacji pokojowych. Dn. 2 lipca Japonja wyznaczyła na swoich przedstawicieli uwierzytelnionych Komurę i Sakahirę, Rosja zaś 13 lipca mianowała swoim pełnomocnikiem Wittego. Dn. 5-go września nastąpiło zawarcie traktatu pokojowego, a 25 listopada 1905 odbyła się wymiana ratyfikacji obu rządów w Waszyngtonie. O warunkach traktatu ob. Portsmouth w II supl. Jako dopełnienie traktatu rosyjskiego Japonja zawarła umowę z Chinami 4 stycznia 1906 (ob. Japonja i Mandżurja w II supl.). Koszty wojny i straty w ludziach ze strony rosyjskiej przewyższyły odpowiednie ciężary ze strony Japonji. Podług oficjalnych danych Japonji z armji lądowej, zginęło na polu bitew 47,387 oficerów i żołnierzy; 10,970 zmarło z ran; 15,300 z chorób; rannych było 220,812; w flocie zabitych było 1,890, rannych śmiertelnie 111; wyzdrowieńców z ran 1,674. Ogólna ilość zmarłych wyniosła 75,858. Wydatki wojenne za okres od 1 października 1903 do 30 września 1905 dosięgły 1356,25 miljonów jenów. Koszta wojenne rosyjskie obliczone zostały na 1873 miljony rubli; straty w ludziach dokładnie nieznane, wynosiły do 300,000 zmarłych i rannych, w pierwszym roku wojny armja rosyjska miała do 200,000 zabitych, zmarłych z ran, rannych i wziętych do niewoli. Z 127 okrętów wojennych o pojemności 532,006 tonn, Rosja straciła 108; Japonja natomiast z 159 okrętów straciła 19 okrętów, pozykała jako zdobycz wojenną 24 okręty o pojemności 165,171 tonn. Por. „Ljetopis' russko-japonskoj wojny" (tygodnik wydawany przez oficerów sztabu głównego); Gippius „O priczinach naszej wojny s Japonjej" (1905); „Malinowaja Kniga", wydawnictwo urzędowe; Kuropatkin „Memuary" (1906, wycofane z obiegu); Meunier „la Guerre russo-japonaise" (1906); Gädke „Japans Kri'eg und Sieg" (1907).

Roszkowski Gustaw, prawnik polski, profesor prawa narodów i filozofji prawa Uniwersytetu lwowskiego oraz Instytutu prawa narodów, jest prócz tego kuratorem fundacji literackiej Kohmanna, członkiem państwowej Rady kolejowej w Wiedniu, członkiem Rady miejskiej, wiceprezesem austrjackiej grupy posłów w Unji międzyparlamentarnej. Posłował do Rady państwa w Wiedniu. Ogłosił nadto: „O towarzystwach czerwonego krzyża" (Lwów, 1893); „O sankcji wykonawczej dla konwencji gienewskiej" (tamże, 1894); „Konferencja Interparlamentarna, 1897" (t., 1898); „O międzynarodowej konferencji towarzystw Czerwonego Krzyża, 1897" (t., 1899); „O dzisiejszych zadaniach kongresów pokoju" (t., 1900); „O zmianach projektowanych w konwencji gienewskiej z r. 1864" (t., 1900); „W kwestji drugiej konferencji hagskiej" (tamże, 1905); „O początkach kodyfikacji międzynarodowego prawa prywatnego w Europie" (*Ateneum Polskie*, 1908); „Światowy traktat pocztowy, zawarty w Rzymie 1906" (Lwów, 1909); „O ustawie austrjackiej zapewniającej ulgi podatkowe dla Towarz. Czerwonego Krzyża" (t., 1909); „Światowa Unja pocztowa" (t., 1910); „O znaczeniu kongresów dla sprawy pokoju" (t., 1910) i in.; po niemiecku: „Ueber das Wesen und die Organisation der internationalen Staatengemeinschaft" (1893); „Die Friedensverhandlungen von Portsmouth vom Standpunkt des Völkerrechtes" (1905); „Zur Interventionsfrage in der internationalen Staatenverhältnissen" (1905); „Bemerkungen über die Strafsanktion der Genfer Konvention" (1909) i wiele in.; po francusku: „De la Codification du droit international" (1889); „Sur l'Union internationale des États, par rapport aux affaires concernant l'instruction publique" (1909); „la Loi autrichienne accordant un dégrêment d'impot aux sociétés de la Croix-Rouge" (1911) i in.

Rościszewski Mieczysław, literat polski, napisał między innemi: „Dobry ton", „Gospodyni praktyczna", „Krasomówstwo", „Tańce salonowe" (Warszawa, 1905); „Jak doskonalić samego siebie" (t., 1906); „Hipnotyzm i sugestja" (1907); „Elektryczność i magnetyzm", „Sztuka zdobycia doskonałej pamięci" (t., 1912) i in.

Rotarski Tadeusz, fizyk i chemik polski, † 1912, wydał: „Kryształy ciekłe“ *(Chemik Polski*, 1902); „O tak zwanych kryształach ciekłych“ (t., 1903); „Azoksy—związki“ (t., 1907).

Rotch Lawrence, aerolog północno-amerykański, * 1861 w Bostonie. Założył w 1885 pod Bostonem obserwatorjum, pozostające pod jego kierownictwem; w 1907 został profesorem w uniwersytecie Harvarda. Badania **R.** posunęły znacznie znajomość górnych warstw powietrza. **R.** oprócz licznych rozpraw, zamieszczanych głównie w „American Meteorological Journal“ (1884 — 1896) i „Science“ (New-York, 1895 i nast.) ogłosił: „Observations and investigations made at the Blue Hill“ (1889 i nast.).

Rothert Aleksander, polski inżynier-elektrotechnik, * 1870 w Pilicy gub. Kieleckiej. Nauki gimnazjalne odbywał w Rydze, 1893 otrzymał dyplom inżyniera-mechanika w politechnice tamtejszej; $1^1/_2$ roku spędził na studjach elektrotechnicznych w Darmsztadzie, poczym pracował w pierwszorzędnych firmach elektrycznych w Frankfurcie, Nancy, Leodjum, Moskwie i w Szkocji. W 1908 objął katedrę elektrotechniki konstruktywnej w politechnice lwowskiej. Z prac naukowych **R.** najważniejsze: teoretyczna metoda dla obliczania gieneratorów i motorów trójfazowych i dla prądu przemiennego, teorja „reakcji twornika“ na zasadzie wykresu „Ampera—zwojów“, wygłoszona jeszcze w 1895, z początku zwalczana lecz następnie z pewnemi zmianami powszechnie przyjęta; różne przyczynki do budowy i teorji maszyn elektrycznych. Po 1907 zaczął ogłaszać swe doświadczenia z dziedziny zarządu przedsiębiorstw i organizacji fabryk, odbył podróż do Ameryki Północnej dla zapoznania się z organizacją tamtejszych przedsiębiorstw i fabryk. Prace swe **R.** ogłaszał po angielsku, francusku, niemiecku i w czasopismach polskich, jak: *Przeglądzie technicznym*, *Czasopiśmie Technicznym* i innych.

Rothert Władysław, botanik polski, wydał: „Stosunek organizmów roślinnych do tlenu“ *(Wszechświat*, 1902); „Współczesna ewolucja poglądów na odżywianie się organizmów roślinnych“ *(Tyg. lek.*, Lwów, 1907).

Röthlisberger Ernest, prawnik szwajcarski, * 1858 w Burgdorfie, studja odbywał w Berlinie i Paryżu, był profesorem uniwersytetu w Bogacie (Kolumbja) do 1886, od 1888 sekretarzem międzynarodowego Biura obrony praw własności autorskiej, od 1906 jest nadto profesorem uniw. berneńskiego. Urzędował też jako sekretarz podczas rozmaitych konferencji dyplomatycznych. Ogłosił szereg prac z zakresu prawa międzynarodowego.

Rothschild Alfons, baron, bankier francuski, † 1905 w Paryżu.

Rothschild Ferdynand, baron, finansista i polityk angielski, * 1839 w Anglji, † 1898 w swej rezydencji Wallesdon Manor. Kształcił się w Wiedniu, osiadł 1863 w Anglji, 1885 został posłem Izby gmin; należał do grupy liberałów unionistów. Namiętny kolekcjonista, przyjaciel ks. Walji, ofiarował *British Museum* piękną kolekcję klejnotów z epoki renesansu.

Rotorna, miasto w okręgu Aucklandu w północnej części Nowej Zelandji, jest środkowym punktem słynnych źródeł gorących, odwiedzanych przez Europejczyków i krajowców.

Rotter Jan, inżynier i polityk polski, * 1850, † 1906. Był dyrektorem wyższej szkoły przemysłowej w Krakowie, brał czynny udział w życiu publicznym miasta i kraju, występując stale w imię haseł demokratycznych, **R.** oddał wielkie zasługi sprawie szkolnictwa przemysłowego, uzdrowotnieniu miasta Krakowa. Oprócz rozpraw, artykułów w pismach wydał oddzielnie: „Podręcznik perspektywy malarskiej, dla użytku artystów i techników, jako też do własnej nauki“ (Kraków, 1885); „Kilka uwag o rysunku“ (t., 1886); „Metodyczne wzory rysunkowe“ (t., 1889); nadto kilka rozpraw o wodociągach.

Rotterdam, miasto portowe w południowej Holandji, w 1909 liczyło 415,168 m. Port został znacznie rozszerzony kosztem 26 miljonów guldenów. Flota handlowa w 1908 obejmowała 158 statków (140 parowców). Wpłynęło do portu 8282 statki, odpłynęło 4,131. Emigrowało przez **R.** w 1907: 59,302 osoby, w tym 55,867 cudzoziemców.

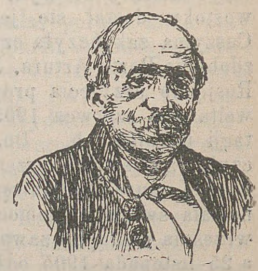

Roty Ludwik Oskar.

Roty Ludwik Oskar, medaljer i rzeźbiarz francuski, † 1911 w Paryżu. **R.** dokonał zupełnego przewrotu w medaljerstwie, zerwał z dawną martwą rutyną i sztuczną alegorycznością, wprowadzając realizm pełen wytworności i życia.

Rouanet Gustaw, polityk francuski, * 1855 w Oupia. Studja odbywał w Narbonne, potym służył w wojsku i był stawiony przed sąd pod zarzutem propagandy rewolucyjnej. Po uwolnieniu oddał się dziennikarstwu, redagował *Emancipation social*, był sekretarzem Malona (ob. II supl.), pracował w *Revue socialiste*, *Cri du peuple*, *Petite République*. Radca municypalny Paryża od 1890, deputowany parlamentu od 1893, był referentem sprawy panamskiej (1897). Podtrzymywał politykę bloku republikańskiego, zwalczał gabinet Rouviera. Był później redaktorem *Revue socialiste* i współpracownikiem *Humanité* Jauresa. Ogłosił „les Complicités du Panama“ (1893).

Rouba Napoleon, literat polski, artykuły swoje drukował w *Prawdzie*. Oddzielnie wydał: „Przewodnik po Litwie i Białej Rusi“ (Wilno, 1909).

Rouché Eugienjusz, matematyk francuski, * 1832 w Sommières (Gard), † 1910 w Lunel. Studja odbywał w Szkole politechnicznej, jest profesorem w Szkole centralnej. Prace jego dotyczą głównie teorji funkcji i rachunku całkowego. Oprócz licznych rozpraw w czasopismach specjalnych wydał szereg podręczników z algiebry, gieometrji opisowej, analizy nieskończonościowej, a przedewszystkim „Traité de géométrie“ wespół z Comberousse'm (wielokrotnie wydawana).

Rouen, miasto handlowe we Francji, liczyło w 1906 razem 118,459 m.

Rouergue, dawniejsza prowincja południowej Francji przed rewolucją, przyłączona do królestwa przez Henryka IV w 1589; gł. m. Rodez, obecnie departament Aveyron (ob.).

Roujon Henryk, administrator i pisarz francuski, * 1853 w Paryżu. Urzędnik ministerjum oświaty od 1876, szef biura ministerjalnego od 1882, dyrektor sztuk pięknych od 1891, wolny członek Akad. sztuk pięknych od 1899, dożywotni jej sekretarz od 1903, wyszedł do emerytury jako dyrektor sztuk pięknych 1903 r. Był współpracownikiem: *République des lettres*, *Voltaire*, *Revue bleu*, *Temps*, *Figaro* i in.

Rousseau Samuel, kompozytor francuski, † 1904 w Paryżu.

Roussel Ksawery, malarz francuski, * 1867 w Chêne. Z Devisem, Bonnardem i Vuillardem utworzył grupę „neotradycjonistów“ albo „symbolistów“, która od 1895 wystawiała swe prace w salonie niezależnych. **R.** jest malarzem pięknych ugrupowań i delikatnych tonacji, tworzy kompozycje mitologiczne, pejzaże, kwiaty. Ważniejsze z jego prac: „W kąpieli“ (1901); „Rondo nimf“; „Taniec bachantek“ (1904); „Polifem“ (1905); „Idylla“ (1906); „Dzieci“ (1908).

Rousselot Jan Piotr, ksiądz, fonetyk francuski, studja odbywał w seminarjum w Angoulême, później otrzymał licencjat z literatury (1878). Prowadził badania lingwistyczne metodą eksperymentalną. W 1887 wykładał w Instytucie katolickim fonetykę eksperymentalną. W 1897 założył i objął kierownictwo laboratorjum eksperymentalnego fonetyki w *Collège de France*. Stosuje metody fonetyki fizjologicznej przy leczeniu wad wymowy i głuchocie. Ogłosił między innemi: „les Modifications phonétiques du langage étudiées dans le patois... etc.“; „Principes de phonétique experimentale“ (1897); „Précis de prononciation française“ (1902) z F. Laclotte'm.

Roustan Dominik, dyplomata francuski, † 1906 w Paryżu.

Rouvier Maurycy, polityk francuski, † 1911 w Neuilly-Saint-James. Po upadku gabinetu Combesa 14 stycznia 1905, stanął na czele własnego gabinetu, w którym początkowo objął tekę finansów, a po dymisji Delcassé'go, 17 czerwca 1905 z powodu sprawy marokańskiej, został ministrem spraw zagranicznych. Za jego gabinetu odbyło się głosowanie oddzielenia kościoła od państwa (marzec, 1905) i wykup majoratów. Z wielkim taktem i energją załatwił sprawę marokańską. Ustąpił 7 marca 1906 r., miejsce jego zajął Sarrien.

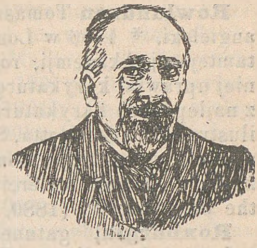

Rouvier Maurycy.

Roux Ludwik Prosper, malarz francuski, * 1817 w Paryżu, † 1903 tamże, uczeń Delaroche'a. Chociaż wsławił się obrazem rodzajowym „Pracownia Rembranda“, przerzucił się do malarstwa historycznego, które zjednało mu powszechne uznanie. Główniejsze prace jego mieszczą się w kościele w Dourdan; w hotelu Lambert znajduje się **R.** „Śmierć ks. Adama Czartoryskiego“.

Roux-Lavergne Piotr, historyk francuski, * 1802, † 1874, autor cennej „Histoire parlementaire de la Révolution française“.

Rovetta Gerolamo (nie Rovetto jak w gł. dz.), powieściopisarz i dramaturg włoski, * 1854 w Bresci, † 1910. Doskonały obserwator i znawca sceny, rozporządza rozległą skalą tematów. Ogłosił nadto: „le Due coscienze; Il re burlone“ (1905); „Pappa Eccelenza“; powieści: „la Signorina“ (1900); „il Barbaro“ (1900); „Casta diva“ (1903); „la Moglie di sua Eccelenza“ (1904; przekł. polski, Lwów, 1909 i Warszawa, 1911).

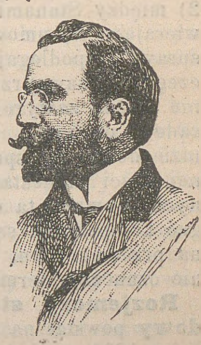

Rovetta Gerolamo.

Rowiński Władysław, dziennikarz i literat polski; w 1902 objął redakcję *Gońca Łódzkiego*, którą prowadził przez $2^1/_2$ roku; w 1905 powołany został na sekretarza redakcji *Kurjera Codziennego*. W r. 1906 pod redakcją **R.** zaczęło wychodzić pierwsze pismo codzienne w Częstochowie; *Dziennik Częstochowski;* od 1909 jest członkiem redakcji *Kurjera Porannego*. Ogłosił nadto: „W Łodzi“ (Warszawa, 1905).

Rowland Henryk August, fizyk amerykański, * 1848 w Honesdale w Pensylwanji, † 1901 w Baltimore, gdzie był profesorem fizyki w uniwersytecie Johna Hopkinsa. Oprócz wielu doniosłych odkryć w dziedzinie elektryczności, (ob. R-da objaw) przyczynił się wielce do zbadania widma słonecznego (ob. Rowlanda siatki) oraz podał metodę ilościowego oznaczenia oddzielnych pierwiastków w budowie słońca. Jego „Collected-physical papers of Henry Augustus **R.**“ wydał Ames (1902).

Rowlandson Tomasz, rysownik i rytownik angielski, * 1756 w Londynie, 1827 tamże, uczeń tamtejszej Akademji, rozpoczął jako malarz, później uprawiał karykaturę i wkrótce stał się jednym z najlepszych karykaturzystów angielskich. Prócz ilustracji: do Smolletta, Sterne'a, Goldsmitha i czasopism, wydał trzy „Tours“ dr. Syntaxa, „Taniec życia“, „Taniec śmierci“ i t. d. Por. Grego **„R.**, the caricaturist“ (1880, 2 t.).

Roxburgia, gatunek liljowatych, pochodzi z Indji i Japonji, w Europie hodowana bywa w cieplarniach.

Rozjemcze traktaty międzynarodowe. Pierwszym krokiem na drodze do **R. t. m.** były decyzje państw poddawania sporów, które nie dotyczyły „ich honoru lub zasadniczych interesów“ na rozsądzenie międzynarodowemu trybunałowi rozjemczemu w Hadze (ob. R. s. t. m.) w myśl rezolucji dwuch konferencji pokojowych w Hadze (ob.). Dalszym etapem idei polubownego rozstrzygania sporów między państwami są właśnie **R. t. m.** zawarte 9 sierpnia 1911 w Waszyngtonie: między 1) Stanami Zjednoczonemi a Anglją; 2) między Stanami Zjedn. a Francją. Stany, zawierające te umowy, rozróżniają dwa rodzaje spraw: 1) podlegające przeczeniom sądu rozjemczego siłą samej rzeczy, 2) te, o których naprzód nie można zawyrokować, czy mają powyższemu sądowi podlegać, czy nie. Drugi rodzaj spraw idzie do komisji specjalnej, składającej się z równej ilości przedstawicieli państw zainteresowanych. Komisja ta orzeka, czy sprawa może podlegać kompetencji sądu albo decyzję swą odkłada na przeciąg roku. Traktaty zawarte 3/VIII 1911, nie oznaczają terminu trwania.

Rozjemczy stały trybunał międzynarodowy powstał na zasadzie umowy, zawartej 29 lipca 1899 w Hadze. Ma na celu rozstrzyganie sporów międzynarodowych przez sądy rozjemcze. Siedliskiem jego jest Haga, gdzie buduje się dlań specjalny pałac kosztem miljonera amerykańskiego Carnegiego. Członków trybunału mianują rządy państw z pośród dyplomatów i znawców prawa międzynarodowego, nadto stałą radę zarządzającą stanowią: prezes, holenderski minister spraw zagranicznych oraz przedstawiciele dyplomatyczni państw reprezentowanych przy rządzie holenderskim.

Rozkoszny Józef, pjanista, kompozytor czeski, * 1833 w Pradze; wykształcony wszechstronnie (Instytut techniczny i akademja malarska), od 1855 rozpoczął z powodzeniem karjerę wirtuozowską; mieszka stale w Pradze, gdzie wystawiono szereg jego oper; **R.** pisał również: msze, uwertury, pieśni etc.

Rozrodcze narządy: *A. u zwierząt.* Rozmnażanie płciowe, istniejące u wszystkich tkankowców, ściśle wiąże się z istnieniem odpowiednich narządów, wytwarzających elementy płciowe: jajka i ciałka nasienne (plemniki). U zwierząt niższych (np. jamochłonów) powstawanie jaj i plemników nie jest przywiązane do określonych organów; jaja i plemniki mogą rozwijać się z komórek w różnych miejscach organizmu. U większości jednak zwierząt jaja tworzą się w specjalnych organach, zwanych jajnikami *(ovaria)*, występujących u tego samego osobnika jako jeden organ nieparzysty lub parzysty, albo wreszcie w większej ilości. Budowa jajników u rozmaitych grup zwierzęcych jest dość różnorodna, posiadają one jednak tę wspólną cechę, że zawierają komórki jajowe w różnym stopniu rozwoju, połączone zwykle z sobą tkanką łączną. Jajniki zazwyczaj są w związku z jajowodami *(oviductus)*, wyprowadzającemi dojrzałe jajka z ciał i służącemi częstokroć za tymczasowe schronienie dla nich. Do jajowodów otwierają się niekiedy szczególne gruczoły, które wydzielają np. białko, czasem wydzielina ich tworzy po stwardnieniu skorupę jajową. Często istnieją na jajowodach workowate wypukliny, t. zw. zbiornik nasienny *(receptaculum seminis)*, w którym przechowują się ciałka nasienne, wprowadzone podczas spółkowania. U wielu grup zwierzęcych część jajowodu rozszerza się w macicę *(uterus)*, w której jajka pozostają przez dłuższy lub krótszy przeciąg czasu, gdzie odbywa się nawet, u ssaków (z wyjątkiem stekowców) rozwój zarodka. Niekiedy (np. u ssaków) jajowód składa się z trzech oddziałów: przedniego, węższego czyli trąbki Fallopiusza, środkowego szerszego, t. zw. macicy, i końcowego zwężonego, t. j. pochwy *(vagina)*. U większości kręgowców niema bezpośredniego związku pomiędzy jajnikiem i jajowodem; ostatni jest wtedy rurą, na obu końcach otwartą, uchodzącą do jamy ciała otworem lejkowatym; jajka przenikają z jajnika do jamy ciała a stąd do lejka. Czasem jajowodu brak zupełnie (np. u szczecionogów); jajka wówczas zostają unoszone z ciała przez inne narządy, np. wydzielania, albo wprost wychodzą na zewnątrz przez otwór w ściance ciała. — Organy płciowe męskie, wytwarzające ciałka nasienne, noszą nazwę jąder *(testes)*. Składają się one często z rurek, podobnych do gruczołowych i łączących się w przewód nasienny *(vas deferens)*, przez który nasienie zostaje wyprowadzone z ciała; podobnie, jak jajniki, jądra mogą występować w różnej ilości. Przewody nasienne mogą być opatrzone gruczołami, których wydzielina miesza się z nasieniem. Częstokroć przy otworze płciowym istnieją specjalne wyrostki, t. zw. narządy spółkowania, prącie *(penis)*, służące do przeprowadzenia nasienia do jajowodów samicy. U zwierząt obupłciowych znajdujemy albo jeden oddzielny jajnik (lub większą ich ilość) i oddzielne jądro, albo też wspólny gruczoł obupłciowy czyli hermafrodytyczny, w którym tworzą się zarówno jajka, jak i ciałka nasienne. *B.* **N. R.** (płciowe) *w świecie roślinnym* znajdujemy nietylko u roślin wyższych, lecz

i u niższych (u wielu grzybów i wodorostów). U plechowców *(Thallophyta)* noszą one nazwę lęgni i plemni; w lęgni rozwija się jajko, w plemni — plemniki. U rodniowców *(Archegoniatae)*, t. j. mszaków i paprotników, jajka powstają w rodniach, odpowiadających lęgniom, plemniki zaś w plemniach. Narządy płciowe roślin kwiatowych *(Phanerogamae)* znajdują się w kwiatach: pręciki (ob.) —organy męskie i słupki (ob.)—organy żeńskie.

Roztocze, część płyty Czarnomorskiej, (ob.) stanowi przedłużenie wyżyny Lubelskiej (ob.) i ciągnie się w kształcie wązkiego wału o grzbiecie płaskim aż pod Lwów, gdzie się łączy z wyżyną Podolską (ob.). Por. J. Siemiradzki, „Roztocze Lwowsko-Tomaszowskie“ *(Ziemia,* 1910, Warsz.).

Roztoka, dolina szczelinowa w Tatrach na poziomie 1,115 m. W **R.** są najpiękniejsze wodospady, mianowicie: Mickiewicza i Siklawa, wody ich odpływają do Pięciu Stawów.

Roztworowski Stanisław, hrabia, polski malarz historyczny, * 1858, † 1888. Kształcił się w Petersburgu i Monachjum, potym osiedlił się w Krakowie. Ważniejsze prace: „Iwan Groźny“, „Irydjon“, cykl rysunków do „Lilli Wenedy“ i „Balladyny“, wreszcie kilka większych płócien, których śmierć nie pozwoliła mu skończyć: „Mojżesz na puszczy“, „Dominel quo Vadis“ i „Św. Augustyn“.

Rozwadowski Jan, publicysta polski, ogłosił nadto: „Ruskie bezrobocie w r. 1902“ (Lwów, 1904); „Kilka uwag o kobiecie“ (Kraków, 1907); „Poradnik dla miłośników sportu wędkowego“ (t., 1907). W I supl. prace **R.,** pomieszano z pracami *Jana Michała Jordana* **R.,** lingwisty (ob. II suplement).

Rozwadowski Jordan Jan M.

Rozwadowski Jordan Jan Michał, lingwista polski, * 1867 w Czarnej (powiat Pilzno, Galicja). Gimnazjum ukończył w Krakowie (1878—1885), studja uniwersyteckie odbywał w Krakowie (1885 — 89), w Lipsku (1891—1893 r.) i Gryfji (1895 r.), doktorat otrzymał 1891 w Krakowie, gdzie habilitował się do językoznawstwa indoeuropejskie go 1897. W 1899 mianowany profesorem nadzwyczajnym, 1904 zwyczajnym językoznawstwa indoeuropejskiego na wszechnicy Jagiellońskiej; 1903 został członkiem korespondentem Krakowskiej Akademji, 1908 jej członkiem czynnym, 1910 członkiem korespondentem „Société Finno-Ongrienne“ w Helsingforsie, a 1911 Petersburskiej akademji nauk. Ważniejsze prace: „Universitas linguarum Lituaniae“ (Kraków, 1896); „Questiones gramaticae et etymologicae“ (t., 1897—1899); „Ze studjów nad nazwami rzek słowiańskich“ (Lwów, 1900); „Mapa języka litewskiego w gub. Wileńskiej“ (t., 1901); „Szkic wymowy (fonetyki) polskiej“ (t., 1901); „De morte prologus i żale konającego“ (t., 1903); „Język rękopiśmiennej reguły żeńskich klasztorów z r. 1540“ (t., 1903); „Semazjologja czyli nauka o rozwoju znaczeń wyrazów“ (t., 1903); „Wortbildung und Wortbedeutung. Eine Untersuchung ihrer Grundgesetze“ (Heidelberg, 1904); „Bulla z r. 1136 jako najstarszy zabytek języka polskiego“ (Kraków, 1909); „Ein quantitatives Gesetz der Sprachentwicklung“ (1909, „Indogermanische Forschungen“, XXV); „Współczesny stan językoznawstwa indoeuropejskiego“ (Lwów, 1910); „Thracograeca“ (Kraków, 1908; odbitka ze „Stromata in honorem Cas. Moravski“); „O praojczyźnie szczepu indoeuropejskiego“ (Lwów, 1912) i in. Prócz tego ogłosił szereg rozpraw w „Materjałach i Pracach Kom. językowej“ Akademji Um., w „Roczniku slawistycznym“ i t. d. Od 1908 wydaje z Nitschem (ob. II supl.) i Łosiem (ob.) „Rocznik slawistyczny“.

Rozwadowski Józef, zoolog polski, wydał: „Nasze ryby“ („Okólnik Tow. ryb. Kraków, 1901—08).

Rozwadowski Zygmunt, malarz polski, batalista, * 1870 we Lwowie. Studja odbywał w Krakowskiej szkole sztuk pięknych oraz w Monachjum u Ażbego. Namalował: epizody z bitwy pod Olszynką i pod Wagram; „Szarżę szwoleżerów pod Somosierą“; „odjazd Napoleona ze Smorgoni w 1812“; kilka portretów konnych, wreszcie pomagał Janowi Styce przy malowaniu panoram.

Rozwód. Wraz z rozwojem małżeństwa, jako instytutu prawa cywilnego, z rozwojem idei samodzielności państwa, jego niezależności od władz kościelnych, współczesny rozwój prawodawstw zmierza powszechnie do uznania rozwodów. Po za prawem kanonicznym, które zresztą obok zasady nierozerwalności małżeństwa zna jednak wypadki rozwodu (wrazie nie spełnienia związku fizycznego—*matrimonium non consumatum*), mało już dziś prawodawstw, któreby nie sankcjonowały rozwodów. W krajach, gdzie prawo małżeńskie ma charakter wyznaniowy (Austrja, Królestwo Polskie, Rosja, Irlandja) prawo zna rozwody dla niekatolików. Rozwody dopuszczają: Talmud, prawo muzułmańskie, Anglja, Belgja, Czarnogórze, Dania, Francja, Grecja, Holandja, Japonja, Niemcy, Norwegia, Rumunja, Serbja, Szwecja, Węgry, Stany Zjedn. Am. Półn., niektóre państwa Ameryki Południowej (Costa-Rica, Guatemala, Salvador) i t. d. Prawodawstwa dzielą się na dwie kategorje: a) jedne uznają rozwody tylko z powodów określonych, b) inne uznają rozwody również z woli stron. *A.* Najczęściej spotykane w prawodawstwach powody rozwodu są: 1) cu-

dzołóstwo, przyczym nastręczają się znakomite różnice w poglądach na znaczenie tego powodu dla męża i żony. Stwierdzenie obustronnego przewinienia sprowadza niekiedy kompensatę winy (pr. kanon.); 2) nastawanie na życie małżonka; 3) kary ciężkie; 4) opuszczenie małżonka; 5) złe obchodzenie się. Rzadziej spotykane w prawodawstwach powody rozwodu są: 6) pomieszanie zmysłów, 7) choroby odpychające i nieuleczalne; 8) bezpłodność; 9) zajęcie ubliżające dobrej czci; 10) usiłowanie sprowadzenia małżonki lub dziecka na drogę rozpusty (kanoniczne, Hiszpanja, Venezuela, Meksyk, Chili); 11) zmiana wyznania; 12) niezgodność charakterów i t. d. *B.* Rozwody za obustronną zgodą małżonków, oprócz dawniejszych—pruskiego prawa z 1794 i francuskiego z 1792, obecnie uznają: Belgja, Rumunja, Skandynawja. Ta kategorja rozwodów obwarowywana bywa licznemi utrudnieniami zwłaszcza w postaci długich i licznych terminów, w których strony muszą ponawiać swe oświadczenie o postanowieniu rozerwania węzła. Wskutek powyższych formalności tego rodzaju rozwody są dość rzadkie (w Belgji—1 na rok). Niektóre prawodawstwa dopuszczają konwersji separacji na rozwód; w Belgji na żądanie oskarżonego po 3-letniej separacji; w Stanach Am. Półn. na żądanie niewinnego małżonka; w innych krajach na żądanie każdego z małżonków już to tylko w pewnych określonych wypadkach, już to po pewnym czasie trwania separacji (Francja—po 3 latach; Holandja; Costa-Rica; Węgry od 1894—po 2 latach; Grecja, Niemcy). **R.** rozrywa całkowicie na przyszłość węzeł małżeński. Niektóre prawodawstwa zachowują rozwódce nazwisko męża (Szwajcarja), zwłaszcza, gdy jest niewinną (Węgry, W. Ks. Badeńskie). W odróżnieniu od separacji strony mogą zawrzeć ponowne związki małżeńskie; w stosunku do męża ustaje domniemanie ojcowstwa (Pater is est, quam nuptiae demonstrant); małżonkowie nie są sobie winni wzajemnej wierności, ani pomocy, ani też pomocy materjalnej dla krewnych bliskich drugiej strony. Ustają wszelkie wzajemne prawa małżonków do spadku *ab intestat* (co nie dotyczy rozporządzeń testamentowych i darowizn). Likwidacja stosunków majątkowych odbywa się na podstawie tego rządu majątkowego, który obowiązywał małżonków, na wzór likwidacji w razie śmierci (Francja, Niemcy) małżonkowi niewinnemu sąd może przyznać alimenty. Co do dzieci, to **R.** nie znosi władzy rodzicielskiej, choćby ojciec lub matka uznani byli za winnych (Francja, Niemcy); tym samym prawo nie zwalnia rodziców od ciężaru utrzymania. Sąd może jednak przedsięwziąć środki, któreby zapewniły dziecku pożądaną opiekę poza rodzicami. Prawo francuskie (a także Belgja, Holandja) nie zachowują dla winnego rodzica użytkowania z majątku dziecka; inaczej w Niemczech. Statystyka **R.** wykazuje we Francji w r. 1886: 2,950, w 1899: 7,179; w Niemczech w 1899: 9,333; w Stanach Zjednoczonych w 1886: 25,535; w Anglji w 1894: 547.

Rożałowski Włodzimierz, żołnierz z 1863 r., należał do współpracowników *Zmowy*, pisma socjalistycznego, w 1870 r. wydawanego w Zurychu, brał następnie udział w Komunie paryskiej. Jest autorem dziełka niemieckiego, które zostało przetłumaczone na język polski p. t. „Żywot Jarosława Dąbrowskiego".

Rożański Feliks, ludowiec, pomagał Kalinowskiemu w 1862 r. wydawać białoruskie pisemko p. t.: *Mużyckaja prawda*. Następnie uczestniczył w bojach, które opisał w dziele zbiorowym p. t. „W czterdziestą rocznicę powstania styczniowego" (Lwów, 1903).

Rożdiestwienskij Zenobjusz, admirał rosyjski, * 1848, † 1909 w Petersburgu. Po skończeniu szkoły marynarskiej wstąpił do floty 1865. Jako kapitan korwety brał udział w wojnie tureckiej. Kontr-admirałem został 1898, wice-admirałem 1904. W l. 1903—04 sprawował urząd naczelnika głównego sztabu floty. Podczas wojny japońskiej otrzymał dowództwo nad eskadrą bałtycką, która udała się na ocean Spokojny i uległa strasznej porażce, ze strony Japończyków pod Cuszimą (ob. II supl.). **R.** w tej bitwie ranny w głowę i obydwie nogi przeniesiony był z pancernika tonącego na torpedowiec, który skierował się do Władywostoku. Ścigany przez statki japońskie, poddał się bez bitwy, i **R.** znalazł się w niewoli japońskiej. W 1906 stanął przed sądem wojennym w Potersburgu, który go uniewinnił.

Równe, miasto powiatowe gub. Wołyńskiej w 1907, liczyło 28,800 m. W powiecie Równeńskim na 273,091 m. podług spisu powszechnego było: 60·8% Małorusów, 16·0% Żydów, 9·2% Polaków, 9·0% Niemców, 3·1% Wielkorosjan, 1·7% Czechów, 0·2% innych; 63·8% prawosławnych, 16·1% żydów, 10·9% katolików, 9·1% protestantów, 0·1% innych.

Róża świń, ob. czerwonka świń.

Różalski Karol, muzyk polski, † 1909 w Warszawie.

Różycka Anna, córka gienerała Samuela, z całym oddaniem się pracowała w Galicji wśród ludu nad podniesieniem jego świadomości narodowej i społecznej. Wtrącona w 1851 r. do więzienia, w nim umarła.

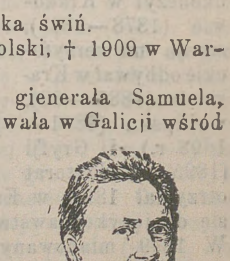

Różycki Edmund.

Różycki Edmund, syn *Karola* **R.**, był naczelnym dowódcą nad oddziałami wołyńskiemi w 1863. Stoczył on dwie bitwy: 14 maja pod Miropolem nad Słuczą i 26 maja pod Solichą w powiecie Zasławskim.

Różycki Jacek, kompozytor polski, żył w drugiej połowie XVII go wieku i był kapelmistrzem nadwornym Jana III Sobieskiego; komponował hymny i koncerty kościelne *a capella* i z towarzyszeniem instrumentów.

Różycki Karol, oficer z czasów księstwa Warszawskiego, zasłynął w 1831 r. swoim pochodem z Rusi do Królestwa Polskiego, który opisał następnie w „Pamiętniku pułku jazdy Wołyńskiej 1831 r.“, uznanym przez Mickiewicza za arcydzieło swego rodzaju. Na emigracji stał się gorliwym wyznawcą Towiańskiego.

Różycki Ludomir, kompozytor polski, * 1883 w Warszawie, syn *Aleksandra* **R.** profesora konserwatorjum, uczeń Noskowskiego (w warsz. instytucie muz.), później Humperdincka w Berlinie, jest od 1908 profesorem fortepjanu w konserwatorjum lwowskim, gdzie również przez krótki czas był kapelmistrzem opery. Napisał szereg utworów na fortepjan, pieśni, sonety (wjolonczelowe), poematy symfoniczne: „Stańczyk“, „Bolesław Śmiały“, „Pan Twardowski“. „Warszawianka“, „Anhelli“ oraz opery „Bolesław Śmiały“ (Lwów, 1909) i „Meduza“.

Różycki Ludom.

Różycki Samuel, generał brygady w 1831 r., † 2 marca 1834 w Bernie Szwajcarskim.

Różycki Zygmunt, poeta polski, napisał: „Najmłodsza Polska“ (Warszawa, 1903): „Liljowe śnienia“ (Kraków, 1905); „Pocałunki“ (Warszawa, 1906); „Raj ziemski“ (t., 1906); „Serdeczna skarga“ (t., 1907); „Bajka o czarnoksiężniku i jego niegrzecznym synku“, „Czytajcie dzieci“, „Przygody chochlików“ (t., 1908); „Płomienne kwiaty“ (t., 1909); „Figle młodego satyra“, „Szkarłatna wizja“, „Wybór poezji“ (t., 1911); „Sen o szczęściu“ (t., 1912).

Rtęciowa lampa, rurka szklana lub kwarcowa z próżnią, w której wytwarza się łuk elektryczny światła między dwiema masami rtęci. Para ulatniającej się rtęci świeci się nader jasno i następnie kondensuje się w miejscach bardziej chłodnych. Lampy kwarcowe wysyłają obficie promienie pozafijoletowe (ob.), szkodliwie działające na oczy i ozonijące w pobliżu tlen z powietrza. Znane zakłady jenajskie wyrabiają szkło bardzo podobne do kwarcu, z którego lampy używane są do celów lekarskich. **L. R.** znajdują zastosowanie w oświetleniu, ale osobliwie w fotografji i technice eksperymentalnej w fizyce, gdy chodzi o światło jednolite; widmo światła **L. R.** składa się z oddzielnych linji jasnych.

Rtęć (ob.), pierwiastek chemiczny z grupy berylowców. Związki rtęciawe HgX i rtęciowe HgX_2 co do mianownictwa ob. Chemiczne słownictwo w II supl. **R.** koloidalna przyrządza się z roztworu azotanu rtęciawego od działania azotanu cynawego w postaci cieczy brunatnej, w świetle padającym czarnej; po zobojętnieniu ługiem sodowym wydziela się stały hidrożel, ten tworzy czarny proszek metaliczny połyskujący, rozpuszcza się w wodzie na hidrozol. Wszechświatowa wytwórczość **R.** w 1901 wynosiła 3,647 tonn, z tego przypadało na Hiszpanję 846 t., Austrję 512 t.; Rosję 368 t., i t. d.; w 1903 do krajów, produkujących **R.** przybyła Algierja.

Ruau Józef, polityk francuski, * 1865 w Paryżu. Studja literackie i prawnicze odbywał w Tuluzie. Radca gieneralny, mer, deputowany parlamentu od 1897, sekretarz Izby 1899, został ministrem rolnictwa 1905 w gabinecie Rouviera. Z jego inicjatywy przeszedł cały szereg praw, jak: o koperatywach rolnych, o ściganiu falsyfikatów artykułów spożywczych, o kredycie rolnym, o stałej komisji wyścigów konnych i t. d.

Rubczyński Witold, polski historyk filozofji, * 1864 we Lwowie. W l. 1882—94 odbywał studja uniwersyteckie filozoficzne i prawnicze oraz poszukiwania naukowe w Krakowie, Lipsku, Rzymie, Florencji, Bolonji, Wenecji i Wiedniu. W l. 1895—910 był urzędnikiem namiestnictwa lwowskiego, przy starostwie w Rawie Ruskiej, wreszcie radcą prokuratorji skarbu. Habilitował się do historji filozofji jako docent prywatny Uniwersytetu lwowskiego, w 1909 mianowany profesorem tytularnym, w 1910 powołany na profesora zwyczajnego do Uniw. Jagiellońskiego. Napisał: „Wielkopolska pod rządami synów Władysława Odonicza“ (1886); „O stałych czynnikach w rozwoju duchowym człowieka“ (1890); „Traktat o porządku istnień i jego autor Vitellion“ (1891); „Rzut oka na wpływy nowoplatońskie w wiekach średnich“ (1891); „Nowsze badania nad sztuką włoską“ (1893); „Studja neoplatońskie“ (1900, *Przegląd Filozoficzny*); „John Ruskin“ (1905); „O poglądach filozoficznych Sebastjana Petrycego z Pilzna“ (Kraków, 1908); „Teodycea Mateusza z Krakowa“ (1900 „Sprawozd. Ak. Um.“); „Walka o wszechstronny pogląd na świat“ (t., 1910); „Stosunek filozofji do nauk szczegółowych“ (t., 1911): „Filozofja w Polsce średniowiecznej“ („Encyklopedja Polska“ wyd. przez Ak. Um. w Krakowie). Prócz tego drukował mniejsze artykuły i recenzje w *Przeglądzie Filozoficznym*, *Przegl. Polskim*, *Bibl. Warszawskiej*, *Ruchu społecznym*, *Kwartalniku historycznym* i in.

Rubi Tomasz Rodryg, hiszpański pisarz dramatyczny, * 1847 na Maladze, † 1890 w Madrycie. Najcelniejsze jego utwory mają charakter satyryczny i obyczajowy, jak: „El Gran Filou“; „el Arte de hacer fortuna“ i in.

Rubid (ob.), pierwiastek chemiczny z grupy potasowców; w bardzo małych ilościach ale bardzo rozpowszechniony w przyrodzie, osobliwie w źródłach mineralnych, solach stasfurckich (karnalicie) obok cezu i potasu; oddziela się od nich

na zasadzie różnicy rozpuszczalności chloroplatynianów lub ałunu rubidowożelazowego w wodzie. W postaci metalicznej **R.** otrzymuje się przez ogrzewanie w próżni chlorku ze strużynami wapniowemi. **R.** metaliczny topi się w 38·5°, wre w 69·6°; ciężar atomowy 85.45 wobec tlenu O=16. Związki **R.** (ob. w gł. dz.). Bromek i jodek **R.** przyłączają jeszcze dwa atomy jodu a znajdują zastosowanie w medycynie.

Rubin (ob.), fabrykacja **R.** sztucznych sięga 1837, kiedy A. Gaudin przez stopienie ałunu potasowego i amonowego otrzymał kulki czystej glinki ale nieprzezroczyste po ostygnięciu. Dopiero jednak A. Verneuil w 1904 otrzymał **R.** przezroczysty i krystaliczny, z proszku **R.** naturalnego lub z glinki z chromem. Sposób V. stał się metodą fabrykacji dla przemysłu, który wytwarza z górą 5 miljonów karatów **R.** rocznie.

Rubinstein Akiba, szachista, * 1882 w Stawiskach gub. Łomżyńskiej, na turniejach szachowych w Ostendzie (1907) i Karlsbadzie (1907) pokonał innych mistrzów gry szachowej, jak Mearoczy'ego np.

Rubruquis, Wilhelm *de Rubrouck*, misjonarz i podróżnik flamandzki, * 1220 w Brabancji, † 1293, pozostawił ciekawe opisy swoich podróży na Wschód i do Azji, gdzie dotarł aż do Tybetu.

Ruch, organ Komitetu Centralnego Narodowego, zaczął wychodzić w Warszawie 5 lipca 1862. Jest to nader ważne pismo dla dokładnego poznania ówczesnego ruchu rewolucyjnego.

Ruchet Marek.

Ruchet Marek, mąż stanu szwajcarski, * 1853 w kantonie Vaud. Wcześnie oddał się polityce, przystąpiwszy do partji radykalnej. Deputowany Rady kantonalnej, wkrótce został członkiem Rady stanów (1887), potym 1899 wszedł do Rady federalnej, gdzie zarządzał naprzód departamentem spraw wewnętrznych, potym oświaty i wyznań. W 1903 mianowany wice-prezydentem Rady federalnej, w grudniu 1904 prezydentem Konfederacji.

Rudiarius, (łac.), gladjator honorowy, który otrzymywał od widzów pozwolenie powrotu do swych poprzednich czynności.

Rudini Antonio Starraba, margrabia, polityk włoski, † 1908 w Rzymie.

Rudki, miasto powiatowe w Galicji, w 1900 liczyły: 3,267 m. W okręgu sądowym **R.** na 31,550 m. Rusini stanowili 68·5%, Polacy 30·6%, Niemcy 0·9%; unici 71·2%, katolicy 19%, żydzi 8·7%, protestanci 1·1%.

Rudloff Jarosław, dramaturg czeski, * 1876 w Pradze, jest urzędnikiem magistrackim tamże. Ogłosił dramaty: „Vojenska krev"; „Posledni vtip dlouheho Pierra"; sztuki ludowe: „Diedeczkovy housle"; „Na kozlanském klepáci"; komedje: „Na národa roli diedicné"; „Dollarova neviesta"; „Luzetta de Ravey"; „Smrszt" i in.; nadto wydał zbiór poezji: „Pisnie Harlekyna" oraz tłumaczył z polskiego i niemieckiego sztuki teatralne.

Rudorff Adolf August Fryderyk, wybitny prawnik niemiecki, * 1803 w Mehringen, † 1873 w Berlinie, w 1829 został profesorem nadzwyczajnym, 1833 zwyczajnym uniwersytetu berlińskiego, 1860 r. członkiem Akademji berlińskiej. Uczeń Savigny'ego (ob.) należał do twórców szkoły historycznej. Prócz wielu bardzo rozpraw w czasopismach prawniczych i historycznych, ogłosił: Römische Rechtsgeschichte" (1857—59, 2 t.); „Edicti perpetui quae reliqua sunt" (1869) i in. Z Blumem, Lachmannem i Mommsenem wydał „Die Schriften der römischen Feldmesser" (1848—52, 2 t.), nadto dokonał wielu innych wydawnictw.

Rudorff Ernest, kompozytor niemiecki, * 1840 w Berlinie, uczeń Bargiela, M Hauptmana i Reineckiego; jest profesorem Akademji muzycznej w Berlinie.

Rudowski Jan, podpułkownik, odznaczył się pobiciem Zankisowa w nocy 19 marca 1864 r. w Blizinie (niedaleko Suchedniowa).

Rudziński Stanisław, polski malarz-dekorator, * 1870, kształcił się w petersburskiej akademji i w monachijskiej szkole sztuk i rzemiosł, mieszka w Warszawie. Wykonał polichromję wielu kościołów, między innemi: w Kaliszu św. Józefa w stylu nowoczesnym, w Łodzi—w stylu romańsko-modernizowanym, w Raciążku pod Ciechocinkiem i w Pińsku—w stylu nowoczesnym.

Rudzki Bronisław, były porucznik huzarów w wojsku rosyjskim, został mianowany naczelnikiem sił zbrojnych województwa Kaliskiego. Szczery demokrata, starał się ruch uczynić prawdziwie chłopskim. Zaskoczony znienacka przez kozaków 6 marca 1863, wystrzałem z rewolweru odebrał sobie życie.

Rudzki Maurycy, fizyk i astronom polski, * 1862 we wsi Uhrynkowice na Podolu galicyjskim. Gimnazjum ukończył w Kamieńcu Podolskim 1882, uniwersytet w Wiedniu 1886 roku. W 1891 został docentem uniwersytetu w Odesie, 1896 profesorem nadzwyczajnym, 1901 zwyczajnym uniwersytetu Jagiellońskiego, a nadto 1902 dyrektorem obserwatorjum. Napisał: „O wieku ziemi" („Rozpr. Akad. Krak.", 1901); „O przepowiadaniu pogody" (Kraków, 1901); „Dalsze badania nad odkształceniem ziemi pod ciężarem wielkich lodowców" („Rozpraw. Akad.", 1902); „O kształcie fali sprężystej w pokładach ziemskich" (tamże); „O prawie rozkładu temperatury wewnątrz ciała gazowego niebieskiego" („Prac. mat., fiz.", 1902); „Inklinacja, deklinacja w Kra-

kowie“ („Rozpr. Ak.“); „Siła ciężkości w Krakowie, San Francisco i Dehra-Dun“ (t., 1907); Fizyka ziemi“ (Kraków, 1909); „Gwiazdy i budowa wszechświata“ (t., 1912).

Ruederer Józef, pisarz niemiecki, * 1861 w Monachjum. Początkowo był kupcem, później oddał się wyłącznie literaturze. Rozpoczął od powieści „Ein Verrückter“ (1894), wsławił się wszakże sztukami scenicznemi, które wyróżniają się humorem groteskowym i ostrą satyrą, jak: „Fahnenweihe“ (1894); „Morgenröte“ (1904): „Wolkenkuckucksheim“ (1908, podług Arystofanesa), oraz nowelami w których łączy się fantastyczność z realizmem: „Tragikomödien“ (1896); „Wallfahrer-Maler-und Mördergeschichten“ (1899) i in. Jest też autorem książek: „München“ (1908) i „Städte und Landschaften“ (1909).

Rüegg Hans Rudolf, pedagog szwajcarski, † 1893 w Bernie. W 1880 został profesorem zwyczajnym pedagogiki w Bernie, 1888—90 kierownikiem szkolnictwa wiejskiego. Wspólnie z Wettsteinem wydawał czasopismo „Schweizerische Lehrerzeitung“ od 1856.

Ruemann Wilhelm, rzeźbiarz niemiecki, * 1850 w Hanowerze, † 1906 w Ajaccio. Tworzył w duchu odrodzenia włoskiego. Główniejsze prace: Fontanna monumentalna w Lindau; pomnik Bawarczyków w Woerth; grobowiec ks. Ludwiki Bawarskiej (gliptoteka monach.), pomniki Ohma i Pettenkofera w Monachjum.

Ruffer Józef, poeta polski, * 1878 w Krakowie. Należy do grupy młodych poetów modernistów, dbających o kunsztowność formy i niezwykłość treści. Poezje jego pełne powagi, zdradzają często soczystość w uczuciach i posiadają duże napięcie dramatyczne. Prócz wierszy, ogłaszanych w *Krytyce* krakowskiej i innych pismach, oddzielnie wydał: „Posłanie do dusz“ (Lwów, 1903); „Kwasoryt“ (Kraków, 1909). W ostatnich czasach pod redakcją **R.** ukazują się ilustrowane monografje mistrzów malarstwa europejskiego z tekstem często przez niego pisanym.

Ruffy Eugienjusz, mąż stanu szwajcarski, * 1854 w kantonie Vaud. Studja prawne odbywał w Niemczech i Paryżu. Adwokat z zawodu, wszedł 1882 do Rady narodowej i Rady wielkiej kantonu Vaud, której 1885 został prezesem. T. r. mianowany członkiem Rady stanu w kantonie, jej prezesem 1887. Przyczynił się do przeprowadzenia w kantonie podatku postępowego i zamiany akademji w Lozannie na uniwersytet. W Radzie federalnej zarządzał departamentem sprawiedliwości i policji, 1895 stanął na czele spraw wewnętrznych. W 1897 mianowany wice-prezesem Rady federalnej, 1898 prezydentem Konfederacji. W 1899—900 był dyrektorem wszechświatowej Unji pocztowej.

Rufinus Tyrannius, jeden z ojców kościoła, * ok. 330 w Concordia, † 410 w Messynie. Przetłumaczył z łaciny i kontynuował Historję Eusebjusza. Był w zatargu z św. Jeremim z powodu sądu o Origenie.

Ruge Sophus, gieograf niemiecki, † 1903.

Ruin Waldemar, pedagog finlandzki, profesor uniw. helsingforskiego. Główniejsze prace: „Wiedza i ideał, kwestja określenia granic poznania“; „O sposobach dydaktycznych kształcenia charakteru“ (1887) i in.

Rum, nazwa nadana przez muzułmanów dawnemu cesarstwu greckiemu; od tego *rumi*, nazwa chrześcijan wogóle u muzułmanów.

Rumanowski Staw, jezioro w Tatrach wschodnich w kotlinie między Wysoką, Gankiem i szczytem Rumanowym, wznoszącym się do 2,428 m. Sam **R. S.** znajduje się na wysokości 2,090 m.

Rümelin Gustaw, prawnik niemiecki, * 1848 w Nürtingen, † 1907 w Fryburgu w Bawarji, był profesorem w Gietyndze od 1878, później w Fryburgu. Z prac jego główniejsze: „Die Teilung der Rechte“ (1883); „Dienstvertrag und Werkvertrag“ (1905) i in.

Rümelin Maks, prawnik niemiecki, brat poprzedniego, * 1861 w Stuttgardzie, od 1889 r. nadzwyczajny profesor, 1893 zwyczajny w Halli, 1895 takiż w Tubindze. Napisał szereg prac z zakresu prawa rzymskiego i cywilnego.

Rümker Jerzy Fryderyk Wilhelm, astronom niemiecki, † 1900 w Hamburgu.

Rummel, rzeka w Algierze, wypływa z wyżyn Atlasu, okrąża miasto Constantine, tworząc głębokie kotliny; płynie dalej do morza Śródziemnego pod nazwą Ued-el-Kebir; długość 250 klm.

Rummel Chrystjan Franciszek Ludwik Fryderyk Aleksander, muzyk niemiecki, * 1787, † 1849, przyjaciel Beethovena, pisał kompozycje fortepjanowe.

Rumpfit, minerał z gromady sylikoidów rzędu wodorokrzemianów grupy chlorytów, podgrupy leptochlorytów, drobnoziarnisty, zielonawo-biały, na kantach przezroczysty; C. właściwy 2.67, twardość 1.5.

Rumunja, królestwo konstytucyjne (ob.), na przestrzeni 131,353 klm. kw. liczyła w 1908: 6,771,722 m.; ruch ludności w ostatnich latach osłabł z powodu niedomagań gospodarczych. Zbiory ostatnich lat. 1906 — 1909, były nieszczególne po części wskutek rozruchów chłopskich, poczęści zaś z powodu klęsk żywiołowych. Rok 1910 przedstawiał się korzystniej od poprzednich. Wielka własność zajmuje prawie $^3/_5$ uprawianej przestrzeni, prawie cały obszar pastwisk i połowę obszaru łąk; natomiast posiada niewiele inwentarza i do uprawy korzysta z inwentarza chłopskiego. Z drugiej strony chłopi dla utrzymania swego inwentarza muszą dzierżawić pastwiska od wielkich posiadaczy i kupować paszę. Cierpi na tym hodowla inwentarza, która niewystarcza nawet na potrzeby wewnętrznego rynku. Aby zapobiedz tym nienormalnym stosunkom, które były

głównym powodem rozruchów chłopskich w 1907, w 1890 zostało wydane prawo, na którego mocy gminy niezasobne w pastwiska otrzymują je w dzierżawę od latyfundjów, przewyższających 150 hektarów, według czynszu prawnie określonego; dalej, obcy robotnicy dopiero wtedy mogą być ściągani, o ile miejscowi mają dostateczne zajęcie. *Produkcja* soli z 3 salin wynosiła 1908: 950,000 dz., z czego $^1/_3$ wyszła za granicę. Przemysł naftowy rozwinął się bardzo za ostatnie dziesięciolecie, zaabsorbował prawie 250 milj. lei kapitału zagranicznego; w 1908 wydobyto 1,147,727 f. oleju skalnego, przeszło 1 mil. przerobiono w miejscowych rafinerjach. Z innych działów przemysłu rozwija się pomyślnie cukrownictwo, papiernictwo, cegielnie, przemysł chemiczny (28 fabryk prócz rafinerji nafty), garbarstwo (20 fabryk) i t. d. *Handel zagraniczny* w 1908 notował w rubryce przywozu 414,058,900 a wywozu 379,431,000 lei, jedna i druga rubryka mniejsza, niż lat poprzednich. Przywóz największy był z Niemiec (147·5 mil. lei), dalej szły Austrja (105·3 mil.), Anglja, Włochy, Francja. *Flota handlowa* obejmowała w 1909: 495 statków i łodzi w tym 88 parowych o pojemności 145,166 t.; w 1908 przybiło 32,915 statków o 9,269,209 t., wypłynęło 32,564 statków o 9,194,311 t. *Długość linji kolejowych* w 1909 wynosiła 3,309 klm. (3,187 państwowych), sieci telegraficznej 21,787 klm.; stacji pocztowych było 3,378, telegraficznych 3,196, telefonicznych 5,194. *Bank narodowy* (1908: kapitał 12 ml., rezerwy 26·4 mil. lei) posiada monopol na wypuszczanie banknotów (1908: 259 mil. lei), prócz tego istnieje kasa depozytowa z filjami kas oszczędności (1906 suma wkładów 73·4 mil. lei), Bank kredytowy i gminny, Kasa rolnicza (*Casa rusala*), 3 instytucje kredytowe ziemiańskie i 7 wielkich banków prywatnych. *Finanse.* Budżet na 1910 określał dochody jak i wydatki na 435,685,322 lei; dług państwowy w 1910 wynosił 1,437·2 mil. lei, licząc i nową 4-procentową pożyczkę z 1910 na sumę 128 mil. lei. *Wojsko.* W 1908 parlament uchwalił reorganizację armję, inny jej podział, długość służby wojskowej i t. d. Ogólny kontyngiens armji podczas pokoju składał się w 1908 z 92,857 ludzi, na stopie wojennej z 170,000 piechoty, 12,000 jazdy i 540 dział; flota wojenna składała się z 20 statków i 37 dział, w tym jeden pancernik z 12 działami nadto 12 szalup, załoga 2,357 ludzi. *Dzieje.* Parlamentowi obranemu w 1901, w którym premier Sturdza posiadał większość, przedstawił on projekt reformy finansowej (zamiast podwyższenia podatków oddawał w dzierżawę monopol tytuniowy Tow. akcyjnemu) i projekt udzielenia pomocy włościanom. Od czasu uwłaszczenia włościan w **R.** (1864) na ogół położenie ich pogarszało się stale; niewielkie działki gruntu zmniejszały się coraz bardziej z powodu przechodzenia znacznej części ziemi do wielkich posiadaczy oraz z powodu wzrostu ludności, tak, że nie są w stanie wyżywić ludności włościańskiej; wzrost proletarjatu rolnego dostarcza w dużej ilości robotników wielkim obszarnikom, pozbawiając chłopów właścicieli możności wydzierżawiania gruntów dworskich lub jakiegoś zarobku z wynajmu przez dwór. Rząd od czasu do czasu spieszy z pomocą ludności włościańskiej, ale na radykalną reformę zdobyć się nie może. Tak też postąpił i gabinet Sturdzy. Miał on również do czynienia z zaostrzeniem się stosunków na półwyspie Bałkańskim. Walka narodowa w Macedonji dotyczyła i **R.**, która podtrzymywała Kuco-Wałachów (ob. II supl.) w walce z Bułgarami i Grekami. Konserwatyści najbardziej podtrzymywali tę politykę narodową, ale i gabinet Sturdzy zmuszony był do kroczenia w tym kierunku. W 1902, pomimo trudnej sytuacji finansowej, rząd wyznaczył 600,000 fr. na zakładanie szkół i kościołów w gminach rumuńskich Macedonji, n. r. wyznaczono znów 300,000 fr. na ten cel. W 1903 represje i szykany w stosunku do Żydów w **R.** wzrosły, co wywołało wzmożoną ich emigrację i protest dyplomatyczny ze strony Stanów Zjednoczonych. Dn. 16 stycznia 1905 gabinet Sturdzy ustąpił miejsca konserwatywnemu ministerjum Cantacuzina. W lutym odbyły się wybory, które dały mu większość. Mowa tronowa przy otwarciu Izb 23 marca 1905 miała ton alarmujący. Subsydja na szkoły i kościoły w Macedonji znów wzrosły do 600,000 fr. W maju 1905 rządowi udało się wymódz od Turcji irade sułtańskie, na którego mocy Kuco-Wałachy otrzymali prawo odbywania nabożeństw w języku ojczystym, większą niż dawniej samodzielność gmin i prawo otwierania szkół z własnemi nauczycielami i inspekcją. Wypadki te wywołały konflikt **R.** z innemi państwami bałkańskiemi oraz rozdrażniły macedońskich Greków i Bułgarów i w wrześniu 1905 doprowadziły do zerwania stosunków dyplomatycznych pomiędzy Grecją a **R.**, potym jak **R.** usiłowała wzbudzić ruch w Macedonji, wyraźnie skierowany przeciwko Grecji; jednocześnie czyniła **R.** przedstawienia gabinetom europejskim o utworzenie oddzielnego egzarchatu dla Kuco-Wałachów; presja za pośrednictwem Rosji i Austrji na Grecję wywarła pewien skutek. Z powodu zawartego traktatu handlowego z Austrją w 1906 miały miejsce hałaśliwe manifestacje nacjonalistyczne, skierowane przeciwko cudzoziemcom. Dn. 21 maja 1906 **R.** uroczyście obchodziła czterdziestoletni jubileusz panowania króla Karola, parlament poświęcił specjalną nadzwyczajną sesję temu wypadkowi. W końcu marca 1907 wybuchły gwałtowne rozruchy chłopskie w całym kraju, które miały charakter antysemicki i socjalny (skierowany przeciwko wielkim właścicielom ziemskim) jednocześnie. Spowodowały one upadek gabinetu, Cantacuzina, nowy polecił król sformować Sturdze.

Gabinet liberalny D. Sturdzy, utworzony 25 marca 1907, przetrwał dość długo pomimo wielu przeszkód, z jakiemi musiał walczyć, szczególnie ze strony silnej konserwatywno-demokratycznej partji pod wodzą Take Janescu. W 1909 (styczeń) podał się do dymisji premier Sturdza, miejsce jego zajął I. I. C. Bratianu, ale cały gabinet pozostał u władzy. Głównym zadaniem gabinetu było przeprowadzenie prawa agrarnego (ob. wyżej) na skutek rozruchów chłopskich z 20—30 marca 1907; prawo to udało się przeprowadzić pomimo gwałtownej opozycji ze strony konserwatystów pod wodzą Piotra Carpa i grupy młodokonserwatystów T. Janescu. W listopadzie 1909 nastąpiły zmiany w gabinecie, 23 grudnia wykonano zamach na premiera Bratianu, otrzymał on lekką ranę. Wskutek tego rząd wystąpił z represjami przeciwko związkom robotniczym, szczególnie związkowi robotników kolei państwowych, do których należał przestępca. Związki robotnicze czyniły usiłowania aby założyć partję robotniczą, ale bez wielkiego powodzenia; również Żydzi prowadzili usilną agitację w celu uzyskania pełni praw obywatelskich. Minister wyznań Haret chciał przeprowadzić reorganigację kościoła, ale pomimo poparcia synodów autocefalicznych projekt jego przepadł. Częściowe wybory okazały siłę konserwatywno-demokratycznej partji Take Janescu w kolegjach wyborczych i konieczność reformy wyborczej. Jednocześnie wzrósł prąd nacjonalistyczny, którego wodzami są profesorowie Cuza i Jorga; utworzyli oni partję narodowo-demokratyczną, żądającą powszechnego prawa wyborczego, wzmocnienia drobnej własności i unarodowienia handlu i przemysłu, opanowanego przez cudzoziemców. Stosunki zewnętrzne **R.** nosiły charakter pokojowy, w wojowniczych zapędach sąsiadów bałkańskich **R.** nie brała udziału. Stosunek **R.** do trójprzymierza był przyjazny, co wyraziło się we wzajemnych odwiedzinach monarchów. W 70-rocznicę urodzin król Karol otrzymał rangę pruskiego gienerała-feldmarszałka. Na mocy traktatu handlowego z Austrją, **R.** uzyskała prawo wywozu bydła do monarchji Habsburskiej. W połowie września 1910 zawarła **R.** ugodę z Turcją, mającą charakter obronny, traktat ten zaniepokoił Bulgarję, która widziała w nim dążności zaborcze, skierowane przeciwko niej. W kwietniu 1912 wybuchło przesilenie ministerjalne. Dn. 10 kwietnia na czele nowego gabinetu stanął Majorescu, który objął też tekę spraw zagranicznych, ministrem wojny został gien. Argentajan, skarbu Rosetti, spraw wewnętrznych i oświaty Arion, robót publicznych Pangrati, pozostali ministrowie zachowali dotychczasowe teki. Por. Creanga „Grundbesitzverteilung und Bauernfrage in **R.**“ (1907—09, 3 cz. w Schmollera „Staats und sozialwissenschaftlichen Forschungen“); Jonescu „Die Agrarverfassung **R.**“ (1909): Hammerstein-Gasmold „Die rumänische Armee, die Schöpfung König Carols I“ (1909); Sturdza A. „la **R.** et les Roumains“ (1910).

Rundstein Szymon, prawnik polski, * 1876 w Warszawie, gdzie ukończył gimnazjum w 1894, a wydział prawny 1898, dalsze studja (1899—900) odbywał w Berlinie i Heidelbergu, stopień doktora praw otrzymał w Heidelbergu 1900, od 1906 adwokat przysięgły w Warszawie. Liczne artykuły i rozprawy z zakresu prawa i nauk pokrewnych drukował w *Ogniwie*, *Gazecie Sądowej*, *Przeglądzie prawa i administracji*, „Archiv für Bürgerliches Recht“ „Archiv für Rechts- und Wirtschaftsphilosophie“, „Zeitschrift für das gesammte Handelsrecht“, „Kartellrundschau“ i in. Oddzielnie ogłosił, po polsku: „Kodyfikacja prawa międzynarodowego prywatnego w Niemczech“ (1901); „Z badań nad współczesną umową pracy“ (1903); „Ludność wieśniacza ziemi Lubelskiej w w. XV“ (Lwów, 1903“); „Studja i szkice prawne (t., 1904); „O skutkach karnych zerwania umowy pracy“ (Warszawa, 1907); „Umowa pracy w cywilistyce współczesnej“ (1907); „Zasady i kierunki międzynarodowego prawa upadłościowego“ (t., 1909); po niemiecku: „Das Recht der Kartelle“ (1904); „Die Tarifverträge im französischen Privatrecht“ (1905); „Die Tarifverträge und die moderne Rechtswissenschaft“ (1906); „Tarifrechtliche Streitfragen“ (1907); „Beiträge zur Dogmatik des Tarifvertragsrechts“ (1911).

Rungenhagen Karol Fryderyk, kompozytor niemiecki, * 1788 w Berlinie, † 1851 tamże. W 1833 został kapelmistrzem berlińskiej „Singakademie“, następnie profesorem kompozycji; u **R.** uczył się w 1838 S. Moniuszko.

Runebergh Jan Wilhelm, znany klinicysta i polityk finlandzki, * 1843, profesor uniw. helsigforskiego. Bierze udział w życiu parlamentarnym od 1882 r.

Ruolz-Montchal Henryk Katarzyna Kamil, muzyk i chemik francuski, * 1808, † 1887, napisał operę „La Vendetta“; odkrył sposób srebrzenia, który nosi nazwę od jego imienia, oraz sposób topienia stali (metal fosforowany).

Rupniewski Roch, belwederczyk, * 1804 w Kaliskiem, † 1877 w Liwerpoolu, w wojnie 1831 r. został nagrodzony krzyżem *virtuti militari*. Brał udział w wyprawie sabaudzkiej 1834 r., należał do *Ludu Polskiego* w Anglji, walczył w 1848 w Poznańskim. Wierszyki jego patrjotyczne chętnie powtarzano.

Ruprecht Karol, * 1821 w Puławach, † 1875 w Monachjum. Na uniwersytecie w Berlinie należał do wyborowego grona młodzieży polskiej. Tam wszedł w stosunki z przewódcami demokracji. W 1846 r. skazany na śmierć; wyrok zamieniono mu na ciężkie roboty w Syberji. Po powrocie do kraju, w 1863 r. należał do organizacji Białych i w marcu wszedł do składu Rządu Narodowego. W osobistych stosunkach człowiek

wielkiej zacności. Agaton Giller skreślił jego życiorys.

Rusanow Mikołaj, publicysta rosyjski, * 1859. Od 1881 przebywał zagranicą, gdzie zbliżył się do P. Ławrowa (ob.), był jednym z redaktorów *Wiestnika Narodnoj Woli* pod pseudon. *Tarasowa*, od 1895 jednym z głównych współpracowników czasop. *Russkoje Bogactwo*. Należał do pierwszych marksistów w Rosji, później go zwalczał jako wyznawca Michajłowskiego (ob. II supl.). W 1905 powrócił do Rosji i redagował rozmaite pisma partji socjalistów-rewolucjonistów w Petersburgu, a po ich zawieszeniu wyjechał do Paryża. W pracach swych objawiał niezwykłą erudycję i wszechstronność. Oddzielnie ogłosił: „Oczerki sowremiennoj Francji“ (1902); „Gallereja sowremiennych francuskich znamienitostiej“ (1906); „O rawnoprawnosti żenszczyn“ (1905); „Politiczeskije pamflety“ (1906).

Ruscelli Girolamo, literat i uczony włoski, * ok. 1520 w Viterbe, † 1566 w Wenecji, słynny komentator Bocaccia (ob.), założył akademję zwaną *dell Sdegno*.

Rusini są ludnością tubylczą zachodniego Wołynia, Chełmszczyzny, płn.-zach. części Podola, Galicji wschodniej i Rusi węgierskiej. Stanowią grupę podolsko-halicką narodu ukraińskiego, posługującą się od czasów starożytnych nazwą **R.** lub Rusnaków, Ruśniaków i obfitującą w liczne nazwy miejscowe (Bukowińczycy, Krajniacy, Hrywniacy, Haliczanie, Samborzanie, Przemyślacy). W grupie tej wyróżniają sie nadto górale ruscy (Horjanie, Werchowińcy), dzielący się na liczne odłamy — Łemki, Bojki, Tucholcy, Połonińcy, wreszcie Hucuły. **R.** mówią językiem ukraińskim i według ostatniego spisu ludnościowego (1910) liczą w Galicji 3,207,784 osoby, na Bukowinie 305,101 i na Węgrzech 436,605 osób. Stanowią dotąd jeszcze społeczeństwo chłopskie, kierowane i organizowane przez nieliczną stosunkowo inteligiencję, a zwłaszcza duchowieństwo, z pod strzechy wiejskiej w pierwszem lub drugiem pokoleniu pochodzące. Tym się objaśnia ogromna przewaga radykalizmu w dążnościach politycznych **R.**, tudzież ich gwałtowność w walkach politycznych nie tylko z Polakami, ale w większym może jeszcze stopniu w walkach wewnętrznych (między narodowcami a moskalofilami). Jak u wielu narodowości odrodzonych w XIX w., ruch narodowy ruski rozpoczął się od nieśmiałych prób uczynienia języka ludowego książkowym. Wielką zasługę w tym względzie położył Marcjan Szaszkiewicz († 1843) wspólnie z Jakóbem Hołowackim i Janem Wagilewiczem, wprowadzając język ludowy do życia potocznego nielicznej jeszcze w drugiem dziesięcioleciu XIX w. inteligiencji ruskiej. Równocześnie niemal występują usiłowania nadania ruchowi odrodzonemu ruskiemu stempla rosyjskiego, ściśle związanego z przyjazdem około 1835 do Galicji Michała Pogodina, który, nawiązawszy stosunki z Hołowackim i z D. Zubrzyckim zaczął krzewić ideę łączności językowej i kulturalnej **R.** z Rosją. Dalszą rolę bodźca w odrodzeniu narodowym **R.** odegrał rok 1848: zróżniczkował ich pod względem ideowym i wydobył zawiązki wszystkich późniejszych prądów i stronnictw ruskich. Gubernator Galicji, hr. Stadion, postanowił wyzyskać ruch narodowy ruski w celu przeciwstawienia Polakom i zaszachowania ich aspiracji narodowych. Przyczynił się więc do założenia „Hołownej Rady Ruskiej“, zwanej świętojurską dla wielkiej liczby zasiadających w niej kanoników katedry św. Jura. „Hołowna Rada Ruska“ wypracowała pierwszy program polityczny **R.**, oświadczający, że oni należą do 15 miljonowego narodu ukraińskiego odrębnego tak od Polaków, jak i od Rosjan. Ona też wysunęła żądanie wyodrębnienia Galicji wschodniej i przyłączenia do niej Rusi węgierskiej i zakrzątnęła się na polu organizowania sił inteligiencji ruskiej. We Lwowie pojawia się pierwsze czasopismo ruskie *Zorja Halycka*, organ „Rady“. „Rada“ organizowała stowarzyszenia naukowe i oświatowe i zwołała do Lwowa „zjazd uczonych“, który założył „Macierz halicko-ruską“. Ostatnim dziełem „Hołownej Rady“ było założenie we Lwowie „Domu Narodowego“, który miał się stać ogniskiem całego ruchu narodowego ruskiego. W 1851 „Rada“ rozpadła się wreszcie w braku poparcia ze strony rządu austrjackiego. W dobie reakcji porewolucyjnej rząd austrjacki umiejętnie wyzyskiwał usługi **R.** dla celów giermanizacji. Kiedy potrzeba tych usług minęła, odsunął się od nich obojętnie. Tymczasem z za kordonu rosyjskiego obok wpływów sławianofilskich nadciągnęły do Galicji wschodniej i wpływy demokratyczne. Twórczość poetycka Szewczenki również oddziałała potężnie na młodsze pokolenie inteligiencji ruskiej. Tymczasem po klęsce pod Sadową (r. 1866) Austrja zapomniała zupełnie o **R.** Świętojurcy, ówczesni kierownicy polityki ruskiej, w przewidywaniu upadku Austrji i przypuszczeniu, że Rosja zajmie Galicję, zaczęli skwapliwie ubiegać się o pozyskanie łaski przyszłych władz rosyjskich. Tą drogą powstała wśród **R.** liczna grupa, która niebawem wystąpiła jako skonsolidowane stronnictwo t. zw. „moskalofilskie“. Ufne w poparcie Rosji stronnictwo to zaczęło robotę napoły jawną, napoły podziemną nad zjednoczeniem Galicji z Rosją. Dopiero zanik nadziei na okupację Galicji przez wojska rosyjskie i wzmagająca się działalność ukrainofilów zmusiły moskalofilów do rozwinięcia jakiejś akcji w kierunku utrwalenie wpływów na szersze koła społeczeństwa ruskiego. Ruch ukrainofilski przybył do Galicji z Ukrainy jako echo dalekie stowarzyszenia św. Cyryla i Metodego, poezji Szewczenki i obudzonego tam wówczas chłopomaństwa. Śmierć Szewczenki († 1861) rozżarzyła i śród galicyjskiej młodzieży ruskiej te

uczucia. Początkowo propagowano łączność z Ukrainą literacką, w 1867 zbliżono się do ludu, założono literacką *Prawdę*, a w 1868 *Proświtę* dla przeciwdziałania moskalofilskiej „Halicko-ruskiej Macierzy“. Ukrainofile wyłaniają spośród siebie takich działaczy jak: Romańczuk, Barwińscy, Ostap Terlecki. W 1880 Włodzimierz Barwiński zakłada dziennik *Dilo*, propagujący odrębność **R.** zarówno od Polaków, jak i od Rosjan i budowę swego społeczeństwa od dołu, od ludu. W 1872 dzięki hojnej pomocy ukrainofilów rosyjskich, powstaje we Lwowie „Tow. Naukowe im. Szewczenki“. Powoli ukrainofile stają się czynnikiem bardzo poważnym w ruchu narodowym ruskim. Uzyskują nawet przewagę liczebną nad moskalofilami wskutek napływu do ich obozu coraz większych zastępów inteligiencji, i to nietylko świeckiej, ale i duchownej. Ten napływ jednak kleru i żywiołów bardziej konserwatywnych powoduje stopniowe zanikanie dawnych pierwiastków demokratycznych i wolnomyślnych w obozie ukrainofilskim. Od tego ostatniego odsuwają się przeto najmłodsi, skupiający się koło Mich. Dragomanowa w lwowskiem Tow. „Akademiczeskij Krużok“, jak: Iwan Franko, Michał Pawlik i inni, i tworzą nowe stronnictwo ruskie, radykalne. Ku końcowi ósmego 10-lecia XIX w. społeczeństwo ruskie było już pod względem politycznym zróżniczkowane podług zupełnie odrębnych ideałów i dążeń politycznych: starzy moskalofile, ukrainofile i radykali zwalczali się wzajemnie. Praca ekonomiczna i kulturalna, jakkolwiek powolna swoje zrobiła. Wieś ruska przeobrażona gruntownie. Społeczeństwo przed kilkudziesięciu laty jednolite, zróżniczkowało się znacznie: obok duchowieństwa zjawia się już klasa inteligiencji miejskiej wszelkich zawodów. Brak stanu szlacheckiego, uczynił społeczeństwo ruskie skłonnym do radykalnych poglądów i radykalnych na polu społecznem doświadczeń. Rozwinęło też ono w ostatniej ćwierci w. XIX działalność niezwykłą tak wszerz, jak i w głąb. Wschodnia Galicja jest pokryta dzisiaj siecią tysięcy czytelń ludowych, sklepów „narodnych“, agiencji asekuracyjnych narodowego „Dnistra“, biur banku narodowego; w pięciu miastach istnieją gimnazja ruskie. W każdym mieście i miasteczku wschodniej Galicji inteligiencja ruska ma swoje odrębne kluby, czytuje własne dzienniki polityczne, własne czasopisma pedagogiczne, lekarskie, prawnicze. Najwybitniejsi przedstawiciele tej inteligiencji przekształcili „Tow. Nauk. im. Szewczenki“ w rodzaj Akademji Umiejętności, która wydaje publikacje historyczne, lekarskie, prawnicze i etnograficzne. Obok poważnego *Wistnyka* wychodzi mnóstwo czasopism i biblioteczek popularnych. Prywatnemi siłami zorganizowano kilka zakładów naukowych dla celów praktycznych, w r. 1904—kurs naukowy wakacyjny, na który przybyło też mnóstwo słuchaczy i słuchaczek z Ukrainy. Trupa wędrowna wyrobiła się na doskonały teatr ludowy, a we Lwowie zebrano poważną sumę na budowę własnego gmachu teatralnego. Ma dalej inteligiencja ruska swoje „Besidy“, towarzystwa gimnastyczne, „Bojany“, w których uprawia słynny śpiew ruski, walczy wreszcie nieustannie o własny uniwersytet ruski. Obecnie (1900—910) **R.** galicyjscy pod względem partyjnym grupują się według wzoru zachodnio-europejskiego, od którego ostro odcinają się jedynie *moskalofile* („Rusko narodna partja“), posiadający sporo jeszcze wpływów i zwolenników. Przecząc samoistności narodu ruskiego, nie uznają jego języka i kultury. W prasie i wydawnictwach swych (dziennik *Hałyczanin* i tygodnik *Ruskoje Słowo*) używają żargonu pseudo-rosyjskiego; wszystko, co rosyjskie, jest dla nich ideałem. W rękach ich znajdują się najstarsze i najbogatsze instytucje ruskie („Narodnyj Dom“, „Stauropigia“, „Tow. im. Kaczkowskiego“), przyznaje się do nich mnóstwo duchownych, szczególnie z wyższego kleru, stąd pewien arystokratyzm tonu. W programie swym żądają utworzenia z Rusi galicyjskiej i bukowińskiej oddzielnego kraju koronnego z odrębnym sejmem. Najistotniejszemi wszakże punktami tego programu są: odrzucenie samodzielności narodowej i samodzielności walki ekonomicznej, strajkowej. Na czele stronnictwa stoi „Ruskaja Rada“ we Lwowie, mająca na prowincji liczne filje. Z przewódców najwybitniejsi: dr. Korol (Żółkiew), dr. Dudykiewicz (Kołomyja), chłop—poseł Barabasz, ks. Dawydiak, redaktor dziennika partyjnego Moczałowskij. W ostatnich czasach śród młodzieży moskalofilskiej dały się spostrzegać objawy zwrotu stanowczego od teoretycznego rusofilstwa do praktycznej rusyfikacji. Powstaje t. zw. „młode moskalofilstwo“. Zjawiają się **R.** którzy praktycznie zrywają z językiem ruskim, uczą się rosyjskiego, piszą nim i mówią, rozpowszechniają literaturę rosyjską i stawiają żądanie wprowadzenia języka rosyjskiego do szkół Galicji wschodniej jako wykładowego. „Młode moskalofilstwo“ powoli zdobywa znaczenie w partji moskalofilskiej. Przyjazd hr. Bobryńskiego na czele rosyjskich nacjonalistów wlał nowy ferment do stronnictwa moskalofilskiego. Hr. Bobryński inicjuje szeroką akcję, mającą na celu umożliwienie zwycięstwa „Rosjan“ kierowanych przez Dudykiewicza nad „Ruteńczykami“ obozu *Hałyczanina*. Nagle, jak gdyby za uderzeniem różdżki czarodziejskiej, wśród moskalofilów wybujał kierunek dotychczas najsłabszy: grupa „Rosjan“ nadzwyczaj szybko rośnie. We Lwowie w języku rosyjskim poczyna wychodzić wielki dziennik *Prikarpatskaja Ruś*, w stowarzyszeniach staroruskich podnoszą głowę „Rosjanie“, a najwybitniejszy z nich Dudykiewicz zostaje prezesem Tow. im. Kaczkowskiego. Następuje formalny rozłam obozu meskalofiliskiego na dwie odrębne partje: umiarkowaną Da-

wydiaka i Korola *(Hałyczanin)* oraz radykalnie rosyjską. Ta ostatnia, rozporządzając obfitemi środkami materjalnemi, prowadzi akcję energiczną, tworząc mnóstwo organizacji po wsiach i miasteczkach, propagując wśród chłopstwa rusińskiego naukę języka rosyjskiego i organizując wycieczki i pielgrzymki do Poczajowa, Kijowa i innych ośrodków prawicowych organizacji rosyjskich. Poza moskalofilami wszystkie inne stronnictwa ruskie stoją pod sztandarem „Ukraina irredenta“ i są ukrainofilskie. Śród nich rośnie w siły stronnictwo narodowców rusińskich, którego przywódcami są: Romańczuk, dr. Kos i Bazyli Jaworski w parlamencie i chłop Huryk w sejmie. Skupia ono w swych szeregach większą część inteligiencji urzędniczej i księży, małomieszczan oraz bogatszych chłopów, trzyma w swych rękach największą ilość (lubo nie najbogatszych) instytucji, około 1,000 czytelń ludowych i największą ilość mandatów poselskich. Posiada sprężystą organizację („Narodnyj Komitet“ we Lwowie) sporo pism (dziennik *Diło*, tygodnik ludowy *Swoboda* i miesięcznik dla informacji Europy *Ukrainische Rundschau*). W programie przedstawia się jako część ukraińsko-ruskiego narodu, który miał niegdyś samodzielne swoje państwo i samodzielności narodowej nigdy się nie zrzekł; celem ostatecznym—„dojść do tego, żeby cały ukraińsko-ruski naród zdobył sobie kulturalną, ekonomiczną i polityczną samoistność i zjednoczył się z czasem w jeden narodowy organizm“. Zbytnie posługiwanie się frazeologją polityczną i słabe uwzględnienie podłoża społeczno-ekonomicznego różni ukrainofilów od radykałów ruskich. Program tych ostatnich żąda usunięcia wszystkich przywilejów klasowych, politycznych, ekonomicznych, społecznego władania ziemią i t. d., w szczególności zaś żąda przetworzenia Austrji na federacyjny związek narodów. Na gruncie ich programu pracował najwybitniejszy współczesny pisarz ruski, Iwan Franko, obok którego najgorętszą działalność rozwijali: Wacław Budzynowski, dr. Daniłowicz, poseł Okuniewski, w ostatnich czasach dr. Cyryl Trylowski; patrjarchą zaś kierunku, po śmierci Dragomanowa, został Mich. Pawlik. W 1899, nastąpił rozłam w partji radykalnej, jedna grupa założyła samodzielną ruską partję socjalno-demokratyczną, inna grupa, skupiająca się koło dwutygodnika *Buduszczność*, usunęła się również i w połączeniu z narodowcami (ukrainofilami) ruskimi pod kierunkiem prof. Hruszewskiego i Iw. Franko zorganizowała się w stronnictwo narodowo-demokratyczne ruskie. Nowe stronnictwo oparło się na programie stanowiącym zlepek postulatów narodowców, radykałów i nacjonalistów radykalnych na tle tendencji poglądów Dragomanowa, pozbawionych jednakże zbyt daleko idącego radykalizmu społecznego. Ze stronnictwem moskalofilskiem ruscy narodowi-demokraci wzięli rozbrat stanowczy. Praktycznie stanęli na gruncie galicyjskim i bukowińskim, wypowiedziawszy się z sympatjami dla dążności federalistyczno-autonomistycznych i konstytucyjnych za kordonem. W ostatnich latach stronnictwo narodowo-demokratyczne ruskie stało się najbardziej wpływową organizacją ruską w Galicji. W r. 1897 powstało stronnictwo socjalno-demokratyczno ruskie. Początkowo czynni w niem byli dr. Eugenjusz Lewicki i dr. Włodzimierz Ochrymowicz, dawniejsi radykali, którzy wszakże rychło przerzucili się do obozu narodowo-demokratycznego. Obecnie na czele stoją Mikołaj Hankiewicz i Semen Witjk. Z tych pierwszy pracuje głównie śród inteligiencji ruskiej, jako doskonały mówca i redaktor *Woli*, drugi — jako niestrudzony agitator śród chłopów. Punkt ciężkości ich działalności spoczywa na wsi. W ostatnich wreszcie czasach kler ruski, pracujący dotąd przeważnie w świeckich obozach politycznych, pod naciskiem dygnitarzy unickich, zwłaszcza biskupa stanisławowskiego, ks. Chomyszyna, zaczyna coraz energiczniej krzątać się koło zorganizowania ruskiego stronnictwa chrześcijańsko-społecznego. Por.: Feldman W. „Stronnnictwa i programy polityczne w Galicji 1846—1906“ (Kraków, 1907); Wasilewski L. „Ukraina i sprawa Ukraińska“ (t., 1911); Terleckij O. „Moskwofiły i narodowci“ (Lwów, 1901); Studziński C. „Z za kulisów schizmatyckiej propagandy“ (Kraków, 1899); Trylowski C. „Nacjonalny ruch Rusinów a Sicze“ (t., 1905); Badeni Jan, ks. „Radykali ruscy“ (t., 1896); Hruszewskij M. „Oczerk istoriji Ukrainskawo naroda“ (Petersburg, 1906).

Ruska literatura. Początki swej literatury Rusini odnoszą do twórczości ludowej i piśmiennictwa kościelnego, które rozwijały się w Kijowszczyźnie. Księgi religijne pisane były początkowo w języku cerkiewno-słowiańskim czyli staro-bulgarskim. Język ten przybierał na Rusi z czasem coraz więcej ludowych dźwięków, form i słów, na południu mało-ruskich czyli ukraińsko-ruskich, na północy wielko-ruskich czyli moskiewskich. W połowie w. XVI, w w. XVII i XVIII widoczna jest w ruskim języku literackim pewna domieszka języka polskiego. Z początkiem w XIX wznosi się język ludowy ruski na stanowisko języka literackiege Rusinów. Wcześniej wzięto na północy język ludu moskiewskiego za główną podstawę języka literackiego narodu wielko-ruskiego czyli Rosjan, którzy dotąd także używali w swym pismiennictwie języka staro-bulgarskiego z nieznaczną domieszką swoich narzeczy ludowych. Obydwie literatury, ukraińsko-ruska i rosyjska, cały dorobek literacki poprzednich epok na Rusi włączają do swego skarbca literatury, z tą różnicą, że Rusini ograniczają się piśmiennictwem i twórczością ludową, powstałą na południu Rusi, a Rosjanie zarówno ten dorobek literacki, jak i powstały w północnej Rusi uważają za swoją własność. **R. I.**

więc aczkolwiek sięga korzeniami swemi do w. XI, jako odrębna i niezaprzeczalna całość wystąpiła dopiero w w. XIX. O poprzednich okresach **R. l.** ob. Rosyjska literatura w gł. dziele. Rozpoczyna ją Iwan Kotlarewskyj (ob., 1769—1838). On pierwszy posługuje się czystym językiem ludu ukraińskiego, czym zapewnia mu odtąd trwałe panowanie w literaturze. Śladem Kotlarewskiego poszło wielu pisarzy ukraińskich, z których najwybitniejszym jest Piotr Hułak Artemowskyj. Pisarz wielkiego znaczenia i talentu, Hryhorij Kwitka Osnowianeńko (1778—1843), w całym szeregu powieści odsłania życie ludu („Marusia“, „Serdeczna Oksana“, „Konotopska Wid'ma i t. d.); utwory jego odznaczają się wykończeniem poetyckim i prawdą życiową. Takich opowiadań z życia ludu nie posiadała wówczas żadna z literatur słowiańskich, nie miała ich nawet literatura niemiecka. Humorem, znajomością ludu i myślą szlachetną natchnione są bajki poetyckie Eug. Hrebinki (1812—1848). Do przeszłości Ukrainy zwraca się Ambroży Metlińskyj (1814—1870), tęskny śpiewak mogił i sławy kozackiej, którego poniekąd uważać można za poprzednika Szewczenki. Z końcem czwartego lat dziesiątka zjawia się Taras Szewczenko (ob.), największy poeta ukraińsko-ruski. Do przyjaciół Szewczenki razem z nim uwięzionych i najwybitniejszych historyków należą: Mikołaj Kostomariw (ob.) i Pantałejmon Kulisz (ob.), który prócz tego pisał poezje, powieści, rozprawy i wydawał czasop. *Osnowę* (1861—62). Z powieściopisarzy, którzy wystąpili w l. 1850—70 należą: Marek Wowczok (ob.), A. Storożenko (1805—1874), D. Mordowcew, Hanna Borwinok, żona Kulisza; z poetów: Stefan Rudańskyj († 1873), I. Szczoholiw (* 1824), bajkopisarz L. Hlibiw (* 1827). Niebawem nastąpiły dla piśmiennictwa ukraińskiego bardzo ciężkie czasy. Ukazem z 1876 zabroniono drukować dzieła literackie i naukowe w języku ukraińsko-ruskim; pisarze zmuszeni są drukować swe prace w Galicji, niektórzy z nich emigrują zagranicę. Do takich należy Michał Drahomaniw (ob. Dragomanow). Mimo ucisku Ukraina wydała w ostatnich czasach kilka wybitnych pisarzy, jak: Iwan Nieczuja Lewickyj (ob.), Panas Myrny („Powoja“, „Łychi lude“ i in.), Al. Konyskyj (1836—1900). W ostatnich latach odznaczyli się na polu poezji: W. Samijłenko i B. Ilrinczenko-Czajczenko (* 1863), również autor cenionych powieści i dramatów; wartość pierwszorzędną mają powieści M. Kociubyńskiego (* 1864) i Wynnyczenka. Z kobiet pracują na niwie literackiej: powieściopisarka Ołena Peziłka i poetki: Łasia Ukrainka, Ludmila Starycka i Janowska. Jedynym przytułkiem słowa ukraińsko-ruskiego w Rosji były do niedawna teatry ukraińskie, co sprzyjało rozwojowi literatury dramatycznej. Pierwszorzędnemi autorami i aktorami byli Marek Kropywnyckyj (ob.) i Iwan Tobyłewicz (ob.). Po wojnie japońskiej ucisk słowa ukraińskiego złagodniał znacznie, powstał cały szereg czasopism, wydań pism wybitnych autorów ukraińskich i antologji; oprócz tego dopuszczono na Ukrainę zabraniane dotychczas utwory pisarzy galicyjsko-ruskich. Najwybitniejszym ze współczesnych historyków Ukrainy jest Włodz. Antonowycz (ob.), na polu językoznawstwa odznaczyli się A. Potebnia i P. Żyteckyj, wielkie usługi oddali historji literatury M. Daszkiewicz i M. Sumciw. Używanie w piśmiennictwie mieszaniny cierkiewno-słowiańsko-polsko-ruskiej przeciągnęło się w Galicji znacznie dłużej, aniżeli na Ukrainie. Pierwszą książką napisaną w czystym ruskim języku była „Rusałka Dnistrowaja“, wydana 1837 przez kółko młodych pisarzy, wychowańców gr. kat. seminarjum we Lwowie, którego duszą był Marcjan Szaszkiewicz (ob.). „Rusałka“ składała się z utworów oryginalnych i tłumaczonych i była manifestem nowego kierunku, którego wybitniejszemi przedstawicielami obok Szaszkiewicza byli Iw. Wagilewycz (1811—1866) i Jakób Hołowackyj (* 1814). Po 1848 r. występują pisarze, którzy pozostawali pod wpływem Szaszkiewicza: Mikołaj Ustyanowicz (1811—1885), poeta liryczny, Mohylnyckyj (1811—1873), autor poematu „Skyt Maniawskyj“ (1852), Iwan Huszałewycz (* 1823), autor pieśni patrjotycznych „Myr wam bratia“. Wśród niektórych pisarzy po 1848 powstaje dążenie do upodobnienia języka literackiego ruskiego do rosyjskiego. Jednym z pierwszych zwolenników tego kierunku jest historyk Denis Zubryckyj, dalej, B. Didyckyj, A. Petruszewycz, Wł. Chyłak, W. Załoziecky, pisarz ludowy I. Naumowicz. Nieumiejąc po rosyjsku piszą mieszaniną cierkiewno-słowiańsko małorusko-rosyjską. Coraz silniej jednak rozwijający się ruch ukraińsko-narodowy powołał do życia od 1862 cały szereg czasopism literackich, które żywiły i wzbogaciły literaturę narodową, od 1898 wychodzi we Lwowie miesięcznik *Literaturno-naukowyj wistnyk*. Dążeniom ukraińsko-narodowym służy także teatr ruski, założony 1864 (obecnie pod zarządem tow. „Ruska Besida“). Najwybitniejszym z poetów narodowych jest Jurij Kossowan-Fedkowycz (* 1834), pisał piękne powieści, dramaty („Dowbusz Kermanycz“, „Chmelnyckyj“ i in.), wiersze liryczne, opowiadania z życia Huculów (wydanie zbiorowe dzieł, Lwów, 1902). Wyróżnili się nadto: utalentowany powieściopisarz Fedor Zarewycz, poeta i dziennikarz Ksenof. Kłymkowycz, poeta liryczny Włodz. Szaszkiewycz (syn Marcjana), poeta bukowiński Izydor Worobkiewycz (* 1836), Wł. Barwińskyj (1850—1883), bardzo wybitny dziennikarz i autor kilku powieści, Kornyło Ustyanowycz (* 1839), malarz i ceniony autor dramatów historycznych („Ołeh Swjatosławycz“, „Jaropołk“), poematów historycznych i wierszy lirycznych, Hryh. Cehłyńskyj (* 1853), dramatopisarz, Iwan Bełej dziennikarz i in. Najnowszy

okres piśmiennictwa ruskiego w Galicji znamionuje znaczne rozszerzenie widnokręgu umysłowego, wrażliwość na objawy życia i literatury innych narodów europejskich, różnorodność produkcji literackiej i zjawienie się kilku świeżych, oryginalnych, silnych talentów. Najwybitniejszym z współczesnych pisarzy halicko-ruskich jest Iwan Franko (ob.). Równocześnie z nim występują: poetka Julja Schneider-Krawczenko, powieściopisarz Andrzej Czajkowskyj, S. Kowaliw (Pjatka), autor opowiadań z życia ludu, Osyp Makowej, poeta i powieściopisarz, W. Sezurat, W. Budzynowskyj. Po nich wysunęła się grupa młodszych i najmłodszych, jak: Boh. Łepkyj, L. Martowycz, D. Łukianowycz, M. Derłycia, W. Paczowskyj, W. Jackiw, O. Audykowicz, O. Łuckyj, P. Karmańskyj i in. Najwybitniejszym talentem śród młodych jest Wasyl Stefanyk (ob. II supl.), autor opowiadań z życia ludu, odznaczających się mistrzowską formą i tchnących głębokim liryzmem. Z powieściopisarek młodych słyną: Natalja Kobryńska, kierowniczka ruchu kobiecego, Olga Kobylańska (ob.), silny niepowszedni talent, której utwory, tłumaczone na wiele języków europejskich, zjednały jej powszechne uznanie. Z publicystów ostatniej doby wyróżnili się: E. Lewickyj, J. Baczyńskyj, M. Hankiewycz, W. Ochrymowycz, A. Sembratowycz i t. d. Na polu ruskiej literatury nakowej wsławili się: Em. Ohonowskyj (językoznawstwo i historja literatury), Eug. Żełechiwskyj, Em. Patryckyj (rozprawy literacko-historyczne i filologiczne); znawcy ruskiej filologji: S. Smal-Stoccky, Iw. Werchratskyj, Iw. Franko, A. Kołessa, W. Kocowskyj, C. Studziński i t. p.; historycy: J. Celewycz, K. Zakłyńskyj, J. Pelesz, M. Hruszewskyj (ob.). Głównym ogniskiem ruchu naukowego Rusinów jest obok katedr ruskich na uniwersytecie we Lwowie i Czerniowcach „Naukowe Tow. im. Szewczenki“, założone 1873, a zreorganizowane 1893 r. Ma ono ustrój zbliżony do akademji nauk, dzieli się na sekcje, wydaje „Zapiski“, miesięcznik literacko-naukowy *Wistnyk* i wiele innych naukowych i literackich publikacji. Głównym kierownikiem jego pracy naukowej jest M. Hruszewskyj. Wielce zasłużyli się też literaturze ruskiej liczni zbieracze i wydawcy bardzo bogatych pieśni ludowych, prześlicznych pieśni historycznych, osnutych na tle napadów tatarskich, wojen kozackich i ruchów rozbójniczo-hajdamackich, pieśni obrzędowych, miłosnych, bajek i t. p. W tej dziedzinie wyróżnili się: Maksymowicz, Kulisz, Drahomaniw, Hrinczenko, Wacław z Oleska, Pauli Żegota, Hołowackyj, Kolberg („Pokucie“, 3 t.), Hnatiuk, Iw. Kołessa i t. d.

Ruspoli Eugenjo, książę, podróżnik włoski, * 1866 w Rzymie, † 1893 w Afryce. Zwiedził Kaukaz, Egipt, Mozambik, krainę Galla i podczas drugiej wyprawy 1892—93 dotarł do Gubba Legenela, gdzie padł na polowaniu. Ogłosił: „Nel paese della mirra“ (1892).

Russel Israel Cook, gieolog amerykański, * 1852 w Garratsville, † 1906. Studja odbywał w New Yorku. Po podróży naokoło świata w 1878 został asystentem w Urzędzie gieologicznym i prowadził pomiary w Kolorado i Nowym Meksyku, 1889 kierował wyprawą do Sukona i Porcupine na Alasce, 1890—91 odbył dwie wyprawy w okolicy Mount Elias, 1892 został profesorem gieologji w Michiganie, 1902 zwiedził Martynikę, 1904—05 północny półwysep Michiganu. Ogłosił szereg prac, dotyczących fizjografji stanów Zjed. Amer. Półn.

Russell Jerzy William Erskine, polityk angielski, * 1853 w Londynie, wnuk księcia Beckforda. Wybrany do Izby gmin w 1880, przyłączył się do liberałów, 1883—85 był sekretarzem parlamentarnym w Urzędzie samorządu lokalnego, 1893—94 podsekretarzem stanu dla Indji, 1894—95 zajmował to samo stanowisko w ministerjum spraw wewnętrznych. Napisał oprócz licznych studjów: „the Right Hon. W. E. Gladstone“ (1891), wydał korespondencję M. Arnolda.

Russel William Clark, pisarz angielski, * 1844 w New Yorku, † 1911 w Londynie. Napisał szereg powieści, których tematem było przeważnie życie na pełnym morzu; do najwybitniejszych jego utworów należą: „Dwaj kapitanowie“ (1877) i „Romans marynarza“. Dzieła **R.** o lordzie Nelsonie, bohaterze morskim, zapewniły mu wydatne stanowisko śród historyków angielskich; wogóle zaś utwory **R.** zdobyły w Anglji i Ameryce wielką popularność.

Russel William Howard, publicysta angielski, † 1907.

Russel-Killough Henryk Marja, hrabia, podróżnik i literat francuski, * 1834 w Tuluzie, † 1909 w Biarritz. Podróżował po Europie, Japonji, Indjach, badał dokładnie Pireneje. Ogłosił: „Seize mille lieues à travers l'Asie et l'Oceanie“; „les Grandes ascensions des Pyrénées d'une mer à l'autre“ (1866); „Histoire et vicissitudes de mes grottes du Vignemale“ (1895); „Souvenirs d'un montagnard“ i t. d.

Russjan albo **Roussian** Cezar, matematyk polski, napisał: „Kilka twierdzeń z teorji wyznaczników“ („Rozpr. Ak.“, 1903); „Metoda Pfaffa całkowania równań różniczkowych cząstkowych rzędu pierwszego“ („Rozpr. Akad.“); „Stan obecny podstaw mechaniki teoretycznej“ (Lwów, *Czas techn.*, 1906).

Rustem Jan.

Rustem Jan, znakomity malarz portretowy, ob. art. w gł. dz.

Ruszczyc Ferdynand. W r. 1904 został profesorem w Warszawskiej szkole sztuk pięknych. Po śmierci Jana Stanisławskiego powołany do Krakowskiej akademji sztuk

pięknych, którą jednakże wkrótce opuścił i osiadł na Litwie.

Ruszczyc Ferdynand.

Ruszczyńska Marja, napisała: „Konrad-Wacław-Kordjan“ (Kraków, 1909); „W hołdzie wieszczowi, 1809 — 1909“, „O listopadzie“ (tamże, 1909).

Rutebeuf, trubadur XIII w., * się w Szampanji, † ok. 1285, jeden z największych poetów swego czasu.

Ruten (ob.), pierwiastek chemiczny z grupy platynowców lekkich, ciężar atomowy 101·7 wobec tlenu 0=16, ciężar właściwy 12·26, temperatura topnienia powyżej 1800°, obok osmu najtrudniej topliwy z platynowców; występuje w rudzie platynowej, osmoirydzie, w połączeniu z siarką w laurycie. **R.** pyłek metaliczny na powietrzu spala się, dając różne tlenki. Czterotlenek RuO_4 ulatnia się osobliwie, kiedy wprowadzać chlor do stężonego roztworu rutenianu potasu, ochłodzony daje masę krystaliczną złoto-żółtą o temperaturze topnienia 25·5° i zapachu ozonu, służy do otrzymywania czystego metalu. **R.**, stopiony z wodzianem potasowym i saletrą, daje rutenian potasu (ob. w gł. dz.), ten w wodzie rozpuszcza się; ciemno-pomarańczowe, rozcieńczone kwasy z roztworu strącają czarny tlenek Ru_2O_5 i rutenian zamieniają w nadrutenian $KRuO_4$ na wzór $KMnO_4$, nadmanganianu. Z chlorków **R.**—amonjakalny tleno-chlorek R-owy

$$Ru(OH)_2Cl_4.7NH_3+3H_2O$$

znajduje zastosowanie w technice mikroskopowej pod nazwą czerwieni rutenowej.

Rutherford Ernest, fizyk angielski, * 1871 w Nelson w Nowej Zelandji. Studja rozpoczął w swoim mieście rodzinnym, następnie w Canterbury, Cambridge; w 1904 mianowany został profesorem w Manczesterze, potym dyrektorem laboratorjum fizycznego. Imię w nauce wyrobiły **R.** badania nad promieniotwórczością, w 1906 otrzymał nagrodę Nobla. Oprócz licznych rozpraw w „Transactions“ Towarzystwa królewskiego i innych pismach naukowych wydał oddzielnie: „Radioactivity“ (1904, przekłady: francuski, niemiecki), „Transformations radioactives“ (1906).

Ruthetord Ernest.

Ruthven William, lord, hrabia *Gowrie*, brał udział w zamieszkach za panowania Marji Stuart, zginął na szafocie w Stirling 1584 r.

Rutilina, barwnik czerwony, otrzymywany przez działanie roztworów kwasów na salicylinę.

Rutkowski Leon, lekarz i antropolog polski, * 1862 we wsi Turowie, pow. Płockim, gimnazjum ukończył w Płocku, wydział medyczny w Uniwersytecie warszawskim 1886. W 1887 osiadł w Płońsku jako lekarz wolnopraktykujący, 1896 aresztowany, spędził 8 miesięcy w cytadeli, powtórnie aresztowany 1906, po kilku tygodniach wypuszczony został na wolność. Rozwinął szeroką i płodną działalność kulturalną i społeczną wśród okolicznego ludu oraz prowadził tam badania etnograficzne i antropologiczne. Umieszczał korespondencje z prowincji w *Głosie* (za red. J. Potockiego), w *Prawdzie*, artykuły zaś z praktyki lekarskiej w czasopismach lekarskich. Ważniejsze prace: „Odżywianie służby dworskiej (na ordynacji) (*Zdrowie*, 1901—02); „Papaje Gorciny w świetle podań szlacheckich“ (*Wisła*, 1901, zesz. III); „Szkielety i czaszki z cmentarzysk rzędowych powiatów Płońskiego, Płockiego, Sierpskiego“ (*Światowit*, 1901), „Charakterystyka antropologiczna ludności wiejskiej (nie szlacheckiej) Płońskiego i sąsiednich powiatów“ (Kraków, „Materjały antropologiczne“ 1901); „Obecna ludność powiatu Płońskiego i okolicy“ (*Wisła*, 1903); „Cmentarzyska rzędowe w Rostkowie i t. d.“ (*Światowit*, 1906); „Pomiary czaszek z cmentarzyska rzędowego w Krasinie i t. d.“ (t., 1906); „Charakterystyka antropologiczna ludności okolic Płońska, kobiety z ludu i szlacha“ (Kraków, 1904); „Charakterystyka antropologiczna ludności żydowskiej z okolic Płońska“ (t, 1910).

Rutland John James Robert Manners, książę, polityk angielski, † 1906.

Rutowski Tadeusz, dr., wice-prezydent m. Lwowa, poseł na sejm krajowy, autor rozpraw ekonomicznych, położył duże zasługi koło artystycznego rozwoju miasta; dzięki jego staraniom i zabiegom Lwów uzyskał galerję miejską. Wydał w tej sprawie rzecz p. t.: „W sprawie galerji miejskiej“ (Lwów, 1908).

Rutowski Tad.

Ruwenzori, góra masywna w Afryce podzwrotnikowej między jeziorem Albertem Nyanza i Albertem-Edwardem a zachodnią częścią depresji; dopiero wyprawa księcia Abruzzów 1907 osięgnęła dwa najwyższe szczyty wysokości 5,125 metr. i 5,105 m., przezwane Małgorzatą i Aleksandrą.

Rużiczka Rudolf, semitolog czeski, * 1878 w Pradze, studja uniwersyteckie odbywał tamże, poczym w Berlinie i Strasburgu. W 1909 habilitował się do filologji semickiej w uniwersytecie praskim. Ogłosił: „Beiträge zur Erklärung der Nomina segolata im Hebraïschen“ (1904); „Ueber die Existenz des g im Hebraïschen“ (1907);

„Konsonantische Dissimilation in den semitischen Sprachen“ („Beiträge zur Assyriologie u. vergl. semitischen Sprachwissenschaft“, 1909).

Rybarski Roman, dr., napisał: „Organizacja kredytu przemysłowego w Galicji i w Królestwie Polskim“ (Kraków, 1911); „Sprawa włościańska na sejmie w r. 1831“ (t., 1910).

Rybie *(Rybi Staw)*, ob. Morskie Oko.

Rybiński M., zoolog polski, napisał: „Coleopterorum species novae, minusve cognitae in Galicia inventae“ („Rozpr. Akad.“, 1902); „Trechus fontinalis“ („Spraw. Kom. fizjogr.“, 1901); „Chrząszcze nowe dla fauny galicyjskiej“ (t., 1903); „Wykaz chrząszczów zebranych na Podolu galicyjskim“ (tamże).

Rybiński Maciej, generał polski, ob. art. w gł. dz.

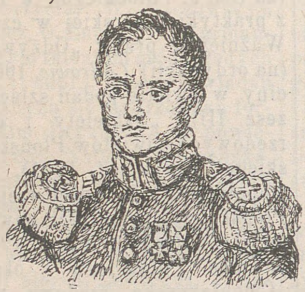

Rybiński Maciej.

Rybnik, miasto powiatowe w reg. Opolskiej na Szląsku Górnym, w 1905 liczył: 7,918 m., przeważnie katolików. W powiecie Rybińskim na 96248 m. w 1900 było: 84·5% Polaków, 1·9% dwujęzycznych; pod względem wyznania w 1905 protestanci stanowili 96·1%, katolicy 3·9%, inni—1·0%.

Rybowski Mikołaj, napisał: „Baśnie ludu polskiego“ (Lwów, 1905 i 1911).

Rychter Józef, inżynier polski, * 1843 w Krakowie. Gimnazjum realne ukończył w Warszawie, studja politechniczne w Zurychu 1865. Czas jakiś pracował przy budowie kolei żelaznych w Królestwie, na Węgrzech, w Siedmiogrodzie. W 1874 mianowany został profesorem nadzwyczajnym, 1881 zwyczajnym budownictwa i encyklopedji inżynierji, obecnie przeszedł w stan spoczynku. Napisał: „Wykreślne oznaczenie grubości muru podporowego na dane ciśnienie ziemi“ *(Przegl. techn.*, 1880); „Nowy system mostów drewnianych“ (tamże, 1887), „Nowy system tabeli wykreślnych dla obrachowania rowów i kanałów“ (Lwów, 1894); „Roboty wodne“, część I (1894); część II, „Fundamenty“ (1910).

Rychter Józef Hieronim, literat polski, ogłosił nadto: „Droga życia“, poemat w 12 pieśniach (Kraków, 1888); nowele historyczne „Ciernie i Wawrzyny“ (t., 1889); broszurę „Przybyszewscy“. W l. 1892—98 był kolejno redaktorem czasopism satyryczno-humorystycznych: *Satyr*, *Djabeł*, *Chochlik*, od 1899 współpracownikiem *Nowy polskiej*, potym dziennika krakowskiego *Głos Narodu*, następnie *Wieku Nowego;* przez pewien czas redagował nadto w Krakowie czasopismo polemiczno-krytyczne *Głos Wolny*.

Rychter Tadeusz, malarz polski, * 1873 we Lwowie, wystawia przeważnie krajobrazy. Kształcił się w Krakowie i Monachjum.

Rychter-Janowska Bronisława (ob. Janowska Bronisława), malarka, * 1872 w Krakowie, kształciła się w Monachjum u Ażbego i we Włoszech. Oprócz studjów głów i pejzaży, pracuje również i w zakresie sztuki stosowanej.

Rydel Lucjan, wybitny poeta polski, ogłosił nadto: „Utwory dramatyczne“(Kraków, 1902, 2 t.); „Betleem polskie“ (tamże, 1905); „Pan Twardowski“ (t., 1906); Bodenhain“ (t., 1906); „Ferenike i Pejsidoros“ (t., 1909); „Madejowe łoże“ (t., 1909); „Królowa Jadwiga“(Poznań, 1910); „Z greckiego świata“ (Warszawa, 1910). **R.** posiada wysoką kulturę artystyczną, po mistrzowsku włada formą, co okazał szczególnie w przekładzie „Iliady“ Homera; dotychczas ukazały się niektóre pieśni, całość zapowiada się jako arcydzieło. Obok siły męskiej, jak w „Iljadzie“ zdobywa się też na lekkie, delikatne muśnięcia w wierszach pełnych wdzięku.

Rydel Lucjan.

Rydzyna (ob.), miasto w powiecie Leszczyńskim reg. Poznańskiej, w 1905 liczyła 1,123 m., w tym 560 katolików, 14 żydów, reszta protestantów. **R.** ordynacja Sułkowskich, założona w 1783, w razie wygaśnięcia rodu podług ustawy winna przejść ze wszystkiemi przynależnościami „pod władzę, dzierżenie i na użytek Komisji edukacji narodowej“, tymczasem ostatni ordynat Sułkowski w porozumieniu ze spadkobiercami z linji bocznej A. Wodzickim i H. Potockim sprzedał ordynację, obejmującą 1500 morgów, rządowi pruskiemu na następujących warunkach: 1) książę S. użytkuje **R.** do swej śmierci; 2) wolno mu rozporządzić ½ miljona kapitałem z funduszów ordynacji; 3) A. Wodzicki i H. Potocki otrzymują 4 miljony marek, a wypłacą ½ miljona ks. Sułkowskiej; 4) **R.** przechodzi na własność rządu pruskiego po śmierci ks. Sułkowskiego.

Ryga w 1909 liczyła 321,500 m., w tym 57% Łotyszów, 18% Rosjan, 15% Niemców, 8% Polaków, 2% innych. Fabryk i zakładów przemysłowych było 356 z 42.000 robotn. i wytwórczością wartości 67 miljonów rub. Kolonja polska w **R.** liczyła w 1908 razem około 25,000 osób, przeważnie robotników z gubernji Witebskiej, Wileńskiej, Kowieńskiej. Stowarzyszeń założonych i utrzymywanych wyłącznie albo przeważnie przez Polaków było 6, mianowicie: Rzymsko-katolickie Towarzystwo dobroczynności; Aoszra; Arkonja, Welecja (obydwa stowarzyszenia stu-

dentów politechniki); Pszczoła; Towarzystwo oświaty polskiej założone w 1905, utrzymywało 5 szkół początkowych, kilka samokształcenia i 3 ochronki. Szkolnictwo polskie reprezentują jeszcze 3 szkoły parafjalne katolickie z nauką języka polskiego, dwa zakłady prywatne żeńskie, 8 i 5 klasowy, wreszcie w 1907 staraniem Polaków w dwuch gimnazjach rządowych męskich wprowadzono naukę języka polskiego.

Rygier Edmund.

Rygier Edmund, aktor polski, * 1856 w Warszawie. Po skończeniu gimnazjum, przygotowywał się do zawodu scenicznego w szkole J. Chęcińskiego, później w szkole Derynga. Debiutował w Warszawie w 1879, poczym grywał w Krakowie 1882 — 85, we Lwowie przez 15 lat, od 1897 do 1909 prowadził teatr poznański, w 1909 stanął na czele krakowskiego teatru ludowego. Rozległy jego repertuar obejmował przeszło 300 ról.

Rygier Henryk, pedagog i literat polski, * 1880 w Kaliszu, gimnazjum ukończył w Warszawie (1900) poczym studjował jednocześnie prawo i przyrodę na Uniwersytecie warszawskim, który ukończył 1904. W l. 1904—05 pracował w dziennikarstwie, potym redagował tyg. *Młodość*, następnie miesięcznik *Nauka dla wszystkich*. Od 1905 oddał się pedagogice początkowo w Humaniu, potym w Warszawie, od 1909 jest dyrektorem szkoły realnej w Czerwonym Dworze pod Grodziskiem. Szereg artykułów przyrodniczych, społecznych, pedagogicznych i ekonomiczno-statystycznych drukował w *Chemiku Polskim*, *Wszechświecie*, *Nowej Reformie*, *Nowej Gazecie* i in. Oddzielnie wydał: „Wypisy krytyczne“ (Warszawa, 1909, t. I) oraz kilka książek dla młodzieży, nadto przetłumaczył Haeckla „Walka o teorję rozwoju“ (1905).

Rygier Leon, poeta i literat polski, * 1875 w Warszawie, gimnazjum ukończył tamże, poczym do 1905 pracował w pismach warszawskich, umieszczając w nich poezje i nowele. W 1906 redagował tygodnik postępowy *Echa kieleckie*, 1907 rozpoczął wykłady w szkołach polskich. Ogłosił oddzielnie: „Z motywów greckich“, poezje (1900); „Poezje“, serja I (1904); „Hańba dusz“, powieść (1904); „Z motywów japońskich“, poezje (1905); „Mój wuj, jego jeleń i nowe prądy“, humoreski (1906); „Legiendy i rapsody historyczne“, obejmujące całe dzieje Polski, w pismach dla młodzieży (1905—11); „Zosia na królewskim dworze“ (t., 1908); „Baśń o złej wiedźmie i mężu rycerzu“ (t. 1909); „Panny łabędzie“ (t., 1909); „A. B. C czytać chcę“ (t., 1909).

Rygier Teodor, rzeźbiarz polski, 1912 obchodził pięćdziesięcioletni jubileusz swej pracy artystycznej.

Rygier-Nałkowska Zofja, utalentowana powieściopisarka polska, córka gieografa, *Wacława Nałkowskiego*, * 1885 w Warszawie, wykształcenie odebrała domowe pod kierunkiem ojca, 1904 poślubiła *Leona Rygiera* (ob. II supl.). Pierwszemi jej utworami były poezje, pomieszczane w pismach warszawskich i krakowskich oraz przekłady książek Karejewa i Gerlache'a. W 1904 drukowała dłuższą nowelę „Lodowe pola“ w *Prawdzie* i „Zielone wybrzeże“ w *Kurjerze Porannym*. Oddzielnie ogłosiła drukiem: „Kobiety“, powieść (Warszawa, 1906, I wyd.; 1912, II wyd.; przekł. rosyjski); „Książe“, powieść (t., 1907, I wyd.; 1912, II wyd.; przekł. niemiecki); „Koteczka czyli Białe tulipany“, nowele (t., 1909); „Rówieśnice“, powieść (t., 1909, I wyd.; 1911, II wyd.); „Narcyza“, powieść (t., 1911, dwa wyd.); „Noc podniebna“, nowela (t.; 1911). **R.-N.** maluje świat niewieści, który biegunowo różni się od dawnych bohaterek powieści polskiej. Jej bohaterki są indywidualistkami, estetkami, obracają się w zaklętym kole erotyzmu, całej swojej inteligiencji, kultury i artyzmu używają, by z wirtuozostwem prowadzić grę miłosną. Brak im przytym bezpośredniości uczuć i żywiołowej namiętności, które zastępuje wyobraźnia i intelektualizm. Utwory **R.-N.** odznaczają się stylem przejrzystym i dźwięcznym, ale przytym zupełnie chłodnym, pozbawionym nut uczuciowych.

Rygoryzm (łac. *rigor* — siła), termin filozoficzny oznacza ścisłe stosowanie jakiejś zasady. Termin ten został wprowadzony przez Kanta, który przeciwstawia rygorystów latitudinarjom. Do pierwszych należą ci, którzy na wzór stoików nie dopuszczają w kwestjach moralności indyferentyzmu (ἀδιάφορα); drudzy przeciwnie uznają, że istnieją czyny obojętne pod względem moralnym.

Rykaczew Michał, meteorolog rosyjski, *1840, dyrektor centralnego obserwatorjum fizycznego w Petersburgu od 1896. Napisał: „Marche diurne du baromètre en Russie“ (1878 i po rosyjsku); „Auf und Zugang der Gewässer des russischen Reichs“ (1887); „Bahnen der Zyklonen in Europa 1872—1888“ (1896); „Atlas climatologique de l'Empire de Russie“ (1900); „Raspredjelenie atmosfernago dawlenija w Rossiji“ i inne.

Rymanów, miasto w pow. Sanockim w Galicji, liczył w 1900: 3,873 m.; jako miejscowość lecznicza dość licznie odwiedzana. W okręgu sądowym Rymanowskim na 25,355 m. w 1900 Polacy stanowili 56·6%, Rusini 43·2%, Niemcy 0·2%; katolicy 45·2%, unici 44·8%, żydzi 10.0%.

Rymar Stanisław, napisał: „Pogląd krytyczny na dotychczasową pracę oświatową“ (Kraków, 1909); „Kazimierz Wielki“ (t., 1910).

Rymer Tomasz, historyk angielski, * 1641, † 1713, wydał bardzo cenny zbiór dyplomatów.

Rynarzewski Konstanty, kapitan z wojska rosyjskiego, odważny partyzant powstania Styczniowego, * 1823, † 1863. Stoczył zawziętą bitwę 6 listopada 1863 pod wsią Żelazną na granicy Płockiego i Augustowskiego. Z otrzymanych ran zmarł nazajutrz.

Rypin, miasto powiatowe gub. Płockiej, w 1909 liczył 6,049 m., w tym: 2,922 żydów, 2,761 katolików, 213 protestantów, 153 prawosławnych. W powiecie Rypińskim na 89,975 było: 69,885 katolików, 12,493 protestantów, 7,211 żydów, 386 prawosławnych; 80·1% Polaków, 10·9% Niemców, 6·2% Żydów, 2·6% Biało-, Mało-, Wielkorusów; 0·2% innych.

Rysakow Mikołaj, rewolucjonista rosyjski, * 1862, † 1881, w 1880 wszedł w szeregi partji „Narodnaja Wolja“ (ob. II supl.); 13 marca 1881 rzucił bombę pod powóz cesarza Aleksandra II; aresztowany na miejscu, na śledztwie podał nazwiska współtowarzyszy; został powieszony 15 kwietnia t. r.

Rysy, szczyty górskie w Tatrach wschodnich, zajmują dwunaste miejsce co do wysokości w całych Tatrach, a pierwsze w polskich Tatrach. **R.** należą do szczytów podwójnych: północny wyższy wznosi się do 2,503 m., południowy niższy—**R.** Niżnie—do 2,438 m. Widok z **R.** należy do najwspanialszych i najrozleglejszych w Tatrach; wśród morza wierchów, czubków, turni, grzbietów, widać 12 jezior.

Ryszkiewicz Józef, malarz, od 1901 jest prezesem Towarzystwa artystycznego w Warszawie.

Rywocki Maciej, napisał „Księgi peregrynackie, 1584—1587“ (Kraków, 1910).

Rzecznik Stanisław *(Rzecki St.)*, malarz i karykaturzysta polski, kształcił się w Krakowskiej akademji sztuk pięknych. Wystawił w salonie Kulikowskiego szereg karykatur znakomitości warszawskich.

Rzeczyca, miasto powiatowe gub. Mińskiej, w 1907 liczyła 10,900 m., w tym 57 Żydów. W powiecie Rzeczyckim na 221,771 m. w 1897 było: 84·3% Białorusinów, 12·8% Żydów, 1·4% Wielkorosjan, 1·1% Polaków, 0·1% Niemców, 0·3% innych; 83·1% prawosławnych, 12·8% żydów, 3·8% katolików, 0·2% starowierców, 0·1% protestantów.

Rzepecka Helena, napisała: „Ojczyzna w pieśni i pomnikach“ (Poznań, 1911, 2 t.); „Poznań“ (Warszawa, 1911).

Rzepecka Zofja, napisała: „Na muzyce“(Lwów, 1909); „Swaty“ (t., 1910).

Rzepiński Stanisław, napisał: „Ks. Stanisław Załęski“ (Kraków, 1908); „Monety i rękopisy galerji archeologicznej c. k.“ (t., 1908); „Archeologja w szkołach średnich“ (Nowy Sącz, 1910).

Rzeszów, miasto powiatowe w Galicji, w 1910 liczył 23,894 m. W okręgu sądowym Rzeszowskim na 60,725 m. w 1900 Polacy stanowili 98·2%, Rusini 0·3%, Niemcy 1·3%; katolicy 86·2%, żydzi 12·8%, unici 0·8%, protestanci 0·1%.

Rzewuski Henryk.

Rzewuski Henryk, znakomity powieściopisaz i publicysta, ob. art. w gł. dz.

Rzezniczek Wacław, beletrysta czeski, * 1861, od 1907 jest kustoszem bibljoteki Muzeum narodowego w Pradze. Główniejsze utwory: „Lieta spásy“ (1882); „Na stara kolena“ (1883); „U českého lva“ (1883); „Pod praporem nadieje“ (1885); „Za kvietu mladosti“ (1887); „Czesky roman“ (1892); „Posledni selská pozdvižení“(1897); „Vspominky Josefa Baráka“ (1900); „Vlasta“ (1905) i t. d. Od 1906 redaguje konserwatywno-katolickie pismo *Tyden*.

Rzeżyca, miasto powiatowe gub. Witebskiej, w 1907 liczyła 15,900 m., w tym znaczna ilość żydów i raskolników. W powiecie Rzeżyckim na 136,445 m. w 1897 było: 57·9% Łotyszów, 23·9% Wielkorosjan, 7·4 Żydów, 5·4% Białorusinów, 4·8% Polaków, 0·4% Niemców, 0·2% innych; 64·1% katolików, 23·4% starowierców, 7·7% żydów, 3·4% prawosławnych, 2·0% protestantów.

Rzęski czyli biczyki u drobnoustrojów, z których pomocą bakterje wykonywują ruch.

Rzętkowska Jadwiga, napisała: „Przyczynek do badań nad rozwojem mowy dziecka“ (Warszawa, 1908, I wyd.; 1909, II wyd.).

Rzym, stolica królestwa Włoskiego (ob.), w 1909 liczył 550,000 mieszkańców. Wobec ciągłego wzrostu ludności, miasto rozszerza się w kierunku wschodnim i południowo-wschodnim poza mury Aurelјana, co pociąga za sobą zanik malowniczych perspektyw starożytnego miasta. Nowe dzielnice ciągną się od Porta Salaria i Porta Pia na łąkach dawnego zamku Anioła po prawej stronie Tybru. Handlowa dzielnica powstała poza Porta San Lorenzo i w okolicach Porta Maggiore oraz Porta San Giovani. Trastevere i papieskie Bogro nie uległy jeszcze zmianom. Okolice od Palatynu i Caelios w kierunku południowym do muru miejskiego, w których mieszczą się malownicze ruiny, kościoły, klasztory i winnice nie podlega zabudowaniu na mocy prawa. Z nowych monumentalnych budowli zaznaczyć należy: olbrzymi pomnik narodowy, rozpoczęty 1885, na Kapitolu, nowy parlament, pałac sztuki, przebudowany kościół Santa Maria degli Angeli w termach Deokletjana i t. d. Wyniki poszukiwań archeologicznych w **R.** za ostatnie lata są bardzo cenne. Na Forum Romanum odkopano pomniki i grobowce z praepoki rzymskiej, naj-

starsze trybuny mówców, Lacus Curtius (ob. II supl.), cokół ogromnego posągu Domicjana, pierwotną Via Sacra i t. d. Na wzgórzu Palatyńskim odkryto grobowce z IV i V w. pod murem okolnym, uchodzącym za bardzo stary; odkrycie to pozwala przypuszczać, że do najścia Gallów Palatyńskie wzgórze nie należało do miasta, a więc nie było najstarszym siedliskiem Rzymian. Por. Calvi „Bibliografia generale di Roma“ (1906—10, 10 t.); Zacher „Rom als Kuststätte“ (1907); tenże „Römisches Volksleben der Gegenwart“ (1910); Hülsen „Die neusten Ausgrabungen auf dem Forum Romanum“ (1910); tenże „Die Thermen des Agrippa“ (1910).

Rzymoski Teodor, dr., napisał; „Wartość dóbr doczesnych w świetle religji chrześcijańskiej“ (Poznań, 1906); „W sprawie katolickiej organizacji społecznej“ (Kraków, 1906).

Rzymowski Wincenty, literat polski, artykuły treści społecznej i literackiej ogłaszał w *Prawdzie* i *Myśli Niepodległej*. Oddzielnie wydał: „Szaniec wolnej myśli“ (Warszawa, 1909).

Rzymska nagroda *(Grand prix de Rome)*, nagroda państwowa we Francji w „Ecole des Beaux-Arts“ i konserwatorjum paryskim, zapewniająca lauretom 4-letni pobyt w Rzymie z całkowitym utrzymaniem w Villa Medici. Drugą nagrodę stanowi medal złoty. Podobnież i w konserwatorjum brukselskim udzielana bywa co dwa lata **N. R.** za kompozycję.

S.

Sa, symbol pierwiastku chemicznego Samaru.

Saarbrücken, miasto w Prusach (ob.), liczyło w 1910: 104,390 m.

Sabat Bronisław, fizyk polski, ogłosił: „Wpływ promieni radu na przewodnictwo elektrolitów“ („Biul. Ak. Um.“, 1906); „Wpływ promieni Becquerela na opór elektryczny ciał stałych i cieczy“ (*Kosmos*, 1906); „O promieniach Becquerela i ciałach promieniotwórczych“ (Warszawa, 1904).

Sabat Mikołaj, dr., napisał: „Freski pompejańskie“ (Lwów, 1903).

Sabatier Paweł, historyk i publicysta francuski, * 1858 w St.-Michel de Chabillanoux, po skończeniu studjów teologicznych został pastorem i prowadził samodzielne badania historyczne, głównie dotyczące św. Franciszka z Asyżu. Z prac jego w tym względzie najważniejsza: „la Vie de saint François d'Assise“ (1894) i wiele in.

Sabatier Paweł Dieudonné Armand, anatom francuski, * 1834 w Ganges, † 1910 w Montpellier, gdzie był profesorem anatomji. Prace naukowe **S.,** wchodzące głównie w zakres anatomji porównawczej, zjednały mu sławę wszechświatową. Napisał między innemi: „Etudes sur le coeur et la circulation des vertébrés“ (1873); „Comparaison des ceintures et des membres anterieurs et postérieurs dans la série des vertébrés“ (1880); „Spermatogénèse chez les poissons sélaciens“ (1896) i inne; nadto kilka prac filozoficznych. Był członkiem Akademji od 1895.

Sabotage (franc. od *saboter* niedokładnie robić, psuć, saboter zaś pochodzi od *sabot* chodak), umyślne psucie i niszczenie wyrobów lub narzędzi pracy, jakiego dopuszcza się robotnik, uważając to za rodzaj strajku i jako jeden ze środków walki z kapitalistami. **S.** szczególnie często stosowany był we Francji w ostatnich czasach.

Sabouraud Rajmond Jakób Adrjan, dermatolog francuski, * 1864 w Nantes, jest ordynatorem w szpitalu Saint Louis. Prace jego dotyczą głównie badań pasorzytów skóry; do techniki bakterjologicznej w tych badaniach **S.** wprowadził nowe metody.

Sabromina, dwubromobehenian wapnia, preparat odpowiadający sajodynie (ob.), działa w mniejszych dozach jak bromek potasu.

Saccardo Pietro Andrea, botanik włoski, wydał dalszy ciąg: „Sylloge fungorum omnium hucusque cognitorum“ (1882 — 1906, 18 tomow); „la Botanica in Italia“ (1895—1901 2 tomy).

Sacchetti Liberjusz, muzyk rosyjski, * 1852 w Kezarze, uczeń petersburskiego konserwatorjum (Dawidow, Rimsky-Korsakow). W 1878 został nauczycielem a w 1886 profesorem konserwatorjum w Petersburgu (historja muzyki). Wydał: „Zarys historji muzyki“ (1903, III wyd.); „Podręcznik teorji muzyki“ (1897) etc.

Sacchi Ettore, polityk włoski, * 1851 w Kremonie; 1881 wszedł do parlamentu i przyłączył się do radykałów, których został przywódcą. W 1906 był ministrem sprawiedliwości w gabinecie Sonnina.

Sacconi Józef, hrabia, architekt włoski, * 1854 w Montalto della Marca, † 1905 w Collegigliato. Był członkiem korespondentem Akademji francuskiej. Należał do najwybitniejszych architektów włoskich XIX w., nazywany architektem „Nowych Włoch“. Najważniejszym jego dziełem jest kolosalny pomnik Wiktora Emanuela II na Kapitolu rzymskim, ukończony i odsłonięty w 1911 r.

Sachalin (ob., po japońsku *Karafuto*). Część południowa **S.** do 50° szerokości północnej w myśl pokoju w Portsmouth 1905 (ob.) przeszła do Japonji. Wyspa została dokładniej zbadana. Na południu japońskim kwitnie rybołóstwo. Cała wyspa obfituje w ogromne zasoby drzewa, na wybrzeżu zachodnim występują pokłady węgla ka-

miennego, na wschodnim—nafta. Wzdłuż wybrzeża **S.** japońskiego odkryto wydajne źródła drogocennych pereł. Por. Isbert, „Geschichte, Natur und Bedeutung der Insel **S.**“ (1907).

Sacharow Wiktor, gienerał resyjski, † 1905. Ze stanowiska ministra wojny ustąpił 1905, poczym był wysłany dla stłumienia rozruchów agrarnych do gubernji Saratowskiej, gdzie został zabity przez rewulucjonistkę.

Sacharow Włodzimierz, gienerał rosyjski, * 1853, 1871 został podporucznikiem grenadjerów gwardji, walczył w Turcji pod Skobolewem, 1879 był profesorem szkoły junkierskiej w Rydze. Gienerałem majorem został 1898, poczym wszedł do sztabu gieneralnego i dowodził pierwszym korpusem syberyjskim, podczas wojny rosyjsko-japońskiej był szefem sztabu gieneralnego.

Sachau Edward, orjentalista niemiecki, * 1845 w Neumünster, został 1869 nadzwyczajnym, 1872 zwyczajnym profesorem języków semickich w uniwersytecie wiedeńskim, 1876 w Berlinie, 1897 dyrektorem nowego seminarjum języków semickich tamże. Główniejsze prace „Theodori Mopsuesteni fragmenta Syriaca“ (1869); „Arabische Volkslieder aus Mesopotamien“ (1889); „Am Eufrat und Tigris“ (1900); „Ibn Saad“ (1904) i in.

Sacher-Masoch, powieściopisarz niemiecki (ob.). Na polski przełożono jego „Groźne kobiety“ (Lwów, 1911, 2 t.).

Sachnowski Aleksander, uczestnik 1863 r., † 1867 w Londynie, wychowany w Petersburgu w korpusie paziów jako Rosyjanin, kiedy z wojskiem przybył do Polski, odezwało się w nim uczucie narodowe polskie. Należał w 1862 r. do spisku wraz ze Śliwickim i Arnholdtem. Ostrzeżony wyjechał do Londynu, gdzie pomagał Hercenowi, w wydawaniu *Kołokoła*. Odebrał sobie życie z miłości nieodwzajemnionej.

Sachs Karol Ernest, romanista i leksikograf niemiecki, * 1829 w Magdeburgu, † 1909 w Brandenburgu, profesor gimnazjalny w Szczecinie i Berlinie. Napisał liczny szereg rozpraw, dotyczący romanistyki; głownie języka francuskiego i wydał wielki słownik francusko-niemiecki (1870—1895).

Sachs Marceli, literat polski, * w Warszawie. Artykuły społeczne drukował w *Tygod. Polskim*, *Dzienniku dla wszystkich*, wiersze i nowele w *Wędrowcu* i *Niwie Polskiej*. Wydał osobno: „Brzegami morza Śródziemnego“; „W opuszczeniu“; „W pewnym domu“ (Lwów, 1910).

Sadkowski Aleksander, inżynier polski, ogłosił: „O drenowaniu i jego wpływie na wzrost bogactwa krajowego“ (Warszawa, 1874); „Kanał Panamski“ (1883); W sprawie regulacji rz. Wisły“ (1889); W sprawie połączenia kanałem spławnym doliny rz. Wisły z doliną rz. Warty“ (1901); „Kanał Baltycko-czarnomorski“ (1908). **S.** 1878—93 należał do redakcji *Przeglądu technicznego*.

Sadłowski Władysław, architekt polski, profesor szkoły przemysłowej we Lwowie, wykonał między innemi plany nowego dworca kolei państwowych we Lwowie, ukończonego 1904 r.

Sadowska Antonina, nowelistka polska, napisała nadto: „Obrazki dla dzieci“ (Warszawa, 1904); „Basia“ (t., 1907).

Sadowski Henryk, dziennikarz i literat polski, † 1908 w Warszawie; wydał nadto: „Ordery i oznaki zaszczytne w Polsce“, część II (Warwa, 1907).

Sàenz Pena Roch, polityk argientyński, * 1851 w Buenos Aires jako syn późniejszego prezydenta *Ludwika* **S.**, studjował prawo, później walczył z partją rewolucyjną Mitrystów. Następnie był prokuratorem, od 1876 deputowanym, od 1878 prezydentem okręgu Buenos Aires; potym walczył jako wódz ochotników peruwjańskich przeciwko Chili i pod Arien dostał się do niewoli. W 1881 był podsekretarzem stanu w ministerjum spraw zagranicznych, poczym posłem w Montevideo i Hiszpanji, 1890 ministrem spraw zagranicznych. Od 1907 ambasador we Włoszech, na wiosnę 1910 został obrany prezydentem rzeczypospolitej. Na pierwszym kongresie panamerykańskim (ob.) wystąpił przeciwko doktrynie Monroego (ob.) i zakusom nacjonalistycznym, a na haskiej konferencji (ob.) bronił zasad humanitaryzmu i pokoju. W 1910 podczas obchodu stulecia Argientyny w Rzymie stał się przedmiotem gorących owacji.

Safo (ob.). Na jednym z papirusów muzeum berlińskiego odkryto nowe wiersze **S.** Wydane zostały w „Berliner-Klassikertexten“ (1907, zesz. V). W polskim przekładzie ukazały się „Fragmenty“ (Lwów, 1908).

Safonow Bazyli, muzyk rosyjski, * 1852 r. na Kaukazie; uczeń Leszetyckiego, Likego i Zaremby, 1880—85 r. był profesorem konserwatorjum w Petersburgu, 1889 mianowany dyrektorem konserwatorjum w Moskwie, gdzie przez dłuższy czas był dyrygientem koncertów symfonicznych.

Safonow Sergjusz, poeta rosyjski, * 1867, † 1904, pod pseudonimem *Pieczorina* drukował szkice, opowiadania, feljetony. Oddzielnie ogłosił drukiem: „Niemieckij priboj“, powieść (1892); „Stichotworenija“ (1898); „Kołokoł swiatogo ducha“ (1900) i in.

Saghy Juljusz, prawnik i polityk węgierski, * 1844 w Edeleny, jest profesorem w Budapeszcie od 1870, należy do sejmu od 1884 i zalicza się do najwierniejszych stronników Alb. Apponyego.

Saglio Edmund, archeolog francuski, * 1828 w Paryżu, † 1911 tamże. Po skończeniu prawa początkowo służył w sądownictwie, później w zarządzie muzeów, współpracując jednocześnie w rozmaitych pismach. W 1878 został jednym

z konserwatorów Luwru, 1893 konserwatorem muzeum Cluny, 1904 wyszedł do emerytury; od 1887 był członkiem Akademji. Ważniejsze prace; „les Bracae et les Hosae“ (1888); „Polyphème“ (1887); „Sur un denièr d'Hostilius Saserna et sur le culte primitif de Diane en Italie“ (1891); najgłówniejszą pracą **S.**, którą prowadził od 1873 z Darembergiem jest „Dictionnaire des antiquités grecques et romaines, d'apres les textes et monuments“.

Sagrada, ekstrakt z kory *Rhamnus Purshiana Da*, używa się w lecznictwie (ob. Rhamnus).

Sahara (ob.), Foureau-Lamy, który przeciął **S.** od Algieru po przez jezioro Tsad do Konga naliczył siedem odrębnych krain **S.** idących z północy na południe. Badania skał, nie wykazują możności znalezienia węgla kamiennego; okoliczność ta wraz z brakiem wody niweczy tymczasem plan budowy kolei transsaharskiej (w 1906 otwarto szlak Beni-Oufi-Bechar, 112 klm.). Natomiast budowa linji telegraficznej przecinającej właściwą Saharę w 1909 prawie została ukończona. Co do klimatu to Gautier ustalił, że właściwy pas pustynny zaczyna się na południe od wyżyny Adraru i kończy o 360 mil na północ od Gao nad Nigrem, gdzie następuje kraina stepów z 6—12 calami opadów rocznych. Por. Foureau Lamy: „Documents scientifiques de la Mission Saharienne“ (1903—1905); „Gautier et Chudeau, Missions au **S.**“ (1908).

Said-pasza Mehemed, z przydomkiem *Kuczuk*, mąż stanu turecki, † 1907 w Konstantynopolu. Usunięty z Konstantynopola w r 1879, niespodzianie odzyskał względy sułtana i w 1901 znów został wielkim wezyrem; urząd ten złożył w 1903. Pomimo pozornej niełaski był do końca życia jednym z najbardziej cenionych doradców Abdul-Hamida (ob.).

Said-pasza Mehemed.

Saigo Takamori, mąż stanu japoński, * 1826, † 1877, był ministrem wojny 1870 i naczelnym wodzem w wojnie z Koreą 1873, poczym usunął się do Satsuma, zajął się organizacją militarną samurajów (ob. II supl.) i 1877 dowodził powstańcami z Satsumy. Pokonany odebrał sobie życie. Wspomnienia o nim weszły do skarbca legiend narodowych.

Sain Edward, malarz francuski, * 1830 w Cluny, † 1910 w Paryżu. Ważniejsze prace: „Rzymianka“ (1870); „Wykopaliska w Pompei“ (1866, m. luks.); „Gwiazda wschodnia“ (1895); „Córeczki robotnika“ (1905); „Ofelja“ (1907); „Opieka macierzyńska i t. d., nadto szereg portretów. Obrazy **S.** odznaczały się wielką wytwornością kompozycji i delikatnością kolorytu, które czasem przechodziły w wyrafinowanie.

Saineanu, rumuński lingwista i filolog, * 1859; mieszka stale w Paryżu. Z prac **S.** szczególnie znane są badania nad pierwiastkami tureckiemi w języku rumuńskim: „Basmele române“ (1895); „Influenta orientala asupra limbei si culturei române“ (1901) i in.

Saint-Dié, miasto we Francji (ob.). W 1507 matematyk Waldeemüller albo Waltzemüller wydrukował w tłoczni kanonika Vautrina w **S.-D.** swoją „Cosmographiae Introductio“, jako wstęp do nowego wydania Ptolomeusza. W pracy tej, zaopatrzonej w mapę, nowoodkryty ląd nazwał, na mocy relacji o podróży Ameriga Vespuccia, *Ameryką*. Dzięki powodzeniu dzieła nazwa ta rozpowszechniła się szybko i pozostała, pomimo to, że autor przekonawszy się, iż istotnym odkrywcą był Kolumb, błąd swój starał się naprawić. W 1911 wobec władz francuskich i amerykańskich oraz przedstawiciela Stanów Zjed. odbyła się uroczystość jubileuszowa chrztu Ameryki w **S.-D.**

Saint-Georges de, skrzypek francuski, * 1745 na Guadelupie, jako syn Francuza i murzynki, † 1909 w Paryżu. Uczeń Leclaira, miał być znakomitym, ale pełnym dziwactw, wirtuozem; napisał szereg sonat, kwartetów etc.

Saint-Georges de Bouhélier Stefan (właściwie *Bouhélier Lepelletier*), pisarz francuski, * 1876 w Rueil. Rozpoczął czynność literacką w 1895, ogłosiwszy szkice: „Discours sur la mort de Narcisse“, la Vie héroique des aventuriers, des rois et des artisans“, „la Résurrection des dieux“, poczym wydał „l'Hiver en meditation“ (1896); „Egle“ (1897); „les Elements d'une Renaissance française“ (1899); „la Route noire“ (1900); „la Tragédie du nouveau Christ“ (1901); „Histoire de Lucie fille perdue“ (1902); „De passions de l'amour“ (1904); nadto zbiór poematów „les Chants de la vie ardente“ (1902) i sztuki teatralne: „la Victoire“ (wystawiona 1898); „Roi sans couronne“ (wyst. 1906). Jest założycielem szkoły t. zw. naturyzmu (ob. II supl.) i redagował w tym duchu pismo: *Revue naturiste*.

Saint-Germain Adolf, gienerał i polityk francuski, * 1833 w Mordelles, † 1907 w Paryżu. Po wyjściu ze szkoły politechnicznej w 1852 rozpoczął karjerę wojskową, brał udział w wojnie włoskiej, potym prusko-francuskiej; następnie pracował w biurach ministerjum wojny, był pomocnikiem naczelnika sztabu gienerałnego w randze gienerała brygady. Od 1892 dowodził rozmaitemi dywizjami. W 1898 wyszedł do emerytury i wtedy wziął czynny udział w życiu politycznym, 1901 został obrany przez nacjonalistów na senatora.

Saint-Germier Józef, malarz francuski, * 1860 w Tuluzie, uczeń Cabanela. Wsławił się odtwarzaniem Wenecji. Muzeum luksemburskie

posiada jego: „Pogrzeb w Wenecji“ i „Sekretny raport“. Otrzymał wiele nagród, między innemi medal złoty w 1900 na paryskiej wystawie powszechnej.

Saint Louis, największe miasto w stanie północno-amerykańskim Missouri, w 1908 liczyło 751,112 m.

Saint-Marceaux René Karol, rzeźbiarz francuski, wykonał nadto: „Damę pikową“ (1890); „Zorzę“ (1895). W muzeum luksemburskim są jego: „Młodość Dantego“ (1868); „Czuwający gieniusz“ i Tajemnica grobu“. **S.-M.** jest nadto autorem wielu niepospolitych biustów. Laureat wielu konkursów, został członkiem Instytutu w 1905 r.

Saint-Ouen, miasto w francuskim departamencie Sekwany, w 1906 liczyło 37,866 m.

Saint-Pierre Gaston, malarz francuski, * 1838 w Nîmes. Zaczął wystawiać w Salonie od 1861 portrety, następnie obrazy historyczne. Ważniejsze z nich: „Leda“ (1865); „Zaręczyny“ (1870); „Judyta“ (1900); „Gwiazda poranna“ (1903); „Nimfa Salmacis obserwująca hermafrodytę“ (1905); z mnóstwa wytwornych portretów wyróżniają się: „Blondynka“ i „Portret kobiety“ (muz. luks.).

Saint-Pol-Roux-le-Magnifique Paweł (właściwie *P. Roux*), pisarz francuski, * 1861 w Saint-Henry koło Marsylji. Należy do przedstawicieli neoromantyzmu. Ogłosił: „l'Ame noire du prieur blanc“ (1893); „Epilogue de saisons humaines“ i „Resoirs de procession“, poematy (1894); la Dame à la faulx,“ poemat dramatyczny (1899); „la Rose et les Epines du chemin“ (1901); „De la Colombe au corbeau par le paon“ (1903); „Anciennetés“ (1904) i t. d.

Saint-Quentin, miasto w francuskim departamencie Aisne, w 1906 liczyło 51,295 m.

Saint-Saens, napisał po 1900 opery: „Barbarzyńcy“ (1901), „Parysatis“ (1902), „Andromaka“, „l'Amêtre“ (1906) etc.

Saionji Kinmocki, margrabia, mąż stanu japoński, * 1850, brał udział w rewolucji 1868 i dowodził wojskiem wysłanym na północ przeciwko armji shogunów. Później kształcił się we Francji, następnie redagował w Tokio dziennik opozycyjny. Cesarz powołał go do komisji opracowującej konstytucję, poczym mianował go ministrem w Wiedniu, później w Berlinie. Mrg. Ito powołał go do swego gabinetu jako ministra oświaty, a pod koniec wojny chińsko-japońskiej zastępował ministra spraw zagranicznych. W 1900 wespół z mrg. Ito utworzył Związek konstytucyjny, najsilniejszą obecnie partję polityczną w Japonji. Prezes Rady cywilnej podczas gabinetu mrg. Ito, przewodniczył gabinetowi w czasie choroby Ita. Ustąpiwszy z prezesowstwa Rady cywilnej stanął na czele Związku konstytucyjnego i na tym stanowisku udało mu się sformować nowy gabinet w marcu 1906 r., który przetrwał do lipca 1908. Podtrzymywał ministerjum Katsury (ob. I i II supl.) pomimo niepopularności tego ostatniego. Po zawarciu pokoju z Rosją, i ustąpieniu Katsury objął kierownictwo rządu. Przyjście do władzy **S.** uważane było powszechnie za zwycięstwo postępu europejskiego nad konserwatyzmem azjatyckim.

Saionji.

Saitschick (właściwie *Zajczyk*) Robert, historyk kultury i literatury, * 1867 na Litwie, do gimnazjum uczęszczał w Warszawie, historję, filologję i literaturę porównawczą studjował w Rosji, Austrji i Szwajcarji, habilitował się w Bernie 1890, w Akademji Neuchâtel 1894, na politechnice zurychskiej 1895, gdzie obecnie wykłada. Ogłosił szereg głębokich studjów: „Die Weltanschauung Dostojewskis und Tolstois“ (1893); „Meister der schweizerichen Dichtung des XIX Jahrhunderts“ (1894); „Goethes Charakter“ (1898); „Genie und Charakter. Shakespeare-Lessing-Schopenhauer-Richard Wagner“ (1900); „Menschen und Kunst der italienischen Renaissance“ (1903—04, 2 t.; przekład polski, Kraków, 1911); „Deutsche Skeptiker. Lichtenberg. Nietzsche“ (1906); „Französische Skeptiker. Voltaire. Merimée. Rénan“ (1906); nadto: „Aus der Tiefe. Ein Lebensbuch“ (1899) i „Quid est veritas? Ein Buch über die Probleme des Daseins“ (1907).

Sajodyna, jednojodobehenian wapnia

$$C_{22}H_{40}CaO_2J,$$

stosuje się zamiast jodku potasowego, nie wywołując wcale albo w małym stopniu jodyzm (ob.).

Sakatani Yoshiro, mąż stanu japoński, czynny był 1887 w ministerjum finansów, 1906 został ministrem finansów. Nakreślił program zwiększenia dochodów państwa przez cła, popieranie przemysłu i emigrację. Ustąpił 1908 r.

Saksonja, królestwo i państwo związkowe niemieckie (ob.), na obszarze 14992,94 klm. kw. liczyła 4 508,601 m. (1905) głównie protestantów oraz 225,000 katolików i 14,697 żydów. W powiatach Kamienieckim, Budyszyńskim i Lubijskim pozostało 44,025 Wendów (1900) w innych miejscowościach **S.**— 2,984 Słowian. *Rolnictwo.* Liczba zakładów rolniczych w 1907 wynosiła 175,428. Obszar gruntów rolnych zmniejszył się z 999,587 hektarów 1895 do 974,577 w 1907 r. W 22 zakładach górniczych wydobyto w 1908: 5,378,192 tonny węgla kamiennego, w 78 zakładach — 2,883,906 t. węgla brunatnego; rudy żelaznej otrzymano 751000 t., siarczanu glinu 64,638 tonn. W hutach wyprodukowano 7,232 tonny ołowiu; 82826.75 kg. srebra; 22,204 t. kwasu siarkowego i t. d. W 1908: 26,271 fabryk i zakładów prze-

mysłowych zatrudniało 692,895 robotników. Długość linji kolejowych w 1908 wynosiła 2630·4 klm. W 1911 dochody i rozchody stanowiły po 369,079,363 mar., dług państwowy (1909) 893,942,600 mar.

Dzieje. Zmiana ustawy wyborczej na modłę pruską w 1896 (ob.) wywołała ogólne niezadowolenie ludności, głównie proletarjat fabryczny czuł się niezmiernie pokrzywdzony. Połączona opozycja w 1903 przeprowadziła do parlamentu Rzeszy 22 socjalnych demokratów na 23 deputowanych, przypadających na **S.** Rząd podjął na nowo sprawę reformy wyborczej ale projekty z 1904 i 1907 nie były wprowadzone w życie. Dopiero po porozumieniu się Izby Panów z większością Izby niższej i rządem nowa ustawa wyborcza została uchwalona jednogłośnie przez Izbę deputowanych 72 głosami przeciw 5. Nowa ustawa wyborcza z 5 maja 1909 oznacza liczbę deputowanych na 91, przyczym 48 wybierają okręgi wiejskie, 43 miejskie na okres sześcioletni przez głosowanie tajne, bezpośrednie. Wyborca posiada jeden głos zasadniczy, nadto 1, 2 lub 3 głosy dodatkowe zależnie od wysokości pensji urzędniczej lub dochodu; ukończenie 50 lat również nadaje prawo do jednego głosu dodatkowego, ale powyżej 4 głosów nie może mieć żaden wyborca. Nowa ustawa wprowadza pensję deputowanych w sumie 3,000 marek. Prawo wyborcze traci każdy, zalegający w podatkach dłużej nad rok. W październiku 1909 odbyły się wybory podług nowej ustawy i dały następujące wyniki: 28 liberałów narodowych, 27 konserwatystów, 25 demokratów społecznych, 8 wolnomyślnych, 2 zwolenników reformy, 1 wolnego konserwatystę. Sejm 1910 zdołał przeprowadzić reformę ustawy górniczej, ustawę o biednych, o związkach gminnych, o szkolnictwie początkowym, zapewniającą gminom pomoc od państwa, o szkolnictwie dla dziewcząt i t. p. Dn. 15 października 1904 umarł król Jerzy, na tron wstąpił syn jego Fryderyk August III, ożeniony z Ludwiką, księżniczką toskańską w 1891, rozwiedziony z nią w 1908 (ob. Montignoso). Dzieci Fryderyka Augusta: Jerzy, * 1893, następca tronu od 1904; Fryderyk Chrystjan, * 1893; Henryk, * 1896; Małgorzata, * 1900; Marja Alicja, * 1901; Anna Monika, * 1903.

Salandra Antonio, polityk włoski, * 1853 w Troia. Studjował prawo w Neapolu, następnie został profesorem nauk administracyjnych w Rzymie. Wybrany 1886 do parlamentu zasiadł wśród umiarkowanych konserwatystów. W 1891—92 i 1893—96 był podsekretarzem finansów, 1899—1900 ministrem rolnictwa, 1906 i 1909—910 ministrem skarbu.

Salerno, miasto włoskiej prowincji t. s. nazwy w 1908 liczyło 42,727 m.

Saletrowce, nazwa gromady minerałów w systematyce naturalnej, obejmuje sole kwasów: azotowego, fosforowego, arsenowego, antymonowego, niobowego, tantalowego, wanadowego.

Salisbury James Gascoyne Cecil, markiz, wice-hrabia *Cranborne*, * 1861, polityk angielski, był członkiem Izby gmin do 1903, uczestniczył w wojnie południowo-afrykańskiej, 1900—1903 sprawował urząd podsekretarza stanu w ministerjum spraw zagranicznych, 1903—05 tajnego pieczętarza, 1905 (od marca do grudnia) ministra handlu. W gł. dziele mylnie podano imię Karol Talbot (t. XIII, str. 272).

Salisbury Robert Artoi Talbot Gascoyne Cecil, markiz, lord *Cranborne*, polityk angielski. Po śmierci wyszły jego: „Essays: biographical, foreign politics“ (1905, 2 t.).

Salm, starożytna niemiecka rodzina hrabiów i książąt. *Dom Obersalm:* 1 linja *Salm-Salm*, głowa rodu, ks. Leopold, * 1838, † 1908, następcą jego został brat, ks. Alfred, * 1846; 2-ga linja *S. Kyrburg*, głowa linji ks. Ludwik, * 1845; 3-cia linja *S. Horstmar*, głowa linji ks. Otto, * 1867. *Dom Niedersalm:* 1-sza linja *Salm Reifferscheidt Krantheim* z głową linji ks. Alfredem, * 1863; 2-ga linja *S. R. Raitz* z głową linji ks. Hugonem, * 1893.

Salmeron y Alonzo.

Salmeron y Alonzo (nie *Monzo*, jak w gł. dziele), Mikołaj, mąż stanu hiszpański i b. prezydent rzeczypospolitej Hiszpańskiej z r. 1873, † 1908 w Pau (nie 1878 w Paryżu, jak w gł. dz.). Po restauracji monarchji był pozbawiony katedry i wygnany z kraju. Dopiero w 1881 pozwolono mu wrócić do Hiszpanji i wykładać w uniwersytecie. Deputowany Kortezów od 1886, utworzył centralistyczną grupę republikańską, ale to rozbicie republikanów pozbawiło go mandatu w 1899. Kiedy w 1903 powstała wielka zjednoczona partja republikańska **S.** stanął na jej czele i znów wszedł do parlamentu. W ostatnich latach życia stał się zwolennikiem federalizmu i popierał ruch kataloński, przeciwko któremu walczył przez całe życie jako centralista.

Salm-Horstmar Otto, książę, polityk niemiecki, * 1867. Studja odbywał w Lozannie, Gienewie, Berlinie; 1889—1892 służył w wojsku, 1898 został członkiem pruskiej Izby panów, w l. 1902—1907 był prezesem nacjonalistycznego związku floty (*Flottenverein*, ob.).

Salmon Jerzy, teolog i matematyk irlandzki, † 1904. Ogłosił nadto: „Wykład gieometrji analitycznej o trzech wymiarach“ (1882); „Wyższa algiebra“ (1885) i t. d.

Salomona wyspy (ob.). W 1899 Niemcy oddały Anglji wyspy Shortland, Choiseul i Iza-

belę, które przypadły im na mocy umowy 1885. Obecnie posiadłości angielskie wynoszą 33,900 klm. kw. z ludnością (1909) 150,000 m., w tym 247 Europejczyków. Posiadłości niemieckie skurczyły się do 10,000 klm. kw. z 60,000 m.

Salus Hugo, liryk i nowelista niemiecki, * 1866 w Lipie czeskiej, z zawodu le arz. Ważniejsze zbiory: „Gedichte“ (1898); „Reigen“ (1900); „Ernte“ (1903); „Neue Garben“ (1904); „Die Blumenschale“ (1908) i in.; dramaty: „Susanna im Bade“ (1901); „Christa, ein Evangelium der Schönheit“ (1902).

Salustri Carlo Alberto (pseudonim *Trilussa*), poeta włoski, * 1876 w Rzymie. Z jego utworów satyrycznych, odznaczających się lekką formą, ważniejsze: „Favole moderne ed antiche“; „Favole romanesche“ (1908); „Er Serrajo“ (1908).

Salvioni Carlo, językoznawca włoski, * 1858 w Belinzonie, od 1892 profesor w Pawji, od 1902 w Medjolanie. Bada narzecza włoskie. Od 1902 redaguje „Archivio glottologico italiano“.

Salz Henryk, poeta polski, ogłosił drukiem: „Błędnemi szlaki“ (Lwów, 1903); „Kwiat bagna“ (Stanisławów, 1906, II wyd., 1908); „Powrotna fala“ (t., 1906, II wyd., 1908); „Mocarze“ (Warszawa, 1912).

Salzburg, księstwo, na 7,163 klm. kw., liczył w 1908: 214,651 m. Stolica księstwa, również **S.** liczył (1910) 38,438 m.

Samain Albert, poeta francuski, * 1859 r. w Lille, † 1900 w Magny-les-Hameaux. Odrazu po wydaniu pierwszego tomu poezji p. t. „Au jardin de l'infante“ (1893) zajął wybitne miejsce śród poetów modernistów. Po mistrzowsku malował wszelkie stany nieokreślone, półtony i napomknienia wierszem wytwornym i nader kunsztownym. Potym ukazały się jeszcze: „Aux flanes du vase“ (1898) i „le Chariot d'or“ (1901). **S.** ma wiele wspólnego z Baudelairem i Verlainem; ale szczerszy od pierwszego i prostszy od drugiego, jest miękkim elegistą o chorobliwej wrażliwości.

Samar, Sa, pierwiastek chemiczny z rodziny ziem rzadkich grupy ceru, ciężar atomowy 150.4 wobec tlenu=16, występuje w ortycie i torycie. Tlenek Sa_2O_3, nie zmienia się podczas prażenia w atmosferze wodoru czy tlenu. Wodzian galaretowaty nie rozpuszcza się w alkaljach, przyciąga z powietrza dwutlenek węgla; sole żółte, w smaku słodkie, działają ściągająco i odznaczają się charakterystycznym widmem.

Samarkandzki obwód w Azji centralnej (ob.), na 68,963 klm. kw. liczył w 1908: 1,132,800 m. Podług spisu powszechnego 39% stanowili Uzbekowie, 27% Tadżycy, 3% Kirgizi, 2·5% Arabowie, 1·4% Rosjanie, 0·6% Persowie, 0·6% Żydzi. Polaków osiadłych było 314, w wojsku 1217. Religja przeważa mahometańska. Główne miasto, Samarkanda, w 1904 liczyło 65,350.

Samarska gubernja (ob.), na 151046·6 klm. kw. w 1908 liczyła 3,428,200 m. Podług spisu powszechnego na 275,133 klm. było 1,777,000 Wielkorosjan, 119 tysięcy Małorusów, 224 tys. Niemców, 239 tys. Mordwy, 165 tys. Tatarów, 92 tys. Czuwasów i t. d.; Polaków osiadłych 1,709, w wojsku 231. Podług wyznania prawosławni stanowili 81%, mahometanie 10·3%, protestanci 10·3%, katolicy 2·08%. Główne miasto Samara, liczyło 95,216 m. (1906).

Samassa Paweł, polityk niemiecki, * 1868 w Lublanie. Był nadzwyczajnym profesorem 1897 w Heidelbergu, redaktorem *Münchener Neueste Nachrichten* 1899, od 1900 zaś wszechniemieckiego pisma *Alldeutsche Blätter*. Podróżował po Afryce 1904—05 i 1908; napisał: „Das Neue Südafrika“ (1905): „Die Besiedelung Deutsch Ostafrikas“ (1909); „Der Völkerstreit im Habsburgerstaat“ (1910).

Samazenilh Gustaw, muzyk francuski, * 1877 w Bordeau, uczeń Chaussona, następnie Cezara Francka, jest utalentowanym kompozytorem oraz krytykiem i współpracownikiem w dziale muzycznym wielu pism francuskich.

Sambor, miasto powiatowe w Galicji, w 1910 liczył 19,919 m. W okręgu sądowym samborskim na 75,791 m. w 1900 Polacy stanowili 38·1%, Rusini 58·7%, Niemcy 3·2%; rzymscy katolicy 31·3%, unici 58·9, żydzi 9·4%, protestanci 0·4%.

Sämisch Edward Teodor, okulista niemiecki, † 1909.

Sammartini Jan Chrzciciel, muzyk włoski, * 1704, † 1774, był organistą i kapelmistrzem kościelnym w Medjolanie, 1737—41 nauczycielem Glucka; pozostawił liczne kompozycje kościelne (Msze, Psalmy), koncerta instrumentalne i opery.

Samoa, grupa wysp polinezyjskich (ob.). W kolonjach niemieckich w 1909 wybuchły zaburzenia przeciw Niemcom, które wkrótce stłumiono. W ostatnich czasach założono plantacje kauczuku i kakao.

Samochody (ob.). Do zalet **S.** elektrycznych należą: łatwość zmieniania w znacznych granicach szybkości, co się osiąga przez rozmaite połączenia akumulatorów, lub, jeśli **S.** (o kołach prowadzących niezależnych) posiada 2 motory, przez rozmaite ich połączenie, dalej, brak hałasu i nieprzyjemnego zapachu. O ile się ruch odbywa na dłuższych przestrzeniach, stosowane są najpowszechniej **S.** spalinowe (naftowe, benzynowe, b. rzadko spirytusowe). Co do swego zastosowania wszystkie **S.** mogą być podzielone na **S.**: 1. do zwykłej jazdy z prędkością umiarkowaną (motory o niewielkiej względnie ilości koni, 4—25); 2. wyścigowe z motorami do 150 HP.; 3. towarowe i omnibusy; 4. rowery motorowe o sile około $2^1/_2$ HP., jak również łódki. **S.** nie należą do ekonomicznych środków lokomocji. Doświadczenie wykazuje, że 60%—80% siły motorowej traci się na opór mechanizmów,

a zaledwie reszta pokonywa opór przy wzniesieniach, nierównościach toru, jak również opór powietrza.

Samolewicz Janusz, napisał: „Sąd wyższy prawa niemieckiego“ (Lwów, 1903).

Samori, zdobywca północno-afrykański, murzyn, * 1835, † 1900. Pochodził z okolic górnego Nigru, był handlarzem niewolników w Bissandugu, 1870 zarządcą tego miasta. Od 1874 zaczął czynić wyprawy wojenne, a 1882 został władcą całego imperjum **S.,** położonego w górze Nigru. Przybrał tytuł Emir el Mumenin (władca wiernych). W 1882 po raz pierwszy starł się z Francuzami i został pokonany; według umowy z 1887 ustąpił Francji wszystkie posiadłości na lewym brzegu Nigru i uznał protektorat nad resztą. Od 1891 rozpoczął się szereg nowych starć z Francuzami, zabierającemi mu jedno terytorjum po drugim. W 1898 **S.** wzięty był do niewoli, a państwo jego przyłączono do posiadłości francuskich. Por. Gatelet „Histoire de la conquête du Soudan français, 1879—99“ (1901).

Samorząd miejski w Królestwie Polskim. W 1905 r. ministerjum spraw wewnętrznych zaczęło opracowywać projekt **S. M. w Kr. Polskim,** ale wniosło ten projekt do Dumy państwowej dopiero 1910. Prace w komisjach i debaty w Dumie trwały z przerwami prawie dwa lata i ostatecznie w trzecim czytaniu został projekt **S. M.** uchwalony przez Dumę 19 lutego 1912. Pozostaje jeszcze decyzja Rady państwa i sankcja monarsza. Wobec zmian poczynionych przez Dumę w projekcie rządowym, głównie z powodu atrybucji władz centralnych, projekt w obecnej postaci może się nie ostać. Duże też zmiany poczyniła Duma w pierwotnym projekcie komisji, przy każdym czytaniu upośledzając coraz bardziej rolę języka polskiego (biurowość, prowadzenie obrad przez przewodniczącego, usunięcie języka polskiego z ośmiu miast gub. Suwalskiej i t. d.) i powiększając liczbę mandatów rosyjskich (przedstawiciele duchowieństwa prawosławnego, przedstawiciel uniwersytetu i t. d.). O upośledzeniu języka polskiego w **S. M.** ob. art. Królestwo Polskie w II supl. (str. 412). Cenzus wyborczy podług uchwalonego projektu **S. M.** mają wszyscy, wynajmujący w Warszawie mieszkanie 360-rublowe i wyżej, a w innych miastach płacący nawet tylko 60 rubli komornego. Ordynacja wyborcza ustanawia trzy kurje: rosyjską, żydowską oraz „reszty woborców“, do której należeć mają Polacy; 5 Rosjan, mających cenzus wyborczy, już będą stanowili oddzielną kurję i wybiorą z pośród siebie jednego radcę miejskiego, jeżeli się okaże w danym mieście więcej, niż 5 Rosjan, natenczas mają oni prawo do wyborów proporcjonalnych. Co się tyczy żydów, chociażby w danym mieście stanowili więcej, niż połowę ludności, wolno im wybierać tylko piątą część radnych, a w każdym przypadku, przy wszelkich wyborach proporcjonalnych, może do samorządu wejść tylko $^1/_{10}$ radnych żydów; żyd nie może piastować urzędu prezydenta, wice-prezydenta lub sekretarza, a w zarządzie Rady miejskiej może zasiadać tylko jeden żyd. Wybory odbywają się w każdej kurji oddzielnie, przyczym w celu przeprowadzenia wyborów w kurji II i III miasto podzielone być może na oddzielne okręgi, zaś na radnego wybierany być może każdy, wniesiony do list wyborczych, niezależnie od tego, do jakiego okręgu należy. W miastach z ludnością do 5,000 Rada miejska składa się z 20 radnych, w miastach o ludności do 10,000 ilość radnych wynosi 30, a następnie przybywa po pięciu radnych na każde 5,000 ludności powyżej 10,000, dopóki liczba ich nie dosięgnie 100 w miastach z ludnością do 100,000. W miastach z ludnością powyżej 100,000 liczba radnych wynosić będzie 120, w Warszawie zaś 160. Kompetencję Rady miejskiej w porównaniu z dawnemi ustawami rozszerzono cokolwiek, dając jej większą władzę w przeprowadzeniu kanalizacji, ubezpieczeniu wzajemnym od ognia, w prawie urządzania i utrzymywania rzeźni, w walce z drożyzną artykułów niezbędnej potrzeby oraz mieszkań przez urządzanie tanich mieszkań i t. d. Zatwierdzenie przewodniczącego Rady miejskiej i zastępcy zależy od władz centralnych (w gubernjalnych przez ministra, w powiatowych przez generał-gubernatora, w niepowiatowych przez gubernatora). W miastach z ludnością do 25 tysięcy rady miejskie mają prawo powierzenia przewodnictwa w Radzie miejskiej prezydentowi miasta lub burmistrzowi.

Samos, wyspa przy brzegach Jonji w Azji Mniejszej (ob.), księstwo hołdownicze tureckie, zostające pod protektoratem Francji, Wielkobrytanji i Rosji; w 1902 na przestrzeni 468 klm. kw. liczyło 53,424 mieszkańców greckiego pochodzenia, cudzoziemców 1,197 (1,080 Greków), prócz tego 15,000 Somosczyków mieszka w Azji Mniejszej. Budżet z 1906 określał dochody na 2·8 milj. piastrów, wydatki na 3·3 milj. p., w tym 300,000 piastrów daniny dla Turcji; dług państwowy 2·2 milj. piastrów. Zarząd ks. **S.** wzorowany jest na państwach europejskich. posiada ono zgromadzenie narodowe, składające się z 40 posłów i obradujące raz do roku; na pierwszym posiedzeniu obierany bywa senat; kadencja zgromadzenia narodowego trwa dwa lata tylko. W 1902 na skutek domagania się ludności mianowany został księciem Aleksander Mavroyeni bej, ustąpił 1904 miejsca prawnikowi Jankowi Effendiemu Withynosowi, a ten 1906 Konstantemu Karatheodoremu. W sierpniu 1907 został księciem Gieorgios Gieorgiades, po nim zaś mianowany już w grudniu 1907 Andrzej Kopassis Effendi (ob. uzupełnienie do II supl.), członek tureckiej Rady stanu, popierany przez młodoturków. Prowadził on bezwzględną walkę z dążnościami ludności do zdobycia zupełnej niezawisłości lub połączenia z Gre-

cją. Tłumił energicznie próby powstań, gdy zaś w 1908 nie mógł własnemi siłami zgnieść rozruchów, które wybuchły pod koniec maja w Vathy, wezwał na pomoc wojsko tureckie, które, wbrew protokułowi londyńskiemu z 1872, pozostało na wyspie. Przywróciło to, co prawda, tam spokój, nie mniej jednak wzmogło jeszcze bardziej nastrój ludności przeciwko księciu. W 1910 ludność wybrała do Zgromadzenia narodowego wyspy na 40 posłów 32 przeciwników księcia. Ostatecznie 24 marca 1912, gdy książę przechadzał się nad brzegiem morza, w pobliżu pałacu, został zastrzelony. Po zamordowaniu księcia, na wyspie zapanowała zupełna anarchja. Banda powstańców napadła na urząd celny i zrabowała 360 funt. tur. Powstańcy rozbroili też żandarmów i zamordowali ich kapitana, innego oficera uprowadzili w góry. Wojsko tureckie ruszyło w pogoń za powstańcami. W związku też z zamachem na ks. Kopassisa spłonął 5 kwietnia 1912 pałac jego w Konstantynopolu, podpalony przez spiskowców.

Sampson Wiljam Tomasz, admirał amerykański, † 1902 w Waszyngtonie.

Samuel Herbert Ludwik, polityk angielski, * 1870 w Liwerpolu, studja odbywał w Oksfordzie, 1902 wybrany jako liberał do Izby gmin, 1905 został podsekretarzem stanu w ministerjum spraw wewnętrznych, 1909 kanclerzem księstwa Lankasteru i członkiem gabinetu, 1910 generalnym dyrektorem poczt.

Samurai, nazwa starożytnej klasy wojowników w Japonji. Dosłownie **S.** oznacza straż i do XII w. tak nazywano jedynie żołnierzy pałacowych mikada, jego świtę. Cokolwiek później nazwa **S.** stosowała się do całego rycerstwa w przeciwstawieniu do warstw ludowych (*heimin*). **S.** tworzyli w liczbie 400,000 odrębny stan dziedziczny, a do najważniejszych ich przywilejów należały: stały żołd, prawo noszenia dwuch mieczów i wymierzania samym sobie sprawiedliwości w stosunku do klas niższych. Po restauracji 1876 odebrane im zostały te przywileje, a za utracony żołd otrzymali jednorazową indemnizację; od 1878 zowią się **S.** *shizoku*. Do tego stanu rycerskiego zaliczają się i *hatamato*, **S.** z Tokugawa-Szogune. Obecnie czynione są zabiegi, aby z kodeksu honorowego **S.,** *buszido*, stworzyć etykę narodową dla Japonji (ob. Yamato da mash).

Sana, dawniej samodzielne państwo w arabskiej krainie, Jemenie, podległe dziedzicznemu Ymamowi, skupiającemu w swych rękach władzę świecką i duchowną. W 1865 usunięto panującą rodzinę i wprowadzono obieralnych szeików. Od 1871 **S.** podlega władzy Turków; 1904 podniosła bunt przeciwko nim, który został zdławiony. Główne miasto t. n., największe i najczystsze z miast arabskich, prowadzi ożywiony handel, szczególnie kawy, liczy 50,000 m., w tym 1,500 żydów.

Sancha y Hervas Ciriaco Marja, kardynał arcybiskup Toleda, * 1838 w Quintana del Pidio, † 1909 w Toledo, doktór teologji 1860, biskup sufragan Toleda 1875, biskup Avili 1882, Madrytu 1886, arcybiskup Walencji 1892, kardynał 1894, prymas Hiszpanji w Toledo 1898 r.

San Clemente Manuel, prezydent rzeczypospolitej Kolumbijskiej, * 1815 w Buga, † 1902 w Villeta. Z zawodu prawnik, kilkakrotnie był obierany senatorem i prezesem Izb. Piastował urząd minstra spraw wewnętrznych i wojny, w 1898 został obrany prezydentem rzeczypospolitej, 1900 pozbawiony tej godności.

Sand Herbert, napisał: „Współczesna polska twórczość dramatyczna“ (Kraków, 1911).

Sand Jerzy, poetka francuska (ob.). Na polski przełożono nadto z utworów **S.** „Ostatnia z Alvinich“ (1903).

Sandberger Adolf, muzykolog niemiecki, * 1864 w Würzburgu, studja odbywał w Monachjum w konserwatorjum i na uniwersytecie. Od 1900 jest profesorem nauk muzycznych uniwersytetu w Monachjum. Napisał wiele cennych rozpraw historycznych i teoretycznych i stoi na czele wydawnictwa „Denkmäler der Tonkunst in Bayern“.

Sandeau Leonard Juljusz, powieściopisarz i dramaturg francuski (ob.). Na polski przełożono nadto jego „Na skale mew“ (Warszawa, 1910).

Sandomierz, miasto powiatowe gub. Radomskiej, w 1909 liczył 6,798 m., w tym 3,638 żydów, 2,851 katolików, 251 prawosławnych, 58 protestantów. W powiecie Sandomierskim na 131,766 m. w 1909 było: 106,750 katolików, 29,490 żydów, 1,032 protestantów, 494 prawosławnych; 80·6% Polaków, 16·7% Żydów, (najbardziej żydowski w całej gubernji), 1·8% Rosjan, 0·7% Niemców, 0·2% innych, 1·7% wojska.

Sandwicki południowy archipelag, antarktyczna grupa wysp pod 56—59° sz. poł. i 27—29° dł. zach., o powierzchni 420 klm. kw.; grunt skalisty, pokryty śniegiem i lodem. **S.** wyspy odkrył Cook 1775, ostatnio zwiedzał je Larsen 1908/9. W 1909 Anglja zajęła wyspy i poddała władzy gubernatora Falklandu.

San Francisco, główne miasto, stanu płn. ameryk. Kalifornji, liczyło w 1907: 450,000 m.; 18 kwietnia 1906 prawie całe miasto zostało zburzone podczas trzęsienia ziemi; obecnie przebudowało się podług wymagań nowoczesnych. Por. R. Steel, „The story of the rebuilding of **S. F.**“ (1909).

San Giuliano Antonino, mrg., polityk i dyplomata włoski, * 1852 w Katanji, 1882 wszedł do parlamentu. W 1892—93 był podsekretarzem stanu, 1899—1900 ministrem poczty i telegrafu; 1905 powołany do senatu, t. r. objął tekę ministra spraw zagranicznych, ale ustąpił już 1906; wraz z Visconti-Venostą reprezentował Włochy

na konferencji w Algeçiras. W sierpniu 1906 został ambasadorem w Londynie, 1909 w Paryżu, 1910 mianowany ministrem spraw zewnętrznych, w tej samej roli pozostaje w gabinecie Giolittiego z 1911.

Sangnier Marek, publicysta i socjolog francuski, * 1873 w Paryżu. Był oficerem, wystąpił z armji 1898, by całkowicie oddać się odrodzeniu społecznemu i moralnemu społeczeństwa na gruncie katolicyzmu demokratycznego. Wydawał pisma: *Sillon* (1906) i *l'Eveil démocratique*. Ogłosił szereg broszur i rozpraw, z których główniejsze „l'Esprit démocratique“: „l'Education social du peuple“; „la Vie profonde“ i t. d., nadto dramat „Par la mort“.

San Marino, rzeczpospolita (ob.), liczył w 1910: 10,489 m. Por. nadto Ricci „La republica di **S. M.**“ (1904); Daguin, „La republique di **S. M.**“ (1903).

Sanok, miasto powiatowe w Galicji, liczył w 1900: 6,365 m., przeważnie Polaków. W okręgu sądowym **S.** na 50,989 m. w 1900 Polacy stanowili 56·6%, Rusini 43·2%, Niemcy 0·2%; katolicy rzymscy 42·3%, unici 46·1%, żydzi 11·6%.

San Remo, (ob.) liczyło w 1908: 21,055 m.

San-Salvador (ob.), jedna z pięciu rzeczypospolitych Ameryki Środkowej, na przestrzeni 21,160 klm. kw., liczył w 1906: 1,116,253 m., składających się z mieszańców, murzynów i białych w liczbie 10 tysięcy. Władza wykonawcza w **S.** należy do prezydenta obieranego na 4 lata, (w 1907 obrany był na to stanowisko Fernando Figueroa) oraz do gabinetu złożonego z 4 sekretarzy stanu; władza prawodawcza spoczywa w Zgromadzeniu prawodawczym, złożonym z 42 deputowanych i obieranym corocznie przez głosowanie powszechne. Terytorjum podzielone na 14 departamentów zarządzanych przez gubernatorów, wyznaczanych ze strony władzy wykonawczej. Dochody państwa w 1911 wynosiły 16·5 milj. mrk., wydatki 16·6 milj. mrk., dług publiczny (1909) 19·4 milj. mrk.; armja składała się z 3,000 ludzi, 18,000 milicji, podczas wojny obowiązuje powszechna służba wojskowa. Długość linji kolejowych wynosiła 1909: 197 klm., linji telegraficznych 4,009 klm., telefonicznych 3,297 klm.; stacji pocztowych w 1909 było 82. Przywóz w 1907 wynosił 3,440,721 złotych dolarów, wywóz 15,163,480 srebrnych pesos, w obydwuch rubrykach pierwsze miejsce zajmują Stany Zjed; (1 milj., wzgl. 5 mil.). Z artykułów wywozu naprzód idzie kawa—10¾ milj. pesos, potym złoto —1¾ milj,, srebro—⅘ milj., cukier—½ milj., indygo 451,000 i balsam 172,000 pesos. O wynikach badań naukowych zaczerpnąć można wiadomości z prac: E. Lottermosera co do temperatury („Mitteil. d. Geogr. Ges. v. Hamburg, 1905), co do stosunków etnologicznych z W. Lehmana „Etnologische Reise“ (1900) i Alberta Membreno „Nombres geográficos de la Republica del **S.**“ (1908). *Dzieje.* Regalado, który objął władzę po zwycięskim powstaniu, 1903 oddał ją swemu następcy, I. Escalanowi, w drodze ustawodawczej. W 1904 Honduras, Nicaragua i **S.** zawarły związek skierowany przeciwsko Guatemali. W maju 1906 wybuchła tam rewolucja, popierana przez **S.**, która wywołała wojnę między temi republikami. Minister wojny w **S.**, gienerał Regalado, dawny prezydent rzeczypospolitej wrogo nastrojony względem prezydenta Guatemali, Estrady Cabrera, był wezwany przez tę ostatnią, by złożył urząd jako wichrzyciel. W odpowiedzi na to **S.** łącznie z Hondurasem wysłał wojsko w sile 35,000 przeciwko Guatemali. Bitwa pod El-Icaro (12 lipca) dała zwycięstwo **S.**, ale gien. Regalado był w bitwie zabity, a interwencja Meksyku i Stanów Zjedn. doprowadziła szybko (22 lipca) do zawarcia pokoju. Ciągłe zatargi między pięcioma rzeczpospolitami Ameryki Środkowej trwają bez przerwy pomimo nowego uroczystego zawarcia pokoju w 1908 i ustanowienia w Cartaginie (Costarica) środkowo-amerykańskiego sądu rozjemczego. Na początku 1909 Nicaragua znów walczyła z **S.** i Guatemalą. Ponowna interwencja Stanow Zjed. i Meksyku oraz nowe powikłania między rzeczpospolitami Ameryki środkowej trwały przez 1909 i 1910 r.

Sanson Andrzej, zootechnik i weterynarz francuski, * 1826, † 1902, był profesorem zootechniki w Szkole rolniczej w Grignon i w Instytucie agronomicznym narodowym. Specjalne zasługi położył w dziedzinie racjonalnej hodowli zwierząt. Z szeregu prac naukowych **S.** najważniejsza „Traité de zootechnie“ (1866—1874).

Santa Catharina, państwo związkowe brazylijskie, na 74,156 klm. kw. w 1900 liczyła 321,294 m. Wśród kolonistów z Europy przeważają Niemcy na północy, koło 100,000 m.; na południu Włosi,; trzecie miejsce zajmują Polacy.

Santa Maria Domingo, prezydent rzeczypospolitej Chilijskiej, † 1888.

Santiago, miasto na Kubie (ob.), w 1907 liczyło 45,470 m.; departament **S.**—455,086 m.

Santiago, stolica Chili (ob.), w 1907 liczyło 332,724 m.

Sapieha Adam, książę, biskup krakowski * 1867 w Krasiczynie, jako syn Adama ks. Sapiehy (ob.) i Izabeli ks. Sanguszkowej, odbył studja teologiczne w Insbruku. Święcenia kapłańskie otrzymał we Lwowie 1 paźdz. 1893, i od tego czasu do 1896 pełnił obowiązki prefekta w seminarjum lwowskim. W 1896 udał się na dalsze studja do Rzymu, gdzie przebywał w kolegjum polskim i akademji duchownej pod protektoratem mosignora Merry del Vala, ówczesnego kardynała sekretarza stanu. Uzyskawszy w uniwersytecie św. Apolinarego doktorat obojga praw, wrócił do Lwowa, gdzie został 1897 wicerektorem seminarjum, 1901 referentem konsystorza metropolitalnego, 1902 kanonikiem kapituły

Sapieha Adam.

lwowskiej, 1904 prezesem Skały. W 1905 Pius X powołał **S.** do Watykanu i powierzył mu stanowisko szambelana. Na stanowisku tym prałat **S.** miał sposobność informowania Stolicy apostolskiej o sprawach Kościoła w Polsce. W 1911 po śmierci kardynała Puzyny powołany był na biskupstwo krakowskie. Konsekracja na księcia biskupa krakowskiego odbyła się w Rzymie 17 grudn. 1911 w kaplicy Sykstyńskiej i dokonana została przez papieża w obecności rozmaitych deputacji z Polski. Ingres zaś na stolicę biskupią odbył się 3 marca 1912 w Krakowie z ogromną wspaniałością przy współudziale biskupów galicyjskich i władz krajowych.

Saporiti Rachelie, (pseud. *Fulvia*) powieściopisarka włoska, * 1866 w Nesso. Ważniejsze utwory „Trappo fiera“, nowele; „Foglie spaise“; „Per voi fanciulli“; „Storiello serene“; „Procelle dell' anime“; „Marco Delinas“; „Branca“; „Bianco Monselice“; „Idubbio“ i in.

Sapropel (gr. szlam zgniły), nazwa szlamu z butwiejących substancji organicznych, osobliwie takiego, jaki się nagromadza w wodach stojących.

Sarafow Borys, oficer i rewolucjonista bulgarski, * 1872 w Macedonji, † 1907 w Sofji. Po otrzymaniu staranuego wykształcenia w Sofji młodo wstąpił do armji bulgarskiej, 1896 mianowany był porucznikiem. Brał udział w życiu politycznym; 1889 podał się do dymisji i został jednym z wodzów band macedońskich, które walczyły z uciskiem tureckim; działał głównie w okolicach Monastyru; wielu walecznych czynów dokonał szczególnie w 1903 i 1904, za co rząd turecki wyznaczył za głowę jego miljon franków. Z jednej strony zrażony tym, że nie mógł komitetu macedońskiego nakłonić do akcji jednolitej w walce o niezależność, a z drugiej pod wpływem stopniowych reform w Macedonji i namów rządu ks. Ferdynanda, zaniechał akcji rewolucyjnej na razie. To jednak wywołało niechęć dawnych towarzyszy broni i 10 grudnia 1907 został zamordowany w tajemniczy sposób w Sofji wraz z towarzyszącym mu rewolucjonistą Garwanowem.

Sarafow Borys.

Sarajewo, stolica Bośni i Hercegowiny, w 1910 liczyło 51,054 m.

Sarasate Paweł, skrzypek hiszpański, † 1908 w Biarritz.

Sarasin Fryderyk, * 1859 w Bazylei, i Paweł * 1856 tamże, przyrodnicy i podróżnicy szwajcarscy, od 1883 zwiedzali kilkakrotnie Cejlon. Badania **S.** dotyczą gieografji i etnografji (pierwotnych Weddów) Cejlonu. Obydwaj są kustoszami muzeum przyrodniczego w Bazylei. Ogłosili: „Ergebnisse naturwissenschaftlicher Forschungen auf Ceylon“ (1887—908, 4 t.); „Materialien zur Naturgeschichte der Insel Celebes“ (1898—905); „Reisen in Celebes 1893—96, 1902—1903“ (1905, 2 t.).

Saratowska gubernja na 844,939 klm. kw. w 1908 liczyła 2,989,500 m. Podług spisu powszechnego było: 83% Rosjan, 7% Niemców, 5% Mordwy, 4% Tatarów, 1% innych, Polaków osiadłych 1,897, w wojsku 699; 89% prawosławnych, 5·6% protestantów, 3·9% mahometan, 1·4% katolików. Główne miasto, Saratów, liczyło 198,000 (1906).

Sarbskie jezioro, jedno z najważniejszych na Kaszubach zachodnich, powierzchnia 10 klm. kw., głębokość 2·8 m.

Sardou Wiktoryn, dramatopisarz francuski, † 1908 w Paryżu; ogłosił nadto: „Robespierre“; „le Dante“; „la Fille de Tabarin“ (1900); „les Barbares“ (1901); „la Sorciere“ (1903); „la Piste“ (1906); „l'Espionne“ (1906).

Sardynja, włoska wyspa na Śródziemnym morzu (ob.), w 1909 liczyła 861,294 m. Górnictwo w 1901 zatrudniało 12,970 rob., a produkcja przedstawiała wartość 20,364,000 lirów.

Sargent John, malarz amerykański, * 1858 we Florencji. Kształcił się w Paryżu, gdzie zaczął od 1877 wystawiać swe płótna. Główniejsze prace: „Połów ryb“ (1879); „Drzewa oliwkowe“; „Na Capri“ (1880); „Dzieci w oświetleniu latarni weneckich“ (muz. Kensington); „W Szwajcarji“ (1906) i t. d. W 1887 przeniósł się do Londynu i tam zasłynął jako znakomity portrecista, szczególnie świetnością odznaczają się jego męskie portrety, jak lorda Ribblesdale (1904) i wiele innych.

Sarna Władysław, ksiądz, napisał: „Biskupi przemyscy obrządku łacińskiego“ (Przemyśl, 1904, cz. I).

Sarnecki Zygmunt, komedjopisarz i literat polski, ogłosił nadto: „Złocienie“ (1903); „Nie twoja“ (Warszawa, 1903); „Sny i wrażenia (Lwów, 1904). Pisuje po dawnemu recenzje i sprawozdania, które drukuje teraz przeważnie w *Gazecie Lwowskiej*, *Nowej Reformie*, *Głosie Narodu*. Od 1911 mieszka w Zakopanym. Tłumaczył z włoskiego i francuskiego wiele sztuk teatralnych, powieści i dzieł naukowych.

Sarrette Bernard, muzyk francuski, * 1765 w Bordeaux, † 1858 w Paryżu; jako kapitan gwardji narodowej był założycielem szkoły muzycznej dla członków orkiestr wojskowych, która

potym (w r. 1795) otrzymała tytuł Konserwatorjum. Ustąpił z dyrektorstwa w 1814 z nastaniem Restauracji.

Sarrien Jan.

Sarrien Jan Marja Ferdynand, polityk francuski, 1902 ponownie obrany do parlamentu, popierał gabinet Combesa, prezydował w komisji o szkołach zakonnych. W 1905 nie chciał przyjąć ofiarowanej mu teki w gabinecie Rouviera, głosował za oddzieleniem kościoła od państwa. W 1906 (10 marca) po upadku Rouviera stanął na czele gabinetu, w którym objął tekę ministra sprawiedliwości t. r. 19 października ustąpił wraz z całym gabinetem.

Sartoris albo **Sartorius** Józef, profesor Akademji wileńskiej, rodem Włoch, powołany na utworzoną w 1782 katedrę chemji (drugą w Polsce, pierwszą utworzył Kołłątaj w 1782 w Krakowie). **S.** wykładał po łacinie od 1784—1783. Założył małe laboratorjum chemiczne w Wilnie, w tym laboratorjum dokonał rozbioru wody mineralnej w Stokliszkach w 1789, wyniki rozbioru ogłosił ks. J. St. B. Jundziłł w „O źródłach słonych i soli w Stokliszkach“ (Wilno, 1792). W 1793 **S.** z powodu słabego zdrowia opuścił Litwę, gdzie po za wykładami zdobył uznanie jako lekarz. Por. W. Leppert, „Materjały do historji chemji w Polsce. Program prof. J. Sartorisa, ogłoszony w1785 i Józef **S.**“ (*Chemik polski* 1910 № 14—16).

Saski Sylwerjusz, malarz polski, uczeń Krakowskiej szkoły sztuk pięknych i Monachijskiej akademji. Mieszka w Krakowie, maluje sceny rodzajowe: „Kwestarz“; „Święcone“; „Kabalarka“; „Zażyj tabaczki“ i t. p.

Sasko-Altenburskie księstwo, liczyło w 1905: 206,508 m., w tym 200.511 protestantów, 5,438 katolików, 404 innych chrześcijan, 131 żydów. Dochody i wydatki państwa w 1910 wynosiły po 4,698,570 marek, dług publiczny 887,450 m. Po śmierci Ernesta Fryderyka Pawła w 1908 objął rządy synowiec jego Ernest II (ob. II supl.). Reforma wyborcza z 1909 powiększyła ilość posłów do sejmu do 32.

Sasko-Koburg-Gotajskie księstwo, liczyło w 1905: 242,432 m. głównie protestantów. W 1910 dochody państwa wynosiły 8,169,440 m. wydatki 7,948,040 m., dług publiczny (1909) 4,317,126 m. W 1905 objął rządy Karol Edward (ob.), który doprowadził wreszcie długotrwały spór o domeny państwowe do końca. W 1908 odbyły się nowe wybory do sejmu: wybrano 10 agrarjuszów, 7 narodowych liberałów, 5 wolnomyślnych i 8 socjalnych demokratów.

Sasko-Meiningieńskie księstwo, liczyło w 1905: 288,916 m., głównie protestantów. W 1911: dochody państwa wynosiły 9,661,510 m., wydatki 8,172,142 m., dług publiczny 7,265,453 m. Wybory w 1909 wprowadziły do sejmu 9 socjalnych demokratów na 24 posłów, jedną wiceprezydenturę objął socjalny demokrata. W 1910 uchwalono podatek od dochodów powyżej 900 marek.

Sasko-Wejmarsko-Eisenaskie księstwo, w 1905 liczyło 388,095 m., przeważnie protestantów. W 1911 dochody i wydatki wynosiły po 12,255,389 m., dług publiczny 2,321,163 m. Po śmierci Karola Aleksandra (* 1818, † 1901) z powodu przedwczesnej śmierci syna jego Karola Augusta (* 1844, † 1894) rządy przeszły do wnuka Wilhelma Ernesta, * 1876. Książę po stracie pierwszej żony ks. Karoliny Reus († 1905) ożenił się powtórnie w 1910 z ks. Teodorą, córką ks. Fryderyka Sasko-meiningieńskiego. Po reformie wyborczej w 1906 i 1909 1910 zaprowadzono bezpośrednie wybory 33 posłów. Obecnie zasiada w sejmie 16 konserwatystów, 16 liberałów, 4 socjalnych demokratów, 1 członek centrum.

Satke Władysław, meteorolog polski, † 1904. Z zawodu nauczyciel ludowy, wreszcie profesor seminarjum nauczycielskiego w Tarnopolu, gdzie z zapałem pracował w obserwatorjum meteorologicznym konwentu jezuickiego. **S.** prace naukowe oprócz badań gieograficznych powiatu Tarnopolskiego i gieologicznych (hipotezy nad przyczynami epoki lodowej), całkowicie wchodzą w dziedzinę meteorologji. Por. E. Romer, „Prace naukowe W. **S.**“ (*Kosmos*, 1904).

Satolli Franciszek, kardynał (ob. I supl.), * 1839 w Mariciano, † 1910 w Rzymie. Jako kardynał został prefektem kongregacji studjów i arcypasterzem bazyliki laterańskiej, 1903 biskupem Frascati. Napisał: „In summum teologicam divi Thomae Aquinatis praelectiones“ (1884—97, 6 t.); „Loyalty to Church and State“ (1895); „the Mind of his eminence the cardinal“ (1896), mowy amerykańskie.

Sattler Józef, rysownik niemiecki, * 1867 w Schrabenhausen, od 1892 pracował w strasburskich pismach humorystycznych. Wydał szereg albumów, jak: „Wojna chłopska“, „Taniec umarłych“, „Anabaptyści“ (1895) i in., nadto wykonał wiele oryginalnych winiet, ex-librisów i t. d.

Saturn (ob.), oprócz 9 księżyców, których dziewiąty został odkryty przez Pickeringa w 1898 i nazwany Febą, w 1904 poznany został jeszcze jeden dziesiąty; odkrył go również W. H. Pickiering 16 kwietnia 1904.

Saturnin, napisał: „Ustrój państwowy i stronnictwa polityczne w Europie zachodniej“ (Warszawa, 1905, 2 t.).

Sauer Emil, pjanista niemiecki, * 1862 r. w Hamburgu, uczeń Rubinsteina i Liszta; koncertuje z powodzeniem od 1882 r. Od 1901—1907

był profesorem najwyższej klasy *(Meisterschule)* wiedeńskiego konserwatorjum; komponuje utwory na fortepjan.

Saunier Karol, estetyk francuski, * 1865, umieścił szereg artykułów o rzeźbie współczesnej w czasopismach; oddzielnie wydał: „Opinions sur l'art decoratif“ (1902); „les Conquêtes artistiques de la Révolution et de l'Empire et les reprises des Alliés en 1815“ (1902); „Louis David“ (1904) i in.

Sauret Emil, skrzypek francuski, * 1852 w Dun le Roi, uczeń paryskiego i brukselskiego konserwatorjum; w 1866 rozpoczął podróże koncertowe z wielkiem powodzeniem; był profesorem w szkole muz. Kullaka w Berlinie, w król. muz. akademji w Londynie (1891—93) i w konserwatorjum w Chicago; mieszka w Londynie.

Saurma Jelitsel Antoni, baron, dyplomata niemiecki, † 1900.

Saussier Feliks Gustaw, generał francuski, † 1905 na zamku Thimécourt koło Luzarches.

Saussure Ferdynand, lingwista szwajcarski, * 1857 w Gienewie. Studja odbywał w Lipsku, Berlinie i Gienewie, był profesorem gramatyki porównawczej w *Ecole des hautes études* do 1891, poczym profesorem w Gienewie. Z cennych prac jego najznakomitsza „Sur le système primitif des voyelles dans les langues indo-européennes“ (1879); ogłaszał nadto prace w „Mémoires de la Société de linguistique de Paris“.

Saussure Henryk przyrodnik francuski, † 1905 w Gienewie.

Savarkar Vinayaka Damodhar, pisarz hinduski z kasty braminów Konkani, * 1882 w Dekanie. Uczeń Tilaka, agitatora antyangielskiego, naprzód dał się poznać jako zdolny prawnik, w 20-ym roku życia osiadł w Londynie dla studjowania prawa. Wtedy zapoznał się z Krishnawarmą (ob. II supl.), pomocny mu był wielce przy założeniu „Domu hinduskiego“ i został dyrektorem tegoż po wyjeździe Krishnawarmy. Pracami swojemi, jak: „Historja powstania 1857“ i tłumaczenie autobiografji Mazzini'ego, wpłynął na rozbudzenie uczuć rewolucyjnych śród młodzieży hinduskiej. Z powodu agitacji czynnej i zapomocą słowa drukowanego naraził się opinji publicznej i władzom. Rada adwokacka w Londynie dla tych motywów nie chciała mu przyznać dyplomu *master of arts*, władze zaś angielskie aresztowały go 13 marca 1910 i jako więźnia wysłały do Bombaju. W Marsylji podczas postoju okrętu udało mu się zbiedz, lecz był zatrzymany już na lądzie francuskim i odprowadzony na okręt, co dało powód do sporu dyplomatycznego między Anglją i Francją; ostatecznie sprawę rozstrzygnął sąd rozjemczy w Hadze na niekorzyść Francji i **S.** Sąd angielski w Indjach skazał **S.** na wieczną deportację na wyspach Andaman i konfiskatę majątku.

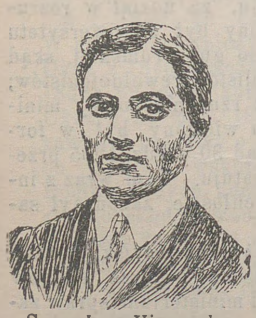

Savarkar Vinayaka.

Savas-pasza, polityk otomański, * 1832 w Janinie, † 1904 w Paryżu. Lekarz prefektury policji w Konstantynopolu, został gubernatorem wschodniej Rumelji, gieneralnym gubernatorem wysp archipelagu otomanskiego, dwa razy był ministrem spraw zagranicznych, ministrem robót publicznych, naczelnym komisarzem na Krecie; piastował też urząd wezyra. W 1891 podał się do dymisji, osiadł w Paryżu, gdzie ogłosił szereg ciekawych prac, między innemi dzieło o prawie muzułmańskim, które się cieszy wielką powagą.

Savine Leopold, rzeźbiarz francuski, * 1861 w Paryżu, kształcił się tamże, zaczął wystawiać w Salonie od 1883. Główniejsze prace: „Po tańcu“ (1889); „Żniwa“, „Torquemada“ (1890); „Chrystus na krzyżu“ (1893); „Zniechęcenie“ (1905); „Smutek“ (1906) i t. d. Do prawdziwego mistrzowstwa doszedł rzeźbiąc w drzewie; z prac tego rodzaju wyróżniają się szczególnie: „Czarownica“ (1893, polichromowana); „Głowa starej kobiety“ (1897); „Królowa mórz“ (1901); „Idylla“ (1906).

Savitri.

Savitri, (pseud. *Heleny Zahorskiej* z *Elzenbergów*), poetka i literatka polska, * na Białej Rusi, wychowywała się i kształciła naprzód w Moskwie, następnie w Warszawie i Krakowie; wyszła za mąż za literata *Eugenjusza Zahorskiego*. Artykuły literackie i utwory poetyckie umieszczała w *Krytyce* krakowskiej, *Sfinksie*, *Świecie*, *Kurjerze Warszawskim* i in. Oddzielnie ogłosiła drukiem: „Pieśni walki“ (Kraków, 1908); „Poezje“ (t., 1908); „Brunhilda“, dramat wierszem (Warszawa, 1910).

Savits Jocza, niemiecki aktor i reżyser, * 1847 w Török-Becse. Początkowo kształcił się na architekta, potym zostawszy aktorem, występował w pierwszorzędnych teatrach niemieckich (Monachjum, Manheim, Wejmar, Burgtheater wiedeński). Był kierownikiem dworskiego teatru w Manheim (1884—85), później takiegoż w Monachjum. **S.** należy obok Perfalla i Lautenschlägera do wynalazców t. zw. widowni szekspirowskiej, co dało początek ruchowi dążącemu do reformy sceny (ob. II supl.). Ogłosił: „Von der Absicht des Dramas. Dramaturgische Betrachtungen über die Reform

der Szene, namentlich im Hinblick auf die Schakespearebühne in München“ (1908),

Savonarola Girolamo, reformator religijny włoski (ob.). W 1898 wyszedł zbiór jego ważniejszych kazań i pism „Un saggio delle prediche e degli scritti di G. **S.**“ (1898). Por. nadto Lucas, „Fra Girolamo“ (1906); Schnitzer: „Quellen und Forschungen zur Geschichte Savonarolas“ (1900—1904).

Savornin Lohman Aleksander, polityk holenderski, * 1837 w Groningue. Doktór praw, był sędzią, profesorem uniwersytetu wolnego w Amsterdamie (1884), deputowanym pierwszej i drugiej Izby od 1879—90, potym ministrem spraw wewnętrznych 1890—92. Jest przywódcą frakcji konserwatywnej i arystokratycznej partji antyrewolucyjnej oraz jednym z najlepszych mówców w parlamencie. Aczkolwiek usunięty z uniwersytetu wolnego za podejrzaną ortodoksyjność podtrzymywał wiernie gabinet Kuypera. Główniejsze prace: „Władza i wolność“; „Nasza konstytucja“.

Savornin Lohman Katarzyna Marja, pisarka holenderska, synowica poprzedniego, * 1868 w Assen. Ogłasza broszury i powieści, często skierowane przeciwko sferom antyrewolucyjnym z których wyszła; taką jest jej bardzo popularna powieść „Vragens moede“; prócz tego ogłosiła: „Jedyne, co jest konieczne“; „O życiu wewnętrznym“; „Miłość w sprawie kobiecej“ i t. d. Redaguje pismo dla dziewcząt i drukuje w rozmaitych pismach krytyki literackie.

Sawicka Józefa (pseud. *Ostoja*), nowelistka polska, napisała nadto: „Nad morzem“ (Warszawa, 1903).

Sawicki Ludomir, gieograf i gieolog polski, * 1884 w Wiedniu, studja uniwersyteckie odbywał w Wiedniu, Berlinie, Lozannie, doktoryzował się w Wiedniu 1907; docent prywatny gieografji uniwersytetu Jagiellońskiego 1910, suplent gimnazjum na Podgórzu, współpracownik komisji fizjograficznej Ak. krak.; ogłosił: „O młodszych ruchach gorotwórczych w Karpatach“ (*Kosmos*, 1909). „Causses, szkic krasu zgrzybiałego“ („Biul. Ak. Krak.“ 1909); „Z fizjografji zachodnich Karpat z 27 fig. w tekście i 2 tablicami“ (Lwów 1909); „Niemen jako klucz do zrozumienia gienezy niżu północnego i jego sieci hidrograficznej“ („Spraw. Tow. Nauk warsz.“); „Stosunki ogólne rozmieszczenia ludności w Karpatach Zachodnich z 1 rys. i z mapą („Biul. Ak. Krak.“, 1909) i in.

Sawicki-Stella Jan, uczestnik 1863, * 1831 w Szawlach na Żmudzi, † 1911 we Lwowie. Po skończeniu szkoły wojskowej służył w armji rosyjskiej, uczestniczył w kampanji węgierskiej i dosłużył się stopnia podpułkownika. Odbywszy liczne podróże, powrócił w 1863 do kraju, wstąpił do szeregów powstańczych pod pseudonimem „pułkownika Strusia“, brał udział w bitwie pod Radziwiłłowem, a nieco później powołany był na zastępcę gien. Różyckiego i naczelnego organizatora Galicji. Po upadku powstania wyjechał do Szwajcarji, gdzie pod pseudonimem „Stelli“ pracował na chleb. Tam napisał monografję „Świat wymoczków“, a w 1870 otrzymał dyplom doktora. W 1871 przyznano mu prawo osiedlenia się we Lwowie, gdzie otrzymał miejsce lekarza pomocniczego w szpitalu. W 1873 został mianowany inspektorem szpitali galicyjskich i na tym stanowisku przetrwał lat 35. Napisał „Nerwowość“ (Lwów, 1903); „Rady dla młodych mężatek“ (Warszawa, 1904, VI wyd.); „Higjena panien“ (t., 1907); „Galicja w powstaniu styczniowym“ (Lwów, 1909); „Rok 1863“ (t., 1905); „Dusza roślinna“ (Warszawa, 1909).

Sawicz Franciszek, poeta białoruski, student czwartego kursu medycyny w Wilnie, za sprawę propagandy ludowej został w 1839 r. zesłany na Kaukaz jako szeregowiec. W późniejszym czasie stamtąd uciekł i osiadł pod przybranym nazwiskiem Heligiego pomiędzy chłopami na pograniczu Wołynia i Podola, gdzie zyskał wziętość doskonałego lekarza. Umarł przed 1863 r.

Sawiczewski Wacław, dramaturg polski, * 1876, † 1896, szedł śladami Sudermanna; napisał „Z powrotem“; „Na bezdrożach“; „Amulet“ oraz nowelę „Grafoman“

Sawitri, córka króla Aświapati i małżonka Satjawanta w mitologji indyjskiej (ob.). Epizod **S.** z Mahabharaty „Powieść o wiernej żonie“ przełożył z sanskrytu Antoni Lange (Warszawa, 1910).

Sax Karol Józef, * 1791, † 1865, i syn jego Adolf, * 1814, † 1894 w Paryżu, byli słynnemi fabrykantami dętych instrumentów; **S.** Adolf skonstruował 8 ulepszonych, rozmaitej wielkości instrumentów w rodzaju klarneta (metalowych), które, nazwane *Saxofonami*, weszły w stałe użycie w wojskowych orkiestrach francuskich.

Saxofon instrument muzyczny (ob. Sax).

Sazonow Eugienjusz, rewolucjonista rosyjski, * 1879, † 1911 w Akatuju, za udział w rozruchach studenckich wydalony był z uniwersytetu moskiewskiego i zesłany do gub. Tomskiej, skąd uciekł i przystał do socjalistów rewolucjonistów; 28 lipca 1904 zabił przez rzucenie bomby ministra Plewego (ob.), za co więziony był w fortecy Schlüsselburskiej, skąd 30 paźdz. 1905 przeniesiony do katorgi w Akatuju. Tam wraz z innemi więźniami poddany chłoście, zakończył samobójstwem.

Sazonow Sergjusz, mąż stanu rosyjski, * 1860 w gub. Rjazańskiej, jeszcze podczas studjów wstąpił 1883 do kancelarji ministerjum spraw zagranicznych w Petersburgu, gdzie 1887 został sekretarzem, 1890 sekretarzem ambasady w Londynie, 1894—1904 sekretarzem poselstwa rosyjskiego przy Watykanie, 1904—06 radcą ambasady w Londynie, 1906 rezydentem przy Watykanie, 1909 pierwszym wiceministrem w mini-

sterjum spraw zagranicznych za Izwolskiego, w jesieni 1910 po ustąpieniu tegoż zajął jego stanowisko.

Sącz, *Nowy S.* miasto pow. w Galicji, w 1910 liczył 24,488 m., przeważnie Polaków. W okręgu sądowym **N. S.** na 63,632 m., w 1900 Polacy stanowili 93·4%, Rusini 5·8%, Niemcy 0·8%; katolicy 80·6%, unici 5·8%, żydzi 12·4%, protestanci 1·2%. 2 *Stary S.*, miasto w powiecie Nowosądeckim w 1900 liczył 4,537 m. przeważnie Polaków.

Sągin Stanisław, którego rolniczo-ekonomiczne artykuły w pismach wileńskich zapowiadały zdolnego na tym polu pracownika, w 1861 i 1862 r. wspólnie z Konstantym Kalinowskim i Feliksem Różańskim wydawał pisemko białoruskie p. t. *Mużyckaja prawda.*

Scalanie albo **Komasacja** *(łac.)*, jest to w rolnictwie łączenie działek gruntowych, rozrzuconych w wielu miejscach i należących do pojedyńczych właścicieli, w jedną ciągłą całość majątkową, przez co unika się nadmiaru sypania kopców, stawiania płotów i przeprowadzania miedz, powiększa się przestrzeń użytkową majątku i podnosi się jego wartość w znacznym stopniu (często o jedną trzecią). Są trzy stopnie **S.** Pierwszym jest *konsolidacja*, polegająca na nadawaniu działkom możliwie form prostolinijnych i nieporuszaniu z miejsca budowli. Drugim stopniem jest *komasacja* w ścisłym znaczeniu, dążąca nadto do łączenia działek gruntowych w jedną całość bez przenoszenia budowli. Najwyższym stopniem **S.** jest *kolonizacja*, polegająca na łączeniu działek gruntowych w jedną całość majątkową i na jednoczesnym przeniesieniu wszystkich budowli gospodarskich na grunta tej całości. Ten rodzaj **S.** zastosowany został w W. Ks. Poznańskim oraz w Prusach zachodnich i wschodnich. Na Szlązku austrjackim rozpoczęto roboty komasacyjne w 1890, w Galicji w 1904 na mocy uchwały sejmowej z dn. 1 kwietnia t. r. W Królestwie Polskim **S.** rozwijało się stopniowo od początku XIX w. i w l. 1840—46 doszło do znacznego rozwoju. W akcji uczestniczyły folwarki i Skarb od 1820. Ukaz z 1846 znacznie osłabił ten proces, ale w l. 1858—63 ruch komasacyjny znów się ożywił. Ukaz z 24 maja 1862 (z czasów Wielopolskiego) zawierał przepisy o obowiązkowym **S.**; nie wszedł on w życie wskutek powstania styczniowego. Podług danych komisji Podgorodnikowa do 1864 zostało skomasowanych w Kr. Polskim 6,704 wsi w ilości 2,920,086 morgów. Potym ruch komasacyjny niewielkie czyni postępy. Dopiero w r. 1911 zaczął się ruch w zakresie **S.** wsi włościańskiej na mocy prawa z dn. 14 czerwca 1910. W 1912 spodziewany jest taki sam ruch wśród wsi drobnoszlacheckich mocą prawa z dn. 29 maja 1911. Dn. 10 maja 1912 Rada ministrów uchwaliła wnieść do Izb prawodawczych projekt wyznaczenia 171,800 rub. na wykonanie robót przy **S.** gruntów w gminach wiejskich Kr. Polskiego w porządku prawa z 1911 r. W Rosji praca nad **S.** rozpoczęła się w 1907 po wydaniu odnośnych ukazów w 1906. Stanowiła ona część t. zw. w Rosji urządzenia rolnego, które obejmuje prócz gruntów włościańskich jeszcze grunty skarbowe oraz masowo zakupione przez Bank w 1905 r. Por. Górski Pobóg Bol. „O komasacji gruntów“ (Lwów, 1910); Grabski Władysław „Komasacja i praca kulturalua“ (Warszawa, 1912).

Scartazzini Jan Andrzej, szwajcarski historyk i publicysta, † 1901 w Fahrwangen.

Scavenius Jakób Fryderyk, duński mąż stanu, * 1838 w Kopenhadze. Był ochotnikiem w wojnie 1864, został obrany do parlamentu 1865; po sformowaniu się lewicy, stanął na czele konserwatystów. Minister wyznań w 1880—91, był jednym z najbardziej niezależnych członków gabinetu Estrupa i wywarł wielki i dodatni wpływ na prawodawstwo wyznaniowe i szkolne. Z prac jego ważniejsze: „Danja i przyszłość narodu duńskiego“ (1894); „Polityka duńska“ i t. d.

Schaepman Herman Jan, ksiądz i polityk holenderski, * 1844 w Tubbergen, † 1904. Profesor w seminarjum w Rysenburgu 1870, poseł do drugiej Izby od 1880 do śmierci, odegrał wybitną rolę w życiu politycznym Holandji, będąc przywódcą partji katolickiej. Założył czasop. *de Wachter* i dziennik *de Centrum*; wydał tom cenionych poezji „Aya Sophia“.

Schanz Paweł, teolog katolicki niemiecki, * 1841 w Horb w Wirtembergji, † 1905, od 1876 profesor eksegezy, później dogmatyki. Ogłosił prócz wielu prac drobniejszych: „Apologie des Christentums“ (1887—88, 3 t.); „Das Altar des Meuschengeschlechtes“ (1895); „Ueber neuere Versuche der Apologetik gegenüber dem Naturalismus und Spiritualismus“ (1897) i wiele in.

Schanzer Carlo, polityk włoski, * 1865 w Wiedniu. Studjował prawo w Rzymie i w 1886 wstąpił do urzędu statystycznego. Był sekretarzem rady stanu, członkiem jej w 1897. W 1902 wszedł do parlamentu, został ministrem poczt i telegrafu 1906 r.

Schaudinn Fryc, zoolog niemiecki, * 1871 w Prusach Wschodnich, † 1906 w Hamburgu. Studja odbywał w Berlinie; jako wynik wyprawy na Spicberg ogłosił „Fauna aretica“ (1902). W 1900 urządził instytut dla badań pierwotniaków w Lichterfelde, w 1906 przeniósł się do Instytutu chorób okrętowych i podzwrotnikowych w Hamburgu. Badania **S.** dotyczą: przyczyn dysenterji, przemian *Trypanosomy*, *Spirochaete*; w 1905 **S.** wykrył w *Spirochaete pallida*, przyczynę syfilisu.

Schaufelein albo **Scheufelein** Hans Leo, malarz i rytownik niemiecki, * ok. 1490 w Norymberdze, † 1540 w Nordlingen. Uczeń Alberta Dürera wsławił się szczególnie dwoma obrazami: „Zdjęcie z krzyża“ i „Oblężenie Betulji“ znajdu-

jącemi się obecnie w Monachjum wraz z 20 innemi jego pracami. Pierwszorzędną wartość posiadają drzeworyty **S.**, wśród których prym trzyma serja w „Speculum de Parsione Domini“ (1507). Wiele prac **S.** znajduje się w kościołach nadreńskich.

Schaukal Ryszard, wybitny pisarz niemiecki, * 1874 w Bernie morawskim, prawo ukończył w Wiedniu 1898, zajmował rozmaite urzędy w administracji, jest sekretarzem namiestnictwa Moraw w Wiedniu. Wśród utworów jego naczelne miejsce zajmują zbiory poezji: „Meine Gärten“ (1897); „Tristia“ (1898); „Tage und Träume“ (1899); „Sehnsucht“ (1900); „Pierrot und Colombine, oder das Lied von der Ehe“ (1902); świetne „Ausgewählte Gedichte“ (1904); „Das Buch der Seele“ (1908) i in. Poezje te przesiąknięte są melancholją i odznaczają się nadzwyczaj wytworną i oryginalną formą. Brak im jednak bezpośredniości, jak i utworom powieściowym i dramatom **S.**, w których wyrafinowanie artystyczne wysuwa się na plan pierwszy. Z beletrystycznych utworów **S.** ważniejsze: „Intérieurs aus dem Leben der Zwanzigjährigen“ (1901); „Von Tod zu Tod“ (1902); „Mimi Lynx“ (1904); „Grossmutter“ (1906); „Kapellmeister Kreisler“ (1906); zbiór nowel „Eros Thanatos“ (1906): „Schlemihle“ (1907); sceny dramatyczne: „Einer der seine Frau besucht“ (1902); „Varabend“ (1902) i in. **S.** jest też autorem ciekawych studjów filozoficzno-estetycznych i literackich, jak: „Giorgione oder Gesehpräche über die Kunst“ (1906); „Leben und Meinungen des Herrn Andreas von Baldesser, eines Dandy und Dilettanten“ (1907); studja o E. T. A. Hoffmanie (1904), W. Buschu (1905), R. Dehmelu (1907) i t. d. **S.** należy do przedniejszych pisarzy t. zw. modernizmu wiedeńskiego (ob. Literatura niemiecka w II supl.), który swą subtelnością i artyzmem odbija od całej literatury niemieckiej, ma wiele cech pokrewnych z literaturą francuską i często wzoruje się na niej. Sam **S.** tłumaczył też wielu poetów francuskich, jak: Verlaine'a, Heredia, Boudelaire'a i in.

Schauman Franciszek Ludwik, teolog i polityk finlandzki, * 1810 w Abo, † 1877 w Borgå. Profesor fakultetu teologicznego (1838—65) ogłosił szereg prac teologicznych, był członkiem komitetu do reformy kościoła finlandzkiego; jego zasady zwyciężyły w prawie 1869. Sformułował program polityczny narodu finlandzkiego w 1856, reprezentował kler w sejmie od 1863 r. Biskup Borgå od 1865, bronił gorąco praw Finlandji.

Schaumburg Lippe, niemieckie księstwo udzielne, na 340 klm. kw. liczyło w 1905: 44,992 m., głównie protestantów. Dochody i wydatki państwa w 1910 wynosiły po 870,931 m.; dług publiczny 346,850 m. Sprawa następstwa w Lippe rozstrzygnięta została w 1905 na rzecz domu Lippe-Biesterfeld (ob.).

Schauss Marcin, rzeźbiarz niemiecki, * 1867 w Berlinie, studja odbywał tamże i w Paryżu u Juliana, potym podróżował po Włoszech. Wsławił się znakomitemi biustami, głównie artystów (Skarbina, Hermann, Prell i in.). Jego posążki i płaskorzeźby znajdują się w drezdeńskim Albertinum i Muzeum brunświckim. Ogłosił: „Die Florabüste, eine Fälschung aus dem XIX Jahrhundert“. Otrzymał nagrodę 1897, medal srebrny w St. Luis 1904 i złoty w Berlinie 1907.

Scheebart Paweł, satyryk niemiecki, * 1863 w Gdańsku. Z licznych jego utworów pierwsze miejsce zajmują powieści: „Ich liebe Dich“ (1897); „Na prost! Ein phantastischer Königsroman“ (1898); „Tarub, Bagdads berühmte Köchin“ (1900); „Rakkox der Billionär und die wilde Jagd“ (1900); „Lisoûna und Kaidoh“, romans dusz (1902); „Kometentanz“ (1903); „Der Kaiser Utopia“ (1904) i in. Strzelistość fantazji, zjadliwa ironja i modernistyczny nastrój oraz forma u **S.** tworzą niezrównaną całość.

Scheffler August Chrystjan Wilhelm Herman, matematyk i fizyk niemiecki, † 1903 w Brunświku.

Scheidemann, polityk niemiecki, * 1865 w Kasselu. Był drukarzem, korektorem, a następnie należał do redakcji *Mitteldeutsche Sonntagszeitung* w Giessenie, wreszcie został redaktorem naczelnym organu socjalno-demokratycznego w Norymberdze. Od 1911 jest urzędnikiem Związku socjalno-demokratycznego. Wybrany do parlamentu po raz pierwszy w 1903 w Solingen; 1909 w sposób obelżywy odezwał się w parlamencie o Hohenzollernach. W lutym 1912 został obrany na pierwszego wice-prezesa parlamentu niemieckiego. Wybór **S.** wywołał kolizję między dworem a parlamentem, i przy ostatecznym wyborze prezydjum w marcu 1912 dzięki koalicji centrum, konserwatystów i narodowych liberałów **S.** przepadł.

Scheil Jan Wincenty, znakomity orjentalista francuski, * 1858 w Koenigsmacker. W 1882 wstąpił do zakonu Dominikanów, od 1888 prowadził studja archeologji egipskiej i asyryjskiej pod Oppertem (ob.) i Amiaud. Był członkiem misji archeologicznej w Kairze, kierował odkopami w Mezopotamji 1894. W 1895 został profesorem asyrjologji w „Ecole des hautes études“, należał do wyprawy naukowej Morgana w Suzjanie (ob. II supl.). Członek Akademji napisów od 1908, powołany był przez kolegjum profesorskie do objęcia katedry asyrjologji w *Collège de France*, ale ministerjum nie zatwierdziło wyboru wobec prawa o kongregacjach. Ważniejsze pra-

Scheil Jan Winc.

ce: „Incriptions de Nabonide“ (1895—96); „Correspondance de Hammurabi, roi de Larsa“ (1897); „Notes d'epigraphie et d'archéologie assyrienne“ (1898—902); „Inscriptions assyriennes de Samsi Ramman, roi d'Assyrie“ (1889); „Mémoires publiés par la mission archéologique française au Caire“ (1892—93); „Grammaire assyrienne“ z C. Fossey'em (1902); „Une Saison de fouilles à Séapar“ (1903); „la Loi de Hammurabi“ (1903); „Textes élamites-anzanites“ (1904).

Scheiner Juljusz, astronom niemiecki. Jego „Bau des Weltalls“ wyszło w II wydaniu 1904.

Schell Herman, niemiecki teolog katolicki, * 1850 we Fryburgu, † 1906 w Würzburgu, profesor zwyczajny tamże od 1884 r. Wsławił się pracami „Katolische Dogmatik“ (1889—93, 3 t.) i „Die göttliche Wahrheit des Christentums“ (1895—96, 2 t.) oraz broszurami; „Theologie und Universität“ (1899, II wyd.), „Katolizismus als Prinzip des Fortschritts“ (1899, VII wyd.) i „Die neue Zeit und der alte Glaube“, w których występował jako orędownik katolicyzmu reformowanego. Kongregacja indeksu potępiła wszystkie te prace. Później napisał jeszcze kilka już w innym duchu, jak: „Apologie des Christentums“ (1902, 2 t.) etc.

Schelling Herman, polityk pruski, † 1908.

Schenck August Fryderyk, malarz duński, * 1828 w Glückstadzie, † 1901 w Paryżu. Celował w malowaniu zwierząt; ważniejsze prace: „Chłopi polscy napadnięci przez wilki“ (1861); „Stado podczas zadymki“ (1867); „Gołębie“ (1876); „Walka“ (1886); „Inwalidzi w stadzie“ (1890) i in.

Schenck Fryderyk, fizjolog niemiecki, * 1862 w Bonn, gdzie odbywał studja; 1901 został profesorem fizjologji w Marburgu. Ogłosił: „Leitfaden der Physiologie des Menschen“ z Gürberem, (1908, V wyd.); „Physiologische Charakteristik der Zelle“ (1899); „Die Bedeutung der Neuronenlehre für die allgemeine Nervenphysiologie“ (1902).

Schenk Samuel Leopold, embrjolog austrjacki, * 1840 w Urmeny na Węgrzech, † 1902 w Schwanbergu, 1873—1900 był profesorem embrjologji w Wiedniu, gdzie założył instytut dla embrjologji. Ogłosił: „Einfluss auf das Geschlechtsverhältniss des Menschen und der Tiere“ (1898); „Lehrbuch der Geschelechtsbestimmung“ (1901); „Aus meinem Universitätsleben“ (1900, V wyd.) oraz podręczniki: histologji, embrjologji i bakterjologji.

Schering Arnold, muzykolog niemiecki, * 1877 w Wrocławiu, dr. fil. uniwersytetu lipskiego, od 1907 docent zmiejętności muzycznych na uniwerstytecie w Lipsku (historja i estetyka muzyki). Napisał: „Geschichte des Instrumental-Konzerts“; „Die Anfänge des Oratoriums“; studja nad Bachem i wykonywaniem dzieł jego etc.

Scherr Jan, historyk niemiecki (ob.). Na polski przełożono nadto jego „Rok 1848“ (Warszawa, 1903).

Scherrer Jan Jakób, malarz historyczny francuski, * 1850 w Lutterbachu w Alzacji, zaczął wystawiać w Salonie od 1877. Ważniejsze prace: „Ludwik XVII w Temple“; „Joanna d'Arc w Orleanie“; „Karolina Corday w Caen“ (1892); „Swobody komunalne w Sens“ (1906) i wiele innych.

Schiaparelli Giovanni Virginio, astronom włoski, członek wielu akademji, † 1910 w Medjolanie. Ogłosił nadto: „L'astronomia nell'Antico Testamento“ (1903); „Forme organiche naturali e forme geometriche pure“ (1902; przekład polski J. Dal Trozza p. n. „Formy organiczne przyrody a formy gieometryczne czyste“, Warsz., 1902).

Schiaparelli Giovanni.

Schiff Edward, lekarz austrjacki, * 1849 w Tryjeście. Studja odbywał w Würzburgu i Wiedniu, gdzie w 1901 został profesorem dermatologji.

Schiffmann Arnold, literat polski i reżyser, był kierownikiem kabaretu artystycznego w Warszawie pod nazwą „Momus“. Napisał: „Fifi“ (Kraków, 1906); „Pankracy August I“ (Warszawa. 1909).

Schille Fryderyk, zoolog polski, napisał: „Fauna lepidopterologiczna doliny Popradu i dopływów“ („Spraw. Kom. fizjogr.“, 1901, 1902, 1905, 1907); „Materjały do fauny owadów siatkoskrzydłych i szarańczaków doliny Popradu“ (tamże, 1902, 1905, 1907); „Kilka gatunków motyli z okolic Krakowa“ (tamże, 1905); „Przyczynki do fauny motyli okolic Krakowa“ (tamże 1907).

Schilling Jan, rzeźbiarz niemiecki, † 1909 w Klotzsche koło Drezna.

Schillings Max, kompozytor niemiecki, * 1868 w Düren. Studjował w Monachjum; w 1908 został dyrygientem opery i koncertów w teatrze dworskim w Sztuttgardzie; jest cenionym kompozytorem (naśladowcą Wagnera). Najważniejsze z dzieł jego operowych: „Ingwelda“ (1894); „Der Pfeifertag“ (1899); „Moloch“ (1906). **S.** pisał również liczne utwory orkiestrowe i na śpiew.

Schipper Ignacy, dr., napisał: „Studja nad stosunkami gospodarczemi żydów w Polsce podczas średniowiecza“ (Lwów. 1911).

Schipper Jakób, filolog niemiecki, ogłosił nadto: „Zur Kritik der Shaekespeare-Bacon-Frage“ (1889); „Grundriss der englischen Metrik“ (1895) i in. Jest wydawcą „Wiener Beiträge zur englischen Philologie“, członkiem Akademji wiedeńskiej i doktorem honorowym uniwersytetu w Edymburgu.

Schirrmacher Fryderyk Wilhelm, historyk niemiecki, † 1904.

Schlauch (nie Schlanch jak w gł. dz.) Wawrzyniec, kardynał i polityk węgierski, † 1902 w Wielkim Waraždynie.

Schleich Karol, lekarz niemiecki, wydał nadto: „Die Selbstnarkose der Verwundeten“ (1906).

Schlichting Jonasz, sławny arjanin polski, ob. art. w gł. dziele.

Schlichting Jonasz.

Schlüsselburska forteca (ob. Schlüsselburg), prawie od Piotra I służyła za więzienie dla ważnych przestępców politycznych, a w XVIII w. szczególnie dla osób ze sfer wyższych, których los miał być pokryty tajemnicą. Więźniowie w XVIII w. trzymani byli w basztach i workach kamiennych, nie widząc nikogo i pozbawieni nawet przechadzek. Za Piotra I siedziała tutaj i umarła w 1723 jego siostra, Marja Aleksiejewna, oskarżona o stosunki z pierwszą żoną Piotra Wielkiego, Eudoksją Łopuchiną, przy Katarzynie I-ta ostatnia; w 1756—64 w **F. S.** więziony był i zginął cesarz Joan VI Antonowicz; dalej szereg dygnitarzy, jak, ks. D. Golicyn, i uczonych, jak, N. Nowikow. W początkach XIX wybudowano, nowy specjalny gmach więzienny nazwany później starym więzieniem, które od początku XIX w. do końca siódmego dziesiątka lat miało zawsze lokatorów. Przebywali tutaj między innemi: W. Karazin, założyciel uniw. charkowskiego, Walerjan Łukasiński (ob., 1831—68), M. Bakunin (ob., 1854—57) i t. d. Warunki życia w fortecy w tych czasach mało są znane; pewnym jednak jest, że były okropne. W 1869 **F. S.** zamieniono na wojskowe roty aresztanckie, wkrótce zaprzestano tam lokować skazańców i przez kilka lat stała ona pustkami. Na początku dziewiątego dziesiątka lat w. XIX wybudowano nowe więzienie; umieszczano w nim skazańców politycznych, którzy otrzymali wyroki na ciężkie roboty; w podwórcu wykonywano egzekucje. Rygor więzienny był nadzwyczaj surowy, szczególnie zupełna izolacja od świata zewnętrznego. Po długiej walce więźniowie nareszcie zdobyli prawo komunikowania się z sobą. Więźniowie często kończyli samobójstwem, dostawali obłędu, umierali i t. d. Kilku więźniów osadzonych w fortecy w tych czasach, przewieziono potym do katorgi na Sachalin, co uważali za wielką poprawę losu. Z Polaków umarli w **F. S.** Łukasiński i Woryński (ob. II supl.). Janowicz (ob. supl.) przeniesiony był do okręgu Jakuckiego. Po amnestji 1904 wyszła na wolność Wiera Figner (ob. II supl.), a po amnestji 1905 inni, jak Łopatin (ob. II supl.), lub przeniesieni do katorgi, jak Gerszuni (ob. II supl.) i Karpowicz (ob. II supl.). Dn. 21 grudnia 1905 forteca została zniesiona, ale 1906 wykonano tu wyroki śmierci na Wasiljewie i Konoplannikowej, zabójczyni gen. Mina. W końcu 1906 znów zaczęto osadzać więźniów w **F. S.** Dla zbadania dziejów **F. S.** i niesienia pomocy byłym więźniom utworzył się w Petersburgu w końcu 1905 specjalny komitet schlüsselburski, który wydał dzieło p. t. „Gallerei szlisselburgskich uznikow“ (1907, t. I).

Schmarda Ludwik Karol, zoolog austrjacki, † 1908 w Wiedniu.

Schmid Maks, niemiecki historyk sztuki, * 1860 w Weimarze, pracował w berlińskim gabinecie sztychów, habilitował się 1892 w Charlottanburgu, n. r. powołany na profesora do politechniki w Akwizgranie. Ogłosił: „Die Darstellung der Geburt Christi in der bildenden Kunst“ (1890); „Max Klinger“ (1906); „Kunstgeschichte des XIV Jahrhunderts“ (1906, 3 t.) i t. d.

Schmidt Adolf, geofizyk niemiecki, * 1860 w Wrocławiu. Od 1902 jest kierownikiem obserwatorjum magnetycznego w Potsdamie. Ogłosił szereg rozpraw o magnetyzmie ziemskim, wydaje „Archiv des Erdmagnetismus“ (od 1903); napisał nadto kilka prac z zakresu matematyki.

Schmidt Fryderyk, paleontolog rosyjski, * 1832 w Inflantach, † 1908 w Petersburgu. Był wicedyrektorem ogrodu botanicznego, 1885 został członkiem Akademji petersburskiej. Uczestniczył w wyprawach naukowych na Wschód. Oprócz sprawozdań z wypraw pisał o wschodnim nadbałtyckim sylurze, o trylobitach.

Schmidt Moritz, filolog niemiecki, * 1823 w Wrocławiu, † 1888 w Jenie, gdzie był od 1857 nadzwyczajnym, od 1969 zwyczajnym profesorem. Wydał szereg gramatyków greckich oraz ogłosił drukiem: „Pindars olympische Siegesgesänge“ (1869); „Ueber den Ban der Pindarischen Strophen“ (1882); „Neue lykische Studien“ (1869); „Sammlung kyprischer Inschriften“ (1874) i wiele in. Dokonał wydań krytycznych autorów greckich, jak: Hyginusa, Sofoklesa, niektórych prac Arystotelesa i in.

Schmidt Piotr, marynarz i polityk rosyjski, * 1867, † 1906. Studja odbywał w szkole marynarskiej, służył początkowo w flocie wojennej, później w handlowej. Podczas wojny rosyjsko-japońskiej w 1904 należał do eskadry Rożdiestwienskiego (ob.), zachorował w drodze i wrócił do Sewastopolu, gdzie objął urzędowanie na torpedowcu. Prowadził agitację śród majtków i oficerów, domagając się konstytuanty, powszechnego głosowania i monarchji konstytucyjnej. Zdobył sobie szczególną popularność po mowie pogrze-

bowej 12 list. 1905, kiedy chowano ofiary demonstracji politycznej; 20 listop. otrzymał dymisję, ale pozostał jednak w Sewastopolu. Dn. 21—23 zaczęło się silne wrzenie na krążowniku „Oczakow“, a kiedy wybuchł jawny bunt 26 list. 1905, **S.** stanął na jego czele. Do krążownika przyłączył się pancernik „Potemkin“ i kilka innych okrętów. Dn. 27 listop. **S.** zwrócił się do monarchy z żądaniem zwołania konstytuanty. Pozatym unikając rozlewu krwi **S.** nie zdobył się na żaden stanowczy krok. Tymczasem od pocisków, skierowanych przez okręty, wierne rządowi, wszczął się pożar na „Oczakowie“, załoga zaczęła ratować się na szalupach, wtedy **S.** był pojmany i stawiony przed sąd wojenny. Winę całą wziął na siebie, świadków nie powołano zupełnie. Sąd skazał **S.** i trzech majtków na śmierć; byli oni rozstrzelani 19 marca 1906 na wyspie Berezani (koło Oczakowa). Urywki autobiografji **S.**, pisanej w więzieniu, drukowała *Nasza Żizń* (1906, 11 lutego st. st.), akt oskarżenia *Prawo* (1906, № 11). **S.** występuje w dramacie T. Micińskiego „Kniaź Potemkin“.

Schmidt Reinhardt, polityk niemiecki, † 1909.

Schmitthenner Adolf, pisarz niemiecki, * 1854 w Neckarbischofsheim, † 1907 w Heidelbergu, był pastorem i nauczycielem w seminarjum kaznodziejów w Heidelbergu. Ogłosił niewiele dzieł beletrystycznych, jak: „Psyche“ (1891), „Novellen“ (1896), „Leonie“, powieść (1899), „Neue Novellen“, ale należą one do najlepszych płodów niemieckiej literatury beletrystycznej. Po śmierci ukazały się jeszcze: „Das deutsche Herz“, powieść (1908); „Aus Geschichte und Leben“, opowiadania; „Die Seligpreisungen unsers Herrn“; „Das Tagebuch meines Urgrossvaters“ (1908).

Schmoller Gustaw, ekonomista niemiecki, * 1838 w Heilbronn, studjował nauki państwowe w Tubindze; 1864 został profesorem w Halle, 1872 w Strasburgu, 1882 w Berlinie, 1884 członkiem Rady stanu, 1887 historjografem brandenburskim, 1899 członkiem pruskiej Izby panów; 1908 otrzymał dziedziczne szlachectwo. W ekonomji politycznej **S.** reprezentuje kierunek historyczno-etyczny, w polityce społecznej t. zw. „socjalizm z katedry“. Liczne rozprawy, poświęcone głównie historji pruskiego prawa administracyjnego, kwestji robotniczej, osobliwie na wsi, ogłaszał w „Preuss. Jährbücher“, „Jahrb. f. Nationaloek“. Hildebranda, „Jahrb. f. Gesetzg.“ i t. d. **S.** wydaje od 1881 „Jahrb. f. Gesetzgeb., Verwalt. und Volkswirtsch i. Deutsch. Reich“, od 1878 monografje „Staats—und socialwissen. Forschungen“, uczestniczy w wydawnictwie „Acta Borussica“. Z większych prac oddzielnie wydanych ważniejsze: „Über einige Grundfragen der Sozialpolitik und der Volkswirtschaftslehre“ (1904, II wyd.); „Grundriss der allgemeinen Volkswirtschaftslehre “ (1900—08).

Schnegg Gaston, rzeźbiarz francuski, * 1866 w Bordeaux. Ważniejsze prace: „Św. Franciszek z Asyżu każący do ptaków“ (1894); „Św. Cecylja“; „Inkwizytor“; „Mieszczuch i uczony“ (1896); „Burza“ (1902); „Dziesięcina“ (1904). Prostota i czar średniowiecza przemawia z jego utworów, za które otrzymał wiele nagród, medal 1900 na wystawie powszechnej.

Schneider Sasza, malarz i rysownik niemiecki, wykonał nadto: fresk w teatrze kolońskim: „Prawda“; fresk w kościele św. Jana Coelln: „Tryumf krzyża w historji powszechnej“; obrazy olejne: „Wzniosła myśl“; „Falanga silnych“, „Walka Nibelungów“; „Narodziny siły“ i inne. W 1908 wystąpił z Wejmarskiej szkoły sztuk pięknych, przeniósł się do Rzymu, gdzie zwrócił się do prac plastycznych.

Schneider Stanisław, literat polski, napisał: „Etyka Demokryta a mówca Antyfont“ (Lwów, 1903)) „Lukrecjusz i Horacy a treny Kochanowskiego“ (t., 1904); „Rzut oka na dzieje orfiki w starożytności i w nowszych czasach“ (Kraków, 1904); „Ein socialpolitischer Traktat und sein Verfasser“ (Lwów, 1904); „Teorja palingienezy w „Samuelu Zborowskim“ Słowackiego (tamże, 1906); „Czy Getowie wierzyli w jednego Boga“ (Kraków, 1905); „Egzorcyzm przypisany św. Grzegorzowi z Nazyanzu“ (t., 1908); „Sofiści a oświata helleńska“ (t., 1908); „Kilka objaśnień do dzieł Słowackiego“ (t., 1909); „Badania nad źródłami twórczości Juljusza Słowackiego“ (t., 1911).

Schneider Wilhelm, biskup Paderbornu, † 1909 w Paderbornie.

Schneller Chrystjan, poeta i etnograf tyrolski, † 1908 w Cornocalda koło Rovereto.

Schnirch Bogusław, rzeźbiarz czeski, * 1845 w Pradze, † 1901 tamże. Studja odbywał w Wiedniu, Monachjum i we Włoszech. Ważniejsze prace: „Jerzy Podiebrad“; „Św. Wacław“; „Apollo i Muzy“ (w teatrze Narodow.); „Sfinks i lwy“ (w Rudolfinum); „Rybołówstwo i Rolnictwo“ i t. d.

Schnitzer Józef, niemiecki teolog katolicki, * 1859 w Lauingen. Wyświęcony na księdza 1884, nadzwyczajny profesor w Dillingen 1893, zwyczajny w Monachjum 1902. Za stanowisko wobec encykliki „Pascendi“ przeniesiony z teologicznego na filozoficzny fakultet 1908 r. Ogłosił: „Berengar von Tours, sein Leben und seine Lehre“ (1890); „Die Gesta Romanae ecclesiae des Kardinals Beno“ (1892); „Katolisches Eherecht“ (1907, II wyd.); „Quellen und Forschungen zur Geschichte Savonarolas“ (1902—04) i t. d.

Schnitzler Artur, wybitny dramaturg i powieściopisarz niemiecki, ogłosił nadto jednoaktówki: „Der grüne Kakadu“, „Paracelsus“, „Die Gefährtin“ (1891, I wyd.; 1900, III wyd.); „Lebendige Stunden“, zbiór jednoaktówek, z których szczególnie świetna „Literatur“ (1902, I wyd.; 1903, III wyd.); „Marionetten“, 3 jednoaktówki

Schnitzler Artur.

(1906); „Das Vermächtniss“ (1901). We wszystkich tych utworach występuje lekki erotyzm, bystra obserwacja i pełen wdzięku rysunek figur obok świetnego djalogu. Z utworów, zakrojonych na większą skalę i posiadających te same zalety artystyczne wymienić należy: „Der Schleier der Beatrice“ (1901); „Der Ruf des Lebens“ (1905) I wyd.; 1906, II wyd.); „Der einsame Weg“ (1904, I wyd.; 1906, IV wyd.) i komedję „Zwischenspiel“ (1906). Z powieści i nowel **S.** ważniejsze: „Sterben“ (1895, I wyd.; 1904, IV wyd.); „Frau Berta Garlan“ (1901, I wyd.; 1904, IV wyd.); „Leutenant Gustl“ (1901, I wyd.; 1906, XII wyd.); „Die Frau des Weisen“ (1898, I wyd.; 1906, VI wyd.); „Die griechische Tänzerin“(1905). Wszędzie uderza tutaj nieskrępowana niczym swoboda w poruszaniu drastycznych tematów obok wielkiej wytworności tak samo jak i w dziesięciu djalogach „Reigen“ (1903), które początkowo były prywatnie drukowane. Do ostatnich utworów **S.** należą: „Dämmerseelen“, nowela (1907, I—VII wyd.). Por. Salkind „Arthur **S.**“ (1907). Na polski z utworów **S.** przełożono: „Nowe dramaty“ (Warszawa, 1903); „Lalki“ („Der Puppenspieler“, tamże, 1904); „Taniec miłości i życia“ (Kraków, 1905); „Złudzenia“ (Warszawa, 1905); „Śmierć“ (t., 1908).

Schobinger Józef Antoni, szwajcarski mąż stanu, * 1849 w Lucernie. Z zawodu architekt, 1874 członek rządu kantonalnego w Lucernie, 1888 Rady narodowej, 1908 Rady federalnej, w której objął zarząd ministerjum sprawiedliwości i departamentu policji.

Schoefer Karol, architekt niemiecki, * 1844 w Kasselu, † 1908 w Karlsfeldzie, od 1894 był profesorem w Karlsruhe. Wystawił wiele monumentalnych gmachów, między innemi uniwersytet w Marburgu, Bibljotekę w Fryburgu, zamek Holzhausen i t. d.

Schoepman Filip, publicysta i polityk holenderski, * 1844 koło Rysenburgu, † 1903 w Rzymie. Po skończeniu studjów teologicznych został 1867 księdzem, następnie był profesorem w seminarjum w Rysenburgu. Obdarzony świetną wymową, brał czynny udział w życiu politycznym, zorganizował wielką partję konserwatywną, złożoną z członków najrozmaitszych wyznań; wytworzył w ten sposób większość antyrewolucyjną, która walczyła z liberałami i socjalistami i podtrzymywała gabinety Mackay'a i Kuypera (ob. II supl.). **S.** drukował wiele artykułów, głównie polemicznych w pismach amsterdamskich, jak: *Czas* i *Katolik*.

Schöder Leopold, sanskrytolog niemiecki, * 1851 w Dorpacie, gdzie 1882 został docentem indologji, 1894 profesorem nadzwyczajnym w Insbrucku, 1896 zwyczajnym tamże, 1899 w Wiedniu. Ważniejsze prace: wydanie „Maîtrayanî-Samhitâ“ (1881) i „Kathâka“ (1900); „Pythagoras und die Inder“ (1884); „Indiens Literatur und Kultur“ (1887); „Worte der Wahrheit“, tłumaczenie przysłów budyjskich“ (1892); „Mangoblüthen“, zbiór pieśni i przysłów indyjskich“ (1892) i in.

Schodnica, miejscowość górnicza w Podkarpaciu galicyjskim, nie daleko Borysławia, odkrycie w niej pokładów naftonośnych stanowiło nową erę w przemyśle naftowym Galicji; w 1895 wywiercono pierwsze wielkie szyby wybuchowe, które w ciągu 1896 dały przeszło 800,000 kwintali ropy.

Schollaert Franciszek, polityk belgijski, * 1851 w Wilsele-lez-Louvain. Ukończył wydział prawny uniwersytetu katolickiego w Louvain (1875), zajął się praktyką adwokacką tamże, 1894 został prezesem korporacji adwokackiej. Członek Rady prowincjonalnej Brabancji (1880—1888), był obrany posłem do parlamentu w 1888 i odtąd stale wybór ten ponawiano. Powołany na ministra spraw wewnętrznych i oświaty 25 maja 1895, podał się do dymisji 25 sierpnia 1899 i wkrótce potym został wiceprezesem (1900) i prezesem (1904) Izby. Na początku 1908 mianowany był ministrem spraw zagranicznych i prezesem gabinetu, złożonego z klerykałów i młodoklerykałów; przeprowadził sprawę przyłączenia Konga do Belgji i osobistą służbę wojskową.

Scholz Wilhelm, poeta i pisarz niemiecki, * 1874 w Berlinie, studja odbywał tamże oraz w Monachjum i Kilonji. Z dramatów jego ważniejsze: „Der Besiegte“ (1899); „Der Gast“(1900); „Der Jude von Konstanz“ (1905); „Merve“(1907); ze zbiorów poezji: „Frühlingsfahrt“ (1896); „Der Spiegel“ (1908). Nadto ogłosił ciekawe „Gedanken zum Drama“ (1905); „Kunst und Notwendigkeit“ (1906) i t. d. Śród młodszych pisarzy niemieckich jest **S.** najświetniejszym stylistą, dramaty jego odznaczają się głębią, a liryki refleksją i nastrojowością.

Schön Wilhelm, dyplomata niemiecki, * 1851 w Worms, 1877 rozpoczął karjerę dyplomatyczną, 1900 został ambasadorem w Kopenhadze, 1906 w Petersburgu, 1907 sekretarzem stanu w urzędzie zagranicznym, 1910 ambasadorem w Paryżu.

Schönaich Franciszek, generał austrjacki, * 1844 w Wiedniu. Uczestniczył w pochodach 1864 i 1866; przeszedłszy rozmaite stopnie wojskowe jako sztabowiec, 1895 został feldmarszałkiem lejtenantem, 1899 szefem pierwszym sekcji w ministerjum wojny, 1902 dowódcą korpusu, 1904 generałem artylerji, 1905 potym 1906 ministrem wojny. W 1911 ustąpił, posądzany o sprzy-

janie imperjalistycznym zapędom następcy tronu i popieranie zbrojeń przeciwko Włochom.

Schönberg Arnold, muzyk niemiecki, * 1874 w Wiedniu, był właściwie samoukiem, należy jako kompozytor do skrajnych modernistów (kwartety smyczkowe, pieśni, symf. poematy).

Schönberg Gustaw, ekonomista niemiecki, * 1839 w Szczecinie, † 1908 w Tubindze, gdzie od 1873 był profesorem. Wydał wiele prac w „Handbuch der polit. Ökonomie“ (1896—98, 3 t., IV wyd.). Streszczenie polskie wydał J. Piasecki p. t. „Ekonomja polityczna, według najznakomitszych badaczy ułożona“ (Warszawa, 1888).

Schönborn Fryderyk, hrabia, prezes trybunału administracyjnego w Austrji, † 1907 r. w Wiedniu.

Schöneberg (nie Schöneburg, jak w gł. dz.), przedmieście Berlina, 1907 liczył 167,000 m.

Schönerer Jerzy, polityk austrjacki w 1901 został wybrany ponownie posłem i wodzem wszechniemieckiej partji, należy do głównych propagatorów kierunku „Los von Rom“ i sam przeszedł na protestantyzm.

Schönherr Juljusz, historyk węgierski, * 1864 w Nagybánya, † 1908 tamże, kustosz Muzeum narodowego, docent uniwersytetu w Budapeszcie. Napisał po węgiersku: „Jan Corvinus“ (1894); „Potomkowie domu Anjou“ (1895); „Kandydat do tronu Władysław neapolitański“ (1898) i t. d.

Schönherr Karol, pisarz niemiecki, * 1869 w Axams, medycynę ukończył w Wiedniu. Napisał: „Junthaler Schnalzer“, poezje tyrolskie (1896); „Allerhand Kreuzköpf“ (1895) i t. d. oraz szereg, cieszących się powodzeniem dramatów, jak: „Die Bildschnitzer“(1901); „Sonnwendtag“ (1905); „Familie“ (1906); „Die Erde“ (1909), za którą otrzymał nagrodę szyllerowską.

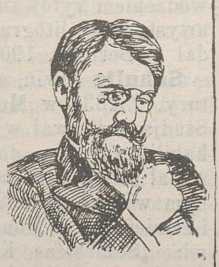

Schönherr Karol.

Schönthan Franciszek, dramaturg niemiecki, napisał nadto: „Maria Theresia“ (1903); „Klein Dorrit“ (1905); „Drei Erlebnisse eines englischen Detektives“ (1906) i t. d.

Schönthan Paweł, pisarz niemiecki, brat poprzedniego, * 1853, † 1905 w Wiedniu, gdzie oddawał się dziennikarstwu. Ogłosił szereg opowiadań i powieści, z których ważniejsze: „Aus der grossen und kleinen Welt“ (1891); Schlechte Rasse“ (1894); „Gefärbte Frauen und Andere“ (1895); „Frau Lot“ (1901); „Die Blauen“ (1902); „Pariser Modell“ (1903); z bratem Franciszkiem „Kleine Humoresken“ (1882—87, 4 t.).

Schoppenhauer Artur, filozof niemiecki (ob.). Na polski przełożono z prac **S.**: „Psychologję miłości“ (Warszawa, 1903); „Poczwórne źródło twierdzenia o podstawie dostatecznej“, przetł. Ig. Grabowski (t., 1904); „O wolności ludzkiej woli“ (t., 1908).

Schorlemer-Lieser Klemens, pruski mąż stanu, * 1856 w Alst w Westfalji, studjował prawo, czas jakiś pracował w ministerjum sprawiedliwości, przeszedł do administracji 1886, 1905 został nadprezydentem prowincji Nadreńskiej, a 1910 pruskim ministrem rolnictwa. Kiedy hakatyści zarzucali mu opieszałość w stosowaniu ustawy o wywłaszczeniu Polaków, w półurzędowym piśmie umieścił artykuł, zapewniający o potrzebie „kontynuowania dotychczasowej polityki“ w Poznańskim (kwiecień, 1912).

Schorr Mojżesz, dr. fil., galicyjski badacz historji kultury hebrajskiej i dziejów Żydów w Polsce, mieszka we Lwowie, drukuje swoje prace w *Kwartalniku Historycznym*, „Rozprawach Akademji Krakowskiej“ i in. Oddzielnie ogłosił drukiem między innemi: „Kultura babilońska a starohebrajska“ (Lwów, 1903); „Żydzi w Przemyślu do końca XVIII w.“ (t., 1903); „Kodeks Hammurabiego a ówczesna praktyka prawna“ (Kraków, 1907); „Ważniejsze kwestje w historji semickiego Wschodu“ (Lwów, 1907).

Schrader Eberhard, asyrjolog niemiecki, † 1908 w Berlinie.

Schrader Juljusz, malarz niemiecki, † 1900 w Lichterfeldzie koło Berlina.

Schramm Ludwik, chemik polski, profesor uniwersytetu krakowskiego, ogłosił: „Podręcznik analizy chemicznej jakościowej“ (Kraków, 1911, IV wyd.).

Schramm-Zitau Rudolf, malarz niemiecki, * 1873 w Zitau, studja odbywał w Dreznie, Karlsruhe i Monachjum, 1908 mianowany profesorem w Monachjum. Uchodzi za najlepszego współczesnego malarza zwierząt, jest też świetnym pejzażystą. Prace jego znajdują się w galerjach: w Dreznie, Wenecji, Monachjum, Magdeburgu i t. d. Otrzymał wielkie złote medale w Monachjum, Wenecji, Dreznie i Paryżu.

Schreck Gustaw, kompozytor niemiecki, * 1849 w Zeulenroda, od 1887 profesor teorji w konserwatorjum oraz od 1892 kantor kościoła św. Tomasza w Lipsku; napisał szereg kompozycji (oratorjum, utwory organowe, etc.).

Schreiber Witold, antropolog polski, napisał „Małżeństwo i jego dzieje“ (Lwów, 1903); „Zadanie i metoda nauki kranjometryki“ (Tarnopol, 1905); „Przyczynek do badań nad wzrostem czaszki“ (tamże, 1906); „Pogląd na metody kranjografji dzisiejszej“ (*Kosmos*, 1907).

Schreiner Gustaw, polityk austrjacki, * 1847, od 1896 poseł na sejm czeski, od 1900 do parlamentu, 1898—908 kierował niemiecką sekcją rady krajowej czeskiej, 1908—910 w gabinecie Bienertha był niemieckim ministrem rodakiem.

Schreyer Adolf, malarz niemiecki, * 1828 w Frankfurcie n. M., † 1899 w Cronbergu. Ce-

łował w malowaniu koni. Podziw wzbudziły jego: „Pożar stajni“, „Konie podczas zamieci śnieżnej“ i wiele in.

Schröder Artur, napisał: „Chwile“ (Warszawa, 1907); „Ostatni Hamlet“ (t., 1910).

Schröder Otto, niemiecki filolog klasyczny, * 1851 w Berlinie. Główniejsze prace: „Vom papirnen Stil“ (1908, VII wyd.); „Montagsansprachen“ (1900); „Vorarbeiten zur griechischen Versgeschichte“ (1908); „Pindari carmina“ (1900, wydanie krytyczne); „Aeschyli, Sophoclis, Aristophanis cantica“ (1907—10).

Schrötter Leopold, lekarz austrjacki, † 1908 w Wiedniu.

Schrott-Fiechtl, pisarz niemiecki, * 1867 w Brach. W swoich, pełnych świeżości opowiadaniach, maluje życie ludu tyrolskiego. Główniejsze z nich: „Moderne Bergbauern (1907); „Zwischen Joch und Ach'n“ (1906); „Aus'n Tiroler Landl“ (1908). Napisał też kilka powieści: „Ich zwing's“ (1907); „Die Leiden des dr. Pointners“ (1908); „Holz, aus dem Schindeln werden“(1908) i t. d.

Schubert-Soldern Ryszard, filozof niemiecki, * 1852. Jest profesorem filozofji w Lipsku, należy do najwybitniejszych przedstawicieli filozofji „immanentnej“. Ważniejsze jego prace: „Grundlagen einer Erkenntnisstheorie“ (1884); „Ueber die Transcedenz des Subjects und Objects“ (1882); „Grundlagen einer Ethik“ (1887); „Reproduction, Gefühl und Wille“ (1887); „Das menschliche Glück und die sociale Frage“ (1894); „Menschliche Erziehung“ (1905).

Schuch Ernest von..., kapelmistrz niemiecki, * 1847 w Gracu; od 1873 jest nadwornym kapelmistrzem opery drezdeńskiej, należy do najwybitniejszych współczesnych kapelmistrzów.

Schuchardt Hugo, wybitny lingwista niemiecki, * 1843 w Gotha, studja odbywał w Jenie i Bonn, przebywał czas dłuższy w Szwajcarji francuskiej i Włoszech, habilitował się 1870 w Lipsku do filologji romańskiej, 1873 został profesorem zwyczajnym w Halli, później w Gracu, wyszedł do emerytury 1901 r. Ważniejsze prace: „Der Vokalismus des Vulgärlateins“(1866—1868. 3 t.); „Ritornell und Terzine“ (1874); „Kreolische Studien“ (1882—90, 9 cz.); „Slawo-Deutsches und Slawo-Italienisches“ (1885); „Romanisches und Keltisches“ (1886); „Romanische Etymologie“ (1898—99, 2 cz.); „Baskisch und Romanisch“ (1886); „Baskische Studien“ (1893); „Ueber den passiven Charakter des Transitivs in den kaukasischen Sprachen“ (1895) i in.

Schuck Jan Henryk, szwedzki historyk literatury i krytyk, * 1855 w Sztokholmie. Po skończeniu studjów w Upsali, został 1882 tamże docentem historji literatury, potym kolejno profesorem w Lundzie (1890), Upsali (1898), ostatecznie rektorem w Upsali 1905 r. Wielki erudyta w zakresie literatury szwedzkiej wieków średnich, ogłosił szereg cennych prac, z których główniejsze: „W. Shakspeare“ (1883—84); „Historja literatury szwedzkiej“ (1885—90); „Lar Wivallius, jego życie i poematy“ (1893—95); „Historja literatury powszechnej“ (1898) i t. d. Wydał wiele serji pamiętników i tekstów starożytnych. **S.** uchodzi za największą powagę w zakresie historji literatury swego kraju.

Schuckert Zygmunt, przemysłowiec, elektrotechnik niemiecki, † 1895 w Wiesbadenie. Firma **S.** w 1903 połączyła się z f. Siemens i Halske.

Schulte Jan Fryderyk, niemiecki prawnik kościelny, ogłosił nadto: „Lebenserinnerungen“ (1908—09, 3 t.), ważne bardzo dla historji starokatolicyzmu.

Schulte Józef, teolog katolicki niemiecki, * 1871 w Haus Valberg, 1895 został księdzem, 1899 repetentem w *Collegium Leonium* w Paderbornie, 1903 profesorem filozoficzno-teologicznego fakultetu, 1909 biskupem Paderbornu. Napisał: „Theodoret von Cyrus als Apologet“ (1904) „Der Modernismus“ (1908) i t. d.

Schulte im Hofe Rudolf, malarz i rysownik niemiecki, * 1865 w Ueckendorfie, studja odbywał w Monachjum, 1908 został profesorem w Berlinie. Prócz krajobrazów malował portrety olejne i pastelowe, z których wyróżniają się szczególnie: Mentzla (1905), Schmollera (1906), Emila Fischera (1907) i t. d., jako też i pełne czaru portrety dzieci. W l. 1899—904 uprawiał z powodzeniem rytownictwo; jest wynalazcą nowej artystycznej litografji, otrzymał 1907 złoty medal w Berlinie, 1900 drugi w Monachjum.

Schultz Alwin, niemiecki historyk sztuki i kultury, * 1838 w Muskau, † 1909 w Monachjum. Studja odbywał w Berlinie i Wrocławiu, gdzie habilitował się do historji sztuki 1866, tamże został profesorem nadzwyczajnym 1872, zwyczajnym w Pradze 1882, wyszedł do emerytury 1903 i zamieszkał w Monachjum. Ogłosił między innemi: „Schlesiens Kunstleben im XIII bis XVIII Jahrhundert“ (1870—72, 2 t.); „Schlesiens Kunstdenkmale“ (1878); „Untersuchungen zur Geschichte der schlesischen Maler 1500—1800“ (1882); „Allgemeine Geschichte der bildenden Künste“ (1894, 4 cz.; od 1903 kontynuowana razem z Baumannem i in.); „Das häusliche Leben der europäischen Kulturvölker vom Mittelalter bis zur zweiten Hälfte des XVIII Jahrhunderts“ (1903) i wiele in.

Schultz Joanna Amelja, literatka francuska, * 1870 w Paryżu. Napisała szereg nowel i powieści począwszy od 1889, w których talent i odwaga stawiania i rozwiązywania drażliwych spraw prędko zjednały jej sławę, stała się pożądaną współpracowniczką pierwszorzędnych czasopism, między innemi *Revue des Deux Mondes*. Ważniejsze jej utwory: „Neuvaine de Colette“ (1889), utwór ten ustalił jej sławę; „Tout droit“ (1890); „la Famille Hamelin“ (1891, nagroda Aka-

demji); „Ce qu'elles peuvent“ (1894); „Entrée dans le monde“ (1895); „Chasse aux alouettes“ (1896); „Entrevue“ (1897); „la Main de sainte Modestine“ (1898) i wiele in.

Schultze Fryderyk, filozof niemiecki, † 1908 w Plauen pod Dreznem. Ogłosił nadto: „Die Sprache des Kindes“ (1881); Ueber geschlechtliche Sittlichkeit“ (1897); „Vergleichende Seelenkunde“ (1900, 3 t.); „Psychologie der Naturvölker“ (1900); „Grundlinien der Logik“ (1902); „Credo und Spera“ (1906).

Schulz Ferdynand, pisarz czeski, * 1835, profesor Akademji handlowej w Pradze, jest współpracownikiem wielu czasopism i dzienników oraz autorem kilku tomów nowel, które zaliczają się do najlepszych płodów współczesnej literatury czeskiej.

Schulz Maurycy, rzeźbiarz niemiecki, * 1825 w Loebschütz na Szląsku, † 1905 w Berlinie. Uczeń Drakégo, pomagał swemu mistrzowi przy wykonywaniu najgłówniejszych prac. Sam też wykonał szereg wspaniałych dzieł, z których „Pomnik zwycięstwa“, szereg płaskorzeźb w muzeum berlińskim, przez zharmonizowanie poszczególnych części i wykończenie są niezaprzeczonemi arcydziełami.

Schulz Wilhelm, malarz i rysownik niemiecki, * 1865 w Lüneburgu, studja odbywał w Berlinie, Karlsruhe i Monachjum. Stały współpracownik *Simplicissimusa*, w którym umieszcza nastrojowe rysunki i własne wiersze. Wydał: „Märchen, Bilder und Geschichten“ (1900); „Der Prutzeltopf“ (1904); „Der bunte Kranz“, poezje (1908).

Schulze Wilhelm, niemiecki językoznawca i filolog, * 1863 w Burgsteinfurcie, habilitował się 1890 w Gryfji do językoznawstwa indogiermańskiego, 1892 został profesorem tego przedmiotu w Marburgu, 1895 w Gietyndze, 1902 w Berlinie. Oprócz licznych rozpraw w czasopismach specjalnych, ogłosił oddzielnie „Quaestiones epicae“ (1892); „Zur Geschichte lateinischer Eigennamen“ (1904) i t. d.

Schur Fryderyk Henryk, matematyk niemiecki, * 1856 w Poznańskim, profesor gieometrji w Karlsruhe. Jego „Podręcznik gieometrji analitycznej“, przełożył T. Łopuszański (Warszawa, 1901).

Schuré Edward, wybitny pisarz francuski, * 1841 w Strasburgu. Oddał się studjom nad historją muzyki i doktryn mistycznych, jest propagatorem w sztuce i literaturze tendencji moralno-religijnych, w muzyce zaś wagnerjanizmu. Ważniejsze prace: „la Drame musical. Richard Wagner, son oeuvre et son idée“ (1875, I wyd.; 1906, VI wyd.; przekład polski, Warszawa, 1904); „Vercingétorix“, dramat wierszem (1887); „les Grandes Initiés“, historja religji (1889; przekł. polski, 1912); „les Grandes Légendes de France“ (1893); „la Vie mistique“, poezje (1894); powieści: „l'Ange et la Sphinge“ (1897); „Sanctuaires d'Orient“ (1898) i „le Double“ (1899); udramatyzowana trylogja „le Théâtre de l'Ame, I: „les Enfants du Lucifer“ (1900), II: „la Roussalka“ (1902), III: „Léonard de Vinci“ (1905); „Precurseurs et Révoltés“ (1904); romans spirytystyczny „la Prêtresse d'Isis“ (1907) i in.

Schurz Karol, polityk amerykański, † 1906 w New Yorku. Po jego śmierci wyszły „Wspomnienia z mojego życia do 1852“ (1906).

Schwabe Carloz, malarz i rysownik szwajcarski, * 1886 w Gienewie. Od 18 roku życia przebywał w Paryżu, ale kształcił się samodzielnie bez wszelkiego kierownictwa jako samouk. Utwory jego w czarujący sposób łączą stylizację i poczucie natury, realizm i marzycielstwo; jest jednym z najgłębszych mistyków śród współczesnych artystów. Ilustrował: „Evangile de l'enfance“ Catula Mendesa, „le Rêve“ Zoli, „les Fleures du mal“ Baudelaire'a, „les Paroles d'un croyant“ Lamennais'go i t. d. Od 1890 wystawia swe prace w Salonie, z których ważniejsze (obrazy olejne i akwarele): „Dzwony“, „Cierpienie“, „Przeznaczenie“, „Wieczna Chimera“, „Zazdrość i Nienawiść“, „Namiętność“ i t. d. Na wystawie powszechnej 1900 otrzymał złoty medal.

Schwabe Ludwik, klasyczny filolog niemiecki, † 1908 w Tubindze.

Schwaiger Jan, malarz czeski, * 1854. Studja odbywał w Akademji wiedeńskiej i u Makarta. Stworzył szereg cenionych krajobrazów i liczne ilustracje, wsławił się szczególnie pracami o motywach fantastycznych.

Schwanebach Piotr, rosyjski mąż stanu, w 1903 był wiceministrem rolnictwa i dóbr państwa, 1905 członkiem Rady Państwa, 1906—1907 kontrolerem państwa.

Schwartz Edward, niemiecki filolog klasyczny, * 1858 w Kilonji, habilitował się 1881, został profesorem nadzwyczajnym w Rostocku 1887, zwyczajnym w Strassburgu 1894, w Gietyndze 1902, Freiburgu 1908. Główniejsze prace: „Charakterköpfe aus der antiken Literatur“ (1909, III wyd.); „Fünf Vorträge über den griechischen Roman“ (1896); „Zur Geschichte des Athanasias“ (1905); „Ueber den Tod der Söhne Zebedai“ (1904) i in.

Schwartz Rudolf, dyrektor Towarzystwa muzycznego i konserwatorjum we Lwowie, † 1899 tamże.

Schwartz Rudolf, dr. fil., muzykolog niemiecki, * 1859 w Berlinie; jest od r. 1901 bibljotekarzem biblioteki Petersa w Lipsku. Z prac jego główniejsze: „H. Leo Hassler unter dem Einfluss der italienischen Madrigalisten“; „Die Frottole im XV Jahrh.“ i in.

Schwartze Herman, lekarz niemiecki, † 1910 w Halli.

Schwarz Herman Amandus, matematyk niemiecki, * 1843 w Hermsdorfie. Został profesorem w Halli 1867, na politechnice w Zurychu

1869, w Gietyndze 1875, w Berlinie 1892. Wydał: „Formeln und Lehrsätze zum Gebrauch der elliptischen Funktionen (1893); „Gesammelte mathematische Abhandlungen“ (1890, 2 t.).

Schwarzburg-Rudolstadt, niemieckie księstwo udzielne, liczyło 1905: 96,835 m., przeważnie protestantów. W 1911: dochody i wydatki wynosiły po 2,953,200 m., dług publiczny (1909) 4,669,750 m. Od 28 marca 1909 pozostaje w unji personalnej z Schwarzburg-Sondershausen (ob.). Sejm, wybrany 1912, ma większość socjalistyczną i takież prezydjum. Większość ta zgłosiła wnioski, domagające się zniesienia listy cywilnej dla panującego, rozdziału Kościoła od państwa, zmniejszenia podatków i t. d.; sejm ten ma być rozwiązany.

Schwarzburg-Sondershausen, niemieckie księstwo udzielne, liczyło 1905: 85,152 m., głównie protestantów. Finanse w 1911: dochody i wydatki po 3,288,804 m.; dług publiczny (1910) 5,588,871 m. Po śmierci Karola Günthera 1909 rządy księstwa podług umowy o następstwo z 1713 przeszły na ks. Günter **S.** Rudolstadt. Odtąd obydwa księstwa pozostają w unji personalnej, zachowując zresztą odrębność państw związkowych.

Schwarzenberg Jan Józef Celestyn, książę, kardynał czeski, * 1809 w Wiedniu, † 1885 tamże. Studja prawne odbywał w Wiedniu, teologiczne w Salzburgu, 1835 został arcybiskupem tamże, 1842 kardynałem, 1849 arcybiskupem praskim. Brał udział w życiu politycznym od 1860, zwalczał centralistów niemieckich, podpisał się na adresie 1870, żądającym uznania państwa czeskiego. Po 1870 zrezygnował z życia politycznego, chociaż był mianowany członkiem Izby Panów w Wiedniu.

Schwarzenberg Karol, książę, polityk czeski, synowiec poprzedniego, * 1824 w Wiedniu, † 1904 w Pradze. Był oficerem, walczył 1849 przeciwko rewulucjonistom wiedeńskim. Stanął na czele partji feodalnej w Austrji, a w 1860 kierował ruchem dążącym do uznania praw historycznych i państwowych Czech. W sejmie praskim tworzył opozycję nieprzejednaną przeciwko konstytucji centralistycznej i liberalnej Schmerlinga i kierował opozycją narodową Czechów przeciwko Niemcom. Był inicjatorem wielu petycji przeciwko konstytucji, zorganizował opór narodowy Czechów, głównie w l. 1867—71, i ostatecznie doprowadził do upadku centralistów liberałów, po których doszli do władzy federaliści i arystokraci z hr. Taafem (1871) na czele, oraz do obalenia konstytucji Schmerlinga. Członek Izby panów od 1870, usunął się od polityki po powodzeniach partji młodoczeskiej.

Schwarzschild Karol, astronom niemiecki, * 1873 w Frankfurcie n. Menem. W 1901 został profesorem i dyrektorem obserwatorjum w Gietyndze, 1909 dyrektorem obserwatorjum astrofizycznego pod Poczdamem. Oprócz licznych rozpraw ogłosił: „Das zulässige Krümmungsmass des Raumes“ (1900); „Über das System der Fixsterne“ (1909) i in.

Schweiger-Lerchenfeld Armand, baron, podróżopisarz austrjacki, † 1910 w Wiedniu.

Schweigger Karol, okulista niemiecki, † 1905.

Schweizer Kacper Gotfryd Ludwik, astronom, † 1873 w Moskwie.

Schwerin-Löwitz Hans, hrabia, polityk niemiecki, * 1847 w Schwerinsburgu. W 1860—1881 służył w wojsku, 1893 wybrany do parlamentu Rzeszy, 1896 do sejmu pruskiego, przyłączył się do konserwatystów, zastępował prezesa parlamentu 1910; bardzo czynny na polu gospodarczym.

Schwob Marceli (pseudonim *Mayera Andrzeja*), pisarz francuski, * 1867 w Chaville, † 1905 w Paryżu. Rozpoczął czynność literacką od „Etude sur l'argot français“ (1889) razem Guieysse'm i od współpracownictwa w rozmaitych dziennikach. Z utworów jego o wyobraźni fantastyczno-strzelistej i o stylu zwięzłym i giętkim, ważniejsze: „Coeur double“ (1891); „le Roi au masque d'or“ (1892; przekład polski w *Nowej Gazecie*, 1911); „le Livre de Monelle“ (1894; przekład polski Br. Ostrowskiej, Lwów, 1907); „Mimes“ (1894); „la Croisade des enfants“ (1895); „Spécilège“ (1896); „Vies imaginaires“ (1896); „la Lampe de Psyche“ (1903); „Moeurs des diurnales“ (1903) pod pseud. *Loyson-Bridet* i t. d.; nadto tłumaczenia i przeróbki, np. „Hamleta“ oraz dwie prace o Villonie: „Jargon des coquillaros en 1455“ (1890) i życiorys nieskończony; nie zdążył też wykończyć pracy „Parnasse satirique du XIX siècle“. **S.** zalicza się do najwybitniejszych pisarzy Młodej Francji. Por. Jan Lorentowicz „Młoda Francja“ (Warszawa, 1911).

Schybergson Magnus Gotfried, historyk finlandzki, * 1851 w Abo, studja odbywał tamże, został docentem 1878, później profesorem (1883) historji w uniwersytecie, nie przestając zajmować się nauczaniem w szkołach średnich. Z wielu cennych jego prac ważniejsze: „Podatki w historji wewnętrznej Finlandji, 1721—1731“ (1875); „Zabiegi o sojusz ewangielicki w 1624—1625“; „Ks. Rohan i upadek partji protestanckiej we Francji“ (1880); „Historja Finlandji“, praca klasyczna (tłum. niemieckie, 1896).

Scialoja Vittorio, romanista i polityk włoski * 1856, w Turynie, 1880 został profesorem w Sienie, 1884 w Rzymie, 1894 wszedł do senatu; w gabinecie Sonnina był ministrem sprawiedliwości 1909—1910. Ogłosił wiele prac głównie z zakresu dawnego prawa rzymskiego.

Scipio Stanisław, inżynier polski, * 1841, † 1890; kształcił się w „Szkole dróg i mostów“ w Paryżu, pracował przy budowie kolei Nadwiślańskiej; wydał: „Koleje żelazne wązkotorowe

systemu Décauvilléa (1881); „Koleje żelazne wązkotorowe“ (1883).

Sclavus Wiesław (pseudonim), powieściopisarz polski (ob. nadto *Wac. Gąsiorowski*), ogłosił drukiem: „Ugodowcy“ (Lwów, 1903, III wyd.); „Anarchiści“ (t., 1906, II wyd. 1907); „Finis Poloniae“ (Poznań, 1906, II wyd. 1908); „Królobójcy“ Lwów, (1906); „Thalita Kumi“ (Warszawa, 1908); „Nihiliści“ (Lwów, 1908); „Księżna Łowicka“ (Kraków, 1908).

Scott Robert Falcon, marynarz i podróżnik podbiegunowy angielski, * 1868 w Plymouth, był kierownikiem angielskiej wyprawy do bieguna południowego na statku „Discovery“ 1902—1904. Odkrył ziemię króla Edwarda VII 1902; 29 grudnia 1902 na sankach dotarł do najwyższej szerokości południowej 82°7′. Wydał: „the Voyage of the Discovery“ (1905—07, 2 t.).

Scytyjskie starożytności. Zetknięcie się ludności scytyjskiej z nad brzegów morza Czarnego z kolonistami greckiemi, którzy w VII i VI w. prz. Chr. osiadali tam, oddziaływało wzajemnie i wytworzyło specjalny typ kultury. Koloniści wznosili potężne kurhany, wcale nie w duchu greckim, ozdabiając jednocześnie sarkofagi klasycznemi rzeźbami. W sztuce Scytów całkowite figury albo głowy zwierząt odgrywały pierwszorzędną rolę; pod wpływem kolonistów greckich stylizowali je na sposób grecki. Wpływy azjatyckie widoczne są w krótkich sztyletach, kotłach bronzowych z figurami zwierząt i ornamentyką. Mieszanina tego wschodniego i greckiego stylu zowie je kulturą scytyjską, której okazy po za Krymem i południem Rosji od czasu do czasu trafiają się na ziemiach niemieckich, w Prusach wschodnich, Litwie, Liflandji i Jutlandji. Do takich najczęściej spotykanych okazów należą, naszyjniki bronzowe. Por. Reinecke „Die skythischen Altertümer im mittlern Europa“ (1896); Kondakow, Tołstoj i Reinach „Antiquités de la Russie méridionale“ (1892).

Séailles Gabrjel, filozof francuski i historyk sztuki, ogłosił nadto: „Alfred Dehodenecq, histoire d'un coloriste“ (1885); „Ernest Renan“ (1896); „Eugène Carrière“: l'homme et l'artiste“ (1900); „Watteau“ (1902); „les Affirmations de la conscience moderne“ (1903). Jest prezesem uniwersytetów ludowych, położył wielkie zasługi nad ich stworzeniem. W polskim przekładzie K. Drzewieckiego wyszła jego „Demokracja i oświata przeszłości“ (Warszawa, 1906).

Sebestyen Juljusz, węgierski historyk literatury i etnograf, * 1864 w St-Anton, obecnie kustosz Muzeum narodowego w Budapeszcie. Napisał po węgiersku: „Przyczynki do podań średniowiecznych“ (1891); „Kto był Anonimem?“ (1898, 2 t.); „O wędrówkach śpiewaków i jokulatorów średniowiecznych“ (1904—05, 2 t.) i t. d.

Séché Leon, literat francuski, * 1848. Rozpoczął pisać w 1869. Z utworów poetyckich ważniejsze: „Dies irae du Mexique“ (1869), poemat, „les Griffes du lion“ (1871); „Amour et patrie“ (1875); „la Chanson de la vie“ (1888, nagr. Akademji). Prócz tego redagował lub współpracował w wielu czasopismach jako publicysta oraz wydał powieść „Rose Epoudry“ (1887). Syn jego, *Adolf* **S.**, * 1876 w Nantes, również literat założył czasop. *Critique indépendante*, redagował *Revue d'art dramatique*, oddzielnie ogłosił: „Emile Faguet“ (1904); „les Contes sur les yeux fermés“ (1905).

Seddon Ryszard.

Seddon Ryszard Jan, polityk nowozelandzki, * 1845 w Eccleston w Lancashire, † 1906 w Sydney. Jako robotnik mechanik emigrował do Australji w 1863, był górnikiem i oberżystą w Nowej Zelandji. W 1879 wybrany do parlamentu, od 1893 sprawował godność premjera ministrów, rządził w duchu socjalizmu państwowego; zwalczał 1903 projekt związku cłowego Chamberlaina, był przeciwny wstąpieniu Nowej Zelandji do Związku państw australskich; uczestniczył w 1897 i 1902 w koferencjach londyńskich premjerów kolonji.

Sederhelm Jarl Werner, uczony finlandzki, * 1859, profesor giermańskiej i romańskiej filologji w uniwersytecie helsingforskim. Główniejsze prace: „Saint Laurent. Poème anglo-normand du XII siècle“ (1888); „le Mystère de Saint-Laurent“ (1889); „Das Leben und die Wunder des heiligen Martin“ (1897); „Germaniska och romaniska sprakstudier“ (1892); „Joh. Lud. Runeberg, hans lif och diktning“ (1904), wydana na 100-ną rocznicę urodzin poety Runeberga.

Sedlaczek August, historyk czeski, * 1843. Od 1881 prowadził cenne wydawnictwo dotyczące pomników architektonicznych Czech: „Hrady, zámky a tvrze české“. Również doniosłą wartość posiada jego „Uplný mistopisný slovnik královstvi Českého“, wychodzący od 1895. Z innych prac główniejsze: „O rozdieleni Czech na kraje czasu panovani rodu Lucemburského (1876); „Nejstarsi list czeskym jazykem psany“ (1887); „Pruvodce po Karlsztejnie“ (1884); „Sbirka povesti historickych lidu českého w Czehach, na Moravie a ve Slezsku“ (1895) i in.

See Edmund, dramatopisarz francuski, * 1875 w Bayonnie, skończył prawo 1902. Współpracownik pism: *Gil Blas, Figaro, Revue blanche, Revue bleue* etc., napisał szereg sztuk teatralnych: „Ce qu'elles veulent“ (1893); „Son profeseur“; „la Brebis“ (1896); „les Miettes“ (1899); „l'Indiscret“ (1903) i in.

Seeck Otto, historyk niemiecki, został powołany 1907 na katedrę historji do Münsteru.

Ségofin Jan Wiktor, rzeźbiarz francuski, * 1867 w Tuluzie. Uczeń szkoły sztuk pięknych w Paryżu, wykonał szereg prac, z których główniejsze: „Siewca światów“ (1894); „Judyta“ (1898); „Ziemia, Życie, Pokój“, płaskorzeźba (1900); „Błagająca“ (1901); „Człowiek i nędza ludzka“ (1903); „Święty taniec“ (1905). W pracach **S.** uderza swoboda ruchów; otrzymał wiele odznaczeń, między innemi nagrodę rzymską.

Ségur Piotr, mrg., historyk francuski, * 1853 w Paryżu, napisał wiele dzieł, nagrodzonych przez Akademję; ważniejsze z nich: „le Dernier des Condé“ (1899), „le Maréchal de Ségur“ (1895); „le Royaume de rue Saint-Honoré“ (1897); „le Tapissier de Notre-Dame“ (1900); „Gens d'autrefois“ (1903); „M-lle de Lespinasse“ i t. d.

Sehling Emil, prawnik niemiecki, * 1860 w Essen, był asesorem w Lipsku, gdzie się habilitował 1884, potym został profesorem nadzwyczajnym tamże, następnie w Kilonji, 1888 zwyczajnym w Erlangen. Prócz mnóstwa rozpraw w specjalnych czasopismach ogłosił oddzielnie długi szereg prac, głównie z zakresu prawa kościelnego i handlowego.

Seidl Artur, niemiecki pisarz muzyczny, * 1863 w Monachjum, dr. fil. uniwersytetu lipskiego, od 1903 dramaturg nadwornego teatru w Dessau oraz profesor historji muzyki w konserwatorjum lipskim. Napisał: „Moderner Geist in der deutschen Tonkunst“, „Moderne Dirringenten“ i in.

Seifert Alfred, malarz niemiecki, * 1850 w Horowitz, † 1901 w Monachjum. Rozpoczął od obrazów historycznych, później przeszedł do rodzajowych. Liczy się do najlepszych uczniów Pilotyego.

Seiffert Maks, muzykolog niemiecki, * 1868 w Beeskow, dr. fil., od 1907 profesor uniwersytetu w Berlinie. **S.** jest redaktorem „Kwartalnika międzynarod. Tow. muz.“, ogłosił szereg cennych prac z zakresu historji muzyki.

Seignobos Karol, historyk francuski, ogłosił nadto: „Introduction aux études historiques“(1877) razem z Ch. Langlois; „la Méthode historique appliquée aux sciences sociales“ (1901).

Seillière Ernest, moralista i socjolog francuski, * 1866 w Paryżu. Ogłosił we Francji i Niemczech poczet dzieł, z których główniejsze: „Études sur Ferdinand Lassale“ (1897); „Litterature et morale dans le parti socialiste allemand“ (1898); „le Comte de Gobineau et l'Aryanisme historique“ (1903); „la Philosophie de l'impérialisme“ (1905); „Apollon ou Dionysos? studjum o Nietzschem“; „Peter Rosegger und die Steirische Volksseele“; „der Demokratische Imperialismus“ i in. Umieszczał też rozprawy z zakresu krytyki i etyki w czasopismach niemieckich i francuskich.

Seitz Luigi, malarz włoski, * 1843 w Rzymie, † 1908 w Albano. Uprawiał malarsto religijne. Mianowany dyrektorem galerji watykańskiej, z rozwagą i znajomością rzeczy dokonał restauracji Loggi Rafaela, apartamentów Borgi i innych robót restauracyjnych w Watykanie.

Sejny, miasto powiatowe gub. Suwalskiej, w 1909 liczyły: 3,284 m., w tym: 1,284 katolików, 1,818 żydów, 107 protestantów, 71 prawosławnych, 4 innych. W powiecie Sejneńskim na 87,579 m. w 1909 było: 72,309 katolików, 10875 żydów, 2,268 starowierców, 1,257 prawosławnych, 855 protestantów, 18 innych; 59·7% Litwinów, 22·9% Polaków, 11·8% Żydów, 4·3% Wielkorosjan, 1·2% Niemców, 0·1% Białorusinów.

Selborne Waldegrave Palmer, drugi hrabia, polityk angielski, w 1905 został naczelnym komisarzem w Afryce południowej.

Selby William Court Gully, wicehrabia, polityk angielski, * 1835, został w 1860 adwokatem, wybrany przez liberałów do Izby gmin w 1886, sprawował od 1895—905 urząd *speackera* Izby; podniesiony do godności para.

Selen (ob.), pierwiastek chemiczny z grupy tlenowców, dość rozpowszechniony w przyrodzie, aczkolwiek tylko w postaci związków i zazwyczaj w bardzo małych ilościach; występuje między innemi w pirycie i stąd przygotowuje się z czerwonej masy, szlamu selenowego, otrzymywanego w fabrykacji kwasu siarkowego z pirytów. W Ameryce północnej **S.** wydobywają ze szlamu, nagromadzającego się u anody w procesie elektrolitycznej rafinady miedzi. Ten **S.** jest podobny do smoły czarnej połyskującej, kruchy i podlega dalszej przeróbce na **S.** krystaliczny i metaliczny. **S.** metaliczny topi się w 217°, w dwusiarczku węgla nie rozpuszcza się i przewodzi elektryczność osobliwie kiedy pada nań światło; ta własność **S.** zużytkowana została do pomiarów promieni Röntgena w terapji, do zapalania i gaszenia gazów, w mostku Wheatstone'a (ob.), do przesyłania elektrycznego dźwięków, obrazów, do celów fotometrycznych i mikroskopowych. **S.** wre w 680°, gęstość pary jego, jak i siarki, zmniejsza się aż do 1400°, kiedy równa się 81·5 (0 = 16); cząsteczka **S.** jest dwuatomowa, ciężar atomowy 79,2. **S.** używa się do odbarwiania zielonych szkieł, lub barwienia na czerwono szkła, stosowanego do sygnalizacji w kolejnictwie; selenin sodu nadaje emalji stali odpowiedni połysk, używa się do oznaczania własności redukujących bakterje, a selenian sodu znajduje zastosowanie jako odczynnik; nadto ob. wyżej.

Selenka Emil, zoolog niemiecki, † 1902 w Monachjum.

Sellait, minerał z gromady solowców rzędu fluorków, bezbarwny, krystalizuje się w układzie tetragonalnym; ciężar właściwy 2.97—3, twardość 5.

Sellier Karol August, malarz francuski, * 1830 w Nancy, † 1882 tamże. Wielce pociągający i oryginalny kolorysta, przypominający Corregia, za życia nie zdobył należytego uznania. Dopiero wystawa jego prac w 1884 rozsławiła jego imię, 1903 wystawiono mu pomnik w Nancy. Z mnóstwa portretów, obrazów historycznych, kompozycji dekoracyjnych i pasteli najgłówniejsze: „Lewita Efraim przeklinający miasto Galaad“ (1864); „Magdalena“ (1864); „Śmierć Leandra“ (1865); „Radość“ (1869); „Nereida“ (1872); „Leda“(1880); „Kuźnica w Andelys (1881); „Głowa murzyna“ (1882) i in., nadto szereg doskonałych portretów, z których prawdziwym arcydziełem jest portret pani Delamarre de Boudeville.

Selmersheim Tony, architekt francuski, * 1871 w Germain-en-Laye, jest jednym z twórców stylu modernistycznego w zastosowaniu do umeblowania. Pierwszorzędne muzea europejskie posiadają jego meble i bronzy.

Sembrich-Kochańska, ob. art. w gł. dz. Kochańska Marcelina.

Sembrich-Kochańska.

Semeneńko Piotr, ks., generał zakonu Zmartwychwstańców (ob.). Z prac jego ukazały się nadto: „Cwiczenia duchowne“(Kraków, 1903); „Męka i śmierć Pana naszego Jezusa Chrystusa“ (t., 1903), „Credo!“ (t., 1907, nowe wydanie); „Mistyka, ułożona podług nauk konferencyjnych“ (Kraków, 1904).

Semeria Giovanni, teolog włoski, * 1867 w Genui Wykształcony filozoficznie i literacko zajmuje wybitne stanowisko w życiu umysłowym kościoła katolickiego, miewa konferencje. Wydał między innemi: „Dogma gerarchie e culto nella chiesa primitiva“; „l'Evoluzione religiosa della lirica italiana nel secolo XIX“ i in.

Semipałatyński obwód w Azji środkowej, na 478,182 klm. kw. liczył w 1908 r. 802,300 m.; Kirgizi stanowili 88% (w tym 6% osiadłych), Rosjanie 10%, około 2% Tatarzy; Polaków naliczono 195 osiadłych; pod względem wyznania 92% mahometan. Główne miasto, Semipałatyńsk, liczyło 31,965 m., w tym 58% prawosławnych, 41% mahometan.

Semireczyński obwód w Azji środkowej, na 394,396 klm. kw. liczył w 1908: 1,148,400 m. Podług spisu powszechnego Kirgizi koczujący stanowili 76%, Taranczy 6%, Rosjanie 10%. Kałmucy 4%; Polaków naliczono 176 osiadłych i 9 w wojsku; wyznanie tuziemców mahometańskie. Główne miasto, Wiernoje, liczyło 27000 m.

Semkowicz Aleksander, historyk polski, od 1892 jest dyrektorem Bibljoteki uniwersyteckiej we Lwowie, od 1895 redaktorem *Kwartalnika historycznego* gdzie umieszczał swe prace historyczne („Walka o monarchję“) i recenzje. Ogłosił nadto oddzielnie „Opowiadania z dziejów powszechnych, I“ (1912, IV wyd.); „Opowiadania z dziejów powsz., II“ (1894, II wyd.); „Opowiad. z dziejów powsz., III“ (1908, III wyd.).

Semkowicz Władysław, historyk polski, syn poprzedniego, * 1878 we Lwowie, gdzie ukończył gimnazjum i uniwersytet, otrzymawszy 1902 r. doktorat prawa, poczym 1903 złożył egzamin nauczycielski z historji i gieografji. Jest profesorem gimnazjalnym we Lwowie, 1909 habilitował się w uniwersytecie lwowskim do nauk pomocniczych historji; redaguje od 1908 *Miesięcznik heraldyczny*. Ważniejsze prace: „Nagana i oczyszczenie szlachectwa w Polsce“ (1899); „Ród Pałuków“ (Lwów, 1907); „Władycy polscy na tle porównawczym słowiańskim“ (t., 1909); „Nieznane nadania jędrzejowskie z XII w.“ (t., 1910); „Paleografja w służbie dyplomatyki“ (Warszawa, 1909); „Rocznik świętokrzyski dawny“ (Kraków, 1910); „Zyndram z Maszkowic“ (Warszawa, 1911); „Przyczynki dyplomatyczne z wieków średnich“ (1911). Ogłosił nadto szereg artykułów i recenzji z historji i heraldyki polskiej w *Przeglądzie historycznym, Kwartalniku histor.* i *Miesięczniku heraldycznym*.

Semkowicz Władysław, gieograf polski, ogłosił: „Ziemie podbiegunowe północne, z mapą“ (Lwów, 1907).

Semper Karol, przyrodnik niemiecki, † 1893 w Würzburgu. Jego „Reisen im Archipel der Philippinen“, część II: „Wissenschaftliche Resultate“, doprowadzone do X tomu (1906).

Sempołowska Stefanja, nauczycielka i autorka książek pedagogicznych, * 1870 w W. Ks. Poznańskim. Pracuje na niwie pedagogicznej w Warszawie, prowadząc jednocześnie szeroką działalność kulturalną i społeczną. Kilkakrotnie była aresztowana, na pewien czas wydalona z Królestwa Polskiego, jako pruska poddana. Ogłosiła między innemi: „Starożytna Grecja i jej urządzenia“ (Warszawa, 1904); „Niedola młodzieży w szkole galicyjskiej“ (t., 1906); „Dla przyszłości“ (t., 1906—07, 2 cz.) razem z Unszlicht-Bernsteinową; „Żydzi w Polsce“ (t., 1906); „Po pracy“ (tamże, 1907); „Z dna nędzy“ (tamże, 1909).

Sempołowski Antoni, rolnik polski, ogłosił nadto: „Hodowla i uszlachetnianie roślin gospodarskich“ (Warszawa, 1902); „Rozbiory ziemi Królestwa Polskiego“ („Pam. fizjograf.“, 1904); „Opis niektórych naszych typowych gleb“ (*Gazeta rolnicza*, 1906); „Wrażenia z wycieczki do Engadyny“ (1906).

Semseit, minerał z gromady lamprytów rzędu siarkosoli, podobny do plagionitu, krystalizuje się jednoskośnie, barwę posiada stalowo-szarą.

Senator Herman, lekarz niemiecki, profesor uniwersytetu berlińskiego i dyrektor tamtejszych klinik, 1910 wyszedł do emerytury; † 1911 w Berlinie.

Senegal, kolonja francuska w Afryce południowo-zachodniej (ob.). W 1904 przy nowym podziale administracyjnym była ta kolonja oddzielona od terytorjów **S.** i Nigru (przy zamianie protektoratu na kolonję), a w 1907 powiększona przez okręgi: Fada, N'Gurma i Say (z kolonji Dahomey). Dalej, trzy terytorja wojskowe (ob. Sudan), które wchodziły w jej skład, zamieniono 1907 na dwa: pierwsze (Timbuktu) i trzecie (Zinder-Tsad) zlało się w jedno terytorjum wojskowe Nigru z dwoma okręgami Timbuktu i Zinder pod zarządem wojskowym, drugie zaś z głównym miastem Niamé otrzymało zarząd cywilny. Por. Desplangnes „le Plateau central-nigérien" (1907).

Senegambja, kolonja francuska w Afryce zachodniej (ob.), początkowo nazywana od dwuch rzek Senegal (ob.) i Gambja (ob.). W 1907 gieneralny gubernator Roume odkrył nad górnym Senegalem koło Marcabuyu w pobliżu stacji Nafodia przedhistoryczną siedzibę afrykańską z epoki kamiennej nowszej (okresu narzędzi kamiennych).

Senestrey Ignacy, biskup bawarski, † 1906 w Regensburgu.

Sennyey (nie Senney, jak w gł. dz.), Paweł, baron, polityk węgierski, † 1888 w Budapeszcie.

Senussi, wpływowy zakon muzułmański w Afryce północnej i środkowej, założony 1835 przez Si Mohammeda-ben-Ali-ben Senussi (1791—1859), który był profesorem w Kairze, potym udał się do Mekki i ostatecznie osiadł w Trypolitanji. Założył zakon *(znaia)* w El Beida niedaleko Bengazi, skąd wpływy jego rozeszły się po krainach sąsiednich, 1855 przeniósł się do Dżarabubu. **S.**, zakładając zakon miał na względzie jedynie cele religijne, z czasem jednak zakon wyrósł na potęgę polityczną. Po śmierci **S.**, młodszy syn, Szeik el Mahdi, prowadził dalej dzieło ojca i ogarnął swym wpływem Trypolitanję, Egipt, krainę Tsadu, Bornu i t. d. Siedzibę swą przeniósł do Kafry, opanował handel, głównie niewolnikami, zorganizował sobie armję z 4,000 ludzi i skierował karawany na Kafrę i Bengazi. Potędze El Mahdi'ego i jego następcy Ahmeda el szeriffa zadali cios Francuzi, sadowiąc się w tych krainach, to samo najpewniej uczynią Włosi po zajęciu w 1911 Trypolitanji i Cyrenaiki.

Sepp Jan Nepomucen, niemiecki historyk kościelny, ostatni członek parlamentu frankfurckiego, † 1909 w Monachjum.

Septicaemia melitensis, febra maltańska, choroba spotykana głównie na wybrzeżu morza śródziemnego. Wywołuje ją bardzo nikły drobnoustrój, zaliczony do grupy ziarenkowców, przez innych zaś autorów do grupy laseczek, nie barwiący się Gramm'em. Jestto choroba gorączkowa, bez wyraźniejszych objawów, rozpoznawana tylko na podstawie własności aglutynacyjnych surowicy krwi chorych i na podstawie badania bakterjologicznego.

Septik-tanks, jama gnilna (ob. filtry utleniające w II supl.).

Septoform, produkt kondensacji aldehidu mrówkowego z mydłem i substancjami smolistemi, działa antyseptycznie, nie jest trucizną.

Serao Matylda, powieściopisarka włoska. Po podróży do Palestyny zaczęła zdradzać zwrot niejako ku katolicyzmowi. Napisała nadto: „la Madonna e i santi" (1902); „Santa Teresa"; „Nel paesi di Gesu" (1907); „Sterminator Vesevo" (1906); „Dopo il perdono" (1906); „Cristina"; „Lettere d'una viaggiatrice"; „i Capelli di Sansone"; „San Gennaro nella legende e nella vita"; „Evviva Vita" (1909); „il Delitto di Viachiatamone" (1910). Za najlepsze utwory **S.** uchodzą jej obrazy z życia neapolitańskiego. W polskim przekładzie z utworów **S.** wyszły: „Kara" (Lwów, 1903); „Włosy Samsona" (Warszawa, 1910); „Życie dziennikarza" (Wilno, 1910).

Serafimowicz Aleksander (pseudonim *A. Popowa)*, nowelista rosyjski, * 1863. Jako student uniwersytetu petersburskiego był wysłany do gub. Archangielskiej, skąd od 1888 przesyłał do rosyjskich pism postępowych opowiadania i nowele z życia rybaków, górników i służby kolejowej. Utwory jego przesiąknięte ponurym nastrojem i doskonałą obserwacją. Zbiory opowiadań **S.** zaczęły się ukazywać w oddzielnych wydaniach, począwszy od 1903.

Serbja królestwo konstytucyjne (ob.). Na przestrzeni 48,303 klm. kw. było w 1909: 2,930,000 m. (Belgrad 90,000 m.). Zgodnie ze wzrostem ludności powiększyła się ilość szkół ludowych, w 1906 wynosiła 1,068 dla chłopców i 175 dla dziewcząt, uczęszczało do nich 88,700 uczniów i 23,002 uczennice. Szkół średnich było w 1906: 20 z 347 nauczycielami i 5,154 uczniami. Wydatki państwa na oświatę z 1903 do 1906 wzrosły wdwójnasób a w 1909 wynosiły 7·16% wszystkich wydatków, jest to suma mała wobec tego, że tylko państwo, a nie gminy, opędza potrzeby szkolnictwa. Powierzchnia gruntu pod uprawę z 1903 do 1907 zwiększyła się o 250,000 ht. i w 1907 wynosiła 1,940,700 ht. (40·2% całej powierzchni). Mimo to dochody z gospodarstwa rolnego są niewielkie z powodu pierwotnej uprawy; nieurodzaje w l. 1907 i 1908 wywołane były nieprzyjaznemi warunkami atmosferycznemi. W 1908 otrzymano: 3,128,412 mt. cent. pszenicy, ryżu 5,336,914, prócz tego były w uprawie: żyto, owies, jęczmień, buraki, tytoń, koniczyna, wino, śliwki 5·3 mil. mt. cent. (największa produkcja śliwek w Europie), jabłka, orzechy i t. d. Hodowla inwentarza w 1908 zmniejszyła się z powodu braku paszy. Jedwabnictwo cierpi z powodu nieprzyjaznych warunków klimatycznych dla rozwoju drzew morwo-

wych, wytworzono kokonów w 1908 wartości $^2/_3$ mil. denarów. Obszar zajęty przez lasy wynosi 1·5 mil. ht.; tartaków nowożytnych 5, prymitywnych 150; gospodarka leśna w stanie nie świetnym pomimo prawa ochronnego z 1891, duży dowóz drzewa z Węgier. *Górnictwo* w ostatnich latach rozwinęło się nieco. W końcu 1907 rząd udzielił 50 koncesji (21 na kopalnie węgla i rudy, 8 na kamieniołomy), robotników zajętych było 5,924, wartość produkcji wynosiła 7·4 mil. denarów. Wydobyto w cetnarach metr.: węgla brunatnego 1,727,949, kamiennego 531,393, lignitu 423,821, miedzi 17,463 i t. d. *Przemysł* zaczyna się rozwijać. Z 330 przedsiębiorstw fabrycznych było 234 młynów, a z tych 155 poruszanych siłą parową, 79 wodną; z innych przedstębiorstw 42 posiłkowało się siłą parową, mianowicie: 10 browarów, 6 fabryk skórnych i obuwia, 5 tkalni, 17 cegielni, 3 fabryki chustek, 2 cementu i t. d. Nominalnie istnieje w **S.** monopol wódczany, faktycznie jednak na wsi produkcja spirytusu należy wszędzie do przemysłu domowego; w 1908 wyprodukowano 367,000 hl., a piwa, 68·500 hl. *Handel zewnętrzny* w 1908 wynosił w rubryce przywozu 75,635,417, wywozu 77,749,078 denarów. Główne artykuły przywozu: tkaniny, ubrania 24 mil. den., metale 13·9 mil., dalej maszyny, zboże, chemikalja i t. d.; z wywozu zaś: zboże, owoce 43·3 mil., bydło 20·8 mil., metale 3·6 mil. den. Dowozi najwięcej Austrja (32 mil. den.), Niemcy (21·4 mil.), Anglja (8·8 mil.), wywozi Austrja (21·5 mil.), Belgja (16·1 mil.), Niemcy (14 mil.), Turcja (11 mil. den.). Sieć kolei żelaznych w 1910 miała długości 1,084 klm. Urzędów pocztowych było 1909: 1,505; długość drutów telegraficznych 10,356 klm., telefonicznych 2,261 klm. Budżet na 1910 oznaczał: 97·1 mil. mrk. dochodów, 97·3 mil. mrk. rozchodów, dług publiczny w 1912 wynosił 445·5 ml. mrk. *Armja.* Naprężone stosunki z Austro-Węgrami z powodu aneksji Bośni i Hercogowiny wpłynęły na przyspieszenie reorganizacji armji, mianowicie, według programu z listopada 1909, pięć dywizji ma być przekształconych na ośm, minimum 20 miesięcy obowiązkowej służby w szeregach, utworzenie Akademji sztabu gieneralnego, podniesienie poziomu wykształcenia oficerów. W 1910 armja serbska liczyła podczas pokoju 30,292 ludzi na stopie wojennej 287,273 i milicji 194,664 ludzi. *Dzieje.* Dla przejednania mocarstw zagranicznych, które po zabójstwie Aleksandra i Dragi, odwołali swych posłów (z wyjątkiem Francji i Grecji), królobójcy w ciągu 1904 byli powoli usuwani z wybitnych stanowisk, jedni otrzymali posady na prowincji, inni honorową dymisję. Z początku Rosja, potym Austrja, a następnie i inne mocarstwa pogodziły się z faktem dokonanym i z wyjątkiem Anglji ich przedstawiciele powrócili do Belgradu. W lutym 1904 miuistrem spraw zagranicznych został Pasicz (ob.). We wrześniu t. r. król koronował się uroczyście, w grudniu gabinet Gruicza był zastąpiony przez gabinet Pasicza, umiarkowanie-radykalny. Z powodu trudności finansowych ustąpił w maju 1905, miejsce jego zajął gabinet radykałów niezależnych z Ljubą Stojanowiczem na czele. Przy nowych wyborach do Skupczyny w lipcu 1905, otrzymali: 80 mandatów skrajni radykałowie, 55 umiarkowani radykałowie, 15 nacjonaliści, 3 liberałowie, 4 postępowcy, 1 partja chłopska, 2 socjal-demokraci. Gabinet został natychmiast przekształcony, weszli doń niezależni radykałowie, premjerem pozostał Stojanowicz. Dążył on do wytworzenia federacji ludów bałkańskich, a przedewszystkim do zbliżenia z Bulgarją. W celu wznowienia stosunków dyplomatycznych z Anglją, gabinet pozbawił Awokukowicza i Jenczicza, podejrzanych w królobójstwie, godności ministrów państwowych. W lipcu 1905 stanął traktat handlowy z Bulgarją, przewidujący ujednostojnienie systemu monetarnego, wprowadzenie alfabetu rosyjskiego w stosunkach telegraficznych między Bulgarją i **S.** (w stosunkach międzynarodowych obowiązuje alfabet łaciński) i utworzenie związku celnego, począwszy od 1907. W 1906 traktat ten był wniesiony do Skupczyny, Austrja założyła protest przeciw niemu, ponieważ szkodził jej interesom handlowym. **S.** nie zgodziła się na cofnięcie traktatu i 10 stycznia 1906 zaczęła się między obydwoma państwami wojna celna. Austrja nietylko zamknęła granicę przed inwentarzem serbskim, ale i nie pozwoliła na transito; **S.** odpowiedziała wysokiemi cłami, pertraktacje wszelkie zostały przerwane. Król Piotr, dążący jawnie do porozumienia z Austrją naraził się na niechęć w kraju. Ostatecznie ministerjum Stojanowicza oświadczyło Austrji, że zgadza się na żądane zmiany w traktacie, 10 lutego wojna celna została przerwana, traktat był przejrzany i uchwalony w postaci zmienionej, pozostały w nim tylko drugorzędne ulgi handlowe. Pertraktacje z Austrją o nowy traktat handlowy zostały wznowione, ale stosunki wzajemne komplikowały się z powodu nowego konfliktu. Rząd postanowił obstalować nowe działa u Kruppa, Austrja zażądała, by obstalunek oddano zakładom austrjackim. Stojanowicz skłonny do ustępstw wobec Austrji, w końcu lutego 1906 musiał ustąpić; 1 marca 1906 premierem został Gruicz, który zażądał od króla dymisji wszystkich podejrzanych w królobójstwie. Król nie chciał podpisać ukazu, wtedy ministerjum podało się do dymisji. Dn. 17 kwietnia na czele gabinetu stanął Mikołaj Pasicz, ministrem wojny został Putnik, wyraźny stronnik grupy królobójców. Sądy wojenne karały wszelkie przychylne odezwanie się o zabitym królu i jego ojcu, Milanie. W czerwcu 1906 odbyły się nowe wybory do Skupczyny, obrano: 1 socjalistę, 48 radykałów niezależnych, 90 radykałów, 16 liberałów, 5 postępowców. Gabinet Pasicza przez usunięcie 5 wybitnych kró-

łobójców zjednał sobie Anglję, poseł angielski powrócił do Belgradu w sierpniu 1906. Stosunki z Austrją za to były naprężone, ministerjum oddało obstalunek armat Schneiderowi w Creuzot (Francja); zamiana prowizorjum handlowego, którego termin kończył się 1 lipca 1906 na traktat stały, szło opornie. Pasicz aby otrzymać prowizorjum jeszcze na trzy miesiące, zmuszony był poczynić w Austrji obstalunki wojskowe na 30 mil. fran. W połowie lutego 1908 pertraktacje o traktat handlowy z Austrją zostały ukończone; ale wobec tego, że Austrja nie zgodziła się na uchwalony przez Skupczynę traktat, zaprowadzono nowe prowizorjum do 31 marca 1909. Jednocześnie prawie (w styczniu 1908) rząd austrjacki zawiadomił **S.**, że w porozumieniu z Turcją zamierza budować kolej transbałkańską od Mitrowicy do Salonik przez sandżak Nowipasarski i że niema nic przeciwko kontrprojektowi Rosji co do kolei Dunaj-Adrjatyk. Wzburzenie z tego powodu dość silne w **S.** przeszło w stan nadzwyczajnego podniecenia, po dokonanej przez Austrję 5 paźdz. 1908 aneksji, okupowanych od 1878 przez nią, prowincji Bośni i Hercegowiny (ob.). Serbska dyplomacja, prasa i następca tronu, Jerzy, poprowadzili gwałtowną kampanję przeciwko Austrji, a w październiku **S.** zawarła braterski sojusz z Czarnogórzem, aby razem przy poparciu Rosji walczyć przeciwko Austrji. Tymczasem staroradykalny gabinet Pasicza, który w dawnej Skupczynie posiadał 21 głosów większości, po nowych wyborach rozporządzał większością tylko 5 głosów (nowa Skupczyna zebrała się 17 czerwca), wobec czego 23 czerwca podał się do dymisji. Staroradykał Pero Welimarkowicz sformował gabinet, który miał charakter przejściowy i musiał walczyć z licznemi przeszkodami. Na tle konfliktu z Austrją następca tronu był ostentacyjnie podejmowany w Petersburgu, minister spraw zagranicznych Milowanowicz objechał dwory, był w Berlinie, Londynie, Paryżu i Rzymie, wszędzie zabiegając koło wynagrodzenia terytorjalnego dla **S.** za aneksję Bośni, jak się zdawało na razie z powodzeniem. Animusz wojowniczy Serbów wobec tego wzrósł ogromnie, a ministerjum podtrzymujące go cieszyło się popularnością. Kiedy zaś stało się wiadomym, że Turcja za 54·25 mil. koron umową z 22 lutego 1909 zrzekła się praw zwierzchniczych do krajów anektowanych, że Rosja 25 marca uznała aneksję, a inne państwa, podpisane na traktacie berlińskim uczyniły to samo (10—11 kwietnia 1909), w **S.** całej nastąpiło rozgoryczenie; przedewszystkim skierowało się ono przeciwko gabinetowi i królowi, który miał nawet zamiar abdykować. Naprężenie stosunków między Austrją i **S.** wybuchło ponownie w połowie lutego po przetorsowaniu przez następcę tronu na ministra spraw wojennych wojowniczego Ziwkowicza; Austrja z tego powodu wysłała ultimatum do **S.** Dn. 19 lutego gabinet podał się do dymisji, nowy koalicyjny sformował postępowiec Stojan Nowakowicz. W tym czasie awanturniczy następca tronu, Jerzy, oburzył opinję publiczną swoim postępowaniem, miał przyczynić się do śmierci swego kamerdynera, prasa gwałtownie wystąpiła przeciwko niemu, wobec czego musiał zrezygnować z praw do tronu na rzecz ks. Aleksandra (28 marca). Dn. 31 marca **S.** oficjalnie zrzekła się pretensji z powodu aneksji Bośni i Hercegowiny, Austrja zaś przyrzekła „nie przeszkadzać **S.** w normalnym rozwoju sił obronnych". Spodziewana przez **S.** konferencja europejska, któraby jej coś przyznała za anektowane kraje, nie przyszła do skutku. W stosunkach handlowych z Austrją nastał okres beztraktatowy. Nowe nieporozumienie z Austrją wywołała sprawa zagrzebska o zdradę stanu (ob. Chorwacja w II supl.). Dn. 13 paźdz. objął Pasicz kierownictwo gabinetu. Podanie się do dymisji ministra sprawiedliwości nacjonalisty, Rubaraca, na żądanie własnego stronnictwa, wywołało nowy kryzys ministerjalny. Nowy gabinet Pasicza został sformowany 24 paźdz. 1909 z radykałów rozmaitych odcieni. Wskład jego weszli: Milowanowicz—sprawy zagraniczne, Jowanowicz—wewnętrzne, Stojan Proticz—finanse, Iowan Sujowicz—oświata, Timotiewicz — sprawiedliwości, Prodanowicz — handel. W końcu września 1910 Jowanowicz i Sujowicz ustąpili, urzędy ich sprawowali Proticz i Prodanowicz. Traktat handlowy z Austrją został ostatecznie uchwalony w Skupczynie 29 grudnia 1910. W r. 1911 prezesem gabinetu został Milowanowicz; w lutym 1912 wybuchło nowe przesilenie ministerjalne, król tratował o utworzenie gabinetu koalicyjnego z przywódcą młodoradykałów, Lubą Stojanowiczem (ob.). W kwietniu 1912 odbyły się nowe wybory do Skupczyny; wybrano: 83 radykałów, 39 młodoradykałów, 22 liberałów, 12 postępowców, 2 socjaldemokratów, 7 dysydentów radykalnych. Nowa sesja Skupczyny została otwarta 2 maja 1912; najwięcej szans na prezesa ma Pasicz. Nastrój Skupczyny pojednawczy, chociaż dysydenci i radykałowie zajęli skrajne fotele na lewicy. Spotkanie króla bułgarskiego z ks. Aleksandrem na terytorjum serbskim w grudniu 1909 i wizyta tego ostatniego w Sofji w styczniu 1910 wzmocniły węzły przyjaźni między **S.** a Bulgarją, natomiast podniesienie Czarnogórza do godności królestwa wywołało w **S.** niezadowolenie. Por. A. Stead „Servia ant the Servians" (1909); Georgewicz Wł. „Die Serbische Frage" (1909); „Kessler", „Serbien", wirtschaftliche Verhältnisse" (1910).

Serdar Assad, przywódca Bachtjarów w Persji, którzy w lipcu 1909 odegrali decydującą rolę w walce z szachem Mohamedem Ali (ob. II supl.), został po strąceniu szacha z tronu ministrem spraw wewnętrznych w nowym gabinecie.

Serdl Antoni, kapelmistrz niemiecki, * 1850 w Peszcie, † 1898 w Nowym Yorku, jeden z asy-

stentów Wagnera w Bayreuth, od 1875 kapelmistrz opery w Lipsku, 1885 przeniósł się do Nowego Yorku jako dyrygient opery niemieckiej; w r. 1886 dyrygował w Bayreuth przedstawieniami wagnerowskiemi.

Serenyi Bela hrabia, polityk węgierski, * 1866 w Budapeszcie. Zasiadał w parlamencie 1896—1906, w Izbie panów 1906—1910. W gabinecie Khuen Hedervary'ego 1910 był ministrem rolnictwa.

Sergi Giuseppe, wybitny psycholog i antropolog włoski, * 1841 w Messynie, profesor uniwersytetu w Rzymie, gdzie otworzył pierwsze laboratorjum psychologji doświadczalnej. Prócz licznych rozpraw wydał oddzielnie, „Teoria fisiologica della percezionne“ (1881); „Antropologia e le scienze antropologiche“ (1889); „Evoluzione umana individuale a sociale“; „l'Origine dei fenomeni psichici“ (1902); „Gli Arii“ (1902); „Europa“; „Africa“; „l'Uomo secondo le origini, l'antichita, le variazioni e la distribuzione geografica“ (1911) i in.

Sergjusz Aleksandrowicz, wielki książe, gienerał-gubernator moskiewski, został zabity 1905 przez rewolucjonistę Kalajewa, który rzucił bombę pod powóz książęcy.

Sering Maks, ekonomista niemiecki, na zlecenie pruskiego rządu wydał zbiorowe dzieło p. n. „Die Vererbung des ländlichen Grundbesitzes im Königreich Preussen“ (1897—1906, 1—6 tom, i 8—14 tom.).

Serkowski Stanisław, bakterjolog i higjenista polski, * 1871 w Warszawie, gimnazjum kończył w Marjampolu, wydział lekarski w Charkokowie 1898. W 1899 założył laboratorjum chemiczno-bakterjologiczne w Łodzi, skąd w 1907 przeniósł je do Warszawy; 1901—07 zarządzał laboratorjum higjenicznym miejskim w Łodzi. Prócz rozpraw w pismach polskich i niemieckich oddzielnie ogłosił: „O badaniu produktów spożywczych“ (1902); „Dezynfekcja—podręcznik dla sanitarjuszów“ (1907); „Błonica v. Diphteria“ z atlasem (1910); „Mleko i bakterje“ (1910); „Wakcynoterapja“ (1912) i in. Jest członkiem Tow. nauk. warsz., członkiem hon. Towarz. lek. w Wilnie i in.

Serodjagnostyka, rozpoznawanie chorób na podstawie prób biologicznych z surowicami swoistemi. W surowicy cierpiących na choroby zakaźne znajdujemy ciała ochronne, jako to: aglutyniny, bakterjolizyny i t. d. Ciała te są swoiste: surowica tyfusowych chorych aglutynuje tylko laseczkę tyfusu brzusznego (próba Widal'a), a nie aglutynuje innych drobnoustrojów. Odwrotnie drobnoustroje rozpoznajemy niekiedy zapomocą surowic swoistych, przygotowanych przez nodpornienie zwierząt odpowiednimi drobnoustrojami. (ob. objaw Pfifr'a w II supl.).

Seroterapja, leczenie chorób za pomocą surowic leczniczych. (Ob. surowice lecznicze w II supl).

Serow Walenty, malarz rosyjski, * 1865 w Petersburgu, uczeń tamtejszej Akademji, dyrektor szkoły rysunkowej w Moskwie. Jest znakomitym portrecistą, prace jego odznaczają się prawdą ekspresji i prostotą upozowania oraz świeżym i silnym kolorytem. Za obrazy: „Jesień“, „Zmierzch“ i portrety otrzymał pierwszą nagrodę na wystawie powszechnej w Paryżu 1900 r.

Serowakcynacja, stosowanie szczepionek ochronnych jednocześnie z surowicą swoistą. Surowica, stosowana jednocześnie ze szczepionką, uodparnia ustrój biernie i zmniejsza odczyn od szczepionki (ob. II supl.). Besredka łączy uprzednio z surowicą swoistą ciała bakteryjne, mające służyć do przyrządzenia szczepionki. Ciała ochronne surowicy koncentrują się na ciałach bakteryjnych.

Servaes Franz, pisarz niemiecki, * 1862 w Kolonji, studja odbywał w Lipsku, Strassburgu i Bonn z archeologji i literatury. W l. 1887–99 przebywał w Berlinie, 1899 przeniósł się do Wiednia, gdzie został redaktorem feljetonu w *Neue Freie Presse*. Napisał: „Gärungen. Aus dem Leben unserer Zeit“ (1898); „Goethe am Ausgang des Jahrhunderts“ (1897); „Theodor Fontane“ (1904, II wyd.); „Max Klinger“ (1908, V wyd.); „Giovanni Segantini“ (1902); „Albrecht Dürer“ (1905); „Shakespeare“ (1906); „Wiener Briefe an eine Freundin in Berlin“ (1908), poruszające ciekawe zagadnienia estetyczne. Ogłosił nadto szereg dramatów: „Stickluft“ (1896); Der neue Tag“ (1903); „Jungfer Ambrosia“ (1905) i t. d.

Setele Chelmi, powieściopisarka fińska, żona profesora *Emila S.* Powieści jej przy bardzo prostej fabule, odznaczają się głęboką analizą psychologiczną i wielką obrazowością; ważniejsze z nich: „Kansan Seassa“ (1902, „Śród ludu“); „Surunlapsi“ (1905, „Dziecko niedoli“); „Mennyt päivä“ (1906, „Minione dni“) i in.

Setele Emil Nestor, wybitny filolog finlandzki, * 1864, profesor języka i literatury fińskiej w uniwersytecie helsingsforskim. Główniejsze prace: „Zur Geschichte der Tempus und Modusstammbildung in den finnisch-ugrischen Sprachen“ (1887); „Yhteissuomalaisten klusiilien historia“ (1890, „Historja fonetyki fińskiej“); „Zur finnisch-ugrischen Lautlehre“ (1903); „Kullervo-Hamlet“ (1904 — 05); kilka bardzo rozpowszechnionych w Finlandji podręczników języka fińskiego i t. d. **S.** jest też wybitnym członkiem partji młodofenomańskiej i bierze udział w pracach sejmowych.

Settlement (ang. znaczy zakład), instytucja, mająca na celu polepszenie losu, umoralnienie i wykształcenie warstw biednych. Zakłady tego rodzaju istnieją w znacznej liczbie w Londynie i innych wielkich miastach Anglji. *Robert Browning* **S.**, założone 1905 z inicjatywy F. Herberta Steada, dba przedewszystkim o materjalny i mo-

ralny stan ludności. Dzielnica Walworth, w której została założona instytucja, jest centrum wszelkiej nędzy londyńskiej. Nie zaniedbując kultury umysłowej ludności, założyciele propagują przedewszystkim zasadę dobrego sąsiedztwa i solidarności, które czynią z mieszkania każdego adherenta jakby ognisko, z którego promieniują korzyści i dobrodziejstwa **S.** Po pierwszych skromnych początkach *Robert Browning* **S.** składa się z sal, zwanych „Browning“ i „Clayton Halls“, urządzonych dla konferencji, odczytów z żywemi obrazami, koncertów, wieczorów i t. d. Dalej *Browning Garden*, parku w dzielnicy, gdzie niema ogrodów i skwerów; „Michael Favarday Home“ —przytułku dla starców; *Browning Tavern*, gdzie bardzo tanio sprzedaje się napoje orzeźwiające niealkoholowe; *Browning Club*, gdzie mieści się *Dale library*, bibljoteka „socjologji chrześcijańskiej“, *cottage* w Horsham — cel wycieczek zamiejskich; *Men's Residence* rodzaj hotelu, gdzie robotnicy za bardzo małą zapłatę dostają mieszkanie zdrowe, wygodne i t. d. W ciągu pierwszych ośmiu lat swej egrzystencji **S.** zaciągnął przeszło 300 członków do urządzania mityngów męskich i przeszło 1200 do kobiecych; liczył 200 członków czynnych i propagandystów *(Followers)*; sala chorych **S.** w „Clayton Hale“ dała schronienie, zabawy i naukę 160 małym kalekom i miała pod swoją opieką 1000 innych dzieci, zatrudnionych najrozmaiciej; adwokaci **S.** udzielili 13,000 bezpłatnych konsultacji, a lekarze 38,556; nakoniec przeszło 2,000 mieszkań, rozsianych na 300 ulicach dzielnicy zajmowali klienci i pomocnicy **S.** Instytucja **S.** w swym miesięczniku *Fillowship* oświadczyła, że ma na celu „stopniowe realizowanie królestwa Bożego tak, jak ono jest określone w Ewangielji“, ale stoi otworem dla ludzi wszelkich przekonań. Do najznaczniejszych **S.** zalicza się: *Passmore Edwards*, *Bloomsbury*, gdzie jest „szkoła wakacyjna“(1902), która gromadzi dzieci z ulicy i daje im jakieś zajęcie; na południowym brzegu Tamizy *Bermondsey*, założony 1901, *Toynbee Hall*, *Oxford House*, *Women's University*, specjalnie urządzony dla kobiet i t. d.

Seurat Jerzy, malarz francuski, * 1859 w Paryżu, † 1891 tamże. Rozpoczął wystawiać swe prace w Salonie w 1883, w następnym roku wystąpił z obrazem „W kąpieli“ malowanym w pleinairze, później pod wpływem książki Chevreula „De la loi du contraste simultané des couleurs et de l'assortiment des objets colorés“ zainicjował nową technikę malowania, zwaną neoimpresjonizmem (ob. II supl.). Pierwszym obrazem tego rodzaju była wielka kompozycja „Niedziela w Grande-Jatte“ (1886), poczym nastąpiły inne pierwszorzędne prace **S.**: „Pozujące“ (1887); „Gwar“ (1890); „Cyrk“ (1891) i liczne pejzaże, oddające malowiczość brzegów Sekwany i la Manche.

Sévérac Deodat, kompozytor francuski, * 1874 w Saint Felix, utalentowany kompozytor. Napisał „Sonatę fortepjanową“, poematy symfoniczne, dramat muzyczny „l'Etudiant de Virt“; ogłasza też prace muzykologiczne.

Séverin Fernand, poeta belgijski, * 1867 w Grand-Manil. Studja uniwersyteckie odbywał w Brukselli, został profesorem kolegjum. W ruchu literackim belgijskim z końca XIX w. wyróżnił się czystością klasyczną swego natchnienia. Był współpracownikiem wielu czasopism belgijskich i paryskich, między innemi, *Mercure de France* i *Ermitage*, prowadził dział krytyki artystycznej w *Indépendence belge;* odzielnie ogłosił pięć tomów poezji: „le Lys“ (1888); „le Don d'enfance“ (1891); „un Chant dans l'ombre“ (1895); „Poèmes ingénus“ (1899) i „la Solitude heureuse“ (1905).

Sewilla, miasto w Hiszpanji (ob.), w 1900 liczyła 148,315 m., prowincja **S.** 555,256 m.

Seyda Władysław Kazimierz, prawnik i polityk polski, * 1863 w Łobżenicy, gimnazjum ukończył 1880, wydział prawny uniwersytetu wrocławskiego 1883, od 1889 był adwokatem w Krotoszynie, od 1903 pracował przy wyższym sądzie ziemiańskim w Poznaniu, potym jako adwokat tamże. Został obrany posłem do parlamentu Rzeszy 1907. Należy do organizatorów „Straży“ (ob. II supl.), występował jako obrońca w wielu procesach politycznych i prasowych.

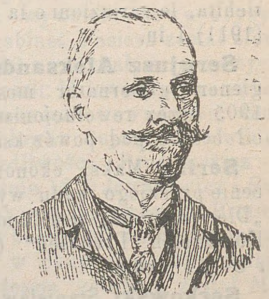

Seyda Władysław.

Seymour sir Edward Hubert, marynarz angielski, 1905 został admirałem.

Seyn Franciszek Albert, generał rosyjski, * 1862, w 1899 jako kapitan sztabu generalnego miewał odczyty o militarnych sprawach finlandzkich w Petersburgu i Helsingforsie, 1900 został dyrektorem kancelarji generał-gubernatora finlandzkiego i popierał gen. Bobrikowa w ruszczeniu kraju; kierował też policją polityczną. W 1905 mianowany gubernatorem w Grodnie, 1907 pomocnikiem gen.-gubernatora finlandzkiego, 1909 gen.-gubernatorem w Finlandji.

Seyssaud René, malarz francuski, * 1867 w Marsylji. Jest przeważnie samoukiem, trzyma się kierunku syntetycznego stworzonego przez Van Gogha i Cézanne (ob. II supl.). Nie neutralizuje barw, lecz przeciwnie, nadaje im najwyższe natężenie; w ten sposób wydobywa harmonję tonów czystych zamiast tego, by ją osiągnąć przez monochromję albo złagodzenie odcieni. Z obrazów **S.**, wystawianych od 1897 na specjalnie urządzanych wystawach w Paryżu (nie w Salonie),

Marsylji i Berlinie, ważniejsze: „Wielkie letnisko“; „Dolinka“; „Dęby“; „Czarny lodowiec“; „Sparceta o zachodzie słońca“ (1903, muz. luks.); „Winnice w jesieni“ (1904, tamże); „Kępa topoli“ (1906) i t. d.

Sfinge pseudonim hr. *(Eugienji Codroneti Argeli)*, literatka włoska, * 1865. Ważniejsze utwory: „la Vittima“ (1907); „l'Anima gemella“(1909); „Lettere infime“ (1901); „Femminismo storico“.

Sgambati Jan, muzyk włoski, * 1843 w Rzymie, uczeń Liszta, od 1877 profesor fortepjanu w akademji św. Cecylji w Rzymie, jest bardzo wybitnym kompozytorem (2 symfonje, koncert fortepjanowy, utwory kameralne, fortepjanowe oraz większe dzieła wokalne).

Shackleton Ernest Henryk, oficer marynarki, podróżnik angielski, * 1874 w Kildare w Irlandji; kształcił się w *Dulwich College;* z początku pracował w marynace handlowej; 1904 został sekretarzem i skarbnikiem Tow. gieograf. w Szkocji. Uczestniczył w wyprawie Discowery pod wodzą R. F. Scotta do bieguna południowego; ponownie takąż wyprawę odbył w l. 1907—09 na statku „Nimrod“. Dosięgnął z Adamsem, Marshallem i Wildem 88° 23′ sz. płd. i 126° dł. wsch. Wyprawa **S.** miała nadto inny doniosły wynik, uczestnik jej, prof. T. W. Edgeworth David, oznaczył miejsce południowego bieguna magnetycznego, mianowicie w wnętrzu ziemi Wiktorji pod 72° 25′ sz. płd. i 154° dł. wsch. Dn. 22 marca 1909 wyprawa wróciła do Nowej Zelandji. **S.** ogłosił o swej wyprawie: „the Heart of the Antarctic, being the story of the British Antarctic Expedition, 1907—1909“ (1909, 2 t.).

Sharp Wiljam, poeta, powieściopisarz i krytyk szkocki, * 1855 w Paisley, † 1905 w Sycylji. Początkowo urzędnik bankowy, oddał się następnie od 1881 wyłącznie literaturze. Z zbiorów poetyckich jego ważniejsze: „the Human Inheritance“ (1882); „Earth's voice“ (1884); „Romantic ballads“ (1889); „Sospiri di Roma“ (1891); „Sospiri d'Iiatia“ (1904); z powieści: the Sport of Chance“ (1888); Children of To-Morrow“(1889); „Vistas“ (1894); „Wives in exile“ (1898); „Silence Farm“ (1899); z prac krytycznych i historji literatury: „Rossetti“ (1882); „Shelley“ (1887); „Heine“ (1888); „Browning“ (1890); „Joseph Severn“ (1892); Ecce Puella“ (1896); „Lyra celtica“ razem z żoną (1896); „Literatury geography“ (1905). Aczkolwiek **S.** był bardzo cenionym i popularnym pisarzem, największą jednak sławę zdobył utworami, które podpisywał pseudonimem *Macleod Fiona* (ob. II supl.), a do których za życia nie chciał się przyznać.

Sharpe Ryszard Bowdler, ornitolog angielski, * 1847 w Londynie, 1867—872 był bibljotekarzem Tow. zoolog. w Londynie, od 1872 głównym asystentem w wydziale zoologicznym *British Muzeum;* klasyfikacja ptaków **S.** została powszechnie przyjęta. Oprócz licznych rozpraw wydał „Catalogue of birds in the British Museum“ (27 tomow).

Shaw Jerzy Bernard, wybitny powieściopisarz i dramaturg angielski, * 1856 w Dublinie. W r. 1876 przybył do Londynu i wkrótce zasłynął jako agitator socjalistyczny i modernistyczny krytyk. Był jednym z założycieli „Fabian Society“ (ob.) i wydał książkę „Essays in socialism“ (1889). W tymże duchu napisał wiele broszur, jak: „the Impossibilities of anarchism“; „the Fabian Society, what has it done?“; „Fabianism and the Fiscal Question“ (1904) i t. d. Jednocześnie uprawiał krytykę arystyczną w *World* i *Truth*, krytykę teatralną w *Saturday Review* (1895—1898), a krytykę muzyczną pod pseud. Corno di Basseto w *Star* (1881—91), jako wyznawca Ibsena i Wagnera; osobno wydał w tych kwestjach: „the Quintessence of Ibsenism“ (1891); „the Perfect Wagnerits“ (1898); „Dramatic opinions and Essays“ (1907, 2 t.). Przedewszystkim jednak zdobył sławę jako powieściopisarz i dramaturg. W l. 1880—83 ogłosił: „the Irrational Knot“, „Love among the Artist“, „Cashel Byron's Profession“ i „an Unsocial Socialist“. Do najważniejszych utworów scenicznych **S.** należą: „Widowers' Houses“ (1892); „Arms and the Man“ (1894); „Candida“, „the Man of Desting“, „the Devill's Disciple“ (1897); „the Admirable Bashville“ (1901); „Man and Superman“ (1903); nadto: „John Bulls Other Island“ (1904); „How He Lied to Her Husband“ (1903); „Major Barbara“ (1905); „the Doctor's Dilemma“ (1906); „Getting Maried“ (1908) i in. Siedem sztuk wydał w dwuch tomach p. t. „Plays, Pleasant and Unplesaant“ (1898) i „Three Plays for Puritans“ (1900). W sprawach społecznych napisał jeszcze „the Common Sense of Municipal Trading“ (1904). Sztuki sceniczne **S.** odznaczają się ciętą satyrą społeczną, świetnemi djalogami i żywą akcją, brak im natomiast pogłębienia psychologicznego i nie prawie nie posiadają z romantycznej poezji Ibsena, aczkolwiek **S.** ma się za ucznia tego ostatniego. Sztuki **S.** cieszą się ogromnym powodzeniem na scenach całego świata.

Shaw William Napier, fizyk i meteorolog angielski, * 1854 w Birmingamie, 1887 został lektorem w uniwersytecie kembrydzskim, 1907 dyrektorem londyńskiego „Meteoroligal Office“ i prezesem międzynarodowego komitetu meteorologicznego. Napisał: „the Life history of air currents“ z Sempfertem (1906); „Air currents and the laws of ventilation“ (1907) i in.

Sheffield, miasto w Anglji (ob.), 1909 liczyło 470.958 m.

Shelley Percy Bysshe, znakomity potea angielski (ob.). Jan Kasprowicz przełożył na polski **S.**: Rodzinę Cencich“ oraz „Oedipus Tyrannus“ (Lwów, 1908).

Sherardyzacja, sposób galwanizowania przedmiotów żelaznych, miedzianych i t. d. przez pro-

ste ogrzewanie z pyłkiem cynkowym podług chemika Sherarda Coupera Colesa. **S.** nad właściwą galwanizacją ma przewagę oszczędności czasu i kosztów.

Sherman Jakób Schookraft, polityk amerykański, * 1855 w Utice, w stanie New Yorku, gdzie był adwokatem, należał do republikańskiej partji kongresu, w 1908 wybrany został na wiceprezydenta Stanów Zjednoczonych na okres 1909—913.

Sherman (nie Shermann, jak w gł. dz.) John, polityk północno-amerykański, brat Williama, * 1823.

Sherman William Tecumseh, gienerał amerykański, † 1891 w New Yorku.

Shorthouse Józef Henryk, powieściopisarz angielski, * 1834 w Birmingham, † 1903 tamże. Właściciel fabryki chemicznej, wpadł w mistycyzm, któremu głównie hołdował w swych utworach, odznaczających się stylem wyrafinowanym i subtelnym oraz ciętą satyrą na stosunki społeczesne. Ważniejsze z nich: „John Inglesant“ (1881); „the Little Schoolmaster Mark“ (1883); „Sir Percival“ (1886); „the Comtesse Eve“ (1888); „Lady Falaise“ (1891); nadto rozprawy: „the Platonismus of Wordsworth“ (1882) i o „Humorze w literaturze“. Dzieła **S.** cieszyły się ogromną poczytnością.

Short story (ang.), nazwa, która z Anglji rozeszła się po całej Europie, dla oznaczenia krótkiej noweli lub opowiadania o silnie dramatycznej treści i zwartej dykcji. W najnowszych czasach wzorem dla **S. s.** były reporterskie opowiadania R. Kiplinga „Plain tales from the hills“ („Proste opowiadania z Indji, 1887), Holgera Drachmannsa „Morskie i nadbrzeżne opowieści“ i Bj. Björnsona „Małe opowiadania“ (jak: „Ojciec“, 1858; „Wierność“, 1868). Ten rodzaj literacki jest bardzo stary. Prokursorami ich były francuskie i średniowieczne łacińskie nowele, które często ukazywały się w dużych zbiorach („Gesta Romanorum“), Boccacia Dekameron, francuskie Fabliaux, Chaucera „Canterbury-tales“. Z czasem poszły w pogardę i stały się lekturą mas ludowych. Rodzaj ten odnowili Amerykanie: Edgar Allan Poë (1809—49), który po raz pierwszy znów zaczął pisać krótkie opowiadania, posiadające wartość artystyczną, Walt Whitman ze swojemi młodzieńczemi nowelami (1834—42) i Francis Bret Harte z kalifornijskiemi opowiadaniami, nadto Celia Thaxter (1835—94). Prędko jednak rodzaj ten zeszedł do poziomu nowel feljetonowych. Ponownie odświeżył go Kipling. W ślady jego poszedł przedewszystkim Conan Doyle ze zbiorem „the Capitan of the Pole-Star“ (1888) i „the Green flag“ (1900) oraz opowiadaniami kryminalistycznemi („Scherlock-Holmes“). W Australji jest to ulubiony rodzaj lektury. We Francji Guy de Maupassant (1850—93) pisał znakomite krótkie nowele, również w Rosji Antoni Czechow (1860—904). W literaturach bałkańskich mało wyrobione upodobania literackie tak samo jak w Austrjalji wpłynęły na umiłowanie krótkiego opowiadania. Por. B. Matthews „the Philosophy of the short story“ (1901); Albrigt „the Short story, its principles and structure“ (1907); Chester „the Art of short story writing“ (1910); Stefan v. Kotze „Aus einer neuen Literatur. Australische Erzählungen und Plaudereien“ (1909).

Siacci Francesco, mechanik, gienerał włoski, * 1839 w Rzymie, † 1907 w Neapolu. Wstąpił do artylerji, w 1892 uwolniony z tytułem gienerała. Był profesorem w szkole aplikacyjnej i w uniwersytecie w Turynie, 1892 powołany do senatu. Wydał: „Corso della balistica teoretica i pratica“; „La balistica“ i in.

Siarka (ob.), pierwiastek chemiczny z grupy tlenowców, ciężar atamowy 32.07, wobec tlenu, 0=16, ciężar właściwy 1.95—2.07, temperatura topnienia 114,5° C., temp. wrzenia 450°. Połączenia **S.** z metalami lub niemetalami zowią siarczkami. Związki z wodorem: siarkowodor, H_2S, wielosiarczki wodoru, jak H_2S_2, dwusiarczek wodoru, H_2S_3, trójsiarczek wodoru. Związki z chlorowcami: chlorek siarki, S_2Cl_2, dwuchlorek, SCl_2, czterochlorek SCl_4, analogiczne związki z Br i J; z fluorem znany jest sześciofluorek SF_6, bezbarwny, bezwonny gaz zestala się w —55°. Związki z tlenem: półtoratlenek S_2O_3, dwutlenek S, czyli bezwodnik siarkowy, SO_2, trójtlenek S, czyli bezwodnik siarkowy. Związki S. z tlenem i wodorem dają 9 kwasów, z których tylko jeden k. siarkowy, H_2SO_4, znany jest w stanie czystym, reszta albo w roztworach wodnych albo w postaci soli; kwas podsiarkowy, $H_2S_2O_4$, w stanie wolnym nieznany, sól sodowa, podsiarczyn, $N_2S_2O_4$, $2H_2O$ w czystym stanie otrzymana została przez Bernthsena. Kwas siarkowy, H_2SO_4, oprócz sposobu dawnego zwanego komorowym, obecnie przygotowują fabrycznie sposobem kontaktowym, który polega na bezpośrednim łączeniu się dwutlenku siarki, SO_2 z tlenem w obecności katalizatora—azbestu platynowanego (ob.). W technice zamiast tlenu czystego stosują powietrze; kwas nadsiarkowy $H_2S_2O_8$, a właściwie jego sól potasowa lub amonowa, otrzymuje się w procesie elektrolizy roztworu siarczanu potasu czy amonu w kwasie siarkowym o c. właściwym 1.3; o innych związkach **S.** ob. w gł. dz.

Siarkowski Władysław, ksiądz, polski historyk i etnograf, † 1902 w Grodźcu.

Sibelius Jan, kompozytor finlandzki, * 1865 w Tawastchus, jest najwybitniejszym przedstawicielem finlandzkiej twórczości muzycznej; z kompozycji jego, przeważnie orkiestrowych, najważniejsze: 3 symfonje oraz poemata symfoniczne („Łabędź z Tuonela“, „En Saga“, „Finlandia“ etc.).

Sibircew Mikołaj, gleboznawca rosyjski, * 1860, † 1900, był profesorem w instytucie agronomicznym w Puławach. Wydał: „Klassifikacija poczw w primienjenji k Rossii“ (1891); „Poczwowjedjenie“ (1898—99, polski przekład p. n. „Gleboznawstwo“, 2 t., przez Z. Sudkiewicza, Lwów, 1907).

Sick Ingeborga Marja, autorka duńska, *1869, była pielęgniarką, pisząc przytym opowiadania i powieści. Ogłosiła drukiem powieści: „Ksiądz z krainy górskiej“ (1902, 10 wydań w ciągu 2 lat i wiele tłumaczeń); „Święte małżeństwo“ (1903); „Panna Elza“ (1905); „Mały szary kot“ (1906); „Z prochu powstałeś“ (1908); „Bukiet“, nowele (1907). Wszystkie utwory **S.** cieszyły się ogromnym powodzeniem w całej Skandynawji i Niemczech. Wydała nadto tom poezji „Gra fal“ (1904) i udramatyzowaną bajkę „Księżniczka prządką“ (1906).

Sickel Teodor, historyk i paleograf austrjacki, * 1826 w Aken, † 1908 w Meranie. Był profesorem uniwersytetu wiedeńskiego i należał do redakcji wyd. „Monumenta Germaniae historica“. W 1890 został dyrektorem austrjackiego Instytutu historji w Rzymie“, 1901 wyszedł do emerytury i osiadł w Tyrolu. Ogłosił: „Monumenta gpraphica maedii aevi“ (1859—69); „Wikarjat Viscontich“ (1859); „Joanna d'Arc“ (1860); „Materjały cesarskie“ z Syblem (1881—91); „Liber diurnus romanorum pontificum“ (1889) i t. d. Od 1898 był dożywotnim członkiem Izby panów.

Sidorowicz Zygmunt, pejzażysta polski, *1846 we Lwowie, † 1881 w Wiedniu. Ukończywszy studja politechniczne we Lwowie, kształcił się jako malarz od 1867 w akademji wiedeńskiej, następnie w Monachjum, skąd wrócił 1878 do Wiednia i tam zmarł w niedostatku. W słynnej galerji hr. Schacka w Monachjum znajduje się jego krajobraz, w zbiorach zaś Warsz. tow. z. s. p. jest jego: „Poranek“ i „Robotnik“.

Siebierz, miasto powiatowe w gub. Witebskiej, w 1907 liczył 4,326 m. W powiecie Siebierzskim na 92,055 m. podług spisu powszechnego było: 47·1% Białorusinów, 47·1% Wielkorosjan, 3·8% Żydów, 1·5% Polaków, 0·2% Łotyszów, 0·1% Niemców, 0·2% innych; 90·4% prawosławnych, 3·8% żydów, 3·1% katolików, 2·5% starowierców, 0·2% protestantów.

Sieczenow Jan, znakomity fizjolog rosyjski, † 1905.

Siedlce, miasto gubernialne, w 1900 liczyły 23,292 m., w tym: 13,470 żydów, 8,188 katolików, 1,579 prawosławnych, 46 protestentów, 9 innych. W powiecie Siedleckim, na 96,258 m. w 1909 było: 72,241 katolików, 19,812 żydów, 2,409 marjawitów, 1,860 prawosławnych, 1,087 protestantów, 9 innych. Według spisu powszechnego: 72·0% Polaków, 18·8% Żydów, 6·7% Wielkorosjan, 0·7% Małorusów, 0·9% Niemców, 0.9% innych, 6·3% wojska.

Siedlecka gubernja na obszarze 14,334·6 klm. kw. liczyła w 1909: 943,661 m., w tym 667,961 katolików, 148,609 żydów, 105,884 prawosławnych, 14,790 protestantów, 6,355 marjawitów; w miastach mieszkało 121,649 osób, w osadach 95,274, w czym żydów 77,862 względnie 51,856; po wsiach 726,738. Emigracja sezonowa objęła 1,385 m.; emigracja stała wynosiła 2,936 osób, podług wyznania emigrowało: 1,323 żydów, 1,098 katolików, 414 protestantów, 101 prawosławnych. Skład narodowościowy gubernji według spisu powszechnego: 66·13% Polaków; 15·56% Żydów, 14·00% Małorusów, 2·53% Wielkorosjan, 1·51% Niemców, 0·27% innych; skład wyznaniowy w 1897: 66·89% katolików, 15·64% prawosławnych, 15·69% żydów, 1·65% protestantów, 0·13% innych, w 1907—70·58% katolików, 11·64% prawosławnych, 15·97% żydów, 1·81% protestantów. Podług komitetu statystycznego warszawskiego w okresie 2 lat, 1905—1906, ubyło prawosławnych 87,848, według obliczenia St. Dziewulskiego (*Ekonomista* 1909, zeszyt I) 90,022. Z 9 powiatów gubernji najwięcej Polaków zamieszkiwało powiat Sokołowski 85·5%, następnie Węgrowski 84·6%, Łukowski 84·4%, Garwoliński 82·9%, Radzyński 72·8%, Siedlecki 72·0%, Konstantynowski 53·4%, Bialski 33·9%, wreszcie Włodawski 21·5%; najwięcej Małorusów było w Włodawskim 55·8%, Bialskim 38·1, w Konstantynowskim 30·6%, Radzyńskim 4·5%, w innych poniżej 0·7%; najbardziej żydowski był powiat Bialski z 21·7%; najmniej żydowski Węgrowski z 12·4%, Sokołowski z 12·6%; najwięcej Wielkorosjan miał pow. Siedlecki 6·7%, potym Bialski 5·6%, Radzyński 3·2%, Konstantynowski 2·6%, Włodawski 2·3%, Łukowski, Garwoliński po 1·0%, Sokołowski 0·8% i Węgrowski 0·5%; Niemcy w pow. Włodawskim sięgali 4·3%, Węgrowskim 2·5%, innych od 1·8% do 0·00%. *Rolnictwo:* w 1907 41·54% ogólnego obszaru należało do włościan, 34·91% do większej własności, 11·67% do drobnej szlachty, 3·91% do osad, 1·97% do miast, 1·73% do skarbu, 4·27% do majoratów i innych. *Przemysł:* w 1905 w fabrykach i zakładach przemysłowych pracowało 5,402 robotników, wartość produkcji wynosiła 5,385,231 rub., co stanowiło 1·3% produkcji całego Królestwa. *Szkolnictwo:* z ogólnej liczby dzieci w wieku szkolnym (7—14 lat) w 1903/4 uczęszczało do szkół początkowych w miastach 9·5%, po wsiach 1·3%, najmniej w całym Królestwie. Por. H. Wiercieński, „Ludność guberuji Siedleckiej“ (*Ekonomista*, 1908, II); St. Dziewulski, „Statystyka ludności gub. Lubelskiej i Siedleckiej wobec projektu utworz. gub. Chełmskiej“ (*Ekonomista* 1909, I).

Siedlecki Franciszek, malarz polski, * 1867 w Krakowie. Kształcił się w Monachjum, Paryżu i we Włoszech. Oprócz malarstwa uprawia również i sztukę graficzną. Wykonał wiele winiet

a ozdób do polskiego wydania dzieł Fr. Nietzschego, rytował jego portret, wydał wreszcie album Warszawy (cykl autolitografji).

Siedlecki Grzymała Adam, literat polski (ob.), * 1876 w Wierzbnie Proszowskim. Jest obecnie kierownikiem literackim teatru miejskiego w Krakowie oraz stałym współpracownikiem *Głosu Narodu*; pisuje też artykuły do *Tygodnika Ilustrowanego* i innych pism warszawskich z dziedziny literatury i sztuki. Osobno ogłosił drukiem: „Teatr Norwida“ (Kraków, 1908); „Wyspiański, cechy i elementy jego twórczości“ (t., 1909); „Galerja moich bliźnich“, nowele i fraszki (t., 1911).

Siedlecki Józef, rysownik polski. Uczeń Szkoły sztuk pięknych w Krakowie, profesor rysunków w zakładzie im. Baranieckiego, twórca i właściciel sławnych zbiorów reprodukcji arcydzieł wszechświatowej sztuki. Witkiewicz poświęcił **S.** osobną książkę p. t. „Dziwny człowiek“ (Kraków, 1901).

Sieglin Wilhelm, historyk i gieograf niemiecki, ogłosił nadto: „Schulatlas zur Geschichte des Altertums“ (1899). Od 1901 wydaje „Quellen und Forschungen zur alten Geschichte und Geographie“.

Siemaszko Antoni Józef, aktor polski, od 1900 do 1906 występował w Warszawie w teatrze Rozmaitości, potym był kierownikiem Tow. miłośników w Kijowie, od 1909 znów występuje w teatrze miejskim w Krakowie. Z powodzeniem grał między innemi hr. Respekta w „Nowej Dejanirze“ Słowackiego, gienerała Zietena w „Fryderyku Wielkim“ Nowaczyńskiego, Koneckiego w „To samo“ Staffa, Dauma w „Pannie Maliczewskiej“ Zapolskiej.

Siemaszkowa Wanda, wybitna aktorka polska, w 1905 opuściła Warszawę, występuje obecnie w teatrze lwowskim.

Siemens Fryderyk, inżynier niemiecki, † 1904 w Dreznie.

Siemens Karol, inżynier niemiecki, brat *S Ernesta Wernera*, † 1906.

Siemens Wilhelm, syn *Wernera*, inżynier niemiecki, * 1855 w Berlinie, 1884 został współwłaścicielem firmy Siemens i Halske, 1883 podał teorję elektrycznego światła żarowego; 1886 przeprowadził podstawowe badania prądu przemiennego w zakresie zastosowania go do kolei elektrycznych, wykonał próby z wysokim napięciem na linji Marienfelde-Zossen, zbudował telegraf typu pospiesznego.

Siemieński Lucjan H.

Siemering Rudolf Leopold, rzeźbiarz niemiecki, † 1905 w Berlinie.

Siemieński Lucjan Hipolit, poeta i krytyk polski, ob. art. w gł. dziele.

Siemiradzki Józef, gieolog i paleontolog polski, wydał nadto: O wieku wapieni skalistych w pasmie krakowsko-wieluńskim“ („Biuletyn Ak. Krak“, 1901); „O faunie kopalnej tak zwanych iłów parkinsoniowych w Królestwie Polskim“ (tamże); „Gieologja ziem polskich“ (Lwów, 1903—1909, 2 t.); „Monografja warstw paleozoicznych Podola“ („Biul. Ak. Krak.“, 1906); „O śladach utworów dolnokredowych w Królestwie Polskim“ (*Kosmos*, 1907); „Zbiory S. Zejsznera z kieleckiego dewonu“ („Biul. Ak. Krak.“, 1909); „O utworach mioceńskich w Polsce“ (*Kosmos*, 1909).

Siemiradzki Tomasz, napisał: „Porozbiorowe dzieje Polski“ (Cieszyn, 1910).

Siena, miasto włoskie (ob.), w 1908 liczyła 38,665 m. Por. K. Chłędowski „Siena“ (1905, 2 t.); Rusconi „Siena“.

Sienkiewicz Henryk, znakomity powieściopisarz polski, otrzymał w 1905 nagrodę fundacji Nobla. Napisał nadto: „Na polu chwały“, powieść historyczna (Warszawa, 1906); „Wiry“, powieść społeczna (t., 1910); „W pustyni i puszczy“, powieść dla dzieci (t., 1911).

Sieradz, miasto powiatowe gub. Kaliskiej, w 1909 liczył 9,646 m., w tym 4,677 katolików, 4,682 żydów, 160 prawosławnych, 127 protestantów. W powiecie Sieradzkim na 172,052 m. w 1909 było: 140,885 katolików, 18,666 żydów, 12,039 protestantów, 462 prawosławnych; 80·5% Polaków, 11·3% Żydów, 7·8% Niemców, 0·4% Rosjan, 0·3% wojska.

Sierakowski Zygmunt, uczestnik 1863, *1827 w okolicach Łucka na Wołyniu, † 1863. Podczas swych studjów uniwersyteckich w Petersburgu, miał ogromną wziętość wśród młodzieży polskiej. W r. 1848 skazany został w „soldaty“ do bataljonów orenburskich. Dosłużywszy się stopnia oficerskiego, z powodu swych zdolności został wysłany do akademji woskowej w Petersburgu. Milutin, minister wojny, wielce go cenił i dawał mu ważne zlecenia. Zawdzięczając przedstawieniom **S.**, zaprowadzono ważne i korzystne dla żołnierzy zmiany, np., karę cielesną ograniczono i złagodzono. W 1862 napisał **S.** dla Milutina memorjał, w którym przedstawiał ważne korzyści militarne z nadania zupełnej autonomji Polsce i Litwie, połączonym z Rosją węzłem federacyjnym. Na wezwanie Rządu narodowego

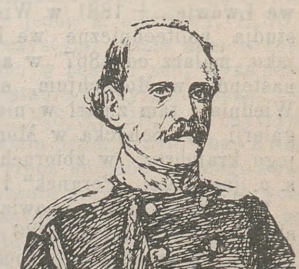

Sierakowski Zygmunt.

w 1863 r., objął naczelne dowództwo na Zmudzi pod przybranym nazwiskiem Dołęgi, które wkrótce szeroko rozbrzmiewać zaczęło. Pierwszą szczęśliwą bitwę stoczył 18 kwietnia pod Rogowem albo Gienetynem. Pierwszych dni maja niedaleko Birż odbyły się trzydniowe boje. W bitwie drugiego dnia **S.** został raniony kulą w kość pacierzową, i to rozstrzygnęło los dalszej walki. Wzięty do niewoli, na rozkaz Murawjewa umarł na szubienicy.

Sieroszewski Wacław, wybitny powieściopisarz polski, w 1905 z rozpoczęciem ruchu politycznego w Rosji i Królestwie Polskim stanął w przedniej straży bojowników wolnościowych, wierny ideałom młodości. Kilkakrotnie więziony, wielostronnie czynny w ruchu narodowo-socjalistycznym, musiał ostatecznie opuścić Królestwo. Zaczął też opracowywać podstawy naukowe ruchu, którego jest jednym z głównych przestawicieli. Ogłosił nadto: „Powieści chińskie“ (Warszawa, 1903); „Kartki z podróży“ (t., 1904); „Powrót“ (1904); „Ucieczka“, pod pseudonimem *Bagrynowskiego* (1905); „Korea“ (1905); „Ol-Soni-Kisań“ (1906); „Małżeństwo“ (Warszawa, 1909 I wyd.; 1910 II wyd.); „Zamorski djabeł“ (Kraków, 1909); „Ze świata“ (t., 1909); „Bajki“ (t., 1910); „Z fali na falę“ (t., 1910).

Sierotki, starożytna partja czeska z epoki wojen husyckich (ob.). Powstała po 1422, kiedy na zjeździe w Pisku z taborytów (ob.) wyłoniły się partje: 1) skrajnie radykalna, 2) konserwatywna (praska) i 3) **S.** Po śmierci Żyszki (ob.) **S.** z resztkami wojsk husyckich ruszyli na Morawy, zdobyli kilka miast, pobili wojsko królewskie, niekiedy łączyli się z taborytami i prażanami, napadali na Szląsk i Węgry, zawarli sojusz z królem polskim Władysławem Jagiełłą. Strona religijna mniej obchodziła **S.**, niż polityczna; ich duchowni byli słabemi teologami, w czym nowsi historycy widzą echa tradycji Żyszki. Po bitwie pod Lipanami (1432) zaczyna się upadek **S.**: większa ich część połączyła się z partją prażan, mniejsza z taborytami.

Sierpc, miasto powiatowe gub. Płockiej, w 1909 liczył 8,009 m., w tym 3,888 katolików, 3,949 żydów, 42 protestantów, 130 prawosławnych. W powiecie Sierpeckim w 1909 na 83,902 m. było: 70,569 katolików, 10,469 żydów, 2,675 protestantów. 189 prawosławnych; 82·9% Polaków, 11·6% Żydów, 3·7% Niemców, 1·7% Rosjan, 0·1% innych, 1·8% wojska.

Sierpiński Wacław, matematyk polski, * 1882 w Warszawie, gdzie ukończył gimnazjum w 1900 a następnie uniwersytet w 1904. W 1906 otrzymał w Krakowie tytuł doktora filozofji, 1908 habilitował się we Lwowie a 1910 został mianowany profesorem nadzwyczajnym. Ogłosił: „O wymiernych punktach koła“ („Wiad. mat.“, 1908); „O wartościach średnich kilku funkcji liczbowych“ („Spr. Tow. nauk. Warsz.“, 1908); „O pewnej sumie potrójnej“ („Spr. Tow. nauk. Warsz.“, 1909); „O systematycznych rozwinięciach liczb na iloczyny nieskończone“ (tamże); „Pojęcie odpowiedniości w matematyce“ (*Przegl. filozof.*, 1909); „O zależnościach między zasadniczemi własnościami symbolu Legendrea“ (tamże); „Teorja liczb niewymiernych“ (Warszawa, 1910); „O wartości asymptotycznej pewnej sumy“ („Biul. Ak.“, 1910); „Przyczynek do teorji szeregów rozbieżnych“ („Spr. Tow. Nauk. Warsz.“ 1910) i in.

Siersza, miejscowość górnicza w Galicji zachodniej na północ od Krzeszowic, posiada kopalnie węgla kamiennego; pokłady w **S.** stanowią część dalszego ciągu tak zwanego zagłębia węglowego szląskiego.

Sierzputowski Stefan, powieściopisarz polski, ogłosił drukiem: „Szaleńcy“ (Warszawa, 1907), „Życie“ (t., 1907).

Sierzputowski Tadeusz, historyk i pedagog polski, ogłosił nadto: „Romantyzm polski, jego fazy, istota i skutki“ (Warszawa, 1904); „Polska poezja romantyczna“ (t., 1905, 2 t.).

Sigel Franciszek, generał amerykański, † 1902 w New Yorku.

Sighele Scipio, socjolog włoski, * 1868 w Brescji. Wydał: „Delitti della folla“; „Nell'arte e nella scienza“; „il Nationalismo e i partiti politici“ (1911).

Signae Paweł, malarz francuski, * 1863 w Paryżu. Początkowo zostawał pod wpływem impresjonistów, następnie *J. Seurata* (ob. II supl.), twórcy dzielenia tonów barwnych, i w tym duchu wykonał szereg niepospolitych krajobrazów: „Petit Andely“ (1886); „Saint-Lunaire“ (1890); „Prowancja“ (1895); „Wenecja“ (1900) oraz freski dekoracyjne, jak np.: „W czasach harmonji powszechnej“; jest też autorem książki: „De Delacroix au neo-impressionnisme“.

Signoret Emanuel, poeta francuski, * 1872 w Lançon, † 1900 w Cannes. Kształcił się w Aix, poczym udał się do Paryża, gdzie założył czasop. *le Saint-Graal* (1890). Napisał „le Livre de l'amitié“ (Mizraël et Myrtil), poematy wierszem i prozą (1891); „Daphné“, poemat (1894); „Vers dorés“ (1896); „la Souffrance deseaux“ (1899); „Vers et prose“; „le Tombeau de Stéphane Mallarmé“; „le Mardi gras des animaux“, album ilustrowany przez Vimara (1899). Wiersze **S.** są bardzo dźwięczne, pełne blasków i emfazy południowca oraz przejmującego liryzmu, czasem wszakże niedość zharmonizowane. **S.** zgrupował koło siebie młodzież literacką, która tworząc opozycję przeciwko naturalizmowi, nie całkowicie solidaryzowała się z wyłaniającym się symbolizmem, jak: Mieczysław Goldberg (ob. II supl.), Paweł Souchon, Quillard, Hennequin i in.

Sigwart Krzysztof, filozof niemiecki, † 1894 w Tubindze.

Sijmons Barend, filolog holenderski, * 1853 Rotterdamie, profesor uniwersytetu w Groning, od 1881, zajmuje wybitne stanowisko śród germanistów północnych. Napisał: „Poszukiwania dotyczące Volsungasaga“ (1876); „O legiendzie Helgi“ (1877); „O poemacie Kudrun“ (1884); „Dochodzenia chronologji Eddy“ (1887); „Legiendy bohaterskie“ (1890) i in.; nadto wydał: „Kudruna“ (1883) i „Eddę“ (1888).

Sikkim (nie Sikkine, jak w gł. dz.), państwo himalajskie w Indjach angielskich, na 7,500 klm. kw. liczyło w 1901: 59,014 m.

Sikorski Leon, lekarz polski, * 1828 w Krotoszynie, † 1908 w Kielcach, gimnazjum ukończył w Poznaniu, poczym studja medyczne odbywał w Krakowie i Wiedniu. W 1855 osiadł w Królestwie jako lekarz praktykujący, początkowo w Zduńskiej Woli, potym w Łodzi. W 1863 uczestniczył w Rządzie narodowym, jako naczelnik na powiat Sieradzki. **S.** był wiceprezesem Tow. lekarskiego w Łodzi; po za pracą zawodową brał udział w akcji społecznej i filantropijnej.

Siloti Aleksander, dyrygował symfonicznemi koncertami w Moskwie, (1901 — 02) następnie w Petersburgu (1903—4).

Silberstein Ludwik, fizyk polski, * 1872 w Warszawie, gimnazjum ukończył w Krakowie 1890. Studja uniwersyteckie odbywał w Heidelbergu i Berlinie (1891—94) gdzie otrzymał doktorat. W 1895—97 był asystentem w politechnice lwowskiej, 1898 był współpracownikiem naukowym fabryki optyczno-mechanicznej „Fos“ w Warszawie, 1899 mianowany docentem fizyki matematycznej w Bolonji, od 1904 wykłada tenże przedmiot w Rzymie. Od 1908 należy do Tow. naukowego warsz. Prace naukowe **S.** wchodzą w zakres głównie elektromagnetyzmu; ogłasza je w języku polskim, włoskim, angielskim, niemieckim, oprócz tego pisuje artykuły do *Kosmosu*, *Wszechświata*, *Przeglądu technicznego*, *Przeglądu filozoficznego*. Ważniejsze prace naukowe: „Porównanie pola elektromagnetycznego z ośrodkiem sprężystym“ („Rozpraw. Ak. Krak.“, 1894); „Wstęp do dziedziny zjawisk elektromagnetycznych“ (1901); „Elektryczność i magnetyzm“ (t. I 1908, t. II 1910, t. III w druku); „Drgania elektromagnetyczne przewodnika kulistego“ („Spraw. Tow. Nauk. Warsz.“, 1908); Niezmienniki fal Röntgena“ (t., 1910); „Kwaternionowa postać teorji względności“ (1911) i in.; po niemiecku prace naukowe ogłasza głównie w „Annalen der Physik“ i „Elektrochemische Zertschtift“.

Silberstein Ludwik.

Silfverstolpe Karl Gudmund Uno, historyk szwedzki, * 1840 w Sztokholmie, † 1900 tamże. Z szeregu cennych prac jego wymieniamy: „Klasztor Vadstena“ (1875); „Zródła do historji teatru szwedzkiego“ (1877) i t. d., przedewszystkim zaś pomnikowe wydania tekstów: „Svenskt diplomatorium, 1401—1420“ (1875—92); „Protokuły ustaw rycerstwa i szlachty szwedzkiej w Riksdagu, 1734—1746“ (1886—97) i in. Redagował w l. 1875—80 czasop. *Bibljoteka historyczna*.

Sillon (franc. bróżda), stowarzyszenie katolickie o tendencjach demokratyczno-republikańskich, założone we Francji 1895 przez b. oficera Marka Sangnier (ob. II supl.). Początkowo **S.** zaprzątał się jedynie zagadnieniami społecznemi, z czasem rozszerzył swój program, szczególnie od chwili oddzielenia kościoła od państwa pragnął ideały francuskiej demokracji republikańskiej sprządz z ideałami katolickiemi. Zgrupował znaczny zastęp młodzieży i księży republikanów, w 450 większych miastach potworzyły się grupy; Związek wydawał dwa pisma „le **S.**“ i „l'Eveil democratique“. W 1910 stworzył dwie organizacje: „l'Union pour éducation civique“ i „le Comité democratique d'action sociale“ i zaczął wydawać dziennik „la Democratie“ pod redakcją Sangnier, który nawet socjalizmowi chciał nadać podstawy chrześcijańskie i prowadził agitację śród robotników. Coraz bardziej przekształcając się w partję polityczną, **S.** usuwał się z pod zwierzchnictwa kościelnego. Papież Leon XIII popierał akcję **S.**, ale 1910 watykan potępił działalność **S.** i nakazał zreorganizować związek według djecezji i poddać go kierownictwu biskupów. Wobec tego Sangnier usunął się od kierownictwa obu organizacji. Zarówno prasa republikańska jak konserwarywno-rojalistyczna z zadowaleniem przyjęła decyzję papieża. Por. Aries „le **S.** et mouvement democratique“ (1910).

Silund, węglik krzemu, otrzymuje się w piecu elektrycznym bez dostępu powietrza z węgla i krzemu; odznacza się wielką twardością i opornością na działanie wysokich temperatur. Używa się na przyrządy elektryczne do ogrzewania i gotowania, elektrody w bieleniu elektrycznym, na wyrób ferrokrzemu, na mufle, tygle, pociągane wewnątrz roztopionym kwarcem.

Silvela Agustino Francisco, hiszpański mąż stanu, * 1843 w Madrycie, † 1905 tamże. Adwokat z zawodu, zajął się polityką od wstąpienia na tron Alfonsa XII (1874). Obrany posłem do Kartezów z grupy liberalnych konserwatystów, był kolejno: podsekretarzem stanu w ministerjum spraw wewnętrznych, ministrem spraw wawnętrznych, sprawiedliwości (1884). Na ostatnim stanowisku opracował nowy kodeks karny i cywilny, który stał się podstawą obec

Silvela Augustino.

nego prawodawstwa hiszpańskiego. Ponownie minister spraw wewnętrznych w l. 1890—91, premjer i minister spraw zagranicznych w l. 1899—900, objął znów ster rządów w 1902 i wtedy przyczynił się wielce do poprawy stosunków finansowych państwa; ustąpił 19 lipca 1903 i usunął się całkowicie od polityki po opanowaniu rządów przez liberałów. Członek Akademji hiszpańskiej od 1893, napisał cenioną historję „Filipa IV i jego czasów".

Simmons sir John Lintorn Arabin, gienerał angielski, † 1903.

Si Mohammed el Djellouli, tunetański mąż stanu, * 1836 w Tunisie, † 1908 w Saint-Germain koło Tunisu. Pochodził z rodziny notablów tuniskich, był caidem w rozmaitych miastach. Po objęciu protektoratu przez Francję zachował swe funkcje, a 1907 został prezesem ministrów. Zawsze okazywał wielką energję i zdolności administracyjne oraz zmysł dyplomaty, co szczególnie uwidoczniło się w stosunkach z cudzoziemcami.

Simon Karol, polityk i pisarz francuski, * 1850 w Paryżu, † 1910 tamże. Syn *Juljusza S.* (ob.). Za cesarstwa brał udział w akcji republikańskiej, 1870 należał do obrony Paryża, później walczył w gwardji narodowej, 1877 założył wielki dziennik republikański *le Petit Nord.* Jako literat pracował głównie dla sceny; ważniejsze sztuki: „Zaza" razem z P. Bertonem; „Irrégulier"; „Doré soeurs" i t. d.

Simon Lucjan, malarz francuski, * 1854 w Paryżu. Motywy do swych prac czerpał z życia i natury Bretanji; obrazy jego wyróżniają się świetnym rysunkiem, uprawia też portret. Główniejsze prace: „Powrót ze mszy" (1898); „Walka" (1899); „Rodzina artysty" (1900); „Procesja bretońska" (1900); „Siostry kwestarki"; „Schronienie starców" (1903); „Pustynia" (1904); „Wieczór w pracowni" (1905); „Letni dzień" (1906) i wiele in. Żona jego *Jaanna S.* maluje pełne wdzięku portrety dzieci i sceny rodzinne, jak np.: „Pokój Dzieciątka Jezus" (1905).

Simplon (ob.). Od lipca 1906 przez **S.** prowadzi droga żelazna. Budowa tunelu simplońskiego trwała 7 lat, od 1898 do 1905. Jest to najdłuższy tunel na świecie, ciągnie się na przestrzeni 19 klm. 770 m. (szerokość posiada względnie małą, 705 m.), gdy tunel przez Mont-Cenis posiada 12 klm. 233 m., St.-Gotardzki 14 klm. 912 m., Arlberski 10 klm. 259 m. Rozpoczyna się w Brigue na wysokości 686 m. i przebiegłszy 9,600 m. dosięga punktu kulminacyjnego, 705 m., poczym obniża się na przestrzeni 700 m., kończy się zaś w Iselle na wysokości 634 m. Wielką przeszkodą przy budowie była ogromna ilość wody gorącej (60° C.) we wnętrzu. Zamiast jednego tunelu dla dwuch torów, kopano dwa tunele węższe w odległości 17 m., tworząc w ten sposób jeden tor wznoszący się, a drugi opuszczający się. Tymczasowo komunikacja odbywa się tylko po jednym torze; drugi tunel posiada tylko galerję powietrzną, komunikującą się co 200 m. z pierwszym. Budową tunelu kierowali inżynierowie: Brandt, Sulzer i Locher. W 1909 została zawarta umowa między Francją i Szwajcarją w sprawie doprowadzenia linji kolei francuskich do **S.** Odległość z Paryża do Medjolanu przez St. Gotthard wynosi 1,068 klm., przez **S.** 979 klm.

Simson Marcin Edward, polityk niemiecki, † 1899.

Sinclair Jan, polityk angielski, * 1860, kształcił się w Edymburgu i akademji wojskowej w Sandhurst; służył w wojsku 1879—92; 1892 wszedł do Izby gmin; 1905 został sekretarzem stanu dla Szkocji w gabinecie Campbell Bannermana, 1909 podniesiony do godności para, otrzymał tytuł lorda Pentland.

Sinclair Upton, pisarz amerykański, * 1878 w Baltimorze, zwrócił na siebie uwagę arykułami, pisanemi w duchu socjalistycznym, w *Collier's Weekly.* Szeroko rozsławiła jego nazwisko powieść tendencyjna „the Jungle" (1906; przekład polski A. Niemojewskiego p. t. „Grzęzawisko", Warsz., 1907), przetłumaczona na wiele języków, obrazująca stosunki w fabrykach konserw; dalej, artystycznie przeprowadzony rozległy obraz społeczeństwa amerykańskiego w „Metropolis"(1908); „the Journal of Arthur Stirling" i in. Na polski przełożono nadto: „Baron przemysłu" (Warszawa, 1907); „Giełdziarze" (Lwów, 1910).

Sinding Chrystjan, kompozytor norweski, * 1856 w Kongsberg, brat malarza i rzeźbiarza. Uczeń lipskiego konserwatorjum, studjował następnie w Monachjum i Berlinie; należy do najwybitniejszych współczesnych kompozytorów (koncert skrzypcowy, szereg utworów kameralnych, pieśni etc.).

Sinding Otto Ludwig, malarz norweski, * 1842, † 1909 w Monachjum. Uczeń Eckersberga w Chrystjanji, Rifsthala w Karslruhe i Piloty'ego w Monachjum. Uprawiał krajobraz i malarstwo rodzajowe; główniejsze prace: „Wiosna w Lotofenie" (gal. w Kopen.); „Tarantella" (m. w Peszcie); „Poranek jesienny w lesie"; „Ruth i Wooz" i t. d.

Singer Paweł, polityk niemiecki, † 1911 r. w Berlinie. Należał obok Bebla do najwpływowszych wodzów ortodoksalnego kierunku socjalizmu niemieckiego. Pogrzeb jego stał się wielką manifestacją socjalistyczną, uczestniczyli w nim i przedstawiciele zagraniczni.

Sinko Tadeusz, polski historyk literatury, napisał między innemi: „Helenizm Juljusza Słowackiego“ (Kraków, 1909); „Polski głosiciel stanu natury w początkach XVIII w.“ (Kraków, 1909); „De Romanorum vino bono“ (t., 1904).

Sinuessa *(Wenus)*. W okolicach Rocca di Mandragone we Włoszech znajdują się ruiny **S.**, miasta leżącego na południe od Latium i słynącego za czasów rzymskich z kąpieli i win. W połowie 1911 odkopano w **S.** posąg Wenus, znajdujący się obecnie w Neapolu. Posąg pochodzi najpewniej z epoki cesarskiej, posiada wielką wartość artystyczną i zachowany w stanie doskonałym, nie posiada wszakże głowy i rąk.

Siodołkiewicz Nepomucen, były adjutant ks. Józefa Poniatowskiego, objął naczelne dowództwo w 1848 nad zawiązkiem legjonu polskiego, zorganizowanym przez Adama Mickiewicza w Rzymie.

Sipadhar, gubernator perskiej prowincji Gilon, kierował napadem rewolucjonistów na Teheran w lipcu 1909 i po upadku szacha Mohammeda w nowoutworzonym gabinecie objął tekę ministra wojny oraz urząd gubernatora Teheranu (ob. Persja w II supl.).

Sipiagin Dymitr, rosyjski mąż stanu, * 1853 w gub. Moskiewskiej, † 1902 w Petersburgu. Karjerę administracyjną rozpoczął w 1876 w ministerjum spraw wewnętrznych. Po zabójstwie cesarza Aleksandra II należał do komisji nadzwyczajnej senatu, przeznaczonej do sądzenia spraw politycznych. W 1888 był marszałkiem szlachty moskiewskiej, potym wice-gubernatorem w Charkowie, gubernatorem w Kurlandji. Ministrem spraw wewnętrznych został 1889, przedsięwziął wtedy szereg represji przeciwko liberałom i młodzieży uniwersyteckiej, kazał zaaresztować M. Gorkiego, zawiesił wiele dzienników, a redaktorów wysłał na Syberję. Został zabity przez studenta Bałmaszewa.

Sis Franciszek, poeta czeski, * 1880 w Marszowie, studjował prawo, jest redaktorem *Jihoczes. Rozhledu.* Wydał zbiory poezji dekadenckich: „Muj dom je opusztiem“ (1902); „Umdleny stiny“ (1902) i in.

Sisley Alfred, wybitny malarz francuski, * 1839 r. w Paryżu, * 1889 w Moret-sur-Loing. Pochodził z rodziny angielskiej, oddał się pejzażowi i prowadził z zapałem studja nad światłem wbrew zasadom wyniesionym ze szkoły. Bawił czas jakiś w Anglji, a 1879 osiadł w Moret-sur-Loing, gdzie przebywał do śmierci. Śród twórców impresjonizmu **S.** idzie po Klaudjuszu Monet i Renoirze.

Sisley Alfred.

Późno zyskał uznanie, jest przedewszystkim malarzem światła, natury wesołej i uśmiechniętej. W Salonie urządzał wystawy swoich obrazów w 1866, 1868, 1870, poczym przez 20 lat nie próbował szczęścia na wystawach: wystawił dopiero w r. 1890 swe obrazy ponownie, a od 1897 corocznie jego liczne krajobrazy były ozdobą Salonu. Wiele dzieł **S.** posiada Muzeum luksemburskie; do najprzedniejszych jego prac należą: „Sekwana pod Saint Mammès“; „Most w Moret-sur-Loing“; „Brzegi Loing koło Moret“; „Dom artysty“ i w. in.

Sisovath Preas Bat Somdach Preas, król Kambodży, * 1840 w Bangkoku. Przez 30 lat był *obbarach*, t. j. następcą tronu, objął tron po bracie starszym, Narodomie I, 25 kwietnia 1904, uroczyście był koronowany 27 kwietnia 1906. T. r. odbył podróż do Francji w towarzystwie czterech synów i swych baletnic, bawił w Paryżu, zwiedził wystawę kolonjalną w Marsylji.

Sitowski Ludwik, zoolog polski, ogłosił: „Spostrzeżenia biologiczne nad motowcami“ („Rozpr. Akad.“, 1905); „Motyle Pienin“ (t., cz. I, 1906; cz. II, 1910); „Doświadczenia nad barwieniem żywych gąsienic drobnych motyli“ (t., 1910).

Sitte Camillo, architekt austrjacki, * 1843 r. w Wiedniu, † 1903 tamże, od 1883 dyrektor państwowej szkoły rzemiosł w Wiedniu. W bardzo umiejętny sposób odrestaurował szereg kościołów i pomników starożytnych Walczył przez całe życie o uwzględnianie pierwiastku artystycznego przy budowie miast i w tej dziedzinie wiele pisał; najważniejsza praca jego w tym zakresie: „Der Städtebau nach seinen künstlerischen Grundsätzen“ (1909, IV wyd.).

Sjam, królestwo w Indjach Zagangiesowych (ob.). Po ustąpieniu na rzecz Anglji (ob. niżej dzieje) malajskich krain Kelantan, Tringganu i Kedah terytorjum **S.** zmniejszyło się o 40,000 klm. kw. z ludnością 450,000 dusz, obecnie (od 1909) więc zajmuje obszar **S.** 600,000 klm. kw. z ludnością 6,700,000; na półwyspie Malajskim posiada **S.** teraz tylko 110,000 klm. kw. obszaru. Pierwszy spis ludności odbył się w 1904 i wykazał dla 12 prowincji jedynie (bez Bangkoku): 3,308,032 m. Ludność składa się (1909) z Sjamczyków 1·8, Laosajczyków 1·4, Chińczyków 1·4, Malajczyków 0·7, innych 0·8 milj. Europejczyków było (1909) około 1,800. W 1910 dochody państwa wynosiły 100·3, wydatki 115·0, dług publiczny 81·7 milj. mrk.; deficyt wciąż wzrasta pomimo zwiększenia dochodów, głównie podatku na opjum. Ujmą też jest dla finansów **S.**, że liczni robotnicy chińscy swoje oszczędności (do 30 milj. mrk. rocznie) wysyłają do Chin. Armja w 1907 składała się z 26,200 ludzi podczas pokoju i 30,000 na stopie wojennej. W ostatnich czasach zaprowadzono w niektórych prowincjach powszechną służbę wojskową, o ile obejmie ona całe państwo, **S.** może mieć podczas pokoju ar-

mję z 50,000 ludzi, a podczas wojny 2—300,000 żołnierzy; uzbrojenie armji europejskie, ale przestarzałe: bronzowe działa i stare mauzery. Szybko postępuje rozwój kolei: długość linji kolejowych w 1909 wynosiła 1,031 klm., z czego państwowych 925 klm.; sieć linji telegraficznych (1908) 11,355 klm., telefonicznych (1909) 51 klm.; urzędów pocztowych było w 1908: 113, stacji telegraficznych 70. Ruch statków w 1908: 785 o pojemności 762,191 t.; Japonja posiada obecnie też regularną obsługę statkami między południowemi Chinami i Bangkokiem. Przywóz wynosił w 1908: 76·8, wywóz 102·7 milj. tikalów (tikal =1·56 mrk.). Dziewięć dziesiątych wywozu stanowi ryż (75·6 milj. tik.), drzewo (14 milj. tik.) i cyna (ok. 10 milj. tik.); prócz tego rudy cynowej wywozi się 3,228 t. Uprawa kauczuku rozpoczęła się w 1906 i plantacje rozszerzają się wciąż. Udzielono kilku koncesji na poszukiwanie złota; rubinów wywieziono (1908) na 88,000 mrk. Przywóz z Birmy dosięgnął w 1907: 3 milj., wywóz do niej 5 mlj. mrk.; dla najrozleglejszego handlu z państwami Schan i Yünnanem niema danych. *Dzieje.* Spór z Francją dotyczył głównie krainy Szantabun, zajętej przez Francję; układy w tej sprawie ukończone były w 1902, ale wobec opozycji prasy i parlamentu francuskiego, sprawa się przewlekała i nowa umowa między Francją a **S.** stanęła 13 lutego 1904 (ratyfikowana 19 maja 1905). Według niej Szantabun pozostał przy **S.**, Francja zaś otrzymała prowincje: Meluprei i Bassak oraz krainę nad jeziorem Tonle, prócz tego traktat zapewniał prawa władców miejscowych, protegowanych Francji, stanowił o rybołówstwie i policji i t. d. Późniejsza umowa z 1906 określała warunki, dotyczące sądownictwa francuskiego w **S.** Ostatecznie w marcu 1907 stanął nowy traktat **S.** z Francją, na którego mocy Francja zwróciła **S.** Port Kratt i Dansai (należące do niej z umowy 1904) i zrzekła się praw sądownictwa, za co otrzymała od **S.** trzy prowincje, należące niegdyś do Kambodży (ob.): Battambang, Siemreap i Sisophon. Dn. 8 lutego 1909 stanął traktat między Anglją i **S.**, na którego mocy **S.** ustąpił Anglji malajskie państwa wasalne: Kelantan, Kedah, Tringganu, Perlis i sąsiednie wyspy, które zostały przyłączone do angielskiego Straits Settlements (ob. II supl.). Druga umowa z 10 marca t. r. zapewnia poddanym angielskim, osiadłym w **S.**, wszystkie prawa, z których korzystają tuziemcy; Anglja zaś uznaje, że jurysdykcji międzynarodowych Izb sądowych podlegają angielscy poddani, wniesieni do list konsulatów angielskich przed 10 marca, wniesieni zaś później podlegają normalnym sądom sjamskim (z pewnemi ograniczeniami). Prócz tego **S.** zobowiązał się, nie udzielać koncesji (na stacje węglowe, doki, porty i t. d.) żadnemu mocarstwu na należącej jeszcze do niego części półwyspu Malakka w kierunku południowym od Ratpuri do granicy brytańskiej. Za największy zysk dla siebie uważa Anglja port na wyspie Langkawa u brzegu zachodniego. Do ważnych zarządzeń wewnętrznych **S.** należy wprowadzony 11 listopada 1908 nowy system monetarny (10 tikalów w złocie wartości 15·57 mrk., 1 tikal 100 satangów); t. r. została zreformowana policja i weszło w życie nowe prawo karne. Dn. 23 października 1910 umarł król Chulalongkorn, tron po nim objął najstarszy syn Wadszirawudh (ob. II supl.; *1881). W marcu 1912 wykryła policja w Bangkoku spisek szeroko rozgałęziony, który przeniknął do armji i do floty; wiele osób z tego powodu aresztowano. W początkach maja sąd wojenny uznał 91 osób za winnych spisku na życie króla i skazał 3 oficerów na śmierć, 20 na dożywotnie i 68 krótkotrwałe więzienia. Król zamienił karę śmierci na więzienie dożywotnie, a dożywotnie na więzienie 20 letnie. Por. Fournereau „le **S.** ancien“ (1908); Seave „les Relations de la France et du **S.**, 1680—1907“ (1908); Dilock. ks. sjamski „Die Landwirtschaft in **S.**“ (1908).

Skabiczewski Aleksander, rosyjski krytyk i historyk literatury, † 1911 w Petersburgu.

Skałat, miasto powiatowe w Galicji, wraz ze Starym **S.** liczyło w 1900 razem 7,942 Polaków i Rusinów, a 3,058 Żydów.

Skałkowski Adam, historyk polski, studja uniwersyteckie odbywał we Lwowie; napisał: „Jan Henryk Dąbrowski“ (Kraków, 1904, cz. I); „Krytyka historyczna na łamach dzienników“ (Lwów, 1904); „O cześć imienia polskiego“ (t., 1908); „O kokardę legionów“ (t., 1911).

Skałon Jerzy, generał rosyjski, * 1847, ukończył szkołę junkierską, brał udział w wojnie rosyjsko-tureckiej 1877—78, został pułkownikiem ułanów gwardji, następnie generałem brygady konnej, wreszcie generałem dywizyjnym konnicy. Dn. 28 maja 1905 mianowany pomocnikiem głównodowodzącego wojsk okręgu warszawskiego, a 28 sierpnia t. r. generał-gubernatorem warszawskim; posiada rangę generała-adjutanta i generała konnicy.

Skand, Sc., pierwiastek chemiczny trójwartościowy, stąd zaliczany do grupy glinu. C. atomowy 44.1, wobec tlenu 0=16; tlenek **S.**, Sc_2O_3, barwy białej, nietopliwy, posiada c. właściwy 3.8, rozpuszcza się w wrzącym kwasie solnym i saletrzanym; wodzian, $Sc(OH)_3$, galaretowaty, nie rozpuszcza się w nadmiarze alkaljów.

Skarbina Franciszek, malarz niemiecki, * 1849 w Berlinie, † 1910 tamże. Studja odbywał w Niemczech, Francji, Włoszech. Motywy do swych obrazów czerpał ze świata fantastycznego i z rzeczywistości. Za najlepszy jego obraz uchodzi „Manifestacja wyborców 1908 przed pałacem królewskim“.

Skarga Piotr, znakomity mówca kościelny i pisarz polski (ob.). Przypadającą w 1912 rocz-

nicę trzechsetną śmierci **S.** postanowiono uczcić szeregiem wydawnictw i obchodów.

Skarżyński Michał, patrjota polski, * 1813 w Chełkowie w Poznańskim, wziął udział w powstaniu listopadowym. Uczestniczył w bitwach: pod Grochowem, Dębem Wielkim, Tykocinem, Ostrołęką i Rogoźnicą, gdzie otrzymał ciężką ranę; następnie poświęcił się pracy na roli. W 1846 jako członek Związku demokratycznego uczestniczył w przygotowaniach do powstania. Aresztowany przesiedział 1846—47 w kazamatach poznańskich i w Moabicie. Był również czynny i w powstaniu wielkopolskim (1848). Por. „Album Muzeum Narodowego w Rapperswylu“ (Rapperswyl, 1882).

Skarżyński Mieczysław, rolnik i ekonomista polski, * 1865, w 1908 obrany na posła do Rady państwa w Petersburgu, jest członkiem zarządu łomżyńskiego Tow. rolniczego. Napisał kilka prac z zakresu ekonomji politycznej, drukował też artykuły publicystyczne w pismach warszawskich.

Skarżyński Witold.

Skarżyński Witold, polityk polski, * 1850 r. w Splawie w Poznańskim, † 1910 w Aix les Bains, gimnazjum ukończył w Poznaniu, studja ekonomiczne odbywał w Bonn i Berlinie, doktorat otrzymał 1873, na dalszych studjach przebywał w Krakowie i Paryżu. Gospodarował na roli, był prezesem towarzystw rolniczych; do sejmu pruskiego posłował od 1903, do parlamentu Rzeszy niemieckiej obrany był w l. 1881—84, 1903, 1907. Napisał między innemi: „Stosunki społeczne i ekonomiczne w W. Ks. Poznańskim“ (Lwów, 1909).

Skąpski Bronisław, napisał: „Na strugach doli“ (Krotoszyn, 1907); „Pieśń wyklęte“ (t., 1907).

Skibiński Karol, inżynier polski, * 1849 r. w Kamieńcu podolskim; szkołę realną ukończył we Lwowie, politechnikę w Wiedniu. W 1881 habilitował się, a 1887 został profesorem budowy kolei żelaznych i tunelów w politechnice lwowskiej; 1891/2 był rektorem. Jest członkiem krajowej Rady kolejowej, członkiem honorowym Tow. politechnicznego. Oprócz rozpraw i sprawozdań ogłosił oddzielnie: „Połączenia torów kolejowych“ (1897); „Tyczenie tras“ (1909) i in.

Skierniewice, miasto powiatowe gub. Warszawskiej, w 1909 liczyły 9,630 m., w tym: 5126 katolików, 4,290 żydów, 140 protestantów, 68 prawosławnych. W powiecie Skierniewickim na 70,094 m. w 1909 było: 62,117 katolików, 5,047 żydów, 2,130 protestantów, 596 marjawitów, 198 prawosławnych; 84·9% Polaków, 6·8% Żydów, 0·2% Rosjan, 2·7% Niemców, 0·6% innych, 5·6% wojska.

Skimborowicz Hipolit, ksiądz, ogłosił nadto: „Pacierz i mały katechizm“ (Warszawa, 1905).

Skimborowicz H.

Skitalec (pseud. *Szczepana Pietrowa*), znany beletrysta rosyjski, * 1868 w rodzinie chłopskiej w gub. Samarskiej. Był grajkiem szynkownianym, mając lat 16 wszedł do seminarjum nauczycielskiego, ale wkrótce wydalony za „nieprawomyślność“ polityczną, został śpiewakiem kościelnym; potym był pisarzem sądowym, chórzystą w trupie ukraińskiej Kropiwnickiego; w 1898 zaczął pisać wiersze. Od chwili jak zaopiekował się nim Gorkij, oddał się wyłącznie literaturze. Nowele, opowiadania i wiersze jego cieszyły się wielkim powodzeniem. Oddzielnie pierwszy zbiór „Razskazy i pieśni“ ukazał się 1903, potym ukazywały się inne. Do najlepszych utworów **S.** zalicza się: „Oktawa“ (1900), „Ogarki“ (1906), „Skwoz stroj“. Nowele **S.**, aczkolwiek zalecają się poetycznym nastrojem i ciepłym tonem, nużą jednak ogromną monotonją.

Sklenarzowa z domu *Mala*, wybitna aktorka czeska, * 1844 w Wiedniu, † 1911 w Pradze. Wystąpiła po raz pierwszy na scenie praskiej 1863 i zdobyła sobie odrazu uznanie krytyki i publiczności. Największe powodzenie miała w rolach repertuaru klasycznego. W 1867 wyszła za mąż za sekretarza Narodnego Divadla, *Józefa Sklenarza*.

Skłodowska-Curie Marja, chemiczka polska, po śmierci męża objęła katedrę w Sorbonie, ogłosiła: „Badania ciał radjoaktywnych“ (*Chemik polski*, 1904); „O ciężarze atomowym radu“ (tamże, 1907); „Działanie emanacji radu na roztwory soli miedzi“ z Gledíczem (t., 1908); „O radzie metalicznym“ z A. Debiernem (t., 1910); „Radioactivité“ (Paryż, 1911, 2 t.). W 1911 otrzymała ponownie nagrodę Nobla.

Skłodowski Władysław, pedagog polski, † 1902 w Warszawie.

Skoczylas L., literat polski, napisał: „O Stanisławie Wyspiańskim“ (Kraków, 1909).

Skogbelit, minerał z gromady saletrowców rzędu tantalanów, składa się ze zrostów bliźniaczych tapiolitu; krystalizuje się tetragonalnie, holoedrycznie, barwy czarnej o silnym połysku.

Skonieczny Teodor, rzeźbiarz polski, † 1910 w Warszawie.

Skowronek Ryszard, pisarz niemiecki, * 1862. Pisał komedje, cieszące się dużym powodzeniem: „Im Forsthaus“ (1893); „Palast-Revolution“; „Die

stille Wache"; „Die kranke Zeit"; „Weidwund"; „Der Tugendhof" (1898) i in. Nadto wydał szereg opowiadań i powieści z życia Mazurów: „Masurische Dorfgeschichten" (1899); „Ihr Junge"; „Mein Vetter Josua"; „Die Frau Leutnant"; „Der Bruchchof"; „Das rote Haus"; „Hans der Sieger". Brat jego *Fritz S.* pisze również opowiadania mazurskie, jak: „Masurenblut" (1899); „Wie die Heimatstirbt" (1902) i in.

Skórewicz Kazimierz Józef, budowniczy polski, * 1866 w Stubełkach na Wołyniu. Po ukończeniu instytutu inżynierów cywilnych w Petersburgu (1894) był delegowany do Bakińskiego zarządu gubernialnego. W 1898—99 został przez instytut cyw. inż. delegowany zagranicę w celach naukowych (sprawozdanie ogłoszone drukiem w rosyjskim piśmie *Zodczij* i w streszczeniu w *Architekcie*). W 1905 osiedlił się w Warszawie. Na konkursie na budowę kościoła przy cukrowni „Zagłoba" w gub. Lubelskiej otrzymał pierwszą nagrodę. Publikował w rosyjskim piśmie *Zodczij* monografję m. Baku z rysunkami b. zamku chanów bakińskich.

Skram Amalja, duńsko-norweska powieściopisarska, † 1905 w Kopenhadze; ogłosiła nadto: „Profesor Hieronim" (1895) i dalszy ciąg tej powieści „W St. Jörgen" (1895); zbiory nowel: „Lato" (1899); „Wielkanoc" (1900); „Zdrajca kraju" (1901) i t. d. Utwory te świadczą bardziej jeszcze o spotęgowanej znajomości życia, ostrej ironji i pogłębionej uczuciowości. Pełen inwencji, lapidarny styl i gorzki humor też nabrały jeszcze większej siły.

Skramlik Jan, malarz czeski, * 1860, studja odbywał w Akademji monachijskiej. Z obrazów jego najbardziej znane: „Cisza"; „Lutnista"; „Rudolf II u nadwornego antykwarjusza Strady"; „Pokutująca Magdalena" i serja rysunków, ilustrujących dawne życie czeskie.

Skrjabin Aleksander, rosyjski kompozytor i pianista, * 1871 w Moskwie, skończył konserwatorjum moskiewskie, w którym został profesorem fortepjanu. Główniejsze prace: Symfonja e-dur i c-moll, koncert fortepjanowy, mazurki, preludja, nokturny, poemat muzyczny „Ekstaza". W utworach fortepjanowych znać wpływ Chopina, w orkiestrowych Wagnera.

Skrochowski Ignacy, literat polski, * 1848 w Kotowej Woli w Galicji, † 1912 w Krakowie. Gimnazjum ukończył we Lwowie, uniwersytet w Wiedniu, gdzie 1871 otrzymał stopień doktorski. Został docentem filozofji w uniwersytecie lwowskim, potym w krakowskim. W l. 1875—82 prowadził redakcję *Przeglądu polskiego*. Pisał wiele artykułów z zakresu filozofji, estetyki oraz krytyk literackich. Osobno wydał: „O wiedzy ludzkiej" (1880); „Studja do historji nowego cesarstwa w Niemczech" (1875).

Skrydłow Mikołaj, admirał rosyjski, w 1906 został dowódcą floty na morzu Czarnym, 1907 otrzymał dymisję.

Skrzynecki Adam, literat polski, * 1880 w Warszawie, współpracownik kilku pism warszawskich, ogłosił jednoaktówki: „W Konstancinie", „Nic złego" „Prolog" i in.

Skutsch Franciszek, niemiecki filolog klasyczny, * 1865 w Reisse, habilitował się 1890 w Wrocławiu, 1896 został profesorem tamże. Główniejsze prace: „Plautinisches und Romanisches" (1892); „Firmici matheseos libri (1897); „Aus Vergils Frühezeit" (1901); „Gallus und Vergil" (1906) i in.

Skwierzyna (zgiermanizowane *Schwerin*), miasto powiatowe w reg. Poznańskiej, liczyła w 1905: 6.768 m., przeważnie protestantów. W powiecie Skwierczyńskim na 22,094 m. było 1900: Polaków 5·6%, dwujęzycznych 0·6%; w 1905 katolików 58·5%, protestantów 40·5%, innych 1·0%.

Slavici Iwan, pisarz rumuński (ob.), jest obecnie profesorem uniwersytetu w Bukareszcie. Wsławił się nadto nowelami, do których motywy czerpał z życia chłopów rumuńskich na Węgrzech i które odznaczają się wielką prawdą i plastyką. Po niemiecku napisał „Die Rumänen in Ungarn, Siebenbürgen und in der Bukowina" (1881 w „Die Völker Oesterreich-Ungarns").

Slaviczek Antoni, malarz czeski, * 1870 r., studja odbywał w Pradze i Monachjum. Obrazy swoje i rysunki, przeważnie krajobrazy, wystawia w salonie młodych malarzy „Manes".

Slevogt Maks, wybitny malarz niemiecki, * 1868 w Landshut. Po studjach w Monachjum, Paryżu i podróżach po Danji i Włoszech osiadł w Monachjum, od 1901 mieszka w Berlinie, gdzie należy do najznakomitszych przedstawicieli secesji berlińskiej. **S.** jest naturalistą wielkich koncepcji figuralnych o silnym kolorycie i szeroko traktowanym rysunku, portrety i kompozycje na tematy antyczne są jego specjalnością. Z prac **S.** ważniejsze: tryptyk „Syn marnotrawny" (1898) i „Wieczór świąteczny" (1899), obydwa w Pinakotece monachijskiej; „Biała d'Andrade" (1902, galerja stuttgardz.); portrety Marietty de Rigardo (1904), senatora Oswalda (1905) i in.; z prac graficznych: 15 litografji do Iljady „Achilles" (1908) i 35 rysunków do powieści Claira „Coranna" (1908).

Sloane Willjam Milligan, historyk amerykański, * 1850 w Richmond, studja odbywał w New Yorku i Lipsku. Wykładał w rozmaitych uniwersytetach amerykańskich, 1896 mianowany profesorem historji w *Columbia University* w New Yorku. Ogłosił: „Life and Work of James Renwick Wilson **S.**" (1888); „the French war and the Revolution" (1893); „Life of Napoleon Bonaparte" (1897); „French Revolution and religions reform" (1901) i in.

Sławejkow Penczo, wybitny poeta bulgarski, syn *Petki Rajcowa* **S.**, * 1866, po raz pierwszy

wystąpił publicznie ze zbiorem poezji „Momini słzi“ (1888), poczym wydał: „Epiczeski piesni“ (1896) i „Blienowe“—prawdziwe klejnoty poezji bulgarskiej. W „Krwawa pieseń“ wielbi czyny bojowników wolności bulgarskiej. Wiersze **S.** są dźwięczne i odczute, nastrój ich pesymistyczny; większa część poezji **S.** posiada treść filozoficzną („Mikel Andżelo“, „Psalom na poeta“, „Ostrowt na błażennitée“, „Sienkata na swrehczowieka“ i in.) i była objawieniem dla literatury bulgarskiej, ale mało dostępna dla szerszej publiczności. Dużym powodzeniem cieszyły się też jego studja literackie, drukowane w miesięczniku *Mśl.* Wydał utwory ojca z przedmową i tłumaczył poetów rosyjskich.

Słonczewka Karolina, powieściopisarska polska, ogłosiła drukiem: „Studentki“, powieść (Kraków, 1906).

Sławiński Kazimierz, chemik polski, * 1870, ukończył uniwersytet warszawski, gdzie został asystentem profesora Jerzego Wagnera; na takież stanowisko przeszedł do politechniki warszawskiej; wykłada w szkołach prywatnych; przez szereg lat był członkiem Komitetu redakcyjnego „Wielkiej Encyklopedji Ilustrowanej“ a obecnie jest członkiem komitetu Kasy Mianowskiego. Ogłosił szereg gruntownych prac naukowych, przeważnie z dziedziny terpenów w pismach polskich, niemieckich i rosyjskich.

Słoniowej kości wybrzeże (Côte d'Ivoire), kolonja francuska od 1843 w Afryce zachodniej (Górna Gwinea). Składa się z wybrzeża oceanu Atlantyckiego, od przylądka Palmas do przylądka Trzech Pików (Wybrzeże **K. S.**) na przestrzeni 620 klm., w głąb kraju na 550 klm., około 32,300 klm. kw.; pas nadbrzeżny 50—70 klm. szerokości przechodzi stromo w wyż, pokryty lasem i stepami; silny prąd pozwala statkom lądować tylko u ujścia rzeki Komoe. Pas nadbrzeżny pocięty jest lagunami, krainę przecinają spławne rzeki Cawalji, Sassandra, Bandama (Lagu), Comoe, Songan i Tanno; klimat podzwrotnikowy, roślinność bogata; ludności murzyńskiej do 3 milj.; do bardziej kulturalnych plemion nadbrzeżnych zaliczają się: Agni, Oziny, Żak-żak, Kru i in. Kolonją zarządza gubernator; główne punkty: Birqueville, rezydencja gubernatora, Grande, Bassame, Assini i in. Stosunki handlowe (głównie z Francją) wyraziły się w 1902 w przywozie na 10,305,000 fr. i w wywozie 7,112,000. Granica z Anglją została uregulowana w 1900. Połączenie **S. k. w.** z Sudanem po długich usiłowaniach zostało przeprowadzone 1899 przez administratora Hostains'a. Od 1890 kilka wypraw francuskich udało się w głąb kraju. W 1904 zaczęto budować kolej żelazną z Abidjeau do Ery Macouguie, potym ją przedłużono i 1909 była uruchomiona na przestrzeni 162 klm., do rzeki Nsi, dalsze przedłużenie wyznaczono do Kuadiokofi. W r. 1908 uregulowała Francja granicę z rzeczpospolitą Liberją. W 1909 wybuchły walki przeciwko Arabom, które na początku 1910 zostały stłumione (ob. nadto Francuska Afryka zachodnia).

Słońce (ob.), Hale i Adams zbadali dokładniej widma plam słonecznych i stwierdzili, że niektóre linje widma pierwiastków ukazują się spotęgowane, inne osłabione, a reszta bez zmiany. Wszystkie linje spotęgowane występują w widzialnej części widma, w widmie czerwonym, żółtym i zielonym, natomiast całkowicie brak ich w pozafijoletowym widmie. Przez analogję tego zjawiska z widmami pary metali wywnioskowali, że para ta występująca ponad plamami słońca posiada niższą temperaturę niż w otaczającej fotosferze. Wniosek ten znalazł potwierdzenie w wynikach ich badań. Promieniowanie ciała słonecznego w 1906 mierzyli Fery i Millochau zapomocą pirometru konstrukcji pierwszego i oznaczyli rzeczywistą temperaturę **S.** w środku tarczy na 5660°, a w jądrze na 6130°. Wilson i Gray w 1902 za pomocą radjomikrometru Boysa otrzymali 5573° i 6201°. Liczby powyższe zgadzają się dostatecznie z danemi Lukas'a, otrzymanemi na zasadzie prawa Rascha o fotometrycznym promieniowaniu i wyprowadzonemi przez Fabry'ego z fotometrycznych pomiarów jasności **S.** Fabry oznaczył natężenie światła, wysyłanego przez 1 m.m. kw. tarczy **S.** po przejściu przez atmosferę ziemską na 2,000 świec Hefnera. Po podstawieniu tej wartości w wzór Rascha otrzymuje się okrągłą liczbę 5,000°.

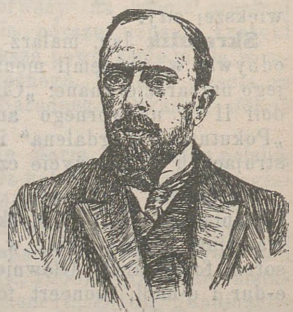
Słoński Edward.

Słoński Edward, poeta polski (ob.), * 1872 w Zapusiszkach w gub. Witebskiej, do gimnazjum uczęszczał w Kazaniu i Wilnie, poczym ukończył szkołę dentystyczną w Warszawie. W 1894 za udział w manifestacji studenckiej skazany został na wyjazd z kraju do Tambowa na dwa lata, w 1899 powtórnie aresztowany, po 6-ciomiesięcznym pobycie w cytadeli, zmuszony był znów opuścić Warszawę na dwa lata, które spędził w Dynaburgu i Wilnie. Pisał przeważnie poezje i dopiero po 1906 wziął się do prozy. Ogłosił nadto zbiory poezji: „Dla mojej pani“; „Zeszyt bez tytułu“; „Poematy“; „Pieśń nad pieśniami“ (Warszawa, 1904); „Jeszczem wciąż pełen wiosn“ (tamże, 1909); „Z pod szronu“ (t., 1910); „Wybór poezji“ (t., 1911); zbiory nowel: „Bezimieńce“ (Warsz., 1907, skonfiskowany); „W więzieniu“ (t., 1911); „Przebudzenie“ (t., 1907) oraz romans rewolucyjny „Partja“ (t., 1911).

Słowacki Juljusz (ob.). Setna rocznica urodzin **S.**, przypadająca w 1909, zaznaczyła się w całej Polsce szeregiem przeróżnych, w miarę sił i okoliczności, wydawnictw i obchodów, z których najważniejszym był zjazd Słowackiego we Lwowie w październiku 1909. Projekt przeniesienia zwłok na Wawel, pomimo życzeń większości narodu, rozbił się z powodu zakazu biskupa krakowskiego, Puzyny (ob.). W związku z jubileuszem **S.** ukazało się prawie jednocześnie kilka nowych wydań jego utworów, z których przedewszystkim wyróżnia się 10-tomowa edycja W. Gubrynowicza, dokonana zbiorowemi siłami Br. Gubrynowicza i W. Hahna p. t.: „Dzieła, pierwsze krytyczne wydanie zbiorowe“ (Lwów, 1909, 10 t.). Wydawcy nie zadowolili się pismami drukowanemi, sięgnęli do rękopisów i dali wydanie najpełniejsze o dużej wartości naukowej, chociaż niezupełnie kompletne, przygotowuje się bowiem t. XI, dodatkowy; dalej 6-tomowe wydanie Gebethnera i Wolffa w układzie Artura Górskiego (Warszawa, 1910, 6 t.); trzecie wydanie H. Altenberga w układzie T. Piniego (Lwów, 1910, 2 t.), zawierające wszystkie drukowane pisma poety. Najważniejszym odkryciem lat ostatnich, dokonanym przy rozpatrywaniu spuścizny rękopiśmiennej **S.**, było odnalezienie i zestawienie rozproszonych cząstek wspaniałego utworu, w formie dramatu fantastycznego, któremu wydawcy nadali tytuł „Samuel Zborowski“. Całość odszukanych i zestawionych cząstek pomieścił Artur Górski w *Słowie* warszawskim z 1901, częściowo w *Słowie polskim* lwowskim; pierwsze książkowe wydanie sporządził Biegeleisen (Warszawa, 1903); drugi wydobyty z zapomnienia dramat „Zawisza Czarny“ ogłosił w osobnym wydaniu A. Górski (Warszawa, 1906; poprzednio w pismach nadto było niedokładne wydanie Rychtera). Nowe fragmenty i warjanty „Beniowskiego“ odszukał J. Tretiak i podał w 1902 w *Gaz. Lwowskiej* (№ 212 i 223) i *Bibl. Warsz.* (sierpień). Z utworów prozaicznych ważnym jest tak nazwany przez wydawcę, prof. Tretiaka, „List apostolski“ (1904, *Bibl. Warsz.*, t. II). Pamiętnik **S.** ogłosił H. Biegeleisen (Warszawa, 1901); nadto ukazały się drobniejsze utwory i urywki, ogłaszane po różnych czasopismach. Z wydań krytycznych utworów **S.** zasługuje na uwagę prócz wymienionych: wzorowe wydanie „Genezis z Ducha“ przez W. Lutosławskiego (Kraków, 1903); „Anhellego“ przez W. Hahna (w „Bibl. Westa“); „Rozmowa z matką Makryną“ przez H. Biegeleisena (Lwów, 1904); przekład „Iljady“ (dwie pieśni) wydał ze swemi rysunkami S. Wyspiański. W ostatnich czasach ukazało się też wiele studjów krytycznych nad twórczością i pojedyńczemi utworami **S.** Ważniejsze z nich: W. Hahn „Poeta i natchnienie J. **S.**“ (1904, „Pam. lit.“); Drogosław „O Marji Stuart **S.**“ (1906, *Ateneum*); S. Askenazy „Na marginesie Kordjana“ (1902, *Kwart. hist.*); S. Witkowski „Czas napisania „Genezis z Ducha“ (1904, „Pam. lit.“); K. Jarecki „J. **S.** poemat „O Szwajcarji“ (1903, *Bibl. Warsz.*); Z. Wasilewski „Stosunki **S.** z Goszczyńskim (w zbiorze „Śladami Mickiewicza“, Lwów, 1905); K. Jarecki „Beatrix Cenci“ (1904, *Bibl. Warsz.*). Dwa najwybitniejsze utwory z ostatniej doby twórczości „Król Duch“ i „Samuel Zborowski“ wywołały liczne prace, z których prócz znakomitej pracy Matuszewskiego „**S.** i nowa sztuka“ (Warszawa, 1909, III wyd.) ukazały się: J. G. Pawlikowskiego „Studjum nad „Królem Duchem“ część pierwsza: „Mistyka Słowackiego“ (Lwów, 1909), J. Matuszewskiego „Król Duch czy Królowie Duchy“ (Warszawa, 1908), K. Jareckiego „Znaczenie i idea „Króla Ducha“ (1903, *Bibl. Warsz.* III); J. Żuławskiego „Prolegomena“ (1902); T. Micińskiego „Do źródeł duszy polskiej“ (Kraków, 1906); W. Hahna „J. **S.** Samuel Zborowski“ (Lwów, 1905); S. Schneidera „Teorja palingienezy w Sam. Zborowskim“ (t., 1905); W. Makowskiego „Godzina pogardy“ (Wilno, 1906); St. Tatarówny „**S.** i Nietzsche“ („Pam. lit.“). Jubileusz **S.** wywołał całą powódź studjów, rozpraw, przyczynków oraz książeczek popularnych, udostępniających utwory poety szerszemu ogółowi. Wyszło z racji jubileuszu kilka zbiorowych pism: nauczyciele szkół galicyjskich wydali „Księgę pamiątkową ku uczczeniu setnej rocznicy urodzin J. **S.**“ (Kraków, 1909, 3 t.); nauczyciele gimnazjum II we Lwowie wydali księgę „Juljuszowi **S.**“ (Lwów, 1909); uniwersytecka młodzież pod kierunkiem J. Kallenbacha wystąpiła z wydawnictwem „Cieniom Juljusza **S.**“ (Lwów, 1909); W. Hahn ogłosił „J. **S.** w poezji polskiej“, rodzaj antologji oraz „Rok **S.**, księga pamiątkowa obchodów, urządzanych ku czci poety r. 1909“ (Lwów, 1911); ostatecznie wyszło kilkanaście jubileuszowych dziełek popularnych, wśród których wyróżnia się „Żywot i wybór pism J. **S.** w setną rocznicę urodzin“ (Lwów, 1909, nakł. Macierzy Polskiej), ze wstępem i w układzie K. Wojciechowskiego. Z ważniejszych studjów o **S.**, wydanych w roku jubileuszowym wymieniamy: B. Chlebowskiego „**S.** i Szekspir“; S. Majkowskiego „Anhelli **S.** w świetle najnowszych badań krytyczno-literackich“; T. Grabowskiego „Juliusz **S.**, jego żywot i dzieła na tle współczesnej epoki“ (Kraków, t. I., 1909, t. II, 1912); tegoż „Filozofja J. **S.**“; J. Kleinera „Układ i tekst dzieł J. **S.**“ (Lwów, 1910); tegoż „Studja nad **S.**“ (t., 1909); W. Hahna „Szkice literackie o J. **S.**“; L. Meyeta „**S.** i Wiszniewski“; tegoż „**S.** i Komierowski“; T. Sinki „Hellenizm J. **S.**“; ks. J. Ciemniewskiego „J. **S.**, w świetle swoich pism religijnych“; J. Wiśniowskiego „Święto poety, jubileuszowe szkice o **S.**“; H. Trzpisa „Ze studjów nad **S.**“; L. Janowskiego „Lata uniwersyteckie **S.**“; W. Lutosławskiego „Darwin i **S.**“; M. Sokolnickiego „J. **S.** wychowawcą narodowym“ J. Z. Koneczny „J. **S.** w świetle okultyzmu“ i in. Prócz te-

go redakcja Sfinksa wydała Cyprjana Norwida „O Juljuszu Słowackim w sześciu publicznych posiedzeniach“ (Warszawa, 1909; pierwsze wyd., Paryż, 1861); C. Jellenta napisał „Druid Juljusz **S.**“ (Lwów, 1911), a B. Chlebowski opracował **S.** w wyd. „Sto lat myśli polskiej“ (Warsz., 1900). Bibljografję wydań utworów **S.** i opracowań o nim prowadzi W. Hahn w „Pamiętniku literackim“. W 1912 ukazały się po rosyjsku w świetnym przekładzie poety K. Balmonta (ob. II supl.) trzy utwory **S.**: „Balladyna“, „Lilla Weneda“, „Samuel Zborowski“. Dawniej jeszcze przełożył Balmont fragmentarycznie lub w streszczeniu: „Sen srebrny Salomei“ (w przedmowie do przekładu „Salome“ Wildego) i „Genezis z ducha“ (w książce p. t. „Kwiaty wężowe“, studjum „Przeobrażenie ofiary“). Przekłady innych utworów **S.** mają się wkrótce ukazać po rosyjsku w przekładzie tegoż poety.

Słowicki Józef, członek Centralizacji Tow. Demokratycznego Polskiego, wypowiedział ostatnie słowo dążeń tego Towarzystwa w jego „Piśmie“ z 1840 w ważnym artykule p. t. „Uwłaszczenie“.

Słowikowski Józef, inżynier i matematyk polski, mgr. nauk matem., * 1843, † 1905, był asystentem geodezji w politechnice lwowskiej, następnie inżynierem wodociągów w Warszawie. Prace **S.** wchodzą głównie w zakres hidrotechniki i statyki graficznej, publikował je przeważnie w *Przeglądzie technicznym*, do którego redakcji należał 1881—1893; oddzielnie wydał: „Wodociąg, kanalizacja“ (Warszawa, 1889); „Badanie dźwigarów mostowych“ (t., 1903); „Znaczenie figur Kopernika i Keplera w przyrodzie, nauce, technice“ (t., 1903); nadto w „Pam. fizjograficznym“: „Stan wody na rz. Wiśle pod Warszawą od 1860 do 1880“ (1881), „Charakterystyka Wisły i o zjawiskach towarzyszących zamarzaniu rzek“ (1892). Wydał prócz tego: przekład Cremony Lugiego „Zasady rachunku graficznego“ (Warszawa, 1909) i „Nowe sposoby stosowania starych zasad“ (t., 1905).

Słuck, miasto powiatowe w gub. Mińskiej, w 1907 liczył 14349 m. W powiecie Słuckim na 260,499 m. było: 79·4% Białorusinów, 15·6% Żydów, 2·8% Polaków, 1·8% Wielkorosjan, 0·1% Niemców, 0·3% innych; 73·3% prawosławnych, 15·7% żydów, 10·6% katolików, 0·1% protestantów, 0·3% innych.

Słupca, miasto powiatowe gub. Kaliskiej, w 1910 liczyło: 5,862 m., w tym 3,613 katolików, 2,077 żydów, 128 prawosławnych, 44 protestantów. W powiecie Słupeckim na 122,905 m. w 1909 było: 97,800 katolików, 17,569 protestantów, 7,221 żydów, 312 prawosławnych, 3 innych.

Słupska Marja z *Zarembów*, malarka polska. * w 1872. Kształciła się początkowo w Warszawie u Gersona, następnie w Paryżu. Wystawia kwiaty, martwą naturę oraz portrety przeważnie damskie. W 1899 objęła wykłady rysunku i kompozycji dekoracyjnej w szkole Muzeum przemysłu i rolnictwa.

Słupski Feliks, malarz polski, * 1869, kształcił się w Warszawie u Gersona i w Paryżu w szkole Julien'a. Wystawił w salonie paryskim: obraz „Cisza“ i portrety. Osiedliwszy się w Warszawie poświęcił się prawie wyłącznie zajęciom pedagogicznym.

Słupski Zygmunt, publicysta polski, w 1886 wyjechał do Ameryki, gdzie redagował pismo polskie, poczym pracował w dziennikach angielskich. Ogłosił nadto komedje: „Sprytny podlotek“, „Córunia“; powieści: „Politykier“ (nagrodz. na konkursie); „W raju“; „Czwarty lipca“; „Garść śmiechu i łez“, satyry i humoreski; „W obronie świątyni“, powieść historyczna; dokonał też wielu przekładów z angielskiego i francuskiego.

Smaczniński Aleksander, literat i publicysta polski, * 1845 w Piotrkowie, jako syn *Wincentego* **S.** (ob.), † 1908 w Warszawie. Gimnazjum ukończył w Warszawie, poczym wyjechał za granicę na studja rolnicze, które przerwał, by wziąć udział w powstaniu 1863. Po upadku powstania znalazł się na emigracji. Kiedy wrócił do kraju był dwukrotnie aresztowany i więziony za uczestnictwo w wypadkach 1863. Odzyskawszy wolność, osiadł we własnym majątczku Sacinie (pow. Rawski). W r. 1889 przeniósł się do Warszawy, gdzie rozpoczął pracę publicystyczną i literacką. Artykuły zamieszczał niemal wyłącznie w *Tyg. mód i powieści*, którego był redaktorem przez lat 16. Tworzył także powieści, nowele i opowiadania, pisane żywo i zajmująco. Oddzielnie ogłosił: „Zbłąkani“; „W wieku“; „Na dnie otchłani“; „Samodzielna“; „Nowele“; „Ze wspomnień“ (Warszawa, 1903, 2 t.); „Z za kraty“.

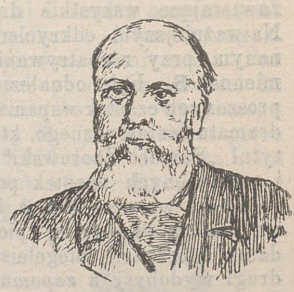
Smaczniński Aleksander.

Smedt Karol, historyk i teolog belgijski, * 1833 w Gandawie, w 1851 wstąpił do zakonu Jezuitów, był profesorem uniwersytetu w Lowanjum w l. 1864—76, rektorem kolegjum św. Michała w Brukselli 1899—902. Brał udział w pracach bollandystów od 1870, a w 12 lat później został ich prezydującym. Ogłosił po łacinie: „Wstęp ogólny do historji kościelnej“ (1876); „Rozprawy w pierwszej epoce historji Kościoła“ (1876); „Akta biskupów z Cambrai, 1092—1138 (1880); ze współudziałem braci bollandystów: „Acta świętych“ (1882—1906); „Katalog rękopisów hagiograficznych łacińskich przed XVI w. w Bibl. Nar. w Paryżu“ (1889—93) i t d., nadto szereg rozpraw w rozmaitych czasopismach. Jest człon-

kiem honorowym Akademji belgijskiej, Instytutu francuskiego, Akademji hiszpańskiej.

Smetanka Emil, filolog czeski, * 1875, docent języka i literatury czeskiej w Pradze, od 1908 profesor nadzwyczajny. Główniejsze prace: „Kdy byla skládána czeská Alexandreis“ (1898); „K postille Chelczického“ (1902); „Początki slov. jazykozpyta w Czechach“ (1904); „Chelczickeho Postilla“ (1900—03, 2 cz.); „Struczne dziejiny literatury czeské“ (1905) i t. d. Wydaje staroczeski słownik.

Smet de Naeyer.

Smet de Naeyer Paweł, hrabia, mąż stanu belgijski, * 1833 w Gandawie. Bogaty przemysłowiec, obrany do parlamentu 1886 jako przedstawiciel partji katolickiej; poszedł w ślady Beernaerta, zwalczał głosowanie powszechne (1891), występując jako utalentowany mówca. W r. 1894 objął tekę ministra finansów w gabinecie Burleta, 1896 został prezesem ministrów i ministrem finansów, 1899 podał się do dymisji. Otrzymał tytuł ministra stanu i wkrótce znów (1899) wrócił na stanowisko premjera, piastując przytym tekę ministra finansów i robót publicznych. Za jego współdziałaniem zostało uchwalone prawo o wyborach proporcjonalnych 1900. Stanowisko **S. d. N.** zachwiało się 1903, ale po wyborach 1904, kiedy katolicy zostali przy władzy, pomimo wzrostu wpływu liberałów, **S. d. N.** znów z powodzeniem zwalczał opozycję czy w sprawie służby wojskowej, czy w sprawie Konga (1906).

Smiczklas Tadeusz, historyk chorwacki, * 1852, profesor uniwersytetu w Zagrzebiu i prezes Akademji południowo-słowiańskiej. Z prac jego ważniejsze: „Poviest Hrvatske“ (1879 — 82); „Dvijestogodisznjica oslobodjenja Slavonije“ (1891); „Zivot i djela Trarje Raczkogo“ (1895); „Misli i djela biskupa Strossmayera“; „Ziwo i djela Ivana Kukuljewicza-Sakcinskogo“ i in., oraz szereg rozpraw w wydawnictwach Akademji zagrzebskiej.

Smidowicz Wincenty (pseud. *W. Wieresajew*), wybitny beletrysta rosyjski, * 1877 w Tule z ojca Polaka i matki Rosjanki. Skończył wydział medyczny w Petersburgu, podczas studjów brał czynny udział w ruchu społecznym młodzieży akademickiej, był lekarzem wolnopraktykującym i szpitalnym, podczas wojny rosyjsko-japońskiej lekarzem w armji czynnej. Wrażenia swoje z wojny opisał w szeregu szkiców w czasopismach. Czynność literacką zaczął od szkiców z życia górników („Podziemnoje carstwo“). Wydane około 1890 jego „Oczerki i razskazy“ uczyniły go sławnym, bardziej jeszcze rozsławiły go „Zapiski wracza“, tłumaczone na wiele języków (istnieje przekład polski). W utworach swoich przeprowadza tendencje marksowskie; nie tyle zalety artystyczne, ile treść decyduje o poczytności **S.** Opowiadania **S.** wyszły oddzielnie w 3 tomach.

Smith Goldwin, historyk angielski, † 1910 w Toronto w Kanadzie.

Smokowiec, uzdrowiska w Tatrach Wysokich na stronie węgierskiej. **S.** Stary, na wzniesieniu 1,017 m., **S.** Nowy 992 m., **S.** Niżni 888 m. (ob Schmecks).

Smolarski Mieczysław, napisał: „Pieśni i sprawy rycerskie“ (Kraków, 1910); „Poezja powstania listopadowego“ (t., 1911).

Smoleńska gubernja, na 56,042·6 klm. kw. liczyła w 1908: 1,860,500 m. Podług spisu powszechnego 55% ludności stanowili Białorusini, 44% Wielkorosjanie, 1% innych; Polaków osiadłych 4,985, w wojsku 2,329; prawosławnych było do 98%. Główne miasto, Smoleńsk, miało 63,346 m. (1906).

Smoleński Tad.

Smoleński Tadeusz, historyk i egiptolog polski, * 1854 w Jaworzu na Szląsku cieszyńskim, † 1909 w Krakowie, gdzie ukończył gimnazjum 1902, poczym wstąpił na uniwersytet Jagielloński. Zagrożony chorobą płuc 1905 udał się do Egiptu i tutaj poświęcił się studjom egiptologicznym pod kierunkiem słynnego Maspero, w którym znalazł nadto przyjaciela; w grudniu 1905 odbył z inż. Geniuszem wycieczkę do Górnego Egiptu, w lecie 1905 wrócił do Krakowa. W 1907 otrzymał kierownictwo wyprawy Węgra, Bocka, do Górnego Egiptu w El-Gamhoud, gdzie wykopano 70 sarkofagów z mumiami; Ak. krakowska otrzymała 3 egzemplarze oraz 2 kamienie rzeźbione z napisami Ptolomeusza I. W 1908 na propozycje Maspery, został sekretarzem pomocnikiem komitetu organizacyjnego II międzyn. kongresu archeologicznego w Kairze w 1909. Po kongresie do śmierci przebywał w Krakowie. **S.** był współpracownikiem „Wielkiej Enc. II.“, ogłaszał artykuły z historyi polskiej. Z Egiptu pisywał do pism krajowych i francuskich. Oddzielnie wydał: „Wczesna młodość Stanisława Orzechowskiego, 1513 — 1532“ (Warszawa, 1908); „Skargiana, 1564 - 1570“ (Ks. jubil. Rey'a, 1905); „O dzisiejszym stanie badań egiptologicznych“ („Rozpraw. Ak. Krak.“, 1906); „Austro-węgierskie wykopaliska w Górnym Egipcie 1907“ (tamże); „Wykopaliska egipskie 1901 — 1906“ (Lwów, 1907). W rękopisie pozostawił: „Północne ludy morskie za Ramzesa II i Menefty“ oraz przekład z hjeroglifów baśni staroegipskich „Czarodzieje Mem-

fisu". Por. G. Maspero „T. **S.**" i biografja w *Przegl. hist.* (t. IX, 1909).

Smoleński Władysław, historyk polski, ogłosił nadto: „Rządy pruskie na ziemiach polskich, 1793—1807" (Warszawa, 1903); „Dzieje narodu polskiego" (t., 1904); „W sprawie konfederacji Targowickiej" (Kraków, 1904); „Szkice z dziejów szlachty mazowieckiej" (t., 1908), „Emigracya polska w latach 1795—97" (Warszawa, 1911).

Smolikowski Paweł, ks., rektor kolegjum polskiego w Rzymie, * 1849 w Twerze, gimnazjum oraz seminarjum duchowne ukończył w Warszawie, dalsze studja teologiczne odbywał w Rzymie, gdzie wstąpił do zgr. Zmartwychwstańców. Wyświęcony na księdza obrządku grecko-katolickiego w celu objęcia misji w Bulgarji, kilka lat spędził w Andrjanopolu, poczym powrócił do Rzymu i objął rektorat kolegjum polskiego tamże. Po Kajsiewiczu był przez pewien czas generałem zgrom. Zmartwychwstańców. Napisał „Historję zgromadzenia Zmartwychwstańców" (Kraków, 1900—03, 4 t.), oraz szereg rozpraw teologicznych.

Smolikowski Paweł.

Smolikowski Seweryn, filozof i estetyk polski, brat poprzedniego, *1850 w Twerze, gimnazjum i wydział prawny ukończył w Warszawie. W l. 1874—91 był współredaktorem *Bibl. warszawskiej*, gdzie drukował wiele artykułów, następnie jednym z redaktorów „Wielkiej Encykl. Ilustr.", w której prowadził dział filozofji, sztuk pięknych i nauk społecznych; z szeregu rozpraw tam umieszczonych ważniejsze: „Akemedja", „Encyklopedje", „Sztuka egipska", „Sztuka grecka" i in. Prócz prac, wymienionych w głów. dziele, napisał: „W sprawie Szczerbca Bolesławowego" *(Bibl. warsz.*, 1879); „Cywilizacja i jej prawa" (tamże, 1880); „Sofiści greccy i współczesni" (t., 1880); „Religja pozytywna" (t., 1875) i t. d.

Smolka Stanisław, historyk polski, w 1886 zorganizował polską misję historyczną w archiwum watykańskim, 1891—902 był sekretarzem generalnym Akademji Umiejętności, 1901 powołany do austrjackiej Izby panów, 1903 ustąpił z katedry uniw. Jagiellońskiego. Ogłosił nadto: „Mieszko stary i jego wiek" (Warsz., 1881); Najdawniejsze pomniki dziejopisarstwa rusko-litewskiego" (Kraków, 1889); „Unja Litwy z Koroną" (t., 1903); „Polityka Lubeckiego" (t., 1907 — 908, 2 t.); „Korespondencja Lubeckiego z ministrami sekretarzami stanu" (tamże, 1909, 4 t.); wespół z M. Bobrzyńskim „Jan Długosz" (t., 1893).

Smolka Stanisław.

Smoluchowski Marjan, fizyk polski, * 1872 w Brühl pod Wiedniem, ukończył Theresianum w Wiedniu i uniwersytet tamże, doktorat otrzymał 1895, następnie prowadził studja w Paryżu, Glasgowie, Berlinie; 1898 habilitował się w Wiedniu, 1900 mianowany profesorem nadzwyczajnym, a 1903 zwyczajnym fizyki teoretycznej we Lwowie; 1908 wybrany na członka kor. Ak. krakowskiej, t. r. otrzymał nagrodę Haitingera Ak. wiedeńskiej. Jest doktorem *honoris causa* uniwersyt. w Glasgowie. Prace ogłasza w „Rozpr. Ak. krak.", „Pracach mat.-fiz." *Kosmosie*, „Philosoplical Magazine", „Annalen der Physik" i in.; ważniejsze z nich: „O zależności promieniowania od rodzaju ośródka otaczającego" (1896); „O przewodnictwie cieplnym gazów rozrzedzonych" (1898); „O powstawaniu żył podczas wypływu cieczy" („Rozpr. Akad. krak.", 1904); „O średniej drodze cząsteczek gazu i o związku jej z teorją dyfuzji" („Biul. Ak. Um.", 1906); „Kinetyczna teorja opalescencji gazów w stanie krytycznym oraz innych zjawisk pokrewnych" (tamże); „Doświadczenia nad fałdowaniem się sprężystych płyt pływających" („Biul. Ak. krak.", 1909); „O przewodnictwie cieplnym ciał sproszkowanych" („Biul. Ak. krak.", 1910); „Ewolucja teorji atomistycznej" (Kraków, 1911).

Smoluchowski Marjan.

Smotrycki Jan, publicysta polski, * 1882 w Aleksandrowie; otrzymał nagrodę na konkursie dramatycznym „Macierzy Polskiej" we Lwowie za obrazek „Jasiek sierota". Współpracownik *Gońca*, *Kurjera Świątecznego*, *Kolców* i in.

Smólski Grzegorz, publicysta i dziennikarz polski, * 1837 w Galicji wschodniej, † 1911 w Wiedniu. Zawód dziennikarski rozpoczął przed 40 laty jako korespondent wiedeński *Gazety Narodowej*, później pisywał do *Nowej Reformy*, *Prawdy* i innych pism galicyjskich, poznańskich i warszawskich. Liczne podróże po Serbji, Bulgarji, Czarnogórzu, Turcji uczyniły go biegłym znawcą słowiańszczyzny południowej, którą opisywał. Zwiedzał też różne okolice Polski, znał doskonale Szląsk, Pomorze, pisał studja o Kaszubach, ogłaszał rozprawy etnograficzne i porównawczo-językowe. Ostatnią jego pracą był słownik gwary podhalańskiej. Piastował godność wiceprezesa Związku dziennikarzy słowiańskich w Wiedniu. Oddzielnie ogłosił: „Ślady słowiańskie na ziemiach dawnej Racji i Windelicji" (Kraków, 1906); „Kolonje i stosunki niemieckie w Galicji" (t.,

1910); „Ludność pierwotna czterech krajów czysto niemieckich“ (t., 1910); „Orawa i jej ludność polska“ (t., 1910); „O polskim czasopiśmiennictwie najstarszej doby“ (t., 1910); „Gwara tatrzańska i jej piśmiennictwo“ (1911) oraz kilka dziełek o Wiedniu i jego okolicach.

Smyrna, tureckie miasto nadmorskie w Azji Mniejszej (ob.), liczy 225,000 m. W 1904 odkopano *Aphrodision* w **S.** Ze świątyni, którą później zamieniono na kościół, pozostały tylko fundamenta. Ale rozpoznano istnienie propylejów i sanctuarium. Wydobyto dużo rzeźb, serję fryzów greckich czy rzymskich, które przedstawiają bitwę bogów i olbrzymów, sceny polowania, pochód Dionisosa. W okolicy świątyni Afrodyty odkopano fundamenta wielkiego gmachu z licznemi fragmentami architektury i rzeźb dekoracyjnych: lwy, meduzy, płaskorzeźby epoki romańskiej, oraz ruiny pałacu rzymskiego, długości 100 m., szerokości 50 m., zawierającego salę z mozaiką.

Snellen Herman, oftalmolog holenderski, † 1908 w Utrechcie.

Snellman Jan Wilhelm, filozof i mąż stanu finlandzki, * 1806 w Sztokholmie, † 1881 w Danskarby. Docent uniwersytetu w Abo, (1835), od 1839 przebywał w Szwecji, gdzie brał czynny udział w życiu politycznym i literackim. Po powrocie do Finlandji został dyrektorem liceum w Knopio (1843) i założył dziennik fiński, później szwedzki. Profesor filozofji od 1856, obrońca praw narodowych Finlandczyków, wszedł do senatu jako szef finansów (1863—68), przeprowadził reformę lingwistyczną (1863) i monetarną (1865). Obrany do sejmu, odegrał tam wybitną rolę, był prezesem Tow. literackiego finlandzkiego, Tow. naukowego finl., kierownikiem wielu publikacji. Pozostawił mnóstwo dzieł najrozmaitszej treści, zbiorowe ich wydanie ukazało się w 10 tomach (1892—98).

Snieders August, pisarz flamandzki, † 1904 w Antwerpji; był członkiem Akademji flamandzkiej w Gandawie i belgijskiej w Brukselli.

Sobeski Michał, estetyk polski, * 1877 w Pleszewie w Poznańskim, gimnazjum ukończył w Poznaniu, studja uniwersyteckie odbywał w Monachjum, Lipsku, Gietyndze, Berlinie; doktorat z psychologji otrzymał w Wrocławiu 1902 na podstawie pracy „O złudzeniach zmysłu dotyku“, praca oparta na doświadczeniach własnego pomysłu. W 1911 został docentem estetyki w uniwersytecie krakowskim. Artykuły i rozprawy z dziedziny filozofji sztuki, literatury i estetyki ogłaszał w *Nowej Gazecie, Kurjerze Warszawskim, Krytyce, Sfinksie, Bibl. Warsz., Museionie* i in. Osobno wydał: „Wyspa Cytera“ (1908); Żeromskiego „Dzieje grzechu“ (1908); „Przędziwo Arachny“ (Warszawa, 1909); „Cieszkowskiego Prolegomena do historjozofji“ (Kraków, 1910); „Uzasadnienia metody objektywnej w estetyce“ (t., 1910); Interludja z pogranicza sztuki i filozofji“ (t., 1912).

Sobeski Władysław, patrjota polski, * 1813. Brał udział w powstaniu listopadowym, służąc w pierwszym pułku jazdy kaliskiej; walczył pod Grochowem, Dębem Wielkim, Kuflewem, Mińskiem i w w. in. bitwach. Uczestniczył potym niemal we wszystkich stowarzyszeniach narodowych. Brał udział 1846 w przygotowaniach do powstania, a w ruchu r. 1848 stanął na czele powrotu Gnieźnieńskiego i wielkie oddał usługi powstaniu wielkopolskiemu. Po jego upadku więziony był w fortecy poznańskiej i w Bydgoszczy i uwolniony na skutek amnestji. Przez wiele lat był posłem na sejm pruski z powiatu Gnieźnieńskiego. Por.: „Album Muzeum Narodowego w Rapperswylu“. (Rapperswyl, 1882).

Sobieski Jakób (ob.). Ukazały się fragmenty pamiętnika **S.**, ojca króla Jana, z podróży odbytej w l. 1613 i 1638 (Warszawa, 1903).

Sobieski Wacław, historyk polski, w l. 1906—1907 spędził na studjach archiwalnych w Londynie i Paryżu; 1908 został prywatnym docentem na uniwersytecie Jagiellońskim, 1911 profesorem historji powszechnej tamże. Ogłosił nadto „Szkice historyczne“ (Warszawa, 1904); Archiwum Jana Zamojskiego“ (t., 1904); „Trybun ludu szlacheckiego“ (t., 1905); „Henryk IV wobec Polski i Szwecji“ (Kraków, 1904); „Zabiegi Dymitra Samozwańca o koronę polską“ („Rozpr. Akad. Um.“, 1908); „Polska a hugonoci po nocy św. Bartłomieja“ (Kraków, 1910); „Studja historyczne“ (Lwów, 1912).

Sobieszczański Józef, dziennikarz polski, * 1874 w Żarkach, do szkół uczęszczał w Warszawie. Pracę na niwie dziennikarskiej rozpoczął 1897 w *Tygodniku Polskim*, w 1898 przeniósł się do *Kurjera Porannego*.

Sobolewski Maciej, pułkownik wojsk napoleońskich, * 1781, † 1809 w Hiszpanji. Nauki pobierał w korpusie kadetów w Warszawie, następnie w Akademji wileńskiej, później w Paryżu. Gdy weszło wojsko francuskie, wstąpił do pospolitego ruszenia, potym dostał się do sztabu gien. Zajączka. W 1806 Napoleon mianował **S.** pułkownikiem. Przy oblężeniu Grudziądza, Gdańska i przy korpusie obserwacyjnym okazał wielkie zdolności i bohaterstwo. Użyty następnia przez gien. Zajączka do administracji II legjonu zjednał sobie powszechne uznanie. Wyznaczony wraz z VII pułkiem do Hiszpanji, odbywał kampanję pod Zajączkiem, i zaraz na wstępie okrył się sławą pod Almoraz, gdzie pog gradem kul przeszedł most i spędził nieprzyjaciela, zabrawszy mu jeńców i armaty. W bitwie pod Almonacid, dn. 11 sierpnia 1809, dowodząc brygadą, w chwili gdy śmiałym swym atakiem, zdecydował o zwycięstwie, padł rażony nieprzyjacielską kulą karabinową. Por.: Bagiński W., „Typy wiarusów Napoleońskich. Zarysy biograficzne“ (Warszawa, 1912).

Sobolewski Walenty, hr., namiestnik Król. Polskiego, * 1770, † 1831 syn *Macieja* **S.**, pierwszego i ostatniego wojewody warszawskiego, i Ewy z Szydłowskich, wojewodzianki płockiej, 1785 starosta warszawski, 1788 poseł na sejm czteroletni. Za Ks. Warszawskiego mianowany kasztelanem, 1810 wojewodą, w l. 1816—19, po Wawrzeckim, ministrem sprawiedliwości, 1819 ministrem stanu. W 1826 objął urząd prezesa Rady administracyjnej i namiestnika Król. Polskiego i obydwie funkcje pełnił do śmierci. Por.: Cieszkowski St. „Senatorowie Księstwa Warszawskiego i Król. Polskiego“ (Warszawa, 1911).

Sochacki Zagłoba Zygmunt Bronisław, inżynier polski, * 1877 we Lwowie, ukończył szkołę realną w Stanisławowie 1896, politechnikę lwowską 1900. W 1907 mianowany profesorem nadzwyczajnym politechniki lwowskiej, 1910 profesorem zwyczajnym, w 1910 dziekanem wydziału budowy maszyn. Napisał: „Teorja turbin parowych“ (1906); Nowe stawidło Bachricha“ (1909): „Rozwój motorów cieplikowych w ostatnich latach“ (1909); „Nowoczesne turbiny parowe“ (1909); „Obliczanie dławików labiryntowych“ (1910); „Elektrownia miejska w Wiedniu (1911); nadto: „Reorganizacja wydziału budowy maszyn w Szk. Pol. we Lwowie“; „I wystawa awiatyczna we Lwowie“ (1910); „Organizacja kursów inżynierskich“ (1911).

Sochaczewski Aleksander, malarz polski, brał czynny udział w powstaniu 1863. Zaaresztowany wraz z ks. sufraganem Konarskim, Henrykiem hr. Orłowskim i Br. Szwarcem, skazany został wraz z niemi na szubienicę. Wyrok wykonano na dwuch pierwszych, Szwarcowi i **S.** zamieniono karę śmierci na ciężkie roboty. **S.** spędził na Syberji przeszło 20 lat i zajął się tam odtworzeniem martyrologji polskiej na tych dalekich pustyniach w cyklu obrazów przedstawiających rzeczywistość. Notował, robił szkice—i tak powstał szereg jedynych w swoim rodzaju dzieł sztuki, niesłychanej wartości pod względem historyczno-narodowym, a niepoślednich jako utwory artyzmu; ważniejsze z nich: „Powrót z katorgi do koszar“; „Poranek w katordze“; „Ostatnie pożegnanie zesłanych u stóp pogranicznego kamienia Syberji“; „Brodiagi, zaskoczeni przez powrotny mróz“; „Ostatni akt brodiażki“ i t. d.

Sochaczewski Aleks.

Sochaczów, miasto powiatowe gub. Warszawskiej, w 1909 liczył 6.657 m., w tym 4,746 żydów, 1,858 katolików, 42 prawosławnych, 8 protestantów. W pow. Sochaczewskim na 74,557 m. w 1909: było 60 999 katolików, 7,375 protestantów, 5,980 żydów, 106 marjawitów, 94 prawosławnych, 3 innych.

Sochor Wacław, malarz czeski, * 1855. Studja odbywał w Monachjum i Paryżu u Carolusa Duran. Ważniejsze prace: „Procesja w Boże Ciało“ (1889); „Atak kawalerji pod Koeniggrätz“ (muz. broni w Wiedniu“). Z portetów jego wyróżniają się szczególnie: dra Srba, burmistrza Pragi i ks. Ferdynanda Lobkowica.

Socin Albert, orjentalista niemiecki, w 1876 został profesorem zwyczajnym w Tubindze, 1890 w Lipsku. Napisał nadto: „Zum arabischen Dialekt von Marokko“ (1893); „Der arabische Dialekt der Houwara“ (1894); „Diwan aus Zentralarabien“ (1900—01, 3 cz.).

Socjaldemokracja Kr. Polskiego i Litwy, partja socjalistyczna, która powstała w Król. Polskim w 1893 głównie z tych resztek organizacji p. n. Związek robotniczy (ob. II supl.), które nie weszły ostatecznie do Polskiej Partji Socjalistycznej (ob. II supl.). Początkowo organizacja ta nosiła nazwę „Socjalna demokracja polska“ i wydawała pismo *Sprawa robotnicza*. W l. 1893—94 nawiązała stosunki w sferach robotniczych w Warszawie, Łodzi i Dąbrowie. Po ściślejszej konsolidacji organizacja przybrała w 1894 nazwę „Socjald. Kr. Pol.“. Dn. 10 i 11 marca 1894 urządziła pierwszy zjazd w Warszawie, sformułowała wyraźnie swój program: zdobycie ogólno-państwowej konstytucji i najszerszego samorządu ludowego w kraju, odrzucenie programu niepodległościowego, solidarność z ruchem rosyjskim. Aresztowania w 1894 zadały dotkliwy cios **S.** w kraju, pomimo to krzątała się ona jeszcze; w czerwcu 1895 odbyła w Warszawie drugi zjazd. Po nowych aresztowaniach pod koniec 1895, działalność **S.** w kraju zamiera, a resztki jej 1896 przystąpiły do PPS. **S.** wznawia dopiero swą działalność w kraju pod koniec 1899, ale już p. n. **S. K. P.** i **L.** Od 1903 rozpoczęła wydawać regularnie co miesiąc *Przegląd Socjaldemokratyczny*, pismo teoretyczne, prócz tego od końca 1902 pismo agitacyjne *Czerwony Sztandar*, wreszcie od 1904 *Przegląd robotniczy*, pismo popularne. W lipcu 1903 odbyła **S.** czwarty z kolei zjazd partyjny, na którym, między innemi, zaznaczyła potrzebę autonomji terytorjalnej dla Polski i Litwy. W 1903 **S.** wzięła udział w zjeździe „Ros. Soc. Dem. Rob. Partji“, a w 1906 na zjeździe tej partji w Sztokholmie oficjalnie do niej przystąpiła, tak że obecnie stanowi część składową „Soc. Dem. Partji Rosji“. W 1905 na równi z innemi grupami brała **S.** udział w ruchu rewolucyjnym, w organizowaniu strajku powszechnego, w licznych manifestacjach, strajkach ekonomicznych i t. d. Liczebnie wtedy wzrosła i wpływ jej wzmógł się znacznie, co wynikało poczęści stąd, że rewolucja rosyjska na razie imponowała znacznej części społeczeństwa polskiego, a **S.** była jedyną partją

w kraju, która nigdy nie ignorowała ruchu rosyjskiego. Wszechpotężna dotąd w świecie robotniczym P.P.S. musiała z **S.** dzielić wpływy, a nawet na skutek wypadków rosyjskich modyfikować swoje poglądy i sposób działania, odsuwając się coraz bardziej od pierwotnego programu. Walka jednak między P.P.S. i **S.** nie ustawała. Od 1905 P.P.S. domagała się odrębnej konstytuanty w Warszawie, **S.** obstawała za ogólno-państwową w Petersburgu; dalej, P.P.S. była za związkami zawodowemi bezpartyjnemi, a **S.** za partyjnemi, i ostatecznie **S.** teoretycznie zwalczała uprawiany przez P.P.S. teror, który sama praktykowała, posiadając własną organizację bojową. **S.** zawsze zajmowała najbardziej doktrynerskie, ortodoksyjno-marksowskie stanowisko śród partji socjalistycznych w Polsce, a w polemice z innemi grupami socjalistycznemi w kraju najwięcej poświęcała energji na zwalczanie dążności, mających na celu niepodległość Polski. R. 1909 z łona **S.** wystąpiła grupa K. Zalewskiego. Secesjoniści utworzyli odrębną partję p. n. „Solidarność Robotnicza".

Socjalistyczne partje. Stale postępujący wzrost industrjalizmu i w związku z tym coraz większa proletaryzacja mas przyczyniają się do powiększenia kadrów socjalistycznych; ale jednocześnie przy rozszerzeniu wpływów **S. p.** zachodzą liczne zmiany w poglądach i punktach programowych socjalizmu współczesnego. Burżuazja która pod parciem mas robotniczych, z konieczności godzić się musi na wiele ustępstw dla rzeszy pracującej, zarówno w zakresie ekonomicznym jak i politycznym, często występuje łącznie z **S. p.** przeciwko żywiołom agrarnym, konserwatywnym i klerykalnym. **S. p.** nieraz popierają rządy liberalne w Europie zachodniej i socjaliści nawet sięgają po teki ministerjalne (Francja, Australja, Anglja, propozycje czynione we Włoszech). Sytuacja taka na socjalizm współczesny oddziałała podwójnie. Z jednej strony wywołało to odstępstwa od ortodoksyjnego marksizmu i większe liczenie się z wymogami spółczesnego życia politycznego, co wytworzyło w socjalizmie rozmaite kierunki ugodowe: w Niemczech — rewizjonizm (ob.), we Włoszech (ob.) — reformizm, we Francji — jauresizm (kierunek Jaurèsa) i ministerjalizm. Z drugiej znów strony w krajach korzystających z pełni swobód politycznych, jak Belgja, Włochy, a przedewszystkim Francja—gdzie prawie cały program minimum został wcielony w życie, socjaliści piastują teki ministerjalne, a co niewiele wpłynęło na ogólną sytuację mas robotniczych — wytwarza się niewiara do parlamentaryzmu wogóle, powstaje negacja dążności politycznych, i na tym tle wyrasta nieprzejednany syndykalizm rewolucyjny (ob. II supl.). Związki zawodowe robotnicze, rosnąc w coraz większą potęgę i stając się coraz bardziej czynnikiem samodzielnym i decydującym w życiu robotniczym, odgrywają w tych matamorfozach socjalizmu rolę pierwszorzędną, przytym w rozmaitych krajach w kierunku wręcz przeciwnym. Związki zawodowe w Niemczech występują coraz ostrzej przeciwko rewolucyjnemu doktrynerstwu partji i pchają ją w kierunku rewizjonizmu. We Francji znów związki zawodowe (syndykaty) w ostatnich czasach są głównym podłożem, z którego wyrósł syndykalizm rewolucyjny. W Anglji, gdzie związki zawodowe (trades-unions, ob.) są znacznie starsze od wszelkich **S. p.**, nie dawały one przez długi czas przystępu ideologji socjalistycznej do swych szeregów; w ostatnich dopiero czasach wobec pogarszającej się sytuacji klasy robotniczej ideje socjalistyczne zaczynają do nich przenikać. Wzrost **S. p.**, przy coraz większej demokratyzacji społeczeństw europejskich i wynikającym z tego rozszerzeniu praw wyborczych ludności, sprawił, że we wszystkich prawie parlamentach europejskich deputowani robotniczy stanowią dość dużą grupę. Załączona tabliczka wskazuje liczbę posłów robotniczych i stosunek ich procentowy w 1911:

Państwo	Ilość posłów rob.	Stosunek proc. do wszystkich posłów
Finlandja . .	84	42
Szwecja . .	36	21·8
Danja . . .	24	21
Belgja . . .	34	20
Luksemburg .	10	20·5
Austrja . . .	88	17
Francja . . .	76	13
Niemcy . . .	51 (1912: 103)	12·8 (25)
Norwegja . .	11	9
Włochy . . .	44	8·6
Holandja . .	7	7
Anglja . . .	40	6
Szwajcarja .	7	4
Rosja . . .	13	4
Serbja . . .	1	0·62
Hiszpanja . .	1	0·25

Socjaliści-rewolucjoniści, rosyjska partja socjalistyczna, która zorganizowała się w 1901—1902. W przeciwieństwie do socjalnych demokratów uważa, że dla socjalizmu zyskać można nietylko proletarjat fabryczny, lecz również i włościaństwo i inteligiencję pracującą. Teoretyczne podstawy **S.-r.** opierają się na pracach Ławrowa (ob.), Michajłowskiego (ob.), W. Czernowa i in. W dezyderatach politycznych różnią się od socjalnych demokratów tym, że są zwolennikami t. zw. socjalizacji ziemi (ob. II supl.) oraz decentralizacji, godząc się na dążności autonomiczne narodowości, wchodzących w skład państwa Rosyjskiego, dalej, że uprawiają teror polityczny, potępiany przez socjalną demokrację; w l. 1902—05 wykonali szereg zamachów i aktów terorystycznych i brali udział w ruchu agrarnym. Z ich łona wydzieliła się później grupa maksymalistów (ob. II supl.) o tendencji anarchistycznej. Częste bar-

dzo prowokacje, jak również wstępowanie oddzielnych członków partji na drogę bandytyzmu zdyskredytowało **S.-r.** w opinji publicznej i przerzedziło ich szeregi. Po sprawie Azefa (ob. Rosja w II supl.), przestali prawie istnieć. W wyborach do pierwszej Dumy nie brali udziału, bojkotując ją, w drugiej mieli 36 deputowanych, w trzeciej nie mają żadnego przedstawiciela. **S.-r.** w najczystszej formie są echem t. zw. rosyjskich „narodnikow“ (ludowców) i „Narodnoj Wolji“ (ob. II supl.) jednocześnie. Wydawali nielegalne pismo *Rewolucionnaja Rossija* (1902—06) i legalne: *Narodnyj Wiestnik*, *Myśl*, *Soznatelnaja Rossija* oraz mnóstwo książek, broszur i odezw.

Socjalizacja ziemi, reforma agrarna, figurująca w programie partji rosyjskiej socjalistów-rewolucjonistów (ob. II supl.), polega na zniesieniu prywatnej własności ziemskiej i wydzierżawianiu gruntu w równych częściach jednostkom przez komitety gminne, powiatowe i t. d., przyczym zgromadzenie narodowe (parlament) odgrywać ma rolę pośredniczącą między poszczególnemi miejscowościami. Por. Nowotorżskij „**S.** ziemli“.

Socyn Faust, reformator religijny, ob. art. w gł. dziele.

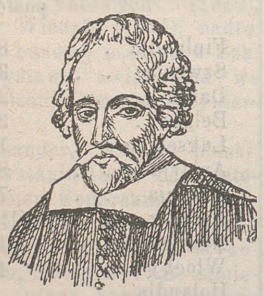

Socyn Faust.

Soden Juljusz, baron, polityk niemiecki, 1900—906 był ministrem spraw zagranicznych w Wirtembergji, 1906 znów został premjerem.

Söderberg Hjalmar, pisarz szwedzki, * 1873, w Sztokholmie. Uczeń zarówno Anatola France'a jak Ibsena. Napisał dwa tomy nowel: „Törvillerser“ (1893, „Zbłąkany“) i „Historietten“ (1898) o głębi psychologicznej i lekkiej ironji; zbiór opowiadań „Det mörkner öfver vägen“ (1908, „Na krzyżujących się drogach“); mistrzowską powieść autobiograficzną „Martin Birks ungdom“ (1901, „Młodość Martina B.“); tragiedję „Getrud“ (1906); psychologiczną powieść „Doktór Glas“ (1905) i in.

Söderhjelm Jarl Werner, filolog i krytyk finlandzki, * 1859 w Wyborgu. Studja odbywał w Finlandji, Niemczech i Paryżu. Docent 1889, profesor filologji francuskiej (1894), ogłosił szereg cennych prac o średniowiecznej literaturze francuskiej i ciekawe życiorysy pisarzy finlandzkich: „K. A. Tavastsjerna“ (1900); „A. G. Sjöström“ (1895); „Runeberg“ (1904) i t. d. Znawca wszystkich literatur europejskich, o wytrawnym guście i wielkiej erudycji, cieszy się niezmierną powagą w całej Skandynawji.

Sofja, stolica Bulgarji, w 1905 liczyła 82,621 m. W 1910 odbył się w **S.** kongres dziennikarzy słowiańskich, lekarzy, sokołów, II kongres wszechsłowiański, na którym Polacy oficjalnie nie byli reprezentowani (ob. neoslawizm).

Sofokles, tragik grecki (ob.). W przekładzie polskim prof. Kazimierza Morawskiego wyszły **S.:** „Antygona“ (Warszawa, 1904); „Król Edyp“ (Kraków, 1904); „Elektra“ (t., 1905).

Sofol, sól srebrowa kwasu formylonukleinowego, proszek żółtawo biały, bardzo wrażliwy na światło. Używa się w okulistyce.

Sokal, miasto powiatowe w Galicji, w 1900 liczył 9,609 m. przeważnie Polaków i Rusinów, 3,778 Żydów. W okręgu sądowym **S.** na 70,178 m. Polacy stanowili 34·0%, Rusini 65·5%, Niemcy 0·5%; unici 68·4%, katolicy 16·9%, żydzi 14·2%, protestanci 0·1%.

Sokal Emil, inżynier polski, zajął się sprawami hidrotechnicznemi i asenizacją miast. Prace swe ogłaszał w *Przeglądzie technicznym*, do którego redakcji należał 1891—1893, oraz w *Czasopiśmie technicznym*; oddzielnie wydał: „Budowa kanałów ulicznych“ (Warszawa, 1899).

Sokolnicki Michał, historyk polski, odbywał studja w Paryżu i Lwowie. Artykuły treści społecznej i rozprawy historyczne drukował w *Krytyce*, *Sfinksie* i in. Osobno ogłosił drukiem: „Wojna r. 1809“ (Kraków, 1909); „les Origines de l'emigration polonaise en France 1831 — 1832“ (Paryż, 1910); „Juljusz Słowacki wychowawcą narodowym“ (1910). „Gienerał Michał Sokolnicki“ (1912).

Sokolnicki Michał, znakomity gienerał, ob. art. w gł. dziele.

Sokolnicki Michał.

Sokołowski Alfred, lekarz polski, w 1908 został wybrany, po śmierci Hayera, na stałego sekretarza Tow. lekarskiego w Warszawie, zorganizował Tow. przeciwgruźliczne, któremu prezyduje od 1910. Oprócz licznych rozpraw, ogłaszanych w czasopismach lekarskich z zakresu medycyny wewnętrznej, wydał nadto: „Klimat przymorski, kąpiele i podróże morskie“ (1908); „Wykłady kliniczne chorób oddechowych“: t. I „Choroby tchawicy i oskrzeli“ (1902), t. II „Choroby płuc“ (1903), t. III cz. I. „Choroby opłucnej i śródpiersia“, cz. II „Suchoty płucne“ (1906), praca ta uwieńczona nagrodą Akad. Krakowskiej, została przełożona na język niemiecki i rosyjski.

Sokołowski August, historyk polski, w 1890 wybrany posłem z Krakowa do parlamentu wiedeńskiego, sprawował ten mandat bez przerwy do 1900. Ogłosił nadto: „Dzieje Polski porozbiorowe ilustrowane“ (Wiedeń, 1898, I wyd.; 1903,

II wyd.); „Polska, obrazy i opisy“ (Lwów, 1906); „Historja powstania listopadowego, 1830 — 31“ (Wiedeń, 1908); „Powstanie styczniowe, 1863—1864“ (t., 1910); „Generał Ignacy Prądzyński w świetle własnych Pamiętników, korespondencji i nowszych badań“ (Kraków, 1912).

Sokołowski Marjan, polski historyk sztuki, profesor uniw. Jagiellońskiego, † 1911 r. w Krakowie; ogłosił nadto: „Dwa gotyzmy, wileński i krakowski w architekturze i złotnictwie“ (Kraków, 1906); „Ornament sznurowy w katedrze romańskiej na Wawelu“ (t., 1910).

Sokołowski Marjan.

Sokołów, miasto powiatowe gub. Siedleckiej, w 1909 liczył 9,738 m., w tym 7,092 żydów, 2,522 katolików, 124 prawosławnych. W pow. Sokołowskim na 80,732 m. w 1909 było: 67,360 katolików, 11,841 żydów, 1,250 prawosławnych, 280 protestantów, 1 marjawita. Skład narodowościowy powiatu według spisu powszechnego: 85·5% Polaków, 12·6% Żydów, 0·8% Wielkorosjan, 0·5% Małorusów, 0·6% Niemców.

Sokoto, państwo w Sudanie środkowym (ob.). Na początku XIX w., wojownik, Dan Fodie opanował tę krainę, założył miasto **S.** i stworzył wielkie państwo muzułmańskie wdłuż Tszadu i Nigru. Później państwo to się rozbiło na części i sułtan **S.** pozostał z wasalnemi państwami Zaria, Kano, Katsena, Yakuba i in. Traktaty francusko-angielskie z 1890 i 1898 uznają królestwo **S.** za posiadłości angielskie. W 1906 wybuchnął bunt w **S.** Oficerowie angielscy i cały oddział wojska zostali wymordowani na północno-wschodzie **S.**, koło granicy francuskiej, przez plemiona Tuaregów. W ciągu miesiąca powstanie było stłumione.

Sokół, towarzystwo gimnastyczne. U Słowian powstały organizacje sokolskie najwcześniej w Czechach; ukształtowały się one na wzór niemieckich towarzystw gimnastycznych, mając na celu wytworzenie fizycznie i moralnie zdrowego pokolenia, wychowanego w zasadach demokratycznych i narodowych, oraz zjednoczenie narodowe. Założycielami praskiego **S.** byli: dr. Mirosław Tyrsz i Indrzich Fügner w 1862, przyczym umundurowanie **S.** czeskich przypominało garybaldyjczyków. Sokolstwo czeskie rozwijało się stale; w 1905 doszło do 885 organizacji, których zjednoczenie nosi nazwę „Svaz cesko-slovanského sokolstva“ (od 1896). Najsilniej wśród Słowian rozwinięte sokolstwo u Czechów wielce się przyczyniło do odrodzenia tego narodu. Sokolstwo czeskie po za ćwiczeniami gimnastycznemi, grami (głównie na powietrzu), zlotami z akompanjamentem własnych orkiestr i śpiewaniem sokolskich pieśni, dba o wprowadzenie lekcji gimnastyki do szkół, urządza koncerty, odczyty, przedstawienia i wszelkiego rodzaju uroczystości niepolitycznej natury; dalej, zakłada bibljoteki, czytelnie i szkoły szczególnie w miejscowościach, gdzie Czechom grozi wynarodowienie, daje inicjatywę do wznoszenia pomników, urządza ochotnicze straże ogniowe po wsiach i t. d. Za przykładem Czechów poszli inni Słowianie: chorwacki „Savez“ (Zagrzeb 1904) obejmuje Chorwację, Slawonję, Dalmację, Bośnię-Hercegowinę, Istrję; słowieński **S.** (Lublana, 1905) obejmuje Krajnę, Styrję i Wybrzeże; Serbowie mają w Belgradzie centrum sokolskie („Duszan Silni“), Bulgarzy w Sofji („Junak“), Rusini z Galicji i Bukowiny we Lwowie (1893). Według wzorów czeskich pierwszy polski **S.** powstał w 1867 we Lwowie. Od tego czasu rozwój sokolstwa w Galicji wciąż postępował. Na zjeździe delegatów **S.** we Lwowie 20 paźdz. 1911 wydział Związku sokolego przedstawił sprawozdanie w którym streszczono wyniki dotychczasowej działalności towarzystw sokolskich. W 1910 przybyło 16 gniazd i blisko 3,000 członków; obecnie Związek liczy 232 towarzystw i 28,306 członków. Procent druhów ćwiczących się wzrasta: w 1908 wynosił 15%, w 1910 wzrósł do 16%, w 1911 doszedł do 20%. Liczba uczniów i uczennic, pobierających naukę gimnastyki w **S.** wynosiła w 1910: 27,078. Przychód towarzystw w 1910 wynosił 1,525,966 koron, rozchód 1,257,353 koron. W 1910 przybyło 20 sokolni, jest ich obecnie 117, boisk jest teraz 108. Ogólna wartość nieruchomości z końcem 1910 wynosiła 5,002,410 koron, fundusz budowy sokolni 397,540 koron. Cały majątek ruchomy i nieruchomy przedstawia wartość 5,904,290 koron, a po potrąceniu ciężarów wartość czystą 2,687,157 koron. W Poznańskim, istnieje również kilkadziesiąt towarzystw sokolich zjednoczonych w „**S.** Wielkopolskim“ z siedzibą w Poznaniu od 1893 r.; w 1905 było 70 gniazd sokolich; nadto Szląsk i Bukowina mają swoje organizacje sokole. Polacy amerykańscy również zakładają związki sokole, w 1905 było w Ameryce 26 organizacji. Sokolstwo wielkopolskie tamowane jest w swym rozwoju przez rząd pruski. W Królestwie Polskim w okresie wolnościowym powstał **S.**, lecz rząd wkrótce rozwiązał towarzystwo. Na zlotach sokołów galicyjskich bywają często przedstawiciele **S.** poznańskiego, a niekiedy i amerykańskiego.

Sokółka, miasto powiatowe gub. Grodzieńskiej, w 1907 liczyła 7,598 m. W powiecie Sokólskim na 110,545 m. było: Białorusinów 83·9%, Żydów 12·2%, Wielkorosjan 1·8%, Polaków 1·2%, Małorusów 0·4%; katolików 69·4%, prawosławnych 18·1%, żydów 12·2%. W 1906 Polacy mieli w posiadaniu 0·8% własności większej.

Sokulski Franciszek, rodem z Galicji, brał

udział w powstaniu 1831, w ruchu rewolucyjnym w Galicji w 1848, w wojnie węgierskiej 1849, wreszcie w powstaniu 1863. Przebywał długi czas w Turcji, gdzie mu powierzono budowę pierwszej w tym kraju linji telegrafu elektrycznego. Zygmunt Miłkowski w „Sylwetach emigracyjnych“ (Lwów, 1901) skreślił sylwetkę **S.**

Solari Jan Chrzciciel, rzeźbiarz francuski, * 1840 w Aix, † 1906 tamże. Wykonał między innemi: „Bachantkę“ (1867); „W kąpieli“ (1869); „Posłannictwo“ (1870); prócz tego szereg biustów, między innemi E. Zoli (na cmentarzu Montmatre), i pomników.

Soldi Emil Artur, rytownik, rzeźbiarz i pisarz francuski, * 1846 w Paryżu, † 1906 w Rzymie. Wyrył cały szereg wspaniałych medalionów w metalu i drogich kamieniach, wykonał poczet posągów, między innemi „Florę“, posąg marmurowy w ogrodzie Tuileries w Paryżu; stosował polichromję do rzeźby. Jest nadto autorem licznych dzieł z historji, jak: „l'Art et ses procédés depuis l'antiquité“; „la Sculpture égyptienne“ (1876); „Recueil et memoires pour l'histoire de l'art“; „les Arts méconnus“ (1881) i t. d. Zajmował się też badaniami archeologicznemi, założył Towarz. poszukiwań archeologicznych i napisał książkę „la Langue sacrée“, w której usiłuje dowieść, że znaki i rysunki na starożytnych garnkach i naczyniach są pierwotnym językiem symbolicznym.

Solidaryzm (łac. *solidus*—trwały), doktryna moralna i społeczna, oparta na współdziałaniu. Fakt solidarności społecznej dał impuls wielu teorjom solidarystów. „Zasada moralności **S.**—mówi A. Fouillée—polega na tym, że każde stworzenie społeczne, rodzi się i rozwija swoje życie indywidualne w łonie społeczeństwa, korzysta z wysiłków społecznych poprzedników i powinno z tej racji przyczyniać się do dobra ogółu“. Teorję długu społecznego i quasi-umowy L. Bourgeois wiąże z solidarnością. Zobowiązania moralne pochodzą z długu, zaciągniętego przez jednostkę wobec przeszłości i teraźniejszości, z którą się solidaryzuje, zapewnie nieświadomie, ale faktycznie i prawnie, ponieważ uznaje dobrodziejstwa współzależności. Źródłem **S.** są teorje Piotra Leroux, Jana Reynaud, Sécrétana, Mariona i Renouvier. **S.** czasem występuje w szatach teologicznych, opartych na idei solidarności w złem, w upadku i odrodzeniu, czasem znów w szatach socjologicznych i ekonomicznych. Durkheim wiąże go ściśle z teorją podziału pracy. Zastosowanie w życiu społecznym **S.** jest dosyć wszechstronne: począwszy od protekcjonizmu, a skończywszy na rozmaitych instytucjach filantropijnych, humanitarnych i współdzielczych rozmaitego typu (higieniczne, handlowe, przemysłowe, kooperatywy wytwórcze i spożywcze i t. d.). Przed kilku laty publicyści warszawscy z obozu postępowego (Kurnatowski, Rappaport), głównie opierając się na Bourgeois pragnęli zaszczepić u nas **S.**, jako specjalny prąd społeczny, przeciwstawiający się z jednej strony ugrupowaniom konserwatywnym, z drugiej socjalistycznym; próby te chybiły. Por. Durkheim „De la division du travail social“ (1893); Marion „Solidarité morale“ (1899); L. Bourgeois „Solidarité“ (1902); G. Séailles „les Affirmations de la conscience moderne“ (1908); A. Fouillée „les Eléments sociologiques de la morale“ (1905); J. Kurnatowski „O solidaryzmie“ (Warszawa, 1907).

Solms Laubach Herman, hr., botanik niemiecki, * 1842 w Laubach. W 1888 został profesorem i dyrektorem ogrodu botanicznego w Strasburgu. Z prac jego, wchodzących w zakres głównie systematyki i paleontologji ważniejsze: „Einleitung in die Paläphytologie“ (1887); „Weizen und Tulpe und deren Geschichte“ (1899); „Die leitenden Geschichtspunkte einer allgemeinen Pflanzengeographie“ (1905). **S.** redaguje *Botanische Zeitung*.

Solmsen Feliks, lingwista niemiecki, * 1865 w Schneidemühl, studja odbywał w Berlinie, Lipsku i Halli. Habilitował się 1893 w Bonn, 1897 został tamże nadzwyczajnym, a 1907 zwyczajnym profesorem języków indogiermańskich, klasycznych i słowiańskich. Ważniejsze prace: „Studien zur lateinischen Lautgeschichte“ (1894); „Untersuchungen zur griechischen Laut-und Verslehre“ (1901); „Incriptiones Graecae selectae“ (1903); „Beiträge zur griechischen Wortforschung“ (1909).

Solowce, gromada naturalna minerałów, nazwę swą biorąca od soli kamiennej, najważniejszej przedstawicielki całej gromady. Do **S.** należą związki metali ciężkich i lekkich z chlorowcami. **S.** posiadają połysk szklisty, niekiedy aż blask djamentowy, barwy najczęściej jasne, twardość nieznaczną.

Solska Irena *z Poświków*, aktorka polska, żona *Ludwika S.*, * 1878 w Warszawie, wstąpiła do teatru krakowskiego 1897, gdzie grywała pod pseudonimem *Pomian*, później (od 1900) przebywała we Lwowie, obecnie występuje w teatrze krakowskim w sztukach Ibsena, Zapolskiej, Przybyszewskiego i t. d.

Solska Irena.

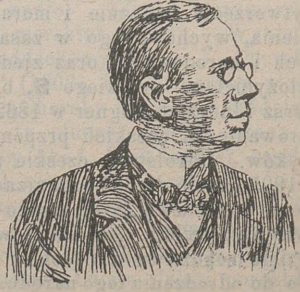

Solski Ludwik.

Solski Ludwik, wybitny aktor polski, * 1855 w Galicji, wystąpił po raz pierwszy na scenie teatru krakowskiego 1875, poczym przebywał kolejno w towarzystwach dramatycznych: Trapszy, Wójcickiego, Kremskiego i Puchniewskiego. W 1882 występował w Poznaniu w rolach charakterystycznych i amantów oraz w operetkach. W l. 1883—99 stale przebywał na scenie krakowskiej za dyrekcji Gliksona, Pawlikowskiego i Kotarbińskiego, grywając role zarówno charakterystyczno-komiczne jak dramatyczne i będąc jednocześnie reżyserem. W 1900 przeniósł się do Lwowa, razem z Pawlikowskim. Od 1905 jest dyrektorem teatru krakowskiego. Grywał w sztukach: Słowackiego, Schillera (Don Carlos), Wyspiańskiego, Fredry, Hauptmana, Sudermana, Kisielewskiego, Przybyszewskiego, Nowaczyńskiego i in. Talent dramatyczny **S.** w pełni rozwinął się w Krakowie za dyrekcji Pawlikowskiego. **S.** Zdumiewa szeroką skalą swego talentu, wielostronną inteligiencją i artystycznym stylizowaniem kreowanych postaci.

Soltészova Helena, pisarka słowacka, *1855, szkolnego wykształcenia nie otrzymała. Z powieści jej i opowiadań, ważniejsze: „Na dedine“ (1881); „Pripravy ku svadbe“ (1882); „Umierajúce diet'a“ (1885); „V cziernickiej szkole“(1891); „Prvé previnenie“ (1896); „Popelka“ (1898); „Za letného vecera“ (1902); „Proti prúdu“ (1904).

Solutol, surowy krezol (ob.) z dodatkiem soli krezolu, rozpuszcza obficie tłuszcze, usuwa zapach, działa dezynfekcyjnie, dla tego używa się w rzeźniach, oborach, stajniach i t. d.

Solvay Ernest, przemysłowiec i myśliciel belgijski, * 1838 w Rebecq. Zajmował się naprzód rafinowaniem soli, następnie fabrykacją gazu, z czasem doszedł drogą praktyczną, jako samouk, do wynalezienia nowej metody fabrykowania sody, mianowicie sposobem amonjakalnym (ob. Sód). Wywołało to całkowity przewrót w tej gałęzi przemysłu i uczyniło z wynalazcy miljonera. Zdobyty majątek **S.** użył na popieranie rozmaitych przedsięwzięć naukowych oraz stworzenie całego szeregu instytucji humanitarnych i naukowych. Jego dziełem były: wyprawa „Belgiki“ do bieguna, uniwersytet w Nancy; w Belgji zaś: Akademja handlowa, Instytut wychowania fizycznego, Instytut fizjologiczny (1893), Instytut socjologiczny (1901); Laboratorjum energietyczne (1906) w Paryżu i t. d. Nakreślił przytym sam programy zajęć i wniósł wiele nowych i płodnych idei do ruchu naukowego. Napisał między innemi: „Du rôle de l'électricité dans les phénomènes de la vie animale (1894); „Notes sur les formules d'introduction à l'energétique physio-et psycho sociologique“ (1902); „l'Energétique considérée comme principe d'orientation rationelle pour la sociologie“ (1904) i t. d. Jest to zaledwie cząstka dorobku umysłowego gienialnego samouka, który śród ciągłych walk i tryumfów przemysłowych, doszedł do szerokich syntez naukowych. W l. 1893—900 był członkiem Senatu.

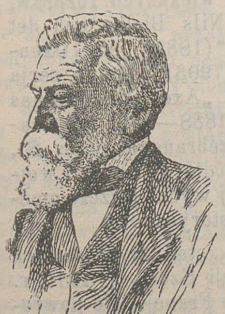

Solvay Ernest.

Sołogub Teodor (pseudonim *T. Tietiernikowa*), wybitny poeta i beletrysta rosyjski, * 1863 r., skończył instytut nauczycielski w Petersburgu. Zwrócił na siebie uwagę opowiadaniem „Tieni“ (1894, *Siewiernyj Wiestnik*). Potym wiele pisał do dekadenckich i modernistycznych czasopism rosyjskich. W l. 1905—06 prócz tego, był współpracownikiem pism radykalno-satyrycznych i społecznych. Z utworów politycznej treści największą wartość literacką posiadają jego krótkie bardzo kolorystyczne „Politiczeskija skazoczki“ (1906). Oddzielnie wydał: „Stichi“ (1896, ks. I); „Tieni“, opowiadania i wiersze (1896); „Tiażełyje sny“, powieść (1900, II wyd.); „Sobranie stichow“ (1904, ks. III i IV); „Żało śmierti“, opowiadania (1904); „Kniga skazok“(1905); „Rodinie“, poezje (1906, ks. V); „Istlewajuszczija liczyny“, opowiadania (1907); „Miełkij bies“, romans (1907); „Zmij“, poezje (1907, ks. VI); „Liturgja mnie“, misterja (1907, skonfiskowane); „Nawji czary“, powieść (1909); „Założniki żyzni“, dramat (1912) i in. **S.** zajmuje odrębne stanowisko śród dekadentów rosyjskich; jest to pisarz ogromnie szczery; wszystko co pisze, w sposób naturalny i organiczny wiąże się z jego psychopatologicznym usposobieniem i przesycone jest prawdziwie głębokim smutkiem i tragizmem. Trzy motywy stale przeplatają się w twórczości **S.**: śmierć, obłęd i erotyzm o cechach sadystycznych, które bynajmniej nie mają znamion roboty literackiej i tanich efektów, lecz są żywiołową emanacją jego opętańczej i udręczonej duszy.

Sołowjew Eugienjusz, pisarz rosyjski, *1863, † 1905. Uprawiał z powodzeniem krytykę literacką z punktu widzenia marksizmu. Prócz wielu artykułów i rozpraw, drukowanych w czasopismach, oddzielnie wydał: „Kniga o Czechowie i Gorkom“ (1901); „Oczerki iz istorji russkoj literatury“ (1903); „Opyt filosofji russkoj literaturatury“ (1905); życiorysy Pisarewa, Tołstoja, Hercena i in., oraz zbiór opowiadań i szkiców „W razdumji“ (1893).

Sołtan Emil, inżynier polski, * 1853, † 1905. Zajmował się głównie obliczeniami i projektami mostów żelaznych; prace swe publikował w *Inżynierji i Budownictwie* i *Przeglądzie technicznym*, ogłosił między innemi: „Ulepszone wzory do obliczania wygięcia belek żelaznych i drewnianych“; „O głównych typach dźwigarów mostowych i o układzie Cantilever w szczególności“

(1892). **S.** 1889—93 należał do redakcji *Przeglądu technicznego*.

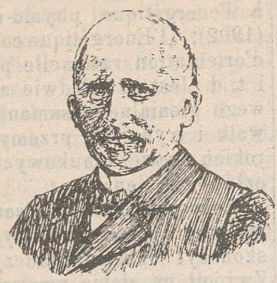

Sołtys Mieczysław.

Sołtys Mieczysław, kompozytor, ob. art. w gł. dziele.

Somalja. *Włoska* **S.** zajmuje wschodnią część krainy wraz z wybrzeżem benadirskim (ob.); na 300,000 klm. kw. posiadała w 1905 około 400,000 m. W r. 1907 uregulowano granicę angielsko-włoską. W 1908 została wytknięta granica kolonji z Abisynją. Kolonją od 1905 zarządza cywilny gienerał-gubernator, który rezyduje w Mogadisho. Budżet pochłonął w 1908/9 1,935,000 lirów dodatków państwowych. Kolonję pokrywa sieć radjotelegraficzna, rozpoczęto budowę kolei między Mogadisho i Afgoi. *Angielska* **S.** na obszarze 155,000 klm. kw. liczy do 300,000 m., od 1905 podlega *Colonial Office*. Budżet kolonji w r. 1908/9: wydatki 134,534 f. szt., dochody 30,326 f. szt. *Francuska* **S.** zajmuje najbardziej na północ wysuniętą część krainy. Obszar podają do 120,000 klm. kw., ludności około 180,000 m.; zarząd spoczywa w rękach gubernatora i rady prywatnej. Główne miejscowości: Dżibuti z 11,000 m., w tym 500 Europejczyków. Budżet kolonji w 1907 sięgał 1,372,476 fr.; metropolja wydatkowała 561,500 fr. *Abisyńska* **S.** ob. Abisynja. Ostatecznie państwo Mułły szalonego niema określonych granic.

Sombart Werner, ekonomista niemiecki, *1863 w Ermsleben, od 1890 profesor w Wrocławiu i 1900 w politechnice berlińskiej. W ekonomji reprezentuje kierunek społeczno-polityczny. Liczne rozprawy ogłaszał przeważnie w „Archiv für soziale Gesetzg. und Statistik". Oddzielnie wydał: „Die römische Campagne" (1888); „Sozialismus und soziale Bewegung im XIX J." (przekład polski, Lwów, 1907); „Der moderne Kapitalismus" (1902, 2 t.); „Die deutsche Volkswirtschaft im XIX J." (1903); „Die gewerbliche Arbeiterfrage" (przekł. polski, Warszawa, 1906); „Gewerbewesen" (1904); „Das Proletariat" (przekł. polski, Warszawa, 1907); „Warum gibt es in den vereinigten Staaten keinen Socialismus" (1906); „Juden und die moderne Volkswirtschaft" (przekł. polski, 1911).

Somm Henryk (pseudonim *Sommiera*), rysownik i grawer francuski, * 1844 w Rouen, † 1907 w Paryżu. Był współpracownikiem wielu pism ilustrowanych oraz wielu wydawnictw, jak: „les Petites Dames" (1881); „Histoires conjugales" (1881) Sauliere'a; „les Cousettes" (1895) Morina; „la Parisienne peinte par elle-même" (1897) Montorqueila i t. d., nadto szeregu Almanachów (1878—1891). Niezrównany jest w oddawaniu typów paryżanek i Japonek; rysunki jego odznaczały się niezmiernym wirtuozowstwem, a akwarele subtelnością i świeżością kolorytu.

Sommer Hugo, filozof i prawnik niemiecki, * 1839 w Wolfenbüttel, † 1899 w Blankenburgu w Harzu, prawo studjował w Gietyndze, filozofję w Heidelbergu i Berlinie. Od 1871 był sędzią w Blankenburgu. W filozofji szedł śladami Lotzego i z tego punktu widzenia zwalczał etykę Iheringa i Wundta. Z prac jego samodzielnych ważniejsze: „De doctrina quam de harmonia rerum praestabilita Leibnitias proposuit" (1864); „Der Pessimismus und die Sittenlehre" (1883); „Ueber das Wesen und die Bedeutung der menschlichen Freiheit und deren moderne Widersacher" (1885); „Gewissen und moderne Kultur" (1884); „Die positive Philosophie A. Comtes" (1886); „Individualismus oder Evolutionismus" (1887); „Der christliche Unsterblichkeistglaube im Gesichts- und Interessenkreis der modernen Bildung" (1890).

Somow Konstanty, malarz i rysownik rosyjski, * 1869, studja odbywał w Petersburgu i Paryżu. Obrazy i rysunki jego posiadają wielkie zalety kolorystyczne i nastrój poetyczny; należy do najwybitniejszych talentów śród młodej gieneracji malarzy rosyjskich. Ważniejsze prace: „Dama w niebieskim kostjumie"; „Tęcza"; „Wyspa miłości"; „Biała noc"; „Dawne czasy" i in. Uprawia nadto sztukę stosowaną, wykonywując rysunki na oprawy, winiety, ex-librysy, oraz rzeźbę („Zakochani", „Damy zdejmujące maski" i t. d.).

Sondén Per, historyk szwedzki, * 1853 r. w Lingköping, od 1884 archiwista w sztokholmskim archiwum państwowym. Ogłosił w „Svensk Historisk Tid skrift" szereg większych rozpraw, nadto oddzielnie wydał: „Nils Bielke och det svenska kavalleriet 1674—79" (1883); „Axel Oxenstierna och hans broder" (1903). Druga serja wielkiej publikacji Akademji „Axel Oxenstiernas skrifter och brefvexling" (1888—900, 7 t.) zawiera mnóstwo materjału, zebranego przez **S.**, który stanowi nieocenione źródło do historji wojny trzydziestoletniej. Później wydał jeszcze mnóstwo cennych materjałów historycznych.

Sone, mrg. *Arasuke*, mąż stanu i dyplomata japoński, * 1849 w prowincji Szosi, † 1910 r. Studja wojskowe odbywał we Francji. Po powrocie do ojczyzny służył w administracji, został sekretarzem Izby deputowanych, 1892 wice-prezesem Izby. W l. 1893—96 był posłem we Francji, potym wszedł do gabinetu mrg. Ito. Za rządów Yamagaty sprawował urząd ministra rolnictwa i handlu, a za Katsury ministra finansów (1901—05). W 1902 otrzymał tytuł barona, 1907 mianowany pomocnikiem rezydenta gieneralnego na Korei, ks. Ito, i obdarzony godnością margra-

biego. Po ustąpieniu ks. Ito 1909 objął jego stanowisko, z którego ustąpił w maju 1910.

Sonnemann Leopold, prawnik i publicysta niemiecki, * 1831 w Hochbergu, † 1909 w Frankfurcie. Zajmował się handlem, w r. 1856 założył dziennik *Frankfurter Zeit.*, najpoważniejszy i najlepiej redagowany dotychczas, dziennik niemiecki. Członek rady miejskiej, później burmistrz Frankfurtu, okazał się energicznym administratorem, zaprowadził szereg inwestycji korzystnych dla rozwoju i dobrobytu miasta. W l. 1871—1876 i 1878—85 był posłem w parlamencie Rzeszy, założył wtedy „partję ludową“ i stale zwalczał politykę Bismarka; protestował przeciwko aneksji Frankfurtu (1866) przez Prusy, jak również aneksji Alzacji i Lotaryngji.

Sonnemann Leop.

Sonnenthal Adolf, von, aktor (nie autor jak w gł. dziele) wiedeński, † 1909 w Pradze.

Sonnino Sidney, baron, polityk włoski (ob.), * 1847 we Florencji. W lutym 1906 został premjerem i ministrem spraw wewnętrznych; w grudniu 1909 znów stanął na czele, potym jeszcze w 1911 ale zwykle krótkie były jego rządy.

Sopoty (zgiermanizowane *Zoppot*, ob.), od 1902 miasto w powiecie Wejherowskim reg. Gdańskiej, 1905 liczyły 11,800 m., w tym: 5,958 katolików, 5,754 protestantów i 88 żydów. Podczas ostatnich wyborów do sejmu pruskiego Kaszubi po raz pierwszy przeprowadzili z **S.** swoich wyborców; w 1909 w **S.** powstał bank kaszubski; t. r. założona spółka wydawnicza od 1 października objęła wydawnictwo *Gryfa*, pisma redagowanego w Kościerzynie przez A. Majkowskiego w duchu młodokaszubskim pod hasłem Derdowskiego: „Nima Kaszub bez Poloni, a bez Kaszub Polści“.

Sorbonna *(Nowa)*. W 1881 państwo łącznie z m. Paryżem postanowiły dokonać przebudowy **S.** Architekt Nénot (ob. II supl.), który się utrzymał na konkursie, rozpoczął prace 1884. Przebudowana **S.** jest imponującym i artystycznie kunsztownym okazem sztuki architektonicznej, a jednocześnie skarbcem pierwszorzędnych dzieł sztuki rzeźbiarskiej i malarskiej. Wśród posągów, popiersi, portretów i fresków, prym trzyma szereg fresków Puvisa de Chavannes (ob.).

Sorby Henryk Cliffon, mineralog angielski, † 1908 w Sheffield. W ostatnich latach życia podjął badania z zakresu oceanografji, gieografji fizycznej; prowadził studja nad budową mikroskopową alg i zoofitów.

Sorel Albert, historyk francuski, † 1906 w Paryżu. Ogłosił nadto: „Recueil des instructions donnés aux ambassadeurs et ministres de France en Autriches depuis le traité de Westphalie jusqu'à la Révolution“ (1884); „Etudes de littérature et d'histoire“ (1901); ukończył wielką pracę „Europe et Revolution“, której tomy, od V do VIII, ukazały się w l. 1902—04. Na polski przełożono **S.** „Kwestję wschodnią w w. XVIII“ (Warszawa, 1905).

Sorel Jerzy, socjolog i publicysta francuski, w l. 1870—92 był inżynierem dróg i mostów, później poświęcił się studjom socjologicznym. Został kierownikiem Szkoły wyższych studjów społecznych w Paryżu, gdzie zdobył uznanie swemi konferencjami. W 1893 wstąpił do redakcji *Ere Nouvelle*, 1895 założył *Devenir Social* z P. Lafarguem i in., po upadku którego współpracował w *Revue Socialiste*, *Mouvement socialiste* i innych czasopismach francuskich, włoskich i niemieckich. **S.**, przyjmując metodę badania Marksa, przeciwny jest dogmatyzmowi marksistów; uchodzi za teoretyka syndykalizmu rewolucyjnego (ob.); nawołuje do akcji bezpośredniej protetarjatu, propaguje jako zasadę przekształcenia społecznego gwałt *(violence)*, którego najdobitniejszym wyrazem jest strejk powszechny. Wywarł doniosły wpływ na myśl i działalność socjalistyczną we Francji, Włoszech, Anglji i t. d. Z pisarzy polskich najwięcej ulegał wpływowi **S.** St. Brzozowski. Oprócz licznych artykułów w czasopismach wydał oddzielnie: „le Procés de Socrate“ (1889); „Avenir socialiste des syndicats“ (1901); „Ruine du monde antique“ (1901); „Saggi di critica del marxismo“ (1903); „Susegnamenti dell'economia moderna“ (1904); „Itroduction á l'economie moderne“ (1911); „le Système historique de Rénan (1905—1906, 4 t.); „la Décomposition du Marxisme“ (1909); „les Reflexions sur la violence“ (1909, 1911); „les Illusions du progrés (1911, przekład polski 1912) i in.

Sorolla y Bastida Joachim, malarz hiszpański, * 1862 w Walencji, uczeń szkoły sztuk pięknych tamże. Prace jego odznaczają się wirtuozowstwem kolorystycznym, rozkład świateł i cieniów jest zdumiewający; w ten sam sposób traktowane są też i liczne jego portrety. Główniejsze obrazy: „Pocałunek“ (1893); „Powrót z połowu ryb“ (muz. luks.); „Szycie chorągwi“ (1900), jego arcydzieło; „Uczta na statku“; „Kąpiel“; „Smutny spadek“ i t. d. Otrzymał na wystawie powszechnej 1900 w Paryżu pierwszą nagrodę, od 1901 jest członkiem Akademji francuskiej.

Sosnowiec, miasto fabryczne w pow. Będzińskim (ob.), 1911 liczył 99,465 m., w tym 65,837 katolików, 18,012 żydów, 11,443 protestantów, 2,137 prawosławnych, 1,279 marjawitów, 40 mahometan; 67,986 Polaków, 18,012 Żydów, 8,465 Niemców, 2,419 Rosjan, 741 Litwinów, 695 Francuzów i in.

Sosnowski Jan, biolog polski, napisał: „Badania nad oporem nerwów“ („Biuletyn Ak. Krak.“,

1901); „Studja nad zmianami gieotropizmu u *Paramaecium aurelia*“ (tamże); „Z pracowni fizjologa“ (Warszawa, 1907); „Anatomja i fizjologja człowieka“ (t., 1908); „Badania nad zmianami przewodnictwa nerwów w stanie czynnym“ („Spr. Tow. nauk. Warsz.“, 1908); „Studja nad pobudliwością“ (t., 1908, 1909).

Sosnowski Oskar, budowniczy polski, ukończył politechnikę w Warszawie, jest budowniczym kolei Warsz.-wied. Otrzymał I nagr. na konkursie na kościół N. M. P. Niepok. Poczęcia (1908), III nagrodę za Zagrodę włościańską (na konkursie koła architektów 1909 r.), wreszcie za plany kościoła przy cukrowni „Zagłoba“ w gub. Lub. odznaczenie.

Soubier Albert, francuski historyk teatru i muzyki, * 1846 w Paryżu, początkowo adwokat, następnie uczeń Savarda, Bazina, Guilmant'a w konserwatorjum. Czynny literacko od 1875, jako redaktor „Almanach des spectacles de Paris“ i krytyk muzyczny różnych pism. Oddzielnie ogłosił: „Précis de l'histoire de l'Opéra comique“ (1887); „Histoire de l'Opéra comique 1860—1887“ (1892), obydwa dzieła z Malherbem; „le Théâtre en France de 1871 à 1892“ (1893); „la Comédie française depuis l'epoque romantique“ (1895); „Histoire de Théâtre lirique de 1851 à 1870“ (1899); nadto wiele przyczynków. Najbardziej znany jest jako historyk muzyki poszczególnych krajów: „Histoire de la musique: Espagne“ (1900, 3 cz.); „Hongrie“ (1896); „Bohême“ (1898); „Russie“ (1897), zawierającą też historję muzyki w Polsce, niedokładną wszakże i z błędami; „Portugal“ (1898); „Histoire de la musique allemande“ (1896), „Suisse“ (1899), „Belgique“ (1901, 2 cz.), „Hollande“ (1901), „Danemark et Suède“ (1902), „Norvège (1903), „Iles britaniques“ (1904—06, 2 cz.) i t. d.

Soukal Józef, pisarz czeski, * 1852. Z zbiorów poezji i opowiadań **S.**, których część przeznaczona dla młodzieży, bardziej znane: „Bajky“ (1886); „Spojenymi silami“ (1887); „Z tiežkych dob“ (1889); Z kroniky przedku“ (1892); „Pani a vladykove“ (1895); „Prostonárodni pohadky“ (1903) i t. d.

Soulié Maurycy, dramaturg francuski, * 1869 w Paryżu. Ważniejsza prace: „Ce vieux Gellier“ (1897); „Chênecoeur“ (1899); „l'Anicroche“ (1901); „le Nez qui remue“, z Grosse'm (1901); „la Mariotte“ z Weberem (1901); „le Roi galant“ (1904); „le Mari de Loulou“ z Grosse'm (1906) i in.

Souriau Maurycy, francuski historyk literatury, * 1865 w Châteauroux. Doktór nauk literackich 1885, był profesorem retoryki w liceach, 1895 został profesorem literatury normandzkiej w Caen. Główniejsze prace: „De la convention dans la tragédie clasique et le drame romantique“ (1885); „la Versification de Molière“; „Evolution du vers français au XVII siècle“; „Louis XVI et la Révolution“; „Bérnardin de Saint-Pierre d'après ses manuscrits“ i in., nadto dokonał szeregu krytycznych wydań utworów dawnej literatury.

Souza Robert, estetyk francuski, * 1865 w Paryżu. Napisał: „Questions de metrique, le Rythme poétique“ (1892); „la Poesie populaire et le Lyrisme sentimental“ (1899); „l'Action esthétique et l'Art public“ (1901); „Ou nous sommes. La victoire du silence“ (1906), rzecz o symbolizmie; nadto kilka tomów poezji.

Sova Antoni.

Sova Antoni, wybitny poeta czeski, * 1864 w Patzau, prawo studjował w Pradze, gdzie jest od 1898 bibljotekarzem miejskim; odbywał liczne podróże po Włoszech, Niemczech, Holandji. Rozpoczął od wierszy lirycznych: „Realistické sloky“ (1890); „Kviety intimnich nálad“ (1891 r.); „Z meho kraje“ (1892), „Soucit i vzdor“ (1894), poczym po wydaniu zbioru szkiców „Prosa“(1898) zwrócił się do powieści i mniejszych opowiadań: „Ivuv román“ (1902); „Výpravy chudých“ (1904); „Povidhy a mensi czrty“ (1903); „O milkovani, lasce i zradie“ (1909). Ogłosił nadto zbiory poezji: „Zlomená dusze“ (1896, I wyd.; 1903, II wyd.); „Vyburzené smutky“ (1897, I wyd.; 1903, II wyd.); „Ballada o jednom cloveku a jeho radostech“, z kartonami F. Kupki (1903); „Hlad“ (1903, 2 wyd.); „Trzi zpievy dniesku a zitrku“ (1905); „Dobrodružstvi odvahy“ (1906); „Liryka lásky a života“ (1907) i in. **S.** jest jednym z głównych przedstawicieli modernizmu czeskiego, wirtuozem wiersza, realistą i symbolistą zarazem, poetą głębokich nastrojów i szerokich idei.

Sowiński Józef L.

Sowiński Józef Longin, znakomity generał polski, ob. art. w gł. dziele.

Sozański Michał Adam, malarz polski, * 1853 we Lwowie, kształcił się tamże i Wiedniu. Przebywał dłuższy czas we Florencji, poświęcając się prawie wyłącznie akwarelom.

Sód, Na, piarwiastek chemiczny z grupy potasowców (ob.). Cząsteczka jednoatomowa. Ciężar atomowy 23·00 wobec tlenu, O=16; c. właściwy w 13·5° 0·9735, temperatura topnienia 97·6°, wrzenia 8·77°; w sprawie słownictwa (ob. Chemiczne słownictwo w II supl.). Sodę otrzymuje się niezależnie od dwuch dawnych metod, Leblanca i Solvay'a, i trzecią, elektrolityczną. Tą drogą otrzymuje się wodzian **S.**, NaOH, a ten następnie za pomocą CO_2 zamienia się na węglan, Na_2CO_3. Ogólna produkcja sody podawana bywa na $1^3/_4$ miljona tonn rocznie (1902), z czego $^2/_3$

do $^3/_4$ przypada na sodę solvayowską. W Królestwie 1 fabryka w Zagłębiu stosuje elektrolizę.

Spahi (ob.). Pod nazwą *Cipahis de l'Inde* został w 1908 utworzony oddział policji, zorganizowany po wojskowemu w Indjach francuskich. **S.** zostają pod rozkazami gubernatora i składają się z Francuzów i tuziemców, kadry ich zapełniają się przez werbunek.

Spahn Marcin, historyk niemiecki, * 1875 w Marienburgu, studja odbywał w Berlinie (1892—1895), habilitował się tamże 1898, został profesorem nadzwyczajnym historji nowożytnej w Bonn 1901, a w końcu t. r. zwyczajnym w Strasburgu. Napisał: „Verfassungen und Wirtschaftsgeschichte des Herzogtums Pommern, 1478—1625“ (1896); „Johannes Cochläus“ (1898); „Philipp Veit“ (1901, LI t. „Künstler-Monographie“); „Der Grosse Kurfürst“ (1902); „Leo XIII“ (1905); „Ernst Lieber als Parlamentarier“ (1906); „Das deutsche Centrum“ (1907).

Spahn Piotr, polityk niemiecki, * 1846 w Winkel w Rheingau; studjował prawo, był naczelnym prezydentem sądu w Kilonji w 1905, w Frankfurcie n. Menem w 1910. Do sejmu pruskiego wszedł w 1882, następnie w 1891, do parlamentu Rzeszy w 1884. W 1895—98 był drugim, 1909 pierwszym wiceprezesem parlamentu. **S.** należy do najwpływowszych członków centrum.

Sparta. Szkoła angielska w Atenach pod kierunkiem Bosanqueta, później Dawkinsa rozpoczęła 1906 poszukiwania w **S.** Wydały one bogaty plon. Odkopano mur okolny koło Akropolisu z czasów rzymskich, nieznany dotąd mur z III w. prz. Chr. i *sanctuarium* Artemizy Orthia, w którym znaleziono przeszło 12.000 rozmaitych przedmiotów, jak: rzeźby ze słoniowej kości, figurki ołowiane, maski gliniane nieznane dotychczas. Z licznych napisów przy poświęceniu wiadomy jest obecnie dokładny plan świątyni; naokoło niej za czasów rzymskich wzniesiony był w formie teatru budynek, gdzie odbywały się walki chłopców i, znane z dziejów, ich biczowanie ku czci bogini. Por. „the Annual of the British school at Athens“ (1905—06).

Spasowicz Włodzimierz, prawnik i pisarz polski, † 1906 w Warszawie. Ogłosił nadto: „W obronie własnej“ (Warszawa, 1902); „Pisma“ (Petersburg 1903, 8 t.); „Potrzeby społeczne w Królestwie Polskim“, razem z E. Piltzem (Kraków, 1902).

Specht Franciszek Antoni, niemiecki teolog katolicki, † 1908 w Monachjum.

Spektator, napisał: „Kapitan fregaty“ (Kraków, 1905); „Kułaki“ (Kraków, 1905).

Spencer Herbert, filozof angielski (ob.). W przekładzie polskim z dzieł **S.** ukazały się nadto: „Etyka stosunków płciowych“ (Warszawa, 1904).

Spencer John Poyntz, hrabia, polityk angielski, † 1910 w Londynie.

Spens-Booden Alojzy, prawnik i polityk austrjacki, * 1835. Był radcą przy najwyższym trybunale w Wiedniu 1890, namiestnikiem na Morawach 1893, ministrem sprawiedliwości w gabinecie Koerbera 1900—1902.

Spett gieograf polski wydał: „Mapę rozsiedlenia ludności polskiej w Galicji z dodatkiem statystycznym“ (Lwów, 1910).

Spiegel Fryderyk, orjentalista niemiecki, † 1905 w Monachjum; od 1867 był członkiem Akademji francuskiej.

Spielhagen Fryderyk, powieściopisarz niemiecki, † 1911 w Charlottenburgu.

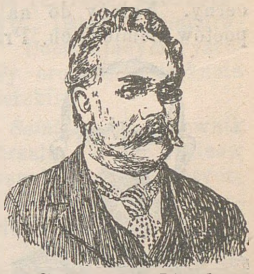
Spielmann Józef.

Spielmann Józef, dr., weterynarz polski. Mianowany profesorem Akademji weterynarji we Lwowie w 1884, został jej rektorem 1908. **S.** wielce się przyczynił do świetnego stanu Akademji, która obecnie należy do najlepszych szkół tego rodzaju w Austrji. Położył też duże zasługi w zakresie gospodarki miejscowej. W 1909 obchodził 25-letni jubileusz działalności profesorskiej.

Spinelowce, nazwa gromady minerałów w systematyce naturalnej, obejmującej związki, wyprowadzane z wodzianów glinu i kwasu borowego.

Spiridonowa Marja, rewulucjonistka rosyjska, * 1884, 1906 wykonała zamach na Łużenowskiego, kierownika ekspedycji karnej w gub. Tambowskiej i organizatora „czarnej sotni“. Skazana była na karę śmierci, zamienioną na 20-letnią katorgę. Sprawa **S.** stała się głośna w całej Europie z powodu tortur, zadawanych jej w więzieniu.

Spirochaeta pallida, krętek blady, wykryty w ostatnich czasach przez Schaudinn'a i wywołujący kiłę (*syphilis*; ob. Krętki w II supl.).

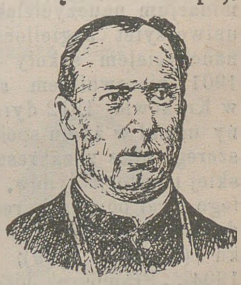
Spis Stanisław.

Spis Stanisław, ksiądz, dr. teologji, * 1843 w Galicji, gimnazjum ukończył w Przemyślu, poczym jako 20-letni młodzieniec wziął udział w powstaniu 1863; był w siedmiu bitwach, dosłużył się męstwem i rozwagą stopnia rotmistrza kawalerji. Następnie poświęcił się studjom teologicznym i w 1880 objął katedrę egzegietyki Pisma św. w uniw. Jagiellońskim, ustąpił z niej w r. 1910. W nauce egzegetyki zostawił znaczny do-

robek samodzielnych badań, których rezultaty ogłaszał w pismach naukowych polskich i zagranicznych. **S.** brał także żywy udział w pracy społecznej, zakładając bursy, organizując towarzystwa oświatowe i t. d.; od szeregu lat był radnym m. Krakowa.

Spitteler Karol, wybitny poeta i pisarz szwajcarski, * 1845 w Liestal w Szwajcarji. Studja prawnicze i teologiczne odbywał w Bazylei, Zurychu, Heidelbergu, 1871—79 był wychowawcą w Rosji, później nauczycielem w Bernie i Neuveville, 1886—92 redaktorem w Bazylei i Zurychu, następnie zamieszkał w swojej posiadłości koło Lucerny. Należy do najgłębszych współczesnych poetów niemieckich. Przejęty pięknem antycznym

Spitteler Karol.

rozpoczął od poezji prozą „Prometheus und Epimetheus“ (1906, II wyd.) w duchu Nietzschego, chociaż przed Zarathustrą napisane (1881); potym idą „Extramundana“ (1883) i „Schmetterlinge“ (1889) wydane pod pseud. *Carl Felix Tandem*. Pod własnym nazwiskiem ogłosił: opowiadanie „Friedli, der Kolderi“ (1891); „Literarische Gleichnisse“ (1892); idyllę „Gustav“ (1908, II wyd.); powieść „Konrad, der Leutenant“ (1906, II wyd.); „Lachenden Wahrheiten“ (1908, III wyd.); epos „Olimpischer Frühling“, najpotężniejszy utwór **S.** Potym jeszcze ukazały się: poezje liryczne „Glockenlieder“ (1906); powieść „Imago“ (1906); „Gerold und Hansli, die Mädchenfeinde“ (1907). Mało ceniony w początkach swej karjery literackiej, ma obecnie coraz liczniejszych wielbicieli, chociaż zbyt wysoki artyzm nigdy zapewne nie uczyni go przystępnym dla szerokich mas.

Spitzer Salomon, dyrektor szkoły im. Kazimierza W. w Krakowie, * 1859 w Tarnowie, seminarjum nauczycielskie ukończył tamże 1879, uniwersytet Jagielloński 1907. W 1879 został nauczycielem szkoły wydziałowej w Tarnowie, 1901 kierownikiem szkoły im. Kazimierza W. w Krakowie, 1912 dyrektorem tejże. Bierze czynny udział w życiu społeczno-kulturalnym. Ogłosił szereg prac z zakresu pedagogiki, historji polskiej i historji Żydów, nauk judaistycznych; prócz tego pisał powieści, recenzje i korespondecje. Oddzielnie wydał między innemi: „Poczucie obowiązku“ (Kraków, 1899); „Mojżesz Maimonides“ (t., 1904); „Franciszek Józef I“ (t., 1905); „Kazimierz Wielki“ (t., 1910); „Zdrój życia“ (t., 1910); „Palestyna“ (t., 1911); „Historja biblijna“ (t., 1912).

Spoelberch de Lovenjoul Karol, mrg., historyk belgijski i zbieracz rękopisów, * 1886 w Brukselli, † 1907 w Royat we Francji. Na podstawie nieznanych materjałów opracował szereg monografji literackich o Musset'cie, Balzacu, Teofilu Gautier, Sainte-Beuve'ie i t. d.

Sporzyński Ksawery, fizyk polski, ogłosił: Fizyka do użytku szkół średnich“ (Warszawa, 1906); „Stałe dielektryczne“ (*Wiad. mat.*, 1908); „Fizyka w dziedzinie życia powszedniego“, przekład dziełka A. Sprockhoffa z uzupełnieniami“ (Warszawa, 1906); „Ze świata mineralnego“ przekład dziełka A. Sprockhoffa z uzupełnieniami“ (t., 1906).

Sprecher von Bernegg Teodor, szwajcarski szef sztabu gieneralnego, * 1850 w Maienfeldzie, był prezesem sądu okręgowego, członkiem Wielkiej rady związkowej, prezesem Rady zarządu kolei. W armji 1874 nadporucznik, od 1880 służył w sztabie gieneralnym, 1891 pułkownik, 1902 komendant fortec gotardzkich, 1905 obrany przez Radę związkową szefem biura sztabu gieneralnego, 1909 dowódcą korpusu.

Sprenger Alojzy, orjentalista niemiecki, † 1893.

Springer Antoni, niemiecki historyk sztuki (ob.). Jego „Powszechna ilustrowana historja sztuki“ ukazała się w polskim przekładzie (Warszawa, 1904, 4 t.).

Spronck Maurycy, polityk i literat francuski, * 1861 w Paryżu. Wybitny dziennikarz pracował w *Journal des Débats* i *Liberté*. Był radcą miejskim w Paryżu, potym posłem do parlamentu w grupie nacjonalistycznej. Ogłosił oddzielnie: „les Artistes littéraires. Etudes sur le XIX siècle“ (1889); „Jacques Bernys“ (1892); „l'An 330 de la Republique, XXII siècle de l'ère chrétienne“ (1894) i in.

Sprung Adolf, meteorolog niemiecki, † 1909 w Poczdamie.

Spyri Johanna *z Heusserów*, szwajcarska autorka dla młodzieży, * 1829 w Hirzel koło Zurychu, † 1901 w Zurychu, w 1852 poślubiła adwokata **S.** Od 1871 ogłosiła szereg opowiadań pełnych życia, humoru i uczucia religijnego. Utwory jej ukazywały się w wielu wydaniach i tłumaczone były na francuski, angielski, włoski; ważniejsze z nich: „Heimatlos“; „Aus Nah und Fern“; „Kurze Geschichten“; „Girtli“; „Aus den Schweizer Bergen“ i t. d.

Squier Efraim Jerzy, podróżnik i starożytnik amerykański, † 1888 w New-Yorku.

Srb Włodzimierz, działacz społeczny czeski, * 1856. Prawnik z zawodu, został obrany radcą miejskim w Pradze, a potym powołany na burmistrza praskiego; urząd ten zajmował w l. 1900—1906. W 1907 obrany posłem do parlamentu wiedeńskiego.

Srbova Anna, pisarka czeska, * 1835. Redagowała kilka pism feministycznych, ogłosiła długi szereg nowel.

Srebra preparaty stosowane w lecznictwie, zawierają jako substancję czynną związki srebra albo srebro-koloidalne. Najstarszy i najczęściej używany jest lapis, następnie idą aktol, itrol, kolargol czyli srebro koloidalne (ob. srebro). *Largina*, składa się z azotanu srebra w połączeniu z ciałami białkowemi. Zawiera 11·1% srebra. Używa się do celów dezynfekcji. Podobnie, jak protargol, nie ma własności przypalających.

Srebro Ag, pierwiastek metaliczny z rodziny miedziowców (ob.), ciężar atomowy 107·88 wobec tlenu, 0=16; temperatura topnienia 954°; w temperaturze 2000° Ag ulatnia się, przechodząc w parę niebieską. Czyste zupełnie Ag otrzymuje się przez stopienie chlorku **S.** z węglanem alkalicznym albo działaniem cynku lub żelaza na chlorek **S.**, polany rozcieńczonym kwasem solnym. Ważne znaczenie zdobyło **S.** w ostatnich czasach w postaci koloidalnej (ob. srebra preparaty). Właściwa produkcja samego **S.** już od dawnego czasu straciła na znaczeniu. Większość **S.** wydobywa się przy przeróbce rud ołowianych, rafinowaniu miedzi, zaledwie $^1/_{18}$ otrzymuje się w samodzielnych procesach ługowania lub amalgamacji. Australja wydobywa wszystko **S.** w procesie ołowianym, Niemcy i Hiszpanja przeważnie. Ponieważ **S.** zawiera stale domieszkę złota, poddają je przeto oczyszczaniu. Całkowita produkcja **S.** w 1901 wynosiła 5,438,443 kg.

Sremac Stefan, wybitny beletrysta serbski, * 1855, † 1906. Z jego powieści i nowel najbardziej znane: „Iwkowa sława“; „Limunacja na sieły“; „Pop Djira i pop Spira“; „Prwa Puszina żałost“; „Troglaw“; „Kapetan Marjan“; „Makam Ibisz-aga“ (szereg obrazów historycznych w stylu epicznym kronik). Często bywa porównywany z Hoholem rosyjskim.

Sroczyński Nowina Józef, gieograf polski, wydał: „O wulkanach i przyczynach wulkanizmu“ (Stanisławów, 1902); „Atlas do dziejów Polski“ (t., 1903); „Szkice kartograficzne“ (t., 1903, I wyd.; 1907, II wyd.).

Srokowski Konstanty, publicysta polski, * 1878 w Ostrowie w Galicji wschodniej, szkoły średnie kończył w Lwowie, gdzie też odbywał studja uniwersyteckie. W 1899 został współpracownikiem *Słowa Polskiego*; 1902 po krótkim pobycie w Warszawie i przygodnym współpracownictwie w pismach tamtejszych przeniósł się do Petersburga, gdzie wszedł do red. *Kraju*. Kilka lat spędził zagranicą: w Niemczech, Szwajcarji i Włoszech; od 1906 jest redaktorem *Nowej Reformy* tudzież współpracownikiem innych pism polskich, w których drukuje artykuły treści politycznej i społecznej oraz feljetony i recenzje. Osobno ogłosił drukiem: „W stolicy białego cara“ (Lwów, 1904); „Bohaterowie“, dramat w 3 akt. (t., 1905, zabroniony przez cenzurę austrjacką); „Likwidacja caratu“ (t., 1906).

Srokowski Mieczysław Marjan, utalentowany powieściopisarz polski, * 1873 r. w Galicji, † 1910 w Warszawie, gimnazjum ukończył w Chyrowie, nauki uniwersyteckie odbywał we Lwowie. Ogłosił drukiem szereg nowel w pismach warszawskich. Osobno wydał: „Chore sny“, poezje (1898); „Epigoni“, powieść (Warsz., 1904); „Krew“, powieść (t., 1906); „Ich tajemnica“, nowele (t., 1908); „Kult ciała“ powieść (t., 1909, skonfiskowana); „Jak łza“, nowele (t., 1910); „Anachroniści“, powieść (t., 1911). Dominującym rysem twórczości **S.** jest wybujały erotyzm i tęsknota za zamarłym światem rycerskim.

Srokowski M. M.

Sta Henryk (właściwie *Saint-Alary*), rysownik francuski, * 1846 w Wersalu. Autor szkiców z życia wojskowego i rysunków humorystycznych w pismach: *le Chat Noir*, *la Chronique amusante*, *Qui lit rit* i t. d. Wydał kilka albumów, jak: „la Chanson du colonel“; „Nos troupiers“; „Petit Faust“, „Salons comiques“ i in.

Staaf Karol Albert, szwedzki prawnik i mąż stanu, * 1860 w Sztokholmie. Adwokat z zawodu, 1896 w Izbie drugiej przystąpił do lewicy liberalnej. Dn. 2 lipca 1905 został ministrem bez teki w gabinecie Lundeberga, należał do delegatów szwedzkich podczas konferencji Karlstadzkiej (1905) przy rozwiązaniu unji z Norwegją. Od 7 listopada 1905 premjer gabinetu liberalnego, przeprowadził wiele reform, ustąpił w końcu maja 1906, nie znalazłszy poparcia dla swojego radykalnego projektu reformy wyborczej; od 1909 wice-prezes Izby drugiej. Z prac jego ważniejsze: „Församlingsrätten“ (1891); „Den svenska lagstiftningen om kvinnan“ (1893).

Stablewski Florjan, arcybiskup gnieźnieński, † 1906 w Poznaniu.

Stabrowski Kazimierz, malarz polski, ustąpił w 1909 ze stanowiska dyrektora Warszawskiej szkoły sztuk pięknych.

Stachiewicz Piotr, malarz polski, ob. art. w gł. dziele.

Stachiewicz Piotr

Stachowicz Michał.

Stachowicz Michał, malarz polski, ob. art. w gł. dziele.

Stachowicz Michał, rosyjski polityk i działacz społeczny, * 1861, ukończył szkołę prawodawstwa. W l. 1892—95 był powiatowym marszałkiem szlachty, od 1895 gubernjalnym w Orle. Jako działacz ziemski stał się bardzo popularnym, za udział w zjeździe ziemców 1902 otrzymał Najwyższą wymówkę. Z przekonań należał do grupy liberalnych słowianofilów. W l. 1904—1905 był na wojnie japońskiej jako pełnomocnik wydziału sanitarnego. W 1905 należał do założycieli „Związku 30 października". W 1906 obrany do pierwszej Dumy, zajął tam wybitne miejsce jako jeden z lepszych mówców i jako jeden z nielicznych członków prawicy. Zwalczał zasadę parlamentaryzmu, żądał odpowiedzialności ministrów jedynie przed monarchą. Dn. 27 czerwca 1906 razem z hr. Heydenem i M. Lwowem założył frakcję „Odrodzenia pokojowego", do której pod koniec I Dumy należało 24 posłów, nie opuszczając „Związku 30 paźdz.", który nie tworzyła frakcji w Dumie; wystąpił zeń dopiero w listopadzie 1906, kiedy komitet partji „Odrodzenia pokojowego" postanowił zerwać stosunki z październikowcami. W r. 1907 obrany został do II Dumy.

Staff Leopold.

Staff Leopold, wybitny poeta polski, jeden z koryfeuszów „Młodej Polski", * 1878 we Lwowie, gimnazjum ukończył tamże 1897, poczym wydział filozoficzny uniwersytetu lwowskiego (1897—902), następnie odbywał studja w Sorbonie (1902—903). Od lat 12 corocznie kilka miesięcy spędza we Włoszech, lato w Tatrach, w r. 1911 przez wiosnę i lato bawił w Paryżu i Bretanji. Ogłosił drukiem poezje: „Sny o potędze" (Warszawa, 1901, wyd. I; 1905, wyd. II. 1909, wyd. III); „Mistrz Twardowski", poemat w 5 pieśniach (Lwów, 1902); „Dzień duszy" (t., 1903, wyd. I; 1908, wyd. II; 1912, wyd. III); „Skarb", dramat (t., 1904, wyd. I; 1908, w. II), wystawiony we Lwowie i Krakowie 1904; „Ptakom niebieskim" (t., 1905, wyd. I; 1910, w. II); „Godiwa", dramat (t., 1906), wyst. w Krakowie 1908; „Gałęź kwitnąca" (t., 1908, I wyd.; 1912, II wyd.); „Igrzysko", dramat (t., 1909), wyst. we Lwowie 1909; „Uśmiechy godzin" (t., 1910); „W cieniu miecza" (t., 1911); „Wybór poezji" (t., 1911); „To samo", dramat (t., 1912), wyst. we Lwowie 1911, w Krakowie i Warszawie 1912. **S.** redaguje wydawnictwo „Symposion"; przetłumaczył 6 tomów Nietzschego. **S.** należy do wyjątków śród poetów „Młodej Polski" przez przeważający u niego ton klasyczny, daleki od wybuchowości i dysonansów modernistycznych. Zawsze towarzyszy mu refleksja filozoficzna, skąpana w promieniach gorącego uczucia. Pełen skupienia, przejrzysty i głęboki, włada po mistrzowsku wierszem; obrazowanie jego odznacza się niezwykłą siłą i jędrnością.

Stal. W ostatnich czasach technika zaczęła wytwarzać i korzystać z rozlicznych specjalnych gatunków **S.**, zawierającej oprócz żelaza i węgla, jako głównych składników, jeszcze nieznaczne ilości dodanych metali, jak: mangan, nikiel, chrom, wolfram, molibden, tytan. Jeżeli **S.** zawiera obok żelaza i węgla jeszcze jeden składnik dodatkowy, zwie się tedy potrójną, jeśli dwa dodatkowe — poczwórną, bardziej złożoną **S.** wyrabiają bardzo rzadko. Wyrób tylu gatunków **S.** umożliwiły postępy w technice przygotowywania stopów dodatkowych głównie w piecach elektrycznych, z wyjątkiem ferromanganu, który wytwarza się przeważnie w wielkich piecach. **S.** *podwójna.* **S.** niklowa wyrabia się w piecach martinowskich zasadowych z możliwie odwęglonego żelaza i niklu kostkowego lub elektrolitycznego, rzadziej z ferroniklu. Miękka **S.** niklowa idzie na dodatki, twardsza po zahartowaniu naturalnym lub w oleju, posiadająca mniej węgla, używa się na koła zębate, wały, osie, wrzeciona i t. d.; z większą zawartością węgla—na armaty, na części napędu. **S.** ze znaczną zawartością Ni jest niemagnetyczna, w dość obszernych granicach temperatury bardzo mało się rozszerza, zachowuje się opornie względem utleniających ciał, przeto używa się do wyrobu przyrządów precyzyjnych, a z powodu doskonałej wytrzymałości w budowie maszyn. **S.** manganowa, bardzo podobna do niklowej, (używa się na szyny, złączanie szyn i t. p.). W przeciwieństwie do **S.** niklowej i manganowej, którą dodatki czynią ciągliwą, **S.** chromowa odznacza się nadzwyczajną twardością, a niewielką ciągliwością, bywa doskonale magnetyczna, stosują ją do wyrobu narzędzi do krajania, armat i t. d. **S.** wolframowa, podobna do chromowej, używa się na narzędzia, broń, jako stal magnetyczna (z 5—6% W). **S.** *poczwórna* posiada poniekąd jakby własności zsumowane domieszek **S.** potrójnej, nadto jednak wykazuje i inne własności, używa się głównie w budowie maszyn, osobliwie samochodów, w fabrykacji narzędzi, jest to obecnie najdoskonalszy materjał do tych celów. Obróbka **S.** na gorąco podnosi ogromnie zalety **S.** Przy hartowaniu **S.** narzędziowej należy unikać szkodliwego przegrzewania, gdyż wtedy **S.** staje się gruboziarnistą i kruchą. W wyrobie **S.** specjalnej doniosłe znaczenie posiada obróbka na gorąco, przez co osiąga się udoskonalenie, uszlachetnianie **S.**, a co niejednokrotnie potraja jej wartość.

Stamm Edward, matematyk polski, ogłosił: „O aprjoryczności matematyki *(Przegl. filozof.)*,

„Czym jest i czym będzie matematyka“ *(Wiad. mat.*, 1910); „Przyczynowość a stosunek funkcjonalny“ *(Przegl. fil.*, 1912).

Stampa Gaspara, poetka włoska, * 1523 w Padwie, † 1554 w Wenecji. W utworach swych maluje całą gamę uczuć miłosnych. Pierwsze wydanie jej poezji ukazało się w 1554 w Wenecji; następne z życiorysem p. n.: „Rime di Gaspara **S.**“ (Florencja, 1874); Por. Graziani „G. **S.** e la lirica del cinquecento“ (1898).

Stanczow Dymitr, polityk bulgarski, * 1861, studja prawne odbywał w Wiedniu, 1887 był sekretarzem prywatnym ks. Ferdynanda, 1888 szefem tajnego gabinetu księcia, 1895 agientem dyplomatycznym w Bukareszcie, 1896 w Wiedniu, gdzie zawarł pierwszą umowę handlową austrjacko-bulgarską, 1897 w Petersburgu, gdzie również przeprowadził umowę handlową z Rosją, 1899 pierwszym przedstawicielem Bulgarji na konferencji haskiej. W listopadzie 1906 powołany na ministra spraw zagranicznych w gabinecie Petkowa, zachował tekę również w gabinecie Gudiewa (marzec 1907).

Staniewicz Sylwester, promienisty z uniwersytetu wileńskiego, brał czynny udział w powstaniu litewskim 1831, w pracach Towarzystwa Demokratycznego, jako członek i mąż zaufania. Przekonań postępowych, łączył się duchowo ze społecznikami młodszego pokolenia; † w domu H. Gierszyńskiego (ob. II supl.) w Ouarville'u w 1893.

Stanisławów, miasto powiatowe w Galicji, w 1900 liczył 30,150 m., przeważnie Polaków. W okręgu sądowym Stanisławowskim na 91,706 m. w 1900: Polacy stanowili 44·6%, Rusini 50·2%, Niemcy 4·6%; unici 52·8%, rzymscy katolicy 21·9%, żydzi 23·9%.

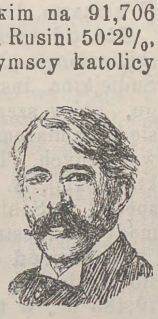

Stanisławski.

Stanisławski, (pseud. sceniczny *Konstantego Aleksiejewa*), rosyjski artysta dramatyczny i kierownik teatru, * 1863 w Moskwie, kształcił się w Instytucie Łazarjewskim. W 1898 razem z dramaturgiem Niemirowiczem-Danczenką (ob.) założył „Moskiewski teatr artystyczny“, w którego skład weszli głównie uczestnicy teatrów amatorskich. Dzięki nadzwyczajnym zdolnościom reżyserskim **S.** i własnej koncepcji o sztuce scenicznej, teatr jego wkrótce stał się prawdziwą świątynią sztuki i doznał ogromnego powodzenia nietylko w Rosji ale i podczas występów w Wiedniu, Berlinie i innych miastach zagranicznych. **S.** teatr dąży do oddania na scenie prawdy, prostoty i harmonijnego związku między poezją, grą i reżyserją. Sztuka sceniczna powinna być sztuką zbiorową według **S.**, w której poeta, wykonawca, malarz i plastyk, jeżeli trzeba architekt i muzyk, planowo pracują pod kierunkiem reżysera, aby służyć nowemu artystycznemu realizmowi. Opracowanie szczegółów doprowadzone zostało do szczytu w teatrze **S.**, niema tam podrzędnych momentów i ról. Maeterlink, Hauptman i inni znakomici dramaturgowie europejscy w uznaniu zdolności reżyserskich **S.**, przysyłają mu swoje sztuki jeszcze w rękopisach.

Stanisławski Jan, wybitny malarz polski, * 1860 w Olszanie na Ukrainie, † 1907 w Krakowie. Syn *Antoniego* **S.** (ob.), prof. uniwersytetu w Kazaniu, gimnazjum ukończył tamże, uniwersytet w Warszawie, gdzie jednocześnie uczęszczał do szkoły rysunkowej (pod Gersonem), następnie był przez rok uczniem Łuszczkiewicza w Krakowie, wreszcie wyjechał do Paryża, gdzie przebył lat dziesięć. W 1895 bawił w Berlinie, brał tam udział przy malowaniu panoramy „Berezyna“, następnie we Lwowie malował pejzaż panoramy „Golgota“. W r. 1897 powołany został na profesora malarstwa krajobrazowego w Akademji sztuk pięknych w Krakowie. Tutaj rozwinął owocną działalność jako pedagog i organizator. Wykształcił cały zastęp pejzażystów, z których wymienić można: Szczyglińskiego, Ziomka, Kowalewskiego, Straszkiewicza, Kamockiego, Filipkiewicza, Gałka, Podgórskiego i wielu innych. Tworzą oni oddzielną szkołę a ich obrazy można poznać odrazu po cechach, które od swego mistrza przejęli. **S.** założył w Krakowie towarzystwo „Sztuka“, którego celem miało być utrzymanie wystaw na możliwie wysokim poziomie (ob. Malarstwo w art. Polska II supl.). Z prac **S.** najwybitniejsze są pejzaże z Ukrainy. Jego „Wschód księżyca“ znajduje się w „Moderne Galerie“ w Wiedniu. W zbiorach Warsz. Tow. zachęty s. p. jest jego „Dniepr“, „Bodjaki“ i „Canal Grande“ w Wenecji. Pośmiertną wystawę prac **S.** urządzono w Warszawie i Krakowie, nadto wydano album pamiątkowe, na które złożyło się kilkadziesiąt prac **S.** i jego wybitniejszych uczniów (Kraków, 1907).

Stanisławski Jan.

Stankiewiczówna Zofja Skorobohata, malarka polska, pisuje sprawozdania z wystaw do czasopism warszawskich *(Goniec, Bluszcz, Scena i Sztuka)*; urządziła szereg odczytów i pogadanek („Kobieta w sztuce polskiej“, „Rysunek, jako czynnik ogólno-kształcący w wychowaniu młodzieży“). Pracuje również na polu pedagogicznym, wykładając estetykę i historję sztuki w warszawskich zakładach naukowych.

Stanley Edward Henryk, hrabia Derby, polityk angielski, † 1893.

Stanley Edward Jerzy, syn *Fryderyka Artura*, hrabiego *Derby*, polityk angielski, * 1865; wstąpił do wojska 1885. W 1892 wszedł do Izby

gmin, 1895 został lordem skarbu, 1899 cenzorem prasy w Afryce południowej, 1900 sekretarzem finansowym w ministerjum wojny, 1903—05 generalnym pocztmistrzem.

Stanley Fryderyk Artur, polityk angielski, † 1908 w Londynie (ob. Derby).

Stanojewicz Stanoje, historyk serbski, * 1874 w Nowym Sadzie. Studja odbywał w Wiedniu (1892—96). W 1900 habilitował się w Belgradzie, 1903 został profesorem zwyczajnym historji serbskiej tamże. Napisał długi szereg rozpraw z dziejów Serbji bądź wydanych oddzielnie, bądź drukowanych w czasopismach specjalnych.

Stapiński Jan, polityk polski, * 1867 w Polskiej Jabłonicy, gimnazjum ukończył w Jaśle, poczym uczęszczał na prawo przez 2 lata. Redaguje w Krakowie tygodnik stronnictwa ludowego, *Przyjaciela ludu;* należał do założycieli Banku parcelacyjnego we Lwowie i był jego kierownikiem. Obrany do parlamentu wiedeńskiego i sejmu lwowskiego w r. 1898 ze stronnictwa ludowego. Ze wzrostem liczebnym stronnictwa ludowego (ob.) w Galicji rósł i wpływ **S.**, który został prezesem klubu sejmowego ludowców. Za jego sprawą głównie stronnictwo ludowe weszło na drogę oportunistyczną, zawarło sojusz z konserwatystami, co tak zraziło starych ludowców, że oderwali się od stronnictwa i utworzyli własną frakcję. Ogłosił drukiem: „Pół miljona rocznie“ (Kraków, 1906); „Ubezpieczenia społeczne“ (t., 1911).

Stapiński Jan.

Starczević Antoni, polityk chorwacki, † 1896.

Starczević Dawid, polityk chorwacki, † 1908 w Jasce.

Stark Konstanty, rzeźbiarz niemiecki, * 1866 w Rydze, studja odbywał w Stuttgardzie i Berlinie, 1908 został członkiem Akademji sztuk pięknych w Berlinie. Ważniejsze prace: Monumentalne figury w parlamencie berlińskim (1896—1897); dwa konne posągi w Izbie panów tamże (1901); grupa w kościele w Nauheim (1906); „Djana“ bronzowa w ogrodzie botanicznym w Berlinie; nadto „Marzenie“ (1898); „Źródło“ (1904); posąg żony i inne. Otrzymał wiele nagród i medali.

Starkel Juljusz, pisarz i działacz społeczny polski (ob.), * 1840 w Przeworsku w Galicji (data i miejsce w gł. dziele mylne). Pracował w organizacji powstańczej 1863, wziął udział w oddziale Youngi w Lubelskim, był dwukrotnie aresztowany przez władze austrjackie. W 1865 powołany do lwowskiej Rady miejskiej, został w 1867 wybrany przez nią na delegata do Rady szkolnej krajowej, 1871 mianowany urzędnikiem Wydziału krajowego, w l. 1875—1884 był dyrektorem Zakładu sierot i ubogich w Drohowyżu, 1891 objął urząd sekretarza Komisji dla spraw przemysłowych w Wydziale krajowym, 1910 został przeniesiony w stan spoczynku. Redagował nadto: *Łowca* (1888 – 95), *Przewodnik przemysłowy* (1896—98) i *Trybunę* (1890—91); pisywał jeszcze do: *Szczutka, Słowa Polskiego, Gazety Wieczornej.* Ogłosił oddzielnie nadto: „Czarna skała“, poemat; „W kniei i wśród ludzi“, nowele; „Anielskie serca“ (1904); „Obrazki z Japonji“; „Obrazki z Chin“; wiele utworów dla dzieci i ludu. Wystawił na scenie lwowskiej: „Terenię w kłopotach“; „Paproć“; „Pseudonim“; „Kapitulacja Laonu“.

Starkel Juljusz.

Starkman Adolf, literat polski, * 1871 w Warszawie. Utwory swoje drukował w tygodnikach warszawskich, głównie w humorystycznych, w 1902 był kierownikiem *Kurjera Świątecznego*, później *Tyg. Polskiego.* Pisuje feljetony i krytyki teatralne, pod pseudonimem Pigmaljon wiersze humorystyczne. Wydał oddzielnie: „Łódź i Łodzianie“; „Kędy droga?“ i in. Wystawił na scenie teatru Rozmaitości jednoaktówki: „Jestem rozwódką“, „Pacjent № 1“, „Nieboszczyk z przypadku“, „Niedoszłe małżeństwo“ i t. d.; napisał: „Monologi humorystyczne“ (1906); „Z notatnika więźnia“ (Warszawa, 1910).

Starodworski Mikołaj, rewolucjonista rosyjski, członek „Narodnej Wolji“ (ob.), 1883 zabił Sudiejkina, inspektora policji tajnej w Petersburgu, który szeroko uprawiał prowokację i nosił się z zamiarem zgładzenia ministra spraw wewnętrznych, Tołstoja, by dojść do władzy dyktatorskiej. **S.** skazany na katorgę, l. 1884—905 spędził w Schlüsselburgu, skąd wypuszczony na mocy manifestu 30 paźdz. 1905.

Starogród (zgiermanizowane *Stargradt*), miasto powiatowe w reg. Gdańskiej, w 1905 liczył: 10,485 m., w tym: 4,252 protestantów, 352 żydów, reszta katolików. W powiecie Starogrodzkim na 58,188 m. w 1905: Polacy stanowili 73·6%, dwujęzyczni 0·8%, a w 1905 katolicy 77·8%, protestanci 21·2%, inni 1·0%,

Starokonstantynów, miasto powiatowe w gub. Wołyńskiej, w 1907 liczył 16,377, w tym 56% żydów, 37% prawosławnych, 7% katolików. W powiecie Starokonstantynowskim na 193,889 m. było: 77·0% Małorusów, 14·3% Żydów, 5·5% Polaków, 2·8% Wielkorosjan; 74·1% prawosławnych, 14·3% żydów, 11·3% katolików.

Starosta. Por. Kutrzeba Stanisław: „Starostowie, ich początki i rozwój w XIV w.“ (Kraków, 1903).

Starter Jan Janszoon, poeta holenderski, * 1594 w Londynie. Od 13 roku życia przebywał w Holandji. Pisał tragiedje: „Timbre de Cardone“, „Daraida“ (1618) i t. d. Głównie odznaczył się jako liryk; zbiór rozmaitych wierszy **S.** ukazał się p. t. „Świeży dwór wesołości“ (nowe krytyczne wydanie Utrecht, 1864).

Stary Sambor (dawniej *Stare Miasto*), miasto powiatowe w Galicji, w 1900 liczył razem 4,569, Polaków, Rusinów, Niemców.

Starzeński Leopold, hr., dramaturg polski, † 1904 we Lwowie (data w gł. dziele mylna).

Starzewski Rudolf Ostoja, publicysta polski, * 1870 w Tarnowie, gimnazjum ukończył u oo. Jezuitów w Tarnowie, wydział prawny w Krakowie. Wstąpił do redakcji *Czasu* 1893, gdzie zamieszczał artykuły społeczne oraz krytyki teatralne i literackie. W 1901 został redaktorem *Czasu*. Oddzielnie wydał: „Wrażenia z pobytu w Warszawie“ oraz studjum krytyczne p. t. „Wesele“.

Starzyński Stanisław.

Starzyński Stanisław, prawnik i polityk polski (ob.), * 1853 r. w Snowiczu, w Galicji wschodniej. W l. 1864—79 odbywał studja gimnazjalne we Lwowie, uniwersyteckie tamże oraz w Monachjum i Wiedniu. Mianowany docentem Uniwersytetu lwowskiego, 1889 został profesorem nadzwyczajnym, 1892 zwyczajnym; 1896 był dziekanem wydziału prawnego. Poseł do parlamentu austrjackiego w l. 1884—88 i 1901—11, wice-prezes tegoż parlamentu w l. 1907—11, jest od 1907 posłem na Sejm krajowy, od 1911 dożywotnim członkiem Najwyższego trybunały państwowego. Napisał nadto: „Kodeks prawa politycznego czyli austrjackie ustawy konstytucyjne“ (Lwów, 1903); „Studja konstytucyjne“ (t., 1906, t. I; Warszawa, 1909, t. II) i in.

Stasiak Ludwik, malarz i pisarz polski, * 1858 w Bochni, studja literackie i historyczne odbywał na Uniwersytecie krakowskim, poczym kształcił się w malarstwie: w Akademji krakowskiej, w Wiedniu i Monachjum. Otrzymał I nagrodę na konkursie *Tyg. Ilustr.* za obraz „Rybaczka z pod Melsztyna“, I nagrodę na konkursie Krak. tow. przyj. szt. p. za obraz „Na Jasną Górę“. Od 1896 oddał się badaniom nad Witem Stoszem (ob. II supl.). Ogłosił utwory beletrystyczne: „Brandenburg, kraina słowiańskich mogił“, powieść historyczna (Kraków, 1903); „Skarbiec króla Kazimierza“ (Warszawa, 1904); „Humoreski“, „Nowe humoreski“ (Krakow, 1904); „Obrona sztandaru“ (t., 1905); „Godzina“ (t., 1906); „Krwawe ręce“ (t., 1906); „W zapadłym szybie“ (t., 1908); „Rycerze śpiący w Tatrach“ (t., 1908); „Małomieszczanie“ (t., 1910); rozprawy o Stoszu: „O narodowości Wita Stwosza“ (t., 1910); „Prawda o Piotrze Vischerze“ (t., 1910); „Rewindykacja własności naszej“ (t., 1910); „Wit Stwosz źródłem natchnienia Albrechta Dürera“ (1910) oraz „Polska plastyka średniowieczna“.

Stasiulewicz Michał, historyk i publicysta rosyjski, † 1911 w Petersburgu.

Stassow Włodzimierz, rosyjski historyk sztuki, * 1824 w Petersburgu, † 1906 tamże, od 1872 kierownik oddziału historji sztuki w Biblj. cesarskiej w Petersburgu, od 1901 członek honorowy Akademji petersburskiej. Ogłosił szereg cennych prac o sztuce rosyjskiej, architekturze Koptów i Etjopów, o ornamentach rękopisów ormiańskich i wiele in.

Staszic Stanisław, znakomity mąż stanu i pisarz (ob.). W Hrubieszowie 1909 został wystawiony **S.** pomnik. Ukazał się jego „Dziennik podróży, 1777—1791. Austrja, Niemcy, Holandja, Anglja, Francja, Szwajcarja, Włochy“ (Warszawa, 1903, 2 t.). Wydał go z autografów i kopji odnalezionych Al. Kraushar.

Staszów, miasto w powiecie Sandomierskim gub. Radomskiej, w 1909 liczył 9,734 m., w tym: 6,821 żydów, 2,864 katolików, 44 prawosławnych.

Statkowski Roman, kompozytor polski, *1859 w Szczypiornie pod Kaliszem. Po ukończeniu Uniwersytetu warszawskiego odbywał studja muzyczne u Żeleńskiego, a następnie w konserwatorjum petersburskiem (Sołowiew i Rubinstein). Po za szeregiem cennych utworów fortepjanowych i skrzypcowych wystąpił jako kompozytor na szerszą widownię po zdobyciu w 1897 nagrody za operę „Filenis“ w Londynie (wystawiona w Warszawie w 1904); następnie w 1904 otrzymał I nagrodę na konkursie im. Wołodkowicza za operę „Marja“ (Warszawa, 1906). Od 1904 jest profesorem konserwatorjum w Warszawie; po śmierci Noskowskiego objął klasę kompozycji.

Stavenow Ludwik, historyk szwedzki, * 1864 w Sztokholmie, docent historji w Upsali 1890, w Gotenburgu 1894, gdzie 1895 mianowany został profesorem. Napisał szereg prac, odnoszących się do epoki Gustawa II Adolfa, Gustawa II i in.

Stawiski Edm.

Stawiski Edmund, rolnik i ekonomista, ob. art. w gł. dziele.

Stawropolska gubernja (ob.), w 1908 na 54301 klm. kw. liczyła 1088880 m. Podług spisu powszechnego ludność składała się z 55% Wielkorosjan,

37% Małorusów, 2·8% Nogajców, 1·7% Turkmenów, 1·2% Kałmuków; liczba Polaków wynosiła 855; prawosławnych było 93%, mahometan 4%, buddystów 1·2%, protestantów 0·9%, katolików 0·5%. Główne miasto, Stawropol, liczyło 41,390 m. (1906).

Stead Willjam Tomasz, dziennikarz angielski, † 1912 na oceanie Atlantyckim podczas głośnej katastrofy statku „Titanic".

Stebnicki Hieronim, gieodeta polski (ob.), * 1832 na Wołyniu, † 1897 w Petersburgu.

Stecchetti Lorenzo, ob. Guerrini.

Stecka Wanda napisała: „Edward Dembowski" (Lwów, 1911); jest to pierwszy życiorys wybitnego polityka, rewolucjonisty i pisarza w literaturze historycznej polskiej.

Stecki Jan, ekonomista i publicysta polski, * 1871 we wsi Kozłówce w pow. Lubartowskim, gimnazjum ukończył w Warszawie 1889, poczym uczęszczał na wydział lekarski tamże (1889—91), a następnie studjował nauki kameralne w Bonn (1899—900). Aresztowany był i osadzony w cytadeli warszawskiej 1891. Wybrany na posła do I Dumy, potym do II Dumy, od 1907 przebywa na wsi. W l. 1897—99 był członkiem red. *Głosu*, w którym drukował wiele artykułów już to pod własnym nazwiskiem już to pod pseudonimami: *Oskar G.*, *St. Jaromirski*, △; 1901—05 współpracował w *Książce*. Oddzielnie ogłosił: „Zasady ogólne ekonomji społecznej" (Warsz., 1898, I wyd.; 1907, II wyd.); „Stosunki rolne w Królestwie Polskim" (Lublin, 1906); „W kwestji autonomji Królestwa Polskiego" (Kraków, 1907); tłumaczył: „Instytucje zawodowe" H. Spencera i „Humanistów nowożytnych" Robertsona. W 1906 wydał „List otwarty do Rusinów prawosławnych w gub. Lubelskiej".

Stecki Jan.

Stedman Edmund Clarence, pisarz amerykański, † 1908 w New-Yorku.

Steelink Wilhelm, malarz i rytownik holenderski, * 1856 w Amsterdamie, kształcił się tamże i w Antwerpji. Początkowo uprawiał akwafortę, później malarstwo rodzajowe, ale sława jego opiera się na akwafortach: kolekcja starych mistrzów szkoły holenderskiej i reprodukcje współczesnych są bardzo poszukiwane.

Steen Jan Wilhelm Chrystjan, mąż stanu norweski, * 1827 w Chrystjanji, † 1906 w Vossevangen. W l. 1850—91 był nauczycielem, potym dyrektorem gimnazjalnym. Obrany do *Storthingu*, stale tam zasiadał od 1859 do 1897; w l. 1881—88 i 1895 był jego prezesem. Został jednym z przywódców partji demokratycznej i zwolennikiem Sverdrupa, ale gdy ten wszedł na drogę kompromisów **S.** na czele radykalnej opozycji przyczynił się 1889 do jego obalenia (nie będąc wtedy posłem). W 1891 sformował radykalny gabinet, który prowadził antyunjonistyczną politykę. Ustąpiwszy 1893 został dyrektorem Banku norweskiego i otrzymał od *Storthingu* dar narodowy. W 1898 powtórnie premjer gabinetu, przeprowadził bezpośrednie, powszechne głosowanie i odrębne flagi norweskie, ustąpił 1902.

Stefan Jan Gotfried, malarz niemiecki, * 1815 w Zurychu, † 1905 w Monachjum. Uprawiał głównie pejzaż, wsławił się niezrównanemi widokami gór, do których motywy czerpał we Włoszech.

Stefanja, wdowa po arcyksięciu Rudolfie, zaślubiła w 1900 hr. Elemerego *Lonyay* (nie Launaj, jak w gł. dz.).

Stefanowić Swelisław, poeta serbski, * 1877 na Węgrzech. Z zawodu lekarz, praktykował w rozmaitych miastach serbskich, później znów studjował filologję angielską w Wiedniu 1906—08, poczym został lekarzem okręgowym w Obrenovacu w Serbji. Ogłosił: trzy zbiory poezji „Pesme" (I—1903, II—1904, III—1905). Wprowadził do wersyfikacji kilka nowych rozmiarów i form pod wpływem angielszczyzny, tłumaczył też wzorowo poetów angielskich i ogłosił tom nowel (1904).

Stefanowicz Jakób, rewolucjonista rosyjski, * 1855, w 1877 wywołał t. zw. „czigiriński bunt"; po aresztowaniu uciekł z więzienia; 1879 był przywódcą partji „Czernyj Peredieł", 1881 przystąpił do „Narodnej Wolji"; aresztowany 1882, skazany został na katorgę; od 1890 jest na osiedleniu w Syberji.

Stefanowska Michalina, przyrodniczka polska. * 1860 w gub. Grodzieńskiej, studja odbywała w Genewie, następnie w Paryżu. Była asystentką Instytutu fizjologicznego w Brukselli. Napisała: „Asymetrja czuciowa a ośrodki dla bólu" z J. Joteyką (*Przegl. filoz.*, 1904); „Życie w oceanie" (Warszawa, 1905): „Doświadczalne badania nad psychofizjologją bólu" (t., „Prace I-szego Zjazdu neurologów, psychjatrów i psychologów polskich", 1910) i in.

Stefanowska Michalina.

Stefanyk Wasyl, wybitny pisarz rusiński, * 1871, skończył wydział lekarski w Krakowie, za wykroczenia polityczne był karany. W 1911 został obrany posłem do parlamentu wiedeńskiego, należy do partji ruskich radykałów. Jest najwybitniejszym talentem pisarskim śród młodszej gieneracji autorów rusińskich. Pisuje też i po polsku, ogłaszając swe utwory w *Krytyce* krakowskiej. Oddzielnie wydał: „Sinia kniżeczka" (Lwów, 1899); „Kaminnij chrest" (t., 1900); „Do-

poga“ (1901); „Opowidannia“ (Petersburg, 1905) i in.; po polsku wyszły „Klonowe liście“ (Lwów, 1903).

Stefański Walenty, księgarz i polityk polski. Mając księgarnię w Poznaniu, wielce się przyczyniał do upowszechnienia emigracyjnych pism demokratycznych w całym Księstwie. Założył, przy współudziale młynarza Essmana i ślusarza Lipińskiego „Związek plebejuszów“, garnący mieszczan, drobną szlachtę, oficjalistów prywatnych, landwerę i włościan. Uwięziony w 1845 a następnie uwolniony przez rewolucję 1848 r., należał do poznańskiego Komitetu narodowego i brał czynny udział w przebiegu ówczesnych wypadków.

Stegemann Herman, pisarz niemiecki, * 1870, autor poezji, dramatów, nowel i powieści. Ważniejsze z nich: „Antike Novellen“ (1887); „Strakonike“; „Weihefrühling“; „Mein Elsass“; „Dortdämmerung“; „Herzog Bernhard“; „Söhne des Reichslands“; „Der Gebieter“; „Daniel Junt“ (1905) i in.

Stein Ludwik, filozof niemiecki, * 1859 w Erdö-Benge na Węgrzech w rodzinie żydowskiej, studja odbywał w Berlinie 1870—80, był kaznodzieją tamże 1881—83, habilitował się 1886 w Zurychu do filozofji, 1889 został profesorem w politechnice tamtejszej, 1891 profesorem zwyczajnym filozofji w Bernie. Napisał: „Die Willensfreiheit“ (1882); „Die Psychologie der Stoa“ (1888); „Leibniz und Spinoza“ (1890); „Friedrich Nietzche. Weltanschaung und ihre Gefahren“(1893); „Die soziale Frage im Lichte der Philosophie“ (1903, III wyd.); „An der Wende des Jahrhunderts“ (1899); „Der Sinn des Daseins“ (1904); „Der soziale Optimismus“ (1905); „Die Anfänge der menschlichen Kultur“ (1906). Od 1897 wydaje „Archiv für Geschichte der Philosophie“.

Steinbach Emil, polityk austrjacki, † 1907 w Purkersdorfie pod Wiedniem.

Steinbach Fryderyk, kapelmistrz niemiecki, * 1855, uczeń lipskiego konserwatorjum był kolejno: nadw. kapelmistrzem w Meiningen a od 1902 kapelmistrzem i dyrektorem konserwatorjum w Kolonji. Należy do najwybitniejszych współczesnych dyrygientów.

Steindl Emeryk, architekt węgierski, * 1839 w Peszcie, † 1902 tamże. Odrestaurował wiele pomników średniowiecznych, wystawił ratusz w Peszcie i wiele innych gmachów publicznych; arcydziełem jego twórczości jest nowy parlament węgierski, który ma być najładniejszym pałacem prawodawczym na całym świecie.

Steindorff Jerzy, egiptolog niemiecki, * 1861 w Dessau, studja odbywał w Berlinie i Gietyndze (1881—84), 1885 został pomocnikiem dyrektora Muzeum królewskiego w Berlinie, habilitował się tamże 1890, został profesorem nadzwyczajnym egiptologji w Lipsku 1893, zwyczajnym 1904. W l. 1899—900 przedsięwziął wyprawę archeologiczną do Egiptu, przebył pustynię Libijską, dotarł do oazy Jowisza Ammona, potym do Nubji dolnej. W l. 1903—04 i 1906 prowadził odkopy koło piramidy Cheopsa w Gizeh i odbył 1906 podróż naukową do Sudanu. Wydał prócz rozpraw naukowych po czasopismach: „Sassonidische Siegelsteine“ (1891); „Grabfunde des mittleren Reiches aus den königlichen Museen zu Berlin“ (1891); „Koptische Gramatik“ (1904, II wyd.); „Die Apokalypse des Elias“ (1899); „Die Blütezeit des Pharaonenreiches“ (1900); „Durch die Libysche Wüste zur Amonsoase“ (1904); „the Religion of the ancient Egyptians“ (1905) i t. d.

Steinen Karol, podróżnik, etnograf niemiecki, 1900 został profesorem etnografji w Berlinie, 1904 dyrektorem muzeum ludoznawstwa tamże.

Steiner Fryderyk, inżynier niemiecki, † 1901 w Pradze.

Steinhuber Andrzej, kardynał, * 1825 w Uttlau, † 1907 w Rzymie. W 1857 wstąpił do zakonu jezuitów był, profesorem teologji uniwersytetu w Insbruku, potym przez 13 lat rektorem kolegjum niemieckiego w Rzymie (1867—80). W 1894 został mianowany kardynałem i powołany do prefektury Indeksu. Na tym stanowisku wywierał ogromny wpływ za Leona XIII i większy jeszcze za Piusa X. Bardziej liberalny w stosunku do książek świeckich, okazał się nieprzejednanym dla książek treści teologicznej. Od niego wyszedł impuls do walki z t. zw. modernizmem (ob. II supl.).

Steinklar Leon, autor przewodników polskich, wydał: „Przewodnik po Neapolu i okolicy (1902); „po Pompei, Herkulanum i Capri“; „po Włoszech południowych i Sycylji, wraz z wyspami Liparyjskimi, Maltą, Tunisem“; „po Palermo“; „po Wenecji“ (1903).

Steinmann Gustaw, gieolog i paleontolog niemiecki, * 1856 w Brunświku, studja odbywał tamże i w Monachjum, 1886 został profesorem w Jenie, 1896 w Freiburgu, 1906 w Bonn; 1882—1884 i 1903—904 badał pampasy w Argientynie, Chili, Boliwji, potym kraje europejskie. Wydał: „Paläontologie und Abstammungslehre am Ende des XIX Jahrhunderts“; „Einführnug in die Paläontologie“ (1907, II wyd.) i t. d.

Steinwender Otto, polityk austrjacki, * 1847 w Klagenfurcie. Studjował filologję klasyczną i poświęcił się w 1874 zawodowi nauczycielskiemu. W 1885 wybrany do Rady państwa przyłączył się do lewicy niemieckiego zjednoczenia narodowego, któremu czas dłuższy przewodniczył, w 1909 został wice-prezesem parlamentu. S. należy do twórców niemieckiego związku szkolnego.

Stemrich Wilhelm, polityk niemiecki, * 1852. Studjował prawo, był czas jakiś adwokatem, 1885—87 wice-konsulem w Londynie, 1890 konsulem w Antwerpji, 1891 w Medjolanie, 1895

w Konstantynopolu, 1906 posłem w Persji, 1907 podsekretarzem w urzędzie zagranicznym. W l. 1899—900 zwiedził Azję Mniejszą i Mezopotamję w sprawie kolei bagdadzkiej.

Sten Jan (pseudonim literacki *Ludwika Brunera*, ob.), profesor chemji na Uniwersytecie krakowskim i literat, redagował przez lat kilka *Krytykę* krakowską, w której drukował poezje, nowele i krytyki literackie. Oddzielnie wydał: „Poezje“ (Kraków, 1899); „Jeden miesiąc życia“, nowele (t., 1900); „Dusze współczesne“, charakterystyki literackie (t., 1902); „Szkice krytyczne“ (t., 1906, I wyd.; 1910, II wyd.).

Stendhal *(Beyle* Henryk), znakomity pisarz francuski. Ukazała się korespondencja **S.**: „Correspondance de **S.**, 1800—1842“ (1908), ogłoszona przez E. Paupe'a i P. Chéramy'ego.

Stengel Edmund, romanista niemiecki, * 1845 w Halli n./S., studja odbywał w Bonn, habilitował się 1870 w Bazylei, 1883 został profesorem zwyczajnym romanistyki w Marburgu, 1896 w Gryfji. Prócz licznych rozpraw i wydawnictw tekstów, napisał: „Le romans de Durmart le Galois“ (1873); „Das altfranzösische Rolandslied der Oxforder Handschrift“ (1878); „Die beiden ältesten provensalischen Grammatiken“(1878) „l'Histoire de la destruction de Troye la Grant par J. Milet“ (1883); „Hervis von Metz“ (1903) i in. **S.** był inicjatorem kongresów filologji nowożytnej, rzecznikiem reformy szkolnej, 1907 został obrany posłem do parlamentu.

Stenger Gilbert, dziennikarz i powieściopisarz francuski, * 1836 w Gannat. Pisywał do rozmaitych pism głównie na prowincji, znany jest przedewszystkim ze swych powieści, które odznaczają się głęboką i dokładną obserwację oraz ironicznym zacięciem, przechodzącym nieraz w zjadliwą satyrę; główniejsze z nich: „la Petite Beaujard“ (1883); „le Père Harcouët“, świetne studjum skąpca; „l'Amant légitime“ (1888) i „un Orphelin“ pod wspólnym tyt. „les Misères du divorce“, uzupełnia je „Misères du mariage“, składające się też z dwuch powieści „une Femme d'aujourd'hui“ i „un Mari d'aujourd'hui“; „le Perpetuel Mensonge“ (1899), „le Sacrifice“ (1901) i wiele in.

Stenglein Melchjor, prawnik niemiecki, * 1825 w Bambergu, † 1903 w Tagernsee. W karjerze sądowniczej doszedł do urzędu prokuratora, poczym zajął się adwokaturą. Ogłosił liczny poczet dzieł z rozmaitych dziedzin prawa niemieckiego oraz pisywał rozprawy w wielu czasopismach specjalnych. W l. 1863—79 poseł na sejm bawarski, 1873—76 do parlamentu Rzeszy. W 1893 został doktorem honorowym uniwersytetu w Erlangen.

Stephan Emil, podróżnik niemiecki, * 1872, † 1908. Był lekarzem marynarki, uczestniczył w wyprawie do Chin 1900—901, w wyprawie naukowej Möwego, która prowadziła pomiary na oceanie Południowym 1904—07; **S.** zebrał obfity materjał etnograficzny z archipelagu Bismarka. Ogłosił: „Südseekunst, Beiträge zur Kunst des Bismarcks-Archipels und Urgeschichte der Kunst überhaupt“ (1907); „Neumecklenburg“, z Graebnerem (1907).

Stepowe generał-gubernatorstwo obejmuje prowincję Akmolińską i Semipałatyńską w Azji centralnej; obszar **S. g.** wynosi 1,072,855 klm. kw., ludność 2,927,900 w 1908; do 1899 należała do **S. g.** i prowincja Semireczyńska, obecnie podległa gien.-gubern. Turkiestańskiemu. Stolica **S g.-g.** Omsk.

Sterew Dymitr, pisarz bulgarski, * 1861, był nauczycielem, w 1884 wszedł w szeregi rewolucjonistów macedońskich; podczas wojny serbsko-bulgarskiej brał udział w oddziałach macedońskich. Główniejsze prace **S.**: „Mita“ powieść, (1883); „Barika“, poezje (1884); „Czowieszkata nieprawda“, poemat (1885); „Spomen za Makedonija“ (1890); „Mara“ (1891) i „Pietr I“ (1895), dramaty historyczne i t. d.

Sterl Robert, malarz niemiecki, * 1867 w Grossdobritz, studja odbywał w Dreznie, Paryżu, od 1904 jest profesorem Akademji drezdeńskiej. Ważniejsze prace: „Licytacja“ (1889); „Żniwa“ (1892); „Robotnik“ (1894): „Wieczór świąteczny“ (1895); „Kamieniarz“ (1903); „Petri-Quartett“ (1906); wiele portretów, między innemi królowej Karoliny saskiej (1909), A. Nikischa (1910) i in. Otrzymał odznaczenia i medale.

Sterling Kazimierz, literat polski, * 1875 w Warszawie, gdzie ukończył gimnazjum i wydział prawny. Od 1892 pisywał krytyki teatralne i literackie w *Niwie*, *Przegl. Tygodn.*, *Głosie*, *Izraelicie*. Wydał osobno: „Abbadonah“, poemat (1899); dramaty: „Binom“; „Wieczór sobotni“; „Dzisiejszy“; „Nemezys“; „Nastroje“, zbiór poezji (Kraków, 1904); przełożył „Księżniczkę Malenę“ Maeterlincka“.

Sterling Seweryn, lekarz polski, * 1864 w Gustku pod Tomaszowem rawskim, gimnazjum i uniwersytet ukończył w Warszawie, poczym zajął się praktyką naprzód w Tomaszowie rawskim (1889—94), później w Łodzi, biorąc czynny udział w życiu społecznym. Jest członkiem honorowym Tow. lek. w Krakowie, Tow. przyj. nauk w Poznaniu, „Assoc. intern. contre la tubercule“ i ordynatorem szpitala żydowskiego w Łodzi. Napisał: „Organizacja pomocy lekarskiej dla ludu fabrycznego“ (Łódź, 1906); „O suchotach czyli gruźlicy“ (Warszawa 1908, V wyd.); „Podmiejskie uzdrowiska szpitalne“; „Odma sztuczna“; „Warunki pracy zawodowej robotnikow fabryk sukna“; „Mikroby, peptonizujące mleko“ i in. Czas jakis redagował wraz z B. Dębińskim czasp. *Gruźlicę*.

Sterling Władysław, lekarz i poeta polski, ogłosił nadto: „Fizjologja człowieka“, „Dziecko nerwowe“, „Jak powinien zachowywać się chory na żołądek“ (Warszawa, 1903); „Badanie nad

czuciem wibracyjnym“ (t., 1904); „Badania psychologiczne nad spostrzeganiem i pamięcią przy porażeniu postępowym“ (t., 1907); „O zaburzeniach psychicznych przy nowotworach mózgu“ (t., 1910); „Psychologja doświadczalna w zastosowaniu do badań nad dziećmi“ (t., 1911).

Stern Adolf, poeta i pisarz niemiecki, † 1907 w Dreznie; ogłosił nadto: „Auf der Reise“ (1890); „Die Wiedergefundene“ (1891); „Gluck in Versailles. Nanon“ (1904); „Maria von Schiffen“ (1906); „Die Ausgestossenen“ powieść (1907); „Wolfgans Römerfahrt“ (1906), poemat i t. d. Prócz tego dokonał wielu wydawnictw krytycznych pisarzy niemieckich.

Stern Maurice Reinhold, poeta i pisarz niemiecki, * 1860 w Rewlu, służył w armji rosyjskiej, 1880 udał się do Ameryki, gdzie brał udział w ruchu robotniczym, 1885 powrócił do Europy i studjował filozofję w Zurychu i Bernie. Od 1898 mieszka w Linzu w Austrji; odznaczył się jako wybitny liryk. Ważniejsze zbiory jego utworów: „Stimmen im Sturm“ (1888); „Sonnenstaub“(1890); „Abendlicht“(1901); „Sonnenwolken“ (1903); „Donner und Lerche“ (1907): nowele i szkice: „Waldskizzen aus Oberösterreich“ (1901); „Gesammelte Erzählungen“ (1906) i t. d.; nadto powieść „Walter Wendrich“ (1885) i epos „Die Insel Ahasvers“ (1893) in. Jest też autorem szeregu poezji, wielbiących życie i ideały proletarjatu miejskiego, jak: „Pieśni proletarjatu“ (1885), „Excelsior“ (1889) i in. Prócz tego drukował mnóstwo artykułów w sprawach społecznych i wydał kilka rozpraw: „Idea Boga w teraźniejszości i przyszłości“ (1887); „Typy i postaci w literaturze i filozji współczesnej“ (1902) i t. d.

Stern Wilhelm, filozof niemiecki, * 1844 w Sandbergu, studjował filozofję i medycynę w Wrocławiu i Berlinie. Ważniejsze prace filozoficzne **S.**: „Kritische Grundlegung der Ethik als positiver Wissenschaft“ (1897); „Die allgemeinen Principien der Ethik auf naturwissenschaftlicher Basis“ (1901); „Das Wesen des Mitleids“ (1903) i in. **S.** stoi na stanowisku pozytywizmu krytycznego, odrzuca wszelkie religijne i metafizyczne założenia etyki.

Stevens Alfred, malarz belgijski, † 1906 w Paryżu. Napisał: „Impressions sur la peinture“ (1886).

Stępowski Marjan, farmakolog polski, napisał: „Rzut oka na dzieje farmacji w Polsce w XIX w.“ (*Wiad. farm.*, 1901); „Sztuczne wody mineralne i napoje gazowe“ (Warszawa, 1901).

Stieglitz Henryk, poeta niemiecki, † 1849.

Stifelman Henryk, budowniczy polski, * 1870 w Odesie, studja odbywał tamże. Otrzymał albo sam albo z bud. Stan. Weissem 20 nagród na konkursach, (z tych kilka w Petersburgu i Moskwie) a mianowicie: I nagr. za „Dwór w Raszkowie“ (1903); I nagr. za projekt rozszerzenia gmachu Tow. Kr. m. Warszawy (1909); II nagr. za projekty na szkoły początkowe na Lesznie w Warsz. (1907); II nagr. za plany rozszerzenia gmachu Muzeum roln. i przemysłu i wiele innych. Od 1900 w Warszawie redaguje dział architektury w *Przeglądzie technicznym*.

Stifelman Henryk.

Stigell Robert, wybitny rzeźbiarz finlandzki, * 1852. Studja odbywał w Rzymie i Paryżu. Jest najświetniejszym przedstawicielem realizmu śród rzeźbiarzy finlandzkich, utwory **S.** tętnią nadzwyczajną mocą. Posągi jego: „Wejnemejnen“ i „Ilmarinen“ (z „Kalewali“) zdobią fronton domu studenckiego w Helsingforsie. Główna praca **S.** „Rozbitki“ stanowi największą ozdobę Helsingforsu; pracował też wiele w zakresie rzeźby dekoracyjnej (figury na nowych gmachach w Helsingforsie).

Stinde Juljusz, przyrodnik i literat niemiecki, † 1905 w Olsbergu koło Kasselu.

Stirling James Hutchinson, filozof i krytyk szkocki, † 1909.

Stobbaerts Jan Chrzciciel, malarz i rytownik belgijski, * 1838 w Antwerpji; jest najlepszym malarzem zwierząt śród współczesnych Belgijczyków. Główniejsze prace: „Psy“; „Obora starej fermy“ (muz. bruks.); „Wnętrze obory“ (1900); „Rzeźnia antwerpska“ i t. d.

Stöcker Adolf, pastor i polityk społeczny pruski, † 1909.

Stoczek, miaseczko w powiecie Łukowskim gub. Siedleckiej, w 1909 liczył razem 2,169 m., w tym 1,125 katolików, 1,034 żydów, 10 prawosławnych. Pod **S.** 14 lutego 1831 generał Józef Dwernicki stoczył zwycięską bitwę z rosyjskim generałem Geismarem.

Stoddard Ryszard Henryk, poeta płn.-amerykański, † 1903: napisał nadto: Abraham Lincoln (1895); zbiór liryk „the Lion's cub, with other verse“ (1890); studja historyczno-literackie: „the Loves and heroines of the poets“, (1881) i „Under the evening lamp“ (1892). Po śmierci jego ukazał się tom „Recollections“ (1903).

Stodolnicki Władysław, dziennikarz polski, * 1875, ukończył wydział filozoficzny w Berlinie. Artykuły swe umieszczał w *Kurjerze Codziennym* i *Słowie*.

Stodor Adam (*Cehak*), pisarz polski, * 1872 w Łańcucie, studja uniwersyteckie odbywał we Lwowie, profesor wyższej szkoły realnej w Stanisławowie. Ogłosił drukiem: „Adoracja“, poezje (Lwów, 1899); „Z cichych tragiedji“, nowele (t., 1903); „Atlantyda“, fantazja liryczna (t., 1904); „Drobne peezje Kazimierza Brodzińskiego do r. 1818“ (Warszawa, 1905); „Jawnogrzesznica“ (Stanisławów, 1905); „Złocista góra“ (Brody, 1907);

„Kapłani sztuki“ (Stanisławów, 1909); „Joanna Grudzińska“ (t., 1910); „St. Wyspiański. Utwory na tle r. 1831“ (Warszawa, 1909); „St. Wyspiański. Zaranie dziejów Polski“ (Tarnopol, 1909); „Rzecz o Róży“ Józefa Katerli“ (t., 1911).

Stodółkiewicz Alojzy Jan Władysław, matematyk polski, * 1856 w Warszawie, gimnazjum ukończył w Kielcach, uniwersytet w Warszawie, jest profesorem matematyki w gimnazjum płockim. Wydał: „Zastosowanie sposobu Bertranda“ („Pam. Akad. Krak.“ 1882); „Całkowanie układów“ (tamże); „O dwu szczególnych układach“ (t., t. XII); „Sur le problème de Pfaff“ („Sprawozdania“ Akad. paryskiej, 1892—94); „Sur la théorie du système“ (t., 1895); „Zasady rachunków wyższych I, II i III“; „Éléments de calculs exponentiels et de calculs inverses“ (Warszawa, 1905); „Wykład trygonometrji prostokreślnej“ (Płock, 1906); „Początkowa teorja logarytmów“ (t., 1907); „O twierdzeniu Taylora“ (Warszawa, 1907); „Początkowa nauka logarytmów“ (t., 1907); „Kosmografja“ (t., 1907 2 cz.) i in.

Stojałowski Stanisław, ksiądz, polityk galicyjski, † 1911 w Krakowie. W ostatnich latach tracił coraz bardziej wpływ na masy ludowe, zbliżył się z resztkami swojego stronnictwa do partji narodowo-demokratycznej. Przy pierwszych wyborach powszechnych oddał jej niejakie usługi, bo zdołał przeprowadzić wybór kilku włościan sobie oddanych; przy ostatnich wyborach do parlamentu wiedeńskiego 1911 przepadł **S.** i wszyscy jego zwolennicy.

Stojałowski Stanisław.

Stojanow Bazyli, wybitny publicysta bulgarski, * 1841, w 1869 założył „Bŀgarsko knižovno družestwo“ (rodzaj Akademji), istniejące dotychczas i najlepsze czasopismo bulgarskie, organ pomienionego towarzystwa. Po wojnie o wyzwolenie został gubernatorem Warny, potym dyrektorem Bibljoteki publicznej; napisał mnóstwo artykułów i rozpraw w miesięcznikach bulgarskich.

Stojanowicz Ljubor, serbski filolog i polityk, * 1860, był profesorem filologji słowiańskiej w Belgradzie, potym ministrem oświaty w gabinecie Awwakumowicza (po zabójstwie Aleksandra i Dragi) i prezesem ministrów po upadku gabinetu Pasicza w 1905. Z prac jego główniejsze: „Stari srpski chrisowulji, akti, biografija, letopisi“ (1890); „Rukopisi i stare sztampanie knige“ (1903); „Stari srpski zapisi i natpisi“ (1902—05) i in.

Stojowski Zygmunt, muzyk polski, jest od roku 1906 profesorem fortepjanu w konserwatorjum Damroscha („Institut of musical art“) w Nowym Yorku.

Stokes Whitley, archeolog angielski, * 1830 w Dublinie, † 1909. Prawnik z zawodu, był wyższym urzędnikiem administracyjnym w Madrasie i radcą prawnym. Redagował kodeks procedury karnej i cywilnej dla Indji. Wielki erudyta, członek kilku towarzystw naukowych i akademji w Europie, ogłosił szereg bardzo cennych prac bądź z prawa, bądź z filologji i archeologji. Ważniejsze z nich: „the Anglo-indian Code“ (1887—88); „Irish glosses“ (1860); „the Tripartite life of Patrick“ (1887); „Comparative dictionary of the Indo-Germanie Languages“ (1894); „the Gaelic tersions of Marco Polo and Maundeville, and Fierabras“ (1897—98); dalej, krytyczne wydania starych dramatów i misterji angielskich oraz w djalekcie kornwalijskim „Pochwałę św. Columba“. Należał też do wydawców publikacji niemieckiej: „Irische Texte und Archiv für celtische Lexikographie“.

Stolberg-Wernigrode Udo, hr., polityk pruski, * 1840 w Berlinie, † 1910 tamże. Studjował prawo, odbył w gwardji kampanję 1866 i 1870/71. W 1891 był naczelnym prezesem Prus wschodnich. Należał do sejmu, do pruskiej Izby panów, do parlamentu 1877—81, 1884—91 i od 1895. Był pierwszym wiceprezesem 1901—06, prezesem parlamentu 1907—1910, z przekonań **S.** należał do konserwatystów.

Stolojan Anastazy, polityk rumuński, * 1836 w Bukareszcie, † 1901 tamże. Prawnik z zawodu, był sądownikiem i posłem do parlamentu, potym powołany na ministra sprawiedliwości, następnie ministra dóbr państwa (1876—88); w gabinecie Sturdzy był znów ministrem spraw wewnętrznych i ponownie dóbr państwa.

Stolpe Hjalmar, szwedzki gieograf i etnolog, * 1841, † 1905 w Sztokholmie. Prowadził poszukiwania archeologiczne w okolicach Björkö, był profesorem w Lundzie, objechał Japonję, Indje, Peru, skąd przywiózł bogate zbiory, 1879 mianowany dyrektorem Muzeum etnograficznego w Sztokholmie. Prócz wielu rozpraw i artykułów w czasopismach specjalnych wydał wspaniałe dzieło p. t. „Studier i Americansk ornamentik“ (1897).

Stolz Fryderyk, lingwista niemiecki, * 1850 w Halli w Tyrolu, studja odbywał w Insbruku i Lipsku, habilitował się 1879 w Insbruku, 1887 został tam nadzwyczajnym profesorem, 1900 zwyczajnym. Zasłużył się szczególnie badaniami nad łaciną i ogłosił prócz innych dwa wielkie dzieła „Historische Grammatik der lateinischen Sprache“ (1894 — 95) i „Lateinische Grammatik“ (1900) razem z H. Schmalzem.

Stołyhwo Kazimierz, antropolog polski, * 1880 w Brahiłowie na Podolu. Gimnazjum ukończył w Żytomierzu 1899, wydział przyrodniczy w Warszawie 1903, dalsze studja prowadził zagrani-

cą. W 1905 założył pracownię antropologiczną przy Muzeum przem. i roln. i objął jej kierownictwo. Od 1906 wykłada antropologję na Kursach Naukowych, 1909 zorganizował komisję antropologiczną przy Tow. Naukowym warsz. 1911 mianowany kierownikiem pracowni antropologicznej tegoż towarzystwa. **S.** jest członkiem korespondentem Tow. antropol. w Paryżu, członkiem rzeczywistym Tow. antrop. w Wiedniu i Berlinie, współpracownikiem Komisji antrop. Akad. Um. w Krakowie oraz członkiem Tow. nauk. warsz. Napisał: „Czaszki z grobów w Nowosiołce“ (Warszawa, 1903); „Czaszka z Raginjan“ (1903); z Gadomki“ (1903); „z Jaskini Dużej“ (1904); „Spy-Neanderthaloides“ (Warszawa, 1903); „Koza w pojęciach i praktykach ludu polskiego“ (t., 1905); „Owca...“ (t., 1905); „Czaszki z Jachowicy“ (1905); „Cz. peruwiańskie“ (1906); „Ślady prarasy ludzkiej na ziemiach polskich w okresie historycznym“ (Lwów, 1907); „Opis nowego osteoforu“ (Warsz., 1908 i po franc.); „Czy *Homo primigenius* stanowi gatunek odrębny od *H. Sapiens*“ (t., 1908 i po franc.); „W sprawie kształtów przejściowych pomiędzy *H. primigenius i H. sapiens*“ (t., 1909 i po niemiecku); „Poszukiwania archeologiczne w zameczku w Radomskim“ (t., 1911); „W sprawie człowieka kopalnego i jego poprzedników w Argientynie“ (t., 1911 i po franc.); „W sprawie kształtów goryloidycznych i orangoidycznych“ (t., 1911). Prócz tego ogłosił szereg artykułów w *Wszechświecie*, „Wielkiej Encykl. Ilustr.“, *Wiśle*, *Ogniwie*, *Przyrodzie*, *Światowidzie*. *Bibl. Warsz.*, *Książce*, *Ziemi*, i in.

Stołypin Aleksander, publicysta rosyjski, brat *Piotra* **S.**, * 1863, skończył wydział filologiczny w Petersburgu. Od 1882 drukował poezje w *Wiestniku Ewropy*; w 1902 przeniósł się ze wsi, gdzie prowadził gospodarstwo, do Petersburga i został współpracownikiem, potym redaktorem dziennika *Petersburskie Wiedomosti*. Plewe zabronił mu redagować gazetę z powodu „szkodliwego kierunku“, od 1904 stały współpracownik gaz. *Nowoje Wremja* i jeden z twórców „Związku 30 października“.

Stołypin Piotr, rosyjski mąż stanu, * 1862 w Dreznie, † 1911 w Kijowie. Skończył wydział przyrodniczy uniwersytetu petersburskiego 1885, od 1886 pracował w departamencie rolnictwa. Usunąwszy się ze służby państwowej już w 1886 zajął się gospodarstwem wielkorolnym i piastował godności: marszałka szlachty powiatowej gub. Kowieńskiej, honorowego sędziego pokoju, wreszcie 1899 gubernjalnego marszałka szlachty w Kownie. W 1901 mianowany gubernatorem w Grodnie, 1903 przeniesiony do Saratowa. Na tym stanowisku okazał niezmierną energję w tłumieniu rozruchów agrarnych, a jednocześnie prosił, aby nie zaprowadzać stanu wojennego w gub. Saratowskiej. To zwróciło nań uwagę sfer kierowniczych. Dn. 8 maja 1906 objął urząd ministra spraw wewnętrznych w gabinecie Goremykina i odrazu stał się duchem kierującym rządu. Pierwsze główniejsze wystąpienie **S.** w Dumie (24 czerwca 1906) łączyło się ze sprawą organizacji tajnej policji politycznej, w której obronie gorąco stawał. W dniu rozwiązania I Dumy 22 lipca 1906, objął urząd prezesa ministrów, zachowując tekę ministra spraw wewnętrznych, i na tym stanowisku pozostał do śmierci. Dn. 25 sierpnia 1906 w willi jego rewolucjoniści wykonali zamach (ob. Rosja w II supl. str. 488). Z programu, ogłoszonego 6 września 1906 w komunikacie rządowym (wolności obywatelskie, równość cywilna etc.) w ciągu pięcioletnich rządów **S.** nic nie urzeczywistnił, natomiast art. § 87 ustaw zasadniczych posłużył mu do wprowadzenia sądów polowych, ogłoszenia ukazów agrarnych, wprowadzenia ziemstw antypolskich na Rusi (ob. Rosja w II supl.), a wyjaśnienia senatu do ograniczenia praw wybornych włościan i robotników. Stosunki **S.** z drugą Dumą były bardzo naprężone, co doprowadziło w czerwcu 1907 do jej rozwiązania, (ob. Duma w II supl.). Za trzeciej Dumy (od 14 listopada 1907) i przy jej współudziale **S.** w pełni rozwinął swój program nacjonalistyczny (ob. Rosja w II supl.), którego zapowiedź mieściła już deklaracja ministerjalna, złożona w II Dumie (luty 1907), gdzie zaznaczył, że uważa państwo Rosyjskie za jednolite i w nim do rdzennych Rosjan musi należeć pierwsze miejsce i ostatnie słowo. **S.** potrafił wyzyskać rozbudzony nacjonalizm społeczeństwa rosyjskiego i rozpętał te instynkty do granic niemożliwych. W 1908 mianowany sekretarzem. Dn. 14 wrześ. 1911 w Kijowie podczas dworskiego przedstawienia w teatrze strzelał do **S.** pomocnik adwokata przysięgłego, Bogrow (ob. Rosja w II supl., str. 491). **S.** ciężko ranny zmarł na 4 dzień, 18 września. **S.** obdarzony był wielką energją, należał do pierwszych mówców w Rosji, nie posiadał jednak konsekwencji w swoim działaniu i planach, okazywał często chwiejność w zamiarach i celach, niesłusznie więc nazywano go Bismarkiem rosyjskim; jego giętkość, pozbawiona skrupułów, spryt i zręczność w przystosowaniu się do warunków położenia, raczej przypominały Metternicha (ob. nadto Rosja w II supl. str. 488—495).

Stopczański Aleksander, chemik polski, † 1912 w Krakowie.

Stopnica, osada gub. Kieleckiej, w 1909 liczyła 5,961 m., w tym: 4,543 żydów, 1,342 katolików, 76 prawosławnych. W powiecie Stopnickim na 158,371 m. w 1909 było: 135,287 katolików, 22,275 żydów, 609 protestantów, 200 prawosławnych.

St. Os..arz (pseudonim), napisał: „Narodowa demokracja, a ruch rewolucyjny w zaborze rosyjskim“ (Warszawa, 1907).

Stössel Anatol, generał rosyjski, * 1848 w Petersburgu, 1866 został porucznikiem, 1899

gienerałem majorem, 1901 gienerałem lejtenantem. Brał udział w wojnie turecko-rosyjskiej 1877—78, w pokonaniu powstania bokserów (ob.) w Chinach. Na początku wojny rosyjsko-japońskiej mianowany komendantem fortecy Port-Arthura (ob. II supl.), a 15 lutego 1904 urząd ten zajął gien. Smirnow, **S.** zaś otrzymał nominację na naczelnika całego okręgu z władzą zwierzchniczą nad komendantem fortecy; już podczas oblężenia mianowany gienerałem adjutantem cesarza. Dn. 2 stycznia 1905 oddał fortecę gienerałowi japońskiemu Nogi (ob. II supl.), rzekomo po wyczerpaniu wszystkich środków obrony; otrzymał wtedy order od Wilhelma II i z honorami podejmowany był w Rosji. Po pewnym czasie dopiero wyszła na jaw jego nieudolność jako wodza i dbałość jedynie o zabezpieczenie własnego majątku przy kapipitulacji i t. d., wtedy otrzymał dymisję (30 paźdz.) i oddany został pod sąd, który go skazał na śmierć; wyrok ten 19 marca 1908 zamieniono na 10-letnie zamknięcie w fortecy; 19 maja 1909 został ułaskawiony i wypuszczony na wolność.

Stourdza *(Sturdza)* Dymitr, polityk rumuński, † 1901 w Bukareszcie.

Stowaina, $C_{12}H_{21}NO_2HCl$, chlorowodzian dwumetylo-amino-etylo-dwumetylokarbinolu używa się do znieczulania lokalnego zamiast kokainy. Ma być o połowę mniej trująca od kokainy, a jednakowo silna pod względem analgietycznym. Podług Poucheta i Chevaliera **S.** posiada własności zabójcze dla bakterji w dość znacznym stopniu. Odkrył **S.** Franciszek Fourneau w 1903.

Stowarzyszenie Ludu Polskiego, zawiązane w Krakowie w 1835 zostawało w gienetycznym stosunku z *Młodą Polską*, której ustawę przywiózł do Krakowa Tadeusz Żabicki. Uważano jednak, że trzeba ją bardziej zastosować do stosunków krajowych, a przedewszystkim uwydatnić w niej sprawę włościańską. W tym kierunku przerobił ją Seweryn Goszczyński (ob.). Dzieliło się ono na ziemie, obwody, okręgi i gminy. W każdej ziemi miał być własny Zbór ziemski. Wysłańcy zborów ziemskich mieli tworzyć Zbór główny czyli naczelny. Włościanie mieli w Zborze swego przedstawiciela, i w nieobecności jego żadna prawomocna uchwała powziętą być nie mogła. Początkowo główny Zbór był w Krakowie, lecz kiedy w lutym 1836 opiekuńcze mocarstwa rozpoczęły nieustanne rewizje i wygnania emigrantów z 1836, przeniesiono ten Zbór do Lwowa. Ostateczny pogrom nastąpił w 1839. **S. L. P.** największą czynność rozwijało w Galicji, a Szymon Konarski (ob. II supl.) jego ludową propagandę zaniósł na Ruś i Litwę. Były to czasy najgoretszej propagandy ludowej. „Młodzież— opowiada Franciszek Wiesiołowski w swoim pamiętniku — jak pierwszą miłością do kochanki, tak rozgorzała tą pierwszą miłością do ludu".

Strachau John, celtolog angielski, * 1862 w Keith, † 1907 w Manchesterze, studja odbywał w Cambridge, Gietyndze i Jenie, 1885 został profesorem językoznawstwa porównawczego, a 1905 celtyckiego. W rozmaitych czasopismach ogłosił szereg rozpraw w języku celtyckim, głównie o gramatyce iryjskiej. Z Kuno Meyerem wydawał „E'riu", poświęcone studjom języka i literatury celtyckiej (1904); z W. Stokesem (ob, II supl.) „Thesaurus palaeohibernicus" (1901—03, 2 t.); po śmierci ukazało się „An introduction to early Welsh" (1909).

Strack Herman, niemiecki teolog protestancki i orjentalista, * 1848 w Berlinie, od 1877 profesor teologji w Uniwersytecie berlińskim. Napisał: „Prolegomena critica in Vetus Testamentum hebraicum" (1873); „Prophetarum posteriorum codex Babylonicus Petropolitanus" (1876); „Hebräische Grammatik" (1907, VII wyd.); „Lehrbuch der neuhebräischen Sprache und Literatur" (1884); „Das Blut im Glauben und Aberglauben der Menschheit" (1901, VIII wyd.); „Einleitung in den Talmud" (1900, III wyd.); „Grammatik des Biblisch-Aramäischen" (1905, IV wyd.); „Sprüche Jesus', des Sohnes Sirah" (1903) i w. in. Wydawał w l. 1885—901 „Porta linguarum orientalium", od 1906 „das Jahrbuch der evangelischen Judenmission".

Strack Jan Henryk, architekt niemiecki, * 1805, † 1880 w Berlinie, od 1839 profesor Akademji sztuk pięknych tamże. Wystawił szereg wspaniałych budowli, głównie w Berlinie, między innemi galerję obrazów Raczyńskich, oraz ogłosił liczny poczet prac o architekturze.

Strada Gabrjel Juljusz (pseud. *Delarue'go*), filozof i poeta francuski, * 1821 w Vouillé, † 1902 w Paryżu, studja medyczne, prawne i filozoficzne odbywał tamże. Ogłosił „le Dogme social.... etc." (1861); „Separation des pouvoirs spirituel et temporale d'après les principes catholiques" (1862); „Essai d'un Ultimum Organum" albo „Constitution scientifique de la méthode" (1865), gdzie rozwija swoje teorje o „teizmie naukowym"; „Philosophie metodique, méthode générale" (1867); „l'Europe sauvée et la Fédération" (1868), gdzie wykłada plan federacji europejskiej; „Jezus et l'Ère de la science" (1896); „la Religion de la science et de l'esprit pur" (1897); „Paris de l'ère de la science, capitale de l'univers" (1899); „Robespierre et la Révolution de l'humanité" (1899) i in. Cała twórczość poetycka **S.** ukazała się pod ogólnym tytułem „Epopée humaine" i zawiera poematy i dramaty wierszem, z których ważniejsze „la Mort des dieux" (1864); „la Genèse universelle" (1890); „Jezus" (1892); „le Prométhée de l'avenir", tragiedja symboliczna" (1895); „Borgia" (1896); „Pascal et Descartes" (1897); „Don Juan" (1898) i wiele in. Uprawiał też malarstwo, które było ilustracją jego koncepcji poetyckich.

Straïts Settlements, posiadłości angielskie na półwyspie Malakce i okolicznych wyspach, w 1903 przyłączono do nich wyspy Kokosowe, 1907 Labuan.

Strajki, do 1905 w Królestwie jak i Cesarstwie są wzbronione, uczestnicy ich karani więzieniem. Reskrypt z 15 grudn. 1905 zniósł karalność **S.** fabrycznych, ale zachował karę więzienia za **S.** kolejarzy, telegrafistów, telefonistów i t. p. Ustawodawczo sprawa wolności **S.** nie została dotąd uregulowana. Ruch strajkowy w Królestwie i Cesarstwie, względnie w dwuch okręgach fabrycznych, zarejestrowany przez inspekcję fabryczną, ilustruje następujące zestawienie (u góry ilość **S.**, u dołu liczba strajkujących):

Rok	Królestwo	Okręg petersburski	Okręg moskiewki	Całe państwo
1895	19	11	20	68
	13,139	3,778	13,027	31,195
1899	85	71	15	189
	22,919	23,199	7,566	57,498
1903	20	26	70	550
	2,147	13,996	19,106	86,832
1905	3,325	3,791	1,264	13,110
	667,524	1,033,407	539,954	2,709,695
1906	2,908	1,313	373	6,114
	502,447	307,407	170,550	1,108,406
1909	67	45	32	340
	10,033	8,929	27,714	641,166
1911	231*)	—	—	400
	24,500	—	—	90,053

Strasburg, stolica Alzacji, w 1910 liczył 178,290 m. Por. Borries „Geschichte der Stadt **S.**“ (1909).

Strasburger Edward, dr., napisał: „Kooperacja spożywcza i jej rozwój w Królestwie Polskim“ (Kraków, 1909).

Strasburger Edward, botanik polski, † 1912 w Bonn. Był członkiem wielu towarzystw naukowych, między innemi Akademji krakowskiej, petersburskiej, paryskiej, berlińskiej i t. d. Napisał nadto: „Streifzüge an der Riviera“ (1904, II wyd.); „Die stofflichen Grundlagen der Vorerbung im organischen Reich“ (1905).

Straszewicz Ludwik.

Straszewicz Ludwik. publicysta polski (ob.), * 1857 w Tykocinie w Augustynowskim, gimnazjum ukończył w Łomży (1867—1875), poczym wydział matematyczny uniwersytetu w Gienewie (1880—1884). Należy do składu redakcji *Słowa*, jest członkiem zarządu „Tow. literatów i dziennikarzy“ w Warszawie.

Straszewicz Zygmunt, inżynier polski, ogłosił: „Środek ciężkości. Rozdział gieometrji elementarnej“ (Warszawa, 1908); przełożył „Elektrotechnikę prądu silnego“ E. Rosenberga (Warszawa, 1911, II wyd.).

Straszewski Maurycy, filozof polski, prof. uniw. krakowskiego, w 1910 przeszedł w stan spoczynku. W 1878 został wybrany radcą miejskim m. Krakowa i trwał na tym stanowisku lat 12, w 1891—97 był posłem do Rady państwa. W 1909 założył w Krakowie Tow. filozoficzne. Uczniowie **S.** wydali na cześć jego księgę pamiątkową. Ogłosił nadto: „Z filozofji nauk przyrodniczych“ (Warszawa, 1904); „Filozofja św. Agustyna na tle epoki“ (Kraków, 1906); „Logika“ (t., 1907); „W dążeniu do syntezy“ (Warszawa, 1908); „W poszukiwaniu prawdy“ (Kraków, 1910); „Pamiętnik seminarjum filozoficznego uniw. Jagiellońskiego“ (t., 1910); „Dzieje filozoficznej myśli polskiej w okresie porozbiorowym“ (t., 1912); z mniejszych rozpraw **S.** ważniejsze: „Adolf Harnack—O istocie chrześcijaństwa“ (Kraków, 1901); „Sprawa chińska w świetle filozofji dziejów i etyki“ (t., 1901); „Fryderyk Nietzsche“ („Przew. nauk. i liter.“, 1906); „Sprawa polska i katolicyzm“ („Przegl. Powsz.“, 1906); „Św. Augustyn, największy z filozofów chrześcijańskich“ (Kraków, 1910); „Znaczenie darwinizmu dla myśli filozoficznej“ (tamże, 1910). Prócz tego drukował artykuły, sprawozdania i rozprawy w *Czasie*, *Przeglądzie powszechnym*, *Przegl. Polskim*, *Przeglądzie Filozoficznym* i in. oraz szereg prac w „Wielkiej Encyk. Ilustr.“, jak: „Filozofja i nauka w Niemczech“, „Nirwana“, „Klasyfikacja nauk“, „Filozofja w okresie odrodzenia“, „Nieskończoność“, „Okultyzm“ i wiele innych. Nadto wydał szereg prac po francusku i niemiecku, z których ważniejsze: „Ueber die Entwicklung der philosoph. Ideen bei den Indern und Chinesen“ (Wiedeń, 1887); „Ueber die Bedeutung der Forschungen auf dem Gebiete der orientalischen Philosophie“ (t., 1895); „Methodes comparatives dans l'histoire de la philosophie“ (Gienewa, 1905) i in. **S.** w swoich poglądach filozoficznych jest wyznawcą idealizmu krytycznego opartego na wynikach biologji i na porównawczych studjach z historji filozofji i nauk. Jego „Dzieje filozofji na Wschodzie“ (1894) były pierwszą próbą odtworzenia dziejowego rozwoju filozofji indyjskiej i chińskiej w literaturze wszechświatowej, praca Deussena o filozofji indyjskiej ukazała się w rok

Straszewski M.

*) liczba strajków w gub. Warszawskiej i Piotrkowskiej.

później, a Grubego o filozofji chińskiej w lat 15 później.

Straszkiewicz Stanisław, pejzażysta polski, * 1873. W 1900 wstąpił do Krakowskiej akademji sztuk pięknych, gdzie pracował pod prof. Stanisławskim; w 1903 osiedlił się w Warszawie. Wystawia w Krakowie i Warszawie. Pracuje na niwie pedagogicznej, udzielając lekcji w warszawskich zakładach naukowych. Ważniejsze prace: „Brzask“, „Wschód księżyca“, „Stogi“ i inne.

Strauss Dawid Fryderyk, pisarz niemiecki (ob.). Dzieło jego „Stara i nowa wiara“ przełożyła na polski Iza Moszczeńska.

Strauss Emil, pisarz niemiecki, * 1866 w Pforzheim. Ogłosił: „Menschenwege“, nowele (1898); „Don Pedro“, tragiedja (1898); „Kreuzungen“ (1906); „Hochzeit“ (1908) i t. d.

Strauss Ryszard.

Strauss Ryszard, jest od 1898 nadwornym kapelmistrzem w Berlinie. Napisał od 1895 poematy symfoniczne: „Till Eulenspiegel“, „Don Quichote“, „Życie bohatera“ („Ein Heldenleben“), symfonja „Domestica“; oprócz „Guntram“ wystąpił z operami: „Feuersnot“ (1901), „Salome“ (1905), „Elektra“ (1909), „Rosencavalier“ (1910), oraz wielu pieśniami; jest przedstawicielem skrajnie modernistycznego kierunku, a przytym świetnym kolorystą orkiestrowym.

Strauss und Torney Lulu, autorka niemiecka, * 1873 w Bückenburgu. Bujny jej talent wyróżnił się w opowiadaniach: „Bauernstolz“ (1901), „Der Hof am Brink“ (1906); w powieściach: „Aus Bauernstamm“ (1902), „Ihres Vaterts Tochter“ (1908, II wyd.), „Luzifer“ (1906), głównie zaś w poezjach: „Balladen und Lieder“ (1906) i „Neue Balladen und Lieder“ (1907). **S.** należy do najlepszych współczesnych poetek niemieckich.

Straż, stowarzyszenie polskie, założone 1905 przez Józefa Kościelskiego (ob.) z siedzibą centralną w Poznaniu, dla walki z giermanizacją i hakatystycznym „Ostmarkenverein“, wydaje własny organ t. n. Przy zamknięciu pierwszego roku **S.** liczyła 16,000 członków, dochody wynosiły 18,429 mrk., po zamknięciu drugiego roku 22,849 członków i 23,867 mrk. dochodu. Szlachta uczuła się obrażona za umieszczanie sprzedawczyków na czarnej liście i zaczęła występować ze **S.** W 1908 na miejsce centralnego stowarzyszenia powstał Związek lokalnych stowarzyszeń i oddzielnych osób, którzy przez pozostawienie $^1/_4$ wkładów zostawali w łączności ze Związkiem. Zgromadzenie ogólne Związku stowarzyszeń **S.** w Poznaniu 9 grudnia 1909 reprezentowało 34 stowarzyszenia i 2,000 oddzielnych członków. Dochody wynosiły 20,309 mrk., wydatki 17,045, majątek 3,300, fundusz żelazny oddziału prawnopolitycznego 4,525, kulturalnego 8,700 mrk.

Straż polska, towarzystwo samoobrony narodowej w Galicji, które ma strzec interesów materjalnych i duchowych narodu polskiego, dążyć do usamodzielniania ekonomicznego, popierać instytucje z podobnemi zadaniami, osobliwie na kresach. W łonie towarzystwa istnieje sekcja obrony praw i czystości języka polskiego, sprawom tym poświęcono osobny dział w organie miesięcznym **S. p.** Towarzystwo ma siedzibę w Krakowie, gdzie w 1909 istniały 3 koła, po zatym w Galicji było 12 kół prowincjonalnych, członków około 2,000.

Streitberg Wilhelm, lingwista niemiecki, *1864 w Rüdesheim, studja odbywał w Münsterze i Lipsku, habilitował się 1889 tamże, t. r. został profesorem we Fryburgu szwajcarskim, 1899 nadzwyczajnym, 1906 zwyczajnym profesorem językoznawstwa porównawczego i sanskrytu w Münsterze, 1909 w Monachjum na takiejże katedrze. Główniejsze prace: „Urgermanische Grammatik“ (1896); „Gotisches Elementarbuch“ (1906); „Die gotische Bibel“ (1908) i t. d. Od 1891 wydawał „Indogermanische Forschungen“ z K. Brugmannem, od 1896 sam „Germanische Bibliothek“, od 1902 „Indogermanische Bibliothek“ z H. Hirtem.

Stremayr Karol Edler, polityk austrjacki, † 1904 w Pottschach.

Streuvels Stijn (właściwie *Petrus Maria Franciscus Lateur*), nowelista flamandzki, * 1871 r. w Avelghem. Już w pierwszych utworach: „Lenteleven“ (1900), „Zomerland“ (1901), „Zonnetij“ (1901) okazał się wybitnym talentem epicznym, świetnym w malowaniu ludzi i natury, motywy czerpie przeważnie z życia ludu flamandzkiego. Do główniejszych jego prac należą: „Doadendans“ (1901); „Langs de wegen“ (1902); „Dagen“ (1902); „Minnehandel“ (1903); „Tajemnice wsi“ (1904); „Swoboda“ (1904); „Stille avonden“ (1905) i in.

Strindberg August, znakomity pisarz szwedzki, † 1912 w Sztokholmie. W czasach, kiedy wpadł w mistycyzm ogłosił nadto szereg baśni romantyczno-symbolicznych: „Królewska narzeczona“, „Łabędzia księżniczka“, „Senne marzenie“, oraz powieści „Czarne chorągwie“, „Księga błękitna“, „Gotyckie pokoje“ i kilka tomów nowel. Po okresie dociekań chemicznych i alchemicznych napisał szereg ciekawych prac, w których jego fantazja i umysł spekulacyjny znajdują wyraz, jak: „Oryginalna chemja“; „Równe i nierówne“; „Drukowane i niedrukowane“ (1890); „Antibarbarus“ (1894); „Sylva Sylvarum“ (1896, po franc.); „Zapoznana wola w historji powszechnej“; „Breviarum universale“. W ostatnich pracach **S.** łączyły się znów echa naturalizmu z pełnią poezji romantycznej: „Adwent“, „Wielkanoc“, „Śródlecie“ (1900); „Baśń“, „Samotny“ (1903); „Mi-

Strindberg August.

njatury historyczne“ (1905). W pierwszym okresie twórczości **S.** wystawiał miłość i kobietę jako twórcze pierwiastki życia, w drugim okresie malował ją jako złego ducha mężczyzny. Ani jako uczuciowiec w pierwszym okresie, ani jako arystokrata intelektualny w drugim nie znalazł zadawalającego rozwiązania zagadki życia. W trzecim więc okresie, dotychczasowy buntownik i ateista, stał się mistykiem; jego nieokreślony ściśle mistycyzm składał się z pierwiastków okultystycznych, katolickich i swedenborgjanizmu. W nowożytnej szwedzkiej literaturze **S.** jest największym mocarzem słowa i najśmielszym, najoryginalniejszym duchem. Jako niestrudzony i bezwzględny bojownik miał w ojczyznie licznych wrogów i mało uznania, dopiero w ostatnich czasach głos powszechny uznał w nim największego pisarza współczesnego, w 1912 naród uroczyście obchodził jubileusz **S.**, a parlament uchwalił dlań dar narodowy. W 1912 przełożono na polski szereg dzieł **S.**, między innemi „Spowiedź warjata“. **S.** wywarł olbrzymi wpływ nietylko na pisarzy szwedzkich, ale oddziałał również na twórczość literacką cudzoziemską. U nas najwięcej tych śladów znaleść można w utworach Przybyszewskiego. W gł. dziele zamiast „Dr. Damaszku“ powinno być „Do Damaszku“.

Stritar Józef, wybitny poeta słowieński, * 1836 w Podsmredze w Krajnie, filologję studjował w Wiedniu, w l. 1871 — 901 był nauczycielem gimnazjalnym tamże. Pierwszy zbiór poezji wydany razem z J. Juricziczem ogłosił p. t. „Klasje“ (1866), drugi „Pesmi“ (1869) sam pod pseud. *Boris Miran*. Dla rozwoju literatury słowieńskiej wielkie znaczenie miało założone przez **S.** czasopismo *Zvon* (1870, 1876—80) w Wiedniu. Umieścił w nim swoje większe utwory powieściowe: „Zorin“ (1870); „Gospod Mirodolski“ (1876); „Sodnikovi“ (1878); „Rosana“ (1877). Jednocześnie wyszły jego polemiczne „Dunajski soneti“ (1872) i „Elegje dunajskie“ (1876). Zbiorowe wydanie dzieł ukazało się w 7 tomach (1887—88, 1899). **S.** jest pierwszym wielkim poetą słowieńskim po Preszerenie, którego poezje wydał ze wstępem (1866) i uczynił je popularnemi śród swego ludu. W l. 1870 — 90 **S.** uchodził za wodza Słowieńców dzięki swej działalności literackiej. Poezje **S.** łączą doskonałość formy z wzniosłą treścią, a chociaż rozbrzmiewa w nich głównie nuta pesymistyczna, ożywione są wielkim idealizmem i miłością ojczyzny.

Strobl Karol Hans, pisarz niemiecki, * 1877 w Igławie, komisarz finansowy w Bernie, współpracownik pism tamtejszych. Należy do najwybitniejszych modernistów niemieckich, pisał szkice literackie i nowele. Z nowel i powieści fantastycznych w duchu Poego, ważniejsze: „Die Eingebungen des Arphaxat“ (1904); „Die gefährlichen Strahlen“ (1906); „Bedenksame Historien“ (1907) i in.

Strofantyna, alkaloid, otrzymywany ze *Strophantus gratus*, stosuje się zamiast nalewki Strophantusa, która często zawodzi. **S.** nawet w bardzo małych dawkach działa typowo na mięśnie serca.

Strojenko Mikołaj, uczony rosyjski, * 1836, † 1906, profesor literatur zagranicznych w Uniwersytecie moskiewskim i bibljotekarz muzeum Rumiancewa; napisał kilka cennych prac o literaturze angielskiej, głównie o Szekspirze, oraz szereg rozpraw z literatury rosyjskiej.

Stront, Sr, pierwiastek chemiczny z grupy wapniowców (ob.); ciężar atomowy 87·62 wobec tlenu, O=16, ciężar właściwy 2·5, topi się w temperaturze umiarkowanego żaru czerwonego. Sr. w postaci wodzianu ma zastosowanie w cukrownictwie, do wydzielania cukru, jako cukrzan, z produktów już nie krystalizujących.

Strossmayer Józef Jerzy, biskup djakowski i srjemski, patrjota chorwacki, † 1905 w Djakokowie.

Stroynowski Leonard, malarz polski, * 1858 na Wołyniu, kształcił się w Krakowie, gdzie potym osiadł na stałe, otrzymawszy posadę profesora na kursach im. Baranieckiego. Wystawił obrazy rodzajowe: „Do chorego“; „Wspomnienie“; „Nocturn“; tryptyk „Cmentarz“ i wiele prac pomniejszych. Wykonał oprócz tego wiele obrazów treści religijnej.

Strug Andrzej (pseudonim *Tadeusza Gałeckiego*), powieściopisarz polski, * ok. 1870 w Lublinie, gimnazjum ukończył tamże, poczym udał się na studja rolnicze do Instytutu agronomicznego w Puławach. Aresztowany 1896 i osadzony w cytadeli warszawskiej, został na mocy wyroku administracyjnego zesłany w 1897 do Archangielska na lat 3. Po powrocie do kraju udał się na studja literackie do Krakowa, gdzie przebywał w l. 1900—04. W 1905 osiadł w Warszawie, oddając się literaturze i sprawom społecznym. Aresztowany ponownie w 1907, skazany został na wyjazd zagranicę i odtąd przebywa stale w Paryżu. Artykuły treści społecznej i utwory beletrystyczne drukował w *Naprzodzie*, *Wiedzy*, *Krytyce*. Osobno ogłosił drukiem: „Ludzie podziemni“, zbiór nowel i szkiców (Lwów, 1908); „Jutro“, powieść psychologiczna (Kraków, 1908); „W twardej służbie“ nowele (Warszawa, 1909); „Ze wspomnień starego sympatyka“, nowele (Kraków, 1909); „Dzieje jednego pocisku“, powieść (tamże, 1910); „Ojcowie nasi“ (t., 1912). **S.** jest malarzem proletarjatu, jego bohaterów i ostatniej rewolucji; przez wszystkie jego utwory przesuwa się bogata galerja typów rewolucjonistów, których psychologję głęboko odczuwa i oddaje plastycznie i żywo. Talent męski,

skondensowany, wywodzi się od Żeromskiego, nie posiadając potęgi grozy i rozlewności tego ostatniego. Pewne ubóstwo kolorytu i tematów, wynagradza wielkim skupieniem, które nie pozwala mu ani na jedną jotę odchylić się od głównego motywu, przejrzystością i jasnością rysunku oraz spokojem prawie epicznym. Jeden z najoryginalniejszych pisarzy śród najmłodszego pokolenia.

Strümpel Ludwik, niemiecki filozof i pedagog, † 1899.

Strumpf Edward, botanik polski, * 1873 w Siedlcach, † 1901 tamże. Studja uniwersyteckie rozpoczął w Warszawie, 1894—1896 spędził na Kaukazie, następnie uczęszczał do uniwersytetu w Dorpacie, gdzie otrzymał stopień kandydata nauk 1899, poczym wyjechał do Bonn, tam pracował pod kierunkiem Strasburgera. Wydał: „Z historji sosny", (nakładem Akademji Krakowskiej).

Struś (ob.). W 1880 przewieziono 100 młodych **S.** z południowej Afryki do południowej Australji i założono hodowlę **S.** w pobliżu Portu Augusta nad zatoką Spencera, następnie około jeziora Alberta, w Nowopołudniowej Walji, Queenslandji i Wiktorji. Ogółem hodowla **S.** w Australji dochodzi do 2,000 sztuk,

Struś Józef, lekarz polski (ob.), * 1510, † 1568. Por. nadto W. Bugiel, „Nasz najznakomitszy lekarz odrodzenia J. **S.**" (*Nowiny lekarskie*, Poznań, 1908).

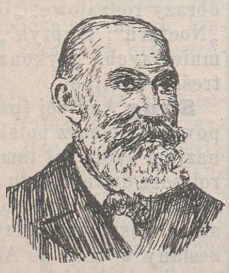

Struve Henryk.

Struve Henryk, filozof polski, † 1912 w Eltham w Anglji, gdzie zamieszkał od chwili ustąpienia z katedry filozofji w Uniwersytecie warszawskim 1903 r. Ogłosił nadto: „Sztuka i społeczeństwo" (Warsz., 1903); „O zasadach postępowania etycznego" (t., 1903); „Herbert Spencer i jego systemat filozofji syntetycznej" (t., 1904); „Epikureizm i altruizm" (t., 1907); „Logika elementarna" (t., 1907); „Filozofja polska w ostatnim dziesięcioleciu, 1894—1904" (t., 1907); „Historja logiki jako teorji poznania w Polsce" (t., 1911, II wyd.).

Struve Herman, syn *Ottona* **S.**, astronom niemiecki, * 1854 w Pułkowie pod Petersburgiem, studjował w Dorpacie, był adjunktem astronomem w Pułkowie 1877—95; dyrektorem obserwatorjum i profesorem w Królewcu 1891—1904, w Berlinie od 1904. Badał księżyce Saturna i ogłosił: „Beobachtungen der Saturnstrabanten" (1888—1898) i inne.

Struve Otto Wilhelm, astronom rosyjski, † 1905 w Karlsruhe.

Struve Piotr, publicysta rosyjski, * 1870, w rozprawach swoich poruszał sprawy społeczne i polityczne i szerzył zasady marksizmu oraz materjalizmu historycznego i filozoficznego w Rosji. Najcelniejsza jego praca w tej dziedzinie „Kriticzeskija zamieczanija k woprosu ob ekonomiczeskom rozwitiji Rossiji". W 1902 wydał książkę „Na raznyje tiemy", gdzie z marksisty przedzierżgnął się w demokratę i radykała, t. r. emigrował za granicę i założył czasopismo *Oswoboždienie* (ob. w II supl.) i brał udział z założeniu grupy t. n. (ob.). W 1905 powrócił do Petersburga, gdzie dalej uprawiał publicystykę i uczestniczył w organizacji partji kadetów (ob.) oraz wszedł do komitetu centralnego partji. Wydawał w Petersburgu kilka pism (1905—06), w 1907 pismo moskiewskie *Russkaja Mysl*. Należąc w partji konstytucyjno-demokratycznej do prawego skrzydła, z czasem przesunął się jeszcze bardziej na prawo, artykuły swoje zaczął zabarwiać wyraźną tendencją nacjonalistyczną, a w poglądach filozoficznych przechylił się do idealizmu mistycznego i wystąpił w zbiorowej książce mistyków rosyjskich „Wiechy".

Stryj miasto powiatowe w Galicji, 1910 liczył 29,025 m., przeważnie Polaków i Rusinów. W okręgu sądowym **S.** na 66,737 m. w 1900: Rusini stanowili 61·1%, Polacy 31·7%, Niemcy 7·2%; unici 62·7%; katolicy 15·6%, żydzi 16·1%.

Stryjeński Aleksander, * 1805 w Białymstoku, † 1875 w Paryżu; służył wojskowo pod Chłapowskim na Litwie, na emigracji w Gienewie pracował jako inżynier przy gienerale Dufour i kilka ważnych prac dla tego miasta wykonał, jak np. budowę mostu na Rodanie.

Stryjeński Kazimierz, w 1912 mianowany został profesorem w Sorbonie; ogłosił nadto: „Deux victimes de la Terreur, la Princesse Lubomirska et M-me Chalgrin" (1889); „le Gendre de Louis XV, Philippe, infant d'Espagne et duc de Parme" (1904); „les Soirées du Stendhal-Club" (1905) i in., oraz wydał prace *Anny Potockiej z Tyszkiewiczów*: „Mémoires" (1897) i „Voyage d'Italie" (1899).

Stryjeński Tadeusz, architekt polski, * 1849 w Gienewie, kształcił się w Paryżu i Zurychu. W latach 1889—1891 przeprowadził restaurację kościoła Marjackiego w Krakowie, budował wraz z Wł. Ekielskim schronisko im. ks. Lubomirskiego oraz odnowił wraz z Zygmuntem Hendlem kościół Św. Krzyża (w Krakowie). W r. 1880 restauruje pałac na Woli Justowskiej, 1882 katedrę we Włocławku, 1886 prałatówkę marjacką w Krakowie, 1889 pałac ks. Radziwiłłów w Krakowie; bierze udział w konkursie na budowę teatru miejskiego w Krakowie wspólnie z Ekielskim, 1893 tworzy projekt kaplicy górników w Bochni ze współudziałem Jana Matejki, 1896 muzeum Czapskich w Krakowie z Hendlem, r. 1892—1902 restauruje zamek w Baranowie i t. d. **S.** mieszka w Krakowie i jest c. k. radcą budownictwa.

Strzałecki Wandalin, polski malarz historyczny, uczeń Gersona i Petersburskiej akademji. W Muzeum narodowym w Krakowie jest jego obraz „Pieśń o zburzeniu Jerozolimy“, w zbiorach Warsz. tow. z. s. p. portret własny i „Obrona Trembowli“. Od pewnego czasu **S.** dotknięty chorobą nieuleczalną przestał malować.

Strzelbicki-Daniłowicz Kazimierz, literat polski, * 1873 w Warszawie, gdzie ukończył szkoły, w Paryżu studjował antropologję. Pisać rozpoczął 1892, drukując w *Wiśle* „Wskazówki dla badań antropometrycznych“, poczym ogłaszał liczne artykuły z tej dziedziny. W 1898 był współpracownikiem *Wędrowca*, pisywał feljetony w *Gaz. Polskiej*, *Ateneum*, *Tyg. Ilustr.* Wydał powieści: „Blichtr“ (1899, odz. na konk.); „Półtony“ (1901).

Strzelecki Adolf, literat polski, * 1869 we Lwowie, † 1911 w Otwocku. Ukończył szkołę wojskową i był oficerem armji austrjackiej. Rychło porzucił karjerę wojskową i oddał się pracy literackiej. Pisywał artykuły literackie i publicystyczne w pismach galicyjskich. Przeniósłszy się do Warszawy, pracował jako sprawozdawca literacki w *Słowie*, a później w *Sfinksie*, w którym zamieścił szereg artykułów syntetycznych o współczesnej powieści polskiej. Oddzielnie wydał: „Szekspir i Bacon“, „Materjały do bibljografji ludoznawstwa polskiego“, „Z życia Chopina“ (Warszawa, 1903); „Powieść polska, 1908—1909“ (t., 1910) oraz powieści: „Ego“ (t., 1905) i „Jak we śnie“ (t., 1906).

Strzelecki Adolf.

Strzelno, miasto powiatowe w reg. Bydgoskiej, liczyło w 1905: 4,897 m., w tym 3,723 katolików, 1,023 protestantów, 151 żydów. W powiecie Strzelneńskim na 34,343 m. podług spisu 1900 było: 82·6% Polaków, 0·2% dwujęzycznych; a podług spisu 1905 katolicy stanowili 83·5%, protestanci 15·6%, inni 0·9%.

Strzyżów, miasteczko powiatowe w Galicji, w 1900 liczło 2,657 m., przeważnie Polaków.

Stübel Alfons, gieolog i podróżnik niemiecki, † 1904 w Dreznie.

Stucken Edward, dramaturg niemiecki, * 1865 w Moskwie, mieszka w Berlinie. Dzięki wzniosłości stylu tragicznego, konsekwencji idei dramatycznej, ponuremu kolorytowi i głębokim refleksjom stanął na czele neoklasycznego dramatu niemieckiego, chociaż powodzenie utworów **S.** jest bardziej literackie, niż sceniczne. Ważniejsze z tragiedji jego: „Yrsa“ (1897); „Wisegard“ (1898); „Myrrha“ (1908); szczytem twórczości dramatycznej **S.** jest cykl „Der Gral“, którego części stanowią: „Gawân“ (1902); „Hanvâl“ (1903); „Lanzelot“ (1908). Wydał nadto poezje: „Astralmythen“ (1906) i tom Ballad (1898).

Stuckenberg Viggo, poeta i powieściopisarz duński, * 1863 w Vridslöselille, † 1905 w Kopenhadze. Do główniejszych prac jego należą dramaty: „Dziki strzelec“ (1894); „Sceny rzymskie“ (1895); powieści i nowele: „Przełom“ (1888); „Messias“ (1889); „Piękne słowa“ (1906, III wyd.); „Valravn“ (1896); „Słońce (1897); opowiadania włóczęgowskie i bajki: „Iljemfalden“ (1898), „Asmadaeus“ (1899), „Vejbred“ (1899); liczne zbiory poezji: „Digte“ (1886); „Uciekające lato“ (1898); „Snieg“ (1907, II wyd.); „Ostatnie wiersze“ (1906). **S.** jest subtelnym malarzem miłości natur głębszych, których miałkie codzienne życie nie potrafiło całkowicie przygnieść. Najwyżej stanął jako liryk.

Studemund Wilhelm Fryderyk Adolf, filolog niemiecki, † 1889 w Wrocławiu.

Studnicki Władysław, polski publicysta i działacz społeczny, * ok. 1866. Brał udział w agitacji socjalistycznej w Warszawie, aresztowany 1888 i posądzony o należenie do partji socjalistycznej „Proletarjat“ (ob. II supl.) dłuższy czas przesiedział w cytadeli warszawskiej, poczym skazany administracyjnie spędził lat kilka na Syberji i w Rosji. Po odbyciu kary prowadził studja społeczne w uniwersytecie zurychskim, biorąc jednocześnie udział w pracach „Polskiej partji socjalistycznej“ (ob. II supl.) i zasilając jej organy swemi artykułami. Następnie przeniósłszy się do Galicji, zaczął się odsuwać od socjalizmu; ewolucję swoich poglądów wyłożył w broszurze p. t. „Od socjalizmu do nacjonalizmu“ (Lwów, 1904). Początkowo zbliżył się do ludowców galicyjskich, pisywał do *Kurjera Lwowskiego* i przyczynił się do wprowadzenia do ich programu punktu o wyodrębnieniu Galicji (1901), następnie wszedł w szeregi „Narodowej demokracji“ i pracował w jej organach: w *Przeglądzie Wszechpolskim* i *Słowie polskim*. Do Warszawy powrócił w 1905, zerwawszy z „Narodową demokracją“. Czynił bez powodzenia w kraju próby stworzenia nowego stronnictwa; wydawał w tym duchu pismo *Naród a państwo*. W ostatnich czasach artykuły swoje treści politycznej i społecznej umieszczał w *Kurjerze Warszawskim*, w *Tygod. Ilustr.*, *Kurjerze Wileńskim* i in. Osobno ogłosił drukiem między innemi: „Samodzielność Galicji“ (Lwów, 1903); „Rosja w Azji wschodniej“ (t., 1904); „Polityka Rosji względem szkolnictwa zaboru rosyjskiego“ (Kraków, 1905); „Ziemstwa“ (Warszawa, 1905); „Historja ustroju państwowego Rosji“ (Lwów, 1906); „Japonja“ (Kraków, 1906); „Konstytucja rosyjska i prawno-państwowe

Studnicki Wł.

stanowisko Królestwa Polskiego“ (Warszawa, 1906); „Pierwsza Duma państwowa i działalność naszych posłów“ (t., 1907); „Stosunki społeczne i ekonomiczne na Litwie i Rusi“ (Lwów, 1909); „Finlandja i sprawa finlandzka“ (Kraków, 1910); „Przeciw prądowi“ (t., 1910); „Sprawa polska w dobie obecnej“ (t., 1911); po rosyjsku: „Polska pod względem politycznym od rozbiorów do naszej doby“ (Petersburg, 1908).

Studniczka Alojzy, estetyk czeski, * 1842, napisał między innemi: „Grundlagen der schönen Form“; „Motivy lidového wyszivani“; „Pravidelny ornament rostlinny“; „Nauka o tvorbi ornamenata“ (po chorwacku) i in.

Studniczka Franciszek, niemiecki historyk sztuki, * 1860, profesor uniwersytetu lipskiego. Główniejsze prace: „ Vermutungen zur griechischen Kunstgeschichte“ (1884); „Beiträge zur Geschichte der altgriechischen Tracht“ (1886); „Kyrene eine altgriechische Göttin“ (1890) i in.

Studt Konrad Henryk, polityk pruski, ze stanowiska ministra oświaty ustąpił 1907 i mianowany członkiem Izby panów.

Study Edward, matematyk niemiecki, * 1862 w Koburgu. Studjował w Jenie, Strasburgu, Lipsku, Monachjum; 1897 profesor w Gryfji, 1904 w Bonn. Prace jego dotyczą głównie gieometrji i teorji niezmienników. Wydał: „Methoden zur Theorie der ternären Formen“ (1889); „Sphärische Trigonometrie“ (1893); „Geometrie der Dynamen“ (1902) i inne.

Studziński Cyryl, pisarz rusiński, * 1868, profesor języka ruskiego na uniwersytecie lwowskim, napisał szereg rozpraw o literaturze ruskiej XVII w.: „Pierestrogi“ (1895); „Adelfotes“(1895); „Ewfonija wieseło grmjaczaja“ (1896); „Tri paniegirika XVII st.“ (1896) i in.

Stuhlmann Franciszek, zoolog i podróżnik niemiecki, w 1908 został sekretarzem gieneralnym instytutu kolonjalnego w Hamburgu. Ogłosił: „Beiträge zur Kulturgeschichte von Ostafrika“ (jako X tom „Deutsch-Ostafrika“, 1909).

Sturdza Dymitr, ob. Stourdza w gł. dziele i w II supl.

Stürgkh Karol, hrabia, polityk austrjacki, * 1859 w Gracu, gdzie studjował prawo, w 1881 wstąpił do namiestnictwa styryjskiego, 1894 został radcą w ministerjum oświaty. Wybrany do Rady państwa, przyłączył się do wiernokonstytucyjnej partji. Po zesłowieńszczeniu gimnazjum w Cylei złożył swój urząd państwowy. W 1896 r. wybrany do Sejmu styryjskiego, 1909 został ministrem oświaty w gabinecie Bienertha, 1911 stanął na czele gabinetu.

Stürgkh Karol.

Sturm Edward, polityk austrjacki (ob.), * 1830 w Bernie morawskim, † 1909 w Wiedniu.

Stuttgart (ob.), stolica Wirtembergji w 1910, liczył 285,589 m.

Stutz Ulrych, prawnik niemiecki, * 1868 w Zurychu, studja prawne, teologiczne i historyczne odbywał w Berlinie i w Zurychu, habilitował się 1894 w Bazylei do prawa niemieckiego i historji prawa, 1896 został tam profesorem nadzwyczajnym, równocześnie sędzią cywilnym. W jesieni 1896 powołany na profesora zwyczajnego do Freiburga w Bawarji, 1904 do Bonn, 1904—06 był członkiem badeńskiej komisji historycznej. Długi szereg jego cennych prac dotyczy prawie wyłącznie prawa kościelnego i stosunku jego do prawodawstwa niemieckiego.

Stutzer Albert, niemiecki chemik rolniczy * 1849 w Wrocławiu, w 1897 został profesorem tamże, 1900 dyrektorem Instytutu rolnego w Królewcu. **S.** opracował najlepsze metody otrzymywania mleka dla niemowląt, jeden z pierwszych stosował metody bakterjologiczne w zagadnieniach chemji rolniczej zboża; nadto prowadził badania nawozów sztucznych i naturalnych i t. d. Ogłosił: „Düngerlehre“ (1910, XVII wyd.); „Die Milch als Kindernahrung“ (1895); „Leitfaden der Fütterungslehre“ (1904, IV wyd.); „Die Behandlung und Anwendung des Stalldüngers“ (1909) i in.

Stwosz Wit, znakomity rzeźbiarz polski XV w. (ob.). Odcyfrowane w 1912 napisy na obrazie „Chrystus nauczający w świątyni“ w katedrze krakowskiej przez Tarczałowicza i Spitzera (jeden jako „Vit Stvos“, drugi „że ołtarz powstał w 1465“) rozpraszać mają wszelkie wątpliwości co do autorstwa ołtarza i stwierdzają, że 27-letni **S.** bawił 1465 nie w Norymberdze, lecz w Krakowie, przez co do reszty obalone by było przypuszczenie o jego norymberskim pochodzeniu i wychowaniu. Badacze zagraniczni jeszcze nie wypowiedzieli się, ale wielu wybitnych uczonych polskich zaleca ostrożność w przyjmowaniu wyniku badań tymczasowych za ostateczne. Tegoż Tarczałowicza odkrycie na ołtarzu w St. Wolfgang (odczytał tam kryptogram) stwierdza, że ołtarz tamtejszy, uchodzący za dzieło tyrolskiego malarza Michała Pachera z Brunecku, jest tworem **S.** Tezę tę rozwija również Ludwik Stasiak (ob.) w książce „Rewindykacje własności naszej“ (1912).

Stychel Antoni, ksiądz, polityk polski, * 1859 r. w Dłusku w Poznańskim, gimnazjum ukończył w Poznaniu, teologję studjował w Würzburgu, Berlinie, w seminarjum gnieźnieńskim, wyświęcony na księdza 1889. W l. 1892—96 był kaznodzieją katedral-

Stychel Antoni.

nym i penitencjarjuszem, 1896 mianowany prałatem. Prezes katolickiego związku robotniczego został obrany na Sejm pruski 1898, do parlamentu Rzeszy 1904.

Styka Jan, malarz, namalował nadto panoramę „Racławice"; była to pierwsza panorama polska.

Styka Tadeusz, malarz polski, syn *Jana* **S.**, * 1889 w Paryżu. Studja odbywał w pracowni ojca pod jego kierunkiem. Wystawia w paryskich salonach przeważnie portrety. W 1904 otrzymał odznaczenie honorowe.

Stylotyp, minerał z gromady lamprytów rzędu siarkosoli, występuje w wiązkach jednoskośnych kryształów. Twardość 3, ciężar wł. 4·8—5·2.

Styrja, księstwo (ob.), na 22,449 klm. kw. liczyła w 1908: 1,432,483 m. Podług narodowości ludność **S.** w r. 1900 dzieliła się na: Niemców 68·7% i 31·2% Słowieńców; co do wyznania przeważna część katolicy, protestantów było 13,159, żydów 2,283. W 1907 wydobyto w centnarach metrycznych: węgla brunatnego 30·7 milj., rudy żelaznej 16·6 milj., grafitu 118,022, rudy siarkowej 45,795, surowca 4·9 milj. i t. d. Długość dróg żelaznych (1907) 1,445 klm.

Subbotin Mikołaj, rosyjski historyk kościelny (ob.), * 1827, † 1905.

Subbotin Andrzej, ekonomista i statystyk rosyjski, † 1906.

Sublamina, podwójny związek siarczanu rtęciowego i etylenodwuaminy. Stosuje się, jak i inne preparaty rtęciowe, do zastrzykiwań, na zewnątrz do dezynfekcji rąk.

Subotić Jovan, serbsko-chorwacki poeta, *1817 w Dobrinacu, † 1886 w Semlinie, brał udział w ruchu narodowym 1848, poczym udał się do Wiednia, 1853—61 był adwokatem w Nowym Sądzie, następnie wice-banem Syrmji, 1862 w Zagrzebiu; 1867 powrócił do praktyki adwokackiej w Nowym Sadzie gdzie został prezesem „Macierzy serbskiej". Liczne jego pisma przepojone są uczuciem patrjotycznym i mają bardziej znaczenie narodowe, niż artystyczne. Zbiorowe wydanie dzieł wyszło w 8 tomach (1858—60).

Suchecki Poraj Stefan, pisarz polski * 1865, † 1905. Ogłosił drukiem między innemi: „Wschodnim wybrzeżem Afryki" (1901); „Najstarszy pierścień polski" (1903).

Sucheni, chemik polski, ogłosił: „Początki chemji z uwzględnieniem mineralogji" (Lwów, 1908, II wyd.); „Zasady chemji nieorganicznej" z B. Duchowiczem (tamże).

Sucher Józef, dyrygient niemiecki, † 1908 w Berlinie.

Suchetet August, rzeźbiarz francuski, *1854 w Vendeuvre-sur-Barse, uczeń Cavelier i Dubois. Pierwszego sukcesu doznał w 1880 po wystawieniu posągu: „Biblis zamieniona w źródło", poczym stworzył długi szereg dzieł, z których wymieniamy: „Satyr bawiący się maską"; „Kwiaty i motyle" (1890); „Leda" (1891); „Porwanie" (1903); „Marzenie Psychy" (1906), oraz mnóstwo biustów; nadto wystawił wiele pomników w Paryżu i Ljonie.

Suczawa, miasto powiatowe na Bukowinie, w 1900 liczyła 10,955 m., głównie Rumunów i Niemców. W powiecie Suczawskim na 61,940 m. w 1900 Polacy stanowili 2·7%.

Sudan (ob.), *1) Angielsko-egipski,* na 2,400,000 klm. kw. liczył w 1907 około 2,563,000 m. W 1907 został zreorganizowany, mianowicie podzielony na 13 prowincji, na czele prowincji stoi gubernator angielski, któremu podlegają oficerowie egipscy, zarządzający okręgami poszczególnemi. W 1911 do **S.** przyłączone zostało Lado (ob.). *2) Francuski.* Konwencja z 29 maja 1906 między Anglją i Francją rozgranicza dokładnie posiadłości obydwuch państw w **S.** środkowym, między Tigrem i Tszadem. Zapewnia Francji doskonałą drogę, zaopatrzoną w wodę i pozwala jej połączyć swoje stacje z nad Nigru, ze stacjami Konga przez Tszad. Anglja zaś, zwracając krainie Zinder okręgi Adaru, Goberzi i Mangi, pozbawia buntownicze hordy Tuaregów i Tubusów możności niepokojenia Nigierji północnej, której strzegą posterunki francuskie od Say aż do Zinderu i Tszadu (ob. nadto Francuska Afryka zachodnia w II supl.).

Sugiestja (ob.), nie ogranicza się jedynie do hipnozy, lecz często występuje w stanie czuwania. Wiek dziecięcy jest szczególnie dostępny dla **S.** w stanie czuwania, i z powodu tej łatwej sugiestyjności wpływa zawodność zeznań dzieci. Przy **S.** w stanie czuwania wielką rolę gra osobistość, która potrafi wywierać wpływ. Łatwość, z jaką niektóre osobistości historyczne, np. Napoleon I, poddawali swej woli innych, tłumaczy się też zdolnością sugiestyjną. W ostatnich czasach, szczególniejszą uwagę zwróciły te zjawiska które noszą ogólną nazwę **S.** masowej. Masa bardziej jest podatna **S.**, niż jednostka. Zdaje się, że jedni sugiestjonując drugich, zwiększają stopień **S.**, np. zapał dla mówcy zwiększa się zwykle w miarę tego, im liczniejsze jest zgromadzenie. **S.** w stanie czuwania odgrywa wielką rolę w życiu narodów, w historji wszechświata i kultury, jak również w historji religji i sekt. W przeciwieństwie do **S.** na jawie znajduje się **S.** we śnie, do której zalicza się hipnoza i inne stany snu. **S.** zjawić się może też i podczas snu nocnego i, według opinji lekarzy, wiele chorób, które nagle występują, powstało na tle takiej **S.** we śnie. Senne marzenia, np. w stanie czuwania kontynuują się jako wyobrażenia obłędne. Można na niektóre osoby, szczególnie które mówią we śnie, wywrzeć taki sam sugiestyjny wpływ, jak w hipnozie, jeżeli przez ciche mówienie do pewnego stopnia opanować ich świadomość. Do **S.** sennej nadają się też niektóre stany narkozy chloroformowej, epileptyczny stan zamroczenia i t. d.

Do **S.** masowej por. Michajłowskiego „Geroi i tołpa".

Sujkowski Antoni, gieograf i przyrodnik polski, * 1870 w Płocku, gdzie skończył gimnazjum, poczym wydział przyrodniczy w Kijowie. Był nauczycielem w szkołach prywatnych w Warszawie, następnie dyrektorem szkoły polskiej w Kaliszu. Artykuły umieszczał w *Ogniwie*, *Nowych torach* i in. Osobno wydał: „Gieografja ekonomiczna" (Warszawa, 1907—09, 2 t.).

Suk Józef, kompozytor czeski, * 1874 w Krzeczowicach, od 1892, t. j. od założenia członek słynnego czeskiego kwartetu. Jako kompozytor należy do najwybitniejszych twórców młodszego pokolenia; napisał szereg utworów fortepjanowych, orkiestrowych (Symfonja es dur, poematy symf. „Praga", „Asrael"), kameralnych, Fantazję na skrzypce, orkiestrę, etc.

Suknarow Mikołaj, bułgarski mąż stanu i pisarz, * 1848. W r. 1877 odegrał wybitną rolę w wojnie o wyzwolenie; zajmował wysokie stanowisko w sądownictwie, był burmistrzem w Sofji, ministrem spraw wewnętrznych i prezesem zgromadzenia narodowego. Ważniejsze prace jego: „Rasprata mi si Karawełowa" (1885); „Projekt za programata ma liberałnata partija" (1886); „Jediń pogled wrchu na szeło skoroszno minało" i in.

Suligowski Adolf, prawnik i ekonomista polski, * 1849, gimnazjum ukończył w Lublinie, a wydział prawny w Warszawie, gdzie zajął się praktyką adwokacką. Ogłosił drukiem: „O pieniądzach" (Warszawa, 1874); „O reformie sądowej w Król. Polskim" (t., 1875); „W kwestji sądów gminnych i pokoju" (t., 1882); „Kwestja mieszkań" (t., 1889); „O kanalizacji m. Warszawy ze stanowiska ekonomicznego" (t., 1891); „Produkcja rolna i taryfy kolejowe" (t., 1895; po rosyjsku 1896); „O instytucjach ziemskich i ich potrzebie u nas" (t., 1905, II w.; wyd. I, 1898 p. t. „O samorządzie ziemskim); „Warszawa i jej przedsiębiorstwa miejskie" (t., 1903); „Szkice z życia na Powiślu warszawskim" (1904, w ks. zbiorowej „Myśl"); „Zapiska o sistiemie gorodskago uprawlenija w gubernijach Carstwa Polskago" (Petersburg, 1905, wyd. I; II wyd. 1906, p. t. „Istoriczeskaja zapiska etc."; przekład polski W. Silnickiego „Rys historyczny dotyczący zarządu miast w Królestwie Polskim", Radom, 1907); „Miasto analfabetów" (Kraków, 1905, wyd. II; wyd. I, 1904 (Warszawa) w formie obciętej przez cenzurę p. t. „Szkolnictwo początkowe w Warszawie"); „Z ciężkich lat" (t., 1905); „Projekt ustawy miejskiej dla miast Kr. Polskiego" (Warszawa, 1906; przekład rosyjski); „O prawie wyborczym do ciał prawodawczych" (t., 1909) „Projekt przyszłego samorządu miejskiego" (t., 1911); „Opodatkowanie własności nieruchomej miejskiej na rzecz skarbu" (t., 1911), „Sprawa oświetlenia gazowego w Warszawie" (t., 1911); „Bibljografja prawnicza polska XIX i XX w." (t., 1911).

Suligowski Adolf.

Sulimierski Artur, literat polski, † 1902 w Warszawie (nie 1900 jak w gł. dz.).

Sully James, filozof angielski, objął w 1892 katedrę filozofji ducha i logiki w uniwersytecie londyńskim; ogłosił nadto: „Children's ways" (1897); „an Essay on laughter" (1903). Jego „Psychologję wychowania" (Warszawa, 1905) przełożyła na polski A. Szycówna.

Sully-Prudhomme René Franciszek Armand, poeta francuski, † 1907 w Châtenay; w 1901 otrzymał nagrodę Nobla i przeznaczył ją na fundusz nagród za utwory poetyckie według uznania Tow. literatów francuskich. Ogłosił nadto: „le Prisme" (1886); „Reflexions sur l'art des vers" (1892); „le Problème des causes finales" razem z K. Richetem (1902); „Testament poétique" (1904, II wyd., z dodatkiem trzech studjów socjologicznych); „Psychologie du libre arbitre" (1906); „Mon Testament philosophique" (1907). Por. C. Hémon „la Philosophie de Sully-Prudhomme" ze wstępem poety (1907).

Sully-Prudhomme.

Sułkowski Antoni, książę, * 1844 w Rydzynie, † 1909 w Monachjum. Ordynat na Rydzynie, członek dziedziczny pruskiej Izby panów, porucznik wojsk pruskich, był ostatnim ordynatem rydzyńskim; po jego śmierci Rydzyna przeszła na rząd pruski. Sprawa rydzyńska z powodu tranzakcji spadkobierców **S.** z rządem pruskim poruszyła opinję i zajmowała ją przez 1910 i 1911 (ob. Rydzyna w II supl.).

Sundberg Antoni Mikołaj, szwedzki teolog i polityk, * 1818 w Uddevalla, † 1900 w Upsali, od 1852 profesor historji kościelnej w Lundzie, 1864 biskup, 1870 arcybiskup w Upsali. Był członkiem i prezesem Izby pierwszej, potym drugiej, należąc do skrajnej prawicy; teki ministerjalnej nie chciał przyjąć, miał wielki wpływ na prawodawstwo kościelne Szwecji. Od 1874 członek Akademji szwedzkiej, ogłosił szereg prac, zalecających się wzorowym stylem.

Sun-Yat-Sen, przywódca rewolucjonistów chińskich, prezydent republiki Chińskiej, * 1866 w prowincji Kwantung na południu Chin. Po studjach filozoficznych i medycznych w liceach i szpitalach angielskich w Kantonie i Hong-Kongu, otrzymał doktorat medycyny w 1887.

Sun-Yat-Sen

Wcześnie przystąpił do ruchu rewolucyjnego, przejął się zasadami Kang-Yen-Wei'a, twórcy szkoły reformistów i wszedł do tajnego stowarzyszenia Tryjadów, którego przywódcą został wkrótce. W 1895 zorganizował zamach, mający na celu owładnięcie Kantonem. Zamach się nie udał. Z całego komitetu tylko **S.** uszedł z życiem i zbiegł do New-Yorku, skąd później przeniósł się do Londynu. W Londynie porwany przez wysłańców rządu chińskiego, dopiero na interwencję władz angielskich został wypuszczony na wolność. Później wracał potajemnie do Chin albo przebywał w Japonji i Singapurze, skąd przesyłał instrukcje Tryjadom. W 1904 wyłuszczył w broszurze powody walki z dynastją i założył partję postępową Komingtang, która zaopatrywała się w broń. W 1907 na mitynгu w Tokio wyłożył swój program, polegający na wygnaniu dynastji i utworzeniu republiki socjalistycznej. Z proklamacji z 1907 do wodza wojsk Komingtang zabronił rabunków i napaści na cudzoziemców, aby nie wywołać interwencji Europejczyków. Wobec grożącego mu niebezpieczeństwa opuścił Chiny, powrócił do Hanoi, skąd był wygnany; wtedy udał się do Ameryki. W 1911 stanął na czele ruchu rewolucyjnego i w Nankinie został obwołany prezydentem tymczasowym rzeczypospolitej Chińskiej. Ze względów politycznych sam współdziałał temu, aby w marcu 1912 zgromadzenie narodowe w Nankinie oddało władzę prezydenta rzeczypospolitej Yuanszikajowi (ob.), przy **S.** pozostało moralne przewodnictwo młodej rzeczypospolitej (ob. nadto Chiny w uzupełnieniach do II supl.).

Supan Aleksander, gieograf austrjacki, został w 1909 profesorem w Wrocławiu.

Superfosfaty, nazwa fosforyny (ob.). Produkt fabryczny zwykle zawiera 14—18% kwasu fosforowego rozpuszczalnego, u nas przeważnie 16%. Obok powyższych produktów w ostatnich czasach zaczęto zużytkowywać poboczne produkty, jak: kwas fluorowodorowy i fluorek krzemu. Kwas fluorowodorowy przerabia się na krzemofluorek sodu; znajduje on zastosowanie w fabrykacji szkła mlecznego; samego kwasu krzemofluorowego używa się do strącania elektrolitycznego ołowiu, do dezynfekcji (jako montanina), do odwapniania skór. W Królestwie 4 fabryki **S.** produkują do 3,000 wagonów rocznie. Por. Grüeber „Die Superphosphatfabrikation“ (1907).

Supino Igino Benvenuto, włoski malarz i historyk sztuki, * 1859 w Pizie, dyrektor muzeum narodowego w Florencji. Wydał: „il Camposanto di Pisa“; „Beato angelico“; „Sandro Botticelli“; „les Deux Lippi“ i in.

Surowice lecznicze, przygotowują się przez uodpornianie zwierząt, najczęściej koni, zarazkami lub jadami zarazków, wywołujących choroby. Rozróżniamy surowice antytoksyczne od koni, uodpornionych jadami drobnoustrojów (toksynami) i zobojętniających działanie tych jadów, i surowice bakterjobójcze od koni, uodpornianych samemidrobno ustrojami (ob. Toksyna, Antytoksyny, Bakterjolizyny w II supl.). Zupełnie pewne działanie lecznicze wykazała dotąd jedynie antytoksyczna surowica przeciwbłoniczna (dyfteryt).

Surra, choroba koni, osłów, wielbłądów i słoni, wywoływana przez *Trypanosoma Evansi* (ob. Trypanozomy w II supl.).

Surzycki Juljan, inżynier polski, † 1882.

Surzycki Stefan, dr., agronom polski, był profesorem szkoły rolniczej w Czernichowie obecnie jest administratorem i profesorem na Studjum rolniczym w uniwersytecie Jagiellońskim; napisał: „Normy pracy akordowej w Królestwie Polskim w porównaniu z zagranicznemi“ (Kraków, 1909); „Opis gospodarstwa“ (1909); „Planowanie organizacji gospodarczej“ (t., 1910).

Surzyński Stefan, napisał: „Echo polskie“; „Lirenka“ (Tarnów, 1911).

Susseryna, surowica ochronna i lecznicza róży świń (ob. Róża świń w II supl.).

Sussmann Hellborn Ludwik, rzeźbiarz niemiecki, † 1908 w Berlinie.

Suszczyńska Aleksandra, powieściopisarka polska, ogłosiła drukiem między innemi: „Mefisto“ (Warszawa, 1903); „Wrogowie“ (t., 1912) i in.

Sutnar Jarosław, pisarz czeski, * 1873, był profesorem w wiedeńskim Terezianum, skąd ustąpił w 1906. Napisał między innemi: zbiór poezji „Trosky“ (1896); „Prosodisches und Metrisches bei Karel Jaromir Erben“ (1905); „Svatopluk Czech zrcadlem czestvi“ (1909); „Svatopluk Czech a F. X. Szalda“ (1909) i in.

Sutro Alfred, wybitny dramaturg angielski, * 1863, w sztukach swych maluje współczesne społeczeństwo angielskie i z satyryczną werwą ośmiesza jego przesądy; należy do najbardziej wziętych pisarzy scenicznych w Anglji, chociaż na kontynencie mniej znany. Ważniejsze utwory: „the Cave of illusion“ (1900); „the Wals of Jericho“ (1904); „John Clavde's Honour“ (1907); „Making a gentleman“ (1909) i in.

Suttner Berta, pisarka niemiecka, powieścią „Die Waffen nieder. Eine Lebensgeschichte“ (1889, I wyd.; 1907, 38 wyd.) starała się idee pokoju powszechnego, zrodzone w Anglji i Ameryce, rozpowszechnić w Niemczech i Austrji, i na niej oparła swoją sławę literacką. Stanęła na czele wiedeńskiego Stow. pokoju, wydawała w Dreźnie miesięcznik *Die Waffen nieder!* (1892—1899, 8 t.), organ międzynarodowego Biura pokoju w Bernie, 1905 otrzymała nagrodę pokoju z Fundacji Nobla (ob. II supl.). Ogłosiła nadto:

„Das Maschinenalter“; (1899, III wyd.); „Die Haager Friedenskonferenz“ (1900, I wyd.; 1902, II wyd.); „Marthas Kinder“, powieść, jako dalszy ciąg „Die Waffen nieder“ (1903); „Der Krieg und seine Bekämpfung“ (1904); „Randglossen zur Zeitgeschichte“ (1906); „Stimmen und Gestalten“ (1907). Zbiorowe wydanie dzieł „Gesammelte Schriften“ (1906, 12 t.) wyszło w Dreznie.

Suwalska gubernja, na obszarze 125,51,3 klm. kw. liczyła w 1909: 632,734 m., w tym 502,393 katolików, 80,560 żydów, 36,412 protestantów, 6,436 prowosławnych, 6,275 starowierców, 513 marjawitów, 145 innych. W miastach mieszkało 75,199, w osadach 42,709, po wsiach 514,826 m. Emigracja sezonowa objęła 8,151 m., stała 6,676 m. Skład narodowościowy gub. podług spisu powszechnego: 52·24% Litwinów, 22·99% Polaków, 10·14% Żydów, 5·23% Niemców, 4·56% Białorusinów, 4·20% Wielkorosjan, 0·36% Małorusów, 0·27% innych; skład wyznaniowy: 76·54% katolików, 10·16% żydów, 6·44% protestantów, 5·67% prawosławnych, 1·04% starowierców, 0·15% innych. Z 7 powiatów gub. najbardziej polskim jest pow. Suwalski 66·8%; następnie idą Augustowski 49·1%; Sejneński 22·9%, Kalwaryjski 10·1%, Wołkowyski 3·9%, Marjampolski 2·9%, Władysławowski 1·3%; najbardziej litewski—pow. Władysławowski 82·8%, później idą Marjampolski 77·0%, Kalwaryjski 72·6%, Wołkowyski 68·7%, Sejneński 59·7%; Białorusini w pow. Augustowskim dochodzili do 32·5%, w innych niżej 0·5%; Żydzi w Sejneńskim 11·8%, Władysławowskim 7·4%; Niemcy w Wołkowyskim 15·9%, Augustowskim 0·4%; Wielkorosjanie w Suwalskim 7·9%, Władysławowskim 0·4%. *Rolnictwo*: w 1907 z 57·14% ogólnego obszaru należało 16·84% do większej własności, 0·40% do drobnej szlachty, 1·85% do osad, 1·16 do miast, 16·93% do skarbu, 5·68% do majoratów i innych. W 1905: 534 fabryki i zakłady zatrudniały 1,899 robotników a produkcja wynosiła 3,189,426 rb., co stanowiło 0·8% ogólnej produkcji Królestwa; gub. **S.** pod względem przemysłu zajmuje ostatnie miejsce. Z ogólnej liczby dzieci w wieku szkolnym (7 — 14 lat), w 1903/4 pobierało naukę w szkołach początkowych w miastach 15·4%, po wsiach 6·6%.

Suwałki, miasto gubernjalne, w 1909 liczyły 24,354 m., w tym 13,394 żydów, 8,832 katolików, 1,367 prawosławnych, 617 protestantów. W powiecie Suwalskim na 100,701 m. w 1909 było: 72,807 katolików, 16,729 żydów, 6,771 protestantów, 2,436 starowierów, 1,511 prawosławnych, 396 marjawitów, 51 innych. Skład narodowościowy powiatu według spisu powszechnego: 66·8% Polaków, 11·3% Żydów, 8·5% Litwinów, 7·9% Wielkorosjan, 4·3% Niemców, 0·6% Małorusów, 0·2% Białorusinów, 0·4 %innych.

Suzin Paweł, urodzony na Syberji z ojca, upamiętnionego w Dziadach przez Mickiewicza, wychowany w rosyjskim korpusie kadeckim, jako oficer artylerji przybył z wojskiem na Litwę. W 1862 r. porzucił służbę wojskową, wyjechał za granicę, ożenił się z Polką, córką emigranta, i w 1863 r. objął dowództwo nad powstańcami w Agustowskim. Odbył dwie pomyślne utarczki: pod Balwierzynkami (22 maja), i Kudyczami (24 maja). W zaciętej bitwie pod Straciszkami zginął 21 czerwca.

Suzjana, *Cissia*, prowincja starożytnej monarchji perskiej, położona u zatoki Perskiej na wschodzie Persji, południu Medji i zachodzie Babilonji i Chaldei, ze stolicą Suzą (ob.). Od 1897 ekspedycja archeologiczna francuska pod kierunkiem Morgana przedsięwzięła nowe poszukiwania, które od 1900, po uzyskaniu przez Francję od szacha wyłączności badań, prowadzone były jeszcze intensywniej. Wyniki poszukiwań Morgana w **S.** (Suzie i okolicach) pozwoliły odtworzyć dzieje władców Elamu, historję państw nad Efratem i **S.** Odkopane posągi, płaskorzeźby królów babilońskich, napisy etc., między innemi *Kodeks Hammurabiego* (ob. II supl.), o tyle zbogaciły zbiory Luwru paryskiego, iż z tego utworzyło się całe muzeum.

Svampa Dominik.

Svampa Dominik, kardynał, † 1907 w Bolonji. Należał do najświatlejszych kardynałów; a jako patrjota włoski dążył do pogodzenia Watykanu z Kwirynałem, co okazał szczególnie podczas pobytu Wiktora Emanuela 1904 w Bolonji, kiedy go urzędownie podejmował i obecny był na bankiecie, urządzonym dla króla.

Svatek Józef, pisarz czeski, * 1825 w Pradze, † 1897 tamże. Ukończył politechnikę praską, wcześnie zaczął pisać, brał udział w odrodzeniu narodowym po 1848 r. Redagował *Czas*, *Prazky Dennik*, *Prazské Noviny*. Zajmował się dziejami Czech, głównie XVII w., pisał powieści historyczne, które zjednały mu wielką popularność.

Svendsen Jan, kompozytor norweski, † 1910 w Kopenhadze.

Sverdrup Jakób, mąż stanu norweski, * 1845, † 1899 w Chrystanji, gdzie ukończył wydział teologiczny i gdzie przez dłuższy czas był dyrektorem szkoły ludowej. W 1878 mianowany pastorem i wybrany do *Storthingu*. W 1884 wstąpił do gabinetu stryja swego, Jana, na którego politykę wywierał duży wpływ; 1883 był członkiem oddziału sztokholmskiego Rady stanu, 1888 szefem departamentu rewizyjnego, 1886—87 i 1889 ministrem oświaty. Po ustąpieniu jako pastor w Bergen założył partję umiarkowanych i jako ich wódz zwalczał od 1891 w *Storthingu* lewicę.

W październiku 1895 w gabinecie Hagerupa był ministrem oświaty, ustąpił 1898, poczym zarazem otrzymał nominację na biskupa w Bergen.

Sverdrup Otto, norweski podróżnik podbiegunowy, w 1898 na statku „Fram“ podjął nową wyprawę do bieguna północnego, był zamknięty wśród lodów w kanale Belchera w ciągu dwuch lat, 1900—1902; w czasie tym zbadał zachodnie wybrzeże Ellesmere'a ziemi, odkrył na zachód od niej leżące wyspy. Wydał: „Neues Land, Vier Jahre in arktischen Gebieten“ (1903, 2 t.).

Svoboda Wacław (pseud. *Jan Vaclav z Finberka*), pisarz czeski, * 1872 w Skutezy. Jest nauczycielem w Hlinsku; czynny literacko od 1891, prace swe beletrystyczne, podróżnicze i krytyczne umieszcza w wybitniejszych czasopismach. Oddzielnie wydał: „V lepsim svietie“, powieść (1900); „Mezi tkalci“, obrazki górskie (1901); „Dva tabory“, romans (1902); „Laczne rty“, nowele (1903); „Rozvrat“ (1906); „Mienivé nebe“ (1907).

Swadeszyzm albo **svadecizm** (sanskr. *sva*, swój i *deça*, kraj), nazwa nadawana w Indjach angielskich bojkotowi towarów europejskich przez Hindusów, następnie nazwa wogóle ruchu narodowego indyjskiego, dążącego do samorządu *(swarażysmu)*. Oficjalnym niejako organem **S.** stały się kongresy narodowe, od 1885 odbywające się co trzy lata. Najpierw rozpoczęto akcję ekonomiczną, wystawiając hasło produkowania u siebie, kupowania u swoich, a bojkotowania wszystkiego, co obce; z czasem przeniesiono walkę na pole polityczne, żądając aby administracja indyjska oddana była Hindusom. Radykalny odłam **S.** jął się terroru. Lord Minto, wicekról Indji, stłumił ruch aresztami, konfiskatą majątków, zawieszaniem najskraniejszych organów prasy i t. p. (ob. nadto Indje).

Swan Robert, podróżnik angielski, * 1858, † 1904. W 1891 i 1896 brał udział w wyprawie do Maszony, 1896 udał się jako gieolog do Australji zachodniej i do Tasmanji, 1898 do Sjamu.

Swiatopełk-Mirski Piotr, książę, mąż stanu rosyjski, * 1857. Brał udział w wojnie 1877—78, potym skończył Akademję sztabu gieneralnego. Dowodził dywizją, był gubernatorem w Penzie i Jekaterynosławiu. W 1900 mianowany wiceministrem spraw wewnętrznych i szefem korpusu żandarmów, 1902 gien.-gubernatorem wileńskim, we wrześniu 1904 po zabójstwie Plewego (ob.) ministrem spraw wewnętrznych. Rozpoczął epokę rządów liberalnych, zaprzestał represji ostatnich dwuch ministrów; prasa otrzymała większą wolność, wielu politycznym zesłańcom pozwolono wrócić, areszty polityczne zdarzały się rzadko. Był jednak niezdecydowany w swym postępowaniu; za jego rządów listopadowa demonstracja w Petersburgu skończyła się rozlewem krwi. Na początku 1905 już nie posiadał wpływu, nowe represje działy się jeszcze przy nim, ale niezależnie od jego woli, ostatecznie 1 lutego 1905 otrzymał dymisję. Rządy **S.-M.** prasa rosyjska nazywała „wiosną życia rosyjskiego“; ułatwił on w każdym razie rozwój ruchu wolnościowego.

Swiediencow Iwan (pseud. *Iwanowicz*) utalentowany beletrysta rosyjski, * 1842, † 1901. Utwory swoje drukował w postępowych miesięcznikach, najlepsze z nich: „Priszeł da nie tuda“, „Nikesza ocznułsia“, „Budilnik“ i in. Zbiorowe wydanie dzieł (1897—98).

Swineburne Algernon Karol, znakomity poeta angielski, † 1909 w swej rezydencji Pins w Putney Hill. Jako poeta liryczny, zapał łączył z refleksją, obok tego pisał potężne hymny na cześć morza i wdzięczne wiersze, poświęcone dzieciom. Jego przekonania republikańskie znalazły najwspanialszy wyraz w „Songs before sunrise“ (1871). Jako liryk ogłosił nadto: „Studies in song“ (1874); „Songs of the springtides“ (1880); „Astrophel“ (1894); „A Channiel passage“ (1904). Epos miłosny o barwach jasnych tworzy jego „Tristam of Lyonesse“(1882), z którym łączy się „the Tale of Balen“ (1896) i „Rossamond Queen of the Lombards“ (1899). Z dramatów wydał nadto: „the Sisters“ (1892), a z historji literatury: „a Study of Ben Jonson“ (1889), „Studies in prose and poetry“ (1894), oraz powieść w listach „Love's cross-currents“ (1905). Zbiorowe wydanie dzieł ukazało się 1904 r. Na polski przełożył Jan Kasprowicz „Atalantę w Kalydonie“ (Lwów, 1907). **S.** przez długi czas nie znajdował uznania w Anglji, lękano się jego poezji pogańskiej, jego symbolizmu, liryzmu krańcowo zmysłowego i pesymistycznego. Aczkolwiek pisał dramaty, celuje głównie jako niezrównany liryk o wyjątkowym poczuciu rytmiki i jako pierwszorzędny malarz natury. Jego przekonania religijne i społeczne (republikanizm i anarchizm) były również przez długie lata zawadą w zdobyciu popularności. Por. Th. Wratislaw „Algernon **S.**, a study“ (1901).

Swineburne A.

Sybel Ludwik, archeolog niemiecki, ogłosił nadto: „Christliche Antike. Einführung in die altchristliche Kunst“, t. I „Einleitendes. Katakomben“ (1900); „Die klassische Archeologie und altchristliche Kunst“ (1906).

Syberja (ob.). W 1905 ekspedycja, złożona ze statków angielskich, niemieckich i rosyjskich, badała przejście z Europy przez morze Karskie do Obi i Jeniseju. W 1908 wyprawa Żytkowa badała półwysep Jałmał, 1909 inne wschodnie części północnego wybrzeża **S.**, od Leny do drogi Beringa, a wielka wyprawa Rjabuszyńskiego

1908—1909 prowadziła badania na Kamczatce. W r. 1909 na obszarze 12,534,200 klm. kw. liczyła **S.** 7,049,200 m., czyli 0·6 na 1 klm. kw., w tym 81% rosjan, 19% innych; Polaków osiadłych 26,855, w wojsku 2,326; podług wyznania: 86% prawosławnych, roskolników 4%, buddystów 4%, mahometan 2%, pogan i szamanistów 2% innych 2%. Ludność pierwotna **S.** zanika pod parciem Rosjan i Tunguzów. W XVII wieku oceniano liczebność jej na 300,000, podług spisu powszechnego 1897 było zaledwie 32,460 tuziemców, a mianowicie: 452 Czuwasów, 567 Aleutów, 754 Jukagirów, 982 Ostjaków, 1,307 Eskimosów, 1,457 Ainów, 2,607 Kamczadałów, 4,642 Giljaków, 7,521 Korjaków, 12,171 Czukczów. Kolonizacja rosyjska dobrowolna rozwinęła się intensywniej osobliwie w ostatnim dziesiątku lat. Do 1906 emigracja z Rosji europejskiej skrępowana była obostrzeniami administracyjnemi. Pod wpływem zaostrzenia się kwestji rolnej rząd jeszcze w 1902 rozpoczął planową organizację kolonizacji. W 1904 stworzono nawet specjalny urząd kolonizacji. Z początku kolonizowano gub. Tobolską, Tomską, Jenisejską, Irkucką, kraj Nadamurski. Podczas wojny rosyjsko-japońskiej ruch przesiedleńczy nieco ustał, ale po 1905 wzmógł się, osobliwie w 1908. Wolnej ziemi zabrakło, zaczęto jej poszukiwać i wreszcie znaleziono na obszarze Osuno-Angarskim, wzdłuż nowobitej droki strategicznej, Tajszet Angara, nad Angarą i jej dopływami. Obszar ziemi nadający się do kolonizacji obliczono początkowo na 900,000 dziesięcin, potym na 50,000 dziesięcin. O wzroście emigracji na **S.** świadczą następujące dane. Eksportowano na osiedlenie przymusowe między 1754—1898 ogółem 1,447,000 kolonistów; po 1899 deportacja kryminalnych znacznie się zmniejszyła. Dobrowolna emigracja z początku nieznaczna wynosiła średnio po 11,000 na rok, doszła do 556,000 w 1907, odtąd średnio wynosi 600,000 rocznie. Główny kontyngiens emigrantów rekrutuje się z gubernji Rosji centralnej; inne dzielnice państwa dostarczają znikomej ilości kandydatów. W ostatnich kilku latach ruch wychodźczy na **S.** objął też warstwy robotnicze w Zagłębiu Dąbrowskim: w 1909 wyemigrowało na **S.** 34 rodziny złożone z 159 osób, w 1910: 940 rodzin złożonych z 5,092 osób, w połowie 1911 zgłosiło się do wyjazdu 460 rodzin. Produkcja rolnicza wciąż wzrasta. Poważnie wzrosła również produkcja masła, które ma doniosłe znaczenie dla handlu wszechświatowego; wywóz masła przez Czelabińsk wynosił 3,310,600 pudów. *Przemysł złoty.* Najbogatszy okręg, Bodajbo w gub. Irkuckiej, zatrudnia w 10 kopalniach 4,000 robotników. W Zabajkalskim kraju znaczniejsze kopalnie istnieją w Barguzinie i Nerczyńsku; w prowincji Nadmorskiej najlepiej się rozwija przemysł złoty w Krainie Amganu.

Syców (zgiermanizowane *Gross Wartenberg*), miasto powiatowe w reg. Wrocławskiej, w 1905 liczył razem 2,299 m., w tym 1,009 katolików, 79 żydów, reszta protestantów. W powiecie Sycowskim na 48,014 m. 1900 było: 45·5% Polaków, 3·7% dwujęzycznych, a według spisu z 1905 katolicy stanowili 40·1%, protestanci 59·5%, inni 0·4%.

Sycylja, wyspa i kraj włoski z sąsiedniemi niewielkiemi wysepkami (ob.), obejmuje 25,738 klm. kw. i w 1909 liczyła 3.574,424 m. Górnictwo zatrudniało 50,000 robotników, pierwsze miejsce zajmuje siarka, której w 1903 wydobyto 560,000 tonn. Trzęsienie ziemi, które 28 grudnia 1908 nawiedziło wiele miejscowości południowej Kalabrji (ob. Reggio) spustoszyło i wschodnią część **S.,** osobliwie dotknęło Messinę i jej okolice. Mniej lub więcej silne wstrząśnienia dały się odczuć na wschodzie do Syrakuz, na północy do Capo d'Orlando. Straty w ludziach dosięgły 150,000. Czego nie obaliło trzęsienie ziemi, to zmiotła napływająca na wybrzeże gwałtowna fala morska. W cieśninie Mesyńskiej grunt został zmieniony tak, że mapy wymagają poprawek. Por. Guide Treves: „la Sicilia“ (1907); L. Steinklas: „Przewodnik po Włoszech i **S.**“ (1907).

Sydney, stolica australijskiego państwa Nowej Zolandji, w 1908 liczył 592,100 m.

Sygietyński Antoni, literat polski (ob.), gimnazjum ukończył w Warszawie 1867, w warszawskim konserwatorjum kształcił się 1868—74, w lipskim 1876, studja estetyczno-literackie odbywał w Paryżu 1878—82; profesorem konserwatorjum mianowany 1882. W 1884 był współredaktorem *Wędrowca,* 1907 redaktorem *Przełomu.* W 1907 należał do komisji, mającej zająć się reformą teatrów warszawskich, i doprowadził do wprowadzenia języka polskiego do opery, śpiewanej przez lat 10 (za Hurki) wyłącznie po włosku. Z utworów beletrystycznych napisał nadto nowele: „Po czasie“, „Nasza kochana pani“ (1892), „Wywłaszczona“, „Przez skórę do krwi“, „Gość kamienny“ i in.; z krytyczno-estetycznych: „Maksymiljan Gierymski“ monografja (Lwów, 1907), „Drobiazgi“ (t., 1907) i przełożył prócz wymienionych powieści filozoficzne Balzaka: „Jaszczur“, „Poszukiwanie bezwzględności“, „Arcydzieło nieznane“ i „Marany“.

Sylikoidy, nazwa gromady minerałów w systematyce naturalnej; gromada najliczniejsza obejmuje sole kwasów: węglowego, krzemowego, tytanowego, cyrkonowego.

Symbirska gubernja w 1908 liczyła na 49,494,6 klm. kw. 1,863,300 m. Podług spisu powszechnego było: 68% Rosjan, 12% Mordwy, 10% Czuwaszów, 9% Tatarów, 1% innych; Polaków osiadłych 880, w wojsku 377; co do wyznania oprócz prawosławnych, mahometan, katolików, liczni sekciarze. Główne miasto, Symbirsk, liczyło 44,000 m.

Syndykalizm, oznacza bądź ruch zawodowy robotników francuskich wogóle, skoncentrowany w związkach zawodowych (zwane we Francji syndykatami), bądź tendencję rewolucyjną, przeważającą w tym ruchu w czasach ostatnich, inaczej t. zw. **S.** *rewolucyjny*, wreszcie doktrynę socjalną, wysnutą z tego ruchu. Federacje związków zawodowych we Francji oddawna dzieliły się na dwie grupy. Jedne skłaniały się ku reformizmowi, t. j. akcję swoją opierały na stopniowej ewolucji, drugie nazywały siebie rewolucyjnem i dążyły do całkowitego przekształcenia współczesnego ustroju ekonomicznego. Giełdy pracy (ob.), skupiające robotników danej miejscowości i korzystające z pomocy miast, na ogół były bardziej pokojowo nastrojone, natomiast nieliczne federacje związków zawodowych, obejmujące robotników jednego zawodu na całą Francję, okazywały tendencje bardziej rewolucyjne. W r. 1892 powstała Federacja giełd pracy, a obok niej i pod jej skrzydłami wykluwała się Konfederacja pracy, t. j. związek wszystkich robotniczych federacji zawodowych. Na razie tendencje Federacji giełd pracy zwyciężyły, Konferencja pracy rozpadła się i ruchowi robotniczemu w l. 1892—1902, (a właściwie 1894—900) nadawała ton Federacja giełd pracy. Ze wzrostem ruchu zawodowego wzmagały się wszakże wpływy odrodzonej Konfederacji pracy, która po części występowała łącznie z Federacją giełd i odbywała z nią wspólne kongresy, po części urządzała zjazdy własne. Na kongresie w Montpellier w wrześniu 1902 obydwie organizacje połączyły się pod nazwą „Powszechna konfederacja pracy“ *(Confédération générale du travail)*, zachowując przytym autonomję w postaci odrębnych sekcji: pierwsza z nich nazywa się obecnie „Sekcją przemysłowych i rzemieślniczych federacji“, druga „Sekcją giełd pracy“. W 1907 Powszechna konfederacja pracy liczyła 35000 członków, należących do 1200 syndykatów, wszystkich zaś zsyndykowanych robotników liczy Francja około $1^1/_2$ miljona. Powszechna konfederacja pracy jest wyobrazicielką **S.** rewolucyjnego i prowadzi walkę z kapitałem samodzielnie, jako autonomicznie zorganizowana klasa robotnicza (nie jako partja), nie łącząc się z żadną z istniejących partji politycznych, ani z inteligiencją socjalistyczną; prowadzi przytym walkę bezpośrednio *(action directe)* za pomocą strajków, sabotage'u (ob.), manifestacji i t. d., nie drogą parlamentarną; ostatecznego przewrotu społecznego myśli dokonać przy pomocy strajku powszechnego i liczy oprzeć przyszły ustrój na oraganizacjach producentów, t. j. związkach zawodowych z szeroką decentralizacją. Występuje wobec tego przeciwko centralistycznemu państwu nie tylko w jego składzie obecnym (jak socjaliści), lecz przeciwko państwu w zasadzie, jak również przeciwko demokracji współczesnej; sądzi bowiem, że przyszły ustrój nie będzie dalszym ciągiem demokracji, lecz jej przeciwstawieniem; dla tych powodów nie uznaje ewolucji społecznej lecz walkę (teorja katastrof). Wpływy Konfederacji ujawniły się w licznych i ostrych strajkach ostatnich lat, w burzliwym świętowaniu 1 maja (szczególniej 1906 r.), akcji przeciwko biurom najmu, które rząd ostatecznie pod groźbą ciągłych rozruchów, uchwałą parlamentu z 1904 r., pozamykał i t. d. Tendencje **S.** rewolucyjnego, wywodzą się po części z tradycji apolitycznego socjalizmu Proudhona, który wielki wpływ wywierał w Francji oraz od allemanistów (ob. Allemanne), którzy gorliwie zajęli się organizacją zawodową robotników i na nich oprzeć chcieli przyszły ustrój. Ostatecznie do rozwoju idei **S.** rewolucyjnego przyczyniły się t. zw. ministerjalizm i popieranie rządu przez partje socjalistyczne pomimo to, że rząd radykalny republiki niewiele wprowadził reform socjalnych, a podczas zaburzeń robotniczych niemniej energicznie przeciwko nim występuje, niż dawne rządy (ob. Socjalistyczne partje). Ważnym punktem programu **S.** rewolucyjnego jest antymilitaryzm, propaganda śród żołnierzy, którą rząd usilnie zwalcza i ściga dużemi karami. Idee **S.** rewol. z Francji przedostały się do Włoch, Belgji, po części do Niemiec, Ameryki i Rosji. Główne punkty programu **S.** rewolucyjnego: apolityczność, akcja bezpośrednia i strajk powszechny, a nawet antymilitaryzm zaczerpnięte zostały z doktryn anarchistycznych, ale teoretycy **S.**, a przedewszystkim Jerzy Sorel (ob. II supl.) wysnuwają je nie z filozofji idealistycznej teoretyków anarchizmu, lecz z materjalizmu marksowskiego. Według Sorela **S.** jest powrotem do Marksa i powrotem „do czysto proletarjackiego praźródła socjalizmu“. Opierając się na materjalizmie dziejowym Marksa, swoiście rozumianej psychologji robotnika, jako producenta, oraz poglądach filozoficznych Bergsona (ob. II supl.), teoretycy **S.** stworzyli własną filozofję społeczną, w której szczególnie oryginalna jest koncepcja przemocy *(violonce)*, mitu (w duchu Bergsona), a przedewszystkim koncepcja psychologji producenta t. zw. twórczy pierwiastek pracy. Oryginalność i polot romantyczny nowej filozofji spółczesnej, w przeciwstawieniu do oschłej, racjonalistycznej teorji marksizmu ortodoksyjnego, niemało przyczyniły się do rozpowszechnienia doktryn **S.** rewolucyjnego wśród inteligiencji pomimo jego skrajnie burzycielskich tendencji w praktyce. Por. dzieła J. Sorela (ob. II supl.); H. Lagardelle „le **S.** revolutionaire“ (1904); Pelloutier „Histoire des bourses du travail“; Pouget „les Bases du **S.**“ (1905); tenże „la Confédération générale du travail“ (1908); M. Pierro „**S.** et Revolution“ (1905); A. Labriola „Revisionisme et **S.**“ (1906); E. Berth „Marchands, Intellectuels et Politiciens“ (1907); M. Leroy „les Transformations de la Puissance publique“ (1907); V. Griffuelhes „l'Action syndicaliste“ (1908).

Syngalezi, plemię w południowym Cejlonie (ob.) w liczbie 2,300,000, barwy ciemnej lub jasno-brunatnej, wyznają w masie buddyzm, część chrześcijan. Język syngaleski, osobliwie w dawnej postaci, używany w poezji Elu, ma być djalektem aryjskim *prâkritu*. Pismo przypomina południową postać dawnego indyjskiego alfabetu, literatura posiada doniosłe znaczenie dla buddyzmu. Por. W. Geiger: „Literatur und Sprache der **S.**“ (1901).

Syniewski Wiktor, chemik polski, profesor politechniki lwowskiej, ogłosił: „Mikrobiologja techniczna“ (Lwów, 1909); „O budowie skrobi“ („Rozpr. Akad.“, 1902); „O działaniu formaldehydu na skrobię i połączenia jodu z amylodekstryną“ (tamże).

Synoradzki Michał, powieściopisarz polski, jest obecnie redaktorem *Biesiady Literackiej*. Napisał nadto: „Biskup chiński i jego uczeń“, „Dożynki“, „Zbrodnia kasztelana“, „Jaksa z Miechowa“, „Judaszowe srebrniki“, „Wychrzta“, „1814 — 1831, wspomnienia dziejowe“ (Warszawa, 1904); „Potępieńcy“ (2 t.), „Rapsod z epopei Napoleona“, „Mali bohaterowie z r. 1863“ (Lwów, 1904); „O strasznym zbóju Madeju“, „Żołnierz wędrownik“ (Warszawa, 1909); „Nasze podania dziejowe“, „Lech“ (t., 1910).

Syphilis, ob. Spirochaeta pallida w II Supl.

Syrakuzy, starożytne miasto na Sycylji (ob.), w 1908 liczyły 32,030 m. Na południowym stoku wzgórza Achradinos odkopano dom rzymski z początków cesarstwa; sale były ozdobione freskami podobnemi do pompejańskich. W dolinie Anapos odkopano część Olimpiejonu, świątyni z VI w.; w Molivelo odnaleziono katakumbę chrześcijańską, nakoniec w samych **S.** i okolicy starożytne cmentarze sycylijskie i greckie. Prócz tego wydobyto naczynia pierwotne, wazy malowane w stylu gieometrycznym, korynckim i rodoskim, lichtarze rzeźbione z kości słoniowej, posążki i t. d. Zbiory te, umieszczone w muzeum w **S.**, rzucają nowe światło na pierwotną cywilizację w Sycylji.

Syrdaryjski obwód w Azji środkowej na 504658 km. kw. liczył w 1908: 1,815,400 m. Podług spisu powszechnego 64% ludności stanowili Kirgizi i Karagirgizi, 10,5% Turkmeni, 10% Sartowie, 6,5% Karakałpacy, 4% Uzbecy, 3% Rosjanie, resztę Tadżycy i inni; Polaków osiadłych było 512, w wojsku 2,312. Główne miasto, Taszkient, liczyło 188,000 m. (w 1905).

Syrja (ob.). Rolnictwo stoi na bardzo nizkim poziomie. Dobry zbiór 1906 dał: pszenicy 118,000, jęczmienia 150,000, ryżu 18,000, owsa 600 i t. d. tonn. Inwentarza liczono: 600,000 rogacizny i bawołów, 130,000 osłów, 35,000 wielbłądów, 40,000 koni i in. Hodowla jedwabników wydała 1 mil. kg. kokonów. W pobliżu Bejrutu prócz węgla znaleziono wosk ziemny. Przędzalnictwo jedwabiu, tkactwo bawełnianych i jedwabnych tkanin, przemysł skórniczy i meblowy dosyć rozwinięte. Kolei żelaznych posiadała **S.** 1907 1765 klm: 1) Bejrut-Damaszek-Mzeryb, 249 klm., i łącząca się z nią kolej Rajjak-Hama-Alappo, 332 klm., otwarta 1906; 2) Bejrut-Marceltein, 23 klm.; Hedschas albo Mekka linja 1,161 klm. W 1909 wydano koncesję na budowę linji Trypolis-Homs francuskiemu towarzystwu. Dla ożywienia kraju konieczna jest normalna kolej przez Libanon (obecne kolejki podczas zasp zimowych są niewiele czynne) z tunelem, co wymagałoby wielkich kosztów. Jedynym portem **S.**, od wnętrza kraju nie odciętym wysokimi górami, jest Trypolis, będzie też najpewniej połączony koleją on, a nie Bejrut. Ruch statków w Bejrucie w 1906 wynosił: 858 parowców o 1,246,077 t. i żaglowych 2,238 o 45,947 t. Por. Auhagen „Beiträge zur Kenntnis der Landesnatur und der Landwirtschaft Syriens“ (1907); „Syrische Fragmente“ (1909); Jessup „Fifty years in Syria“ (1910).

Syroczyński Leon, inżynier, górnik polski, * 1844 w Titkowcach gub. Kijowskiej, gimnazjum ukończył w Niemirowie, studja wyższe w Kijowie i Leodjum. W 1878—97 inżynier górniczy wydziału krajowego we Lwowie, obecnie jest profesorem politechniki we Lwowie, członkiem honorowym międzynarodowego Tow. inżynierów i techników wiertniczych w Wiedniu, Tow. politechnicznego we Lwowie; był rektorem politechniki 1904. Ogłosił: „Zasoby węgla kamiennego w Galicji (*Czas. techn.*, Lwów, 1909); „O wierceniu kanadyjskim“; „O gieologiczno-górniczej i górniczo-przemysłowej mapie kraju“ (Galicji) i inne,

Syveton Gabrjel, polityk francuski, * 1864 w Boën-sur Lignon, † 1904 w Neuilly. Był profesorem na prowincji, założył z J. Lemaitrem i F. Coppée „Ligue de la Patrie francaise (ob. Liga patrjotyczna w II supl.), należał do najczynniejszych organizatorów ruchu nacjonalistycznego. Deputowany parlamentu, w gwałtowny sposób zwalczał rząd i był sprawcą wielu awantur w pałacu Burbońskim. Obraził czynnie ministra wojny, za co oddany został pod sąd, ale w przeddzień sprawy znaleziono go nieżywego we własnym gabinecie. Tajemnicza śmierć stała się powodem wielkiego poruszenia w sferach politycznych paryskich i przez długi czas dawała asumpt do snucia najrozmaitszych przypuszczeń.

Szabłowski Teodor, literat polski (ob), * 1865 w Warszawie, ogłosił nadto: „Pokusa“, zbiór nowel (Warszawa, 1908).

Szabo Karol, historyk węgierski, * 1824 w Körös-Taresa, † 1890 w Klausenburgu, profesor historji węgierskiej tamże. Zasługą **S.** jest zużytkowanie źródeł bizantyjskich do historji Węgier.

Szabrański Antoni Józef, literat polski (ob.), * 1804 w Łowiczu. Początkowo poezje i artyku-

ły drukował w noworocznikach: „Jutrzenka“, „Alleluja“ i in.

Szach-Aziz Smbat, ormiański poeta i publicysta, * 1841 w gub. Erywańskiej, jest profesorem języka ormiańskiego w instytucie Łazariewskim języków wschodnich. Poezje jego bardzo melodyjne i barwne noszą piętno bajronizmu: „Godziny odpoczynku“ (1858); „Smutek Leona“, poemat (1865); dalej wiersze miłosne, polityczne i in. Jako mistrz formy uchodzi za najlepszego poetę wśród Ormian rosyjskich. Zabierał też często głos, jako publicysta, w sprawach żywotnych swego narodu.

Szache, rzeka w południowej Mandżurji, dopływ Chunche, nad którą odbyła się siedmiodniowa bitwa (10 — 16 paźdz. 1904) podczas wojny rosyjsko-japońskiej. Po bitwie laojańskiej, otrzymawszy liczne posiłki, Kuropatkin uznał, że nastąpił czas akcyi zaczepnej dla armji rosyjskiej. Sztakelberg miał obejść armję japońską, co mu się nie udało; natomiast Japończycy pokonali kilka pułków na prawym skrzydle rosyjskim i zawładnęli czterema bateryjami, wobec tego armja rosyjska cofnęła się 13 paźdz. na północny brzeg rzeki **Sz.** Dalszy pochód Japończyków został jednak powstrzymany po walkach 13—16 października.

Szachowski Dymitr, książę, polityk rosyjski, był jednym z założycieli opozycyjnego pisma „Oswoboždenie“ i związku t. n. (1902 i 1903). Należał do organizatorów zjazdów działaczy ziemskich, brał udział w deputacji, którą przyjął monarcha 19 czerwca 1905 (ob. Rosja II supl.); w jesieni 1905 należał do założycieli, a potym był członkiem komitetu centralnego partji konstytucyjno-demokratycznej (kadeci). Obrany posłem do I Dumy państwowej, został jej sekretarzem.

Szachowski Stanisław, prawnik polski, profesor prawa rzymskiego i docent francuskiego prawa cywilnego na uniwersytecie lwowskim, † 1906 we Lwowie.

Szádeczky Ludwik, historyk węgierski, *1859 w Pusztafalu, profesor uniwersytetu w Klausenburgu, ogłosił szereg prac, niektóre z nich zahaczają o stosunki polskie, jak: „Obiór Stefana Batorego na króla polskiego“ (1889); „Izabela i Zygmunt Jan w Polsce, 1552 — 1557“ (1888); „Dążenia domu Habsburskiego w XVI w. do objęcia tronu polskiego“ (1892) i in.

Szadurska Stanisława, poetka polska, napisała: „Fale“ (Wilno, 1906); „Kain“ (Warszawa, 1907); „W południe“ (t., 1909).

Szafir (ob). Fabrykacja **S.** sztucznego natrafiała na trudności, które usunął dopiero L. Paris, w 1908; otrzymał on okazy, zupełnie przypominające własności naturalnego **S.** o zabarwieniu ciemno-błękitnym, aksamitnym. Ponieważ jednak w naturalnym **S.** nie skonstatowano obecności kobaltu, który zawiera sztuczny, może więc być mowa dotąd tylko o imitacji **S.** Okazy **S.** sztucznego dochodzą do 20 i więcej karatów.

Szajnocha Wład.

Szajnocha Władysław, geolog polski, wydał nadto: „Powietrze jako czynnik geologiczny“ (Warsz., 1901); „Atlas geologiczny Galicji“ (Kraków, 1901, zesz. XIII, 1906, z. XX; Lwów, 1903—05, z. XI); „O pochodzeniu oleju skalnego w Wójczy w Królestwie Polskim“ („Biul. Ak. Krak.“, 1902).

Szalay Walerja, nauczycielka polska i autorka książek dla dzieci, napisała między innemi: „Królewskie pachołę“ (Lwów, 1903); „Mali bohaterowie z r. 1863“ (t., 1904); „Za kraj i braci“ (Katowice, 1905); „Racławice“ (t., 1906); „Spłacony dług“, opowieść z r. 1831, „Nasze warowne grody“ (Warszawa, 1907); „W krzyżackich szponach“ (Lwów, 1907).

Szaljapin Teodor, śpiewak rosyjski, * 1873 w Kazaniu; po rozpoczęciu karjery w prowincjonalnych teatrach dopiero w 1896 zyskał rozgłos i sławę, jako pierwszorzędny artysta operowy.

Szamotuły, miasto powiatowe w reg. Poznańskiej, liczyły w 1905 6,423 m., przeważnie katolików. W powiecie Szamotulskim na 60,412 m. w 1900 było: Polaków 73·8%, dwujęzycznych 0·4%; 1905 katolików 76·4%, protestantów 21·3%, innych 2·3%.

Szana Tomasz, krytyk węgierski, * 1844 w Tisza-Füred, † 1908 w Budapeszcie. Z zawodu prawnik, oddał się wyłącznie literaturze. Założył Tow. Petöfi'ege, był dyrektorem teatru „Uranja“ (1909); ogłosił między innemi: „Dwaj Kisfaludy“ (1876); „Artyści węgierscy“ (1886—89, 2 t.); „Sztuka węgierska w XIX w.“ (1890); „Życie i dzieła rzeźbiarza Izso“ (1897) i wiele in.

Szandlerowski Antoni, ksiądz, poeta polski, * 1877 w Warszawie, † 1911 w Grochowie w Kutnowskim. Po wyświęceniu w 1897 został wikarjuszem w Kaskach, następnie w Łodzi, w 1906 proboszczem w Mąkolicach, potym w Pusteliniku, 1910 w Grochowie. W 1904 wystawił w Łodzi dwie sztuki p. t. „Marja z Magdali“ i „Samsona“, następnie „Tryumf sztuki“ (nagrodzona na konkursie) pod pseud. *Antoniego Ziemica*. Prócz tego napisał: „Sąd wam niosę“ poezje liryczne (Kraków, 1908); „Paraklet“, poemat dramatyczny, pod pseudon. *Poświat* (1908); „Rzym — mozaika, jako chrześcijańska sztuka bazylikowa“ (1911). Po śmierci wyszły nadto:

Szandlerowski Ant.

„Poezje“ (1911) i „Confiteor“ (1911). **S.** był artystą o bujnej wyobraźni, skłaniającej się ku mistycyzmowi. Snuł przędzę swych natchnień na tle dziejów Chrystusa i dogmatu o Trójcy św.

Szanghai, miasto chińskie (ob.), w 1908 liczył 651,000 m.

Szaniecki Jan Olrych, znakomity prawnik polski (ob.), * 1783 w Wielkopolsce, w 1806 przez czas krótki był kanonjerem w artylerji, 1808 został sekretarzem przy prokuratorze gieneralnym, 1809 podprokuratorem, t. r. obrońcą przy sądach warszawskich. Poseł na sejm 1830, wystąpił, jako gorący rzecznik gminu i w tym charakterze dał się poznać już na sejmie 1825 r. W czerwcu 1830 przedstawił sejmowi petycję, w której upominał się o zupełne usamowolnienie włościan i nadanie im gruntów, a 28 lutego 1831 złożył do laski marszałkowskiej wniosek o nadaniu włościanom ziemi, zniesieniu monopolów miejskich i przyznaniu praw obywatelskich żydom. Po upadku Krukowieckiego objął w rządzie narodowym tekę ministra sprawiedliwości. Po opuszczeniu kraju udał się na Szląsk pruski, następnie do Drezna, a w 1835 osiadł w Paryżu, gdzie w 1836 wydawał „Polskę, dzieło poświęcone niepodległości narodu“, współpracował w *Demokracie polskim,* 1838 obrany został prezesem komisji funduszów emigracyjnych. Por. B. Limanowski „Szemierze wolności“ (Kraków, 1911); M. Handelsman „Pamiętnik J. O. **S.**, materjały do dziejów adwokatury w Polsce“ (1912).

Szaniecki Jan Ol.

Szanior Tadeusz, budowniczy polski, * 1877 ukończył politechnikę w Rydze 1902 r. Otrzymał na konkursie Koła architektów na kościół przy cukrowni „Zagłoba“ II nagrodę (1906), odznaczenie na konkursie na koś. Przemienienia Pańskiego w Warszawie (1909), oraz za projekt koś. w Limanowej w Galicji.

Szankier miękki (ob. *ulcus mole*). Chorobę tę wywołuje laseczka, wykryta przez Ducrey'a w r. 1889; sposoby hodowania sztucznego zostały opracowane dopiero w 1901. Zwykle używa się do tych celów agaru z dużą domieszką krwi króliczej.

Szantung, prowincja chińska (ob.), liczyła w 1906: 38,247,900 m.; w **S.** Niemcy w 1898 zajęli port Kiau-czau (ob.); Anglja Wei-hai-wei (ob.).

Szapary Juljusz, hrabia, polityk węgierski, † 1906 w Abbazji.

Szarłowski Alojzy, literat i pedagog polski, * 1845 w Żwirgżdyni na Litwie, w gub. Kowieńskiej, † 1911 w Krakowie. Do gimnazjum uczęszczał w Kiejdanach i Kownie. W 1863 brał udział w wypadkach ówczesnych i raniony był pod Olkienikami. Wyleczywszy się w domu rodzicielskim, dostał się razem z ojcem do więzienia, skąd uwolniony przebywał w Moskwie do 1869. Uzyskawszy zwolnienie z dozoru policyjnego, przybył do Krakowa i po zdaniu egzaminów poświęcił się zawodowi nauczycielskiemu. Od 1875 pisywał artykuły naukowe, recenzje, sprawozdania, feljetony i korespondencje do *Przegl. polskiego, Przegl. powszechn., Kwartalnika historycz.,* „Słownika gieograficznego“, *Kurjera Poznańskiego, Czasu* i in. Osobno wydał pod własnym nazwiskiem i pseudonimem *A. Sulima:* cenną pracę „Stanisławów i powiat Stanisławowski pod względem historycznym i gieograficzno-statystycznym“ (Stanisławów, 1887); dalej, „Rys historyczny m. Stanisławowa“ (t., 1887); „Polityka Polaków a skargi Rusinów“ (Lwów, 1880); „Rok 1863 ze wspomnień Rosjanina“ (Poznań, 1884); „Krótki rys dziejów powszechnych“ (Kraków, 1886); „Z dziejów etnografji rosyjskiej“ (t., 1893); Z dziejów państwa kościelnego“ (t., 1903); „Od absolutyzmu do konstytucji w Rosji, 1548—1905“ (Kraków, 1906).

Szarota Jan, napisał „Wyzwolenie St. Wyspiańskiego w stosunku do jego dzieł poprzednich“ (Kraków, 1903).

Szawle, miasto powiatowe gub. Kowieńskiej, liczyły 1907: 16,968 m., w tym przeszło 50% żydów. W powiecie Szawelskim podług spisu powszechnego było 237,934 m., z czego 70·7% Litwinów, 14·4% Żydów, 6·3% Polaków, 4·9% Łotyszów, 2·2% Wielkorosjan; 77·2% katolików, 14·4% żydów, 5·8% protestantów, 2·1% prawosławnych, 0·5% starowierców. W 1905 Polacy posiadali 25·6% całego obszaru powiatu, a 51·02% obszaru, stanowiącego większą własność.

Szczaniecka Emilja, * 1804 w Pakosławiu w Wielkopolsce, † 1896 tamże. W powstaniu listopadowym była siostrą miłosierdzia w lazaretach warszawskich. Po powrocie do Wielkopolski rząd pruski skazał ją na kilkoletnie więzienie i kolosalną karę, ale Fryderyk Wilhelm III zwolnił **S.** od wszelkiej odpowiedzialności. **S.** brała żywy udział w pracy społecznej obok d-ra Karola Marcinkowskiego; wspierała hojnie wiele instytucji narodowych. Przyczyniła się do założenia „Gmachu Bazarnego w Poznaniu“, „Towarzystwa pomocy naukowej“ i t. d. Pogrzeb **S.**, pomimo skromnych pozorów, był wielką manifestacją narodową.

Szczaniecka Emilja.

Szczecin (ob.), w 1909 liczył 245,090 m.

Szczegłowitow Iwan, rosyjski mąż stanu został wice-ministrem sprawiedliwości w gabinecie Wittego, przy ministrze Akimowie, w gabinecie zaś Goremykina ministrem sprawiedliwości, zachował ten urząd i w gabinecie Stołypina a następnie Kokowcowa. Wystąpienia jego w Dumie wywoływały ostre krytyki posłów. Należy do najreakcyjniejszych członków gabinetu.

Szczepanowski Stanisław, przemysłowiec, polityk i pisarz polski (ob.). Ukazały się jego „Myśli o odrodzeniu narodowym“ (Lwów, 1903).

Szczepański Alfred, publicysta polski (ob.), * 1840 w Galicji, † 1909 w Krakowie. Ukończywszy studja gimnazjalne i uniwersyteckie w Krakowie, wziął udział w ruchu narodowym 1863, przesiedział czas jakiś w więzieniu w Ołomuńcu. Potym oddał się publicystyce, wydając najwpierw tyg. *Kalinę*, a potym redagując do spółki z L. Gumplowiczem (ob.) radykalno-demokratyczny *Kraj*. Był w swoim czasie głośnym trybunem ludowym. Powołany przez hr. Wodzickiego na stanowisko sekretarza „Laenderbanku“, **S.** przeniósł się do Wiednia, nie przestając pracować na niwie dziennikarskiej. Ostatnie lata spędził częścią w Zakopanym, częścią w Krakowie. Oddzielnie ogłosił nadto: „Juljan Klaczko“ (Poznań, 1907).

Szczepański Józef, matematyk polski, ogłosił: „Stopień wyższy matematyki elementarnej i początki rachunku nieskończonostkowego“ (Warszawa, 1900); Kurs uzupełniający matematyki elementarnej i początki analizy wyższej“ (tamże, 1906).

Szczepański Ludwik, poeta i publicysta polski, * 1872 w Krakowie, gimnazjum ukończył w Wiedniu, studja uniwersyteckie odbywał w Wiedniu i Krakowie. Wydawawał w Krakowie w l. 1897—98 tygodnik *Życie*, który odegrał wybitną rolę w rozwoju literackim i artystycznym całej Polski i stał się punktem koncentracyjnym dla obozu t. zw. „Młodej Polski“. W 1904 redagował *Ilustrację Polską*; w 1903 założył dziennik popularny w Krakowie *Nowiny*, który prowadzi dotychczas. Debiutował jako poeta w 1897 w *Myśli* i *Świecie*. Osobno ogłosił drukiem dwa tomy poezji „Srebrne noce Lunatica“ (1897) i „Hymny“, w II wyd. jako „Pieśni i Hymny“ (1898); w wielu utworach znać wpływ Verlaine'a; widoczny kult piękna, widzeń mistycznych, snów i t. d. Prócz tego napisał powieści: „W naszej letniej stolicy“ (1903); „Król powietrza“(Warszawa, 1909); „Przewrót“ (t., 1911).

Szczepański Władysław, ksiądz jezuita, napisał: „W Arabji skalistej“ (Kraków, 1907); „Przemówił Jahwe“ (t., 1911).

Szczepionki, w bakterjologji stosują się w celu czynnego uodpornienia ustroju (ob. Odporność w II supl.). Przygotowują się z odpowiednich zarazków i stosują w pewnych dawkach. Zarazki uprzednio zabija się przez ogrzanie do odpowiedniej temperatury lub też przez dodanie słabych środków odkażających. Takie **S.** były stosowane w cholerze, dżumie, tyfusie brzusznym, szkarlatynie, w chorobach zwierząt. Niekiedy do szczepień ochronnych używa się zarazków żywych, lecz osłabionych wskutek przeprowadzania przez ustrój innego zwierzęcia, np., wścieklizna, róża świń i inne (metoda Pasteur'a). Do tej kategorji szczepionek trzeba zaliczyć także ospę, gdyż t. zw. krowianka stanowi najprawdopodobniej osłabiony zarazek ospy ludzkiej. Niektórzy autorzy starali się wyodrębnić z ciał bakteryjnych istotę jadowitą i nią szczepić ochronnie (u nas J. Brunner, we Włoszech Lustig i Galeotti). **S.** stosuje się w celach zapobiegawczych podczas epidemji u ludzi zdrowych w celu czynnego uodpornienia ustroju. Po wstrzyknięciu szczepionki powstaje zwykle odczyn miejscowy (przekrwienie, obrzmienie) i mała gorączka. Dopiero na 5—8 dzień po wstrzyknięciu zjawiają się we krwi ciała ochronne, jako to: bakterjolizyny, antytoksyny (ob. II supl.). W ciągu pięciu dni po wstrzyknięciu ustrój nawet jest mniej odporny na dany zarazek (faza ujemna) i dlatego następne wstrzyknięcie **S.** nie może być wcześniej dokonane, jak po upływie tego czasu. Ustrój zostaje uodporniony na $^1/_2$ do 1 roku. Ospa ochronna powinna być szczepioną co 7 lat. **S.** wścieklizny stosują się codziennie w okresie wylęgowym choroby. **S.** w niektórych epidemjach zmniejszyły odsetek zachorowań i śmiertelności. Szczepienie ochronne ospy winno być obowiązkowym.

Szczepionki Wright'a, stosowane w leczeniu chorób zakaźnych. Mają na celu zwiększenie fagocytarnej sprawności leukocytów, ew. zwiększenie opsonin (ob. fagocytoza, opsoniny w II supl.). Przygotowują się z drobnoustrojów, zabitych zwykle przez ogrzewanie do 60° C. Metoda leczenia Wrigth'a jest nowa. Notowano dobre wyniki w zapaleniu miedniczek nerkowych, wywołanych przez laseczkę okrężnicy, w rzeżączkowym zapaleniu stawów, w czyrakach skóry i w innych sprawach chorobowych, przeważnie umiejscowionych. W ropnicy i posocznicy otrzymano wyniki mniej dodatnie.

Szczepkowski Jan, rzeźbiarz polski, * 1878 w Stanisławowie, uczył się początkowo snycerstwa w szkole przemysłowej w Zakopanym, potym studjował w Krakowskiej w szkole sztuk pięknych. W 1904 zakupiono do Muzeum narodowego w Krakowie jego rzeźbę „Dziewki“. Wystawia przeważnie biusty portretowe.

Szcześniak Władysław Maksymiljan, ksiądz, napisał nadto: „Obrządek słowiański w Polsce pierwotnej rozważony w świetle dziejopisarstwa polskiego“ (Warszawa, 1904); „Dzieje kościoła katolickiego w zarysie“ (t., 1909).

Szczuczyn, miasto powiatowe gub. Łomżyńskiej, w 1909 liczył 4,955 m., w tym 2,918 żydów, 1,878 katolików, 117 prawosławnych, 42

protestantów. W powiecie Szczuczyńskim na na 72,971 m. w 1909 było: 59,702 katolików, 11,789 żydów, 1,169 prawosławnych, 305 protestantów.

Szczygliński Henryk, malarz polski, * 1876 w Łodzi, kształcił się w Monachjum i w Krakowskiej szkole sztuk pięknych. Maluje przeważnie pejzaże, z których najcelniejsze są z Krakowa: „Mały Rynek w nocy“; „Szary dzień“; „Kościół O.O. Dominikanów w nocy“ i t. d. Ostatni został zakupiony do muzeum „Moderne Galerie“ w Wiedniu.

Szczytno, (zgiermanizowane na *Ortelsburg*) miasto powiatowe w reg. Olsztyńskiej od 1905, liczyło w 1905: 5,079 m., przeważnie protestantów. W powiecie Szczytnieńskim na 68,352 m. w 1900 było: 77·0% Polaków, 2·4% dwujęzycznych, a na 69,464 m. w 1905 protestanci stanowili 86·7%, katolicy 10·3%, inni 3·0%.

Szech Antoni, (pseud. *Izydora Kajetana Wysłoucha*), * 1868 w Piorkowiczach, gub. Grodzieńskiej, wydział filologiczno-historyczny ukończył w Warszawie 1892, wstąpił do zakonu O.O. Kapucynów w Nowym Mieście w 1896 (pierwszy nowicjusz od 1863), porzucił zakon i stan kapłański 1908 i wziął udział w pracy partji ludowej. Napisał: „Uwagi o socjalizmie“, „W sprawie mankietnictwa“, „O pracy katolickiej“, „Orzeł biały“, „Przyjdź Polsko“, „Sursum corda“, „Wolność“ (Kraków, 1906); „Hańba“, „W czym nadzieja?“, „Wyjaśnienia“ (t. 1908); „Dla czego“ (Warszawa, 1908); „Katolicyzm a polskość“, „Na sąd wzywam“, „O całość duszy ludzkiej“, „Religja ludzkości“ (t., 1909).

Szegedin, miasto na Węgrzech (ob.), w 1901 liczył: 102,991 m.

Székely Franciszek, prawnik węgierski, * 1842 w Steinamanger, po skończeniu prawa wstąpił w 1867 do ministerjum sprawiedliwości, został 1872 prokuratorem, 1900 naprokuratorem, 1902 prokuratorem korony, 17 stycznia 1910 ministrem sprawiedliwości w gabinecie Khuen-Héderváry'ego.

Szelągowski Adam, historyk polski, napisał nadto: „Sprawa północna w w. XVI i XVII“ (Lwów, 1904—05, 3 cz.); „Rozkład Rzeszy i Polska za panowania Władysława IV“ (Kraków, 1907); „Rozwój ekonomiczny i społeczny w Polsce do r. 1795“ (Lwów, 1908); „Najstarsze drogi z Polski na Wschód, w okresie bizantyjsko-arabskim“ (Kraków, 1909); „Z dziejów współzawodnictwa Anglji, Niemiec, Rosji i Polski“ (Lwów, 1910); „Kwestja ruska w świetle historji“ (Warszawa, 1911).

Szeliga Marja.

Szeliga Marja, polska powieściopisarka i działaczka na polu emancypacji kobiet, należała do założycieli Sekcji polskiej, założonej 1909 przy klubie międzynarodowym w Paryżu. Zadaniem Sekcji jest wytworzenie zainteresowania zagranicy polską sztuką i literaturą (ob. nadto Czarnowska Marja w gł. dziele).

Szell Koloman, polityk węgierski, 1899 stanął na czele gabinetu, ustąpił 1903, nie mogąc przeprowadzić nowej ugody z Austrją. Porzucił partję liberalną jeszcze w 1898 i obecnie jest prezesem konstytucyjnej partji Andrassy'ego.

Szendrei Jan, węgierski archeolog i historyk, * 1857 w Miskolczu, obecnie szef sekcyjny w ministerjum honwedów. Liczne jego prace dotyczą historji kultury i sztuki na Węgrzech.

Szestow Leon (pseudonim *L. Szwarca*), pisarz rosyjski, * 1866, ukończył wydział prawny w Kijowie. Prócz licznych rozpraw z zakresu filozofji i literatury wydał oddzielnie: „Szekspir i jego kritik Brandes“ (1898); „Dobro w uczeniji gr. Tołstogo i F. Nieszcze“ (1900); „Dostojewsky i Nieszcze“ (1903); „Apoteoz bezpoczwiennosti. Opyt adogmaticzeskago myszlenija“ (1905) i in.

Szewczyk Feliks, malarz polski, * 1863, maluje akwarelą sceny rodzajowo-batalistyczne. Wykonał między innemi cykl akwarel do „Trylogji“ Sienkiewicza. Mieszka w Warszawie.

Szewczyk Otokar, skrzypek czeski, * 1852 w Horaždowicach; uczeń praskiego konserwatorjum. W 1892 został profesorem konserwatorjum w Pradze, obecnie mieszka stale w Wiedniu. **S.** jest jednym z najsłynniejszych pedagogów skrzypiec (sławę wyrobili mu głównie uczniowie: Kubelik i Koryan), wydał szkołę na skrzypce w III częściach.

Šilović Józef, kryminalista chorwacki, *1858 w Praputrjak, habilitował się 1890 w Zagrzebiu, gdzie 1894 został profesorem zwyczajnym prawa karnego. Ogłosił szereg cennych prac z zakresu swej specjalności po chorwacku, przetłumaczył Baccari'ego „Dei delitti e delle pene“. Jest prezydującym grupy chorwackiej Międzynarodowego zjednoczenia kryminalistów, w „Sprawozdaniach“ którego również umieścił poczet prac. Od 1892 redaguje miesięcznik Tow. prawniczego chorwackiego w Zagrzebiu.

Szimanek Józef, pisarz czeski, *1883 w Jindrz. Hradcu, wydział filozoficzny w Pradze skończył 1909, oddał się dziennikarstwu i literaturze. Osobno wydał: „Ve chvilich svietlnych a temnych“, poezje (1902); „Sen i skutecznost“, poezje (1906); „Entemenova váza“, dramat z dziejów Asyrji (1906); „Kapky jedu“, zbiór satyr (1908); „Krzistalovy pohar“, nowele okultystyczne (1909).

Szinassi-Effendi Ibrahim, pisarz turecki, jeden z twórców ruchu młodo-tureckiego, * 1826 w Konstantynopolu, † 1871 w Paryżu. Studja odbywał w Paryżu, a po powrocie do ojczyzny rozpoczął walkę o nowe formy literackie za pomocą świetnych satyr. Został członkiem Akademji tureckiej, zgrupował koło siebie młodzież,

Sziuassi-Effendi Ibr.

która przezwała się Młodoturkami (ob. II supl.). Założył dwa pisma opozycyjne, z powodu których musiał porzucić urząd w ministerjum finansów, a później nawet wyjechać zagranicę w 1864. Mianowany przez Abd-ul-Azisa w 1867 walim Smirny, wkrótce podał się do dymisji i wyjechał do Francji. Prócz licznych artykułów literackich i satyr społecznych **S.** ogłosił tom poezji i zbiór przysłów tureckich „Douroub Emsal Medjmouassı". Największa jego praca słownik języka tureckiego w 14 tomach, doprowadzony jest tylko do litery T.

Szipow Dymitr, polityk rosyjski, przez długie lata był działaczem ziemskim, 1893—904 prezesem moskiewskiego ziemstwa gubernialnego. Wsławił się jako śmiały szermierz praw ziemstwa w walce z administracją. Był jednym z organizatorów zjazdów ziemskich; 1904 rząd nie zatwierdził jego wyboru na prezesa ziemstwa, t. r. na zjeździe ziemców obrany prezesem zjazdu. W 1905 przystąpił do „Związku 30 października", 1906 wybrany do Rady państwa. W 1906, kiedy Guczkow oświadczył się za sądami polowemi i deklaracją Stołypina, wystąpił z grupy październikowców i przyłączył się do partji „Odrodzenia pokojowego", w której obrany został członkiem komitetu.

Szipow Iwan, rosyjski mąż stanu, * 1865, studja odbywał w liceum Aleksandrowskim. Był wicedyrektorem kancelarji wydziału kredytowego, dyrektorem kancelarji ogólnej ministra finansów, 1906 ministrem finansów w gabinecie Wittego, potym członkiem rady Banku państwa, 1908—09 ministrem handlu. Napisał: „Germanskaja kolonizacyja polskich prowincji Prussiji po zakonu 26 apriela 1866" (1894); „Monietnaja sistema i dieniežnoje obraszczenie" (1900).

Sziszmanow Iwan, bulgarski uczony i mąż stanu, * 1862 w Sistowie, studja odbywał w Gienewie, Lipsku i Jenie. W 1888 został szefem sekcyjnym, wkrótce potym gieneralnym inspektorem w ministerjum oświaty, jednocześnie był profesorem literatury porównawczej w uniwersytecie sofijskim, a w l. 1903—07 ministrem oświaty. Prace jego dotyczą początków literatury i historji bulgarskiej oraz etnografji.

Szkarlatyna-płonica (ob). Etjologja tej choroby dotąd nie jest ustalona. W większości przypadków w gardzieli i w narządach wewnętrznych znajdujemy paciorkowce. Niektórzy autorzy twierdzili, że paciorkowiec ten stanowi etjologję choroby i uważali go nawet za swoistego. Stąd powstało leczenie surowicą przeciwpaciorkowcową, przygotowaną przez uodparnianie koni paciorkowcami, otrzymanemi z przypadków **S.** Wyniki tego leczenia u różnych badaczy były niejednakowe, na ogół jednak niezadawalające. W celach zapobiegawczych stosowano szczepionkę, przygotowaną z tych paciorkowców. (Ob. szczepionki w II supl.). Inni badacze uważają zakażenie paciorkowcowe w **S.** tylko za bardzo częste powikłanie tej choroby. Podług nich etjologja tej choroby zakaźnej jest nieznana. Opisują także pierwotniaki, które mają wywoływać **S.**

Szkocja, ob. Wielka Brytanja.

Szkopowski Marcin, ksiądz, * 1870 w Rudce gub. Grodzieńskiej, nauki pobierał w gimnazjum w Warszawie i seminarjum duchownym warszawskim; w 1892 wyświęcony na księdza. W 1897 został wikarjuszem u Wszystkich Świętych w Warszawie, 1899 prefektem szkół miejskich i pensji żeńskich, 1904 szkół średnich rządowych, następnie polskich, ostatnio (1906—911) gimn. Chrzanowskiego. W 1911 mianowany wikarjuszem par. Narodzenia N. M. P. na Lesznie. W 1904 należał do składu redakcji *Wieku*, gdzie objął dział religijny i spraw dobroczynności publicznej; jest współpracownikiem *Kurjera Warsz.*, *Tyg. Ilustr.*, *Ateneum Kapł.*, *Przegl. kat.*, od 1904 kierownikiem działu religijnego w *Książce*, gdzie umieszcza krytyki i artykuły treści religijnej, społecznej, pedagogicznej.

Szlagowski Antoni, ksiądz, * 1864 w Gulczewie w Płockim, 1891 ukończył Akademję duchowną w Petersburgu ze stopniem mgr. teologji, 1909 od Rzymskiej kongregacji nauk otrzymał doktorat teologji, 1910 od Ak. petersburskiej również. W 1894 został profesorem w seminarjum warszawskim, 1907 kanonikiem metropolitalnym warszawskim. Napisał: „Nowy Testament" (Warszawa, 1900); „Żywot, charakterystyka i dzieła Fabiana Birkowskiego" (t., 1901); „Żywot Leona XIII" (t., 1902); „Konferencje na rekolekcjach dla mężczyzn" (t., 1900—03, 1905, 1909. 1911); „Wstęp ogólny historyczno-krytyczny do Pisma świętego" (t., 1908); „Mowy pogrzebowe" (t., 1909); „Kazania pasyjne" 3 serje (t., 1899, 1904, 1909).

Szlavy Józef, polityk węgierski (ob.) * 1818 w Raab, † 1900 w Zsitva Ujfalu.

Szlezwig - Holsztyn, prowincja pruska (ob.), w 1907 na 19,005 klm. kw. liczył 1,545,746 m., w czym 1,454.526 protestantów, 41,227 katolików i 3,270 żydów; w 1900 było 12.217 Duńczyków, 19,650 Fryzów.

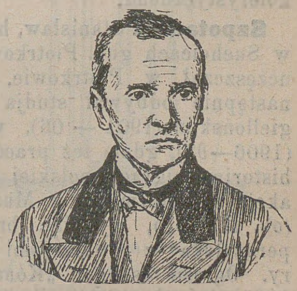

Szmurło Augustyn.

Szmurło Augustyn, filolog i peda-

gog polski (ob.). * 1821 w Dołhobyczowie w Hrubieszowskim, † 1888 w Warszawie. Dokonał również przekładu „Odysei“, którą pozostawił w rękopisie.

Szmyt Józef, literat polski, * 1835 we wsi Rudzewie w W. Ks. Poznańskim. Po skończeniu gimnazjum poznańskiego, oddał się agronomji. Był długoletnim współredaktorem *Wielkopolanina*, przez 12 lat współredaktorem tygodnika *Ziemianin*. Napisał kilka większych humoresek: „Lekarstwo na kota“, „Mody niewieście“, oraz komedje, jak: „Kto podsłuchuje“, „Kapitan jakich mało“ i in.

Sznajde Franciszek, gienerał polski z 1831 r., powołany został w 1847 do Centralizacji Towarzystwa Demokratycznego, a w 1849 objął naczelne dowództwo nad zbrojnemi zastępami rewolucyjnemi w Palatynacie bawarskim.

Szpadkowski Ludomir, malarz polski, * 1855 na Kaukazie, † 1908 w Warszawie. Kształcił się w Krakowskiej szkole sztuk pięknych, potym w Wiedniu i Monachjum. Uprawiał głównie malarstwo religijne; w ostatnich czasach był nauczycielem rysunków w szkołach polskich; posiadał piękne zbiory historyczne i archeologiczne.

Szpicberg (ob.). W 1909 — 1910 prowadziła na **S.** badania wyprawa G. Isachsena, która stwierdziła, że ziemię ks. Karola oddziela od głównej wyspy cieśnina. Granicę śniegu oznaczono na 200—300 m. Lodowiec stale się zmniejsza, co stwierdziły i inne wyprawy. W tymże czasie badał ziemię Karola W. S. Bruce. Próby eksploatacji węgla na **S.** sprowadzają na wyspę osadników angielskich i amerykańskich. Sprawa rozgraniczenia posiadłości na **S.** między państwami dotąd nie załatwiona. Obszar **S.** podług najnowszych obliczeń H. Wagnera, wraz z ziemią ks. Karola stanowi 66,615 klm. kw. Por. Early „No Mans land, a history of **S.**“ (1906); ob. nadto „Podbiegunowe wyprawy“.

Szpillar Karol, malarz czeski, * 1871. Początkowo robił plakaty, winiety w duchu angielskich prerafaelitów; potym przeniósł się do Paryża, gdzie uprawiał malarstwo portretowe, czerpiąc motywy do swych prac z życia bulwarów i kawiarń. Utwory jego odznaczają się zaletami kolorystycznemi.

Szpotański Stanisław, historyk polski, * 1880 w Suchcicach gub. Piotrkowskiej, do gimnazjum uczęszczał w Piotrkowie, potym w Krakowie, następnie odbywał studja w uniwersytecie Jagiellońskim (1901 — 06), w Sorbonie w Paryżu (1906—09), gdzie też pracował w archiwach nad historją emigracji polskiej po r. 1831. Wszczął akcję za reformami w Muzeum rapperswilskim (ob. II supl.), wydając broszurę „Sprawa rapperswilska“ z rewelacjami Żeromskiego i Kopery. Ogłosił osobno: „Konarszczyzna“ (Kraków, 1905); „Lud polski. Z dziejów polskiej myśli socjalistycznej“ (Lwów, 1906); „Początki polskiego socjalizmu“ (Warszawa, 1907); „Maurycy Mochnacki“ (Kraków, 1910); „Po zjeździe w Rapperswilu“ (t., 1911); „Mochnacki, profil historyczny“ (t., 191); nadto drukował w *Bibl. warsz.*: „Sejm w emigracji“ (1908); „Emigracja polska w Anglji“ (19 9) i in. Przygotowuje do wydania, powierzone mu przez Ak. Umiejętn., „Archiwum Filomatów“.

Szprotawa *(Sprottau)*, miasto powiatowe w reg. Lignickiej, liczyło w 1905: 7,900 m., w tym 1,762 katolików, 55 żydów, reszta protestantów. W powiecie Szprotawskim na 39,042 m. 1900 było Polaków 1·6%, dwujęzycznych 0·2%.

Szramek Fránja, poeta i powieściopisarz czeski, * 1877 w Sobotce koło Iiczyna. W 1901 wystąpił w piśmie *Nový kult* z kilkoma wierszami i pracą p. t. „Ironické vypravovámi o niekom, kdo umiral“. Potym pisywał do rozmaitych miesięczników; 1905 został współredaktorem czasop. *Prace*, w którym umieścił wiersz przeciwko militaryzmowi, za co był skazany na więzienie. Oddzielnie wydał: „Sláva života“ (1903); „Ejhle czloviek“ (1904); „Života bido, przec tie mám tak rad“ (1905); „Sedmibolestni“ (1905); „Modrja rgdy“ (1907); „Kameni srdce z oblaka“ (1906), oraz jednoaktowy dramat „Czerven“ (1904).

Sztencel Maurycy, malarz polski, *1856 w Częstochowie, kształcił się początkowo w Warszawskiej szkole rysunkowej, następnie w Monachjum. Po ukończeniu studjów osiadł w Warszawie. Ważniejsze prace: „Ofelja“, „Król Lear i Kordelja“, „Szachiści“, „Konkury“ i t. d.

Szteyner Wacław, inżynier polski, * 1853 w Warszawie, † 1911 tamże. Nauki pobierał w pensjonacie J. N. Leszczyńskiego, następnie w gimnazjum, poczym skończył Instytut inżynierów komunikacji w Petersburgu (1871 — 77). Przez 30 lat zajmował różne posady kolejowe w Wilnie, Petersburgu i Moskwie; 1908 osiadł na emeryturze w Wilnie. W l. 1895 — 98 był profesorem w Instytucie inżynierów komunikacji oraz w Instytucie górniczym w Petersburgu; wykładał tam teorję eksploatacji dróg żelaznych.

Sztobar Wawrzyniec Jan, publicysta słowacki, * 1867 w Liskowie. Lekarz z zawodu, artykuły społeczne drukował w czasopismach; 1906 kandydował do sejmu jako przedstawiciel partji ludowej, ale uległ w walce z kandydatem madziarskim. Osobno wydał: „L'udová obrázkova zdravoveda“ (1909); „Luczky“ (1909).

Sztokholm, stolica Szwecji (ob.), w 1900 liczył 341,816 m. Miasto w ostatnich czasach zyskało wiele nowych budowli publicznych i prywatnych; z publicznych: muzeum północne, teatr dramatyczny, operę, gmach poczty i inne.

Sztolcman Jan, zoolog polski, napisał: „Krótki rys ornitologji Sudanu wschodniego“ (Wszechświat, 1901); „Nad Nilem niebieskim“ (Warszawa, (1902); „Ornitologja łowiecka“ (t., 1905).

Sztuczny Jedwab. S. j. nazwał hr. H. de Chardonnet (ob. uzupeł. do II supl.) błyszczącą nić, którą otrzymał z kolodjum. Istnieje obecnie kilka sposobów otrzymywania **J. s.**, z których najważniejsze: sposób kolodjonowy, miedzianoamoniakalny, wiskozowy i octowy. Dla wszystkich tych systemów wspólnym punktem wyjścia jest celuloza (ob.), posiadająca w swej cząsteczce conajmniej 3 grupy hidroksylowe (przy C_6), które dają różne związki z kwasem azotowym, octowym etc. Związki te są rozpuszczalne i dają roztwory lepkie, z których można prząść, a właściwie wyciągać nić nazwaną **J. s.** *I. Sposób kolodjonowy.* Celuloza—zwykła bawełna starannie odtłuszczona i wybielona zostaje znitrowana za pomocą mieszaniny kwasu siarkowego i azotowego. Mieszanina kwasów musi zawierać tyle wody, aby tworzyć nitrocelulozę o 11,2—11,3% azotu. Ta ilość wody została starannie określona przez liczne badania Vieille'a („Compt. rend. de l'Ac. de Sc.." 95. 32. 1882.) i Lungego, i nie powinna być niższą od 17%. Reakcja wówczas ma przebieg następujący: $C_{24}H_{40}O_{20}+8HNO_3=C_{24}H_{32}O_{20}(NO_2)_8+8H_2O$. W fabrykach **J. s.** otrzymuje się zwykle nitrocelulozę (bawełnę strzelniczą) w następujący sposób: bawełna wysuszona zanurza się w mieszaninie kwasów, znajdującej się w wielkich garnkach glinianych w stosunku 1:50 kg. mieszaniny kwasów. Po 2—3 godzinach oddziela się utworzoną nitrocelulozę od kwasów zapomocą wirówek. Kwasy te t. z. „stare kwasy" po wzmocnieniu silnym kwasem siarkowym i azotowym, użyte bywają znowu do nitracji. Nitroceluloza zaś po uprzednim dokładnym przemyciu czystą, zimną wodą w płuczkach i oddzieleniu od wody w wirówkach jest gotowa do rozpuszczenia. Początkowo Chardonnet suszył zupełnie nitrocelulozę, co jest połączone z niebezpieczeństwem wybuchu. Jednakże już od 1892 r. system ten został zarzucony i obecnie pracuje się z nitrocelulozą zawierającą 20—30% wody. Otrzymuje się tę nitrocelulozę z łatwością przez oddzielenie nadmiaru wody w wirówkach. Z tak przygotowanej wilgotnej nitrocelulozy otrzymuje się kolodjum przez mieszanie 30 gramów nitrocelulozy ze 100 litrami mieszaniny alkoholu z eterem. W ten sposób otrzymane kolodjum ma tę własność, że wyciągnięta z niego nić ścina się na powietrzu. Stosunek mieszaniny alkoholu i eteru obecnie używany wynosi: 40 alkoholu i 60 eteru. Kolodjum, otrzymane po dokładnym i wielorakim przefiltrowaniu, umieszcza się w stalowych zbiornikach szczelnie zamkniętych, skąd pod silnym ciśnieniem 40 — 50 atmosfer przepychane bywa przez szereg włoskowatych, szklanych rurek o przekroju 0,08 mm. (ob. ryc.). Kolodjum, wychodząc z rurek włoskowatych natychmiast się ścina, tworząc nić, naturalnie, cieńszą od otworu rurki, grubości 0,02 mm. Właściwa nić handlowa składa się z połączenia wielu takich niteczek, zależnie od wymaganej grubości. Niteczki te z wielką szybkością nawijają się na drewniane szpulki i za pomocą mechanizmu wahadłowego zmuszają nić podczas nawijania do ciągłej zmiany miejsca. Jak widać z tego opisu i ryciny, maszyna do przędzenia **J. s.** przypomina w zupełności jedwabnika, który też wypuszcza nić ze swoich włoskowatych naczyń. Snucie nici odbywa się dzięki ciśnieniu wewnętrznemu organizmu i ciągłemu poruszaniu głowy, które odpowiada ruchowi szpulek i wahadłowemu mechanizmowi. Przy przędzeniu eter całkowicie, a alkohol tylko w części ulatnia się, mieszając się z otaczającym powietrzem, reszta zaś alkoholu zostaje w nici. W niektórych fabrykach, jak np. w Tubize w Belgji od kilku lat, eter ten i alkohol zostaje w następujący sposób napowrót odzyskiwany: cała maszyna przędzalnicza (ob. ryc.) zamknięta jest szklanemi ruchomemi ściankami, które z łatwością spuszczają się dla ułatwienia manipulacji robotnicom. Potężny wentylator wyciąga powietrze zmieszane z eterem i alkoholem i, zwyciężając opór aż do 80 mm. wody, przepycha je przez wysokie wieże absorbcyjne, zbudowane z ołowiu i napełnione koksem lub innym materjałem odpowiednim. Po-

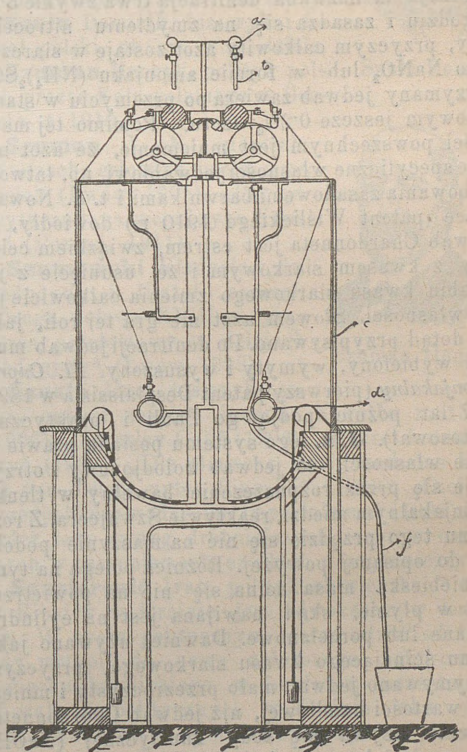

a) Przypływ wody, *b)* Rurka kauczukowa, *c)* Drzwi oszklone, *d)* Rura napełniona kolodjum, *f)* Rura do opróżniania aparatu.

wietrze, zawierające zwykle 15 gr. eteru na 1 metr. sześć., idąc z dołu do góry, spotyka na drodze kwas siarkowy stężony 62—64°, który pochłania eter, tak że powietrze opuszczając wylot wieży zawiera już bardzo niewiele eteru. Kwas siarkowy rozcieńczony wodą i ogrzewany w specjalnych aparatach oddaje eter i alkohol, które oczyszcza się zwykłemi sposobami. W ten sposób zaoszczędza się 60—70% eteru i 25% alkoholu. Żeby odzyskać resztę alkoholu pozostawia się szpulkę z nicią jedwabną w kąpieli wodnej (ob. ryc.); dzięki temu, że ciągle woda świeża przypływa, a nasycona alkoholem odpływa—można odzyskać jeszcze 50% alkoholu. Szpulki z mokrą nicią jedwabną umieszcza się w wirówkach, aby je wysuszyć i resztę wody alkoholowej odciągnąć. Jedwab w ten sposób przygotowany jest nitrocelulozą. Nić należy jeszcze skręcić (120 skręceń na 1 metr) i nawinąć na motki. W ten sposób przygotowywał i hr. de Chardonnet jedwab swój na wystawie 1889 r. i pomimo sensacji, wywołanej przez wynalazek, nie mógł z powodu wielkiej palności jedwabiu wprowadzić go do handlu. Ale już w 1890 uczynił go mniej palnym przez działanie siarczkami NaSH, $Ca(SH)_2$. Operacja ta nazwana denitracją trwa zwykle 3 do 4 godzin i zasadza się na zmydleniu nitrocelulozy, przyczym całkowity azot zostaje w siarczku jako $NaNO_2$ lub w formie amonjaku $(NH_4)_2SO_4$. Otrzymany jedwab zawiera po przemyciu w stanie gotowym jeszcze 0·2% azotu. Pomimo tej małej ilości powszechnym jest mniemanie, że azot nadaje specyficzne własności jedwabiowi, np. łatwość farbowania zasadowemi barwnikami i t. d. Nowsze prace (patent Wiślickiego 1910 r.) dowiodły, że jedwab Chardonneta jest estrem, związkiem celulozy z kwasem siarkowym i że usunięcie z jedwabiu kwasu siarkowego zmienia całkowicie jego własności. Słowem azot nie gra tej roli, jaką mu dotąd przypisywano. Po denitracji jedwab musi być wybielony, wymyty i wysuszony. *II. Cuproamonjakalny* (pierwszy patent Desplaissis'a w 1890, w 7 lat później podjął go Pauli i praktycznie zastosował). **J. s.** tego systemu posiada prawie te same własności, co jedwab kolodjonowy i otrzymuje się przez rozpuszczenie bawełny w tlenku amonjakalnym miedzi, reaktywie Szwajcera. Z roczynu tego przędzie się nić na maszynie podobnej do opisanej powyżej. Różnica polega na tym, że niebieska masa ścina się nie na powietrzu, lecz w płynie, skąd nawijana jest na cylindry szklane lub porcelanowe. Dawniej używano jako płynu ścinającego kwasu siarkowego, przyczym otrzymywano jedwab mało przezroczysty i mniejszej wartości handlowej, niż jedwab Chardonneta. Obecnie używa się sody kaustycznej (NaOH) i **J. s.** jest lepszy i ładniejszy. Następnie **J. s.** przemywa się, suszy, ochładza, skręca się i t. d. zupełnie jak przy jedwabiu kolodjonowym. *III.* **J. s.** *wiskozowy*. Anglicy, Cross i Bevan, opatentowali w 1893 r. system nowej fakrykacji wiskoidu, który jednakże dopiero od 2—3 lat daje **J.** wiskozowy w doborowym gatunku. Działając NaOH na drzewnik otrzymuje się masę która z siarczkiem węgla daje ksantogienian cellulozy, rozpuszczający się w wodzie.

$$XONa + CS^2 = CS\begin{matrix}/SX\\\backslash ONa\end{matrix}$$

x = grupa celulozowa = $(C_6H_{10}O_5)n$

Stêarn znalazł, że masa ta w rozczynie wodnym ścina się w obecności soli amonjakalnych (chlorek amonu, siarczan amonu), kiedy ją przepychać przez niewielkie otwory, zrobione w blaszce platynowej. Wielkim postępem w przygotowywaniu **J.** wiskozowego było zaniechanie soli amonjakalnych, a użycie natomiast mieszaniny słabego kwasu siarkowego, siarczanu sodu i mieszaniny koloidalnych ciał. *IV. Octan celulozy* otrzymuje się przez ogrzanie celulozy do 40—50° w mieszaninie kwasu octowego, bezwodnika kwasu octowego i kwasu siarkowego. Dotychczas jednak trudności technicznych w przygotowaniu masowym nie przezwyciężono i **J.** ten w handlu dotąd nie istnieje. Od lat kilku ukazało się w handlu t. zw. *włosie sztuczne*, które się otrzymuje w ten sam sposób co i **J. s.**, przepuszczając np. kolodjum przez rurki o większej średnicy i wolno nawijając nić. W ten sam sposób przygotowuje się i włosie sposobem miedziano-amoniakalnym. *Własności* **J. s.** **J. s.** znajdujący się w handlu jest, z punktu widzenia chemicznego, bardzo podobny do celulozy. **J. s.** otrzymany jakimkolwiek z wymienionych sposobów jest dwa razy słabszy od **J.** naturalnego (*grège*), ale tej samej mocy co **J.** naturalny, farbowany lub obciążony, zwykle znajdujący się w handlu. W stanie mokrym **J. s.** traci 65 — 70° swej mocy, wysuszony jednak odzyskuje ją. **J. s.** posiada połysk znacznie większy, niż naturalny, i wskutek tego znalazł liczne zastosowanie tam, gdzie wymagane są specjalne efekty jak np. w pasmanterji, taśmach, sznurach, guzikach, jako nić przetykana w innych tkaninach, do fabrykacji koronek, krawatów, aksamitów, pluszów etc. Koszty fabrykacji pozwalają sprzedawać **J. s.** znacznie taniej, niż naturalny. Cena **J. s.**, która 10 lat temu wynosiła w Niemczech przeszło marek 22, spadła obecnie do marek 11 za kilogram. Koszty fabrykacji wszystkich systemów są obecnie mniej więcej jednakowe, około 8 marek na kilogram, przyczym **J.** wiskozowy, jak się zdaje, wypada trochę taniej, nie nadaje się on jednak do fabrykacji koronek. Zastosowanie **J. s.** wzmaga się z każdym rokiem, tak że liczne fabryki wyprzedają w zupełności swą produkcję, która dochodzi do 4—5 milionów kilogramów rocznie. Największe fabryki **J. s.** znajdują się: w Tubizie (Belgja), Frankfurcie a/M., w Arc la Bataille (Francja), w Sidowsaue (Niemcy), w Walston (Anglja), w Elberferdzie. W Król. Pol. powstała

obecnie fabryka **J. s.** w Tomaszowie Rawskim systemu kolodjonowego, w Moskwie czynna jest fabryka systemu wiskozowego. Por. Dr. Carl Süvern: „Die Künstliche Seide“; Foltzer: „la Soie artificielle et sa fabrication“; Silbermann „die Seide“; Cross et Bevan „la Cellulose“; Dr. B. M. Margosches „die Viscose“; Fr. Becker „die Kunstseide“; S. G. Beltzer et Jules Persoz „les Matières cellulosiques“.

Sztuka, stowarzyszenie artystów polskich, założone w Krakowie 1906 r. z inicjatywy Stanisławskiego (ob. II supl.). Celem **S.** miało być utrzymanie wystaw na możliwie wysokim poziomie. Członkami byli z początku profesorowie Krakowskiej szkoły i kilku innych artystów. Pierwsze występy były znakomite: wniosły świeży powiew do naszych wystaw, a punkt kulminacyjny rozwoju stowarzyszenia stanowiła wystawa „Secesji“ w Wiedniu, na której członkowie **S.** jak ilością obrazów, tak i ich doborem dominowali nad resztą wystawców. Wkrótce jednakże rozpoczęło się powolne, lecz stałe chylenie się ku upadkowi.

Sztum (ob. zgierm. *Stuhm*), miasto powiatowe w reg. kwidzyńskiej, liczył w 1905 2,557 m., w tym 706 protestantów, 74 żydów, reszta katolików. W powiecie Sztumskim na 36,381 m. w 1900 Polacy stanowili 39·1%, dwujęzyczni 2·6%, a w 1905 katolicy 65·1%, protestanci 32·6%, inni 2·3%.

Szubin, miasto powiatowe w reg. Bydgoskiej w 1905 liczył 3,114 m. przeważnie katolików. W powiecie Szubińskim na 45,176 m. w 1900 było: 57·3% Polaków, 0·8% dwujęzycznych; 1905 katolicy stanowili 59·2%, protestanci 39·2%, inni 1·6%.

Szuchewicz Włodzimierz, etnograf polski, napisał „Huculszczyzna“ (Kraków, 1908, 4 t.).

Szukiewicz Maciej, dramatopisarz polski, * 1870 w Sztokholmie, gimnazjum ukończył w Krakowie, poczym uczęszczał na wydział chemiczny politechniki praskiej, studja literackie odbywał w Uniwersytecie krakowskim. Był współpracownikiem *Czasu*, obecnie jest kustoszem „Domu Matejki“ w Krakowie. Na scenę napisał: „Śnieg“, baśń ludowa w I akcie (1897); „Ułuda“ (1898); „Kwiat pleśni“; „Dwa światy“; „Podrzutek“; „Syn“ dram. w 4 aktach. Sztuki **S.** wystawiał teatr krakowski i lwowski, a „Ułudę“ i warszawski. Prócz tego ogłosił drukiem: „Z ziemi fjordów i fjeldów, kartki z podróży (Warszawa, 1900); „Poezje“ (Kraków, 1901); „Arf“, poemat w 4 akt. (1902, *Przeg. polski*); „Kraków i jego pamiątki“ (Kraków, 1908); „Dzieje, rozwój i przyszłość Muzeum Narodowego w Krakowie“ (t., 1909); „Jakim powinien być grób i pogrzeb Słowackiego“ (t., 1909).

Szukiewicz Wandalin, archeolog polski, bada zabytki przedhistoryczne Litwy, ludoznawstwo i sztukę zdobniczą. Drukował osobno: „Szkice z archeologji przedhistorycznej Litwy“ (Wilno, 1901); „Krzyże zdobne z gub. Wileńskiej“ (1903, *Wisła*); „Poszukiwania archeologiczne“ (Kraków, 1910, cz. II). Współpracownik *Światowida*, jest członkiem Kom. antropologicznej Akad. Umiejętn.

Szukiewicz Wojciech, publicysta polski, * 1867 w Sztokholmie. Gimnazjum ukończył w Krakowie, następnie był słuchaczem uniw. krakowskiego i praskiego, potym trudnił się handlem, przez dłuższy czas bawił w Nowym Yorku i Londynie, ostatnio w Warszawie należał do inicjatorów ruchu współdzielczego i Tow. emigracyjnego. W 1911 udał się do Parany. Artykuły drukował w *Nowej Reformie*, *Kurjerze Lwowskim*, *Ekonomiście*, *Bibl. Warsz.*, *Nowej Gazecie*, *Kurjerze Warsz.*, *Prawdzie*, której sekretarzem był przez $1^1/_2$ roku. Osobno wydał: „Zasady ruchu współdzielczego“ (Warsz., 1905); „Zarys ewolucji i ekonomji społecznej“; „W sprawie kooperacji szkolnej“ (t., 1906); „Odrodzenie etyczne“ (t., 1907); „Czego może dokazać spółdzielczość“, „O kremacji“, „Spółdziałanie“ (t., 1909); „Sprawa wychodźtwa“ (t., 1910).

Szulc Domin.

Szulc Dominik, historyk i filozof polski, ob. art. w gł. dziele.

Szuman Henryk, polityk polski, prezes Koła polskiego w Berlinie, † 1910.

Szuman J. N., napisał: „Nietzsche człowiek, poeta, myśliciel“ (Lwów, 1905); „Pogląd krytyczny na metafizykę Kanta“ (Poznań, 1911).

Szuman Henryk.

Szumowski Władysław, dr. medycyny i filozofji napisał: „Druga połowa XVIII w. jako okres przełomowy w dziejach medycyny“ (Lwów, 1908).

Szusta Józef, historyk czeski, ogłosił między innemi „K volbe r. 1306“ (1906); „Jaroslav Goll“ (1906); „Dekret kutnohorsky“ (1909); „Die römische Kurie und das Koncil von Trient unter Pius IV“ (1909); „Diejinné předpoklady moderního imperialismu“ (1909) i in.; prócz tego szereg drobniejszych rozpraw naukowych w czasopismach czeskich i zagranicznych.

Szusterszić Ivan, polityk słowieński, * 1863 w Ribnicy w Krajnie, jest adwokatem w Lublanie. W życiu politycznym bierze udział od 1890, gdy wstąpił do nowo założonego politycznego Związku katolickiego w Lublanie; uczestniczył w walkach politycznych w Krajnie jako jeden z przywódców. W 1896 obrany był po raz pierwszy posłem do parlamentu wiedeńskiego, a na sejm krajowy 1901. W Wiedniu stanął na czele unji słowiańskiej t. j. zjednoczonych klubów słowiańskich.

Szuwałow Paweł, hr., generał i dyplomata rosyjski, b. generał-gubernator warszawski, † 1909 w Jałcie.

Szwajcarja (ob.). Na przestrzeni 41,324 klm. kw. liczyła w 1910: 3,765,002 m., przyrost urodzin 38,548 głów (1908), emigrowało (1909) 4915 osób. *Oświata.* Federacja szwajcarska utrzymuje całkowicie tylko jeden zakład, związkową politechnikę w Zurychu (wydatki 1908: 1·4 mil. fr.), subwencjonuje natomiast wykształcenie techniczne i przemysłowe (1908: 1·6 mil. fr.), handlowe (0.7 mil. fr.) i rolnicze (0·3 mil. fr.). Dalej, żąda od kantonów dostatecznego, obowiązkowego i bezpłatnego nauczania początkowego pod kierownictwem państwa (§ 27 konstyt. związkowej) i wykonywa rodzaj kontroli przez egzaminy rekrutów. Po zatym żądaniem kantony są niezależne w zakresie szkolnictwa, dlatego też organizacja, nadzór i t. d. są rozmaite, zależnie od okoliczności. Istnieją więc jednego typu ogrody dziecięce, szkoły dla nauczania przedszkolnego i t. d. w niewielu kantonach, przeważnie jest to sprawa gmin. Najbardziej jednolita jest organizacja szkół początkowych; nauka trwa przeważnie 6—8 lat obowiązkowo, w niewielu kantonach 9 lat; okres szkolny rozpoczyna się od 6—7 roku życia. Szkoły początkowe liczyły w 1908: 522,383 uczących się i 11,777 nauczycieli. Nauka wszędzie bezpłatna; 9 kantonów daje nadto książki i materjały piśmienne, 4 kantony tylko książki bezpłatnie; w 12 kantonach bezpłatne dostarczanie tych środków szkolnych pozostawiono uznaniu gmin. Dalszym ciągiem szkoły początkowej w 22 kantonach są ogólne wyższe szkoły ludowe (z ograniczoną liczbą godzin, czytaniem, pisaniem, rachunkami i wiadomościami o kraju), nauczanie to w 13 kantonach jest obowiązkowe; w 9 fakultatywne; 3 kantony posiadają nie ogólne szkoły uzupełniające, lecz zawodowe. Najoryginalniejszym rysem szkolnictwa szwajcarskiego są szkoły uzupełniające (pod rozmaitemi nazwami), w Genewie i Bazylei obowiązkowe, w innych kantonach fakultatywne. Szkoła taka obejmuje 3—4 letni kurs, nawiązuje naukę do VI klasy szkół początkowych, a pomiędzy przedmiotami wykładowemi zwykle figuruje drugi język krajowy. Szkoły te liczyły w 1908: 52,773 uczących się i 1,961 nauczycieli, t. j. 10% uczniów szkół początkowych. Szkoły średnie są zwykłych typów: gimnazja, gimnazja realne, szkoły przemysłowe, handlowe, seminarja dla nauczycieli i nauczycielek, wyższe szkoły żeńskie i t. d. Prócz tego istnieje duża ilość szkół zawodowych dla specjalnych działów przemysłu, techniki, rolnictwa, handlu. Obydwie grupy liczyły razem 1908: 24,712 uczniów. Wyższych szkół posiada **S.** również dużą ilość; od 19 paźdz. 1909, kiedy Akademja w Neufchâtel zamieniona została na uniwersytet, posiada **S.**, prócz związkowej politechniki w Zurychu, 7 uniwersytetów (Zurych, Bern, Bazylea Genewa, Lozanna, Fryburg, Neufchâtel), do których uczęszczało 11,148 studentów i studentek. Bardziej jeszcze imponujące są wydatki kantonów gmin i Związku na cele szkolnictwa. W 1908 wynosiły one w miljonach franków:

	kantony	gminy	Związek	razem
Początkowe szkoły . .	16·7	32·1	2·1	50·9
Wyższe szkoły ludowe .	3·2	4·0	—	7 2
Uzupełniające i zawodowe	4·1	2·3	2.6	9·0
Szkoły średnie	5·4	0·6	—	6·0
Szkoły wyższe	4·8	—	1·4	6·2
razem .	34·2	39·0	6·1	79·3

Przemysł. Statystyka przemysłowa z 1905 po raz pierwszy dała dokładny obraz przemysłu szwajcarskiego i jego poszczególnych gałęzi. W przemyśle zajętych było 1,851,599 osób, z których 92,136 oddawało się przemysłowi domowemu. Główniejsze gałęzie przemysłu zatrudniają: bawełniany 38,253 osób, tkacki 65,595 osób (36 tys. w domu), jedwabniczy 58,421 (37 tys. w domu), maszynowy 36 196, zegarmistrzowski 52,725 (13 tys. w domu). Kotłów parowych (prócz statków) było 1908: 5,025, a motorów elektrycznych 280. Prawu fabrycznemu podlegało w 1907 r.: 7,278 zakładów i 307,128 robotników i robotnic. W 1909 zmienił się prawny stosunek salin. Cztery kantony: Bazylea, Bern, Zurych i St. Gallen, założyły tow. akcyjne „Zjednoczonych salin szwajcarskich“ i wykupiły u siebie wszystkie saliny za 6.800,000 frk. Po trzech miesiącach wszystkie kantony przystąpiły do tow. akcyjnego z wyjątkiem kan. Vaud, który posiada w Bex własne saliny. W 1908 produkcja soli wszystkich salin wynosiła 588,200 pod. cen. *Handel i komunikacja.* W 1908 wynosił (bez kamieni szlachetnych) przywóz 1,487,149,157 frk., wywóz 1,038,437,322 frk.; do tego dochodzą kamienie szlachetne (głównie stosunki z Francją): przywóz 46,827,446 fr., wywóz 21,365,553 frk. Główne artykuły wywozu: tkaniny jedwabne (205·9 mil. fr.), towary bawełniane (203·7), zegarki (129 3), chemikalja (41·6), sery (54·1), mleko kondensowane (29·6), czekolada (28·3) i t. d.; przywozu: zboże i mąka (149·1), jedwab (142·4), inwentarz i mięso (81·9), cukier (31·8) i t. d. **S.** zostawała głównie w stosunkach handlowych z Niemcami, Francją, Włochami, Anglją, Stanami Zjedn., Austrją, Rosją, Belgją. Na 16 jeziorach kursowało w 1908: 115 parowców osobowych, 57 towarowych i innych statków. Długość linji kolejowych wynosiła w r. 1909: 5,072 klm., linowych 32 klm., tramwajów 390. Stacji pocztowych było w 1909: *1,950;* długość linji telegraficznych (1908) 7345·6 *klm.*, drutów 25,336·8 klm., długość linji telefonicznych (1908) 19,722 klm., drutów 306,154 klm. Od 1906

istnieją czeki pocztowe i poręczenia pocztowe. *Banki.* Dn. 20 czerwca 1907 Bank narodowy rozpoczął swoje czynności zgodnie z prawem związkowym z 16 stycznia 1906. Kapitał 50 mil. frk. został dostarczony w $^2/_5$ przez kantony, $^2/_5$ przez dawniejsze banki komisowe i $^1/_5$ przez prywatne osoby. Kas oszczędności było w 1909: 390, które wydały 1,838,000 książeczek, otrzymały na przechowanie 1,510 milj. frk. *Stosunki państwowe.* Konstytucja związkowa z 29 maja 1874 podlegała tylko w poszczególnych artykułach rewizji, jak: o subwencji Związku dla szkół początkowych (1903, § 27), nadzór związku nad używalnością sił wodnych (1908, § 24). Co się tyczy prawodawstwa kantonalnego, to kan. Fryburg nie korzysta z *referendum* zupełnie, Wielka rada ostatecznie uchwala prawa; 15 kantonów posiada obowiązkowe *referendum*, a 9 fakultatywne. Szwajcarski kodeks cywilny z 10 września 1907 stał się prawem po ukończeniu referendum 21 marca 1909, a obowiązuje od 1 stycznia 1912; obejmuje on prawo osobowe, rzeczowe, familijne i spadkowe. Prawo o obligacjach reguluje się tymczasem według prawa związkowego z 1881, opracowuje się jednak nowe prawo, które wejdzie do kodeksu cywilnego. *Finanse.* W 1908 dochody państwa wynosiły 147,391,133 fr., wydatki 150,879,386 fr.; na początku 1909: aktywa wynosiły: 214,796,813 fr., pasywa 100,908,317 fr., rezerwa 113,988,496 fr., fundusz specjalny 98,383,683 fr. *Armja.* W końcu 1909 i na początku 1910 wszedł pod obrady projekt nowej organizacji wojskowej. Zamiast dawnych 4 korpusów, ma być obecnie 6 dywizji z odpowiedniemi podziałami, artylerja ma otrzymać nowe uzbrojenie, inny też ma być podział na departamenty wojskowe; cały plan reorganizacji będzie wykonany w 1912 r. W 1910 armja szwajcarska liczyła: 537,899 ludzi na stopie wojennej, normalnie 138,630, landwery 68,407, pospolitego ruszenia 66,538 ludzi. *Dzieje.* W 1900 *referendum* odrzuciło projekt obowiązkowego ubezpieczenia głównie dla tego, że wyszedł z instytucji centralnych, przeszedł też głosowanie ludu projekt przedstawicielstwa proporcjonalnego do Rady Narodowej i projekt obioru Rady federalnej przez lud. Odrzucone one były w głosowaniu 4 listop. 1900, ale wszystkie te fakty są dowodem toczącej się od dłuższego czasu walki z prądem centralistycznym. W 1901 miał miejsce krótkotrwały zatarg z Włochami; z powodu obelżywego tonu pewnego pisma o Humbercie, przedstawiciel Włoch w tonie ostrym zwrócił się do Rady, co pociągnęło za sobą zerwanie stosunków dyplomatycznych. Skup kolei żelaznych przez państwo nastąpił w 1902, później przyszła kolej na linję Jura-Simplon, tak, że w końcu 1903 Konfederacja eksploatowała wszystkie koleje z wyjątkiem linji Gotardzkiej, którą wykupiła 1909. Przebicie tunelu Simplońskiego (ob.) zostało ukończone 24 lutego 1905, inauguracja ruchu miała miejsce 19 maja 1906. **S.** zamierza przebić tunel przez Lötschberg dla połączenia Simplonu z Bernem; 21 lutego 1912 r. dokończono przebicia tunelu przez górę Jungfrau na wysokości 3,475 m. nad poz. morza, przeznaczonego dla kolei wiodącej na ten szczyt. W 1902 Rada federalna uchwaliła nową taryfę celną, podwyższającą cło na zboże, mięso, inwentarz. Podczas wyborów jesiennych t. r. do Rady Narodowej, której liczba członków wzrosła na mocy spisu 1900 z 147 na 167 wybrano 7 socjalnych demokratów, w wyborach 1905 już tylko jednego. Po zabójstwie cesarzowej Elżbiety (1898) rząd szwajcarski coraz ostrzej występował przeciwko cudzoziemcom, podejrzanym o knowania polityczne. Prawo z 1906 przeciwko anarchistom stosuje się nietylko do cudzoziemców, lecz i do miejscowych. W 1908 odbyły się trzy częściowe rewizje ustawy związkowej. Na mocy inicjatywy ludowej wprowadzono zakaz wyrabiania i sprzedaży absyntu; tą też drogą rozszerzono kompetencję Związku w zakresie prawodawstwa przemysłowego, co się zaś tyczy monopolu siły wodnej, pierwotny wniosek złagodzono, oddając sprawę w zarząd kantonów, Związkowi pozostawiając tylko kontrolę. W kantonie Gienewskim w 1907 zostało przeprowadzone oddzielenie kościoła od państwa na mocy *referendum* i zniesiony odpowiedni budżet. W 1909 **S.** zawarła umowę z Francją w sprawie linji dojazdowych do Simplonu i wykupu dworca w Gienewie, należącego do Tow. francuskiego, t. r. zawarte zostały traktaty z Włochami i Niemcami w sprawie kolei Gotardzkiej. Rząd związkowy zażądał 20 lutego 1912 od parlamentu $3^1/_2$ milj. fr. kredytu nadzwyczajnego na cele wojskowe. Ostatniemi prezydentami związkowemi byli: w 1907—Müller, 1908—Ernest Brenner, 1909—Deucher, 1910—Robert Comtesse, 1911—Forrer (obrany 14 grudn.). Związkowi szwajcarskiemu powierzono kierownictwo wielu instytucji międzynarodowych, w części powstałych z jego inicjatywy, jak: Konwencja gienewska (1864), Wszechświatowy związek pocztowy (1878), Międzynarodowy związek telegraficzny (1875), Związek ochrony własności przemysłowej (1883) i artystycznej (1886), Międzynarodowe biuro wywiadowcze o prawie frachtów kolejowych (1890). W 1905 z inicjatywy Związku odbyła się międzypaństwowa konferencja w sprawie międzynarodowego prawodawstwa robotniczego. Por. Elenberger „Die Schweiz seit 1848“ (1908); tenże „Die Schweizerische Eidgenossenschaft von 1874 bis auf die Gegenwart“ (1910); Langhard „Die anarchistische Bewegung in der Schweiz“ (1909).

Szwarce Bronisław, uczestnik 1863, syn żołnierza-wychodźcy, * 1831 w Bretanji, † 1904 we Lwowie, skończył Szkołę centralną paryską i, jako inżynier przy budującej się kolei Warsz.-Petersburskiej, osiadł w 1861 w Białymstoku. Tam

był jednym z założycieli organizacji demokratycznej, która wydawała w języku białoruskim pisemko *Hutorka staraho dzieda*, pod redakcją Białokoza. W 1862 należał do Komitetu centralnego w Warszawie. Uwięziony w drugiej połowie grudnia t. r. i skazany na śmierć, wskutek interwencji rządu francuskiego, zamknięty został w Schlüsselburgu (ob.). Po siedmiu latach, wysłany na Syberję, wydostał się stamtąd i osiadł we Lwowie, gdzie wydał swoje wspomnienia więzienne p.t. „Siedm lat w Schlüsselburgu“, a nadto ogłosił kilka ważnych przyczynków do historji ruchu rewolucyjnego 1862 i 1863.

Szwecja (ob.). Podług ostatnich urzędowych obliczeń obszar wynosił 447,864 klm., ludność w 1909 5,476,441 m., z tego (1900) 5,071,693 Szwedów, 22138 Finnów, 6,983 Lapończyków, 35,628 Norwegów, Duńczyków, Niemców i innych; emigracja 1907 dosięgła 18,014 osób. W 1907 było 44,226 szkół elementarnych z 771,626 uczniami i 19,925 nauczycielami, 77 wyższych szkół publicznych z 21,865 uczniami, 38 uniwersytetów ludowych z 2,032 ucz. Na uniwersytetach (Upsala Lund, Sztokholm, Gotenburg) w 1909 było 4,038 uczniów. *Finanse* w 1910 w rubryce dochodów i rozchodów wynosiły po 228,139,000 koron, dług publiczny sięgał 592,233,874 kor. *Armja.* Po rozwiązaniu unji z Norwegją **S.** zmuszona została do reorganizacji obrony krajowej, przeprowadzonej ostatecznie w 1907; armja lądowa w 1907 podczas pokoju obejmowała 60,492 ludzi, na stopie wojennej 266,400. Marynarka wojenna w 1910 składała się z 91 statków, 444 armat i 4,781 załogi. Z ogólnego obszaru rolniczego 1907: 41,101,193 hektarów, ziemia uprawna stanowiła 8,8%, ogrody 0,1%, łąki naturalne 3,3%, lasy 52,8%. Roczny wyrąb drzewa sięga 35 milj. metrów sześciennych, dochód z rybołówstwa nadbrzeżnego 12,5 milj. kor., w wodach słodkich 15 milj. kor. Wydobyto 4,712,494 tonn rudy żelaznej, 21,371 t. rudy miedzianej, 2,058 ołowianej; w 121 wielkich piecach wytopiono 567,821 t. surowca; robotników zatrudnionych w górnictwie było 31,754. W 11,659 fabrykach i zakładach przemysłowych pracowało 303,029 robotników, wartość ogólna produkcji w 1907 dosięgła 1,496,873,325 kor. Ważniejsze gałęzie przemysłu: przemysł spożywczy, drzewny, włóknisty, maszynowy, budowy wagonów, statków i t. d. Silniki stosowane w fabrykach, przedstawiały moc 601,604 koni parowych. W 1908 ogólna wartość wywozu wynosiła 482 miljony koron, przywozu 608.9 m. k. Flota handlowa w 1907 posiadała 1,827 żaglowców o pojemności 238,742 tonn, 1,141 parowców o pojemności 532,515 tonn. Sieć dróg kolejowych w 1908 obejmowała 13,395 klm. w tym 9,050 prywatnych. Długość linji telegraficznych wynosiła (1908) 96,630 klm., linji telefonicznych 305,200 klm. *Dzieje.* Początek XX w. zaznaczył się ostatnim aktem walki o rozwiązanie unji szwedzko-norwegskiej (ob. Norwegja w II supl.). Ministerjum koalicyjne ustąpiło, a 7 listopada 1905 na czele gabinetu, złożonego przeważnie z lewicy liberalnej, stanął wódz zjednoczonej partji liberalnej Karol Albert Staaff i ten podjął nanowo sprawę reformy wyborczej. Konserwatyści domagali się, by jednocześnie z rozszerzeniem praw wyborczych wprowadzony został system proporcjonalności. Staaff złożył sejmowi projekt w myśl życzeń lewicy, Izba deputowanych projekt przyjęła, ale Izba panów odrzuciła. Gabinet zażądał od króla rozwiązania sejmu na co król nie zgodził się, wtedy gabinet ustąpił, a miejsce jego zajął umiarkowanie konserwatywny gabinet Arvida Lindmana 29 maja 1906. Temu udało się wreszcie przeprowadzić kompromis i kwestję reformy wyborczej, przyjętej 14 maja 1907 w Izbie deputowanych, i w Izbie panów. Podług konstytucji uchwała tego rodzaju winna uzyskać aprobatę następnego parlamentu, by stać się prawomocną. Dn. 8 grudnia 1907 umarł król Oskar II, następcą jego został Gustaw V (ob.). Na początku 1908 powstał niepokój z powodu pogłosek o zniesieniu klauzuli w traktacie paryskim z 1856 w sprawie fortyfikacji wysp Alandzkich (ob.). Minister spraw zagranicznych Trolle oświadczył oficjalnie, że **S.** zakłada protest przeciw wszelkim zmianom, nie może się również zgodzić na traktat nienaruszalności w rodzaju norweskiego z 2 listopada 1907 (ob. Norwegja). Po długich pertraktacjach stanęła 23 kwietnia 1908 w Petersburgu ugoda między Danją, Niemcami, Rosją i **S.**, a w Berlinie między Danją, Anglją, Francją, Holandją, Niemcami i **S.**, zapewniająca *status quo* na Baltyku i morzu Północnym; jednocześnie Anglja, Francja i **S.**; podpisały w Sztokholmie deklarację, znoszącą traktat nienaruszalności **S.** z 21 listopada 1855 r. Pod koniec lata 1908 odbyły się wybory ostatnie podług dawnego systemu, prawica straciła znaczną ilość miejsc, wzmogli się osobliwie socjaliści, których liczba podskoczyła z 17 na 33. Nowa sesja parlamentu rozpoczęła swą działalność od zatwierdzenia uchwały, wprowadzającej zmiany w systemie wyborczym. Dn. 10 lutego 1909 obydwie Izby przyjęły uchwałę powyższą. W nowej ustawie wyborczej ustalono zasadę proporcjonalnych wyborów do obydwuch izb parlamentu. Izba pierwsza parlamentu składa się obecnie z 130 członków, których wybierają zgromadzenia okręgów wiejskich i pełnomocnicy miast. Wybranym może być każdy, od 35 roku życia, kto władał gruntem wartości od 50,000 koron albo opłaca podatek dochodowy od 3,000 kor. Co rok odbywają się wybory w 16 okręgach. Do Izby drugiej, składającej się z 230 członków, również obowiązują wybory proporcjonalne. Wybiera i wybrany być może każdy od 25 roku życia, o ile nie był sądownie karany i nie korzysta z pomocy dla biednych. Członkowie

obydwuch izb pobierają po 1,200 koron za sesję parlamentu. W związku z powyższą ustawą wyborczą do parlamentu uległa demokratyzacji i ustawa wyborcza do zgromadzeń gminnych. Podczas sesji parlamentu, obradującego od stycznia do końca maja 1909, zapadły różne uchwały natury podatkowej, społecznej i gospodarczej, uchwała o pracy nocnej kobiet w przemyśle, o zamykaniu sklepów, o zapomogach państwowych dla szkół komunalnych, o budowie drugiego kanału Gotenberg—Wenersborg i t. d. Dn. 26 lipca 1909 związek przedsiębiorców wymówił pracę wszystkim pracującym u niego robotnikom, w odpowiedzi na lokaut związku organizacje robotnicze ogłosiły 4 sierpnia zmowę powszechną. Strajk objął około 260,000 osób i trwał do 3 września. Kiedy robotnicy zaprzestali strajku w zakładach, nie należących do związku przedsiębiorców, rząd 13 września wystąpił w roli pośrednika między zlokautowanemi robotnikami i związkiem przedsiębiorców, jednocześnie zażądał od ministra sprawiedliwości, opracowania projektu rozjemstwa między robotnikami i przedsiębiorcami. W związku z tym liczba zlokautowanych robotników spadła z 114,000 do 50,000 w d. 1 października, ale ostateczne załatwienie zatargu pomimo wysiłków komisarza rządowego nie następowało. Podczas drugiej sesji parlamentu (od stycznia do czerwca 1910) uchwalono przedłużenia rządowe o reorganizacji kas chorych, towarzystw akcyjnych, rewizji taryfy celnej, zwiększenia podatku spadkowego, o reformie podatku od dochodów i majątków, o zwalczaniu nieobyczajności i t. d. Rozdźwięk między izbami wywołał projekt rządowy rozjemstwa pracy, wniesiony do parlamentu na skutek ostatniego strajku powszechnego w lecie 1909. We wrześniu 1910 odbyły się po raz pierwszy wybory do parlamentu na zasadzie nowej ustawy; dały one zwycięstwo lewicy, mianowicie liberali zdobyli 11 nowych mandatów, socjaliści 3. Nowy parlamet został otwarty 17 stycznia 1911. Zwycięstwo lewicy liberalnej w parlamencie zmusiło do ustąpienia gabinet Lindmana, 9 października król Gustaw V polecił reorganizowanie gabinetu M. Staafowi, wodzowi liberalnej partji. W polityce zewnętrznej **S.**, oprócz chłodnej rezerwy wobec Norwegji i Rosji, ze wszystkiemi państwami panowały stosunki przyjazne. W sporze z Norwegją 1909 o pastwiska w okręgu Tromsö, sąd rozjemczy w Hadze przyznał słuszność **S.**, sprawa fortyfikacji granicy morskiej została również rozstrzygnięta przez trybunał w Hadze 23 października 1909. Wreszcie w sprawie o Szpicberg, między Rosją, Niemcami i **S.**, obradowała konferencja w Chrystjanji od 19 lipca do 11 sierpnia 1911 i wypracowała projekt konwencji. Na wiosnę w kwietniu 1911 para królewska szwedzka odwiedziła Włochy, podejmowana uroczyście w Kwirynale, w sierpniu znów gościła na zamku w Szczecinie u Wilhelma II (ob.). Por. „Prace urzędu statystycznego S." (Sztokholm, 1909); Dahlerus „Industrie minière et metallurgique de **S.**" (1905); L. Maury, „La **S.**" (1911).

Szwedzka literatura od 1900. Podobnie jak język duńsko-norweski w porównaniu ze szwedzkim jest uboższy pod względem odcieni, tak i **L. s.** w porównaniu z norweską odznacza się mniejszą subtelnością; wzajemne przytym oddziaływanie na siebie obydwuch literatur jest słabe. Główne wpływy idą do Szwecji wprost z Paryża, ale francuskie prądy literackie znajdują tutaj odbicie niezupełne. Dekadentyzm, symbolizm, estetyzm miały nielicznych przedstawicieli; zdaje się, że sam duch języka nie godzi się z temi prądami. Naogół utwory **L. s.** trzymają się złotego środka w dążeniach estetycznych, które wykluczają jaskrawość naturalizmu i wszelkich „niezdrowych" wybujałości. Do tego kierunku należą ulubione w Szwecji utwory Selmy Lagerlöf (ob.), Vernera v. Heidenstama, Pera Hallströma, nawet August Strindberg (ob.), czasem zbliża się do nich. Echem naturalizmu, który tutaj łączy się z pewnego rodzaju romantyzmem, są liczne opowiadania z życia chłopów. Pisarze przytym głównie malują chłopów z okolic północnych, tak, że do pewnego stopnia mówić można o szkole północnej, która wystąpiła zwarcie około 1900, a po raz drugi około 1907. Do tej grupy należą przedewszystkim W. Lindholma „Kiedy las umiera (1901), C. Waltera Hülphera „Dwie mile w morzu" (1900) i „Pan" (1906), H. Höglunda „Między prądami" (1902) i „Inspektor leśny" (1906), N. E. Forsslunda „Jerzy Delling" (1906) i naracyjne utwory Laury Fittinghoff; ale i jeden z najlepszych romansów Pera Hallström „Śmiertelny wypadek" (1903) rozgrywa się też na północy; łączy się też z tym kierunkiem wielka powieść Selmy Lagerlöf „Jerusalem" (1901—02). Inne opowiadania chłopskie piszą A. Bondeson („Opowiadania ludowe", 1903) i G. Janson („Schery", 1910). O wiele mniejsza jest grupa pisarzy, poruszających w utworach zagadnienia stanu robotniczego. Do takich utworów należą: K. G. Ossian-Nilsona „Las barbarzyńców" (1908), Matyldy Roos (poruszającej i inne sprawy społeczne) „Ich syn" (1904); G. Janson maluje życie górników, („W ciemności, 1910), Finlandczyk, J. W. Nylander, życie marynarzy („Sjöfolk", 1901), M. Landahl robotników fabrycznych („Fabriksstaden", nowele, 1905). Inne powieści rozgrywają się w środowisku średniego lub wielkiego mieszczaństwa, poruszając zagadnienia religijne, filozoficzne, artystyczne, sprawę kobiecą i t. d. W tej dziedzinie wyróżnili się „Silniejszy" (1900) M. Lybecka, „Niewidzialne drogi" (1903) Matyldy Roos i „Boskie marzenia" (1904) A. Agrella oraz jego powieści religijne, H. Angered-Stranberga „Lydia Vik" (1904), feministyczna powieść i Henniga v. Melsteda

„Los kobiety“ (1905), antyfeministyczna powieść, oraz A. Strindberga „Pokój gotycki“ (1904) jak i dawniejsza „Czerwony pokój“ (1879), powieść literacka. Jak tutaj zwraca się Strindberg przeciwko nowym prądom literackim, tak w „Czarnych flagach“ (1907) i „Niebieskiej księdze“ (1908), która jest dalszym ciągiem pierwszej, przeciwko całokształtowi życia współczesnego. Przedstawicielem najczystszej powieści psychologicznej był Gustaw Geijerstam (ob. I i II supl.) ze swemi powieściami małżeńskiemi, społecznemi, indywidualistycznemi i t. d.; A. Lundegard w powieściach obyczajowych („Prawo uczucia,“ 1902), P. Hallström w subtelnych nowelach, Anna Wahlenberg w „Nocnej wędrowniczce“ (1907) są też przedewszystkim analitykami duszy; jeszcze subtelniejsi są niektórzy młodzi pisarze, jak: H. Söderberg („Martin Bireks ungdom,“ 1901) Hennig Melsted („Podróż miłosna,“ 1902, „Burzliwe czasy,“ 1903) i Nils W. Lundh („Dom pogański,“ 1905), którzy w stylu skłaniają się ku estetyzmowi. Z umiarkowanym realizmem malują przeciętne otoczenie między innemi: Gustaw Janson („Raj,“ „Pierwsi ludzie,“ „Ofiara Abrahama“) H. Oeberg („Synowie,“ 1905), H. Verger, Anna Quiding, Marika Cederström („Czerwona okładka, 1907), C. W. Hülpher („Ruina,“ 1904, powieść studencka) i in. Axel Lundegard przyodział swoją powieść „Elsa Finne“ (1902), w której maluje osobiste stosunki i uczucia, w formę historyczną, i tworzy w ten sposób przejście do właściwej powieści historycznej, którą sam uprawia („Królowa Małgorzata,“ 1906 i „Królowa Filipina,“ 1907). W tej dziedzinie wzniósł się najwyżej Verner Heidenstam w powieści „Wojacy Karola XII“ i w cyklu o Folhungach („Ród Folhungów, 1905 i t. d.). Po nim A. Strindberg stworzył swoje świetne „Minjatury historyczne“ (1905). W tym kierunku poszli O. Högberg („Wielki gniew, 1906), G. Janson („Stary dom,“ 1905) i Matylda Malling („Marja Stuart“, 1907). W opowiadaniach fantastycznych przoduje Selma Lagerlöf ze swemi „Legiendami o Chrystusie (1904) i książką dla młodzieży „Cudowna podróż przez Szwecję Nilsa Holgersona“ (1907). Wspomnieć jeszcze należy o essayistce Ellen Key, której książki o kobietach i „Stulecie dziecka“ (1900) znalazły oddźwięk w całym świecie. *Twórczość dramatyczna* jest stosunkowo niebogata. Najpotężniejszym talentem dramatycznym pozostaje wciąż Strindberg, który po konsekwentnie naturalistycznym (i antyfeministycznym) okresie twórczości, powrócił do dramatu historycznego uprawianego przezeń dawniej („Mistrz Olaf“). Napisał szereg obrazów historycznych o rozległej perspektywie („Hr. Bialbo“ z XIII w., „Gustaw Waza,“ „Słowik z Wittenbergu,“ „Gustaw Adolf,“ „Królowa Krystyna,“ „Karol XII,“ „Gustaw III i in.), a obok tego stworzył kilka baśni i fantazji w duchu romantyczno-symbolicznym („Narzeczona królewicza,“ „Księżniczka Łabędzia“, „Baśń“). W tym rodzaju znalazł Strindberg ucznia w J. Wigforssie, który udramatyzował podanie o olbrzymie Finnie („Jätten Finn,“ 1909). Po za tym twórczość dramatyczna czerpie motywy z życia współczesnego i często wkracza w dziedzinę satyry, jak: w H. Melsteda, „Silniejszy niż życie“ (1902) i „Cherlacy“ (1902), T. Hedberga „Amor och Hymen (1905), P. Hallströma „Erotikon“ (1910) i T. Blanchego „Sieć pajęcza“ (1906). Inni tworzyli dramaty bez pierwiastku satyrycznego, przedewszystkim tenże T. Hedberg („Tragedja pewnego domu,“ 1906; „Johan Ulfstjerna;“ 1907 — ze współczesnych stosunków w Finlandji, i t. d.); H. Söderberg w „Giertrudzie“ (1906) rozwinął dramat miłosny, H. Bergström w „Lynggaard et Co“ (1905), dramat społeczny (walka robotników z wielkim kapitałem). *Poezja wierszowana*, która przez pewien czas wegietowała, w ostatnich latach znów rozwinęła się bujnie, jak to miało miejsce i w innych krajach. W poezji lirycznej wyróżnić można trzy kierunki: neoromantyczny, którego twórcą był Verner Heidenstam, a który łącząc się z epigonami romantyzmu dąży do estetyzmu; piosenkarski, który ma głównych przedstawicieli w G. Frödingu i jego uczniu Akselu Karlfeldzie, i ostatecznie trzeci — kierunek społeczny. Do przedstawicieli pierwszego należą W. Ekelund z pejzażami południowej Szwecji i wielkiemi nastrojowemi utworami, zrezygnowany Eryk Brogren („Medusa,“ 1902), silniejszy i radosny Sven Lidman („Pasiphaë,“ 1904; „Źródła,“ 1906), B. Bergmann („Marionetterna,“ 1903) i pomimo chropowatej formy G. Ulmann („Västkust,“ 1903) oraz Finlandczycy: J. Tegengren („Dikter,“ 1900) i br. B. Gripenberg („Dikter,“ 1903; „Dalekie drogi,“ 1904). W duchu socjalistycznym pisał przedewszystkim H. G. Ossian-Nilsson („Orły,“ 1902), Arwid Mörne przeszedł od opisów natury („Rytm och rim,“ 1899) do liryki społecznej („Ny tid,“ 1903). A. Klinckowström przeszedł od poezji myśliwskiej w heksametrach („Örnsjötjuren,“ 1905), do poezji dekadenckiej. Jego utwory epiczne stoją odosobnione.

Szwoynicki Roman, polski malarz rodzajowy, * 1845 na Litwie, brał udział w powstaniu 63 roku. Wróciwszy z wygnania, wstąpił do Warszawskiej szkoły rysunkowej, następnie studjował w Monachjum. Maluje sceny rodzajowe z niedalekiej przeszłości, sejmiki, zajazdy, etc. Ważniejsze prace: „In illo tempore“; „Suprem zieleniaczek“; „Kaptowanie przed sejmikiem“ i t. d.

Szycówna Aniela, nauczycielka i autorka pedagogiczna (ob.) * 1859 w Warszawie, uczyła się na pensji Budzińskiej. Zawód pedagogiczny rozpoczęła w r. 1885, literacki w 1890 od artykułów w *Przegl. pedag.*; w l. 1902—05 redagowała *Moje pisemko*, 1907 należała do założycieli „Polskiego tow. badań nad dziećmi“. Prace swe

Szycowna Aniela.

drukowała prócz tego w „Encyklopedji wychowawczej“, *Nowych torach* i in. Oddzielnie wydała nadto: „Nauka w domu“ (Warszawa 1886); „Czytanki stopniowane dla domu i szkoły (t., 1901—1903, 3 części); „O zadaniach i metodach psychologji dziecka“ (t., 1900); „Jak badać umysł dziecka“ (t., 1904); „Kobieta w pedagogice“ (t., 1908); „Gramatyka polska dla dzieci“ (t., 1910, III); „Pedologja“ (t., 1910); „Bibliographie pédologique polonaise“ (t., 1911); razem z Karpowiczem: „Nasza literatura dla młodzieży“ (t., 1904); „Dzieci i kwiaty“ (t., 1901); „Dzieci i ptaki“ (t., 1909).

Szydelski Stefan, ksiądz, napisał: „Dzieje biblijne nowego przymierza“ (Lwów, 1910); „Konstanty Zieliński“ (Kraków, 1910); „Archidiecezja lwowska na synodzie 1641 r.“ (Lwów, 1910); „Arcybiskup Sierakowski“ (t. 1911); „Początki chrześcijaństwa“ (Warszawa, 1911).

Szyfer Ludwik, chemik i cukrownik polski, ogłosił: „ Podręcznik rozbiorów chemicznych do użytku cukrowników“ (Warszawa, 1904. II wyd.).

Szyjkowski Marjan, ogłosił „Mickiewicz w świetle nieznanych pism“ (Warszawa, 1910).

Szyller Stefan, architekt polski, wykonał nadto: projekt rozszerzenia gmachu Tow. Kr. m. Warszawy, projekt na kościół w Sielcach pod Sosnowcem, dom kasy przemysłowców w Warszawie, kościół w Charłupi małej pod Sieradzem, kościół w Ciepielowie, ambonę i tron biskupi w Płocku, wreszcie piękny dom w stylu renesansu niemieckiego przy ul. Krak. Przedmieście w Warszawie.

Szymanowski K.

Szymanowski Karol, kompozytor polski, * 1883 na Ukrainie, uczeń Noskowskiego, wystąpił w 1906 r. z szeregiem kompozycji fortepjanowych (Etiudy i Preludja) oraz pieśni, które odrazu zwróciły uwagę na niezwykły jego talent. W ciągu kilku lat napisał **S.** uwerturę i 2 symfonje na orkiestrę, 2 sonaty fortepjanowe, sonatę skrzypcową, kilka zeszytów pieśni i w. in. **S.** należy do najbardziej utalentowanych z pomiędzy młodego pokolenia polskich kompozytorów; poświęca się wyłącznie kompozycji.

Szymanowski Wacław, wykonał nadto: pomnik Grottgera na Plantach w Krakowie, projekt na pomnik Słowackiego, wreszcie projekt na pomnik Szopena, za który na konkursie w Warszawie r. 1909 otrzymał I nagrodę, oraz grupę „Pochód na Wawel“, wystawioną 1912 w Wiedniu i Warszawie. Ostatnie dzieło **S.** zjednało mu uznanie zagranicy, a w kraju wyraz uwielbienia dla niego jest zawiązany 1912 w Krakowie komitet specjalny, którego zadaniem jest zebranie funduszu w celu umieszczenia „Pochodu“ w odlewach bronzowych na Wawelu.

Szymanowski Wacław.

Szymanowski Władysław, artysta dramatyczny i rysownik, ob. art. w gł. dziele.

Szymanowski Władysł

Szymański Adam, wybitny nowelista polski (ob.), * 1852 w Hruszowie niedaleko Drohiczyna. Ukończył wydział prawny Uniwersytetu warszawskiego w 1877. Aresztowany i więziony w cytadeli warszawskiej, w 1879 wysłany był do Jakucka, potym przebywał w innych miejscowościach Syberji do 1885. Pracę literacką rozpoczął rozprawami i artykułami publicystycznemi w 1872. Podczas pobytu w Syberji drukował w wydawnictwach gieograficznego Ces. tow. rozprawy naukowe, na podstawie których Tow. gieogr. wybrało go swym członkiem. W 1885 rozpoczął w *Kraju* druk głośnych „Szkiców“ (t. I—1886; t. II—1891). Zgnębiony nieszczęściami domowemi niewiele potym pisał; w czasopismach drukował wiersze i nowele pomniejsze: „Pan Antoni“ (1894 w *Świecie* i *Now. Ref.*), „Jurdiuk Ustucus“ (1900 w *Wieku* i *Czasie*), „Uroczysta Wigilja“ (1900 w *Słowie Pol.*), Wydał nadto osobno: „Najlepszy elementarz świata“ (Kraków 1904); „Aksinja“ (t., 1910); „Z jakuckiego Olimpu“ (t., 1910); „Głos w sprawie raperswilskiej“, „Lew Tołstoj—istota jego działalności“, „Stolarz Kowalski“ (t., 1911). Obecnie przebywa w Krakowie, gdzie wydawał *Reformę szkolną*. Ulubioną formą **S** jest opowiadanie, przeplatane gęsto refleksją, uwagami i opisami o niepospolitej plastyce. Opowiadania swoje przepaja **S.** bezmierną żałością i tęsknotą i przesuwa w nich cały świat martyrologji narodowej; przemawia postaciami mało bohaterskiemi, ale treścią głęboką.

Szymański Adam Lach, literat polski,* 1880 w Warszawie, gimnazjum i politechnikę ukończył

tamże. Był współpracownikiem kilku pism warszawskich, w których pod pseud. *Lach* drukował artykuły treści społecznej i wiersze satyryczne. Wydał cykl fraszek i satyr „Zygzaki“ (1902) oraz dwa cykle bajek „Styka i logika“ (1904). Prócz tego napisał „Prawa przyrody“ (1902) i „Gwiazdy i ludzie“ (1904).

Szymański Antoni, dr., ksiądz, napisał: „Poglądy demokracji chrześcijańskiej we Francji, 1892—1907“ (Poznań, 1910); „Katolicyzm socjalny we Francji“ (Kraków, 1911).

Szymański Jan, napisał: „Ethos w Krakowie“ (Kraków, 1907); „Przeciwnicy trzeźwości“ (t., 1911).

Szymański Roman, publicysta i polityk polski, * 1840 w W. Ks. Poznańskim, † 1908 w Poznaniu. Był przez długie lata głównym organizatorem i kierownikiem ruchu ludowego w zaborze pruskim, za co rząd pruski trzymał go przeszło dwa lata w więzieniu. Należał do najdzielniejszych szermierzy sprawy polskiej w tym zaborze, w ciągu trzech ubiegłych lat dziesiątków wielki wpływ wywierał na życie polityczne i ukształtowanie się myśli politycznej tamtejszego społeczeństwa; przez szereg lat był redaktorem *Orędownika*, a w końcu redaktorem wskrzeszonego w 1906 *Kurjera poznańskiego*. Oddzielnie ogłosił między innemi: „O siłach moralnych w ustroju społeczeństwa“, „Statystyka ludności polskiej w Poznańskiem“; „Zasady towarzystw pożyczkowych“ i in.

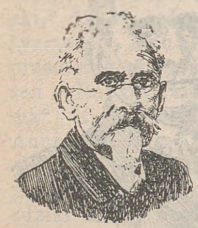

Szymański Rom.

Szymonowicz Władysław, histolog polski, napisał: „Nerwy, zwoje i obwodowe zakończenia nerwowe, etc.“; (w „Podręcz. hist. ciała ludzkiego, H. Hoyera“ 1901); „O zakończeniach nerwowych we włosach człowieka“ (*Tyg. Lek.*, Lwów, 1907).

Szystowski Mieczysław, inżynier polski, kształcił się w Paryżu i Rydze, był adjunktem Inst. komunikacji w Petersburgu, kierował robotami portowemi w Windawie, w 1883 z polecenia Inst. komunikacji badał drogi wodne w państwie oraz właściwości Wisły i roboty regulacyjne na niej; wynikiem tej pracy było cenne studjum „Roboty regulacyjne na rz. Wiśle w granicach Kr. Polskiego“ (1887, „Pam. fizjogr.“). Pozatym **S.** ogłaszał prace ze statyki graficznej, hidrotechniki w „Pam. Tow. nauk ścisłych“ w Paryżu i następnie w *Przegl. tech.*

Szyszło Witold, gieograf polski, napisał nadto: „Warunki klimatyczne Parany w porównaniu z klimatem Kr. Polskiego“ (Warszawa, 1909); „Małe Antyle i Jamajka“, „Meksyk“, „Pod zwrotnikami“ (t., 1911).

Szyszyłowicz Ignacy, botanik polski, * w Królestwie Polskim, † 1910 we Lwowie. Po skończeniu uniwersytetu w Krakowie, mianowany tam asystentem przy katedrze anatomji roślin, po podróżach naukowych (Berlin, Hamburg, Lipsk, Drezno, Kilonja) asystentem Muzeum botanicznego w Wiedniu, wreszcie profesorem botaniki w Akad. rolniczej w Dublanach. W 1891 powołany został na radcę Wydziału krajowego i naczelnego referenta spraw rolniczych oraz kierownika stacji botaniczno-rolniczej we Lwowie; był członkiem „Societé botanique de France“.

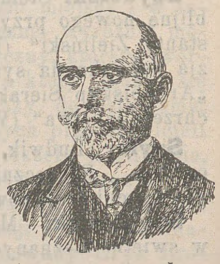

Szyszyłowicz Ign.

Ś.

Ślaski Bolesław, lingwista polski, * 1870 w Płocku, gimnazjum ukończył tamże, wydział filologiczny w Warszawie. Był urzędnikiem magistratu, potym w 1906—1909 inspektorem szkół okręgu warszawskiego. Prace swoje drukował w *Światowidzie*. Osobno wydał: „Słownik rosyjsko-polski, administracyjno-prawniczy“ (Warszawa, 1906) „Przywileje dawnego cechu rybackiego w Warszawie“ (t., 1909); „Słownik rybacki“ (1912, *Światowid*).

Śląsk austrjacki, na 5,153 klm. kw. liczył w 1910: 756,948 m., w tym: Niemców 43,0%, Polaków 31,06,% Czechów 23,73%; katolików 84%, protestantów 13,%, żydów 1.8,%. Z dwuch części **Ś.** Opawski z obszarem 2,853 klm. kw. i ludnością 309,068 m. jest zupełnie niemiecki, natomiast **Ś.** Cieszyński z obszarem 2,300 klm. kw. i ludnością 371,354 stanowi kraj przeważnie polski (ob. Cieszyńskie ks. w II supl.). Na całym **Ś.** w 1907 wydobyto węgla kamiennego 57,5 milj. centnarów, węgla brunatnego 13,158 cent., w hutach wyprodukowano 832,712 centnarów surowca. Nad życiem ekonomicznym **Ś.** Cieszyńskiego góruje wielki przemysł. W 1909 w 1,465 fabrykach i zakładach większych pracowało 77,983 robotników i robotnic, 24% górników i hutników stanowią przybysze z Galicji. Produkcja węgla na **Ś. C.,** która w 1908 dosięgła 76 miljonów koron, stanowiła w 1909: 56,23% ogólnej produkcji państwa Austrjackiego. Por. Bilecki „Das Herzogthum **S.,** geographisch und volkswirtschaftlich dargestellt“ (1907); A. Szelągowski, „Szląsk i Polska wobec powstania czeskiego“ (Lwów, 1904); „Polska. Obrazy i opisy“ (Lwów, 1906); dla **S. C.:** S. Warcholik i M. Brzeziński „**Ś. C.** i jego odrodzenie,“ A. Macoszek „Przewodnik po **Ś. C.** (Lwów, 1901), J. Grabiec „Polska współczesna w cyfrach i faktach“ (Kraków, 1911); nadto Cieszyńskie ks. w II supl.

Śląsk Opolski czyli Górny, stanowi część **S.** pruskiego (ob.), a mianowicie regiencję Opolską i obejmuje 13,217 klm. kw. z ludnością przeszło 1,900,000 m., w czym podług statystyki urzędowej z 1905 Polaków 1,186,404 czyli 58,3%. Do 1900 polskość ponosiła straty, osobliwie dotkliwe w l. 1890—1900, po 1905 daje się zauważyć pewien nieznaczny zysk. Polacy śląscy z wyjątkiem 30,000 (w 1900) protestantów należą do wyznania katolickiego i stanowili aż do niedawnych czasów główną podstawę działalności centrum. Co do rozmieszczenia ludności z 25 powiatów regiencji, dwa powiaty zachodnie, Niski i Grotkowski, tudzież część Opolskiego, Niemodlińskiego, Prądnickiego i Grupczyckiego zajmują zwartą masą Niemcy reszta regiencji, z wyjątkiem zachodniej części pow. Raciborskiego; gdzie zamieszkują Morawianie, stanowi obszar zwarty z przeważającą ludnością polską. Ludność polska stanowi jednolitą masę chłopów, proletarjatu przemysłowego i rzemieślniczego; większych właścicieli rolnych i inteligiencji dotąd ilość znikoma. Podział ziemi jest bardzo nierównomierny. Do włościan polskich należy około 30% obszaru, ale ziemia tutaj nadzwyczaj rozdrobniona. Na **Ś. O.** wielki przemysł, skupiony głównie w Zagłębiu górnośląskim. W 1900 było około 100,000 górników Polaków, 40,000 hutników; w 1895 naliczono 30.000 warsztatów rzemieślniczych, pozostających przeważnie w rękach polskich. Na **Ś. O.** dotąd nie stosują do ludności polskiej praw wyjątkowych jak w innych dzielnicach polskich w zaborze pruskim, pomimo to Polacy, głównie klasy ludności uboższe, muszą prowadzić ciężką walkę kulturalną; jedynie i to w nieznacznym zakresie polskość jest uwzględniona w kościele. Bardzo umiarkowaną obronę praw narodowych w duchu klerykalnym rozpoczął Napieralski (ob.), później wystąpił Korfan-

ty, (ob.). W 1911 Korfanty przeszedł do obozu klerykalno-narodowego Napieralskiego. Napieralski (wybrany 1907) i Korfanty (wybierany 1903 i 1907) nie stawiali w 1911 swoich kandydatur do parlamentu Rzeszy, obydwaj powrócili do pracy społeczno-organizacyjnej. Podczas wyborów 1911 głosy socjalistyczne wzrosły o 14,803 w porównaniu z 1907. Sosiński wyszedł dopiero w wyborach ściślejszych, do których musiał stawać z Biniszkiewiczem, kandydatem Polskiej partji socjalistycznej. Korfanty zdobył w 1907 mandat odrazu. Oprócz socjalistów odebrali głosy kandydatom koła polskiego i centrowcy. Koło polskie straciło 3 okręgi i obecnie posiada ze **Ś.** 4 posłów: ks. Brandysa z Opola, Dombka z Bytomia—Tarnowskiej Góry, Sosińskiego z Katowic—Zabrza.

Śląsk pruski, na obszarze 40,323 klm. kw. liczył w 1907: 4,993,098 m. Na 4 942,661 m. w 1905 było: 2,765,394 katolików, 2,120,361 protestantów, 46,845 żydów. Podług narodowości ludność **Ś.** w 1900 dzieliła się na Niemców 3,386,413, 1,181,964 Polaków, 60,517 Morawian, 24,567 Wendów, 15,396 Czechów. Z trzech obwodów regiencyjnych, na jaki **Ś. p.** dzieli się, tylko Opolski posiada większość polską, (ob. II supl.), w regiencji Wrocławskiej na 25 powiatów zaledwie 8 wykazało w 1900 powyżej 1% Polaków. Ogółem Polaków w regiencji Wrocławskiej było 54,587 w 1900, gdy w 1867 było ich 59,000, Jeszcze gorzej stan polskości przedstawia się w regiencji Lignickiej, gdzie liczba Polaków wynosiła 8,851, jedynie w 4 powiatach na 21 stanowiła nieco więcej niż 1%. W 1908 wydobyto węgla kamiennego 39,590,205 tonn, brunatnego 1,494,550 t., rudy żelaznej 282,477 t., cynkowej 584,001 t. Wielkie piece wytopiły 9,285,896 t. surowca, huty cynkowe 141,462 t. cynku i t. d. Długość linji kolejowych wynosiła w 1908: 4,341·4 klm. Por. Langhaus „Nationalitätenkarte der Provinz **Ś.** (1906) W. Soński „Z dziejów **Ś.** I i II"; Polska, obrazy i opisy" (Lwów 1906); E. Caspari, „Z przeszłości przemysłowej klasy robotniczej na Górnym **Ś.**" („Ekonomista", 1909), „Opis ziem zamieszkałych przez polaków," (Warszawa, 1904 t. I), J. Buzek, „Historja polityki narodowościowej rządu pruskiego wobec Polaków" (Lwów 1909).

Ślendziński Wincenty, malarz polski, † 1909 w Śnipiszkach pod Wilnem. Kształcił się w Wilnie, potym w Moskwie w szkole sztuk pięknych. Po wypadkach 1863 skazany był na wygnanie do gub. Niżegorodzkiej, następnie przebywał w Dreznie. Ważniejsze prace: „Daniel w lwiej jamie", „Św. Kazimierz królewicz na modlitwie" (1862, katedra wileńska) i in. Otrzymał kilka medali na wystawach.

Ślewiński Władysław, znany malarz i pedagog w Radomskim, kształcił się w Paryżu, gdzie blisko 20 lat mieszkał. W 1904 powrócił do kraju, w 1908 został profesorem Warszawskiej szkoły sztuk pięknych, jednakże to stanowisko wkrótce opuścił, zakładając własną uczelnię, którą dotąd prowadzi. Urządził w Warszawie kilka wystaw, z tych pierwszą w salonie Krywulta, (1904 r.) gdzie przeważały widoki morskie, studja bretońskie i t. d., drugą w Zachęcie 1908— przeważnie pejzaże tatrzańskie oraz kilka studjów z Kazimierza, wreszcie trzecią razem ze swemi uczniami pod nazwą „Grupy Ślewińskiego." Jest mistrzem w malowaniu t. zw. martwych natur, kwiatów, owoców etc.

Ślewiński Władysław.

Śliwicki Józef, aktor polski, był reżyserem dramatu i komedji warsz. teatrów rządowych w l. 1905—07, powtórnie od 1908. Wprowadził na scenę i reżyserował kilkadziesiąt sztuk wielkiego repertuaru, między innemi utwory Słowackiego. W 1910 obchodził 25-letni jubileusz pracy aktorskiej; jest profesorem w szkole aplikacyjnej i w szkole Tow. muz., od 1906 prezesem kasy artystów teatrów rządowych.

Śliwiński Artur, historyk polski, * 1877 w Ruszkach w Kutnowskim, do gimnazjum uczęszczał w Łodzi, poczym ukończył Akademję handlową w Lipsku, gdzie słuchał też wykładów na uniwersytecie. Działalność pisarską rozpoczął w 1900 w *Gaz. Polskiej*. Od 1902 pisywał stale w ciągu kilku lat krytyki literackie w *Prawdzie*, zasilając jednocześnie artykułami społeczno-politycznemi *Przeg. Tyg.*, *Ogniwo*, *Krytykę*, *Kur. Codz.*; w 1906 redagował radykalny dziennik *Głos Kijowski*. W 1905 wystawił w teat. Rozmaitości 3-akt, komedję „Kramarze", 1908 1-akt. dramat „Sąd". Osobno ogłosił drukiem: „Mickiewicz jako polityk" (Kraków 1908); „Maurycy Mochnacki, Żywot i dzieła" (Lwów, 1910); „Powstanie Listopadowe" (Kraków, 1911); „Pisma Maurycego Mochnackiego, po raz pierwszy edycją książkową objęte" (Lwów, 1911).

Śliwiński Hipolit, polityk polski * 1866 w Gródku, gimnazjum ukończył we Lwowie, potym politechnikę tamże. Z zawodu budowniczy i dyrektor galicyjskiego Tow. przemysłowo-budowlanego, jest członkiem lwowskiej rady miejskiej, wiceprezesem Partji postępowej i prezesem tow. „Dom ludowy"; wydaje i zasila swemi artykułami tygodnik *Życie*. W 1911 został wybrany posłem do Rady państwa z miasta Lwowa.

Śliwowski Józef, literat polski, napisał nadto: powieść „Na zawsze" (2 t.); powieść humorystyczną „Kamaszki z hamburskiej skóry"; dramat „Ojciec Marcjala" (wyst. w teatrze Letnim w Warszawie).

Śmiałowski Wojciech, uczestnik 1830 r., * 1810 w Witkowicach pod Kętami. Student uniw. lwowskiego, zaciągnął się do legji Nadwiślańskiej. Po bitwie pod Ostrołęką (26 maja 1831) mianowany porucznikiem i komendantem szwadronu, którym dowodził do końca wojny. Następnie wraz z korpusem gien. Ramorino uczestniczył w wyprawie na Podlasie, walczył pod Krynkami i Międzyrzeczem (28 i 29 sierpnia). Po upadku powstania wobec prześladowań ze strony rządu austrjackiego, schronił się r. 1833 na Węgry, gdzie osiadł w Żylinie. Ostatnio pełnił urząd obwodowego komisarza katastralnego. Por. „Album Muz. Narodowego w Rapperswylu". (Rapperswyl, 1882).

Śmigiel, miasto powiatowe w reg. Poznańskiej, w 1905 liczył 3,872 m. przeważnie katolików. W powiecie Śmigielskim na 34,216 m. 1900: Polaków 82·5%; dwujęzycznych 0·7%; w 1905 zaś 86·8% katolików, 12·8% protestantów, 0·4% innych.

Śniadecka Ludwika, córka *Jędrzeja* **Ś.**, w której się kochał Juljusz Słowacki, posiadała niezwykłą dzielność. Zostawszy żoną Michała Czajkowskiego (Sadyka Paszy), była jego duchem kierowniczym i jego działalności w Turcji zakreśliła była rozległe i doniosłe cele. Po śmierci jej Czajkowski nie zdołał się utrzymać na tej wysokości politycznej, na jaką ona go wysunęła, i runął wreszcie sromotnie.

Śniadecki Jan, matematyk i astronom polski (ob.). Por. nadto A. Skórski „J. **Ś.** wobec współczesnej metafizyki niemieckiej" (Lwów, 1890); St. Brzozowski, „J. **Ś.**, życie i dzieła" (Warszawa, 1904); S. Dickstein „O korespondencji J. **Ś.** z Akademją Nauk w Petersburgu" (Warszawa, 1903).

Śniadecki Jędrzej, chemik, biolog, lekarz polski (ob.). W 1866 miasto Żum, w okolicy którego urodzili się **Ś.**, wzniosło obydwom braciom skromny pomnik, a 30 listopada w 1897 jako. 100-letnią rocznicę objęcia przez **Ś.** katedry chemji w Uniw. wil., odsłonięto pomnik J. **Ś.** dłuta A. Ś. Popiela, w przedsionku Instytutu chemicznego we Lwowie oraz wydano jubileuszowy zeszyt *Kosmosu*, poświęcony pamięci J. **Ś.** (Lwów, 1897). Kierownikiem kliniki został **Ś.** w 5 lat (nie w 2, jak w gł. dz.) po objęciu katedry chemji. Życie i wszechstronna działalność **Ś.** znalazły dopiero gruntownego historyka w osobie A. Wrzoska (ob.). Staraniem jego wyszły: „J. **Ś.** Teorja jestestw organicznych z zarysem życia i krótkim rozbiorem teorji przez A. W." (Poznań, 1905); „Listy J. **Ś.** do ks. Adama Czartoryskiego" (z autografów, *Krytyka lekarska*, 1903); „J. **Ś.** Przedmowa do krótkiego rysu chemji dla użytku szkół narodowych Księstwa Warszawskiego" (z autografu, *Wszechświat*, 1903); „J. **S.** Pisma satyryczne" (Warszawa, 3 cz. 1908); Wrzosek wydał też „J. **Ś.** Życiorys i rozbiór pism" (Kraków, 1910 2 t.). Por. nadto St. Łagowski, „J. **Ś.** i jego teorja jestestw w setną rocznicę pierwszego wydania jej" (Lwów, 1904); „J. Bieliński „Uniwersytet wileński, 1579—1831" (Kraków, 1899—900).

Śniatyń, miasto powiatowe w Galicji, w 1900 liczył 11,500 m., Polaków, Rusinów, Niemców. W okręgu sądowym **Ś.** na 47,661 m. w 1900 Rusini stanowili 81·1%, Polacy 5·6%, Niemcy 13·3%; unici 79·6%, rzymscy katolicy 6·7%, żydzi 12·1%, protestanci 0·1%.

Śpiączka afrykańska, choroba, spotykana u murzynów, wywoływana przez *Trypanosoma gambiense* (ob. II supl.).

Śrem, miasto powiatowe w reg. Poznańskiej, w 1905 liczył 6,625 m., w tym 4,669 katolików, 1.560 protestantów, 396 żydów. W powiecie Sremskim na 53,420 m. w 1900 było: 82·3% Polaków, 0·8% dwujęzycznych; według wyznania w 1905: 83·3% katolików, 15·5% protestantów, 1·2% innych.

Środa, miasto powiatowe w reg. Poznańskiej, liczyła w 1905: 6,597 m., w tym 5,675 katolików 737 protestantów i 185 żydów. W pow. Środzkim na 44,394 m było 1900: Polaków 87·9%, dwujęzycznych 0·2%; w 1905 podług wyznania ludność dzieliła się na katolików 88·4%, protestantów 10·9%, innych 0·7%.

Światłomir napisał: „Ciemnota Galicji w świetle cyfr i faktów" (Lwów, 1904).

Świdziński Konstanty, bibljograf i starożytnik polski, ob. art. w gł. dziele.

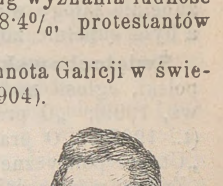

Świdziński Konst.

Świec (zgiermanizowane *Schwetz*), miasto powiatowe w reg. Kwidzyńskiej, liczył w 1905: 7,747 m. przeważnie katolików. W pow. Świeckim na 82,815 m. w 1900 Polacy stanowili 55·2%, dwujęzyczni 1·6%, a w 1905 katolicy 58·5%, protestanci 39·8%, inni 1·7%.

Świeykowski Emanuel, polski historyk sztuki, * 1874 w Kijowie. Gimnazjum i uniwersytet ukończył w Krakowie. Pracuje na polu historji sztuki jako członek Komisji do badań historji sztuki w Polsce przy Ak. Um. w Krakowie, oraz jako adjunkt tejże Akademji dla działu sztuki. Ważniejsze prace: „Studja do historji sztuki i kultury w. XVIII w Polsce", t. I „Monografja Dukli" (Kraków, 1903); „Minjatury Muzeum Narodowego w Krakowie" (t., 1903); „Katalog malowideł, rysunków, sztychów i litografji Mich. Stachowicza" (t., 1901); „Zabytki dawnego procesu artystycznego" (1902); „Zarys rozwoju tkactwa i hafciarstwa", „Pałac w Krystynopolu według planów współczesnych" (t., 1907); nadto liczne referaty w „Sprawozdaniach Komisji do bad. his. sz. w Polsce".

Świeżawski Leon, napisał: „Otchłań polska“ (Lwów, 1906); „Polska komedja w czterech działach“ (Kraków, 1906).

Święciany, miasto powiatowe gub. Wileńskiej, w 1907 liczyły 7,000 m. W powiecie Święciańskim było 172,231 m., w tym Białorusów 47·6%, Litwinów 38·8%, Żydów 7·1%, Polaków 6·0%, Wielkorosjan 5·4%; katolików 78·2%, prawosławnych 9·8%, żydów 7·1%, starowierów 4·6%. W 1905 Polacy posiadali 32·5% całego obszaru powiatu, a 57·9% obszaru własności większej.

Święcki Tomasz, dziejopis polski, ob. art. w gł. dziele.

Święcki Tomasz.

Świętej Heleny wyspa (ob.). W 1906 było wszystkiego 3,882 m. na wyspie, od 1870 ludność zmniejszyła się o dwie trzecie. Od chwili przekopania kanału Sueskiego statki rzadko nawiedzały wyspę i handel zupełnie upadł. Anglja więziła tutaj jeńców boerskich; po wypuszczeniu ich na wolność usunięto z wyspy w 1906 zupełnie załogę wojskową, która kosztowała dużo, a była zupełnie zbyteczna.

Świętochowski Aleksander, wybitny pisarz polski, ogłosił nadto: „Duchy“, część II (Warszawa, 1909); „O prawach człowieka i obywatela“ (t., 1907); „O prawach mniejszości“ (t., 1907); „Utopje polityczne w rozwoju historji“ (t., 1911); „Źródła moralności (t., 1912). Tyg. *Prawdę* redagował od 1880 do 1900, jest obecnie prezesem tow. „Kultura Polska“ i wydawcą miesięcznika t. n.

Świętochowski Andrzej, gieograf polski, napisał nadto: „Gieografja“ („Por. dla samouków“, cz. I 1901).

Świętorzecki Bolesław, partyzant 1863 r., walczył w powiatach: Ihumeńskim i Borysowskim, stoczył pomyślną bitwę 26 maja pod Marcinówką.

Świętosławski Zenon, emigrant polski, * 1813, † 1875, mając lat 18, jako uczeń uniwersytetu warszawskiego, zaciągnął się do wojska w 1831 r. Przybywszy do Anglji, osiedlił się na wyspie Jersey, kupił tam posiadłość i chętnie dopomagał swym towarzyszom współwyznawcom. Należał do Tow. Demokratycznego, lecz w marcu 1836 przystąpił z całą sekcją jerseyską do „Ludu Polskiego“ (ob. II supl.). Marzyciel, z polotem poetyckim, władający piękną polszczyzną, napisał „Ustawy kościoła powszechnego“, które w marcu 1844 r. przedstawił gromadom „Ludu Polskiego“. Wzorem saint-simonistów skupia on całą ludzkość i wszystkie jej czynności w jeden kościół powszechny, w którym będzie panował jeden język powszechny, a tym językiem będzie polski.

Świderska Alina, powieściopisarka polska, napisała nadto: „Obok szczęścia“ (Warszawa, 1904); „Dwie polskie kaplice“ (Kraków, 1905).

Świderski Leopold, prawnik i komedjopisarz polski, napisał nadto: „Biedni“, dramat mieszczański (1881), wystawiony w Poznaniu; „Antek“, dramat ludowy (1889), zaszczycony pierwszym odznaczeniem na konkursie warzawskim.

Świdnica (zgiermanizowana na *Schweidnitz*), miasto powiatowe w reg. Wrocławskiej liczyło w 1905: 30,540 m., w tym 12,067 katolikow, 164 żydów, reszta protestantów. W powiecie Świdnickim na 28,439 m. 1900 było: 2·7% Polaków, 0·5% dwujęzycznych.

T.

Taanach, starożytne miasto w północnej Palestynie, leżało na drodze handlowej i wojennej z Egiptu do Syrji. Niedawne odkopy wykazały, że w II w. prz. Chr. zostawało ono w ożywionych stosunkach handlowych z Cyprem (wykopaliska ceramiczne) i w zależności od Egiptu (klinowe pismo dowódcy z Megiddo, żądającego darów i daniny). Zniszczone, odbudowało się **T.** dopiero za czasów Hebreów w I w. Za czasów rzymskich już nie istniało.

Tabacchi Edward, rzeźbiarz włoski, † 1905 w Medjolanie.

Tabarrini Marco, historyk włoski, † 1898 r. w Rzymie.

Taboada Luis, pisarz hiszpański, * 1848 w Vigo, † 1906 w Madrycie. Uprawiał publicystykę w pismach hiszpańskich, prócz tego napisał powieści humorystyczne: „la Vinda Chaparro"; „Pescadero, a tus besugos"; „Las de Cachupin".

Tacchini Pietro, astronom włoski, † 1905 r. w Spilamberto.

Tacyt Publius Cornelius, historyk rzymski (ob.). Jego „Giermanję" przełożył na język polski Władysław Okęcki (Kraków, 1902).

Taczanowski Edmund, jeden z lepszych i wytrwalszych dowódców powstania 1863 r., * 1819 w Poznańskim. Uczył się w gimnazjum marjańskim, a następnie służył w artylerji pruskiej. Wziąwszy dymisję, należał do spisku 1846 i do powstania w 1848. **T.** t. r. wziął udział w bojach włoskich pod dowództwem Garibaldiego. Odzyskawszy możność powrotu do kraju, gorliwie się przykładał do szerzenia oświaty pomiędzy włościanami i zakładał bractwa jedności, w których wprawiano się do celnego strzelania. W kwietniu 1863 wkroczył z oddziałem do Pyzdr i prowadził z różnym szczęściem partyzantkę w Kaliskim.

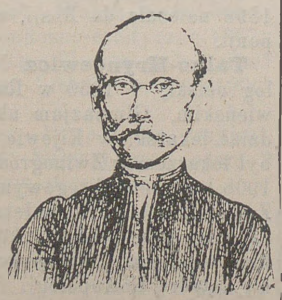

Taczanowski Edmund.

Taczanowski Wacław. filolog polski, * 1868 w Pomiechowie gub. Płockiej, † 1904 w Saolincy w Mandżurji. Ukończył wydział filologiczny w Warszawie, był nauczycielem języka polskiego w gimnazjum warszawskim. Został współpracownikiem „Słownika języka polskiego" oraz „Słownika gwar polskich", którego redakcję objął po śmierci J. Karłowicza. Powołany na wojnę rosyjsko-japońską, jako oficer rezerwy, zginął w bitwie pod Saolincy.

Tadra Ferdynand, historyk czeski, * 1844 w Iindrzichowym Hradcu, † 1910 w Pradze. Był urzędnikiem archiwum królestwa Czeskiego i bibljotekarzem uniwersytetu praskiego. Prowadził badania, dotyczące Czech w archiwach Berlina, Rzymu, Wiednia i Drezna i ogłaszał swe prace po czesku, niemiecku i łacinie; ważniejsze z nich: „Korespondencja Waldsteina" (1859 w „Fontes rerum Austriacarum"); „Stosunki umysłowe Czechów z zagranicą przed okresem husyckim" (1897) i wiele innych.

Tadra Ferdyn.

Taffauel Klaudjusz Paweł, muzyk francuski, * 1844 w Bordeaux, † 1908 w Paryżu; znakomity flecista stał się później cenionym kapelmistrzem. Od 1892 był dyrektorem Wielkiej opery

w Paryżu oraz dyrygientem koncertów orkiestry konserwatorjum (do r. 1903).

Taft William H.

Taft William Howard, polityk pcn.-amerykański, * 1857 w Cincinnati. Studjował prawo i w r. 1880 osiadł jako adwokat w Ohio, występując i w publicystyce. Później wstąpił do administracji; 1901 został gubernatorem Filipinów, 1904 sekretarzem w departamencie wojny, w 1906 wysłany był na Kubę. W r. 1908 wybrany został na prezydenta Unji na okres 1909—913. W polityce zewnętrznej, zarówno jak i wewnętrznej trzyma się na ogół zasad, jakie wytknął Roosevelt (ob.).

Tagányi Karol, historyk węgierski, ogłosił nadto: „Dawne węgierskie archiwum krajowe“ (1897); „Archiwum b. węgierskiej kancelarji dworskiej“ (1898); „Początki autonomji komitatów“ (1899); „Komitat Szolnok-Doboskaer“ (1901) i t. d.

Taglioni Marja, tancerka włoska, † 1884 r. w Marsylji.

Tailhade Wawrzyniec, wybitny pisarz francuski, * 1854 w Pasages San Juan. Uczył się w seminarjum duchownym w Bagnères-de-Bigorre, porzucił je jednak i udał się do Paryża, gdzie się poświęcił literaturze. Jako poeta tworzył w duchu symbolistów. Wydał zbiory: „le Jardin des rêves“ (1880); „Au pays du mufle“, ballady (1891); „les Vitraux“, poematy (1892); „Terre latine“ (1898); „A travers les groins“ poematy (1899); „Imbéciles et gredins“ (1900); „la Touffe de sauge“, poematy (1902); tłumaczenie Petronjusza „Satyricon“ (1902). Wiersz bogaty, ale surowy, który z czasem nabrał giętkości, przepych obrazów, nadto zjadliwa ironja—stanowią charakterystyczne cechy jego poezji. W poglądach politycznych stał na stanowisku anarchistów, sam był raniony podczas zamachu w restauracji Foyot 1894. W 1901 skazany był na rok więzienia za artykuł w *Libertaire*, nawołujący do zabójstwa cesarza rosyjskiego, prezydenta rzeczypospolitej i ministrów. Był współpracownikiem pism: *Libertaire*, *Aurore*, *Action* i in. Od 1902 prowadził nieustanną polemikę przeciwko ideom umiarkowanym, co zawarł w pracach: „Conférence sur l'oeuvre d'Emile Zola“ (1903); „Discours civiques“; „Lettres familières“ (1904), przeciwko klerykalizmowi; „Son Importance Auguste Pluchon“ z R. Ralphem; „Poémes aristophanesques“ (1904), które łączą werwę satyryczną z bogactwem wiersza i stylu. W 1906 **T.** zerwał z dotychczasowemi poglądami swemi, z pism radykalnych przeniósł się do klerykalnego *Gaulois*. Przerobił dla Odeonu Plautusa „Aulularia“ p. t. „la Farce de la marmite“ (1907).

Taillandier *(Saint-Réné)* Jerzy, dyplomata francuski, * 1852. Po otrzymaniu licencjatu prawa i literatury, wstąpił do ministerjum spraw zagranicznych, w 1876 był przy ambasadzie francuskiej w Londynie, potym w Kairze, następnie w Hadze jako sekretarz I stopnia, 1891 konsulem w Beyrucie. W 1891 mianowany ministrem pełnomocnikiem w Marokku, 1905 przedłożył sułtanowi plan reform, a po interwencji Niemiec powrócił z Fezu do Tangieru. W 1906 powołany na posła do Lizbony.

Taine Hipolit, znakomity filozof, historyk i krytyk francuski (ob.). Ukazała się praca o **T.** p. t. „**T.** Sa vie et sa correspondance“ (1902—07).

Tairen, nazwa nadana portowi Dalnij przez Japończyków z chwilą gdy po wojnie 1904—05 stał się ich posiadłością. Handlowe znaczenie portu upadło, wygodniejszym okazał się port Niu-Tszuang.

Taitu.

Taitu, cesarzowa Abisynji, * 1854 z rodu Ras Gabrjela, poślubiła w kwietniu 1883 r. Menelika, ówczesnego króla Szoa, a od 1889 cesarza Etjopji; od czasu sparaliżowania Menelika nieograniczenie rządziła państwem; 21 marca 1910 podczas niekrwawego zamachu stanu została pozbawiona władzy.

Takew Michał, polityk bułgarski, * 1864. Z zawodu prawnik, był posłem do Sobranja, po śmierci Karawełowa (1903) stanął na czele grupy karawelistów. Napisał szereg prac z zakresu prawa.

Talaura *(Taulara)*, miasto ponckie ze skarbcem Mitrydatesa VI, w którym Rzymianie znaleźli 2,000 onyksowych kubków, czasz i mnóstwo innych kosztownych rzeczy (inwentaryzacja trwała 30 dni). Dawne **T.** ma odpowiadać dzisiejszemu Tavurla (Taurla) na drodze z Enderes do Niksaru.

Talbot William Henryk Fox, fizyk angielski, * 1799 w Lacock Abbey, † 1877 tamże. **T.** z Janem Herszlem pierwsi wskazali, że każdemu ciału odpowiadają swoiste linje w widmie; nadto jest wynalazcą fotografji na papierze, t. zw. talbotypji (ob. Fotografja).

Talienwan, zatoka u półwyspu Liautung, od 1898 należała do Rosji, w 1905 przeszła do Japonji.

Talko-Hryncewicz Juljan, lekarz i antropolog polski, * 1850 w Rukszanach powiecie Kowieńskim. Gimnazjum ukończył w Kownie, wydział lekarski w Kijowie 1876. W l. 1877—91 był lekarzem w Zwinogródce na Ukrainie, 1891—1908 lekarzem okręgowym w Troickosawsku (kraj Zabajkalski), gdzie należał do założycieli oddziału Ces. tow. gieogr., którego przez 14 lat był kierownikiem; 1908 powołany na nowoutworzoną katedrę antropologji w uniw. Jagiellońskim. Prace **T.-H.** (1878—912) odnoszą się do trzech

działów: 1) publicystyki i literatury, pomieszczane w *Przegl. Tyg.*, *Kraju*, *Gaz. Warsz.*, *Nowinach* i in. i przeważnie podpisywane inicjałami lub pseudon. *Jan Igłowski*; 2) medycyny, ogłaszane w *Gaz. lekarskiej*, *Medycynie*, *Przegl. lek.* oraz rosyjskich pismach lekarskich; 3) z antropologji po polsku i po rosyjsku, odnoszące się do badań czaszek i żywych ludów na Litwie, Rusi, w Król. Polskim, wreszcie do badań mogił i ludów wschodnich: Chińczyków, Mongołów, Burjatów, Tunguzów i t. d.; prace te ogłaszał w wydawnictwach Akad. Umiej. w Krakowie, Akad. nauk w Petersburgu, Oddziału Troickosawsko-Kjachtyńskiego Ces. gieogr. tow. i t. d. oraz w oddzielnych odbitkach, z których ostatnia „Materjały do etnologji i antropologji Azji środkowej“ (Kraków, 1911).

Talmeyer Marja Justyn Maurycy *Coste*, literat i dziennikarz francuski, * 1850 w Chalon-sur-Saône, prócz artykułów dziennikarskich wydał powieści: „le Grisou“ (1880); „Vierge sage“ (1884); „la Cormière“ (1890); studja: „Sur le bane“; „les Possédés de morphine“; „la Cité du sang“ i in., oraz komedję „Entre mufles“ (1896).

Tamayo y Baus Manuel, dramaturg hiszpański, * 1829, † 1898, od 1858 członek Akademji, napisał szereg dramatów o tendencji moralizatorskiej. Główniejsze utwory: „Locura de amor“ (1855); „Lances de honor“ (1863); „Un drama nuevo“ (1867) i t. d. Zbiorowe wydanie dzieł „Obras“ ukazało się w 4 tomach (1902).

Tamberlik Enrico, śpiewak włoski, † 1889 w Paryżu.

Tambowska gubernja (ob.) liczyła w 1908: 3,354,900 m., przeważnie Wielkorosjan, 4% Mordwy, 1% Tatarów, 0·4% Meszczerjaków. Polaków osiadłych 1,075, w wojsku 761. Główne miasto, Tambow, 49,208 m.

Tammerfors, najbardziej fabryczne miasto w Finlandji, w 1905 liczył 41,307 m.

Tanger, w Marokku (ob.), liczy do 35,000 m., w tym 8,000 Żydów, 6,000 Europejczyków, przeważnie Hiszpanów, jest najważniejszym punktem handlowym w Marokku.

Tangermann Wilhelm, niemiecki pisarz i teolog starokatolicki, * 1815 w Essen, 1845 został księdzem, od 1872 proboszcz gminy starokatolickiej w Kolonji. Napisał: „Wahrheit, Schönheit und Liebe“, studjum filozoficzno-estetyczne (1867); „Natur und Geist“ (1894); „Blumen und Sterne“ (1896); „Erkenntnis und Liebe“, poezje (1906) i wiele in.

Taniejew Aleksander, kompozytor rosyjski, * 1850 w Petersburgu. Napisał parę oper, 2 symfonje, 2 kwartety smyczkowe etc.

Taniejew Sergjusz, bratanek poprzedniego, * 1856, od 1878, jako następca Czajkowskiego, profesor harmonji, następnie kompozycji w konserwatorjum w Moskwie. Jest bardzo cenionym pedagogiem i kompozytorem (4 symfonje, opera, kwartety).

Tannery Juljusz, matematyk francuski, * 1848 w Mantes. Ukończył Wyższą szkołę normalną 1869. Ogłosił liczne prace matematyczne, z których oddzielnie wyszły: „Introduction à la théorie des fonctions d'une variable“ (1886); „Eléments de la théorie des fonctions elliptiques“ (1893—98) razem z Molk'em; „Leçons d'arithmétique“ (1896), dzieło klasyczne. Od 1886 jest wice-dyrektorem w Wyższej szkole normalnej.

Tannery Paweł, uczony francuski, * 1843 w Mantes, † 1904 w Paryżu. Po skończeniu politechniki był inżynierem rządowych fabryk tytoniu. Napisał szereg prac o historji nauk; wiele z nich ukazało się w czasopismach naukowych, oddzielnie wyszły: „Pour l'histoire de la science hellène“ (1887); „la Geometrie grecque“ (1887); „Recherches sur l'histoire de l'astronomie ancienne“ (1893); „Diophante“ (1893—95); Oeuvres de Fermat“ (1891—96); „Oeuvres de Descartes“ razem z Adamem i in.

Tann Rathsamhausen Ludwik Samson, gienerał bawarski, † 1881 w Meranie.

Tantal, Ta, pierwiastek chemiczny z rodziny wanadowców (ob.), ciężar atomowy 181·0 wobec tlenu = 16; topi się powyżej 2300° C., tworzy związki analogiczne ze związkami niobu (ob.). Ta metaliczny z powodu wysokiej temperatury topnienia i znacznej ciągliwości nabrał znaczenia w technice oświetlenia elektrycznego. Ważniejsze rudy Ta, kolumbit i neotantalit—nieco obficiej występują w Ameryce, Szwecji, Australji, Francji.

Tański Czesław, malarz i ilustrator polski, * 1863 w Pieczyskach w Król. Polskim; kształcił się w Warszawskiej szkole rysunkowej, następnie w Monachjum i Paryżu. Wykonał wiele pięknych ilustracji, z których celniejsze: „Zaduszki malarzy“, ilustrację do słów z pieśni „A gdy pomrzemy“; „W nieznaną drogę“, wreszcie szereg portretów, szkicowanych przeważnie węglem. Pracuje również na polu awjatyki; urządził pierwszą wystawę awiatyczną w Warszawie 1909.

Tański Kazimierz, gienerał polski. Ukazały się pamiętniki **T.** p. t. „Piętnaście lat w legionach, pamiętniki... gienerała b. wojsk polskich“ (Warszawa, 1904).

Tarasiewicz Michał, aktor polski, * 1871 w Krakowie, gimnazjum ukończył tamże, poczym szkołę dramatyczną przy warsz. Tow. muzycznym. Przebywał kolejno na scenach: poznańskiej, łódzkiej, krakowskiej i lwowskiej. Kreował postacie w dramatach: Słowackiego, Wyspiańskiego, Krasińskiego (Irydjon, Nieboska), Schillera i t. d.

Tardieu Andrzej, pisarz francuski, * 1867 w Paryżu, 1897 został *attaché* przy francuskiej ambasadzie w Berlinie, 1902 oddał się dziennikarstwu pisząc w *Temps* pod pseud. *Georges Villiers* o polityce zagranicznej. Oddzielnie ogłosił: „Questions diplomatiques de l'année 1904“ (1905);

„la Conference d'Algéciras“ (1907); „Notes sur les Etats-Unis“ (1908); „la France et les alliances“ (1908) i in.

Tarent, miasto we Włoszech (ob.), w 1908 liczył 60,331 m.

Tarliński Zygmunt, dr., napisał: „Rozwój i zakres władzy hetmańskiej do jej reformy w XVIII w.“ (Tarnów, 1908).

Tarłowski Kazimierz, polski inżynier leśnik, * około 1860 w Podciemnym pod Lwowem, studja odbywał w Wiedniu. Jest naczelnikiem dyrekcji lasów i dóbr państwowych we Lwowie oraz profesorem (od 1909, od 1893 docentem) encyklopedji leśnictwa na politechnice lwowskiej. Oprócz licznych rozpraw w czasopismach ogłosił: „Leśnictwo“.

Tarmakadam, mieszanina kamieni i smoły, przyrządzana na sposób makadamu.

Tarnopol, miasto w Galicji (ob.), w 1910 liczył: 32,327 m., ludność przeważnie polska i rusińska. W okręgu sądowym Tarnopolskim na 103436 m. w 1900 katolicy stanowili 30·5%, unici 53·4%, żydzi 15·9%.

Tarnowice na Szląsku Górnym (ob.), w 1905 liczyły 12,721 m., w tym: 10,373 katolików, 1,973 protestantów, 375 żydów. W powiecie Tarnowickim na 62,277 m. w 1900 Polacy stanowili 77·2%, dwujęzyczni 5·7%; katolików było: 94·1%, protestantów 4·9%, innych 1·0%.

Tarnowski Adam, dyplomata austrjacki, * 1866, syn marszałka krajowego w Galicji, był pierwszym radcą poselstwa austrjackiego w Londynie, 1911 został mianowany posłem w Sofji.

Tarnowski Jan, hetman w. koronny, ob. art. w gł. dziele.

Tarnowski Jan.

Tarnowski Stanisław, hrabia, polski historyk literatury, krytyk i polityk, od 1885 jest członkiem austrjackiej Izby panów. Był rektorem uniwersytetu Jagiellońskiego w 1887 i 1900. W 1873 mianowany członkiem Akademji Umiejętności w Krakowie, po śmierci Szujskiego jej sekretarzem gieneralnym, a 1890 prezesem. W 1909 przeszedł w stan spoczynku po 40 latach profesury w uniwer. krakowskim. Napisał nadto: „O *Czasie* i jego redaktorach“ (Kraków, 1903); „Historja literatury polskiej“ (Warszawa, 1903, II wyd.): „Wypisy polskie dla klas wyższych gimnazjalnych“, z J. Wójcikiem (Lwów, 1903, wyd. III; 1911, wyd. IV.); „Cześć Matki Boskiej i dzisiejszy czas“ Kraków, 1904); Stanisław hr. Grocholski“ (Kraków, 1907); „Ks. Stanisław Puszet“, „Pani Adamowa Potocka“, „Andrzej Potocki“, „Ludwik hr. Dębicki“ (Kraków, 1908); „Juljan Klaczko“ (t., 1909, 2 t.); „Paweł Popiel“, „Z wystawy portretów kobiecych“ (t., 1909); „Historji literatury polskiej“ **T.** ukazało się II wyd. w Warszawie (1903) i III wyd. w Krakowie (1903), a t. VI w 2 częściach, obejmujących l. 1863—900, w Krakowie (1907). Nadto **T.** umieszczał wiele rozpraw w *Przeglądzie polskim* i artykułów w *Czasie.*

Tarnów, miasto w Galicji, (ob.), w 1910 liczył 35,471. W okręgu sądowym **T.** w 1900 na 79,854 m. katolicy stanowili 82.7%, żydzi 17.2%, protestanci 3.9%, unici 0,1%.

Tarrega Francisco, dramaturg hiszpański, * w Walencji. Działalność jego przypada na koniec XVI i początek XVII w. Spędził większą część życia w Walencji, gdzie był kierownikiem katedralnym i razem z Guillenem de Castro, Aguilarem i kilku innemi przyczynił się do świetnego rozwoju teatru w tym mieście. Bardzo był ceniony przez Lopeza de Vega i Cervantesa. Sześć jego komedji ukazało się 1608 w tomie zatytułowanym: „Comedias de cuatro poetas naturales de Valencia“ (**T.**, Castro, Aguilar, Beneyto). Najbardziej znanym utworem **T.** jest „Przyjazny wróg“.

Tartufari Clarice, powieściopisarka włoska ogłosiła „Roveto ardente“ (1905); Il volo d'Icaro (1908), Il miracolo (1909).

Tasmanja, państwo związkowe australskie, w 1906 miała 180,156 m.; od 1901 należy do *Commonweath of Australia;* emigracja w 1907 wynosiła 32,557, imigracja 34,803. Finanse w 1909 wynosiły w rubryce dochodów 934,405 funt. szt., rozchodów 960,237 f. szt. Przywóz w 1907 wynosił 3,248,193 f. szt., wywóz 4,068,459, głównie wełna, złoto, srebro i inne rudy.

Taszkient, miasto w Turkiestanie (ob.) w 1905 liczył 188,000 m., w tym 150 tys. Tatarów, Sartow i innych krajowców, 25 tys. Rosjan. W 1905 otwarto połączenie kolejowe z Orenburgiem.

Tatarkiewicz Marjan, aktor i literat polski, * 1875 w Warszawie, gdzie ukończył gimnazjum i szkołę dramatyczną przy Tow. muzycznym. W 1893 zaangażowany został przez Pawlikowskiego do Krakowa, 1894 zaliczony w poczet artystów teatrów warszawskich. Poezje i artykuły krytyczne drukował od 1897 w *Biblj. Warsz., Ateneum, Tyg. Ilustr., Prawdzie, Głosie, Świecie, Gazecie Polskiej* i in. Napisał wierszem utwory dramatyczne, jednoaktowe: „Królowa — Bajka“ (1900); „W sieciach satyra“ (1903); „Perła“ (1905).

Tatarówna Stefanja, poetka polska, napisała: „Poezje Budha“ (Kraków, 1903); „Za słońce“ (Lwów, 1908).

Tatry (ob.). Ważniejsze prace ostatnich lat o **T.**: J. Chmielowski, „Przewodnik po Tatrach“ (1907—08, 4 części); M. Swierz, „Przewodnik po Tatrach“ (1912); nadto ob. Zakopane; Lugeon, „les Nappes de recouvrement de la Tatra et l'origine des klippes des Carpathes“ („Bul. des la-

boratoires de l'univ. de Lausanne" 1903); K. W. Uhlig, „Die Geologie des Tatragebirges", (1897); tenże „Bau und Bild der Karpathen" (1903); tenże „Über die Tektonik der Karpathen" (1907); Limanowski, „Rzut oka na architekturę Karpat" (*Kosmos*, 1905); Teisseyre, „O związku w budowie tektonicznej Karpat i ich przedmurza"; J. Grzybowski w „Dziejach ziemi Naumayra" (tom. II, 1908 roz. 566 i nast.), Kuzmar, „Z przyrody Tatr" (1911); J. Smoleński, „Krajobraz Polski" (1912).

Tattenbach Chrystjan, hr., dyplomata niemiecki, * 1846 w Łańcucie, † 1910 w Madrycie. W 1890—96 był posłem w Marokku, 1897 w Bernie, 1898 w Pekinie, 1900—1908 w Lizbonie, od 1908 w Madrycie, zastępował Niemcy w Algeçiras (ob.).

Tattergrain Franciszek, malarz francuski, wystawił nadto: „Powrót z połowu ryb" (1880); „Powrót Ludwika XI do Paryża" (1890, ratusz par.); „Ratunek na morzu" (1897); „Zbłąkany" (1898); „Bród w Etaples" (1903); „Porwane sieci" (1905); „Starzec" (1906) i in. **T.** lubuje się w tematach tragicznych i ponurych, co uwydatnia za pomocą ciemnego, chwilami potężnego kolorytu.

Taube Karol, baron, historyk szwedzki, † 1834 w Lidhem. Archiwista w archiwum królewskim w Sztokholmie (1884—99), znany jest głównie z cennych publikacji tekstów: „Protokoły Riksdagu szlachty i rycerstwa, 1645—1660" (1881—86); „Relacje ambasad szwedzkich o mocarstwach zagranicznych, 1793"; „Raport barona S. S. Hermelina o Stanach Zjed. Am. Półn., 1784" i in.

Taubenschlag Rafał, napisał, „Organizacja sądowa Egiptu w epoce rzymskiej (Kraków 1907); „Historja zadatku w prawie rzymskim" (t., 1911).

Tauer Antoni, ksiądz, * w Pustelniku, † 1910 w Monachjum. Ukończył gimnazjum i seminarjum w Warszawie, poczym Akademję duchowną w Petersburgu i w 1877 otrzymał święcenia kapłańskie. Wkrótce został profesorem seminarjum warszawskiego, a 1908 uzyskał tytuł kanonika honorowego. Zamieszczał liczne prace w „Encykl. Kościelnej" w „Bibl. Dzieł chrześcijańskich" i przetłumaczył żywot św. Anoniego.

Tauer Antoni.

Taulow Franciszek, znakomity malarz norweski, * 1847 w Chrystjanji, † 1906 w Valandam w Holandji. Studja odbywał w Kopenhadze, Karlsruhe, poczym osiadł we Francji, skąd jednak często przyjeżdżał do Norwegji i innych krajów dla studjów artystycznych. Prócz norweskich i francuskich krajobrazów (z okolic Paryża, Normandji i Bretanji) czerpał też motywy z Hiszpanji, Włoch i Ameryki. Ze szczególnym upodobaniem malował proste chaty i grupy chat nad brzegami rzek, w których płynącą wodę oddawał z niezwykłym mistrzowstwem; malował też i miasta fabryczne z dymiącemi kominami, którym potrafił nadawać wiele malarskiego uroku. Prace jego posiadają muzea: w Chrystjanji, Bergen, Sztokholmie, Paryżu, Berlinie, Monachjum i t. d.; ważniejsze z nich: „Letni wieczór w Norwegji" (1892); „Widoki Sekwany" (1893); „Wieczór w Normandji" (1895); „Stara fabryka" (1898); „Niebieska rzeka" (1902); „Wiejskie święto" (1903) i w. in. Robił też liczne pastele, wyobrażające: wybrzeża rzek i kanałów, drogi wiejskie, świetlne efekty księżycowe i t. d.

Taulow Francisz.

Taurycka gubernja (ob.), liczyła 1908 r. 1,789,700 m. Podług spisu powszechnego na 1,448 tysięcy ludności było 611 tysięcy Małorusów, 391 t. Wielkorosjan, 197 t. Tatarów, 78 t. Niemców, 60 tys. Żydów, 41 tys. Bulgarów, 18 tys. Greków, 6,5 t. Polaków osiadłych. Główne miasto, Symferopol, 62,110 m.

Tavan Alfons, poeta prowansalski, * 1833 w Châteauneuf—de—Gadagne, † tamże 1905, należał do siedmiu młodych poetów felibrystów, którzy założyli tow. „Felibrige" (ob.) na zamku Font-Ségugne. Rolnik, opiewał swoje troski i radości z prostotą; Mistral (ob.) nazwał go jednym z najlepszych felibristów; później został urzędnikiem kolejowym. Najważniejszym jego utworem jest „Amour e plour" („Miłość i łzy") nagrodzone 1875 przez Tow. języków romańskich; napisał też dramat w narzeczu prowansalskim „li Mase" („Czarownice").

Taylor Tomasz, malarz, rysownik i grawer francuski, * 1847. Uczeń Gleyre'a i Gerome'a zaczął wystawiać w Salonie od 1865. Najczęstszym motywem jego utworów są krajobrazy z okolic Fontaineblau: „Równina piaszczysta" (1869); „Okolice błot w Feés" i t. d. Wykonał ilustracje do „Gieografji" Reclus i wielu innych prac.

Tchórznicki Mniszek Józef, lekarz polski, * 1850 w Sabnie w gub. Siedleckiej, † 1910 w Warszawie, gimnazjum ukończył w Siedlcach, wydział medyczny w Warszawie 1844 r. Jako lekarz był na wojnie rosyjsko-tureckiej, potym 10 lat przebywał w Cesarstwie. Przeniósłszy się do Warszawy w 1895, poświęcił się sprawom higjeny społecznej, zwłaszcza kąpielom

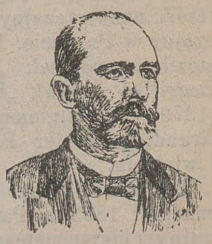

Tchórznicki M. J.

ludowym. Artykuły z zakresu higjeny drukował w *Kur. Warsz.*, *Słowie*, *Zdrowiu*. Osobno wydał: „Uwagi nad ustawą szpitalną Kr. Pol.“; „Felczeryzm“; „Przewodnik dla służby zdrowia“ (1905); „W otchłani, „Niedole starości“ (1906); „Pożar zębów“, „Pogadanki o zachowaniu zdrowia“ (1907); „Ogrody dla zabaw i gier dla dzieci“, „Szkoły początkowe w Warszawie“ (1911) i in.

Technobibljograficzny instytut międzynarodowy, powstał w 1908 w Berlinie. Zadanie jego polega na gromadzeniu wszelkich wiadomości bibljograficznych z zakresu literatury technicznej nowszych czasów we wszystkich krajach kulturalnych. Instytut wydaje organ miesięczny, roczniki i monografje.

Teck księżna Wiktorja Mary * 1867, obecnie królowa Anglji; brat jej Adolf, * 1868, jest nadpornikiem angielskim, drugi Franciszek, * 1870, majorem angielskim, trzeci, Aleksander, * 1874, służy w *Horseguard-Regiment*.

Teetotalizm (nie teatotalizm, jak w gł. dz.), system zupełnej abstynencji.

Teffé Antonio *Luiz de Hoonholz*, baron, admirał i gieograf brazylijski, * 1837 w Rio de Janeiro, studja ukończył tamże. Badał brzegi brazylijskie koło wyspy św. Katarzyny. Przerwał zajęcia naukowe podczas wojny z Paragwajem, walczył w stopniu kapitana fregaty (1871), następnie powierzono mu wytknięcie granic między Brazylją i Peru. Wkrótce potym mianowany kontr-admirałem, założył Tow. gieograficzne w Rio, zorganizował służbę hidrograficzną; w 1889 mianowany członkiem Akademji francuskiej.

Téglás Gabrjel, archeolog węgierski, * 1848 w Kronsztadzie, dyrektor szkoły realnej w Déva, wsławił się wyświetleniem czasów przedhistorycznych i okresu rzymskiego w Siedmiogrodzie. Odkrył ślady wschodniego wału *(Limes Dacicus)*, kontynuując badania Karola Tormy; kierował poszukiwaniami w Sarmizegethusie, gdzie odkopano amfiteatr i badał t. zw. szańce rzymskie w Banacie. Szereg rozpraw **T.** wydała Akademja węgierska, prócz tego napisał: „Historję Hunyadskiego komitatu I“ (1902); „Przewodnik po Hunyadskim komitacie“ (1902).

Teheran, stolica Persji, liczy około 280,000 m.

Teichmüller Gustaw, filozof niemiecki, * 1832 w Brunświku, † 1888 w Dorpacie, od 1868 profesor nadzwyczajny w Bazylei, od 1871 zwyczajny w Dorpacie. Prócz szeregu rozpraw o Arystotelesie napisał: „Studien zur Geschichte der Begriffe“ (1874); „Ueber das Wesen der Liebe“ (1879); „Religionsphilosophie“ (1886); „Neue Grundlegung der Psychologie und Logik“ (1888) i wiele in.

Teisserenc de Bort Leon, meteorolog francuski, * 1855 w Paryżu, był adjunktem w Centralnym biurze meteorologicznym w Paryżu 1879—1890, założył obserwatorjum w Trappes, w 1902—1903 ze współudziałem instytutów w Kopenhadze i Upsali zorganizował jednoczesne badania atmosfery za pomocą balonów, w 1910 został członkiem Akademji. Prace swe ogłasza w „Ann. de Bureau central de meteor“.

Tekton, sztuczny materjał budowlany. Istota jego polega na połączeniu zaprawy mularskiej i drzewa. Główny składnik zaprawy stanowi cement Sorela (ob.) z dodatkiem trocin.

Telegraf bez drutu *(iskrowy, radjotelegraf*, ob. I supl.). Wielu uczonych i techników, opierając się na pomyśle Marconiego, zajęło się sprawą udoskonalenia telegrafu iskrowego. Nowe układy przyrządów radjotelegraficznych opierają się przedewszystkim na wynikach prac: Braun'a, Drudego, Wien'a, Slaby'ego, Flemingа i innych. Jednym z najważniejszych pomysłów jest zastosowanie obwodów pośredniczących. Na ryc. I podany jest układ przyrządów na stacji wysyłającej: a—przedstawia antenę (drut napowietrzny), połączoną ze zwojnicą indukcyjną j., dolny koniec tej zwojnicy prowadzi do drugiej zwojnicy indukcyjnej I, włączonej w obwód z kondensatorem C i przerwą iskrową f, dolna kulka przerwy iskrowej przez kondensator C łączy się z ziemią. Źródło prądu o znacznej częstości zmian i wysokim napięciu przyłącza się do kulek przerwy iskrowej. Przy wyładowaniu pomiędzy kulkami następuje szereg silnych wahań elektrycznych w obwodzie zamkniętym: I C f., wahania te wywołują następnie wahadłowy ruch elektryczności w antenie, która wysyła na wszystkie strony fale elektromagnetyczne. Przez zmianę liczby zwojów, włączonych w zwojnicach indukcyjnych, można otrzymać rozmaitą częstość wahań prądu, a zmieniając miejsce przyłączenia zwojnicy j do I, stopniować wpływ jednego obwodu na drugi. W ten sposób otrzymuje się w antenie wahania silniejsze, od tych jakieby się dało osiągnąć, łącząc ją wprost ze źródłem prądu; długość zaś fal może być większa, a przez to omijają one łatwiej przeszkody spotykane po drodze. Antenę można łączyć z pośredniczącym obwodem jeszcze inaczej, tak jak to wskazano na ryc. 2; tu mamy antenę *a* ze zwojnicą I_2, znajdującą się pod wpływem indukcyjnym zwojnicy I_1, e—płyta połączona zwykle z ziemią. Zwojnica I_1 stanowi część obwodu zamkniętego, w którym są dwa kondensatory C_1 i C_2 i przerwa iskrowa f. Kulki tej przerwy jak poprzednie łączą się ze źródłem prądu. Układy na stacji odbiorczej widzimy na ryc. 3 i 4. Tutaj tak samo jak poprzednio *a*—antena, *e*—połączenie z ziemią i szereg zwojnic indukcyjnych i kondensatorów, a *f* wykrywacz fal elektromagnetycznych, z którym łączy się telefon. Działanie przyrządów odbiorczych polega na tym, że fale elektromagnetyczne wywołują w antenie *a* zmienne prądy elektryczne (koło miljona okresów na sekundę), które

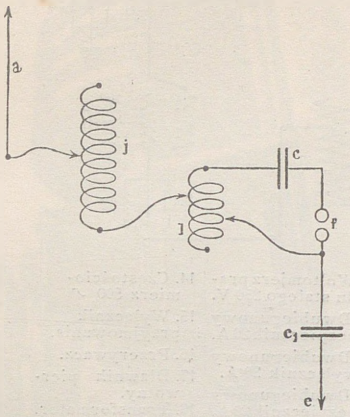

Fig. 1. Sprzęgnięcie bezpośrednie.

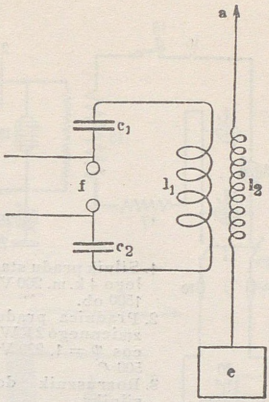

Fig. 2. Sprzęgnięcie pośrednie.

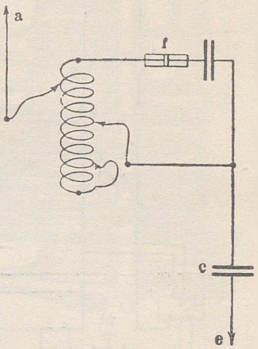

Fig. 3. Przeniesienie bezpośrednie.

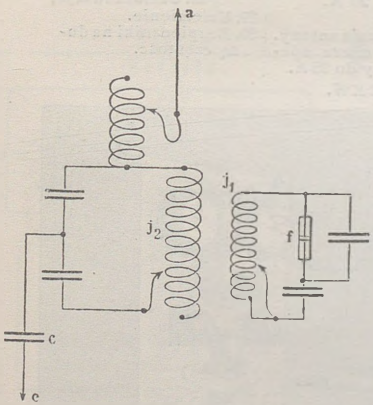

Fig. 4. Przeniesienie indukcyjne.

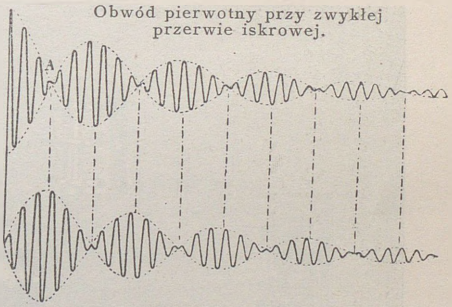

Obwód pierwotny przy zwykłej przerwie iskrowej.

Obwód wtórny.
Fig. 5.

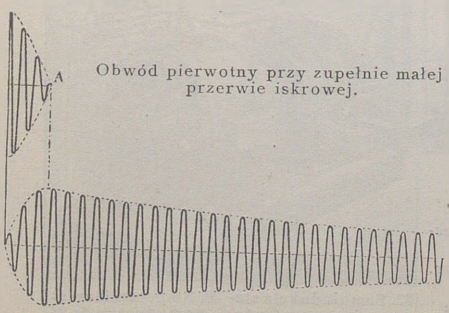

Obwód pierwotny przy zupełnie małej przerwie iskrowej.

Obwód wtórny.
Fig. 6.

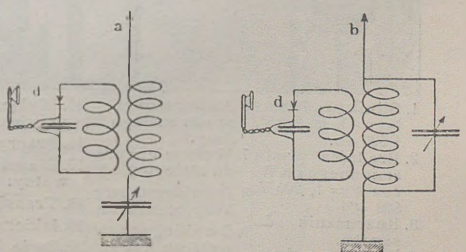

Fig. 7. Układ połączeń telefonicznego odbieracza.

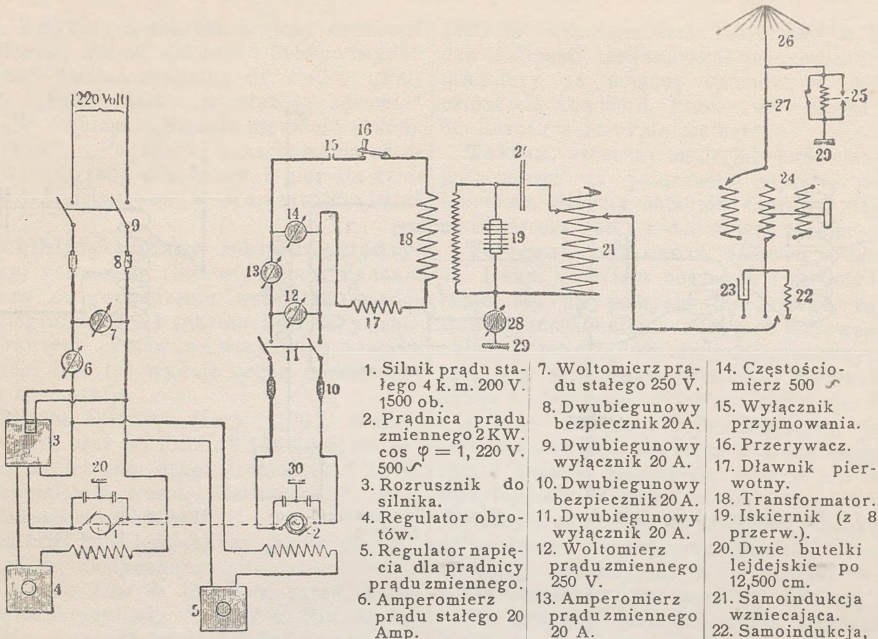

1. Silnik prądu stałego 4 k. m. 200 V. 1500 ob.
2. Prądnica prądu zmiennego 2 KW. cos $\varphi = 1$, 220 V. 500 $\sim$
3. Rozrusznik do silnika.
4. Regulator obrotów.
5. Regulator napięcia dla prądnicy prądu zmiennego.
6. Amperomierz prądu stałego 20 Amp.
7. Woltomierz prądu stałego 250 V.
8. Dwubiegunowy bezpiecznik 20 A.
9. Dwubiegunowy wyłącznik 20 A.
10. Dwubiegunowy bezpiecznik 20 A.
11. Dwubiegunowy wyłącznik 20 A.
12. Woltomierz prądu zmiennego 250 V.
13. Amperomierz prądu zmiennego 20 A.
14. Częstościomierz 500 $\sim$
15. Wyłącznik przyjmowania.
16. Przerywacz.
17. Dławnik pierwotny.
18. Transformator.
19. Iskiernik (z 8 przerw.).
20. Dwie butelki lejdejskie po 12,500 cm.
21. Samoindukcja wzniecająca.
22. Samoindukcja, stanowiąca przedłużenie anteny.
23. Pojemność, skrócająca antenę.
24. Warjometr przesuwany z dwiema stałemi falami.
25. Piorunochron.
26. Antena.
27. Przełącznia anteny.
28. Amperomierz aperjodyczny do 25 A.
29. Uziemienie.
30. Bezpieczniki na dużą częstość.

I. Układ połączeń stacji na 2 KW.

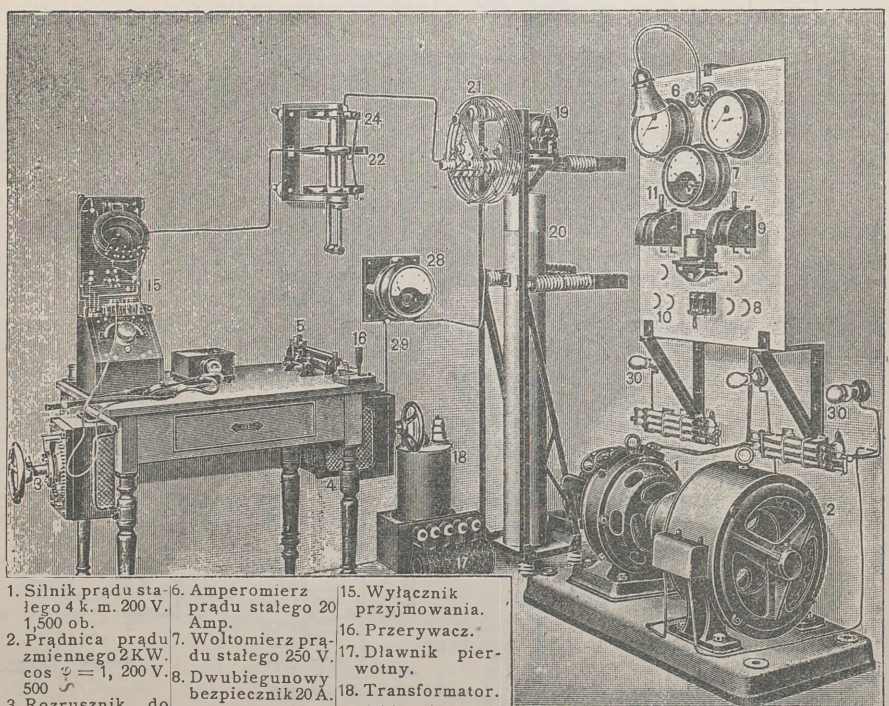

1. Silnik prądu stałego 4 k. m. 200 V. 1,500 ob.
2. Prądnica prądu zmiennego 2 KW. cos $\varphi = 1$, 200 V. 500 $\sim$
3. Rozrusznik do silnika.
4. Regulator obrotów.
5. Regulator napięcia dla prądnicy prądu zmiennego.
6. Amperomierz prądu stałego 20 Amp.
7. Woltomierz prądu stałego 250 V.
8. Dwubiegunowy bezpiecznik 20 A.
9. Dwubiegunowy wyłącznik 20 A.
10. Dwubiegunowy bezpiecznik 20 A.
11. Dwubiegunowy wyłącznik 20 A.
15. Wyłącznik przyjmowania.
16. Przerywacz.
17. Dławnik pierwotny.
18. Transformator.
19. Iskiernik.
20. Dwie butelki lejdejskie po 12,500 cm.
21. Samoindukcja wzniecająca.
22. Samoindukcja stanowiąca przedłużenie anteny.
24. Warjometr przesuwany z dwiema stałemi falami.
28. Amperomierz aperjodyczny do 25 Amp.
29. Uziemienie.
30. Bezpieczniki na dużą częstość.

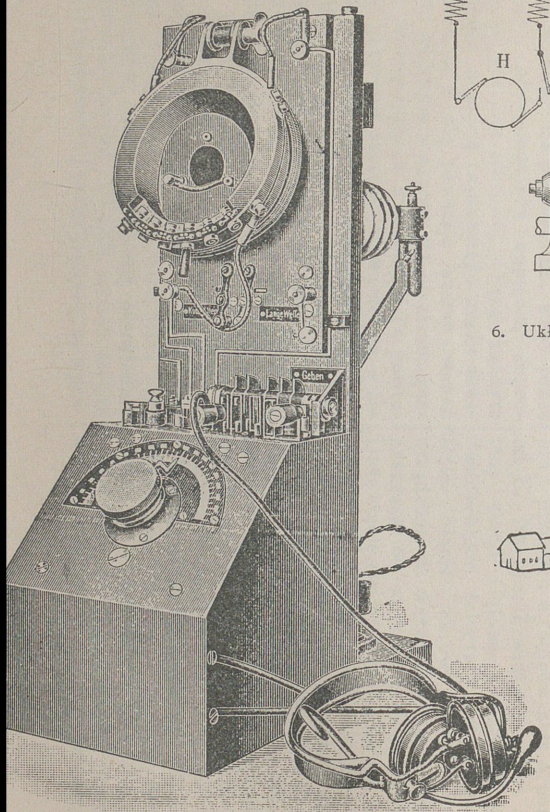

5. Odbieracz telefoniczny na rozmaitą długość fal.

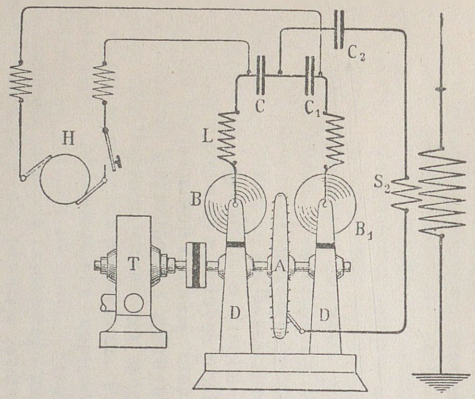

6. Układ stacji wysyłającej Marconi'ego.

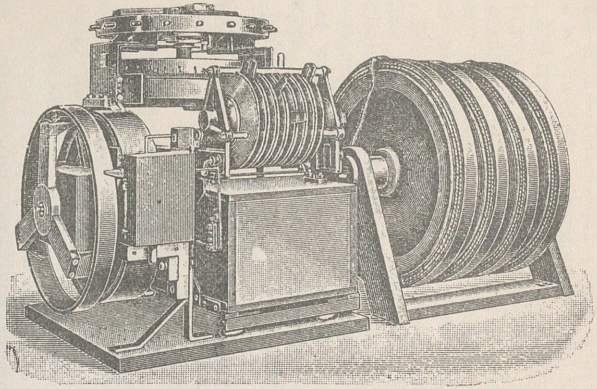

4. Stacja wysyłająca na 2 KW.

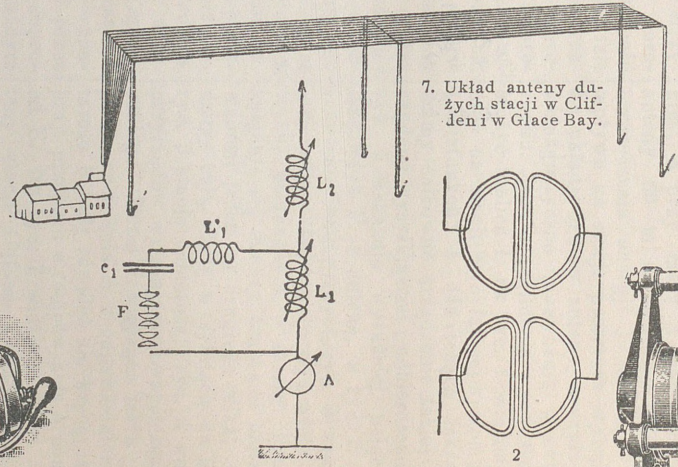

7. Układ anteny dużych stacji w Clifden i w Glace Bay.

2

1 i 2. Układ połączeń stacji wysyłającej.

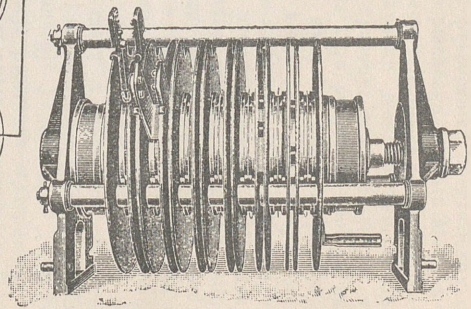

3. Iskiernik dźwięczący.

przez przewodnictwo lub przez indukcję wzniecają w obwodzie zamkniętym nowy szereg wahań elektryczności, wywołujących pod wpływem wykrywacza fal dźwięki w telefonie. Szczególne znaczenie w układach tu przedstawionych ma jeszcze osobliwa własność obwodów elektrycznych, składających się z kondensatorów i zwojnic, polegająca na łatwości powstawania w nich wahań prądu określonej częstości, zależnej od wielkości samoindukcji obwodu i pojemności kondensatorów; jest to własność analogiczna ze znaną w akustyce własnością rozmaitych składowych części instrumentów muzycznych. Na tej podstawie można na stacji odbiorczej obwody przystosować, (nastroić, mówiąc językiem akustyki) do fal elektromagnetycznych, otrzymywanych z tej stacji, z którą chcemy porozumieć się. Można przez to odczuć obecność fal nawet bardzo słabych, i wybrać tylko fale tej stacji, o którą nam chodzi. W ostatnich czasach na podstawie prac profesora Wiena wprowadzono jeszcze nowe, bardzo poważne ulepszenia w urządzeniu przyrządów telegrafu bez drutu. Wahadłowe prądy w obwodach spiętych, przy zastosowaniu zwykłych długich przerw iskrowych (ryc. 5), utrudniają w wysokim stopniu nastrojenie układu na właściwą częstość. Przez zastosowanie przerwy iskrowej bardzo krótkiej (części milimetra), pomiędzy elektrodami w postaci krążków z metalu dobrze przeprowadzającego ciepło (miedź, srebro), udało się otrzymać takie iskry, które wywołują w obwodzie pierwotnym wahania bardzo krótkotrwałe (ryc. 6), szybko zanikające z powodu zwiększającego się oporu przerwy iskrowej. Wahania te są jednak zupełnie wystarczające dla wywołania w drugim obwodzie, sprzęgniętym z pierwszym, silnych prądów wtórnych, które bardzo powoli zanikają. Stopień sprzęgnięcia obwodu pierwotnego z wtórnym jest tak dobrany, aby wahania wtórne nie mogły wzbudzić wahań w obwodzie pierwotnym. Prąd przez transformator, podwyższający napięcie, doprowadza się do przerwy iskrowej. Przy każdym wzmożeniu się napięcia zasilającego prądu przeskakuje iskra, a z nią powstaje szereg wahań w obwodzie wtórnym i szereg fal elektromagnetycznych, wybiegających z anteny. Te powtarzające się okresowo szeregi fal wywołują w telefonie stacji odbiorczej wrażenie dźwięku, którego wysokość odpowiada częstości zmian prądu, zasilającego układ przyrządów stacji wysyłającej. Dźwięczność znaków radjotelegraficznych ułatwia ich rozpoznawanie pośród rozmaitych szmerów, pochodzących od wpływów atmosferycznych. Dźwięczne sygnały łatwo rozpoznać w telefonie nawet wtedy, gdy są bardzo słabe; zresztą jest prosty sposób dla wzmożenia tego rodzaju dźwięków, przez trzykrotną przekładnię telefoniczno-mikrofonową. W ten sposób można o tyle zwiększyć wahania prądu i jego siłę, że wprawia on w ruch przenośnik telegraficzny, wysyłający prąd do piszącego aparatu Morse'a. Połączenie pierwszego telefonu z obwodem na stacji odbiorczej wskazane jest na ryc. 7, mamy tu pokazane dwa sposoby; a i b antena, d wykrywacz fal. Rola tego przyrządu polega na skierowywaniu do zwojnicy telefonu prądów jednokierunkowych, które są w stanie wywołać w nim dźwięk. Przez zastosowanie wymienionych ulepszeń zdołano, przy niewielkiej mocy maszyn zasilających prądem stacje, osiągnąć połączenia radjotelegraficzne pomiędzy stacjami bardzo odległemi. Przy mocy maszyn 1,5 kilowata i przy wysokości anteny od 20 m. do 35 m. osiągnięto połączenie na odległość od 200 klm. do 600 klm., a przy mocy 8 kilowatów i wysokości anteny 60 m. od 2500 do 3000 klm. Dla zaoszczędzenia energji i uniknięcia szkodliwego wpływu na stacje postronne wynaleziono rozmaite układy drutów anteny, wysyłające fale elektromagnetyczne przeważnie w określonym kierunku. Jako uzupełnienie powyższego opisu może służyć tablica I: na ryc. 1 widzimy układ połączeń na stacji wysyłającej systemu towarzystwa „Telefunken“ z dźwięczącą iskrą; na ryc. 2 mamy całkowite urządzenie takiej stacji z przyrządami wysyłającemi i odbiorczemi. Na tablicy II ryc. 1 wskazuje wyraźniej połączenie przerw iskrowych F z anteną, a ryc. 2 układ zwojów i zwojnic indukcyjnych, ryc. 3 wskazuje budowę iskiernika, składającego się z wielu przerw iskrowych, połączonych w szereg. Przerwy iskrowe znajdują się między krążkami metalowemi izolowanemi jeden od drugiego miką; na ryc. 4 widzimy całą stację wysyłającą na 2 kilowaty; na ryc. 5 stację odbiorczą; ryc. 6 wskazuje układ przyrządów wysyłających współczesnej stacji Marconiego. Tutaj dźwięcząca iskra otrzymuje się przez ruch koła A z odpowiedniemi występami, tarcze B i B_1 również się kręcą; iskry powstają przy przejściu występów koła A pomiędzy tarczami B. Na ryc. 7 widzimy układ 50 drutów anteny stacji Clifden i Glace Bay Marconiego. Zastosowanie telegrafu iskrowego rozszerza się stale. Stacje iskrowe będą zapewne wkrótce urządzone na wszystkich bez wyjątku parowcach pasażerskich na mocy projektowanych przepisów. Duże stacje radjotelegraficzne już istnieją w wielu ważniejszych punktach komunikacyjnych. Balony i areoplany wojskowe zaopatrywane są w przyrządy radjotelegraficzne. W ostatnich czasach zaczęto stosować telegrafję iskrową do sygnalizowania wiadomości meteorologicznych i regulowania zegarów według wskazań obserwatorjów (Paryż, Berlin).

Telegrafoskop, przyrząd elektryczny do fotografji na odległość, pomysłu Berlina z Nancy, wykonany przez Ducreteta w Paryżu 1907.

Teleki Gieza hr., polityk węgierski, * 1843 w Dees, wstąpił do służby administracyjnej, 1875

został posłem do sejmu węgierskiego, 1889—90 ministrem spraw wewnętrznych.

Telemobiloskop, przyrząd wynaleziony przez Hülsmeyera z Düseldorfu, służy do odszukiwania żaglowców podczas mgły lub niepogody.

Tell Halof, starożytne miasto ruin i zachodniej Mezopotamji, między Eufratem i Tygrem przez poszukiwanie niedawne bar. Oppenheima zostało dokładnie zbadane. Odkryto wielkie bramy pałacu czy fortecy. Rzeźby wyobrażają sceny polowania, fantastyczne twory, skrzydlate gryfy, lwy i bogów. Dwukrotnie występuje napis: pałac Kapara syna Hanpana. Być może Kapar był księciem Mitanji, i w miejscu **T.** znajdowała się stolica państwa Hettów w II w. prz. Chr., kiedy Niniwa była jeszcze niezależna, a babilońska potęga wszechświatowa została już złamana. Por. M. v. Oppenheim „Der **T.** und die verschleierte Göttin“ (1908 w „Der alte Orient“, X rocznik, I zesz.).

Tellier Juljusz, poeta francuski, * 1863 w Hawrze, † 1889 w Tuluzie. Był profesorem w Cherbourgu, Langres i in., poczym udał się do Paryża i pracował w dziennikarstwie; podróżował po Algierji i Hiszpanji. Ważniejsze utwory: „les Brumes“ (1883), poezje; „les Ecrivains d'aujourd'hui: Nos poètes“ (1888), studja literackie. Po śmierci ukazały się „les Reliques de Jules **T.**“ (1890) obok rozpraw w prozie: „l'Amitié“, „la Beauté“, „le Désespoir“, są tam poezje o przejmującym smutku i niezwykłej głębi.

Telmann Konrad, poeta i pisarz niemiecki, * 1854 w Szczecinie, † 1897 w Rzymie. Z jego zbiorów poezji ważniejsze: „In der Einsamkeit“ (1876); „Aus der Fremde“ (1889); „Meereswellen“ (1884); „Vae victis“ (1886); „Weibliche Waffen“ (1889); Unter den Dolomiten“ (1893); „Bohemiens“ (1895); „Tod der Hütten“ (1900) i wiele in.; pisał nadto nowele i dramaty. Z liryzmem o barwie melancholijnej łączył subtelność obserwacji.

Telsze, miasto powiatowe gub. Kowieńskiej, (ob.), w 1907 liczyły 6,205 m., w tym 3,100 żydów, 2,800 katolików, reszta prawosławnych i innych. W powiecie Telszeńskim na 183,351 m. podług spisu powszechnego było 81·2% Litwinów, 12·4% Żydów, 2·3% Łotyszów, 1·5% Polaków, 1·3% Wielkorosjan. W 1905 w posiadaniu Polaków było 28·5% ogólnego obszaru, a 69·94% wszelkiej własności ziemskiej.

Telur, Te, pierwiastek chemiczny (ob.), nadto występuje obficie w górach Altajskich. W stanie wolnym Te bywa otrzymywany jako czarny proszek bezkształtny; po stopieniu nabiera barwy srebrzysto białej o połysku metalicznym i wtedy doskonale przewodzi ciepło i elektryczność. Związki Te analogiczne ze związkami selenu i siarki (ob.); telurowodór, Te H_2, trujący, łatwo dysocjujący się, telurki ciężkich metali nie rozpuszczają się w wodzie; dwutlenek teluru, Te O_2, tworzy się podczas spalania Te na powietrzu, w wodzie rozpuszcza się nieznacznie.

Teneryfa, wyspa (ob.), w 1900 liczyła 138,000 m. W 1909 miało miejsce trzęsienia ziemi, na Pico de Teyde otworzył się nowy krater. W 1905 **T.** uzyskała nowe połączenie kablowe z Afryką zachodnią.

Teniew M. polityk bulgarski, 1909 został ministrem finansów w gabinecie Iwanczewa, 1901 postawiony w stan oskarżenia z całym gabinetem, 18 czerwca 1903 został uniewinniony.

Tenner Juljusz, lektor uniwersytetu lwowskiego, * 1861 we Lwowie, szkoły średnie i szkołę dramatyczną ukończył w Wiedniu, studja uniwersyteckie odbywał we Lwowie, Wiedniu i Lipsku, głos kształcił u Schmidta w Wiedniu. Czynny jako aktor niemiecki w Bernie (1880) i Salzburgu (1882), w 1888 osiadł we Lwowie. W 1908 powołany na lektora wymowy (pierwsza katedra w Austrji) w uniwersytecie lwowskim. Napisał: „Estetyka żywego słowa“ (tamże, 1906). Prócz tego ogłaszał rozprawy z dziedziny estetyki żywego słowa i dramaturgji: *Naszym Kraju, Krytyce, Biblj. Warsz.* i inne. Przełożył na język niemiecki: „Ginącemu światu“ Kasprowicza, „Małpie zwierciadło“ Nowaczyńskiego, „Próchno“ Berenta, utwory liryczne Kasprowicza, Tetmajera, Langego, Konopnickiej, Rydla, Zawistowskiej i in.

Tenner Juljusz.

Tennessee, jeden ze stanów Unji pnc.-amerykańskiej, 1906 liczył 2,172,476 m.; w 1908 było w **T.** do 10.000 Polaków.

Teodorow Teodor, bulgarski mąż stanu i publicysta, * 1859. Był sędzią w Ruszczuku, później adwokatem. Zwalczał politykę Stambułowa, z tego powodu aresztowany, odzyskał wolność po objęciu rządów przez ks. Ferdynanda. Po upadku Stambułowa obrany był prezesem zgromadzenia narodowego. W 1896 mianowany ministrem sprawiedliwości, 1900 ministrem finansów. Przeprowadził reformę procedury cywilnej i karnej, upaństwowił koleje żelazne. Po śmierci Stoiłowa objął kierownictwo partji narodowej. Ogłaszał artykuły w dziennikach i w pismach, najlepsze z nich dotyczą spraw finansowych, z tej dziedziny wydał też parę książek.

Teodorowicz Józef, arcybiskup ormiański we Lwowie, * 1864 w Żywaczowie w Horodeńskim, gimnazjum ukończył w Stanisławowie, poczym wstąpił na wydział prawniczy w Czerniowcach, ale 1884 przeszedł do seminarjum duchownego, 1887 wyświęcony był na księdza. Wikary w Stanisławowie, następnie proboszcz w Brzeżanach, 1902 został ormiańskim metropolitą lwowskim. Wymowny kaznodzieja, gorący

partjota polski, działacz społeczny w duchu chrześcijańsko-socjalnym, napisał szereg rozpraw, z których ważniejsze: „Leon XIII wobec swego wieku," „Z ostatnich doświadczeń" (Lwów, 1903); „Pierwiastek nadprzyrodzony, a dzisiejsza doba Polski" (Kraków, 1905); „Z audjencji d. 27 grudnia" (t. 1906); Katolicyzm, a cywilizacja (Warszawa 1907); „O modernizmie" (Kraków 1907); „Obecny moment kwestji polsko-ruskiej" (t. 1908); „Matka Marcelina Darowska" (Lwów, 1911) i in. W 1912 Lwów uroczyście obchodził jubileusz 25-letniej pracy kapłańskiej **T.**

Teozoficzne Towarzystwo (ob. Teozofja) *(Theosophical Society)*, założone 1875 w New Yorku przez Helenę Bławacką (ob.) i Olcotta († 1907), postawiło sobie za zadanie poznanie wszechbytu, przedewszystkim zaś boskiej natury człowieka i zbratanie ludzkości. W tym kierunku dużo zdziałali A. P. Sinnet („Nauka ezoteryczna albo tajemnice buddyzmu"), w Niemczech i Austrji dr. Fr. Hartmann (1838) i Hübbe-Schleiden. W 1875 nastąpił rozłam śród **T. T.** podzieliło się ono na dwie grupy i obecnie istnieją **T. T.** i Międzynarodowe **T. T.** Główną siedzibą pierwszego jest Adyar koło Madrasu w Indjach, dokąd Bławacka i Olcott przenieśli się 1878 r.; zostawało ono pod prezydencją Olcota, a potym Anny Besant (napisała „Chrześcijaństwo ezoteryczne"). Dzieli się na sekcje narodowe, ktore znów mają rozgałęzienia po miastach. Ostatnich było w 1907 koło 500, z czego połowa w Indjach (222), Ameryce (73) i Anglji (43); sekcja niemiecka z gieneralnym sekretarjatem w Berlinie, założona 1902, liczyła 24 rozgałęzień, na czele stał R. Steiner („Teozofja") z głównym organem *Lucifer-Gnosis*. W odróżnieniu od tej grupy hierarchicznej, która nosi głównie charakter ezoteryczno-metafizyczny, Międzynarodowe **T. T.** jest zjednoczeniem samodzielnych towarzystw, które kładą główny nacisk na stronę etyczną i humanitarną. Jedna z gałęzi od 1897 istnieje w Niemczech z główną siedzibą w Lipsku i organem *Theosophicher Wegweiser* (1907, 800 członków, podobne tow. w Berlinie 200 członków). Kierunku teozoficznego trzyma się też bractwo św. Grala z wielkim mistrzem P. Braunem (napisał „Die Bemeisterung des Schicksals," 1889) z główną siedzibą w Ameryce Północnej. Według **T. T.** świat jest objawieniem Boga, który przenika wszystko i stanowi też istotę jaźni człowieka. Stopniowa emanacja zjawisk świata i Boga i powrót do niego odbywa się bezustannie. Przez wzniesienie się ponad fizycznie uwarunkowaną świadomość może człowiek już na tej ziemi przeniknąć do wyższych światów. Zadaniem człowieka jest rozwijanie swoich wyższych sił duchowych przez medytację i ascezę i dojście do świadomości swojej boskiej jaźni. Przez to nabywa zdolności do osiągnięcia poznania spraw nadnaturalnych, które stanowią ścisłą wiedzę i nabiera rozumienia treści ezoterycznej wszystkich religji, ponieważ tylko w swojej egzoterycznej formie i podaniach ludowych są one rozmaite, oraz zdobywa klucz do wytłumaczenia głębszej treści tych form. Treść ta jako wiedza tajemna jest własnością grona wtajemniczonych „mistrzów," wyposażonych niezwykłą siłą t. zw. *Mahatmas;* od czasów prawiecznych mają oni siedlisko w Azji środkowej i w kontakcie z niemi zostawali wielcy twórcy religji oraz Bławacka. Z przeświadczenia, że wszystkie religje posiadają to samo istotne jądro, wynika zasada tolerancji religijnej i nieuznawanie dogmatyzmu oraz czczenie przez znaki symboliczne wszystkich główniejszych systemów religijnych i filozoficznych, przyczym pierwszeństwo oddawane jest religji i spekulacjom braminizmu, buddyzmu i hinduizmu. Celem człowieka jest nirwana, rozpłynięcie się w Bogu, wszakże po pewnym czasie przez nowe wcielenia rozpoczynają osobniki nowe koleje życiowe. Przytym czynne jest prawo „Karmy" t. j. związku przyczyny i skutku, prawo odwetu (nagrody), na mocy którego jasne i ciemne strony obecnego życia są skutkami zasług lub win życia poprzedniego i ze swej strony określają przyszłość. Dążąc do zbadania jeszcze nie znanych praw natury i ukrytych w człowieku sił duchownych uprawia **T. T.** okultyzm (ob.). Teozofja nie neguje zjawisk uznawanych przez spirytyzm, ale nie uznaje ich skuteczności. Jako praktyczne skutki teozofji popiera wegietarjarizm, nowe środki lecznicze oraz zwalcza wiwisekcje. Przegląd obszernej literatury teozoficznej znaleźć można w „Theologischer Jahresbericht" (Lipsk). Wyczerpujące zestawienie teologji chrześcijańskiej i zasad **T. T.** znajdzie czytelnik w Bruhna „Theosophie und Theologie" (1907). U nas wiedzą ezoteryczną zajmuje się głównie Józef Jankowski i wydaje specjalną bibljotekę.

Tepa Bruno, malarz polski, * 1864, † 1898 we Lwowie, rysownik karykatur i typów ludowych. Kształcił się w Krakowskiej szkole szt. p., następnie w Monachjum, gdzie poświęcił się przeważnie akwarelom, które cieszyły się wielkim powodzeniem. Karykatury umieszczał przez lat wiele w *Śmigusie*.

Téramond Edmund *Gautier*, literat francuski, * 1869 w Paryżu. Ogłosił: „la Pupille de Madame Gueslot", powieść (1891); „les Vers de vingt-ans" (1891), poezje; „les Pantins du coeur" (1898); „Péchés d'amour" (1900); „l'Adoration perpétuelle" (1902); „Rose d'or" (1903); „l'Etreinte dangereuse" (1904); „la Physiologie du Nu" (1905); „une Courtisane grecque" (1906); „l'Amant" (1906) i wiele in. W teatrze wystawił: „les Braves Gens" (1895); „le Jouet" (1905) i t. d.

Teresah (pseudonim *Teresy Ubertis)*, literatka włoska, * 1877 we Francji. Napisała dramaty: „Sul Goerner" (1902); „il Giudice" (1902); „il

Pane rosso“ (1903). Poezje jej i nowele nie dorównywują dramatom.

Teresa Jadwiga (ob. Pappi *Teresa Jadwiga* w gł. dziele i II supl.), napisała nadto: „Nawała tatarska“ (Warszawa, 1904); „Klementyna“, „Z przeszłości“, „Za oceanem“, „Rycerz błękitny“ (t., 1904); „Biała gołąbka“, „Dwa gniazda“ (t., 1905); „Gabrjela“, „Z czasów Jadwigi i Jagiełły“ (t., 1907); „Szlachetne serca“ (t., 1910); „Pojednani“ (t., 1911, II wyd.); „Stracony“ (t., 1912) i in.

Terlecki Teofil, malarz polski, * 1869 we Lwowie, † 1901 w Monachjum. Kształcił się w Krakowie i Monachjum. Rysunki i winiety jego umieszczał *Tygodnik Ilustrowany*. Posiadał wielki talent satyryczny, tworzył świetne karykatury dla galicyjskich pism humorystycznych.

Termessos, 1) starożytne miasto w Pizydji, słynne ze swej fortecy. Mieszkańcy, początkowo Pizydyjczycy, już IV w. prz. Chr. zapoznali się się z kulturą grecką. Aleksander Wielki nie mógł go zdobyć. Wśród wspaniałych ruin widnieje: gimnazjum, *stoa*, *heroon*, świątynia, teatr, odeon, liczne malowidła na grobowcach; 2) **T.** *minor*, miasto założone przez **T.**[1]) w Likji, o godzinę drogi od Oenoandy na prawym brzegu Czai, odnalezione przez Heberdey'a i Kalinkę.

Termohigroskop, przyrząd do oznaczania w każdym momencie zmian punktu rosy. Składa się z termometru metalowego i małego higrometru włoskowego, umieszczonych pod cyferblatem i działających jednocześnie, acz w przeciwnym sensie na igłę wskazującą; wypadkowa tych dwuch działań na wskazówkę daje punkt rosy. Im więcej ten punkt zbliża się do temperatury na termometrze niezależnym, tym deszcz jest pewniejszy. Przepowiednie **T.** w tym sensie są daleko dokładniejsze, niż barometru.

Termopenetracja *(diatermja, transtermja, endotermja)*, zabieg terapeutyczny, polegający na stosowaniu nietłumionych prądów elektrycznych przemiennych o bardzo wysokim napięciu i znacznej częstotliwości (3 miljony na sekundę). Pomyślne wyniki otrzymano z **T.** w leczeniu bezsenności, neurastenji, niemocy.

Terni, miasto w prowincji włoskiej Perugii (ob.). W średniowiecznym kościele San Salvatore odnaleziono resztki fresków z XIII w., nadto resztki starożytnej świątyni słońca. W okolicy **T.** znaleziono przedhistoryczne i rzymskie groby, których bogatą zawartość przeniesiono do miejskiej bibljoteki i muzeum.

Terpiłowska Julja, powieściopisarka polska, ogłosiła nadto: „Przystań“ (Kraków, 1903).

Terra sigillata, bardzo lekka, podobna do glinki fajkowej, ziemia, którą wydobywano w Strzygowie na Szląsku i przerabiano na naczynia, zaopatrywane w stemple **T. s.**; bardzo poszukiwane były w XVI—XVIII wieku. W starożytności z glinki czerwonej wyrabiano przedewszystkim odbitki medali, pieczęci z form metalowych, drewnianych, stąd nazwa **T. s.**

Terry Ellen Alicja, aktorka angielska, * 1848 w Covetry, w 1864 poślubiła malarza *G. Wattsa*, z którym się jednak wkrótce rozeszła. Grywała z Irvingiem w sztukach Szekspira, z nim razem odbywała podróże artystyczne po Stanach Zjedn. Kanadzie, Niemczech i t. d. Jest najwybitniejszą współczesną aktorką angielską, gra jej posiada dużo wdzięku i siły jednocześnie.

Terski obwód na Kaukazie na 72,924 klm. kw. w 1908 liczył 1,124,300 m. Podług spisu powszechnego na 932,341 m. było: 335,000 Rosjan razem z wojskiem kozackim, 240,000 Czeczeńców i Inguszów, 80,669 Ossetyńców, 70,000 Czerkiesów, 40,000 Nogajców, 25,000 Ormian, 8,000 Żydów, 5,500 Niemców, 2,284 Polaków osiadłych i 1,889 w wojsku; 47% mahometan, 45% prawosławnych, 8% starowierców. Główne miasto, Władykaukaz, 43,740 m. (1900).

Terytorjaliści, organizacja żydowska, powstała w 1904 na VI zjeździe sjonistów. **T.** z pisarzem angielskim I. Zangwillem (ob.) odłączyli się od sjonistów i utworzyli ligę, mającą na celu zdobycie terenu autonomicznego dla kolonizacji żydów gdziekolwiek poza Palestyną.

Tesla Mikołaj, fizyk serbski, * 1857 w Smilawie w Serbji, był asystentem telegrafu, 1881 inżynierem w Paryżu, 1882 pracował z Edisonem. Następnie założył własne laboratorjum w New Yorku i wszedł jako inżynier do towarzystwa eksploatującego jego własne wynalazki; największy jego wynalazek t. zw. prądy Tesli (ob.). Wydał: „Badania prądów wielofazowych“ (1891).

Teslar Józef Andrzej, napisał: „Rabbi Johanan“, „Z mojej włóczęgi“ (Kraków, 1911).

Teslenko Mikołaj, polityk rosyjski, * 1870, skończył wydział prawny uniwersytetu moskiewskiego. Znany adwokat kryminalista, prezes zjazdu adwokatów rosyjskich w 1905, organizator pomocy prawnej w sprawach politycznych i wice-prezes centralnego komitetu partji kadetów (ob. II supl.).

Tessier Juljusz, historyk francuski, * 1836 w Montoire-sur-Loir. Był profesorem historji w liceum w Poitiers, później na uniwersycie Caen. Ważniejsze prace: „le Chevalier de Jant; relations de la France avec le Portugal au temps de Mazarin“ (1877); „la Quatrième croisade“ (1885); „la Mort d'Etienne Marcel“ (1886) i in.

Testa Hannibal Kazimierz Jan, dyplomata holenderski, * 1858 w Trypolisie. Chowany początkowo na Malcie, potym kształcony w kolegjum jezuickim w Kotwyk, studja prawne odbywał na uniwersytecie w Lejdzie, gdzie 1883 otrzymał doktorat. Był kolejno *attaché* w ambasadach w Wiedniu i Brukseli; 1896 mianowany ministrem rezydentem w Tokio, 1892 ambasadorem

w Madrycie i jako taki reprezentował Holandję na konferencji w Algesiras.

Testoni Alfredo, poeta i dramaturg włoski, * 1859 w Bolonji; pisze utwory pełne humoru, jak: „la Sgnera Cattareina a l'Espusizion“ (1906); „i Sonet d'Fiaccaresta“; „Quel non soche“; „Fra due guanciali“; „la Scintilla“; „la Modella“(1908).

Tetmajer Adolf, członek Stowarzyszenia ludu polskiego, należał do gorliwych budzicieli ducha polskiego pomiędzy góralami krainy tatrzańskiej.

Tetmajer Przerwa Kazimierz, wybitny poeta polski, w 1908 otrzymał krzyż kawalerski orderu Franciszka Józefa, 1912 obchodził 25-lecie pracy literackiej; z tej racji odbyło się w Warszawie uroczyste przedstawienie „Zawiszy Czarnego“ i ukaże się jubileuszowe wydanie utworów **T.**, podjęte przez grono literatów. Ogłosił nadto: „Na skalnym Podhalu“ (Warszawa, serja I, 1903; ser. II, 1904; ser. III, 1906; ser. IV, 1908; s. V, 1910); „Erotyki“ (t., 1905); „Zatracenie“, powieść (t., 1905); „Bajeczny świat Tatr“ (tamże, 1906); „Poezje współczesne“ (t., 1906); „Rewolucja“ (t., 1906); „Wybór nowel“ (t., 1906); „Z wielkiego domu“, nowele (t., 1908); „Król Andrzej“, powieść (t., 1908); „Maryna z Hrubego“, powieść (t., 1909, jako ser. VI „Skalnego Podhala“); „Szkice“ (t., 1910); „Gra fal“ (t., 1911); „Janosik Nędza Litmanowski“, ciąg dalszy „Maryny z Hrubego“ (t., 1911); „Romans panny Opolskiej z panem Główniakiem“ (t., 1912).

Tets van Goudriaan Dick Arnold *Willem Van*, dyplomata holenderski, * 1848, studja prawnicze odbywał w Lejdzie, gdzie 1870 otrzymał doktorat. Mianowany ambasadorem 1884 w Konstantynopolu, 1894 w Berlinie, pozostawał tam do 1905. Następnie jako minister spraw zagranicznych wszedł do gabinetu, który został sformowany po upadku Kuypera.

Tewfik Pascha Ahmed, mąż stanu turecki, * 1843 w Konstantynopolu, był oficerem w l. 1859—70, poczym przeszedł do biura tłumaczeń przy Wysokiej Porcie, 1877—78 zajmował urząd komisarza politycznego przy wodzu naczelnym armji dunajskiej i bałkańskiej; 1882 mianowany posłem w Atenach, 1887 ambasadorem w Berlinie, 1895 i 1899 ministrem spraw zagranicznych. Za nowych rządów konstytucyjnych był od lipca 1908 do lutego 1909 powtórnie ministrem spraw zagranicznych, a od połowy kwietnia do 4 maja 1909 wielkim wezyrem.

Texas, jeden ze stanów Unji północno-amerykańskiej, na 688,644 klm. kw. w 1906 liczył 3,536,618 m.; w 1908 Polaków było do 25,000. Osadnictwo polskie w **T.** należy do najstarszych w całej Unji, w 1855 wychodźcy ze Szląska założyli pierwsze polskie osady: „Pannę Marję“ i „Częstochowę“.

Texier Karol Feliks, architekt, archeolog i gieolog francuski, * 1802 w Wersalu, † 1871 w Paryżu. Z polecenia rządu francuskiego, począwszy od 1834 czynił poszukiwania w Azji Mniejszej—w niektórych jej częściach był pierwszym Europejczykiem—Frygji, Armenji, Trapezundzie, Kurdostanie, Persji. Długoletni sekretarz Tow. gieograficznego w Paryżu, 1855 został członkiem Akademji. Ogłosił: „Description de l'Asie Mineure“ (1839—49, 3 t.); „l'Armenie, la Perse et la Mésopotamie“ (1840—52, 2 t.) i in.

Thabard Adolf Marcjal, rzeźbiarz francuski, * 1831 w Limoges, * 1905 w Clamart. Uczeń Dureta, zaczął wystawiać w Salonie od 1851 r. Główniejsze prace: „Dziewczyna z wazą“ (1851); „Lekcja anatomji“; „Czarnoksiężnik“ (ogród Palais-Royal w Paryżu); „Poezja“ (Sorbona); „Poeta i Muza“ (1881); „Zwycięzca“ (1890) i t. d., oraz kilka pomników, jak „Poległym w 1870“ w Limoges (1901).

Thallóczy Ludwik, historyk węgierski, * 1854 w Peszcie, został dyrektorem wspólnego dla obydwuch połów monarchji archiwum finansowego i jednocześnie profesorem historji węgierskiej w Theresianum. Ogłosił po węgiersku: „Historja *lucrum camerae*“ (1879); „Źródła do wspólnej historji Raguzy i Węgier“ (1887); „Źródła do historji Kroacji i Pogranicza wojskowego“ (1903); „Historja Bośni“ (1910) i wiele in.

Thaly Koloman, historyk i polityk węgierski, * 1839 w Csepe, † 1909 w Zablacie. Należał do najpopularniejszych historyków Węgier współczesnych. Był profesorem liceum w Peszcie, 1867 wstąpił do ministerjum honwedów, 1878 został deputowanym. Bardzo czynny członek partji niezawisłości, w badaniach swych zajął się głównie epoką Tököly'ego i Rakoczego; odnalazł w kościele Lazarystów francuskich w Konstantynopolu grób Rakoczego, którego zwłoki w 1906 przewieziono do Węgier. Ważniejsze prace: „Franciszek Rakoczy. Pamiętniki z wojny węgierskiej 1701—1711“; „Jan Bottyan“ (1867); „Młodość Fr. Rakoczego“ (1880); „Studja nad literaturą i cywilizacją epoki Rakoczego“ (1885); „Archivum Rakoczianum“ (1873—89, 10 t.); „Rodzina hr. Beocsenyi“ (1885—92); „Korespondencja Tökölego“ (1896); „Listy z Turcji Cezara de Saussure“ (1909) i in.

Thamin Raymond, filozof francuski, * 1857 w Bayeux. Po skończeniu Wyższej szkoły normalnej habilitował się z filozofji. Wykładał filozofję w liceach, potym jako docent w *Collegè de France*. 1900 został rektorem Akademji w Rennes, 1904 w Bordeaux. Od 1902 członek korespondent Ak. francuskiej ogłosił: „un Problème moral dans l'antiquité“ (1884); „Education et positivisme“ (1891); „Psychologie théorique et appliquée“ (1891); „Extraits des moralistes“ (1896); „Saint Ambroise et la Morale chrétienne au IV siècle“ (1895) i in. Większość prac **T.** została nagrodzona przez Akademję. **T.** w poglądach swoich jest spirytualistą, a przedewszystkim psychologiem i moralistą.

Than-Tai, król Annamu, * 1879, mając zaledwie 10 lat, objął rządy w 1889. Pochodzi w prostej linji z rodu Nguyen, jest synem Duc-Duca, który panował tylko parę dni. Odziedziczył po ojcu charakter dziwaczny i okrutny, co jest stałą troską regencji. Królowa matka, która jeszcze wzbudzała w ludzie szaczunek dla dynastji, umarła 1907.

Tharaud Hjeronim i Jan, pisarze francuscy, * 1874 i 1877 w St.-Junien. Prawdziwe imiona tych, zawsze razem piszących, braci: *Karol i Ernest.* Hjeronim (Karol) studja kończył w Paryżu, był sekretarzem akademika Barrèsa (ob.) i brata ściągnął do Paryża. W noweli „l'Ami de l'ordre" (1903) zdobyli się na rzadką zwięzłość. Za powieść „Dingley l'illustre écrivain" (1906) otrzymali nagrodę Akademji Goncourtów 1906. Potym wydali zbiór nowel „la Ville et les champs, 1870—1871" (1907).

Thayer Aleksander Wheelock, pisarz amerykański i dyplomata, † 1897 w Trjeście.

Themerson Mieczysław, lekarz i literat polski, * 1871 w Płocku, gdzie ukończył gimnazjum, poczym wydział lekarski w Warszawie. Drukował artykuły w *Kronice Lekarskiej, Zdrowiu, Ginekologji, Izraelicie, Gońcu* i in. Oddzielnie wydał: „Poezje"; sztuki sceniczne: „Na fali"; „Trucizna"; „Tajemnica"; „Pleśń" i „Małżeństwo w świetle higjeny" (Płock, 1903).

Theotokis Jerzy Mikołaj, grecki mąż stanu, * 1847 na Korfu. Po ukończeniu prawa w Atenach i studjach zagranicą rzucił się w wir polityki i wszedł do parlamentu 1878. Od 1881 podtrzymywał politykę Trikupisa, dążącego do uzdrowienia finansów i ekonomicznego podniesienia kraju, i był kolejno: ministrem spraw wewnętrznych, finansów, spraw zagranicznych, oświaty. W 1889 stanął na czele gabinetu i z małemi przerwami rządził do 1903. Powołał wtedy obcych instruktorów do reorganizacji armji, zreformował administrację i sprawiedliwość, ulepszył szkolnictwo, popierał handel, zjednał kapitały zagraniczne dla budowy kolei i przywrócił równowagę budżetu; w sprawach macedońskich zbliżył się do Turcji i zwalczał wpływy bulgarskie. Obalony 1903, 1904 powrócił do władzy, ponownie obalony 1905, w 1906 na wyborach uzyskał większość i sformował gabinet z programem reform i odrodzenia narodowego. W r. 1909 podał się do dymisji, aby ustąpić miejsca swemu przeciwnikowi politycznemu Rallisowi (ob. II supl.).

Theotokis J. M.

Thera (dzisiaj *Santorin*), wyspa w grupie Cykladów, od dłuższego czasu była miejscem poszukiwań archeologicznych. Ostatnio odkopano teatr, w którym znać konstrukcję trzech epok: scenę pierwotną z epoki heleńskiej, wejścia i *orchestra* z epoki pośredniej i drugą scenę z czasów rzymskich. Nadto odkopano ruiny starych domów, grobowce, znaleziono wazy malowane, złote biżuterje i odkryto archaiczne napisy na skałach.

Thermos, starożytna stolica Związku etolskiego, zostało zbadane przez archeologów. Głównym zabytkiem jest świątynia Apollina, przebudowywana kilkakrotnie, późniejsze części sięgają II w. prz. Chr., wcześniejsze VI w. Odnaleziono nadto metopy z terakoty, wyobrażające Gorgonje, Perseusza i Meduzę, grupy bogów, Sfinksa etc. Pod świątynią okazały się resztki budowli mycenskiej. Zdobycze te uwidoczniają przejście od stylu myceńskiego do doryckiego i rolę, jaką drzewo oraz terakota odgrywały w starożytnych świątyniach dorycklch.

Thespies, miasto starożytne w Beocji, w którym w ostatnich czasach odkopano *Hieron* (świątynia) muz, teatr, z *proscenion* dobrze zachowanym, płaskorzeźby, posągi. Liczne napisy odnoszą się do *Museia*, sławnych gier w cześć muz; są to dedykacje do muz wierszem i prozą, ułożone bądź przez Tespieńczyków, bądź przez królów Pergamu.

Theuriet Andrzej Klaudjusz, poeta i nowelista francuski, ogłosił nadto: „Contes pour les soirs d'hiver" (1890); „Charme dangereux" (1891); „la Charmeresse" (1893 r.); „Fleur de Nice" (1896); „Refuge" (1898); „Claudette" (1900); „la Petit Dernière" (1901); „le Manuscrit du chanoine" (1902); „la Soeur de lait" (1902); „Sensations d'enfant" (1903); „Souvenirs des vertes saisons" (1904, zbiór dawnych poezji); „Mon oncle Flo" (1906). **T.,** pisarz pełen czaru i wytworności, posiada ogromne poczucie natury, styl barwny, świeży i przejrzysty.

Theuriet Andrzej.

Thézard Leopold, prawnik i polityk francuski, * 1840 w Dissay-sur-Vienne, † 1907 w Poitiers. Był profesorem w Douai i Poitiers, w l. 1881—91 dziekanem fakultetu prawnego, 1891 został obrany do senatu. Ważniejsze prace: „Répétitions écrites sur le droit romain" (1864); „la Propriété individuelle" (1872) i wiele in.

Thibaud Jakób, skrzypek francuski, * 1880 w Bordeaux, uczeń Marsicka w paryskim konserwatorjum, był koncertmistrzem orkiestry Colonne'a w Paryżu; należy do najznakomitszych współczesnych skrzypków.

Thiébaud Jerzy Eugienjusz *Cial*, polityk i publicysta francuski, * 1850 w Tuluzie, pracował

w pismach prowincjonalnych, później w *Figaro*, od 1887 uprawiał propagandę bulanżystowską, potym nacjonalistyczną. Oskarżony o zdradę stanu w 1899 stanął przed Najwyższym sądem, który go uniewinnił, poczym prowadził dalej agitację nacjonalistyczną i antysemicką. Ogłosił szereg broszur i pamfletów politycznych.

Thiele Just Mathias, poeta i pisarz duński, * 1795 w Kopenhadze, † 1874 tamże. Był urzędnikiem Bibljoteki królewskiej (1820), sekretarzem Akademji sztuk pięknych, bibljotekarzem króla Chrystjana VIII. Prócz mnóstwa dramatów („Dramaty romantyczne", 1860; „Dramaty baśniowe", 1864) i wielu zbiorów lirycznych napisał szereg prac z historji sztuki oraz wydał rozmaite pamiętniki.

Thielmann Maks, Franciszek, baron, polityk niemiecki, * 1846 w Berlinie, studjował prawo. W 1895 był posłem w Waszyngtonie, 1897 objął urząd sekretarza stanu w wydziale skarbu, ustąpił 1903.

Thierry Gilbert August, powieściopisarz francuski; ogłosił nadto: szkice historyczne „Conspirateurs et gens de police 1802" (1903).

Thode Henryk, niemiecki historyk sztuki, * 1857 w Dreznie, 1886 docent w Bonn, 1889 dyrektor muzeum miejskiego w Frankfurcie n/M, 1894 profesor nadzwyczajny w Heidelbergu, 1896 zwyczajny tamże. Zostawał pod silnym wpływem pojęć estetycznych Ryszarda Wagnera, biorąc udział w uroczystych przedstawieniach w Beyreut. Prócz wielu rozpraw w czasopismach specjalnych i odczytów, wydał oddzielnie: „Franz von Assisi und die Anfänge der Kunst der Renaissance in Italien" (1904, IV wyd.); „Andrea Mantegna" (1897); „Corregio" (1898); „Giotto" (1899); „Tintoretto" (1901); „Hans Thomas Gemälde" (1900—06, 5 t.); „Michelangelo und das Ende der Renaissance" (1902—03, 2 t.): „Böcklin und Thoma" (1905) i in.

Thoma Hans, wybitny malarz niemiecki, * 1839 w Bernau, studja odbywał w Karlsruhe, Düsseldorfie, Paryżu; podróżował po Anglji i Włoszech, gdzie specjalnie studjował mistrzów XV w., a bardziej jeszcze staro-niemieckich malarzy. Początkowo malował krajobrazy i rodzajowe sceny realistyczne; później przeszedł do obrazów religijnych, mitologicznych i fantastycznych. Obrazy jego nie zawsze dokładne w rysunku, posiadają świetną kompozycję, piękny ton, wewnętrzne pogłębienie i ogromny sentyment. Początkowo mało ceniony, po 1890 (kiedy urządził wystawę 30 obrazów) stał się ulubionym malarzem w Niemczech. Muzea: wrocławskie, monachijskie, frankfurckie, drezdeńskie, berlińskie, posiadają wiele jego prac,

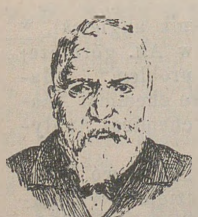

Thoma Hans.

z których najważniejsze: „Idylla wiosenna"(1871); „Dozorca ogrodu miłości (1886); „Samotność" (1894); dalej freski w kościele św. Piotra, w kawiarni Bauera i kilku pałacach. Wykonał też pod wpływem starych mistrzów niemieckich szereg akwafort i przeszło 100 barwnych litografji. W r. 1889 powołany był na dyrektora galerji w Karlsruhe i kierownika Akademji; 1905 mianowany deputowanym I Izby badeńskiej. Jest profesorem i doktorem honorowym uniwersytetu heidelberskiego. Zbiór reprodukcji jego obrazów wydał H. Thode (1900). Por. Bergmann „Hans **T.**" (1905).

Thoma Ludwik, wybitny pisarz niemiecki, * 1867 w Oberammergau, studjował początkowo leśnictwo, później prawo, w l. 1894—99 był adwokatem w Dachau koło Monachjum, później porzucił ten zawód, wstąpiwszy do redakcji *Simplicissimusa*, którego głównym członkiem jest dotychczas. Wielkiego rozgłosu nabrał przez swoje dojmujące satyry na współczesne społeczeństwo; maluje też życie chłopów. Ogłosił: „Agricola" (1897, I wyd.; później szereg nowych); „Assesor Karlchen" (1900); pod pseud. *Peter Schlemihl* poezje drukowane w *Simplicissimusie* p. t. „Grobheiten" (1901); „Neue Grobheiten" (1903); „Gesammelte Gedichte" (1906); komedje: „Die Medaille" (1902); „Moral" (1909); chłopskie opowiadania: „Die Wilderer" (1903) i „Andreas Vöst" (1906); dalej cieszące się ogromnym powodzeniem „Lausbubengeschichten" (1904; 35 wyd. 1908); „Tante Friede" (1906; 30 wyd., 1908); zbiory nowel: „Der heilige Hies" (1904); „Pistole oder Säbel" (1905); „Kleinstadtgeschichten" (1907); „Briefwechsel eines bayrischen Landtagsabgeordneten" (1908, 1—20 wyd.).

Thomae Jan, matematyk niemiecki, * 1840; studjował w Halli, Gietyndze, Berlinie, od 1879 jest profesorem w Jenie. Wydał: „Abriss einer Theorie der komplexen Funktionen und der Thetafunktionen einer Veränderlichen" (1890); „Die Kegelschnitte in rein projektiver Behandlung" (1894) i in.

Thomas Ambroży, znakomity muzyk francuski, ob. gł. dzieło.

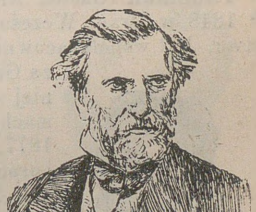

Thomas Ambroży.

Thomas Antoni Andrzej, filolog francuski, * 1857 w Saint-Yrieix-la-Montagne, profesor literatur południowych w Tuluzie 1881—89, potym profesor literatury francuskiej średniowiecznej w Uniw. paryskim, od 1904 członek Akademji napisów i sztuk pięknych. Ważniejsze prace: „Francesco du Barberino" (1883); „Poesies complètes de Bertrand de Born"(1888); „Essais de philologie française"(1897); „Mélanges d'etymologie française" (1902) i t. d.

Thomas Gabrjel Juljusz, rzeźbiarz francuski, * 1824 w Paryżu, † 1905 tamże, profesor Szkoły sztuk pięknych od 1884, członek Akademji od 1875. Do najznakomitszych jego prac należą: „Orfeusz“ (1855); „Atylla“ (1857); „Ewa“ (1859); „Dziewica“ (1861), najlepsza praca **T.**; „Chrystus na krzyżu“ (1880) i t. d., oraz szereg pomników i biustów.

Thomas Paweł Ludwik, filolog belgijski, * 1852 w Mons, profesor uniwersytetu w Gandawie. Ważniejsze prace: „De la periode dramatique chez les Grecs“ (1873); „Remarques sur les „Adelphes“ de Térence“ (1879); „la Littérature latine jusqu'aux Antonins“ (1894); „Notes critiques sur les opuscules philosophiques d'Apulée“ (1903) i t. d. Dokonał też wielu wydań krytycznych autorów łacińskich.

Thomas Stanisław, matematyk polski, ogłosił: „Teorja arytmetyki“ (Warszawa, 1906).

Thomas Sydnej Gilchrist, technik angielski, * 1850 w Canonbuery pod Londynem, † 1885 w Paryżu. W 1877 otrzymał pierwszy patent na swój wynalazek; zużle w procesie **T.** zawierają znaczną ilość fosforu, jest to tak zwana tomasówka; zużle **T.**, idą na nawóz (ob.).

Thompson Henryk, lekarz angielski, † 1904 w Londynie.

Thompson Silvanus Philips, fizyk angielski. Wydał nadto: „Dynamo-electric machinery“ (1904, VII wyd.); „Alternating-current machinery“ (1905); „Michael Faraday, his life and work“, Jego „Elektryczność i magnetyzm“ przełożył J. Boguski (1885).

Thomsen Juljusz, chemik duński, † 1909 w Kopenhadze, (data w I supl. mylna).

Thomsen Wilhelm, lingwista duński, napisał nadto: „Historję lingwistyki“ (1902).

Thomson Cezar, skrzypek, 1898 został, jako następca Ysaye'a, pierwszym profesorem skrzypiec w konserwatorjum w Brukselli; w l. 1883—1897 był profesorem w Leodjum, nie w Londynie, jak podano w gł. dziele.

Thomson Gaston Arnold, polityk francuski, * 1848 w Oran. Wcześnie oddał się dziennikarstwu, był współpracownikiem *Republique française* za Gambetty (1873—77), później pracował w innych pismach. Obrany deputowanym 1877, przy późniejszych wyborach zachował swój mandat. Popierał kolonjalną politykę Ferry'ego, później politykę Combesa, zostawszy z republikanina umiarkowanego radykałem. W 1905 mianowany ministrem marynarki w gabinecie Rouviera, zachował swą tekę w gabinecie Sarriena (marz.-paźdz. 1906) i później Clemenceau. Napisał: „l'Herzégovine. Géographie, histoire politique et militaire Moeurs et legendes, etc.“ (1875).

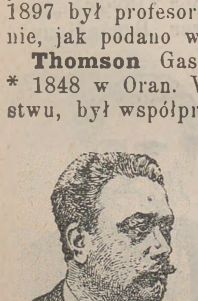
Thomson Gaston.

Thomson James, fizyk angielski (ob.), * 1822 w Belfaście.

Thomson Józef Jan, fizyk angielski, * 1857 w Manczesterze, 1884 profesor fizyki doświadczalnej w Cambridge, 1905 w Kr. instytucie w Londynie. Badania **T.** mają przedewszystkim doniosłe znaczenie dla teorji elektronów. Badania ładunków elektrycznych gazów doprowadziły **T.** do nowych poglądów na naturę materji i eteru. Wydał: „Motion of vortex rings“ (1883); „Application of dynamics to physics and chemistry“ (1888); „Recetit researches in electricity and magnetism“ (1893); „Elements of the mathematical theory of electricity and maguetism“ (1904, III wyd.); „Conduction of electricity through gases“ (1903); „Electricity and matter“ (1904); „The corpuscular theory of matter“ (1907).

Thomson William, lord Kelvin, fizyk angielski, † 1907 w Londynie.

Thöny Edward, malarz i rysownik niemiecki, * 1866 w Brixen, studja odbywał w Monachjum, Anglji, Francji i Włoszech, poczym, powróciwszy do Monachjum, w 1896 został współpracownikiem *Simplicissimusa*. Rysunki jego, zarówno szorstko humorystyczne sceny chłopskie, jak szkice wojskowych i sceny eleganckiego świata, posiadają świetną charakterystykę i technikę zastosowaną do treści.

Thorbecke Henryk, wybitny arabista niemiecki, * 1837 w Meiningen, † 1890 w Mannheim, docent w Heidelbergu 1868, profesor nadzwyczajny tamże 1873, w Halle 1885, zwyczajny tamże 1887. Studja jego dotyczą głównie poezji Beduinów, ewolucji języka arabskiego; ważniejsze z nich: „Antarah, des vorislamischen Dichters Leben“ (1868); „M. Sabbâg's Grammatik der arabischen Umgangssprache“, „Syrien und Aegypten“ (1886) i in.; nadto wydał szereg cennych tekstów arabskich.

Thornley Jerzy, malarz, akwarelista i litograf francuski, * 1857 w Thias. Znakomite jego akwarele znajdują się w Muzeum luksemburskim i zbiorach angielskich; niemniej świetne są litografje z prac Puvis de Chavannesa, Moneta, Pissara, Boucher i in.

Thorpe Tomasz Edward, chemik angielski, * 1845 w Manczesterze; wykłada w Ak. górniczej w Londynie. Wydał: „Chemical problem“, „Manual of Chemistry“; „Quantitative chemical Analysis“, z Muirem; „Quantitative chemical Analysis and Laboratory Practice“.

Thugutt Stanisław, napisał: „Księstwo Warszawskie, jego utworzenie stę i dzieje“ (Warszawa, 1908); „Przewodnik po Warszawie“ (t., 1912).

Thugutt Stanisław, mineralog polski, ogłosił: „O zeagonicie, nowym produkcie wietrzenia nefelinu“ („Rozpr. Ak. Krak.“ 1902); „O metanatrolicie“ („Spr. Tow. Nauk. Warsz.“, 1910); „Czy

w istocie alofan, halloizyt i montmorylonit są tylko mieszaninami hidrosolów glinki i krzemionki" (t., 1910) oraz szereg artykułów w *Chem. Polskim.*

Thuille Ludwik, kompozytor niemiecki, * 1861 w Bozen, † 1907 w Monachjum, gdzie od 1883 był profesorem w Król. szkole muzycznej. Napisał kilka oper („Lobetanz", 1898) oraz szereg utworów kameralnych. Razem z R. Louis'em wydał „Naukę harmonji" (1907).

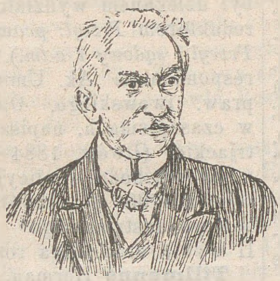

Thulie Maksymiljan.

Thullie Maksymiljan, inżynier polski, ogłosił nadto: „Przyczółki i filary kamienne" (1903); „Mosty sklepione" (Lwów, 1902, 1908); „Filary żelazne" (1907); „Mosty łukowe i wiszące" (1909); „Budownictwo żelazno-betonowe" (1909), oraz szereg artykułów w *Przegl. technicz.*, *Czasop. techn.*, *Beton und Eisen*, *Zement und Beton* i in. W „Handb. des Eisenbetonbaues" Empeyera opracował „Versuche mit Eisenbetonsäulen". Bierze czynny udział w życiu publicznym: w l. 1894–900 był radnym miejskim, od 1891 jest prezesem czytelni katolickiej, od 1894 prezesem Związku katolickich tow. dobroczynności.

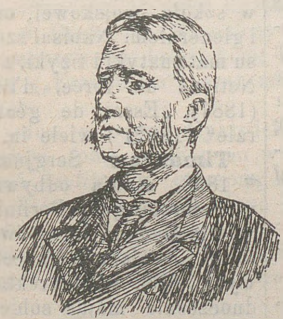

Thun Franciszek Antoni.

Thumann Paweł malarz niemiecki, † 1908 w Berlinie.

Thun Franciszek Antoni, hr., austrjacki mąż stanu, w 1911 został powtórnie mianowany namiestnikiem Czech. Cel nominacji zostawał w związku z nadzieją unormowania stosunków czesko-niemieckich w kraju.

Thureau-Dangin Franciszek, asyrjolog francuski, syn *Pawła* **T.-D.**, * 1872 w Paryżu, od 1895 pomocnik konserwatora starożytności wschodnich w Luwrze. W l. 1896, 1898, 1901 bawił w misji naukowej w Konstantynopolu. Napisał: „Recherches sur l'origine l'écriture cuéiforme" (1898); „Recueil de tablettes chaldéennes" (1903); „les Cylindres de Goudéa (1905); „les Inscriptions de Sumer et d'Akkad" (1905); i in.

Thureau-Dangin Paweł, historyk francuski, ogłosił nadto: „la Pologne et les traités de Vienne" (1863); „l'Eglise et l'Etat sous la monarchie de Juillet" (1879); „Pie IX" (1878); „un Prédicateur populaire dans l'Italie de la Renaissance; saint Bernardin de Sienne, 1380—1444" (1876); znakomitą „Histoire de la Renaissance catholique en Angleterre" (1899—1903—1906).

Thürheim Józef Andrzej, historyk austrjacki † 1904 w Weinbergu. Ogłosił nadto: „Briefe des Grafen Mercy Argenteau an den Grafen L. Starhemberg" (1884) i „Denkschrift des österreichischen Geschäftsträgers am kursächsischen Hofe Freiherr Fr. Leop. Metzburg, an Kaiser Joseph II" (w „Mitt. des Inst. f. österr. Geschichtsforschung", t. V).

Thurneysen Rudolf, lingwista szwajcarski, * 1857 w Bazylei, studja odbywał w l. 1875—1880 w Bazylei, Lipsku, Berlinie i Paryżu, habilitował się 1882 w Jenie do romańskiej i celtyckiej filologji i został tamże profesorem nadzwyczajnym języków romańskich, 1887 profesorem zwyczajnym w Fryburgu. Główniejsze prace. „Ueber Herkunft und Bildung der lateinischen Verba auf is" (1879); „Das Verbum être und die französische Konjugation" (1882); „Keltoromanisches" (1884); „Sagen aus dem alten Irland" (1901); „Handbuch des Alt-Irischen" (1909) i t. d.

Thúry Józef, etnograf i historyk węgierski, * 1861 w Makadzie, † 1906 w Halasie, gdzie był nauczycielem gimnazjalnym. Prócz prac o języku węgiersko-fińskim i staroturecckim, ogłosił: „Pochodzenie, praojczyzna i wędrówki Węgrów" (1886); „Węgierski i turecki sposób prowadzenia wojen" (1888); „Bitwa pod Warną" (1892) i t. d.

Thuyet Tou-That, mąż stanu anamski, * ok. 1835 w Hue. Krewny cesarza Tu-Duc, sprzeciwiał się wpływom francuskim w Tonkinie. Po śmierci Tu-Duca został członkiem regiencji jego następcy, Duc-Duca, wywołał rewolucję pałacową i osadził na tronie Hiep-Hoa. Rządził też przy dwuch następnych władcach i stanął na czele powstania przeciwko wojskom gien. Courcy (1885), a pokonany, z młodym królem uciekł do Cam-Lo. Nie udało mu się poruszyć sąsiednich prowincji chińskich i był pojmany przez władze wojskowe.

Tichy Karol.

Tichy Karol, malarz polski, * 1871 w Galicji, studja odbył w Krakowskiej szkole sztuk pięknych, następnie w Monachjum i w Paryżu u Leona Bonnata. W l. 1904—07 był profesorem w Warszaw. szkole szt. pięknych. Zwrócił na siebie uwagę doskonałemi rysunkami węglowemi i obrazem „Pogrzeb". Pracuje również na polu sztuki stosowanej.

Tiedemann-Seeheim Henryk, polityk niemiecki, * 1843 w Prusach Zachodnich, 1863—

1881 służył w wojsku. Nabył Jeziorki (zgierm. Seeheim) i inne dobra w Poznańskim, z których uczynił twierdzę hakatyzmu; razem z Hanzemannem i Kenenmannem założył Tow. marchji wschodniej H. K. T. (ob.), którego był pierwszym prezesem.

Tienhoven Gysbert van..., holenderski mąż stanu, ustąpił ze stanowiska prezesa ministrów 1894; 1897 mianowany został komisarzem królewskim prowincji Holandji północnej.

Tiercelin Ludwik, poeta i dramaturg francuski, * 1849 w Rennes. Z licznych sztuk scenicznych najlepsze są jednoaktówki wierszem, w których łączy werwę komiczną z wytwornym wierszem, jak: „Corneille et Rotrou“ (1884); „le Diable couturies“; „le Rire de Moliere“ i in. Ze zbiorów poezji ważniejsze: „les Arphodies“ (1873); „les Anniversaires“ (1887); les Cloches“ (1891); „Sus la harpe“ (1897); la Bretagne qui chante“ (1903). **T.** należy do najlepszych francuskich poetów prowincjonalnych, posiada żywe poczucie odrębności bretońskiej.

Tiersot Juljan, francuski historyk muzyki, * 1857 w Bourg, studja odbywał w Paryżu, od 1883 drugi bibljotekarz w konserwatorjum paryskim, profesor historji muzyki w „Ecole des hautes études sociales“. Ogłosił: „Histoire de la chanson populaire en France“ (1889, nagroda Akademji); „Musiques pittoresques“ (1889); „Notes d'etnographie musicale“ (1905); „Rouget de Lisle, son oeuvre, sa vie“ (1891, nagroda); „les Fêtes de la révolution française“ (1894 nagroda); „Ronsard et la musique de son temps“ (1902); „Index musical pour le Romancero populaire de France par G. Doncieux“ (1904); „Hector Berlioz et la musique de son temps“ (1904); „Les années romantiques 1819—1842. Correspondence d'Hector Berlioz“ (1907). Nadto zebrał z polecenia rządu francuskiego pieśni ludowe w Alpach (1903) i skomponował dla wielu uroczystości śpiewy (na jubileusz Quineta 1903, Berlioza w Grenobli 1903 i in.).

Tiffany Ludwik Comfort, malarz amerykański, * 1848 w New Yorku, podróżował po Europie i Afryce, od 1880 członek Akademji malarskiej. Główniejsze prace: „Przekupień na grobli“ (1870); „Obiad myśliwego i scena uliczna w Tangierze“ (1872); „Chmury nad Hudsonem“ (1874); „Pracowity odpoczynek“ (1878). Wyróżnił się też jako akwarelista oraz w zakresie sztuki dekoracyjnej (rysunki witrażowe).

Tikkanen Jan Jakób, finlandzki historyk sztuki, * 1857 w Helsingforsie, został docentem tamże 1884, profesorem nadzwyczajnym estetyki i historji sztuki 1897. Zdobył sławę europejską dzięki licznym pracom z historji sztuki, specjalnie zaś sztuki średniowiecznej, jak: „Der malerische Styl Giottos“ (1884); „Die Genesismosaiken in Venedig und die Cottonbibel“ (1889); „Die Psalterillustration im Mittelalter“ (1895—900, 3 t.).

Till Ernest, prawnik polski, * 1846 w Brzeżanach w Galicji, gimnazjum i uniwersytet ukończył we Lwowie, doktorat z prawa otrzymał w Krakowie 1871. Oddał się adwokaturze oraz habilitował się w Krakowie do prawa austrjackiego, 1879 przeniesiony do Lwowa, 1889 został profesorem tytularnym tegoż przedmiotu, 1905 po złożeniu adwokatury, zwyczajnym; 1907 był dziekanem wydziału prawnego. Jest od 1887 redaktorem *Przegl. prawa i administracji* (do 1892 *Przegl. sądowy i adm.*), od 1897 członkiem korespondentem Ak. Umiej. oraz prezesem Tow. praw. lwowskiego. Oprócz rozpraw i recenzji w czasopismach, napisał: „Prawo prywatne austrjackie“ (Lwów, 1884—904, 6 t.); „Obrady komisji wschodnio-galicyjskiej o kodeksie cywilnym z 1798“ (t., 1904); „Zasady prawa konkursowego austrjackiego“ (t., 1908, I wyd.; 1910, II wyd.), oraz kilka rozpraw po niemiecku.

Tillmanns Herman, chirurg niemiecki, * 1844 w Elberfeldzie, studja odbywał w Bonn, Würzburgu, Pradze, Halli, Lipsku, gdzie od 1889 jest profesorem. Wydał oprócz różnych rozpraw: „Lehrbuch der allgemeinen und speziellen Chirurgie“ (3 tomy, 1904); „Die moderne Chirurgie für gebildete Laien“ (1908).

Tilly Józef Marja, generał i matymatyk belgijski, * 1837 w Brukselli, † 1906 tamże. Był oficerem artylerji do 1858, potym profesorem w szkole wojskowej, ostatecznie jej dyrektorem i generałem. Napisał szereg cennych prac z zakresu matematyki i fizyki, z których główniejsze: „les Notions de force, d'accélération et d'énergie“, (1887); „Essai de géometrie analytique générale“ (1892) i wiele in.

Timaszew Sergjusz, mąż stanu rosyjski, * 1858, studja odbywał w liceum Aleksandra w Petersburgu i Berlinie. Od 1878 urzędował w ministerjum finansów, 1889 został wicedyrektorem specjalnej kancelarji dla spraw kredytowych, 1892 wicedyrektorem Banku państwa, jednocześnie mając sobie powierzoną pieczę nad kasami oszczędności w państwie. Od 18 listopada 1909 jest ministrem handlu.

Timgad, miasto w Algierji. Poszukiwania archeologiczne ostatnich czasów (1902 i poprzednie) wykryły szereg budowli, napisów i dzieł sztuki z czasów rzymskich, należące najpewniej do kolonji rzymskiej, założonej przez Trajana. Wyróżniają się szczególnie termy z *frigidarium*, wyłożonym mozaiką, wyobrażającą Neptuna na wozie.

Timiriazjew Bazyli, rosyjski mąż stanu, * 1849, ukończył wydział matematyczny uniwersytetu petersburskiego. Od 1875 urzędował w ministerjum finansów. Był wicedyrektorem departamentu handlu i przemysłu, agentem ministerjum finansów w Berlinie i Wiedniu i człon-

kiem rady ministra finansów; 1902 mianowany wiceministrem finansów w zarządzie handlu i przemysłu, w październiku 1905, po utworzeniu ministerjum handlu i przemysłu, stanął na jego czele. Prowadził rokowania przy odnowieniu traktatów handlowych z Niemcami, Austrją, Francją, Bulgarją. W lutym 1906 ustąpił z zajmowanego stanowiska z powodu różnic w poglądach z premjerem Wittem. W marcu t. r. wybrany do Rady państwa; 1909 ponownie powołany na ministra handlu, ustąpił t. r. Przewodniczył zjazdom przedstawicieli przemysłu i handlu. Napisał: „Fabriczno-zawodskaja promyszlennost' i torgowla Rossiji“ (1893, „Zbiorowa księga dla wystawy w Chicago“); „Torgowla Rossiji z Germaniej s 1887 po 1901“ (1903).

Tinayre Marcelina z domu *Chasteau*, pisarka francuska, * 1872 w Tulle, kształciła się w Bordeaux i Paryżu, 1899 poślubiła grawera *Juliusza* **T.** Ogłosiła: „Avant l'amour“ (1897); „la Rançon (1898); „Helle“ (1889, nagroda Akademji)“; l'Oiseau d'orage“ (1900); „la Maison du péché“ (1902), ten utwór dopiero uczynił ją sławną; „la Vie amoureuse de François Barbazanges“ (1905); „la Rebelle“ i „l'Amour qui pleure“ (1908), poświęcone sprawie kobiecej. Była nadto współpracowniczką *la Fronde*, *Illustration*, *Temps* i in. Utwory **T.** odznaczają się głębią myśli, siłą i bogactwem ekspresji oraz wielkiem poczuciem odcieni w malowaniu charakterów.

Tinel Edgar, kompozytor belgijski, *1854 w Sinay, jest od 1896 profesorem, od 1909 dyrektorem konserwatorjum w Brukseli, **T.** należy do najznakomitszych kompozytorów belgijskich; napisał szereg oratorjów („Franciscus“) oraz mszy i utworów kościelnych.

Tinos *(Tenos)*, jedna z wysp Cykladzkich w archipelagu Greckim (ob.). Odkopano w **T.** świątynie Posejdona i Amfitrydy, otoczoną murem świętym, po za którym są nadto i inne budynki, przypuszczalnie łaźnie i mieszkania dla pielgrzymów. Znaleziono też wiele napisów i ułamki rzeźb dekoracyjnych, wyobrażających głównie potwory morskie.

Tiosiarkowy kwas, $H_2 S_2 O_3$ dawny podsiarkowy istnieje jedynie w rozcieńczonym roztworze wodnym, sole jego natomiast są trwałe, zowią je *tiosarczanami* (ob. siarka).

Tippu-Tipp, arabski handlarz niewolników, następnie gubernator Konga, † 1905 w Zanzibarze.

Tiratelli Aureli, malarz i rzeźbiarz włoski, * 1842 w Rzymie. Uczeń Akademji w San-Lucas, po wykonaniu kilku pomników dużej wartości artystycznej, oddał się wyłącznie malarstwu. Ważniejsze obrazy **T.**: „Chłop na wozie, ciągnionym przez bawoły“; „Targ na bydło w Kampanji“; „Wypadek kolejowy“ i wiele in.

Tirpitz Alfred, polityk niemiecki, * 1849, 1865 wstąpił do marynarki pruskiej, gdzie się dosłużył 1899 go ności wiceadmirała, 1903 admirała, 1897 został sekretarzem stanu w urzędzie marynarki. **T.** należy do bezwzględnych zwolenników powiększenia marynarki i do najgorliwszych popleczników partji wojskowej w Niemczech.

Tissandier Albert, budowniczy, aeronauta, podróżnik francuski * 1839 w Anglure, † 1906 w Jurancon, brat Gastona (ob.). Pierwszego wzlotu dokonał w 1868, podczas oblężenia Paryża 1870 wyekwipował pierwszy balon pocztowy, który wylądował w Nogent-sur-Seine. Odbył wyprawy do Indji, Kaszgaru, Chin, Japonji i t. d., które opisał w szeregu książek.

Tissandier Gaston, przyrodnik i pisarz francuski (ob.). W polskim przekładzie wyszły jego: „Rozrywki naukowe“. (Warszawa, 1910).

Tisserand Franciszek Feliks, astronom francuski (ob.). Jego „Szkice astronomiczne“, wyszły w przekładzie polskim (1901).

Tissot Ernest Juljusz, pisarz francuski, * 1867 w Genewie, studja odbywał tamże i w Heidelbergu, osiadł w Paryżu, gdzie został współpracownikiem rozmaitych pism. **T.** zarówno w krytyce, jako też i w powieści jest pisarzem kosmopolitycznym, którego w równej mierze interesuje cała ludzkość i rozmaite przejawy cywilizacji. Napisał powieści: „la Dame de l'Ennui“ (1895), najlepszy jego utwór; „les Cinq Nuits de la Passion“ (1903); „Entre la folie et la mort (1905); „le Guèpièr“ (1906) i t. d.; z zakresu krytyki literackiej: „les Evolutions de la Critique française“ (1890); le Drame norvegien“ (1892); „le Monsieur, qui passe“ (1902); „les Romans de la vie“ (1905) i in., oraz wrażenia z podróży „les Septs plaies et les Sept beautés de l'Italie contemporaine“ (1900).

Tisza Stefan, hrabia, polityk węgierski, mianowany prezesem gabinetu w czerwcu 1903, ponownie w listopadzie 1903, objął nadto tekę ministra spraw wewnętrznych i dworu, ustąpił w 1906. Nie zapobiegł upadkowi partji liberalnej, na której czele stał (ob. nadto Węgry).

Titicaca jezioro (ob.). Wyprawa francuska w 1903 zbadała dokładniej **T.** Największa wyspa na **T.**, słynna z dziejów Inkou, również **T.** albo wyspa Słońca, liczy 10 klm. długości i do 5 klm. szerokości. Por. Neveu Lemaitre, „Lacs des Hauts plateaux de l'Amerique de Sud“ (1906).

Tittoni Tommaso, polityk włoski, * 1855 w Rzymie, studja prawne odbywał w Rzymie, w Oksfordzie i w Berlinie. W l. 1886—97 był członkiem izby deputowanych, w 1902 senatu, w 1903 objął tekę ministra spraw zewnętrznych w gabinecie Giolittiego, a następnie w gabinecie Fortisa do lutego 1906 i znów w gabinecie Giolittiego od maja 1906 do grudnia 1909. W 1906 ambasador w Londynie, od 1910 w Parvżu. Dążył do zbliżenia Włoch do Francji.

Tlen, pierwiastek chemiczny; (ob.) nazwę polską tego pierwiastku wprowadził do terminologji chemicznej Jan Oczapowski. Najnowsze daty fizyczne O: ciężar właściwy względem powietrza 1·105·35, względem wodoru 15·88. Litr powietrza w temp. 0°; pod ciśnieniem 760 mm. rtęci waży 1·4290 g. Temperatura krytyczna O wynosi—118°, ciśnienie krytyczne 50 atmosfer. O ciekły posiada ciężar właściwy, w stosunku do wody, 1·124, temp. wrzenia—182·95° pod ciśnieniem 745.0 mm. barwę ma niebieską. Daje się przechowywać i pod zwykłym ciśnieniem w tak zwanym naczyniu próżnicowym. Jest to kolba szklana, otoczona drugą kolbą, z przestrzeni między ściankami kolb wypompowuje się możliwie ściślej powietrze, (ob. Dewara naczynie w supl. II). 100 litrów wody w temp. 0° C rozpuszcza 4·891. **T.,** alkohol również nieco rozpuszcza **T.** W ostatnich czasach O nabrał wielkiego znaczenia dla techniki, stąd nowe lub udoskonalone sposoby otrzymywania go. Największe zastosowanie ma metoda cząstkowej destylacji powietrza ciekłego, następnie rozkład elektrolityczny wody. **T.** otrzymany ostatnim sposobem wprawdzie obok 0·84% azotu zawiera nadto 2·22% wodoru, ale ta zawartość wodoru, jako niedostateczna do sprowadzenia wybuchu, nie budzi obaw. Bardzo dogodny przyrząd do wytwarzania **T.** dla potrzeb technicznych, np. dla samospawania i t. d., wprowadziła firma l'Oxylithe w Levalloit-Perret (ob. rycinę).

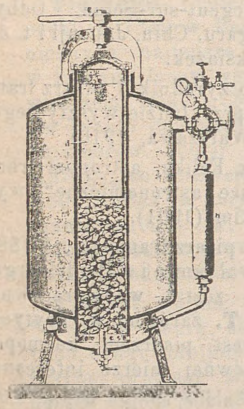

Tłumacz, miasto w Galicji (ob.), w 1900 liczył 6,690 m. przeważnie Polaków. W okręgu sądowym **T.** w 1900 na 53,153 m. unici stanowili 76·5%, katolicy 17·1%, żydzi 6·3%, protestanci 0·1%.

Tobler Adolf, romanista szwajcarski, ostatnio profesor języków romańskich w uniwersytecie berlińskim, † 1910 w Berlinie, Jego „Vermischte Beiträge zur französischen Grammatik“ ukazała się część IV (1908).

Tobler Gustaw, historyk szwajcarski, * 1855 w Ilanz, studja odbywał w Tubindze, Strassburgu i Zurychu, 1880—96 był nauczycielem gimnazjalnym w Bernie, od 1896 profesorem zwyczajnym historji szwajcarskiej uniwersytetu berneńskiego. Napisał: „Die Beziehungen der schweizerischen Eidgenossenschaft zu den deutschen Reichostädten 1385—1389“ (1879); Die bernischen Chronisten und Geschichtschreiber“ (1891) i t. d.

Tobolska gubernja w zachodniej Syberji, na 1,397,692 klm. kw. liczyła w 1908: 1,722,200 m. Podług spisu powszechnego na 1,433.043 m. było 1,312 t. Rosjan, 57 t. Tatarów, 19 t. Ostjaków, 4 t. Samojedów, 5 t. Wogułów, 4. t. Zyrjan, 5 t. Kirgizów. W ostatnich latach osiadają emigranci Estowie i Łotysze (5 t.). Polaków osiadłych było 5,784 t., w wojsku 11. Główne miasto, Tobolsk, 20,425 m.

Tocqué Ludwik, malarz francuski, * 1696 w Paryżu, † 1772 tamże. Uczeń Nattiera i obok niego najznakomitszy portrecista z epoki Ludwika XV. W 1734 został członkiem Akademji, pracował głównie dla dworu francuskiego, ale też dla innych dworów. Najlepsze jego portrety, pełne wdzięku i świetne w kolorycie, znajdują się w muzeach, paryskim i wersalskim, jak: królowa Marja Leszczyńska, Delfin, pani Graffigny, dwaj rzeźbiarze Lemoyne i in.

Tocqueville Karol Aleksy, publicysta i historyk francuski (ob.). Na polski przełożono jego „Dawne rządy i rewolucja“ (Warszawa, 1907).

Toczyski Józef, uczestnik 1863 r., po ukończeniu gimnazjum w Łomży, uczęszczał na kursa prawne i był aplikantem w sądownictwie. W 1846 r. powierzono mu zorganizowanie województwa Płockiego. Skazany na lat 10 do ciężkich robót, wrócił następnie do kraju. Za dyktatury Traugutta był dyrektorem wydziału skarbu; † na szubienicy 5 sierpnia 1864 r.

Todd Alpeus, znakomity prawnik i historyk anglo-kanadyjski, * 1821, † 1884. Całe życie poświęcił studjom nad parlamentaryzmem, których wyniki podał w dziele „Parliamentary Government in England“. Zasady wyłożone przez **T.** były w 1841 uwzględnione przez kanadyjskie ciało prawodawcze podczas układania aktu Unji. **T.** wciąż uzupełniał i doskonalił swą pracę, której ostateczne wydawnie ukazało się w 1866. Francuski przekład (1900—01) opatrzył wstępem Casimir-Perier.

Todorow Aleksander, bulgarski historyk literatury, * 1863, kształcił się w Niemczech, jest profesorem uniwersytetu w Sofji. Napisał szereg cennych prac z zakresu starożytnej literatury bulgarskiej i językoznawstwa.

Todorow Petko, wybitny poeta bulgarski, * 1875. Treść i formę do swych utworów bierze z podań ludowych, stylizując je w duchu modernistycznym. Rozporządza rozległą skalą nastrojów: od ponurej tęsknoty do radosnego upajania się życiem. Główniejsze utwory: „Mieczkar“, „Niesrietnik“, „Borba“, „Treli“, „Sienokos“, „Mołba“ i in. W dramatycznych utworach **T.** znać wpływ modernistów niemieckich; ważniejsze z nich: „Zidari“ (1902); „Samodiwa“ (1904); „Słnczewa żenitba“ (1905); „Strachił straszen chajdutin“ (1907). W ostatnich czasach wpływ

T. odbił się na całej grupie młodych pisarzów bułgarskich.

Toedt Jens, powieściopisarz norweski, * 1857 w Kvinherad koło Hardangerfjord, był nauczycielem ludowym, wiele podróżował i napisał w narzeczu *(Landsmaal)* koło 50 utworów, które odznaczają się świetną znajomością ludu. Ważniejsze z nich: „Hauma tjïnet“ (1887); „Vanheppa“ (1891); „Brite-Per“ (1895); „Godmenne“ (1893); „Madle un d'Apolen“ (1900) i t. d.

Toerp Jan, malarz holenderski, * 1860 na Jawie, studja odbywał w Lejdzie, stanął w rzędzie wybitnych pointelistów, szczególne mistrzowstwo okazał w obrazie „Broek in Waterland“. Odtąd malował pejzaże i portrety, które przypominały prymitywów. Postacie **T.** są idealizowane, ale posiadają niewysłowiony urok, szczególnie cudowne są jego główki dziecięce.

Tofano Edward, malarz włoski, * 1838 w Neapolu. Uczeń Morelli'ego zdobył sławę po za ojczyzną obrazem „Sami“, który w licznych reprodukcjach rozszedł się po świecie p. t. „Nareszcie sami“. Wykonał potym mnóstwo portretów i liczne pastele oraz akwarele. Większość jego prac znajduje się w Ameryce, w muzeum w Neapolu jest świetna „Mniszka“ (1865).

Togo, kolonja niemiecka w Afryce (ob.), na obszarze 87,200 klm. kw. liczyła w 1909: 975,000 m., w tym Europejczyków 330. Granice obecne ustalono po zawarciu umowy z Francją w 1897 i 1909, z Anglją w 1899. W l. 1897—98 wybuchły krwawe rozruchy, po stłumieniu ich kolonja otrzymała szereg stacji rządowych, reformę podatkową. W 1908 dochody i rozchody kolonji wynosiły 2,073,340 marek, metropolja nic już nie dodaje do **T.** Główne produkty wywozu: kauczuk, kukurydza, kakao, bawełna. Znaleziono pokłady żelaza i złota, ale dotąd nie rozpoczęto eksploatacji. Klęskę kolonji stanowi choroba śpiączki, której ulegają i Europejczycy. Por. Dove „Togo u. Kamerun“ (1909).

Togo Heihatchiro, admirał japoński, * 1857 (nie 1837 jak w gł. dz.), po wzięciu Portu Arthura został dowódcą największej eskadry japońskiej. Żadaniem jego było obserwować i pokonać wielką flotę rosyjską, którą Rosja wysłała z morza Bałtyckiego pod dowództwem Rożdziestwienskiego (ob. II supl.). Kampanja ta doprowadziła do pamiętnej bitwy pod Cuszymą (ob. II supl.), która wysunęła admirała **T.** na czoło marynarki japońskiej.

Togo Heihatchiro.

Tokarski Stanisław, napisał: „Lustracje“ (Lwów, 1905); „Dzielne dzieci“ (t., 1906); „Na wzburzonej fali“, „Opiekunowie“ (t., 1907), „Czcij pamięć ojca swego“, powieść dla ludu“ (t., 1912).

Tokarz Wacław, historyk polski, * 1873 r. w Częstochowie, gimnazjum ukończył tamże, uniwersytet w Krakowie, gdzie otrzymał doktorat filozofji. Od 1909 jest profesorem uniwersytetu Jagiellońskiego. Prócz rozpraw w czasopismach specjalnych ogłosił oddzielnie: „Ostatnie lata Hugona Kołłątaja“ (Kraków, 1905, 2 t.); „Galicja w początkach ery Józefińskiej w świetle ankiety rządowej z r. 1783“ (t., 1907); „Warszawa przed wybuchem powstania 17 kwietnia 1794“ (t., 1911).

Tokarzewski Szymon, uczestnik prac konspiracyjnych ks. Ściegiennego, zesłany został na Syberję z powodu wypadków 1846. Spędził 37 lat w więzieniach, w katordze i na wygnaniu. Spisane przez **T.** wspomnienia, ukazały się po jego śmierci w szeregu książek, zawierających barwne opowiadania z życia skazańców, a mianowicie: „Siedem lat katorgi. Pamiętniki 1846—1857“ (Warszawa, 1907); „Ciernistym szlakiem“, dalszy ciąg „Siedmiu lat katorgi“ (tamże, 1909); „Bez paszportu“ (t., 1910); „Pośród cywilnie umarłych“ (t., 1911); „W ucieczce“ (t., 1911); „Z roku 1863 i lat następnych“ (t., 1912); „Katorżnicy“ (t., 1912).

Tokio, stolica Japonji, w 1903 liczyło 1818656 m., w uniwersytecie w **T.** 1906 było 280 profesorów i 4,423 studentów; pism wychodziło 400.

Toksyny, jady pochodzenia bakteryjnego. Rozróżniamy eksotoksyny, wydzielane przez drobnoustroje na zewnątrz w podłożu płynnym lub w ustroju chorego człowieka (dyfteryt, tężec), i endotoksyny, zawarte wewnątrz komórki bakteryjnej. Przez uodparnianie zwierząt eksotoksynami, czyli t. zw. toksynami prawdziwemi, łatwo otrzymać surowice, zawierające znaczne ilości antytoksyn. Toksyny prawdziwe (eksotoksyny) łączą się w stosunku proporcjonalnym z antytoksynami. Bardzo trudno otrzymać przez uodparnianie antyendotoksynę.

Tolnai Ludwik, poeta i powieściopisarz węgierski, napisał nadto: „Ballady“ (1861), które zyskały wielki rozgłos; w formie ludowej „Poezje liryczne“ (1865), przejęte pesymizmem, silne w wyrazie. Tenże nastrój panuje w jego powieściach, z których najbardziej znane: „Panowie“; „Krew szlachetna“; „Pani baronowa“; „Pan burmistrz“; „Nowy Prefekt“; „Majątek do sprzedania“; „Potentaci wiejscy“ i in.

Tołłoczko Stanisław, chemik polski, * 1868 w Czelejewie gub. Grodzieńskiej, gimnazjum ukończył w Białej podlaskiej w 1888, uniwersytet w Warszawie 1893, w Gietyndze 1896 otrzymał doktorat. W 1896—97 był asystentem w Krakowie, 1896—905 nauczycielem gimnazjalnym. W 1905 został profesorem nadzwyczajnym chemji w uniwersytecie Lwowskim, 1909 profesorem zwyczajnym. Oprócz licznych rozpraw w języku polskim francuskim i niemieckim, umieszczanych prze,

ważnie w „Rozpr. Akad. Krakowskiej“, *Kosmosie*, „Zeitschrift für physikalische Chemie“, ogłosił oddzielnie wspólnie z L. Brunerem „Podręcznik chemji nieorganicznej“ (1905, 1907, 1909); „Podręcznik chemji organicznej“ (1909); „Co to są elektrony“ (1905).

Tołstoj Leon, hr., znakomity pisarz rosyjski, † 1910 w Astapowie, gub. Riazańskiej. Dn. 10 listopada potajemnie opuścił dom w towarzystwie dr. Makoweckiego, udał się początkowo do klasztoru Szarmadińskiego (gub. Kaluska), potym podążył dalej; w drodze jednak zachorował i zmuszony był 14 listopada zatrzymać się w miasteczku Astapowo; 18 listop. metropolita Antonjusz napróżno namawiał go telegraficznie, by pogodził się z cerkwią prawosławną. Skonał dn. 20 listopada. Powodem ucieczki z domu miała być chęć urządzenia sobie życia zgodnie z głoszonemi zasadami w jakiejś pustelni, zdala od wygód, przepychu i rodziny, która stawiała mu przeszkody w jego dążeniach humanitarno-religijnych. Św. Synod odmówił pogrzebu religijnego **T.** jako wyklętemu (24 lutego 1901). Na wiadomość o śmierci wielkiego pisarza i apostoła Duma 21 listopada przerwała posiedzenie, uniwersytety były nieczynne, z całej Rosji i zagranicy dążyli ludzie na pogrzeb **T.**, który odbył się 22 listopada w Jasnej Polanie. Na kilka lat przed śmiercią **T.** nie chciał przyjąć nagrody Nobla. Napisał nadto: „Preludjum Chopina“ (1898); „Polityka i religja“ (1894); „Królestwo niebieskie“ (1894, 2 t.), „Chrześcijaństwo i patrjotyzm“ (1895); „Listy do Polaków“ (1896); „Patrjotyzm i Pokój“ (1896); „Co to jest sztuka“ (1897); „Zmartwychwstanie“, powieść (1897; istnieje przekład polski); „Zastanówcie się“ (1904); „Szekspir. Studjum krytyczne“ (1906); „Znaczenie rewolucji rosyjskiej“ (1907). Po śmierci ukazały się: „Żywy trup“, dramat (1911) oraz 3 tomy dzieł, wydanych przez córkę Aleksandrę.

Tołstoj Leon, hr., pisarz rosyjski, trzeci syn poprzedniego, * 1871. Pierwsze jego nowele ukazały się 1891 w czasopismach. Z pism **T.** ważniejsze: „Dla dzieci“; „Lata głodowe“; „Preludjum Chopina“ jako odpowiedź na „Sonatę Kreutzerowską“ ojca; „Pożądani i uspokojeni“, powieść autobiograficzna; sztuki teatralne: „Szalone noce“, „Kulisy wojny“.

Tołwiński Gabrjel, astronom polski, * 1869, gimnazjum i uniwersytet ukończył w Warszawie. Ogłasza artykuły w *Wszechświecie*, *Zdrowiu* i innych pismach. Oddzielnie wydał: „O kalendarzu“ (1901); „O porach roku“ (1905); „O zaćmieniach słońca i księżyca“ (1902). Wykłada w szkołach średnich. W 1905 został członkiem Tow. astronomicznego w Petersburgu.

Tołwiński Mikołaj, wybitny architekt polski, profesor warszawskiej politechniki. Po ukończeniu petersburskiej akademji szt. p. przebywał w Odesie w l. 1884—900, gdzie wybudował wiele gmachów publicznych, zwłaszcza szkół miejskich. W 1889 za projekt konkursowy otrzymał od Ak. Petersburskiej stopień akademika. Na konkursach architektonicznych zdobył 23 nagrody i kilka odznaczeń honorowych. W 1900 mianowany profesorem Politechniki warszawskiej. Wybudował w Warszawie (Służewska № 3) dom w stylu secesji, który należy do najpiękniejszych gmachów warszawskich.

Tomaszewski Franciszek, fizyk polski, * 1852 w Brzeżanach w Galicji, gimnazjum ukończył tamże, uniwersytet we Lwowie; był nauczycielem w Przemyślu (1876—80), w Krakowie (1880—96), 1897—904 dyrektorem gimnazjum w Samborze, od 1905 we Lwowie. W 1901 wybrany na Sejm krajowy, 1905 do Rady miejskiej we Lwowie, t. r. został prezesem Tow. oświaty ludowej na Galicję wschodnią, 1907 prezesem polskiego Tow pedagogicznego, posłem do Rady państwa. Oprócz licznych artykułów ogłosił: „Przyczynek do znajomości stałej dielektrycznej płynów“ („Pam. Ak. Um.“, 1887 i „Ann. Wiedemanna“); „Helmholtza termodynamika działań chemicznych“ („Prace matem.“, 1889); „Chemja dla klas wyższych gimnazjalnych“; „Fizyka dla klas niższych“ i in.

Tomaszewski Władysław, ekonomista polski, napisał: „Polskie spółki parcelacyjne w W. Ks. Poznańskim, Prus zachodnich i Górnego Szląska“, „Rozwój polskich spółek zarobkowych i gospodarczych w W. Ks. Poznańskim, Prus zach. i na Gór. Szl.“ (Poznań, 1906); „Rozwój i ustrój Stowarz. kred. krótkotermin. w Królestwie Polskim“ (t., 1910).

Tomaszów, miasto powiatowe gub. Lubelskiej, w 1909 liczył 9,484 m., w tym: 43.27 żydów, 3,091 katolików, 2,066 prawosławnych. W powiecie Tomaszowskim w 1909 na 116,697 m. było: 51,684 katolików, 50,935 prawosławnych, 14,071 żydów, 7 protestantów. W 1907 % katolików wynosił 44·3%, wobec 43·5% z 1897, natomiast prawosławnych spadł z 43·2% (1897) do 43·6% w 1907. Skład narodowościowy powiatu **T.** podług spisu powszechnego: 49·6% Rusinów, 36·5% Polaków, 11·1% Żydów, 2·1% Wielkorosjan.

Tomec Henryk, malarz czeski, * 1863 w Pradze, kształcił się w Wiedniu i Paryżu. Ważniejsze prace: „Przed jarem“; „Z kraju morawskiego“ i in., w duchu modernistycznym; nadto ilustracje do wyd. „Austr.-węgierska monarchja“. Otrzymał kilka nagród w Wiedniu i Paryżu.

Tomicki Piotr.

Tomek Wacław, historyk czeski, † 1905 w Pradze.

Tomicki Piotr, biskup krakowski i podkanclerzy w. kor., ob. art. w gł. dziele.

Tomicz Sima, filolog serbski, * 1867, † 1903, był profesorem lingwistyki w Belgradzie. Najważniejsze prace jego dotyczą djalektologji starej Serbji i Macedonji.

Tomkowicz Stanisław, polski historyk kultury i prezes konserwatorów zabytków Galicji zachodniej, napisał nadto: „Bielany", „Kultura Krakowa", „Zamek w Pieskowej Skale" (Kraków, 1904); „Style w architekturze kościelnej" (Warszawa, 1904); „Galerja portretów biskupów krakowskich w krużgankach klasztoru O.O. Franciszkanów" (Kraków, 1905); „Raciborowice" (t., 1906); „Wewnętrzne urządzenie zamku krakowskiego i jego losy", „Z wycieczki do Królestwa Polskiego", „Malarstwo w Polsce" (t., 1907); „Kollegjata św. Jana Chrz. w Skalmierzu. Reszty romańskiej budowy" (t., 1908); „Piękność miast i ich ochrona", „Prawda o Barbarze Ubrykównie" (t., 1909); „Zabytki sztuki w klasztorze Karmelitanek na Wesołej w Krakowie", „Z życia na Wawelu" (t., 1910); „Przyczynki do historji kultury Krakowa w pierwszej połowie XVII w." (Lwów, 1912).

Tomska gubernja w Syberji zachodniej (ob.), na 857,682 klm. kw. liczyła w 1908: 2,537,800 m.; 86% Wielkorosjan, 5·5% Małorusów, reszta Tatarzy, Kałmucy, Ostjacy, Samojedzi i inni. Polaków w 1897 było osiadłych 6.377; 90·5% prawosławnych, 100,000 raskolników, 40,000 mahometan, 26,000 pogan Główne miasto, Tomsk, 67,419 m.

Tondos Stanisław, akwarelista polski, * 1854 w Krakowie. Studja odbywał w Krakowie, Wiedniu i w Monachjum. Wystawia od 35 lat w Krakowie, Warszawie, Lwowie i zagranicą swoje prace akwarelowe, powszechnie znane widoki Krakowa i okolic. Za szereg pocztówek z widokami Krakowa otrzymał medal na wystawie paryskiej 1900.

Tonkin, kolonja francuska w Indjach zagangesowych (ob.). Potworzono na granicy chińskiej w 1891 cztery terytorja wojskowe: Lang-Son, Cao-Bang, Ha-Giang i Lao-Kay, w celu walki z bandami korsarzy. Po uspokojeniu kraju terytorjum Lang-Son w 1905 przeszło pod zarząd cywilny, II, III i IV terytorjum jeszcze pozostało, ale w 1906 pod względem organizacji finansowej poddano je naczelnemu rezydentowi w **T.** W l. 1901—06 zbudowano nową kolej z Haiphong do Laokai (389 klm.), przedłużeniem jej będzie kolej z Yunnan do Yünnasen (462), w kraju miejscami pustynnym i niezamieszkałym (ob. nadto Francuskie-Indo Chiny w II supl).

Tönnies Ferdynand, filozof i socjolog niemiecki, * 1855 w Rieg w Szlezwigu, studja od 1872 odbywał w Jenie, Lipsku, Bonn i in., habilitował się 1881 w Kilonji do filozofji, 1891 otrzymał tytuł profesora. W 1908 mianowany profesorem nadzwyczajnym ekonomji politycznej i statystyki, 1909 zwyczajnym prof honorowym. Razem z W. Förster em, Jerzym Giżyckim i in. założył w 1892 Tow. niemieckie kultury etycznej. W swojej teorji odróżnia spólnotę, jaką tworzył pierwotny, organiczny, komunistyczny typ najstarszego współżycia ludzkiego, od społeczeństwa, jako mechanicznego, indywidualistycznego typu, który się z tamtego rozwinął. Napisał: „Gemeinschaft und Gesellschaft, Abhandlungen des Kommunismus und Sozialismus als empirischer Kulturformen" (1887 i 1909); „Ethische Kultur und ihr Geleite" (1892); „Hobbes' Leben und Lehre" (1896); „Der Nietzsche-Kultus" (1897); „Philophische Terminologie in psychologisch-soziologischer Ansicht" (1906); „Die Entwickelung der sozialen Frage" (1907). Wydał nadto nieogłoszone pisma Hobbesa.

Topinard Paweł.

Topinard Paweł, lekarz i antropolog francuski, † 1911 r. w Paryżu. Od 1876 był profesorem w Szkole antropologicznej w Paryżu, od 1880 sekretarzem generalnym Tow. antropologicznego i redaktorem *Revue d'antropologie* (1880). Ogłosił nadto: „Sur la classification des races humaines" (1878); „Sur la nation de race en anthropologie" (1879); „les Dernières Etapes de la généalogie de l'homme" (1888) i wiele in.

Tor, Th. pierwiastek chemiczny (ob.). Hahn wykrył w **T.** substancję promieniotwórczą, którą nazwał **T.** X, perjod przemiany tego **T.** X wynosi 3.6 dnia; wysyłając promienie X, przekształca się **T.** X w emanację **T.**, której perjod sięga 54 sekund. Na emanacji **T.** Rutherford w 1902 poraz pierwszy stwierdził materjalną istotę emanacji; emanacja **T.** jak i radu, jest to gaz nie czynny, skrapla się około—130°, C. atomowy jej, około 220; w dalszym ciągu przemian wytwarzają się **T.** A, B i C, ostatni wydziela promienie α, β i γ i daje nieznany produkt, być może, że jest nim ołów. Przy przeróbce minerału torjanitu cejlońskiego, zawierającego około 78% ThO_2, Hahn natknął się na ciało promieniotwórcze, które już nie było **T.**, a okazywało 200,000 razy silniejszą promieniotwórczość, niż zwykły Th. Ciało to tworzyło ThX i wydzielało zwykłą emanację torową, musiano mu więc wyznaczyć miejsce przed ThX, a nazwano ją radjotorem. Następne badania doprowadziły do wniosku, że radjotor nie może być bezpośrednim produktem Th i że musi być jeszcze jeden przejściowy produkt nieczynny. Hahn go nazwał mezotorem. Wobec tego szereg genetyczny **T.** będzie taki: **T.** ciężar atomowy 232,42, perjod 109 lat; mezotor, C. atomowy?,

perjod około 7 lat, radjotor, c. at 228 (?), perjod ok. 2 lat, wysyła promienie α; tor X, c. at. 234 ?, perjod 3·6 doby, wysyła pr. α; emanacja **T.** c. at. ok. 230, p. 54 sekund, wysyła pr. α; **T.** A. c. at. 216(?); p. 10·6 doby, wysyła β.; **T.** C, c. at? perjod kilka sekund, wysyła promienie α, β, γ, wreszcie ciało nieczynne, przypuszczalnie ołów.

Torchi Ludwik, kompozytor i pisarz muzyczny włoski, * 1858 w Moriano; jest profesorem w liceum muz. w Bolonji. Liczne prace historyczno-muzyczno **T.** posiadają dużą wartość naukową. Napisał szereg utworów kościelnych i kilka oper.

Terelli Achille, dramaturg włoski, wydał nadto: „Poesia“ (1910).

Torelli Viollier Maria (pseud. *Marchesa Colombi*), autorka włoska, * 1846 w Nowarze, napisała romanse: „Troppo tardi“; „il Tramonto di un ideale“; „le Gioie degli altri“; „In risaia“ i in.

Torlonia Anna Maria, żona Don Guilio Borghese, † 1901.

Tornielli-Brusati Luigi, hrabia, dyplomata włoski, * 1836 w Nowarze, † 1908 w Paryżu. Jako ambasador w Paryżu doprowadził do zawarcia traktatu handlowego między Francją i Włochami.

Torraca Francesco, krytyk i historyk włoski, * 1853 w Pietrapertosa, od 1904 profesor literatury włoskiej w uniwersytecie neapolitańskim. Napisał: „Studi di storia leteratura napoletana“ (1884); „Studi sulla lirica italiana del duecento“ (1902); „Scritti critici“ (1907) i in.

Torrens William T. M. Callagh, polityk i pisarz angielski, † 1894 w Dublinie.

Torresani Karol, br., powieściopisarz niemiecki, * 1846 w Medjolanie, † 1907 Tarbole nad jeziorem Garda. Był oficerem, odbył kampanję 1866. Nowele i powieści **T.** z życia wyższych sfer towarzyskich cieszyły się wielkim powodzeniem i miały wiele wydań; ważniejsze z nich: „Mit tausend Masten“ (1890); „Die Juckerkomtesse“ (1891); „Wiener Kunstlerroman“ (1893) i t. d.; jest też autorem świetnych opowiadań żołnierskich: „Ibi ubi“ (1894); „Aus drei Weltstädten“ (1896); „Pentagramm“ (1904) i in.; pisał również komedje.

Torriani, ob. Torelli Viollier Marja.

Toruń, miasto powiatowe w reg. Kwidzyńskiej w Prusach zachodnich, w 1905 liczył 31,801 m., w tym 17,510 protestantów, 13,023 katolików, 1,092 żydów; w 1906 po wcieleniu wsi Moker ludność **T.** dosięgła 43,435 m. Podług spisu 1900 na 29,635 m. Polacy stanowili 26·2%, dwujęzyczni 3·2%. W powiecie wiejskim Toruńskim na 66,664 m. Polacy stanowili 53·3%, dwujęzyczni 1·8%, a w 1905 katolicy 57·0%, protestanci 42·2%, inni 0·8%.

Toth Béla, publicysta i powieściopisarz węgierski, syn *Kolomana* **T.** (ob.), * 1857 w Peszcie, † 1907 tamże. Należał do wybitniejszych dziennikarzy, pisał nadto popularne dzieła przyrodnicze oraz powieści i nowele, jak: „Historje tureckie“, „Gul-baba“ i wiele in. Uchodził za jednego z najlepszych stylistów młodych Węgier.

Touchard Karol, admirał francuski, * 1844, w 1865 był już dowódcą krążownika, 1888 kapitanem, 1894 kontr-admirałem i szefem sztabu w marynarce, wice-admirałem 1902, w 1905 dowodził eskadrą morza Śródziemnego. W 1906 łącznie z flotą hiszpańską kierował demonstracją morską przed Tangierem. 1907 został ambasadorem w Petersburgu.

Toula Franciszek, gieolog niemiecki, * 1845 w Wiedniu. W 1875 habilitował się w politechnice do paleontologji, 1880 został nadzwyczajnym, a 1884 zwyczajnym profesorem mineralogji i gieologji tamże. Napisał „Lehrbuch der Geologie“ (1906); „Geologische Untersuchungen im Östlichen Balkan“ (1896) i in.

Toulouse Edward, francuski fizjolog i psycholog, * 1865 w Marsylji, profesor „Ecole des hautes études“ w Paryżu. Napisał: „Causes de la folie“ (1895); „Émile Zola“ (1896); „Traitement de l'epilepsie par les bromines et l'hyperchloruration“ (1900); „les Conflits intersexuels et sociaux“ (1904); „Technique de psychologie expérimentale“ (1905).

Tournès Stefan, malarz francuski, * 1857 w Bordeaux. Uczeń Canabela, w obrazach swych do wirtuozowstwa doprowadził grę światła w pokoju zamkniętym i refleksy świetlne na ciele kobiecym. Ważniejsze obrazy: „Śpiąca kobieta“ (1882); „Poranek“ (1887); „Rozbierająca się kobieta“ (1890); „Kobieta przed lustrem“ (1905); „Wnętrze“ (1906) i in. Muzea paryskie i prowincjonalne francuskie posiadają wiele jego płócien.

Tournier Wiktor Ferdynand, polityk i pisarz francuski, * 1855 w Pamiers, † 1910 w Usatte-es-Bains. Był współpracownikiem *Republique française* za Gambetty, później innych dzienników a jednocześnie adwokatem. Następnie został bibljotekarzem w ministerjum oświaty, a od 1898 deputowanym parlamentu. Ogłosił oddzielnie: „le Chansonnier provençal“ (1886); „Gambetta“ (1892); „l'Epopée garibaldienne“ (1893); „Vadier“ (1896); „la Fin des Conventionnels“ (1901); „les Félibres de Paris“ (1905) i in.

Toutain Juljusz, historyk i archeolog francuski, * 1865, profesor historji starożytnej w Caen. Główniejsze prace **T.** dotyczą historji i archeologji Afryki północnej: „les Cités romaines de la Tunise: Essai sur l'hisorie de la colonisation romaine dans l'Afrique du Nord“ (1895); „De Saturni dei in Africa romana culta“ (1894); „l'Inscription d'Henchir-Mettich“ (1897); „Nouvelles observations sur l'inscription d'Henchir-Mettich“ (1889); „Inscriptiones graecae ad res romanas pertinentes“ (1906) z R. Cagnat.

Toutée Jerzy, oficer i podróżnik francuski, * 1855 w Saint-Fargeau, odbył 1881 kampanję tuniską, poczym w randze kapitana był w Tonkinie, następnie służył w Afryce, gdzie prowadził badania i odbył podróż w okolice Nigieru; 1900 wyznaczony do wytknięcia granicy francusko-angielskiej między Dahomey'em i Nigerją. Wicedyrektor szkoły wojskowej, pułkownik 1905, ogłosił „Du Dahomey au Sahara, la nature et les hommes“ (1899); „Dahomey, Niger, Touareg“ (1899). W 1906, minister wojny, gen. Picquart, powołał go na szefa gabinetu.

Tovote Heinz, powieściopisarz niemiecki, ogłosił nadto: „Die rote Laterne“ (1900); „Die Leichenmarie“ (1902); „Klein Inge“ (1905) oraz dramat „Ich lasse dich nicht“ (1905).

Towarzystwo Demokratyczne Polskie, zostało założone 17 marca 1832 r. Dzieliło się ono na sekcje, i jedną z sekcji wybierano corocznie jako sekcję centralną do 1835, kiedy na czele **T. D.** stanęła Centralizacja. Pierwsza Centralizacja, która przebywała w Poitiers, składała się z 9 członków, od 1837 tylko z pięciu. Po przeprowadzonej dyskusji w całym **T. D.**, ogłosiła ona w grudniu 1836 r. słynny Manifest, (ob. II supl.). Towarzystwo wydawało; *Demokratę Polskiego*, organ agitacyjny, i *Pismo Towarzystwa Demakratycznego Polskiego*, zawierające poważne naukowe artykuły. Nadto Heltman i Janowski wydawali: *Przegląd dziejów Polski*, ogłaszający bardzo ważne dokumenty, których drukowania nie dopuściłaby krajowa cenzura. Z powodu nastroju wojennego, jaki był zapanował w 1840 r. w Europie, Centralizacja przeniosła się z Poitiers do Wersalu, ażeby być bliżej Paryża i mieć szybsze i dokładniejsze wiadomości polityczne. W tymże roku weszła ona w ściślejsze stosunki z Poznańskim, skąd naglono ją do czynnego wystąpienia. Centralizacja czyniła przygotowania do zbrojnego powstania i otworzyła kursy wojskowe, wydawała regulaminy, wysłała kilku członków na naukę do fabryk broni i prochu, lecz uważała, że inne prowincje polskie nie były dostatecznie przygotowane, i zwlekała z terminem wybuchu. W paźdz. 1844 został powołany do Centralizacji L. Mierosławski, przeznaczony na naczelnego wodza ruchu zbrojnego. W 1845 r. za zgodą Centralizacji wyznaczono termin wybuchu na miesiąc luty 1846 r. Pomimo nieudanej rewolucji liczba członków **T. D. P.** wzrosła prawie w dwójnasób w 1847. Kiedy w 1848 r. rozpoczął się ruch rewolucyjny w Poznańskim i w Galicji, Centralizacja rozwiązała się, a na jej miejsce ustanowiono Komisję wykonawczą dla załatwienia spraw miejscowych i utrzymywania stosunków z rządem rewolucyjnym francuskim. W czerwcu jednak tegoż roku wznowiono Centralizację z miejscem pobytu w Paryżu, objęli w niej czynność: Sznajde Fr., Worcell St. i W. Darasz. Z powodu olbrzymiej manifestacji 13 czerwca 1849 r. przeciwko wyprawie wojennej do Rzymu, rozwiązano stowarzyszenia polityczne i w ich liczbie także **T. D. P.** Dwuch członków Centralizacji, Darasza i Worcella, wydalono z Francji. Udali się oni do Londynu i przybrawszy jako trzeciego członka Jana Kantego Podoleckiego, utworzyli mały komplet Centralizacji. Głównym ich zadaniem było utrzymanie bytu **T. D.** przez mianowanie mężów zaufania i wznowienie *Demokraty Polskiego*, jako organu całego towarzystwa. Nadto weszło ono w ścisły stosunek z zawiązanym w Londynie Centralnym komitetem „Demokracji Europejskiej“. Podczas wojny Wschodniej (1853—56), rozwinęła Centralizacja, wspierana przez Kossutha, olbrzymią agitacją w Anglji. W 1857 do składu Centralizacji powołano Z. Miłkowskiego. Ostatecznie w 1863 rozwiązała się ona. W następnych latach na emigracji usiłował wskrzesić dawne **T. D. P.** L. Mierosławski (ob. II supl.). Ostatecznie w końcu 1869 **T. D. P.** rozprzęgło się.

Towarzystwo Szkoły Ludowej, instytucja społeczno-oświatowa w Galicji, która wielce się przyczyniła do podniesienia oświaty i dążeń kulturalnych wśród ludu, skutecznie zwalcza analfabetyzm i w okolicach narodowo zagrożonych podtrzymuje poczucie narodowe ludu. **T. S. L.** w 1909 składało się z 247 kół, liczących 24,134 członków; bilans dochodził do miljona koron. Najważniejszą rubrykę dochodów stanowią zasiłki Sejmu, miast, powiatów i różnych zakładów, dalej „wpływy kół i związków okręgowych“ 32,000 kor., dary, składki, wkłady z „darem narodowym 3 maja“ (40,000 kr.), przedsiębiorstwa, przynoszące $^1/_4$ część dochodów (200 tys. kor.) jak: kartki, marki, telegramy **T. S. L.**, procenta sprzedażne od kupców, kalendarze i loterja. **T. S. L.** utrzymuje 4 duże szkoły ludowe na zagrożonych od niemczyzny kresach (7-kl. wydziałową w Białej, 6-kl. z 8-letnim kursem w Morawskiej Ostrawie i 4-klasowe w Leszczynach i Hałeszowie), seminarjum nauczycielskie męskie w Białej, 32 szkoły jednoklasowe, 92 szkoły początkowe w okolicach ruskich, 113 kursów dla analfabetów, (w 1910: 3,500 uczących się), 10 ochronek, 18 burs (szczególnie wspaniała we Lwowie założona z daru grunwaldzkiego 1910), 22 domy ludowe wiejskie i 5 miejskich, 1496 czytelni (w 1910 w 1306 czytelniach było 300,000 książek o 400,000 tomach i 3,773 czasopism); odczytów urządzono w 1910: 6,400. Nadto **T.S.L.** założyło szkołę handlową i uzupełniającą przemysłową w Tarnopolu i Morawskiej Ostrawie oraz 21 kursów kilkotygodniowych lub kilkomiesięcznych przemysłowo-handlowych w różnych stronach kraju, z największym uwzględnieniem kresów. Poza popieraniem przemysłu ludowego i robót kobiecych ręcznych zorganizowano kursa rzemieślnicze w Kołomyi (malarstwo, rysunki, geometrja i t. d.) i w Bebechach pod Brodami (przemysł drzewny), niższą szkołę rolniczą przy

akademji w Dublanach i w Zaleszczykach kurs ogrodnictwa. **T. S. L.** urządza nadto dla ludu obchody narodowe, przedstawienia sceniczne i t. d.

Towiański Kazimierz, syn *Andrzeja* **T.** * 1842 w Ostendzie, † 1912 w Krakowie. Po skończeniu politechniki w Zurychu, brał udział w powstaniu 1863, był inżynierem we Włoszech później dyrektorem cukrowni w Królestwie. Jako ulubiony chrześniak Mickiewicza, bawił dłuższy czas, dzieckiem będąc, w domu wieszcza w Avignon. Utrzymywał stosunki z kołem towiańczyków, śród których jest kilku Włochów.

Toynbee Arnold, angielski reformator społeczny, * 1852 w Londynie, † 1883 w Wimbledon, studjował filozofję, historję i ekonomję polityczną w Oksfordzie i został 1878 profesorem tamże; główna jego praca, która ukazała się dopiero po śmierci. „Lectures of the industrial revolution of the XVIII century in England“ (1884, ost. wyd. 1908). Współczując losowi klas niższych, cały wolny czas poświęcał biedakom wschodnich dzielnic Londynu, pocieszał ich i dbał o poprawę ich położenia materjalnego i moralnego. Przyjaciele po śmierci jego w 1884 założyli **T.**-Club, który w Whitechapel ufundował **T.** Hall, rodzaj klubu stanowiącego punkt centralny dla wszelkich dążności, skierowanych ku oświacie ludu (ob. Settlement w II supl.). Por. Lord Milner „Arnold **T.**, reminiscences“ (1901).

Trabert Wilhelm, meteorolog niemiecki, * 1863 w Frankenbergu, 1902 został profesorem w Innsbrucku, w 1908 profesorem i dyrektorem Instytutu meteorologicznego w Wiedniu. Wydał: „Isothermen von Osterreich“ (1901); „Meteorologie und Klimatologie“ (1905) i in.

Traherne Tomasz, poeta angielski, * przypuszczalnie 1636 w Hereford jako syn szewca, † 1674, studja teologiczne odbywał w Oksfordzie, 1657 został rektorem w Eredenhell. Niedrukowane wiersze **T.** wydał dopiero w 1903 w Bertram Dobell; wzbudziły one ogólny podziw z powodu filozoficznej treści i oryginalności obrazów. Podobnie jak w XIX w. Walt Whitman, wielbił **T.** piękno ciała ludzkiego i jego popędy oraz nie uznawał grzechu pierworodnego. Wydać swoje poezje i szkice przeszkodziła mu śmierć; chciał im nadać tytuł „De rerum natura“.

Trajanow W. T., poeta bulgarski, poezje jego w duchu modernistycznym odznaczają się świeżością i oryginalnością. Główniejsze utwory: „Via dolorosa“, „Regina Martyrum“, „Piesni na noszczta“, „Trizwuczie na smrt'ta i t. d.

Transcendentalizm, kierunek filozoficzny, reprezentowany głównie przez Emersona. Doktryna ta nie tworzy zamkniętego systemu pojęć i wierzeń, cechuje ją pewien mistycyzm moralny, tendencja do upatrywania jedności w Bogu, człowieku i naturze oraz ufność, jaką pokłada w uczuciu jednostkowym. Do głównych transcendentalistów prócz Emersona, należą: Jerzy Ripley, Margaret Füller, Teodor Parker, Hawthorne i in.

Transwal, państwo związkowe Afryki południowej angielskiej, na obszarze 304,913 klm. kw. w 1909 liczył 13,999,530 m., w tym białych 297,000. W 614 szkołach dla białych było 43,104 uczniów; w 10 szkołach dla kolorowych 1,347 uczniów. Produkcja złota w 1909 wynosiła 7,280,542 uncji. Djamentów wydobyto w 1908 za 1,549.815 f. szt., kopalnie węgla kamiennego, eksploatowane od 1897, w 1908 dały 3,012,693 tonn węgla. Handel w 1908 w rubryce przywozu dał 16,196,692 f. szt., wywozu 33,323,590 f. szt., przyczym złota wywieziono za 29,615,059 f. szt. (ob. nadto Południowo afrykańska unja w II supl.). *Dzieje.* Pod koniec marca 1905 **T.** otrzymał ustrój przedstawicieli dość ograniczony, który nie zadowolnił ludności. W marcu 1906 **T.** przystąpił do unji celnej południowo-afrykańskiej. W sierpniu 1906 **T.** otrzymał nową konstytucję, zapewniającą samorząd kraju. Rada stanu ustawodawcza (izba wyższa) składa się z 15 członków na pierwsze 5 lat mianowanych, następnie wybieranych. Zgromadzenie ustawodawcze (izba niższa) w składzie 69 członków, wychodzi z powszechnych wyborów ludności białej bez cenzusu. Obrady mogą być prowadzone w języku holenderskim i angielskim. Wszystkie ustawy podlegają zatwierdzeniu gubernatora, nadto korona ma prawo *veta* w ciągu 2 lat. Pierwszy gabinet parlamentarny ukonstytuował się w marcu 1907; premierem został Ludwik Botha. Następne dzieje ob. Południowa afrykańska unja. Por. Amery, „History of the War in South Africa“ (1909); Reclus, „l'Afrique australe“.

Trarieux Gabrjel, pisarz francuski, syn *Jakóba Ludwika* **T.**, * 1870 w Bordeaux, studja prawne i literackie odbywał w Paryżu i Lipsku. Był współpracownikiem *l'Art et la Vie*, *Revue d'art dramatique.* Napisał dwa tomy poezji: „la Chanson du prodigue“ (1892) i „la Coupe de Thule“ (1895); tom krytyk teatralnych „la Lanterne de Diogene“ (1902); zbiór szkiców „les Petites Provinciales“ (1904). Jako autor dramatyczny prócz tomu „les Vaincus“ zawierającego dwa dramaty, „Hypatie“ i „Savonarole“ ogłosił: „Joseph d'Arimathie“ (1898); „Sur la foi des traités“ (1900); „la Guerre au village“ (1903); „la Robe blanche“ (1904); „l'Otage“ (1907); „l'Alibi“ (1908); „la Dette“ (1909). W dramatach swoich, porusza sprawy polityczne i religijne, to samo i w powieściach, z których głośna „Elie Greuze“ (1907), oparta jest na sprawie Dreyfusa.

Trarieux Jakób Ludwik, adwokat i polityk francuski, * 1840 w Aubeterre, † 1904 w Paryżu. Adwokat w Bordeaux i prezes zgromadzenia adwokackiego, obrany został 1879 deputowanym, zasiadł na ławach lewicy republikańskiej, 1888 wszedł do Senatu. W 1895 powołany na ministra sprawiedliwości w gabinecie Ribota. Należał do

najczynniejszych rzeczników rewizji procesu Dreyfusa (ob.) i założycieli „Ligi praw człowieka i obywatela“ (ob. II supl.), której był pierwszym prezesem. Na tym stanowisku orędował na rzecz Finlandczyków, Ormian i t. d.

Traub Godfred, niemiecki teolog protestancki, * 1869, od 1901 pastor w Dortmundzie. Napisał: „Ethik und Kapitalismus“ (1909, II wyd.); „Arbeit und Arbeiterorganisation“ (1905); „Gott und Welt, Andachten“ (1908) i wiele in.

Traube Ludwik, filolog niemiecki, * 1861 w Berlinie, † 1907 w Monachjum, studja odbywał w Gryfji i Monachjum, gdzie 1888 habilitował się, 1900 został tam nadzwyczajnym, 1901 zwyczajnym profesorem filologji łacińskiej wieków średnich. Średniowieczna filologja łacińska oparta na dociekaniach historycznych i paleograficznych jest do pewnego stopnia stworzona przez **T.** Należał od 1897 do redaktorów „Monumenta Germaniae“ w których ogłosił „Poetae latini aevi Carolini Tom. III“ (1886—96); napisał nadto: „Karolingische Dichtungen untersucht“ (1888); „O Roma nobilis“ (1891); „Textgeschichte der Regula St. Benedicti“ (1898); „Nomina sarca“ (1908). Wykłady i odczyty **T.** wydał F. Boll (1909).

Traugutt Romuald.

Traugutt Romuald, * 1826 we wsi Szostakowie gub. Grodzieńskiej. Ukończył gimnazjum w Swisłoczy. Od 1844 r. służył w wojsku rosyjskim w saperach. Następnie wziął dymisję, ożenił się z wnuczką Kościuszki i zamieszkał w majątku swoim, Ostrowie, w powiecie Kobryńskim. Kiedy w 1863 rozpoczęło się powstanie na Litwie, odznaczył się jako dzielny dowódca partyzantów w bitwach pod Horkami, na drodze kobryńsko-pińskiej, 17 i 22 maja. Objął dyktaturę nad całym powstaniem 17-go października z zamiarem przetrzymania przez zimę. Aresztowany 11-go kwietnia 1864 r., umarł na szubienicy 5 sierpnia. Marjan Dubiecki opisał szczegółowo jego czynność dyktatorską.

Traversi Antona Giannino, komedjopisarz włoski, * 1861 w Medjolanie. Napisał „la Mottina dopo,“ „Per vanita,“ „Dura lex,“ „Olimpio,“ „Amica,“ „Viaggio di nozze,“ nadto szereg nowel satyrycznych. Brat starszy *Kamil T.*, * 1857 w Medjolanie, krytyk i dramaturg; z komedji jego najlepsze: „le Rozeno“ i „Parassitti“.

Trawiński Florjan, urzędnik franc. ministerjum oświaty, † 1906 w Paryżu.

Trąmpczyński Włodzimierz, dziennikarz i literat polski, napisał nadto: „Albanja i Macedonja“ (Warszawa, 1903); „Oblężenie Paryża“ (t., 1905); „Dwa powstania poznańskie, 1846 i 1848“; „Henryk Dąbrowski i legjony polskie,“ „Historja Polski od czasów najdawniejszych do chwili obecnej“ (t. 1907); „Dzieje narodu naszego w krótkości opisane,“ „Grzegorz Józef Chłopicki i wojna 1830—31,“ „Pod Pieskową skałą. Opowieść na tle wypadków 1863 r.“ (Warszawa, 1908); „Częstochowa“ (t. 1909); „Gdy Jagiełło szedł na Niemce,“ „Książe Józef Poniatowski“ (t. 1910); „Nad Wartą i Notecią“ (t. 1911).

Trąmpczyński Wojciech, polityk polski, jest adwokatem i notarjuszem w Poznaniu, w 1910 został obrany posłem na sejm pruski, a 1912 do parlamentu Rzeszy niemieckiej. Napisał poważną broszurę przeciwko wywłaszczeniu „Recht muss Recht bleiben“.

Trąmpczyński Wojc.

Trąpczyński Hipolit, z zawodu leśniczy, należał do spisku, który miał uwolnić więźniów z cytadeli poznańskiej. Miało to nastąpić z 3 na 4 marca 1846. Skazany na 25 lat więzienia, został uwolniony przez rewolucję 1848.

Treadwell Franciszek Pearson, chemik szwajcarski, * 1857 w Porsmouth, profesor w politechnice zurychskiej, wydał „Qualitative Analyse“ (1908, VI wyd.); „Quantitave Analyse“ (1908, IV wyd.; przekład polski L. Brunera, Kraków 1907); „Tabellen zur qualitative Analyse“ z V. Meyerem (1907, VI wyd.; polski przekład).

Tremeau Karol Ludwik, generał francuski, * 1849 w Vandenesse, służył w kawalerji, 1902 został generałem dywizji, wkrótce potym powierzono mu dowództwo korpusu. Na wielkich manewrach 1908 kierował jedną z dwuch armji. Z tego powodu mianowany był 1909 głównodowodzącym całej armji i wiceprezesem Wyższej rady wojskowej.

Tremo Eljasz, przyjaciel i adjutant Henryka Dąbrowskiego, przyczynił się niemało do utworzenia legjonów, w których wraz z bratem swoim, Pawłem, odbywał służbę. W kampanji neapolitańskiej 1798 r. został zamordowany przez podburzoną ludność.

Trepied Jan Karol, astronom francuski, * 1845 w Paryżu, † 1907 w Algierze, dyrektor obserwatorjum w Algierze, od 1906 członek Akademji. Z prac **T.** ważniejsze: „Catologue photographique du ciel“ (1904); „Tables et cartes d'occultation“ (1905); i in.

Trepow Dymitr, rosyjski generał i mąż stanu, * 1855, † 1906 w Petersburgu. Skończył korpus paziów, brał udział w wojnie tureckiej 1877, został ober-policmajstrem moskiewskim 1896 i wtedy przy pomocy Zubatowa, oficera żandarmerji, zorganizował robotników moskiewskich na

gruncie spraw ekonomicznych, by ich uchronić od wpływów rewolucjonistów. Organizacje te później weszły na drogę strajkowo-rewolucyjną. W styczniu 1905 mianowany generał-gubernatorem petersburskim, miał przeważający wpływ na całą politykę wewnętrzną Rosji. Wznowił represje, które osłabły za Światopełka-Mirskiego (ob. II supl.), zwalczał zamiar zwołania przedstawicielstwa narodowego. W maju 1905 obok dawnego urzędu otrzymał nominację na wiceministra spraw wewnętrznych, a w listopadzie t. r. na komendanta pałacowego. Stale zwalczał politykę Wittego, ale 1906 zmienił poglądy i był przeciwnikiem rozwiązania I Dumy.

Tresić-Praviczić Antoni, poeta i polityk chorwacki, * 1867 w Brbaniu na wyspie Lesina, studja filozoficzne ukończył w Wiedniu, poczym był dziennikarzem w Zagrzebiu. W 1904—07 poseł na sejm dalmacki, następnie do parlamentu wiedeńskiego, jest zwolennikiem zbliżenia łacińsko-słowiańskiego. Napisał zbiory poezji: „Glasovi s mora Jadranskoga“ (1891); „Gjuli i sumbule“(1904); „Sutonski soneti“ (1904); „Valovi misli i czuvstva“ (1904); dramaty: „Ljudovit Posavski“ (1893); „Katarina Zrinska“ (1899); z jego tetralogji z czasów rzymskich ukazały się 3 części: „Sprzysiężenie“ (1903); „Wygnanie Cycerona“ (1908); „Erynje“ (1903); nadto pisuje nowele, wrażenia z podróży i rozprawy filozoficzne.

Treter Mieczysław, literat polski, napisał: „Przyjaciel Słowackiego Wojciech Korneli Stattler,“ „Zbiór szopek w Bawarskim muzeum narod. w Monachjum“ (Lwów, 1909); „Katalog wystawy mistrzów dawnych,“ „Pamiątki po Słowackim w muzeum im. Lubomirskich we Lwowie“ (t., 1910); „January Suchodolski—korespondencja artysty z l. 1849—69,“ „Typy ludowe Fr. Tepy“ (t., 1911).

Tretiak Józef, polski historyk literatury, profesor uniwersytetu krakowskiego, ogłosił nadto: „W obronie własnej książki“ (Kraków, 1904); „Najświętsza Panna w poezji polskiej“ (t., 1904); „Mickiewicz i Puszkin, studja i szkice“ (Warszawa, 1906); „Mickiewicz i Domejko“ (1906, I wyd.; 1908, II wyd.); „Mickiewicz jako redaktor *Trybuny ludów*“ (1907); „Goethe i Hakata“ (Kraków, 1908); „Bohdan Zaleski do upadku powstania listopadowego, 1807—1831“ (Kraków, 1910) i in.

Trevelyan Jerzy Otto, polityk i pisarz angielski, w 1897 usunął się od życia politycznego, wydał nadto: „the American revolution“ (1905—1907); „Interludes in verse and prose“ (1905); „Garibaldi's Defence of the Roman Republic“ (1907).

Treviso, miasto włoskie (ob.), w 1908 liczyło 33,987 m.

Trewir, miasto w Prusach (ob.), w 1905 liczył 46,709 m.

Trębacz Maurycy.

Trębacz Maurycy, malarz polski, * 1861 w Warszawie, kształcił się pod kierunkiem Gersona i Kamińskiego, następnie w Krakowie i Monachjum. Z prac ważniejsze: „Rekonwalescentka“; „Z życia monachijskiego“; „Samarytanin“; „Smętne myśli“; „Jankiel cymbalista“; „Tryptyk z życia żydów“. Otrzymał medale: bronzowy—w Paryżu i we Lwowie, mały złoty w San Francisco. Prócz tego Trębacz namalował wiele portretów. W zbiorach Warsz. tow. z. szt. p. jest portret Wrotnowskiego pędzla **T.**

Trinius August, pisarz niemiecki, * 1851 r. w Schkeuditz. Oprócz wielu książek, zawierających malownicze opisy, odbytych przezeń podróży, wydał też szereg zbiorów nowel i opowiadań, jak: „Unter Tannen und Farnen“ (1890); „Im Frühlingssturme“; „Gegen den Strom“ (1893); „Vom Thüringer Walde“ (1902); „Wilde Rosen“ (1905); „Heimatzauber“ (1906) i t. d.; jest też autorem kilku sztuk teatralnych.

Tripis Henryk, literat polski, napisał: „Próchno“ Berenta. Wrażenia psychologiczno-estetyczne“ (Kraków, 1907); „Ze studjów nad Słowackim“ (t., 1909).

Tripolis (*Trypolitanja*), posiadłość turecka (ob.), razem z Fezzanem i Barką obejmuje koło 1,050,000 klm. kw. (sam **T.** 240,000 klm. kw.) i około 1,480,000 m. Ludność mahometańska: w miastach Maurowie, pozatym Beduini arabscy, Berberowie (w oazach i górach), wyzwoleńcy murzyni (4,000 podług innych 20,000), Turcy (przeważnie urzędnicy, 25,000); nadto Żydzi i emigranci z Malty, Włosi (razem do 20,000). Język panujący arabski, tylko z władzami miejscowemi używano tureckiego. Ogromnemi wpływami cieszy się zakon Senussi (ob.). Beduini trudnią się hodowlą bydła, Maurowie handlem karawanowym. Kwitnie uprawa pszenicy, jęczmienia, szafranu, marzany, daktylów. Z produktów mineralnych ważniejsze: sól kuchenna, siarka, soda, nieco złota. Wartość handlu wywozowego w 1904 wynosiła 9·5 milj. fr., przywozowego 9.4 milj. Główne porty zewnętrzne: Tripoli (33,600 m.), Benghasi (15,000); dla handlu wewnętrznego: Mursuk (8000) następnie Masrata (10,000), Homs (10,000), Ghadames (7,000), Ghat (8,000), Derna (2,000 m.). *Dzieje.* W 1900 Francja na mocy tajnej umowy, (o czym zawiadomiono Austro-Węgry, i Niemcy 1902) oddawała Włochom pierwszeństwo do **T.** wzamian za uznanie przewagi wpływów francuskich w Marokku. Odtąd Włochy zmierzały

stale do ugruntowania swych wpływów w **T.**, natomiast Turcja zaczęła podejmować wysiłki dla podniesienia handlu i komunikacji **T.**, wzmocnienia siły obronnej kraju, dotąd zaniedbywanego (w 1910 kontyngiens wojska tureckiego wynosił około 10,000). W czerwcu 1906 Turcja wystąpiła z reklamacjami do Francji w sprawie oazy Dżanetu, konflikt zakończył się niepomyślnie dla Turcji. Dżanet, jak i następnie Bolma, przeszły do Tunisu francuskiego. W wrześniu 1911 Włochy pod pretekstem braku bezpieczeństwa życia dla Europejczyków w **T.** wystąpiły do Turcji z żądaniem przyznania im praw do **T.** i Cyrenajki, wynikiem tego kroku była wojna turecko-włoska o **T.** (ob. Turcja w II supl.). Por. Mathnisieulx „A travers la Tripolitaine“ (1903).

Tripplinówna Aniela, powieściopisarka polska, † 1908.

Tristram Henryk Baker, badacz Palestyny, † 1906.

Trjest, miasto portowe w Austrji (ob.), w 1910 liczył 225,737 m. Ludność przeważnie włoska i katolicka, zaledwie 24,679 Słoweńców, 8,880 Niemców; 4,954 żydów, 1,792 protestantów, 1,378 greckich katolików. Kosztem 100 milj. koron buduje się nowy port Franciszka Józefa, który ma być ukończony w 1912.

Trneczek Jan, kompozytor czeski * 1858 r. w Pradze. Od 1888 jest profesorem w praskim konserwatorjum. Wydał szereg utworów na fortepjan, harfę, orkiestrę oraz napisał symfonję i 3 opery.

Troelstra Pieter Jelles, polityk holenderski, * 1860 w Leeuwarden. Początkowo ogłaszał poezje, sztuki dramatyczne, broszury polityczne. Od 1888 doktór praw, zajął się praktyką adwokacką w Leeuwarden, przystąpił do ruchu robotniczego, redagował kolejno kilka pism, między innemi *Sociaal Demokrat*. W 1897 obrany deputowanym, w przeciwstawieniu do socjalizmu rewolucyjnego Domeli Nieuweuhuisa (ob. II supl.) założył posybilistyczną (ob. Posybilizm w II supl.) partję robotniczą. Niepowodzenie bezrobocia kolejowego i strajku powszechnego w 1903 poderwały jego wpływy; kongres międzynarodowy w Amsterdamie zadał mu nowy cios, krajowy zjazd partji socjalistycznej pozbawił go redaktorstwa dziennika *Het Volk*; jednakże w 1905 był powtórnie obrany do Izby deputowanych.

Troeltsch Ernest, niemiecki teolog protestancki, * 1865 w Haunstetten, habilitował się 1891 w Gietyndze, został 1892 nadzwyczajnym profesorem w Bonn, 1894 zwyczajnym teologji w Heidelbergu. Z licznych jego pism ważniejsze: „Die Absolutheit des Christentums und die Religionsgeschichte“ (1902); „Politische Ethik und Christentum“ (1904); „Die Kultur der Gegenwart“ (1909, II wyd.) i in.

Troja, stolica krainy Troas (ob.). Dörpfeld, pomocnik Schliemanna, prowadzący dalej jego poszukiwania, doszedł do wniosku, że miasto, uznane za **T.** przez Schliemanna, jest o wiele starszego pochodzenia, że odnieść je należy do 2000 r. przed Chr. oraz że należy uznać za **T.** homerowską szczątki, znajdujące się w wyższych warstwach. Odkryta przez Dörpfelda **T.** jest dobrze zachowaną fortecą z tychże czasów, co i Myceny Agamemnona. Mur okalający posiada około 500 m. obwodu i kilkadziesiąt metrów wysokości oraz składa sie z trzech systemów następujących po sobie konstrukcji, trzech wież, czterech bram, niektóre z nich mają balustrady kamienne. Wewnątrz piętrzą się tarasy z resztkami większych gmachów i domów mieszkalnych; znaleziono tam też miejscowe i myceńskie wyroby garncarskie. Ta całość tworzy właśnie sławną cytadelę trojańską, *Pergamos* poetów; na około zaś na zboczach pagórka są ślady miasta niższego. Wyniki swych badań Dörpfeld ogłosił w pracy (prócz wymienionych w dz. gł.): „**T.** i Iljon. Wyniki badań w warstwach przedhistorycznej i historycznej“ (1902).

Trojanowski Edward, malarz polski, * 1873 w Kole, gub. Kaliskiej. Studja odbywał w Petersburskiej akademji sz. p. i w Paryżu. Prócz licznych pejzaży, wykonał wiele inicjałów, okładek i t. p. do wydawnictw ozdobnych, wiele projektów na meble, witraże i t. d. Od r. 1905 jest profesorem sztuki stosowanej w Warszawskiej szkole sz. p.

Trojanowski Wincenty, malarz i literat, * 1859, początkowo uprawiał malarstwo. W Paryżu zajął się studjami modelarsko-medaljerskimi. Wykonał wiele podobizn: Kościuszki, Chopina, Matejki, Paderewskiego i in. Wróciwszy do Warszawy, założył uczelnię artystyczną, urządzał odczyty o sztuce, pisywał artykuły; oddzielnie wydał: „Historja sztuk plastycznych“ (Warsz., 1908).

Troki, miasto gub. Wileńskiej (ob.), w 1907 liczyły 3,240 m. W powiecie Trockim na 203,401 m. podług spisu powszechnego było: 58% Litwinów, 15·8% Białorusinów, 11·2% Polaków, 9·5% Żydów, 4·6% Wielkorosjan; 84·0% katolików, 9·6% żydów, 4·6% prawosławnych.

Trombolit, minerał z gromady saletrowców rzędu antymonianów, barwy szmaragdowej, ciemnozielonej o połysku szkła i przełomie muszlowym; bezpostaciowy, c. wł. 3,67, twardość 3–4.

Troost Ludwik Józef, chemik francuski, * 1825 w Paryżu, † 1911 tamże, od 1874 profesor w Sorbonie, od 1884 członek Akademji. Oprócz licznych rozpraw, drukowanych przeważnie w „Sprawozd. Ak.“, ogłosił: „Traité élémentaire de chimie“ (kilkakrotne wydania); „Sur les transformations allotropiques et isomeriques“.

Trooz Juljusz, belgijski mąż stanu, * 1857 w Louvain, † 1907 w Brukselli, studja odbywał tamże. Wcześnie oddał się polityce, był radcą w Zgromadzeniu prowincji Brabancji (1883–89), radcą miejskim, od 1889 posłem Izby niższej.

W 1899 otrzymał w gabinecie Smet de Naeyera tekę spraw zewnętrznych i oświaty. W 1907 po ustąpieniu Smet de Naeyera stanął na czele gabinetu koncentracji katolickiej, w którym objął tekę ministra spraw wewnętrznych.

Troska Stanisław, napisał: „Refleksje warszawskie na tle wojny rosyjsko-japońskiej“ (Lwów, 1904); „Polska i Rosja w przemianie“ (t., 1906).

Troskolański Tadeusz, dr., historyk polski, napisał: „Andrzej Radwan Zebrzydowski“ (Lwów, 1902, t. I; 1906, t. II).

Trouillot Jerzy Gabrjel, polityk francuski, * 1851 w Champagnole. Adwokat z zawodu, został obrany deputowanym do parlamentu 1889 i przystąpił do radykałów. Mianowany ministrem kolonji 1898 w gabinecie Brissona, następnie w 1902 handlu w gabinecie Combesa. Po upadku Combesa 1905 wszedł 12 list. 1906 do gabinetu Rouviera, zamieniwszy dawną tekę na tekę ministra przemysłu, poczt i telegrafów. W 1906 został obrany senatorem, a wkrótce potym (14 marca) ustąpił z całym gabinetem Reuviera. Napisał „Du contrat d'association“ (1902) razem z Chapsalem.

Trowbridge John Townsend, powieściopisarz angielski, * 1827 w Ogden. Początkowo nauczyciel, potym poświęcił się wyłącznie literaturze, ogłaszając swe utwory w miesięcznikach. Pod pseud. *Paweł Creyton* napisał wiele powieści, cieszących się dużym powodzeniem, z których najważniejsze: „Martin Merrivale“ (1854); „Jaskinia w Cudjo“ (1864); „Kobiety z sąsiedztwa“, najsławniejszy jego utwór (1867); „Jedyny błąd“ (1887); „Bilet loteryjny“ (1895) i t. d.; prócz tego poezje: „Księga złota i inne poematy“ (1877); „Włóczęgi i inne poematy“ (1869) i t. d.

Trubeckoj Eugienjusz, książę, rosyjski pisarz i działacz społeczny, * 1863. Skończył fakultet prawny w Moskwie, był docentem w liceum Demidowskim, 1904—05 profesorem historji kościelnej w Kijowie, od 1906 profesorem encyklopedji i historji filozofji prawa w Moskwie, w 1911 podał się do dymisji razem z innemi z powodu pogwałcenia autonomji uniwersyteckiej przez ministerjum. Rozprawy w duchu liberalnym drukował w czasop. *Prawo* (1904—05), od 1906 redagował *Moskowskij Ježeniedelnik*, organ partji odrodzenia pokojowego, do której wodzów należał. Prace treści filozoficznej drukował w czasop. „Woprosy filosofji i psychologji“. Z cennych prac jego ważniejsze: „Religiozno-obszczestwiennyj idieał zapadnago christijanstwa w V w.“; „Rel.-ob. idieał zap.-ch. w VII w.“; „Politiczeskije idieały Płatona i Aristotela“; „Oczerki po filosofji Nietzsche“ i t. d.

Trubeckoj Paweł, wybitny rzeźbiarz rosyjski. * 1863 w Intra we Włoszech. Nie otrzymał żadnego wykształcenia ani ogólnego, ani fachowego, jest samoukiem. Prace jego odznaczają się realizmem, szerokim modelowaniem, pewną konstrukcją i harmonijnym układem. Potrafi tak wiązać kształty, że unika zbytecznych cieni i wprowadza według upodobania silniejszą lub słabszą grę świateł. Wykonał wiele biustów, posążków i rzeźb monumentalnych. Prace jego znajdują się w muzeach: petersburskim (portret „S. Witte“), moskiewskim (biust „L. Tołstoja), w berlińskim, drezdeńskim, w rzymskiej akademji („Indjanin konno“), w weneckiej akademji („Woźnica“) i. t. d. Do najznakomitszych prac **T.** należą figury dzieci i sceny rodzinne, jak: „Dwaj chłopcy“, „Ojciec z córką“, „Matka z dzieckiem“, „Czułość rodzicielska“ i dwa największe arcydzieła „Dziewczynka z psem“ i „Pocałunek macierzyński“. **T.** jest też autorem pomników: generała Cadorny i cesarza Aleksandra III. Na wystawie powszechnej w Paryżu 1900 otrzymał pierwszą nagrodę.

Trubeckoj Paweł.

Trubeckoj Sergjusz, książę, rosyjski mąż stanu i filozof, * 1862 w gub. Moskiewskiej, † 1905 w Petersburgu. Wkrótce po skończeniu studjów uniwersyteckich w Moskwie (1881—85), został profesorem filozofji tamże. Redagował czasopismo filozoficzne „Woprosy filosofji i psychołogiji“. Dn. 18 czerwca 1905 podczas audjencji u monarchy przemawiał w imieniu zjazdu ziemskich i miejskich działaczy (ob. Rosja w II supl.); 1905—06 obrany rektorem uniwersytetu, walczyć musiał z zakusami administracji, dążącemi do pogwałcenia autonomji uniwersyteckiej. **T.** był wyzawcą filozofji idealistycznej i w tym duchu napisał szereg ciekawych i oryginalnych prac, z których ważniejsze: „Metafizyka starożytnych greków“; „Logos“; „Zagadnienia idealizmu“; „Determinizm i wolność moralna“; „Wiara w nieśmiertelność“ i in.

Truber Primus (*Primosz Trubar*), ksiądz i pisarz słowieński, * 1508 w Naszicy w Krajnie, † 1586 w Derendingen koło Tubingi. Był kanonikiem w Lublanie, przystąpił do reformacji; dla rodaków swych przetłumaczył „Pismo święte“ (1557) i szereg ksiąg religijnych; napisał „Katechizm“ (1575), „Kalendarz słowieński“ (1582) i in. i stał się w ten sposób twórcą nowożytnej literatury słowieńskiej oraz języka literackiego słowieńskiego. Por. J. Kostrenczić „Urkundliche Beiträge zur Geschichte der protestantischen Literatur der Südslawen in den Jahren 1559—1569“ (1873).

Truchet Abel, malarz francuski, * 1857 w Wersalu. Uczeń Lefebvre'a i Roberta Fleury, stał się malarzem scen z Montmartre (dziel. artystyczna w Paryżu), widoków leśnych i nokturnów. Ważniejsze obrazy: „Wieczór estetów“ (1898); „Bal w Quat' z'arts“ (1903); „Kobieta z miednicą“ (1906); „Walc“ (1908) i in.

Truesdell Gaylord Sangston. malarz amerykański, * 1850, † 1899 w New Yorku. Początkowo był litografem, później uczył się malarstwa u Gustawa Moreau i Cormona w Paryżu, gdzie osiadł na stałe. Malował obrazy rodzajowe i zwierzęta; ważniejsze z jego prac: „Krowy na pastwisku“; „W lesie“; „Pastuch i jego stado“; „Poranek marcowy“; „Zima“ i in.

Truhlarz Józef, czeski historyk literatury, * 1840. Główniejsze prace: „Poczatki humanismu v Czechach“ (1892); „Humanismus a humanisté w Czechach za krale Vladislava II“ (1894); „Latinsky panegyricus Martina z Tiszńova“ (1895) i in.

Trujillo, od nowego podziału administracyjnego w 1899 samoistny stan połud.-amer. rzeczpospolitej Wenezuelli, o nieznanej przestrzeni i (1907) 189,276 mieszk. Ciągnie się na połud.-wschód zatoki Maracaibo do wschodniej części Sierra del Merida. Posiada wiele malowniczych miejscowości i osad wiejskich, w których hodują kakao, w niżej położonych: kawę, ryż, trzcinę cukrową i t. d. Kakao i kawa idzie głównie na eksport. Główne miasto **T.** liczy 3,000 m., inne są w stadjum rozwoju.

Trusow Antoni, rodem z Mińska, studjował w moskiewskim uniwersytecie medycynę, w 1862 był sekretarzem w gminie włościańskiej koło Mińska, wziął udział w powstaniu 1863 r.; w Genewie założył drukarnię rosyjską, z której wyszło sporo pism i broszur. Wskutek amnestji, ogłoszonej przy wstąpieniu na tron Aleksandra III, wrócił do kraju i wkrótce tam umarł.

Trusow Bolesław, brat Antoniego, był nauczycielem matematyki w gimnazjum w Moskwie. W 1863 r. należał do komitetu polskiego, który się zawiązał w tym mieście celem niesienia pomocy powstańcom. Zawikłany do sprawy Karakuzowa, został zesłany na Syberję.

Trusz Iwan, malarz rusiński, * 1869 r. w Galicji wschodniej, kształcił się w Krakowie, Monachjum i Wiedniu. Ważniejsze prace: „Wieczór na Via Appia“, „Zachód słońca w lesie“; ilustracje do „Sonetów krymskich“ Mickiewicza, wreszcie szkice z życia Huculów. Pisuje feljetony i artykuły treści artystycznej w rusińskich pismach. Mieszka we Lwowie.

Truszkowski Antoni, napisał: „Djabeł w wierzbie zakochany“ (Kijów, 1904); „Poezje“ (t., 1912).

Trygger Ernest, prawnik i polityk szwedzki, * 1857 w Sztokholmie. Docent 1885, profesor 1888 fakultetu prawnego w Upsali, potym wicerektor uniwersytetu, ogłosił cenne prace z prawa szwedzkiego. Członek komitetu unjonistycznego (1895—98), deputowany pierwszej Izby (1898), członek sądu najwyższego (1905), jest jednym z wodzów partji konserwatywnej i zalicza się do najwpływowszych mówców *Riksdagu*.

Trylowski Cyryl, polityk rusiński, * 1864 w Bohutynie w Galicji, studja prawnicze odbywał we Lwowie i Wiedniu. Z zawodu adwokat, należy do partji radykałów ukraińskich, jest prezesem związku radykałów „Narodna Wola“, prezesem Tow. oświatowego „Narodni Spitki“ w Kołomyi, centralnego komitetu Tow. gimnastycznego „Sicz“ i t. d. Wydaje kalendarz „Zaporożec“ i ogłasza w dziennikach rusińskich artykuły treści politycznej. Obrany do parlamentu wiedeńskiego poraz pierwszy w 1907, następnie 1911 r. Napisał: „Nacjonalny ruch Rusinów a Siecz“ (1904).

Trylski Aleksan.

Trylski Aleksander, agronom polski (ob.), * 1845 r. w Pawłowicach, † 1909 r. w Warszawie, ukończył Instytut szlachecki, poczym wstąpił do Szkoły Głównej, a po jej zamknięciu do Instytutu rolniczego w Puławach, następnie bawił na Szląsku. W r. 1877 przeniósł się do Warszawy, gdzie nabył *Gaz. Rolniczą* i ukończył wydawnictwo *Encykl. Rolniczej*. Od 1873 prowadził Tow. udziałowe handlu maszynami i narzędziami rolniczemi.

Trypanozomy, pierwotniaki chorobotwórcze, klasy *Mastigophora*, rzędu *Protomonadina*. Wywołują u człowieka, a zwłaszcza u zwierząt wyższych, choroby, rozróżniane pod wspólną nazwą „trypanozy“ i panujące głównie w krajach gorących. **T.** są pasorzytami krwi. Z ludzkich znana jest śpiączka afrykańska, choroba spotykana u murzynów. Z trypanoz zwierzęcych znane są: 1) Surra, 2) *mal de caderas*, choroba koni, panująca w południowej Ameryce, 3) kiła końska (*dourine*), powodowna przez *trypanosoma equiperdum*, przenosząca się przez spółkowanie. Nagana, inaczej choroba *Tse-tse*, nazwana tak od muchy *Glossina morsitans*, która ją przenosi przez ukłucie z osobników chorych na zdrowych. Choroba ta, wywoływana przez *Trypanosoma Brucei*, panuje wśród wszystkich zwierząt ssących w Afryce. Ponadto we krwi niektórych gatunków szarych szczurów, nie wykazujących żadnych objawów chorobowych, znajdowano czasami *Trypanosoma Lewisi*.

Trzcińska Ludwika, napisała: „Szkolnictwo ludowe w Rzeczypospolitej Krakowskiej 1815—1846“ (Warszawa, 1907).

Trzciński Mieczysław, malarz polski, * 1881 w Warszawie, studja odbywał w Warszawie i Krakowie. Wystawia widoki Krakowa („Brama Florjańska“) wnętrza kościołów i wogóle obrazy oparte na motywach architektonicznych.

Trzciński Tadeusz, ksiądz, dr. teologji, napisał: „Krótkie wiadomości z bibljotek gnieźnieńskich“ (Poznań, 1904); „Ozdoby architektoniczne w gnieźnieńskim kościołku św. Jana“, „Zbiór ustaw archidjecezji gnieźnieńskiej“, „Jeszcze o zagadko-

wym nagrobku katedry gnieźnieńskiej“ (t., 1906); „Krótki przewodnik pracy społecznej“ (t., 1907).

Trzciński Władysław, napisał: „Przez tajgi“ (Kraków, 1903).

Trzebiński Józef, botanik polski, * 1867 w Kozubach gub. Kaliskiej, gimnazjum ukończył w Siedlcach (1890), uniwersytet w Warszawie (1897), nadto Instytut pomologiczny w Pruszkowie, doktorat otrzymał w Krakowie, gdzie 1900 został asystentem; 1904—1912 kierownik stacji entomologicznej w Śmile, od 1912 pracowni ochrony roślin w Warszawie. Ważniejsze prace „Flora lasów Garwolińskich“ (Warszawa (1898); „Metodyka botaniki“ (t., 1910); „Najnowsze postępy fitopatologji w wykładach akademickich“ (t., 1911); „Choroby roślin uprawnych“ (t., 1912); nadto szereg prac z zakresu chorób buraków cukrowych po polsku, niemiecku i po rosyjsku publikowanych, oraz artykuły w *Wszechświecie*, „Wielkiej Encykl. Ilustrow.“, *Ogrodniku*, *Gaz. Cukrown.* i in.

Trzebiński Marjan, malarz polski, brat poprzedniego, * 1871, kształcił się w Warszawie, Krakowie, Monachjum, wreszcie we Włoszech, gdzie dłuższy czas przebywał. Maluje zaułki miejskie, stare kościoły, zamki, i t. d., oraz motywy z Włoch (przeważnie z Wenecji), w ostatnich czasach głównie motywy okolic, obfitujących w zabytki historyczne. Ważniejsze prace: „Noc“ (motyw z pod kościoła Świętego Krzyża); „Wawel w nocy;“ „Pogrzeb we Florencji“; z portretów: St. Pieńkowskiego i pań Z. Kuksz, Z. Dębickiej, J. Higersberger. Urządził w Warszawie cztery zbiorowe wystawy: I w sal. Krywulta 1903 r., inne w Zachęcie, ostatnia w 1912 (kolekcja ruin zamkowych); *Tyg. Ilustr.* (1912) zamieścił 10 rysunków **T.** z Lublina. Artykuły z zakresu sztuki drukował w *Kurj. Codz.*, *Przegl. Tyg.* i *Tyg. Ilustr.*, *Gaz. Warsz.* i in.

Trzeciak Stanisław, ksiądz, dr. teologji, profesor Akademji duchownej w Petersburgu, napisał: „Obraz rozkładu w protestantyzmie“ (Warszawa, 1903); „Oświata a dobrobyt“ (Poznań, 1903); „Wrażenia z podróży do Egiptu“ (t., 1904); „Stosunki polityczne u Żydów za czasów Chrystusa Pana“, „Kolonje żydowskie za czasów Chrystusa Pana“ (t., 1906); „Chrystus Pan a kwestja socjalna“ (Przemyśl, 1907); „Literatura i religja Żydów za czasów Chrystusa Pana“ (Warszawa, 1912, 2 cz.).

Trzeciorzędowy system (ob. gieologja), stanowi dolne ogniwo utworów keno-albo neozoicznej grupy i wykazuje pod każdym względem znaczne zbliżenie do panujących obecnie stosunków. W **T.** występują wyraźne pasy klimatyczne. Wielce charakterystyczną cechą **T.**, osobliwie w pierwszym okresie jego, stanowi powstanie, jak w końcu systemu węglowego, wielkich fałdowych gór łańcuchowych. Utwory **T.** wykazują ogromną rozmaitość (liczne facjesy, ob.); występują tutaj osady morskie, słonawowodne, słodkowodne i lądowe: konglomeraty, piaskowce, iły, gliny, żwiry, wapienie, gips, sól, siarka, węgiel brunatny, bursztyn. Rozmaitość zmian, jakim w **T.** ulegała fauna, doprowadziła do podziału na serje: eocen i oligocen, obejmowane pod wspólną nazwą paleogienu albo eogienu; miocen i pliocen—neogienu, (ob. poszczególne tytuły). W Polsce z **T.** morskie warstwy mioceńskie ciągną się ogromnym pasem przez Galicję, następnie Wołyń, Podole, Szląsk, między pasmem górskim krakowsko-wieluńskim i kielecko-sandomierskim, wyżynę Lubelską i t. d. W części środkowej i północnej, dalej na Litwie występują warstwy starsze oligoceńskie, natomiast w Karpatach obok oligocenu doniosłą rolę posiada i eocen. Por. Siemiradzki „O formacji trzeciorzędowej w Polsce“; tenże „Utwory mioceńskie w Polsce“; Lewiński „Sprawozdanie z badań gieologicznych wzdłuż drogi żel. Warsz.-Wied.“; Krisztofowicz „O utworach dolno-oligoceńskich na Litwie i w Królestwie Polskim“; Friedberg „Mięczaki mioceńskie ziem polskich“, pozatym prace Wiśniowskiego (ob.) Łomnickiego (ob.), Niedźwieckiego (ob.), Wójcika i in. dla Galicji; Jentscha, Berendta i Maasa dla Poznańskiego i Prus.

Trzemeszno, miasto w Poznańskim (ob.), w 1905 liczyło 5,195 m., w tym 4,312 katolików, 723 protestantów, 130 żydów.

Trzeszczkowska Zofja, b. M...ski w II supl.

Trzeszczkowska Z.

Tschirsky i Boegendorff Leonard, polityk niemiecki, * 1858 w Hosterwitz. Studja prawne odbywał w Lipsku. Wstąpił w 1883 na służbę dyplomatyczną cesarstwa, 1893 został pierwszym sekretarzem ambasady w Konstantynopolu, 1899 r. pełnomocnym ministrem w Petersburgu. W 1906—07 stał na czele zarządu spraw zagranicznych i na tym stanowisku dążył do zbliżenia sięz Francją, w 1907 mianowany ambasadorem w Wiedniu.

Tschudi Hugo, von, niemiecki historyk sztuki, od 1896 dyrektor Galerji narodowej w Berlinie, został 1909 powołany do Monachjum na dyrektora państwowych zbiorów malarstwa.

Tschudi Klara, autorka norweska, ogłosiła nadto: „Elżbieta, cesarzowa austrjacka“ (1900); „Marja Zofja, królowa neapolitańska. Zapomniana bohaterka“ (1904); „Król Ludwik II bawarski“ (1906, 2 t.); nadto szkice i wrażenia z podróży. W 1909 została mianowana inspektorką w ministerjum oświaty.

Tse-Hy, *Tsu-Hsi*, *Tsy Hi*, cesarzowa regientka chińska, † 1908 w Pekinie. Podczas ostatnich trzech lat życia walczyć musiała z wielu trudnościami, wynikającemi z dążności reformatorskich

w Chinach oraz z ogólnego niezadowolenia ludności chińskiej, przeciążonej podatkami. Udało jej się jednak usunąć rewolucjonistów Kuagsi i Yunnana. Z drugiej strony rozumiejąc, że związek wielkich mandarynów, którzy się stali prawdziwemi naczelnikami prowincji, jest konieczny dla podtrzymania dynastji mandżurskiej, usiłowała zjednać dla tego związku Yuan-Szi-Kaja (ob. II supl.), jednego z wodzów partji reform i Czenghi-Tonga, który śród wicekrólów uchodził za najmniejszego nowatora. Sparaliżowana w 1907 **T.-H.**, ulegała rozmaitym sprzecznym wpływom. Jednym z ostatnich aktów **T.-H.** było wyznaczenie ks. Czuena, młodszego brata Kuang-su, regientem, który zapewnił sobie poparcie ze strony partji Yuan-Szi-Kaja. Sprostowanie niektórych błędnych faktów z gł. dzieła. **T.-H.** sprzedana była pewnemu mandarynowi, nim dostała się na dwór cesarza Hien-Funga. Przewagę nad prawowitą cesarzową Tsi-an otrzymała dzięki temu, że obdarzyła cesarza synem. Miała 27 lat, kiedy umarł cesarz (1861). Młody cesarz, a syn **T.-H.**, Tung-Tszi w 1873 doszedł do pełnoletności, wpływy regientki powinny były się skończyć. Ale w ciągu dwuch lat w tajemniczy sposób znika cesarz i prawowita cesarzowa. Obejmując na nowo regiencję z powodu małoletności Kuang-su (ob.) rządziła energicznie i bezwzględnie. Miała swoich faworytów: ks. Kong, potym wielkiego eunucha. Od 1878 głównym doradcą jej byli Li-Hung-Czang (ob.). Władza jej chwilowo zachwiała się po wojnie chińsko-japońskiej, w 1895 była nawet w zawieszeniu, a cesarz Kuangu-su uznany za pełnoletniego. Znów objęła rządy, dokonawszy zamachu stanu w 1898. Internowała cesarza na Yong-Tai, małej wyspie w parku cesarskim, kazała też stracić kilku doradców cesarza, zwolenników reform; dwukrotnie podobno życie cesarza było w niebezpieczeństwie. W 1900 zmusiła cesarza do abdykacji i ogłoszenia edyktu o mianowaniu następcą ks. Pu-Tsin, syna ks. Tuana.

Tse-Hy.

Tse-tse, ob. dz. główne i Trypanozomy w II supl.

Tszang-Tsze-tong, chiński mąż stanu, * ok. 1835 w Nau-pi, † 1909 w Pekinie, w 1882 gubernator Szan-Si, 1884 wicekról dwuch Kuangów, 1889 wicekról Hu-Kuang (dwuch Hu). Na tym stanowisku zreorganizował szkolnictwo, zakładał fabryki, dał inicjatywę do budowy kolei z Pekinu do Hanku. W 1901 mianowany członkiem wielkiej rady, 1902 wielkim komisarzem handlu. W 1907 powołany do Pekinu przez cesarzową wdowę zajmował kolejno urzędy: wielkiego sekretarza, wielkiego radcy, kontrolera gieneralnego oświaty, a od 1908 nadto dyrektora kolei Hanku-Kanton, o której budowę starał się będąc jeszcze wicekrólem. Należał do najwpływowszych doradców regienta Tszuena.

Tszaratszoto (czarne miasto), miasto ruin w krainie Torgut-Beileh w południowo-zachodniej Mongolji, zbadane 1900—09 przez pułkownika rosyjskiego, P. Kozłowa. **T.** należało do państwa Hsihsia, które niegdyś zajmowało część chińskich prowincji Kansu, Szensi i wschodniego Turkiestanu. Samoista kultura tego państwa rozpoczęła się w VIII w. prz. Chr., 1034 ogłosiło się niezależnym, 1226 zostało przez Dżingis-chana zburzone. Samo jednak **T.** istniało jeszcze w XIV w. Zabytki odnalezione przez Kozłowa pochodzą przeważnie z XIII w.

Tszuen, *Czuen, Czun*, książę, regient chiński, * 1873 w Pekinie. Wnuk cesarza Tao-Kuenga i brat młodszy cesarza Kuang-Su (ob.) po śmierci nagłej tego ostatniego i cesarzowej Tse-Hy (ob.), został zgodnie z wolą cesarzowej mianowany regientem państwa jako ojciec przyszłego cesarza Pu-Yi, liczącego wtedy zaledwie 3 lata. Objęcie władzy przez **T.** odbyło się spokojnie, ponieważ miał poparcie Tsinga, głowy domu cesarstwa i przywódcy partji mandżurskiej, oraz Yuan-Szi-Kaja, prezesa ministrów. **T.** bawił w Europie na czele misji, która zmuszona była przeprosić cesarza Wilhelma za zabójstwo ambasadora Kettelera przez bokserów. Po powrocie do Chin powołany był przez cesarzową do Rady państwa; był przeciwnikiem reform.

Tuaillon Ludwik rzeźbiarz niemiecki, * 1862 w Berlinie, kształcił się w Akademji tamtejszej, potym w Rzymie. Ważniejsze prace: „Amazonka“ (1900, m. berl.); „Kawalerzysta“ (1905) i in.

Tuchołkowa Stefanja, napisała: „Poezje“ (Inowrocław, 1907); „Bajki i opowiadania“ (t., 1908).

Tucić Sergjan, beletrysta chorwacki, * 1872. Napisał sztuki teatralne: „Powrót“ (1897); „Gnijący dom“ (1901); „Koniec“; „Magda“; „Burza“; „Przed zachodem słońca“; „Grzech“, powieść; „Ostatni rozdział“; „Sen nocy letniej“; wydał też zbiór poezji „Knjiga života.

Tuetey Aleksander, uczony i historyk francuski, * 1842 w Petersburgu, od 1864 pracuje w Archiwum narodowym. **T.** zajmuje się głównie badaniami archiwalnemi, dotyczącemi historji francuskich prowincji wschodnich. Wydał szereg cennych źródeł do historji wieków średnich we Francji.

Tul, Tu, pierwiastek chemiczny z rodziny metali ziem rzadkich grupy ytru, c. at. 160.5° w. tlenu, O, = 16. Tu należy do ciał mało zbadanych, widmo Tu zawiera kilka pasm absorpcyjnych, obfituje w prążki.

Tulon, miasto portowe we Francji (ob.), liczył w 1906 103,549 m.

Tulska gubernja, na 30,960 klm. kw. liczyła w 1908: 1,722,100 m., wyłącznie prawie Wielkorosjan; Polaków osiadłych 669. Główne miasto, Tuła, 109,730 m.

Tuluza, miasto we Francji (ob.), w 1906 liczyła 149,438 m.

Tumiati Domenico, poeta włoski, * 1874 w Ferrarze. Napisał szereg ballad zdradzających wpływy Rossettiego i Burne Jonesa; prócz tego „Iris fiorentina"; „Poemi lirici"; „Tripolitania i in.

Tunis, państwo w płn. Afryce, będące pod protektoratem Francji (ob.) obejmuje 167,400 klm. kw. i liczył w 1908: 1,926,650 m., w czym Arabów i Maurów 88.7%, Europejczyków 8.1%, Żydów 3.2%; główne miasto, **T.,** liczyło 227,000 m., w czym Europejczyków 61,000. Z części **T.,** zostającej pod zarządem wojskowym, w 1909 przedsięwzięta została wyprawa do wnętrza kraju i w Dżibecie, niedaleko od Gadomesu, urządzono silny posterunek wojskowy (dawniej Tatahomin był najdalszym posterunkiem wojskowym). Budżet w 1908 wykazał w rubryce dochodów 124.57 milj. fr. w rubryce wydatków 118,32; handel w 1908 wyraził się w przywozie 123,03 i wywozie 94.16 milj. fr. Od wielu lat najważniejszym artykułem wywozu jest fosforyt (1908: 31.69 milj. fr.). Dwa największe tereny fosforytowe Kalaa-Djerda i Ain-Grasezia od niedawna są eksploatowane i obiecują wielkie zyski. Kolei żelaznych było w 1908: 1,214 klm., większa część na terenie fosforytowym. W kolonjalnej szkole rolniczej, obejmującej fermę doświadczalną, stację agronomiczną, ogród doświadczalny i Instytut Pasteura, założono niedawno stację doświadczalną dla prób z głównemi gatunkami zbóż. Poszukiwania archeologiczne w **T.** wydały bogaty plon. Prócz Kartaginy i Gights istnieją wykopaliska w Hippone (ruiny wspaniałej kaplicy chrześcijańskiej) w Utice (wielki wodociąg rzymski) w Suzie (cmentarz rzymski, figurki), w Douggah, gdzie odkopano świątynię bogini Celesty, teatr, szczątki kapitolu, mozaiki z których szczególnie wyróżnia się, przedstawiająca cyklopów, kujących broń dla Eneasza pod dozorem Wulkana. *Dzieje.* Organizacja zarządu francuskiego odbyła się w 1882. Francuski rezydent gieneralny został zwierzchniczym ministrem i właściwym panem kraju. Umowa w Marsie z 8 czerwca 1883 przelewa na rząd francuski pełnomocnictwo do wszelkich reform i uregulowania finansów. Kapitulacje i sądy konsularne zostały zniesione 1884; zarząd domenami prywatnemi, listą cywilną beja i dobrami państwowemi od czerwca 1902 należy do administratora francuskiego i od 1903 podlega ogólnemu prawodawstwu francuskiemu. Bejem od 12 maja 1906 jest Sidi Mohammed en-Nasr (* 1855), wuj poprzedniego beja, Sidi Mahommeda el Hadżi. Umową z 16 czerwca 1907 zapewniły sobie wzajemną nietykalność swoich posiadłości na zasadzie *status quo* na morzu Śródziemnym i oceanie Atlantyckim: Hiszpanja, Francja, Wielka Brytanja; umowa obejmowała prócz wysp Kanaryjskich, Balearskich, Algierji i t. d., również i **T.,** ktorego posiadanie było wyraźnie poręczone Francji. W styczniu 1910 wybuchł konflikt francusko-turecki na granicy tunisko-trypolitańskiej. Rezydent francuski wysłał z Gabesu 12 stycznia wojsko dla obsadzenia spornej oazy Dehibat, która ma pierwszorzędne znaczenie dla drogi karawanowej z Ghadamesu do jeziora Tsad. Dn. 7 kwietnia 1910 mieszana komisja turecko-francuska wytknęła granicę na spornym terytorjum: Dehibat pozostał przy Francji, jak również droga karawanowa przez Ghadames. W lutym 1912 wśród Arabów tamtejszych wybuchło silne wrzenie przeciwko Włochom z powodu wojny włosko-tureckiej. Por. O. Reclus „Algérie et Tunisie" (1909); Gaudiani et Thiaucourt „la Tunisie; legistation gouvernement, administration" (1910); Saladin; „**T.** et Kairouan (1908, w „les Villes d'art célèbres").

Tupper Marcin Farquhar, pisarz angielski, * 1810 w Londynie, † 1889 w Albury. Z zawodu prawnik oddał się wyłącznie literaturze. Najważniejsze jego dzieło „Filozofja przysłów", które cieszyło się nadzwyczajnym powodzeniem (7 wydań w Anglji i 500,000 egz. w Ameryce). Z innych prac wymienić należy: „Garnek złota"; „Duch pisarza" i t. d.; **T.** pisał też poezje: „Tysiąc wierszy"; „Dziennik podróży ojca rodziny na około świata" i in., oraz artykuły w czasopismach.

Tur Jan, zoolog polski, asystent uniwersytetu warszawskiego, ogłosił: „Materjały do teratogenji ptaków" (Kosmos 1903); „Potwory w średniowieczu"; (Warszawa 1904);„ Potwory bezpostaciowe" (t., 1905); „Wahania indywidualne jaj gawrona" („Pam. fizjogr.", Warsz. 1907); „Spostrzeżenia nad blastodermami rzekomemi" („Spraw. Warsz. tow. nauk.", 1908); „W sprawie stosunku wielkości ciała zarodka do masy żółtka" (t.); „Badania nad rozwojem potworności platyneurycznej i powstawaniem nadliczbowych zawiązków rdzenia" (Warszawa. „Prace I-go zjazdu neurologów i t. d. polskich", 1910) i in.; nadto liczne artykuły we *Wszechświecie.*

Tur Ludwik, napisał: „Uniwersytet wileński i jego znaczenie" (Lwów, 1903).

Turati Filippo, polityk włoski, * 1862 w Canzo. Adwokat z zawodu, należy do twórców partji socjalistycznej włoskiej, skłania się obecnie do t. zw. reformizmu; od 1895 poseł do parlamentu oraz radca miejski w Medjolanie. W 1891 założył czasop., *Critica sociale,* w którym ogłasza rozprawy i artykuły treści społecznej.

Turcja, (ob.) państwo konstytucyjne od 1908. Po ostatecznym odłączeniu Bośni i Hercegowiny

(ob.) oraz Bulgarji ze wschodnią Rumelją w 1908 obszar **T.** zmniejszył się. Obejmuje obecnie:

I. Bezpośrednie posiadłości w:		
Europie	169,300 klm. kw.	6,130,200 m.
Azji.	1,766,800 „ „	16,888,700 „
Atryce.	1,051,000 „ „	1,000,000 „
Razem .	2,987,100 klm. kw.	24,028,900 m.
II. Pośrednie posiadłości:		
Egipt (z Thasosem) .	994,693 klm. kw.	11,300,000 m.
Samos	468 „ „	53,424 „
Kreta { pod cudzym zarządem	8,618 „ „	310,386 „
Cypr { zarządem	9,282 „ „	256,433 „
Razem .	1,013,061 klm. kw.	11,920,243 m.
Łącznie .	4,000,161 klm. kw.	35,949,143 m.

Z czego jeszcze najpewniej przejdą do Włoch (ob. niżej) posiadłości afrykańskie (Trypolitanja i Cyrenaika), obejmujące 1,051,000 klm. i 1 milj. miesz. Budżet na 1911 określał dochody na 479·8, a wydatki 608·5 milj. marek; dług publiczny wynosił w 1910: 2234·4 milj. mrk. *Armja.* W kwietniu 1910 wyszło prawo o poborze wojskowym, którego największą inowacją jest pociągnięcie do służby wojskowej niemahometan; w ten sposób armja turecka została powiększoną o 40,000—50,000 ludzi. Prawo nowe uznaje wykupienie się od wojska za 900 mrk. z obowiązkiem jednakże trzymiesięcznej służby, a dla niektórych miejscowości i niemahometan taksę za całkowite zwolnienie od wojska. Ważne są dalej reformy dotyczące wykształcenia wojskowego i nowej organizacji kadrów wojskowych. Armja turecka (1904) liczyła w czasie pokoju 220,000 ludzi, podczas wojny (1907) 1,560,000, a w razie potrzeby jeszcze 1,683,000 z czego wojskowo wyszkolonych 700,000. Flota wojenna w 1908 składała się z 80 statków i 675 dział, w czym 18 statków opancerzonych z 357 działami, nadto 181 mniejszych statków. Długość linji kolejowych w 1909 wynosiła 6,556 klm. kw., z czego w **T.** europejskiej 1,994 klm., w Azji Mniejszej i Syrji 4,563 klm.; sieć linji telegraficznych w 1908: 44,430, długość drutów 75,039 klm.; urzędów pocztowych było w **T.** europejskiej (1907) 1312, urzędów telegraficznych (1908) 1,095. Flota handlowa, obejmująca okręty o pojemności ponad 50 tonn w 1909 składała się z 1,046 statków o 272,049 t., w czym 110 parowców o 69,440 t. Przywóz w 1907 wynosił 578·3, a wywóz 362·7 milj. mrk. w **T.** europejskiej, w Trypolitanji (1908) przywóz 8·8, wywóz 4 milj. mrk. *Dzieje.* Na początku 1904 stosunki **T.** z Bulgarją były naprężone z powodu Macedonji. **T.** czyniła przeszkody handlowi bulgarskiemu i zabraniała pobytu obywatelom bulgarskim na swoim terytorjum. W kwietniu ostatecznie została zawarta konwencja między temi państwami, na mocy której Bulgarja obowiązała się przeszkadzać funkcjonowaniu komitetów rewolucyjnych i formowaniu band zbrojnych na swoim terytorjum, a **T.** przyrzekła wprowadzić w życie reformy w Macedonji, objęte programem mürzstegskim (ob. Turcja w gł. dz.), udzielić amnestji powstańcom i dopomódz mieszkańcom Rumelji w odbudowaniu zburzonych domów. Wobec niedotrzymania umowy przez **T.** Bulgarja w październiku szykowała się do wojny, ale rzecz skończyła się na przygotowaniach. Kolej bagdadzka, od Konie w Azji Mniejszej (dokąd dochodzi kolej ze Smyrny) przez Bagdad do zatoki Perskiej (2,500 klm.), która łączyć ma Archipelag z zatoką Perską, przerznąwszy całą Azję Mniejszą i Mezopotamję, na pierwszym dystansie została uruchomiona w 1904. Kolej ta jest w rękach niemieckiego Tow., które w 1902 otrzymało na nią koncesję. Rząd niemiecki wielce liczy na utwierdzenie swej przewagi w **T.** dzięki tej kolei; stała się ona powodem licznych kombinacji i zatargów dyplomatycznych między wielkiemi mocarstwami. O stosunkach w Macedonji (ob. w II supl.). Od 1904 datuje się silny wzrost panislamizmu (ob. II supl.), którego wpływy sięgają aż do południowej Azji, Trypolitanji i Sudanu, a wszelkie uroszczenia mocarstw europejskich (francuskie Kais 1901 i 1905, amerykańska misja w Azji Mniejszej 1904, międzynarodowa demonstracja flot przed Mitileną 1905, anglo-egipski spór Akaba-Tabah, 1906 i t. d.), potęgują te dążności. W 1905 władze tureckie wystąpiły z ostremi represjami przeciwko Turkom, podejrzanym o dążności antyrządowe; wielu, a w tej liczbie dygnitarze państwowi, uciekło za granicę lub schroniło się w poselstwach europejskich. Dn. 21 lipca 1905 rzucono bombę pod karetę sułtana, kilkadziesiąt osób było zabitych, ale sułtan ocalał. Podejrzenia policji skierowane zostały przeciwko Ormianom, których masami aresztowano. Jednocześnie wybuchło powstanie w Arabji, w 1905 rządowi udało się zaledwie z wielkim trudem stłumić ten ruch. W 1905 silnie rozwinęło się korsarstwo na morzu Czerwonym, co wywołało ze strony Włoch żądanie odszkodowania za straty. W lutym 1906 **T.** zajęła, najpewniej pod wpływem podszeptów niemieckich, miejscowość Tabah na terytorjum egip-

skim. Ostre wystąpienie Anglji zmusiło ją do cofnięcia się. W l. 1906—07 krążyły ciągłe wieści o chorobie sułtana i o jego zamiarach, aby zmienić tradycyjny sposób dziedziczenia tronu przez najstarszego w rodzie (brat jego Mahomet Reszyd, obecny sułtan, ob. II supl.) na korzyść jednego z synów. W tym czasie stosunki z sąsiedniemi mocarstwami były poprawne, jedynie z Persją oddawna trwający spór graniczny zaostrzył się w końcu 1907, a w kwietniu 1908 Włochy urządziły demonstrację na wodach tureckich, aby poprzeć żądanie otwarcia biur pocztowych włoskich w rozmaitych miastach. Dn. 27 stycznia 1908 br. Aehrental uzyskał od sułtana koncesję na budowę kolei Mitrowitza-Saloniki, (irade sułtańskie 3 lutego), którą Austrja połączyć chciała z kolejami bośniackiemi. Wiadomość ta wywołała wrzenie w sferach dyplomatycznych, Rosja wysunęła kontrprojekt kolei Dunaj-Adrjatyk i uznała pakt mürzstegski za nieistniejący. Pomimo pozornej jednak harmonji stosunków z państwami europejskiemi, **T.** faktycznie zostawała na łasce ich i egzystencję swą zawdzięczała jedynie rywalizującym interesom mocarstw. Wewnętrzny upadek **T.** i niemoc jej państwowa doszły do granic ostatecznych. Jedynie Młodoturcy (ob. II supl.) myśleli o odrodzeniu państwa. Od 1895 centrum ich propagandy stał się Paryż, gdzie Ahmed-Riza, wódz partji, założył pismo *Meszveret;* jednocześnie zorganizowany został komitet „Jedności i postępu". Dzięki mądrej organizacji tajnej Młodoturków z jednej strony, a demoralizującej korupcji starego zarządu z drugiej, ruch młodoturecki rozszerzał się i potężniał coraz bardziej; w samym Konstantynopolu podobno na początku 1908 liczba spiskowców dochodziła do 17,000. Jeszcze silniejszą placówką komitetu były Saloniki. Ten właśnie komitet młodoturecki, liczący w swych szeregach wielu oficerów wykształconych po europejsku, wywołał przy pomocy wojska w lipcu 1908 rewolucję, która obaliła rządy despotyczne Abdul-Hamida, zaprowadził monarchję konstytucyjną i zabrał się do reorganizacji **T.** na modłę państw współczesnych. Ruch rewolucyjny rozpoczął się w armji, rezydującej w Macedonji, gdzie na czele jego stanęli oficerowie, Enver-bey i Niazi-bey. Komitet „Jedności i postępu" miał zapewnione poparcie Albańczyków, rozporządzał II korpusem w Adrjanopolu i całą armją w Azji Mniejszej. Dn. 8 lipca został zabity w Monasterze generał dywizyjny Szemsi pasza, w 8 dni później marszałek Osman pasza był uwięziony, a generał Jadil pasza raniony. Dn. 17 lipca 1908 oficerowie korpusu, rezydującego w Monastyrze, zawiadomili sułtana, że jeżeli w ciągu tygodnia nie ogłosi przywrócenia konstytucji z 1876 (ob. Turcja w gł. dz.), to Młodoturcy ogłoszą ją sami, a korpus pomaszeruje na Konstantynopol, połączywszy się z korpusem adrjanopolskim, przyczym zagrożono sułtanowi detronizacją; 22 sułtan dowiedział się o przejściu wiernych dotąd Albańczyków na stronę rewolucji; 23 konstytucja została ogłoszona przez Młodoturków w wielu miastach. Wobec tego Abdul-Hamid ustąpił: i 24 lipca wydał irade o przywróceniu konstytucji, 28 złożył przysięgę na wierność jej, 1 sierpnia bez eskorty wśród radosnych okrzyków ludu, udał się w otwartej karecie na selamlik, 3 września wydał manifest o wolnościach osobistych. Zostało sformowane nowe ministerjum, a Kiamil-pasza (ob. II supl.) mianowany wielkim wezyrem. Rząd przygotowywał szeroki program reform. Faworyci sułtana byli usunięci, a wygnańcy i ofiary dawnych rządów wracali do Konstantynopola. Konstytucja z 23 grudnia 1876, przywrócona w lipcu 1908, zaprowadza w **T.** zjednoczoną monarchję konstytucyjną z poręczeniem wszelkich swobód obywatelskich dla obywateli całego państwa bez różnicy narodowości i wyznania, ustanawia prawodawcze przedstawicielstwo narodowe, odpowiedzialność ministrów, nietykalność i świętość osoby sułtana, który jest monarchą państwa otomańskiego, rządzącym według praw konstytucji, oraz kalifem islamu. Parlament turecki składa się z dwuch izb: Izby deputowanych i Senatu. Izba panów czyli senat składa się z członków dożywotnich, mianowanych bezpośrednio przez sułtana, liczba ich nie może przenosić $^1/_3$ części liczby deputowanych; otrzymują oni 10,000 piastrów pensji miesięcznej. Senat rozpatruje budżet, projekty, prawa uchwalone przez Izbę posłów, aprobuje je, odracza lub odrzuca; sankcja jego jest konieczna do ogłoszenia praw. Do Izby deputowanych na każde 50,000 ludności męskiej wybiera się jednego posła, którego osoba jest nietykalna podczas sesji parlamentarnej, posłowie otrzymują 20,000 piastrów pensji miesięcznej. Wybory są tajne i dwustopniowe, wyborcą jest każdy obywatel turecki po dojściu do 25 lat i płacący podatki. To prawo wyborcze jest cokolwiek zmienione w duchu bardziej demokratycznym w porównaniu z prawem z 1876 r. Obecna Izba posłów składa się z 250 deputowanych. Izba mianuje 9 członków prezydjum, z których sułtan powołuje jednego na prezesa, a dwuch na wice-prezesów zgromadzenia. Rewizja konstytucji w pierwszym rzędzie należy do Izby deputowanych, do jej uchwalenia trzeba $^2/_3$ głosujących, głosowanie senatu odbywa się w takich samych warunkach. Zmiana ustroju wewnętrznego w **T.** pociągnęła za sobą szereg faktów w polityce międzynarodowej i zmieniła stosunek mocarstw do **T.** Ustała opieka mocarstw nad Macedonją (ob. II supl.), nastąpiła aneksja Bośni i Hercegowiny przez Austrję, zatarg na tym tle Austrji z **T.**, Rosją, Serbją i Czarnogórzem, zatarg **T.** z Bulgarją, która owładnęła koleją rumelijską i ogłosiła się królestwem niezależnym i ostatecznie proklamacja

ze strony Krety, że przyłącza się do Grecji (ob. Bulgarja, Czarnogórze, Bośnia, Kreta, Serbja i Rosja w II supl.). Otwarcie parlamentu odbyło się 17 grudnia 1908; składał się on ze 180 mahometan, 50 chrześcijan i 3 żydów. Przy otwarciu obecny był sułtan, który ponowił przysięgę na wierność konstytucji. Senat mianował swoim prezesem Saida paszę, a Izba deputowanych Ahmeda-Riza, b. redaktora organu Młodoturków, *Meszveret*. W Izbie deputowanych komitet „Jedności i postępu“ rozporządzał znaczną większością. Ale obok tej partji ukonstytuowała się pod wodzą ks. Sabah-Eddine'a inna grupa zwolenników reform, „Unja liberalna“, mniej radykalna, ale bardziej uwzględniająca autonomiczne dążności narodów, wchodzących w skład państwa tureckiego; przystąpili do niej Grecy, Ormianie, Arabowie, Syryjczycy, Albańczycy i ci wszyscy, których odstręczał centralizm Młodoturków. Dn. 13 lutego 1909 ustąpił gabinet Kiamila paszy, miejsce jego zajął Hilmi pasza, b. komisarz gieneralny Macedonji, którego Izba przyjęła bardzo życzliwie. Prasa turecka, podlegająca za dawnych rządów surowej cenzurze posuniętej do śmieszności (o żadnych zamachach politycznych nawet za granicą nie wolno było pisać i odpowiednie wiadomości były wymazywane nawet z pism zagranicznych), od lipca 1908 uzyskała zupełną swobodę i szybko się rozwinęła; rozmaite tygodniki, jak *Servetisunun* i *Mekteb* w Konstantynopolu zamieniły się w wielkie dzienniki, nadto powstało wiele nowych; na początku września 1908 wychodziło w **T.** do 200 nowych pism. Pomimo zwycięstwa rewolucji komitet młodoturecki, rezydujący w Salonikach, nie rozwiązał się i tworzył tajny, uboczny rząd, który kierował wszystkim. W parlamencie i rządzie wszystko działo się według instrukcji komitetu. Kiamil-pasza otrzymał dymisję, ponieważ nie chciał się poddać dyktaturze komitetu. Upojeni zwycięstwem Młodoturcy zbyt energicznie zabrali sią do reformowania rozmaitych dziedzin życia narodowego, nie licząc się z tradycjami i wierzeniami ludu. Niezadowoleni z nowych rządów grupowali się koło studentów teologji i ligi muzułmańskiej. Abdul-Hamid sprzyjał tym dążnościom i przygotowywał kontrewolucję, licząc na bataljony Kurdów, Arabów, Albańczyków w swojej gwardji, których hojnie opłacał. Rozkaz dzienny komendanta Konstantynopola, aby w razie potrzeby strzelać i do duchownych, stał się hasłem kontrewolucji. Wybuchła ona 13 kwietnia 1909; tłum pod wodzą ulemów (duchownych) razem z kupą żołnierzy (do 5,000) ruszył przeciwko parlamentowi, zabił jednego z ministrów, zmusił Ahmeda Riza do podania się dymisji. Podał się również do dymisji gabinet. Sułtan, udając, że godzi się z koniecznością zamianował Tewfika paszę wielkim wezyrem. Jednocześnie rozpętał się fanatyzm religijny w Azji Mniejszej, wymordowano wielu chrześcijan, szczególnie Ormian w Adanie i innych miastach. Zwycięscy ulemowie domagali się przywrócenia w pełni dawnych praw szarjatu (praw religijnych). Krótko jednak trwało zwycięstwo kontrewolucji. Sztab komitetu młodotureckiego w Salonikach, szybko zmobilizował wierną mu armję macedońską, która 24 kwietnia wkroczyła do Konstantynopola, pokonawszy oporne oddziały wojska. Gwardja cesarska poddała się. Naczelny wódz Szewket pasza ogłosił dyktaturę wojskową, rozpoczęły się represje, rozstrzeliwania i egzekucje przewódców kontrewolucji, masowe areszty wojskowych, duchownych, studentów teologji, którzy stawieni byli przed sąd wojenny. Egzekucje i wystawianie na widok publiczny trupów trwało do amnestji z powodu rocznicy konstytucji, a stan wojenny wewnątrz kraju trwał do 1 marca 1911 r. Kiedy armja przywróciła powagę rządu Młodoturków, parlament zebrał się ponownie w Konstantynopolu i 27 kwietnia 1909, wysłuchał *fetwy* szeika-ul-islama o złożenie z tronu Abdul-Hamida, następnie głosowano nad tym, czy pozwolić sułtanowi abdykować dobrowolnie, czy usunąć go wprost. Parlament jednomyślnie żądał usunięcia; poczym deputacja z decyzją tą udała się do Abdul-Hamida, który prosił jedynie, aby mu darowano życie. Nowym sułtanem został brat jego Rechad effendi, jako Mohammed V (ob. II supl.). Hilmi pasza powrócił na stanowisko wielkiego wezyra. Ferid pasza został ministrem spraw wewnętrznych, Sahib Mollah szeikiem-ul-islamem i Dżawid ministrem finansów. Nowy sułtan, 64-letni starzec, przez całe życie trzymany zdala od spraw publicznych przez Abdul-Hamida, pozostawił całkowitą władzę w rękach Młodoturków, którzy zabrali się energicznie do rządów. Zmienili całą skorumpowaną administrację, przeprowadzili z bezwzględnością purytikację armji, degradując starych gienerałów korpusu na pułkowników, pułkowników na poruczników i t. d., a na miejsce ich mianując ludzi z europejskim wykształceniem wojskowym. Ze spraw wewnętrznych na pierwszym planie stała organizacja finansów. Po raz pierwszy ułożony był normalny budżet, który wykazał 25% deficytu. Znalezienie nowych źródeł dochodów jest bardzo trudne. Podatki bezpośrednie i tak przeciążają ludność, a pośrednie nie mogą być zmienione bez zgody mocarstw, kapitulacje nie pozwalają na powiększenie ceł i urządzenie monopolów. Minister Dżawid pasza czynił starania u gabinetów cudzoziemskich o powiększenie ceł i zniesienie klauzuli w kapitulacjach, która uwalnia wszystkich cudzoziemców, zamieszkałych w **T.** od podatków. Komitet młodoturecki, który wciąż jest duszą rządu odbył w październiku 1909 swój zjazd w Salonikach, na którym wypracował program reform. Największym szkopułem nowych rządów jest pogo-

dzenie czysto osmańskich interesów z zapowiedzianą wolnością dla chrześcijan w **T.** Młodoturcy okazali się bardziej nieprzejednanemi wrogami wszelkich dążności narodowych, niż dawny despotyzm turecki. Prawo z 3 sierpnia 1909 w art. 4 zabrania „tworzenia związków politycznych na podstawie narodowości i rasy“, wszystkie stowarzyszenia, które razem z Młodoturkami walczyły z dawnym rządem zostały rozwiązane; uchwalone prawo w lipcu 1909 o powszechnej służbie wojskowej, stało się w obozie Młodoturków już w jesieni 1910 niepopularnym z powodu istnienia band w Macedonji. Dn. 29 lutego 1909 zawarł wielki wezyr Hilmi pasza umowę z Austrją o odszkodowanie za Bośnię (ob. II supl.). W końcu 1909 wybuchł konflikt między Francją a Turcją z powodu granic między Tripolisem i Tunisem, (ob. II supl.). W początkach stycznia wielkim wezyrem został Hakki bey (nie Młodoturek), ambasador w Rzymie; w gabinecie jego tekę ministra wojny objął Mahmud Szefket, Talaat bey pozostał ministrem spraw wewnętrznych, a Dżawid ministrem finansów; Grecy mieli przedstawiciela w osobie Maurokordato, ministra leśnictwa i górnictwa. Nowy kurs zaznaczył się w podróży Hilmi paszy do Petersburga i odwiedzinach króla serbskiego oraz bułgarskiego w Konstantynopolu; w czerwcu odwiedził turecki następca tronu Wiedeń, Belgrad i Sofję. Wielki wezyr Hakki pasza udał się w sprawie 150-miljonowej pożyczki do Paryża; rząd francuski stawiał wiele krępujących warunków i ostatecznie pożyczka nie doszła do skutku, gdy rozeszła się we wrześniu 1910 wiadomość o konwencji **T.** z Rumunją, skierowanej przeciwko Bułgarji, a eo ipso o zbliżeniu do trójprzymierza. W pierwszej połowie 1910 rząd turecki zajęty był tłumieniem powstania w Albanji, w Arabji, głównie w Jemenie, oraz uspokojeniem Mezopotamji; przeciwko nieokiełznanym Druzom wysłano w jesieni 1910 Gami paszę. Podczas wrzenia w Persji, chcąc zabezpieczyć się ze strony Rosji, **T.** w 1910 nie wycofała wojsk z Urmji. Stanowisko Krety (ob.) również niepokoiło **T.** Represje względem bułgarskich agitatorów w Macedonji, oraz wzajemne napaści zamieszkujących ją ludów wywołały masową emigrację do Bułgarji i ostrą wymianę not z rządem bułgarskim. Kiedy wyszło prawo o spornym majątku kościołów i szkół w miejscowościach o ludności mieszanej niekorzystne dla Greków, patrjarcha ekumeniczny założył przeciw niemu ostry protest. Zwołane przez patrjarchę do Fanaru greckie zgromadzenie narodowe, 14 września 1910 zostało rozpędzone przemocą. Pojednanie Porty z patrjarchatem nastąpiło przy pośrednictwie Rosji w początkach października. Na początku 1911 zaszły zmiany w gabinecie, ustąpili Dżawid bey, minister finansów (8 maja), Talaat bey, minister sprawiedliwości (11 lutego), ministrem finansów został senator, Noil bey (9 maja). W Arabji nie może się **T.** uporać w powstaniem, szczególnie zacięta walka wre w Jemenie, dokąd 26 stycznia 1911 na czele ekspedycji ruszył Dżewad pasza. Powstanie w Albanji też przybrało duże rozmiary, szczególnie gdy do ruchu przyłączyli się Malissorzy; 11 maja Turghut Szewket pasza ogłosił w Wirpazarze, w kraju Malissorów, stan oblężenia. Albańczycy mieli schronienie i pomoc ze strony Czarnogórza, wobec czego **T.** mobilizowała wojska nad granicą czarnogórską; w obronie Czarnogórza wystąpiła Rosja; 23 maja poseł rosyjski Czaryków, chciał wręczyć notę w tej sprawie Rifaatowi paszy, ale ostatni zgodził się jedynie na ustne oświadczenie. Austrja zaś wystąpiła jako opiekunka Albańczyków. **T.** wobec tego pragnęła zakończyć zatarg z Albanją i 16 czerwca sułtan wydał amnestję dla Albańczyków, a 3 sierpnia minister w Podgoricy dał zbiegom albańskim gwarancje bezpieczeństwa. Dn. 23 lipca duży pożar w Konstantynopolu w dzielnicy Suleimaneh zniszczył 2,000 domów, wielki bazar, biura sztabu gieneralnego i t. d. W tym czasie, następca tronu ks. Yussuf-Izzedine składał wizyty w stolicach europejskich: 10 czerwca bawił w Paryżu, 1 września w Berlinie, 3 w Poczdamie, później w Wiedniu. Włochy, (ob. Tripolis w II supl.), które dawno nosiły się z myślą opanowania Trypolitanji wręczyły 25 września 1911 wielkiemu wezyrowi notę, jakoby kolonja włoska w Trypolisie znajdowała się w niebezpieczeństwie; po tej nocie 28 września 1911 nastąpiło *ultimatum* z żądaniem, aby **T.** w ciągu 24 godzin wypowiedziała swą zgodę na pokojową okupację Trypolitanji, w razie odmowy stosunki dyplomatyczne będą zerwane. Jednocześnie rząd włoski zawiadomił mocarstwa, że nie naruszy *status quo* na Bałkanach, ani całości **T.** europejskiej. Odpowiedź rządu tureckiego, iż pozwala Włochom na wylądowanie w Trypolitanji była uważana za niewystarczającą i poseł włoski 29 września 1911 wypowiedział oficjalnie wojnę **T.** T. d. wielki wezyr Hakki pasza otrzymał dymisję, nowy gabinet sformował Said pasza, 4 października, w którym szeikiem-ul-islamem został Kiessin-effendi, ministrem wojny Mahmud Szewket pasza, finansów Nail bey, ministrem spraw zagranicznych Reszyd pasza, spraw wewnętrznych Dżelal bey, marynarki Hurszyd pasza. Włosi zaraz po wypowiedzeniu wojny, 29 września, bombardowali Prewezę w Epirze i zatopili dwa torpedowce tureckie; 30 września **T.** wysłała notę do mocarstw, prosząc o interwencję. Dn. 3 paźdz. flota włoska bombardowała baterje Tripolisu, 4 paźdz. Benghazi, 5 Tripolis się poddał, flaga włoska została zatknięta w porcie Sultanieh, 8 paźdz. Włosi zajęli Marsa-Tobruk, 11 odbyła się bitwa pod Bu-Meliane, 16 paźdz. rozpoczęli Włosi bombardowanie Der-

ny, 18 zajęli ją oraz Khoms, 20 zaś Benghazi po uporczywej walce z wojskiem tureckim. Wojsko tureckie udało się w głąb kraju, by wzmocnić swe siły oddziałami arabskiemi i już 23 paźdz. załoga włoska w Tripolisie z trudem odparła dwa ataki kawalerji tureckiej i arabskiej, wspomaganej przez Arabów oazy; jeszcze silniejszy atak miał miejsce 26 paźdz. Walki ponawiały się wciąż, niepokoiły i wyczerpywały wojsko włoskie i zapowiadały wojnę na dłuższy przeciąg czasu. Włosi z łatwością opanowawszy wybrzeże, uważali się już za panów sytuacji i 5 listopada ukazał się dekret królewski o aneksji Trypolitanji, o czym reprezentanci Włoch zawiadomili mocarstwa. Tymczasem **T.**, która 9 paźdz. prosiła Francję przez swego ambasadora o pośrednictwo i uznała specjalne interesy Włoch w Trypolitanji, po walkach październikowych postanowiła na radzie ministerjalnej 1 listopada prowadzić dalej wojnę. Dn. 10 listopada wojsko tureckie atakowało Trypolis, 13 ponowiło atak, Włosi z trudem odparli atakujących. Dn. 26 list. znów Włosi pokonali Turków pod Henni, 4 grudnia pod Ain-Zara, 13 zajęli Tadiurę, 18 oazę Zanzur, 20 jednak po uporczywej walce pod Bir Torba musieli się cofnąć. Walka trwa dalej w 1912, oddziały arabsko-tureckie nękają wojsko włoskie i nie pozwalają mu posuwać się w głąb kraju. Dn. 3 stycznia 1912 odbyła się bitwa pod Beghazi, 6 koło Khoms, 28 flota włoska rozpoczęła blokadę brzegów tureckich na morzu Czerwonym, 11 lutego Włosi odparli Turków od Derny, 27 zajęli wyżyny Mergheb, 3—4 marca znów walki koło Derny, Turcy zostali odparci, ale 5 Włosi musieli się cofnąć z pod Ain-Zary do Tripolisu. Dn. 9 marca przedstawiciele Francji, Niemiec, Anglji, Austrji i Rosji zwrócili się do włoskiego ministra spraw zagranicznych, mrg. San Giuliano, z zapytaniem, jakie jest minimum żądań włoskich od **T.** Mocarstwa chciałyby szybkiego zakończenia wojny w obawie komplikacji międzynarodowych. Włochy żądają odstąpienia Trypolitanji i Cyrenajki, na co **T.** zgodzić się nie chce. Włosi, nie mogąc się uporać z Turkami i Arabami na lądzie, wbrew pierwotnemu oświadczeniu przystąpili do akcji w Dardanelach; 18 kwietnia silna flota włoska zaczęła bombardować forty, położone u wejścia do Dardanelów, (a w Trypolitanji 11 kwietnia zajęli forty Sidi Said i Bu Kameeh), a 19 wyspy Samos i Rodos. **T.** z powodu krążenia floty włoskiej po morzu Egejskim zamknęła Dardanele, co wywołało zastój i zamęt w handlu międzynarodowym. Mocarstwa domagały się też ich otwarcia, ale turecka rada ministrów 29 kwietnia postanowiła nie otwierać Dardanelów, dopóki Włosi nie ustąpią z morza Egejskiego. W czerwcu akcja wojenna w Trypolisie ożywiła się: 10 czerwca Włosi po krwawej bitwie opanowali oazę Sansur, 13 t. m. Turcy i Arabowie atakowali zajadle pozycje włoskie pod Lebdą, lecz zostali odparci z wielkiemi stratami. Albanja, Macedonja, Kreta są wciąż ogniskami wrzenia i w 1912, szczególnie silne wrzenie panuje w Albanji wśród Arnautów, w ciągu maja i na początku czerwca dochodziły wieści o walkach z wojskiem tureckim. Rząd turecki zwleka jednak z użyciem stanowczych środków, chociaż w lutym 1912 r., kiedy w Albanji zaczęły się walki, ministerjum wydało rozkaz zmobilizowania armji 60-tysięcznej. Dn. 16 grudnia 1911 rząd wniósł do Izby nagły projekt ustawy, dającej sułtanowi prawo, na wypadek konfliktu między Izbą a rządem, Izbę rozwiązać bez zapytania senatu (t. j. szło o zmianę art. 35 konstytucji) oraz prawo odroczenia Izby podczas wojny. Po burzliwym posiedzeniu wniosek poszedł do komisji, a potym zwrócony został wnioskodawcy. Wobec trudnej sytuacji 2 stycznia 1912 nastąpiła rekonstrukcja gabinetu Saida paszy. Dn. 3 stycznia nowy gabinet Saida paszy przedstawił się parlamentowi i oświadczył, że niezmiennie trwa przy żądaniu zmiany art. 35 konstytucji, aby, jak we wszystkich państwacji konstytucyjnych, i w **T.** służyło sułtanowi prawo rozwiązania Izby. Nastąpiła ożywiona dyskusja, Młodoturcy popierali wniosek Saida, jednakże 15 stycznia Izba odrzuciła zmianę art. 35. Wtedy sułtan za radą gabinetu zaproponował Senatowi rozwiązanie Izby, co też nastąpiło. Wybory do nowej Izby rozpoczęły się w końcu marca i trwały przez kwiecień. Dn. 18 kwietnia, przed ukończeniem ich w odleglejszych prowincjach, została otwarta nowa sesja parlamentu. Z wiadomych dotychczas 223 mandatów, Młodoturcy posiedli już 215. Na prezesa nowej Izby obrano Hallin beya, na pierwszego wice-prezesa Araba, Machtebaszę, na drugiego Maładiana, Ormianina. Dn. 24 maja zaszły zmiany w składzie gabinetu: ministrem skarbu został Dżawid, na jego miejsce ministrem komunikacji Haladżjan, Ormianin, ministrem oświaty redaktor Tanina, Izmail Hakiba Banzade. Dn. 23 czerwca parlament przyjął zmianę art. 7, który ogranicza prawo sułtańskie rozwiązywania Izby. Pozostała jeszcze do uchwalenia zmiana art. 35 i 43, które dotyczą tej samej sprawy. Dn. 1 lipca, po czterotygodniowych obradach zgromadzenia narodowego, Albańczycy doręczyli władzom tureckim i konsulowi angielskiemu memorjał z żądaniami narodowemi. W końcu czerwca wybuchł w armji tureckiej bunt, skierowany przeciwko Komitetowi młodotureckiemu. Por. K. v. Sax. „Geschichte des Machtverfalls der Türkei“ (1908); Bérard „la Révolution turque“ (1909); G. F. Abbot „Turkey in transition“ (1909); Trietsch „Levante-Handbuch. Uebersicht über d. wirtschaftl. Verhältnisse der europ. und asiat. Türkei“ (1910).

Turczynowicz-Wyżnikiewicz Władysław, ob. Wyżnikiewicz Wł. w II supl.

Turczyński Juljusz, literat polski, napisał: „Dramat bezprawia“ (Lwów, 1904); „Powieści huculskie“ (t., 1905, t. I; 1906, t. II); „Katorżnicy“ (t., 1907); „Z niedalekiej przeszłości“, „Z zamierzchłych dni“ (tamże, 1908); „Nasza Golgota. Z martyrologji sybirskiej“ (t., 1909); „Nasza Judea“, „Utwory poetyczne“ (t., 1910); „Utwory dramatyczne“ (t., 1911).

Turek, miasto powiatowe gub. Kaliskiej, w r. 1909 liczył 9,341 m., w tym: 5,355 katolików, 2,512 żydów, 1,418 protestantów, 56 prawosławnych. W powiecie Turczańskim na 122,015 m. 1909 było: 106,978 katolików, 9,051 protestantów, 5,841 żydów, 145 prawosławnych.

Turgajski obwód w rosyjskiej Azji centralnej, na 456,397 klm. kw, liczył w 1908: 557,100 m., przeważnie Kirgizów nomadów i osadników rosyjskich.

Turinaz Karol, biskup i teolog francuski, * 1838 w Chambéry. Został biskupem w Tarentoise 1873, w Nancy 1882. Pisał dużo w kwestjach społecznych, politycznych i teologicznych: „Vie chrétienne“ (1898); „Trois fléaux de la classe ouvrière“ (1904); „la Foi catholique“ (1905) i wiele in.

Turkiestan, 1) rosyjski (generał-gubernatorstwo od 1898 obejmuje obwody: Fergański, Samarkandzki, Syrdaryjski i Semireczyński) na 1,683,016 klm. kw. liczył w 1908: 5,961,600 m. Ludność różnorodna: Tadzycy, Uzbecy, Sartowie, Tarancza, Kirgizi, Kałmucy, Rosjanie, Polacy 1,203 osiadłych, 4,864 w wojsku, 1897); 2) chiński (wschodni) na 1,118,713 klm. kw. liczył 1,200,000 m.; 3) afgański ob. Afganistan.

Turner sir George, polityk australski, * 1851 w Melbourne, wybrany w 1889 do Izby niższej, piastował różne teki ministerjalne, 1894 został premjerem, 1901—05 pierwszym ministrem skarbu w rządzie Związku australskiego; został nadto w 1905 premjerem i ministrem skarbu stanu Wiktorji.

Turnowsky Józef Ladysław, pisarz czeski, * 1838. Z jego zbiorów nowel ważniejsze: „Povidky a humoresky“ (1883); „Z naszi doby“ (1884); „Kresby“ (1887); prócz tego napisał komedję „Starzi blázni“, monografję „Valka slovansko-turecka“ (1877), cenną „Historję teatru w Czechach“ oraz życiorysy: I. Tyla, Fr. Palacky'ego, Fr. Rubesza i in.

Turowski Stanisław, napisał „Wespazjan Kochowski na tle współczesnym jako poeta“ (Lwów, 1908); „Samuel ze Skrzypny Twardowski i jego poezja na tle współczesnym“ (t., 1909).

Turquan Józef, historyk francuski, * 1860. Wsławił się głównie ciekawemi i źródłowemi studjami z historji towarzystwa francuskiego XVIII w., czasów konsulatu i pierwszego cesarstwa; z tych zaś najciekawsza jest serja życiorysów kobiecych pod ogólnym tytułem „Souveraines et grandes Dames“ z której wymieniamy główniejsze: „la Générale Bonaparte“, „l'Impératrice Joséphine“ (1896); „les Soeurs de Napoleon“ (1896); „la Reine Hortense“ (1896); „la Citoyenne Tallien“ (1898); „la Baronne Krüdener“ (1900) i t. d., a także: „Napoléon amoureux“ (1897); „le Monde et Demi-Monde sous le Consulat et l'Empire“ (1897); „le Roi Jerôme“ (1903) i in.

Turquier Władysław, rzeźbiarz polski, * 1871. Kształcił się w Warszawie, w Monachjum i w Paryżu. Ważniejsze prace wystawiane w Tow. z. sz. p.: „Bieda“, „Grajek“, „Ziemia“, „Czas“, medaljon Mickiewicza oraz wiele pomników na cmentarzu powązkowskim.

Turretïini Franciszek, orjentalista szwajcarski, * 1845 w Gienewie. Studja odbywał w Szwajcarji, Włoszech i Paryżu. W 1878 założył w Gienewie specjalną drukarnię dla tekstów wschodnich i wydawał dwa czasopisma *Atsume-Gusa* (zebrane zioła) i *Ban-zai-sau* (zioła zerwane wieczorem), w których ogłosił szereg prac chińskich, japońskich i in. Zajmował się głównie językami: chińskim, mandżurskim, mongolskim, japońskim.

Turski Gaspar, syn gienerała polaka z matki Rosjanki, był w bliskich stosunkach z gienerałem Wróblewskim. W Gienewie wydawał w 1877—1879 pismo rewolucyjne: *Nabat.*

Turyn, miasto włoskie (ob.), liczył w 1908: 371,000 m.

Turzyma Marja (pseudonim), literatka polska i działaczka na polu emancypacji kobiet w Galicji, drukuje po pismach artykuły w sprawach kobiecych, czas jakiś redagowała pismo feministyczne w Krakowie, oddzielnie ogłosiła między innemi: „Wyzwalająca się kobieta“ (Kraków, 1906).

Tushaus Józef, rzeźbiarz niemiecki, * 1851 w Münsterze, † 1901 w Düsseldorfie. Z prac przez niego wykonanych ważniejsze: Pomnik Renu w Düsseldorfie; „Amazonka spętana“; pomnik Moltkego w Berlinie (1902) i in.

Tustanowice, miejscowość przemysłowa w pobliżu Borysławia na Podkarpaciu galicyjskim, w 1910 liczyły 12,075, gdy w 1900—4,334 m. **T.** i Borysław w 1907 dały razem 86% całej produkcji ropy w Galicji. Teren naftonośny na obszarze **T.** dochodzi do 1,500 m., gdy na obszarze Borysławia ma około 500 m. szerokości.

Tutkowski Paweł, gieograf i gieolog rosyjski, * 1858, studja odbywał w Kijowie. Jest członkiem Komitetu gieologicznego od 1901. Prace jego dotyczą mikropaleontologji kredy, trzeciorzędu, na Rusi i Litwie, osobliwie Polesiu i t. d.

Twain Marek, humorysta amerykański (ob. *Clemens Samuel* w gł. dz. i II supl.). Na polski przełożono z utworów **T.**: „Pamiętniki o Joannie

d'Arc“ (Warsz., 1904); „Humoreski“ (Lwów, 1907); „Szkice i humoreski“ (Warszawa, 1906); „Nowele i humoreski“(Wilno, 1910); „Komedja o człowieku, który redagował gazetę“ (Lwów, 1911).

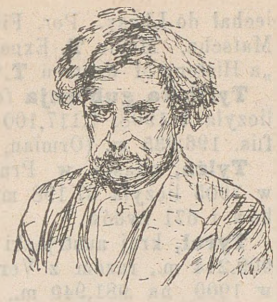

Twain Marek.

Twardowski Kazimierz, filozof polski, * 1866 w Wiedniu, gdzie ukończył gimnazjum (1885) i uniwersytet (1885 — 89), doktorat filozofji otrzymał 1891. W 1894 został docentem Uniwers. wiedeńskiego, 1895 mianowany profesorem nadzwyczajnym filozofji w Uniw. lwowskim, 1898 zwyczajnym. Był dziekanem wydziału filozoficznego 1900 i 1904. W 1904 założył Polskie tow. filozoficzne, którego prezesem jest od chwili powstania; prezesem Tow. nauczycieli szkół wyższych był w l. 1905—11, prezesem Związku austr. szkół średnich w l. 1907—09. Od 1911 wydaje miesięcznik *Ruch filozoficzny*. Recenzje i artykuły drukował w *Gaz. Narodowej*, *Ateneum*, *Przewodniku nauk. i lit.*, *Muzeum*, *Szkole*, *Przeglądzie filoz.*, *Ruchu filozof.* i in., oraz w pismach niemieckich. Oddzielnie ogłosił: „Wyobrażenia i pojęcia“ (Lwów, 1898); „O t. zw. prawdach względnych“ (1900, „Ks. pam. Uniw. lwow.“); „Zasadnicze pojęcia dydaktyki i logiki“ (t., 1901); „O filozofji średniowiecznej wykładów sześć“ (t., 1910); „O metodzie psychologji“ (Warszawa, 1910); „O czynnościach i wytworach“ (Lwów, 1912).

Twardowski Kazim.

Tweedmouth Edward Majoribanks, lord, polityk angielski, * 1849 w Oksfordzie, † 1909 w Dublinie. W 1880 wybrany do Izby gmin, jako liberał, odgrywał poważną rolę w partji, w 1892 został sekretarzem skarbu; 1894 r. wszedł do Izby panów i otrzymał tajną pieczęć. W 1905 objął w gabinecie Campbell-Bannermana tekę ministra marynarki, piastując ją w następnym gabinecie do 1908, t. r. został prezesem Rady tajnej.

Tweedmouth Edw.

Twerska gubernja (ob.), na 65330.7 klm. kw. w 1908 liczyła 2,098,700 m., przeważnie Wielkorosjan; podług spisu powszechnego było: 118 tysięcy Karełów, 766 Polaków. Główne miasto, Twer, 59,528 m.

Twiss Sir Travers, prawnik angielski, * 1809 (nie 1810, jak w gł. dziele), † 1897 w Londynie.

Tworzymir Jan (pseudonim *Józefa Chociszewskiego*, ob. gł. dzieło i II supl.), napisał: „Czasy Jagiellońskie“, „Nauka życia i dobrych obyczajów“, „Przygody żołnierskie“ (Poznań, 1903).

Tybet, kraj azjatycki (ob.), obejmujący 6 prowincji: Monyul, Doktol, Czang, Ju, Cham i Kukunor, na 1,200,000 klm. kw. liczył w 1908 według danych chińskiego urzędu celnego 6,500,000 m.; ludność składa się z Tybetańczyków, Mongołów, Tunguzów, Turków, Kirgizów, Chińczyków i Hindusów. Wywóz do Indji brytańskich podniósł się 1908 do 2,332,499, a przywóz stamtąd do 1,688,193 rupji, ale wogóle jest nie wielki i wynosi zaledwie dziesiątą część handlu między Indjami brytańskiemi i małym Nepalem, którego jednak bilans handlowy może obejmować wiele towarów, idących do **T.** i naodwrót. *Dzieje.* Wpływy rosyjskie ogromnie wzrosły w **T.** od 1901. Anglja po ukończeniu wojny boerskiej wnet pomyślała o ich przeciwdziałaniu. Już na początku 1903 rząd angielski wysłał komisję do **T.** w sprawie otwarcia granic i ulg handlowych. Komisja była przyjęta wrogo (maj 1903). Wtedy Anglja wysłała „pokojową“, ale zbrojną ekspedycją (3,000 ludzi) pod wodzą pułkownika Younhusbanda w końcu 1903, która miała dotrzeć tylko do Gyangtse. Stanęła ona tam 3 maja 1904 i została napadnięta przez tuziemców. Anglicy posłali ultimatum do Lhassy z żądaniem, aby przybył przedstawiciel **T.** dla pertraktacji. Nie otrzymawszy odpowiedzi i wzmocniwszy swe siły oddziałem gien. Macdonalda, Anglicy ruszyli dalej w sile 4,150 ludzi i 3 sierpnia 1904 opanowali Lhassę, straciwszy 200 ludzi. Dalaj Lama uciekł do Mongolji (Urga) i 15 sierpnia był czasowo pozbawiony swej władzy przez Chiny. Zamiast niego regiencja tybetańska zawarła umowę z Anglją, według której **T.** uznaje zwierzchnictwo Chin, otwiera w Gyangtse, Yatungu i Kotako rynki handlowe i płaci 500,000 f. sz. kontrybucji; dla gwarancji Anglicy zostawili na trzy lata załogę w dolinie Dżumbi; bez zezwolenia Wielkiej Brytanji żadne mocarstwo nie może nabywać terytorjów w **T.**, budować kolei żelaznych, urządzać telegrafów i zakładać przedsiębiorstw górniczych (§ 9). Nadto Anglicy mianowali, po ucieczce Dalaj-Lamy, przełożonego klasztoru Szigatse, Taszi-Lamę, naczelnikiem duchownym **T.**, gdy uznał konwencję angielsko-tybetańską. Umowa angielsko-rosyjska z 23 sierpnia 1907 (ob. Rosja w II supl.) w niczym nie zmieniła praw zwierzchniczych Chin w stosunku do **T.** Chiny, które na mocy traktatów rosyjsko-japońskiego (30 lipca 1907) i rosyjsko-angielskiego (31 sierpnia 1907) miały zapewnione zwierzchnictwo nad **T.**, pragnęły tam ugruntować swój wpływ i po stłumieniu powstań w **T.** w l. 1905,

1906, 1908 zabrały się do reorganizacji kraju. Dn. 19 lipca 1908 rząd chiński zaprosił Dalaj-Lamę, by przybył do Pekinu. Dalaj-Lama, który po ucieczce z Lhassy, przebywał początkowo w Urdze, a potym w klasztorze Utairszau (w Szansi) ociągał się z przyjazdem. Dopiero, kiedy Taszi-Lama ofiarował się przyjechać, Dalaj-Lama przybył do Pekinu 28 września 1908. Był tam podejmowany z wielkiemi honorami, jako wcielenie Buddy na ziemi, ale audjencja u cesarza nosiła taki charakter, jakby Dalaj-Lama był wasalem Chin. Rząd chiński zaproponował podział kraju na prowincje, przysłanie wice-króla swego, zajęcie się rolnictwem, pocztami, telegrafami etc., słowem żądał by Dalej-Lama przekazał swą władzę wice-królowi Chin i jego urzędnikom, a sam ograniczył się jedynie do roli naczelnika duchownego. Dalaj-Lama, ociągał się z podpisaniem tych twardych warunków, w końcu ustąpił; 21 grudnia opuścił Pekin, udając się do **T.** na mocy dekretu cesarskiego, który go traktował jako wasala, a **T.** jako kolonję zarządzaną przez komisarzy chińskich. Chiny wypłaciły Anglji kontrybucję za **T.** w trzech ratach, po zapłaceniu trzeciej w styczniu 1908, wojska angielskie opuściły dolinę Dżumbi na wiosnę t. r. W uzupełnieniu ugody angielsko-tybetańskiej z 1904 i 1906 co do spraw handlowych między Indjami i **T.**, stanęła konwencja podpisana 16 kwietnia 1908 w Kalkucie. Lamowie zaniepokojeni projektami reorganizacji, planowanemi przez Chiny, zaczęli podburzać lud. Dalaj-Lama, T'ubstan, zaś po przybyciu do swego klasztoru Potala w Lhassie, wbrew podpisanemu traktatowi, podtrzymywał wrzenie, sprzeciwiał się planom Chin i odmówił płacenia rocznej daniny. Wicekról, Seu czuan, wysłał nowe wojska, a Dalaj-Lama uciekł w styczniu 1910 na południe i 1 marca 1910 przybył do Dardżilingu, letniej rezydencji wice-króla Indji; 25 marca dekret cesarski pozbawił go władzy i nakazał wybory nowego Dalaj-Lamy. Chiny przedsięwzięły nadto szereg innych środków, by zamienić **T.** na prowincję chińską. Angielsko-chiński traktat handlowy w stosunku do **T.** z kwietnia 1906 przez tę zmianę w niczym nie został naruszony i obowiązuje do 1918 r. Propozycja **T.** na początku kwietnia 1910, uczyniona rządowi anglo-indyjskiemu, aby Anglja zawarła z nim taką samą umowę, jak z Nepalem, została na początku maja odrzucona przez Anglję. Rewolucja chińska (ob. uzup. do II supl.) poruszyła i **T.** W rozmaitych częściach kraju Tybetańczycy walczą z inwazją chińską. Dn. 29 kwietnia 1912 po bitwie pod Lhasą Tybetańczycy zajęli północną część miasta; oddział chiński, złożony z 1,000 żołnierzy otoczony został przez 20,000 Tybetańczyków i lamów; wojsko chińskie zajęło dom Dalaj-lamy i wzięło do niewoli jego żonę i dzieci. Dalaj-lama, bawiący dotychczas w Indjach, w końcu czerwca 1912 wyjechał do Lhasy. Por. Filchner „Das Rötsel des Matschu. Meine **T.**-Expedition“ (1907); Franche „a History of western **T.**“ (1907).

Tyfliska gubernja (ob.), na 44,846 klm. kw. liczyła w 1908: 1,117,100 m. Główne miasto, Tyflis, 196,935 m. (Ormian, Gruzinów, Rosjan i in.

Tylża, miasto w Prusach wschodnich (ob.), w 1905 liczyła 37,198 m., w tym 1,052 katolików i 671 żydów.

Tyrol, kraj austrjacki (ob.), liczył w 1908: 909.244 m., razem z Voralbergiem 1,043,017 m.; w 1900 na 981,949 m., było 55·5% Niemców, 44·3% Włochów z Ladyniami. W 1907 wartość produkcji górniczej wynosiła 732,125 koron. Długość linji kolejowych w 1907 stanowiła 1,049 klm. W 1908 ruch turystów i kuracjuszy objął 796,302 cudzoziemców. Por. Fischer, „Klimatographie von T. u. Voralberg“ (1909).

Tyrrell Jerzy, ksiądz irlandzki, * 1861 w Dublinie, † 1909 w Storrington. W 1879 został katolikiem, 1880 wstąpił do zakonu jezuitów. Studja filozoficzne i teologiczne odbywał w Stonyhurst i S. Beano (Walja), 1891 wyświęcony został na księdza, 1894—96 wykładał filozofję w Stonyhurst. W 1906 wystąpił z zakonu jezuitów, 1907 ogłosił w *Times'ie* „the Pope and modernizm“, za co był ekskomunikowany. Należał do najwybitniejszych przedstawicieli t. zw. modernizmu (ob. II supl.). Główniejsze prace: „Nova et vetera“ (1897, 4 wydania); „Hard sayings“ (1898, 4 wydania); „External religion, its use and abuse“ (1906, IV wyd.); szkice „the Faith of the millions“, (1901 2 t.); „Lex orandi“ (1903, 3 wydania) i dalszy ciąg „Lex credendi“ (1906); „A much-abused letter“ (1906); „Oil and wine“ (1906); „Through Scylla and Charybdis, or the Old religion and the new“ (1907); „Medievalism, a reply to cardinal Mercier“ (1908, I wyd.; 1909, III wyd.); „Suis-je catholique“(1909).

Tysski Zygmunt August, poeta polski, ogłosił drukiem: „Poezje“ (Warszawa, 1903); „Gradus ad Parnassum“, „Oktawiana“ (t., 1904); „Meandry“ (Wilno, 1911).

Tyszkiewicz Józef, hrabia, wydał „Tyszkiewiciana“, druki z XVI, XVII i XVIII w. (Kraków, 1903).

Tyszkiewicz Wincenty, polski działacz polityczny, * w Galicji, gorliwie popierał wyprawę Zaliwskiego w 1833, 1834 osiadł w Brukselli. Popierał w 1845 zjednoczenie całej demokracji. W 1846 r. po wybuchu rewolucji w Krakowie (ob.) zdołał część demokracji połączyć ze stronnictwem Czartoryskiego.

Tyszyński Aleksander, polski historyk literatury (ob.). Ukazały się jego pisma krytyczne (Kraków, 1904, 2 t.).

Tyśmienica, miasto w Galicji (ob.), w 1900 liczyła 7,992 m. W okręgu sądowym **T.** na 28,175 m. było 8·6% katolików, 81·2% unitów, 9·3% żydów.

U.

Ubertis Corinna Teresa, autorka włoska, ob. Teresah.

Uchtritz Kuno, rzeźbiarz niemiecki, * 1856 w Wrocławiu. Uczeń Tilgnera w Akademji wiedeńskiej, od mistrza swego przejął zamiłowanie do stylu *rococo* i polichromji. Początkowo powlekał posągi lekką barwą, potym je malował w stylu najbardziej realistycznym. Osiadłszy 1886 r. w Berlinie, powrócił do rzeźby dekoracyjnej i monumentalnej; szczególnie celuje w dekoracjach fontan, gdzie harmonijnie miesza figury mitologiczne, zwierzęta, rośliny i sceny rodzajowe. Główniejsze prace: Fontanna zamku królewskiego, fontanna na Rosenstrasse w Berlinie, grupa z ks. Jerzym Wilhelmem w alei Zwycięstwa, pomnik Moltkego w Wrocławiu; biusty cesarza Wilhelma I, Bismarka, Moltkego i in.

Uda Felice, literat włoski, * 1832 w Cagliari w Sardynji, † 1900 tamże. Ważniejsze prace: „Leopardi e Poerio"; „Dante e la poesia moderna"; „Michele Cervantes" i t. d.

Uderski Edward, inżynier polski, wydał: „O zakładach wodnych" (1880); „O łukach przechodowych przy trasie kolei żelaznych" (1881).

Udine, miasto włoskie (ob.), w 1908 liczyło 37,942 m.

Udziela Seweryn, etnograf polski, należał do założycieli Muzeum etnograficznego w Krakowie (otwarte 1911), któremu ofiarował swoje bogate zbiory. Ogłosił nadto: „Kilka zapisków ze Starego Bystrego"; „O strojach, budowlach i sprzętach w Sądeczyźnie" (Kraków, 1905).

Ufimska gubernja (ob.), na 122,018·1 klm. kw. w 1908 liczyła 2,777,700 m.; 1897 na 2,196,642 m. było: 839,636 Rosjan, 939,865 Baszkirów i Teptjarów, 184,817 Tatarów. Główne miasto, Ufa, liczyło 49,961 m.

Uganda, protektorat angielski (ob.), na 578800 klm. kw., liczy w 1909 około 400 Europejczyków i 3,520,000 tuziemców. Z 40% ogólnego obszaru nadającego się do uprawy roli, obecnie zaledwie 5% znajduje się w kulturze. Por. Purvis „Trough **U.** to Mount Elgon" (1909).

Ugolini Vincenzo, kompozytor włoski, kapelmistrz kościelny w Benewencie, następnie w Rzymie (w kościele św. Piotra), † 1623. Należał do najlepszych przedstawicieli szkoły Palestryny.

Ugron Gabor, polityk węgierski; 1906 przyłączył się do skoalizowanej partji rządowej.

Uhde Fritz, malarz niemiecki, † 1911 w Monachjum.

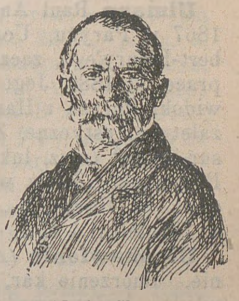

Uhde Fritz.

Uhland Wilhelm Henryk, inżynier niemiecki, † 1907 w Lipsku.

Uhlenluth Paweł, bakterjolog niemiecki, *1870 w Hanowerze, 1903 został profesorem w Gryfji, 1906 dyrektorem wydziału bakterjologicznego w urzędzie sanitarnym w Berlinie. Z licznych badań **U.** najważniejsze jest wynalezienie metody różnicowania rodzajów krwi (ludzkiej i zwierzęcej. Ogłosił szereg prac naukowych, (ob. nadto Biochemiczna analiza w II supl.).

Uhlig Wiktor Karol, gieolog austrjacki, * 1857 na Szląsku austrjackim, jest profesorem gieologji w Wiedniu. Prace naukowe **U.** mają doniosłe znaczenie dla poznania budowy Karpat. Ważniejsze z nich: „Über die Tektonik der Karpathen" (1907); „Die Geologie des Tatragebirges" (1897); „Bau und Bild der Karpathen" (1903).

Ujejski Józef, dr. fil., napisał: „Juljusza Słowackiego Kordjan“ (Kraków, 1909).

Ulanowski Bolesław, historyk polski (ob.), jest profesorem Uniwersytetu krakowskiego i sekretarzem gieneralnym Akademji Umiejętności. Pod portretem w gł. dziele (t. XV, str. 14) powinno być Bolesław **U.**, nie Bronisław.

Ulanowski Tadeusz, literat i monologista polski, * 1873 w Lubartowie, gimnazjum ukończył w Lublinie 1894, wydział prawny w Warszawie 1898; 1902—05 prowadził w Paryżu studja literacko-malarskie. Miewał odczyty w Warszawie i na prowincji (1907—08). W l. 1909—11 należał do składu kabaretu artystycznego „Momus“. Artykuły treści literackiej i społecznej drukował w *Prawdzie* (1899—900) i *Nowej Gazecie*. Wydał oddzielnie: „Summa summarum“, satyry (Warszawa, 1912); wystawił *revue* „Wisła“ (1911, w Warszawie).

Uleaborgska gubernja w Finlandji (ob.), na 165644·3 klm. kw. w 1905 liczyła 299,450 m. Główne miasto, Uleaborg, 1905 r. 17,860 m.

Ullathorne Willjam, ksiądz, * 1806 w Pocklington koło Yorku, † 1889 w Oscott koło Birminghamu. Był chłopcem okrętowym, 1824 wstąpił do zakonu Benedyktynów, 1846 został wikarjuszem apostolskim, 1848 biskupem w Brimingham. Przyczynił się wielce do rozwoju i organizacji kościoła katolickiego w Australji. Napisał: „Endowments of man“ (1880); „Groundwork of Christian virtues“ (1888); „Christian patience strength and discipline of the soul“ (1886) i in.

Ulloa Francisco, gienerał włoski, † 1891 r. w Neapolu.

Ulmann Raul Andrzej, malarz francuski, * 1867 w Paryżu. Uczeń Bouguereau i Tony Robert-Fleury'ego, zaczął wystawiać w Salonie swe prace od 1889. Jego widoki morskie w Bretanji, widoki Paryża i Hamburga posiadają niezwykłe zalety artystyczne. Z prac **U.** ważniejsze: „Ivry-sur-Seine“ (muz. luks.); „Dworzec w Bercy“ (m. Bayonne); „Tama wolnego portu w Hamburgu“ (muz. St.-Etienne); „Wharf w Hamburgu“ (muz. w Filadelfji) i t. d.

Ułaskawienie *(Amnestja)*, ogólne przebaczenie, umorzenie kar, udzielane przez najwyższą władzę państwową. **U.** należy do prerogatyw głowy państwa, zarówno w krajach monarchicznych, jak i republikańskich. Na Zachodzie **U.** przeważnie albo i wyłącznie obejmuje przestępstwa polityczne i prasowe, w Rosji głównie z dobrodziejstwa **U.** korzystają przestępcy kryminalni; do politycznych stosowane bywało dotychczas tylko częściowo **U.**

Ułaszyn Henryk, filolog polski, napisał nadto: „Polskija bibliograficzeskija izdania“ (1903); „Jakób Ciszyrski, poeta łużycki“ (Kraków, 1907); „Runy słowiańskie“ (t., 1908); „Filologja i lingwistyka“ (t., 1910); „Z przeszłości wyrazów pchła i pleszka“ (t., 1911); „Miscellanea językowe“ (t., 1912) i in.

Umiński Piotr, archeolog polski i naczelnik wydziału ekonomicznego w magistracie krakowskim, † 1906 w Krakowie.

Umiński Władysław, literat polski, ogłosił nadto: „W kraju ludożerców“; „Biały mandaryn“, „Człowiek leśny“ (1903); „Na szczytach“; „Z odmętów morskich“; „Żegluga powietrzna“; „Owady pożyteczne“; „Pioruny i błyskawice“ (1897); „Co należy wiedzieć o elektryczności“ (t., 1905); „Wygnańcy“ (Lwów, 1906); „W czarnej otchłani“ (Warszawa, 1908); „Przygody małego Australczyka“ (t., 1910); „Samolotem na około świata“, „W krainie wschodzącego słońca“ (tamże, 1911); „Krwawy chleb“ (t., 1912). Redagował *Czytelnię dla wszystkich*, 1909 został redakorem *Wieczorów Łodz.*, 1912 *Miesiąca ilustrowanego*.

Umpfenbach Karol, ekonomista niemiecki, † 1907 w Giessen.

Unanimizm, kierunek literacki i filozoficzny, który powstał niedawno we Francji. Według **U.** zadaniem pisarzy powinno być malowanie nie jednostek, lecz grup, istności zbiorowych, ponieważ indywiduum jest iluzją, a rzeczywistością jest grupa. **U.** stanowi reakcję przeciwko zbyt wybujałemu indywidualizmowi literatury ostatniej doby. Na czele tej grupy stanął Jules Romains w otoczeniu René Arcos, Roberta Veyssié, G. Chênieviere'a, A. Marcereau, Karola Vildraca i in. Nowi pisarze oparli swoją doktrynę z jednej strony na teorjach Tarde'a, Le Bona, Durkheima, a z drugiej na poglądach Bergsona (ob. II supl.) i W. Jamesa (ob. II supl.). Te ostatnie wyraziły się w dążności stworzenia jedności duchowej gromady ludzkiej. W tym duchu J. Romains napisał: „la Vie unanime“, „l'Armée dans la ville“ (sztuka teatralna), „la Mort de quelqu'un“ (powieść). Pod względem formy nawet poematy unanimistów unikają zazwyczaj rymu, natomiast posiadają rytmikę wewnętrzną albo biały wiersz; zresztą pisarze ci rychło przechodzą do prozy.

Unger William, rytownik niemiecki, * 1837 w Gietyndze. Kształcił się w Düsseldorfie, przebywał kolejno w Monachjum, Düsseldorfie, Lipsku i Wejmarze. Od 1886 wykonał szereg reprodukcji mistrzów holenderskich i nabrał takiej wprawy, że uchodził za mistrza rytownictwa. W 1886 prace jego obejmowały 800 sztychów; szczególnie cenne są akwaforty reprodukujące utwory Rembrandta, Ruysdaëla, Hobbemy, Rubensa i in. Jego też rylca jest 175 znakomitych sztychów galerji wiedeńskiej.

Unierzyski Józef, malarz polski, * 1863 r. w Płocku. Kształcił się w Warszawie (u Gersona i Kamińskiego), we Włoszech, wreszcie w Krakowie u Matejki. W l. 1889—907 był profesorem Szkoły sztuk pięknych. W Muzeum narodowym jest jego „Zdjęcie z krzyża“. **U.** jest zięciem J. Matejki.

Unja międzyparlamentarna, instytucja złożona z przedstawicieli rozmaitych parlamentów, którzy perjodycznie odbywają konferencje międzyparlamentarne, mające na celu rozstrzyganie sporów między państwami za pomocą prawa, a nie przez wojnę. Członkowie **U.** mają za zadanie szerzyć w swoich krajach zasadę sądów rozjemczych i działać w tym kierunku czy to drogą prawodawstwa, czy też drogą traktatów międzynarodowych, i ze swej strony dbać o podtrzymanie pokoju (art. 1 statutów). Początek instytucji datuje się od 1888, kiedy wielu członkow parlamentu francuskiego i angielskiego odbyło zjazd pod prezydencją Fryd. Passy (ob. II supl.), aby znaleść środki dla zapewnienia pokoju przez traktaty i wpłynąć na utworzenie stałego sądu rozjemczego między Anglją, Francją i Stanami Zjednoczonemi. Od tej pory corocznie odbywają się takie zjazdy. Konferencje międzyparlamentarne zamieniły się w stałą **U.** międzyparlamentarną. **U.** na zebraniu w Saint-Louis podczas wystawy powszechnej zwróciła się do prezydenta Roosevelta, aby z jego inicjatywy została zwołana druga międzynarodowa konferencja pokoju, któraby potwierdziła rezolucje, przyjęte na konferencji 1901, i uzupełniła je. Rada **U. m.,** zgromadzona w Brukselli w czerwcu 1906, została zaproszona przez gabinet angielski do Londynu na lipiec 1907. Na porządku dziennym było wypracowanie wzoru dla sądu rozjemczego. Delegaci amerykańscy proponowali utworzenie stałego parlamentu międzynarodowego, któryby rozpatrywał sprawy, będące przedmiotem sporu między narodami. Por. nadto Pacyfizm w II supl.

Unrug Kazimierz, zdolny i waleczny oficer w oddziale Taczanowskiego, śmiertelnie ugodzony kulą podczas walki w Kole, umarł 8 maja 1863 r.

Upmark Gustaw, szwedzki historyk sztuki, * 1844 w Sztokholmie, † 1900 tamże, od 1869 był urzędnikiem w tamtejszym Muzeum narodowym, od 1880 tegoż dyrektorem. Wielce przyczynił się do rozwoju prądów estetycznych w Szwecji. Główniejsze prace: „Jeremiasz Talck, drotting Christinas hofkopparstickare“ (1884); „Gripsholms slott“ (1887); „De grafiska konsterna“ (1889); „Svenska porträtt efter kopparstick“(1890); „Skånska herrgårgar under Renässanstiden“ (1894); „Stockholms slott under Renässanstiden“ (1896); „Die Architektur der Renaissance in Schweden, 1530—1760“ (1897—900). Wybór pism ukazał się po śmierci (1901).

Ura boos, starożytna nazwa przylądka Andrzeja, który tworzy północno-wschodni kraniec półwyspu Karpas. Dzisiejsza nazwa brzmi *Uran tu bu,* którą oznacza się nadto miejscowości koło Paphosu starego. Na końcu wyspy znajduje się wzgórze z ruin świątyni Afrodyty Akraj; wyższe nosi nazwę Olimpos; prócz tego nazwa Olimpos stosowana jest dwukrotnie: do wzgórza koło Akanthu i wzgórza Stavraruni czyli góry św. Krzyża.

Uralski obwód (ob.), na obszarze 350,438 klm. kw. liczył w 1908: 758,000 m.; w 1897 było 645,121 m., w czym: 460,000 Kirgizów, 164,000 Rosjan (114,000 kozaków), poza tym Tatarzy, Kałmucy, Baszkirowie. Uralsk, główne miasto, 1997: 38,919 m., w czym 50% starowierców.

Uran, U, pierwiastek chemiczny (ob.). Związki **U:** *uranawe,* gdzie U jest czterowartościowy, UX_4 i *uranowe,* gdzie U bywa sześciowartościowy UX_6; pierwsze mniej trwałe z łatwością przechodzą w drugie. Tlenek uranawy, UO_2, dawniej uważany za metal, otrzymuje się przez prażenie innych tlenków U w atmosferze wodoru, posiada charakter zasadowy; natomiast tlenek uranowy, UO_3, ma jakby charakter bezwodnika kwasowego, odpowiedni wodzian jego $U(OH)_6$ nie jest znany; sole uranowe wyprowadzają od $U(OH)_6 - 2H_2O$ czyli $UO_2(OH)_2$, gdzie UO_2 występuje jako grupa swoista dwuwartościowa, zwą ją uranylem a sole jej uranylowemi. O kwasowym charakterze UO_3 świadczy powstawanie uranianów $K_2U_2O_7$ i $Na_2U_2O_7$ z roztworów soli uranylowych po dodaniu do nich odpowiedniego ługu. Również i główne źródło **U.,** rudę smolistą albo uranit, uważać można za pochodną kwasu uranowego, mianowicie za uranian uranowy U_3O_8, czyli $U(UO_4)_2$. **U.** jest pierwiastkiem promieniotwórczym (ob. Promietwórczość), otwiera on jeden z najlepiej zbadanych szeregów przemian ciał promieniotwórczych, szereg urano-radowy. Sam U z c. atomowym 238,5, wysyła promienie X, perjod jego 10^9 lat; następnie idzie UX z c. atomowym 234(?), wysyła on promienie β i γ, perjod jego 22 dni, jon z c. at.?; prom. α, perjodem około 2 lat; rad (ob.) z c. at. 226,4, prom. α, perjodem około 1800 lat; emanacja z c. at. 222, prom. α, perjodem 3.78 dni; rad A z c. at. 218? prom. α, perjodem 3 dni, rad B z c. at. 214?, rad C z c. at. 214?, prom. α, β+γ, perjodem 26 minut, rad D z c. at. 210?, perjodem około 40 lat; rad E z c. at. 210? prom. β, perjodem 6.2 dni; rad F (ob. Polon) z c. at. 210?, prom. α, perjodem 143 dni, wreszcie prawdopodobny ostateczny wynik przemian ołów z c. at. 206.9.

Urbanowicz Feliks, zoolog polski, † 1903; napisał: „Zwierzęta pod względem budowy ciała“ (Warszawa, 1904).

Urbanowska Zofja, powieściopisarka polska (ob.), * 1849 w Kowalewku pow. Konińskiego. Kształciła się w instytucie rządowym w Kaliszu i u Urszulanek w Poznaniu. Pierwsze artykuły literackie i powieści drukowała w *Gaz. Polskiej* (za red. Sikorskiego). Ogłosiła nadto: „Wojna podczas pokoju“ (Warszawa); „Wszechmocni“ (t., 3 wyd.); „Róża bez kolców“ (t., 1903); „Księżniczka“ (t., 1910, IV wyd.). Pisywała artykuły do *Przegl. pedag., Kroniki Rodz., Wieczorów Rodz.*

Niektóre powieści **U.** zostały przełożone na języki obce.

Urbanowski Napoleon, inżynier polski, *1838, † 1896, należał do wybitnych techników w Poznańskim, gdzie poświęcał się technice rolnej; w 1886 został prezesem Towarzystwa techników poznańskich; pisał o drenach w *Ziemianinie*. Czas jakiś pracował przy budowie kolei w Królestwie, był współpracownikiem *Dzien. politechn.* i wydał „O parowozach“ (1860).

Urbański Tadeusz, napisał: „Rok 1683 na Podolu, Ukrainie i Mołdawji“ (Lwów, 1907). „Spotkanie Jana III z Leopoldem“ (t., 1908).

Ursel Marja Karol Józef, książę, polityk belgijski, * 1848 w Brukselli, † 1903 tamże. Był dyplomatą, gubernatorem prowincji Hainaut, potym wszedł do senatu, gdzie powołany został na prezesa, godność tę piastował od 1898 do śmierci.

Uruguay, *Urugwaj, Republica del* **U.,** rzeczpospolita w Ameryce płd. (ob.), według ostatnich obliczeń zajmuje 178,700 klm. kw. i 1909 miała 1,094,688 m., w których skład wchodzili biali, mieszańcy i cudzoziemcy; gęstość zaludnienia wynosi: 4 mieszk. na 1 klm. kw. Rząd brazylijski pozostawił **U.** bardzo cenną pod względem gospodarczym dolinę Rio Yaguaron i lagunę Mirimu. Przez czas długi hodowla inwentarza była jedynym źródłem dochodu dla ludności. Od pewnego zaś czasu uprawa rolna bogatej gleby wciąż postępuje; powstają wspaniałe gospodarstwa i obszerne winnice, hodowla inwentarza prowadzona jest racjonalniej. Rozwój republiki od 1908 był pomyślny. Obecnie stan inwentarza wynosi 30 milj. sztuk (20 milj. owiec, 7 rogacizny, 600000 koni, 100.000 świń i t. d.). W 1908 było w uprawie 617 ak. pod pszenicą, 410,068 pod kukurydzą, 64,000 pod lnem, 8,000 pod owsem, 5,000 pod jęczmieniem i 700 pod rozmaitemi nasionami. Zebrano między innemi: 202,208 tonn pszenicy i 18,372 t. lnu, 3,011,726 buszli kukurydzy i 4,904,321 galonów wina; kwitnie również jedwabnictwo. Wiele owoców wywozi się do Brazylji i Buenos Aires. **U.** produkuje przeważnie materjały surowe i artykuły spożywcze, do rozwoju przemysłu brak dostatecznej ilości materjału opałowego. Eksploatacja węgla w Cerro Largo dopiero się rozpoczęła. Kopalnie złota w Cunapiru dały 1908: 20,515 t. rudy; rząd udzielił rozmaitych koncesji dla wydobywania złota. *Handel* zewnętrzny w 1908 wynosił 71,898,323 dol., przyczym przywóz stanowił 34,617,803 a wywóz 37,280,520 dol.; 94% wywozu stanowiły produkty hodowli bydła (skóry, inwentarz, mięso suszone i mrożone, ekstrakty mięsne, łój), jak i produkty mleczarskie. Flota handlowa obejmowała w 1909: 32 parowce o 24,816 tonn (netto) i 62 żaglowce o 27,698 t. Do portu w Montevideo wpłynęło 1908: 3,064 parowców o 6,783,788 t. i 259 żaglowców o 148,925 t., do portów sąsiednich przybiło 380 parowców o 243,871 t., a 394 parowców o 260.864 t. odpłynęło. *Kolei żelaznych* uruchomionych było 1909: 2,220 klm. Centralna wschodnia kolej urugwajska w 1908 uruchomiła dwie nowe linje, 1909—trzecią. Budowa bocznicy z Algorty do Fray Bentos i nowa kolej wschodnia do La Sierra i Maldonado są planowane, jak również połączenie portu w Colonji z brazylijską siecią dróg żelaznych. W końcu 1909 było w **U.** 1,025 urzędów pocztowych i telegraficznych; długość linji telegraficznych wynosiła 7,809 klm. Stacje telegrafu bez drutu zbudowano w Montevideo i Punta del Este, nową stację budują na wyspie Lobos. *Budżet* państwa w 1910 określał dochody na 91·7 milj. marek, wydatki na 91·7 milj. mrk.; dług publiczny wynosił 590·7 mil. mrk. *Wojsko* w 1911 składało się: z 6,357 ludzi w szeregach, 100,000 gwardji narodowej i 5,000 policji. Flota wojenna obejmowała w 1909: 1 opancerzony krążownik, 2 kanonierki, 1 statek szkolny i 5 awizowych, które zaopatrzone były w 52 działa. *Dzieje.* Po wyborze w 1903 na prezydenta Battle y Ordonera wybuchło powstanie partji t. zw. „blancos“, którzy teraz przezwali się „nacjonalistami“, ponieważ oskarżali przeciwników o chęć połączenia się z Argientyną; „blancos“ napróżno usiłowali powrócić do władzy, którą utracili w 1865 r.; ostateczne pokonanie powstania „blancos“ nastąpiło dopiero w 1905. Głównemi przeciwnikami prezydenta byli bracia Saravia, pochodzący z prowincji brazylijskiej Rio Grande, sąsiadującej z północnym **U.**, która była głównym siedliskiem sił powstańczych. W ciągu 1905 i 1906 sytuacja ogólna poprawiła się i spokój w kraju powoli wracał, a wynikiem tego była pewna przewyżka w budżecie na r. 1906—07 (około 11 milj. franków). Dn. 1 marca 1907 objął rządy nowy prezydent na okres 1907—911, Claudio Williman, początkowo przyrodnik i profesor uniwersytetu w Montevideo, potym za czasów Battle Ordoneza minister spraw wewnętrznych. Za jego rządów położenie wewnętrzne i zewnętrzne było pomyślne. Spór z Argientyną, ciągnący się od 1907, co do praw zwierzchniczych na La Plata, na początku 1910 został załatwiony. Z Anglją miał **U.** też nieznaczny konflikt z powodu wykonywania sądownictwa u ujścia La Platy. W jesieni 1909 Brazylja odstąpiła **U.** wschodnią część Laguny Mirim. W polityce wewnętrznej, szczególnie owocnym okazał się rozwój kolei. Kolej centralna już w połowie 1907 mogła podnieść swój kapitał obrotowy do 10 milj. W 1908—09 powstał projekt połączenia portu La Platy, Colonia, z brazylijskim San Luis. Wykonanie (600 klm.) powierzono północno-amerykańskiemu towarzystwu; jednocześnie północno-amerykańskie tow. projektowało kolej z Santa Rosa do Puerto Cororilla bez zagwarantowania dochodów ze strony rządu. Dzięki tym stosunkom budżety państwowe za prezydentury Willimana bywały coraz pomyśl-

niejsze. Etat na 1908—09 wykazał pomimo wzrostu rozchodów o 10 milj. pesos przewyżkę 9 milj. pesos. Żywioły wichrzycielskie próbowały na początku 1910 wywołać powstanie przeciwko prezydentowi, szybko jednak i energicznie zostały pokonane. Por. O Solé y Rodriguez „Urugway“ (1906).

Ussing Ludwik Jan, filolog i starożytnik duński, † 1905.

Ustawy zasadnicze państwa Rosyjskiego zostały częściowo zmienione 19 kwietnia 1906 r. Główna zmiana polega na tym, że kiedy dawniej źródłem praw była wola monarchy, według nowych **U. z.** źródłem praw jest monarcha i izby prawodawcze. Prócz oddzielnych paragrafów w rozmaitych działach, zupełnie nowe są działy: ósmy—coś w rodzaju deklaracji praw, zredagowanej ogólnikowo; dalej, dziesiąty—o Izbie państwowej i jedenasty.

Ustyanowski Stanisław, dr., napisał: „Ustawa wodna“ (Kraków, 1903).

Uszyca (Nowa), miasto powiatowe gub. Podolskiej, w 1907 liczyła 6,371 m. W powiecie Uszyckim na 223,312 m. w 1897 było: 84·6% Małorusów, 11·4% Żydów, 2·3% Wielkorosjan, 1·2% Polaków.

Utah, jeden ze stanów Zjednoczonych Am. pnc. (ob.), liczył w 1906: 316,331 m., Polaków (1908) urodzonych zagranicą i w Unji do 10,000.

Utamaro, najbardziej znane imię i najczęstsze godło malarza japońskiego ze szkoły Ukiyoë oraz rysownika barwnych drzeworytów, *Toriyama Nobuyoshi*, który później przybrał rodowe nazwisko *Kitagawa* oraz wiele innych, * 1753, † 1805 w Edo, syn i uczeń malarza Toriyama Sekien. Jest twórcą licznych obrazów, które wyobrażają przeważnie życie słynnych piękności z Yoshiwara, w Europie jednak znany głównie z barwnych drzeworytów. Prócz licznych portretów kurtyzan, wielu ilustracji do książek, poczęści erotycznego charakteru, najbardziej znane są rytowane podług niego cudowne „książki z obrazami zwierząt“, jak: „Księga ptaków“ (Momochidori), „Księga muszli“ (Chon Shiohi no Tsuto) i „Księga owadów“ (Chon Mushi Erami). Por. Kurth „Utamaro“ (Lipsk, 1907).

Uzès Anna Marja de *Rochechouart Mortenart*, księżna francuska, wykonała nadto jako rzeźbiarka: „Djanę spłoszoną“; „Galateę“; Św. Huberta“; „Joannę d'Arc“; pomnik Emila Augier w Valence (1897) i poety Gilberta w Fontenay-le-Chateau. Napisała: „Julien Masly“, powieść (1891), le Tour de France, arrondissement de Rambouillet“ (1893); „le Voyage de mon fils au Congo“ (1894), po śmierci syna poległego w Kongu.

Uziembło Henryk.

Uziembło Henryk, malarz polski, * 1879 w Krakowskim, studjował w Wiedniu i Krakowie. Prócz licznych pejzaży wystawiał dużo prac z zakresu sztuki stosowanej. Wykonał między innemi: Ilustracje do katalogu działu austrjackiego na wystawie w Turynie, polichromję kapitularza katedry na Wawelu, projekt na witraż do kaplicy Szafrańców na Wawelu (odznaczenie 1903) i t. d.; nadto szereg plakatów, ozdób, wzorów.

Uziębło Lucjan, literat polski, napisał nadto: „Zaniedbana niwa“ (Petersburg, 1902); „Szkoła kowieńska“ (Warszawa, 1904).

V

Vacarescu Helena, poetka francuska (ob.), * 1866 w Bukareszcie, od 1892 przeważnie przebywa w Paryżu. Już za pierwsze poezje „les Chants d'aurore“ (1886) otrzymała nagrodę Akademji francuskiej. Potym wydała: l'Ame sereine“ (1896), „le Rapsode de la Dambovita“ (1899), wolna trawestacja ballad rumuńskich, również odznaczone przez Akademję i na których najbardziej opiera się jej sława; dalej, „Lueurs et flammes“ (1903) i „le Jardin passionné“ (1908).

Vacchelli Pietro, polityk włoski, 1905—1906 piastował tekę ministra finansów.

Vaihinger Hans, filozof niemiecki, ogłosił nadto: „Zu Kants Widerlegung des Idealismus“ (1884); „Nietzsche als Philosoph“ (1905; przekład polski, 1904); uchodzi za najlepszego kanciste współczesnego, od 1896 wydaje „Kantstudien“.

Valabrègue Albin, komedjopisarz francuski, * 1853 w Carpentras. Ogromne powodzenie zdobył sztuką „le Bonheur conjugal“ (1886); potym napisał: „le Premier mari de France“ (1893), najlepsza jego sztuka; „Durand et Durand“ (1887), „les Boulinard“ (1890) i „l'Etude Tocasson“ (1902) z Ordoneau; „Place aux femmes!“ (1898) i t. d. W dziele „la Philosophie au XX siècle (1895) wkroczył w dziedzinę filozofji religji.

Valentinelli Giuseppe, bibljograf włoski, † 1874 w Villa Estense.

Valera y Alcana Galliano Juan, powieściopisarz i dyplomata hiszpański, † 1905 w Madrycie.

Valsalva Antonio, anatom włoski, * 1666 w Imoli, był profesorem w Bolonji, † 1723 tamże; napisał „De aure humana tractatus“ (1702).

Valude Emil Marja, oftalmolog francuski, * 1859 w Vierzon, 1886 kierownik kliniki Panas, 1900 prezes Towarzystwa oftalmologicznego w Paryżu. Napisał szereg prac z zakresu okulistyki, z których „Recherches expérimentales sur la tuberculose oculaire“ (1887) nagrodzona została przez Ak. nauk.; redaguje z Lagrangem „l'Encyclopedie d'ophtalmologie“.

Van Beers Jan, malarz belgijski, * 1851 w Lierre. Uprawia malarstwo portretowe, historyczne i rodzajowe. Ważniejsze prace: „Pogrzeb Karola Dobrego“; „Mleczarka“; „Jesień“ i in.

Van Beneden Edward, zoolog i embrjolog belgijski, * 1846 w Lowanjum, † 1910 w Leodjum, gdzie był profesorem uniwersytetu; członek Ak. belgijskiej i francuskiej. Prace jego dotyczą morfologji komórki, jej zapłodnienia, embrjologji ssaków i t. d.

Vandal Albert, historyk francuski, profesor w Szkole nauk politycznych w Paryżu, † 1910 tamże. **V.** wielokrotnie komentował w pismach swoich, zarówno ściśle historycznych, jak i naukopublicystycznych, „sprawę polską“, okazując Polsce wiele szczerej sympatji.

Vandérem Fernand, pisarz francuski pochodzenia holenderskiego (właściwie *Vanderheym*), * 1864 w Paryżu, odbywał studja filozoficzne i historyczne, został współpracownikiem *Revue Bleue*, potym *Journalu* i innych pism, gdzie wyróżnił się jako utalentowany feljetonista. Napisał szereg powieści i nowel, z których główniejsze: „la Cendre“ (1894); „Charlie“ (1895); „la Patronne“, zbiór nowel (1896); „la Victime“ (1907); sztuki teatralne: „la Calice“ (1898); „la Pente douce“ (1901); „les Fresnois“ (1907, Kom. fran.); „la Limbale“, komedja historyczna (1909) z Lenôtre'm.

Vanderkindere Leon, historyk belgijski, * 1842 w Brukselli, † 1906 w Uccle, od 1873 profesor uniwersytetu brukselskiego. W 1882 założył belgijskie Tow. antropologiczne, był w l. 1880—1884 i 1892—94 deputowanym parlamentu w grupie liberalnej. Prócz wielu cennych rozpraw, jak np. „les Tributaires ou serfs d'église en Belgique

au moyen-âye" (1897)' ogłosił: „De la race et de sa part d'influence dans les diverses manifestations de l'activité des peuples" (1868); „Recherches sur l'ethnologie de la Belgique" (1872); „le Siècle des Artevelde" (1879); „l'Introduction à l'histoire des institutions de la Belgique au moyen age" (1890; sięga r. 843); „la Formation territoriale des principautés belges au moyen-âge" (1899—902. 2 t.) i in. Wydał nadto „Kronikę Gisleberta z Mons" (1904) i kilka podręczników.

Van der Stappen Piotr Karol, znakomity rzeźbiarz belgijski, * 1843 w Brukselli, † 1910 tamże, dyrektor brukselskiej Akad. sztuk pięknych. Dzięki znakomitej technice i silnej ekspresji należy do najlepszych rzeźbiarzy belgijskich. Ważniejsze prace: „Toaleta Fauna"; „Sfinks i człowiek z mieczem"; „Św. Michał"; „Szermierz", „Odpoczywający robotnicy"; „Pomnik pracy" i t. d. Należał obok Meunier'a i Lambeaux do najwybitniejszych artystów belgijskich.

Vandervelde Emil, polityk i pisarz belgijski, * 1866 w Ixcelles. W 1885 adwokat, w 1888 dr. nauk społecznych, zdobył od 1894 jako deputowany socjalistyczny, dzięki świetnej wymowie i wiedzy, kierownicze stanowisko w belgijskiej partji robotniczej; jest też profesorem Uniw. Nowego w Brukselli. Z większych prac jego ważniejsze: „les Associations professionelles d'artisans et d'ouvriers en Belgique" (1891, 2 t.); „le Socialisme en Belgique" (1898); „la Propriété fonciere en Belgique" (1900); „le Collectivisme et l'evolution industrielle" (1900, przek. polski, Lwów, 1908); „Die Entwickelung zum Sozialismus" (1902); „Essais sur la question agraire en Belgique" (1903); „l'Exode rural et le retour aux champs" (1903); „le Socialisme et l'agriculture" (1906) i in.; nadto mnóstwo broszur i liczne artykuły publicystyczne. W socjalizmie międzynarodowym **V.** reprezentuje kierunek umiarkowany i na kongresach międzynarodowych często występuje w charakterze rozjemcy i pośrednika między rozmaitemi grupami socjalistycznemi.

Vandervelde Emil.

Van der Waals Jan Diderik, fizyk holenderski, * 1837 w Lejdzie, 1877 został profesorem fizyki w Uniwersytecie amsterdamskim. Jest twórcą kinetycznej teorji cieczy. Pozatym prace **V.** dotyczą włoskowatości, dysocjacji gazów, zachowania się mieszanin.

Van Dyke Henryk, amerykański duchowny i pisarz, * 1852 w Germantown, jako pastor odznaczył się porywającą wymową, w 1899 objął katedrę literatury angielskiej w uniwersytecie Princeton. Ważniejsze prace: „the Reality of Religion" (1884); „the Builders and other Poems" (1899); „the Blue Flower" (1902), nowele; „Music and other Poems"; „Days off" (1908) i w in. Łączy dążności mistyczne z silnym odczuciem natury zarówno w utworach prozaicznych, jak w poezjach.

Van Lerberghe Karol, poeta belgijski, * 1861 w Gandawie, † 1907 w Brukselli. Napisał: „les Flaireurs" dramat (1899); „Entrevisions", poematy (1898); „la Chanson d'Eve" (1904) i in. Celuje w malowaniu nieuchwytnych, promiennych wizji.

Vannutelli (nie Vanutelli, jak w gł. dz.). Wincenty, kardynał od 1891 jest prefektem kongregacji koncyljów, 1900 został biskupem Palestyny.

Van Rysselberghe Theo, malarz belgijski, * 1862 w Gandawie. Łączy świetny rysunek z bogatym i silnym kolorytem w duchu neoimpresjonistycznym. Ważniejsze prace: „Mandolinista" (1882), „Czytająca kobieta" (1899), Na spacerze" (1901) — wszystkie w muz. Bruksellskim; „Dziewczęta nad brzegiem morza" (1901); „Kobieta w naszyjniku" (1905) i in.

Vapereau Ludwik Gustaw, literat francuski, † 1906 w Morsang-sur-Orge.

Varchi Benedetti, znakomity historyk włoski, * 1503 w Florencji, † 1565 tamże. Założył Akademję florencką i napisał historję Medyceuszów. (do 1538) oraz „Storia fiorentina" i in,

Vaszary Klaudjusz Franciszek, kardynał węgierski, * 1832 w Keszthely, 1887 wstąpił do zakonu Benedyktynów, 1885 został księdzem, 1891 arcybiskupem Granu i prymasem Węgier, 1893 kardynałem. Pisał po węgiersku podręczniki historji powszechnej i węgierskiej.

Vaupell Otto, oficer i historyk duński, * 1823 w Koldingu, † 1899 w Kopenhadze. Odbył kampanję 1848—50 w Szlezwigu, walczył 1864, wyszedł do emerytury jako pułkownik 1886. Napisał szereg prac historycznych, głównie z historji wojennej, gdzie występuje jako nieprzejednany wróg Prus.

Vauvenargues Lue de Clapier, pisarz francuski (ob.). Jego „Uwagi i myśli" ukazały się w przekładzie polskim Jana Kasprowicza (Lwów, 1909).

Veber Piotr Eugienjusz, pisarz francuski, * 1869 w Paryżu, odznaczył się jako humorysta w noweli i komedji oraz jako krytyk teatralny paryskiego wydania *New York Herald.* Napisał razem z Willy'm powieść komiczną „une Passade" (1895); sam: „l'Ami de la maison" (1894); „Amour, amour..." (1900), a dla sceny „Que Susanne n'eu sache rien" (1900, 2 akt.); „l'Amourettte" (1905); „Loute" (1906), najlepsza jego sztuka; „Florette i Patapan" (1906) z Hennequinem; „les Grands", poważna komedja obyczajowa (1909) z Bassetem.

Vega de Armijo, mrg., hiszpański mąż stanu, * 1826 w Madrycie, † 1908 tamże. Deputowany liberalny w Kortezach od 1854, był ministrem 1861 i 1863. W 1866 zmuszony był opuścić Hiszpanję; powrócił po dwuch latach, aby z marszałkiem Serrano dokonać zamachu stanu. Po restauracji został ambasadorem w Paryżu, potym był wielekrotnie ministrem i premjerem gabinetu w ministerjach liberalnych, ostatnio stanął na czele gabinetu koalicyjnego 1906, złożonego z radykałów Canalejasa i umiarkowanych liberałów Montero-Riosa.

Venizelos (*Veniselos*) Eleutherios K., grecki mąż stanu, * 1860 na Krecie. Studja odbywał w Atenach, został aowokatem w Kanei, uczestniczył od 1887 w ruchu antyturecklm, 1899 przez nadkomisarza ks. Jerzego mianowany ministrem sprawiedliwości, w sierpniu 1901 otrzymał dymisję. W 1905 zorganizował z Fumisem i Manosem powstanie w Therisonie; 1906 opuścił ks. Jerzy Kretę, a w połowie maja 1910 **V.** został prezesem komitetu wykonawczego na Krecie (ob. II supl.). Po wyborach greckich z 21 sierpnia złożył **V.** 9 września swój urząd na Krecie, przeniósł się do Aten i 19 paźdz. utworzył tam nowy gabinet. Ponieważ podwójne zgromadzenie konstytucyjne nie dawało mu gwarancji przeprowadzenia zamierzanych reform, rozwiązał je 25 października 1910 i rozpisał wybory do nowego zgromadzenia konstytucyjnego, które się odbyły w marcu 1912 r. i skończyły zwycięstwem **V.**; stronnictwo jego otrzymało 147 mandatów na ogólną liczbę 180.

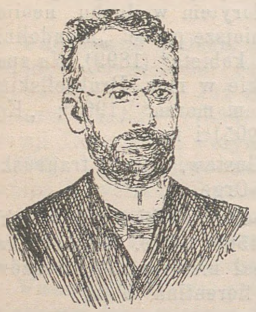

Venizelos Eleutherios.

Venturi Adolfo, włoski krytyk i historyk sztuki, * 1856 w Modenie; dyrektor galerji narodowej w Rzymie 1898—1904, profesor historji sztuki na Uniw. rzymskim. Z prac jego ważniejsze: „la Madonna“ (1900, przekład angielski, francuski, niemiecki); „le Gallerie nazionale italiane“ (1894—902, 5 t.); pomnikowe dzieło „Storia dell'arte italiana“ (1901—1907, 6 t.) i in. Od 1901 jest członkiem Ak. francuskiej.

Verdmon Jacques Leonard, dr., napisał; „Częstochowa i okolice“, „Łęczyca i tum“ (Warszawa, 1909).

Verga Jan, romansopisarz i dramaturg włoski, napisał nadto: „Vagabondaggio“ (1887); „Mastro don Gesualdo“ (1888); „Y ricordi del capitano d'Arce“ (1891); „Don Candeloro et Ci.“ (1894): „Dal tuo al mio“ (1906); „Storia della vita milanese“, zbiór dramatów (1896). **V.** stoi na czele kierunku, zwanego „weryzmem“ (ob. II supl.). Por. Muser „la Literature italienne d'aujourd'hui“ (1906).

Vergniol Kamil, powieściopisarz francuski, * 1863 w Libourne, jest profesorem w liceum. Napisał: „Puymirol“ (1894); „l'Enlisement“ (1897); „Domenica“ (1900): „la Chute d'aigle“ (1904) i in.

Verhaeren Emil, znakomity poeta belgijski, napisał nadto: „les Heures claires“ (1896), „les Visages de la vie“ (1899), co w połączeniu z poprzedniemi (ob.) i nowemi cyklami wydał w trzech serjach „Poèmes“ (1895, 1896, 1899). Do tego przybyły w nowszych czasach cykle: „Toute la Flandre“ („les Tendresses premieres“, 1904; „la Guirlande des dunes“, 1907; „les Heros“, 1908); „les Heures d'après-midi“ (1905), „la Multiple splendeur“ (1906). Od surowego wiersza pierwszych zbiorów, przeszedł do wiersza wolnego i rozwinął w nim całą swoją potężną siłę rapsodową, dzięki której uchodzi za najpotężniejszego współczesnego liryka francuskiego. W pierwszych zbiorach ponury i mistyczny, w ostatnich zaś księgach pełen jasności i pogody. Prócz poezji napisał: „les Contes de minuit“ (1885) i potężne dramaty: „les Aubes“ (1898); „le Cloitre“ (1909) i „Phillippe II“ (1901) oraz studja o sztuce i artystach. Należąc do grupy symbolistów, wpada niekiedy w ich mglistość, na ogół jednak posiada wyjątkową siłę ekspresji plastycznej i kolorystycznej. Na polski przełożono z utworów **V.**: „Jutrznie“ (1904).

Verlaine Paweł, poeta francuski (ob.). W polskim przekładzie ukazały się z utworów **V.**: „Wybór poezji“ (Kraków, 1906); „Księga mądrości“ (Warszawa, 1906, I wyd.; 1908, II wyd.). W końcu art. o **V.** w gł. dz. powinno być Gustave Kahn (nie Kamm) „Symbolistes et décadents“ (nie dicadents).

Vermare Andrzej, rzeźbiarz francuski, * 1869 w Ljonie. Otrzymał nagrodę rzymską i kilka medali za swe prace, z których ważniejsze: „Adam i Ewa“ (1899); „Poemat kobiety“ (1895); „Zuzanna“ (1905, muz. luks.): „Winobranie“ (1906) i t. d., oraz szereg pomników.

Vermont, stan pcn.-amerykański, w 1906 na 24,770 klm. kw. liczył 350,373 m.; Polaków w 1908 było do 10,000.

Verne Juljusz, pisarz francuski, † 1905 w Amiens. Ogłosił nadto: „Bourses de voyage“ (1903); „Maitre du monde„ (1905); „le Volcan d'or“ (1906).

Verona (ob.). Museo Civico w pałacu Pompei zostało całkowicie zreorganizowane. Pomnik Cangrande w stylu wczesnego gotyku przeniesiono do Museo Civico w 1909, na jego miejscu stanęła kopja. W Santo Stefano Protomartire odnaleziono w 1909 freski: „Zwiastowanie i koronację Panny Marji, najpewniej Altichieri'ego. W 1908 odsłonięty został pomnik Cavoura. Por. Biadego „**V.**“ (w zbiorze „Italia artistica“, 1909).

Verwée Alfred, wybitny malarz belgijski, * 1833 w Noode, † 1905 w Brukselli. Maluje pogodne krajobrazy z wielkim rozmachem i o świetnym kolorycie, z których ważniejsze: „W Flandrji“, „Ogier“ (1889); „Ujście Escaut“ (1901); „Woły przy pracy“ (1905) i in. Jest najwybitniejszym przedstawicielem ostatniej gieneracji naturystów flamandzkich.

Verworn (nie Vervorn jak w gł. dz.) Maks, fizjolog niemiecki, w 1910 przeszedł do Bonn; wydał nadto: „Biogenhypothese“ (1903); „Mechanik des Geisteslebens“ (1907). W języku polskim istnieją **V.**: „Przyrodoznawstwo i pogląd na świat“ (1905); „Kwestje zasadnicze w naukach przyrodniczych“ (1907).

Veth Jan, holenderski malarz i historyk sztuki, * 1864 w Dordrecht, studja odbywał w Akademji sztuk pięknych w Amsterdamie. Pracował jako malarz, rytownik, litograf, głównie zaś jako portrecista dystyngowany. Obrazy jego znajdują się w muzeach: w Amsterdamie, Rotterdamie, Dortrechcie, Hadze i t. d. Napisał: „Życie i sztuka Rembrandta“ (1908); „W cieniu starej sztuki“ (1910) i in. W 1906 został doktorem *honoris causa* uniwersytetu amsterdamskiego.

Vetter Jacobus Augustinus, gienerał holenderski, † 1907 w Hadze. Kierował 1894 słynną wyprawą na wyspie Lombok, którą podbił, pomimo wielkich strat na początku kampanji; od 1897 był na emeryturze.

Vetter von der Lilie Maurycy, polityk austrjacki (ob.), * 1856 w Opawie, był prezesem Izby 1901—1907.

Veyrin Emil, dramaturg francuski, * 1850 w Annonay, † 1904 w Saint-Gall, był z zawodu bankowcem. Napisał: „la Pâque socialiste“ (1894); „Aux courses“ (1888); „Frèle et forte“ (1899); „l'Embarquement pour Cythère“ (1904).

Viardot-Garcia Paulina, śpiewaczka francuska, † 1910 w Paryżu. Syn jej *Paweł* **V.** ogłosił nadto: „la Musique en Scandinavie, rapport officiel“ (1908); „Souvenirs d'un artiste“ (1910).

Vibert James, rzeźbiarz szwajcarski, * 1872 w Gienewie. Ważniejsze prace: „Zapaśnicy“; „Wysiłek ludzki“ (1903); figury dekoracyjne w pałacu federalnym w Bernie i w in.

Vicaire Gabrjel, poeta francuski, * 1848 w Belfort, † 1904 w Paryżu, studja prawne odbywał w Ljonie i Paryżu, poczym oddał się wyłącznie poezji i badaniu twórczości ludowej. Jako poeta wszedł całkowicie w ton poezji ludowej. Z utworów jego ważniejsze: „Émaux bressans“ (1884); „l'Heure enchantée (1890); „le Clos des fées“ (1897). Dla sceny napisał: „le Miracle de saint Nicolas“ (1888) i „Fleur d'avril“(1890).

Vico Jan Chrzciciel filozof włoski (ob.). Por. nadto B. Croce „la filosofia di Giambattista **V.**“ (1911); Klemm, „**V.** als Geschichtsphilosoph, und Völkerpsycholog“ (1906); K. Krauz „Materjalizm ekonomiczny“ (Lwów, 1908).

Vielé-Griffin Francis, poeta francuski, * 1864 w Norfolk (Am. Półn.), jako syn amerykańskiego gienerała *Egberta* **V.** ze starej hugonockiej rodziny, od 1872 chował się w Paryżu. Redagował z P. Adamem i B. Lazarem *Entretiens politiques et littéraires* (1890—92), później pisywał do rozmaitych czasopism „Młodej Francji“. Ogłosił oddzielnie poezje: „Cueillé d'avril“ (1886); „les Cygnes“ (1885—86); „Ancaesus“, poemat dramatyczny (1888); „Joies“ (1889); „Diptique“ (1891); „Swanhilde“, poemat dram. (1893), „Peèmes et poesies“ (1886—93); „la Clarté de vie“ (1897); „Phocas le Jardinier“ (1898); „la Partenza“ (1899); „le Forgeron“ (1900); „Plus loin“ (1906). **V.-G.** należy do twórców symbolizmu, pełen erudycji artystycznej, pomimo afektacji retoryczcznej, zdradza wielkie poczucie poetyckie. Nadużywa jednak wiersza wolnego, nie utrzymując go często w rytmie.

Vigano Ettore, gienerał i polityk włoski, * 1843 w Tradate. Walczył z Garibaldim w Neapolu 1860, 1901 został gienerał-lejtenantem, 1906 ministrem wojny, t. r. senatorem.

Viger Albert, polityk francuski, 1906 został obrany do senatu.

Vigné *(Vigné d'Octon)* Paweł, polityk i literat francuski, * 1859 w Montpellier. Był lekarzem w marynarce, później oddał się dziennikarstwu, w l. 1893—906 deputowany Izby w grupie socjalnych radykałów. Pod pseud. *Gaetan Kerhouel* wydał oddzielnie: „l'Eternelle Blessée“ (1890); „Coeur de savant“ (1895); „la Gloire du sabre“ (1900); „les Petites Dames“ (1901) i w. in.

Villari Paskal, polityk i historyk włoski, został członkiem Ak. wiedeńskiej, 1906 opuścił katedrę, czas jakiś był wiceprezesem Senatu; ogłosił nadto: „Scritti vari“ (1894); „Italia da Carlo Magno alla morte di Arrigo VII“ (1910).

Villaverde Fern.

Villaverde Fernandez, hiszpański mąż stanu, *1850, † 1905 w Madrycie. Adwokat z zawodu, został podsekretarzem stanu w zarządzie finansów, potym prefektem Madrytu, ministrem sprawiedliwości (1890), spraw wewnętrznych (1892), finansów dwukrotnie, a 1905 premjerem gabinetu. Razem z Silvelą utworzył grupę konserwatystów niezależnych i zwalczał liberałów oraz konserwatystów nieprzejednanych. Przyczynił się do uzdrowotnienia finansów hiszpańskich.

Visconti Venosta Emil, mrg. polityk włoski, 1899—1901 był ministrem spraw zagranicz-

nych, w 1906 reprezentował Włochy na konferencji w Algeciras.

Visconti Venosta.

Vives Juan Luis, humanista, * 1492 w Walencji, † 1540 w Brügge. Przebywał w Paryżu, Brügge i Lowanjum, od 1520 był w Lowanjum obok Erazma głównym przedstawicielem humanizmu. Powołany do Anglji, bawił tam w l. 1523—28, przeważnie w Londynie i Oksfordzie, nauczał w uniwersytecie, był doradcą króla i królowej i wychowawcą jej córki, Marji katoliczki. Schyłek życia spędził w Brügge, zdala od reformacji. W **V.** znajdują się zarodki głównych reform pedagogicznych od Sturma do Rousseau. Główniejsze jego prace pedagogiczne: „Introductio ad sapientiam“ (1524); „De disciplinis libri XII“, najważniejsza praca (1531); „Exercitatio linguae latinae“ (1538); „De anima et vita“ (1538). Z innych dziedzin ważniejsze dzieła: „De subventione pauperum“ (1526); „De concordia et discordia“ (1532); „De veritate fidei christianae“ (1541). Zbiorowe wydanie dzieł ukazało się w Bazylei w 1552 (2 tomy) i 1782—90 (8 tomów). Por. Vadier „Jean Louis **V.**“ (1892).

Vives y Tuto Galazans, kardynał hiszpański, * 1854 w Llevaneras. Wstąpił do zakonu Kapucynów 1872, 1885 został generałem zakonu, 1889 kardynałem.

Viviani René, polityk francuski, w 1902 przepadł przy wyborach, 1904 przeszedł z red. *Petite Republique* do założonej przez Jaurèsa (ob.) *Humanité*. Przyczynił się wielce do założenia „Zjednoczonej partji socjalistycznej“ (*unifié*). W r. 1906 obrany ponownie do Izby, objął t. r. w gabinecie Clemenceau tekę nowoutworzonego ministerjum pracy. Napisał: „l'Action du parti socialiste au Parlament et dans le pays“ (1902); „Histoire de la Restauration“ razem z Jaurèsem, Briandem i Millerandem.

Viviani René.

Vivien de St. Martin Ludwik, gieograf francuski † 1897 w Paryżu.

Vivien Renée, poetka francuska, * 1877 w Londynie, † 1909 w Paryżu. Napisała: „Etudes et préludes“ (1901); „Evocations“ (1903); „la Venus des aveugles“ (1904); „A l'heure des mains jointes“ (1906); „les Flambeaux éteints“ (1907) i in.

Vlahuta Aleksander, poeta rumuński, * 1859 w Plesesti, w poezjach swoich odznaczył się umiejętnością oddawania najlżejszych drgnień duszy; zbiorowe wydanie dzieł ukazało się w Bukareszcie (1909). Nowele zaś **V.** wyróżniają się świetną analizą psychologiczną.

Vogel Herman Karol, astronom niemiecki, † 1907 w Poczdamie.

Vogt Jan Herman Lie, gieolog norweski, * 1858 w Tvedestrand, od 1886 profesor uniwersytetu w Chrystjanji. Prace jego wchodzą w zakres gieologji Norwegji.

Vogt Nils Collett, poeta niemiecki, ogłosił nadto: „Pewny chleb“ (1900); „Z Chrystjanji“ (1904); „Pożar wrześniowy“ (1907); powieści: „Harriet Blich“ (1902); „Ludzie“ (1903).

Vogüe Eug.

Vogüe Eugienjusz Melchjor, wicehrabia, historyk i krytyk francuski † 1910 w Paryżu; ogłosił nadto powieści: „les Mortes, qui parlent“ (1899); „Maitre de la mer“ (1903); studja literackie i filozoficzne: „Heures d'histoire“ (1893); „Regards historiques et littéraires“ (1897); „le Rappel des ombres“ (1900); „Pages d'histoire“ (1902); „Sous l'horizon“, „Hommes et choses d'hier“ (1904).

Voigt-Diederichs Helena, pisarka niemiecka, * 1875 w Marienhoffie w Szlezwigu. Ważniejsze prace: „Szleswig-Holsterner Landleute“ (1898); „Abendrot“ (1900); „Regine Vosgeran“ (1901); „Leben ohne Lärmen“ (1903); „Drei viertel Stund'vor Tag“ (1905), najlepsza jej powieść; „Aus Kinderland“, zbiór nowel (1907) oraz tom poezji „Unterstrom“ (1901),

Voit Karol, fizjolog niemiecki, * 1908 w Monachjum.

Vojnović-Uszicki Ivo hr., poeta chorwacki, * 1859 w Raguzie, po długoletnim urzędowaniu w administracji, od 1907 mieszka w Zagrzebiu jako dramaturg teatru krajowego. Napisał szkice „Piórem i rylcem“ (1884), powieść „Xanta“ (1886), komedję „Psyche“ (1889), dramat „Aequinoctium“ (1895), komedję wierszowaną „Sen Gudlulicza“ i jako główne dzieło „Trylogję rakuską“ (1901, „Allons enfants“, „Zmierzch“, „Na drodze“) oraz opartą na balladzie ludowej tragiedję „Śmierć matki Jugović“ (1906); prócz tego wydał cykl sonetów i studjów literackich. W polskim przekładzie wyszła jego „Trylogja dubrownicka“ (Kraków, 1910).

Volbehr Teodor, niemiecki historyk sztuki, * 1862 w Rendsburgu, był od 1888 bibljotekarzem w muzeum w Norymberdze, od 1895 jest dyrektorem muzeum w Magdeburgu. Napisał: „Antoine Watteau“ (1885); „Goethe und die bildende Kunst“ (1895); „Bau und Leben der bildenden Kunst“ (1905) i in.

Volders Jan, polityk belgijski, * 1855 w Brukselli, * 1896 w Schaerbeek. Nauczyciel, później urzędnik bankowy, założył 1885 belgijską partję

robotniczą, redagował jej organ *le Peuple*. Pod presją energiczną **V.** partja robot. dopięła rewizji konstytucji w 1893 r.

Volhard Jakób, chemik niemiecki, * 1834 w Darmsztacie, † 1910 w Halli. Ogłosił: „Chemische Theorie“ (w Liebiga „Handwörterbuch“, 1863), „Die Sibertitrierung durch Schwefelcyanammonium itd“ (1878); „Justus von Liebig“ (1909) i in.

Volkelt Jan, filozof niemiecki, * 1848 w Lipniku w Galicji, 1883 profesor zwyczajny w Bazylei, 1889 w Würzburgu, 1894 w Lipsku. Opierając się początkowo na Heglu, potym w duchu Schopenhauera i Hartmanna pracował nad metafizyką krytyczną. Głównie zajął się zagadnieniami estetycznemi. Ważniejsze prace: „Pantheismus und Individualismus im System Spinozas“ (1872); „Das Unbewusste und der Pessimismus“ (1873); „Der Symbolbegriff in der neuen Aesthetik“ (1876); „Einführung in die Philosophie der Gegenwart“ (1892); „Aestetische Zeitfragen“ (1895); „Aeshetik des Tragischen“ (1897 i 1906); „Arthur Schopenhauer“ (1907, III wyd.); „System der Aesthetik“ (1905); „Zwischen Dichtung und Philosophie“ (1908) i in.

Vollmer Fryderyk, niemiecki filolog klasyczny, * 1867 w Fingscheidt, studja odbywał w Bonn, w celach naukowych czas dłuższy bawił w Brukselli, w 1899 powołany do Monachjum na redaktora gieneralnego „Thesaurus linguae latinae“ i wkrótce tamże mianowany nadzwyczajnym, a 1905 zwyczajnym profesorem. Główniejsze prace: „Laudationum funebrium Romanorum historia“ (1891); wydanie krytyczne „Silvae“ Stacjusza z komentarzami (1898); „Merobaudes, Dracontius, Eugenius Toletamus“ (1905, w „Monumenta Germaniae histor.“); wydanie tekstów Horacego: „Carmina“ (1907).

Voltaire Franciszek, pisarz francuski (ob.). W polskim przekładzie Grzegorza Glassa ukazały się fragmenty z najcelniejszych pism **V.** p. t. „Refleksje“ (Lwów, 1911). Pracę poprzedza bibljogratja spolszczonych dzieł **V.**

Volterra Vito, fizyk włoski, * 1860 w Ankonie, studja odbywał w Pizie, 1883 został tamże profesorem, następnie w Turynie, a 1900 w Rzymie. **V.** jest członkiem Ak. Lincei, od 1905 senatorem. Prace **V.** wchodzą w zakres analizy, fizyki matematycznej i mechaniki.

Voralberg, kraj austrjacki (ob.), na 2,570 klm. kw. miał w 1908 143,781 m., głównie Niemców, Włochów tylko 5,884 (ob. nadto Tyrol.).

Vrchlicky Jarosław, poeta czeski (ob.). W polskim przekładzie K. Zaleskiego wyszły nadto **V.** „Ballady, legiendy i t. d.“ (Warszawa, 1904).

Vretos Marino, literat i publicysta nowogrecki, † 1871 w Marsylji.

Vries de Hugo, botanik holenderski, * 1848 w Haarlem, 1877 habilitował się w Halli, t. r. został profesorem nadzwyczajnym, a 1880 zwyczajnym w Amsterdamie, 1897 w Würzburgu. **V.** podał specjalną teorję wzrostu roślin, jest twórcą teorji mutacyjnej (ob.). Wydał „Die Mutationem und Mutationsperioden bei der Entstehung der Arten“ (1901; przekład polski, 1905); „Die Mutationstheorie“ (1901—3, 2 t.); „Plant Breeding“ (1907) i in.

Vulliemin Ludwik, historyk szwajcarski, * 1797 w Yverdon, † 1879 w Lozannie. Uczeń Pestalozzego i Akademji lozańskiej, prezes Tow. historycznego w Szwajcarji romańskiej do 1885, profesor historji kościelnej w Szkole teologicznej wolnego kościoła, napisał szereg prac, dotyczących dziejów Szwajcarji.

Vuylsteke Juljusz Piotr, poeta flamandzki, * 1836 w Gandawie, † 1903 tamże. Z zawodu adwokat, był sekretarzem, później prezesem t. zw. *Willemsfond* i odegrał wybitną rolę w ruchu flamandzkim. Napisał: „la Question flamande et le liberalisme“ (1861); poezje: „Zwijgende liefde, een liederkrans“ (1860); „Uit het studentenleven en andere gedichten„ (1868); „Verzomelde gedichten“ (1881); utwory prozaiczne wyszły w trzech tomach (1887).

W.

Wachtel Karol Henryk, literat polski, * 1876 w Jarosławiu w Galicji, gimnazjum i uniwersytet skończył we Lwowie. Był współpracownikiem *Wiadomości artystycznych* i *Przedświtu*, jednocześnie pisał poezje pod pseud. Astaroth. W 1902 został redaktorem *Tyg. Lassalowskiego* w La Salle w Ameryce, 1903 *Narodu Polskiego* w Chicago.

Wachtel Wilhelm, malarz polski, * 1875, kształcił się w Krakowie i Monachjum, mieszka we Lwowie. Maluje portrety, studja i t. p. Wydał szereg pocztówek z typami ludowemi Galicji.

Wadai, państwo murzyńskie w Sudanie (ob.), zostaje od jesieni 1903 pod protektoratem Francji. W marcu 1908 sułtan próbował wyzwolić się z zależności tej, francuskie posterunki z Ati w Sudanie utrzymały się jednak i wojska sułtańskie zostały pokonane 29 marca pod Dokodji, a w jesieni pod Djna (32 klm. od Ati). Ponownie bunt wybuchł 1910: 4 stycznia oddział francuski, który od 1909 zajmował Abeschr, został w pobliżu Bir Tuil napadnięty i zniesiony. Wojska francuskie, rezydujące w Ubangi-Szari-Tsad pod wodzą nadporucznika Molla powtórnie opanowały **W.** na wiosnę 1910.

Wadszirawudh Maha, król sjamski, * 1881, jako najstarszy syn króla Czulalongkorn, został 17 stycznia 1895 ogłoszony następcą tronu i po śmierci ojca 23 października 1910 objął rządy. Otrzymał europejskie wykształcenie w Oksfordzie i Sandhurst, 1902 czas dłuższy bawił w Europie.

Wagner Adolf, ekonomista niemiecki, ogłosił nadto: „Agrar- und Industriestaat“ (1902); „Wohnungsnot und städtische Bodenfrage“ (1911).

Wagner Jerzy, chemik rosyjski, * 1849 w Kazaniu, † 1903 w Warszawie, gdzie naprzód był profesorem w uniwersytecie, a od 1898 politechniki. Prace naukowe **W.** wchodzą w zakres chemji organicznej, a osobliwie chemji terpenów. Ważniejsze z nich: „Sintez wtorycznych spirtow i ich okiślenie“ (1885); „K reakcji okiślenja nepredjelnych uglerodistych soedinenij“ (1888); K stroeniju terponow i im rodstwennych soedinenij“ (1894 i nast.).

Wagner Paweł, chemik rolniczy niemiecki, wydał nadto: „Die Anwendung künstlicher Düngemittel“ (1908); „Stickstoffdüngung und Reingewinn“ (1907).

Wahlenberg Anna, dramato- i powieściopisarka szwedzka, * 1858 w Sztokholmie. Z jej sztuk teatralnych ważniejsze: „Tajemnicze drzwi“, „Mała biedaczka“ i in.; z powieści i nowel: „Nikłe dusze“ (1887); „Z podniesionemi skrzydłami“ (1901); „Bajki szwedzkie“ (1905). Utwory **W.** przesiąknięte są ciepłem serdecznym i humanitarną tendencją.

Wajda Józef.

Wajda Józef, ksiądz, polityk polski, * 1849, święcenia kapłańskie odebrał 1876. Nie uznawany przez rząd pruski i, jako oporny t. zw. ustawie majowej, zmuszony ukrywać się, znalazł schronienie u Chłapowskich w Poznańskim. W r. 1885 został proboszczem w Kleczu na Górnym Szląsku. Obrany posłem do parlamentu Rzeszy 1907 z okręgu Pszczyńsko-Rybickiego. Porywającą wymową zwrócił na siebie powszechną uwagę.

Walczakiewicz Franciszek, literat polski, * 1839 w Warszawie, współpracownik *Gazety Przem.-Rzemieśln.* i *Kur. Warsz.* Wydał osobno:

„Ks. Piotr Gabrjel Baudouin“ (1890); „Opis drukarń od początku zakładania ich u nas aż do czasu dzisiejszego“ (1892), oraz wiele popularnych książek historycznych i powiastek.

Waldeck *(W. Pyrmont)*, księstwo niemieckie (ob.), w 1907 liczyło 65,892 m., przeważnie protestantów. W 1910 dochody i rozchody wynosiły po 1,449,297 mrk; dług publiczny 1,551,900 mrk.

Waldeck-Rousseau Piotr Marja, francuski mąż stanu, † 1904 w Paryżu. Celem jego ostatniego gabinetu było położenie kresu chaosowi, wywołanemu sprawą Dreyfusa i wzmocnienie republikanizmu, do którego osłabienia przyczynił się prezydent Faure (ob.).

Waldenström Paweł, szwedzki teolog i polityk, * 1838 w Lulea, w 1872 założył wolnoreligijną sektę Waldenströmianów, których zasady wyłożył w książce: „Om försoningens betydelse“ (1873, II wyd.), i których nauka znalazła licznych wyznawców w Szwecji, Danji, Finlandji i śród szwedzkich kolonji w Ameryce. W l. 1885—905 jako deputowany II Izby był wodzem wpływowej partji umiarkowanych t. zw. temperenzlerów. Napisał szereg rozpraw teologiczno-politycznych; od 1868 redaguje *Pietisten*.

Waldersee Alfred, hrabia, gienerał pruski, † 1904 w Hanowerze.

Waldow Wilhelm, polityk pruski, * 1856 r. w Berlinie; 1879 wstąpił do służby administracyjnej, 1903—911 był naczelnym prezydentem w Ks. Poznańskim, gdzie uprawiał gorliwie politykę hakatystyczną.

Walewska Cecylja, powieściopisarka i publicystka polska, w l. 1905—10 prowadziła szkołę dla robotnic, zamkniętą przez władzę. Ogłosiła nadto powieści: „Historja dzieci“ (Warszawa, 1903); „Moje służby“ (t., 1906); „Jak liść oderwany od ziemi“ (t., 1910); broszury: „Z dziejów krzywdy kobiet“ (1908); „Ruch kobiecy w Polsce. Drukuje artykuły w *Bluszczu*, *Nowej Gazecie*, *Kurjerze Warsz.*, *Prawdzie* i in.

Walewska Colonna Marja (hr. *Wielopolska*), literatka polska, * 1882. Prace swe drukowała w *Przegl. Tyg.*, *Tyg. Ilustr.*, *Krytyce* i in. Napisała między innemi: zbiór nowel historycznych („Ostatni z Jałowieckich“, „Barbara“, „Patrycjusz“ i in.), legiendy i obrazki („Za późno“, „Do dna“, „Jania“ i t. d.), dramat w 3 akt. „Sęp“, „Pani El“ (1911) i in.

Walewski Adolf.

Walewski Adolf, polski aktor i pisarz sceniczny, † 1911 we Lwowie; był reżyszerem sceny lwowskiej. Napisał nadto: „Kopciuszek“; „Królowa Tatr“; „Twardowski na Krzemionkach“; „Ach to Zakopane“; „Koniki polne“ (1908); przerobił na scenę „Krzyżaków“ Sienkiewicza oraz wydał kilkanaście jednoaktówek, które stanowią stały repertuar scen amatorskich.

Waliszewski Kazimierz, polski publicysta i historyk, napisał nadto: „les Origines de la Russie moderne, Iwan le Terrible“ (Paryż, 1904); „la Crise revolutionnaire“ (t., 1906).

Walji książę. Od 1910 **ks. W.** jest Edward Albert, * 1894.

Walker Franciszek, ekonomista amerykański, † 1897 w Bostonie.

Wallace Alfred Russel, przyrodnik i filozof angielski, napisał nadto: „Studies, scientific and social“ (1900, 2 t.); „My life, a record of events and opinions“ (1905, 2 t.). Jest prezesem tow. „Land Nationalization“, dążącego do unarodowienia ziemi przez państwo.

Wallace Lewis, amerykański gienerał i pisarz, † 1905 w Crawfordville. Ukazał się nowy polski przekład jego romansu „Ben-Hur“ z ilustracjami (Kraków, 1906).

Wallon Henryk Aleksander, historyk francuski, † 1904 w Paryżu.

Wallpach zu Schwanenfeld Artur, poeta niemiecki, * 1866 w Niedervintl w Tyrolu, należy do grona młodo-tyrolskich poetów, kultywujących pierwiastek rodzimy. Wydał zbiory liryk: „Im Sommersturm“ (1893); „Sonnenlieder im Jahresringe“ (1900); „Sturmglocken“, poezje społeczne i polityczne (1902); „Tiroler Blut“ (1908) i in.

Walpole Spencer Horatio, polityk angielski, † 1898.

Walther (nie Walter jak gł. dz.) Jan, gieolog niemiecki, napisał nadto: „Vorschule der Geologie“ (1907, III wyd.); „Geschichte der Erde und des Lebens“ (1908); po polsku wydał z uzupełnieniami T. Wiśniowski jego „Wstęp do Gieologji“ (1908).

Wander Karol Fryderyk, pedagog niemiecki, * 1803 w Fischbachu na Szląsku, † 1879 w Quirilu. Był nauczycielem ludowym, walczył o wyzwolenie szkoły ludowej z pod wpływów kościoła, za co pozbawiony był stanowiska nauczyciela; ogłosił szereg prac pedagogicznych.

Wandschneider Wilhelm, rzeźbiarz niemiecki, * 1866 w Plau. Wykonał szereg pomników, jak: Wilhelma I, Fryderyka III, Bismarka i in.; prócz tego rzeźby: „Ranny wojownik“ (1893), grupa „Kain i Abel“ (1894); „Zwycięzca“ (Berlin, 1905); „Młodość“ (1906); „Biegnący Achilles“ (1909) i t. d., oraz wiele biustów o subtelnej charakterystyce. Jest profesorem w Meklemburgu, otrzymał medale złote w Berlinie, Monachjum, St. Louis.

Wankie Władysław, malarz polski, uczeń W. Gersona, Szkoły szt. p. w Krakowie, wreszcie Akad. monachijskiej. Malował początkowo idylle i sielanki z XVIII w., potym nastrojowe widoki morskie, wybrzeża i sceny z życia rybaków flamandzkich. Od powrotu do kraju (1905) wysta-

wia szereg nastrojowych pejzaży, opartych przeważnie na motywach swojskich. Jest referentem z zakresu sztuk plastycznych w tyg. *Świat.*

Wapń, Ca, pierwiastek chemiczny (ob.), otrzymuje się najlepiej drogą elektrolizy stopionego chlorku i fluorku wapnia w stosunku 100 do 16.5. Ca metaliczny w temp. zwykłej nie ulega działaniu ani tlenu, ani chlorowców, łączy się z nimi dopiero w podniesionej temp. Przez wprowadzenie wodoru do stopionego Ca otrzymuje się wodorek, CaH_2; ten w obecności wody reaguje energicznie, przeto doskonale nadaje się jako materjał z zapasem wodoru do napełniania tym gazem balonów; z tlenem Ca oprócz znanego powszechnie tlenku, inaczej wapna palonego, daje nadto nadtlenek, CaO_28H_2O. Z węglem Ca tworzy węglik, CaC_2 (ob. węgliki). Rozpuszczalne sole Ca płomień palnika bunsenowskiego zabarwia na kolor ceglasty.

Warburg Emil, fizyk niemiecki, w 1905 został prezesem fizyczno-technicznego instytutu rządowego. Jego praca „Lehrbuch der Experimentalphysik“ wyszła w przekładzie polskim S. Boutfałła p. t. „Zasady fizyki“ (Warszawa, 1903).

Ward Humphry Marja, powieściopisarka angielska, ogłosiła nadto: „Córka lady Rose“ (1903), „Małżeństwo Williama Ashe“ (1905); sztuki teatralne: „Karjera Fenwicka“, „Zmartwychwstanie nędzarza“ (1906) i t. d.

Ward John Quing-Adams, rzeźbiarz angielski, † 1910 w Quiney.

Ward Józef Jerzy sir, polityk australski, * 1857, pełnił po kolei urząd ministra kolei, telegrafu, przemysłu i komunikacji, następnie sekretarza kolonji, dyrektora poczty dla Nowej Zelandji, w 1906 został premjerem ministrów.

Ward Lester Frank, wybitny socjolog i paleontolog amerykański, * 1841 w Joliet, dyrektor „Smithsonian Institution“. Napisał: „Dynamic Sociology“ (1883); „the Physic factors of Civilisation“ (1897); „Outlines of Sociology“ (1898); „Pure Sociology“ (1903) i in.

Warmja (ob.), obejmuje obecnie 4 powiaty: Braunsberski, Heilsberski, Reszelski i Olsztyński w Prusach Wschodnich, obszaru 4,249 klm. kw. W 1900 było 238,393 m. przeważnie katolików. Północ **W.** całkowicie zgiermanizowana, południe mniej. Powiat Rzeszelski na 50,300 mieszk. miał 15·5% Polaków i 1·0% dwujęzycznych; Olsztyński na 82,486 m.—50·7% Polaków i 3·4% dwujęzycznych. W Olsztynku wychodzi jedyne pismo polskie na całą **W.**, *Gazeta Olsztyńska.*

Warnery Henryk, poeta francuski, * 1859 w Lozannie, † 1902 tamże. Wzorując się na parnasistach łączył w swojej poezji refleksje filozoficzne ze wzniosłemi opisami natury. Wydał: „Poesies. Les origines“ (1887); „Sur l'Alpe“ (1895); opowiadania „l'Etang aux fées“ (1892), powieść „le Chemin d'espérance“ (1899) i in.

Warsberg Aleksander, baron, niemiecki autor podróży, * 1836, † 1889 w Wenecji, był urzędnikiem konsulatów austrjackich, potym konsulem gieneralnym na Korfu, ostatnio w Wenecji. Napisał: „Odysseische Landschaften“ (1878—79, 3 t.); „Homerische Landschaften“ (1887, 2 t.); po śmierci ukazały się: „Die Kunstwerke Athens“ (1892); „Wallfahrt nach Dodona“(1893); „Von Palermo zur Scylla und Charybdis“ (1901); „Dalmatien“ (1904).

Warszawa 1 stycznia 1911 liczyła 797,093 m. (w ciągu 1910 ludność wzrosła o 15,914), 415,322 kobiet i 381,771 mężczyzn; podług wyznania: 443,138 katolików, 301,268 żydów, 31,752 prawosławnych, 14,259 ewangielików, 2304 marjawitów, 2,861 kalwinów, 616 mahometan i 895 innych. Podług spisu powszechnego 1897 na 683,692 m. Polacy stanowili 61·6%, Żydzi 27·1%, Rosjanie 8·7%, Niemcy 1·7%, inni 0·9%. W 1904 ludność **W.** wynosiła 768,000, w 1906 spadła do 746,000, ale w 1909 znów podniosła się do 764,054; t. r. gminy podmiejskie posiadały: Brudno 51,298 m., Czyste 71,098, Mokotów 28,362; **W.** z temi przedmieściami liczyła 1909: 904,783 m. Ruch ludności w 1908: ślubów 6,532, urodzeń 23,346, skonów 14·746, śmiertelność powoli się zmniejsza, w 1908: 19·6 na 1000, w 1906: 20. W 1911 obszar **W.** wynosił 27 klm. kw., obwód 31,500 m. wobec 16,589 z 1830. Po lewej stronie Wisły kanalizacja prawie ukończona, obecnie kanalizuje się Praga, $^2/_3$ nieruchomości **W.** zostało skanalizowane, koszta dotychczasowe kanalizacji wynoszą 7·5 milj. rb. **W.** posiada od 1906 prócz gazowego i elektryczne oświetlenie. Tramwaje elektryczne, zbudowane w 1908, obejmują sieć 35 klm. W 1907 **W.** posiadała 33 kościoły i klasztory katolickie, 28 cerkwi i klasztorów prawosławnych, 2 kościoły ewangielickie, 16 synagog i meczetów; w 1910 domów murowanych było 5,495, drewnianych 1,230. Budżet miasta 1912 oznaczono na 10,814.088 rb., z czego 26·4% na spłatę długów i procentów, 7·1% na szkoły, 13·7% na zakłady dobroczynne. Dług publiczny **W.** 1910 wynosił 42,651,212 rb. Pod zarządem miasta w 1908 było 35 zakładów dobroczynnych, w tym 15 szpitali, 6 zakładów położniczych, 2 przytułki dla rekonwalescentów, warsztaty imienia Staszica, instytut moralnej poprawy dzieci, 6 przytułków różnych, 3 ambulatorja podmiejskie. *Szkolnictwo.* W 1907 było ogółem różnych zakładów naukowych, kursów i t. p, 761, w tym 3 wyższe uczelnie, 7 rządowych gimnazjów męskich klasycznych, 1 realne, 4 gimnazja rządowe żeńskie, 2 progimnazja męskie, 1 żeńskie, 179 szkół początkowych miejskich, 209 chederów. Przemysł w 1910: 573 fabryki, zakłady przemysłowe z 36,837 rob. (w tym kobiet 11,070) i wytwórczością 94,680,000 rb.; 2,936 zakładów rzemieślniczych (1906) z wytwórczością 8,707,495 rb. W 1911 zniesiono częściowo pas fortyfikacyjny, okalający

miasto, co wywołało już pewien ruch odśrodkowy. W ostatnich latach przybyło kilka nowych gmachów: kościół Zbawiciela, Bank państwa na miejscu dawnej mennicy, hale targowe; trzeci most przez Wisłę jest w budowie. O instytucjach, prasie ob. odpowiednie tytuły w Polskim Królestwie. Por. W. Gomulicki i J. Sobieszczański „Przewodnik po **W.**“ (Lwów, 1910); S. Thugutt „Przewodnik po **W.**“ (Warszawa, 1910); B. Chlebowski „**W.** za książąt Mazowieckich“ (t., 1911); M. Handelsman „**W.** 1806—1807“ (t., 1911).

Warszawa, 1) główne miasto hrabstwa Kościuszki w pnc.-amerykańskim stanie Indjany, w 1900 liczyła 3,987 m.; 2) główne miasto hrabstwa Wyoming w stanie New-Yorku, ulubiona letnia stacja klimatyczna, w 1900 liczyła 4,341 m.

Warszawska gubernja, w 1909 liczyła razem z Warszawą 2,438,685 m., bez Warszawy 1,674,631 m., w tym 1,354,791 katolików, 191,607 żydów, 101,660 protestantów, 14,883 marjawitów, 11,645 prawosławnych, 48 inuych. W miastach (poza Warszawą) mieszkało 185,916 m., w tym żydów 91,435; w osadach 112,904, w tym żydów 46,669; po wsiach 1,375,811, w tym katolików 1,211,036, protestantów 89,665, żydów 53,500, marjawitów 13,118, prawosławnych 8,483. Skład narodowościowy podług spisu powszechnego: 73·53% Polaków, 16·42% Żydów, 5·44% Rosjan, 3·99% Niemców, 0·62% innych. Najbardziej polski powiat Łowicki, posiadał—89% Polaków, następnie Radzymiński—85·9%, Kutnowski—85·4%, Skierniewicki—84·9% i t. d., najmniej Warszawski—72·6%, sama Warszawa 61·6%. Najwięcej żydów, poza Warszawą z 27·1%, miał powiat Nowomiński—18·1%, najmniej Nieszawski —3·7%; najwięcej Rosjan było w pow. Płońskim—10·0%, najmniej w Sochaczewskim i Błońskim—po 0·6%; najwięcej Niemców zamieszkiwało pow. Gostyński—13·3%, najmniej Łowicki i Nowomiński—po 1·7%. *Emigracja* sezonowa w 1908 objęła 18,586 m., stała 4,769 m. *Rolnictwo.* Z ogólnego obszaru 1,538,687 dziesięcin na własność większą przypadało 45·36%, na włościańską 42·48%, drobnoszlachecką 2·81%, na osady 1·74%, na miasta 1·27%, na skarb 4·21%, na majoraty 2·13%. Własność ziemska większa, wynosząca w 1906: 1,099,982 morgi, podzielona była między 1,575 majątków. Średnia wielkość majątku równała się 698·4 morgi, 294 majątki ponosiły jeszcze ciężary serwitutowe. Z 1,099,982 morgów większej własności 724,025 morgów było pod uprawą roli, 230,603 m. pod lasem, 69,613 pod łąkami. *Przemysł fabryczny.* Podług komitetu statystycznego w całej gubernji oprócz Warszawy w 1905/1906 było 538 fabryk z 37,169 robotnikami i produkcją wartości 58,642,893 ruble, co stanowiło 14·2% produkcji w Królestwie Polskim; wraz z Warszawą w 1905/6 było 962 fabryk z 70,302 rob. i produkcją 122,984,728 rb. *Oświata.* W 1908 podług statystyki urzędowej umiejący pisać i czytać stanowili 39·0%. Podług Radziszewskiego w 1903/4 procent dzieci, w wieku od lat 7 do 14, uczęszczających do szkół elementarnych wynosił zaledwie 10·5%; 1 szkoła przypadała na 16·2 wiorsty kw. Kasy oszczędnościowe państwowe w liczbie 123 posiadały 25,357,890 rb. oszczędności w 1910. *Powiat Warszawski* (bez Warszawy) w 1909 liczył 275,178 m., w tym 208,045 katolików, 39,353 żydów, 18,673 protestantów, 5,879 prawosławnych, 3,210 marjawitów, 18 innych.

Warszawsko-Wiedeńska droga żelazna 13 grudnia 1911 wykupiona została przez rząd za sumę przeszło 30 miljonów rubli; długość linji **W.-W.** wynosi 557·1 wiorst, Warsz.-kaliskiej 253·2 w. (ob. Kr. Polskie w II supl.). Por. H. Kilchen „Historja dr. żel. **W.-W.**“ (Warszawa, 1912).

Wartenberg Mścisław, filozof polski, * 1868 w Żninie w Poznańskim, studja uniwersyteckie odbywał w Wrocławiu, Lipsku, Tubindze i Jenie. W l. 1900—03 był docentem uniw. Jagiellońskiego, 1903 mianowany nadzwyczajnym, 1907 zwyczajnym profesorem filozofji we Lwowie. Ważniejsze prace: „Kants Theorie der Kausalität“ (Lipsk, 1899); „Das Problem des Wirkens und die monistische Weltanschauung“ (tamże, 1900); „Sigwarts Theorie der Kausalität im Verhältniss zur Kantischen“ (Berlin, 1900); „Der Begriff des trancendentalen Gegenstandes bei Kant und Schopenhauers Kritik desselben“ (w „Kantstudien“); „Obrona metafizyki“ (Kraków, 1902); „Das idealistische Argument in der Kritik des Materialismus“ (Lipsk, 1904); „Kantowska argumentacja przeciwko idealizmowi *(Przeg. fil.);* „O kantowskiej krytyce praktycznego rozumu i jej stosunku do krytyki czystego rozumu“ (Lwów, 1911); nadto przełożył Kanta „Uzasadnienie matafizyki moralności“ (1906).

Wartmann Herman, historyk szwajcarski, * 1835 w St. Gallen, od 1863 jest sekretarzem dyrektorjum kupieckiego tamże. Ogłosił długi szereg cennych, opartych na badaniach archiwalnych, prac historycznych, dotyczących stosunków przemysłowo-handlowych Szwajcarji, specjalnie zaś wiele pisał o historji St. Gallen. Jest redaktorem organu szwajcarskiego Tow. historycznego „Quellen zur Sschweizergeschichte“, gdzie również umieścił wiele wartościowych rozpraw.

Waryński Ludwik, polski działacz socjalistyczny, * 1856 na Ukrainie, † 1889 w Schlüsselburgu. Po ukończeniu gimnazjum w Białej cerkwi, odbywał studja w Instytucie technologicznym w Petersburgu. Wielkich zdolności, ogromnie czynny i wymowny, wywierał duży wpływ na uczącą się młodzież i robotników. Uwięziony w 1879 w Krakowie za propagandę socjalistyczną, został uniewinniony przez sędziów przysięgłych. W Warszawie prowadził usilną agitację wśród robotników i inteligiencji, założył organi-

zację socjalistyczną „Proletarjat“ (ob. II supl.). Uwięziony w Warszawie we wrześniu 1884 r., w grudniu 1885 r. został wysłany na 16 lat do katorgi w twierdzy Schlüsselburskiej. Por. Res „Dzieje ruchu socjalistycznego“ (1910).

Washington, stan pnc.-amerykański (ob.), w 1906 liczył 614,625 m.; Polaków w 1908 było 15,000.

Washington, Stolica Unji pnc.-amerykańskiej, w 1910 liczył 331,069 m. We wrześniu 1910 odsłonięto tu pomnik Puławskiego, wzniesiony przez rząd związkowy i pomnik Kościuszki, postawiony staraniem Polaków amerykańskich.

Wasilewski Gustaw, uczestnik 1863 r., student Uniwer. kijowskiego, czynny brał udział w ruchu przedpowstańczym, kształcił się wojskowo w Szkole gienueńskiej, poległ w boju pod Józefowem w kwietniu 1863 r. Był komisarzem cywilnym województwa Lubelskiego.

Wasilewski Leon, publicysta polski, * 1870 w Petersburgu, gdzie ukończył gimnazjum, poczym odbywał studja uniwersyteckie we Lwowie i Pradze. Podróżował po Słowiańszczyźnie zachodniej i południowej, czas dłuższy przebywał w Wiedniu, Szwajcarji i Anglji, wszędzie badając stosunki polityczno-społeczne. Był współpracownikiem: *Ateneum*, *Wisły*, *Głosu*, *Prawdy*, *Przegl. Poznańskiego*, *Krytyki*, *Naprzodu* i in., oraz radykalnych pism: rosyjskich, czeskich i ruskich; w l. 1898 — 904 redagował socjalistyczny miesięcznik *Przedświt*. Osobno wydał: „Narodowości Austro-Węgier“ (1902); „Zieme polskie pod berłem pruskim“ (1904); „Współczesne państwo konstytucyjne“ (1905); „Zarys stosunków galicyjskich“ (1906); „Litwa i jej ludy“ (1907); „Austrja współczesna“ (1907); „Ilu jest Polaków na świecie i gdzie mieszkają“ (1908); „Współczesna Słowiańszczyzna“ (1909); „Ukrainizm i sprawa ukraińska“ (1911); „Litwa i Białoruś“ (1912); pod pseud. *Informator* „Stronnictwa polityczne w zaborze rosyjskim“ (1904); pod pseud. *L. Płochocki* „Rosyjskie partje polityczne i ich stosunek do sprawy polskiej“ (1905); po rosyjsku: „Sowremiennaja Galicja“ (1900); „Sowremennaja Polsza i jeja politiczeskija stremlenja“ (1906); prócz tego prace językoznawcze i etnograficzne w wydaw. Ak. Um. w Krakowie.

Wasilewski Tadeusz, jeden ze światlejszych właścicieli ziemskich w Galicji, na sejmie stanowym we Lwowie w 1844 r. przedstawił memorjał o zniesieniu pańszczyzny.

Wasilewski Zygmunt, redaktor lwowskiego *Słowa Polskiego*, jest prócz tego członkiem Wydziału Koła literacko-artystycznego, Tow. literackiego im. Mickiewicza, Związku dziennikarzy polskich, wiceprezesem Związku naukowo-literackiego od 1903, członkiem komitetu Głównego i Wykonawczego stronnictwa Dem.-narodowego, członkiem komisji literackiej Ak. Um. od 1908, czł. korespondentem Muzeum Rapperswilskiego. Ogłosił nadto: „Warszawa współczesna“, „Nowy Konrad“, rozbiór „Wyzwolenia“ Wyspiańskiego (Lwów, 1903); „Śladami Mickiewicza“, szkice do dziejów romantyzmu, „Spór o Słowackiego“ (t., 1905); „Od romantyków do Kasprowicza“ (t., 1907); „Listy dziennikarza w sprawie kultury narodowej“ (t., 1908); „Z życia poety romantycznego“, rzecz o S. Goszczyńskim, „O sztuce i człowieku wiecznym“ (t., 1910); „W obronie polskiej stacji zagranicznej“, sprawa Rapperswilu (t., 1911). Prócz tego dokonał wydania: „Dzieł zbiorowych S. Goszczyńskiego“ (Lwów, 1911, 4 t.); „Pieśni Ossjana w przekł. S. Goszczyńskiego“ (t., 1911); „Pism politycznych J. Popławskiego“, z przedmową (Kraków, 1910); w druku „Jan Kasprowicz“, portret. Umieszczał nadto liczne artykuły w wielu pismach.

Wasilewski Zygmunt.

Wasilkowska Marja, portrecistka polska, * 1860 r., kształciła się w Petersburskiej akademji. Wykonała wiele portretów arystokracji petersburskiej. Maluje przeważnie pastellami. Mieszka w Warszawie,

Wasilkowski Kazimierz, malarz polski, * 1862, kształcił się w Krak. szkole sz. p. i w Petersburskiej ak. Ważniejsze prace: „Djana“, „Żądze“, „Czerwona symfonija“, „Bajka“, „Eunice“ i wiele innych. Wykonał nadto wiele malowideł dekoracyjnych. Na konkursie Tow. Z. S. P. w r. 1898 otrzymał I nagrodę za obraz „Żądze“.

Wasiutyński Aleksander, inżynier polski, * 1859 w Lisowicach gub. Piotrkowskiej, studja odbywał w Instytucie komunikacji w Petersburgu 1884. Był inżynierem kolejowym, od 1889 na dr. Warsz.-Wied., 1900 — 1903 naczelnikiem wydziału technicznego budowy kolei kaliskiej. W 1897—98 **W.** prowadził badania odkształceń sprężystych toru kolejowego, za które otrzymał nagrodę Ces. tow. technicznego, zgromadzenia inżynierów komunikacji, medal złoty na wystawie paryskiej 1900 oraz stopień adjunkta Instytutu komunikacji (1899). W 1901 został profesorem politechniki warszawskiej. Ogłosił oddzielnie: „O odkształceniach sprężystych toru kolejowego“ (1897, 1898 w kilku językach); „Tor kolejowy w łukach“ (1891); „Drogi żelazne“ (1910); i in.

Wassermann Jakób, powieściopisarz niemiecki, * 1873 w Fürth. Napisał powieści: „Die Juden von Zirndorf“ (1847); „Der Moloch“ (1902); „Aleksander im Babylon“ (1904); „Caspar Hauser“ (1908) i in., odznaczające się głębią psychologiczną;

oraz doskonałą stylizacją historyczną; jest też autorem „Die Kunst der Erzählung“ (1904).

Wasylewski Stanisław, literat polski, napisał: „Bibljografja historji i krytyki literackiej polskiej za r. 1904“ (Lwów, 1906); „Wsprawie wampiryzmu“ (t., 1907); „U świtu romantyzmu“ (t., 1910).

Waszkowski Aleksander, w marcu 1863 r. na własnych plecach wyniósł worki z pieniędzmi z głównej kasy rządowej i przelał je do kasy narodowej. Zostawszy naczelnikiem rewolucyjnym m. Warszawy, po uwięzieniu Traugutta, skoncentrował w swej osobie całą władzę. Umarł na szubienicy 17 lutego 1865 r.

Waterhouse Alfred, architekt angielski, † 1905 w Londynie.

Watts Jerzy Fryderyk, malarz i rzeźbiarz angielski, † 1904 w swej posiadłości Limnerslease. Por. nadto: R. Barrington „G. F. **W.**, reminiscences“ (1905).

Watson John (pseud. *Maclaren Jan*), nowelista angielski, * 1853 w Essex. Napisał: „Beside the bonnie brier bush“; „Kate Carnegie“; „Rabbi Saunderson“; „Church folks“ i in. Utwory **W.** przesiąknięte są tendencją religijną i społeczną.

Watson John Christian, polityk australski, * 1867 w Valparaiso. Był zecerem, brał udział w ruchu robotniczym, został prezesem rady handlowej i robotniczej w Syndney. W 1904 mianowany ministrem sbarbu i premjerem gabinetu, złożonego przeważnie z członków partji robotniczej.

Watson William, poeta angielski, ogłosił nadto: „New Poems“ (1902); „For England“ (1903); „Poems“ (1904) i in.

Wawel (ob. Kraków). Myśl przywrócenia zamkowi królewskiemu na **W.** dawnego charakteru datuje się od 1830; w 1880 ponownie podjął ją Mikołaj Zyblikiewicz, proponując z **W.** uczynić rezydencję cesarską. Krakowska kasa oszczędności wyznaczyła na ten cel 800,000 koron. W 1897 Sejm galicyjski postanowił przyczynić się fanduszami krajowemi do wykupu **W.** z rąk zarządu wojskowego; kraj zobowiązał się dać, na mocy kontraktu z 1903, 3,300,000 koron, część w gruntach, nadto 12,000 koron na tymczasowe pomieszczenie szpitala wojskowego; zarząd wojskowy zaś zobowiązywał się oddać krajowi całe wzgórze **W.** i część zaraz opróżnił. **W.** został zaintabulowany na własność kraju z przeznaczeniem na rezydencję cesarską. W 1905 cesarz przeznaczył na odnowienie **W.** 100,000 koron rocznie, Sejm galicyjski tyleż. W lipcu 1911 wojsko ustąpiło z reszty zabudowań zamkowych. Do budynków poszpitalnych ma być przeniesione Muzeum Narodowe. Na odpowiednie adoptacje zainicjowała Ulanowska składki centowe, które w 1911 dały 150,000 koron. Por. K. Bąkowski, „Zamek Krakowski“ (Kraków, 1907); S. Tomkowicz, „Wewnętrzne urządzenie zamku krakowskiego i jego losy“ (tamże); tenże, „Wawel“ (t., 1908); „Wawel I“ i „Wawel II“ (odbitka zbiorowej pracy z *Architekta* 1908).

Wawrzecki Tomasz, generał polski, ob. art. w gł. dziele.

Wawrzecki Tom.

Wawrzeniecki Marjan malarz i pisarz polski, urządził zbiorową wystawę swych prac w 1907 (salon Kulikowskiego) i 1911 (Tow. z. sz. p.); ogłosił nadto: „Poszukiwania archeologiczne“ z S. Jastrzębowskim (Krak., 1902): „Ucieszne teatrum“ (tamże, 1906); „Racławice“ (Warszawa, 1906); „Böcklin o sztuce“ (t., 1906); „Krwawe widma“ (t., 1909); „Słowianie doby przedhistorycznej“, „Zewnętrzne strony życia ludu w gub. Kieleckiej“ (t., 1910); „Cechy polańskie w polskiej sztuce“ (t., 1911) i in.

Wawrzyniak Piotr, ksiądz, znakomity działacz społeczny, patron Związku spółek zarobkowych, † 1910 w Mogilnie, gdzie był proboszczem od 1898 r. Patronem Związku spółek został w 1891. Kiedy to stanowisko obejmował po 30 latach pracy swych poprzedników, było w Poznańskim 76 spółek, liczących 27,600 członków, 3 miljony udziałów, $12^1/_2$ milj depozytów, $1^1/_4$ milj. rezerw. W chwili zaś śmierci **W.** należało do Związku 248 spółek ze 124,000 członków, 23 milj. udziałów, 200 milj. depozytów, 10 milj. rezerw., a Bank Związku, założony w 1885 i nikle wegietujący, posiadał 40 milj. majątku. **W.** był prócz tego prezesem oddziału społ.-ekon. Tow. przyjaciół nauk oraz Związku fabrykantów polskich, jednym z założycieli i kierowników Związku stow. katolickich robotników polskich, założycielem Stow. księgarzy i wydawców polskich, kierownikiem stow. księży „Unitas“, prezesem centralnego komitetu wyborczego i t. d. Znany wróg Polaków, prof. Bernhardt nazywa **W.** „polskim ministrem skarbu“ i twierdzi, że „gdyby urodził się Niemcem byłby ministrem skarbu pruskiego“. Napisał: „Wskazówki dla członków rady nadzorczej w spółkach“ (Poznań, 1907, I wyd.; 1910 II wyd.).

Wawrzyniak Piotr.

Waydel Emil, prawnik polski, * 1862, ukończył wydział prawny w Warszawie. Był współpracownikiem *Kur. Porannego*, *Kur. Codziennego*, *Kur. Warsz.*, *Przegl. Tyg.*, *Ekonomisty lwowskiego* i in.; w l. 1901—02 redaktorem i wydawcą *Zorzy*, od 1903 *Ateneum*. Osobno ogłosił „Bank włościański“

(1889), przekład Lucjana „Rybak czyli zmartwychwstali filozofowie".

Wazaska gubernja w Finlandji, na 41,710·6 klm. kw., w 1905 liczyła 484,413 m.

Wazow Iwan, znany poeta bulgarski, * 1850 zajmował wiele wybitnych stanowisk państwowych, w gabinecie Stoiłowa był ministrem oświaty. Od wielu lat oddaje się wyłącznie pracy literackiej. Należy do najwszechstronniejszych i najpopularniejszych pisarzy bulgarskich w czasach ostatnich: liryk, dramaturg, beletrysta. Wydał: poezje „Epopeja przeszłości"; cykl „Sliwnica"; zbiory liryczne: „Lasy i pola", „Dźwięki", „Włochy", „Pieśni z wędrówki", „Pod naszym niebem"; powieści: „Pod jarzmem" (1889—90), „Nowa ziemia", „Kazalarska carica" (1903); zbiory nowel i szkiców: „Linje i Barwy", „Widziane i słyszane", „Barwny świat", oraz sztuki historyczne teatralne („W przepaść", „Borisław" i in.) i komedje („Łowca stanowiska" i t. d.). Na polski przełożono: „Wybór nowel"(1904); „Pod jarzmem tureckim"(1905); „Sławczo-wojewoda" (1909); „W walce o wolność"(1911).

Wątróbka Reces, członek *Ludu Polskiego* (ob.) w Anglji, uczeń lyceum Wołyńskiego, jako prawnik oddawał ważne usługi współtłaczom.

Wdowiszewski Wincenty Juljan, dyrektor krakowskiego budownictwa miejskiego, (ob.) * 1850 r. w Krakowie † 1906 r. tamże, pisał liczne artykuły z zakresu sztuk pięknych do *Czasopisma technicznego*. Osobno wydał nadto: „Hans Makart jako człowiek, charakter jego sztuki i jej znaczenie" (Lwów, 1883).

Webb Sidney, angielski polityk społeczny, * 1859. Należy do twórców Tow. fabiańskiego (ob.), do Senatu uniw. londyńskiego, wykłada ekonomję polityczną w Kolegjum londyńskim, w uniwer. robotniczym, 1903—1906 był w komisji król. dla prawodawstwa trade-unionów i w. in. Ogłosił „Socialism in England" (1890); nadto razem z żoną swą *Beatrice*, „the History of Trade Unionism" (1894, przekład polski); „English Lokal government" (1906—08, 3 t.). *Beatrice* **W.** wydała prócz tego: „the Cooperative Movement in Great Britain" (1891); „the Case for the factory Acts" (1901) i in.

Weber Teodor, biskup starokatolicki niemiecki, † 1906 w Bonn.

Wedekind Frank, wybitny dramaturg niemiecki, * 1864 w Hanowerze; jako aktor i literat mieszka przeważnie w Berlinie. Napisał: „Der Schnellmaler, oder Kunst und Mammon" (1889); „Frühlings—Erwachen" (1891; XVII wyd. 1908; przekład polski 1907); „Der Erdgeist" (1895; V wyd., 1907); „Der Hänseken" (1896); „Die Fürstin Russalka" (1897); komedja „Die junge Welt" (1897); „Der Liebestrank" (1899); „Der Kammersänger" (1899 III w. 1900); „So ist das Leben" (1902); „Die Büchse der Pandora" (1904); „Hidalla" (1904; II w. 1906); „Totentanz" (1906); „Musik" (1908); zbiór nowel „Feuerwerk" (1906; przekład pol., 1908); poezje „Die vier Jahres zeiten" (1905) i t. d. **W.** należy do najoryginalniejszych współczesnych pisarzy niemieckich, łączy dziwaczny symbolizm ze zjadliwą satyrą, przepaja utwory swoje wybujałym erotyzmem, cechuje go przytym wielka szczerość i oryginalność w stawianiu zagadnień.

Weiditz Hans, rysownik i rytownik niemiecki, dawniej zwany *Petrarkameister*, * ok. 1480 w Strasburgu, † ok. 1536, prawdopodobnie był uczniem Bechwara, Burgmeira i Dürera, obok których należy do pierwszych wybitnych rytowników niemieckich. Najlepiej udawały mu się sceny z życia mieszczańskiego. Do głównych prac jego należą ilustracje do Petrarki (1532) i do Cicerona „Officia" (1531).

Weierstrass Karol, matematyk niemiecki. Jego „O przestawialności analitycznej tak zwanych dowolnych funkcji argumentów rzeczywistych" wyszły po polsku „Prace mat. fiz.", (Warszawa 1904).

Weigand Wilhelm, pisarz niemiecki, * 1862 w Gissigheim. Z licznych jego utworów, jak: poezje, powieści, dramaty, komedje, szczególnie wyróżniają się szkice literackie oraz cykl dramatów „Die Renaissance" (1899).

Weil Henryk, filolog francuski, † 1909 w Paryżu.

Weil Stanisław, chemik polski, * 1875 w Ozorkowie, gimnazjum ukończył w Warszawie, studja wyższe odbywał za granicą, doktorat otrzymał 1899. Był asystentem Kostaneckiego w Bernie 1900, objął redakcję *Wiadomości farmaceutycznych*, 1906, *Przeglądu chemiczno-technicznego* 1912; wykłada chemję na kursach handlowych i pedagogicznych. Ogłosił między innemi: „Studja nad karminem"; „Nowe środki lecznicze i sposoby ich badania" (1908) oraz prace po francusku i niemiecku.

Wein Leon, malarz polski, * we Lwowie. Kształcił się w Krakowie i w Monachjum. Wystawia przeważnie typy i portrety.

Weinberg Aleksander Marjan, chemik polski, † 1907 w Warszawie.

Weinberg Piotr, poeta i literat rosyjski, † 1908 w Petersburgu.

Weingarten Juljusz, matematyk niemiecki, † 1910 w Fryburgu w B.

Weinstock prawnik polski, napisał: „Najnowszy adwokat domowy", „Podręcznik metrykalny" (Lwów, 1903); „Instrukcje dla handlu", „Austrjackie prawo gminne" (t., 1904); „Poradnik prawniczy" (t., 1905); „O propinacji" (t., 1906).

Weiskirchner Ryszard, polityk austrjacki, * 1861 w Wiedniu, 1903 został dyrektorem magistratu, 1897 posłem parlamentu, 1907 jego prezesem, 1909 ministrem handlu, ustąpił 1911. Należy do partji chrześcijańsko-społecznej.

Weiss Albert Marja (pseud. *Heinrich von der Clana*), teolog szwajcarski, * 1844 w Indersdorfie, 1867 został księdzem, w 1890 profesorem we Fryburgu szwajcarskim. Napisał: „Apologie des Christentums“ (1905—08, 5 t.); „Die Kunst zu leben“ (1906, VI wyd.); „Lutherpsychologie“ (1906, VI wyd.) i in.

Weiss Edmund, astronom niemiecki, * 1837 w Frywaldzie (nie 1877 jak w gł. dz.).

Weiss Emil Rudolf, malarz niemiecki, * 1875 w Lahr w Badeńskim. Maluje przeważnie martwą naturę i kwiaty z bardzo subtelnym poczuciem barw. Obrazy jego znajdują się w muzeach: w Hadze, Zurychu, Bremie i in. Maluje też witraże i freski. Od 1907 jest profesorem w Muzeum sztuk i rzemiosł w Berlinie. Otrzymał kilka medali.

Weiss Stanisław, budowniczy polski * 1872, po złożeniu specjalnych egzaminów w Petersburgu osiadł w Warszawie 1900 r. Otrzymał wiele nagród na konkursach, oraz pobudował szereg domów dochodowych w Warszawie.

Weiss Wojciech.

Weiss Wojciech, malarz polski, * 1875. W 1891 wstąpił do Krakowskiej szkoły sz. p., którą ukończył ze złotym medalem, poczym przebywał czas dłuższy we Włoszech i Paryżu. Wykonał kilka znakomitych portretów: malarza Z. Badowskiego, Fel. Jasieńskiego, A. Procajłowicza (zatyt.: „Melancholik“). Wł. Perzyńskiego, wreszcie „Portret rodziców“ odznaczony na wystawie paryskiej 1900 r. Oprócz portretów wystawiał **W.** szereg krajobrazów nastrojowych przeważnie włoskich. Jest obecnie profesorem w Akad. krakowskiej. Obraz jego „Studjum głowy“ zakupiło Tow. z. sz. p. do swoich zbiorów.

Wekerle Aleksander, polityk węgierski, * 1848 (nie 1844 jak w gł. dz.), 1906—1909 był premjerem i ministrem skarbu.

Welenowicz Sylwester, którego poetyckie zdolności Brodziński wysoko cenił, pisał po polsku i po litewsku, ale większość jego utworów pozostała w rękopismach.

Wells Herbert Jerzy, wybitny powieściopisarz angielski (ob.), * 1866 w Bromby. Początkowo był praktykantem handlowym, potym kształcił się w rozmaitych zakładach naukowych, napisał „Text-Book of biology“ (1892—93). Był współpracownikiem wielu pism, a jako powieściopisarz wystąpił po raz pierwszy w 1895 z powieścią „Rozmowy wybrane z wujem“. Ogłosił nadto: „When the sleeper wakes“ (1899); „Love and Mr. Lewisham“ (1900); „the First man in the moon“ (1901); „Mankind in the making“ (1902); „Modern Utopia“ (1905); „In the days of comet“ (1906); „the Futura in America“ (1906); „the War in the air (1908) i in. Wielka oryginalność **W.** polega na malowaniu fantazji naukowych i zagadnień społecznych z humorystycznym realizmem. Począwszy od „Love and Mr. Lewisham“ często daje powieści obyczajowe o świetnej psychologji realistycznej, nie zrywając jednak z powieścią naukowo-fantastyczną. Na polski z utworów **W.** przełożono: „Gdy śpiący się zbudzi“ (1902); „Wizje przyszłości“, „Nowele“, „Pierwsi ludzie na księżycu“ (1905); „Wojna dwuch światów“ (1907); „Wojna w przestworzu“ (1910).

Wells Herbert J.

Wells Tomasz Spencer, lekarz angielski, † 1897 w Antibes.

Welsersheimb Zeno, hr., austrjacki minister obrony krajowej, w 1905 przeszedł w stan spoczynku.

Wenck Ernest, rzeźbiarz niemiecki, * 1865 w Neppen koło Frankfurtu n. O. Ważniejsze prace: „Łukasz Jan“ (1895); „Pijąca dziewczyna“ (1901); grupa „Dwaj ludzie“ (1906) i in., oraz kilka pomników i fontan na placach publicznych.

Wenda Władysław, historyk polski, * 1820 w Warszawie, † 1908 tamże, kształcił się w liceum warszawskim, następnie pracował w *Gaz. rządowej Kr. Polskiego*. Po niejakim czasie został podsekretarzem Rady administracyjnej Kr. Polskiego, następnie naczelnikiem archiwum. Napisał „Rys dziejów Polski“, zalecany jako podręcznik do użytku szkolnego za czasów reformy Wielopolskiego; dalej, tekst objaśniający do „Wizerunków królów polskich“ (1861). Zajmował się nadto numizmatyką i pozostawił ładne zbiory numizmatyczne; brał też udział w życiu społecznym.

Wenda Wład.

Wende Alojzy, wystąpił z oddziałem zbrojnym w Miechowskim w r. 1846. Wysłany został do kopalni nerczyńskich.

Wendland Paweł, niemiecki filolog klasyczny, * 1864 w Hohenstein, 1902 został profesorem zwyczajnym w Kilonji, 1906 w Wrocławiu, 1908 w Gietyndze. Główniejsze prace: „Philos Schrift über die Vorsehung“ (1892); wydanie krytyczne prac Philona z L. Cohnem (1897—98, 2 t.); „Anaximenes von Lampsakos. Studien zur ältesten Geschichte der Rhetorik“ (1905); „Die hellenisch-römische Kultur in ihren Beziehungen zu Judentum und Christentum“ (1907).

Wendt Otto, prawnik niemiecki, * 1846 w Rostocku, był adwokatem, brał udział w wojnie francusko-pruskiej; 1873 został profesorem zwyczajnym w Giessen, 1876 w Jenie, 1893 w Tubindze. Napisał szereg prac z prawa cywilnego oraz ogłosił wiele rozpraw w czasopismach prawniczych.

Wenecja (ob.), w 1909 liczyła 179,286 m. W kwietniu 1912 odsłonięto nową kampanilę, zbudowaną podług wzoru dawnej, która runęła 1902. Por. L. Sternklar „Artystyczno-informacyjny przewodnik po **W.**“ (Lwów, 1903); Kretschmayr „Geschichte von Venedig“ (1905).

Wenezuela, płd.-amerykańska rzeczpospolita (ob.), liczyła 1910: 2,561,569 m. **W.** posiada wielkie plantacje kawy, kakao, lasy całe drogich gatunków drzewa i kauczuku; w ostatnich czasach rozwinęła się produkcja tytuniu i roślin włóknistych w celach przemysłowych. Kraj obfituje w bogactwa mineralne: złoto, miedź, srebro, żelazo, sól, asfalt w ogromnych ilościach, węgiel (1906: 14,000 t.); prowadzi hodowlę inwentarza (6 milj. sztuk). Przywóz wynosił w 1908: 9,778,810 dol., wywóz 14,560,830 dol., głównie do Unji, Francji, Anglji. Flota handlowa w 1908 składała się z 8 parowców o 2,046 t. i 18 żaglowców o 2,836 t. Długość linji kolejowych wynosiła 19,869 klm., linji telegraficznych 7,839 klm., urzędów pocztowych było 282, telegraficznych 179. Armja składała się w 1910: z 9,600 ludzi w szeregach i około 60,000 milicji; flota wojenna 7 statków i 13 dział. *Dzieje.* Utrudnienia czynione ze strony prezydenta Castro obcym poddanym wywołały w końcu międzynarodową blokadę wybrzeży **W.** zimą 1902—03, w sprawie tej kierownicze stanowisko należało do Niemiec. Uchwała, jaką wymogły mocarstwa, niewiele wpłynęła na postępowania Castra wobec cudzoziemców, umiał on zręcznie wyzyskiwać współzawodnictwo mocarstw między sobą; nawet Stanom Zjednoczonym nie udała się akcja dyplomatyczna w 1905. W 1905 została wprowadzona nowa konstytucja, podług której prezydent bywa obierany na lat 6, kongres składa się z Izby deputowanych i Senatu. Do Izby wchodzi 1 poseł na każde 40 tys. ludności, Senat składa się z 26 członków po dwuch na okrąg, mających najmniej 30 lat. Spór z Kolumbją, datujący się od 1901, został załagodzony 1904 dzięki pośrednictwu rządu chilijskiego. W 1908 wybuchł znów zatarg z Holandją o Curassao; przybrał on szczególnie ostry charakter podczas pobytu Castra w Europie. Holandja wysłała swoje statki wojenne, które opanowały dwa okręty **W.** Za przykładem Holandji poszły Stany Zjednoczone. Wtedy wiceprezydent Gomez w grudniu 1908 pozbawił nieobecnego Castra władzy i, sam stanąwszy na czele rządu, rozpoczął politykę pojednawczą z zagranicą, której skutkiem było wycofanie okrętów wojennych przez mocarstwa w styczniu 1909 r. W lutym 1909 nastąpiło urzędowe odebranie władzy Castrze. Vincente Gomez, aczkolwiek przestał szykanować cudzoziemców, nie zniósł wszystkich ograniczeń dla handlu zagranicznego, mając w tym poparcie Stanów Zjednoczonych. Holenderskie Indje zachodnie i angielski Trinidad musiały płacić wciąż 30% dodatkowych ceł, Antyle też miały wysokie stawki celne. Castro zarówno podczas pobytu we Francji, jak i Hiszpanji próbował wywołać powstanie w **W.** W maju 1910 tymczasowy prezydent Gomez obrany został prezydentem republiki na przeciąg 6 lat. Por. Scruggs „the Columbian and Venezuelan republics“ (1905); Fortoul „Historia constitucional de Venezuela“ (1907—09).

Werder Bernard Franciszek, gienerał pruski, † 1907 w Berlinie.

Wereszczagin Bazyli, malarz rosyjski, † 1904 w Porcie Artura, utonąwszy z całą załogą pancernika „Petropawłowsk“.

Wermiński Franciszek, biolog i botanik polski, był asystentem Uniw. warszawskiego, wykłada nauki przyrodnicze w szkołach prywatnych w Warszawie, wydał: „Życie morza“ (Warszawa, 1904); „O naturze ludzkiej“ Miecznikowa, (t., 1901); „Botanika“ (t., 1901).

Werner Fryderyk, malarz niemiecki, † 1908 w Berlinie.

Wernic Henryk, pedagog polski, † 1905 w Warszawie.

Wernicki Aleksander, uczestnik 1863 r., napisał na emigracji dziełko p. t. „Leonard Chodźko“, w którym podał liczne szczegóły z życia naszego wychodźstwa. Został rozstrzelany w Paryżu w 1871 r., jako podejrzany o współudział w Komunie paryskiej (ob.).

Wernz Franciszek Ksawery, jezuita niemiecki, * 1842 w Rothweil, 1862 został nauczycielem w zakładzie „Stella Matutina“ w Feldkirch, 1894 rektorem *Collegium Romanum* i profesorem Uniw. gregorjańskiego w Rzymie; 1906 obrany na gienerała jezuitów. Napisał „Jus decretalium ad usum praelectionum“ (1905 i nast).

Werther Karol, dyplomata niemiecki, † 1894 w Monachjum.

Wery Emil, malarz francuski, * 1868 w Reims. Ważniejsze prace: „Brzask“ (1897); „Burza“ (1899); „W dolinie“ (1904); „Powrót z pracy“ (1906) i in., odznaczają się świetnym kolorytem i malancholijnym nastrojem.

Weryho Marja, polska autorka i nauczycielka, ogłosiła nadto: „Wychowanie przedszkolne“ (Warszawa, 1895); „Nauka o rzeczach“, „Śpiewnik dla dzieci“ (t. 1906); „Gry i zabawy“, „Bajeczki prawdziwe“ (t. 1907); „I ja już czytam“ (t., 1908); „Czym zająć dzieci“, „Zajęcia z papieru“, „Co słonko widziało“ (t., 1909); „Wśród swoich“ i in.

Weryzm (wł. *verismo*), kierunek literacki we Włoszech, dążący do oddawania bezwzględnej prawdy w sztuce ze wszystkiemi jej stronami brzydkiemi i pospolitemi. **W.** odpowiada francuskiemu naturalizmowi i powstał tam pod wpływem powieści Zoli. Twórcą **W.** i głównym jego przedstawicielem jest Verga (ob.), malujący z jaskrawym realizmem życie chłopów sycylijskich. W ślady jego poszli L. Capuana (ob.) i F. Roberto. Z mniejszym powodzeniem próbował Verga zaszczepić **W.** w teatrze. Jeszcze gorzej powiodło się **W.** w zakresie poezji lirycznej, z wyjątkiem Gueriniego nikt mu nie hołdował. Cała młoda szkoła Carducciego, wychowana w kulcie dla starożytności i „Trecenta“, walczyła z **W.** nietylko w imię idealizmu, ale i w imię swobody sztuki, wolnej od wszelkich formuł.

Wessely Józef, leśnik austrjacki, † 1898 w Wiedniu.

Westcoth Brooke Foss, teolog anglikański, * 1825 w Birmingham, † 1901 w Auckland, był profesorem w Oksfordzie i Cambridge, 1884 został dziekanem w Westminsterze, 1890 biskupem w Durham. Należał do najwybitniejszych współczesnych krytyków tekstu Nowego Testamentu. Z tej dziedziny, jak i z innych dziedzin teologji pozostawił długi szereg prac, wysoce cenionych przez specjalistów.

Westermarck Edward, wybitny finlandzki socjolog i filozof, * 1862 w Helsingforsie, studja odbywał tamże, a potym został profesorem etyki w tamtejszym uniwersytecie, 1907 profesorem socjologji w Londynie. Po rozprawie doktorskiej „O początkach małżeństwa“ (1889) ogłosił drukiem: „the History of human mariage“ (1891, I wyd.; 1901, III wyd.), przetłumaczone na wiele języków; „the Origin and development of the moral ideas“ (1906—08); nadto rozprawy w rozmaitych czasopismach naukowych, między innemi w „Annales de l'Inst. intern. de Sociologie“, gdzie drukował cenną pracę „le Matriarcat“ (1896).

Westfalja, prowincja pruska. (ob.), w 1907 liczyła 3,777,159 m. Polaków w 1900 było 110,930, w tym dwujęzycznych 10,564. Znaczniejsze skupienia ludności polskiej w 1900 posiadały powiaty: Gelsenkirchen wiejski 30,404 czyli 16·2%; Recklinghausen 28,573 czyli 15·1%; Bochum wiejski 18,465 czyli 11·5%; Dortmund wiejski 13,117 czyli 8·9%; Dortmund miasto 3·4%; w 1905 obwód regiencyjny Arnsburski liczył 97,709 Polaków, Monasterski 40,723 Polaków. W 1908 wydobyto: 58,461,011 tonn węgla, 1,200,987 t. rudy żelaznej, 16,219 t. cynkowej i t. d. *Hutnictwo* w 1908: 2,144,730 t. surowca, 19,947 t. cynku, 328,344 t. wyrobów lanych i żelaznych, 102,145 t. szyn, 2,578,970 t. bloków i t. d. Por. J. Frejlich „Polskie wychodźtwo zarobkowe w obwodzie przemysłowym Westfalsko-nadreńskim“ (Kraków 1912)

Wetterle Emil, ksiądz, polityk alzacki, * 1861 w Kolmarze. Prowadził agitację wśród robotniczych organizacji katolickich, stanął na czele nowej partji narodowej katolickiej, zbliżonej w sympatjach do centrum, 1898 wszedł do parlamentu Rzeszy, 1900 od delegacji Alzacji i Lotaryngji.

Weyberg Zygmunt, chemik i mineralog polski, * 1872 w Warszawie, gdzie ukończył gimnazjum (1893) i uniwersytet (1897). W 1898 mianowany kustoszem gabinetu mineralogicznego w Uniw. warszawskim, 1910 uzyskał w Moskwie tytuł magistra. Prace naukowe **W.** odnoszą się głównie do sytezy i analizy glino-krzemianów. Ogłosił między innemi: „Kryształy klasy bisfenoidu tetragonalnego“ („Rozpr. Ak. krak.“, 1906); „Wiadomości początkowe z mineralogji“ (Warszawa, 1907); „Badania nad krystalogienezą“ („Spr. Tow. Nauk. Warsz.“ 1910); nadto szereg artykułów i rozpraw w *Kosmosie*, *Wszechświecie*, „Wielkiej Enc. Il.“ i „Spr. tow. nauk. warsz.“.

Weychert-Szymanowska Władysława, nauczycielka i autorka polska. Napisała nadto: „Program i wskazówki do nauki czytania i pisania“ (Warszawa, 1907); „O wykładzie języka polskiego“ (t., 1908); „Stylistyka oraz teorja prozy i poezji“ (t., 1905, III wyd.); „Książka do czytania dla dzieci“; „Świat czarów“(1910), oraz szereg książek dla ludu i artykułów w pismach pedagogicznych.

Weyssenhoff Jan, generał polski (ob.). Ukazał się „Pamiętnik generała **W.**“, wydany przez Józefa Weyssenhoffa (Warszawa, 1904).

Weyssenhoff Józef, baron, wybitny powieściopisarz polski, ogłosił nadto: „Syn Marnotrawny“ (Warszawa, 1904); „Dni polityczne“, dwie serje (t., 1905 i 1907); „Unja“ (t., 1910); „Hetmani“ (t., 1911); „Soból i panna“ (t., 1912); „Znaj pana“ nowele (t., 1912); „Erotyki“, poezje (t., 1911).

Wezuwjusz (ob.), ostatni wielki wybuch wulkanu w kwietniu 1906 zmienił właściwy krater jego i obniżył go o 114 m.; obecna wysokość wynosi 1223 m. Główną cechą tego wybuchu był kilkodniowy deszcz popiołu, lawy wypłynęło względnie do mas wyrzuconego popiołu niewiele.

Wędrychowski Leon, malarz polski, * 1854 w Maciejowicach, mieszka na Węgrzech. Kształcił się w Krakowie i Monachjum. Ważniejsze prace: „Św. Franciszek w więzieniu“; „Z krzyżowych dni“ i t. d. W Muzeum narodowym w Krakowie znajduje się jego „Pokusa św. Antoniego“.

Węgiel, C. pierwiastek chemiczny (ob.). Z tlenem oprócz znanych oddawna tlenku i dwutlenku daje C jeszcze jedno połączenie w postaci soli t. zw. *nadwęglanu* potasu, $K_2C_2O_6$, które otrzymuje się przez elektrolizę nasyconego roztworu węglanu w temp.—15°. Nadwęglan silnie utlenia,

jak np. PbS do $PbSO_4$, a znów takie związki, jak MnO_2, PbO_2 zamienia na $MnCO_3$ i $PbCO_3$, a zatym redukuje je. Z innych związków czterochlorek, CCl_4, w ostatnich czasach przygotowuje się na większą skalę elektrolitycznie i znajduje coraz większe zastosowanie jako środek ekstrakcyjny. W 1909 Diels otrzymał nowy tlenek węgla C_3O_2 odciągając 2 cząsteczki wody od kwasu malonowego $C_3H_4O_4$ $CH_2 \begin{matrix} /COOH. \\ \backslash COOH. \end{matrix}$

Węgliki, związki pierwiastków przeważnie metalicznych z węglem, tworzą się powszechnie w wysokich temperaturach. Węglik litu, Li_2C_2, biała masa krystaliczna, powstaje z mieszaniny węgla i węglanu litu, ogrzewanej w piecu elektrycznym. Ani sód ani potas nie dają w podobnych warunkach **W.** z racji braku odporności na wysokie temperatury. **W.** ich przygotowują, wystawiając metal na działanie acetylenu pod ciśnieniem w ciągu kilku tygodni. Z węglików wapniowców najdonieślejsze znaczenie posiada **W.** wapnia, który sposobem Moissana przygotowujesię w piecu elektrycznym (temp. około 3,000° C.) z mieszaniny wapna i węgla. W stali znajduje się węglik żelaza, jako domieszka do nadmiaru żelaza; prawdopodobnie temu **W.** właśnie stal zawdzięcza swe własności. Przypisują mu wzór, Fe_3C, cementyt (ob. supl. II), analogiczny z Mn_3C, a zowią kohenitem.

Węglowy system w Polsce tworzy rozległe Szląsko-małopolskie zagłębie węglowe o niejednolitym charakterze. W Krakowskim górna serja systemu zawiera pokłady węgla kamiennego, dolna składa się z morskiego wapienia węglowego. Na Szląsku występują t. zw. warstwy kulmowe. Por. zbiorowo opracowaną „Monografję Krakowskiego zagłębia węglowego“ (1911); nadto prace Güricha i Petrascheka, Jarosza, Zalewskiego, Czarnockiego i in.

Węgrów, miasto powiatowe gub. Siedleckiej w 1909 liczyło 11,087 m., w tym 7,605 żydów, 3,230 katolików, 130 protestantów, 122 prawosławnych. W powiecie Węgrowskim na 94,393 m. w 1909 było: 76,064 katolików, 11,571 żydów, 3,512 marjawitów, 2,846 protestantów, 400 prawosławnych.

Węgry, królestwo konstytucyjne (ob.), na przestrzeni 324,857 klm. kw. liczyły w 1910: 20,840,678 m.; na 1000 m. w 1909 wypadało: 476 Madjarów, 101 Słowaków, 143 Rumunów, 100 Niemców, 23 Rusinów, 87 Chorwatów, 54 Serbów, 17 innych. Budżet państwa w 1910 notował w rubryce dochodów 1,593,821,363, w rubryce wydatków 1,593,800,309 koron; dług publiczny wynosił (1909) 4,314 milj. kor. Długość linji kolejowych w 1909 stanowiła 20,296 klm. Chociaż główną podstawą gospodarczą kraju jest wciąż rolnictwo, przemysł czyni na **W.** ciągłe postępy. W dużych ilościach wydobywa się rudę żelazną, węgiel, naftę; rafinerje nafty przerobiły (1911) 2·4 milj. podw. c. oleju skalnego; produkcja cukru obejmowała 4 milj. podw. c. i t. d. Kapitał wszelkich przedsiębiorstw wynosił 577 milj. kor. W 1908 przywóz stanowił 1559·6, wywóz 1584·4 milj. kor. *Dzieje.* Tisza w porozumieniu z Perczelem, prezesem Izby, przeprowadził t. zw. *lex Daniel,* mające na celu złamanie opozycji i zaraz potym zawiesił posiedzenie parlamentu, a 13 grudnia 1904 rozwiązał parlament wbrew prawu, bo przed uchwaleniem budżetu. Nowe wybory odbyły się 5 stycznia 1905, w których partja liberalna doznała porażki, natomiast partja niezależności łącznie z partją narodową Apponyi'ego zyskała 168 mandatów. Tisza podał się do dymisji, a po bezskutecznych pertraktacjach między skoalizowaną opozycją a koroną, 21 czerwca został mianowany gabinet nieparlamentarny z premjerem Fajérvarym na czele i liberałami: Kristoffy, Vörös, Lanyi. Wkrótce parlament został odroczony, co powtarzało się czterykrotnie w ciągu roku pomimo protestów obu izb. Gabinet, którego rekonstrukcje odbywały się często, rządził absolutystycznie: ograniczył prawo zgromadzeń i swobodę słowa, prześladował prasę lub ją przekupywał, do gmin i komitatów, które uciekały się do biernej opozycji, naznaczał komisarzy królewskich, urzędnikom opornym zatrzymywał pensję i nie zaliczał emerytalnych funduszów, ostatecznie przez agitatorów i pisma ulotne podniecał masy na rzecz głosowania powszechnego. Dn. 19 lutego 1906 parlament został rozwiązany i przy pomocy siły zbrojnej rozpędzony, a rządy objął komisarz cesarski gien. Nyiry. Ludność opierała się temu stanowi przez niepłacenie podatków i niedostarczanie rekruta, rząd zaś wywierał represje coraz silniejsze i nie zwoływał w przepisanym trzymiesięcznym terminie nowego parlamentu. Wobec tej sytuacji opozycja zmiękła, pertraktacje doprowadziły do tego, że 8 kwietnia gabinet Fejérvary'ego podał się do dymisji, a naczele nowego gabinetu stanął Wekerle, który objął tekę finansów, hr. Andrassy spraw wewnętrznych, hr. Apponyi oświaty, Kossuth handlu, Daranyi rolnictwa, Polonyi sprawiedliwości. Gabinet składał się z przywódców skoalizowanej opozycji ze ściśle określonym programem na dwa lata. Pomimo to, że partja niezależności, do której obecnie przeszły rządy, musiała na razie zrezygnować z wielu swoich postulatów, otrzymała przy nowych wyborach ogromną większość, liberałowie zaś nie przeprowadzili ani jednego swego kandydata; narodowości niemadjarskie i socjaliści zdobyli też część mandatów. Nowy parlament i delegacja węgierska uchwaliły wszelkie konieczności państwa. Podczas sesji zimowej 1906—07 w szybkim tempie uchwalono prawa o przemyśle krajowym, o ochronie robotników i t. d. Dopiero umowa handlowo-polityczna z Austrją w październiku 1907 wywołała opozycję, ale ostatnia została przeprowadzona 30 grudnia.

W. zgodziły się na podwyższenie kwoty dla wspólnej monarchji do 36·4%, przedłużyły termin istnienia wspólnego terenu celnego do 1917, w zasadzie przystały na podwyższenie pensji oficerskich i głosowały za etatem marynarki. Liczba jednak przeciwników gabinetu rosła. Niemadiarskie narodowości (Słowacy, Rumuni, Serbowie) wystąpili przeciwko projektowi szkolnemu hr. Apponyi'ego, który dążył do madziaryzacji szkoły. Liczba dysydentów partji niezależności zwiększała się, usilną też agitację prowadziła obalona partja liberalna. Do tego dołączył się konflikt z Kroacją i domaganie się powszechnego głosowania ze strony socjalistów. Aby utrudnić w przyszłości obstrukcję, rząd zaproponował zmianę regulaminu Izby. W marcu 1909 wybuchł nowy kryzys na tle żądania przez frakcję Justha utworzenia odrębnego węgierskiego Banku narodowego. Partja Kossutha uznawała te żądania za uprawnione, uważając jedynie, że termin postawiony do zrealizowania ich przez justhowców, mianowicie r. 1911, jest przedwczesny. Do tego dołączył się zatarg narodowy w Kroacji, zawieszenie tam konstytucji i proces o zdradę stanu. Korona przytem stanęła po stronie Austrji, która sprzeciwiała się odrębnemu Bankowi. Wobec tych trudności gabinet podał się dymisji 25 kwietnia 1909, musiał wszakże jeszcze w ciągu ośmiu miesięcy zarządzać sprawami kraju. Dn. 11 listopada nastąpił rozłam w partji niezależności, 147 deputowanych, t. zw. grupa Banku (odrębnego) połączyła się z radykałem Justhem, przy Kossuth'cie pozostało tylko 99 posłów. Dn. 17 stycznia 1910 na czele nowego gabinetu stanął hr. Khuen-Hedervary, który nie miał żadnego poparcia w Izbie i otrzymał *votum* nieufności 28 stycznia, jako odpowiedź na propozycję dwumiesięcznego prowizorjum budżetowego; wtedy oświadczył, że zwróci się do korony z żądaniem dymisji lub rozwiązania Izby, odczytał przytym reskrypt o zawieszeniu tymczasowym posiedzeń, co Izba uznała za nieprawne, jak w 1905, i zaleciła niepłacić podatków i nie dawać rekruta. Parlament został rozwiązany 21 marca 1910, a hr. Khuen-Hedervary energicznie zajął się organizacją nowej partji rządowej przy pomocy Stefana Tiszy. W skład jej weszli dawni liberałowie, część partji konstytucyjnej, Kroaci i Niemcy z Siedmiogrodu. Nowa t. zw. „Partja pracy“ w odezwie swego przywódcy, hr. Tiszy, wystawiła jako hasła: uzdrowotnienie życia parlamentarnego, zachowanie na razie wspólnego banku, przywrócenie dobrych stosunków z koroną. Partja ta uzyskała 257 mandatów, bezpartyjni (Audrassy) 67, partja Kossutha 55, partja Justha 41, katolicka ludowa 13, niemadiarskie narodowości 8. Pierwsza sesja (od 25 czerwca) nowego parlamentu miała względnie spokojny przebieg, zdziesiątkowana opozycja protestowała jedynie przeciwko przekupstwu przy wyborach. Izba uchwaliła przedstawione przez rząd przedłożenia w sprawie konieczności państwowych do końca 1910 r. Względnie spokojny bieg życia parlamentarnego przez r. 1911 ostatecznie w lutym 1912 doprowadził do nowego przesilenia z powodu ustawy wojskowej. Khuen-Hedervary pozyskał nawet opozycję sejmu dla projektowanej ustawy wojskowej, przyrzekając za to zrzeczenie się pewnych prerogatyw korony na rzecz parlamentu w zakresie wojskowości. Cesarz jednak niechciał na to przystać, wobec czego Khuen-Hedervary podał się do dymisji, i dopiero po wydaniu reskryptu cesarskiego w końcu marca, gdzie cesarz oświadcza, że raczej zrzeknie się tronu, niż prerogatyw, i nanowo mianuje Khuen-Hederwary'ego premjerem, prowadził on dalej sprawy państwa. Ale już 17 kwietnia 1912 zmuszony był ponownie prosić o dymisję, którą cesarz przyjął. Na czele nowego gabinetu 20 kwiet. stanął Lukacs. Dla pokonania obstrukcji większość rządowa postanowiła wybrać na prezesa Izby energicznego hr. Tiszę, wybór odbył się wśród wrzawy opozycji 22 maja. Sprawa zmiany ordynacji wyborczej, wciąż odkładana, wywołała 23 maja tłumne manifestacje robotników pod wodzą socjalistów, które zakończyły się krwawemi rozruchami. Dn. 3 czerwca Tisza podał projekt wojskowy pod głosowanie *en bloc*, nie dopuściwszy nikogo do głosu, i uzyskał pożądaną uchwałę; Izba panów uchwaliła projekt wojskowy 15 czerw. Kiedy nazajutrz z tego powodu opozycja wszczęła burzliwą demonstrację, na żądanie prezesa policja usunęła 37 deputowanych z sali posiedzeń; wydalanie posłów opozycyjnych trwało i przez następne dni, a 7 czerwca jeden z wydalonych posłów, Kovacs, wtargnął do loży dziennikarskiej i strzelił trzykrotnie do Tiszy, poczym usiłował popełnić samobójstwo. Jeszcze burzliwszy nastrój panował w ostatnich czasach w Chorwacji. Wobec tego, że wybory wypadły nie w myśl rządu, 27 stycznia 1912 został rozwiązany nowowybrany i niezwołany jeszcze sejm. Chorwaci odpowiedzieli na to burzliwemi manifestacjami, wtedy rząd ogłosił 3 kwietnia reskrypt cesarski o zawieszeniu konstytucji i mianowaniu bana Czuwaja komisarzem królewskim. Czuwaj zaprowadził szereg represji, pozawieszał pisma, nakazał aresztowanie wielu patrjotów chorwackich i t. d.; ucisk komisarza wywołuje ciągły stan naprężenia, 8 czerwca strzelał do niego student Jukić, kula zraniła towarzyszącego mu radcę banatu, Czuwaj zaś ocalał. Por. Gonnard „la Hongrie au XX siècle (1908); J. Gaal „Volkswirtschaftliche und soziale Politik Ungarns“ (1907); Marczali „Ungarische Verfassungsgeschichte“ (1910).

Wężyk Aleksander, działacz polityczny polski, należał do tych studentów krakowskich, którzy przywieźli do Królestwa Polskiego zasady i program Stowarzyszenia „Ludu Polskiego“ (ob.). Ponieważ pierwsi związkowcy zbierali się w domu na ulicy św. Krzyża, więc nazywano ich

Swiętokrzyżcami. Uwięziony w 1836 r. wraz z Gustawem Ehrenbergiem (ob.) został wysłany do bezterminowych ciężkich robót na Syberji.

Wheeler Benjamin Ide, uczony amerykański, * 1854 w Randolph, od 1888 profesor greki w uniwersytecie Cornella, 1895 w Instytucie amerykańskim w Atenach, 1899 prezydent państwowego uniwersytetu kalifornijskiego w Berkeley. Napisał szereg prac z filologji i historji greckiej.

White Andrew Dickson, dyplomata, i historyk amerykański (ob.), * 1832 w Homer, 1897—1902 był posłem w Berlinie.

White sir Jerzy Stuart, gienerał angielski, (ob.) * 1835 w Irlandyi, 1903 został feldmarszałkiem.

Wiacka gubernja na obszarze 153,658·1 klm. kw. liczyła w 1909. 3,616,000 m. Główne miasto, Wiatka, 25,000 m.

Wichert Ernest Aleksander August Jerzy, powieściopisarz i dramaturg niemiecki, † 1902.

Wickhoff Franciszek, niemiecki historyk sztuki, * 1853 w Steyr, † 1909 w Wenecji, 1885 został nadzwyczajnym, 1891 zwyczajnym profesorem Uniwersytetu wiedeńskiego. Prócz rozpraw w czasopismach naukowych, ogłosił oddzielnie kilka dzieł o sztuce włoskiej, a potym specjalnie o weneckiej. Jako krytyk malarstwa zajął zupełnie odrębne stanowisko, opierając się na głębokiej znajomości pisarzy renesansowych.

Widal Fernand, lekarz francuski, * 1862 w Dellys w Algierze, studja odbywał w Paryżu; 1895 został profesorem w Paryżu, 1906 członkiem Akademji. Prace naukowe **W.** dotyczą serodjagnostyki i cytodjagnostyki.

Widmann Józef Wiktor, poeta niemiecki, † 1911 w Bernie. Ogłosił nadto: „Kalabrien-Apulien etc.“ (1904); „Du schöne Welt“ (1907).

Widt Seweryn, gieodeta polski, * 1862 we Lwowie, † 1912 w Davos. Gimnazjum i politechnikę ukończył we Lwowie. W 1885 został asystentem gieodezji w lwowskiej politechnice, 1888 profesorem szkoły przemysłowej we Lwowie, 1893 w politechnice tamtejszej. Obierany kilkakrotnie dziekanem, 1905 powołany był na urząd rektora.

Wied Gustaw Jan, literat duński, pisał też dla sceny: „Thummelamsen“ (1908); „Obrachunek“ (1904); „Duma miasta“ (1905); „Dwa razy dwa pięć“ (1908); z Jensem Petersenem: „Pierwsze skrzypce“ i „Atalanta albo kiedy dziewczęta mają pieniądze“. Jest mistrzem dowcipnego djalogu i humorystycznych sytuacji. Chłopów i drobnomieszczaństwo maluje ze strony humorystycznej bez cienia romantyzmu.

Wied Wilhelm, książę niemiecki, † 1907; żona jego Marja, księżniczka holenderska, * 1841, † 1919 w Neuwied.

Wiedeń (ob.), w 1910 liczył 2,130,320 m.; w 1904 włączono do miasta liczne miejscowości Floridsdorfu, stwarzając nowy 21 okręg miejski.

Wiediger Wacław, poeta polski, napisał: „Smutek“ (Kraków, 1903); „Usta mroku“ (t., 1905).

Wielka Brytanja. Dzisiejsze imperjum Brytańskie obejmuje: 1) Królestwo Zjednoczone Wielkiej Brytanji i Irlandji, 2) Indje, kolonje, protektoraty i posiadłości. Obszar całego imperjum w 1909 wynosił 30,000,000 klm. kw., a ludność 396,294,752, w tym Królestwo Zjednoczone 314,392 klm. kw. i 45,008,423 m.; Indje 4,505,200 klm. kw. i 294,317,082; kolonje i posiadłości: w Europie 308 klm. kw. i 231,204 m., w Azji (poza Indjami) 772,900 klm. kw. i 7,782,829 m., w Australji i Oceanji 8,258,900 klm. kw. i 5,997,121 m., w Afryce 5,706,000 klm. kw. i 33,606,805 m. i Ameryce 10,498,000 klm. kw. i 9,341,290 m. Budżet ogólny imperjum w 1908/9 w rubryce dochodów wynosił 325,558,060 funt. szt., w rubryce rozchodów 325,160,541 f. szt., dług ogólny 1,575,069,529 f. szt. W 1908/9 wartość całkowitego przywozu 1,052,946,398 f. szt., wywozu 937,736,402 f. szt. Pojemność statków żaglowych 2,283,063 tonn, parowych 10,980,289 t. Długość linji kolejowych 280,000 klm. O poszczególnych krajach ob. odpowiednie tytuły. *Królestwo Zjednoczone Wielkiej Brytanji i Irlandji* wraz z wyspą Mann i wyspami kanałowemi obejmowało 314,392 km. kw. z ludnością w 1910: 45,988,000. Podług języka 95% mówiło po angielsku, 3% po galsku, 2% po iryjsku; w 1901 do anglikańskiego kościoła zaliczało się 57·2%, do szkockiego państwowego 5%, do szkockiego wolnego 2·3%, do rzymsko-katolickiego 12·9%, do różnych protestanckich kościołów i innych 22·1%, do żydów 0·45. W 1908 powstał kościół starokatolicki z biskupem Arnoldem Harvisem Mathewem na czele. Przeszło $^2/_5$ mieszkańców przebywało w miastach z ludnością powyżej 50,000. Przemysł, handel i komunikacje zatrudniały bez mała 5 i pół razy więcej ludności, niż rolnictwo, leśnictwo i rybołówstwo. W 1909 emigrowało ogółem z **W. B.** i jej kolonji 474,458 osób. Z samej **W. B.** i Irlandji emigrowało w 1909: 288,865, immigrowało w 1908: 342,922 osób, przewyżka emigrantów nad immigrantami wynosiła 43,489. *Rolnictwo.* Z ogólnego obszaru **W. B.** z Irlandją 77,684,000 akrów przypadało w 1905: na łąki i pastwiska 28,865,000, na ziemię orną 18,808,000, na góry i hale górskie 12,789,000, na lasy, parki, ogrody 3,070,000. Obszar ziemi uprawnej stale się zmniejsza. *Rybołówstwo.* W 1909 wyładowano ryb 1,107,997 t., statków rybackich w 1908 było 2,575. *Górnictwo.* Pierwsze miejsce zajmuje węgiel, w 1908 wydobyto 26,153 milj. tonn. Wartość produkcji całkowitej minerałów-metali i niemetali w 1908 wynosiła 130,003,670 f. szt. Zatrudnionych osób w kopalniach 1908 było 1,017,740, jedynie w kopalniach węgla 987,813. Całkowita produkcja żelaza surowego z rudy krajowej i zagranicznej wynosiła w 1909

9·5 miljonów tonn. stali (1908) 5·29 milj. tonn. Przemysł budowy okrętów(bez wojennych) w 1908: 1,314 okrętów o pojemności 593,213 tonn; statków wojennych w 1908: 36 o 74,186 tonnach, z tego 10 statków o 24,626 tonnach dla zagranicy. W przemyśle włóknistym w 1907 zajętych było 1,087,229 osób. Ilość wrzecion w przemyśle bawełnianym od 1905 do 1909 wzrosła z 45·97 milj. do 57.026 milj., a warsztatów tkackich, z 625,000 do 739,000. Ogólna wartość przemysłu włóknistego (bawełny, wełny, płótna) w 1908—09: 128,697,000 f. szt. Ogół kapitałów zaangażowanych w przemyśle włóknistym wynosił w 1908 około 250 miljonów, żyło z tej gałęzi wytwórczej do 5 miljonów ludzi. Podług ankiety z 1908, wykonanej na skutek ustawy z 1906, wartość całkowitej produkcji przemysłowej wynosiła 497,975,000 f. szt., robotników zajętych w przemyśle było 1,967.948. *Handel.* W 1909 wynosił: przywóz 624·70, wywóz 469·53 milj. f. szt. Wywóz obejmował głównie: przędzę i tkaniny bawełniane—93·4, przędzę i tkaniny wełniane—30·9, żelazo i stal—38·1, maszyny—28·6, węgiel—37·1 milj. f. szt.; kierował się przeważnie w 1908: do Niemiec (33·46 milj. f. szt.), Francji (22·32), Holandji (11·52), Rosji (12·49) i t. d., ogółem cały wywóz do Europy wynosił 141·13 milj. f. szt., a do Europy łącznie z krajami innych części świata 377·10 milj. f. sz. W przywozie głównie uczestniczyły w 1908: Francja (48·06 m. f. szt.), Niemcy (38·03), Holandja (36·35), Rosja (28·17), Belgja (27·13) i t. d.; ogólny przywóz ze wszystkich krajów wynosił (1908) 129·83 milj. f. szt. Marynarka handlowa w 1908 liczyła 21,168 statków o pojemności 11,541,394 tonn., w czym 11,626 parowców o 10,138,613 tonn.; w 1908 wpłynęło do portów **W. B.** 65,469 statków z ładunkiem 40,190 tys. t., w czym angielskich statków 38,890 z ładunkiem 28,051 tys. t. Koleje w 1908 obejmowały 37,337 klm. Długość linji telegraficznych w 1909 wynosiła 93,885 km., telefonicznych (1908) 117,460 km., w 1909 było 3,772 urzędów pocztowych. *Finanse.* Budżet na 1910 przewidywał wydatki w sumie 162,490,000 f. szt., wpływy 162,840,000 f. szt. Dług publiczny (1909) wynosił 710·6 milj. *Armja.* Po wojnie południowo-afrykańskiej **W. B.** podjęła wielką reformę wojskową, ale zgodnie z tradycją reformy z 1904, 1905, 1907 nie zaprowadzały obowiązkowej powinności powszechnej, lecz ograniczały się do sprawniejszego zapełnienia rezerw, lepszego wykształcenia fachowego, zorganizowania nowego sztabu gieneralnego; dzieło reformy wojskowej, prowadzone przez Haldane'a, nie jest jeszcze wykończone. W 1910 armja regularna krajowa i kolonjalna składała się z 168,391 ludzi, armja rezerwy z 137,000, specjalna armja z 90,664, armja terytorjalna z 315,842, regularna armja indyjska z 76,209. *Marynarka wojenna.* W 1907—08 jako jeden z punktów nowej organizacji marynarki, przeprowadzono skompletowanie nowej floty krajowej, a w 1912 nową organizację sztabu gieneralnego. W 1910 **W. B.** posiadała 553 okrętów z 2,580 działami i z załogą 182,583 ludzi, (nadto ob. Marynarka w supl. II). Wyrazem troski o marynarkę **W. B.** są wciąż zwiększające się wydatki na nią, doszły one w 1912/13 do 44,392,500 f. szt. Na budowę nowych okrętów **W. B.** przeznaczyła w 1909: 11,227, w 1910: 14,957 tys. f. szt. W 1908 w 1,165 związkach zawodowych było 2,278,248 członków; t. r. 2,243 towarzystwa współdzielcze posiadały 2,535,615 członków i kapitału 33,914,059 f. szt. *Szkolnictwo i oświata* ob. poszczególne kraje. *Dzieje.* Rozłam wśród unjonistów, wywołany w wrześniu 1903 agitacją Chamberlaina na rzecz jego polityki celnej, osłabił rząd i większość parlamentarną; sesja parlamentu, otwarta 2 lutego 1904 i następne 1904 i 1905, nie przyniosły znaczniejszych plonów, przyjęto zaledwie ustawę o czekach, energicznie zwalczaną przez liberałów (1904) i ustawę, ograniczającą immigrację osób, pozbawionych wszelkich środków. Za to w dziedzinie polityki zewnętrznej **W. B.** lata powyższe należą do pomyślnych. Dn. 8 kwiet. 1904 **W. B.** zawarła z Francją umowę, która usuwała wszystkie sporne kwestje między stronami i stwarzała między niemi *entente cordiale*, (ob. Francja). Podczas wojny rosyjsko-japońskiej **W. B.** zachowywała neutralność. Z Japonją jeszcze przed końcem wojny **W. B.** zawarła sojusz, opublikowany 27 września 1905. Dn. 4 grudnia 1905 Balfour ustąpił, a 10 grudnia Henry Campbell-Bannerman skompletował gabinet liberalny. Tekę ministra spraw zagranicznych objął Edward Grey; lordem kanclerzem został lord Loreburn; kanclerzem skarbu Asquith, ministrem wojny Haldane, prezesem urzędu do spraw zarządu lokalnego — John Burns, przywódca robotników. Nowy gabinet 8 stycznia 1906 rozwiązał parlament. Wybory dały świetne zwycięstwo liberałom: konserwatywni i liberalni unjoniści utrzymali zaledwie 157 miejsc, gdy liberali posiedli 376, Irlandczycy 83 i partja pracy 54; ta ostatnia po raz pierwszy weszła w takiej znacznej liczbie. Konserwatyści wszakże znaleźli w Izbie lordów doskonały środek przeciwdziałania dążnościom reformatorskim gabinetu, i z czasem nieporozumienie między większością liberalną a konserwatywną większością Izby lordów wyrosło do zatargu konstytucyjnego. Rząd wniósł 9 kwietnia 1906 projekt reformy szkolnictwa, zmierzającej do ograniczenia lub zniesienia pomocy publicznej dla szkół wyznaniowych. Izba gmin projekt ustawy przyjęła, ale lordowie zmienili ustawę w wielu punktach w sensie wprost przeciwnym. Izba gmin zmiany te odrzuciła, a kiedy lordowie postanowili swe poprawki zachować, Izba niższa na wniosek premjera przeszła do porządku dziennego nad zmianami lor-

dów. Dn. 10 grudnia 1906 lordowie znów odrzucili wniosek, zmierzający do przeciwdziałania wielokrotnemu głosowaniu przez jednego wyborcę. Walka między obydwiema izbami parlamentu zaostrzała się. Na sesji, otwartej 29 stycznia 1908, gabinet wystąpił z dwoma wnioskami, energicznie zwalczanemi przez lordów, mianowicie, z jednym w zakresie szkolnictwa, podkreślającym jeszcze wyraźniej charakter bezwyznaniowy, i z drugim, dotyczącym koncesji szynkarskich, który uwzględniał w pewnej mierze postulaty wstrzemięźliwości. Podczas obrad nad temi wnioskami zmarł Campbell Bannermann. Prezesem gabinetu został Asquith, ministrem skarbu Lloyd George, ministrem kolonji lord Crewe, ministrem marynarki Mac Kenna. Przekształcony gabinet podtrzymywał wnioski, złożone przez swego poprzednika, ale bezskutecznie wobec oporu lordów. Większość konserwatywna lordów, działająca pod natchnieniem A. Balfoura i markiza Lansdowne'a, w ciągu 4 lat rządów liberalnych odrzucała lub przekształcała, podług swej woli, projekty rządowe, tamując działalność Izby i rządu. Wobec tego w 1908 rząd postanowił stoczyć walną rozprawę z lordami i przeniósł walkę na pole budżetu. Podług uświęconego zwyczaju uchwalanie budżetu stanowi przywilej Izby gmin, Izbie parów wprawdzie formalnie przysługuje prawo przyjmowania lub odrzucania budżetu, ale nigdy poprawiania go, a nawet prawa odrzucania Izba wyższa faktycznie oddawna nie korzystała. Dn. 19 kwietnia 1909 r. kanclerz skarbu Lloyld George wniósł w budżecie na r. 1909/10 projekt podwyższenia opłat od napojów gorących, uregulowania nowego podatku gruntowego i znaczniejszego obciążenia wartości dodatkowej. Projekty te zostały uchwalone 4 listopada przez Izbę gmin, a w Izbie lordów odrzucone 30 t. m. Lordowie pozostawiali państwo bez budżetu. W odpowiedzi na decyzję lordów Izba gmin 2 grudnia uznaje postępek lordów za złamanie konstytucji i uzurpację praw swoich; Asquith wygłosił ostre przemówienie przeciw lordom i zapowiedział odwołanie się do kraju. Dn. 10 stycznia 1910 król podpisał dekret rozwiązujący parlament, a 14 rozpoczęły się nowe wybory. Wyniki walki wyborczej nie odpowiedziały w całości ani nadziejom unjonistów, ani rządu. Wybrano 275 liberałów, 273 unjonistów, 82 irlandczyków, w tym 10—12 antyministerjalistów grupy O'Briena, 40 członków partji pracy. Większość rządową oprócz liberałów stworzyć mogli partja pracy i Irlandczycy Redmonda w liczbie 60. Parlament zebrał się 16 lutego, mowa tronowa nie zawierała wyraźnych wskazań. Asquith postarał się najpierw o krótkotrwałe prowizorjum budżetowe i dopiero 21 marca wystąpił w Izbie gmin z 3 wnioskami o ustawodawczym ograniczeniu praw lordowskich. Pierwszy wniosek pozbawiał Izbę wyższą prawa odrzucania całkowitego lub zmieniania częściowego bilu finansowego; za bil finansowy ma być uznawany każdy projekt, który dotyczy podatków, ceł, wydatków państwowych, zaciągania lub umarzania długów, w przypadkach spornych rozstrzyga *speaker* Izby gmin. Drugi wniosek orzekał, że wszelki bil, trzykrotnie przyjęty w Izbie gmin podczas trzech kolejnych sesji, zyskuje sankcję królewską nawet w razie trzykrotnego odrzucania go przez lordów, byleby między pierwszym, a trzecim przyjęciem bilu upłynęło dwa lata. Trzeci wniosek wreszcie zapowiadał skrócenie okresu pełnomocnictw parlamentu z 7 do 5 lat; 14 kwietnia Izba uchwaliła te projekty; pod koniec obrad Asquith oświadczył, że w razie oporu lordów rząd zaproponuje koronie odpowiednie środki. Budżet 1910 uchwalono w szybkim tempie, bo już 27 kwietnia; wniesiony bezzwłocznie do Izby lordów i tam uzyskał aprobatę 28 kwietnia, poczym parlament odroczono do 26 maja. Tymczasem 6 maja umarł król Edward, VII, (ob.). Następcą jego został Jerzy V (ob.). Dn. 17—20 maja odbyły się uroczystości pogrzebowe, 7 czerwca parlament wznowił zwykłe swe obrady, a między Asquithem i Balfourem odbywały się pertraktacje kompromisowe. Na początku listopada zaszły zmiany w składzie gabinetu: wicehrabia Morley został prezydentem rady, hr. Crewe ministrem Indji, Levis Harcourt ministrem kolonji, ministrem spraw wewnętrznych W. Churchill. Dn. 17 listopada lordowie przyjmują propozycję reformy swej Izby, przedstawioną przez Roseberry'ego w końcu maja, a zawierającą projekt zniesienia zasady dziedziczności. Dn. 18 listopada Asquith w Izbie gmin, a Crewe w Izbie lordów oświadczyli, że rząd doradził koronie rozwiązanie parlamentu. Izba lordów pomimo protestu rządu obraduje 23 listopada nad reformą własną, opracowaną przez Lansdowne'a, a 24 t. m. uchwala wniosek Lansdowne'a, dotyczący *referendum* w przypadkach zatargu między izbami. Dn. 28 listopada parlament został rozwiązany. Unjoniści konserwatywni i liberalni agitowali za reformą celną i za reformą agrarną, nadto obiecywali reformę Izby wyższej, zaprowadzenie najdemokratyczniejszej formy rządu—*referendum*. Liberalni wysunęli przedewszystkim hasło „precz z lordami". Ostateczne wyniki walki wyborczej, były następujące: 272 liberałów, 272 unjonistów, 42 członków partji pracy, 74 nacjonalistów irlandzkich ministerjalnych, 10 nacjonalistów irlandzkich antyministerjalnych, większość koalicji rządowej 126 głosów. Dn. 15 lutego Asquith w Izbie gmin oświadczył, że, po załatwieniu konfliktu konstytucjonalnego między izbami, przedłoży projekt *home-rule'u* dla Irlandji, a w swoim czasie dla Szkocji i Walji, na co Redmond przywódca Irlandczyków wypowiedział się z uznaniem dla lojalności premjera. Dn. 21 lutego za-

częło się pierwsze czytanie *Parlament billu*, 15 maja Izba gmin, po wielu burzliwych posiedzeniach i obstrukcji ze strony opozycji, większością przeszło 100 głosów przyjmuje go w trzecim czytaniu. Tymczasem w Izbie lordów Lansdowne dla uratowania sytuacji proponuje naprzód ograniczenie prerogatywy królewskiej co do mianowania nowych lordów, następnie reformę Izby lordów z dziedzicznej na obieralną, i w tym duchu zapadają tam uchwały. Ale kiedy *Parlament bill* przeszedł do Izby lordów (24 maja), poprzedzony groźbą Asquitha, że król w razie oporu zamianuje nowych liberalnych lordów, Izba wyższa 10 sierpnia 1911 uchwaliła bil większością 131 głosów przeciw 114. Od 19 do 20 czerwca trwały uroczystości koronacyjne w Londynie, a 11 listopada para królewska wyjechała do Indji na uroczystości koronacyjne. Gabinet liberalny, skoalizowany z partją pracy, musiał uwzględniać żądania nowoczesne proletarjatu fabrycznego, dlatego też minister skarbu Lloyd George wniósł projekt ustawy o zabezpieczeniu rządowym robotników (4 maja 1911), a dla zrealizowania go jak i proponowanych djet poselskich (uchwalone w Izbie 10 sierpnia) oraz wydatków militarnych projekt o rencie gruntowej (*Revenue bill*, 11 marca), co właśnie wywołało taki zacięty opór ze strony lordów. W sierpniu 1911 wybuchły prawie powszechne strajki kolejarzyi i robotników transportowych w portach. Były one objawem nowego ducha wśród trade-unionów angielskich, jaki zaczął się szerzyć w nich po słynnym strajku dokowców 1889. Powoli dawna apolityczność i umiarkowanie trade-unjonistów, które były wynikiem wyjątkowego położenia przemysłu angielskiego, zaczęły ustępować miejsca radykalizmowi nowych trade-unionów, domagających się ostrzejszej walki z przedsiębiorcami i pomocy ze strony państwa. Skutkiem tych dążności było powstanie odrębnej „Partji pracy“, która miała 41 posłów w Izbie gmin. Ich wpływowi należy przypisać przedewszystkim różne bile z zakresu prawodawstwa społecznego i robotniczego, a więc: w 1906 bil *Trade-disputes*, zabezpieczający nieodpowiedzialność związków zawodowych za czyny członków; bile o ubezpieczeniu robotników w 1911; bil regulujący położenie polityczne trade-unjonów; na mocy ostatniego trade-unjony pozyskały możność tworzenia specjalnego funduszu, przeznaczonego na cele polityczne i t. d. Strajki sierpniowe 1911 miały swych poprzedników w strajkach przędzalników z 1908, górników Northumberlandu i Durhamu 1909 i innych, dalszy ciąg tej fali strajkowej stanowił niebywały wprost dotąd, a zapowiadany na kilka miesięcy przedtym, strajk górników, oficjalnie ogłoszony 1 marca 1912. Strajk ten objął po 2 tygodniach do półtora miljona samych górników i przeszło 60 tysięcy robotników z innych fachów, zmuszonych zaprzestać pracy z powodu braku węgla. Walka toczyła się o przyznanie płacy minimalnej. Rząd, po nieudanej akcji pośredniczącej między robotnikami i przedsiębiorcami, wniósł do parlamentu projekt prawa o płacy minimalnej dla górników w kopalniach Anglji i Szkocji; bil uchwalony przez obydwie Izby, uzyskał sankcję korony 30 marca 1912. Prawo to (*Coal Mines Minimal Wage Act*) wprowadzone jest tymczasowo na 3 lata i nie ma charakteru przymusowego. Na początku kwietnia strajk, który ogarnął przeszło 5 miljonów ludzi, zaczął powoli słabnąć. Dn. 11 kwietnia Asquith wniósł do Izby gmin bil o *Home Rule'u* dla Irlandji, (ob. Irlandja). Pomimo opozycji konserwatystów, projekt został przyjęty 9 maja w drugim czytaniu; 24 kwietnia rząd wniósł projekt oddzielenia kościoła od państwa w Walji. Dn. 15 maja w Izbie gmin wniesiono interpelację w sprawie Katty Małeckiej, córki naturalizowanego w Anglji emigranta polskiego, skazanej w Warszawie za należenie do Polskiej partji socjal. (następnie ułaskawionej); w Londynie podejmowano Małecką owacyjnie. Dn. 23 maja wybuchł strajk robotników portowych, pomimo interwencji rządu nie doszło do porozumienia z powodu niechęci przedsiębiorców. Dn. 11 czerwca minister wojny Haldane został mianowany lordem kanclerzem, miejsce jego zajął pułkownik Seely, dotychczasowy podsekretarz stanu w ministerjum wojny. W polityce zewnętrznej gabinet liberalny zarówno Campbell-Bannermana, jak Asquitha trzymał się wytycznych, jakie przyświecały poprzedniemu gabinetowi konserwatywnemu i jakie wykreślił król Edward VII. Stosunki **W. B.** do Niemiec zaostrzały się, ale łagodziły je wizyty wzajemne panujących, króla Edwarda i Wilhelma II. Dn. 31 sierpnia 1907 stanęła umowa z Rosją (ob.), 16 maja t. r. z Hiszpanją (ob.). Dowodem serdecznych stosunków z Francją było poparcie jej ze strony **W. B.** w sprawie Marroka (ob.) i wizyty Clemenceau i Fallieres'a, w Londynie w maju 1908. Dn. 8 czerwca para królewska wizytuje cesarza Rosji w Rewlu. Spotkanie Wilhelma II z Edwardem VII w Cronbergu 11 sierpnia 1908 i Franciszka Józefa z Edwardem VII w Iszlu 12 sierpnia złagodziło nieco naprężoną sytuację, wywołaną aneksją Bośni (ob.). W 1910 stosunki z Niemcami były poprawne, w uroczystościach pogrzebowych Edwarda VII uczestniczył osobiście Wilhelm II, 14 lipca Asquith w Izbie gmin zapewnia, że zbrojenie się **W. B.** nie jest skierowane przeciw Niemcom. Na początku 1911 też nic nie zapowiadało groźnych nieporozumień, jakie o mało co nie doprowadziły do starcia zbrojnego; 16 maja cesarz Wilhelm jest obecny na odsłonięciu pomnika królowej Wiktorji w Londynie, ale już w lipcu wynikł ostry zatarg na tle sprawy marokańskiej i wysłania przez Niemcy okrętu do Marokka (ob.). Dn. 6 lipca Asquith w odpowiedzi na interpelację wspomniał o interesach

Anglji w Marokku, 21 Grey żądał wyjaśnień od ambasadora niemieckiego, t. d. Lloyd George wygłosił ostrą mowę. Niemcy opierały się początkowo interwencji **W. B.**, później przekonywały o swych pokojowych zamiarach; 27 Grey oświadczył w Izbie o gotowości okazania pomocy Francji lub Rosji w razie potrzeby, co wywołało silne oburzenie w Niemczech. W zatargu marokańskim uwidocznił się dobitnie antagonizm angielsko-niemiecki, który w postaci stałej groźby wisi nad Europą. Ale, przygotowując się na wszelką ewentualność zbrojnego starcia, rząd **W. B.** próbuje i na drodze pokojowej porozumienia z Niemcami. Na początku lutego 1912 minister wojny, Haldane, dobrze widziany przez Wilhelma II, wybrał się do Berlina; misja jego, otoczona tajemnicą, miała na celu wysondowanie rządu niemieckiego w kwestji porozumienia obopólnego co do dalszych uzbrojeń morskich. Nawiązanie pertraktacji z Niemcami wzbudziło pewne zaniepokojenie we Francji. W stosunku do Rosji dyplomacja **W. B.** popierała stale interesy jej w Persji (ob.), narażając się nieraz na gorzkie wyrzuty w radykalnych kołach swego kraju. W końcu stycznia 1912 bawiła w Rosji delegacja angielska (ob. Rosja). Z Włochami dobre stosunki **W. B.** wyraziły się między innemi w odwiedzinach angielskiego króla w Gaecie 18 kwietnia 1907 oraz w ścisłej neutralności podczas wojny włosko-tureckiej. Z Hiszpanją, zawarte w połowie czerwca 1907, porozumienie było dopełnieniem umowy francusko-angielskiej; 3 sierpnia 1910 para królewska hiszpańska odwiedziła Londyn. Wbrew Niemcom **W. B.** gorąco popierała ruch młodoturecki w nadziei odrobnienia skutków, związanych z koncesją niemiecką na kolej bagdadzką. Dn. 13 lipca 1911 podpisany został nowy traktat z Japonją na okres 10 lat; traktat potwierdza warunki umowy z 1905, tylko łagodzi ostrze, wymierzone od strony Japonji przeciw Rosji, a nadto zwalnia Anglję od pomocy zbrojnej przeciw Stanom Zjednoczonym Am. Płc., z któremi **W. B.** 3 sierpnia 1911 zawarła powszechny traktat rozjemczy (ob. Rozjemcze traktaty międzynarodowe w II supl.). Por. Statystyka oficjalna różnych urzędów, jak: rolnictwa, przemysłu, handlu, oświaty i t. d.; Dicey „Introduction to the Study of the law of the Constitution“ (1908, przekład polski); „Fortescue, „History of the British Army“ (1910); H. Paul „a History of modern England“ (1901); Casamian „l'Angleterre moderne“ (1911); Schulze—Gavernitz „Britischer Imperialismus“ (1906).

Anglja z Walją w 1909 na 151,053 klm. kw. liczyła 35,756,615 m. Ludność **A.** właściwej w 1909 wynosiła 74·1% ogółu ludności Zjednoczonego Królestwa, Walji—4·1%. Podług języka przeważającą większość stanowili Anglicy, ale w Walji i hrabstwie Monmoutshire na 2,012,917 m. w 1901 przyznawało się do języka walijskiego lub kymryjskiego 929,824 osób czyli 46·0%. Odrębność językową Walijczyków podtrzymują doroczne *eisteddfod'y* (zjazdy celtyckie w Walji). Według wyznania ludność **A.** z **W.** dzieliła się na wyznawców państwowego kościoła anglikańskiego—22,750,000 osób, dysydentów—8,000,000, katolików—1600000, żydów—80000. Z 32526075 m. w 1901 mieszkało w miastach 77%, na wsi 23%. *Rolnictwo.* Ogólny obszar Anglii 1905 wynosił 32,552,000 akrów, z tego na lasy, parki i t. p. przypadało 1,716,000 akrów, na pastwiska 13,760,000 akr., na rolę 10,851,000 akr. Ogólny obszar Walji 4,777,000 akrów, z czego lasy, parki i t. p. zajmowały 184,000 akrów, pastwiska 1,989,000 akr., rola 805,000 akrów. Wartość produkcji górniczej w 1908 w Anglji wynosiła 88,617,201 f. szt., w Walji 23,906,434 f. szt.; zatrudnionych robotników w górnictwie w 1901: 1,503,225. W 1901 cały przemysł włóknisty zatrudniał w **A.** 1,155,397 osób; p. wełniany 210,740 osób, bawełniany 534,743. *Oświata.* W 1908 w szkołach publicznych i innych w liczbie 21,015 było 6,015,362 uczniów i 147,630 nauczycieli. W 35 szkołach wyższych elementarnych Anglji było 420 nauczycieli i 7,670 uczniów, w 4 takich szkołach w Walji z 44 nauczycielami uczyło się 1,048 uczniów. Por., dla Walji: J. Rhys i Brynmor Jones, „the Welsh People“ (1906).

Szkocja w 1908 liczyła 4 826,587 m. W 1901 na 4,472,103 m. było 5·16% mówiących po galsku. Pod względem wyznania w 1901 prezbiterjanie (wolni i zjednoczeni) stanowili 46%, rzymscy katolicy około 10%, anglikanie 3%, rozmaite sekty około 6%, poza kościołem pozostawało 35%. *Szkolnictwo* jest bezpłatne od 1889; szkół ludowych w 1904 było: 3,189 zwykłych i 74 wyższych, uczących się 682,269, uczących 19,947; wyższe szkolnictwo obejmowało: 4 uniwersytety, szkołę techniczną w Glasgowie, 4 szkoły lekarskie, 3 weterynaryjne, akademję rolniczą w Aberdeen, 3 szkoły rolnicze. W 1905 z ogólnej liczby 19,590,000 akrów było: pod uprawną rolą 3,430,000, łąkami 1,451,000, lasami i plantacjami 868,000, górami i pastwiskami 9,104,000. Finanse zarządu lokalnego w 1903/1904 wynosiły w rubryce dochodów 13,652 872, w rubryce wydatków 13,579,292 f. szt. Por. A. Gerkie „Scottish reminiscenses“ (1906, II wyd.); Atkinson, „Local government in S.“ (1904).

Irlandja. W 1909 było 4,374,158 m.; w 1901 mówiło po iryjsku 14·36% ludności. Według wyznania było w 1901: katolików 74·2%, prezbiterjan 9·9%, anglikanów 13 0% i in. Emigracja w 1909 wynosiła 44,075 osób, z tego do Stanów Zjednoczonych 36,611. Szkół elementarnych w 1908 było 8,468 z 689,001 uczniami; językiem wykładowym jest angielski, w kilku szkołach zaledwie wykładany jest jako przedmiot język iryjski. Z ogólnej powierzchni pod uprawą zbo-

ża było 1,279,189 akrów. Węgla wyprodukowano 103,158 tonn (1908), rudy żelaznej 81,762 t. i t. d. W przemyśle zajętych było 639,613 osób. *Dzieje.* W 1900 zjednoczona partja *Home-Rule* albo narodowa partja irlandzka Johna Redmonda weszła do parlamentu angielskiego w dawnej liczbie 82 osób; prowadziła ona z początku bardzo ostrą opozycję przeciwko ówczesnemu gabinetowi konserwatystów, jednocześnie w kraju rozwijała energiczną agitację agrarną, szczególnie działalnością swą wyróżniała się *United Irish League*, założona jeszcze w 1898 przez W. O'briena. Wzburzenie zaczęło ustępować dopiero pod koniec 1902. W 1903 rząd przeprowadził nową reformę rolną, polegającą na umożliwieniu powolnego przejścia ziemi z rąk landlordów w ręce obecnych dzierżawców. Narodowcy irlandcy, którzy w wyborach z 14 stycznia 1906 zdobyli 83 miejsca, dzięki rozdrobnieniu partyjnemu zaczęli odgrywać w parlamencie rolę rozstrzygającą wraz z „Partją pracy". Gabinet liberalny wniósł 7 maja 1907 bil o utworzeniu Rady dla Irlandji, narodowcy odrzucili go jako niedostateczny. Wybuchły nowe zaburzenia, które gabinet usiłował stłumić, nie zrywając z narodowcami irlandzkiemi. Rok 1909 przyniósł **I.** nowy bil reformy rolnej. Wybory odbyte na początku 1910 zaznaczyły się rozłamem, część posłów w liczbie 11 pod wodzą O'Briena zajęła stanowisko antyministerjalne, 71 pozostało wiernemi polityce ministerjalnej Redmonda. Po wyborach do parlamentu, 3 grudnia 1910, stanowisko Irlandczyków pozostało bez zmiany, zdobyli oni 85 miejsc, a chcąc podkreślić swoje niezadowolenie, zapowiedzieli powstrzymanie się od udziału w uroczystościach koronacyjnych Jerzego V. Projekt ustawy rządu dla Irlandji, uchwalony w Izbie gmin 9 maja (ob. wyżej), gwarantuje zupełny samorząd lokalny i wolność religji. Parlament irlandzki składać się ma z Senatu, w którym zasiądzie 48 senatorów, i Izby niższej, do której 103 posłów wybieranych będzie na lat 5 według systemu, obowiązującego do parlamentu centralnego W razie różnicy zdań obydwie izby odbywają wspólne posiedzenie i głosują wspólnie. Na czele władzy wykonawczej stoi lordlejtenant z prawem *veto* przeciwko uchwałom parlamentu. Z zakresu kompetencji parlamentu irlandzkiego wyłączone są sprawy noszące ogólno-państwowy charakter. Projekt rządowy *Home-Rule'u* przyjęto w **I.** przychylnie. Por. Morris (W. O. C.) „Ireland 1494—1905" (1910); Paul-Dubois „Irlande contemporaine" (1908).

Indje. (*Ces. bryt.—indyjskie*). O nowych odkryciach, podróżach naukowych ob. Azja w II supplemencie. Ze stosunkami klimatycznemi zaznajamia „Climatological Atlas of India" (1906). Podług spisu z 1901 na 4,826,100 klm. kw. było 295,213,000 m.; na kraje bezpośrednio podległe **W. B.** z obszarem 2,843,447 klm. kw. przypadło 232,072,832 mieszk., na państwa tuziemcze hołdownicze z obszarem 1,748,870 klm. kw. 62,288,224 m.; na ziemiach o przestrzeni 189,900 klm. kw. nie dokonano spisu, ludność tych ziem podają na 700,000 m.; w protektoracie Arabji i na Sokotru na obszarze 43,879 km. kw. było 152,000 m. Podług języka ludność dzieliła się w miljonach: 87·14 Hindusów, 44·62 Bengalczyków, 20·70 Telugów, 18·24 Mahrathów, 17·07 Pendżabów, 16·53 Tamilów, 10·92 Rażasthanów, 10·37 Konareseńczyków; z innych grup językowych każda liczyła mniej niż 10 milj., grup tych wymieniono 16, nadto mówiących po angielsku było 252,388 osób. Podług wyznania było: 207·45 miljonów hindu, 62·46 milj. mahometan, 9·48 m. buddystów, 8·58 milj. animistów (czcicieli natury), 2·92 m. chrześcijan (1·20 m. katolików, 0·45 m. anglikan, 0·32 milj. in). W 1905—06 pod uprawą ryżu było 73·40 milj., pszenicy 22·40, innego zboża 87·85 m., bawełny 13·10 m. akr. W 1906 wyprodukowano 9,783,250 tonn węgla; nafty otrzymano 140,533,122 galonów, złota 581,538 uncji; w 1907 było 225 przędzalni bawełny, 42 fabryk juty i t. d. Wartość wywozu w 1908 wynosiła 1,772 5 milj. rupji, przywozu dosięgła 1,298·6 milj. rupji. Koleje w 1907 obejmowały 48,296 klm. Budżet na 1907/8 w rubryce dochodów wynosił 1,125,193,000 rupji, w rubryce wydatków 1,113,573,000 rupji. W 1906 było 160,434 szkół, 5,242,041 uczących się. Ustrój administracyjny cesarstwa doznał pewnej zmiany: w 1905 z Bengalji wydzielono nową prowincję, Bengal wschodni i Asona, z obszarem 265,325 klm. i 30,961,459 m. (w 1901); obecnie więc istnieje 9 wielkich prowincji i 4 małe prowincje. Armja indyjska w 1907 obejmowała 236,372 ludzi. Lord Elgin ustąpił w 1899, miejsce jego zajął Curzon of Kedleston, który rządził do 1905, kiedy wicekrólem został lord Minto. Nieudolności zarządu przypisać należy ciągłe epidemje i głód. Dżuma wiosną 1910 zabierała po 20,000 ofiar tygodniowo, głód zaś od 1873 stał się zjawiskiem stałem w Indjach, w 1899—900 było 81 miljonów czyli 30% ludności dotkniętej głodem. To łącznie z uciążliwemi środkami militarnemi podsyca ducha niezadowolenia wśród Hindusów, o czym świadczą uchwały kongresów narodowych, domagające się zmian w administracji, opodatkowaniu, szkolnictwie, uregulowaniu drobnej własności rolnej. W 1906 ruch opozycyjny przybrał niebezpieczny charakter, wykryto spisek rewolucyjny (w 1907 rzucono bomby w Kalkucie i Lachore); represje lorda Minta zdołały na krótko zaledwie stłumić groźniejsze objawy. Nie wprowadziła uspokojenia i reforma Rad prawodawczych prowincjonalnych na zasadzie *Indian Councils Act* Morleya z 1909, zamachy na osoby urzędowe nie ustawały. Wicekról Minto po 7 miesiącach opuścił Indje, wicekrólem mianowany został zręczny dyplomata Karol Hardinge (ob.).

Jeszcze wcześniej, bo już w kwiet. 1909 ustąpił Kitchener, dowództwo nad armją indyską powierzono generałowi O'Mooreowi Creagh'u. Por. Königsmarck „Die Engländer in Indien“ (1909); Thurston i Rangaehari „Castes and tribes of Southern India“ (1909); Warner „the Native states of India“.

Wielobycki Antoni, odważny dowódca kosynjerów w oddziale Bosaka, zginął w połowie grudnia 1863 w bitwie pod Bodzechowem.

Wielogłowski Wacław, malarz polski, kształcił się w Krakowie i Monachjum. Maluje sceny sportowe, portrety koni i t. d. Zaczął wydawać w Warszawie album koni.

Wieluń, miasto powiatowe gub. Kaliskiej, w 1909 liczył 9,095 m., w tym: 5,137 katolików, 3,444 żydów, 352 protestantów, 162 prawosławnych. W powiecie Wieluńskim w 1909 na 202,895 m. było: 181,620 katolików, 18,029 żydów, 2766 protestantów, 480 prawosławnych.

Wiemer Otto, polityk niemiecki, * 1868 r., 1895 został redaktorem *Freisinnige Zeitung*, 1898 członkiem sejmu pruskiego i parlamentu Rzeszy, w 1910 objął przewodnictwo postępowej partji ludowej w parlamencie.

Wien Max, fizyk niemiecki, * 1866 w Królewcu, od 1904 profesor politechniki w Gdańsku. Prace **W.** dotyczą głównie akustyki, prądów przemiennych i drgań elektrycznych.

Wien Wilhelm.

Wien Wilhelm, fizyk niemiecki, * 1864 w Prusach Wschodnich. W 1891 był asystentem Helmholtza w Charlottenburgu, t. r. habilitował się, 1897 został profesorem fizyki w Akwizgranie, 1899 r. w Giessen, 1900 w Würzburgu. W 1911 otrzymał nagrodę Nobla. Prace **W.** wchodzą w zakres nauki o zachowaniu energji w sensie teorji Maxwella i Hertza, optyki, mechaniki, elektryczności, specjalnie przezroczystości metali i in.

Wieniawski Juljan *(Jordan)*, pisarz polski, ogłosił nadto komedje i krotochwile: „Słomiany człowiek“, kom. w 3 akt. (1883); „Polowanko“ (1887); „Partja winta“ (1889); „Wśród lasu“ (1893); „Myszy bez kota“ (1894); „Pierwszy pacjent“ (1894); „Dzień feralny“ (1895); „Wilk i owce“ (1896); „Dla dobra ogółu“, kom. w 4 akt. (1897) i in.; prócz tego „Kartki z mego pamiętnika“ (Warszawa, 1911). Trzecie zbiorowe wydanie dzieł **W.** ukazało się w Warszawie 1894.

Wierbicka Anastazja, autorka rosyjska, * 1861, skończyła Instytut w Moskwie, daje lekcje śpiewu w gimnazjach moskiewskich. Artykuły polityczne pisać zaczęła w 1883, od 1887 drukowała powieści w miesięcznikach postępowych. Oddzielnie wydała zbiory nowel i powieści: „Sny żizni“ (1899); „Oswobodiłaś'“, „Prestuplenje Marji Iwanowny“, „Wawoczka“ (1902); „Istorja odnoj żizni“ (1903); „Sczastje“, „Motylki“ (1905) i in.

Wierzbicki Józef Stanisław, poeta polski, ogłosił nadto: „Rapsody“ (1901 i 1907); „Atlantyda“ (Kraków, 1910).

Wierzbicki Korwin, szef sztabu generalnego w armji rewolucyjnej badeńskiej 1849 r., wzięty do niewoli, został skazany na długoletnie przymusowe roboty. W 1863 był jednym z dzielniejszych dowódców w Lubelskim.

Wierzbicki Stefan, literat polski, * 1888 r. w Brzeżanach, † 1909 we Lwowie. Pisał rozprawy, szkice, nastroje literackie i artystyczne w czasopismach, które wyszły jako „Pisma pośmiertne“ (Lwów, 1910).

Wierzbiłłowicz Aleksander, muzyk polski, * ok. 1848 na Białej Rusi, † 1911 w Petersburgu. Niezrównany wiolonczelista, wielce ceniony wykonawca dzieł muzycznych o energicznym charakterze oraz pełnych uczucia męskiego, był **W.** od lat wielu profesorem konserwatorjum petersburskiego.

Wierzbiłłowicz Aleks.

Wierzbiński Maciej.

Wierzbiński Maciej Roman, powieściopisarz polski, * 1864 w Poznaniu, gimnazjum ukończył na Szląsku, studja uniwersyteckie odbywał w Berlinie. Przebywał w Belgji jako handlowiec, przez lat 10 mieszkał w Anglji, gdzie oddał się dziennikarstwu jako sprawozdawca teatralny i feljetonista. Drukował nowele w miesięcznikach artystycznych: *the Savoy, the Senate* i in. Od 1900 przebywał w Poznańskim jako redaktor *Dzien. Kujawskiego* i *Pracy;* za „przestępstwo prasowe“ spędził $1^1/_2$ roku w więzieniu pruskim. Obecnie mieszka w Warszawie. Napisał nowele „Ironja życia“; „Akwarele angielskie“ (Lwów, 1902); „Pięć Marcina Wilczka“; „Szkice więzienne“; „Zakazana muzyka“ (Lwów, 1910); „Bies i skarbonka“, romans, „Kniaź i księżna“, romans z XVIII w. (Warszawa, 1911); „Pod mysią wieżą“, powieść (Kraków, 1912) i in.

Wierzbowski Teodor, historyk polski (ob.), * 1853 w Kielcach, gimnazjum ukończył tamże 1871, wydział filologiczny w Warszawie 1875,

dalsze studja odbywał w Austrji, Niemczech i Włoszech w l. 1876—81, magistrował się w Warszawie 1885, doktoryzował w Petersburgu 1889. Został docentem 1882, a profesorem zwyczajnym literatury polskiej w Uniwersytecie warszawskim 1889, naczelnikiem Archiwum głównego Królestwa 1897, członkiem Komisji emerytalnej Królestwa 1898, członkiem czynnym Ak. Um. w Krakowie 1903, członkiem-założycielem Tow. naukowego w Warszawie 1907. Ogłosił nadto: „Pisma Krzysztofa Warszewickiego“ (Warszawa, 1883); „Bibliographia polonica XV ac XVI ss.“ (tamże, 1889—94, 3 t.); „Jana Ostroroga Pamiętnik“ (t., 1891); „Materjały do historji piśmiennictwa polskiego i biografji pisarzów polskich, 1398—1830“ (t., 1900—04, 2 t.); „Komisja Edukacji Narodowej i jej szkoły w Koronie, 1773—94“, materjały (t., 1902—12, 17 zesz.); „Ze studjów nad Kochanowskim“ (Lwów, 1904); „Matricularum regni Poloniae summaria, 1447—1548“ (Warszawa, 1905—12, 5 t.); „Vademecum“, podręcznik dla studjów archiwalnych“ (t., 1908); „Komisja Edukacji Narodowej, 1773—94“, monografja (t., 1911, t. I) i in.

Wiesbaden w 1909 liczył 108,000 m.

Wiesenberg Leon, napisał: „Dwa światy“ dram. (Kraków, 1909); „Ojciec“, dr. w 4 akt. (t., 1910); „Dolorosa“, dr. w 4 akt. (t., 1912).

Wiesiołowska Bronisława, malarka polska, * 1871, maluje kwiaty, portrety, martwą naturę. Prowadzi szkołę malarstwa dla kobiet w Warszawie.

Wiesiołowski Franciszek, hr., polski działacz polityczny, * 1814 w Wojsławiu w Tarnowskim, † 1867. Brał udział niemal we wszystkich spiskach, które się zawiązywały w Galicji. W r. 1845 należał wraz z swoim bratem, Michałem, Edwardem Dembowskim i Adolfem Bobrowskim do Komitetu zachodniej Galicji, który organizował powstanie. Ujęty w nocy z 18 na 19 lutego 1846 r., odzyskał wolność wraz z rewolucją 1848. Zostawił bardzo ważne pamiętniki: „Ustęp z moich wspomień“ (1833—1836) i „Pamiętnik z r. 1845—1846“ (Lwów, 1868).

Wiesner Juljusz, botanik niemiecki, 1909 ustąpił z katedry. Wydał nadto: „Der Lichtgenuss der Pflanzen“ (1907), „Natur-Geist-Technik“ (1910).

Wiewiórski Jakób, inżynier polski, * w Królestwie Polskim, † 1911 w Mentonie, studja odbywał w Szkole Głównej, następnie w Jenie i Paryżu, brał udział w fortyfikowaniu Paryża 1870, przy budowie kolei Nadwiślańskiej, gdzie urzędował do śmierci. Zajmował się sprawami filantropji i ruchu współdzielczego, był prezesem kasy pomocy urzędników kolei nadwiślańskiej.

Więckowski Michał, polski przemysłowiec i działacz społeczny, * w Wilnie, † 1911 w Poznaniu. Po skończeniu gimnazjum w Poznaniu oddał się kupiectwu. W 1890 powołany do Rady nadzorczej Banku przemysłowego, 1891 stanął na jego czele, 1907 na czele Banku związku spółek zarobkowych, jednocześnie pracował w Patronacie związku spółek. W 1885 był duszą komitetu pomocy dla 40,000 Polaków, wydalonych z Poznańskiego, 1894 funduszu kościuszkowskiego. Następnie zasiadał w Radzie nadzorczej teatru polskiego, w Tow. przemysłowym, Tow. młodzieży kupieckiej, Korporacji kupieckiej, w prowincjonalnym komitecie wyborczym, wreszcie w komitecie centralnym.

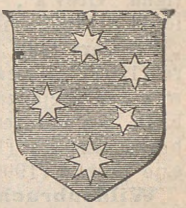

Wiktorja.

Wiktorja, angielsko-australskie państwo związkowe od 1901, w 1909 liczyła 1,282,928 mieszk. W 1909 obszar ziemi uprawnej dochodził do 4,496,183 akrów. Wartość produkcji górniczej wynosiła 3,031,045 f. szt. Przywóz w r. 1908 wynosił 27,197,691 f. szt., wywóz 27,196,201 f. szt.; w 1906 było 4,360 fabryk z 65,000 robotników. W 1908 dochody państwa wynosiły 8,195,403 f. szt., wydatki 8,048,643 f. szt. Por. Gregory „Geography of V., historical, physical, and Political“ (1907).

Wiktorja Eugienja Ena Julja Ewa *Battenberg*, królowa hiszpańska, * 1887 w Balmoral, córka *Henryka Battenberga* (1858—96) i księżniczki angielskiej Beatrice, córki królowej Wiktorji. Starszy jej brat, Aleksander, jest oficerem marynarki angielskiej. W 1906 **W.**, znana dawniej jako Ena Battenberg, poślubiła Alfonsa XIII, króla hiszpańskiego, przyjąwszy przedtym katolicyzm.

Wila (pseudonim), pisarka polska, wydała: „Z moich stron“, „Zuch-Baba“, „Jedna z wielu“ (Warszawa, 1904).

Wilamowitz-Möllendorf Hugo Teodor Wichard, baron, polityk niemiecki, † 1905.

Wilamowitz-Möllendorff Ulrych Fryderyk, filolog niemiecki, od 1897 jest profesorem Uniw. berlińskiego, od 1903 członek Ak. francuskiej. Ważniejsze prace: „Analecta Euripidea“ (1875); Eschylosa „Agamemnon“ (1885); Euripidesa „Herakles“ (1907). „Die Textgeschichte der griechischen Lyriker“ (1900); „Griechisches Lesebuch“ (1902); „Bucolici Graeci“ (1906); „Die griechische Literatur“ (1907) i w. in.; nadto szereg rozpraw w „Philologische Untersuchungen“ i wydanie two „Fragmenta poetarum graecorum“ (1899 i nast.). **W.** należy do najwybitniejszych hellenistów współczesnych.

Wilbrandt Adolf.

Wilbrandt Adolf, poeta niemiecki, † 1911 w Rostocku. Napisał nadto powieści: „Erika, das Kind“ (1900); „Ein Mecklenburger“ (1901); „Familie Roland“(1903); „Grosse Zeiten“ (1904); „Fesseln“ (1904); „Ir-

ma“ (1906): „Die Schwestern“ (1906) oraz „Erinnerungen“ (1905).

Wild Henryk, meteorolog szwajcarski, † 1902 w Zurychu (nie 1897 jak w gł. dz.).

Wilde Oskar, pisarz angielski (ob.). Na polski przełożono z utworów **W.**: „Salomé“ (Kraków, 1903); „Djalogi o sztuce“ (tamż, 1905); „De profundis“, „Potret Doriana Grey'a“, „Zbrodnie lorda Artura Saville“ (1906); „Wachlarz lady Windermere“ (1907); „Dusza człowieka w epoce socjalizmu“, „Kobieta bez znaczenia“, „Olbrzym samolub“ (1908); „Poezje prozą“ (1909).

Wilde Oskar.

Wildenbruch Ernest, poeta i dramaturg niemiecki, † 1909 w Berlinie.

Wileńska gubernja na obszarze 42529·6 klm. kw. w 1909 liczyła 1,861,200 m.; podług spisu powszechnego na 1,591,207 m. było: 56·05% Białorusinów, 17·59% Litwinów, 12·72% Żydów, 8·17% Polaków, 4·94% Wielkorosjan i in. Z powiatów największy % Polaków wykazał Wileński—12.1% (bez miasta Wilna, w którym % Polaków wynosił 30·9), następnie idzie powiat Trocki—11·2%, Święciański—6·0% i t. d.; najbardziej Białoruski był pow. Wilejski—87·0%, następnie Oszmiański—80·1%, Lidzki—73·2% i t. d. Litwini stanowili większość w jednym powiecie Trockim —58·1%, w Wileńskim—35·0% i Święciańskim —33·8% w pozostałych i w mieście Wilnie % ich wahał się między 8·7%. Liczebność żydów była najwyższa w pow. Lidzkim—12·2%. Wielkorosjan najwięcej posiadał powiat Dziśnieński —5·9%. Własność polska stanowiła w całej gubernji 24·3% obszaru ogólnego, a 47·7% obszaru wielkiej własności ziemskiej.

Wilhelm, niemiecki następca tronu cesarskiego (ob. Wilhelm II gł. dz.). W 1905 ożenił się z Cecylją, księżniczką meklemburską, * 1886.

Wilhelm, wielki książę luksemburski, * 1852 w Biebrich, jako syn ks. Adolfa Nassauskiego (ob. II supl.), † 1912 w Luksemburgu. Służył w armji austrjackiej, gdzie 1889 doszedł do rangi generała majora. W 1890 został następcą tronu w Luksemburgu (ob. II supl.), 1902 regentem w zastępstwie ciężko chorego ojca, 17 listopada 1905, po jego śmierci, objął tron luksemburski. W 1907 w porozumieniu z przedstawicielstwem narodowym zaprowadził dziedziczenie w linji żeńskiej. W 1893 poślubił Marję Annę ks. Braganza (* 1861), z którą miał sześć córek i która od 1908 sprawowała regiencję z powodu ciężko chorego męża. Obecna w. ks. luksemburska (od lutego 1912), *Marja Adelaida),* córka ks. **W.,** * 1894 na zamku Berg.

Wille Bruno, pisarz niemiecki, * 1860 w Magdeburgu, brał czynny udział w ruchu socjalistycznym, potym stał się skrajnym indywidualistą. Ważniejsze prace: „Leben ohne Gott“(1889); „Materie ohne Geist“ (1900); „Das lebendige All“ (1905); „Faustischer Monismus“ (1907) i in.; jest też autorem kilku tomów poezji, w których przeważa refleksja.

Wille Ulrich, generał szwajcarski, * 1848 w Homburgu. Od 1871 służył w sztabie artylerji szwajcarskiej, poczym, przeszedłszy wszystkie stopnie karjery wojskowej, 1904 został dowódcą korpusu armji. Prócz tego był profesorem wojskowości w politechnice zurychskiej, a 1909 prezesem tego wydziału. Wiele pisał w sprawach wojskowych.

Williamson Aleksander William, chemik angielski, † 1904 w Haslemer.

Williman Claudio, prezydent Urugwaju, * 1863, studjował nauki przyrodnicze, był profesorem fizyki uniwersytetu w Montevideo, 1904 mianowany ministrem spraw wewnętrznych i sprawiedliwości. Czasy jego urzędowania zaznaczyły się porządkiem i wzmożeniem dobrobytu w kraju, to też 1907 prawie jednogłośnie obrany został prezydentem.

Willmann Otto, filozof i pedagog niemiecki, profesor niemieckiego uniwersytetu w Pradze, w 1903 przeszedł w stan spoczynku. Napisał nadto: „Die wichtigsten philosophischen Fachausdrücke in historischer Anwendung“ (1909); „Aristoteles als Pädagog und Didaktiker“ (1909).

Willy (pseud. *Hen. Gauthier-Villars'a),* literat francuski, * 1859 w Orge. Uprawia dziennikarstwo i ogłasza powieści humorystyczne jak: „Maîtresse d'esthètes“ (1898); „Claudine â l'école“ (1900; przekł. pol., 1905); „Claudine à Paris“ (1901; przekł. polski, 1907); „Minne“ (1904); „le Roman d'un jeune homme beau“ (1906) i w. innych.

Wilno (ob.), w 1911 liczyło 217,000 mieszk., w tym: żydów 101,218, katolików 97,700, prawosławnych 8,842; Polaków 81,638. Na początku 1912 wychodziło w **W.** 4 pisma polskie. Istniejące od 1907 Tow. przyjaciół nauk liczyło w 1910: 350 członków, posiada bibljotekę, muzeum z działami: archeologicznym, numizmatycznym i przyrodniczym. Podług spisu powszechnego skład narodowościowy miasta: 30·9% Polaków, 40·3% Żydów, 20·2% Wielkorosjan, 4·2% Białorusinów, 1·1% Niemców, 2·0% Litwinów. W powiecie Wileńskim bez miasta w 1907 było 208,781 m. W 1905 w posiadaniu Polaków było 24·3% całego obszaru powiatu: 47·7% większej własności, 0·42% nadziałowej ukazowej.

Wilpert Józef, archeolog niemiecki, * 1857 w Dzielowie na Szląsku, 1896 został domowym prałatem papieskim, 1903 jednym z ośmiu apostolskich protonotarjuszów *di numero.* Napisał: „Die Katakombengemälde und ihre alten Kopien“

(1891); „Tractio panis. Die älteste Darstellung des eucharistischen Opfers in der Capella greca“ (1895); „un Capitolo di storia del vestiario“ (1899, 2 t.) i in. Od 1892 jest członkiem rzymskiej Akademji archeologicznej, 1894 niemieckiego Instytutu archeologicznego w Rzymie.

Wilson Ryszard, malarz angielski, * 1713 w Pinegas, † 1782 w Llanberis, zostawał pod wpływem Verneta i Claude Lorraina, jest głównym przedstawicielem klasycyzmu w malarstwie angielskim. Obrazy jego znajdują się w londyńskiej galerji narodowej; należał do pierwszych członków Akademji londyńskiej.

Wiłkomierz, miasto powiatowe gub. Kowieńskiej, w 1907 liczył 13,500 m. W powiecie Wiłkomierskim było w 1897 na 229,118 m.: 72·4% Litwinów, 13·1% Żydów, 10·0% Polaków, 4·1% Wielkorosjan. W 1905 Polacy posiadali 12·7% ogólnego obszaru, a 27·98% obszaru wielkiej własności ziemskiej.

Winawer Bruno, literat polski, utwory treści humorystycznej ogłaszał w czasopismach warszawskich, oddzielnie wydał: „Notatnik Szymona de Goldern“ (Warszawa, 1907); „Niziny“ szt. w 4 akt. (t., 1910)

Windakiewicz Stanisław, polski historyk literatury, w 1896 został docentem uniw. Jagiellońskiego, 1903 profesorem historji literatury polskiej tamże. Ogłosił nadto: „Dramat liturgiczny w Polsce średniowiecznej“ (Kraków, 1903). „Badania źródłowe nad twórczością Słowackiego“ (t., 1910) oraz liczny poczet studjów literackich w publikacjach naukowych i czasopismach.

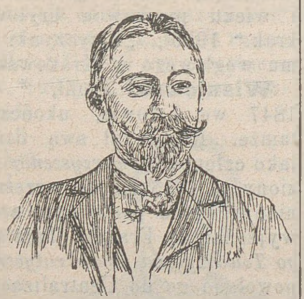

Windakiewicz Stanisław.

Winiarski Leon, socjolog i literat polski, * 1865 w Warszawie. Odbywał studja w Warszawie, Paryżu (1886—88), Londynie (1889), Szwajcarji; doktoryzował się 1894 i został docentem, a 1903 profesorem nadzwyczajnym finansowości i statystyki w Lozannie. Pisywał artykuły z zakresu literatur zagranicznych do *Przegl. tygodn.*, *Prawdy* i in. Prace naukowe z dziedziny socjologji ogłaszał po niemiecku, francusku i włosku. Znany jest z tego, że stosował metodę matematyczną do ekonomji politycznej i socjologji, oraz z teorji t. zw. „mechaniki socjalnej“ albo „socjologji czystej“.

Winiarski Michał Marjan, nowelista polski, ogłosił: „W półświetle buduaru“ (Warszawa, 1904); „Kaprys księżnej“ (Kraków, 1909); „Pierwszy grzech“ (Warszawa, 1911).

Winkler Klemens, chemik niemiecki, † 1904 w Dreznie.

Winkler Marjan, artysta dramatyczny polski, † 1912 w Warszawie. Ostatnio reżyser krotochwili warszawskiej, był świetnym wykonawcą postaci Fredry, Blizińskiego, Przybylskiego i innych autorów polskich; nadto tworzył doskonałe typy z repertuaru francuskiego.

Winnicki Antoni, jeden z dowódców ruchu zbrojnego w 1833 r., został stracony w Kaliszu w 1834 r.

Winogradow Paweł, rosyjsko-angielski historyk prawa, * 1854 w Kostromie, był profesorem prawa w Moskwie, założył Tow. pedagogiczne, którego został prezesem. Z powodu zatargu ze sferami urzędniczemi ustąpił z katedry, przeniósł się do Anglji, gdzie w Oksfordzie został 1903 profesorem jurisprudencji. W 1907 miewał wykłady w rozmaitych uniwersytetach amerykańskich. W 1910 mianowany honorowym doktorem filozofji uniwersytetu berlińskiego. Główniejsze prace angielskie: „Villainage in England“ (1892); „the Growth of the manor“ (1905); „English society in the eleventh century“ (1908); „Roman law in mediaeval Europe“ (1909) i in.

Winter Jerzy Gustaw, historyk austrjacki, dyrektor państwowego i dworskiego archiwum, przeszedł 1909 w stan spoczynku.

Wipper Robert, historyk rosyjski, * 1859, w 1894 został profesorem w Odesie, obecnie jest w Moskwie na katedrze historji powszechnej. Napisał: „Cerkow i gosudarstwo w Żenewie XVI w.“ (1894); „Obszczestwiennyja uczenija i istoriczeskija teczenija XVIII i XIX w.“ (1900) i in., nadto podręczniki do historji powszechnej, zrywające z dotychczasową rutyną.

Wirginja wschodnia (ob.), stan płn.-amerykański, w 1906 liczyła 1,973,104 m.; Polaków w 1908 było 10,000.

Wirginja zachodnia (ob.), stan płn.-amerykański, liczyła w 1906 1,076,406 m.; Polaków w 1908 było 15,000.

Wirtemberg, królestwo niemieckie (ob.), w 1907 liczył 2,338,010 m., w tym 1,588,745 protestantów, 695,808 katolików, 12,053 żydów. Liczba gospodarstw rolnych od 1895 do 1907 podniosła się z 306,643 do 314,829, obszar zaś gruntów użytkowych zmniejszył się z 1,166,493 hektarów do 1,105,009 h.; w 1911 wydatki państwa wynosiły 101,495,782 m., wpływy 100,654,802 m., dług państwowy (1910) 604,813,000 m. Wkład immatrykulacyjny 1909/10: 15,309,445 m. *Dzieje.* Oddawna podnoszona sprawa reformy konstytucyjnej po wielu wędrówkach z Izby pierwszej do drugiej i z powrotem ukończona została 9 lipca 1906 r. Nowa ustawa określa liczbę członków Izby stanów na 48, liczba deputowanych drugiej Izby, wychodzących z bezpośrednich wyborów, wynosi 92; kadencja Izby drugiej trwa lat 6. Jednocześnie z reformą parlamentu przeprowadzo-

no reformę samorządu lokalnego. Por. Bazille „Das Staats und Verwaltungsrecht des Königreichs. **W.**“ (1908).

Wirtemberska ks.

Wirtemberska Marja Anna, księżna, ob. art. w gł. dziele.

Wirth Albrecht, historyk niemiecki, * 1866 w Frankfurcie n/M., habilitował się w politechnice monachijskiej. Napisał: „Geschichte Südafrikas“ (1897); „Geschichte Sibiriens und der Mandschurei“ (1899); „Ostasien in der Weltgeschichte“ (1901); „Geschichte Asiens und Osteuropas“ (1905); „Die gelbe und slawische Gefahr“ (1905); „Im Wandel der Jahrtausende“ (1909) i t. d.

Wirth Maks, ekonomista niemiecki, † 1900 w Wiedniu.

Wisconsin, stan płn.-amerykański, na 145,205 klm. kw. w 1906 liczył 2,260,930 m.; Polaków było w 1908: 250,000.

Wislicenus Jan, chemik niemiecki, † 1902 w Lipsku.

Wisłouch Feliks, uczeń szkoły gienueńskiej, w styczniu 1863 r. wraz z Buchowieckim sformował mały oddział w pow. Święciańskim. W czerwcu zasłynął jako odważny partyzant.

Wissmann Herman, podróżnik niemiecki, † 1905 w Weissenbach.

Wiszniewski Adam, książę, pacyfista polski, * 1826 w Krzemieńcu, syn historyka literatury, Michała **W.**, prawo i filozofję studjował w Krakowie i Berlinie. Zamieszany w sprawy polityczne 1846—48 emigrował do Włoch, gdzie założył pismo *Risorgimento*, opracował projekt tow. kredytowych ziemskich we Włoszech wspólnie z Cavourem, za co otrzymał obywatelstwo włoskie i order korony włoskiej. **W.** należał do twórców „Międzynarodowej ligi pokoju“, w Paryżu; w formowaniu tego rodzaju stowarzyszeń kobiecych pomocną mu była żona, córka Wiktora Hugo. Ciesząc się przyjaźnią monarchów (Napoleon III, Wiktor Emanuel, Oskar szwedzki) i mężów stanu, podczas powstania 1863 czynił u nich starania w sprawie polskiej; zabiegi jego odniosły tylko ten skutek, że uzyskał wolność dla skompromitowanych politycznie rodaków, więzionych w Austrji. Osiadłszy we Francji na zamku de la Gastine, od lat 10 przewodniczy w komitecie redakcyjnym czasop. *la Revue diplomatique.*

Wiszniewski Ad.

Wiśniewski Bronisław, malarz polski, * 1866, kształcił się pod kierunkiem W. Gersona i Kamińskiego. Ważniejsze prace: „Z życia kawalerskiego“, „Wypadek na ulicy“, „Promyk wiosenny“, „Golarz ukraiński“. Oprócz tego wykonał wiele obrazów i plafonów treści religijnej w kościołach.

Wiśniowiecki Tadeusz, rzeźbiarz polski, kształcił się w Krakowie, Monachjum i Wiedniu u Zumbuscha. Od r. 1881 jest profesorem rzeźby dekoracyjnej w szkole przemysłowej we Lwowie. Ważniejsze prace: „Kościuszko“, medaljon Słowackiego“, „Neapolitańczyk“ i inne. Na wystawie krajowej we Lwowie 1894 otrzymał medal srebrny.

Wiśniowski Hugo, brat Teofila, był jednym z najczynniejszych członków *Stowarzyszenia Ludu Polskiego* we Lwowie. Syn niższego urzędnika i matki Niemki, odznaczał się wielkim wykształceniem. Był bardzo popularny śród mieszczan i rzemieślników, brał udział w 1846 r.

Wiśniowski Tadeusz, gieolog i paleontolog polski, * 1865 w Stanisławowie, gimnazjum ukończył tamże, uniwersytet w Krakowie; był nauczycielem gimnazjalnym w Krakowie i we Lwowie; 1909 został profesorem mineralogji i gieologji w politechnice lwowskiej. Ogłosił: „Zasady mineralogji“ (Lwów, 1902); „Podręcznik zoologji“ z J. Nusbaumem, (t., 1904); „O faunie łupków spaskich i wieku piaskowca bryłowego“ („Rozpr. Ak. krak.“ 1906); „Przyczynki do znajomości systemu węglowego w Krakowskim“ (t., 1910) i in.

Wiśniowski Teofil, * 1806 w Jazłowcu, † 1847 we Lwowie, ukończył wydział prawny tamże. Rozpoczął swą działalność rewolucyjną jako członek *Stowarzyszenia Ludu Polskiego.* Uwięziony w 1835 r., we wrześniu 1836 został uwolniony; przed ponownym aresztowaniem w 1838, wyjechał do Francji. Tam przystąpił do *Polskiego Towarzystwa Demokratycznego.* W czerwcu 1841 powołano go do Centralizacji. W 1845 r. w Galicji wschodniej czynił przygotowania do powstania. Dn. 21 lutego 1846 r., wykonał napad na Narojów i rozpędził znajdujących się tam huzarów. Dalszej akcji nie prowadzono, gdyż otrzymano wiadomość o wstrzymaniu ruchu zbrojnego. Wkrótce został aresztowany i skazany na szubienicę; umarł odważnie, nawołując rodaków, by nie tracili nadziei i walczyli o wolność ojczyzny. Komisja śledcza wydała o **W.** opinję, „że jest człowiekiem niezwykłych zdolności, fenomenalnej pamięci i o śpiżowym charakterze“.

Wiśniowski Teofil, budowniczy polski, mieszka w Warszawie. Otrzymał kilka nagród konkursowych, między innemi w 1904 od koła architektów łącznie z bud. T. Łagiewskim.

Witanowski-Rawita Michał Adam, archeolog polski, * 1859 w Częstochowie. Gimnazjum ukończył w Kielcach, studja uniwersyteckie odbywał w Warszawie. Napisał: „Historja miast i miasteczek w krajach dawnego państwa Polskiego“ (Poznań, 1890); „Monografja Łęczycy“ (1899); „Kłodawa i jej okolice“ (1904); „Dawny

powiat Chęciński" (1905); współpracownik „Słownika Gieograficznego", *Ludu*, *Światowita* i in.

Witebsk (ob.), liczył w 1904: 81,000 m., w tym 50% Żydów, 22% Białorusinów, 12% Polaków, 12% Wielkorosjan, reszta Łotysze.

Witebska gubernja na obszarze 4,5167·7 klm. kw. w 1909 liczyła 1,800,900 m.; w 1897: na 1,489,246 m. było 52·95% Białorusów, 17·73% Łotyszów, 13.30% Wielkorosjan, 11·70% Żydów, 3·38% Polaków, 0·49% Niemców. Najwięcej Polaków miał pow. Dynaburski — 9 1%, następnie Rzeżycki—4·8%, Lepelski—4·0% i t. d.

Witkiewicz Jan Koszczyc, architekt polski, bratanek Stanisława **W.**, pochodzi z Litwy, kształcił się na politechnice lwowskiej i monachijskiej. Na konkurskie Koła architektów na „Zagrodę włościańską" otrzymał odznaczenie. Budował pawilon sztuki i bramę wejściową na wystawie częstochowskiej r. 1909.; nadto domy w Nałęczowie.

Witkiewicz Stanisław, malarz i literat polski, ogłosił nadto: „Jan Matejko" (Kraków, 1903, i 1908); „Styl zakopiański" (Lwów, 1904); „Z Tatr", nowele (Kraków, 1907).

Witkowska Helena, autorka historyczna polska, napisała: „Historja ustroju Polski w zarysie" (Warszawa, 1904); „Komisja edukacji narodowej" (t., 1905); „Czytania historyczne" (t., 1907) razem z M. Kulikowską; „Udział Galicji w powstaniu 1830 i 1863" (Kraków, 1907); „Z dziejów ludzkości" (Warszawa, 1911).

Witkowski August, fizyk polski, w 1910 był rektorem uniwersytetu Jagiellońskiego. Ogłosił nadto: „O ciekłym powietrzu" (Warszawa, 1901); „Spostrzeżenia nad elektrycznością atmosferyczną w Zakopanym" („Rozpr. Akad. krak." 1902); „O rozszerzalności wodoru" (tamże, 1905); „Tablice matematyczno-fizyczne" (Warszawa); „Zasady fizyki" (Warszawa, 1908—12, 3 t.).

Witkowski August.

Witkowski Romuald Adam, malarz polski, * 1876 w Skierniewicach, jako pejzażysta należy do zdolniejszych uczniów prof. Stanisławskiego, maluje przytym wytworne „Martwe natury" i pisuje sprawozdania w *Gońcu* z Wystaw artystycznych.

Witmir Zdzisław (pseudonim), poeta polski, * 1871 w Warszawie, skończył szkołę realną tamże, poczym odbywał studja filozoficzne w Berlinie. Poezje swoje umieszcza w *Kurjerze Warsz.*, *Nowej Gaz.*, *Tyg. Ilustr.*, *Świecie*, *Miesięczniku Lit.* i *Artys.*, *Sztuce* i in.

Witt Otto, chemik niemiecki, * 1853 w Petersburgu, studja odbywał w Zurychu. W 1890 został profesorem i dyrektorem chemiczno-technicznego instytutu w Charlottenburgu. Wykazał zależność własności barwników od ich budowy.

Witte Sergjusz, rosyjski mąż stanu, w l. 1903—1905 był prezesem komitetu ministrów, w charakterze pełnomocnika rządu rosyjskiego zawarł pokój z Japonją w Portsmouth (ob.) 1904, za co otrzymał tytuł hrabiego. Dn. 2 listopada 1905 mianowany prezesem zreorganizowanej Rady ministrów (minister premjer), kierował wewnętrzną polityką Rosji. Z jego inicjatywy wydany był manifest 30 paźdz. 1905 oraz amnestja dla politycznych skazańców, rozszerzenie praw wyborczych do Izby państwowej i t. d. Pragnąc przyciągnąć na stronę rządu żywioły umiarkowane drogą reform liberalnych, prowadził jednocześnie politykę represji przy pomocy Trepowa (ob.), później Durnowa (ob.). Otrzymał dymisję przed zwołaniem Dumy w 1906, obecnie jest członkiem Rady państwa.

Wittek Henryk, polityk austrjacki, * 1844 w Wiedniu, pracował w ministerjum handlu, był ministrem kolei 1897—1905, 1899—900 premjerem gabinetu. W 1905 powołany do Izby panów, w 1907 obrany do Rady państwa przez partję chrześcijańsko społeczną.

Wittyg Wiktor, napisał: „Ex libris'y bibljotek polskich XVII i XVIII w." (Warszawa, 1903); „Pieczęcie miast dawnej Polski" (t., 1905); „Nieznana szlachta polska i jej herby", „Wypisy heraldyczne", „Znaki pieczętne mieszczan w Polsce XVI i XVII w." (Kraków, 1908); „Rozsiedlenie i gniazda rodowe szlachty ziemi Rawskiej w XVI w." (t., 1911).

Wityk Semen, polityk rusiński, * 1876, gimnazjum ukończył w Drohobyczu, należy do wybitniejszych socjaldemokratów rusińskich w Galicji; obrany na posła do Rady państwa 1907 i 1911.

Witz Konrad, malarz niemiecki z XV w., † 1447. Pochodził z Rottweilu, od 1434 przebywał w Bazylei i Gienewie. Został oceniony należycie dopiero w ostatnich czasach. Należy do najwybitniejszych mistrzów górno-reńskiej szkoły dzięki opanowaniu perspektywy, żywym barwom i głębokiemu uduchowieniu głów. Obrazy **W.** znajdują się w muzeach gienewskim i bazylejskim.

Wiwulski Antoni, rzeźbiarz i architekt polski, * ok. 1875 w Kownie. Ukończył gimnazjum w Chyrowie u Jezuitów, następnie odbywał studja architektoniczne na politechnice lwowskiej, poczym osiadł w Paryżu, gdzie przez szereg lat pracował nad rzeźbą. Jest twórcą pomnika Jagiełły w Krakowie, wzniesionego sumptem Ig. Paderewskiego (ob.). Dzieło to **W.** spotkało się z ogólnym uznaniem. Innych prac rzeźbiarskich **W.**

Wiwulski Antoni.

nie wystawiał dotąd na widok publiczny. Natomiast jako architekt wykonał projekt ogromnego kościoła w Wilnie i projekt kaplicy w Szydłowie na Litwie.

Władyczański Teofil, uczestnik 1863, znany jako partyzant Zaręba, podpułkownik wojsk rosyjskich, poległ 30 września 1863 r. w bitwie pod wsią Małachowem w Krakowskim.

Władysławów, miasto gub. Suwalskiej (ob.), w 1909 liczył 3,915 m., w tym 2,252 żydów, 1,314 katolików, 258 protestantów, 91 prawosławnych. W powiecie Władysławskim na 77,816 m. w 1909 było 64,570 katolików, 6,869 protestantów, 6,052 żydów, 117 marjawitów, 202 prawosławnych; w 1897: 82·8% Litwinów, 7·4% Żydów, 7·1% Niemców, 1·3% Polaków.

Włochy, monarchja konstytucyjna (ob.) na przestrzeni 286,682 klm. miały w 1911: 35,960,077 m.; kolonje włoskie w Afryce zajmowały 480,000 klm. kw. z 802,000 m., w Azji 46 klm. kw. z 17,000 m.; rzymscy katolicy stanowili 97·12%, protestanci 0·20%, unici 0·01%, żydzi 0·11%, bezwyznaniowi 0·11%. W 1908 emigracja objęła 486,674 osób (rok kryzysu w Am. Pnc.), w 1909 podniosła się i wynosiła 568,073 osób. *Rolnictwo.* Z całkowitego obszaru, wynoszącego 28,664,800 hektarów, grunta uprawne zajmowały 53·79%, plantacje kasztanów 1·44%, lasy 14·28%, pastwiska alpejskie 1·25%. *Przemysł.* W ostatnich latach rozwój był prawie gorączkowy. Zakłady elektryczne dostarczały siły w 1906—500,000 koni, w 1904 motory posiadały około 3,000,000 koni. Wydobyto w 1909: rudy żelaznej 505,095 tonn, cynkowej 129.899 t., ołowianej 37,945 t,, miedzianej 90,272 t. i t. d. Łomy kamienia budowlanego, marmuru i t. d. w liczbie 12,452 zatrudniały 63,238 rob. Marmuru wydobyto w 1909: 391,295 t., siarki surowej 435,060 t., nadto otrzymano siarki rafinowanej 144,579 t., siarki mielonej 132,531 t. Osobliwy wzrost wykazał przemysł samochodów: kapitał akcyjny w tym przemyśle wynosił w 1908 42,770,000, w 1909 wywieziono samochodów za 229,986,435 lirów; z innych gałęzi przemysłu ważniejsze: chemiczny, ceramiczny, jedwabniczy, bawełniany, wełniany; cały przemysł włóknisty w 1909 skupiał się w 7,263 fabrykach i rozporządzał siłą 137,803 koni parowych z 452,969 robotnikami. Cały zaś przemysł **W.** obejmował 11,726 fabryk i zakładów przemysłowych z siłą 775,064 koni parowych i 1,408,394 robotnikami. W 1909: przywóz wynosił 3,129,711,247 lirów, wywóz 1,920,957,262. Główne artykuły przywozu: bawełna surowa, maszyny i wagony, węgiel, zboże, wełna, skóry i t. d.; wywozu: jedwab, wyroby bawełniane, spirytus, napoje, oliwa, wyroby konopne, jutowe, płócienne i t. d. Najbardziej ożywione stosunki były z Niemcami następnie z Anglją, Stanami Zjedn., Francją, Austro-Węgrami. Marynarka handlowa w 1909 składała się z 5,327 statków o 1,020,062 tonnach, w czym 626 paroweców o 566,738 t. Długość linji kolejowych wynosiła w 1910: 16,956,516 klm., telegraficznych 51,949 klm., długość sieci telefonicznej (w 1908) 30,055 klm.; urzędów pocztowych było w 1906 8,641. *Szkolnictwo.* Szkół elementarnych komunalnych było w 1908 63,618, uczniów 3,002,168, uczących 60,323; oprócz tego istniały inne typy szkół ludowych; w 159 liceach w 1907 było 13,539, a w 288 gimnazjów 34,788 uczniów; 21 uniwersytetów w 1909 liczyły 23,644 studentów i t. d. *Budżet* państwa 1910 wynosił: w rubryce wpływów 2,139·4, w rubryce rozchodów 2,081·0 milj.; dług publiczny (1907) 13,090 milj. lirów. *Armja* w 1910 liczyła podczas pokoju 282,771 żołnierzy, na stopie wojennej 796,560 prócz milicji krajowej i terytorjalnej. *Flota wojenna* w 1910 składała się z 2,940 okrętów, 1,688 dział, 130,561 załogi. *Dzieje.* Premjer Giolitti na demonstracje socjalistów i radykałów w postaci kilkudniowego strajku powszechnego odpowiedział rozwiązaniem parlamentu 19 paźdz. 1904 r. W wyborach po raz pierwszy za pozwoleniem kurji uczestniczyli w wielu dzielnicach i klerykali. Socjaliści, radykali republikanie weszli nieco osłabieni do parlamentu razem w liczbie 90 zamiast 105. Izba otwarta została 30 listopada. Gabinet Giolittiego nie mógł liczyć na silne poparcie; 4 marca podał się do dymisji. Następcą Giolittiego został Fortis, który zachował większość dawnego gabinetu i oświadczył zamiar prowadzenia dotychczasowej polityki. Za rządów Fortisa 1 lipca nastąpiło upaństwowienie kolei śródziemnomorskiej, adrjatyckiej i sycylijskiej; ale 30 stycznia 1906 nawet po reorganizacji gabinetu, musiał ustąpić. Nowy gabinet utworzył Sonnino, którego rządy trwały tylko do 17 maja. Następcą jego 30 maja został Giolitti, który objął sprawy wewnętrzne. Dn. 12 czerwca Giolitti złożył deklaracje ministerjalną, która obejmowała sprawy ekonomiczne, finansowe i administracyjne; pozyskał dla swego programu większość liberalną aż do opozycji konstytucyjnej. Konwersja renty przeprowadzona została w końcu czerwca 1906. Sprawa upaństwowienia kolei w dalszym ciągu rozwijana, doprowadziła do skupu linji południowej w 1906. Na trudności znaczne natknął się Giolitti ze swemi projektami militarnemi, opozycja zredukowała kredyt wojskowy z 200 milj. do 60 milj. Skrajna opozycja w wyborach do rady miejskiej w Rzymie stworzyła blok antyklerykalny, który 1907 przeprowadził swoich kandydatów i obrał syndykiem Rzymu Ernesta Nathana b. wielkiego mistrza masonerji włoskiej. Walkę z klerykalizmem i konserwatyzmem socjaliści przenieśli do parlamentu, żądając zabezpieczenia świeckiego charakteru szkoły. Sprawa przedostała się z parlamentu do szerszego ogółu, i wywołała w kraju liczne manifestacje. Gdy socjaliści dążyli do stworzenia bloku skrajnej lewicy przeciw prawicy, ta zaczęła pozyskiwać sojuszników

w katolikach, coraz bardziej garnących się do walki politycznej. Wrzenie w kraju nie ustawało, uchwała Izby, odkładająca projekt zakazu pracy nocnej, wywołała strajk piekarzy w całych **W.** 22 czerwca 1907, następnie wybuchły strajki rolne w prowincji Ferrarze, Portomaggiore, we wrześniu w Puglie, w październiku strajki powszechne w Medjolanie, Bolonji, zakończone rozlewem krwi; rozruchy ponowiły się i w kwietniu, maju i czerwcu 1908. Gwałtowne trzęsienia ziemi miały miejsce pod koniec grudnia 1908 (ob. Messyna, Reggio). Dn. 7 lutego 1909 parlament został rozwiązany. Wybory odbyły się 7 — 14 marca. Nowa izba składała się z 340 zwolenników rządu, 40 członków opozycji konstytucjonalnej Sonnina, 20 klerykałów, 110 członków skrajnej lewicy: radykałów, republikanów, i socjalistów. Większość ministerjalna nie była już zwarta, jak wykazało głosowanie z powodu niezdecydowanej polityki kościelnej, kiedy 31 marca zaledwie 270 głosów oświadczyło się za rządem. Podczas sesji wiosennej wypłynęła sprawa subwencji towarzystwa żeglugi morskiej „Navigazione generale“, która 2 grudnia doprowadziła do upadku gabinetu. Na krótko rządy znów przeszły do Sonnina, który już 21 marca 1910 zażądał dymisji. Sprawa utworzenia nowego gabinetu przedstawiała znaczne trudności, wreszcie 31 marca 1910 uformował go Luzzati, który objął sprawy wewnętrzne. Dn. 28 kwietnia Luzzati złożył deklarację, zawierającą zapowiedź różnych reform, między innemi wyborczej, i żądał jedynie prowizorjum trzechletniego w sprawie żeglugi handlowej; otrzymał po krótkich debatach 30 kwietnia wotum zaufania Izby (393 głosów przeciw 17). Podczas tej sesji rząd złożył projekt liberalnej ustawy szkolnej, uchwalony przez Izbę 6 lipca. Dn. 11 listop. 1910 został zreformowany senat, z ogólnej liczby 350 senatorów 90 mianować ma rząd, a 260 ma wychodzić z wyborów dwustopniowych. Dn. 16 lutego 1911 minister Sacchi wniósł do Izby projekt ustawy kolejowej, zawierający między innemi żądanie 23 miljonów na polepszenie uposażenia służby. Izba projekt uchwaliła 22 lutego, zalecając do 30 czerwca 1912 wykonanie dekretów królewskich o reformie administracji w kierunku decentralizacji. Podczas rozważania w Izbie projektu rządowego reformy wyborczej, gabinet Luzzatiego upadł. Wśród prób powołania nowego ministerjum król 23 marca zwrócił się do socjalisty Bissolatiego z propozycją udziału w rządzie. Po odmowie socjalistów oficjalną misję utworzenia gabinetu otrzymał Giolitti; 31 marca skład gabinetu został ogłoszony: Giolitti prezydjum i sprawy wewnętrzne, Finocchiario Aprile sprawiedliwość, Nitti przemysł i handel, Calissano poczta, reszta ministrów zachowała swoje teki. Dn. 6 kwietnia Giolitti złożył w Senacie i Izbie swą deklarację, zapowiedział w niej powszechne głosowanie, djety poselskie, emerytury robotnicze, zmonopolizowanie ubezpieczenia na życie i t. d. Rozprawy nad deklaracją gabinetu zakończyły się wyrażeniem wotum zaufania 340 głosami przeciw 88, poczym Izba odroczyła się do 9 maja. Dn. 9 czerwca Giolitti wniósł projekt reformy wyborczej, rozciągający prawo wyborcze i na analfabetów, nadto zapewniający 6000 lirów rocznie djet poselskich; 10 lipca Izba rozpoczęła ferje, podczas których rząd wypowiedział wojnę Turcji z powodu Trypolitanji (ob. Turcja). W 1911 r. **W.** uroczyście obchodziły 50-lecie proklamowania królestwa ze stolicą w Rzymie. Z tego powodu odbyła się wystawa artystyczna w Rzymie, przemysłowa w Turynie, liczne kongresy, bankiety i t. d.; 4 czerwca odsłonięto kolosalny pomnik Wiktora Emanuela II; 20 września otwarto w mauzoleum Wiktora Emanuela wystawę *Risorgimento*, etc. W 1912 parlament zwołany został w lutym; 22 t. m. Giolitti odczytał dekret królewski o aneksji Trypolitanji i Cyreneiki (wydany 5 list. 1911) wśród objawów entuzjazmu izby. Przeciw dekretowi przemawiał tylko Turati, socjalista, ale nie dano mu mówić. Izba 23 lutego nadała dekretowi charakter ustawy 441 głosami przeciw 38, w senacie uchwała zapadła jednogłośnie. W kilka dni potym parlament wznowił obrady nad projektem nieco zmienionym monopolu państwowego ubezpieczeń, a 2 marca projekt został przyjęty. Dn. 14 marca w Rzymie wykonano zamach na króla, który się nie udał; ludność zgotowała królowi szereg gorących owacji. *Polityka zewnętrzna* **W.** dążyła do utrzymania trójprzymierza i nawiązania przyjaznych stosunków z państwami na Zachodzie i z Rosją. Nieustanne tarcia z Austrją z powodu irydentyzmu włoskiego, czy polityki bałkańskiej były przedmiotem licznych wizyt i rewizyt ministrów obydwóch państw. Niemcy starają się łagodzić ostre starcia **W.** z Austrją; kanclerz Bülow konferuje z ministrami włoskiemi, cesarz Wilhelm spotyka się z królem włoskim w Wenecji w marcu 1908 i 1912, w Brindisi w maju 1909. Dowodami przyjacielskich stosunków z państwami trójporozumienia było spotkanie się Edwarda VII z Wiktorem Emanuelem III w Gaecie w kwietniu 1907, odwiedziny króla włoskiego w Anglji. W grudniu 1906 między Anglją, Francją a Włochami podpisany został traktat w sprawie rozgraniczenia interesów wzajemnych w Abisynji. W 1908 **W.** weszły w ściślejsze porozumienie z Rosją (ob.). Z państwami bałkańskiemi, pomijając Turcję, istniały serdeczne stosunki, szczególnie z Czarnogórzem i z Grecją. Natomiast stosunek z Kurją pozostał bez zmiany. Pierwsze lata panowania Piusa X dawały niejaką nadzieję na załagodzenie antagonizmu. Dalszy rozwój wypadków nie usprawiedliwił podobnego optymizmu. Pewne zaognienie sprowadziło wystąpienie syndyka Rzymu, E. Nathana, w wrześniu 1910; hołdy składane w 1911 papieżowi z racji „bole-

snego wspomnienia tego roku", dały pretekst do wystąpień przeciw Watykanowi. Dn. 30 kwietnia 1912 otwarty został parlament dyskusją kolejową; 2 maja podjęto na nowo rozprawy w sprawie reformy wyborczej; 1 czerwca Giolitti wniósł do parlamentu projekt utworzenia nowego ministerjum kolonji. Por. F. Bertolini „il Risorgimento italiano" (1911); Orsi „Italia moderna" (przekł. polski S. Posnera z dodatkiem tłumacza, Warszawa, 1912); A. Angiolini „Storia del socialismo in Italia" (przekł. polski, Kraków, 1912).

Włocławek (ob.), w 1909 liczył 33,248 m., w tym: 22,426 katolików, 6,831 żydów, 3,576 protestantów, 399 prawosławnych. W powiecie Włocławskim w 1909 na 127,640 m. było: 97,095 katolików, 16,482 protestantów, 13,578 żydów, 469 prawosławnych.

Włodawa (ob.), w 1909 liczyła 10,500 m., w tym: 8,521 żydów, 1,701 katolików, 278 prawosławnych. W powiecie Włodawskim na 119,933 m. w 1909 było: 52,497 prawosławnych, 41,024 katolików, 21,474 żydów, 4,938 protestantów; w 1897 r. : 55·8% Małorusów, 21·5% Polaków, 15·9% Żydów. W 1907 % prawosławnych wynosił według Kom. stat. warsz. 44·7%, podług Wiercieńskiego 22·0%, gdy w 1897 — 56·9%, natomiast % katolików 33·5% w 1907, wobec 22·8% z 1897.

Włodek Stanisław, publicysta polski, * 1869 w Niestumiu, gub. Płockiej. Studja uniwersyteckie odbywał w Zurychu i Gienewie. Pisywał artykuły do *Kur. Lwowskiego*, *Głosu*, *Wieku*, *Gazety Polskiej*, *Kur. Warsz.*; był sekretarzem *Wieku*, później *Gaz. Polskiej*, obecnie zarządza księgarnią Gebethnera i Wolffa w Warszawie. Wydał oddzielnie: „Na północy i na południu" (Warszawa, 1907); „Kolonje polskie w Paranie" (Kraków, 1910).

Włodzimierska gubernja (ob.), w 1909 liczyła 1,845,500 m. Główne miasto, Włodzimierz, 31,500 m.

Włodzimierz Aleksandrowicz, wielki książę rosyjski, † 1909 w Petersburgu.

Włoska literatura po 1900. Twórczość literacka włoska ostatniej doby wyzwala się coraz bardziej z pod wpływów obcych, szczególnie francuskiego i skandynawskiego. Powieść, nowela, liryka przedstawia pełnię i rozmaitość form rozwoju, mniej korzystnie ma się rzecz z dramatem. *Powieść i nowela.* E. de Amicis (ob.), wierny mazzonista do końca życia wydaje jeszcze „Idioma gentilo" (1906), „Pagine allegre" (1906), „Nel regno del'amoro", po śmierci ukazały się „Ultime pagine" (1908—09, 3 t.). Drugi mazzonista, A. Fogazzaro (ob.), do końca życia pozostał wierny modernizmowi katolickiemu, tym duchem jest też przesiąknięta ostatnia jego powieść „Lelia"(1911). Twórca weryzmu (ob.), G. Verga (ob.) przerobił swój dramat „Dal tuo al mio" na powieść (1905), drugi werysta L. Capuana po dawnemu przeważnie czerpie motywy z życia Sycylji, wydał nowe zbiory nowel: „Conscienze" (1905), „Passa l'amore" (1908), „Figure intraviste" (1909), „Perdutamente" i „Nel paese della Lagava" (1910). Do szkoły naturalistycznej należy również Matylda Serao (ob.). W duchu powieści angielskiej występowali przedewszystkim G. Rovetta (ob.) i S. Farina. Kierunek psychologiczny powieści po za d'Annunzi'em, który uważany jest za twórcę powieści psychologicznej we Włoszech i który sam napisał w tym okresie romans „Forze che si, forze che no" (1910), posiada przedewszystkim wybitną przedstawicielkę w G. Deleddzie (ob.); w ostatnich czasach wydała ona: „Sino al confine" (1910), „Il nostro padrone" (1911), „Nel deserto" (1911), „Colombi e sparvieri" (1912). Do tego kierunku zaliczają się z młodszych: L. Pirandello (ob.), G. Fiastri, R. Pierantoni, De Frenzis, L. Zuccoli, G. L. Ferri („la Camminante", 1908) i in. *Liryka.* Do uczniów Carducciego zalicza się najwybitniejszy i najpopularniejszy w kraju poeta, G. Pascoli (ob.) oraz G. Marradi. G. d'Annunzio (ob.) ostatnio napisał „Contemplazione della morte", a z powodu wojny z Turcją „le Sette canzoni delle gesta d'Oltremare" (1911, 1912); obok niego tworzą: A. Graf (ob.), Ada Negri (ob.). Z młodszych talentów wyróżnili się: Vittoria Agenoor Pompilj („Leggenda eterna", „Nuove liriche") o rozległej skali nastrojowości, Neera („il Canzoniere della nonna") pełna prostoty, przedewszystkim zaś Nella Doria Cambon, opiewająca radość i smutek życia rodzinnego oraz dolę wydziedziczonych („Petali al vento", 1904; „Fiore e fiamme, 1908; „le Rondi ni simboliche, 1908). Cała plejada innych poetów starszego lub młodszego pokolenia, świadczy, że liryka włoska wciąż kwitnie, mianowicie: I. Sanesi, L. Grilli, G. A. Cesareo, A. Bacceli, De Gubernatis, G. Cena, M. Sappa, E. Donadoni, A. Anile, R. Pantini i in. Poezja djalektyczna nie traci jeszcze swego znaczenia: G. Zanazzo pisze w narzeczu sycylijskim, S. di Giacosa w neapolitańskim („Poesie", 1907—09), Cesare Pascarella w rzymskim, A. Testoni w bolońskim, Bepi w weneckim („le Vilote del rio", 1908) i t. d. *Dramat.* G. d'Annunzio niezrażony niepowodzeniem swoich sztuk teatralnych w 1911 wystawia rodzaj oratorjum „il Martirio di San Sebastiano"; w 1912 podejmuje z Mascagnim pracę nad dramatem muzycznym „Parisina". Twórczość dramatyczną uprawiali głównie: Giannino Antonio Traversi, pisząc dramaty („la Fedeltà dei mariti", 1905; „una Moglie onesta", 1907) oraz komedje („Carità monotana" 1906; „I martiri del lavoro"; „la Civetta", 1911; „Quegli qui paga", 1912), E. Butti dramaty („Fiamme nell'ombra", 1911; „Intermezzo poetico", 1908; „Nel paese della fortuna", 1911; „Sempre cosi", 1911), prócz dawnych pisarzy znanych, jak: R. Bracco („il Frutto acerbo", 1905), M. Praga („l'Amico", „la Morale della favola", 1908). W ostatnich la-

tach ukazał się nowy pierwszorzędny talent, Sem Benelli (ob.), który niedawno napisał: „il Matellaccio“ (1911), poemat dramatyczny; „Tignola“ (1911) komedję. Z komedją djalektu neapolitańskiego wystąpił S. di Giacomo. Ważniejsze prace do dziejów **L. w.**: Zbiorowe wydawnictwo Vallardiego „Storia dei generi letterari italiani“ (1906, 9 t.); V. Rossi „Storia della letteratura italiana“ (1910); H. Hauvette „Littérature italienne“ (1910); M. Mauret „la Littérature italienne d'aujourd'hui“ (1906).

Włoszczowa (ob.), w 1909 liczyła 7,579 m., w tym: 5,168 żydów, 2,229 katolików, 108 prawosławnych. W powiecie Włoszczowskim w 1909 na 95,123 m.: było 83,824 katolików, 10,140 żydów, 937 protestantów, 222 prawosławnych.

Wnukowski Apolinary, biskup płocki, 1908 mianowany został arcybiskupem mohylowskim i metropolitą kościołów rzymsko-katolickich w cesarstwie; † 1909 w Petersburgu.

Wodór H, pierwiastek chemiczny (ob.). Najświeższe dane fizyczne, otrzymane w krakowskim instytucie chemicznym (ob. Skraplanie gazów, K. Olszewski, Kraków, 1900): temperat. krytyczna —240·8 C., ciśnienie krytyczne 13·4—15 atmosfer, temper. wrzenia—252·6° C., temper. zawarzania —258·9°. Ciężar właściwy H w porównaniu do powietrza=1, wynosi 0.06949; litr H w temp. 0 i pod ciśnieniem 760 mm. waży 0,0899 gr.; 100 litrów wody rozpuszcza 2·5 litra H.; alkohol nieco obficiej pochłania. Wybuch gazu piorunującego, t. j. mieszaniny 2 obj. wodoru i 1 obj. tlenu, następuje w temp. około 700° C.; w niższej temp. reakcja również zachodzi, ale powolniej.

Wodzicki Stanisław, hrabia, polski mąż stanu i botanik, ob. art. w gł. dziele.

Wodzicki Stanisław.

Wodzinowski Wincenty, malarz polski, * 1866 r. w Kieleckim, kształcił się w Warszawie, Krakowie i Monachjum. Ważniejsze prace: „Odczynianie uroków“; „Na swojską nutę“ (Muz. narod.); „Modele w przedsionku Akademji monachijskiej“ (reproduk. w „Moderne Kunst“); „Sen artysty“; „Trujące grzyby“ (medal w Chicago); „Odpoczynek żniwiarzy“ (medal we Lwowie, 1894); „Wesele“ i wiele innych obrazów malowanych na tle życia ludu wiejskiego.

Wodziński Karol Edward, podskarbi Komitetu narodowego polskiego, wybranego 8 grudnia 1831 w Paryżu, † 1837 tamże, ofiarował Bibliotece polskiej bogaty zbiór broszur emigracyjnych, które oprawiono razem p. t. „Zbiór Wodzińskiego“.

Wojciechowski Jarosław, architekt polski, syn *Konstantego* **W.**, * 1874 w Warszawie, ukończył Instytut cywilnych inżynierów w Petersburgu w 1890; otrzymał odznaczenia na wielu konkursach; dał się wcześnie poznać przez swe oryginalne prace z zakresu swojskiej sztuki. Idąc śladami ojca, oddał się budownictwu kościelnemu. Z prac jego wybitniejsze: projekt restauracji kośc. św. Jakóba w Sandomierzu, kościół w Białynińie, kościół w Sikorzu i w. innych. Napisał szereg prac o dawnym budownictwie polskim.

Wojciechowski Konstanty, architekt polski, * 1841 w Warszawie, † 1910 tamże, ukończył Warszawską szkołę sz. p. Pobudował wiele kościołów, inne odrestaurował, jak np. katedrę we Włocławku. **W.** budował przeważnie w stylu gotyckim, który znakomicie przestudjował. Ostatnią większą pracą jest budowa olbrzymiego kościoła w Częstochowie. Piastował godność budowniczego djecezji Kujawsko-kaliskiej.

Wojciechowski Kon.

Wojciechowski Konstanty, polski historyk literatury napisał nadto: „Werter w Polsce“ (Kraków, 1904); „Dwie notatki do dziejów romansu pol. z początków XIX w.“ (Lwów, 1905); „Zagadnienia społeczne w powieści polskiej w XVIII w. i początkach XIX“ (t., 1906); „Podręcznik historji literatury polskiej“ (t., 1906; III wyd., 1910); „O Zyg. Krasińskim“ (t., 1911).

Wojciechowski Tadeusz, historyk polski, profesor Uniwer. lwowskiego, ustąpił z katedry 1907; ogłosił nadto: „Szkice historyczne XI wieku“ (Kraków, 1904); „Plemię Kadłubka“ (Lwów, 1909).

Wojdałowicz Władysław, aktor polski, * 1856 w Poznaniu. Po skończeniu szkoły realnej i szkoły dramatycznej, rozpoczął karjerę artystyczną w Krakowie za dyr. Koźmiana, poczym przeniósł się do Lwowa 1883 i ostatecznie do Warszawy do teatru Rozmaitości 1891. Repertuar jego obejmuje kreacje przeważnie w sztukach Fredry, Blizińskiego, Zalewskiego, Bałuckiego, Lubowskiego, Zapolskiej, Nowaczyńskiego i in.; z szekspirowskich sztuk występował w „Wesołych kumoszkach“ (Falstaf) i „Poskromieniu złośnicy“ (Grumnio).

Wojdałowicz Władysł.

Wojtkiewicz Witold, wybitny malarz polski, * 1880, † 1909 w Warszawie. Aczkolwiek kształ-

Wojtkiewicz Wit.

cił się w Krakowskiej akademji był właściwie samoukiem. Obdarzony bujną fantazją i doskonałą pamięcią malarską, obracał się swobodnie w wyśnionym przez siebie światku: śród lalek i klownów—bohaterek i bohaterów. Twórczość **W.** przypominała Jana Webera (ob. II supl.). Ważniejsze prace: „Orka“; „Rozstanie“; portret malarza Trzcińskiego; „Głowa kobiety i w. in. Na pośmiertnej wystawie prac **W.** w Zachęcie 1909 zgromadzonych było kilkadziesiąt obrazów olejnych, nadto rysunki węglem lub piórem.

Wojnowska Paulina, wybitna aktorka polska, w 1900 obchodziła jubileusz pracy scenicznej w Krakowie, 1901 przeniosła się do teatru lwowskiego.

Wolf Andrzej, prawnik polski, † 1903 w Warszawie.

Wolf Karol, historyk niemiecki, † 1908 w Eisenach.

Wolff Henryk Drummond, dyplomata angielski, † 1908 w Brigthon.

Wolff Juljusz, poeta niemiecki, † 1910 w Charlottenburgu.

Wolff Piotr, francuski pisarz sceniczny, * 1865 w Paryżu, pisał początkowo naturalistyczne komedje obyczajowe: „Leurs filles“ (1891); „Celles qu'on respecte“ (1893); „le Béquin“(1900); potym tworzył sentymentalne, pełne optymizmu sztuki, które cieszyły się dużym powodzeniem: „le Secret de Polichinelle“ (1903); „l'Age d'aimer“ (1905); „le Ruisseau“ (1907) i „le Lys“ (1909) razem z Leroux.

Wolff Robert, księgarz i wydawca polski, † 1910 w Sobotach.

Wolff Meternich zur Gracht Paweł, hrabia, dyplomata niemiecki, * 1853 w Bonti; 1882 został *attaché* przy ambasadzie w Wiedniu, 1895 konsulem gieneralnym w Kairze, 1901 ambasadorem w Londynie, otrzymał dymisję 1912 r.

Wolniewicz Wł., członek Komitetu poznańskiego przed wypadkami 1846 r., był również czynny w 1848 i w 1863 r. w Poznańskim.

Wolontaryzm, doktryna filozoficzna, stanowiąca przeciwieństwo intelektualizmu. **W.** polega na twierdzeniu, że rzeczywistość w istocie swej jest identyczna albo pokrewna woli. Chrystjanizm przyczynił się do powstania tej doktryny, ceniąc wolę wyżej, niż intelekt. Św. Augustyn jest pierwszym przedstawicielem **W.** W wiekach średnich Duns Scott i Wilhelm Okham byli wolontarystami. Kant w swej filozofji o pierszeństwie rozumu praktycznego przed teoretycznym dał impuls **W.** Po Kancie **W.** rozwijał się w dwuch kierunkach: w pierwszym przybierał cechę bardziej racjonalistyczną, w drugim—antyracjonalistyczną. Fichte starszy był przedstawicielem pierwszego: dla niego czynność świadomości jest źródłem bytu. Schopenhauer jest wyobrazicielem drugiego kierunku, przeciwstawia bowiem wolę rozumowi; wola jest pierwiastkiem żywiołowym. Nowa odmiana **W.** ma przedstawiciela w Wundt'cie; u niego **W.** przybiera formę empiryczną, starając się usunąć stronę metafizyczną. Najnowszą zaś odmianą **W.** są doktryny W. Jamesa (ob.) i H. Bergsona (ob.).

Wolska Bronisława.

Wolska Bronisława, z *Ładnowskich*, aktorka polska, * 1840 w Krakowie. Wystąpiła po raz pierwszy w Krakowie w r. 1854 za dyrekcji Pfeiffra, potym grywała w teatrach prowincjonalnych, od 1865 przebywa stale w teatrze krakowskim. Początkowo grywała role naiwnych dziewcząt i chłopców, potym amantek w dramatach i komedjach, wreszcie od 1880 przeszła do ról charakterystycznych i matek dramatycznych. W r. 1911 teatr krakowski uczcił 55-lecie jej pracy scenicznej przedstawieniem jubileuszowym.

Wolska Marja (pseud. *D—moll*), poetka polska, * 1874 we Lwowie. W Monachjum i Paryżu kształciła się na rysowniczkę. Poezje zaczęła ogłaszać w czasopismach od 1893. Osobno wydała zbiory: „Symfonja jesienna. Thème varié“ (1901); „Święto słońca“ (1903); „Z ogni kopalnych“ (1904); „Swanta“, dramat (1906). Utwory jej odznaczają się wielką melodyjnością, szczególnie pisane wierszem wolnym i prozą poetycką. Dar stylizacji rozwinęła w pełni w dramacie „Swanta“. Pisuje też satyry i nowele prozą.

Wolski Antoni *(Miecz)*, dowodził oddziałem powstańczym w Augustowskim w marcu i kwietniu 1864 r.

Wolski Wacław, poeta polski, * ok. 1867 w Płocku, gimnazjum ukończył tamże, wydział prawny w Warszawie. Pracował przez pewien czas w archiwum warszawskim. Poezje drukował w *Przegl. Tyg.*, *Głosie*, *Tyg. Ilustr.*, *Kur. Warszaw.*, *Sfinksie* i in. Osobno wydał: „Wzloty na Parnas“ (Warszawa, 1902); „Nieznanym“ (t., 1902); „Ballady tatrzańskie“, „Powieść tajemna“ (Kraków, 1908); „Arcana“ (Warszawa, 1911): „Mare tenebrarum“ (t., 1912).

Woltmann Ludwik filozof i antropolog niemiecki, * 1871 w Solingen, † 1907 w Sestri Levante, utonąwszy w morzu. Lekarz z zawodu, od 1902 oddał się wyłącznie nauce. Pierwsze jego prace dotyczą zagadnień filozoficznych i społecznych: „System des moralischen Bewusstseins“ (1898);

„Die Darwinsche Theorie und der Sozialismus“ (1899; przekład polski, 1902); „Der historische Materialismus“ (1900). Istotną i wielce oryginalną czynność naukową rozpoczął od: „Politische Anthropologie“ (1903), w której wyłożył swe poglądy. Według **W.** ruchy historyczne wewnątrz jednego narodu są wynikiem stosunków rasowych danego narodu. Pojęcia te rozwinął w dwuch dziełach: „Die Germanen und die Renaissance in Italien“ (1905) i „Die Germanen in Frankreich“ (1907).

Wołkowyszki, miasto powiatowe w gub. Suwalskiej, w 1909 liczyły 5,509 m. w tym: 4,286 żydów, 464 katolików, 615 protestantów, 144 starowierców i prawosławnych. W powiecie Wołkowyskim na 80,744 m. w 1909 było: 58,981 katolików, 13,083 protestantów, 7,601 żydów, 1061 starowierców i prawosławnych; w 1897: 68·7% Litwinów, 15·9% Niemców, 8·5% Żydów, 3·9% Polaków, 2·1% Wielkorusów.

Wołłowicz Michał, jeden z promienistych wileńskich, walczył w powstaniu 1831 r., na emigracji został węglarzem i wszedł do Towarzystwa Demokratycznego. W 1833 r. organizował włościan w pow. Słonimskim. Umarł na szubienicy w Grodnie.

Wołogodzka gubernja (ob.), w 1909 liczyła 1,565,800 m., przeważną część ludności stanowią Wielkorosjanie prawosławni, pozatym Zyrjanie do 100,000 (1892). Główne miasto, Wołogda, 29,000 m.

Wołowska-Prażmowska Teresa, ob. Prażmowska Teresa z Wysockich.

Wołowski Władysław, publicysta i oficer, synowiec emigranta z 31 r. *Ludwika* **W.,** * 1843 w Warszawie, † 1912 tamże, po skończeniu gimnazjum brał od 1861 udział w życiu politycznym, następnie uczestniczył w powstaniu 1863 r. W 1864 rozpoczął w Wiedniu zawód publicystyczny, który później kontynuował w Paryżu, będąc współpracownikiem kilku pism paryskich i korespondentem wiedeńskich. Podczas wojny francusko-pruskiej 1870 wstąpił do oddziału wolnych strzelców, odbył całą kampanję i dosłużył się stopnia rotmistrza. Po wojnie mianowany poborcą gieneralnym na San Domingo, za prezydencji Carnota założył własny dziennik w Paryżu, na pół urzędowy. W 1907 przybył do Warszawy, gdzie został urzędnikiem w Tow. zachęty sz. p.; następnie otworzył własny „salon sztuki“.

Wołyniak, napisał: „Lista opatów bazyljańskich w Grodnie“, „Spis klasztorów unickich Bazyljanów w wojew. Wołyńskim“, „Z przeszłości pow. Wołkowyskiego“ (Kraków, 1905); „Siedziba Bazyljanów w Torokaniach“ (t., 1905); „Wspomnienia o Trynitarzach na Rusi“, „Ks. ks. Misjonarze w Iłłukcie“ (t., 1909).

Wołyńska gubernja (ob.) w 1909 liczyła 3,691,000 m.; w 1897: na 2,984,482 m. było: Małorusów 70·23%, Żydów 13·21%, Polaków 6·16%, Niemców 5·73%, Wielkorosjan 3·50%, Czechów 0,92%; prawosławnych 70·46%, żydów 13·21%, katolików 9·97%, protestantów 5·87%. Najwyższy % Polaków wykazywał powiat— Łucki 9·7%, następnie Kowieński—9·2%, Wołyński—8·4%, Zasławski—7·0%, Ostrogski—6·0%, najmniej Owrucki—1·3%.

Wood Leonard, amerykański lekarz, gienerał i administrator, * 1862, dowodził pułkiem ochotników w Santiago; tamże i w Hawanie skutecznie walczył z epidemją jako lekarz; potym przeszedł do armji regularnej w stopniu gienerała dywizji, w 1906 mianowany gubernatorem Filipinów.

Wood Sir Karol, wicehrabia Halifax, polityk angielski, † 1885.

Wood Tomasz Mac Kinnon, polityk angielski, * 1855 w Londynie, 1906 wybrany do Izby gmin, 1908 mianowany sekretarzem w ministerjum oświaty, t. r. podsekretarzem stanu w urzędzie spraw zagranicznych.

Woodward Robert Simpson, matematyk północno-amerykański, * 1849 w Rochesterze w Michiganie, jest profesorem mechaniki i fizyki matematycznej w uniwersytecie „Columbia“ w New-Jorku. W polskim języku wyszły jego „Postępy matematyki stosowanej w XIX stuleciu“ (Warszawa, 1901).

Worcell Mikołaj, brat przyrodni *Stanisława Gabrjela* **W.,** należał do „Narodowego patrjotycznego towarzystwa“ i został do szeregowej służby wojskowej wysłany na Kaukaz. Uwolniono go od służby w 1843 r., a w 1856 r. przywrócono mu prawa szlachectwa.

Worcell Stanisław.

Worcell Stanisław Gabrjel, pierwszy socjalista teoretyk polski, * 1799 r. w Stepaniu na Polesiu Wołyńskim, † 1857 w Londynie. Ukończywszy liceum Wołyńskie, brał żywy udział w życiu obywatelskim i należał w 1831 r. do powstania. Był wybrany przez Wołyniaków, zgromadzonych w Warszawie, na posła powiatu Rowieńskiego. Na emigracji zbliżył się do Mickiewicza i Lelewela. Wygnany z Francji za należenie do związków węglarskich, zamieszkał w Brukselli, gdzie liczne umieszczał artykuły w *la Voix du peuple*. Wygnany z Brukselli w 1834 r., przeniósł się do Londynu. Tam należał do Ogółu londyńskiego, następnie został członkiem „Towarzystwa demokratycznego“, lecz wkrótce w sprawie scentralizowania władzy i w kwestji własności z nim się poróżnił. W 1835 w Portsmouth stanął na czele „Ludu polskiego“ (ob. II supl.), potym był gorącym stronnikiem „Zjednoczenia“, dążącego do zespolenia emigracji. Wobec

jednak wybuchu rewolucji krakowskiej (ob.) przyłączył się do „Towarzystwa demokratycznego“, 1847 wybrano go do Centralizacji. Po rozwiązaniu Centralizacji w kwietniu 1848 r., **W.** został przewodniczącym Komisji wykonawczej w Paryżu, zorganizowanej dla spraw polskich, a po jej wznowieniu (13 czerwca) znów do niej należał. Po wygnaniu Centralizacji z Francji 1840 **W.** udał się do Londynu, dokąd Centralizacja przeniosła swoją siedzibę. Tam nawiązał bliskie, przyjazne stosunki z Józefem Mazzinim i Aleksandrem Hercenem. W 1852 r. wszedł do Komitetu centralnego „Demokracji europejskiej“ jako przestawiciel narodu polskiego. Podczas wojny Wschodniej (1853—1856) r. prowadził ze współudziałem Kossutha silną agitację w Anglji, która wywierała ogromne wrażenie. Przez kilka lat był redaktorem *Demokraty Polskiego*. Z prac jego najważniejsza „O własności“ (1835). Por. B. Limanowski „Stanisław Worcell“ (Kraków, 1910).

Worcell Stanisław Grzegorz, podstoli w. litewski, ojciec poprzedniego, należał do postępowych obywateli swego czasu. Po ogłoszeniu Konstytucji 3 maja 1791 zawarł 28 maja układ z gromadą Znosicką, nadając jej „przywilej wolności i własności gruntów“.

Worms Emil, ekonomista francuski, ustąpił z katedry w Rennes 1898, jest członkiem Ak. francuskiej (od 1877) oraz ciał naukowych zagranicznych. Napisał nadto: „les Condamnations conditionelles“ (1891); „Essai de la legislation financière“ (1893); „la Politique commerciale de l'Allemagne“ (1895); „le Tellurisme social“ (1900).

Worms René, socjolog francuski, * 1869 w Rennes, był profesorem prawa w Caen (1897—902) i w Instytucie handlowym w Paryżu, założył Instytut międzynarodowy socjologji. Napisał: „Elèments de philosophie scientifique“ (1891); „Organisme et Société“ (1896); „De natura et methodo sociologiae“ (1896); „Philosophie des sciences sociales“ (1903—04, 3 t.) i in. W socjologji należy do twórców t. zw. „szkoły organicznej“.

Worobjew Grzegorz, historyk i archeolog rosyjski, † 1907 w Warszawie.

Woroncow-Daszkow Hilarjon, rosyjski mąż stanu, 1905 został namiestnikiem Kaukazu.

Woroneska gubernja (ob.), w 1909 liczyła 3,215,100 m. Główne miasto, Woroneż, 90,000 m.

Wortman Maurycy, przemysłowiec polski, * 1834 w Warszawie, † 1910 tamże. Jako 15-letni chłopiec uciekł ze szkół do powstania węgierskiego w 1848, potym był praktykantem w cukrowni w Częstocicach; następnie wysłany przez Tomasza hr. Łubieńskiego zagranicę, po powrocie został majstrem, a 1855 dyrektorem cukrowni w Kazimierzy Wielkiej (jedyny wówczas Polak dyrektor cukrowni). Brał udział w powstaniu 1863, walcząc w Krakowskim, poczym ukrywał się do 1866, następnie aresztowany przesiedział pół roku w cytadeli i skazany został na śmierć, wreszcie ułaskawiony. Powrócił wtedy do cukrownictwa jako dyrektor w Krasińcu i Młodzieszynie. Był długoletnim prezesem Sekcji cukrowniczej, Tow. stacji meteorologicznych, które powstały z jego inicjatywy. Należał też do założycieli Towarz. popierania przem. i handlu, Muzeum przem. i roln., był wydawcą *Przegl. techn.*, następnie *Gaz. cukrowniczej.*

Wortman Maurycy.

Wostrowski Ludwik, aktor polski, * 1874 w Stanisławowie, gimnazjum ukończył w Jarosławiu. W 1892 wstąpił do teatru prowincjonalnego w Galicji, potym kolejno przebywał w Poznaniu, Lwowie i Łodzi. W 1902 zaliczony został w poczet artystów teatru „Rozmaitości“ w Warszawie. Występuje przeważnie w rolach charakterystycznych, w komedjach polskich i zagranicznych.

Wostrowski Lud.

Woyczyński Kazimierz, poeta polski, † 1909, napisał: „Poezje“ (Warszawa, t. I—1902, t. II—1903); „Różaniec łez“, nowele (Kraków, 1907); „Na zmartwychstanie“, poemat (t., 1908).

Woydyga Jan, rzeźbiarz polski, * 1857 r. Kształcił się w Warszawie, w Krakowie i Paryżu. Ważniejsze prace: „Trefniś“; „Rejtan“; fig. Żołkowskiego; „Anioł śmierci“; „Rybak“; „Lisowczyk“; „Stańczyk“; „Palenie heretyków“ (grupa); „Wspomnienie“ i wiele figur dekoracyjnych w kościołach warszawskich. Na konkursie Tow. z. s. p. 1882 otrzymał nagrodę.

Wójcik Kazimierz, gieolog i paleontolog polski, napisał „O rozprzestrzenieniu krakowskiego zagłębia węglowego“ (Kraków, 1907); „Monografja węglowego zagłębia krakowskiego“ razem z J. Grzybowskim (Kraków, 1908) oraz szereg rozpraw w *Kosmosie* i „Rozpr. Ak. Um.“.

Wóycicka Jadwiga z *Zakrzewskich*, autorka polska, * 1851 w Dębołęce w Kaliskim, kształciła się w Kaliszu, później w Warszawie pod kierunkiem Kaź. Wł. Wójcickiego. Oddzielnie wydała: „Mój dobroczyńca“; „Mapa poglądowa Europy“ (wystawiona na III wyst. gieograficznej w Frankfurcie, 1883); „Mapa poglądowa Królestwa Polskiego“ (Warszawa, 1885).

Wóycicki Kazimierz, polski historyk literatury, syn poprzedniej, * 1876 w Warszawie, gdzie ukończył wydział prawny 1901, dalsze studja odbywał w Krakowie; jest nauczycielem literatury polskiej w szkołach warszawskich.

Napisał: „Forma dźwiękowa prozy polskiej i wiersza polskiego“ (Warszawa, 1912) oraz zbiór nowel „Żeglarze“ (t., 1902); w druku „Wiersz Barbary Radziwiłłówny Felińskiego“.

Wóycicki Zygmunt, przyrodnik polski, brat poprzedniego, * 1871 w Warszawie, gdzie ukończył gimnazjum i uniwersytet. Był asystentem botaniki w Uniw. warszawskim, 1912 mianowany profesorem botaniki we Lwowie. Ogłosił szereg rozpraw w „Spraw. Tow. nauk. warsz.“ i „Rozpr. Ak. Um.“ w Krakowie oraz liczne artykuły w *Wszechświecie*. Oddzielnie wydał: „Obrazy roślinności Królestwa Polskiego“ (Warszawa, 1912, zesz. I i II).

Wrba Jerzy, rzeźbiarz niemiecki, * 1872 w Monachjum, profesor Akademji drezdeńskiej. Z prac jego do najcelniejszych należą fontanny w kilku miastach niemieckich, konny posąg Ottona Wittelsbacha w Monachjum (1906); inne prace znajdują się w muzeach: w Monachjum, Dreznie, Lipsku, Bremie i t. d. Otrzymał kilka złotych medali.

Wright Józef, angielski giermanista i językoznawca, * 1855, 1901 został profesorem zwyczajnym językoznawstwa porównaczego w Oksfordzie. Zasłużył się wielce jako redaktor i wydawca „English dialect dictionary“ (1896—905); prócz tego napisał szereg gramatyk poszczególnych języków giermańskich oraz „English dialect grammar“ (1905).

Wright Wilbur, lotnik amerykański, * 1867 w Henry County, † 1912 w Dayton, i brat jego Orville **W.**, * 1871 w Dayton, również lotnik. Budowę swych przyrządów lotniczych oparli na doświadczeniach O. Lilienthala (ob. Lotnictwo). Na swoim pierwszym dwupłaszczyznowcu odbyli w 1904 podróż na odległość 19 klm. Od 1908 ich aparaty lotnicze stały się dostępne dla publiczności. Bracia **W.** wykonali na nich liczne śmiałe wzloty, stworzyli całą szkołę uczniów. Por. Hildebrandt, „Die Brüder W.“ (1904).

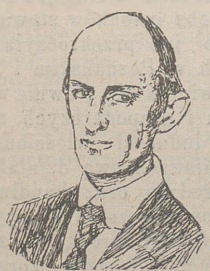

Wright Wilbur.

Wright Orville.

Wrocław, (ob.) w 1910 liczył 510,929 m. W regiencji Wrocławskiej 1905 było 1,773,869 m., w tym Polaków 50,391.

Wroczyński Jan, poeta polski, * 1883 w Krakowie, † 1903 tamże śmiercią samobójczą. Zdążył wydać tylko tom I poezji p. t. „Gawoty gwiezdne“, który zapowiadał duży talent.

Wroczyński Kazimierz, poeta polski, napisał „Circenes“ (Kraków, 1904); „Z zapatrzeń“ (t., 1908).

Wroński Stanisław, rolnik polski, * 1864, † 1909 w Warszawie. Po skończeniu Instytutu rolniczego w Puławach, oddał się rolnictwu praktycznemu, nie zaniedbując studjów teoretycznych. W 1889 wyszła pierwsza jego praca o uprawie łubinu i odtąd zamieszczał ciągle swoje prace w *Gaz. Rolniczej*, której był redaktorem od 1899, oraz w „Encykl. Rolniczej“. Był jednym z założycieli wyższych kursów rolniczych w Warszawie, radcą Tow. kr. z., członkiem komitetu Centr. tow. rolniczego, prezesem Tow. melioracyjnego, członkiem komisji bibljograficznej Ak. Umiejętn. i t. d.

Wróblewski Augustyn, polski chemik i literat * 1866 w Wilnie, tamże ukończył szkołę realną 1884, poczym po studjach w Petersburgu i Rydze uzyskał doktorat w Bernie 1894 r. Został asystentem w Krakowie, 1901 tamże docentem chemji biologicznej, nadto 1897 inspektorem Zakładu do badań środków spożywczych. W 1902 porzucił wykłady. Od 1905 oddał się propagandzie etycznej i wydawał w tym duchu kilka pism w Krakowie i Warszawie (*Ethos*, *Przyszłość*, *Czystość* i in.). Prace naukowe ogłaszał po polsku, niemiecku i francusku; oddzielnie wydał: „Zasady fizjologiczno-chemicznych badań“ (1897); „O prostytucji i handlu kobietami“ (1909); „Czerwona religja“ (1911); „Porywy w dal kierunkową“ (1911); „Przyrodniczo-naukowa teorja moralności“; „Monizm“ (1912).

Wróblewski Karol, literat polski, napisał: „U schyłku“ (Brody, 1905); „Legienda St. Wyspiańskiego“, „Ganezis z Ducha“ i „Modlitwa“ J. Słowackiego“, „St. Wyspiańskiego Achilleis“ (Lwów, 1909); „O życiu i pismach Mieczysława Romanowskiego“ (Kraków, 1910).

Wróblewski Kazimierz, literat polski, * 1873, gimnazjum i wydział filozoficzny ukończył we Lwowie, poczym był nauczycielem gimnazjalnym tamże, następnie w Cieszynie. Artykuły, recenzje i korespondencje drukował w *Kur. Lwowskim*, *Słowie Polskim*, *Kur. Warsz.*, *Muzeum* i in., redagował (1901) *Gwiazdkę cieszyńską*. Napisał: „Br. Trentowski“ (1899); „Kornel Ujejski“ (1902); „O ruchu narodowym w ks. Cieszyńskim“ (1903).

Wróblewski Walery, słynny dowódca w Komunie paryskiej w 1871 r., * 1836 w Żołudku gub. Wileńskiej, † 1908 w Ouarville we Francji. Po skończeniu Instytutu leśnego w Petersburgu, był inspektorem szkółki leśnej w Sokółce. Z przekonań szczery ludowiec, wszedł w stosunki z Konstantym Kalinowskim i Feliksem Rożańskim, gorliwie popierając propagandę ludową. W powstaniu 1863 r. odznaczył się jako dzielny partyzant w bitwach nad rzeczką Ściercieżą 8 czer-

Wróblewski Walery.

wca i pod Wielkim Węgłem 16 czerw. W sierpniu oddano mu dowództwo nad wszystkiemi oddziałami grodzieńskiemi. Trzymał się aż do listopada, kiedy oddziałom grodzieńskim wyznaczono na miejsce pobytu Podlasie. Ciągle odbywał marsze i potyczki w Podlaskim i Lubelskim, mianowany wojennym naczelnikiem tych województw. Dn. 19 stycznia 1864 r. opadnięty przez kubańców pod Uścimowem, otrzymał dwa cięcia w głowę i w ramię. Chłopi, ocuciwszy go, ukryli i wywieźli do Galicji. Tam przyszedłszy do zdrowia, wyjechał do Paryża i brał czynny udział w życiu emigracyjnym. Przy ścieraniu się przekonań stanął w szeregach socjalistycznych. Kiedy komunaliści, w braku własnych zdolnych oficerów, powołali do dowództwa także Polaków, Wróblewski z całą gotowością przyjął wezwanie. Lissagaray i Dubrenilh, historycy Komuny paryskiej w 1871 r., wielce sławią jego dzielność militarną. Obrona Buttes-aux-Cailles, pomiędzy Panteonem i fortami, była znakomita. Ustąpił z pola bitwy ostatni. Dostawszy się szczęśliwie do Londynu, w Głównej radzie „Stowarzyszenia międzynarodowego“ był przedstawicielem narodu polskiego. Zostawał w przyjaznych stosunkach z Marxem i z Engelsem. Zamieszkawszy w Paryżu, wskutek życia pełnego niedostatku i odzywających się ran, zapadł na zdrowiu. Znalazł tkliwą opiekę w zacnym domu Gierszyńskich w Ouarville'u, gdzie życia dokonał. Pogrzeb, który odbył się w Paryżu 16 sierpnia, miał charakter wielkiej manifestacji międzynarodowej. Por. B. Limanowski „Szermierze wolności“ (Kraków, 1911).

Wróblewski Zygmunt, znakomity fizyk polski, ob. art. w gł. dziele.

Wróblewski Zygm.

Września, miasto powiatowe w reg. Poznańskiej, w 1905 liczyła 7,007 m., w tym: 4899 katolików, 1,722 protestantów, 386 żydów. W powiecie Wrzesińskim na 35,449 m. w 1900 było: 83·9% Polaków, 0·1% dwujęzycznych; podług wyznania w 1905 katolicy stanowili 84·8%, protestanci 13·5%.

Wrzosek Adam, lekarz polski, * 1875 w Zagórzu, gimnazjum ukończył w Łodzi, wydział medyczny 1898 w Berlinie. Mianowany 1901 asystentem w Uniwer. krakowskim, 1906 docentem, 1910 nadzwyczajnym profesorem. Prace **W.** wchodzą głównie w zakres bakterjologji i dziejów medycyny. Oprócz licznych rozpraw wydał oddzielnie: „Jędrzej Śniadecki“ (Kraków, 1909 2 t., nagrodzone przez Ak. Um.); „Ludwik Bierkowski“ (t., 1911).

Współdzielczość *(kooperacja)*, oznacza zrzeszenie pewnej liczby osób w celach gospodarczych, jak: lokowanie oszczędności, udostępnienie kredytu, zakup materjałów wreszcie wytwórczość. Zrzeszenia te pod względem prawnym mają formę spółek i dzielą się: na kredytowe, wytwórcze, spożywcze i t. d. Kooperatywy wytwórcze były uważane niegdyś za środek rozwiązania kwestji społecznej i wyzwolenia pracowników z pod władzy kapitału. Zapoczątkował je we Francji Buchez w 1883, w późniejszych czasach Ludwik Blanc we Francji i Lassale w Niemczech żądali pomocy państwowej przy organizacji stowarzyszeń wytwórczych. Jednakowoż nie usprawiedliwiły one pokładanych nadziei, gdyż albo nie miały dostatecznego kapitału, aby rywalizować skutecznie z przedsiębiorstwami prywatnemi, albo w razie powodzenia zamieniały się w zwykłe przedsiębiorstwa kapitalistyczne. Najlepiej rozwijają się kooperatywy spożywcze. Zdolność ich rozwojowa stąd wypływa, że służąc codziennym potrzebom szerszego ogółu, są w stanie gromadzić znaczne kapitały, pochodzące z drobnych udziałów. Siła gospodarcza takich kooperatyw zwiększa się jeszcze, gdy tworzą one związek w celu wspólnych zakupów; jednocześnie są one szkołą samorządu gospodarczego. Kooperatywy spożywcze grają wielką rolę w życiu klasy robotniczej i stają się jedną z form ruchu robotniczego. Myśl kooperatywy spożywczej powstała w 1843 w Rochdale w Anglji z inicjatywy kilkunastu tkaczy, którzy z drobnych składek założyli sklepik spożywczy, a z czasem doszli do potężnego stowarzyszenia, które stało się wzorem dla innych. Największe postępy kooperatywa spożywcza zrobiła w Anglji i Niemczech. W Niemczech liczba członków stowarzyszeń spożywczych dawno już przekroczyła $1^1/_2$ miljona. Z ziem polskich w Poznańskim i Prusach zachodnich **W.** rozwinęła się głównie w postaci spółek zarobkowych i gospodarczych, znajdujących grunt wśród ludności włościańskiej i rzemieślniczej i wyrażających swą działalność w kierunku udzielania kredytu oraz handlu artykułami rolniczemi. Stowarzyszenia spożywcze rozwijają się tam słabo. Spółki zarobkowe, znajdujące się pod opieką duchowieństwa, zorganizowane są w Związek, który obsługiwany jest przez Bank związku spółek. W Galicji rozpowszechnione są spółki pożyczkowo-oszczędnościowe, mleczarskie oraz rolnicze. Stowarzyszenia spożywcze dopiero w ostatnich czasach zaczęły robić szybsze postępy, zwłaszcza kooperatywy robotnicze. W Królestwie Polskim ruch współ-

dzielczy rozwinął się na dobre od r. 1906. Podług ankiety Tow. kooperatystów z 266 stowarzyszeń spożywczych, które nadesłały odpowiedzi, 49 było założonych przed r. 1906, 217 po r. 1906. Ze wszystkich form **W.** w Kr. Polskim najsłabiej rozwijają się kooperatywy wytwórcze. Próby, czynione w tym kierunku głównie przez robotników, dały wyniki przeważnie niepomyślne, z wyjątkiem kooperatyw piekarskich, które tu i ówdzie powstały (np. „Siła“ w Żyrardowie). Na polu kooperacji spożywczej wystąpił przed kilku laty z energiczną akcją St. Wojchowski, redaktor *Społem*. Do rozwoju kooperatywy spożywczej w Królestwie przyczyniło się także warszawskie Tow. kooperatystów. Istniejące przy tym towarzystwie Biuro informacyjne przez długi czas było jedynym organem, łączącym kooperatywy spożywcze. W 1911 powstał Związek kooperatyw spożywczych, który założył własną hurtownię. Według danych z czerwca 1912 w hurtowni zaopatrywało się 234 stowarzyszeń związkowych i 89 niezwiązkowych. Majątek stowarzyszeń związkowych wynosi przeszło 1,680,000 rb., ich obrót blisko 6 milj. rb. Drugą formą ruchu współdzielczego w Królestwie są towarzystwa pożyczkowo-oszczędnościowe i kredytowe. Odbywają one licznie obsyłane zjazdy (trzeci 1912 w Częstochowie), ale związku dotąd nie posiadają. Pozatym istnieje wiele kółek włościańskich oraz spółki rzemieślnicze. Pomocniczą instytucją w ruchu współdzielczym jest założony w 1911 Bank współdzielczy w Warszawie. Por. K. Gide „O kooperatywie spożywczej“ (przekład polski, 1906); L. Krzywicki „Stowarzyszenia spożywcze“ (Warszawa, 1903); A. Krzyżanowski „Towarzystwa i stowarzyszenia rolnicze“ (Warszawa, 1911); E. Milewski „Sklepy społeczne“ (Lwów, 1911); S. Wojciechowski „Jak założyć stowarzyszenie spożywcze“; Totomjanc „Formy ruchu robotniczego“ (przekład polski, 1907).

Wülker Ryszard Paweł, filolog niemiecki, profesor filologji angielskiej w Lipsku, † 1910 tamże.

Wüllner Adolf, fizyk niemiecki, † 1908 w Akwizgranie.

Wundt Wilhelm, fizjolog i filozof niemiecki (ob.). Ukazał się po polsku jego „Wstęp do filozofji“ (Warszawa, 1903).

Wurmbrand Gundaccar (nie Gundacear jak w gł. dz.), hr., polityk austrjacki, 1896—97 był namiestnikiem Styrji; † 1901 w Gracu.

Wybicki Józef, senator, wojewoda, prezes sądu najwyższego w Kr. Polskim, ob. art. w gł. dziele.

Wybicki Józef.

Wyborska gubernja w Finlandji (ob.), liczyła w r. 1905 466,796 m., w tym 88% protestantów; główne miasto, Wyborg, 35,065 m.

Wyczółkowski Leon, wybitny malarz polski, wykonał nadto: cykl obrazów z Tatr, cykl pasteli „Skarby wawelskie“, szereg znakomitych portretów, wreszcie „Tekę“ autolitografji i fluofort. W Muzeum narodowym znajduje się jego „Krucyfiks królowej Jadwigi“, malowany 1897 r., zaś Warsz. tow. z. sz. p. portret Kurzawy.

Wygrzywalski Feliks, wybitny malarz polski, * 1875 w Przemyślu. Studja odbywał w Monachjum. Maluje barwne widoki morskie, krajobrazy włoskie, wreszcie szereg kompozycji. Ważniejsze prace: „Wyzwolenie“ tryptyk (1905, nabyty do Muzeum we Lwowie); „Memento vivere“; „Pocałunek“; „Śmierć na kwiatach“; „Wędrowny poeta“; „Czerwony refleks“ (galerja nowożytna w Wiedniu) i in. Prócz tego zasila swemi rysunkami *Tyg. Illustr.*

Wyneken Ernest Fryderyk, filozof niemiecki, * 1840 w Bützfleth, † 1905 w Edesheim. Ważniejsze prace: „Das Ding an sich und das Naturgesetz der Seele, eine neue Erkenntnistheorie“ (1901) i „Das Naturgesetz der Seele und die menschliche Freiheit“ (1906). Zamiast kantowskiego „rzecz sama w sobie“(„Ding an sich“) **W.** wysuwa „Dynamonady“ jako ostateczne sprawdziany rzeczywistości, wychodząc z zasady, że w dziedzinie doświadczenia jedynie dusza występuje jako jedność niepodzielna. Ze swego stanowiska „prawa naturalnego duszy“ w oryginalny sposób rozpatruje rozmaite dziedziny wiedzy, sztuki oraz zagadnienia etyczne i społeczne.

Wyoming, stan płn.-amerykański (ob.), liczył w 1906: 103,673 m.; Polaków było 1908: około 10,000.

Wyrostek robaczkowy, ob. Zapalenie wyrostka robaczkowego *(appendicitis)*.

Wyrzykowski Stanisław, poeta i literat polski, * w Krolestwie, studja uniwersyteckie odbywał w Krakowie. Należał do pierwszych, którzy sformowali grupę t. zw. „Młodej Polski“ i wszedł do składu red. *Życia* krakowskiego, gdzie drukował poezje i artykuły literackie. Później prowadził dział literacki w *Słowie* warszawskim, a w Chimerze umieszczał poezje, pełne wirtuozowstwa formy, przepojone łagodną melancholją. Tłumaczył Fr. Nietzschego, między innemi „Dytyramby djonizyjskie“.

Wysłouch Antoni, napisał: „Ohyda wieku“ (Warszawa, 1904); „Mistrz z Nazaretu“ (1905); „W jaki sposób zapobiedz prostytucji“; „Z krainy ruin“ (t., 1906).

Wysłouch Bolesław, współczesny działacz ludowy w Galicji, rodem z Kobryńskiego powiatu, należał w 1874 do inicjatorów socjalizmu polskiego. Odsiedziawszy więzienie, wyjechał do Galicji i pierwszy, jako redaktor *Przyjaciela Ludu*, wywołał samodzielny ruch ludowy, potym wydawał miesięcznik *Przegląd Społeczny*; obecnie jest re-

daktorem *Kurjera Lwowskiego*. **W.** jest przytem zbieraczem pamiątek patryjotycznych, posiada bogaty zbiór portretów, medali, pierścieni i t. p. z czasów naszej historji porozbiorowej.

Wysłouch Izydor Kajetan, ob. Szech Antoni w II supl.

Wysłouch Juljusz, emigrant z 1831 r., zasiadał w Głównym zborze „Stowarzyszenia Ludu Polskiego“ (ob.) następnie w Paryżu był czynnym członkiem „Towarzystwa demokratycznego“ (ob.) oraz współpracownikiem pism demokratycznych polskich i dziennika francuskiego *Démocratie Pacifique*.

Wysłouchowa Marja, z *Boufałłów*, * w Inflantach Polskich, † 1905 we Lwowie. Wzięła gorący udział w rozpoczynającym się ruchu socjalistycznym w Polsce. Poślubiwszy *Bolesława Wysłoucha*, w Galicji wydawała pisemko ludowe, które u włościanek miało znaczne powodzenie i brała wogóle czynny udział w ruchu ludowym tamtejszym. Dziełko jej: „Za wolność“! wiele się przyczyniło do rozniecenia uczuć narodowych śród włościan w Galicji. Ważna też jest jej praca p. t. „Seweryn Goszczyński“ (Lwów, 1896).

Wysocka Stanisława, wybitna aktorka polska, * ok. 1875 w Warszawie. Rozpoczęła pracę sceniczną na prowincji, później występowała w Poznaniu, w l. 1902—11 w Krakowie, 1912 zaangażowana do nowego teatru w Warszawie przy ul. Oboźnej. Wyszła za mąż za lekarza Stanisławskiego. Kreowała role bohaterek w utworach Słowackiego, Wyspiańskiego, Przybyszewskiego, Szekspira, Ibsena, Hauptmanna, Hoffmansthala, Maeterlinka i in.

Wysocka Stanisława.

Grę jej cechuje głęboki tragizm, wysoka zdolność psychologicznego traktowania roli i wydobywania z niej cichych akcentów i niedomówień, w które obfituje szczególnie Ibsen.

Wysocki Antoni, literat polski, * 1872 w Hrehorowie w Galicji, gimnazjum oraz wydział prawny i filozoficzny ukończył w Krakowie. Był współpracownikiem *Polskiego Ludu*, *Krakusa* i in. Osobno wydał: „Dom zdrowia“ (1895) oraz powieści: „Namiętność“ (1897), „Aniołowie z gliny“ (1899), „Narodziny upiora“ (1903) i in.

Wysokowicz Włodzimierz, bakterjolog polski, * 1854 w Hajsynie, w gub. Podolskiej, † 1912 w Kijowie. Ukończył gimnazjum i uniwersytet w Charkowie. W 1882 został asystentem w Uniw. charkowskim, 1895 profesorem uniwersytetu w Kijowie. Delegowany przez rząd uczestniczył w badaniach nad dżumą międzynarodowej komisji w Bombaju, 1899 badał dżumę w gub. Astrachańskiej, w Kijowie prowadził walkę z cholerą.

Wyspiański Stanisław, znakomity poeta i malarz polski, † 28 listop. 1907 w Krakowie, pochowany na Skałce w grobach zasłużonych. Ogłosił nadto: „Bolesław Śmiały“, dramat w 3 akt. (Kraków, 1903); „Piast“, rapsod (*Krytyka*, 1903); „Achilleis“, sceny dramatyczne“ (Kraków, 1903); „Legienda“, wyd. II przerobione (t., 1904); „Noc listopadowa“, sceny dram. (t., 1904); „the Tragicall Historie of Hamlet, prince of Denmarke by W. Shakespeare. Według tekstu polskiego J. Paszkowskiego świeżo przeczytana i przemyślana“ (t., 1905); „Skałka“, dram. w 3 akt. (t., 1907); P. Corneilla „Cyd“, przekład (t., 1907); „Powrót Odysa“, dramat (t., 1907); „Sędziowie“, tragiedja (t., 1907); „Danjel“, dram. (t., 1908); „Akropolis, projekt na zabudowanie Wawelu“, z Wł. Ekielskim (t., 1908); po śmierci wyszły „Wiersze, fragmenty dramatyczne, uwagi“ (t., 1910). W poezji **W.** dążności „Młodej Polski“ znalazły najwyższe skrystalizowanie, nastrój epoki popozytywistycznej odbija ona najdoskonalej i najwszechstronniej zarówno pod względem treści, jak i formy oraz metody tworzenia. Współczesna gieneracja uznała w **W.** nietylko wielkiego poetę, ale i wieszcza narodowego, który przejął spadek po koryfeuszach romantyzmu. Żadnemu z poetów prócz Mickiewicza i w ostatnichczasach Słowackiego, nie poświęcono tylu studjów, rozpraw i przyczynków, co **W.** Z bogatej literatury o **W.** wyróżniają się: liczne studja St. Lacka i Ost. Ortwina w *Krytyce* krakowskiej (1904—09); I. Rosnera „Wyzwolenie **W.**“ (Kraków, 1903); W. Feldmana „O twórczości St. **W.** i St. Żeromskiego“ (t., 1904); J. Flacha „St. **W.**“ (Warszawa, 1908); J. Kotarbińskiego „Pogrobowiec romantyzmu“ (t., 1909); „A. Siedleckiego „St. **W.**“ (Kraków, 1909); K. Wróblewskiego „Legienda St. **W.**“ (Lwów, 1909); tegoż „Achilleis“ (t., 1909); St. Brzozowski „Legienda o Młodej Polsce“ (t., 1910); tegoż „St. **W.**“ (t., 1912).

Wyspiański Stanisław, (autoportret).

Wyzewa Teodor, literat francuski, napisał nadto: „Ecrivains étrangers“ (1896); „Nos maîtres“ (1897); „Beethoven et Wagner“ (1898); „le Roman contemporain à l'étranger“ (1900); „Peintres de jadis et d'aujourd'hui“ (1903); „les Maîtres italiens d'autrefois“ (1905); „Quelques figures de femmes aimantes et malheureuses“ (1906).

X.

Xanrof (pseud. *Leona Fourneau*), piosenkarz i komedjopisarz francuski, * 1867 r. w Paryżu. Adwokat z zawodu, tworzył popularne w Paryżu piosenki, które śpiewała Yvette Guilbert (ob. II supl.); prócz tego napisał szereg dowcipnych wodewilów i komedji.

Xenopol Aleksander Demeter, historyk rumuński, * 1847 w Jassach, habilitował się w Berlinie 1871 do prawa i filozofji. Był adwokatem, następnie prokuratorem, ostatecznie 1883 został profesorem historji rumuńskiej w Jassach. Ogłosił „Istoria Românitor“ (1888—93, 16 t.), obejmującą okres od 513 do 1859 r.; „Histoire de Roumains“ (1896), nagrodzona przez Ak. francuską; „les Principes fondamentaux de l'histoire“(1908, II w.); „Domnia lui Cuza-Vodă“ (1903, 2 t.). **X.** jest najbardziej wykształconym historykiem rumuńskim pod względem filozoficznym i metodycznym.

Xylander Henryk, gienerał bawarski, † 1905 w Monachjum.

Xyndas Spirydjon, kompozytor grecki, * 1812, † 1896 w Atenach. Napisał opery: „Dwaj rywale“; „Kandydat na posła“; „Anna Winter“; „Hrabia Juljan“. Stworzył też mnóstwo pieśni, nadzwyczaj melodyjnych i bardzo oryginalnych.

Y.

Yaki (japoń. *pieczony*), wypalane wyroby gliniane. Słowo **Y.** dodaje się do imienia artysty lub miejscowości, np. Kenza-Y. terakota z Kenzan, Seto-Y. wyroby kamienne z Seto i t. d.

Yamada Akiyoski, hr., generał i polityk japoński, * 1845 w Szoszu, † 1892. Syn samuraja (ob.), przystał do partji cesarskiej, walczył przeciwko Shogunsom, brał udział w wojnie restauracyjnej 1868—69. Został generałem i ministrem. Jako minister sprawiedliwości czuwał nad wykończeniem kodeksu karnego i procedury karnej i prezydował komisji, przygotowującej kodeks cywilny, handlowy i procedury cywilnej. W 1884 mianowany hrabią, 1890 członkiem Izby panów.

Yamagata Aritomo, mrg., marszałek japoński, * 1838 w Chôshû jako syn samuraja, odznaczył się w wojnie restauracyjnej 1868, walcząc po stronie partji cesarskiej, 1872 został generałem lejtenantem, 1873 ministrem wojny. Po pokonaniu powstania Satsumów w 1877, mianowany dowódcą gwardji cesarskiej i szefem sztabu generalnego 1878; 1884 otrzymał tytuł hrabiego. W 1885 powołany na ministra spraw wewnętrznych, 1889 na premjera gabinetu. Podczas wojny chińskiej 1894 jako marszałek dowodził pierwszą armją i odniósł zwycięstwo pod Ping-Yang w Korei; 1895 otrzymał tytuł margrabiego. W l. 1898—900 był ponownie premjerem gabinetu, poczym szefem sztabu generalnego.

Yeats William Butler, poeta irlandzki, * 1865 w Dublinie. Był współpracownikiem pism londyńskich; wydał oddzielnie: „the Wanderings of Oisin“ (1889); „Poems“ (1895); „the Secret Rose“ (1897); „Ideas of Good and Evil“ (1903). „the King's Threshold“ (1904). **Y.** czynił usiłowania, by stworzyć teatr narodowy w Irlandji. Należy do przywódców szkoły gaelskiej.

Yencesse Owidjusz, medaljer francuski, * 1869 w Dijon. Za swoje oryginalne i piękne prace otrzymał wiele nagród, wykonał między innemi medaljon państwa Curie.

Yi-Hyeung, cesarz koreański, ob. Li-Hsi w II supl.

Yi-Syek, cesarz koreański, * 1874 w Seulu, po przymusowej abdykacji ojca, Yi-Hyeunga, 1907 został wprowadzony na tron przez Japończyków. W czerwcu 1910 po aneksji Korei nawet formalnie przestał być cesarzem i zmuszony był do przelania swoich praw zwierzchniczych na cesarza japońskiego.

Yonge Karolina Marja, powieściopisarka angielska, † 1901.

York, miasto w Anglji (ob.), w 1909 liczył 87.004 m.

York Jerzy Fryderyk, książę, został królem angielskim (ob. Jerzy V).

Ysaye Teofil (nie Teodor, jak w gł. dziele), muzyk belgijski.

Ysendyck Juljusz, architekt belgijski, * 1836 w Paryżu, † 1901 w Brukselli. Po mistrzowsku odrestaurował wiele starych zabytków architektury i wykonał szereg pięknych budowli w stylu renesansu flamandzkiego; był członkiem Ak. belgijskiej.

Yterb, Yb, pierwiastek chemiczny metaliczny z rodziny metali ziem rzadkich grupy ytru, c. atamowy 172 wobec tlenu=16; występuje w minerałach ytrowych; jak ytr (ob.) daje tylko widmo iskrowe; tlenki i sole Yb są bezbarwne. W ostatnich czasach Auer von Welsbach miał rozłożyć Yb na dwa pierwiastki: aldebaran, Ad, z c. atamowym 172·90 i kasiop, Cp, z c. at. 174·23 (ob.).

Ytr Y, pierwiastek chemiczny (ob.) z rodziny metali ziem rzadkich grupy ytru; c. atomowy 89·0 wobec tlenu=16. **Y.** metaliczny spala się

w powietrzu na tlenek, Y_2O_3 (ziemię ytrową), proszek biały lub żółtawobiały, nietopliwy, używany do elektrożarowych lampek Nernsta.

Yuan-Szi-Kai (*Juanszikaj*, ob. I supl.), chiński generał i mąż stanu, w wrześniu 1907 przez cesarzową wdowę powołany był na prezesa Wajwubu (ministerjum spraw zagranicznych) i jednocześnie został członkiem Najwyższej rady. Od tej chwili zaczęły się przeciw niemu intrygi dworskie. Nie osiągały one żadnego skutku za życia cesarzowej; regient też początkowo obdarzał względami **Y.**, nadając mu tytuł starszego opiekuna następcy tronu. Nagle w styczniu 1909 **Y.** otrzymał dymisję i rozkaz udania się w strony ojczyste „dla leczenia się z reumatyzmu“. Działalność reformatorska **Y.** po za reorganizacją armji na wzór europejski, wyraziła się w przeprowadzeniu edyktu, zakazującego palenia opjum (list. 1906), wysłaniu komisji do Europy dla studjów, utworzeniu nowej Rady stanu *(Tsi-tszeng-yuan)*, jako instytucji przygotowawczej do zgromadzenia narodowego (wrzesień 1907) oraz w edyktach, wprowadzających jednostajny system monetarny, miar i wag. Kiedy w 1911 wybuchła w Chinach rewolucja (ob. Chiny w Uzupeł.) i czyniła coraz większe postępy, bezradny regient ciągle ponawianemi edyktami zapraszał **Y.** do powrotu do stolicy. **Y.** za każdym razem odpowiadał, że „jeszcze nie wyleczył się z reumatyzmu i nie może tak prędko chodzić, jak tego sprawy państwa wymagają“. Ostatecznie postawił regientowi warunki bardzo ciężkie, a gdy regient je przyjął, powrócił jako dyktator do stolicy 13 listopada 1911; 16 listopada sformował własny gabinet. Dn. 6 stycznia 1912 przechodzą na **Y.** pełnomocnictwa regienta, 15 stycznia wykonano nań zamach, pomimo trzech rzuconych bomb ocalał; zamach podobno inspirowany był przez sfery dworskie. **Y.** próbował opanować rewolucję, a gdy to okazało się niemożliwe, zmusił dynastję do abdykacji, ratując jej życie i majątek w ten sposób. Dn. 13 lutego mianowany był edyktem cesarskim „organizatorem pełnomocnym rzeczypospolitej“. Tymczasowy prezydent rzeczypospolitej Chińskiej, dr. Sunjantsen (ob.), uznając wyjątkowe zdolności **Y.** jako administratora, zrzekł się swej godności na korzyść **Y.** w lutym 1912; zgromadzenie w Nankinie przesłało **Y.** nominację na prezydenta 15 lutego 1912. Dn. 10 marca odbyła się w Pekinie instalacja **Y.**, jako tymczasowego prezydenta rzeczypospolitej Chińskiej (ob. nadto Chiny w Uzupeł.).

Yver Koletta, (właściwe nazwisko *Antoinette Huzard* z domu *Bergevin)*, powieściopisarka francuska, * 1874 w Segré. Napisała: „les Cervelines“ (1903); „Comment s'en vont les reines“ (1905), nagrodzona przez Akademję; „Princesses de sciences“ (1907) i in. Utwory jej, trzymane w tonie umiarkowanego feminizmu, odznaczają się wielkiemi zaletami literackiemi.

Yxart Józef, pisarz kataloński, * 1853, † 1895, wsławił się jako poeta i beletrysta, głównie jednak jako krytyk modernistyczny. Cała jego produkcja twórcza pisana po katalońsku, gdy krytyki w języku kastylskim. Od 1885—90 corocznie ogłaszał przegląd literacki za rok ubiegły: „el Ano pasado“. Szczególnie wartościowa jest praca **Y.** o hiszpańskiej twórczości dramatycznej XIX w. „el Arte escenico en Espana“ (1894—1896, 2 t.), poświęcona rozbiorowi poglądów estetycznych. Zbiorowe wydanie utworów katalońskich ukazało się p. t. „Obres catalones“ (Barcelona, 1896).

Z.

Zabajkalski obwód (ob.), na obszarze 613,475 klm. kw. w 1908 liczył 745600 m.; w 1897 na 672037 m. było: 66·8% Rosjan, 27·2% Burjatów, 4% Tunguzów; 66.3% prawosławnych, 25·8% lamaitów, 0·6% szamanistów, 1·2% żydów, 0·5% mahometan; Polaków osiadłych 1,565. Główne miasto, Czyta, 16,627 m.

Zabłocki Tadeusz Łada, uczeń Wileńskiej Akademji medyko-chirurgicznej, zesłany z powodu sprawy Konarskiego na Kaukaz, ujawnił zdolności poetyckie. Próbował też pisać po białorusku.

Zaborowski Zygmunt, antropolog polsko-francuski, ogłosił nadto: „Jak rozwiązano kwestję pochodzenia ludów Aryjskich Azji“ (przekład, *Światowit*, Warszawa, 1907).

Zacharias Retor *(Z. Scholastikus)*, pisarz kościelny, * w Majumie koło Gary (Palestyna), † prz. 563, w Aleksandrji studjował sztuki piękne, w Berytos prawo, 527 został księdzem, 536 biskupem Mityleny. Napisał między innemi: „Historję kościelną“ (wydana w Lipsku 1899) i „Żywot patrjarchy Severusa z Antjochji“ (wyd. w Paryżu 1903).

Zacharjasiewicz Jan Chryzostom, powieściopisarz polski, † 1906 w Krzywczy nad Sanem.

Zachodnia Australja, państwo należące do Związku australskiego, liczyła 1909: 270,777 m. Dochody wynosiły 1909: 3,816,271 f. szt., wydatki 3,906,839 f. szt. Do głównych produktów gospodarstwa rolnego należy: pszenica (1909: 2460823 buszli z 285,011 akrów) i owies (739,303 buszli z 59,461 akrów). Eksploatacja złota dała w 1908: 1,647,911 uncji wartości 6,999,882 f. szt., srebra 168,455 uncji wartości 18,877 f. szt. W 1908 wartość handlu przywozowego wynosiła 6,178,197, wywozowego 9,518,020 f. szt., ostatni dotyczył głównie złota i rud. W 1906 powstała nowa stacja dla międzynarodowych badań wyżyn podbiegunowych. Departament *of Land and Lurveys* wydał nową mapę o skali 1:1,584,000 (Perth, 1906).

Zachodnie Indje. W posiadłościach europejskich **I. z.** (z wyjątkiem zaburzeń na Guadelupie w 1910) pokój nie był zakłócony; również polepszyły się stosunki gospodarcze, mianowicie na angielskich Małych Antyllach. Dn. 15 stycznia 1907 miało miejsce trzęsienie ziemi w Kingston. Skutki wybuchu wulkanicznego z 1902 na Martynice i St. Vincent powoli znikały; port St.-Pierre znów stał się postojem dla okrętów, miasto jednak nie odbudowało się, powstał jedynie hotel dla podróżnych. Stosunki gospodarcze i polityczne ob. przy poszczególnych wyspach (Kuba, Haiti i t. d.). Po wybuchu wulkanu na Martynice okolice te zwróciły na siebie powszechną uwagę badaczy i w tym czasie powstał cały szereg prac, dotyczących **I. z.** pod względem geologicznym, etnograficznym i gospodarczym. Por. A. Lacroix „la Montagne Pelée après ses éruptions“ (1908); D. Bellet „les Grandes Antilles“ (1909); P. Chemin Dupontès „les Petites Antilles“ (1909).

Zachorowski Stanisław, dr., historyk polski, napisał: „Węgierskie i polskie osadnictwo Spiżu do połowy XIV w.“ (Kraków, 1909); „Sądy synodalne w Polsce“ (t., 1911).

Zaczyński Lucjan, był wybrany do składu pierwszej Centralizacji Polskiego Towarzystwa Demokratycznego.

Zagrzeb (ob.), w 1909 liczył 78,932 m.; na uniwersytecie w **Z.** było w 1908: 1,464 słuchaczy.

Zahle Karol Teodor, duński prawnik i polityk, * 1866 w Roskilde. Redaktor i współpracownik pism, od 1895 członek *Folkenthingu*, początkowo należał do lewicy reformistycznej, 1905 przeszedł do grupy radykalnej i stanął na jej czele. W l. 1909—10 był premjerem gabinetu i ministrem sprawiedliwości, ustąpił po porażce

własnej partji na wyborach. Z prac jego najważniejsza: „Den danske Husmand“ (1901).

Zahn Ernest, poeta i powieściopisarz szwajcarski, * 1867 w Zurychu, był kelnerem, jest właścicielem restauracji w Göschenen, od 1908 prezesem Rady kantonalnej w Uri. W znakomitych swych powieściach **Z.** łączy niezwykłą siłę i wielkie poczucie prawdy z polotem poetyckim. Ważniejsze z wielokrotnie przedrukowywanych powieści: „Erni Behaim“ (1899); „Albin Indergond“ (1901); „Die Clari-Marie“ (1904); „Lukas Hochstrassers Haus“ (1907) i in. Napisał też tom poezji „In den Wind“ (1894), dramat „Sabine Rennerin“ (1899) i kilka tomów opowiadań; jak: „Helden des Alltags“ (1905), „Firnwind“ (1906) i t. d.

Zahn Teodor, teolog niemiecki, profesor uniw. w Erlangen, 1909 przeszedł w stan spoczynku.

Zahorski Władysław, lekarz i literat polski, * 1858 w Święcianach gub. Wileńskiej, gimnazjum ukończył w Permie, uniwersytet w Moskwie, do 1892 urzędował na Uralu, później był inspektorem stacji wileńskiego Pog. ratunkowego. Prócz rozpraw historycznych i lekarskich w czasopismach ogłosił: życiorysy bisk. Strojnowskiego i J. Titiusa („Album zasł. Polaków“); „O Mickiewiczu, wspomn. kowieńskie“ („Ks. zbiorowa“, 1898); „Troki i zamek Trocki“; „Katedra wileńska“ (Wilno, 1904).

Zahrtmann Chrystjan, malarz duński, *1848 w Rönne. Główniejsze obrazy: „Śmierć królowej Amelji“ (1882, muz. w Kopenhadze); „Leonora Ulfeld w więzieniu“ (1889); „Małżeństwo mistyczne“ (1900) i in.

Zaimis Aleksander, grecki mąż stanu, * 1855 w Atenach, studja odbywał w Niemczech i Paryżu; po raz pierwszy obrany do parlamentu w 1881. W 1890 w gabinecie Delyannisa (ob.) został ministrem sprawiedliwości, wkrótce potym ministrem spraw wewnętrznych; ustąpił 1892 wraz z całym gabinetem. W 1895 obrany został prezesem parlamentu. Po wojnie 1897 r. i dymisji Rallisa (ob.) stanął na czele rządu i objął tekę ministra spraw zewnętrznych; wkrótce rozwiązał Izbę i, nie otrzymawszy większości przy nowych wyborach, podał się do dymisji. Utworzył partję konserwatywną; w l. 1901—03 znów był premjerem i ministrem spraw zewnętrznych. Dn. 30 września 1906 został mianowany nadkomisarzem Krety na miejsce ks. Jerzego.

Zając Grzegorz, dzielny żołnierz w 1831 r., został rozstrzelany w 1833 r., za uczestnictwo w wyprawie Józefa Zaliwskiego.

Zakaspijski obwód (ob.), w r. 1908 liczył 415,700 m. Główne miasto, Aschabad, 19,426 m.

Zakopane (ob.), w 1910 liczyło 7,928 m., gdy w 1900—5,600. Por.: „Zakopane i Tatry, kalendarzyk tatrzański“ (Kraków, 1905); „Zakopane i jego okolice“ (Warszawa, 1905); „Krótki przewodnik po **Z.** i okolicy“ (1911); „Zakopane“ (wyd. Komisji klimatycznej); nadto ob. „Tatry“.

Zakrzewski Adam, ekonomista i etnograf polski, w 1908 mianowany został naczelnikiem biura statystycznego w magistracie warszawskim.

Zakrzewski Ignacy, fizyk polski, * 1860 r. w Tarnopolu, jest profesorem fizyki eksperymentalnej we Lwowie. Ogłosił: „Wojciech Urbański“ („Wiad. mat.“, 1904).

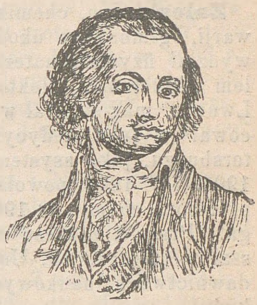

Zakrzewski Ign. Wyss.

Zakrzewski Ignacy Wyssogota, prezydent m. Warszawy, ob. art. w gł. dziele.

Zakrzewski Konstanty, fizyk polski, ukończył uniwersytet w Krakowie, gdzie został asystentem przy katedrze fizyki. Ogłosił szereg rozpraw w *Kosmosie* oraz w „Rozpr. Ak. Um.“ jak: „O położeniu osi optycznych w cieczach odkształcanych“ (1904); „O kierunkach głównych w cieczach, łamiących światło podwójnie wskutek ruchu“ (1906) i in.

Zakrzewski Stanisław, historyk polski, brat poprzedniego, * 1874 w Warszawie, gimnazjum ukończył tamże 1893, studja wyższe odbywał w Krakowie 1893—97, doktorat otrzymał 1900. W 1903 habilitował się do historji Polski w Krakowie, 1905 przeniósł się do Lwowa, 1907 mianowany profesorem historji Polski tamże. Bierze udział w życiu publicznym, jest członkiem Rady miejskiej. Szereg rozpraw, poświęconych dobie piastowskiej drukował w „Ropr. Ak. Um.“ i „Sprawozd. Ak.“ Osobno wydał: „Najdawniejsze dzieje opactwa cysterskiego w Szczyrzycu“ (Kraków, 1900); „Zagadnienia historyczne“ (Lwów, 1908).

Zakrzewski Wincenty, historyk polski, ogłosił nadto: „Historja powszechna“: „Hist. starożytna“ (1903, II wyd.), „Hist. nowożytna“ (1905, II wyd.), „Hist. wieków średnich“ (1908, V wyd.).

Zakrzewski Z., dr., numizmatyk polski, napisał: „Studja do numizmatyki XI w.: „O denarach Adelheidowych“ (Kraków, 1904), „Monety średniowieczne wykopane w Ostrowie nad Gopłem“ (t., 1905).

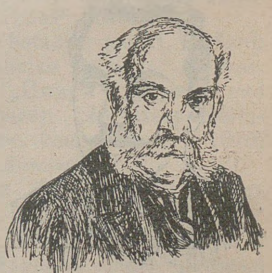

Zaleski Filip.

Zaleski Filip, polityk polski, † 1911 r. w Truskawcu w Galicji. Na stanowisku ministra dla Galicji wytrwał do upadku gabinetu Taaffego w lutym 1893. Jako minister brał wybitny udział w sprawie odpisania

długu indemnizacyjnego Galicji. W 1894 został wice-prezesem, a po śmierci Benoita prezesem Koła polskiego. Za gabinetu Badeniego **Z.** ustąpił ze stanowiska prezesa Koła, zrezygnował też z mandatu do Rady państwa. Wtedy powołano go do Izby panów, jako członka dożywotniego.

Zaleski Jan, chemik polski, * 1869 w Kalwarji, gimnazjum ukończył w Warszawie 1886, wydział fizyczno-matemateczny ze złotym medalem 1892 tamże, doktoryzował się z chemji we Lwowie, magistrował w Petersburgu 1912 r. Pracował w Inst. medycyny doświadczalnej w Petersburgu, jako asystent Nenckiego, w l. 1894—1904. W 1904 powołany został do Dublan na profesora chemji, w 1907 powrócił do Petersburga. Prace z zakresu chemji fizjologicznej ogłaszał w „Rozpr. Ak. Um." w Krakowie oraz wydawnictwach naukowych rosyjskich i niemieckich.

Zaleski Józef Bohdan, poeta polski (ob.). Djonizy Zaleski wydał „Korespondencję J. B. **Z.**" (Lwów, 1905, 5 t.).

Zaleski Konstanty, uczeń uniwersytetu wileńskiego, wyemigrował w 1831 r. Był węglarzem i należał do wyprawy sabaudzkiej 1834. W 1834 został wybrany do pierwszego komitetu Młodej Polski. Następnie należał do Zjednoczenia.

Zaleski Leon, uczeń uniwersytetu wileńskiego. Węglarz, następnie wyznawca zasad Młodej Polski, był jednym z pierwszych założycieli węglarstwa w Galicji, następnie członkiem naczelnego zboru Stow. Ludu Polskiego (ob.). Schwytany w 1838 r. i okrutnie dręczony w śledztwie, † 1840 w szpitalu więziennym w Wiśniczu.

Zaleski Marcin.

Zaleski Marcin (ob.). W Tow. z. sz. p. urządzono zbiorową wystawę prac **Z.** Dwa obrazy jego: „Kościół po-Pijarski w Warszawie" i „Zamek" zostały przez H. Konica ofiarowane do zbiorów Towarz. z. szt. [p.

Zaleski Wacław, mąż stanu galicyjski, syn ministra i namiestnika Galicji *Filipa* **Z.**, * 1868 we Lwowie, wydział prawny ukończył w Wiedniu. Był szefem sekcji w ministerjum rolnictwa, pracował jakiś czas w namiestnictwie Dolnej Austrji, Wiedniu, Badenie i Lwowie; z wysokim awansem przeszedł do Wiednia, gdzie był gorliwym orędownikiem rolnictwa. W styczniu 1911 został ministrem dla Galicji, a 22 listopada 1912 austrjackim ministrem skarbu.

Zaleski Wacław.

Zalewski Józef, uczestnik 1863 r. i sądownik polski, * 1842 w Kaliszu, † 1912 w Warszawie. Mając lat 20 wziął udział w powstaniu 1863 r., uczestnicząc w 18 bitwach. Dwukrotnie internowany w Ołomuńcu, 1864 wyemigrował zagranicę i w Gandawie odbył studja inżynierskie. Po amnestji powrócił do kraju i rozpoczął aplikację w sądzie. W 1876 mianowany sędzią w Siedlcach, 1890 został rejentem w Warszawie.

Zalewski Kazimierz, dramaturg polski, napisał nadto sztuki: „Syn" (1895); „Łotrzyca" (1896); „Swaty lichwiarskie"; „Ogniwa" (1898); „Amerykanin". Jest dyrektorem teatru Małego w Warszawie.

Zalewski Władysław, poeta polski, * 1877 w Kaliszu, nauki średnie pobierał tamże. Utwory swe drukował: w *Ateneum*, *Tyg. Ilustr.*, *Kurj. Warsz.*, *Nowej Gazecie*. Osobno wydał: „Ciche pieśni" (Warszawa, 1898); „Dziad", poemacik (t., 1900); „Skrzydła wichrowe" (t., 1902); „Pieśń Ormuzda" (t., 1907); „Ku gwiazdom" (t., 1910).

Zaliwski Józef, naczelnik wyprawy do Polski w 1833 r., * 1797 na Litwie, † 1855 w Paryżu, wstąpił do wojska polskiego w 1819, był czynny w dn. 29 listopada 1830, zasłynął w 1831 jako dzielny partyzant. Opisał swoje działania w dziełku, wydanym w Paryżu w 1833, p. t. „Rewolucja polska 29 listopada 1831 r." Po wycofaniu się z Kr. Polskiego 1833, uwięziony w Galicji, przebył nader ciężkie więzienie we Lwowie i Kufsteinie. Rewolucja wiedeńska 1848 otworzyła mu bramy więzienne. Por. B Limanowski „Szermierze wolności" (Kraków, 1911).

Załęski Stanisław, historyk kościelny, ksiądz ze zgromadzenia Jezuitów (ob.), * 1843 w Krakowie, † 1908 w Nowym Sączu; wstąpił do zakonu 1857. W 1864 został nauczycielem historji literatury polskiej w konwikcie jezuickim w Tarnopolu. Był nadto współpracownikiem: „Encykl. Kościel.", *Czasu*, *Gaz. Narodowej*, *Przegl. lwowskiego*, *Misji kat.* i *Przegl. powsz.* W 1906 wydał piąty i ostatni tom swej pracy „Jezuici w Polsce".

Załęski Stanisław.

Załęski Witold, statystyk polski, † 1908 r. w Warszawie, wydał nadto: „Z statystyki porównawczej Królestwa Polskiego. Ludność i rolnictwo" (Warszawa, 1908).

Załoziecki Roman, technolog polski, profesor nadzwyczajny politechniki i Ak. handlowej we Lwowie oraz kierownik stacji doświadczalnej dla przemysłu naftowego, ogłosił: „O nitrowaniu ni-

żej wrących frakcji ropy galicyjskiej“ („Rozpr. Ak. Krak.“, 1903); „Nafta i wosk ziemny“ (Lwów, 1907); nadto artykuły w *Chem. polskim.*

Zamacois Ludwik Miguel, humorysta i poeta francuski, * 1866 w Louveciennes. Był feljetonistą w *Journal Amusant* i *Gaulois*, wystawił szereg *revue.* Oddzielnie wydał: „le Vélocipède á travers les âges“ (1893); „Articles de Paris“ (1900); „Redîtes-nous quelque chose“ (1906) i in.; sztuki teatralne „Bohémos“ (1904); „le Gigolo“ (1905); „les Bouffons“ (1907) i t. d.

Zamboni Filip, poeta i uczony włoski, * 1830 w Trjeście, † 1910 w Wiedniu, 1849 stał na czele legjonu akademickiego rzymskiego; był docentem literatury włoskiej na politechnice wiedeńskiej. Napisał dramaty historyczne: „Bianca della Porta“; „Roma nel Mille“; „Sotto i Flavj“; ze studjów nad Dantem: „Gli Ezzelini, Dante e gli schiavi“ (1902) i in.

Zamboni Giuseppe, fizyk włoski, * 1776 w Weronie, † 1846 tamże, gdzie był profesorem fizyki w liceum. **Z.** wynalazł stos galwaniczny suchy (ob. **Z.** stos).

Zamenhof Ludwik, lekarz, twórca języka „esperanto“, * 1859 w Białymstoku, gimnazjum ukończył w Warszawie 1879, uniwersytet tamże 1884. Od 1886 praktykuje jako okulista w Warszawie. Wydał gramatykę i pierwszy słownik jęz. „esperanto“ (1887); następnie obszerniejsze słowniki i tłumaczenia dzieł z różnych języków na „esperanto“. Historji powstania „Esperanta“ poświęcił pracę „El la historio de esperanto“.

Zamfiresco Duilius, rumuński poeta i literat, * 1858 w Plaginesti. Oddał się karjerze dyplomatycznej, został pierwszym sekretarzem legacji rumuńskiej w Rzymie. Napisał: „Bez tytułu“, poezje; „W obliczu życia“, powieść; kilka zbiorów nowel i t. d.

Zamojski Aleksander, wydawał potajemnie w 1861 r. pisemko *Sternik.*

Zamojski Andrzej (ob.). Pamiętnik An. **Z.** o czasach powstania listopadowego p. t. „Moje przeprawy“ (1830—31) wydał A. Krausbar (Kraków, 1906, 2 t.).

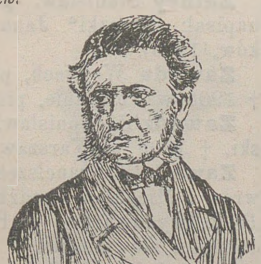

Zamojski Andrzej.

Zamojski hr. Władysław, adjutant W. Księcia Konstantego, na emigracji w stronnictwie ks. Czartoryskiego był moralnym przewódcą.

Zamorski Jan, polityk polski, * 1874 w Głogowcu, gimnazjum ukończył w Jarosławiu, uniwersytet w Krakowie, jest nauczycielem gimnazjum realnego w Tarnopolu. Zakładał po wsiach czytelnie i stowarzyszenia współdzielcze. Wiceprezes podolskiej filji Tow. szkoły ludowej, prezes Sokoła w Tarnopolu (1902—06), ogłosił szereg nowel i literacko-historycznych rozpraw. Do Rady państwa obrany 1907.

Zamość (ob.), w 1909 liczył 14,213 m., w tym 9,008 żydów, 5,095 katolików, 110 prawosławnych. W powiecie Zamojskim na 146,456 m. w 1909 było: 110,560 katolików, 19,337 żydów, 16,541 prawosławnych, 18 protestantów. W 1906 ubyło prawosławnej ludności 14,644; w 1907 % prawosławnych wynosił 10·9% względnie 9·5% (podług Wiercieńskiego), gdy w 1897 — 20·3%, natomiast % katolików w 1907—76·2%, w 1897 67·4%.

Zanella Giacomo, poeta i historyk literatury włoskiej, † 1888 w Cavazzale.

Zangwill Izrael, pisarz angielski, * 1864 w Londynie, tworzył wiersze, sztuki jednoaktowe, szkice, nowele i powieści. Z ostatnich ważniejsze: „Blind childern“ (1903); „the Master“ (1895); „Mantle of Elijah“ (1906) i in. Jest niezrównanym malarzem Ghetta londyńskiego, te utwory jego przełożone są prawie na wszystkie języki europejskie: „Childern of the Ghetto“ (1892), „the King of Schnorrers“ (1894), „Dreamers of the Ghetto“ (1898), „Ghetto Tragedies“ (1906). Obok wielostronnej działalności beletrystycznej prowadzi gorącą agitację sjonistyczną i pracuje w stworzonej przez siebie organizacji „Iewish Territorial organization“, która pragnie osiedlić Żydów na terytorjum autonomicznym po za Palestyną, (ob. Terytorjaliści w II supl.). Na polski przełożono „Marzyciele Ghetta“ (Brody, 1905).

Zankow Dragan, polityk bulgarski, † 1911 w Sofji. Za dyktatury Stambułowa przebywał w Petersburgu i otrzymywał pensję od rządu rosyjskiego. Po śmierci Stambułowa powrócił do Bulgarji, wszedł ponownie do Sobranja 1903, gdzie przez pewien czas był prezesem.

Zanzibar (ob.), od 1890 protektorat angielski, w 1908 razem liczył 236,000 m., w tym około 10,000 Arabów rolników, 200 Europejczyków, 1,000 z Indji angielskich. Stolica również **Z.** 1908: 55,750 m. W 1908 przywóz wynosił 969,841 f. szt.; wywóz 977,628 f. szt. W 1902 sułtanem został Seygud Alibin Hamoud Mohamed (* 1885); od 1891 nad rządami sułtana sprawuje kontrolę minister rezydent angielski (ob. nadto w II supl. Angielska Afryka wschodnia). Por. Lyne, „Zanzibar in Contemporary Times“ (1906).

Zapałowicz Hugo, botanik polski, ogłosił: „Conspectus florae Galiciae criticus“ (Rozpr. Ak. krak.“, 1904—10); „Uwagi krytyczne nad roślinnością Galicji“ (tamże); „Ze strefy roślinności karpackiej“ („Spraw. kom. fizjogr.“, 1910) oraz szereg rozpraw w *Kosmosie.*

Zapolska Gabrjela z *Piotrowskich*, wybitna powieściopisarka polska, 1901 wystąpiła z teatru, prowadzi stale feljeton w *Słowie polskim* p. t. „Przez moje okno“. Napisała nadto powieści i zbiory nowel: „Sezonowa miłość“, „Jesiennym

wieczorem“ (1905); „Rajski ptak“ (1906); „Córka Tuśki“ (1907); „Pani Dulska przed sądem“ (1908); „O czym się nie mówi“ (1909); „Szaleństwo“ (1910); „Śmierć Dulskiego Felicjana“ (1911); utwory sceniczne: „Żabusia“ (1896); „Małka Szwarcenkopf“ (1897); „Jojne Firułkes“ (1899); „Ahaswer“ (1901); „Tresowane dusze“ (1902); „Nieporozumienie“ (1903); „Moralność pani Dulskiej“ (1907); „Skiz“ (1909); „Panna Maliczewska“ (1910); „Kobieta bez skazy“ (1912) i in.; pod pseud. *J. Maskoff* nadto dramaty: „Sybir“, „W Dąbrowie Górniczej“, „Car jedzie“; powieści: „A gdy w głąb wnikniemy“ (1904), „Pan policmajster Tagiejew“ (1905).

Zara (ob.), w 1910 liczyła 14,376 m.

Zara-Jakob, filozof abisyński, * 1600 w Aksumie, † 1693 w Enfrazie, był duchownym abisyńskim. Od chwili gdy zetknął się z misjonarzami portugalskiemi zmienił dawne poglądy i wierzenia, ale też i krytycznie odniósł się do nauk misjonarzy. Ten punkt wyjścia posłużył mu do stworzenia własnego systemu religijno-filozoficznego, który przypomina współczesnych deistów angielskich. Por. Littman „Philosophi Abessini“ (1904).

Zara-Jakob Konstanty, abisyński cesarz i pisarz, * 1434, † 1468. Walczył z powodzeniem z muzułmanami i opornemi wasalami własnemi. Wprowadził szereg reform państwowych i kościelnych, ostatnim poświęcił dzieło „Księga świata“; napisał prócz tego „Księgę hymnów“; popierał literaturę, budował kościoły, zakładał bibljoteki. Przytym wszystkim odznaczał się okrucieństwem: wydał na tortury i śmierć swych synów za sympatję dla pogaństwa, zamordował jedną z żon swoich. Przebywał w ponurym zamku w okolicy Szoa, trawiąc życie w samotności śród praktyk religijnych i krwawych egzekucji.

Zarański Jan, polityk polski, * 1866 w Krakowie, gdzie ukończył wydział prawny, następnie Inst. górniczy w Leoben, był przewodniczącym rewiru górniczego drohobyskiego, później nadradcą górniczym. Do Rady państwa obrany 1907 r.

Zaremba Karol, architekt polski, * 1846 w Krakowie, † 1897 tamże. Studja odbywał w Krakowie, następnie w Berlinie. Pracował przy budowie nowego pałacu w Poczdamie oraz berlińskiej Izby panów, 1870—71 kierował przebudową tego gmachu. W 1875 został architektem Wydziału krajowego i wystawił w Krakowie wiele gmachów publicznych oraz szereg kamienic prywatnych. **Z.** otrzymał kilka nagród konkursowych; był radcą m. Krakowa i członkiem dyrekcji Tow. przyj. szt. p.

Zaremba Stanisław, matematyk polski, * 1863 w Romanowce gub. Kijowskiej, 1886 uzyskał dyplom inżyniera w Peterburgu, 1888 licencjat w Paryżu, 1889 doktorat tamże, 1894 został *agrégé des mathematiques* tamże, 1900 profesorem uniwersytetu Jagiellońskiego. Prace swe ogłasza głównie w „Rozpr. Ak. Um.“, nadto w „Wiadomościach matemtycznych“ w Warszawie i „Sprawozdaniach koła mat. fiz.“ tamże; prócz tego drukuje rozprawy naukowe w językach obcych. Oddzielnie wydał: „Zarys pierwszych zasad liczb całkowitych“ (Kraków, 1907); „Liczbowe rozwiązanie zagadnienia Dirichleta i zagadnienia hidrodynamicznego“ (t., 1909); „Teorja wyznaczników i równań linjowych“ (t., 1909); „Arytmetyka teoretyczna“ (t., 1912).

Zarembski Marjan, polski malarz rodzajowy * 1860 r. w Opocznie. Kształcił się początkowo w Warszawie, potym w Monachjum. Ważniejsze prace: „Gęsiarka“; „Wnętrze stajni“; „Siew“ (nagr. medalem w Paryżu); „Lunatyczka“; „Odczynianie uroku“; „Przy tkaniu samodziału“, oraz kilka portretów. W 1900 osiadł w Częstochowie i oddał się zajęciom pedagogicznym.

Zarzycki Andrzej, malarz polski, * 1877 w Krakowie. Studja odbywał w Krakowie i Monachjum. Malował początkowo sceny sportowe. Od 1905 oddał się wyłącznie ilustracji, zasilając rysunkami *Świat* i *Tyg. Ill.* Wykonał też wiele inicjałów, winiet i okładek do wydawnictw ozdobnych.

Zasius (właściwie *Zäsi* albo *Zesy*) Ulrych, humanista niemiecki, * 1461 w Konstancji, † 1536 w Freiburgu w Bawarji Był doktorem prawa, od 1506 wykładał je jako profesor *legum* Zostawał w bliskich stosunkach z Lutrem, ale gdy ten zerwał z kościołem, **Z.** odsunął się od niego Napisał: „Questiones de parvulis Judaeorum baptisandis“ (1508); „Lucubrationes“ (1518); „Intellectus juris civilis singulares“ (1518); „Antinomiarum dissolutiones“; „In usum feodorum epitome“ (1535) i in. Po śmierci ukazały się wykłady o pandektach i „Reponsa“. Zbiorowe wydanie dzieł wyszło w Ljonie 1548, 1550, 1551 i Frankfurcie 1530—95. Por. R. Stintzing „Ulrich **Z.**“ (1857).

Zathey Stanisław, polski historyk literatury, napisał: „Fraszki“ Jana Kochanowskiego“ (Kraków, 1903).

Zawada Wojciech, pieśniarz z ludu, * 1872, † 1906 w Poroninie, pisał śliczne wierszyki.

Zawadzki Bronisław, literat i publicysta polski, † 1905 w Warszawie.

Zawadzki Franciszek Ksawery, był w 1838 wraz z Michałem Chodźką redaktorem czasopisma *Polak*, wydawanego w Paryżu i propagującego dążności słowiańskie.

Zawadzki Józef, lekarz polski i działacz społeczny, * 1865 w Warszawie, gdzie ukończył gimnazjum i wydział medyczny. W l. 1887—89 był ordynatorem kliniki terapeutycznej, od 1897 lekarzem szpitala św. Rocha. Należał do założycieli Pogotowia ratunkowego, którego prezesem jest obecnie, oraz do założycieli Tow. ochrony kobiet; od 1894 redaktor *Kroniki lekarskiej*, od 1903 „Bibljoteki lekarskiej“. Drukował artykuły w *Kur. Warsz.*, *Tyg. Illustr.*, *Kłosach*, *Ateneum*

i in. Oddzielnie wydał: „Zdrojowiska krajowe“ (1890); „Ważniejsze zdrojowiska“ (1897); „O trawieniu“ (1897); „Z nad Bałtyku“ (1896); „Dziesięciolecie Pog. ratunkowego“ (1907).

Zawichost (ob.), w 1906 liczył 5,690 m., w tym 2,224 katolików, 3,392 żydów.

Zawidzki Jan Wiktor Tomasz, chemik polski, * 1866 we wsi Włukach pow. Płockiego, 1884 ukończył szkołę realną w Warszawie, 1895 politechnikę ryską, 1900 uniwersytet lipski, w 1905 magistrował się w Petersburgu. W 1900 — 07 był asystentem, 1906—07 docentem w politechnice ryskiej, od 1907 jest profesorem w Dublanach. Prace naukowe **Z.** wchodzą głównie w zakres chemji fizycznej i historji chemji, osobliwie w Polsce; ogłasza je przeważnie w *Chem. polskim*, „Pracach mat.-fiz.“, „Zeitsch. f. physik. Chemie“, „Chemisches Zentralblatt“ i in.; prowadzi bibljografję prac chemicznych Polaków p. n. „Chemja polska w XX stuleciu“ (*Chem. polski* 1903—09); 1905—12 współpracował w Beilsteina „Handbuch der organischen Chemie“, 1910—12 w „Tables annuelles physico-chimiques“.

Zawiejski Mieczysław, Leon, rzeźbiarz polski, * 1856 w Krakowie. Ważniejsze prace: Pomnik Hausnera na cmentarzu we Lwowie; popiersie kard. Dunajewskiego na Wawelu; dekoracyjne figury w teatrze krakowskim; „Indjanin“; „Carmen“; „Safo“; „Za welonem“ i w. in. Otrzymał kilka nagród, medal złoty we Lwowie 1894 i wiele odznaczeń we Florencji, gdzie stale mieszka.

Zawiliński Roman, lingwista polski (ob.), * w Brzezinach (nie Brzeżanach, jak w gł. dz.), był na Uniw. wiedeńskim (nie wileńskim jak w gł. dz.). W 1902 mianowany został dyrektorem gimnazjum w Tarnowie, 1908 w Krakowie. Ogłosił nadto: „Gramatyka języka polskiego“ (Kraków, 1907); „Z kresów polszczyzny“ (t., 1912).

Zawistowska Kazim.

Zawistowska Kazimiera z *Jasieńskich*, wybitna poetka polska, * 1870, † 1902 w Krakowie. Utwory swoje drukowała w *Życiu*, *Nowym Słowie*, *Krytyce*, *Chimerze*. Po śmierci ukazał się tom „Poezji“ (Lwów, 1904). **Z.** należy do największych talentów „Młodej Polski“. Przepych wyobraźni wiąże się u niej z ogromną prostotą i szczerością a jednocześnie z ogniem namiętności i uniesień mistycznych, pogoda i słodycz z nieukojonym smętkiem. Poezja jej olśniewa rozległą skalą nastrojów, bogactwem barw, rzadkim skupieniem i wykwintem formy. Uzupełniały tę twórczość oryginalną przepyszne tłumaczenia z Baudelaire'a, Vielé-Griffina, Mockela, Samaina, Klingsora i in.

Zawisza Artur, * 1808 w wojew. Mazowieckim, † 1833, ukończył uniwersytet warszawski. Podczas powstania 1830 r. pisywał do *Kurjera Polskiego* i *Nowej Polski*, a następnie w szeregach wojskowych dosłużył się stopnia kapitana. W wyprawie 1833 r. wziął czynny udział i, raniony w boju, został schwytany i powieszony.

Zbierzchowski Henryk, pisarz polski, * 1881 we Lwowie, w 1898 otrzymał w Poznaniu nagrodę konkursową za dramat z życia Mickiewicza p. t. „Rok 1838“. Z innych jego prac ważniejsze: „Impresje“, poezje (Kraków, 1907); „Przed wschodem słońca“, powieść (Lwów, 1903); „Na złotej przełęczy“, powieść (t., 1904); „Baśnie“, poezje (t., 1906); „Malarze“, powieść (t., 1907); „Grający las“ nowele (t., 1908); „Literat“, powieść (Kraków, 1909); „Pająk“, nowele (Warszawa, 1911); „Stepowa panienka“, „Danga“ (t., 1912).

Zbierzchowski H.

Zduńska Wola (ob.), w 1909 liczyła 22,504 m., w tym 10,579 katolików, 7,297 żydów, 4,470 protestantów, 158 prawosławnych.

Zdziarski Stanisław, literat polski, * 1878 w Tarnopolu, na uniwersytet uczęszczał we Lwowie, doktorat uzyskał w Pradze. Był sekretarzem Tow. ludoznawczego, przez pewien czas redagował *Lud*, jest członkiem Komisji literackiej i antropol. Ak. Umiejętności. Prace etnograficzne ogłaszał w *Ludzie*, *Wiśle*, „Materjałach Ak. Um.“ i in.; z historji literatury i recenzje w *Słowie*, *Gaz. Polskiej*, *Muzeum*, *Przeg. powsz.*, *Książce*, i in. Oddzielnie wydał: „Pierwiastek ludowy w poezji polskiej“ (Lwów, 1901); „Bohdan Zaleski, studjum biogr. i literackie“ (t., 1902); „Szkice literackie“ (t., 1903); „Ludowość w poezji polskiej w XIX w.“ (Kraków, 1904); „Dżingis-Chan zmartwychwstały“ (t., 1906); „Bez nadziei jutra“ (t., 1907).

Zdziechowski Kazimierz, powieściopisarz polski, * 1875 w Rakowie w gub. Mińskiej, ukończył wydział prawny w Moskwie, obecnie gospodaruje w Rochowie. Napisał: „Fuimus“, (1900) pod pseud. *Jan Zdora*; „Przemiany“ (Warszawa, 1906, 2 t.); „Łuna“ (t., 1910); „Opoka“ (t., 1912); nowele drukuje w czasopismach.

Zdziechowski Marjan, polski historyk literatury (ob.), * 1861 w Nowosiołkach gub. Mińskiej, gimnazjum ukończył w Mińsku 1879, uniwersytet w Dorpacie 1883. Od 1908 jest profesorem zwyczajnym Uniw. Jagiellońskiego, od 1909 członkiem Ak. Umiejętności. Ogłosił nadto: „Poesis perniciosissima“ (Warszawa, 1903); „Die

Grundprobleme Russlands“ (Wiedeń, 1907); „Tat twam asi“ (t., 1910); „U opoki mesjanizmu„ (Lwów, 1912): „Wizja Krasińskiego“ (Kraków, 1912). **Z.** należy do składu redakcji krakowskiego *Świata Słowiańskiego*.

Zechenter Edmund, nowelista polski, napisał: „Szkice i nastroje“ (Kraków, 1904); „ Z chłopskiej niwy“ (t., 1909).

Zédé Karol, gienerał francuski, * 1837 w Paryżu, † 1908 w La Garde, w randze kapitana brał udział w wojnie francusko-niemieckiej 1870 r., był ciężko ranny, umknął z niewoli i dalej walczył. Gienerałem został 1887, dowódcą korpusu i członkiem Wyższej rady wojennej 1896, przeszedł w stan spoczynku 1902. Należał do wybitniejszych gienerałów francuskich.

Zedlitz und Neukirch Oktawjusz Atanazy, baron, polityk niemiecki, * 1840 w Kładzku. W 1871—74 był posłem do parlamentu Rzeszy, od 1876 do Sejmu pruskiego, gdzie stoi na czele frakcji wolnokonserwatywnej.

Zeeman Piotr, fizyk holenderski, * 1865 r. w Zonnemaire, od 1900 profesor fizyki w Amsterdamie. Prace jego wchodzą w zakres optyki i elektromagnetyzmu (ob. Zeemana objaw). W 1902 **Z.** wraz z Lorentzem (ob.) otrzymał nagrodę Nobla.

Zegadłowicz Emil, wydał: „Poezje“ (1908); „Poematy i poezje“ (1911).

Zeller Edward, filozof niemiecki, † 1908 r. w Stuttgardzie.

Zelwerowicz Aleksander, aktor polski, * 1878 r. w Lublinie. Kształcił się w gimnazjum w Warszawie i Orle, następnie w Szkole handlowej Kronenberga, potym w Szkole dramatycznej przy Tow. muzycznym w Warszawie, wreszcie w Uniw. gienewskim, gdzie studjował nauki społeczne. Na scenę wstąpił 1901 w Łodzi, w l. 1902—09 przebywał w teatrze krakowskim, po czym przez $3^1/_2$ lata był dyrektorem teatru łódzkiego; w 1912 zaangażowany został do nowego teatru w Warszawie przy ul. Oboźnej.

Zelwerowicz Al.

Zembaczyński Antoni, malarz polski, * 1858, kształcił się w Krakowie. Ważniejsze prace: „Pierwsza wyprawa Bolesława Krzywoustego“; kilka portretów rektorów uniwersytetu w Krakowie; obrazy rodzajowe: „Hulaj dusza“, „Pod sekretem“, wreszcie wiele obrazów religijnych dla kościołów prowincjonalnych w Galicji.

Zemp Józef, szwajcarski mąż stanu, * 1834 w Entlebuch, † 1908 w Gienewie. Adwokat z zawodu, 1863 został członkiem Wielkiej rady w Lucernie, 1873 członkiem Rady narodowej. Do Rady federalnej wszedł 1892 i objął zarząd poczt i kolei, 1894 obrany był wice-prezesem Rady federalnej, 1895 prezesem, ponownie wice-prezesem 1907.

Zenger Grzegorz, rosyjski mąż stanu i filolog, * 1853, był profesorem w Instytucie nieżyńskim i Uniw. warszawskim, gdzie w l. 1897—99 zajmował stanowisko rektora. W 1900 mianowany kuratorem okręgu warszawskiego, 1901 wice-ministrem, 1902 ministrem oświaty; 1904 otrzymał dymisję i powołany został do senatu. Prace naukowe **Z.**, poświęcone są głównie krytyce tekstów poetów rzymskich. Pod prezydencją **Z.** komisja specjalna opracowała nowy statut uniwersytecki.

Zeppelin Ferdynand, hr., aeronauta niemiecki, * 1838 w Konstancji, studjował w Politechnice stutgardzkiej, 1858 został oficerem, uczestniczył w wojnie secesyjnej w Ameryce 1863, kampanjach 1866 i 1870—71; 1885—90 był posłem wirtemberskim i pełnomocnikiem do Rady związkowej w Berlinie. Od 1890 poświęcał się budowie balonów, 1900 rozpoczął próby wzlotów w Friedrichshafen na jeziorze Bodeńskim, uwieńczone powodzeniem 1906 (ob. nadto Lotnictwo w II supl.)

Zesłanie (ob.). W związku z ograniczeniem **Z.** w państwie Rosyjskim według prawa 1900 przedsięwzięte były dalsze kroki, mające na celu złagodzenie losu skazanych. Na zasadzie prawa z 1901 minister spraw wewnętrznych może pozwolić na powrót w miejsce rodzinne zesłanym administracyjnie na Syberję mieszczanom; 1902 prawo to rozciągnięto i na wojskowych. Prawo 15 czerwca 1903 znosi najcięższe rodzaje kar cielesnych dla zesłanych, jak: golenie głowy, chłostę, przykucie do taczki; prawo 26 czerwca 1905 zezwala zesłańcom zajmować się handlem i innemi procederami na zasadach ogólnych, prócz urządzania wielkich przedsiębiorstw; nadto pozwolono im przenosić się z miejsca na miejsce. W 1904 nadano ulgi zesłańcom Sachalinu, którzy tworzyli drużyny ochotnicze; 1906 po ustąpieniu części Sachalinu Japończykom, zniesiono **Z.** przestępców i włóczęgów na tę wyspę; włóczęgi po odbyciu kary w więzieniu, wysyłani są do obwodu Jakuckiego na przymusowe osiedlenie.

Zetsche Karol Edward, matematyk i fizyk niemiecki, † 1894 w Dreznie.

Zeuner Gustaw, fizyk niemiecki, † 1907 r. w Dreznie.

Zévaès Aleksander, polityk francuski, * 1873 w Moulins. Członek francuskiej partji robotniczej, uczeń Guesde'a, był współpracownikiem pism *Socialiste* i *Petite République* i deputowanym parlamentu od 1898. Napisał: „Aperçu historique sur le parti ouvrier français“ (1899).

Zevort Edgar, francuski historyk i administrator, * 1842 w Rennes, † 1903 w Caen, był profesorem w liceach, później inspektorem w Paryżu, ostatecznie rektorem akademji w Caen. Na-

pisał „Histoire de Louis-Philippe“ (1878); „Histoire moderne“ (1880); „Histoire de la troisième République“ (1896) i t. d.

Zeyer Juljusz, poeta i powieściopisarz czeski (ob.). Z utworów **Z.** ukazały się nadto w polskim przekładzie: „Król Kofetua“ (Warszawa, 1903); „Wieczór w Idolji“ (t., 1907); „Król Menkera“ (t., 1910).

Zgierz (ob.), w 1909 liczył 18,483 m., w tym: 4,885 katolików, 3,733 marjawitów, 5,366 protestantów, 4,430 żydów.

Zgliński Danjel, literat polski, napisał nadto: „Impertynencje i paradoksy“, studja; „Wszechmoc wyobraźni twórczej“ (Kraków, 1911).

Zibrt Wincenty, etnograf czeski, * 1864 w Kostelerze, był adjunktem w Muzeum narodowym w Pradze, został mianowany profesorem historji cywilizacji tamże. Ogłosił szereg cennych prac z historji kultury i folklorystyki czeskiej, a nadto „Bibljografję historji czeskiej“, „Historję tańców w Czechach“, „Historję kostjumów“ i t. d. W 1891 założył czasopismo *Lid czesky*.

Zichy Aladar, hr., polityk węgierski, * 1864 w Nagy-Lang, w 1896 wybrany do sejmu, 1906 w gabinecie Wekerlego był ministrem dworu.

Zichy Antoni, historyk węgierski, * 1823 r. w Zala, † 1898 w Budapeszcie. Służył w administracji, był deputowanym, potym oddał się wyłącznie studjom historycznym. Napisał: „Historję rewolucji francuskiej“; „Biografję Stefana Széchenyi“ (1896, 2 t.), którego pamiętniki i korespondencję wydał.

Zichy Eugenjusz, hr., polityk i pisarz węgierski, † 1906 w Meranie.

Zichy Jan, hr., polityk węgierski, * 1868 r. w Nagy Lang; 1896 wszedł do sejmu, do 1906 należał do partji katolickiej, od 1906 do konstytucyjnej Andrassy'ego.

Zidler Gustaw, poeta francuski, * 1862 w Paryżu, był profesorem w liceum, napisał kilka sztuk teatralnych, znany głównie jako autor poematów: „Hochet d'or“ (1895); „la Legende des écoliers de France“ (1898); „le Livre de la douce vie“ (1900); „la Terre divine“ (1903) i in.

Ziegler Karol, malarz niemiecki, * 1866 r. w Schässburgu w Siedmiogrodzie, jest od 1904 kierownikiem kursów malarskich przy Akademji poznańskiej. Maluje głównie życie chłopów siedmiogrodzkich; główniejsze obrazy: „Siostry“(1894); „Amazonka“ (1906); „Siedmiogrodzcy chłopi i chłopki“; „Chłopi w kościele“ i in.

Ziehen Teodor, lekarz niemiecki, * 1862 r. w Frankfurcie nad Menem, 1892 profesor psychjatrji w Jenie, 1894 w Berlinie. Wydał: Leitfaden der physiologischen Psychologie“ (1891, przekł. polski 1900); „Psychophysiologische Erkenntnistheorie“ (1898, 1907), „Psychiatrie“(1902, 1908); „Über die allgemeinen Beziehungen zwischen Gehirn und Seelenleben“ (1902); „Die Geisteskrankheiten des Kindesalters“ (1902 — 06) i inne.

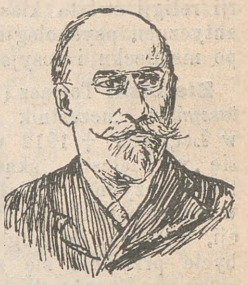

Zieleniewski Edmund.

Zieleniewski Edmund, przemysłowiec i polityk polski, * 1855 r. w Krakowie. Studja fachowe odbywał w Szkole technicznej w Chemnitz, następnie w Politechnice wiedeńskiej, 1895 otrzymał dyplom autoryzowanego inżyniera. Od 1900 członek zarządu Izby handlowej w Krakowie, komisji egzaminacyjnej w politechnice lwowskiej, krajowej komisji przemysłowej, państwowej rady przemysłowej i państwowej komisji handlowo-statystycznej, jest dyrektorem i współwłaścicielem fabryki maszyn w Krakowie. Jako polityk należy do stronnictwa demokratów krakowskich, z którego obrany został do Rady państwa 1907, ponownie 1911. Ogłasza w pismach artykuły zarówno fachowe, jak i omawiające bieżące sprawy społeczne.

Zieleńczyk Adam, literat polski, * 1880 r. w Warszawie, gimnazjum ukończył tamże, studja uniwersyteckie odbywał w Krakowie i Niemczech, doktorat otrzymał w Heidelbergu 1908. Prace swoje drukował w *Przeg. filozof.*, *Biblj. Warszaw.*, *Sfinksie*, *Książce*, *Ruchu filozof.* i in. Oddzielnie wydał: „Drogi i bezdroża filozofji“ (Warszawa, 1912); przełożył na polski Fichtego „Powołanie człowieka“ (Lwów, 1911).

Zielewicz Ignacy.

Zielewicz Ignacy, lekarz polski, członek Tow. przyj. nauk w Poznaniu, jest ordynatorem oddziału chirurgicznego w zakładzie Przemienienia Pańskiego, należał do założycieli *Nowin Lekarskich*. Napisał doskonałą monografję o Karolu Marcinkowskim.

Zielińska Anna, napisała: „Na zamku Nasielskim“ (Warszawa, 1906); „Jagienka“ (tamże, 1911).

Zieliński Jan Kazimierz, literat polski, * 1862 w Botuszanach, studja kończył we Lwowie. Wydawał w Krakowie pisma polityczne. Napisał powieści: „Ofiary“, „Szkice“, „Wspomnienia starego kawalera“; sztuki teatralne: „Mira“, dram. w 3 akt.; „Kruczek mecenasa“, kom. w 4 akt.; „Koniec Swantewita“, dr. w 5 akt.; „Dobry numer“, kom. w 4 akt. Zasila pisma lwowskie feljetonami treści satyrycznej.

Zieliński Tadeusz, filolog klasyczny, * 1859 w Kijowie, studja odbywał w Lipsku, Monachjum, Wiedniu, habilitował się 1884 w Petersburgu,

gdzie został mianowany profesorem. Bardzo liczne jego prace dotyczą: Cycerona, Homera, historji religji świata klasycznego, historji kultury antycznej, psychologji języka i t. d.; ogłaszał je po niemiecku i rosyjsku.

Zieliński Tomasz (właściwie *Maksymiljan Matuszyński*), uczestnik r. 1848 i 1863, * 1822 w Łagowie, † 1912 w Częstochowie. Kształcił się w Kielcach, skąd wyemigrował zagranicę i brał czynny udział w kampanji węgierskiej w randze porucznika. Po dwuletniej niewoli w Turcji, wyjechał do Anglji, skąd po kilkuletnim pobycie przeniósł się z gronem emigrantów polskich do Paryża. W 1863 wrócił do kraju, w Radomskim był ciężko raniony i wzięty do niewoli, z której wydobył się pod zmienionym nazwiskiem Tomasza **Z.**; nazwisko to zachował do końca życia.

Ziem Feliks, malarz francuski, * 1821 r. w Beaune, † 1911 w Paryżu. Zaczął wystawiać swe prace w Salonie od 1849; ważniejsze z nich: „Wenecja"; „Port w Marsylji"; „Egzekucja Carmagnoli w Wenecji"; „Pochód nocny"; „Św. Marek, męczennik" i w. in. Motywy do swych obrazów przeważnie czerpał z Wenecji.

Ziemiałkowski Florjan, polityk galicyjski (ob.). Ukazały się **Z.** „Pamiętniki, 1848—1863" (Kraków, 1904, 4 cz.).

Zienkowicz Feliks, uczestnik 1863 r., * w Mokrym pow. Prużańskiego, † 1910 w Warszawie. Szkoły średnie ukończył w Białymstoku, przyrodę studjował w Petersburgu, medycynę w Paryżu. Na wieść o powstaniu, powrócił do kraju, ale wkrótce jako przedstawiciel Rządu narodowego, sekretarz Demontowicza, wysłany został do Paryża, następnie do Londynu i Sztokholmu, gdzie uzyskał audjencję u króla szwedzkiego. Po nieudanej wyprawie morskiej pułkownika Łapińskiego wrócił do Warszawy. Wtedy Rząd narodowy wysłał go na Litwę; aresztowany w Wilnie, skazany został na karę śmierci, którą później zamieniono mu na 12-letnie ciężkie roboty. Do kraju wrócił **Z.** w 1893.

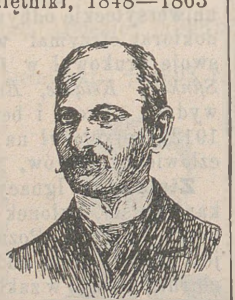

Zienkowicz Feliks.

Zierotin Karol, hr., polityk austrjacki, 1906 ustąpił ze stanowiska namiestnika Moraw.

Zille Henryk, rysownik niemiecki, * 1858 r. w Radebergu. Ilustruje pisma humorystyczne: *Ulk*, *Jugend*, *Simplicissimus*. Doskonałe jego rysunki odznaczają się wielką werwą i oryginalną manjerą.

Zimmer Wilhelm, malarz niemiecki, * 1853 w Apoldzie. Wykonał szereg cennych obrazów rodzajowych: „Katastrofa kolejowa", „Odjazd" (1889); „Dziewięcioro" (1884); „Kartofle" (1890) i in.

Zimmerer Henryk, orjentalista niemiecki, * 1860 w Fürth. Od 1887 objechał Grecję, Turcję, Syrję, Azję Mniejszą kilkakrotnie i napisał: „Kreta und Neugriechen" (1886); „Wanderungen auf Korfu" (1889); „Durch Syrien und Kleinasien" (1899), główna jego praca; „Die europeische Türkei und Armenien" (1904); „Charakterbilder aus der türkischen Geschichte" (1909) i in.

Zimmermann Kazimierz, ksiądz, * 1874 r. w Trzemesznie w Poznańskim, uczęszczał do gimnazjum w Poznaniu, potym do seminarjum duchownego w Poznaniu i Gnieźnie, następnie teologję studjował w Würtzburgu, ekonomję polityczną w Monachjum. W 1897 został wikarjuszem w Prumencie, 1899 administratorem w Tarnowie, 1900 prebendarzem w Poznaniu, 1903 prałatem kol. poznańskiej; 1902 redaktorem *Ruchu chrześcij.-społecznego*, 1903 *Kur. Poznańskiego*, 1910 profesorem zwyczajnym chrześcij. nauk społecznych w Krakowie. Napisał: „Kilka zdań o potrzebie działalności społecznej duchowieństwa" (1906); „Die Bank Przemysłowców" (1907); „Znaczenie stanu robotniczego dla społeczeństwa i kościoła" (1908); „O społecznych zadaniach i potrzebie organizacji nauczycielek"; „Koalicje robotnika rolnego"; „Uregulowanie prawne umów taryfowych" (1909); „Ks. Patron Wawrzyniak" (1911).

Zimmermann Robert, filozof i estetyk niemiecki, † 1898 w Wiedniu.

Zimmern Henryk, asyrjolog i semitolog niemiecki, * 1862 w Graben, docent w Królewcu 1889, profesor nadzwyczajny w Lipsku 1894, w Wrocławiu 1899, zwyczajny w Lipsku 1900. Ważniejsze prace: „Babylonische Busspsalmen" (1885); „Keilinschriften und Bibel" (1903); „Zum Streit um die Christusmythe" (1910) i w. in.

Zingerle Antoni, niemiecki filolog klasyczny, * 1842 w Meranie, od 1873 profesor nadzwyczajny w Innsbrucku, od 1877 zwyczajny. Ważniejsze prace: „Ovidius und sein Verhältniss zu den Vorgängern und gleichzeitigen römischen Dichtern" (1869—71); „T. Livi ab urbe condita libri" (1883—907, 7 t.) i w. in.

Ziomek Teodor, pejzażysta polski, * 1874 r. w Skierniewicach, kształcił się w Warszawie i Krakowie. Udziela lekcji rysunków w Warszawie. Ważniejsze prace: „Nów"; „Stogi"; „Słonecznik"; „Bóżnica w Przedborzu"; „Krajobraz zimowy" i in. Za pejzaże otrzymał 1904 I nagrodę, 1905 nagrodę Kurjerowa.

Zittel Karol Alfred, gieolog i paleontolog niemiecki, † 1904 w Monachjum.

Zizima (dzisiejsza *Sizma*), starożytna osada w Likaonji, o 33 klm. na płnc. od Ikonium (Konia) z wielkiemi już w starożytności kopalniami rtęci, które teraz znów są w eksploatacji. Kopalnie poświęcone były Meter Zizimene, lokalnej

Kybele frygijskiej, która jako Atene Polias była opiekunką Ikonium. Posiadłości bogini, względnie kapłanów, przeszły potym do cesarzy rzymskich.

Zjednoczenie, organizacja socjalistyczna w Kr. Polskim, istniejąca w 1892 r. W skład **Z.** weszli ci z członków „Proletarjatu“ (ob.), którzy bardziej skłaniali się do poglądów „Związku robotniczego“ (ob.). Organizacja była nieliczna i istniała krótko; przyczyniła się do utworzenia P. P. S. (ob.). Do ważniejszych aktów **Z.** należy przeprowadzenie strajku piwowarów i mularzy w Warszawie.

Zjednoczenie Polskie rzymsko-katolickie w Ameryce, najstarsza, do niedawna najliczniejsza organizacja polska w Ameryce, liczyła w 1908: 30,250 członków i posiadała kilkaset tysięcy dolarów majątku. Celem **Z. P.** jest między innemi ubezpieczenie na życie przez wypłatę „pośmiertnego“ po zgonie członka jego rodzinie (1,000 dolarów od osoby). **Z. P.** wydaje własny organ tyg. *Naród polski.*

Zjednoczone Stany Ameryki Północnej (ob.), na obszarze 9,386,093 klm. kw. w 1909 liczyły 88,566,034 m. Podług spisu 1900 na 76,085,794 m. było: białych urodzonych w Unji 56,740,789, białych, ur. zagranicą 10,250,063, kolorowych i murzynów razem 8,840,789, Chińczyków 119,050, Japończyków 85,986, Indjan 266,760. O ludności polskiej, której liczba sięgała 3,000,000 w 1910, ob. Polskie osadnictwo w Ameryce. *Emigracja.* Od 1820 do 1907 liczba emigrantów doszła do 25,318,067 osób. W ostatnich latach rząd przedsięwziął szereg środków, dążycych do ograniczenia emigracji. Z ogólnej liczby immigrantów 25·3 milj. przypadało: 7·6 na emigrantów z Wielkiej Brytanji, 5·3 z Niemiec, 2·7 z Austro-Węgier, 2·7 z Włoch, 2·2 z Polski i Rosji, 1·6 z Szwecji i Norwegji, 0·5 z Francji. *Rolnictwo.* Ogólna powierzchnia Unji w 1909 wynosiła 1,903,461,760 akrów, (bez wód). Pod fermami w 1900 było 838,591,774 akr., w tym uprawnej ziemi 414,498,487, wartość ferm stanowiła 20,459.901,164 dolarów, wartość ziemiopłodów 4,717,069,973 d. Produkcja bawełny w 1908 zwiększyła się do 13,587,306 bel, tytuniu 949,357,000 funtów, cukru trzcinowego w 1907/08: 773,248,000 funtów, melasy 25,200,218 galonów. Całkowita wartość inwentarza wynosiła 4,525 milj. dolarów. *Górnictwo.* Do ważniejszych produktów metalicznych i niemetalicznych górniczych należą: ruda żelazna, miedziana, złoto, srebro, ołów, cynk, węgiel, antracyt, nafta i t. d. Ogólna wartość produkcji górniczej wynosiła w 1908: 1,595·67 milj. dol. *Przemysł* włóknisty, reprezentowany był w 1905 przez 17,647 fabryk z 1,022,123 robotnikami i produkcją wartosci 1,628 milj. dol., żelazny i stalowy 13,874 fabryk i 1,806 milj. dol., drzewny 35,181 fabryk i 1,009 milj., spożywczy 41,159 fabryk i 2,193 milj., p. papierowy i drukarski, 26,605 fabryk i 605 milj., chemiczny 8,812 fab. i 735 mil., metalowy 5,505 fab. i 710 milj. i t. d. *Handel.* W 1909 wynosił: przywóz 1,311 milj. dolar., wywóz 1,638 milj. Przywóz i wywóz kierował się głównie z państw europejskich do W. Brytanji, Niemiec, Francji, Belgji, Holandji, Włoch i t. d. Przywóz z całej Europy w 1909 wynosił 654·3, wywóz do Europy 1,146·7 milj. dol., do Azji 197·5 wzg. 71·8 milj. dol., do Am. Południ. 163·9 wzgl. 76·5, do Am. Północnej 253·9, wzg. 309·5 milj. dol. *Marynarka handlowa* w 1908 liczyła 10,926 statków parowych o pojemności 4,711,174 tonn, 10,310 żaglowych o 1,761,070 tonnach. *Sieć kolei żelaznych* wynosiła w 1908: 232,046 mil ang., sieć telegraficzna 211,513 mil, długość drutów telefonicznych 6·9 milj. mil; urzędów pocztowych było w 1909: 60,144. *Finanse* Unji w 1909: dochody, 603,589,490, rozchody 662,324,445, dług publiczny 104,996,776 dolarów. *Szkolnictwo.* W szkołach elementarnych uczyło się 17,373,852 dzieci, w szkołach średnich 961,786 uczniów, w uniwersytetach 149,700, w szkołach zawodowych 63,256, w różnych szkołach specjalnych, wieczorowych, ochronkach i t. d. 717,348; ogółem 19,346,381 uczących się. *Armja* składa się z 92,628 żołnierzy. Milicja na mocy ustawy z 1903 obejmuje wszystkich zdatnych obywateli od 18 do 45 lat i dzieli się na 2 klasy: gwardję narodową i milicję zapasową. Ogólna siła wojska podczas wojny wynosi do 250,000 ludzi. *Marynarka wojenna,* w 1909 obejmowała 27 wielkich pancerników, 38 krążowników, 52 torpedowce, 12 łodzi podwodnych i t. d. Ogółem 201 statków (wkrótce 247), z personelem do 42,000 ludzi. *Dzieje.* Polityka Roosevelta, która zmierzała przedewszystkim do dalszego rozwoju sił ekonomicznych Unji, podniesienia potęgi armji i marynarki i zapewnienia Unji decydującego stanowiska w kwestjach doniosłości wszechświatowej, znalazła aprobatę w wyborach ponownych w 1904 na okres 4-letni, do 1909. W listopadzie 1906 odbyły się wybory do 60-go kongresu; partja republikańska zachowała jeszcze znakomitą przewagę w obydwuch izbach: 61 republikanów w Senacie wobec 31 demokratów i 233 republikanów w Izbie przedstawicieli wobec 168 demokratów, pomimo, że większość jej w Izbie została przepołowiona. Dn. 3 grud. Roosevelt wystosował orędzie do kongresu, zawierające projekt reformy monetarnej, kontroli nad trustami i związkami wytwórców, kolejami i t. d. Kongres nie odniósł się zbyt gorąco do orędzia prezydenta. Nikłe wyniki ustawodawczej działalności kongresu znalazły tłumaczenie w zbliżających się datach wyboru na prezydenta i do ciał ustawodawczych. Roosevelt sam nie stawiał swojej kandytury, polecał i popierał Tafta. W wyborach ogólnych na 15 miljonów głosów, Taft otrzymał 3 listopada 1908: 7,600,000, Bryan, kandydat demokratów 6,393,000. Jednocześnie prawie odnieśli republikanie zwycięstwo, wprawdzie mniej świetne, w wyborach do Zgromadzenia przedsta-

wicieli, zdobywając dla siebie 219 miejsc wobec 172 demokratycznych. William Howard Taft, objął władzę jako 35-ty prezydent Unji 4 marca 1909. W orędziu powitalnym oświadczył chęć prowadzenia nadal polityki swego poprzednika, podkreślił konieczność rozwoju armji i marynarki. Do gabinetu swego powołał nowy prezydent osobistości, z których nie wszystkie dawały rękojmię kontynuowania polityki Roosevelta. Sekretarzem stanu, który ze sprawami zewnętrznemi połączył prezydjum, został Knox, szefem departamentu sprawiedliwości Wickersham, wreszcie szefem departamentu handlu Nagel—wszyscy trzej obrońcy trustów i wielkich finansów. Z dawnego gabinetu utrzymali się Wilson i Lengerke Meyer. Dn. 16 marca 1909 Taft zwrócił się z pierwszym krótkim orędziem do kongresu, zwołanego na sesję nadzwyczajną 15 marca dla przeprowadzenia rewizji taryfy celnej Dingleya z 1897. Projekt nowej taryfy uchwaliły obydwie Izby; zachowuje ona system protekcyjny Mac Kinleya z 1890 i Dingleya z 1897 i wprowadza maximum i minimum opodatkowania. Traktaty handlowe, zawarte na podstawie taryfy 1897, wymówione zostały 7 sierpnia 1909. Podczas sesji tej uchwalono nadto podatek związkowy od towarzystw akcyjnych, co można uważać za pierwszy krok na drodze reglamentacji trustów przemysłowych przez władze związkowe. Sesja nadzwyczajna kongresu zamknięta została 5 sierpnia. W styczniu 1910 zwrócił się Taft do kongresu w sprawie trustów i doradzał przeciwko nim środki łagodniejsze, 14 stycznia zaś w nowym orędziu zalecał przyjęcie ustawy w kwest i ochrony bogactw naturalnych, jak lasy. Dn. 11 maja odbyło się w Waszyngtonie odsłonięcie pomników Kazimierza Pułaskiego i Tadeusza Kościuszki, (ob. Polskie osadnictwo w Ameryce). Zbliżające się wybory do Zgromadzenia zapowiadają się niepomyślnie dla republikanów, zwrot w opinji wyborców wywołała taryfa Payne'a, która sprowadziła znaczną zwyżkę wielu artykułów, to też w listopadzie demokraci zdobyli większość mandatów do Zgromadzenia. Senat zachował jeszcze nieznaczną przewagę republikanów. Dn. 15 maja 1911 Najwyższy sąd związkowy wydał wyrok, skazujący *Standard Oil Company* na rozwiązanie za naruszenie ustawy o trustach, takiż sam wyrok zapadł w sprawie trustu tytuniowego 30 t. m.; 24 maja Zgromadzenie uchwaliło konstytucję nowych stanów Arizony i Nowego Meksyka, odtąd liczba stanów wynosi 48. Do walki wyborczej na prezydenta Unji, (wybory przypadają na r. 1913) staje dotychczasowy prezydent Taft i Roosevelt, obaj należący do partji republikańskiej. Taft uchodzi za przedstawiciela konserwatywnego kierunku w partji, gdy Roosevelt za postępowego; domaga się on reformy sądowej, którą obiecuje poddać *referendum* ludowemu. Dn. 25 czerwca 1912 konwent stronnictwa republikańskiego mianował obecnego prezydenta, Williama Tafta, kandydatem swoim na stanowisko prezydenta na dalsze czterolecie. Taft zwyciężył Roosevelta 110 głosami większości na 561 głosujących. Dn. 3 lipca odbył się znów konwent stronnictwa demokratycznego i mianował kandydatem swoim na prezydenta gubernatora stanu New Jersey, dr. Woodrowa Wilsona (ob. Uzup.) Po porażce Roosevelta grupa jego nosiła się z myślą założenia nowego stronnictwa „postępowego“, po zwycięstwie zaś Wilsona na razie zdecydowała się głosować na tego ostatniego, później wszakże część republikanów w obawie zwycięstwa demokratów postanowiła agitować za mianowaniem nowego kandydata republikańskiego. *Polityka zewnętrzna.* Prezydent Roosevelt łącznie z sekretarzem stanu Rootem dokładał wszelkich starań dla zapewnienia Unji wpływu na Amerykę łacińską, następca jego Taft z nowym sekretarzem Knoxem kontynuują tę politykę (ob. Pan-amerykanizm). Unja zdołała nawiązać dobre stosunki z Kolumbją (ob.). Wcześniej nieco, 23 grudnia 1908, Unja zawarła traktat rozjemczy z Argentyną, (ob.). Dyktatorskie stanowisko Knoxa w stosunku do rewolucji w Nicaragua, (ob.), zatarg z Wenezuelą (ob.) i stanowisko Unji wobec rewolucji w Meksyku (kwiecień 1911, ob. Meksyk) dowodzą niezłomnych dążności **Z. S.** do protektoratu nad łacińskiemi rzeczami pospolitemi. W polityce wschodnio-azjatyckiej Unja poczyniła znaczne postępy. W Chinach broniła skutecznie polityki drzwi otwartych, aktem zrzeczenia 10·5 milj. dolarów, jako odszkodowania za straty, poniesione podczas ruchów bokserskich, pozyskała sobie przyjaźń Chin. Nie powiodła się Unji sprawa neutralizacji Mandżurji (ob.). Stosunki z Japonją naprężone w 1907, poprawiły się w 1908, 28 listopada 1908 zawarta została umowa między Japonją i Unją, regulująca wzajemnie interesy tych mocarstw na oceanie Spokojnym. Wobec rewolucji w Chinach Unja zajęła stanowisko raczej przychylne. W lipcu 1910 **Z. S.** objęły kontrolę finansową nad Liberją. Z państwami europejskiemi długo ciągnęły się pertraktacje o nowe traktaty handlowe, zakończone ostatecznie pomyślnie na początku 1912. Na początku 1912 Unja wymówiła Rosji traktat z 1832 (ob. Rosja). O innych traktatach ob. Rozjemcze międzynarodowe traktaty w II supl.. Dn. 19 lipca Anglja doręczyła **Z. S.** notę z protestem przeciwko ustawie o kanale Panamskim, rozważanej obecnie przez Senat amerykański, według której okręty **Z. S.** mają być zwolnione od opłaty za przejazd przez kanał, co sprzeciwiałoby się istniejącej ugodzie. Australja przyłączyła się do protestu Anglji. Por. Lignitz „Die nordamerikanische Grossmacht, geschichtlich, kommerziell und politisch“ (1908); Leroy Beaulieu „des Etats Unis au XX siècle“ (1904)

Złotnicki Antoni, polski lekarz, socjolog i psy-

cholog, ogłosił nadto: „Z tajemnic duszy“ (1901); „Z zagadnień życia“ (1902); „Dokąd? rzut oka w przyszłość“ (1907).

Złoto (ob.). Wśród metod otrzymywania złota tak zwanego szlamu, doniosłe znaczenie zdobyła metoda Mac Arthura. Wszechświatowa produkcja **Z.** w 1906 wynosiła 600,573 kg. wartości 2,068,638 tysięcy franków. Pierwsze miejsce zajmowała Angielska Afryka płd. (196,220 kg. wartości 675,868 tys. fr.), następnie Stany Zjedn., Australja, Rosja (29,924 kg.), Meksyk, i t. d. Najsilniej w ostatnich latach rozwinęła się produkcja **Z.** w Transwalu, stanowi ona obecnie 34% ogólnej produkcji.

Złotowratskij Mikołaj, powieściopisarz rosyjski, * 1845 we Włodzimierzu. Należy do wybitniejszych pisarzy w grupie t. zw. „narodników“ (ludowcy). Ważniejsze utwory: „Bytowyje oczerki“; „Zołotyja serdca“; „Sredi naroda“; „Gospoda Karawajewy“ i in.

Zmogas, pseudonim literacki Marji Rodziewiczówny.

Znaniecki Florjan, literat polski, studja uniwersyteckie odbywał zagranicą, artykuły treści filozoficznej ogłasza w *Przegl. filozoficznym.* Oddzielnie wydał: „Cheops“ poemat fantastyczny (1903); „Zagadnienie wartości w filozofji“ (Kraków, 1910); „Humanizm i poznanie“ (Warszawa, 1912).

Znatowicz Bronisław, chemik polski, ogłosił nadto: „Działanie azotynu srebra (Ag. NO_2) na pochodne chlorowcowe ciał aromatycznych“ („Rozpr. Ak. Krak.“ 1901/02); „Działanie kwasu azotowego na węglowodory aromatyczne w stanie pary“ (t., 1902). W 1912 **Z.** obchodził 30-lecie redagowanego przez siebie *Wszechświata.*

Zo Henryk, malarz francuski, * 1873 w Bayonne. Motywy do swych obrazów czerpie z życia hiszpańskiego, ważniejsze z nich: „Śmierć toreadora“ (1895); „Maskarada“ (1903); „Aguadora“ (m. luks.); „Rodzina hiszpańska“ (1908) i w. in. **Z.** celuje w oddawaniu fizjognomji ludzkiej i oryginalnych efektach świetlnych. Należy do najsilniejszych talentów śród młodej gieneracji malarzy francuskich.

Zoar (grec. *Segor*), prastare miasto w dolinie Siddim, obecnie ruiny w Ghor Fêfe, leżało w pobliżu Sodomy, należało później do Moabu, potym do Arabji Skalistej. Siedziba garnizonu rzymskiego, stolica biskupia za czasów wypraw krzyżowych istniała jeszcze pod nazwą Villa Palmarum.

Zoaryci, sekta komunistyczna w Ameryce Północnej, założona 1817 przez Baümlera (Bimelera), która w Zoarze na południe od Clevelandu, założyła kolonję. Ściśle komunistyczny zarząd przetrwał do 1898, poczym nastąpił podział majątków. Do 1830 związki małżeńskie były zakazane, potym dzieci mające ponad trzy lata były razem chowane. Wspólnota pod względem gospodarstwa rolnego i przemysłu ogromnie przypominała, założoną przez Rappa (ob. Uzupełnienia II supl.) grupę Harmonitów. Por. Randall „History of the Zoar Society“ (1904).

Zobeltitz Hans, powieściopisarz niemiecki, * 1853 w Spiegelbergu. Z wielce poczytnych powieści **Z.** ważniejsze: „Die ewige Braut“ (1894); „Ein bedeutender Mann“ (1900); „Die Todbringerin“ (1902); „Arbeit“ (1904); „Des Lebens Enge“ (1906); „Der Roman des Stiftsfräuleins“ (1907) i w. in. Używał nadto pseudonimu *Hans von Spielberg.*

Zobeltitz Teodor, pisarz niemiecki, brat poprzedniego, * 1857 w Spiegelbergu. Był oficerem, później oddał się wyłącznie literaturze, redagując kolejno rozmaite czasopisma i ogłaszając powieści, z których ważniejsze: „Das zweite Geschlecht“ (1896); „Der Herr Intendant“ (1900); „Die arme Prinzessin“ (1905); „Das Gasthaus zur Ehe“ (1907) i w. in., oraz specjalnie szereg powieści z życia ziemian.

Zofja Wilhelmina, królowa szwedzka, * 1836 w Biebrich. Corka ks. Wilhelma Nassau i Pauliny wirtemberskiej, poślubiła w 1857 Oskara II, króla szwedzkiego. Królowa **Z.** uczyniła z dworu szwedzkiego środowisko życia artystycznego i literackiego.

Zol, *Zole,* ob. Koloidy w II supl.

Zoll Fryderyk, prawnik polski, profesor Uniw. krakowskiego. Ogłosił nadto: „Historja prawodawstwa rzymskiego“ (Kraków, 1906, t. II; 1910, t. III); „O imperjum i zgromadzeniach ludowych w państwie rzymskim“ (1903); „O służebnościach nieprawidłowych“ (1911; istnieje przekład niemiecki); „Służebności osobiste w prawie rzymskim i nowych ustawodawstwach“ (1911).

Zola Emil, powieściopisarz francuski (ob.). W polskim przekładzie z utworów **Z.** ukazały się nadto: „Germinal“ (1906); „Teta w Conqueville“, nowele, „Prawda“ (1908); „Teatr“ (1909).

Zoll Fryderyk syn, prawnik polski, * 1865 w Podgórzu, gimnazjum ukończył w Krakowie, studja uniwersyteckie odbywał tamże i w Wiedniu. W l. 1887—90 pracował w prokuratorji skarbu w Wiedniu, 1890—97 w ministerjum handlu. W 1894 habilitował się w Wiedniu do prawa prywatnego austrjackiego, 1897 objął katedrę tegoż przedmiotu w Krakowie. Liczne prace z różnych dziedzin prawa prywatnego ogłaszał po polsku przeważnie w „Przeglądzie prawa i administracji“ (od 1891) i „Czasop. prawniczym i ekonomicznym“, po niemiecku w „Gerichts-Zeitung“ (Wiedeń), „Zeitsch. für d. Privat- und öffenttische Praxis“. Oddzielnie wydał: „Austrackie prawo prywatne. Zobowiązania“ (Kraków, 1907); „Austrjackie pr. prywatne. Część ogólna“ (t., 1909, II wyd.); „Prawo prywatne w zarysie“ (t., 1910).

Zooplankton (z greck.), fauna pływająca wód (ob. Plankton).

Zopf Wilhelm Fryderyk, botanik niemiecki, † 1909 w Münster.

Zoppot, ob. Sopoty w II supl.

Zorjan E., powieściopisarz polski, napisał nadto: „Zawsze ojczyźnie wierni“, powieść historyczna (Lwów, 1908); „Grunwaldzki bój“ (t., 1910); „Przez zasługi do korony“, „Warneńczyk“, „Irydjon“ jako dramat psychiczny, „Miłość królewska“ (t., 1912).

Zorn Anders, znakomity malarz szwedzki, * 1860 w Mora. Początkowo czynny jako akwarelista, zdobył nadzwyczajne uznanie pierwszym obrazem olejnym „Rybacy“ (muz. luks.). Odtąd malował mnóstwo scen z Dalekarlji, ze stolicy Szwecji i bulwarów paryskich, ze świąt ludowych i sal balowych, z tramwajów i t. d., akty kobiece w pleinarze i zamkniętych przestrzeniach oraz portrety—wszystko traktując szeroko i z rozmachem, w mistrzowskim oświetleniu i kolorycie. Dzięki tym zaletom zajął jedno z najwybitniejszych miejsc we współczesnym malarstwie. Najgłówniejsze z jego licznych i świetnych obrazów: „W polu“ (1888, m. w Götenborgu); „Matka“ (m. w Peszcie); „Letni wieczór w Szwecji“ (1894, gal. berl.); „Toast w stow. Idun“ i „Noc świętojańska w Dalekarlji“ (1897, muz. w Sztokh.); włoskie sceny uliczne; „W omnibusie“; nadto szereg znakomitych portretów, jak: Renana, króla Gustawa, prezydenta Clevelanda, portret własny z żoną, port. własny z modelką, Maja (gal. berl.) i wiele in. Nie mniej wybitnym jest **Z.** jako rytownik; wykonał około 250 sztychów, dla których stworzył zupełnie odrębną technikę ze ściśle równoległemi linjami. Z rzeźbiarskich prac **Z.** wyróżnia się pomnik Gustawa Wazy w Mora (1903). Por. Delteil „le Peintre-Graveur“ (1909, t. IV).

Zsilinsky Michał, historyk węgierski, ustąpił z urzędu sekretarza stanu w ministerjum oświaty i wyznań w 1905. W ostatnich czasach napisał nadto: „Historja Komitatu Csongradskiego“ (1896—1901, 3 t.); „Historja kościoła ewangielickiego na Węgrzech“ (1905).

Zuber Juljusz, malarz polski † 1910, kształcił się w Monachjum, wystawiał typy ludowe i sceny z życia Huculów. Za obraz „Pieśń o zbóju“ otrzymał medal bronzowy na wystawie lwowskiej 1894 r.

Zuber Rudolf, gieolog polski, * 1858 w Orlacie w Siedmiogrodzie, szkoły niższe i uniwersytet ukończył we Lwowie (1883), habilitował się 1884, 1896 został profesorem gieologji tamże. W 1900, 1906, 1911 odbył podróże naukowe do Ameryki, 1910 do Afryki. Prace naukowe **Z.** dotyczą głównie gieologji Karpat, Ameryki, Afryki, pokładów naftonośnych. Ogłaszał je przeważnie w *Kosmosie* lwowskim od 1901 r.

Zubrzycki Jan Sas, architekt polski, * 1860 w Tłustym w Galicji, ukończył politechnikę lwowską (1878—84), w której 1885 został asystentem przy katedrze budownictwa, 1895 habilitował się tamże; 1902 otrzymał stopień dr. nauk technicznych. Jest twórcą wielu ładnych kościołów, któremi przyozdobił szereg miast. Buduje przeważnie w stylu gotyku nadwiślańskiego, jak: koś. w Podgórzu, koś. Misjonarzy w Tarnowie i in.; w odmiennym stylu wystawił kościół w Porębie Radlnej, który jest najpiękniejszym jego dziełem. Wykonał architektoniczną część pomnika Jagiełły w Krakowie. Napisał nadto: „Miasto Jarosław i jego zabytki“ (Kraków, 1903); „Architektura kościołów marjackich“, „Zwięzła historja sztuki od najpierwszych jej zaczątków, po czasy najnowsze“ (t., 1904); „Dwie właściwości kościołów gotyckich w Polsce“ (t., 1905); „Architektura placu Domikańskiego w Krakowie“ (t., 1908); „Styl nadwiślański“ (t., 1910); „Architektura Rynku krakowskiego“; „Katery polskie“; Utwór kształtu“, cz. I—nauka stylów architektonicznych. Podjął wielkie wydawnictwo zabytków architektury p. t. „Skarb architektury w Polsce“.

Zubrzycki Jan Sas.

Zubrzycki Tadeusz, napisał: „Wesele powstańca“, obraz sceniczny w 2 akt. (Lwów, 1910); „Ludzie olbrzymy“, cykl fragmentów z doby Napoleońskiej (t., 1911).

Zuloaga y Zabaleta Ignacy, wybitny malarz hiszpański, * 1870 w Eibarze. Początkowo był urzędnikiem w kopalni, później oddał się wyłącznie malarstwu, osiedliwszy się w Paryżu. Motywy do swych obrazów czerpie ze środowiska pijaków, chłopów, toreadorów, żebraków i innych sfer ludowych. Obrazy jego odznaczają się wielką siłą ekspresji i świetnym kolorytem; ważniejsze z nich: „Karzeł z Eibaru“ (1893); „Ruiny w Somorostro“ (1898); „Przygotowania do walki byków“ (1901); „Drastyczne słówko“ (1903); „W przeddzień wyścigów (1907, m. bruks.) i w. in.

Zurich (ob.), liczył 1909: 183,5000 m.

Zweig Stefan, poeta i pisarz niemiecki, * 1881 w Wiedniu. Wydał zbiory liryczne: „Silberne Saiten“ (1901) i „Die frühen Kränze“ (1906); nowele „Die Liebe der Erika Ewald“ (1904) i tragedję „Tersites“ (1907); studja o Verlaine'ie i „Balsac. Sein Weltbild aus den Werken“ (1908); poza tym dużo pisał o francuskiej grupie poetów belgijskich.

Związek młodzieży polskiej, organizacja młodzieży uniwersyteckiej wszystkich trzech zaborów, rozwijająca się szczególnie w l. 1886—1893. **Z. m. p.** miał formy spiskowo-wolnomularskie, z hierarchicznym podziałem na: kolegów, towarzyszów i braci. Na czele stała Centralizacja, zostająca w stosunkach z Ligą narodową (ob. II supl.). **Z. m. p.** przez swych człon-

ków kierował szerszemi organizacjami młodzieży, jak: Koło studentów w Warszawie, w Puławach, polskie koła studenckie w uniwersytetach rosyjskich, Czytelnia akademicka w Krakowie, Czytelnia politechników we Lwowie, Zjednoczenie towarzystw młodzieży polskiej na uniwersytetach zagranicznych i t. d. Przekonania członków **Z. m. p.** nosiły barwę patrjotyczną, często z odcieniem ludowo-socjalistycznym. **Z. m. p.** wywołał żywy ruch umysłowy i organizacyjny wśród inteligiencji, a głównie wśród kształczącej się młodzieży. W 1889 członkowie **Z. m. p.** wydawali w Krakowie własny organ *Ognisko*. Manifestacja patrjotyczna w Warszawie 1891 na pamiątkę Konstytucji 3 maja było dziełem **Z. m. p.** Z powodu **Z. m. p.** odbyło się w Galicji kilka procesów politycznych w 1892 r. jako też i w Niemczech.

Związek narodowy polski w Ameryce Północnej, największa Stanach Zjedn. organizacja polska. W skład jej wchodziło w 1908: 900 polskich stowarzyszeń, rozrzuconych po całej Ameryce i liczących przeszło 62,000 członków. Oprócz wypłaty t. zw. „pośmiertnego“ rodzinom zmarłych członków (po 1,000 dolarów od członka), **Z.** ma na widoku cele narodowe i społeczne, posiada biuro prasowo-informacyjne, komisję rolnictwa, kolonizacji, wydział oświaty. Do spraw religji podług swych ustaw mieszać się nie powinien, pomimo to toczył nieraz ostre walki z partją t. zw. kościelną. Do **Z.** należą wogóle liberalniejsze żywioły polskie w Ameryce. Zbiera on składki na Skarb narodowy w Rapperswilu, posiada własny dom w Chicago, polski dom emigracyjny w New Yorku, gimnazjum własne w Cambridge Springs (Pensylwanja), uniwersytet ludowy w Chicago (1910: 4,298 słuchaczów), urządził pierwszy kongres polski w Waszyngtonie (1910) i t. d. Wydaje swój organ, tyg. *Zgoda*. **Z.** założony został w 1870 przez Andrzejkowicza (ob. nadto Polskie osadnictwo w Ameryce).

Związek narodu rosyjskiego (*Sojuz rusk. naroda*), organizacja żywiołów skrajnie reakcyjnych, powstała w 1905. Na czele jej stanęli: dr. Dubrowin, Puriszkiewicz, Gringmut, docent Nikolskij, pop. Wostrogow. Jest partją t. zw. „czarnej sotni“; wzorem skrajnych żywiołów lewicowych prowadził on propagandę demagogiczną i uprawiał teror. **Z. n. r.** przypisywano inicjatywę i urządzanie pogromów żydowskich oraz zabójstwa na tle politycznym (Hercenstein, Jołłos, nieudany zamach na hr. Wittego).

Związek robotniczy, grupa socjalistyczna w Królestwie Polskim w l. 1886—92. Cechą charakterystyczną tej grupy było, że w okresie rozkwitu nie tworzyła spoistej organizacji, jak inne grupy przedtym i później istniejące. W składzie pierwotnym i w duchu założycieli ściślejsza organizacja istniała zaledwie od czerwca do końca listopada 1891. Po aresztach listopadowych, już istota **Z.** zaczęła się zmieniać zarówno pod względem ideowym jak i organizacyjnym, by niebawem stać się punktem wyjścia dla nowych ugrupowań socjalistycznych, P. P. S. i Socjaldemokracji. Sama nazwa „Związek robotników polskich“, pod jaką ta grupa figuruje w rozmaitych historjach ruchu socjalistycznego i nielicznych pamiętnikach, też powstała później—twórcy nazywali swoją grupę krótko „Związkiem“ czasem „Związkiem robotniczym“, na kilku odezwach wydanych podpisani byli jako „Socjaliści polscy“. Działalność **Z. r.** przypada na czasy, kiedy w życiu duchowym inteligiencji polskiej ideały pracy organicznej i pozytywizmu zmierzchły, kiedy założony w 1886 tyg. *Głos* szerzył poglądy ludowe, do których lgnęła warszawska młodzież uniwersytecka, zgrupowana w t. zw. „Związku młodzieży polskiej“ (ob.). Praktyczne wyładowanie swych aspiracji społecznych młodzież ta znajdowała we współpracownictwie w dwuch instytucjach kulturalnych: „Tow. oświaty ludowej“ i „Tow. ośw. miejskiej“. Praca w ostatnim wyrażała się w prowadzeniu ogólnie kształcących kółek robotniczych, a specjalnie robotnikom fabrycznym wykładano jeszcze ekonomję polityczną i socjologję o zabarwieniu radykalnym, często wręcz socjalistycznym. Te ostatnie kółka prowadzili głównie studenci: Janusz Tański, (ob. Uzup.) Antoni Białobrzeski i Józef Beck przy pomocy kilku młodszych kolegów. Ściśle określonych poglądów socjalistycznych, a tym mniej całkowicie skonstruowanego programu nie narzucano słuchaczom. Działo się to po części dlatego, że im jeszcze nie hołdowali sami wykładający; przekonania ich nie wykraczały po za ogólne sympatje dla ruchu robotniczego i socjalizmu w formie bardzo mglistej, w jakiej kołatały się w „Związku młodzieży“, tworząc składową część sympatji dla ludu wogóle (nastrój ten panował i wśród tego odłamu „Związku młodzieży“, z którego później wyłoniła się Demokracja Narodowa); po części dlatego, że zbyt głęboko tkwiły w umysłach dogmaty „ludowości“, nakazujące inteligiencji występować tylko w roli oświecicieli i pomocników ludu, który zdobywszy kulturę sam najlepiej pokieruje swemi losami. Nawet później, przy zupełnie zdecydowanych poglądach socjalistycznych i zwalczaniu ludowców te dogmaty „ludowości“ ciążyły na przeważnej części członków **Z.** Nastąpiło to wkrótce, kiedy *Prawda* stała się placówką marksizmu i zwalczała ludowe ideały *Głosu* z punktu widzenia materjalizmu dziejowego. Marksizm szczególnie znalazł licznych adeptów wśród studentów z prowincji, do których należał Tański. Przybyli oni do Warszawy jako wyznawcy pozytywizmu (gdy młodzież warszawska wzrastała już w atmosferze niechętnej pozytywizmowi) z wiarą w postęp, naukę, ewolucję — i na marksizm w interpretacji *Prawdy* patrzyli jako na rozszerzenie ram swych dawnych poglądów.

Wielu zaś godziło lepiej marksizm z aspiracjami patrjotycznemi, widząc w nim nawiązanie węzłów łączności z pojęciami Zachodu, co było zgodne z tradycją rozwojową Polski, gdy od „Proletarjatu“ (ob.) odstręczały ich poglądy, oparte na doktrynach przyniesionych ze Wschodu. Około r. 1888 robota w kółkach Tańskiego i Becka (Białobrzeski † 1889) szła już w duchu wyraźnie socjalistycznym. Tański przez kilka lat pracy wytworzył grono wykształconych robotników agitatorów, śród których inteligiencją i energją wyróżniali się Jan Leder i Jan Wilkoszewski. Ze wzrostem i rozgałęzieniem stosunków w **Z. r.** zaczęły się zarysowywać rozmaite kierunki. Grupa Tańskiego i Becka, główny zrąb **Z. r.**, mocno stała przy pierwotnych tendencjach kształcenia robotników i pomagania ruchowi robotniczemu do usamodzielnienia się, niechętnie i tylko z konieczności wykraczała po za ramy kółek wykładowych. Druga grupa, przeważnie inteligienci (robotników niewielu) parła w kierunku ułożenia programu, planowej roboty i stworzenia ścisłej organizacji. Wreszcie trzecia grupa kładła główny nacisk na tworzenie instytucji robotniczych. Grupa ta organizowała robotników podług zawodów. W każdym takim związku zawodowym istniała kasa pomocy, bibljoteka legalna, sąd polubowny i kółko samokształcenia. Wszystkie trzy grupy w rozmaitych momentach zbliżały się ku sobie lub działały niezależnie, zawsze wszakże jednoczyły się na punkcie zwalczania narodowców (teraz już o wyraźnej fizjognomji) śród inteligiencji i „Proletarjatu“ śród robotników oraz przez uczestniczenie w niektórych wspólnych instytucjach: jak wydawnicze „Tow. oświaty robotniczej“ (Kor), marksówki (kółka studentów, studjujących nauki społeczne, w liczbie kilkunastu ze wspólnym zarządem), kasa strajkowa. Ta ostatnia powstała w końcu 1890 i po przystąpieniu do niej „Proletarjatu“ przybrała nazwę „Ogólno-robotniczej Kasy oporu“; łączność z „Proletarjatem“ wkrótce została zerwana. Wciąż rozszerzająca się sfera stosunków, które doszły do kilku tysięcy robotników i kilkuset inteligientów, zmusiła w końcu do ściślejszego zjednoczenia i stworzenia bardziej spoistej organizacji, co też nastąpiło w czerwcu 1891. Po aresztach w listopadzie t. r., których ofiarą, za sprawą prowokatora Wagnera (właściwe nazwisko Benzef), padli kierownicy **Z. r.**, zaczyna się w jego szeregach odbywać zmiana poglądów i taktyki, czego wyraźnym dowodem była odezwa na 1 maja 1892 r. **Z. r.** wyrobił sobie dość rozległe stosunki w Żyrardowie i Łodzi, gdzie powstała też kasa oporu. Pierwszą akcją **Z. r.** na zewnątrz i na większą skalę była agitacja za świętowaniem 1 maja w 1890 r., potym kierownictwo strajku białoskórników w Warszawie w 1891 r. Następnych lat agitacja za świętowaniem 1 maja była jeszcze usilniej prowadzona. Dziełem **Z. r.** był nadto strajk w Żyrardowie 1891 i wielki strajk w Łodzi w maju 1892, zakończony rozlewem krwi. **Z. r.** odegrał wybitną rolę w życiu robotników polskich, on pierwszy poruszył masę i wywołał prawdziwy ruch robotniczy; inne organizacje, jak „Proletarjat“, pomimo programów biegunowo odmiennych, w akcji swej musiały się przystosowywać do tendencji **Z. r.** Rzec można, że rozwój postępowej myśli społecznej w Polsce w l. 1888—92 znalazł swój wyraz w **Z. r.** i że ruch robotniczy na ogół rozwijał się wtedy pod jego znakiem.

Zwierowicz Stefan, biskup sandomierski, † 1908 w Sandomierzu.

Zwierzdowski Ludwik *(Topór)*, wyższy oficer z wojska rosyjskiego, należał w 1861 r. do komitetu wileńskiego, w 1863 dowodził powstańcami na Białej Rusi, w 1864 wsławił się zdobyciem Opatowa 24 lutego, lecz na drugi dzień został pochwycony do niewoli i 29 lutego powieszony.

Zych Maurycy, pseudonim literacki Stefana Żeromskiego.

Zychiewicz Władysław, budowniczy polski, * 1870 w Żywcu, † 1909 w Krakowie. Po ukończeniu krakowskiej szkoły przemysłowej osiedlił się w Warszawie. Na konkursie na kościół pod wezwaniem Zbawiciela otrzymał I nagrodę (łącznie z Dziekońskim i Panczakiewiczem).

Ż.

Żabicki Antoni, żołnierz z legjonu polskiego w Węgrzech w 1849, należał do Centralizacji Towarzystwa Demokratycznego i był ostatnim redaktorem *Demokraty Polskiego*. Na starość przeniósł się do Lwowa i tam umarł.

Żaboklicki Wincenty, kapelan oddziału Białkowskiego w 1833 r., schwytany przez władze austrjackie, został wysłany do Kufsteinu na 15 lat więzienia, gdzie też i † 1840 r.

Żaczek Jan, polityk czeski, * 1849 w Czertoraju na Morawach. Od 1880 adwokat w Ołomuńcu, został obrany 1885 do Rady państwa, 1887 na sejm morawski. Stanął na czele partji staro-czeskiej, 1896 wszedł do Wydziału krajowego na Morawach; 1900 powołany na drugiego wice-prezesa Rady państwa, 1908 na pierwszego. W listopadzie 1908 mianowany został ministrem dla Czech w gabinecie Bienertha, ustąpił 30 września 1909.

Żagiel, pseudonim literacki Zenona Przesmyckiego.

Żarczyński Amancjusz, * 1802 na Podolu, † 1875 w Norymberdze, autor dziełka „Wizerunki obłudnych nauk", w którym mówi o socjalistach francuskich, po r. 1831 przebywał na emigracji.

Żelechowski Kasper, malarz polski, * 1863 w Galicji. Studja odbył w Krakowie i Monachjum. Ważniejsze prace: „Wywłaszczenie" (medal bronzowy w Paryżu, 1889 i II nagr. Tow. z. szt. p.); „Śmigus"; „Przednówek"; Głupi Jasiek"; „Strach"; „Nędza"; Dziewczyna z kozą"; „Topielczyk"; „Zabłąkana"; „Podszepty"; „Powitanie księżyca" i in.

Żeljabow Andrzej, rewolucjonista rosyjski, * 1851, † 1881. Był przywódcą partji „Narodnaja Wolja" (ob. II supl.) i głównym organizatorem jej aktów terorystycznych. Za udział w zamachu na cesarza Aleksandra II został powieszony 15 kwietnia 1881 w Petersburgu.

Żeromski Stefan, znakomity powieściopisarz polski, wydał nadto: „Powieść o udałym Walgierzu" (Warszawa, 1906); „Duma o hetmanie" (t., 1908); „Dzieje grzechu" (Kraków, 1908); „Sułkowski", tragedja (t., 1910); „Uroda życia" (t., 1912); nadto drobniejsze opowiadania („Słowo o Bandosie", „Sen o szpadzie" i t. d.), szkice („Do młodości"; *Sfinks*, 1909) drukowane w czasopismach, oraz broszurę „O przyszłość Rapperswilu (1911). Por. W. Feldman „O twórczości St. Wyspiańskiego i Stefana **Ż.**" (Kraków, 1904); St. Brzozowski „O Stefanie **Ż.**" (Warszawa, (1904); tenże „Legienda Młodej Polski" (Lwów, 1910); Sobeski Michał „Żeromskiego „Dzieje Grzechu" (Warszawa, 1908).

Żmigrodzki Michał, dr. fil., napisał: „Przegląd archeologji do historji pierwotnej religji" (Kraków, 1902); „Historja sztuki w Polsce" (t., 1905); „Lud Polski i Rusini wśród Słowian i Arjów" (t., 1907); „Totemizm" (Lwów, 1909); „Gustaw i Konrad Mickiewicza i Faust Goethego" (1909).

Żmijewska Eugienja, publicystka i powieściopisarka polska, * w Podwysokim na Ukrainie. Artykuły w sprawach kobiecych, wychowawczych i in. drukowała w *Słowie*, *Tygod. Ilustr.*, *Kur. polskim*, *Kurjerze Warszawskim*, *Bluszczu* i t. d. Napisała powieści: „Płomyk" (Krak., 1907); „Dola", z przedmową Orzeszkowej (t., 1909); „Z pamiętnika niedoszłej literatki", nowele i obrazki (t., 1910); „Serduszko" (tamże, 1911); „Z daleka i z bliska",

Żmijewska Eug.

nowele (Warszawa, 1912); „Młodzi“ (tamże, 1912).

Żmudzki Wacław, napisał: „Bór“; „Trędowaty, z pamiętnika psychopaty“ (Kraków, 1903); „Księga bytu“ (t., 1904); „Posiew krwi“ (tamże, 1906).

Żmurko Franciszek, malarz polski, † 1910 w Warszawie. W 1907 Tow. z. sz. p. nabyło jego „Heterę“.

Żochowski Brodzic Bronisław, architekt polski, * 1834, † 1911 r. w Warszawie. Kształcił się w Instytucie szlacheckim w Warszawie, w oddziale architektonicznym Szkoły sz. p. tamże, potym w Monachjum i Paryżu. Sporządził m. in. plany kościołów: Wszystkich Świętych i Św. Aleksandra, synagogi na Tłumackim, przebudowy teatru Wielkiego—wszystko w Warszawie; 1891 wzniósł pomnik Chopina w Żelazowej Woli i in.

Żochowski Brodzic Br.

Żochowski Jan, ksiądz, * 1841 w Machniszkach w pow. Lidzkim, † 1912 w Brześciu Litewskim. Ukończył akademję wojskowo-lekarską w Petersburgu, należał do powstania 1863, poczym zmuszony opuścić kraj, udał się do Francji. Otrzymał tam doktorat i z czasem został dyrektorem szpitala w Montpellier. Po zgonie żony powrócił do kraju, w 1888 wstąpił do seminarjum duchownego w Wilnie, 1890 otrzymał święcenia kapłańskie i wikarjat przy koś. św. Ducha w Wilnie, poczym został proboszczem i dziekanem w Brześciu Litewskim. Wkrótce jednak władze administracyjne zabroniły mu pobytu w granicach gubernji zachodnich. Przybył tedy do Warszawy, gdzie osiadł jako wikarjusz parafji św. Antoniego.

Żochowski Józef, kaznodzieja w katedrze św. Jana w Warszawie, znany ze swej uczoności i gorącego patrjotyzmu, za wygłoszone w 1848 kazania został porwany, ogłoszony za warjata i wysłany został do ciężkich robót w Syberji. Oćwiczony rózgami w więzieniu omskim, † 1854.

Żórawski Kazimierz, matematyk polski, *1866 w Szczuczynie pod Ciechanowem, studja odbywał w Warszawie, Lipsku i Gietyndze; habilitował się w politechnice lwowskiej (1892) i w uniw. Jagiellońskim (1893), 1895 został profesorem nadzwyczajnym, a 1898 zwyczajnym matematyki w uniw. Jagiellońskim. **Ż.** jest członkiem koresp. Ak. Um. od 1900, członkiem czeskiego Tow. naukowego, Tow. matematycznego w Palermo i t. d. Prace naukowe **Ż.** wchodzą w zakres teorji równań różniczkowych, teorji przekształceń, gieometrji różniczkowej, cynematyki; ogłasza je po polsku, włosku, niemiecku w wydawnictwach Ak. Um., „Pracach matemat. fizycznych“, „Acta matematica“, „Berichte d. Ges. d. Wissensch.“ w Lipsku i w. in.

Żukowski Jan Ludwik, autor dziełka „O pańszczyźnie (1830), należał do założycieli Tow. Patrjotycznego i brał czynny udział w dziennikarstwie; † 1831.

Żukowski Władysław, polityk i przemysłowiec polski, * 1860 w Bogdanówce na Wołyniu, gimnazjum ukończył w Niemirowie 1878, Uniw. warszawski 1882, Instytut górniczy 1887. Był stałym przedstawicielem polskiego górnictwa w Petersburgu od 1893, ponownie w l. 1902—12, dyrektorem zakładów Brjańskich 1895—901. Obrany posłem do II (1907) i III Dumy (1907—12). Napisał: „Bilans handlowy Kr. Polskiego“(1900—1912); „Polityka interesów“ (1905); „Udział Królestwa w skarbowości rosyjskiej“ (1907); „Konstitucjonnyj biudżet“ (1909); nadto szereg artykułów po pismach, głównie w sprawach ekonomicznych, oraz pod pseud. *Scanalejus* „Wrażenia starego kawalera“ (1898).

Żukowski Władysław.

Żuliński Józef.

Żuliński Józef, pisarz polski, † 1908 we Lwowie. Razem z Józefem Szujskim i Janem Amborskim w r. 1863 stanął na posterunku publicystycznym, kilkakrotnie był więziony przez władze austrjackie. Następnie w Paryżu przebył oblężenie i odznaczył się w nim zaszczytnie.

Żuliński Kazimierz, ksiądz, czynny w organizacjach narodowych na emigracji po 1863 r., należał do pierwszego komitetu organizującego Zjednoczenie.

Żuliński Roman, członek Rządu narodowego w 1863, za dyktatury Traugutta jako dyrektor kierował ekspedyturą. Został powieszony w Warszawie 5 sierpnia w 1864 r.

Żuławski Jerzy, wybitny poeta polski (ob.), * 1874 w Gliniku, gimnazjum ukończył w Krakowie 1891, poczym odbywał studja na politechnice zurychskiej, w Uniw. berneńskim, gdzie otrzymał doktorat 1897, powtórnie w Krakowie 1902 po studjach nad fizyką, gieografją, historją. W l. 1898—902 był nauczycielem gimnazjalnym w Krakowie, od 1910 stale przebywa w Zakopanym. Wiele podróżował po Włoszech, Francji,

Żuławski Jerzy.

Szwajcarji. Ogłosił nadto, utwory poetyckie: „Pokłosie“ (1904); „Księgi żydowskie“ (1905); „Poezje“, wydanie zbiorowe (1908, 4 t.); dramaty: „Dyktator“ (1903; II wyd., 1907); „Eros i Psyche“ (1904; IV wyd., 1909); „Wianek mirtowy“ (1905; II wyd., 1912); „Gra“ (1905; II wyd., 1912); „Ijola“ (1905; III wyd., 1912); „la Bestia“ (1906); „Za cenę łez“ (1910); „Koniec Mesjasza“ (1911); „Gród słońca“ (1911); utwory powieściowe: „Na srebrnym globie“ (II wyd., 1909; III wyd., 1912); „Zwycięzca“, „Bajka o człowieku szczęśliwym“ (1910); „Kuszenie szatana“ (1910, jest to II wyd. „Opowiadań“ z 1902); „Stara Ziemia“ (1911).

Żupanczicz Oton, wybitny poeta słowieński, * 1878 w Lublanie, gdzie 1903 został suplentem gimnazjalnym, potym nauczycielem prywatnym. Napisał: „Czasza opojnosti“ (1899); „Czezplan“ (1904); „Samogovori“ (1908) i in.

Żychliński Teodor, pisarz polski, † 1909 r. w Poznaniu; w l. 1868—71 był redaktorem *Dziennika Poznańskiego*. Wydał nadto: „Złotą księgę szlachty polskiej“ (Poznań, 1904—05).

Żydzi. Według urzędowej statystyki „Jewish Year Book“ ogólna liczba **Ż.** na kuli ziemskiej wynosi 11,081,000, z tego na Europę przypada 8,748,000, Amerykę 1,556,000, Afrykę 354,000, Azję 242,000, Australję 17,000. Z państw Europejskich liczy Rosja 5,000,000 żydów, Austro-Węgry 2,100,000, Niemcy 600,000, państwa Bałkańskie razem 400,000, Belgja i Holandja 105,000, Francja 100,000, Anglja 90,000, Włochy 40,000, Królestwo Polskie 1,800,000, Galicja 800,000, Poznańskie 30,000. Z miast pierwsze miejsce pod względem liczebności żydów zajmuje New York—800,000, następnie idzie Warszawa (ob.) przeszło 300000, Wiedeń—180000, Peszt—16000, Berlin—100,000, Londyn—80,000, Paryż—50,000, Jerozolima—40,000, Kraków—30,000.

Żyrardów (ob.), w 1909 liczył 36,821 m., w tym 9,284 robotników. Wartość produkcji fabrycznej wynosiła 7·4 milj. rub.

Żytomierz (ob.), w 1909 liczył 88,000 m., w tym: 45% Małorusów, 34% Żydów, 20·0% Polaków. W powiecie Żytomierskim w 1897 na 433,859 m. było: 62·4% Małorusów, 14·3% Żydów, 10·8% Niemców, 5·9% Wielkorosjan, 5·7% Polaków, 0·6% Czechów.

UZUPEŁNIENIA. czyli Supplement III

A.

Abegg Ryszard chemik niemiecki, * 1869 r. w Gdańsku, † 1910 w Koszalinie (Köslin) podczas jazdy balonem. W 1894 r. habilitował się w Gietyndze, 1899 został profesorem nadzwyczajnym w Wrocławiu. Prace jego wchodzą głównie w zakres chemji fizykalnej. Ważniejsze z nich: „Die Theorie der elektrolytischen Dissoziation“ (1903); „Physikalisch-chemische Rechenaufgaben“ (1909) i in. Od 1901 redagował „Zeitsch. für Elektrochemie“.

Abrahamowicz Dawid, polityk polski, nie Abrachamowicz jak na str. 5 t. XVII.

Achenbach Andrzej, pejzażysta niemiecki, † 1910 w Düsseldorfie.

Adamowicz Bogusław, poeta i powieściopisarz polski, * na Litwie, wydał zbiory poezji: „Tragiedja krwi“ (1897); „Melodje“ (1898); „Poezje“ (1899, ser. I) oraz powieść w „Starym dworze“ (1909); nadto drukował po pismach szereg bajek.

Aerenthal Alojzy Lexa, hr., dyplomata austrjacki, † 1912 w Wiedniu. Za zasługi położone w sprawie aneksji Bośni i Hercegowiny (ob. II supl.) otrzymał 1908 tytuł hrabiowski.

Agassiz Aleksander, przyrodnik amerykański, † 1910 na statku podczas podróży z Europy do Ameryki.

Ahlwardt Teodor Wilhelm, orjentalista niemiecki, † 1909 w Gryfji.

Allemane Jan, francuski polityk socjalny, twórca grupy Allemanistów (ob.), która oficjalnie nosi nazwę „Parti ouvrier socialiste revolutionnaire“. Redagował pismo *le Parti ouvrier*.

Allemaniści, organizacja socjalistyczna we Francji, założona 1879 na kongresie w Marsylji przez Jana Allemane'a (ob. wyżej). Główny nacisk kładła na zawodowe organizowanie robotników (syndykaty), mniej na akcję parlamentarną i polityczną wogóle. Większość **A.** wyznawała poprzednio zasady anarchistyczne, co odbiło się w ich poglądach na ideał przyszłego ustroju, który wyobrażają sobie w postaci wolnej federacji gmin i okręgów, występując przeciwko współczesnemu scentralizowanemu państwu. Wiele poglądów **A.** przeszło do modnego obecnie syndykalizmu (ob. II supl.).

Alma Tadema Wawrzyniec, malarz angielski, † 1912 w Wiesbadenie.

Amundsen Roald, podróżnik norweski, dotarł do bieguna południowego w połowie grudnia 1911 r.

Arabi-pasza Ahmed-Arabi-el Hussain, oficer egipski, przywódca partji narodowej, † 1911 w Kairze.

Arriaga Manuel, portugalski mąż stanu, * 1841 r. w Horta, na wyspie Fayal. Po studjach w Coimbre został dr. praw i adwokatem. Z przekonań republikanin, był deputowanym parlamentu, profesorem liceum w Lizbonie, następnie rektorem uniwersytetu w Coimbre. Napisał szereg prac z zakresu prawa i jedno z filozofji politycznej p. t. „Harmonje społeczne“. W parlamencie uchodził za świetnego mówcę. Rząd prowizoryczny rzeczypospolitej Portugalskiej mianował go prokuratorem naczelnym państwa. Dn. 11 sierpnia 1911 został obrany prezydentem rzeczypospolitej Portugalskiej (ob. nadto Portugalja).

Aucoc Jan Leon, prawnik francuski, † 1910 w Paryżu.

B.

Badeni Stanisław, polityk polski, ustąpił ze stanowiska marszałka krajowego w Galicji w czerwcu 1912; w uznaniu zasług 30 miast galicyjskich ofiarowało mu obywatelstwo honorowe.

Bailly Franciszek Anatol, filolog i helenista francuski, † 1911 w Orleanie.

Bandurski Władysław, ks. biskup-sufragan lwowski (ob. II supl.), * 1863 w Sokalu w Galicji, znakomity kaznodzieja i orędownik ludu.

Banffy Dezyderjusz, baron, polityk węgierski, † 1911 w Budapeszcie.

Bang Herman Joachim, powieściopisarz i krytyk duński, † 1912.

Begas Reinhold, rzeźbiarz niemiecki, † 1911 w Berlinie; wykonał nadto: „Porwanie Sabinki“; „Centaur niosący dziewicę“.

Berchtold Leopold, dyplomata austrjacki, w r. 1912 mianowany został ministrem spraw zagranicznych po śmierci Aehrenthala.

Berent Wacław, powieściopisarz polski, wydał nadto: „Oziminę“, powieść (Warszawa, 1911)

Berne-Bellecour, malarz francuski, † 1910 w Paryżu.

Berteaux Henryk Maurycy, polityk francuski, † 1911 w Issy lex-Moulineaux. Ponownie został ministrem wojny w gabinecie Monisa 1911. Podczas wzlotów aeroplanów jedna z maszyn, spadając, zabiła **B.**; pogrzeb odbył się na koszt państwa.

Bienvenu Karol Leon, literat i dziennikarz francuski, † 1911 w Paryżu.

Biernacki Edmund, lekarz (ob. II supl.), * 1866 w Opocznie, † 1911 we Lwowie.

Bigelow John, literat i dyplomata amerykański, † 1911 w New-Yorku.

Biliński Leon, ekonomista i polityk polski, mianowany został 1912 wspólnym ministrem finansów monarchji Austro-węgierskiej.

Binet René, architekt i akwarelista francuski, † 1911 w Ouchy w Szwajcarji.

Bogdanowicz Edmund (pseud. *Bożydar*), poeta i publicysta polski, † 1911 w Warszawie.

Bojarski Władysław, drzeworytnik polski, * 1843, † 1912 w Warszawie. Brał udział w powstaniu 1863, uczestniczył w wielu potyczkach i, ranny pod Sterdynią, dostał się do niewoli, poczym spędził 9 lat w Syberji zachodniej. Utalentowany drzeworytnik, pracował w *Tyg. Ilustr.* i *Wieńcu*, później prowadził własny zakład drzeworytniczy, ostatnio odlewnię metali i napisów metalowych.

Braf Albin, polityk i prawnik czeski, * 1851, † 1912 w Wiedniu. Studja odbywał w Pradze, gdzie habilitował się i został profesorem nauk państwowych. Przez wiele lat był posłem na sejm krajowy i członkiem Wydziału krajowego, później powołany do Izby panów. W 1909 został ministrem rolnictwa, powtórnie w 1911 w gabinecie Stürghka; urząd ten piastował do śmierci.

Braga Teofil, portugalski literat, filozof i mąż stanu (ob.), * 1843 w San Miguel, profesor literatury na Wyższych kursach literackich w Lizbonie od 1872, prócz twórczości poetyckiej oraz studjów nad historją literatury, filozofją i socjologją, gorliwie oddawał się polityce, szerząc poglądy republikańskie. Po ogłoszeniu rzeczypospolitej w Portugalji (ob.), został powołany 5 października 1910 na prezydenta tymczasowego rządu. Urząd ten piastował do 24 sierpnia 1911, t. j. do chwili, kiedy Zgromadzenie narodowe obrało prezydentem rzeczypospolitej Arriaga (ob. Uzup.). Ogłosił nadto: „Contos tradicionaes de povo portuguez“ (1885, 2 t.); „o Povo portuguez no seus costumes, crenças e tradiçoes“ (1885); „Historia da pedagogia em Portugal“ (1888); „Modernas ideas na litteratura portugueza“ (1892, 2 t.); „A patria portugueza“ (1894) i in.

Brisson Henryk Eugienjusz, polityk francuski, † 1912 w Paryżu; w 1912 jednomyślnie obrany był ponownie na prezesa Izby posłów; uchwałą parlamentu urządzono **B.** pogrzeb narodowy.

Brodzki Zbigniew, literat polski, * 1877 r. w Warszawie, † 1911 tamże. Po skończeniu gimnazjum w Warszawie, wstąpił na tamtejszy wydział prawny, wydalony jednak z III kursu za strajk studencki (1899), dalsze studja z filozofji odbywał w Lipsku, Berlinie i Monachjum, z filozofji i historji sztuki w Paryżu. Artykuły z zakresu literatury i recenzje drukował od 1894 w *Ateneum*, *Prawdzie*, *Niwie*, *Głosie kijowskim* i *Trybunie* krakowskiej. Oddzielnie wydał: „Zarys historji literatury francuskiej“ (Warszawa, 1907); „Chwile“, szkic powieściowy (t., 1910); „Poezja smutku“, studjum literackie (t., 1911); „Oni“, powieść (t., 1912).

Brzozowski Stanisław, literat i filozof polski, † 1912 we Florencji. Napisał nadto: „Skarga to straszna“, studjum o „Róży“ J. Katerli“ (Kraków, 1910); „Dębina“, powieść, cz. I „Sam wśród ludzi“ (Lwów, 1911); po śmierci ukazało się studjum „Stanisław Wyspiański“ (Stanisławów, 1912).

Budiłowicz Antoni, filolog i polityk rosyjski, b. rektor Uniw. warszawskiego, † 1908 w Petersburgu.

Bu-Hamara, powstaniec marokański, † 1909 (ob. nadto Rogi w II supl.).

C.

Caceres Ramon, gienerał i polityk dominikański, † 1911 w San Domingo. Od 1908 był prezydentem rzeczypospolitej San Domingo, został zamordowany na ulicy. W ostatnich latach mnożyły się zamachy na niego, wychodzące z kół niezadowolonych z jego stanowiska wobec republiki Haiti.

Chamiec Jaksa Ksawery, literat polski, † 1910 w Warszawie.

Chardonnet Hilary, hrabia, inżynier francuski, * 1839 w Besançon, ukończył Szkołę politechniczną w Paryżu. Był sekretarzem hr Chambord do śmierci tego ostatniego, poczym od 1883

Chardonnet Hilary.

poświęcił się badaniom naukowym i technicznym. Prace swe ogłaszał w „Sprawozd. Akad. nauk“ w Paryżu i „Dzienniku fizycznym“. Wynalazł jedwab sztuczny (ob II supl.); po raz pierwszy na wystawie paryskiej 1889 maszyna **Ch.** przędła kolodjum; 1890 otrzymał od ministerjum wojny order za pracę nad bawełną strzelniczą.

Chasydzi *(Chasidim)*, nazwa nadawana rozmaitym sektom żydowskim lub wogóle żydom ortodoksyjnym w Polsce; nie należy mieszać **Ch.** z Husytami (ob.), stronnikami Jana Husa (ob).

Chełmszczyzna. Projekt oderwania **Ch.** od Królestwa Polskiego i stworzenia ze wschodnich części gubernji Siedleckiej i Lubelskiej osobnej gub. Chełmskiej został ostatecznie uchwalony przez Dumę państwową w redakcji komisji (ob. Królestwo w II supl.) 9 maja 1912 r. większością 150 głosów przeciwko 106. Rada państwa przyjęła projekt chełmski, uchwalony przez Dumę, bez zmian 27 czerwca 1912, a 6 lipca t. r. otrzymał on sankcję monarszą. Dn. 15 lipca 1912 najwyżej zatwierdzono projekt prawa o wyznaczeniu funduszów na przysposobienie miasta Chełma do potrzeb miasta gubernjalnego. Z gub. Siedleckiej ulega całkowitemu wyłączeniu pow. Bialski, z Włodawskiego zostaną w Król. Polskim tylko dwie gminy, i to nie całe (Dębowa Kłoda i Tyśmienice), z Konstantynowskiego tylko trzy (Łysów, Przesmyki i Chlebczyn), nadto częściowemu wyłączeniu ulega pow. Radzyński. Z gub. Lubelskiej ulegają całkowitemu wyłączeniu dwa powiaty: Hrubieszowski i Tomaszowski; częściowemu zaś: Lubartowski (5 wsi gminy Ludwin wyłącza się, reszta zostaje w Królestwie), Chełmski (prawie cały odchodzi, zostaje tylko gmina Brzeziny), Krasnostawski (rozczłonkowaniu ulegają 3 gm.: Łopiennik, Rudka i Czajki, reszta zostaje), Zamojski (zostają 3 gminy: Goraj, Nielisz i Frampol oraz gm. Sułów bez wsi Rozłopy, reszta odchodzi), Biłgorajski (zostają 3 gm.: Aleksandrów, Kocudza i Tarnogród oraz części 3 gmin: Puszczy Solskiej, Soli i Huty Krzeszowskiej). Trzy powiaty zostają w gub. Lubelskiej nietknięte w dzisiejszych swych granicach, mianowicie: Lubelski, Puławski i Janowski. Nowa gubernja Chełmska będzie liczyła 8 powiatów: Biłgorajski, Bialski, Włodawski, Hrubieszowski, Zamojski, Konstantynowski, Tomaszowski i Chełmski. Według obliczeń Stefana Dziewulskiego w granicach gub. Chełmskiej, zakreślonych przez projekt rządowy znajduje się 756,000 ludności, w tym 362,000 katolików i 274,000 prawosławnych. Po dołączeniu przez komisję Dumy jeszcze szeregu innych miejscowości, liczących 104,456 ludności katolickiej i tylko 4,082 prawosławnej, ludność gub. Chełmskiej, w granicach ostatecznie uchwalonych przez ciała prawodawcze, wynosić będzie 885,589 głów, w tym: 467,432 (52·6%) katolików i 278,311 (31·3%) prawosławnych. W nowej gubernji mieszkańcom miejscowym rosyjskiego pochodzenia przysługiwać będą specjalne przywileje (art. 12), przyczym określenie narodowości należy do władzy administracyjnej. Z uchwał skierowanych przeciwko polskości ważniejsze: usunięcie z gimnazjów i progimnazjów wykładów języka i literatury polskiej; zakaz przesiedlania się do gub. Chełmskiej bez pozwolenia gubernatora, osobom urodzonym w Królestwie Polskim; zniesienie działania najwyżej zatwierdzonej 28 maja 1881 uchwały komitetu ministrów o uwolnianiu od zajęć w urzędach Kr. Polskiego w dni świąt katolickich, obchodzonych podług nowego stylu; wreszcie ustanowienie dla widowisk teatralnych, dawanych w językach innych, niż rosyjski, specjalnej cenzury gubernatorskiej prócz cenzury ogólnej. Jest to zaledwie początek ograniczeń względem polskości, według oświadczeń urzędowych. Wice-minister Charuzin żądał zastosowania na ziemi Chełmskiej wszystkich ograniczeń, jakie istnieją na Litwie i Rusi, a minister Markow domagał się na razie jeszcze „choćby ograniczenia w nabywaniu ziemi“ w **Ch.** przez Polaków i Żydów. Ob. nadto w II supl. artykuły: Królestwo Polskie oraz poszczególne powiaty gub. Lubelskiej i Siedleckiej.

Chiari Karol, baron, polityk austrjacki, * 1834, † 1912 w Trieben, był przywódcą związku niemieckiego, należał do najwybitniejszych przedstawicieli politycznych Niemców. Długoletni poseł do Rady państwa, w ostatnich czasach był członkiem Izby panów.

Chiny (ob.). W ostatnich czasach coraz bardziej wzmagało się w **Ch.**, pod wpływem prądów reformatorskich, niezadowolenie z rządów mandarynów mandżurskich i niechęć do dynastji, popierającej mandarynów. Dwór z konieczności przedsiębrał pewne reformy, przyrzekał nawet zaprowadzić ustrój konstytucyjny, nie mógł jednak opanować wzrastającego ruchu rewolucyjnego i zgnieść licznych tajnych związków, dążących do przewrotu. W wrześniu 1911 wrzenie, sporadycznie wybuchające w rozmaitych prowincjach, przybrało groźniejszy charakter; ludność napadała na Mandżurów, mordowała ich i wypędzała z miast mandarynów. Dn. 13 października rewolucja, kierowana przez Sun-Yat-Sena (ob.) i Li-Huan-Hunga, uczyniła wielkie postępy i przybrała wyraźny charakter antydynastyczny oraz republikański. Dn. 14 października edykt cesarski mianował Yuan Szi-Kaja (ob.) wice-królem zbuntowanych prowincji z misją pokonania rewolucjonistów. Dn. 18 października nastąpiło starcie pomiędzy wojskami cesarskiemi i rewolucyjnemi pod Hankeu, zakończone zwycięstwem armji rewolucyjnej. Dn. 22 paźdz. rozpoczęła posiedzenia w Pekinie Izba konstytucyjna, mająca na celu opracowanie konstytucji i reform państwowych; przy otwarciu sesji odczytano orędzie regienta; 27 paźdz. edykt cesarski mianuje Yuan-Szi-Kaja najwyższym pełnomocnikiem państwa,

t. dn. wojska cesarskie pokonały rewolucjonistów pod Hu-pe; 30 paźdz. edykt cesarski wyraża zgodę na żądanie Izby konstytucyjnej, aby zaprowadzić konstytucję, usunąć z gabinetu członków rodziny cesarskiej i ogłosić natychmiastową amnestję dla skazańców politycznych; t. dn. wybuchły zaburzenia w Kantonie. Dn. 24 listopada powstańcy opanowali Szang-hai, 7 list. Fu-tszeu po bitwie pod Tankinem; 9-go Kanton ogłosił swą niezależność; 13-go oddał rząd Yuan-Szi-Kajowi dowództwo nad całą armją cesarstwa; 14-go U-Tin-Fan, rewolucyjny minister spraw zewnętrznych zwrócił się do regienta z żądaniem, aby ten abdykował; 16-go Yuan-Szi-Kaj sformował własny gabinet, w którym ministrem spraw zagranicznych został Lian-Fu-Nien, finansów Yen-Szui, komunikacji Yan-Szi-Tsi, wojny Nan-Sze-Tszen, sprawiedliwości Szen-Szia-Pen, marynarki Sa-Tszen-Pin, oświaty Tan-Szun, spraw wewnętrznych Szao-Pin-Tszum—większość z nich sprzyjająca ruchowi rewolucyjnemu; 26-go regient złożył przysięgę na konstytucję, opracowaną przez Izbę konstytucyjną 2 listopada 1911. Dn. 1 grudnia wojska rewolucyjne opanowały Nankin po kilkodniowej walce; 6-go regient złożył swój urząd, a cesarzowa wdowa wydała edykt, że jego pełnomocnictwa przechodzą na premjera i gabinet; 11-go obydwie wojujące strony postanowiły zawiesić akcję wojenną i prowadzić początkowo w Hankeu, później w Szang-haju pertraktacje pokojowe, które nie wydały żadnego rezultatu i zostały przerwane 20 grudnia. Dn. 28 grudnia konferencja w Szang-haju, złożona z przedstawicieli 18 prowincji, ogłosiła powstanie rzeczypospolitej Chińskiej i wybrała jednomyślnie dr. Sun-Yat-Sena prezydentem rzeczypospolitej; t. d. dwór przystał na nowe pertraktacje z republikanami, które już 1 stycznia 1912 przerwano i zaraz rozpoczęły się nowe walki. Dn. 3 stycznia odbył się uroczysty wjazd do Nankinu prezydenta Sun-Yat-Sena, który wydał proklamację do ludu, zapewniającą autonomję wszystkim prowincjom państwa, zaś 5 stycznia manifest do wszystkich narodów, zawierający ostrą krytykę dynastji mandżurskiej i program reform społecznych; rząd nowej republiki uznaje wszystkie traktaty, zawarte przez Mandżurów przed rewolucją; zawarte zaś po wybuchu rewolucji nie będą uznawane za obowiązujące; to samo stosuje się do zobowiązań pieniężnych dawnego rządu i do koncesji przezeń wydanych, w końcu manifest ogłasza tolerancję religijną, prosi państwa, aby pomogły mu do zaprowadzenia reform i wyraża nadzieję co do poprawy stosunków z państwami obcemi. W ciągu stycznia 1912 r. całe oddziały wojska przechodziły na stronę rewolucji, szereg miast wywieszał flagi republikańskie, wielu dygnitarzy z prowincji doradzało dworowi ustąpić, wobec czego 25 stycznia ukazał się edykt cesarski, pozostawiający rozstrzygnięcie sprawy przyszłego ustroju państwowego w **Ch.** Konwencji narodowej, która ma być zwołana jaknajprędzej; 5 lutego cesarzowa wdowa upoważniła Yuan-Szi-Kaja do utworzenia republiki w porozumieniu z republikanami z południa. Wynikiem tego porozumienia było ogłoszenie 12 lutego trzech edyktów cesarskich, w których cesarzowa wdowa w imieniu dynastji mandżurskiej wyrzeka się władzy i uznaje wprowadzenie ustroju republikańskiego z prezesem ministrów Yuan-Szi-Kajem na czele i prezydentem republiki dr. Sun-Yant-Senem. Według opracowanej przez Yuan-Szi-Kaja wspólnie z rządem południowym ustawy—jak głosił edykt drugi—cesarz zrzeka się władzy politycznej, ale zatrzyma tytuł cesarski i godność głowy kościoła chińskiego; otrzymuje od rządu rzeczypospolitej 4 miljony lanów rocznie, zachowuje gwardję przyboczną, gwardja cesarska zaś przechodzi pod władzę ministra wojny, majątek prywatny cesarza i członków rodziny cesarskiej zostaje pod opieką rządu, książęta krwi korzystają z praw obywatelskich, ale wolni są od służby wojskowej. Abdykacja dynastji i uznanie przez nią nowego ustroju z zachowaniem majątku i pewnych przywilejów było dziełem zręcznej dyplomacji Yuan-Szi-Kaja, który 13 lutego przybrał tytuł pełnomocnego organizatora rzeczypospolitej i tegoż dnia zakomunikował edykty cesarskie poselstwom cudzoziemskim. Dn. 15 lutego Sun-Yat-Sen i członkowie gabinetu republikańskiego w Nankinie zrzekli się swoich urzędów wobec Zgromadzenia narodowego, przyczym Sun-Yat-Sen gorąco polecał na swoje miejsce Yuan-Szi-Kaja, który po abdykacji dynastji telegrafował mu, że „z wielką radością oświadcza się za rzecząpospolitą“. Zgromadzenie narodowe w Nankinie t. d. jednogłośnie obrało Yuan-Szi-Kaja na tymczasowego prezydenta rzeczypospolitej Chińskiej, a 20 lutego Li-Huan-Yunga, byłego dowódcę wojsk rewolucyjnych, na wice-prezydenta. Główne siły republikanów i Zgromadzenie prowincji znajdowały się wciąż w Nankinie, a nowo obrany prezydent w Pekinie. Brak koncentracji sił państwowych i brak pieniędzy wywołał zamieszanie i bunt w szeregach armji: 28 lutego wojsko zbuntowało się w Pekinie i zaczęło rabować sklepy, banki i miasto, co trwało przez 3 dni (do 1 marca); 3 marca wybuchł bunt wojskowy w Tien-Tsinie, 5 w Paoting-Fu, w Szanghaju i t. d. Prezydent ogłosił stan oblężenia i w tych warunkach nie mógł przybyć do Nankinu dla objęcia rządów i złożenia przysięgi. Zgromadzenie narodowe chcąc położyć kres niepewnej sytuacji wysłało delegatów do Pekinu wobec których 10 marca nastąpiła uroczysta instalacja Yuan-Szi-Kaja na prezydenta, poczym przystąpiono niezwłocznie do utworzenia rządu. Pierwszym republikańskim premjerem został Tang-Szaoi-Yi, pełnomocnik Yuan-Szi-Kaja w rokowaniach z rewolucjonistami, który 29 marca przedstawił Zgromadzeniu w Nan-

kinie do zatwierdzenia listę ministrow. W nowym gabinecie premjer objął tekę ministra komunikacji, ministrem spraw zagranicznych został Lu-Tszeng-Siang, spraw wewnętrznych—Tszao-Ping-Tszuan, skarbu—Hsi-Ung-Siling, wojny—Tuan-Tszi-Ui, marynarki—Link-Tanh-Sen, sprawiedliwości—Wang-Tszua-Chui, oświaty—wykształcony w Niemczech—Tsaig-Unan-Pei. Dn. 15 marca ogłoszono uchwaloną w Nankinie tymczasową ustawę konstytucyjną, wzorowaną na konstytucjach europejskich, w której rzeczpospolita Chińska przybiera nazwę „Wielkiej republiki środka“ i uznaje za najwyższe organy władzy: Izbę prawodawczą *(can-ijuan)*, prezydenta obieralnego, ministrów i najwyższą izbę sądową. Dn. 30 kwietnia przy otwarciu Rady doradczej (tymczasowego senatu) prezydent stwierdził ciężkie położenie finansowe kraju i wskazał na konieczność zaciągnięcia dużej pożyczki zagranicznej. Młoda rzeczpospolita ma do przezwyciężenia wiele trudności. Naprzód musi zwalczać dążności kontrrewolucyjne, których głównym siedliskiem jest Mandżurja, obstająca za powrotem dawnych rządów dynastji; dalej tłumić bunty w wojsku, które po rozruchach marcowych ponawiały się kilkakrotnie; ostatecznie walczyć z zaburzeniami ludowemi i zamachami: w Tien-Tsinie 4 kwietnia zabito wice-prezydenta rzeczypospolitej Li-Yuang-Hunga, ostatnio wybuchły groźne rozruchy 19 czerwca w Kantonie, wywołane przez zwolenników dawnego rządu chińskiego. Pozatym objawiają się dążności separatystyczne w poszczególnych krajach, głównie w Mongolji (ob. uzupł.). Dążności te znajdują silne oparcie w polityce rosyjskiej. Wreszcie kłopoty rządu wynikają z braku pieniędzy. Zabiegi czynione o uzyskanie pożyczki nareszcie doprowadziły do tego, że konsorcjum międzynarodowe miało udzielić **Ch.** 60 milj. funt szt. pożyczki 5-procentowej. W tranzakcji uczestniczyć miały: Anglja, Francja, Niemcy, Rosja, Stany Zjednoczone i Japonja, które zastrzegły sobie prawo kontroli ceł chińskich; nadto żądały, aby w ciągu 10 lat **Ch.** zaciągały nowe pożyczki tylko za zgodą syndykatu finansowego, od którego obecnie otrzymują pieniądze; dalej, aby wszystkie inwestycje, mianowicie: budowy kolei, dostawy wagonów, lokomotyw, szyn, dostawy karabinów wojskowych, armat, amunicji oddawane były tylko państwom, tworzącym syndykat pożyczkowy. Jest to więc, zarówno pod względem politycznym, jak finansowym, protektorat, stawiający **Ch.** w zależności syndykatu mocarstw. Po wysłuchaniu podobnej propozycji ze strony przedstawicieli syndykatu mocarstw 26 czerwca, premjer oświadczył, że nie tylko nie może się zgodzić na podobne warunki, ale nawet nie ośmieliłby się przedstawić ich Zgromadzeniu narodowemu. Kłopoty więc finansowe rządu chińskiego trwają po dawnemu. Dn. 29 czerwca zgromadzenie narodowe przyjęło zaproponowaną przez prezydenta kandydaturę Lu-Tsen-Sjana na nowego prezesa gabinetu.

Christicz Mikołaj, serbski mąż stanu, * 1819 w Mitrowicy, † 1911 w Belgradzie, był urzędnikiem austrjackim na Pograniczu wojskowym do 1839, później w Belgradzie pracował w ministerjum sprawiedliwości, 1860 r. mianowany ministrem spraw zagranicznych, 1867 prezesem gabinetu, po zamordowaniu ks. Michała ustąpił. W 1883 za Milana został znowu prezesem gabinetu, po raz trzeci w 1888. Za czasów króla Aleksandra w 1894 kierownictwo rządu znalazło się ponownie w rękach **Ch.** Uchodził za bezwzględnego zwolennika Obrenowiczów. Radykałowie nienawidzili go, ale mieli dlań szacunek.

Chrystjan X, król duński, * 1870 w Charlottenludzie i ochrzczony jako Chrystjan Karol Fryderyk, wstąpił na tron 1912 po śmierci Fryderyka VIII. Ożenił się 1898 z księżniczką Aleksandrą Meklenburską, siostrą następczyni tronu niemieckiego. Następcą tronu został najstarszy syn **Ch.,** ks. Fryderyk, * 1899. Drugim synem królewskim jest ks. Knud.

Chrzanowski Bernard, polityk polski, * 1861 w Wojnowie w Poznańskim, gimnazjum ukończył w Poznaniu, uniwersytet w Berlinie, dalsze studja odbywał w Krakowie. Adwokat w Poznaniu od 1890, prezes Związku sokołów polskich w państwie Niemieckim od 1894, założyciel i prezes Tow. wykładów ludowych im. Mickiewicza (1899—1910), przewodniczący sekcji oświatowej „Straży“ (ob.), przewodniczący Tow. demokr.-narodowego w zaborze pruskim, członek zarządu „Banku przemysłowców“ w Poznaniu, był posłem do parlamentu w l. 1901—09. Prócz artykułów w pismach politycznych i literackich, napisał: „Tęsknota za krajem w naszej literaturze“ (Poznań, 1896); „Niemcy a Słowianie“ (t., 1906); „Tadeusz Kościuszko“ (t., 1907); „Na Kaszubskim brzegu“ (t., 1910).

Chulalongkorn, *Czulalongkorn* (ob.). Był 51-ym królem dynastji Szakrakri i odegrał wybitną i decydującą rolę w dziejach swego kraju. Dzięki niemu Sjam jedynie ze wszystkich państw indo-chińskich korzysta z dobrodziejstw cywilizacji współczesnej i uwolnił się od opieki europejskiej, tak samo jak Japonja. **C.** sprowadził instruktorów wojskowych, inżynierów, lekarzy, architektów i t. d. z Europy, stworzył armję na wzór europejski, zniósł niewolnictwo, budował drogi, koleje, telegraf, zreorganizował administrację i sądownictwo, w 1874 nadał krajowi konstytucję. Umiał doskonale wyzyskać w 1893 konflikt między Anglją i Francją. Umierając pozostawił państwo wewnątrz spokojne i kroczące po drodze postępu, a zewnątrz zabezpieczone od interwencji cudzoziemskiej. Następcą **Cz.** został najstarszy syn ks. Wadsziravudh Maha (ob. II supl.).

Coppée Franciszek, poeta francuski, † 1908 w Paryżu.

Coulon Jerzy, polityk i prawnik francuski, † 1912 w Paryżu.

Cronje Piet, generał transwalski, † 1911 w Klerksdorpie. Po powrocie z niewoli na wyspie św. Heleny źle był przyjęty w ojczyźnie i podejrzewany o zdradę z powodu poddania Paardebergu. Wtedy wywędrował do Ameryki i w cyrku odtwarzał sceny z wojny boerskiej. Na krótko przed śmiercią wrócił do Transwalu.

Cuverville Juliusz Armand, admirał francuski, † 1912 w Paryżu.

D.

Dahn Juljusz Ludwik Feliks, historyk niemiecki, † 1912 w Wrocławiu.

Dembowski Edward, polski działacz polityczny, publicysta i literat (ob.), * 1822 w Warszawie, tutaj wydawał *Przegląd naukowy*, a przeniósłszy się do Poznania w pismach tamtejszych drukował artykuły, zabarwione skrajnym radykalizmem społecznym, prace zaś filozoficzne i literackie w *Roku*. W jesieni 1884 policja pruska wydaliła go z Poznańskiego za „szerzenie przekonań komunistycznych w druku". Od tej pory żył życiem spiskowca, tropionego przez policję wszystkich trzech rządów. W Galicji zbliżył się z Fr. Wiesiołowskim (ob. II supl.), organizował szlachtę i parł ją do powstania. Był duszą rewolucji Krakowskiej 1846 (ob. II supl.), zginął w Podgorzu t. r. podczas procesji manifestacyjnej, zaatakowanej przez Austrjaków.

Demetrykiewicz Włodzimierz Józef, archeolog polski, * 1859 w Złoczowie. Studja prawnicze odbywał w Krakowie (doktorat 1884), następnie do 1891 studjował na wydziałach filozoficznych w Krakowie i Wiedniu. W 1887 mianowany członkiem korespondentem komisji centralnej w Wiedniu dla badania i konserwacji zabytków sztuki, w 1891 rządowym konserwatorem zabytków w Galicji, 1894 kusztoszem Muzeum antrop.-archeologicznego Akademji, 1903 członkiem korespondentem Ak. Um. w Krakowie, 1904 członkiem honorowym Muzeum czeskiego w Pradze, 1905 Instytutu dla archeologji klasycznej w Wiedniu, t. r. docentem archeologji przedhistorycznej na Uniwer. Jagiellońskim, 1907 profesorem nadzwyczajnym tamże. Prócz licznych opisów zabytków sztuki w „Tece konserwatorskiej" ogłosił: „Vorgeschichte Galiziens" (1897, w „Oester.-Ung. Monarchie in Wort u. Bild"); „Konserwatorstwo zabytków archeologicznych" (Kraków, 1886); „Kurhany w Przemyskim i Drohobyckim" (t., 1907); „Cmentarzyska i osady przedhist. w okolicy Tarnobrzega i Rozwadowa" (t., 1897); „Neolityczne groby szkieletów t. zw. siedzących w Krakowskim i Przemyskim" (t., 1898); „Wykopaliska z Keblin" (t., 1905); „Ślady człowieka przedhistorycznego na górze Bronisławy" (t., 1909); „Figury kamienne t. zw. „bab" w Azji i Europie i stosunek ich do mitologji słowiańskiej" (t., 1910).

Dębski Aleksander, polski działacz socjalistyczny. Po ukończeniu gimnazjum płockiego był na wydziale matematycznym w Petersburgu, tam należał kolejno do grup socjalistycznych: „Gmina", „Ognisko", wreszcie „Proletarjat" (ob.). W 1883 przeniósł się do Warszawy, gdzie brał czynny udział w założeniu drukarni partyjnej i agitacji jako członek Centralnego Komitetu. Wielokrotnie tropiony i ścigany przez policję, dzięki zręczności uchodził cało z zasadzek na niego stawianych. W 1885 wyjechał do Szwajcarji, gdzie w okolicach Zurychu został raniony przy próbach nad pociskami wybuchowemi, poczym wyjechał do Paryża. Wydalony zaś stamtąd, osiadł na czas dłuższy w Londynie. Należał do założycieli partji P. P. S. (ob.) a przy jej rozłamie oświadczył się za „frakcją rewolucyjną". Od lat kilku mieszka w Stanach Zjednoczonych.

Dierx Leon, wybitny poeta francuski, * 1838 na wyspie Reunion, † 1912 w Paryżu. Okazał się szczególnie niezrównanym lirykiem, po śmierci Mallarmego poeci francuscy przyznali mu tytuł „księcia poetów". Do najwybitniejszych utworów **D.** należą: „Lèvres closes"; „Etoiles" i in. Znużony życiem, popełnił samobójstwo.

Dilke Karol, przywódca radykalnego stronnictwa w Anglji, † 1911 w Londynie.

Długosz Władysław, przemysłowiec i polityk polski, * 1864 w Krakowie, skończył szkołę realną tamże, potym Muzeum technologiczne w Pradze. Pracował w przemyśle naftowym początkowo jako skromny kierownik szybu w Siarach, później jako wielki przedsiębiorca. Około 1895 był już właścicielem kilkunastu szybów w Borysławiu oraz wielkich terenów w Schodnicy i Tustanowicach. Wybrany około 1900 marszałkiem powiatu Gorlickiego, położył dla tego powiatu duże zasługi (bursa dla synów włościańskich, dom ludowy w Siarach, czytelnię, Tow. rolnicze, i t. d.). Jako członek Polskiego stronnictwa ludowego (ob.) wszedł 1908 do sejmu, a w 1911 do parlamentu wiedeńskiego. Dn. 22 listopada 1911 mianowany został ministrem dla Galicji na miejsce Wacława Zaleskiego (ob.).

Donimirski Antoni, publicysta polski, redaktor *Słowa*, † 1912 w Berlinie.

E.

Evans Robley *Dunglison*, admirał pne.-amerykański, † 1912 w New-Yorku.

F.

Fife, Aleksander Wiljam Jerzy Duf, pierwszy książę **F.,** † 1912 w Chartumie. W 1867 poślubił córkę króla Edwarda, ks. Ludwikę; pozostawił dwie córki: Aleksandrę i Maud. Księstwo **F.** towarzyszyli królowi Jerzemu do Indji na statku, który rozbił się u wybrzeży marokańskich. Wypadek ten przyspieszył zgon chorego od dłuższego czasu księcia.

Figórski Jan, oficer polski, * 1828 w Bogorji w Sandomierskim, † 1912 w Sheffieldzie, brał udział w kampanji węgierskiej 1848 i walczył pod Wysockim, uczestnicząc w bitwach pod Aradem i Temeszwarem. Potym był w Turcji, skąd przeniósł się do Anglji, gdzie brał żywy udział w życiu publicznym i otaczał opieką emigrantów polskich.

Filleborn Danjel, tenorzysta opery warszawskiej, † 1904 w Warszawie.

Fischer Antoni, kardynał, arcybiskup kolońśki, * 1840 w Jülichu, † 1912 w Kolonji. Po skończeniu gimnazjum i uniwersytetu w Bonn, studjował jeszcze w Monastyrze, poczym otrzymał święcenia kapłańskie. Długi czas pracował w Essen, jako prefekt gimnazjalny i działacz społeczny, wreszcie w 1889 został biskupem-sufraganem w Kolonji, 1902 kardynałem, 1904 powołany był do pruskiej Izby panów. Brał czynny udział w życiu politycznym i był promotorem chrześcijańskich związków zawodowych. W walce t. zw. katolików „kolońskich“, na których czele stanął **F.,** z katolikami „berlińskiemi, którym przewodzi kardynał Kopp (ob.), Watykan w 1912 stanął po stronie tego ostatniego. Od tej chwili **F.** utracił dawne wpływy w Rzymie.

Fischer Teobald, gieograf i podróżnik niemiecki, † 1910 w Marburgu.

Flameng Leopold, rytownik francuski, † 1911 w Courgent.

Florjański Władysław, śpiewak polski, † 1911 we Lwowie.

Fouillée Alfred Emil, filozof francuski, † 1912 w Lugdunie.

Freud Zygmunt, wybitny neuropatolog niemiecki, * 1856 w Freibergu na Morawach. W r. 1885 habilitował się w Wiedniu, 1897 został profesorem nadzwyczajnym tamże. Po szeregu prac z dziedziny organicznych chorób nerwowych poświęcił się **F.** specjalnie studjom nad czynnościowemi chorobami nerwowemi, t. zw. nerwicami i psychonerwicami. Od 1895 nie ustaje w pracy nad rozszerzaniem i pogłębianiem swej teorji powstawania nerwic i ich leczeniem przy pomocy psychoanalizy (ob. II supl.). Ważniejsze prace: „Studien über Hysterie“ z Breuerem (1895); „Die Traumdeutung“ (1900); „Zur Psychopathologie des Alltagslebens“ (1904); „Der Witz und seine Beziehung zum Unbewussten“ (1905); „Drei Abhandlungen zur Sexualtheorie“ (1905), zasadnicza praca **F.**; „Sammlung kleiner Schriften zur Neurosenlehre“ (1906, I t.; 1909, II t.); nadto prace swoje drukuje: w „Jahrbuch f. psychoanalytische und psychopathologische Forschungen“ oraz w wydawanym przez siebie od 1911 „Zentralblatt für Psychoanalyse“.

Fryderyk VIII, król duński, † 1912 w Hamburgu na anewryzm serca podczas samotnej przechadzki. Tron po nim objął najstarszy syn, Chrystjan Karol Fryderyk, jako Chrystjan X (ob. Uzup).

G.

Galton Franciszek, podróżnik i pisarz angielski, † 1911 w Haslemère.

Garbowski Tadeusz, filozof i zoolog polski, * 1869 w Złoczowie. Gimnazjum ukończył we Lwowie, uniwersytet w Wiedniu, gdzie otrzymał doktorat i habilitował się 1897. W 1903 został nadzwyczajnym profesorem zoologji w Krakowie, wykładał tam nadto filozofję przyrody; 1911 r. został profesorem zwyczajnym filozofji ścisłej. Ogłosił liczne prace z dziedziny embrjologji i zoologji doświadczalnej (szkałupni), po polsku (w „Rozpr. Ak. Um.“), i po niemiecku. W dziedzinie filozofji napisał: „Św. Franciszek z Assyżu w świetle filozofji“ (Kraków, 1910); „Die Organismen und das anorg. Weltbild; Erkenntnisskritische Materialien zur wissensch. Philosophie“ (Lipsk, 1911).

Gérault-Richard Alfred Leon, polityk i dziennikarz francuski, † 1911 w Saint-Raphaël.

Giers Michał, dyplomata rosyjski, * 1852, ukończył wydział prawny Uniw. petersburskiego. Brał udział, jako ochotnik, w wojnie tureckiej, poczym urzędował w ministerjum spraw zewnętrznych. Zajmował kolejno stanowiska: sekretarza ambasady w Białogrodzie, w Konstantynolu i Teheranie. Następnie był posłem w Brazylji, Argientynie, Pekinie (podczas powstania bokserów), potym w Monachjum, od 1904 w Bukareszcie. W 1912 mianowany został ambasadorem w Konstantynopolu.

Ginsberg Aleksander, optyk polski, † 1911 w Warszawie.

Głowacki Aleksander *(Bolesław Prus),* znakomity pisarz polski, † 19 maja 1912 w Warszawie. Pogrzeb **G.** przybrał imponujący charakter żałobnej manifestacji narodowej. W uzupełnieniu danych biograficznych zaznaczamy, że **G.,** jako uczeń lubelskiego kolegjum, brał udział w powstaniu 1863. Szczęśliwie ocalawszy, wrócił do liceum, w którym kolegował z Al. Świętochowskim, Jul. Ochorowiczem, Ad. Suligowskim, G. Dolińskim i Zb. Kamińskim. Będąc w Szkole Głównej na wydziale matematycznym, pracował przez pewien czas w fabryce, jako zwykły ro-

botnik. Ostatnim utworem **G.** była powieść „Przemiany“, którą rozpoczął drukować *Tyg. Ilustr.* w 1912 r.

Goliński Stanisław, botanik i ogrodnik polski, * 1868 w Warszawie, w 1889 ukończył Inst. ogrodniczy w Pruszkowie na Szląsku, 1893 Uniw. w Zurychu. W 1894 był asystentem przy katedrze botaniki w Dublanach, 1895—90 w Krakowie. Od 1900 jest krajowym instruktorem ogrodnictwa na Galicję zachodnią. Przez lat kilka wykładał na kursach Tow. ogrodniczego w Krakowie. Ważniejsze prace: „Badania nad stanem łąk w pow. Krakowskim“ („Spraw. Ak. Um.“); „Owocarstwo“ (Lwów, 1905); „Przeszczepianie drzew owocowych“ (Kraków, 1906); „Plan Wielkiego Krakowa“ (t., 1910, III nagr. na konkursie miejskim) i in.; nadto drukował artykuły w pismach ogrodniczych oraz codziennych krakowskich.

Gorst sir Eldon, dyplomata angielski, † 1911 w Londynie.

Grabowski Edward, pisarz polski, † 1912 w Warszawie. Był długoletnim inspektorem szkoły technicznej kolei Wiedeńskiej, ostatnio wykładał na Kursach naukowych. Ogłosił nadto: „Wskazówki metodyczne do nauki dziejów literatury powszechnej“ („Poradnik naukowy“, cz. II) oraz ułożył z P. Chmielowskim „Obraz literatury powszechnej w streszczeniach i przykładach“ (Warszawa, 1875, 2 t.).

Greif Marcin, poeta niemiecki, † 1911.

Grottger Artur, rysownik i malarz polski (ob.). Ukazała się nagrodzona, przez Ak. krakowską, praca Jana Antoniewicza-Bołoza o **G.** (Lwów, 1911).

Gruscha Antoni, arcybiskup wiedeński, kardynał, † 1911 w Wiedniu.

H.

Haase Fryderyk, aktor niemiecki, † 1911 r. w Berlinie.

Halban Alfred, prawnik polski, * 1865 w Krakowie, gdzie ukończył gimnazjum i uniwersytet (1887), kontynuował studja w Wiedniu, Berlinie i Paryżu. Habilitował się w Krakowie 1889, został profesorem prawa niemieckiego w Czerniowcach 1894, prawa porównawczego we Lwowie 1905. Jest posłem na Sejm krajowy i do Rady państwa, członkiem Komisji hist. Akademji Um. i t. d. Napisał nadto: „Co daje nauce prawoznawstwo porównawcze“ (1906, „Przew. nauk i lit.“); „J. Milewskiego „Zagadnienie narodowej polityki“ (1910, *Przegl. polski)* i in.

Halban Henryk, psychjatra polski, * 1870 w Krakowie, gdzie ukończył gimnazjum i uniwersytet (1895), dalsze studja odbywał w Wiedniu. W 1899 został asystentem kliniki w Wiedniu, 1903 r. docentem psychjatrji i neurologji w Uniwer. wiedeńskim, 1905 profesorem tychże przedmiotów we Lwowie. Prace naukowe ogłaszał w polskich i niemieckich czasopismach oraz wydawnictwach lekarskich.

Hart Robert, polityk angielski, dyrektor generalny komór chińskich, † 1911.

Heck Korneli, polski historyk literatury, † 1911 we Lwowie.

Hendel Zygmunt, architekt polski, * 1862 w Krakowie, gdzie ukończył szkołę realną, poczym politechnikę w Wiedniu (1885); jako stypendysta Uniw. krakowskiego spędził l. 1888—91 na studjach zagranicą. W 1896 został korespondentem komisji centralnej dla zachowania zabytków sztuki w Wiedniu, 1898 konserwatorem na okrąg Tarnów—Rzeszów, t. r. profesorem Akad. sztuk pięknych w Krakowie, 1902 dyrektorem szkoły przemysłowej we Lwowie i tamże konserwatorem. W 1905 powierzono **H.** restaurację zamku na Wawelu, jako znanemu z umiejętnego odrestaurowania wielu zabytków historycznych. **H.** odrestaurował między innemi w Krakowie kościoły: św. Krzyża, Andrzeja, Piotra, kaplicę w kość. N. P. Marji, ogrójec gotycki przy kośc. św. Barbary, dokończył restaurację katedry na Wawelu; w Dębnie kościół z XIV w. i t. d.; nadto pałace w Rogalinie, Dzikowie i in.

Henneguy Ludwik, zoolog francuski, * 1850 w Paryżu. W 1900 otrzymał katedrę embrjologji porównawczej w *Collège de France*. Kilkakrotny laureat Ak. francuskiej, w 1908 został członkiem tejże Akademji, nadto jest członkiem licznych tow. przyrodniczych. Ogłosił liczne prace z dziedziny histologji, embrjologji i zoologji.

Henss Alfred pisarz muzyczny, * 1877 r. w Chur (Szwajcarja), ukończył konserwatorjum w Stuttgardzie; uniwersyteckie studja prowadził pod Kretschmerem w Lipsku. Od 1904 redaktor miesięcznika *(Monatshefte)* Międzynarodowego tow. muzycznego, jest autorem wielu cennych prac muzykologicznych.

Heterogamja, określenie używane przez biologów dla zaznaczenia różnicy w stosunku dwuch podlegających konjugacji lub kopulacji osobników (u organizmów jednokomórkowych), z których jeden różni się od drugiego wielkością lub budową. Zjawisko **H.** spotykamy pośród rodzaju *Volvox*. Komórka płciowa większa, odpowiadająca w danym przypadku jajku zwierząt wyższych, nosi nazwę „makrogametu“, mniejsza, odpowiadająca plemnikowi, nazywa się „mikrogametem“. **H.** w botanice jest to anormalna zmiana płci w kwiatach męskich i żeńskich, mających stałe miejsce na roślinie.

Hooker Józef Dalton, botanik angielski, † 1911 w swej posiadłości Camp koło Sunningdale.

Hulanicki Kazimierz, ksiądz, * 1805, † 1874, proboszcz kościoła potrynitarskiego w Kamieńcu, był inicjatorem Macierzy polskiej (ob.) we Lwowie i na cel ten ofiarował 10,000 rubli.

I.

Israels Józef, wybitny malarz holenderski, * 1824 w Groningue, † 1911 w Hadze. Syn kupca żydowskiego, miał zostać rabinem, wcześnie zaczął grać na skrzypcach i pisać poematy. Postanowiwszy oddać się malarstwu, kształcił się w Amsterdamie i Paryżu. Od 1869 stale przebywał w Hadze; był członkiem Akademji francuskiej. Motywy do swych obrazów czerpał głównie z życia rybaków. Ważniejsze z nich: „Rozbicie statku“; „Na starość“; „Zakrystjan“, jego arcydzieło; „Milcząca rozmowa“; „W przeddzień rozłąki“; „Kołyska“; „Dzieci morza“; „Matka z dzieckiem“; „Szwaczka“ i w. in. Obrazy **I.** przepojone są głębokim uczuciem. Pod względem technicznym, pomimo nadużywania tonów ziemnistych, które zaciemniają najlepsze jego obrazy, jest niezrównanym śród współczesnych malarzy na punkcie oddawania gry światła. Holendrzy nazywali go nowoczesnym Rembrandtem.

Iwanjukow Iwan, ekonomista rosyjski, † 1912 w Petersburgu.

J.

Jekelfalussy Ludwik, polityk węgierski, † 1911 w Budapeszcie.

Jerzy Wilhelm, ks. kumberlandzki, * 1880, † 1912. Był synem ks. Ernesta Augusta, pretendenta do tronu hanowerskiego (syna ostatniego króla hanowerskiego, Jerzego V). Służył w randze kapitana w pułku piechoty austrjackiej, noszącym imię jego ojca. Zginął podczas jazdy samochodem.

Jesenská Różena, autorka czeska, ogłosiła nadto: „Pisnie k tve duszi“, poezje (1899); „Novelly“ (1900); „Jarni piseń“ (1902); „Ballady a pisnie“ (1904); „Mimo sviet“, nowele (1909); „V pozdni chvili“, poezje (1909) i in.

Jeżek Jan, ksiądz, pisarz czeski, ogłosił nadto: opowiadania „Z lidovych soudu“ (1903); „Casove obrazky a uvahy“ (1904); „Novomodni szvindl“ (1906); prócz tego: „Obrana viry pro nasz lid“ (1905) i inne książki treści religijnej.

Jhouney Albert *Jouet*, pisarz francuski, * 1860 w Marsylji. Ogłosił: „les Lys noires“ (1887); „le Royaume de Dieu“ (1889); „la Redemption“ (1892); „l'Ame de la foi“ (1890); „Esotérisme et socialisme“ (1893) i in. **J.** jest mistykiem, w formie parnasowskiej.

Jourdain Roger Józef, malarz francuski, * 1845 w Louviers, uczeń Pilsa i Cabanela zaczął wystawiać w Salonie od 1869. Uprawia malarstwo rodzajowe, wsławił się szczególnie typami rybaków, żebraków i t. d. Ważniejsze obrazy: „Handlarz“; „Holownik“; „Odjazd na połów ryb“ i inne.

Joszi-Hito Haruno-Miya, cesarz japoński, * 1879 w Tokio, najstarszy syn cesarza Mutsu-Hito (ob.), następcą tronu został 3 listopada 1889. Uczył się w gimnazjum, przeznaczonym dla młodzieży arystokratycznej, do 1905 mentorem jego był ks. Ito (ob.). Ożenił się z ks. Sadaka, pochodzącą z jednego z najstarszych rodów książęcych w Japonji, córką ks. Michitaka. Ma dwuch synów: Jasulito i Nobulito, z których pierwszy liczy 10, drugi 7 lat. Wstąpił na tron w lipcu 1912 po śmierci ojca swego.

Judic Anna Ludwika, aktorka francuska, † 1911 nad zatoką Jouan.

Jullian Kamil, historyk francuski, * 1859 w Marsylji, profesor uniwersytetu w Bordeaux, 1908 został członkiem Akademji napisów. Oprócz szeregu rozpraw, dotyczących historji Bordeaux, ogłosił: „les Transformation politiques de l'Italie sous les empereurs romains“ (1884); „Gallia“ (1892); „Vercingétorix“ (1904); „Histoire de la Gaule“ (1907), za którą otrzymał nagrodę Akademji.

K.

Kadelburg Gustaw, aktor i komedjopisarz niemiecki, ogłosił nadto w ostatnich czasach: „Als ich wiederkam“ (1902); „Ein Familientag“ (1904); „Der Weg zur Hölle“ (1907) i „Der letzte Funke“ (1907).

Kadlec Karol, czeski historyk prawa, habilitował się 1899 z historji prawodawstw słowiańskich w Pradze, 1905 został nadzwyczajnym, 1909 zwyczajnym profesorem; jest członkiem król. czeskiego Towarz. naukowego i Akademji czeskiej, serbskiej oraz południowo-słowiańskiej w Zagrzebiu. Z licznego szeregu prac **K.** ważniejsze: „Rodinny nedil czyli zadrucha w pravu slovanskem“ (1898); „Zakladni otasky slov. práv. diejin“ (1901); „Agrarni pravo v Bosnie a Hercegovine“ (1903); „O kooperacznich strużenich v pravu slov.“ (1904); „Ustavni diejiny Polska podle novych badani“ (1908) i wiele innych.

Karczewski Wacław (pseud. *Marjan Jasieńczyk*), literat polski, † 1911 w Krakowie. Od 1900 zajmował stanowisko bibljotekarza w Muzeum polskim w Rapperswilu. Napisał nadto powieść „Mieczek“.

Katyll Szymon, uczestnik 1863 r., * 1835 na Litwie, † 1912 w Krakowie. Przystąpił do powstania styczniowego jako uczeń Warszawskiej szkoły sztuk pięknych. Osądzony na śmierć, następnie, w drodze łaski, skazany na dożywotnie ciężkie więzienie, 8 lat spędził w kopalniach nerczyńskich, poczym z kilku kolegami uciekł przez tajgi zagranicę. Osiadł w Galicji i pracował w Wydziale krajowym jako inżynier dróg i mostów; otrzymał honorowe obywatelstwo m. Jaworowa. Pozostawił pamiętniki z wygnania.

Kętrzyński Stanisław, historyk polski, ustąpił ze stanowiska bibijotekarza ordynacji Krasińskich w końcu 1910. W styczniu 1911 udał się do Rzymu dla objęcia kierownictwa polskiej stacji naukowej przy Archiwum watykańskim (nie objął profesury w Krakowie, jak podano w II supl.).

Klementyna, ks. sasko-koburska, * 1817 w Paryżu, † 1907 w Wiedniu, była najmłodszą córką króla francuskiego Ludwika Filipa i matką króla bulgarskiego Ferdynanda. Odgrywała wybitną rolę w świecie politycznym.

Knüpfer Benesz, malarz czeski, * 1848 w Sychrawie, † 1910 na morzu Adrjatyckim. Studja odbywał w Akademji praskiej i u Pilotiego w Monachjum. Od 1880 zamieszkał we Włoszech. Morze było stałym motywem jego znakomitych obrazów. Wzorem Böcklina malował fantastyczny świat rusałek, nimf, trytonów, wyposażając ich przepychem kolorystycznym. Skończył samobójstwem, utopiwszy się w morzu podczas podróży statkiem z Ankony do Rjeki.

Komura Jutaro, baron, japoński mąż stanu, † 1911 w Tokio. W l. 1906—09 był ambasadorem w Londynie. Za gabinetu Katsury powołano **K.** na stanowisko ministra spraw zagranicznych; tekę tę piastował do sierpnia 1911 r.

Kostrzewski Franciszek, malarz i rysownik polski, † 1911 w Warszawie.

Kovats Edgar, architekt polski, * 1849 na Bukowinie, † 1912 we Lwowie. Studja techniczne odbywał we Lwowie, Wiedniu i Zurychu. W l. 1889—94 czynny był w Wiedniu przy budowie pałacu dworskiego. W 1895 powołany jako nauczyciel do szkoły zawodowej w Zakopanym, 1898 został tej dyrektorem, a 1900 profesorem politechniki lwowskiej. Wydał dzieło: „Sztuka zakopiańska“ (1898).

Kowalczyk Jan, astronom polski, członek Akademji krakowskiej i Tow. naukowego warszawskiego, † 1911 w Warszawie.

Krzemieński Józef, ksiądz infułat, prałat domowy Ojca św., * 1835 w Krakowie, † 1912 tamże, święcenia kapłańskie otrzymał 1859. Był proboszczem w Raciborowicach, następnie w Morawicy, 1892 został proboszczem kościoła Marjackiego. Na tym stanowisku położył wielkie zasługi przy restauracji prastarego kościoła. Należał do wybitnych mówców kościelnych, brał czynny udział w instytucjach filantropijnych.

Kurnatowski Ryszard, oficer polski, * 1842 w Walichnowicach, † 1912 w Rusocicach w Kaliskim. Po skończeniu gimnazjum w Piotrkowie, studja uniwersyteckie odbywał w Jenie. Przerwał je po wybuchu powstania 1863 r.; jako oficer w oddziale Taczanowskiego, odznaczył się w wielu bitwach. Po upadku powstania wstąpił do armji austrjackiej, brał udział w wojnie 1866, poczym przebywał na Węgrzech jako rotmistrz dragonów. W 1871 pośpieszył do Francji, walczył w armji Burbakiego, uczestnicząc w wielu potyczkach. Po zawarciu pokoju powrócił do wojska austrjackiego, a po otrzymaniu amnestji 1877 osiadł na roli w Kaliskim.

L.

Labouchère Henryk, polityk i dziennikarz angielski, † 1912 we Florencji.

Lafargue Paweł, ekonomista francuski, jeden z przywódców ruchu socjalistycznego we Francji, † 1911 w Draveil, odebrawszy sobie życie wraz z żoną, córką Marksa.

Lannelongue Odilon Marek, chirurg francuski, † 1911 w Paryżu.

Lefebvre Juljusz Józef, malarz francuski, † 1912 w Paryżu. Wykonał nadto obrazy: „Fiammetta“, „Violetta“, „Carlotta“ (1904); „Giovanina“ (1907); „Lisa“ (1908).

Legros Alfons, malarz francuski, † 1911 r. w Londynie.

Leo Juljusz, polityk polski (ob. II supl.), * 1861 w Stebniku, gimnazjum ukończył w Krakowie, studja uniwersyteckie odbywał tamże i w Berlinie, jest prezesem galicyjskiego Banku przemysłowców. W 1911 wszedł do Rady państwa, w marcu 1912 został prezesem Koła polskiego w Wiedniu. Napisał: „Finanse krajowe Galicji“; „Teorja i praktyka podatku spadkowego. W art. II suplem. (str. 126) powinien być przed wyrazami „bez przymiotnika“ jeszcze wyraz „demokracji“.

Leroy-Beaulieu Henryk Jan Baptysta Anatol, publicysta francuski, dyrektor Szkoły nauk politycznych, † 1912 w Paryżu. Napisał nadto przedmowę do książki R. Dmowskiego „la Question polonaise“ i często zabierał głos w sprawach polskich.

Leukocydyna, jad, obdarzony własnością zabijania i rozpuszczania ciałek białych, otrzymany z wysięków ropnych, wywołanych przez gronkowce. Z płynnych hodowli gronkowców można także otrzymać ten jad, lecz w znacznie mniejszej ilości. Przez uodparnianie zwierząt tym jadem otrzymuje się z ich krwi antyleukocydynę, zupełnie zobojętniającą działanie **L.** Wykryto **L.** nadto w hodowlach laseczki sinej ropy *(Bacillus pyocyaneus)* i w hodowlach laseczka obrzęku złośliwego *(Bacillus oedematis malingi-Eisenberg,* 1907). **L.** łatwo się niszczy przez ogrzewanie do 58° C.

Leukotoksyna, ciało, znajdowane we krwi zwierząt, uodparnianych białemi ciałkiami zwierzęcia innego gatunku. Ciało to stanowi mocny jad dla białych ciałek, użytych do uodpornienia.

Lieder-Rolicz Wacław, poeta polski, † 1912 w Warszawie. Ogłosił nadto: „Moja muza“(1895); „Wiersze perskie“ (1895). Obok sztuki i literatury z upodobaniem studjował nauki orjentalne.

Liliencron Detlev, baron, poeta niemiecki, † 1909 w Altrahlstadzie.

Lipiński Jan, uczestnik 1863 r., * 1839 w Garwolinie, † 1911 w Warszawie. Brał czynny udział w powstaniu styczniowym, poczym wyemigrował do Francji. Podczas wojny francusko-pruskiej 1870 walczył w szeregach francuskich, a raniony w nogę, był jakiś czaś nieczynny; wyleczywszy się jednak, pełnił służbę na szańcach oblężonego Paryża. Po amnestji 1894 powrócił do kraju i od 1897 do śmierci pracował na stacji pomp w Warszawie.

Lister Józef, baronet, chirurg angielski, † 1912 w Londynie.

Loyson Karol Hjacynt, kaznodzieja francuski, † 1912. W 1869 zrzuciwszy habit poślubił Amerykankę. Od szeregu lat mieszkał na wsi, zajmując się studjami kościelnemi. Syn jego, *Paweł Hjacynt* **L.**, jest znanym dramaturgiem francuskim.

Ł.

Łosiński Augustyn, biskup kielecki, został wyświęcony na księdza 1892, był rektorem seminarjum w Petersburgu od 1902, w 1910 mianowany biskupem kieleckim.

Łoś Jan, filolog polski (ob. gł. dzieło i II supl.), * 1860 w Kielcach, gimnazjum ukończył w Piotrkowie 1881, uniwersytet w Petersburgu 1885, w l. 1886—87 kontynuował studja zagranicą, 1901 uzyskał w Petersburgu stopień magistra. W 1890 został docentem filologji słowiańskiej w Uniw. petersburskim, 1902 profesorem, nadzwyczajnym tegoż przedmiotu w Krakowie, 1905 profesorem zwyczajnym tamże, 1907 członkiem korespondentem Akad. Um. w Krakowie, 1910 doktorem filozofji *honoris causa* Uniw. krakowskiego. Ogłosił nadto: „Słożnyja słowa w polskom jazyke“ (Petersburg, 1901); „Rodzaj i liczba w rzeczownikach polskich“ (t., 1904); „Kalendarz wieczny z w. XVI“ (Kraków, 1911); „Pamiętniki Janczara“ (t., 1912); „Kronika turecka Konstantego z Ostrowicy“ (t., 1912).

Łoś Włodzimierz, hrabia, wice-prezydent namiestnictwa w Galicji, * 1847 w Kulmatyczkach, † 1911 we Lwowie, ukończył Uniw. lwowski. Czas jakiś pracował w ministerjum spraw wewnętrznych, od 1887 w namiestnictwie lwowskim, gdzie przeszedł wszystkie stopnie karjery urzędniczej.

M.

Madrazo Raymond, znakomity malarz hiszpański, * 1841 w Rzymie, syn *Fryderyka* **M.** (ob.), kształcił się w kraju i Paryżu, gdzie dłuższy czas przebywał. Obrazy **M.** posiadają pogodę i harmonję renesansową obok wdzięku francuskiego i świetnego kolorytu najlepszych malarzy współczesnych. Ważniejsze z nich: „Ogród Alcazaru“; „Podwórze św. Michała w Sewilli“; „Wyjście z balu“; „Pierrette“; „Toaleta“, jego arcydzieło (m. madryckie); „Powrót Krz. Kolumba“ i w. in.; nadto wspaniałe portrety znakomitości francuskich, amerykańskich i hiszpańskich.

Makonnen ras, dygnitarz i dowódca etjopski, wice-król Harraru w Abisynji, † 1906.

Mańkowski Mieczysław, polski działacz socjalistyczny, * 1862 w Krakowie. Stolarz z zawodu, od 1878 brał udział w ruchu socjalistycznym w Galicji. Od 1883 jest czynny jako agitator w Warszawie w „Proletarjacie“ (ob.), w r. 1885 skazany został na 16 lat katorgi. Po odbyciu jej w Karze, następnie w Akatuju wydalony jako obcokrajowiec z Rosji, powrócił do Krakowa. Od 1905 znów bierze udział w ruchu rewolucyjnym w Królestwie jako członek P. P. S. (ob.). Uwięziony ponownie w Warszawie, skazany był na kilkomiesięczne więzienie, po odsiedzeniu którego wydalony zagranicę.

Marja Adelajda, w. księżna luksemburska, * 1894 na zamku Berg, wstąpiła na tron 1912 po śmierci ojca swego Wilhelma Aleksandra, w myśl statutu nowego z 1907 (ob. Luksemburg w II supl.).

Marja Pia, królowa portugalska, * 1847 r. w Turynie, † 1911 na zamku Stupingi w Piemoncie. Była najmłodszą córką króla włoskiego Wiktora Emanuela, córką chrzestną Piusa IX, który nie stracił dla niej sympatji nawet po zajęciu Rzymu przez wojska włoskie. Wyszła za mąż za króla portugalskiego, Ludwika, w 1862. Rozrzutność jej sprawiała wiele kłopotów ministrowi finansów. Za panowania syna, Carlosa, i później wnuka, Emanuela, przebywała w Portugalji, którą opuściła z całą rodziną królewską po wybuchu rewolucji.

Markiewicz Stanisław, lekarz polski, założyciel kolonji letnich w Królestwie Polskim, † 1911 w Warszawie.

Marokko (ob.). Po ostatecznym podpisaniu traktatu niemiecko francuskiego w sprawie **M.** 11 października 1911 (po trzech miesiącach pertraktacji) i przyjęciu go przez parlament francuski 20 grudnia, Francja przystąpiła do układów z Hiszpanją, która rości również prawa do pewnej części **M.** Wydzielenie sfery wpływów i granic oraz określenie wzajemnych stosunków w **M.** napotyka na wiele trudności. Tymczasem zarówno wojska francuskie jak i hiszpańskie narażone są na ciągłe ataki ze strony zbrojnych band marokańskich. Dn. 30 marca 1912 sułtan, Mulei-Hafid podpisał traktat, uznający protektorat Francji nad **M.** Traktat nadaje Francji prawo zajmowania koniecznych miejscowości dla

utrzymania pokoju, uprzedziwszy sułtana o zamiarze okupacji. Zapewnia dalej sułtanowi prawo utrzymania powagi jego; omawia prawa rezydenta gieneralnego; oświadcza, że w stosunkach dyplomatycznych **M.** reprezentowane będzie przez rząd francuski; zapowiada reorganizację finansową i zabrania rządowi marokańskiemu zawierania pożyczek bez pozwolenia Francji. Francja zmuszona jest tłumić wciąż ponawiające się bunty. Szczególnie groźne rozruchy wybuchły 16 kwietnia 1912 w Fezie. Zbuntowani żołnierze marokańscy przy pomocy ludności marokańskiej zaczęli plądrować sklepy, głównie żydowskie. Jednocześnie zaczęło się masakrowanie Francuzów i Żydów, pierwszych zginęło kiludziesięciu, drugich około 1,500. Zaatakowano też konsulaty mocarstw, które broniły się skutecznie. Buntownicy zajęli całe miasto i obsadzili bramy miasta. Wojsko francuskie, znajdujące się w pobliżu Fezu, musiało stoczyć pod murami miasta formalną bitwę; walki trwały 18 i 19 kwietnia, zanim udało się wojsku francuskiemu wyprzeć z miasta buntowników, z których około tysiąca zginęło i tyleż poddało się, reszta uciekła w głąb kraju. Dn. 20 kwiet. po przybyciu z posiłkami gien. Moinier ostatecznie przywrócił spokój i ogłosił stan oblężenia, ale silne wrzenie wybuchło znów wśród ludności Rifu. Wobec tego stanu rzeczy na miejsce Regnaulta (ob.), który jest urzędnikiem cywilnym, rezydentem francuskim w Fezie, został mianowany 27 kwietnia gien. Lyautey. Zaledwie po kilku tygodniach spokoju Berberowie ponownie powstali i zaczęli systematycznie atakować Fez, a więc: 26 maja, 28, 30 z wielkim trudem udało się Francuzom odeprzeć ataki napastników, których liczba przenosiła 20,000. Wojska francuskiego stoi obecnie w **M.** 47,000, prowadziło ono głównie akcję obronną, dopiero 1 czerwca kolumna gen. Gourauda stoczyła zwycięską bitwę z Marokańczykami i oczyściła drogę do Rabatu, a w powtórnej bitwie 9 lipca pod Milaj-Buktą ostatecznie rozbiła wojsko Roghiego (ob.). Izba francuska przyjęła traktat o protektoracie nad **M.** 1 lipca, a Senat 12 lipca. Sułtan, Mulei Hafid, abdykował na rzecz brata swego, Jusufa, w sierpniu; 14 t. m. nowy sułtan, Mulei-Jusuf, został proklamowany w Fezie w porozumieniu z rządem francuskim. Mulei-Hafid zaś po abdykacji udał się do Francji. Jednocześnie zjawił się nowy pretendent do tronu, Ahmed-el-Hiba, który zyskuje coraz więcej zwolenników wśród południowych plemion berberyjskich; powstanie 20 lipca objęło już terytorja między Marakeszem a Mazaganem. Układy francusko-hiszpańskie w sprawie uregulowania granicy w **M.** dobiegają końca. Pretensje Francji do doliny Uerga zostały przyznane, wzamian za to Hiszpanja dostała przesmyki na północ od doliny Uerga, co umożliwia jej bezpośrednie połączenie Elksaru z Alhuolmasem. W Madrycie ma się zebrać komisja mocarstw, interesowanych ugodą w Algeciras, dla określenia warunków umiędzynarodowienia Tangeru. Francuzi, pomimo protektoratu nad całym **M.**, zajęli dotychczas faktycznie oprócz kilku ważnych portów atlantyckich (Rabat, Casablanca, Mazagan, Sofi, Madagor) tylko niewielką stosunkowo część kraju. W zupełności przez nich owładnięte jest tylko terytorjum plemienia Szauja, bezpośrednio przyległe do Casablanki; mniej pewni, ale już bądź co bądź usadowieni, są na obszarze przyległym do poprzedniego od północy i rozciągającym się między stolicą państwa, Fezem, wybrzeżem Atlantyku z portem Rabat i posiadłościami hiszpańskiemi. Reszta czyli ogromna większość terytorjum marokańskiego jest dzisiaj tak samo jak ongi faktycznie niezależna. W celu stopniowego podboju, głównie pokojowego, rezydent francuski, gen. Lyautey, przedsięwziął ma planową akcję. Został on naczelnym wodzem sił zbrojnych oraz naczelnym administratorem, któremu wszystkie francuskie i tubylcze urzędy i komendy podlegają, został wreszcie pośrednikiem między sułtanem i jego „maghzenem“ a rządem metropolji i rządami państw obcych. Dodano mu na razie dwuch tylko pomocników w zarządzie centralnym: dyrektora gieneralnego finansów oraz dyrektora gieneralnego robót publicznych. Wydatki Francji na **M.**, jedynie wojskowe w 1911, wyniosły przeszło 60 milj. franków.

Maryański Bronisław, ksiądz, † 1912 w Brwilnie, gdzie był proboszczem po ustąpieniu z profesury w seminarjum płockim. Ogłosił nadto: „Gienjusz miłości czyli żywot św. Pawła“ (Płock, 1909, 3 t.); „Sara“, powieść współczesna pod pseudonimem *Grzegorza Brzozki*; wiele „Kazań“, jak: „Przygodne“ (Płock, 1908), „O Najświętszym Sakramencie“ (t., 1898), „O wychowaniu dzieci“ (t., 1898) i in.

Maryniak Bohdan, inżynier polski, * 1844 w Rozdziałowicach w Galicji, † 1912 we Lwowie, studja techniczne odbywał we Lwowie i Wiedniu. W 1872 został asystentem przy kat. gieometrji wykreślnej w politechnice lwowskiej, w r. 1876 objął tamże katedrę budowy maszyn; piastował godności rektora i dziekana wydziału.

May Karol, pisarz niemiecki, † 1912 w Radebeul pod Dreznem.

Merunowicz Józef, lekarz polski, protomedyk, † 1912 we Lwowie.

Meyet Leopold, prawnik i literat polski, † 1912 w Warszawie. Część bogatych swych zbiorów ofiarował przyszłemu Muzeum warszawskiemu, część zaś bibljotece ordynacji Krasińskich (książki, rękopisy, autografy), Tow. muzycznemu (dział chopinowski) i Muzeum przem. i rolnictwa (bronzy artystyczne). Pozatym cały majątek (około 250,000 rub.) przeznaczył na założenie szkół początkowych i rzemieślniczych w Warszawie.

Milutin Dymitr, hrabia, rosyjski gienerał i mąż stanu, † 1912 w Jałcie.

Möbius Karol August, zoolog niemiecki, † 1908 w Berlinie.

Modrzejewski Teofil, polski dziennikarz i satyryk, * 1873 w Warszawie, gdzie uczęszczał do gimnazjum. Zawód dziennikarski rozpoczął w 1893, jest obecnie współpracownikiem *Kurjera Porannego;* wiersze drukował w rozmaitych pismach warszawskich. Oddzielnie wydał: „Z repertuaru Momusa", piosenki i satyry (Warszawa, 1910); „Poezje" (t., 1912).

Moers-Tuszowska Paulina (pseud. *Juljan z Poradowa*), autorka polska, † 1904.

Molinari Gustaw, ekonomista belgijski, † 1911 w La Panne.

Mongolja (ob.). Korzystając z rewolucji i zamętu w Chinach (ob. Uzupeł.), **M.**, a właściwie jej część północna, t. zw. Chałcha, obejmująca mniej więcej trzecią część ludności mongolskiej (około pół miljona), ogłosiła swą niezależność w końcu grudnia 1911 r. Reprezentant rządu chińskiego, ambań, został wygnany, na czele Chałchy stanął „chutuchta" (drugi po dalaj-lamie dygnitarz duchowny). Jednocześnie utworzył się w Urdze rząd tymczasowy, złożony z 5 przedstawicieli książąt panujących, a 28 grudnia 1911 chutuchta, Tseb-tsin-damba, uroczyście był proklamowany w Urdze niezależnym monarchą **M.** Dążności książąt mongolskich do autonomji datują się od dość dawna. Północna **M.**, Chałcha, oddzielona od Chin pustynią Gobi dotychczas zachowała swój ustrój pierwotny. Podstawą życia duchowego i cywilizacyjnego jest buddyzm, silnie rozwinięty i podtrzymywany przez licznych lamów, któremi kierował, a obecnie rządzi „ziemski przedstawiciel Buddy", chutuchta w Urdze, mianowany przez Dalaj-lamę w porozumieniu z rządem chińskim. Stosunek **M.** do Chin był dosyć luźny, można by go nazwać protektoratem. Na czele władzy stał reprezentant rządu pekińskiego, ambań, któremu podlegały 4 prowincje—*ajmaki* i t. zw. zgromadzenie—*szabi*. Każdy *ajmak* dzieli się na kilkanaście księstw (20 i 23), na czele których znajdują się dziedziczni książęta autonomiczni, posiadający różne tytuły (gun, wan, i t. d.), ogólnemi zaś sprawami każdego ajmaku zarządza sejm książąt z obieralnym przewodniczącym, którego wybór zatwierdza cesarz chiński. Zgromadzenie *szabi*—są to lennicy chutuchty w Urdze, darowani mu przez książąt; tym zgromadzeniem rządzi oficjalnie skarbnik chutuchty, jako przewodniczący. Tendencją polityki chińskiej z ostatnich przed rewolucją czasów było ograniczenie autonomji książąt mongolskich. Zakazano im między innemi bezpośredniego porozumiewania się z cudzoziemcami, na czym opierały się dotychczas wszelkie operacje handlowe. Następnie zabrał się rząd pekiński do usilnego kolonizowania **M.** przez ludność chińską, osadzając ją wyłącznie prawie nad granicą rosyjską. Latem 1911 powstało nawet w Urdze specjalne biuro kolonizacyjne, które zabrało się gorliwie do pracy. Ukazanie się kolonistów chińskich nie podobało się ludności rdzennej, koczowniczej, nie rozumiejącej potrzeby pracy rolnej. Ostatecznie Chiny rozlokowały w **M.** znaczną ilość swego wojska i zamierzały wprowadzić administrację chińską, zredukować ilość klasztorów buddyjskich a młodych lamów werbować do wojska. Po ogłoszeniu swej niezależności Mongołowie zwrócili się do Rosji o poparcie, wobec czego wysłany dla pertraktacji z Mongołami przez rząd chiński urzędnik Kuefan, uczynił to samo. Rząd rosyjski w komunikacie z 10 stycznia 1912 oświadczył, że będzie współdziałać w przeprowadzeniu reform w **M.** z rządem chińskim, o ile ten zrzeknie się: wprowadzenia w **M.** zewnętrznej administracji chińskiej, rozlokowania tam wojska chińskiego i kolonizacji gruntów przez Chińczyków; w razie niezgodzenia się Chin na te warunki i zerwania związku między **M.** i Chinami rząd rosyjski zmuszony będzie „do wejścia i prowadzenia z rządem mongolskim stosunków czynnych" (t. j. uznać go). Minister Izwolski w swoim *exposé* w Dumie 26 kwietnia 1912 raz jeszcze potwierdził to stanowisko Rosji względem **M.** Dn. 22 lutego 1912 zarząd *szabi* zreformowano, kasując wszystkich ajmaków; ludność podzielono na 8 osobnych *choszunów* pod zarządem 8 najzdolniejszych urzędników. Dn. 1 marca 1912 na naradzie rządu mongolskiego i książąt ogromną większością postanowiono, że z upadkiem dynastji mandżurskiej rozwiązały się wszelkie węzły, łączące dotychczas **M.** z Chinami: 21 marca Mongołowie zawiadomili Yuan-Szi-Kaja (ob.), że nie zgadzają się na propozycję Zgromadzenia konstytucyjnego w Nankinie, aby wejść w związek z republiką Chińską; 9 kwietnia chutuchta zaproponował Yuan-Szi-Kajowi przekazanie sprawy mongolskiej do rozstrzygnięcia mocarstwom zainteresowanym, a przy ponawianym żądaniu Yuan-Szi-Kaja wysłania pełnomocników w celu układów z rzeczpospolitą chutuchta zaproponował 6 maja pośrednictwo Rosji. Dn. 14 kwietnia nadeszły do chutuchty oświadczenia o przyłączeniu się do Chałchy z okręgów Tszasaturskiego, Lingoltaskiego, Tszerimskiego i innych; tym sposobem odłączenie się od Chin przybrało charakter ogólno-mongolskiego ruchu narodowego. Dn. 12 maja wojsko chińskie gienerała Juan-Szulina rozbiło Mongołów w pobliżu Tsencho. Dn. 13 czerwca prezesem ministrów został mianowany chan, Saino-din, znany z długoletnich stosunków przyjacielskich z Rosjanami; 19 czerwca przybyli do obozu księcia południowogorłosskiego wysłannicy chutuchty z propozycją, aby zjednoczył wszystkie księstwa **M.** wschodniej i przyłączył je do niepodległej **M.** północnej. Dn. 29 czerwca półurzędowy organ chiński,

omawiając stosunki mongolskie, zaprzecza istnieniu dążności Mongołów do autonomji i uważa za istotną sprawczynię całego ruchu mongolskiego Rosję, działającą za pośrednictwem chutuchty. Organ wyraża przekonanie, że **M.**, mająca obecnie możność stania się równouprawnionym członkiem rzeczypospolitej Chińskiej, będzie pochłonięta przez Rosję. Głosy prasy i dyplomacji angielskiej oraz japońskiej przychylnie patrzą na umocnianie się wpływów rosyjskich w **M.** Prasa europejska przypuszcza, że w razie zajęcia **M.** przez Rosję Japonja otrzymałaby kompensatę w Mandżurji, a Anglja w Tybecie.

Monod Gabrjel Jan Jakób, historyk francuski, † 1912 w Paryżu. Brał czynny udział w życiu społecznym, występował obok Zoli w sprawie Dreyfusa.

Moran Patrick Franciszek, prałat irlandzki, kardynał-arcybiskup Sydney'u, † 1911 w Sydney'u.

Moreau Mathurin, rzeźbiarz francuski, † 1912 w Paryżu.

Mutsu-Hito, mikado, cesarz japoński, † 1912 w Tokio.

N.

Naum-pasza, dyplomata turecki, † 1911 r. w Paryżu.

Northcote Henryk *Stafford*, lord, angielski mąż stanu, † 1911 w Eastwell Park.

O.

Odporność w bakterjologji i serologji oznacza **O.** ustroju na zakażenie drogą naturalną lub sztuczną drobnoustrojami, względnie ich jadami. Odróżniamy **O.** nabytą i wrodzoną lub naturalną. Pierwsza ma miejsce po wyzdrowieniu w chorobach zakaźnych lub po sztucznym uodparnianiu ustroju zarazkiem chorobotwórczym. Sprowadzają ją ciała ochronne, wytworzone przez ustrój uodporniony (ob. Bakterjolizyny, Receptory, Antytoksyny, Teorja Ehrlich'a, Teorja Miecznikowa, Fagocytoza, Aleksyny, Opsoniny). Nadmienić trzeba, że fagocytoza odbywa się w każdym normalnym, względnie nieuodparnianym ustroju, a aleksyny zaś i opsoniny znajdują się w każdej normalnej surowicy. Przez uodparnianie aleksyny nie zmieniamy, potęgujemy natomiast fagocytozę i działanie opsoniczne surowicy. Fagocytoza, aleksyny i opsoniny mają duże znaczenie w **O.** wrodzonej. **O.** naturalną dzielimy na **O.** indywidualną, rasową i klasową, względnie gatunkową. Na **O.** indywidualną wywierają duży wpływ warunki higjeniczne, wśród których rozwijał się i w których żyje dany ustrój; ma tu znaczenie prawdopodobnie dziedziczenie różnych cech przodków; ponadto jedne choroby zmniejszają odporność na inne choroby. **O.** rasowa wyraźnie występuje w świecie zwierzęcym. Co się tyczy rodzaju ludzkiego, to odporność rasowa nie jest wyrażona w dostatecznym stopniu. Dziesiątkowanie przez jakąś epidemję tylko jednej z dwuch lub kilku razem mieszkających ras daje się często wytłomaczyć zamożnością i lepszemi warunkami higjenicznemi ras nie chorujących. Syfilis w miarę wzmagania się ruchu kolonjalnego coraz częściej spotyka się u osobników rasy czarnej, która uprzednio była uważana za odporną na tę chorobę. Podobnie dużą wytrzymałość osobników rasy czarnej na zimnicę tłomaczymy sobie **O.** nabytą wskutek przebycia tej choroby w dzieciństwie. Zarówno indywidualną, jak rasową **O.**, można sobie objaśnić dziedziczeniem, choć w tym względzie nauka nie zdobyła dotąd stanowczych danych. Wiadomo bowiem, że dziedziczenie **O.** nabytej w ścisłym słowa tego znaczeniu, t. j., za pośrednictwem plazmy zarodkowej nie istnieje, a **O.** noworodków, pochodzących od matek uodpornionych polega na przechodzeniu ciał ochronnych bądź to przez krążenie łożyskowe płodu, bądź wraz z mlekiem matki w czasie karmienia i, jako **O.** bierna, trwa krótki czas. **O.** klasowa lub gatunkowa zarysowuje się bardzo wyraźnie. Zwierzęta zimnokrwiste są odporne na zakażenie bakterjami chorobotwórczemi ciepłokrwistych. Zdaje się, że wogóle zwierzęta mięsożerne są odporne na zakażenie bakterjami chorobotwórczemi trawożernych i odwrotnie. **O.** nabyta nazywa się inaczej aktywną i odróżniamy ją od **O.** biernej, którą otrzymujemy przez wprowadzenie do ustroju gotowych ciał ochronnych, względnie surowicy uodpornionego zwierzęcia. **O.** bierna trwa krótko.

Opsoniny, ciała ochronne w surowicy zwierząt normalnych i uodparnianych, zwiększające fagocytarną działalność leukocytów (ob. Fagocytoza). **O.** mają działać na drobnoustroje chorobotwórcze w ten sposób, że ulegają łatwiej fagocytozie. Nie jest wykluczone, że **O.** działają również na leukocyty, zwiększając ich sprawność fagocytarną. Wright uważa **O.** za ciała nowe, wykryte przez niego w surowicy. Większość autorów nie zgadza się z tym poglądem i utożsamia **O.** w pewnych przypadkach z amboceptorami, w innych znów z komplementami (ob. Amboceptor i Komplement).

Orłowski Wacław, publicysta polski, † 1912 w Warszawie.

P.

Pascoli Giovanni, poeta i polityk włoski, † 1912 w Bolonji.

Passy Fryderyk, ekonomista francuski, † 1912 r.

Pastor Leon, ksiądz, polityk polski, poseł do austrjackiej Rady państwa, † 1912 w Leżajsku w Galicji.

Pelayo Marceli, hiszpański historyk literatury i krytyk, * 1855, † 1912 w Standerze, był profesorem Uniw. madryckiego, od 1885 deputowanym Kortezów.

Petrunkiewicz Michał, rosyjski działacz społeczny i polityczny, † 1912 w Jałcie. Był posłem z m. Petersburga do pierwszej Dumy.

Poincaré Henryk, matematyk i fizyk francuski, † 1912 w Paryżu.

Poincaré Rajmund, polityk francuski, 13 stycznia 1912 został premjerem gabinetu po upadku Caillaux z powodu sprawy marokańskiej. W lipcu 1912 r. przeprowadził w Izbie deputowanych uchwałę o wyborach proporcjonalnych do parlamentu, czemu poprzednie gabinety były przeciwne. Grupa Clemenceau z powodu tej uchwały wydała manifest protestacyjny.

Poschinger Henryk, historyk i publicysta niemiecki, * 1845 w Monachjum, † 1911 w Berlinie. Należy do najwybitniejszych historyków Niemiec współczesnych, szczególnie wyczerpująco opracował w szeregu monografji czasy Bismarka.

Postawka Leon, ksiądz, * 1839 w Kieleckim, ukończył seminarjum w Kielcach, święcenia kapłańskie otrzymał od arcybisk. Felińskiego. Mianowany wikarjuszem w Miechowie w 1863, wkrótce potym wyjechał do Krakowa, kiedy jego stosunki z powstańcami zostały ujawnione. Po studjach w Rzymie otrzymał stopień dr. teologji. Wysłany do Francji, był kolejno wikarjuszem w Chateauneuf, katechetą w kośc. św. Augustyna w Paryżu, kapelanem wojskowym podczas wojny prusko-francuskiej i wreszcie od 1905 r. rektorem Misji polskiej w Paryżu; piastuje godność prałata domowego papieskiego. Napisał: „Pamiętniki, obejmujące okres 1863 do 1908“ (Paryż, 1910).

Potocki Antoni, krytyk polski, napisał nadto: „Polska literatura współczesna, 1860 — 1901“ (Warszawa, 1912, 2 t.).

Potocki Ignacy, mąż stanu i mówca polski (ob.). Por. nadto Kazimierza Marjana Morawskiego „Ignacy **P.**“ (Kraków, 1911, cz. I, 1750—1788).

Prażmowska Teresa z *Wysockich*, powieściopisarka polska, † 1912 w Warszawie.

Ptaszycki Jan, matematyk polski, * 1854 na Litwie, † 1912 w Petersburgu, gimnazjum ukończył w Wilnie 1872, uniwersytet w Petersburgu, gdzie 1888 uzyskał stopień doktora matematyki. Od 1882 prowadził wykłady na wydziale matematycznym Uniwer. petersburskiego; był członkiem Akademji krakowskiej.

Q.

Quillard Piotr, wybitny poeta i literat francuski, * 1864 w Paryżu, † 1912 w Neuilly. Był nauczycielem Kolegjum francuskiego w Konstantynopolu, 1897 ponownie bawił w Turcji jako korespondent z pola wojny. W prasie stale zabierał głos w obronie Ormian i Finlandczyków, należał do gorących zwolenników rewizji procesu Dreyfusa. W 1911 został sekretarzem „Ligi praw człowieka“ (ob.). Jako helenista ogłosił: „Etude phonétique et morphologique sur la langue de Théocrite dans les „Syracusaines“ (1888) oraz szereg tłumaczeń autorów greckich. Jako poeta należał do pierwszych symbolistów, redagował pismo *la Pléiade*, w którym drukował swoje poematy i misterjum wierszowane „la Fille aux mains coupées“. Poezje zebrane razem wydał p. t. „le Lyre héroïque et dolente“ (1897). Utwory **Q.** są pełne harmonji, wzniosłości i melancholji stoickiej, łączącej cierpienie z heroizmem antycznym.

R.

Rada deputatów robotniczych, wybrana była w Petersburgu 26 paźdz. 1905 przez robotników w celu kierowania ruchem strajkowym. **R. d. r.** zawdzięcza powodzenie wielki strajk 1905. Dn. 3 list. 1905 **R. d. r.** wydała komunikat o przerwaniu strajku; organizowała bojówki do walki z czarną sotnią, przyczyniła się do zaprowadzenia wolności prasy w październiku i listopadzie. Dn. 11 list. ogłosiła nowy strajk, mający na celu 8-godzinny dzień roboczy, który się nie udał. Dn. 5 grudnia wydała odezwę do ludności o wycofaniu wkładów z kas oszczędności; 9 grudnia został aresztowany prezes **R. d. r.,** Chrustalew-Nosar. Dn. 15 grudnia **R. d. r.** łącznie z partjami: socjaldemokracja, socjaliści rewolucjoniści, P. P. S. i Związek włościański, wydała manifest, nawołujący do niepłacenia podatków. Dn. 16 grudnia **R. d. r.** była aresztowana i działalność jej została przerwana. Krótkie „dni swobody“ (31 paźdz.—połowa grud. 1905) w Petersburgu ściśle związane są z historją **R. d. r.** Członkowie komitetu wykonawczego **R. d. r.** sądzeni byli w 1906 i podlegli rozmaitym karom: od zesłania do zamknięcia w więzieniu.

Rada ministrów w Rosji. Ukazem Najwyższym z 31 października 1905 r. dawna **R. m.** została zniesiona i na miejsce jej wprowadzona nowa **R. m.** według odpowiednich wzorów w monarchjach konstytucyjnych. Ministrowie przestali być urzędnikami, oddzielnie działającemi i odpowiedzialnemi przed władzą najwyższą jedynie za

swoje postępowanie. **R. m.** jednoczy i ujednostajnia działalność wszystkich ministrów. Składa się ona z ministrów i głównozarządzających oddzielnemi departamentami pod prezydencją prezesa **R. m.**, mianowanego przez monarchę. W razach wyjątkowych prezyduje monarcha. Wszyscy ministrowie obowiązani są komunikować o ważniejszych sprawach i zarządzeniach swoich prezesowi i po za **R. m.** nie przedsiębrać żadnych ważniejszych kroków. Ministrowie obowiązani są również komunikować poprzednio premjerowi raporty, jakie mają zamiar złożyć monarsze. Z pod kompetencji **R. m.** wyłączone są sprawy, wchodzące w zakres zarządu dworu cesarskiego, obrony państwowej i polityki zewnętrznej. Sprawy te rozpatrywane są w **R. m.** jedynie na mocy rozkazu monarchy albo na żądanie odpowiednich ministrów lub o ile dotyczą i innych ministerjów. Do **R. m.** należą również nominacje na wyższe urzędy z wyjątkiem dworskich, dyplomatycznych, wojskowych i w flocie. Ukazem 6 maja 1906 komitet ministrów (ob.) został zniesiony, a jego funkcje częściowo przeszły do Izby państwowej i Rady państwa, częściowo do departamentów Rady państwa. W nowej redakcji Ustaw zasadniczych 6 maja 1906 **R. m.** poświęcony art. 120 i 123, ale ukaz z 31 października 1905, będący podstawą prawa o **R. m.**, nie jest włączony ani do Ustaw zasadniczych, ani do urządzeń państwowych. Pierwszym prezesem **R. m.** był hr. Witte (do 4 maja 1906), drugim Goremykin (do 23 lipca 1906), trzecim Stołypin (do 18 września 1911), czwartym Kokowcow od 24 września 1911. W praktyce charakter konstytucyjny **R. m.** niczym się nie objawił. Robiąc szeroki użytek z art. 87 ustaw zasadniczych, **R. m.**, podczas ferji Izby państwowej, przyswaja sobie funkcje władzy prawodawczej. Szczególnie jaskrawy był fakt umyślnego rozpuszczenia Izb na 5 dni przez Stołypina, aby złamać opór Rady państwa (ob. Rosja). W odpowiedzi, na interpelację wniesioną przez Dumę z tego powodu, Stołypin nawet rozwinął teorję własną o rządzie, skupionym w **R. m.**, jako o trzecim źródle prawa obok monarchy i Izb prawodawczych.

Rapp Grzegorz, założyciel sekty „Harmonitów“ w Ameryce Pnc., * 1757 w Wurttembergji, † 1847. Wpadł w mistycyzm, udał się Ameryki, gdzie 1804 utworzył koło Pittsburga kolonję, której członkowie hołdowali absolutnej równości, wspólności majątkowej i nie uznawali małżeństwa. W 1823 założył **R.** w Ohio drugą kolonję większą „Economy“—jako główne siedlisko Harmonitów. Każda rodzina otrzymała dom i ogród; każdy dorosły człowiek musiał 12 godzin latem, zimą 14 pracować w polu lub warsztacie. Następcą **R.** w charakterze naczelnika Harmonitów został kupiec Becker, po nim od 1871 Heinrici. W r. 1903 sekta rozwiązała się. Por. Knortz „Die christlich-komunistische Kolonie der Rappisten“ (1893).

Rechniewski Tadeusz, polski publicysta i działacz społeczny, * 1862 w Petersburgu, gimnazjum ukończył w Libawie, wydział prawny w Petersburgu. Na uniwersytecie zbliżył się do grupy socjalistycznej p. n. „Gmina“; po jej upadku 1881 uczestniczył w założeniu nowej grupy „Ognisko“, wszedł w stosunki z założoną współcześnie organizacją „Proletarjat“ (ob.). W styczniu 1884 aresztowany w Kijowie, 1885 skazany był przez sąd wojenny w Warszawie w sprawie 29 członków „Proletarjatu“ na 14 lat ciężkich robót. W katordze na Karze przebył do 1894, potym na osiedleniu spędził w Syberji jeszcze lat 12, pracując przy kolei. Po odzyskaniu praw, 1906 wrócił do kraju, gdzie oddał się publicystyce.

Robert-Fleury Tony, malarz francuski, † 1911 w Paryżu.

Rostafiński Józef, botanik polski, 1910 emerytowany, wykłada w Uniwersytecie krakowskim nadal w charakterze profesora honorowego, przewodniczy Komisji nauk matematyczno-przyrodniczych.

Rotwand Stanisław, polski przemysłowiec i działacz na polu oświaty zawodowej, * 1839 w Warszawie, wydział prawny ukończył w Petersburgu 1860, aplikował w Komisji sprawiedliwości Kr. Polskiego, zawód obrończy rozpoczął w 1864. Wspólnie ze swym szwagrem, H. Wawelbergiem, założył szkołę mechaniczno-techniczną w Warszawie, przyczynił się do rozwoju szkół handlowych Zgromadzenia kupców m. Warszawy, należał do komitetu budowy Politechniki warszawskiej. Członek zarządów licznych towarzystw filantropijnych, społecznych i przemysłowych, piastował przez lat 20 godność wice-prezesa i prezesa Muzeum przemysłu i rolnictwa oraz Muzeum rzemiosł. W 1906 wybrany został na posła do Rady państwa, jako przedstawiciel handlu i przemysłu Kr. Polskiego; jest nadto prezesem Komitetu giełdowego i starszym Zgromadzenia kupców m. Warszawy.

Rymarkiewicz Stanisław, ksiądz, * 1229 r. w Poznańskim, † 1912 w Kotlinie. Ukończył gimnazjum w Poznaniu, jako student walczył w szeregach wojskowych 1848. W 1856 został wyświęcony na księdza, 1863 wybrany był komisarzem Rządu narodowego w Ks. Poznańskim. Uwięziony, $3^1/_2$ roku przesiedział w rozmaitych więzieniach pruskich. Potym zabrał się do pracy organizacyjnej. Założył wraz z Szczanieckim, Żychlińskim i innemi „Bank oszczędnościowy“ w Pleszewie. Był to pierwszy bank współdzielczy na ziemi Wielkopolskiej. Przez 27 lat był ks. **R.** prezesem Rady nadzorczej tego banku. Należał nadto do wybitnych mówców kościelnych, szczególnie gorącemi mowami zagrzewał współziomków podczas t. zw. kulturkampfu.

S.

Scott Robert Falcon, marynarz i podróżnik angielski, w 1911 podjął nową wyprawę do bieguna południowego i najpewniej w połowie stycznia 1912 dotarł tam, t. j. w miesiąc po Amundsenie. **S.** donosił 3 stycznia, że znajduje się pod 87°92′ sz. płd., już tylko o 150 mil od bieguna.

Sladek Józef Wacław, poeta czeski oraz profesor języka angielskiego na wszechnicy czeskiej, politechnice i akademji handlowej w Pradze, † 1912 tamże. Przełożył nadto na czeski „Konrada Wallenroda“, zanim jeszcze inni poeci czescy, jak: Vrchlicki, Kvapil, Krasnohorska, zabrali się do tłumaczenia arcydzieł poezji polskiej.

Słonim, miasto powiatowe gub. Grodzieńskiej w 1907 liczył 15,863 m., w tym 12,000 żydów. W powiecie Słonimskim na 226,274 m. podług spisu powszechnego było: 80·6% Białorusinów, 15·2% Żydów, 2·1% Wielkorosjan, 1·6% Polaków; Małorusów, Litwinów, Niemców po 0·1%; 74·1% prawosławnych, 15·3% żydów, 10·3% katolików, 0·1% protestantów, 0·2% innych. W r. 1905 Polacy w posiadaniu swym mieli 25·1% całego obszaru powiatu, a 59,6% obszaru, stanowiącego własność większą w powiecie.

Sowińska Katarzyna z *Schröderów,* żona gien. *Józefa Sowińskiego,* * 1776 w Warszawie, † 1860 tamże. Po rozbiorze kraju wyszła za mąż za radcę Regiencji pruskiej, Karola Jonasa, lecz niedługo potym owdowiała. W 1805 wyszła powtórnie za mąż za Józefa Sowińskiego, podówczas kapitana artylerji. W powstaniu listopadowym oddała się na usługi lazaretów, staje w tymże szeregu sióstr miłosierdzia, co Klaudja Potocka (ob.) i Emilja Szczaniecka(ob.); własny swój dom zamieniła na lazaret. Po śmierci bohaterskiej męża poświęciła się całkowicie uczynkom miłosierdzia, przez które stała się bardzo popularną u ludu warszawskiego. Znaczny majątek ziemski rozczęstkowała pomiędzy swoich włościan, wyznaczywszy im niewielki czynsz. To oczynszowanie, dokonane w Wierzbnie, w Wyględowie pod Warszawą i w innych folwarkach pociągnęło za sobą represje rządu, skazano **S.** na dożywotnie zamieszkanie w klasztorze w Łomży; spędziła tam l. 1835—37, zwolniona następnie od przymusowego rygoru przez ówczesnego namiestnika.

Sowińska Katarzyna.

Spir Afrykan, filozof, * 1837 koło Elisawetgradu, † 1890 w Gienewie. Jako oficer marynarki rosyjskiej w 1854 bronił Sewastopolu, 1857 podał się do dymisji i w Heidelbergu oraz w Stuttgardzie studjował filozofję. Ważniejsze z prac: „Denken und Wirklichkeit. Versuch einer Erneuerung der kritischen Philosophie“ (1908, 2 t., IV wyd.); „Moralität und Religion“; „Recht und Unrecht“ i t. d. Zbiorowe wydanie ukazało się w Lipsku (1884 — 85, 4 t.). **S.** jest wyznawcą filozofji Herbarta i Parmenidesa. Por. Lessing „Spirs Erkenntnisslehre“ (1901).

Spirytus (ob.). Całkowitą denaturyzację **S.** osięga się za pomocą zasad pirydynowych; natomiast inne sposoby dają niezupełną denaturyzację. **S.** w postaci ciała stałego przygotowuje się przez rozpuszczenie mydła ziarnistego i stearyny lub ługu sodowego i kwasu stearowego w **S.** **S.** twardy z mydłem i nitrocelulozą w kształcie świec używa się do oświetlenia, a z dodatkiem celulozy lub węgla drzewnego w blokach idzie na opał. Woskowe świece spirytusowe dają światło równie silne, jak stearynowe, ale bielsze, a są tańsze o 15—20% od tamtych.

Stryjeński Kazimierz, profesor w Sorbonie, † 1912 podczas katastrofy samochodowej; ogłosił nadto: „Une capitale d'autrefois: Cracovie“. Zajmował się szczególnie historją XVIII w.; po za tym o sztuce tego wieku ogłaszał często rozprawy w *Gazette des Beaux Arts*; redagował w „Encyklopedji Larousse'a“ dział polski.

Ś.

Ściegienny Piotr, ksiądz, reformator społeczny, * 1800, † 1890 w Lublinie. Pochodził z włościan, ukończył szkoły pijarskie, był proboszczem w Chodlu w Lubelskim. Gorący patrjota, pod wpływem Lamennais'ego doszedł do przekonania o łączności sprawy narodowej ze społeczną. Stworzył własny system społeczny w duchu chrześcijańsko-socjalistycznym, biorąc za podstawę gminę i równe, choć nie kolektywne, władanie ziemią. Zasady swoje szerzył wśród włościan, wszedł też w stosunki z organizacją spiskową w Warszawie. Propaganda **Ś.** miała wielkie powodzenie, tysiące włościan przyłączyło się do spisku, który krzewił się bez przeszkód parę lat. Dopiero wielkie zgromadzenie chłopskie, zwołane przez **Ś.** 24 października 1844 w lesie wsi Krajno pod Kielcami, zwróciło uwagę władz. Rozpoczęły się aresztowania. **Ś.** skazany został na śmierć, wyrok ten zamieniono mu na dożywotnie ciężkie roboty w kopalniach nerczyńskich. Podobny los spotkał i innych uczestników spisku. Po wieloletnim pobycie na Syberji, przeniesiony był do Permu, a w końcu pozwolono mu wrócić do kraju.

T.

Tański Janusz, polski działacz socjalistyczny, * 1864 w Płocku, † 1899 w Warszawie, gimnazjum ukończył w Płocku, wydział matematyczno-fizyczny w Warszawie. Aresztowany w 1891, przesiedział rok w Cytadeli warszawskiej, następnie zesłany był na 3 lata do Rygi, poczym wyjechał do Karlsruhe, gdzie ukończył politechnikę jako inżynier elektro-technik. Odegrał wybitną rolę w życiu młodzieży uniwersyteckiej w Warszawie, przyczynił się do rozszerzenia i spopularyzowania śród niej poglądów socjalistycznych. Jednocześnie wykształcił zastęp zdolnych agitatorów, z pomiędzy robotników. Grono studentów i robotników, grupujących się koło niego stworzyło organizację socjalistyczną „Związek robotniczy“ (ob.), którego głównym inicjatorem i duszą był **T.**

W.

Wasercug Józef, literat i publicysta polski, * 1885 w Płocku, ukończył szkołę realną w Sosnowcu 1902, poczym w l. 1904—08 odbywał studja w Paryżu: w Sorbonie, *Collège de France* i Szkole nauk politycznych (dyplom 1908). Od 1905 ogłaszał artykuły treści publicystycznej: w *Prawdzie*, *Nowej Gazecie*, *Wolnym Słowie*, *Odrodzeniu*, *Izraelicie* i in.; od 1910 jest redaktorem *Izraelity*. Oddzielnie wydał: „Teorja powstania i przyszłość religji“ (1905); „Wolna myśl“(1907); „O kwestji żydowskiej“, „O postępie w religji“ (1909).

Wassermann'a odczyn w syfilisie, jestto wiązanie aleksyny z antygienem syfilitycznym przez surowicę chorego. Jako antygienu używa się zwykle wyciągu z wątroby syfilitycznego płodu, która zawiera dużo krętków bladych. Wyciąg ten nie jest jednak swoisty, gdyż wyciąg z mięśnia sercowego morskiej świnki zdrowej podobnie wiąże aleksynę za pomocą surowicy chorego na syfilis. Teoretycznie **O. W.** nie jest dotąd objaśniony. Djagnostyczne znaczenie ma tylko wynik dodatni. W syfilisie leczonym bez objawów, a także w syfilisie starym z objawami, w wiądzie rdzenia odczyn daje często wynik ujemny. **O. W.** należy uważać za jeden ze skrytych objawów syfilisu, wykrywanych złożoną metodą biologiczną. Wynik dodatni zawsze wskazuje konieczność stosowania kuracji swoistej.

West Clifford Hardy, admirał pnc.-amerykański, * 1847, † 1912 w Waszyngtonie. Należał do najwybitnieszych marynarzy amerykańskich, odznaczył się zwłaszcza podczas bitwy morskiej z flotą hiszpańską w porcie Manili, na wyspach Filipińskich w 1896.

Wilson Woodrow, amerykański prawnik, literat i mąż stanu, * 1856 w Stauton, doktór trzech fakultetów: prawa, literatury i filozofji. Początkowo był adwokatem w Atlandzie (Wirginja), 1885 został profesorem historji i ekonomji politycznej w kolegjum Bryn Mawr (Pensylwanja), 1888 uniwersytetu w Middletown, 1890 objął katedrę prawodawstwa i nauk politycznych w Princeton, którego prezesem mianowany był 1892 r. Polityką zajmuje się od lat kilku, przyczym okazał się świetnym mówcą. W 1909 obrany gubernatorem stanu New Jersey, sprawował swój urząd ku powszechnemu zadowoleniu. Konwent stronnictwa demokratycznego w lipcu 1912 mianował go swoim kandydatem do prezydentury Unji. Z wielu cennych jego prac ważniejsze: „Congressional Government“ (1885); „the State, Elements of historical and practical politics“ (1889), najważniejsze dzieło; „Mere literature, and other essays“ (1896); „a History of the american people“ (1902) i in.

BIBLIOTEKA NAUKOWA Wojskowej Akademii Politycznej im. F. Dzierżyńskiego
2931
„ 1932 193 r.
„ТРИБУНА РАДЯНСЬКА“

Dzieło obecne zawiera w sobie kompletów od „A" do „Z" cztery a mianowicie

Kt I główny	od	tomu	I go	str.	I ej	do tomu	XVI go str. 252 ej
„ 2gi suplement	I y	w tomie	XVI ym	po st 253 ej	do	„	XVI go „ 300 ej (t.j. do końc
„ 3ci „	II e	od tomu	XVII go	Str.	I ej	„	XVIII „ 733 ej
„ 4ty „	III e						
t.j. uzupełnienie	w tomie		XVIII ym	od s. 735 ej	do	„	„ 754 ej („ „ „

WPP 8 DEK 1958

BIBLIOTEKA NAUKOWA
Wojskowej Akademii Politycznej im. F. Dzierżyńskiego

WAP
Biblioteka
T. 18 w. 2
80309/2
Naukowa